

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER

DERGİSİ

CİLT : 21 SAYI: 3
ARALIK 2024

ISSN: 1304-8120

E-ISSN: 2149-2786

E-ISSN: 2149-2786

**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

**Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Journal of Social Sciences**

CİLT/Volume
21

SAYI/Issue
3

YIL/Year
2024

Yayınlanma Tarihi / Publication Date
31.12.2024

**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

**Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Journal of Social Sciences**

Sahibi / Publisher

(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(On Behalf of Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social Sciences Institute)

Prof. Dr. Alptekin YASIM (Rektör / Rector)

Baş Editör / Chief Editor

Doç. Dr. Burak TELLİ

Editör Yardımcısı / Assistant Editor

Doç. Dr. Meltem KILIÇ

Editörler Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Abdulkadir EVGİN
Prof. Dr. İsmail BAKAN
Prof. Dr. Turan SAĞER
Prof. Dr. Ersin Kaya SANDAL
Doç. Dr. Burak TELLİ
Doç. Dr. Günsu YILMA ŞAKALAR
Doç. Dr. Adem DOĞAN
Doç. Dr. Meltem KILIÇ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinin ilgi alanlarına giren, çok yönlü olarak tartışma, araştırma ya da uygulamalar sonucunda üretilen bilimsel çalışmaları ve çözümleri içeren “**hakemli**” bir dergidir. Dergimiz **ULAKBİM TR DİZİN, SOBİAD** ve **Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS İndex)** tarafından taranmaktadır. Dergimizde yayımlanan makalelerdeki her türlü sorumluluk yazarlara aittir. Dergi Nisan-Ağustos-Aralık aylarında olmak üzere yılda üç kez yayımlanır.

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Semih SARIGÜL
Öğr. Gör. Şerife DURNA

Almanca Dil Editörü / German Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Hayriye BİLGİNER

Fransızca Dil Editörü / French Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KURT

Şekil ve Dizgi Sorumlusu

Doç. Dr. Burak TELLİ
Doç. Dr. Meltem KILIÇ

Teknik Koordinatör

Zafer TABAK

Dergi Yazışma Adresi / Correspondence Adress :

Sosyal Bilimler Dergisi
Yayın Kurulu Başkanlığı
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
Avşar Yerleşkesi-Kahramanmaraş

Tel 0 344 280 18 46
0 344 280 18 45
0 344 280 18 48
Faks 0 344 280 18 40
E-mail ksusbd@ksu.edu.tr

**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

**Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Journal of Social Sciences**

DANIŞMA KURULU* / Advisory Board*

- Prof. Dr. Abdulvahab BAYDAŞ** - Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Sadık ÖNCÜL - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin KAR - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa PAKSOY - Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Tuba BÜYÜKBEŞE - Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Doç. Dr. Fikret BİRDİŞLİ - İnönü Üniversitesi

**: İsimler unvan ve alfabetik sıraya göre dizilmiştir.*

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2149-2786

Cilt / Volume: 21, Sayı / Issue: 3, Yıl / Year: 2024

Yayın Tarihi / Publication Date: 31.12.2024

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

EĞİTİM BİLİMLERİ / EDUCATIONAL SCIENCES

Basamaklı Öğretim Programının Öğrencilerin Yaratıcı Yazma Başarılarına Etkisi <i>The Effect of Layered Curriculum on Students' Creative Writing Success</i> Ümmühan GÜZEL BAYDOĞAN, Serdar YAVUZ	1045–1064
Fars Kökenli İranlıların Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi B1 Seviyesinde Edat ve Bağlaçlarla İlgili Sözdizimsel Yazma Sorunları <i>Syntactic Writing Problems Related to Prepositions and Conjunctions at the B1 Level of Teaching Turkish as a Foreign Language to Iranians of Persian Origin</i> Serdar BULUT, Gamze BULUT, Ömür DİNCEL	1065–1081
Duyguları İfade Etme Becerilerini Geliştirmek İçin Hazırlanan Grup Rehberliği Programının İlkokul Öğrencilerinin Motivasyonlarına, Duyguları İfade Etme Becerilerine ve Sosyal Becerilerine Etkisinin Belirlenmesi <i>Determination of the Effect of Group Guidance Programme Prepared to Improve the Skills of Expressing Emotions on Primary School Students' Motivation, Skills of Expressing Emotions and Social Skills</i> Fulya KÖSE, Dilşat PEKER ÜNAL	1082–1105
Sınıf Öğretmenlerinin Akademiye ve Akademisyenlere Yönelik Düşünceleri <i>The Classroom Teachers' Thoughts on Academia and Academicians</i> Oğuzhan KURU, Mehmet KAYA, Esmâ KURU	1106–1125
Türkçe Dersi Öğretim Programına Yönelik Bir İhtiyaç Analizi <i>A Needs Analysis for the Turkish Course Curriculum</i> Faysal ÖZDAŞ, Nihat KAVAN	1126–1140

<p>Öğretmenlerin Matematik Öğretimine Karşı Tutumlarının Öğretim Programı Okuryazarlıkları ve Teknolojik Pedagojik Alan Bilgileriyle İlişkisinin İncelenmesi</p> <p><i>Examining the Relationship of Teachers' Attitudes Towards Mathematics Teaching with Their Curriculum Literacy and Technological Pedagogical Content Knowledge</i></p> <p>Ender ÖZEREN, Veysel GÖÇER</p>	<p>1141–1163</p>
<p>An Examination of Computational Thinking in Mathematics Education through Bibliometric and Content Analysis</p> <p><i>Matematik Eğitiminde Bilgi İşlemsel Düşünmenin Bibliyometrik ve İçerik Analizi ile İncelenmesi</i></p> <p>Duygu ALTAYLI ÖZGÜL</p>	<p>1164–1178</p>
<p>Gerçekçi Matematik Eğitiminin İlkokul Öğrencilerinin Matematik Kaygısına ve Matematik Öz-Yeterlik Algılarına Etkisinin İncelenmesi</p> <p><i>Investigation of the Effect of Realistic Mathematics Education on Mathematics Anxiety and Mathematics Self-Efficacy Perceptions of Primary School Students</i></p> <p>Hilal UĞRAŞ</p>	<p>1179–1198</p>
<p>Ortaokul Öğretmenlerinin Kaynaştırma Eğitimine ve Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları</p> <p><i>Secondary School Teachers' Attitudes towards Inclusive Education and The Teaching Profession</i></p> <p>Adem YAŞAR, Ahmet KARA</p>	<p>1199–1213</p>
<p>FİLOLOJİ / PHILOLOGY</p>	
<p>Ev Sözcüğü ile Kurulan Birleşik Sözcükler</p> <p><i>Compound Words Formed With The Word Ev</i></p> <p>Yasemin ÇELİK</p>	<p>1214–1225</p>
<p>Yesevî Hikmetleri Arasında Şâh Meşreb'in Bir Müsebbâsı: Hz. Ukkâşe (ra) ve Mühr-i Nübüvvet</p> <p><i>Among Yesevi's Wise Poems, A Musebba of Shah Mashrab: Hz. Ukkâşe (ra) and Seal of Prophecy</i></p> <p>Sadi GEDİK</p>	<p>1226–1245</p>

<p>İdeolojik ve Metafor Bağlamda Akademisyen Âşık: Kırâç Ata</p> <p><i>Academician Aşık in the Context of Ideology and Metaphor: Kırâç Ata</i></p> <p>Hüseyin Kürşat TÜRKAN, Ayşe ÇELİK KAN</p>	<p>1246–1255</p>
<p>Anadolu ve Kafkasya'daki Kaynak Eserlerde Ümmi Kemal</p> <p><i>Ummi Kemal in the sources of Anatolia and Caucasia</i></p> <p>Erol ÖZTÜRK</p>	<p>1256–1265</p>
<p>Din Sosyolojisi Bağlamında Ahmet Midhat Efendi'nin Beş Hikâyesinde Kilise ve Caminin Sosyolojik Analizi</p> <p><i>Sociological Analysis of Church and Mosque in Five Stories of Ahmet Midhat Efendi in the Context of Sociology of Religion</i></p> <p>Mehmet Fetih YANARDAĞ, Azize BATI</p>	<p>1266–1273</p>
<p>SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER / SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES</p>	
<p>Sosyo-Ekonomik İncelemelerden Çok Katmanlı Analizlere: Göç Literatürünün Ana-Akımlaşma Serüveni</p> <p><i>From Socioeconomic Studies to Multi-Layered Analysis: The Mainstreaming of Migration Literature</i></p> <p>Damla B. AKSEL</p>	<p>1274–1285</p>
<p>Birinci Balkan Harbi'nde Çatalca'da Alaiye Redif Taburu ve Bulgar Baskını</p> <p><i>Alaiye Redif Battalion and Bulgarian Raid in Çatalca in the First Balkan War</i></p> <p>Mehmet AK</p>	<p>1286–1299</p>
<p>Türklerde Kelle Yemek Ayrıcalığı ve Maraş Kelle Paça Çorbasının Kültürel Kökenleri</p> <p><i>The Privilege of Eating Kelle in Turks and the Cultural Origins of Maraş Kelle Pacha Soup Bahtiyar</i></p> <p>Bahtiyar Murat ARAS</p>	<p>1300–1313</p>

<p>Bruno Catalano'nun Heykellerinde Gestalt'ın "Tamamlama" İlkesinden ve Gösterge Biliminden Yola Çıkarak "Göç" Olgusuna Ulaşmak</p> <p><i>Reaching the Phenomenon of 'Migration' in Bruno Catalano's Sculptures Based on Gestalt's 'Completion' Principle and Semiotics</i></p> <p>Derya UZUN AYDIN</p>	1314–1328
<p>Dijital Olgunluk Kavramı Üzerine Yapılan Araştırmaların Vosviewer Programı ile Bibliyometrik Analizi</p> <p><i>Bibliometric Analysis of Research on The Concept of Digital Maturity with The Vosviewer Program</i></p> <p>İsmail BAKAN, Kevser ÖZYAŞAR</p>	1329–1345
<p>Kent Konseylerinin Önündeki Engeller, Sorunlar ve Çözüm Önerileri</p> <p><i>Obstacles, Problems and Solution Suggestions for City Councils</i></p> <p>Aziz BELLİ</p>	1346–1358
<p>The Effect of Panopticon on Job Stress and Organizational Depression: The case of Balkan Group (BPET Energy)</p> <p><i>Panoptikon'un İş Stresi Ve Örgütsel Depresyon Üzerine Etkisi: Balkan Group (BPET Energy) Örneği</i></p> <p>İrem Dilara BOZKURT, Mustafa TAŞLIYAN</p>	1359–1374
<p>Burdur Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Yerel Mezar</p> <p><i>Steli A Group of Local Grave Stelae from the Burdur Archaeological Museum</i></p> <p>Serdar BAĞLIBEL</p>	1375–1389
<p>Kozan İlçesinin Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası</p> <p><i>Human and Economic Geography of Kozan District</i></p> <p>Şerife BİLİNİR, Nadire KARADEMİR</p>	1390–1414
<p>Post Yapısalcı Eleştirel Yaklaşımla, Yeni Avrasyacı Rus Jeopolitiğinin Coğrafi ve Jeokültürel Temsilleri</p> <p><i>Geographical and Geocultural Representations of New Eurasianist Russian Geopolitics with a Poststructuralist Critical Approach</i></p>	1415–1439

Bayram ÇETİN, Mürşide COŞKUN	
<p>Ebü'l-Hâris Arslan Câzib, Gazneliler Devletine Yaptığı Askerî ve İdarî Hizmetler</p> <p><i>Abû'l-Hâris Arslan Jadhîb, The Military And Administrative Services To The Ghaznavid State</i></p> <p>Arslan DURDU</p>	1440–1450
<p>Deniz ve Kıyı Ekosistemleri Bağlamında Büyükşehir Belediyelerinin Yönetsel Strateji Boşluğu Üzerine Bir Değerlendirme</p> <p><i>An Evaluation of the Administrative Strategy Gap of Metropolitan Municipalities in the Context of Marine and Coastal Ecosystems</i></p> <p>Ali ERDEM</p>	1451–1457
<p>Yakub Beg Döneminde Doğu Türkistan Şehirlerini Ziyaret Eden Avrupalı Temsilciler (1865- 1878)</p> <p><i>European Representatives Visiting East Türkistan Cities During In the Yakub Beg Period</i></p> <p>Aysel ERDOĞAN</p>	1458–1472
<p>I. Dünya Savaşı'ndaki Ateşkes ve Barış Antlaşmalarının Karşılaştırmalı Analizi</p> <p><i>Comparative Analysis of Armistice and Peace Treaties in World War I</i></p> <p>Mehmet ALKANALKA, Gökhan EŞEL</p>	1473–1483
<p>Güney Avrupa Refah Rejiminde Vergilerin ve Kamu Harcamalarının Gelir Dağılımı Eşitsizliğine Etkisinin Panel Veri Yöntemi ile Analizi</p> <p><i>Panel Data Analysis of the Effects of Taxes and Public Expenditures on Income Inequality in Southern European Welfare Regime</i></p> <p>Tuğba GÜCENMEZ, Metin DOĞAN</p>	1484–1498
<p>Pondering the Dynamicity of tertiary level EFL Learners' Motivation and Emotion and the Determinants of their Dynamicity with a special emphasis on Directed Motivational Currents (DMCs)</p> <p><i>Yüksek Öğretimde İngilizceyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenlerin Motivasyonu Ve Duygularının Dinamik Yapısını Ve Bu Dinamikliğin Belirleyicilerini, Özellikle Yönlendirilmiş Motivasyonel Akıntılar (Dmc'ler) Üzerinde Özel Bir Vurguyla İnceleme</i></p> <p>Özge GÜMÜŞ, İsmail Hakkı ERTEN</p>	1499–1522

<p>Mülteci Gerçeği ve Genç İşsizlik Sorunu: Türkiye için Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi</p> <p><i>Refugee Reality and Youth Unemployment Problem: Toda-Yamamoto Causality Analysis for Türkiye</i></p> <p>Süleyman GÜRBÜZ</p>	<p>1523–1533</p>
<p>The Mediating Role of Firm Innovation Performance in The Impact of Digital Leadership on Employee Performance: Evidence From Startups</p> <p><i>Dijital Liderliğin Çalışan Performansı Üzerindeki Etkisinde Firma İnovasyon Performansının Aracılık Rolü: Startup'lardan Kanıtlar</i></p> <p>Metin IŞIK</p>	<p>1534–1549</p>
<p>1895-1896 Ermeni İsyancıları Sırasında Sivas Polisinin Faaliyetleri</p> <p><i>Activities of Sivas Police During the Armenian Revolts of 1895-1896</i></p> <p>Olçay KAHRAMAN, Yasin KOZAK</p>	<p>1550–1562</p>
<p>Rusya'nın Karabağ'da İzlediği Politika ve Ermeni Mezalimi (XIX. ve XX. yüzyıl)</p> <p><i>Russia's Policy in Karabakh and Armenian Atrocities (XIXth and XXth century)</i></p> <p>Ahmet EYİCİL, Süleyman KEKİL</p>	<p>1563–1579</p>
<p>Covid-19 Pandemisi Döneminde Esnek Çalışma Modeliyle Çalışan Bireylerin Aile İçi Rol ve Sorumluluklarında Meydana Gelen Değişimler</p> <p><i>Changes in Intra-Family Roles and Responsibilities of Individuals Working Under a Flexible Work Model During the Covid-19 Pandemic</i></p> <p>Merve KAYA BUZKIRAN, Aylin ARICI, Rumeysa HASANOĞLU, Buse GÜMÜŞ, Eylül ŞAHİN</p>	<p>1580–1602</p>
<p>Karar Alma Süreçlerinde Açıköğretim Yönetimi İçin Belirleyici Olan Kontrol Mekanizmaları</p> <p><i>Control Mechanisms that are Determinant for Open Education Management in Decision-Making Processes</i></p> <p>Güzin KIYIK KICIR</p>	<p>1603–1616</p>

<p>Türk Diplomatik Arşivinde Bulunan Sovyet Ticaret Mümessilliğine İlişkin Belgeler ve Değerlendirmeleri</p> <p><i>Documents and Evaluations Regarding the Soviet Trade Representation in the Turkish Diplomatic Archives</i></p> <p>Arif Selçuk KISA</p>	<p>1617–1631</p>
<p>Göçlerin ve Mübadelenin Toplumsal Yansımaları</p> <p><i>Social Reflections of Migrations and Exchange</i></p> <p>Bekir KOCADAŞ</p>	<p>1632–1647</p>
<p>XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Bir Tüccarın Terekesi: Manastırlı Bezzâz El-Hac İbrahim</p> <p><i>The Estate of a Merchant in the First Half of the XVIII. Century :Bezzâz El-Haj İbrahim of Bitola</i></p> <p>Seda KUŞCU</p>	<p>1648–1661</p>
<p>Türkiye’de Tasarrufları Belirleyen Faktörlerin Ampirik Analizi</p> <p><i>Empirical Analysis of Factors Determining Savings in Türkiye</i></p> <p>İbrahim Cüneyd ÖNDER, Seyhan TAŞ</p>	<p>1662–1677</p>
<p>Cumhuriyet Döneminde Malazgirt</p> <p><i>Manzikert during the Republic Period</i></p> <p>Mehmet ÖZALPER</p>	<p>1678–1687</p>
<p>Sağlık Çalışanlarının Covid-19 Korkusu ile Algılanan Stres Düzeyleri Arasındaki İlişki: Bazı Demografik Değişkenlere Göre Malatya İlindeki Kamu Hastanelerinde Çalışan Hemşireler Üzerinde Bir Araştırma</p> <p><i>The Relationship Between the Fear of Covid-19 and Perceived Stress Levels of Healthcare Professionals: A Research on Nurses Working in Public Hospitals In Malatya</i></p> <p>Abdullah SOYSAL, Ayşe ÇELİK</p>	<p>1688–1708</p>
<p>Yahyalı İlçesi’nin (Kayseri) Doğal Özelliklerine Göre Kırsal Turizm Rota Planlaması</p> <p><i>Rural Tourism Route Planning of Yahyalı District (Kayseri) Based on Natural Characteristics</i></p>	<p>1709–1728</p>

Yusuf ÇAPAN, Mehmet Sait ŞAHİNALP	
Türkiye’deki Kamu Eğitim Harcamalarının Ekonomik Karmaşıklık Üzerindeki Etkisi <i>The Effect of Public Education Expenditures on Economic Complexity in Türkiye</i> Mustafa Hakan ŞİMŞEK, Bünyamin DEMİRGİL, İlyas OKUMUŞ	1729–1739
XVIII. Yüzyılda Elbistan’da Mehdilik İddiasında Bir Eşkiya Kalenderoğlu Ali <i>A Bandit Claiming To Be Mahdi In The XVIII. Century In Elbistan Kalenderoğlu Ali</i> Ümmet SOYDEMİR	1740–1750
Beşerî Sermayenin İktisadi Verimliliğine Doğru: Daha İyi Yaşam ve Ekolojik Tehdit E7 ve D8 Ülkeleri İçin Önemli Mi? <i>Towards Economic Efficiency of Human Capital: Do Better Living and the Ecological Threat Matter for the E7 and D8 Countries?</i> Resul TELLİ	1751–1761
İstanbul’da Matbaacılık ve Ambalaj Sanayinin Gelişimi <i>Development of Printing and Packaging Industry in Istanbul</i> Ercan VURAL, İrfan ÖZER, Mesut DOĞAN	1762–1770
SPOR BİLİMLERİ / SPORTS SCIENCE	
Yamaç Paraşütü Pilotlarının Mutluluk Seviyeleri ve Mental (Psikolojik) İyi Oluşları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi <i>Investigation of the Relationship Between Happiness Levels and Mental (Psychological) Well-Being of Paragliding Pilots</i> Yasemin YALÇIN, Ecenur BÜYÜKGÜROĞLU, Ali Nail TAŞDEMİR	1771–1786
Egzersiz Yapan Bireylerin Fiziksel Görünüm Mükemmeliyetçiliği Ve Psikolojik İyi Oluş Düzeylerinin Egzersize Katılım Durumlarına Göre Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Physical Appearance Perfectionism and Psychological Well-Being Levels of Exercise Participants According to Exercise Participation</i> Cengizhan PAKYARDIM, Tamer KARADEMİR, Suat Mehmet PAKSOY	1787–1799

İLÂHİYAT / THEOLOGY

Zekerıyyâ el-Ensârî ve Şerh Metodu -Fethu'l-Bâkî bi Şerhi Elfiyyeti'l-'Irâkî Özelinde-

*Zekerıyyâ el-Ensârî and Commentary Method -Specific to Fethu'l-Bâkî a Commentary
Elfiyyeti'l-'Irâkî-*

Abdusselam TAKDEMİR

1800–1812

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

E-ISSN: 2149-2786

Cilt / Volume: 21, Sayı / Issue: 3

Aralık / December 2024

Yayınlanma Tarihi / Publication Date: 31.12.2024

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Basamaklı Öğretim Programının Öğrencilerin Yaratıcı Yazma Başarılarına Etkisi
The Effect of Layered Curriculum on Students' Creative Writing Success*

Ümmühan GÜZEL BAYDOĞAN

Dr., Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı
ummuhannuguzel@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-8608-3075

Serdar YAVUZ

Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
serdaryavuz@firat.edu.tr
Orcid ID: 0000-0001-9401-4304

Öz: Zihinsel bir gelişim aracı olan yazma, çeşitli nedenlerle öğrenciler tarafından yeterince tercih edilmemektedir. Öğrencilerdeki isteklilik durumu, bir yazma tekniği olan yaratıcı yazmadaki başarılarını da etkilemektedir. Basamaklı öğretim programı (BÖP) ile ise öğrencilerin çalışmalarındaki motivasyonları desteklenerek kolaydan zora öğrenmeler gerçekleştirmeleri, üreticiliklerinin farkına varmaları, öz güven ve öz denetim bilinci edinmeleri amaçlanmaktadır. Bu nedenle araştırmada BÖP ve yaratıcı yazma bir araya getirilerek BÖP'e dayalı olarak uygulanan yaratıcı yazma çalışmalarının 6. sınıf öğrencilerin yaratıcı yazma başarılarına etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın evrenini uygun örneklemeyle belirlenen bir devlet okulunun 6. sınıf öğrencileri, örneklemini tipik durum örnekleme ile evrenin içinden belirlenen 23 deney grubu (DG), 20 kontrol grubu (KG) öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışmanın iç tutarlılığı için DG ve KG öğrencilerinin 5. sınıf sene sonu Türkçe dersi puan ortalamaları dikkate alınmıştır. Mann-Whitney U testi sonucunda grupların sene sonu puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Ulaşılan veriler SPSS ile analiz edilmiştir. Gruplar arasındaki anlamlı farklılığın belirlenmesi sürecinde Kovaryans Analizi uygulanmıştır. Anlamlı farklılık olan testlerde etki büyüklüğünün tespiti için Cohen'in formülünden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda yaratıcı yazma ürünlerinin değerlendirilmesinde ön test ve son testte DG lehine yüksek; kalıcılık testinde ise orta etki değerine sahip anlamlı farklılıklar elde edilmiştir. DG öğrencilerinin başarı puan ortalamalarının her testte yükseldiği, KG öğrencilerinin başarı puanlarının ise gerilemiş olduğu belirlenmiştir. BÖP uygulanan DG öğrencilerinin cinsiyet değişkenine göre yaratıcı yazmaya yönelik ön test puanlarının erkek öğrencilerin lehine ve yüksek etki değerine sahip olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Basamaklı öğretim programı, ortaokul öğrencileri, yaratıcı yazma, yazma başarısı.

Abstract: The aim of the study was to determine the effect of creative writing activities implemented based on the BEP on the creative writing success of 6th grade students by bringing together the layered curriculum (BEP) and creative writing. The universe of the study consisted of the 6th grade students of the school determined by convenience sampling, and the sample consisted of 23 experimental group (EG) and 20 control group (CG) students determined from the universe by typical case sampling. For the internal consistency of the study, the 5th grade end-of-year Turkish course score averages of EG and CG students were taken into account. As a result of the Mann-Whitney U test, no significant difference was found between the end-of-year scores of the groups. The obtained data were analyzed with SPSS. Covariance Analysis was applied in the process of determining the

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı doktora tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:11.11.2024

Kabul Tarihi:25.12.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Baydoğan Güzel, Ü. Ve Yavuz, S. (2024). Basamaklı öğretim programının öğrencilerin yaratıcı yazma başarılarına etkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1045-1064. Doi: 10.33437/ksusbd.1583344

significant difference between the groups. Cohen's formula was used to determine the effect size in tests with significant differences. As a result of the study, significant differences were obtained with a high effect value in favor of EG in the pre-test and post-test, and a medium effect value in the permanence test. It was determined that the mean scores of DG students increased in each test, while the scores of KG students decreased. It was observed that the pre-test scores of DG students who were applied BEP regarding creative writing differed significantly in favor of male students and with a high effect size according to the gender variable.

Keywords: Layered curriculum, secondary school students, creative writing, writing success.

GİRİŞ

Yazı dili, konuşma dilindeki sözlerin yazıdaki sembollerle işaretlenmesi olarak düşünülür (Ahanov, 2008/2021: 394). Bir metin oluşturma sürecinde bireyleri harekete geçiren güçler birbirinden farklı olabilir. İçsel dürtüler ve zihinsel yaklaşımlar doğrultusunda psikolojik olarak rahatlamak, okuru bilgilendirmek, hedef bir başarıya ulaşmak, bir iz bırakmak, sözlerin kalıcılığını sağlamak, duygularımızı dile getirmek, talep veya şikâyette bulunmak gibi pek çok gerekçe ile metin yazılabilir. Duyuşsal anlamda yazmanın öğretilmeyeceği kısmen kabul edilse de eğitsel süreçler doğrultusunda yazma yeteneğinin geliştirilebileceğine inanılmaktadır (Cowan, 2016: 41). Duygusal yönü etkili olan yazmaya bireyin kendini tanıması da denir (Yıldız, 2010: 203). Yazma, bireyin ruhsal durumunu kontrol eden engellerin kırılması ve duygusal yönün etkinliği sonucunda yaratıcılık becerisi de pekişerek ortaya yeni ürünler koyulabilmesine hizmet edecektir (Güneş, 2007: 187). Yaratıcı yazma ise zihni farklı şeylere açar; dünyaya daha önce bakmadığımız bir şekilde bakabilmemizi sağlar (Pawliczak, 2015). Öğrencilerin yeteneklerinin ve gizil güçlerinin farkına varmaları, yaratıcılıklarını ortaya çıkarmaları ve yeni bir ürün ortaya koymaları sürecinde farklı eğitsel faaliyetlere başvurmak mümkündür. Yapılandırmacı yaklaşım tekniklerinden biri olan basamaklı öğretim programının (BÖP) bu süreçte kullanılacak nitelikleri içerisinde barındırdığı söylenebilir.

Nunley tarafından geliştirilen BÖP, uluslararası alan yazında "Layered Curriculum" olarak adlandırılmaktadır. Sahip oldukları yetenekler bakımından farklılaşan öğrencilerin program aracılığıyla çok yönlü olarak yetişmelerini sağlamak amaçlanır. Uygulama anında eğitim süreci, üç ayrı katmana bölünerek farklılaşma ve kademeli bir şekilde ilerleme sağlanır. Program; öğrencilere seçenekler sunmak, üst düzey düşünmeyi teşvik etmek ve öğrencilerin öğrenme sorumluluğunu üstlenmesini sağlamak üzere üç temel kavramla özetlenir (Nunley 2004'ten akt. Nunley ve Evin Gencel, 2019: 3). Süreç yöneticisi tarafından öğrencilere temel bilgi ve becerilerden başlanarak üst düzey becerilere kadar ödev seçeneği ve seçebilecekleri birçok farklı etkinlik sunulur (Nunley 2004'ten akt. Blackwood, Brosnan ve May, 2007: 4). Uygulamaların tamamı öğrencilere üç katmanda sunulur. Her katman farklı türde bir düşünceyi veya bir konuyu anlama derinliğini temsil eder. İlk katman olan C katmanında öğrenci, mevcut temel bilgi düzeyini geliştirerek konuyla ilgili temel bir bilgi ve anlayış kazanmak için çalışır. Ardından problem çözme görevlerinin yaygın olduğu B katmanı gelir. B katmanı, öğrencinin C katmanında öğrendiği bilgileri uygulamasını sağlar. Son katman olan ve en karmaşık düşünceyi gerektiren A katmanı ise öğrencinin eleştirel düşünme ve analiz faaliyetlerini içeren görevleri tamamlamasını sağlar (Nunley 2004'ten akt. Blackwood, Brosnan ve May, 2007: 4). BÖP'ün temel yapı taşı olan öğrenci sorumluluğu sürecinde tamamlanan görevlerin öğrenci tarafından savunulması Nunley'in hesap verilebilirliği sürece dâhil etme yöntemidir (LaSovage, 2006: 5). Bu uygulamalar sırasında öğretmenlerin de yardımıyla öğrenciler programın her katmanında kendi yöntemleriyle çalışır (Nunley ve Evin Gencel, 2019).

Okula başlayan çocukların bir kısmı yazmayı isterken bir kısmı ise yazmayı ya bir angarya ya da kaçınılması gereken bir eylem olarak görür (Öztürk, 2018). Öğrenciler, yazma becerisini edinme sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaşır ve bu zorluklarla baş edebilmeleri öz yeterlik inançlarının düzeyi ile de doğru orantılıdır (Erbilen ve Temizkan: 2021). Ayrıca yazma sürecinde öğrenciye serbestlik tanınmaması, yazma faaliyetinde yeterince sık bulunmama, yazma süresinin yetersiz bulunması, konunun belirlenmesinde mükemmeliyetçi davranılması gibi nedenler öğrencilerin yazma başarılarını olumsuz etkilemektedir (Can Kaya, 2024; İşeri ve Ünal, 2012; Temizkan, 2014). Yaratıcı yazma ise organizasyon, fikir keşfi, dar görüşlü düşünceyi reddetme gibi nedenlerle birçok öğrenci için zorlu bir iş olarak görülür (Temizkan, 2011). Okullarda yaratıcı yazma çalışmalarlarıyla yaşamının ilk yıllarında üretmeye teşvik edilen bireyler, toplum içinde aktif olarak bir sektöre yöneldiklerinde bu

üretme eylemlerini hayat sahasında da ortaya koyacaklardır. Bu noktada yaratıcı yazma hem bir etkinlik hem de bir eser üretimidir (Harper, 2010). Yazma eyleminde öğrencilerin gelişim ve ilerlemelerinin kaydedilmesi ve mevcut problemlerin giderilmesi için öğretim ortamlarının oluşturulmasında doğru çözümler ve uygulamalar için teori ve modeller önemli unsurlardır (Öztürk, 2018). Yazma teori ve modellerinin yanı sıra eğitim alanındaki çeşitli programlarla da yazma çalışmaları yapılabilmektedir. Ayrıca yaratıcı yazma sürecinde özgürleşen bireyin baskı hissini azalmasıyla beyni ve duyguları daha aktif bir yapıya sahip olur. Öğrencilerin yaratıcılığını öne çıkaran bir program olan BÖP ise yaratıcı yazma konusunda başvurulabilecek uygulama niteliklerine sahiptir. Yaratıcılığı ön plana çıkan bireyin BÖP ile çalışmalarının sorumluluğunu alarak ürününü savunması beklenir. Bir özgürlük olan yaratıcı yazma (Anae, 2014) ile öğrencinin özgürce seçimlerini ve üretmesini esas alan BÖP'ün birbirini tamamlayan iki boyut olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda araştırmanın problem cümlesi, "Basamaklı öğretim programı, 6. sınıf öğrencilerinin yaratıcı yazma başarılarını nasıl etkilemektedir?" şeklinde belirlenmiştir. Araştırma ile BÖP'ün ortaokul 6. sınıf öğrencilerinin yaratıcı yazma başarılarını nasıl etkilediğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda ulaşılan bulgulardan hareketle gerekli önerilere yer verilmiştir.

Araştırmanın Önemi

Çalışmada BÖP ve yaratıcı yazma bir arada ele alınmaktadır. BÖP, sürece yönelik taşıdığı uygulama nitelikleri ile öğrencilerin yaratıcılıklarını ön plana çıkardığı düşünülen bir programdır. Aynı zamanda bireyin kendi öğrenmesi üzerine odaklanan yaklaşımlardandır. Görünüş olarak tek bir kültürü içeren bir sınıfta bile aile yapısı, kişisel gelişim, popülerlik açısından farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle eğitim sürecindeki öğrenme çeşitliliği daha önemli duruma gelmektedir (LaSovage, 2006). Konuyla alakalı olarak alan yazını incelendiğinde farklı parametreler üzerinde pek çok çalışmanın gerçekleştirilmiş olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar içerisinde eğitim programları genelinde ele alınabilecek çalışmalar (Zeybek, 2016; Gün, 2012; Başbay, 2005; Durusoy, 2012) görmek mümkündür. Alan yazında branş bazında gerçekleştirilmiş olan çalışmalara bakıldığında ise sosyal bilgiler dersi özelinde (Öner, 2012), İngilizce alanında (Kahraman, 2020; Özdemir, 2019; İlman, 2018; Üzüm, 2017) çalışmaları görmek mümkündür. Sayısal derslerden olan matematik alanında (Yıldırım, 2016; Yılmaz, 2019; Yıldırım ve Albayrak, 2017; Duman ve Özçelik, 2017) ve fen ve teknolojileri alanında (Koç, 2013; Biçer, 2011; Yılmaz ve Gültekin, 2013; Derya Daşçı ve Önel, 2018) da çalışmalara yer verilmiştir. Konuyla alakalı olarak Türkçe branşına bakıldığında ise birkaç çalışmaya erişim sağlanabilmektedir (Karagül, 2017; Canbulat, Tepeli ve Özşavli, 2019). Bu nedenle BÖP ile alakalı olarak alan yazında özellikle Türkçe branşında bir eksiklik olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Ayrıca uluslararası alan yazında da BÖP'e dair yapılan çalışmalar, gerçekleştirilen araştırmalar bulunmaktadır (Maurer, 2009; Blackwood, Brosnan ve May, 2007; Bechkam, 2010; Caughie, 2016).

Araştırma konusundan yola çıkıldığında BÖP ve Türkçe eğitimi alanlarında birlikte yapılmış çalışmalar noktasında bir eksiklik olduğu belirlenmiştir. BÖP; öğrenenlerin ilgi alanlarının birbirinden farklı olduğu ve farklı öğrenme yollarına sahip oldukları varsayımına dayalı bir programdır (Başbay, 2005: 99). Bu programın yapılandırıcılık yaklaşımına uygun olarak öğrenciye öğrenme sorumluluğunu benimsetmesi, öğrenme görevini seçme, görevi yerine getirme, çalışmayı sunma ve savunma konularında öğrenciye esneklik sağlaması öğrencinin yaratıcılığını teşvik edici ve geliştirici görülmektedir (Zeybek, 2016: 46). Bilgiye ulaşan ve ihtiyacı olanı seçerek bu bilgilerden yeni bilgiler üreten, eleştirel ve yaratıcı düşünme becerilerine sahip öğrenenler yetiştirmeyi amaçlayan yaklaşımlardan biridir (Başbay, 2005: 98). BÖP'te amaçlanan anlayışlar ve özellikle yaratıcılık becerisi, yaratıcı yazma için de uygun olan niteliklerdir. BÖP içerisinde yer alan aşamalı sistem ve öğrenenin kendi hızında ilerlemesine imkân tanıyan bireysel hız kavramlarının öğrencilerde güdülenmişliği artırarak motivasyonu sağlayıp yazma ve yaratıcılık önünde bir engel olan kaygı durumunu azaltması beklenmektedir.

Yazma faaliyetinin öğrenciler tarafından fazlaca tercih edilmediği, öğretmenler tarafından bu becerinin ihmal edilmiş olabileceği durumu ve daha çok biçimsel değerlendirmenin ön planda tutulduğu göz önünde bulundurularak çalışma sonucunda konuyla alakalı çözüm önerileri geliştirilebileceği öngörülmüştür (Akkaya, 2014; Canbulat, Tepeli ve Özşavli, 2019; Cho ve Schunn, 2007; Tabak ve Göçer, 2013; Türkben, 2021). Bununla birlikte alan yazın içerisinde BÖP ve yaratıcı yazmayı bir arada ele alan, inceleyen, bu konu üzerinde araştırma gerçekleştirilen herhangi bir çalışmaya erişim sağlanamamıştır.

Araştırma sonucunda BÖP'ün 6. sınıf öğrencilerinin yaratıcı yazma başarılarını nasıl etkilediği belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışma ile öğrencilerin yaratıcı yazma becerilerinin geliştirilmesi konusunda bu konu ile ilgilenen araştırmacılara ve bu alanda uygulamalar yapacak olan eğitimcilere katkı sağlanabileceği düşünülmektedir. Elde edilen veriler ve analizler sonucunda alana katkı sağlanacağı ve gelecekteki çalışmalara rehber olunabilmesi beklenmektedir.

YÖNTEM

BÖP'ün 6. sınıf öğrencilerinin yaratıcı yazma başarılarına olan etkisinin belirlenebilmesinin amaçlandığı araştırma, nicel araştırma yönteminde deneysel desende gerçekleştirilmiştir. Verilerin toplanması sürecinde deney ve kontrol gruplarının belirlenmesinin ardından BÖP'e uygun olarak deney grubu ile çalışmalar yürütülmüş, veriler toplanmış ve verilerin analizi gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sürecinde öğrencilerin gruplara seçkisiz atama durumu söz konusu olmadığı için yarı deneysel desenden faydalanılmıştır. Seçkisiz atamayı içermeyen yarı deneysel desenlerden eşleştirilmiş desen ile deney ve kontrol grupları belirlenmiştir. Bu desende eşleştirilmiş olan gruplar, işlem gruplarına seçkisiz atanırlar ancak eşleştirme çalışmaya dâhil edilen grupların denk olduğunu garanti etmez (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2018: 216). Ön test-son test kontrol gruplu desenin uygulanması sırasında gruplar -deney ve kontrol grupları- rastgele, atama yapılmaksızın belirlenir, denkleştirilmez ve gruplar arasında herhangi bir seçme işlemi yapılmaz (Creswell, 2017/2017: 172). Bu desende önemli olan deney grubunda kullanılan bağımsız değişkenin / değişkenlerin, yöntemin, etkinliklerin kontrol grubunda kullanılmayarak durumun mutlaka kontrol edilmesi gerekliliğidir (Sönmez ve Alacapınar, 2016: 60). Yarı deneysel desenin en yaygın uygulaması olan bu desende deney grubu ve kontrol grubu yansız olarak belirlenir. Seçkisiz atama yoluyla belirlenen deney ve kontrol grubunun bulunduğu çalışmanın iç tutarlılığını sağlamak için araştırmada deney grubu ve kontrol grubu öğrencilerinin 5. sınıf sene sonu Türkçe dersi puan ortalamaları dikkate alınmıştır. Belirlenen gruplarla çalışmaların tamamlanması ile her grubun ön test-son test farkları, yani erişileri bulunmuştur. Bunların ortalamaları ve standart sapmaları alınmıştır. İki erişi arasında anlamlı bir farka ulaşıp ulaşılmadığı bağımlı değişken süreklilye bağımsız gruplar için kullanılan parametrik testlerden, eğer bağımlı değişken süreksiz ise nanparametrik istatistik tekniklerinden yararlanılarak analiz edilmiştir (Sönmez ve Alacapınar, 2016: 60). Uygulama sürecinin tamamlanmasının ardından sürecin sonunda her iki grupta da bir kalıcılık testi gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın deneysel modelinin simgesel görünümü ise şu şekildedir:

Araştırmanın deneysel modelinin simgesel görünümü:

RD	O1	X	O2
RK	O1.1		O2.2.

(Gürbüz ve Şahin, 2017: 377'den alınmıştır.)

D: Basamaklı öğretim programının uygulandığı deney grubu

K: Geleneksel yöntemin uygulandığı kontrol grubu

R: Katılımcıların gruplara yansız (rastlantısal) atanması

X: Basamaklı öğretim programına uygun olarak yapılan yazma eğitimi

O1 - O2: Deney grubuna ait ön test-son test ölçümleri

O1.1 - O2.2: Kontrol grubuna ait ön test-son test ölçümleri

Araştırmanın Hipotezleri

Ha1: BÖP'ün uygulandığı DG öğrencilerinin yaratıcı yazmaya yönelik ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Ha1: $\mu_{dst} > \mu_{döt}$.

H02: BÖP'ün uygulanmadığı KG öğrencilerinin ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur. H02: $\mu_{kst} - \mu_{köt} = 0$.

Ha3: DG öğrencileri ile KG öğrencilerinin yaratıcı yazma başarıları ön test puanları kontrol altına alındığında son test puanları arasında DG öğrencileri lehine anlamlı bir fark vardır. Ha3: $\mu_{dst} > \mu_{kst}$

Ha4: BÖP'ün uygulandığı DG öğrencilerinin son test puanları ile kalıcılık testi puanları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Ha4: $\mu_{dkt} > \mu_{dst}$

H05: BÖP'ün uygulanmadığı KG öğrencilerinin son test puanları ile kalıcılık testi puanları arasında anlamlı bir farklılık yoktur. H05: $\mu_{kst} - \mu_{kkt} = 0$.

Ha6: BÖP'ün uygulandığı DG öğrencilerinin ön test ve son test puanları cinsiyet değişkeni açısından anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Ha6: $\mu_{dcst} > \mu_{dcöt}$

Ha7: BÖP'ün uygulandığı DG öğrencilerinin son test ve kalıcılık testi puanları cinsiyet değişkeni açısından anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Ha7: $\mu_{dcst} < \mu_{dckt}$

Çalışma Grubu

Millî Eğitim Bakanlığında ve Antalya İl Millî Eğitim Müdürlüğünden gerekli izinler alınarak 2022-2023 eğitim-öğretim yılı içerisinde Antalya ilinde yer alan bir devlet okulunun 6. sınıf düzeyindeki 2 şubesinde çalışmalar yürütülmüştür. Evren ve örneklem belirlenmesinde seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden tipik durum örnekleme ve uygun örnekleme başvurulmuştur. Amaçlı örnekleme yöntemlerinden tipik durum örnekleme, araştırma problemi ile alakalı olarak evrende yer alan çok sayıdaki durumdan tipik olan bir durumun belirlenip bu örnek üzerinden bilgi toplanmasıdır. Araştırmacı tarafından tipik bir durum seçebilmek üzere konuyla ilgili bilgi sahibi kişilerle iş birliği yapılır, durumlar hakkında ön bilgi toplanır ve çalışılacak tipik duruma, örneğe karar verilir (Büyüköztürk vd., 2018: 94). Uygun örnekleme, üzerinde kolayca araştırma yapılacak kişi ve grupların seçilmesi esasına dayalıdır. Bu yöntemde araştırmacı, verileri kolayca toplayebileceği birey veya grupları tercih edebilir (Sönmez ve Alacapınar, 2016: 174). Deney ve kontrol grubuna yansız atamalarının yapılması için öğrencilerin 5. sınıf Türkçe dersi sene sonu not ortalamaları göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca deney ve kontrol grubu öğrencilerinin Türkçe dersi eğitimi sürecinde aynı ders öğretmeninin görev alıyor olması da dikkate alınmıştır. Araştırmacının zaman, para ve iş gücü yönünden kaybını önlemek üzere uygun örnekleme ile çalışmaların yürütüleceği evren belirlenmiştir. Evrenin belirlenmesinin ardından tipik durum örnekleme yoluyla evrende yer alan ve benzer niteliklere sahip iki sınıf ile çalışma grubu oluşturulmuştur. Bu doğrultuda araştırmanın evrenini çalışmaların yürütüldüğü okulun 6. sınıf öğrencileri, örneklemini ise evrenin içinden belirlenen deney ve kontrol grubu öğrencileri (23 DG, 20 KG) oluşturmaktadır.

Çalışmada uygulanan anket için Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan 30.05.2022 tarih ve 8638 nolu karar ile Etik Kurul İzni alınmıştır

Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin kendi aralarında sene sonu başarı durumları bakımından birbirine denk olduğu belirlenmiştir. Değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkilerini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen deneysel araştırmalarda bağımsız değişkenler ile değişimin gözlenmesi hedeflenen bağımlı değişken üzerinde ölçümler yapılır (Can, 2017: 10). DG, bağımlı değişken üzerindeki etkisinin test edileceği işlemi alırken KG hiçbir işlem almaz (Büyüköztürk vd., 2018: 204). Bu çalışmada da bağımsız değişkenin (basamaklı öğretim programı uygulamaları) bağımlı değişken (deney grubu öğrencileri yaratıcı yazma başarıları) üzerindeki değişim durumuna etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 1. Gruplardaki Öğrencilerin Dağılımları

Sınıf	Deney Grubu	Kontrol Grubu	Toplam
Kız Öğrenci	12 (%52.17)	14 (%70)	26 (%60.46)
Erkek Öğrenci	11 (%47.82)	6 (%30)	17 (%39.53)
Toplam	23 (%100)	20 (%100)	43 (%100)

Tablo 1'e bakıldığında DG öğrencilerinin %52.17'sini (n=12) kız öğrencilerin, %47.82'sini (n=11) erkek öğrencilerin; KG öğrencilerinin ise %70'ini (n=14) kız öğrencilerin, %30'unu (n=6) ise erkek öğrencilerin oluşturduğu görülmektedir.

Sınıfların Türkçe dersi not ortalamaları bakımından birbirlerine yakın puanlara sahip olup olmadıklarını görebilmek için 5. sınıf Türkçe dersi yıl sonu karne puanları karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda elde edilen normallik testi sonucu verileri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Türkçe Dersi Yıl Sonu Not Ortalamalarına İlişkin Dağılım Değerleri

Yıl Sonu İstatistik Değerleri	n	\bar{x}	Medyan	Varyans	S.S.	Min.	Max.	Skewness (Çarpıklık)	Kurtosis (Basıklık)	p
Başarı Puanları	43	86.93	92.50	183.328	13.53	41.61	99.33	-1.669	2.426	.000
Standart Hata		2.06						.361	.709	

Yapılan karşılaştırma sonucunda verilerin normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir (p<.05). Skewness / Kurtosis değerleri de normallik testi koşulu olan -1.96 ile +1.96 aralığını sağlamamaktadır. Bu nedenle de parametrik olmayan testlerden Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Analize dair veriler Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Yıl Sonu Türkçe Dersi Puan Ortalamalarına İlişkin Mann-Whitney U Testi

Grup	n	\bar{x}	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Deney Grubu	23	85.54	19.74	454	178	.205
Kontrol Grubu	20	88.53	24.60	492		

DG ve KG öğrencilerinin 5. sınıf sene sonu Türkçe dersi puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan Mann-Whitney U testinin sonucuna göre deney grubu öğrencilerinin sene sonu puanları ile (\bar{X} =85.54) kontrol grubu öğrencilerinin sene sonu puanları (\bar{X} =88.53) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir (U=178, p=.205>.05). Verilerden hareketle grupların Türkçe dersi sene sonu not ortalamalarına bakıldığında grupların denk olduğu söylenebilir.

Veri Toplama Aracı

Araştırma verilerinin toplanmasında Kasap (2019) tarafından geliştirilen Yaratıcı Yazma Ürünlerini Değerlendirme Ölçeği'nden yararlanılmıştır. Tek faktörden ve 24 maddeden oluşan ölçekten her öğrencinin alabileceği ağırlıklı ham puan en az 24, en çok 120 olarak ifade edilmiştir (Kasap, 2019: 60). Değerlendirme sırasında yaratıcı yazmada elde edilen her bir ürüne 1 ile 5 aralığında puan verilerek nitel veriler nicele dönüştürülmüştür (Kasap, 2019: 60). Ayrıca ölçek geliştiricileri ile yapılan görüşme sonucunda ölçeğin altıncı sınıf öğrencilerinin yaratıcı yazma ürünlerini değerlendirmeye uygun olduğu bilgisi alınmıştır. Nicel verilerin analizinde kullanılan ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için farklı yollardan yararlanılabilmektedir. Ölçeğin güvenilirliği konusunda en temel konulardan biri ölçeğin iç tutarlılığıdır. İdeal olarak Cronbach's Alpha katsayısı değerinin .7'nin üzerinde olması istenir (Pallant, Çev. Balcı ve Ahi, 2020: 113). Mevcut araştırmada 43 kişiden elde edilen veriler ile ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı hesaplanarak 0,97 değeri bulunmuştur. Analiz sonucunda ölçeğin yüksek güvenilirliğe sahip olduğu belirlenmiştir. Ölçme aracının kapsam geçerliğinin doğrulanması ise o aracın ölçmesi beklenen içeriği ölçtüğüne dair güvence sağlanması sürecidir. Kapsam geçerliğini belirlemenin bir yolu, alanda yeterliğe sahip konu uzmanlarının görüşlerine başvurmaktır. Lawshe Tekniği olarak adlandırılan

bu tekniğe göre konuyla ilgili uzmanların içerikte yer alan maddeleri “uygun”, “düzeltmeli” ve “çıkartılmalı” şeklinde üç kategoriden oluşan derecelendirme formuyla değerlendirmeleri gerekir (Ayre ve Scally, 2014: 79). Ölçek uygulanmadan önce ölçek önermeleri 6. sınıfta ders veren 5 Türkçe öğretmeni ile değerlendirilmiş ve ölçeğin ders kazanımları ile uyumlu olduğu belirtilmiştir. Ölçeğin ölçülmek istenen durumu değerlendirmeye uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Mevcut araştırmada YARYÜDÖ’de güvenilirlik için puanlama güvenilirliğine de bakılmıştır. Bunun için araştırmacının puanlaması ile iki uzmanın yaptığı puanlama arasındaki uyumluluk hesaplanmıştır. Öğrencilerden rastgele seçilen 5 farklı çalışma puanlanmıştır. Yapılan puanlamalarda birbirine yakın puanlar elde edilmiştir. Puanlamalar arasında en fazla 10 puanlık bir fark olduğu, bu farkın da $100 \times 10 / 120 = 8,3$ olarak belirlendiği görülmüştür. Puanlayıcıların puanlamaları arasında yüzde 8,3'lük bir kayıp olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda yaklaşık %92'lik (%91,7) oranda bir uyum yakalanmıştır. Bu nedenle uygulama sürecindeki diğer çalışmaların sadece araştırmacı tarafından puanlanması uygun bulunmuş ve puanlamalar gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Öğrencilerin yaptığı yaratıcı yazma çalışmaları YARYÜDÖ ile değerlendirilmiştir. Hipotezleri test edebilmek için deney ve kontrol grubundan elde edilen veriler SPSS programıyla analiz edilmiştir. Verilerin analizine geçilmeden önce ölçek puanlarının dağılımlarının normalliğini belirlemek amacıyla normallik testi yapılmıştır. Buna bağlı olarak ise kullanılacak teste karar vermek amacıyla DG, KG verilerinin veri sayısı 50'den az olduğu için Shapiro-Wilk normallik testi yapılmıştır. Ayrıca Skewness / Kurtosis değerlerine, Std. Deviation / Mean değerine bakılmıştır (Can, 2017; Demir, Saatçioğlu ve İmrol, 2016: 133). Verilerin normal dağılım gösterme durumu p değerinin 0.05'ten büyük olması koşulunda ifade edilmiştir. Ayrıca Skewness / Kurtosis değerlerinin -1.96 ile +1.96 arasında bir değer alması sonucunda da gruplardaki dağılımın normalliği bulgusuna ulaşılmıştır (Can, 2017). Verilerin normal dağılım göstermesi durumunda parametrik testlere, normal dağılım göstermemesi durumunda ise parametrik olmayan testlere başvurulmuştur.

Gruplar arasında anlamlı farklılığının belirlenmesi için yapılan bağımlı gruplar t-testleri sonucunda iki veri grubu arasında anlamlı farklılık durumu ortaya konulması hâlinde farkın büyüklüğü hakkında bilgi edinmek için etki büyüklüğü hesaplanmıştır (Can, 2017: 140; Sönmez ve Alacapınar: 2016). Etki büyüklüğü, nicel çalışmalarda gruplar arası farklar veya değişkenler arası ilişkilere yönelik yapılan yorumların kuvvetini gösterir (Creswell, 2017: 165). Bu doğrultuda etki büyüklüğü formülü olarak aşağıdaki işlem uygulanmıştır.

$$d = \frac{\text{Ölçüm ortalamaları arası fark}}{\text{Fark puanlarının standart sapması}} \quad d = \frac{-12.08696}{10.565437} = -1.144$$

Etki büyüklüğü işaretinden bağımsız bir şekilde değerlendirilir. Genel olarak d'nin değeri; 1'in üzeri çok büyük; 0.8 büyük; 0.5 orta; 0.2 ise küçük (az) olarak açıklanır (Can, 2017: 141). Bu analiz doğrultusunda anlamlı farklılıklarda yer alan etki büyüklükleri de tespit edilmiş ve ilgili hipotezlerin doğrulanma ya da reddedilme durumları değerlendirilmiştir.

Aynı anda birden fazla grup üzerinde yapılacak olan ölçümler için Kovaryans analizi yapılmıştır (Karagöz, 2019: 696). Bu analiz için gerekli olan bazı ön koşullar bulunmaktadır. Ele alınan verilerin normal dağılım göstermesi, verilerdeki doğrusal ilişkinin varlığı, grupların varyanslarının homojen olması gerekmektedir (Can, 2017: 248). Gerekli koşulların sağlanması sonucunda Kovaryans analizi yapılmış ve anlamlı farklılıkların ne düzeyde olduğuna yönelik analizler gerçekleştirilmiştir. Bu analiz için η^2 değerine bakılmıştır. Cohen'e göre eta kare .01 olması küçük etki büyüklüğü, .06 olması orta etki büyüklüğü ve .14 olması ise geniş etki büyüklüğü olarak yorumlanmıştır (Pallant, Çev. Balcı ve Ahi, 2020: 231). Analizlerin tamamlanması ile ilgili hipotezlerin doğrulanma ya da reddedilme durumları değerlendirilmiş, verilerden hareketle ulaşılan bulgular yorumlanmıştır.

Uygulama Süreci

Verilerin toplanması sürecinde Kasap (2019: 60) tarafından geliştirilen YARYÜDÖ'den yararlanılmıştır. Yaratıcı yazma çalışmaları için deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilere veri toplama araçları sunulmuş ve bu veriler toplanarak ölçekteki puanlama sistemi doğrultusunda verilerin

değerlendirmeleri gerçekleştirilmiştir. Her iki gruba ön test aynı anda verilerek grupların ön test ölçümlerine ulaşılmıştır. DG ile haftada 2 ders saati olmak üzere 8 + 2 hafta boyunca BÖP'e uygun yaratıcı yazma çalışmaları yapıp veriler toplanmıştır. Bu çalışma esnasında KG ile bir çalışma yapılmamış ve resmî programdaki veya ders kitabındaki yöntem ve etkinliklerle KG'nin çalışmaları sürdürülmüştür. Süreç sonunda hem deney hem de kontrol grubu öğrencileri ile son test yazma çalışması yapılmış ve veriler toplanmıştır. Son testin yapılmasının ardından geçen 21 günlük (3 hafta) süre sonunda uygulama süreci bu doğrultuda tamamlanarak her iki grup öğrencileriyle de bir kalıcılık testi gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizi sonrasında elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan hipotezlerin analizinden elde edilen bulgular yer almaktadır.

DG Ön Test ve Son Test Verilerinin Analizi

Tablo 4. DG Ön test verilerinin dağılım değerleri

Ön Test İstatistik Değerler	n	\bar{x}	Medyan	Varyans	S.S.	Min.	Max.	Skewness (Çarpıklık)	Kurtosis (Basıklık)	p
Ön Test	23	52.26	50.00	182.38	13.50	30.00	80	.306	-.484	.717
Standart Hata		2.81						.481	.935	

Tablo 5. DG Son Test Verilerinin Dağılım Değerleri

Son Test İstatistik Değerler	n	\bar{x}	Medyan	Varyans	S.S.	Min.	Max.	Skewness (Çarpıklık)	Kurtosis (Basıklık)	p
Son Test	23	64.34	65.00	238.32	15.43	35.00	92.00	-.046	-.964	.337
Standart Hata		3.21						.481	.935	

BÖP'ün uygulandığı DG öğrencilerinin yaratıcı yazmaya yönelik ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olma durumunu belirleyebilmek için yapılan normallik testi sonucunda her iki veri grubunun da normal dağılımın ön koşulu olan test sonuçlarını sağladığı görülmektedir. Veriler normal dağılım gösterdikleri için ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olma durumunu belirleyebilmek için parametrik testlerde kullanılan bağımlı gruplar t-testi ile verilerin analizi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 6. BÖP Uygulanan DG Öğrencilerinin Yaratıcı Yazmaya Yönelik Ön Test ve Son Test Puanları Bağımlı Örneklem t-Testi Sonuçları

Deney Grubu Öğrencileri	n	\bar{x}	S.S.	sd	t	p	d
Ön Test	23	52.26	13.50	22	-5.486	.000*	-1.144
Son Test	23	64.34	15.43				

*p<.05, **p<.01

Tablo 6'ya bakıldığında DG öğrencilerinin BÖP uygulanması sürecinde yaratıcı yazma başarılarının belirlenmesine yönelik yapılan ön test puanları ile son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı görülmek istenmiştir. Bu amaçla bağımlı gruplar t-testi yapılmış ve test sonucunda öğrencilerin BÖP uygulamaları öncesi ve sonrasında yaratıcı yazma başarılarına yönelik anlamlı farklılık olduğu bulunmuştur ($t=-5.486, p=.000<.05$). Yapılan bağımlı gruplar t-testi sonucunda karşılaştırılan iki veri grubu arasında anlamlı farklılık durumu ortaya konulmuştur. Fakat yapılan bu test farkın büyüklüğü hakkında bilgi vermemektedir. Bu nedenle istatistiksel olarak anlamlılığın yanı sıra etki büyüklüğünü de hesaplamak gerekmektedir (Can, 2017: 140). Bu doğrultuda etki büyüklüğü hesaplanmıştır:

$$d = \frac{\text{Ölçüm ortalamaları arası fark}}{\text{Fark puanlarının standart sapması}} \quad d = \frac{-12.08696}{10.565437} = -1.144$$

Etki büyüklüğü, işaretinden bağımsız bir şekilde değerlendirilir. Etki büyüklüğü d'nin 0 (sıfır) olması ortalamaların karşılaştırılmış olduğu sabit değere eşit olduğu anlamına gelmektedir. Genel olarak d'nin değeri 1'in üzeri çok büyük; 0.8 büyük; 0.5 orta; 0.2 ise küçük (az) olarak değerlendirilir (Can, 2017: 141). Hesaplanan etki büyüklüğü göz önünde bulundurulduğu zaman anlamlı farkın son test lehine ve çok büyük ($d=-1.144$) bir etki değerine sahip olduğu belirlenmiştir. Yapılan analize bağlı olarak araştırmanın H_{a1} hipotezi doğrulanmıştır.

KG Ön Test ve Son Test Verilerinin Analizi

Tablo 7. KG Ön Test Verilerinin Dağılım Değerleri

Ön Test İstatistik Değerler	n	\bar{x}	Medyan	Varyans	S.S.	Min.	Max.	Skewness (Çarpıklık)	Kurtosis (Basıklık)	p
Ön Test	20	67.55	66.00	253.734	15.92	44.00	94	.249	-1.252	.215
Standart Hata		3.56						.512	.992	

Tablo 8. KG Son Test Verilerinin Dağılım Değerleri

Son Test İstatistik Değerler	n	\bar{x}	Medyan	Varyans	S.S.	Min.	Max.	Skewness (Çarpıklık)	Kurtosis (Basıklık)	p
Son Test	20	62.80	57.50	386.063	19.64	30.00	97	.016	-.989	.402
Standart Hata		4.39						.512	.992	

Tablo 9. KG Öğrencilerinin Yaratıcı Yazmaya Yönelik Ön Test ve Son Test Puanları Bağımlı Örneklem t-Testi Sonuçları

Kontrol Grubu Öğrencileri	n	\bar{x}	S.S.	Sd	t	p
Ön Test	20	67.55	15.92	19	1.643	.117
Son Test	20	62.80	19.64			

Tablo 9'a bakıldığında BÖP uygulama çalışmaları gerçekleştirilmeyen KG öğrencilerinin yaratıcı yazma başarılarının belirlenmesine yönelik yapılan analiz ile ön test puanları ile son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı görülmek istenmiştir. Bu amaçla bağımlı gruplar t-testi yapılmış ve test sonucunda KG öğrencilerinin ön test ve son test puanları arasında anlamlı farklılık olmadığı bulunmuştur ($t=1.643$, $p=.117>.05$). Bu durum da araştırmanın H02 hipotezini doğrulamaktadır.

DG ve KG Son Test Verileri Kovaryans Analizi

DG ve KG öğrencilerinin yaratıcı yazma başarılarına yönelik yapılan son test puanları normallik testi sonucunda verilerin normal dağılıma sahip olduğu tespit edilmiştir. Grupların varyanslarının homojen olma durumu da Levene Testi ile kontrol edilmiş ve varyansların eşit olduğu [$F=.084$, $p=.188$] bulgusuna ulaşılmıştır ($p>.05$). Bir diğer ön koşul olan verilerdeki doğrusal ilişkinin varlığı da saçılma diyagramı (Scatter Plot) ile kontrol edilmiştir ve bu koşulun da sağlandığı görülmüştür. Ayrıca bağımlı değişken (son test puanları) ile kontrol değişkeni (ön test puanları) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir etkileşimin olup olmadığı kontrol edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda etkileşimi gösteren değer $p=.743$ bulunmuştur ($p>.05$). Bu değer regresyon doğrularının eğilimleri arasında anlamlı fark olmadığı anlamına gelmektedir. Bu koşulun da sağlanması ile birlikte Kovaryans analizi yapılabilmektedir (Pallant, Çev. Balcı ve Ahi, 2020: 338). İlk olarak DG ve KG yaratıcı yazma başarıları ön test puanlarına göre son test puanlarının betimsel istatistik değerleri tabloda gösterilmiştir:

Tablo 10. Ön Test Puanlarına Göre Son Test Puanlarının Betimsel İstatistik Değerleri

Grup	n	\bar{X}	Düzeltilmiş Ortalama
Deney Grubu	23	64.35	70.70
Kontrol Grubu	20	62.80	55.49
Toplam	43	63.63	17.323

Deney grubunun ve kontrol grubunun yaratıcı yazma başarıları son test puanları, ön test puanları kontrol altında tutularak karşılaştırılmıştır. Bu amaçla yapılan Kovaryans analizi sonucunda öğrencilerin son teste göre yaratıcı yazma başarı ortalamalarının puanları ve aynı puanların ön teste göre düzeltilmiş ortalamaları Tablo 10'da yer almaktadır. Yaratıcı yazma başarı puanlarına ilişkin son test puan ortalaması DG için $\bar{X}=64.35$, KG için $X=62.80$ bulunmuştur. Düzeltilmiş ortalamalara bakıldığında ise DG son test puan ortalaması $\bar{X}=70.70$ 'e yükselmiş, KG son test puan ortalaması ise $\bar{X}=55.49$ 'a gerilemiştir. Deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin düzeltilmiş ortalama puanları incelendiğinde DG son test puan ortalamalarının KG son test puan ortalamalarından yüksek olduğu görülür. Grupların son test ortalama puanları arasında tespit edilen bu farkın anlamlı olup olmadığına ilişkin yapılan Kovaryans analizi sonuçlarına Tablo 11'de yer verilmiştir.

Tablo 11. Grupların Yaratıcı Yazma Başarı Ön Test Puanlarına Göre Düzeltilmiş Son Test Puanlarına İlişkin Kovaryans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	η^2
Ön Test (Regresyon)	7047.568	1	7047.568	50.969	.000*	.560
Grup	1927.369	1	1927.369	13.939	.001*	.258
Hata	5530.849	40	138.271			
Toplam (Düzeltilmiş)	12604.047	42				

p<.05*, p<.01**

Grupların yaratıcı yazma başarıları son test toplam puanlarına ilişkin Kovaryans analizi yapılmış ve başarı ön test toplam puanları Kovaryans olarak analize dâhil edilmiştir. Tablo 11 incelendiğinde grupların ön test puanlarına göre düzeltilmiş yaratıcı yazma başarıları son test puanlarının ortalamaları arasında anlamlı farklılık olduğu gözlenmiştir ($F(1-40)=13,939$; $p<.05$). DG öğrencilerinin son test puanlarının KG öğrencilerinin son test puanlarından istatistiksel olarak yüksek olduğu ve bu doğrultuda BÖP uygulamalarının DG öğrencilerinin yaratıcı yazma başarıları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. İstatistiksel olarak anlamlılığın yanı sıra etki büyüklüğünü de görmek için etki büyüklüğü hesaplanmıştır: Anlamlı farklılığın ne düzeyde olduğunu görmek için η^2 değerine bakılmış ve $\eta^2=.258$ değerine ulaşılmıştır. Bu farklılığın yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Böylece BÖP uygulamalarının öğrencilerin yaratıcı yazma başarıları üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu söylenebilmektedir. Bu bulguya göre araştırmanın H_{a3} hipotezi doğrulanmıştır.

DG Kalıcılık Testi Verilerinin Analizi

Tablo 12. DG Kalıcılık Testi Verilerinin Dağılım Değerleri

Kalıcılık Testi İstatistik Değerleri	n	\bar{x}	Medyan	Varyans	S.S.	Min.	Max.	Skewness (Çarpıklık)	Kurtosis (Basıklık)	P
Kalıcılık Testi	23	70.39	70.00	272.794	16.51	43.00	97	.013	-1.178	.392
Standart Hata		3.44						.481	.935	

Tablo 13. BÖP Uygulanan DG Öğrencilerinin Yaratıcı Yazmaya Yönelik Son Test ve Kalıcılık Testi Puanları Bağımlı Örneklem t-Testi Sonuçları

Deney Grubu Öğrencileri	n	\bar{x}	S.S.	sd	t	p	d
Son Test	23	64.34	15.43	22	-3.302	.003*	-0.689
Kalıcılık Testi	23	70.39	16.51				

*p<.05, **p<.01

Tablo 13'e bakıldığında öğrencilerin BÖP uygulamaları son test ve kalıcılık testi yaratıcı yazma başarılarına yönelik anlamlı farklılık olduğu bulunmuştur ($t=-3.302$, $p=.003<.05$). Yapılan bağımlı gruplar t-testi sonucunda karşılaştırılan iki veri grubu arasında anlamlı farklılık durumu ortaya konulmuştur. Fakat yapılan bu test farkın büyüklüğü hakkında bilgi vermemektedir. Bu nedenle istatistiksel olarak anlamlılığın yanı sıra etki büyüklüğünü de hesaplamak gerekmektedir. Bu doğrultuda etki büyüklüğü hesaplanmıştır:

$$d = \frac{\text{Ölçüm ortalamaları arası fark}}{\text{Fark puanlarının standart sapması}} = \frac{-6.5}{8.777441} = -0.689$$

Hesaplanan etki büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda anlamlı farkın kalıcılık testi lehine ve orta düzeyde ($d=-0.689$) bir etki değerine sahip olduğu belirlenmiştir. Bu analiz doğrultusunda araştırmanın H_{a4} hipotezi doğrulanmıştır.

KG Kalıcılık Testi Verilerinin Analizi

Tablo 14. KG Kalıcılık Testi Verilerinin Dağılım Değerleri

Kalıcılık Testi İstatistik Değerler	n	\bar{x}	Medyan	Varyans	S.S.	Min.	Max.	Skewness (Çarpıklık)	Kurtosis (Basıklık)	p
Kalıcılık Testi	20	63.40	65.00	278.147	16.67	33	91	-0.060	-1.125	.520
Standart Hata		3.72						.512	.992	

Tablo 15. KG Öğrencilerinin Yaratıcı Yazmaya Yönelik Son Test ve Kalıcılık Testi Puanları Bağımlı Örneklem t-Testi Sonuçları

Kontrol Grubu Öğrencileri	n	\bar{x}	S.S.	Sd	t	p
Son Test	20	62.80	19.64	19	-.255	.802
Kalıcılık Testi	20	63.40	16.67			

Tablo 15 incelendiğinde BÖP uygulama çalışmaları gerçekleştirilmeyen KG öğrencilerinin yaratıcı yazma başarılarının belirlenmesine yönelik yapılan analizle son test puanları ile kalıcılık testi puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı görülmek istenmiştir. Bu amaçla bağımlı gruplar t-testi yapılmış ve test sonucunda KG öğrencilerinin son test ve kalıcılık testi puanları arasında anlamlı farklılık olmadığı bulunmuştur ($t=-.255, p=.802>.05$). Bu durum da araştırmanın H05 hipotezini doğrulamaktadır.

Cinsiyet Değişkeni Analizleri

Tablo 16. BÖP Uygulanan DG Öğrencilerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Yaratıcı Yazmaya Yönelik Ön Test ve Son Test Puanları Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

Deney Grubu Öğrencileri	Cinsiyet	n	\bar{x}	S.S.	Sd	t	p	d
Ön Test	Kız	12	46.83	9.65	21	-2.178	.041*	-0.91
	Erkek	11	58.18	14.99				
Son Test	Kız	12	62.41	14.28	21	-.618	.543	-
	Erkek	11	66.45	17.04				

* $p<.05$, ** $p<.01$

Tablo 16'ya bakıldığında analiz sonucunda cinsiyet değişkenine bağlı olarak ön test verileri incelendiğinde kız öğrencilere ($\bar{x}=46.83$) kıyasla erkek öğrencilerin ($\bar{x}=58.18$) lehine anlamlı bir fark

olduğu bulunmuştur ($t=-2.178$, $p=.041<.05$). İstatistiksel olarak anlamlılığın yanı sıra bu farkın büyüklüğü hakkında bilgi edinmek için etki büyüklüğü hesaplanmıştır:

$$d = \frac{\text{Ölçüm ortalamaları arası fark}}{\text{Birleştirilmiş standart sapma}} \quad d = \frac{-11.35}{12.48} = -0.91$$

Yapılan analiz sonucunda erkek öğrencilerin lehine olarak bulunan anlamlı farkın büyük bir etki değerine ($d=-0.91$) sahip olduğu belirlenmiştir. Bir diğer analiz olan son test verilerine bakıldığında ise cinsiyet değişkenine göre öğrenciler arasında anlamlı bir farka ulaşılamamış olduğu görülmektedir ($t=-.618$, $p=.543>.05$). Bu analiz sonucunda araştırmanın Ha6 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 17. BÖP Uygulanan DG Öğrencilerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Yaratıcı Yazmaya Yönelik Son Test ve Kalıcılık Testi Puanları Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

DeneY Grubu Öğrencileri	Cinsiyet	n	\bar{x}	S.S.	sd	t	p
Son Test	Kız	12	62.41	14.28	21	-.618	.543
	Erkek	11	66.45	17.04			
Kalıcılık Testi	Kız	12	66.08	15.75	21	-1.329	.198
	Erkek	11	75.09	16.74			

BÖP uygulanan DG öğrencilerinin yaratıcı yazmaya yönelik son test ve kalıcılık testi puanlarının cinsiyet değişkenine bağlı olarak anlamlı bir biçimde farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak için ilişkisiz örneklem t-testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda son test verilerine göre kız öğrencilerin test puan ortalaması ile ($\bar{x}=62.41$) erkek öğrencilerin test puan ortalaması ($\bar{x}=66.45$) arasında anlamlı bir fark görülmemiştir. Kalıcılık testi verilerine baktığımızda da kız öğrencilerin test puan ortalaması ile ($\bar{x}=66.08$) erkek öğrencilerin test puan ortalaması ($\bar{x}=75.09$) arasında anlamlı bir farka ulaşılamamıştır. Bu durumda cinsiyet değişkeninin BÖP uygulamalarına bağlı olarak öğrencilerin yaratıcı yazmaya yönelik son test ve kalıcılık testleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı söylenebilir. Yapılan analiz sonucunda araştırmanın Ha7 hipotezi reddedilmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

BÖP'ün uygulandığı DG öğrencilerinin yaratıcı yazmaya yönelik ön test ve son test puanları analiz edildiğinde uygulamaların öncesi ve sonrası arasında yaratıcı yazma başarılarına yönelik anlamlı farklılık olduğu bulunmuştur. Bu anlamlı farkın büyüklüğü analiz edildiğinde ise farkın son test lehine ve çok yüksek bir etki değerine sahip olduğu görülmüştür. Bu verilerden hareketle katılımcıların yazma uygulamaları sonucunda yaratıcı yazma becerisine yönelik kalıcı öğrenmeler sağladıkları, yeni öğrenmelerini farklı durumlara aktarabildikleri, bireysel öğrenme hızları ile yaratıcılıklarının daha etkin olduğu, özgün ürünler ortaya koyabildikleri ve zamanla beceride ilerleme katettikleri söylenebilir. Araştırma bulgularıyla eş değer şekilde Özdemir ve Çevik (2018), yaratıcı yazma çalışmalarıyla gerçekleştirdikleri yazma etkinliklerinde; Çelikpazu ve Erdoğan (2020) ise yansıtıcı düşünme destekli yaratıcı yazma çalışmalarında uygulamaların çalışma grubunda yer alan öğrencilerin yaratıcı yazma becerileri üzerinde etkili olduğuna ulaşmış ve DG öğrencilerinde son test lehine anlamlı bir farklılık bulunduğunu tespit etmişlerdir. Pokhrel (2023); şiir tamamlama, yazma atölyesi ve biyografi yazma çalışması yaptığı öğrencilerinin yabancı bir dil olarak İngilizcede yaratıcı yazma becerilerinin geliştiği ve eğlenerek öğrendikleri, çocukların etkinliklerden zevk aldıkları sonucuna ulaşmıştır. Uygulama sürecinde yer verilen şiir türüne dayalı etkinliklerin de bu bulguyu desteklediği düşünülmektedir. Ayrıca programın bir özelliği olan öğrencilere yapacağı görevi seçme şansının tanınmasının onları özgür kılarak yeteneklerini ortaya çıkarmalarını sağladığı ve bu durumda yaratıcı yazma başarılarını artırdığı söylenebilir.

BÖP'ün uygulanmadığı ve TUDÖP'e dayalı olarak derslerin devam ettiği KG öğrencilerinin yaratıcı yazma başarılarının belirlenmesine yönelik ön test ve son test puanları arasında anlamlı farklılık olmadığı bulunmuştur. Araştırma bulgusunu destekler nitelikte olarak Ak (2011) da mevcut Türkçe programındaki yazma çalışmaları ile öğrenimine devam eden kontrol grubu öğrencilerinin serbest yazma ön test puan ortalaması ile son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulamamıştır. Eğitim sürecindeki bazı paydaşlar tarafından (yöneticiler, ebeveynler, politikacılar ve öğretmenler dâhil) yaratıcı yazarlık gibi derslerin gerçek dünyayla hiçbir ticari veya mali ilişkisi olmadığı düşünülmesi sonucunda bu tür eğitimlerin toplum için herhangi bir doğal değeri olmadığı belirtilmektedir (Nicholas, 2021). Uygulama sürecine dayalı olarak elde edilen verilerden hareketle geleneksel eğitim sistemi içerisinde eğitimin paydaşları tarafından yaratıcı yazma becerisine yönelik yeterince önem verilmediği söylenebilir. Bulgularımızla benzer şekilde Maden ve Durukan (2010), 6. sınıf öğrencileriyle yaptıkları çalışmada istasyon tekniğinin, Dorlay (2018) da 5E öğrenme modelinin DG lehine olarak öğrencilerin yaratıcı yazma becerileri üzerinde geleneksel yöntemle göre daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yıldırım ve Albayrak (2017) ise BÖP'ün öğrencilerin matematik dersine yönelik tutumlarına etkisini araştırmış ve araştırmaları sonucunda BÖP uygulamalarının düz anlatım ve soru-cevap yöntemlerine dayalı öğretime kıyasla öğrencilerin tutumları üzerinde olumlu yönde daha etkili olduğunu bulmuşlardır. KG'nin yaratıcı yazma puanlarında ön testten son testte doğru bir artış olduğunu gözlemlemiş araştırmacılar da bulunmaktadır (Gökçe, 2020; Uslu, 2019). Yapılan bir çalışmada eğitimcilerin iş yükünden kaynaklı olarak öğrencilere ya yazma çalışması yaptırmadıkları ya da öğrencilerin yaptıkları çalışmalara yeterli geri bildirim sunmadıkları belirtilmiştir (Cho ve Schunn, 2007: 411). Bulgulardan hareketle yeterli öğretmen dönütü alınmıyor olması, öğrencilerin yazmaya yönelik motivasyon eksikliği, müfredatta yer alan kazanımların ve mevcut programın işlenmesi sürecinde zamanın kısıtlı olması, dil bilgisi kazanımlarına verilen önemin yazma becerisine verilmemesi, görsel ve teknolojik materyallerin yaratıcı yazma sürecine dâhil edilmiyor olması, öğretmenin konfor alanından çıkmak istemeyerek farklı yaklaşım ve modelleri derste kullanmaması, sınıf mevcutlarının kalabalık olması vb. nedenler bu duruma gerekçe olarak gösterilebilir.

BÖP esaslı yaratıcı yazma çalışmalarının uygulandığı DG ve TUDÖP'e dayalı eğitime devam eden KG öğrencilerinin yaratıcı yazma başarıları son test puanları, DG öğrencileri lehine anlamlı bir fark olup olmadığını görebilmek için ön test puanları kontrol altında tutularak karşılaştırılmıştır. Analiz sonucunda DG'nin son test puan ortalamaları yükselirken KG'nin son test puan ortalamalarının gerilemiş olduğu görülmüştür. Grupların yaratıcı yazma başarıları son test puanlarının ortalamaları arasında anlamlı farklılık olduğu gözlenmiştir. Yapılan uygulamaların DG öğrencilerinin yaratıcı yazma başarıları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. İstatistiksel olarak anlamlılığın yanı sıra etki büyüklüğü de hesaplanmış ve BÖP'e dayalı uygulamaların öğrencilerin yaratıcı yazma başarıları üzerinde yüksek düzeyde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür. Dorlay (2018), uygulamaya dayalı yazma etkinliklerinde; Karadağ (2018), Storybird uygulamasının yaratıcı yazma başarısına yönelik etkisinde DG lehine anlamlı bir farka ulaşmıştır. Akbaba (2020), çalışmasında sürecin KG öğrencilerinin yaratıcı yazma puanlarına oranla DG lehine sonuçlandığını ve deneysel uygulamanın çok yüksek düzeyde etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Beydemir (2010), yaratıcı yazma yaklaşımına uygun yöntem ve etkinliklerin uygulandığı grubun yaratıcı yazma ürünlerinde Türkçe ders programında bulunan yöntem ve etkinliklerin uygulandığı grubun yaratıcı yazma ürünlerine göre yaratıcı unsurlara daha çok rastlandığını tespit etmiştir. Feuer (2011) de işbirlikçi yaratıcı yazma projesi aracılığıyla öğrencilerin yabancı dil becerilerini incelemiş ve dil becerileri üzerinde geniş kapsamlı olumlu etkileri olduğunu belirlemiştir. Yüksel (2016) ise yaratıcı yazma etkinliklerinin öğrencilerin sözel yaratıcılıkları üzerinde DG'nin lehine anlamlı bir etkisi olduğunu tespit etmiştir. Yaratıcı yazma becerisine yönelik 6. sınıf öğrencileriyle çalışan Duru ve İşeri (2015), mevcut araştırma sonucundan farklı olarak DG ve KG öğrencilerinin yaratıcı yazma eğilimi son test düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulamamışlardır. KG öğrencilerinde belirlenen yaratıcı yazma başarı puanı gerilemesi için ise TUDÖP'te yer alan açıklamaların etkinlik yapma sürecinde öğretmenler için kısmen yetersiz olduğu, öğrenciler tarafından yeterli motivasyona sahip olunmayan ve olumsuz tutum benimsenen yazma becerisine yönelik çalışmalarda öğretmenlerin farklı yaklaşımları kullanarak öğrencileri sürece dâhil etmeleri gerektiği, çalışmalarda öğrencilerin yaratıcılıklarını tetikleyecek etkinliklere yer verilmemiş olabileceği söylenebilir. Yazmaya yönelik tutum, bir göreve yaklaşma veya kaçınmayla ilgili duygusal bir motivasyon durumudur (McKenna, Kear ve Ellsworth, 1995). Ders öğretmenlerinin sahip olacağı beceriler, öğrenciler için de olumlu, işlevsel, üretici, istekli, öz

yeterliliklerini artırıcı ve öğrencilerin öz düzenleme becerisine sahip olmalarına yönelik sonuçlar oluşturabilecektir.

DG öğrencilerinin BÖP uygulamalarına yönelik son test ve kalıcılık testi yaratıcı yazma başarı puanlarının analizinde anlamlı farklılık bulunmuş olup bu farkın da kalıcılık testi lehine ve orta düzeyde bir etki değerine sahip olduğu belirlenmiştir. Uygulamaların yapıldığı sürece yönelik değerlendirmelerden hareketle öğretmen dönüt ve düzeltmeleri doğrultusunda öğrencilerin hatalarını fark ederek hataların tekrarından kaçındıkları, öğrenmelerini yeni durumlara aktardıkları, farklı derslere de bu öğrenmelerini yansıttıkları söylenebilir. Öğrencilerin yazma sürecinde isteklilik hâlinde olduğu, ilk uygulama çalışmalarına kıyasla sonraki çalışmalarının hem biçimsel hem de içerik anlamında daha nitelikli olduğu, kaygılarında belirgin bir azalma görüldüğü, süreç ilerledikçe düzeltmelerde azalma olmasına bağlı olarak öğrenmelerin gerçekleştiği izleniminin olduğu, öğrencilerin öz denetimlerinin arttığı yönündeki gözlemlerin de bu sonucu desteklediği düşünülmektedir. Tüm bu olumlu faktörler ve istedik sonuçlar, öğrencilerin son test başarı puanları ile anlamlılığı analiz edilen kalıcılık testi başarı puanları sonuçlarında anlamlı bir farka ulaşılmasının gerekçesi olarak gösterilebilir. Horng, Hong ve Chanlin (2005), yaratıcı öğretimi etkileyen faktörleri araştırdıkları çalışmalarında yaratıcılık üzerinde öğretmenlerin öğrenci merkezli etkinlikler kullanmalarının, öğretim içerikleri ile gerçek hayat arasında bağlantı kurmalarının, sınıftaki becerileri yönetimlerinin, açık uçlu sorular sormalarının, yaratıcı düşünmenin ve teknoloji ile multimedya kullanımının teşvik edilmesinin etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yaratıcı öğretimi destekleyici şekilde öğrenci merkezli, yaşama yakınlık ilkesine uygun etkinliklerin öğrencilerin yaratıcı yazma becerilerini de olumlu etkileyeceği öngörülebilir. Gün (2012) de çoklu zekâ kuramı ile desteklenmiş olan BÖP'ün hem akademik başarıyı artırmada hem de akademik bilgilerin kalıcılığını sağlamada mevcut programda yer alan öğrenme yaklaşımlarına göre daha etkili olduğunu belirlemiştir. Öte yandan BÖP'ün uygulanmadığı KG öğrencilerinin son test ve kalıcılık testi puanları arasında anlamlı farklılık olmadığı bulunmuştur. Bu sonuca dayalı olarak TÜDÖP esaslı eğitime devam eden KG öğrencilerinin yaratıcı yazma başarı puanları bakımından DG öğrencileri ile aralarında anlamlı fark oluşturabilecek bir öğrenme gerçekleştirilmemiş oldukları söylenebilir. Yazma pratiği eksikliğinden kaynaklı olarak etkili yazma becerilerinin gelişimi üzerinde güçlü bir olumsuz etkinin olması muhtemeldir (Cho ve Schunn, 2007: 411). Ön test ve son test puanları arasında da anlamlı fark tespit edilememiş olan KG öğrencilerinin kalıcılık testi sonucuna gerekçe olarak TÜDÖP'e dayalı işlenen dersin öğrencilerin dikkatini çekmede yetersiz kaldığı, sürecin motivasyonlarını olumlu etkilemediği, öğrencilerin başarıma duygusunu tatmamış olması, ders öğretmenin yaratıcı yazma uygulamalarına yer vermemiş olması, yapılan yazma çalışmalarının yetersiz olmuş olabileceği, öz güven ve öz denetim eksikliği, metin türlerini ayırt edememe ve okuma ve yazma becerisinin göz ardı edilmesi gibi nedenler olası gerekçeler olarak gösterilebilir.

BÖP uygulanan DG öğrencilerinin cinsiyet değişkenine göre yaratıcı yazmaya yönelik ön test puanlarının erkek öğrencilerin lehine olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığı bulunmuştur. Erkek öğrencilerin lehine olarak bulunan anlamlı farkın büyük bir etki değerine sahip olduğu belirlenmiştir. Bir diğer analiz olan son test verilerine bakıldığında ise cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farka ulaşamamış olduğu görülmektedir. Bununla birlikte her iki cinsiyet grubunun da son test yaratıcı yazma puanlarının ön teste kıyasla yükselmiş olduğu, kız öğrencilerin ön test puanları ile son test puanları arasında son test lehine daha fazla fark oluşmuş olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca erkek öğrencilerin son test puanlarının kız öğrencilerin son test puanlarından daha yüksek olarak belirlenmiş olması da araştırmanın bir diğer sonucudur. Tüm bu analizler ışığında hem kız hem erkek öğrencilerin yaratıcı yazma hususunda gelişme sağladıkları, yapılan uygulamaların öğrencilerin ilgisini çekmiş olduğu, etkinliklerin kız öğrencilere kıyasla erkek öğrencilerin ilgisini daha fazla çekmiş olabileceği söylenebilir. Türkben (2021), yaptığı araştırma sonucunda öğrencilerin yazılı anlatım becerilerinin orta düzeyde olduğunu ve anlamlı farklılığın kız öğrencilerin lehine olduğunu belirlemiştir. Laurin (2010) de dramının çocukların yazma becerilerindeki etkisi üzerine deneysel bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma sonucunda kız öğrencilerin yaratıcı yazma becerilerinin erkek öğrencilere kıyasla önemli ölçüde iyileştiğini belirlemiştir. Saluk ve Pilav (2018) ise üstün yetenekli öğrencilerle yaptığı çalışmalarında yaratıcı yazma becerilerinin geliştirilmesinde ve yazmaya yönelik tutumlarında kız ve erkek öğrenciler arasında anlamlı farklılığa ulaşamamışlardır. Canbulat, Tepeli ve Özşavli (2019), cümle türleri konusunun öğretiminde BÖP'ün etkisini cinsiyet değişkeni yönünden incelemiş ve uygulama sonrasında

DG'nin puan ortalamalarının cinsiyet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığını ifade etmişlerdir.

DG öğrencilerinin son test ve kalıcılık testi puanlarında ise cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bununla birlikte aritmetik ortalamalara bakıldığında son test verilerine kıyasla her iki cinsiyette de kalıcılık testi puanlarının arttığı görülmektedir. Araştırmacı tarafından yapılan gözlemlerde de cinsiyet farkı gözlemlenmeden DG öğrencilerinin yaratıcı yazma başarılarında uygulama süresince pek çok yönden gelişme katettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte analiz sonucuna bakıldığında kalıcılık testinde erkek öğrencilerin kız öğrencilere kıyasla son teste göre çok daha yüksek bir farkla başarı gösterdiği belirlenmiştir. Bu durum da bize erkek öğrencilerin öğrenmelerinin kız öğrencilere kıyasla daha kalıcı olduğu sonucunu düşündürmektedir. Ulaşılan sonuçlarla alakalı olarak son test bulgularına yönelik belirtilmiş olan gerekçelerin kalıcılık testi için de dayanak olarak gösterilebileceği söylenebilir. Başkök (2012) de 7. sınıf öğrencilerine yönelik çalışmada yaratıcı yazma etkinlikleri öncesinde kız öğrencilerin yaratıcılık konusundaki puanlarının erkeklerden fazlayken araştırma sonucunda erkek öğrencilerin puanlarının artarak aradaki puan farkının kapandığı sonucuna ulaşmıştır. Temel ve Katrancı (2019) ise cinsiyet değişkeninin yazılı anlatım becerisi üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını tespit etmiştir. Bazı çalışmalarda da kız öğrencilerin yazmaya yönelik tutumlarının erkeklere göre daha olumlu olduğu bulunmuştur (Akın, 2016; Knudson, 1993). Alan yazından farklı olarak araştırma bulgularından hareketle yapılan yazma çalışmalarının kız öğrencilere kıyasla erkek öğrencilerin daha çok ilgisini çekmiş olabileceği söylenebilir. Bu durumun da yaratıcı yazma başarısı yönünden erkek öğrencilerin aritmetik ortalamalarının daha yüksek olmasına ve kalıcılık testinde kız öğrencilere kıyasla daha fazla başarı puanı göstermelerine neden olduğu düşünülebilir.

•Araştırma sonuçlarından hareketle öğretmenlere, kurumlara, ailelere ve araştırmacılara birtakım önerilerde bulunulabilir. Ders öğretmenleri tarafından gerçekleştirilecek olan yazma çalışmalarında öğrencilere seçme hakkının tanındığı, öğrencinin kendi iradesine dayalı olarak başarıma duygusunun ön plana çıkarıldığı, farklı uygulamaları içeren yazma etkinliklerine yer verilmesi daha etkili ve verimli bir sürecin yaşanmasına katkı sağlayabilir. Bilgilendirici olmaktan ziyade öğrencilerin zihinlerinin daha özgür bırakıldığı, görsellere veya animasyonlara dayalı yapılan yazma çalışmalarıyla öğrencilerin yaratıcılıkları tetiklenerek hayal dünyalarını daha rahat ifade etmeleri sağlanabilir. Bu süreçte sınıfta yer alan nesnelere ya da okul bahçesindeki açık alandan, doğadan da faydalanılabilir ve bu unsurlar da yaratıcı yazma sürecine dâhil edilebilir. Akran değerlendirmenin yazma sürecine dâhil edilmesinin hem öğretmenin iş yükünü azaltacağı hem de öğrenciler için daha aktif bir öğrenme ortamı sağlayacağı söylenebilir. Okul idaresi ve öğretmenler tarafından yazar-okur buluşmaları yapılarak öğrencilerin yazarlık ve yazmaya yönelik bakış açıları pozitif yönde değiştirilebilir. Yazma çalışmalarından alınan puanların ders notuna bir etkisinin olma durumu öğrenciler tarafından önemsenmektedir. Bu nedenle öğretmenler, etkinliklerden elde edilen puanları ders etkinliklerine katılım puanı olarak karneye yansıtabilir. Türkçe öğretmenlerinin ortak çalışması sonucunda çıkarılacak okul dergilerinde öğrenciler tarafından ortaya konulan seçkin ürünler basılarak çocuklar yazma çalışmalarına yönelik güdülendirilebilir. Bu tür yazma çalışmaları sonucunda ortaya çıkan nitelikli yazma ürünleri ulusal yarışmalara gönderilerek öğrencilerin ilgisi aktif tutulabilir.

•Öğrencilerin yaratıcılığını desteklemek ve köreltmek amacıyla bu konuda yapılmış olan alan yazın çalışmalarına başvurularak veliler bilgilendirilebilir ve belirtilen etmenlerden öğrencinin uzak kalması sağlanabilir. Çocuk, sanatsal faaliyetlere yönlendirilerek çocuğun yaratıcılığı desteklenebilir. Çocuğun sosyalleşmesi sağlanarak gözlem gücü artırılıp imgesel yönde zihinsel gelişimi güçlendirilebilir. Ebeveynin oluşturduğu oyunlar da çocuğun yaratıcılığını ve zihinsel gelişimini olumlu etkilemede başka bir dış çevre unsurudur. Bu nedenle ailede gerçekleştirilen yaratıcı oyun aktivitelerine başvurulabilir. Eğitim süreci, öğrenciler için sadece bir iş alanına istihdam olarak düşünülmemeli ve öğrencilerin sosyal ve bilişsel anlamda gelişimlerini amaçlayan bir nitelikte olmalıdır. Yaratıcılık sürecine önem verilmesi ile birlikte öğrenciler için serbestlik artarken kaygı düzeyinin de azalacağı söylenebilir. Bu doğrultuda ailelerin öğrencilerine yönelik İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumları Bursluluk Sınavı, Liselere Geçiş Sistemi sınavı gibi sadece sınavlara odaklı bir davranış sergilememesi önerilmektedir.

•Alan araştırmacıları tarafından BÖP'ün Türkçe eğitiminde farklı alanlardaki etkisini belirlemeye yönelik çalışmalar gerçekleştirilebilir. Aynı yöntemle farklı sınıf düzeylerine yönelik bir araştırmada bulunulabilir. Yapılan alan taramasında bu konuya yönelik alanda yapılmış çalışmalar belirlenemeyerek bir eksiklik olduğu düşünülmektedir. Araştırmalarda BÖP kullanımı sırasında üst seviyeye geçmek için belirlenen başarı puanlarının yüksekliğinin etkinlikleri uygulama sürecinde öğrenci grubunu daha çok teşvik ettiği görülmüştür. Bu nedenle yapılacak çalışmalarda etkinlik puanları yüksek belirlenebilir. BÖP'e dayalı uygulama çalışmalarında öğrenciler; daha bireysel ve aktif oldukları için kalabalık sınıflarda ya da çalışma gruplarında uygulanması güç olabilir. Bu nedenle çalışma grubundaki katılımcı sayısının fazla olmamasına dikkat edilmesi uygulayıcı için daha işlevsel sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

KAYNAKÇA

Ahanov, K. (2021). Dil biliminin esasları. (ev. Murat Ceritoplu). Türk Dil Kurumu Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2008).

Ak, E. (2011). *Yaratıcı yazma tekniklerinin ilköğretim 5. sınıf öğrencilerinin Türkçe dersindeki yazılı anlatım becerileri üzerindeki etkisi*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Dokuz Eylül Üniversitesi.

Akbaba, R. S. (2020). *Yaratıcı yazma çalışmalarının öyküleyici metin yazma becerisine ve ileri okuma farkındalığına etkisi*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Fırat Üniversitesi.

Akın, E. (2016). Ortaokul öğrencilerinin okuma alışkanlığı ve yazma tutumları ile Türkçe dersi akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi, *Akademik Bakış Dergisi*, 54, 469-483.

Akkaya, N. (2014). Elementary teachers' views on the creative writing process: an evaluation, *Educational Sciences: Theory & Practice*, 14(4), 1499-1504. DOI: 10.12738/estp.2014.4.1722

Anae, N. (2014). "Creative writing as freedom, education as exploration": Creative writing as literary and visual arts pedagogy in the first-year teacher-education experience, *Australian Journal of Teacher Education*, 39(8). <https://doi.org/10.14221/ajte.2014v39n8.8>

Ayre, C. & Scally, A. J. (2014). Critical values for Lawshe's content validity ratio: Revisiting the original methods of calculation, *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 47(1), 79-86. <https://doi.org/10.1177/0748175613513808>

Başbay, A. (2005). Basamaklı öğretim programıyla desteklenmiş proje tabanlı öğrenme yaklaşımının öğrenme sürecine etkileri, *Ege Eğitim Dergisi*, 6(1), 95 - 116. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eggefd/issue/4918/67300>

Başkök, B. (2012). *İlköğretim yedinci sınıf öğrencilerinde uygulanan yaratıcı yazma çalışmalarının, öğrencilerin yaratıcılıklarına ve Türkçe dersine olan tutumlarına etkisinin incelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi.

Bechkam, H. (2010). Student perceptions of layered curriculum vs. traditional coursework on class grades for 11th-12th grade economics and government students, *Culminating Experience Action Research Projects*, 17, 5-15.

Beydemir, A. (2010). *İlköğretim 5. sınıf Türkçe dersinde yaratıcı yazma yaklaşımının yazmaya yönelik tutumlara, yaratıcı yazma ve yazma erişisine etkisi*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Pamukkale Üniversitesi.

Biçer, S. (2011). *Fen ve teknoloji dersinde basamaklı öğretim yönteminin öğrenci başarısına, kalıcılığa ve tutumlarına etkisi*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Fırat Üniversitesi.

Büyükköztürk, ř., Kılıç akmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, ř. ve Demirel, F. (2018). Bilimsel araştırma yöntemleri (24. Baskı). Pegem Akademi.

Can, A. (2017). SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi (5. Baskı). Pegem Akademi.

Can Kaya, B. (2024). Sınıf öğretmeni adaylarının yazma kaygılarının incelenmesi, *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 12(1), 90-114.

Canbulat, M., Tepeli, Y. ve Özşavli, M. (2019). 8. sınıflarda cümle türleri konusunun öğretiminde basamaklı öğretim programının kullanımı, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (39), 64-87. DOI: 10.33418/ataunikkefd.618241

Caughie, B. D. (2016). The perceived impact of the layered curriculum instructional model on student engagement. Holy Family University, Doctorate in Education (EdD). ProQuest LLC UMI Microform 10011442.

Cho, K. & Schunn, C. D. (2007). Scaffolded writing and rewriting in the discipline: A web-based reciprocal peer review system, *Computers & Education*, 48(3), 409-426. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2005.02.004>

Creswell, J. W. (2017). Araştırma deseni (3. Baskı). (Çev. Ed. Selçuk Beşir Demir). Eğiten Kitap. (Orijinal eserin yayın tarihi 2017).

Creswell, J. W. ve Plano Clark, V. L. (2020). Karma yöntem araştırmaları (4. Baskı). (Çev. Ed. Yüksel Dede ve Selçuk Beşir Demir). Anı Yayıncılık.

Çelikpazu, E. ve Erdoğan, R. (2020). İlkokul 4. sınıf Türkçe dersinde yansıtıcı düşünme destekli yaratıcı yazma çalışmalarının öğrencilerin yaratıcı yazma becerilerine etkisinin incelenmesi, *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(4), 1436-1467.

Demir, E., Saatçioğlu, Ö. ve İmrol, F. (2016). Uluslararası Dergilerde Yayımlanan Eğitim Araştırmalarının Normallik Varsayımları Açısından İncelenmesi, *Curr Res Educ*, 2 (3), 130-148.

Derya Daşçı, A. ve Önel, A. (2018). Fen bilimleri öğretmen adaylarının basamaklı öğretim programı uygulamasına ilişkin görüşleri, *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2). 517-535.

Dorlay, O. (2018). *5E öğrenme modeline uygun yaratıcı yazma etkinliklerinin ortaokul öğrencilerinin yazma becerisi üzerine etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi.

Duman, B. ve Özçelik, C. (2017). 7. Sınıf çember ve daire konusunda basamaklı öğretim uygulamasının öğrencilerin matematik dersine ilişkin akademik başarı ve tutumlarına etkisi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 6(3). 1293-1308. doi: 10.14686/buefad.339559.

Duru, A. ve İşeri, K. (2015). Altıncı sınıf öğrencilerinin yaratıcı yazma becerilerini geliştirmeye yönelik stratejilerin etkililiğinin değerlendirilmesi, *Başkent University Journal of Education*, 2(1), 40-51.

Durusoy, H. (2012). *6. sınıf "kuvvet ve hareket" ünitesinde basamaklı öğretim yöntemi ve yaratıcı drama yönteminin öğrenci erişimine ve kalıcılığa etkisi*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Hacettepe Üniversitesi.

Erbilen, M. ve Temizkan, M. (2021). Yazma öncesi etkinliklerinin yazma motivasyonuna ve yazma başarısına etkisi, *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(48), 170-201.

Feuer, A. (2011). Developing foreign language skills, competence and identity through a collaborative creative writing Project, *Language, Culture and Curriculum*, 24(2), 125-139. Doi:10.1080/07908318.2011.582873

Gökçe, A. (2020). *İlkokul dördüncü sınıf Türkçe dersinde yaratıcı yazma uygulamalarının öğrencilerin Türkçe dersi tutumu, yazma tutumu ve yaratıcı yazma becerileri üzerine etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yozgat Bozok Üniversitesi.

Gün, E. S. (2012). *Çoklu zekâ kuramı ile desteklenmiş olan basamaklı öğretim programının öğrenci erişimine, kalıcılığa ve öğrenme süreçlerine etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.

Harper, G. (2010). On creative writing. Bristol: Multilingual Matters.

Hornig, J. S., Hong, J. C. & Chanlin, L. J. (2005). Creative teachers and creative teaching strategies, *International Journal of Consumer Studies*, 29(4), 352-358. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2005.00445.x>

Ilıman, M. (2018). *İngilizce dersinde basamaklı öğretim programına ilişkin bir eylem araştırması*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

İşeri, K. ve Ünal, E. (2012). Türkçe öğretmen adaylarının yazma kaygı durumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 67-76. <https://doi.org/10.17860/efd.70585>

Kahraman, K. (2020). *Basamaklı öğretim programının İngilizce dersi öğrenci başarısına, tutumuna, öz düzenlemesine ve kalıcılığa etkisi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi.

Karadağ, K. (2018). *Öğretim teknolojilerinden Storybird uygulamasının 5. sınıf öğrencilerinin yaratıcı yazma becerilerine ve yazmaya yönelik tutumlarına etkisi*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Marmara Üniversitesi.

Karagöz, Y. (2019). Bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği (2. Baskı). Nobel Akademi.

Karagül, S. (2017). *Türkçe eğitiminde proje tabanlı öğrenme yöntemiyle desteklenen basamaklı öğretim programının öğrencilerin okuma ve yazma becerilerine etkisi*, [Yayınlanmış Doktora Tezi], Ankara Üniversitesi.

Kasap, D. (2019). *Yaratıcı okuma-yaratıcı yazma çalışmalarının yaratıcı okuma, okuduğunu anlama, yazma ve yaratıcı yazma erişimine etkisi*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi.

Knudson, R. E. (1993). Development of a writing attitude survey for grades 9 to 12: Effects of gender, grade, and ethnicity, *Psychological Reports*, 73(2), 587-594. <https://doi.org/10.2466/pr0.1993.73.2.587>

Koç, S. (2013). *İlköğretim 6. sınıf fen ve teknoloji dersinde basamaklı öğretim programı uygulamasının öğrencilerin biliş ötesi farkındalıklarına ve problem çözme becerilerine etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi.

Lasovage, A. J. (2006). Effect of using a layered curriculum format of instruction in a high school environmental science energy unit. (Unpublished master's thesis). Michigan State University, USA.

Laurin, S. (2010). The effect of story drama on children's writing skills. (Unpublished master's thesis). Concordia University, Montreal, Quebec.

Maurer, L. A. (2009). Evaluating the use of layered curriculum and technology to increase comprehension and motivation in a middle school classroom. Michigan State University, Master of Science. Interdepartmental Physical Sciences. ProQuest llc umı microform 1471872.

Maden, S., & Durukan, E. (2010). İstasyon tekniğinin yaratıcı yazma becerisi kazandırmaya ve derse karşı tutuma etkisi, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (28), 299-312.

McKenna, M. C., Kear, D. J. & Ellsworth, R. A. (1995). Children's attitudes toward reading: A national survey, *Reading Research Quarterly*, 30(4), 934-956. doi:10.2307/748205

Nicholas, S. (2021). Creative Writing Classroom. Salem Press Encyclopedia. <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&AuthType=ip,sso&db=ers&AN=95607450&lang=tr&site=eds-live&scope=site>.

Öner, Ü. (2012). *Sosyal bilgiler dersinde çoklu zekâ kuramı destekli basamaklı öğretim programının öğrencilerin akademik başarısına, tutumlarına ve kalıcılığa etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Özdemir, S. ve Çevik, A. (2018). Yaratıcı yazma çalışmalarının yazmaya yönelik tutuma ve yaratıcı yazma başarısına etkisi, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 141-153. DOI: 10.17679/inuefd.336990

Özdemir, O. (2019). Basamaklı öğretim programı uygulamasının İngilizce dil becerilerine etkisinin incelenmesi. (Yayınlanmamış doktora tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi.

- Öztürk, E. (2018). Yaratıcı yazı yazmanın öğretimi. H. Akyol ve M. Yıldız (Ed.), Kuramdan Uygulamaya Yazma Öğretimi içinde (1. Baskı, s. 216-240). Pegem Akademi.
- Pallant, J. (2017). SPSS kullanma kılavuzu. (Çev. Sibel Balcı ve Berat Ahi) 2. Baskı. Anı Yayıncılık.
- Pokhrel, V. (2023). Developing creative writing skills in efl students: An action research, *The Universal Academic Research Journal*, 5(1), 1-10
- Saluk, N. ve Pilav, S. (2018). Üstün yeteneklilerde yaratıcı yazma becerilerinin geliştirilmesi üzerine bir araştırma (A research on the development of creative writing skills in gifted students.), *Journal of Kırşehir Education Faculty*, 19(3), 2191-2215. <https://doi.org/10.29299/kefad.2018.19.03.011>
- Sönmez, V. ve Alacapınar F. G. (2016). Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri (4. Baskı). Anı Yayıncılık.
- Tabak, G. ve Göçer, A. (2013). 6-8. Sınıflar Türkçe dersi öğretim programının ürün ve süreç odaklı yazma yaklaşımları çerçevesinde değerlendirilmesi, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2).
- Temel, S. ve Katrancı, M. (2019). İlkokul öğrencilerinin yazılı anlatım becerileri, yazmaya yönelik tutumları ve yazma kaygıları arasındaki ilişki, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(17), 322-356.
- Temizkan, M. (2011). The effect of creative writing activities on the story writing skill, *Educational Sciences: Theory & Practice*, 11(2), 919-940.
- Temizkan, M. (2014). Yaratıcı yazma süreci. Pegem Akademi.
- Türkben, T. (2021). Ortaokul öğrencilerinin yazma becerileri, yazmaya yönelik tutumları ve yazma motivasyonları arasındaki ilişki, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(3), 900-922.
- Uslu, A. (2019). *İşbirlikli dijital hikâye anlatımının ilkökul 4. sınıf öğrencilerinin yaratıcı yazma ve sosyal duygusal öğrenme becerilerine etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi.
- Üzüm, B. (2017). *Basamaklı öğretim programının 9. sınıf İngilizce dersinde öğrencilerin öğrenme stillerine ve akademik başarılarına etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi.
- Yıldırım, Z. (2016). *Alan ölçme öğretiminde basamaklı öğretim yönteminin etkisinin incelenmesi*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi.
- Yıldırım, Z. ve Albayrak, M. (2017). Matematik dersinde basamaklı öğretim yönteminin kullanılmasının öğrencilerin duyuşsal gelişimlerine etkisi, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (34), 133-154. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunikkefd/issue/29687/310205>
- Yılmaz, F. (2019). *Matematik dersinde basamaklı öğretim programının öğrencilerin akademik başarı, problem çözme ve tutumlarına etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi.
- Yılmaz, F. ve Gültekin, M. (2013). Fen ve teknoloji dersinde basamaklı öğretim programı uygulamaları, *Journal of Computer and Education Research*, 1(1), 27-56.
- Yüksel, T. (2016). *Ortaokul 5.sınıf Türkçe derslerinde uygulanan yaratıcı yazma etkinliklerinin öğrencilerin yazmaya yönelik tutumlarına ve sözel yaratıcılıklarına etkisinin incelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi.
- Zeybek, G. (2016). *Basamaklı öğretim uygulamasının öğrenci erişisi ve kalıcılığa etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Fars Kökenli İranlıların Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi B1 Seviyesinde Edat ve Bağlaçlarla İlgili Sözdizimsel Yazma Sorunları*

Syntactic Writing Problems Related to Prepositions and Conjunctions at the B1 Level of Teaching Turkish as a Foreign Language to Iranians of Persian Origin

Serdar BULUT

Prof. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD
serdar.bulut@alanya.edu.tr
Orcid ID: 0000-0001-6286-4873

Gamze BULUT

Uzman, Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi ABD
gamzebulud@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-9427-9780

Ömür DİNCEL

Dr., Trabzon Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türkçe Eğitimi ABD
dincel_55@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0001-7815-338X

Öz: Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen bireylerin, cümle düzeyinde karşılaştıkları ilk sorun Türk dilinin söz dizimidir. Bilindiği gibi dilimiz sonradan eklemeli diller kategorisinde olup söz dizimi ise “Özne, Nesne ve Yüklem” şeklindedir. Farklı yaşlardan ve farklı ülkelerden birçok öğrencilerin bir arada bulunduğu TÖMER’lerde ana dilleri ve cümle kuruluşları birbirinden farklı öğrenci grupları bir arada Türkçe öğrenmektedirler. Öğrencilerin en sık yaptığı hatalardan biri de Türkçe cümle yazarken kendi dillerinin söz dizim kurallarına göre düşünüp Türkçe cümle yazmaya çalışmalarıdır. Çalışmamızda yabancı dil olarak Türkçe öğrenen B1 seviyesindeki ana dili Farsça olan İranlıların Türkçe yazma becerisinde edat ve bağlaçlarla ilgili karşılaştıkları sorunları ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda yabancı dil olarak Türkçe öğrenen B1 seviyesindeki ana dili Farsça olan İranlıların yazma becerisinde edat ve bağlaçlarla ilgili karşılaştıkları sorunlar kendi içinde bölümlere ayrılıp ardından genel tespitlerde bulunmak amaçlanmıştır. Çalışmamız 2019-2020 ve 2020-2021 yıllarında Alanya’da özel kurslar ile Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi TÖMER’de B1 seviyesinde yabancı dil olarak Türkçe öğrenen ana dili Farsça olan tüm İranlılar oluşturmaktadır. Nitel veri toplama tekniklerinden yararlanılarak oluşturulan bu çalışmada, Alanya’da ikamet eden, ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrenci ve kursiyerlerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken yazma becerisinde yaşadıkları güncel problemler ele alındığı için çalışma, tarama modeli betimsel bir durum çalışmasıdır.

Anahtar Kelimeler: İranlılar, Farslar, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, hata analizi, yazma becerisi.

*Geliş Tarihi:*30.11.2024

*Kabul Tarihi:*30.12.2024

*Yayın Tarihi:*31.12.2024

Atıf: Bulut, S., Bulut, G. & Dincel, Ö. (2024). Fars kökenli İranlıların yabancı dil olarak Türkçe öğretimi B1 seviyesinde edat ve bağlaçlarla ilgili sözdizimsel yazma sorunları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1065-1081. Doi: 10.33437/ksusb.1594210

* Bu çalışma, 2. yazarın Yüksek Lisans tezinin güncel araştırma verileri ile beslenmesi sonucu oluşturulmuştur.

Abstract: The first problem that individuals who learn Turkish as a foreign language encounter at the sentence level is the syntax of the Turkish language. As it is known, our language is in the category of agglutinative languages and its syntax is "Subject, Object and Predicate". At TÖMER, where many students of different ages and countries come together, student groups with different native languages and sentence structures learn Turkish together. One of the most common mistakes made by students is that they try to write Turkish sentences by thinking according to the syntax rules of their own language while writing Turkish sentences. The aim of our study is to reveal the problems encountered by Iranian native Persian speakers at the B1 level, who are learning Turkish as a foreign language, regarding conjunctions and prepositions in Turkish writing skills. For this purpose, the problems encountered by Iranian native Persian speakers at the B1 level, who are learning Turkish as a foreign language, regarding conjunctions and prepositions in writing skills are divided into sections and then it is aimed to make general determinations. Our study consists of all Iranians whose native language is Persian, who learned Turkish as a foreign language at B1 level at Alanya Alaaddin Keykubat University TÖMER through private courses in Alanya in 2019-2020 and 2020-2021. In this study, which was created using qualitative data collection techniques, the current problems experienced by Iranian students and trainees at B1 level, whose native language is Persian, residing in Alanya, in writing skills while learning Turkish as a foreign language are discussed. The study is a descriptive case study with a survey model.

Keywords: Iranians, Persians, teaching Turkish as a foreign language, error analysis, writing skills.

GİRİŞ

Dil insanlar arasında anlaşmayı sağlayan en önemli vasıtaadır. İnsanların birbirlerini tanınması, anlaşması, aralarında bir bağ oluşturmaları dil sayesinde meydana gelir. Yabancı dil insanın ana dilinden sonra öğrendiği dildir. Ana dili öğrenmek kendiliğinden gelişen olağan bir durumdur. Yabancı bir dil öğrenmek ise insanların ihtiyaçları sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Bu ihtiyaçlar bireylerin kendilerini geliştirme istekleri, ekonomik, siyasi, kültürel gibi birçok sebeplerden kaynaklanmaktadır.

“İnsanoğlunun yabancı dil öğrenme isteği ve teşebbüsü, çok eski dönemlerine kadar gider. Dolayısıyla eskiden beri insanlar, yabancı bir dili öğrenme gayreti içinde olagelmışlerdir. Ancak insanlardaki bu öğrenme isteği ve teşebbüsü herhalde hiçbir zaman günümüzdeki kadar yaygın olmamıştır. Çünkü dünyanın hızla küçüldüğü, küresel bir köy haline geldiği, iletişimin bu kadar hızlı ve yaygın olduğu, ulaşımın kolaylaştığı, dünyanın her yerinde iş bulma imkânının olduğu çağımızda, yabancı dil bilmek her zamankinden daha fazla önem kazanmaya başlamıştır.” (Kara, 2010: 662)

Yabancı dil olarak Türkçenin öğretimini gün geçtikçe hız kazanan alanlardan biri haline gelmektedir. Birçok ülkede yabancı dil olarak Türkçe öğretimi yapılmaktadır. Bu ülkelerden biri de İran’dır. Komşuluk ilişkilerinin gelişmiş olduğu İran’da uzun yıllardır Türkçe öğretimi yapılmaktadır. İran ile Türkiye arasındaki ekonomik, siyasi, kültürel ilişkiler dili de etkilemektedir.

“Tarihsel süreç içerisinde Türkiye ile derin bir geçmişe ve sıkı bağlara sahip olan İran da Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminin yapıldığı ülkelerden biridir. Resmî adıyla İran İslam Cumhuriyeti olan topraklar, geçmişte Türkler için hem bir vatan olmuş hem de Asya içlerinden Anadolu’ya yapılan göçler için bir köprü görevi görmüştür. Türklerin ve Türkçenin bu ülkedeki varlığı çok eskilere gitmekle birlikte Türkiye Türkçesinin öğretimi oldukça yeni bir durumdur. Türkiye ve İran arasındaki karşılıklı dostluk ve komşuluk ilişkileri Türkçenin bu ülkede aranan ve saygın bir yabancı dil hâline gelmesini sağlamıştır. İranlılar, Türkçe ve Farsça arasındaki dil ilişkileri, ortak kültürel miras, Türkiye’ye ve Türkçeye duydukları ilgi ve sevgi nedeniyle Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenirken hızlı bir ilerleme göstermektedir. İranlılar, özellikle konuşma ve dinleme gibi beceri alanlarında başarılı olmakla birlikte yabancı dil öğretiminde temel bir etkinlik alanı olan yazma becerisi söz konusu olduğunda çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadırlar” (İnan, 2014: 621).

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde 4 temel dil becerisi vardır. Bu beceriler; dinleme, konuşma, okuma ve yazmadır. Bu becerilerin son kısmını yazma oluşturmaktadır. Dört temel dil becerisini bir halkanın zinciri olarak düşündüğümüzde birinin eksik olması diğer halkalarında eksik olacağını gösterir. Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen kişinin çok iyi konuşması, anlaması önemli olsa da kendini yazılı olarak da ifade edebilmesi çok önemlidir. İranlı öğrenciler dinleme, konuşma ve okumada daha az sorunla karşılaşırken yazma da ise daha çok zorlukla karşılaşmaktadırlar.

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Yazma Becerisi ve Yazma Eğitimi

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimindeki en son kazanılan beceri yazma becerisidir. Yazma, düşünceleri somut şekilde ifade edebilmek için yazma becerisi ise dilin kurallarına uygun halde, planlı programlı şekilde düşünceleri ifade edebilme yeteneğidir. “Covey (2006: 153), “Yazmak, düşüncüyü damıtır, berraklaştırır ve netleştirir” der. Yazma; zihindeki görüntü ve verileri somutlaştırıp bunları kültür kodlarıyla işlemesi ile en etkili beceri zor gelişen bir sürecin ardından öğrenmede kalıcılık için şarttır. İletişim de ise yazma; sembollerin anlamlı hale getirilip kodlamalar sistemi oluşturması, düşüncelerin somut olarak ifadesidir. Yazma aynı zamanda bir sanattır ve tıpkı görsel sanatlardan resimde olduğu gibi; tuvalin üstünde resmin yekûnunun oluşması vardır ve anlamlı olması için onlarca-yüzlerce ana unsurun ve birimlerin bir araya bir armoni oluşturarak hatasız gelmesi gerekir. Buradan hareketle yazma becerisini; “Herhangi bir konuda görüş, fikir, gözlem, tecrübe, duygu ve düşünceleri planlayıp, dilin kurallarına uygun olarak bir bağlam ve bütünlük içinde işaret- harf ve sembollerle yazıya geçirme” olarak tanımlayabiliriz. Her dilde en son ve en zor gelişen beceri “Yazma Becerisi” dir. Zihindekileri imgeler-sembollerle ifade edebilmek, diğer becerileri art bilgi olarak belirli bir dereceye kadar kullanabilmeyi de gerektirir. Yazma diğer beceriler ile iç içe geçmiş bir haldedir. Bu nedenle bir birey; ana dilinde veya yabancı dilde önce dinler ve konuşur, arkasından dilin sembollerini özümseyerek dinleme – konuşma ve okumayı bütüncül olarak gerçekleştirir ve en son da art beceri ve bilgilerde olması gereken yeterliliği elde edip yazma becerisini geliştirir. Yazma becerisi, diğer becerilerin gelişimi ile zincirleme gelişirken aynı zamanda üretim ve somut sembol olarak imgelerin kullanılmasıyla, dil ediniminde üst düzey bir kendini gerçekleştirir. Bireyin bir dilde kendini en etkili bir şekilde ifade edip etmediğinin kanıtı, yazma becerisinin gelişimi izlenerek görülebilir. Yazma becerisi diğer anlatma becerisi “Konuşmanın aksine kişiye biçimlendirme, değiştirme kısacası tasarımı sunar. Bu nedenle düşünce akışını, konuşmadaki dışa vurumdan daha düzenli ve etkili hale getirebilme yazmanın doğasında vardır. Yazı dili, kolay kolay değişikliğe uğramaz ve sözden daha kalıcıdır. Bu da dili kullanan toplumun yaşam biçimini ve hayata bakışını yazı ile sonraki nesillere aktarımını sağlar. Dolayısıyla yazı dilinin kültür taşıyıcı bir özelliği de vardır” (Demir & Barın, 2006: 15; Akt. Şimşek, 2019: 10-11).

Yazma becerisi diğer becerilere göre daha dikkat isteyen bir beceridir. Yazmaya başlamadan önce mutlaka önce çok iyi düşünüp ne yazacağımıza, nasıl yazacağımıza karar vermemiz gerekir. Konuşma becerisinde çok fazla planlama yoktur, anlık gelişen bir eylemle konuşmaya başlarız ve yanlış bir şey söylediğimiz zaman geri dönüşü olabilir. Fakat yazma da yazdığımız her şeyin sorumluluğunu daha fazla almamız gerekmektedir. Söz uçar yazı kalır sözü aslında yazmanın ne denli önemli ve dikkat isteyen bir alan olduğuna vurgu yapmaktadır.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma eğitimini geliştirebilmek için bazı odak noktalarını göz önünde bulundurmak gerekir. Bunlar (Tiryaki, 2013: 39):

- Yabancı dilde yazma eğitimi verebilmek için hitap edilen hedef kitlenin özellikleri (yaş, ana dili ve kültür yapısı vb.) göz önünde bulundurulmalıdır; çünkü Arabistanlı ile Pakistanlı bir bireyin dil özellikleri farklıdır.

- Rehberlik eden kişi hedef kitleyi tanımalı ve olumsuz aktarımların önüne geçmelidir.

- Bireylerin ana dilinin cümle yapısı göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, İngilizcede söz dizimi özne+eylem+nesne şeklindeyken; Türkçede bu yapı özne+nesne+yüklem şeklindedir.

- Yabancı dilde yazma eğitimi için sürekli ve planlı çalışmalar yapılmalıdır.

- Yabancı dilde yazma eğitimi veren kişi yazmanın her aşamasında kişiye rehberlik etmelidir.

- Yabancı dilde yazma çalışmaları, farklı metin türlerinde çeşitli anlatım yollarından yararlanılarak öğretilir. Anlatım yolları seviyelere göre şu şekildedir: Başlangıç seviyesinde olan bir kişi betimlemelerin ilk aşamasındadır, fikirlerini düzenlemede ve genişletmede eksiklikler bulunur. İleri seviyede bulunanlar, başlangıç seviyesindeki öğrencilerden daha rahat bir biçimde betimlemeyi kullanabilirler. Son olarak, üst seviyedekiler açıklama ve tartışma yollarını da kullanabilirler (Way, Joiner & Seaman, 2000: 172; Akt. Tiryaki, 2013: 39).

Yıldırım'a (2018) göre yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde yazma becerisinin geliştirilmesi için şu noktaların da göz önünde bulundurulmaları gerekmektedir:

- Dil becerilerinin bir bütün olduğu ve her bir becerideki gelişimin diğerlerini etkilediği unutulmamalıdır. Bu nedenle yazma becerisinde yetkinlik kazandırılması için öğrencilerin diğer üç beceride de yetkinlik kazanmış olmasına çalışılmalıdır.

- Yazmanın çok yönlü, birden fazla boyutu olan, dikkat gerektiren bilişsel bir süreç olduğuna dikkat edilerek öğrencilerin yazma öncesi, sırası ve sonrasında birtakım bilişsel becerilerini kullanmaları sağlanmalı ve bunun için gerekli süre tanınmalıdır.

- Öğrencilerin yazmaya karşı daha önceden ya da süreç içerisinde oluşturdukları olumsuz bir tutum varsa tespit edilmeli ve bunun olumluya dönüşmesi için öğrencilerle basit ve sık yazma alıştırmaları yapılmalıdır.

- Öğrencilere yazılı anlatım oluşturma kuralları (plan yapmak, giriş-gelişme-sonuç bölümleri ve cümlelerini belirlemek, temel duygu ve düşüncüyü yan duygu ve düşüncelerle beslemek, yazıya uygun bir başlık vermek vb. gibi) anlatılmalı ve bu kurallar üzerinden metin oluşturma çalışmaları yapılmalıdır.

- Öğrenciler tarafından yazılı metin oluşturma süreci boyunca öğrenci takip etmeli, yazma konferansları gerçekleştirilmeli, metnin oluşturulup son halinin verilmesinin ardından öğrenciye mutlaka sözlü ve yazılı dönüt verilmelidir.

- Öğrencilerin konuyu kendi ilgilerine göre seçmeleri sağlanmalı, eğer bir konu veriliyorsa bunun öğrencinin ilgi, yetenek, ihtiyaç ve dilsel yeterliğine göre olmasına çalışılmalıdır.

- Yazma becerisinin hemen gelişen bir beceri olmadığı akılda tutularak bu becerinin gelişmesi öğrenciye gereken zaman ve fırsat verilmeli, bol bol alıştırmaya yapılması sağlanmalıdır.

- Öğrencinin ortaya çıkan yazma ürünü mutlaka değerlendirilmeli, sınıf içi veya dışında diğer insanlarla paylaşılmalıdır.

- Yazma etkinlikleri çeşitlendirilmeli, etkinliklerin amacı anlamlı ve gerçekçi iletişim kurmak olmalıdır.

- Yazma bir değerlendirme aracı olmaktan çok iletişim aracı olarak kullanılmalı, öğrencinin zihninden hataları kırmızı kalemle yuvarlak içerisinde alan öğretmen imajı silinmelidir (Yıldırım, 2018: 78-79).

Yabancı dil öğretiminde diğer dil becerileri ile mukayese yapıldığında en son yazma becerisinin geliştiği görülmektedir. Yazma becerisinin en son beceri olarak değerlendirilmesi, yazmaya verilen zamanın daha az tutulması bu becerinin en zor olarak nitelenmesine sebep olmaktadır. Dinleme, konuşma, okuma becerilerine daha fazla zaman ayrılmakta ve bazı dil öğrenen kişilere göre konuşma becerisine sahip olmak dili öğrenmiş gibi izlenime yol açtığı için yazma becerisi göz ardı edilmektedir. Bir dil öğrenmekte sadece konuşma becerisi yeterli olmayacağı gibi sadece yazma becerisi de yeterli değildir. Bu dört temel dil becerisini birlikte değerlendirilip hepsine verilen önem aynı olmalıdır. "Yabancı dil öğretiminde, dört temel dil becerisi zincirinin son halkası olarak 'yazma becerisi' bulunmaktadır. Belki de bu nedenle, bu becerinin geliştirilmesi sona kalmaktadır. Bazı yabancı dil öğretmenleri de yazma çalışmalarını sınıf içi öğretim etkinliğinden çok sınıf dışında bir ödev olarak değerlendirmektedirler. Oysa dil öğretiminde sözlü iletişim kadar yazılı iletişim de önemlidir ve bu becerinin geliştirilmesine konuşma öğretimi kadar önem verilmesi gerekmektedir. Ancak, yazılı dil, bir geleneği, kendine özgü kuralları, biçimleri olan dildir. Konuşma dilinin yazıya geçirilmiş biçimidir. Yazılı dil, daha ölçülü, daha kurallıdır" (Aksan, 1995: 86; Ünsal, 2018: 47).

Dört temel dil becerisi olan dinleme, okuma, konuşma ve yazmanın kendine has kuralları ve disiplini vardır. Dinleme ve okuma becerisi ile yazma ve konuşma becerisini aynı kefedede tutamayız. Bazı durumlarda konuşma becerisi kazanıldığında yazma becerisinde de kazanıldığı düşünülüyor ya da yazma becerisi kazanıldığında konuşmada hiçbir problemin olmayacağı düşünülüyor ve bu iki beceri birbirleri aynı ölçütte değerlendiriliyor. Her ne kadar dört temel dil becerileri birbirlerinin

tamamlayıcısı, bütünleyicisi olsa da bu beceriler arasında fark olmadığı anlamını gelmemelidir. “Raimes (1983)’ten hareketle yazılı anlatım ve sözlü anlatımın farklarını şu şekilde ele almak mümkündür:

- Konuşma evrenseldir. Herkes hayatının ilk yılları içerisinde ana dilini edinir ancak herkes okuma ve yazmayı öğrenmez.

- Konuşma dilinde ağız farklılıkları vardır. Yazı dili ise genellikle belirli bir formda dil bilgisi, cümle bilgisi ve söz varlığı gerektirir.

- İnsanlar konuşurken, düşüncelerini iletmelerine yardımcı olacak şekilde sesin yükselme, vurgu, ritim gibi ve beden dilinin jest ve mimikler gibi unsurlarını kullanır. Yazıda ise anlamı aktarması için noktalama, büyük / küçük harf kullanımı ve vurgulamak için eğik yazma ya da altını çizme gibi bazı işlemler gereklidir. Cümlelerin sınırları oldukça bellidir. Bu nedenle yazarlar fikirlerini aktarmak için yalnızca sayfada yer alan kelimelere güvenmek zorundadır.

- Konuşma genellikle kendiliğinden gelişir ve hazırlıksızdır. Yazma ise zaman alan ve planlı bir iştir. Yazdığımızda geriye gidebilir ve yazdıklarımızı değiştirebiliriz.

- Konuşma geçicidir. O anda anlaşılması eğer anlaşılmamışsa dinleyicinin tepki vermesi beklenir. Yazma ise kalıcıdır. Okuyucu bir yazıyı kendi hızında ve gerekirse tekrar ederek yeniden okuyabilir.

- Konuşan kişinin karşısında onu onaylayan ya da reddeden araya girerek soru soran bir hedef kitle bulunur. Bu belirli hedef kitle ile konuşucu karşılıklı bir etkileşim içerisinde ve zaman zaman rolleri değiştirirler. Dinleyiciler soru, yorum, mırıldanma, homurdanma gibi sözel olan ve yüz ifadeleri gibi sözel olmayan yollarla konuşan kişiye anında dönüt verebilir. Yazarken ise hedef kitle orada bulunmaz ve etkileşim o an için söz konusu değildir. Bu nedenle yazar için okuyucudan gelen tepki ya daha sonra alınır ya da hiç tepki yoktur. Yazarın okuyucuya bilgi aktarmak, okuyucunun ilgisini yüksek tutmak için tek bir şansı vardır.

- Konuşma genellikle gayri resmi ve tekrar eden bir biçimde gerçekleşir. Konuşmanın kendi içerisinde bir bağlamı söz konusudur. Bu bağlam sayesinde “yani, demek istiyorum, dur baştan anlatayım, anlattığım bu durum” gibi ifadeler kullanırız ve bağlam sayesinde bu ifadeler anlamlı hale gelir. Öte taraftan yazma daha resmi ve yoğundur. Daha az bağlam dışı unsur ya da açıklamayla daha mantıksal bir düzen içerisinde ilerler. Bu nedenle her şeyin tam olarak açık bir şekilde belirtilmesi gerekir.

- Konuşurken daha basit cümleler kullanırız hatta cümlelerimizin çoğu yarım ya da dil bilgisine uymayan bir durumda olabilir. Tereddüt eder, duraksar, lafı dolandırır ya da tekrar ederiz. Ancak yazarken daha karmaşık cümleler kullanmamız, cümlelerimizin dikkatlice yapılandırılması ve bir metin oluşturacak biçimde düzenlenmesi beklenir” (Yıldırım, 2018: 25-26).

“Yabancı dil öğretimiyle ilgili araştırmaların önemli bir kısmını, yazma becerisine yönelik çalışmalar oluşturmaktadır. Bu araştırmalarda dil öğrenenler, yazmanın zorluk nedenlerinden bahsederken genellikle benzer durumlara değinmişlerdir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: İyi bir dil bilgisine ihtiyaç vardır. Düşüncelerin yazılı olarak anlatılması zordur. Yazmanın kendine özgü uyulması gereken birçok kuralı vardır. Yazılacak konu hakkında yazan kişi yeterince bilgi sahibi olmalıdır. Etkili bir yazılı anlatım için hedef dilin iyi bilinmesi gerekir. Noktalama işaretlerini gerektiği gibi uygulamak zordur. Anlamlı cümleler kurmak gerekir” (Çakır, 2010). Çakır’ın (2010) araştırmasından da anlaşılacağı gibi, yazılacak konu hakkında öğrencinin yeteri kadar fikri olsa bile dil bilgisi, cümle yapısı, kelime, yazım kuralları yönünden eksiklikleri bulunduğu anda öğrenci duygu ve düşüncelerini tam olarak ifade edemeyecektir” (Yıldırım, 2018: 4).

Ana Dili Farsça Olan İranlıların Yazma Becerisinde Karşılaştıkları Genel Sorunlar ve Bu Sorunların Nedenleri

Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen bireylerin, cümle düzeyinde karşılaştıkları ilk sorun Türk dilinin söz dizimidir. Bilindiği gibi dilimiz sonradan eklemeli diller kategorisinde olup söz dizimi ise “Özne, Nesne ve Yüklem” şeklindedir. Farklı yaşlardan ve farklı ülkelerden birçok öğrencilerin bir arada bulunduğu TÖMER’lerde ana dilleri ve cümle kuruluşları birbirinden farklı öğrenci grupları bir arada Türkçe öğrenmektedirler. Öğrencilerin en sık yaptığı hatalardan biri de Türkçe cümle yazarken kendi

dillerinin söz dizim kurallarına göre düşünüp Türkçe cümle yazmaya çalışmalarıdır. İlk bakışta “Yarın sabah okula gideceğim” cümlesi bizim için oldukça kolay görünmektedir. Çünkü biz ana dilimiz olan Türkçenin kurallarını, dil gelişimimiz esnasında farkında olmadan edinir ve kullanırız. Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen bir birey açısından bu durum oldukça farklıdır. Bunun sebebi ise cümleyi yazacak bir öğrencinin; Türkçedeki cümle kuruluşunu, ardından da isim hâl eklerini ve işlevlerini, zaman kiplerini ve kiplerin kullanışlarını, kelimeye gelecek eki doğru seçmek için büyük, küçük ünlü uyumlarıyla, ünsüzlerle alakalı ses kurallarını ve son olarak Türkçedeki şahıs eklerini bilmesi, bilinen kuralları cümle oluşturacak düzeyde uygun kullanması gerekir. Saydığımız dilbilgisi kurallarının öğrenilmiş olması görüldüğü gibi cümle kurmada gerekmektedir. Türkçenin yapısal özelliklerinden kaynaklanan bu durum öğrencilerin zor bulduğu bir durumdur (Bağcı & Başar, 2013: 314).

Yazma becerisi anlatmaya dayalı bir dil becerisidir. Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Fars kökenli İranlı öğrenci ve kursiyerlerin dinleme, konuşma ve okuma becerilerine oranla yazma becerisinde daha çok zorlandıkları görülür. İranlıların Türkçe yazılı anlatımlarında yaptıkları hatalar Keshavarz'ın (2011) tasnifine göre dil bilim temelli hatalar ve süreç temelli hatalar olmak üzere iki ana başlıkta incelenebilir. Dil bilim temelli hatalar, öğrencilerin Türkçe yazılı anlatımlarında yapmış oldukları, kaynağını genellikle ana dillerinden ya da bildikleri diğer yabancı dillerden yaptıkları aktarımların oluşturduğu hatalardır. Dil bilim temelli hatalar, yazım, noktalama ve ses bilimsel hatalar, sözcük anlamsal hatalar ve biçim-sözdizimsel hatalar olmak üzere üçe ayrılır. Yazım, noktalama ve ses bilimsel hatalar, Türkçe yazım, noktalama ve ses bilimine ait kuralların öğrenciler tarafından göz ardı edilmesi, iyi öğrenilmemesi ya da bilinmemesine bağlı olarak ortaya çıkan hatalardır. Problem durumunda da bahsettiğimiz bu hatalar (Keshavarz, 2011: 99) aşağıdaki gibidir:

- Türkçenin Latin temelli, Farsçanın Arap temelli alfabe kullanmasından,
- Öğrencilerin Türkçeyi, bildikleri diğer Latin temelli alfabe kullanan dillere göre yazmalarından,
- Türkçe ve Farsça arasındaki ortak kelimelerin farklı şekillerde telaffuz edilmesinden,
- Türkçedeki birbirine yakın seslerin öğrenciler tarafından ayırt edilememesinden,
- Türkçe ve Farsça arasındaki ses bilimsel farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

Sözcük-anlamsal hatalar, bir cümlede anlatılmak isteneni ifade etmek için yanlış kelimenin seçilmesine bağlı olarak ortaya çıkan hatalardır. Bu hatalar (Keshavarz, 2011: 99):

- Türkçe ve Farsçadaki ortak kelimelerin iki dilde farklı anlamlarda kullanılmasından,
- Farsçada bulunan kelimelerin Türkçede de kullanıldığının düşünülmesinden,
- Diğer Türk şivelerinde bulunan kelimelerin Türkiye Türkçesinde de kullanıldığının düşünülmesinden,
- Öğrencilerin bildikleri diğer yabancı dillerin etkisi ile Türkçede bulunmayan yabancı kelimeleri kullanmalarından,
- Öğrencilerin Türkçe kelimelerdeki anlam farklılıklarına hâkim olmamalarından kaynaklanmaktadır.

Biçim-sözdizimsel hatalar, öğrencilerin bildiği diğer dillerdeki biçim ve sözdizimsel unsurları Türkçeye aktarmalarına bağlı olarak ortaya çıkan hatalardır. Bu hatalar (Keshavarz, 2011: 99):

- Türkçede bulunmayan Farsça biçim ve söz dizim unsurlarının kullanılmasından,
- Türkiye Türkçesinde bulunmayan ancak diğer Türk şivelerinde bulunan biçim ve söz dizim unsurlarının kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

Ana dili Farsça olan İranlıların alfabe ve seslerin ayırımında da sorunlar yaşadıkları aşikârdır. Konuyla ilgili olarak İran'da ana dili Farsça olan İranlı öğrencilere Türkçe öğreten öğretmenlerle yapılan araştırmada öğretmenler şu görüşleri dile getirmektedirler (Güneş Özden, Boylu & Başar, 2017: 603):

K2- Ünlü harfleri çok zor öğreniyorlar öğrendikten sonra da bu kez ince ve kalın olanları karıştırıyorlar.

K7- Ana dili Farsça olan öğrenciler için Farsçada benzeri bulunmayan harflerin telaffuzu ve öğretimi çok zor özellikle kalın ve ince sesli harflerde ü, ö, ı.

K8- Türkçede bulunan, Farsçada asla bulunmayan Ö Ü I harfleri anadili Farsça olan bir kişinin en zorlandığı konudur.

K9- Türkçe kelimelerin telaffuzu ile ilgili Farsçada bulunmayan “ö, ü, ı” ünlüleri zorluk teşkil etmekte ve İranlılar ilk başlarda bu sesleri “o, u, i” şeklinde telaffuz etmektedir. Ama daha büyük bir problem yine ortak kelimelerle ilgili olarak ortak kelimelerin uzun bir süre Farsçadaki şekliyle telaffuz edilmesidir.

K10- Zorluk çektikleri konulardan bu ikisini sayabilirim ünlü harflerin ayrımı, bunun nedenini de Farsça’da bunların bulunmadığını söyleyebilirim.

Bu çalışmamızda bu doğrultuda ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlıların yazma kâğıtlarında edat ve bağlaçlarla ilgili yer alan söz dizimi kaynaklı hatalar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu ortaya konmanın ardından alanla ilgili çalışma yapacaklar için önerilerde bulunulmuştur. Bu bağlamda çalışmamız, Alanya’da yaşayan ve Türkçe öğrenme isteğinde olan İranlıların edat ve bağlaçlarla ilgili B1 seviyesindeki güncel hatalarını ele alması hasebiyle büyük bir öneme sahiptir. İlgili kursiyer ve öğrencilerin hatalarının tespit edilip çözümler üretilmesi benzer hataların tekrarlanmasını azaltacak ve oranını aşağıya çekecektir. Araştırma bu yönüyle ana dili Farsça olan kursiyerler, öğrenciler ve dil öğreticileri açısından da ayrı öneme sahiptir.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı ve Problem Cümlesi

Araştırmanın amacı yabancı dil olarak Türkçe öğrenen B1 seviyesindeki ana dili Farsça olan İranlıların Türkçe yazma becerisinde edat ve bağlaçlarla ilgili karşılaştıkları sorunları ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda yabancı dil olarak Türkçe öğrenen B1 seviyesindeki ana dili Farsça olan İranlıların yazma becerisinde edat ve bağlaçlarla ilgili karşılaştıkları sorunlar kendi içinde bölümlere ayrılıp ardından genel tespitlerde bulunmak amaçlanmıştır.

B1 seviyesindeki ana dili Farsça olan İranlı öğrenciler, yazma becerisini öğrenirken ve bu beceride kendilerini geliştirirken edat ve bağlaçlarla ilgili hangi problemlerle karşılaşmaktadırlar. Ayrıca bu problemlerin nedenleri nelerdir? Bu doğrultuda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. B1 seviyesindeki İranlıların yazma becerisinde söz dizimiyle ilgili edat ve bağlaç düzeyinde ortaya çıkan sorunların nedeni nedir?
2. B1 seviyesindeki İranlıların edat ve bağlaçlarla ilgili yazma becerisini diğer dil becerileri ne ölçüde etkilemektedir?
3. Temel düzeyde öğrenilmesi gereken edat ve bağlaçlarla ilgili bazı sözdizimsel özelliklerle ilgili B1 düzeyinde devam eden hatalar var mıdır?

Çalışma Grubu ve Örneklem

Bu çalışmanın çalışma grubunu 2019-2020 ve 2020-2021 yıllarında Alanya’da özel kurslar ile Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi TÖMER’de B1 seviyesinde yabancı dil olarak Türkçe öğrenen ana dili Farsça olan tüm İranlılar oluşturmaktadır.

Çalışmada gerek duyulan bilgilerin toplanması için tüm evrene özellikle tüm dünyada yaşamın durmasına neden olan korona virüsü (covid-19) sebebiyle tüm evrene ulaşma gücü göz önüne alınarak, ulaşılabilir evren merkeze alınmış ve “küme örnekleme” yaklaşımı ile örneklem alma yoluna gidilmiştir. Bu yaklaşım gereğince çalışmanın örnekleme, Alanya’da yerleşik yabancı olarak ikamet eden ve ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki 30 İranlı öğrenci ve kursiyerden oluşmaktadır.

Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan örneklemlere ait özellikler aşağıdaki (arka sayfadaki) şekildedir:

Tablo 1. Çalışmanın örneklemini oluşturan çalışma grubuna ait bilgiler

Öğrenci/Kursiyer /Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Öğrenim Bilgileri	Mesleği	Türkiye’de Eğitim İsteği veya Şu Anki Eğitim Durumu
Ö.1	B	26	Lisans	Radyoloji Asistanı	Yok
Ö.2	K	22	Lisans	Öğrenci	Var
Ö.3	K	26	Lisans	Öğrenci	Var
Ö.4	K	28	Lisans	Öğrenci	Var
Ö.5	K	32	Lisans	Ev Hanımı	Yok
Ö.6	E	26	Lisans	Öğrenci	Yok
Ö.7	K	38	Lisans	Psikolog	Yok
Ö.8	K	22	Lisans	Öğrenci	Var
Ö.9	K	25	Lisans	Öğrenci	Var
Ö.10	E	26	Lisans	Öğrenci	Var

Araştırma Modeli (Deseni)

Nitel veri toplama tekniklerinden yararlanılarak oluşturulan bu çalışmada Alanya’da ikamet eden, ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrenci ve kursiyerlerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken yazma becerisinde yaşadıkları güncel problemler ele alındığı için çalışma, tarama modeli betimsel bir durum çalışmasıdır. “Sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan ve büyük gruplar üzerinde çalışma olanağı veren tarama çalışmaları, araştırmacının bağımsız değişken ya da faktörler üzerinde manipülasyonunun olmadığı (Büyüköztürk, 2014: 2), geçmişte ya da halen var olan bir durumun var olduğu şekliyle betimlenmesini amaçlayan araştırmalardır (Karasar, 2012, 79; Mazlum & Atalay Mazlum, 2017: 5). Elde edilen veriler için içerik analizi tekniği (Cansoy & Türkoğlu, 2019) kullanılmıştır.

Araştırma ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrenci ve kursiyerlerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken yazma becerisinde edat ve bağlaçlarla ilgili yaşadıkları güncel problemleri ele alma doğrultusunda nitel araştırma yöntemi ile yürütülmüştür. Nitel araştırma, “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” (Yıldırım & Şimşek, 2006: 41) olarak da tanımlanabilir.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri öğrenci ve kursiyerlere yazdırılan kompozisyon metinleri üzerinden toplanmıştır. Ayrıca araştırmacı tarafından öğrenci ve kursiyerlerle yapılan görüşme tekniği üzerinden de veriler toplanmıştır. Nitel araştırmada görüşme, temel veri toplama araçlarından. İnsanların gerçeğe ilişkin algılarına, anlamlarına, tanımlamalarına ve gerçeği inşa edişlerine vakıf olmanın iyi bir yoludur (Punch, 2014: 165; Azizoğlu, Demirtaş Tolaman & İdi Tulumcu, 2019: 7). Görüşme soruları araştırmacı tarafından hazırlanmış ve yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında uzman bir araştırmacının görüşüne başvurularak yeniden düzenlenmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin çözümlenmesi aşamasında betimsel veri analizi ve içerik analizinden faydalanılmıştır. Betimsel araştırmalar; olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğunu betimlemeye, açıklamaya çalışır. Bu sayede onları iyi anlayabilme, gruplayabilme olanağı sağlanır ve aralarındaki ilişkiler saptanmış olur (Kaptan, 1998: 59). Betimsel tarama modelinde bilimin gözlem, kaydetme, olaylar arasındaki ilişkileri tespit etme ve kontrol edilen değişmez ilkeler üzerinde genellemelere varma nitelikleri söz konusudur. Yani bilimin tasvir fonksiyonu ön plandadır (Yıldırım & Şimşek, 2006). İçerik analizinde ise temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramalara ve ilişkilere ulaşmaktır. Betimsel veri analizinde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tabi tutulur ve betimsel yaklaşımla fark edilemeyen kavram ve temalar bu analiz sonucu keşfedilebilir. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri

belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize ederek yorumlamaktır (Yıldırım & Şimşek, 2006; Selçuk & Palancı, 2014: 433). Bu çalışmada elde edilen veriler birkaç kez elden geçirilmiş ve katılımcılarla ilgili etik değerlere uyularak “Ö.1, Ö.2, Ö.3, Ö.4” şeklinde kodlamalar yapılmıştır. Daha sonraki aşamada kodlamalar bir araya getirilerek araştırma bulgularının ana şemasını oluşturacak başlıklar ve alt başlıklar meydana getirilmiştir. Buna ek olarak görüşme formunda öğrencilerin ilettiği yazma becerisiyle ilgili sorunlar kodlar şeklinde olduğu gibi aktarılmıştır. Bunların yapılmasındaki temel amaç, B1 seviyesinde yabancı dil olarak Türkçe öğrenen ana dili Farsça olan İranlı öğrenci ve kursiyerlerin yazmayla ilgili yaşadıkları sorunları ortaya çıkarmaktır.

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde çalışmanın amacı ve araştırma soruları doğrultusunda araştırmaya katılan öğrenci ve kursiyerlerden elde edilen bulgular, ele alınmış ve yorumlanmıştır. Öncelikle ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlıların yazma kâğıtlarından elde edilen veriler ayrı ayrı başlıklar hâlinde ele alınmıştır. Daha sonra kendi içinde bölümlere ayrılarak sınıflandırmalar yapılmıştır. Genel değerlendirme ve sonuç kısmında B1 seviyesinde tespit edilen veriler analiz edilerek önerilerde bulunulmuştur.

Bağlaçlarla İlgili Sorunlar

“ve” Bağlacıyla İlgili Sorunlar

“ve” Bağlacının Eksikliğiyle İlgili Sorunlar

Ö.1- Gülhane’yi (...) çok sevdim aya sufiye cami. {ve} (Gülhane’yi **ve Ayasofya camisini** çok sevdim.)

Ö.3- Çünkü herşey den yeni şeyler ben buluyorum (...) o zaman kendime özgüvenle hissedeceğim ve depresyonu önlüyor. {ve} (Çünkü **ben her şeyden** yeni **bir** şeyler buluyorum **ve** o zaman **kendimi özgüvenli hissediyorum** ve **bu da** depresyonu önlüyor.)

Ö.3-Teknolojile savaşlardan (...) hastalıklardan önlemek zorundayız. {ve} (**Teknolojiyle savaşları ve hastalıkları** önlemek zorundayız.)

Ö.5- Bir muhtaç kişiye görürsek **ve** onu yardım etmemeliyiz. {ve (ø)} (Muhtaç bir **kişiyi** görürsek **ona** yardım **etmeliyiz**.)

Ö.8- Sadi Şirazının eserleri: Aşk, teslim, Afrika, (...) hindistan Bunun en önemli eserlerindendi. {ve} (Sadi Şirazi’nin en önemli eserleri; Aşk, Teslim, Afrika **ve** Hindistan.)

Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrencilerin yazma kâğıtlarında “ve” bağlacının eksikliğiyle ilgili 5 tane hata verisi tespit edilmiştir. Bu hata verileri Ö.1, Ö.3, Ö.5 ve Ö.8’e aittir. Bu başlık özelinde kendi içinde hata oranına bakılacak olursa hatanın %40’ı Ö.3 tarafından yapılmıştır.

“ve” Bağlacının Üst Üste Kullanılmasıyla İlgili Sorunlar

Ö.6- Kutsal Ruh’un inişini Pavlus’un inancısını şehitliğini **ve** ilk kilise ve havarileri çevreleyen diğer olayları içerir. {ve (ø)} (Kutsal **ruhun** inişini, Pavlus’un **inancını**, şehitliğini, ilk **kiliseyi** ve **havarileri kapsayan** diğer olayları içerir.)

Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrencilerin yazma kâğıtlarında “ve” bağlacının üst üste kullanılmasıyla ilgili 1 tane hata verisi tespit edilmiştir. Bu hata verisi Ö.6’nın yazma kâğıdından alınmıştır. Bu durum hataların daha çok bireysel düzeyde kaldığını ve tüm gruba mâl edilemeyeceğini göstermektedir.

Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrencilerin yazma kâğıtlarında “ve” bağlacıyla ilgili hataların toplamına bakıldığı zaman 6 tane hata verisi tespit edilmiştir. Bu hata verileri Ö.1, Ö.3, Ö.5, Ö.6 ve Ö.8’in yazma kâğıtlarından tespit edilmiştir. Bu 6 adet hata hem adedi olarak hem de hatayı yapan öğrenci çeşitliği olarak bakılınca “ve” bağlacıyla ilgili hataların çok fazla ve çok yaygın olmadığı görülür.

“ama” Bağlacıyla İlgili Sorunlar

Ö.5- Eğer iyilik yaparsanız o iyilik size geri dönecek (...) tam zitti da olabilir. {ama} (Eğer iyilik yaparsanız o iyilik size geri **döner ama** tam **zitti** da olabilir.)

Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrencilerin yazma kâğıtlarında “ama” bağlacının eksik kullanılmasıyla ilgili 1 tane hata verisi tespit edilmiştir. Bu hata verisi Ö.5’ten alınmıştır. Çok görülmeyen bu hata, ama bağlacıyla ilgili hataların çok yaygın olmadığını gösterir.

“ki” Bağlacıyla İlgili Sorunlar

Ö.4- Bir mahkûm insan **ki** idam edilmelisi nasıl affetiliyor. {nasıl ki} (Bir **mahkûmun** idam **edilmesi** nasıl **ki affediliyor**.)

Ö.7- Sabah uyandım ve baktım elektrik yok. **baktım ke** asansor elektrik var anladım ke sadece bizim nolumuz elektriki kapaldı. {baktım ki} (**Baktım ki asansörde** elektrik var, **anladım ki** sadece bizim **numaranın elektriği kapandı**.)

Ö.7- Sabah uyandım ve baktım elektrik yok. baktım ke asansor elektrik var **anladım ke** sadece bizim nolumuz elektriki kapaldı. {anladım ki} (**Baktım ki asansörde** elektrik var, **anladım ki** sadece bizim **numaranın elektriği kapandı**.)

Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrencilerin yazma kâğıtlarında “ki” bağlacının yazımıyla ilgili 3 tane hata verisi tespit edilmiştir. Bu hata verileri Ö.4 ve Ö.7’nin yazma kâğıdından alınmıştır. Bu başlık özelinde kendi içinde hata oranına bakılacak olursa hatanın %66,66’sı Ö.7 tarafından yapılmıştır. Bu durum hataların daha çok bireysel düzeyde kaldığını tüm gruba mâl edilemeyeceğini göstermektedir.

“da” Bağlacıyla İlgili Sorunlar

“da” Bağlacının Eksikliğiyle İlgili Sorunlar

Ö.3- Çünkü herşey den yeni şeyler ben buluyorum o zaman kendime özgüvenle hissedeceğim ve (...) depresyonu önlüyor. {bu da} (Çünkü **ben her şeyden** yeni **bir** şeyler buluyorum ve o zaman **kendimi özgüvenli hissediyorum** ve **bu da** depresyonu önlüyor.)

Ö.3- Çok yararlar var ama **zararları (...)** unutmamalıyız. {zararlarını da} (Çok **yararları** var ama **zararlarını da** unutmamalıyız.)

Ö.4- Ama sadece bundan pişmanım, ama **bu (...)** benim için çok büyük bir hasret olmuş. {bu da} (Ama sadece bundan pişmanım ama bu **da benim** için çok büyük bir **ders oldu**.)

Ö.4- **Bende** rezil olduğum halde ödemeye yaptım. {Ben de} (**Ben de** rezil olduğum halde **ödemeyi** yaptım.)

Ö.5- Eğer sizin arkadaşlarınız paylaşıyor insanlardan olmazlar sizin **ruhunuzu (...)** bözülecek. {ruhunuz da} (Eğer sizin arkadaşlarınız **paylaşımçı insanlardan olmazlarsa sizin ruhunuz (da) bozulabilir**.)

Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrencilerin yazma kâğıtlarında “da/de” bağlacının eksikliğiyle ilgili 5 tane hata verisi tespit edilmiştir. Bu hata verileri Ö.3, Ö.4 ve Ö.5’e aittir. Bu başlık özelinde kendi içinde hata oranına bakılacak olursa hatanın %40’ı Ö.3, diğer %40’ı ise Ö.4 tarafından yapılmıştır.

“da” Bağlacının Birleşik Yazımıyla İlgili Sorunlar

Ö.1- Ben eve gittim **akşamda** haberlerde kanada elçilik teranda kapattı söyledi. {akşam da} (Ben eve gittim. **Akşam da** haberlerde **Tahran’daki Kanada elçiliğinin kapandığı** söylendi.)

Ö.3- İlerlemeği başlıyoruz ama **onunda** dalmıyoruz. {onunla da} (**İlerlemeye** başlıyoruz ama **onunla da kalmıyoruz**.)

Ö.3- Herşeyde kurallar var **iletismekte** kurallar var. {iletişimde de} (**Her şeyde** kurallar var ama **iletişimde de kurallar vardır**.)

Ö.7- “Feta” adı var onu peynir **yunanıda** söylüyor. {Yunanı da} (Adı Feta, **ona Peynir Yunanı da denir.**)

Ö.9- Şiraz **şarabıda** dünyada meşhar. {şarabı da} (Şiraz **şarabı da** dünyada **meşhur.**)

Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrencilerin yazma kâğıtlarında “dA” bağlacının birleşik yazımıyla ilgili 5 tane hata verisi tespit edilmiştir. Bu hata verileri Ö.1, Ö.3, Ö.7 ve Ö.9’a aittir. Bu başlık özelinde kendi içinde hata oranına bakılacak olursa hatanın %40’ı Ö.3 tarafından yapılmıştır. Bulunma hâl eki “DA” ile bağlaç olan “dA”nın karıştırılması sonucu oluşan bu hatanın önüne geçmek için karşılaştırılmalı örnekler üzerinden bağlaç olan “dA”nın öğretilmesinin üzerinde durulmalıdır.

“ya da” Bağlacıyla İlgili Sorunlar

Ö.3- Hiç bir şey sadece yararsız **yada** sadece faydalı değil. {ya da} (**Hiçbir şey** sadece **faydalı** ya da sadece **faydasız değildir.**)

Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrencilerin yazma kâğıtlarında “ya da” bağlacıyla ilgili 1 tane hata verisi tespit edilmiştir. Bu hata ayrı yazılması gereken “ya da” bağlacının birleşik yazımı şeklinde vuku bulmuştur. Bu hata, Ö.3 tarafından yapılmıştır ve bireysel düzeyde bir hatadır. Bu “ya da” bağlacının ayrı yazılması gerektiği örnekler üzerinden öğretilmelidir.

Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrencilerin yazma kâğıtlarında bağlaçlarla ilgili 21 tane hata verisi tespit edilmiştir. Bu hata verileri Ö.1, Ö.3, Ö.4, Ö.5, Ö.6, Ö.7 ve Ö.9’un yazma kâğıdından alınmıştır. Bazı katılımcılar birden fazla hata yapmıştır. Bu başlıktaki hataların genel analizine bakınca aşağıdaki tablo ortaya çıkar:

Tablo 2. Bağlaçlarla ilgili hataların analizi

Bağlaçlar	Hata Adetleri	Yüzdellik Oranları	Hatayı Yapan Öğrenciler
	f	%	
“ve” Bağlacı	6	%28,57	Ö.1, Ö.3, Ö.5, Ö.6, Ö.8
“ama” Bağlacı	1	%4,76	Ö.5
“ki” Bağlacı	3	%14,29	Ö.4, Ö.7
“dA” Bağlacı	10	%47,62	Ö.1, Ö.3, Ö.4, Ö.5, Ö.7, Ö.9
“ya da” Bağlacı	1	%4,76	Ö.3
Toplam Hata Adedi, Oranı ve Hatayı Yapan Öğrenciler	21	%100	Ö.1, Ö.3, Ö.4, Ö.5, Ö.6, Ö.7, Ö.9

Edatların Kullanılmasıyla İlgili Sorunlar

“ile” Edatıyla İlgili Sorunlar

“ile” Edatının Eksikliğiyle İlgili Sorunlar

Ö.3-Bazan görüyor ki ruhumuzla bulaşmış ya da belki biz **onunda** kaybolunmuşuz. {onun-la} (**Bazen görüyorum** ki **ruhumuza bulaşmış** ya da belki biz **onunla kaybolmuşuz.**)

Ö.3- İlerlemeği başlıyoruz ama **onunda** dalmıyoruz. {onun-la da} (**İlerlemeye** başlıyoruz ama **onunla da kalmıyoruz.**)

Ö.5- Eğer insan **kimse** konuşmazsa onun ruhun hasta olacak. {kimse-y-le} (Eğer insan **kimseyle** konuşmazsa onun **ruhu** hasta **olur.**)

Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrencilerin yazma kâğıtlarında “ile” edatının eksikliğiyle ilgili 3 tane hata verisi tespit edilmiştir. Bu hata verileri Ö.3 ve Ö.5’e aittir. Bu durum hataların daha çok bireysel düzeyde kaldığını ve tüm gruba mâl edilemeyeceğini göstermektedir. Bu başlık özelinde kendi içinde hata oranına bakılacak olursa hatanın %66,66’sı Ö.3 tarafından yapılmıştır.

“ile” Edatının Gereksiz Kullanımıyla İlgili Sorunlar

Ö.3-Bazan görüyor ki **ruhumuzla** bulaşılmış ya da belki biz onunda kaybolunmuşuz. {ruhumuza (ø)} (**Bazen görüyorum** ki **ruhumuza** bulaşılmış ya da belki biz **onunla kaybolmuşuz**.)

Ö.4- Mesela baba karısıyla **çocuklarıyla** iyi davranıyor mu? {çocuklarına (ø)}

Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrencilerin yazma kâğıtlarında “ile” edatının gereksiz kullanılmasıyla ilgili 2 tane hata verisi tespit edilmiştir. Bu hata verileri Ö.3 ve Ö.4’ten alınmıştır. Fazla görülen hatalardan değildir.

diye Edatıyla İlgili Sorunlar

“diye” Edatının Eksikliğiyle İlgili Sorunlar

Ö.1- Hep kendime sen yalnızsın (...) söyledim. {diye} (Hep kendime sen yalnızsın **diye** söyledim.)

Ö.1- Ben düşünüyorum ki konuşma yok (...). {diye} {Ben konuşma yok **diye düşünüyordum**.}

Ö.1- Biz haklıyız (...) düşünürüz ve sınırlı olacağız. {diye} (Biz haklıyız **diye düşünürüz ve sınırlı oluyoruz**.)

Ö.4- Garson sordu ki doğru efendim değil mi? (...) {diye} (Garson “efendim doğru değil mi?” **diye** sordu.)

Ö.5- Sınavım var (...) söylüyorum. Bunların hepsini **bilerken** sizinle tartışıyorum. {diye} (Sınavım var **diye** söylüyorum. Bunların hepsini **bilirken** sizinle tartışıyorum.)

Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrencilerin yazma kâğıtlarında “diye” edatının eksikliğiyle ilgili 5 tane hata verisi tespit edilmiştir. Bu hata verileri Ö.1, Ö.4 ve Ö.5’in yazma kâğıtlarından alınmıştır. Bu başlık özelinde kendi içinde hata oranına bakılacak olursa hatanın %60’ı Ö.1 tarafından yapılmıştır. Bu durum hataların daha çok bireysel düzeyde kaldığını tüm gruba mâl edilemeyeceğini göstermektedir.

“için” Edatıyla İlgili Sorunlar

“için” Edatının Eksikliğiyle İlgili Sorunlar

Ö.1- Ben kendimi onlara tebrik **etmek (...)** söyleyeceğim. {etmek için} (**Onları** tebrik etmek **için kendim** söyleyeceğim.)

Ö.1- Onlar yılbaşı **tatile** (...) İrana döndüler. {tatili için} (Onlar yılbaşı **tatili (için) İran’a** döndüler.)

Ö.1- Çok mutluyum seni **tanıdım (...)**. {tanıdığım için} (Seni tanıdığım **için** çok mutluyum.)

Ö.2- **Kendine** (...) de iyi giyinmen lazım. {kendin için}

Ö.10- Çiftlik ve doğa gideriz çeşmeden **su almaya (...)**. {su almak için} {Çeşmeden **su almak için** çiftlik ve **doğaya** gideriz}

Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrencilerin yazma kâğıtlarında “için” edatının eksikliğiyle ilgili 5 tane hata verisi tespit edilmiştir. Bu hata verileri Ö.1, Ö.2 ve Ö.10’a aittir. Bu başlık özelinde kendi içinde hata oranına bakılacak olursa hatanın %60’ı Ö.1 tarafından yapılmıştır. Bu durum hataların daha çok bireysel düzeyde kaldığını tüm gruba mâl edilemeyeceğini göstermektedir.

“için” Edatının Gereksiz Kullanılmasıyla İlgili Sorunlar

Ö.4- İnsanlarla etkileşim **için** özledim. {için (ø)} (İnsanlarla **etkileşimi** özledim.)

Ö.4- Onun kenarından geçerken beni işaretledi ve anladım ki arkadaşları **için** o günkü hikayeye anlattı. {için (ø)} (Onun kenarından geçerken beni **gösterdi** ve anladım ki arkadaşlarına o günkü **hikâyeyi** anlattı.)

Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrencilerin yazma kâğıtlarında “için” edatının gereksiz kullanılmasıyla ilgili 2 tane hata verisi tespit edilmiştir. Bu hata verileri Ö.4’e aittir. Bu durum hatanın daha çok bireysel düzeyde kaldığını tüm gruba mâl edilemeyeceğini göstermektedir.

“gibi / kadar” Edatlarıyla İlgili Sorunlar

“gibi” Edatı Yerine “kadar” Edatının Kullanılmasıyla İlgili Sorunlar

Ö.7- Annem şef **kadar** bir insan görmedim. Onun yemekler gibi hiçbir yerde yemedim. {gibi} (Annem **gibi iyi bir şef** görmedim. Onun **yemekleri** gibi hiçbir yerde yemedim.)

Ö.7-Kardeşim **tür kadar** bir kardeş görmedim. {gibi}

Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrencilerin yazma kâğıtlarında “gibi / kadar” edatlarıyla ilgili 2 tane hata verisi tespit edilmiştir. Bu hata verilerinin ikisi de Ö.7’nin yazma kâğıdından alınmıştır. Bu hata, bireysel düzeyde tespit edilen hatalardandır.

“-A dair” Edatıyla İlgili Sorunlar

“-A dair” Edatının Yazılmasıyla İlgili Sorunlar

Ö.4- Oradaki görevlilerden kartımın ne zaman geleceğini **dahil** sorular sordum. {geleceğin-e dair} (Oradaki **görevlilere** kartımın ne zaman **geleceğine dair** sorular sordum.)

Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrencilerin yazma kâğıtlarında -a dair edatının yazımıyla ilgili 1 tane hata verisi tespit edilmiştir. Bu hata verisi Ö.4’e aittir. Çok yaygın olmayan bu hata, bireysel düzeyde tespit edilen hatalardandır.

Soru Edatlarıyla İlgili Sorunlar

Soru Edatlarının Olduğu Cümlelere Soru Eki “mI? / mU?” Getirilmesiyle İlgili Sorunlar

Ö.2- Gerçekten nereye kadar devam **edecek miyiz** böyle? {edeceğiz (ø)}

Ö.3- Seni görmeden, hissetmeden, kokumadan ben **nasıl** mutlu **olur muyum?** {nasıl mutlu olurum? (ø)} (Seni görmeden, hissetmeden, **koklamadan** ben **nasıl** mutlu **olurum?**)

Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrencilerin yazma kâğıtlarında soru edatlarının olduğu cümlelere soru eki “mI? / mU?” getirilmesi kaynaklı sorunlarla ilgili 2 tane hata verisi tespit edilmiştir. Bu hata verileri Ö.2 ve Ö.3’ün yazma kâğıtlarından alınmıştır. Çok yaygın olmayan bu hata, bireysel düzeyde tespit edilen hatalardandır ve A1 – A2 seviyesinde halledilmesi gereken hatalardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrencilerin yazma kâğıtlarında edatlarla ilgili 22 tane hata verisi tespit edilmiştir. Bu hata verileri Ö.1, Ö.2, Ö.3, Ö.4, Ö.5, Ö.7 ve Ö.10’un yazma kâğıdından alınmıştır. Bazı katılımcılar birden fazla hata yapmıştır. Bu başlıktaki hataların genel analizine bakınca aşağıdaki tablo ortaya çıkar:

Tablo 3. Edatlarla ilgili hataların analizi

Edatlar	Hata Adetleri f	Yüzdellik Oranları %	Hatayı Yapan Öğrenciler
“ile” Edatı	5	%22,72	Ö.3, Ö.4, Ö.5
“diye” Edatı	5	%22,72	Ö.1, Ö.4, Ö.5
“için” Edatı	7	%31,82	Ö.1, Ö.2, Ö.4, Ö.10
“gibi/kadar” Edatı	2	%9,10	Ö.7
“-A dair” Edatı	1	%4,54	Ö.4
Soru Edatları	2	%9,10	Ö.2, Ö.3
Toplam Hata Adedi, Oranı ve Hatayı Yapan Öğrenciler	22	%2,37	Ö.1, Ö.2, Ö.3, Ö.4, Ö.5, Ö.7, Ö.10

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlıların yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma becerisinde edat ve bağlaçlarla ilgili karşılaştıkları hata adedi toplamı 43'tür. Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlıların yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma becerisiyle ilgili karşılaştıkları hataların genel analizi aşağıdaki gibidir:

➤ Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrencilerin yazma kâğıtlarında bağlaçlarla ilgili yapılan hataların analizinde görüldüğü üzere en çok öne çıkan hatalar “ve” ve “da” bağlaçlarıyla ilgilidir. Bu bağlaçlar içinde “da” bağlacıyla ilgili 10 hata mevcutken “ve” bağlacıyla ilgili 6 hata öne çıkmaktadır. “ki” bağlacıyla ilgili 3 hata yapılmıştır. Diğer bağlaçlarla ilgili hata adedi 1'dir. Bu başlıktaki veriler, **Ö.1, Ö.3, Ö.4, Ö.5, Ö.6, Ö.7** ve **Ö.9**'un yazma kâğıdından alınmıştır.

➤ Boylu (2014: 346), çalışmasında “İranlı öğrenciler Türkçe öğrenirken öğrendikleri grameri kendi dillerinde karşılığı olan gramerle karşılaştırıyor ve kullanmaya çalışıyorlar. Bu da ana dilden olumsuz aktarımlar yapmalarına neden oluyor. Örneğin “ki” bağlacı Farsçada sürekli kullanılan bir yapıdır ve öğrencilerin hemen hemen hepsi “ki” bağlacını Farsçadaki görevini dikkate alarak kullanmaktadırlar” der. Biz de çalışmamızda ana dili Farsça olan İranlıların benzer gramer özelliğinden dolayı “ki” bağlacıyla ilgili hatalar yaptıklarını tespit ettik. Bu noktada yapılan hatalar örtüşmektedir.

➤ Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrencilerin yazma kâğıtlarında edatlarla ilgili hataların analizinde görüldüğü üzere en çok öne çıkan hatalar “için”, “diye” ve “ile” edatlarıyla ilgilidir. Bu edatlar içinde “için” edatıyla ilgili 7 hata yapılmışken “diye” ve “ile” edatlarıyla ilgili 5'er hata mevcuttur. Diğer edatlarla ilgili 1'er hata örneği vardır. Bu başlıktaki hata verileri **Ö.1, Ö.2, Ö.3, Ö.4, Ö.5, Ö.7** ve **Ö.10**'un yazma kâğıdından alınmıştır.

➤ Ana dili Farsça olan B1 seviyesindeki İranlı öğrencilerin yazma kâğıtlarında hem edatlarla hem de bağlaçlarla ilgili hata yapan öğrenciler **Ö.1, Ö.3, Ö.4, Ö.5, Ö.7**'dir. Diğer öğrencilerin hataları sadece ya edatlar ya da bağlaçlar düzeyindedir.

Öneriler

➤ Türkçe ve Farsça farklı dil aileleri içinde yer aldığı için dikte çalışmalarına daha fazla yer verilmelidir. Dil öğretiminde gramerle birlikte yardımcı bir beceri olarak öne çıkan dikte becerisi, okuma, yazma, dinleme ve konuşma becerilerinin birlikte gelişmesine katkı sağlayan bir beceri olarak öne çıkmaktadır. Özellikle edat ve bağlaçların söz dizimi içinde doğru kullanılmasını merkeze alan yazma etkinliklerinden sonra edat ve bağlaçların doğru telaffuzu için dikte çalışması yaptırılması öğrencilerin hem yazmada, hem okumada, hem dinlemede hem de konuşmada daha kapsamlı gelişmesine katkı sağlayacaktır.

➤ Özellikle yaratıcı yazma noktasında kontrollü, güdümlü ve serbest yazma çalışmaları yapılarak yazma becerisinin geliştirilmesi sağlanabilir. Bu sayede üniversite eğitimi alacak olan öğrencilerin akademik yazma noktasında da başarılı olmaları sağlanacaktır. Özellikle serbest yazma çalışmalarıyla öğrenci ve kursiyerlerin daha çok yazı yazmaları sağlanırken, kontrollü ve güdümlü yazma çalışmalarıyla hem söz dizimi, hem yazım, hem noktalama, hem ses bilgisi, hem biçim bilgisi hem de söz dizimi noktasında öğrenci ve kursiyerlerin hatalarının en aza indirilmesi sağlanacaktır. Yazma çalışmalarının artırılmasıyla özellikle şekilsel yazma çalışmalarının yanında içerik odaklı anlamlı yazmanın da alt yapısı inşa edilecektir.

➤ Her öğrencinin dil gelişimi birebir takip edilmeli, edat ve bağlaçlarla ilgili eksikleri olan öğrenciler ile ekstra çalışmalar yapılmalıdır. Özellikle her öğrenci için yazma becerisi merkezli “dil gelişim dosyası” oluşturulması öğrenci ve kursiyerlerin gelişimini göstermesi açısından önemli bir veri olacaktır. Birebir yazma hatalarının anında düzeltilmesi, yazma ödevlerinin ise kontrollerinin yapılması öğrenci ve kursiyerlerin yazma becerisinde yapacakları bireysel hatalarını azaltacaktır. Bunun sonucunda söz dizimi merkezli edat ve bağlaç sorunu en aza indirgenecektir.

➤ Öğrencileri Türkçe yazmaya teşvik edici etkinlikler artırılmalıdır. Özellikle eğitsel oyun, informal öğrenme, sınıf içi etkinlikler, görsel afiş kullanımı, resim tamamlama, hikâyeye sonuç üretme vb. birçok yöntem kullanılmalıdır. Bu yöntemler uygulanırken öğrenci ve kursiyerlerin ilgi alanları ve

zevkleri de dikkate alınmalıdır. Bu çalışmalarla öğrencilerin eğlenceli bir şekilde yazma etkinlikleri yapmaları sağlanacaktır.

➤ Türkçe ve Farsça arasında dikkate değer yapısal ve işlevsel koşutluk sağlayan bağlaçlar ve edatlar bulunması yazma becerisine olumlu katkılar sağlamaktadır. Edatların ve bağlaçların cümle içinde fazla kullanılması Türkçenin daha kolay öğrenilen bir dil olduğu izlenimi doğuracağı için İranlı öğrencilerin dil öğrenim motivasyonlarına olumlu katkılar sağlayacaktır. Yapabildiğini gören ve bunu motivasyona dönüştüren öğrenci Türkçeye daha fazla öncelik verecektir.

➤ Genel öneri olarak dile getirilecek olursa öğrencilere yazma projeleri verilmeli ve öğretmen tarafından proje ödevleri kontrol edilip öğrencilere dönütler sağlanmalıdır. Yazma projeleri kompozisyon ödevi şeklinde de olabileceği gibi okul dergisine/gazetesine yazı hazırlama şeklinde de olabilir.

➤ Genel öneri düzeyinde bakılacak olursa yazmayla ilgili özellikle sınıf içi etkinliklere daha fazla yer verilmesi gerekir. Kapsayıcı dil öğretimi çalışmalarında da sınıf içi etkinlikler dil öğretiminin olmazsa olmazıdır. Sınıf içinde yazma becerisini merkeze alacak yaratıcı oyun etkinlikleri (adam asmaca, bingo, bilen oturur, sözcüklerle beyin fırtınası, son harften sözcük türetme, harf kumbarası vb.) bu kapsamda artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

Açık, F. (2008). "Türkiye'de yabancılara Türkçe öğretilirken karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri". (Hazırlayanlar: Adnan İnce, Vügar Sultanzade). *1. Uluslararası Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu Tam Metin Bildirileri: 27-28 Mart 2008 - Gazimağusa, K.K.T.C.* içinde (s. 37-48). K.K.T.C.: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları.

Aksan, D. (1995). *Her Yönüyle Dil*. TDK Yayınları.

Alshirah, M. (2013). *Arap kökenli öğrencilerin yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde karşılaştıkları zorluklar ve çözüm önerileri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Azizoğlu, N. İ., Demirtaş Tolaman, T. & İdi Tulumcu, F. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde akademik yazma becerisi: karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 2(1), 7-22.

Bağcı, H. & Başar, U. (2013). Yazma eğitimi, (Editörler: Mustafa Durmuş, Alparslan Okur). *Yabancılara Türkçe öğretimi el kitabı* içinde (s. 15-22). Grafiker Yayınları.

Barın, E. & Başar, U. (2016). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen İranlıların isimleştirme sorunları ve çözüm önerileri. *IJLET-International Journal of Language's Education and Teaching*, 4(2), 329-342.

Başar, U. (2019). *İran'da yabancı dil olarak Türkçe öğretimi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Biçer, N. (2012). Hunlardan günümüze yabancılara Türkçe öğretimi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(4), 107-133.

Boylu, E. (2014). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen temel seviyedeki İranlı öğrencilerin yazma problemleri. *ZfWT- Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 6(2), 335-349.

Bulut, S. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kelime/sözcük öğretimi. (Editör: Emrah Boylu). *Soru ve Cevaplarla Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi El Kitabı* içinde (s. 205-231). Ankara: Pegem Akaemi Yayınları.

Büyüköztürk, Ş. (2014). *DeneySEL desenler: öntest-sontest, kontrol grubu, desen ve veri analizi*. Ankara: Pegem Akademi.

Cansoy, R. & Türkoğlu, M.E. (2019). Verilerden Anlam İnşa Etme Süreci. S. Turan (Ed). *Eğitimde Araştırma Yöntemleri* içinde (s. 129-159). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Covey, S. R. (2006). *Etkili insanların yedi alışkanlığı*, (29. Basım, çev. Osman & Filiz Nayır Deniztekin). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Çakır, İ. (2010). Yazma becerisinin kazanılması yabancı dil öğretiminde neden zordur? *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(1), 165-176.
- Demir, C. & Barın, E. (2006). *Türkçe dil bilgisi 1 ses bilgisi*. Öncü.
- Demir, F. (2017). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma becerisi geliştirmeye yönelik öykü kullanımı: B2*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Güneş Özden, M., Boylu, E. & Başar, U. (2017). İran'da yabancı dil olarak Türkçe öğreten yerel öğretmenlerin dil öğretim tecrübelerine ilişkin bir durum tespiti çalışması. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0(59), 595-613.
- İnan, K. (2014). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen İranlıların yazılı anlatımlarının hata analizi bağlamında değerlendirilmesi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(9), 619-649.
- Kaptan, S. (1998). *Bilimsel araştırma ve istatistik teknikleri*, (11. Baskı). Ankara: Tek Işık Web Ofset.
- Kara, M. (2010). Gazi Üniversitesi TÖMER öğrencilerinin Türkçe öğrenirken karşılaştıkları sorunlar ve bunların çözümüne yönelik önerileri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, VIII(3), 661-696.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Keshavarz, M. H. (2011). *Contrastive analysis and error analysis*. Rahnama Press.
- Maden, S., Dincel, Ö. & Maden, A. (2015). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin yazma kaygıları. *TEKE- Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(2), 748-769.
- Mazlum, M. M. & Atalay Mazlum, A. (2017). Sosyal bilimlerde araştırma modelinin belirlenmesi. *Route Educational and Social Sciences Journal*, 4(4), 1-21.
- Punch, K. F. (2014). *Sosyal araştırmalara giriş*, (Çevirenler: Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Zeynep Akyüz). (Derleyen: Zeliha Etöz). Siyasal Kitabevi.
- Raimes, A. (1983). *Techniques in teaching writing*. Oxford: Oxford University Press.
- Selçuk, Z. & Palancı, M. (2014). Eğitim ve bilim dergisinde yayınlanan araştırmaların eğilimleri: içerik analizi. *Eğitim ve Bilim*, 39(173), 430-453.
- Şimşek, P. (2019). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde ana dili ve dil ailesi etkisi*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Tiryaki, E. N. (2013). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma eğitimi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(1), 38-44.
- Tok, M. (2012). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde akademik yazma becerilerinin geliştirilmesine yönelik uygulamalı bir çalışma*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Tok, M. (2013). Yabancılarla Türkçe öğretimi ders kitaplarındaki yazma çalışmalarının değerlendirilmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 249-279.
- Ünsal, G. (2008). Yazma öğretimi. *Dil Dergisi*, 0(142), 46-60.
- Way, D. P., Joiner, E. G. & Seaman, M. A. (2000). Writing in the secondary foreign language classroom: the effects of prompts and tasks on novice learners of French. *Modern Language Journal*, 84(2), 155-281.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, (5. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, H. Ç. (2018). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde planlı yazma ve değerlendirme modelinin yazma becerisine etkisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.

Yücel, S. (2011). İnternet yoluyla Türkçe öğretimi ve sorunları. *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi*, 1(1), 108-116.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Duyguları İfade Etme Becerilerini Geliştirmek İçin Hazırlanan Grup Rehberliği Programının İlkokul Öğrencilerinin Motivasyonlarına, Duyguları İfade Etme Becerilerine ve Sosyal Becerilerine Etkisinin Belirlenmesi

Determination of the Effect of Group Guidance Programme Prepared to Improve the Skills of Expressing Emotions on Primary School Students' Motivation, Skills of Expressing Emotions and Social Skills*

Fulya KÖSE

Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı
80112220004@ogr.bozok.edu.tr
Orcid ID: 0000-0003-4101-1630

Dilşat PEKER ÜNAL

Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü
dilsat.unal@yobu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-1370-4950

Öz: Bu araştırmanın amacı ilkokul öğrencilerinin duygularını ifade etmelerine yönelik grup rehberliği programının geliştirilmesi ve bu programın öğrencilerin motivasyonlarına, duyguları ifade etme becerilerine ve sosyal becerilerine etkisinin belirlenmesidir. Araştırma karma yöntemde ve çok aşamalı desende gerçekleştirilmiştir. Nitel kısmın verileri doküman incelemesi ve görüşme yapılarak toplanmış, bu kapsamda eğitim programının öğeleri hazırlanmış ve veriler betimsel analiz yaklaşımıyla incelenmiştir. Nicel kısma ait veriler deneysel desen kullanılarak toplanmış ve T-testiyle analiz edilmiştir. 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Kahramanmaraş İl Millî Eğitim Müdürlüğüne bağlı bir ilkokulda dördüncü sınıfa devam eden öğrencilerle gerçekleştirilen araştırmada öğrencilere ilköğretim birinci kademedeki eğitimde motivasyon ölçeği, sosyal beceri ölçeği ve araştırmacı tarafından Türkçeye uyarlanan duyguları ifade etme ölçeği uygulanmış, ortalamanın altında kalan 60 öğrenci araştırmanın çalışma grubu olarak belirlenerek deney ve kontrol grupları oluşturulmuştur. Deney grubundaki öğrencilere araştırmacı tarafından geliştirilen "Duyguları ifade etme becerilerini geliştirmek için hazırlanmış grup rehberliği programı" uygulanmış, kontrol grubuna herhangi bir işlem yapılmamıştır. İhtiyaç analizi kapsamında öğrencilerin ihtiyaçları belirlenmiş, bu ihtiyaçlara yönelik kazanım, içerik, öğrenme yaşantıları ve değerlendirme öğelerinden oluşan bir grup rehberliği eğitim programı hazırlanmıştır. Uygulama sonucunda öğrencilerin motivasyonlarında ve sosyal becerilerinde anlamlı bir artışa rastlanmazken deney grubu öğrencilerinin duyguları ifade etme becerilerinde anlamlı bir artış belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Duyguları ifade etme, grup rehberliği eğitim programı, motivasyon, sosyal beceri, ilkokul öğrencileri.

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında Yozgat Bozok Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde yürütülen "Duyguları İfade Etme Becerilerini Geliştirmek İçin Hazırlanan Grup Rehberliği Programının İlkokul Öğrencilerinin Motivasyonlarına, Duyguları İfade Etme Becerilerine ve Sosyal Becerilerine Etkisinin Belirlenmesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

*Geliş Tarihi:*18.10.2024

*Kabul Tarihi:*07.12.2024

*Yayın Tarihi:*31.12.2024

Atıf: Köse, F. ve Peker Ünal, D. (2024). Duyguları ifade etme becerilerini geliştirmek için hazırlanan grup rehberliği programının ilkokul öğrencilerinin motivasyonlarına, duyguları ifade etme becerilerine ve sosyal becerilerine etkisinin belirlenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1082-1105. Doi: 10.33437/ksusb.1570011

Abstract: The aim of this study was to develop a group guidance programme for primary school students to express their emotions and to determine the effect of this programme on students' motivation, ability to express emotions and social skills. The research was conducted in mixed method and multi-stage design. The data of the qualitative part were collected through document analysis and interviews, in this context, the elements of the training programme were prepared and the data were analysed with a descriptive analysis approach. Quantitative data were collected using an experimental design and analysed by T-test. In the study, which was carried out with students attending the fourth grade in a primary school affiliated to Kahramanmaraş Provincial Directorate of National Education in the 2023-2024 academic year, the motivation scale in primary education at the first level, the social skills scale and the scale of expressing emotions adapted into Turkish by the researcher were applied to the students, the experimental and control groups were formed by determining 60 students who were below the average as the study group of the research. The students in the experimental group were applied the 'Group guidance programme prepared to improve the skills of expressing emotions' developed by the researcher, and no action was taken in the control group. Within the scope of the needs analysis, the needs of the students were determined and a group guidance training programme consisting of acquisition, content, learning experiences and evaluation elements was prepared for these needs. As a result of the application, no significant increase was found in the motivation and social skills of the students, while a significant increase was found in the experimental group students' ability to express emotions.

Keywords: Expressing emotions, group guidance education programme, motivation, social skills, primary school students.

GİRİŞ

Eğitim programı öğrenene, okulda ve okul dışında planlanmış etkinlikler yoluyla sağlanan öğrenme yaşantıları düzeneği olarak tanımlanır. Eğitim programları içerisinde yer alan öğretim programı ise bir dersin öğretimi ile ilgili tüm etkinlikleri içerir (Demirel, 2015, s.6). Her program kazanım, içerik, eğitim ve sınav durumları öğelerini içinde barındırır. Bir programın geçerli ve güvenilir olma niteliği taşıması programın bu öğelere sahip olmasıyla yakından ilgilidir. Öğelerine göre düzenlenen bir program hedef kitlenin ihtiyaçlarından yola çıkarak hazırlandığı için uygulamada karşılaşılan bir sorunu çözecek, program geliştirme ilkelerine uygun olduğu için de bilimsel nitelik taşıyacaktır. Diğer bir ifade ile bir program, hedef kitle olan öğretmenlerin, öğrencilerin, velilerin, okul yöneticilerinin beklentilerinden ve ihtiyaçlarından yola çıkarak hazırlanmalı, programın öğeleri bu beklenti ve ihtiyaçları karşılamaya yönelik olarak düzenlenmelidir.

Öğrenme ortamında motivasyon kadar önemli bir diğer öğe ise duygulardır. Çocuk yaşadığı duyguyu sözlü ve sözsüz olarak çevresindekilere aktararak ortaya koyabilir. Çocuğun kendi duygusunu tanıması, kabul etmesi ve uygun yollarla ifade etmesinin ruh sağlığı için büyük önem taşıdığı göz önüne alındığında duyguları ifade etme düzeylerini bilmek hem önlemler hem de iyileştirici yaklaşımlar için önemli bir veri haline gelmektedir (Özcan, 2022). Duyguları ifade etme çocuk için çok önemli olan, duygu, istek ve ihtiyaçlarını karşısındaki kişiye sözel veya sözel olmayan şekilde belirtmesi olarak tanımlanabilir (Makas, 2019). Öğrenciler okul ya da sınıf ortamında duygularını ifade edebildiklerinde, bunu kendileri için derslerde motivasyon unsuru olarak ve hayatının her alanına katkı sağlayacak şekilde yönlendirip dönüştürerek kullanabileceklerdir (Arıç, 2019). Bu bağlamda duyguları ifade etmenin öğrencinin diğer insanlarla olan iletişimde, kendisini ve çevresindekileri anlamasında, gerektiğinde davranışlarında değişiklik yapmasında dolayısıyla öğrenmesinde ve öğrenmeye yönelik motivasyonunda önemli bir yeri olduğu ifade edilebilir.

Eğitim kurumlarında bazı öğrencilerin derse, konuya ilgili veya karşılaşılan probleme çözüm bulmaya istekli oldukları gözlenirken, bazı öğrencilerin ise derslerde isteksiz oldukları, karşılaştıkları problemlere çözüm bulmada mücadele etmek yerine daha çok problemden kaçmayı tercih ettikleri görülmektedir. Öğrenciler arasındaki bu farklılığın birçok nedeninden biri de onların sahip oldukları motivasyondur. Özgünger'e (2021) göre motivasyon, bir eylemi gerçekleştirmek için gereken istek ve enerjiyi içeren organizmayı harekete geçiren itici bir güç olup öğrencinin öğrenme sürecinde beklenen davranışı sergilemeye istekli hale gelmesinde etkili olduğundan, öğrenme-öğretme sürecinin kalitesini ön plana çıkaran en önemli etkenlerden birisidir. Ergül'e (2005) göre motivasyon bir ya da birden çok insanı, belirli bir yöne (gaye ve amaca) doğru sürekli biçimde harekete geçirmek için yapılan çabaların toplamıdır. Akbaba'ya (2006) göre motivasyon kavramı güdülenme ile eş anlamlı olarak kullanılmakta, öğrenme için gerekli ön şartlardan biri olarak görülmektedir. Yeterince güdülenmemiş bir öğrenci, öğrenmeye hazır hale gelmemiştir. Motive olmuş öğrencilerin öğrenmeye hazır olarak sınıfa geldikleri, sunulan içeriğe ilgi gösterdikleri ve sınavlar için çalıştıkları ifade edilebilir.

Çocuğun topluma ve sosyal yaşantılara karşı tepkilerinin şekli, başkalarıyla nasıl iletişim kuracağı yaşamının ilk yıllarındaki öğrenme tecrübelerine bağlıdır. Bu tecrübeler de çocuğa sunulan sosyal imkanlara, bu imkanları değerlendirebilmek için sahip olduğu motivasyona, öğretmen ve yetişkinlerin yol gösterici rehberliğine bağlıdır. Bütün bu faktörler onun sosyal becerileri kazanarak sosyalleşmeyi öğrenmesini, bulunduğu sınıf ya da oyun grubu içindeki yerini ve sosyal gelişimini etkiler.

Sosyal beceriler, bireyin hem kendisinin hem de diğer bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarını çeşitli etkileşimlerde anlaması ve o anlayışa uygun davranışlar gösterebilmesi olarak ifade edilmektedir (Çubukçu ve Gültekin, 2006). Sosyal beceriler, öğretmen, ebeveyn ve akranlar gibi birey açısından önemli kişiler tarafından sosyal yeterliliğe ilişkin yargılara yol açan davranışlar olarak da ifade edilebilir. Aynı zamanda sosyal beceriler, çocukların ve gençlerin kişilerarası ilişkilerinin kalitesini oluşturması, sürdürmesi ve geliştirmesi için kullanılan araçlardır (Gresham, 2002). Özellikle ilkökul kademesindeki öğrencilerin kendilerini ifade edebilmeleri, özgüven kazanabilmeleri, aileleri ve çevresindekilerle ilişkiler kurabilmeleri, arkadaşları tarafından kabul görebilmeleri, sosyal anlamda bağımsızlık kazanmaları gibi becerilerinin geliştirilmesi yönündeki çabalarının temelinde onlara sosyal davranışlar kazandırma, sosyal ortamlara uygun davrandıklarında destekleme ve onları sosyal becerileri kazanmaya motive etme amaçları yer almaktadır. Bu sebeple, öğrencilere örgün öğretimin her bir basamağında, özellikle ilkökul kademesinde sosyal becerilerin kazandırılması, pekiştirilmesi ve geliştirilmesi için çaba gösterilmelidir. Yapılan araştırmalar öğretmenlerin sosyal becerilerin kazandırılması için düzenledikleri etkinliklerin, öğrenciler üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermekte (Baumgart, vd.,1991; Blank, vd.,2000; Ebrahim, 2012), bu becerilerin kazanılması, öğrencinin akademik başarısında, sosyal ilişkilerinde, sosyal uyumlarında etkili bir etken olabilmektedir (Çubukçu ve Gültekin, 2006).

İlkökul kademesinde öğrencilerin duygularını ifade etme becerilerini geliştirmek için hazırlanacak olan bir eğitim programının öğrencilerin öğrenmeye yönelik motivasyonlarında, duygularını ifade etme becerilerinin gelişiminde ve sosyal becerilerinde olumlu etkiler bırakacağı düşünülmektedir. Bu nedenle öğrencilerin duygularını tanımlarının, sözlü ya da sözsüz olarak ifade etmelerinin, çevresindekilerin duygularını anlamalarının böylece öğrenmeye açık hale gelmelerinin, öğrenmeye yönelik motivasyonlarının artması üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir. Bunlara ek olarak öğrencilerin hem kendileri ile hem çevrelerindekiyle kuracakları iletişimde sahip olmaları gereken sosyal becerileri kazanmalarını sağlayacak sosyal beceri eğitiminin de duyguları ifade etme üzerinde olumlu etkileri olacağı tahmin edilmektedir. Diğer bir ifade ile bir öğrenci girdiği sosyal ortamda nasıl davranması ve iletişim kurması gerektiğini biliyorsa kendisini daha rahat hissedecek ve iletişime açık hale gelecektir. Bu nedenle öğrencilerin duygularını ifade etmelerini sağlayacak bir eğitim programı hazırlanmış, bu eğitim programı öğrencilere uygulanmış ve eğitim programının öğrenmeye yönelik motivasyon, duygularını ifade etme becerilerinin gelişiminde ve sosyal beceriler üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Motivasyon, duyguları ifade etme ve sosyal beceriler ile ilgili yapılan araştırmalar bu değişkenler arasında ilişkilerin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ulaşılabilen alan yazınında motivasyon ve sosyal beceriler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Motivasyonla sosyal beceriler arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalara bakıldığında, Özbey ve Aktemur Gürler (2019) tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre çocukların motivasyon düzeyleriyle sosyal beceri düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunduğu görülmüştür. Yıldız vd. (2017) tarafından yapılan araştırmada ise öğrencilerin fen öğrenimine yönelik motivasyonları ve sosyal beceri düzeyleri arasında anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Duyguları ifade etme ile sosyal beceriler arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalara bakıldığında sosyal beceriler içerisinde duygulara yönelik beceriler alt başlığı içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle duyguları ifade etme becerilerinin doğrudan sosyal becerilerle ilişkisine bakılmamış, başka değişkenlerle ele alınmış ve araştırılmıştır (Çarkıt ve Yalçın, 2018; Dağda, 2017; Ersan, 2017; Liman, 2021; Sevinç ve Taş, 2020). Dolayısıyla yapılan alan yazın taramasında duyguları ifade etme ile sosyal beceriler arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalara rastlanılamamıştır. Benzer şekilde duyguları ifade etme ile motivasyon arasında yapılan herhangi bir çalışma da bulunamamıştır.

Bu araştırma ilkökul öğrencilerinin duygularını ifade etme becerilerini kazandırmaya yönelik olarak grup rehberliği eğitim programı tasarlanmıştır. Yapılan araştırmalarda motivasyon, duyguları

ifade etme ve sosyal becerilerin birlikte incelendiği bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu amaçla araştırmacının genel amacı “ilkokul öğrencilerinin duygularını ifade etmeye yönelik grup rehberliği programının hazırlanması ve bu programın öğrencilerin motivasyonlarına, duyguları ifade etme becerilerine ve sosyal becerilerine etkisinin belirlenmesi” şeklinde ifade edilmiştir.

Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. Duyguları ifade etme becerilerini kazandırmaya yönelik olarak hazırlanan grup rehberliği eğitim programının kazanım, içerik, öğrenme yaşantıları ve değerlendirme öğeleri nasıl düzenlenmelidir?

2. Eğitim programı uygulanan deney grubu ile kontrol grubunun motivasyon ölçeğinden aldıkları ön test- son test puanları arasında anlamlı fark var mıdır?

3. Eğitim programı uygulanan deney grubu ile kontrol grubunun duyguları ifade etme becerileri ölçeğinden aldıkları öntest-sontest puanları arasında anlamlı fark var mıdır?

4. Eğitim programı uygulanan deney grubu ile kontrol grubunun sosyal beceri ölçeğinden aldıkları ön test- son test puanları arasında anlamlı fark var mıdır?

YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın modeli, veri toplama araçları, takip edilen işlemler ve verilerin analizine yönelik bilgiler bulunmaktadır.

Araştırmanın deseni

Bu araştırma nitel ve nicel araştırmanın bir arada kullanıldığı karma yöntem araştırmasıdır. Karma yöntem araştırması, araştırmacının araştırma problemlerini anlamak için nicel (kapalı uçlu) ve nitel veriler (açık uçlu) topladığı iki farklı veri setini birbiriyle bütünleştirdiği daha sonrasında bu iki veri setini bütünleştirmenin avantajlarını kullanarak sonuçların çıkarıldığı bir araştırma yaklaşımıdır (Creswell, 2021; Balcı, 2015; Fırat, Kabakçı Yurdakul ve Ersoy, 2014). Karma yöntem araştırmalarında birçok desen kullanılmaktadır. Bunlar yakınsayan paralel desen, açıklayıcı sıralı desen, keşfedici sıralı desen, iç içe desen, dönüştürücü desen ve çok aşamalı desen olarak sıralanabilir (Creswell ve Plano Clark, 2014). Çok aşamalı desen; araştırmacının birçok karma yöntem projesini, bazen karma yöntemde yakınsayan ya da sıralı yaklaşımları, bazen de nicel ve nitel çalışmaları uzun dönem araştırmalarda kabul gören objektiflere yoğunlaşarak kullandığı bir yaklaşımdır (Creswell, 2014). Bu araştırmada öğrencilerin duygularını ifade etme becerilerini geliştirmek amacıyla grup rehberliği eğitim programı geliştirilmiş ve bu süreçte programın geliştirilmesi, uygulanması ve değerlendirilmesi aşamalarında nitel ve nicel veriler toplanmış diğer bir ifade ile çok aşamalı desen kullanılmıştır. Bu desen ile araştırmada daha derinlemesine veriler elde edilebileceği düşünülmüştür.

Karma yöntemde gerçekleştirilen bu araştırmanın nitel kısmında görüşme tekniği ve doküman incelemesi kullanılarak eğitim programının öğeleri hazırlanmıştır. Görüşme tekniği ile gözlenemeyen anlamaya çalışılmaktadır. Doküman incelemesi ile de araştırılması hedeflenen olgu ya da olaylar hakkında bilgi barındıran yazılı dokümanların analizi yapılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Nicel kısmında ise ön test son test kontrol gruplu yarı deneysel bir çalışma yapılmıştır. Ön test son test kontrol gruplu yarı deneysel desende, deney grubu ve kontrol grubu rastgele, atama yapılmaksızın seçilir, her iki gruba da ön test ve son test uygulanır, deneysel işlem ise yalnızca deney grubuna yapılır (Creswell, 2014). Araştırmanın deseni Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmanın deseni

Nitel Kısım	Görüşme		Doküman incelemesi			
		Dördüncü sınıf 10 öğrenci		Duyguları ifade etme ile ilgili yazılı kitaplar, psikoeğitim programları, tezler		
Nicel Kısım	Gruplar	Ön test	Deneysel işlem		Son test	
	Deney grubu	Duyguları İfade Etme Ölçeği	İfade	Duyguları ifade etme becerilerini geliştirmek için	Duyguları Ölçeği	İfade Etme

	İlköğretim Birinci Kademedede Eğitimde Motivasyon Ölçeği Sosyal Beceri Ölçeği ÖT1	Birinci Kademedede Eğitimde Motivasyon Ölçeği Sosyal Beceri Ölçeği ÖT1	hazırlanan rehberliği programı X	grup	İlköğretim Kademedede Motivasyon Ölçeği Sosyal Beceri Ölçeği ST1	Birinci Eğitimde
Kontrol grubu	Duyguları İfade Etme Ölçeği İlköğretim Birinci Kademedede Eğitimde Motivasyon Ölçeği Sosyal Beceri Ölçeği ÖT2	İfade Etme Ölçeği İlköğretim Birinci Kademedede Eğitimde Motivasyon Ölçeği Sosyal Beceri Ölçeği ÖT2			Duyguları İfade Etme Ölçeği İlköğretim Birinci Kademedede Eğitimde Motivasyon Ölçeği Sosyal Beceri Ölçeği ST2	Birinci Eğitimde

(ÖT1: Deney grubuna uygulanan ön test ölçümleri; ÖT2: Kontrol grubuna uygulanan ön test ölçümleri; ST1: Deney grubuna uygulanacak olan son test ölçümleri; ST2: Kontrol grubuna uygulanacak olan son test ölçümleri; X: Duyguları ifade etme becerilerini geliştirmek için hazırlanan grup rehberliği eğitim programı)

Araştırmanın bir bağımsız değişkeni ve üç bağımlı değişkeni bulunmaktadır. Araştırmanın bağımsız değişkeni duyguları ifade etme becerilerini geliştirmek için hazırlanmış grup rehberliği eğitim programıdır. Araştırmanın bağımlı değişkenlerinden ilki öğrencilerin duyguları ifade etme becerileri, ikincisi motivasyonları, üçüncüsü ise sosyal becerileridir. Araştırmada deney ve kontrol grubuna duyguları ifade etme ölçeği, motivasyon ölçeği ve sosyal beceri ölçeği ön test olarak uygulanmış, sadece deney grubuna grup rehberliği eğitim programı uygulandıktan sonra adı geçen ölçekler bu kez son test olarak deney ve kontrol grubuna uygulanmıştır. Araştırmanın nitel verilere dayalı olarak (görüşme ve doküman incelemesi) duyguları ifade etme becerilerini geliştirmek için hazırlanmış grup rehberliği eğitim programı geliştirilmiştir.

Araştırmanın çalışma grubu

Nitel kısım çalışma grubu

Bu araştırmada ihtiyaç analizi kapsamında yapılan görüşmelerde dördüncü sınıf öğrencileri arasından kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi kullanılarak 10 öğrenci ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Kolay ulaşılabilir örneklemde araştırmacı tarafından yakın ve ulaşılması kolay olan bir grubun seçilebilmesi amaçlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu araştırmada da aynı amaç hedeflendiğinden bu örnekleme yöntemi tercih edilmiştir.

Görüşme yapılan öğrencilerin çoğunluğunun kız, dokuz yaşında, tamamının anne-babalarının birlikte ve babalarının çoğunluğunun üniversite mezunu oldukları, annelerin çoğunluğunun ev hanımı, babaların ise diğer meslek grubunda (özel sektör, kuyumcu, astsubay) oldukları görülmüştür.

Nitel kısım çalışma grubu

Bu araştırmada araştırmacının görev yapmakta olduğu kamuya ait bir ilkokulda öğrenim görmekte olan toplam 150 dördüncü sınıf öğrencisi kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Kolay ulaşılabilir örneklemde araştırmacı tarafından yakın ve ulaşılması kolay olan bir grubun seçilebilmesi amaçlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu araştırmada da aynı amaç hedeflendiğinden bu örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Öğrencilere duygularını ifade etme, motivasyon ve sosyal beceri ölçekleri uygulanmış, uygulama sonuçları analiz edilerek, ortalama puan belirlenmiş, ortalamanın altında kalan 60 öğrenci çalışma grubu olarak belirlenip deney ve kontrol grupları oluşturulmuştur.

Çalışma grubunda yer alan öğrencilerden deney ve kontrol grubunda daha çok erkek öğrencilerin olduğu; deney grubunda dokuz yaşındaki öğrencilerin, kontrol grubunda ise daha çok 10 yaşındaki öğrencilerin yer aldığı; deney ve kontrol grubunda iki kardeşi olan öğrencilerin çoğunlukta olduğu; deney grubunda yer alan öğrencilerin çoğunluğunun anne-babalarının birlikte olduğu, kontrol grubunda yer alan öğrencilerin ise tamamının anne-babasının birlikte olduğu; deney ve kontrol

grubunda yer alan öğrencilerin annelerin çoğunluğunun ev hanımı, babalarının ise diğer meslek grubunda (aşçı, eczacı, kuyumcu, ilaç mümessili) yer almaktadır.

Eğitim programının geliştirilmesi süreci

Araştırmanın bu bölümünde deney grubuna yönelik duyguları ifade etme becerilerini geliştirmek için hazırlanmış grup rehberliği eğitim programının geliştirme aşamasına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Duyguları İfade Etme Becerilerini Geliştirmek için Hazırlanmış Grup Rehberliği Eğitim Programının Geliştirilmesi Süreci

Duyguları ifade etme becerileri grup rehberliği eğitim programını geliştirmek amacıyla Taba program geliştirme modeli temel alınmıştır. Taba, bir eğitim programının üst düzey yetkililer tarafından geliştirilmesi yerine öğretmenler tarafından tasarlanması gerektiğine inanmış ve öğretmenlerin öncelikle kendi okullarındaki öğrencilere belirli öğretme-öğrenme üniteleri oluşturarak program geliştirme sürecine başlamaları gerektiğini vurgulamıştır. Taba aynı zamanda eğitim programında hedeflerin analiz edilerek program geliştirmeye başlanması gerektiğine, hedeflere uygun öğrenme yaşantıları seçimine ve uygulanmasına, değerlendirme sürecinin oluşturulmasına önem vermiştir. Taba modeli, ihtiyaçların tespiti, hedeflerin belirlenmesi, içeriğin seçimi, içeriğin düzenlenmesi, eğitim durumlarının seçilmesi, eğitim durumlarının düzenlenmesi, neyin nasıl değerlendirileceğinin ve değerlendirme araçlarının belirlenmesi basamaklarını içermektedir. Bu bakımdan Taba'nın tümevarımsal bir yaklaşımı desteklediği görülmektedir. Taba program geliştirme modeli temel alınarak hazırlanan "Duyguları ifade etme becerileri grup rehberliği programı" modeli Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. *Duyguları ifade etme becerileri grup rehberliği eğitim programı modeli*

Şekil 1’de görüldüğü gibi model üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama eğitim programının geliştirilmesi sürecidir. İkinci aşama uygulama süreci ve üçüncü aşama değerlendirme sürecidir. Modelin ilk aşaması olan geliştirme süreci altı basamaktan oluşmaktadır.

Geliştirilme aşamasının ilk basamağında yer alan ihtiyaç analizi, programın hedeflerine kaynak oluşturması amacıyla birey, toplum ve konu alanı hakkında bilgi toplama işlemidir (Akpınar, 2011). İhtiyaç analizi yapılırken kullanılan birçok yaklaşım bulunmaktadır. Bu araştırma kapsamında ihtiyaç analizi yaklaşımlarından betimsel yaklaşımdan yararlanılmıştır. Betimsel yaklaşımda belirli olgu veya eğitim yaşantılarından ortaya çıkan durumla ilgilenilir. Bir nesnenin yokluğu, eksikliği ile ortaya çıkan zararlar o nesnenin varlığının ortaya çıkaracağı faydadan hareketle ihtiyaç belirlenmesi yapılır (Demirel, 2015). Öğrencilerin duygularını ifade etme becerilerinin geliştirilmesine yönelik ihtiyaçlarını belirlemek amacıyla öğrencilerle görüşmeler yapılmış, alanyazında yer alan programlar incelenmiş ve kazanımlar belirlenmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucunda öğrenciler, duyguları ifade etme, onları anlatma, rahatlatma, empati kazanma ihtiyaçları olduklarını belirtmişlerdir. Ö1 ihtiyaçlarla ilgili olarak;

“Duygularımızı anlatırsak sıkıntılarımıza çözüm bulabilirler, sevinçlerimizi paylaşırsak onlarda mutlu olurlar”

Ö2 ihtiyaçlarla ilgili olarak;

“İçimizi boşaltıp, duygularımızı anlatınca sakin oluruz, rahatlarız”

Ö7 ihtiyaçlarla ilgili olarak;

“Empati kurulursa daha iyi olabilir”

Ö10 ihtiyaçlarla ilgili olarak;

“Duygular üzüldüğümüzde, mutlu olduğumuzda, önemli bir olay olduğunda ifade edilmeli” şeklinde düşüncelerini ifade etmişlerdir.

Yapılan doküman incelemesinde alanyazında yer alan Kuzucu (2006), Erkan (2004) programları incelenmiş ve ilkökul kademesindeki öğrencilerin yaş ve gelişim düzeylerine uygun olarak duygularını ifade etme, onları anlatma, rahatlatma, empati kazanma/kurma ihtiyaçlarının giderilmesi gerektiği ortaya çıkmış, belirlenen bu ihtiyaçların giderilmesine yönelik hedeflerin yazım sürecine geçilmiştir. Öğrencilerin duygularını ifade etmelerini sağlayacak bir eğitim programının kazanımları belirlenmiştir. Kazanımlar, öğrencilerin duygularını ifade etme, onları anlatma, rahatlatma, empati kazanma ihtiyaçlarına yönelik olarak oluşturulmuştur. Ardından birbiri ile ilişkili kazanımlar bir araya getirilmiş ve programın kaç oturumda tamamlanabileceği belirlenmiştir. Kazanımlar program geliştirme ve öğretim alanı iki uzmandan görüş alınarak uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Programın içeriği ve etkinliklerin süresi hesaplanarak sekiz oturumda tamamlanması planlanmış programın kazanımlarına yönelik içeriklerin seçimi ve düzenlenmesi çalışmalarına başlanmıştır.

İçerik düzenlemede doğrusal programlama yaklaşımdan yararlanılmıştır. Doğrusal programlama yaklaşımı, birbiri ile ardışık sıralı, yakın ilişkili ve zorunlu ya da önkoşul öğrenmelerin ağırlıklı olduğu konuların düzenlenmesinde kullanılır (Demirel, 2015, s.127). İhtiyaç analizi sonuçları temel alındığında öğrencilerin duyguların farkına varma, ifade etme gibi ihtiyaçları olduğu tespit edilmiştir. Bu ihtiyaçlara dayanarak oluşturulan örnek bir doğrusal içerikte; duygunun belirli bir nesnenin ve olayın insanın iç dünyasında bıraktığı izlenim, his olduğu, duygunun farkına varmanın sosyal yaşamımızda insanlarla olan iletişimimizde bize yardımcı olduğu, sorunlarımızı ifade ederken duygularımızı işin içine kattığımızda onları uygun ve doğru bir şekilde ifade ettiğimizde sorunlarımızı daha rahat çözebilmemizi sağladığı, duyguları ifade etmenin yollarının onları ifade etmek olduğu öğrencilerle birlikte işlenmiştir.

İçeriğin kazandırılmasını sağlayacak öğrenme yaşantılarının oluşturulmasında Kuzucu (2006) ve Erkan (2004) tarafından geliştirilen etkinlikler yanında araştırmacı tarafından geliştirilen oyunlar ve hikâyelerden de yararlanılmıştır. Araştırmacı tarafından geliştirilen öğrenme yaşantılarında kazanımın bilişsel, duyuşsal, psikomotor olma duruma, öğrencilerin yaşına, okulun sahip olduğu olanaklara ve zamana göre etkinlikler hazırlanmıştır.

Sınama durumları ögesi oluşturulurken her bir kazanıma öğrencilerin ulaşma durumunu belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen rubrik, akran değerlendirme formu, yarı dolu yarı boş kavram haritaları, cümle tamamlama testi, öz değerlendirme formu ve gözlem ölçme-değerlendirme araçları kullanılmıştır. Ölçme araçlarının hazırlanmasında kazanımın türüne, değerlendirme için ayrılan süreye, öğrencilerin gelişim özelliklerine dikkat edilmiştir. Geliştirilen ölçme araçları eğitim programları ve öğretim alanı iki uzmandan görüş alınarak son haline getirilmiştir. Hazırlanan ölçme araçları oturum sonlarında öğrencilere uygulanmıştır.

Böylece duyguları ifade etmeye yönelik bir eğitim programı geliştirilmiştir. Program toplam on kazanım, on bir öğrenme yaşantısı ve sekiz değerlendirme ögesinden oluşmaktadır. Hazırlanan taslak program; eğitim programları ve öğretim alanından iki profesör ve bir doçent ile PDR alanından bir doçent tarafından incelenmiş, uzman dönütleri doğrultusunda programın bazı kazanım ifadelerinde düzenleme yapılmış, programın yedinci oturumunda içeriğe yeni bir etkinlik eklenmiştir. Böylece uzman görüşleri dikkate alınarak program revize edilerek son şekli verilmiştir.

Duyguları ifade etme becerilerini geliştirmek amacıyla hazırlanan eğitim programında Gagne'nin öğretim etkinlikleri modeli temel alınmıştır. Gagne'nin öğretim etkinlikleri modeli dikkati çekme, öğrenciyi hedeften haberdar etme, önceki öğrenmelerin hatırlanmasını teşvik etme, uyarıcının sunulması, öğrenme rehberliği sağlama, performansı ortaya çıkarma, bilgilendirici geri bildirim verme, performansın değerlendirilmesi, saklama ve aktarımın geliştirilmesi aşamalarından oluşmaktadır (Gagne, 2000).

Duyguları İfade Etme Becerilerini Geliştirmek Amacıyla Hazırlanmış Grup Rehberliği Eğitim Programının Uygulama Süreci

Grup rehberliği eğitim programı uygulama sürecinden önce öğrencilerin yaşlarının küçük olması nedeniyle ebeveynleri bilgilendirilmiş, veli onam formları imzalatılarak onayları alınmıştır. İzleyen süreçte öğrencilere grup rehberliği programının amacı, içeriği, uygulama süreci hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Bu bağlamda uygulamanın haftada kaç gün ve kaç ders saati yapılacağı, programı uygulama sürecinde hangi araç-gereçlerin kullanılacağı konularında açıklamalarda bulunulmuştur.

Öğrenci ve ebeveynleri bilgilendirme sürecinden sonra uygulama aşamasına geçebilmek için deney ve kontrol grubunda yer alacak öğrencilerin seçimi gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla araştırmacı tarafından duygularını ifade etme, motivasyon ve sosyal beceri ölçekleri uygulanmış, ölçeklerden elde edilen puanlar değerlendirilerek deney ve kontrol grubuna 30'ar öğrenci olmak üzere toplam 60 öğrenci seçilmiştir.

Eğitim programının uygulama sürecinde program, deney grubunda yer alan 30 öğrenciye, 8 oturum olarak, dört hafta boyunca haftada iki gün (Salı-Cuma günleri) iki ders saati (1.ve 2.dersler-60 dakika) olmak üzere uygulanmıştır. Program 12 Aralık 2023 tarihinde uygulamaya başlanmış ve 5 Ocak 2024 tarihinde, dört haftada tamamlanmıştır. Program boyunca öğrencilerle birlikte her bir oturum kapsamında rehberlik etkinlikleri gerçekleştirilmiştir. Oturum sonlarında ölçme ve değerlendirme yapabilmek amacıyla öz değerlendirme formları, akran değerlendirme formları, cümle tamamlama testleri, rubrikler, yarı dolu yarı boş kavram haritaları, yapılandırılmış grid, gözlem formları uygulanmış, sonrasında öğrencilere dönüt verilmiştir. Her bir oturumda elde edilen veriler bu ölçme araçlarıyla değerlendirilmiştir.

Duyguları İfade Etme Becerilerini Geliştirmek Amacıyla Hazırlanmış Grup Rehberliği Eğitim Programının Değerlendirme Süreci

Eğitim programlarının değerlendirilmesine yönelik birçok model bulunmaktadır. Tyler tarafından geliştirilen hedef dayalı değerlendirme modeli, kendi program geliştirme modeline dayanmaktadır. Bu değerlendirme modelinde niceliksel verilerden yararlanır. Değerlendirme sürecinde öğrenci davranışları sürecin başında ve sonunda olmak üzere iki kez ölçülerek hedeflere ulaşma durumu tespit edilir (Demirel, 2015). Araştırmanın başında öğrencilere duyguları ifade etme ölçeği, motivasyon ölçeği ve sosyal beceri ölçeği ön test olarak uygulanmıştır. Programın değerlendirilmesi amacıyla da uygulamanın son günü deney grubunda yer alan öğrencilere, öğrenci sayısı kadar çoğaltılan testler son test olarak uygulanmıştır. Bu uygulama yaklaşık 15-20 dakika sürmüştür. Deney grubunda yer alan

öğrencilere yapılan son test tamamlandıktan sonra kontrol grubunda yer alan öğrencilere de son test uygulanmıştır. Öğrencilerin aldıkları puanlar SPSS 21 programına girilerek öğrencilerin ön test ve son testlerden aldıkları puanlar karşılaştırılmıştır. Böylece aldıkları toplam puanlara bakılarak öğrencilerin duyguları ifade etme becerilerinde, motivasyonlarında ve sosyal beceri düzeylerinde herhangi bir değişim olup olmadığı değerlendirilmiştir. Daha sonra verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini incelemek amacıyla normallik testleri, ön test ve son test arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını ortaya çıkarmak amacıyla, t testi ve korelasyon analizi uygulanarak analiz sonuçları değerlendirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada öğrenci görüşme formu, duyguları ifade etme ölçeği, ilköğretim birinci kademedeki eğitimde motivasyon ölçeği, sosyal beceri ölçeği veri toplama araçları olarak kullanılmıştır.

Öğrenci Görüşme Formu

Eğitim programının ihtiyaç analizi aşamasında öğrencilerin ihtiyaçlarını belirlemek için yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak veriler toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanırken araştırma konusuyla ilgili alanyazın taraması yapılmıştır. Alanyazında yer alan duyguları ifade etme becerileri ile ilgili psikoeğitim programları (Kuzucu, 2006), yazılı kitaplar (Erkan, 2004), tezlerden (Ersan, 2017; Kaya, 2021; Kurtuluş, 2022; Kuzucu, 2006; Liman, 2021; Makas, 2019; Özcan, 2022; Sevinç, 2019; Yılmaz, 2020) yararlanılmıştır. Alanyazın taramasından elde edilen bilgilere dayalı olarak 10 tane görüşme sorusu içeren form oluşturulmuştur. Görüşme formu hazırlandıktan sonra yapı, dil ve kapsam geçerliği için eğitim bilimleri bölümünden bir alan uzmanının görüşüne başvurulmuştur. Alan uzmanından gelen dönütlere göre düzenlemeler yapılmış ve görüşme formuna son hali verilmiştir. Son hali verilen görüşme formunda 10 soru yer almaktadır. Görüşme formu yarı yapılandırılmış olarak tasarlanmış, süreçte öğrencilerin duygularını ifade etme becerileri konusunda ayrıntılı bilgi edinmek için öğrenci cevaplarına göre duygularını nasıl ifade ettikleri, duyguları ifade etmenin ne işe yarayabileceği, duyguları ifade etme konusunda zorlanıp zorlanmadıkları sorularının sorulabileceği konusunda ön hazırlık yapılmıştır.

Duyguları İfade Etme Ölçeği

Penza-Clyve ve Zeman (2002) tarafından geliştirilen “Duyguları İfade Etme Ölçeği” araştırmacı tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Duyguları ifade etme ölçeği, 16 madde ve 2 boyuttan oluşmaktadır. Ölçek, 9-12 yaş arası çocukların duygularını ifade etmelerinin iki eksik yönünü incelemeyi amaçlamıştır. Bunlar; duygu farkındalığı eksikliği ve olumsuz duyguları ifade etme konusunda motivasyon eksikliğidir. Ölçeğin her iki boyunda alınan puan yükseldikçe duygu farkındalığı ve olumsuz duyguları ifade etme konusunda motivasyon eksikliği artmaktadır. Ölçek maddeleri 5’li likert tipindedir (Hiç doğru değil:1, biraz doğru: 2, kısmen doğru:3, çoğunlukla doğru:4, kesinlikle doğru:5). Ölçeğin tamamında alınabilecek en yüksek puan 80, en düşük puan ise 16’dır. Ölçekte ters madde bulunmamaktadır. Ölçeğin orijinalinde toplam güvenilirlik katsayısı verilmemiş, alt boyutlarda güvenilirlik katsayısına yer verilmiştir. Duygu farkındalığı eksikliği boyutunda Cronbach Alpha değeri. 83, olumsuz duyguları ifade etme konusunda motivasyon eksikliği boyutunda Cronbach Alpha değeri. 81 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırmada ise ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı .73 olarak tespit edilmiştir.

Ölçekte yer alan maddelere örnek olarak aşağıda yer verilmiştir.

“Duygularımı kendime saklamayı tercih ederim”

“Kendimi nasıl hissettiğim ile ilgili konuşmayı sevmem”

“Kötü bir olay olduğunda, kendimi patlayacakmış gibi hissederim”

“Başkalarının duygularını incitmemek için gerçekte nasıl hissettiğimi göstermem”.

İlköğretim Birinci Kademedeki Eğitimde Motivasyon Ölçeği

Vallerand, Blais, Brière ve Pelletier (1989) tarafından orijinali Fransızca olarak geliştirilmiş İlköğretim Birinci Kademedeki Eğitimde Motivasyon Ölçeği, Kara (2008) tarafından Türkçeye

uyarlanmıştır. Ölçek, ilköğretim birinci kademedeki öğrenim gören öğrencilerin motivasyonlarını ölçmeyi amaçlayan toplam 12 maddeden ve dört boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar, özdeşleşmiş dışsal motivasyon, motivasyonsuzluk, içe yansıtılmış dışsal motivasyon ve içsel motivasyon şeklinde adlandırılmıştır. Kara (2008) tarafından yapılan uyarılama sonucunda da ölçeğin orijinalindeki gibi dört boyutlu bir yapı ortaya çıkmıştır ve her boyut altında üçer madde yer almaktadır. Ölçeğin her bir maddesinde okula gitmenin ve öğrencinin kendisinden beklenen davranışları sergilemesinin sebebini açıklayan durumlar vurgulanmıştır. Ölçek maddeleri 5'li likert tipindedir (çok sık: 5, sık sık: 4, ara sıra:3, nadiren: 2, hemen hemen hiç:1). Ölçeğin tamamında alınabilecek en yüksek puan 60, en düşük puan ise 16'dır. Kara (2008) tarafından Türkçe uyarılması yapılan ölçek üçlü likert tipinde puanlanmıştır (Evet= 3, Fikrim Yok= 2 ve Hayır= 1). Ölçekte olumsuz madde bulunmamaktadır. Bu araştırma kapsamında Kara (2008) tarafından uyarılan ölçeğin kullanılabilirliği amacıyla yazardan e-posta yoluyla kullanım izni alınmıştır. Vallerand ve arkadaşlarının (1989) hazırladıkları ölçeğin Fransızca versiyonunda Cronbach Alpha değerlerinin .62 ile .86 arasında olduğu, Kara (2008) tarafından Türkçeye uyarlanmış olan versiyonunda da Cronbach Alpha değerleri ölçeğin geneli için .84, Özdeşleşmiş Dışsal Motivasyon Boyutu için .79, Motivasyonsuzluk Boyutu için .78, İçe Yansıtılmış Dışsal Motivasyon Boyutu için .80 ve İçsel Motivasyon Boyutu için .78 olduğu görülmüştür. Ölçeğin bu araştırma kapsamında hesaplanan Cronbach Alfa değeri ölçeğin geneli için .57, Özdeşleşmiş Dışsal Motivasyon Boyutu için .64, Motivasyonsuzluk Boyutu için .68, İçe Yansıtılmış Dışsal Motivasyon Boyutu için .86 ve İçsel Motivasyon Boyutu için .42 olarak görülmüştür.

Ölçekte yer alan maddelere örnek olarak aşağıda yer verilmiştir.

“Okul ile ilgili çalışmalarımı ya da ödevlerimi kendi iyiliğim için yapıyorum”

“Okul ile ilgili ödev ve sorumluluklarımı yapıyorum ancak bana ne yarar sağlayacağını bilmiyorum”

“Okul ile ilgili ödevlerimi, öğretmenim ve ailem istediği için yapıyorum”

“Okulda verilen ödevlerimi yapınca mutlu oluyorum”.

Sosyal Beceri Ölçeği

Sosyal beceri ölçeği Kocayörük Yaya (2000) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, 20 maddeden ve tek boyuttan oluşmakta ve öğrencilerin sosyal beceri davranışı gösterme durumunu ölçmektedir. 4'lü likert tipinde (hiç:1, bazen:2, genelde:3, tamamen:4) olan ölçekten alınabilecek en düşük puan 20, en yüksek puan 80'dir. Ölçeğin orijinalinde Cronbach Alpha değeri .75 olarak görülmüştür. Bu çalışmada ise ölçeğin Cronbach Alpha değeri .73 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin bu çalışmada kullanılabilirliği için ölçek sahibinden e-posta yoluyla izin alınmıştır.

Ölçekte yer alan maddelere örnek olarak aşağıda yer verilmiştir.

“Grup içinde konuşmak istediğimde izin alırım”

“Grup içinde rahatlıkla konuşurum”

“Sınıfa yeni gelen bir arkadaşın yanına gidip onunla tanışırım”

“Hoşlandığım insanlarla yakınlık kurarım”.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Nicel ve nitel veri toplama araçlarının etik açıdan uygunluğunun tespiti için Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 165772 sayılı ve 19.09.2023 tarihli yazısı ile etik kurul izni; ölçeğin uygulanabilirliği ve katılımcılarla görüşme yapılabilmesi için de Kahramanmaraş İl Millî Eğitim Müdürlüğünden E-35776031-605.01-87079546 sayılı yazıyla araştırma izni alınmıştır.

Bu bölümde verilerin toplanması ve analizine yer verilmiştir. Nicel ve nitel verilerin toplanması ve analizi ayrı iki başlık altında ele alınmıştır.

Nitel verilerin toplanması ve analizi

Araştırmanın nitel verilerinin toplanması için doküman incelemesi ve yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Doküman incelemesi kapsamında; “Duyguları ifade etme” anahtar kelimesi kullanılarak, 2006 yılından 2023 yılına kadar yapılmış bütün çalışmalara, ulusal tez merkezi, google akademik, üniversite kütüphanesinin uzaktan veri tarama sistemi (<https://yordam.bozok.edu.tr>) aracılığı ile ulaşılmaya çalışılmış, yapılan literatür taraması kapsamında; grup rehberliği programları, psikoeğitim programları, sınıf rehberlik programları, makale, yüksek lisans ve doktora tezleri taranmıştır. Tarama sonucunda ulaşılan iki yayın; Kuzucu (2006) tarafından hazırlanmış olan duyguları ifade etme becerileri psikoeğitim programı ve Erkan (2004) tarafından yazılmış olan örnek grup rehberliği etkinlikleri kitabıdır. Ulaşılan dokümanlar betimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Betimsel analiz, verilerin daha önceden belirlenmiş olan temalara ya da görüşme ve gözlem sonuçlarına göre düzenlenmesi ve yorumlanmasını içerir. Amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s.224). Betimsel analizde “ilkokul” ve “duygu” temaları altında yer alan etkinlikler belirlenmiş, düzenlenmiş ve eğitim programında kullanıma uygun hale getirilmiştir. Duygu teması altında duyguları fark etme ve ifade etmeye yönelik etkinlikler ilköğrencilerine uygun olarak yeniden düzenlenmiştir.

Nitel verilerin toplanması için yararlanılan bir diğer araç “görüşme formu” dur. Hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu, duyguları ifade etme becerilerini geliştirmek amacıyla hazırlanacak olan grup rehberliği eğitim programının geliştirilmesinde kullanılmak üzere, on öğrenciye uygulanmış, duyguları ifade etme becerileri ile ilgili ihtiyaçları tespit edilmiştir. Bu süreçte ihtiyaç analizi belirleme yaklaşımlarından betimsel yaklaşım tercih edilmiştir. Betimsel yaklaşım, belirli olgu ya da eğitim yaşantılarından ortaya çıkan durumla ilgilenir. Bir nesnenin yokluğu ile ortaya çıkan zararlar o nesnenin varlığının ortaya koyacağı faydadan hareketle ihtiyaç belirlenmesi sürecidir (Demirel, 2015, s.73). Bu yaklaşımın kullanılma gerekçesi var olan durumun ortaya konularak buradan hareketle ihtiyaca cevap vermektir. Öğrencilerin görüşleri okulun rehberlik servisinde, 12.10.2023-25.10.2023 tarihleri arasında hafta içi günlerde, 13.00-17.00 saatleri arasında, soruların yüz yüze sorulması ve yanıtların kâğıt-kalemle kayıt altına alınması yolu ile gerçekleştirilmiştir. Her bir görüşme ortalama 15-20 dakika sürmüştür. Öğrencilerden alınan görüşler deşifre edilerek bilgisayara aktarılmış ve analize hazır hale getirilmiştir. Öğrencilerden toplanan verilerin analizinde betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analizde, daha önceki analizlerden yararlanarak/literatür taraması yapılarak belirlenen duyguları ifade etme anahtar kelimesine göre öğrencilerin yanıtları düzenlenmiştir. Analiz sonucunda oluşturulan temalar; ilköğretim ve duygudur. Bu temalara göre öğrenci ihtiyaçlarının duygularını ifade etme, onları anlatma, rahatlatma, empati kazanma olduğu görülmüştür.

Nitel verilerin toplanması ve analizi

Araştırmanın nicel kısmında, üç bağımlı değişkene ilişkin veriler toplanmıştır. Araştırmanın bağımlı değişkenlerinden olan duyguları ifade etme düzeyini ölçmek için, Penza-Clyve ve Zeman (2002) tarafından geliştirilmiş olan “Duyguları İfade Etme Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçek, çalışma kapsamında araştırmacı tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. İkinci bağımlı değişken olan motivasyon düzeylerini ölçmek için Kara (2008) tarafından Türkçeye uyarlanmış olan “İlköğretim Birinci Kademedeki Eğitimde Motivasyon Ölçeği” kullanılmıştır. Üçüncü bağımlı değişken olan sosyal beceri düzeylerini ölçmek için de Kocayörük Yaya (2000) tarafından geliştirilmiş olan “Sosyal Beceri Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçekler deney ve kontrol gruplarına bu araştırma kapsamında geliştirilen grup rehberliği programı uygulanmadan önce ön test; deney grubuna grup rehberliği programı uygulandıktan sonra her iki gruba son test olarak uygulanmıştır. Araştırmada veri toplamak amacıyla araştırmacı tarafından öğrenciler okulun çok amaçlı salonunda toplanmış ve öncesinde ölçeklerle ilgili ön bilgiler verilmiştir. Ardından ölçekleri doldurmaları istenmiştir. Ölçekleri doldururken zorlanan öğrencilere gerekli açıklamalar yapılmıştır. Toplanan veriler araştırmacı tarafından bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Verileri toplamak için Milli eğitim müdürlüğünden alınan E-35776031-605.01-87079546 sayılı izin alınmıştır.

Nitel verilerin analizinde SPSS 21.0 programı kullanılmıştır. Değişkenleri ayrı ayrı incelemek yerine ilk olarak bu değişkenlerin bir bütün olarak bağımsız değişkenden (Duyguları ifade etmeye yönelik grup rehberliği uygulaması) etkilenip etkilenmediği araştırılmıştır. Deney ve kontrol gruplarına yönelik ön-test ve son-test sonuçlarının anlamlı bir biçimde farklılaşıp farklılaşmadığını tespit edebilmek için aşağıdaki testler kullanılmıştır:

1. Deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin motivasyon ölçeğinden aldıkları ön-test ve son-test puan ortalamaları arasında grup içi anlamlı farklılıklar bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla bağımlı gruplar t testi,

2. Deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin duyguları ifade etme ölçeğinden ve sosyal beceri ölçeğinden aldıkları ön-test ve son-test puan ortalamaları arasında grup içi anlamlı farklılıklar bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla bağımlı gruplar t testi,

3. Deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin sosyal beceri ölçeğinden aldıkları ön-test ve son-test puan ortalamaları arasında grup içi anlamlı farklılıklar bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla bağımlı gruplar t testi uygulanmıştır.

Elde edilen verilerin anlamlılık değerleri minimum $p < .05$ düzeyinde sınanmış ve bulgular araştırmanın amaçlarına uygun olarak başlıklar ve tablolar halinde gösterilmiştir. Geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarına ilişkin analizlerde SPSS 21.0 programı ve JASP programı kullanılmıştır.

Geçerlik ve güvenilirlik

Bu araştırmanın nicel kısmında kullanılan ölçme araçlarının ölçmek istediği nitelikleri ne kadar ölçebildiği açıklanmıştır. İçerik-kapsam geçerliğini sağlamak amacıyla ölçme araçlarının beklenen davranışları ölçme oranları ayrıntılı olarak verilmiştir. Yapı geçerliği için ölçülmek istenen kuramsal yapıya ilişkin belirtilerin doğruluğu bilimsel olarak açıklanmış, ölçülmek istenen kavram, yapı ya da niteliğin ne derece doğru ölçülebildiği belirtilmiştir. Ölçüt bağıntılı geçerliği sağlamak amacıyla ölçme araçları farklı ölçeklerle karşılaştırılarak ölçeğe ilişkin ek bulgular elde edilmiştir.

Bu araştırmanın nitel kısmında inandırıcılığı sağlamak amacıyla araştırmacı tarafından çalışmanın yapıldığı ortamda uzun süreli etkileşim sağlanmıştır. Katılımcıların teyidini sağlamak amacıyla toplanan veriler katılımcılara görüşme sonlarında araştırmacı tarafından özetlenmiş, özetlerin doğruluğuna ilişkin düşüncelerini belirtmeleri katılımcılardan istenmiştir. Öğrencilere görüşmede ifade ettikleri okunmuş ve öğrenciler söylediklerini doğrulamışlardır. Uzman incelemesi için katılımcılarla teması olmayan (araştırmadaki öğrencilerle iletişimi olmamış) ve yorumlar hakkında yeterli yargılamayı yapabilmeye kapasitesine sahip (alanında uzman), çalışma yöntemini bilen bağımsız bir araştırmacı/meslektaştan faydalanılmıştır. Araştırmacı tarafından güvenilebilirlik için üçgenlemede hem nicel hem nitel yöntemleri kullanarak veri kaynaklı üçgenleme yapılmıştır. Onaylanabilirlik için denetleme yolu için kararları, tasarıları, bütün ayrıntıları ve analiz sürecinde ele alınan soruları araştırmacı tarafından yazılmış, elde edilen veriler noksansız ve itinalı olarak sunulmuştur. Bu araştırmada aktarılabilirliği sağlamak amacıyla da çalışmayı okuyan kişilerin kendi çalışmalarında da uygulayabilmeleri amacıyla örneklem seçiminin nasıl yapıldığı, katılımcıların özellikleri ve ortama ait bilgiler ayrıntılı olarak verilmiştir.

Bu araştırmada iç geçerliği sağlamak amacıyla veri toplama süreçleri, verilerin analizi ayrıntılı olarak açıklanmış ve sonuçların gerçeği yansıtmasını sağlamak amacıyla şeffaf bir analiz süreci ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dış geçerliği sağlamak amacıyla örneklem, ortam ve kavramsal çerçevenin seçimi ayrıntılı olarak ortaya konmuştur. Benzer ortamlarda denenebilir olması, kapsamlı tanımlamalara yer verilmesi, başka araştırmalarda test edilebilmesi için gerekli açıklamalar yapılmıştır. Güvenirliği sağlamak amacıyla yapılan görüşmeler ayrıntılı olarak ele alınmış ve doküman analizinde kullanılan kaynaklardan elde edilen bulguların nasıl elde edildiği ve sonuçların nasıl birleştirildiği ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştır. Dolayısıyla araştırmanın nitel kısmı ile ilgili güvenirliliği sağlanmaya çalışılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde verilerin analizi sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Duyguları ifade etme becerilerini kazandırmaya yönelik bir grup rehberliği eğitim programının kazanım, içerik, öğrenme yaşantıları ve değerlendirme öğelerine yönelik bulgular

Duyguları ifade etme becerilerini kazandırmaya yönelik bir grup rehberliği eğitim programının kazanım, içerik, öğrenme yaşantıları ve değerlendirme öğelerine yönelik ihtiyaç analizi kapsamında

doküman incelemesi ve yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Bu kapsamda oluşturulan kazanımlar;

- Duygularının farkına varır.
- Duyguları ifade etmenin önemini kavrar.
- Duygularını sözel olan ve olmayan davranışlarla ifade eder.
- Olumlu ve olumsuz duyguları örnek vererek açıklar.
- Olumlu ve olumsuz duygularını sözel olarak ifade eder.
- Duygularını ben diliyle ifade eder.
- Başkalarının yaşadığı duyguları fark eder.
- Bütün duyguları hissetmenin normal olduğunu kabul eder.
- Başkalarının yaşadığı duyguları anlamak için empati kurar.
- Duygu, düşünce ve davranış ilişkisini fark eder olarak sıralanmıştır.

Öğrencilerin duyguları ifade etme becerileri konusunda ihtiyaçlarına yönelik kazanımlar oluşturulduktan sonra her bir kazanıma yönelik içerik ögesi oluşturulmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde öğrenciler programın içerik ve öğrenme yaşantıları ile ilgili olarak çocukların motive edilmesi gerektiğini, öğretmenlerin duyguları ifade etme konusunda yardımcı olabileceğini, duyguları ifade etmek için çalışmalar yapılabileceğini, sakin kalmayı sağlayacak etkinlikler yapılmasını, şarkı dinlenebileceğini, grup çalışmaları ve oyunlar kullanılabileceğini ifade etmişlerdir. Ö2 içerik ve öğrenme yaşantısı ile ilgili olarak;

“Konuşmama izin verilirse, grup çalışmaları olursa, oyun oynayarak oyunlarda olabilir” şeklinde ifade etmiştir.

Ö3 içerikle ilgili olarak;

“Duygularımızı ifade etmek için çalışmalar yapabiliriz” şeklinde ifade etmiştir.

Ö5 içerikle ilgili olarak;

“Mesela öğretmenimiz bu konuda yardımcı olabilir. Onunla konuşabiliriz, durumumuzu sorabilir” şeklinde ifade etmiştir.

Ö8 içerikle ilgili olarak;

“Çocuklar motive edilmeli” şeklinde ifade etmiştir.

Ö9 içerikle ilgili olarak;

“Sakin kalmamızı sağlayacak şeyler yapılmalı, şarkı dinleyebiliriz. Ben yapıyorum” şeklinde ifade etmiştir.

İçerik ögesine yönelik grup rehberliği eğitim programında yer alan kazanımlara uygun içerikler oluşturularak her kazanım için bir ya da birkaç tema ve konu belirlenmiştir. Doküman incelemesi sonucunda öğrenme yaşantıları ögesine yönelik olarak Kuzucu (2006) tarafından geliştirilen psikoeğitim programında yer alan iki etkinlik, Erkan'ın (2004) “örnek grup rehberliği etkinlikleri” kitabında yer alan 4 etkinlik, Korkut, Owen ve Kararımak (2013) tarafından geliştirilen bir etkinlik ve araştırmacı tarafından geliştirilen üç etkinlikten yararlanılarak grup rehberliği eğitim programının öğrenme yaşantıları oluşturulmuştur. Duyguları ifade etme becerilerini kazandırmaya yönelik bir grup rehberliği eğitim programının değerlendirilmesinde yapılandırılmış grid, gözlem, yarı dolu yarı boş kavram haritası, cümle tamamlama testi, akran değerlendirme formu, öz değerlendirme formu, rubrik kullanılmıştır.

Bu araştırma kapsamında öğrencilerin duygularını ifade etme becerilerini geliştirmek için hazırlanmış olan grup rehberliği eğitim programı öğeleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. *Duyguları ifade etme becerilerini geliştirmek için hazırlanmış grup rehberliği eğitim programı*

Oturum	Kazanımlar	İçerik	Eğitim Durumları	Sınama Durumları
1.Oturum	1-Duygularının farkına varır. 2-Duyguları ifade etmenin önemini kavrar.	Tema: Duyguların farkına varma Tema: Duyguları ifade etmenin önemini kavrama Konu: Duygular ve duyguları ifade etme	Duygu zarı etkinliği (Erkan, 2004) -Kavram haritası	Öğrencilerin duyguların önemini anlama durumlarını değerlendirebilmek için yapılandırılmış grid
2. Oturum	3-Duygularını sözel olan ve olmayan davranışlarla ifade eder.	Tema: Duyguları sözel olan ve olmayan davranışlarla ifade etme	Duyguları sözel ve sözel olmayan davranışlarla ifade etme etkinliği (Kuzucu,2006) için drama ve rol oynama tekniği	Öğrencilerin duygularını ifade etmelerini değerlendirmek için gözlem
3. Oturum	4-Olumlu ve olumsuz duygularını sözel olarak ifade eder. 5-Olumlu ve olumsuz duyguları örnek vererek açıklar.	Tema: Olumlu ve olumsuz duyguları tanıma Tema: Olumlu ve olumsuz duyguları sözel olarak ifade etme	Duygu aynası oyunu (https://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_03/26131550_DUYGU_GELISIMI_DESTEK_LEME.pdf) Olumlu ve olumsuz duygular etkinliği için örnek olay yöntemi Sonrasında resim etkinliği	Öğrencilerin olumlu ve olumsuz duyguları tanıma durumlarını değerlendirebilmek için yarı dolu yarı boş kavram haritası
4. Oturum	6-Duygularını ben diliyle ifade eder.	Tema: Duyguları ben diliyle ifade etme	Ben dilini kullanarak duygularını ifade etme etkinliği (Kuzucu,2006)	Öğrencilerin duygularını ben diliyle ifade etmelerini değerlendirmek için cümle tamamlama testi
5. Oturum	7-Başkalarının yaşadığı duyguları fark eder.	Tema: Başkalarının yaşadığı duyguları fark etme	Duygu kaçtı etkinliği (Erkan,2004) Bir tabak duygu etkinliği (Erkan,2004)	Öğrencilerin başkalarının yaşadığı duyguları fark etmelerini değerlendirmek için akran değerlendirme formu
6. Oturum	8-Bütün duyguları hissetmenin normal olduğunu kabul eder.	Tema: Bütün duyguları normal kabul etme	“Ayşe ve duyguları” etkinliği (https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_09/03011848_YLK_OKUL_SINIF_REHBERL_YK_ETKYNLYKLERYYY_Y.pdf)	Öğrencileri değerlendirmek için cümle tamamlama testi
7. Oturum	9- Başkalarının yaşadığı duyguları anlamak için empati kurar.	Tema: Başkalarının duygularını anlamada empati kurma	Empati etkinliği için öykü tamamlama tekniği	Öğrencilerin başkalarının yaşadığı duyguları empati kurarak anlama becerilerini değerlendirmek için öz değerlendirme formu
8. Oturum	10-Duygu, düşünce ve davranış	Tema: Duygu, düşünce ve davranış ilişkisini fark etme	Duygu ve davranış bağı Korkut, Owen ve Kararımak (2013)	Öğrencilerin duygu, düşünce ve davranış ilişkisini fark etme becerilerini

ilişkinin fark eder.	Düşünce ve duygu değerlendirmek için etkinliği (Erkan,2004) rubrik
----------------------	--

Eğitim programı uygulanan deney grubu ile kontrol grubunun motivasyon ölçeğinden aldıkları ön test- son test puanlarına yönelik bulgular

Eğitim programı uygulanan deney grubu ile kontrol grubunun motivasyon ölçeğinden aldıkları ön test- son test puanları arasındaki farkın anlamlılığı için yapılan t-testi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Eğitim programı uygulanan deney grubu ile kontrol grubunun motivasyon ölçeğinden aldıkları ön test- son test ortalama puanlarının t-testi sonuçları

Gruplar	Ölçüm	N	\bar{X}	S	sd	T	p
Deney grubu	Ön test	30	25,76	3,47	29	-,09	,92
	Son test	30	25,83	3,67			
Kontrol grubu	Ön test	30	25,33	2,88	29	-1,45	,15
	Son test	30	26,06	2,58			

Tablo 3'e bakıldığında eğitim programı uygulanan deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin çalışma sonrasında motivasyonlarında anlamlı bir artış olmadığı bulunmuştur ($t(29) = -,09, p > .01, t(29) = ,15, p > .01$). Bu bulgu, eğitim programının öğrencilerin motivasyonlarını artırmada önemli bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

Eğitim programı uygulanan deney grubu ile kontrol grubunun duyguları ifade etme ölçeğinden aldıkları öntest-sontest puanlarına yönelik bulgular

Eğitim programı uygulanan deney grubu ile kontrol grubunun duyguları ifade etme ölçeğinden aldıkları ön test- son test puanları arasındaki farkın anlamlılığı için yapılan t-testi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Eğitim programı uygulanan deney grubu ile kontrol grubunun duyguları ifade etme ölçeğinden aldıkları ön test- son test ortalama puanlarının t-testi sonuçları

Gruplar	Ölçüm	N	\bar{X}	S	Sd	T	p
Deney grubu	Ön test	30	45,36	9,68	29	1,88	0,05
	Son test	30	40,60	9,31			
Kontrol grubu	Ön test	30	45,23	6,43	29	-,55	0,58
	Son test	30	46,26	9,50			

Tablo 4'e bakıldığında eğitim programı uygulanan deney grubu öğrencilerinin çalışma sonrasında duyguları ifade etme becerilerinde anlamlı bir artış olduğu bulunmuştur ($t(29) = 1,88, p < .05$). Kontrol grubu öğrencilerinin ise duyguları ifade etme becerilerinde anlamlı bir artış olmadığı bulunmuştur ($t(29) = -,55, p > .05$). Deney grubu öğrencilerinin eğitim programı öncesi duyguları ifade etme becerileri puanlarının ortalaması $\bar{X}=45,36$ iken, eğitim programı sonrasında $\bar{X}=40,60$ 'a düşmüştür. Ölçekten alınan yüksek puan duyguları ifade etmedeki eksikliği gösterdiğinden bu bulgu, eğitim programının öğrencilerin duygularını ifade etme becerilerini artırmada etkili olduğunu göstermektedir. Söz konusu farkın etki büyüklüğünü ortaya çıkarmak için "r" etki değeri hesaplanmıştır. Bu değer ($r=0.2$) göz önüne alındığında, test sonucunun küçük düzeyde bir etkiye sahip olduğu ifade edilebilir (Büyüköztürk, 2012, s.44). Ayrıca etkinin büyüklüğünü ortaya çıkarmak için eta kare ($\eta^2=0.04$) değeri hesaplanmıştır ve bu etkinin toplam varyansın %4'ünü açıkladığı görülmektedir.

Eğitim programı uygulanan deney grubu ile kontrol grubunun sosyal beceri ölçeğinden aldıkları ön test- son test puanlarına yönelik bulgular

Eğitim programı uygulanan deney grubu ile kontrol grubunun sosyal beceri ölçeğinden aldıkları ön test- son test puanları arasındaki farkın anlamlılığı için yapılan t-testi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Eğitim programı uygulanan deney grubu ile kontrol grubunun sosyal beceri ölçeğinden aldıkları ön test- son test ortalama puanlarının t-testi sonuçları

Gruplar	Ölçüm	N	\bar{X}	S	Sd	T	p
Deney grubu	Ön test	30	51,13	9,46	29	-1,15	0,25
	Son test	30	53,26	6,45			
Kontrol grubu	Ön test	30	59,23	7,64	29	,42	0,67
	Son test	30	58,60	7,04			

Tablo 5'e bakıldığında eğitim programı uygulanan deney grubu ve kontrol grubu öğrencilerinin çalışma sonrasında sosyal becerilerinde anlamlı bir artış olmadığı bulunmuştur ($t(29) = -1,15$, $p.05$, $t(29) = -.55$, $p>.05$). Bu bulgu, eğitim programının öğrencilerin sosyal becerilerini artırmada önemli bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde elde edilen bulgulara dayanarak ortaya çıkan sonuçlar ve bu sonuçlardan yola çıkılarak ilgili alan yazına istinaden yapılan tartışmalar, uygulayıcılara ve araştırmacılara yönelik önerilere yer verilmiştir.

Duyguları ifade etme becerilerini kazandırmaya yönelik bir grup rehberliği eğitim programının kazanım, içerik, öğrenme yaşantıları ve değerlendirme öğelerine yönelik sonuç ve tartışma

Araştırmada ilkokul öğrencilerine duyguları ifade etme becerilerini kazandırmaya yönelik bir grup rehberliği eğitim programının kazanım, içerik, öğrenme yaşantıları ve değerlendirme öğeleri oluşturulmuştur. Grup rehberliği eğitim programı oluşturulurken ihtiyaç analizi kapsamında görüşme ve doküman analizi verilerinden yararlanılmıştır. Görüşme ve doküman analizinden elde edilen veriler bir pdr ve iki eğitim programları ve öğretim alanı uzman akademisyene sunulmuş ve alan uzmanı görüşleri alındıktan sonra program düzenlenmiştir. İhtiyaç analizi kapsamında öğrencilerin; duyguları ifade etme, onları anlatma, rahatlatma, empati kazanma konularında eğitim ihtiyacı olduğu ortaya çıkmıştır. Ersu (2023) tarafından yapılan araştırmada da sınıf öğretmenlerinin görüşlerine göre öğrencilerin duygu düzenleme becerilerine yönelik görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Sınıf öğretmenleri öğrencilerin; duyguları ifade etme ve duyguları tanıma becerilerinin gelişmediğini, duyguları yok saydıklarını belirtmişlerdir. Bu araştırma kapsamında belirlenen ihtiyaçlarla Ersu (2023) tarafından yapılan araştırma bulguları örtüşmektedir.

Araştırmada öğrencilerin "empati" kavramını kazanmaları gerektiği yönünde ortaya çıkan ihtiyaç, Yıldız (2016) tarafından yapılan araştırmada da ortaya çıkmıştır. Yıldız (2016) araştırmasında ortaokul öğrencilerinin görüşlerine göre çocuk yetiştirmede yapılan yanlışları belirlemek istemiş, açık uçlu sorularla öğrencilerden gelen yanıtları analiz ettiğinde öğrencilerde en çok görülen yoksunluğun "empati" olduğunu görmüştür. Diğer bir ifade ile çocuklar duygularının anlaşılmadığını, ailelerinden empatik davranış görmediklerini belirtmişlerdir. Bu bulgu öğrencilerin model almadıklarını uygulamayacakları şeklinde yorumlanınca öğrencilerin "empati" konusunda desteğe ihtiyaçları olduğu görülmektedir. Bu bulgu araştırma bulguları ile örtüşmektedir.

Görüldüğü gibi ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin ihtiyaçları literatürde ve bu araştırmada duyguları ifade etme, onları anlatma, rahatlatma, empati kazanma olarak belirlenmiştir. Bu durum eğitim programının ihtiyaçlarının bilimsel araştırmalarla ortaya konulanlarla tutarlı ve uyumlu olduğunu göstermektedir.

İhtiyaç analizine dayalı olarak geliştirilen eğitim programının kazanımları:

- Duygularının farkına varır.
- Duyguları ifade etmenin önemini kavrar.
- Duygularını sözel olan ve olmayan davranışlarla ifade eder.
- Olumlu ve olumsuz duyguları örnek vererek açıklar.
- Olumlu ve olumsuz duygularını sözel olarak ifade eder.
- Duygularını ben diliyle ifade eder.
- Başkalarının yaşadığı duyguları fark eder.
- Bütün duyguları hissetmenin normal olduğunu kabul eder.
- Başkalarının yaşadığı duyguları anlamak için empati kurar.
- Duygu, düşünce ve davranış ilişkisini fark eder olarak belirlenmiştir.

Benzer şekilde Saltalı (2010) tarafından geliştirilen “Duygu eğitimi programının” (Paths Preschool) sosyal ve duygusal gelişimle ilgili hedef aldığı davranışlar şunlardır:

1. Kendini kontrol becerisini geliştirmek
2. Arkadaşlık becerilerini geliştirmek ve sosyal bir birey olarak diğer insanlarla bir arada yaşama becerisi kazandırmak
3. Benlik saygısını, kendine güveni geliştirmek, övgü almayı ve vermeyi öğrenmek
4. Duygularını tanıma, ifade etme ve anlama becerilerini geliştirmek ve iletişimlerinde duygu kelimelerine yer vermek
5. Davranışlarının başkalarının üzerinde yarattığı etkiyi fark etmek
6. Problem çözme becerilerini geliştirmek
7. Olayları mantıksal olarak analiz etme becerisini geliştirmek

8. Ayrıca sınıf ortamında sosyal ve duygusal becerilerin geliştirilebileceği ortamlar yaratmak, okul öncesi eğitim programlarının eğitimsel amaçlarına ulaşmasını kolaylaştırmak. Görüldüğü gibi bu araştırmada geliştirilen eğitim programının kazanımları ile okulöncesi öğrencilerine yönelik duygu eğitim programının kazanımları örtüşmektedir. Bu örtüşme geliştirilen eğitim programının kazanımlarının kabul edilebilir olduğunu göstermektedir.

Altunbaş ve Özabacı (2019) tarafından gerçekleştirilen duygusal zeka programında da ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerine; duyguyu algılamak, duyguyu kullanmak, duyguyu anlamak ve duyguyu yönetmek konu başlıklarında kendini ve başkalarının duygularının farkına varma ve duyguları ifade etme, başkalarının duygularını anlama, dışsal ipuçlarına tepkide bulunurken duygularını doğru şekilde değerlendirme, duyguları kontrol ederek stresli durumlarla baş etme, kendine ve başkasına karşı olumlu, iyimser ve memnuniyet verici duygular hissetme gibi başlıklar dikkate alınarak geliştirilen eğitim programı uygulanmıştır. Görüldüğü gibi araştırma kapsamında geliştirilen eğitim programının kazanımları ile bilimsel araştırmalarda ortaya konan kazanımlarla tutarlı ve uyumlu olduğunu göstermektedir.

Eğitim programının öğrenme yaşantıları kapsamında duygu zarı etkinliği (Erkan, 2004), duyguları sözel ve sözel olmayan davranışlarla ifade etme etkinliği (Kuzucu, 2006), duygu aynası oyunu (<https://www.meb.gov.tr>), olumlu ve olumsuz duygular etkinliği (araştırmacı tarafından geliştirilmiştir), resim etkinliği (araştırmacı tarafından geliştirilmiştir), ben dilini kullanarak duygularını ifade etme etkinliği (Kuzucu, 2006), duygu kaçtı etkinliği (Erkan, 2004), bir tabak duygu etkinliği (Erkan, 2004), “Ayşe ve duyguları” etkinliği (<https://orgm.meb.gov.tr>), empati etkinliği

(araştırmacı tarafından geliştirilmiştir), duygu ve davranış bağı Korkut, Owen ve Karırmak (2013), düşünce ve duygu etkinliği (Erkan, 2004) uygulanmıştır. Kuzucu (2006) tarafından geliştirilen eğitim programında da uygulanan psikodrama ve yaratıcı drama etkinlikleri bu araştırmada uygulanan etkinliklerle örtüşmektedir. Benzer şekilde Kuzucu (2006) çalışmasında bilgi formları ve çalışma formlarını kullanmış, oyunlardan yararlanmış, drama ve rol oynamayı uygulamıştır.

McLachlan, vd. (2009) tarafından geliştirilen “duygu hareketi programı” da öğrencilerin kukla gösterileri sırasında oynadıkları rol ve senaryolara dayalı olarak duygularla ilgili bilgi ve beceri kazandırmayı amaçlamaktadır. Sarıçalı (2020) tarafından geliştirilen “duygu düzenleme programı” da ergenlerin istenmedik yaşantı ve duyguları ile baş ederken kullandıkları işlevsel duygu düzenleme stratejilerini geliştirmek, duygularını anlama, ifade etme ve kişilerarası iletişim becerilerini geliştirmek amaçlanarak oluşturulmuştur. Programda video, kartlar, boya kalemleri, oyun hamuru, balon, kağıt bardaklar kullanılmıştır. Özel Eğitim ve Rehberlik Genel Müdürlüğü tarafından psikolojik sağlamlık konusunda hazırlanan psikoeğitim programının (MEB, 2021) 3.oturumda yer alan duyguları tanıma etkinliği ile araştırmacı tarafından geliştirilen grup rehberliği eğitim programının olumlu ve olumsuz duygular etkinliği, aynı şekilde Özel Eğitim ve Rehberlik Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan bilim ve sanat merkezleri duygu gelişimini destekleme psikoeğitim programında (MEB, 2022) yer alan 3D: Duygu, düşünce, davranış etkinliği de araştırmacı tarafından geliştirilen grup rehberliği eğitim programında yer alan duygu ve davranış bağı Korkut, Owen ve Karırmak (2013) ile düşünce ve duygu etkinliğiyle (Erkan, 2004) benzerlik göstermektedir. Görüldüğü gibi hem bu eğitim programında hem de geliştirilen diğer eğitim programlarında aktif öğrenme yaklaşımına uygun, öğrencilerin deneyim kazanmalarına olanak sağlayacak yöntem-teknik ve etkinliklere yer verilmiştir.

Eğitim programının değerlendirme ögesi kapsamında öğrencilerin duyguların önemini anlama durumlarını değerlendirebilmek için yapılandırılmış grid, öğrencilerin duygularını ifade etmelerini değerlendirmek için gözlem, öğrencilerin olumlu ve olumsuz duyguları tanıma durumlarını değerlendirebilmek için yarı dolu yarı boş kavram haritası, öğrencilerin duygularını ben diliyle ifade etmelerini değerlendirmek için cümle tamamlama testi, öğrencilerin başkalarının yaşadığı duyguları fark etmelerini değerlendirmek için akran değerlendirme formu, öğrencileri değerlendirmek için cümle tamamlama testi, öğrencilerin başkalarının yaşadığı duyguları empati kurarak anlama becerilerini değerlendirmek için öz değerlendirme formu, öğrencilerin duygu, düşünce ve davranış ilişkisini fark etme becerilerini değerlendirmek için rubrik kullanılmıştır. Benzer şekilde Özcan ve Yurdabakan (2008) tarafından yapılan çalışmada temel iletişim becerileri eğitiminde, öğrencilerin temel iletişim becerilerindeki başarılarının belirlenmesi için öz ve akran değerlendirme araçları kullanılmıştır. Bu durum akran değerlendirmenin grup rehberliği eğitim programlarında ve iletişim becerilerinin değerlendirilmesinde kullanılmasının doğru olduğunu göstermektedir. Bozkurt ve Demir (2013) tarafından yapılan çalışmada da öğrenciler akranlarını değerlendirdikleri etkinlik esnasında genel olarak heyecan, sevinç ve güzel duygular hissettiklerini ifade etmişlerdir. Becerilerin kazanılması ile ilişkili olduğu için değerlendirmede bu aracın kullanımı yapılan diğer araştırmalarla örtüşmektedir.

Araştırmacı tarafından geliştirilen grup rehberliği eğitim programı Kuzucu (2006), McLachlan, vd. (2009), Saltalı (2010), Yıldız (2016), Altunbaş ve Özabacı (2019), Sarıçalı (2020), Ersu'nun (2023) geliştirdiği programlarla benzerlik göstermekle beraber bir eğitim programında bulunması gereken kazanım, içerik, eğitim ve sınama durumları öğelerine sahip olması bakımından ise diğer programlardan farklılık göstermektedir. Duyguları ifade etme becerileri konusunda geliştirilen programlar incelenmiş, ilkökul öğrencilerine yönelik benzer kazanımlı, benzer öğrenme yaşantılı bir programa rastlanmamıştır.

Eğitim programı uygulanan deney grubu ile kontrol grubunun motivasyon ölçeğinden aldıkları ön test- son test puanlarına yönelik sonuç ve tartışma

Eğitim programı uygulanan deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin çalışma sonrasında motivasyonlarında anlamlı bir artışa rastlanmamıştır. Bu durum, eğitim programının öğrencilerin motivasyonlarını artırmada önemli bir etkiye sahip olmadığı şeklinde ifade edilebilir. Hardiansyah ve Abuyamin Rasia (2022), Firdaus, vd. (2018), Lin, vd. (2017), Nair, vd. (2014) tarafından yapılan çalışmalarda öğrencilerin eğitimler sonrasında motivasyonlarında anlamlı bir artış olduğu görülmüştür. Ancak Hardiansyah ve Abuyamin Rasia (2022) tarafından yürütülen çalışmada ilkökul öğrencilerinin yerleri değiştirilerek öğrenme motivasyonunda bir artış sağlandığı görülmüştür. Benzer şekilde

araştırma kapsamında öğrenci merkezli program uygulanmış, öğrencilerin aktif öğrenme yaklaşımlarına uygun olarak programı uygulamaları sağlanmıştır. Firdaus, vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada da öğrencilerin karma öğrenmeye dayalı tematik öğrenmeyi deneyimledikten sonra motivasyonlarında önemli bir artış olduğu, Lin, vd. (2017) tarafından yürütülen çalışmada dijital öğrenmenin öğrenme üzerinde daha iyi olumlu etkiler sunduğu, geleneksel öğretimden daha fazla motivasyon sağladığı, Nair, vd. (2014) hikâye anlatma yönteminin gelenekselden daha etkili olduğu, bu yöntemin öğrencilerin ahlaki eğitime olan ilgisini, motivasyonunu ve başarısını artırmaya yardımcı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Araştırma bulgularında duyguları ifade etme eğitim programına katılan öğrencilerin motivasyonlarında anlamlı bir artış görülmediği ancak yer değiştirme, öğrenme merkezli eğitim uygulama, karma öğrenmeye dayalı tematik öğrenme, dijital araçları kullanma, hikaye anlatmanın motivasyon artışını sağladığı ortaya çıkmıştır. Bu durumun öğrencilerin deney ve kontrol grubuna seçilirken ölçeklerden aldıkları puan ortalamalarına göre seçilmesi, öğrencilerin istekli olup olmama durumunun yeterince tespit edilmemesi, programın uygulanması sırasında araştırmacı tarafından yapılan gözlem neticesinde erkek öğrencilerin duyguları ifade etme konusunda isteksizlikleri ile ilişkili olabileceği düşünülebilir.

Eğitim programı uygulanan deney grubu ile kontrol grubunun duyguları ifade etme ölçeğinden aldıkları ön test- son test puanlarına yönelik sonuç ve tartışma

Eğitim programı uygulanan deney grubu öğrencilerinin çalışma sonrasında duyguları ifade etme becerilerinde anlamlı bir artış olduğu, kontrol grubu öğrencilerinin ise duyguları ifade etme becerilerinde anlamlı bir artış olmadığı bulunmuştur. Bu durum, eğitim programının öğrencilerin duygularını ifade etme becerilerini artırmada etkili olduğunu göstermektedir. Westhues, Hanbidge, Gebotys ve Hammond (2009) tarafından birinci sınıftan altıncı sınıfa kadar duygusal ve davranışsal sorunlar açısından risk altında olduğu belirlenen çocuklara yönelik hazırlanan okul temelli bir duygu düzenleme eğitim programının da çocuklara duygu düzenleme becerilerini öğretmede etkili olduğu görülmüştür. Coan (1978) tarafından yapılan çalışmada Philadelphia bölgesindeki yedi okulda dokuz ila on bir yaş arası çocuklar için tasarlanmış bir “kişilerarası beceriler eğitim programı”nda çocukların kişilerarası ilişkilerinde daha etkili olmalarını, duyguları anlamalarını ve ifade etmelerini ve başkalarının duygularının farkında olmalarını sağlayacak kavramları ve becerileri öğretmek amaçlanmış ve çalışma sonucunda deney gruplarının kontrol gruplarından daha yüksek test puanlarına sahip olduğunu göstermiştir.

Kuzucu'nun (2006) üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmada uygulanan deneysel işlem sonunda elde edilen bulgular deney, plasebo ve kontrol grupları arasında ölçümler boyunca istatistiksel olarak deney grubu lehine bir gelişme olduğunu ortaya koymaktadır. McLachlan, vd. (2009) tarafından ilkökul çocuklarının duygusal sağlığını geliştirmek amacıyla uygulanan “duygu hareketi programı” sonucunda fotoğraflardan duyguların ve duyguları temsil eden kelimelerin tanınmasını içeren uygun öğrenci yanıtlarında bir artış olduğunu, öğrencilerin kukla gösterileri sırasında oynadıkları rollerin, senaryolar sırasında duyguların uygun şekilde ifade edilmesinin ve duygularla başa çıkmanın sağlıklı yollarının öğrenildiğini göstermiştir. Saltalı'nın (2010) duygu eğitimi programının anasınıfına devam eden altı yaş çocuklarının duygusal becerilerine etkisi incelediği çalışmada deney grubu çocukların duyguları tanıma, duyguları anlama, duyguları ifade etme ve toplam duygusal beceri ön-test/son-test puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuş, son-testlerin ön-testlerden anlamlı düzeyde yüksek olduğu ve böylece duygu eğitimi programının çocukların duygusal becerilerinin gelişimini desteklediği sonucuna ulaşılmıştır. Knoetze (2012) tarafından orta çocukluk (üçüncü sınıf öğrencileri) döneminde olan öğrencilere bir duygusal farkındalık programı geliştirilerek yedi hafta boyunca sınıf bağlamında uygulanmış ve sonucunda programın deney grubunda olan öğrencilerin duygusal kelime dağarcığını, üst düzey duygusal tepkileri ve buna eşlik eden duygusal ifade yeteneğini geliştirmede büyük ölçüde başarılı olduğu görülmüştür. Şişman ve Buzlu' nun (2021) duygu odaklı bir eğitim programının öğrencilerin duygularını tanıma ve ifade etme becerileri üzerindeki etkilerini araştırdıkları çalışmada on oturum sonunda eğitim grubundaki öğrencilerin duygusal farkındalık ve duygu ifade etme puanları plasebo ve kontrol grubundaki öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Benzer şekilde Coan (1978), Kuzucu (2006), McLachlan, vd. (2009), Westhues, Hanbidge, Gebotys ve Hammond (2009), Saltalı (2010), Knoetze (2012) ve Şişman ve Buzlu (2021) tarafından yapılan çalışmalarda da uygulanan programların öğrencilerin duyguları ifade etme becerilerini geliştirmede etkili olduğu sonucuna

ulaşmıştır. Bu bulgu öğrencilerin becerilerini artırmada uygulanacak eğitim programlarının etkililiğini ortaya koymaktadır.

Eğitim programı uygulanan deney grubu ile kontrol grubunun sosyal beceri ölçeğinden aldıkları ön test- son test puanlarına yönelik sonuç ve tartışma

Eğitim programı uygulanan deney grubu ve kontrol grubu öğrencilerinin çalışma sonrasında sosyal becerilerinde anlamlı bir artış görülmemiştir. Bu durum, duyguları ifade etme eğitim programının öğrencilerin sosyal becerilerini artırmada önemli bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Sayim'in (2021) yaratıcı drama etkinliklerinin ilkökul öğrencilerinin sosyal beceri ve empatik eğilim düzeylerine etkisini incelediği çalışmada deney grubu öğrencilerinin sosyal beceri ve empatik eğilim düzeylerinin kontrol grubuna kıyasla daha yüksek olduğu görülmüştür. Bunun sonucu olarak yaratıcı drama etkinliklerinin ilkökul öğrencilerinin sosyal beceri ve empatik eğilim becerilerini arttırmada etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada da drama yaptırılmasına rağmen sosyal becerinin artmamasının sebebinin etkinliklerinin daha çok duyguları ifade etmeye yönelik olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Savaş (2019) 7-12 yaş çocukların sosyal becerilerinin görsel sanatlar eğitimi yolu ile geliştirilmesini amaçladığı ve çocuk evlerinde kalan 14 çocuk ile yürüttüğü çalışmada "Etkinlik Temelli Görsel Sanatlar Eğitim Programı" nda boyalar, resim kağıtları kullanılarak yapılan çalışmaların çocukların sosyal beceri düzeylerinin gelişmesine fayda sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Ünlü'nün (2010) deney grubuna ADDT (Akılcı Duygulanımcı Davranış Terapisi) odaklı 10 haftalık bir grupla psikolojik danışma eğitimi sonucunda sosyal beceri eğitiminin, sosyal beceri düzeyini anlamlı olarak etkilediği görülmüştür. Bu çalışmada da boyalar ve kağıtlar kullanılarak resimler kullanılarak etkinlikler yapılmış ancak öğrencilerin sosyal becerilerinde bir farklılık tespit edilememiştir. Bu farklılığın araştırmaya katılan örneklem grubundaki öğrencilerin yaşları, farklı şehirde bulunmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Araştırmanın sonucunda eğitim programı uygulanan deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin çalışma sonrasında sosyal becerilerinde anlamlı bir artış olmadığı görülürken Sayim (2021), Savaş (2019) ve Ünlü'nün (2010) yaptıkları çalışmalarda ise sosyal beceri düzeylerinde anlamlı artışlar görülmüştür. Bu çalışmada öğrencilerin sosyal becerilerinde anlamlı bir artış olmamasının nedeni olarak eğitim programının içeriğinin daha çok duygu ifade etme becerilerine dönük olması ifade edilebilir.

Araştırma sonucunda ilkökul öğrencilerine duyguları ifade etme becerilerini kazandırmaya yönelik bir grup rehberliği eğitim programının kazanım, içerik, öğrenme yaşantıları ve değerlendirme öğeleri oluşturulmuş ve grup rehberliği eğitim programı oluşturulurken ihtiyaç analizi kapsamında görüşme ve doküman analizi verilerinden yararlanılmıştır. İhtiyaç analizi kapsamında öğrencilerin; duyguları ifade etme, onları anlatma, rahatlatma, empati kazanma konularında eğitim ihtiyacı olduğu ortaya çıkmıştır. Grup rehberliği eğitim programı uygulanan deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin çalışma sonrasında motivasyonlarında ve sosyal becerilerinde anlamlı bir artış görülmemiş ancak deney grubu öğrencilerinin çalışma sonrasında duyguları ifade etme becerilerinde anlamlı bir artış olduğu, kontrol grubu öğrencilerinin ise duyguları ifade etme becerilerinde anlamlı bir artış olmadığı bulunmuştur.

Uygulayıcılara ve Araştırmacılara İlişkin Öneriler

Bu bölümde uygulayıcılara ve araştırmacılara ilişkin öneriler sunulmuştur.

1. Araştırmada ilkökul öğrencilerinin duyguları ifade etme becerilerini kazandırmaya yönelik sekiz oturumdan oluşan on kazanım, on bir tema/konu, on iki etkinlik, sekiz değerlendirme ögesinin yer aldığı bir grup rehberliği eğitim programı oluşturulmuştur. Yapılacak benzer bir çalışmada daha fazla oturumdan oluşan bir program geliştirilebilir.

2. İlkokul öğrencileriyle yapılan bu çalışmaya bir ilkökulda öğrenim gören dördüncü sınıf öğrencileri katılmıştır. Yapılacak diğer çalışmalarda ilkökulun diğer sınıflarında öğrenim gören başka öğrencilerle yapılabilir ve sonuçlar karşılaştırılabilir.

3. Araştırmada veriler, karma yöntem kullanılarak nicel yöntemde ön test-son test kontrol gruplu deneysel, nitel yöntemde görüşme ve doküman analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılacak diğer

çalışmalarda deneysel çalışmaya izleme testi de eklenebilir. Nitel yöntemde görüşme, doküman analizi yanında gözlemde kullanılabilir. Bu uygulama araştırmada daha fazla veri elde edilmesini sağlayacaktır.

4. Araştırmada bağımsız değişkenler olarak duyguları ifade etme becerileri, motivasyon ve sosyal beceriler incelenmiştir. Yapılacak diğer çalışmalarda daha önce çalışılmayan duyguları ifade etme becerileri ile iletişim becerileri, tutum, kişilik gibi değişkenlerle beraber incelenebilir.

5. Eğitim programı uygulanan deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin çalışma sonrasında motivasyonlarında anlamlı bir artış görülmemiştir. Yapılacak diğer çalışmalarda eğitim programına öğrencilerin motivasyonlarını artıracak oyun, yaratıcı drama gibi ek etkinlikler eklenerek yapılabilir.

6. Araştırmada öğrenciler deney ve kontrol grubuna ölçeklerden aldıkları puan ortalamalarına göre seçilmiştir. Bunun yerine öğrencilerin programa katılmaya istekli olup olmama durumunun yeterince tespit edilerek seçilmesi sağlanabilir. Programın uygulanması sırasında araştırmacı tarafından yapılan gözlem neticesinde erkek öğrencilerin duyguları ifade etme konusunda isteksizlikleri gözlemlendiğinden bu konuda onları motivasyonlarını artıracak görüşmeler yapılabilir.

7. Eğitim programı uygulanan deney grubu öğrencilerinin çalışma sonrasında duyguları ifade etme becerilerinde anlamlı bir artış olduğu, kontrol grubu öğrencilerinin ise duyguları ifade etme becerilerinde anlamlı bir artış olmadığı bulunmuştur. Grup rehberliği eğitim programının rehberlik çalışmalarında kullanılması, sınıf içi etkinliklerde yer almasının sağlanması, programın kitapçık haline getirilerek rehber öğretmenlerin başucu kitabı olarak kullanması önerilebilir. Ayrıca bu kapsamda bir proje çalışması da yapılabilir.

8. Eğitim programı uygulanan deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin çalışma sonrasında sosyal becerilerinde anlamlı bir artış olmadığı görülmüştür. Yapılacak diğer çalışmalarda eğitim programının içeriği genişletilerek sosyal becerileri daha fazla kapsayacak ilişkiyi başlatma ve sürdürme becerileri, grupla bir işi yürütme becerileri, saldırgan davranışlar ile başa çıkmaya yönelik beceriler, stres durumlarıyla başa çıkma becerileri, plan yapma ve problem çözme becerileri çalışmaları eklenebilir.

9. Araştırmada araştırmacı rehber öğretmen tarafından grup rehberliği eğitim programı geliştirilmiş, uygulanmış ve değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Milli Eğitim Müdürlüğü ile üniversiteler iş birliği yaparak rehber öğretmenlerin bu tür eğitimler geliştirebilmeleri için program geliştirme eğitimi almaları, yöntem teknik uygulama konusunda beceri kazanmaları sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Akbaba, S. (2006). Eğitimde motivasyon. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (13), 343-361. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/31512>

Akpınar, B. (2011). *Eğitim Programları ve öğretim*. Data Yayınları

Altunbaş ve Özabacı (2019). Bir duygusal zekâ programının ilkökul öğrencilerinin duygusal zeka, atılgan, saldırgan ve çekingen davranışlarına etkisinin incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(54), 659-688.

Ariğ, S. (2019). *Üniversite öğrencilerinde depresyonun yordayıcısı olarak duygusal zeka ve duyguları ifade etme*, [Basılmamış yüksek lisans tezi]. Biruni Üniversitesi.

Balcı, A. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma*. Pegem Akademi Yayıncılık

Baumgart, D., Filler, J., & Askvig, B. A. (1991). Perceived importance of social skills: A survey of teachers, parents, and other professionals. *The Journal of Special Education*, 25(2), 236-251.

Blank, D., Fogarty, B., Wierzba, K., & Yore, N. (2000). *Improving social skills through cooperative learning and other instructional strategies*. [An Action Research Project Submitted to the Graduate Faculty of the School], Saint Xavier University.

- Bozkurt, E. ve Demir, R. (2013). Öğrenci görüşleriyle akran değerlendirme: Bir örnek uygulama. *İlköğretim Online*, 12(1), 241-253.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem Akademi.
- Coan, D. L. (1978). Effects of an interpersonal skills curriculum on orientations toward behavior among fourth grade children.
- Creswell, J. W. (2021). *Karma yöntem araştırmalarına giriş*. Pegem Akademi. Çev. M. Sözbilir
- Creswell, J. W. ve Plano Clark, V.L. (2014). *Karma yöntem araştırmaları tasarımı ve yürütülmesi*. Anı Yayıncılık. Çev. Y. Dede ve S.B.Demir
- Creswell, J. W. (2014). *Araştırma deseni*. Eğiten Kitap. Çev. S.B. Demir
- Çarkıt, E., ve Yalçın, S. B. (2018). Üniversite öğrencilerinin düşünce hataları ve duyguları ifade etmelerinin mükemmeliyetçilik tutumlarını yordaması, *Sakarya University Journal of Education*, 8(1), 195-210.
- Çubukçu, Z. ve Gültekin, M. (2006). İlköğretimde öğrencilere kazandırılması gereken sosyal beceriler. *Bilgi*, (37), 155-174.
- Dağda, G. (2017). *Aday psikolojik danışmanların empatik eğilim ve duygularını ifade etme düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi*, [Basılmamış yüksek lisans tezi], Doğu Akdeniz Üniversitesi.
- Demirel, Ö. (2015). *Eğitimde program geliştirme: Kuramdan uygulamaya*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Ebrahim, A. (2012). The effect of cooperative learning strategies on elementary students 'science achievement and social skills in Kuwait. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 10, 293-314.
- Ender Sarıçalı, Z. (2020). *Duygu düzenleme programının ön ergenlerin duygu düzenleme stratejileri üzerindeki etkisi*, [Basılmamış doktora tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Ergül, H. F. (2005). Motivasyon ve motivasyon teknikleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), 67-79.
- Erkan, S. (2004). *Örnek grup rehberliği etkinlikleri*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.6.Baskı
- Ersan, C. (2017). *Okul öncesi dönem çocuklarının saldırganlık düzeylerinin duygu ifade etme ve duygu düzenleme açısından incelenmesi*, [Basılmamış doktora tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Ersu, Z. S. (2023). İlkokulda duygu düzenleme becerilerine yönelik sınıf öğretmenlerinin görüşleri: duygu düzenleme becerileri. *Ulusal Eğitim Dergisi*, 3(11), 2031-2042.
- Fırat, M., Yurdakul, I. K. ve Ersoy, A. (2014). Bir eğitim teknolojisi araştırmasına dayalı olarak karma yöntem araştırması deneyimi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 64-85.
- Firdaus, S., Isnaeni, W., & Ellianawati, E. (2018). Motivation and learning achievement of primary students in theme-based learning using blended learning model. *Journal of Primary Education*, 7(3), 324-331. <https://doi.org/10.15294/jpe.v7i3.24225>
- Gagne, R.M. (2000). *Master learning and instructional design*. R. C. Richey (Ed.), The legacy of Robert M. Gagne (107-124), ERIC Clearinghouse on Information & Technology.
- Gresham, F. M. (2002). *Best Practices in Social Skills Training*. In A. Thomas & J. Grimes (Eds.), Best practices in school psychology IV (pp. 1029–1040). National Association of School Psychologists.
- Hardiansyah, F., & Abuyamin Rasia, M. M. (2022). Enhancing students' learning motivation through changing seats in primary school. *Mimbar Sekolah Dasar*, 9(1), 253-268. <https://doi.org/10.53400/mimbar-sd.v9i1.43002>

Kara, A. (2008). İlköğretim birinci kademedeki eğitimde motivasyon ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. *Ege Eğitim Dergisi*, 9 (2), 59-78

Kaya, E. (2021). *Okul öncesi dönem çocuğu olan annelerin duygu düzenleme becerileri ile çocuklarının kaygı düzeyi ve duygu ifade biçimleri arasındaki ilişki*, [Basılmamış yüksek lisans tezi]. Ordu Üniversitesi.

Knoetze, J. S. (2012). *An emotional awareness program for children in middle childhood, for utilization in the educational system* (Doctoral dissertation), University of Pretoria.

Kocayörük Yaya, A. (2000). *İlköğretim öğrencilerinin sosyal becerilerini geliştirmede dramının etkisi*, [Basılmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.

Korkut Owen, F., Owen D.W. ve Kararımak, Ö. (2013). *Okul psikolojik danışmanları için el kitabı*. Anı Yayıncılık

Kurtuluş, H. K. (2022). *18-65 yaş arası bireylerin çocukluk çağı travmaları ile duyguları ifade etme ve empati düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*, [Basılmamış yüksek lisans tezi]. Haliç Üniversitesi.

Kuzucu, Y. (2006). *Duyguları fark etmeye ve ifade etmeye yönelik bir psikoeğitim programının, üniversite öğrencilerinin duygusal farkındalık düzeylerine, duyguları ifade etme eğilimlerine, psikolojik ve öznel iyi oluşlarına etkisi*. [Basılmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.

Liman, B. (2021). Öğretmen-öğrenci ilişkisinin öğrencilerin duygu düzenleme ve duygu ifade etme becerilerine etkisinin incelenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(39), 702-726.

Lin, M. H., Chen, H. C., & Liu, K. S. (2017). A study of the effects of digital learning on learning motivation and learning outcome. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 13(7), 3553-3564. DOI 10.12973/eurasia.2017.00744a

Makas, S. (2019). *Yaşam doyumunun duyguları ifade etme, kendini toplama gücü ve algılanan sosyal destek açısından incelenmesi*, [Basılmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.

McLachlan, D. A., Burgos, T., Honeycutt, H. K., Linam, E. H., Moneymaker, L. D., & Rathke, M. K. (2009). Emotion locomotion: Promoting the emotional health of elementary school children by recognizing emotions. *The journal of school nursing*, 25(5), 373-381.

Millî Eğitim Bakanlığı, (2021). İlkokul sınıf rehberlik etkinlikleri. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_09/03011848_YLKOKUL_SINIF_REHBERLYK_ETKY_NLYKLERYYYYY.pdf

Millî Eğitim Bakanlığı, (2022). Bilim sanat merkezleri Duygu gelişimini destekleme psikoeğitim programı. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_03/26145641_26131550_DUYGU_GELISIMI_DESTEKLEME.pdf

Nair, S. M., Yusof, N. M., & Hong, S. C. (2014). Comparing the effects of the story telling method and the conventional method on the interest, motivation and achievement of Chinese primary school pupils. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 116, 3989-3995. doi: 10.1016/j.sbspro.2014.01.878

Özan, S., ve Yurdabakan, İ. (2008). Öz ve akran değerlendirmenin temel iletişim becerileri başarısı üzerindeki etkileri. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 27(27), 27-39.

Özbey, S. ve Aktemur Gürler, S. (2019). Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların motivasyon düzeyleri ile sosyal becerileri ve problem davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(1), 587-602.

Özcan, S. (2022). *Kişilik özellikleri, duygu gereksinimi ve sosyal ve duygusal yalnızlığın duyguları ifade etmeyi yordayıcı etkilerinin incelenmesi*, [Basılmamış yüksek lisans tezi]. Düzce Üniversitesi.

Özgüngör, S. (2021). *Motivasyon*. Ş.Işık (Ed.) Psikolojiye giriş (185-216). Pegem Akademi

Penza-Clyve, S., & Zeman, J. (2002). Initial validation of the emotion expression scale for children (EESC). *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 31(4), 540-547. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1207/S15374424JCCP3104_12

Saltalı, N. D. (2010). *Duygu eğitiminin okul öncesi dönem çocuklarının duygusal becerilerine etkisi*. [Basılmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.

Savaş, H. (2019). *7-12 yaş çocuklarda etkinlik temelli görsel sanatlar eğitim programının sosyal beceri düzeylerine etkisi*, [Basılmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.

Sayım, M. (2021). *Yaratıcı drama etkinliklerinin empatik eğilim ve sosyal beceriler düzeylerine etkisi*, [Basılmamış yüksek lisans tezi]. Bartın Üniversitesi.

Sevinç, H. (2019). *Üniversite öğrencilerinde internet bağımlılığı ile duyguları ifade etme ve düşünme ihtiyacı arasındaki ilişki*, [Basılmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Sevinç, H., ve Taş, İ. (2020). Üniversite öğrencilerinde internet bağımlılığı ile düşünme ihtiyacı ve duyguları ifade etme arasındaki ilişki. *Yaşadıkça Eğitim*, 34(2), 523-541.

Şişman, F. N., & Buzlu, S. (2021). The impact of an emotion-focused training program on nursing students' emotional awareness and expression: A randomized placebo-controlled study. *Perspectives in Psychiatric Care*, 58(1), 197-205.

Ünlü, M. (2010). *Grupla psikolojik danışmanın ilköğretim ikinci kademedeki öğrencilerin sosyal beceri düzeylerine etkisi*, [Basılmamış yüksek lisans tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Vallerand, R.J., Blais, M.R., Briere, N.M., & Pelletier, L.G. (1989). Construction et validation de echelle de motivation in education (EME). *Revue Canadienne des Sciences du Comportment*, 21, 323-349.

Westhues, A., Hanbidge, A. S., Gebotys, R., & Hammond, A. (2009). Comparing the effectiveness of school-based and community-based delivery of an emotional regulation skills program for children. *School Social Work Journal*, 34(1), 74-96.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınevi.

Yıldız, A. M. (2016). *Çocukların görüşlerine göre çocuk yetiştirmede yapılan yanlışlar*, [Basılmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Yıldız, E., Şimşek, Ü., ve Yüksel, F. (2017). Jigsaw entegre edilmiş probleme dayalı öğrenme yönteminin öğrencilerin fen motivasyonu, sosyal beceri ve okula karşı tutumlarına etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(5), 1957-1978.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Sınıf Öğretmenlerinin Akademiye ve Akademisyenlere Yönelik Düşünceleri The Classroom Teachers' Thoughts on Academia and Academicians

Oğuzhan KURU

Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
okuru82@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0002-1772-4406

Mehmet KAYA

Arş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
mhtkaya7@hotmail.com
Orcid ID: 0009-0001-9138-9546

Esmâ KURU

Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
esmkuru@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-7661-387x

Öz: Akademik kurumlar, akademisyenler ve akademik süreç gibi unsurlar öğretmen eğitiminde önemli bir role sahiptir. Çocukların eğitiminin başlangıcı olarak görülen ilkokullarda görev yapan sınıf öğretmenlerinin eğitimde önemli bir role sahip olan bu unsurlara ilişkin görüşleri de önemli görülmektedir. Bu araştırmanın amacı da sınıf öğretmenlerinin akademiye, akademik sürece ve akademisyene dair düşünceleri ve farkındalıklarını belirlemektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması tercih edilmiştir. Çalışma grubu 2023-2024 eğitim öğretim yılının güz döneminde Kahramanmaraş İl Millî Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı okullarda görev yapan basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle seçilmiş 48 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışmada verilerinin toplanmasında araştırmacılar tarafından geliştirilen yapılandırılmış görüşme formu tekniğinden yararlanılmıştır. Elde edilen verilerin analiz edilmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda sınıf öğretmenlerinin çoğunun akademideki genel ünvanları bildikleri, akademisyenlik mesleğinin statüsü hakkında bilgi sahibi olduğu ve öğretmenlik mesleği ile farklarının/benzerliklerinin kısmen farkında olduğu, akademik ünvanlar arası geçişlere dair genel bilgilere sahip olduğunu akademi ile öğretmenlik bağ arasında eğitimsel bağın kuvvetli olduğuna dair olumlu sonuçlara varılırken ünvanlar içerisinde zaman içinde değişime uğramış güncel hallerini bilmedikleri, akademinin öğretmenlik mesleğine faydalarının kısmen ve yetersiz olduğu, sınıf öğretmenlerinin akademiye dair pek de ilgili olmadığı, iki mesleğin meslek yapısı arasında benzerlikler olmadığına dair olumsuz sonuçlarına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sınıf öğretmeni, akademi, akademisyen.

Abstract: Academic institutions, academics and the academic process have an important role in teacher education. The opinions of classroom teachers working in primary schools, which are seen as the beginning of children's education, on these elements that have an important role in education are also considered important. The aim of this study is to determine the thoughts and awareness of classroom teachers about academia, academic process and academician. Case study, one of the qualitative research methods, was preferred in the study. The study group consists of 48 classroom teachers working in schools affiliated to Kahramanmaraş

Geliş Tarihi:26.03.2024

Kabul Tarihi:09.10.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Kuru, O., Kaya, M. & Kuru, E. (2024). Sınıf öğretmenlerinin akademiye ve akademisyenlere yönelik düşünceleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1106-1125. Doi: 10.33437/ksusbd.1458529

Provincial Directorate of National Education in the fall semester of the 2023-2024 academic year, selected by simple random sampling method. The structured interview form technique developed by the researchers was used to collect the data in the study. Content analysis method was used to analyze the data obtained. As a result of the research, it was concluded that most of the classroom teachers know the general titles in the academy, have knowledge about the status of the academican profession and are partially aware of the differences/similarities with the teaching profession, have general information about the transitions between academic titles, have positive results that the educational bond between the academy and teaching is strong, while they do not know the current versions of the titles that have changed over time, It was concluded that the benefits of the academy for the teaching profession are partial and insufficient, that classroom teachers are not very interested in the academy, and that there are no similarities between the professional structure of the two professions.

Keywords: Classroom teacher, academy, academican.

GİRİŞ

Bilim ve teknolojinin her geçen gün hızla geliştiği bu çağda; sürekli değişen, yenilenen bilgiye ayak uydurmak, diğer medeniyetlerin gerisinde kalmamak, muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak için bilgiyi üreten, işleyen ve uygulayan nitelikli insan tipine ihtiyaç vardır. Nitelikli insan tipinin yetiştirilmesinin en önemli adımlarından biri eğitim olarak görülmektedir. Nitelikli bir eğitime ulaşmanın yolu nitelikli öğretmenler yetiştirmekten geçmektedir. Nitelikli, donanımlı bir öğretmen ise çağın gelişimi ile birlikte doğru orantılı şekilde ilerleyen bilim, teknolojiye ayak uyduran, kendini yenileyen ve geliştiren özelliklere sahiptir. Bu yapıdaki öğretmenlerin mutfağında yetişen nesiller, temsil ettikleri ülkeleri her daim ileriye taşıyan nesiller olacaktır.

Akademi kelimesinin kökeni Platon'un Atina'nın yakınlarında "Academia" adında kurduğu okula kadar dayanmaktadır. MÖ 387 yılında Platon ve Platon gibi insanların felsefe, sanat ve bilim ekseninde düzenli olarak bir araya gelmesiyle başlamış ve akademik çevre anlamını kazanmıştır (Tezcan, 2019). Günümüzde ise akademi, bilimsel bir özerkliği bulunan, belirli görevlerin ve sorumluluk tamamlanarak tüzel kişilik kazandırılan, bilimsel bilginin kaynağı olarak görülen eğitim kurumları olarak tanımlanmaktadır. Platon Academia'sı günümüz üniversitelere kaynağı olarak görülse de günümüz anlamıyla ilk üniversite terimi 11. Yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Günümüz üniversiteleri ile Platon'un Academisa'sı arasında onlara tanımlanan görevler ve işlevleri açısından farklılık göstermektedir. Üniversitelerin tarihsel süreç içerisinde belirli işlevleri üzerine aldıkları görülmektedir. Bunlar; bilgiyi oluşturma, bilgiyi paylaşma, pedagojik eğitim, genel kültür edindirme, bağlı bulunduğu topluma hizmet ve sonuncu olarak küresel ekonominin aktörü olma gibi altı başlıkta ele alınmaktadır. (Aydın, 2016; Tüfekçi Akcan, Malkoç & Kızıltan, 2018)

Öğretmenlik mesleğini icra eden öğretmenler için meslek içi faaliyetler ve lisansüstü eğitim kendilerini geliştirmelerinde faydalanabileceği yollardan birkaçıdır (Bektaş & Pehlivan, 2018). Meslek içi faaliyetlere bakıldığında öğretmenlerin mesleki bilgisi ve becerilerinin gelişmesine katkı sunan eğitsel faaliyetler olarak adlandırılabilir. Lisansüstü eğitim ise araştırmacı veya bilim insanı yetiştirmede ilk basamak olarak görülmektedir. Lisansüstü eğitim, lisansüstü dereceler sağlayan, bilime ve bilgiyi yaymaya katkı sağlayan topluma bilim insanı ve öğretim elemanı yetiştiren eğitim faaliyetidir. Diğer bir tanıma göre lisansüstü eğitim lisans eğitimi tamamlamış olan bireyin ilgilerini yüksek lisans ya da doktora eğitimi ile o alanda uzmanlaşmasını sağlamak üzere düzenlenen eğitimdir. 1800'lü yıllarda Almanya'da başlayan günümüzde ise tüm dünyaya yayılan lisansüstü eğitim Ülkemizde ise 1960'lı yıllarda üç-dört yıllık eğitimler halinde verilmiştir. 1970'li yıllardan sonra yüksek lisans ve doktora eğitimi günümüz halini almıştır (Ahlaz, 2006). Günümüze kadar gelen süreçte çeşitli yönetmelikler ile kendini güncelleyerek geliştiren Lisansüstü eğitim yüksek lisans ve doktora eğitimi olarak ikiye ayrılmaktadır. (Çelikten, Şanal & Yeni, 2005; Oğuzkan, 1981; Ünal & İlter, 2010; Varış, 1972; Avcı & Akdeniz, 2021; Yılmaz, 2007)

Yüksek lisans; bireyin uzmanlaşmak istediği alanda beceri kazanması, "bilim uzmanı" ünvanını almasıdır. Seçtiği alanın kapsamından oluşan özel derslere ek olarak proje veya tezden oluşan ortalama bir buçuk veya iki yıl süren eğitimdir. Yüksek lisans eğitimi kendi içerisinde tezli ve tezsiz olarak ikiye ayrılmaktadır. Tezli yüksek lisans; öğrencilerin bilimsel araştırma yöntemlerini kullanarak bir araştırmacı kimliğiyle bilgiye ulaşması, bilgiyi kullanması ve bu bilgileri değerlendirme becerisi kazanmasıdır. Tezsiz yüksek lisans ise eğitim sonunda mevcut bilgiler ışığında kişiye bilgisini meslek

hayatında kullanma becerisini kazandırmaktır. Bu eğitim bir nevi mevcut bilgileri meslek hayatına entegre etme olayıdır. Doktora programı ise tezli yüksek lisans eğitimini bitiren bireyin akademik alanda uzmanlaşmasını sağlamak ve seçtiği uzmanlık alanında da derinlik kazandırarak gelecek nesillerin bilim insanını yetiştirme yetkinliğini kazandırma eğitimidir. Doktora eğitimde yüksek lisans eğitimin içeriğinde de olan ders dönemi ve tez dönemine ek olarak yeterlilik sınavı da bulunmaktadır. Doktora eğitimi ortalama üç buçuk ila altı yıl arasında tamamlanmaktadır (Karakütük & Özdemir, 2011; Karataş, Şükrü & Gülnar, 2017)

Yüksek lisans ve doktora eğitimi belirli amaçlar doğrultusunda yapılmaktadır. Yüksek lisans eğitimi için insanların ilgisine göre seçtiği bu bölümde uzman araştırmacılar yetiştirmek, yüksek lisansın bir sonraki aşaması olan doktora eğitimi için temel oluşturmaktır. Doktora eğitimi için ülkenin eğitim, teknoloji ve ekonomi alanında büyümesi için gerek duyulan araştırmalar planlayıp, aksiyon alacak ve bu hareketi sonuçlandıracak bilim insanları ve öğretim elemanı yetiştirmektir. Genel olarak bu amaçların ortak yönüne bakıldığında ülkenin sorunlarına çözümler üreten, bilimsel araştırmalar yapan ideal insan tipini oluşturmaktır. (Varış, 1972; Balcı, 1989; Çekiç, Öztürk & Apaydın, 2018)

Farsça kökenli olan akademisyen kelimesi TDK'ya göre öğretim üyesi anlamı taşımaktadır (Türk Dil Kurumu [TDK], 2024 tdkterim.gov.tr). Bu tanım, akademisyenin sadece üniversitelerde öğretim üyesi olarak tanımlanmaması, akademisyenin statüsü itibarıyla aydın ve entelektüel kavramlarının içerisinde barındırması gerektiğine dair bir tartışmayı beraberinde getirmiştir. Akademisyenlik mesleği, öğrenciye karşı sorumluluk, akademik dürüstlük ve hizmet ettiği kurum ve ülkeye karşı sorumluluk gibi değerler, güvenilirlik, netlik, objektiflik gibi durumlar üzerine inşa edilmesi aslında sadece üniversite öğretim üyesi olmadığının kanıtı niteliğinde olabilir. Üniversitelerde görev alan öğretim elemanları öğretim görevlileri ve öğretim üyeleri olmak üzere iki gruba ayrılırken bir de üniversitelerde öğretim elemanlarına yardımcı olan araştırma görevlisi kadrosu bulunmaktadır. Öğretim görevlileri doktora ve yayın yapma zorunluluğu olmayan ders verme yükümlülüğü olan kişilerdir. Araştırma görevlileri, yapılan bilimsel araştırmalara, deneylere yardımcı olan ve fakültenin yetkili organları tarafından verilen görevleri yerine getiren kişilerdir. Öğretim üyeleri ise doktor öğretim üyesi (eski haliyle yardımcı doçent), doçent ve profesör olmak üzere üç temel kadro ile yer almaktadır. Üniversitelerin bu kadrolarda bulunan öğretim üyelerinden beklentileri; araştırmada bulunmaları, ders vermeleri ve bağlı bulunduğu üniversiteye ve kendisine yarar sağlaması gibi unsurları bulunmaktadır. Araştırma; bilimsel araştırmalar yapmak ve özgün çalışmalara imza atmak olarak tanımlanabilir. Ders verme; Fakültenin/Enstitünün bünyesinde bulundurduğu öğrencileri eğitmek, gözlemlemek ve denetlemek olarak tanımlanırken yarar ise Yaptığı çalışmalar ile bağlı bulunduğu bölüm, üniversite ve toplumu ileriye taşıma yer alırken kendisi içinde maddi gelir, kariyer basamakları, akademik anlamda özgünlük, özgürlük ve özgüven ile kendi benliğini oluşturmaktır (Tezcan, 2019; Yılmaz & Memişoğlu, 2019; Okan, 2021).

Akademik içerisinde önemli faktörlerden biri olan akademisyenin kariyer basamakları arasındaki geçişler, belirli bir ürünü ortaya koyma ve akademik süreç içerisinde bulunmayla oluşabilecek durumlardır. Üniversitelerin özerk yapıda olmasından kaynaklı olarak ünvanlar arası geçişler arasında ortak bir kriter bulunmamaktadır. Akademisyenlerin ünvanlar arasında geçiş başvurularında bağlı bulunduğu üniversitenin kriterlerini (makalelerden, kitap bölümlerinden, tez danışmanlıklardan, bildirilerden alınan puanlar ve yabancı dil puanı vb.) sağlamaları gerekmektedir.

Eğitim, bireyin ve toplumun gelişmesinde başta gelen unsurlardan biridir. Ülke eğitimin gelişmişlik düzeyinin bir göstergesi ise bu eğitimi sunan öğretmenlerin bireysel bilgi birikimi ve gelişimidir. Özellikle okulla ilk olarak tanışan çocukların ve eğitimlerinin yol göstericisi konumunda olan sınıf öğretmenlerinin kendisini geliştirmesi önem arz etmektedir. Bu gelişimde akademinin ve akademiye görev alan akademisyenlerin önemli rolü bulunmaktadır. Sınıf öğretmenleri açısından akademiye, akademik sürece, akademisyenlere, akademisyenlerin meslek yapısına ve ünvanlar arası geçişlerine dair bilgi sahibi olmaları gelişimleri için önemli görülürken akademisyenler açısından da sınıf öğretmenlerinin bunlara dair görüşlerinden haberdar olmaları alana önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın amacı sınıf öğretmenlerinin akademiye ve akademisyenlere dair görüşlerini ve farkındalıklarını belirlemektir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır.

Sınıf öğretmenlerinin akademik ünvanlara karşı farkındalıkları ve bu mesleğin statüsü hakkındaki düşünceleri nelerdir?

Sınıf öğretmenlerinin akademik ünvanlar arasındaki geçişlere dair bilgileri nelerdir?

Sınıf öğretmenlerinin akademinin (akademisyen ve üniversitelerin) öğretmenlik mesleğine sağladığı faydalar nelerdir?

Sınıf öğretmenlerinin öğretmenlik mesleği ile akademisyenlik mesleği arasındaki bağ/ ilişki hakkında düşünceleri nelerdir?

Sınıf öğretmenlerinin akademik kariyere yönelme/yönelmeme sebepleri nelerdir?

Sınıf öğretmenlerinin akademinin meslek yapısı ile öğretmenlik meslek yapısı arasında benzerlik veya farklılıklarına dair görüşleri nelerdir?

Sınıf öğretmenlerinin akademiye, akademisyene ve akademik sürece dair genel düşünceleri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi, belli bir süreç içerisindeki olayları veya algıları doğal ortamında ve bütüncül şekilde görüşme, gözleme veya doküman analizi yöntemleriyle izlenmesi olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Durum çalışması ise; olayın, sosyal grupların, toplumun veya sistemin neden ve nasıl gibi sorularla elde edilmek istenilen durumlar çerçevesinde ayrıntılarıyla irdelemede kullanılır. (Stake, 1995; Yin, 2003).

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu 2023-2024 eğitim öğretim yılının güz döneminde Kahramanmaraş il Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı ilkokullarda görev yapan basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle seçilmiş 48 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Basit seçkisiz örnekleme yönteminde araştırmaya katılan tüm bireylerin diğerlerin katılımını etkilemeden eşit şekilde seçildiği örnekleme yöntemidir. (Karasar, 2009; Büyüköztürk vd. 2010) Araştırmaya katılan Sınıf öğretmenlerinin demografik özellikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

Demografik Özellik		f	%
Cinsiyet	Kadın	18	37,5
	Erkek	30	62,5
Yaş	20-30	7	14,5
	31-40	15	31,2
	41-50	17	35,4
	51-60	9	18,7
	60+	0	0
Eğitim Durumu	Lisans	42	87,5
	Lisansüstü	6	12,5
Mesleki Kıdem	1-10	11	22,9
	11-20	16	33,3
	21-30	18	37,5
	30+	3	6,25

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Analizi

Yapılan bu araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen “Sınıf Öğretmenlerinin Akademiye ve Akademisyenlere Yönelik Düşünceleri” adlı form kullanılmıştır. Bu formun hazırlanması aşamasında ilk olarak alanyazın taranarak 35 adetlik soru havuzu oluşturulmuştur. Oluşturulan bu soru havuzu iki uzmanın görüşüne sunulmuştur. Uzmanlardan gelen dönüt doğrultusunda soru havuzundaki sorulardan 28 tanesi elenerek kalan 7 soru veri toplama aracına dâhil edilmiştir.

Veri toplama aracının güvenilirliğini sağlamak için ise uzmanlardan gelen 7 soru tesadüfi olarak seçilen 5 sınıf öğretmenine uygulanmıştır. Yapılan pilot çalışmada toplanan veriler araştırmacı ve bir alan uzmanı tarafından değerlendirilmiş ve soruların katılımcılardan alınması beklenen cevapları alıyor olduğu ve katılımcılar tarafından cevaplanabiliyor olduğu sonucuna varılmıştır. Daha sonra görüşme soruları 48 katılımcıya uygulanmış ve analiz edilmiştir. Araştırmacılar tarafından yapılan analizler yine başlangıçta görüşüne başvurulmuş alan uzmanına kontrol ettirilmiş ayrıca yine katılımcılardan tesadüfi olarak seçilen 4 öğretmene analizler gösterilmiştir. Öğretmenler yapılan analizler içerisinde değiştirilmeden kendi düşüncelerinin de yer aldığı kanaatinde bulunmuşlardır.

Görüşme formu katılımcıların demografik bilgilerini içeren ve sınıf öğretmenlerinin akademik farkındalıklarını, akademik sürece ve akademisyene yönelik görüşlerini belirlemeyi amaçlayan iki kısımdan oluşmaktadır. Yapılan araştırmada toplanan veriler içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizi yöntemiyle kodlar belirlenmiş, kodların birbiri arasındaki bağları ile kategoriler, kategoriler de bir araya getirilerek tema oluşturulmuştur. İçerik analizi kelime veya kelime gruplarına etiketler vererek analizi sağlanan kolay bir yöntem olarak görülmektedir (Silverman, 2018).

Bu araştırma 01.12.2023 tarihli ve 2023-42 sayılı toplantıda alınan 20 nolu kararla Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu onayı almıştır. Ayrıca tüm yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamış olup yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

BULGULAR

Sınıf öğretmenlerinin akademiye ve akademisyenlere yönelik düşüncelerini belirlemeyi amaç edinen çalışmanın bu kısmında öğretmenlerin yapılandırılmış görüşme sorularına verdikleri cevaplar sonucunda tema, kategoriler ve kodlar aşağıda tablolar halinde verilmiş olup doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi “Sınıf öğretmenlerinin akademik ünvanlara karşı farkındalıkları ve bu mesleğin statüsü hakkındaki düşünceleri nelerdir?” şeklinde olup toplanan verilerden yola çıkarak kodlamalar yapılmış ve frekans değerleri ile birlikte Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Sınıf öğretmenlerinin akademik ünvanlara karşı farkındalıkları ve bu mesleğin statüsü hakkındaki düşünceleri

Tema	Kategori	Kodlar	f	
Akademide Ünvanlar ve Akademik Mesleki Statüsü	Ünvansal Bakış	Profesör	46	
		Doçent Dr.	43	
		Araştırma Görevlisi	36	
		Öğretim Görevlisi	21	
		Doktor	18	
		Yardımcı Doçent	17	
		Okutman	17	
		Dr. Öğretim Üyesi	11	
		Ordinaryüs Profesör	9	
		Asistan	3	
		Statüsel Bakış	Mesleki saygınlıkları Yüksek	11
			Alanda Uzman	7

Üniversitelerde Eğitim Gerçekleştiren	7
Alanına Katkı Sağlayan	5
Yeni Keşif	5
Torpil	5
Bilimsel Çalışma	4
Değer ve Saygı Gören	4
Ülkenin Kalkınmasında Öncül	3

*Bazı kodlara birden fazla öğrenci yanıt verdiği için toplam sonuç öğrenci sayısından fazla olabilir.

Tablo 2 incelendiğinde çalışmanın katılımcısı olan sınıf öğretmenlerinin “Akademik ünvanlar nelerdir? Ünvanları derecelerine göre sıralayınız. Akademisyenliğin mesleki statüsü hakkında düşünceleriniz nelerdir?” sorusuna verdiği cevaplar incelenerek kod, kategori ve tema şeklinde çözümlenmiştir. Elde edilen kodlarla “Ünversal Bakış” ve “Statüsel Bakış” olmak üzere iki kategori oluşturulmuş bu kategoriler “Akademide Ünvanlar ve Akademik Mesleki Statüsü” teması altında toplanmıştır. Akademide Ünvanlar ve Akademik Mesleki Statüsü teması altında bulunan Ünversal Bakış kategorisi içerisinde “Profesör Doktor” en fazla görüşü alırken “Asistan” en az görüşü almıştır. Statüsel Bakış kategorisi içerisinde “Mesleki Saygınlıkları Yüksek” en fazla görüşü alırken “Ülkenin kalkınmasında Öncül” kodu en az görüşü almıştır.

Ünversal Bakış kategorisinde bulunan sınıf öğretmeni görüşleri incelendiğinde; sınıf öğretmenlerinin Profesör Doktor ünvanını (n=46) bildikleri, Doçent Doktor ünvanını (n=43) bildikleri, Araştırma Görevlisi ünvanını (n=36) bildikleri, Öğretim Görevlisi ünvanını (n=21) bildikleri, Doktor ünvanını (n=18) bildikleri, Yardımcı Doçent ünvanını (n=17) bildikleri, Okutman ünvanını (n=17) bildikleri, Dr. Öğretim Üyesi ünvanını (n=11) bildikleri, Ordinaryüs Profesör ünvanını (n=9) bildikleri, Asistan ünvanını (n=3) bildiklerini belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı sınıf öğretmenleri görüşleri aşağıdaki gibidir;

S.Ö1: “Profesör Doktor- Doçent Doktor- Doktor- Öğretim Görevlisi- Araştırma Görevlisi”

S.Ö11: “Ünvanlar akademik mesleki saygınlığı arttırıyor”

S.Ö9: “Bulunduğu alanda uzmanlaşmış insanlar”

S.Ö29: “Üniversitelerde bilim adamı ve aydın kesim”

S.Ö2: “Akademisyenlik üniversitelerde eğitim gerçekleştiren, özgün araştırma yapan, alanına katkı sağlayan kişilere verilen genel addır.”

S.Ö20: “Tanıdığın varsa profesörsün.”

S.Ö8: “Akademisyenlik bir ülkenin kalkınmasında öncül koşuldur.”

S.Ö46: “bilimsel makaleler yazarak bilime katkıda bulunan kişilerdir.”

Statüsel Bakış kategorisinde bulunan sınıf öğretmeni görüşleri incelendiğinde; sınıf öğretmenlerinin Mesleki Saygınlıkları Yüksek olan (n=11) kişiler, Alanda Uzman olan (n=7) kişiler, Üniversitede Eğitim Gerçekleştiren (n=7) kişiler olarak, Alanına Katkı Sağlayan (n=5) kişiler olarak, Yeni Keşif yapan (n=5) kişiler olarak, Torpilli (n=5) kişiler olan, Bilimsel Çalışma yaptıklarını (n=4), Değer ve Saygı Gören (n=4) kişiler oldukları, Ülkenin Kalkınmasında Öncül (n=3) olduklarını belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı sınıf öğretmenleri görüşleri aşağıdaki gibidir;

S.Ö1: “Toplum genelinde saygın bir statüye sahip.”

S.Ö10: “Okutman- Araştırma Görevlisi- Öğretim Görevlisi- Dr. Öğretim Üyesi(Yardımcı Doç. Dr.)- Doçent- Profesör”

S.Ö17: “Okutman<Araştırma Görevlisi<Öğretim Görevlisi<Doçent<Profesör”

S.Ö33: “Okutman-Öğretim Görevlisi-Araştırma Görevlisi-Yardımcı Doçent- Doçent-Profesör”

S.Ö36: “Profesör-Doçent-Yardımcı-Doçent-Araştırma Görevlisi”

S.Ö32: "Araştırma Görevlisi-Öğretim Görevlisi- Dr. Öğretim Görevlisi- Doçent Doktor- Profesör Doktor"

S.Ö37: "Okutmanlık- Öğretim Görevlisi- Araştırma Görevlisi- Doçent-Profesör Doktor"

S.Ö42: "Doktor - Doçent Doktor – Profesör Doktor"

S.Ö48: "Araştırma görevlisi- Doktor öğretim üyesi-Doçent- Profesör."

Akademik ünvanlar hakkında bilgiler ve akademisyenlik mesleğinin mesleki statüsü hakkındaki düşünceleri kontrol edildiğinde; Ünversal bakış kategorisinde sınıf öğretmenlerinin çoğunun Profesör ünvanını bilmektedirler. Bu durumun sebebi akademide en saygın, en yüksek ünvanın profesör olmasından kaynaklı olabilir. Statüsel bakış kategorisinde sınıf öğretmenlerinin çoğu akademisyenlik mesleğinin mesleki saygınlıkları yüksek olarak görmektedir. Bu durumun sebebi toplum nezdinde son zamanlarda öğretmenlik mesleğine olan saygının kaybolmasından, kendi içerisinde öğretmenlik mesleği ile kıyaslamaya gitmesinden kaynaklı olabilir.

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi "Sınıf öğretmenlerinin akademik ünvanlar arasındaki geçişlere dair bilgileri nelerdir?" şeklinde olup toplanan verilerden yola çıkarak kodlamalar yapılmış ve frekans değerleri ile birlikte Tablo 3'de verilmiştir;

Tablo 3. Sınıf öğretmenlerinin akademik ünvanlar arasındaki geçişlere dair bilgileri

Tema	Kategori	Kodlar	f
Akademik Ünvanlar Arası Geçiş Kriterleri	Bilimsel Çalışmalar	Tez Yazmak	25
		Makale Yazmak	22
		Kitap Yazmak	18
		ÜAK Kriterleri	1
	Sınav	Meslek İçi Yükseliş Sınavları	18
		Dil Sınavı	7
		Mülakat	5
		Komisyon Denetimi	4
		Mesleki Kıdem	10
	Süreç	Torpil	9
		Kadro Açığı	5
		Doktora Programı	4
	Fikir Sahibi Olmayanlar	Fikir Sahibi Değilim	5

*Bazı kodlara birden fazla öğrenci yanıt verdiği için toplam sonuç öğrenci sayısından fazla olabilir.

Tablo 3 incelendiğinde çalışmanın katılımcısı olan sınıf öğretmenlerinin "Akademik ünvanlar arası geçişlerin nasıl sağlandığına dair neler biliyorsunuz? Açıklayınız." sorusuna verdiği cevaplar incelenerek kod, kategori ve tema şeklinde çözümlenmiştir. Elde edilen kodlarla "Bilimsel Çalışmalar", "Sınav", "Süreç" ve "Fikir Sahibi Olmayanlar" olmak üzere dört kategori oluşturulmuş bu kategoriler "Akademik Ünvanlar Arası Geçiş Kriterleri" teması altında toplanmıştır. Akademik Ünvanlar Arası Geçiş Kriterleri teması altında bulunan Bilimsel Çalışmalar kategorisi içerisinde "Tez Yazmak" kodu en fazla görüşü alırken "ÜAK Kriterleri" kodu en az görüşü almıştır. Sınav kategorisi içerisinde "Meslek İçi Yükseliş Sınavları" kodu en fazla görüşü alırken "Komisyon Denetimi" kodu en az görüşü almıştır. Süreç kategorisi içerisinde "Mesleki Kıdem" kodu en fazla görüşü alırken "Doktora Programı" kodu en az görüşü almıştır. Fikir Sahibi Olmayanlar kategorisi içerisinde "Fikir Sahibi Değilim" şeklinde tek kod bulunmaktadır.

Bilimsel Çalışmalar kategorisinde bulunan sınıf öğretmeni görüşleri incelendiğinde; sınıf öğretmenlerinin Tez Yazmak (n=25) kriterini, Makale yazmak (n=22) kriterini, Kitap Yazmak (n=18) kriterini, ÜAK Kriterinin (n=1) olduğunu belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı sınıf öğretmenleri görüşleri aşağıdaki gibidir;

S.Ö40: "Makale,tez çalışmalarıyla"

S.Ö5: "kitap yazmayla geçiliyor"

S.Ö38: "ÜAK kriterleri sağlandıktan sonra Doçentlik başvurusu yapılır"

Sınav kategorisinde bulunan sınıf öğretmeni görüşleri incelendiğinde; sınıf öğretmenlerinin Meslek İçi Yükseliş Sınavları (n=18) kriterini, Dil Sınavı (n=7) kriterini, Mülakat (n=5) kriterini, Komisyon Denetimi (n=4) kriterinin olduğunu belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı sınıf öğretmenleri görüşleri aşağıdaki gibidir;

S.Ö24: "Sınavla olduğunu biliyorum"

S.Ö13: "Dil Sınavından 60 üstü almak"

S.Ö30: "Sınav, mülakat"

Süreç kategorisinde bulunan sınıf öğretmeni görüşleri incelendiğinde; sınıf öğretmenlerinin Mesleki Kıdem (n=10) kriterini, Torpil (n=9) kriterini, Kadro Açığı (n=5) kriterini, Doktora Programı (n=4) kriterinin olduğunu belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı sınıf öğretmenleri görüşleri aşağıdaki gibidir;

S.Ö12: "Belli bir süre görev yapmış olmak"

S.Ö19: "Tamamen adamcılık"

S.Ö9: "Üniversitelerin alım alanına göre"

S.Ö1: "Yüksek lisanstan sonra doktora yaparak"

Fikir Sahibi Olmayanlar kategorisinde bulunan sınıf öğretmeni görüşleri incelendiğinde; Sınıf Öğretmenlerinin (n=5) Fikir sahibi olmadığını belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı sınıf öğretmenleri görüşleri aşağıdaki gibidir;

S.Ö36: "Hiçbir fikrim yok"

Akademide ünvanlar arası geçiş kriterlerine yönelik bilgileri kontrol edildiğinde; Bilimsel çalışmalar kategorisinde sınıf öğretmenlerinin çoğunun tez yazma kriteri üzerinde durduğu görülmüştür. Bu durumun sebebi gerek yüksek lisans eğitiminde gerek doktora eğitiminde tezin yer almasından kaynaklı olabilir. Sınav kategorisinde sınıf öğretmenlerinin çoğunun meslek içi yükseliş sınavları kriteri üzerinde durduğu görülmüştür. Bu durumun sebebi sınıf öğretmenlerinin akademinin her alanında sınavların olduğu düşünmesinden kaynaklı olabilir. Süreç kategorisinde sınıf öğretmenlerinin çoğunun mesleki kıdem kriteri üzerinde durduğu görülmüştür. Bu durumun sebebi sınıf öğretmenlerinin akademik ünvana, akademide geçirilen süreye ve akademisyenin yaşı ile doğru orantı kurmasından kaynaklı olabilir. Fikir sahibi olmayanlar kategorisinde sınıf öğretmenlerinin bu kriterlere dair bir bilgisi olmadığı görülmektedir. Bu durumun sebebi sınıf öğretmenlerin lisansüstü eğitime ve akademiye dair merakının olmamasından kaynaklı olabilir.

Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemi "Sınıf öğretmenlerinin akademinin (akademisyen ve üniversitelerin) öğretmenlik mesleğine sağladığı faydaları nelerdir?" şeklinde olup toplanan verilerden yola çıkarak kodlamalar yapılmış ve frekans değerleri ile birlikte Tablo 4'de verilmiştir;

Tablo 4. Sınıf öğretmenlerinin akademinin (akademisyen ve üniversitelerin) öğretmenlik mesleğine sağladığı faydaları

Tema	Kategori	Kodlar	F
Akademinin Öğretmenlik Mesleğine Faydaları	Eğitime Olan	Öğretmen Yetiştirmeye Katkı	16
		Eğitimde Donanım ve Nitelik	12
		Teorik Bilgi	9

	Yeni Nesil Öğretmen	4
	Program Geliştirmeye Yardımcı	3
	Kitap Yazmak	2
	Eğitim Çalıştayı	1
Bireye Olan	Statü	2
	Problemlere Çözüm Üreten	2
	Kültürel Gelişim	2
	Maddi	1
Faydasız	Faydası Yoktur	12

*Bazı kodlara birden fazla öğrenci yanıt verdiği için toplam sonuç öğrenci sayısından fazla olabilir.

Tablo 4 incelendiğinde çalışmanın katılımcısı olan sınıf öğretmenlerinin “Akademinin (Akademisyen ve üniversitelerin) öğretmenlik mesleğine sağladığı faydaların neler olduğunu düşünüyorsunuz? Açıklayınız.” sorusuna verdiği cevaplar incelenerek kod, kategori ve tema şeklinde çözümlenmiştir. Elde edilen kodlarla “Eğitime Olan”, “Bireye Olan” ve “Faydasız” olmak üzere üç kategori oluşturulmuş bu kategoriler “Akademinin Öğretmenlik Mesleğine Faydaları” teması altında toplanmıştır. Akademinin Öğretmenlik Mesleğine Faydaları altında bulunan Eğitime Olan kategorisi içerisinde “Öğretmen Yetiştirmeye Katkı” kodu en fazla görüşü alırken “Eğitim Çalıştayı” kodu en az görüşü almıştır. Bireye Olan kategorisi içerisinde “Statü”, “Problemlere Çözüm Üreten” ve “Kültürel Gelişim” kodları en fazla görüşü alırken “Maddi” kodu en az görüşü almıştır. Faydasız kategorisi içerisinde “Faydası Yoktur” şeklinde tek kod bulunmaktadır.

Eğitime Olan kategorisinde bulunan sınıf öğretmeni görüşleri incelendiğinde; sınıf öğretmenlerinin Öğretmen Yetiştirmeye Katkısı (n=16), Eğitimde Donanım ve Niteliğe (n=12) katkısı, Teorik Bilgiye (n=9) Katkısı, Yeni Nesil Öğretmen Yetiştirmeye (n=4) katkısı, Programı Geliştirmeye Yardımcı (n=3) katkısı, kitap yazmak (n=2), Eğitim Çalıştaylarına (n=1) katkısı olduğunu belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı sınıf öğretmenleri görüşleri aşağıdaki gibidir;

S.Ö47: “Mesleğe geçecek öğretmenlere ışık tuttuğumu düşünüyorum.”

S.Ö37: “Mesleğimizle ilgili yenilikleri gelişmeleri yakından takip etmemizi sağlar.”

S.Ö17: “Sahadan uzak teoriler yüklemek.”

S.Ö6: “Yeni nesil öğretmenler için değişen şartlar ve teknolojiye uyumu konusunda fayda sağlıyor.”

S.Ö1: “Yaptıkları araştırmalar ve deneyler sonrasında toplumun uygun kültürüne göre programlar seçmesine yardımcı olur.”

S.Ö10: “Öğretmen yetiştirme ve eğitim çalıştayı alanında destek veriyor”

Bireye Olan kategorisinde bulunan sınıf öğretmeni görüşleri incelendiğinde; sınıf öğretmenlerinin Statü katkısı (n=2), Problemlere Çözüm Üretmeye (n=2) katkısı, Kültürel Gelişime (n=2) katkısı, Maddi (n=1) katkısı olduğunu belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı sınıf öğretmenleri görüşleri aşağıdaki gibidir;

S.Ö4: “Fakültedeki kitapları yazarlar”

S.Ö5: “Statü ve maddi olarak”

S.Ö41: “Kültür gelişimi”

S.Ö10: “Sorunlara yönelik bakış açısı geliştirme”

Faydasız kategorisinde bulunan sınıf öğretmeni görüşleri incelendiğinde; Sınıf Öğretmenlerinin Faydasının olmadığını (n=5) belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı sınıf öğretmenleri görüşleri aşağıdaki gibidir;

S.Ö24: “Yetersiz düşünüyorum.”

S.Ö33: "Pek fayda sağladığını düşünmüyorum."

S.Ö: "Bir faydasını görmedim."

Sınıf öğretmenlerinin akademinin öğretmenlik mesleğine sağladığı faydalara dair görüşlerine bakıldığından eğitime olan kategorisinde sınıf öğretmenlerinin çoğunun öğretmen yetiştirmeye katkısı görüşü üzerinde durulduğu görülmüştür. Bu durumun sebebi üniversitelerin öğretmen yetiştiren kurumlar olması ve bu süreçte akademisyenlerin öğretmen adaylarına rol model olmasından kaynaklı olabilir. Bireye olan kategorisinde sınıf öğretmenlerinin çoğunun statüsel anlamda katkısı görüşü üzerinde durulmuştur. Bu durumun sebebi sınıf öğretmenlerinin kendi aralarında konuşmalarında lisansüstü eğitimi veya akademinin sağladığı avantajlar ve mesleki saygınlığının daha fazla olduğunu düşünmelerinden kaynaklı olabilir. Faydasız kategorisine baktığımızda sınıf öğretmenlerinin çoğunun akademinin öğretmenlik mesleğine faydasının olmadığı görüşü üzerinde durulmuştur. Bu durumun sebebi akademinin daha çok YÖK'ü ilgilendirmesinden ve akademiye yapılan çalışmaların ve alınan kararların belgeler üzerinden kalarak uygulanmadığını düşündüklerinden kaynaklı olabilir.

Dördüncü Alt probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt problemi "Sınıf öğretmenlerinin öğretmenlik mesleği ile akademisyenlik mesleği arasındaki bağ/ ilişki hakkında düşünceleri nelerdir" şeklinde olup toplanan verilerden yola çıkarak kodlamalar yapılmış ve frekans değerleri ile birlikte Tablo 5'te verilmiştir;

Tablo 5. Sınıf öğretmenlerinin öğretmenlik mesleği ile akademisyenlik mesleği arasındaki bağ/ ilişki hakkında düşünceleri

Tema	Kategori	Kodlar	f
Öğretmenlik- Akademisyenlik Arası Bağ/İlişki	Eğitimsel Bağ	Eğitim Odaklı	13
		Teori İnsanı	13
		Saha İnsanı	12
		Öğrenci Kitle Farkı	10
		Birbirini Tamamlayan Unsur	9
		Araştırma Odaklı	7
		Uzmanlık Bilgisi	4
		Bilgiyi Paylaşma	3
		İlk Basamak	2
		Rol Model	2
	Sorumluluk Farkı	2	
	Sosyal Bağ	Statüsel Fark	3
		İşbirliğine Dayalı	3
	Bağ Yok	Bağ Yoktur	3

*Bazı kodlara birden fazla öğrenci yanıt verdiği için toplam sonuç öğrenci sayısından fazla olabilir.

Tablo 5 incelendiğinde çalışmanın katılımcısı olan sınıf öğretmenlerinin "Öğretmenlik ile akademisyenlik mesleği arasındaki bağ/ilişki hakkında düşünceleriniz nelerdir?" sorusuna verdiği cevaplar incelenerek kod, kategori ve tema şeklinde çözümlenmiştir. Elde edilen kodlarla "Eğitimsel Bağ", "Sosyal Bağ" ve "Bağ Yok" olmak üzere üç kategori oluşturulmuş bu kategoriler "Öğretmenlik-Akademisyenlik Arası Bağ/İlişki" teması altında toplanmıştır. Öğretmenlik-Akademisyenlik Arası Bağ/İlişki altında bulunan Eğitimsel Bağ kategorisi içerisinde "Eğitim Odaklı" ve "Teori İnsanı" kodları en fazla görüşü alırken "İlk Basamak", "Rol Model" ve "Sorumluluk Farkı" kodları en az görüşü almıştır. Sosyal Bağ kategorisi içerisinde yer alan "Statüsel Fark" ve "İşbirliğine Dayalı" kodları eşit sayıda görüş almıştır. Bağ Yok kategorisi içerisinde "Bağ Yoktur" şeklinde tek kod bulunmaktadır.

Eğitimsel Bağ kategorisinde bulunan sınıf öğretmeni görüşleri incelendiğinde; sınıf öğretmenlerinin Eğitim Odaklı (n=13) olduğunu, akademisyenlerin Teori İnsanı (n=13) olduğunu, öğretmenlerin Saha İnsanı (n=12) olduğunu, aralarında Öğrenci Kitle Farkı (n=10) olduğunu, akademisyenlerin Araştırma Odaklı (n=9) olduğunu, Uzmanlık bilgisi (n=4) olduğunu, Bilgiyi Paylaşma

(n=3) konusunda benzer olduklarını, İlk Basamak (n=2) olduğunu, Rol Model (n=2) olduğunu, Sorumluluk Farklarının (n=2) olduğunu belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı sınıf öğretmenleri görüşleri aşağıdaki gibidir;

S.Ö18: "Ortak alan Eğitimidir."

S.Ö29: "Öğretmenlik yüz yüze yapılırken, akademi üyeleri daha çok masa başında hayat geçirir."

S.Ö13: "Öğretmen öğrencilere eğitim verir, akademisyen eğitici yetiştirir."

S.Ö28: "Bilişsel yaklaşımlar ve psikolojik yaklaşımlar enstitülerde daha çok araştırılır."

S.Ö1: "Akademisyenler belirli bir alanda daha uzmanlardır."

S.Ö14: "Öğretmen bulunduğu meslek grubundaki bilgileri öğrencilere hem aktarır hem de onlara örnek kişi yani rol model olur."

S.Ö16: "Öğretmenlerin sorumluluklarının daha fazla olduğunu düşünüyorum."

Sosyal Bağ kategorisinde bulunan sınıf öğretmeni görüşleri incelendiğinde; sınıf öğretmenlerinin Statüsel Fark (n=3) olduğunu, İşbirliğine Dayalı (n=3) bir bağ olduğunu belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı sınıf öğretmenleri görüşleri aşağıdaki gibidir;

S.Ö5: "Öğretmenler daha düşük statüde görülebilir"

S.Ö45: "Daha sıkı bir ilişki olması gerekir"

Bağ Yok kategorisinde bulunan sınıf öğretmeni görüşleri incelendiğinde; Sınıf Öğretmenlerinin herhangi bir Bağın olmadığını (n=3) belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı sınıf öğretmenleri görüşleri aşağıdaki gibidir;

S.Ö36: "Çok bir bağın olduğunu düşünmüyorum."

Sınıf öğretmenlerinin öğretmenlik mesleği ile akademisyenlik mesleği arasındaki bağ/ilişki hakkındaki düşüncelerine bakıldığında eğitimsel bağ kategorisinde sınıf öğretmenlerinin çoğunun eğitim odaklı olması ve akademisyenlerin teori insanı olduğu üzerinde durulduğu görülmüştür. Bu durumun sebebi öğretmenlik mesleği ve akademi ikilisinin en önemli paydasının eğitim olduğunda kaynaklı olabilir. Akademisyenlerin teori insanları olarak görülmesinin sebebi ise sınıf öğretmenlerinin alanlarının daha fazla olmasından, pratiğe dökme açısından daha çok alana sahip olmalarından kaynaklı olabilir. Sosyal bağ kategorisine baktığımızda sınıf öğretmenlerinin çoğunun statüsel fark ve işbirliğine dayalı görüşleri üzerinde durulduğu görülmüştür. Bu durumun sebebi toplumun öğretmenliğin mesleki saygınlıklarını yok sayması, öğretmenlerin değersizleştirmelerinden kaynaklı olabilir. İşbirliğine dayalı olmasının sebebi ise üniversitelerin aslında öğretmenlerin yetiştiği yer, eğitimin programlandığı yer olarak görülmesinden, MEB'in ve YÖK'ün işbirliği içerisinde olmasından kaynaklı olabilir. Bağ yoktur kategorisine bakıldığında sınıf öğretmenlerinin çoğunun öğretmenlik mesleği ile akademisyenlik mesleği arasında bir bağın olmadığı görüşü üzerinde durulduğu görülmüştür. Bu durumun sebebi ise sınıf öğretmenlerinin öğretmenlik mesleği ile akademisyenlik mesleğinin tamamen birbirinden ayrı şeyler olduğunu düşünmelerinden kaynaklı olabilir.

Beşinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın beşinci alt problemi "Sınıf öğretmenlerinin akademik kariyere yönelme/yönelmeme sebepleri nelerdir?" şeklinde olup toplanan verilerden yola çıkarak kodlamalar yapılmış ve frekans değerleri ile birlikte Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Sınıf öğretmenlerinin akademik kariyere yönelme/yönelmeme sebepleri

Tema	Kategori	Kodlar	F
Akademik Kariyere Yönelme/Yönelmeme Sebepleri	Öğretmenliği Seçme Sebepleri	Akademik İlgilinin Olmaması	10
		Süreçte Torpilin Etkisi	8
		Kadronun Alınma Zorluğu	7

	Zorlu Süreç	7
	YDS/ALES Sınavı	5
	Ekonomik Sorun	5
	Öğretmenliği Sevmek	4
	Çocuğa Olan Sevgi	3
	Yaşam Şartları	3
	Ulaşım sorunu	2
	Başarısız Olma Duygusu	1
	Akademisyen Tavrı	1
Akademiye Seçecek Sebepler	Alanda Uzmanlaşmak	6
	Bilimi ve Araştırmayı Sevmek	5
	Kariyer Odaklı	4
	Uzman Öğretmenlik Sınavından Muaf	2
	Müdürlük Sınavı İçin Ekstra Puan	2

*Bazı kodlara birden fazla öğrenci yanıt verdiği için toplam sonuç öğrenci sayısından fazla olabilir.

Tablo 6 incelendiğinde çalışmanın katılımcısı olan sınıf öğretmenlerinin “Akademik kariyere yönelme/yönelmeme sebepleriniz nelerdir? Açıklayınız.” sorusuna verdiği cevaplar incelenerek kod, kategori ve tema şeklinde çözümlenmiştir. Elde edilen kodlarla “Öğretmenliği Seçme Sebepleri” ve “Akademiye Seçecek Sebepler” olmak üzere iki kategori oluşturulmuş bu kategoriler “Akademik Kariyere Yönelme/Yönelmeme Sebepleri” teması altında toplanmıştır. Akademik Kariyere Yönelme/Yönelmeme Sebepleri altında bulunan Öğretmenliği Seçme Sebepleri kategorisi içerisinde “Akademinin İlgi Alanının Olmaması” kodu en fazla görüşü alırken “Başarısız Olma Duygusu” ve “Akademiye Tavrı” kodları en az görüşü almıştır. Akademiye Seçecek Sebepler kategorisi içerisinde yer alan “Alanda Uzmanlaşmak” kodu en fazla görüşü alırken “Uzman Öğretmenlikten Muaf” ve “Müdürlük Sınavı İçin Ekstra Puan” kodları en az görüşü almıştır.

Öğretmenliği Seçme Sebepleri kategorisinde bulunan sınıf öğretmeni görüşleri incelendiğinde; sınıf öğretmenlerinin Akademinin İlgi Alanının Olmamasından (n=10) dolayı, Süreçte Torpilin Etkisinden (n=8) kaynaklı, Kadronun Alınma Zorluğundan (n=7) kaynaklı, akademinin Zorlu Süreç olduğundan (n=7) kaynaklı, YDS/ALES Sınavından başarılı olmadıklarında (n=5) kaynaklı, Ekonomik Zorluklardan (n=5) kaynaklı, Öğretmenliği Sevdiğinden (n=4) kaynaklı, Çocuğa Olan Sevgiden (n=3) kaynaklı, Yaşam Şartlarından (n=3) kaynaklı, Ulaşım Sorunlarından (n=2) kaynaklı, Başarısız Olma Duygusundan (n=1) kaynaklı, Akademiye Tavrından (n=1) kaynaklı olduğunu belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı sınıf öğretmenleri görüşleri aşağıdaki gibidir;

S.Ö27: “Hiç akademi düşüncem olmadı.”

S.Ö11: “Sebeplerin aranmamasıdır.”

S.Ö10. “Akademide kadro almak zor olduğu için yönelmedim.”

S.Ö18: “Yabancı dil sebebinden.”

S.Ö29: “Hayat şartlarım uygun değildi.”

S.Ö7: “Öğretmenlik yapmak daha güzel. Farklı dünyalar, farklı insanlar en önemlisi çocuklarla ilgilenmek onların hayatlarına dokunmak daha güzel”

S.Ö30: “Akademiye Tavrı bende ki çekiciliğini azalttı.”

Akademiye Seçecek Sebepler kategorisinde bulunan sınıf öğretmeni görüşleri incelendiğinde; sınıf öğretmenlerinin Alanda Uzmanlaşmak (n=6) istemelerinden dolayı, Bilimi ve Araştırmayı Sevmelerinden (n=5) dolayı, Kariyer Odaklı bakmalarından (n=4) dolayı, Uzman Öğretmenlik Sınavından Muaf (n=2) olmasından dolayı, Müdürlük Sınavı İçin Ekstra Puan (n=2) verilmesinden dolayı akademiye yöneldiklerini veya yönelebileceklerini belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı sınıf öğretmenleri görüşleri aşağıdaki gibidir;

S.Ö27: “Yönelme niyetim var bunun nedeni mesleki donanımı arttırmak.”

S.Ö26: “Yönelme sebepim ilk olarak müdürlük kadrosu için ek puan vermesi.”

S.Ö11: “Sebep liyakatin aranmamasıdır.”

S.Ö28: “Felsefe ve bilime merakım”

Sınıf öğretmenlerinin akademik kariyere yönelme/yönelmeme sebepleri incelendiğinde öğretmenliği seçme sebepleri kategorisinde sınıf öğretmenlerinin çoğunun akademinin ilgi alanının olmaması görüşü üzerinde durulduğu görülmüştür. Bu durumun sebebi sınıf öğretmenlerinin bilimsel araştırma yapmayı ve yazmayı sevmemesinden veya sınıf öğretmenliğini ve çocukları sevmesinden kaynaklı olabilir. Akademiyi seçecek sebepler kategorisini incelediğimizde sınıf öğretmenlerinin çoğunun alanda uzmanlaşmak görüşünün üzerinde durulduğu görülmüştür. Bu durumun sebebi sınıf öğretmenlerinin kendi alanlarında daha yetkin hale gelmek ve alanlarına katkı sağlamak istemlerinden kaynaklı olabilir.

Altıncı Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın altıncı alt problemi “Sınıf öğretmenlerinin akademinin meslek yapısı ile öğretmenlik meslek yapısı arasında benzerlik veya farklılıklarına dair görüşleri nelerdir?” şeklinde olup toplanan verilerden yola çıkarak kodlamalar yapılmış ve frekans değerleri ile birlikte Tablo 7’de verilmiştir;

Tablo 7. Sınıf öğretmenlerinin akademinin meslek yapısı ile öğretmenlik meslek yapısı arasında benzerlik veya farklılıklarına dair görüşleri

Tema	Kategori	Kodlar	F
Akademik meslek yapısı ile Öğretmenlik meslek yapısı arasındaki ilişkisi	Benzerlikler	Eğitim Odaklı	17
		Birey Yetiştirme	7
		Öğretmeye Yönelik	4
		Kariyer Basamaklı	1
	Farklılıklar	Uygulama Ağırlıklı	10
		Teorik Ağırlıklı	10
		Eğitim Alanı	10
		Yapı Farklılığı	9
		İşleyiş Farklılığı	7
		Bir Alana Odaklanma	6
		Araştırma İnceleme	5
		Öğretmeyi Öğretmek	3
		Resmi/Samimi Ortam	2
		Liyakat/Nepotizm	1
Mesai Kavramı	1		
Fikir Sahibi Olmayan	Fikir Sahibi Değilim	2	

*Bazı kodlara birden fazla öğrenci yanıt verdiği için toplam sonuç öğrenci sayısından fazla olabilir.

Tablo 7 incelendiğinde çalışmanın katılımcısı olan sınıf öğretmenlerinin “Akademinin meslek yapısı ile öğretmenliğin meslek yapısı arasında benzerlik ve farklılıkların neler olduğunu düşünüyorsunuz?” sorusuna verdiği cevaplar incelenerek kod, kategori ve tema şeklinde çözümlenmiştir. Elde edilen kodlarla “Benzerlikler”, “Farklılıklar” ve “Fikir Sahibi Olmayan” olmak üzere üç kategori oluşturulmuş bu kategoriler “Akademik meslek yapısı ile Öğretmenlik meslek yapısı arasındaki ilişkisi” teması altında toplanmıştır. Akademik meslek yapısı ile Öğretmenlik meslek yapısı arasındaki ilişkisi altında Benzerlikler kategorisi içerisinde “Eğitim Odaklı” kodu en fazla görüşü alırken “Kariyer Basamaklı” kodu en az görüşü almıştır. Farklılıklar kategorisi içerisinde yer alan “Uygulama Ağırlıklı”, “Teorik Ağırlıklı” ve “Eğitim Alanı” kodları en fazla görüşü alırken “Liyakat/Nepotizm” ve “Mesai Kavramı” kodları en az görüşü almıştır. Fikir Sahibi Olmayan kategorisi içerisinde “Fikir Sahibi Değilim” şeklinde tek kod bulunmaktadır.

Benzerlikle kategorisinde bulunan sınıf öğretmeni görüşleri incelendiğinde; sınıf öğretmenlerinin ikisinin de Eğitim Odaklı (n=17) olduğunu, ikisinin de amacının Birey Yetiştirmek (n=7) olduğunu, ikisinin Öğretmeye Yönelik (n=4) olduğunu, ikisinin de Kariyer Basamaklı Olduğunu (n=1) belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı sınıf öğretmenleri görüşleri aşağıdaki gibidir;

S.Ö8: "İki meslek grubu da eğitim öğretimin temelidir."

S.Ö38: "Temelde her ikisinin de ya malzemesi ya da ürünün hedef kitlesi insandır."

S.Ö10: "Akademik meslek yapısı ile öğretmenlik meslek yapısının temel benzerliği eğitim ve öğretim yapmaktır."

S.Ö37: "Her ikisinde de kariyer basamakları ve ünvanlar var"

Farklılıklar kategorisinde bulunan sınıf öğretmeni görüşleri incelendiğinde; sınıf öğretmenlerinin öğretmenliğin Uygulama Ağırlıklı (n=10) olduğunu, akademisyenliğin Teorik Ağırlıklı (n=10) olduğunu, ikisinin Eğitim Alanının farklı (n=10) olduğunu, ikisinin Yapı Farklılığı (n=9) olduğu, ikisinin İşleyiş Farklılığı (n=7) olduğunu, akademisyenliğin Bir Alana Odaklanma (n=6) olduğunu, akademisyenlerin işinin Araştırma İnceleme (n=5) olduğunu, akademisyenlerin işinin Öğretmeyi Öğretmek (n=3) olduğunu, Resmi/Samimi Ortam farklılık (n=2) olduğunu, akademiye Liyakat/Nepotizm (n=1) olduğunu, Mesai Kavramında farklılıklar (n=1) olduğunu belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı sınıf öğretmenleri görüşleri aşağıdaki gibidir;

S.Ö27: "Akademisyen bilgiye ulaşmak ister. Öğretmen ise bilgiyi vermek ister."

S.Ö23: "Akademik meslek yapısında alt-üst ilişkisi var. Öğretmenlik mesleğinde tecrübe var"

S.Ö10: "Akademi sürekli araştırmayı amaçlar. Akademiye çalışma şekli serbestken öğretmenlikte belirli bir mesai mevcuttur.."

S.Ö41: "Resmi,samimi"

Fikir Sahibi Olmayan kategorisinde bulunan sınıf öğretmeni görüşleri incelendiğinde; Sınıf Öğretmenlerinin konu ile ilgili Fikir Sahibi Olmadığını (n=2) belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı sınıf öğretmenleri görüşleri aşağıdaki gibidir;

S.Ö35: "Fikrim yok"

Akademinin ve öğretmenlik meslek yapısı arasındaki benzerlik veya farklılıklarına dair görüşlere bakıldığında benzerlikler kategorisinde sınıf öğretmenlerinin çoğunun eğitim odaklı yapısı olduğu görüşü üzerinde durulduğu görülmüştür. Bu durumun sebebi öğretmenlik mesleğinin ana yapısı ile akademisyenlik mesleğinin yapısı bireyler yetiştirmek/educating olarak görülmesinden kaynaklı olabilir. Farklılıklar kategorisi incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin çoğunun uygulama ağırlıklı, teori ağırlıklı ve eğitim alanı görüşleri üzerinde durulduğu görülmüştür. Bu durumun sebebi akademisyenlik mesleğinin yapısında bilimsel çalışma yapmak, öğretmenliğin yapısında öğretmek ve eğitim vermek olması düşüncesinden kaynaklı olabilir. Eğitim alanının farklı olmasının sebebi ise bu iki grup mesleğin öğrencilerinin yaş olarak, eğitim alanının yapısı veya hiyerarşisinden farklılıklardan kaynaklı olabilir. Fikir sahibi olmayan kategorisi incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin çoğunun fikir sahibi değilim görüşü üzerinde durulduğu görülmüştür. Bu durumun sebebi öğretmenlerin yaş ilerledikçe sınıf öğretmenlerinin yaş anlamında ilerlemesinden sonra yapı veya işleyiş gibi durumlarla pek de ilgilenmediğinden kaynaklı olabilir.

Yedinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın yedinci alt problemi "Sınıf öğretmenlerinin akademiye, akademisyene ve akademik sürece dair genel düşünceleri nelerdir?" şeklinde olup toplanan verilerden yola çıkarak kodlamalar yapılmış ve frekans değerleri ile birlikte Tablo 8'de verilmiştir:

Tablo 8. Sınıf öğretmenlerinin akademiye, akademisyene ve akademik sürece dair genel düşünceleri

Tema	Kategori	Kodlar	f
Akademiye Dair Genel Düşünceler	Olumlu	Başarı Odaklı	7
		Eğitim ve Mesleklerin Olmazsa Olmazı	3
	Olumsuz	Torpilim/Nepotizmin Olması	15
		Ünvan Süreci	3
		Güvensizlik	3
		Ego Esiri	2
		Tozlu Bilgi Taşıyan	1
		Layıkıyla İş Yapılmalı	9
		Çözümlerin Teoride kalmaması	7
		Akademisyen-Öğretmen Bağı	4
		Uluslar arası Seviyeye Ulaşmak	3
		Kolaylık Sağlanmalı	3
	Yapıcı	Çözüm Odaklı	3
		Alışılmıyın Dışına Çıkılmalı	2
		Deneyimin Olması Gerekli	2
		Her Alanda Akademik Eğitim	2
		Öğrenci Kalitesi Arttırılmalı	2
		Zorlaştırılması Gerekir	2
		Hakları Arttırılmalı	1
		Fikir Sahibi Olmayan	Fikrim Yok

*Bazı kodlara birden fazla öğrenci yanıt verdiği için toplam sonuç öğrenci sayısından fazla olabilir.

Tablo 8 incelendiğinde çalışmanın katılımcısı olan sınıf öğretmenlerinin “Akademiye, akademisyene ve akademik sürece dair genel düşünceleriniz nelerdir?” sorusuna verdiği cevaplar incelenerek kod, kategori ve tema şeklinde çözümlenmiştir. Elde edilen kodlarla “Olumlu”, “Olumsuz”, “Yapıcı” ve “Fikir Sahibi Olmayan” olmak üzere dört kategori oluşturulmuş bu kategoriler “Akademiye Dair Genel Düşünceler” teması altında toplanmıştır. Akademiye Dair Genel Düşünceler altında bulunan Olumlu kategorisi içerisinde “Başarı Odaklı” kodu en fazla görüşü alırken “Eğitim ve Mesleklerin Olmazsa Olmazı” kodu en az görüşü almıştır. Olumsuz kategorisi içerisinde “Torpilin/Nepotizmin Olması” kodu en fazla görüşü alırken “Tozlu Bilgi Taşıyan” kodu en az görüşü almıştır. Yapıcı kategorisi içerisinde “Layıkıyla İş Yapılmalı” kodu en fazla görüşü alırken “Hakları Arttırılmalı” kodu en az görüşü almıştır Fikir Sahibi Olmayan kategorisi içerisinde “Fikrim Yok” şeklinde tek kod bulunmaktadır.

Olumlu kategorisinde bulunan sınıf öğretmeni görüşleri incelendiğinde; sınıf öğretmenlerinin Başarı Odaklı (n=7) olduğunu, Eğitim ve Mesleklerin Olmazsa Olmazı (n=3) olduğunu belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı sınıf öğretmenleri görüşleri aşağıdaki gibidir;

S.Ö8: “Sınav başarısı değil alan başarısı önemli.”

S.Ö6: “Eğitim ve mesleklerin olmazsa olmazıdır.”

Olumsuz kategorisinde bulunan sınıf öğretmeni görüşleri incelendiğinde; sınıf öğretmenlerinin Torpilim/Nepotizmin (n=15) olduğunu, Ünvan Süreci (n=3) olduğunu, Güvensizlik (n=3) duyduğunu, Akademisyenlerin Ego Esiri (n=2) olduğunu, Akademinin ve Akademisyenlerin Tozlu Bilgiler Taşıdığını (n=1) belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı sınıf öğretmenleri görüşleri aşağıdaki gibidir;

S.Ö27: “Son dönemlerde akademiye ve akademisyene dair güven kalmadı sebebi ise dürüst ve liyakatli insanlar azaldı.”

S.Ö9: “Ünvan süreci olarak görüyorum.”

S.Ö35: “Akademiye ve akademisyenlere yönelik güvenim yok.”

S.Ö37: "Günceli asla takip etmeyen, tozlu bilgi taşıyan kişiler"

S.Ö21: "ego esiri olan kişiler"

Yapıcı kategorisinde bulunan sınıf öğretmeni görüşleri incelendiğinde; sınıf öğretmenlerinin Layıkıyla İş Yapılması (n=9) gerektiğinin, Çözümlerin Teoride Kalmaması (n=7) gerektiğinin, Akademisyen-Öğretmen Bağı (n=4) olması gerektiğini, Uluslararası Seviyeye Ulaşmak (n=3) için gerektiğini, Akademik eğitim için Kolaylık Sağlanması (n=3) gerektiğini, Çözüm Odaklı (n=3) olması gerektiğini, Alışılmışın Dışına Çıkmak (n=2) gerektiğini, Deneyimin Olması (n=2) gerektiğinin, Her Alanda Akademik Eğitimin Olması (n=2) gerektiğini, Öğrenci Kalitesinin Arttırılması (n=2) gerektiğini, Akademik Eğitimin Zorlaştırılması (n=2) gerektiğini, Akademisyenlerin Haklarının Arttırılması (n=1) gerektiğini belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı sınıf öğretmenleri görüşleri aşağıdaki gibidir;

S.Ö35: "İşini hakkıyla yapan akademisyenler ülke becerisine katkı sağlar."

S.Ö9: "akademisyenlerin empati yaparak derslerine girdikleri öğrencilere zorluk çıkarmamalı"

S.Ö2: "Kendi alanında en az 10 yıl çalışmış sahada kendini göstermiş kilerden seçilmeli."

S.Ö37: "daha fazla söz hakları olmalı"

S.Ö21: "Türkiye toplumunun çeşitliliğine bizzat şahit olup daha esnek ve uygulanabilir bir program hazırlanmalıdır"

S.Ö33: "Akademik süreç zorlaştırılmalı"

Fikir Sahibi Olmayan kategorisinde bulunan sınıf öğretmeni görüşleri incelendiğinde; Sınıf Öğretmenlerinin (n=4) konu ile ilgili Fikrim Yok şeklinde belirtmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda bazı sınıf öğretmenleri görüşleri aşağıdaki gibidir;

S.Ö15: "Bu konuda bilgi sahibi değilim."

Sınıf öğretmenlerinin akademiye, akademisyene ve akademik sürece dair genel düşüncelerine bakıldığında olumlu kategorisinde sınıf öğretmenlerinin çoğunun başarı odaklı olduğu görüşü üzerinde durulduğu görülmüştür. Bu durumun sebebi akademinin sadece sınav başarılarında ziyade diğer alanları da baz aldığından kaynaklı olabilir. Olumsuz kategorisine bakıldığında sınıf öğretmenlerinin çoğunun akademinin içerisinde torpilin/nepotizmin olması görüşü üzerinde durulduğu görülmüştür. Bu durumun sebebi öğretmenlerin süreç içerisinde bizzat kendisinin bu tür durumlarla karşılaşmasından veya sosyal mecralarda, haber kaynaklarında buna benzer olaylarla karşılaşmalarından kaynaklı olabilir. Yapıcı kategorisi incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin çoğunun layıkıyla iş yapılmalı önerisi üzerinde durulduğu görülmüştür. Bu durumun sebebi akademisyenlerin öğretmenlerin gözünde eğitim alanı ve öğretmen yetiştirme konusunda en önemli faktörlerden birisi olduğu ve ülkenin kalkınması konusunda önemli rol alması gerektiği düşüncesinden kaynaklı olabilir. Fikir sahibi olmayan kategorisine bakıldığında sınıf öğretmenlerinin çoğunun fikrim yok görüşü üzerinde durulduğu görülmüştür. Bu durumun sebebi öğretmenlerin ataması olduktan sonra akademiye dair görüş geliştirmediklerden kaynaklı olabilir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerine yöneltilen birinci alt problem "Sınıf öğretmenlerinin akademik ünvanlara karşı farkındalıkları ve bu mesleğin statüsü hakkındaki düşünceleri nelerdir?" şeklinde olup elde edilen sonuçlar doğrultusunda sınıf öğretmenlerinin çoğunda "Profesör, Doçent Dr. Araştırma Görevlisi ve Mesleki Saygınlıkları Yüksek" görüşlerinin fazla olduğu görülmektedir. Yardımcı Doçent ve Okutman ünvanlarının kaldırılmasına rağmen frekans değerinin bu kadar yüksek çıkması dikkat çekmektedir. İnel Ekici, Ekici ve Can (2020) öğretmen adayları ile yaptığı çalışmada öğretmen adalarının akademik eğitime ve akademiye dair bilgilerinin yeterli olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bir araştırmacı olarak bu çalışmada da sınıf öğretmenlerinin akademik ünvanlara yönelik bilgilerinin yeterli ve güncel olmadığı sonucuna varılmıştır. Bunun sebebi Sınıf öğretmenlerinin atamalarından sonra lisansüstü eğitimi düşünmemesi, uzun yıllar milli eğitimde görev yapması ve herhangi bir

akademik veya lisansüstü eğitimlere katılarak akademik ortamlarda bulunmamasından kaynaklı olabilir.

Sınıf öğretmenlerine yöneltilen ikinci alt problem “Sınıf öğretmenlerinin akademik ünvanlar arasındaki geçişlere dair bilgileri nelerdir?” şeklinde olup elde edilen sonuçlar doğrultusunda, sınıf öğretmenlerinin çoğunda “tez yazmak, makale yazmak, mesleki kıdem, torpil ve fikir sahibi değilim” görüşlerinin fazla olduğu görülmektedir. Şahin, Demir ve Arcagök (2015) de yaptıkları çalışmada öğretmen adayları lisansüstü eğitim için gereken kriterleri yabancı dil öğrenme, sınavlara giriş ve bilimsel araştırma yapmak şeklinde 3 ana alana ayırmış, lisansüstü eğitim ile akademisyen olmayı da birlikte ele aldığı sonucunu elde etmiştir. Bir araştırmacı olarak bu çalışmada sınıf öğretmenlerinin akademik ünvanlar arası geçişlerde tez yazmak, bilimsel araştırma yapmak gibi genel bilgilere sahip, geçişlerde torpilin etkisi, meslekte geçirilen süre ya da herhangi bir fikir sahibi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun sebebi olarak sınıf öğretmenlerinin genel ifadeler olan tez, makale, araştırma gibi genel bilgilerin eğitim ortamında sıkça bahsi geçmesi, gençlerin asistan yaşlıların profesör olması gibi düşüncelerinden, gündeme gelen torpil olayları ya da öncesinden yaşadığı başka bir adam kayırmacılıktan kaynaklı olabilir. Sınıf öğretmenlerinin fikir sahibi olmamalarının sebebi ise akademiye dair ilginin olmaması veya akademiye herhangi bir beklentisinin olmamasından kaynaklı olabilir.

Sınıf öğretmenlerine yöneltilen üçüncü alt problem “Sınıf öğretmenlerinin akademinin (akademisyen ve üniversitelerin) öğretmenlik mesleğine sağladığı faydalar nelerdir?” şeklinde olup elde edilen sonuçlar doğrultusunda, sınıf öğretmenlerinin çoğunda “öğretmen yetiştirmeye katkı, eğitimde donanım ve nitelik, statü ve faydası yoktur görüşlerinin fazla olduğu görülmektedir. Aktan (2020) öğretmenler ile yaptığı çalışmaya göre lisansüstü eğitimin sağladığı katkılara kısmen bakılmış buna göre yapılan araştırmada öğretmenlere; kişisel gelişim, ek ders ücretine kısmen yansıma veya mesleki yenilenme gibi katkılarının bulunmasının yanında bunların yetersiz olduğu sonucuna da ulaşılmıştır. Bir araştırmacı olarak bu çalışmada da bazı sınıf öğretmenlerine göre akademinin öğretmenlik mesleğine; öğretmen yetiştirmeye katkı, eğitimde donanım ve nitelik, eğitim kaynaklarının oluşturulması gibi faydası olduğu düşünülürken bazı sınıf öğretmenleri tarafından akademinin öğretmenlik mesleğine faydası olmadığı düşünülmektedir. Bu durumun sebebi ise üniversitelerde eğitim fakültelerinin öğretmen yetiştiren kurum olmasından, akademisyenlerin eğitim üzerine yaptığı bilimsel çalışmalardan, akademiye olan güvensizlik ve yapılan çalışmaların teoride kalarak uygulamaya dökülmediği düşüncelerinden kaynaklı olabilir.

Sınıf öğretmenlerine yöneltilen dördüncü alt problem “Sınıf öğretmenlerinin öğretmenlik mesleği ile akademisyenlik mesleği arasındaki bağ/ ilişki hakkında düşünceleri nelerdir?” şeklinde olup elde edilen sonuçlar doğrultusunda sınıf öğretmenlerinin çoğunda “Eğitim odaklı, teori insanı, saha insanı, statüsel fark ve bağ yoktur” görüşlerinin fazla olduğu görülmektedir. İnel Ekici, Ekici ve Can (2020) yaptıkları araştırmasında lisans eğitiminin öğretmenlik mesleği için yeterli olduğunu, lisansüstü eğitimin ise öğretmenlik mesleği için gereksiz olduğuna dair görüşlere varılmıştır. Bununla birlikte öğretmen adaylarının lisansüstü eğitime dair düşünceleri olumsuz olduğu sonucuna varılmış bunun sebebi ise öğretmen adaylarının lisansüstü eğitime dair yeterince bilinçli olmadığından kaynaklandığı görülmüştür. Bir araştırmacı olarak bu çalışmada sınıf öğretmenlerinin lisansüstü eğitimin ve akademinin öğretmenlik mesleğiyle arasındaki ortak bağın eğitim odaklı olmasıyla, akademinin teori ağırlıklı, öğretmenlik mesleğinin ise uygulama ağırlıklı olması ortak olmayan farklı bağların olduğu görüşlerine rastlanırken, bazı sınıf öğretmenlerine göre ise iki meslek arasında hiçbir bağın olmadığı görüşüne rastlanmaktadır. Bu durumun sebebi ise iki meslek grubunda da sınıf öğretmenlerinin gözünde akademisyenlerin tek görevinin bilimsel çalışmalar yapmak, kitap yazmak, masa başı iş olarak görülmesi, öğretmenlik mesleğinden yapı olarak eğitim olarak, kitle olarak tamamen farklı görülmesinden kaynaklı olabilir.

Araştırmanın beşinci alt problemi “Sınıf öğretmenlerinin akademik kariyere yönelme/yönelmeme sebepleri nelerdir?” şeklinde olup elde edilen sonuçlar doğrultusunda sınıf öğretmenlerinin çoğunda “akademiyenin ilgi alanının olmaması, süreçte torpilin etkisi, alanda uzmanlaşmak, bilimi ve araştırmayı sevmek” görüşlerinin fazla olduğu görülmektedir. Çelenk ve Bayar (2019) yaptıkları araştırmaya göre sınıf öğretmenlerinin lisansüstü eğitime yönelme sebepleri arasında ilgi alanının olmamasından kaynaklı değil daha çok maliyetten kaynaklı olduğu sonucuna varılmıştır. Kiral ve Altun (2015)’te yaptığı çalışmada ise sınıf öğretmenlerinin akademik kariyere yönelme

sebepleri arasında milli eğitimde çalıştıklarından dolayı yoğun olmaları ve bağlı bulunduğu kurumlardan izin alamamalarından kaynaklı olduğu görülmüştür. Bir araştırmacı olarak bu çalışmada da sınıf öğretmenlerinin akademiye yönelmeme nedenleri arasında bireyin ilgi alanının olmaması, akademik süreçte torpilin etkisinin olduğunu düşüncesi görülürken sınıf öğretmenlerinin bazılarında ise yönelme nedenleri arasında alanda uzmanlaşmak, bilimi ve araştırmayı sevdiğikleri düşüncesi görülmektedir. Bu durumun sebebi sınıf öğretmenlerinin akademik kariyere yönelmemelerinin sebebi bireyin, öğretmenlik mesleğini sevmesi, akademik sürecin içerisinde nepotizmin olması olabilirken yönelmelerinin sebebi ise kendi alanlarında yetkin hale gelmek istemeleri, akademik süreçte bilimsel araştırma ve bilimsel yazma durumların daha yaygın olması ve bireyin bu durumu sevmesinden kaynaklı olabilir.

Araştırmanın altıncı alt problemi “Sınıf öğretmenlerinin akademinin meslek yapısı ile öğretmenlik meslek yapısı arasında benzerlik veya farklılıklarına dair görüşleri nelerdir?” şeklinde olup elde edilen sonuçlar doğrultusunda sınıf öğretmenlerinin çoğunda “eğitim odaklı, uygulama ağırlıklı, teori ağırlıklı, eğitim alanı ve fikir sahibi değilim” görüşlerinin fazla olduğu görülmektedir. Aktan (2020) yaptığı araştırmada öğretmenlerin meslek yapısının daha sıkıcı, monoton ve gelişime açık olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Lisansüstü eğitim ile birlikte akademiye girişin önü açıldığı akademinin meslek yapısının ise öğretmenlik mesleğinden farklı olduğunu, kendini geliştirebilecek ortamın olması, bilime ve araştırmaya yatkın özelliklerle kendilerine sunulacak imkânlardan yararlanma ve ünvan süreci olarak görülmektedir. Bir araştırmacı olarak bu çalışmada sınıf öğretmenleri iki meslek grubunun meslek yapısında ortak olarak eğitim odaklı olması, farklılıkların ise akademinin teorik yapısı olduğu öğretmenliğin ise uygulama ağırlıklı, öğrenci kitlesi farklılığı olduğu görülmektedir. Bazı sınıf öğretmenlerinin ise bu konu hakkında hiçbir fikri olmadığı görülmektedir. Bu durumun sebebi her iki meslek grubunun yapısında da eğitim ve bireyin ana faktör olması, öğretmenlerinin sürekli öğrenciler ile iç içe olması, akademisyenlik mesleğinin temelinde bilimsel araştırmalar olması, sınıf öğretmenlerinin muhatap olduğu yaş grubu ile akademisyenlerin muhatap olduğu yaş grubu farklılığından kaynaklı olabilir. Konu hakkında fikir sahibi olmamasının kaynağı ise yapılan araştırmada katılımcıların yarısından fazlasının kırk yaşından fazla olmasından dolayı akademinin yapısının değiştiğini düşünmesinden veya ilgi alanının olmamasından kaynaklı olabilir.

Araştırmanın yedinci alt problemi “Sınıf öğretmenlerinin akademiye, akademisyene ve akademik sürece dair genel düşünceleri nelerdir” şeklinde olup elde edilen sonuçlar doğrultusunda sınıf öğretmenlerinin çoğunun “başarı odaklı, torpilin/nepotizmin olması, layıkıyla iş yapılmalı ve fikrim yok” görüşlerinin fazla olduğu görülmektedir. Çelenk ve Bayar (2019) yaptıkları araştırmaya göre sınıf öğretmenlerinin akademiye dair direkt olarak bir görüş olarak değil ama yapacak olma sebeplerini dile getirmişlerdir. Yaptıkları bu çalışmada sınıf öğretmenleri; torpil (adam kayırması) olmamalı, özlük hakları arttırılmalı ve teşvikler ile yönlendirilmeli sonucuna ulaşmıştır. Bir araştırmacı olarak bu çalışmada da akademinin başarı odaklı olması gerektiği, içerisinde torpil/nepotizmin olmaması gerektiği, içerisinde layıkıyla iş yapılmalı gibi düşünceler görülmektedir. Bazı sınıf öğretmenleri ise akademiye, sürece ve akademisyene dair düşüncelerinin olmadığı görülmektedir. Bu durumun sebebi sınıf öğretmenlerinin gözünde akademiye ilerlemenin yolu başarıdan geçmesi, süreç içerisinde adam kayırmacılığın olmasından, akademinin zorlu ve meşakkatli bir süreç olmasının ve işleyişinde yapılan işlerin layıkıyla yapılması gerektiği düşüncelerinden kaynaklı olabilir. Sınıf öğretmenlerinin bazılarının akademiye, sürece ve akademisyene dair fikir sahibi olmamalarının sebebi akademik hayattan uzaklaşmaları ve akademi bağının kopmasından kaynaklı olabilir.

Öneriler

Sınıf öğretmenlerinin akademiye ve akademisyene yönelik düşüncelerinin değerlendirildiği bu çalışma sonucunda aşağıdaki öneriler getirilmiştir.

Okullarda sınıf öğretmenlerinin akademik farkındalıklarını arttıracak eğitimler/seminerler düzenlenebilir.

Sınıf öğretmenlerini lisansüstü eğitime yöneltecek daha fazla ayrıcalıklar tanınabilir.

Sınıf öğretmenlerinin akademiye olan olumsuz düşüncelerini yok edecek seminerler düzenlenebilir.

Sınıf öğretmenlerinin akademisyene olan olumsuz düşüncelerini yok edecek, iki meslek grubunun eğitim çatısı altında birleştirmeye yönelik seminerler, akademisyen-öğretmen toplantıları düzenlenebilir.

Akademide eğitim alanında yapılan çalışmaların uygulanabilirliği, sahaya entegrasyonu açısından çalışmalara ağırlık verilebilir.

Eğitim alanında yapılan değişiklikler için öğretmen görüşlerine daha fazla yer verilebilir.

Alanyazın incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin akademiye/akademisyene dair düşüncelerine dair yapılan çalışmaların az olduğu görülmüştür. Bu konuda akademi-okul ilişkisini arttırmak adına daha çok çalışmaya yer verilebilir.

KAYNAKÇA

Aktan O., (2020). Öğretmenlerin kariyer gelişimi açısından lisansüstü eğitimin değerlendirilmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science*, 10(3), 596-607. <https://doi.org/10.5961/jhes.2020.419>

Alhas, A. (2006). Lisansüstü eğitim yapmakta olan Milli Eğitim Bakanlığı öğretmenlerinin lisansüstü eğitime bakış açıları (Ankara ili örneği). Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Avcı, F., & Akdeniz, E. C. (2021). Lisansüstü eğitimlerine devam eden okul öncesi ve sınıf öğretmenlerinin lisansüstü eğitime ilişkin görüşleri, yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 122-141.

Aydın, İ. (2016). Akademik etik. Pegem Akademi.

Balci, A. (1989). Eğitimsel araştırmanın eğitimsel sorunların çözümüne uygulanması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 22(1), 411-420. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000868.

Bayar, A., & Çelenk, M. (2019). Sınıf Öğretmenlerinin Lisansüstü Eğitimine İlişkin Görüşleri. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 225-237.

Bektaş, M. & Pehlivan, N. (2018). Sınıf Öğretmenlerinin "Yüksek Lisans" Kavramına Yönelik Metaforik Algıları. *Sakarya University Journal of Education*, 8 (1), 211-227. DOI: 10.19126/suje.382649

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem A Yayınları

Çekiç, O., Öztürk, H. & Apaydın, S. (2018). Öğretmenlerin Eğitim Araştırmalarına İlişkin Görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 856-879. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/kefad/issue/59094/850543>

Çelikten M., Şanal M. & Yeni Y. (2005). Öğretmenlik Mesleği ve Özellikleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 19(2), 207-237

<https://sozluk.gov.tr/?ara=akademisyen> (çevrimiçi) 10.03.2024

İnel Ekici, D., Ekici, M., & Can, İ. (2020). Fen Bilimleri Öğretmen Adaylarının Lisansüstü Eğitim Hakkındaki Görüşlerinin, Beklentilerinin ve Farkındalıklarının İncelenmesi. *SDU International Journal of Educational Studies*, 7(2), 212-227. <https://doi.org/10.33710/sduijes.676425>

Karakütük, K. (1989). Türkiye'de Lisansüstü Öğretim, Sorunları ve Çözüm Önerileri. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını. Cilt:22, Sayı: 1

Karakütük, K. & Özdemir, Y. (2011). Bilim İnsanı Yetiştirme Projesi (BİYEP) ve Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı'nın (ÖYP) değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 36(161), 26-38.

Karasar, N. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Kavramlar, İlkeler, Teknikler. Nobel Yayınevi.

Karataş, T., Özen, Ş., & Gülnar, E. (2017). Akademisyenlerin Kariyer Basamakları ve Yükseltme Ölçütlerine İlişkin Görüşleri. *Yükseköğretim Dergisi*, 7(2), 82-93.

Kıral, E. & Altun, B. (2015) Expectations of Students in the Educational Administration, Supervision, Planning and Economics Master's Program without Thesis and Their Opinions Regarding the Satisfaction of Their Expectations. *The Anthropologist*, 21 (3) 512-521.

Oğuzkan, F. (1981). *Eğitim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Okan, M. (2021). Akademik Etik ve Akademik Liyakat Hakkında Akademisyen Görüşleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Sevinç, B. (2001). Türkiye'de Lisansüstü Eğitim Uygulamaları, Sorunlar Ve Öneriler. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 34(1), 125-137. DOI:10.1501/Egifak_0000000052

Stake, R. E. (1995). *The Art of Case Study Research*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Şahin, Ç., Demir, M., & Arcagök, S. (2015). Öğretmen adaylarının lisansüstü öğretime yönelik görüşleri. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 11(1), 304-320.

Silverman, D. (2018). *Nitel verileri yorumlama*. (E. Dinç, Çev.). Ankara: Pegem Akademi.

Tezcan, A. M. (2019). Türkiye'nin Toplumsal Dönüşümü ve Akademi. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tüfekçi Akcan, A., Malkoç, S., & Kızıltan, Ö. (2018). Akademisyenlere Göre Akademi Ve Akademik Kültür. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 569-591. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2018.-364780>

Ünal, Ç. & İlter, İ. (2010). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Lisansüstü Eğitime Olan Tutumları (Fırat, Erzincan ve İnönü Üniversitesi Sınıf Öğretmenliği ABD Örneği) . *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 147-164. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisobil/issue/2826/38214>

Varış, F. (1972). Türkiye'de Lisans-Üstü Eğitim: "Pozitif Bilimlerin Temel ve Uygulamalı Alanlarında". Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını. No: 23,1972, s.183

Yılmaz, M. (2007). Sınıf öğretmeni yetiştirmede teknoloji eğitimi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(1), 155-167.

Yılmaz, Ö., & Memişoğlu, S. P. (2019). Yükseköğretim Kurumlarında Akademik Performans Değerlendirmeye İlişkin Akademisyen Görüşleri. *Yükseköğretim Ve Bilim Dergisi*(3), 542-554.

Yin, R. K. (2003). *Case Study Research: Design and Methods*. (3rd ed.). Thousand Oaks: Sage Publications.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Türkçe Dersi Öğretim Programına Yönelik Bir İhtiyaç Analizi A Needs Analysis for the Turkish Course Curriculum

Faysal ÖZDAŞ

Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü
faysalozdas@artuklu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2261-9504

Nihat KAVAN

Öğretmen/Bilim Uzmanı, Millî Eğitim Bakanlığı
nihatkavan@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4872-1002

Öz: Bu araştırmanın amacı Türkçe öğretmenlerinin görüş ve deneyimlerinden hareketle Türkçe dersi öğretim programına yönelik bir ihtiyaç analizi yapmaktır. Araştırmada model olarak nitel araştırma yönteminin olgubilim modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu maksimum örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Çalışma grubunu devlet okullarında görev yapmakta olan 28 Türkçe öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmanın veri toplama aracını dört sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturmaktadır. Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutularak bulgulara sunulmuştur. Araştırmanın bulgularından hareketle elde edilen sonuçlara göre programın güçlü yönlerine vurgu yapan katılımcılar programın öğrenci merkezli olması, dil becerilerinin önemsenmesi, çoklu zekâ kuramına uygun olması, kazanımların açık ve anlaşılır olması ve yapılandırıcı yaklaşıma uygun olmasını ön plana çıkarmışlardır. Programın zayıf yönlerine vurgu yapan katılımcılar programın etkinlikler açısından yetersiz olduğunu, dil bilgisi konularına fazla yer verildiğini, konuların günlük hayatla ilişkilendirilmediğini ve değerlere yeterli düzeyde yer verilmediğini belirtmişlerdir. Programın ihtiyaçları karşılama durumuna yönelik görüşler incelendiğinde programın temel dil becerileri, kapsayıcılık, uygulama ve üst düzey düşünme becerileri ile okuma ve anlama metinleri konularında yetersiz olduğu ifade edilmiştir. Öğretim programı ile Türkçe ders kitapları arasındaki uyuma yönelik sonuçlar incelendiğinde okuma metinlerinin öğrenci seviyesine uygun olmadığı, metinlerin yenilenmediği, öğrencilerin ilgisini çekmediği gibi uyumsuzluklar ön plana çıkmıştır. Katılımcılar yeni geliştirilecek bir Türkçe dersi öğretim programının uygulama odaklı olması, okulların bulunduğu sosyal ve ekonomik çevrenin dikkate alınması, okuduğunu anlamaya ağırlık verilmesi gibi önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Dersi, öğretim programı, Türkçe öğretmenleri, ihtiyaç analizi.

Abstract: The aim of this study is to conduct a needs analysis for the Turkish Curriculum based on the opinions and experiences of Turkish teachers. The phenomenology model of qualitative research method was used as a model in the research. The study group of the research was determined using the maximum sampling method. The study group consisted of 28 Turkish teachers working in public schools. The data collection tool of the study is a semi-structured interview form consisting of four questions. The data obtained were subjected to content analysis and presented in the findings. According to the results obtained from the findings of the research, the participants who emphasized the strengths of the program highlighted that the program is student-centered, language skills are given importance, it is suitable for multiple intelligence theory, the achievements are clear and understandable, and it is suitable for the constructivist approach. The participants who emphasized the weaknesses of the program stated that the program was inadequate in terms of activities, too much emphasis

Geliş Tarihi:22.04.2024

Kabul Tarihi:23.08.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Özdaş, F. & Kavan, N. (2024). Türkçe Dersi Öğretim Programına yönelik bir ihtiyaç analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1126-1140. Doi: 10.33437/ksusbd.1471722

was placed on grammar, the subjects were not associated with daily life and values were not sufficiently included. When the opinions on the needs of the curriculum were examined, it was stated that the curriculum was insufficient in terms of basic language skills, inclusiveness, application and higher-level thinking skills, and reading and comprehension texts. When the results regarding the compatibility between the curriculum and Turkish textbooks are examined, incompatibilities such as the reading texts are not suitable for the level of the students, the texts are not renewed, and they do not attract the attention of the students come to the forefront. Participants suggested that a new Turkish Language Curriculum to be developed should be practice-oriented, take into account the social and economic environment in which schools are located, and focus on reading comprehension.

Keywords: Turkish lesson, curriculum, Turkish teachers, needs analysis.

GİRİŞ

Öğretim programı, eğitim programlarının amaçları doğrultusunda okul içinde veya okul dışında öğrencilere kazandırılmak istenilen bilgi ya da beceriler ilgili uygulanan bütün etkinlikleri kapsamaktadır (Demirel, 2015; Akpınar, 2017). Öğretim programında bütün öğretim kademelerinde programların birbirini tamamlayacak şekilde ilerlemesi ve öğrencilerin her öğretim kademesinde belirlenen beceri ve yetkinlikleri kazanmalarının temel hedef olduğu vurgulanmaktadır (MEB, 2019). Öğretim programı, eğitimin ve ilgili disiplinin çeşitli aşamalardan ve müzakerelerden geçirilerek belirlenen hedeflere ulaşmasını sağlayan bütün paydaşlar için bir rehberdir (Gülden, 2021). Bu tanımlardaki ortak nokta öğretim programının, eğitim programının bir alt kategorisi olduğu, okulda veya okul dışında öğrencilere kazandırılması istenen bilgi, beceri ve yetkinliklere ilişkin, derslerin öğretimiyle ilgili bütün etkinlikleri kapsayan bir süreç olduğudur (Çoban, 2012).

Türkçe dersinin esasları, hedefler/kazanımlar, dersin içeriği ve kullanılacak strateji, yöntem ve teknikleri kapsayan temel kaynak Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan Türkçe dersi öğretim programıdır (Durukan, 2013). Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türk dilinin öğretimi için öğretim programları geliştirilmiş, okuma-yazma seferberlikleri yapılmış, Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuş, Türk Dili Kurultayları düzenlenmiş, Türkçe ve edebiyat öğretmenleri yetiştirmek için okullar açılmıştır. Bu çalışmalar ile Türk diline verilen önem somut biçimde ortaya konulmuştur (Maden, 2017: 408). Türkçe dersi öğretim programları 1924, 1927, 1929, 1938, 1949, 1981 yıllarında davranışçı kuramlar merkeze alınarak geliştirilmiştir. Ancak ilk defa 2005 yılında Türkçe dersi öğretim programı yapılandırmacı yaklaşımı benimsemiş, öğrenciyi bilginin merkezine alan yaparak-yaşayarak öğrenmeyi hedef almıştır. Yapılandırmacı yaklaşım sadece bilginin değil; becerinin de işe koşulması, üst düzey düşünme becerilerinin hayata geçirilmesi olarak ifade edilebilir. 2019 yılında geliştirilen Türkçe dersi öğretim programında ise programın felsefesi korunmuş, kazanım boyutunda sadeleşmeye gidilmiştir. Programda değerler eğitimi önem verilmiş ve öğrencilerin yetkinlik/beceri kazanmaları için ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir (MEB, 2019). Öğretim programı, eğitimin niteliği için hayati bir öneme sahiptir. Öğretim programı olmadan eğitim hakkında yargıya varmak, kanaat belirtmek mümkün görünmemektedir (Null, 2017). Bu kapsamda Türkçe dersi öğretim programının ihtiyaç analizinin yapılması ile öğretim programından üst düzeyde istifade edilmesine imkân sağlanması beklenmektedir.

İhtiyaç; bir amacın gerçekleşebilmesi için gerekli ve yararlı olan konu, olgu veya güçlü istek (Karacaoğlu, 2018: 97) olarak ifade edilebilir. İhtiyaç analizi ise “programla ilgili karar vermek ve ilkeler oluşturmak veya kuramsal gelişim ve kuramsal kaynakların bölüştürülmesi amacıyla belirlenen bir dizi sistematik prosedür” (Küçüktepe, 2014) olarak tanımlanmaktadır. Oliva (2005) ihtiyaç analizi kavramını “mevcut programlarda yer alan boşlukların belirlenen ihtiyaçlar arasından uygun olanlarla doldurularak programın geliştirilmesini sağlayan süreç” olarak tanımlamıştır. Başka bir tanıma göre mevcut durum ile arzu edilen, beklenen durum arasındaki farkları araştırmaya yönelik bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir (Smith ve Ragan, 2005). Eğitimde program tasarısı hazırlanırken ihtiyaçlara göre hedefler belirlenmekte, hedeflere göre içerik oluşturulmakta, hedef ve içeriğe göre öğrenme-öğretme süreci tasarımı yapılmakta ve bu üç ögeye göre de ölçme ve değerlendirme yapılmaktadır. Program geliştirme sürecinde, hedefler, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve ölçme ve değerlendirme öğelerinde yapılması gerekenler eksiksiz olarak ortaya konulmalıdır (Karacaoğlu, 2018: 97).

Demirel’e (2015) göre ihtiyaç analizi kavramı program geliştirme çalışmasında önemli bir yer tutmaktadır. İhtiyaç analizi, eğitim faaliyetlerinin planlanmasında gerekli bilgileri elde etmede kullanılmaktadır. İhtiyaç analizinde, öğrencilerin öğrenme ihtiyaçları dikkate alınarak ihtiyaçlar,

öğrenme amaçlarına dönüştürülmekte, program geliştirme yöntemleri, öğrenme etkinlikleri ve öğretim araç gereçleri gibi unsurların geliştirebilmesinde temel oluşturmaktadır (Koçer, 2013). Alderson (1980) ihtiyaç analizinde dört farklı kategori üzerinde durmaktadır. Bunlar: Öğrencinin merkeze alındığı biçimsel ihtiyaçlar, varsayımsal gelecek ihtiyaçları, gerçek ihtiyaçlar ve istek ihtiyaçları şeklindedir. Hutchinson ve Waters (1987) ise ihtiyaçları, hedef ihtiyaçlar ve öğrenme ihtiyaçları şeklinde bölerek ayrıma gitmişlerdir.

Program tasarımı sürecinde ihtiyaç analizi önemli yer tutmaktadır. İhtiyaç analizinin sonucu, öğrencilerin mevcut yeterlilikleri, gelecekteki ihtiyaçları ve isteklerinin dikkate alınmasının bir sonucu olarak dil, fikir veya beceri öğelerinin gerçekçi bir listesidir (Macalister ve Nation, 2019). Tabataş ve Tabataş'ın program geliştirme modelleri incelendiğinde program geliştirmenin ilk basamağında ihtiyaçların belirlenmesi basamağının yer aldığı görülmektedir (Akpınar, 2017). Programın hazırlanması için bir program ihtiyacının ortaya çıkması gerekir. Bu ihtiyacın karşılanabilmesi için gerçek ihtiyacın saptanması gereklidir. İhtiyaç saptaması çalışmalarında toplum, birey ve konu alanı ile ilgili ihtiyaçların dikkate alınması gerekir (Karacaoğlu, 2018: 97). İhtiyaç analizi, özellikle dil öğeleri için derslerin içeriğinin belirlenmesinde önemli bir rol oynayabilir. Dil hedeflerini belirlemek için ihtiyaç analizini kullanmanın yanı sıra dersin fikir içeriğinin temelini belirlemek de faydalıdır (Macalister ve Nation, 2019).

Türkçe dersi öğretim programını inceleyen çok sayıda çalışma vardır. Bu çalışmalarda öğretmenlerin program değerlendirme, programla ilgili algıları ve ders kitaplarıyla ilgili görüşlerinin ele alındığı tespit edilmiştir (Avcı, 2018; Bıçak ve Alver, 2018; Deniz, Tarakçı ve Karagöl, 2019; Direkçi, Akbulut ve Şimşek, 2019; Şahin, 2019; Esemem, 2020; İmrol, vd., 2021; Avcı ve Tepeli, 2022; Banaz, 2024). Ancak Türkçe dersi öğretim programının ihtiyaç analizi ile ilgili bir çalışma yapılmasının eğitim paydaşlarına ve program geliştirme çalışmalarına kaynaklık edeceği düşünülmektedir. Bu amaçla Türkçe dersi öğretim programına yönelik ihtiyaç analizi çalışmaları önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, 2018 yılında geliştirilen Türkçe dersi öğretim programının ihtiyaç analizini yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın güçlü ve zayıf yönlerine yönelik görüşleri nelerdir?
2. Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın ihtiyaçları karşılama durumuna yönelik görüşleri nelerdir?
3. Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı ile Türkçe ders kitapları arasındaki uyuma yönelik görüşleri nelerdir?
4. Türkçe öğretmenlerinin yeni bir Türkçe dersi öğretim programının geliştirilmesi ile ilgili önerileri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Türkçe dersi öğretim programına yönelik bir ihtiyaç analizi yapılmasının amaçlandığı bu çalışmada nitel araştırma yönteminin olgubilim modeli kullanılmıştır. Olgubilim modelinde olaylar, durumlar, kavramlar ve algılarla ilgili derinlemesine bilgi elde etmek amaçlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Olgubilim modelinde bireylerin bir konu hakkındaki deneyimleri derinlemesine incelenmeye çalışılmaktadır (Johnson, 2000; Smith ve Eatough, 2007). Türkçe dersi öğretim programına yönelik bir ihtiyaç analizi yapılması ile ilgili Türkçe öğretmenlerinin görüş ve deneyimlerinin derinlemesine incelenmesi amaçlandığı için bu çalışmada olgubilim modeli seçilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Mardin İl Millî Eğitim Müdürlüğüne bağlı ortaokullarda görev yapmakta olan 28 Türkçe öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem yöntemi olarak maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışma grubunu oluşturacak Türkçe öğretmenlerinin belirlenmesinde cinsiyet, mezuniyet durumu, hizmet yılı, en çok görev yapılan yerleşim yeri ve öğretim programı gelişmelerinin takip edildiği kaynak değişkenleri çeşitlilik kaynağı olarak ele

alınmıştır. Bu şekilde çalışma grubunun çeşitliliği sağlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan Türkçe öğretmenlerine ilişkin veriler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma grubuna ilişkin demografik veriler

Öğretmen	Cinsiyet	Mezuniyet Durumu	Hizmet Yılı	En Çok Görev Yapılan Yerleşim Yeri	Öğretim Programı Gelişmelerin Takip Edildiği Kaynak
TÖ1	Kadın	Yüksek Lisans	16 Yıl ve Üstü	İl	MEB Kaynakları
TÖ2	Erkek	Lisans	1-5 Yıl	Kırsal	MEB Kaynakları
TÖ3	Erkek	Lisans	6-10 Yıl	İlçe	İnternet
TÖ4	Kadın	Lisans	1-5 Yıl	Kırsal	MEB Kaynakları
TÖ5	Erkek	Lisans	6-10 Yıl	İlçe	İnternet
TÖ6	Erkek	Lisans	1-5 Yıl	Kırsal	İnternet
TÖ7	Erkek	Lisans	16 Yıl ve Üstü	İlçe	İnternet
TÖ8	Erkek	Lisans	11-15 Yıl	İlçe	İnternet
TÖ9	Erkek	Lisans	6-10 Yıl	İlçe	MEB Kaynakları
TÖ10	Kadın	Lisans	1-5 Yıl	İlçe	MEB Kaynakları
TÖ11	Kadın	Lisans	6-10 Yıl	İlçe	MEB Kaynakları
TÖ12	Erkek	Lisans	1-5 Yıl	İlçe	İnternet
TÖ13	Kadın	Lisans	6-10 Yıl	İlçe	MEB Kaynakları
TÖ14	Kadın	Lisans	1-5 Yıl	İlçe	MEB Kaynakları
TÖ15	Erkek	Lisans	6-10 Yıl	İlçe	MEB Kaynakları
TÖ16	Erkek	Yüksek Lisans	6-10 Yıl	Kırsal	İnternet
TÖ17	Erkek	Lisans	6-10 Yıl	İl	İnternet
TÖ18	Erkek	Lisans	1-5 Yıl	İlçe	MEB Kaynakları
TÖ19	Erkek	Lisans	1-5 Yıl	Kırsal	MEB Kaynakları
TÖ20	Kadın	Lisans	6-10 Yıl	İlçe	MEB Kaynakları
TÖ21	Kadın	Lisans	1-5 Yıl	İlçe	İnternet
TÖ22	Erkek	Lisans	6-10 Yıl	Kırsal	İnternet
TÖ23	Erkek	Lisans	6-10 Yıl	İlçe	MEB Kaynakları
TÖ24	Kadın	Lisans	1-5 Yıl	İlçe	İnternet
TÖ25	Kadın	Lisans	1-5 Yıl	İlçe	İnternet
TÖ26	Kadın	Lisans	11-15 Yıl	İlçe	İnternet
TÖ27	Kadın	Lisans	6-10 Yıl	İlçe	MEB Kaynakları
TÖ28	Erkek	Lisans	1-5 Yıl	İl	İnternet
Toplam				28	

Tablo 1’de yer alan veriler incelendiğinde araştırmaya katılan Türkçe öğretmenlerinden 12’sinin kadın (%42,3), 16’sının erkek (%57,7) olduğu; 26’sının lisans (%73,1), 2’sinin yüksek lisans (%26,9) mezuniyet derecesine sahip olduğu; 12’sinin 1-5 yıl arası (%30,8), 12’sinin 6-10 yıl arası (%53,8), 2’sinin 11-15 yıl arası (%7,7), 2’sinin 16 yıl ve üstü (%7,7) hizmet yılına sahip olduğu; 3’ünün en çok il (%7,7), 19’unun en çok ilçe (%50), 6’sının en çok kırsal (%11,3) yerleşim yeri çevresinde öğretmenlik yaptığı; öğretim programı gelişmeleri takip etmede 14’ünün MEB yazılı kaynaklarını (%57,7), 14’ünün internet kaynaklarını kullandığı belirlenmiştir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak iki bölümden oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Formun birinci bölümünde çalışma grubunun demografik verilerine ilişkin “Kişisel Bilgi Formu” yer almaktadır. Kişisel Bilgi Formu’nda araştırmanın amacına ilişkin açıklamalarla birlikte demografik beş soru yer almaktadır. Formun ikinci bölümünde ise beş açık uçlu sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu yer almaktadır. Görüşme formu hazırlanırken Türkçe eğitimi alan uzmanları ile eğitim programı ve öğretim alan uzmanlarından görüş alınmıştır. Uzmanlardan alınan geri bildirimler değerlendirilerek görüşme formuna son hâli verilmiştir.

Verilerin Toplanması

Bu araştırmanın verileri 2022-2023 eğitim öğretim yılının ikinci döneminde toplanmıştır. Araştırma verileri toplanmadan önce Mardin Artuklu Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan etik kurul izni alınmıştır. Daha sonra Mardin İl Millî Eğitim Müdürlüğüne bağlı ortaokullara

gidilerek Türkçe öğretmenleri ile görüşülmüş, araştırmanın amacına ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Araştırmada gönüllülük esası gözetilerek araştırmaya katkıda bulunmak isteyen Türkçe öğretmenlerine görüşme formları matbu olarak sunulmuştur. Yapılan görüşmeler bireysel görüşmeler hâlinde 30-50 dakika aralığı ile sınırlı tutulmuştur. Köy okullarında genel olarak tek Türkçe öğretmenin bulunması ve veri çeşitliliği açısından farklı okullardan veri toplanması amaç edinildiği için bireysel görüşmeler tercih edilmiştir.

Verilerin Analizi

Türkçe öğretmenlerinden toplanan veriler içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. İçerik analizi tekniği “sözel, yazılı ve diğer materyallerin içerdiği mesajı, anlam ve/veya dil bilgisi açısından nesnel ve sistematik olarak sınıflandırma, sayılara dönüştürme ve çıkarımda bulunma işidir.” (Tavşancıl ve Aslan, 2001: 22). Katılımcı görüşleri analiz edilirken görüşler kodlara ayrılarak analiz edilmiştir. Araştırma verilerinin toplanması sürecinde öğretmenlerden tanımlayıcı veri talep edilmediği için veri analizi sürecinde görüşme formlarına kod isimler verilmiştir. Kod isimlerin oluşturulması sürecinde “Öğretmen” kelimesinin baş harfine bir sayı verilerek “Ö1, Ö2, Ö3 vb.” şeklinde kodlama yapılmıştır.

Verilerin Geçerlik ve Güvenirliği

Araştırmanın geçerlik ve güvenirliliğini sağlamak için alan yazınında belirtilen öneriler dikkate alınmıştır (Shenton, 2004; Merriam, 2009; Yıldırım ve Şimşek, 2018; Creswell, 2020). Görüşme formunun geçerliğini sağlamak için etik ilkelere dikkat edilmiştir. Toplanan verilerin ayrıntılı olarak analiz edilmesi ve araştırmacının sonuçlara nasıl ulaştığını açıklamaları nitel araştırmada geçerliğin önemli ölçütleri arasında yer almaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Araştırmanın geçerliğini arttırmak için araştırma süreci ve bu süreçte yapılan işlemler ayrıntılı bir şekilde açıklanmış, bulgular şekillerle sunulmuş ve görüşme formları elektronik ortamda saklanmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu araştırmanın yürütülebilmesi için Mardin Artuklu Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan etik kurul izni alınmıştır. Etik kurul iznine dair bilgiler aşağıda yer almaktadır:

Kurul Adı: Mardin Artuklu Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Karar Tarihi: 24/02/2023

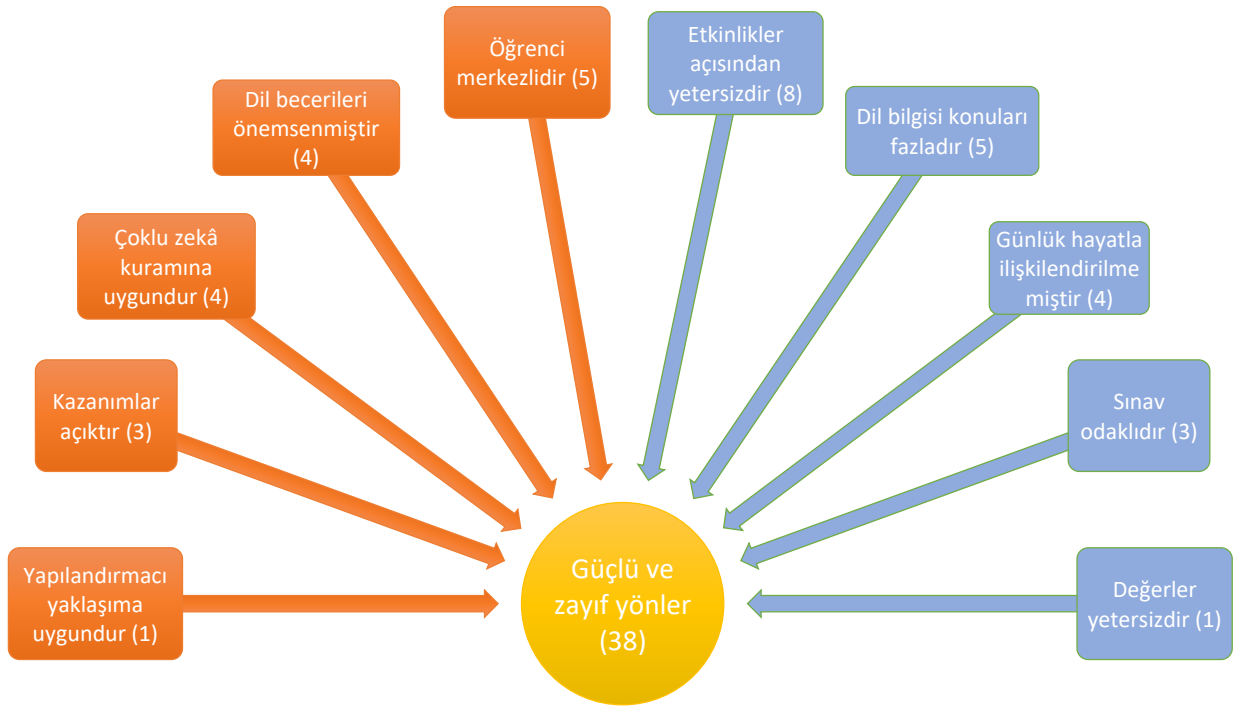
Belge Sayı Numarası: E-79906804-050.06.04-87151

BULGULAR

Bu başlıkta Türkçe öğretmenlerinin Türkçe dersi öğretim programı ile ilgili ihtiyaç analizi elde edilen görüşlerin analiz edilerek ilgili elde edilen bulgulara ve doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

Güçlü ve Zayıf Yönlerine Yönelik Görüşler

Araştırmanın birinci alt amacını oluşturan “Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın güçlü ve zayıf yönlerine yönelik görüşleri nelerdir?” araştırma sorusuna yönelik olarak Türkçe öğretmenlerinin görüşleri doğrultusunda ortaya çıkan kodlar Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. Güçlü ve zayıf yönler

Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın güçlü ve zayıf yönlerine yönelik görüşlerinin aktarıldığı Şekil 1 incelendiğinde bu görüşlerin iki kategori ve 10 kod ($f=38$) olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kategoriler güçlü yönler ve zayıf yönler şeklinde isimlendirilmiştir. Kırmızı kodlar güçlü yönleri (sol taraf), mavi kodlar zayıf yönleri (sağ taraf) yansıtmaktadır. Kategoriler incelendiğinde zayıf yönler için kodların daha fazla olduğu görülmektedir.

Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın güçlü yönlerine yönelik görüşleri 5 koddan ($f=17$) oluşmaktadır. Bu kodlar; öğrenci merkezlidir, dil becerileri önemsenmiştir, çoklu zekâ kuramına uygundur, kazanımlar açıktır ve yapılandırımcı yaklaşıma uygundur olarak isimlendirilmiştir. Görüşler incelendiğinde "öğrenci merkezlidir" kodunun daha fazla tekrar ettiği görülmektedir. Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın güçlü yönlerine yönelik görüşlerinden bazıları şöyledir:

Hedefe ulaşamaması gibi durumlarda kazanımlar farklı etkinliklerle tekrarlandığı için telafi edilmesi kolaylaşmaktadır (Ö4). Haftalık ders saatinin çok olması gayet iyi oluyor. Hatta ülke genelinde Türkçe dersinin haftada iki saatinin okuma saati olarak okullarda uygulanması daha da iyi olur (Ö7). Ana dilde iletişimin temel boyutlarını, becerilerini paylaşmakta olup öğrencilerin duygu, düşünce ve görüşlerini hem yazılı hem sözlü olarak aktarma açısından ihtiyaçlara göre düzenlenmiştir (Ö12). Programın kapsamının yeterli olduğunu düşünüyorum. Kapsamın tek bir alanda toplanmaması güçlü yönüdür (Ö14). Bireysel farklılıklara duyarlı, çoklu zekâ kuramına uygun ve dili etkili ve güzel kullanma becerilerini geliştirmesi yönünden güçlü yönleri daha ağır basmaktadır (Ö18).

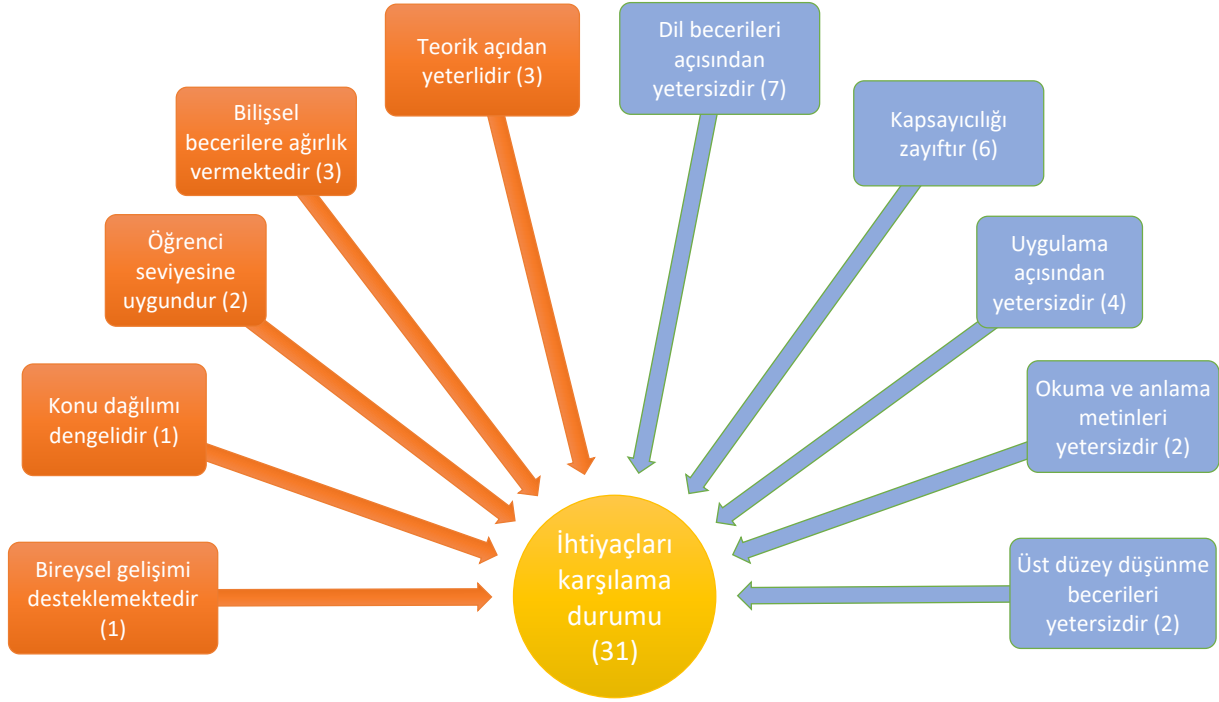
Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın zayıf yönlerine yönelik görüşleri 5 koddan ($f=21$) oluşmaktadır. Bu kodlar; etkinlikler açısından yetersizdir, dil bilgisi konuları fazladır, günlük hayatla ilişkilendirilmemiştir, sınav odaklıdır ve değerler yetersizdir olarak isimlendirilmiştir. Görüşler incelendiğinde "etkinlikler açısından yetersizdir" kodunun daha fazla tekrar ettiği görülmektedir. Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın zayıf yönlerine yönelik görüşlerinden bazıları şöyledir:

Dört temel dil becerisi üstünde çalışması gerektiğini düşünüyorum. Öğrencilerin daha çok yaparak-yaşayarak derste etkinliklerle aktif olduğu bir öğretim programına ihtiyaç duyulmaktadır (Ö3). Öğrencilerin hazır bulunuşluklarının ve çevre faktörünün dikkate alınmadan hazırlanması zayıf yönlerdendir. İşlenen konular kırsal yörede yaşayan çocuklar için yoğundur (Ö11). Her ne kadar teoride modern olup gelişmiş eğitim sistemine sahip ülkelerin programlarıyla benzerlik gösterse de uygulama noktasında maalesef yetersiz kalıyor. Ayrıca bireysel ve bölgesel farklılıkları dikkate almadığını

düşünüyorum (Ö19). Yabancılar Türkçe öğretimi noktasında zayıflıklar vardır. Okuma, anlama alışkanlığı kazanma noktasında zayıflıklar var (Ö20). Çocukların kendilerini daha rahat hissettiği ve kendilerini ifade edebilecekleri etkinliklerle ve içeriklerle zenginleştirilirse daha iyi olabilir (Ö22).

İhtiyaçları Karşılama Durumuna Yönelik Görüşler

Araştırmanın ikinci alt amacını oluşturan “Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı’nın ihtiyaçları karşılama durumuna yönelik görüşleri nelerdir?” araştırma sorusuna yönelik olarak Türkçe öğretmenlerinin görüşleri doğrultusunda ortaya çıkan kodlar Şekil 2’de yer almaktadır.

Şekil 2. İhtiyaçları karşılama durumu

Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı’nın ihtiyaçları karşılama durumuna yönelik görüşlerinin aktarıldığı Şekil 2 incelendiğinde bu görüşlerin iki kategori ve 10 kod ($f=31$) olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kategoriler ihtiyaçları karşılamakta ve ihtiyaçları karşılamamakta şeklinde isimlendirilmiştir. Kırmızı kodlar ihtiyaçları karşılama kategorisini (sol taraf), mavi kodlar ihtiyaçları karşılamama kategorisini (sağ taraf) yansıtmaktadır. Kategoriler incelendiğinde ihtiyaçları karşılamamaya yönelik kodların daha fazla olduğu görülmektedir.

Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı’nın ihtiyaçları karşılamaya yönelik görüşleri 5 koddan ($f=10$) oluşmaktadır. Bu kodlar; teorik açıdan yeterlidir, bilişsel becerilere ağırlık vermektedir, öğrenci seviyesine uygundur, konu dağılımı dengelidir ve bireysel gelişimi desteklemektedir olarak isimlendirilmiştir. Görüşler incelendiğinde “teorik açıdan yeterlidir” kodunun daha fazla tekrar ettiği görülmektedir. Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı’nın ihtiyaçları karşılamaya yönelik görüşlerinden bazıları şöyledir:

Programın güncel konulara yer vermesi bakımından gündelik ihtiyaçları karşıladığını düşünüyorum. Program, yapılandırmacı anlayışı benimsediği için de bireylerin hayal gücünü geliştiriyor (Ö9). Ders kitaplarında bulunan etkinliklerin dört temel dil becerisini geliştirecek düzeyde olduğunu düşünüyorum (Ö12). Ders kitaplarında bulunan etkinliklerin dört temel dil becerisini geliştirecek düzeyde olduğunu düşünüyorum (Ö12). Programın dört temel dil becerisine ağırlık vermesinden dolayı ihtiyaçları karşılama konusunda yeterli olduğunu düşünüyorum. Ayrıca dil bilgisi konularının merkezden alınıp sürece dengeli bir şekilde dağıtılması olumlu yönlerden biridir (Ö19).

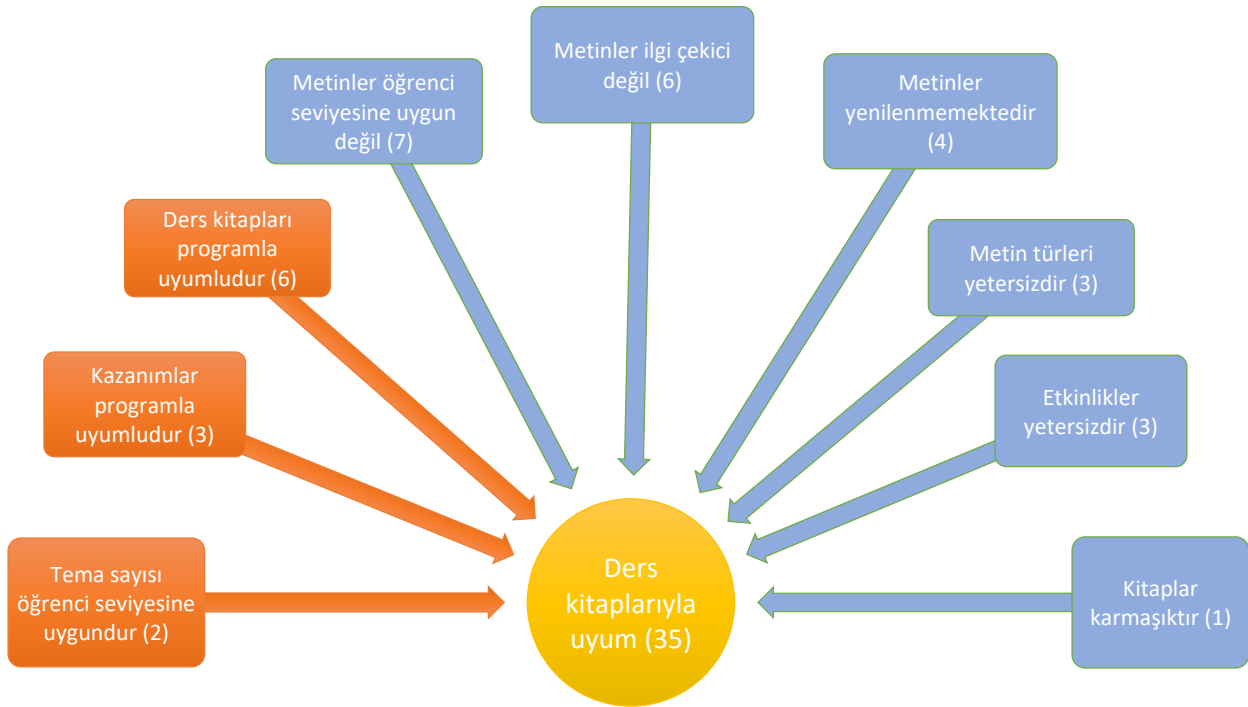
Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı’nın ihtiyaçları karşılamamaya yönelik görüşleri 5 koddan ($f=21$) oluşmaktadır. Bu kodlar; dil becerileri açısından yetersizdir, kapsayıcılığı zayıftır, uygulama açısından yetersizdir, okuma ve anlama metinleri yetersizdir ve üst

düzy düşünme becerileri yetersizdir olarak isimlendirilmiştir. Görüşler incelendiğinde “dil becerileri açısından yetersizdir” kodunun daha fazla tekrar ettiği görülmektedir. Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın ihtiyaçları karşılamamaya yönelik görüşlerinden bazıları şöyledir:

Program normal öğrenciler için ihtiyaç karşılıyor fakat özellikle pandemi sonrası güncellenmesi gerektiğini düşünüyorum. Pandemi bizlere yeni bilgi ve beceriler kazandırdı. Bunların programa yansımaları gerektiğini düşünüyorum. Programın kapsayıcılığının artırılması gerektiğine inanıyorum (Ö1). Türkçe dersinin sadece okulda değil, her yerde olması gerektiğini, öğrencinin ilgi ve yeteneklerine göre parça ve etkinliklerin hazırlanması gerektiğini düşünüyorum (Ö3). Türkçe dersinin dört ana beceri etrafında oluşturulması çok güzel fakat uygulamada çocukların kendini ifade etme yani konuşma ve yazma becerileri gibi alanlar yeterince uygulanamıyor. Bu durum konuların yoğunluğundan kaynaklanıyor (Ö13). Program, ihtiyaçları kısmen karşılıyor. Etkinliklerde düzey biraz daha artırılabilir. Bilme, kavrama düzeyindeki etkinlikler beklentinin altındadır (Ö14).

Öğretim Programı ile Türkçe Ders Kitapları Arasındaki Uyuma Yönelik Görüşler

Araştırmanın üçüncü alt amacını oluşturan “Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı ile Türkçe ders kitapları arasındaki uyuma yönelik görüşleri nelerdir?” araştırma sorusuna yönelik olarak Türkçe öğretmenlerinin görüşleri doğrultusunda ortaya çıkan kodlar Şekil 3'te yer almaktadır.

Şekil 3. Öğretim programı ile Türkçe ders kitapları arasındaki uyum

Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı ile Türkçe ders kitapları arasındaki uyumuna yönelik görüşlerinin aktarıldığı Şekil 3 incelendiğinde bu görüşlerin iki kategori ve 9 kod ($f=35$) olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kategoriler uyumlu ve uyumsuz şeklinde isimlendirilmiştir. Kırmızı kodlar uyumlu kategorisini (sol taraf), mavi kodlar uyumsuz kategorisini (sağ taraf) yansıtmaktadır. Kategoriler incelendiğinde uyumsuzluğa yönelik kodların daha fazla olduğu görülmektedir.

Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı ile Türkçe ders kitapları arasındaki uyumluluğa yönelik görüşleri 3 koddan ($f=11$) oluşmaktadır. Bu kodlar; tema sayısı öğrenci seviyesine uygundur, kazanımlar programla uyumludur ve ders kitapları programla uyumludur olarak isimlendirilmiştir. Görüşler incelendiğinde “tema sayısı öğrenci seviyesine uygundur” kodunun daha fazla tekrar ettiği görülmektedir. Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı ile Türkçe ders kitapları arasındaki uyumluluğa yönelik görüşlerinden bazıları şöyledir:

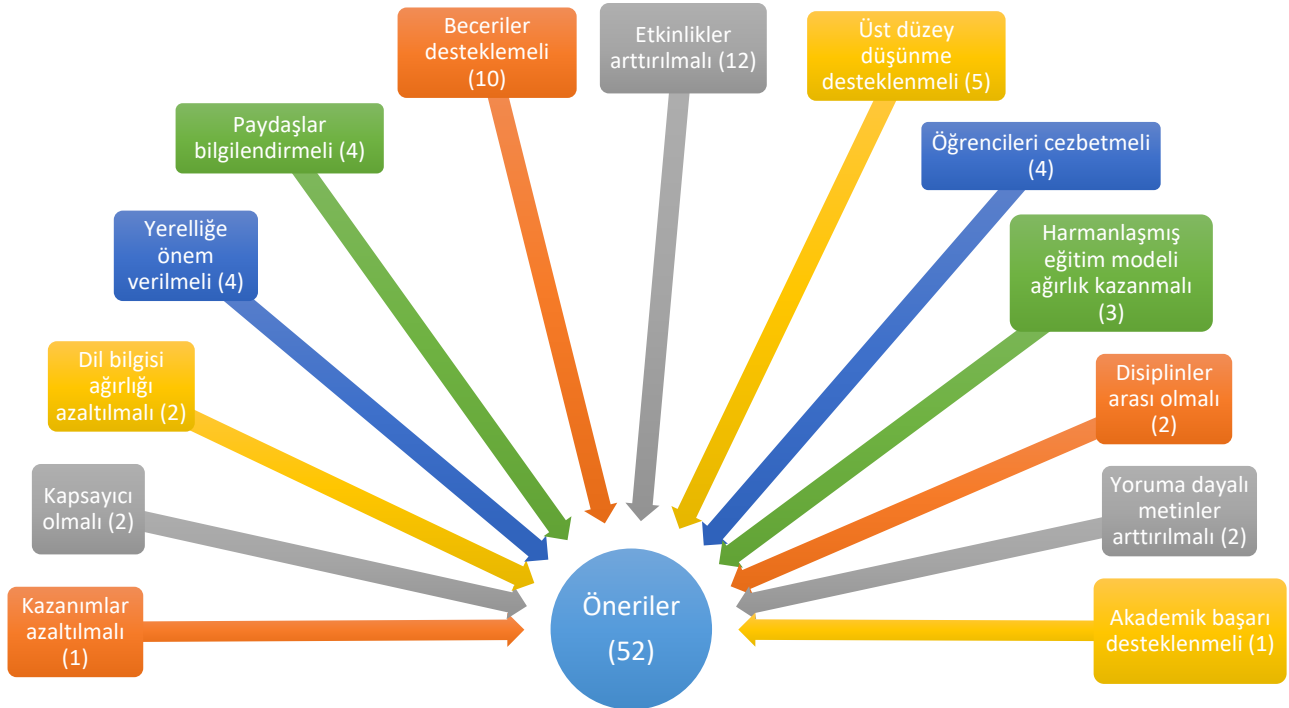
Ders kitapları programla gayet uyumludur ancak kitaplar çoktan seçmeli sorular konusunda biraz daha zenginleştirilebilir (Ö7). Program ile kitaptaki etkinlikleri uyumlu buluyorum. Etkinlikler kazanımları karşılıyor (Ö14). Öğretim program ile ders kitapları son yıllarda uyumludur. Daha önceki yıllarda bulunan mevcut uyumsuzluk giderildi (Ö23). Program ve ders kitapları uyumlu ama etkinliklerde daha farklı zekâ türlerine de hitap edebilmeli (Ö28).

Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı ile Türkçe ders kitapları arasındaki uyumsuzluğa yönelik görüşleri 6 koddan (f=24) oluşmaktadır. Bu kodlar; metinler öğrenci seviyesine uygun değil, metinler ilgi çekici değil, metinlerin yenilenmemektedir, metin türleri yetersizdir, etkinlikler yetersizdir ve kitaplar karmaşıktır olarak isimlendirilmiştir. Görüşler incelendiğinde “metinler öğrenci seviyesine uygun değil” kodunun daha fazla tekrar ettiği görülmektedir. Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı ile Türkçe ders kitapları arasındaki uyumsuzluğa yönelik görüşlerinden bazıları şöyledir:

Öğretim programı ile ders kitapları arasında maalesef tutarsızlık bulunmaktadır. Program sade ve anlaşılır olduğu hâlde ders kitaplarında karmaşık parçaların ve etkinliklerin çok olması öğrencileri boğmaktadır (Ö3). Öğretim programı yoğunken kitaplar yüzeysel ve kitapların içindeki metinler öğrencilerin kapasitesini aşan ve anlaması güçleştiren uzun metinlerden oluşuyor (Ö11). Türkçe ders kitapları ile öğretim programı arasında beceri temelli olarak uyumsuzluk vardır (Ö16). Kitaplardaki metinlerin ve etkinliklerin yeterli olduğu söylenemez. Etkinlikler ve etkinlikler ile ilgili sorular öğrencilerin analiz, sentez, yaratıcı düşünme ve yorumlama becerilerini geliştirmek konusunda eksiklikler içeriyor (Ö19). Türkçe ders kitaplarının içeriği iyileştirilmelidir. Programla uyumlu olduğunu düşünmüyorum. Çocuklar kitaplardaki parçaları anlamakta zorlanıyor (Ö22).

Yeni Bir Türkçe Dersi Öğretim Programının Geliştirilmesine Yönelik Öneriler

Araştırmanın dördüncü alt amacını oluşturan “Türkçe öğretmenlerinin yeni bir Türkçe dersi öğretim programının geliştirilmesi ile ilgili önerileri nelerdir?” araştırma sorusuna yönelik olarak Türkçe öğretmenlerinin görüşleri doğrultusunda ortaya çıkan kodlar Şekil 4’te yer almaktadır.

Şekil 4. Yeni bir Türkçe dersi öğretim programının geliştirilmesi

Türkçe öğretmenlerinin yeni bir Türkçe dersi öğretim programının geliştirilmesine yönelik görüşlerinin aktarıldığı Şekil 4 incelendiğinde bu görüşlerin 13 kod (f=52) olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kodlar; etkinlikler arttırılmalı, becerileri desteklemeli, üst düzey düşünme desteklenmeli, öğrencileri cezbetmeli, paydaşlar bilgilendirmeli, yerelliğe önem verilmeli,

harmanlaşmış eğitim modeli ağırlık kazanmalı, disiplinler arası olmalı, yoruma dayalı metinler arttırılmalı, dil bilgisi ağırlığı azaltılmalı, kapsayıcı olmalı, akademik başarı desteklenmeli ve kazanımlar azaltılmalı olarak isimlendirilmiştir. Görüşler incelendiğinde “etkinlikler arttırılmalı” kodunun daha fazla tekrar ettiği görülmektedir. Türkçe öğretmenlerinin yeni bir Türkçe dersi öğretim programının geliştirilmesine yönelik görüşlerinden bazıları şöyledir:

Yaşanılan pandemi süreci eğitimde bir değişim ve dönüşümü gerekli kılıyor. Bu süreç bize gösterdi ki eğitim-öğretim sadece okulda yapılmıyor. Dolayısıyla öğretim programı güncellenmeli ve harmanlanmış öğretim modeli ağırlık kazanmalı. Farklılıkları kapsayıcı bir öğrenme ortamı oluşturulmalı (Ö1). Yeni nesil sorulara uygun, bilgiye değil; daha çok yaratıcılığa önem veren, öğrencinin aktif olduğu, etkinliklerin soyut hâlden somut hâle geldiği, görsele dayalı bir öğretim programı geliştirilmesi gerekmektedir (Ö3). Program, öğrencilerin okumasına ve okuduğunu anlamasına yönelik olarak zenginleştirilmelidir (Ö7). Dünyada bilgiye erişim sorunundan ziyade bilgiyi analiz edip çıkarım yapma sorunu öne çıkıyor. Türkçe dersi öğretim programının “bilgi çağı”nı referans aldığı düşünüyorum. Artık bilmek değil, bilgiyi işleme önemli. Programın da bu yönde güncellenmesi gerekiyor (Ö8). Ders kitapları içerik olarak yenilenmelidir. Program dil bilgisi ağırlıklı olmaktan çıkartılıp daha gerçekçi mantıksal hazırlanmalıdır. Program süreç odaklı olsa da uygulamada sınav odaklıyız (Ö13). Anlama ve yorumlama kısmına daha fazla ağırlık verilmeli ve etkinlikler buna göre düzenlenmelidir (Ö15). Sürekli değişen bir toplum ve eğitim yapısı olduğundan öğrencilerin ve öğretmenlerin de bu değişimden etkilenmesi yeni programların geliştirilmesine ihtiyaç oluşturuyor (Ö18). Öğrencilerin anlayabileceği şekilde Türkçe ders kitaplarının içeriği değiştirilmelidir. Dört temel dil becerisinin daha fazla olduğu içerikler eklenmelidir (Ö22). Öğrencilerin daha fazla aktif olması gereken etkinliklerle desteklenmeli, okuma-yazma becerilerine ek olarak PISA tarzı sorular ve etkinliklere yer verilebilir (Ö24). Öğrencilerin seviyesine uygun yeni bir programa ihtiyaç vardır. Programın günümüz şartlarına uygun olarak hazırlanması gerekmektedir (Ö27).

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Türkçe dersi öğretim programının ihtiyaç analizini yapmayı amaçlayan bu araştırmada bulgulardan hareketle elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın güçlü ve zayıf yönlerine yönelik görüşlerinin olduğu görülmektedir. Programın güçlü yönüne vurgu yapan katılımcılar, bu konuda programın öğrenci merkezli olması, dil becerilerinin önemsenmesi, çoklu zekâ kuramına uygun olması, kazanımların açık ve anlaşılır olması ve yapılandırmacı yaklaşıma uygun olmasını ön plana çıkarmışlardır. Bu sonuçlardan hareketle öğretmenlerin öğretim programını olumlu buldukları söylenebilir. Araştırma sonuçları, öğretmenlerin öğretim programını olumlu bulduklarını göstermektedir. Susar Kırmızı ve Yurdakal (2019) tarafından yaptıkları araştırmada katılımcıların önemli bir kısmı öğretim programını olumlu bulduklarını belirtmişlerdir. Alan yazınında öğretmenlerin genel olarak öğretim programını olumlu bulduklarını gösteren araştırma sonuçları (Elvan, 2007) vardır. Ancak başka bir araştırmada (Epeçan ve Erzen, 2008) ise öğretmenlerin bu konuda kararsız oldukları tespit edilmiştir. Öğretmenler, programın güçlü yönlerine vurgu yaparken öğrenci merkezli yaklaşım, çoklu zekâ kuramı ve yapılandırmacı yaklaşıma uygunluğunu ön plana çıkarmışlardır. Bu yaklaşımların öğrenciyi merkeze alan yaklaşımlar olduğu alan yazınından anlaşılmaktadır. Öğrenci merkezli yaklaşımlar, öğrencilerin farklı yetenek ve beceriler kazanmalarına hizmet edebilir. Bu durum, öğretim programının öğrencilere kazandırmayı hedeflediği yetkinlik ve becerileri kazanmalarına olumlu katkılar (Özdaş, 2019a) sağlayabilir. Araştırma sonuçları, öğretim programlarının öğrencileri merkeze alması gerektiğine ilişkin sonuçları ortaya koymaktadır (Kırmızı ve Yurdakal, 2019). Öğretmenlerin programın olumlu yönlerini vurgularken değindikleri önemli hususlar arasında dil becerilerinin önemsenmesi söz konusudur. Türkçe dersi öğretim programında (MEB, 2019) temel dil becerilerinin kazandırılmasında farklı öğrenme-öğretme yaklaşımlarının benimsenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu konuda yapılan bir çalışmada, programda bütün dil becerilerine yer verilmesinin ve bu becerilerin birbiriyle uyumlu olmasının önemli olduğu vurgulanmıştır (Arslan ve Engin, 2019). Araştırmada elde sonuçlardan biri de kazanımların açık ve anlaşılır olmasının vurgulanmasıdır. Alan yazınında bu sonucu destekleyen çalışmalar söz konusudur. Bıçak ve Alver (2018) tarafından yapılan çalışmada, öğretmenlerin önemli bir kısmı kazanım sayılarının ve niteliklerinin öğrenci seviyesine uygun olduğunu belirtmişlerdir. Başka araştırma sonuçlarında da Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarının önemli ölçüde gerçekleştirilebilirlik düzeyinde olduğu belirtilmiştir (Arslan ve Engin, 2019; Şimşek, 2019).

Programın zayıf yönlerine vurgu yapan katılımcılar, bu konuda programın etkinlikler açısından yetersiz olduğunu, dil bilgisi konularına fazla yer verildiğini, konuların günlük hayatla ilişkilendirilmediğini ve değerlere yeterli düzeyde yer verilmediğini belirtmişlerdir. Bu sonuçlardan hareketle öğretmenlerin öğretim programını eksik buldukları ve programın bu bağlamda amaca hizmet etmediği söylenebilir. Alan yazınında bu sonuçları destekleyen araştırmalar vardır. Kazanım sayılarının fazla olması, programın öğrencinin seviyesinin üstünde olması, dil bilgisi konularına daha fazla yer verilmesi gibi konularda olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştır (Arslan ve Engin, 2019). Başka bir araştırmada da programda bireysel, kültürel ve çevresel farklılıkların göz önüne alınmadığı belirtilmiştir (Susar Kırmızı ve Yurdakal, 2019). Öğretmenlerin genel olarak Türkçe dersi öğretim programına olumlu bakmaları, millî eğitimin amaçlarını gerçekleştirmede, Türkçe dersinin özel hedeflerine ulaşmada ve öğrencilerin yetkinlik ve beceri kazanmalarında katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Türkçe öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın ihtiyaçları karşılama durumuna yönelik görüşleri incelendiğinde, öğretmen görüşlerinin 21 tanesinin programın ihtiyaçları karşılamadığı, 10 görüşün de programın ihtiyaçları karşıladığı şeklindedir. Araştırma sonuçları dikkate alındığında programın ihtiyaçları karşılamadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durum öğrencilerin temel becerileri elde etmelerinde, programda öngörülen yetkinleri kazanmalarında sorunlara sebep olabilir. Öğretmen görüşleri incelendiğinde, programın temel dil becerileri, kapsayıcılık, uygulama ve üst düzey düşünme becerileri ile okuma ve anlama metinleri konularında yetersiz olduğu söylenebilir. Sonuçlar incelendiğinde temel dil becerileri açısından yetersizliğin ön plana çıktığı görülmektedir. *"Temel dil becerileri, birbiriyle ilişki içinde gelişen ve birbirini destekleyen ancak kendine özgü ilkeleri olan birer öğrenme alanı olarak kabul edilmelidir"* (Maden, 2013). Temel dil becerileri, birbiriyle ilişkili ve birbirinin gelişimine katkı sağlayan becerilerdir. Herhangi bir beceride yaşanabilecek bir sorun veya aksamının diğer becerileri de olumsuz etkilemesi söz konusudur (Aydeniz ve Haydaroğlu, 2021). Sonuçlarda öne çıkan hususlardan biri de programın kapsayıcılığın zayıf olduğu yönündedir. Kapsayıcı eğitim, toplumdaki bütün bireylere daha nitelikli eğitim vermek için uygun bir eğitim yaklaşımı şeklinde ifade edilmektedir. Bu eğitim yaklaşımı ile dezavantajlı birey ve grupların yanı sıra bütün bireyler için eğitimin anlamlı ve nitelikli hâle getirilmesi savunulmaktadır (Sakız vd., 2022). Kapsayıcılık fikri eğitimin, temel insan hakları bağlamında değerlendirildiği, bireylerin bireysel özellikleri ve farklılıklarına bakmadan herkesin bütünleştirilmiş okullarda eğitim görmesi gerektiği inancına dayanmaktadır (UNESCO, 2001). Millî Eğitim Bakanlığı, 2018 yılında Kapsayıcı Eğitim Projesini geliştirmiştir. Bu kapsamda, öğretmen ve okul yöneticilerini eğitime alarak eğitimde kapsayıcılık uygulamalarını desteklemek amacıyla önemli bir adım atmıştır (MEB, 2018). Kapsayıcı eğitim ortamı; esnekliği, farklılıklara pozitif yaklaşımı ve çok kültürlülüğü içinde barındırmaktadır (Özdaş, 2019b). Türkçe dersi öğretim programının kapsayıcılık bağlamında değerlendirilmesinin farklı yetenek, özellik ve ihtiyaçlara sahip öğrencilere katkı sağlaması beklenmektedir.

Düşünme, insanoğlunun evrendeki konumunu ve onun diğer canlılardan farklılığını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir (Sarıkaya vd. 2023). Öğretmen görüşlerinden elde edilen sonuçlardan biri de programın üst düzey becerileri kazandırmada yetersiz olduğudur. Öğrencilerde üst düzey düşünme becerilerinin geliştirilmesinde öğretmenin tutum ve davranışları önemlidir. Ayrıca öğrenme-öğretme sürecinin bu becerileri kazandıracak şekilde tasarlanması, etkinlik temelli çalışmalar, ders araç gereçleri, sınıf içi ve sınıf dışı uygulamalar etkili olmaktadır. Türkçe dersi öğretim programında *"Birinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar kazanımların yapısı ve hiyerarşisi, öğrencilerin temel dil becerilerinin yanı sıra üst düzey bilişsel becerilerini geliştirmelerine katkı sağlayacak şekilde düzenlenmiştir."* (MEB, 2019) ifadeleri yer almaktadır. Ayrıca, sınavla öğrenci alan ortaöğretim kurumlarına ilişkin merkezî sınav başvuru ve uygulama kılavuzunda öğrencinin okuduğunu anlama, yorumlama, sonuç çıkarma, problem çözme, analiz yapma, eleştirel düşünme, bilimsel süreç ve benzeri becerilerini ölçecek nitelikte soruların yer alacağı belirtilmektedir (MEB, 2024a). Öğretim programında yer alan kazanımların Bloom Taksonomisi'ne göre hazırlandığı (Bümen, 2006; Bekdemir ve Selim, 2008; Arı, 2011) bilinmektedir. Taksonomideki analiz, sentez ve değerlendirme basamaklarının öğrencilerde üst düzey becerileri kazandırmada etkili olduğu kabul görmesine rağmen öğretmenlerin bu konuda olumsuz görüş belirtmelerinin programın uygulanmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Öğretim programı ile Türkçe ders kitapları arasındaki uyuma yönelik sonuçlar incelendiğinde, 35 görüşten 24 görüşün öğretim programı ile Türkçe ders kitapları arasındaki uyumsuzluğa işaret ettiğini

göstermektedir. Buna göre okuma metinlerinin öğrenci seviyesine uygun olmadığı, metinlerin yenilenmediği ve öğrencilerin ilgisini çekmediği, metin türlerinin yetersiz olduğu, kitaptaki etkinliklerin karmaşık ve yetersiz olduğu belirtilmiştir. Öğretim programı ve ders kitaplarının uyumlu olmaması programın öngördüğü hedef/kazanımların kazandırılmasında sorunlara yol açabilir. Bu kapsamda bakıldığında öğretim programları ile ders kitapları arasında uyumun olması beklenmektedir. Çünkü dersi kitapları, öğretim programı doğrultusunda, Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği esas alınarak (MEB, 2021) hazırlanmakta ve Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafınca onaylanmaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen bu konuda sorunlar olabilmektedir. Alan yazınında benzer sorunların olduğunu gösteren araştırma sonuçları yer almaktadır (Deniz, Tarakçı ve Karagöl, 2019; Göçer ve Çaylı, 2019; Uzun, Aytan ve Ungan, 2022). Başka bir araştırmada da (Aybar, 2022) ders kitaplarındaki etkinliklerin programın kazanımlarıyla uyumlu olmadığı sonucu elde edilmiştir. Benzer bir araştırmada ders kitabındaki metinlerin uzun ve metin sayılarının fazla olduğu belirtilmiştir (Bıçak ve Alver, 2018). Sarıkaya (2023) yaptığı araştırmada Türkçe öğretmenlerinin görüşleri neticesinde Türkçe ders kitaplarında etkinliklerin öğrencilerin dikkatlerini ve ilgilerini çekmede yetersiz olduğunu belirtmiştir. Öğretim programı ile Türkçe ders kitapları arasındaki uyum sorunlarının programın merkezî yapısı, kitapların çevresel koşulların dikkate alınmadan hazırlanması, öğrencilerin önceki sınıflardaki bütün kazanımları, becerileri kazandıkları ön kabulüne dayanmasından kaynaklanabilir.

Araştırmada son olarak Türkçe öğretmenlerinin yeni bir Türkçe dersi öğretim programının geliştirilmesine yönelik görüşlerine ilişkin sonuçlar incelenmiştir. Bu kapsamda öğretmenler geliştirilecek Türkçe dersi öğretim programının uygulama odaklı olması, okulların bulunduğu sosyal ve ekonomik çevreyi dikkate alması, okuduğunu anlamaya ağırlık verilmesi, bu alanda yapılmış akademik çalışmaların göz önünde bulundurulması, üst düzey düşünme becerilerinin desteklenmesi, dil bilgisi konularının azaltılması, kazanım sayısının azaltılması, kapsayıcı ilkelerin dikkate alınması, dil gelişiminin desteklenmesi, sınıf dışı uygulamalara yer verilmesi, çoklu değerlendirmeye imkân sağlaması ve düşünme eğitimine yer verilmesi gibi önerilere yer verilmiştir. Öğretim programları 2005 yılından bu yana ilerlemeci felsefe ve yapılandırmacı yaklaşım merkeze alınarak hazırlanmaktadır. Dolayısıyla yeni programda daha fazla yer almasını istediği önerilerin önemli bir kısmının zaten programın felsefesi gereği programlarda yer aldığı söylenebilir. Geliştirilecek yeni bir öğretim programında yer alması gerektiği belirtilen konulardan biri de kapsayıcı ilkelerin dikkate alınmasıdır. 2024 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda, "Farklılaştırma Uygulamalarına İlişkin Esaslar" başlığı incelendiğinde öğrencilerin ilgi, ihtiyaç ve düzeylerinin dikkate alınarak etkinliklerin hazırlanması gerektiği belirtilmiştir. Buna göre öğrencilerin ihtiyaç ve düzeyleri dikkate alınarak içerik, süreç, ürün ve öğrenme öğretme sürecinin tasarlanması gerekliliği programda yer almaktadır (MEB, 2024b). Önerilerde yer alan diğer hususlar da dil bilgisi konularının ve kazanım sayılarının azaltılmasıdır. 2024 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda kazanım ifadesi yerine "öğrenme çıktısı" ifadesi yer almaktadır. "Öğrenme çıktıları, öğretim programında yer alan ünite/tema/öğrenme alanı kapsamındaki bilgi kümesinin ilişkili alan becerileri ya da kavramsal beceriler ile birleştirilmesi yoluyla oluşturulmaktadır." (MEB, 2024c: 49). Araştırmalar, dil bilgisi konularının sınıflara göre dağılımının yeniden gözden geçirilmesi (Bıçak ve Alver, 2018; Avcı ve Tepeli, 2022), kazanım sayısının azaltılması (Bıçak ve Alver, 2018; Avcı ve Tepeli, 2022; Kayahan Yüksel ve Geçimli, 2023) gerektiğini göstermektedir. 2024 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda "dil bilgisi" yerine "dil yapıları" ifadesi kullanılmıştır. Burada geleneksel dil bilgisi öğretimi anlayışı yerine, daha işlevsel bir anlayış geliştirme çabası (MEB, 2024b) olduğu söylenebilir. Öneriler incelendiğinde, önerilerin genel olarak 2024 Türkçe Dersi Öğretim Programı ile uyumlu olduğu söylenebilir.

Araştırma sonuçlarına dayalı olarak; Türkçe dersi öğretim programının günlük hayatla ilişkilendirilmesi, dil bilgisi konularının azaltılması, temel dil becerilerine daha fazla yer verilmesi, kapsayıcı ilke ve uygulamalarına geniş şekilde yer verilmesi, Türkçe ders kitabında yer alacak metinlerin öğrencilerin seviyesine uygun ve metinlerin için ilgi çekici ve güncel olması ve programın uygulamaya dayalı olması gibi öneriler geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

Akpınar, B. (2017). *Eğitimde program geliştirme*. Data Yayınları.

Alderson, J. C. (1980). A process approach to reading at the University of Mexico. *ELT Documents*, (Special Issue, Projects in Materials Design), 134-143.

Arı, A. (2011). Bloom'un gözden geçirilmiş bilişsel alan taksonomisinin Türkiye'de ve uluslararası alanda kabul görme durumu. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(2), 749-772.

Arslan, A., & Engin, A. O. (2019). 5. Sınıf Türkçe Dersi Öğretim Programının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 19-39.

Avcı, İ. N. (2018). *Türkçe öğretim programı (2018) bağlamında 5. sınıf Türkçe dersi öğretimine ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşlerinin incelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi.

Avcı, İ. N., & Tepeli, Y. (2022). Türkçe dersi öğretim programı bağlamında 5. sınıf Türkçe dersi öğretimine ilişkin öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (26), 99-124.

Aybar, C. (2022). *2019 (Ortaokul) Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi.

Aydeniz, S., & Haydaroğlu, M. (2021). Dört temel dil becerisi alanında yapılan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 6(1), 200-216.

Banaz, E. (2024). 2024 Türkiye yüzyılı maarif modeli ortaokul Türkçe dersi öğretim programı'nın dijital okuryazarlık açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 279-290. Doi: 10.48066/kusob.1483671

Bekdemir, M., & Selim, Y. (2008). Revize edilmiş Bloom taksonomisi ve cebir öğrenme alanı örneğinde uygulaması. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(2)1, 185-196.

Bıçak, N., & Alver, M. (2018). 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'na ilişkin öğretmen görüşleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 7(4), 2480-2501.

Bümen, N. T. (2006). Program geliştirmede bir dönüm noktası: Yenilenmiş Bloom taksonomisi. *Eğitim ve Bilim*, 31(142), 3-14.

Creswell, J. W. (2020). *Eğitim araştırmaları: Nicel ve nitel araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi* (Çev. Ed.: Halil Ekşi). Edam Yayınları.

Çoban, A. (2012). Temel kavramlar. İçinde (Ed. Gürbüz Ocak). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. (s. 3-53). Pegem Akademi Yayıncılık. Ankara.

Demirel, Ö. (2015). *Eğitimde program geliştirme*. Pegem A Yayıncılık.

Deniz, K., Tarakçı, R., & Karagöl, E. (2019). Dinleme/izleme kazanımları açısından ortaokul Türkçe ders kitapları. *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 18-32.

Direkçi, B., Akbulut, S., & Şimşek, B. (2019). Türkçe dersi öğretim programı (2018) ve ortaokul Türkçe ders kitaplarının dijital okuryazarlık becerileri bağlamında incelenmesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 797-813. Doi: 10.33692/avrasyad.543868

Durukan, E. (2013). Öğretmen görüşleri açısından Türkçe dersi öğretim programı kazanımları. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(8), 1-13.

Elvan, Z. (2007). *Türkçe (1-5. Sınıflar) ders programının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.

Epçaçan, C., & Erzen, M. (2008). İlköğretim Türkçe dersi öğretim programının değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(4), 182-202.

Ertekin, E., & Bozkurt, B. Ü. (2020). Türkçe dersi öğretim programlarını değerlendirmeye yönelik araştırma bulgularının incelenmesi: Bir meta-sentez çalışması. *Journal of Language Education and Research*, 6(2), 613-634. Doi: 10.31464/jlere.767806

- Esemen, A. (2020). *2019 ilkokul Türkçe öğretim programı ve Türkçe ders kitaplarının eleştirel okuma becerisi açısından incelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Göçer, A., & Çaylı, C. (2019). Ortaokul Türkçe derslerinde dinleme becerisinin gelişimine yönelik öğretmen uygulamaları. *Trakya Eğitim Dergisi*, 9(3), 456-476. Doi: 10.24315/tred.456694
- Gülden, B. (2021). Etkili bir Türkçe öğretiminin bileşenleri. İçinde (ed. Efecan K.). *Türkçe Öğrenme ve Öğretim Yaklaşımları* (s. 341-379). Pegem Akademi Yayıncılık. Ankara.
- Hutchinson, T., & Waters A. (1987). *English for specific purpose*. Cambridge University Press. Great Britain.
- İmrol, M. H., Dinçer, A., Güldenoğlu, B. N. D., & Babadoğan, M. C. (2021). 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programının Değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 46(207), 03-437. Doi: 10.15390/EB.2021.9625
- Karacaoğlu, Ö. C. (2018). *Eğitimde program geliştirme*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kayahan Yüksel, D., & Geçimli, M. (2023). İlköğretim ikinci kademe Türkçe dersi öğretim programı nasıl uygulanıyor? Program öğeleri bağlamında öğretmen görüşlerine dayalı bir incelenme. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12, 986- 1005. Doi: 10.51531/korkutataturkiyat.1335627
- Koçer, Ö. (2013) Program geliştirmenin ilk basamağı: Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde ihtiyaç ve durum analizi. *Eğitim ve Bilim*, 38(169), 160-174.
- Küçüktepe, C. (2014). Program geliştirme süreci, program geliştirmede çalışma grupları ve çalışma planı hazırlama-ihtiyaç belirleme yaklaşım ve teknikleri (s. 89-126). *Eğitimde Program Geliştirme Kavramlar ve Yaklaşımlar*. Şeker, H. (ed.) 4. Anı Yayıncılık. Ankara.
- Macalister, J., & Nation, I. P. (2019). *Language curriculum design*. Routledge.
- Maden, S. (2013). Temel dil becerileri eğitiminde kullanılabilecek aktif öğrenme öğretimsel iş/taktikleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(2), 20-35.
- Maden, S. (2017). 1938 ile 1957 yılları arasında Türkçe öğretimi İçinde (Ed. Abdurrahman Güzel) *Başlangıçtan günümüze Türkçenin eğitim-öğretim tarihi araştırmaları* (s. 384- 411). Akçağ Yayınları. Ankara.
- MEB. (2018). *Kapsayıcı eğitim öğretmen eğitimi modülü öğretmen eğitimleri projesi*. <https://oygm.meb.gov.tr/www/kapsayici-egitim-ogretmen-egitimi-modulu-projesi/icerik/1001> erişim tarihi. 19.07.2024.
- MEB. (2019). *Türkçe Dersi Öğretim Programı (1-8. sınıflar)*. Talim Terbiye Kurulu.
- MEB. (2021). *Millî Eğitim Bakanlığı ders kitapları ve eğitim araçları yönetmeliği*. Resmî Gazete. 14/10/2021. 31628.
- MEB. (2024a). *2024 yılı sınavla öğrenci alacak ortaöğretim kurumlarına ilişkin merkezi sınav başvuru ve uygulama kılavuzu*. https://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_03/12101638_2024_Merkezi_SYnav_BasYvuru_KYL_avuzu.pdf
- MEB. (2024b). *Türkçe Dersi Öğretim Programı (1-8. sınıflar)*. Talim Terbiye Kurulu.
- MEB. (2024c). *Türkiye yüzyılı maarif modeli öğretim programları ortak metni 2024*. Talim Terbiye Kurulu.
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. CA: Jossey-Bass. San Francisco.
- Null, W. (2017). *Curriculum from theory to practice*. Rowman & Littlefield.
- Oliva, P. F. (2005). *Curriculum development*. Scott Foresman Company.
- Oral, B., & Yazar, T. (2020). *Eğitimde program geliştirme ve değerlendirme*. Pegem Akademi.

Özdaş, F. (2019a). Öğretim programlarında yer alan yeterliliklere ilişkin öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 8(3), 771-790.

Özdaş, F. (2019b). Kapsayıcı eğitim programları ve göçmenler. (Halis Sakız ve Hür Apak). *Türkiye'de göçmen kapsayıcılığı: sorundan fırsata dönüşüm önerileri*. (ss. 165-185). Pegem Akademi. Ankara.

Sakız, H., Göksu, İ., Ergün, N., Özdaş, F., Ekinci, A., Öter, Ö, M., & Savuncu, M. (2022). *Kapsayıcı eğitim: Tüm çocuklar için katılım öğrenme ve gelişim modeli* (Ed. Halis Sakız ve İdris Göksu). Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları. Mardin.

Sarıkaya, B. (2023). Türkçe öğretmenlerinin Türkçe ders kitapları ile ilgili görüşleri. *Asya Studies*, 7(26), 1-14. Doi: 10.31455/asya.1386787

Sarıkaya, B., Yayan, E., & Yamaç, A. E. (2023). Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin üst düzey düşünme becerileri bağlamında incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 8(1), 133-158. Doi: 10.54979/turkegitimdergisi.1307757

Shenton, A. K. (2004). Strategies for ensuring trustworthiness in qualitative research projects. *Education for Information*, 22(2), 63-75.

Smith, P., & Ragan, T. (2005). *Instructional design*. John Wiley & Sons. University of Oklahoma.

Susar Kırmızı, F., & Yurdakal, İ. H. (2019). Sınıf öğretmenlerinin 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'na ilişkin görüşleri. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 64-76.

Şahin, E. (2019). *2017 ilköğretim Türkçe öğretim programına ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüşleri* (Erzurum ili örneği), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bayburt Üniversitesi.

Şimşek, H. (2019). *Yenilenen 5. Sınıf Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarının gerçekleştirilirliliğine ilişkin Türkçe öğretmenlerinin görüşleri Koceli ili örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Tavşancıl, E., & Aslan, E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. Epsilon Yayınları. İstanbul.

UNESCO. (2001). *Open file on inclusive education: Support materials for managers and administrators*. UNESCO Publishing.

Uzun, O., Aytan, T., & Ungan, S. (2022). Türkçe ders kitaplarında yer alan dinleme/izleme etkinliklerinin Türkçe öğretim programı doğrultusunda incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 366-401.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Öğretmenlerin Matematik Öğretimine Karşı Tutumlarının Öğretim Programı Okuryazarlıkları ve Teknolojik Pedagojik Alan Bilgileriyle İlişkisinin İncelenmesi

Examining the Relationship of Teachers' Attitudes Towards Mathematics Teaching with Their Curriculum Literacy and Technological Pedagogical Content Knowledge

Ender ÖZEREN

Öğretim Görevlisi Dr., Dicle Üniversitesi, Çermik Meslek Yüksekokulu
enderozeren@gmail.com,
Orcid Id: 0000-0003-4605-8120

Veysel GÖÇER

Dr, Milli Eğitim Bakanlığı
veysel092@gmail.com
Orcid Id: 0000-0002-9242-6863

Öz: Yapılan çalışmada sınıf öğretmenlerinin matematik öğretimine karşı tutumlarının öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileriyle ilişkisini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Nicel araştırma yaklaşımının benimsendiği bu araştırma, ilişkisel araştırma modeline uygun biçimde tasarlanmıştır. Araştırmanın evrenini 2023-2024 eğitim öğretim yılında Elazığ il merkezindeki ilkokullarda görev yapan sınıf öğretmenleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise evrende yer alan sınıf öğretmenleri arasından oransız küme örnekleme yöntemi ile belirlenen 712 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırma verileri 4 farklı veri toplama aracı ile toplanmıştır. Araştırmada kullanılan veri toplama araçları "Kişisel Bilgi Formu", "Öğretmenlerin Program Okuryazarlıkları Ölçeği", "Matematik İçin Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi Ölçeği" ve "Matematik Öğretimi Tutum Ölçeği" şeklindedir. Araştırmada verilerin analizi sürecinde öncelikle verilerin normal dağılımını belirleme çalışmaları yapılmıştır. Verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edildikten sonra analiz sürecinde çıkarımsal istatistikî yöntemler içerisinde yer alan parametrik testlerden Bağımsız Örneklem t-Testi, Tek Yönlü Varyans Analizi, Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon, Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi kullanılmıştır. Araştırmada sınıf öğretmenlerinin matematik öğretimine karşı tutumlarının öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri ile anlamlı bir ilişkisi olduğu görülmektedir. Araştırmada yordayan değişkenlerden öğretim programı okuryazarlığı ve teknolojik pedagojik alan bilgisinin boyutlarından teknolojik bilgi, pedagojik bilgi ve bağlam bilgisinin matematik öğretimine karşı tutumu anlamlı şekilde etkilediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Matematik öğretimine karşı tutum, öğretim programı okuryazarlığı, teknolojik pedagojik alan bilgisi.

Abstract: In this study, it is aimed to reveal the relationship between classroom teachers' attitudes towards mathematics teaching and their curriculum literacy and technological pedagogical content knowledge for mathematics. This study, in which quantitative research approach was adopted, was designed in accordance with the relational research model. The population of the study consists of classroom teachers working in

Geliş Tarihi:26.06.2024

Kabul Tarihi:20.12.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Özeren, E. & Göçer, V. (2024). Öğretmenlerin matematik öğretimine karşı tutumlarının öğretim programı okuryazarlıkları ve teknolojik pedagojik alan bilgileriyle ilişkisinin incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1141-1163. Doi: 10.33437/ksusbd.1505446

primary schools in Elazığ city centre in the 2023-2024 academic year. The sample of the study consists of 712 classroom teachers determined by disproportionate cluster sampling method among the classroom teachers in the population. The research data were collected with 4 different data collection tools. The data collection tools used in the research are "Personal Information Form", "Teachers' Curriculum Literacy Scale", "Technological Pedagogical Content Knowledge for Mathematics Scale" and "Mathematics Teaching Attitude Scale". In the process of analysing the data in the study, firstly, the normal distribution of the data was determined. After it was determined that the data showed normal distribution, Independent Samples t-Test, One-Way Analysis of Variance, Pearson Product Moment Correlation, Multiple Linear Regression Analysis, which are among the parametric tests within the inferential statistical methods, were used in the analysis process. In the study, it is seen that classroom teachers' attitudes towards mathematics teaching have a significant relationship with their curriculum literacy and technological pedagogical content knowledge for mathematics. In the study, it was determined that curriculum literacy, which is one of the predictor variables, and technological knowledge, pedagogical knowledge and contextual knowledge, which are the dimensions of technological pedagogical content knowledge, significantly affected the attitude towards mathematics teaching.

Keywords: Attitude towards mathematics teaching, curriculum literacy, technological pedagogical content knowledge.

GİRİŞ

Program okuryazarlığı kavramı, etkili eğitim ve öğretim için son derece önemli olmakla birlikte, öğretmenlerin sınıf ortamındaki önemli işlevlerinden birinin makro düzeydeki eğitim programlarını, mikro düzeyde sınıf ortamında nasıl uygulayabilecekleri ile ilgili üstlendikleri roller olduğu söylenebilir (Ramatlapan ve Makonye, 2012). Öğretmenlerin sınıf içi sorumlulukları yerine getirebilmeleri için öğretim programını çok boyutlu olarak bilme, uygulayabilme, programı geliştirebilme ve değerlendirebilmeyi içeren program okuryazarı olmaları gerekmektedir (Yar-Yıldırım, 2020). Keskin'e (2020) göre program okuryazarlığı becerileri şunlardır: Öğretmenler konuların belirli yönlerini anlayabilir, bu anlayışı uygulayabilir ve müfredatı eleştirel bir bakış açısıyla gözden geçirip yorumlayabilecek bir rehber olarak kullanılabilir. Akyıldız (2020) bu kavramı, eğitime yön veren müfredatı anlama, uygulama ve değerlendirme konusunda sınırlı bilgi ve beceriye sahip öğretmenler olarak tanımlamıştır.

Öğretim programı okuryazarlığı, şu şekilde tanımlanabilir: "Eğitim programlarının temel bileşenleri olan hedefler, içerik, öğrenme-öğretme süreçleri ile ölçme ve değerlendirme boyutlarını anlama ve analiz etme yetkinliği; bu bileşenlerin felsefi, tarihi, kültürel, sosyolojik ve psikolojik temellerini kavrama; programın geliştirdiği yaklaşımı yorumlama ve uygulama becerisi; hedeflere uygun içerik oluşturma, seçme ve uygulamada kullanabilme; öğrenme-öğretme süreçlerini hedeflere uygun şekilde seçip zenginleştirme ve materyal tasarlama; öğrenme ortamlarını, öğrenci özelliklerini ve çevresel faktörleri dikkate alarak süreçleri geliştirme; tüm bu unsurlar ışığında eğitim hedefleri ve bağlamına uygun ölçme ve değerlendirme faaliyetlerini tasarlama gibi uzmanlık yetkinliklerini içermektedir" (Bolat, 2021). Bir başka ifadeyle, öğretim programı okuryazarlığı, "programın kazanım/hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreçleri ve değerlendirme boyutları arasındaki ilişkiyi ortaya koyma ve bu bileşenler arasındaki uyumu analiz etme; bu unsurların çağın ihtiyaçları ve kültürel özellikler doğrultusunda hazırlanıp hazırlanmadığını değerlendirme" olarak da açıklanabilir (Aslan, 2019).

İncelenen araştırmalar ışığında program okuryazarlığının bir öğretmene kazandıracığı beceriler aşağıda maddeler halinde ifade edilmiştir (Keskin, 2020):

- "Öğretim programı okuryazarlığına sahip bir öğretmen, öğretim programları ile ilgili yapılan değerlendirme sonuçlarını eleştirel bakış açısı ile yorumlayabilir. Bunun sonucunda yaratıcı düşünme becerileri gelişen öğretmen, öğretim süreçlerinin niteliğini artırabilir.
- Program okuryazarlığı becerisini edinmiş bir öğretmen, hâlihazırda ona sunulmuş öğretim programını kendi katkılarıyla daha nitelikli ve verimli uygulamalara dönüştürebilir. Böylece kendi gelişimine olumlu yönde katkılar sağlayabileceğinin farkına varabilir.
- Program okuryazarlığını geliştiren bir öğretmen, öğrencilere farklı öğrenme ortamları sunarak, düşünme becerilerine katkı sağladığının farkına varabilir.

- Program okuryazarı olan bir öğretmen, bu becerisini diri tutabilmek için programın aktif okuyucusu olması gerektiğinin bilincindedir. Ayrıca aktif okumanın programı analiz ederek eleştirel bir yaklaşımla ifade etmek aktif olduğunun farkındadır.
- Program okuryazarlığını geliştiren bir öğretmen, bulunduğu toplumun yapısını, kültürel ve sosyolojik özelliklerinin bilincindedir. Böylece programı her kültüre uygun biçimde uyarlama gücüne sahip olabilir.
- Program okuryazarı olan bir öğretmen, öğrencilerin öğretimsel ihtiyaçlarını önceden kestirebilir ve bu ihtiyaçları karşılayacak olan materyallere nasıl ulaşacağını ve verimli kullanacağını bilincindedir.
- Program okuryazarı olan bir öğretmen, programın eksikliklerinin farkına varabilir. Böylece bu eksiklikleri gidermekle kalmayıp, güçlü yönlerini ortaya çıkarabilir.”

Keskin'e (2020) göre program okuryazarlığının amacı; sürekli güncellenerek farklı eğitim anlayışı, içerik, kazanım, yöntem-teknik, ölçme ve değerlendirme yöntemleri içeren programların, öğretmenler tarafından anlaşılması ve uygulanmasına yönelik bilgi ve becerilerini artırmaktır. Yani program okuryazarı olan bir öğretmenin kendini sürekli yenilemesi ve program anlayışını geliştirmesi gerekmektedir.

Öğretmenlerin bilgi ve becerilerinin yanı sıra sahip oldukları tutumlar da öğretim süreçlerini etkileyen önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Tutum, İnceoğlu'nun (2004) tanımına göre, "Bireyin kendisine ya da çevresindeki bir nesneye, toplumsal konuya veya olaya yönelik olarak, deneyimlerinden, bilgisi, duyguları ve motivasyonundan yola çıkarak şekillendirdiği zihinsel, duygusal ve davranışsal bir tepki ya da eğilimdir." şeklinde ifade edilmektedir. Araştırmacıların ve düşünürlerin anlayışları, fikirleri ve bakış açıları değiştikçe matematiğe yönelik tutumun tanımları da değişmektedir. Ama matematiğe yönelik tutumun odak noktası, yalnızca matematiğe yönelik olumlu ya da olumsuz duygusal eğilimlerdir (Zan ve Martino, 2007). Bu eğilimler matematik öğretim sürecini etkilediği söylenebilir. Nitekim Dursun ve Dede (2004) çalışmalarında öğretmenlerin, matematik derslerinde tercih etmiş oldukları öğretim yöntem, strateji ve tekniklerinin öğrencilerin matematiği öğrenmeleri üzerinde oldukça etkili bir faktör olduğunu belirtmişlerdir. Benzer şekilde Ünlü (2007) de yaptığı çalışmada öğrencilerin, matematiği sevmelerinin ilk sebebi olarak dersi, ikinci sebep olarak ise öğretmeni belirttiklerinden, matematik öğretimi sürecinde öğretmenin uyguladığı yöntem ve teknikler, öğrencilere olan yaklaşımları öğrencilerin derse yönelik tutumlara etki etmektedir. Bu durumlar öğretmenlerin kuvvetli alan bilgisine ve matematik öğretimi için gerekli olan çağdaş yöntem ve tekniklere sahip olmaları gerektiğini ortaya koymaktadır (Yıldız ve Uyanık, 2004). Öğretmenlerin gerek psikolojik gerekse öğretim sürecindeki yeterlikleri öğrencilerde matematik kaygısının erken gelişimine neden olabileceği gibi matematik öğrenme sürecine karşı olumsuz tutumların gelişmesine (Awofala, 2016) ve öğrencilerinin düşük matematik performansına göstermelerine sebep olabilir. İfade edilen durumlar dikkate alındığında öğretmenlerin sahip olduğu bilgilerin öğretim-öğrenme süreci üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

Öğretmenlerin çok çeşitli bilgi ve becerilere sahip olmasından dolayı eşgüdümlü birbirini tamamlayan gelişim sağladığı söylenebilir. Bu konuda örnek vermek gerekirse öğretmenlerin teknolojiyi kullanma becerilerini geliştirmeleri, öğrencilerin matematiği anlamalarını kolaylaştırmakta (İpek ve Baran, 2011) ve problem çözme becerilerini geliştirmede katkısı bulunmaktadır (Erbaş, 2005). Matematik eğitiminde teknolojinin kullanılması öğrencilerin matematik derslerine olan ilgi ve motivasyonlarını ve derslere katılımlarını artırmaktadır (Geiger vd., 2012).

Öğretmenlerin iyi bir matematik ve pedagoji ile öğrencilerin bilişsel gelişim düzeylerine ilişkin bilgilere sahip olmaları gerekmektedir (Carpenter vd., 1997). Öğretim sürecinde öğretmenin sahip olduğu alan bilgisi önemli bir rol oynar. Ancak alan bilgisi nitelikli eğitim vermek için yeterli olmayabilir (Tanışlı, 2013). Öğretmenlerin yeterli alan bilgisi, öğrenci başarısını artırır ve eğitimin kalitesine olumlu etki yapar (Brown ve Borko, 1992). Tsamir (2007) yaptığı çalışmada öğrencilerin düşüncelerini anlamının öğretmenlerin matematik bilgileri üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bu

araştırma sonucunda öğrencilerin yapmış olduğu hataların temelinde öğretmenlerin matematik alan bilgisinin etkili olduğu doğrulanmıştır.

Matematiğin teknolojik ortamda öğretilmesi kâğıt ve kalem kullanmaktan farklı düşünülmemelidir (Drijvers vd., 2010). Polly (2010) öğretmenlerin bir konu içerisinde teknoloji destekli matematik etkinlikleri uygularken TPAB düzeylerini nasıl etki gösterdiğini araştırmıştır. Araştırmada, öğretmenlerin teknolojiyi sınıflarına entegre etmeye istekli olmasına rağmen çoğu öğretmenin teknolojiyi sınıflarına entegre etme konusunda yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca öğretmenler program kapsamında mesleki gelişim derslerine katılıp teknoloji destekli matematiği sınıflarına entegre etmek isteseler de teknolojiyi derslerine nasıl entegre edeceklerini bilmediklerinden teknolojik olanakları eğitim ortamına yansımadıkları belirlenmiştir. Araştırmalar öğretmenlerin teknoloji entegrasyonunda zayıf olduğunu, teknolojiyi sınıflarına entegre etme konusunda özgüvenlerinin olmadığını ve teknolojiyi sınıflarında kullanamadıklarını göstermiştir (Bozkurt ve Cilavdaroğlu, 2011).

Öğretmenlerin inanç ve görüşleri öğretimde önemlidir ve öğretme-öğrenme sürecine önemli derecede etki etmektedir (Ersoy, 2005). Bu nedenle öğretmenlerin teknoloji araçlarını sınıflarına nasıl entegre edecekleri konusundaki bilgileri, teknolojinin öğretme ve öğrenme ortamlarına etkili ve anlamlı bir şekilde entegrasyonu için önemlidir (Niess, 2005). Öğretmenlerin sınıflarında teknolojiyi etkili bir şekilde kullanabilmeleri için sadece teknik bilgi değil, aynı zamanda matematik ve matematik öğretim bilgisi ihtiyacı önem taşımaktadır (Mishra ve Koehler, 2006).

Shulman'ın pedagojik alan bilgisi kavramı, matematik öğretimi araştırmalarını da etkilemiştir. Matematik öğretimini inceleyen araştırmalar (Ball ve Bass, 2000; Marks, 1990; Türnüklü, 2005), PAB çerçevesi ile matematik bilgisinin yapılarını veya ilişkisini incelemişlerdir. Türnüklü (2005), yaptığı çalışmada matematik öğretmen adaylarının öğrencilerin olası kavram yanlışlarını tespit etmede ve hangi konunun hangi matematiksel bilgiye ulaşacağını tahmin edilebilmesinde matematiksel alan bilgisinin ve pedagojik alan bilgisinin birbiriyle ilişkisinin çok önemli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Teknoloji günümüzde, öğretme, öğrenme ve planlama süreçlerini etkilemektedir ve eğitim alanında önemli bir yere sahiptir (Erdoğan ve Mutluoğlu, 2016; Mishra ve Koehler, 2006). Erdoğan ve Mutluoğlu (2016) teknolojiyle matematik öğretiminin, öğrencilerin matematiksel kanıt problem çözme yeteneğini geliştirdiğini ve öğrencinin gelecekteki teknolojileri etkin kullanımını önemli derecede arttırdığını belirtmiştir.

Garba, Byabazaire ve Busthami (2015) eğitim-öğretim sürecinin etkin bir biçimde yürütülebilmesinin, öğretmenin teknoloji kullanım bilgi ve becerisine sahip olmasıyla mümkün olduğunu belirtmiştir. Öğretmenlerin TPAB bilgisini geliştirmeleri ve güncel teknolojik gelişmeleri takip etmeleri, modern ve etkili bir öğrenme ortamı sağlamak adına büyük bir öneme sahiptir. TPAB'ye sahip olan öğretmenler sınıflarında teknolojiyi daha etkin bir biçimde kullanmakta ve öğrenme ortamının etkililiğini arttırmakta avantaj sağlamaktadırlar. Bu nedenle TPAB'nin öğretmenler için önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de de bu konuda çalışmaların son on yılda arttığı görülmüştür (Saykal ve Uluçınar Sağır, 2021).

Ulusal Matematik Öğretmenleri Konseyi [NCTM] (2000), teknolojinin öğrenme ve öğretme sürecinde kullanılmasının, öğrencilerin öğrenmesine katkı sağlayarak matematik öğrenimini olumlu etkilediğine değinmektedir. Ayrıca MEB (2018) matematik derslerinde farklı teknolojilerden yararlanılarak öğretimin gerçekleştirilmesinin öğrencilerin farklı matematiksel becerileri kazanmasına yardımcı olduğunu belirtmektedir. Teknolojinin öğrenme ortamında kullanılması öğrencileri motive ederek matematiğe karşı olumlu tutum geliştirmelerinin yanı sıra analitik düşünme becerilerinin de gelişmesini sağlamaktadır (Peker, 1985).

Alanyazın incelendiğinde farklı branşlardaki öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının TPAB düzeylerini belirlemek, incelemek, geliştirmek amacıyla yapılmış birçok çalışma olduğu görülmüştür (Bowers and Stephens, 2011; Garofalo vd., 2000; Hacıomeroglu vd., 2011; Karataş vd., 2016; Ozgun-Koca vd., 2010; Özgen vd., 2013; Yiğit-Koyunkaya and Tataroğlu-Taşdan, 2019). Matematik eğitiminde TPAB sadece öğretmenler için değil aynı zamanda birçok ülkede öğrenciler için de geçerlidir; Koh ve

ark. (2018) gelişmekte olan ÷lkelerde bir örnek vermiştir. Bununla birlikte, teknolojinin eğitimde kullanımı ve kullanılabilirliği, bir ÷lkenin ekonomik gelişimi, altyapı ve kaynakların kullanılabilirliği ve öğrencilerin okul dışında teknolojiye erişimi gibi çeşitli faktörlerden etkilenecek büyük ölçüde değişiklik gösterebilir. Bazı ÷lkelerdeki öğretmenler çeşitli teknolojik kaynaklara erişime sahip olabilir ve matematik öğretiminde teknolojiyi kullanma konusunda iyi eğitilmiş olabilirler (Wahyu vd., 2019). Öte yandan, diğer ÷lkelerdeki öğretmenler teknolojiye ve kaynaklara sınırlı erişimle karşı karşıya kalabilir ve teknolojiyi öğretimde kullanma deneyimi daha az olabilir. Öğretimin gerçekleştiği ÷lke veya bağlamdan bağımsız olarak öğretmenler, teknolojiyi matematik öğretimine etkili bir şekilde entegre etmek için gereken bilgi ve becerileri anlamak için TPACK çerçevesini kullanabilirler. Ayrıca teknoloji kullanımına yönelik araştırmalar matematik öğretimini ve öğrenimini etkili bir şekilde desteklemek için kullanılabilir. Öğretimi desteklemek için birçok kaynak ve araç mevcut olmasına rağmen bunların sınıfta nasıl etkili bir şekilde kullanılabileceği veya öğrenci öğrenmesini nasıl destekleyebileceği konusunda net talimatlar her zaman verilmemektedir (Kholid vd., 2019, 2020). Bu tür talimatlar, özellikle pedagojik bilgi konusunda hâlâ eksik olan öğretmenler için oldukça faydalıdır (Dalal vd., 2017; Luik vd., 2018).

Teknolojinin eğitimde kullanımı teorik bir temelin bulunmamasından dolayı çok fazla eleştiri almaktadır (Buckingham, 2013). Teknolojinin basitçe öğrenmeye dâhil edilmesi yeterli değildir (Sulistyanto vd., 2023). Özellikle öğretmenlerin teknolojiyi öğrenmeye doğru bir şekilde entegre edebilmeleri için ne bilmeleri gerektiğiyle ilgili pek çok soru ortaya çıkmış ve çeşitli çalışmalar yanıt bulmaya çalışmıştır (Koehler vd., 2013; Lee ve Kim, 2014; Mishra, 2019). Bu nedenle teknolojik, pedagojik ve içerik bilgisi, bilgiye dayalı öğretmenlerin teknolojiyle etkili bir şekilde öğretebilmeleri için kavramsal bir çerçeve olarak sunulmuştur (Luo ve Zou, 2022). Gerçekler, öğretmenlerin TPAB'ı uygularken erişim ve araç kısıtlamaları yaşadıklarını göstermektedir (Dalal vd., 2017). Ancak öğrenmenin anlamlı olmasını sağlamak için TPAB'ın eğitimde uygulanması gerekmektedir (Brantley-Dias ve Ertmer, 2013; Pradana vd., 2020). Polly ve arkadaşlarının başka bir çalışması (2016), bir yıllık mesleki gelişim programı sırasında hizmet içi matematik öğretmenlerinin TPAB gelişimini incelemiştir. Sonuçlar, teknolojinin matematik öğretiminde etkili bir şekilde entegrasyonu için sürekli mesleki gelişim ve mentorluğun gerekli olduğunu ortaya koydu. Yakın zamanda Özgür (2020) tarafından yapılan bir çalışma, matematik öğretmenlerinin harmanlanmış öğrenme ortamlarında öğretim yaparken TPAB çerçevelerini nasıl uyarladıklarını araştırdı. Çalışma, harmanlanmış bir ortamda öğretimin, özellikle pedagojik ve teknolojik unsurların dengelenmesinde TPAB stratejilerinde bir değişiklik gerektirdiği sonucuna vararak, matematik eğitiminde TPAB'ın gelişen doğasını vurgulamaktadır.

Araştırmanın Amacı

Yapılan araştırmada sınıf öğretmenlerinin matematik öğretimine karşı tutumlarının öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileriyle ilişkisini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Belirtilen amaç çerçevesinde oluşturulan araştırmada aşağdaki problemlere yanıt aranmıştır:

- Sınıf öğretmenlerinin matematik öğretimine karşı tutumları, öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri cinsiyet, öğrenim durumu ve mesleki kıdem değişkenlerine göre anlamlı bir biçimde farklılaşmakta mıdır?
- Sınıf öğretmenlerinin matematik öğretimine karşı tutumlarının öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri ile anlamlı bir ilişkisi var mıdır? Varsa hangi yönde ve düzeydedir?
- Sınıf öğretmenlerinin matematik öğretimine karşı tutumlarını, öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri anlamlı bir biçimde yordamakta mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Sınıf öğretmenlerinin matematik öğretimine karşı tutumlarının öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileriyle ilişkisini ortaya koymak için nicel araştırma yaklaşımının benimsendiği bu araştırma, ilişkisel araştırma modeline uygun biçimde

tasarlanmıştır (Creswell, 2012). Araştırmada birden fazla değişken arasındaki ilişkilerin uygulanan ölçekler aracılığıyla araştırıldığı için ilişkisel tarama modeli (Büyüköztürk vd., 2022; Christen, Johnson ve Turner, 2015; Gliner, Morgan ve Leech, 2015; Karasar, 2023) tercih edilmiştir. Ayrıca ilişkisel tarama yönteminin tercih edildiği araştırmalar, değişkenler arasındaki ilişkiyi bir ya da birden fazla değişkenin bir başka değişken üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla yapılan araştırmalardır (Mertens, 2010). İfade edilen doğrultuda çalışmada sınıf öğretmenlerinin öğretim programı okuryazarlığı ve teknolojik pedagojik alan bilgisinin matematik öğretimine karşı tutumlarına etkisi belirlenmiştir.

Evren ve Örneklem

2023-2024 eğitim-öğretim yılında Elazığ il merkezindeki ilkokullardaki sınıf öğretmenleri, araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleminin belirlenmesinde olasılık temelli örnekleme yöntemlerinden küme örnekleme yöntemi (Yamane, 2001) kullanılmıştır. Araştırmanın evreni olan Elazığ il merkezindeki her ilkokul bir küme kabul edilip asgari ihtiyaç duyulan biçimde okullar tesadüfî olarak belirlenmiştir. Evrenin çok geniş olması, evreni oluşturan birimlere ulaşılmasını zorlaştırdığından, küme örnekleme yöntemini tercih etmek daha pratik ve sağlıklı olacağından tercih edilmiştir (Çömlekçi, 2001). Araştırmanın örneklemini evrende yer alan sınıf öğretmenleri arasından oransız küme örnekleme yöntemi ile belirlenen 712 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Form, araştırmanın örneklemindeki öğretmenlerin demografik özellikleri ile ilgili veri toplayabilmek amacıyla bu araştırma kapsamında hazırlanmıştır. Formda cinsiyet, öğrenim durumu ve mesleki kıdem gibi öğretmenlerin demografik bilgileri ile ilgili sorular yer almaktadır.

Öğretmenlerin Program Okuryazarlıkları Ölçeği

Yar-Yıldırım (2020) tarafından geliştirilen “Öğretmenlerin Program Okuryazarlıkları Ölçeği,” bilgi, beceri ve tutum olmak üzere üç alt faktörden oluşmakta ve toplamda 29 madde içermektedir. Ölçek 5’li likert tipindedir. Ölçekten alınabilecek minimum puan 29, maksimum puan ise 145’tir. Ölçeği oluşturan üç faktör, toplam varyansın %67,06’sını açıklamaktadır. Yapı geçerliliği çerçevesinde madde faktör yüklerinin “,42-,72” arasında değiştiği, Kaiser-Meyer Olkin (KMO) değerinin “,90” olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin orijinal formunun Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları birinci faktör (beceri) için “,94”, ikinci faktör (bilgi) için “,93” ve üçüncü faktör (tutum) için “,92” olarak hesaplanırken, ölçeğin genelinde ise hesaplanan Cronbach’s Alpha güvenilirlik katsayısı “,96” olarak bulunmuştur. Yapılan araştırmada ise Cronbach’s Alpha güvenilirlik katsayıları birinci faktör (beceri) için “,89”, ikinci faktör (bilgi) için “,86” ve üçüncü faktör (tutum) için “,90” olarak hesaplanırken, ölçeğin genelinde ise hesaplanan Cronbach’s Alpha güvenilirlik katsayısı “,94” olarak bulunmuştur. Hesaplanan Cronbach’s Alpha güvenilirlik katsayılarının “,60” dan büyük olduğu tespit edildiğinden ölçek verilerinin güvenilir olduğunu göstermektedir (Alpar, 2020).

Matematik İçin Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi

Önal (2016) tarafından geliştirilen Matematik İçin Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi Ölçeği “Teknolojik Bilgi (TB)”, “Pedagoji Bilgisi (PB)”, “Alan Bilgisi (AB)”, “Teknolojik Pedagoji Bilgisi (TPB)-Çevrim Dışı”, “Teknolojik Pedagoji Bilgisi (TPB)-Çevrim İçi”, “Teknolojik Alan Bilgisi (TAB)”, “Pedagojik Alan Bilgisi (PAB)”, “Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi (TPAB)”, “Bağlam Bilgisi (BB)” olmak üzere dokuz alt faktörden ve 59 maddeden oluşmaktadır. Matematik İçin Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi Ölçeği 5’li likert olarak geliştirilmiştir. Ölçeğin orijinal formunun Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları birinci faktör (TB) için “,91”, ikinci faktör (PB) için “,92”, üçüncü faktör (AB) için “,91”, dördüncü faktör (TPB-Çevrim İçi) “,79”, beşinci faktör (TPB-Çevrim Dışı) “,85”, altıncı faktör (TAB) “,85”, yedinci faktör (PAB) “,90”, sekizinci faktör (TPAB) “,93”, dokuzuncu faktör (BB) “,89” olarak hesaplanırken, ölçeğin genelinde ise hesaplanan Cronbach’s Alpha güvenilirlik katsayısı “,97” olarak bulunmuştur. Hesaplanan Cronbach’s Alpha güvenilirlik katsayılarının “,60” dan büyük olduğu tespit edildiğinden ölçek verilerinin güvenilir olduğunu göstermektedir (Alpar, 2020).

Matematik Öğretimi Tutum Ölçeği

Göloğlu Demir ve Çetin'in (2012) geliştirdiği ölçek "matematik öğretimini sevme", "matematik öğretimine değer verme" ve "matematik öğretimini önemseme" olmak üzere üç alt faktörden ve 25 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin "Matematik Öğretimini Sevme" alt faktöründe "Matematik öğretmek o kadarda önemsenecek bir durum değildir" ve "Matematik öğretimi yapmak beni gururlandırıyor" gibi maddeler yer almaktadır. "Matematik Öğretimine Değer Verme" alt faktöründe ise "Matematik öğretimini planlamaktan zevk alırım." ve "Matematik dersi öncesinde plan yapmaya geniş zaman ayırırım" gibi beceri ifade eden maddeler bulunmaktadır. "Matematik Öğretimini Önemseme" alt faktöründe ise "Matematik öğretimini çok önemli buluyorum." ve "Matematik öğretimi ile ilgili yeni gelişmeleri derslerde uygulamaktan büyük zevk alırım." benzeri maddeler vardır.

Matematik Öğretimi Tutum Ölçeği 5'li likert olarak geliştirilmiştir. Ölçekten alınabilecek minimum puan 25, maksimum puan ise 125'tir. Ölçeği oluşturan üç faktör, toplam varyansın %73,04'ünü açıklamaktadır. Yapı geçerliliği çerçevesinde madde faktör yüklerinin ",45-,74" arasında değiştiği, KMO değerinin ",82" olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin orijinal formunun Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları Matematik Öğretimini Sevme faktörü için ",91", Matematik Öğretimine Değer Verme için ",85" ve Matematik Öğretimini Önemseme için ",69" olarak hesaplanırken, ölçeğin genelinde ",91" olarak bulunmuştur. Yapılan araştırmada ise Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayıları matematik öğretimini sevme faktörü için ",73", matematik öğretimine değer verme için ",79" ve matematik öğretimini önemseme için ",83" olarak hesaplanırken, ölçeğin genelinde ",91" olarak bulunmuştur. Hesaplanan Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayılarının ",60" dan büyük olduğu tespit edildiğinden ölçek verilerinin güvenilir olduğunu göstermektedir (Alpar, 2020).

Verilerin Toplanması

Araştırma verileri dört farklı veri toplama aracı ile veriler toplanmıştır. Veri toplama sürecinde ilk aşama uygulama için ilk aşamada Etik Kurul İzni olmak üzere gerekli izinler alınmıştır. Etik kurul izni için yapılan başvuru Dicle Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı kararı Üniversite Rektörlük Makamının 26.03.2024 tarih ve 680713 sayılı Olur'u ile uygun görülmüştür. İkinci aşamada uygulamanın araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının ilkokullardaki sınıf öğretmenlerine ulaştırılmıştır. Bunun yanında katılımcı sınıf öğretmenlerine bilgilendirilmiş onam formu aracılığıyla araştırma hakkında gerekli bilgilendirmeler yapılarak katılımları için onayları alınmıştır. Araştırmacılar tarafından katılımcılara bilgilendirme sırasında araştırmaya katılımın gönüllük esasına uygun olduğu, kimlik bilgilerini yazmalarına gerek olmadığı, istenildiği zaman araştırmadan ayrılacakları, eğer katılım sağlıyorsa verilerin gizli kalacağı, verilerin yalnızca yapılacak araştırma için kullanılacağı bilgisi verilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin analizi sürecinde öncelikle veri toplama araçları ile toplanan veriler çoklu değişkenler içerdiği için Mahalanobis uzaklığı, Cook uzaklığı katsayısı gibi yöntemlerle üç değer tespiti yapılmıştır (Karagöz, 2019). Yapılan hesaplamalarda uç değer tespit edilmediğinden veri analizinde ikinci aşama olan verilerin normal dağılımını belirleme çalışmaları yapılmıştır. Bu kapsamda verilerin Basıklık ve Çarpıklık katsayıları hesaplanarak Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Veri toplama araçlarına ait basıklık ve çarpıklık değerleri

Ölçekler	Alt Faktörler	n	Skewness	Std. Hata	Kurtosis	Std. Hata
Matematik Öğretimi Tutum Ölçeği	Matematik Öğretimini Sevme	712	,138	,092	-,527	,183
	Matematik Öğretimine Değer Verme	712	-,302	,092	-,371	,183
	Matematik Öğretimini Önemseme	712	-,031	,092	-,573	,183
	Genel	712	-,327	,092	-,344	,183

Öğretim Programı Okuryazarlık Ölçeği	Bilgi	712	-,147	,092	-,632	,183
	Beceri	712	,274	,092	-,352	,183
	Tutum	712	-,200	,092	-,900	,183
	GENEL	712	,024	,092	-,723	,183
Matematik İçin Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi	TB	712	,236	,092	-,288	,183
	PB	712	,336	,092	-,658	,183
	AB	712	,339	,092	-,362	,183
	TPB	712	,916	,092	-,201	,183
	TAB	712	,561	,092	-,121	,183
	PAB	712	-,573	,092	,568	,183
	TPAB	712	-,213	,092	,317	,183
	BB	712	-,142	,092	,379	,183

Tablo 1 incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin veri toplama aracı olarak kullanılan üç ölçekten aldıkları puanlara ilişkin basıklık ve çarpıklık değerlerinin ± 1 arasında olma (Büyüköztürk, 2023), ± 1.5 arasında olma (Tabachnick ve Fidell, 2013), ± 2 arasında olma (George ve Mallery, 2010) kriterlerini karşıladığından dolayı, hesaplanan değerlerin ölçeklerden alınan puanların normal dağılım şartlarını karşıladığı şeklinde değerlendirilebilir. Normal dağılımı ilişkin verilerin elde edilmesinden sonra araştırmancının “Sınıf öğretmenlerinin matematik öğretimine karşı tutumları, öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri cinsiyet, öğrenim durumu ve mesleki kıdem değişkenlerine göre anlamlı bir biçimde farklılaşmakta mıdır?” alt problemi için grup sayısına göre parametrik testlerin Bağımsız Örneklemeler t-Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır. ANOVA neticesinde belirlenen anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için Tukey HSD testinden yararlanılmıştır. Analiz sonucu anlamlı farklılığın bulunduğu faktörlerde etki büyüklüğü hesaplaması da yapılmıştır. Ortalamalar arasında anlamlı farklılık belirlendiğinde farkın etki büyüklüğünü yorumlayarak “fark nereden kaynaklanmaktadır” sorusuna cevap aramak araştırmaya önemli bir katkı sağlayacağından (Taşpınar, 2017), Bağımsız Örneklemeler t-Testi sonucunda etki büyüklüğünün hesaplanmasında kullanılan yöntemlerden biri olan “Cohen’s d” (Ellis, 2009; Lakens, 2013; Özsoy ve Özsoy, 2013; Wuensch, 2012), ANOVA sonucunda ise Green ve Salkind’in (2016) ve Cohen’in (1988) önerdiği kesme noktaları (.01 ile .06 arası küçük, .06 ile .14 arası orta, .14 ve üstü büyük etki) dikkate alınarak eta-kare değeri hesaplanmıştır.

Araştırmada değişkenler arası ilişkiler için verilerin normal dağılım göstermesi nedeni ile Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon katsayısı hesaplaması yapılırken sınıf öğretmenlerinin matematik öğretimine karşı tutumlarını, öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri anlamlı bir biçimde yordayıp yordamadığı Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi yapılmıştır. Araştırma bulguları “,05-,01” anlamlılık düzeylerinde yorumlanarak tartışılmıştır. Araştırmada, korelasyon katsayısının mutlak değer olarak, “,70-1,00” arasında olması yüksek; “,69-,30” arasında olması orta; “,29-,00” arasında olması ise düşük düzeyde ilişki olarak (Büyüköztürk, 2023) kabul edilmiştir.

BULGULAR

Yapılan araştırmada sınıf öğretmenlerinin matematik öğretimine karşı tutumlarının öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileriyle ilişkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşırken sınıf öğretmenlerinin matematik öğretimine karşı tutumları, öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgilerinin cinsiyet, öğrenim durumu ve mesleki kıdem değişkenlerine göre anlamlı bir biçimde farklılaşmış farklılaşmadığı belirlenmiştir. Elde edilen veriler aşağıda tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 2. Cinsiyete göre analiz verileri

Ölçekler	Alt Faktörler	Cinsiyet	n	\bar{X}	SS	t	p	d	
Matematik Öğretimi Tutum Ölçeği	Matematik Öğretimini Sevme	Kadın	372	3,05	,580	5,189	,00*	,40	
		Erkek	340	2,83	,529				
	Matematik Öğretimine Değer Verme	Kadın	372	3,35	,485	-	,00*	,38	
		Erkek	340	3,53	,462				
	Matematik Öğretimini Önemsese	Kadın	372	2,69	,836	-	,00*	,33	
		Erkek	340	2,96	,785				
	Genel	Kadın	372	3,12	,148	-	,00*	,26	
		Erkek	340	3,16	,156				
	Öğretim Programı Okuryazarlık Ölçeği	Bilgi	Kadın	372	3,77	,275	1,276	,20	-
			Erkek	340	3,75	,280			
		Beceri	Kadın	372	2,88	,343	-,307	,75	-
			Erkek	340	2,88	,368			
Tutum		Kadın	372	3,62	,495	-,096	,92	-	
		Erkek	340	3,62	,541				
GENEL		Kadın	372	3,33	,259	,178	,86	-	
		Erkek	340	3,33	,293				
Matematik için Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi		TB	Kadın	372	3,56	,330	-,263	,79	-
			Erkek	340	3,57	,312			
	PB	Kadın	372	3,28	,326	1,782	,07	-	
		Erkek	340	3,24	,381				
	AB	Kadın	372	3,24	,370	,398	,69	-	
		Erkek	340	3,23	,376				
	TPB	Kadın	372	3,46	,440	1,189	,23	-	
		Erkek	340	3,42	,433				
	TAB	Kadın	372	3,29	,316	,867	,38	-	
		Erkek	340	3,27	,328				
	PAB	Kadın	372	3,26	,394	-	,06	-	
		Erkek	340	3,32	,428				
	TPAB	Kadın	372	3,44	,270	,490	,62	-	
		Erkek	340	3,43	,309				
BB	Kadın	372	3,54	,364	-,074	,94	-		
	Erkek	340	3,54	,334					

*p<0,05

Araştırmada sınıf öğretmenlerinin öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri arasında cinsiyete göre anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı ($p>,05$) belirlenirken, matematik öğretimine karşı tutumları arasında cinsiyete göre anlamlı düzeyde bir farklılığın mevcut olduğu belirlenmiştir ($t= -3,081$; $p=,00$). Cinsiyete göre matematik öğretimine karşı tutum ölçeğinin alt boyutlarında da anlamlı farklılığın olduğu ($p<,05$) belirlenmiştir. Belirlenen anlamlı farklılığın erkek öğretmenlerin matematik öğretimine karşı tutumlarının kadın öğretmenlerden anlamlı düzeyde yüksek olmasından kaynaklı olarak erkek öğretmenler lehine değerlendirilmiştir (Orterkek> Ortkadın). Bu bulgulara göre cinsiyetin sınıf öğretmenlerinin matematik öğretimine karşın tutumları üzerinde etkili olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu etkinin düzeyini belirlemek için hesaplanan etki büyüklüğü katsayıları “,26-40” aralığında olduğu yani “,14 ve üstü” olduğundan cinsiyetin matematik öğretimine yönelik tutum üzerinde büyük bir etkiye sahiptir.

Tablo 3. Öğrenim durumuna göre analiz verileri

Ölçekler	Alt Faktörler	Öğrenim Durumu	n	\bar{X}	SS	t	p	d
Matematik Öğretimi Tutum Ölçeği	Matematik Öğretimini Sevme	Lisans	480	2,96	,566	1,348	,17	-
		Lisansüstü	232	2,90	,565			
	Matematik Öğretimine Değer Verme	Lisans	480	3,42	,506	1,606	,10	-
		Lisansüstü	232	3,47	,427			
	Matematik Öğretimini Önemsese	Lisans	480	2,79	,815	-	,10	-
		Lisansüstü	232	2,89	,836			

Öğretim Programı Okuryazarlık Ölçeği	Genel	Lisans	480	3,13	,160	-	,11	-
		Lisansüstü	232	3,15	,136	1,575		
	Bilgi	Lisans	480	3,75	,267	-	,02*	,18
		Lisansüstü	232	3,80	,296	2,264		
	Beceri	Lisans	480	2,83	,332	-	,00*	,43
		Lisansüstü	232	2,98	,380	5,105		
	Tutum	Lisans	480	3,59	,518	-	,02*	,17
		Lisansüstü	232	3,68	,510	2,192		
	GENEL	Lisans	480	3,30	,265	-	,00*	,37
		Lisansüstü	232	3,40	,283	4,714		
Matematik İçin Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi	TB	Lisans	480	3,57	,329	,273	,78	-
		Lisansüstü	232	3,56	,307			
	PB	Lisans	480	3,24	,328	-	,03*	,19
		Lisansüstü	232	3,30	,401	2,127		
	AB	Lisans	480	3,19	,346	-	,00*	,38
		Lisansüstü	232	3,33	,408	4,499		
	TPB	Lisans	480	3,44	,440	-,486	,62	-
		Lisansüstü	232	3,45	,432			
	TAB	Lisans	480	3,25	,302	-	,00*	,31
		Lisansüstü	232	3,35	,349	3,915		
	PAB	Lisans	480	3,26	,409	-	,02*	,19
		Lisansüstü	232	3,34	,414	2,203		
	TPAB	Lisans	480	3,40	,292	-	,00*	,46
		Lisansüstü	232	3,53	,264	5,703		
	BB	Lisans	480	3,52	,355	-	,02*	,17
		Lisansüstü	232	3,58	,335	2,284		

*p<0,05

Araştırmada sınıf öğretmenlerinin öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri arasında öğrenim durumuna göre anlamlı düzeyde bir farklılığın olduğu (p<,05) belirlenirken, matematik öğretimine karşı tutumları arasında öğrenim durumuna göre anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir (p>,05). Öğrenim durumuna göre belirlenen anlamlı farklılığın lisansüstü eğitim mezunu öğretmenlerin öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgilerinin lisans mezunu öğretmenlerden anlamlı düzeyde yüksek olmasından kaynaklı olarak lisansüstü öğretmenler lehine değerlendirilmiştir (Ortlisansüstü>Ortlisans). Bu bulgulara göre öğrenim durumunun sınıf öğretmenlerinin öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri üzerinde etkili olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu etkinin düzeyini belirlemek için hesaplanan etki büyüklüğü katsayıları “,17-,46” aralığında olduğu yani “,14 ve üstü” olduğundan öğrenim durumunun sınıf öğretmenlerinin öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri üzerinde büyük bir etkiye sahiptir.

Tablo 4. Mesleki kıdeme göre analiz verileri

Matematik Öğretimi Tutum Ölçeği	Alt Faktörler	Mesleki Kıdem	n	\bar{X}	SS	Var. K.	KT	df	KO	F	p	η^2
Matematik Öğretimi Tutum Ölçeği	Matematik Öğretimini Sevme	1. 1-5	98	3,02	,582	G.Arası	5,244	4	1,311	4,156	,00*	1>4 5>4
		2. 6-10	101	2,91	,598	G. İçi	223,050	707	,315			
		3. 11-15	158	2,97	,618	Toplam	228,294	711				
		4. 16-20	172	2,81	,533							

	5. 21 ve	183	3,02	,500									
	+												
	Toplam	712	2,94	,566									
Matematik Öğretimine Değer Verme	1. 1-5	98	3,26	,548	G.Arası	4,141	4	1,035					
	2. 6-10	101	3,50	,502	G. İçi	161,416	707	,228					
	3. 11-15	158	3,45	,435	Toplam	165,557	711					,00*	
	4. 16-20	172	3,50	,487					4,535			2>1	,02
	5. 21 ve	183	3,41	,448								3>1	
	+											4>1	
	Toplam	712	3,43	,482									
Matematik Öğretimini Önemsene	1. 1-5	98	2,78	,806	G.Arası	12,812	4	3,203					
	2. 6-10	101	2,80	,827	G. İçi	468,814	707	,663					
	3. 11-15	158	2,73	,884	Toplam	481,626	711					,00*	
	4. 16-20	172	3,05	,834					4,830			4>3	,02
	5. 21 ve	183	2,72	,723								4>5	
	+												
	Toplam	712	2,82	,823									
Genel	1. 1-5	98	3,09	,163	G.Arası	,277	4	,069					
	2. 6-10	101	3,15	,150	G. İçi	16,441	707	,023					
	3. 11-15	158	3,14	,126	Toplam	16,718	711					,01*	
	4. 16-20	172	3,15	,160					2,978			2>1	,01
	5. 21 ve	183	3,15	,160								4>1	
	+										5>1		
	Toplam	712	3,14	,153									
Bilgi	1. 1-5	98	3,83	,281	G.Arası	,859	4	,215					
	2. 6-10	101	3,80	,283	G. İçi	54,073	707	,076					
	3. 11-15	158	3,72	,280	Toplam	54,932	711					,02*	
	4. 16-20	172	3,75	,270					2,808			1>3	,01
	5. 21 ve	183	3,76	,271									
	+												
	Toplam	712	3,76	,277									
Beceri	1. 1-5	98	2,92	,363	G.Arası	,558	4	,139					
	2. 6-10	101	2,86	,294	G. İçi	89,217	707	,126					
	3. 11-15	158	2,88	,360	Toplam	89,775	711						
	4. 16-20	172	2,91	,374					1,105			,35	-
	5. 21 ve	183	2,84	,358									
	+												
	Toplam	712	2,88	,355									
Tutum	1. 1-5	98	3,82	,539	G.Arası	7,741	4	1,935					
	2. 6-10	101	3,57	,527	G. İçi	182,674	707	,258					
	3. 11-15	158	3,60	,499	Toplam	190,415	711					,00*	
	4. 16-20	172	3,69	,509					7,490			1>2	,04
	5. 21 ve	183	3,50	,486								1>3	
	+										1>5		
	Toplam	712	3,62	,517							4>5		
GENEL	1. 1-5	98	3,42	,275	G.Arası	1,298	4	,325	4,343			,00*	,02

	2. 6-10	101	3,33	,267	G. İçi	52,841	707	,075		1>3
	3. 11-15	158	3,31	,281	Toplam	54,139	711			1>5
	4. 16-20	172	3,36	,274						
	5. 21 ve +	183	3,28	,267						
	Toplam	712	3,33	,275						
	1. 1-5	98	3,49	,342	G.Arası	1,656	4	,414		
	2. 6-10	101	3,58	,300	G. İçi	72,017	707	,102		
	3. 11-15	158	3,55	,298	Toplam	73,673	711			
TB	4. 16-20	172	3,54	,294					4,065	,00* 5>1
	5. 21 ve +	183	3,63	,354						,02
	Toplam	712	3,57	,321						
	1. 1-5	98	3,28	,457	G.Arası	1,033	4	,258		
	2. 6-10	101	3,28	,284	G. İçi	88,391	707	,125		
	3. 11-15	158	3,30	,328	Toplam	89,423	711			
PB	4. 16-20	172	3,20	,356					2,065	,08
	5. 21 ve +	183	3,27	,342						
	Toplam	712	3,26	,354						
	1. 1-5	98	3,26	,436	G.Arası	1,258	4	,314		
	2. 6-10	101	3,27	,316	G. İçi	97,867	707	,138		
	3. 11-15	158	3,29	,398	Toplam	99,125	711			
AB	4. 16-20	172	3,18	,382					2,272	,06 -
	5. 21 ve +	183	3,21	,326						
	Toplam	712	3,24	,373						
	1. 1-5	98	3,44	,487	G.Arası	,769	4	,192		
	2. 6-10	101	3,45	,385	G. İçi	135,360	707	,191		
	3. 11-15	158	3,47	,452	Toplam	136,129	711			
TPB	4. 16-20	172	3,39	,421					1,004	,40 -
	5. 21 ve +	183	3,47	,437						
	Toplam	712	3,44	,437						
	1. 1-5	98	3,25	,322	G.Arası	,383	4	,096		
	2. 6-10	101	3,28	,327	G. İçi	73,322	707	,104		
	3. 11-15	158	3,32	,347	Toplam	73,705	711			
TAB	4. 16-20	172	3,26	,320					,924	,44 -
	5. 21 ve +	183	3,28	,296						
	Toplam	712	3,28	,321						
	1. 1-5	98	3,27	,414	G.Arası	,957	4	,239		
	2. 6-10	101	3,33	,437	G. İçi	119,726	707	,169		
	3. 11-15	158	3,25	,406	Toplam	120,683	711		1,413	,22 -
PAB	4. 16-20	172	3,25	,406						
	5. 21 ve +	183	3,25	,406						
	Toplam	712	3,25	,406						

	4. 16-20	172	3,34	,413					
	5. 21 ve +	183	3,26	,397					
	Toplam	712	3,29	,411					
	1. 1-5	98	3,49	,292	G.Arası	2,368	4	,592	
	2. 6-10	101	3,46	,285	G. İçi	57,285	707	,081	
	3. 11-15	158	3,46	,305	Toplam	59,654	711		,00*
TPAB	4. 16-20	172	3,48	,273					7,307
	5. 21 ve +	183	3,34	,270					5>1
	Toplam	712	3,44	,289					5>2
	1. 1-5	98	3,46	,409	G.Arası	1,446	4	,362	5>3
	2. 6-10	101	3,52	,331	G. İçi	85,866	707	,121	5>4
	3. 11-15	158	3,53	,356	Toplam	87,312	711		
BB	4. 16-20	172	3,61	,330					2,977
	5. 21 ve +	183	3,55	,332					,01*
	Toplam	712	3,54	,350					4>1
									,01

*p<0,05

Araştırmada sınıf öğretmenlerinin öğretim programı okuryazarlıkları, matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri ve matematik öğretimine karşı tutumlarının çeşitli boyutlarında mesleki kıdeme göre anlamlı düzeyde farklılaştığı (p<,05) belirlenmiştir. Mesleki kıdeme göre belirlenen anlamlı farklılığın mesleki kıdemin sınıf öğretmenlerinin öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri üzerinde etkili olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu etkinin düzeyini belirlemek için hesaplanan etki büyüklüğü katsayıları “,01-,06” aralığında olduğundan mesleki kıdemin sınıf öğretmenlerinin öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri üzerinde düşük düzeyde bir etkiye sahiptir.

Tablo 5. Değişkenler arası ilişkiye ait korelasyon analizi verileri

Ölçekler	Alt Faktörler	Matematik Öğretimi Tutum Ölçeği				
		Matematik Öğretimini Sevme	Matematik Öğretimine Değer Verme	Matematik Öğretimini Önemseme	Genel	
Öğretim Programı Okuryazarlık Ölçeği	Bilgi	r	-,041	,070	,047	,077*
		p	,280	,061	,214	,039
	Beceri	r	-,195**	,187**	,230**	,169**
		p	,000	,000	,000	,000
	Tutum	r	-,082*	,030	,149**	,048
		p	,028	,429	,000	,203
	GENEL	r	-,162**	,143**	,215**	,143**
		p	,000	,000	,000	,000
Matematik İçin Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi	TB	r	,071	-,109**	-,088*	-,122**
		p	,057	,004	,018	,001
	PB	r	,165**	-,180**	-,213**	-,188**
		p	,000	,000	,000	,000
	Alan Bilgisi	r	,120**	-,093*	-,171**	-,098**
		p	,001	,013	,000	,009
	TPB	r	,166**	-,162**	-,160**	-,116**
		p	,000	,000	,000	,002
	TAB	r	,014	-,042	-,058	-,087*
		p	,702	,259	,123	,020
	PAB	r	-,250**	,215**	,260**	,152**
		p	,000	,000	,000	,000

TPAB	r	-,198**	,150**	,207**	,093*
	p	,000	,000	,000	,013
BB	r	-,133**	,184**	,154**	,191**
	p	,000	,000	,000	,000

Tablo 6 incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin matematik öğretimine karşı tutumlarının öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri ile anlamlı bir ilişkisi olduğu görülmektedir ($p<,05$). Belirlenen anlamlı ilişkinin öğretim programı okuryazarlığı ile teknolojik pedagojik alan bilgisi ölçeğinin PAB, TPAB ve BB alt boyutları ile pozitif; TB, PB, AB, TPB ve TAB ile negatif yönlüdür. Araştırmada sınıf öğretmenlerinin matematik öğretimine karşı tutumlarının geneli açısından yalnızca program okuryazarlığı ölçeğinin tutum boyutu arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 6. Sınıf öğretmenlerinin matematik için TPAB ve öğretim programı okuryazarlıkları, matematik öğretimine karşı tutumlarını yordamasına ilişkin çoklu doğrusal regresyon analizi verileri

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients			Collinearity Statistics	
	Std.		Beta	t	p	Tolerance	VIF
	B	Error					
(Sabit)	2,999	,168		17,856	,000		
Öğretim Programı Okuryazarlığı	,044	,022	,080	2,001	,046	,840	1,190
TB	-,039	,019	-,082	-2,096	,036	,872	1,146
PB	-,053	,025	-,123	-2,129	,034	,397	2,516
AB	,034	,026	,082	1,318	,188	,341	2,934
TPB	-,007	,016	-,019	-,406	,685	,613	1,632
TAB	,004	,022	,008	,164	,870	,609	1,643
PAB	,018	,019	,047	,930	,352	,510	1,961
TPAB	-,016	,027	-,030	-,600	,549	,520	1,923
BB	,059	,018	,135	3,231	,001	,759	1,318

Yordanan: Matematik Öğretimine Karşı Tutum; $n=712$; $R=0,261$; $R^2=0,068$; Düzeltmiş $R^2 = 0,056$; $F_{(9; 711)}=5,698$; $p<0,05$

Tablo 7 incelendiğinde varyans büyütme faktörü (VIF) değerlerinin 10'dan küçük, tolerans değerlerinin de 0,2'den büyük olması sorun teşkil edecek bir çoklu korelasyon olmadığını göstermektedir (Field, 2005). Yukarıdaki tablo incelendiğinde yordayan değişkenlerden öğretim programı okuryazarlığı ve teknolojik pedagojik alan bilgisinin boyutlarından en az biri matematik öğretimine karşı tutumu anlamlı şekilde etkilemektedir ($F_{(9; 711)}=5,698$; $p<0,05$). Yapılan regresyon modelinde, matematik öğretimine karşı tutumun yaklaşık %6'sının, öğretim programı okuryazarlığı ve teknolojik pedagojik alan bilgisinin boyutları tarafından açıklandığı görülmektedir (Düzeltmiş $R^2 = 0,056$). Regresyon modelinde öğretim programı okuryazarlığı, TB, PB ve BB katsayılarının anlamlı olduğu ($p<0,05$) belirlenmiştir. Fakat regresyon modelinde AB, TPB, TAB, PAB ve TPAB'nin katsayılarının anlamlı olmadığı ($p>0,05$) belirlenmiştir. Bu nedenle bu TPAB ölçeğinin 5 alt boyutu regresyon modelinden çıkartılarak adım adım regresyon yöntemi ile anlamlı katsayılarla sahip değişkenlere yönelik yeniden regresyon analizi yapılmış ve aşağıda gösterilmiştir.

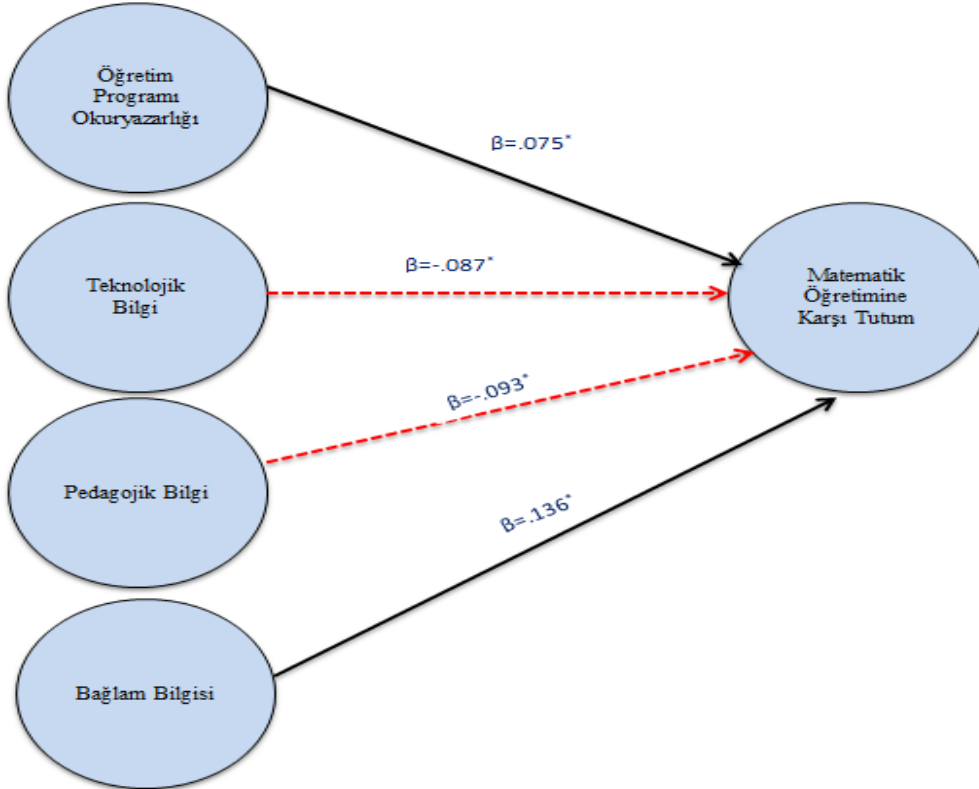
Tablo 7. Adım adım (stepwise) regresyon yöntemine göre sınıf öğretmenlerinin matematik için TPAB ve öğretim programı okuryazarlıkları, matematik öğretimine karşı tutumlarını yordamasına ilişkin çoklu doğrusal regresyon analizi verileri

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients			Collinearity Statistics	
	Std.		Beta	t	p	Tolerance	VIF
	B	Error					
(Sabit)	3,073	,142		21,676	,00		
Öğretim Programı Okuryazarlığı	,042	,021	,075	1,994	,04	,884	1,131
TB	-,041	,018	-,087	-2,330	,02	,952	1,051

PB	-,040	,018	-,093	-2,223	,02	,757	1,320
BB	,060	,017	,136	3,423	,00	,836	1,197

Yordanan: Matematik Öğretimine Karşı Tutum; n=712; R=0,255; R²=0,065; Düzeltmiş R² = 0,059;
F_(4; 711)=12,242; p<0,05

Tablo 8 incelendiğinde varyans büyütme faktörü (VIF) değerlerinin 10'dan küçük, tolerans değerlerinin de 0,1'den büyük olması sorun teşkil edecek bir çoklu korelasyon olmadığını göstermektedir. Yukarıdaki tablo incelendiğinde yordayan değişkenlerden öğretim programı okuryazarlığı ve teknolojik pedagojik alan bilgisinin boyutlarından TB, PB ve BB'nin matematik öğretimine karşı tutumu anlamlı şekilde etkilemektedir (F_(4; 711)=12,242; p<0,05). Yapılan regresyon modelinde, matematik öğretimine karşı tutumun yaklaşık %6'sının, öğretim programı okuryazarlığı ve TPAB'nin boyutlarından TB, PB ve BB tarafından açıklandığı görülmektedir (Düzeltilmiş R² = 0,059).

Şekil 1. Çoklu doğrusal regresyon modeli ve standardize edilmiş beta katsayıları

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmada sınıf öğretmenlerinin matematik öğretimine karşı tutumlarının öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileriyle ilişkisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşırken sınıf öğretmenlerinin matematik öğretimine karşı tutumları, öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgilerinin cinsiyet, öğrenim durumu ve mesleki kıdem değişkenlerine göre anlamlı bir biçimde farklılaşıp farklılaşmadığı belirlenmiştir.

Araştırmada sınıf öğretmenlerinin öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri arasında cinsiyete göre anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı belirlenirken, matematik öğretimine karşı tutumları arasında cinsiyete göre anlamlı düzeyde bir farklılığın mevcut olduğu belirlenmiştir. Cinsiyete göre matematik öğretimine karşı tutum ölçeğinin alt boyutlarında da anlamlı farklılığın olduğu belirlenmiştir. Belirlenen anlamlı farklılığın erkek öğretmenlerin matematik öğretimine karşı tutumlarının kadın öğretmenlerden anlamlı düzeyde yüksek

olmasından kaynaklı olarak erkek öğretmenler lehine değerlendirilmiştir. Bu bağlamda elde edilen sonuca göre sınıf öğretmenlerinin öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri üzerinde cinsiyet değişkeninin belirleyici bir faktör olmadığı fakat matematik öğretimine karşın tutumları üzerinde belirleyici bir faktör olduğu söylenebilir. Başka bir ifade ile bu sonuç, cinsiyetin sınıf öğretmenlerinin matematik öğretimine karşın tutumları üzerinde etkili olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu etkinin düzeyini belirlemek için yapılan analizler sonucunda cinsiyetin matematik öğretimine yönelik tutum üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Demir ve Toraman (2021) yaptıkları çalışmalarda yapılan araştırmayla paralel olarak öğretmenlerin program okuryazarlık arasında cinsiyete göre anlamlı bir farklılığın olmadığını belirlemişlerdir. Benzer araştırma sonuçlarına Sarıgöz ve Bolat (2018), Erdem ve Eğmir (2018), Aslan ve Gürten (2019), Aslan (2019), Keskin (2020), Gülpek (2020), Atlı, Kara ve Mirzeoğlu (2021) ile Aynas (2023) tarafından yapılan araştırmalarda da ulaşılmıştır. Lisans düzeyinde öğretmen adaylarını araştırma sürecine dâhil eden Geerdink, Bergen ve Dekkers (2011) yapmış oldukları araştırmada mesleğe girmeden önce kadın öğretmen adaylarının erkek öğretmen adaylarına kıyasla öğretim programlarının gerekliliğine ve önemine daha fazla dikkat ettiklerini belirlemişlerdir. Bu durum yapılan araştırma bağlamında değerlendirildiğinde mesleğe başladıktan sonra bu farklılığın ortadan kalktığını göstermektedir.

Araştırmada sınıf öğretmenlerinin öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri arasında öğrenim durumuna göre anlamlı düzeyde bir farklılığın olduğu belirlenirken, matematik öğretimine karşın tutumları arasında öğrenim durumuna göre anlamlı düzeyde bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir. Öğrenim durumuna göre belirlenen anlamlı farklılığın lisansüstü eğitim mezunu öğretmenlerin öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgilerinin lisans mezunu öğretmenlerden anlamlı düzeyde yüksek olmasından kaynaklı olarak lisansüstü öğretmenler lehine değerlendirilmiştir. Bu bağlamda elde edilen sonucun sınıf öğretmenlerinin matematik öğretimine karşın tutumları üzerinde öğrenim durumu değişkeninin belirleyici bir faktör olmadığı fakat gerçek öğrenme ortamları ve belirli bir alanda daha derinlemesine araştırmaların yapıldığı eğitim kademesi olan lisansüstü eğitimin (Wilson ve Berne, 1999) öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri üzerinde belirleyici bir faktör olduğu söylenebilir. Başka bir ifade ile elde edilen sonuç, öğrenim durumunun sınıf öğretmenlerinin öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri üzerinde etkili olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu etkinin düzeyini belirlemek için hesaplanan etki büyüklüğü katsayıları hesaplamaları sonucunda öğrenim durumunun sınıf öğretmenlerinin öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Erdamar (2020) ile Demir ve Toraman (2021) yaptıkları çalışmalarda yapılan araştırmaya benzer şekilde öğretmenlerin program okuryazarlık arasında öğrenim durumuna/eğitim düzeyine göre lisansüstü eğitim mezunu öğretmenler lehine anlamlı bir farklılığın olduğunu belirlemişlerdir. Yapılan araştırmadan farklı olarak Atlı, Kara ve Mirzeoğlu (2021) ile Aynas (2023) yaptıkları araştırmalarda öğretmenlerin program okuryazarlık düzeyleri arasında öğrenim durumuna göre anlamlı bir farklılığın olmadığını tespit etmiştir. Fakat Atlı, Kara ve Mirzeoğlu (2021) ile Aynas (2023) ortalamalar temelinde lisansüstü eğitim mezunu öğretmenlerin program okuryazarlıklarının lisans mezunu öğretmenlere göre daha yüksek olduğunu belirlemiştir.

Araştırmada sınıf öğretmenlerinin öğretim programı okuryazarlıkları, matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri ve matematik öğretimine karşın tutumlarının çeşitli boyutlarında mesleki kıdeme göre anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir. Bu bağlamda elde edilen sonucun sınıf öğretmenlerinin öğretim programı okuryazarlıkları, matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri ve matematik öğretimine karşın tutumları üzerinde mesleki kıdem değişkeninin belirleyici bir faktör olduğu söylenebilir. Başka bir ifade ile elde edilen sonuç, mesleki kıdemin sınıf öğretmenlerinin öğretim programı okuryazarlıkları, matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri ve matematik öğretimine karşın tutumları üzerinde etkili olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu etkinin düzeyini belirlemek için hesaplanan etki büyüklüğü katsayıları hesaplamaları sonucunda mesleki kıdemin sınıf öğretmenlerinin

öğretim programı okuryazarlıkları, matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri ve matematik öğretimine karşı tutumları üzerinde düşük bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Aslan ve Gürten (2019), Atlı, Kara ve Mirzeoğlu (2021), Demir ve Toraman (2021) ile Aynas (2023) yaptıkları çalışmalarda yapılan araştırmadan farklı olarak öğretmenlerin program okuryazarlık arasında mesleki kıdeme göre anlamlı bir farklılığın olmadığını belirlemişlerdir.

Araştırmada sınıf öğretmenlerinin matematik öğretimine karşı tutumlarının öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri ile anlamlı bir ilişkisi olduğu görülmektedir. Belirlenen anlamlı ilişkinin öğretim programı okuryazarlığı ile teknolojik pedagojik alan bilgisi ölçeğinin pedagojik alan bilgisi, teknolojik pedagojik alan bilgisi ve bağlam bilgisi alt boyutları ile pozitif, teknolojik bilgi, pedagojik bilgi, alan bilgisi, teknolojik pedagojik bilgi ve teknolojik alan bilgisi ile negatif yönlüdür. Araştırmada sınıf öğretmenlerinin matematik öğretimine karşı tutumlarının geneli açısından yalnızca program okuryazarlığı ölçeğinin tutum boyutu arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir.

Araştırmada yordayan değişkenlerden öğretim programı okuryazarlığı ve teknolojik pedagojik alan bilgisinin boyutlarından teknolojik bilgi, pedagojik bilgi ve bağlam bilgisinin matematik öğretimine karşı tutumu anlamlı şekilde etkilediği belirlenmiştir.

Araştırma sonuçlarından yola çıkılarak sınıf öğretmenlerinin öğretmeyi amaçladıkları matematik dersinin bağlamının gerektirdiği içeriğe hâkim olmaları gerekmektedir. Fakat bu süreçte matematik dersinin içeriğine etki eden teknolojik pedagojik alan bilgilerine ve matematik öğretim bağlamında program okuryazarlığına ihtiyaç olduğu göz ardı edilmemelidir.

Araştırmaya katılım gösteren sınıf öğretmenlerinin matematik öğretimine karşı tutumlarının öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri ile anlamlı bir ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Değişkenler arasında belirlenen bu ilişki dikkate alınarak gerek meslek öncesi lisans düzeyinde öğretmen yetiştirme programlarında gerekse hizmet içinde öğretmenlerin yetiştirilme sürecinde ifade edilen değişkenler bağlamında eğitimler farkındalığının ve etkisinin artırılması gerektiği önerilebilir. İlkokul düzeyinde etkili bir matematik öğretimi için öğretmenin matematik öğretim programını bilmesi ve programın gerektirmiş olduğu bileşenleri öğretme-öğrenme sürecine aktarması gereklidir. Bunun yanında matematik öğretiminin gerektirmiş olduğu alan bilgisi, pedagojik bilgiye, teknolojik bilgiye de süreçte hâkim olması matematik öğretiminin başarıya ulaşmasında önemli katkılar getirebileceği söylenebilir.

Ajisuksmo ve Saputri (2017) ile Hwang ve Son (2021) yaptıkları araştırmalarda matematiğe yönelik tutum ile matematik başarısı arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varmışlardır. Bu durum dikkate alınarak öğretmenleri matematik dersine karşı tutumları ile öğrenci başarısı arasındaki ilişkiler incelenerek öğretmen ve öğrenci bağlamındaki sonuçlar karşılaştırılabileceği gibi ilişkili olma durumları ortaya çıkarılabilir.

Araştırmada sınıf öğretmenlerinin lisansüstü eğitim alma durumlarının öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgileri üzerinde belirleyici bir faktör olduğu ve lisansüstü eğitim alan sınıf öğretmenlerinin öğretim programı okuryazarlıkları ve matematik için teknolojik pedagojik alan bilgilerine yönelik yeterliklerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı elde edilen sonuçları dikkate alarak öğretmenlerin lisansüstü eğitim almalarını teşvik etmek ve desteklemek için mevcut yönetmeliklerine ekler yaparak düzenlemeler yapabilir.

Araştırmada öğretim programı okuryazarlığı ve teknolojik pedagojik alan bilgisinin boyutlarından teknolojik bilgi, pedagojik bilgi ve bağlam bilgisinin matematik öğretimine karşı tutumu anlamlı şekilde etkilediği belirlenmiştir. Bu etki durumu dikkate alınarak sınıf öğretmenlerinin öğrenme ihtiyaçları analiz edilerek süreçteki aksaklıklara yönelik tedbirler alınabilir. Bu tedbirler öğretmen bağlamında bireysel olarak kendini yetiştirme temelinde olabileceği gibi kurumsal anlamda okuldan başlayarak eğitimden sorumlu bakanlık bağlamında iyileştirme ve geliştirme faaliyetleri şeklinde olabilir.

KAYNAKÇA

Ajisuksmo, C.R.P. and Saputri, G.R. (2017). The influence of attitudes towards mathematics, and metacognitive awareness on mathematics achievements. *Creative Education*, 8(3), 486-497. <https://doi.org/10.4236/ce.2017.83037>

Akyıldız, S. (2020). Öğretim programı okuryazarlığı kavramının kavramsal yönden analizi: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(73), 315-332.

Alpar, R. (2020). *Spor, sağlık ve eğitim bilimlerinden örneklerle uygulamalı istatistik ve geçerlik güvenirlik*. Detay.

Aslan, S. ve Gürten, E. (2019). Ortaokul öğretmenlerinin program okuryazarlık düzeyleri. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 171-186.

Aslan, S. (2019). An analysis of prospective teachers' curriculum literacy levels in terms of reading and writing. *Universal Journal of Educational Research*, 7(4), 973-979.

Atlı, K., Kara, Ö. ve Mirzeoğlu, A. D. (2021). Beden eğitimi öğretmenlerinin program okuryazarlık düzeylerine yönelik algılarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 26(2), 281-299.

Awofala, A. O. (2016). Effect of personalisation of instruction on students' motivation to learn mathematics word problems in Nigeria. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 7(3), 486-509.

Aynas, N. (2023). Sınıf öğretmenlerinin program okuryazarlık düzeyleri ve programa bağlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 57, 1426-1445.

Ball, D. L. and Bass, H. (2000). Interweaving content and pedagogy in teaching and learning to teach: knowing and using mathematics. İçinde J. Boaler (Ed.), *Multiple perspectives on mathematics teaching and learning*. (ss. 83-104). Ablex.

Bolat, Y. (2021). *Eğitim programı okuryazarlığı*. Pegem Akademi.

Bowers, J. S. and Stephens, B. (2011). Using technology to explore mathematical relationships: A framework for orienting mathematics courses for prospective teachers. *Journal of Mathematics Teacher Education*, 14, 285-304. <https://doi.org/10.1007/s10857-011-9168-x>

Bozkurt, A. ve Cilavdaroğlu, A. K. (2011). Matematik ve sınıf öğretmenlerinin teknolojiyi kullanma ve derslerine teknolojiyi entegre etme algıları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(3), 859-870.

Brantley-Dias, L. and Ertmer, P. A. (2013). Goldilocks and TPACK. *Journal of Research on Technology in Education*, 46(2), 103-128. <https://doi.org/10.1080/15391523.2013.10782615>

Brown, C. A. and Borko, H. (1992). Becoming a mathematics teacher. In D. A. Grouws (Ed.), *Handbook of research on mathematics teaching and learning: A project of the National Council of Teachers of Mathematics* (pp. 209-239). Macmillan Publishing Co, Inc.

Buckingham, D. (2013). *Beyond technology: Children's learning in the age of digital culture*. John Wiley & Sons.

Büyüköztürk, Ş. (2023). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum*. Pegem Akademi.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2022). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.

Carpenter, T. P., Kumar, S. and Rose, F. (1997). Hardware/software co-development: differentiating between co-design and co-debug. *VHDL Times*, 6(1), 1-7.

Christensen, L. B., Johnson, B. and Turner, L. A. (2015). *Araştırma yöntemleri: Desen ve analiz*. A.Aypay (çev.ed.). Anı.

Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Erlbaum.

Creswell, J. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (4th ed). Pearson.

Çömlekçi, N. (2001). *Bilimsel araştırma yöntemi ve istatistiksel anlamlılık sınamaları*. Bilim Teknik.

Dalal, M., Archambault, L. and Shelton, C. (2017). Professional development for International teachers: Examining TPACK and technology integration decision making. *Journal of Research on Technology in Education*, 49(3-4), 117-133. <https://doi.org/10.1080/15391523.2017.1314780>

Demir, C. G. ve Çetin, Ş. (2012). Matematik öğretimi tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 59-65.

Demir, E. and Toraman, Ç. (2021). Öğretmenlerin eğitim programı okuryazarlığı düzeyleri. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(3), 1516-1528.

Drijvers, P., Doorman, M., Boon, P., Reed, H. and Gravemeijer, K. (2010). The teacher and the tool: Instrumental orchestrations in the technology-rich mathematics classroom. *Educational Studies in Mathematics*, 75, 213-234.

Dursun, S. ve Dede, Y. (2004). Öğrencilerin matematikte başarısını etkileyen faktörler: Matematik öğretmenlerinin görüşleri bakımından. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(2), 217-230.

Ellis, P.D. (2009). *Thresholds for interpreting effect sizes*. http://www.polyu.edu.hk/mm/effectsizafaqs/thresholds_for_interpreting_effect_sizes2.html, 10.09.2024.

Erbaş, A. K. (2005). Çoklu gösterimlerle problem çözme ve teknolojinin rolü. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 4(4), 88-92.

Erdamar, F. S. (2020). *Sınıf öğretmenlerinin program okuryazarlık algıları ve ilkökul yöneticilerinin öğretmenlerin program okuryazarlık becerisine yönelik algılarının ilerlemeci felsefe bağlamında analizi*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.

Erdem, C. ve Eğmir, E. (2018). Öğretmen adaylarının eğitim programı okuryazarlığı düzeyleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 123-138. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.428727>

Ersoy, Y. (2005). Matematik eğitimini yenileme yönünde ileri hareketler-I: Teknoloji destekli matematik öğretimi. *Turkish Online Journal of Educational Technology*, 4(2), 51-63.

Field, A. (2005). *Discovering statistics using SPSS*. Sage.

Garba, S. A., Byabazaire, Y. and Busthami, A. H. (2015). Toward the use of 21st century teachinglearning approaches: The trend of development in Malaysian schools within the context of Asia Pacific. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 10(4), 72-29. <https://doi.org/10.3991/ijet.v10i4.4717>

Garofalo, J., Drier, H., Harper, S., Timmerman, M.A. and Shockey, T. (2000). Promoting appropriate uses of technology in mathematics teacher preparation. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 1(1), 66-88.

Geiger, V., Calder, N., Tan, H., Loong, E., Miller, J. and Larkin, K. (2016). Transformations of teaching and learning through digital technologies. *Research in Mathematics Education in Australasia 2012-2015*, 255-280. https://doi.org/10.1007/978-981-10-1419-2_13

- George, D. ve Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step bystep: A simple guide and reference*. Pearson.
- Gliner, J.A., Morgan, G.A. and Leech, N.L. (2015). *Uygulamada araştırma yöntemleri: Desen ve analizi bütünleştiren yaklaşım*. Nobel.
- Göloğlu Demir, C. ve Çetin, Ş. (2012). Matematik öğretimi tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 59-65.
- Green, S.B. and Salkind, N.J. (2016). *Using SPSS for Windows and Macintosh, Books a la Carte*. Pearson.
- Geerdink, G., Bergen, T. and Dekkers, H. (2011). Diversity in primary teacher education gender differences in student factors and curriculum perception. *Teachers and Teaching*, 17(5), 575-596.
- Gülpek, U. (2020). *Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının program okuryazarlık ve beden eğitimi öğretim yeterliliği düzeylerinin incelenmesi*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Haciomeroglu, E.S., Bu, L., Schoen, R.C. and Hohenwarter, M. (2011). Prospective teachers' experience in developing lessons with dynamic mathematics software. *International Journal for Technology in Mathematics Education*, 18(2), 71-82.
- Hwang, S. and Son, T. (2021). Students' attitude toward mathematics and its relationship with mathematics achievement. *Journal of Education and e-Learning Research*, 8(3), 272-280. <https://doi.org/10.20448/journal.509.2021.83.272.280>
- İnceoğlu, M. (2004). *Tutum algı iletişim*. Elips.
- İpek, A. S. ve Baran, D. (2011). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının teknoloji destekli temsillerle ilgili düşünceleri. In 5th International Computer & Instructional Technologies Symposium. Fırat Üniverstesi, Elazığ.
- Karagöz, Y. (2019). *Spss Amos Meta uygulamalı istatistiksel analizler* (2. baskı). Nobel Akademik.
- Karasar, N. (2023). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar ilkeler teknikler* (38. Baskı). Nobel Akademik.
- Karataş, İ., Pişkin-Tunç, M., Demiray, E. and Yılmaz, N. (2016). Öğretmen adaylarının matematik öğretiminde teknolojik pedagojik alan bilgilerinin geliştirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2), 512-533. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2016.16.2-5000194940>
- Keskin, A. (2020). *Öğretmenlerin öğretim programı okuryazarlık düzeylerine yönelik algılarının belirlenmesi*, [Doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Kholid, M. N., Agustin, R. L. and Pradana, L. N. (2019). Effect of TPS strategy with portfolio assessment and learning interest on mathematical learning achievement. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 8(9), 616-620.
- Kholid, M.N., Hamida, P.S., Pradana, L.N. and Maharani, S. (2020). Students' critical thinking depends on their cognitive style. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 9(1), 1045-1049.
- Koehler, M.J., Mishra, P. and Cain, W. (2013). What is technological pedagogical content knowledge (TPACK)? *Journal of Education*, 193(3), 13-19. <https://doi.org/10.1177/002205741319300303>
- Lakens, D. (2013). Calculating and reporting effect sizes to facilitate cumulative science: a practical primer for t-tests and ANOVAs. *Frontiers in Psychology*, 4(863), 1-12. doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00863

Lee, C. J. and Kim, C. M. (2014). An implementation study of a TPACK-based instructional design model in a technology integration course. *Educational Technology Research & Development*, 62(4), 437-460. <https://doi.org/10.1007/s11423-014-9335-8>

Luik, P., Taimalu, M. and Suviste, R. (2018). Perceptions of technological, pedagogical and content knowledge (TPACK) among pre-service teachers in Estonia. *Education and Information Technologies*, 23(2), 741-755. <https://doi.org/10.1007/s10639-017-9633-y>

Luo, S. and Zou, D. (2022). A systematic review of research on technological, pedagogical, and content knowledge (TPACK) for online teaching in the humanities. *Journal of Research on Technology in Education*, 1-15. <https://doi.org/10.1080/15391523.2022.2139026>

Mertens, D. M. (2010). *Research and evaluation in education and psychology: Integrating diversity with quantitative, qualitative, and mixed methods* (3rd ed.). Sage.

Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], (2018). Ortaöğretim Matematik Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı. Ankara.

Mishra, P. (2019). Considering contextual knowledge: The TPACK Diagram Gets an Upgrade. *Journal of Digital Learning in Teacher Education*, 35(2), 76-78. <https://doi.org/10.1080/21532974.2019.1588611>

Mishra, P. and Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A Framework for teacher knowledge. *Teachers College Record*, 108(6), 1017-1054.

Mutluoğlu, A. ve Erdoğan, A. (2016). İlköğretim matematik öğretmenlerinin öğretim stili tercihlerine göre teknolojik pedagojik alan bilgi (TPAB) düzeylerinin incelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(10), 102-126.

National Council of Teachers of Mathematics [NCTM]. (2000). *Professional standards for teaching mathematics*. Author.

Niess, M.L. (2005). Preparing teachers to teach science and mathematics with technology: Developing a technology pedagogical content knowledge. *Teaching and teacher education*, 21(5), 509-523.

Ozgun-Koca, S.A., Meagher, M. and Edwards, M.T. (2010). Preservice teachers' emerging TPACK in a technology-rich methods class. *Mathematics Educator*, 19(2), 10-20.

Önal, N. (2016). Development, Validity and Reliability of TPACK Scale with Pre-Service Mathematics Teachers. *International Online Journal of Educational Sciences*, 8(2), 93-107.

Özgen, K., Narlı, S. and Alkan, H. (2013). Matematik öğretmen adaylarının teknolojik pedagojik alan bilgileri ve teknoloji kullanım sıklığı algılarının incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44), 31-51.

Özgür, H. (2020). Relationships between teachers' technostress, technological pedagogical content knowledge (TPACK), school support and demographic variables: A structural equation modeling. *Computers in Human Behavior*, 112, 106468. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106468>

Özsoy, S. ve Özsoy, G. (2013). Effect size reporting in educational research. *İlköğretim Online*, 12(2), 334-346.

Peker, Ö. (1985). *Ortaöğretim kurumlarında matematik öğretiminin sorunları, matematik öğretimi ve sorunları*. TED.

Polly, D. (2010). Employing technology to create authentic learning environments. In *Distance learning technology, current instruction, and the future of education: Applications of today, practices of tomorrow* (pp. 83-95). IGI Global.

Polly, D., Martin, C., Wang, C., Lambert, R., Pugalee, D.K. and Middleton, C.W. (2016). The influence of professional development on primary teachers' TPACK and use of formative assessment. In Handbook of research on transforming mathematics teacher education in the digital age (pp. 382–405). IGI Global.

Pradana, L.N., Sholikhah, O.H., Maharani, S., Kholid, M.N. and Surakarta, U.M. (2020). Virtual mathematics kits (VMK): Connecting digital media to mathematical literacy. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 15(3), 234–241. <https://doi.org/10.3991/ijet.v15i03.11674>

Ramatlapana, K. and Makonye, J.P. (2012). From too much freedom to too much restriction: The case of teacher autonomy from National Curriculum Statement (NCS) to Curriculum and Assessment Statement (CAPS). *Africa Education Review*, 9(1), 7-25. <http://dx.doi.org/10.1080/18146627.2012.753185>.

Sarıgöz, O. ve Bolat, Y. (2018). Examination of the competencies of the pre-service teachers studying at the education faculties about the educational program literacy. *International Journal of Educational Administration and Policy Studies*, 10(9), 103-110.

Saykal, A. ve Uluçınar-Sağır, Ş. (2021). Türkiye'de öğretmen yeterlikleri ve teknolojik pedagojik alan bilgisi araştırmaları. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 115-137.

Sulistyanto, H., Prayitno, H.J., Sutama, S., Narimo, S. and Sutopo, A. (2023). The effectiveness of hybrid learning-based adaptive media to empower student's critical thinking skills: Is it really for VARK learning style? *Asian Journal of University Education*, 19(1), 95–107. <https://doi.org/10.24191/ajue.v19i1.21219>

Tabachnick, B.G. and Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics* (6. edition). Pearson Education.

Tanişlı, D. (2013). İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının pedagojik alan bilgisi bağlamında sorgulama becerileri ve öğrenci bilgileri. *Eğitim ve Bilim*, 38(169), 80-95.

Taşpınar, M. (2017). *Sosyal bilimlerde SPSS uygulamalı nicel veri analizi*. Pegem Akademi.

Tsamir, P. (2007). When intuition beats logic: prospective teachers' awareness of their same sides-same angles solutions. *Educational Studies in Mathematics*, 65, 255-279.

Türnüklü, E.B. (2005). Matematik öğretmen adaylarının pedagojik alan bilgileri ile matematiksel alan bilgileri arasındaki ilişki. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 21, 234-247.

Ünlü, E. (2007). İlköğretim okullarındaki üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin matematik dersine yönelik tutum ve ilgilerinin belirlenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19,129-148.

Wahyu, K., Ratnasari, D., Mahfudy, S. and Etmay, D. (2019). Mathematics teachers and digital technology: A quest for teachers' professional development in Indonesia. *Journal of Research and Advances in Mathematics Education*, 4(1), 31-44.

Wilson, S. M. and Berne, J. (1999). Teacher learning and the acquisition of professional knowledge: An examination of research on contemporary professional development. *Review of Research in Education*, 24, 173-209.

Wuensch, K. L. (2012). Reporting the strength of effect estimates for simple statistical analyses. http://core.ecu.edu/psyc/wuenschk/docs2210/Strength_of_Effect.docx, 31.08.2024.

Yamane, T. (2001). *Temel örnekleme yöntemleri*. Çev. A.Esin, M.A. Bakır, C. Aydın, E. Gürbüzsel. Literatür Yayınları.

Yar-Yıldırım, V. (2020). Öğretmenlerin program okuryazarlıkları ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 208-224. <https://doi.org/10.17679/inuefd.590695>

Yıldız, İ. ve Uyanık, N. (2004). Günümüz matematik öğretimi ve yakın çevre etkileri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 12(2), 437-442.

Yiğit-Koyunkaya, M. ve Tataroğlu-Taşdan, B. (2019). Matematik Öğretmen adaylarının ders planlarının teknoloji entegrasyonu açısından değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 1137-1166. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.555139>

Zan, R. and Martino, P.D. (2007). Attitudes towards mathematics: Overcoming positive/negative dichotomy. *The Montana Mathematics Enthusiasts Monograph*, 3(1), 157-168.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Derleme Makalesi * Review Article

An Examination of Computational Thinking in Mathematics Education through Bibliometric and Content Analysis

Matematik Eğitiminde Bilgi İşlemsel Düşünmenin Bibliyometrik ve İçerik Analizi ile İncelenmesi

Duygu ALTAYLI ÖZGÜL

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Education,
Department of Mathematics and Science Education
daltayli@cumhuriyet.edu.tr
Orcid ID: 0000-0003-2749-5050

Abstract: The importance of computational thinking in the 21st century has been widely acknowledged, with its incorporation into school curricula around the world. However, there is no consensus on the content of computational thinking, which has led to a growing interest in the field. This has necessitated the need for review studies that are expected to provide a clear explanation of the literature and trends in the field. In this context, this study aimed to examine the studies on computational thinking in mathematics education in two dimensions. First, bibliometric analysis was used to provide a general framework of the field. To this end, the Web of Science database was searched, and 194 publications were included in the analysis. The 10 most cited articles were then selected from these publications and content analyzed in terms of their methodological approaches, aims, and results. Through these analyses, research trends were identified. The results of the bibliometric analysis revealed the most frequently used keywords, the most productive countries, the most influential authors, and articles. The results of the content analysis indicate that the most cited articles address the integration of computational thinking into mathematics education in theoretical and applied contexts. It is anticipated that the findings will inform future studies.

Keywords: Computational thinking, mathematics education, Bibliometric analysis.

Öz: Bilgi işlem düşünme, 21. yüzyılın gerekli bir becerisi olarak kabul edilmektedir. İçeriği konusunda tam bir fikir birliği olmamasına rağmen, dünya genelinde okul müfredatlarına dahil edilmektedir. Bu artan ilgi, literatürü ve alandaki trendleri açık bir şekilde açıklaması beklenen derleme çalışmalarına olan ihtiyacı doğurmuştur. Bu bağlamda bu çalışma, matematik eğitiminde bilgi işlemsel düşünme üzerine yapılan çalışmaları iki boyutta incelemeyi amaçlamıştır. İlk olarak, bibliyometrik analiz kullanılarak alanın genel bir çerçevesini sunmak hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, Web of Science veritabanı taranmış ve 194 yayın analiz kapsamına alınmıştır. Ardından, bu yayınlar arasından en çok atıf alan 10 makale seçilerek, metodolojik yaklaşımları, amaçları ve sonuçları açısından içerik analizi yapılmıştır. Bu analizler aracılığıyla araştırma eğilimleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bibliyometrik analiz sonuçları, en sık kullanılan anahtar kelimeleri, en üretken ülkeleri, en etkili yazarları ve makaleleri ortaya koymuştur. İçerik analizi sonuçlarına göre, en çok atıf alan makaleler, teorik ve uygulamalı bağlamda bilgi işlem düşünmenin matematik eğitimine en etkili şekilde nasıl entegre edilebileceğine yönelik araştırmaları içermektedir. Elde edilen bulguların gelecekte yapılacak olan çalışmalar için yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi işlemsel düşünme, matematik eğitimi, bibliyometrik analiz.

Arrival Date: 10.07.2024

Acceptance Date: 04.10.2024

Publication Date: 31.12.2024

Reference: Altaylı Özgül, D. (2024). An examination of computational thinking in mathematics education through bibliometric and content analysis. *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social Sciences Journal*, 21(3), 1164–1178. Doi: 10.33437/ksusbd.1513994

INTRODUCTION

Computational thinking (CT) has gained considerable traction recently (Wing, 2008). Yet, its origins can be traced back to the early 1980s, when Papert first proposed the integration of CT skills into K-12 education. Papert (1996) stated that using the computer as a tool in mathematics enables effective solutions. In addition to this idea, Wing (2006) argued that CT is a fundamental skill not only for computer scientists but for all individuals. She emphasized the importance of integrating CT into every child's analytical abilities, alongside reading, writing, and arithmetic. CT is defined as the ability to solve problems, to design systems, and to understand human behavior based on different computer concepts and processes (Wing, 2008). In another study, Wing (2011) defines CT as "the mental activity involved in formulating a problem to admit a computational solution. The solution can be carried out by a human or machine, or more generally, by combinations of humans and machines." The term "problem" in this context encompasses not only well-defined problems but also complex software problems, whose solutions are often large and complex. According to the Wing, CT encompasses the design and analysis of problems and their solutions, which are broadly interpreted. Similarly, Barr, Harrison, and Conery (2011) stated that CT is a process of problem-solving that involves formulating problems in a way that enables the use of computers and tools, identifying, analyzing, and implementing possible solutions to achieve efficient results. A prevalent viewpoint is that mathematical thinking and CT are viewed as problem-solving tools (ISTE, 2011). To summarize, the definition of CT has evolved in parallel with the rapid advancement of technology. Initially, CT was defined solely as the solving of problems through computer usage. However, over time, this definition has expanded to include the involvement of both computers and humans in thinking computationally, and addressing complex real-world problems among others in the problem-solving process. This raises the question: What is the relationship between CT and mathematics? Does the problem-solving process employed by both disciplines share a common foundation?

Although CT is linked to all disciplines of science, technology, mathematics, and engineering (STEM) education, its closest relationship is with mathematics (Baldwin, Walker, & Henderson, 2013). The CT in mathematical education provides students with a more realistic understanding of the professional and real-world applications of mathematics. This is achieved by allowing students to engage with mathematical concepts through the use of computational tools (Ng and Cui, 2021).

How CT can be integrated into the mathematics education? CT can facilitate the expansion of central processes within mathematics by restructuring how problems are both formulated and solved. In terms of contextualization, this perspective situates mathematics as a context for CT. Consequently, both mathematical objects (resulting from horizontal mathematization) and mathematical activities (in the process of vertical mathematization) can serve as starting points for CT (Kallia et al., 2021). When considered in the context of problem-solving, CT is a methodical approach to solving problems, involving the use of abstraction, decomposition, algorithmic design, evaluation, and generalizations (Selby and Woollard (2013: p. 5). In their study, Kalelioğlu, Gülbahar, and Kukul (2016) developed a framework for CT as a problem-solving process. This framework encompasses the following components:

- *Identifying the problem*: abstraction, decomposition
- *Gathering, representing, and analyzing data*: data collection, analysis, pattern recognition, conceptualizing, data representation
- *Generating, selecting, and planning solutions*: mathematical reasoning, building algorithms, and procedures, parallelization
- *Implementing solutions*: automation, modeling, and simulations
- *Assessing solutions and continuing for improvement*: testing, debugging and generalization

This kind of matching between the problem-solving process in mathematics and the components of CT is thought to facilitate the integration of CT into mathematics classes. Indeed, there are studies in the literature that explore how to integrate CT into mathematics education and investigate its impact on learning mathematics. Weintrop et al. (2016) conducted a study on defining CT and integrating it into

mathematics and science education. In their study, they proposed a classification that categorizes CT for mathematics and science into four main categories: data applications, modeling and simulation applications, computational problem-solving applications, and systems thinking applications. This classification offers a response to the challenge of defining CT. In a similar vein, Gadanidis, Hughes, Minniti, and White (2017) examined the potential benefits of integrating CT into mathematics education, to provide students with enhanced learning environments. Similarly, Miller (2019) conducted a six-week teaching experiment to investigate the impact of coding activities on the mathematical skills of second-grade students. The study aimed to determine whether coding could enhance students' abilities to identify mathematical patterns and structures. The study's findings indicated that students demonstrated enhanced abilities to identify patterns and structures following instruction through coding. Some studies have also examined the use of sub-dimensions of CT in Mathematics Education (ME). For instance, Rich and Yadav (2020) proposed a framework focusing on the abstraction component of CT in elementary mathematics education. This framework suggests that levels of abstraction will assist elementary school students in solving verbal problems. Borkulo et al. (2021) observed that algorithmic thinking and generalization are two fundamental elements that are frequently underrepresented in traditional mathematics classes. Consequently, the researchers investigated the potential for addressing algorithmic thinking and generalization elements in 12th-grade mathematics classes through the use of GeoGebra software. The study resulted in the formulation of strategies for educators interested in integrating CT elements into mathematics lessons.

Several reviews have been conducted on the use of CT in ME. Nordby, Bjerke, and Mifsud (2022) conducted a systematic review examining studies on CT and mathematics learning in elementary school classrooms. This study synthesized ten studies conducted between 2000 and 2021, evaluating articles in terms of robotic coding activities and activities focusing on communication, exploration, creativity, and participation. Isharyadi and Juan (2023) examined 24 studies published in Scopus between 2018 and 2022 to investigate the benefits and challenges of CT in ME. Similarly, Barcelos (2018) conducted a review of 42 articles from the ACM, IEEE, and Google Scholar databases with the same objective. Montuori, Gambarota, Altoe, and Arfe (2024) conducted a systematic review of findings from 11 experimental studies published between 2006 and 2022. The objective was to explore the effects of coding and programming interventions on children's basic and executive functions, including inhibition, working memory, cognitive flexibility, planning, and problem-solving. Similarly, Refvik and Bjerke (2022) conducted a content analysis of seven studies examining the relationship between CT and problem-solving in elementary and middle school mathematics education contexts. Adanır (2023) conducted a bibliometric and content analysis on 156 studies scanned in WoS, with a focus on CT at early childhood and elementary school levels. The study concluded that robotics, block-based, unplugged, STEM, and gamified activities are prominent in the teaching of CT skills at the kindergarten through fifth-grade levels. Wu and Yang (2022) review studies synthesize the literature on how CT and mathematical thinking (MT) are integrated into mathematics education research with a focus on tasks. A review of 28 relevant articles in the Web of Science Core Collection database The findings of the study indicate that CT develops mathematical concepts and skills, and there exists a reciprocal relationship between CT and mathematical thinking (MT). In this relationship, CT is involved in problem-solving processes, while MT is engaged in the debugging phase of the process.

In the context of research reviews, the most commonly encountered methods include meta-synthesis, meta-analysis, and bibliometric analysis. In contrast, meta-synthesis studies are conducted with qualitative research, while meta-analysis studies involve quantitative research. In contrast, bibliometric studies encompass all studies conducted within the relevant field. Bibliometric analysis is used for purposes such as identifying general trends related to the researched topic, detecting collaborations between countries and authors, and determining the most frequently used keywords. According to Donthu et al. (2021), the data that play a central role in bibliometric analysis are typically large-scale (e.g., in the hundreds or even thousands) and objective in nature (e.g., the number of citations and publications, the frequency of keywords and topics). However, the interpretation of this data often relies on both objective (e.g., performance analysis) and subjective (e.g., thematic analysis) evaluations. These evaluations are based on informed techniques and procedures. Consequently, the integration of bibliometric and content analysis methodologies offers a comprehensive qualitative insight into the subject matter, encompassing not only the specific topics, concepts, and methodologies, but also

reflecting the overarching perspective. This enhances the value of the study. This study aims to collate existing research on CT in ME, identify core themes, provide an overview, and offer insights for future studies. By this purpose, this study conducted bibliometric and content analyses of studies about CT in ME, as retrieved from the Web of Science database. The bibliometric analysis identified global publications' networks, citations, trends, and other relevant factors related to the research topic. The content analysis evaluated the methodological approaches, topics, and findings of the top 10 most cited articles. In this context, the research questions are formulated as follows:

1. How are the articles on CT in ME and their citation data distributed over the years?
2. What is the numerical distribution of the types and languages of publications related to CT in ME?
3. What bibliometric features are present in the literature on CT in ME, including the most frequently occurring keywords, the most productive countries, the most influential authors, and the most frequently published and cited journals?
4. What are the key topics, methodologies, samples, mathematics subject matter, data collection tools, and significant implications in the most cited articles on CT in ME?

METHOD

This study employs a systematic review methodology, integrating bibliometric analysis and content analysis. Initially, a bibliometric analysis of research on CT in ME was conducted, providing a comprehensive overview. Subsequently, the selected articles underwent content analysis, with the results presented to the reader.

Article selection process

The Web of Science (WoS) was utilized as the data source for this study due to its inclusion of high-quality publications. A search was conducted on June 13, 2024, using the keywords ("comput* think*") AND ("math* course" OR "math* educat*" OR "teach* math*" OR "learn* math*" OR "math* curriculum" OR "math* instruct*" OR "math* teacher educat*" OR "math* teach*" OR "math* learn*" OR "asses* in math* educat*" OR "math* pedagogy" OR "math* teach* practice*"). All searches were performed in the topic section of WoS. The search resulted in 194 publications. No exclusion/inclusion criteria were applied in this phase as the aim was to provide a general overview of CT in ME. Furthermore, a content analysis was conducted on the ten most cited articles obtained by filtering.

Data analysis

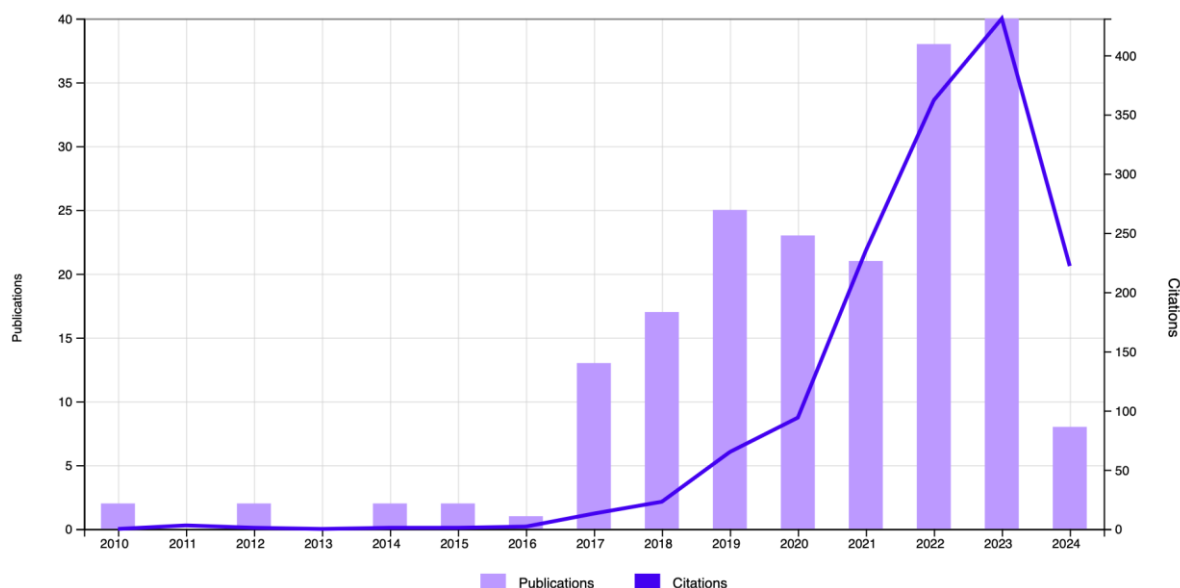
Descriptive statistics, bibliometric mapping, and content analysis were employed to analyze the data. Descriptive statistics presented the distribution of publications and citations by year, as well as the types and languages of publications. Bibliometric mapping, as defined by Haddow (2013: 219), is "a quantitative method applied to a body of literature to gain insight into the patterns, trends, and networks of communication occurring within the literature." In this manner, the publications were analyzed according to the following categories: occurring keywords, productive countries, influential authors, and the most frequently published and cited journals. Bibliometric mapping was conducted using the VOSViewer software version 1.6.19. VOSViewer is a software application utilized for the creation and visualization of bibliometric networks. Following the exclusion of 10 review articles from 194 publications, the 10 most frequently cited articles among the remaining publications were subjected to a content analysis. The content analysis encompassed the examination of the topic, methods, sample, mathematics subject matter, data collection tools, and findings of these articles.

FINDINGS

The findings of the bibliometric and content analyses are presented in two sections.

Findings of bibliometric analysis

Descriptive statistics, including the distribution of publications and citations by year, and the types and languages of publications, were obtained from the Web of Science (WoS). The distribution of studies and citations over the years is shown in Figure 1.

Note. Because this research was conducted before the end of 2024, the data for 2024 appear to be lower.

Figure 1. The distribution of publications and citations by year

Although the history of CT is much older, Figure 1 illustrates that studies of CT in ME commenced in 2010. Despite the low number of studies and citations linking CT to mathematics between 2010 and 2016, it can be observed that there has been an increase since 2017. The highest number of publications was reached in 2023. In conclusion, it can be stated that studies dealing with CT in ME are among the most popular topics in recent years. Table 1 presents the frequency data on the types and languages of the publications on CT in ME.

Table 1. Document type and language

Document Type	f	Language	f
Article	122	English	181
Proceeding Paper	56	Spanish	8
Review Article	10	Portuguese	5
Book Chapters	2		
Editorial Material	3		
Meeting Abstract	1		
Total	194	Total	194

Table 1 reveals that when the publications are analyzed according to document type, 122 of the 194 documents are articles, 56 are proceeding papers, 10 are review articles, 2 are book chapters, 3 are editorial materials, and 1 is a meeting abstract. Additionally, Table 1 indicates that the majority of the publications on this subject are in English.

Frequently occurring keywords

To ascertain the keywords that authors most frequently utilize, the co-occurrences of author keywords were subjected to analysis. Given that the authors employed a total of 524 keywords, the

minimum number of occurrences for each keyword was adjusted to 5. Consequently, five clusters comprising 20 keywords were identified (see Table 2).

Table 2. *The most frequently occurring keywords*

Clusters	Items
1	Abstraction (f:5), Algorithmic thinking (f:5), CT (f:115), Computer Science Education (f: 5), Problem Solving (f: 9), Stem(f:11)
2	Constructionism (f: 10), Mathematics Education (f: 48), Problem-Solving (f: 5), Programming (f: 22), Robotics (f: 7), Stem Education (f: 5)
3	Coding (f: 11), Early Childhood Education (f: 5), Primary Education (f: 6), Primary School (f: 5)
4	Mathematics (f: 26), Scratch (f: 12), Technology (f: 7)
5	Mathematical Thinking (f: 7)

Table 2 indicates that the most frequently used keywords are CT (f: 115), mathematics education (f: 48), and programming (f: 22). Furthermore, it has been observed that similar keywords are used for the same concept, such as problem-solving and problem-solving, or primary school and primary education. About CT, the keywords abstraction, algorithmic thinking, and computer science education are predominantly used. In the dimension of mathematics education, the keywords problem solving, mathematical thinking, and mathematics education are frequently utilized. Concerning the technological dimension, the keywords programming, robotics, and Scratch are most commonly employed.

Figure 2 shows the network between keywords and their distribution over the years. In this visualization, the overlay visualization of the Vos Viewer program is preferred and how the keywords change over the years is examined. Mathematics, constructionism, STEM, and abstraction are the keywords used in 2020, and in 2021-2022 they start to be used together with keywords such as scratch, coding, programming, and CT. More recently, terms such as elementary school, early childhood, problem-solving, and STEM education have become popular.

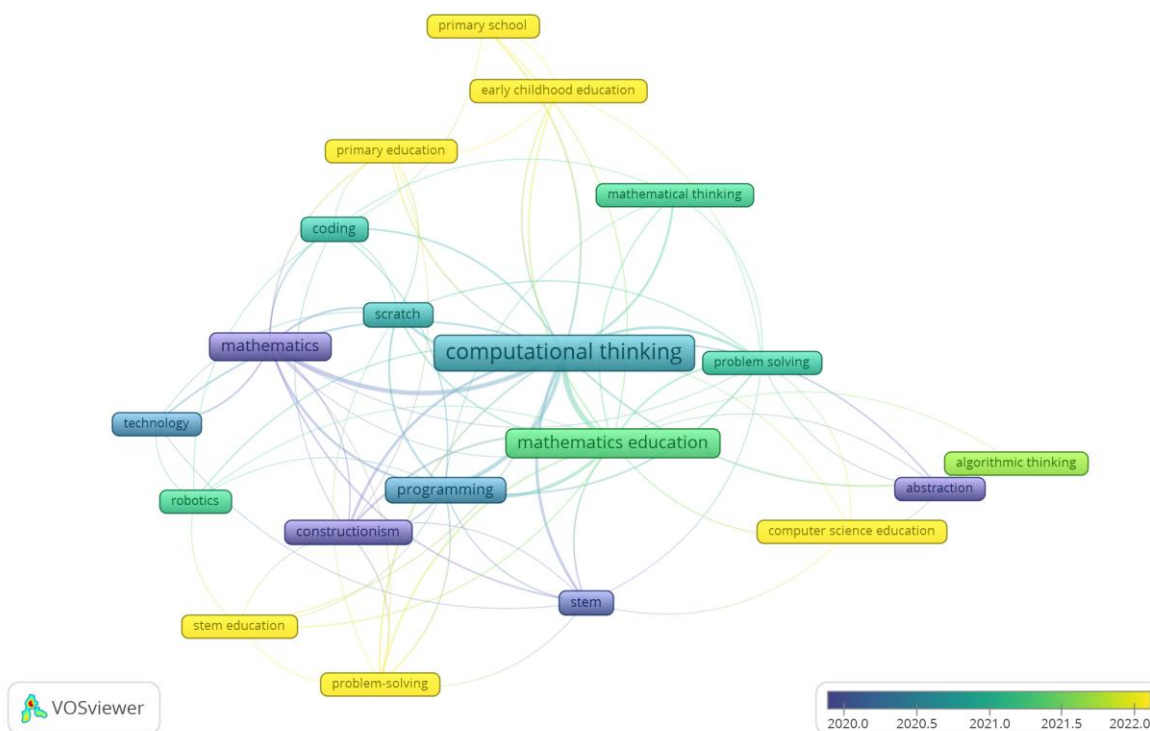

Figure 2. *The most frequently occurring keywords*

Productive countries

The minimum number of documents belonging to an author is set at five, and the minimum number of citations is set at two. The eleven most productive countries are identified according to these criteria. The results of the analysis are presented in Table 3, which shows that the United States of America (USA) is the country with the highest number of publications and citations. The next most productive countries are Canada, China, Spain, and Brazil, with 19, 18, 16, and 15 publications, respectively. Turkey contributed six documents. Table 3 shows the number of articles and citations for these countries. Analyzing the network between the countries shown in Figure 3, the country with the highest number of collaborations is the United States of America with seven countries. Canada collaborated with six countries, while China collaborated with three countries.

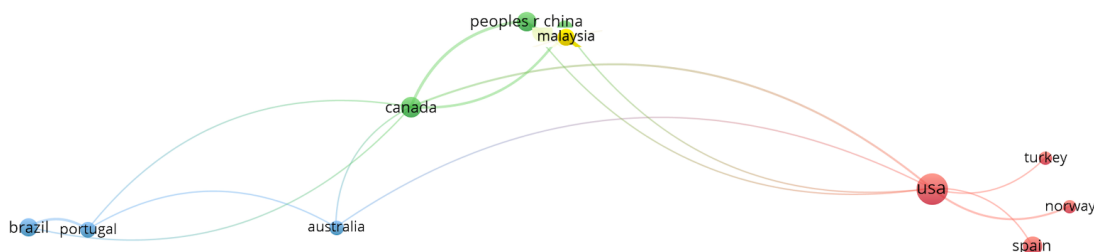

Figure 3. *The most productive countries*

Table 3. *Number of articles in top countries*

Countries	Number of publications	Number of citations
USA	59	671
Canada	19	118
China	18	230
Spain	16	112
Brazil	15	52
Sweden	9	50
Malaysia	9	24
Portugal	9	4
Australia	7	47
Turkey	6	63
Norway	6	53

Influential authors

A co-citation analysis was conducted to identify the most cited authors on CT in ME. The results of the analysis are presented in Figure 4. The most influential authors were Jeannetta M. Wing (citation: 152), David Weintrop (citation: 78), Seymour Papert (citation: 73), Shuchi Grover (citation: 67), Elise Lockwood (citation: 66), and Aman Yadav (citation: 59). As illustrated in Figure 4, the data set comprises three clusters, designated as green, blue, and red. This implies that researchers affiliated with the same cluster are collectively represented in the bibliographies of studies conducted within the related field.

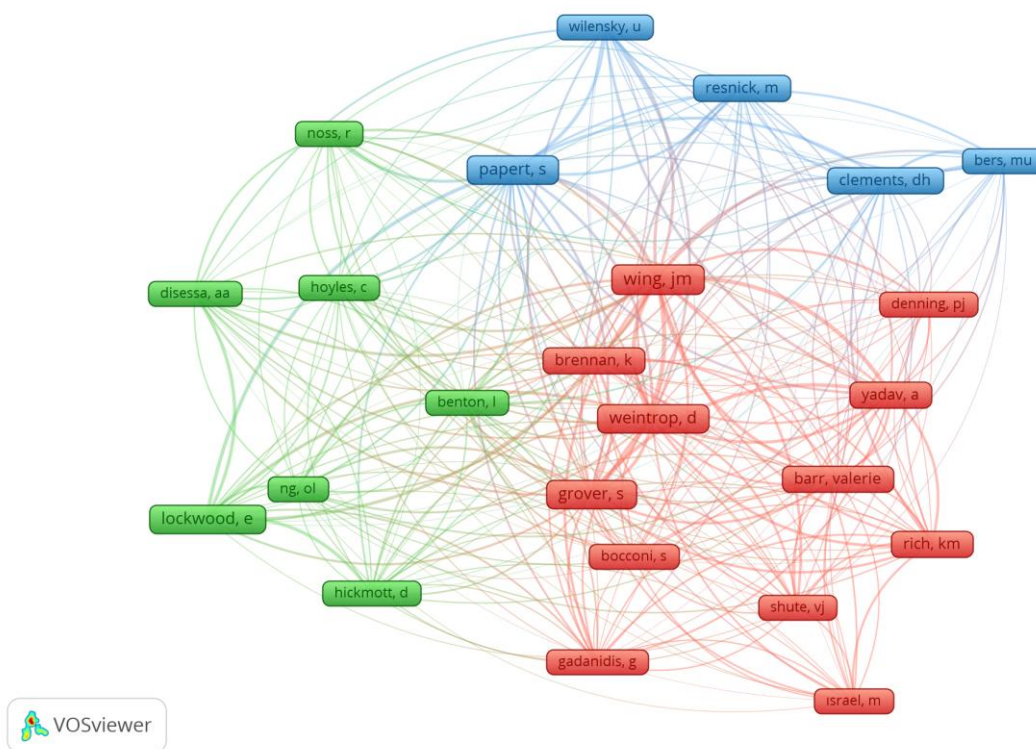

Figure 4. Co-cited authors

Most published and cited journals

Table 4 presents the number of publications and citations of the journals. Upon examination of Table 4, it becomes evident that the most frequently cited journals are Mathematical Thinking and Learning (6 documents, 125 citations), Journal of Mathematical Behavior (6 documents, 69 citations), ZDM-Mathematics Education (6 documents, 63 citations), and Mathematics (5 documents, 33 citations). Even though the Education Sciences journal published the highest number of documents on this topic, it received only 13 citations.

Table 4. Most published and cited journals

Journal Name	Number of Publications	Number of Citations
Mathematical Thinking and Learning	6	125
ZDM-Mathematics Education	6	63
Journal of Mathematical Behavior	6	69
Education and Information Technology	4	16
Education Sciences	8	13
Sustainability	4	6
Mathematics	5	33

Findings of content analysis

The ten most cited articles in the Web of Science (WoS) have been subjected to content analysis. To exclude review articles from the analysis, 194 articles were initially selected. After applying the review article exclusion criteria, the number of articles was reduced to 184. Upon examination of the top 10 most cited articles from the 184 articles in question, it was determined that one article was not pertinent to the subject matter and was therefore removed. Ten articles were subjected to content analysis. The titles, authors, publication years, journals, and citation counts of the top 10 most cited articles are presented in Table 5.

Table 5. *The ten most frequently cited publications*

No	Title-Author-Year	Source	Total Citation
A1	Computational thinking and mathematics using Scratch: an experiment with sixth-grade students (Rodriguez-Martinez, Conzales-Calero and Saez-Lopez, 2020).	Interactive Learning Environments	85
A2	Computational thinking from a disciplinary perspective: Integrating computational thinking in K-12 science, technology, engineering, and mathematics education (Lee vd., 2020)	Journal of Science Education and Technology	68
A3	Introducing computational thinking to young learners: Practicing computational perspectives through embodiment in mathematics education (Sung, Ahn and Black, 2017)	Tech Know Learn	63
A4	Computational Literacy and “The Big Picture” Concerning Computers in Mathematics Education (diSessa, 2018)	Mathematical Thinking and Learning	43
A5	Reflective abstraction in computational thinking (Cetin and Dubinsky (2017)	Journal of Mathematical Behavior	34
A6	Cultivating computational thinking practices and mathematical habits of mind in Lattice Land (Pei, Weintrop and Wilensky, 2018)	Mathematical Thinking and Learning	33
A7	STEM education in the primary years to support mathematical thinking: using coding to identify mathematical structures and patterns (Miller, 2019)	ZDM	33
A8	Artificial intelligence, Computational thinking, and mathematics education (Gadanidis, 2017)	The International Journal of Information and Learning Technology	32
A9	The Interplay between Mathematics and CT in Primary School Students’ Mathematical Problem-solving within a Programming Environment (Cui and Ng, 2021)	Journal of Educational Computing Research	27
A10	Examining primary students’ mathematical problem-solving in a programming context: towards computationally enhanced mathematics education (Ng and Cui, 2021)	ZDM	27

The content analysis initially classified the ten most frequently cited articles according to their research focus. The articles A2, A4, A5, and A8 are theoretical papers that were conducted in the field of CT in ME. Table 6 provides an overview of the topics addressed in these articles.

Table 6. *Topics of theoretical articles*

Article No	Topic
A2	A disciplinary perspective on CT (CT), with a focus on integrating CT into science, technology, engineering, and mathematics (STEM) education at the K-12 level
A4	The organization of learning activities in the context of computational literacy, social change, and the emergence of new literacy, CT, STEM, and technology.
A5	To construct a theoretical bridge between CT and APOS theory, demonstrating how reflective abstraction can be applied in the context of CT.
A8	Initial investigation into the convergence of augmented reality, CT, and mathematics education, emphasizing their three shared characteristics: agency, modeling, and abstraction.

Upon examination of Table 6, it becomes evident that articles A2 and A4 investigate the relationship between CT and STEM. Article A5 relates the abstraction component of CT to APOS theory, while article A8 is a theoretical study that integrates augmented reality, CT, and ME. The methodological information for the remaining six articles is presented in Table 7.

Table 7. *Methodological of the reviewed articles*

No	Method	Sample	Data Collection Tools	Subject
A1	Quantitative	Grade 6	CT test (Roman Gonzales et al. 2017) Mathematical knowledge test-González-Calero, Martínez, and Sotos (2016). Scratch	Problem solving (concepts of the greatest common divisor (GCD) and the least common multiple (LCM))
A3	Quantitative	Kindergarden and Grade 1	Paper-based pre-tests, post-tests, and delayed tests Scratch	Number line estimation, counting, addition, subtraction, and numerical magnitude comparison
A6	Qualitative	High School	Pre- and post-semi-structured interviews Lattice Land	Geometrical concepts
A7	Mixed method	Grade 2	Pre and post testing of patterning and coding, The intervention Scratch	Mathematical patterns and structures
A9	Qualitative	Grade 5-6	Arduino	Problem solving
A10	Design-based research	Grade 5-6	Digital making tasks Arduino	Variables, algebraic thinking, modeling, and problem decomposition

Table 8. *Important conclusions and topic of the reviewed articles*

No	Important conclusion	Topic
A1	A notable enhancement was observed in the students who solved linear combination (LCM) and greatest common divisor (GCD) problems with Scratch. However, no discernible difference was found in the control group.	The impact of programming activities with Scratch on students' acquisition of mathematical concepts and CT.
A3	Efficacy in enhancing students' numerical skills, magnitude comparisons, and applied number line estimations, as evidenced by the results of the post-test and delayed tests.	The impact of varying degrees of embodiment and computational perspective-taking practices on students' academic performance in mathematics and computer programming.
A6	Students employ mathematical habits of mind and CT practices to investigate and comprehend fundamental geometric concepts.	The development of a computational learning environment designed to support the development of mathematical habits of mind and to promote CT practices in mathematics classrooms.
A7	Integrating coding into mathematics education can enhance students' comprehension and performance in mathematics, as well as foster more sophisticated mathematical reasoning.	To examine how mathematical knowledge and thinking skills can be enhanced through students' participation in coding lessons.
A9	Discrepancies between mathematical reasoning and programming abilities contribute to these difficulties. This study provides support for the integration of CT into mathematics education.	The challenges encountered by primary school students when attempting to solve problems using block-based programming.
A10	Problem-based digital construction tasks support students' modeling, algorithmic thinking, testing, and debugging practices. Additionally, the study emphasized the effective integration of computer science and mathematics, highlighting the interconnectedness of reasoning and problem-solving skills between the two disciplines.	Provide evidence for integrating computer science concepts into mathematics education settings and provide evidence for combining mathematical content and problem-solving practices in a programming context.

Table 7 reveals that the most frequently cited studies, A1 and A3, are quantitative studies that investigate the effectiveness of the Scratch program in problem-solving. Study A6 employed a

qualitative methodology, utilizing semi-structured interviews with high school students to investigate their conceptual understanding of geometrical principles. Study A7 employed a mixed-method approach to examine whether second-grade students demonstrated enhanced proficiency in mathematical patterns and structures with the use of Scratch. Finally, articles A9 and A10 examined the efficacy of fifth- and sixth-grade students in problem-solving using the Arduino program. Table 8 provides an overview of the topics and conclusions addressed in these articles.

As indicated in Table 8, the implementation of Scratch-based instruction in articles A1 and A3 resulted in a notable disparity in the performance of the experimental group students. In article A6, a CT-based instructional model was designed to support the development of mathematical habits of mind. The results of the study showed that students used mathematical habits of mind and CT practices in basic geometric concepts. Article A7 examined the impact of coding instruction on students' mathematical knowledge and thinking skills. According to the results of the study, it was emphasized that including coding in mathematics education improves students' performance and enhances mathematical thinking skills. The difficulties encountered by elementary school students when attempting to solve problems with the Arduino program were examined in the A9 article. This study has been instructive in the integration of CT into mathematics courses. The objective of the A10 article was to integrate mathematical content and problem-solving practices within the context of programming. The findings of the study highlighted the interrelationship between reasoning and problem-solving abilities across the two disciplines.

DISCUSSION

This study conducted a bibliometric and content analysis of the literature on CT in ME. This study identified the place of CT in ME, research trends, and prolific authors. It has been determined that studies on CT in mathematics education have started to be conducted since 2010. Although the origins of CT are older, Wing's (2011) change in the definition of CT has led to an increase in studies on the association of CT with other disciplines. CT studies, which did not receive the expected attention between 2010 and 2016, have shown an increase in the number of publications and citations since 2017. The increase in the number of publications and citations, especially since 2020, is an indication that this topic is becoming increasingly popular. This trend reveals the increasing importance and impact of CT in ME.

The analysis shows that a large proportion of publications related to CT in mathematics education consist of research articles. These are followed by proceedings and review articles. The increasing interest in CT in ME in recent years is related to the fact that this is a new area open to research. This may explain the high number of research articles. VOSviewer analysis revealed that the most frequently used keywords were CT, mathematics education, and programming. This finding aligns with the study of Isharyadi and Juandi (2023), which examined publications searched in the Scopus database between 2018 and 2022. In their study, it was determined that the most frequently used keywords were CT, mathematics education, and programming. This study also revealed that there have been changes in keywords over the years. Initially, as CT was newly associated with mathematics education, the keywords mathematical thinking, problem solving, and coding were used. However, in recent years, as CT has gained a foothold in mathematics education, the keywords elementary school, early childhood, and STEM education have come to the fore. The reason for this situation is that initially, CT and mathematics education were associated with each other, and then after the relationship was found to be high, the issues of the most effective integration of CT in mathematics classrooms, especially in classrooms with young children, came to the forefront. This is important for researchers as it shows the popular topics and emerging fields of recent years.

The bibliometric analysis identified the United States of America (USA) as the most productive country. This country has the highest number of publications and the highest number of citations. One reason may be that Jeannette M. Wing, one of the pioneers of CT, is a professor of computer science at Columbia University, and she and her team publish more collaboratively. Another reason is that technologically advanced countries such as the US, Canada and China are pioneers in combining computer science with interdisciplinary courses. The advanced level of technology and education in these countries supports the application of CT in various disciplines. The fact that CT is a new field of

study in mathematics education may explain the low number of publications per country. It is also noteworthy that although the number of publications in Turkey and Norway is low, the number of citations to these publications is high. This may indicate that the studies in these countries are pioneering and that these studies are important and are referenced by other researchers.

It is not surprising that Jeannetta M. Wing ranks first among the most influential authors. In her work, Wing (2011) opened the door to combining CT with disciplines other than computer science by stating that in problem solving, "The solution can be realized by humans or machines, or more generally, by combinations of humans and machines." For this reason, it is natural to find Wing frequently in CT documents in mathematics education. Other influential authors, such as David Weintrop, Seymour Papert, Shuchi Grover, Elise Lockwood, and Aman Yadav, are also highly ranked. These authors have conducted pioneering research investigating the implications of CT in various disciplines. The results obtained in the content analysis section of the study also support this finding. Their work has contributed to the evolution of CT in education and computer science and has laid the foundation for future research in this field. The main journals that have made significant contributions to CT in ME are *Mathematical Thinking and Learning*, *ZDM-Mathematics Education*, and *Journal of Mathematical Behavior*. Many of the top 10 most cited articles used in the content analysis were published in these journals, indicating that they are the leading journals in the field. Researchers may consider examining the publications of these journals if they wish to examine the role of CT in ME. For researchers interested in submitting articles to these journals, it is recommended that these journals be among the priority choices.

Following the bibliometric analysis, the ten most frequently cited articles were subjected to content analysis. The content analysis revealed that four of the ten articles addressed CT in ME from a theoretical perspective. While CT and mathematics education are well-established topics, the combination of these two fields has only begun to be explored since the 2010s. Consequently, studies have been conducted to define and theoretically frame this field. Some of these studies include investigations that establish links between CT and STEM (diSessa, 2018; Lee et al., 2020), integrate CT with APOS theory (Çetin & Dubinsky, 2017), and finally, CT-enhanced reality-mathematics education (Gadanidis, 2017). These studies underscore common features such as agency, modeling, and abstraction.

In the most frequently cited articles, students were typically presented with mathematical problems or activities and asked to solve these problems in a digital environment using a programming language (Cui & Ng, 2021; Miller, 2019; Ng & Cui, 2021; Rodriguez-Martinez et al., 2020; Sung et al., 2017). This approach permitted the investigation of the influence of programming education on the mathematical problem-solving process, and it identified advantages and disadvantages for students, findings that are supported by evidence. Moreover, these studies have furnished data on the optimal manner of integrating CT into the problem-solving process. These studies were frequently conducted with younger age groups of students. Block-based coding tools, such as Scratch and Arduino, were preferred over other options to attract students in this age group, as they provide a permanent and effective learning environment through gamified educational activities. Moreover, these tools facilitated the development of mathematical thinking skills in students (Miller, 2019; Rodriguez-Martinez et al., 2020).

CONCLUSION AND LIMITATIONS

This study concluded with significant findings that can guide researchers on future avenues of study within the context of CT in ME. Moreover, this indicates that CT in ME is a vast area with extensive opportunities for exploration. A keyword and thematic analysis of the literature on CT in ME reveals that the topics studied in this field have undergone significant changes over time. The current studies focus on the linkage of CT and mathematics education with a third variable and the assessment of its applicability in the classroom. In light of the growing number of publications and citations over time, it is reasonable to anticipate an expansion in the number of countries, institutions, and authors who prioritize this topic. In light of these findings, it is recommended that researchers collaborate more extensively to investigate the untapped potential of CT in ME. For practitioners, given that CT fosters skills such as problem-solving, algorithmic thinking, and logical reasoning in mathematics, it is

recommended to integrate CT into classroom teaching activities. This approach is likely to enhance students' motivation and make the learning process more enjoyable.

One of the limitations of this study is that the bibliometric analysis was limited to WoS (Web of Science). The inclusion of other databases would enable the study to be repeated and analyzed in more depth. A second limitation is that only the 10 most cited articles were analyzed in the content analysis. Given the limitations and existing gaps in the literature, it is recommended that a bibliometric analysis of publications in different databases, such as Scopus, be conducted, as well as a content analysis of additional studies.

REFERENCES

*Reference in the reviewed list

Adanır, G. A., Delen, I., & Gulbahar, Y. (2024). Research trends in K-5 computational thinking education: a bibliometric analysis and ideas to move forward. *Education and Information Technologies*, 29(3), 3589-3614. <https://doi.org/10.1007/s10639-023-11974-4>

Baldwin, D., Walker, H. M., & Henderson, P. B. (2013). The roles of mathematics in computer science. *ACM Inroads*, 4(4), 74–80. <https://doi.org/10.1145/2537753.2537777>

Barcelos, T., Muñoz-Soto, R., Villarroel, R., Merino, E., & Silveira, I. (2018). Mathematics learning through computational thinking activities: A systematic literature review. *Journal of Universal Computer Science*, 24(7), 815–845.

Barr, D.C., Harrison, J. & Conery, L. (2011). Computational thinking: A Digital Age Skill for Everyone. *Learning & Leading with Technology*, 38, 20–23.

Borkulo, S., Chytas, C., Drijvers, P., Barendsen, E., & Tolboom, J. (2021). CT in the mathematics classroom: fostering algorithmic thinking and generalization skills using dynamic mathematics software. In Proceedings of the 16th Workshop in Primary and Secondary Computing Education (pp. 1-9).

*Cetin, I., & Dubinsky, E. (2017). Reflective abstraction in computational thinking. *The Journal of Mathematical Behavior*, 47, 70–80. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jmathb.2017.06.004>

*Cui, Z., & Ng, O.-L. (2021). The Interplay between mathematical and computational thinking in primary school students mathematical problem-solving within a programming environment. *Journal of Educational Computing Research*, 59(5), 988-1012. <https://doi.org/10.1177/0735633120979930>

*DiSessa, A. (2018). Computational Literacy and “The Big Picture” Concerning Computers in Mathematics Education. *Mathematical Thinking and Learning*, 20(1), 3-31, : 10.1080/10986065.2018.1403544

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, WM. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *J Bus Res*, 133,285–296.

*Gadanidis, G., Hughes, J., Minniti, L., & White, B. (2017). CT, grade 1 students and the binomial theorem. *Digital Experiences in Mathematics Education*, 3(2), 77–96.

Haddow, G. (2013). *Bibliometric research*. In K. Williamson & G. Johanson (Eds.), *Research methods: Information, systems and contexts* (pp. 219–244). Tilde University Press.

Isharyadi, R. & Juandi, D. (2023). A systematics literature review of computational thinking in mathematics education: Benefits and challenges. *Formatif: Jurnal Ilmiah Pendidikan MIPA*, 13(1): 69- 80. <http://dx.doi.org/10.30998/formatif.v13i1.15922>

ISTE. (2011). Operational definition of CT for K–12 education. <https://csta.acm.org/Curriculum/sub/CurrFiles/CompThinkingFlyer.pdf>

Kalelioglu, F., Gulbahar, Y., & Kukul, V. (2016). A framework for CT based on a systematic research review. *Baltic Journal of Modern Computing*, 4(3), 583–596.

Kallia, M., van Borkulo, S. P., Drijvers, P., Barendsen, E., & Tolboom, J. (2021). Characterising computational thinking in mathematics education: a literature-informed delphi study. *Research in Mathematics Education*, 23(2), 159–187. <https://doi.org/10.1080/14794802.2020.1852104>

*Lee, I., Grover, S., Martin, F., Pillai, S., & Malyn-Smith, J. (2020). Computational thinking from a disciplinary perspective: Integrating computational thinking in K-12 science, technology, engineering, and mathematics education. *Journal of Science Education and Technology*, 29(1), 1–8. <https://doi.org/10.1007/s10956-019-09803-w>.

*Miller, J. (2019). STEM education in the primary years to support mathematical thinking: Using coding to identify mathematical structures and patterns. *ZDM the International Journal on Mathematics Education*, 51(6), 915–927. <https://doi.org/10.1007/s11858-019-01096-y>

Montuori C., Gambarota F., Altoé G., Arfé B. (2024). The cognitive effects of computational thinking: A systematic review and meta-analytic study. *Computers and Education*, 210. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2023.104961>

*Ng, O.-L. & Cui, Z. (2021). Examining primary students' mathematical problem-solving in a programming context: towards computationally enhanced mathematics education. *ZDM*, 53(4), 847–860. doi: 10.1007/s11858-020-01200-7

Nordby, S. K., Bjerke, A. H., & Mifsud, L. (2022). Computational thinking in the primary mathematics classroom: A Systematic review. *Digital Experiences in Mathematics Education*, 8(1), 27–49. <https://doi.org/10.1007/s40751-022-00102-5>

Papert, S. (1996). An exploration in the space of mathematics education. *International Journal of Computers for Mathematical Learning*, 1(1), 95–123.

*Pei, C., Weintrop, D., & Wilensky, U. (2018). Cultivating computational thinking practices and mathematical habits of mind in Lattice Land. *Mathematical Thinking and Learning*, 20(1), 75–89. <https://doi.org/10.1080/10986065.2018.1403543>

Refvik, K. A. S. & Bjerke, A. H. (2022). Computational thinking as a tool in primary and secondary mathematical problem solving: a literature review. *Nordic Studies in Mathematics Education*, 27(3), 5–27.

Rich, K. M., & Yadav, A. (2020). Applying levels of abstraction to mathematics word problems. *Tech-Trends*, 64, 395–403. <https://doi.org/10.1007/s11528-020-00479-3>.

*Rodríguez-Martínez, J., González-Calero, J., & Sáez-López, J. (2020). Computational thinking and mathematics using Scratch: An experiment with sixth-grade students. *Interactive Learning Environments*, 28(3), 316–327.

Selby, C., & Woollard, J. (2013). CT: The developing definition. University of Southampton. Retrieved from <https://eprints.soton.ac.uk/356481/>

*Sung, W., Ahn, J., & Black, J. B. (2017). Introducing computational thinking to young learners: Practicing computational perspectives through embodiment in mathematics education. *Technology, Knowledge and Learning*, 22(3), 443–463.

Weintrop, D., Beheshti, E., Horn, M., Orton, K., Jona, K., Trouille, L., & Wilensky, U. (2016). Defining CT for mathematics and science classrooms. *Journal of Science Education and Technology*, 25(1), 127–147.

Wan-Rou Wu & Kai-Lin Yang (2022) The relationships between computational and mathematical thinking: A review study on tasks, *Cogent Education*, 9(1), 2098929, DOI: 10.1080/2331186X.2022.2098929

Wing, J. (2006). Computational thinking. *Communications of the ACM*, 49(3), 33–35.

Wing, J. (2008). Computational thinking and thinking about computing. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London: a Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 366, 3717–3725. doi: 10.1098/rsta.2008.0118

Wing, J. M. (2011). Research notebook: Computational thinking What and why. *The Link Magazine*, 6, 20–23.

Wu, W. R., & Yang, K. L. (2022). The relationships between computational and mathematical thinking: A review study on tasks. *Cogent Education*, 9(1), 2098929. doi: 10.1080/2331186X.2022.2098929

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Gerçekçi Matematik Eğitiminin İlkokul Öğrencilerinin Matematik Kaygısına ve Matematik Öz-Yeterlik Algılarına Etkisinin İncelenmesi

Investigation of the Effect of Realistic Mathematics Education on Mathematics Anxiety and Mathematics Self-Efficacy Perceptions of Primary School Students

Hilal UĞRAŞ

Öğr. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi Karakoçan MYO, Çocuk Gelişimi Bölümü
hugras@firat.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-9409-7709

Öz: Araştırma, gerçekçi matematik eğitiminin ilkokul öğrencilerinin matematik kaygısı ve matematik öz-yeterlik düzeylerine etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma grubunu 18 ilkokul öğrencisi oluşturmuştur. Karma yöntem ile yürütülen araştırma, 6 hafta sürmüştür ve ön test-son test deneysel yöntemiyle tek gruplu model kullanılmıştır. Öğrencilere, gelişimsel seviyelerine, imkânlarla ve ilkokul matematik kazanımlarına uygun olarak hazırlanmış gerçekçi matematik eğitimi etkinlikleri uygulanmıştır. Nicel veriler, “3. ve 4. Sınıf Çocukları için Matematik Kaygı Ölçeği” ve “Matematığe Yönelik Öz Yeterlilik Algısı Ölçeği” ile toplanmış, nitel veriler ise yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiştir. Nicel verilerin analizinde paired sample t-testi kullanılmıştır. Nitel veriler, MAXQDA programında içerik analizi ile betimlenerek değerlendirilmiştir. Araştırma bulgularına göre, gerçekçi matematik eğitiminin öğrencilerin matematik kaygıları ve özyeterlik algıları üzerinde anlamlı bir farklılık yarattığı belirlenmiştir. Ayrıca, bu etkinliklerin öğrencilerin matematik kaygı düzeylerini düşürdüğü ve özyeterlik algılarını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Araştırma sonuçları, gerçekçi matematik etkinliklerinin öğrencilerin matematiksel becerilerini geliştirme ve matematiğe yönelik olumsuz tutumlarını değiştirme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Gerçekçi matematik eğitimi, ilkokul, matematik kaygı, matematik özyeterlik algısı

Abstract: The study aims to examine the effects of realistic mathematics education on primary school students' mathematics anxiety and mathematics self-efficacy levels. The study group consisted of 18 primary school students. The mixed-method study lasted for 6 weeks, and a one-group model with a pretest-posttest experimental method was used. Realistic mathematics education prepared in accordance with their developmental levels, opportunities, and primary school mathematics outcomes were applied to the students. Quantitative data were collected using the “Mathematics Anxiety Scale for 3rd and 4th Grade Children” and the “Perception of Self-Efficacy Scale for Mathematics,” while qualitative data were collected using a semi-structured interview form. A paired sample t-test was used to analyze quantitative data. The MAXQDA program used content analysis to describe and evaluate qualitative data. The study's findings revealed that realistic mathematics education significantly influenced students' perceptions of mathematics anxiety and self-efficacy. Furthermore, these activities reduced students' mathematics anxiety levels and positively impacted their self-efficacy perceptions. The study's findings demonstrate that realistic mathematics education have the potential to improve students' mathematical skills and change their negative attitudes towards mathematics.

Keywords: Realistic mathematics education, primary school, mathematics anxiety, mathematics self-efficacy perception

Geliş Tarihi:09.08.2024

Kabul Tarihi:02.12.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Uğraş, H. (2024). Gerçekçi matematik eğitiminin ilkokul öğrencilerinin matematik kaygılarına ve matematik öz-yeterlik algılarına etkisinin incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1179–1198. Doi: 10.33437/ksusb.1530845

GİRİŞ

Sayısal bir toplumda, matematik başarısı eğitimsel, mesleki ve finansal başarıda temel bir rol oynamaktadır. Literatür, matematik becerilerinin istihdam fırsatları (Bynner & Parsons, 1997; Rivera-Batiz, 1992; Szabo et al., 2020) ve sosyoekonomik statüden (Grossman, 2021) uzun vadeli fiziksel ve zihinsel sağlık sonuçlarına (Dowdy et al., 2015; McCormick et al., 2021; Syväoja et al., 2021) kadar çeşitli açılardan önemini göstermektedir. Ayrıca, matematiksel yeterliliğin bir ulusun ekonomik başarısı için gerekli olduğu giderek daha fazla kabul edilmekte ve bu da toplumsal düzeyde önemli sonuçlar doğurmaktadır (McCormick et al., 2021; Petersen, 2012).

Sayısal becerilerin günlük yaşamda ve çeşitli durumlarda önemli bir yeri olmasına rağmen, çocukların matematikteki düşük başarısı önemli bir sorun olmaya devam etmektedir (Dowker et al., 2016). Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA), giderek artan sayıda öğrencinin sayılarla ve matematiksel hesaplamalarla zorlandığını göstermiştir. PISA 2018 raporuna (Schleicher, 2019) göre, ankete katılan öğrencilerin %24'ü, Seviye 2'nin temel seviyesine ulaşamamıştır. Bu seviye, tek bir kaynaktan ilgili bilgileri çıkarma ve tam sayıları içeren problemleri çözmek için temel algoritmaları, formülleri, prosedürleri veya kuralları kullanma becerisini ifade eder. Raporda, öğrencilerin %30'unun matematik problemleriyle karşılaştıklarında kendilerini gergin veya güçsüz hissettikleri ve matematikte beklenenden daha düşük performans gösterdikleri belirtilmiştir (Baubion, 2013). Genel olarak, öğrencilerin yaklaşık %20'sinin düşük matematik becerilerine sahip olduğu tespit edilmiştir (Barbatesi et al., 2005; Butterworth, 2010; Shalev, 2007). Sayısal becerilerin kişisel ve toplumsal yaşam üzerindeki belirgin etkisi göz önüne alındığında, matematikteki başarısızlıkları veya zorlukları önlemek için düşük matematik performansının nedenlerini anlamak giderek daha önemli hale gelmektedir (Živković et al., 2023).

Başarısızlığın sebeplerinden biri matematiğe karşı duyulan korkudur. Matematik korkusunun en kritik gelişim dönemi ilkökul yıllarıdır (McLeod, 1994; Szczygieł & Pieronkiewicz, 2022; Tomasetto et al., 2021). Bu dönemde matematik korkusu yaşayan öğrenciler, derin düşünme, çıkarım yapma, tahminde bulunma, farklı bakış açıları geliştirme, üst düzey düşünme becerileri kazanma ve gerçek yaşam ile matematik arasındaki ilişkiyi anlama gibi becerilerde zorluk çekerler (Kösece, 2020). Matematik dersinin yeterince anlaşılması, çocukların matematiği zor olarak görmelerine ve matematiğe karşı olumsuz tutumlar geliştirmelerine yol açmaktadır (Arsuk, 2019; Kaskens et al., 2020; Nesin, 2019; Peixoto et al., 2024). İlkokul öğrencilerinin matematiği zor bulmasının, akademik başarısızlık ve derse karşı olumsuz tutum geliştirmelerinin temel nedenleri, soyut işlemleri anlamakta zorlanmaları (Çopur, 2022; Davydov, 2020), deneyim eksiklikleri (Erden & Uslupehlivan, 2020; Yorulmaz & Doğan, 2019) ve öğrenilenlerin gerçek hayatla bağlantısının olmamasıdır (Oliveira & De Souza, 2022; Ruffell et al., 1998). Bu bağlamda, ilkökul matematik öğretiminde matematiksel kavramların somutlaştırılması (De Bock et al., 2020) ve matematiğin gerçek yaşamla ilişkilendirilmesi büyük önem taşımaktadır (Verschaffel et al., 2020). Bu yöntemler, öğrencilerin matematiğe yönelik öz yeterlik algılarının olumlu yönde gelişmesine ve matematik korkusu ile kaygısının azalmasına katkı sağlar (Du et al., 2021).

İlkokul kademesindeki matematik öğretiminin ilerleyen eğitim kademelerine önemli etkisi olduğu bilinmektedir (Byrnes & Wasik, 2009; Kaskens et al., 2020; Watts et al., 2014). Bu nedenle, matematik öğrenmeye yönelik etkili bir yaklaşım seçmenin önemi açıktır (Öztürk & Güven, 2012). İlkokul kademesinde, öğrencilerin gerçek dünya bağlamı ve günlük yaşamları ile soyut matematik çalışmaları arasında bağlantı kurabilecek öğrenme yaklaşımlarının tercih edilmesi gerekmektedir. Öğretmenlerin, soyut kavramları öğrencilerin hayal edebileceği veya bizzat deneyimleyebileceği gerçek hayatla ilişkilendirerek görselleştirmeleri önemlidir (Laurens et al., 2017).

Gerçekçi Matematik Eğitimi (GME), gerçek hayat durumlarıyla ilişkilendirerek öğretim yapma özelliğiyle ilkökul kademesine uygun bir strateji olarak kabul edilmektedir (Samritin et al., 2023). GME'nin, somut işlemler dönemi ve ilkökul (7-13 yaş) dönemindeki öğrencilerin özellikleriyle uyumlu olduğu görülmektedir (Ardiyani et al., 2019; Kholiq, 2020; Samritin et al., 2023). GME yoluyla ilkökul öğrencilerinin bağlamsal öğrenme ve hayal güçlerini geliştirdikleri belirtilmektedir (Kusmaryono & Maharani, 2021; Pelaprat & Cole, 2011; Putri et al., 2020; Ulandari et al., 2019). Bu bağlamda,

araştırmanın amacı, ilkököl matematik dersinde gerçekçi matematik etkinliklerinin öğrencilerin matematik kaygısı ve öz yeterlik algılarına etkisini araştırmaktır.

İlkokulda Matematik Öz-Yeterlik Algıları

Genel olarak, öz-yeterlik, Bandura'nın teorisinde (1977) bir bireyin istenen performansı gerçekleştirmek için gerekli davranışları yapma kapasitesine olan inancı olarak tanımlanır. Matematik öz-yeterlik, bireylerin belirli matematik problemlerini çözmeye, matematik görevlerini yerine getirme ve matematik derslerinde başarılı olma yeteneklerine ilişkin değerlendirmelerini ifade eder (Lane & Lane, 2001; Luttenberger et al., 2018; Pajares, 2005; Pastorelli et al., 2001). Araştırmalar, matematik öz-yeterliğinin, bireylerin matematikle meşgul olmalarını ve hedeflerine ulaşmalarını destekleyen güçlü bir motivasyon kaynağı olduğunu göstermiştir (Kalaycioglu, 2015). Literatür, öğrencilerin matematiksel öz-yeterliğinin fen ve teknoloji alanlarında bölüm seçmelerinde önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır (Uğraş, 2019). Bu, matematiksel öz-yeterlik düzeylerinin STEM alanlarındaki bölüm seçimleriyle ilişkisini anlamaya yönelik çalışmaların önemini vurgular (Czocher et al., 2020). Matematiksel öz-yeterliğin anlaşılması, öğretmenlerin öğrencilere, özellikle karmaşık matematik konularını öğrenirken karşılaştıkları zorlukları aşmaları konusunda stratejiler geliştirmelerine yardımcı olabilir (Morán-Soto & González Peña, 2022). İlkokul çocuklarının matematik öz-yeterliğinin matematik başarıyla anlamlı bir ilişkisi olduğu belirlenmiştir (Du et al., 2021; Joët et al., 2011; D. Zhang & Wang, 2020). Ayrıca, ilkököl kademesindeki matematiğe karşı öz-yeterlik algılarının, sonraki dönemlerdeki bakış açılarını etkilediği görülmüştür (Adelson et al., 2012; Holenstein et al., 2022; Kaskens et al., 2020). Bu nedenle, ilkököl öğrencileri üzerinde daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

İlkokul Kademesinde Matematik Kaygısı

Matematik kaygısı, Amerikan Psikiyatri Birliği (2013) tarafından "gerginlik duyguları, endişeli düşünceler ve artan kan basıncı gibi fiziksel değişikliklerle karakterize edilen bir duygu" olarak tanımlanmaktadır (Guha, 2014). Ancak, matematik kaygısı (MK), sayısal uyaranlar veya hesaplamalar gibi belirli uyaranlarla tetiklenen özel bir kaygı türüdür. Richardson ve Suinn (1972), matematik kaygısını, "sıradan yaşamda ve akademik durumlarda sayıların manipülasyonuna ve matematiksel problemlerin çözümüne müdahale eden bir gerilim ve endişe hissi" olarak tanımlamıştır. Matematik kaygısı dünya genelinde yaygın bir sorun olarak kabul edilmektedir (Dowker et al., 2016; Khasawneh et al., 2021; Luttenberger et al., 2018). Bu sorun bireylerin matematikle ilgili kariyerlerden kaçınmalarına (Ashcraft & Ridley, 2005; Daker et al., 2021; Hembree, 1990; Levy et al., 2021; Maloney et al., 2013) ve düşük sosyoekonomik statüye sahip olmalarına yol açabilir (Caviola et al., 2022; Hiller et al., 2022). Bu durum, matematik kaygısının yalnızca bireyleri değil, aynı zamanda toplumu da etkilediğini, kamu maliyetlerini artırarak ve ekonomik rekabet gücünü azaltarak toplumsal etkiler yarattığını göstermektedir (Brainerd & Reyna, 2007; Guzmán et al., 2021; Hiller et al., 2022).

Petronzi (2017) tarafından yapılan çalışmada, ilkököl döneminde matematiğe yönelik tutumları etkileyen faktörler arasında başarısızlık korkusu, damgalanma, akran karşılaştırması/rekabeti ve matematik yeteneğine ilişkin sınıf hiyerarşisinin farkındalığı gibi daha önce göz ardı edilen temalar belirlenmiştir (Petronzi, 2017; Rubinsten et al., 2018). Bu bulgular, matematik kaygısının gelişimini anlamak için eğitimde çok erken yaşlara odaklanmanın önemini vurgulamaktadır. Erken yaşlarda matematikten kaçınmanın etkileri, çocukluk ve ergenlik dönemlerinde daha belirgin hale gelmektedir (Davis-Kean et al., 2022; Lai et al., 2015; Passolunghi, 2011; Peeters et al., 2020). Dolayısıyla, ilkökölün alt sınıflarında sağlam bir matematik temeli, yani sayılar ve sayısal işlemlerle ilgili erken yeterlilik, çocukların matematik bilgi, beceri ve anlayışlarını geliştirmek için bir ön koşuldur (Byrnes & Wasik, 2009; Duncan et al., 2008; Litkowski et al., 2020; Mazzocco et al., 2012; Spencer et al., 2022). Matematik kaygısının erken yaşlarda oluştuğu (Petronzi, 2017; Rubinsten et al., 2018) ve bireylerin eğitimsel ve kariyer gelişiminde önemli engeller oluşturduğu göz önüne alındığında (Gati & Kulcsár, 2021; Watts et al., 2014), bu sorunun erken dönemde tanınması ve müdahale edilmesi kritik öneme sahiptir. Erken dönem matematik eğitiminin kalitesinin artırılması, öğrencilerin matematikle olumlu bir ilişki kurmalarına ve matematiksel becerilerini geliştirmelerine yardımcı olacaktır. Bu yaklaşım, uzun vadede matematik kaygısını azaltarak bireylerin eğitimsel ve mesleki başarılarını artıracaktır. Ancak,

matematik kaygısının yapısı genellikle yetişkin araştırmalarına dayanmaktadır (Daches Cohen et al., 2021; Rubinsten et al., 2018).

Matematiğin bireysel, eğitimsel ve sosyal gelişim düzeyindeki önemi göz önüne alındığında, matematik becerilerini geliştirmek ve matematikle ilgili zorlukların bilişsel ve duygusal risk faktörlerini azaltmak kritik bir öneme sahiptir (Namkung et al., 2019). Erken dönem matematik eğitiminin kalitesinin artırılması, öğrencilerin matematikle olumlu bir ilişki kurmalarına ve matematiksel becerilerini geliştirmelerine yardımcı olacaktır. Bu yaklaşım, uzun vadede matematik kaygısını azaltacak ve bireylerin eğitimsel ve mesleki başarılarını artıracaktır.

İlkokulda Gerçekçi Matematik Eğitimi

İlkokul kademesindeki matematik öğretiminin ilerleyen eğitim kademelerine önemli etkileri olduğu bilinmektedir (Björklund et al., 2020; Samritin et al., 2023; Watts et al., 2014). Bu nedenle, matematik öğrenme yaklaşımlarının seçimi büyük önem taşır (Öztürk & Güven, 2012). İlkokul döneminde, öğrencilerin gerçek dünya bağlamı ve günlük yaşamla soyut matematik çalışmaları arasında bağlantı kurabilecek öğrenme yöntemleri kullanılmalıdır (Samritin et al., 2023). Öğretmenlerin soyut materyalleri, öğrencilerin hayal edebileceği veya deneyimleyebileceği gerçek yaşamla ilişkilendirerek görselleştirmesi gerekmektedir (Laurens et al., 2017; Uğraş & Genç, 2018). Bu bağlamda, Gerçekçi Matematik Eğitimi (GME), gerçek hayattan çeşitli durumlarla ilişkilendirilerek öğretimi gerçekleştirme özelliğiyle ilkokul kademesine uygun bir strateji olarak kabul edilmektedir (Samritin et al., 2023). GME'nin, somut işlemler dönemi ve ilkokul (7-13 yaş) dönemindeki öğrencilerin gelişimsel özellikleriyle uyumlu olduğu gözlemlenmiştir (Samritin et al., 2023). Ayrıca, matematik alanında yapılan çalışmalar, GME'nin 7-11 yaş arası çocuklar için uygun ve yararlı olduğunu göstermektedir (Ardiyani et al., 2019; Kholiq, 2020). GME aracılığıyla ilkokul öğrencilerinin bağlamsal öğrenme fırsatları elde edebildikleri ve hayal güçlerinin giderek geliştiği belirtilmektedir (Kusmaryono & Maharani, 2021; Pelaprat & Cole, 2011; Putri et al., 2020; Ulandari et al., 2019).

Matematik derslerinde yapılandırmacı eğitim yaklaşımına uygun olarak işlenen GME'nin temelinde (Van den Heuvel-Panhuizen & Drijvers, 2020), insan faaliyetlerinin ve gerçekçi durumların öğrenme sürecinde birincil rol oynadığı düşüncesi yatmaktadır. GME'deki "gerçeklik ilkesi", öğrencilerin matematiği gerçek yaşam problemlerini çözmek için kullanmalarını sağlayarak matematiği daha anlamlı hale getirmeyi amaçlamaktadır (Van den Heuvel-Panhuizen & Drijvers, 2020). Bu bağlamda, GME, somut durumları ve örtük informal bilgiyi uygulayarak öğrencilerin matematiksel bilgilerini geliştirmek üzere tasarlanmıştır (Revina & Leung, 2018). GME, matematikle ilgili öğrenilmesi gereken bilgilerin, öğrenci zihninde şekillendirilmesi ve somutlaştırılarak oluşturulması şeklinde yürütülmektedir (Aydoğan Yenmez et al., 2017). Matematiksel alanlarda GME'den ilham alan değişikliklerde, soyut kavramların çocukların çeşitli biçimlerde öğrenme ve tanıma süreçlerinde somut nesnelere haline getirildiği görülmektedir (De Bock et al., 2020). Bu özellikler, GME'nin ilkokul kademesindeki matematik öğretiminde ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Literatürdeki araştırmalar, GME'nin akademik başarıyı artırmada etkili olduğunu (Çilingir & Artut, 2016; Demir, 2017; Karakuş, 2023; Yetimakman, 2023; Zubainur et al., 2015), matematik öğreniminin etkinliğini artırdığını (Karakuş, 2023; Tabak, 2019; Van den Heuvel-Panhuizen & Drijvers, 2020), öğrencilerin problem çözme becerilerini geliştirdiğini (Çilingir, 2015; Karakuş, 2023; Putranto et al., 2022), matematiğe yönelik olumlu tutumların gelişmesini sağladığını (Arsuk, 2019; Karakuş, 2023; Özkürçüler, 2019) ve motivasyonu artırdığını (Karakuş, 2023) ortaya koymaktadır. Ayrıca GME'nin, öğrencilerin matematiksel kaygılarını azaltmada pozitif bir etkiye sahip olduğu (Çopur & Tümkaya, 2024; Demir, 2017), tahmin becerilerini geliştirdiği (Bonotto, 2006; Van den Heuvel-Panhuizen & Drijvers, 2020), teori ile uygulama arasındaki kopukluğu giderdiği (Inci et al., 2023; Korthagen & Russell, 1999), ve öğrenmeyi kolaylaştırdığını belirlenmiştir (Yorulmaz & Doğan, 2019). Ancak, GME ile ilgili yapılan çalışmaların büyük kısmı ortaokul kademesinde uygulanmış (Artut & Hürriyetoğlu, 2022; Atasever, 2019; Karakuş, 2023; Lubienski & Bowen, 2000; Tabak, 2019; Yetimakman, 2023; Yorulmaz et al., 2021; Yücedağ, 2010) ve ilkokul kademesindeki öğrenciler üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Aydurmuş ve arkadaşları (2022) ile Tabak (2019), GME alanında daha fazla araştırma yapılmasının önemini vurgulamaktadır (Aydurmuş et al., 2022; Tabak, 2019). GME ile ilgili araştırma eğilimindeki eksiklikler doğrultusunda, ilkokul

kademesindeki etkilerinin incelenmesi, eğitimde ele alınacak politika uygulamalarına ve öğretim yöntem ve tekniklerine yön veren kurumlara rehberlik etme potansiyeline sahip olup, alanyazına önemli katkılar sağlayabilir. Bu bağlamda, bu araştırmanın amacı; gerçekçi matematik etkinliklerinin ilkokul öğrencilerinin matematik kaygısı ve matematik öz-yeterlik düzeylerine etkilerini araştırmaktır. Bu bağlamda aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmaktadır;

1. Gerçekçi matematik etkinliklerinin uygulandığı ilkokul öğrencilerinin matematiksel kaygı düzeylerine yönelik ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
2. Gerçekçi matematik etkinliklerinin uygulandığı ilkokul öğrencilerinin matematiksel öz yeterlik algı düzeylerine yönelik ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
3. Öğrencilerin gerçekçi matematik ile ilgili düşünceleri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırma, gerçekçi matematik etkinliklerinin ilkokul öğrencilerinin matematik kaygısı ve öz-yeterlik düzeylerine etkilerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda karma araştırma yöntemi kullanılmıştır. Karma araştırma yöntemi, hem nicel hem de nitel verilerin toplandığı ve her iki araştırma deseninin avantajlarının bir araya getirildiği bir yöntemdir (Fraenkel et al., 1993; Gay et al., 2012). Bu yaklaşım, araştırma problemlerinin daha kapsamlı ve detaylı bir şekilde ele alınmasını sağlar (Mills & Gay, 2016). Karma yöntemin tercih edilmesinin sebebi, nicel ve nitel verilerin entegrasyonunu sağlayarak araştırma problemlerinin karmaşıklığını daha iyi ele alabilmesidir (Creswell & Garrett, 2008; Fielding, 2012). Araştırmada, nicel ve nitel yaklaşımların birleştirilmesi, karma yöntemin bütüncül amacına uygun olarak gerçekleştirilmiştir (Bryman, 2011). Bu, her iki desenin sonuçlarının birbirini tamamlayacak şekilde geliştirilmesini ve detaylandırılmasını sağlar. Araştırmada, nicel ve nitel veriler arasında ilişki kurulurken, öğelerin önceliği, zamanlaması ve birleşimi göz önünde bulundurularak açıcı sıralı desen tercih edilmiştir (Creswell, 2021; Creswell et al., 2003). Veriler toplanırken, nicel ve nitel veriler sırasıyla analiz edilmiştir (Creswell, 2021; Fraenkel et al., 1993). Araştırmanın birinci aşamasında, nicel verilerin toplanması için deneysel desenlerden ön test-son test tek gruplu model kullanılmıştır. Deneysel desenler, değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkilerini test etmek ve değişim veya gelişmeleri değerlendirmek amacıyla tercih edilir (Campbell et al., 2020; Fraenkel et al., 1993). Araştırmanın ikinci aşamasında ise, nitel veriler toplamak için durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Durum çalışması, belirli, sınırlı ve tanımlanmış bir olayın derinlemesine incelenmesini amaçlar (Creswell, 2021). Bu yöntemde, gerçek yaşam ortamındaki bireyler veya gruplar üzerine odaklanılır ve çeşitli kanıt ve veri kaynaklarıyla bütüncül bir analiz yapılır (Creswell, 2021; Merriam & Tisdell, 2015).

Çalışma Grubu

Bu araştırmaya, Türkiye’de Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan MEB’ e bağlı bir ilkokulda ki 18 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan 4. sınıf öğrencilerinin ebeveynlerine veli onay formu doldurultularak gerekli izinler alınmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilere, araştırma etiğinin sağlanması adına Ö1, Ö2, Ö3... Ö18” şeklinde kodlar verilmiştir. Araştırmada, amaçlı örnekleme teknikleri kapsamında uygun örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Büyüköztürk’ün (2012) tanımına göre uygun örnekleme, işgücü, zaman ve para gibi sınırlılıklar nedeniyle örneklemin kolayca erişilebilen ve uygulama yapılabilir birimlerden seçilmesi sürecidir (Büyüköztürk et al., 2012).

Uygulama Süreci

Araştırma uygulamasına başlamadan önce Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan gerekli izinler alınmıştır. Araştırma için gerçekçi matematik eğitimi etkinliklerinin ilkokul öğrencilerinin matematiksel kaygılarına ve matematiksel öz-yeterlik algılarına etkilerinin belirlenmesi için 6 haftalık bir etkinlik planı hazırlanmıştır. Bu etkinlik planı, öğrencilerin gelişimsel seviyelerine, sahip olunan imkânlarla ve ilkokul matematik dersi kazanımlarına uygun olarak hazırlanmıştır. Hafta da 2 saat olmak üzere 6 hafta olarak planlanan gerçekçi matematik eğitimi etkinlik programı Tablo1’ de belirtilmiştir.

Tablo 1. Gerçekçi matematik eğitimi etkinlik planı

Uygulama Süreci	
1. Hafta	Giriş - Tanışma Kazanımlar: Doğal sayılarla toplama ve çıkarma işlemlerini gerektiren problemleri çözer ve kurar. Gerçek yaşam durumlarına uygun çıkarma problemleri kurar ve çözer. Etkinlik Süreci: <ul style="list-style-type: none">• Araştırmanın amacı anlatıldı.• Gerçekçi matematik yaklaşımı tanıtıldı.• Hazırlık çalışmaları yapıldı. (Örneğin: 4. Sınıf öğrencilerine bir matematiksel problem verildi ve bunu günlük hayatta nasıl kullanabilecekleri hakkında tartışıldı.)• Veriler Toplandı.
2. Hafta	Etkinlik Uygulaması (Alışveriş Yapma) Kazanımlar: Paralarla ilgili problemleri çözer. Doğal sayılarla toplama ve çıkarma işlemleri gerektiren problemleri çözer ve kurar. Doğal sayılarla çarpma işlemi yapar ve bu işlemi gerektiren problemleri çözer. Etkinlik Süreci <ul style="list-style-type: none">• Sınıfta bir mini market oluşturuldu. Her öğrenciye kağıtlardan yapılan belirli miktarda para verildi. Kendi ihtiyaçlarını belirleyerek alışveriş yapmaları istendi. Bu etkinlikte para üstü hesaplamaları da yaptırıldı.• Öğrenciler, verilen örnek bir aile gelir ve gider bütçesi yönetmeleri sağlandı. Elektrik, su, yiyecek gibi masrafları hesaplayarak bir aylık bütçe oluşturuldu.
3. Hafta	Etkinlikler Uygulaması (Sınıf Pazarı) Kazanımlar: Doğal sayılarla toplama ve çıkarma işlemleri gerektiren problemleri çözer ve kurar. Çarpma işlemi gerektiren problemleri çözer. Doğal sayılarla bölme işlemi gerektiren problemleri çözer. Etkinlik Süreci: <ul style="list-style-type: none">• Öğrencilere, sınıfta bir pazar kuracakları ve burada çeşitli ürünleri alıp satacakları bir etkinlik düzenleneceği açıklandı. Her öğrenciye başlangıç sermayesi olarak kağıtlardan yapılmış paralar verildi.• Öğrenciler, sınıf içinde belirli köşelere tezgahlar kurup çeşitli ürünler hazırladı(oyuncaklar, kitaplar vb.). Öğrenciler, tezgahlarına fiyat etiketleri koydu.• Öğrenciler, ellerindeki paralarını kullanarak tezgahlarda alışveriş yaptı. Ürünler arasındaki fiyatları karşılaştırıp buna göre bütçelerini planladı ve para üstü hesaplarını yaptı.• Satış yapan öğrenciler, daha fazla ürün satabilmek için indirim yapma ve buna benzer pazarlama stratejileri geliştirdi.• Öğrenciler, alışveriş sırasında toplama, çıkarma, çarpma ve bölme işlemleri yaptı. Ayrıca, bütçe planlaması ve kar-zarar hesaplamaları da yaptı.
4. Hafta	Etkinlikler Uygulaması (Şehir Planlaması) Kazanımlar: Nokta, doğru ve doğru parçasını modeller ve adlandırır. Yönleri (kuzey, güney, doğu, batı) ifade eder. En kısa yolları belirler. Etkinlik Süreci: <ul style="list-style-type: none">• Öğrenciler, renkli karton ve kağıt, makas, yapıştırıcı gibi malzemeleri kullanarak kendi şehirlerini tasarladı. Bu şehirde okul, ev, park, hastane gibi alanlar oluşturdular.• Öğrencilere basit bir şehir haritası verildi. Harita üstündeki noktalar arasındaki en kısa yolları belirlemeleri istendi. Harita üzerinde belirli yönleri (kuzey, güney, doğu, batı) kullanarak yollarını tarif ettiler.
5. Hafta	Etkinlikler Uygulaması (Hava Durumu Analizi)

	<p>Kazanımlar: Çizgi grafiği oluşturur ve yorumlar. Verileri toplar ve tablo haline getirir. Veriler arasında ilişki kurar.</p> <p>Etkinlik Süreci:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Öğrenciler, bir hafta boyunca her gün sınıfta hava durumu ve sıcaklık bilgilerini kaydettiler. Öğrencilere termometre kullanımı ve sıcaklık ölçme teknikleri öğretildi. • Toplanan sıcaklık verileri tablo haline getirildi. Öğrenciler, bu verileri kullanarak sıcaklık değişimlerini inceleyen çizgi grafikleri oluşturdu. • Öğrenciler, haftalık sıcaklık değişimlerini tartıştı ve bu değişimlerin nedenleri üzerine konuştular. Hangi günlerin daha sıcak ya da soğuk olduğunu ve bu durumun olası sebeplerini açıkladılar. • Öğrenciler, sıcaklık verilerini kullanarak basit bir rapor hazırladı. Bu raporda, haftalık sıcaklık değişimlerini ve bu değişimlerin günlük yaşam üzerindeki etkilerini incelediler.
6. Hafta	<p>Etkinlikler Uygulaması (Eğlence Parkı Tasarla)</p> <p>Kazanımlar: Paralarla ilgili problemleri çözer. Çarpma işlemi gerektiren problemleri çözer. Bölme işlemi gerektiren problemleri çözer.</p> <p>Etkinlik Süreci:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Öğrencilere, sınıf içinde hayali bir eğlence parkı tasarlayacakları bir etkinlik düzenleneceği açıklandı. Her gruba belirli bir bütçe verildi ve bu bütçe dahilinde parkı planlamaları istendi. • Öğrenciler, parkta hangi oyuncakların, yiyecek stantlarının ve dinlenme alanlarının olacağını belirlediler. Her bir şeyin maliyetini hesaplayıp bütçe dahilinde kalmaya çalıştılar. • Öğrenciler, bütçelerini planlarken toplama, çıkarma, çarpma ve bölme işlemleri yaptı. Farklı oyuncakların maliyetlerini karşılaştırarak en uygun seçenekleri belirlediler. • Öğrenciler, parkın ziyaretçi çekmesi için hangi oyuncakların ve stantların daha cazip olacağını tartıştı ve stratejiler geliştirdiler. Örneğin, daha popüler oyuncaklar mı yoksa daha ekonomik seçenekler mi tercih edilmesi gerektiğine karar verdiler. • Her grup, tasarladıkları eğlence parkını ve bütçelerini sınıfta sundu. Hangi oyuncakları ve stantları seçtiklerini, maliyet hesaplarını ve geliştirdikleri stratejileri açıkladılar. • İlk hafta uygulanan anket ve ölçekler yeniden uygulandı. • Öğrenciler, süreç boyunca matematik algıları ve ilgileri üzerine kısa bir yazı yazdı. Bu yazılar, öğrencilerin kendi kendilerini değerlendirmelerini sağladı.

Her etkinlikten sonra araştırmacı, etkinlik sırasında öğrencilerin iş birliği yapma, problem çözme süreçlerini, matematiksel hesaplamalar yapma ve strateji geliştirme becerilerini gözlemlemiştir. Etkinlik sonunda her grup, süreç içinde tecrübelerini sınıfla paylaştı ve kendi aralarında tartışmalarına olanak sağlandı. Araştırmacı, öğrencilere bireysel ve grup olarak geri bildirimde bulundu.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada, Mutlu ve Söylemez (2018) tarafından geliştirilen “3. ve 4. sınıf çocukları için matematik kaygı ölçeği” kullanılmıştır (Mutlu & Söylemez, 2018). Ölçek toplam 13 madde ve 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach’s Alpha güvenirlik katsayısı .747 olarak bulunmuştur. Ölçekten alınabilecek puan 13 ile 39 arasında değişmektedir. Olumsuz maddeler ters puanlanmaktadır. Araştırmada kullanılan başka bir ölçek ise Ünay (2012) tarafından geliştirilen “Matematiğe Yönelik Öz Yeterlilik Algısı Ölçeği” dir (Ünay, 2012). Bu ölçek toplam 19 madde ve üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin güvenirlik katsayısı 0.81 olarak hesaplanmıştır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 57, en düşük puan ise 19 puandır.

Nitel veriler, araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ve ğrenci günlükleri aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmacı tarafından gerçekleştirilen görüşmeler, ortalama 25-30 dakika sürmüş ve ses kayıt cihazları ile kaydedilmiştir. Orijinal ve beklenmedik bakış aıllarının ortaya çıkabilmesi için görüşmelerde alan ve esneklik sağlayan bu form tercih edilmiştir. Görüşme öncesinde, araştırmacı katılımcılara alınan bilgilerin gizliliği ve sadece araştırma amacıyla kullanılacağı konularında etik bilgilendirme yapmış, ardından görüşmeler başlamıştır. Görüşme esnasında tartışmayı teşvik etmek, öğretmenlerin görüşlerini netleştirmek ve detaylandırmak amacıyla "Bir rnek verebilir misiniz?" ve "Lütfen ne demek istediğinizi açıklayın" gibi araştırmaya yönelik sorular yöneltilmiştir. Görüşme sona erdikten sonra elde edilen veriler birebir yazıya aktarılmıştır. Veri analizinde, katılımcıların isimleri gizlenmiş ve her biri için "1" formatında kodlar kullanılmıştır." Araştırmada veri toplama aracı olarak ğrenci günlükleri de kullanılmıştır. Öğrenciler gerçekleştirilen her etkinlik sonunda günlük tutmaları sağlanmıştır.

Veri Analizi

Verilerin normalliklerinin belirlenmesi için ölçeklerden toplanan ön test ve son test verileri arasındaki fark değerler üzerinden normallik durumu değerlendirilmiştir (Can, 2013). Matematik kayđı düzeyi fark değerinde basıklık .517, arpıklık değerine ise -.838 olarak belirlenmiştir. Matematik z yeterlik algı leğinin fark değerine için basıklık .139 ve arpıklık .656 olarak hesaplanmıştır. Çocuklar için problem çözme envanteri ön test ve son test puanları farkının basıklık değerine .271, arpıklık değerine ise .058 olarak hesaplanmıştır. Tabachnick ve Fidell (2013), arpıklık ve basıklık katsayılarının ± 2 arasında olmasının veri dizisinin normal dağılım gösterdiğine bir kanıt olduğunu belirtmişlerdir (Tabachnick et al., 2013). Bu değerler ± 2 aralığında olduğundan, verilerin normal dağılım gösterdiği söylenebilir. Veriler normal dağılım gösterdiği için parametrik testlerden paired sample t-testi kullanılmıştır.

Çalışmanın nitel yöntem kullanılarak elde edilen verileri ise içerik analizi yöntemiyle betimlenmiştir. Ierik analizinde, nitel veriler sistematik bir Şekilde betimlenmektedir (Schreier, 2014). İlk veri kodlama süreci, yazar ve bir araştırma asistanı tarafından yürütülmüştür. Güvenilirliği artırmak amacıyla, görüşme metinlerinin tamamı üzerinde açık kodlama yöntemi uygulanarak bağımsız Şekilde ilk temalar belirlenmiştir. Araştırmacıların bireysel değerlendirmeleri, görüşler arasındaki "uyum" ve "uyumsuzluk" temelinde karşılaştırılmıştır. Bu çalışmada içerik analizinin güvenilirliğini belirlemek için "güvenirlik = görüş birliği / (görüş birliği + görüş ayrılığı) x 100" (Miles & Huberman, 1994) formülü kullanılmıştır. Uyuşum yüzdesi 0.88 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen değer %70'in üzerinde olduğu için analizlerin güvenilir olduğu belirlenmiştir (Yıldırım & Simsek, 1999). Belirlenen temalar daha sonra karşılaştırılmış, tartışılmış ve ortak bir Şekilde düzenlenmiştir. Bu aşamadan sonra veriler temalarına göre düzenlenmiş ve gruplandırılmış, gruplandırılan veriler frekans ve yzdele Şeklinde görselleştirilmiştir. Öğrenci günlükleri de görüşme verileri gibi analiz edilmiş.

BULGULAR

Araştırmada, gerçekçi matematik etkinliklerinin öğrencilerin matematik kayđıları ve matematik öz yeterlik algı düzeylerine yaptığı etkileri gösteren bulgular Tablo 2 ve Tablo 3' te yer almaktadır.

Tablo 2. Matematik kayđılarına ilişkin paired sample t-testi sonuçları

Testler	N	x	Ss	Sd	t	P
n	18	25.66	8.33	17	-	.000
Test					5.942	
Son	18	33.00	5.54			
Test						

$p < .05^*$

Araştırmaya katılan öğrencilerin matematiksel kayđı düzeylerindeki değişimi belirlemek için uygulanan n-son test verilerinin paired sample t-testi analiz sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Tablo 2 incelendiğinde, ön test ve son test sonuçları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($t(17) = -5.942, p < .05$). Bu sonuç, araştırmacılar tarafından oluşturulan gerçekçi matematik etkinliklerinin öğrencilerin matematiksel kayđılarını olumlu yönde etkilediğini, yani matematik kayđısını düşürdüğünü göstermektedir. Test sonucunda etki büyüklüğü (d) 1.40 olarak hesaplanmıştır. Etki büyüklüğü

işaretinden bağımsız olarak değerlendirildiğinde, 1'in üzerinde bir değere sahip olması gruplar arasındaki farkın oldukça büyük olduğunu göstermektedir (Green ve Salkin, 2005).

Tablo 3. Matematiksel Öz Yeterlik Algı Düzeylerine İlişkin Paired Sample T-Testi Sonuçları

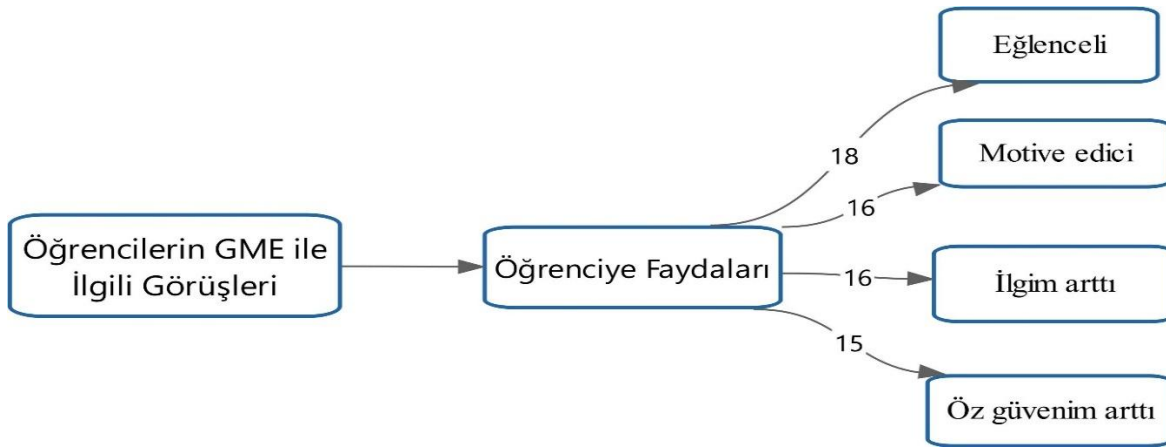
Testler	N	x	Ss	t	p
Ön Test	18	35.33	5.37	-11.80	,000
Son	18	44.33	6.25		

Test

$p < .05^*$

Araştırmaya katılan öğrencilerin matematiksel öz yeterlik algı düzeylerindeki değişimi belirlemek için uygulanan ön-son test verilerinin paired sample t-testi analiz sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur. Analiz sonuçları, ön test ve son test değerleri arasında anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir ($t(17) = -11.80, p < .05$). Bu sonuç, gerçekçi matematik etkinliklerinin öğrencilerin matematiksel öz yeterlik algı düzeylerini olumlu yönde geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Test sonucunda etki büyüklüğü (d) -2.78 olarak hesaplanmıştır. Etki büyüklüğünün 1'in üzerinde olması, gruplar arasındaki farkın oldukça büyük olduğunu göstermektedir (Green ve Salkin, 2005).

Araştırmaya katılan öğrencilerin gerçekçi matematik etkinliklerine ilişkin görüşlerinden elde edilen tema, kategori ve kodlar Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. Öğrencilerin gerçekçi matematik etkinlikleri ile ilgili görüşleri

Araştırmaya katılan öğrenciler, gerçekçi matematik etkinliklerinin eğlenceli, motive edici, matematiğe olan ilgiyi artırıcı ve öz güven geliştirmeye katkı sağlayıcı olduğunu ifade etmişlerdir. Öğrencilerden Ö15 "... ilk zamanda bu etkinliklerde neler yapılmaya çalışıldığını anlamakta zorlandım. Matematik hiç bu şekilde olduğunu düşünmemiştim. Sonra özellikle alışveriş yaparken matematiği kullanmak çok eğlenceli oldu..." şeklinde görüşlerini belirtmiştir. Ö14 ise "...matematiği sevmiyorum. Genelde herkes zor olduğunu söylüyor. Alışveriş yaparken kullanmak ama çok hoşuma gitti. Hayatımda kullandığımı fark ettim, diğer etkinliklerde matematiği yine kullandık. Hiç bu kullanım şekillerinde matematiği fark etmemiştim..." şeklinde görüşlerini belirtmiştir. Ö1 ise "ilk etapta zorlandım, ancak bir süre sonra özellikle arkadaşlarım birlikte matematiği bu şekilde öğrenmek ve kullanmak çok güzel oldu. Açıkçası işlemleri bu şekilde çok iyi anladım. Önceden işlem yaparken zorlanıyor ve dersten çekiniyordum. Ancak şimdi ilgim bile oluşmaya başladı..." şeklinde belirtmiştir. Öğrenciler bu görüşlerini etkinliklerin ardından tuttıkları günlüklerde de ifade etmişlerdir. Araştırmacı, günlüklerinde, öğrencilerin ilk haftalarda zorluk yaşadıklarını ancak kısa sürede uyum sağladıklarını, etkinlik sürecine aktif olarak katıldıklarını, eğlendiklerini ve işlemleri yaparken birbirlerine destek olduklarını gözlemlemiştir. İlk haftalarda etkinliklere katılmakta çekimser davranan öğrencilerin, ilerleyen haftalarda daha istekli hale geldikleri ve başarılı işlemler gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir. Örneğin, alışveriş sırasında para üstü hesaplama yaparken başlangıçta tereddüt eden öğrencilerin, ilerleyen haftalarda bu işlemleri daha hızlı ve doğru bir şekilde gerçekleştirdikleri görülmüştür.

Bu bulgular, gerçekçi matematik etkinliklerinin öğrencilerin matematik becerilerini geliştirme ve matematiğe yönelik olumsuz tutumlarını olumlu yönde değiştirme potansiyeline sahip olduğunu ortaya

koymaktadır. Özellikle, günlük yaşamla ilişkilendirilen etkinliklerin, öğrencilerin matematiği daha anlamlı ve işlevsel görmelerine katkıda bulunduğu, bu sayede matematik kaygısını azalttığı ve matematik öz yeterliklerini artırdığı ifade edilebilir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu araştırma gerçekçi matematik etkinliklerinin ilkökul öğrencilerinin matematik kaygısı ve matematik öz-yeterlik düzeylerine etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Araştırma sonuçları, gerçekçi matematik eğitiminin günlük yaşamla bağlantılı etkinliklerinin, öğrenciler için matematiği daha anlamlı ve kullanılabilir hale getirdiğini göstermektedir. Bu durum, öğrencilerin matematik kaygısını azaltmaktadır. Ek olarak öğrencilerin matematik öz yeterliklerini artırmaktadır. Benzer şekilde, Güler vd. (2020)'de ilkökulda öğrencilerin matematik dersleriyle gerçek hayat arasında bağlantı kurmalarının önemini vurgulamıştır. Qomario et al. (2020) ilkökul öğrencileriyle yaptığı çalışma, gerçekçi matematik etkinliklerinin öğrenme çıktuları üzerinde etkili olduğu göstermektedir (Qomario et al., 2020). Öğretmenlerin GME ile öğretimi monotonluktan çıkararak öğrenme çıktularını geliştirebildiği kanıtlanmıştır (Qomario et al., 2020). Ayrıca, öğrencilerin matematik derslerinde günlük hayattan örnekler verilmesini ve derslerin eğlenceli bir şekilde işlenmesini istedikleri belirlenmiştir (Ulandari et al., 2019; Yorulmaz & Doğan, 2019).

Araştırma sonuçları, öğrencilerin matematik etkinliklerini gerçek hayatla ilişkili işlenmesi görüşünde olduğunu göstermektedir. GME'nin "gerçeklik ilkesi", öğrencilerin matematiği gerçek yaşam problemleri için kullanmalarını sağlayarak matematiği anlamlı hale getirmeyi amaçlamaktadır (Ananda, 2023; De Bock et al., 2020; Rohaeti et al., 2019; Van den Heuvel-Panhuizen & Drijvers, 2020; Yorulmaz & Doğan, 2019). Ayrıca, ilkökul matematik programının günlük hayatla daha çok ilişkilendirilerek yapılandırıcı matematik anlayışının okul, veli, sınıf ve öğrencilerde oluşturulması gerekmektedir (Bayar, 2023). Bu nedenle ilkökul öğrencileri, GME'nin eğlenceli olduğunu, matematik dersini anlamayı kolaylaştırdığını ve derse olan ilgilerini artırdığını belirtmiştir (Yorulmaz & Doğan, 2019). Matematik eğitiminin temelleri ilkökul döneminde atılmakta olup, bu dönemde yaşanan başarı ya da başarısızlık, öğrencilerin matematiğe karşı geliştirdikleri tutumları önemli ölçüde etkilemektedir (Savaş et al., 2010). GME'nin kritik olarak kabul edildiği ilkökul döneminde öğrencilerin özelliklerine uygun ve faydalı olduğu belirlenmiş (Ardiyani et al., 2019; Kholiq, 2020; Kusmaryono & Maharani, 2021; Samritin et al., 2023; Wahyudi et al., 2017) ve akademik başarılarını artırmada etkili olduğu tespit edilmiştir (Çilingir & Artut, 2016; Demir, 2017; Karakuş, 2023; Kaylak, 2014; Nama Aydın, 2014; Özdemir & Üzel, 2011; Zubainur et al., 2015) Bu nedenle, matematik öğretmenlerinin GME yaklaşımına uygun olarak hazırlanmış öğrenme materyallerini kullanarak matematiksel öğrenme arayışına girmeleri beklenmektedir (Qomario et al., 2020).

Araştırma sonuçları, GME'nin öğrencilerin matematik öz-yeterlikleri üzerinde olumlu etkiler yarattığını göstermektedir (Mbaluka et al., 2021; Ulandari et al., 2019; Wahyudi et al., 2017). Matematik öz-yeterliği, bireylerin matematikle meşgul olma ve matematiksel hedeflere ulaşma konusundaki inançlarını ifade eder (Bandura, 1977; Pajares & Graham, 1999; D. Zhang & Wang, 2020). Araştırma sonuçları, matematik öz-yeterliğinin matematik başarısı ile anlamlı bir ilişki içinde olduğunu ve bu öz-yeterlik inançlarının ilkökuldan itibaren şekillenmeye başladığını göstermektedir (Adelson et al., 2012; Sakiz et al., 2012; Waters Jr, 2009). Özellikle, GME'nin öğrenci öz-yeterlik inançlarını güçlendirme kapasitesi, öğrencilerin matematiksel performanslarını olumlu yönde etkileyebilir ve matematiğe karşı olumlu tutum geliştirmelerine katkıda bulunabilir (Kalaycioglu, 2015; Lee et al., 2022). Literatürde benzer şekilde, matematik öz-yeterliğinin, bireylerin matematiksel başarılarını ve STEM alanlarına yönelimlerini belirlemede kritik bir rol oynadığı belirtilmiştir (González-Pérez & Ramírez-Montoya, 2022; Joët et al., 2011; Kalaycioglu, 2015; Morán-Soto & González Peña, 2022; Pajares & Graham, 1999; Pajares & Miller, 1994; Yorulmaz & Doğan, 2019). Bu durum, GME'nin matematik eğitiminin geleneksel yöntemlerden uzaklaştırılarak erken yaşlardan itibaren, daha gerçekçi ve öğrenci odaklı yaklaşımlar benimsenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca GME yaklaşımının ortaokul öğrencilerinin öz yeterlilik algularını inceleyen çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir (Alim et al., 2021; Demir, 2017). Bu bulgulara ek olarak bazı çalışmalar GME etkinliklerin öğrencilerin öz yeterlilik algularına anlamlı kabul edilecek düzeyde etkilemediği sonucuna ulaşmıştır (Sancu & Şahinkaya, 2023; Yetri et al., 2019).

Aksu ve Bikos'un (2002) çalışmasına göre, matematik dersine ilişkin kaygı, öğrencilerin akademik başarılarını olumsuz etkilediği için dikkate alınması gereken bir konudur (Barroso et al., 2021; Caviola et al., 2022; Passolunghi et al., 2020). Araştırma sonuçları, GME'nin ilkokulda matematik kaygısının ortadan kaldırılmasında olumlu etki ettiğini göstermekle birlikte, ilkokul öğrencileri üzerinde etkilerini inceleyen araştırma bulunmamaktadır. Fakat daha büyük yaş gruplarında GME'nin öğrencilerin matematiksel kaygılarını azaltmada bir etkisinin olmadığı (Demir, 2017) veya pozitif bir etkiye sahip olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır (Kurt & Özel, 2013; Van den Heuvel-Panhuizen & Drijvers, 2020). Yapılan çalışmalar, matematik kaygısının erken yaşlarda başladığına işaret etmekte (Cargnelutti et al., 2017; Namkung et al., 2019; Vukovic et al., 2013; J. Zhang et al., 2019) ve ilkokul çocuklarıyla yapılan çalışmalar da, matematik kaygısı ile matematik performansı arasında anlamlı ve negatif bir ilişki olduğunu doğrulamaktadır (Barroso et al., 2021; Commodari & La Rosa, 2021). Birçok boylamsal çalışma, erken ve sonraki matematik başarısı arasında güçlü ilişkiler olduğunu (Byrnes & Wasik, 2009; Duncan et al., 2008; Watts et al., 2014), kaygının bireylerin matematikle ilgili kariyerlerden kaçınması neden olarak (Ashcraft & Ridley, 2005; Hembree, 1990; Maloney et al., 2013) toplumdaki edineceği statü üzerinde olumsuz etkilere sebep olduğunu göstermiştir (Dowker et al., 2016). Bu nedenle, matematik kaygısı yalnızca bireyleri değil, tüm toplumu etkilemektedir (Brainerd & Reyna, 2007; Caviola et al., 2022). Araştırmacılar (Maloney et al., 2013), öğrencilerin matematik derslerinde kalıcılığını ve STEM disiplinlerine olan ilgisini artırmak için matematik kaygısını azaltmaya yönelik çabaların gösterilmesi gerektiğini savunmaktadır. Literatür, ulusal sınavlardaki düşük performansın temel nedeninin okullarda öğretilen matematiğin geleneksel öğretim yaklaşımlarının uygulanması nedeniyle işlemsel düzeyde sınırlı kalması olduğunu belirtmektedir (Güler et al., 2020). Sonuç olarak, öğrenciler matematiği gerçek hayattan kopuk bir dizi işlem olarak algılamakta ve matematik öğrenme konusunda motivasyonları düşmektedir (Altun & Akkaya, 2014) ve kaygı oluşmaktadır (J. Zhang et al., 2019). Bu sebeplerle ilkokul öğrencilerinin matematik kaygısı üzerinde GME'nin etkilerinin belirlenmesi literatüre katkı sağlamaktadır.

Araştırma sonuçları, gerçekçi matematik eğitiminin ilkokul öğrencilerinin matematik kaygısını azaltmada ve matematik öz-yeterliklerini artırmada etkili olduğunu göstermiştir. Matematik başarısını etkileyen önemli kavramlardan biri matematik kaygısı, diğeri ise matematik özyeterliğidir. Maier ve Curtin (2005), öğrencilerin matematik kaygılarının, matematiğe karşı özyeterlik inançlarını etkilediğini belirtmiştir (Du et al., 2021; Maier & Curtin, 2005; D. Zhang & Wang, 2020). GME'nin, öğrencilerin matematik kaygılarını azaltmada olumlu bir etkiye sahip olduğu ve zengin, "gerçekçi" durumlara dayanan öğrenme etkinliklerinde önemli bir yer tuttuğu vurgulanmıştır (Demir, 2017; Van den Heuvel-Panhuizen & Drijvers, 2020). Ayrıca, matematik öz-yeterlik ile matematikteki kazanım arasında güçlü bir pozitif ilişki olduğu belirlenmiştir (Ayotola & Adedeji, 2009; Du et al., 2021; Liu & Koirala, 2009). GME yaklaşımına dayalı hazırlanmış öğrenme materyallerinin daha etkili ölçütleri karşıladığı ve öğrenci öz yeterliğini geliştirebileceği gösterilmiştir (Ulandari et al., 2019).

ÖNERİLER

Araştırma sonuçlarına dayanarak aşağıdaki önerilerde bulunulabilir.

- Öğretmenler, sınıflarında matematiksel kavramları günlük yaşamla ilişkilendiren materyaller ve etkinlikler sunarak matematiği daha anlamlı ve ilgili hale getirebilir.
- Öğretmenler, öğretim materyallerinin ve kaynakların, gerçek yaşam ile ilişkili örnekleri kapsayacak şekilde hazırlanması ve sunulması için teşvik edilebilir.
- Sınıflarda, öğrencilerin birlikte çalışarak problemleri çözmeleri ve gerçekçi matematik etkinliklerinde grup çalışmaları yapmaları için uygun öğretim ortamları düzenlenebilir.
- Öğrencilerin matematik kaygısını azaltmak için, günlük hayatla ilişkili somut öğrenme ortamları oluşturulmalı ve öğrencilerin öz-yeterliklerini artıracak geri bildirimler verilebilir.
- Öğrencilerin ilgi alanlarına ve öğrenme stillerine uygun gerçekçi matematik etkinlikleri tasarlanarak, onların matematiğe karşı olumlu tutum geliştirmeleri için uygun ortam sağlanabilir.

- Gerçekçi matematik etkinliklerinin uzun vadeli etkilerini incelemek ve bu etkinliklerin müfredat ve öğretim stratejileri üzerindeki etkilerini araştırmak için daha fazla çalışma yapılmalıdır.
- Gerçekçi matematik etkinliklerinin farklı öğrenci grupları üzerindeki etkilerini araştırarak, farklı ihtiyaçlara yönelik uyarlamalar geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Adelson, J. L., McCoach, D. B., & Gavin, M. K. (2012). Examining the effects of gifted programming in mathematics and reading using the ECLS-K. *Gifted Child Quarterly*, 56(1), 25–39. <https://doi.org/10.1177/0016986211431487>

Alim, J. A., Hermita, N., Alim, M. L., Wijaya, T. T., & Pereira, J. (2021). Developing a math textbook using realistic mathematics education approach to increase elementary students' learning motivation. *Jurnal Prima Edukasia*, 9(2), 193–201. <https://doi.org/10.21831/jpe.v9i2.39393>

Altun, M., & Akkaya, R. (2014). Mathematics teachers' comments on PISA math questions and our country's students' low achievement levels. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(29–1), 19–34.

Ananda, Y. A. T. (2023). Manfaat Algoritma pemrograman dalam penerapan aplikasi pemecah masalah persoalan matematika geometri. *Journal Of Informatics And Business*, 1(3), 57–61.

Ardiyani, S. M., Gunarhadi, G., & Riyadi, R. (2019). The impact of think pair share model on mathematics learning in elementary schools. *Journal of Education and Learning (EduLearn)*, 13(1), 93–97. <https://doi.org/10.11591/edulearn.v13i1.8427>

Arsuk, S. (2019). *Yedinci sınıf öğrencilerine verilen üstbiliş destekli problem çözme öğretiminin problem çözme başarısı ve üstbiliş becerilere etkisi*. Bursa Uludağ University (Turkey). <https://doi.org/10.18506/anemon.634989>

Artut, P. D., & Hürriyetoğlu, N. (2022). Türkiye'de eğitim alanında gerçekçi matematik eğitimi odaklı yapılan akademik çalışmalara yönelik bir içerik analizi. *Ulusal Eğitim Dergisi*, 2(3), 554–571.

Ashcraft, M. H., & Ridley, K. S. (2005). Math anxiety and its cognitive consequences: A tutorial review. *The Handbook of Mathematical Cognition*, 315–327.

Atasever, D. (2019). Türkiye'de 2014-2018 yılları arasında matematik eğitimi alanında yapılan lisansüstü tezlerin analizi. *Unpublished Master's Thesis, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu*.

Aydoğan Yenmez, A., Erbas, A. K., Cakiroglu, E., Alacaci, C., & Cetinkaya, B. (2017). Developing teachers' models for assessing students' competence in mathematical modelling through lesson study. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, 48(6), 895–912. <https://doi.org/10.1080/0020739X.2017.1298854>

Aydurmuş, L., Kayan, A. K., & Arslan, S. (2022). Türkiye'deki gerçekçi matematik eğitimi araştırmalarının eğilimleri: İçerik analizi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 11(4), 787–802.

Ayotola, A., & Adedeji, T. (2009). The relationship between mathematics self-efficacy and achievement in mathematics. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 1(1), 953–957. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2009.01.169>

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191>

Barbarese, W. J., Katusic, S. K., Colligan, R. C., Weaver, A. L., & Jacobsen, S. J. (2005). Math learning disorder: Incidence in a population-based birth cohort, 1976–82, Rochester, Minn. *Ambulatory Pediatrics*, 5(5), 281–289. <https://doi.org/10.1367/A04-209R.1>

Barroso, C., Ganley, C. M., McGraw, A. L., Geer, E. A., Hart, S. A., & Daucourt, M. C. (2021). A meta-analysis of the relation between math anxiety and math achievement. *Psychological Bulletin*, 147(2), 134. <https://doi.org/10.1037/bul0000307>

Baubion, C. (2013). *OECD risk management: Strategic crisis management*.

Bayar, M. (2023). Sınıf öğretmenlerinin ilkökul matematik programını uygularlarken karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Mükemmellik Arayışı Dergisi*, 5, 44–54.

Björklund, C., van den Heuvel-Panhuizen, M., & Kullberg, A. (2020). Research on early childhood mathematics teaching and learning. *ZDM*, 52(4), 607–619. <https://doi.org/10.1007/s11858-020-01177-3>

Bonotto, C. (2006). Extending students' understanding of decimal numbers via realistic mathematical modeling and problem posing. *Proceedings of the 30th Conference of the International Group for the Psychology of Mathematics Education*, 2, 193–200.

Brainerd, C. J., & Reyna, V. F. (2007). Explaining developmental reversals in false memory. *Psychological Science*, 18(5), 442–448. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2007.01919.x>

Bryman, A. (2011). *Research methods in the study of leadership*. The SAGE handbook of leadership.

Butterworth, B. (2010). Foundational numerical capacities and the origins of dyscalculia. *Trends in Cognitive Sciences*, 14(12), 534–541. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2010.09.007>

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Erkan Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2012). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık. *Enstitüsü Dergisi 2014 18 (2): 195, 207.*

Bynner, J., & Parsons, S. (1997). *Does Numeracy Matter? Evidence from the National Child Development Study on the Impact of Poor Numeracy on Adult Life*. ERIC.

Byrnes, J. P., & Wasik, B. A. (2009). Factors predictive of mathematics achievement in kindergarten, first and third grades: An opportunity–propensity analysis. *Contemporary Educational Psychology*, 34(2), 167–183. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2009.01.002>

Campbell, S., Greenwood, M., Prior, S., Shearer, T., Walkem, K., Young, S., Bywaters, D., & Walker, K. (2020). Purposive sampling: Complex or simple? Research case examples. *Journal of Research in Nursing*, 25(8), 652–661. <https://doi.org/10.1177/1744987120927206>

Can, A. (2013). Nicel veri analizi. Ankara: Pegem Akademik Yayıncılık.

Cargnelutti, E., Tomasetto, C., & Passolunghi, M. C. (2017). The interplay between affective and cognitive factors in shaping early proficiency in mathematics. *Trends in Neuroscience and Education*, 8, 28–36. <https://doi.org/10.1016/j.tine.2017.10.002>

Caviola, S., Toffalini, E., Giofrè, D., Ruiz, J. M., Szűcs, D., & Mammarella, I. C. (2022). Math performance and academic anxiety forms, from sociodemographic to cognitive aspects: A meta-analysis on 906,311 participants. *Educational Psychology Review*, 1–37. <https://doi.org/10.1007/s10648-021-09618-5>

Çilingir, E. (2015). Gerçekçi matematik eğitimi yaklaşımının ilkökul öğrencilerinin görsel matematik okuryazarlığı düzeyine ve problem çözme becerilerine etkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana*.

Çilingir, E., & Artut, P. D. (2016). Effect of realistic mathematics education approach on visual mathematics literacy perceptions and problem solving attitude of students. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 7(3), 578–600. <https://doi.org/10.16949/turkbilmat.277872>

Commodari, E., & La Rosa, V. L. (2021). General academic anxiety and math anxiety in primary school. The impact of math anxiety on calculation skills. *Acta Psychologica*, 220, 103413. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2021.103413>

Çopur, E. (2022). *Gerçekçi Matematik Eğitimi Göre Hazırlanmış Dijital Öykülerin 4. Sınıf Öğrencilerinin Matematik Başarılarına, Kaygılarına ve Tutumlarına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. YÖK Tez Merkezi veri tabanından erişildi (Tez No: 788364).

Çopur, E., & Tümkaya, S. (2024). The effect of digital stories prepared according to realistic mathematics education on students' mathematical achievements, anxiety and attitudes. *International Journal of Educational Spectrum*, 6(1), 120–146. <https://doi.org/10.47806/ijesacademic.1417162>

Creswell, J. W. (2021). *A concise introduction to mixed methods research*. SAGE publications.

Creswell, J. W., Clark, V. L. P., Gutmann, M. L., & Hanson, W. E. (2003). Advanced mixed. *Handbook of Mixed Methods in Social & Behavioral Research*, 209, 209–240.

Creswell, J. W., & Garrett, A. L. (2008). The “movement” of mixed methods research and the role of educators. *South African Journal of Education*, 28(3), 321–333. <https://doi.org/10.15700/saje.v28n3a176>

Czocher, J. A., Melhuish, K., & Kandasamy, S. S. (2020). Building mathematics self-efficacy of STEM undergraduates through mathematical modelling. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, 51(6), 807–834. <https://doi.org/10.1080/0020739X.2019.1634223>

Daches Cohen, L., Korem, N., & Rubinsten, O. (2021). Math anxiety is related to math difficulties and composed of emotion regulation and anxiety predisposition: A network analysis study. *Brain Sciences*, 11(12), 1609. <https://doi.org/10.3390/brainsci11121609>

Daker, R. J., Gattas, S. U., Sokolowski, H. M., Green, A. E., & Lyons, I. M. (2021). First-year students' math anxiety predicts STEM avoidance and underperformance throughout university, independently of math ability. *Npj Science of Learning*, 6(1), 17. <https://doi.org/10.1038/s41539-021-00095-7>

Davis-Kean, P. E., Domina, T., Kuhfeld, M., Ellis, A., & Gershoff, E. T. (2022). It matters how you start: Early numeracy mastery predicts high school math course-taking and college attendance. *Infant and Child Development*, 31(2), e2281. <https://doi.org/10.1002/icd.2281>

Davydov, V. V. (2020). The psychological characteristics of the formation of elementary mathematical operations in children. In *Addition and subtraction* (pp. 224–238). Routledge. <https://doi.org/10.1201/9781003046585-16>

De Bock, D., Van Dooren, W., & Verschaffel, L. (2020). Searching for alternatives for new math in Belgian primary schools—Influence of the Dutch model of Realistic Mathematics Education. *International Reflections on the Netherlands Didactics of Mathematics: Visions on and Experiences with Realistic Mathematics Education*, 41–61. https://doi.org/10.1007/978-3-030-20223-1_3

Demir, G. (2017). *Gerçekçi matematik eğitimi yaklaşımının meslek lisesi öğrencilerinin matematik kaygısına, matematik özyeterlik algısına ve başarısına etkisi*. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dowdy, E., Furlong, M., Raines, T. C., Boverly, B., Kauffman, B., Kamphaus, R. W., Dever, B. V., Price, M., & Murdock, J. (2015). Enhancing school-based mental health services with a preventive and promotive approach to universal screening for complete mental health. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, 25(2–3), 178–197. <https://doi.org/10.1080/10474412.2014.929951>

Dowker, A., Sarkar, A., & Looi, C. Y. (2016). Mathematics anxiety: What have we learned in 60 years? *Frontiers in Psychology*, 7, 508. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00508>

Du, C., Qin, K., Wang, Y., & Xin, T. (2021). Mathematics interest, anxiety, self-efficacy and achievement: Examining reciprocal relations. *Learning and Individual Differences*, 91, 102060. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2021.102060>

Duncan, G. J., Dowsett, C. J., Claessens, A., Magnuson, K., Huston, A. C., Klebanov, P., Pagani, L. S., Feinstein, L., Engel, M., & Brooks-Gunn, J. (2008). “School readiness and later achievement”: Correction to Duncan et al.(2007). <https://doi.org/10.1037/0012-1649.44.1.217>

Erden, M. K., & Uslupehlivan, E. (2020). Eğitimde teknoloji kullanımının bugünü ve geleceğine ilişkin öğretmen adaylarının düşüncelerinin incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 109–126.

Fielding, N. G. (2012). Triangulation and mixed methods designs: Data integration with new research technologies. *Journal of Mixed Methods Research*, 6(2), 124–136. <https://doi.org/10.1177/1558689812437101>

- Fraenkel, J., Wallen, N., & Hyun, H. (1993). *How to Design and Evaluate Research in Education 10th ed.* McGraw-Hill Education.
- Gati, I., & Kulcsár, V. (2021). Making better career decisions: From challenges to opportunities. *Journal of Vocational Behavior, 126*, 103545. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2021.103545>
- Gay, L. R., Mills, G. E., & Airasian, P. W. (2012). *Educational research: Competencies for analysis and applications.* Pearson.
- González-Pérez, L. I., & Ramírez-Montoya, M. S. (2022). Components of Education 4.0 in 21st century skills frameworks: Systematic review. *Sustainability, 14*(3), 1493. <https://doi.org/10.3390/su14031493>
- Grossman, P. (2021). *Teaching core practices in teacher education.* Harvard Education Press.
- Guha, M. (2014). Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5. *Reference Reviews, 28*(3), 36–37. <https://doi.org/10.1108/RR-10-2013-0256>
- Güler, T., Demir, S., Kılıç, L., & Demir, B. (2020). Sınıf öğretmenlerinin karşılaştığı problemler ve öğretmenlerin bu problemlerin üstesinden gelebilmek için yaptığı uygulamalar. *Yıldız Journal of Educational Research, 5*(2), 51–83. <https://doi.org/10.51280/yjer.2020.008>
- Guzmán, B., Rodríguez, C., & Ferreira, R. A. (2021). Longitudinal performance in basic numerical skills mediates the relationship between socio-economic status and mathematics anxiety: Evidence from Chile. *Frontiers in Psychology, 11*, 611395. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.611395>
- Hembree, R. (1990). The nature, effects, and relief of mathematics anxiety. *Journal for Research in Mathematics Education, 21*(1), 33–46. <https://doi.org/10.2307/749455>
- Hiller, S. E., Kitsantas, A., Cheema, J. E., & Poulou, M. (2022). Mathematics anxiety and self-efficacy as predictors of mathematics literacy. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology, 53*(8), 2133–2151. <https://doi.org/10.1080/0020739X.2020.1868589>
- Holenstein, M., Bruckmaier, G., & Grob, A. (2022). How do self-efficacy and self-concept impact mathematical achievement? The case of mathematical modelling. *British Journal of Educational Psychology, 92*(1), e12443. <https://doi.org/10.1111/bjep.12443>
- Inci, A. M., Peker, B., & Kucukgencay, N. (2023). Realistic mathematics education. *Current Studies in Educational Disciplines, 66–83.*
- Joët, G., Usher, E. L., & Bressoux, P. (2011). Sources of self-efficacy: An investigation of elementary school students in France. *Journal of Educational Psychology, 103*(3), 649. <https://doi.org/10.1037/a0024048>
- Kalaycioglu, D. B. (2015). The influence of socioeconomic status, self-efficacy, and anxiety on Mathematics achievement in England, Greece, Hong Kong, the Netherlands, Turkey, and the USA. *Educational Sciences: Theory and Practice, 15*(5), 1391–1401.
- Karakuş, Y. (2023). *Türkiye’de ilkökul ve ortaokul kademelerinde gerçekçi matematik eğitimi (GME) üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi.* Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi. <https://doi.org/10.47770/ukmead.1359684>
- Kaskens, J., Segers, E., Goei, S. L., van Luit, J. E., & Verhoeven, L. (2020). Impact of Children’s math self-concept, math self-efficacy, math anxiety, and teacher competencies on math development. *Teaching and Teacher Education, 94*, 103096. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2020.103096>
- Kaylak, S. (2014). Gerçekçi matematik eğitimine dayalı ders etkinliklerinin öğrenci başarısına etkisi [Effects of realistic mathematics education activities on students’ achievement][Unpublished master’s thesis]. *Necmettin Erbakan University, Konya.*
- Khasawneh, E., Gosling, C., & Williams, B. (2021). What impact does maths anxiety have on university students? *BMC Psychology, 9*, 1–9. <https://doi.org/10.1186/s40359-021-00537-2>

Kholiq, A. (2020). How is Piaget's Theory Used to Test The Cognitive Readiness of Early Childhood in School? *Indonesian Journal of Early Childhood Education Studies*, 9(1), 24–28. <https://doi.org/10.15294/ijeces.v9i1.37675>

Korthagen, F., & Russell, T. (1999). *Building Teacher Education on What We Know about Teacher Development*.

Kösece, P. (2020). Gerçekçi matematik eğitimi yoluyla matematiği gerçek yaşamla ilişkilendirme ve tahmin becerisini geliştirmeye yönelik bir eylem araştırması [An action research upon associating mathematics with real-life through realistic mathematics education and developing the skill of prediction](Unpublished doctoral dissertation). *Çukurova University*.

Kurt, A., & Özel, M. E. (2013). İlköğretimde Matematik Kaygısına Karşı Gerçekçi Matematik Eğitimi"Yaklaşımı ve Geometri Bahçesi"nin Rolü. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 144–151.

Kusmaryono, I., & Maharani, H. R. (2021). Imagination And Creative Thinking Skills Of Elementary School Students In Learning Mathematics: A Reflection Of Realistic Mathematics Education. *ELEMENTARY: Islamic Teacher Journal*, 9(2), 287. <https://doi.org/10.21043/elementary.v9i2.11781>

Lai, Y., Zhu, X., Chen, Y., & Li, Y. (2015). Effects of mathematics anxiety and mathematical metacognition on word problem solving in children with and without mathematical learning difficulties. *PloS One*, 10(6), e0130570. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0130570>

Lane, J., & Lane, A. (2001). Self-efficacy and academic performance. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 29(7), 687–693. <https://doi.org/10.2224/sbp.2001.29.7.687>

Laurens, T., Batlolona, F. A., Batlolona, J. R., & Leasa, M. (2017). How does realistic mathematics education (RME) improve students' mathematics cognitive achievement? *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 14(2), 569–578. <https://doi.org/10.12973/ejmste/76959>

Lee, J., Lee, H. J., & Bong, M. (2022). Boosting children's math self-efficacy by enriching their growth mindsets and gender-fair beliefs. *Theory into Practice*, 61(1), 35–48. <https://doi.org/10.1080/00405841.2021.1932156>

Levy, H. E., Fares, L., & Rubinsten, O. (2021). Math anxiety affects females' vocational interests. *Journal of Experimental Child Psychology*, 210, 105214. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2021.105214>

Litkowski, E. C., Duncan, R. J., Logan, J. A., & Purpura, D. J. (2020). When do preschoolers learn specific mathematics skills? Mapping the development of early numeracy knowledge. *Journal of Experimental Child Psychology*, 195, 104846. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2020.104846>

Liu, X., & Koirala, H. (2009). *The effect of mathematics self-efficacy on mathematics achievement of high school students*.

Lubienski, S. T., & Bowen, A. (2000). Who's counting? A survey of mathematics education research 1982–1998. *Journal for Research in Mathematics Education*, 31(5), 626–633. <https://doi.org/10.2307/749890>

Luttenberger, S., Wimmer, S., & Paechter, M. (2018). Spotlight on math anxiety. *Psychology Research and Behavior Management*, Volume 11, 311–322. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S141421>

Maier, S. R., & Curtin, P. A. (2005). Self-Efficacy Theory: A Prescriptive Model for Teaching Research Methods. *Journalism & Mass Communication Educator*, 59(4). <https://doi.org/10.1177/107769580405900405>

Maloney, E. A., Schaeffer, M. W., & Beilock, S. L. (2013). Mathematics anxiety and stereotype threat: Shared mechanisms, negative consequences and promising interventions. *Research in Mathematics Education*, 15(2), 115–128. <https://doi.org/10.1080/14794802.2013.797744>

Mazzocco, M. M., Hanich, L. B., & Noeder, M. M. (2012). Primary School Age Students' Spontaneous Comments about Math Reveal Emerging Dispositions Linked to Later Mathematics Achievement. *Child Development Research*, 2012(1), 170310. <https://doi.org/10.1155/2012/170310>

Mbaluka, S. N., Brand, J. L., & Henry Saturne, B. (2021). Associating student self-discipline and parental involvement in students' academic activities with student academic performance. *Journal of Research on Christian Education*, 30(3), 270–293. <https://doi.org/10.1080/10656219.2021.1994073>

McCormick, M. P., Neuhaus, R., O'Connor, E. E., White, H. I., Horn, E. P., Harding, S., Cappella, E., & McClowry, S. (2021). Long-term effects of social-emotional learning on academic skills: Evidence from a randomized trial of INSIGHTS. *Journal of Research on Educational Effectiveness*, 14(1), 1–27. <https://doi.org/10.1080/19345747.2020.1831117>

McLeod, J. D. (1994). Anxiety disorders and marital quality. *Journal of Abnormal Psychology*, 103(4), 767. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.103.4.767>

Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2015). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. John Wiley & Sons.

Mills, G. E., & Gay, L. R. (2016). *Educational research: Competencies for analysis and applications*. pearson.

Morán-Soto, G., & González Peña, O. I. (2022). Second phase of the adaptation process of the Mathematics Self-Efficacy Survey (MSES) for the Mexican-Spanish language: The confirmation. *Mathematics*, 10(16), 2905. <https://doi.org/10.3390/math10162905>

Mutlu, Y., & Söylemez, İ. (2018). İlkokul 3. ve 4. Sınıf Çocukları İçin Matematik Kaygı Ölçeği; Güvenirlik Ve Geçerlik Çalışması. *Ekev Akademi Dergisi*, 73, 429–440. <https://doi.org/10.17753/Ekev839>

Nama Aydın, G. (2014). *Gerçekçi matematik eğitiminin ilkökul 3. Sınıf öğrencilerine kesirlerin öğretiminde başarıya kalıcılığa ve tutuma etkisi*. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Namkung, J. M., Peng, P., & Lin, X. (2019). The relation between mathematics anxiety and mathematics performance among school-aged students: A meta-analysis. *Review of Educational Research*, 89(3), 459–496. <https://doi.org/10.3102/0034654319843494>

Nesin, A. (2019). *Sezgisel kümeler kuramı*. Nesin Yayıncılık.

Oliveira, K. K. de S., & De Souza, R. A. (2022). Digital transformation towards education 4.0. *Informatics in Education*, 21(2), 283–309. <https://doi.org/10.15388/infedu.2022.13>

Özdemir, E., & Üzel, D. (2011). Gerçekçi matematik eğitiminin öğrenci başarısına etkisi ve öğretime yönelik öğrenci görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(40), 332–343.

Özkürkçüler, L. (2019). Gerçekçi matematik eğitime dayalı öğretimin 4. Sınıf öğrencileri üzerindeki etkileri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel Eğitim Anabilim Dalı, Aydın*.

Öztürk, T., & Güven, B. (2012). *Etkili Bir Matematik Öğrenme Ortamının Sahip Olması Gereken Özelliklerine İlişkin Öğretmen Görüşleri*. X. Ulusal Fen ve Matematik Eğitimi Kongresi, 454.

Pajares, F. (2005). *Gender differences in mathematics self-efficacy beliefs*. na. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511614446.015>

Pajares, F., & Graham, L. (1999). Self-efficacy, motivation constructs, and mathematics performance of entering middle school students. *Contemporary Educational Psychology*, 24(2), 124–139. <https://doi.org/10.1006/ceps.1998.0991>

Pajares, F., & Miller, M. D. (1994). Role of self-efficacy and self-concept beliefs in mathematical problem solving: A path analysis. *Journal of Educational Psychology*, 86(2), 193. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.86.2.193>

Passolunghi, M. C. (2011). Cognitive and emotional factors in children with mathematical learning disabilities. *International Journal of Disability, Development and Education*, 58(1), 61–73. <https://doi.org/10.1080/1034912X.2011.547351>

- Passolunghi, M. C., De Vita, C., & Pellizzoni, S. (2020). Math anxiety and math achievement: The effects of emotional and math strategy training. *Developmental Science*, 23(6), e12964. <https://doi.org/10.1111/desc.12964>
- Pastorelli, C., Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Rola, J., Rozsa, S., & Bandura, A. (2001). The structure of children's perceived self-efficacy: A cross-national study. *European Journal of Psychological Assessment*, 17(2), 87. <https://doi.org/10.1027//1015-5759.17.2.87>
- Peeters, A., Robinson, V., & Rubie-Davies, C. (2020). Theories in use that explain adolescent help seeking and avoidance in mathematics. *Journal of Educational Psychology*, 112(3), 533. <https://doi.org/10.1037/edu0000423>
- Peixoto, F., Mata, L., Campos, M., Caetano, T., Radišić, J., & Niemivirta, M. (2024). 'Am I to blame because my child is not motivated to do math?': Relationships between parents' attitudes, beliefs and practices towards mathematics and students' mathematics motivation and achievement. *European Journal of Psychology of Education*, 39(2), 1561–1586. <https://doi.org/10.1007/s10212-023-00774-6>
- Pelaprat, E., & Cole, M. (2011). "Minding the gap": Imagination, creativity and human cognition. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 45, 397–418. <https://doi.org/10.1007/s12124-011-9176-5>
- Petersen, A.-L. (2012). Matematik behöver också en berättelse-ett pedagogiskt ledarskap med fokus på elevens motivation [VISIONS 2011: Teaching]. *Acta Didactica Norge*, 6(1), (Art. 10-17 sider). <https://doi.org/10.5617/adno.1080>
- Petronzi, D. (2017). Numeracy Apprehension in Young Children: Insights from Children Aged 4-7 Years and Primary Care Providers Dominic Petronzi, BSc.(Hons), MRes, PhD, Paul Staples, David Sheffield, Thomas Hunt, & Sandra Fitton-Wilde. *Psychology and Education*, 54(1).
- Putranto, S., Marsigit, M., & Ratnasari, G. I. (2022). Peer Tutoring with Realistic Mathematics Education in Inclusive Class to Improve Problem-Solving Skills. *Journal of Education Research and Evaluation*, 6(2), 307–315. <https://doi.org/10.23887/jere.v6i2.43651>
- Putri, R. S., Purwanto, A., Pramono, R., Asbari, M., Wijayanti, L. M., & Hyun, C. C. (2020). Impact of the COVID-19 pandemic on online home learning: An explorative study of primary schools in Indonesia. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(5), 4809–4818.
- Qomario, Q., Tohir, A., & Mashari, A. (2020). The effect of realistic mathematical approaches towards the students' math learning outcomes. *Jurnal Prima Edukasia*, 8(1), 78–85. <https://doi.org/10.21831/jpe.v8i1.32577>
- Revina, S., & Leung, F. K. S. (2018). Educational borrowing and mathematics curriculum: Realistic Mathematics Education in the Dutch and Indonesian primary curriculum. *International Journal on Emerging Mathematics Education*. <https://doi.org/10.12928/ijeme.v2i1.8025>
- Rivera-Batiz, F. L. (1992). Quantitative literacy and the likelihood of employment among young adults in the United States. *Journal of Human Resources*, 313–328. <https://doi.org/10.2307/145737>
- Rohaeti, E. E., Hendriana, H., & Sumarmo, U. (2019). Pembelajaran inovatif matematika bernuansa pendidikan nilai dan karakter. *Bandung: Refika Aditama*.
- Rubinsten, O., Marciano, H., Eidlin Levy, H., & Daches Cohen, L. (2018). A framework for studying the heterogeneity of risk factors in math anxiety. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*, 12, 291. <https://doi.org/10.3389/fnbeh.2018.00291>
- Ruffell, M., Mason, J., & Allen, B. (1998). Studying attitude to mathematics. *Educational Studies in Mathematics*, 35(1), 1–18. <https://doi.org/10.1023/A:1003019020131>
- Sakiz, G., Pape, S. J., & Hoy, A. W. (2012). Does perceived teacher affective support matter for middle school students in mathematics classrooms? *Journal of School Psychology*, 50(2), 235–255. <https://doi.org/10.1016/j.jsp.2011.10.005>

- Samritin, S., Natsir, S. R., Manaf, A., & Sari, E. R. (2023). The Effect of Realistic Mathematics Education Implementation in Mathematics Learning in Elementary School. *Formatif: Jurnal Ilmiah Pendidikan MIPA*, 13(1). <https://doi.org/10.30998/formatif.v13i1.16522>
- Sancu, A., & Şahinkaya, N. (2023). Gerçekçi Matematik Eğitimi'nin İlkokulda Problem Çözme Kurma Başarısına ve Öz Yeterliliğe Etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43(3), 1587–1621. <https://doi.org/10.17152/gefad.1282608>
- Savaş, E., Taş, S., & Duru, A. (2010). Matematikte öğrenci başarısını etkileyen faktörler. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 113–132.
- Schleicher, A. (2019). PISA 2018: Insights and interpretations. *Oecd Publishing*.
- Schreier, M. (2014). Varianten qualitativer Inhaltsanalyse: Ein wegweiser im dickicht der Begrifflichkeiten. *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*, 15(1).
- Shalev, M. (2007). Limits and alternatives to multiple regression in comparative research. In *Capitalisms compared* (pp. 261–308). Emerald Group Publishing Limited. [https://doi.org/10.1016/S0195-6310\(06\)24006-7](https://doi.org/10.1016/S0195-6310(06)24006-7)
- Spencer, M., Fuchs, L. S., Geary, D. C., & Fuchs, D. (2022). Connections between mathematics and reading development: Numerical cognition mediates relations between foundational competencies and later academic outcomes. *Journal of Educational Psychology*, 114(2), 273. <https://doi.org/10.1037/edu0000670>
- Syväoja, H. J., Kankaanpää, A., Hakonen, H., Inkinen, V., Kulmala, J., Joensuu, L., Räsänen, P., Hillman, C. H., & Tammelin, T. H. (2021). How physical activity, fitness, and motor skills contribute to math performance: Working memory as a mediating factor. *Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports*, 31(12), 2310–2321. <https://doi.org/10.1111/sms.14049>
- Szabo, Z. K., Körtesi, P., Guncaga, J., Szabo, D., & Neag, R. (2020). Examples of problem-solving strategies in mathematics education supporting the sustainability of 21st-century skills. *Sustainability*, 12(23), 10113. <https://doi.org/10.3390/su122310113>
- Szczygieł, M., & Pieronkiewicz, B. (2022). Exploring the nature of math anxiety in young children: Intensity, prevalence, reasons. *Mathematical Thinking and Learning*, 24(3), 248–266. <https://doi.org/10.1080/10986065.2021.1882363>
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2013). *Using multivariate statistics* (Vol. 6). Pearson Boston, MA.
- Tabak, H. (2019). Türk eğitim sisteminde eğitimde fırsat eşitliğine kuramsal bakış: Roller ve sorumluluklar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 17(2), 370–393.
- Tomasetto, C., Morsanyi, K., Guardabassi, V., & O'Connor, P. A. (2021). Math anxiety interferes with learning novel mathematics contents in early elementary school. *Journal of Educational Psychology*, 113(2), 315. <https://doi.org/10.1037/edu0000602>
- Uğraş, M. (2019). Ortaokul Öğrencilerinin Fen-Teknoloji-Mühendislik-Matematik (FeTeMM) Mesleklerine Yönelik İlgileri. *Electronic Turkish Studies*, 14(1). <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.14629>
- Uğraş, M., & Genç, Z. (2018). Investigating preschool teacher candidates' STEM teaching intention and the views about STEM education. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 7(2), 724–744. <https://doi.org/10.14686/buefad.408150>
- Ulandari, L., Amry, Z., & Saragih, S. (2019). Development of Learning Materials Based on Realistic Mathematics Education Approach to Improve Students' Mathematical Problem Solving Ability and Self-Efficacy. *International Electronic Journal of Mathematics Education*, 14(2), 375–383. <https://doi.org/10.29333/iejme/5721>
- Ünay, E. (2012). *Bireysel destek eğitiminin kaynaştırma öğrencilerinin matematik başarıları ve öz yeterlilik alguları üzerindeki etkililiği*. Dokuz Eylül Üniversitesi (Turkey).

- Van den Heuvel-Panhuizen, M., & Drijvers, P. (2020). Realistic mathematics education. *Encyclopedia of Mathematics Education*, 713–717. https://doi.org/10.1007/978-3-030-15789-0_170
- Verschaffel, L., Schukajlow, S., Star, J., & Van Dooren, W. (2020). Word problems in mathematics education: A survey. *Zdm*, 52, 1–16. <https://doi.org/10.1007/s11858-020-01130-4>
- Vukovic, R. K., Kieffer, M. J., Bailey, S. P., & Harari, R. R. (2013). Mathematics anxiety in young children: Concurrent and longitudinal associations with mathematical performance. *Contemporary Educational Psychology*, 38(1), 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2012.09.001>
- Wahyudi, M., Joharman, M., & Ngatman, M. (2017). The Development of Realistic Mathematics Education (RME) for Primary Schools' Prospective Teachers. *Proceedings of the International Conference on Teacher Training and Education 2017 (ICTTE 2017)*. International Conference on Teacher Training and Education 2017 (ICTTE 2017), Surakarta, Indonesia. <https://doi.org/10.2991/ictte-17.2017.83>
- Waters Jr, L. N. (2009). *The effect of the knowledge and application of Signature Strengths on the perception of self-efficacy of educational administrators: Identifying hopefulness on the island of leadership*. Azusa Pacific University.
- Watts, T. W., Duncan, G. J., Siegler, R. S., & Davis-Kean, P. E. (2014). What's past is prologue: Relations between early mathematics knowledge and high school achievement. *Educational Researcher*, 43(7), 352–360. <https://doi.org/10.3102/0013189X14553660>
- Yetimakman, A. İ. (2023). *Türkiye'de Gerçekçi Matematik Eğitimi ile İlgili Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi*. Marmara Üniversitesi (Turkey).
- Yetri, O., Fauzan, A., Desyandri, D., Fitria, Y., & Fahrudin, F. (2019). Pengaruh Pendekatan Realistic Mathematics Education (Rme) Dan Self Efficacy Terhadap Kemampuan Pemecahan Masalah Matematis Siswa Di Sekolah Dasar. *Jurnal Basicedu*, 3(4), 2000–2008. <https://doi.org/10.31004/basicedu.v3i4.249>
- Yıldırım, A., & Simsek, H. (1999). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (11 baski: 1999-2018)*.
- Yorulmaz, A., Çekirdekci, S., & Dede, B. (2021). Türkiye'de 2016-2020 yılları arasında yapılan ilkökul matematik eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerle ilişkin bir analiz. *Uluslararası Karamanoğlu Mehmetbey Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 81–93. <https://doi.org/10.47770/ukmead.944280>
- Yorulmaz, A., & Doğan, M. C. (2019). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin gerçekçi matematik eğitimine ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 153–162.
- Yücedağ, T. (2010). *2000-2009 yılları arasında matematik eğitimi alanında Türkiyede yapılan çalışmalarının bazı değişkenlere göre incelenmesi*. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Zhang, D., & Wang, C. (2020). The relationship between mathematics interest and mathematics achievement: Mediating roles of self-efficacy and mathematics anxiety. *International Journal of Educational Research*, 104, 101648. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2020.101648>
- Zhang, J., Zhao, N., & Kong, Q. P. (2019). The relationship between math anxiety and math performance: A meta-analytic investigation. *Frontiers in Psychology*, 10, 1613. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01613>
- Živković, M., Pellizzoni, S., Doz, E., Cuder, A., Mammarella, I., & Passolunghi, M. C. (2023). Math self-efficacy or anxiety? The role of emotional and motivational contribution in math performance. *Social Psychology of Education*, 26(3), 579–601. <https://doi.org/10.1007/s11218-023-09760-8>
- Zubainur, C. M., Veloo, A., & Khalid, R. (2015). The effect of using Indonesian realistic mathematics education (PMRI) approach on the mathematics achievement amongst primary school students. *AIP Conference Proceedings*, 1660(1). <https://doi.org/10.1063/1.4915710>

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Ortaokul Öğretmenlerinin Kaynaştırma Eğitimine ve Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları

Secondary School Teachers' Attitudes towards Inclusive Education and The Teaching Profession

Adem YAŞAR

Doktora öğrencisi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
ademyasarr@gmail.com
Orcid ID: 0009-0006-3427-5573

Ahmet KARA

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü
ahmet.kara@inonu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-6196-2292

Öz: Araştırmanın amacı, ortaokul kademesinde çalışan öğretmenlerin kaynaştırma eğitimine ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını incelemektir. Araştırmada betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Düzce ilinde 2022-2023 yılında görev yapan 486 ortaokul öğretmeni ile gerçekleştirilen araştırmada gerekli verileri elde etmek için katılımcı öğretmenlerin kaynaştırma eğitime yönelik tutumları "Kaynaştırma Eğitimi ile İlgili Düşünce, Tutum ve Endişe Ölçeği" ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını belirlemek için "Öğretmenlerin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçeklere yanıt veren öğretmenlere ait veriler bilgisayar paket programı kullanılarak bağımsız gruplar t testi, tek yönlü varyans analizi ve Pearson korelasyon analizi ile analiz edilmiştir. Analizlerin sonucunda ortaokulda görev yapan öğretmenlerin kaynaştırma eğitime ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarında çeşitli değişkenlere göre farklılıklar gözlemlenmiştir. Kadın öğretmenler ve kıdemli öğretmenlerin kaynaştırma eğitime ilişkin daha endişeli olduğu görülmüş, kaynaştırma eğitiminin alınmasının kaynaştırma eğitime ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarda negatif bir etkiye neden olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre çeşitli öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özel eğitim, kaynaştırma, öğretmenlik mesleği, tutum.

Abstract: The aim of the research is to examine the attitudes of secondary school teachers towards inclusive education and the teaching profession. Descriptive scanning method was used in the research. In the research conducted with 486 secondary school teachers working in Düzce in 2022-2023, to obtain the necessary data, their attitudes towards inclusive education were measured with the "Thoughts, Attitudes and Concern Scale about Inclusive Education" and to determine the attitudes of the participating teachers towards the teaching profession, "Teachers' Attitudes towards the Teaching Profession". "Attitude Scale" was used. After specifying the demographic characteristics of the teachers who responded to the scales, the data were analyzed with independent groups t test, one-way analysis of variance and Pearson correlation analysis using a computer package program. As a result of the analyses, differences were observed in the attitudes of secondary school teachers towards inclusive education and the teaching profession according to various variables. It has been observed that female teachers and senior teachers are more concerned about inclusive education, and it has

Geliş Tarihi:15.02.2024

Kabul Tarihi:07.12.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Yaşar, A. & Kara, A. (2024). Ortaokul öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1199-1213. Doi: 10.33437/ksusbd.1437719

been determined that receiving inclusive education has a negative effect on attitudes towards inclusive education and the teaching profession. Various suggestions have been made according to the findings.

Keywords: Special education, inclusion, teaching profession, attitude.

GİRİŞ

Eğitim, bireylerin yaşam boyu süren öğrenme ihtiyaçlarını karşılayarak onların kişisel, toplumsal ve mesleki gelişimlerine katkıda bulunmayı amaçlayan bir süreçtir. Bu süreçte bireylerin öğrenme stilleri, becerileri, ilgi alanları ve fiziksel, duygusal ya da bilişsel farklılıkları dikkate alınarak eğitim ortamlarının düzenlenmesi gerekmektedir. Özellikle, bir sınıf ortamında yer alan öğrencilerin bireysel farklılıkları, eğitimin içeriğini, yöntem ve tekniklerini çeşitlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Her bireyin farklı ihtiyaçlara sahip olduğu gerçeği, öğretim uygulamalarının yalnızca genel bir kitleyi değil, özel gereksinimleri olan bireyleri de kapsayacak şekilde tasarlanmasını gerektirir. Bu bağlamda, kaynaştırma eğitimi, eğitimde fırsat eşitliğini sağlama ve bireysel farklılıklara uygun öğrenme ortamları oluşturma hedefiyle eğitim sisteminde önemli bir yer edinmiştir.

Kaynaştırma eğitimi, özel gereksinime sahip öğrencilerin yaşlıları ile birlikte, onların gelişimlerini destekleyecek en az kısıtlayıcı eğitim ortamlarında öğrenim görmesini hedefler. "En az kısıtlayıcı ortam" kavramı, özel gereksinime sahip bireyin eğitim ihtiyaçlarını en üst düzeyde karşılayan, aynı zamanda aile ve akranları ile etkileşim içinde bulunabileceği bir ortam olarak tanımlanır (Ataman, 1996; Candan, Kalka, Gürsoy, Büke Felek, ve Safi, 2024; Gümüş, Ekdi, Acar, Demir, Taruk, Ağaçhanlı, Demir, 2021; Kırcaali-İftar ve Batu, 2005). Bu yaklaşım, sadece özel gereksinime sahip bireylerin değil, tüm öğrencilerin bireysel farklılıklarının saygı gördüğü, herkes için kapsayıcı ve destekleyici bir eğitim anlayışını temel alır. Kaynaştırma eğitimi, bireylerin topluma uyum sağlamalarını kolaylaştırırken; aynı zamanda onların akademik, sosyal ve duygusal gelişimlerini destekleyen önemli bir eğitim modelidir.

Bununla birlikte, kaynaştırma eğitimi sürecinde karşılaşılan çeşitli zorluklar, sürecin etkili bir şekilde uygulanmasını engelleyebilmektedir. Bu zorluklar; öğretmenlerin yeterlilik düzeyi ve tutumları, velilerin kaynaştırma öğrencilerine yönelik algıları, okul yönetiminin destekleyici politikaları, eğitim ortamlarının fiziksel koşulları (Berkant ve Atılgan, 2017) ve öğretim materyallerinin yeterliliği gibi birçok faktörden kaynaklanabilir. Örneğin, sınıf içi materyal eksikliği, etkili öğretim yöntem ve tekniklerinin uygulanamaması ya da sınıf ortamının fiziki olarak yetersiz olması gibi unsurlar (Kara ve Özden, 2005), kaynaştırma eğitiminin başarısını olumsuz etkileyebilir. Ayrıca, öğretmenlerin kaynaştırma öğrencilerine yönelik tutumları ve mesleki yeterlilikleri, bu süreçteki en kritik değişkenlerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Öğretmenlerin kaynaştırma eğitime yönelik olumlu tutum geliştirmeleri, kaynaştırma sürecinin başarılı bir şekilde uygulanmasında kilit rol oynar. Bu süreçte, öğretmenlerin bireysel farklılıklara saygı duyması, kaynaştırma öğrencilerini sınıfın doğal bir parçası olarak kabul etmesi ve onların eğitim ihtiyaçlarına uygun bireysel yaklaşımlar geliştirmesi son derece önemlidir. Ancak, kaynaştırma öğrencilerine ilişkin önyargılı, olumsuz ya da dışlayıcı tutumlar, bu öğrencilerin eğitim sürecine etkin katılımını ve genel anlamda kaynaştırma eğitiminin başarısını olumsuz yönde etkileyebilir (Kuz, 2001).

Öte yandan, bir öğretmenin kaynaştırmaya yönelik tutumunun yanı sıra, mesleğine yönelik genel algısı ve tutumu da bu süreci doğrudan etkiler. Mesleğini benimseyen, mesleğine yönelik olumlu bir tutum geliştiren ve kendisini bu alanda yeterli hisseden öğretmenler, yalnızca kaynaştırma eğitiminde değil, genel olarak eğitim-öğretim süreçlerinde daha başarılı olmaktadır. Öğretmenlik mesleği, özveri ve sürekli bir gelişim anlayışı gerektirir. Dolayısıyla, öğretmenlerin mesleklerine yönelik tutumlarının olumlu olması, onların kaynaştırma eğitimi gibi zorlu süreçlerde daha etkili olmalarını sağlamaktadır (Doğan, 2013; Kara, Celkan ve Murathan, 2010; Dalaman ve Kara, 2021).

Bu bağlamda, kaynaştırma eğitiminin başarısı için öğretmenlerin rolü çok büyüktür. Hem öğretmenlerin kaynaştırma eğitime yönelik tutumlarını hem de öğretmenlik mesleğine ilişkin geliştirdikleri tutumları anlamak, kaynaştırma eğitiminin kalitesini artırmaya yönelik atılacak adımlar açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu çalışmada, öğretmenlerin kaynaştırma eğitime ve mesleklerine yönelik tutumlarını anlamaya yönelik bir çerçeve sunularak, eğitim politikalarına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Problemi

Kaynaştırma dahil birçok alanda başarılı olabilmeleri için öğretmenlerin icra ettikleri öğretmenlik mesleğine değer vermeleri, mesleki gelişime açık olmaları ve öğrencilere karşı ilgili olmaları gerekirken; meslek hayatlarında tükenmişlik duygusuna kapılmamaları gerekmektedir. Bundan dolayı araştırmada ana problem olarak, öğretmenlerin kaynaştırma eğitimine yönelik tutumları ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi ve tutumlar arasındaki ilişkinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Araştırmanın Alt Problemleri

Araştırmada ana problem ışığında aşağıda verilen alt problemler belirlenmiştir.

A- Öğretmenlerin kaynaştırma eğitimine ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarında;

1) Cinsiyetleri,

2) Mesleki kıdemleri,

3) Kaynaştırma eğitimi ile ilgili herhangi bir eğitim alınması yönünden,

4) Kaynaştırma öğrencisinin dersine girmiş olma durumları açısından anlamlı fark var mıdır?

B- Ortaokul kademesinde görev yapan öğretmenlerin kaynaştırma eğitimine yönelik tutumları ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında istatistiksel yönden anlamlı bir ilişki var mıdır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma kapsamında, ortaokul kademesinde çalışan öğretmenlerin kaynaştırma eğitimine ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının incelenmesi amacıyla tarama modelinde betimsel bir çalışma olarak ele alınmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın sorularına yanıt bulmak için 2022 yılı Düzce Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı il merkezinde yer alan ortaokullarda görev yapmakta olan toplam 1400 ortaokul öğretmeni araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Söz konusu bu evrenden kolay erişebilirlik ve çeşitli sosyo-ekonomik düzeylere sahip okullardan toplam 486 öğretmen araştırmanın örneklemi oluşturmaktadır.

İlgili ölçeklere yanıt veren öğretmenlerin betimsel değişkenlere göre dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1. Öğretmenlere ait bilgiler

		N	%
Cinsiyet	Kadın	284	62,28
	Erkek	172	37,72
Kıdem	1-5 yıl	8	1,80
	6-10 yıl	142	32,05
	11-15 yıl	111	25,05
	16-20 yıl	98	22,12
	21 yıl ve üzeri	84	18,96
Kaynaştırma ile İlgili Eğitim Alma Durumu	Evet	262	58,87
	Hayır	183	41,13
Kaynaştırma Öğrencisinin Dersine Girme Durumu	Evet	463	95,26
	Hayır	23	4,74

Görüldüğü üzere araştırmadaki öğretmenlerin 172'si erkek ve 284'ü kadındır. Öğretmenlerin mesleki kıdemleri incelendiğinde %1,80 (8)'inin 1-5 yıl arası, %32,05 (142)'inin 6-10 yıl arası, %25,05 (111)'inin 11-15 yıl arası, %22,12 (98)'sinin 16-20 yıl arası ve %18,96 (84)'sının 21 yıl ve üzerinde kıdem yılına sahip olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin kaynaştırma ile ilgili eğitim alma durumlarına göre 262'si (%58,87) eğitim almışken 183'ü (%41,13) eğitim almamıştır. Ayrıca 463 (%95,26) öğretmenin kaynaştırma öğrencisinin dersine girdiğini belirtirken, 23'ü (%4,74) kaynaştırma öğrencisinin dersine girmediklerini ifade etmiştir.

Veri Toplama Araçları

Ortaokul kademesinde çalışan öğretmenlerin kaynaştırma eğitimi ile icra ettikleri öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını belirlemek için iki farklı ölçek kullanılmıştır. Bu çalışmada ortaokul öğretmenlerinin kaynaştırma eğitime yönelik tutumları için Loreman, Earle, Sharma ve Forlin (2007)'nin geliştirdikleri ve Cansız ve Cansız (2018) tarafından Türkçeye uyarlanmış olan "Kaynaştırma Eğitimi ile ilgili Düşünce, Tutum ve Endişe Ölçeği" (KEDTE) ve öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını belirlemek için Demirel ve Ünişen (2018)'e ait "Öğretmenlerin Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutum Ölçeği" (ÖMİTÖ) kullanılmıştır. Bu ölçeklerin yanında araştırmaya katılan öğretmenlerin kişisel bilgilerine ve bağımsız değişkenlere ilişkin sorulara yönelik kişisel bilgi formu yer almaktadır.

Kaynaştırma Eğitimi ile ilgili Düşünce, Tutum ve Endişe Ölçeği; Loreman, Earle, Sharma ve Forlin (2007)'i tarafından geliştirilen "Sentiments, Attitudes, and Concerns About Inclusive Education (SACIE)" ölçeğinin Cansız ve Cansız (2018) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçek; "Kesinlikle Katılmıyorum", "Katılmıyorum", "Katılıyorum" ve "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde 4 seçeneğe sahip 19 maddeden oluşmaktadır. Cansız ve Cansız (2018) tarafından geçerlik güvenirlik çalışmaları yapılan SACIE ölçeğinin ilk 4 maddesi 'düşünce' boyutunu, 5'ten 13'e kadar 'tutum' alt boyutunu, 13'ten 19'a kadar olan maddeler ise 'endişe' boyutunu ifade etmektedir. Alt boyutların güvenirlik katsayıları sırası ile: 0.89, 0.93 ve 0.91 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar "Kaynaştırma Eğitime İlişkin Düşünce, Tutum ve Endişe" ölçeğinin oldukça iyi bir güvenirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını belirlemek için kullanılan; Demirel ve Ünişen (2018)'in hazırladığı "Öğretmenlerin Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutum Ölçeği (ÖMİTÖ)" mesleğe değer verme, mesleki tükenmişlik, ilgisizlik ve mesleki gelişime açıklık olmak üzere dört alt boyuttan toplam 28 maddeden oluşmaktadır. Beşli Likert şeklinde düzenlenen ölçeğin "Tamamen Katılıyorum", "Katılıyorum", "Kararsızım", "Katılmıyorum" ve "Kesinlikle Katılmıyorum" seçenekleri içermektedir. Ölçeğin "Değer verme" boyutunu 1, 2, 4, 5, 6, 7, 10, 12, 14, 17, 22 ve 28. maddeler, "Mesleki tükenmişlik" boyutunu 21, 23, 24, 25, 26 ve 27. maddeler oluşturmaktadır. 3, 8, 9, 11, 13 ve 15. maddeler "İlgisizlik" boyutunu; 16, 18, 19 ve 20. maddeler "Mesleki gelişime açıklık" boyutunu oluşturmaktadır. Demirel ve Ünişen (2018)'in ölçek geliştirme çalışmasında, Bartlett Küresellik değeri ($\chi^2:4890,16$; $p<0,01$) hesaplanarak örneklemin çok değişkenli bir normal dağılım gösterdiği kanıtlanmıştır. Ölçeğin güvenirliğinin belirlenmesi için yapılan Cronbach Alpha katsayısı 0,94 olarak ölçülmüş, bu sonuçla ölçeğin güvenirliğinin yüksek olduğu görülmüştür. Ölçeğin alt boyutlarındaki güvenirlik katsayıları incelendiğinde "değer verme" boyutu 0,92, "mesleki tükenmişlik" boyutu 0,78, "ilgisizlik" boyutu 0,81 ve "mesleki gelişime açıklık" boyutu 0,65 olarak hesaplanmıştır. Yapı geçerliği için yapılan açımlayıcı faktör analizine göre toplam varyansın %55,42'sini açıkladığı görülmüştür. Bu sonuçlar ölçeğin yüksek bir geçerlik ve güvenirlik katsayılarına sahip olduğunu göstermiştir.

Verilerin Toplanması

Araştırma kapsamında, İnönü Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 26.05.2022 tarih ve 26 sayılı ve Düzce Valiliği Düzce İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün 15.11.2022 tarih ve E-10240236-605.01-63554792 sayılı izinler alındıktan sonra araştırmacılar tarafından seçilen okullar ziyaret edilmiştir. Okullarda yetkililerle görüşülüp bilgiler verildikten sonra çalışma için veri toplanacak öğretmenlere çalışmanın öneminden ve kapsamından bahsedilerek ölçeklerde yer alan ve kendilerini yansıtacak en uygun ifadeleri belirtmeleri rica edilmiştir. 2022-2023 eğitim öğretim yılının ikinci döneminde Düzce il merkezinde görev yapmakta olan 486 ortaokul öğretmeni tarafından ölçek formları doldurulmuştur.

Verilerin Analizi

Öğretmenlere uygulanan ölçekler aracılığıyla elde edilen veriler bilgisayar destekli programla incelenmiştir. İstatistiksel analizlerde anlamlılık düzeyi $p<0.05$ sınırı kabul edilmiştir. Ölçeklerin güvenirlik katsayılarına bakıldığında; kaynaştırma eğitime yönelik tutum ölçeğinin güvenirlik katsayısı (KMO) 0,73 ve öğretmenlik mesleğine ilişkin tutum ölçeğinin güvenirlik katsayısı değerinin ise

0,94 olduğu belirlenmiştir. Bu değerler her iki ölçeğin de güvenilir veriler topladıklarını göstermiştir. Öğretmenlerin ölçeklerde yer alan ifadelere ilişkin verdikleri yanıtların belirtilen değişkenler açısından farklılaşma durumlarını belirlemek amacıyla normal dağılan değişkenler için bağımsız gruplar t testi, tek yönlü ANOVA testi; normal dağılım göstermeyen değişkenler için ise non-parametrik testler olan Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır. Alt boyutlar arasındaki ilişkiler testinde anlamlılık düzeyi $p < 0.01$ olarak kabul edilmiştir.

Bu amaçla ölçeklerin alt boyutlarına ilişkin verilerin normallik durumunu belirlemek amacıyla çarpıklık-basıklık katsayılarına bakılmıştır. Basıklık ve çarpıklık sonuçları -1.5 ile +1.5 olduğu durumlarda normal dağılım olduğu kabul edilmektedir (Tabachnick & Fidell, 2007). Normal dağılım gösteren verilerde parametrik testler kullanılırken diğer verilerde parametrik testlerin karşılığı olan non-parametrik testler kullanılmıştır. Normal dağılım testi her bir alt değişkene göre yapıldığında, çıkarılan uç değerler değiştiğinden uygulanan testlerde toplam veri sayısı değişiklik göstermektedir.

Etki büyüklüğü gruplar arasında oluşan farkın anlamlılığını değerlendirirken p değerinin 0.05'ten küçük olması durumudur. p değeri gruplar arasında bulunan farkın, değişkenler arasında doğrusal ilişkinin raslantısal olarak ortaya çıkıp çıkmadığını gösterir. Elde edilen p değerinin sıfıra yakınlığı, bulunan farkın veya doğrusal bağına tesadüfe bağlı olarak ortaya çıkma ihtimalinin düşük olduğunu gösterir ama bulunan sonucun istatistiksel olarak önemli bir sonuç olduğunu garanti etmez (Kılıç, 2014). Bu nedenle etki büyüklüğüne bakılır. Etki büyüklüğü iki grubun ortalamaları arasında oluşan farkın puanlar arasında oluşan standart sapma değerine oranıdır. Etki büyüklüğünün yorumlanmasında en çok başvurulan yöntemlerden biri olan Cohen ve diğerleri (2000) tarafından yapılan sınıflandırma dikkate alınmıştır. Yapılan sınıflandırmaya göre aritmetik ortalama sonucuna dayanan etki büyüklükleri; 0,20 - 0,49 arasında ise küçük; 0,50 - 0,79 arasında ise orta; 0,80 ve üzerinde ise yüksek düzeyde, etkiye sahip olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Pearson korelasyon katsayısı araştırmada ortaokul öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasındaki ilişkinin sonuçlarının yorumlanmasında 0.01-0.30 aralığı düşük; 0.31-0.70 aralığı orta ve 0.71-1.00 arası ise yüksek düzeyde bir ilişki olarak değerlendirilmiştir (Büyüköztürk, 2014, s.32).

BULGULAR

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

"Ortaokulda görev yapan öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine ve kaynaştırma eğitimine ilişkin tutumlarında cinsiyetleri açısından anlamlı fark var mıdır?" sorusunun cevabı için yapılan bağımsız gruplar t- testi sonuçları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2. Öğretmenlerin cinsiyetleri açısından t- testi sonuçları

	Cinsiyet		\bar{x}	SS	t	p	Cohen's d	
KEDTE	Düşünce	Kadın	284	12,82	1,50	-,382	,703	
		Erkek	172	12,87	1,20			
	Tutum	Kadın	284	20,65	3,92	-2,517	,012*	,243
		Erkek	172	21,61	3,96			
	Endişe	Kadın	284	18,14	3,45	2,482	,013*	,240
		Erkek	172	17,29	3,71			
ÖMİTÖ	Değer verme	Kadın	284	47,47	9,51	-,025	,980	
		Erkek	172	47,50	10,78			
	Mesleki tükenmişlik	Kadın	284	14,04	4,57	,031	,975	
		Erkek	172	14,03	5,27			
	İlgisizlik	Kadın	284	10,32	3,88	-3,191	,002*	,308
		Erkek	172	11,60	4,59			
Mesleki gelişime açıklık	Kadın	284	17,82	2,35	1,438	,151		
	Erkek	172	17,49	2,33				
Toplam			456					

$p < 0,05$

Yukarıdaki tablo incelendiğinde ortaokuldaki öğretmenlerin kaynaştırma eğitimine ve öğretmenlik mesleğine karşı sahip oldukları tutumların cinsiyetleri açısından tüm alt boyutlarda puan ortalamalarında görülen farkların, anlamlılığını belirlemek için gerçekleştirilen bağımsız gruplar t-testi'ne göre kaynaştırma eğitimine ilişkin tutum ve endişe alt boyutlarında; öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarında ise sadece ilgisizlik alt boyutunda yer alan farklar anlamlıdır ($p < 0,05$). Kaynaştırma eğitimine ilişkin tutum boyutunda erkek öğretmenlerin ortalaması, kadın öğretmenlerden anlamlı düzeyde daha yüksek çıkmıştır ($\bar{X}_{kadın\ tutum} = 20,65$; $\bar{X}_{erkek\ tutum} = 21,61$; $t = -2,517$; $p < 0,05$). Bu farklılığın etki büyüklüğüne bakıldığında düşük düzeyde bir etki gücüne sahip olduğu görülmüştür (Cohen's $d = 0,243$).

Kadın öğretmenlerin kaynaştırma eğitimine ilişkin endişe alt boyutunun puan ortalamasının erkek öğretmenlerin ortalamasından anlamlı düzeyde daha yüksek çıkmıştır ($\bar{X}_{kadın\ endişe} = 18,14$; $\bar{X}_{erkek\ endişe} = 17,29$; $t = 2,482$; $p < 0,05$). Cinsiyetin öğretmenlerin kaynaştırma eğitime yönelik endişelerini düşük düzeyde farklılaştırdığı yapılan Cohen's d ile belirlenmiştir (Cohen's $d_{endişe} = 0,24$).

Ortaokulda görev yapan öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının ilgisizlik alt boyutunda, kadın öğretmenlerin ortalaması erkek öğretmenlerin ortalamasından daha düşük olduğu görülmüştür ($\bar{X}_{kadın\ ilgisizlik} = 10,32$; $\bar{X}_{erkek\ ilgisizlik} = 11,60$; $t = -3,191$; $p < 0,05$). Etki gücü ise düşük düzeydedir (Cohen's $d = 0,308$).

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

"Ortaokulda görev yapan öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine ve kaynaştırma eğitime ilişkin tutumlarında kıdemleri açısından anlamlı fark var mıdır?" sorusuna yanıt verebilmek üzere yapılan ANOVA testinin sonucu aşağıdaki tablolarda özetlenmiştir.

Tablo 3. Öğretmenlerin kıdemleri açısından betimsel sonuçlar

	Kıdem	N	\bar{x}	S	Bonferroni	
KEDİTE	Düşünce	5 yıldan az (1)	8	12,25	1,16	
		6-10 yıl (2)	142	12,61	1,33	
		11-15 yıl (3)	111	12,93	1,13	
		16-20 yıl (4)	98	13,02	1,58	
		21 yıl ve üstü (5)	84	12,98	1,42	
		Toplam	443	12,84	1,37	
	Tutum	5 yıldan az (1)	8	22,37	3,92	
		6-10 yıl (2)	142	20,83	3,29	
		11-15 yıl (3)	111	21,07	4,52	
		16-20 yıl (4)	98	20,52	3,39	
		21 yıl ve üstü (5)	84	21,25	3,73	
		Toplam	443	20,93	3,74	
	Endişe	5 yıldan az (1)	8	16,12	1,45	5>1
		6-10 yıl (2)	142	18,43	3,55	5>3
		11-15 yıl (3)	111	17,27	3,47	5>4
16-20 yıl (4)		98	17,36	3,65		
21 yıl ve üstü (5)		84	18,76	2,69		
Toplam		443	17,93	3,43		
ÖMİTÖ	Değer verme	5 yıldan az (1)	23	48,78	7,17	
		6-10 yıl (2)	142	46,26	10,08	
		11-15 yıl (3)	106	48,61	9,68	
		16-20 yıl (4)	100	47,63	9,37	
		21 yıl ve üstü (5)	83	47,40	11,88	
		Toplam	454	47,45	10,07	
	Mesleki tükenmişlik	5 yıldan az (1)	23	14,13	3,16	
		6-10 yıl (2)	142	14,37	4,96	
		11-15 yıl (3)	106	13,87	5,48	
		16-20 yıl (4)	100	14,33	4,69	
		21 yıl ve üstü (5)	83	13,87	4,65	
		Toplam	454	14,14	4,89	
	İlgisizlik	5 yıldan az (1)	23	9,39	3,27	

	6-10 yıl (2)	142	11,24	4,66
	11-15 yıl (3)	106	10,52	4,29
	16-20 yıl (4)	100	10,96	4,33
	21 yıl ve üstü (5)	83	10,91	3,74
	Toplam	454	10,86	4,28
Mesleki Gelişime açıklık	5 yıldan az (1)	23	17,95	1,87
	6-10 yıl (2)	142	17,31	2,52
	11-15 yıl (3)	106	17,73	2,18
	16-20 yıl (4)	100	18,04	2,08
	21 yıl ve üstü (5)	83	17,67	2,59
	Toplam	454	17,67	2,34

Tabloda görüldüğü gibi ortaokul öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının alt boyutlarında kıdemleri bakımından puan ortalamalarında farklar görülmüştür. Bu farkların anlamlılığının değerlendirilmesi amacıyla yapılan ANOVA testinin sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4. Öğretmenlerin kıdemleri açısından Anova testi sonuçları

	Fakın Kaynağı	Kareler		Kareler Ortalaması	F	p	
		Toplamı	Sd				
KEDTE	Düşünce	Gruplar arası	16,164	4	4,041	2,172	,071
		Gruplar içi	814,703	438	1,860		
		Toplam	830,867	442			
	Tutum	Gruplar arası	45,186	4	11,297	,803	,524
		Gruplar içi	6162,782	438	14,070		
		Toplam	6207,968	442			
	Endişe	Gruplar arası	198,670	4	49,668	4,327	,002*
		Gruplar içi	5028,161	438	11,480		
		Toplam	5226,831	442			
ÖMİTÖ	Değer verme	Gruplar arası	386,166	4	96,542	,950	,435
		Gruplar içi	45608,268	449	101,577		
		Toplam	45994,434	453			
	Mesleki tükenmişlik	Gruplar arası	24,267	4	6,067	,252	,909
		Gruplar içi	10822,138	449	24,103		
		Toplam	10846,405	453			
	İlgisizlik	Gruplar arası	83,741	4	20,935	1,139	,337
		Gruplar içi	8250,516	449	18,375		
		Toplam	8334,258	453			
Mesleki gelişime açıklık	Gruplar arası	33,743	4	8,436	1,538	,190	
	Gruplar içi	2462,357	449	5,484			
	Toplam	2496,099	453				

* p<0,05

Yukarıdaki tablo incelendiğinde kaynaştırma eğitimine ve öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarının alt boyutlarında sadece kaynaştırma eğitimine yönelik "Endişe" alt boyutunda gözlenen fark anlamlıdır ($F_{\text{endişe}} = 4,327$; $p < 0,05$). Endişe alt boyutundaki farkın hangi kıdemler arasında olduğunun belirlenmesi için yapılan Levene testine göre ($Levene_{\text{endişe}} = 1,961$; $p = ,099$) uygulanan Bonferroni testinin sonucunda, 21 yıl ve üstü kıdeme sahip öğretmenlerin diğer öğretmenlere kıyasla kaynaştırma eğitimine ilişkin endişelerinin daha yüksek olduğu görülmüştür ($\bar{X}_{5 \text{ yıldan az}} = 16,12$; $\bar{X}_{11-15 \text{ yıl}} = 17,27$; $\bar{X}_{16-20 \text{ yıl}} = 17,36$; $\bar{X}_{21 \text{ yıl ve üstü}} = 18,76$).

Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

"Ortaokulda görev yapan öğretmenlerin kaynaştırma eğitimi ile ilgili eğitim almaları açısından öğretmenlik mesleğine ve kaynaştırma eğitimine ilişkin tutumlarında anlamlı fark var mıdır?" sorusunun cevabı için yapılan t Testi sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Aşağıdaki tablo incelendiğinde ortaokuldaki öğretmenlerin kaynaştırma eğitimine ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarında kaynaştırma eğitimi ile ilgili eğitim almaları açısından tüm alt boyutlarda ortalama puanlarında farklar mevcuttur. Bu farkların anlamlılığını belirlemek amacıyla yapılan t testi sonuçlarına göre kaynaştırma eğitimine ilişkin sadece “tutum” alt boyutunda; öğretmenlik mesleğine yönelik ise “değer verme”, “ilgisizlik” ve “mesleki gelişime açıklık” alt boyutlarındaki farkların anlamlı olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Kaynaştırma eğitimi ile ilgili eğitim alan öğretmenlerin, kaynaştırma eğitiminin “tutum” alt boyutundaki ortalamaları kaynaştırma eğitimi ile ilgili eğitim almayan öğretmenlerin ortalamasından anlamlı düzeyde daha düşük çıkmıştır ($\bar{X}_{\text{tutum eğitim alan}}=20,64$; $\bar{X}_{\text{tutum eğitim almayan}}=21,65$; $t=-2,597$; $p < 0,05$). Kaynaştırma ile ilgili eğitim alınmış olması, öğretmenlerin kaynaştırma eğitimine yönelik tutumlarını düşük düzeyde farklılaştırdığı yapılan Cohen’s d ile belirlenmiştir (Cohen’s $d_{\text{tutum}}=0,25$).

Ortaokulda görev yapan öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının “değer verme” alt boyutunda, kaynaştırma eğitimi ile ilgili eğitim alan öğretmenlerin ortalamaları, eğitim almayanların ortalamalarından anlamlı düzeyde düşük çıkmıştır ($\bar{X}_{\text{değer verme eğitim alan}}=46,23$; $\bar{X}_{\text{değer verme eğitim almayan}}=49,77$; $t=-3,744$; $p < 0,05$). Kaynaştırma eğitiminin alınmış olması, öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine yönelik değer verme boyutunu orta düzeyde farklılaştırdığı yapılan Cohen’s d ile belirlenmiştir (Cohen’s $d_{\text{değer verme}}=0,36$).

Ortaokulda görev yapan öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının “ilgisizlik” alt boyutunda, eğitim alan öğretmenlerin ortalamaları eğitim almayan öğretmenlerin ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek çıkmıştır ($\bar{X}_{\text{ilgisizlik eğitim alan}}=11,06$; $\bar{X}_{\text{ilgisizlik eğitim almayan}}=10,14$; $t=2,310$; $p < 0,05$). Kaynaştırma eğitiminin alınması hususu, öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine yönelik ilgisizliklerini, düşük düzeyde farklılaştırdığı yapılan Cohen’s d ile belirlenmiştir (Cohen’s $d_{\text{ilgisizlik}}=0,22$).

Tablo 5. Öğretmenlerin kaynaştırma ile ilgili eğitim almaları açısından t- testi sonuçları

		Eğitim aldınız mı?	N	\bar{x}	SS	t	p	Cohen’s d
KEDTE	Düşünce	Evet	262	12,80	1,38	-,648	,517	
		Hayır	183	12,89	1,48			
	Tutum	Evet	262	20,64	4,10	-2,597	,010*	-,250
		Hayır	183	21,65	3,84			
	Endişe	Evet	262	17,85	3,67	-,346	,729	
		Hayır	183	17,97	3,30			
ÖMİTÖ	Değer verme	Evet	262	46,23	10,46	-3,744	,000*	-,361
		Hayır	183	49,77	8,78			
	Mesleki tükenmişlik	Evet	262	14,31	4,70	1,846	,066	
		Hayır	183	13,45	5,01			
	İlgisizlik	Evet	262	11,06	4,19	2,310	,021*	,223
		Hayır	183	10,14	4,05			
	Mesleki gelişime açıklık	Evet	262	17,35	2,59	-4,777	,000*	-,460
		Hayır	183	18,40	1,70			

Ortaokulda görev yapan öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının “mesleki gelişime açıklık” alt boyutunda, kaynaştırma eğitimi ile ilgili eğitim alan öğretmenlerin ortalamaları eğitim almayan öğretmenlerin ortalamalarından anlamlı düzeyde düşük çıkmıştır ($\bar{X}_{\text{mesleki gelişime açıklık eğitim alan}}=17,35$; $\bar{X}_{\text{mesleki gelişime açıklık eğitim almayan}}=18,40$; $t=-4,777$; $p < 0,05$). Kaynaştırma eğitimi ile ilgili eğitim alınması öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine yönelik mesleki gelişime açıklıklarını orta düzeyde farklılaştırdığı yapılan Cohen’s d ile belirlenmiştir (Cohen’s $d_{\text{mesleki gelişime açıklık}}=0,46$).

Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

“Ortaokulda görev yapan öğretmenlerin kaynaştırma öğrencisinin dersine girip girmemeleri açısından öğretmenlik mesleğine ve kaynaştırma eğitimine ilişkin tutumlarında anlamlı fark var mıdır?” sorusuna cevap bulmak için uygulanan Mann-Whitney U testi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 6. Kaynaştırma öğrencisinin dersine girip/girmemeleri açısından Mann-Whitney U testi sonuçları

	Kaynaştırma öğrencisi oldu mu?	N	Kareler ortalaması	Kareler toplamı	Mann-Whitney U	p	
KEDTE	Düşünce	Evet	463	245,49	113662,00	4403	,14
		Hayır	23	203,43	4679,00		
		Toplam	486				
	Tutum	Evet	463	241,54	111832,00	4416	,16
		Hayır	23	283,00	6509,00		
		Toplam	486				
	Endişe	Evet	463	246,68	114215,00	3850	,02
		Hayır	23	179,39	4126,00		
		Toplam	486				
Değer verme	Evet	463	239,59	110929,00	3513	,00	
	Hayır	23	322,26	7412,00			
	Toplam	486					
ÖMİTÖ	Mesleki tükenmişlik	Evet	463	246,89	114310,00	3755	,01
		Hayır	23	175,26	4031,00		
		Toplam	486				
	İlgisizlik	Evet	463	247,13	114419,00	3646	,01
		Hayır	23	170,52	3922,00		
		Toplam	486				
	Mesleki gelişime açıklık	Evet	463	239,72	110991,00	3575	,00
		Hayır	23	319,57	7350,00		
		Toplam	486				

* p<0,05

Yukarıdaki tablo incelendiğinde ortaokul kademesindeki öğretmenlerin kaynaştırma eğitimine ve öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarında kaynaştırma öğrencisinin dersine girmeleri açısından tüm alt boyutlarda puan ortalamalarında farklar mevcuttur. Mann Whitney U testinden elde ettiğimiz sonuçlara bakıldığında kaynaştırma eğitimine yönelik sadece “endişe” alt boyutunda; öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarında ise tüm alt boyutlardaki farkın anlamlı olduğu farklar gözlenmiştir (p<0,05). Endişe alt boyutunda kaynaştırma öğrencisinin dersine girmemiş öğretmenlere kıyasla kaynaştırma öğrencisinin dersine giren öğretmenlerin puan ortalamaları anlamlı düzeyde daha yüksek çıkmıştır ($\bar{X}_{\text{endişe öğrencisi olan}}=246,68$; $\bar{X}_{\text{endişe öğrencisi olmayan}}=179,39$; MWU=3850; p<0,05).

Kaynaştırma öğrencisinin dersine giren öğretmenlerin, öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının “değer verme” alt boyutunda ortalamaları; kaynaştırma öğrencisi olmamış öğretmenlerin ortalamasından anlamlı düzeyde daha düşük çıkmıştır ($\bar{X}_{\text{değer verme öğrencisi olan}}=239,59$; $\bar{X}_{\text{değer verme öğrencisi olmayan}}=322,26$; MWU=3513; p<0,05).

Kaynaştırma öğrencisinin dersine girmemiş öğretmenlere kıyasla kaynaştırma öğrencisinin dersine giren öğretmenlerin, “mesleki tükenmişlik” alt boyutunun puan ortalamaları anlamlı düzeyde daha yüksek çıkmıştır ($\bar{X}_{\text{mesleki tükenmişlik öğrencisi olan}}=246,89$; $\bar{X}_{\text{mesleki tükenmişlik öğrencisi olmayan}}=175,26$; MWU=3755; p<0,05).

Kaynaştırma öğrencisinin dersine giren öğretmenlerin, öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının “ilgisizlik” alt boyutunda ortalamaları; kaynaştırma öğrencisi olmamış olan öğretmenlerin ortalamasından anlamlı düzeyde daha yüksek çıkmıştır ($\bar{X}_{\text{ilgisizlik öğrencisi olan}}=247,13$; $\bar{X}_{\text{ilgisizlik öğrencisi olmayan}}=170,52$; MWU=3646; p<0,05).

Kaynaştırma öğrencisinin dersine giren öğretmenlerin, “mesleki gelişime açıklık” alt boyutunda ortalamaları; kaynaştırma öğrencisi olmamış olan öğretmenlerin ortalamasından anlamlı düzeyde daha düşük çıkmıştır ($\bar{X}_{\text{mesleki gelişime açıklık öğrencisi olan}}=239,72$; $\bar{X}_{\text{mesleki gelişime açıklık öğrencisi olmayan}}=319,57$; MWU=3575; p<0,05).

Beşinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

“Ortaokulda görev yapan öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine ve kaynaştırma eğitimine ilişkin tutumları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” sorusunun yanıtlanması için yapılan Pearson Momentler çarpımı korelasyonu testi sonuçları tablo şeklinde aşağıda verilmiştir.

Tablo 7. Kaynaştırma eğitime ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlar arasında Pearson Momentler çarpımı korelasyon testi sonuçları

		Düşünce	Tutum	Endişe	Değer verme	Mesleki tükenmişlik	İlgisizlik
Tutum	r	,193*					
	p	,000					
Endişe	r	,052	-,162*				
	p	,250	,000				
Değer verme	r	,008	,153*	-,175*			
	p	,856	,001	,000			
Mesleki tükenmişlik	r	-,025	-,186*	,204*	-,629*		
	p	,588	,000	,000	,000		
İlgisizlik	r	-,020	-,123*	,165*	-,617*	,822*	
	p	,657	,007	,000	,000	,000	
Mesleki gelişime açıklık	r	,021	,111*	-,024	,611*	-,448*	-,574*
	p	,637	,014	,594	,000	,000	,000

* p<0,01 düzeyinde anlamlı

Yukarıdaki tablo alt boyutlar kapsamında incelendiğinde;

-Öğretmenlerin kaynaştırma eğitime ilişkin düşünceleri ile kaynaştırma eğitime yönelik tutumları boyutu arasında pozitif ve düşük düzeyde bir ilişki ($r=0,19$; $p<0,01$),

-Öğretmenlerin kaynaştırma eğitime ilişkin tutumları ile;

Kaynaştırma eğitime yönelik "endişe" alt boyutu arasında negatif ve düşük ($r=-0,16$; $p<0,01$), Öğretmenlik mesleğine yönelik "değer verme" alt boyutu arasında pozitif ve düşük düzeyde ($r=0,15$; $p<0,01$), öğretmenlik mesleğine yönelik "mesleki tükenmişlik ($r=-0,18$; $p<0,01$), ile 'ilgisizlik ($r=-0,12$; $p<0,01$)' boyutlarındaki ilişkinin negatif ve düşük olduğu, öğretmenlik mesleğine yönelik "mesleki gelişime açıklık" boyutu arasında ise pozitif ancak düşük seviyede ($r=0,11$; $p<0,01$) bir ilişki mevcuttur.

-Öğretmenlerin kaynaştırma eğitime ilişkin endişeleri ile; öğretmenlik mesleğine yönelik "değer verme" boyutundaki ilişkinin negatif ve düşük olduğu ($r=-0,17$; $p<0,01$), öğretmenlik mesleğine yönelik "mesleki tükenmişlik" alt boyutu ile arasındaki ilişkinin düşük ve pozitif yönlü olduğu ($r=0,20$; $p<0,01$) ve öğretmenlik mesleğine yönelik "ilgisizlik" boyutunda ise pozitif ancak düşük ($r=0,16$; $p<0,01$) bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir.

- Öğretmenlik mesleğine 'değer verme' tutumları ile; "mesleki tükenmişlik ($r=-0,62$; $p<0,01$)" ve 'ilgisizlik ($r=-0,61$; $p<0,01$), alt boyutları arasında negatif ve orta seviyede ($r=-0,61$; $p<0,01$), "mesleki gelişime açıklık" alt boyutu arasında ise pozitif ve orta düzeyde ($r=0,61$; $p<0,01$) ilişkilerin varlığı söz konusudur.

- "Mesleki tükenmişlik" tutumları ile; Öğretmenlik mesleğine yönelik "ilgisizlik" boyutu arasında pozitif ve yüksek ($r=0,82$; $p<0,01$), Öğretmenlik mesleğine yönelik "mesleki gelişime açıklık" alt boyutu arasındaki ilişkinin negatif ve orta düzeyde olduğu ($r=-0,44$; $p<0,01$) sonucu ile karşılaşılmıştır.

- Ortaokuldaki öğretmenlerin, icra ettikleri mesleklerine yönelik ilgisizlikleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik mesleki gelişime açıklık boyutu arasında negatif ve orta düzeyde ($r=-0,57$; $p<0,01$) bir ilişki görülmüştür.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Ortaokulda görev yapan öğretmenlerin cinsiyetleri açısından öğretmenlik mesleğine ve kaynaştırma eğitime ilişkin tutumları incelendiğinde; kaynaştırma eğitime yönelik tutumlarında kadın öğretmenlerin daha endişeli ve olumsuz tutuma sahip oldukları, öğretmenlik mesleğine daha ilgili oldukları sonucuna varılmıştır. Bu sonuca bakıldığında erkek öğretmenlerin kaynaştırma eğitime yönelik daha olumlu tutumlarının olduğu ve bunun nedeni erkek öğretmenlerin kaynaştırma eğitiminde kendilerini daha başarılı olarak algıladıkları olabilir.

Kadın öğretmenler kaynaştırma öğrencisinin; kendisine, sınıf arkadaşlarına veya öğretmene karşı saldırgan, zarar verici davranış sergilemesi durumunda savunmasız kalabileceklerini, bu duruma

müdahale etmede yetersiz olabileceklerini düşünmeleri nedeni ile endişe duyuyor olabilir. Kadın öğretmenlerin daha ilgili olmasının nedeni ise özel eğitime ihtiyaç duyan bireylerin ailelerinde; veli toplantısı, okulda çocuğun kişisel bakımı, fiziksel ihtiyacı gibi durumlarda daha çok annelerinin ilgilenmesi ve bundan dolayı çocukların annelerinin kadın öğretmenlerle iletişim kurmak istemesi düşünülebilir. Bu sonuç Halil ve Özder (2020)'in sınıf öğretmenleri ve okulöncesi öğretmenlerinin kaynaştırmaya ilişkin tutumlarını ölçmek üzere yaptıkları araştırma sonuçlarından farklılaşmaktadır. Söz konusu araştırmada cinsiyetin ilgili alanlardaki öğretmenlerin tutumları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı yönünde bir sonuca ulaşılmıştır. Karabulut (2023) ise öğretmen adaylarında cinsiyet açısından anlamlı bir fark bulmamıştır. Bunun nedeni öğretmen adaylarının mesleği icra etmemelerinden kaynaklanıyor olsa gerek. Öğretmenler mesleği icra edince, işin uygulamada farklı olduğunu görünce tutumları değişmektedir. Ancak Chopra (2008), Değirmenci Kurt & Tomul (2020) ve Ergin (2022)'in sonuçları ise yapılan bu araştırmanın sonucu ile örtüşmektedir. Chopra, yaptığı araştırmada erkek öğretmenlerin kaynaştırmaya yönelik tutumlarının kadın öğretmenlerin tutumundan daha olumlu olduğu sonucunu ortaya koymuştur.

Öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlar incelendiğinde elde edilen sonuçlara göre erkek öğretmenlere kıyasla kadın öğretmenlerin tutumlarının daha olumlu olduğu sonucuna varılmış ve bu sonuç; Erkuş (2020) ile Malsawmi ve Renthlei (2015)'nin çalışmalarının sonuçları ile örtüşmektedir.

Kadın öğretmenlerin kaynaştırma eğitime yönelik tutumlarının iyileştirilmesine yönelik çeşitli eğitimler ve farkındalık etkinlikleri düzenlenmelidir. Erkek öğretmenler de bu tarz eğitimlere yönlendirilebilir. Kadın öğretmenlerin kaynaştırma eğitime yönelik daha endişeli oldukları görülmüştür. Kadın öğretmenlere kaygı ve endişe ile baş etme yolları eğitimi verilebilir, onların özel eğitime ihtiyaç duyan bireylerin sergileyebilecekleri nöbet, atak ve saldırgan davranışları için okul idaresi ve aileleri de kapsayacak şekilde kriz anında ortak müdahale programları hazırlanabilir. İmkan var ise daha riskli öğrencileri erkek öğretmenlerin sınıflarında eğitime alabilir, kadın öğretmenlerin de bu sınıflara kademeli bir şekilde entegre edilmesi sağlanabilir. Kaynaştırma eğitime yönelik erkek öğretmenlerin daha ilgisiz oldukları görülmüştür. Bu durumda kaynaştırma ile ilgili etkinliklerde erkek öğretmenlere daha fazla sorumluluk verilebilir. Veli görüşmelerinde erkek öğretmenlerin aile ile kaynaştırma öğrencisi hakkında iletişim kurmaları sağlanmalıdır.

Mesleki kıdemler yönünden kaynaştırma eğitime ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarına bakıldığında kıdemi 21 yıldan fazla olan öğretmenlerin kaynaştırma eğitime ilişkin daha endişeli olduğu görülmüştür. Endişenin kaynağı; daha fazla yıpranmış olmaları, eğitimde güncel yaklaşımları takip etmekte zorlandıkları, kendilerini bu konuda yetersiz hissetmeleri ve üstesinden gelemeyeceklerini düşünmeleri gibi sebeplerin olabileceği düşünülmektedir. Chopra 2008 yılında yapmış olduğu çalışmada, öğretmenlerden kıdemi 10 yıldan az olanların, kaynaştırma eğitime yönelik tutumlarının daha olumlu olduğunu belirtirken, Malsawmi ve Renthlei (2015) ve Yıldırım (2002) daha uzun yıllar öğretmenlik mesleği icra eden öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine ilişkin daha olumlu bir tutum sergilerken; araştırma sonucu, Küçük (2012)'nin ulaştığı sonuçlara benzer şekilde, kıdemin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlar üzerinde etkisinin olmadığını göstermiştir. Bayar ve Üstün (2017) ve Karabulut (2023)'ün ortaya koydukları sonuçlara göre yaş faktörünün kaynaştırma eğitime yönelik endişe oluşturmaya açısından farklılık arz ederken, tutum yönünden benzerlik göstermiştir.

Bu sebepten dolayı kaynaştırma öğrencileri yeni mezun veya daha düşük kidede sahip öğretmenlerin sınıflarına verilebilir. Kıdemli öğretmenlerin de endişelerini azaltacak tedbirler alınabilir, onların motivasyonunu arttıracak imkânlar sunulacak teşvikler verilebilir. Özellikle bu endişelerinin kaynağının araştırılması, sorunların çözümünde etkili olacaktır.

Ortaokulda görev yapan öğretmenlerin kaynaştırma eğitime ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarında kaynaştırma eğitimi ile ilgili eğitim alanların, kaynaştırma ile ilgili herhangi bir eğitim almamış öğretmenlere kıyasla kaynaştırmaya yönelik tutumlarının daha olumsuz oldukları; öğretmenliğe daha az değer verdikleri, mesleki gelişime kapalı oldukları ve öğretmenlik mesleğine daha ilgisiz oldukları görülmüştür.

Kaynaştırma ile ilgili herhangi bir eğitim alan öğretmenler, özel gereksinimli bireylerin gelişimi için verilen kaynaştırma eğitiminin uygulanması konusunda zorlanacaklarını; kaynaştırmanın amaçladığı çok yönlü ve kapsamlı bir şekilde karşılanması gereken psikolojik, fiziksel, sosyal ve

akademik ihtiyaçlarını karşılamamanın zor olduğunu düşünerek daha olumsuz bir tutuma sahip oldukları söylenebilir. Öğretmenler öğretmenlik mesleğine değer verirken, kaynaştırma eğitime ihtiyaç duyan öğrencilerin toplumda dezavantajlı bireyler olduklarını ve öğretmenlerin var olan problemlerine ek olarak bir problem daha teşkil ettiklerini düşünerek öğretmenlik mesleğine verdikleri değer azalmasına neden olduğu şeklinde yorumlanabilir. Öğretmenlerde oluşan bu farkın, kaynaştırma öğrencisinin her ne kadar akranları ile aynı ortamı paylaşıp akranları ile aynı akademik gelişimi amaçlansa da asla normal akranları gibi olamayacakları ve bu yüzden onların gelişimini göz ardı etmelerine, ilgisiz kalmalarına neden olduğu söylenebilir. Bu fark incelendiğinde Berkant ve Atılğan (2017)'in de ifade ettiği gibi kaynaştırma eğitimi için sunulan özel eğitimin; uyarıcı, tekrar, pekiştirici gibi daha çok davranışsal yaklaşımın benimsendiği uygulamaların sıklıkla uygulanması ve yeterli görülmesi, öğretmenleri yeni bir şeyler öğrenme konusunda kısıtlayabilmektedir.

Duyan ve Avcı (1997)'nin, kaynaştırma eğitimi ile ilgili ortaya koydukları çalışmanın aksine; kaynaştırma eğitimi alan öğretmenlerin daha olumsuz bir tutuma sahip oldukları görülmüştür. Benzer bir şekilde Özdemir (2008)'de araştırma sonucundan farklı olarak özel eğitim alanların, özel eğitim almamış olan öğretmenlere kıyasla kaynaştırma eğitime karşı daha olumlu bir tutuma sahip olduklarını belirtmiştir. Ortaokul kademesinde görev yapan öğretmenlerden, kaynaştırma eğitimi almış olanların öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarında; mesleklerine daha az değer verme, daha ilgisiz bir öğretmen olmaları ve mesleki gelişime açık olmama gibi olumsuz sonuçlarla karşılaşmışlardır.

Kaynaştırma ile ilgili eğitim alınmasının beklenen sonucu vermemesi üzerine hem lisansta hem de lisans sonrası verilen hizmet içi eğitimlerin içeriğinin tekrardan gözden geçirilerek gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

Ortaokuldaki öğretmenlerin kaynaştırma eğitime ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarında kaynaştırma öğrencisinin dersine girmeleri açısından bakıldığında; kaynaştırma öğrencisinin dersine giren öğretmenlerin kaynaştırmaya yönelik daha endişeli oldukları görülürken; öğretmenlik mesleğinde ise mesleki tükenmişliklerinin ve ilgisizliklerinin daha yüksek, mesleki gelişime açıklıklarının ve öğretmenlik mesleğine verdikleri değer daha düşük olduğu görülmüştür.

Kaynaştırma öğrencisinin dersine giren öğretmenler, kaynaştırma öğrencisinin sosyal, akademik, fiziksel ihtiyaçlarının karşılanmasının zor olduğunu ve derslerine girmiş oldukları kaynaştırma öğrencilerinin eğitiminde geçmişte olumsuz yaşantılara sahip olmalarından ötürü daha endişeli oldukları düşünülmektedir.

Demir ve Usta (2019)'un da ifade ettiği gibi her meslek gibi öğretmenlik mesleğini icra eden öğretmenler de çeşitli problemler yaşamaktadır. Öğrencilerin rehberliğini de icra eden öğretmen, öğrencisinin hemen hemen her sorununda çözüm merkezi olmaktadır. Bu öğrenci bir de özel eğitime ihtiyaç duyan öğrenci ise öğretmenlerin iş yükü daha da artmaktadır. Toplumda dezavantajlı bireylerin de kendi sorumlulukları üzerine yük getirmesi ve bu sorumluluk karşısında kendilerine bir maddi veya manevi doyum sağlayacak imkanların sunulmaması üzerine öğretmenlik mesleğine değer verilmediği duygusu uyandırmaktadır.

Kaynaştırma öğrencisinin dersine giren öğretmen, öğrenciye yönelik bireyselleştirilmiş eğitim programı (BEP) hazırlamalı, öğrencinin engeline uygun fiziksel ve çevresel düzenlemeler yapmalı, uygun eğitim materyalleri kullanmalı, değerlendirme araçları ile izlemelidir. Ayrıca çocuğun akranları ve velisi ile ilişkisini de gözlemleyerek gelişimine katkı sunmalıdır. Bu sayılanlardan her biri bile tek başına yorucu ve yıpratıcı sürece sahiptir. Kaynaştırma öğrencisinin dersine giren öğretmen bu sebeplerden ötürü tükenmişlik seviyesi daha üst seviyededir.

Kaynaştırma öğrencisinin dersine giren öğretmen, kaynaştırma öğrencisinin sınıf içerisinde aldığı eğitimin onu akranları seviyesine getiremeyeceği, her ne kadar çeşitli yöntemler uygulansa da yeni öğretilen bilginin yanı sıra eski öğrendiği bilgileri de unutabileceği düşünüldüğünde, daha ilgisiz olabilmektedir.

Kaynaştırma eğitimi kendine özgü teknikleri ve süreci olduğu için, öğretmenler kaynaştırma eğitimini uygularken çocuğun akranları seviyesine ulaşması değil de daha temel becerileri tekrarlar yolu ile öğretmesi ve genelleştirmesini amaçlamaktadır. Aynı zamanda resmi iş ve işlemlerin de zaman

alması kaynaştırma eğitimini var olan müfredat dışına çıkaramamaktadır. Bu yüzden öğretmenler yoğunlukları içerisinde yeni ve güncel gelişmeleri takip edememektedirler.

Kaynaştırma öğrencisinin dersine girmiş olan sınıf öğretmenlerini inceleyen Demir ve Açar (2011), öğretmenlerin büyük çoğunluğunun kaynaştırma eğitimini savunmadığını ortaya koymuştur. Şekercioğlu (2010) ise yaptığı araştırmada ortaokul kademesinde görev yapan öğretmenlerin; kaynaştırma öğrencisinin normal gelişim gösteren öğrenciler ile aynı sınıfta olmasını istemediklerini, kaynaştırma ile ilgili çeşitli problemlerle karşılaştıklarını belirtmiştir.

Araştırma sonucu, zihinsel engelli bir bireyin dersine giren sınıf öğretmenlerinin, öğretmenlik mesleğine ilişkin isteksiz olduğunu ortaya koyan Pamuk (2016)'un çalışması ile örtüşürken; kaynaştırma öğrencisinin dersine girilip girilmemesi yönünden kaynaştırma eğitime yönelik anlamlı bir görüş farklılığı bulunmadığı sonucundan farklılaşmaktadır.

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından takip edilecek bir sistem ile kaynaştırma öğrencisinin dersine giren öğretmenlere, belirlenecek bir sınırın geçilmesi halinde ek hizmet puanı verilmesi sağlanabilir

Öğretmen tutumlarının, öğretmenlerin akademik çalışmalar yapmaları halinde olumlu yönde geliştiğinden hareketle, öğretmenlere akademik çalışmalar yapabilmeye imkânları sağlanarak bu çalışmalara katılmanın teşvik edilmesi önerilmektedir.

Öğretmenlere kaynaştırma programının bir yük olmadığı, disiplinli uygulandığı takdirde başarının önünde bir engel olmadığı motivasyonu sağlanmalıdır. Ortak bir program hazırlanarak her öğretmenin o program içerisinde yorulmadan, planlı bir şekilde kaynaştırma öğrencisi ile ilgili hazırlık, süreç ve değerlendirme aşamalarını izleyebilecek bilgisayar ve yapay zeka programları geliştirilebilir. Kaynaştırma öğrencisi olan öğretmenlere iş yükünü hafifletecek adımlar atılabilir, öğretmenlere ek ücretler verilebilir.

Öğretmenlerin kaynaştırma eğitime ilişkin düşünceleri ile kaynaştırma eğitime yönelik "tutum" boyutu arasında pozitif ancak düşük bir ilişki mevcuttur. Ortaokul kademesinde çalışan öğretmenlerin kaynaştırma eğitime yönelik tutumları ile; kaynaştırma eğitime yönelik "endişe" boyutu arasında düşük ve negatif, öğretmenlik mesleğine yönelik "değer verme" ve 'mesleki gelişime açıklık' boyutları arasında pozitif ancak düşük, öğretmenlik mesleğine yönelik "mesleki tükenmişlik" ve 'ilgisizlik' alt boyutları arasında düşük ve negatif yönde ilişkilerinin bulunduğu söz konusudur. Öğretmenlerin kaynaştırma eğitime ilişkin endişeleri ile; öğretmenlik mesleğine yönelik "değer verme" boyutu arasında düşük ve negatif, öğretmenlik mesleğine yönelik "mesleki tükenmişlik" ve "ilgisizlik" alt boyutları arasında ise düşük düzeyde pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı mevcuttur. Ortaokul öğretmenlerinin öğretmenlik mesleğine yönelik "değer verme" ile; öğretmenlik mesleğine yönelik "mesleki tükenmişlik" ve "ilgisizlik" alt boyutları arasındaki ilişkinin negatif ve orta seviyede olduğu, öğretmenlik mesleğine yönelik "mesleki gelişime açıklık" boyutu arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki mevcuttur. Bu sonuçlar Filiz (2021)'in sınıf öğretmenleri ile ilgili yapmış olduğu çalışmanın sonuçları ile örtüşmektedir.

Öğretmenlik mesleğine yönelik mesleki tükenmişlik tutumları ile; "ilgisizlik" boyutu arasında yüksek düzeyde pozitif, öğretmenlik mesleğine yönelik "mesleki gelişime açıklık" boyutu arasında negatif ve orta seviyede bir ilişki varken; öğretmenlik mesleğine karşı ilgisizlikleri ile 'mesleki gelişime açıklık' boyutu arasında negatif ve orta seviyede ilişkileri bulunduğu sonucu ile karşılaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Ataman, A. (1996). Öğretmen yetiştiren eğitim fakültelerine öğretim elemanı yetiştirilmesi ve eğitimde toplam kalite yönetimi. *Yeni Türkiye (Eğitim Özel Sayısı)*, 2(7), 382- 389.

Battal, İ. (2007). *Sınıf Öğretmenlerinin ve Branş Öğretmenlerinin Kaynaştırma Eğitime İlişkin Yeterliliklerinin Değerlendirilmesi (Uşak ili örneği)*. Yüksek lisans tezi, Kocatepe Üniversitesi.

Bayar, M. & Üstün, A. (2017). İlkokullarda görev yapmakta olan öğretmenlerin kaynaştırma eğitime ilişkin duygu, tutum ve kaygılarının değerlendirilmesi. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(14), 73-88.

Berkan, H.G. & Atılgan, G. (2017). Sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine yönelik yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *The Journal of Educational Reflections*, 1(1), 13-25.

Candan, S., Kalka, N., Gürsoy, A., Büke Felek, B. & Safi, D. (2024). Özel eğitimde kaynaştırma uygulamalarına yönelik öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *International Social Sciences Studies Journal*, 10(6), 1011-1023. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12592739>

Cansız, N. & Cansız, M. (2018). Kaynaştırma eğitimi ile ilgili düşünce, tutum ve endişe ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kastamonu Education Journal*, 26(2), 271-280.

Chopra, R. (2008). Factors influencing elementary school teachers' attitude towards inclusive education. *British Educational Research Association*, 1-11.

Dalaman, F. & Kara, A. (2021). Ortaöğretim öğretmenlerinin öğrenmeye ve öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 1572-1601. <http://doi.org/10.33437/ksusb.938265>.

Değirmenci Kurt, A. & Tomul, E. (2020). Sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 144-154.

Demir, M. & Açar, S. (2011). Kaynaştırma eğitimi konusunda tecrübeli sınıf öğretmenlerinin görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 719-732.

Demir, E. & Usta, M. (2019). Kaynaştırma eğitimine yönelik sınıf öğretmenlerinin görüşleri: Karaman ilinde bir araştırma. *Uluslararası Karamanoğlu Mehmetbey Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 81-98.

Demirel, N. & Ünişen, A. (2018). Öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(67), 997-1013.

Duyan, M. & Avcı, N. (1997). Öğretmen adaylarının özürü öğrencilerin kaynaştırılmasına ilişkin görüşleri. *IV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildirileri*, 10-12 Eylül 1997, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No:51.

Ergin, N. (2022). *Sınıf Öğretmenlerinin Kaynaştırma Eğitimine Yönelik Mesleki Yeterlilikleri*. Tezsiz yüksek lisans projesi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Temel Eğitim Anabilim Dalı Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı. <https://gcris.pau.edu.tr/bitstream/11499/38969/1/N.%20ERG%C4%B0N%20PROJE%2014012022.pdf>, Erişim tarihi: 02.11.2024.

Erkuş, M. (2020). *Öğretmenlerin Öğretmenlik Mesleğine ve Alternatif Ölçme-Değerlendirmeye Yönelik Tutumlarının İncelenmesi*. Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Filiz, İ. (2021). *Sınıf Öğretmenlerinin Kaynaştırma Uygulamalarına Yönelik Yeterlilikleri ile Kaynaştırma Eğitimi ile İlgili Duygu Tutum ve Kaygıları Arasındaki İlişki*. Yüksek lisans tezi, Biruni Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Özel Eğitim Anabilim Dalı.

Gümüş, M.M., Ekdi, E., Acar, H., Demir, M.C., Taruk, M., Ağaçhanlı, S. & Demir, Y. (2021). Türkiye'de kaynaştırma eğitimi, uygulamaları, tarihi ve yıllara göre kaynaştırma eğitimi öğrenci sayıları. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(68), 903-914. <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2403>

İnceler, H. & Özder, H. (2020). Okul öncesi ve sınıf öğretmeni adaylarının kaynaştırma eğitimine ilişkin tutumlarının incelenmesi: Atatürk Öğretmen Akademisi-KKTC örneği. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 719- 739.

Karabulut, H.A. (2023). Öğretmen adaylarının kaynaştırma eğitimine yönelik öz yeterliliklerinin belirlenmesi. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi (AKEF) Dergisi*, 5(2), 531-542.

Kara, A., Celkan, H.Y. & Murathan, F. (2010). Sınıf öğretmenlerinin öğrenmeye ilişkin tutumları. *Bildiri kitapçığı, Bilgi Çağında Eğitim ve Malatya*, 15-16 Mayıs 2010, 158-168, Bilsam, Malatya.

Kara, A. & Özden, M. (2005). Ortaöğretim öğrencilerinin kimya dersine ilişkin tutumları. *XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*, 28-30 Eylül 2005, 450-456, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Denizli.

Kargın, T. (2004). Kaynaştırma: Tanımı, gelişimi ve ilkeleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 5(2), 1-13.

Kırcaali İftar, G. ve Batu, S. (2005). *Kaynaştırma*. Kök Yayıncılık.

Kuz, T. (2001). *Kaynaştırma Eğitimine Yönelik Tutumların İncelenmesi*. T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yay. Başbakanlık Basımevi.

Küçük, D. (2012). Müzik öğretmenlerinin müzik öğretmenliği mesleğine yönelik tutumları. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 151-161.

Malsawmi H. & Renthlei, M. (2015). Attitude of secondary school teachers towards teaching profession in mizoram, *International Journal of Multidisciplinary. Approach & Studies*, 2(3), 121-127

Özdemir, N. (2008). *Sınıfında Kaynaştırma Öğrencisi Olan ve Olmayan İlköğretim Öğretmenlerinin Tükenmişlik Düzeylerinin Karşılaştırılması*. Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Pamuk, Y. (2016). *Sınıf Öğretmenlerinin Kaynaştırma Eğitimine İlişkin Görüşleri*. Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.

Şekercioğlu, B. (2010). *İlköğretim II. Kademe Branş Öğretmenlerinin Kaynaştırma Uygulamalarında Karşılaştıkları Sorunlar ile İlgili Görüşler*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi.

Yıldırım, M. (2002). *Öğretmenlerin Mesleklerine Yönelik Tutumlarının Ölçülmesi*. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Ev Sözcüğü ile Kurulan Birleşik Sözcükler
Compound Words Formed With The Word *Ev*

Yasemin ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ycelik@mku.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-3067-4922

Öz: *Ev*, Köktürkçe *eb* sözcüğünden gelmektedir. Türkçenin tarihi gelişim süreci içerisinde bu sözcüğün Uygur Türkçesinde *ev*, Karahanlı Türkçesinde *ew*, Harezmi Türkçesinde *ew/ev*, Kıpçak Türkçesinde *ev/iv* ve Çağatay Türkçesinde *öv/év* ve Türkiye Türkçesinde *ev* biçiminde değişime uğrayarak son biçimini aldığı görülmektedir. Eski Türklerde *eb* “ev” sözcüğünün “büyük ve süslü çadır, çerge” anlamına gelen *otağ* sözcüğü ile ilişkilendirildiği hatta Orhun Yazıtları’nda *eb* sözcüğünün yazımında (ince) *b* sesinin bu çadır/ev biçiminde resmedilen bir simgeyle yazıldığı görülmektedir. Buradan da Eski Türkçe döneminden itibaren *ev* sözcüğünün genellikle etrafı ve üstü kapalı, korunaklı bir yapıyı karşıladığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye Türkçesinde *ev* sözcüğü ile oluşturulan birleşik sözcükler üzerinde durulmuş; *Güncel Türkçe Sözlük*’te *beyt/beyit, daire, dar, ev, hane, konak, konut, mekân*¹ sözcüğü ile kurulan birleşik yapılar ve bunların “mekân” ve “mekân” anlamı dışındaki kullanımları gösterilmiş ve böylelikle *ev* sözcüğü üzerine çalışma yapacak araştırmacılara bir katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ev*, birleşik sözcükler, mekân, anlam bilgisi.

Abstract: *Ev* comes from the Kopturkish word *eb*. In the historical development process of Turkish, it is seen that this word took its final form in Uyghur Turkish as *ev*, in Karakhanid Turkish as *ew*, in Khwarezm Turkish as *ew/ev*, in Kipchak and Chagatai Turkish as *ev* and in Turkey Turkish as *ev*. In the Old Turks, the word *eb* “house” is associated with the word *otağ*, which means “large and ornate tent, çerge”, and in the Orkhon Inscriptions, it is seen that the (thin) *b* sound in the spelling of the word *eb* is expressed with a symbol depicted in the form of this tent / house. From this point, it is understood that from the Old Turkish period onwards, the word “house” generally means a sheltered structure that is covered and covered. This study focuses on the compound words formed with the word house in Turkey Turkish. Accordingly, the Turkish Dictionary shows the compound structures formed with the words *beyt/beyit, daire, dar, ev, hane, konak, konut, mekân* and their uses other than the meaning of “place” and “place”. With this study, it is aimed to contribute to the researchers who will study the word “house”.

Keywords: *Ev*, compound words, place, semantics.

¹ *Ev* sözcüğü ile ilgili olarak “inecek yer, konak yeri, *ev, hane*” anlamındaki Arapça *menzile* sözcüğü de vardır. Ancak bu sözcük, çalışmanın ana malzemesi olan *Güncel Türkçe Sözlük*’te *ev* ve/veya mekân anlamıyla değil de “aşama, kerte, yükseklik derecesi” anlamıyla gösterilmiştir. Dolayısıyla bu sözcük çalışmaya dahil edilmemiştir.

GİRİŞ

Güncel Türkçe Sözlük'te (2024) “bir kimsenin veya ailenin içinde yaşadığı yer; bark, ev bark, beyit, dar, hane, mekân”, “aile” ve “soy” anlamlarıyla verilen *ev* sözcüğü, Köktürkçe *eb* sözcüğünden gelmektedir (Clauson, 1972: 3-4). Bu sözcük Uygur Türkçesinde *ev* (Eraslan, 2012: 569), Karahanlı Türkçesinde *ew* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 650), Harezmi Türkçesinde *ew/ev*, (Ata, 1998: 139), Kıpçak Türkçesinde *ev/iv* (Grönbech, 1992: 71), Çağatay Türkçesinde *öv/év* (Eckmann, 2009: 297) ve Türkiye Türkçesinde *ev* biçimindedir (Güncel Türkçe Sözlük, 2024).

Eski Türkçede *eb* sözcüğü “büyük ve süslü çadır, çerçe” anlamına gelen *otağ* sözcüğü ile ilişkilendirilmiştir. Şöyle ki, Eski Türkçede *eb* sözcüğünün yazımına bakıldığında bu sözcükte yer alan *b* sesinin çadır ve/veya çadıra benzer biçiminde resmedilen *ince b* ile gösterildiği bilinmektedir (Ergin, 2004: XXVIII-XXIX). Dolayısıyla Köktürk yazı sisteminin resimden yazıya aktarılan bir alfabe olduğu da göz önünde bulundurularak *ev* sözcüğünün de çadır/otağ benzeri bir resimden ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Orhun Yazıtları'nda çadır/otağ gibi benzeri biçimlerde resmedilen bu sözcüğe bakılarak *eb* “ev” sözcüğünün genellikle etrafı ve üstü kapalı bir mekânı karşıladığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda *ev* sözcüğü üzerine yapılan bazı değerlendirmeler bulunmaktadır. Bunlar şöyledir:

Eren, *ev* sözcüğünü “yalnız bir ailenin içinde oturabileceği biçimde yapılmış yapı” ve “bir kimsenin veya ailenin içinde yaşadığı yer, konut” anlamlarıyla vermiş, sözcüğün kökeninin ise belli olmadığını Sümerce *ab* biçimiyle birleştirilebileceğini ancak bu değerlendirmenin pek çok araştırmacı (Németh, Doerfer vb.) tarafından kabul görmediğini ifade etmiştir (Eren, 1999: 141).

Eren, bu sözcüğün Eski Türkçeden beri kullanıldığını, Orta Türkçede *ev* olarak geçtiğini, Kâşgarlı Mahmud'a göre Oğuzların *ew* biçimini kullandığını ve Eski Kıpçakçada ise *ev* olarak geçtiğini belirtmiştir. Ayrıca Eren, Munkácsi'nin *ev* sözcüğünün Sümerce *ab* biçimiyle birleştirilebileceği görüşü ve Hommel'in Sümerce *ab* ~ Türkçe *ev* (*eb*) arasındaki bağlantısı üzerinde durmuş; Németh'e göre bu iki sözün birleştirilmesinin olanaksız ancak inandırıcı olmadığını, Doerfer'e göre Munkácsi'nin *ev*'in Sümerceden geldiği yolundaki savının yanlış olduğunu ve yine Doerfer'in *ev* sözcüğünün Halaçça *pāb*'den geldiği yönündeki görüşünü, Orta Korece *ip* “haus”, Japonca *iba* “haus” biçimlerinin olduğunu, Polivanov'a göre bu sözcüğün Çince *ip* ‘köy’) alındığını ifade etmiştir (Eren, 1999: 141).

Gülensoy, *ev* sözcüğüne “yalnız bir ailenin oturabileceği biçimde yapılmış yapı; konut” anlam verdikten sonra bu sözcüğün Karahanlı Türkçesinde *ew*, Uygur Türkçesinde *äβ* ~ *β*, Orta Türkçe döneminde *Divanü Lügati't-Türk*'te *ew*, *ef*, *ev*, *öw*, *üv*, *üw* biçiminde olduğunu, Oğuzca *ew* sözcüğünün ise **eb* sözcüğünden türemiş olacağı ihtimali üzerinde durur (Gülensoy, 2011: 347).

Tietze, *ev* sözcüğünü “oturulan yer, mesken; çadır, hane” anlamıyla göstermiş ancak etimolojisi üzerine bilgi vermemiştir (Tietze, 2016: 661), Räsänen (1969) ve Clauson (1972) de *ev* sözcüğünün etimolojisi üzerine değerlendirme yapmamıştır.

Ev sözcüğünün Türk dil ve lehçelerindeki kullanımlarına bakıldığında *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*'nde şu bilgiler görülmektedir:

Ev sözcüğü, Azerbaycan Türkçesinde *ev*; Başkurt, Kırım Tatar Türkçesinde *öy*, *yort*; Kuman, Karaim, Kazak, Kırgız, Özbek, Nogay, Karaçay-Balkar, Karakalpak Türkçesinde *üy*; Türkmen, Kazan Tatar, Başkurt, Tarançi, Uygur Türkçesinde *öy*; Halaç Türkçesinde *häv*; Şor Türkçesinde *em*; Altay, Kuğuca, Baraba ve Şor Türkçesinde *ü*; Küerik Türkçesinde *ep*, Hakas Türkçesinde *ib*; Tuva Türkçesinde *üg* “yurt”; Sagay Türkçesinde *öp*, Madırca *öm*; Kumandı Türkçesinde *üye* “oda ve *ug* “ev” biçimindedir (1991: 228-229).

Yukarıdaki açıklamalara bakılarak *ev* sözcüğünün, Türkçenin lehçeleri de dâhil olmak üzere, Eski Türkçeden günümüze, bazı ses değişimlerine uğradığı görülmektedir.

Ev sözcüğü Arapça *bab*, *beyt*, *dar*, *mesken* ve Farsça *hane* sözcüğüne karşılık gelmektedir. Ancak hangi dilde olursa olsun *ev* sözcüğünün insanların barındığı, üstü sağı solu kapalı, üstünde damı olan, korunaklı yeri, “mekân”, ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Çalışmada ise, *Güncel Türkçe Sözlük*'te (2024) *beyt/beyit, daire, dar, ev, hane, konak, konut* ve *mekân*² ile kurulan tüm birleşik yapılar tespit edilmiş, her bir sözlük birim alfabetik olarak sıralandıktan sonra bunların sözlüklerdeki anlamlarına yer verilmiş ve bu sözcüklerle kurulan bitişik ve/veya ayrı yazılan birleşik sözcüklerin de anlamları üzerinde durularak özellikle hangilerinin “mekân” anlamıyla hangilerinin “mekân” anlamı dışında kullanıldıkları gösterilmiştir. Çalışmada ayrıca “mekân” anlamı ya da “mekân” anlamı dışında gösterilen bu birleşik sözcüklerin hangi sözcük grubunu oluşturduğuna da yer verilmiştir.

Birleşik sözcük, *Güncel Türkçe Sözlük*'te (2024) “birden fazla kelimedenden oluşarak yeni bir kavramı veya nesneyi karşılayan söz grubu” olarak verilmektedir.

Yazım Kılavuzu'nda (2024) belirtisiz isim tamlamaları, sıfat tamlamaları, isnat grupları, birleşik fiiller, ikilemeler, kısaltma grupları ve kalıplaşmış çekimli fiillerden oluşan ifadelerin yeni bir kavramı karşıladıklarında birleşik sözcük oldukları ve birleşik sözcüklerin belirli kurallar çerçevesinde bitişik veya ayrı olarak yazıldığı belirtilmiştir (*Yazım Kılavuzu*, 2024).

Çalışmada içerisinde *beyt/beyit, daire, dar, ev, hane, konak, konut* ve *mekân* sözcüğü geçen birleşik yapılara bakıldığında bunların bir kısmının bitişik bir kısmının ise ayrı yazıldığı görülmektedir.

Buna göre *beyt/beyit* sözcüğü ile kurulan birleşik sözcüklerden Arapça tamlama biçiminde oluşturulan *beytülmal* sözcüğünün bitişik; *şah beyit, taç beyit, imza beyti, karalama beyti* ve *mühür beyti*'nin ise ayrı yazıldığı görülmektedir (*Yazım Kılavuzu*, 2024). *Beyt/beyit* sözcüğü ile yapılan, bitişik ve birleşik yazılan bu birleşik sözcüklere bakıldığında bunların “ev, mekân” anlamı dışında kullanıldıkları görülmektedir.

Daire sözcüğü ile kurulan birleşik sözcükler bulunmaktadır ve bu birleşik sözcüklerin ayrı yazıldığı görülmektedir: *Daire başkanı, dubleks daire enlem dairesi, kalorifer dairesi, uçan daire* vb. (*Güncel Türkçe Sözlük*, 2024). *Daire* sözcüğü ile kurulan ve ayrı yazılan bu birleşik sözcüklere bakıldığında bunların bir kısmının “ev, mekân” anlamıyla (dubleks daire, kalorifer dairesi,) bir kısmının ise “ev, mekân” dışında (daire başkanı, enlem dairesi, uçan daire) kullanıldığı görülmektedir.

Arapça ve Farsça kurallara göre oluşturulan sözler bitişik yazılır (*Yazım Kılavuzu*, 2024). Dolayısıyla *dar* sözcüğü ile Arapça ve Farsça kurallara göre oluşturulan ve “ev, mekân” anlamı bildiren *darüdünya, darülaceze, darülfünun* vb. sözcükler bitişik yazılmıştır (*Güncel Türkçe Sözlük*, 2024).

Ev sözcüğüyle kurulan birleşik sözcükler bitişik yazılır (*Yazım Kılavuzu*, 2024): *Aşevi, basımevi, doğumevi, kahvevi, yayınevi* vb. Ancak bu kuralın dışında *ev* sözcüğü ile kurulmasına rağmen ayrı yazılan bazı birleşik sözcükler de bulunmaktadır: *Dubleks ev, ev bark, ev ekmeği, ev ekonomisi, ev hanımı, yüzer* vb. (*Güncel Türkçe Sözlük*, 2024). Görüldüğü üzere *ev* sözcüğü ile kurulan birleşik sözcükler, çoğunlukla “mekân” bildirmekle beraber, bitişik yazıldığında daha çok “mekân” ayrı yazıldığında “mekân” dışı anlamlarda kullanılmıştır.

Hane ile oluşturulan birleşik sözcükler bitişik yazılır (*Yazım Kılavuzu*, 2024): *Çayhane, dershane, kahvehane, yazıhane* vb. *Hane* sözcüğü ile kurulan ve bitişik yazılan birleşik yapılar her zaman “mekân” bildirmektedir. Bunun yanında “ev, mekân” anlamında kullanılan diğer sözcüklerin aksine *hane* sözcüğü ile kurulan ve ayrı yazılan birleşik sözcük bulunmamaktadır.

Konak sözcüğü ile oluşturulan iki birleşik sözcük bulunmaktadır: *Konak yavrusu* ve *hükümet konağı*. Bu sözcüklere bakılarak bunların “mekân” anlamıyla kullanıldığı ve ayrı yazıldığı görülmektedir (*Güncel Türkçe Sözlük*, 2024).

Konut sözcüğü ile kurulan birleşik sözcüklere bakıldığında bunların ayrı yazıldığı ve “mekân” anlamıyla kullanıldığı görülmektedir: *Konut belgesi, konut fonu, prefabrik konut, sosyal konut, toplu konut* vb. (*Güncel Türkçe Sözlük*, 2024).

Mekân sözcüğü de “mekân” anlamı ve “mekân” anlamı dışında kullanılan birleşik sözcükler oluşturmaktadır. Buna göre *mekân* sözcüğü ile kurulan ve “ev, mekân” anlamıyla kullanılan (*başmekân,*

² Çalışmada, *ev* sözcüğünün Arapça ve Farsçadaki karşılıkları *Güncel Türkçe Sözlük*'teki yazım kurallarına göre verilmiştir.

cennetmekân, tebdilimekân vb.) sözcüklerin bitişik, *mekân* sözcüğü ile kurulan ve “ev, “mekân” anlamıyla dışında kullanılan (*mekân akustiği, mekân grupları, mekân zarfı*) sözcüklerin ise ayrı yazıldığı görülmektedir (Güncel Türkçe Sözlük, 2024).

Görüldüğü üzere *ev* sözcüğü ve bu anlamda kullanılan sözcükler, birleşik sözcük oluştururken bunların “mekân” ya da “mekân” anlamı dışında kullanılmaları, bitişik ya da ayrı yazılmalarında ölçüt olmamıştır. Yani bu birleşik sözcükler, “ev, mekân” anlamında kullanılsın ya da kullanılsın bitişik ya da ayrı yazılabilmiştir.

İçerisinde *beyt/beyit, daire, dar, ev, hane, konak, konut* ve *mekân* sözcüğü geçen birleşik yapılar şöyledir³:

1. İçerisinde *Beyt* Sözcüğü Geçen Birleşik Yapılar

Arapça bir sözcük olan *beyt* sözcüğü *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'te (Develioğlu, 2003: 96) “mesken, hâne, ev, oda, oba” ve *Kamus-ı Türkî*'de (Yavuzarslan, 2010: 127) “ev, hane, dâr, menzil, konak, mesken” anlamlarıyla verilmiştir.

Güncel Türkçe Sözlük'te (2024) “ev” anlamıyla verilen bu sözcük ile kurulan altı birleşik sözcük bulunmaktadır. Bunlar *beytülmal, şah beyit, taç beyit, imza beyti, karalama beyti* ve *mühür beyti*'dir. Bu sözcüklere ve anlamlarına bakıldığında içerisinde *ev* anlamındaki *beyt/beyit* sözcüğü bulunmasına rağmen bunların “mekân” anlamı ile kullanılmadıkları görülmektedir. Şöyle ki *beytülmal* “devletin hazinesi”, *şah beyit* “Divan edebiyatında bir şiirin en güzel beyti”, *taç beyit* “kasidede şairin adının veya mahlasının geçtiği beyit”, *imza beyti* ile *karalama beyti* “mühür beyti” ve *mühür beyti* “halk şiirinde şairin adının veya takma adının geçtiği son dördüklük; karalama beyti, imza beyti” anlamlarıyla gösterilmektedir. *Beyt* sözcüğü ile kurulan bazı sözcük grupları bulunmaktadır. Bu sözcüklerin belirtisiz isim tamlaması, sıfat tamlaması ve Arapça kurallara göre oluşturulmuş bir tamlama biçiminde kuruldukları görülmektedir. Buna göre *imza beyti, mühür beyti* Arapça iki sözcük ve *karalama beyti* Türkçe ve Arapça bir sözcük ile kurulan belirtisiz isim tamlaması; *şah beyit, taç beyit* Arapça iki sözcüğün birleşmesi ile oluşturan sıfat tamlaması, *beytülmal* ise Arapça tamlama biçiminde oluşturulmuş isim tamlamasıdır.

2. İçerisinde *Daire* Sözcüğü Geçen Birleşik Yapılar

Arapça bir sözcük olan *daire* sözcüğü *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'te (Develioğlu, 2003: 162) “memurun çalıştığı yer; ev ve apartman bölüntüsü” ve *Kamus-ı Türkî*'de (Yavuzarslan, 2010: 226) “büyük bir konak ve sair binanın münkasım olduğu aksamın beheri ki birkaç oda vesairenden mürekkeptir” anlamlarıyla verilmiştir.

Güncel Türkçe Sözlük'te (2024) “konut olarak kullanılan bir yapının bölümlerinden her biri” anlamıyla verilen bu sözcük ile kurulan yirmi iki birleşik sözcük bulunmaktadır. Bunlar *arz dairesi, askerlik dairesi, çeyrek daire, daire başkanı, daire dilimi, daire kesmesi, daire parçası, dubleks daire, enlem dairesi, fasit daire, hareket dairesi, harp dairesi, istihbarat dairesi, kalorifer dairesi, kaza dairesi, kazan dairesi, lojistik dairesi, saat dairesi, uçan daire, ufuk dairesi, vergi dairesi* ve *yarım daire*'dir.

Bu sözcüklere ve anlamlarına bakıldığında içerisinde “ev” anlamındaki *daire* sözcüğü bulunmasına rağmen bunlardan *askerlik dairesi* “yurttaşları askere alma işiyle görevli olan askerlik subelerinin bağlı buldukları bölge dairesi; nizamiye”, *dubleks daire* “apartmanlarda içeriden birbirine merdivenle bağlanan iki katlı daire”, *hareket dairesi* “demir yollarında hareket işlerini düzenleyen, izleyen daire”, *harp dairesi* “Millî Savunma Bakanlığında savaş gereçleri ile uğraşan daire”, *istihbarat dairesi* “haber alma işlerinin yürütüldüğü iş yeri”, *kalorifer dairesi* “kalorifer kazanının bulunduğu bölüm”, *kazan dairesi* “gemi veya binalarda ısıtma sisteminin yer aldığı bölüm”, *lojistik dairesi* “askerlikte geri hizmetlerin görüldüğü bölüm”, *vergi dairesi* “vergi mükelleflerini tespit eden, beyannameleri denetleyen ve vergiyi toplayan resmî daire” “mekân” anlamı ile; *arz dairesi* “enlem dairesi”, *çeyrek daire* “köşe yayı”, *daire başkanı* “devlet işlerini yöneten kurum ve kuruluşlarda, her bir idari birimin başkanı”, *daire dilimi* “daire kesmesi”, *daire kesmesi* “bir dairenin iki yarı çapı ile

³ Bu bölümde kavram alanı olarak *ev* ve sözcük ailesi olarak, bu anlamda kullanılan, *beyt/beyit, daire, dar, ev, hane, konak, konut, mekân* üzerinde durulmuş; bu kavram alanı ve sözcük ailesi dairesine giren birleşik sözcükler ele alınmıştır.

aralarındaki yayın çevrelediği alan; daire dilimi”, *daire parçası* “bir dairenin kirişi ile o kirişin yayı arasında kalan parça”, *enlem dairesi* “aynı enlemdeki noktaların oluşturduğu Ekvator'a paralel daire; arz dairesi”, *fasit daire* “kısır döngü”, *kaza dairesi* “yargı çevresi”, *saat dairesi* “bir yıldızdan ve göğün kutuplarından geçen büyük daire”, *uçan daire* “bilimsel bir açıklaması olmadığı ve genellikle dünya dışı yaşam taşıdığı iddia edilen, uçan nesne; ufo”, *ufuk dairesi* “bir gözlem yerine ait çekül doğrultusuna dik olan düzlemlerden gözlem yerinden geçen düzlemlerle gök kürenin ara kesiti olan büyük daire” ve *yarım daire* “bir dairenin bir yarım çember ve bir çapla sınırlanan yarısı” “mekân” anlamı dışında kullanıldıkları görülmektedir (Güncel Türkçe Sözlük, 2024).

Daire sözcüğü ile kurulan bazı sözcük grupları bulunmaktadır. Bu sözcüklerden *arz dairesi*, *askerlik dairesi*, *daire başkanı*, *daire dilimi*, *daire kesmesi*, *daire parçası*, *enlem dairesi*, *hareket dairesi*, *harp dairesi*, *istihbarat dairesi*, *kalorifer dairesi*, *kaza dairesi*, *kazan dairesi*, *lojistik dairesi*, *saat dairesi*, *ufuk dairesi*, *vergi dairesi* belirtisiz isim tamlaması; *çeyrek daire*, *dubleks daire*, *fasit daire*, *uçan daire* ve *yarım daire* ise sıfat tamlaması biçiminde kurulmuştur.

3. İçerisinde *Dar* Sözcüğü Geçen Birleşik Yapılar

Arapça *dâr* sözcüğü, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'te (Devellioğlu, 2003: 165) “ev, yer, yurt” ve *Kamus-ı Türkî'de* (Yavuzarslan, 2010: 232) “beytin büyüğü, birkaç daireyi havi mesken, konak; mahal, mekân, makam” anlamlarıyla gösterilmiştir.

Güncel Türkçe Sözlük'te (2024) ise “yurt, ev” anlamlarıyla verilen *dar* sözcüğü ile kurulan ve mekân bildiren birleşik yapılar: *darıdünya*, *darülaceze*, *darülbedayi*, *darüleytam*, *darülfünun*, *darüşşifa*'dır. Yani *Güncel Türkçe Sözlük*'te *dar* sözcüğü ile kurulan altı sözcük grubu bulunmaktadır. Bunlardan *darıdünya* “dünya”, *darülaceze* “bakım yurdu”, *darülbedayi* “güzel sanatlar kuruluşu”, *darüleytam* “yetimlerin barındığı yer”, *darülfünun* “fenler evi, üniversite”, *darüşşifa* “hastane” anlamıyla verilmiştir. Dolayısıyla *dar* ile kurulan birleşik sözcüklerin “mekân” anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Dar sözcüğü ile kurulan sözcük grupları vardır. Bu sözcüklerin Arapça ve Farsça isim tamlaması biçiminde oluşturulduğu görülmektedir. Buna göre *darülaceze*, *darülbedayi*, *darüleytam*, *darülfünun*, *darüşşifa* sözcükleri Arapça iki sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşan Arapça tamlama, *darıdünya* sözcüğü ise Arapça iki sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşan Farsça tamlamadır.

4. İçerisinde *Ev* Sözcüğü Geçen Birleşik Yapılar

Güncel Türkçe Sözlük'te (2024) “bir kimsenin veya ailenin içinde yaşadığı yer; bark, ev bark, beyit, dar, hane, mekân”, “aile” ve “soy” anlamlarıyla verilen *ev* sözcüğü ile kurulan birleşik sözcükler bulunmaktadır.

İçerisinde *ev* sözcüğü geçen 102 birleşik sözcük bulunmaktadır (Güncel Türkçe Sözlük, 2024). Bunlar *Allah'ın evi*, *arıtımevi*, *aşevi*, *ayevi*, *babaevi*, *bağ evi*, *bakımevi*, *basımevi*, *bıçkıevi*, *buğuevi*, *cam evi*, *canevi*, *cemevi*, *cenazeevi*, *cezaevi*, *ciltevi*, *çayevi*, *çiçekevi*, *dağ evi*, *dağıtımevi*, *damıtımevi*, *dernekevi*, *dikimevi*, *doğumevi*, *doyumevi*, *dökümevi*, *dubleks ev*, *düğünevi*, *dümenevi*, *dünyaevi*, *düşküllerevi*, *erkekevi*, *ev adamı*, *ev altı*, *ev bark*, *ev çizgileri*, *ev ekmeği*, *ev ekonomisi*, *ev eşyası*, *ev gezmesi*, *ev halkı*, *ev hanımı*, *ev işi*, *ev kadını*, *ev sahibi*, *ev sineği*, *ev yemeği*, *evi sırtında*, *ezimevi*, *genelev*, *giyimevi*, *gökevi*, *gökyüzü evleri*, *gözevi*, *gözlemevi*, *hâkimevi*, *halkevi*, *hekimevi*, *huzurevi*, *hücre evi*, *islahevi*, *imamevi*, *kadınevi*, *kahveevi*, *kayakevi*, *kesimevi*, *kızıevi*, *kimsesizlerevi*, *kitabevi*, *konteyner ev*, *konukevi*, *kuş evi*, *merdivenevi*, *modaevi*, *müzikeyi*, *oğlanevi*, *orduevi*, *orman evi*, *öğretmenevi*, *ölüevi*, *polisevi*, *prefabrik ev*, *radyoevi*, *randevuevi*, *sağlıkıevi*, *sanatevi*, *sayırlarevi*, *sazevi*, *sergievi*, *sığınmaevi*, *taşınır ev*, *taziyeevi*, *tecimevi*, *tripleks ev*, *tutukevi*, *üretimevi*, *yapımevi*, *yargıevi*, *yarı açık cezaevi*, *yasevi*, *yayınevi* ve *yüzer ev*'dir.

Yukarıda *ev* sözcüğü ile kurulan birleşik yapılardan *Allah'ın evi* “cami”, *arıtımevi* “şeker, petrol vb. maddelerin arıtıldığı yer; tasfiyehane, rafineri”, *aşevi* “yoksullara parasız yemek yedirilen veya dağıtılan yer; aşhane”, *babaevi* “baba ocağı”, *bağ evi* “bağ içerisine yapılarak yaz aylarında kalınan ev”, *bakımevi* “bakıma gereksinimi olan kimselerin bakıldıkları, barındıkları kuruluş”, *basımevi* “basım işi yapılan yer; basmahane, matbaa”, *bıçkıevi* “tomruklardan kalas, kalaslardan daha ince tahtalar kesen, boylarını ve kenarlarını düzgün ve eşit olarak düzelten iş yeri; bıçkıhane”, *buğuevi* “hastalık dolayısıyla mikroplu

sayılan eşyanın sıcak buğu ile temizlendiği yer; tephirhane”, *cam evi* “camcı”, *cemevi* “Bektaşî ve Alevilerin toplu olarak dinî tören yaptıkları yer”, *cenazeevi* “ölüevi”, *cezaevi* “hükümlülerin cezalarını çekmeleri için tutuldukları yapı; delik, demir parmaklık, dipdam, içeri, hapishane, kafes, mahpus, mahpushane, mapus, mehterhane, dam, kodes, mahbes, tekke”, *ciltevi* “cilt işleri yapan dükkân; ciltçi, mücellithane”, *çayevi* “çay, kahve vb. içeceklerin hazırlandığı, satıldığı ve içildiği küçük iş yeri; çaycı, çayhane”, *çiçekevi* “çiçek yetiştirilen ve satılan yer”, *dağ evi* “şehirlerin kirli havasından uzaklaşmak, tabiat varlıklarından ve güzelliklerinden yararlanmak için dağlık bölgelerde yapılmış ev”, *dağıtım evi* “dağıtım işiyle uğraşan kuruluş merkezi”, *damıtım evi* “damıtma işlemlerinin yapıldığı yer”, *dernekevi* “bir dernek veya kuruluşun üyelerinin buluşmaları için ayrılmış yer; lokal”, *dikimevi* “giysi ve çamaşır dikilen iş yeri; dikimhane, *doğumevi* “doğum yapılan sağlık kuruluşu; doğumhane”, *doyumevi* “gösterişsiz, küçük lokanta”, *dökümevi* “fabrikalarda döküm yapılan yer; dökümhane”, *dubleks ev* “içeriden birbirine merdivenle bağlanan iki katlı ev”, *düşkünler evi* “bakım yurdu”, *erkekevi* “oğlanevi”, *ev altı* “eski evlerde ambar, ahır olarak kullanılan zemin katı”, *ev bark* “ev”, *ezimevi* “tohumların ezilip yağının çıkarıldığı yer”, *genelev* “hayat kadınlarının toplu olarak bulunduğu özel yönetimi bulunan işletme; aşağı mahalle, kırmızıfener, koltuk, kerhane, umumhane, babilhane”, *giyimevi* “her türlü giysi satan dükkân veya mağaza; konfeksiyon mağazası”, *gökevi* “gök olaylarını, yıldızların, güneş, ay ve gezegenlerin konumlarını, hareketlerini küresel bir kubbenin iç yüzeyinde, çeşitli araçlarla gösteren yapı; yıldızlık, planetaryum”, *gözlemevi* “gök gözlemleri yapan, gök cisimlerini ve olaylarını inceleyen yer; rasathane, observatuvar”, *hâkimevi* “hâkimlik hizmetinde bulunanların dinlenmek ve barınmak amacıyla kullandığı bina”, *halkevi* “halkı eğitip millî birliğe ve ülkeye yöneltmek amacıyla açılan kuruluş; bu kuruluşun görev yaptığı yapı”, *hekimevi* “sağlık personelinin dinlenmek ve barınmak amacıyla kullandığı bina”, *huzurevi* “yaşlanmış kimselerin bakımlarının yapıldığı ve barındığı kurum; yaşlılar yurdu”, *hücre evi* “yasa dışı örgüt üyelerinin toplandığı ev”, *islahevi* “suç işleyen çocukları islah etmek, eğitmek ve topluma kazandırmak amacıyla açılmış kurum; islahhane”, *imamevi* “kadınlara özgü cezaevi”, *kadınevi* “yoksul, mağdur veya başka bir özelliği dolayısıyla muhtaç durumda kalan kadınların geçici olarak barındıkları yer”, *kahveevi* “çeşitli kahvelerin hazırlandığı ve içildiği iş yeri”, *kayakevi* “kayak yapılan yerlerde kurulmuş tesis”, *kesimevi* “kasaplık hayvanların kesilip yüzüldüğü yer; kasaphane, kesimhane, kanara, mezbaha, salhane”, *kimsesizler evi* “sokakta yaşamak zorunda kalıp barınma imkânı olmayan kişilerin temel ihtiyaçlarını karşılayan devlet kurumu”, *kitabevi* “kitap satılan yer”, *konteyner ev* “taşınır ev”, *konukevi* “resmî veya özel kuruluşların kendi görevlilerinin yararlanması için yaptırdığı konut; misafirhane”, *kuş evi* “kuşların barınmalarını ve korunmalarını sağlamak için saray, köşk, cami, medrese vb. konutların duvarlarına veya bahçelerindeki büyük ağaçların dallarına özel olarak yapılan yuva”, *merdivenevi* “binalarda merdivenden yapılan duvarlarla çevrili kısım”, *modaevi* “moda giysilerin yapıldığı ve satıldığı yer”, *müzikeyi* “çeşitli müzik türlerine ait kursların verildiği, müzik aletlerinin satıldığı yer”, *orduevi* “kara, deniz ve hava subay ve astsubaylarının buluştukları, sosyal gereksinimlerini karşılayabilecek biçimde yapılmış lokal veya yapı”, *orman evi* “orman muhafaza memurunun evi; şehirlerin kirli havasından uzaklaşmak, tabiat varlıklarından ve güzelliklerinden yararlanmak için orman bölgelerinde yapılmış ev”, *öğretmenevi* “öğretmenlerin barınma, yemek, eğlence vb. gereksinimlerini karşılamak üzere yapılmış bina”, *ölüevi* “cenaze sahibinin evi; bir ferdi veya yakını ölmüş olan aile; cenazeevi, yasevi”, *polisevi* “emniyet mensuplarının dinlenmek ve barınmak amacıyla kullandığı bina”, *prefabrik ev* “prefabrik konut”, *radyo evi* “radyo yayınlarının gerçekleştirildiği yapı”, *randevuevi* “gizli fuhuş amacıyla işletilen yer”, *sağlıkevi* “sağlık ocağı”, *sanatevi* “sanat eserlerinin üretildiği veya sergilendiği yer”, *sayrılar evi* “hastane”, *sazevi* “her türlü müzik aleti yapılan veya satılan yer; sazlı sözlü eğlence yeri”, *sergievi* “sanat eserlerinin sergilenmesi için hazırlanmış yer; sergi salonu”, *sığınma evi* “korunmaya muhtaç kişilerin barındırıldıkları yer”, *taşınır ev* “geçici bir süre kullanılmak üzere değişik yerlere kurulan küçük konut; konteyner ev”, *taziyeevi* “cenaze sahibinin evi; cenaze sahiplerine başsağlığı dilenmesi için yapılan özel yer”, *tecimevi* “ticarethane”, *tripleks ev* “içeriden birbirine merdivenle bağlanan üç katlı ev”, *tutukevi* “tutukluların kapatıldığı yer; tomruk, tevkifhane”, *üretimevi* “fabrika”, *yapımevi* “imalathane”, *yargıevi* “mahkeme”, *yarı açık cezaevi* “cezalarının bir kısmını tamamlamış, iyi hâlleri görülen tutukluların geri kalan sürelerini çiftçilik, el sanatları vb. işlerle geçirebilecekleri, dıştan korunmasız olmasına karşın, kaçmaya karşı engelleri olan cezaevi”, *yasevi* “ölüevi”, *yayımevi* “dergi, kitap vb. ni yayımlayan veya satan kuruluş” ve *yüzer ev* “nehir veya deniz üzerinde kurulan, hareketli konut” anlamıyla verilmiştir. Dolayısıyla bu sözcüklerin belirli bir “mekân” anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. Ancak “hale” anlamıyla verilen *ayevi*, “kalbin altındaki bölge” anlamıyla verilen *canevi*, “dügün yapan aile”

anlamındaki *düğünevi*, “dümen boğazının geçmesi için kış bodoslamasının üst ucuna ve teknenin kümbet olan bölümüne açılmış oval delik” anlamındaki *dümenevi*, “evlilik” anlamındaki *dünyaevi*, “evine bağlı erkek” anlamındaki *ev adamı*, “yıldız haritasını otuzar derecelik on iki eşit bölüme ayıran çizgilerin her biri” anlamındaki *ev çizgileri*, “evde kullanılan fırınlarda veya tandırlarda mayalı hamurdan yapılan ekmek” anlamındaki *ev ekmeği*, “evin bakımı, geçimi ve yaşayışı ile ilgili bilim dalı” anlamındaki *ev ekonomisi*, “evde kullanılan değişik nitelikli eşyaların bütünü” anlamındaki *ev eşyası*, “akraba veya komşularla oturup sohbet etmek amacıyla yapılan ziyaret” anlamındaki *ev gezmesi*, “bir evde yaşayanların hepsi; evladüyal” anlamındaki *ev halkı*, “ev kadını” anlamındaki *ev hanımı*, “ev içinde gündelik olarak yapılan her türlü iş” anlamındaki *ev işi*, “dışarıda herhangi bir işte çalışmayıp kendi ev işlerini gören kadın; ev hanımı” anlamındaki *ev kadını*, “evi veya konutu yasalara göre tasarrufu altında bulunduran, evin sahibi olan kimse” anlamındaki *ev sahibi*, “çift kanatlılardan, kül renkli, insan ve hayvanlardan ter emen, dizanteri, tifo, kolera vb. mikropları taşıyan bir tür eklem bacaklı” anlamındaki *ev sineği*, “evde yapılan yemek” anlamındaki *ev yemeği*, “yeri yurdu olmadan herhangi bir yerde yaşayan” anlamındaki *evi sırtında*, “yıldız haritasının üzerinde saatin tersi yönünde sıralanan ve ayrı ayrı faaliyetleri ifade eden on iki eşit bölümden her biri” anlamındaki *gökyüzü evleri*, “göz yuvası” anlamındaki *gözevi*, “kız tarafı” anlamındaki *kızevi* ve “evlenme sürecinde erkek tarafı; erkekevi” anlamındaki *oğlanevi* sözcüklerinin “mekân” anlamının dışında kullanıldıkları görülmektedir. Dolayısıyla *ev* sözcüğü ile kurulan birleşik sözcüklerden 79’unun mekân anlamıyla 23’ünün ise mekân anlamı dışında kullanıldığı söylenebilir.

İçerisinde *ev* sözcüğü geçen birleşik sözcükler, bazı sözcük grupları oluşturmaktadır. Bunlardan *aritimevi*, *ayevi*, *babaevi*, *bağ evi*, *bakımevi*, *basımevi*, *bıçkıevi*, *buğuevi*, *çayevi*, *çiçekevi*, *dağ evi*, *dağıtım evi*, *damıtım evi*, *dernekevi*, *dikimevi*, *doğumevi*, *doyumevi*, *dökümevi*, *düğünevi*, *düşkünlerevi*, *erkekevi*, *ev altı*, *ev bark*, *ev çizgileri*, *ev ekmeği*, *ev hanımı*, *ev gezmesi*, *ev işi*, *ev kadını*, *ev sineği*, *evi sırtında*, *ev yemeği*, *ezimevi*, *genelev*, *giyimevi*, *gökevi*, *gökyüzü evleri*, *gözevi*, *gözlemevi*, *kadinevi*, *kayakevi*, *kızevi*, *kimsesizlerevi*, *kesimevi*, *konukevi*, *kuş evi*, *oğlanevi*, *orduevi*, *orman evi*, *öğretmenevi*, *ölüevi*, *sağlıkevi*, *sayırlarevi*, *sergievi*, *sığınmaevi*, *taşınır ev*, *tutukevi*, *üretimevi*, *yapımevi*, *yargıevi*, *yasevi*, *yayınevi* ve *yüzer ev* Türkçe iki sözcüğün birleşimiyle; *Allah’ın evi*, *cemevi*, *cenazeevi*, *cezaevi*, *ciltevi*, *dünyaevi*, *hâkimevi*, *halkevi*, *hekimevi*, *huzurevi*, *hücre evi*, *ıslahevi*, *imamevi*, *kahveevi*, *kitabevi*, *sanatevi*, *taziyeevi*, *tecimevi*, *(yarı açık) cezaevi* bir Arapça sözcük ile Türkçe sözcüğün birleşimiyle; *ev adamı*, *ev eşyası*, *ev halkı*, *ev sahibi*, bir Türkçe sözcük ile Arapça sözcüğün birleşimiyle; *aşevi*, *cam evi*, *canevi*, *merdivenevi*, *sazevi* bir Farsça sözcük ile Türkçe sözcüğün birleşimiyle; *dubleks ev*, *konteyner ev*, *müzikevi*, *polisevi*, *prefabrik ev*, *radyoevi*, *randevuevi*, *tripleks ev* bir Fransızca sözcük ile Türkçe sözcüğün birleşimiyle; *ev ekonomisi* bir Türkçe sözcük ile Fransızca sözcüğün birleşimiyle; *dümenevi* ve *modaevi* sözcüğü ise bir İtalyanca sözcük ile Türkçe sözcüğün birleşimiyle oluşmuştur.

Buna göre bu sözcüklerden *aritimevi*, *aşevi*, *ayevi*, *babaevi*, *bağ evi*, *bakımevi*, *basımevi*, *bıçkıevi*, *buğuevi*, *cam evi*, *canevi*, *cemevi*, *cenazeevi*, *cezaevi*, *ciltevi*, *çayevi*, *çiçekevi*, *dağ evi*, *dağıtım evi*, *damıtım evi*, *dernekevi*, *dikimevi*, *doğumevi*, *doyumevi*, *dökümevi*, *düğünevi*, *dümenevi*, *dünyaevi*, *düşkünlerevi*, *erkekevi*, *ev adamı*, *ev altı*, *ev çizgileri*, *ev ekmeği*, *ev ekonomisi*, *ev eşyası*, *ev gezmesi*, *ev halkı*, *ev hanımı*, *ev işi*, *ev kadını*, *ev sahibi*, *ev sineği*, *ev yemeği*, *ezimevi*, *giyimevi*, *gökevi*, *gökyüzü evleri*, *gözevi*, *gözlemevi*, *hâkimevi*, *halkevi*, *hekimevi*, *huzurevi*, *hücre evi*, *ıslahevi*, *imamevi*, *kadinevi*, *kahveevi*, *kayakevi*, *kesimevi*, *kızevi*, *kimsesizlerevi*, *kitabevi*, *konukevi*, *kuş evi*, *merdivenevi*, *modaevi*, *müzikevi*, *oğlanevi*, *orduevi*, *orman evi*, *öğretmenevi*, *ölüevi*, *polisevi*, *radyoevi*, *randevuevi*, *sağlıkevi*, *sanatevi*, *sayırlarevi*, *sazevi*, *sergievi*, *sığınmaevi*, *taziyeevi*, *tecimevi*, *tutukevi*, *üretimevi*, *yapımevi*, *yargıevi*, *yarı açık cezaevi*, *yasevi*, *yayınevi* belirtisiz isim tamlaması; *Allah’ın evi* belirtili isim tamlaması; *dubleks ev*, *genelev*, *konteyner ev*, *prefabrik ev*, *taşınır ev*, *tripleks ev*, *yüzer ev* sıfat tamlaması; *ev bark* ikileme ve *evi sırtında* isnat grubu biçiminde kurulmuştur. Dolayısıyla *Güncel Türkçe Sözlük*’te *ev* sözcüğü ile kurulan birleşik sözcüklerden 92’sinin belirtisiz isim tamlaması, 7’sinin sıfat tamlaması, 1’nin belirtili isim tamlaması, 1’inin ikileme ve 1’inin de isnat grubundan biçiminde olduğu görülmektedir.

5. İçerisinde *Hane* Sözcüğü Geçen Birleşik Yapılar

Farsça *hâne* sözcüğü de “ev, beyt, dâr, mesken” anlamına karşılık gelmektedir (Devellioğlu, 2003: 324; Yavuzarslan, 2010: 423). *Hane* sözcüğü ile yapılmış olan bazı birleşik sözcükler bulunmaktadır.

Hane sözcüğü ile kurulan birleşik yapılar *abdesthane*, *ameliyathane*, *aşhane*, *babilhane*, *balhane*, *balıkhane*, *baruthane*, *basmahane*, *batakhane*, *bekârthane*, *bendehane*, *berhane*, *besihane*, *biçkihane*, *birahane*, *bitirimhane*, *boyahane*, *bozahane*, *böcekhane*, *bulaşikhane*, *buzhane*, *cambazhane*, *cephane*, *çalghane*, *çamaşırhane*, *çaparhane*, *çayhane*, *çekiçhane*, *çelikhane*, *çiftehane*, *çilehane*, *darphane*, *defterhane*, *dershane*, *devlethane*, *dikimhane*, *divanhane*, *Divanhane*, *doğumhane*, *dokumahane*, *dökümhane*, *fakirhane*, *ferhane*, *fetvahane*, *fışekhane*, *fotoğrafhane*, *gasilhane*, *gazhane*, *gusülhane*, *güderihane*, *haddehane*, *hahamhane*, *halvethane*, *hapishane*, *haşhaşhane*, *hayalhane*, *helvahane*, *humbarahane*, *ıslahhane*, *ibadethane*, *idarehane*, *imalathane*, *imarethane*, *inekhane*, *ipekhane*, *iplikhane*, *jimnastikhane*, *kademhane*, *kahvehane*, *kalavrahane*, *kalayhane*, *kalhane*, *kasaphane*, *kayikhane*, *kaynakhane*, *kerhane*, *kesimhane*, *keşişhane*, *kılıçhane*, *kıraathane*, *kiremithane*, *kirişhane*, *klişehane*, *konsoloshane*, *kuluçkahane*, *kumarhane*, *kumbarahane*, *kuşhane*, *kütüphane*, *mahpushane*, *mantarhane*, *mapushane*, *marangozhane*, *mehterhane*, *memişhane*, *Mevlevihane*, *meyhane*, *misafirhane*, *miskinhane*, *muayenehane*, *mumhane*, *muvakkithane*, *mücellithane*, *mühendishane*, *mülâhazat hanesi*, *mürettiphane*, *humbarahane* “humbara yapılan fabrika; kumbarahane; humbaracı yetiştirmek amacıyla 1739'da açılan ilk Türk askerî okullarından biri”, *ıslahhane* “ıslahevi”, *ibadethane* “mabet”, *idarehane* “gazete, dergi vb. yayım kurumlarında yazı işlerine bakılan yer, yönetim yeri”, *imalathane* “ham maddeleri işleyerek piyasaya çıkacak duruma getiren iş yeri; yapımevi”, *imarethane* “yoksullara ve öğrencilere yiyecek dağıtmak için kurulmuş hayır kurumu; imaret”, *inekhane* “ineklerin barındığı yer”, *ipekhane* “kozaların, ipek çilesi durumuna getirilmesi için işlendiği yer”, *iplikhane* “ham bitki liflerinin iplik yapıldığı yer”, *jimnastikhane* “jimnastik yapılan salon”, *kademhane* “tuvalet”, *kahvehane* “kahve, çay, ihlamur, nargile vb. içilen, tavla, domino, bilardo, kâğıt vb. oynanan yer; kahve, kiraathane, tahmishane”, *kalavrahane* “deriden olan ayakkabı, koşum takımı, eyer vb.nin yapıldığı imalathane”, *kalayhane* “kalaycının çalıştığı yer; kalay işlerinin yapıldığı yer”, *kalhane* “kal işi yapılan yer”, *kasaphane* “kesimevi”, *kayikhane* “kayıkların çekildiği, korunduğu üstü örtülü yer”, *kaynakhane* “kaynak işleri yapılan yer”, *kerhane* “genelev”, *kesimhane* “kesimevi”, *keşişhane* “manastır”, *kılıçhane* “kılıç yapılan yer”, *kıraathane* “kahvehane”, *kiremithane* “kiremit yapılan yer”, *kirişhane* “kiriş yapılan yer”, *klişehane* “klişe yapılan yer”, *konsoloshane* “konsolosluk”, *kuluçkahane* “kuluçkalık”, *kumarhane* “kumar oynanan yer; bitirim yeri, bitirimhane, dükkân”, *kumbarahane* “humbarahane”, *kuşhane* “içinde süs kuşları beslenen ve üretilen küçük oda veya büyük kafes”, *kütüphane* “kuruluş amaç ve görevine uygun kitap, film, plak vb. her türlü kayıtlı bilgi kaynağını toplayan, düzenleyen ve bilgi gereksinimi olan kullanıcının etkin biçimde hizmetine sunan kuruluş; kitaplık, bibliyotek”, *mahpushane* “cezaevi”, *mantarhane* “mantarlar için gerekli nem oranı, sıcaklık, havalandırma vb. doğa şartlarını sağlayan düzeneklerin özel olarak kurulmuş olduğu çadırlar veya odalardan oluşan üretim ve depolama tesisi”, *mapushane* “cezaevi”, *marangozhane* “marangozun çalıştığı iş yeri”, *mehterhane* “mehter takımının görev yaptığı yer”, *memişhane* “tuvalet”, *Mevlevihane* “Mevlevi tekkesi”, *meyhane* “içki satılan ve içilen eğlence yeri; harabat”, *misafirhane* “konukevi”, *miskinhane* “miskinler tekkesi”, *muayenehane* “hekimlerin hastalarını muayene ettikleri yer”, *mumhane* “mum üretim yeri”, *muvakkithane* “zamanı belirlemek için gerekli araç ve gereçlerin bulunduğu, genellikle büyük camilerin yanında yer alan, muvakkitlerin görev yaptığı yer veya bina”, *mücellithane* “ciltevi”, *mühendishane* “Osmanlı Devleti'nde mühendis yetiştiren yüksek okul”, *mülâhazat hanesi* “bir şey hakkındaki düşüncelerin yazıldığı yer”, *mürettiphane* “dizgi yeri”, *nakkarahane* “mehter takımının bulunduğu yer”, *nekahethane* “şifa yurdu, dinlenmeyurdu”, *nezarethane* “gözaltına alınan kimselerin karakolda konulduğu yer; nezaret”, *patrikhane* “patriğin görev yaptığı bina”, *peynirhane* “peynir yapılan yer”, *piskoposhane* “piskoposluk”, *rasathane* “gözlemevi”, *saadethane* “yüksek rütbeli kimselerin evi; mutluluk ve huzur içinde yaşanan yer”, *sabunhane* “sabun yapılan yer”, *salhane* “kesimevi”, *saraçhane* “at takımları, araba koşumları, deriden ve meşinden eşya yapılan ve satılan yer”, *sebilhane* “sebil”, *sefarethane* “elçilik”, *semahane* “Mevlevi tekkelerinde dervişlerin sema yaptıkları özel bölüm”, *sırmakeşhane* “sırma yapılan yer”, *silahhane* “silahların saklandığı, korunduğu yer”, *süthane* “süt ve süt ürünleri üretilen ve satılan yer”, *şaphane* “şap çıkarılan yer, sap ocağı”, *şaraphane* “şarap yapılan yer; şarap satılan veya içirilen yer”, *şifahane* “hastane”, *tabakhane* “hayvan postunu kullanılacak duruma getirme işleminin yapıldığı yer, sepi yeri”, *tahaffuzhane* “sefer sırasında, yolcu ve çalışanların arasında bulaşıcı hastalık görülen gemilerin karantina sürelerini geçirmeleri, gerekli sağlık önlemlerinin alınması ve hastaların iyileştirilmeleri için büyük limanlara yakın kıyılara kurulmuş sağlık kuruluşu”, *tahmishane* “kahve tanelerinin kavrularak ve öğütülerek kuru kahve hâline getirildiği yer; kahvehane”, *talimhane* “eğitim alanı”, *tamirhane* “genellikle teknik araçların onarıldığı yer”, *tasfiyehane* “arıtımevi”, *tavhane* “yoksul hastaların iyileştikten sonra nekahet dönemini geçirdikleri

hayır kurumu”, *telgrafhane* “telgraf aracılığıyla haberleşmeyi sağlayan resmî kuruluş”, *tembelhane* “içinde bulunanların çalışmaya karşı isteksiz davrandıkları yer”, *teneffüshane*⁴ “genellikle okullarda, ders aralarında dinlenmek için öğrencilerin çıktığı salon veya bahçe”, *tephirhane* “buğuevi”, *terzihane* “terzi”, *teşrihhane* “otopsi yapılan yer; tıp fakültelerinde anatomi dersi yapılan yer”, *tevkifhane* “tutukevi”, *tımarhane* “akıl hastanesi”, *ticarethane* “ticaret işlerinin yürütüldüğü yer; tecimevi”, *tophane* “top yapılan, top dökülen yer; topçu askerinin eğitildiği yer”, *tüfekhane* “tüfek yapılan yer”, *umumhane* “genelev”, *vaftizhane* “vaftiz yapılan yer”, *yağhane* “bitkisel ve hayvansal yağ elde edilen yer”, *yatakhane* “okul, fabrika vb. yerlerde yatakların konulduğu yer; yatılı okullarda, yurtlarda ve kışlada yatılan yer”, *yazihane* “büro”, *yemekhane* “okul, fabrika, iş yeri vb. yerlerde yemek yenilen büyük salon”, *yetimhane* “yetim çocukların barındırıldığı, bakıldığı yer” ve *yoğurthane* “yoğurt yapılan yer” anlamıyla verilmiştir. *Güncel Türkçe Sözlük*'te verilen bu anlamlara bakılarak bu sözcüklerin “mekân” anlamıyla kullanıldıkları görülmektedir. Bunun yanında “ateşli silahlarla atılmak için hazırlanan her türlü patlayıcı madde; mühimmat” anlamıyla verilen *cephane*, “namlusu altı yivli tüfek veya top” anlamıyla verilen *şışhane*, “Kütahya iline bağlı ilçelerden biri” anlamıyla verilen *Şaphane* ve “terkibibentte vasıta beytinden önceki beyitlerin oluşturduğu bent” anlamıyla gösterilen *terkipthane* sözcükleri ise “mekân” anlamı dışında kullanılmıştır (<https://sozluk.gov.tr>). Dolayısıyla *hane* sözcüğü ile kurulan birleşik sözcüklerden 151'inin mekân anlamı ile 4'ünün ise mekân anlamı dışında kullanıldığı görülmektedir.

Yukarıda gösterilen sözcüklerin dışında *hane* sözcüğü ile oluşturulan ancak *h* ses düşmesine uğrayan ve mekân bildirilen bazı sözcükler de bulunmaktadır: *eczane, hastane, pastane, postane* vb.

Hane sözcüğü ile kurulan bazı sözcük grupları bulunmaktadır. Bunlardan iki Farsça sözcükle kurulan birleşik sözcükler *abdesthane, aşhane, babilhane, baruthane, bendehane, berhane, cambazhane, cephane, çamaşırhane, çaparhane, çiftethane, çilehane, ferhane, fişekhane, güderihane, humbarahane, kerhane, keşishane, kumbarahane, mehterhane, meyhane, mumhane, peynirhane, şışhane, tavhane, tembelhane, terzihane, tımarhane, tüfekhane*; biri Arapça diğeri Farsça sözcükle kurulan birleşik sözcükler *ameliyathane, bekârthane, darphane, , defterhane, dershane, devlethane, divanhane, Divanhane, fakirhane, fetvahane, gasilhane, gusülthane, haddehane, halvethane, hapishane, haşhaşhane, hayalhane, helvahane, ıslahthane, ibadethane, idarethane, imalathane, imarethane, kademthane, kahvehane, kasaphane, kiraathane, kumarhane, kütüphanane, mahpushane, mapushane, Mevlevihane, misafirhane, miskinhane, muayenehane, muvakkithane, mücellithane, mühendishane, mülahazat hanesi, mürettiphane, nakkarhane, nekahethane, nezarethane, rasathane, saadethane, sabunthane, salthane, saracthane, sebilthane, sefarethane, semathane, silahthane, şaphane, Şaphane, şaraphane, şifathane, tabakhane, tahaffuzthane, tahmishane, talimthane, tamirhane, tasfiyethane, teneffüshane, tephirhane, terkipthane, teşrihhane, tevkifhane, ticarethane, umumhane*; biri Türkçe diğeri Farsça sözcükle kurulan birleşik sözcükler *balthane, balıkhane, basmathane, batakthane, besihane, bıçkıthane, bitirimthane, boyathane, bozathane, böcekthane, bulaşıkthane, buzthane, çalgıthane, çaythane, çekikthane, çelikhane, dikimthane, doğumthane, dokumathane, dökümthane, inekthane, ipekhane, iplikthane, kalthane, kalaythane, kayıkthane, kaynakthane, kesimthane, kılıçthane, kirışthane, kuşthane, memişthane, sirmakeşthane, süthane, tophane, yağthane, yatakhane, yazihane, yemekhane, yetimthane, yoğurthane*'dir. Ayrıca biri Rumca diğeri Farsça sözcükle kurulan birleşik sözcükler *kalavrahane, kiremithane, konsoloshane, mantarthane, marangozthane, patrikhane, piskoposhane, vaftizthane*; biri Fransızca diğeri Farsça sözcükle kurulan birleşik sözcükler *fotoğrafthane, gazthane, jimnastikhane, klişethane, telgrafthane*; biri İtalyanca diğeri Farsça sözcükle kurulan birleşik sözcük *birathane*, biri İbranice diğeri Farsça sözcükle kurulan birleşik sözcük *hahamthane*, biri Bulgarca diğeri Farsça sözcükle kurulan birleşik sözcük *kuluçkahane*'dir. Farklı dillerden sözcüklerin bir araya gelerek birer sözcük grubu oluşturduğu bu birleşik sözcükler, belirtisiz isim tamlaması biçiminde kurulmuştur.

6. İçerisinde *Konak* Sözcüğü Geçen Birleşik Yapılar

Güncel Türkçe Sözlük'te (2024) *ev* sözcüğü ile bağlantılı olarak “büyük ve gösterişli ev; vali kaymakam gibi yüksek dereceli devlet görevlilerinin resmî konutu; yolculukta geceyi geçirmek için

⁴ *Güncel Türkçe Sözlük*'te “genellikle okullarda, ders aralarında dinlenmek için öğrencilerin çıktığı salon veya bahçe” anlamıyla verilen *teneffüz hane* sözcüğü, *hane* ile kurulan pek çok sözcükte olduğu gibi belirli bir mekânı karşılamaktadır. Ancak bu sözcük mekân bildiren diğer sözcüklerden farklı olarak kapalı bir mekânı değil de (üstü) açık bir mekânı karşılamaktadır.

inilen, konaklanılan yer” anlamlarıyla verilen *konak* sözcüğü de bulunmaktadır. Bu sözcük ile kurulan “mekân” bildiren birleşik yapılar “konağı andıran ev” anlamıyla verilen *konak yavrusu* ve “il ve ilçelerde, başta vali veya kaymakam olmak üzere, hükümet görevlerinin iş gördüğü yapı; hükümet, paşa kapısı” anlamıyla verilen *hükümet konağı*’dır (Güncel Türkçe Sözlük, 2024). Dolayısıyla *Güncel Türkçe Sözlük*’te *konak* sözcüğü ile kurulan iki birleşik sözcüğün “mekân” anlamıyla kullanıldığı görülmektedir.

İçerisinde *konak* sözcüğü geçen birleşik sözcükler de birer sözcük grubu oluşturmaktadır. Bu sözcüklerden *konak yavrusu* iki Türkçe sözcüğün ve *hükümet konağı* Arapça ve Türkçe sözcüğün bir araya gelmesi ile oluşturulmuş belirtisiz isim tamlamasıdır.

7. İçerisinde *Konut* Sözcüğü Geçen Birleşik Yapılar

Konar-göçer kültürde, “konulan yer, çadır” anlamına gelen *konut* sözcüğü, bugün *ev* anlamı kazanan sözcüklerden biri olmuştur. Bu sözcük *Güncel Türkçe Sözlük*’te (2024) “insanların içinde yaşadıkları ev, apartman vb. yer; mesken, ikametgâh” anlamıyla gösterilmiştir. *Konut* Sözcüğü ile kurulan sekiz birleşik sözcük bulunmaktadır. Bunlar *konut belgesi*, *konut dokunulmazlığı*, *konut fonu*, *konut kredisi*, *prefabrik konut*, *saray konut*, *sosyal konut* ve *toplu konut* sözcüğüdür. Bu birleşik sözcüklere bakıldığında *ev* sözcüğünün anlamına uygun olarak bunların tümünün “mekân” anlamıyla kullanıldığı dikkati çekmektedir.

Konut sözcüğü ile kurulan bazı sözcük grupları bulunmaktadır. Bunlardan iki Türkçe sözcükle kurulan *konut belgesi* ve *konut dokunulmazlığı*, biri Türkçe diğeri Fransızca bir sözcükle kurulan *konut fonu* ve *konut kredisi* belirtisiz isim tamlaması; biri Fransızca diğeri Türkçe bir sözcükle kurulan *prefabrik konut* ve *sosyal konut* ile biri Farsça diğeri Türkçe bir sözcükle kurulan *saray konut* sıfat tamlaması oluşturmaktadır.

8. İçerisinde *Mekân* Sözcüğü Geçen Birleşik Yapılar

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat’te (Develioğlu, 2003: 604) “yer, mahal; ev, oturlan yer”, *Kamus-ı Türkî*’de (Yavuzarslan, 2010: 767) “yer, mahal, cây; durulan yer, oturlan mahal, makam, ikametgâh” ve *Güncel Türkçe Sözlük*’te (2024) de “bulunulan yer, ev” ve anlamlarıyla verilen *mekân* sözcüğü ile ilgili altı birleşik sözcük bulunmaktadır. Bunlar *mekân akustiği*, *mekân grupları*, *mekân zarfı*, *başmekân*, *cennetmekân*, *tebdilimekân* sözcükleridir. Bunlardan *mekân akustiği* “içinde bulunulan yerin ses düzeninin uyumu”, *mekân grupları* “bir yeri dolduran öğeler”, *mekân zarfı* “yer zarfı”, *cennetmekân* “cennetlik” ve *tebdilimekân* “yer değiştirme” anlamlarıyla gösterilmiş; dolayısıyla bu sözcüklerin “mekân” anlamı dışında kullanıldıkları görülmüştür. Ancak *mekân* sözcüğü ile kurulan birleşik sözcüklerden “asıl yer, en önemli yer” anlamındaki *başmekân* sözcüğünün ve “bir yere yerleşmek” anlamına gelen *mekân tut-* deyiminin “mekân” bildirdiği görülmektedir.

Mekân sözcüğü ile kurulan bazı sözcük grupları bulunmaktadır. Bu birleşik sözcüklerden Arapça ve Fransızca bir sözcük ile kurulan *mekân akustiği* ve *mekân grupları*, iki Arapça sözcükle kurulan *mekân zarfı* belirtisiz isim tamlaması; biri Türkçe diğeri Arapça sözcükle kurulan *başmekân* ve iki Arapça sözcükle kurulan *cennetmekân* sıfat tamlaması biçiminde kurulmuş sözcük gruplarıdır. Bunun yanında *Güncel Türkçe Sözlük*’te, iki Arapça sözcüğün bir araya gelerek Farsça tamlama oluşturduğu *tebdilimekân* sözcüğüne de yer verilmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde *ev* ve *ev* sözcüğü ile ilişkili olan sözcükler üzerinde durulmuştur. Buna göre, *Güncel Türkçe Sözlük*’te (2024) *ev* sözcüğüne Türkçe, Arapça ve Farsçada karşılık gelen sözcükler (*beyt/beyit*, *daire*, *dar*, *ev*, *hane*, *konak*, *konut*, *mekân*) madde başı olarak alınmıştır. Her madde içerisinde ilgili sözcüğün anlamı verilmiş, ardından o sözcükle kurulan bitişik veya ayrı yazılan “mekân” anlamı ve “mekân” anlamı dışında kullanılan birleşik sözcükler anlamlarıyla birlikte sıralanmıştır.

Buna göre çalışmada *ev* sözcüğü ile ilgili olarak toplam 307 birleşik sözcük tespit edilmiştir. Bunlardan 256’sının “mekân” anlamıyla (*aşevi*, *baş mekân*, *darülfünun*, *darüşşüfa*, *hükümet konağı*, *istihbarat dairesi*, *kahvehane*, *konak yavrusu*, *lojistik dairesi*, *saray konut*, *sosyal konut*, *şifahane*, *öğretmenevi*, *yapımevi*, *vergi dairesi* vb.) 51’inin ise “mekân” anlamı dışında kullanıldıkları (*arz dairesi*,

beytülmal, cennetmekân, cephane, dünyaevi, ev adamı, fasit daire, mekân akustiği, mekân zarfı, şah beyit, şişhane, uçan daire vb.) görülmüştür.

Çalışmaya malzeme olarak seçilen birleşik sözcüklerin kökenine bakıldığında, bunların Türkçe *ev, konak, konut*; Farsça *hâne* ve Arapça *beyt, dâ'ire, dâr, mekân* sözcükleri ile yapıldıkları görülmektedir. Bunlardan 102'si *ev*, 2'si *konak*, 6'sı *konut*; 155'i *hâne*; 22'si *dâ'ire*, 6'sı ise *beyt, dâr, mekân* sözcüğü ile yapılmıştır. Bu da *ev* sözcüğü ile kurulan birleşik sözcüklerin en fazla Farsça *hâne* sözcüğü, en az da Türkçe *konak* sözcüğü ile yapıldığını göstermektedir. Ancak çalışmada yer alan birleşik sözcükler, her zaman aynı kökenden gelen sözcüklerle kurulmamıştır. Şöyle ki yalnızca Türkçe (*aşevi, dağ evi, dağıtım evi, ev yemeği, gözlemevi, konut belgesi, konut dokunulmazlığı vb.*), Arapça (*arz dairesi, askerlik dairesi, cennetmekân, fasit daire, hareket dairesi, harp dairesi, imza beyti, istihbarat dairesi, kaza dairesi, mekân zarfı, saat dairesi, taç beyit, ufuk dairesi vb.*) ve Farsça (*abdesthane, bendehane, cambazhane, keşişhane, mehterhane vb.*) sözcüklerle kurulan birleşik sözcükler olduğu gibi, Türkçe+Arapça (*başmekân, enlem dairesi, karalama beyti, kazan dairesi, uçan daire, vergi dairesi, yarım daire vb.*), Türkçe+Farsça (*aşhane, çalgıhane, ipekhane, bozahane, böcek hane, yemek hane vb.*), Arapça+Farsça (*ameliyathane, bekâr hane, daire parçası, fetvahane, gusül hane, imalathane vb.*), Arapça+Türkçe (*cemevi, cezaevi, daire başkanı, daire dilimi, daire kesmesi, dünya evi, hâkimevi, hekimevi, huzurevi vb.*), Farsça+Arapça (*çeyrek daire, mühür beyti, şah beyit*), Farsça+Türkçe (*bağ evi, cam evi, canevi, merdivenevi, sazevi*) biçiminde kurulan birleşik sözcükler de vardır. Bunun yanında Türkçe, Arapça ve Farsça sözcüklerin yabancı kökenli sözcüklerle oluşturduğu birleşik sözcükler de dikkati çekmektedir. Bunlar Türkçe+Fransızca (*ev ekonomisi, konut fonu ve konut kredisi*), Fransızca+Türkçe (*dubleks ev, konteyner ev, müzikeyi, polisevi, prefabrik ev, prefabrik konut, radyoevi, randevuevi, sosyal konut, tripleks ev*), İtalyanca+Türkçe (*dümenevi, modaevi*), Arapça+Türkçe (*hükûmet konağı*), Arapça+Fransızca (*mekân akustiği, mekân grupları*), Rumca+Farsça (*kalavrahane, kiremithane, konsoloshane, mantarhane, marangozhane, patrikhane, piskoposhane, vaftizhane*), Fransızca+Arapça (*dubleks daire, kalorifer dairesi, lojistik dairesi*), Fransızca+Farsça (*fotoğrafhane, gazhane, jimnastikhane, klişehane, telgrafhane*), İtalyanca+Farsça (*birahane*), İbranice+Farsça (*hahamhane*) ve Bulgarca+Farsça (*kuluçkahane*) biçiminde kurulmuştur.

Çalışmada yer alan birleşik sözcükler, sözcük grubu olarak da değerlendirilmiştir. Çalışmada yer alan sözcük grupları belirtili ve belirtilsiz isim tamlaması, sıfat tamlaması, ikileme ve isnat grubudur. Bunlardan 276'sı belirtisiz isim tamlaması (*arıtım evi, askerlik dairesi, aşevi, balık hane, dernekeyi, dikimevi, doğum evi, ev hanımı, ev işi, imza beyti, ipekhane, kahveevi, konut belgesi, mekân akustiği, terkiphane vb.*), 19'u sıfat tamlaması (*başmekân, cennetmekân, çeyrek daire, dubleks ev, prefabrik ev, saat dairesi, sosyal konut, şah beyit, taşınır ev, uçan daire vb.*), 1'i belirtili isim tamlaması (*Allah'ın evi*), 1'i ikileme (*ev bark*) ve 1'i de isnat grubu (*evi sirtında*)'dur. Ayrıca çalışmada, Arapça ve Farsça kurallara göre Arapça sözcüklerle oluşturulan sözcük gruplarının olduğu da görülmüştür: *beytülmal, darülaceze, darülbedayi, darüleytam, darülfünun, darüşşifa; tebdilimekân, bâbîali, daridünya vb.*

Görüldüğü üzere *ev* sözcüğü ve bu sözcükle ilişkili olan sözcükler, tek bir sözlük birim olarak değerlendirildiğinde bir mekânı, özellikle kapalı bir mekânı, karşılarken bu sözcüklerle kurulan birleşik sözcükler, bitişik ya da ayrı yazılsın, çoğu zaman mekân bildirmesine rağmen mekân anlamı dışında da kullanılabilmişlerdir.

KAYNAKÇA

Ata, A. (1998). *Nehcü'l-feradis (Uştmahtarının açuk yolu-cennetlerin açık yolu) III dizin-sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford.

Devellioğlu, F. (2003). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. 20. Baskı, Aydın Kitabevi.

Eckmann, J. (2009). *Çağatayca el kitabı*. Çeviri: Günay Karaağaç. Kesit Yayınları.

Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı Mahmud dîvânü lûgât-it Türk (giriş-metin-çeviri-notlar-dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*, 2. Baskı. Bizim Büro Basım Evi.
- Ergin, M. (2004). *Orhun abideleri*. 33. Baskı. Boğaziçi Yayınları.
- Grönbech, K. (1992). *Kuman lehçesi sözlüğü (Codex Cumanicus'un Güncel Türkçe Sözlük dizini)*. Çeviren: Kemal Aytaç. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü (A-N/O-Z)*. 2. Baskı. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güncel Türkçe Sözlük* (2024, 1 Eylül). *Beyt/beyit*. <https://sozluk.gov.tr>.
- Güncel Türkçe Sözlük* (2024, 1 Eylül). *Daire*. <https://sozluk.gov.tr>.
- Güncel Türkçe Sözlük* (2024, 1 Eylül). *Dar*. <https://sozluk.gov.tr>.
- Güncel Türkçe Sözlük* (2024, 1 Eylül). *Ev*. <https://sozluk.gov.tr>.
- Güncel Türkçe Sözlük* (2024, 1 Eylül). *Hane*. <https://sozluk.gov.tr>.
- Güncel Türkçe Sözlük* (2024, 1 Eylül). *Konak*. <https://sozluk.gov.tr>.
- Güncel Türkçe Sözlük* (2024, 1 Eylül). *Konut*. <https://sozluk.gov.tr>.
- Güncel Türkçe Sözlük* (2024, 1 Eylül). *Mekân*. <https://sozluk.gov.tr>.
- Güncel Türkçe Sözlük* (2024, 18 Eylül). *Birleşik kelime*. <https://sozluk.gov.tr>.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri sözlüğü* (1991). 1. Cilt. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der türksprachen*, lexica societatis fenno-ugricae XVI. Helsinki.
- Tietze, A. (2016). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügatı (A-E)*. 2. Cilt. Hazırlayan: Semih Tezcan. TÜBA Yayınları.
- Yavuzarslan, P. (2010). *Şemsettin Sami kamus-ı Türkî*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yazım Kılavuzu (2024, 18 Eylül). Yazım kuralları -bitişik yazılan birleşik kelimeler. <https://tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/bitisik-yazilan-birlesik-kelimeler>.
- Yazım Kılavuzu (2024, 18 Eylül). Yazım kuralları-ayrı yazılan birleşik kelimeler. <https://tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/ayri-yazilan-birlesikkelimeler>.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Yesevî Hikmetleri Arasında Şâh Meşreb'in Bir Müsebbâsı: Hz. Ukkâşe (ra) ve Mühr-i Nübüvvet

Among Yesevi's Wise Poems, A Musebba of Shah Mashrab: Hz. Ukkâşe (ra) and Seal of Prophecy

Sadi GEDİK

Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
sgedik@ksu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-8952-4788

Öz: Türk dilinin tarihî gelişimi içerisinde Türkistan'da Oğuz olmayan Türkler tarafından 15. yüzyılın başından 20. yüzyılın başlarına kadar kullanılan müşterek yazı diline Çağatay Türkçesi denilmektedir. Çağatay Türkçesiyle şiirler yazan bir şair de Baba Rahim Meşreb (1641?-1711)'dir. 17. ve 18. yüzyılın en büyük Çağatay şairi olarak Meşreb, çoğunlukla dinî-tasavvufî şiirler yazmıştır. Onun bilinen iki mesnevisi ve bir divanı vardır. Meşreb'in eserlerinden çok, hakkında yazılmış olan Şah Meşreb Menâkıbnâmesi Türkistan'da oldukça meşhurdur. Meşreb'in mesnevilerinden biri Mebde-yi Nûr diğeri ise Kimyâ'dır. Ancak tezkirelerde ve şiir mecmualarında başta olmak üzere çeşitli kaynaklarda Meşreb'in şiirleri ile karşılaşılmaktadır. Meşreb klasik Türk edebiyatının hemen hemen her nazım şekli ile şiirler yazmıştır. Gazelden kasideye, mesneviden musammatlara kadar çok zengin bir şiir külliyyatına sahiptir. Bu makalede onun böyle bir kaynaktan bulunmuş olan bir müsebbâsı söz konusu edilecektir. 18 bentten oluşan müsebbânın konusu Hz. Peygamber'in sahabelerinden Hz. Ukkâşe ile Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu bir hikâye ile ilgilidir. Hikâyede Hz. Ukkâşe Hz. Peygamber'in ömrünün son zamanlarında, Hz. Peygamber'in sırtında bulunan peygamberlik mührünü görmek için başvurduğu metot anlatılmaktadır. Şiir mütekerrir müsebbâdır. Müsebbâda bentler yedişer mısradan oluşur. Her bendin son iki mısrası aynen tekrar ediliyorsa mütekerrir müsebbâ denir. Bu müsebbâ da mütekerrir müsebbâdır. Şiirin dil özellikleri Çağatay Türkçesidir. Makalede özellikle şiirdeki kelime grupları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Meşreb, Müsebbâ, Çağatay Türkçesi, kelime grupları, dil özellikleri.

Abstract: In the historical development of the Turkish language, the common literary language used by non-Oghuz Turks in Turkistan from the early 15th century to the early 20th century is called Chagatai Turkish. One of the poets who wrote poems in Chagatai Turkish is Baba Rahim Mashrab (1641?-1711). As the greatest Chagatai poet of the 17th and 18th centuries, Mashrab predominantly wrote religious and mystical poems. He is known for his two most famous mathnawis and a divan. However, the Shah Mashrab Manaqibnamah, written about him, is much more renowned in Turkistan than his works. Among Mashrab's mathnawis are Mabda-yi Nur and Kimya. Additionally, Mashrab's poems can be found in various sources, particularly in biographical dictionaries (tezkires) and poetry collections. Mashrab wrote poetry using almost every poetic form in classical Turkish literature, creating a rich poetic corpus ranging from ghazals and qasidas to mathnawis and musammats. This article focuses on one of his musebbas found in such a source. The musebba consists of 18 stanzas and tells a story involving the Prophet Muhammad (PBUH) and one of his companions, Ukkasha. The

Geliş Tarihi:18.11.2024

Kabul Tarihi:29.12.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Gedik, S. (2024). Yesevî Hikmetleri arasında Şâh Meşreb'in bir müsebbâsı: Hz. Ukkâşe (ra) ve mühr-i nübüvvet. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(3), 1226-1245. Doi: 10.33437/ksusbd.1587506

narrative describes Ukkasha's method of viewing the Prophethood Seal on the Prophet's back during the Prophet's final years. The poem is classified as a mütekerrir musebba (repeated musebba). In a mütekerrir musebba, each stanza comprises seven lines, with the last two lines of each stanza repeated verbatim. This poem is an example of such a style. The poem's linguistic features are characteristic of Chagatai Turkish, and the article particularly emphasizes the word groups in the poem.

Keywords: Mashrab, Musebba, Chagatai Turkish, word groups, linguistic features.

GİRİŞ

Türk dilinin tarihî gelişimi içerisinde Türkistan'da Oğuz olmayan Türkler tarafından 15. yüzyılın başından 20. yüzyılın başlarına kadar kullanılan müsterek yazı diline Çağatay Türkçesi denilmektedir. Çağatay Türkçesinin en önemli şair ve yazarı hiç şüphesiz Ali Şir Nevâyî'dir. Nevâyî'nin 1501'de ölümünden sonra 20. yüzyılın başına kadar Çağatay Türkçesiyle eserler veren pek çok şair ve yazar yetişmiştir. Nevâyî, Çağatay Türkçesini klasik bir dil hâline getiren öncü bir şairdir. Nevâyî'den sonra yaşamış Çağatay Türkçesiyle şiirler yazan velut bir şair de Baba Rahim Meşreb'dir. 17. ve 18. yüzyılın en büyük Çağatay şairlerinden biri olan Meşreb¹ çoğunlukla dinî-tasavvufi şiirler yazmıştır. Onun en çok bilinen iki mesnevisi ve bir divanı vardır. Meşreb'in eserlerinden çok, hakkında yazılmış olan Şah Meşreb Menâkıbnâmesi Türkistan'da oldukça meşhurdur. Meşreb'in mesnevilerinden biri Mebde-yi Nûr diğeri ise Kimyâ'dır. Ancak tezkirelerde ve şiir mecmualarında başta olmak üzere çeşitli kaynaklarda Meşreb'in şiirleri ile karşılaşmaktadır. Meşreb klasik Türk edebiyatının hemen hemen her nazım şekli ile şiirler yazmıştır. Gazelden kasideye, mesneviden musammatlara kadar çok zengin bir şiir külliyyatına sahiptir. Bu makalede onun böyle bir kaynakta bulunmuş olan bir müsebbâsı söz konusu edilecektir.

Nazım Şekli Olarak Müsebbâ ve Şâh Meşreb'in Müsebbâsı

Klasik Türk edebiyatında yazılan nazım şekillerinden birisi müsebbâdır. Müsebbânın kelime anlamı *yedili, yedi kısımdan meydana gelen* demektir. Müsebbâ yedi mısralık bentlerden oluşur. Şiirin tamamı aynı vezinle yazılır. Müsebbâlar şekil ve konu bakımından diğer musammatlarla aynı özelliği gösterir. Müsebbâların iki farklı şekli vardır. Bunlar müzdeviç müsebbâ ve mütekerrir müsebbâdır (Alıcı, 2024, 139).

Kafiyeleri şu şekildedir:

Müzdeviç müsebbâ: aaaaaa bbbbaa ccccaa...

Mütekerrir müsebbâ: aaaaaA bbbbaA ccccaA...

aaaaAA bbbbaA ccccaA...

Müsebbâların kaç bent olacağına dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak müsebbâ nazım şeklinin çok fazla kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Abdureşid Abdugafurov, Meşreb isimli kitabında Meşreb'in dokuz bentten oluşan bir mütekerrir müsebbâsını aktarmaktadır (Abdugafurov, 1971: 188-190). Bu makalenin konusunu oluşturan müsebbâ ise 18 bentten oluşmaktadır.

Söz konusu Meşreb'in müsebbâsı, Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerini içine alan bir yazmanın 109a-111a varakları arasında bulunmaktadır. Yazma, Bibliothèque nationale de France'de (Fransa Millî Kütüphanesi) Türkçe Yazmalar içerisinde 1191 numarada kayıtlıdır. Yazma toplam 111 varaktır. Meşreb'in müsebbâsı toplam dört buçuk sayfadır. 109a varağının onuncu satırında *Hikâyet-i Dîvâne Şâh Meşreb* başlığı ile müsebbâ başlamaktadır. Yazmada Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinden başka çeşitli şairlere ait şiirler de bulunmaktadır. Şiir 18 bentten oluşmaktadır. Bentler yedişer mısradan

¹ Baba Rahim Meşreb ve eserleri hakkında şu kaynaklara bakınız: Sadi Gedik (2017), *Meşreb Mebde-yi Nur*, TDK Yayınları; Sadi Gedik (2020), *Baba Rahim Meşreb Kimya (Çağatayca Bir Mesnevi)*, Hiperlink Yayınları; İbrahim Akça (2023), *Baba Rahim Meşreb*, Çizgi Kitapevi; Mahmut Fidancı (1994), *Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora tezi.

oluşmaktadır. Ancak beşinci bent beş mısradan, son bent ise 12 mısradan oluşmaktadır. Yani şiir toplam 129 mısradır. Müsebbâ aruzun *fâ' ilâtün / fâ' ilâtün / fâ' ilâtün / fâ' ilün* kalıbıyla yazılmıştır.

Müsebbânın muhtevası Hz. Peygamber'in sahabelerinden Hz. Ukkâşe ile Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu bir hikâye ile ilgilidir. Baba Rahim Meşreb'in şiirlerinin büyük çoğunluğu dinî-tasavvufi şiirlerdir. Din dışı ve sosyal eleştiri konulu şiirleri de vardır. Müsebbâda Hz. Ukkâşe Hz. Peygamber'in ömrünün son zamanlarında, Hz. Peygamber'in sırtında bulunan peygamberlik mührünü görmek için başvurduğu metot hikâyeleştirilmiştir.

Hazreti Ukkâşe (ra) ve Nübüvvet Mührü Meselesi

İlk Müslümanlardan olan Ukkâşe B. Mihsan, Benî Esed kabilesindedir. Hz. Peygamber (sav) vefat ettiğinde Hz. Ukkâşe kırk dört yaşında idi. Buradan yola çıkarak 588 veya 589 yılında doğmuş olduğu tahmin edilebilir. İki kardeşi var idi. Hz. Ukkâşe savaşlarda gösterdiği kahramanlıklarıyla meşhurdur. O bütün gazvelere katılmıştır. Bazılarında kumandan olarak bulunmuştur. Müşriklere ilk ciddi darbenin vurulduğu Batn-ı Nahle Seriyyesi'ne de katılmıştır. Bedir, Uhud, Hendek ve diğer gazvelerde büyük yararlıklar göstermiştir. Gamre Seferi'nde kumandanlık yapmıştır. Benî Esed kabilesi Hendek Gazvesi'nde müşriklere yanında yer almıştır. Gamre Seferi Benî Esed kabilesine karşı düzenlenmiştir. Hz. Ukkâşe kendi kabilesine karşı düzenlenen seferin kumandanı tayin edilmiştir. Gazvede Esedoğullarını dağıtmış ve 200 deve ganimet alıp Medine'ye dönmüştür. Hz. Ukkâşe cennetle müjdelenen on sahabeden biridir. Aynı zamanda Ashab-ı Suffe'dendir. Hz. Peygamberin vefatından bir yıl sonra şehit edilmiştir. Hz. Peygamber, vefatına yakın bir dönemde sahabeye seslenerek kendi üzerinde hakkı olanların gelip haklarını almalarını istemiştir. Bu çağrıya karşılık veren bir sahabenin kısas talep ettiği ve bu kişinin de Hz. Ukkâşe olduğu rivayet edilmiştir. Yaşlı şahıs kısas yapmak bahanesiyle Hz. Peygamber'in gömleğini üzerinden çıkarttırmış ve Hz. Peygamber'in sırtında bulunan peygamberlik mührünü öpmüştür. Bu yaşlı şahsın Ukkâşe olmadığını rivayet edenler de olmuştur (Özşenel, 2024, C: 42, s. 70-71).

Kahramanlığının yanında yakışıklılığı ile de bilinen Hz. Ukkâşe Anadolu'da sevilen bir figür hâline gelmiştir. Bu nedenle Kahramanmaraş ve Gaziantep yöresinde Ukkâşe (Ökkeş) ismi yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Özşenel, 2024, C: 42, s. 70-71).

Anlaşılmaktadır ki Hz. Ukkâşe Anadolu'da olduğu kadar Türkistan'da da sevilme ve hakkında şiirler yazılmaktadır. Baba Rahim Meşreb'in yazmış olduğu müsebbâ yukarıda anlatılan sahabe Hz. Ukkâşe ve onun peygamberlik mührünü görmek istemesi ile ilgili hikâyedir.

Müsebbânın Muhtevası

Müsebbâ 18 bentten oluşmaktadır. Müttekerrir müsebbâdır. Bentler yedişer mısra olup son iki mısraları müttekerrirdir. İki yerde genel özelliklerin dışına çıkmıştır. Beşinci bent beş mısra, son bent ise on iki mısradır. Ayrıca son bentte müttekerrir mısralar bulunmamaktadır. Şiir toplam 129 mısradır.

Müsebbânın ana konusu sahabeden Ukkâşe (ra)'nin Hz. Peygamber'in sırtında bulunan peygamberlik mührünü görmek istemesi ile ilgili hikâyedir. Müsebbânın ilk üç bendi giriş mahiyetinde düşüncelerin ifade edildiği bentlerdir. İlk bentte herkesin ve her şeyin ait olduğu yerden ayrı kalmaması üzerine ifadeler dikkat çekmektedir: Gûy, çevgândan ayrılmasın. Her gönül sevdiği yolculukta kalsın. Mısır şahı, ülkesi olan Kenan'dan ayrılmasın. Yâ Rab, hiçbir kul kendi sultanından ayrılmasın. Kalem yazı yazarken tuğ kendi sahibinden ayrılmasın.

İkinci bentte okuyucu tefekküre davet edilir: Ey kul, gözünü aç, kendinden öte âlemlere bak! (Bu dünyada) enbiya da evliya da kalmadı (göçtü gitti). Yâ Rab, hiçbir kul kendi sultanından ayrılmasın. Kalem yazı yazarken tuğ kendi sahibinden ayrılmasın.

Üçüncü bent hikâyeye geçiş bendidir. Bu bendin konusu Hz. Peygamber'dir. Hikâyenin iki temel kahramanı vardır. Bunlar Hz. Peygamber (sav) ve sahabe Ukkâşe (ra)'dır. İki âlemin serveri ve İslam'ın mümessili olan Hz. Peygamber, ömrünün sonlarının yaklaştığını fark eder. Yâ Rab, hiçbir kul kendi sultanından ayrılmasın. Kalem yazı yazarken tuğ kendi sahibinden ayrılmasın.

Dördüncü bentte hikâye başlamıştır: Bir cumartesi günü sahabe, namaz için mescitte toplandı. Hz. Peygamber'in namaza gidecek takati bulunmamaktadır. Hz. Ali (ra) onu mescide getirdi ve Hz.

Peygamber oturarak namazını sahabe ile birlikte kıldı. Yâ Rab, hiçbir kul kendi sultanından ayrılmasın. Kalem yazı yazarken tuğ kendi sahibinden ayrılmasın.

Beşinci bentte Hz. Peygamber'in, "Ben bu dünyadan gidiciyim, her kimin benden bir alacağı veya kisası varsa gelsin alsın, ben ondan özür dileyeceğim." sözü aktarılmış ve arkasından mütekerrir mısralar yinelenmiştir. Yâ Rab, hiçbir kul kendi sultanından ayrılmasın. Kalem yazı yazarken tuğ kendi sahibinden ayrılmasın.

Altıncı bentte şiirin ve hikâyenin ikinci kahramanı Hz. Ukkâşe ortaya çıkar ve Hz. Peygamber'e hitaben der ki, ey cihanın şahı, Uhud savaşında kamçı ile bana vurdunuz, o zamandan beri sırtımda onun yarası gizli bir şekilde durmaktadır, şimdi ben bunun kisasını istiyorum. Sonra bentte mütekerrir mısralar gelir. Yâ Rab, hiçbir kul kendi sultanından ayrılmasın. Kalem yazı yazarken tuğ kendi sahibinden ayrılmasın.

Yedinci bentte Hz. Paygamber Hz. Bilal'e seslenir: -Kırbacımı getiriniz! Hz. Bilal kırbaçı getirir ve Hz. Ukkâşe'nin eline kırbaçı verirler. Bu sırada bütün sahabe şok içerisinde. Hz. Ukkâşe kırbaçı alarak yerinden kalkar. Sonra bentte mütekerrir mısralar gelir. Yâ Rab, hiçbir kul kendi sultanından ayrılmasın. Kalem yazı yazarken tuğ kendi sahibinden ayrılmasın.

Sekizinci bentte Hz. Ebubekir ortaya çıkar. Hz. Ebubekir yerinden kıpırdamadan gönlü bağı yanık bir şekilde Hz. Ukkâşe'ye doğru baktı ve dedi: Ey Ukkâşe, eğer o yüce insan sana kamçı ile vurduysa sen onun yerine bana yüz kamçı vur. Ukkâşe asla böyle bir hesabın olmayacağını belirtir. Sonra bentte mütekerrir mısralar gelir. Yâ Rab, hiçbir kul kendi sultanından ayrılmasın. Kalem yazı yazarken kendi ünvanından ayrılmasın.

Dokuzuncu bentte Hz. Ömer ortaya çıkar. Ukkâşe'ye seslenir: -Ey Ukkâşe, sana vurulan bu kamçı için sana yüz deve vereyim, bu sana derman olsun! Onun nazik bedenine bu ağır darbeyi vurma! Ukkâşe onu da kabul etmedi: - O bana vurduğu için ben de ona vuracağım, dedi. Sonra bentte mütekerrir mısralar gelir. Yâ Rab, hiçbir kul kendi sultanından ayrılmasın. Kalem yazı yazarken kendi ünvanından ayrılmasın.

Onuncu bentte Hz. Osman ortaya çıktı. Ukkâşe'ye dedi: -Ey Ukkâşe, ona vurmaktan vazgeç, ben sana okuduğum Kuran hatminin sevabını vereyim. Ben o Mustafa'nın yoluna neyim varsa hepsini harcarım. Sen onun nazik bedenine asla vurmayasın! Sonra bentte mütekerrir mısralar gelir. Yâ Rab, hiçbir kul kendi sultanından ayrılmasın. Kalem yazı yazarken kendi ünvanından ayrılmasın.

On birinci bentte aslan gibi yiğit Hz. Ali ortaya çıkar. Ukkâşe'ye seslenir. -Ey Ukkâşe, sen ona vuracağın darbeyi bana vur, ben sana yedi yaşımdan beri katıldığım tüm gazaların sevabını, düldülümü ve yaptığım her türlü hayır ve iyiliği vereyim. İki dünyanın güneşi olan Hz. Peygamber'e karşı bu kötü işi yapma! Sonra bentte mütekerrir mısralar gelir. Yâ Rab, hiçbir kul kendi sultanından ayrılmasın. Kalem yazı yazarken kendi ünvanından ayrılmasın.

On ikinci bentte Ukkâşe dört sahabenin söylediklerine ayrıca toplu cevap verir: -Sizin söylediklerinizin hiçbir faydası yoktur. Benim çektiğim acı dünya malı ile giderilemez. O insanlığın en hayırlısı o gün bana nasıl vurduysa bugün ben de onun sırtına vurayım ki benim acımdan haberdar olsun! Sonra bentte mütekerrir mısralar gelir. Yâ Rab, hiçbir kul kendi sultanından ayrılmasın. Kalem yazı yazarken kendi ünvanından ayrılmasın.

On üçüncü bentte bütün sahabenin feryat içerisindeki perişan hâli ifade edilmektedir. Sonra Hz. Peygamber Ukkâşe'ye işaret eder ve der: -O zaman ben sana nasıl vurduysam şimdi de gel sen bana vur! Ukkâşe ayağa kalkarak yürüdü. Sonra bentte mütekerrir mısralar gelir. Yâ Rab, hiçbir kul kendi sultanından ayrılmasın. Kalem yazı yazarken kendi ünvanından ayrılmasın.

On dördüncü bentte Ukkâşe Hz. Peygamber'e seslenir: -Ey bütün denizlerin cevheri! Senin bana vurduğun o zaman sen atın üstünde, ben ise yaya idim. Sırtım açık ve sana dönük idim. Sen deveye kırbaçı salladın bana değdi ey Dürr-i Yetim! Şimdi ben yerden sana üzerinde elbise varken vursam benim acım geçmeyecektir. Sonra bentte mütekerrir mısralar gelir. Yâ Rab, hiçbir kul kendi sultanından ayrılmasın. Kalem yazı yazarken kendi ünvanından ayrılmasın.

On beşinci bentte anlatılar şöyledir: Ukkâşe elinde kamçıyla minberin üstüne çıktı. Hz. Muhammed omuzundan kıyafetini çıkararak minberin altına geçti. Hz. Peygamber'in sırtında peygamberlik mührü var idi ki mühür ortaya çıktı ve görüldü. Mühür bütün âlemi aydınlattı. Ukkâşe'nin niyeti Hz. Peygamber'e vurmak değildi. Ukkâşe Hz. Peygamber'in sırtındaki peygamberlik mührünü görmek istiyordu. Ve mütekerrir beyitler: Yâ Rab, hiçbir kul kendi sultanından ayrılmasın. Kalem yazı yazarken kendi ünvanından ayrılmasın.

On altıncı bent şöyle devam eder: Hz. Peygamber bu vesileyle sırtını açtı -ey gönül- o anda feryatlar feleklere ulaştı. Ukkâşe Hz. Peygamber'in sırtında bulunan peygamberlik mührüne yüzünü sürdü. O gün oradaki bütün inananlar peygamberlik mührünü gördü. Ukkâşe, Hz. Peygamber'e dedi: Yâ Hazret, beni mazur gör, benim muradım bu idi. Ve yine mütekerrir mısralar: Yâ Rab, hiçbir kul kendi sultanından ayrılmasın. Kalem yazı yazarken kendi ünvanından ayrılmasın.

On yedinci bent: Hz. Peygamber mecalsiz bir şekilde evine geldi. Sahabeler ağlaşıp perişan oldular. Gör ki celal sahibi olan Allah, sevdiği kuluna nasıl ferman kılar? Hz. Peygamber düşündü: Ömrümün kemâline şimdi zeval ulaştı. Mülk de güç de Allah'a aittir. Ve sonra mütekerrir mısralar: Yâ Rab, hiçbir kul kendi sultanından ayrılmasın. Kalem yazı yazarken kendi ünvanından ayrılmasın.

Ve nihayet on sekizinci ve son bentte 12 mısra ile Meşreb, şiirindeki ana düşüncelerini ifade eder: Ney gibi nağmelerden ayrılıp, çılgın bir bülbül gibi havasını hatırlamaktan ayrılıp, peygamberlerin serveri Hz. Muhammed Mustafa'dan ayrılıp, Ebu Bekir ve Ömer gibi vefalı insanlardan ayrılıp, iki yüz bin hayâ ilmine sahip insandan ayrılıp, Allah'ın aslanı Ali gibi bir yiğitten ayrılıp, Hasan gibi bir rehberden ayrılıp, Hüseyin gibi bir kıblegâhtan ayrılıp, Kербela şehidi yetmiş iki bedenden ayrılıp inlemeyeyim de ben ne yapayım! Hiç kimse benim gibi atasından ayrılıp yetim kalmasın. Kardeş, abiden ayrılıp matem içinde kalmasın.

Müsebbânın Çeviri Yazılı Metni

[109a]

Hikâyet-i Dîvâne Şâh Meşreb

fâ' ilâtün / fâ' ilâtün / fâ' ilâtün / fâ' ilün

(10) Gûy bu meydânda öz çevgânıdın ayrılmasun

Her köñül öz zevkıde cevlânıdın ayrılmasun

Hiç kim bir kâme yetmey cânıdın ayrılmasun

Tîg-ı ' ışık êtken şehîdî kanıdın ayrılmasun

Mısr şâhıdur eger Ken' ânıdın ayrılmasun

Hiç bende yâ Rab öz sulţânıdın ayrılmasun

Haţ yazarda hâme öz tuğ ıssıdın ayrılmasun

Bu ölüm çün ittifâk ehline saldı iftirâk

Kalmağay her zî-nefis ' âlemede boldur ittifâk

(15) Bir kadehdür kim yetti ölmes heme eyler mezâk

Köz açıp ey kul özüñdin ilgeri ' âleme bak

Enbiyâ (vü) evliyâ kalmadı ne gûş ki revâk

Hiç bende yâ Rab öz sulţânıdın ayrılmasun

[109b]

Haṭ yazarda ḥāme öz tuğ ıssıdın ayrılmasun

Bil ne boldı ol Muḥammed ikki ‘ālem serveri
Ser-firāz-ı ibn-i ādem enbiyā ser-defteri
Haḫdın özge andın érdi cümle ‘ālemni barı
Şehsüvār-ı kâbe kavseyn érdi ol dîn mazharı
Bağladı raḫt-ı sefer āḫir-zamān peygamberi
Hiç bende yā Rab öz sulṭānıdın ayrılmasun

(5) Haṭ yazarda ḥāme öz tuğ ıssıdın ayrılmasun
Rûz-ı şenbe érdi kim bilgil isitti ol nebî
Bolmadı ança medârı kim namazğa bargalı
Kildiler aşḫāb köterip bardı mescidğa ‘Alî
Olturup etti namazın ikki ‘ālem serveri
Hâzır érdiler o dem meclis-i sırr-ı şabā
Hiç bende yā Rab öz sulṭānıdın ayrılmasun
Haṭ yazarda ḥāme öz tuğ ıssıdın ayrılmasun

Dédi Hażret men bu dünyādın bu kün kılğum sefer
Her kişini mende qarız yā kışâş bar eger

(10) Hālā ya bar-men aña ‘özü eyleyin bolsun ḫaber
Hiç bende yā Rab öz sulṭānıdın ayrılmasun
Haṭ yazarda ḥāme öz tuğ ıssıdın ayrılmasun

Turdu ‘Ukkāşe yerdin dedi ey şāh-ı cihān
Niçe biledür ki sizdin mendedür ḫarb-ı nihān
Ol Uhud cengide kim urdıñız kāmçı bilen
Müddeti tā érdi anıñ dāğı arqamda nişān
Sizdin imdi bu kışâşnı tiler-men bu zamān
Hiç bende yā Rab öz sulṭānıdın ayrılmasun
(15) Haṭ yazarda ḥāme öz tuğ ıssıdın ayrılmasun

Aydi Hażret tāziyānemni kiltürüñler bu ḫāl
Aldı Peygamber sözini bardı kiltürdi Bilāl

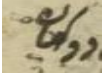
[110a]

Bêrdiler ‘Ukkâşeniñ qolıǵa Hâzret-i Bilâl
Kim anı körgeç şahâbe boldı bol dem leng (ü) lâl
Turdu ‘Ukkâşe yeridin qolıda qamçı güşâl
Hiç bende yâ Rab öz sulţânıdın ayrılmasun
Haţ yazarda hâme öz tuǵ ıssıdın ayrılmasun

Turdı Şiddik orımdın kılmay uşol hâletde tâb
Baqtı ‘Ukkâşe sarı yıǵla(r) özi baǵrı kebâb
(5) Dêdi gerçi urdı qamçı seni ol ‘âlî cenâb
Sên meni arqamǵa ur yüz qamçı bir yol sanap
Dêdi ‘Ukkâşe ki bolmas bu sözüñ hergiz hisâb
Hiç bende yâ Rab öz sulţânıdın ayrılmasun
Haţ yazarda hâme öz ‘unvânıdın ayrılmasun

‘Umer Haţţâb yıǵlap turdı ol yerde revân
Dêdi ey ‘Ukkâşe hâzret darbnı sat bu zamân
Bereyin yüz tive saña barça bolsun dermân¹
Muştafâ nâzik teniǵa urmaǵıl darb-ı girân
(10) Dêdi ‘Ukkâşe urar-mên ol ki urdı hem-çünân
Hiç bende yâ Rab öz sulţânıdın ayrılmasun
Haţ yazarda hâme öz ‘unvânıdın ayrılmasun

Turdı ol ‘Osmân-ı Zinnûreyn yâr-ı bâ-vefâ (bâ-vaqâr)²
Dêdi ey ‘Ukkâşe bes kılsañ bu kılgan ihtiyâr
Haţm-i Qur’ânım berey saña şevâbı ança bar
Her ne barım Muştafâ yolıǵa mên eyley nişâr
Urmaǵay-sên ki aniñ nâzik teniǵa zûnhâr
Hiç bende yâ Rab öz sulţânıdın ayrılmasun
(15) Haţ yazarda hâme öz ‘unvânıdın ayrılmasun

¹ Kelime şeklindedir. Anlam açısından **dermân** okumak uygun düşmektedir. Ancak vezne uygun değildir.

² Tamlama şeklindedir. Tamlamayı **yâr-ı bâ-vefâ** okumak yazıya daha uygun görünmekle beraber kafiye açısından **yâr-ı bâ-vaqâr** okumak daha isabetli görünmektedir.

Turđı andın soñra ol ‘ Aliy-yi şîr-i nerâ
Dedi ey ‘ Uqqâşe sen urşañ bu ðarbiñni maña
Yetti yaşımdın beri kim dünyâda kıldım her ğazâ
Düldülüm her hayr (u) ihsânım bile bêrey saña

[110b]

İkki dünyâ âftâbın bêrme âzâr-ı fenâ
Hiç bende yâ Rab öz sulţânıdın ayrılmasun
Haţ yazarda hâme öz ‘ unvânıdın ayrılmasun

Dedi ‘ Uqqâşe bu sözler bolğay hiç kâr-ger
Mâl-ı dünyâ birle bu dūr bolmağay mēndin be-zer
Bes neçük urdı mēni ol kün ki bu Hayru’l-Beşer
Mēn hem andağ ursam arqasığa bol kün eger
(5) Tâ ki âzârım neçük êrdi Resûl tapsun haber
Hiç bende yâ Rab öz sulţânıdın ayrılmasun
Haţ yazarda hâme öz ‘ unvânıdın ayrılmasun

Êşitip ‘ Uqqâşedin aşhâblar kıldı figân
Muştafâniñ hâliğa yığlap hem hırd (u) kelân
Muştafâ ‘ Uqqâşeğa kıldı işâret-i felân
Kil maña ur her niçe ðarbiñ bolsa ki bu zamân
Turđı ‘ Uqqâşe tüzetip kâmetin anda revân
Hiç bende yâ Rab öz sulţânıdın ayrılmasun
(10) Haţ yazarda hâme öz ‘ unvânıdın ayrılmasun

Dedi Hażretke baķıp ey gevher-i baħr-i ‘ umum
Sēn süvâre mēn piyâde êrdim ol urğanı kim
Çün mēni arqam açuķ êrdi tönük üstüm
Tivege saldıñ maña teğdi eyâ dürr-i yetim
Yerde tonuñ birle ursam ötmeğay ðarbım
Hiç bende yâ Rab öz sulţânıdın ayrılmasun
Haţ yazarda hâme öz ‘ unvânıdın ayrılmasun

(15) Çıktı minber üzre ‘ Uqqâşe qolıda kâçını

Bardı minber astıĝa açtı Muĝammed ĝiftini
Bar idi mühr-i nübüvvet arķasıda kim anı
Bes nümāyān boldı çün ‘ālemni tuttı rüşeni
Ķaşd-ı ‘Uĝķāşe bīnā érdi ne ol kün urĝalı
Hıç bende yā Rab öz sulţānıdın ayrılmasun
[111a]
Ķaĝ yazarda ĝāme öz ‘unvānıdın ayrılmasun

Ol bahāne birle açtı arkasın anda Resūl
Nāle-i zārī feleklerge yetiştı ey köñül
Sürdi ‘Uĝķāşe yüzün mühr-i nübüvvetke kim ol
Dedi yā Ķāzret tutuñ ma‘zūr murādım érdi ol
Kördiler mühr-i nübüvvet ol küni ehl-i ĝabūl
Hıç bende yā Rab öz sulţānıdın ayrılmasun
(5)Ķaĝ yazarda ĝāme öz ‘unvānıdın ayrılmasun

Ķāzret andın üyleriĝa kildiler bı-mecāl
Yıĝlaşıp aşĝāblar boldı āşufte-ĝāl¹
Kör neçük fermān ĝılur sıvgen ĝulıĝa Zü'l-celāl
Yetkürer boldı kemāl-i ‘ömrimgā imdi zevāl
Mülk anı geh érĝ anı geh ol érür vācib-i ta‘āl
Hıç bende yā Rab öz sulţānıdın ayrılmasun
Ķaĝ yazarda ĝāme öz ‘unvānıdın ayrılmasun

(10) Nāle ĝılmay neyleyin ney dēk nevādın ayrılıp
Bülbül-i şūrude dēk yād-ı hevādın ayrılıp
Enbiyālar serveri ol Muşţafādın ayrılıp
Ol Ebū Bekr ‘Ömr imām-ı bā-vefādın ayrılıp
‘Ömer-i Ķaĝĝāb dēk biri Hüdādın ayrılıp
İkki yüz miñ şāĝib-i ‘ilm-i ĝayādın ayrılıp
Ol ‘Alī şafder şeh-i şır-i Ķudādın ayrılıp
Ol ‘umum seyyid Ķāsan dēk reh-nümādın ayrılıp
Ķible-ĝāhım ol Ķüseyn-i bişvādın ayrılıp

¹ Bu msranın vezni bozuktur.

Yetmiş iki ten şehid-i Kerbelâdın ayrılıp
Qalmasun hiç kim yetim mên dek atadın ayrılıp
Qalmasun mâtem ara ini ağadın ayrılıp

Metnin Kelime Grupları ve Söz Varlığı

Kelime Grupları

İsim Tamalamaları

öz zevkı: *kendi zevki*
öz çevgânı: *kendi çevganı*
Mısr şâhı: *Mısır şahı*
öz sulţânı: *kendi sultanı*
ittifâk ehli: *ittifak ehli*
enbiyâ ser-defteri: *peygamberlerin lideri*
cümle   âlemni barı: *bütün âlemin varı*
âhîr-zamân peygamberi: *ahir zaman peygamberi, Hz. Peygamber Muhammed Mustafâ (sav)*
peygamber sözi: *peygamber sözü*
 Ukkâşeniñ kolu: *Ukkâşe'nin eli*
mèni arqam: *benim arkam*
anıñ dâğı: *onun yarası*
Muştafâ nâzik teni: *Mustafâ'nın nazik bedeni*
Ĥatm-i Qur'anım şevâbı: *Kur'an hatmimin sevabı*
Muştafâ yolu: *Mustafâ'nın yolu*
anıñ nâzik teni: *onun nazik bedeni*
ikki dünyâ âftâbı: *iki dünyanın güneşi*
minber astı: *minberin altı*
öz tuğ ıssı: *kendi tuğunun sahibi*

Sıfat Tamlamaları

ança medâr: *o kadar destek*
bir kadeh: *bir kadeh*
bol dem: *o an*
bol kün: *bu gün*
bu kılğan ihtiyâr: *bunu yapan ihtiyar*
bu dünyâ: *bu dünya*
bu çarb: *bu vuruş*
bu meydün: *bu meydan*

bu hâl: *bu hâl, bu durum*
bu Hayru'l-Beşer: *bu beşerin en hayırlısı, Hz. Peygamber*
bu ölüm: *bu ölüm*
bu söz: *bu söz*
bu sözler: *bu sözler*
bu kışâş: *bu kısas*
bu zamân: *bu zaman*
her kişi: *her bir kimse*
her köñül: *her gönül*
her ne barım: *bütün varlığım*
her zî-nefis: *her nefîs sahibi, canlı*
hiç bende: *hiçbir kul*
hiç kim: *hiç kimse*
ikki   âlem serveri ol Mu ammed: *iki âlemin serveri olan o Muhammed*
ikki   âlem serveri: *iki âlemin reisi*
o dem: *o an*
ol dîn mazharı: *o dîn sembolü*
ol   Alıy-yi şîr-i ner : *o erkek aslan Ali*
ol   âlî cenâb: *o yüce kişi*
ol k n: *o gün*
ol k ni: *o gün*
ol Uhud cengi: *o Uhut savaşı*
ol y r-ı b -vef  (b -va  r)   Osm n-ı Zinn reyn: *o vefa sahibi Osman-ı Zinnureyn*
ol y r: *o yer*
sivgen kul: *sevdiği kul*
tiğ-ı   iş  etken Şehidi: *aşk kılıcı ile Şehit olan biri*
uşol h let: *bu durum, şu durum*
yüz  am ı: *yüz kamçı*
yüz tive: *yüz deve*

İsim-Fiil Grupları

Bulunmamaktadır.

Sıfat-Fiil Grupları

Bulunmamaktadır.

Zarf Fiil Grupları

bir küme yetmey: *bir kere arzusuna ulaşmadan*

haþ yazarda: *yazı yazarken*

köz açıp: *göz açıp*

namazğa bargalı: *namaza gitmek için*

aşhâb köterip: *Sahabeler götürüp*

anı körgeç: *onu görünce*

ornıdın tâb kılmay: *yerinden kalkmaya güç bulamayıp*

bir yol sanap: *bir kere kabul edip*

‘Umer Haþþâb yıǵlap: *Ömer Hattap ağlayıp*

‘Ukkâşedin eşitip: *Ukkâşe’den işitip*

Muştafânın hâliğa yıǵlap: *Mustafa’nın haline ağlayıp*

ķâmetin tüzetip: *vücudunu düzeltip*

Hażretke bakıp: *Hazret’e bakıp*

ne ol kün urǵalı: *o gün vurmamak için*

aşhâblar yıǵlaşp: *Sahabeler ağlaşıp*

nâle kılmay: *inlemeden*

ney dök nevâdın ayrılıp: *ney gibi güzel bir nağmeden ayrılıp*

yâd-ı hevâdın ayrılıp: *havayı hatırlamaktan ayrılıp*

enbiyâlar serveri ol Muştafâdın ayrılıp: *peygamberlerin başı Mustafa’dan ayrılıp*

ol Ebû Bekr ‘Ömr imâm-ı bâ-vefâdın ayrılıp: *Ebu Bekir o vefa sahibi İmam Ömer’den ayrılıp*

‘Ömer-i Haþþâb dök biri Hüdâdın ayrılıp: *Ömer Hattab gibi birinin Hüda’dan ayrılıp*

ikki yüz miñ şâhib-i ‘ilm-i hayâdın ayrılıp: *iki yüz bin hayâ ilminin sahibinden ayrılıp*

ol ‘Al şafder şeh-i şir-i Hudâdın ayrılıp: *o düşman saflarını yaran Allah’ın aslanı Şah Ali’den ayrılıp*

ol ‘umum seyyid Hasan dök reh-nümâdın ayrılıp: *o herkesin rehberi Seyyid Hasan gibi birinden ayrılıp*

ķible-gâhım ol Hüseyin-i buşvâdın ayrılıp: *ķiblegâhım o rehber Hüseyin’den ayrılıp*

yetmiş iki ten şehud-i Kerbelâdın ayrılıp: *yetmiş iki kişi olan Kербela şehidinden ayrılıp*

atadın ayrılıp: *babadan ayrılıp*

ini ağadın ayrılıp: *küçük kardeş abiden ayrılıp*

her niçe darbın bolsa: *her nasıl darbın olsa*

tonuñ birle ursam: *elbiseli olarak vursam*

ol urǵanı: *o vurduğunda*

Edat Grupları

özünđin ilgeri: *kendinden ileri*

Haķdın özge: *Hak’tan başka*

ķamçı bilen: *kamçı ile*

‘Ukkāşe sarı: *Ukkāşe’ye doğru*
andın soñra: *ondan sonra*
yetti yaşımdın beri: *yedi yaşımdan beri*
her hayr (u) ihsânım bile: *her hayır ve ihsanım ile*
mâl-ı dünyâ birle: *dünya malı ile*
ol bahâne birle: *o bahane ile*
ney dök: *ney gibi*
bülbül-i şûrûde dök: *âşık bülbül gibi*
minber üzre: *minberde*
mèn dök: *benim gibi*
mâtem ara: *matemde*

Ünlem Grupları

ey kul: *ey kull!*, yâ Rab: *yâ Rab!*, ey şâh-ı cihân: *ey dünyanın şahı!*, ey ‘Ukkâşe hazret: *ey Ukkâşe hazret!*, ey ‘Ukkâşe: *ey Ukkâşe*, ey gevher-i bañr-i ‘umum: *ey bütün denizlerin cevheri!*, eyâ dürr-i yetim: *ey inci gibi kıymetli yetim!* (*Yâ Muhammed*), ey köñül: *ey gönü!*, yâ Hazret: *ya Hazret!*

Tekrar Grubu

Bulunmamaktadır.

Bağlama Grubu

enbiyâ (vü) evliyâ: *peygamberler ve veliler*
karz yâ kışâş: *ödünç veya kısas*
hurd (u) kelân: *küçük ve büyük*

Birleşik Fiil Grubu

mezâk eyle-: *tat vermek, mutlu etmek*
namazın èt-: *namaz kılmak*
‘özl eyle-: *özür dilemek*
haber bol-: *haber ulaşmak, haber edilmek*
leng (ü) lâl bol-: *topal ve dilsiz olmak*
hisâb bol-: *hesap olmak, hesap edilmek*
sefer kıl-: *yolculuk yapmak*
revân tur-: *yola çıkmak, yürümek*
bes kıl-: *durdurmak, son vermek.*
nişâr eyle-: *harcamak, saçmak, dağıtmak*
ğazâ kıl-: *cihat etmek, savaşa katılmak*
fiğân kıl-: *feryat etmek*
işâret-i felân kıl-: *herhangi bir şekilde işaret etmek*
nümâyân bol-: *görünmek*

fermān kıl-: *emretmek*

āşufte-ḥāl bol-: *hali perişan olmak*

dūr bolma-: *uzak olmamak*

yetkürer bol-: *ulaşmak*

yetim ḳalma-: *yetim kalmamak*

mūtem ḳalma-: *matem bitmek*

kār-ger bol-: *etkili olmak*

Kısaltma Grupları

‘ālemde ittifāḳ: *bu âlemde birlik içinde olan*

ḳolıda ḳamçı: *elinde kamçı*

özi bağı kebāb: *özü bağı yanmış, çok dertli*

Arapça-Farsça İzafet Terkipleri

ser-firāz-ı ibn-i ādem: *insanoğlunun seçkini*

şehsüvār-ı ḳābe ḳavseyn: *kabekavseynin baş sürücüsü, tas. Allah’a en yakın olan, Hz. Peygamber*

raḫt-ı sefer: *yol malzemesi, yol yükü*

meclis-i sırr-ı şabā: *sabahın sır meclisi*

ḳarb-ı nihān: *gizli darp*

ḳarb-ı girān: *sert darp*

āzār-ı fenā: *şiddetli azar*

müḫr-i nübüvvet: *peygamberlik mührü, Hz. Peygamber’in sırtında bulunan mühür*

ḳaşd-ı ‘U.....āşe: *Ukkāşe’nin niyeti*

nāle-i zārū: *inleme, feryat*

ehl-i ...abūl: *kabul ehli, İslamı kabul edenler, Müslümanlar*

kemāl-i ‘ömr: *ömrün olgunluk çağı*

Vācib-i ta‘āl: *yüceliği vacip olan, Allahu Taâlâ*

rūz-ı şenbe: *cumartesi günü,*

Ḥazret-i Bilāl: *Hazreti Bilal*

Zü’l-celāl: *celal sahibi, Allah*

Müsebbâda Şekil Bilgisine Ait Bazı Özellikler

1. Müsebbâ Çağatay Türkçesi ile yazılmıştır. Dolayısıyla şiirde Çağatay Türkçesinin genel dil özelliklerini görmek mümkündür. Çağatay Türkçesinde iyelik üçüncü teklik şahıs ekinden sonra durum ekleri gelince araya zamir n’si girmez. İncelenen şiirde buna dair pek çok örnek vardır: çevgan+i+dın (109a/10), cevlan+i+dın (109a/10), can+i+dın (109a/11), zevk+i+de (109a/10), ceng+i+de (109b/13) vb.

2. Şiirde bazı eklerin daima yuvarlak ünlü ile geldiği görülür: Emir üçüncü teklik şahıs eki ayrıl-ma-sun, bol-sun, kal-ma-sun; bildirme eki -dur şūhı-dur (109a/12), bol-dur (109a/14), kadeh-dür (109a/15); gelecek zaman eki -ğu / -gü kıl-ğum (109b/9); ettirgenlik eki -kür-, -tur-, -tür-, yet-kür-ür (111a/7), kil-tür-üñler (119b/15),

3. Şiirde bazı eklerin daima düz-dar ünlülerle kullanıldığı görülmektedir: Görülen geçmiş zaman üçüncü teklik şahıs eki: bol-dı (110a/1), tur-dı (110a/4), ur-dı (110a/5); iyelik üçüncü teklik şahıs eki: yol+i+ğa (110a/13), söz+i+ni (109b/16), orn+i+dın (110b/15); ayrılma hâli eki: orn+i+dın (110b/15), özüñ+din (109a/15); emir ikinci teklik şahıs eki: urma+ğıl (110a/9).

4. Zarf-fiil eki -p sonu ünlü ile biten fiillerden sonra yardımcı ünlü almadan kullanılır. Mesela yığla-p (110b/7), sana-p (110a/5).

5. Çağatay Türkçesinde zaman zaman eklerin kalınlık-incelik uyumuna aykırı kullanıldığı görülür. Şiirimizde de buna dair yedi örnek bulunmaktadır: ten+i+ğa (110a/9), mescid+ğa (109b/7), ötme-ğay (110b/13), hâl+i+ğa (110b/7), üy+leri+ğa (111a/6), ömr+im+ğa (111a/7), ‘Ukkâşe-ğa (110b/8).

6. Şiirde bulunma hâli eki +da/+de yer+de, arkası+da (110b/16), meydün+da (109a/10); ayrılma hâli eki +dın/+din ata+dın (111a/15), reh-nümū+dın, Kerbelū+dın; yönelme hâli eki +ğa/+ge, +ka/+ke üyleri+ğa (111a/6), kul+i+ğa (111a/7), felekler+ge (111a/2), Hazret+ke (110b/11), ‘ömr+im+ğa (111a/7); belirtme hâli eki +nı/+ni +n (iyelik ekinden sonra) ‘ülem+ni (110b/16), a(<ol)+nı (111a/8), çarbiñ+nı (110a/16), çarb+nı (110a/8), yüz+i+n (111a/3); ilgi hâli eki +nıñ/+niñ Muştafā+nıñ (110b/7), ‘Ukkâşe+nıñ (110a/1) olarak kullanılmaktadır. Ancak Çağatay Türkçesinde nadiren ilgi eki +nı / +ni olarak kullanılır. Bu durumda belirtme hâli ile karıştırılabilir. Şiirimizde buna dair birkaç örnek bulunmaktadır: ‘âlem+ni bar+ı (109b/3) (âlemin tamamı), a+nı arka+sı+da (110b/16) (onun arkasında), meni arşamğa (110a/5) (benim arkama). Ayrıca Oğuz özelliği olarak bir yerde yönelme hâli ekinin +a/+e olarak kullanıldığı görülür: ‘âlem+e.

MÜSEBBÂNIN DİĞER DİL ÖZELLİKLERİ, DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

1. Son dönem Çağatay şairi Baba Rahim Meşreb’in (1641?-1711) Divan, Kimya ve Mebde-yi Nûr isimli eserlerinden başka pek çok şiirine şiir mecmualarında ve başka kaynaklarda rastlanmaktadır. Onun bir müsebbâsı da Hoca Ahmed Yesevî’nin hikmetlerinin bulunduğu bir yazmada bulunmaktadır. Toplam 18 bentten oluşan bu müsebbâda sahabeden Hz. Ukkâşe’nin Hz. Peygamber’in sırtında bulunan peygamberlik mührünü görmek istemesiyle ilgili bir hikâye konu edilmiştir.

2. Kelime grupları bakımından şiire baktığımızda; 18 adet isim tamlaması, 37 adet sıfattamlaması, 31 adet zarf-fiil grubu, 14 adet edat grubu, 9 adet ünlem grubu, 3 adet bağlama grubu, 21 adet birleşik fiil grubu, 3 adet ise kısaltma grubu bulunmaktadır. Diğer kelime gruplarına ait örnek bulunmamaktadır. Arapça-Farsça izafet terkihi ise 16 adettir.

3. Şiirde müsebbâ nazım şekli özelliklerinin dışına çıkan birkaç husus bulunmaktadır. Müsebbâda mısra sayısı yedi olmalıdır. Ancak bu müsebbâda yedinci bent beş mısradan oluşmuştur. Son bent ise on iki mısradan oluşmaktadır. Ayrıca son bentte mütekerrir mısralar yoktur. Bu hususlar genel müsebbâ kurallarının dışında durumlardır. Mütekerrir müsebbâlarda tekrar edilen son iki mısralar aynen tekrar edilir. Ancak bu müsebbâda ilk yedi bentte son mısralar,

Haḡ yazarda ḡāme öz tuğ ıssıdın ayrılmasun

şeklinde iken sekizinci bentten itibaren bu mısralar

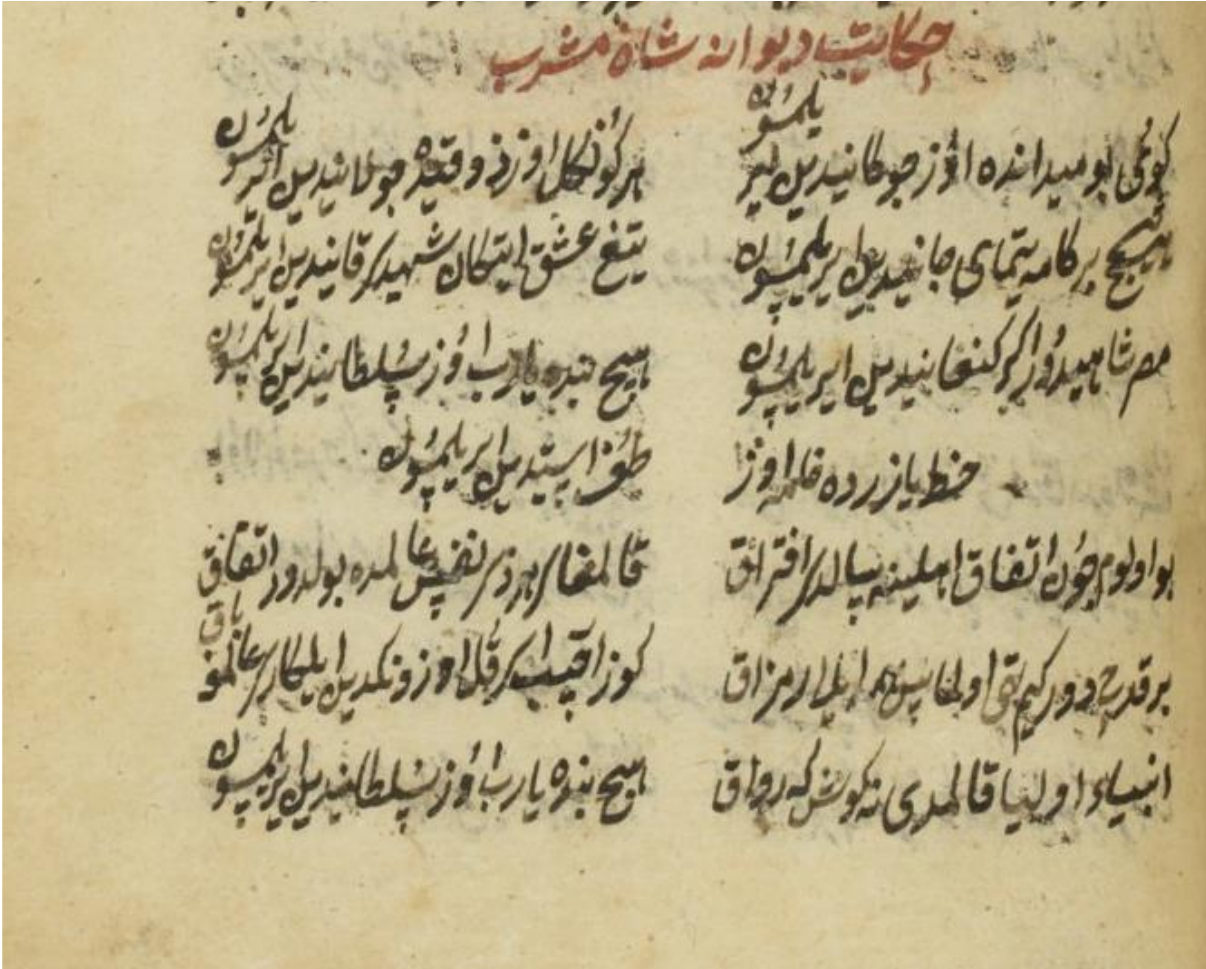
Haḡ yazarda ḡāme öz ‘unvānıdın ayrılmasun

şekline dönüşmüştür. Bu hataların müstensihlerle ilgili olduğu düşünülmelidir. Çünkü Baba Rahim Meşreb şiirlerinde genel olarak klasik Türk şiirinin kurallarını ve ölçülerini dikkatli bir şekilde uygulamaktadır. Bu problem şiirin başka nüshalarının bulunmasıyla ve karşılaştırılarak aydınlatılabilecektir.

4. İmla özellikleri bakımından müsebbâda Çağatay imlâ geleneğinin devam ettirildiği aşikârdır. Metinde Arapça ve Farsça kelimeler aslına uygun bir şekilde yazılmıştır. Türkçe kelimelerde ve eklerde ünlüleri göstermek üzere elif, vav, ye ve he harfleri genel olarak kullanılmıştır. Ancak bazen bu geleneğin dışına çıkıldığı da olmuştur. Az da olsa hareke kullanılmıştır. Özellikle o, ö, u, ü sesleri için çok nadir de olsa ötre kullanılmıştır. Damaksı ñ için düzenli olarak نك (nun ve kef yan yana) kullanılmıştır. Sin harfinin altına sadece süs için üç nokta konmuştur. Bazen be ve ye harfleri yan yana geldiğinde üç nokta şeklinde yazılmıştır. Çağatay imlâ geleneğinde Türkçe kelimelerde ط (tı) harfi kullanılmaz. Türkçe bir kelime olan **tuğ** kelimesi hep ط (tı) ile yazılmış ve bir yerde طغ diğer yerlerde طوغ şeklinde vav koyarak yazılmıştır. Yani ikili bir yazım vardır.

KAYNAKÇA

- Abdugafurov, A. (1971). *Meşreb*. Gafur Gulam Namidagi Edebiyat ve Sanat Neşriyatı.
- Akça, İ. (2023). *Baba Rahim Meşreb*, Çizgi Kitapevi.
- Alıcı, L. (2024). "Eski Türk Edebiyatında Nazım Şekilleri" *Üniversiteler için eski Türk edebiyatına giriş*. Akçağ Yayınları.
- Argunşah, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*. Kesit Yayınları.
- Bayat, F. (2020). *Orta Türkçe sözlük*. Ötüken Yayınları.
- Boeschoten, H. (2023). *A Dictionary of Early Middle Turkic*. HDO. Brill: Lieden-Boston.
- Eckmann, J. (2009). *Çağatayca el kitabı*. (Çev. Günay Karaağaç). Kesit Yayınları.
- Emet, E. (2008). *Doğu Türkistan Uygur ağızları*. TDK Yayınları.
- Fidancı, M. (1994). *Şah Meşreb Menâkıb-nâmesi*. [Yayımlanmamış doktora tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Gedik, S. (2017). *Meşreb Mebde-yi Nûr*. TDK Yayınları.
- Gedik, S. (2020). *Baba Rahim Meşreb Kimya (Çağatayca Bir Mesnevi)*. Hiperlink Yayınları.
- Necipoviç, N. E. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü*. (Çev. İklil Kurban) TDK Yayınları.
- Özşenel, M. (2024). "Ükkâşe B. Mihsan" *İslam ansiklopedisi* 42. Cilt, s. 70-71. TDV Yayınları.
- Shaw, R. B. (2014). *Kâşgar ve Yarkend ağızı sözlüğü*. (Çev. Fikret Yıldırım). TDK Yayınları.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Üşenmez, E; Boltabayev, S.; Tuğlacı, G. (2016). *Özbekçe Türkçe sözlük*. Eskişehir Valiliği Yayınları.

خط یازدهم قلعه و ز طوغ اسپدین ایریمپون

پس نبولد اول محمد اکی عالم سپردی
پس از کرا سین ادم دنیا سپر خیزی
جقدین اوز که اندین ایردر جمله عالمی یلدر
شهریو قاب قوسین ایردر اول منظر
یاغلا در حنت سپر آخر زمان بیغبر

خط یازدهم قلعه و ز طوغ اسپدین ایریمپون

روز رشتت ایردیلم لیلی لاسیتی اول
بولدر اوجه مندر کیم نماز غنه یار عالی
گیلدیلار اصحاب کوناری بیادیر میسر علی
اولتور ویلایتی نمازین اکی عالم سپری
حاضر ایردیله اولوم مجلسی سپر صبه
هیسج سنده یار اوز سلطانیدین ایریمپون

خط یازدهم قلعه و ز طوغ اسپدین ایریمپون

دیدر حضرت من بودن من بو کون قلموم سپر
دیگر کشته مندر قرصین یا قصاص یار الم
علا یا بار من لقا عذر ایلی یون برسون
هیسج سنده یار اوز سلطانیدین ایریمپون

خط یازدهم قلعه و ز طوغ اسپدین ایریمپون

توردر غلکاتش ایردین دیدر ایشاه جیمه
نیمه یلدر که سپردین مندره دور ضرب نما
اول اوصد حنکیده کیم اوردنکیز جمعی سیلان
مدنی تا ایردر انیکه اعنی از قامده
سپردین ایدر بو قصاص ییلار من بو
هیسج سنده یار اوز سلطانیدین ایریمپون

خط یازدهم قلعه و ز طوغ اسپدین ایریمپون

دیدر حضرت تاز یا منعی کیم اوردنکیز
الیر بیغبر ز زینی باردر کیلتوردر بلال

بردیلا

برد یار عکاشه نیک قولید حضرت بی طلال
 کیم ای کوز کاج صحاب بود کد بولیدم لنگ لال
 نورد در عکاشه نوردین قولیده قنچه کمال
 هیچ بنده یار سادوز سلطانیدین بر یلم پیون

خطایار زده فامه اوز عنوانیدین بر یلم پیون

نورد در صدیق اور نیدین قیل اول شفا عالت
 باقی عکاشه سپار نغیل اوز بر بجز کجا
 دیدر کوجا و نورد در قنچه سنی اول عالی بیجا
 پس منی اوله قلم اوز نورد قنچه بر یول بیجا
 دیدر عکاشه که بولک پیش نوز و نیک کز بیجا
 هیچ بنده یار سادوز سلطانیدین بر یلم پیون

خطایار زده فامه اوز عنوانیدین بر یلم پیون

عمر خطایار نغیل اوز اول برده روان
 دیدر ای عکاشه حضرت ضریقی شاپوز
 بر این نوز سیه سنکار و بولک اوله کجا
 مصطفی نازک تیغ اوز معین ضرب کمان
 دیدر عکاشه اور ارمن اوله کوز در کجای
 هیچ بنده یار سادوز سلطانیدین بر یلم پیون

خطایار زده فامه اوز عنوانیدین بر یلم پیون

نورد اول شمشادین نوزین یار یار و فامه
 دیدر ای عکاشه بر یلم پیون قیل اوقیا
 ختم قرانیم بر اوز نیک نوابی بجز یاز
 اورنه باریم مصطفی بولک نوزین سلطان
 اور کفای پس کیم نیک نازک تیغ ز نهمه
 هیچ بنده یار سادوز سلطانیدین بر یلم پیون

خطایار زده فامه اوز عنوانیدین بر یلم پیون

نورد در اندین سونکره اول علی سیر
 دیدر ای عکاشه پس اول نیک بوز نیک
 تنی یا شمدین بر کیم دنیا ده قلده بر غنچه
 اولد نوز هر ضرا چپانیم پیلای برای پنکا
 منکا

ایکی دنیا افتاپین برمه ایزار فنسنا
همیج بنده یارین اوز سلطانیدین ایرلیپون

خط یازده فلامه اوز عنوانیدین ایرلیپون

دیدر عکاشه یوزلار بولوغای هیچ کارکر
مال دنیا بولور بولوغای مندرین ندر
بیس بخوک اوردی منی اولکو تک بو فیتر
من هم لندغ اوز هم تر قاپیندی بولکولر
تاکه از اریم بخوک ایزد کیمون تا بسون خسر
همیج بنده یارین اوز سلطانیدین ایرلیپون

خط یازده فلامه اوز عنوانیدین ایرلیپون

اشیتیب عکاشه دین اصحابلا قیلدی قفا
مصطفی عکاشه غم قیلیر اینشاه ارفلان
توزدر عکاشه توز اشیتیب قایلدی اظه روم
همیج بنده یارین اوز سلطانیدین ایرلیپون

خط یازده فلامه اوز عنوانیدین ایرلیپون

دیدر حضرت کابا قیب ای کوبه کچر عم
چون منی ارقام اچوق دیرد تو نوز اول بوم
بیرده تو نوز تک بولور اوز سیم اتمغار فریم
همیج بنده یارین اوز سلطانیدین ایرلیپون

خط یازده فلامه اوز عنوانیدین ایرلیپون

حقیقه مینر اوزره عکاشه قولیده تجنی
باراید مهنر نضوت ارقا پسیره کم انی
قصه عکاشه چنار اوردیر اولکو اولی
بارد کمن بر ایستو اتمغی کیمد کیمت
بیس نایان بولدر چون عالمی توتی رو
همیج بنده یارین اوز سلطانیدین ایرلیپون

خط یاز

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

İdeolojik ve Metafor Bağlamda Akademisyen Âşık: Kırâç Ata
Academician Aşık in the Context of Ideology and Metaphor: Kırâç Ata

Hüseyin Kürşat TÜRKAN

Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü
khturkan@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-6743-9056

Ayşe ÇELİK KAN

Dr.
aysekancelik@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-6884-220X

Öz: Toplumsal değişimler; siyasal, sosyal ve ekonomik değişimleri beraberinde getirdiğinden kültür de bundan etkilenmektedir. Kültürün toplumdan bağımsız olmaması bünyesinde barındırdığı birçok unsurun çağa ve olaylara ayak uydurarak değişimini gerekli kılmıştır. Toplumun aynası olan edebi eserlerde bu durum görülmektedir. Zamanın baskın ideolojik düşünceleri şair ve ozanları da etkileyerek onları dönem olaylarını işleyen şiirler yazmaya sevk etmiştir. Buradan hareketle yazılı ve sözlü kültür unsurlarından şiir, şairin ideolojik yaklaşımlarını doğrudan veya dolaylı yollardan okuyan ve dinleyenlere vermektedir. Bu bakımdan şiir, şairin okuyucuların gönlüne ve zihnine bir yolculuğudur. Şairin düşüncelerini topluma kabul ettirme veya toplumun hissiyatını yansıtmaya olarak görülen şiir, eylemsel faaliyetidir. Bu yolla kitleleri etkilemekte ve harekete geçmelerini sağlamaktadır. Âşıklık geleneğinde âşık, halkın yaşantısını, derdini, sevincini ve psikolojisini şiirlerinde işleyerek çağın olaylarını yansıttığı gibi bu olayları gelecek nesillere aktarmaktadır. Çalışmada, Âşık Kırâç Ata'nın ideolojik tutumu ve şiirlerinde metafor kullanımına değinilmiş, şiirlerinde ideolojinin olup olmadığı, metaforun nasıl kullanıldığı irdelenerek verilmeye çalışılmıştır. İlgili çalışma "Âşık Kırâç Ata (Ekrem Kırâç)'nın Hayatı Sanatı ve Şiirleri" (Türkan, 2016) kaynağından alıntılar yapılarak hazırlanmıştır. Çalışmada dokuz şiir ideolojik sınıflandırmaya tabi tutularak incelenmiş, konuyu özetleyecek mahiyette dörtlükler kullanılarak âşığın satır aralarına sakladığı anlamlar gün yüzüne çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, metafor, şiir, Âşık Kırâç Ata

Abstract: Social changes are affected by this in culture because they bring with them political, social and economic changes. The fact that culture is not independent of society has made it necessary to change many of the elements it contains by keeping up with the era and events. This situation is clearly seen in literary works that are the mirror of society. The dominant ideological ideas of the time also influenced poets and poets, leading them to write poems that deal with the events of the period. Based on this, poetry, from its written and oral elements, gives the ideological approaches of the poet directly or indirectly to those who read and listen. In this respect, poetry is a journey of the poet into the hearts of the readers. Poetry, which is seen as making the poet's thoughts accepted by society or reflecting the society's feelings, is the poet's active activity. In this way, it affects the masses and enables them to take action. In the tradition of minstrelsy, aşık processes the life, troubles, joy and psychology of the people in his poems, reflecting the events of the era and transmitting these events to future generations. In the study, the ideological attitude of Aşık Kırâç Ata and the use of metaphor in his poems

Geliş Tarihi: 08.05.2024

Kabul Tarihi: 14.08.2024

Yayın Tarihi: 31.12.2024

Atıf: Türkan, H. K. & Kan Çelik, A. (2024). İdeolojik ve metafor bağlamda akademisyen âşık: Kırâç ata. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(3), 1246-1255. Doi: 10.33437/ksusbd.1480430

were mentioned, and it was tried to be given by examining whether there is ideology in his poems and how metaphor is used. The related study has been prepared by making quotations from the source "The Life, Art and Poems of Aşık Kırâç Ata (Ekrem Kırâç)" (Türkan, 2016). In the study, nine poems were examined by subjecting them to an ideological classification, and the meanings hidden by the lover between the lines were revealed by using Decals that summarize the subject

Keywords: Ideology, metaphor, poetry, Lover Kırâç Ata.

GİRİŞ

Her sanat dalında olduğu gibi, toplumcu gerçekçi bakış açısıyla yola çıkan sanatçının toplumu ilgilendiren her meselede kalem oynatması ve halkı bilinçlendirmesi olağan bir durumdur. Âşığın toplumu etkilemek için kalemine başvurması veya toplumun etkilendiği bir olayı anlatmak üzere ondan faydalanması kaçınılmazdır. İletilmek istenilen mesaj kelimelerin büyülü dünyasından seçilerek dizilmekte ve dörtlükler oluşturulmaktadır. Şiir, bir âşık için kelimelerin düz anlamının çok ötesinde bin bir anlam saklamaktadır. Toplumu derinden etkileyen meseleler için âşık, temsilci görevini üstlenerek halkın sesi olmuştur. Bu nedenle dönemine ayna tutabilen âşıklar sadece döneminde değil yüzyıllar sonra da yâd edilmekte ve âşığın hakkı teslim edilmektedir. Bir neví kanaat önderi olan âşık; toplumun aksayan yönlerini ele alarak sosyal ve ekonomik durumlar hakkında eleştirel düşünebilmeyi, gelecek adına alınacak kararların uygunluğu gibi konularda halka farklı bir bakış açısı kazandırmaya çalışmaktadır. Bütün bunlar olurken kimi zaman âşık, özgürlüğünden olacak kimi zaman eleştiri oklarına maruz kalacaktır. Bu durumu en iyi ifade eden söz Yunus Emre'nin;

"Söz ola kese savaşı,

Söz ola kestire başı,

Söz ola ağulu aş

Yağ ile bal ede bir söz." (Bilgin, 2020: 30) sözüdür.

Söz, ağızdan çıkan her kelimeyi kapsasa da içerisinde bir ileti barındırmaktadır. Bu ileti ile kimi zaman bir metafor kastedilmekte kimi zaman gerçek anlamlı bir sözcük kastedilmektedir. Düşüncelerin ideoloji olarak yansıtıldığı edebi metinlerde verilmek istenilen mesaj genellikle ilk akla gelendir fakat şiirsel anlatıma metafor eklendiğinde bu durum değişmektedir. Şiirde verilmek istenilen ideolojik düşünce ve metaforik anlatımın nasıl ve ne şekilde olduğu Âşık Ekrem Kırâç'ın şiirlerinden yola çıkılarak verilmeye çalışılmıştır. Çalışmada ideolojinin ne olduğu ve şiire nasıl uygulandığına değinildikten sonra metafor kavramı ele alınmıştır. Metafor, ideoloji ve şiir arasında nasıl bir bağ olduğu anlatılmış, bu bağ Kırâç Ata'nın şiirlerinden hareketle açıklanmıştır. Ayrıca âşığın ideolojik görüşü, metaforik düşüncesi ve sanat anlayışına da yer verilmiştir. Çalışmaya dâhil edilen dokuz şiir ideolojik sınıflandırma yapılarak incelenmiştir.

İDEOLOJİ VE METAFOR KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

İdeoloji, Fransızca kökenli bir kelime olup somut olmayan düşüncelere dayanan bir kavram olarak kabul edilmektedir (TDK, 2019). Toplumu etkileyen siyasî, dinî, ekonomik gibi düşüncelerin bütünü olan ideoloji, daha çok soyut düşüncelere dayanmaktadır. Farkında olmadan ortaya çıkan ve halk için yeni bir düşünce sistemini ön gören ideoloji, toplum tarafından genellikle kaçınılan bir durumdur. İdeoloji ile arasına mesafe koyan halk, yeniye alışmaktan korkar. Bunun tam tersi durumlar da görülebilmektedir.

Fransız düşünür Destutt de Tracy tarafından ortaya konulan ideoloji, bilinçli düşünmeye sevk etmek üzere kullanılmıştır. Kimi iktidarların varlıklarını devam ettirmek için savundukları ideoloji, düşüncelerin açığa çıkması olarak algılanmış ve savunulmuştur. İdeoloji aynı zamanda topluma egemen olan sınıfın kendi çıkarlarını korumak ve devam ettirmek için destekledikleri bir düşünce sistemidir (Dursun, 2001: 24). Kimi sınıfların yararına görülen ideoloji bu insanların fikir birliğinden ibarettir. Kurulan düzenin devamı için çeşitli düşüncelere bel bağlayan bu gibi sınıflar egemen yapının ne şekilde çalıştığını dile getirerek kendi çıkarlarını devam ettirmektedirler. Toplumsal değerlere, toplum

düzenine ve kavramlara yeni anlamlar yüklediği ideolojide önemli olan egemen sınıfın istekleridir (Erdoğan ve Alemdar, 2002: 277).

Bireyin ve toplumun daha iyi refah seviyesine ulaşması için belirli amaçlar doğrultusunda çizilen yolda ilerlemeyi hedefleyen ideoloji gerçek anlamına sosyal ve beşerî olayların ışığında ulaşır (Allardt, 1971: 117). Şerif Mardin'e göre ideoloji yönetilen sınıfın düşünce yapısıdır. Bunu Mardin şöyle açıklamaktadır; "kitle toplumunun belirmesiyle beraber önem kazanan inançlardır. Bu inanç ve tutumları belirli bir şahsın fikri yapıtlarına indirgemek mümkün değildir. İdeoloji, bu anlamda daha çok, 'idare edilen'lerin arasında yaygın, yönlü, fakat sınırlı, belirsiz fikir kümelerinden meydana gelir." (Mardin, 2018: 13). Toplumun belirlediği kurullarla yine toplumun yönlendirildiği ideolojide belli fikirler belli kişiler tarafından yönetilmektedir.

Toplumsal yapı içerisinde hareket özgürlüğü tanıyan ideoloji Althusser'e göre şöyledir: "Öznelerin üretildiği ve çeşitli yollarla toplumsal yapılar içinden hareket edebilmelerini sağlayan pratiktir. İdeoloji çarpıtıcı bir mercektir çok, gerçekliğin kurucu ögesi belirli bir gerçekliktir" (2003: 76). Gerçekliğin ortaya çıkması ve görülmeyeni gösterme olarak açıklanabilecek ideoloji, Marx'a göre sınıfsal düzendir. Sınıfsal düzende egemen sınıfın istek ve düşünceleri diğer sınıflara göre daha önemlidir. Buradan hareketle ideolojinin aldatıcı olabileceği ve sınıfsal çıkarlara hizmet ettiği söylenebilir (Türk, 2010: 111). İdeolojiyi ekonomik bakımdan değerlendiren Marx, para kimdeyse söz onundur, anlayışını dile getirmektedir. Düşünce sistemine yön verebilen sınıf, diğer bütün sisteme yön verebilecek gücü elinde taşımaktadır (Heywood, 2006: 58). İdeoloji aynı zamanda bir inanç sistemidir. Yanıltıcı bir inanç sistemi olan ideoloji, yanlış fikirlere hizmet edebilmektedir. Doğru veya yanlış bilgiyi bünyesinde barındıran ideolojik düşünce bunu kabul eden tarafından sorgulanmadığı sürece zararlı değildir (Fiske, 2003: 212). Maddi koşullara hizmet ettiği sürece zararlı görülmemeyen ideolojik düşünce Marx'a göre gerçekliğin yanılsamasıdır. Toplumun maddi çıkarlarına hizmet eden ideolojik düşünce daha çok güdüseldir. Bu nedenle halk ile iktidarın çatışmasından beslenir (Türk, 2010: 106). Maddi olarak belli seviyenin üstündeki kişilerin etkilenmediği ideolojik güç daha çok alt sınıfları etkilemektedir. Ekonomik olarak dar boğaza düşen alt sınıf bu nedenle ideolojik düzene karşı çıkmaktadır. Toplumda bir ideolojik düzen oluşturulacaksa bu tüm sınıfları kapsayan bir düzen olmak zorundadır. Toplumun düşünce sisteminde şekillenen ideoloji onun tüm yaşantısını etkilemektedir. Marx'a göre ideolojik düşünce devlet ile toplum arasında bir yerde yer almaktadır (Çetin, 2007: 16). İdeolojiyi mücadele alanı olarak gören Gramsci, bunu toplumu bir araya getiren ve insanların harekete geçmesine vesile olan bir durum olmasına bağlamaktadır (1997: 79). Belli bir güç alanı oluşturmak üzere kullanılan ideolojiyi Gramsci, sadece üst sınıfın kullanacağı bir sistem değil, alt sınıfın da kullanabileceği bir düşünce sistemine dönüştürmüştür. İsteklerini kabul ettirmek ve belli bir sisteme sahip olmak isteyen alt sınıf bu düşünce sistemini kendi çıkarlarına göre kullanmayı bilmıştır (Öztürk, 2007: 72). Bütün bunlardan hareketle ideoloji, toplumu bir arada tutan siyasal sistemin toplumun bütün kesimlerine aynı oranda değer veren, onların düşüncelerine; politik, bilimsel, hukuksal, dinsel, estetik bakımdan yön veren sistemdir.

Metafor ise, insan zihninde oluşan haritalardan yola çıkarak topluma, coğrafyaya ve insana dair tüm etkileri ortaya koymaya çalışan düşüncedir. İlk olarak felsefede temelleri atılan metafor, daha sonra diğer bilim dallarını da etkilemiştir. Âşığın veya sanatçının ürettiklerinden yola çıkarak kavramsal bir genişlik sunan metafor, okur zihnini de farklı şekillerde etkileyerek onlara ulaşmaktadır. Mecaz anlatımla karıştırılan metafor için; "mecaz anlamda verilen geçici ismin içindeki kavram, olgu, olay veya varlıktır" (Lakoff ve Johnson, 2015: 30; Demir ve Karakaş Yıldırım, 2019: 1088) denilmektedir.

Metafor üzerine üç önemli kuramdan söz edilir. Bunlar; yerine geçme kuramı, karşılaştırma/kıyaslama kuramı, etkileşim kuramıdır (Daşcıoğlu, 2015: 172). Söz konusu kuramların şiirlere uygulanmasında âşığın hayal dünyası işin içine katılmaktadır. İletişimin arka planını oluşturan metaforik anlatımlar âşıklar tarafından şiirlerde özel anlatımlar oluşturmak adına kullanılmaktadır. Âşık; anlamı genişletmek, yoğunlaştırmak, ayırtılmak ve yeni anlamlarla birleştirmek üzere metaforik anlatıma başvurmaktadır. Şiirde kullanılan metafor, anlamı açık etmek yerine saklamak içindir. Hakikat ile metafor arasında kurulan bağla soyutlanan anlam ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.

"Bir olgunun, bir kavramın doğasını anlatmak veya hissettirmek için onu çok bilinen bir benzeriyle ilişkilendirerek veya kıyaslayarak anlatma" (Demir ve Karakaş Yıldırım, 2019: 1090) olarak

tarif edilen metafor, Kırac Ata'nın şiirlerinde de tespit edilmiştir. Âşığın deneyimlerine, duygu ve düşüncelerine dayanan metaforlar, toplumun tutum ve davranışlarına göre yeniden şekillenmiştir. Toplumun, coğrafya, din, dil ve kültür gibi etkenlerini şiirlerinde bilinçli bir şekilde ele alan Ekrem Kırac, anlatmak istediklerini çeşitli metaforlar kullanarak aktarma yoluna gitmiştir. Kırac Ata'nın şiirlerinde ortak bilinci kullandığına ve ortak bilincin sanatçıyı etkilediğine rastlanmaktadır.

ÂŞIK EKREM KIRAC ATA'NIN HAYATI VE ÂŞIKLIĞI¹

Halkın diliyle, halkın duygu ve düşüncesine tercüman olan âşık, toplumsal değerlere sahip çıkarak bu değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında önemli rol oynamaktadır. Zengin bir birikime sahip olan âşık edebiyatı, toplumun ihtiyacı doğrultusunda değişmiş, dönüşmüştür. Bu değişim çeşitli âşıklar tarafından dillendirilmiştir. "Söz konusu ihtiyaçları dile getiren günümüz âşıklarından Ekrem Kırac, 1958 yılında mart ayının sonlarına doğru dünyaya gelmiş, ancak yıllar sonra nüfusa kaydedilirken 1957 olarak yazılmıştır. Asıl doğduğu yer Sergen olmasına rağmen yine nüfus kayıtlarında doğum yeri Hatay'ın Erzin ilçesi olarak geçmektedir." (Türkan, 2016: 32).

Kırac Ata, "Hatay ilinin Erzin ilçesinde 1963'te Hürriyet İlkokulunda öğrenim hayatına başlamıştır. 1975 yılında Osmaniye Lisesine kayıt yaptırarak 1978 yılında mezun olmuş, aynı yıl üniversiteyi kazanarak Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne kayıt yaptıran Âşık Kırac Ata, 1982 yılında buradan mezun olmuştur. Askerlik görevinden sonra öğretmenliği sırasında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 1986'da yüksek lisansa başlayan âşık çeşitli nedenlerden dolayı bu eğitimini ancak 1996 yılının Nisan ayında tamamlamıştır." (Türkan, 2016: 33-34).

Ata, "Türk halk şiirinin doğaçlama olarak söylenebildiği, Türk halk müziğinin sevilerek dinlendiği bir kültür ortamında dünyaya gelmiştir. Hatay'ın Erzin ilçesine taşındıktan sonra radyodan dinlediği türkülerini öğrenen Kırac Ata, bu türkülerini ezberleyerek söylemeye başlamıştır. Üniversiteyi kazanıp da edebiyat derslerini bilinçli bir şekilde görmeye ve algılamaya başlayınca, saz çalma ve söyleme işini Türk halk müziği ve özellikle de âşık edebiyatı sahasında yoğunlaştırmıştır. Âşık üniversite yıllarında Erzurum'un kültür ortamından da etkilenmiş, Erzurum Radyosu hocalarından Kıyasettin Temelli'nin saz ekibinde faaliyet göstermiştir. Daha sonra Erzurum'da hemen her yıl düzenlenen 'Âşıklar Şöleni' faaliyetlerine seyirci olarak katılmış ve âşık fasıllarının nasıl uygulandığını, yarışmaların ve atışmaların nasıl yapıldığını uygulamalı olarak görme imkânı bulmuştur. Kendisine Karacaoğlan ve Dadaloğlu'nu manevî usta olarak örnek alan Kırac Ata, tanıştığı usta âşıklar tarafından da her zaman takdirle karşılanmıştır." (Türkan, 2016: 41-44).

Âşık Kırac Ata'nın Şiirlerinde İdeoloji ve Metafor

Her dönemin ideolojisi kendi kahramanlarını ve bu kahramanlara özenen kişilerini yaratmıştır. Toplumun bazı kesimleri bu kişilere bilinçli bir hayranlık duysa da kimi kesim bilinçsiz bir hayranlık duyup bu gibi kişilerin peşinden sürüklenmiştir. Kitleleri harekete geçirebilecek bir güce sahip olan ideolojik düşünce âşıklar tarafından bilinçli kullanılmış, şiirlerle toplum yönlendirilmiştir. Söz konusu bilinçle hareket eden âşık, şiirlerinde ideolojik düşüncesini kimi zaman olduğu gibi kimi zaman çeşitli metaforlar kullanarak vermiştir. Soyut gerçeklikten somut gerçekliğe adım attıran âşık, toplumun gerçeklerini ideolojik düşünce süzgecinden geçirerek vermektedir. Şiire farklı bir bakış açısı kazandıran âşık, ideolojiyi şiirlerine harmanlayarak topluma ışık tutmaktadır. Buradan hareketle Kırac Ata'nın şiirlerinde dönemin ideolojik yaklaşımının izlerini bulmak mümkündür. Âşık, halkın derdini, kederini, sevincini, ekonomik sıkıntılarını şiirlerine yansıtan ve bu konular üzerine giden birey olarak; aldığı, yüklendiği görevi hakkıyla yerine getirmektedir.

Toplumun ortak duyuş ve düşünüsünün söze/yazıya aktarılması olan şiir, sanatsal bir faaliyettir. Halkın eylemci yönünü, ideolojik ve metaforik düşüncesini şiirlerinde konu edinen âşık, toplumun ortak dili olmuştur. Bu bakımdan âşık, toplumun çekinip korkarak dile getiremediği duygu ve olayları dışa vurarak herkes tarafından duyulur ve görülür olmasını sağlamaktadır. Şair kendi isteğiyle sorumluluk

¹ Âşık Kırac Ata'nın hayatı ve şiirlerine ait bilgiler Hüseyin Kürşat Türkan (2016), "Âşık Kırac Ata (Ekrem Kırac)'nın Hayatı Sanatı ve Şiirleri", kaynağından alınmıştır.

olarak harekete geçer. Şiirlerinde ideolojik düşünceye yer veren âşık, bunu toplumla arasında kurduğu bağla yapmaktadır. Kendini topluma kabul ettirme derdinde olmayan âşık, düşüncelerini eyleme geçirmek üzere şiirler kaleme alır. Âşık için artık “ne amaçla ve kim tarafından ne söylendiği” önemlidir. İdeolojik ve metaforik düşünceler sözün ötesine geçerek kavramlar ile duygular arasında köprü kurmaktadır. Bu bağlamda ideoloji ve metaforun bir söylem meselesi olduğu görülmektedir.

Çalışmaya alınan dokuz şiirin ideolojik bir sınıflandırma çerçevesinde incelenmesi hem konunun daha iyi anlaşılmasını hem de şiirlerin yerinde açıklanması adına gerekli görülerek bir sınıflandırma yapılmıştır. Şiirler ideolojik düşünceyle birlikte metaforik düşünce kapsamında da ele alınmıştır. Şiirlerin ideolojik olarak sınıflandırılması şu şekildedir:

Toplumsal Değerleri Yücelten Şiirler: Dinle Beni Ağam Beyim

Toplumun Aksayan Yönlerini İşleyen Şiirler: Var Babam, N’olur Bizleri de Alın AB’ye, Türedi, Benzedi, Kalmadı Benim, Anlamaz

Kitlesel Yapıların Çıkar Çatışmalarını İşleyen Şiirler: N’olur Bizleri de Alın AB’ye, Selamı Var Ha

Düşünce ve İnanç Sistemlerini İşleyen Şiirler: Alevi Gardaşım

Çalışmada incelenen şiirlerden “N’olur Bizleri de Alın AB’ye” adlı şiir, iki sınıflandırmanın içerisinde de kendine yer bulmuştur. Şiirden parçalar her iki başlık altında da incelenmiştir.

Toplumsal Değerleri Yücelten Şiirler

Toplumsal değerlerin bireyler tarafından kabul görüp sürdürülmesi belli bir bilinç çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Bu değerlerin toplumu yakından takip eden âşıklar tarafından incelenmesi ve konu olarak şiirlerinde işlemesi olağan bir durumdur.

Âşık Kırâç Ata’nın şiirlerine bakıldığında millî duyguları yoğun şekilde işlediği ve bu konudaki hassasiyeti göze çarpmaktadır. Doğduğu ve yaşadığı toprakları kutsal sayan âşık, bununla gurur duymaktadır. Türk olmanın haklı gururunu yaşayan âşık, bu duygusunu şiirlerinde en üst perdeden vermektedir. “Asyalı Kafkasyalı benim” dizesiyle Kırâç Ata, Türk olmayı yücelten, faziletli sayan, devlet geleneğinin Türklerden öğrenildiğine değinen bir yaklaşım sergilemiştir. Bu düşüncelerini şu dizelerde ifade etmiştir:

“Türk’ün aslı, özü benim

Asyalı Kafkaslı benim

Yine gönlü yaşlı benim

Esareti gören benim

Bu zinciri kıran benim” (Türkan, 2016: 172).

Vatan, üzerinde yaşanılan toprak parçası olarak düşülmektedir. Ancak Âşık Kırâç Ata bu durumu sadece üzerinde yaşanılan bir toprak parçası olarak düşünmemiştir. Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar olan bölgeyi vatanı sayan âşık için Misakımillî sınırları ulaşılması kolay nokta olarak verilmektedir. Kızılma ve Turan ülküsüne bağlı olan âşığın bu düşüncesi şiirlerine de yansımıştır. “Kızılma ve Turan” metaforu Türklerin cihan hâkimiyeti ile ilgilidir (Turan, 1996: 39).

“Azer, Kazak, Kırgızları

Türkmen, Özbek Türk özlere

Titre düşmanın dizleri

Bu fırtına, boran benim

Kızılelma, Turan benim” (Türkan,2016: 172).

Âşık Kırâç Ata bu dörtlükte, farklı coğrafyalarda yaşayan Türk soylu halkların olduğuna değinerek Türkiye Türklerinin dışındaki Türklerin varlığını zikretmiştir. Ayrıca dağınık coğrafyada yaşayan Türklerin birlik olabilmelerinin Kızılelma düşüncesiyle mümkün olabileceğini vurgulamıştır.

Toplumun Aksayan Yönlerini İşleyen Şiirler

Toplumsal yaşayış içerisinde herkesin kurallara ve kültürel değerlere önem vermesi beklenilmez. Toplum ahlakını olumsuz yönde etkileyecek durumların gerçekleşmesi herkes tarafından kınanmakta ve eleştirilmektedir. Halkın nabzını tutmakta bilinçli hareket eden âşık, çeşitli söylemlerle halkı uyarmakta ve doğru yola teşvik etmektedir. Söz konusu söylem meselesinden yola çıkarak Ekrem Kırâ’ın “Var Babam” Şiiri ele alınacak olursa statüsünü kullanarak çıkar sağlayanlara, uygulamayla tutum arasındaki farklılıklara, ileri görüşlü olmayan liderlere, Amerika ve Avrupa Birliği düşkünlüğüne değinerek toplumda gördüğü aksaklıkları dile getirmiştir. “Kynek değil, don değil/ Türlü orap r babam” mısralarında gerçek anlamı ile çorap örmekten ziyade başa bela örme metafor olarak verilme istenmiştir.

“ok glydk biz gya

Üç beş değil, on değil

Başa gelen son değil

Kynek değil, don değil

Türlü orap r babam” (Türkan, 2016: 138).

Türkiye’nin Batılılaşma sürecinde ve AB’ye üyeliğinde AB’yi haçlı zihniyeti olarak gören âşık, bu birliğe katılmak isteyen zihniyetleri “N’olur Bizleri de Alın AB’ye” Şiirinde (ters taşlama) eleştirmektedir. Çünkü herkes gibi âşık da girilecek herhangi bir topluluğun Türk kültürüne uygun olmadığını ve topluluğun yozlaşacağını düşünmektedir. “Dilenci” metaforunu kullanan Âşık Kırâ Ata, hiçbir Şekilde girmek istemediği AB’ye, girmek isteyen insanlar için dilenci benzetmesi yaparak bu kişileri yermiştir:

“El açıp sizlerden yardım dileriz

Bizler boynu bükük dilencileriz

K.ınızı bile yıkar sileriz

N’olur bizleri de alın AB’ye(!)” (Türkan, 2016: 207).

Kırâ Ata dörtlüğünde AB’nin asil Türk milletiyle kukla gibi oynamaya çalıştığını dile getirmiştir. Haçlı zihniyeti olarak algıladığı AB’nin boş vaatlerle bizi kandırmaya çalışmasını kabullenemediğine değinmiştir.

“B.kla doldurdunuz arka depoyu

Dalkavuklar hemen, per p.poyu

Baş tacımız yaptık çoktan Apo’yu

N’olur bizleri de alın AB’ye(!)” (Türkan, 2016: 207).

Âşık bu dörtlükte, toprak bütünlüğümüzü parçalamak isteyen zihniyetin yani AB’nin bize dost olmadığını, çeşitli örgütler aracılığıyla toplumun huzurunu bozan faaliyetlere destek verdiğini belirtmiştir. Yıllardır terörle mücadele eden Türkiye, binlerce vatandaşını bu yolda kaybetmiştir. “Baş tacı” metaforu ile bölücü başının krallar gibi bakılması anlatılmak istenmiştir. Bütün bu sebeplerle Şiirlerinde bölücülük faaliyetlerini dile getirmiştir:

“AB’ye Őımarıp bizlere ren

Çol çocuğu tutup ön safa süren

Hain pusularla asker öldüren

Mürde tahammülüm kalmadı benim” (Türkan,2016: 241).

Toplumumuzda birçok olumsuz vasıflara sahip kişiler eleştiri konusu olmaktan kaçamamıştır. Kırac Ata da çevresinde bulunan bu gibi kişileri acımadan eleştirmiştir. “Ekmek davası” metaforunu kullanan âşık, geçim derdine düşen halkın uğraştığı konulara yer vermiştir:

“Ekmek davasına bir işe girdik

Çok şükür birazcık rahata erdik

Lokmamızdan bölüp bu ite verdik

Nimetten anlamaz, aştan anlamaz” (Türkan, 2016: 332).

Âşık, günümüzde önemli bir sorun olan yabancı kültüre özenmeyi ve tıpkı onlar gibi olmak isteyenleri eleştirmek amacıyla aşağıdaki dördlüğü yazmıştır. Ayrıca Âşık Kırac Ata, dördlüğünde dilimize gerekli özeni göstermediğimiz için de yakınmıştır:

“Milletin içinde bir nifak oldu

Kültür âdileşti, yoza benzedi

Birlik beraberlik un ufak oldu

Havaya savrulan toza benzedi” (Türkan, 2016: 214).

Âşık Kırac Ata, yukardaki dördlüğünde günümüzde yaygın olan kendi kimliğini kaybetme konusuna eğilerek örf, adet, gelenek ve göreneklerimizden bazı kişiler tarafından bilinçli bir şekilde değiştirildiği ve kaybolması için çaba sarf edildiği anlatılmaya çalışılmıştır. “Un ufak olmak” metaforuyla Ata, kültürel yozlaşmayla beraber toplumun ahlaki olarak bozulduğuna dikkat çekmektedir. Bu bozulma kadın erkek ilişkilerinde olduğu gibi cinsiyet temelli bir bozulmayı da beraberinde getirmiştir:

“Ahlâkı namusu teptik tepeli

Cinsiyet bozuldu iki cepeli

Oğlanlar türedi saçlı küpeli

Oynatmalık oldu, kıza benzedi” (Türkan, 2016: 214).

Toplumun kanayan yaralarından birisi de adam kayırmadır. İnsanın sahip olduğu sıfat ve yeteneklerine göre değil de ünvan ve torpiline göre saygı görmesi âşığı rahatsız etmiş, bu rahatsızlığını aşağıdaki mısralarda dile getirmiştir:

“Hak bozuldu, bakmadılar sıraya

Cinsi bozuk itler girdi araya

Soytarılar kral oldu saraya

Her makamda şaklabanlar türedi” (Türkan, 2016: 212).

Şiirlerinde hemen her türlü konuyu işleyen Kırac Ata, toplumun aksayan yönlerini eleştirdiği gibi kültürel değerlere önem veren, destekleyen ve sürdüren kişi ve kurumları övmeyi de bilmıştır. “Soytarıdan kral olma” metaforunun kullanıldığı dördlükte âşık, işin ehli olanlar tarafından yürütülmediğine değinmiştir. Âşığın şiirleri genel itibarıyla eleştiri mahiyetindedir fakat bu eleştiri, toplumu yermek adına değil uyarmak ve uyandırmak üzerinedir.

Kitleseel Yapıların Çıkar Çatışmalarını İşleyen Şiirler

Dünyayı tasarlayan kitlesel güçler, toplumu da belli bir düzene sokmak için çaba sarf etmektedirler. Kimi bölgelerde özellikle konuşlanmak isteyen global güç sahipleri, o bölgelerde huzursuzluk yaratarak ideallerini gerçekleştirmek istemektedirler. Bununla birlikte dünya genelinde söz sahibi olmak için bu gibi güçlere el açmak, onlardan medet ummak da kimi devletler ve toplumlar için gerekli görülmektedir. Söz konusu durumları şiirlerinde ele alan Âşık Kırâç Ata, sınırimıza oldukça yakın olan Erbil ve Kerkük'te son yıllarda çıkartılan olaylara dikkat çekmek istemiştir. "Kara giymek" metaforuyla âşık, dış güçlerin etkisiyle bölgedeki Türkmen halkın yani soydaşlarımızın kıyımına uğradığına vurgu yapıp bölgede huzur ve refahın olmadığını ifade etmiştir:

"Kerkük'ten Erbil'e gör manzarayı

Ana bacı gardaş giymiş karayı

Doktorsuz ilaçsız onmaz yarayı

Kendi saranların selâmı var ha" (Türkan, 2016: 196).

İnsani bir kıyım gerçekleştirmekten geri durmayan global güç sahipleri bunu bölgeye barış götürmek amacıyla yaptıklarını dile getirerek insan aklıyla dalga geçmektedirler. "Kına yakmak" metaforu bir sevinç belirtmek adına kullanılmıştır.

"Bunca yıl bekleyip yollara baktık

Bir ihtimal dendi, kınalar yaktık

Diz çöküp yalvardık, amuda kalktık

N'olur bizleri de alın AB'ye(!)

Haçı göndere çek, hilâli indir(!)

İsyân edenleri yumrukla sindir

Kıbrıs'tan Kardak'a hepsi senindir(!)

N'olur bizleri de alın AB'ye(!)" (Türkan, 2016: 207).

Kırâç Ata, AB'ye girmekle millî kimliğimizde bozulma olabileceği gibi ülke topraklarında da kayıp olabileceğine değinmekte, bu bilince sahip olmayanları alaycı bir dille yermiştir. Yıllarca kapısında bekleten bir kurum olan AB,âşığın eleştirel kaleminden nasibini almıştır. Âşık, Türk halkına bunun beyhude bir uğraş olduğunu, karşılığında kimlik kaybının yaşanacağını anlatmak istemiştir.

"Talimatlarınız her gün geliyor

Sorgu sual yok ki, kim inceliyor

Millet koyun olmuş mer mer meliyor

N'olur bizleri de alın AB'ye(!)" (Türkan, 2016: 208).

Âşık Kırâç Ata, AB'nin şimdiye dek söylediği hiçbir sözü yerine getirmediği gibi yeni isteklerde bulunduğu yer vermiştir. Ayrıca Avrupa Birliği'nden gelen bu tehlikeli talimatların sorgulanmadan, yani devletin ve milletin geleceği düşünülmeden kabul edilmesini, milletin de bu konuda sağlıklı bir bilgiye sahip olmamasını eleştirmektedir. "Milletin koyun" olması durumu metafor olarak kullanılmış, halkın sorgulamadan uzak yaşantısı yerilmiştir.

Düşünce ve İnanç Sistemlerini İşleyen Şiirler

Toplumu etkileyen her türlü durumun aşğın şiirinde yer alması onun toplumla bütünleştiğini göstermektedir. Birçok etnik kökenin ve dini yapının bir arada yaşadığı Türkiye'de yer yer düşünce ve

dini anlamda çatışmanın çıkması olağan bir durumdur fakat bu gibi olayların uzatılarak sürdürülmesi tehlikeli bir durumdur.

Sünnî bir âşık olan Kırâç Ata, iki dörtlüğü verilen deyişinde günümüzde bazı “kirli eller” tarafından bilinçli bir şekilde yapılmak istenen Alevi-Sünnî zıtlaşmalarına dikkat çekerek bunun bir oyundan ibaret olduğunu dile getirmektedir:

“Alevî gardaşım, gayret edelim
Fitne fesatlara kanmadan gardaş
Gönülden muhabbet, sohbet edelim
Hiçbir kötülüğü anmadan gardaş

Gel de buluşalım, gönül hâl evi
Ben Sünnîyim gardaş, sen de Alevî
Beraber söndürek yanan alevi
Ayrılık nârına yanmadan gardaş” (Türkan, 2016: 321).

Toplumunu uyarmak göreviyle şiirler kaleme alan âşık, kimi düşünce sahiplerinin neyi amaçlayarak hareket ettiğini halka anlatmakta ve onları uyanık olmaya davet etmektedir. “Yanan ateşin söndürülmesi” metaforu; olayların çözülmesi, birlik ve beraberliğin galip gelmesi ve pişman olunacak durumların önüne geçilmesi adına kullanılmıştır.

SONUÇ

Âşıklık geleneğinde bir âşığın toplumdan soyutlanarak şiirlerini kaleme alacağı düşünülemez. Halkın duygu ve düşüncelerinin aktarılmasına şiirleriyle olanak sunan âşık, bu yönüyle toplum tarafından benimsenmektedir. Halkın içinden biri olan âşık, yaşanan olay ve durumlara duyarsız kalmayarak kalemine sarılmış, insanların yaşadıklarını kültürel değerlere uygunluk/uygunsuzluk bakımından kimi zaman desteklemiş kimi zaman yermiştir.

İnsanların düşünüş ve bakış açılarını etkileyen ideoloji, kişilere gerçekliği göstermek için çerçevesiz bir gözlük sunmaktadır. Yeni bir bakış açısı sunan ideoloji, gerçekliği temsil etmektedir. Bu gerçeklik çeşitli davranış ve faaliyetleri belli bir düzen çerçevesinde sürdürmeyi gerekli kılmaktadır. Toplumsal olanı ideolojik bakış açısıyla işleyen âşığın şiirlerini bu bakımdan metafordan bağımsız düşünemeyiz. Olanı olduğu gibi anlatma yoluna giden âşık, bunu ideolojik düşünceyle yaparken olanı çeşitli metaforlar kullanarak anlatmayı da tercih etmektedir.

Şiirlerinde; toplumsal değerleri yücelten, toplumun aksayan yönlerini ele alan, kitlesel yapıların çıkar çatışmalarını gösteren, düşünce ve inanç yapılarının halkı ne derece etkilediğini gösteren âşık, şiirlerinde bunu en üst perdeden vererek halkı uyarmaktadır. Bu gibi konuları kendine şiar edinen Kırâç Ata'nın tek derdi, toplumun huzur ve refahının devamı için çabalamaktır. Ülke üzerine oynanan oyunların niçin ve kimin için hizmet ettiğini halka anlatmak isteyen âşık, bunu en iyi bildiği yolla, şiirle yapmaktadır.

Bu çalışmada, kitleleri etkileyen düşüncelerin, halkı ne boyutta etkilediği ve topluma ne gibi zararlar verdiği Âşık Kırâç Ata'nın şiirlerinden hareketle açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada, edebiyat, şiir, ideoloji ve metafor arasındaki bağ verilerle Âşık Kırâç Ata'nın şiirlerinde söz konusu edilen ilişkinin izleri sürülmüştür. Atışmalarla beraber toplam yüz yetmiş şiiri olan Kırâç Ata'nın konuyu örneklendirmesi amacıyla seçilen dokuz şiiri üzerinden ideolojik yaklaşımı verilmek istenmiştir. Şiirlerinde kullandığı metaforik anlatımlar ele alınarak âşığın böyle bir anlatıma niçin başvurduğu açıklanmıştır. Hemen her konuda şiiri bulunan âşığın insanlara istikamet vermeye yarayan birer

“harita” olarak görülen ideolojiyi benimsediği ve şiirlerinde de bunu sergileyecek metaforik anlatımlara başvurduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Allardt, E. (1971). *Finland: Institutionalized radicalism decline of ideology*. Adline Atherton.
- Althusser, L. (2003). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. İthaki Yayınları.
- Bilgin, A. A. (2020). Yunus'un Sözü. *Türk Dili*, 69 (819), 30-34.
- Çetin, H. (2007). Totaliterizm: İdeolojik kökenleri ve toplumsal inşa araçları. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (1), 16.
- Daşcıoğlu, Y. (2015). Dilin içinde dil, doğanın içinde perde: Şiirde metafor ve imge. *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, 109 (767), 167-173.
- Demir, C. ve Karakaş Yıldırım, Ö. (2019). Türkçede metaforlar ve metaforik anlatımlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (4), 1085-1096. doi.org/10.32709/akusosbil.599335
- Dursun, Ç. (2001). *Tv haberlerinde ideoloji*. İmge Yayınları.
- Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2002). Öteki kuram. Erk Yayınları.
- Fiske, J. (2003). *İletişim çalışmalarına giriş*. Bilim ve Sanat.
- Gramsci, A. (1997). *Hapishane defterleri: Felsefe ve politika sorunları, seçmeler*. Belge Yayınları.
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*. Liberte Yayınları.
- Lakoff, G. ve Johnson, M. (2015). *Metaforlar, hayat, anlam ve dil*. İthaki Yayınları.
- Mardin, Ş. (2018). *Din ve ideoloji*. İletişim Yayınları.
- Öztürk, C. (2007). Marksizm'de ideoloji tartışmaları. *Sosyoloji Notları*. (2), 64-73.
- Turan, O. (1996). *Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi tarihi*. Boğaziçi Yayınları Kültür.
- Türkçe Sözlük* (2019). Türk Dil Kurumu Yayınları
- Türk, B. H. (2010). *İdeoloji siyaset*. Opus Yayınları.
- Türkan, H. K. (2016). *Âşık Kırâç Ata (Ekrem Kırâç)'nın hayatı, sanatı ve şiirleri*, Kömen Yayınları.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Anadolu ve Kafkasya'daki Kaynak Eserlerde Ümmi Kemal

Ummi Kemal in the sources of Anatolia and Caucasia

Erol ÖZTÜRK

Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü

ozturk@ibu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-6493-1443

Öz: Türkiye'deki kaynaklarda 15. yüzyıl mutasavvıf divan şairi Ümmi Kemal'in Horasan'dan Anadolu'ya geldiği bilgisi vardır. Dağıstan kaynakları Endirey'e bağlı Koyunkala adlı bir köyde doğduğunu, gençlik yıllarını Dağıstan'da geçirdikten sonra askerlik için Anadolu'ya gittiğini kaydeder. Anadolu'da Bolu, Niğde, Karaman ve Manisa gibi şehirlerde adına türbeler inşa edilmiş, hayatıyla ilgili menkıbeler yazılmıştır. Eski Anadolu Türkçesiyle yazdığı Divan'ı dönemin önemli eserleri arasında yer alır. Çok sayıda nüshası tespit edilmiş ve üzerine bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Kumuk bilim adamı Salav Aliyev yapmış olduğu çalışmalarda şairi Kumuk edebiyatının ilk müellifi olarak kabul etmiş, Kafkasya'daki sözlü ve yazılı kaynaklardan tespit ettiği şiirlerini Kumuk Türkçesine aktararak neşretmiştir. Tançolpan dergisinde 2017'de yayınlanan Ummu Kamalsız 600 yıl Turganık Taman adlı yazısı bu konuda kapsamlı ve değerli bir araştırmadır. Bu çalışmada Ümmi Kemal hakkında ülkemizdeki kaynaklarda yer alan bilgiler verilecek daha sonra Aliyev'in Ümmi Kemal'e ait olduğunu kabul ederek eserlerinde yayınladığı şiirler sunulacaktır. Yazıda şairin biyografisine katkı sağlamak için Türkiye'deki kaynaklarda yer almayan bilgi ve belgelerin toparlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ümmi Kemal, Kumuk Türkleri, Salav Aliyev.

Abstract: According to sources in Turkey, there is information that sufi divan poet Ümmi Kemal came to Anatolia from Khorasan in the 15th century. Dagestan resources state he was born in a village called Koyunkala in the Endirey region, and after spending his youth in Dagestan, he went to Anatolia for his military service. There are tombs in Anatolia that were built in Bolu, Nigde, Karaman, and Manisa provinces in his name, additionally, there are stories have been written about his life. His Divan which written in Ancient Anatolian Turkish is takes place in his most significant works. Many copies have been identified and scientific studies have been conducted on this work. Kumyk scientist Salav Aliyev, in his studies, recognized Ummi Kemal as the first author in Kumyk literature. He transcribed the poems that he gathered from written and oral sources in the Caucasus into Kumyk Turkish and published them. An article named Ummu Kamalsız 600 yıl Turganık Taman was published in Tançolpan journal in 2017 is the most important and comprehensive study on this particular subject. In this study, information will be given about Ummi Kemal in the resources of our country, consequently, Aliyev's published poems which assumed as written by Ummi Kemal will be presented. The article aims to gather information and documents not found in sources in Turkey to contribute to the poet's biography.

Keywords: Ümmi Kemal, Kumyk Turks, Salav Aliyev.

Geliş Tarihi:24.09.2024

Kabul Tarihi:19.12.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Öztürk, E. (2024). Anadolu ve Kafkasya'daki kaynak eserlerde Ümmi Kemal. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1256-1265. Doi: 10.33437/ksusb.1555568

GİRİŞ

Hayatı hakkında bildiklerimiz belli başlı tarihî kaynaklarla sınırlı olsa da 15. yüzyıl mutasavvıf divan şairi Ümmî Kemal, Anadolu ve Kafkasya'da geniş çevrelerce bilinen bir şahsiyettir. İslam Ansiklopedisinde tekke mensuplarına dayandırılarak verilen bilgiye göre asıl adı İsmail olup Şeyh Mehmed Bedreddin'in dervişlerindedir. Divan'ındaki bir şiirden Halvetî olduğu ve Şeyh Ubeydullah'a bağlı bulunduğu kanaatine varılır. Fuad Köprülü bir başka şiirden hareketle Şeyh Alâeddin Erdebilî'ye bağlı olduğunu söyler (Ünver, 2022: 229).

Menakıpnameler ve Divan'ın bir nüshasının başında yer alan bilgiler şairin Horasan üzerinden Anadolu'ya muhacir olarak geldiğini gösterir. 18. yüzyıl şairi Derviş Ahmed'in *Menâkıb-ı Kemâl Ümmî* adlı eserinde Horasan'dan geldiğini belirten beyitler vardır:

‘Azîz için dedi ba‘zılar el‘ân

Yiri olmuş idi evvel Horâsân

Oradan Rûma anı geldi dirler

Şâfi Sultândan el aldı dirler (Sarıççek, 2016: 301)

Âlî'nin Kühü'l-Ahbar'ında İran'a seyahat ettiği ve birçok tasavvuf büyüğüne hizmet ettiği yazılıdır. 18. yüzyıl şairlerinden Hâkî'nin Niğde hakkında yazdığı bir şiirde yer alan beyit Niğde'de bir müddet yaşamış olabileceğini düşündürür.

Kemâl Ümmî ol sâhib-kemâl

Burada eylemiş arz-ı cemâl (Sarıççek, 2016: 284).

Şeyh Şücâ Menakıbı'nda Nesimî ile birlikte Şeyh Şücâ dergahına gittikleri ve gelişen olaylar neticesinde akıbetleriyle ilgili bazı işaretler olarak ayrıldıkları bilgisi vardır (Yavuzer, 2008: 17). Bu rivayet Latifi tezkiresinde de geçmektedir (Yavuzer, 2008: 50).

Bolu Salnâmesi'nde aslen Buharalı olduğu kaydı vardır (Yavuzer, 2008: 23). Latifi ve Âlî Mustafa Efendi Ümmî Kemal'in Karamanlı olduğunu, Derviş Ahmed, Horasanlı olduğunu ve Bolu'da medfun bulunduğunu söyler. Ali Vahit, William Hickman, İsmail Ünver gibi araştırmacıların ifadelerinden Hacı Bayram Velî'nin sevgi ve ilgisine mazhar olmuş bir mutasavvıf olduğu, Bolu'da Aladağ ve Bozarmut civarında yaşadığı bilgisine ulaşılır (Ünver, 2022: 229). Yavuzer, Karaman'da doğduğu ve çocukluk yıllarını burada geçirdiği kanaatindedir (Yavuzer, 2008: 24).

Kaynaklardan Horasan, Karaman, Bolu, Niğde, Manisa gibi şehirlerde yaşadığı, Kahramanmaraş ve İran'a seyahat ettiği anlaşılır. Bolu Merkez'e bağlı Tekke Işıklar köyünde, Niğde, Karaman ve Manisa'da türbe ya da makamları vardır. Kahramanmaraş'ta bir köy ve bir tepe Kemal Ümmî adını taşır. Ümmî Kemal Divanı üzerine H. Yavuzer ve R. Sarıççek'in doktora tezleri vardır. R. Sarıççek *Menâkıb-ı Kemâl Ümmî ve Bolu* adlı yazısında Derviş Ahmed Menakıbı'nın metninin verir ve şairin Bolu'yla ilişkisini ortaya koyar.

Şair hakkında halk arasında anlatılanlar daha çok Derviş Ahmed Menakıbı'na dayanır. Bolu Merkez'e bağlı Tekkederesi sakinlerinden İsmail Onsekiz (70) ve İsmet Şanlı (69) Derviş Ahmed Menakıbı'nda geçen Taşkaynatan bölgesinde askerleri doyurulması ve padişahın iyileştirilmesiyle ilgili menkıbeleri anlatmış, kız kardeşinin mezarının Tekke Işıklar köyüne 8 km uzaklıktaki Çalköy'de olduğunu ifade etmişlerdir. Bolu'da Tekkedere, Tekke Işıklar, Çalköy ve Bozarmut gibi birbirine yakın köylerde Ümmî Kemal ile ilgili anlatılara rastlanır. Tekke Işıklar köyünde adına inşa edilmiş külliye her yıl temmuz ayının ilk cuma günü anma faaliyetleri düzenlenmektedir.

Ümmî Kemal klasik nazım şekilleriyle dini ve tasavvufi konuları ustalıkla işlemiş, 15. yüzyılın önemli müellifleri arasında yer almıştır (Köprülü, 2016:458). Şiirleri sadece didaktik olmayıp ahlak esaslarını şerh eden, tabiat tasvirleri yapan, sofiyane, nağmeli duyguları yansıtır. Kırım'ın Osmanlıların

eline geçmesiyle etkisi Başkurlara ve Özbeklere kadar yayılmış, 16. ve 17. yüzyıllarda şiirlerine nazireler söyleyen şairler ortaya çıkmıştır (Köprülü, 2015:291).

Türkiye'deki kaynaklarda şair hakkındaki birbirinden farklıdır. Son yıllarda Dağıstan ve Tataristan'da gibi ülkelerde bu bilgilere ilaveler yapılmış ve şairin hayatı hakkında yeni düşünceler ortaya konulmuştur.

KAFKASYA'DAKİ KAYNAKLARDA ÜMMİ KEMAL

Kafkasya'da 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar *Yusuf Kıssası*, *Kıssâsü'l Enbiyâ*, *Battal Gazi Hikâyeleri*, *Garipnâme*, *Muhammediye*, *Ümmi Kemal Divanı* gibi Eski Anadolu Türkçesi eserlerinin okunduğu bilinmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerel dil ve şivelerle edebi eserler yazılmaya başlar. Kumuk edebiyatının çağdaş eserleri bu dönemde kaleme alınmıştır.

Salav Aliyev *Revolutsiyadan Aldağı Kumuk Adabiyat* (1980), *Kumıkskaya Literatura Srednevekovya* (1987), *Asrular Seze Gelgen Asıl Söz* (1989) adlı kitaplarında *Derbendnâme*, *Ancinâme* gibi eserlerden *Ümmi Kelmal'e*, sonra da *Kakaşuralı Abdurahman* ve *Yırçı Kazak'a* kadar Kumuk dil ve edebiyatının gelişimini değerlendirir. 2017'de Tançolpan dergisinde *Ummu Kamal'sız 600 Yıl Turganık Taman* adlı yazısı Kumuk edebiyatının Ümmi Kemal'le başladığı fikrini ileri süren bir çalışmadır. Ona göre "Türkiye âlimleri Ümmi Kemal'in Dağıstan'la ilgili tarafına bakmamış, onu Niğde, Bolu, Darende gibi yerlerle ilişkilendirmiştir (Aliyev, 2017:7). *Revolutsiyadan Aldağı Kumuk Adabiyat* adlı eserinde Ümmi Kemal'in şiirlerinin Yırçı Kazak'a kadar uzanan ilk Kumuk edebiyatının estetik değerlerini yansıttığını belirtmiş, *Abdülhüseyin İbrahimov*, *Babay*, *Abusufyan*, *Şihammât Kadi*, *N. Batırmurzayev*, *Lezgi şair Ali Ruhuli*, *Mahammât Amin* gibi kişilere dayanarak Ümmi Kemal'in Kumuk edebiyatıyla ilişkisini ortaya koymuştur (Aliyev, 1980:33).

Aliyev, *Ummu Kamal'sız 600 Yıl Turganık Taman* adlı yazısında şair hakkında elden ele dolaşan yazılı belgeler olduğu hâlde Dağıstan âlimlerinin son 20-30 yıla kadar önemli bir çaba göstermediklerini ifade eder. Oysa şiirleri Kazan'da ihtilalden önce Fars diliyle basılıp halk arasında yayılmış, Divan'ı 1859'da İstanbul'da müstakil kitap olarak basılmıştır. Tatar ve Başkurlar "Töben Volga Boyda Atı Belgili Şair" olarak Ümmi Kemal'i edebiyatlarının klasikleri arasına koymuş, lise ve üniversite programlarına sokmuşlardır.

Tatar aydın Tevfik Eydi, *Tatar Edebiyat Tarihine* dayanarak yazdığı *Hazineler Ortak: Türk Tatar Münasebetleri* adlı yazısında "Anadolu'da doğan Ümmi Kemal (ö.1475) ömrünün çoğunu İdil boyunda geçirmiştir. Kendisi bu konuda *Garibem gurbete keldim ilimden*, demektedir. Bu yörede yaşamasından dolayı onun şiirlerine dilimizin ve edebiyatımızın tesiri açıkça görülür. Ümmi Kemal'in şiirleri sadece Anadolu'da değil, İdil boyunda da el yazmaları istinsah edilerek yayılmıştır. Onun eserleri Türkiye'de henüz bilinmezken Tatar okuyucuları tarafından sevilerek okunmuştur. Divan'ı da Kazan da birkaç kez neşredilmiştir. O İdil boyunda öz şairimiz olarak tanınmaktadır (Eydi, 2004:5)." diyerek Ümmi Kemal'in Tatar edebiyatı için önemini ortaya koyar.

Dağıstan'da Kızlar, Endirey, Alhocakent gibi şehirlerde ortaya çıkan kayıtlara göre şair Dağıstan'da Endirey yakınlarındaki Koyunkala'da (günümüzdeki Bavtoğay) 1377'de doğmuştur (Aliyev, 1980:33). Dağıstan'da Pir Kamal, Kuv Kamal, Şeyh İsmayıl, Nuri, gibi adlarla da bilinir. Dağıstan'ın Erpeli bölgesindeki İsmail Dağı adının Şeyh İsmayıl'dan geldiği bilinir (Aliyev, 2017:16).

Eğitim için gittiği Şirvan'da şair Nesimi ile karşılaştığı, ülkesine döndükten sonra 20-30 yıl askerlik mesleğiyle iştigal ettikten sonra Bizans'la savaşmak için Osmanlı ülkesine geldiği rivayetleri vardır (Aliyev, 2017: 11). Aliyev, "17. yüzyılda Hüseyin tarafından yazılan *Bedâyiü'l-Vekâi* adlı eserde II. Murad'ın asker almak için Astarhan ve Derbent'e geldiği yazılıdır. O yıllarda Kumuk Sultan Mahmut Bey emrinde 70-80 bine yakın askerin Bizans serhaddinde savaşmak için Kafkasya'dan Osmanlıya gittiği bilinmektedir." bilgisini verir (Aliyev, 2017:11). Bu konuda Kâtip Çelebi'deki kaydı da belirterek Timurluların Kafkasya'ya saldırılarından sonra Osmanlı padişahı II. Murat'ın Astarhan şehrine geldiğini, Şimal Kafkasya beyliklerinden çok sayıda asker götürdüğünü ifade eder. Bu askerlerin arasında Ümmi Kemal de vardır (Aliyev, 2017:6). Şairin Kafkasya'dan Anadolu'ya gelişi hakkındaki bilgiler Türkiye'deki kaynaklarda bu şekilde detaylı olarak yer almaz.

Aliyev, Kızlar şehrinden Abdülhüseyin İbrahimov'un oğlu Babay'ın 1891 tarihli *Kamunâme* adlı eseri hakkında "Bu çalışma olmasaydı biz Ümmi Kemal'i bizimle çok yakın olmayıp Türk halkları arasından bir şair olarak görecektik (Aliyev, 2017:7)." ifadelerini kullanarak şair hakkındaki fikirlerinin kaynağını ortaya koymuştur. Ayrıca "3. İbrahimov'un eserinde Ümmi Kemal'in kendisinin ve halkının adını söylediği satırları ve onun vatan hasretiyle yazdığı şiirleri okunduğunda şairi o günlerden itibaren öz edebiyatımızın alameti kabul etmeye başladık (Aliyev, 2017:7)." diyerek şairin Kumuk edebiyatıyla ilgisini kurar. Bununla birlikte geniş şümuldeki fikir ve duygularını diğer Türk halklarından tamamen koparmanın da mümkün olmadığını belirtir.

Aliyev, Ümmi Kemal hakkında verdiği bilgileri daha çok Zaynulabidinoğlu Abdülhüseyin İbrahimov'a ve onun oğlu olan Babay'a dayandırır. "Dağıstan'ın Kızlarkala (Kızlar) şehrinde doğan İbrahimov Osmanlı Türkçesi, Rusça, Arapça, Farsça ve Kalmukça öğrenerek bu dillerde yazılan pek çok eseri okumuş ve Kafkasya halklarının kültür ve edebiyatları hakkında önemli notları almış bir aydındır (Zengin, 2022:6-7)."

Diğer kaynaklar Abdülhüseyin İbrahimov'un atası Zaynulabidin, Zaynulabidinoğlu Abdülhüseyin İbrahimov, Babay, Abusufyan, Şihammatt Kadi, Güney Dağıstan'da Lezgi âlim Ali Ruhulî, N. Batırmurzayev gibi kişilerdir. Kazbek rayonundaki bazı âlimlerin kitapları ve elyazmaları da önemlidir (Aliyev, 2017/6:6). Dağıstan'da okunan Ümmi Kemal şiirlerinin bir kısmı 18. yüzyılda yaşamış olan Lezgi şair Ali Ruhulî'nin kitapları arasında, bir kısmı da ihtilalden önce Türkiye'de ve Kazan şehrinde çıkan eserlerde yer alır (Aliyev, 1980:34). Şairin şiirlerinin ortaya çıkmasında edebiyatçı Galip Sadıkî'nin büyük çabası olmuştur (Aliyev, 1980:34).

1909'da Kazan'da *Cahbar Tarihi* adlı üç ciltlik bir eser basılmıştır. 1488 yılındaki bir Bulgar kaynağına dayanan bu eserde Ümmi Kemal'in şeceresi vardır. Bu esere göre bilinen atası Balus Buharay'dır. Bu durumdan haberdar olmamızı sağlayan kişi Mahammatt Amin olmuştur. (Aliyev, 2017: 25)."

KAFKASYA'DAKİ ÜMMİ KEMAL ŞİİRLERİ

Aliyev Dağıstan ve diğer Kafkasya ülkelerindeki kaynaklardan tespit ettiği Ümmi Kemal şiirlerini ilk olarak 1980'de *Revolutsiyadan Aldağı Kumuk Adabiyat* adlı eserinde yayınlamıştır. "15. Yüzyılda Dağıstan'dan gidip Türkiye'de yaşayan belgeli Kumuk şair Ummu Kamal öz halkına olan sevgi ve hasretini böyle yazmıştır (Aliyev, 1987:25)." ifadesini kullandığı *Kumıkskaya Literatura Srednevekovya (1987)* adlı eserde de bazı şiirlere yer verir. 2017'de Tan Çolpan dergisinin 6. sayısında adı geçen makalede daha önce yayınladığı şiirlerin bazılarını düzeltmiş ve yeni ilaveler yapmıştır.

Sözlü ve yazılı kaynaklardan toplanıp bugünkü Kumuk Türkçesine aktarılmış şiirlerin şekil yönünden Ümmi Kemal Divanı'ndaki aruzla yazılmış olanlara benzemediği görülür. Fakat bu manzumeler Ümmi Kemal'in Kafkasya'da ne derecede etkili bir şair olduğunu gösteren önemli kayıtlardır. Aliyev'in eserinden Latin harflerine aktarılan şiirler dipnotlardaki açıklamalarıyla birlikte aşağıdaki gibidir.

Ölme Süygen Seni Alır

İsbayı sadak baylar,
Savdugerçi yılky haylar.
Gemeçi küsmeñ çalır,
Ölme süygen seni alır.

Gül Açılır Yaz Olur

Deñizde biz saz olur.
Gül açılır yaz olur.

Men yarım¹ gül demen,
Gülnü ömürü az olur.

Teñirim Şükür Bolsuñ Özüne

Ahırat tizginlerin tizesen,
Dünya arzuların² gönüllerde üzesen.
Seni rahmatıña suvsaganlar az medi?
Olağa dert yutdurmak parz medi?

Haşık Ellerine Kim Geter?

İmmi dili³ bize verer habar,
Haşık ellerine⁴ kim geter?
Hasiretli yandı neker⁵,
Haşık ellerine kim geter?

Elter gönül ol ellere,
Miskin Kumuk sümbüllere⁶.
Sönmüz ol bağın⁷ gülleri,
Haşık ellerine kim geter.

Haşıklar vaktı seyir⁸,
Handa gönül anı yeyir⁹.
Onuñdan alır heyir,
Haşık ellerine kim geter.

İmmi hepti hepti¹⁰ kayan,
Pasat göçüp bardım o yan.
Bakı degil bizge cahan,

¹ Yar: Kız, dos.

² Arzu: Umut, neget.

³ İmmi dili: Kamalını yüregi, gönü.

⁴ Haşık elleri: Tuvğan eline.

⁵ Neker: Yürekni gönülnü nökeri.

⁶ Sümbül: Yañı tuvup turağan bürtüğü sütlü buday başlar.

⁷ Bağ: Bav.

⁸ Seyir: Haşıklıknı zamanı.

⁹ Anı yerip: Kulak asıp.

¹⁰ Hepti hepti kayan: Ne hak, nehakdan, hökünçlükde.

Dost ellerine kim geter.

Billahi ol eliniñ yolu,
Menin canımını söygülü.

Şair Busaň

Şair busaň sen ayt.
Hak sözünden uzanma¹.
Kâh² kılıç kesmesdey,
Kıyın barnı içiñde
Senden esgik gişi bar mı?
Bu Kamu³ Melik⁴, Rum⁵, Çin⁶ içinde.

Har Erke Sözde Dahnı Olmaz

Tañ görsek sonuñda aňşam olmaz.
Yaz bolar sonuñda kış yok.
Har Süleymen degen melik bolmas.
Bu cahanda⁷ har yüzüklü hanım bolmas
Har bahadur⁸ Rustam bolmas.
Har bulakda zezem bolmas
Aylanamda neçe iş bar
Tek sonarım⁹ ala bolmas¹⁰.
Her erke¹¹ sözde dahnı olmaz.

Kâh Kök Bolur

Kâh kök bolur
Kâh yer bolur
Kâh bay bolur

¹ Uzanma: kaçma, ari tayma.

² Kâh: Meçdometiyalanı forması.

³ Kamu: barı.

⁴ Melik: Paçalık.

⁵ Rum: Bizantiya.

⁶ Çin: Katay.

⁷ Cahanda: Pasat dünyada.

⁸ Bahadur: Batır.

⁹ Sonar: Bırıngı muzıkalnıy kural.

¹⁰ Ala bolmas: Alıp bolmay, uşatmay.

¹¹ Erke: Erkelengen.

Kâh yohsul¹

Kâh hoca kâh kart

Kâh bolur pakır

Ahır da bir biyçara²

Hakiñ çığarır

Alhamiñ oğur

Ne Uçun Ne Yağşı

Öksüzler yetimler uçun

Atadan anadan mahrumlar uçun³

Hasiret yanğan haşıklar uçun

Çatlağa urunğan didarlar⁴ uçun

Arş götergen malayikler uçun

Ahı zarlı fallahlar⁵ uçun

Yer, kök, güneş, ünem çak uçun

Ab, hak, bad, ataş, barı yak uçun⁶

Hak özegi hak uçun

Hakdan ozğan hak yağşı

Lakin Vatan Ya Allah Vatan

Tuvdum, ösdüm bu vatanda

Görmedim möslim⁷ cahanda

Ana elden kuşa bocak⁸

Etdim Rum'u ocak ocak

Gezdim, tüzdüm çoğ devleşdim

Ahır vatanım oylaşdım

Eskişahar'da⁹ saban sürdüm.

Hay aman! Koyun'a yol görmedim

İñ son barıp Şam'a döndüm

¹ Yohsul: Yok bolur.

² Biyçara: Katıngışı.

³ Mahrumlar uçun: Ayrılğanlar uçun.

⁴ Didarlar: Gözler.

⁵ Fallahlar: Çiftçiler.

⁶ Ab-Suv, Tabiat, Ot uçun. Hak: Barlık, gerti.

⁷ Meslim: "Bütün". Bu kelime 2017'deki yazıda "müselim" olarak yazılmış ve "nasibim" anlamı verilmiştir.

⁸ Küşlengen canlar yimik getdik

⁹ Eskişahar: Anatoliya'dahi bir şahar.

Sanım oyurlarım başdır
Hip belidir orda yatan
Lakin vatan ya Allah vatan!

Memleketinden bahsettiği bu şiir 2017'deki yazıda küçük farklılıklarla aşağıdaki gibi verilmiştir. *Hay aman! Koyun'a yol görmedim* cümlesi *Aylana Koyun'u gördüm* şeklinde; *Lakin vatan ya Allah vatan!* dizesi de *Lakin vatan alda vatan!* şeklindedir. Koyun şairin doğum yeri olan Koyunkala'dır. Dağıstan'da günümüzdeki adı Bavtoğay'dır.

Eskişahar'da saban sürdüm.
Aylana Koyun'u (Koyunkala) gördüm.
İñ soñ barup Şam'a döndüm.
Amma bu yerler de hoşdur
Sanım oyurları bardır.
Hali belidir orta yatan
Lakin vatan alda vatan!

Kayda Saadi?

Kayda Saadi Kamalitdin
Attar, Balad, Gülşet, Alban
Kayda ol İza, Nasih, Hamit
Haci, Salih ve Anı Şir¹
Kamal Ummu oğur ağlar²
Olanı mersiyasın³ alışıp
Kamal Ummu, seni de ömürün geçdi
Amma sen bu cahandan geçmediñ (Aliyev, 1980:33-40).

Şiirlerde; *arzu, bağ, bahadır, biyçara, cahan, Çin, dil, didar, el, fallah, kâh, kamu, kuşa bocak, marsiya, Melik, möslüm (müslim), Rum, seyir, sümbül, uçun, yar, ağla-, ol-, uzan-, ye-, yer- yohsul gibi* kelimelerin anlamları dipnotlarda verilmiştir. Bazı şiirlerde yardımcı fiilin (*ol-/bol-*), belirtme hâl ekinin (+I/+nI), yönelme hâl ekinin (+A/+ğa, +ge) ikili kullanımları vardır.

İlk iki şiir mânî tarzındadır. Anadolu'da oldukça yaygın mânîlerin Ümmi Kemal'e atfedilmesi onun halk nazarındaki yüksek derecesini gösterir. *Kayda Saadi* adlı şiirde şairin adı Kamal Ummu olarak iki kez geçer. Bu şiirdeki *Saadi, Camalitdin, Attar, Valad, Gülşet, Alban, İza, Nasih, Hamit, Haci, Salih ve Anı Şir* gibi şahıs adları da dikkat çekicidir. *Haşık Ellerine Kim Geter* şiirinde kendisi için *İmmi adı* ve *İmmi dili* tabirlerini kullanmıştır. *Kumuk sümbüller* ifadesi mensup olduğu boyla alakalıdır.

Lakin Vatan Ya Allah Vatan adlı şiirde eğitim ya da başka sebeplerle dolaştığı *Rum, Bakı, Eskişahar, Koyun (Koyunkala), Şam* gibi yerlerin adı vardır. Şairin doğum yeri olduğu sanılan *Koyun (Koyunkala)* Dağıstan'da Endirey'e bağlı bugünkü *Bavtoğay*'dır.

¹ *Anı Şir*: Bırınğı zamanlarda busurman halkları arasında atı aytilgan şairler, alimler, has oyçular.

² *Ağlar*: Yılar.

³ *Marsiyası*: Olağa bağışlanğan kayğılı, paşman nazmalar.

Şiirlerde genel olarak şairin iç dünyasında yaşanan çatışmalar dile getirilmiştir. *Yer-kök, bay-yoksul, hoca-kart* gibi zıtlıklar ve *bulak-Zemzem, Melik-Süleyman, bahadır-Rüstem* benzetmeleri vardır. Bazı şiirlerde atasözü ve kalıp ifadelerine yer verilmiştir.

Tançolpan dergisinin 2017'de çıkan 6. sayısında; *Herbette düştüm /Bu yer meni yurtum tügül*. Bir başka şiirde; *Bu uzak elde koş konaktır benim /Ah kah gücüm kuvatım yok* gibi beyitler ve *Bu meni makamım tügül* şeklinde dizeler şairin yaşadığı vatan hasretini yansıtan sözlerdir.

1898'da Kazan'da basılan divanında *Kuv Kamal İmmi* adı vardır.

Hay sen haşık otuna yanmadıñ.

Miskin topuragina girip yatmadıñ.

Kuv Kamal İmmi, sen barı kervanlardan geçiğe misen?

Nege sen kapul yatasan?

Uykuñdan uyanmadıñ.

Hak sözüne inanmadıñ (Aliyev 2017:17).

Anadolu'daki Ümmi Kemal Divanı'ndaki aruz vezniyle yazılmış şiirleri Aliyev'in Dağıstan'da Kumuk Türkçesiyle neşrettiği şiirlerle zaman, dönem, şekil ve içerik bakımından karşılaştırmak zordur. Fakat Divan'daki şiirlerin Kumuk, Kırım, Tatar, Balkar gibi Kıpçak şivelerinden izler taşıyıp taşımadığına bakıldığında dikkat çeken ortak ses, şekil ve söz varlığı unsurlarına rastlanır. Örnek olarak Divan'da Eski Anadolu Türkçesinin belirleyici ses bilgisi özelliklerinden t>d tonlulaşmasının aksine kelime başında Kıpçak grubu şivelerindeki gibi t ünsüzünü koruyan çok sayıda örnek vardır: *Tag, tamar, tana, tanuk, taş "dış", taşra, taşragı, tatlu, tavar, togan, togru, tolu, ton, toptolu, tudag, tagıd-, tal-, tan- "danışmak", tañ-, tayan-, tog-, togrıl-, tolan-, toln-, toñ- "don-", tonan-, toyın-, toyur-, tur-, tut-, tuy- vb.* (Yavuzer, 2008).

Kıpçak özelliği olan *b>v* (*Erdevil, kisvet, torva, bagvan*), *g>v* (*sovuk, kov-*) ses değişmesi örnekleri görülür. Kumuk Türkçesindeki çift ünsüzle biten Arapça kelimelerde görülen *u türemesinin* örnekleri (*bahtulu "bahtlı", assılu "asil"*) vardır.

Söz varlığında; *alda- apar-, az- "sapmak", ag-, bile git-, çap-, ay- "ayıklamak", kakı- kara- "bakmak", kuc- "kucaklamak", otar-, suvar-, sı-, sın-, tarık-, ugrula-, ut- "kazanmak", uvad-, yastan-, yığ- "ayırarak", gibi fiiller ve añsuz, arkunlug, biti, ak biti "ak kitap, sağdan verilen kitap" bilesince, becid, benefşe, bigi, cife, çaga, dükeli, çü, dirnek, em, erk, evbaş, eksüklü, geñsüz, girtü, dost-ı girtü, hamayıl, igen, irte, kaçan, kanda, kanı, kankı, karañu, kayusu, kılavuz, kılavuz, koldaş, kur, nişe, kölge, ögüş, öñ, öñdin, sabak, sagış, sanavber, sin, sinle, sinlek, soñ, sorıcı, sükel, uş, yarıcı "yardımcı", yasavul, yatlu, yavlak, yay "yaz", yayak, yaz "bahar", yazuk, yazuklu, yirinci vb.* (Yavuzer 2008) ad ve ad soylu kelimeler Kumuk Türkçesi ve diğer bazı Kıpçak şiveleriyle ortaktır.

SONUÇ

Hayatı hakkında kaynaklarda birbirinden farklı bilgiler verilen Ümmi Kemal Türkiye, Dağıstan, Tataristan, Özbekistan ve Başkurdistan gibi ülkelerde tanınmış mutasavvıf bir şair olup şiirleriyle geniş bir coğrafyada Türkçe konuşan pek çok insana tesir etmiştir.

Prof. Dr. Salav Aliyev, çalışmalarında şairin Dağıstan'da Endirey'e bağlı Koyunkala'da doğduğunu ifade eder. Ayrıca, askerlik ve eğitim hayatı gibi hususlarda Anadolu'daki kaynak eserlerde bulunmayan bazı bilgileri verir.

Aliyev'in Kafkasya kaynaklarında tespit ettiği şiirler Ümmi Kemal'i ilk vatanında bir halk şairi olarak karşımıza çıkarır. Onun Osmanlı coğrafyasında sufi bir divan şairi olması aldığı tasavvuf eğitiminin bir sonucudur. 15. Yüzyıl Divan Şiirinde tam anlamıyla tasavvuf düşüncesi hâkim olduğundan Aliyev'in Ümmi Kemal'de dikkat çektiği *vatanı taşlap gitmek, vatancılık, millet şuuru, halkçılık* gibi temalar Divan'daki şiirlerde görülmez.

Bugünkü Kumuk Türkçesine aktarılmış halk şiiri tarzında manzumeler Ümmi Kemal'in Dağıstan ve Kafkasya'yla yakın bir bağının olduğunu gösterir.

Divan'a dil bilgisi açısından bakıldığında; söz varlığındaki ortaklık, tonlulaşmaya aykırı örnekler, *asl> assılı, baht> bahtılı* gibi ses türemeleri, *kara-, kuc-* gibi fiiller, *çü, irte, öñ, soñ* gibi edatlar, *em, hamayıl, girtü, koldaş, sanavber, yasavul, yayak, yazuk* gibi ad soylu kelimeler eserdeki Kumuk ve diğer Kıpçak Türkçelerinin etkisini gösteren emarelerdir.

Bu yazıda Aliyev'in çalışmaları ışığında Ümmî Kemal'in Kafkasya'da Kumuklar ve diğer Türkçe konuşan halklar üzerinde bıraktığı tesir ortaya konulmuştur. Şairin Kafkasya'yla ilgisini belirgin hâle getiren bu bilgiler, yazılacak Ümmî Kemal biyografilerinde göz önüne alınabilir.

KAYNAKLAR

- Aliyev, S. (1980). *Revolutsiyadan Aldağı Kumuk Adabiyat*, Mahaçkala.
- Aliyev, S. (1987). *Kumıkskaya Literatura Srednevekoviya*, Mahaçkala.
- Aliyev, S. (1989). *Asrular Seze Gelgen Asıl Söz*, Mahaçkala.
- Aliyev, S. (2017). *Ummu Kamalsız 600 yıl Turganık Taman, Tançolpan Sayı: 6 Mahaçkala*.
- Köprülü, M. F. (2015). Türk edebiyatı ders notları, Alfa Yay.
- Köprülü, M. F. (2016). Türk edebiyatı tarihi, alfa yay.
- Pekacar, Ç. (2011). kumuk Türkçesi sözlüğü, TDK Yay.
- Sarıççek, R. (2016). Menâkıb-ı Ümmî Kemâl ve Bolu, Divân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Sayı: 17.
- Sarıççek, R. (1997). *Kemâl Ümmî, Hayatı, Sanatı ve Divânı (İnceleme-Metin)*, [Basılmamış doktora tezi], İnönü Üniversitesi.
- Ünver, İ. (2022). Kemal Ümmî, İslam Ansiklopedisi, Cilt: 25, s. 229-230, Ankara. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/kemal-ummi>).
- Yavuzer, H. (2008). *Kemâl Ümmî Divânı (İnceleme-Metin)*, Bamer Yayınları.
- Eydi, T. (2004). Hazineseler Ortak: Türk Tatar Münasebetleri, Türklük Araştırmaları Dergisi-15, (Çeviren: Birseler Oruç) Bahar.
- Zengin T. (2022). Amanhor, Abdülhüseyin İbrahimov-Kızlarlı, Bengü Yay.
- Sözlü kaynaklar İsmail Onsekiz (70), İsmet Şanlı (68)

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Din Sosyolojisi Bağlamında Ahmet Midhat Efendi'nin Beş Hikâyesinde Kilise ve Caminin Sosyolojik Analizi

Sociological Analysis of Church and Mosque in Five Stories of Ahmet Midhat Efendi in the Context of Sociology of Religion*

Mehmet Fetih YANARDAĞ

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
fyanardag@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0001-9903-542X

Azize BATI

Bilim Uzmanı, Bağımsız Araştırmacı
batiazize284@gmail.com
Orcid ID: 0000-0003-3606-9707

Öz: İnsan doğasının bir parçası olan ve varoluşuyla birlikte doğan inanma ihtiyacı tarih boyunca farklı şekillerde yorumlanmıştır. Din ve inanç olgusu bireysel bir niteliğe sahip olmasının yanı sıra toplumsal hayatın kaidelerini ve değerlerini belirli bir nizamla kavuşturur. Din sosyolojisi, insanlık tarihi boyunca dinlerin ve dini yapıların hayatı yansımasını inceleyerek din ve toplum diyalektiğini inceler. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin bekasını korumak için yapılan siyasi ve sosyal reformlar toplumsal hayatı birçok yönden etkiler. Modernleşme ile birlikte toplumsal değerlerin zedelenmesi ve geçmişle olan kadim bağların sarsılması farklı coğrafyalarda yaşayan toplumların dini müesseselere bakışını değiştirmiştir. Bu dönemde Batı'da Hıristiyan olan toplumlarda din adamlarının ve dini kurumların eleştirilmesi, Doğu'daki toplumların ise kendi medeniyetinin esasını oluşturan İslami değerlere yabancılaşması din kavramını iki farklı şekilde yorumlayan insan tipini meydana çıkarmıştır. Ahmet Midhat Efendi on dokuzuncu yüzyılda yazdığı hikâyelerde semavi dinlerin toplum içerisindeki yerini ele alarak insan ve din ilişkisini irdeler. Hikâyelerinde İslâmiyet ile Hıristiyanlık dinlerinin birey ve toplumun sosyal hayatındaki izdüşümünü verirken dini inanışlarla ilgili bilinçli bir tutum sergiler. Bu çalışmada; Ahmet Midhat Efendi'nin yazmış olduğu Ana-Kız, Çifte İntikam, Diplomalı Kız, İki Hud'akâr ve Çingene hikâyelerinde dini mekânlar olarak kilise ve caminin insan hayatı üzerinde yarattıkları etkiler din sosyolojisi bağlamında incelenmiştir. Hikâyelerden tespit edilen örneklerle makalenin kapsamı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Midhat Efendi, hikâye, din sosyolojisi, kilise, cami.

Abstract: The need to believe, which is a part of human nature and arises with existence, has been interpreted in different ways throughout history. In addition to having an individual quality, the phenomenon of religion and belief brings the rules and values of social life to a certain order. The sociology of religion examines the dialectics of religion and society by examining the reflection of religions and religious structures on life throughout human history. The political and social reforms made in the nineteenth century to protect the survival of the Ottoman Empire affected social life in many ways. The damage to social values and the shaking

* Bu makale; "Tanzimat Dönemi Hikâyelerinde Din ve İnanç Algısı" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:16.09.2024

Kabul Tarihi:03.12.2022

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Yanardağ, M.F. & Bati, A. (2024). Din sosyolojisi bağlamında Ahmet Midhat Efendi'nin Beş Hikâyesinde kilise ve caminin sosyolojik analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1266-1273. Doi: 10.33437/ksusbd.1551060

of ancient ties with the past along with modernization changed the perspective of societies living in different geographies towards religious institutions. During this period, the criticism of clergymen and religious institutions in Christian societies in the West and the alienation of societies in the East from Islamic values that formed the basis of their own civilization gave rise to two types of people who interpreted the concept of religion in different ways. Ahmet Midhat Efendi examines the relationship between man and religion by addressing the place of divine religions in society in the stories he wrote in the nineteenth century. While presenting the reflection of Islam and Christianity on the social life of individuals and society in his stories, he exhibits a conscious attitude towards religious beliefs. In this study; the effects of churches and mosques as religious places on human life in the stories of Ana-Kız, Çifte İntikam, Diplomalı Kız, İki Hud'akâr and Çingeneler written by Ahmet Midhat Efendi were examined in the context of sociology of religion. The scope of the article was determined with the examples determined from the stories.

Keywords: Ahmet Midhat Efendi, story, sociology of religion, church, mosque.

GİRİŞ

Fert ve cemiyet ilişkisinden doğan ve ilk kez Auguste Comte tarafından kullanılan 'Sociologie' kavramı toplumsal hayatın belirli bazı konularını derin bir şekilde ele alarak bireyin yaşamına etkisini tespit eder. İnsanın her an çevresindeki her şeyle iletişim ve temas halinde bulunması ve bunun kendi kimliği üzerinde etkileri görülmesi toplumdaki yerine bağlıdır. Tarih boyunca kolektif yaşam sebebiyle ortaya çıkan kurallar insanların toplum içerisindeki davranışlarını, hayata bakışlarını ve inançlarını etkilemiştir. Sosyoloji bilimi insanın toplum içerisinde sahip olduğu ödevlerin etkilerini inceleme alanına alır. "Sosyoloji, insanlığın geçirdiği evrim hakkında fikirler verir ve böylelikle insanı geniş görüşlü yapar" (Topçu, 2001: 25). İlk insandan günümüze kadar bireylerin toplu yaşaması doğal bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. İnsanlığın değişim ve gelişim süreci boyunca geçirdiği evrimin her dönemde farklılaşması sosyal yaşamın etkisinden kaynaklanır. Toplumsal kaideler zaman içerisinde insanların sahip olduğu fikirlerin değişmesine neden olur. Sosyoloji, zaman içerisinde değişen insanlığı inceleyerek toplumsal hayat döngüsünde etkili olan koşulları ele alırken diğer bilimlerden yararlanır. Böylelikle bireysel hayat faktörünün toplumsal hayat üzerindeki yansımaları irdelenirken kolektif yapıları oluşturan ve etkileyen durumlar tespit edilir. Aile dinamikleri, hukuk kaideleri, din olguları ve sanatsal çalışmalar toplum nezdinde tarihsel süreç içerisinde geçirdikleri değişimler birey-toplum ilişkisi açısından ele alınır. Sosyolojinin antropoloji, tarih ve felsefe gibi bilim dallarıyla ilişkisinin yanı sıra insanın doğasına ve kâinata açılan pencere niteliğini taşıyan edebiyat sahasıyla da bağı bulunmaktadır.

Din-insan ilişkisi geçmişten günümüze kadar edebiyat sahasında verilen eserlerin oluşumuna etki eden bir faktör olmuştur. Örneğin din ve inanç unsurları birçok esere konu olmakla birlikte birey, toplum ve din üçgeninin önemi, Ziya Gökalp tarafından izah edilir. "Türk sosyolojinin kurucusu sayılan Ziya Gökalp de insan ve toplum hayatında dinin, inançların ve din duygusunun önemli olduğunu söyler. Ziya Gökalp, İstanbul Darülfünununda, kurucusu olduğu sosyoloji kürsüsünde ilk dersini dine ayırır. Bu da inanç konusunun, toplumların hayatında önemli bir yeri olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir" (Timur, 2009: 2093). Edebi eserlerini kaleme alırken sanatının yegâne malzemesini insan olarak kabul eden sanatçılar yaşadığı çağın tanığı olarak yazdıklarıyla dönemin sosyolojik yapısını aydınlatırlar. Din sosyolojisi dinlerin insanlık tarihinde nasıl teşekkül ettiğini ve din-insan ilişkisini inceleyen sosyoloji biliminin özel koludur. Din ve dini müesseselerin insanlar üzerindeki etkisi her toplumda farklı şekilde görülmektedir. Mehmet Taplamacıoğlu din sosyolojisini kısaca şu şekilde izah eder: "Dinî toplumu, dinî ve toplum ilişkilerini ve dinî grupları inceler" (Taplamacıoğlu, 1983: 110). Din sosyolojisi bireysel hayatın bir parçasını oluşturan inanma ihtiyacı toplumda yarattığı etkiyi ele alır. İlk insandan günümüze kadar gelen süreç içerisinde her toplumu bir arada tutan değerler var olmuştur. Din olgusu insanla birlikte doğan ve bireysel ihtiyaçların manevi boyutunu karşılayan bir kurumdur. İnsanlığın var oluşuna dayanan kolektif yaşama biçimi inanç sistemlerinin oluşumunu asırlar boyunca etkilemiştir. "Din duygusunun insanda fitraten mevcut olduğunu Jul Simon, Prof. Dr. Jung, Prof. Henri Frederic Amyel, Moris Zastrof ve Bünyamin Konstand kabul etmişlerdir. Mağarada yaşayan vahşiden en uygar insana kadar her kişi kendine göre yüce bir varlığa inanmıştır. Bu, her insanda ulûhiyet fikrinin doğuştan varlığını, dolayısıyla aynı kaynağa dayandıklarını gösterir" (Kahraman, 1999: 53). Kâinatın eşsiz düzeni insanı tefekküre sevk ederken bu düzeni sağlayan ve devam ettiren bir yaratıcının

olduğunu da idrak ettirir. Toplumu oluşturan bireyler ise geçmişten günümüze inandıkları değerler etrafında birlik ve beraberliklerini sürdürüp varlıklarını korumaya çalışırlar. Asırlar içerisinde insanların dini inançları farklılaşsa da daima ortak manevi rehberleri olan ve kutsal gördükleri inanç esasları etrafında birleşmişlerdir. Tek Tanrı inancına sahip olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'in yanı sıra yeryüzündeki farklı coğrafyalarda çeşitli inanç sistemlerinin devam ettirildiği görülür. Din kavramı tarih boyunca farklı şekilde izah edilmiştir. "Din, toplumun minyatürleşmiş modelini veren bir kurumdur. Dinî âyinler (rites) ise, toplumun içinde yaşayan insanların, zaman zaman kendi yapılarının sosyal 'anayasa'sını hatırlatmalarını mümkün kılan bir toplum değerleri doğrulamasıdır" (Mardin, 1993: 47). Durkheim din ve ibadetlerin insanların ortak kabullerinden oluştuğunu vurgularken dinin kaynağını sosyolojik açıdan kutsal fikrinin oluşmasına bağlar. Durkheim'in yanında yetişen Henri Hubert ise dini "Kutsal nesnenin yönetimi" (Tiryakioğlu, 1998: 209) olarak tanımlar. İnsan doğal koşullarda zihin dünyasında çözemediği durumlar olduğunda üstün bir gücün varlığına inanma gereği duyar. Din unsuru için tarih boyunca birçok filozof ve düşünür farklı izahlar yapmışlardır. Din, ilk insanla birlikte tarihin bütün evrelerinde toplumların belirli bir disiplin içerisinde varlıklarını sürdürmelerini sağlarken insanın hem düşüncelerine hem de davranışlarına yön veren bir unsurdur. Dini inanışlar bireyin mana dünyasında karşılık bulurken toplumların manevi boyutuna etki eden bir unsurdur.

Ahmet Midhat Efendi'nin Nazarında Din ve Toplum Diyalektiği

Tanzimat döneminde çağdaşları arasında en çok eser kaleme alan ve 'Yazı Makinesi' unvanıyla Türk edebiyatı sahasında bilinen Ahmet Midhat Efendi hikâyelerini eğitici bir üslupla kaleme almıştır. O, hikâyelerinde on dokuzuncu yüzyılda bireyin yeni bir kimlik olarak gördüğü Batı dünyasının yaşantısını verirken, Avrupalı hayat tarzının da geleneklerine bağlı olan Osmanlı toplumunun üzerindeki etkisini, iki farklı perspektiften vermiştir. Hikâyelerinde modernleşme çatısı altında toplumun benimsediği yeniliklerin iyi yahut kötü taraflarını farklı görüşte olan kahramanlarla okuruna aktarır. Ahmet Midhat'ın amaçlarından birisi de millî değerler çerçevesinde yüzyılın getirdiği yenilikleri yazdığı eserlerle topluma benimsetmek ve Osmanlı medeniyetinin gerilemesine neden olan faktörleri eleştirmektir. "Sosyal fayda peşinde koşan bir yazar olarak Ahmet Midhat'ın hikâye ve romanda ulaşmaya çalıştığı hedef, Türk halkında 'çağdaş medeniyete uymayan düşünüş ve yaşayış tarzını değiştirmektir. Bunun içindir ki hikâye ve romanlarında dikkatini en çok topladığı noktalar; bâtil inanışları ve zararlı âdetleri tenkid, okuyucuya Batı'nın pozitif dünya görüşü hakkında bilgi vermek" olmuştur (Akyüz, 2000: 72). Ahmet Midhat Efendi toplumda kabul görmüş zararlı âdetleri eleştirirken eğitici kimliğiyle insanları bilinçlendirir. Onun hikâyelerinde geleneksel hayatın izleri ve Batılılaşmanın etkileri bir arada görülür. Ayrıca toplum içerisinde bağlı kalınan zararlı alışkanlıkları eleştirel bir dille ele alırken Batılılaşmayla birlikte yüzyılda yayılan akılcı düşünme sisteminin önemini vurgular.

Osmanlı Devleti'nin dağılma süreci yaşadığı on dokuzuncu yüzyılda, bireysel ve toplumsal hayatta birçok değişim meydana gelir. Devletin bekasını korumak amaçlı yapılan siyasi reformlar ve ıslahatlar bireyin sosyal hayatına da tesir eder. Asırlar boyunca köklü bir medeniyete sahip olan Osmanlı toplumu, Batı dünyasına kapılarını açtıktan sonra sahip olduğu kültürel değerlerde değişimler meydana gelir. Tanzimat Fermanı ile siyasi alanlarla görülen batılılaşma hareketinin etkileri sosyal hayatı etkiler. "Abdülmeccid Han'ın zamanında ilan edilen Gülhane Hattı ile (3 Teşrinisani 1839, Pazar günü) cemiyet hayatında yeni bir devir başlar. Onunla imparatorluk, asırlar içinde yaşadığı bir medeniyet dairesinden çıkarak, mücadele hâlinde bulunduğu başka bir medeniyetin dairesine girdiğini ilan ediyor, onun değerlerini açıkça kabul ediyordu" (Tanpınar, 2020: 137). Tanzimat Ferman'ı ile birlikte toplumsal hayatta meydana gelen değişim edebi eserlerin muhtevasını etkilemesinin yanı sıra sanatçıların bakış açısını da değiştirmiştir. Batı etkisiyle eserler kaleme alan yazarların yanı sıra devletin köklü kültür yapısına bağlı kalarak, geleneksel değerlerin korunması gerektiğini savunan yazarlar da görülür. Tanzimat döneminde hikâye formatında yazılan eserler Batı'dan alınan özelliklerle yeni bir biçim kazanır. "Tanzimat yıllarında Batı'ya yöneliş, beraberinde Batılı anlamda düşünüş tarzını getirir. Bunun da temelinde akılcılık ve gerçeklik yatar. Artık çoğu masal unsurlarıyla örülü, muhayyel mekân ve zaman tasavvuruna sahip Doğu hikâyeleri yavaş yavaş yerini daha gerçekçi hikâyelere bırakır" (Korkmaz, 2014: 58). Tanzimat ile birlikte hikâye türünün muhtevası düşsel özelliklerden uzaklaşarak, kaynağını gerçek hayattaki olaylardan almaya başlar. Bu dönemde birçok eser kaleme alan Ahmet Midhat Efendi hikâyelerinde toplumsal hayatın gerçeklerini anlatır. Tanzimat döneminde din ve inanç unsurlarını çağdaşları arasında en fazla kullanan yazar olarak dikkati çeker. O, batılı hikâye tekniği ile Osmanlı'nın kültürel değerlerini birleştirmeyi amaç edinirken hikâyelerinde batılılaşmanın geleneksel Türk

toplumunda yarattığı yanlış algıyı eleştirel bir üslupla ele alır. Bazı hikâyelerinde din olgusunun evrensel boyutta insan hayatındaki mahiyetini anlatır. Ahmet Midhat Efendi toplumun değişen hayatını hikâyelerinde kahramanların diyalektik konuşmalarıyla aktarır. Toplumunu bilinçlendirmek amaçlı yalın bir dille yazdığı eserler, geleneksel dini değerlerin Batılılaşmanın tesiriyle nasıl değiştiğini vurgular. Türk toplumunda dinin bireyle olan ilişkisini İslam diniyle aktarırken Avrupa'daki insanların on dokuzuncu yüzyılda Hıristiyanlık dinine bakışını da irdeler. "A. Midhat'ın dinler tarihçiliği yanında tebarüz eden hususiyetleri dikkate değerdir. Zira o, dinlerin tarihsel gelişimini ele alırken sosyolojik değerlendirmelerde bulunur; inancın anlamını ve içsel boyutlarını incelerken psikolojik yorumlarını serdedir. Bu anlamda A. Midhat'ı, din sosyolojisi ve din psikolojisi alanındaki düşünceleriyle de değerlendirmek gerekir" (Gül, 2022: 759). Tanzimat aydınının inanç esasları noktasında yaşadığı buhranın, halk arasındaki yansımaları hikâyelerinde dini değerlere bağlı kahramanlar ve Batı etkisinde kalanların arasında geçen diyaloglarla okura aktarmıştır. "Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nin bir Osmanlı üst kimliği oluşturma yolundaki çabalarına en fazla yakın duran romancı Ahmet Midhat Efendi'dir. Yazdığı çok sayıdaki romanda Osmanlı Devleti'nin çok dinli yapısını yansıtan Ahmet Midhat Efendi, bunu bir çeşitlilik olarak görmüş ve bütün bu unsurları Osmanlı üst kimliğinin zenginliği olarak göstermiştir. Fakat zaman zaman onun da kendi Müslüman/Türk kimliğini ön plana çıkardığı görülür" (Gökçek, 2020: 176). Ahmet Midhat Efendi kaleme aldığı hikâye ve romanlarında din ve inanç sistemleri üzerinde durmuştur.

Dinin toplum üzerindeki etkisinin yanı sıra toplumun yaşam koşulları ve bakış açısı da dinlerin üzerinde etkisini gösterir. İkisi arasında görülen diyalektik yapı Tanzimat ile birlikte Osmanlı toplumunun İslâm inancı üzerindeki etkisi görülür. Ahmet Midhat Efendi batılılaşma ile birlikte gerçek hayatta görülen mirasyedi tipler, alafranga adetler ve giyim kuşamda meydana gelen değişimlerin geleneksel Osmanlı kültüründe yarattığı zedelenmeyi de hikâyelerinde okura iletir.

Ahlaki Değerler Eğitimi ve Kilise

Kilise "birini dışarıya çağırmak, toplantıya davet etmek, toplamak" anlamındaki Grekçe ek-kaleo fiilinden türetilen ve "topluluk" mânasına gelen ekklesia tabirinden gelmektedir. Modern Batı dillerinde kilise karşılığında eglise (Fr.), church (İng.) kelimeleri kullanılmaktadır. Arapça karşılığı ise kenîsedir" (Aydın, 2022: 11). Hıristiyan dinine mensup toplumların ibadetlerini yaptıkları kiliseye yüzyıllar içerisinde farklı misyonlar yüklenmiştir. Tanzimat döneminde yazılan bazı hikâyelerde kilise eğitiminin önemi vurgulanırken bazılarında ise kiliseye ve Hıristiyan din adamlarına karşı olan güvensizlik anlatılmıştır. Ahmet Midhat Efendi'nin farklı hikâyelerinde her iki unsuru da çeşitli şekillerde ele aldığı görülmektedir. O, hikâyelerinde değişen Osmanlı toplumun yanı sıra Hıristiyan toplumlarında da din ve dini mekânlara bakışı anlatır. Kilise eğitiminin toplum içerisindeki önemini *Ana-Kız* hikâyesinde vurgular.

Ahmet Midhat Efendi, *Letâif-i Rivayat* serisinde bulunan *Ana-Kız* hikâyesini, Avrupa gazetelerinde okuduğu bir haberden ilham alarak kaleme almıştır. Hikâyede Hıristiyan bir ailenin hayat serüveni anlatılırken, ahlaki değerler çerçevesinde birey toplum yapısı ele alınır. Luiz, kiliseden din eğitimi alma yaşına geldiğinde Nasraniyet kilisesinin önemi açıklanır. Kilisenin çocuklara verdiği ahlaki eğitim, hayatlarının sonraki evrelerinde toplum içerisinde inandıkları dinin buyruklarına bağlı olarak yaşamalarını sağlar. Din, toplum içerisinde güzel ve doğru ahlak kaidelerinin koruyup devam ettirenken Ahmet Midhat Efendi hikâyelerinde İslâm dininin yanı sıra Hıristiyanlık ve Yahudilik dinlerine yer verdiği için Tanzimat döneminde üç dine mensup olan bireylerin toplumdaki yeri hakkında bilgi verir. Hikâyelerde Hıristiyanlık dininin değer yargılarına bağlı kalan kahramanların bir kısmı kötü tipler olarak tasvir edilse de çoğunlukla ibadetlerine bağlı ve toplum içerisinde ahlaki değerlerine önem veren kişilerdir. *Ana-Kız* hikâyesinde Jermen Valide, Luiz'in kilise eğitimi alması için verdiği mücadele Hıristiyanlık dininin birey üzerindeki etkisini gösterir. Hikâyede Luiz'in dini eğitimi hakkında bilgi verildikten sonra, Paris'te yaygın olan Nasraniyet inancı açıklanır. "*Nasraniyette evamir-i aşere derler on emir vardır ki ahlâk-ı beşeriyenin tashih ve ikmalî için hakikaten pek güzel şeyler olduklarından ahlâkiyum dahi bunları kitaplarına yazmışlardır. İşte bunları kilise kitaplarının tabirâtı vechle ber-vech-i atî aynen yazıyoruz. Evvelâ yalnız İlâhî vahide ibadet edeceksin. Saniyen o ilâh-ı vahidin namına yalan yere yemin etmeyeceksin. Salisen Pazar günleri tatil-i işgal eyleyeceksin*" (s.836). Hikâyede din ve inanç olgusunun hayat üzerindeki etkisi, Nasraniyet inancına bağlı olan insanlar üzerinden örneklendirilmiştir. Din ve toplum ilişkisi bağlamında On Emir, toplumsal hayatı düzenleyici kurallar olduğu için kilise eğitimi

esnasında kullanılan kitaplarda da izah edilir. Birey inandığı dinin gerekliliklerine yalnız kendi hayatı için değil çevresinde bulunan insanlar için de bağlı kalır. “Bir insanın kendi dini bağlılığının sonucu ve etkisi olarak ne yapması gerektiğine ilişkin beklentiler, belli davranış tarzlarından kaçınmayı ve diğer davranış tarzlarına aktif olarak katılmayı kapsar. Hıristiyanlıktaki on emirde olduğu gibi, bütün dinlerde ‘yapmalısın ve yapmamalısın’ şeklinde emiler vardır” (Glock, çev. Köktaş, 2007: 268)¹. Dini emir ve yasakların sosyal hayat ve eğitimin üzerindeki etkisi Ana-Kız hikâyesinin olay örgüsünün zeminini teşkil etmektedir. Hıristiyan bir ailede dünyaya gelen Luiz annesi tarafından terk edildikten sonra ninesi tarafından büyütülür. Luiz, kilise eğitimini alacak yaşa geldiğinde Paris’te Hıristiyanlık dininin toplumla ilişkisi “on emir” üzerinden ele alınır.

Kilisenin Toplumsal İşlevi

Ahmet Midhat Efendi’nin *Çifte İntikam* hikâyesinde de kilisenin toplumdaki yerine vurgu yapılır. Kilise ibadethane olarak kullanılmasının yanı sıra çeşitli şekillerde toplumu bir arada tutan mekân olarak anlatılır. Margrit doğduktan kısa bir süre sonra annesini kaybedince babası Lotis tarafından büyütülür. Köyde yaşlılarından farklı bir şekilde büyüyen Margrit on sekiz yaşına geldiğinde kilisenin etkisine girmeye başlar.

Dini ibadetlerin insanların üzerindeki tesiri, günlük hayattaki sosyal hayatı etkilediği gibi ibadetlerin, ortak alanda yapılması toplum arasındaki etkileşimi artırır. Margrit yaşlılarından farklı bir şekilde giyindiğini ve davrandığını, kiliseye ibadet etmeye gelen köylü kadınların aracılığıyla fark eder. Hikâyenin devamında köy halkının, kiliseye ibadet etme dışında neden gittiği anlatılır. “Zira köye devamı kilisede ibadet için değildir. Belki kiliseye girilip çıkılır hatta derenunda ibadet bile edilir iken akşamüzeri ‘hotbuva’ denilen zurna veyahut bir nev’ gayda ile çalınacak kadrillerde kim kimin raks-ı refiki olacağını tayin etmek gençlerin mutadı olmağa Margrit dahi raks için bir veya birkaç refik ile bağdaşmak maksadı üzerine kiliseye giderdi” (s.504). Din mi toplumu etkiler ya da toplum mu dinden etkilenir gibi sorular kilisede toplanan köy halkının tutumuyla cevaplanır.

Ahmet Midhat Efendi’nin ibadetlerin yapıldığı mekânların, toplum içerisindeki mahiyetine değindiği bir diğer eser ise *Diplomalı Kız* adlı hikâyesidir. *Diplomalı Kız* eserinde Jean ve Polini tanıştıktan bir müddet sonra eski eğlencelerini terk edip, kilisede yapılan ibadetlere katılırlar. Kilisenin toplumdaki işlevi iki kahramanın hayatında yarattığı etkiyle paylaşılırken, on dokuzuncu yüzyılda Paris’teki toplumun nazarında, kilisenin sahip olduğu algı da okuyucuya aktarılır. Kilisenin toplum üzerindeki etkisi iki farklı şekilde ele alınır. “Hatta o zamana kadar kilisenin semtine uğramazlarken şimdi sık sık kiliseye gitmeye başladılar. O zamana kadar neden kilisenin semtine uğrasınlar? Paris’te kiliseye kimin itikadı, hürmeti kalmış ki? Kiliseye yalnız iki sınıf halk giderdi. Birisi mensup oldukları politika fırkasını papaz takımına meyilli olan kibar sınıfı ki, bunlar kiliseye devam ile kendi siyasi mesleklerini bu şekilde takviye etmiş olurlardı. Diğerleri kilisenin sadakalarına, yardımlarına muhtaç olan gizli fukara ki bunlar gitmezlerse yiyecekleri kesilir” (s.16-17). Dini ibadetlerin yapıldığı yerlerle ilgilenen insanların gayeleri hikâyedeki kahramanlar aracılığıyla okura aktarılır. Kilise, Hıristiyan toplumunda dini değerlere bağlı ve yüksek mevkilerde bulunan insanlar ve yardıma muhtaç olanların, hayatlarını sürdürmeleri için gerekli ihtiyaçların karşılandığı mekân işlevindedir. Hıristiyanlık dininde ibadet mekânı olan kilisenin toplumdaki yeri *İki Hud’akâr* hikâyesinde de benzer şekilde ele alınır.

İki Hud’akâr hikâyesinde Vikont Şarl, Paris’te asilzade sınıfına mensup bir ailenin ferdidir. Şarl’ın babası ticaretle uğraştığı içi oğlunun eğitimine zaman ayıramaz. Oğlunu eğitmeleri için küçük yaşta kilisenin Cizvit papazlarına teslim eder. Şarl küçükken papazlardan aldığı dini eğitimden dolayı çevresinden bağımsız bir şekilde davranır. Şarl’ın genç yaşta kiliseye gidip ibadet etmesi babasını rahatsız eder. Çünkü onun nazarında genç yaşlarda birisinin kiliseye gitmesi için farklı sebeplerin olması gerekmektedir. “Ey genç kibar! Bakalım bugün neler yaptın? Suali üzerine kiliseye gittiğini söylemiş idi. Vay babasındaki hiddet! Hiç kibar, efkâr-ı cedide sahibi şık olan bir genç kiliseye gider mi? Kiliseye gidilecek günler dostlardan birisinin münakehesi, vaftizi veyahut cenazesi gibi bazı merasim münasebetiyle vukua gelebilir imiş... Kiliseye ibadet için gitmek ise ya efkâr-ı itika ve mahdude sahibi olanlar veyahut kilise müdaviminini teşvik için vakf edilen sadaka aylıklarına muhtaç bulunanlar için olabilir imiş” (s.708). Hıristiyan olan kahramanların hayatlarında dinin etkisi ve bireyin nazarında dini mekânların yeri, baba-

¹M. Emin Köktaş. “Dindarlığın Boyutları Üzerine” adlı makaleyi Almancadan çevirmiştir. Makalenin aslı için Ch. Y. Glock. “On the Study of Religious Commitment”, Religious Education. juli-August 1962. bkz.

oğul arasında geçen diyalog ile verilmiştir. Dinin sosyal hayatla bağlantısının anlatıldığı bir diğer durum ise Şarl ve Sesil'in tanışıp evlendikten sonra birlikte geçirdikleri dönem ile anlatılır. Şarl ve Sesil evlendikten sonra birlikte Katolik ve Protestan kiliselerinde düzenlenen yortu günlerine katılıp ibadetlerini eğlenerek yaparlar. “*Bunların bir eğlencesi de ibadet oldu. Kendileri Katolik mezhebinden bulunarak etrafta, civarda, nerede Katolik kilisesi var ise her yortu münasebetiyle gidip âlâ müzikaya terdifen okunan duaları istima eyledikleri gibi Protestan kiliselerine de giderek en talâkatli Protestan papazlarının icra eyledikleri vaaz ve nasihatleri istomadna dahi mütelezziz oluyorlar idi*” (s.725). Şarl ve Sesil'in evlendikten sonra daha düzenli bir hayat sürdürürler. İkisinin hayatını etkileyen unsurlardan birisi de inandıkları din olmuştur. Toplumun din ve inanç algısının temeli bireye dayanmaktadır. Bireysel olarak sahip olunan benzer düşünceler ve inançlar toplum-birey arasındaki diyalojik yapıyı oluşturur. Toplumun dinle etkileşimi din sosyolojisinin konusu olduğu gibi tarih boyunca edebi eserlerin içeriğini etkileyen unsurlardan biriside din olmuştur. Tanzimat döneminde Ahmet Midhat Efendi'nin yazmış olduğu hikâyelerde toplumun nazarında dinin yeri ve dinin insanlar üzerindeki etkisi önemli bir yer tutmaktadır. Ahmet Midhat Efendi, Avrupa'da yayılan din karşıtı düşüncelerini anlattığı gibi muhafazakâr ve dini hassasiyetlere sahip Hıristiyanların da olduğunu vurgular.²

İbadethane Olarak Cami ve Toplum

Dini ibadetlerin yapıldığı ve toplumda manevi olarak anlam ifade eden birçok mekân vardır. İslam dininde Müslümanların namaz ibadetini yerine getirdikleri mekân olan camiler toplum içerisinde önem arz eden mekânlardan birisidir. Cami “Arapça cem ‘toplantı’ den alınmıştır. Müslümanların ibadet yeri anlamına gelir. Kilise, sinagog veya havra karşılığındadır. Cami terimi Türkçeye mahsustur” (Cilacı, 2001: 72). Farklı dinlerde olduğu gibi Müslümanların toplu olarak ibadetlerini ettikleri merkezlerden olan cami insanlar arasındaki etkileşimi sağlar. Günlük ibadetlerin yanı sıra dini bayramlar ve özel günlerde bir araya gelinen mekân olmaları açısından toplum içerisinde kültürel değerlerin taşıyıcısı olan camilere İslam dininde manevi bir misyon yüklenir. Ahmet Mithat Efendi'nin yazdığı hikâyelerde kiliseye göre cami kavramı az kullanılmış olsa da toplum içerisinde ibadethane olarak *Çingene* hikâyesinde mahiyetine vurgu yapılmıştır.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Letaif-i Rivayat* serisinde yer alan *Çingeneler* hikâyesinde cami Müslümanların namaz ibadetini yaptıkları mekân olarak tasvir edilir. Hikâyede topluluk olarak bilinen Çingenelerin inançları üzerinde durularak semavi dinlerin toplumsal hayattaki yeri anlatılır. Şems Hikmet çingeneler hakkında bilgi verirken toplumdaki ön yargılara rağmen bazı çingenelerin camiye gidip namaz kıldıklarını Selimcan'a söyleyip İslâm dini ile ilişkilerini izah eder. Selimcan ise Çingeneler hakkında toplumdaki düşünceleri belirtip Hıristiyanlık dinine bağlı olarak bir hayat yaşadıklarını savunur. İki kahramanın düşünceleri birbirinden farklı olsa da inanma ihtiyacından doğan ibadetleri yerine getirme noktasında birlik vardır. İnsanların hayat koşullarından kaynaklanan dini inançları farklılık gösterse de inandıkları dinin ibadetlerini yapmak için gittiği mekânlar bulunur. Hikâyede Şems Hikmet İslâm dinine bağlı olan Çingenelerin düşüncelerini aktaran kahraman olarak şunları ifade eder:

“Hâlbuki Çingeneler İslâmiyet davasındadırlar. Bir kısmı nasraniyete karip ise de diğer kısmı Müslüman ismi ile tesmiye olurlar. İmamları vardır. Camiye giderler. Namaz kılıp oruç tutarlar. Aralarında haccetmiş adamlar bile vardır diyorlar.

-Bu hâlde Müslümandırlar. (s.453).

Hikâyenin muhtevasında yaşantılarıyla farklılık gösteren Çingenelerin ibadetle olan ilişkileri anlatılırken cami kavramı kullanılır. İslamiyet'e bağlı olan toplumlarda toplu olarak ibadetlerin yapıldığı mekân olması nedeniyle cami sosyokültürel bir değer taşımaktadır.

SONUÇ

Tarih boyunca insanlığın bir parçası hâline gelen din ve inanç unsurları toplumsal hayatın temelini oluşturmaktadır. İnsanın varoluşundan kaynaklanan inanma ihtiyacı bireysel hayatı belirli bir düzene kavuştururken bir arada yaşayan insanların varlıklarını sürdürmelerini sağlar. Ortak değer ve kaidelere mensup olan insanların aynı inanç noktasında bir araya gelmeleri birey-toplum arasındaki diyalojik yapıyı oluşturur. Dinin sosyal hayat üzerinde etkisi olduğu gibi insanların da zaman içerisinde dinlere

²Orhan Okay, (2008), Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi, Dergâh Yayınları. (s.310-311) Bkz.

etkisi olmuştur. Din sosyolojisi, insanlık tarihinde bireysel inanma ihtiyacından doğan din kavramının toplumsal hayatla bağlantısını ele alırken dinlerin, dini mekânların, dini kaidelerin ve dini yapılanmaların toplumdaki işlevi yahut toplumun bunların karşısındaki tutumunu inceler. Din sosyolojisi insanın konu alan bilimlerle bağlantılı olduğu için edebi eserlerin muhtevasını da etkilemiştir.

Türk edebiyatının farklı evrelerinde din ve inanç kavramları birçok edebi eserde ele alınmıştır. Batılılaşma ile birlikte değişen toplumsal hayat dini inanışları ve dini mekânlara olan bakışı da etkilemiştir. Tanzimat döneminde, Osmanlı devletinin Batı ile etkileşiminden kaynaklanan değişen sosyal ortam edebi eserlerin muhtevasına da yansır. Batılılaşmanın toplumsal hayat üzerinde yarattığı değişim inanç ve din unsurlarının bireyle bağlantısını etkilemiştir. Ahmet Midhat Efendi, dini değerlerin birey ve toplum nazarındaki yerini hikâyelerinde farklı şekillerde kullanarak, olay ve durumların yanı sıra din-insan-toplum üçgeniyle, dini yapılanmaları ve mekânları insanın mana âlemiyle birleştirerek yorumlar. *Ana-Kız* hikâyesinde dini eğitimin, bireysel öneminin yanı sıra insanlar arasındaki dinin oluşturduğu bağın etkisi konu edilir. *Çifte İntikam*, *Diplomalı Kız* ve *İki Hud'akâr* hikâyelerinde, dini ibadetlerin yapıldığı mekânların, toplum nazarındaki yeri hikâyelerde yaşanan olaylar ve karşılaşılan durumlarla verilmiştir. *Çingene* hikâyesinde ise var olan bir topluluğun dine bakışı ele alınarak ibadetlerin insan üzerindeki etkisi vurgulanır. Dinin kişisel ahlak gelişimdeki yeri inançlı kahramanların ibadete ve ibadethanelere verdiği önemle anlatılır. Ahmet Midhat Efendi, inanç noktasında zayıf olan tiplerle de dini mekânları ve din adamlarının toplumunda kaybettiği itibar kaybını eleştirir. Onun hikâyelerinde din ile insan ilişkisinin olmasının yanı sıra, semavi dinlerin farklı toplumlarda sahip oldukları algının yer aldığı görülür.

KAYNAKÇA

- Ahmet Midhat Efendi. (2001). *Letaif-i Rivayat* (F. Gökçek ve S. Çağın, Hrz.). Çağrı Yayınları.
- Ahmet Midhat Efendi. (2022). *Diplomalı Kız* (K. Timur, Sad.). Tema Yayınları.
- Aktay, Y. ve Köktaş, M. E. (2007). *Din Sosyolojisi*. Vadi Yayınları.
- Akyüz, K. (2000). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*. İnkılâp Kitabevi.
- Aydın, M. (2002). Kilise. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 26, ss.11-14). TDV Yayınları.
- Bati, A. (2024). *Tanzimat Dönemi Hikâyelerinde Din ve İnanç Algısı*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Challaye, F. (1998). *Dinler Tarihi* (S. Tiryakioğlu Çev.). Varlık Yayınları.
- Cilacı, O. (2001). *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*. Damla Yayınevi.
- Gökçek, F. (2020). *Küllerinden Doğan Anka Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar*. Dergâh Yayınları.
- Gül, A. (2022). Ahmet Mithat Efendi'nin Dinler Tarihi Kitabı Üzerine Bazı Tespitler. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.9(2) 753-781.
- Kahraman, A. (1999). *Mukayeseli Dinler Tarihi*. Marifet Yayınları.
- Korkmaz, R. (2014). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)*. Grafiker Yayınları.
- Mardin, Ş. (1993). *Din ve İdooloji*. İletişim Yayınları.
- Okay, O. (2008). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2020). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı*. Dergâh Yayınları.
- Taplamacıoğlu, M. (1983). *Din Sosyolojisi*. Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları.
- Timur, K. (2009). Tanzimat Dönemi Türk Romanında Din Duygusu ve İnançlar. *Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 4 (1), 2090-2125.

Topçu, N. (2001). *Sosyoloji*. Dergâh Yayınları.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Sosyo-Ekonomik İncelemelerden Çok Katmanlı Analizlere:
Göç Literatürünün Ana-Akımlaşma Serüveni

From Socioeconomic Studies to Multi-Layered Analysis:
The Mainstreaming of Migration Literature

Damla B. AKSEL

Doç. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
damla.aksel@bau.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-4157-812X

Öz: Göç alanındaki çalışmalar son otuz yılda kurumsallaşarak, ana akım araştırma alanları arasında kendine ait bir yer edinmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, bu alanda son yıllarda yaygın olarak tartışılan meseleleri ve ana-akımlaşma sürecinde hem dünya genelinde hem de Türkiye’de yaşanan dönüşümleri ortaya koymaktır. Çalışma, göç ve ilticaya dair uluslararası literatür genelinde ve Türkiye’yle ilgili çalışmalar özelinde ortaya çıkan başlıca tartışma alanlarını incelemektedir. Çalışmada iki araştırma alanının hem uluslararası literatürde hem de Türkiye’ye ilişkin alanda yükselişte olduğu belirtilmekte ve bu iki alandaki gelişmeler irdelenmektedir. Bu iki alan: (1) zorla yerinden edilme ve iltica ile (2) diasporalar ve ulus aşırı hareketler olarak görülmektedir. Bu bağlamda çalışma uluslararası göç literatürünün küresel planda ve Türkiye’deki ana-akımlaşma sürecindeki dönüşümlerini analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: uluslararası göç, ana-akımlaşma, iltica, uluslararası hareketler.

Abstract: Over the last 30 years, the studies on international migration have become institutionalized and emerged as a new discipline of social studies through mainstreaming. The main purpose of this work is to analytically discuss the transformations in the field during the mainstreaming process, as they appeared in the international and Turkish scholarship. The study investigates the main areas of discussion in the international literature and more specifically by examining the Turkish case. The current study suggests that two research areas have been on the rise in both literatures: (1) forced displacement and asylum, and (2) diasporas and transnational movements. In this context, the study aims to bring the analysis of the transformations in the mainstreaming process of international migration scholarship around the world and in Turkey.

Keywords: international migration, mainstreaming, asylum, transnational movements.

GİRİŞ

Göç dair akademik literatür, Ravenstein’in (1885) 19. yüzyılın sonundaki kuramsallaştırma çalışmasına kadar dayansa da birbiriyle ilişkilendirilmiş belli temalar etrafında yayınların yapıldığı bir “alan” haline gelmesi 1980’leri bulmuştur. Bu tarihten itibaren de göç alanındaki çalışmalar bir yandan yaygınlaşıp bir yandan derinleşmiş, göçü odağa alan kurumlar ve dergiler kurulmaya başlamış, göç çalışmaları ana akım araştırma alanları arasında kendine bir yer edinmiştir. Aradan geçen yüz yıla yakın

Geliş Tarihi:02.02.2024

Kabul Tarihi:10.09.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Aksel, D.B. (2024). Sosyo-ekonomik incelemelerden çok katmanlı analizlere: Göç literatürünün ana-akımlaşma serüveni. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1274-1285. Doi: 10.33437/ksusbd.1067087

süreçte bu alanda çalışan araştırmacılar, daha ziyade göçün sosyo-ekonomik etkileri üzerine odaklanırken, yakın dönemde çok çeşitli araştırma alanlarının geliştiği, farklı göç türlerinin kendine özgü süreçlerinin ayrıca ele alındığını, bir yandan da göçle ilgili meselelerin diğer sosyal politika alanlarıyla kesişimlerinin incelendiği görülmektedir. Bunlara ek olarak göç süreçlerine dair yönetim biçimleri hem daha geniş coğrafyaları kapsayacak şekilde vaka analizleri hem de karşılaştırmalı çalışmalarla birlikte zengin ampirik bilgiye dayanarak incelenmektedir. Göç makro düzeyde yapısal faktörler, devlet politikaları, orta düzeyde aracı kurumlar ve ağlar ile mikro düzeyde bireysel etkenlerden etkilenmekte ve bunları etkileyebilmektedir. Dolayısıyla, çok katmanlı ve çok disiplinli analizler geliştirilebilen bu alan, sosyal bilimlerin geneli için de önemli bir katkı sağlamaktadır.

Bu yazının amacı, başlıca çalışma alanları üzerinden dünyada ve Türkiye’de göç ve iltica literatüründe yaşanan dönüşümleri incelemek, uluslararası literatür ile Türkiye’deki literatür arasındaki benzerlikler ve farklılıkları ortaya koymaktır. Çalışmanın ilk bölümü, öncelikle uluslararası göç alanında son 30 yılda göç ve iltica konularıyla ilgili yayınlanmış araştırmalardaki genel eğilimleri, üç farklı dönemdeki (1988-1997, 1998-2007, 2008-2017) dönüşümler üzerinden tartışmaktadır. Türkiye’deki akademik yazına dair dönüşümler ise Avrupa’da göç ve entegrasyon konularında çalışan en geniş araştırmacı ağı olan IMISCOE tarafından 2019 yılında başlatılan CROSS-MIGRATION projesine bağlı geliştirilmiş Migration Research Hub veritabanı üzerinden gerçekleştirilen ve sadece Türkiye’ye odaklanan taksonometrik sınıflandırma üzerinden iki dönem karşılaştırması üzerinden (2000-2012, 2013-2020) analiz yapılmaktadır. Yazının ikinci bölümünde son 10 yılda yükselişte olan iki araştırma eksenini ele alınmaktadır: (1) zorla yerinden edilme ve iltica, (2) ulustaşılık ve diasporalar. Bahsedilen iki konu hakkında yakın dönemde yapılan yayınların ve göçe dair bakış açılarının hem uluslararası literatürde hem de Türkiye’yle ilişkili literatürde ne şekilde ele alındığı değerlendirilmektedir.

ANA-AKIMLAŞMA SERÜVENİ VE ALANDAKİ DÖNÜŞÜMLER

Göç alanındaki literatürün kökenine bakıldığında, Ravenstein’in Göç Yasaları (The laws of migration, 1885), Thomas ve Znaniecki’nin *Avrupa ve Amerika’daki Polonyalı köylü* (The Polish peasant in Europe and America: Monograph of an immigrant group, 1918), Lee’nin *Göç Teorisi* (Theory of migration, 1966) ve Todaro’nun (1969) kalkınma ve işsizlikle ilgili çalışmaları gibi sıkça referans verilen ve klasikleşmiş çalışmalar olduğu görülmektedir (Sirkeci ve Cohen, 2015). Bununla birlikte, farklı disiplinler altında verilen eserlerin birbiriyle ilişkilenebilir başlaması ve bir “göç çalışmaları alanı”nın ortaya çıkması 1980’leri bulmuştur. Bu dönemden itibaren uluslararası göçün farklı biçimleri ile ilgili yoğun olarak çalışılan bir literatür gelişmiş, 2000’lerle birlikte ise uluslararası göç konusu bir yandan göçü merkeze alan araştırma kurumlarının ve dergilerin kurulmasıyla kurumsallaşırken, bir yandan da ana akım araştırma alanlarıyla ilişkili olarak irdelenen bir konu olarak kendine bir yer edinmiştir. Göç araştırmalarının kurumsallaşma ve ana-akımlaşma serüveninde, bir yandan göç süreçlerinin ontolojisi ve epistemolojisiyle, diğer yandan da akademik araştırmaların politika yapım süreçleriyle ilişkisine bağlı olarak dönüşümler yaşandığı görülmektedir.

Uluslararası göç alanındaki akademik çevrede ve bakış açılarında yaşanan dönüşüm, araştırmacıların odaklandığı tematik alanlara yansımaktadır. Pisarevskaya ve diğerlerinin (2019) CROSS-MIGRATION projesi bağlamında geliştirilen Migration Research Hub veritabanı üzerinden ortaya koyduğu niceliksel çalışması 1988’den beri bu alanda en çok yayın yapılan ve birbiriyle ilişkilendirilen başlıca tematik alanları incelemektedir. Buna göre, 1988-1997 yılları arasında yapılan yayınlar arasında “göç akımları”, “göçmen demografisi”nin yanı sıra “göçmenlerin sosyo-ekonomik konumu” ile “işçi göçü” temalarının önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. Bu eğilimin yanı sıra, gelen göçmenlerin entegrasyonu meselesinin politik alanda ön planda olmasına bağlı olarak “eğitim ve dil eğitimi”, “toplumsal gelişim” ve “kültürlerarası iletişim” gibi konulara odaklanılması söz konusu olmaktadır (Bkz. Tablo 1). Bu dönemdeki tematik çerçeve bir yandan göç araştırmalarında gerek coğrafi odak gerekse araştırmacıların arka planları açısından Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin merkezi rolünü ortaya koymaktadır.

Tablo 1. 1988-2017 yılları arasında göç araştırmaları alanında en çok yayın yapılan ilk 10 konu

İLK 10	1988-1997	1998-2007	2008-2017
1	Göç akımları	Kimlik anlatıları	Hareketlilikler
2	Eğitim ve dil eğitimi	Eğitim ve dil eğitimi	Kimlik anlatıları
3	Göçmen demografisi	Göç ve sosyo-ekonomik tabakalaşma	(Yüksek) eğitimde göç ve çeşitlilik
4	Göç ve sosyo-ekonomik tabakalaşma	Göç teorisi	Diasporalar ve uluslararasılık
5	Göç hikayeleri	(Yüksek) eğitimde göç ve çeşitlilik	Göç ve sosyo-ekonomik tabakalaşma
6	Toplumsal gelişim	Göçmen demografisi	İrk ve ırkçılık
7	Göçün yönetişimi	Kültürel çeşitlilik	Siyah çalışmaları
8	Kültürlerarası iletişim	Göç akımları	Ayrımcılık & sosyo-psikolojik meseleler
9	İşçi göçü	Güney Avrupa göçü	Göçe bağlı çeşitliliğin yönetişimi
10	Güney Avrupa göçü	Toplumsal gelişim	İnsan hakları hukuku ve korunması

Kaynak: Pisarevskaya, Asya, Nathan Levy, Peter Scholten, and Joost Jansen. "Mapping migration studies: An empirical analysis of the coming of age of a research field." *Migration Studies* (2019), p. 20.

Pisarevskaya ve diğerlerinin çalışması (2019), sonraki on yıllarda bu araştırma gündeminde değişimler olduğunu iddia etmektedir. Buna göre, 1998-2007 yılları arasında "kimlik anlatıları" en çok çalışılan konu olmuştur; bu durum göçün incelenmesinde politika yapım odağından göçmenlerin bireysel deneyimlerine doğru bir kayma yaşandığını göstermektedir. 2000'lerle birlikte antropoloji ve sosyoloji alanında uluslararası göç konusunda pek çok çalışma yayınlanmış olmasında da bu tezi desteklemektedir. Ayrıca 2000'li yıllar göç araştırmalarının kurumsallaşmasını beraberinde getirmiştir. Bir yandan, sonraki paragraflarda örnekleri paylaşılacak şekilde, göçte dair teoriler ve meta-teoriler tartişılırken, bir diğer yandan artan bir şekilde göç araştırmaları alanında çalışan araştırma merkezleri ve akademik dergiler kurulmaya başlanmış, bu konuda yapılan yayın sayılarında ciddi bir artış yaşanmıştır. Son dönem olan 2008-2017 arasına bakıldığında ise göç meselesinin artık daha geniş bir kuramsallaştırma çerçevesinden, "insan hareketliliği" kavramıyla ilişkili olarak tartişıldığı görölmüştür. Bu dönemde üç tema yükseliştedir: (1) "diasporalar ve uluslararasılık" çalışmalarına bağlı olarak uluslararası ağlar ve hareketlere dair literatür; (2) "insan hakları hukuku ve korunması", "göç ve çeşitliliğin yönetişimi" ve "çatışmalar, şiddet ve göç" çalışmalarına bağlı olarak zorla yerinden edilme ve ilticaya dair literatür; ve (3) özellikle Kuzey Amerika ve Avrupa'daki toplumsal hareketlerle bağlantılı olarak "siyah çalışmaları", "ırk ve ırkçılık" ve "ayrımcılık ve sosyo-psikolojik meseleler" ile ilişkili olarak ayrımcılığa dair literatür.

Göç araştırmaları alanındaki çalışmaların kuramlar ve disiplinler bağlamında incelenmesi, Pisarevskaya ve diğerlerinin ortaya koyduğu tematik dönüşüme paralel olarak, göç süreçlerinin nasıl anlamlandırıldığını değerlendirmek açısından önemli ipuçları vermektedir. King'e (2012) göre 1990'lı yıllara kadar uluslararası göç, küresel planda eşitsizlikleri meydana getiren yapısal koşullarla bağlantılı olarak ekonomik ve demografik bir olgu olarak değerlendirilirken, bu tarihten itibaren yaşanan "kültürel dönüşümle" birlikte farklı bir epistemoloji çerçevesinde algılanmaya başlamıştır. Bu "kültürel dönüşüm", makro düzeydeki yapısal koşulların farklı göç biçimlerini ve rasyonelitetlerini açıklamak açısından yetersiz olduğunu ortaya koymuştur. Zira göç süreçleri ekonomik rasyonelitetlerin ötesinden kültürel normlardan etkilenmekte ve bireyler çoğu zaman kendileri veya toplumsal olarak ait oldukları toplulukların (aile, toplum, ulus) etkisiyle bilinçli olarak göç konusunda karar almaktadır. Bu yaklaşım değerikliği, daha önce de bahsedildiği gibi göç araştırmalarında bireylerin kimlik yaratım süreçleri, aidiyet, bireysel göç hikayeleri gibi konulara odaklanan sosyolojik ve antropolojik çalışmaların yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Yakın döneme baktığımızda ise "kültürel dönüşüm"le birlikte yeni tartişma alanlarının yaygınlaştığı görölmektedir: göçten daha geniş bir etkinlik alanını kapsayan "hareketliliklerin" tartişılması, ulus-aşırılık ve diasporalar literatürünün yaygınlaşması ve toplumsal cinsiyet tartişmalarına odaklanan çalışmaların artması bunun bir sonucu olarak görölmektedir (King, 2012).

Daha yakın döneme, 2000'ler sonrasına bakıldığında ise, Wimmer ve Glick Schiller (2002) tarafından ortaya koyulan "metodolojik milliyetçilik" (*methodological nationalism*) tartışmalarının göç literatürüne yansıdığı görülür. Araştırmacılar genel olarak sosyal bilimlerde ve özellikle göç araştırmalarında devlet politikalarına paralel olarak ulus-devletlerin temel analiz birimi olarak ele alındığını eleştirmektedir. Wimmer ve Glick Schiller'e göre bu durumun yansıması göçmenlerin homojen olarak tahayyül edilen ulusların "ötekisi" olarak görülmesidir. Glick Schiller'in (2007) de belirttiği gibi şu gibi sorular yaygındır: "göçmenler toplumumuza ne kadar uygun", "göçmenlerin toplumumuza tamamen dahil olmasının önündeki engeller nelerdir", "hangi kültürler ve dinler daha çok farklılığa yol açmaktadır". Metodolojik milliyetçilik tartışmasıyla birlikte göç araştırmacılarının farklı ölçeklere odaklanmaya başladığı görülmektedir: bir yandan ulus-devlet sınırlarının ötesine geçen uluslararası hareketler ve cemaatler incelenirken, bir diğer yandan daha alt seviyedeki yerel alanlara (*localities*) dair çalışmalar yaygınlaşmaktadır.

2000'li yıllarla birlikte yoğun olarak çalışılan bir diğer alan da "göçün güvenlikleşmesi" üzerine odaklanmaktadır¹. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında Kuzey Amerika'da yaşanan politika değişikliklerinin küresel plandaki yansımaları ve yine aynı dönemde Avrupa Birliği dış sınırlarına yönelik artan göç hareketlerinin dışsallaştırılmaya çalışılması, uluslararası göçün farklı biçimlerini güvenlik boyutuyla ele alan bir yaklaşımın yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Göçün güvenlikleşmesi tartışmaları, yukarıda anlatılan ve küreselleşmenin doğal sonuçlarından etkilenen "kültürel dönüşüm" ve "ulusaşırılık" bakışlarına karşı bir tezat oluşturur. Zira burada açılan değil, kapanan sınırlara, sınır politikalarına, göçmenlerin ve mültecilerin ülkeler içindeki yönetimlerine odaklanılmakta, analiz birimi olarak ulus devlet güçlendirilmektedir.

Son yıllardaki tartışmalar yeni coğrafi algıların, tematik alanların ve analiz birimlerinin ön plana çıktığını göstermektedir. Örneğin artık küresel güneyden küresel kuzeye olan göçlerin ötesinde, küresel güney içinde yaşanan göçler de ele alınmaktadır. Nitekim, küresel güney içindeki göç hareketleri sayıca daha fazladır ve kendi içinde kültürel uyum, yönetim ve uluslararası meselelerle ilgili gündemler barındırmaktadır. "Göçün güvenlikleşmesi" tartışmalarına eleştirel bakış açısıyla katkıda bulunan araştırmacılar, göç ve iltica süreçlerinin gelişmiş ülkeleri merkeze alan şekilde incelenmesini eleştirmektedir. Bu yaklaşıma paralel olarak hem politika yapım süreçlerinde, hem de akademik literatürde bölgesel ve küresel ölçekte uzlaşılan göç politikalarına dair yaklaşımların desteklenmeye başladığı görülmektedir. 2016 yılındaki New York Deklarasyonu'yla birlikte geliştirilmeye çalışılan göç ve iltica alanındaki Küresel Sözleşmeler, göçün sadece gelişmiş ülkeler açısından sonuçlarının değil, ana sebeplerinin de hem göç alan hem de köken ülkeler tarafından tartışılması açısından önemli bir adımdır (Aleinikoff ve Martin, 2018).

Türkiye'ye dair göç ve iltica alanında yazılmış çalışmalara bakıldığında ise, buraya özgü dönüşümlerin belli alanlarda uluslararası literatürle paralellikleri olduğu görülür. 2000'lere kadarki göç yazınının iki odağı bulunmaktadır: Türkiye'den yurtdışına olan göçler ve Türkiye içerisinde yaşanan (çoğu zaman zorla yerinden edilmeye dayanan) göçler. Tolay'ın (2015) da belirttiği gibi, "yurtdışına olan göçler" temasının uluslararası yazında var olan küresel güneyden küresel kuzeye olan göç odağından etkilendiği görülür. Nitekim, Migration Research Hub arama motorunda Türkiye filtresi üzerinden 2020 yılına kadar yapılan yayınlara dair yaptığımız incelemeye göre, 2012'ye kadar olan süreçte "işçi göçü", "göç dönüşleri", "göçmen entegrasyonu", "göçmenler ve din" gibi konular dikkat çeker (Bkz. Tablo 2). Ayrıca "iç göç", "etnik, dini, ulusal azınlıklar" gibi konuların hem bu dönemde hem de sonraki dönemde çalışılıyor olması, 1990'larda Türkiye içerisinde yaşanan zorunlu göç hareketlerinin de ülkeyle ilişkili göç literatüründe önemli bir yer edindiğini göstermektedir. Bu çalışmaların yanı sıra sığınma ve düzensiz göçe dair yapılan yayınlarla birlikte, 2000'lere doğru artan göç hareketliliği tartışılmıştır (Kirişçi 2004; İçduygu and Toktaş, 2002; Erder ve Kaşka, 2012).

¹ Bu çalışmalara örnek olarak: Huysmans, 2000; Faist, 2004.

Tablo 2. 2000’den bu yana göç alanında “Türkiye” ile ilgili yayınlardaki başlıca konular*

	2000-2012	2013-2020
Göç süreçleri	İnsan kaçakçıları (9), cinsiyet ilişkileri (9), yollar, göç merkezleri (<i>hubs</i>) ve göç alanları (7)	İnsan kaçakçıları (43), yollar, göç merkezleri (<i>hubs</i>) ve göç alanları (33), sivil toplum aktörleri (17), göç politikaları (16)
Göç tipleri	İşçi göçü (31), iç göç (27), düzensiz göç (20), göç dönüşleri (17), mülteciler (16)	Mülteciler (161), iç göç (111), işçi göçü (92), düzensiz göç (58), sığınmacılar (55)
Göçün sonuçları	Göçmen entegrasyonu (40), göçmenler ve din (31), eğitimde göçmenler (26), etnik, dini, ulusal azınlıklar (25)	Göçmenler ve din (80), göçmen entegrasyonu (66), eğitimde göçmenler (60), diasporalar ve uluslararası topluluklar (51), etnik, dini, ulusal azınlıklar (55), kültürel kimlik ve aidiyet (48)
Göç politikaları ve yasalar	Aile birleşimi politikaları (16), dönüş göçü politikaları (12), iltica rejimleri (10)	İltica rejimleri (87), düzensiz göç politikaları (41), sınır denetimi (24)
Toplam yayın sayısı	197	518

Kaynak: Migration Research Hub by IMISCOE, <https://migrationresearch.com>. *Arama motoru üzerinden “coğrafya” filtresi “Türkiye” olarak belirtilmiş, mevcut yayınlar önce yıla göre filtrelendikten sonra tematik alanlar incelenmiştir. Araştırmacılar tarafından birden fazla tematik alan işaretlenmiş olabilir.

Ayrıca bu dönem itibarıyla Avrupa Birliği’ne adaylık sürecinin göç politikaları üzerindeki yansımaları ve Türkiye-AB arasında göç konusundaki müzakereler de dikkat çekmektedir (Kirişçi, 2002; İçduygu, 2007; Özçürümez ve Şenses, 2011; Sert, 2013). Göç çalışmalarının kurumsallaşması ve yeni bir “göç alanının” ortaya çıkması Türkiye’de de 2000’li yıllarda gerçekleşmiştir. Bu süreçte Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi (MiReKoc) ve Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi başı çekmektedir. Bu süreçte Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) ve Avrupa Birliği araştırma fonları tarafından desteklenen projelerin geliştirilmesi veya uluslararası araştırma projelerine dahil olunması ve MiReKoc gibi araştırma merkezlerinin alanda çalışan araştırmacılara verdiği proje destekleri de önemli bir etken olmuştur (Tolay, 2015).

Türkiye’deki önemli kırılma noktası, 2012 sonrasında Suriye’den Türkiye’ye yönelen yoğun göç dalgasıyla olmuştur. Suriye göçü sonrasında göç araştırmaları alanında patlama yaşanmıştır: bu alanda çalışan araştırmacıların ve araştırma kurumlarının sayısında önemli bir artış yaşanmış; çalışmaların merkezi İstanbul, Ankara ve İzmir ekseninden, göçün yoğun yaşandığı Güney Doğu illerini de içerecek şekilde Türkiye çapında yaygınlaşmış; önceki dönemde var olan uluslararası akademiye katkıda bulunma hedefinin yanı sıra Türkiye içerisinde zenginleşen akademik literatürü destekleyecek Türkçe yayınların yaygınlaştığı görülmüştür. Politika süreçleriyle paralel olarak, önceki dönemlerde tartışılmayan “entegrasyon” meselesinin Türkiye’de ilk kez tartışılıyor olması da önemli bir dönüşüm olduğunu göstermektedir (İçduygu ve Şimşek, 2016; Kaymaz ve Kadkoy, 2016; Sunata ve Tosun, 2019). Migration Research Hub’daki makale veritabanı üzerinden yapılan analiz de 2012 sonrasında göç tipleri arasında “mülteciler” ve “sığınmacıların” artışta olduğunu, Avrupa Birliği ile olan müzakerelerin de etkisiyle “iltica rejimleri”, “düzensiz göç politikaları” ve “sınır denetimi” gibi başlıkların önem kazandığını ortaya koymaktadır.

Göç araştırmalarında dünya çapında ve Türkiye’de yaşanan dönüşümlerin anlatıldığı bu bölüm, 2000’li yıllarla birlikte küresel kuzey merkezli ve ekonomik ve demografik meseleleri merkeze alan yaklaşımdan kaymalar olduğunu ortaya koymuştur. Sonraki bölümde, göç alanında yükselişte olan araştırma eksenlerinde yaşanan dönüşümler ele alınacaktır.

YÜKSELİŞTE OLAN ARAŞTIRMA EKSENLERİ

Göç ve iltica alanındaki akademik çalışmalar 2000’li yıllardan itibaren bir yandan sayıca artış gösterirken, bir diğer yandan da birbiriyle ilişkilendirilmiş konular çerçevesinde kümeleşen alt-alanların gelişmesiyle analiz seviyesinde derinleşmektedir. Bu bölümde, yükselişte olan iki araştırma ekseninde

yaşanan dönüşümler ele alınacaktır: (1) zorla yerinden edilme ve iltica çalışmaları, (2) diasporalar ve uluslararası hareketler. Bu iki alanın yükselişte olması bir yandan, göç ve ilticanın artık sadece ülkelerin kendi içerisinde yönettikleri politika alanları olmadığını, bunun ötesinde, köken, geçiş ve varış ülkelerinin hepsini ilgilendiren ve birbiriyle ilişkilendiren meseleler olduğunu ortaya koymaktadır. Bir diğer yandan da yapısalci yaklaşımların yetersiz olduğunu, göçmen ve mültecilerin motivasyonlarını, eğilimlerini, eylem ve etkinliklerini de hesaba katmak gerektiğini göstermektedir.

Zorla Yerinden Edilme ve İltica

Zorla yerinden edilme, Uluslararası Göç Örgütü'ne göre bireylerin başta silahlı çatışma, sivil itaatsizlik ya da doğal veya insan eliyle yaratılmış felaketler nedeniyle bireysel veya toplu olarak isteği dışında ülkesinden veya topluluğundan hareket etmesi olarak tanımlanmaktadır. Çoğunlukla ilticayla ilişkili olarak tanımlanmakla birlikte, vatansızlık, ülke içinde yerinden edilme ve çevre göçü gibi farklı göç tipleri de bu kavramın içinde anılmaktadır. Savaşlar arası dönemde ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ve Kuzey Amerika'da gerçekleşen yoğun iltica hareketliliğinin sosyal bilimlerin farklı alanlarında incelendiği görülmektedir. Göç araştırmalarının hareketlenmesi ve bir "alan" haline gelme sürecine paralel olarak, zorla yerinden edilme ve iltica çalışmaları da 1980'lerle birlikte artış göstermiş ve sonraki on yıllar içerisinde kendine has bir "alan" haline gelmiştir. Bu tarihten sonra bir yandan bu konudaki çalışmalar uluslararası hukuk, insan hakları, politika merkezli analizlerle zenginleşirken, bir diğer yandan da yeni araştırma merkezlerin ve dergilerin kurulmasıyla genel göç araştırmaları literatürüne benzer bir şekilde kurumsallaşma yaşanmıştır (Fiddian-Qasmiyeh ve diğerleri, 2014).

Yakın döneme bakıldığında 2015'te yaşanan ve Avrupa'da "mülteci krizi" olarak isimlendirilen, kitlesel göç dalgasının bu alana çarpıcı bir etkisi olduğu görülmektedir. 2015 krizi sonrasında bazı akademik tartışmalar ön plana çıkmıştır. Bunlardan belki de en önemlisi, 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne dayanan uluslararası iltica rejiminin yoğun göç hareketlerine cevap vermekte yetersiz kalmasını irdelemektedir. Zira 1951 Sözleşmesi'ne bağlı olarak uluslararası koruma ve mültecilik statüsü bireysel bazda verilmekte ve imzacı ülkeler tarafından mültecilere belli haklar sağlanmaktadır. Ancak pek çok araştırmacının belirttiği gibi, kitlesel göç dalgalarında uluslararası koruma bu haliyle uygulanmamaktadır. Bu durumun sonucunda uluslararası iltica rejimiyle ülkelerin egemenlik hakkı olduğunu savundukları kendi iltica rejimleri arasında çatışmalı durumların ortaya çıkması söz konusu olmaktadır (Betts, 2011). Son yıllarda popülizm ve göç/iltica arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok araştırma, bu boşluğun yarattığı politik yansımaları oraya koymaktadır: popülist ve milliyetçi söylemlerin yaygın olduğu pek çok Avrupa Birliği üyesi ülke ve ABD'deki Donald Trump yönetimi göç ve iltica rejimlerini gün geçtikçe sıkılaştırmakta, önceki dönemlerde yaygınlaşan çoğulculuk politikalarına ters bir tutumla göçün politikleşmesini ve yabancı düşmanlığını tetiklemektedir (Carrera ve diğerleri, 2015; Pasetti ve Garcés-Mascareñas, 2018).

Fiddian-Qasmiyeh ve diğerlerinin (2014) yaptığı analiz, son dönemde zorla yerinden edilme ve iltica çalışmalarında coğrafi ve zamansal algıya dair dönüşümler yaşandığını göstermektedir. Araştırmacılara göre bu alanda yapılan çalışmalar geçmişte büyük oranda mülteci kamplarına ve kent dışı alanları incelerken, yakın dönemde bu tür göçlerin ana hedefi olan kentlere odaklanıldığı görülmektedir. Bir diğer dönüşüm de genel göç literatüründe olduğu gibi küresel kuzey odaklı çalışmaların yanı sıra küresel güney içerisinde yaşanan hareketlilik ve bunların sonuçları üzerinde de çalışılmaya başlanmasıdır. Fiddian-Qasmiyeh ve diğerlerine göre (2014), coğrafi odağın değişmesi bir yandan köken sebeplerin incelenmesini mümkün kılmakta, bir diğer yandan da bölgesel düzeyde uygulanmaya çalışılan iltica politikalarının takip edilmesini sağlamaktadır. Araştırmacılar, zamansal algıda yaşanan dönüşümlerden bahsederken, köken sebep olan çatışmaların çoğunlukla uzun süreli olduğunun altını çizmektedir. Dolayısıyla uzun süreli çatışmaların yarattığı belirsizlik ortamı, sistemli ve uzun vadeyi düşünerek geliştirilmiş iltica politikası bulunmayan ülkelere hem sığınmacılar/mülteciler, hem de onları kabul eden devletlerin politikalarında yeni belirsizliklere neden olabilmektedir. Son yıllarda hem politika söyleminde hem de akademik çalışmalarda yapılan "kalıcı çözümler" vurgusu bu geçicilik halini çözmek açısından büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'de zorla yerinden edilme meselesinin yakın döneme kadar büyük ölçüde iç göç çerçevesinde incelendiği görülür. Bu durumun nedeni şüphesiz 1990'larda ülkenin doğu ve güney doğu kırsalında yaşanan çatışmaların sonucu olarak güvensizlik ve belirsizlik ortamı dolayısıyla hem bölge

içerisinde hem de batı şehirlerine doğru yoğun bir iç göç hareketinin yaşanmış olmasıdır. Bu konudaki çalışmalara bakıldığında çatışma sonrası göçle ilişkili bireysel anlatıların ve psikolojik analizlerin yanı sıra, etnik kimlik ve aidiyet, vatandaşlık hakları konularının ele alındığı, göçün sonuçlarını yansıtacak şekilde kentleşme ve kente eklemelenme konularının yaygınlaştığı görülmektedir (Erol ve diğerleri, 2005; Kurban ve diğerleri, 2007; Çelik, 2005). Zorla yerinden edilmenin bir uzantısı olarak ülke dışına olan göç süreçlerinin sonuçları üzerinden, başta Avrupa ülkelerine olan iltica başvuruları, burada yaşayanların uyum süreçleri ile Türkiye coğrafyasıyla olan ulusaşırı ağları da sonraki dönemde incelenmektedir (Wahlbeck, 1999; Ayata, 2011). 1990'ların ikinci yarısından itibaren hareketlenen bir diğer alan da başta Afganistan, Irak, İran, Bulgaristan ve bazı Afrika ülkelerinden Türkiye'ye doğru yönelen sığınma hareketleridir (Danış ve diğerleri, 2006; Ihlamur-Öner, 2013; Koser Akçapar, 2010). Bu bağlamda Türkiye'nin sığınma politikasına dair yayınlar dikkat çekmektedir (Kirişçi, 1996; Biehl, 2015; Kaiser ve Kaya, 2015). Devletin sığınma politikası dolayısıyla Avrupa dışından gelen kişileri mülteci olarak kabul edilmemesinin bir sonucu olarak, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ve sivil toplum kuruluşlarının sığınma alanındaki etkinlikleri ve devletle olan ilişkileri de incelenmiştir (Kirişçi, 2001; Danış ve Parla, 2009). Son döneme bakıldığında Suriye'den doğru yaşanan kitlesel göç dalgasıyla birlikte, zorunlu göç ve ilticanın Türkiye'yle ilişkili literatür içerisinde başat rol edindiği görülmektedir. Çalışmalar ilk yıllarda (2012-2016) bu zorunlu göç örneğinin geçiciliği çerçevesinde sosyo-ekonomik sonuçları, göçmenlere yönelik algı, medyadaki temsil (Dinçer ve diğerleri, 2013; Erdoğan, 2016; Pandır ve diğerleri, 2015) gibi konulara odaklanırken, daha yakın dönemde sosyo-kültürel uyum, haklara erişim, merkezi ve yerel yönetim politikaları, AB ile müzakereler çerçevesinde iltica rejiminin dönüşümü ve sivil toplum kuruluşlarının etkisi gibi konulardaki yayınlarda artış olmuştur (Erdoğan, 2017; Kaya, 2017; Uyan-Semerci ve Erdoğan, 2018; Baban ve diğerleri, 2017).

Diasporalar ve Ulusaşırı Hareketler

Diaspora ve ulusaşırılık meselesine dair çalışmalar 2000'lerle itibaren yükselişe geçmiş ve son on yılda genel göç literatürü içerisinde önemli bir yer edinmiş olmakla birlikte, aslında kavramsal olarak ortaya çıkmaları 1970'lere uzanmaktadır. Temelinde bu iki kavram, birbirinden çok farklı durumları ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, küreselleşme ve ona bağlı dönüşümlerle birlikte coğrafi alanların uzaklığına rağmen sosyal alanların yakınlaşmasının bir sonucu olarak ulusaşırılık ve diaspora kavramlarının da birbirine yakınlaşmaya başladığı görülmektedir (Bauböck ve Faist, 2010). Temelinde diaspora kavramı ortaya çıktığı haliyle başlıca zorla yerinden edilmiş toplulukları ifade etmek için kullanılmıştır. On yıllar içerisinde bu kavramın genişletildiği görülmektedir: artık sadece zorla göç etmiş nüfusları değil, ekonomik göçler de dahil olmak üzere pek çok farklı göç biçimiyle anavatanlarından göç etmiş, ama bir yandan da bu coğrafyalarla ilişkilerini devam ettirmiş kişileri kapsamaktadır. Ulusaşırılık kavramına bakıldığında ise, uluslararası ilişkiler literatüründe geliştirilmiş bir kavram olduğu görülmektedir. Temelinde göçmenlerden ziyade çok uluslu şirketleri de içerecek şekilde devlet dışı aktörlerin sınırların ötesinde geliştirdikleri ilişki ağlarını ve süreçlerini belirtmektedir. 2000'lerle birlikte özellikle antropoloji ve sosyoloji alanlarında göçmenler üzerinden yoğun olarak çalışılan bu kavram, ulusaşırı ağlar, ulusaşırı toplumlar gibi alt temalarıyla birlikte yine göçmenlerin anavatanları, buralarda yaşayan kişiler veya topluluklarla olan bağlarını ifade etmektedir. Dolayısıyla günümüzde geline nokta, birbirinden farklı unsurları olan bu iki kavramın dönüşümlü olarak kullanılabilirdiği görülmektedir.

Ulusaşırılık ve diaspora kavramları etrafında ortaya çıkan literatürün incelemesi yapıldığında 1990'lar ve 2000'lerde nicel ve az sayıda vakanın incelenmesine dayanan çalışmalar olduğu görülür. Bu çalışmalar daha ziyade göçmenlerin devlet sınırlarını aşan sosyal, ekonomik ve politik pratiklerine, ulusaşırı ağların farklı seviyelerde ne şekilde işlediğini incelemeye dayanmaktadır (Nye ve Keohane, 1971). Tabandan oluşan bu ağlara dair çalışmalar, bir dönem kozmopolitanlık literatürü etrafında küreselleşmenin olumlu yanlarıyla birlikte anılmıştır. Bu yaklaşıma göre ulusaşırı ağlar göçmenler, köken ülkeler ve ikamet edilen ülkeler arasında ilişkilerin ve bir yandan da çeşitlilik ve çokkültürlülük gibi yaklaşımların gelişmesini sağlamaktadır (Held, 2010; Delanty, 1999). Buna karşılık, zaman içerisinde geliştirilen eleştirel tartışmalar ulusaşırı hareketlerle birlikte milliyetçilik gibi ideolojilerin ulusötesi planda devam ettiğini ve hatta güçlenebildiğini de ortaya koymaktadır.

Son yirmi yılda yayınlanmış çalışmalara bakıldığında ise, ulusaşırılık ve diaspora kavramlarının artık sadece göçmenlerin taban hareketleri çerçevesinde tartışılmadığı görülmektedir. Bu dönüşümün

arkasında, devletler ve uluslararası örgütlerin bu alanla gün geçtikçe daha fazla ilgilenir olduğu gibi bir gerçek vardır. Pek çok köken devlet artık yurtdışındaki vatandaşlarını kaybedilen nüfuslar olarak değil, yeni sosyal, ekonomik, politik sermayeler olarak görmekte ve/veya küresel planda genişleyen vatandaşlık hakları çerçevesinde yurtdışında olanları da içerecek şekilde kapsayıcı politikalar geliştirmektedir. Yapılan araştırmalar, yurtdışında yaşayan vatandaşları kapsayıcı politika kararlarının sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkeler tarafından da benimsendiğini göstermektedir. Bu duruma paralel olarak yurtdışında yaşayan vatandaşlar için çalışan özel devlet kurumlarının sayısının dünya çapında artışta olduğu görülmektedir. Uluslararası örgütler açısından bakıldığında, özellikle köken ülkelerdeki ekonomik kalkınma süreçlerinde göçmen toplulukların desteklemeye yönelik finansal yatırım araçlarının teşvik edildiği görülmektedir. Bunlara örnek olarak Uluslararası Göç Örgütü veya Dünya Bankası gibi kurumların geliştirdiği diaspora bonoları, özel kalkınma teşvikleri ve bankacılık hizmetlerinden bahsedilebilir. Ulusaşırı pratikleri tepeden destekleyen bu tip politikalar, uluslararası göç literatüründe de önemli bir yer edinmekte, özellikle bu alandaki nicel araştırmaların gelişmesiyle karşılaştırmalı olarak çalışılan bir alanın gelişmesini beraberinde getirmektedir.

Türkiye’de bu bağlamda yapılmış yayınlara baktığımızda, özellikle 2000’lerin başıyla birlikte başta Almanya olmak üzere, Avrupa ülkelerine 1960’lardan başlayarak göç etmiş göçmenlerin ulusaşırı deneyimlerinin yoğun olarak çalışılmaya başlandığı görülmektedir (van Bruinessen, 1998; Ostergaard-Nielsen, 2003; Ögelman, 2003). Sonraki dönemde bir yandan hareketlenen uluslararası literatürle, bir diğer yandan da Türkiye’nin yurtdışında yaşayan vatandaş politikalarındaki değişimlerle paralel olarak bu araştırma alanı oldukça hareketlenmiştir. Son yıllarda Türkiye devlet politikalarına dair çalışmalar da sayıca artmıştır. Bu artışla birlikte, devlet politikalarının da yansıması olarak alan içerisinde ayrışmalar olduğu görülür (Şenay, 2012; Aksel, 2014; Mencütek ve Başer, 2018; Kaya, 2019). Zira göçmenlerin ve sonraki kuşakların ulusaşırı pratiklerini ele alan çalışmaların pek çoğu Türkiye’den yurtdışına gitmiş olan Kürtler ve Aleviler gibi azınlık gruplarının ulusaşırı pratiklerine odaklanmakta veya Türkiye’nin son dönemdeki proaktif “diaspora” politikalarına karşı eleştirel bir analiz yapmaktadır. Bir diğer bakış açısı ise, devletin yurtdışına giden vatandaş politikalarını desteklerken, başta İslamofobi, ayrımcılık ve çokkültürlülük gibi meselelerle bağlantılı olarak köken devlet-göç alan ülke-göçmenler üçgeni üzerinden argümanlarını geliştirmektedir.

Bu bölümde ele alınan iki alanda (zorla yerinden edilme ve ulusaşırılık) hem küresel düzeyde hem de Türkiye’de yaşanan dönüşümler, genel hatlarıyla göçün politik bir mesele olduğunu bir kez daha hatırlatmaktadır. Göç süreçleri ve özellikle uluslararası koruma ve ilticanın yönetiminde egemenliğini korumaya çalışan devlet politikalarıyla küresel yönetim mekanizmaları çoğu zaman karşı karşıya gelmiştir. Daha önce söz edildiği gibi, bu durum son yıllarda liberal ve insan hakları temelli politikalara karşı artan bir şekilde sağ eğilimlerden ve popülizmden besleyen sınırlayıcı politikaların ön plana çıkmasını beraberinde getirmiştir. Bu sınırlayıcı politikalar ne kadar sertleşirse sertleşsin, geçmişteki örnekler ve onlara dair yapılan akademik analizler göç süreçlerinin bir ülkeden bir ülkeye gitmeyle sınırlı kalmadığını, küreselleşen dünyada ulusaşırı ağların ve yeni göçlerin kapalı sınırlara rağmen farklı biçimlerde devam ettiğini göstermektedir.

SONUÇ

Bu makale, göç literatürüne genel bir bakışla, alanda yıllar içinde ne gibi dönüşümler yaşandığını, başlıca tartışma alanlarının nasıl geliştiğini ortaya koymayı hedeflemiştir. Makalenin ilk bölümünde göç çalışmalarında yaşanan dönüşümler ele alınırken, özellikle son otuz yılda uluslararası literatürde ve Türkiye’yle ilişkin çalışmalarda öne çıkan tartışmalar incelenmektedir. Buna göre, uluslararası literatürde 1990’lı yılların sonuna kadar göç süreçlerine dair ekonomik ve demografik konulara odaklanılırken, Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin araştırmaların merkezinde yer aldığı görülmektedir. Bu dönemde yaşanan “kültürel dönüşüm”, makro düzeydeki yapısal koşulların farklı göç biçimlerini ve rasyonalitelerini açıklamak açısından yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. “Kültürel dönüşümün” de etkisiyle “kimlik anlatıları” gibi konuların yoğun olarak çalışılmaya başlarken, göçün incelenmesinde tamamen politika yapım odağından göçmenlerin bireysel deneyimlerine doğru bir kayma yaşandığı görülmektedir. Bu dönüşüme paralel olarak “metodolojik milliyetçilik” tartışmalarıyla birlikte göçün epistemoloji dair getirilen eleştirel yaklaşım da çalışmacıların farklı ölçeklere (ulusaşırı ve yerel seviyede) odaklanmasını beraberinde getirmektedir. Son yıllardaki tartışmalara bakıldığında yeni coğrafi algıların, tematik alanların ve analiz birimlerinin öne çıktığı görülmektedir. Türkiye’ye

ilişkin literatüre dair dönüşüm de uluslararası literatürle paralellikler göstermektedir. 2000'lerle birlikte göç ve iltica konuları daha yoğun olarak çalışılırken, bu alanda bir kurumsallaşma yaşanması ve yeni bir "göç alanının" ortaya çıkması söz konusu olmaktadır. Son on yıldır Suriye'den Türkiye'ye yönelen kitlesel göçün de etkisiyle yeni tartışma alanlarının doğduğu görülmektedir. Bunlar arasında özellikle daha önceki dönemlerde az konu olan "entegrasyon" ve "sınır denetimleri" meselelerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Makalenin ikinci bölümü yükselişte olan iki araştırma eksenini incelemektedir: (1) zorla yerinden edilme ve iltica çalışmaları, (2) diasporalar ve ulusaşırı hareketler. Zorla yerinden edilmeye dair alan son otuz yılda göç çalışmalarının genelinde görüldüğü gibi kurumsallaşma yaşarken, özellikle 2015'te "mülteci krizi" olarak isimlendirilen kitlesel göçün de etkisiyle yeni tartışmalara odaklanmaya başlamıştır. Son dönemde zorla yerinden edilme ve iltica alanında coğrafi ve zamansal algıya dair dönüşümler yaşanmıştır: bir yandan küresel kuzey odaklı çalışmaların yanı sıra küresel güney içerisinde yaşanan hareketlilik de daha derin incelenirken, bu göç türünün belirsizliklerine karşı sistemli, uzun vadeyi düşünerek geliştirilmiş politikalara yönelik "kalıcı çözümler" vurgusu yapılmaya başlanmıştır. Türkiye'de de benzer şekilde zorunlu göçün geçiciliğine odaklanan çalışmalar yerine, sosyo-kültürel uyum, haklara erişim, merkezi ve yerel yönetim politikaları gibi daha uzun vadeye odaklanan konuların yaygınlaştığı görülmektedir. Diasporalar ve ulusaşırı hareketlere dair tartışmalar hem mikro düzeyde göçmenleri odağa alan, hem de makro düzeyde köken ve göçmen alan devlet politikalarını inceleyen çalışmalarla birlikte son dönemde zenginleşmektedir.

KAYNAKÇA

Aksel, D. B. (2014). Kins, distant workers, diasporas: constructing Turkey's transnational members abroad. *Turkish Studies*, 15(2), 195-219.

Aleinikoff, T. A., & Martin, S. F. (2018). *Making the Global Compacts work: What future for refugees and migrants?*. Andrew & Renata Kaldor Centre for International Refugee Law.

Ayata, B. (2011). *The politics of displacement: a transnational analysis of the forced migration of Kurds in Turkey and Europe* (Doctoral dissertation, Johns Hopkins University).

Baban, F., Ilcan, S., & Rygiel, K. (2017). Syrian refugees in Turkey: Pathways to precarity, differential inclusion, and negotiated citizenship rights. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(1), 41-57.

Bauböck, R., & Faist, T. (2010). *Diaspora and transnationalism: Concepts, theories and methods* (p. 360). Amsterdam University Press.

Betts, A. (2011). *Protection by persuasion: International cooperation in the refugee regime*. Cornell University Press.

Biehl, K. S. (2015). Governing through uncertainty: Experiences of being a refugee in Turkey as a country for temporary asylum. *Social Analysis*, 59(1), 57-75.

Bruinessen, M. V. (1998). Shifting national and ethnic identities: The Kurds in Turkey and the European diaspora. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 18(1), 39-52.

Carrera, Sergio, Steven Blockmans, Daniel Gros, & Elspeth Guild. (2015) The EU's Response to the Refugee Crisis: Taking Stock and Setting Policy Priorities. *CEPS essay 20/16*

Çelik, Ayşe Betül. (2005) Transnationalization of human rights norms and its impact on internally displaced Kurds. *Human rights quarterly* 969-997.

Courie, Leonard W. (1972) *The Black Death and Peasant's Revolt*. New York: Wayland Publishers,.

Danış, Didem, & Ayşe Parla. (2009) Nafile Soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri örneğinde göçmen, dernek ve devlet. *Toplum ve Bilim* 114: 131-158.

Danış, Didem, Jean-François Pérouse, & Cherie Taraghi. (2006). "Integration in limbo." *Iraqi, Afghan, Maghberi and Iranian Migrants in Istanbul*

Dinçer, Osman Bahadır, Vittoria Federici, Elizabeth Ferris, Sema Karaca, Kemal Kirişçi, & Elif Özmenek Çarmıklı. (2013) *Suriyeli mülteciler ve Türkiye: Sonu gelmeyen misafirlik*. International Strategic Research Organization (USAK),

Erder, Sema, & Selmin Kaşka. (2012). Turkey in the new migration era: Migrants between regularity and irregularity. *Turkey, migration and the EU: Potentials, challenges and opportunities* 5 113-132.

Erdoğan, M. Murat, ed. (2017) “*Kopuş” tan” Uyum” a kent mültecileri: Suriyeli mülteciler ve belediyelerin süreç yönetimi: İstanbul örneği*. Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları,.

Erdoğan, Murat. (2016). Türkiye’deki Suriyeli Mülteciler ile Birlikte Yaşamın Çerçevesi. *Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler: Tespitler ve Öneriler*.

Erol, Neşe, Zeynep Şimşek, Özgür Öner, & Kerim Munir. (2005) “Effects of internal displacement and resettlement on the mental health of Turkish children and adolescents.” *European Psychiatry* 20, no. 2 152-157.

Faist, Thomas. (2004) The migration-security nexus. *International migration and security before and after 9/11*.

Fiddian-Qasmiyeh, Elena, Gil Loescher, Katy Long, & Nando Sigona, eds. (2014) *The Oxford handbook of refugee and forced migration studies*. OUP Oxford,.

Glick Schiller, Nina. (2007). Beyond the nation-state and its units of analysis. Towards a new research agenda for migration studies. *Essentials of migration theory*.

Held, David. (1999). *Cosmopolitanism: Ideals and realities*. Polity, 2010; Delanty, Gerard. “Self, other and world: Discourses of nationalism and cosmopolitanism.”: 365-375.

Huysmans, Jef. (2000) “The European Union and the securitization of migration.” *JCMS: Journal of Common Market Studies* 38, no. 5: 751-777

İçduygu, Ahmet, and Doğu Şimşek. (2016) “Syrian refugees in Turkey: Towards integration policies.” *Turkish Policy Quarterly* 15, no. 3: 59-69

İçduygu, A., & Toktas, S. (2002). How do smuggling and trafficking operate via irregular border crossings in the Middle East? Evidence from fieldwork in Turkey. *International migration*, 40(6), 25-54.

İçduygu, A. (2007). EU-ization matters: Changes in immigration and asylum practices in Turkey. In *The Europeanization of National Policies and Politics of Immigration* (pp. 201-222). Palgrave Macmillan, London.

Ihlamur-Öner, S. G. (2013). Turkey’s refugee regime stretched to the limit? The case of Iraqi and Syrian refugee flows. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 18(3), 191-228.

Kaiser, B., & Kaya, A. (2015). Transformation of migration and asylum policies in Turkey. *The Europeanisation of Turkish Public Policies: A Scorecard*, edited by A. Güney and A. Tekin, 94-115.

Kaya, A. (2019). Home-State Politics Towards Turkish Emigrants. In *Turkish Origin* Kaya, A. (2017). İstanbul, mülteciler için cennet mi cehennem mi? Suriyeli mültecilerin kentsel alandaki halleri. *Toplum ve Bilim*, 140, 42-68.

Kaymaz, Timur, and Omar Kadkoy. “Syrians in Turkey: The economics of integration.” In *Al Sharq Forum Expert Brief. More Information*. 2016

Nye, J. S., & Keohane, R. O. (1971). Transnational relations and world politics: An introduction. *International organization*, 25(3), 329-349.

King, R. (2012). Geography and migration studies: Retrospect and prospect. *Population, space and place*, 18(2), 134-153.

- Kirişçi, K. (2004). Asylum, immigration, irregular migration and internally displacement in Turkey: Institutions and policies.
- Kirisci, K. (2002). Immigration and Asylum Issues in EU-Turkish Relations: Assessing EU's Impact on Turkish Policy and Practice'. *Migration and the Externalities of European Integration*, 125-142.
- Kirisci, K. (1996). Is Turkey lifting the geographical limitation-the November 1994 regulation on asylum in Turkey. *Int'l J. Refugee L.*, 8, 293.
- Kirisci, K. (2001). UNHCR and Turkey: Cooperating for Improved Implementation of the 1951 Convention relating to the Status of Refugees. *Int'l J. Refugee L.*, 13, 71.
- Koser Akcapar, S. (2010). Re-thinking migrants' networks and social capital: A case study of Iranians in Turkey. *International migration*, 48(2), 161-196.
- Kurban, D., Yüksek, D., Çelik, A. B., Ünal, T., & Aker, A. T. (2007). Coming to terms with forced migration: Post-displacement restitution of citizenship rights in Turkey.
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47-57.
- Mencutek, Z. S., & Baser, B. (2018). Mobilizing diasporas: Insights from Turkey's attempts to reach Turkish citizens abroad. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 20(1), 86-105.
- Ögelman, N. (2003). Documenting and Explaining the Persistence of Homeland Politics Among Germany's Turks 1. *International Migration Review*, 37(1), 163-193.
- Østergaard-Nielsen, E. (2003). The politics of migrants' transnational political practices. *International migration review*, 37(3), 760-786.
- Ozcurumez, S., & Şenses, N. (2011). Europeanization and Turkey: studying irregular migration policy. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 13(2), 233-248.
- Pandır, Müzeyyen, E. F. E. İbrahim, and Alaaddin F. Paksoy. (2015). Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi/A Content Analysis on the Representation of Syrian Asylum Seekers in the Turkish Press. *Marmara İletişim Dergisi*, (24), 1-26.
- Pasetti, F., & Garcés-Masareñas, B. (2018). Who is responsible, for what and to whom? Patterns of politicisation on refugees and the European solidarity crisis. *Ceaseval Research on the Common European Asylum System*, 16.
- Pisarevskaya, A., Levy, N., Scholten, P., & Jansen, J. (2020). Mapping migration studies: An empirical analysis of the coming of age of a research field. *Migration Studies*, 8(3), 455-481.
- Ravenstein, Ernst Georg. (1885) "The laws of migration." *Journal of the statistical society of London* 48, no. 2: 167-235.
- Şenay, B. (2012). Trans-Kemalism: the politics of the Turkish state in the diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 35(9), 1615-1633.
- Sert, D. (2013). Turkey's integrated border management strategy. *Turkish policy quarterly*, 12(1), 173-179.
- Sirkeci, I., & Cohen, J. H. (2015). Measuring impact and the most influential works in Migration Studies. *Migration Letters*, 12(3), 336-345.
- Sunata, U., & Tosun, S. (2019). Assessing the civil society's role in refugee integration in Turkey: NGO-R as a New Typology. *Journal of Refugee Studies*, 32(4), 683-703.
- Thomas, W. I., & Znaniecki, F. (1996). *The Polish peasant in Europe and America: A classic work in immigration history*. University of Illinois Press.
- Todaro, M. P. (1969). A model of labor migration and urban unemployment in less developed countries. *The American economic review*, 59(1), 138-148.

Tolay, J. (2015). Discovering immigration into Turkey: The emergence of a dynamic field. *International Migration*, 53(6), 57-73.

Uyan-Semerci, P., & Erdoğan, E. (2018). Who cannot access education? Difficulties of being a student for children from Syria in Turkey. *Vulnerable Children and Youth Studies*, 13(1), 30-45.

Wahlbeck, Ö. (1999). *Kurdish diasporas: a comparative study of Kurdish refugee communities*. Springer.

Wimmer, A., & Glick Schiller, N. (2002). Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences. *Global networks*, 2(4), 301-334.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Birinci Balkan Harbi'nde Çatalca'da Alaiye Redif Taburu ve Bulgar Baskını Alaiye Redif Battalion and Bulgarian Raid in Çatalca in the First Balkan War

Mehmet AK

Prof. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı
mehmet.ak@alanya.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-0794-9046

Öz: Osmanlı Devleti, ondokuzuncu yüzyılda ciddi sorunlarla uğraşırken; azınlıkların çıkardıkları isyanlar devleti oldukça yıprattı. Emperyalist güçlerin tahrik ve desteleri ile Balkan ulusları teker teker ayrıldılar. Yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarından pay alabilmek için harekete geçtiler. Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ bir araya gelip aralarında anlaşılardan sonra Osmanlı Devleti'ne savaş açtılar. Hazırlıksız yakalanan Osmanlı Devleti, Trablusgarp'ta savaştığı İtalya ile Uşi Antlaşması'nı imzalayıp süratle Balkanlara döndü. Seferberlik ilan edilip askerler silah altına çağrıldı. Seferberlik emri Alaiye Redif Taburu askerlerine gönderildi. Emir gereği toplanan tabur, Balkan Harbi'ne katılmak üzere, 30 Ekim 1912'de İstanbul'a ulaştı. 1 Kasım 1912'de Çerkezköy'de orduya katıldı. Doğu Trakya'yı düşüren Bulgarlar, İstanbul'a doğru harekete geçince, Çatalca'da Bulgarlara karşı bir savunma hattı oluşturuldu. Alaiye Redif Taburu'na da bu savunma hattında görev verildi. 17 Kasım 1912 gecesi, İleri Tabya'ya gönderildiler. Tabya'ya geldiklerinde hiçbir şeyden haberleri yoktu. Tabya ilerisinde Türk birlikleri olduğu düşüncesiyle tabyadaki hendekler içerisinde yerleşip herhangi bir önlem almadan uykuya daldılar. Bu sırada verdikleri kaybın intikamını almak üzere harekete geçen Bulgarlar, 18 Kasım 1912 sabahı bir baskınla Alaiye Redif Taburu askerlerini uykuda yakalayıp süngüden geçirdiler. Askerlerin çoğu şehit düşerken; İleri Tabya Bulgarların eline geçti. Karşı hareketle Türk Ordusu tabyayı geri aldı. Böylece Bulgarlar, anlaşma masasına oturmak zorunda kaldılar.

Anahtar Kelimeler: Balkan Harbi, Alanya, Alaiye Redif Taburu.

Abstract: While the Ottoman Empire was struggling with serious problems in the nineteenth century, the rebellions of the minorities wore the state down considerably. With the provocation and support of imperialist powers, Balkan nations separated one by one. At the beginning of the twentieth century, they took action to get a share from the Balkan territories of the Ottoman Empire. Bulgaria, Serbia, Greece and Montenegro came together and declared war on the Ottoman Empire after they agreed among themselves. Caught unprepared, the Ottoman Empire signed the Treaty of Ushi with Italy, with whom it had fought in Tripolitania, and quickly returned to the Balkans. Mobilization was declared and soldiers were called to arms. The mobilization order was sent to the soldiers of Alaiye Redif Battalion. The battalion, which was gathered in accordance with the order, reached Istanbul on October 30, 1912 to participate in the Balkan War. On November 1, 1912, he joined the army in Çerkezköy. When the Bulgarians, who had overthrown Eastern Thrace, moved towards Istanbul, a defense line was formed in Çatalca against the Bulgarians. Alaiye Redif Battalion was also assigned to this defense line. On the night of November 17, 1912, they were sent to the Forward Bastion. When they arrived at the Bastion, they did not know anything. Thinking that there were Turkish troops ahead of the bastion, they settled in the ditches in the bastion and fell asleep without taking any precautions. Meanwhile, the Bulgarians, who took action to avenge their losses, caught the soldiers of the Alaiye Redif Battalion asleep and bayoneted them with a raid on the morning of November 18, 1912. While most of the soldiers were martyred, the Forward Bastion fell to the Bulgarians. With a counter-attack, the Turkish Army recaptured the bastion. Thus, the Bulgarians were forced to sit at the agreement table.

Geliş Tarihi:05.09.2024

Kabul Tarihi:04.11.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Ak, M. (2024). Birinci Balkan Harbi'nde Çatalca'da Alaiye Redif taburu ve Bulgar baskını. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1286-1299. Doi: 10.33437/ksusb.1544364

GİRİŞ

Osmanlı Devleti ondokuzuncu yüzyıla geçmişten gelen sorunların yorgunluğu altında girdi. Bu yüzyılın başında Balkanlarda etnik menşeli kıpırdanmalar başladı. Rumlar 1821 yılında isyan ederken; 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında Yunanistan bağımsızlığını kazandı. Osmanlı Devleti yöneticileri yaşanan sorunlara çözüm getirmeye çalışırken; devşirme sistemi devletin sırtında bir kambur olup Yeniçeri Ocağı 1826 yılında kaldırıldı. Bunun yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adı ile bir ordu teşkilatı oluşturuldu. Yeni kurulan orduya kura usulü ile asker alınması kararlaştırıldı (Armaoğlu, 1997: 182-186; Ahmet Cevdet Paşa, 2008: 412-420, 444-445; Jelavich, 2013: 239-254). Bu arada asker ve vergi kaynağını belirlemek üzere 1831 yılı nüfus sayımı yapıldı (Karal 1943: 9-11).

Bir tarafta dış borçlar (Uğur ve Karabulut, 2022: 34) diğer tarafta emperyalist devletlerin Türk toprakları üzerinde izledikleri yayılcı siyaset yanında içerideki yenileşme çabaları ve kargaşalar ile azınlıkların iç ve dış bağlantılı teşebbüsleri yeni sorunları doğurdu (Faroqhi, 2012: 89-110).

Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtarmaya yönelik çabalar neticesinde 1876 yılında ilan edilen Meşrutiyet ile yeni bir döneme girildi (Kızıltan, 2006: 254-261). Ardından 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında imzalanan 1878 Ayastefanos Antlaşması ile Balkanlarda büyük bir kopuş yaşandı. Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlıklarını kazandılar. Bu antlaşma ile Rusya'nın güdümünde büyük bir Bulgar Krallığı kuruldu ancak Avrupalı emperyalist güçler, çıkarlarına ters düşen bu antlaşmayı kabul etmediler. Bu devletlerin devreye girmeleri üzerine kısa bir süre sonra 1878 Berlin Antlaşması ile Bulgaristan'ın elde ettiği ayrıcalıklara son verildi. Bulgaristan üçe ayrılıp içişlerinde serbest Osmanlı Devleti'ne bağlı Bulgar Prenslığı yanında Doğu Rumeli Vilayeti ve islahat yapılmak şartı ile Osmanlı Devleti'ne bırakılan Makedonya oluşturuldu. Diğer unsurların Ayastefanos'ta olduğu gibi bağımsızlıkları aynı şekilde onaylandı (Mehmet Rifat, 2010: 110-112, 119-121; Şirokorad, 2009: 434-436).

Bu gelişmeler üzerine Sultan İkinci Abdülhamid'in meclisi feshedip meşrutiyeti askıya alması ile başlayan uzunca bir süreç sonunda 1908 yılında meşrutiyet ikinci kez ilan edildi. Bu sürecin ardından yaşanan gelişmeleri kendi lehine değerlendiren Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti (Armaoğlu, 1997: 602, 625; Karal, 1999: 39-40, 228).

Dönem içerisinde, Meşrutiyet ikinci kez ilan edilirken; Türk Ordusu, Goltz Paşa ile oluşturulan eski bir düzene sahipti. Askeri yükümlülük işleri 1886 yılında çıkarılan asker alma kanununa göre yürütülüyordu. Yirmi yıl şeklinde aşamalardan oluşan askerlik süresi altı yılı muvazzaf, sekiz yılı redif, altı yılı müstahfız olarak devam ediyordu. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde mevcut uygulamalar ile amaca ulaşamayacağı düşünülerek esaslı değişiklikler yapılması kararlaştırılan ordu, 1910 yılına kadar nizamiye, redif ve müstahfız olmak üzere üç kısımdan meydana gelirken redif niteliğinde Hamidiye adında hafif süvari birlikleri de vardı (Güneş, 2014: 90). Bunlardan Nizamiye Teşkilatı, barış zamanında daimi orduyu teşkil eden birliklerden oluşuyordu. Redif Teşkilatı, barışta yalnız bir kısım subaylar ile silah ve araç gereç depolarını korumak üzere silah altında tutulan ve belirli bir miktar mevcudu bulunan teşkilat olup seferde kadrolarına göre subay ve yedek asker statüsündeki erleri alıp tümenler halinde orduya destek verirdi. Redifler, piyade ve süvari sınıfından ibaretti. Barış döneminde redif tabur ve tugayları, asker alım işleriyle de meşgul olurlardı. Müstahfız Teşkilatı, barış döneminde hiçbir teşkilatı bulunmazken, seferde en yaşlı erlerden meydana gelirdi. Hamidiye Süvari Teşkilatı, yurdun doğu bölgesindeki konargöçerlerden teşkil edilmiş süvari tümenlerinden oluşuyordu. Muvazzaf askerlik hizmetine bağlı değillerdi. Bunlar da seferde redifler gibi erlerini silah altına alarak orduya katılırlardı (Dirik, 2022: 34-35).

Savaş ve Doğu Trakya'nın Düşmesi

Dış kaynaklı kışkırtmalar ve propagandalar neticesinde özellikle Rusya'nın teşvik ve tahrikleri ile Osmanlı Devleti'ne karşı birleşip ortak hareket etmek üzere bir araya gelen Balkan uluslarından Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ aralarında bağlaşma imzaladı. Birleşen Balkan ulusları, aralarındaki anlaşmazlıkları bir tarafa bırakarak silahlanıp 30 Eylül 1912'de seferberlik ilan ederek gerekli hazırlıklara başladılar. Ordularını savaş eğitimlerine alıp, moral ve eğitim bakımından

hazırladılar. Balkan devletlerinin kendi aralarında birbirleri ile bağlantılarını sağlayacak yol ağı mevcut ve coğrafya elverişliydi. Karadağ'ın 8 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilanı sonrasında 17 Ekim 1912'de karşılıklı savaş ilanları üzerine süreç hızlandı. Bunlar, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda kalan ve büyük oranda Türklerin yaşadığı topraklara saldırıya geçtiler (Armaoğlu, 1997: 651-666; Karal, 1999: 289-304; Jelavich, 2009: 100-104; Kutlu, 2007: 318-325).

Balkan Harbi öncesinde, Kuzey Afrika'daki toprağı Trablusgarp'ta sorun yaşayan ve İtalya ile savaşan Osmanlı Devleti, yaşanan yeni gelişme üzerine İtalya ile 1912 yılında Uşi Antlaşması'nı imzalayıp Balkan uluslarına karşı gerekli tedbirleri almaya çalıştı (Karal, 1999: 270-286). Seferberlik ilan ederek Balkanlar'da yapılacak mücadele için redif birliklerini de silah altına alıp cepheye çağırdı. Bu ortamda redif birlikleri de cepheye sevk edilirken; hazırlıksız yakalanan ve pek çoğu eğitimsiz askerlerle savaşılan Balkanlarda düşmana karşı oyalama taktiği ile hazırlıkları tamamlama düşüncesi işe yaramadı. Büyük bir hüsrana uğranılıp Doğu Trakya, Bulgarlara kaptırılırken Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli düştü (Armaoğlu, 1997: 667-674; Karal, 1999: 304-314; Kutlu, 2007: 332; Uyar ve Erickson, 2014: 451-456; Sabis, 2014: 47-63, 91-104; Er, 2014: 143-149). Savaş ortamında şartlar zor olduğu kadar da acı vericiydi. Türk ordusunda görevli Alman Subayı Hochwachter'in (2008: 29-108) tuttuğu günlük durumu anlatmaya yetiyordu. Savaş boyunca yaşanan açlık, yorgunluk, yağışlı kötü hava koşulları, tifo ve kolera salgını ile ilgili verilen bilgiler savaşın acı gerçekleriydi.

Çatalca'da Alaiye Redif Taburu

Balkan Savaşı devam ederken Bulgar saldırıları ve ileri hareketi ile Doğu Trakya düşüp, İstanbul tehdit altına girince Çatalca'da büyük bir savunma hattı oluşturuldu (ATASE Balkan Harbi I, 1970: 149; Armaoğlu, 1997: 674; Aydın, 2013: 350-353). Düzenli birlikler ile redif birlikleri burada Bulgarlara karşı savunma düzeni aldılar. Bu süreçte sefer emri gereği, Antalya Redif Fırkası Kumandanlığı aracılığı ile 2 Ekim 1912'de Alaiye Kaymakamlığı üzerinden Alaiye Redif Taburu Kumandanlığı'na askerlerin toplanması ile ilgili telgraf gönderildi. Sefer görev emrini alan Alaiye Redif Taburu'nun beş günde toplanıp, onikinci günde Konya'ya, ondördüncü günde İstanbul'a, onbeşinci günde Tekirdağ'a ulaşıp İkinci Kolordu'ya katılması bekleniyordu. Seferberlik emri alınınca süreç başladı. Antalya'da depoda bulunan ve Alaiye Redif Taburu'na ait olan 45 adet mavzer tüfeği istenirken; bunlar kısa sürede gönderilip tabura teslim edildi. Alaiye Redif Taburu'nun bağlı olduğu Antalya Redif Fırkası Kumandanlığı, birliklerin mevcudu ve hareketleri hakkında sürekli bilgi akışı sağlıyordu. Bütün süreç planlandığı için Alaiye Redif Taburu'nun asker ve hayvan varlığı ile bilgiler de günlük olarak şifre telgrafla Kolordu'ya ve Müfettişliğe bildiriliyordu (ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 76, G. 16, S. 5; ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 204, G. 61, S. 6; ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 543, G. 1, S. 22; ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 543, G. 1, S. 23; ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 543, G. 1, S. 28; ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 762, G. 1, S. 11). Bu bilgi akışı sürerken Bulgarların ilerleyişi karşısında bir an önce birliklerin toplanıp cepheye sevki istense de redif askerlerinin toplanma süreci yavaş ilerliyordu. Emir gereği, planlanan sürede olmasa da askerler toplandı. Tabur'da bir sıhhiye memuru eczacı görevlendirildi. Bu arada Tabur Kumandanı Vekili Yüzbaşı Mehmet Nuri Efendi hastalanıp on beş gün istirahat alınca tabur ile hareket edemedi. Süreç ile ilgili yazışmalar devam ederken Alaiye Redif Taburu'nun yola çıkışı beklenen sürede gerçekleşmedi. Nihayet 18 Ekim 1912'de 529 asker, 60 hayvan ile Alanya'dan yola çıkılıp Deretürbelinas, Tesbihlihan, Sellibel, Gözleve, Bozkır ve Ören'de konaklanarak 25 Ekim'de Konya'ya ulaşıldı. Konya'dan 29 Ekim 1912'de trene binen tabur, 30 Ekim'de Haydarpaşa'ya geldi (ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 543, G. 1, S. 23; ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 543, G. 1, S. 28; ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 283, G. 396, S. 6). Haydarpaşa'dan vapurla 31 Ekim günü öğleden sonra Marmara Ereğli'sine geçen tabur, geceyi Hafızpaşa Çiftliği'nde geçirdi. Buradan hareketle 1 Kasım 1912'de Çerkezköy'e ulaştıkları gibi günü orada geçirirlerken; aslında Onsekizinci Kolordu'nun sağ koluna katıldılar. 2 Kasım'da Velimeşe'ye, 3 Kasım'da ise Çorlu'ya gelerek 7 Kasım'a kadar burada kışlada kalıp; Çorlu Müfrezesi içerisinde yer aldılar. Aynı akşam Çorlu'dan hareketle 8 Kasım'da Salur Bey'e ulaşıp açık ordugahta konakladılar. 9 Kasım'da Küçükçekmece'ye gelip düşman askerlerini takip etmeye başladılar. 10 Kasım'da Hadımköy'de, 11 Kasım'da Tursunköy'de, 12 Kasım'da Yassıvıran'da konakladılar. Aynı gün burada, daha önce hastalanıp Alanya'da kalan İkinci Bölük Komutanı Yüzbaşı Mehmet Nuri Efendi 87 silahlı askerle tabura katıldı (ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 543, G. 1, S. 24; ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 543, G. 1, S. 28; Mehmed Nihad, 1928: 121, 555; Kart, 2019: 139, 472). Bu arada Çatalca'da, Bulgar saldırılarına karşı yapılan hazırlıklar çerçevesinde Kayseri Tümeni aldığı emre göre, 12 Kasım 1912'de Üçüncü Kolordu'nun Dokuzuncu Tümeni'ni takviye etmek üzere savunma alanına gitti. Kayseri Tümeni

böylece karargâhıyla birlikte Dokuzuncu Tümen'e katıldı. Personel ve araç mevcudu azalan Antalya Tümeni, Kolordu tarafından 13 Kasım 1912'de lağvedilip birlikleri, destek olarak Ereğli ve Kayseri tümenlerinin emrine verilirken; tümene bağlı Alaiye Taburu da Kayseri Tümeni'ne bağlandı (ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 543, G. 1, S. 25; ATASE Balkan Harbi II/2-2, 1981: 62; Taşdan, 2015: 14, 41). Bu değişikliğin ardından aynı gün Kumandanlık Tabyası'na hareket edilip 16 Kasım'a kadar burada kalındı. Böylece Çatalca'da oluşturulan savunma hattına çekilen Alaiye Redif Taburu'nda 16 Kasım 1912'de kolera hastalığı çıkınca tabura, Uşak Tabyası'nın gerisinde bir ay istirahat verildi (ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 543, G. 1, S. 28).

İstirahate rağmen 17 Kasım 1912'de muharebe başlayınca Alaiye Redif Taburu'nun Birinci ve İkinci bölükleri Top Muhafızı olarak Uşak Tabyası'nda mevzi aldıkları gibi gün içerisinde yaşanan çatışma sırasında taburdan beş asker yaralanırken bir şehit verildi. Üçüncü ve Dördüncü bölükler destek olarak tutulurken; aynı gün Dördüncü Bölük, Kumandanlık Tabyası'nda bulunan Kayseri Tümeni'nin yardım çağrısı üzerine destek olarak gönderildi (ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 543, G. 1, S. 28).

Bir tarafta cephede harp düzeni oturtulmaya çalışılırken diğer taraftan çarpışma devam ediyordu. Bu çerçevede Bulgar kuvvetleri, Dokuzuncu Tümen'in konuşlandığı cephede, 17 Kasım 1912 sabahı Dağyenice'nin kuzeyi ve güneyinden İleri Tabya'ya doğru saldırıya geçti. Bir alay kadar başka bir Bulgar kuvveti ise Yedinci Tümen ile Dokuzuncu Tümen arasındaki Gürcüdere'ye doğru ilerliyordu (ATASE Balkan Harbi II/1, 1983: 157). Eğer Bulgar kuvvetleri bu saldırılarda başarılı olurlarsa, iki tümen birbirinden ayrılabilir ve savunma tehlikeye düşebilirdi. Bu nedenle Dokuzuncu Tümen Komutanı, tedbir olarak tümen desteği Makinalı Tüfek Bölüğü'nü, Gürcüdere'den ilerlemesi muhtemel Bulgar kuvvetlerini ateş altında tutmak amacıyla Kumandanlar Tabyası güneyine yerleştirdi. Bir kısım piyade kuvveti de aynı görevle Uşak Tabyası güneyine Gürcüdere'yi ateş altına alacak şekilde konuşlandırıldı. Böylece Dokuzuncu Tümen'in savunduğu alanının her yerinde sabah saat 07:00'da karşılıklı topçu ve piyade ateşleri iyice şiddetlendi. Özellikle Yedinci Tümen ile Dokuzuncu Tümen arasındaki Gürcüdere'den ilerlemeye çalışan Bulgar piyadeleri, Dokuzuncu Tümen hattında etkili topçu ateşine tutulup çok kayıp verdiler. Bu defa Dokuzuncu Tümen'in güneyinden, Sekizinci Tümen ile arasında bulunan, Yazlıkköy Deresi'nden Bulgar kuvvetleri ilerlemeye başladı. Bu ilerleyiş üzerine Dokuzuncu Tümen Komutanı, tümen destek kuvvetlerinden Alaiye Redif Taburu'nun İleri Tabya'ya, Mürettep Yirmibeşinci Alay Taburu'nun da Kumandanlar Tabyası'na gitmelerini emretti. Dağyenice'nin kuzey ve güneyinde görülen Bulgar kuvvetleri, Dağyenice'deki tabya ile ilerisindeki siperlerden yoğun piyade ateşi altına alındılar. Dağyenice güneyinden ilerleyen Bulgar kuvvetleri, Sazlıdere'yi Türk kuvvetlerinin şiddetli piyade ateşi altında geçmeye çalışıyorlardı. Atış Okulu Topçu Taburu ile Obüs Taburu bataryalarının etkili ve başarılı atışları altında çok kayıp veren Bulgar kuvvetlerinin bir kısmı geri çekilirken; bir kısmı korunaklı yerlere sığındı. Bu sırada, İleri Tabya'nın güneyinden bir kısım Bulgar Piyadesi ilerlerken; bunlar hemen topçu ateşi altına alındılar. Bu süreçte Üçüncü Bulgar Tümeni'nin İkinci Tugay birliklerinden Yirmidokuzuncu ve Otuzikinci Piyade alaylarının yaptıkları saldırı karşısında dört saatlik bir direnişten sonra İleri Tabya'nın bu kısmında siperde bulunan Ürgüp Redif Taburu erlerinin bir kısmı emir almadan dağınık bir şekilde siperlerini bırakıp gerideki derenin içine doğru çekildiler. Ürgüp Taburu'nun sağında bulunan Nevşehir Taburu da kendiliğinden geri çekilmeye başladı. Yirmialtıncı Nizamiye Alayı Taburu'nun bir kısım kuvvetleri de geri çekildi. Bunlar siperlerinden çekilince Bulgarların Otuzikinci Piyade Alayı'nın bir kısım birlikleri bu siperleri işgal ettiler. İleri Tabya'da bulunan Türk kuvvetleri, akşama kadar buldukları yerleri savunurlarken; Bulgarların Yirmidokuzuncu ve Otuzikinci Piyade alaylarının diğer kuvvetleri, Türk kuvvetlerinin asıl savunma mevzileri önünde durduruldular (ATASE Balkan Harbi II/1, 1983: 158, 193).

Bu arada sabah saat 09:30'da İleri Tabya'daki Birinci Mürettep Alay Komutanı destek isteyince; Dokuzuncu Tümen Komutanı hemen Kumandanlar Tabyası'ndaki İkinci Mürettep Alay'dan bir tabur ile yeterli cephanenin gönderilmesini emretti. Gelen emir üzerine İkinci Mürettep Alay, kendi desteğinden birkaç bölük asker gönderebildi. Yedinci Tümen'den de yardım istendi ancak tümen, topçu ateşi ile destek verebildi. Gün içerisinde öğleden önce hava kapalı ve yağışlı iken öğleden sonra kısmen açıldı. Akşam saat 17:00'da Üçüncü Kolordu Komutanı'nın gönderdiği Yirmidokuzuncu Tümen'e bağlı Seksenyedinci Piyade Alayı'nın Üçüncü Taburu ile Trabzon Gönüllü Taburu, Uşak Tabyası'ndan İleri Tabya'nın sol kanadında, Bulgarların eline geçen siperleri geri almak için karşı saldırıya geçtiler. Bu arada Dokuzuncu Tümen birliklerinin başarılı savunmaları karşısında, Türk mevzilerine saldıran

Onikinci Bulgar Alay Komutanı saat 17:00'da İkinci Bulgar Tugay Komutanı'na verdiği raporda: "Dağyenice doğusundaki tabya kuşatılmasına rağmen buradaki Türk kuvvetlerinin canla başla direnişleri karşısında ele geçirilemediğini, büyük kayıplarla elde edilen fırsatın elden geçirilmemesi için alayın en az bir taburla desteklenmesi gerektiğini" bildirdi. Buna karşın saat 19:00'da bütün siperler geri alınınca cephede bir dinginlik oluştu (ATASE Balkan Harbi II/1, 1983: 159, 194).

Çarpışma devam ederken Dokuzuncu Tümen Komutanı, Bulgarların gece muhtemel herhangi bir baskın şeklinde yapacakları saldırılara karşı bütün tümen birliklerinin kendi siperlerinde kalmalarını emretti (ATASE Balkan Harbi II/1, 1983: 163). Birlikler, siperlerine yerleşip, destek kuvvetlerini ileriye yanaştırarak, Bulgar kuvvetlerinin yapacağı gece baskınlarına karşı gerekli tedbirleri alıp, geceyi buldukları siperlerde geçirmek üzere hazırlandılar. Kolordu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa, cephedeki tümenlerin geceleyin aldıkları tertip ve düzen hakkında gerekli bilgileri toplamak üzere 17 Kasım 1912'de saat 22:00 sıralarında, cephede bulunan üç tümene de birer subay gönderip, ileri hatlardaki durum hakkında bilgi getirmelerini emretti. Subaylar, aldıkları emre göre hareket edip, gece yarısı kolordu karargâhına döndükleri zaman her şeyin yolunda olduğunu, düşman tarafından işgal edilen bütün mevzilerin geri alındığını bildirdiler (ATASE Balkan Harbi II/1, 1983: 162, 194).

Oysa Dokuzuncu Tümen savunma alanındaki İleri Tabya'da alınan önlem raporda belirtildiği gibi değildi. Tümen'in destek kuvvetleri arasında bulunan Alaiye Redif Taburu, İleri Tabya önünde Dağyenice yolunun hemen kuzeyindeki ileri siperlere, savunma hattının en önünde bulunan Bulgar kuvvetlerine karşı, yeterli tedbir alınmadan İleri Tabya'yı savunmak üzere gönderildi. Tabur Komutanı Binbaşı Salih Tevfik Efendi emrindeki Tabur'un, Birinci ve Üçüncü bölükleri birinci hatta, İkinci Bölüğü, bu bölüklerin gerisindeki hendekler içerisine yerleşti. Dördüncü Bölük ise Dokuzuncu Tümen'in destek kuvveti, Kayseri Tümeni yanında kaldı. Alaiye Redif Taburu'nun sağında Mürettep Nizamiye Yirmialtıncı ve Yirmiyedinci Piyade alaylarının mürettep taburları, solunda Seksenyedinci Piyade Alayı'nın Üçüncü Taburu ile Seksenbeşinci Piyade Alayı'nın İkinci ve Üçüncü taburları siperdeydi. Alaiye Redif Taburu, Uşak Tabyası'na giden yolun hemen kuzeyinde ve İleri Tabya'nın önündeki mevzileri tuttuğu için taktik olarak Dokuzuncu Tümen'in savunma alanının en hassas yerindeydi. Tabur buraya gece yarısı saat yarımından sonra geldi. Gece karanlığında askerler, kış şartlarında yağış ve yoğun sis altında savaşacakları araziye yeterince tanımadan cephenin ilerisinde yer aldılar. Tabur bulunduğu cephede, sağındaki ve solundaki Türk birlikleriyle bağlantı kurmadığı gibi ilerisindeki birlik ve düşmanla temas sağlamadı. Hatta keşif yapmadı. Bulunduğu arazide savunma ve yakın emniyet için gerekli önlemleri almadı. Siperleri ilerisinde konuşlanan Bulgar kuvvetleri ve çevresindeki Türk birlikleri hakkında yeterli bilgileri yoktu. Karşılarında hemen sıcak temas sağlayacakları Bulgarların kendilerine çok yakın olduğundan da habersizlerdi. Yani İleri Tabya'da alınan önlem yetersizdi. Tabur'un emir komuta zinciri içerisindeki disiplin kopuktu. Eğitimi çok zayıf olan taburun, subay ve erlerinin tutumları cephede aldıkları görevle bağdaşmıyordu. Bulgar kuvvetlerine karşı yeterli emniyet birliklerini çıkarmadan bölüklerin yerleştikleri hendekler içerisinde topluca dinlenmeye geçtiler. Hepsi yorgun ve bitkin bir halde İleri Tabya'nın ilerisinde Türk birlikleri var düşüncesiyle ıslak ve çamur içinde uykuya daldılar (ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 478, G. 31, S. 3; ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 543, G. 1, S. 28; ATASE Balkan Harbi II/1, 1983: 163, 194; Mehmed Nihad, 1341: 51-52; Mehmed Nihad, 2013: 52; Taşdan, 2015: 41).

İleri Tabya'da, Alaiye Redif Taburu askerlerinin yağmur ve çamur içinde uyuduğunu gören Trabzon Taburu askerleri, gördükleri manzara karşısında şaşkına döndüler. Askerlerin yanına gelip onları uyandırınca; askerler bundan rahatsız oldular. Durumu anlattıkları halde askerler, onları dinlemediler. Bu defa Tabur Komutanı'nı bulup askerleri uyutmaması için onu ikna etmeye çalıştılar. Komutana, birkaç saat önce buldukları yerde büyük bir süngü savaşı yaptıklarını ve Bulgarlarla aynı tepede geceyi geçirdiklerini söyleyip, çok hassas bir yerde olduklarını anlattılar. Tabur Komutanı ise onlara, gördüğünüz gibi askerler sizleri nasıl dinlemiyorsa, beni de öyle dinlemiyorlar derken emir komuta zinciri içerisindeki disiplinsizlik hat safhaya ulaşmıştı (Meşveretçi Naci, 2009: 101; Taşdan, 2015: 41). Kolordu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa da (1979: 160) hatıratında Kanlı Tabya olarak bahsettiği İleri Tabya'nın düşman işgaline geçişine zemin hazırlayan durumu, bizim öteden beri adetimiz olan lakaydimiz ve tedbirsizliklerimiz şeklinde dile getirmişti.

Alaiye Redif Taburu'na Bulgar Baskını

İleri Tabya'nın önünde yer alan siperlerde bulunan Alaiye Redif Taburu'nun karşısında Dağyenice yolunun kuzeyinde Bulgar İkinci Tugayı'nın Yirmidokuzuncu Piyade Alayı ile yolun güneyinde Otuzikinci Piyade Alayı bulunuyordu. Destek birlikleri ise Yirmidokuzuncu Piyade Alayı'nın gerisinde bekliyordu. Tugay bölgesindeki topçu birlikleri, 18 Kasım 1912 sabahı yapılacak saldırıyı ateşleri ile desteklemeye hazırlanıyorlardı (ATASE Balkan Harbi II/1, 1983: 194). Bulgarlar, 17 Kasım 1912 günü verdikleri ağır kaybın intikamını almak için harekete geçtiler. Bu sırada Alaiye Redif Taburu askerlerinin tabyada uyuduğunu bilmiyorlardı. Saldırı planı şekillendi. Yirmidokuzuncu Piyade Alayı tepeden Dağyenice'nin kuzeyinden; Otuzikinci Piyade Alayı güneyinden ilerleyecekti. İleri Tabya, iki alayı ayıran hat üzerinde olunca bu tabyayı almadan ilerlemek imkânsızdı. Çünkü bu tabya alayları yanlarından ateş altında tutuyordu. Bu sebeple Alay Komutanı durumu Tümen Komutanı'na rapor edip Otuzikinci Piyade Alayı'na gerekli emrin verilmesini istedi. 17 Kasım 1912 akşamı bu tabyanın karşısında Otuzikinci Piyade Alayı'ndan sadece iki bölük vardı. Kalanların hepsi daha güneyde bir tabyaya yönlendirilmişti. Kırkikinci Piyade Alayı'nın Birinci Taburu da destek için İleri Tabya'ya gönderildi. İleri Tabya'ya, Yirmidokuzuncu Piyade Alayı'nın saldırması düşüncesi öne çıktı (ATASE Balkan Harbi II/1, 1983: 195; Taşdan, 2015: 43).

Saldırıya Otuzikinci Piyade Alayı'nın iki bölümü de katılacaktı. 17 Kasım 1912 gecesi saat 22:00'da Tümen Komutanı'na yazı gönderilip topçu birliklerinden yardım istendi. İsteğe saat 23:00'da onay gelince komutan, tabur komutanlarını toplayıp talimatlarını sıraladı. Gün içerisindeki çarpışmalarda, düşman olarak nitelendirdiği Türk askerlerinin ciddi bir şekilde hem siperlerde hem tabyalarda yerleştiğini anlattı. 18 Kasım 1912'de kendi tümenlerinin, Dağyenice'nin doğusundaki birliklere saldıracağını; Otuzikinci Piyade Alayı'nın sağ taraflarında, Birinci Tümen'in ise sol taraflarında savaşacağını söyledi. Emrindeki Yirmidokuzuncu Piyade Alayı'na, karşısındaki siperler ve tabya ile solundaki tabyaları işgal etme talimatı verdi. Bu amaçla birliklerden savaş düzeni almaları istenirken, Komutan Piruzev Birinci Tabur'dan dört bölük, Binbaşı Simeonov Üçüncü Tabur'dan dört bölük ve İkinci Tabur'dan bir bölük ile katılacaktı. Binbaşı Panayotov İkinci Tabur'dan üç bölük ile Birinci Tabur'a destek verecekti. General Dimitriev Kırkikinci Alay Birinci Tabur'dan dört bölük ve bir Makinalı Tüfek Bölüğü ile katılıp 18 Kasım 1912 sabahı saat 06:00'da saldırıyı başlatacak ve tabya ele geçirilecekti. Birinci Tabur durumu takip edip ihtiyaç durumunda saldırıyı tekrarlayacaktı. İkinci Tabur durumu takip edip ihtiyaç durumunda saldırıyı üç kez yineleyerek işgalin ardından tepenin berisindeki meyilli tarafa yerleşecekti. İşgalden sonra Makinalı Tüfek Bölüğü hızla öne çıkararak Birinci ve Üçüncü taburların arasına yerleşip Birinci Tabur'un komutasına girecekti. Bombacılar, Birinci Tabur'un önünde yürüyecekti. Sol taraftaki alayın uzak kalması nedeniyle Üçüncü Tabur ilerlerken sol kanadı koruyacak ve nöbetçilerle haberleşme anında sağlanacaktı. Sağdaki haberleşmeyi Otuzikinci Piyade Alayı'nın Birinci Tabur'u yürütecekti. Amirlerin atları taburların yanında olacak ve her askere 200 kurşun verilecekti. İlk yardım noktasına hasta ve yaralı taşıyıcılar hazır bekleyecekti. Komutan kendisi Kırkikinci Alayı'nın Birinci Taburu'nu takip edecek, haberleşme ekibi alayın karargâhı ile bağlantı sağlayacaktı. Hareketin ani, beklenmedik bir anda süngü ile yapılmasını istiyordu ki sessizce bir baskın önceliği idi (Taşdan, 2015: 43-45).

Komutan, sabah saat 05:00'da Üçüncü Tabur Komutanı'na hareket sürecini anlattı. Sol tarafını korumak için 17 Kasım 1912'deki çarpışmada en çok kayıp veren bölümü kullanmasını önerdi. Bu öneri üzerine Tabur Komutanı sadece 60 kişi kalan Onbirinci Bölüğü görevlendirdi. Komutan, sağ kola gitti. Burada iki bölük komutanının hasta olup, çarpışmada görev alamayacaklarını öğrendi. Askerler hazırlıklara başladı. Birlikler, aşağıda vadinin tabanına yakın Türk siperlerinin ve tabyaların önünde bulunuyordu. Herkes durumun ciddiyetinin farkında olup öksürmemeye çalışsa da koleradan hastalananların iniltileri ve öğürme seslerini durdurmak imkansızdı. Öğürme seslerini, karanlıkta olele ve eyvah sesleri izliyordu. Karadeniz yönünden esen soğuk rüzgarın getirdiği sisli ortam kemikleri sızlatıyordu. Herkes çok ağır ilerleyen gecenin sonunda Türklere, Bulgar süngülerinin gücünün gösterilmesini sabırsızlıkla beklerken; sağ kalanlar bu zor gecenin bitmesini iple çekiyordu (Taşdan, 2015: 45-46).

18 Kasım 1912 sabahı saat 06:00'da Komutan Piruzev hareket emrini verdi. Herkes duasını etti ve yola koyuldu. Birinci Tabur'un bölükleri tek kişilik sıra halinde ilerliyorlardı. Her bölümün desteğinde birer müfreze vardı. Tabur ile beraber bombaları atmaya hazır Starşi Nodofiser, Vihail Visöv ve Vosta

Ruşev de yürüyordu. Birinci Tabur'un yüz adım kadar ardından aynı sıradan İkinci Tabur ilerliyordu. İki yüz adım kadar geriden ise Kırkikinci Alay iki sıra halinde yürüyordu. İlerleme hızlı ve sessizdi (Taşdan, 2015: 46-47).

İleri Tabya'da siperde ve bitişik tabyalarda Alaiye Redif Taburu'un üç bölümü vardı. Birinci ve Üçüncü bölükler önde birinci hatta; İkinci Bölük destek birliği olarak bunların gerisinde duruyordu. Tabur Komutanı yorgun askerleri gece değiştirse de önünde başka Türk birliklerinin varlığını düşünerek hiçbir önlem almadı. Ölüm sessizliğinden dolayı Bulgarların kendilerine yakınlığını tahmin bile etmiyorlardı. Sabah saat 06:00'da alaca karanlıkta başlayan Bulgar Yirmidokuzuncu Piyade Alayı'nın baskını, Birinci Bölük savunma alanında kolaylıkla gelişti. Yoğun sisten yararlanan Komutan Piruzev, Alaiye Redif Taburu askerlerini ileri mevzilerin hendek ve çukurları içinde uyurken yakaladı. Bulgar Birinci Taburu, öncelikle önde bulunan Birinci ve Üçüncü bölükler üzerine hücum etti. Birlikler, tabyalara varınca taburun emniyet kuvvetleriyle uyanık olan nöbetçiler hareketlenip ateş sesleri duyuldu. Bunlar tek tük ateş edebildiler. Çünkü Bulgarlar tarafından atılan el bombaları ve yapılan hücum, askerleri şaşkına çevirdi. Bir kısmı tabyanın içinde, diğerleri siperde doğru kaçarken süngülandılar. Bulgarlar, dört sıralı tel örgüden sızmaya başladılar. Bu arada Panayotov komutasındaki İkinci Tabur da geldi. Hep birlikte siperde yöneldiler. Siperdekiler gürültüden uyanıp ateş etseler de Türk erleriyle Bulgar erleri arasında süngü süngüye çarpışma başladı. Her iki taraftan da ölenler ve yaralananlar vardı. Bu çarpışma sırasında, karşılıklı süngülerini birbirlerinin göğüslerine saplamış halde bulunanlar oldu. Askerlerden bir grup düşen koyu sisten yararlanarak geri çekildi ancak uykuda yakalananlar süngüden geçirildi. İkinci Bölük erlerinin de bir kısmı şehit edilirken bir kısmı geriye çekildi. Bu sırada Alaiye Redif Taburu'nun kuzeyinde mevzilenen Mürettep Yirmiyedinci Piyade Alayı Taburu da geri çekilince, Bulgarlar kolaylıkla İleri Tabya'yı ele geçirdi (ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 127, G. 24, S. 13; ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 543, G. 1, S. 28; Mehmed Nihad, 1341: 50-51; Mahmut Muhtar, 1979: 160-161; ATASE Balkan Harbi II/1, 1983: 195; Taşdan, 2015: 47).

Bu baskının canlı tanığı, Alaiye Redif Taburu askerlerinden, Karabıyık Mustafa'nın anlattıklarına göre gündüz cepheye yapılan sevkiyat yorucuydu. Türk Ordusu, gündüz Bulgar tarafına büyük bir kayıp verirdi. 17 Kasım 1912 gecesi cephe ilerisine Alaiye Redif Taburu askerleri yerleştirilip istirahat emri verildi. Sabaha doğru alaca karanlıkta siperde Bulgarların baskınına uğradılar. Yanında bulunan Alanyalıların çoğu şehit düştü. Amcası Osman hemen sağ yanında şehit oldu. Karabıyık Mustafa'yı da süngülediler. Yaralanınca, yanında şehit düşenlerin altına sokulup kurtuldu. Oysa arkadan gelen Bulgar askerleri, yerlerde yatan şehitleri bile süngüleyip geçiyorlardı. Üstüne şehitleri çektiği halde Karabıyık Mustafa'yı da birçok kez süngülediler. Ertesi gün baygın halde bulunup çadırda tedavi altına alınan Karabıyık Mustafa'nın vücudunun on iki yerinde süngü yarası vardı (Yıldız, 2012: 6).

Bu çarpışma sırasında Otuzikinci Bulgar Piyade Alayı birlikleri, bulunduğu yerde duruyor ve kendi komutanlarından emir almadıklarını ileri sürerek ilerlemiyorlardı. Yirmidokuzuncu Bulgar Piyade Alayı'nın baskını ile İleri Tabya'nın alınması ve Alay'ın durumundan, Bulgarların İkinci Tugay Komutanı ile Üçüncü Tümen Komutanı habersizdi. Alay Komutanı, bu baskın sırasında komşu birliklerle bağlantı sağlamadığı gibi kendi birlikleri arasında da iş birliği yoktu. İleri Tabya'nın, Bulgar kuvvetlerinin eline geçişini, alanı savunan Türk kuvvetleri de anlamadı. Alaiye Redif Taburu'nun İkinci Bölüğü'nün geri çekilen erlerinin başında bulunan Bölük Komutanı da ne sebepledir bilinmez bu konuda hiçbir kıtaya haber vermedi (ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 127, G. 24, S. 13; ATASE Balkan Harbi II/1, 1983: 195-196).

İleri Tabya'nın Bulgarların eline geçtiği, savunma bölgesini gezen Üçüncü Kolordu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa ve kurmaylarının, İleri Tabya'yı ele geçiren Bulgar kuvvetlerinin açtıkları ateşle yaralanmaları sonucu anlaşıldı. Sabah erken saatlerde silah sesleri duyulunca Alaiye Redif Taburu'nun güneyinde, ileri mevzilerde bulunan Seksenyedinci Piyade Alayı'nın Üçüncü Tabur Komutanı, durumu yakından görmek için İleri Tabya'ya gidince pusuya düşüp şehit oldu. Bu gelişme üzerine Seksenyedinci Piyade Alayı'nın Üçüncü Taburu, İleri Tabya'dan, Bulgar kuvvetlerini çıkarmak için hemen hücumla geçti. Çok geçmeden Kolordu Komutanı'nın emriyle, Seksenaltıncı Piyade Alayı'nın İkinci Taburu, Mürettep Nizamiye Alayı'nın Mürettep Yirmibeşinci Alay Taburu, Yirmialtıncı ve Yirmiyedinci alaylardan geri çekilen bir kısım askerler, bölgedeki topçu ve makinalı tüfeklerin ateş desteğinde, İleri Tabya yönünde saldırıya geçtiler. Bu saldırıdan hemen sonra Mahmut Muhtar Paşa yaralı olarak Tümen Seyyar Hastanesi'ne götürülürken; bölgede bulunan Dokuzuncu Tümen Komutanı'nı yanına çağırarak, "komuta

sizedir, İleri Tabya'da düşman iki bölük kadardır, derhal taarruz edin" emrini verdi. İleri Tabya'ya hücum eden Seksenyedinci Piyade Alayı'nın erlerini görerek onları yüreklendirip düşmandan intikam almalarını istedi. Dokuzuncu Tümen Komutanı, topçu ateşi desteğinde, İleri Tabya'ya hücum eden Seksenaltıncı Piyade Alayı'nın İkinci Taburu'nu desteklemek üzere, bu alayın Birinci Taburu'nu da ikinci hatta gönderdi (ATASE Balkan Harbi II/1, 1983: 196).

Bulgar Yirmidokuzuncu Piyade Alayı birlikleri, topçu ateşleri karşısında, İleri Tabya'dan daha ileri gidemiyorlar; Tugay ve Tümen'den büyük desteğin gelmesini bekliyorlardı. Kritik ortamda, destek için Kırkikinci Piyade Alayı'nın bir taburuna emir verilse de bu tabur ancak saat 10:00'da hareket edebildi. Destek kuvveti olarak gelmesi beklenen diğer bir tabur ise bazı bahanelerle gelmedi. Kırkikinci Piyade Alayı'nın Birinci Taburu, hareket ettikten sonra Türklerin bulunduğu ön tabya güneyinden ilerlerken aniden sağ taraftan ateş edilmeye başlandı. Gelen bu saldırı üzerine Tabur Komutanı, İleri Tabya'nın batısında bulunan bölüklere geri çekilme komutunu birkaç kez tekrarlarsa da ateş kesilmiyordu. Kayıpların önüne geçebilmek için birliklerini tabyaya sokmak zorunda kalınca ön çizgiye çıktılar. Yirmidokuzuncu Piyade Alayı'nın güneyindeki Otuzikinci Piyade Alayı ise saldırıya geçemedi. Hatta buradaki Tabur Komutanı, taburun emir ve komutasını bırakarak geride saklandı. Yirmidokuzuncu Piyade Alay Komutanı, Otuzikinci Piyade Alayı'ndan iki bölüğün yanına giderek neden emirlere uymadıklarını sorunca onlar, kendi alay komutanlarından herhangi bir emir gelmediğini söylediler. Yirmidokuzuncu Piyade Alay Komutanı devreye girince bu birlikler saldırıya geçtiler de Türk kuvvetlerinin direnişleri ve Türk topçularının etkili ateşleri karşısında ilerleyemediler (ATASE Balkan Harbi II/1, 1983: 196-197; Taşdan, 2015: 47).

Türk Obüslerinin İleri Tabya üzerindeki mermilerinin etkileri çok korkunçtu. Yoğun Türk askeri direniş üzerine Kalfa Köy'üden topçu gülleleri yağıyordu. Piruzev, bir askerle Türklerin güçlü birliklerle çok yaklaşmış istihkâma tırmanmaya başladıkları haberini gönderdi. Binbaşı Panayotov vuruldu. Komutan askerlerden, mevzilerde tutunmaya çalışmalarını isteyip Kırkbirinci Alay'dan bir tabur destek geleceğini söyledi. Bu sırada Türk Topçusu istihkâmı top atışıyla dövüyordu. Piyadeler üç taraftan ilerliyordu. Bulgarların ateşi zayıfladı. Sisten yararlanan Türk askerleri çok yaklaştı. Tam isabetli atışlar karşısında Bulgar askerlerinin morali bozulup perişan oldular. Bir ara cephanemiz bitti bağırırları duyuldu. İleri Tabya'ya doğru ilerleyen Türk kuvvetleri tabyaya ulaştı. İleri Tabya'nın güneyinden kitleler halinde Bulgar askerleri kaçtı. Onların ardından sağlam askerlerden on kişi hatta onlardan başka bir grup ve sonunda bütün sağ kanat kaçmaya başladı. Komutan bağırarak kaçanları durdurmak için ikna etmeye çalışıyordu. Fakat ne ikna ne verdikleri yemin ne tehditleri kaçanları durduramadı. Tabanca elinde bir kanattan diğer kanada koşup bağırarak kaçanları durdurmaya çalışsa da hiçbir faydası olmadı. Bunun üzerine bütün ümidini yitiren Yirmidokuzuncu Piyade Alay Komutanı, İleri Tabya'dan geri çekilmeye başladı. Geri çekilirken vurulup yaralananlar arasında alay komutanı da vardı. Başarılı bir şekilde karşı taarruza devam eden Türk kuvvetleri, İleri Tabya'yı tekrar geri aldı (ATASE Balkan Harbi II/1, 1983: 197). Bu çarpışmada çok ciddi yararlılık gösteren Seksenyedinci Alay'ın, Binbaşı Mehmet Ali Bey komutasındaki Trabzon'dan gelen askerleri, Bulgarların sağ kanadını bitirdi. Büyük bir çoğunluğu şehit düşseler de Bulgarları geri çekilmek zorunda bıraktılar (Taşdan, 2015: 48,50).

İleri Tabya'daki savaşın kaybının sorumluluğu Binbaşı Danoşev'e yüklenip onun zamanında yardıma gelmemesi üzerine askerlerin kaçmasına bağlandı. Bu nedenle Türklerin kurşun yağmuru altında Bulgar askerleri, Yeniceköy'ün kuzeydoğusundaki tepelere doğru kaçtılar. Komutan, burada da kaçanları durduramadı. Bulgar askerleri moral olarak çökerken; başlarındaki komutanların tehditlerini dinlemediler. Alay komutanı, "Bu dava çöktü. Az askerinin gösterdiği başarı sayesinde bu tabya alındı. Fakat çok sayıda Türk askeri gelince burada tutunamadılar ve kaçmak zorunda kaldılar. Yalnız bir tabur burayı elde tutmaya çalıştı. Sonunda ben de çöktüm ve ümitsizliğe kapıldım" diyordu. Yine de askerleri bir yerde toplamaya çabaladılar. Tugay Komutanı'nın emri üzerine, Yirmidokuzuncu Piyade Alayı geri çekilirken; alayın komutanı vuruldu. Sis kalktıktan sonra Bulgar Topçusu, İleri Tabya'yı geri almak için ateş etmeye başladı. Bu atışlar, Türkleri yerinde durdurdu. Tugay Komutanı, Tümen Komutanı'ndan Kırkikinci Piyade Alayı'nın üç taburla karşı hücumu geçmesini emretti. Bunun üzerine alay saldırıya geçti. Yolda Yirmidokuzuncu Piyade Alayı'ndan dağılan askerleri de topladı. Fakat Karadeniz üzerinden bulutlar belirdi. Tugay Komutanı, sis belirince topçu tam olarak hedefi ayarlayamayacağı için saldırıdan vazgeçilmesini emretti. Akşamdan sipere giren askerlerin yerlerinde kalmalarını, bir saldırıya geçmemelerini, ovada bulunan bütün askerleri toplamalarını istedi. Bu süreçte Otuzikinci Piyade Alayı

ciddi bir çarpışmaya girmezken; daha 17 Kasım 1912'de komutanlarında karamsarlık vardı. Durum o zaman gönderdiği raporda belliydi. Tugay Komutanı'na gönderdiği rapora göre, Yeniceköy'ün güneyindeki tabyalara saldırı esnasında çok kayıp verdiklerini, 400 kişi kaybettiklerini, subayların çoğunun etkisiz hale geldiğini, Onüçüncü Bölük hariç bütün bölüklerin karmakarışık olduğunu dile getiriyordu (Taşdan, 2015: 50). Bulgar Tugay birlikleri verilen emre göre eski mevzilerine çekilip mevzileri güçlendirirken; İleri Tabya olayı da böylece son buldu (ATASE Balkan Harbi II/1, 1983: 197).

İleri Tabya'da gerçekleşen baskın ve çarpışma sonucunda 650'den fazla şehit verildiği (Mehmed Nihad, 1341: 50) söylene de bu abartılı bir rakam olup bir binbaşı, iki yüzbaşı, dört teğmen ile 150 er şehit kaydı olup (ATASE Balkan Harbi II/1, 1983: 197; Artuç, 1988: 170-171) baskın sonrası hazırlanan raporda ise 7 subay ile 160 erin şehit düşüp tabya ve civarında bulunan cenazelerin oradaki hendeklere gömüldüğü belirtiliyordu (ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 127, G. 24, S. 13). Bunların dışında Alaiye Redif Taburu Harp Ceridesi'ne göre bir binbaşı ile birinci ve üçüncü bölük yüzbaşılı, ikinci bölük teğmeni ve üçüncü bölükte misafir teğmen Yusuf Ziya Efendi yanında 152 er şehit ve 20 yaralı kaydı vardı (ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 543, G. 1, S. 28). Hazırlanan bir cetvelde ise Alaiye Redif Taburu Kumandanı Salih Tevfik Efendi destek bölüğü İkinci Bölük'te şehit düşerken; Birinci Bölük Yüzbaşısı Ahmet Hamdi Efendi, İkinci Bölük Teğmeni Mustafa Hayri Efendi ve Üçüncü Bölük Yüzbaşısı Mustafa Hilmi Efendi kendi bölüklerinin sağ cenahında çarpışırken İleri Tabya'da şehit düştüler. Bu arada Tüfekçi Mehmet Tevfik Efendi, 13 Kasım 1912'de koleradan hayatını kaybetti (ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 47, G. 22, S. 13). Mahmut Muhtar Paşa da (1979: 161) Kanlı Tabya olayında dört subay ile sayı vermeden çok sayıda erin şehit düştüğünü dile getirmişti.

Böylece 18 Kasım 1912 tarihinde gerçekleşen bu savaşı Bulgarlar kaybedip geri çekilirlerken; anlaşma masasına oturmak zorunda kaldılar. İleri Tabya baskınından sağ kurtulan askerler ile Alaiye Redif Taburu 19 Kasım'da Kumandanlık Tabyası'na çekilip iki gün burada dinlendirildiler. 21 Kasım'da subay ve erler ile Tabur, Kurukavak'a getirildi. 28 Kasım 1912'de Üçüncü Kolordu'ya bağlı Yedinci Fırka'ya katıldılar. 3 Aralık 1912'de Üçüncü Kolordu'nun Hadımköy İdaresi'nde yükleme ve indirme işleri ile görevlendirilip 20 Mart 1913'e kadar burada kaldılar. Üçüncü Kolordu İdaresi emrinde 11 Temmuz 1913'e kadar bu görev ile Kurukavak'ta tutuldular. 11 Temmuz 1913'te Üçüncü Kolordu Karargahı Muhafızlığı ile görevlendirilip 23 Temmuz 1913'e kadar bu görev ile yörede devriye gezdiler. 28 Temmuz 1913'te Üçüncü Kolordu Karargahı'ndan Kırklareli'ne hareketle Kırklareli'nin güneyindeki Höyük mevkiinde ordugah kurup 15 Ekim 1913'e kadar burada kaldılar. Aynı gün aldıkları emir üzerine 399 tabur askeri ile hareket edip 18 Ekim 1913'te Tekirdağ'a ulaştılar. Burada fırtına nedeni ile vapura binemediler ve bir süre beklediler. Fırtına dinince 10 Kasım 1913'te 6 subay, 400 er ve 44 hayvan ile Bezmialem Vapuru'na binip 13 Kasım 1913 tarihinde Alanya'ya ulaştılar (ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 543, G. 1, S. 25; ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 543, G. 1, S. 28).

Böylece Çatalca Savunma Hattı'nda görev verilen Alaiye Redif Taburu askerleri, cephedeki görevlerini tamamlayıp bir yıl sonra geri dönebildiler. Uzun bir aradan sonra Kanlı Tabya olarak da geçen İleri Tabya'da şehit düşen Alaiye Redif Taburu askerleri anısına 1959 yılında Alaiye Şehitliği yaptırıldı. Şehitliğin bulunduğu arazide 2019 yılında başlatılıp 2020 yılında tamamlanan kazı çalışması sonucunda askerlere ait birçok malzeme gün yüzüne çıkarıldığı gibi şehitlikte yer alan müzede sergilenmeye başlandı (Asal vd., 2022: 134-142).

SONUÇ

Alaiye Redif Taburu askerleri yorgun argın hiç bilmedikleri İleri Tabya'ya gece yarısından sonra gönderildikleri gibi İleri Tabya'da hatalı tutumları ile savunma hattının en stratejik yerlerinden birisi düşse de Türk askerlerinin karşı saldırıları ile tabya geri alınıp İstanbul yolunu açmaya çalışan Bulgarlara bu yol kapatıldı. İleri Tabya'da yaşanan olay boyutu ile askerlerin eğitimsizliğinin ve boş vermişliğinin nelere mal olduğu açıkça görüldü. Bu arada emir komuta zinciri içerisinde yer alan üst düzey komutanların böyle eğitimsiz bir birliği en stratejik noktaya göndermeleri de irdelenmesi gereken bir durumdu. Çatalca Savunma Hattı, İstanbul açısından son noktaydı. Düşmesi ile düşmemesi arasında ince bir çizgi vardı. Daha kısa bir süre önce Osmanlı Devleti'nden kopan Bulgar azınlığının Birinci Balkan Harbi'nde bu derece ileri gidip Türk coğrafyasının önemli şehirlerini düşürüp İstanbul'a yürüyeceği kimsenin aklına bile gelmedi. Fakat eğitimsiz askerlerin cepheye hem de savunma hattının en hassas noktasına gönderilmesi bir hata mıdır yoksa sıcak savaş ve çarpışma içerisinde emir komuta zinciri

içerisindeki bir kopukluk mudur? Sorusu, yaşananlar değerlendirilince her açıdan cevabını bulmaktadır. Gece karanlığındaki belirsizlik, salgın, açlık, yorgunluk ve sefaletin getirdiği ortamda hava koşullarının elverişsizliği de askeri oldukça yıprattı. Burada kaç kişi şehit oldu meselesinden ziyade İleri Tabya düşmesine rağmen aynı gün geri alınıp Bulgar birliklerine indirilen darbe ile toparlanmalarına fırsat verilmeden geri çekilmeleri sağlanırken; bu bozgunun ardından Bulgarlar anlaşma masasına oturmak zorunda kaldılar.

Alaiye Redif Taburu askerleri 529 kişi ile yola çıkıp sonradan bunlara 87 kişi daha katıldığı varsayılırsa, ilk çarpışmada verilen 1 şehit ve 5 yaralı yanında İleri Tabya baskınında 20 asker yaralanıp 5 subay ile 152 asker şehit düşerken; savaş sonunda Alanya'ya 6 subay ve 400 erle döndüğü düşünüldüğü zaman yaralılar, hastalar ve diğer mevzilerdeki çatışmalarda da kayıp verildiği muhtemeldir. Şehitler konusunda verilen rakamlarla ilgili abartılı yaklaşıma karşın, özellikle Alaiye Redif Taburu Harp Ceridesi içerisinde yer alan bilgilerle diğer belgelerde bulunan bilgiler kıyaslanınca gerçek durum ortaya çıkmaktadır. Yaşanan olay, şehitler boyutu ile Türk halkını derin üzüntüye boğarken; askerlikle ilgili eğitimsizliğin sonucunda yaşananlar ciddi bir harp tecrübesi olarak tarihteki yerini aldı.

KAYNAKÇA

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

ATASE Arşivi, (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi), (F., K., G., S.) (Fon, Kutu, Gömlek, Sıra No):

- ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 47, G. 22, S. 13.
- ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 76, G. 16, S. 5.
- ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 127, G. 24, S. 13.
- ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 204, G. 61, S. 6.
- ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 283, G. 396, S. 6.
- ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 478, G. 31, S. 3.
- ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 543, G. 1, S. 22.
- ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 543, G. 1, S. 23.
- ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 543, G. 1, S. 24.
- ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 543, G. 1, S. 25.
- ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 543, G. 1, S. 28.
- ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 762, G. 1, S. 11.

Araştırma ve Tetkik Eserler

Ahmet Cevdet Paşa. (2008). *Osmanlı imparatorluğu tarihi. 2*, İlgü Kültür Sanat Yayınları.

Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914)*. TTK Yayınları.

Artuç, İ. (1988). *Balkan savaşı*. Kastaş A.Ş. Yayınları.

Asal, R., Akbaytogan, T., Çurku, Y. & Yıldırım, G. (2022). Alaiye şehitliği müzesi arkeolojik kazıları, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 84, 133-159.

ATASE (1981). *Türk Silahlı Kuvvetleri Osmanlı Devri Balkan Harbi: Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Sarköy Çıkarması*. II, 2. Kısım, 2. Kitap. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları.

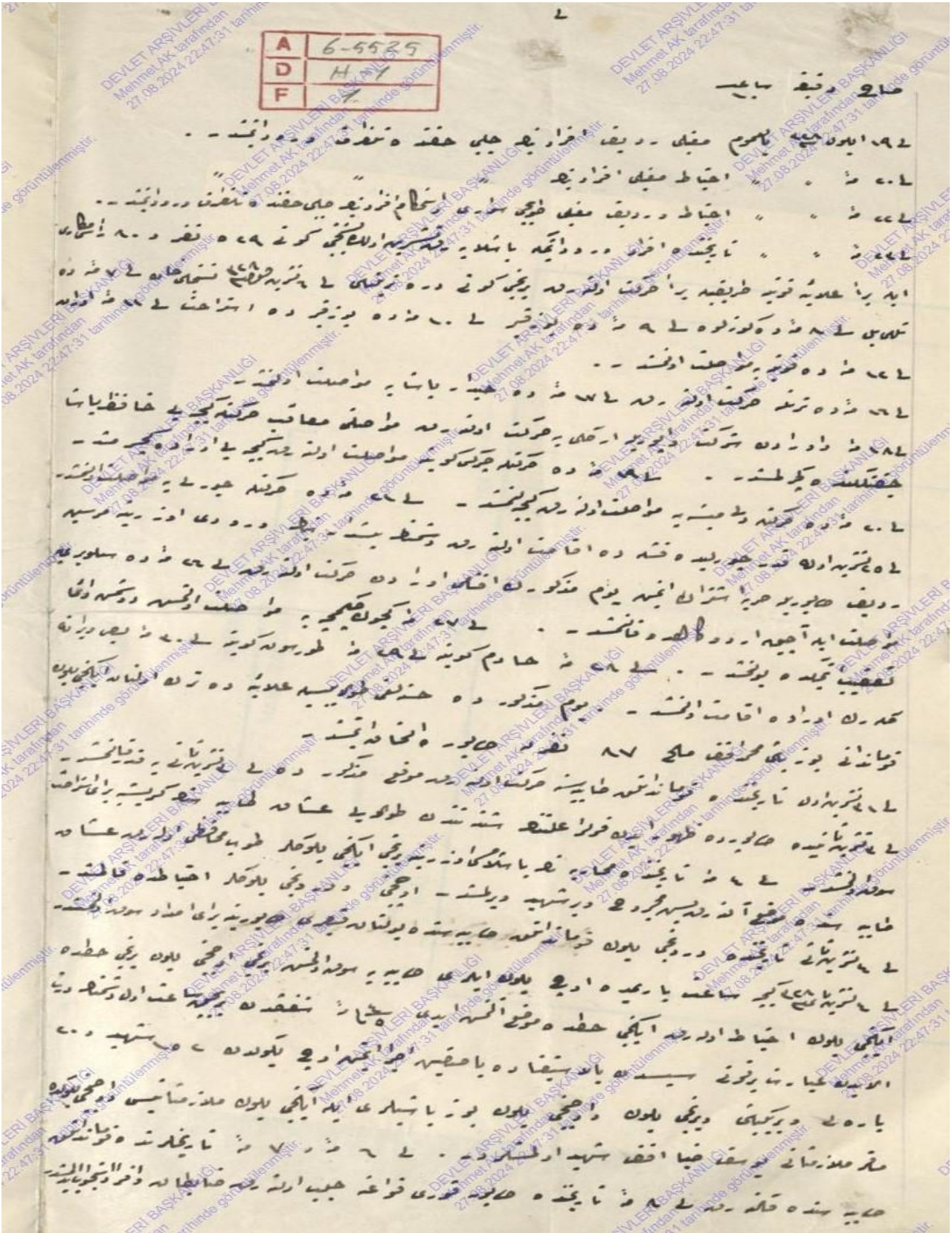
- ATASE (1983). *Türk Silahlı Kuvvetleri Osmanlı Devri Balkan Harbi: Şark Ordusu Birinci Çatalca Muharebesi*. II, 1. Kitap. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları.
- Aydın, S. (2013). *Balkanların acı yüzü*. Yeditepe Yayınları.
- Dirik, N. A. (2022). *Balkan harbi'nin kaybedilmesinde demir yolu kullanımının etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Er, S. (2014). Balkan harbi'nde Osmanlı ordusunun seferberlik planı, *Tarih Dergisi*, 59, 137-188.
- Faroqhi, S. (2012). *Osmanlı imparatorluğu tarihi*. (Çev. E. Ertürk, Yay. Haz. B. Şen). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Güneş, A. (2014). *Balkan harbi'nde Osmanlı gayrinizami harp tecrübesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.
- Hochwachter, G. V. (2008). *Balkan savaşı günlüğü "Türklerle cephe"*. (Çev. S. Toydemir). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Jelavich, B. (2009). *Balkan tarihi 20. yüzyıl*. (Terc. Z. Savan, H. Uğur). Küre Yayınları.
- Jelavich, B. (2013). *Balkan tarihi 18. ve 19. yüzyıllar*. (Terc. İ. Durdu, G. Tunalı, H. Koç). Küre Yayınları.
- Karal, E. Z. (1943). *Osmanlı imparatorluğunda ilk nüfus sayımı 1831*. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını.
- Karal, E. Z. (1999). *Osmanlı tarihi*. IX, TTK Yayınları.
- Kart, R. (2019). *Bursalı Mehmed Nihad Bey'in balkan harbi ve trakya seferi adlı eserinin 3. Cildi: (transkripsiyon-değerlendirme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kızıltan, Y. (2006). I. meşrutiyetin ilanı ve ilk Osmanlı meclis-i mebusan'ı, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26 (1), 251-272.
- Kutlu, S. (2007). *Milliyetçilik ve emperyalizm yüzyılında balkanlar ve Osmanlı devleti*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Mahmut Muhtar (1979). *Balkan harbi*. (Haz. M. Z. Engin). Tercüman 1001 Temel Eser.
- Mehmet Rifat (2010). *93 harbi faciası*. (Haz. T. Yıldırım). Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Mehmed Nihad (1341). *Balkan harbinde çatalca muharebesi*. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Yayını.
- Mehmed Nihad (1928). *1328-1329 Balkan harbi trakya seferi*. III. Askeri Matbaa.
- Mehmed Nihad (2013). *Balkan harbi'nde çatalca muharebesi*. (Yay. Haz. K. Bolat). Çatalca Kaymakamlığı Yayını.
- Meşveretçi Naci (2009). *Balkan harbinde 87. alay trabzon gönüllüleri* (Yay. Haz. V. Usta). Serander Yayınları.
- Sabis, A. İ. (2014). *Balkan harbinde neden mağlup olduk*. (Haz. H. Saygılı, Ed. K. Özdemir). İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Şirokorad, A. B. (2009). *Rusların gözünden 240 yıl kıran kırana Osmanlı-Rus savaşları*. Selenge Yayınları.
- Taşdan, N. (2015). *1912-1913 Balkan harbi'nde çatalca müdafaası ve zaferi*. Çatalca Kaymakamlığı Yayınları.
- Uğur, A. & Karabulut, R. (2022). Osmanlı devletinde dış borçlar ve tasnifi (1854-1914), *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 23, 17-36.

Uyar, M. & Erickson, E. J. (2014). *Osmanlı askeri tarihi*. (Çev. M. Uyar, Ed. A. Berktay, E. Yener). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yıldız, İ. (2012). Karabuynuzlar köyünden çatalca'ya. *Alâiye Dergisi*, Kasım, 4-6.

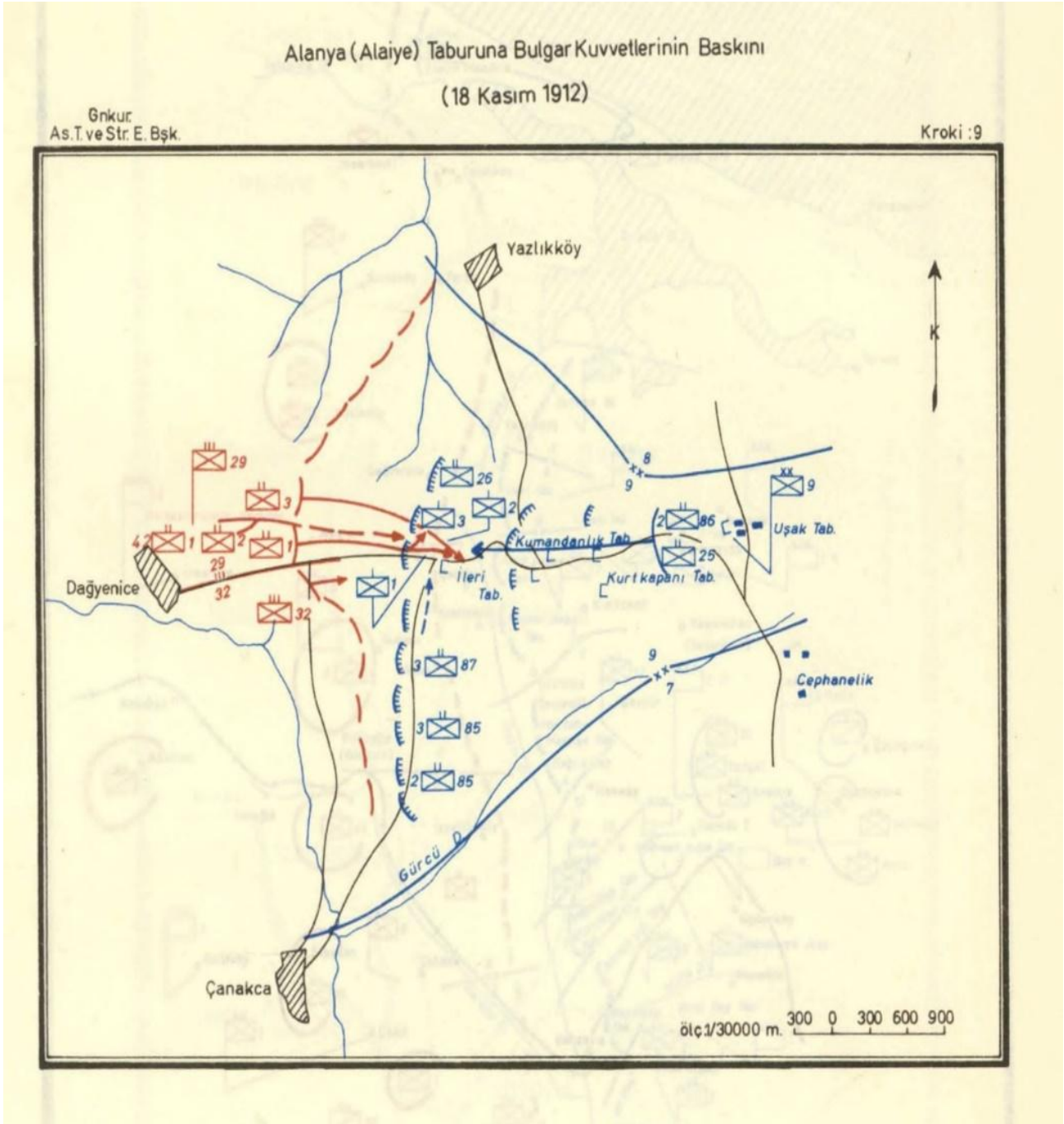
EKLER

Ek 1. Alaiye Redif Taburu Harp Ceridesi

Kaynak: ATASE Arşivi, F. 110-9-1-7, K. 543, G. 1, S. 28.

Ek 2. Alaiye Redif Taburu Baskını Krokisi

Kaynak: ATASE Balkan Harbi II/1, 1983.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Türklerde Kelle Yemek Ayrıcalığı ve Maraş Kelle Paça Çorbasının Kültürel Kökenleri

The Privilege of Eating Kelle in Turks and the Cultural Origins of Maraş Kelle Pacha Soup

Bahtiyar Murat ARAS

Dr., Bağımsız Araştırmacı

bmurataras@gmail.com

Orcid ID: 0000-0001-9636-7023

Öz: Gündelik hayatta farkında olmadan yapılan birçok uygulamanın aslında çok eskiye dayanan kültürel kökenleri vardır. Her gün kullanılan ve neden kullanıldığı pek bilinmeyen kelimelerden başlamak üzere, giyilen kıyafetler, tercih edilen yemekler, yapılan dualar, beddualar, oyunlar, danslar, kullanılan müzik aletleri, toplu yapılan törenler gibi birçok şey atalardan kalan miras olarak toplumların hayatında varlığı devam ettirmektedir. Toplumun büyük kısmı aslında sıradanmış gibi gelen bu uygulamaların, çok eski bir kültürel kökene sahip olduğunun farkında bile değildir. Milletlerin geçmişinden miras kalan bu uygulamalar her gün yerine getirilmesine rağmen, bunların neden yapıldığı konusunda pek az kişi bir fikre sahiptir. Oysa kültür ve medeniyetlerin oluşumu nesiller boyu devam eden tüm geleneklerin bir toplamıdır. Bu yüzden, bir toplumun gündelik hayatı biraz dikkatli incelendiğinde o toplumun mensup olduğu kültürel köken konusunda çarpıcı bilgiler verir. Bunlar evlilik ve cenaze merasimlerinden başlamak üzere, yeme-içme gelenekleri, sofrada adabı ve düzeni, misafir karşılama usulleri, çocukların doğumundan büyütülmesine kadar her gün yapılan birçok şeyi içinde barındırır. Aynı dine mensup olan farklı milletlerin dini hayatları içinde bile birçok eski kültürel öge bugün dahi en canlı şekilde varlığını sürdürmektedir. Örneğin Arap coğrafyasında neredeyse şirk olarak tanımlanan ataların, cetlerin ve toplum önderlerinin türbe ve mezar ziyaretleri Türkler için vazgeçilmez bir uygulamadır. Dinin fıkıh kısmında yeri olup olmamasından bağımsız olarak bu uygulamalar en canlı şekliyle bugün bile sürdürülmektedir. Milletlerin ilk gördükleri coğrafyalar nasıl onların anatomi ve karakterleri üzerinde etki yapıyorsa, gündelik hayatları üzerinde de etki yapmışlardır. Bunlardan biri ve en önemlisi de beslenme alışkanlıklarıdır. Her milletin kendine özgü bir damak tadı, yemek şekli ve buna bağlı olarak fiziksel özellikleri bulunmaktadır. Böylece her millet kendine özel bir yemek alışkanlığı oluşturmuş ve bazı değişiklikler olmasına rağmen ana hatlarıyla bugünlere kadar muhafaza edilmiştir. Bu tercih edilen yemeklerin en belirgin özelliği, milletlerin yaşadığı coğrafya ve yaşam şekilleriyle yakından alakalı olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Baş-Kelle, Türk kültürü, Türk yemekleri, Maraş, Maraş yemekleri, kelle-paça çorbası.

Abstract: In daily life, many practices that are done unconsciously actually have very old cultural roots. Starting from the words that are used every day and whose reasons are not widely known, many things such as the clothes worn, the preferred foods, the prayers, curses, games, dances, musical instruments used, and collective ceremonies continue to exist as a legacy from their ancestors. The majority of society is not even aware that these practices, which seem ordinary, have a very old cultural origin. Although these practices inherited from very old times are carried out every day, very few people have any idea why they are done. However, the formation of cultures and civilizations is a collection of all traditions that have continued for generations.

Geliş Tarihi:25.06.2024

Kabul Tarihi:28.12.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Aras, B.M. (2024). Türklerde kelle yemek ayrıcalığı ve Maraş kelle paça çorbasının kültürel kökenleri. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(3), 1300-1313. Doi: 10.33437/ksusbd.1504635

Therefore, when the daily life of a society is examined a little more carefully, it provides striking information about the cultural roots to which that society belongs. These include many things that are done every day, including marriage and funeral ceremonies, food and drink traditions, and everything from welcoming guests to the birth of children to raising them. Even within the religious lives of different nations that belong to the same religion, many old cultural elements continue to exist in the most vivid way even today. For example, visiting the shrines and graves of ancestors, forefathers and community leaders, which is almost defined as polytheism in the Arab geography, is an indispensable practice for the Turks. Regardless of whether it has a place in the jurisprudence section of the religion or not, these practices are still carried on in their most vivid form even today. Just as the geographies where nations first emerged affect their anatomy and characters, they also affect their daily lives. One of these, and the most important, is eating habits. Every nation has its own unique taste, food style and physical characteristics. Each nation has created its own food habit, and although there have been some changes, its outlines have been preserved until today. The most distinctive feature of these preferred dishes is that they are closely related to the geography and lifestyle of the nations.

Keywords: Head-Kelle, Turkish culture, turkish food, maraş, maraş food, head-pacha soup.

GİRİŞ

Türkler, başta kurdukları devletler ve tarihin boyunca yaşadıkları coğrafyaların akışına yön veren kimlikleriyle dünyanın en önemli milletlerinden biri olma özelliğine sahiptir. Sürekli hareketli yaşantıları ve karakterleriyle tarihin büyük olaylarının merkezindeki varlıklarını yazılı kayıtların bize söylediğine göre en az iki bin beş yüz yıldır devam ettirmektedirler. (Özcan,2016:1-10) Elbette Türk tarihinin başlangıcını çok daha gerilere götüren birçok bilimsel araştırma bulunmaktadır. Ancak biz Türkler hakkındaki ilk yazılı belgeleri Çin Han devleti tarihi resmi kayıtlarında görmekteyiz (Onat, Orsoy, Ercilasun, 2004:6).

Çin Han Devleti tarihi M.Ö. 180 yılında yazılmaya başlanmıştır. Bu tarihi vesika vasıtasıyla Türklerin tarih, kültür ve gündelik yaşamlarıyla ilgili birçok detaylı bilgi kayıt altına alınmış, Türkler ve Çinliler arasındaki kültürel farklara yer verilmiştir. Bu araştırmanın en önemli başlangıç noktası ise Çin Devleti'nin o dönem en çok çekindiği düşmanı ilk Türk Devleti diyebileceğimiz Hunlardır. Bu kayıtlar Çinlilerin yüklü miktar vergi ve birçok hediyeler vermek zorunda kaldığı Hunlar ve Mo-tu (Mete)'den uzun uzun ve ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir. Bu güçlü sınırdaş ülkeyi kontrol altına almaya çalışan Çinliler, Hunları sürekli gözlemlemişler ve onlar hakkında çok detaylı araştırmalar yapmışlardır. Sağlanan barış ortamını korumak için genelde akrabalık yoluyla anlaşmayı seçmişler ve çeşitli Çinli prensesleri Hun Hakanlarına gelin olarak vermişlerdir. Bu şekliyle hem barışı sürdürmeye çalışmışlar hem de Türk kültüründe han hatunlarının sahip olduğu yetki ve imtiyazları bildiklerinden Hunların yaptıkları tüm faaliyetlerden ve kurultaylarda alınacak olan kararlardan haberdar olma yolunu bulmuşlardır. Bu yöntem sayesinde akrabalık sağlayarak oluşturulan barışların Türklere nelere mal olduğu ve ne büyük kayıplar yaşadıklarını Orhon Yazıtlarında görmekteyiz. Bu yazıtlarda; "Çinlilerin tatlı dil ve yumuşak kumaşlarına kanan Türklerin mahvolduklarından" bahsedilmiştir (Kaçalın, 2007: 390-393). Çinlilerle ilk karşılaşmadan yaklaşık 6-7 asır sonra Bilge ve Tonyukuk yazıtlarında bu görüşler kendini göstermiş ve Çinli prenseslerle evlilik Türk Hakanı tarafından yasaklanmış ve Çinli prenseslerden doğan çocukların tahta çıkışı engellenmiştir (Köksel, 2011:330-341).

Çin kayıtlarından da anlaşıldığı üzere Çin'in kuzeyinde büyük ve uçsuz bucaksız bozkırlarda yaşayan Hisung-nu (Hun) lar, Çinlilerle her yönden farklı bambaşka bir millet olarak Çinlilerin dikkatini çekmiştir. Kayıtlarında, Hunların en başta farklı bir dile sahip olduğunu belirtmişlerdir. Yaşam şekil ve koşulları, giyim kuşamları, beslenme şekilleri, sahip oldukları yetenek ve kabiliyetleri, ilgi alanları ve dini inançlarıyla kendilerine çok yabancı bu milleti araştırmayı ve ona karşı önlemler almayı düşünmüşlerdir. Başlangıçta verdikleri büyük tavizlere rağmen, casusluk ve siyasetteki kabiliyetlerini kullanarak bu elverişsiz koşulları zamanla kendi lehlerine çevirmeyi başarmışlardır (Onat, Orsoy, Ercilasun, 2004:6).

Çinlilerin o dönemdeki Türklere karşı büyük nüfus avantajlarına rağmen kendi komutanlarının ifadesiyle toplamı Çin'in bir şehrinin bile bulmayan Hunlar karşısında düştükleri bu çaresizliğin en büyük nedeni ise bu iki milletin tarihi kültürel mirasına dayanmaktadır. Komutan Çinlinin ifadesine göre akşama kadar şehirler için bina inşaatları ve tarlalarda çalışan ve güçsüz düşen Çinlilerin savaş kabiliyeti

neredeyse Hunlara göre yok denecek kadar azdır. Ayrıca uçsuz bucaksız bozkırda konar-göçer yaşayan Türklere ait belirli bir şehir yerleşkesi olmadığı için onları takibe çıkan Çin ordusu sürekli uzun mesafeler katetmek zorunda kalmış ve çok defasında savaşıcak bir ordu dahi bulamadan, büyük masraflar yaparak yorgun ve bitap geri dönmek zorunda kalmıştır. Buna karşın doğuştan beri aldıkları eğitimlerin neticesinde üstün savaş yeteneğine sahip olan Türkler at ve ok gibi dönemin en önemli savaş aletlerine sahiptiler. Her türlü zorlu koşula uyum sağlayan güçlü fizikleri, kullandıkları giyim malzemeleri ve bu gücü onlara sağlayan beslenme şekilleri Çinli muhatapları tarafından kabul edilmiş ve bunlardan resmî evraklarında ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir. (Onat, Orsoy, Ercilasun, 2004:16-18) Bu üstün özelliklerini asırlar boyunca kaybetmeyen Türkleri 13. Asra gelindiğinde tarif eden bir Ermeni tarihçi; Türk anaların çocuklarını bir kurt gibi beslediklerini, asla ekmek yemeyip, yedirmediklerini ve çok uzun, neredeyse üç yüz yıl yaşadıklarını abartılı bir şekilde anlatmıştır (Aknerli Grigor, 2012:22). Başka bir Ermeni tarihçi ise Türklerin her zorluğa karşı itidalli ve sabırlı olduklarını, yemeği bulduklarında çok yediklerini, bulamazlarsa günlerce açlığa dayanabildiklerini belirtmiştir. Giyim kuşamları son derece mütevazı olup deri pantolon ve kürkten ibarettir. Ayrıca tüm dini itikatlara aynı mesafede yaklaştıklarını ve ayırım yapmadıklarını söylemiştir (Oktay, 2007:85). Ermeni tarihçilerin tarifine göre Türkler, belleri ince, elleri aslanpençesi gibi geniş ve kaslı, bacakları kısa ve kuvvetli, başları aslan başı gibi büyük, gözleri çekik ve küçük, çeneleri köşelidir. Türkler karşısında hiçbir kuvvetin bırakın muharebe etmeyi mukavemet bile edemeyeceğini söylemişler ve Türklere “okçu millet” olarak hitap etmişlerdir (Aknerli Grigor, 2012:43; Oktay, 2007:43). Coğrafyanın kader olduğunu doğrular bir şekilde Türklerin yaşadığı zorlu koşullar, daha iyi iklim koşullarında yaşayan tüm komşularından onları ayırmış ve bu özellikleri Türklerin tüm hayatlarını etkilemiştir. Koşulların zorluğu onları tarihin en dayanıklı, sağlam, çevik ve güçlü bir milleti haline getirmiştir.

Türkler tarih sahnesine ilk çıktıklarından bu yana doğanın en zor koşullarında yaşamış ve ona göre bir kültürel gelişme göstermişlerdir. Bu zorlu koşullarda hayatta kalmanın birinci şartı fiziki anlamda dayanıklılıktır. Bu fiziksel gücü onlara sağlayan faktörlerden biri ise Türklerin sahip olduğu yeme içme alışkanlıkları ve onun sağladığı güçlü fiziki yapıdır. Büyük at ve koyun sürülerinin maliki Türkler bu hayvanların tüm imkânlarından sonuna kadar faydalanmış, onların etinden, sütünden, yağından yiyecek olarak faydalanırken, hayvanların postlarından ve tüylerinden giyecek malzemesi olarak istifade etmişlerdir. Bu malzemelerden ürettikleri keçe ve kıl çadırlarda yaşamışlardır. Türklerin başlıca yiyeceği ettir. Ancak bu etin en itibarlısı at eti olup sadece özel misafirlere sunulan bir ayrıcalıktır. Gündelik hayatta ise en çok tüketilen et, koyun etidir. Türkler zamanla sığır eti de yemişler ancak hiçbir zaman koyun eti kadar tercih edilmemiştir. Deve eti ise pek nadir görülmektedir. At, Türklerin en değer verdikleri yoldaşlarıdır. At, sadece bir binek değil Türkler için bir varlık sebebidir. Cengizhan atı olmayan bir kişinin hiçbir şekilde varlığını sürdüremeyeceğini söylemiş, “atsız bir Türk” ne işe yarar demiştir. Türkler için bir efsanevi anlam taşıyan at bu yüzden en önemli kişilere ikram edilen ve son derece ehemmiyet verilen bir yiyecektir. Ayrıca en önemli antlaşmaların kurbanı olan kır atın önemini Çin kaynaklarından başlamak üzere tarihi vesikalarda görmekteyiz (Onat, Orsoy, Ercilasun, 2004:59). Atın Türkler için önemini tarih boyunca onlarla ilişkiye giren tüm diğer uluslar da kabul etmiştir (Clavijo,1993:123).

Türkler, sahip oldukları büyük sürülerinden dolayı genellikle hayvansal gıdalarla beslenmişler, dünya gıda literatürüne başta etle yapılan çeşitli yemekler olmak üzere yoğurt, ayran, kıymız gibi başka milletlerde olmayan yiyecek ve içecekleri ikram etmişlerdir. Türklerin bu yiyecekleri tükettikleri İskitlerden bu yana bilinmektedir (Özcan, 2016:95-100). Ayrıca Türkleri ziyaret eden neredeyse ilk seyyahlar olan Çinliler, Türklerin diğer özellikleriyle beraber yemek kültüründen de bahsetmişlerdir. (İzgi,2000:48,65,67)

Türklerin Orta Asya'nın steplerinde başlayan yolculukları Anadolu'ya ulaştığında yol boyunca karşılaştıkları millet ve coğrafyaların sahip olduğu ürünleri zamanla beslenme listelerine eklediklerini ve yiyeceklerin çeşitlendiğini görmekteyiz. Başlangıçta erkek vücudunu kadınlıştırdığı gerekçesiyle yenilmesi han buyruğu ile yasaklanan tatlı ve hamurlu yiyecekler (Togan, 1981:107) zamanla Türk sofralarında yerini almış, bilhassa Osmanlı Sarayı'nda en mükemmel hamurlu ve sütlü tatlılar sofraların vazgeçilmezi olmuşlardır.

Türk mutfağının Çin ve Fransa ile birlikte dünyanın en önemli mutfak kültürüne sahip olması aslında tesadüf değildir. Çünkü yemek, Türkler için sadece bir ihtiyacı karşılama değil Türk kültüründe

çok önemli yere sahip olan toyların değişmez bir parçasıdır. Ayrıca Türklerin büyük ve önemli merasimlerin tamamında yemek muhakkak bulunur. Bu ister düğün yemeği isterse cenaze yemeği olsun törene katılanlara mutlaka yemek ikram edilir. Toplantıların neredeyse en önemli ikramı olan yemek, ayrıca ev sahibi için de güç ve itibar göstergesi olmaktadır. Yemeğin içeriğinden tutun da, sunuş biçimine, sofrada oturma düzenine kadar her şey Türkler için törensel bir uygulamadır. Yemek vesilesiyle karşılıklı ikramlaşan Türkler, bunu bir dostluk akdi olarak görmüş “tuz-ekmek” olmak değimiyle bunu kendi kültürüne eklemiştir. Türklerle ilişkiye giren diğer milletler de bu yolla dostluk kurmayı denemiş, 13. Yüzyılda Ermenilerin yaşadığı manastırı ziyaret eden Moğol kumandanına, Moğol adetlerince tuz ikram edilmiştir (Oktay, 2007:133). Tuz-ekmek neredeyse Türklüğün simgesi olmuş ve bu şekliyle işlev görmüştür. Celaleddin Harezşah’ın savaşaacağı Gürcü ordusu içindeki Kıpçakları kendi tarafında çekmek için onlara sadece tuz-ekmek göndermesi yetmiştir (Taneri, 2019:131). Bugün hâlâ Moldova’da hayatın en önemli antlaşması olan düğünlerde gelin ve damat birbirlerine karşılıklı tuz ve ekmeği ikram etmektedirler. Bu ayrıntı, Dede Korkut hikâyelerinde devamlı tekrarlanan çok önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tuzun ilk kullanıcısının Türkler olduğunu iddia eden Ebu’l Gazi Bahadır Han’a göre Nuh’un torunu Türk, kebab yaparken eti bir tuz kayasının üzerine düşürmüş ve o şekliyle yediği etin çok daha lezzetli olduğuna kanaat getirmiştir. Bundan sonra tuz Türklerin hayatına vazgeçilmez olarak girmiştir (Ebu’l Gazi Bahadır Han, 2011:51).

Türklerde misafir ağırlamak hem büyük bir şeref hem de kültürel bir zorunluluktur. Türklere elçi olarak gelen Çinli ve Arap seyyahlar da Türklerin misafirperverliği konusunda hep övgü dolu sözler söylemişler, sadece “senin misafirinim” demenin bile Türkler için yeterli olduğunu eserlerinde anlatmışlardır. Konuklara karşı gösterilen bu yaklaşımın bir Türk töresi olduğunu zikretmişlerdir. (Yaşa, 2019:667-680) Seyyahlara göre Türklerin kontrolü altında bulunan tüm yerlerde misafirlere büyük ilgi gösterilmektedir. Günün hangi saati olursa olsun ister gündüz ister gece çok iyi bir şekilde karşılandıklarını ve tüm ihtiyaçlarının, atlar dâhil olmak üzere sağlandığını, rahat etmeleri için her türlü imkânın seferber edildiğini belirtmişlerdir. Kaldıkları yerlerde altlarına halılar serilip her türlü yiyeceğin başta et olmak üzere pişirildiği, ayrıca tereyağına kırılmış yumurta, süt, bal gibi neleri varsa ikram ettiklerini ve bu misafirperverliği istisnasız uğradıkları bütün Türk köylerinde gördüklerini anlatmışlardır. Yemeklerin genelde et ağırlıklı olduğunu söyleyen seyyahlar, ipekten örtü serilmiş sofrada birçok kazanın olduğunu bunların içinde çeşitli etlerin ve pirinç pilavının bulunduğunu söyleyerek bugün severek yediğimiz etli pilavı tarif etmişlerdir. Sofrada herkesin yanında et kesmek için bıçağının ve bir tahta kaşığının olduğu anlatılmışlardır. Bu ziyaretler sırasında Türklerdeki hiyerarşik düzende dikkatlerini çekmiş ve kendine denk olmayan birinden hiç kimsenin tek elle kadeh alamadığını valinin karşısında tüm misafirlerin diz çökerek iki elleri arasında kadehi tuttuklarını dile getirmişlerdir. (Clavijo, 1993:76-77) Türklerde gördüğü misafirperverliğin dünyada eşi olmadığını belirten diğer bir seyyah ise bu kıyası yaparken elbette birçok deneyiminden faydalanmıştır. Çünkü gezdiği alan düşünüldüğünde belki de dünyanın en çok farklı ve geniş coğrafyasını gören İbn Battûta’nın 14.Yüzyılda Anadolu’da misafir olduğu Türk Ahiler için söylediği “Ben dünyada onlardan daha ahlâklı ve erdemlisini görmedim” ifadesi bu açıdan çok önemlidir. Bilhassa Ahilerin son derece sade yaşantılarına rağmen misafirlerine gösterdikleri ilgi ve alakadan çok etkilenmiştir. Ayrıca Türk kültürünün vazgeçilmezi olan yemekli toplantılardaki müzik ve dans gösterisini de özellikle anlatmıştır. Anadolu’nun aksine Kırım’daki Türklerin hala tatlı yiyeceklere mesafeli olduklarını ve tatlı yemeyi ayıp saydıklarını ifade etmiştir. Hanının sofrasındaki yemeklerin kısırak ve koyun eti ağırlıklı olduğunu, hamurlu yiyeceklere yoğurt dökülerek tüketildiğini ve bolca kıymız ve boza içildiğini belirtmiştir (İbn Battûta, 2014: 275, 276, 313, 315).

Türklerde misafirlik töreye dayanan hukuksal bir haktır. Konuğunu gereğince ağırlamayan Türk töresine göre yaptırım uygulandığı bilinmektedir. Kırgız ve Kazaklara göre misafire ve onun sahip olduğu bineklere kalacak yer göstermek ve yemek yedirmek bir ikramdan ziyade zorunluluktur. Bu kurala uymayanlara ceza olarak at ya da ton(don)¹ vermesi emredilmiş ancak verilen bu at veya ton misafirin değil konuğun mensup olduğu boyun hakkı olarak görülmüştür. Kendisine yemek ikram edilmeyen konuğun barımta² hakkı vardır. Yani kendisine yapılmayan ikramın yerine kendisi bir şey alıp gidebilir. Bu yüzden Türkler yola giderken yanlarına erzak almak durumunda kalmazlar ve bilirler

¹ Ton, don: giyecek, elbise.

² Herhangi bir konuda haksız tarafa veya onun sülâlesine karşı haklı tarafça öç almak amacıyla yapılan fiile baranta dendiği belirtilmektedir (Donuk, 1992:64-65).

ki; her gittikleri yerde en iyi şekilde misafir edileceklerdir. Aynı şekilde bineklerinin de ihtiyaçlarını bu şekilde görürler fakat ihtiyaç fazlasından bir şeyi yanlarına alıp gidemezler. (İnan, 1987:280-290) Görüldüğü üzere konuğu en iyi şekilde misafir etmek Türklerde töreye dayalı bir kanun durumundadır. Misafir ağırlamak, aynı zamanda gelen misafire mukabele ederek o misafire konuk olmak da Türk töresi açısından son derece önemlidir. Kültür tarihimiz açısından en önemli eserlerden olan Kutadgu Bilig’de yemekli toplantılara gitmeyip, kimseyi de evine çağırmayanlar ölü olarak tarif edilmişlerdir. Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere Türk toplum hayatında karşılıklı misafir olarak bulunmak son derece önemli bir kültürel yasadır (Yusuf Has Hacib, 2019:342).

Devlet ricâlinde ise misafir ağırlamak bir şan ve şeref meselesidir. Türklerde Bey olarak itibar görmenin en önemli şartları, milleti korumak, gerekirse onun için ölmek ve öldürmekle başlar, açları doyurup, çıplağı donatmakla devam eder. Bey, aynı zamanda cömert olmalı milleti bir araya getirmek için çeşitli toylar düzenlenmelidir. Toylar ve toylarda verilen yemekler aslında Türklerde beylik nişanesidir. Son derece sade yaşam tarzlarına rağmen Türkler bilhassa diplomatik misafirleri şatafatlı sofralar kurarak ağırlamışlardır. Örneğin Avrupa Hun İmparatoru Atilla’ya elçi olarak gelen Doğu Romalılar, önce Atilla’nın eşi Arıkan hatun tarafından hazırlanan ziyafete katılmış daha sonra Atilla tarafından kabul edilmişlerdir. Tüm elçilere gümüş tabaklar içinde çeşitli tatlılar ikram edilirken Atilla tahta tabağında et yemiş, tüm konuklar altın ve gümüş kadehlerde içki içerken o tahta kadehle içmiştir (Ahmetbeyoğlu,1995:48). Türklerde mükemmel ziyafetler verme geleneği önemli düğün ve sunnet yemekleri içinde geçerli olmuş ayrıca ölen bir Türk’ün arkasından sürekli yoğ aş verilmıştır. Evliya çelebi Türk hükümdarların sofrasının ihtişamını şöyle tarif eder; “Beylerbeyi Melek Ahmet Paşa, 3 Kasım 1657’de Kırım Hanı Giray Han’a üç gün üç gece ziyafet verdi. Bu ziyafette, ellişer bin ekmek, beş yüz koyun, ellişer sığır, onar at kulunu, yirmişer at eti kebabı pişirip onar kazan yahni, onar kazan pilav, onar kazan karanfilli ve misk ballı zerde, onar kazan pirinç çorbası, onar kazan herise pişirmek için vekilharca tenbih etti” diye anlatmıştır. İslamiyet’te at eti yemek caiz görülmesi de Osmanlı döneminde ziyafetlerde at etinin kullanılması Türklerin kültür kökenlerini hala muhafaza ettiğini gösteren en önemli bulgulardan biridir (Kut,2014:217).

Türklerde beylerin ve hanların düzenlendiği toylardan sonra sofrada bulunan her şeyin konuklar tarafından alınıp götürülmesi hanların ve beylerin bir cömertlik nişanesi olarak yapıla gelmiştir. Şölen adı da verilen bu ziyafetlere katılanlar yiyip içtikten sonra sofrada bulunan yiyecek-icecek kap-kaçak ne varsa alıp götürmüşlerdir. Dede Korkut kitabında Kazan Han’ın Oğuz Beylerini üç yılda bir toplayarak bir toy meclisi kurduğunu daha sonra da evini yağmalattığı anlatılmıştır.(Gökyay,2006:1036-1037) Han-ı Yağma adı verilen bu uygulamaya Kaşgarlı Mahmud’da da rastlanmaktadır. Potlaç veya kançliyü adı verilen dağıtma veya kapışma anlamındaki bu uygulama, hanların cömertliklerinin bir göstergesidir. (İnan,1987:645-648) Han, millet için bir baba olması sebebiyle aç halkı doyurmalı, çıplağı giydirmeli ve az halkı çoğaltmalıdır. (Gökyay,2006:1036-1037). Osmanlı döneminde de örneklerini gördüğümüz bu uygulama en önemli kutlama yemeklerinden biri olan padişahların şehzadeleri için yaptığı sunnet düğünlerinde ya da kızları veya kız kardeşlerinin düğünlerinde çanak yağması adıyla sürmüştür. İftar ya da davet yemeğine misafir olarak gelen konuklara bir nevi güç gösterisi olan bu uygulamalar son dönemde ziyafet sonrası hediye vermek şekliyle devam etmiş ve dış kirası olarak anılmaya başlanmıştır. Bu gelenek o kadar yaygınlaşmış ki, konukların yemek sonrası sürekli bir hediye beklentisi içinde olduklarını Kutadgu Bilig bize şöyle bildiriyor: “Yemekten sonra hediye ver gücün yeterse ipekli kumaş, dış kirası ver kesilsin gelenlerin dırılısı.” (Yusuf Has Hacib,2019:348).

Türklerde yemek esnasında efendi ile hizmetçinin hakkı eşit olsa da (Oktay, 2007:53) gelen misafirler aynı düzeyde muamele görmezlerdi. Atilla döneminde İran’dan gelen elçiler basit bir divanda oturtulurken, Roma heyeti ihtişamlı bir sedire buyur edilmiştir (Eroğlu, 2015:10-14). Tüm bu diplomatik uygulamalar aslında kökleri çok eskilere dayanan, mevki ve paylaşma anlamına gelen Orun ve Ülüş adlı bir töreye dayanmaktadır. Orun-Ülüş sistemi Türklerde hiyerarşik düzenin en önemli parçasıydı. Bu düzeni oluşturan ana temel ailevi veya kökene dayanan üstünlükten ziyade devlete ve millete yapılan hizmetle belirlenen bir tür rütbe uygulamasıdır. Yapılan hizmetin artması ya da eksilmesiyle orun yani mevki, ülüşü yani payı artabilir ya da eksilebilirdi. Bu temel yasa çerçevesinde Türk boyları Han’ın huzurunda oturacağı yeri bilirler ve her herhangi bir sebeple kesilen kurbandan alınacak payın neresi olduğuna önceden karar verilirdi. Bu kesin kurala uymayanlara asla tahammül edilmezdi. Türklerde içtimai hayat için son derece önemli bu kural Dede Korkut hikâyelerinde de kendisine yer bulmuş ve bu düzene aykırı hareket edenler hakkında şu şekilde bilgi verilmiştir. Buna

göre: “Uşun Koca oğlu Seyrek bir gün yine beyleri tepeleyip Kazan Han’ın divanında başa varıp oturunca Ters Uzamış adlı bir Oğuz yiğidi Seyreğe çıkıştı: “Mere Uşun Koca Oğlu, bu oturan beylerin her biri oturduğu yeri kılıcı etmeğiyle alıpdur. Mere sen baş mı kestir, kan mı döktün, aç mı doyurdun, çıplak mı donattın?” Buradan da anlaşılacağı üzere Türklerde itibar görmenin yani orun-mevkinin yükselmesi temel kıstaslara bağlıdır. Bilhassa savaşlarda başarı göstermeyenlerin, millete merhametli ve cömert olmayanların Türk sosyal hayatında itibar görme şansı yoktur. Ancak elde edilen mevkinin korunması da en az elde edilmesi kadar zor bir mücadeledir. Daha fazla yararlılık gösteren boyların orun ve ülüşleri zamanla artmış, eskisi kadar faydalı olmayanların da orun ve ülüşleri eksiltmiştir.

Orun ve ülüş sistemin en tepesinde han bulunmaktadır. Bu hiyerarşik düzenin ilk kuralları Oğuz Kağan’ın oğlu Günhan tarafından belirlenmiştir. Bu kurallar ışığında her boyun nerede oturacağı ve kesilen kurbandan nasıl pay alacağı kati usule bağlanmıştır. Buna göre en şerefli yer olan altın çadırda Günhan oturmuş, kesilen kurbanın başı yani kelle ve sağrısı Günhan’a verilmiştir. Kim han olursa onun “ülüş” payı böyle olacaktır. Buradan yola çıkarak kurbanın en kıymetli olan yeri Türk kültürüne göre kelle yani baştır. Bu kural aile içi hiyerarşiye de yansımış ve babası hayatta olanların baş kemiğini eline alması hoş karşılanmamıştır (İnan,1987:241-245). Kazak ve Kırgızlarda kesilen kurban on iki parçaya ayrılıp herkesin kendi derecesine göre pay edilmiştir. Ancak orun-ülüş sadece bir yiyecek meselesi olmayıp hizmete dayalı bir statü ve mevki meselesidir. Boy beylerinin Han divanında oturma düzeninden başlayarak savaş meydanında hangi tarafta bulunacağına ve ganimetten hangi payı alacağına kadar bu töre hükmünce karar verilmiştir. Bu mevkiyi korumak hatta yükseltmek için beyler hep büyük bir gayret içinde bulunmuşlar, hatta Dede Korkut hikâyelerinde anlatıldığı üzere bu töre uyarınca hak etmediğini düşündüğü muamele karşısında beyler son derece üzölmüşlerdir. Bayındır Han’ın toyuna davet edilen hiç çocuğu olmamış Dirse Han, kara otağa oturtulup, altına kara keçe verilmiş ve kara koyun yahnisi ikram edilmiştir. Bu muamele üzerine Dirse Han; “Bayındır Han benim ne eksigimi gördü, kılıcımdan mı gördü? Soframdan mı gördü? Benden alçak kişileri ağ otağa, kızıl otağa kondurdu benim suçum ne oldu da kara otağa kondurdu?” Şeklinde sitem etmiştir. Bayındır Han’ın emriyle oğlu ya da kızı olmayanların kara otağa kondurulması, hiç çocuğu olmayanların mevki olarak çocuğu olanların gerisinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu mevki uygulamasına beylerin ne derece önem verdiği bu hikâyeden de anlaşılmaktadır (Gökyay, 2006:25).

Türklerde misafirin ehemmiyeti ve davet sahibinin konumuna göre ikram edilecek etler ve yemekler, kesilecek kurbanlar ve kesilen kurbanın hangi kısmının ikram edileceğinin bile ayrı bir önemi vardır. Vücudun diğer organlarına göre ayrıcalıklı bir yere sahip olan baş, sadece yemek anlamında değil Türk antlarının da önemli figürüdür. Türkler “Başım için, Başım hakkı için” şeklinde yaptıkları yeminlerde vücudun başka yerlerinden ziyade yeminlerinde özellikle baştan bahsederler. Türk destanlarına da yansıyan bu özelliğe göre Manas Destanı’nda Kökütey Han çocuğunun “Baş Sadakası” olarak her gün altı oğlak kurban eder. Zaten bugüne kadar hala devam eden “başın gözün sadakası” ifadesi sadaka vermekte hale kullanılmaktadır. Baş Türkler için güç ve iktidarı temsil etmektedir. Büyük cesaret göstermek “kelleyi koltuğa almak” deyişimiyle ifade edilirken, çok güçlü mitolojik hayvanlar yedi başlı olarak tarif edilmektedir. Kuzey Sibirya Türklerine göre baştaki kılların diplerinde kut, Oğuz Türklerine göre ise melek yatmaktadır (Kalafat, 2012:334). Bugün Anadolu’da Tahtacı Türkmenlerinin kurban payına hala ülüş demesi bu geleneğin yaşadığının en çarpıcı kanıtıdır. Tahtacıların aslında Maraş’ın Elbistan bölgesinde 1193 yılından itibaren gördüğümüz, tarihleri Oğuz Kağan dönemine kadar uzanan ve genelde ağaç işlemeciliğiyle uğraşan Ağaçeri Türkmenlerinin uzantısı olarak Toros sıradağları boyunca Ege bölgesine kadar yayıldığını bilmekteyiz (Aras, 2019:61). Bu önemli Türk boyu ülüş sistemini Türkistan’dan Maraş’a oradan da Ege Bölgesine kadar taşımış gözükmektedir (Eröz, 1990:303).

Türk mitolojisinde Gök en önemli mitlerden biridir. Çünkü Türklerin ilk inançlarının temeli ve tanrısı Gök Tengri orada yaşamaktadır. Gök Tengri ifadesinin Hunlardan bu yana muhafaza eden Türkler ona yakın olduğunu düşündüğü yüce dağlara Tengri dağları adını vermişlerdir. Yine bu inanıştan yola çıkarak ulu ağaçlarda Türkler için önemli mitlerden biridir (Roux, 2011:7). Çünkü efsaneye göre Oğuz Kağan bir ağacın kovuğunda ışık huzmesiyle gelen insanüstü bir kadın görür ve onunla evlenir. Bu yüzden Gök Tengri’yle yakın olduğu düşünölen ulu dağlar ve ulu ağaçlar Türkler için çok önemlidir. Dağ zirvelerindeki yalnız ağaçların belli özellikleri olduğuna ayrıca bir türbe veya yatrın yanında bulunan ağacın ise yatrın doğaüstü güçlerine sahip olduğuna inanmışlardır (Boratav, 2012:30-32). Genelde bu ağaçlar, cansız kurban olarak çaputların bağlandığı yerler olmuştur. Türklerde yatrılar

ve ziyaret yerleri bu yüzden Gök Tengri'ye yakın olmak maksadıyla sürekli dağ tepelerine yapılmıştır. Bunun birçok örneği bugün hala Anadolu dağlarında karşımıza çıkmaktadır (Boratav, 2012:53; Günay, 2003:5-36).

İnsan vücudunun zirvesi de baştır. Türklerde başa ayrı bir önem verilmesinde de aynı mitolojik bir anlam bulunmaktadır. Baş, vücudun Gök Tengri'ye en yakın uzvu aynı zamanda tüm insan bedenini temsil eden bölümüdür. Bu şekliyle en önemli olanı ifade eden baş, Türk siyasi ve askerî terminolojisine de girmiş, bir grubun ya da yurdun en önemli kişisi ya da yeri için, başkomutan, başbakan, başçavuş, başhekim, başkent, başköşe denmiştir. Yani yüksek mevki sahipleri ya da önem arz eden yerler için baş muhakkak kullanılmış, ayrıca her türlü verilen emir ve talimatların kayıtsız şartsız yerine getirilmesi de "baş üstüne, başım gözüm üstüne" sözleriyle ifade edilmiştir.

Başın Türk kültüründe tanrısal ve mitolojik bir anlamı da bulunmaktadır. Saç diplerinde olduğu düşünülen kut ya da melekler vasıtasıyla baş bir nevi insanın mistik gücünü de bulundurduğu ruhu ve canıdır. Bu yüzden Türk tarihinde bu gücü ele geçirmek maksadıyla düşmanların başının kesilmesi ve kafatasından kadeh yapılması İskitler (Akıncı, 2021:7-19) ve Hunlardan başlayarak (Onat, Orsoy, Ercilasun, 2004:59) Safevilere kadar gördüğümüz uygulamalardan biridir (Kazvini, 2011:47). Kestikleri bu kafataslarını atlarının yanlarını asmışlar ve muhafaza etmişlerdir (Bayat, 2013:162). Bu şekliyle düşmanın sahip olduğu kut ele geçirilmiş olmaktadır. Ayrıca at başta olmak üzere çeşitli hayvan kafatasları nazar ve uğursuzluktan korunmak amacıyla Türk evlerinin kapı girişlerine ve ürünleri korumak vasıtasıyla tarla ve bahçelere bir sırıgın üzerinde asılmıştır (Kızıldağ, 2022:433). Bu uygulama, Türk köylerini 15.yüzyıl başlarında ziyaret eden seyyahlarında dikkatini çekmiş Erzurum yakınlarında Deliler adını verdikleri bu köyde uzlet hayatı yaşayan dervişlerin tamamının kapısında çeşitli hayvan boynuzları olduğunu anlatmışlardır (Clavijo,1993:88). Kapı girişlerine hayvan kafatası asmak bugün dahi Anadolu'nun birçok bölgesinde devam etmektedir.

Türklerin kültürel ritüellerinde başla ilgili birçok uygulama bulunmaktadır. Nazar için kurşun dökme uygulaması başın üzerine bir bez örtüldükten sonra içinde su bulunan bir kabin içine erimiş kurşunun dökülmesiyle gerçekleşen bir uygulamadır. Yine nazara ve kötü ruhlara karşı üzerlik tütsüsü başın üzerinde çevrilir. Kızlar gelin olurken yapılan kına yakma töreninde de benzer şekilleri görmekteyiz. Yine insan başı etrafında tuzu çevirerek dua edilmesi ve bunun nazardan ve kötü ruhlardan koruyacağına inanılması bu türden uygulamalardır. Bunun en önemli nedeni vücudun baş kısmının Gök Tengri'yle ilişkilendirilmesidir. Bu anlayışla vücudun en üst bölgesine tanrısal bir değer verilmektedir. Bu en önemli yerin feda edilmesi aslında her şeyden vazgeçmek anlamındadır. Dede Korkut hikâyelerinin birçok yerinde "Kara başum kurban olsun sana" ifadesi tam da buna işaret etmektedir. Baş aynı zamanda en değerli yeminlerinde vazgeçilmez ögesidir. Bir Dulkadirli gencin deyişlerinde bunu en açık şekilde görmekteyiz:

Garipçe garipçe öten ibili

Bizim eller yaylasına göçtü mü?

Doğru söyle beş yavruyun başı için,

Sunacın kirez bellerinden aştı mı? (Yalman, 1993:430)

Türk kültüründe öne çıkan baş yani kelle figürü, bir yemek olarak da ancak hanların, beylerin, aile reislerinin ve Alevi dedelerin menüsünde bulunacak kadar önemli anlamlar ifade etmektedir. O yüzden misafir sofrasında en itibarlı kişilerin olduğu bölüme kelle ikram edilmekte başka konuklara ise etin diğer kısımlarından verilmektedir. Türk kültüründe baş yemenin ayrı bir önemi olduğu gibi sofrada da baş kısmı ayrı bir öneme sahiptir. Türklerde sofranın üst başına, sofraya konan sinin üst kısmına ailenin büyük erkekleriyle beraber misafirler oturtulur. Kelle ziyafetlerde sadece önemli kişilerin önüne konan bir yiyecek olup Alevi musahip cemlerinde ise sadece dedelerin ve musahip olanların yeme ayrıcalığı vardır. Kelle sürekli yenen bir yemek olmayıp bir tören yemeğidir. Toyların en önemli menüsü olan kelle, Aleviler içinde en önemli cem töreni olan musahip ceminin vazgeçilmez

unsurudur. Musahip ceminde sofraya açıldıktan sonra kurban leğen içinde gelip konulur. Kelle ayrılır. Dört kapısı³ (Aras, 2019:130-369) tamam olmayan kelleden yiyemez. Kurban sahiplerinin dördü birlikte mürşit sofrasına oturur. Mürşit veya rehber kelleye niyaz edip destur şah deyip bir lokma alıp yerler. Sonra kurban sahiplerine birer lokma verilir (Vaktidolu, 2014:59). Kelle-paça yemek bir kutlama yemeği olduğundan Kerkük Türklerinde cenazesi olan evde kırk gün kelle-paça yenmez. Anadolu'nun birçok yerinde hamile kadına çocuk oynamaya başladıktan sonra kelle yedirilmez, yemesi doğru bulunmaz. (Kalafat, 2012:336-343).

Kelle yemenin önemini Türklerin yaptığı neredeyse tüm etkinliklerde sürekli görmekteyiz. Örneğin Doğu Türkistan'da düğüne gelen misafirler içinde en önemli olanlara kızın babası koyun kellesi, et ve pilav ikram eder. (Katanov,2004:36). Ayrıca Urfa Karakeçili Aşireti'nin düzenlediği bir Türkmen şenliğinde protokol masasına sadece üzerinde kelle bulunan pilav getirilmesi bugün bile bu geleneğin sürdüğünün en büyük göstergesidir. Mardin bölgesinde de kelle yine aynı öneme sahip bir şekilde tüketilmektedir. Önemli günler için hazırlanan ziyafetlerde 20-30 koyun ya da kuzu kellesi besmele ve tekbirlerle ütülür, yıkanır ve iyice temizlendikten sonra kazanlara konulur. Ancak kelle kazanları özeldir. Kellenin yanında muhakkak pilav da bulunur. Kellenin yeneceği sofrada çocuklar oturtulmaz ve yörenin en itibarlı kişileri bu sofrada yer bulabilir. Kelle parçalanırken bıçak kullanılmaz ve bu işin uzmanı biri tarafından elle ayıklanır. Ayrıca beyni ve dili eşit miktarda davetlilere ikram edilir (Kalafat, 2012:336-343).

Paça kelimesi köken olarak Farsçadan dilimize geçmekle beraber paça çorbası 11. Yüzyıldan bu yana "topıq süngük" yani topuk kemiğinden yapılan yemek adıyla varlığını bugüne kadar sürdürmüştür. (Ögel,2000:4/379). Osmanlı döneminin ilk yemek kitabında diğer önemli Türk yemekleriyle beraber kendine yer bulan paça çorbasının Maraş kelle paçasından en önemli farkı sadece ayak kemiklerinden yapılıyor olmasıdır.(Mehmet Kamil,2023:96). Oysa Maraş kelle paçasındaki ana figür baştır. İçinde kelle olmadan Maraş'ta paça çorbasından bahsedilemez. Ayrıca Maraş kelle paçasına özel tadını veren en önemli şey, Maraş dağlarında yetişen sumak bitkisinden elde edilen, neredeyse tüm Maraş yemeklerine dâhil olan ve antioksidan özelliği bulunan sumak ekşisi özüdür (Ünder, Saltan, 2019:51). Maraş kelle paçası hazırlanırken kullanılan malzemeler ve pişirme usulü hepsi ayrı ayrı çok büyük önem arz etmektedir. Taze kesilmiş küçükbaş hayvanın özellikle kuzunun kellesi ve ayakları önce iyice ateşte ütülür. Sonra kazınarak bembeyaz olana kadar temizlenir. Çenelerinden ikiye ayrılan kelle kısık ateşte ayaklarla birlikte bakır kazanlarda en az üç dört saat pişirilir. Soğuduktan sonra kelle ve ayaklar ayıklanarak ufak parçalara ayrılır buna beyinde eklenebilir. Bakır sahanlara konulan et parçaları üzerine sıcak kelle suyu dökülür. Maraş'ın özel sumak ekşisi, sarımsak suyu ve tereyağında yakılmış Maraş biberi üzerine dökülerek servis edilir. Evde yapılanlardan farklı olarak paçacı dükkânlarında kelleden ayıklanan et parçaları tasnif edilmiş olarak bulunur. Dil, ayak, siyah, beyin olarak ayrı ayrı kaplara konulur. Paça yemek için gelen müşteri ne tür etten paça yemek isterse ona göre bakır sahanlara konup üzerine kelle suyu eklendikten sonra ekşili, sarımsaklı, tereyağlı kırmızıbiberli olarak servis edilir.

Bazı araştırmacılar, Türkler için büyük anlam ifade eden kelle-baş yemenin Anadolu coğrafyasında eski sıklığında olmasa da Maraş ve Antep bölgesinde hala büyük ölçüde devam etmesini güney Kafkasya'dan buralara göçenler nedeniyle sürdürdüğünü düşünmüşlerdir (Kalafat, 2012:336-343). Oysa Maraş'taki kelle ve kelle paça geleneğinin bu kadar sık olarak hala varlığını sürdürmesi ve şehrin genelinde büyük bir alanda görülmesi sadece göç edenlerle izah edilmeyecek derecede yaygın bir uygulamadır. Ayrıca Maraş'a Kafkasya'dan göçenler bilhassa kuzey ilçeler civarında yoğunlaşmışlardır. Oysa kelle-paça yemeği en yaygın olarak şehir merkezinde varlığını sürdürmektedir. Bu yüzden Kahramanmaraş'ta kelle-paçanın ayrı bir kültürel mirasa sahip olduğu muhakkaktır. Bu yemeğin Maraş'ta bu kadar yaygın olmasının en temel sebebi Maraş'ın demografisi ve kültürel geçmişiyle bağlantılıdır.

Maraş'ın tarihi yaklaşık dört bin yıl önceye dayanmaktadır. Maraş'ta sırasıyla Hitiler, Asuriler, Makedonlar, Romalılar ve Selekiler hüküm sürmüş, şehir Hz. Ömer zamanında İslam ordularının egemenliğine girmiştir (Atalay,2008:20-54). Tarih boyunca birçok mücadeleye sahne olan ve defalarca

³ Alevilikte insan-ı kâmil olabilmek için geçilmesi gerekli aşamalardır. Bunlar şeriat, tarikat, marifet ve hakikattir. (Aras,2019:130-369).

Roma-Sasani, Bizans-Sasani, Bizans-İslam, Bizans ve Türkler arasında el değiştiren Maraş, birçok kez ağır şekilde tahrip olmuş ve tekrar inşa edilmiştir.(Yıldırım,2018:210-240). Türklerin Anadolu'ya geldiği ilk andan itibaren yoğun bir Türkmen yerleşkesi olarak karşımıza çıkan Maraş, Emir Buldacı adlı bir Türkmen beyi önderliğinde 1085 yılında fethedilmiştir. Daha sonra Kilikya Ermeni Krallığı hâkimiyetine giren şehir, 1298 yılında Memluk Devleti tarafından tekrar alınmıştır. Bu tarihten itibaren Memluklerin Halep valilerine bağlı olan Türkmen beyleri tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Maraş civarındaki büyük bir alana yerleşen bu Türkmenlerin sınırları Halep'ten başlayarak Amanos Dağları'nın doğusundan Elbistan'a kadar uzanmıştır. Kahir ekseriyeti Oğuzların Bozok kolundan olan Dulkadirli Türkmenlerinin idaresinde olan ahalinin içinde Bayat, Avşar ve Beydilli boyuna mensup olanlar olmakla beraber çoğunluğu Bayat boyuna mensuptur. Bu yüzden beylerinin ekseriyetle bu boydan olması muhtemeldir.(Yinanç,1989:8). Anadolu beyliklerinden sonuncusu olan Dulkadirliiler 1337-1522 yılları arasında iki asıra yakın hüküm sürmüşlerdir.

Maraş, gerek sosyal gerekse ekonomik anlamda Dulkadirli Beyliği döneminde altın çağını yaşamıştır. 1337-1522 yılları arasında hüküm süren Dulkadirli Beyliği, hâkim oldukları geniş topraklarda birçok cami, mescit, medrese, buka, türbe, han, bedesten, hamam, köprü gibi çeşitli yapı inşa etmişlerdir. Bu dönemde yapılan mimari eserlerin önemli bir bölümü günümüze kavuşmamıştır. (Özkarıcı, 2012:23). Dulkadiroğulları, 34 cami,12 medrese,57 zaviye, çeşitli imaret ve vakıfları eser olarak bırakan büyük bir beyliktir (Yinanç, 1989:120-130). Bu büyüklüğün ihtişamı komşu devletleri de büyülemiştir. Safevi kaynakları Dulkadirli Sarayının şatafatının Akkoyunlu Sarayında bile olmadığını zikretmişlerdir (Kazvinî, 2011:36). Ayrıca büyük bir devletin en önemli özelliği adaleti sağlama kapasitesidir. Araştırmacılar, Dulkadiroğlu Beyliğinin adaleti sağlamak için kullandığı kanunnamelerin içerik ve muhteviyat bakımından Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki kanunnamelerinden bile ileride olduğundan bahsetmişlerdir (Kanlıdere, 2012: 79-91).

Dulkadirli Türkmenleri Anadolu'nun en kalabalık konargöçer grubudur. Onlar konargöçer bir hayat yaşamalarına rağmen erken dönemden itibaren yerleşik hayata geçmeye başlamış ve Dulkadirli Beyliğinin hâkimiyet sahası olan Elbistan, Maraş, Bozok, Çukurova, Kırşehir, Nevşehir, Aksaray, Kırıkkale, Aydın, Balıkesir, Afyon ve İzmir'e kadar geniş bir sahaya iskân olmuşlardır. Dulkadirli Türkmenleri de diğer konar-göçer boylar gibi esas olarak hayvancılıkla uğraşmışlardır (Şanlı, Yalçınkaya, Albuz, Mete, 2012:405-421). Dulkadirli devletine bağlı aşiretler için tahrir defterlerinde "Yörük" denilmektedir. Bu tabir Batı Anadolu ve Balkanlara göç eden ve reaya (vergi ödeyen tebaa) arasında özel bir statüsü olan tüm konar-göçerleri ifade etmek için kullanılıyordu (Kanlıdere, 2012:79-91). 16. Yüzyılın tahrir sonuçlarına göre Dulkadirli vilayetinde toplam 69.481 hane nüfusun 48.665 hanesi konar-göçer Dulkadirli Türkmeni,18.158 hanesi yerleşik Müslüman Türkler, 2.631hanesini de Hıristiyanlar teşkil etmektedir (Karadeniz, 2012:2). Başka bir ifade ile bu vilayetin yüzde yetmiş konar-göçerdi. Nüfusun aslında 80.000 hane olduğunu Alaüddevle Bozkurt Bey kendi ifadesiyle zikretmiştir. (Musalı,2012:406). Bu rakamlar 16. Yüzyılda Dulkadirli Beyliği'nin büyüklüğünü ve gücünü bize göstermesi açısından son derece önemlidir.

Bilhassa 16. yüzyılda Anadolu, komşu Türk Devletleri'nin hâkimiyet mücadelesine sahne olmuş ve büyük politik manevraların uygulandığı bir satranç tahtasına dönüşmüştür. Bir yanda çok güçlü mistik ve teolojik etkisiyle Anadolu'yu derinden sarsan Şah İsmail'in İran'da kurduğu Safevi Devleti, bir yanda Yavuz'un başa geçmesiyle itidalli politikalarından vazgeçen Osmanlılar (Aras, 2019:72) başta olmak üzere bölgede varlığını ve gücünü artırmaya çalışan Memlukler, Akkoyunlular ve Dulkadirliilerin amansız mücadelesine sahne olmuştur. Bu kritik güç dengeleri içinde, ittifaklar sağlamak ve gücünü artırmak gayesiyle birçok devlet sultanlar düzeyinde evlilik teşebbüsünde bulunmuş hatta Şah İsmail'in Dulkadiroğlu'nun kızını istemesi ve kabul görmemesi Maraş'ı işgal etmesinde bir gerekçe olarak öne sürülmüştür (Aras, 2019: 79). Bu zor dönemin hükümdarı Alaüddevle Bozkurt Bey diğer devletler nezdinde son derece zeki, itidalli ve kurnaz bir hükümdar tablosu çizmektedir. Safevi kaynakları onu fiziki yapısından başlayarak şöyle tarif etmiştir: "Boyu minare gibi düz ihtiyar bir adamdır. Bu beyin, beyaz sakalı neredeyse göbeğine kadar uzanmıştır. Kendi sakalını kıymetli taşlarla süslemiş, üzerinde yedi tane küngüre bulunan hükümdarlık tacını başına koymuş, gayet debdebeli ve değerli bir taht üzerine oturmuştu. Alaüddevle Bey mahir bir siyasetçi, tedbirli ve akıllı bir devlet adamı, haşmetli bir hükümdardı. Onun düzenbazlıkta, hilede ve kurnazlıkta lanete gelmiş İblise ders verebilecek bir düzeyi vardı." (Musalı, 2012:406) diye anlatılmıştır.

Siyasi evlilik arayışları Osmanlı Devleti ve Dulkadirli Devleti arasında da devam etmiştir. Ancak belki diğer hiçbir Anadolu Türk Devleti'ne nasip olmayacak kadar sayıda gelinin Dulkadiroğlularından Osmanlı sarayına gitmesi aslında Dulkadiroğlu Devleti'nin siyasi ve askeri gücünü anlamak için yeterlidir. Dulkadirli Devleti'nin bulunduğu coğrafi ve stratejik konumda bu önemi daha çok artırmış gözükmektedir. Genelinde siyasi evlilik olması muhtemel bu izdivaçlar münasebetiyle Dulkadirlilerden Osmanlılara gelin giden beş hanım sultanın adı zikredilmektedir. Bunlar kronolojik sıraya göre; Yıldırım Bayezid'in hanımı Devletşah veya Sultan, Çelebi Mehmet'in hanımı Emine Hatun, II. Murad'ın hanımı Alime Hâtun, Fatih Sultan Mehmet'in hanımı Sitti Mükrime Hatun ve II. Bayezid'in hanımı Ayşe Hatun'dur. Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in kızı Sittî Mükrime Hatun, Osmanlı mülkünde bazı ilklere imza atmış ve Osmanlı kültür hayatına önemli katkılar yapmıştır. Ayrıca Dulkadiroğlu'na has pek çok gelenek ve görenek özellikle de mutfak kültürü, Sittî Mükrime Hatun vasıtasıyla Osmanlı sarayına yerleşme imkânı bulmuştur (Sucu, 2012:253-262). 1450 yılında üç ay süren muhteşem bir düğünle Osmanlı Sarayı'na giren Sittî Mükrime Hatun'un güzelliği ve iffetinden dönemin Osmanlı kaynakları uzun uzun bahsetmektedir. Bu dönem Osmanlı Devleti'nin Akkoyunlu Devleti ve Karamanoğlu Beyliği ile olan mücadelesi bilinmekte olduğundan Dulkadiroğlu Devleti'yle yapılan bu izdivacın Dulkadiroğlu Süleyman Bey ve Osmanlı hükümdarı II.Murad arasında tesis edilen dostluğu pekiştirmek gayesiyle yapıldığı anlaşılmaktadır (Gökhan, 2012:271).

1648 ve 1655 yıllarında Maraş'ı ziyaret eden Evliya Çelebi Maraş'tan "taht-ı Dulkadiriyye, vilayeti kadim ve arz-ı kadim" olarak bahsetmektedir (Alparslan, Yakar, 2009:15-24). Maraş'ın havasının ve ikliminin çok güzel olduğunu ve bu iklim güzelliğinin Maraşlıların fiziki ve ahlaki güzelliğine de etki ettiğinden bahseden Evliya Çelebi, insanların çok misafirperver ve cömert olduğunu dile getirmiştir. Aksu çayı kenarında yetiştirilen pirinçten hem Antep hem de Maraş'ın istifade ettiğini anlatmıştır. Başta yaklaşık yirmi çeşit üzüm olmak üzere, narın özellikle Maraş'ta çok yetiştirildiğini ayrıca bölgede her türlü meyvenin bulunduğunu kaydetmiştir. Maraş'ta büyük keçi ve koyun sürülerinin varlığından bahseden Evliya Çelebi, bunlardan büyük miktarda süt ve süt ürünlerinin elde edildiğini söyler. Bir Türkistan şehri olarak ifade ettiği Maraş'ın birçok evliyası olduğunu anlatır. Bu kadim şehrin mamur bir yer olduğundan bahisle birçok sarayın bulunduğunu belirterek, Dulkadirli Halil Bey'in sarayı üzerindeki kitabeyi de aynen kaydeder (Alparslan, Yakar, 2009:39-40).

Dulkadirlilerin Türk kültür ve geleneklerini muhafaza eden bu yapısı 20.Yüzyılda bile kendini korumuştur. O dönem Maraş'ta Milli Eğitim Müdürü olan ve yaptığı detaylı saha çalışmasıyla bize önemli bilgiler veren araştırmacının bu özellikler dikkatini çekmiştir. Ona göre Maraşlılar şöyledir: "Avam halk, hiç su katılmamış, bozulmamış, her haliyle ile tam Türktür. Sade yaşarlar, basit ve doğru düşünürler, açık söylerler." Diye tarif etmiştir (Atalay, 2008:120). Ayrıca, Moğollarda görülen her sürüden bir koyun alma geleneğinin Dulkadirlielerde her bayramda sürüden bir koyun almak şeklinde hala devam etmesi, Türk kültür ve törelerini sıkı sıkıya devam ettirdiklerini bize göstermesi açısından önemlidir (Yinanç,1989:8). Bazı araştırmacılar Maraşlıların Buhara Özbeklerinden olduğunu iddia etmişlerdir (Atalay, 2008:122).

Buna benzer görüşlere Evliya Çelebi'de de rasgelmekteyiz. Ona göre Maraşlıların lisanı, Tatar-ı Buhara'dan kalmadır. Maraş bölgesinde yaşayan ahalinin tamamının Türkmen olduğu belirtmiştir. Bölgede, Dulkadirli, Karakeçili, Deveyli, Akkoyunlu, Mamaylı, Pehlivanlı, Kaçarlı, Dermelek, Yuvacık, Keçeli, Avşarlı, Avcılar, Dedeler, ve Torunlar aşiretlerinin yaşadığını, tamamının Beğdilli kabilesinden Türkmen serdari olduğunu, yaylak yeri olarak Divriğ ve Arapkir'e göçen konargöçer olduklarını ifade etmiştir (Evliya Çelebi, 1999:102).

İki asır hüküm süren beylikten ziyade bir güçlü devlet yapısıyla Dulkadirli, sosyal ve kültürel hayatlarıyla da Maraş'ı derinden etkilemişlerdir. Osmanlı Devleti tarafından bu güçleri her zaman dikkate alınmış, sultanlara alınan gelinler vasıtasıyla ilişkiler sıcak tutulmaya çalışılmıştır. Saraya gelin giden Dulkadirli Bey kızları Maraş örf, adet ve geleneklerini sarayda sürdürmüş ve bu vesileyle Maraş'a ait birçok kültürel miras Osmanlılara geçmiştir.

Maraş'ın bu kendine özgü zengin mutfak konar-göçer Türkmen gelenekleri dolayısıyla elbette et ağırlıklıdır. Ama yerleşik hayata geçtikçe birçok tarımsal ürün ve yöreye ait sebze yemeklerde Maraş sofralarında yer bulmuştur. İlerleyen yıllarda ise bilhassa 20.Yüzyılda yaşanan büyük savaşların da etkisiyle Maraş yöresi eski Dulkadirli dönemindeki ihtişamından uzaklaşmış bu durum

araştırmacılarında dikkatini çekmiştir. İçli köfte, dolma, ekşili çorba, ekşili köfte, Acem pilavı, yoğurtlu köfte, yavan köfte, tarhana çorbası, döğmeli mercimekli çorba, kelle-paça, simit köftesi, kısır köftesi, sömelek köfte, suluyağlı köfte, ekşili aya köftesi, döğme aşı, yoğurtlu kebab, Maraş tarhanası, tavuklu pilav, çöş börek, çörek, ravanda şerbeti, ramazan aylarında çok tüketilen meyan kökünden yapılan mayam şerbeti, Maraş dolması, mimbar, Maraş biberi, hapısa, pestil, sucuk, pekmez, cevizli kırma tatlısı, samsa, çullama, dondurma gibi Maraş'a has ve birçoğu Osmanlı Sarayına kadar ulaşan yiyecek ve içecekten oluşan geniş bir yemek menüsü bulursa da 20.Yüzyılın başlarında Maraş'ta Milli Eğitim müdürü olarak çalışan araştırmacı yazar ise Maraş'ın yemeklerini pek başarılı bulmaz. Maraş yemeklerinin bulgur ve sert tarhana, döğme, nohut, mercimek gibi hububat, patlıcan, bamya ve fasulye gibi sebzelerden ibaret olduğunu, lahana ve pırasanın yenmediğini ilave eder. Marulun çok yaygın tüketildiğinden özellikle bahsetmiştir. Ona göre, yemeklerin pişmesi dahi çok iptidaidir. Birçok ziyafetlerde bulunduğu halde iyi yemek yapan aileye tesadüf etmediğini söyler. Oysa bu yemekler hazırlanırken çok miktarda et ve yağın israf edildiğine dikkat çeker. Yine yazara göre halkın gıdasını bulgur ile tarhana teşkil eder. Ayran her yerde olduğu gibi burada da çok içilir. Yoğurttan yapılmış toyga çorbası çok sevilir. Yazara göre kuru tarhana ceplere koyulup leblebi gibi yenir, pişmemiş patlıcanı dahi yemek adettir. Gerek bulgur gerek sebze yemekleri pekiyi pişirilmez, biraz çiğ bırakılır. Arabistan'dan geldiğine şüphe olmadığını düşündüğü çiğ etten yapılmış köfteyi Maraş'ta çok severek yediklerini belirtir (Atalay, 2008:122). Oysa yemeklerin içeriğinde büyük oranda et ve yağın yanı sıra yemeklere çok özel lezzet veren Maraş dağlarında yetişen sumak bitkisinden elde edilen Maraş ekşisinin ve Maraş'a has biberlerden elde edilen kırmızıbiberin ve diğer baharatların çok kullanılması Ege Bölgesi'nde doğan araştırmacının damak tadına pek uymamış olsa gerektir. Ancak çiğ köfte daha önce bölgeyi 1890 yılında kolera salgını için ziyaret eden hekimin gezi notlarında da bulunmaktadır. Kendisinin daha önce hiç tatmadığını söylediği çiğ köftenin, çiğ kıymanın bulgur, kırmızıbiber ve soğanla yoğrularak yapıldığını ve mayasız elde açılan yufka ekmeğe dürüm edilerek yendiğini ve bölge çok makbul bir yiyecek olduğunu ifade etmiştir (Alparıslan, Yakar, 2009: 55).

Aslında, Maraş ve dağları birçok endemik bitkiye ev sahipliği yapmaktadır. Maraş bölgesine yerleşen konar-göçer Türkmen aşiretleri yaylak kışlak güzergâhları boyunca bu endemik bitki örtüsünün tamamıyla buluşmuşlar ve bitkiler zamanla et ve süt ağırlıklı beslenen Maraşlıların yemeklerinin ve tatlılarının içine dâhil olmuştur. Başta sumak ekşisi olmak üzere, Maraş biberi, kekik, orkide soğanı, badem, ceviz, fıstık, üzüm, ayva gibi ürünler Maraş yemeklerinin çeşitliliğini ve zenginliği sağlayarak sadece Maraş'a özel tatlar oluşmasına neden olmuştur (Nazlı, 2022:7-24). Bugün dünyaca ün kazanmış Maraş dondurasına gerçek lezzetini veren, Maraş dağlarında yetişen orkide soğanından elde edilen salep ve yine aynı dağlarda keven yayılan keçilerin sütüdür. Sumak ekşisiyle yapılan ekşili çorba sadece Maraş'ta içilen bir çorbadır. Yine aynı ekşinin kullanıldığı dolma Maraş'ın vazgeçilmez yemeklerden biridir. İçli köftenin içine bolca konulan ceviz, aynı zamanda üzüm pekmeziyle hazırlanan sucuk ve samsa tatlısı da fıstıkla beraber çok kullanılmaktadır.

Maraş bölgesinde yerleşik hayata geçen Türkmenler bu güzel coğrafyanın nimetlerini zamanla mutfaklarına kazandırmış ve ravanda şerbeti gibi birçok tadı Osmanlı Sarayına kazandırmıştır. Elbette bu süreç boyunca ana menüleri olan et ve yoğurt yemeklerin neredeyse hepsinde bolca kullanılmıştır. Bilhassa 19. Yüzyılda Maraş'ta bulunan bir ziyaretçinin et ve tereyağı fiyatlarının diğer şehirlere nazaran çok ucuz olduğunu belirtmesi Maraş'ta hayvancılığın son derece yaygın olduğunu gösteren bir kanıttır (Alparıslan, Yakar, 2009:59). Bu yüzden etli yemekler ister keçi ister koyundan yapılsın Maraşlıların ilk tercih ettiği yiyeceklerdir. Ancak tüm bu yemeklerin yanında beylerin ve hanların özel menüsü olan kelle-paçanın bir beylik başkenti Maraş'ta kullanılması elbette çok doğaldır. Çünkü bir ayrıcalık göstergesi olarak kelle yemek Maraş'ta yerleşik olan beylik ailesinin en önemli özelliğidir. Bu özellik Maraş'ta yerleşik olan Alevi halk arasında da özel bir yere sahip olan Dedelik makamının hakkı olarak varlığını en önemli ibadet sayılan görgü ve musahiplik cemlerinde bugüne kadar sürdürmüş ve sadece dede ve dedenin bulunduğu masada oturma mertebesindekiler kelleyi yiyebilmişlerdir. Tarih boyunca Maraş bölgesinde her kurban kesiminden sonra ya da kurban bayramlarında özenle saklanan kelle, ütülerek tüylerinden arındırılır sonra iyice temizlenir ve kelle kazanlarında kısık ateşte uzun süre pişirildikten sonra ya pilavın üstünde ya da sarımsak, biber ve sumak ekşi ilave edilerek paça şekliyle önemli misafirlere ikram edilegelmiştir. Bu yüzden Maraş bölgesinde bugün hala yüzlerce kelle-paçacı esnafı, tarihi binlerce yıl eskiye dayanan Türk töresini bilerek ya da bilmeyerek sürdürmekte, Maraşlılar ise kendileri için vazgeçilmez bir yemek olan kelle-paçayı severek yemeye devam etmektedirler.

SONUÇ

Türkler misafirperver bir millettir. Diğer uluslar da Türklerin bu özelliğini kabul etmiştir. Bu bilinen özellik elbette bir anda oluşmamış tarih boyunca yapılan bu yöndeki tüm uygulamalar, misafir karşılamak, misafir ağırlamak, onlar için özel odalar hazır tutmak, misafire ikramda bulunmak, yedirmek, içirmek, onların canını ve malını korumak Türkler için tarihsel görevdir. Çünkü Türklerde misafir, Tanrı misafiridir ve ona göre muamele edilir. Ayrıca Türk kültüründe yemekle beraber müzik, eğlence ve dans o kadar iç içe girmiştir ki, tatlı ya da acı hayatın içindeki tüm toplantılarda kendine yer bulmuş, ayrıca neredeyse bunların tamamı dini ibadet ve ritüellerine kadar nüfuz etmiştir. Toy yâda şölen geleneği Türklerin için bir araya gelmenin vazgeçilmez ögesi olan şenliklerdir. Tüm bu toplantıların ana öğelerinden biri hatta en önemlisi yemektir. İkramda seçilen yemekler, onların nasıl sunulacağı, kimlere hangi yemekten ikram edileceği bir tarih boyunca oluşmuş kurallar olarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Bir milletin tarihi ve kültürü en büyük hazinesidir. Türkler açısından gündelik hayatta neredeyse her gün yapılan bazı faaliyetlerin aslında çok eskilere dayanan kökenleri olduğu tam olarak bilinmese de, bu uygulamalar sürdürülmektedir. Bilhassa aile, soy ve boy bağları son derece kuvvetli ve önemli olan Türklerde her şey belli düzende sisteme konmuş, toplantı düzenindeki oturacak yerden, kurulacak çadırın konumuna kadar bir kurala bağlanmıştır. Bu kural toplantılarda sunulacak yemekler içinde mevcuttur. Kökenleri Oğuz Kağan'ın oğlu Günhan'a kadar dayanan orun-ülüş sisteminin en tepesinde bulunan sadece hanlara ve beylere tanınan özel bir imtiyaz olan kelle yemek geleneği, Oğuzların Üçok kolundan ve Bayat boyundan Dulkadirli Beyliğinin de sıkı sıkıya bağlı kaldığı bir gelenektir. Alaüdevle Bozkurt Bey döneminde seksen bin haneye ulaştığı tahmin edilen bu yoğun Dulkadirli Beylik ailesi, bu imtiyazlı yemeği her zaman tercih etmiş ve tarihi süreç boyunca bu şehir geneline yayılmıştır. Dulkadirli ülkesi Kırşehir'den Diyarbakır'a geniş bir alanı kaplasa da devletin başkenti Maraş'ın Anadolu'nun belki de coğrafya olarak en güzel yerlerinden birisidir. Ceyhan nehrinin doğduğu, bol su kaynakları, dağları ve ovalarıyla yerleşim için son derece elverişli olan Maraş'ın şehirleşme tarihi dört bin yıl geriye gitmektedir. Türkler için son derece elverişli olan yaylak ve kışlak mesafelerinin yakın oluşu yoğun bir hayvancılık yapılmasına neden olmuştur. İlman ikliminden dolayı her türlü sebze ve meyvenin yetişmesi yörede yaşayanlara çok geniş bir yiyecek çeşitliliği sunmuştur. Hayvancılığın ve endemik coğrafyanın güzel karışımı keçi sütü ve orkide soğanından elde edilen sahleple yapılan Maraş dondurması bu güzel coğrafyanın bir hediyesidir. Elbette 1084 yılından sonra yoğun bir Türkmen nüfusunun yaşadığı Maraş'ta yemek menüsünün en başında et ve etten yapılan yemekler tercih edilmiş, bir beylik başkenti olduğu içinde kelle ve kelleden yapılan, sarımsak ve Maraş sumak ekşisi ve Maraş biberiyle tatlandırılan kelle-paça çorbası da beylerin özel yemeği olmuştur. Her özele olan ilgi sebebiyle beylere mahsus kelle yemek geleneği zamanla yerleşik halk tarafından da benimsenmiş ve çok sevilen özel bir çorba olarak tarihteki yerini almıştır. Kahramanmaraş nüfusa oranla en çok kelle-paçacı esnafı olan ve en çok paça içilen ildir. Ancak diğer birçok ilde yaygın olarak bulunan, içinde kelle olmayan ve sadece hayvanın karın etinden yapılan işkembe çorbası Maraş'ta neredeyse yok gibidir. Kelle-paça çorbası Maraşlılar için sadece bir yemek olmayıp Türklerin ilk günlerinden bugüne ulaşan çok önemli bir hiyerarşik düzenin temel parçasıdır. Beylik ve hanlık nişanesidir. Bu yüzden Maraşlılar için kelle-paça yemek sadece karın doyurmak değil, bir mevki ve itibar meselesidir.

KAYNAKÇA

Ahmetbeyoğlu, A. (1995). *Grek Seyyah Priskos'a göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları.

Akıncı, M. (2021). Kafatasından Kadeh Yapma Ritüeli Ve Türklerde Görülen Misalleri. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1757588>.

Aknerli G. (2012). *Okçu milletin tarihi*. Yeditepe Yayınları.

Aras, B.M. (2019). *Pazarcık Türkmen Alevileri*. Türk Tarih Kurumu.

Atalay, B. (2008). *Maraş tarihi ve coğrafyası*. Ukde Yayınları.

Bayat, F. (2013). *Oğuz Destan Dünyası/ Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*. Ötüken Neşriyat.

- Boratav, P. N. (2012). *Türk mitolojisi*, Bilge Su Yayınları.
- Clavijo, R.G. (1993). *Anadolu Orta Asya Ve Timur*. çev. Ömer Rıza Doğrul. (Ses Yayınları, İstanbul).
- Donuk, A. (1992). Baranta. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.
- Ebu'l Gazi Bahadır Han (2011). *Türklerin Şeçeresi*. Örgün Yayınevi.
- Eroğlu, E.F.(2015). Priskos'un Eserinde Yer Alan Türk Adetleri, *Genç Kalemler Araştırma Dergisi*.
- Eroz, M.(1990). *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*. Kültür Bakanlığı.
- Evliya Çelebi.(1999). *Seyahatname*. Yapı Kredi Yayınları.
- Gökhan, İ. (2012). Dulkadir Beyliği Hanedan Mensupları ile Komşu Devlet Ve Beylik Hanedan Mensupları Arasında Yapılan Siyasi Evlilikler, *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*. Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları.
- Gökyay, O.Ş. (2006). *Dede Korkut Kitabı*, Kabalıcı Yayınevi .
- Günay, Ü. (2003). Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/219270>
- İbn Battûta Tancî (2014). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A.Sait Aykut. Yapı Kredi Yayınları.
- İnan, A. (1987). Han-ı Yağma Deyiminin Kökeni. *Makaleler ve İncelemeler*.Türk Tarih Kurumu.
- İnan, A. (1987). "Orun" ve "Ülüş" Meselesi. *Makaleler ve İncelemeler*. Türk Tarih Kurumu.
- İnan, A.(1987). Yeğenlik Hakkı ve Konuk Aşısı. *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu.
- İzgi,Ö.(2000). *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Türk Tarih Kurumu.
- Kaçalin, M.S.(2007). Orhon Yazıtları. *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.
- Kalafat,Y.(2012). *Türk halk inançlarında beslenme*. Berikan Yayınları.
- Kanlıdere, A. (2012). XVI.Asır Başında Dulkadirli Türkmenleri Hakkında Önemli Bir Kaynak: Maraş'ın İlk Mufassal Tahrir Defteri. *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*. Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları.
- Karadeniz, H.B. (2012). Dulkadirli Beyliğinin Türk Tarihi İçindeki Yeri ve Önemi. *Dulkadir Beyliği Sempozyumu*, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları.
- Katanov, N.F. (2004). *Türk kabileleri arasında*. Kömen Yayınları.
- Kazvini,A. (2011). *Safevi Tarihi*. Birleşik Yayınevi.
- Kızıldağ, H. (2022). Koruyucu Varlığın Hierofanik Yansıması Olarak Nazarı Engelleyen Nesnelere, *Geçmişten Geleceğe Küçük Asya -Anadolu*. Paradigma Akademi.
- Köksel, B. (2011). Orhon Yazıtları'nda kadın, *e-Journal of New World Sciences Academy Volume: 6, Number: 2, Article Number: 4C0094*
- Kut, G. (2014).Türklerde Yemek Kültürü. *Türkler Ansiklopedisi*. Yeni Türkiye Yayınları.
- Mehmet K. (2023). *Melceü't-Tabbâhîn-Aşçıların Sığınağı*, çev. Hakan Kara. Kaptan Kitap.
- Musalı, N. (2012). Anonim Bir Safevi Müellifinin Gözüyle Dulkadirli Beyliği'nin Son 20 Yıllık Tarihine Bakış. *Dulkadir Beyliği Sempozyumu*. Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları.
- Nazlı, M. (2022). Ağız tadı damak zevki maraş yemekleri. *Dulkadiroğlu Belediyesi*.
- Oktay, H. (2007). *Ermeni kaynaklarında Türkler ve Moğollar*. Selenge Yayınları.

- Onat,A., Orsoy, S., Ercilasun, K. (2004).*Han Hanedanlığı Tarihi(Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Kültür Bakanlığı Yayınları
- Özcan, E.S. (2016). *Kültür Tarihi Açısından İskit-Türk Aynılığı*. Selenge Yayınları.
- Özkarıcı, M. (2012) Dulkadir Beyliği Mimarisine Bakış, *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları.
- Roux, J.P. (2011). *Eski Türk mitolojisi*. Bilge Su Yayınları.
- Sucu, N. (2012). Dulkadir Beyliği Mensubu Osmanlı Hanım Sultanlar. *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*. Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları.
- Şanlı, N., Yalçınkaya, H., Albuz, S.A., Mete, F. (2012). Dulkadiroğulları'nın Maraş İline Bıraktıkları Kültürel Miras. *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*. Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları.
- Taneri, A. (2019). *Harezşahlr*. Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ünder, D. ve Saltan, F.Z. (2019). Sumak ve Önemli Biyolojik Etkileri. [https:// dergipark. org. tr/tr/ download/article-file/765729](https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/765729)
- Vaktidolu, A.A.A. (2014). *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. Can Yayınları.
- Yalman, A.R. (1993). *Cenupta Türkmen oymakları*, Kültür Bakanlığı.
- Yaşa, R. (2019). *Türklerde Misafirperverlik, Altay Toplulukları Aile ve Aile Değerleri*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği.
- Yaşar, A. ve Yakar, S. (2009). *Seyahatname, şehir tarihi ve coğrafya kitaplarına göre Maraş*, Ukde Yayınları.
- Yıldırım, Z. (2018). Tarih-i Ebül'l Ferec'te Malatya ve Maraş, *Uluslararası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu*, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları.
- Yinanç, R. (1989). *Dulkadirli beyliği*. Türk Tarih Kurumu.
- Yusuf Has Hacib (2015) *Kutadgu bilig*. Türkiye İş Bankası Yayınları.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Bruno Catalano'nun Heykellerinde Gestalt'ın "Tamamlama" İlkesinden ve Gösterge Biliminden Yola Çıkararak "Göç" Olgusuna Ulaşmak

Reaching the Phenomenon of 'Migration' in Bruno Catalano's Sculptures Based on Gestalt's 'Completion' Principle and Semiotics

Derya UZUN AYDIN

Doç. Dr. Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

derya.uzunaydin@batman.edu.tr

Orcid: 0000-0001-8063-2144

Öz: Bu çalışmamız göç temasını, modern dünyanın çağdaş heykel sanatçısı Bruno Catalano'ya(1960-Fas) ait "eksik heykeller" olarak da tanımlanan heykellerin, göçün sanatsal izdüşümleri ile yorumlanması ve Gestaltın"algıda tamamlama" kuramından da faydalanılarak disiplinler arası girift bir düzlem oluşturulmasıyla analiz edilerek, göç kavramına farklı bir perspektifle yaklaşılması amacı taşımaktadır. Araştırmamızın orijini oluşturulan "göç" olgusu incelenmeye çalışılmış, sanatçının yaptığı heykel çalışmaları birer "gösteren" olarak, gösterge bilimin inceleme alanından faydalanılarak ikonografik kısa betimlemelere ulaşmamızı sağlamıştır. Onun çalışmaları içerisinde göçü sanatsal yönleri ile en iyi aktaran heykel örnekleri, bir dizi seri çalışma olarak bilinen "Gezginler" serisidir. Elbette temasal olarak göç, birçok literatür taramasına ve sanatsal anlatıma konu olmuştur ancak burada bizlerin amacı, sanatçı üzerine yapılan tek ve ayrı bir çalışma örneği oluşturmak ve sanatçı sayesinde "eksik heykeller" tabirine de vurgu yaparak yeni bir anlatı oluşturma gayesi taşımaktadır. İşte bu noktada da Gestalt ve kuramları çalışmamıza farklı bir derinlik kazandırarak konumuza en uygun ilke olan "tamamlama" ilkesinden ya da yönteminden, kazanımlar elde edilmesini sağlamıştır. Bu sayede çalışma, yalnızca göçün sanatsal eserlere yansımaları gibi tek bir koldan değil, farklı yöntem, ilke ve anlatım ifadeleri ile de zenginlik kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Catalano, göç, gestalt ve tamamlama, göstergebilim, heykeller.

Abstract: This study aims to approach the theme of migration from a different perspective by analysing the sculptures of Bruno Catalano (1960-Morocco), the contemporary sculpture artist of the modern world, which are also defined as 'incomplete sculptures', by interpreting the artistic projections of migration and creating an interdisciplinary intricate plane by making use of Gestalt's theory of 'completion in perception'. The phenomenon of 'migration', which constitutes the origin of our research, has been tried to be analysed, and the sculpture works of the artist, as a 'signifier', have enabled us to reach iconographic short descriptions by making use of the field of investigation of semiotics. Among his works, the sculpture examples that best convey migration with its artistic aspects are the 'Travellers' series, known as a series of serial works. Of course, migration as a theme has been the subject of many literature reviews and artistic expressions, but our aim here is to create a single and separate example of a study on the artist and to create a new narrative by emphasising the term 'incomplete sculptures' thanks to the artist. At this point, Gestalt and its theories have brought a different depth to our study and enabled us to gain gains from the principle or method of 'completion', which is the most appropriate principle for our subject. In this way, the study has gained richness not only from a single branch such as the reflection of migration on artistic works, but also with different methods, principles and expressions of expression.

Geliş Tarihi:03.06.2024

Kabul Tarihi:30.07.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Aydın Uzun, D. (2024). Bruno Catalano'nun heykellerinde Gestalt'ın "tamamlama" ilkesinden ve gösterge biliminden yola çıkarak "göç" olgusuna ulaşmak. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1314-1328. Doi: 10.33437/ksusbd.1495313

GİRİŞ

Bu çalışma için araştırmalara başlanırken, öncelikli olarak “göç” olgusunu disiplinler arası bir yaklaşımla ele alan bir çalışma oluşturma amacıyla yola çıkılmıştır. Bu doğrultuda, göçün tanımlanması ile başlanıp, nedenleri-sonuçları üzerinde durulmuş ve bu ifadenin disiplinler arası çalışmalara uygunluğu da belirlenmiştir. Göç en yalın tanımıyla, bir yerden başka bir yere gitmek veya buna mecbur kalmak olarak tanımlanmakla birlikte, üzerine sayısız kaynak bulunmuş ve çalışmamızın derinlik kazandığı yön ve ölçüde incelenmeye çalışılmıştır. Buradan hareketle göç olgusunun sanat tarihçisi perspektifiyle sanatsal yansımalarının kuramsal düzeyde karşılığının bulunması sorunsalına yanıt bulma amacı temel alınarak, çalışma bu yönde derinleştirilmeye çalışılmıştır. Sanat alanında da elbet farklı üsluplarda ve farklı sanat dallarında birçok örneklem bulunmaktadır. Ve bu örneklemeler ile ilgili incelemeler yapılırken, heykел sanatçısı Bruno Catalano’nun eksik kalan heykellerinin göç olgusunun sanatsal ve tematik anlamda çalışmamızın temel çıkış noktalarından birisi olacağı kanaati oluşmuştur. Buradan eksik kalan heykellerin, gözün ve algının kendisiyle tamamlandığı anlaşılmış olup çalışmaya yöntem olarak Gestalt ilkeleri de dâhil edilerek sanatsal yansımaların kuramsal karşılığının da analiz edilmesi gerekliliği çalışmamıza bu anlamda bütünlük kazandırdığı gerçeğiyle bizleri karşı karşıya getirmiştir. Tam da bu yönde ve bu tamamlanmaya en uygun yaklaşımların da sanatçıyla örtüşmesi, bizlere önemli ölçüde kolaylık sağlamıştır. Bu çalışmalar öyle çalışmalardır ki, onları ifade etme gücü insanın betimsel yönünün dile gelmesine, anlatının ardındaki anlatımlara ulaşmaya teşvik edici bir uyaran haline gelmesine sebep olmuştur. Böylelikle de gösteren olarak sanatçının heykел çalışmaları (gösterge bilim sayesinde), biraz da duygusal yönlerimizi açığa çıkaracak betimlemelere sebep olmuştur.

İnsanoğlu için çok önceden beri var olan göç olayı, yalnızca sosyolojiyi ilgilendiren bir kavram olmaktan çıkar ve diğer sosyal ve beşerî bilimlerde de kendisine yer edinir. Göç ibaresi, bir yeri terk edip başka bir yere geçiş olarak basit anlamla ifade edilse bile, içinde barındırdığı maddi ve manevi, sosyal ve kültürel değişkenler ile psikolojik bir vaka olarak anlamından daha ötelere ulaşmaktadır. Yalnızca bir bireyi değil, kavimleri, toplumları ve tüm grupları da içeren önemli bir kavramdır (Mollaoğlu, 2023: 315-332).

İnsanlar neden göç etmek durumunda kalmışlardır? Bu sorunun yanıtı olarak birçok etken olgu ortaya çıkacaktır. Kimisi, doğanın yarattığı elinde olmayan sebeplerle göç etmiştir. Kimisi de yine insanlar tarafından göç ettirmek durumunda bırakılmışlardır. Ekonomik yetersizliklerle kendi ülkesini terk etme durumu, iradesel bir durum mudur ya da buna mecbur mu kalınır, yoruma açıktır. Ancak bugün dahi göç’ün en önemli sebepleri arasında ulusların bitmek tükenmez hırslarının getirisi olan bir yeri işgal etme güdüsü ve onun getirisi olan savaşlar ve terörizm gelmektedir (Li and Frieze, 2012: 3-27; Ekici ve Tuncel, 2015: 9-14)

Bugün her sebeple göç etmek durumunda kalan birey ya da insan güruhu, gittiği yerde ne yazık ki “yabancı, yurtsuz, göçmen hatta mülteci” gibi adlandırmalara gebe kalır. Özellikle tarih boyunca ve hatta günümüzde yaşanan savaşlar ve terörizm insanlara çok çeşitli acılar yaşatmakta, hayatta kalma savaşını da beraberinde getirmektedir. (Çetin, 2020: 2).

Özellikle batının Afrikadan, Ortadoğuya yaptığı amansız eziyet, günümüz dünyasını şekillendirme çabasından başka bir şey değildir. Bugün “Suriye, Afganistan, Filistin” gibi fakir ve zayıf bulunan ülkelere yapılan saldırıların altında siyasal egemenlik kurma düşüncesi yatmakta ve göç eden bireyler başta Türkiye gibi pek çok ülkeye sığınmacı olarak yerleşme çabasına girişmektedir. Bu durumda da göç edenle yerleşkedeki bireyler arasında oluşan derin uçurumlar kanayan yaralara sebep olmaktadır (Çelik, 2012: 297-306; Yılmaz, 2014: 1685-1704).

Göç olgusuna bugün dahi, günün sorunu olarak bakmak, bakış açımızı kısırlaştırır. Bu sorunu çözebilmek adına bu sorunsala tarihsel bir bakış açısı ile tümel yaklaşım getirmekte fayda vardır. Ancak günümüzün emperyalist güçlerini ve sömürgesel tavırlarını algılamak için bu yeterli midir? Bilinmez.

Sonuç, yaşanan göç ve mülteci krizlerini doğurmakta ve bu savaşın ne kazananı ne de kaybedeni olmaktadır. Bunun yarısını tüm insanlık ve özellikle de kadın ve çocuklar çekmektedir (Erbaş, 2019:13-14).

YÖNTEM

Göstergebilim

Göstergebilim, bu çalışmada sanatsal gösterenleri anlamlandırma, yorumlama ve ifade etmeyi kolaylaştıran şekliyle oluşan yöntemlerimizin başında gelmektedir. Çalışmanın temel temasını oluşturan sanat yapıtları, analiz edilirken onu okumak ve çözümllemek diğer bir ifadeyle ikonolojik betimleme yapmak, gösterge bilimin temel yapı taşları arasındadır (Mollaoğlu, 2023: 315-332).

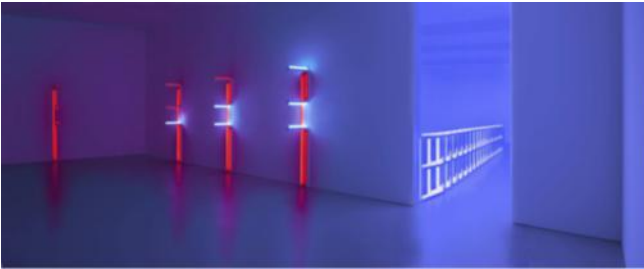
Barthes'e göre (1996), bu konuda dikkatleri çeken en önemli olguların başında anlama-anlamlandırma gelmektedir. Yapısal, biçimsel ve çözümsel incelemeler konuya yardımcı olmaktadır. Ona göre, gösterge bilim, biçimler bilimi olarak tanımlanır. Biçimler örneğin resimler, fotoğraflar, heykel veya afişler bu bağlamda temelinde özgül incelemeleri gerektirir. Aslen tüm bunlar "söylen" olarak ifade bulur (Barthes, 1996: 181). Çalışmamızın derinleştirilmesi, zengin anlatılar kazanması, kullanılan görsellerin ve imgelerin sözel yansımaları da yararlandığımız göstergebilimin yazınsal boyutunu oluşturmuştur.

Gestalt ve Tamamlama İlkesi

Konumuz gereği incelenmesi gereken ilkelerden biri de Gestalt'ın kuramları olarak karşımıza çıkan tamamlama ilkesidir. Bir şeklin tamamı yani bütünü olarak ifade edebileceğimiz bu teorem, ilk olarak Almanya'da 1900'lü yılların başında yapılan çalışmalarla temellenmiştir. Kuramcılarının girmeden kısaca bahsedebileceğimiz bu ilkeler teorisinde, parçaların birleştirilmesi ile tam'a yani bütüne varma olgusu söz konusudur. Bir birey, baktığı görgüde çoğunlukla onu tüm olarak algılar. Gerekirse de parçaları birleştirir. Bu doğrultuda da duyularını kullanır. Bunun için şekil ile zemin ilişkileri, yakınlık ve benzerlik ilişkileri, süreklilik, basitlik, devamlılık ve tamamlama ilişkisini öngörür. Çalışmamızda görüleceği üzere "tamamlama" ilişkisi, biçimsel olarak bitmemiş veya eksik olarak görülen nesnelere bir şekilde algı yoluyla kendiliğinden tamamlanmasıyla gerçekleşmektedir. (Yeşilyaprak, 2005; Zeren, 2007; Yüzgeç ve Aslan, 2012; Senemoğlu, 2012; Aydın, 2017: 1-5).

Gestalt Kuramından, sanat ve tasarımla uğraşanların çok fazla yararlandıkları bilinmektedir. Özellikle Bauhaus sanat okulunda, kuramın tüm işlevsel özellikleri faydacı olmuştur. Uyarıcılarımız ve algılarımız açık olarak, bir objeyi göz tamamlamaya odaklar ve otomatik olarak bitmemiş şekil, devam ederek bitmiş hale gelir (Gezer, 2019: 595-614).

Bu konuyu örneklendirelim. Yağmur (2014)'e göre Gestalt ilkesi insanın duyuşal ve algısal sistemini devreye sokarak yarım kalmış görünürleri tamamlamaya yöneltir. Boşluklar doldurulur, eksik ve kopuk görünürler tam ve bütün olarak sonuca ulaşır. Minimalist sanatçı Dan Flavin ve eseri "Başlıksız (John Heartfield için) 3a" üzerinden yöntemi gözlemlersek, boşlukta kalan ve yarım görünümü şekiller göz tarafından geometrik formlar olarak tamamlanmaktadır. Ayrıca beyaz renkteki ışıklar da sonraki her biçim için azala azala düzenli bir tülemeye doğru ilerler (Yağmur, 2014: 149-161) (R.1).

R.1: Dan Flavin, "Başlıksız (John Heartfield için) 3a" (Yağmur, 2014: 149-161)

Gestalt "tamamlama" ilkesi, Tuna ve Karaca tarafından 'eksik parça tamamlama' olarak da isimlendirilerek, sanat ve tasarım için konuyu daha anlaşılır kılmaktadır (Tuna ve Karaca, 2018)

BULGULAR

Tarihsel süreç içerisinde özellikle savaş sonrası yaşanan travmalara, toplumun birer parçası olan sanatçılar da duyarsız kalmamış ve acılar, sıkıntılar sanatçının elinde birer esere dönüşmüştür. Savaşın getirisi olarak “göç” olgusu da bunlar içerisinde önemli yer teşkil eder. Özellikle modern dönemin çağdaş sanatçıları sömürü, savaş, yıkımlar ve ardından göç’e karşı tavır takınarak yaptıkları çalışmalarla sanat tarihine de damgasını vurmuşlardır. Başta Tammam Azzam, Martha Rossler, Issam Kourbaj, Husain, Ai Weiwei ve Banksy, bu duyarlı sanatçılar içinde ön plana çıkan isimlerden yalnızca bir kaçıdır (Çetin, 2020: 1-2) (R.2-3).

Sanatsal açıdan göç temasına değinilirken, zaman ve mekân kavramları iç ve dış göçler, göçün getirdikleri ve götürdükleri ele alınan temalar arasındadır. Bu anlatılar kimi zaman performans gösterileri ile, kimi zaman mekânsal sıkıntılarının oluşturduğu kent, kentleşme ve gecekondulaşma gibi temalarla görselleşir, hatta video sanatı ve fotoğraf sanatıyla da kalıcılığı sağlanır. Ayrıca göç’ün getirisi olarak “mülteci” kavramı sıklıkla temalaşan konular arasına girer (Mollaoğlu, 2023: 315-332; Uyar, 2021:221).

R.2: Tammam Azzam, "Storeys" (<https://www.pbs.org/newshour/arts/exiled-syrian-artist-tammam-azzam-paints-haunting-images-of-his-destroyed-homeland>)

R.3: *Tammam Azzam, "Özgürlük Heykeli"* (<https://davetmektebi.com/bir-sessiz-ciglik-suriyeli-tammam-azzam/>).

Heykel sanatçısı Bruno Catalano, Sicilya kökenli olarak Fas'ta doğmuş ancak ailesi ile birlikte sürgüne maruz kalmış ve sevdiği topraklardan ayrılmak durumunda bırakılmış bir sanatçıdır. Bu, onun hayatının dönüm noktası olarak kalacak ve sürgüne maruz kalan, vatanlarını terk eden/ettirilen tüm kimlikten insan figürlerini kullanarak sanatına yansıtacaktır. Anılar, acılar ve yeni yerlere adapte olabilme sorunlarını yansıttığı heykelleri, "göç" temasını içermektedir. Heykellerinde, gidilen her yerde geride kalanlardan bir parça eksilmiş ve "eksik bırakılmış heykeller" adını da alan çalışmalar ortaya çıkmıştır. Bu ana orijini içeren çalışmalar, özellikle "Gezginler" isimli bir seri çalışma olarak sanat tarihinde yer bulmuştur (Çetin, 2020: 31) Catalano gibi göç teması ve savaşları içeren çalışmaları ile Afroamerikan sanatçı Jabos Lawrence, "Gösteren" olarak heykellerin yerine resimleri tercih eden örnek bir diğer sanatçıdır (<https://kontrastdergi.com/gulser-gunaydin-bunlar-da-var-jacob-lawrens-54-sayi/>) (R.4-5).

R.4: Jacob Lawrence, "The Migration Series" (<https://kontrastdergi.com/gulser-gunaydin-bunlar-davar-jacob-lawrens-54-sayi/>)

R.5: Bruno Catalano'nun "Les Voyageurs" Serisinden Çeşitli Heykel Resimleri (van Lier and Ekroll, 2019: 1-5).

Modern dönemin çağdaş sanatçısı Catalano, yaptığı çalışmalarında, biçimsel öğeleri yani heykellerini “algıda tamamlama” yöntemini kullanarak oluşturmaktadır. Çalışmaları, vücutlarının belirli kısımları tamamlanmamış ve eksik bırakılmış figürler olarak belirir. Özellikle kentlerin meydanlarını, kimi zaman da galerileri süsleyen bu çalışmalar, izleyenlerde çok çeşitli duygular uyandırmaktadır. Heykellere bakanlar, onun yaptığı bu eserlerdeki noksanlıkları görürken, kalan eksik parçaları ister istemez tamamlamaktadır. Ardında yatan ikonografik anlatıyı bilerek ya da tahmin ederek... (Tuna ve Karaca, 2018)

Peki ellerindeki çanta veya bavullarla bu insanlar kimlerdir ve nereye gitmektedirler?

Yıl 1975. Fas doğumlu Catalano, bahsi geçtiği üzere Fransa'ya göç'e zorlanmıştır. İşte bu ana temayı içeren heykeller, izleyenlere sessiz tanıklar olarak adeta sanatçı Munch'ün çılgılığıyla seslenmektedirler. Catalano heykellerindeki bu figürler, deniz aşırı ülkelere gitmek durumunda kalmış, geride bıraktıkları izlerini de bedenlerinde eksilen kısımlarıyla aktarmaktadırlar. İçlerinde kalan umutlar ise tamamlanan kısımlar olarak görselleşmiştir. Bazense bitmeyen sonsuz yolculuktur anlatılanlar...En büyük sembolleri ise, ellerindeki çantalarıdır. Çoğunda ise ayaklar yere sağlam basar. Çünkü başları dik, onurlu, gururlu ve kendilerinden emindirler. Kendisi bir röportajında “ Hayatınıza devam ettiğiniz yeri hiç istemeden terk etmek zorunda olmanız veya oradan ayrılmanız üzücü ancak artık bir seyyahsınız. Hayatın içinden geçiyorsunuz. Hepimiz farklı kişileriz ve hiç kimse diğeriyle aynı değildir. Tıpkı duruşlarımız gibi. Üzerlerindeki giysiler ayrı olsa da gezginler her zaman onurlu dik bir duruşa sahiptir” ifadeleri ile açıklamıştır (Mollaoğlu, 2023: 315-332).

Kent meydanlarını süsleyen sanatçının çalışmaları göçü yaşayanların, mültecilerin acısını ve hüznünü dilsiz tanıklar olarak insanlara aktarmayı amaçlamaktadır. Ona göre de hayat yolunda aslında herkes birer yolcudur. Bazen kendi içimizdir bu yolculuk, bazense dışarıya (Uyar, 2021: 29).

R.6: *Catalano Atölyesinde* (Dossier Artistique- Bruno Catalano, (t,y): 2).

Eserlerindeki figürasyonlar, mecazi hatta rüya gibi bir güçle zenginleşirken, Catalano özellikle bronz malzeme ile çalışmayı sever. Atölyesinde çalıştığı bir gün, eserlerinden birinde rastlantısal bir yanlışlık yapar ve eserde bir çukur oluştuğunu fark eder, onu düzeltmeye çalıştıkça ortaya daha ilginç bir manzara çıkar ve bu durum tüm eserlerine yansiyarak onun üslubunu oluşturur (Dossier Artistique- Bruno Catalano, (t,y): 1-14).

R.7: Bruno Catalano, "Çin Mavisi", 304x125x116 cm-Sculpture en bronze (Dossier Artistique- Bruno Catalano, (t,y): 3).

Heykelindeki işçinin tulumundan yola çıkarak adlandırdığı "Çin Mavisi", Çin ülkesinden Marsilya'ya gelmek durumunda kalan insanlara ithaf edilmektedir. Denizciler ve liman işçileri , sevdiği temalar arasındadır (Dossier Artistique- Bruno Catalano, (t,y): 1-14) (R.7).

R.8: *Bruno Catalano, "Sonsuz Örtü"*, 300x150x130 cm- Sculpture en bronze, Paris 2020 (Dossier Artistique- Bruno Catalano, (t,y): 1-14).

Bütün silueti bir örtü ile kaplanan, görünmez, tespit edilemez ve kafa karıştırıcı bir heykel çalışmasıdır "Sonsuz Örtü" (R.8). Bu sonsuz örtü aslında tam da sonsuzluğun temsilidir. Hayaletimsi görünüm de buna eşlik eder. Bitmemişlik duygusunu ve yansıtılan estetiği anlatmaya gerek kalmaz. Esere kimi kaynakta "Non Finito (Bitmemiş)" denmesinin sebebi de bu olsa gerektir (Dossier Artistique- Bruno Catalano, (t,y): 3; Decraene, (t,y): 20-23).

R.9: *Bruno Catalano, "Van Gogh", 411x160x170 cm - Sculpture en bronze, Paris (Dossier Artistique- Bruno Catalano, (t,y): 4; Articolo 16, (t,y): 199-201).*

Sanatçının Gezinler serisinin en önemli parçalarından "Van Gogh", Catalano'ya kendi yolculuğunda duygusal olarak arkadaşlık etmiş ve sevdiği bir sanatçı olarak bilinmektedir (R.9). Van Gogh, kendini belli edercesine, bir çanta dışında tuvalini de taşımaktadır. Peki neden Van Gogh? Onun yırtılan kulağı ile heykellerdeki eksiklik veya noksanlık benzeşmesi mi? Ve kendi gibi onun da yaşadığı ızdıraplı bir hayat yolculuğu mu? (Dossier Artistique- Bruno Catalano, (t,y): 5).

Hareket ve duyguların ifadesini aradığını söyleyen sanatçı, kendini Van Gogh ile özdeşleştirirken, Fas'tan içinde anılarını biriktirdiği böylesine bir çanta ile ayrıldığını ifade etmektedir (Articolo 16, (t,y): 199-201).

R.10: Bruno Catalano, “Blackman (Siyah Adam)”, 210x83x93 cm, Sculpture en bronze, MiLL, La Louvière (Bruxelles, Belgique), 2015 (Dossier Artistique- Bruno Catalano, (t,y): 1-14)

“Blackman” heykeli, özellikle köklerinden koparılmış tüm zencilere bir ithaftır. Burada, tüm göçmenlere ve göç edenlere bir saygı duruşu söz konusudur (R.10) (Dossier Artistique- Bruno Catalano, (t,y): 1-14) Bu yalnız gezgin, kendisine kucak açmış ufka doğru ilerler ama bu gönüllü bir ilerleyiş midir, onu ne beklemektedir? Sürgünün acısı geçer mi? Gittiği yer vatani midir artık, kimliğini kaybedip tekrar bulabilecek midir? Her sürgünde bir parça eksilmez mi? Her neyse kafanız karışınca kadar kaybolun.... (Articolo 16, (t,y): 199-201; Napolitano, 2014).

R.11: Bruno Catalano’dan Havacı

Yine anıtsal ve kaybolmuş bir yüz, yine yolculuk (R.11). Savaşı çağrıştıran izlenimler. Ve nereye gideceğini bilmeden uçaklarına binip gittiler (Decraene, (t,y): 20-23).

R.12: Bruno Catalano'dan Raphael Heykeli

Görüntüleri incelerken farklı yorumlar birbiri ile yarışıyor gibi görünür. Gövde boşlukları ile kendine çeken dolu kısımlar tezatlığın görüngeleridir. Aslında eserlerde insanı yanıltan bir derinlik düzeni hakimdir. İleriye doğru ilerlemenin heyecanını hissedebilmek, belirsizliğin korkusuna kapılmayı anlamaksa zor olmasa gerek... (R.12) (van Lier and Ekroll, 2019: 1-5).

R. 13: Sosyal Medyadan İlginç Bir Deneyim...Hayalinizde Tamamlayın... Ve Kalbinize Yakın Bir Çanta ile "Yolculuk" Görünümünü Taklit Edin.

Sanatçı adına yapılması istenen ve onu izleyenlerle buluşturmayı amaçlayan bir sosyal medya olayının gerçekleştirildiği bilinmektedir. Katılımcılardan, Catalano'nun çalışmaları üzerinde hayal kurmaları istenerek, aslında Gestalt'ın tamamlama ilkesini gerçekleştirmeleri beklenmiştir. Bu görünüm, belki bizlerin veya herhangi birinin onun heykellerini kafamızda nasıl tamamladığımızın da birer göstereni olarak belirirler (R.13) (Instagram Contest, 2021).

SONUÇ

Göç tabiri bir yeri terk edip başka bir yere geçiş olarak basit bir anlamla ifade edilse de, içinde barındırdığı maddi ve manevi, sosyal ve kültürel değişkenler ile psikolojik bir vaka olarak anlamından daha ötelere ulaşmaktadır. İnsanoğlu için çok önceden beri var olan göç olgusu, yalnızca sosyolojiyi ilgilendiren bir kavram olmaktan çıkar ve diğer sosyal ve beşerî bilimler içerisinde de kendisine yer edinir. İnsanların göç etme nedenleri içerisinde doğanın yarattığı afetler, ekonomik yetersizlikler vb gelmekle birlikte, şüphesiz en önemli neden bir yerin işgali, terörizm kısaca savaş olgusudur. Yabancı, yersiz yurtsuz hatta vatansız kalan bu insanlar, gittikleri yerlerde oraya alışma, aidiyet duygularının tatmini çabalarını derin bir boşluklarla hissederler. O ülke insanlarıncı kabul görmeme, göçmen veya

mülteci olarak adlandırılmaları yabancılığı bir kat daha arttıran olgulardır. Çalışmamızın temasal olgusunu oluşturan göç, özellikle sanatsal açıdan incelenmeye çalışılmış ve göç ve sorunları üzerine birkaç sanatçı örneği de verilmiştir.

Bu çalışmanın ana orijini oluşturan göç, yöntemsel olarak bizlere iki yönden çalışmamız gerekliliğini kaçınılmaz kılmış ve Gestalt kuramlarının da süreç içerisine dahil olmasıyla birlikte özellikle algıda tamamlama ilkesinden faydalanma, çalışmayı daha zengin ve derin bir anlatı zenginliğine taşımıştır. Neticede, çalışmaya konu edindiğimiz modern heykel sanatçısı Bruno Catalano, yaptığı heykel çalışmalarında eksik heykel görünümleri ile ön plana çıkan bir sanatçı olmasıyla tanınmaktadır. Göç'ü, seçtiği heykel gösterenleri ile anlatan ve ifadelendiren sanatçının eser yorumları gösterge bilimin eşliğinde aktarılmaya çalışılır. *Bu çalışmada da Catalano'nun seçilmesinin nedeni, başta göç olgusu olmakla birlikte özellikle "eksik kalma ve tamamlama" algısını bir arada gösteren en önemli sanatçı olduğu gerçeğindedir.*

Sanatçının yapıtlarındaki eksik kalma teması altında yatan anlam betimlemeleri ile insanlara "göç"ü farklı bir şekilde dile getirmektedir. Kendisi de bir göç mağduru olduğu için, hissettiklerini rahatlıkla ifade edebilen Catalano, izleyenlerdeki yarım kalmışlığı ve bu yarım kalmışlığın göç ile ilişkisini irdeler. Geride kalmak, köklerinden kopmak bir yanımızı hep eksiltir. Ancak ileriye doğru adeta hareket eden figürler, tamamlanmış kısımları ile aslında geleceğe olan ümitlerini Catalanoya özgü sanatsal bir üslupla yansıtırlar. Bu bağlamda en bilinen yapıtları "Gezginler" isimli bir seri olmuştur. Bu seride, hayran kaldığı sanatçılardan ilham almış, "Van Gogh, Raphael" gibi eserler yaratmıştır. Sanatçının malzeme seçiminde bronz malzeme ağırlık kazanmakta, heykelleri sessiz gibi görünse de aslında yanında, yakınından geçenlere çığlık atmakta ve adeta dile gelmektedirler. Sessizlik içinde ses, Munch'ün çığlığıdır adeta.

Onun sanatı bir tezatlık oluşturur, doğal ve kendiliğindedir. Kökünden sökülerek dayatılan yaşamlardır. İnsanlar hem kendi içlerine hem de dışlarına sürüklenmektedir. Peki gitmek mi zordur, kalmak mı? İçselliğin kusurlarına mecazi bir kutsama mıdır yoksa? Kısaca onlar, hayatlarının yolculuğunun dramlarıyla mücadele eden gezginlerdir.

KAYNAKÇA

Aydın D. Y. (2017). *Gestalt öğrenme kuramı*.
https://www.academia.edu/34158889/Gestalt_Öğrenme_Kuramı

Barthes, R. (1996). *Çağdaş söylenler*. Metis Yayınları.

Bruno Catalano, Il grande Van Gogh, *Articolo 16*, s. 199-201.

Çelik, C. (2012). Göç, kentleşme ve din. İçinde N. Akyüz, İ. Çapcıoğlu (Eds.), *Din Sosyolojisi* (ss.297-306). Grafiker Yayınları.

Çetin, C.G. (2020). *Çağdaş sanatta savaş sonrası göçün sanatsal temsili*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Düzce Üniversitesi.

Decraene, C. (t,y). *Les voyages immobiles de Bruno Catalano*. p.20-23.

Dossier Artistique- Bruno Catalano. p. 1-14.

Ekici, S. & Tuncel, G. (2015). Göç ve insan, *Birey ve Toplum Dergisi*, 5 (9), 9-14.

Erbaş, H. (2019). *Gidişlerden kaçışlara göç ve göçmenler: kuram, yöntem ve alan yazıları*. Phoenix Yayınevi.

INSTAGRAM CONTEST. (2021, From 22 February to 4th April). *Bruno Catalano experience exhibition*. Galleries Bartoux. <https://www.galleries-bartoux.com/wp-content/uploads/2021/03/BRUNO-CATALANO-EXPERIENCE-PRESS-KIT-1.pdf>

Li, M. & Frieze, I. H. (2012). Before the big decision: psychological theories on premigration motivation, *Immigration Policies, Challenges and Impact*, 3-27.

Mollaoğlu, S. (2023). Göçün güncel sanat pratiklerine yansması, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (1), 315-332.

Napolitano G. (2014). Sculpture per un mondo in transito: I Voyageurs di Bruno Catalano, *Racna Magazine*.

Senemoğlu, N. (2012). *Gelişim, öğrenim ve öğretim*. Pegem Yayınları.

Tuna, S. & Karaca, G. (2018). *Sanat ve tasarımda bir yöntem olarak 'eksik parça tamamlama'* (Yayımlanmış bildiri kitabı). Başkent Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi 3. Sanat ve Tasarım Eğitimi Sempozyumu, Ankara.

Uyar, S. (2021). *Mülteci sorunlarının sanatsal anlatımı*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi.

Ülkü, G. (2019). Çağdaş sanat ve tasarım eğitiminde görsel tasarım öğeleri ve ilkeleri, *Ulakbilge*, S.40, 595-614. doi: 10.7816/ulakbilge-07-40-02

van Lier, R. & Ekroll, V. (2019). A remarkable depth confusion in images of the incomplete statues of Bruno Catalano. *İ-Perception*, 10(6), 1-5. doi:10.1177/2041669519895990

Yağmur, Ö. (2014). Minimal sanatta Dan Flavin'i gestalt algı kuramıyla anlamlandırma, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 33, 149-161.

Yeşilyaprak, B. (2005). *Gestalt ve insanlı yaklaşımında öğrenme, Gelişim ve öğrenme psikolojisi*. Pegem Yayınları.

Yılmaz, A. (2014). Uluslararası göç: çeşitleri, nedenleri ve etkileri, *Turkish Studies*, 9 (2), 1685-1704.

Yüzgeç, B. & Aslan, M. (2012). *Gestalt psikolojisi*. Çukurova Üniversitesi.

Zeren, G. (2007). *Gestalt kuramı*. Yıldız Teknik Üniversitesi.

Web Adresleri

<https://www.pbs.org/newshour/arts/exiled-syrian-artist-tammam-azzam-paints-haunting-images-of-his-destroyed-homeland> (Erişim Tarihi: 03.06.2024)

<https://davetmektebi.com/bir-sessiz-ciglik-suriyeli-tammam-azzam/> (Erişim Tarihi:03.06.2024).

<https://kontrastdergi.com/gulser-gunaydin-bunlar-da-var-jacob-lawrens-54-sayi/> (Erişim Tarihi: 03.06.2024).

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Dijital Olgunluk Kavramı Üzerine Yapılan Araştırmaların Vosviewer Programı ile Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Research on The Concept of Digital Maturity with The Vosviewer Program

İsmail BAKAN

Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü,
E-mail: ibakan63@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-8644-8778

Kevser ÖZYAŞAR

Arş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü,
E-mail: kevserozyasar@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3682-7574

Öz: Bu çalışmada, dijital olgunluk kavramına derinlemesine bir anlayış geliştirmek için bibliyometrik haritalama çalışmalarında kullanılan Vosviewer (Van Eck ve Waltman, 2013) programı kullanılarak kartografi analizi ile yeni araştırma akışları araştırılmıştır. Web of Science'tan elde edilen 335 çalışma, VOSviewer programı ile analiz edilmiştir. 2006-2023 yılları arasında dijital olgunluk kavramı hakkında yayınlanmış 335 çalışma analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına istinaden, çalışmaların 54'ünün yönetim alanında, 39'unun işletme alanında ve 34'ünün bilgisayar bilimlerinde yapıldığı görülmektedir. Dijital olgunluk kavramı ile alakalı çalışmaların 2022 (96 çalışma) yılında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu güncel kavramın genişletilerek ve zenginleştirilerek alanyazına kazandırılması önemlidir. Dijital olgunluk kavramı ile ilgili ulusal ve uluslararası alanyazında bibliyometrik bir analiz çalışmasına rastlanmamıştır. Bu araştırmanın özgün kısmını ifade etmektedir. Araştırmanın dikkat çeken sınırlılığı analizler için sadece Web of Science veri tabanındaki verilerin kullanılmış olmasıdır. Her ne kadar Web of Science veri tabanı evrensel geçerliği bakımından saygın ve kapsamlı bir veri tabanı olarak kabul edilmiş olsa da; Scopus, Google Scholar, TR Dizin vb. veri tabanları analizin dışında bırakılmıştır. Araştırmada ikincil verilerle çalışılmış olduğu için etik kurul raporuna ihtiyaç duyulmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital olgunluk, bibliyometrik analiz, vosviewer, veri görselleştirme.

Abstract: In this research, new research streams were investigated through cartography analysis using the Vosviewer (Van Eck and Waltman, 2013) program, which is used in bibliometric mapping studies, to develop an in-depth understanding of the concept of digital maturity. 335 studies obtained from Web of Science were analyzed with the VOSviewer program. 335 studies published on the concept of digital maturity between 2006 and 2023 were analyzed. Based on the analysis results, it is seen that 54 of the studies were conducted in the field of management, 39 in the field of business administration and 34 in the field of computer science. It is seen that studies related to the concept of digital maturity will intensify in 2022 (96 studies). It is important to expand and enrich this current concept and bring it into the literature. No bibliometric analysis study has been found

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:06.05.2024

Kabul Tarihi:17.11.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Bakan, İ. & Özyaşar, K. (2024). Dijital olgunluk kavramı üzerine yapılan araştırmaların Vosviewer programı ile bibliyometrik analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1329-1345. Doi: 10.33437/ksusb.1479369

in the national and international literature regarding the concept of digital maturity. This represents the original part of the research. A notable limitation of the research is that only data from the Web of Science database was used for analysis. Although the Web of Science database is accepted as a respected and comprehensive database in terms of its universal validity; Scopus, Google Scholar, TR Index etc. databases were excluded from the analysis. Since the research was conducted with secondary data, an ethics committee report is not required.

Keywords: Digital maturity, bibliometric analysis, vosviewer, data visualization.

GİRİŞ

Dinamik ve çevik rekabet ortamında işletmelerin varlığını devam ettirebilmeleri ve faaliyetlerini aktif, verimli bir şekilde sürdürebilmeleri için dijital dönüşümü benimseyerek, işletme bütününde yenilik yapmaları kaçınılmazdır. Dijital dönüşüm, teknolojik, sosyal ve ekonomik kalkınmanın ufkunu yeniden şekillendirmektedir. Teknolojilerin hızlı gelişimi nedeniyle dijitalleşme işletmelerin gündemini oluşturmaktadır. Bugün, her birey, işletme ve hükümet yeni dijital çağın bir parçası haline gelmiştir. Modern ekonomide hayatta kalabilmek için, şirketler ve devletler dijitalleşmeye doğru ilerlemekte ve yenilikçi çözümler uygulamaktadır.

Dijital pazar ortamlarına uyum sağlamak ve operasyonları iyileştirmek için dijital teknolojilerden yararlanmak, neredeyse her çağdaş işletme için önemlidir. İşletmeler hem zaman ve maliyetlerden tasarruf etmek hem de operasyonları daha verimli hale getirmek için, görevleri ve süreçleri otomatikleştiren teknolojilere yatırım yapmaktadırlar (Kane vd., 2019: 23). Bu durum değer zincirlerinde değişiklikler meydana getirmektedir. İşletmeler, dijital dönüşümün meydana getireceği katma değerden önemli bir pay almayı hedeflemektedirler (Dijital Türkiye Yol Haritası, 2023: 6-7). Hızlandırılmış teknolojik değişim senaryosunda, küresel teknolojik ve endüstriyel manzarada öncü bir rol oynamak için gelişmekte olan dijital teknolojilere hakim olmak şarttır (Eremina vd., 2019: 2).

Dijital olgunluğu benimsemek için, dijital teknolojilerin; ekonomik ve teknolojik ekosistemlerde kritik yönlerini ölçecek ve izleyecek uygun metrikler sağlanması gerekmektedir. Ayrıca teknoloji odaklı yeniliği ve küresel perspektifte değişimi araştırarak hedeflerin netleştirilmesi önemlidir. Dijital manzarayı izlemek, küresel dijital ekosistemin haritalanmasını gerektirir ve dijital teknolojilerin potansiyellerinden yararlanmak için politikaların şekillendirilmesi, bu teknolojilerin rekabet gücünü nasıl arttırabileceği konusunda yeni analitik bilgiler gerektirir (Eremina vd., 2019: 3-4).

Dijital olgunluk, işletmeleri giderek artan daha dijital bir ortamda etkili bir şekilde rekabet edecek şekilde uyarlamakla ilgilidir. Olgunluk, müşterilerin, çalışanların ve ortakların dijital beklentilerini karşılamak için şirketin stratejisini, işgücünü, kültürünü, teknolojisini ve yapısını uyumlaştırarak yeni teknolojiyi uygulamaktır. Bu nedenle dijital olgunluk, bir kuruluşun hızla gelişen dijital manzaraya uyum sağlama ve gelişme yeteneğine sahip olup olmadığına dair iyi bir göstergedir (Kane, 2017: 6). Dijital olgunluk, dijital dönüşüm stratejilerinde kritik öneme sahiptir, çünkü geliştirme ve uygulama evrimlerini yönetir (Nasiri vd., 2022: 275). Dönüşüm çabasının etkiye dönüştürülmesine yardımcı olabilecek organizasyonel özellik, eski sorunlara ve süreçlere yeni gözlemlerle bakma ve onlara yeni yollarla yaklaşma alışkanlığını teşvik eden bir "dijital zihniyet" dir. Dijital zihniyet dijital davranışları teşvik eder (Pivoting to Digital Maturity, 2019: 3).

Bu araştırmada, işletmeler için önem arz eden bir konu olarak dijital olgunluk kavramının bibliyometrik analizi yapılarak uygulayıcı ve araştırmacılara derinlemesine bir perspektif sunmak hedeflenmektedir.

DİJİTAL OLGUNLUK KAVRAMI

Günümüz işletmelerine bakıldığında dijital olgunluklarını artırarak firma değerlerini de arttırdıkları görülmektedir. İşletmelerin, iş hayatında meydana gelen değişiklikler üzerinde kontrol sahibi olsun ya da olmasın, pazardaki değişikliklere hızlı bir şekilde uyum sağlama ve yanıt verme yeteneği, şirketlerin dijital olgunluk seviyesini destekler. Benzer şekilde, işletmelerin sahip olduğu dijital yeteneklerin, operasyonel verimlilikler üzerinde doğrudan bir etkisi vardır. İşletmelerin çalışma şeklini yeniden tanımlayabilir ve/veya yeni iş girişimlerini hızlandırabilirler (Pivoting to Digital Maturity, 2019: 8). "Dijital olgunluğu", bir kuruluşun insan kaynağı, kültürü, yapısı ve görevlerini, kuruluşun içinde ve dışında teknolojik altyapının sağladığı fırsatlardan yararlanarak etkili bir şekilde

rekabet etmede fayda sağlaması olarak ifade etmek mümkündür (Rader, 2019: 29). Öte yandan, Bonnet ve Westerman (2021), dijital olgunluğun, verimliliği ve yeniliği teşvik etmek için dijital teknolojileri uygulayarak müşterilere daha iyi hizmet veren bir pazar üzerine odaklandığını ifade etmektedir.

Simpson ve Weiner (1989), dijital olgunluk kavramı için yaygın olarak kabul edilmiş genel bir tanım olmadığını ifade etmektedir. Olgunluğu, genellikle “tam, mükemmel veya hazır olma durumu” olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte, teknoloji sürekli olarak geliştiği için ve nihai mükemmellik aşamasına ulaşması çok zor olduğu için, dijital olgunluğu, zamanla ilgili göreceli bir kavram olarak öne sürmektedir. Bu nedenle dijital olgunluk, çevreye uygun bir şekilde yanıt verme yeteneğini temsil eden işletmelerin “öğrenilmiş” bir özelliği olarak değerlendirilmektedir (Kane vd., 2017: 9). Bu bağlamda, dijital olgunluk, değişen bir dijital manzaraya sürekli bir uyum sürecinin sonucudur (Mettler ve Pinto, 2018: 105). Dijital olgunluk, teknoloji ile birlikte sürekli değişen hareketli bir hedeftir (Kane vd., 2019). Her ne kadar farklı dijital olgunluk tanımları olsa da genel olarak işletmelerin dijital olgunluğu; dijital yeteneklere, teknoloji altyapısına, dijital stratejisine, liderliğe ve vizyona odaklanmaktadır (Rossmann, 2019; Kane vd., 2019).

Dijital olgunluk, son kullanıcıların, çalışanların ve/veya paydaşların ihtiyaçlarını karşılamak için şirket stratejilerini, personeli, kültürü, teknoloji ve altyapıları geliştirmektir. Dijital olgunluk, basit bir şekilde teknoloji uygulanmasından ibaret değildir (Nasiri, 2022: 277). Dave Rutkowski'nin belirttiği üzere, “Dijital olgunluk, mevcut teknolojilere, yetenekli personel kaynaklarına ve pazardaki fırsatlara hızlı bir şekilde yanıt verme ve/veya bunlardan yararlanma yeteneğidir. Bir kuruluşun sadece dijital teknoloji açısından değil, aynı zamanda insanlar, kültür ve süreçler de dahil olmak üzere organizasyon yapısında dijital dönüşümü üstlenme yeteneğidir.” Teknolojiye yoğun bir vurgu olsa da, bir kuruluşun sahip olduğu dijital olgunluk seviyesi, büyük ölçüde insan sermayesindeki kaynaklardan ve otomatik süreçlerden kaynaklı hız ve uyulanabilirlikten etkilenir (Kane vd. 2019: 83).

Zouari vd. (2021) liderlik ve yönetişimin bir kuruluşun dijital olgunluğuna en çok katkıda bulunan iki özellik olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte ilgili alanyazına bakıldığında farklı önceliklerin olduğu da dikkat çekmektedir. Örneğin, Rader (2019), bir kuruluşun hızlı hareket eden ve sürekli değişen bir ortamda fayda sağlamak için teknolojiyi kullanma yeteneğine öncelik verirken, Fletcher ve Griffiths (2020), dijital olgunluğun, örgütsel esnekliğin hızla değişen, yıkıcı, karmaşık ve öngörülemez bir iş ortamına yanıt vermekteki yeteneği olarak ifade etmektedir (Robertson vd., 2022: 1185). Dolayısıyla, dijital olgunluk kavramı, kuruluşun istikrarlı bir son/nihai hali olarak yanlış anlaşılmalıdır. Aksine, dijital olgunluk kuruluşun sürekli olarak değişen bir teknolojik ortama uyum sağlayabileceği, insanlarını, kültürünü, görevlerini ve yapısını yanıt olarak yeniden düzenleyebileceği esnek bir süreçtir. Bu zorluk, geleneksel organizasyonlar için imkansız olmasa da göz korkutucu görünebilir. Liderlerin kuruluşlarının nasıl işlediğini yeniden düşünmeleri ve daha sonra yeni yetenek modelleri, kültürel özellikler, görev tanımları için daha uygun bir organizasyon yapısı geliştirmeleri gerekebilir (Eremina, 2019: 11). Dijital olgunluk, ortaya çıkan rekabet ortamına uygun şekilde nasıl yanıt verileceğini öğrenen, dijital ortama uyum sağlamanın devam eden bir sürecidir ve olgunluk asla tamamlanamaz (Nasiri vd., 2022: 281).

Achieving Digital Maturity (2017) raporu, açık ve tutarlı bir dijital stratejinin bir şirketin dijital olgunluğunun en önemli belirleyicisi olduğunu vurgulamaktadır. Yapmış oldukları dört yıllık araştırma sonuçlarına göre; dijital olarak olgun işletmelerin (%80) az dijital olgun işletmelere kıyasla net ve açık bir dijital stratejiye sahip oldukları görülmüştür. Yüksek düzeyde dijital olgunluğa sahip şirketler, teknolojiyi dönüştürmek için dijital aktiviteleri güçlü liderlikle birleştirerek sonuçta finansal başarıya ulaşmaktadırlar (Westerman vd., 2012: 16). Yeni donanım ve yazılıma yapılan yatırımlar da dijital olgunluk algısını olumlu etkilemektedir (Mettler ve Pinto, 2018: 113). Dijital olgunluk sadece bir sistemi kullanma yeteneğini değil, aynı zamanda diğer sistemlerle ne kadar birlikte çalışabilir olduğunu kapsamaktadır (Flott vd., 2016: 3). Öte yandan, bir işletmenin “insan, kültür, yapı ve görevlerini teknolojik altyapı tarafından sağlanan fırsatlardan yararlanarak etkili bir şekilde rekabet etmesini sağlayan” bir yetenek yönetim sürecidir (Robertson vd., 2022: 1183).

2017 yılında Bilim ve Teknoloji Bakanlığı tarafından hazırlanan “Dijital Türkiye Yol Haritası, 2023” başlıklı raporda da dijital olgunluğun holistik yapısı vurgulanmaktadır. Altı bileşen altında kaleme alınan raporda;

- İnsan: Eğitim Altyapısının Geliştirilmesi ve Nitelikli İşgücünün Yetiştirilmesi,
- Teknoloji: Teknoloji ve Yenilik Kapasitesinin Geliştirilmesi,
- Altyapı: Veri İletişim Altyapısının Geliştirilmesi,
- Tedarikçiler: Ulusal Teknoloji Tedarikçilerinin Desteklenmesi,
- Kullanıcılar: Kullanıcıların Dijital Dönüşümünün Desteklenmesi,
- Yönetişim: Kurumsal Yönetişimin Güçlendirilmesi, başlıkları üzerinde çalışılmıştır. Yukarıda bahsi geçen tanım ve özelliklerle paralel nitelikte olduğu görülmektedir (Dijital Türkiye Yol Haritası, 2023: 16-17).

Dijital olarak olgunlaşan işletmelerin ayırt edici niteliklerinin benzer olduğunu söylemek mümkündür. Bu işletmeler genellikle strateji, yetenek, örgütsel yapı, kültür, yenilik ve teknolojiyi farklı şekilde ele alırlar. Dijital olarak olgunlaşan organizasyonlar dijital stratejilerinde zorlu ve rekabetçi bir yaklaşıma sahiptirler (Kane, 2017: 7). Dijital olarak olgun şirketler çevik, analitik, risk toleranslı, işbirlikçi ve öğrenme yetenekleri daha belirgindir. Bu kültürel ve yapısal özellikler, organizasyon içinde dijital değişikliği sağlamak için bir platform oluşturur. Rader (2019), dijital olarak olgun şirketleri daha az olgun şirketlerden ayıran dört alan belirlemiştir:

- Yeni dijital teknolojiler aracılığıyla mevcut değeri ortaya çıkarma becerileri
- Yeni dijital teknolojileri tanımlama ve asimile etme oranı
- Doğru dijital yetenekleri çekme ve tutma yetenekleri
- Dijital zihniyete sahip olunması (Rader 2019: 29).

Achieving Digital Maturity (2017) raporu, belirsizliğe karşı toleransın ve risk yönetimin işletmeleri dijital olgunlukta ön plana çıkardığını göstermektedir. Yapılan araştırmada, organizasyonlarını, başarısızlık riskini denemeye ve kabul etmeye teşvik eden işletmelerin %71 oranla yüksek dijital olgunluk seviyesine sahip olduklarını göstermiştir. Aynı araştırmada, örgütsel çevikliğini artıran işletmelerin; %85'inin dijital olarak olgun işletmeler olduğu görülmektedir.

Dijital bir gelecek vizyonuna ulaşmak, şirketin temelde farklı şekillerde çalışmasını gerektirir. İşletmeler, etraflarındaki dijital ortamlarla senkronize olmak için yeteneklere, organizasyon yapısına ve kültüre ihtiyaç duyarlar. Etkili bir dijital strateji oluşturmak ve genel iş hedeflerine bağlamak, bir şirketin dijital olgunluğunu artırma yolunda önemlidir (Kane, 2017: 7).

Özetle; dijital teknolojiler oyunun dinamiklerini değiştirip dengeleri alt üst etmekte ve bir nevi yeni bir oyun yapısı kurmaktadır. Yeni oyun düzenine uyum sağlayabilmek için işletmelerin esneklik, çeviklik, adaptasyon kabiliyeti, rezilyans ve yetenek yönetimi gibi önemli ve güncel özelliklere sahip olması gerektiği gözlemlenmektedir. İşletmelerin dijital alandaki teknoloji ve yeniliklere uyum sağlama kabiliyeti dijital olgunluk düzeyini doğrudan etkilmektedir.

YÖNTEM ve MATERYAL

Bu araştırmada, dijital olgunluk kavramına derinlemesine bir anlayış geliştirmek için bibliyometrik haritalama çalışmalarında kullanılan Vosviewer (Van Eck ve Waltman, 2013: 10) programı kullanılarak kartografi analizi ile yeni araştırma akışları araştırılmıştır (Hassan vd., 2022: 362).

23.11.2023 tarihinde "All fields" sekmesi seçilerek "digital maturity" kavramı aratılmıştır. Böylelikle toplam 335 araştırmaya ulaşılmıştır. Dijital olgunluk kavramının henüz yeni bir kavram olması sebebiyle yıl aralığı başlangıçta belirtilmemiştir. 335 araştırmanın en eskisinin 2006 (1 araştırma) en yenisinin 2023 (73 araştırma) olduğu görülmektedir. Tablo 3'te araştırma/yayın sayılarının yıllara göre dağılımı rakamlarla gösterilmiştir. Çalışmaların 224 makale, 7 editoryal içerik, 4 kitap bölümü, 20 erken görünüm araştırma, 82 derleme makale, 5 bildiri ve 21 gözden geçirilen

makale olduğu tespitinde bulunulmuş ve araştırmaya dahil edilmiştir. Web of Science'tan elde edilen 335 çalışma, Vosviewer programı ile analiz edilmiştir.

Tablo 1: Araştırma detayları

KRİTER	TANIM
Kullanılan Kaynak	Web of Science (WoS)
Yıl aralığı	2006 - 2023
Araştırma terimleri	All fields - "digital maturity"
Analize dahil edilen araştırmalar	Tüm araştırmalar.
Analizin dışında bırakılan araştırmalar	Yoktur.
Örneklem büyüklüğü	335 araştırma/çalışma
Referans büyüklüğü	335 araştırma/çalışma
Kullanılan analiz programı	VOSviewer

Mevcut bir konunun entelektüel temellerini incelemek ve gelişen eğilimleri, işbirliği modellerini ve araştırma bileşenlerini tespit etmek için çeşitli amaçlarla bibliyometrik analiz tercih edilmektedir (Donthu vd., 2021: 792). Bibliyometrik çalışma, herhangi bir araştırma alanının alaka düzeyini değerlendirme konusunda fikir birliğine varmanın uygun bir yolu olarak kabul edilmektedir (Das vd. 2023: 2). Matematik ve istatistik analizleri yazılı iletişim araçlarına uygulamak anlamına gelen bibliyometrik kavramı, Pritchard tarafından "istatiksels bibliyografya" kavramının yerine önerilmiştir (Pritchard, 1969 akt. Sancar, 2023: 250). Bibliyometrik inceleme, belirli bir tema veya alanda yapılan araştırmayı sınıflandırmak için nicel bir tekniktir. Araştırma alanındaki katkıyı değerlendirmek için istatistikler sunmaktadır (Mukherjee vd., 2022: 112).

Bibliyometrik analiz, araştırmacıların belirli bir kavramın kökenlerini ve mevcut önemini belirlemelerine yardımcı olabilir (Hassan vd., 2022: 363). Bu nedenle, bu çalışmada bibliyometrik analiz kullanılmıştır. Bibliyometrik yaklaşım değerlidir, çünkü bir araştırma alanının özünü büyük miktarda veriden türetmeye izin vermektedir. Bilgi yapısının araştırılmasını, araştırma alanlarının geliştirilmesini ve araştırma konusunun disiplinler arası boşluklarının yakalanmasını sağlamaktadır (Pauna vd., 2018; Zou vd., 2018).

Vosviewer, özellikle tematik analiz, kartografi ve küme analizinde bibliyometrik analizde yaygın olarak kullanılmaktadır (Olczyk, 2016; Kokol vd, 2018; Rodronez-Lopez vd., 2020; Sarkodie ve Strezov, 2019). Vosviewer ile araştırmacılar, yayınlar, yazarlar, dergiler, kuruluşlar veya ülkelerden oluşan çok çeşitli bibliyometrik ağları analiz edebilmektedirler (Van Eck ve Waltman, 2010: 2410). Vosviewer, yazarların ortaklık ilişkisini, yazarlara ve ülkelere göre bibliyografik birleşmeyi, anahtar kelimelerinin birlikte kullanımını (yoğunluğunu, kullanım sıklığını), anahtar kelimelerle oluşturulmuş kavramsal haritayı bibliyometrik görselleştirme yapılarıyla ortaya koyabilmektedir (Chhtrapati vd., 2023: 6). Ayrıca program, yazarların ve ülkelerin üretkenliğini ortaya koymak noktasında faydalıdır.

Bu araştırmada Web of Science (WoS) veri tabanından faydalanılmıştır. "Web of Science veri tabanı bir yandan ileri düzey veri analizi için gelişmiş arama göstergelerini kullanırken bir yandan da çeşitli kontrol mekanizmalarını çalıştırmaktadır. Yayın etiği açısından nitelikli ve güvenilir çalışmaları kapsamaktadır." (Dirik vd., 2023: 173). WoS, en iyi temel bilim, sosyal bilimler, sanat ve beşeri bilimler dergilerini izleyen en kaliteli bir veritabanıdır (Fetscherin ve Heinrich, 2015; Merigo vd., 2015).

ANALİZ ve BULGULAR

335 araştırmanın, Web of Science kategorileri bazında alan dağılımlarına bakıldığında 54 araştırma ile en çok Yönetim (%16.12) alanında çalışma yapıldığı görülmektedir. Tablo 2'de 335 araştırmanın alanlara göre dağılımları ve yüzdelik değerleri gösterilmiştir. Devam eden sıralamada yönetimle yakından ilgili olan işletme (39 çalışma, %11.64) alanı gelmektedir. Sıralama, bilgisayar bilimleri ile devam etmektedir. Dijital olgunluk kavramı nitel yönü ile işletme, yönetim vb. alanların çalışma konusu olurken; nicel ve uygulama kısımları ile bilgisayar, bilişim, yapay zeka konuları ile incelenmiştir. Bu yönüyle dijital olgunluk kavramının multidisipliner bir çalışma konusu olduğu ifade edilebilir.

Farklı departmanların yayın/araştırma sayıları da bu varsayımı desteklemektedir: University of Zagreb Faculty of Organisation and Informatics Varaždin (7), University of Oxford Medical Sciences Division (5), Aarhus School of Business Imperial College (4), London Faculty of Medicine Queensland (4), University of Technology Faculty of Science (4).

Tablo 2: Dijital olgunluk kavramı ile yapılan yayınların disiplinlere/araştırma alanlarına göre dağılımı

ALAN - Web of Science Kategorileri	Araştırma sayısı	%
Yönetim	54	16.12
İşletme	39	11.64
Bilgisayar Bilimleri Disiplinlerarası Uygulamalar	34	10.15
Bilgisayar Bilimi Bilgi Sistemleri	28	8.36
Bilgisayar Bilimi Teorisi Yöntemleri	26	7.76
Endüstri Mühendisliği	26	7.76
Çevre Bilimleri	26	7.76
Eğitim Araştırması	24	7.16
Yeşil Sürdürülebilir Bilim Teknolojisi	23	6.87
Tıp Bilişimi	23	6.87
Bilgisayar Bilimi Yapay Zeka	22	6.57
Sağlık Bilimleri Hizmetleri	22	6.57
Çevre Çalışmaları	21	6.27
Ekonomi	16	4.78
Mühendislik Elektrik Elektronik	15	4.48
Bilgi ve Belge Yönetimi	14	4.18
Üretim Mühendisliği	13	3.88
Operasyon Araştırma Yönetimi Bilimi	12	3.58
Disiplinlerarası Mühendislik	11	3.28
Disiplinlerarası Sosyal Bilimler	10	2.99

Kaynak: Web of Science üzerinden elde edilen veriler ile yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Araştırmaların yıllara göre dağılımına bakıldığında; ilk çalışmanın 2006 (1 çalışma) yılında yapıldığı görülmektedir. Mueller vd. tarafından 2006 yılında yapılan bu araştırma; "The Digital Maturity Map-Motivation for an EDM-Based Digital Validation Method" başlıklı konferans bildirisidir. Bu tarihe istinaden, diğer yönetim ve/veya işletme konularına görece dijital olgunluk kavramının yeni bir araştırma alanı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak ilerleyen yıllara bakıldığında düzenli ve olumlu yönde bir ivme kazandığı görülmektedir. En çok yayın yapılan yıl olarak ise 2022 (96 yayın) yılı dikkat çekmektedir.

Tablo 3: Dijital olgunluk kavramı ile yapılan araştırmaların yıllara göre dağılımı

Yıl	Yayın sayısı	Yıl	Yayın sayısı
2023	73	2017	8
2022	96	2016	7
2021	57	2015	4
2020	37	2014	1
2019	26	2007	1
2018	23	2006	1

Kaynak: Web of Science üzerinden elde edilen veriler ile yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Üretken kurumlar, kendi çalışma alanlarındaki araştırmacılar için bilgi kaynağı merkezidir (Lopez-Duarte vd., 2020: 820). Tablo 4'te dijital olgunluk kavramı ile alakalı en çok yayın yapan 10 üniversite sıralaması görülmektedir. Bu listeye bakıldığında 20 araştırma ile Zagreb Üniversitesi

(Hırvatistan) dikkat çekmektedir. Listenin devamını ise İngiltere'deki üniversitelerin takip ettiği görülmektedir.

Tablo 4: Dijital olgunluk kavramı ile alakalı en çok yayın yapan 10 üniversite

1	UNIVERSITY OF ZAGREB	20
2	IMPERIAL COLLEGE LONDON	9
3	UNIVERSITY OF LONDON	9
4	UNIVERSITY COLLEGE LONDON	7
5	FRAUNHOFER GESELLSCHAFT	5
6	PETER THE GREAT ST PETERSBURG POLYTECHNIC UNIVERSITY	5
7	UNIVERSITY OF OXFORD	5
8	AARHUS UNIVERSITY	4
9	FINANCIAL UNIVERSITY UNDER THE GOVERNMENT OF RUSSIAN FEDERATION	4
10	HSE UNIVERSITY NATIONAL RESEARCH UNIVERSITY HIGHER SCHOOL OF ECONOMICS	4

Kaynak: Web of Science üzerinden elde edilen veriler ile yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 5'te dijital olgunluk kavramı ile alakalı en çok yayın yapan ilk 10 yazar görülmektedir. Bu tablo bu alanda araştırma yapan akademisyenler ve/veya uygulayıcılar açısından önemlidir. En çok yayın yapan ve en çok atıf alan yazarların, dijital olgunluk kavramı ile alakalı literatüre hakim olduklarını söylemek mümkündür. Araştırmaya başlamadan önce, bu yazarların araştırmalarının okunması ve incelenmesi önemlidir.

Tablo 5: Dijital olgunluk kavramı ile alakalı en çok yayın yapan 10 yazar

1	Darzi, Ara	5
2	Sullivan, Clair M	4
3	Tomičić-Pupek, Katarina	4
4	Eden, Rebekah	4
5	Woods, Lee	4
6	Aziz Sheikh	4
7	Calopa, Marina Klacmer	4
8	Mason, Kathy	3
9	Redep, Nina Begicevic	3
10	Hinder, Susan	3

Kaynak: Web of Science üzerinden elde edilen veriler ile yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

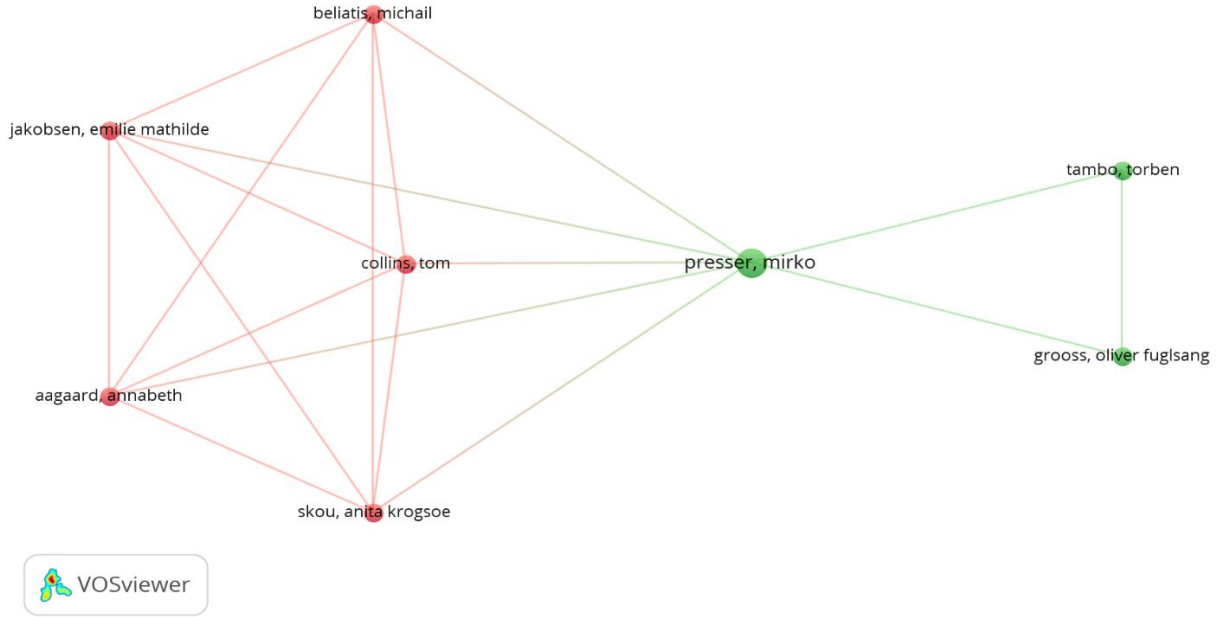
Tablo 6'da yayınların Web of Science indekslerine göre dağılımı görülmektedir. Bu dağılımın, bu alanda yayın yapan araştırmacıların gerek araştırma yaparken kullanacakları gerekse kendi araştırmalarını gönderirken istifade etmeleri anlamında önemli olduğu düşünülmektedir. Yine dijital olgunluk kavramı ile alakalı yapılan çalışmaların; Springer Nature (39), Elsevier (37), Mdpi (35), Emerald Publishing Group (27), IEEE (23), Taylor & Francis (12) kaynaklarında yayınlandığı görülmektedir.

Tablo 6: Yayınların web of science indekslerine göre dağılımı

Emerging Sources Citation Index (ESCI)	110
Social Sciences Citation Index (SSCI)	98
Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED)	91
Conference Proceedings Citation Index – Science (CPCI-S)	64
Conference Proceedings Citation Index – Social Science & Humanities (CPCI-SSH)	24
Book Citation Index – Science (BKCI-S)	4
Book Citation Index – Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH)	3

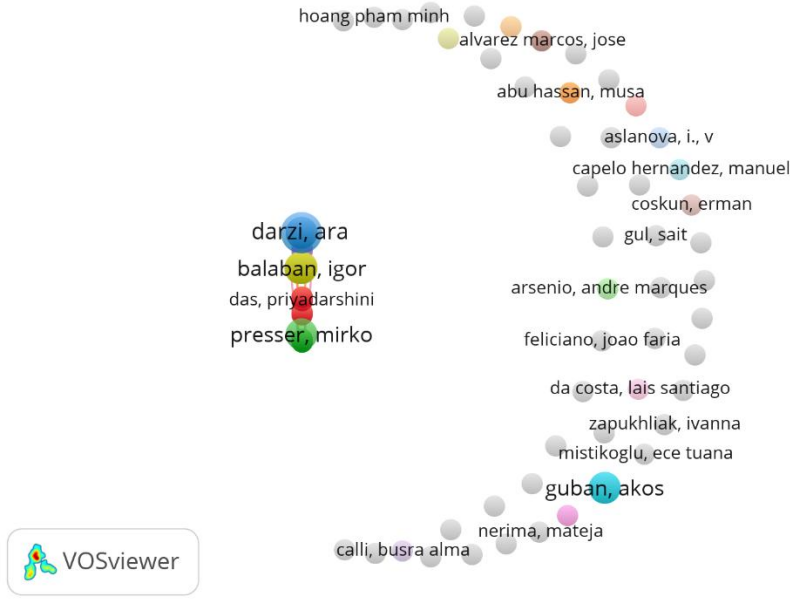
Kaynak: Web of Science üzerinden elde edilen veriler ile yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Ortak yazar analizi (Co-authorship of Authors), yazarların bilimsel araştırmalar üzerinde işbirliği yaparak oluşturdukları ağları ve dūęümleri incelemektedir. İki yazar arasındaki ilişki ortak bir yayın yaptıklarında kurulmaktadır (Zupic & Čater, 2015 akt. Sancar, 2023: 253). Yayın ve atıf kriterleri bir seçilerek aę analizi elde edilmiştir. Yapılan aę analizi sonucunda 8 yazarın 2 küme altında toplanarak aę oluşturduğu görülmektedir. Birinci kümede kırmızı dūęümlerde görülen beř yazarın ikinci kümede ise yeşil dūęümlerde görülen üç yazarın birleşiminden ortak aę analizi ortaya çıkmaktadır.

şekil 1: Ortak yazar analizi

Yazarların atıf sayısına bakıldığında Darzi (40), Flott (40) ve Kelsey (40) en çok atıf alan yazarlar olarak dikkat çekmektedir. Hemen akabinde Callahan (35), Durek (24), Begicevic (24), Balaban (22) atıfla sıralamayı takip etmektedir. Ağ dağılımına bakıldığında ise, ağın tamamı 55 kümeden oluşsa da bağlama gücünün yoğun olduğu 5 küme görülmektedir. Bu kümelerin, en çok yayın yapan ve en çok atıf alan yazarlarla aynı isimlerden oluştuğu görülmektedir.

Şekil 2: Yazarların atıf analizi

Ülkelerin atıf analizine bakıldığında; dikkat çeken husus, yayın sayısı Hırvatistan'da çok olsa da atıf sayılarına bakıldığında İngiltere'nin ön plana çıkmış olmasıdır. İngiltere'deki üniversite sayısının fazla olması bu durumu açıklayabilirmiş gibi görünse de yapılan çalışmaların nitelik özellikleri de detaylıca incelenmelidir. Bu listede ayrıca 17. sırada Türkiye'nin olduğu görülmektedir. Ağ analizine bakıldığında ise dört kümenin altında 13 ülkenin atıf oranlarına göre ağ dağılımı görülmektedir.

Tablo 7: Ülkelerin atıf analizi (ilk 10 ülke)

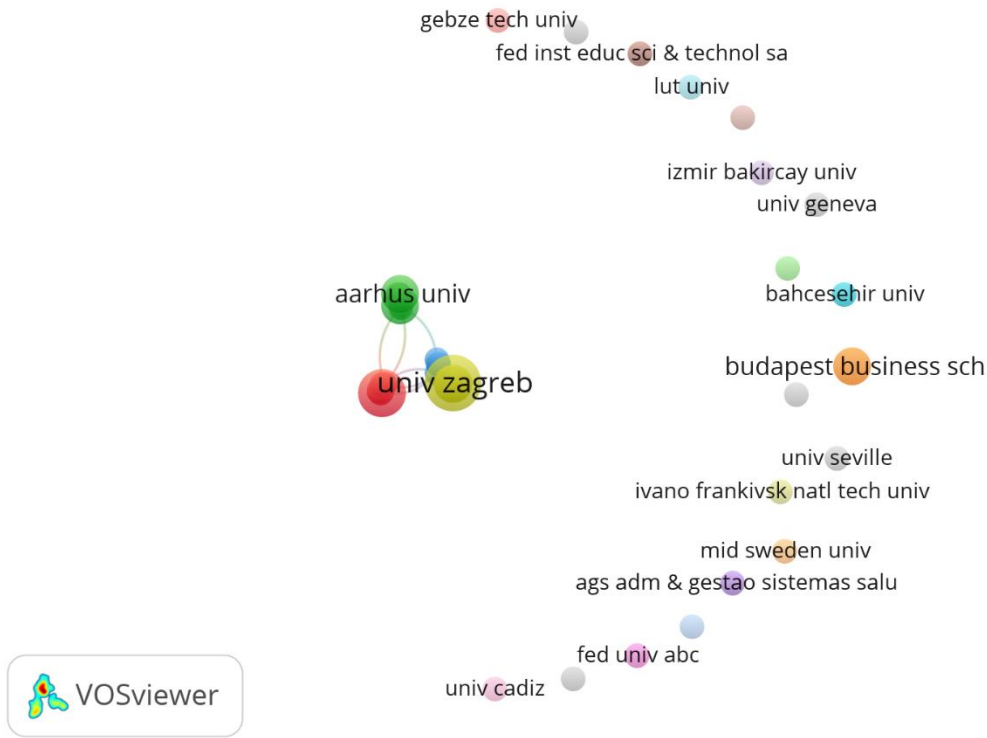
ÜLKELER	YAYIN SAYISI	ATIF SAYISI	BAĞLAMA GÜCÜ
İngiltere	4	55	10
Hırvatistan	6	46	3
Avustralya	4	18	12
Slovenya	2	16	7
Finlandiya	1	16	0
Malezya	1	12	0
İspanya	3	7	2
Macaristan	3	6	1
Danimarka	3	5	3
Rusya	3	5	2

Şekil 3: Ülkelerin atıf analizi

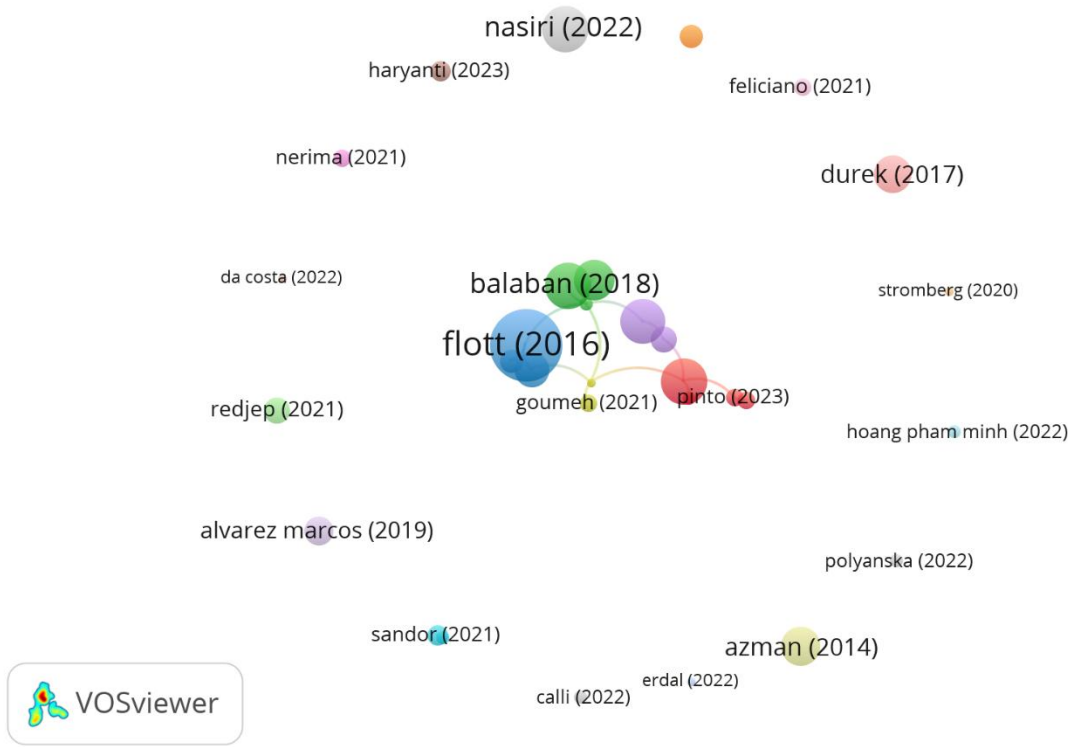
Tablo 3'te dijital olgunluk kavramı ile alakalı en çok yayın yapan 10 üniversite paylaşılmıştı bu kısımda ise kurumların atıf analizi için yapılan analizde 23 küme altında 44 üniversitenin bağlantı gücü

51 olarak görülmektedir. Atıf oranı yoğunluğunun ise; en çok yayın yapan ve atıf alan üniversiteler ile paralel olduğu görülmektedir.

Şekil 4: Kurumların atıf analizi

En çok atıf alan kaynakların analizi için yapılan bu ağ dağılımında, 21 küme altında 31 çalışma görülmektedir. En çok atıf alan çalışmalara bakıldığında; Flott (2016) “A patient-centered framework for evaluating digital maturity of health services: a systematic review” başlıklı çalışmasına 35 atıf almıştır. Sırasıyla diğer çalışmalar ise; Borstnar (2018) 16, Balaban (2018) 16, Nasiri (2022) 16 ve Ryan (2020) 15 atıfla ön plana çıkmaktadır.

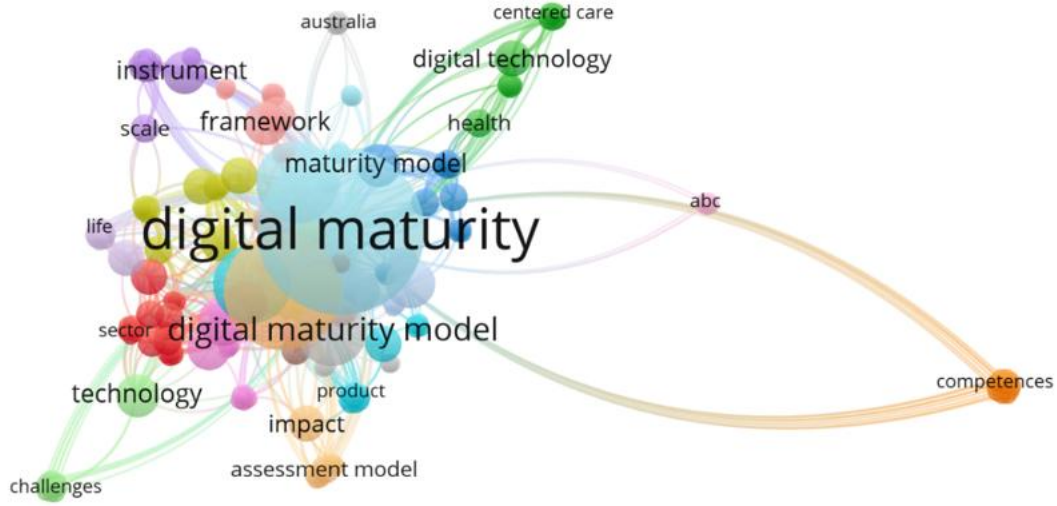
Şekil 5: Kaynakların atıf analizi

Anahtar kelimelerin kullanım sıklığı oluşturulan tabloya bakıldığında; dijital olgunluk kavramı 40 kere kullanılarak en çok kullanılan anahtar kelime olduğu görülmektedir. Bu tablo ve aşağıdaki kelime bulutu aslında çalışmaya/araştırmaya başlamadan önce bu kavramın hangi anahtar kelimeler ile bağlantılı olabileceği konusunda araştırmacıyı yönlendirmesi bakımından önemlidir. Ayrıca araştırmacılar bu ağa dahil olmak için kendi araştırmalarında da benzer anahtar kelimeleri kullanabilirler.

Tablo 8: Anahtar kelime analizi

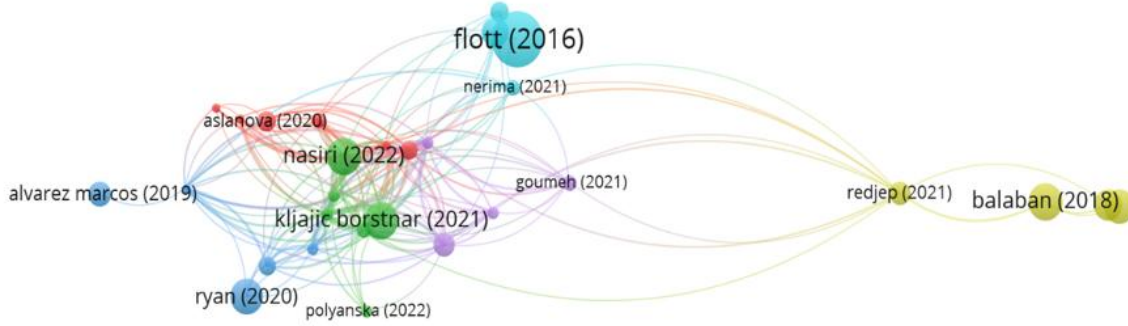
Anahtar kelime	Kullanım sıklığı	Toplam bağlantı gücü
Digital maturity	40	279
Digital transformation	22	154
Model	12	97
Transformation	11	100
Digital maturity model	9	60
Management	7	58
Digitalization	5	29
Readiness	5	29
Technology	4	44
Industry 4.0	4	34

Anahtar kelimelerin kullanım sıklığına göre yapılan ağ analizinde 20 küme altında 241 kelimenin 1580 bağ ile toplam 1738 bağ gücüne sahip olduğu görülmektedir.

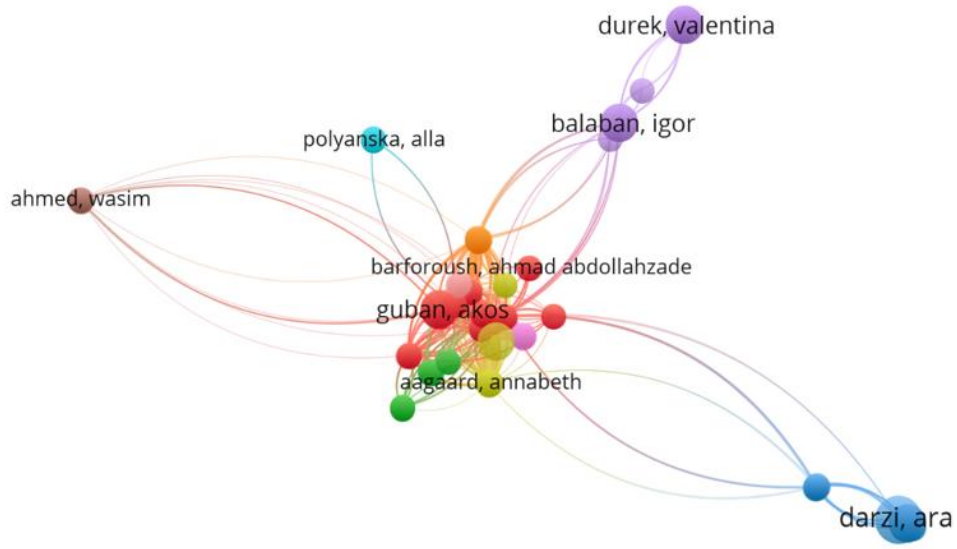
Şekil 6: Anahtar kelimelerin kullanım sıklığına göre dağılımı

Bibliyografik birleştirme, ortak alıntının tersidir. Her iki yayın tarafından atıfta bulunulan üçüncü bir yayın varsa, iki yayın bibliyografik olarak birleştirilmiştir (Kessler, 1963: 14). İki yayının ortak noktası olan referans sayısı ne kadar yüksek olursa, yayınlar arasında bibliyografik bağlantı ilişkisi o kadar güçlüdür (Chtrapati vd., 2023: 6). Bir referans farklı çalışmalar tarafından ortak kaynak olarak kullanıldığında meydana gelmektedir (Osareh, 1996 akt. Sancar, 2023: 250). Dijital olgunluk kavramı ile alakalı yapılan yayınların bibliyografik eşleşme analizine bakıldığında; 6 küme altında 29 yayının 173 ağ ile bağlanarak toplam 474 bağlantı gücüne sahip olduğu görülmektedir.

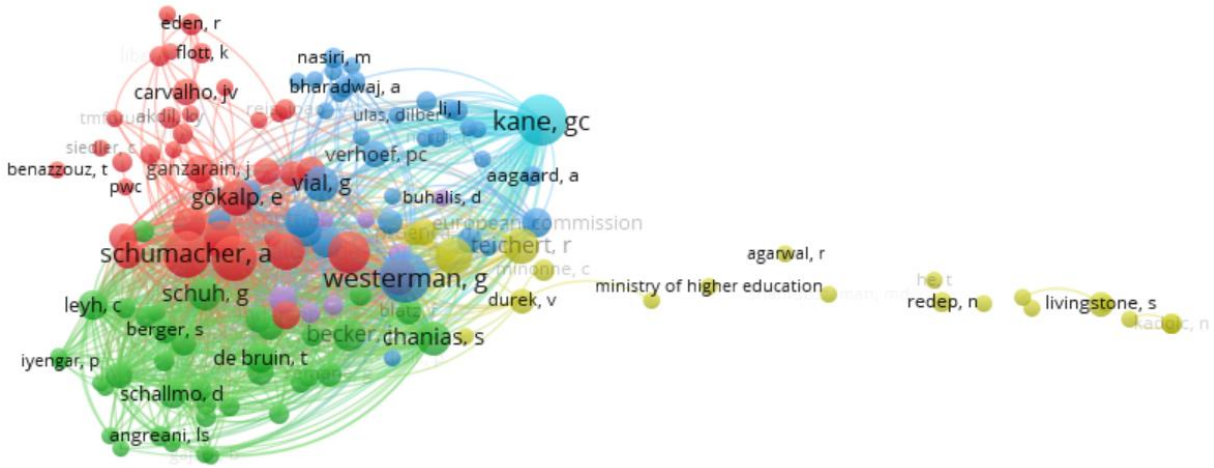
Şekil 7: Metinlerin bibliyografik eşleşme analizi

Yazarların bibliyografik eşleşme ağı için yapılan analizde, 11 küme altında 85 yazarın 1676 bağ ile toplam 11.003 bağlanma gücü ortaya koyduğu görülmektedir. Bibliyografik eşleşmesi en çok olan yazarlara bakıldığında; Darzi, Flott ve Mayer (40), Callahan (35), Durek (24) olarak dikkat çekmektedir.

Şekil 8: Yazarların bibliyografik eşleşme analizi

Ortak atıf analizi; ortak atıf alan çalışmaların kaç kez birlikte atıf aldığına dayalı bir analiz türüdür. Çalışmalar ne kadar çok birlikte alıntılanırsa, içeriklerinin ilişkili olma ihtimali o kadar yüksektir varsayımına dayanmaktadır (Zupic & Čater, 2015 akt. Sancar, 2023: 251) Yapılan analiz sonucunda, 6 küme altında 140 yazarın 4603 bağ ile 12317 toplam bağlantı gücü elde ettiği görülmektedir.

Şekil 9: Yazarların ortak atıf analizi

SONUÇ

İşletmeler, bütün yaşam döngüsü boyunca sürekli gelişim ve sürdürülebilirlik için inovatif ve hızlı uyum sağlayan, sanal ve fiziksel yapılara ihtiyaç duymaktadırlar. Dijital olgunluk yüksek kaliteli bir hizmet sunmak için dijital teknolojilerin ne ölçüde ve nasıl aktif kullanılması ile alakalı bir durumdur. Sadece, teknolojilere ve altyapıya sahip olmak yeterli değildir ancak tüm bileşenleri entegre ederek ve rekabet ortamında fırsat yaratarak dijital olgunluk geliştirilebilir. Dijital olgunluk, dijital teknolojiyi uygulamanın bir yoludur. Öncelikle verimliliği teşvik etmek ve nihayetinde iş modellerini yenilemek için

yaratıcı yollarla büyümeye ve gelişmeye devam eden bir operasyon sürecidir (Rader, 2019: 30). Pivoting to Digital Maturity (2019) raporu işletmelerin dijital olgunluk seviyesi ve finansal performansları arasında olumlu bir korelasyon olduğunu ifade etmektedir.

Deloitte Digital ve Facebook tarafından yapılan bir araştırmada, farklı sektörlerdeki şirketlerde çalışan 383 pazarlama profesyonelinin dijital olgunluklarını derecelendirmeleri istenmiştir. Kendilerini 1 ile 7 arasında bir ölçekte sıralamışlardır. Ortalama puan 4.9 iken, ankete katılan şirketlerin çoğunluğunun dijital araçlar kullandığı ancak henüz iş stratejilerine entegre etmedikleri görülmektedir (Kane vd., 2019: 56). Benzer şekilde Eremina vd. (2019) yaptıkları araştırmalarında, şirketlerin dijital olgunluk seviyesini ve dinamiklerini, finansal yapısı ve piyasa performansı ile karşılaştırmışlardır. Birkaç finansal gösterge (örneğin satış büyümesi) arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Dijital olgunluğun dijital dönüşümü kolaylaştırmadaki rolü çeşitli açılardan incelenmiştir. Örneğin, Arkhipova ve Vaia (2018) üçüncü taraf işbirliklerinde inovasyon geliştirmede bilgi teknolojisi yeteneklerinin rolünü incelemişlerdir. Dijital olgunluğun bu ilişki üzerindeki aracılık etkisine destek olduğunu keşfetmişlerdir. Khin ve Ho (2019), dijital teknolojilerin kullanımıyla uğraşan şirketlerin ve bu tür teknolojileri yönetme yeteneklerini geliştirmede, performansı artırabilecek dijital yeniliğe sahip olma olasılığının daha yüksek olduğunu bulmuşlardır. Böylece, dijital teknolojilere yönelim ve kullanımlarına aktif katılımın (yani dijital olgunluk) olumlu etkisini savunmuşlardır. Fettermann vd. (2018), şirketlerdeki dijital dönüşümün etkilerini incelemek için birkaç endüstri 4.0 vakasını analiz etmiş ve başarılı vakaların olgunluk seviyeleri düşük olduğundan, bu teknolojilerin etkilerinin önemli ölçüde artabileceğini ortaya çıkarmışlardır. Bu durum, teknolojilerin etkilerinin dijital olgunluk seviyesine paralel olarak arttığını göstermektedir. Benzer şekilde Kane vd. (2017), düşük dijital olgunluğa sahip şirketlerde çalışan kişilerin, şirketlerinin gerçekte herhangi bir strateji uygulamadan dijital dönüşüm hakkında konuştuğuna inandıklarını rapor etmişlerdir. Dahası, dijitalleşmeye yönelik yüksek yönlü şirketlerin dahi henüz yüksek dijital olgunluğa ulaşmamış olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle, dijital olgunluğun, organizasyonel başarı amacıyla farklı türde dijital girişimleri daha da teşvik etmesi muhtemeldir. (Nasiri vd. 2022: 281). Olgunluk modeli, şirketlerin operasyonlarının dijital ürün uyumundan nasıl yararlanabileceğini ve faydalı sonuçlar elde etmek için gereken çabaları değerlendirmelerine yardımcı olmaktadır (Gustafsson vd., 2019: 574).

Analiz bulguları kapsamında, 2006-2023 yılları arasında dijital olgunluk kavramı hakkında yayınlanmış 335 çalışma analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına istinaden, çalışmaların 54'ünün yönetim alanında, 39'unun işletme alanında ve 34'ünün bilgisayar bilimlerinde yapıldığı görülmektedir. Dijital olgunluk kavramı ile alakalı çalışmaların 2022 (96 çalışma) yılında yoğunlaştığı görülmektedir. University of Zagreb, 20 çalışma ile dijital olgunluk kavramı ile alakalı en çok araştırma yapan kurum iken, Darzi, Ara en çok yayın yapan (5) yazar olarak görülmektedir. En çok atıf alan yazarlar Darzi (40), Flott (40) ve Kelsey (40) iken ülkelerin atıf analizine bakıldığında İngiltere, Hırvatistan ve Avustralya dikkat çekmektedir. Anahtar kelimelerin kullanımının sıklığına bakıldığında ise, dijital olgunluk (40) ve dijital dönüşüm (22) kelimelerindeki kullanım sıklıkları görülmektedir. Analizlerin geneline bakarak dijital olgunluk kavramı ile alakalı çalışmaların özellikle son 5 yılda düzenli bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Güncel olan bu konunun genişletilerek ve zenginleştirilerek alanyazına kazandırılması önemlidir.

ÖNERİLER

Dijitalin, işletmelerin temel bir parçası haline getirilmesi ve önceliklendirilmesi önemlidir. Dijital olgunluk süreç içinde kendini gösteren ve sürekli gelişen bir faaliyetler bütünüdür. Bu sebeple tüm fonksiyonlara entegre edilmesi ve eş zamanlı geliştirilmesi önemlidir. Dijital olgunluk yolculuğunda yine diğer önemli bir başlık olarak dijital bir strateji geliştirilmesi ve bu stratejinin misyon ve vizyonla beslenmesi konusudur. Akabinde kültür gelmektedir. Yukarıda sıkça dijital dönüşümün uzun bir yol ve süreç olduğundan bahsedilmişti bu sebeple dijital olgunluk zihniyetini (mindset) işletme kültürüne entegre etmek gerekmektedir. Böylelikle bir yandan değişime karşı direnç önlenirken diğer yandan katılım sağlanarak sürecin desteklenmesi mümkün olacaktır. Elbette kültürü yaşatacak olan bir lider önemlidir, burada liderlerin akıllıca risk almaktan kaçınmayan, belirsizliği yönetebilen ve fırsata çevirebilen, farklılıkları değerlendirebilen özelliklerde olması beklenmektedir. Diğer bir konu olarak yetenek yönetimi önem arz etmektedir. Dijital yetenekleri çekmek ve onları elde tutmak işletmeye bu

yolculukta yardımcı olacaktır. Esnek bir altyapı ve kaliteli yazılım-donanım sürecin somut anlamda gelişimini destekleyecektir.

SINIRLILIKLAR

Araştırmanın dikkat çeken sınırlılığı analizler için sadece Web of Science veri tabanındaki verilerin kullanılmış olmasıdır. Her ne kadar Web of Science veri tabanı evrensel geçerliği bakımından saygın ve kapsamlı bir veri tabanı olarak kabul edilmiş olsa da; Scopus, Google Scholar, TR Dizin vb. veri tabanları analizin dışında bırakılmıştır. Araştırmayı zenginleştirmek ve daha geniş bir yelpazede değerlendirebilmek için; araştırmacılara ve uygulamacılara, farklı veritabanlarını incelemeleri önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Bonnet, D., Westerman, G., Sebastian, I. M., Weill, P., & Woerner, S. L. (2021). How to embrace digital transformation-First Steps.

Chhtrapati, D., Trivedi, D., Chaudhari, S. P., Sharma, A., & Bhatt, A. (2023). Global research performance on social media security: a bibliometric visualization analysis. *Information Discovery and Delivery*.

Das, A., Kondasani, R. K. R., & Deb, R. (2023). Religious tourism: a bibliometric and network analysis. *Tourism Review*.

Dirik, D., ERYILMAZ, İ., & ERHAN, T. (2023). Post-Truth kavramı üzerine yapılan çalışmaların VOSviewer ile bibliyometrik analizi. *Sosyal Mucit Academic Review*, 4(2), 164-188.

Donthu, N., Kumar, S., Pandey, N., & Soni, G. (2021). A retrospective overview of Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics using a bibliometric analysis. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 33(3), 783-806.

Eremina, Y., Lace, N., & Bistrova, J. (2019). Digital maturity and corporate performance: The case of the Baltic states. *Journal of open innovation: technology, market, and complexity*, 5(3), 54.

Fettermann, D. C., Cavalcante, C. G. S., Almeida, T. D. D., & Tortorella, G. L. (2018). How does Industry 4.0 contribute to operations management. *Journal of industrial and Production Engineering*, 35(4), 255-268.

Fletcher, G., & Griffiths, M. (2020). Digital transformation during a lockdown. *International journal of information management*, 55, 102185.

Fetscherin, M., & Heinrich, D. (2015). Consumer brand relationships research: A bibliometric citation meta-analysis. *Journal of Business Research*, 68(2), 380-390.

Flott, K., Callahan, R., Darzi, A., & Mayer, E. (2016). A patient-centered framework for evaluating digital maturity of health services: a systematic review. *Journal of medical Internet research*, 18(4), e75.

Gurumurthy, R., & Schatsky, D. (2019). Pivoting to digital maturity. *Deloitte Insights*, 13.

Gustafsson, E., Jonsson, P., & Holmström, J. (2019). Digital product fitting in retail supply chains: maturity levels and potential outcomes. *Supply Chain Management: An International Journal*, 24(5), 574-589.

Hassan, M. K., Hudaefi, F. A., & Agung, A. (2022). Evaluating indonesian islamic banking scholarly publications: A data analytics. *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance*, 8(3), 341-370.

Kane, G. C., Palmer, D., & Phillips, A. N. (2017). *Achieving digital maturity*. MIT Sloan Management Review.

Kane, G. C., Phillips, A. N., Copulsky, J. R., & Andrus, G. R. (2019). The technology fallacy: How people are the real key to digital transformation (management on the cutting edge). *Copyright material MIT Sloan Management Review, Boston, USA*.

- Kessler, M. M. (1963). Bibliographic coupling between scientific papers. *American documentation*, 14(1), 10-25.
- Khin, S., & Ho, T. C. (2018). Digital technology, digital capability and organizational performance: A mediating role of digital innovation. *International Journal of Innovation Science*, 11(2), 177-195.
- Kokol, P. (2018). Funding patterns of bibliometrics research. *Informatologia*, 51(3-4), 142-148.
- Li, Y., Zou, Z., Bian, X., Huang, Y., Wang, Y., Yang, C., ... & Xie, L. (2019). Fecal microbiota transplantation research output from 2004 to 2017: a bibliometric analysis. *PeerJ*, 7, e6411.
- López-Duarte, C., Vidal-Suárez, M. M., & González-Díaz, B. (2020). Expatriate management and national culture: a bibliometric study of prolific, productive, and most cited authors and institutions. *The international journal of human resource management*, 31(6), 805-833.
- Mettler, T., & Pinto, R. (2018). Evolutionary paths and influencing factors towards digital maturity: An analysis of the status quo in Swiss hospitals. *Technological Forecasting and Social Change*, 133, 104-117.
- Mukherjee, D., Lim, W. M., Kumar, S., & Donthu, N. (2022). Guidelines for advancing theory and practice through bibliometric research. *Journal of Business Research*, 148, 101-115.
- Nasiri, M., Saunila, M., & Ukko, J. (2022). Digital orientation, digital maturity, and digital intensity: determinants of financial success in digital transformation settings. *International Journal of Operations & Production Management*, 42(13), 274-298.
- Olczyk, M. (2016). A systematic retrieval of international competitiveness literature: a bibliometric study. *Eurasian Economic Review*, 6, 429-457.
- Osareh, F. (1996). Bibliometrics, citation analysis and co-citation analysis: A review of literature.
- Oshri, I., Arkhipova, D., & Vaia, G. (2018). Exploring the effect of familiarity and advisory services on innovation outcomes in outsourcing settings. *Journal of Information technology*, 33(3), 203-215.
- Pauna, V. H., Picone, F., Le Guyader, G., Buonocore, E., & Franzese, P. P. (2018). The scientific research on ecosystem services: A bibliometric analysis. *Ecological Questions*, 29(3), 53-62.
- Pritchard, R. D. (1969). Equity theory: A review and critique. *Organizational behavior and human performance*, 4(2), 176-211.
- Rader, D. (2019). Digital maturity—the new competitive goal. *Strategy & Leadership*, 47(5), 28-35.
- Robertson, J., Botha, E., Walker, B., Wordsworth, R., & Balzarova, M. (2022). Fortune favours the digitally mature: the impact of digital maturity on the organisational resilience of SME retailers during COVID-19. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 50(8/9), 1182-1204.
- Rossmann, A., Zimmermann, A., & Hertweck, D. (2020). The impact of chatbots on customer service performance. In *Advances in the human side of service engineering: Proceedings of the AHFE 2020 Virtual Conference on The Human Side of Service Engineering, July 16-20, 2020, USA* (pp. 237-243). Springer International Publishing.
- Sancar, E. Dijital Kültür Alanındaki Araştırmaların Bilimsel Haritalama Tekniği ile Bibliyometrik Analizi. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 8(2), 247-260.
- Sarkodie, S. A., & Strezov, V. (2019). A review on environmental Kuznets curve hypothesis using bibliometric and meta-analysis. *Science of the total environment*, 649, 128-145.
- Shah, S. H. H., Lei, S., Ali, M., Doronin, D., & Hussain, S. T. (2020). Prosumption: bibliometric analysis using HistCite and VOSviewer. *Kybernetes*, 49(3), 1020-1045.
- Simpson, J. A., & Weiner, E. S. (1989). The Oxford english dictionary. (*No Title*).

Schumacher, A., Sihh, W., & Erol, S. (2016, October). Automation, digitization and digitalization and their implications for manufacturing processes. In *Innovation and Sustainability Conference Bukarest* (pp. 1-5). Amsterdam, The Netherlands: Elsevier.

Van Eck, N. J., Waltman, L., Dekker, R., & Van Den Berg, J. (2010). A comparison of two techniques for bibliometric mapping: Multidimensional scaling and VOS. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 61(12), 2405-2416.

Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2014). Visualizing bibliometric networks. In *Measuring scholarly impact: Methods and practice* (pp. 285-320). Cham: Springer International Publishing.

Westerman, G., Tannou, M., Bonnet, D., Ferraris, P., & McAfee, A. (2012). The Digital Advantage: How digital leaders outperform their peers in every industry. *MITSloan Management and Capgemini Consulting, MA, 2*, 2-23.

Zouari, G., & Abdelhedi, M. (2021). Customer satisfaction in the digital era: evidence from Islamic banking. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 10(1), 1-18.

Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational research methods*, 18(3), 429-472.

<https://www.ika.org.tr/dokumanflipbook/dijital-turkiye-yol-haritasi-2023/489>. Erişim tarihi: 30.11.2023.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Kent Konseylerinin Önündeki Engeller, Sorunlar ve Çözüm Önerileri Obstacles, Problems and Solution Suggestions for City Councils

Aziz BELLİ

Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

abelli@ksu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-1676-2769

Öz: Demokrasinin oluşumu ve gelişimi büyük oranda yerel demokrasinin gelişmesi ile olur. Yerel demokrasinin gelişimi ise sağlıklı bir yerel yönetim sisteminin tesis edilmesi ve katılımcı araçların etkin bir şekilde kullanılması ile olur. Nitekim yerel yönetimler temsili demokrasinin araçlarından kaynaklı sorunlar nedeni ile çeşitli katılımcı araçlar kullanma ihtiyacı hissetmişlerdir. Katılımcı araçlardan biri olan "Yerel Gündem 21" 2006 yılında kent konseylerine evrilerek belediyelerde sivil toplum ve halkın önemli bir katılım aracı haline dönüşmüştür. Ancak kent konseyleri kurulduğu günden bu yana çeşitli sorunlar ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma ile sorunların neler olduğu ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinin sunulması amaçlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için belgesel tarama modelinden faydalanarak yerli ve yabancı literatürdeki kaynaklara ulaşılmış ve ulaşılan kaynaklar ile sorunlar ve öneriler tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda kent konseylerine ilişkin çeşitli sorunlar bulunmuş ve bu sorunların çözümüne yönelik yönetmelik değişikliğine ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yerel Demokrasi, Yerel Yönetimler, Yerel Gündem 21, Kent Konseyleri

Abstract: The formation and development of democracy largely occurs with the development of local democracy. The development of local democracy occurs through the establishment of a healthy local government system and the effective use of participatory tools. As a matter of fact, local governments felt the need to use various participatory tools due to the problems arising from the tools of representative democracy. "Local Agenda 21", one of the participatory tools, evolved into city councils in 2006 and became an important participation tool for civil society and the public in municipalities. However, it seems that city councils have faced various problems since the day they were established. Therefore, this study aims to present what the problems are and offer solutions to these problems. In order to achieve this aim, sources in domestic and foreign literature were accessed by using the documentary scanning model, and problems and suggestions were identified with the sources accessed. As a result of the research, various problems were found regarding city councils and it was determined that a regulation change was needed to solve these problems.

Keywords: Local Democracy, Local Governments, Local Agenda 21, City Councils.

GİRİŞ

Demokrasinin oluşum ve gelişim sürecinde birçok teknolojik gelişme ve süreç etkili olmuştur. Bu süreçlerin bir adımını oluşturan kent konseyleri temsili demokrasi krizini aşmak üzere ortaya atılan katılımcı araçlardan biridir. Nitekim temsili demokrasinin ortaya çıkardığı temsil ve katılım krizi için çözüm arayan sürdürülebilir kalkınma sürecinin araçlarından biri olan Yerel Gündem 21'ler halkın yerel karar alma sürecini katılımını sağlayarak kentsel ortak aklın ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Böylece yönetsel ve siyasal katılım sürecine sivil toplum, halk, merkezi yönetim ve yerel yönetimler birlikte

Geliş Tarihi:07.05.2024

Kabul Tarihi:05.09.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Belli A. (2024). Kent konseylerinin önündeki engeller, sorunlar ve çözüm önerileri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1346-1358. Doi: 10.33437/ksusb.1479893

katılabilmektedir. Bu süreçle birlikte kenttin tüm paydaşlarının dahil olduğu bir katılım süreci hayata geçmiş olacaktır. Türkiye’de 1997’de başlayan Yerel Gündem 21 süreci 2006 yılına kent konseyi yönetmeliğinin çıkması ile birlikte kent konseylerine evrilmiştir. 2006 yılında yürürlüğe giren yönetmelik birtakım değişikliklerle 2009 yılında revizeye uğramıştır. 2006 yılında ortaya çıkan sorunları gidermek üzere değiştirilen yönetmelik sonucunda kentsel katılım süreçlerinin daha etkin olması için ortaya çıkan kent konseyleri yeni sorunlar ve engeller ile karşılaşmışlardır. Bu sorunları ve engelleri dört grup halinde incelenebilir. Bu çalışma ile kent konseylerinin sorun alanı olarak belirtilen dört engelin neler olduğunu ortaya koymak ve buna ilişkin çözüm önerileri üretmek amaçlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek üzere yerli ve yabancı kaynaklardan elde edilen birincil ve ikincil verilerden faydalanılmıştır. Bununla birlikte karşılaştırmalı analiz metodu ile bu konuda yapılan araştırmalar incelenmiş ve sorun alanları tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda kent konseylerine yönelik; yönetsel/örgütsel ve bütçe, hukuksal, belediye ile olan ilişkiler ve katılıma ilişkin engeller tespit edilmiştir. Araştırma kapsamına kent konseylerinin oluşum süreci ve yapısına yer verildikten sonra kent konseylerinin işlevselliği önündeki engellere yer verilmiştir.

KENT KONSEYLERİ

Yönetişim ve yeni kamu yönetimi anlayışlarının küreselleşmenin de etkisi ile yaygın bir nitelik kazanması ile birlikte bu anlayışın temelini oluşturan halkın karar alma sürecine katılımı için yeni yol ve yöntemler aranmaya başlanmıştır. Bu yol ve yöntemlerden biri olan kent konseylerinin oluşum süreci 1992 yılında Rio Konferansı çıktılarından olan Gündem 21 ile başlamıştır. Gündem 21’in uygulama sürecinde bir ihtiyaç olarak ortaya çıkan Yerel Gündem 21’lerin önemli katkıları bulunmaktadır (Belli, 2019: 270). Ancak kent konseyinin oluşumuna yönelik tartışmaları 1970’li yıllarında ortaya çıkan çevre sorunlarına dayandırmak gerekmektedir. Nitekim aynı dönemlerde kamu yönetiminde değişim ile geleneksel kamu yönetimi anlayışından yeni kamu yönetimi anlayışına geçiş başlamıştır (Belli, v.d., 2019: 256).

1970’li yıllar sonrasında çevre sorunlarının olumsuz etkisine yönelik küresel tartışmalar hız kazanmış ve giderek daha yüksek ses ile ifade edilmeye başlanmıştır. Bu tartışmaların etkisi ile ilk olarak 1972 yılında İsveç’in Stockholm kentinde “Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı” gerçekleştirilmiştir. Bu konferansta kent konseylerinin ortaya çıkmasını sağlayan sürdürülebilir kalkınmaya yönelik ilk adımlar atılmıştır. 1972 Stockholm Konferansı sonrasındaki gelişmeler incelendiğinde 1976 yılında Kanada’nın Vancouver şehrinde gerçekleştirilen BM Habitat I’de Birleşmiş Milletlerin tek muhatap olarak merkezi yönetimleri almasının doğru olmadığı ifade edilmiştir. Bu durumun çözümü olarak uluslararası topluluğun yerel yönetimlere ve hükümet-dışı kuruluşlara yönelmesi gerektiği ortaya konulmuştur (Emrealp, 2005: 13-14). Nitekim uluslararası kuruluşların etkisi ve demokrasinin gelişmesi ile birlikte halk yönetsel ve siyasal katılım süreçlerine seçimler dışında yol ve yöntemlerle de katılmaya başlamıştır (Yılmaz v.d., 2021: 2305).

Kamu yönetimi ve yönetim anlayışında önemli değişikliklere sebep olan sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk olarak 1987’de ortaya konulan Brundtland Raporu ile tanımlanmıştır. 1987’de Ortak Geleceğimiz raporuyla tanımlanan kavram 1992’de Gündem 21 ve Rio Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Zirvesi ile birlikte, çevre ve ekonomi alanında önde gelen söylevlerden biri olmuştur (Özmehmet, 2012: 5). Sürdürülebilir kalkınma sürecinin önemli araçlarından biri olan Gündem 21 ile hükümet-dışı aktörlerin yönetim sürecine katılımının önemi vurgulanmıştır (Akman, 2018: 742). Gündem 21 içerisinde, “sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklıklar oluşturulması” konusuna verilen önem ve öncelik doğrultusunda, Gündem 21’in 28’inci bölümü, “Gündem 21’in desteklenmesinde yerel yönetimlerin girişimleri” başlığını taşımaktadır. “Yerel Gündem 21” kavramının getirildiği bu bölümde, yerel yönetimlerin öncülüğünde, sivil toplumun ve tüm diğer ilgililerin, birlikte kendi sorunlarını ve önceliklerini saptayarak, kentleri için 21’inci yüzyılın yerel gündemi’ni oluşturmaları karara bağlanmaktadır (Emrealp, 2005: 19).

Yerel Gündemi 21 yerel düzeye vurgu yaparak sürdürülebilir kalkınmaya odaklanan bir çerçevedir. Yerel Gündem 21’in dört ana bileşeni vardır: farkındalık yaratma, kapasite geliştirme, toplumsal katılım ve ortaklık oluşumu (Sustainability Concepts, 2023: Coenen, 2009). Yerel Gündem 21 kavramı, sürdürülebilir kalkınmanın ancak yerel topluluklar dahil tüm paydaşların katılımıyla sağlanabileceği inancına dayanmaktadır. Yerel Gündem 21’in uygulanması yerel yönetimlerin ve

paydaşların katılımını gerektirmektedir. Süreç, yerel düzeyde sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eden politika ve programların geliştirilmesini, uygulanmasını ve izlenmesini içerir. Nihai amaç ekonomik, sosyal ve çevresel hedeflerin karşılanmasını sağlamaktır (UN, 2023).

Yerel Gündem 21 global ölçekte çevre ve sürdürülebilir kalkınma alanlarında demokratik katılım, çok paydaşlı yönetim, proje çıktısı gibi sonuçlar elde etti. Bu süreç gönüllü yerel katılım düzeyinin artırılmasını amaçlamaktadır (Bostancı, 221: 115). Yerel Gündem 21 süreci öncelikle yerel sürdürülebilir kalkınma konularını ele alacak uzun vadeli stratejik planların oluşturulmasını ve uygulanmasını gerektirmektedir. Bu süreç, çeşitli katılımcı mekanizmaları içeren ve yerel ortakları temel alan bir yönetim yaklaşımının hayata geçirilmesini gerektirmektedir (Emrealp, 1998: 28).

Yerel Gündem 21'in başarılı bir şekilde uygulanması, uluslararası yükümlülüklerin ulusal politikaya dönüştürülmesini gerektirmektedir. Yerel Yönetimler, Yerel Gündem 21'in uygulanmasında çok önemli bir role sahiptir ve gerçekleştirilen birçok başarılı girişim bulunmaktadır. Örneğin, Birleşik Krallık'ta Nottingham şehri, güneş panellerinin kurulumu, bisiklet kullanımının teşviki ve elektrikli otomobillerin tanıtılması da dahil olmak üzere bir dizi önlem yoluyla karbon emisyonlarını azaltarak başarılı bir Yerel Gündem 21 girişimini hayata geçirdi. Japonya'da Kitakyushu şehri, kapsamlı bir atık yönetimi programının uygulanması yoluyla çöp sahalarına sıfır atık sağlayarak başarılı bir Yerel Gündem 21 girişimini hayata geçirdi. Bu girişimler, Yerel Gündem 21'in uygulanmasının yerel toplum ve çevre için önemli faydalar sağlayabileceğini göstermektedir (UN, 2023; Nationalacademies, 2023).

Gündem 21'in Türkiye'de tanınması, büyük ölçüde, 1996 yılında İstanbul'da düzenlenen BM Habitat II İnsan Yerleşimleri Konferansı ("Kent Zirvesi") sayesinde olmuştur. Habitat II Konferansı sonrasında Türkiye'deki bazı yerel yönetimlerin öncülüğünde başlatılan Yerel Gündem 21 uygulamalarına destek olabilmek amacıyla, IULA-EMME - Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu Bölge Teşkilatı'nın yönlendiriciliğinde, "Türkiye'de Yerel Gündem 21'lerin Teşviki ve Geliştirilmesi" başlıklı bir proje geliştirdi (Ökmen ve Görmez, 2009). Proje beş aşamadan oluşmuştur. Bunlar (Soygüzel, 2012: 6);

- I. Aşama - Türkiye'de YG-21'lerin Teşviki ve Geliştirilmesi Projesi
- II. Aşama - Türkiye'de Yerel Gündem 21'lerin Uygulanması Projesi
- III. Aşama - Türkiye'de Yerel Gündem 21 Yönetişim Ağı Yoluyla BM Binyıl Bildirgesi Hedefleri ve Johannesburg Uygulama Planının Yerelleştirilmesi Projesi
- IV. Aşama - Türkiye'de Yerel Gündem 21 Yönetişim Ağı Kanalıyla BM Binyıl Kalkınma Hedeflerinin Yerelleştirilmesi
- V. Aşama - Kent konseylerinin Güçlendirilmesi Ve Yerel Demokratik Yönetişim Mekanizmaları Olarak İşlev Görmelerine Yönelik Eğitim Ve Kapasite Geliştirme Desteği Sağlanması Projesi

Yerel Gündem 21 programı çerçevesinde oluşturulan birimler; Kent Konseyi, Kent Danışma Kurulu, Kent Konseyi, Kent Platformu vb. farklı şekillerde isimler verilerek oluşturulmuştur. İsimlerin farklılaşması içeriklerinin de farklı şekillerde oluşmasına sebep olmuş ve her yerel yönetim biriminde farklı farklı YG 21'ler oluşturulmuştur. Bu karışıklığın ortadan kaldırılması ve ülkede bu alan ile ilgili birlik sağlamak üzere 5393 sayılı Belediye Kanunu, kent konseyi tanımının hukuki dayanağını oluşturmuştur. Dolayısıyla ortak tanımı olan bir kent konseyi, kentte yaşayan tüm paydaşları bir araya getirerek ortak akıl sağlamayı amaçlamaktadır (Akman, 2018: 743).

5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 76'ncı maddesine göre kurulan kent konseyleri şu şekilde ifade edilmiştir;

"Kent konseyi, kent yaşamında; kent vizyonunun ve hemşehricilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmeye çalışır.

Belediyeler kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, noterlerin, varsa üniversitelerin, ilgili sivil toplum örgütlerinin, siyasî partilerin, kamu kurum ve kuruluşlarının ve

mahalle muhtarlarının temsilcileri ile diğer ilgililerin katılımıyla oluşan kent konseyinin faaliyetlerinin etkili ve verimli yürütülmesi konusunda yardım ve destek sağlar.

Kent konseyinde oluşturulan görüşler belediye meclisinin ilk toplantısında gündeme alınarak değerlendirilir. Kent konseyinin çalışma usûl ve esasları Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca hazırlanacak yönetmelikle belirlenir.”

76'ncı maddede Kent konseyleri her ne kadar yerel demokrasiyi güçlendiren katılımcı anlayış ve çok aktörlü eylemin ürünü olarak tasarlansa da doğrudan belediye yönetiminin inisiyatifiyle belirlendiği görülebilir (Önder ve Güler, 2016: 883).

5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 76'ncı maddesine dayanılarak 8 Ekim 2006 gün ve 26313 sayılı Resmi Gazete 'de Kent Konseyi Yönetmeliği yayımlanmıştır. Yönetmelikte kent konseyi; “Merkezi yönetimin, yerel yönetimin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının ve sivil toplum ortaklık anlayışıyla, hemşehrlik hukuku çerçevesinde bulunduğu; kentin kalkınma önceliklerinin, sorunlarının, vizyonlarının sürdürülebilir kalkınma ilkeleri temelinde belirlendiği, tartışıldığı, çözümlerin geliştirildiği ortak aklın ve uzlaşmanın esas olduğu demokratik yapılar ile yönetim mekanizmalarını” ifade etmektedir.

Kent Konseyi'nin temel amacı, tabanda katılımı ve demokrasiyi teşvik ederek etkili yerel yönetim oluşturmaktır. Bu, sivil toplumun karar alma süreçlerinde aktif rol almasının teşvik edilmesini ve bunun yerel faaliyetlerin temel belirleyicisi olmasını sağlamayı da içermektedir. Ayrıca kent konseyleri, yerel kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek için merkezi yönetim, yerel yönetim, sivil toplum kuruluşları ve yerel halk arasındaki iş birliğini teşvik ederek, yerel yönetimi merkeze alan büyüme ve ilerleme politikaları geliştirmeye çalışmaktadır. Kent Konseyi'nin en önemli sorumluluğu, kentte toplumun farklı kesimlerini bir araya getirerek sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı, çevreye duyarlı bir bakış açısını ve tüm vatandaşları ve kenti kapsayan bir katılım ruhunu teşvik etmektir (Özdemir, 2011: 38).

9 Haziran 2009 tarihinde “Kent Konseyi Yönetmeliği” revize edilerek yeniden yürürlüğe girmiştir (Küçükylmaz, 2022). 2009 yılı değişiklikleri ile Yönetmelik, kent konseylerinin sivilleşmesi ve demokratikleştirilmesi bağlamında önemli değişikliklere uğramıştır. Bu değişikliklerden olan 8. Madde, özellikle kent konseyi yapısının sivilleştirilmesi bağlamında önemli değişikliklere uğradı. 2006 yılında çıkarılan yönetmeliğin kent konseyinin oluşumunda milletvekillerinin katılımına ilişkin hükümleri kaldırıldı. Ayrıca Belediye Meclisi üyelerinin kendi üyeleri arasından temsilci seçimine ilişkin fıkra da yürürlükten kaldırıldı. Aynı şekilde il genel meclisi üyelerine ilişkin hükümler de yürürlükten kaldırıldı. Muhtarların kent konseyinde temsilini artırıcı yönde değişiklikler yapılmıştır. Bu maddede, kent konseyinin merkezi yönetim, yerel yönetim, kamu kurumu niteliğindeki kuruluşlar ve sivil toplumu anlayış ortaklığı içinde bir araya getirdiğini vurgulayarak demokratik yapıya yeniden vurgu yapmaktadır. Ayrıca kent konseyi başkanı ayrı bir organ olarak ilk defa bu değişiklik ile düzenlenmiştir. Böylece belediye başkanı dışında bir kent konseyi başkanı seçilmesinin yolu açılmış oldu. Genel sekreterlik biriminin oluşturulması ve bütçenin teminine ilişkin değişiklikler kent konseylerinin kurumsallaşması adına önemli değişikliklerdir (Çukurçayır vd., 2012: 109). Görüldüğü üzere ilk yönetmelik ile YG 21'den kent konseyine geçiş ile birlikte merkezileşmiş bir yapılanma ortaya çıkmıştır. Ancak 2009'daki değişiklik ile birlikte merkezileşme yerini yerelleşmeye bırakmıştır. Kent Konseyi, YG 21'de yalnızca yerel demokrasi işlevi görmek için değil, aynı zamanda kentin uzun vadeli değişimini sağlamak için kurulmuştur (Kestellioğlu, 2011: 130).

Yerel demokrasinin gerçekleşmesinin koşullarından biri de etkin yerel katılım mekanizmalarının varlığıdır. Bu katılım mekanizmalarında kent konseyleri önemli bir rol oynuyor. Çünkü ilgili yasalar demokrasinin ve katılımın geliştirilmesi konusunda kent konseylerine önemli sorumluluklar yüklüyor. Bu sorumluluklar kent konseylerini yerel karar alma süreçlerinde aktör haline getirmektedir. Ayrıca Konsey'den oluşan üst yapı, ulusal düzeyde karar alma süreçlerine katılmaya yönelik tasarlanmış bir organizasyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak kent konseylerinin karşılaştığı çeşitli sorunlar, yerel ve ulusal aktörler olarak katılımcı süreçlere katılmalarını engellemektedir (Akdemir, 2020: 51).

KENT KONSEYLERİNİN YAPISI VE İŞLEYİŞİ

Kent konseyleri, diğer kuruluşlara benzer şekilde, Belediye Kanunu ve Kent Konseyi Yönetmeliği uyarınca kendisine verilen görevleri yerine getirmekle yükümlü çeşitli birim ve organlardan oluşur. Kent konseyi esas olarak üç ayrı birimden oluşur: Genel kurul, yürütme kurulu, meclisler ve çalışma grupları. 2009/27250 (Mad. 9) sayılı değişiklikle bu yapılara kent konseyi başkanının da eklenmesiyle (Güneş ve Beyazıt, 2012: 142), kent konseyinin organizasyon yapısına bir başkanlık organı eklenmiştir. Yönetmelik değişikliği ile Kent konseyi genel sekreterliği gibi bir yapı oluşturulmasına karşın, bir organ olmaktan çok koordinatör işlevi görmesi amaçlanmıştı (Emrealp, 2010: 21).

Kent konseyi genel kurulu ilk toplantısı mahalli idare seçimlerinin ardından 3 ay içerisinde yapılması gerekmektedir. Bu toplantı belediye başkanının talebi üzerine yapılır. Belediye başkanının başkanlığında toplanan genel kurul, kendi üyeleri arasından en az üç üyeden oluşan bir divan kurulu seçer. Yılda en az iki kez salt çoğunlukla toplanır ve genel kurula kent konseyi başkanı, onun yokluğunda ise yürütme kurulunun en yaşlı üyesi başkanlık eder (Alıcı ve Kandeğer, 2017: 250). Kent konseyinin karar organı genel kurul olup, Kent Konseyi Yönetmeliği'nde karar organı olarak açıkça belirtilmese de en yetkili organ olarak tanımlanmaktadır. Kent konseyi genel kurul toplantıları yönetim anlayışına dayalı olarak düzenlenmektedir. Avrupa Yönetişim Beyaz Kitabı'ndaki tanıma uygun olarak, Kent Konseyi Yönetmeliği'nde yönetim, "saydamlık, hesap verebilirlik, katılım, çalışma uyumu, yerindelik ve etkinlik gibi kriterlere dayanan, çok aktörlü ve toplumsal ortaklıklara dayalı yönetim anlayışı olarak" tanımlanır (Özlü, 2020: 121). Kent konseyi genel kurul üyeleri Kent Konseyi Yönetmeliğinde şu şekilde ifade edilmiştir;

a) Mahallin en büyük mülki idare amiri veya temsilcisi,

b) Belediye başkanı veya temsilcisi,

c) Sayısı 10'u geçmemek üzere illerde valiler, ilçelerde kaymakamlar tarafından belirlenecek kamu kurum ve kuruluşlarının temsilcileri,

ç) Mahalle sayısı yirmiye kadar olan belediyelerde bütün mahalle muhtarları, diğer belediyelerde belediye başkanının çağrısı üzerine toplanan mahalle muhtarlarının toplam muhtar sayısının yüzde 30'unu geçmemek ve 20'den az olmamak üzere kendi aralarından seçecekleri temsilcileri,

d) Beldede teşkilatını kurmuş olan siyasi partilerin temsilcileri,

e) Üniversitelerden ikiden fazla olmamak üzere en az bir temsilci, üniversite sayısının birden fazla olması durumunda her üniversiteden birer temsilci,

f) Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, noterlerin, baroların ve ilgili dernekler ile vakıfların temsilcileri,

g) Kent konseyince kurulan meclis ve çalışma gruplarının birer temsilcisi."

Kent konseyi organlarından bir diğeri olan yürütme kurulu, ilk dönemde iki yıl, ikinci dönemde ise üç yıl görev yapmak üzere seçilen kadın ve gençlik meclis başkanlarının da aralarında bulunduğu en az yedi kişiden oluşmaktadır. Yürütme kuruluna kent konseyi başkanı başkanlık eder, kent konseyi başkanının yokluğunda yürütme kurulunun en yaşlı üyesi başkanlık eder. Yürütme kurulu, genel kurul gündemini belirleyerek genel kurulda oluşturulan görüş ve fikirleri ilgili belediyeye sunar ve uygulanmasını izler. Kent konseyi başkanı genel kurul tarafından genel kurulun ilk toplantısında seçilir. Başkanın görev süresi yürütme kurulunun görev süresine paralel bir şekilde belirlenmiştir (Kent Konseyi Yönetmeliği Md. 11). Görüldüğü üzere kent konseyi başkanının belirlenmesinde belediye başkanının çağrısı üzerine toplanan genel kurul etkili olmaktadır. Bu durumda seçim sürecine belediye başkanının dolaylı bir etkisi olduğu söylenebilir.

Kent Konseyi Yönetmeliği'nde bir diğer yapı olan meclisler ve çalışma grupları şu şekilde tanımlanmaktadır (Md. 4); "Kadın ve Gençlik Meclisleri başta olmak üzere kent konseyinin görev alanlarında, yönetim anlayışına dayalı ve sürdürülebilir kalkınma içinde çeşitli toplum kesimlerinin kent yönetimine katkıda bulunmalarını, kaliteli ve yaşanabilir bir kentin yönetiminde aktif rol almalarını hedefleyen ve gönüllülük esasında oluşmuş ortak yapıları ifade eder." Kent Konseyi Yönetmeliği,

kadınlara, gençlere ve engellilere özel önem veriyor ve bu grupları içeren meclislerin oluşturulmasını gerektiriyor. Özellikle kadınlara ve gençlere yönelik çalışma grubu ve meclislerin düzenlenmesinin birkaç nedeni var. Hatta YG-21'in Türkiye'de uygulamaya konulduğu ilk yıllarda birçok ilde kadın birliktelikleri için özel platformlar oluşturulup oluşturulmayacağı konusunda yoğun tartışmalar yaşandı. Öte yandan YG-21 süreci geliştikçe kadınların karar alma sürecine odaklanacak ve kent yaşamının her aşamasına aktif katılımlarını sağlayacak ayrı bir yapıya ihtiyaç duyulmaya başlandı (Belli, 2016).

Kent konseyi genel sekreterliği, kent konseyinin bir organı olmamakla birlikte kent konseyinin koordinasyonundan sorumludur. Genel sekreterin görevi konseyin çeşitli birimleri arasında koordinasyonu sağlayarak çalışmaların sorunsuz yürütülmesini sağlamaktır. Genel sekreterlik aynı zamanda kent konseylerinin görevlerini yerine getirmekle de sorumludur. Genel sekreter, belediye başkanının önerdiği üç aday arasından seçilir (Kutluca, 2022: 234).

5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 76'ncı maddesinde kent konseyinin amacı, hesap verme mekanizması olarak görev yapmak, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini uygulamaktır. Kent Konseyi Yönetmeliği'nde katılımı tanımlamak için "yönetişim" terimi kullanılmaktadır. 76'ncı Maddede kent konseylerine verilen görevlerden bir diğeri "kentlin hak ve hukukunun korunması"dır. Buna benzer şekilde Kent Konseyi Yönetmeliği'nde "kentlin kimliğine ilişkin tarihi, kültürel, doğal ve benzeri değerlere sahip çıkmak ve geliştirmek" hükmü ortaya konulmuştur. Belediye Kanunu'nda kent konseylerine verilen bir diğer görev hemşehricilik hukuku ile ilgilidir. Bu kapsamda 76'ncı Maddede "hemşehricilik bilincinin geliştirilmesi"; Kent Konseyi Yönetmeliği'nde ise, "hemşehricilik hukuku ve ortak yaşam bilincinin geliştirilmesi" ifadeleri yer almaktadır (Çelik, 2013: 219-224). Kent konseyi Yönetmeliğinde genel olarak kent konseyinin görevleri sayılmıştır. Söz konusu görevler sırasıyla şöyledir (Md. 6);

a) Yerel düzeyde demokratik katılımın yaygınlaştırılmasını, hemşehricilik hukuku ve ortak yaşam bilincinin geliştirilmesini, çok ortaklı ve çok aktörlü yönetim anlayışının benimsenmesini sağlamak,

b) Sürdürülebilir gelişme sorunlarının çözümüne yönelik uzun dönemli bir planın hazırlanması ve uygulanmasını sağlamak,

c) Kente ilişkin temel stratejiler ve faaliyet planlarının belirlenmesinde, uygulama ve izleme süreçlerinde tüm kenti kapsayan ortak bir aklın oluşturmasına katkıda bulunmak,

ç) Yerellik ilkesi çerçevesinde katılımçılığı, demokrasiyi ve uzlaşma kültürünü geliştirmek,

d) Kentin kimliğine ilişkin tarihi, kültürel, doğal ve benzeri değerlere sahip çıkmak ve geliştirmek,

e) Kent kaynaklarının etkili, verimli ve adil kullanımına katkıda bulunmak,

f) Sürdürülebilir kalkınma anlayışına dayalı kentlin yaşam kalitesini geliştiren, çevreye duyarlı ve yoksulluğu giderici programları desteklemek,

g) Sivil toplumun gelişmesine ve kurumsallaşmasına katkıda bulunmak,

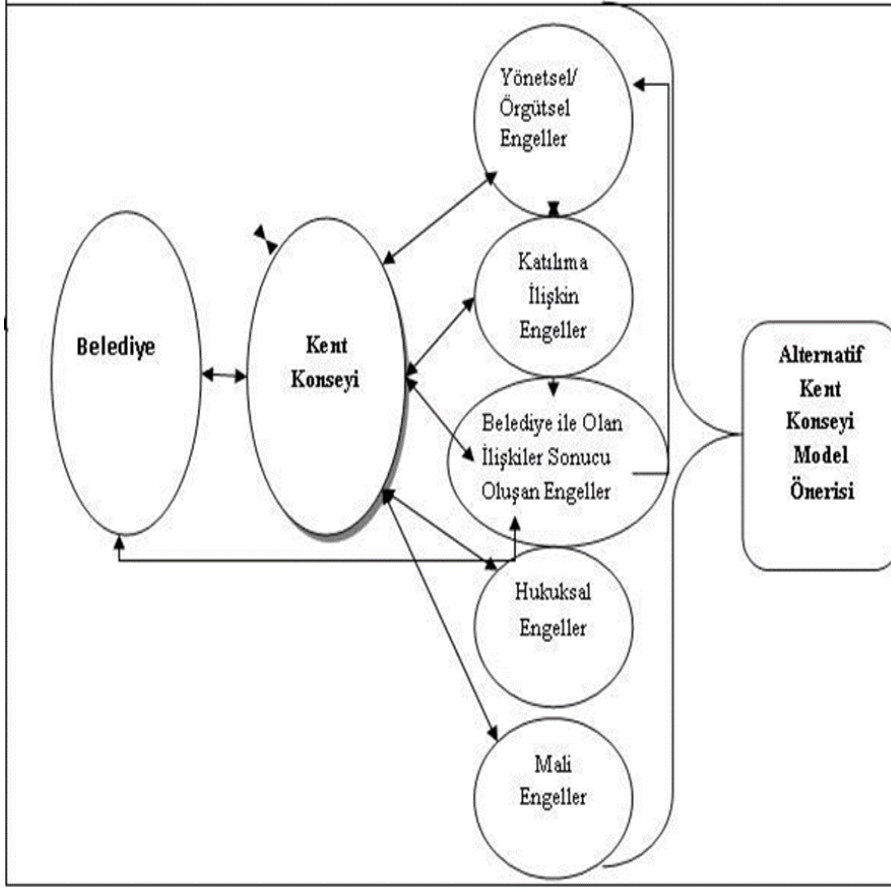
ğ) Çocukların, gençlerin, kadınların ve engellilerin toplumsal yaşamdaki etkinliklerini arttırmak ve yerel karar alma mekanizmalarında aktif rol almalarını sağlamak,

h) Kent yönetiminde saydamlık, katılım, hesap verebilirlik, öngörülebilirlik ilkelerinin uygulanmasına katkıda bulunmak,

ı) Kent konseyinde oluşturulan görüşlerin değerlendirilmek üzere ilgili belediyeye gönderilmesini sağlamaktır."

KENT KONSEYLERİNİN İŞLEVSELLİĞİ ÖNÜNDEKİ ENGELLER VE SORUNLAR

Kent Konseylerinin işlevselliği önündeki engelleri yönetsel/örgütsel ve mali engeller, hukuksal engeller, katılıma ilişkin engeller ve belediye ile ilişkiler neticesinde ortaya çıkan engeller olarak dört grupta incelenebilir.

Şekil 1. Kent konseylerinin işlevselliği önündeki engeller Kaynak: Belli, 2016.

Kent Konseylerinin İşlevselliği Önündeki Yönetsel/Örgütsel ve Mali Engeller

Kent konseylerinin nasıl yapılandırılması ve kurulması gerektiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazıları, kendi bütçesi, personeli, araçları da dahil olmak üzere varlıklarıyla bir kamu kurumu olarak faaliyet göstermesi gerektiğine inanıyor. Diğerleri ise bunların belediyeden tamamen bağımsız olması ve sivil toplum kuruluşları tarafından finanse edilmesi gerektiğini savunuyor. Görüldüğü üzere bu görüşlerden biri kent konseylerinin idari bir kamu kurumu olarak faaliyet göstermesi gerektiği, diğeri ise yalnızca kent ve kent sakinleri hakkında fikir üretmeye odaklanan bir sivil toplum kuruluşu olarak hizmet etmesi gerektiği yönündedir. Bu iki karşıt bakış açısının arasında kalan ve birbirinden biraz farklı olan pek çok fikirle karşılaşmak mümkündür. Bizim bakış açımıza göre, kendi kaynakları ve bütçesi olan kent konseyleri, bir sivil toplum kuruluşu işlevi görmeyi yanı sıra, bağımsızlık ve toplumun tüm üyelerinin çıkarlarını temsil etme hedefleriyle daha uyumlu olacaktır (Özdemir, 2011: 47). Kent konseylerinin bütçesine değinilerek, bütçenin ayrılması halinde yeni bir kamu teşkilatının oluşturulacağı kabul edilirken, kent konseylerinin sivil olmaya devam etmesi gerektiği YG 21 anlayışına daha uygundur. Bütçenin kent konseylerine ayrılan yüzdesinin belirtilmesinin daha etkin hareket edilmesini kolaylaştıracağı ve bütçenin belediye bütçesine bağlı olmasının daha sağlıklı mali duruma yol açacağı (denetim ve diğer unsurlar açısından) ve mali sorunların çözüm üretileceği düşünülmektedir (Erkul vd., 2013: 94).

Kent konseylerinin yönetsel/örgütsel problemlerin bir diğeri yönetmelik tarafından kent konseylerine verilen görevleri yerine getirecek ve süreci takip edecek bir personel alt yapısına sahip olmamasıdır. Personel alt yapısı bağlamında inisiyatifin tamamen belediyeye ait olması ve konseylerin bir bütçesinin olmaması görevlerin yerine getirilmesinde çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Kent

Konseyi Yönetmeliği uyarınca, kent konseyinin sekretarya hizmetleri, ilgili belediyenin önerdiği ve yürütme kurulunun onayladığı görevliler tarafından yürütülecektir. Bu görevden sorumlu personel yürütme kurulu başkanına karşı sorumludur. Ancak yönetmelikte personel sayısı ve nitelikleri belirtilmemiştir. Dolayısıyla belediye meclisinin hizmetlerinin kalitesi belediye tarafından sağlanan personele bağlı olduğundan kent konseyi onlara bağımlı hale geliyor. Belediyenin sağladığı personelin sekretarya hizmeti için yeterli olup olmayacağı tartışılıyor ve Belli (2016) tarafından gerçekleştirilen analiz sonuçları, kent konseyi üyelerine göre transfer edilen personel sayısının yetersiz olduğunu gösteriyor. Bu faktörler belediye ile kent konseyleri arasındaki bağlantının iş birliğinden ziyade bağımlılık ilişkisi olduğunu göstermektedir (Akman, 2018: 758).

Kent konseylerinin bütçe ve personel sorunlarının yanı sıra organlarının oluşumuna yönelik birçok sorun bulunmaktadır. Kent konseyleri, kentin ihtiyaç ve gereksinimlerine göre birçok alanda çalışmak üzere farklı meclis ve çalışma grupları oluştururlar. Her konseyin aynı meclis ve çalışma gruplarına sahip olmaması, bunların bir amaç doğrultusunda kurulduğunu ve öğrenilerek geliştirildiğini göstermektedir (Akman, 2018: 761). Bununla birlikte meclis ve çalışma gruplarına ilişkin sayısal bir sınır olmaması kentin asıl ihtiyacı olan alanların gözden kaçmasına neden olmaktadır. Bu kapsamda daha kurumsal kent konseylerinin oluşturulması için meclis ve çalışma gruplarına yönelik spesifik konular belirlenmelidir. Bununla birlikte her kentin ihtiyaçlarının ve beklentilerinin farklı olması meclis ve çalışma gruplarında da farklılaşmaya gidilmesi için bir gerekliliktir. Böylece hem kurumsallaşma hem de yerleşmenin gereği yerine getirilmiş olur.

Kent Konseyleri Yönetmeliği'nin 14'üncü maddesine göre, kent konseyi genel sekreterinin seçim süreci, yürütme kurulunun, belediye başkanının önerdiği üç adaydan oluşan listeden birini seçmesini içeriyor. Düzenlemede ayrıca genel sekreterin, kent konseyi başkanına ve yürütme kuruluna karşı sorumlu olduğu belirtilirken, söz konusu seçim süreci kapsamında belediye ile kent konseyleri arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisinin altı çiziliyor. Genel sekreter çeşitli meclisler ve çalışma grupları arasında birlik ve koordinasyonun sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır (Akman, 2018: 758). Örgütsel ve idari açıdan daha bağımsız bir kent konseyi için, genel sekreter de dahil olmak üzere kent konseyi organlarını seçme hakkı açıkça kent konseyine bırakılmalıdır. Ayrıca kent konseyinin kurumsal hafızası olan genel sekreterin devamlılığının ve faaliyetlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması için bütçe taleplerinin kent konseyi aleyhine bir araç olarak kullanılmaması gerekmektedir. Bu bakımdan kent konseyi bütçesi ayrı bir tüzel kişilik aracılığıyla oluşturulabileceği gibi, belediye bütçesinin belirli bir kısmının kent konseyi bünyesinde kalması da mümkündür (Akıncı ve Aslan, 2021: 58).

Kent Konseyi genel kurul toplantıları yılda en az iki kez yapılır. Ancak bazı kent konseylerinin genel kurul toplantılarını yapmadığını veya ertelediğini görülmektedir. Bu bağlamda genel kurul toplantısının yapıp yapılmadığını tespit edecek bir denetim mekanizmasının oluşturulması gerekmektedir (Belli, 2016: 227). Kent konseylerinin oluşumunda yerel yöneticilerin belirleyici rolü ön plana çıkmaktadır (Akıncı ve Aslan, 2021: 57). Bunun en önemli sebebi kent konseyi genel kurulunun toplanmasının yerel seçimler ile ilişkilendirilmiş olmasıdır. Kent konseyleri sürdürülebilir bir anlayış ile belediyeden bağımsız toplanabilirse bu durumlar ortadan kalkar (Belli, 2016). Nitekim yerel seçimler sonrasında genel kurul çağrısında bulunmayan belediye başkanları nedeniyle bazı illerde kent konseylerinin kurulmadığı, daha önce kurulmuş olsa dahi belediye başkanlarının toplantıya katılmaması nedeniyle çalışamaz hale gelen kent konseylerinin olduğu görülmüştür. Kent konseyinin etkinliği ve yerel katılım adına, belediye başkanının kent konseyinin iradesi dışında genel kurul listesi hazırlaması ve liste dışı STK'ların katılım konusunda isteksiz olması sorunu öne çıkmaktadır (Akıncı ve Aslan, 2021: 57-58).

Kent Konseyinin bütçe açısından belediyeye bağımlı olması ve kaynaklarının harcanması bağlamında özgür olmaması kent konseylerinin işlevselliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Belediye kanununda belediye meclisi üyelerinin ve belediye başkanının kent konseyine karşı yükümlülüklerinin açıkça tanımlanmaması, kent konseyi başkanının aynı zamanda belediyenin bir yetkilisi olması, kent konseylerinin stratejik planlama sürecine katılmaması önemli sorunlardır. Belediye başkanının yürütme kurulunun oluşumundaki etkisi bir diğer sorundur (Çetinkaya ve Korlu, 2012: 114).

Kent Konseylerinin İşlevselliği Önündeki Hukuksal Engeller

Kent konseylerinin işlevselliği önünde çeşitli hukuksal sorunlar bulunmaktadır. Hukuksal alanındaki temel sorun, 5216 sayılı Büyükşehir Kanunu'nda kent konseylerine ilişkin bir düzenlemenin bulunmamasıdır. Kanunda büyük şehirlerde kent konseyi kurulmasına gerek olduğu izlenimi veren bir düzenleme bulunmadığı gibi, büyük şehirlerin belediye başkanları da kent konseyi kurma konusunda inisiyatif almamışlardır. Ancak son dönemde kent konseyi mevzuatında değişiklik yapılması hem kent konseylerince hem de bu alanda çalışan akademisyenlerce sıklıkla dile getirilmektedir. Bu çerçevede, temel sorunların düzenlemelerde yapılacak değişikliklerle giderilebileceği umulmaktadır. Aslında temel hukuki engel, mevcut mevzuatın değiştirilmesinin gerekip gerekmediğine ilişkin temel sorudur (Belli, 2016: 225).

Belediye Kanunu, belediyenin kent konseyine karşı taşıdığı belirli yükümlülükler konusunda belirsizliğe yer bırakmaktadır. Kent konseyi başkanı genellikle belediyede resmi bir görevi yerine getirir veya belediye başkanı konsey içinde başkanlık görevini üstlenir. Ayrıca kent konseyleri, belediye içindeki stratejik planlama görüşmeleri sırasında paydaş olarak dikkate alınmamakta ve görüşlerinin bu yolla dile getirilmesi sağlanamamaktadır. Belediye başkanının kent konseyi yönetim kurulunun oluşumu üzerindeki etkisi önemlidir ve yönetim kurulu kendi bakış açılarını ifade edemeyebilir. Toprak'ın da belirttiği gibi (2011:8), Belediye Kanunu'ndaki düzenlemelerdeki boşluklar belediye başkanları tarafından manipüle edilmiş, bu da kent konseylerinin görevlerini yerine getirme yeteneğinin engellenmesine yol açmıştır.

Hukuksal yapıyla ilgili bir diğer önemli konu ise kent konseyi kararlarının bağlayıcı olmamasıdır. Bununla birlikte kent konseylerinin tüzel kişiliğinin bulunmaması bir diğer sorundur (Belli, 2016: 227). Kent konseyleri yerel yönetişimde çok önemli bir rol oynamaktadır, ancak ilgili mevzuatta açık bir hukuki kimliğe (tüzel kişiliğe) sahip olmayan ve diğer yönetim organlarıyla tanımlanmamış etkileşimi olmayan bir danışma organı olarak bir araya gelmeleri çok sayıda pratik zorluğa yol açmıştır (Akıncı ve Aslan, 2021: 57).

Kent Konseylerinin İşlevselliği Önündeki Katılıma İlişkin Engeller

Akademik makalelerin incelenmesinden elde edilen bulgular, kent konseylerinin yönetim yaklaşımlarını uygulamada büyük ölçüde etkisiz kaldığını göstermektedir (Cesur, 2018: 816). Nitekim kent konseylerinin katılım konusunda sorunları bulunmaktadır. Bunun nedeni demokrasiyi her bireyin farklı anlayıp tanımlaması ve herkesin kendine göre bir demokrasi tanımının bulunmasıdır. Demokrasiyi kurma ve geliştirme sürecine demokrasinin gelişimi denir. Demokrasinin gelişimi temelde aile ve okulda başlamaktadır. Nitekim ailede demokrasinin aşılması ve davranışa dönüştürülmesi gerekiyor. Ailede ve okulda demokratik davranış aşılanmadığı sürece katılım tam anlamı ile sağlanamaz. Kent konseylerinin algılanışı belediye başkanı ve bağlı olduğu siyasi partiye göre değişmektedir. Bazı belediye başkanları kent konseylerini belediyenin bir parçası olarak görmektedir (Erkul v.d., 2013: 103).

Kent konseyleri içerisinde gençlik meclislerine ayrı bir önem verilmiş olmasına rağmen gençlerin kent konseylerine katılım süreçlerine ilgisiz olduğu görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri gençlerin kararlar üzerinde etkili olamayacaklarını düşünmeleridir. Bununla birlikte kent konseylerinin etkisiz yapılar olduğunu düşünmeleri kent konseylerine ilgisizliğin bir diğer sebebidir (Belli ve Aydın, 2015: 27). Mevcut durumda kent konseyleri tarafınca katkı sunulması gereken yönetim anlayışı aksak ya da kusurlu yönetim şeklinde ifade edilebilir. Bu soruna katkıda bulunan bir faktör de kent konseylerinin aldığı kararların bağlayıcı gücünün olmamasıdır. Kent konseyinin yönetim anlayışına göre stratejik planların hazırlanmasında tüm kurum ve kuruluşların paydaş olarak görülmesi gerekmektedir. Ayrıca bu kurumların kendi karar alma süreçlerinde kent konseyinin aldığı kararları da dikkate alması gerekiyor. STK'ların ve yerel halkın kent konseyine karşı ilgisizliğine yol açan bir diğer faktör de kent konseyini oluşturan organların oluşturulmasında subjektif kriterlerin dikkate alınmasıdır. Ağır ve arkadaşlarının (2017: 331) Adana'da yapmış oldukları bir çalışmada mevcut kent konseyi genel kurulunda toplumun tüm üyelerinin temsilinin yetersiz olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bunun için toplumun tüm kesimlerini kapsayan bir genel kurul oluşturulması zorunludur. Çünkü sağlıklı bir kent konseyi genel kurulu, meclis içindeki diğer organ ve yapıların da sağlıklı olmasına yol açacaktır.

Kent konseylerinde, tüm halkı kapsayan ve şehrin sorunlarının çözümüne yönelik çalışan kapsayıcı karar alma yapılarının oluşturulması yoluyla yönetişime öncelik verilmesi bekleniyor.

Kent konseylerinin etkili bir şekilde çalışabilmesi için vatandaşların geniş katılımının olması zorunludur (Akman, 2018: 762). Yerel demokrasiyi sağlamak amacıyla oluşturulan birimlerin yoğun merkezi baskı altında olduğunun anlaşılması, birimin kuruluş amacıyla doğrudan çelişmektedir. Belediye yönetimlerinde katılımcı liderliğe ağırlık verilmeli ve bu tür liderliğin teşvik edilmesi için çaba gösterilmelidir. Birçok şehirde kent konseylerinin varlığından haberi olmayan vatandaşlara bunların nasıl tanıtılacağı konusunda çalışmalar yapılmalı ve bu süreç özendirilmelidir (Küçükylmaz, 2022: 26). Ancak bu tür aktif katılım ancak vatandaşların kent konseylerinin çalışmaları hakkında bilgilendirilmesiyle mümkün olabilir. Bu bağlamda yerel ve ulusal basın, kitle iletişim araçları, internet siteleri, sosyal medya hesapları gibi çeşitli araçlar, bilginin kamuoyuna yayılmasında önemli rol oynamaktadır (Akman, 2018: 762). Nitekim Belli (2016: 233, 234) tarafından yapılan araştırmada hem kent konseyi üyeleri hem de belediye meclisi üyeleri halkın katılım kültürünün yetersiz olduğunu düşünmektedir. Katılım kültürünün ya da katılımın gerçek anlamı ile sağlanamadığı bir kentte kent konseyinin aktif bir şekilde çalışması mümkün değildir. Bu kapsamda katılım kültürünü artıracak ve katılımı teşvik edecek uygulamalar üzerinde çalışılmalıdır. Katılım kültürünün zayıf olmasının yanında kent konseylerinin bilinirlik düzeylerinin zayıf olduğu da yapılan araştırmalarda elde edilen bir diğer sonuçtur. Bu kapsamda kent konseyini tanıtıcı etkili faaliyetler hayata geçirilmelidir. Kent konseyine halkın ilgisinin düşük olmasının bir diğer nedeni de kent konseyinin merkezi yönetim ve yerel yönetim aktörlerinin müdahalesine açık olmasıdır. Bu sorun sadece vatandaşların katılım isteğini azaltmıyor aynı zamanda sivil toplum örgütlerinin de kent konseylerine olan ilgisini azaltıyor.

Katılım kültüründeki eksikliğin bir diğer sebebi de kent konseyine duyulan güvensizliktir. Halkın güvenini sağlamak için kent konseylerinin herkesle eşit mesafeyi koruması, ayrımcılıktan ve siyasi oluşumlardan kaçınması ve aynı zamanda hesap verebilirlik sergilemesi gerekiyor (Erkul, vd., 2019: 70).

Son zamanlarda kent konseyi, kadın konseyi olarak nitelendirilmektedir. Ancak kent konseylerinin sadece kadınların değil toplumun tüm kesimlerinin ihtiyaçlarını karşılaması gerekiyor. Bu soruya ilişkin yapılan analiz sonuçlarına göre kadın meclisi, kent konseyi meclisleri arasında en etkili meclistir. Ayrıca gençlik meclisi, kadın meclisi kadar olmasa da aynı verimlilikte çalışıyor. Bunun nedeninin yürütme kurulunun yapısından kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim kadın ve gençlik meclisi başkanı aynı zamanda yürütme kurulunun doğal üyesidir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken konu diğer meclis ve çalışma gruplarının etkinliğini azaltıcı etkenlerin varlığının ortadan kaldırılmasıdır (Belli, 2016).

Kent konseyinin bir diğer sorunu da konseyler arası iletişim ve koordinasyonun yetersiz olmasıdır. Aslında ülke genelinde kent konseylerine yönelik iki farklı iletişim ve iş birliği ağı kurulmuştur. Bunlardan biri Kent Konseyleri Birliği olarak isimlendirilirken bir diğeri ise kent konseyleri Platformu olarak isimlendirilmiştir. Bu ulusal iletişim ağları birbirinden bağımsızdır ve bu durum kent konseyinin iletişim ve koordinasyonunda aksamalara yol açmaktadır. Bu kapsamda kurulan iletişim ve iş birliği ağının hukuki statüye sahip olması gerekmektedir. Bu ağın yapısı İspanya'nın Bask bölgesinde kurulan MUGI21 ağına benzer olabilir. MUGI21'de olduğu gibi, her kent konseyi kendi faaliyetleri ve performans göstergelerine ilişkin bilgileri ortak ağa aktarmalı ve her 6 ayda bir kent konseyi toplantılarında iyi örneklerin anlatılacağı çalıştaylar düzenlenmelidir. Kent konseyleri ağı her kent konseyi grubu bağlamında ayrı toplantılar yapmalıdır. Sonuç olarak il, ilçe, belde kent konseyleri farklı olay ve olgular ile karşı karşıya kalmaktadır. Bununla birlikte büyükşehir belediyeleri bu grupların dışında ayrı bir yerde bulunmaktadır. Büyükşehir kent konseylerinin bağlı olduğu iletişim ve iş birliği ağı ile diğer kentlerin kent konseylerinin iletişim ve iş birliği ağı farklı olmalıdır. İletişim ve eşgüdümün yanında faaliyet alanları kent dışına taşan konularda kent konseyleri iş birliği yapmalıdır (Belli, 2016).

Kent Konseylerinin İşlevselliği Önündeki Belediye ile İlişkiler Neticesinde Ortaya Çıkan Engeller

Kent konseyinin görev ve sorumluluklarının 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda yer alması nedeniyle belediyeye karşı sorumluluk hissedilmesi, kent konseyinin kentsel işlevinin kent konseyi üyeleri ve halk tarafından tam anlamı ile bilinmemesi, kent konseyinde alınan kararlarının belediye meclisine gönderilebilmesi ve mecliste alınan kararlara bu kararların etkisinin ne düzeyde olduğunun bilinmesi önem arz eder (Çetinkaya ve Korlu, 2012: 114). Nitekim 5393 sayılı Kanunun 76'ncı

maddesinin son fıkrasında kent konseylerinin rolü tartışılmalı bir hal almaktadır. Metne göre, kent konseyi toplantılarında oluşturulan görüşler, değerlendirilmek ve gündeme alınmak üzere belediye meclisine sunuluyor. Ancak bu görüşleri karara dönüştürme yetkisi belediye meclisine, özellikle de belediye başkanına aittir. Kent konseylerinin, kendi görüşlerinin gündemde tartışılıp tartışılmaması konusunda herhangi bir kontrole sahip olmadıklarını ve meclis kararları üzerinde hiçbir etkilerinin bulunmadığını da belirtmek gerekir. Bu durum, kent konseyi kararlarını mecliste tartışmayan belediye meclisinin denetimsizliği noktasında Belediye Kanunu'nun önemli bir eksikliğidir. Sonuç olarak, çeşitli toplumsal kesimleri temsil eden kent konseyi üyeleri, görüş ve önerilerinin yerel karar alma süreçlerinde bir ağırlığı olup olmadığını sorgulayabiliyor. Böylece katılım süreçlerine olan istekte azalıyor (Özdemir, 2011: 40). Belediye meclisi üyeleri ile kent konseyi yürütme kurulu üyeleri arasında doğrudan bir ilişki söz konusu değildir. Her iki grup birbirini yakından tanımalı ve kentte alınan kararlarda ortak akli harekete geçirmelidir. Nitekim her iki grubun birlikte çalışması çok önemlidir. Sağlıklı bir ortaklık kurmak ve kararların etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamak için, kent konseyi yürütme kurulunun, belediye meclisi toplantılarına katılması ve kent konseyinden meclise aktarılan konuları tartışma fırsatına sahip olması gerekmektedir. Bunun yanında iletişim ve iş birliği için yeni teknolojilerin kullanılması gerekmektedir. Belediye, kent konseyinin görüşleri ile ilgili olarak alınan her türlü kararı kent konseyi üyelerine e-posta veya mobil cihazlar aracılığıyla bildirmelidir. Kent konseyince gönderilen önerinin kabul edilmemesi durumunda karar verme süreci ve gerekçeleri açıklanmalıdır (Belli, 2016: 232).

Her ne kadar Belediye Başkanı yasal olarak kent konseyi üzerinde belirli yetkilere sahip olsa da (bütçe, sekreter vb.), belediye başkanının kent konseyini hiçbir şekilde sınırlamaması gerekir. Kent konseyini insanları birbirine yaklaştıracak, yaşam kalitelerini artıracak önemli bir araç olarak görmek vatandaş-belediye arasındaki ilişki güçlendirilebilir. Kent konseyleri ve belediyeler arasındaki ilişkideki en büyük endişelerden biri, belediyelerin kent konseylerini vatandaşlardan gelen olumsuz tepkileri hafifletmek ve görüşlerinin duyulduğunu göstermek için kullanma potansiyelidir. Bu durum belediye başkanlarının kent konseylerini tehdit olarak algılamalarına, bazı vatandaşların ise muhalefet kaynağı olarak görmelerine yol açabilmektedir. Bu tür tutumlar, kent konseylerinin kuruluş amacı ile tam bir tezat oluşturuyor. Ayrıca belediye ve kent konseylerinin birlikte çalışabilme becerisine sahip olup olmadığı sorusunun ele alınması, kent konseylerinin bağımsızlığının sağlanmasında önemli bir faktör olduğu için büyük önem taşıyor (Akman, 2018: 762).

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kent konseylerinin ortaya çıkmasına neden olan kavramların en önemlisi sürdürülebilir kalkınmadır. Sürdürülebilir kalkınma kavramının üç sac ayağı bulunmaktadır. Bunlar ekonomi, çevre ve toplumdur. Kent konseyleri daha çok sosyal sorunlara çözüm üretmeye yönelik faaliyetler üretmektedir. Ancak yönetmelik ve kanun kentin ekonomik yapının da güçlendirilmesi yönünde kent konseylerini görevlendirmiştir. Bununla birlikte ekolojik sorunların çözümünde kent konseyleri etkili olabilir. Örneğin ÇED raporlarının onaylanması sürecinde katılım süreçlerinde kent konseyinin görüşünün alınması daha etkili bir mekanizma olarak çalışmasını sağlayabilir. Sürdürülebilir kalkınma kavramının uygulama araçlarından biri olan kent konseylerinin sorunlara çözüm üretmek yerine yeni sorunlar ortaya çıkarması ve sorunlar ile karşı karşıya kalması sürdürülebilir kalkınma anlayışına ters düşmektedir. Bu kapsamda ortaya çıkan ya da çıkabilecek sorun ve engellerin tespit edilerek giderilmesi gerekmektedir.

Kent konseyleri ile ilgili en temel sorunlardan biri büyükşehir belediyelerinde kent konseylerinin kurulmasına ilişkin doğrudan bir yasal düzenlemenin bulunmamasıdır. Bu kapsamda büyükşehir belediye kanununda yapılacak bir değişiklik ile büyükşehir belediyelerinde büyükşehir mantığına uygun bir kent konseyi kurulması sağlanabilir. Kent konseyleri ile ilgili bir diğer sorun alanı mali sorunlardır. Kendi bütçeleri olmayan kent konseyleri ortaya çıkacak faaliyetleri finanse edecek araçları bulmakta sıkıntı yaşamakta ya da kendilerini finanse eden çıkar gruplarının beklentilerini karşılamaktadırlar. Böylece bağımsız bir bütçe, personel ve örgütsel yapı kent konseylerinin daha etkin çalışmalarını sağlar. Bu sorunların bir kısmı belediye ile olan ilişkiler neticesinde ortaya çıkar. Normal şartlar altında kent konseyleri belediyelerden destek alması gerekirken ortaya çıkan ilişkiler neticesinde engeller ile karşı karşıya kalabilmektedir. Belediye başkanlarının kent konseyi genel kurulu ve başkanının tespitindeki etkisinin fazla olması kent konseyine olan güveni zedelemektedir. Bunun

çözümü olarak belediye seçimlerinden bağımsız ve belediye başkanının daveti yerine sivil toplum örgütlerinin kendi aralarında yapacakları seçim neticesinde oluşturulacak davetli listesi tespit edilmelidir. Hukuksal engeller bağlamında tüzel kişilik büyük bir sorun alanıdır. Bu ve diğer tüm sorunların giderilebilmesi için kent konseyleri için yeni bir yönetmelik hazırlanmalıdır. Bu yönetmelik büyükşehir belediyeleri ve normal belediyeler için ayrı ayrı olmalıdır. Bununla birlikte belediye kanunu ve büyükşehir belediye kanununda kent konseylerinin oluşumuna yönelik sorunların giderilmesi gerekmektedir. Ayrıca kent konseylerinin görevlerinin daha net ve anlaşılır şekilde ortaya konulması gerekmektedir. Sonuç olarak tüm paydaşların etkin katılımın sağlandığı ve sorun çözüme anlayışına hakim olan bir kent konseyi yapılanmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu

5393 sayılı Belediye Kanunu

Ağır, O., Belli, A., & Arslan, Ş. (2017). Kent konseylerinde halk katılımı ve gönüllülük: Adana kent konseyi örneği. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(3), 320-332.

Akıncı, B. & Aslan, E. (2021). Yerel katılım aracı olarak kent konseylerinin geleceği: Türkiye kent konseyleri birliği yönetim kurulu üyeleri üzerinden bir değerlendirme. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*. 4 (1). 37-59.

Akman, Ç. (2018). Kent konseylerini yeniden düşünmek: kent konseyleri birliği'ne üye olan kent konseyleri üzerinden bir değerlendirme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(3), 740-764

Alıcı, O. V. & Kandeğer, B. (2017). Yerelde katılımcı demokrasi bağlamında kent konseyleri. *International Congress Of Islamic Economy, Finance And Ethics Proceedings Book*, 246-257.

Belli, A. & Aydın, A. (2015). Üniversite öğrencilerinin kent konseyleri ve gençlik meclislerine yönelik algı düzeyi üzerine bir alan araştırması: Kahramanmaraş ve Hatay örneği. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 6-29.

Belli, A. (2016). Türkiye'de kent konseylerinin işlevselliği önündeki sorunlar ve çözüm önerileri: Büyükşehir belediyeleri örneği. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ABD.

Belli, A., Tunç, A. & Aydın A., (2019). Yerelde yönetim algısı üzerine bir alan araştırması: Kahramanmaraş büyükşehir belediyesi örneği, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18 (1), 256-270.

Bostancı, S. (2021). Yerel gündem 21'den yerel gündem 2030'a geçiş ne tür yenilikler getiriyor? *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(1), 114-123.

Cesur, A. (2018). Yönetişim perspektifinden kent konseylerinin kent yönetimindeki rolü ve işlevselliği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(55), 809-816.

Coenen, F. (2009). Local agenda 21: 'meaningful and effective' participation?. In: Coenen, F.H.J.M. (eds) *Public Participation and Better Environmental Decisions*. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9325-8_10

Çelik, A. (2013). Kent yönetimi bağlamında kent konseyinin işlevleri üzerine bir değerlendirme. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (2), 215-229.

Çetinkaya Ö. & Korlu, R. (2012). Yerel demokrasinin sağlanmasında katılımcılık süreci ve kent konseylerinin rolü. *Maliye Dergisi*, (163), 95- 117.

Emrealp, S. (1998). Yerel gündem 21. *Öneri Dergisi*, 2(10), 27-28. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.686814>.

Emrealp, S. (2005). *Yerel gündem 21 el kitabı*, IULA-EMME Yayını, İstanbul, 142s.

Emrealp, S. (2010). *Kent konseyleri*, IULA-EMME Yayını, İstanbul, 84s.

Erkul, H., Baykal, T., & Kara, H. (2013). Kent konseylerinin sorunları üzerine bir inceleme: Çanakkale kent konseyi örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(22), 85-105.

Güneş, M., & Beyazıt, E. (2012). *Yerel gündem 21'den kent konseylerine*, Detay Yayıncılık, Ankara.

Kent Konseyi Yönetmeliği (08.10.2006 Resmî Gazete Sayısı: 26313).

Kestelloğlu, G. (2011). Yerel demokrasi ve kent konseyleri: Kahramanmaraş örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 121-140.

Kutluca B. (2022). Bir katılım aracı olarak kent konseylerine ilişkin bir değerlendirme. *International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies*, 8 (39), 231-239.

Küçükylmaz, Y. O. (2022). Kent konseyleri bağlamında kentlerde yerellik algısı. *Karedeniz Teknik Üniversitesi-Stratejik Araştırma Merkezi Protokol Dergisi*, 3 (1), 18-27.

Nationalacademies, (2023). *Geographic information for sustainable development in Africa*, www.nap.edu/read/10455/chapter/4, E.t.: 07.11.2023.

Özmehmet, D. E. (2008). Dünyada ve Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma yaklaşımları. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(12), 1853-1876.

Ökmen, M. & Görmez, K. (2009) Türkiye'de yerel gündem 21 ve yerel yönetim uygulamaları, *Yerel Yönetimlerin Güncel Sorunları* (Edit. K.Görmez, M.Ökmen), Beta Yayını, İstanbul.

Önder, Ö., & Güler, E. (2016). Türkiye'de yerel demokrasi açısından kent konseyleri üzerine bir araştırma: Kütahya kent konseyi örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 881-902.

Özdemir, A. T. (2011). Mahalli idarelerde halk katılımı bağlamında kent konseyleri. *Sayıştay Dergisi*, (83), 31-56.

Özlu, R. M. (2020). Kent konseyi kararlarının değerlendirilmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (55), 117-140.

Soygüzel, H. (2012). *Kent konseyleri ulusal raporu*, III. Türkiye Kent Konseyleri Buluşması, Çanakkale.

Sustainability Concepts, (2023). *Local agenda 21*. www.gdrc.org/sustdev/concepts/18-la21.html, E.t.: 02.11.2023.

Şahyar Akdemir, D. (2020). Yerel demokrasi, katılım ve Türkiye kent konseyleri platformu. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 35-54.

Toprak, Z. (2011). *Kent konseyleri kuruluş felsefesi ve uygulama temelleri*, I. Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı, Ed.: E.B. Keskin, Bursa, ss.5-12.

U.N. (2023). *Sustainable development knowledge platform*. www.sustainabledevelopment.un.org/outcomedocuments/agenda21, E.t.: 04.11.2023.

Yılmaz, V.,Günay, M.C. & Belli, A. (2021). Malatya kent konseyinin faaliyetlerinin değerlendirilmesi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*,8(73), 2297-2306. <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2645>

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

The Effect of Panopticon on Job Stress and Organizational Depression: The case of Balkan Group (BPET Energy)

Panoptikon'un İş Stresi Ve Örgütsel Depresyon Üzerine Etkisi: Balkan Group (BPET Energy) Örneği*

İrem Dilara BOZKURT

PhD Student, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Institute of Social Sciences
dilarairem@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-2210-4295

Mustafa TAŞLIYAN

Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of Business Administration
mustafatasliyan@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0003-1141-9846

Abstract: This study is derived from a master's thesis. Purpose of the study; To investigate the effects of panopticon on work stress and organizational depression, the direction and level of these effects. The population of the research consists of 456 employees of Bpet Energy operating in Ankara, Mersin and Istanbul. Face-to-face survey method was used as a data collection tool. First of all, Correlation analysis was performed to reveal the relationships between the determined variables, and then Regression analysis was performed. According to the research results, Panopticon and its sub-dimensions do not affect job stress. According to another result, it was determined that Panopticon and its sub-dimensions (positive panopticon, negative panopticon, external responsibility, awareness of being watched) affected organizational depression significantly and positively. While feeling safe when being monitored by the organization eliminates stress, on the other hand, it can be seen that their attitudes, their speeches, not making mistakes in their work, and the possibility of being fired if they do, may cause them to fall into depression due to the fear of being unemployed brought about by the anxiety of the future..

Keywords: Panopticon, work stress, organizational depression, surveillance, digitalization.

Öz: Bu çalışma bir yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Çalışmanın amacı; panoptikon'un iş stresi ve örgütsel depresyon üzerindeki etkilerini, bu etkilerin yönünü ve düzeyini araştırmaktır. Araştırmanın evrenini Ankara, Mersin ve İstanbul'da faaliyet gösteren Bpet Energy çalışanı olan 456 kişi oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak yüzyüze anket yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle belirlenen değişkenler arasındaki ilişkileri açığa çıkartmak için Korelasyon analizi yapılmış olup akabinde Regresyon analizi yapılmıştır. Araştırma sonucuna göre Panoptikon ve alt boyutları, iş stresini etkilememektedir. Elde edilen diğer bir sonuca göre ise Panoptikon ve alt boyutlarının (pozitif panoptikon, negatif panoptikon, dışsal sorumluluk, izlenme bilinci), örgütsel depresyonu anlamlı ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Örgütün izlendiği zaman güvende hissetmeleri stresi ortadan kaldırırken diğer bir yandan sergilediği tutumlara, konuşmalarına, işinde hata yapmamaya eğer

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

yaparsa kovulma ihtimaline karşı gelecek kaygısının beraberinde getirdiği işsiz kalma korkusuna kapılarak depresyona sürüklenmesine sebep olabileceği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Panoptikon, iş stresi, örgütsel depresyon, gözetlenme, dijitalleşme.

INTRODUCTION

From the first humans to the present day, the concepts of surveillance and surveillance have found a place in life and have become an indispensable subject especially in workplaces today. In the past years, governments have often subjected themselves to surveillance in order to control the activities carried out in daily life, to be aware of new developments and to see the level of development of other societies. After the invention of writing, the concept of surveillance became official with the census, the census of individuals working in factories and the control of nomadic societies (Giddens, 2008: 66). The surveillance system, characterized as the Panopticon, has increased its spread area with the advancement of technology by one level every day and the global communication and information methods that come along with progress (Öztürk, 2013: 133).

The fact that the age we live in is called the age of technology is undoubtedly due to the advancement of technology. This progress has also led to the advancement of the concept of the panopticon. Technological surveillance and control, which is an important part of our daily lives, is present from the first moment we are born (videotaping the moment of birth, birth photographers, etc.), in traffic (MOBESE, Radar), shopping (shopping mall cameras), withdrawing money (ATM cameras), even when we die (funeral and cemetery information forms), in short, at every point of our lives. These surveillance and monitoring technologies are not only present in the ordinary flow of our lives, but also in business life. We are exposed to technological surveillance systems (cameras, sound systems, video recorders, etc.) in our workplaces or offices. As the world shrinks to the size of a palm with globalization, the fact that it is followed by technological eyes with panoptic behaviors, the intensity of the use of electronic devices and the frightening growth rate of social networks turn the world into a prison where there is constant control and surveillance, just like in the design drawn by the brothers Jeremy and Samuel Bentham. The biggest difference is that surveillance and control is now done by electronic devices instead of people.

The purpose of this study is to examine the effect of panopticon on job stress and organizational depression. The hypotheses established in line with this purpose were created by reviewing domestic and foreign literature and the conceptual framework was written. After the conceptual framework was written, the relationships that are thought to exist between the variables of the research were explained and a field study was conducted to test the research hypotheses.

Panopticon

When we look at the origin of the word panopticon, it is derived by combining the words "pan" and "optikon". While "pan" means whole or all, "optikon" means surveillance or control (Özdel, 2012: 23).

The brothers Samuel and Jeremy Bentham aimed to put individuals under self-control and subject them to a uniform system with the structure they designed as a prison model. The objectives of the structure include numerous sanctions such as imprisonment, compulsory labor, education, etc. Jeremy Bentham states that establishing dominance over individuals is the design purpose of the Panopticon. In this structure, it is essential that "the observing individual watches the individuals, that is, the public, without showing himself to them". The main reason why the surveillance is done secretly is to make the prisoners think that they are being watched even when there is no guard in the observation booth positioned at the center of the design. With this method, the government will always make its presence and power felt by the public (Özdel, 2012:25).

The principles of Jeremy Bentham's Panopticon architectural design are explained as follows (Foucault, 2013: 295, 296):

"It is enough to have a ring of buildings around the perimeter, a tower in the center, a single overseer in the central tower, and in each cell a single madman, a patient, a prisoner, a worker, or a

primary school child. The persons are completely individualized and constantly visible. The arrangement that allows surveillance without being seen creates spatial units that allow constant seeing and immediate recognition. As a result, the principle of the cell is inverted, or rather its three functions - confinement, deprivation of light and concealment - are inverted; only the first of these is retained and the other two are abolished. Being in full light and the gaze of an overseer are more capturing than darkness, which is actually protective."

The main point Foucault wants to draw attention to in his comment is the metaphorical, figurative feature of the panopticon. While this feature is used to express the organizations of the modern public, it also depicts the demonstrations of power in a way that is closed to questioning (Navrátil, 2014: 12-13). Foucault has mentioned not only how the panopticon has influenced modern ideas, but also how it is simultaneously an idea that has been withdrawn in past times (Foucault, 1995: 35; cited in Collins, 2005: 7).

The Oberkampf factory in Jouy can be used as an example to show that the architectural self-control mechanism called Panopticon can be applied in different areas. The Oberkampf factory in Jouy adheres to the main principle of individualization. The workshops in the factory have a main corridor through which both general and individual monitoring is carried out because all workshops and rooms are located on the main corridor. This includes monitoring the absenteeism of factory workers, the quality of their work, making comparisons between workers, classifying workers according to their ability and speed of completion, and supervising all stages of production.

Dimensions of Panopticon

According to Bıyıkbeyi (2019: 147), the panopticon consists of four sub-dimensions;

1. Negative Panopticon: It causes negative perceptions by causing individuals to feel unwell because they are uneasy about being monitored through surveillance, control and monitoring systems in the businesses in which they operate.

2. Positive Panopticon: Individuals have positive perceptions such as security, preventing unfair competition and encouraging work through surveillance, control and monitoring systems personnel in the enterprises in which they operate.

3. Extrinsic Responsibility: In the enterprises in which individuals operate, with the psychological factors brought about by being aware of surveillance, control and monitoring systems, they perform the behaviors expected to be exhibited in normal times within the organization, such as paying attention to their communication with their teammates in the areas where these systems are installed, and exhibiting positive attitudes.

4. Monitoring Awareness: It measures the individuals' knowledge of the technical features of the information systems or cameras that they are monitored in the enterprises they operate (sound recording camera, image recording camera, etc.), knowing in which parts of the enterprise these tools are installed and their level of knowledge that they are being monitored.

Work Stress

Stress is a phenomenon that takes place at every point of human life and is a concept that can create serious problems if it cannot be controlled (Selye, 1976: 718). The word stress was first defined by the physicist Robert Hook in the 17th century in order to examine "the relationship between the elastic object and the external force applied to it" and found its usage in different disciplines. In the following periods, it turned into a concept used to express the mental and psychological events that people are in (Propenko, 1987: 264-265). While the concept of stress, which was initially used in the fields of physics and engineering, was used in the 17th century in meanings such as disaster, calamity, calamity, trouble, pain, in the 18th and 19th centuries, the meaning of the concept of stress evolved and started to be used for objects, individuals, organs and mental structure in meanings such as power, pressure, bullying, difficulty (Güçlü, 2001: 92, cited in Baltaş & Baltaş, 2014: 304).

Work stress has become an issue that everyone in business life accepts, which is developing day by day and has become unsolvable. Work environments are very important areas for stress. People

spend most of their time, even more than half of it, in the organizations where they work. Therefore, work stress occupies a large part of daily life (Keser, 2014: 20). As job stress has become an epidemic in working life, researchers and scientists have focused on the implications of different dimensions of job stress and its organizational consequences. Job stress is a personal reaction, but it differs from the general concept of stress in that it is related to the organization and the work performed. Job stress is defined as a psychological discomfort internalized by workers when faced with demands, constraints and opportunities that create important but questionable outcomes (Yozgat et al., 2013: 518-519).

If employees are not comfortable in the work environment, they will prefer an introverted life over time by exhibiting rude behavior towards their external environment and establishing bad communication. Job stress, which is conceptualized as a personal emotional state that occurs when the requirements of the job exceed the estimated capacity of the personnel, creates anxiety, fear and tension in individuals involved in working life. At the same time, job stress has negative economic effects (Cropanzano et al., 1997: 162-165). Job stress is an expression used for individuals who have intense pressure on them, and it poses a risk to the health of personnel by reducing their work performance due to pressures (Pehlivan, 2002: 22). Experiencing stress up to a certain limit can lead to motivation, job satisfaction and allow employees to improve themselves in terms of their work. Excessive stress can lead to the emergence of burnout perception in employees and accordingly reduce employee performance (Tinaz, 2013: 37).

ORGANIZATIONAL DEPRESSION

Organizational depression can be defined as stagnation in the whole structure of the organization, the inability of the organization to make progress, the reluctance of the employees within the organization to innovate and the failure to adopt a vision of the organization (Bilchik, 2000: 34-38). In an organizational structure where negative factors are intense, it would not be unexpected for the organization to become depressed (Gray, 2008: 9-11). The employees working in that organization will also be negatively affected by this negative atmosphere of the organization, and this interaction will start to feel burnout in the personnel who are dragged into depression. This will trigger organizational depression (Lee et al., 2014: 985-989).

Organizational depression brings undeniable structural problems in the management hierarchies of organizations. Personnel working in these organizations feel hopeless and have the feeling of being constantly fixed (Scurlock, 1995: 10-11). The inconsistencies and incompatible attitudes of the institutions within themselves, and the fact that they do not change themselves according to the laws of the state in which they operate, reveal contradictory situations in the organization, and with this, symptoms of depression are seen at the point of solving the problems in the organization (Brunsson, 1986: 165-185). Behavioral symptoms of organizational depression can be listed (Sezer, 2010: 38):

- A general state of lethargy,
- Resistance to change,
- Decreased creativity and insensitivity to innovation,
- Productivity is at its lowest point,
- Increased absenteeism, disregard for working hours and prolonged lunch breaks,
- Minimal communication between and within departments,
- Not wanting to work and consequent decrease in revolving fund,
- Inability to make decisions, celebrating their success.

METHOD OF THE RESEARCH

In this section, the purpose, importance, scope, limitations, data collection method, scales, hypotheses and model of the study are mentioned.

Purpose, Importance, Scope and Limitations of the Research

The aim of this study is to examine the effects of panopticon on job stress and organizational depression on the employees of Balkan Group (Bpet Energy).

The fact that the concept of panopticon is an indispensable practice in today's businesses has also revealed many problems. Panopticon (monitoring, control, supervision) is discussed in terms of businesses and their top management. It will be examined in detail based on the idea that monitoring or surveillance can cause job stress and a state of depression in the organization. The main purpose of this study is to examine the effects of the Panopticon on job stress and organizational depression.

The research population consists of the employees of Balkan Group (Bpet Energy) working in energy, refinery, fleet and filling facilities in Mersin, Istanbul and Ankara. It is known that the total number of employees of this company in the country is around 10,000. Sekaran (1992) calculated sample sizes that can be represented with 95% reliability and 5% sampling error in order to determine the minimum acceptable sample size for various population sizes.

Table 5.1. Minimum acceptable sample sizes for various populations (sekaran, 1992: 5-13)

Universe size	100	500	750	1000	^2000	5000	1000 2000	50000	100000	1 million	
Number of Samples	79	217	254	278	322	357	370	377	381	383	384

According to the sampling information in Table 5.1, the sample size for a population of 10,000 should consist of at least 370 people. The sample number reached for this study consists of 456 people. In this context, it is seen that the sample number reached for this research is sufficient and can represent the universe. Therefore, it is understood that it is possible to test and analyze the hypotheses within the research model. The limitations of this research are stated below:

- Due to the large number of business lines constituting the population of the research, only the questionnaire method was preferred among the data collection tools.
- In order to achieve the purpose of the research, the data obtained from the questionnaire forms applied to the employees are data belonging to a certain period of time.
- The results of the research are limited to the data collected from the scales in the questionnaire form.
- The fact that the sample group consists of energy sector employees and its generalizability in terms of other sectors can be expressed as a limitation for the research.
- The fact that the preferred population group is a large-scale company operating internationally and leading in the energy sector in Turkey and that its generalizability in terms of smaller-scale companies is low is considered as a limitation for this research.
- Another limitation of this research is that the effects of panopticon on job stress and organizational depression are examined in this research, and the connection of panopticon with other variables is excluded.

Data Collection Tool Used in the Research

The questionnaire form used in the research consists of 4 sections. The first section includes questions about the socio-demographic characteristics of the participants, the second section includes statements measuring panopticon perceptions, the third section includes statements measuring job stress, and the fourth section includes statements measuring employees' perceptions of organizational

depression.

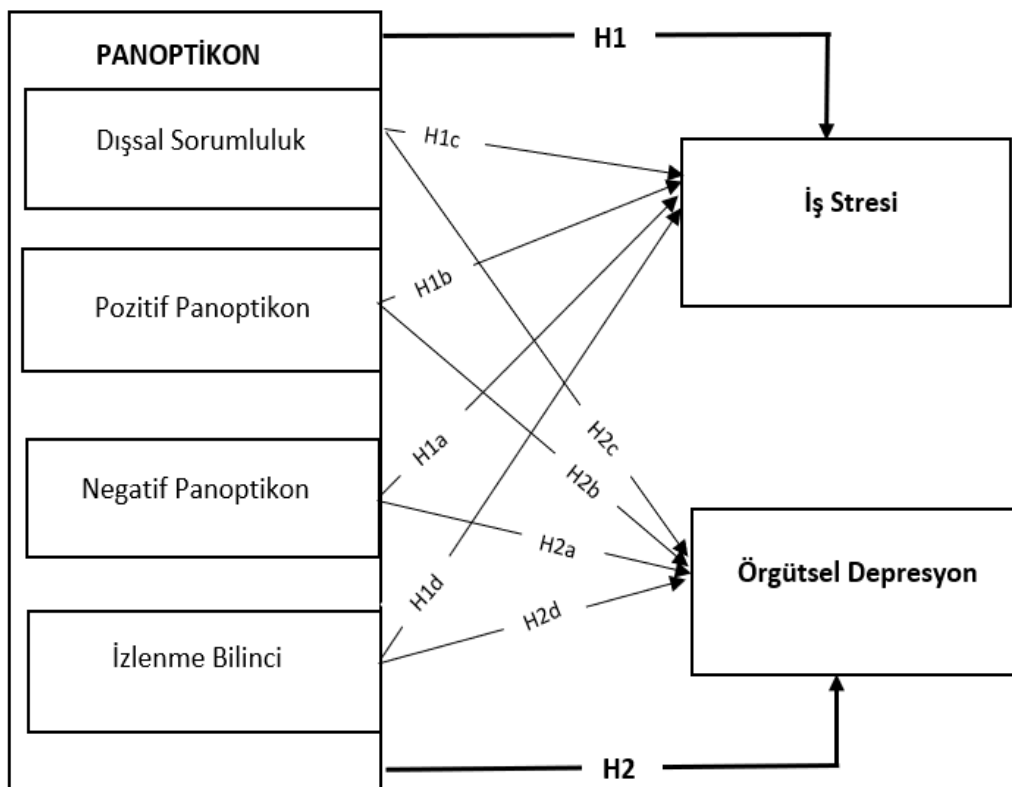
The panopticon scale, which is the first of the scales used in the research, is a scale developed by Bıyıkbeyi (2019). In Hazar's 2012 study titled "Contemporary Social Control Tools in the Context of Surveillance Society: Closed Circuit Camera Systems and Their Social Benefits and Costs in the Case of Ankara", which Hazar conducted in 2012, was used as the basis for the creation of the scale statements. The scale, which was developed by eliminating the statements in the interview form with the opinions of experts and academicians and within the information obtained as a result of the examinations in the literature, consists of a total of 28 statements and four sub-dimensions: external responsibility, positive panopticon, negative panopticon, surveillance awareness. The scale items are in 5-point Likert type.

The job stress scale developed by House and Rizzo (1972), developed by Efeoğlu (2006) and utilized in his doctoral thesis was used in the study. The scale consists of 7 statements and one dimension.

The organizational depression scale developed by Sezer (2011) is a scale created to test whether individuals in the organization are affected by events and situations and whether they have depression characteristics or not, and if so, at what level they experience depression. The organizational depression scale consists of 42 statements in total. The scale has no sub-dimensions, positive answers are scored high, while negative answers are scored low since negative statements are scored in reverse (from 5 to 1). The scale was taken from Keleş's (2016) master's thesis. A total of three scales were used to measure the three different variables addressed in this study. The scales were prepared according to a five-point Likert scale format.

Research Model and Hypotheses

The research model in Figure 1 shows that the panopticon and its sub-dimensions affect employee productivity and organizational depression.

Shape 1. Research Model

H1: Panopticon affects job stress significantly and positively.

H1a: Negative panopticon affects job stress significantly and positively.

H1b: Positive panopticon affects job stress significantly and positively.

H1c: External responsibility affects job stress significantly and positively.

H1d: Being watched awareness affects work stress significantly and positively.

H2: Panopticon affects organizational depression significantly and positively.

H2a: Negative panopticon affects organizational depression significantly and positively.

H2b: Positive panopticon affects organizational depression significantly and positively.

H2c: External responsibility affects organizational depression significantly and positively.

H2d: Monitoring awareness affects organizational depression significantly and positively.

Findings of the Research

Table 5.2. Table on Demographic Characteristics of Participants

<i>Demographic Characteristic</i>	<i>Variable</i>	<i>Number</i>	<i>Valid%</i>	<i>Cumulative %</i>	<i>Number</i>
Gender	Woman	134	29,4	29,4	29,4
	Man	322	70,6	70,6	100,0
	Total	456	100,0	100,0	
Age	18-30	165	36,2	36,2	36,2
	31-45	234	51,3	51,3	87,5
	46-55	45	9,9	9,9	97,4
	56 and +	12	2,6	2,6	100,0
	Total	456	100,0	100,0	
Marital Status	Married	289	63,4	63,4	63,4
	Single	167	36,6	36,6	100,0
	Total	456	100,0	100,0	
Nuber of children	1-2	144	31,6	59,0	59,0
	3-5	77	16,9	31,6	90,6
	6 and +	23	5,0	9,4	100,0
	Total	244	53,5	100,0	
Educational background	Primary School	30	6,6	6,6	6,6
	Middle School	46	10,1	10,1	16,7
	High School	164	36,0	36,0	52,6
	Associate Degree	99	21,7	21,7	74,3
	Licence	99	21,7	21,7	96,1
	Postgraduate	18	3,9	3,9	100,0
	Total	456	100,0	100,0	
Income rate	0-4000	280	61,4	61,4	61,4
	4001-5000	74	16,2	16,2	77,6
	5001-6000	40	8,8	8,8	86,4
	6001-8000	21	4,6	4,6	91,0
	8001-10000	13	2,9	2,9	93,9
	10001 and +	28	6,1	6,1	100,0
	Total	456	100,0	100,0	

Average monthly income	0-4000			184	40,4	40,4	40,4
	4001-5000			68	14,9	14,9	55,3
	5001-6000			62	13,6	13,6	68,9
	6001-8000			39	8,6	8,6	77,4
	8001-10000			55	12,1	12,1	89,5
	10001 and +			48	10,5	10,5	100,0
	Total			456	100,0	100,0	
Economic income	Income Less Than	221	48,5	48,5	48,5		
	Balanced with Income	171	37,5	37,5	86,0		
	Income More Than	64	14,0	14,0	100,0		
	Total	456	100,0	100,0			
Working time in the institution	Less than 1 year	45	9,9	9,9	9,9		
	1-3 year	101	22,1	22,1	32,0		
	4-6 year	135	29,6	29,6	61,6		
	7-10 year	94	20,6	20,6	82,2		
	11-15 year	48	10,5	10,5	92,8		
	16 year and +	33	7,2	7,2	100,0		
	Total	456	100,0	100,0			
Position in the institution	Senior Manager	28	6,1	6,1	6,1		
	Middle Manager	49	10,7	10,7	16,9		
	Lower Level Manager	83	18,2	18,2	35,1		
	Worker Technical Staff	296	64,9	64,9	100,0		
	Total	456	100,0	100,0			
Duration in current position	Less than 1 year	74	16,2	16,2	16,2		
	1-3 year	96	21,1	21,1	37,3		
	4-6 year	146	32,0	32,0	69,3		
	7-10 year	71	15,6	15,6	84,9		
	11 year and +	69	15,1	15,1	100,0		
	Total	456	100,0	100,0			
Working hours	less than 4 hours	20	4,4	4,4	4,4		
	4-5 hours	26	5,7	5,7	10,1		
	6-8 hours	195	42,8	42,8	52,9		
	9-11 hours	159	34,9	34,9	87,7		
	12 hours and +	56	12,3	12,3	100,0		
	Total	456	100,0	100,0			
Satisfaction level	I am not satisfied	67	14,7	14,7	14,7		
	I am partially satisfied	220	48,2	48,2	62,9		
	I am very pleased	169	37,1	37,1	100,0		
	Total	456	100,0	100,0			

The total number of participants in the research was 456, 134 of whom were women and 322 were men. When we look at the age characteristics of the participants in the study, 165 people are between the ages of 18-30, 234 people are between the ages of 31-45, 45 people are between the ages of 46-55, and 12 people are between the ages of 56 and over. It is seen that 289 of the individuals are married and 167 are single. While 206 people do not have children, 250 people have children. It was determined that 144 people had 1-2 children, 77 people had 3-5 children, and 23 people had 6 or more children. 154 people answered "I don't have a spouse", 147 people answered "no", and 155 people answered "yes". According to the findings of the research, it was determined that 87 of the participants had spouses working in the private sector, 68 of them worked in the public sector, and those who did not have a spouse or were not working constituted 301 people. According to the findings of the research, it was determined that 30 of the participants had primary school education, 46 secondary school education, 164 high school education, 99 associate degree education, 99 undergraduate education, and 18 postgraduate education. It has been determined that the profession in which the participants work is partially related to the field in which they are educated. According to the findings of the research, 280 participants earn between 0-4,000 TL, 74 participants earn between 4,001-5,000 TL, 40 participants earn between 5,001-6,000 TL, 21 participants earn between 6,001-8,000 TL, 16 participants earn

between 8,001-10,000 TL, and 28 participants earn 10,000 TL. has a monthly income of and above. It was determined that most of the participants had an average monthly family income between 0-4000 TL. It is seen that the majority of the participants say that neither their family nor themselves have a vehicle. It has been determined that the percentage of participants who have their own house and those who have a house that belongs to both their family and themselves is very similar, while the majority of participants say that they do not have a house that belongs to their family or themselves. When the participants evaluate their general economic situation, it is seen that the rate of those who say income is less than expenses is higher than those who say income is balanced with expenses, while those who say income is more than expenses have the lowest rate. It was determined that the participants whose monthly income is very important for their family had the highest rate. When the participants' working periods in this institution were examined, it was determined that the number of employees working for 4-6 years was higher, while the number of employees working for 16 years and above was the least. It was determined that 31 people had been working for less than 1 year, 59 people for 1-3 years, 118 people for 4-6 years, 105 people for 7-10 years, 77 people for 11-15 years, and 66 people for 16 years or more. It was determined that 28 people worked as senior managers, 49 people worked as mid-level managers, 83 people worked as low-level managers, and 296 people worked as workers/technical personnel. According to the findings of the research, 74 people worked for less than 1 year, 96 people worked for 1-3 years, and 146 people worked for 1-3 years. It was concluded that they had been working in their current positions for 4-6 years, 71 people for 7-10 years, and 69 people for 11 years or more. It was determined that 20 people worked less than 4 hours a day, 26 people worked 4-5 hours, 195 people worked 6-8 hours, 159 people worked 9-11 hours, and 56 people worked 21 hours or more per day. According to the findings of the research, it was determined that 67 of the participants said they were not satisfied, 220 people said they were partially satisfied, and 169 people said they were very satisfied.

Table 5.3. Findings regarding reliability analysis

<i>Variables</i>	<i>Number of Propositions</i>	<i>Cronbach Alpha Values</i>
Panopticon	28	0,687
External Responsibility	7	0,509
Positive Panopticon	7	0,547
Negative Panopticon	8	0,467
Monitoring Consciousness	6	0,515
Work Stress	7	0,730
Organizational Depression	42	0,731

The results of the reliability analysis applied to the scales in this field research are given in the table above. In studies conducted in the field of social sciences, Cronbach Alpha values of 0.600 and above are quite reliable (Altuntaş and Baykal, 2010). These values obtained show that the scales used in the research are at a reliable level.

Table 5.4. Findings regarding correlation analysis

	1	2	3	4	5	6	7
(1) Panopticon	1						
(2) External Responsibility	,673***	1					
(3) Positive Panopticon	,590***	,233**	1				
(4) Negative Panopticon	,613**	,204**	,023	1			
(5) Monitoring Consciousness	,715**	,348**	,242**	,312**	1		
(6) Work Stress	-,070	-,050	-,028	-,028	-,088	1	
(7) Organizational Depression	520**	,431**	,190**	,296**	,450	,075	1

**p<0,01: Correlation 0,01 is significant for its level.

*p<0,05: Correlation 0,05 is significant for its level.

The relationships between panopticon dimensions, employee productivity and organizational depression were revealed using correlation analysis. The correlation coefficient for the relationship

between the research variables is interpreted as follows (Sungur, 2018: 116):

r	Relationship
0,00-0,25	too weak
0,26-0,49	weak
0,50-0,69	middle
0,70-0,89	high
0,90-1,00	too high

As a result of the correlation analysis in Table 5.4, the following findings were obtained:

- No relationship could be detected between panopticon ($r: -.070$; $p > 0.05$) and work stress.
- No relationship was detected between external responsibility ($r: -.050$; $p > 0.05$), one of the sub-dimensions of the panopticon, and work stress.
- Since there is a positive panopticon ($r: -.020$; $p > 0.05$), one of the sub-dimensions of panopticon, no relationship could be detected between it and work stress.
- Since negative panopticon ($r: -.028$; $p > 0.05$), one of the sub-dimensions of panopticon, no relationship could be detected between it and work stress.
- Since awareness of being watched is one of the sub-dimensions of the panopticon ($r: -.088$; $p > 0.05$), no relationship could be detected between it and work stress.

Findings Regarding Regression Analyzes

In this section, simple regression analysis was performed to explain the cause and effect relationships between the research variables.

Table 5.5. *Regarding the effect of panopticon on organizational depression regression analysis*

Variables	Beta	T	P value
Panopticon	,520	12,977	0,000
	R²=0,269	F= 168,414	

Dependent Variable: Organizational Depression

With the developed H2 hypothesis, it was aimed to examine the relationship between panopticon and organizational depression. As a result of the regression analysis, it was found that the panopticon had a positive and significant effect on organizational depression ($P=.520$; $p < 0.01$; $F=168.414$). As seen in Table 5.4, the R2 value is 0.269, and the panopticon in the regression equation explains the organizational depression variable, which is the dependent variable of the research, by 26.9%. In other words; It can be said that only 26% of the change in organizational depression is defined by the panopticon. According to these results, H2 hypothesis was accepted. Correlation analysis values also support this result.

Table 5.6. *Regarding the effect of negative panopticon on organizational depression regression analysis*

Variables	Beta	T	P value
Negative Panopticon	,296	6,614	0,000
	R²=0,088	F= 43,742	

Dependent Variable: Organizational Depression

With the developed H2 hypothesis, it was aimed to examine the relationship between panopticon and organizational depression. As a result of the regression analysis, it was found that the panopticon had a positive and significant effect on organizational depression ($P=.520$; $p < 0.01$; $F=168.414$). As seen in Table 5.4, the R2 value is 0.269, and the panopticon in the regression equation explains the organizational depression variable, which is the dependent variable of the research, by 26.9%. In other

words; It can be said that only 26% of the change in organizational depression is defined by the panopticon. According to these results, H2 hypothesis was accepted. Correlation analysis values also support this result.

Table 5.7. *Regarding the effect of positive panopticon on organizational depression regression analysis*

<i>Variables</i>	Beta	T	P value
Positive Panopticon	,190	4,120	0,000
	R²=0,036	F= 16,976	

Dependent Variable: Organizational Depression

With the developed H2b hypothesis, it was aimed to examine the relationship between external responsibility, one of the sub-dimensions of the panopticon, and organizational depression. As a result of the regression analysis, it was found that the positive panopticon had a positive and significant effect on organizational depression (P=.190; p<0.01; F=16.976). As seen in Table 5.7, the R2 value is 0.036, and the positive panopticon in the regression equation explains the organizational depression variable, which is the dependent variable of the research, by 3.6%. In other words; It can be said that only 3.6% of the change in organizational depression is defined by the positive panopticon. According to these results, H2b hypothesis was accepted. Correlation analysis values also support this result.

Table 5.8. *Regarding the Effect of external responsibility on organizational depression regression analysis*

<i>Variables</i>	Beta	T	P value
External Responsibility	,431	10,166	0,000
	R²=0,185	F= 13,355	

Dependent Variable: Organizational Depression

With the developed H2c hypothesis, it was aimed to examine the relationship between external responsibility, one of the sub-dimensions of the panopticon, and organizational depression. As a result of the regression analysis, it was found that external responsibility had a positive and significant effect on organizational depression (P=.431; p<0.01; F=13.355). As seen in Table 5.8, the R2 value is 0.185, and the external responsibility included in the regression equation explains the organizational depression variable, which is the dependent variable of the research, by 18.5%. In other words; It can be said that only 18.5% of the change in organizational depression is defined by external responsibility. According to these results, H2c hypothesis was accepted. Correlation analysis values also support this result.

Table 5.9. *Regarding the effect of monitoring consciousness on organizational depression regression analysis*

<i>Variables</i>	Beta	T	P value
Monitoring Consciousness	,450	10,725	0,000
	R²=0,202	F= 115,026	

Dependent Variable: Organizational Depression

With the developed H2d hypothesis, it was aimed to examine the relationship between awareness of being watched, one of the sub-dimensions of the panopticon, and organizational depression. As a result of the regression analysis, it was found that awareness of being monitored had a positive and significant effect on organizational depression (P=.450; p<0.01; F=115.026). As seen in Table 5.9, the R2 value is 0.202, and the awareness of being watched in the regression equation explains the organizational depression variable, which is the dependent variable of the research, by 20.2%. In other words; It can be said that only 20.2% of the change in organizational depression is defined by awareness of monitoring.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The ruling power in George Orwell's novel 1984, the imaginary dictator who watches them unnoticed and rules them through the television screen "telescreen", deceives and has no expectation of profit, presents today's forms of surveillance as a daily job. In monitored societies, power flows using various intermediaries (Lyon, 2006: 23). Managers who frequently use surveillance systems in their institutions, to check e-mails, to use card reading applications when entering and exiting the workplace, to determine who is doing their job correctly or who is neglecting it, to know clearly in which unit the productivity starts to show disconnection, to be able to carry out transactions in the workplace with facial recognition systems, to businesses with logistics departments. To detect in which direction they are moving with satellite receivers and signal tracking systems, to prevent harassment and theft within the enterprise, to detect those who do it through cameras, to determine whether cyberloafing is taking place in the enterprise, to see the quality of the resources produced, to prevent psychological violence against workers, to protect trade secrets. and to prevent private information from being transferred to an outside party, to prevent people who do not have good intentions from accessing the boss's computer system, to observe which sites are visited on the computer network and how often, to provide the boss with the main source of defense preparation in cases that have gone to court, to follow customer standards, etc. It is preferred for many purposes such as (Grey-Noble, 2008: 3; Cited in: Lasprogata et al., 2004: 2-3).

- The "H1" hypothesis regarding job stress, which is the employee variable, did not find any relationship in the correlation analysis performed to measure the relationship between the panopticon and job stress. Since no relationship was found as a result of the correlation analysis, the "H1" hypothesis was rejected and regression analysis was not performed. There are similar studies that parallel the results of this current study. Cirit (2017: 13) concluded in his study that those who use social media freely do not perceive surveillance as a restriction on their freedom. He said that people handing over everything, including their personal information, with their own consent, provides significant opportunities and tremendous power to companies that host and process such data, thus unknowingly serving the advertising industry as social media users or employees of a business, and as a result, surveillance determines whether people should be followed or not. It shows that they do not turn the criticism they receive into stress, and that if they were to turn it into stress, they would avoid sharing.

- No relationship was found in the correlation analysis performed to measure the relationship between the "H1a" hypothesis, negative panopticon and job stress. Since no relationship was found as a result of the correlation analysis, the "H1a" hypothesis was rejected and regression analysis was not performed. When the local and foreign literature is scanned, it is seen that there are some parallel studies. Şener (2016: 52) stated in his study that "While some forms of surveillance make individuals who are objects of surveillance uneasy, they turn a group of individuals into phenomena that are considered normal and taken for granted. When the individual, who is used to being the target of surveillance, takes the place of the observing subject, surveillance turns into entertainment. He expressed that what is offered to the individual is not only the entertainment element in the content of the goals he/she has achieved, but also the situation of being spied on in front of the television/phone at home while being spied on at work, and mentioned that surveillance is no longer a stress factor but an entertainment factor.

- When looking at the correlation analysis conducted to measure the relationship between the "H1b" hypothesis, the positive panopticon, and job stress, no relationship was found. Since no relationship was found as a result of the correlation analysis, the "H1b" hypothesis was rejected and regression analysis was not performed. In his study, Akgül (2019) stated that in the current century, all people are aware of surveillance and even take an active role in surveillance, that individuals now consider the loss of privacy or confidentiality with personal data as natural, and that this situation does not cause stress, on the contrary, surveillance has become a habit. As a result of the study, two important basic points about surveillance were mentioned. The first of these is that the government carrying out the surveillance makes investments using huge budgets, while the other is that the individuals being monitored ignore their surveillance, considering it quite natural (Akgül, 2019: 83). Individuals voluntarily participate in surveillance in their working lives, private lives and virtual spaces, and often even ignore the seeing eye (Bauman and Lyon, 2013: 14-19). It has been concluded that since individuals

are used to working with cameras in business life, cameras are no longer a positive or negative system for employees, but enable them to remain unresponsive to surveillance.

- No relationship was found in the correlation analysis performed to measure the relationship between the external panopticon and work stress, which is the "H1c" hypothesis. Since no relationship was found as a result of the correlation analysis, the "H1c" hypothesis was rejected and regression analysis was not performed. Öztürk (2018) focused on the monitoring of social media employees (influencers) in his study. In the study, it is stated that in the post-modern era, one-sided surveillance has ended, and that only schools, hospitals, prisons, etc., regardless of time and place, are observed. While revealing that individuals, not institutions, are always provided with opportunities for capital groups, states, and official institutions to monitor themselves with the surveillance tools they have with them, and that they become the ones being spied on while being spied on, and that they will not experience work stress while carrying out their data or work on the social media they use, by going beyond their privacy areas, by using social media. It has been concluded that individuals open their accounts and every post on their accounts to surveillance with their own consent, with the conclusion that surveillance will not cause stress because they accept being monitored by their external and internal environments (Öztürk, 2018: 27). In addition, the pleasure of "being noticed" has overtaken the feeling of "being exposed", and it has been stated that individuals who have accepted to be monitored through social media or cameras used in institutions accept by taking into account the psychological changes whose results are unknown (Bauman and Lyon, 2013: 36). In this study, it was concluded that the employees should have these devices installed in the most visible places and that they would improve everyone's self-control, and in this way, situations that would cause stress in business relations would not occur and everyone would do their job correctly.

- No relationship was found in the correlation analysis conducted to measure the relationship between "H1d" hypothesis, awareness of being watched, and work stress. Since no relationship was found as a result of the correlation analysis, the "H1d" hypothesis was rejected and regression analysis was not performed. According to Sennett (2002), managers who strive to take full control of their businesses want their workers to constantly call the business from outside (for example, to check whether the operations department is working well), and some managers keep a close eye on their employees by checking their e-mails. Since the employees are aware that they are being monitored in different ways, they stated that after a while this does not bring anything other than stress, that they can cope with the stress and that they can become accustomed to cameras after a certain stage (Sennett, 2002: 229-230).

- The "H2" hypothesis regarding organizational depression, which is the second variable of the study, was determined in the correlation analysis conducted to measure the relationship between the panopticon and organizational depression, and a regression analysis was performed. According to a study conducted by the Massachusetts Coalition on New Office Technology, in which 700 workers from 49 businesses participated actively, 81% of the participants stated that being monitored turned their work into a situation prone to depression (Alder and Tompkins, 1997:263).

- In the correlation analysis conducted to measure the relationship between the "H2a" hypothesis, the negative panopticon, and organizational depression, a significant and positive relationship was detected and regression analysis was performed. According to a study conducted by the National Institute for Occupational Health and Safety (NIOSH) operating in America, it was concluded that personnel who are more supervised experience higher levels of depression, tension and anger than personnel who are not supervised (Yılmaz, 2005: 33). According to the study conducted by Ivanov (2015), it was concluded that situations of tension, competition and distrust within the organization can lead to organizational depression (Ivanov, 2015: 57-66). As stated above, the reason why monitoring systems are most used in organizations is to prevent unfair competition, create trust in the workplace and prevent unfair competition. The results of this study support the established hypothesis and the obtained result. Since employees are constantly monitored at their workplaces, the manager's constant warning when a problem arises at work cannot be interpreted as the person's immunity to stress and may internalize the situation and lead to depression.

- In the correlation analysis conducted to measure the relationship between the "H2b"

hypothesis, the positive panopticon, and organizational depression, a significant and positive relationship was detected and regression analysis was performed. In Sezer's (2011) study, organizational depression, which can be observed at the emotional, cognitive and behavioral levels, is consistent with other psychological disorders. The difference between organizational depression and clinical depression is that it originates from the organization and the entire organization can be observed. The state of depression experienced in the organization has a detectable result for employers (Sezer, 2011: 39-50). As seen in Sezer's (2011) study, managers keep their workers under control and this causes organizational depression. Managers can detect depression in the workplace and make improvements with the surveillance systems they use.

- In the correlation analysis conducted to measure the relationship between external responsibility and organizational depression, which is the "H2c" hypothesis, a significant and positive relationship was detected and regression analysis was performed. Ergin (1992), in his study on doctors and nurses, stated that individuals who have just stepped into the business world take care of more patients, spend more hours, and have a constant auditor's eye on them, compared to individuals who have been working for a long time. It can be said that the participants panicked and became depressed under pressure and surveillance because there was a lot of supervision during working hours and the consequences of this affecting human life when they made a mistake. Another result of the research is that, since newly hired doctors and nurses do their jobs under supervision, the depression that occurs in new worker groups may turn into depression in the organization over time (Ergin, 1992: 143-154). One of the main reasons why workers cannot behave comfortably in their workplaces is panoptic behavior. It has been concluded that the less pressure and supervision employees are under at work, the more comfortable they will act.

- In the correlation analysis conducted to measure the relationship between "H2d" hypothesis, awareness of being monitored, and organizational depression, a significant and positive relationship was detected and regression analysis was performed. Aslan (2006) discussed the issues of job satisfaction, self-esteem, depression and locus of control in his study. According to the results of this study, it was concluded that the level of self-esteem increased and individuals with high job satisfaction were more internally controlled than individuals with low and medium levels of job satisfaction (Aslan, 2006: 85-86). Based on this, when workers are being watched, they internalize this and take it into their minds, directing their situation towards depression. As a result, individuals who are aware that they are being watched see this as a psychological pressure and depression occurs. As the awareness of being watched increases, depression will also increase at the same rate.

Technological systems have been developed to consume business resources in the most appropriate way, regardless of large or small scale, to meet the security needs of both working individuals and businesses, to waste undesirable and possible working hours within the institution, and to engage in cyberloafing by employees. While there may be employees who are disturbed by managers' desire to use surveillance systems, which have become an integral part of the informatics society, it can be said that monitoring systems are the most natural right of managers and that monitoring is necessary to give confidence and prevent events that should not occur within the organization, and they are satisfied with this situation. Considering the results of this research, when managers carry out monitoring activities too strictly, the organization is likely to become depressed. In order to increase the productivity of their employees, managers should communicate and interact more with them, create a sense of trust, and know that they will contribute to productivity by making motivating gestures.

If employees become depressed within the organization, it will also affect their group friends, and after a while, the depression that begins in the individual will first affect the group friends and then the whole organization, causing organizational depression. Individuals should be able to express this and share it with their managers when they have a problem. If the organization becomes depressed, it will force more surveillance on employees and employers. Creating a sense of trust in the institution is another important issue for employees and managers. Employees who know that there are monitoring systems can freely leave their personal belongings where the cameras are located. This is a sign of trust not in the institution but in the monitoring systems. Managers can create areas in the workplace where employees can store their personal belongings and turn it into an environment where surveillance can be provided from every angle. In this way, employees' belongings will be under surveillance and safer.

Considering the limitations of this study, we need to make some suggestions to researchers in future studies; Since there is a universe limit in this study, it may be suggested that other studies expand their universe. This study, which is implemented in a single sector, can be carried out in different sector groups. It is recommended to conduct a study on prison staff and hospitals (intensive care, delivery room, etc.) and compare them. Panopticon has become the most important part of the technological age. For this reason, it is thought that more research should be done and focusing on issues such as cyberloafing and social media use of new generation working individuals will contribute to the literature.

SOURCES

- Akgül, M., & Hekimoğlu, H.T. (2019). *Sosyal Ağlarda Mahremiyetin Dönüşümü: Instagram Örneği*. Online Academic Journal of Information Technology 10(38), 75-114.
- Alder, G.S., & Tompkins, P.K. (1997). *Electronic Performance Monitoring: an Organizational Justice and Concertive Control Perspective*. Management Communication Quarterly, 10(3), 259-288.
- Altuntaş, S., & Baykal, Ü. (2010). Örgütsel Güven Ölçeği'nin Hemşirelikte Geçerlik Güvenirliği. *Ş. Ü. F. N. Hemşirelik Dergisi*, 18(1), 10-18.
- Aslan, H. (2006). *Çalışanların İş Doyumu Düzeylerine Göre Depresyon, Benlik Saygısı ve Denetim Odağı Algısı Değişkenlerinin İncelenmesi*, [Yüksek Lisans Tezi], Ankara Üniversitesi.
- Baltaş, A., & Baltaş, Z. (2014). *Bedenin dili*. Remzi Kitapevi.
- Bauman, Z., & Lyon, D. (2013). *Akışkan Gözetim*. Çev.: E.Yılmaz. Ayrıntı Yayınları.
- BILCHIK, G.S. (2000). Organizational Depression. *Hospitals and Health Networks*, 74(2), 34-38.
- Bıyıkbeyi, T. (2019). *Benimsenmiş Ulusal Kültürel Değerler Sınıflandırması Bağlamında Panoptikon, Psikolojik Güçlendirme ve İş Tatmini Arasındaki İlişki: Bir Alan Araştırması*, [Doktora Tezi], Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Brunsson, N. (1986). Organizing for Inconsistencies: on Organizational Conflict, Depression and Hypocrisy as Substitutes for Action. *Scandinavian Journal of Management Studies*, 2(3-4),165-185.
- Cirit, İ., (2017). *Sosyal Medya Kullanıcılarının Gözetime Yönelik Algıları: Sanal Özgürlük Perdesinde Modern Kölelik*. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Yeni Medya Hakemli Akademik Dergisi*, 2017(3), 1-14.
- Collins, S. (2005). *Subverting the Panopticon: Privacy in the Public Realm*, Master Thesis, University of Tennessee, Knoxville Trace: Tennessee Research and Creative Exchange. Tennessee, ABD.
- Cropanzano, R., Howes, J. C., Grandey, A.A., & Toth, P., (1997). The Relationship of Organizational Politics And Support To Work Behaviors. Attitudes, And Stress, *Journal of Organizational Behavior*, 159-180.
- Ergin, C., (1992). *Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması*. 7. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları El Kitabı, 143- 154.
- Foucault, M., (1995). *Deliliğin Tarihi*. Çev: M. A. Kılıçbay. İmge Yayınevi, Ankara, 83s.
- Foucault, M., (2013). *Hapishanenin Doğuşu*. Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, 5. Baskı, İmge Kitapevi Yayınları.
- Giddens, A., (2008). *Ulus Devlet Şiddet*. Çev.: Cumhuriyet Atay, Kalkedon Yayınları.
- Gray, H., (2008). Work and depression in economic organizations: The need for action, *Development and Learning in Organizations: An International Journal*, 22(3), 9-11.
- Grey-Noble, B., (2008). *Workplace Monitoring and the Management of Staff Privacy: Issues and Solutions*. University of British Columbia, Library, 504,1-11.

- Güçlü, N. (2001). Stres Yönetimi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 91-109.
- Ivanov, S. (2015). Exposing Myths of Modern Management: Innovation- Identifying The Problem. *Journal Leadership and Management*, 1(3), 57-66.
- Keser, A. (2014). *İş Stresi Kaynakları: Geleneksel ve Güncel Boyutlarıyla*. Türk Metal Yayınları.
- Lasprogata, G., King, N. J., & Pillay, S. (2004). Regulation of Electronic Employee Monitoring: Identifying Fundamental Principles of Employee Privacy Through A Comparative Study of Data Privacy Legislation In The European Union, United States and Canada. *Stanford Technology Law Review*, 4, 2-13.
- Lee, J.C., Chen, C.L., & Xie, S.H. (2014). The Influence Of School Organizational Health and Occupational Burnout on Self-Perceived Health Status of Primary School Teachers. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, (116), 985-989.
- Lyon, D. (2006). *Günlük Hayatı Kontrol Etmek Gözetlenen Toplum*. Çev.: Gözde Soykan, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 320s.
- Özdel, G. (2012). Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği ve Panoptikon ile İktidarın Gözü Göstergeleri. *The Turkish Online Journal of Design. Art and Communication Tojdac*, 2 (1), 22-29.
- Öztürk, R. (2018). Görenin Üstünlüğünden Gören-Görünen İşbirliğine: Gözetlenen Toplumdan Gönüllü Gözetim. *Yeni Medya* (4), 17-28.
- Öztürk, S. (2013). Filmlerle Görünürlüğün Dönüşümü: Panoptikon, Süperpanoptikon, Sinoptikon. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (36), 132-151.
- Pehlivan, A.İ. (2002). *İş Yaşamında Stres*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Prokopenko, J., (1987). *Productivity Management*. Geneva: International Labour Office.
- Rujnan, T. (2010). *Onkoloji Hemşirelerinin İş Stresi ve Tükenme Düzeyleriyle İle Bunları Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi*. [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Scurlock, J. (1995). What's Big and Blue?. *Psychology Today*, 28 (3), 10-11.
- Selye, H. (1976). The Stress Concept. *Canadian Medical Association Journal*, 115(8).
- Sennett, R. (2002). *Ten ve Taş Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*. Çev: Tuncay Birkan, Metis Yayınları.
- Sezer, S. (2010). Bilişsel Davranışçı Yaklaşımla Bütünleştirilen Hobiterapi Uygulamasının Bir Eğitim Kurumunun Örgüt Depresyonu Üzerindeki Etkisi. *Balıkesir University Journal of Social Sciences Institute*, 13(23), 36-50.
- Sezer, S., (2011). Örgüt Depresyonu Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Niteliklerinin Belirlenmesi. *İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13(1), 39-50.
- Sungur, O. (2018). Korelasyon Analizi. Ed.: Şeref Kalaycı. *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. 9. Baskı, Dinamik Akademi.
- Şener-Kocabay, N., (2016). Eğlencenin Gözetleme Hâli ya da Eğlence Endüstrisinde Görünen ve Gören Olmak. *İstanbul Ticaret Üniversitesi, TRT Akademi Eğlence Sayısı* 1(1), 50-70.
- Tınaz, P. (2013). *Çalışma Yaşamından Örnek Olaylar*. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Yılmaz, Y. (2005). Parametrik Olmayan Testlerin Pazarlama Alanındaki Araştırmalarda Kullanımı: 1995-2005 Arası Yazın Taraması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(3), 177-199.
- Yozgat, U., Yurtkoru, S., & Bilginoğlu, E. (2013). Job Stress and Job Performance among Employees in Public Sector in Istanbul: Examining the Moderating Role of Emotional Intelligence. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 75, 518-524.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Burdur Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Yerel Mezar Steli

A Group of Local Grave Stelae from the Burdur Archaeological Museum*

Arş. Gör. Serdar BAĞLIBEL

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

sbaglibel@mku.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0222-1849

Öz: Bu çalışma, Burdur Arkeoloji Müzesi envanterinde bulunan ve müzeye satın alma, tescil ve müsadere yoluyla kazandırılmış beş adet mezar stelinin incelenmesine odaklanmaktadır. İncelenen steller, tipolojik olarak mimari formlarına göre üç farklı kategoride değerlendirilmiştir: üçgen alınlıklı, şematik akroterli ve kemer biçimli. Stellerin kompozisyonunda aile figürleri, tekil figürler ve ölü yemeği/symposium sahneleri gibi çeşitli betimlemeler yer almaktadır. Stellerin tarihlendirilmesi, stil kritiğinin sınırlı örnekler üzerinden yapılması nedeniyle zorluklar içermektedir. Bu nedenle, tarihlendirme sürecinde stil kritiğinin yanı sıra tipolojik mimari form ve epigrafik veriler de kullanılarak önerilerde bulunulmuştur. Bu bağlamda ele alınan stellerin taşra üslubunda yapıldığı ve bu tür eserlerin gezici ustalar tarafından oluşturulduğu öne sürülebilir; ancak belirli bir atölyenin ürünü olduğu düşüncesi daha makul görülmektedir. Ayrıca, stellerin orta sınıf gelir grubuna ait bireylere ait olduğu görülmüştür. Çalışmada incelenen stellerden yola çıkarak, bölgenin mezar sanatının anlaşılmasına katkılar sunulmuş ve bu sanatın etkileşim alanları belirlenmiştir. Elde edilen verilere dayanarak, mezar stellerinin en erken örneğinin MS 2.-3. yüzyıla, en geç örneğinin ise MS 4. yüzyıla tarihlenmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pisidia, Burdur müzesi, Roma dönemi, mezar steli.

Abstract: This study focuses on the analysis of five grave stelae in the Burdur Archaeological Museum, which were acquired by the museum through purchase, registration and confiscation. The stelae are typologically categorized into three different categories according to their architectural forms: triangular pediment, schematic acroteria and arch-shaped. In the composition of the stelae, various depictions such as family figures, single figures and scenes of a funerary meal/symposium are observed. The dating of the stelae is difficult due to the fact that the stylistic criticism is based on limited examples. For this reason, suggestions were made by using typological architectural form and epigraphic data as well as stylistic features in the dating process. In this context, it can be argued that the stelae were made in the provincial style and that such works were created by itinerant craftsmen; however, the idea that they are the product of a specific workshop seems more plausible. In addition, it was observed that the stelae belonged to individuals belonging to the middle income group. Based on the stelae examined in the study, contributions to the tomb art of the region were made and the interaction areas of this art were determined. Based on the data obtained, it has been suggested that the earliest example of the grave stelae dates back to the 2nd-3rd century AD, and the latest example dates back to the 4th century AD.

Keywords: Pisidia, Burdur Museum, Roman period, grave stele.

* Bu makale, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, Prof. Dr. Zeliha Gider Büyüközer'in danışmanlığında yürütülen ve 2018 yılında tamamlanan "Burdur Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Adak ve Mezar Steli" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir. Bu çalışmasının konusunu oluşturan malzemelerin değerlendirilmesine izin veren Burdur Müzesi Müdürlüğü'ne ve desteklerinden dolayı Uzman Evren Şahin'e teşekkür ederim.

GİRİŞ

Tarih boyunca insanlık, farklı kültürler ve farklı zaman dilimleri boyunca ölümden sonraki hayata ilişkin inanç sistemleri ile şekillenmiştir. Bu inançlar, kuşaktan kuşağa aktarılan ritüeller ve sanat eserleri aracılığıyla ifade edilmiştir**. Mezar stelleri, bu ifade biçimlerinin en belirgin örneklerinden biri olarak kabul edilir (Saltuk, 1997: 165; Şahin, 2000: 1; Özkadif, 2019: 98-99; Has, 2019: 295). Sosyal ve bireysel bilgileri, inançları, sosyal yapıları ve ekonomik durumları yansıtan temsiliyetleri ile mezar stelleri, zengin bir araştırma materyali sunar. Ayrıca, mezar stellerindeki betimlemeler ve yazıtlar, sosyal statü, meslek, aile ilişkileri gibi kişisel bilgileri içeren birer kimlik belgesi işlevi de görür (Şahin, 2000: 1; Özkadif, 2019: 98-99; Özer ve Erdinç, 2022: 87-88).

Bu çalışma, Burdur Arkeoloji Müzesi envanterine katılan, ancak belirli bir bağlamdan yoksun olan beş mezar stelinin analizine odaklanmaktadır. Bu steller, mimari formlarına göre üçgen alınlıklı, şematik akroterli ve kemer biçimli olarak sınıflandırılmış ve bu kategoriler altında incelenmiştir. Kompozisyonlarında, ayakta duran aile bireyleri, bireysel figürler ve ölü yemeği/symposium sahneleri gibi çeşitli betimlemeler yer almaktadır.

Stellerin tarihlendirilmesi, stil analizinin sınırlı örnekler üzerinden yapılması nedeniyle güçlükler içermektedir. Bu sebeple, stil analizi yanında tipolojik mimari form ve epigrafik veriler de tarihlendirme sürecinde dikkate alınmıştır. Stellerin formu, ikonografisi ve stilistik analizi bir arada değerlendirilmiş ve epigrafik verilerle desteklenen tarihlendirme önerileri sunulmuştur. Ayrıca bu çalışma, antik dönemde Pisidia Bölgesi'nde yer alan Burdur şehrinin komşu bölgelerle olan etkileşimini, ölü kültü ve heykeltıraşlık eserleri açısından oynadığı rolü ele alarak, literatüre katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Çalışmada incelenen stellerden yola çıkarak, bölgenin mezar sanatına katkılar sunulmuş ve bu sanatın etkileşim alanları belirlenmiştir.

Mezar Stellerinin Tarihsel Gelişimi

Antik dönemde mezar stelleri, ölümlerin anısını onurlandırmak ve sosyal statülerini yansıtmak için kullanılan önemli anıtsal yapılar olarak kabul edilir. Stel, genellikle monolitik taş veya mermerden yontulmuş dikdörtgen levhalardır ve üzerlerine işlenen betimler veya yazıtlar aracılığıyla ölümsüzlüğün sembolize edilmesini sağlar (Saltuk, 1997: 165; Şahin, 2000: 1; Er, 2012: 366). Knud Friis Johansen tarafından dik duran dikdörtgen işaretler olarak tanımlanan steller (Johansen, 1951: 68), Grek dünyasında mezar steli geleneğinin öncüsü olarak kabul edilen ve MÖ 16. yüzyıla tarihlenen Mykenai Akropolisindeki Yuvarlak Mezar A'da bulunan yapılarla ilişkilendirilir (Johansen, 1951: 66). Av sahneleri ve geometrik desenler gibi motifler, bu dönemin toplumsal yapısının savaşçı karakterini ve sosyal hiyerarşiyi yansıtır (Akçay, 2017: 28-29). Bu steller, ölümlerin sosyal statülerini ve toplum içindeki rollerini gösteren önemli simgeler olarak kabul edilir. Ayrıca, bu dönemdeki stellerin işçiliği ve stilistik özellikleri, Mykenai sanatının diğer eserleriyle karşılaştırıldığında benzersiz bir yer tutar. Ancak, mezar stellerinin heykel sanatı içerisindeki tam anlamıyla yerini alması, MÖ 7. yüzyılın sonlarına tarihlenen ve erkek figürü betimlenen Paros steli ile gerçekleşmiştir (Şahin, 2000: 1). Arkaik Dönem'in sonlarından itibaren mezar stellerinin temel özellikleri belirlenmiş ve form ile teknik özellikleri zamanla gelişmiştir (Atalay, 2012: 16). MÖ 5. yüzyılda Atina'da, Hegeso'nun Mezar Steli gibi eserler, kadın figürlerinin artan sivil önemini vurgulayan detaylarla zenginleştirilmiş ve bu dönemin sanatında bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu steller, genellikle Pentelik mermerinden yapılmış ve naiskos formunda, yani küçük bir tapınağı andıran bir yapıda tasarlanmıştır (Leader 1997: 683-699).

Hellenistik Dönem boyunca Anadolu'da stel üretimi yaygınlaşmış ve bu durum, dönemin sanatının ve toplumsal yapısının karmaşıklığı ile çeşitliliğini açıkça ortaya koymuştur. Roma egemenliği altında devam eden bu gelenek, stellerin geniş halk kitleleri tarafından benimsendiğini ve yalnızca belirli bir sosyal sınıfa ait olmadığını, geniş bir sosyo-ekonomik yelpazeyi temsil ettiğini kanıtlamaktadır. (Atalay, 2012: 19).

Roma heykel sanatı, Etrüsk ve Grek medeniyetlerinin etkilerini içselleştiren ve bu kültürel mirasları besin kaynağı olarak kullanan özgün bir sanat anlayışını temsil eder (Turak 2017: 137-139). Bu anlayış, Roma heykel sanatının evriminde kritik bir rol üstlenmiş ve onun biçimsel zenginliğini ve

çeşitliliğini artırmıştır (Turak 2017: 137-143). MS 2. yüzyılın sonlarından 7. yüzyılın sonlarına kadar uzanan ve Geç Antik Çağ olarak adlandırılan dönemde (Kaçar, 2008, 3-9), siyasi ve toplumsal dönüşümlerin sanatsal ifadelerle yansımaları müşahade edilmiştir. Sanatçılar, klasik geleneğin izinden giderek stilistik ve teknik benzerlikleri muhafaza etmeye devam etmişlerdir (Barut-Kemirtlek 2020,165). Ancak, eserlerde görülen işçilik ve sanatsal ifade de bir minimalizasyon söz konusu olmuştur. Bu eğilim, plastik sanatlarda, özellikle kabartma ve portre çalışmalarında ve daha da belirgin olarak mezar stellerinde kendini göstermiştir (Koch, 2007: 167-175; Özcan, 2014: 144). Söz konusu dönemde, stellerin form ve kompozisyonlarındaki evrim, bölgesel farklılıkların ve yerel sanat atölyelerinin kendine has üsluplarının belirginleşmesine olanak tanımıştır. MS 2. ve 3. yüzyıllarda formunu büyük oranda koruyan steller, Geç Antik Çağ'ın stilistik erozyonu neticesinde aslı formundan sapmıştır (Saraçoğlu, 1997: 20). Bu erozyon, stellerin formunu etkilediği gibi, kompozisyonlardaki figürlerin tasvir biçimini de dönüştürmüştür. Figürler, insan anatomisine uygun olmayan oranlarda tasvir edilerek şematize edilmiş, giysi kıvrımlarının keskinliği vurgulanmış ve tekrar eden figürler yoğunluk kazanmıştır. Sanatta, doğal hareketin yerini alan mekanik ve tekrarlanan duruşlar ile jestler, sanatın daha resmi bir karakter kazanmasına yol açmıştır (Sözen, 2021: 176). Böylece, her bölge kendi yerel stilini benimsemeye yönelmiş ve bu radikal değişim, özellikle taşra atölyelerinde daha belirgin bir hal almıştır (Saraçoğlu, 1997: 20).

ÜÇGEN ALINLIKLIL MEZAR STELLERİ

Mezar stelleri, belirli mimari tarzları yansıtan biçimsel anıtsal eserlerdir. Bu tasarım, antik dönemde yaygın olan tapınak görünümünün stellerin ön cephelerinde benimsenmesiyle şekillenmiştir. Özellikle ahşap yapı geleneğinin etkisi, bu uygulamanın oluşumuna katkı sağlamıştır (Fıratlı, 1965: 271).

Üçgen alınlığın mezar stellerinde kullanımı, Arkaik Dönem'de başlamıştır (Neumann, 1979: 31, lev. 17a.). Ancak Klasik Dönem'de üçgen alınlık tercih edilmemiş, Hellenistik Dönem ve sonrasında ise stellerde üçgen alınlığın yaygınlaştığı görülmüştür (Pfuhl ve Möbius, 1977: lev. 1, no. 2; Atalay, 2012: 21). Roma Dönemi'nde, arşitravin alınlık ile kompozisyon alanı arasından kaldırılması, alınlığın silme üzerine yerleştirilmesi ve akroterlerin daha şematik bir görünüme kavuşması gibi belirgin özellikler ortaya çıkmıştır (Saraçoğlu, 1997: 19-20). MS 2. ve 3. yüzyıllarda mezar stellerinin formu büyük ölçüde korunmuş, ancak Geç Antik Çağ sanatında görülen yozlaşma, mezar süslemelerine de yansımış ve her bölge kendi stilini uygulamaya başlamıştır (Saraçoğlu, 1997: 20).

Burdur kentinin antik dönemde sınırları içinde bulunduğu Pisidia Bölgesi'nde üçgen alınlıklı mezar stelleri en yaygın mezar steli grubunu oluşturur (Horsley, 2007: 202, lev. 245, 267, 298, 305, 316; Özcan, 2014: 144; Çelik, 2017: 61-65). Bu steller, üçgen alınlığa, köşe ve tepe akroterlerine, tympanon bölümlerine ve ön cephede kompozisyon alanına (aedicula) sahiptir (Stel 1-2). Basitleştirilmiş uygulamalar sonucunda akroter ve alınlık konturları vurgulanmış, ancak detayların yüzeysel bir şekilde işlenmesi nedeniyle üçgen alınlık, sanki bir fon üzerine yerleştirilmiş izlenimi vermektedir (Saraçoğlu, 1997: 20). Stel 1'in tympanon bölümünde alçak kabartma tekniğiyle verilmiş dört yapraklı bir rozet motifi bulunurken¹, Stel 2'de aynı teknikle bir kartal betimi görülmektedir².

Mezar stelleri, tapınak benzeri ön cepheleriyle dikkat çeker. Bu cephelerde, kompozisyon alanını çerçeveleyen pilasterler ve genellikle süslemesiz başlıklar bulunur (Pfuhl ve Möbius, 1979: lev. 204, 1402, lev. 316, 2220; Cremer, 1992: lev. 9). İncelenen iki stilde aedicula ve nişin yer almaması ve figürlerin düz bir kaide üzerinde verilmesi dikkat çekici bir özelliktir. Bu durum, stellerin kompozisyon alanının mimari öğelerle sınırlandırılmadığını gösterir. Kaidelerin kalınlığı, figürlerin boyutu ve işleniş biçimiyle uyumludur; alçak kabartma figürler içeren Stel 1'de ince bir kaide tercih edilmişken, daha yüksek kabartma oranına sahip Stel 2'de ise daha kalın bir kaide kullanılmıştır. F. Işık, bu stellerin "çıkmalı" yapısını ve kaide yapılmasının kişisel tercihlerle ilişkili olabileceğini belirtmiştir (Işık, 1988: 17).

¹ Mezar sanatında rozet motifinin kullanımına ilişkin tartışmalar için bk. Wujewski, 1991: 33; Köse, 2005: 61-63; Köse, 2013: 212; Baldıran ve Pehlivan, 2019: 138-141, 144-147; Baldıran ve Pehlivan, 2021: 39, 41.

² Mezar stellerinde kartal figürünün ikonografik anlamıyla ilgili görüşler için bk. Cumont, 1910: 119; Newbold, 1925: 361; Seyrig, 1971: 339; Pfuhl ve Möbius 1979: 500-525; Scarborough-Er, 1998: 83; Yaman, 2013: 312; Bağlıbel, 2018: 32.

Üçgen alınlıklı Stel 1, Eumeneia Antik Kenti (Söğüt, 2011: 83-84) ve Kuzeybatı Pisidia Bölgesi'ndeki Apollonia kentinde benzer örneklerle karşılaştırılabilir (Çelik, 2017: 50, res. 12b). Ancak, bu stellerin dikdörtgen prizma şeklindeki gövde yapısı, incelenen stelimizden farklılık gösterir. Stel 2'nin benzerleri ise Isparta (Brixhe vd., 1987: no. 2, 3, 5, lev. V), Manisa (Işık, 1988: kat. 5, lev. 3; kat. 66-67, lev. 34; kat. 76, lev. 39) ve Uşak (Işık, 1988: kat. 18, lev. 9) müzelerinde bulunmaktadır ve bu steller form yönünden MS 2. – 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Brixhe vd., 1987: no. 2, 3, 5, lev. V.; Işık, 1988: kat. 5, lev. 3; kat. 66-67, lev. 34; kat. 76, lev. 39; Söğüt, 2011: 83-84; Çelik, 2017: 50, res. 12b).

Stel 1: Tanım ve Tarihlendirme

Stel 1, mermerden yapılmış olup, aşınmalara rağmen büyük ölçüde korunmuştur. Kompozisyon alanında, ortada bir çocuk ve çocuğun her iki yanında kadın ve erkekten oluşan birer çift vardır. Bunların aile bireyleri olduğu düşünülmektedir.

Sahnenin sağ tarafında, khiton ve hymation giyinmiş kadın ve erkek figürleri yer almaktadır. Kadın figürü ellerini göbeği üzerinde birleştirmişken, erkek figürü sağ kolunu hafifçe kırarak göğsüne doğru uzatmış ve sol kolunu yanında aşağıya sarkıtmıştır. Merkezde bulunan çocuk figürü, kafasını hafif yukarı kaldırarak, sağındaki erkeğe doğru bakmaktadır. Çocuğun üzerinde khiton ve hymation vardır. Sahnenin sol tarafında, yüzü tahrip olmuş, khiton ve manto giymiş bir kadın figürü bulunmaktadır. Kadının başı mantosuyla örtülüdür ve sağ kolunu hafifçe kırarak göğsüne doğru uzatmıştır. Sol üst köşede ise khiton ve hymation giymiş bir erkek figürü görülmektedir. Figürlerin elbise detayları, kazıma tekniği kullanılarak yatay ve dikey çizgilerle vurgulanmıştır.

Stel 1, kompozisyonu ve figürlerin stilize işlenişi bakımından Burdur Arkeoloji Müzesi'nde bulunan K. 215.83.94 envanter numaralı mezar steli ile karşılaştırılabilir (Horsley, 2007: 133, lev. 184). Her iki stelde de kadın ve erkek figürleri fizyonomik özellikleri ve duruşu bakımından nerdeyse ayırım yapılamayacak şekilde birbirinin tekrarı niteliğindedir. Stel 1'de işlenen erkek ve kadın figürlerinde boynun çok kısa işlenerek, başın doğrudan gövdeye oturtulduğu izlenimi verilmesi, K. 215.83.94 envanter numaralı mezar stelindeki kadın ve erkek figürlerinde de görülmektedir (Horsley, 2007: 133, lev. 184). Her iki stelde de kadın-erkek figürlerinde kıyafet çizgileri yatay ve dikey kazıma çizgilerle verilmiş ve kıyafetler ayakuçlarına kadar indirilmiştir. Öte yandan Stel 1'de soldan beşinci sırada betimlenen kadın figüründe hymationun başın üzerinde bir fon gibi işlenişi, K. 215.83.94 envanter numaralı mezar stelinde soldan üçüncü ve dördüncü sırada betimlenen iki kadın figüründe de görülmektedir (Horsley, 2007: 133, lev. 184).

Stel 1 için diğer karşılaştırma örneklerimiz Isparta Müzesi'nde bulunan 10.11.81 (Brixhe, vd., 1987: 148-151, lev. XIII, no. 25; Dedeoğlu vd., 2005: 32) ve 10.13.81 (Brixhe, vd., 1987: 151-155, lev. XIII, no. 27) envanter numaralı mezar stelleridir. Bu stellerde, sahnenin sol tarafında ayakta duran bir erkek figürü ile onun yanında sandalyeye oturmuş olarak tasvir edilen, fiziksel özellikleri ve duruşları bakımından benzer iki kadın figürü bulunmaktadır. Isparta'daki örneklerde, Stel 1'deki gibi, kadın figürlerinin hymationları ayak bileklerine kadar uzanmaktadır ve elbise kıvrımları dikey ve yatay kazıma çizgilerle belirginleştirilmiştir. Hem Isparta örneklerinde hem de Stel 1'de, figürlerin boyunları, elleri ve kollarının işlenişinde anatomik gerçekçilikten uzak, şematize özellikler görülmektedir (Brixhe, vd., 1987: 151-155, lev. XIII, no. 27; Dedeoğlu vd., 2005: 32; Brixhe, vd., 1987: 148-151, lev. XIII, no. 25).

Son bir karşılaştırma örneği olarak, Konya Pınarcık Köyü'nde devşirme malzeme olarak kullanılan ve aile üyelerini tasvir eden bir mezar stelindeki erkek figürü verilebilir (Yılmaz, 2005: 169-170, res. 85a-b). Bu figürde, yuvarlak işlenen başın, neredeyse yokmuşçasına verilen kalın, kısa boynunun gövde üzerinde oturuyormuş gibi işlenişi, Stel 1'de bulunan figürlerin tamamında benzer şekilde görülmektedir (Yılmaz, 2005: 169-170, res. 85a-b).

Stel 1 için yapılan stil kritikte Isparta Müzesi'ndeki iki örneğin sunduğu epigrafik veriler ve stil özellikleri (Brixhe, vd., 1987: 148-151; Brixhe, vd., 1987: 151-155; Dedeoğlu vd., 2005: 32), Burdur örneğinin (Horsley, 2007: 133) sunduğu hem stil özellikleri hem de epigrafik veriler, Konya Pınarcık Köyü örneğinin sunduğu stil özellikleri (Yılmaz, 2005: 169-170, res. 85a-b) Stel 1'in MS 2.-3. yüzyıla tarihlendirilebileceğini göstermektedir. Ayrıca Stel 1'in alınlığının alt kısmını sınırlandıran yatay geison

üzerindeki aşınmadan dolayı kısmen okunmuş üç satırlık Grekçe yazıtın, sunduğu epigrafik veriler de bu tarihi desteklemektedir¹.

Şekil 1. Stel 1

Şekil 2. Stel 1 Detay

Stel 2: Tanım ve Tarihlendirme

Kireçtaşından yapılmış Stel 2 büyük ölçüde korunmuş olmasına rağmen, alt kısmında ufak kırıklar mevcuttur. Dikdörtgen şekilli ve üçgen alınlıklı stelin alt bölümünde düz bir silme, üst bölümünde ise yatay bir geison kullanılarak betim alanı düzenlemiştir. Stelin tepe ve köşe akroterlerinde herhangi bir bezeme ögesi bulunmazken, tympanon alanında alçak kabartma olarak verilmiş, başı sola dönük ve kanatları açık bir kartal figürü görülmektedir. Sahnede, erkek figürü kaide üzerine yerleştirilmiştir. Hymation giyimli figürün, elleri göbek hizasında birleştirilmiş olarak betimlenmiştir. Hymationun ve figürün vücut detayları stilize kazıma çizgilerle detaylandırıldığı görülmektedir.

Stel 2’de betimlenen erkek figürü, Konya Arkeoloji Müzesi’ndeki 1986.3.1 envanter numaralı alınlıklı mezar stelindeki erkek figürüyle benzerlik göstermektedir (McLean, 2002: kat. 165, res. 186). Her iki figürde de, özellikle hymation üzerinde oluşan yatay, kaba ve özensiz kıvrım hatları, içe çökmüş bir ağız yapısı ve hymationun altında sol bacağın çarpık verilmesi benzerlik göstermektedir. Ayrıca, figürde gözlerin patlak biçimde işlenmesi de Konya örneğiyle uyumludur (McLean, 2002: 55).

Stel 2 için bir başka karşılaştırma örneği, Konya Dülgerler Köyü okul bahçesinde bulunan alınlıksız bir mezar stelinde tasvir edilen bir erkek figürüdür (Yılmaz, 2005: 241, res. 131b; Baldıran ve Pehlivan, 2023: 95, res. 116). Stel 2 ile Konya örneği arasında figürün başının işlenişinde belirgin farklar bulunmaktadır. Konya örneğinde, erkek figürünün başı ve yüzü üçgen biçiminde tasvir edilmiş, baş çene hattına doğru kübik bir form verilmiş ve saç detayları arkaya doğru kazıma çizgilerle işlenmiştir. Stel 2’de ise figürün başı yuvarlak biçimde tasvir edilmiş olup, kübik bir görünüm sergilememektedir. Ancak

¹ Ἐλπίς Μαρία Σερούια ἀνδρὶ Ζωσίμῳ | καὶ ἑαυτῆς ζῶσα | ..

“Elpis Maria Servia, yaşarken, anıları vesilesiyle, kocası Zosimos, kendisi ve oğlu için... (bu mezarı yaptırdı)”.

her iki stelde de figürlerin hymationundaki kalın, özensiz ve kaba çizgiler ile figürlerin genel anlamda insan anatomisine uzak duruşları ortak özellikler olarak dikkat çekmektedir (Yılmaz, 2005: 241, res. 131b).

Stel 2 için söz konusu karşılaştırma örneklerinin sunduğu benzer stil özellikleri (McLean, 2002: kat. 165, res. 186; Yılmaz, 2005: 241, res. 131b) ve Konya örneğinde, figürün sağında ve solunda yer alan Grekçe yazıtın sunduğu verilerden dolayı Stel 2'nin MS 2.-3. yüzyıla tarihlendirilmesi uygun görülmektedir (McLean, 2002: kat. 165, res. 186; Yılmaz, 2005: 241, res. 131b Baldıran ve Pehlivan, 2023: 95, res. 116).

Şekil 3. Stel 2

ŞEMATİK AKROTERLİ MEZAR STELİ

Bu gruba dâhil edilen mezar stelleri, dikdörtgen bir formda tasarlanmış olup, en belirgin özellikleri, şematik şekilde verilmiş, akroterleri temsil eden çıkıntılara sahip olmalarıdır (Drew-Bear, vd. 1998: 72-72, no. 15, lev. 24; Horsley, 2007: 217, lev. 325). Genel olarak dikdörtgen formda olan kompozisyon alanı, yüzeysel niş alanından oluşur. Stel 4'te, yanlardan yükselen ionik sütunlarla çevrili aedícula biçiminde bir kompozisyon alanı bulunurken, Stel 3'te kompozisyon alanı, figürün etrafını saran asma dallarından sarkan üzüm salkımı ile sınırlandırılmıştır. Phrygia Bölgesi'nde kapı tipli mezar stelleri ve köşeli ostothekekler üzerinde sıkça asma dallarından sarkan üzüm salkımları bezeme unsuru olarak kullanılmaktadır (Wujewski, 1991: 57; Lochman, 2003: lev. 53-63; Baldıran ve Pehlivan, 2020a: 16, 121, 161, 171; Baldıran ve Pehlivan, 2020b: 162; Pehlivan, 2023: 58-59). Ayrıca, Psidia Bölgesi'nde ölü kültür uygulamaları ve sanatında, Phrygia ve Lydia etkisinin izleri görülmektedir (Hürmüzlü, 2007: 11). Bu steldeki üzüm salkımının kullanımı, bezeme öğesi olarak değil, kompozisyon alanını sınırlandıran bir unsur olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, üzüm betiminin, Phrygia etkisinin yerel üretime yansımaları olduğu düşünülmektedir.

Stellerin alt bölümleri detaylı bir şekilde işlenmemiş ve ön cephe dışındaki diğer yüzeyleri kabayonu bırakılmıştır. Stelin kalınlığı genellikle eşit olarak verilmektedir. Öte yandan şematik akroterli mezar stellerinde, stel formlarının şekillendirilmesi ve figürlerin tasvir edilmesinde yerel işçiliğin izleri fark edilmektedir.

Şematik akroterli steller form olarak benzeyen ilk örnek, Uşak Müzesi'nde sergilenen ve Kula yakınlarında bulunan mermerden yapılmış bir mezar stelidir (Petzl ve Tanrıver, 2003: 24-28). Bu örnekte, çıkıntı şeklinde tasvir edilmiş akroterler bulunmakta ve akroterlerin altındaki düz bir alanda Grekçe yazıt yer almaktadır. Diğer bir örneğimiz ise Burdur Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen K. 237.95.95 envanter numaralı mezar stelidir (Horsley, 2007: 217, lev. 324). Burdur örneğinde de Uşak örneğinde olduğu gibi çıkıntı şeklinde tasvir edilmiş akroterler bulunmakta ve akroterlerin altındaki düz bir alanda Grekçe yazıt yer almaktadır. Her iki karşılaştırma örneği de epigrafik veriler ışığında MS 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Petzl ve Tanrıver, 2003: 24-28; Horsley, 2007: 216-217, lev. 324-325).

Stel 3: Tanım ve Tarihlendirme

Kireçtaşından yapılan Stel 3, genel olarak iyi koruna gelmiştir. Kompozisyon alanı, figürün başını çevreleyen asma dalları ve yanlardan sarkan üzüm salkımlarıyla çevrilmiştir. Sahne, şematize edilmiş bir erkek figürünü içerir; figürün kare gövdesi, bukleli saçlar, gülümseyen bir yüz ve köşeli bir çeneye sahiptir. Figürün olasılıkla nesne tuttuğu sol eli göğüs hizasına uzatılmışken, sağ eli ise serbest bir şekilde yanına sarkmaktadır. Figürün sol bacağına üzerindeki kare alanda, sağa yönelmiş bir pozisyonda bir hayvan figürü bulunmaktadır.

Sahnedeki erkek figürü, kare biçimli gövde yapısı ve şematize edilmiş yüz ifadesiyle diğer mezar stellerinden ayrılmaktadır. Figürün yüz özellikleri, Rahmi Koç Koleksiyonu'nda bulunan ve üç erkek figürünün betimlendiği mezar steliyle benzerlik taşımaktadır (Brixhe ve Elsa, 1982: lev. IV, no. 16). Her iki örnekte de figürlerin yüzleri şematik ve abartılı bir şekilde tasvir edilmiş, neredeyse karikatürize bir biçimde sunulmuştur. Bu abartılı yüz ifadesi, sanatçının stilistik tercihi olabileceği gibi, teknik yetersizlikten de kaynaklanıyor olabilir.

Diğer bir karşılaştırma örneği, Konya Arkeoloji Müzesi'nde 1709 envanter numarasıyla kayıtlı olan mezar stelidir (McLean, 2002: kat. 130, res. 138). Stelde, sol tarafta iki erkek figürü, sağında bir kadın figürü ve kadının sağında, diğer erkek figürlerine göre daha kısa bir yapıya sahip olan bir erkek figürü olmak üzere toplamda dört kişiyi içeren bir sahne betimlenmiştir. Figürler, birbirinin tekrarı gibi yan yana sıralanmış şekilde verilmiştir. Konya örneği, sahneyi sınırlandıran herhangi bir betim öğesinin yer almaması bakımından Stel 3'ten ayrılmaktadır. Ancak Konya örneğinde figürlerin gövde yapısının anatomik özelliklerden yoksun biçimde kare işlenmesi benzer biçimde Stel 3'te de görülmektedir. Ayrıca, cepheden betimlenmiş hiçbir detayı verilmeyen bacaklar da bu benzerliği pekiştirmektedir (McLean, 2002: kat. 130, res. 138).

Stel 3 için yapılan karşılaştırma örneklerinin benzer stil özellikleri sunması (Brixhe ve Elsa, 1982: lev. IV, no. 16; McLean, 2002: 45), Konya örneğinde yer alan Grekçe yazıtların sağladığı epigrafik veriden dolayı Stel 3'ün MS 3. yüzyılın sonu 4. yüzyılın başına ait olabileceği düşünülmektedir (Brixhe ve Elsa, 1982: lev. IV, no. 16; McLean, 2002: 45).

Şekil 4. Stel 3

Stel 4: Tanım ve Tarihlendirme

Kireçtaşından yapılan Stel 4 büyük ölçüde korunmuş durumdadır. Stelin alt bölümünde, akroterlerinde ve kabartma alanındaki kadın ve erkek figürlerinin başlarında hafif aşınma ve yer yer kırılmalar tespit edilmiştir. Alınlığın merkezinde, alçak kabartma olarak verilmiş olan ayaları dışa dönük iki el motifi mevcuttur ¹. Alınlık ile kabartma nişi arasındaki kısımda, beş satırlık Grekçe yazıt yer

¹ Mezar sanatında kullanılan el betiminin ikonografik anlamları için bk. Wujewski, 1991: 44; McLean, 2002: 266; Yaman, 2013: 313; Bağlıbel, 2018: 33.

almaktadır¹. Kompozisyon alanında, baş ve gövdenin cepheden, ayakların ise profilden işlendiği dört yetişkin figür betimlenmiştir. Figürlerin yüz ayrıntıları stilize bir biçimde sunulmuş ve başları, vücutlarına oranla belirgin bir büyüklükte betimlenmiştir.

Sahnenin sol başında, kısa tunik giyen bir erkek figürü bulunmaktadır. Figür, sağ elinde yukarıya doğru kaldırdığı baltalı orak tutarken, sol elinde omzuna dayadığı uzun saplı bir balta taşımaktadır. İkinci sıradaki kadın figürü, khiton ve hymation giymiş olup, saçları omuzlarına kadar uzanmaktadır; başı hymation ile örtülüdür. Kadının sağ elinde bir kalathos bulunurken, sol elini göbek hizasında tutmaktadır. Üçüncü sırada, kısa tunik giymiş bir erkek figürü yer almakta olup, sağ elinde ucu yere dayalı ince ve uzun saplı bir balta tutmaktadır. İkinci sıradaki kadın figürüyle benzer saç ve kıyafet özelliklerine sahip olan son figür ise, sağ eliyle yanındaki erkek figürünün bileğini tutarken, sol eli göğsünün üzerinden hymationa uzanmaktadır.

Stel 4, figürlerin stilistik özellikleri bakımından Burdur Arkeoloji Müzesi'nde K.237.95.95 envanter numaralı stelle karşılaştırılabilir (Horsley, 2007: 217, lev. 324). Her iki stelin kadın figürlerinin yüzleri ve elleri şematik olarak betimlenmiş ve gerçekçilikten uzak bir şekilde tasvir edilmiştir. Kadınların saçlarına temas etmeyen hymationun bir fon gibi duruşu ve erkek figürlerinin tamamen stilize, kabartmadan yoksun tasviri, bu stellerin ortak özellikleridir. Ayrıca, her iki stelde erkek figürlerinin tuttuğu orak ve baltalı orak, mezar sahiplerinin kırsaldaki yaşamlarının bir yansıması olabilir. Karşılaştırma örneğinin sunduğu epigrafik verilere göre Burdur örneği MS 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Horsley, 2007: 217, lev. 324).

Stel 4 için diğer bir karşılaştırma örneği, Konya Arkeoloji Müzesi'nde 596 envanter numarasıyla kayıtlı bir mezar stelidir (McLean, 2002: kat. 149, res. 163). Konya örneğindeki stelde, sahne solda bir erkek figürü ile onun sağ yanında verilmiş iki kadın figüründen oluşmaktadır. Kadınlar khiton ve hymation giyimlidir. Omuz hizasına ulaşan saçları hymation yardımıyla örtülmüştür. Her iki stelde de kadın figürlerinin yüzleri ve elleri şematik bir biçimde işlenmiştir. Ayrıca, Konya örneğinde betimlenen kadın figürlerinde, hymationun saçlara temas etmemesi ve adeta bir fon gibi sunulması, stelde soldan ikinci ve dördüncü sırada yer alan kadın figürlerinde görülmektedir. Epigrafik verilere dayanılarak, Konya örneği MS 3.-4. yüzyıllara tarihlendirilmiştir (McLean, 2002: kat. 149, res. 163).

Stel 4 için yapılan karşılaştırma örneklerinin benzer stil özellikleri sunması, Burdur örneği (Horsley, 2007: 217, lev. 324) ve Konya örneğinde yer alan Grekçe yazıtların sağladığı epigrafik verilerin (McLean, 2002: 55) yanı sıra Stel 4'ün üst kısmında yer alan Grekçe yazıtın sunduğu epigrafik veri, stelin MS 4. yüzyıla tarihlendirilmesinin uygun olacağını göstermektedir (Horsley, 2007: 217, lev. 325).

Şekil 5. Stel 4

¹ (ναc) ἔτος ΕΠC
Αύρηλία Μαρχανής Ἀντιπάτρου τῷ ἀνδρὶ καὶ τοῖς θαίκοις μνήνης χάριν
Yıl 285. Antipatros kızı Aurelia Markiane, kocasının ve çocuklarının anısına (bunu dikti) (Horsley, 2007: 217, lev. 325).

KEMER BİÇİMLİ STELLER

Bu kategoride tek örnekle temsil edilen mezar stelinin en dikkat çekici özelliği, kemerli bir kompozisyon alanına sahip olmasıdır. Stelin kompozisyon alanı dikdörtgen biçimindedir ve yanlarda herhangi bir mimari öge kullanılmaksızın oluşturulmuş bir kemerle sınırlandırılmış düz bir niş içermektedir. Sahne, derin bir niş içinde yer alan kemerli bir alana yerleştirilmiştir. Stelin kenarlarında, yukarıya doğru genişleyerek kemer alınlığını oluşturan kabaca işlenmiş silmeler bulunmaktadır. Kompozisyon alanı, bu derin kenar silmeleri tarafından oluşturulan niş şeklinde bir yapıya sahiptir.

Stel 5: Tanım ve Tarihlendirme

Uzun, dikdörtgen formlu Stel 5 mermerden yapılmıştır. Kenarlarındaki ve mensa tripesteği kırılmalara rağmen genel olarak iyi korunmuş durumdadır. Stel 5'in kompozisyonu, ölü yemeği/symposion konusunu içermektedir¹. Stel üzerindeki tasvir, klineye uzanan khiton ve hymation giyimli erkek figürünü betimlemektedir; figür, sol dirseğini yastığa dayamış ve aynı eliyle bir kadeh tutmaktadır. Khitonun kıvrımları, sütunun gövdesini anımsatacak şekilde kalın hatlarla verilmiştir. Figürün baş kısmı kırık olduğundan yüz özellikleri belirlenmemektedir. Erkek figürün ayakucunda, önde betimlenmiş ve khiton üzerine hymation giymiş bir kadın figürü bulunmaktadır. Kadının sağ kolu dirsekten kırılarak khitonun altından göğsüne uzanırken, sol kolu ise aşağıya doğru uzatılmıştır. Kadının khitonu ve hymationu, kaba ve kalın kıvrımlarla oldukça dikkatsizce işlenmiştir. Klinenin sağ ön kısmında, kline ile neredeyse aynı yükseklikte duran, cepheden betimlenmiş giyimli bir hizmetçi figürü sahneye eşlik etmektedir. Hizmetçinin önünde, yiyecekler bulunan bir mensa tripesteği tasvir edilmiştir.

Stel 5 için ilk karşılaştırma örneği, Bursa Müzesi'nde bulunan ve ölü yemeği/symposium kompozisyonu işlenmiş bir mezar stelidir (Pfuhl ve Möbius, 1979: lev. 242, no. 1652). Üçgen alınlıklı stelde, klinenin solunda, khiton üzerine hymation giymiş ve kline üzerine oturmuş 4/3 cepheden betimlenmiş bir kadın figürü yer almaktadır. Kadının khitonu ve hymationu, kaba ve kalın hatlarla detaylandırılmıştır. Sahnenin merkezinde, kline üzerinde sol dirseğine dayanmış ve sağ eliyle yukarıya kaldırdığı bir defne çelengi² tutan cepheden betimlenmiş bir erkek figürü yer almaktadır. Klinenin ön kısmında, nar, ayva ve muhtemelen elma içeren bir mensa tripesteği görülmektedir. Ayrıca, klinenin her iki yanında hizmetçi figürleri betimlenmiştir. Figürlerin anatomik özellikleri ve kıyafetlerinin işlenişindeki kaba, özensiz ve şematize detaylar, Stel 5'in stilistik özellikleriyle uyumludur.

Diğer bir karşılaştırma örneği, Bursa Müzesi'ndeki 1906 envanter numaralı, ölü yemeği sahnesinin işlendiği bir mezar stelidir (Corsten, 1991: lev. 13, no. 4). Kline üzerinde uzanan erkek figürünün vücudunun üst kısmı kısa, alt kısmı ise üst kısmına göre orantısız şekilde uzun ve kaba bir biçimde tasvir edilmiştir. Hymationun kıvrım çizgilerinin detaylandırılmadığı başarısızlık, gövdenin alt kısmında konik bir görünüm yaratmıştır. Klinenin sol kenarında, khiton üzerine hymation giymiş bir kadın figürü yer alır. Bu figür de erkek figürü gibi anatomik detaylardan yoksun, kaba ve özensiz bir şekilde tasvir edilmiştir. Kadın ve erkek figürlerinin işlenişindeki şematizelik, anatomik detaylardan yoksunluk ve sanatsal yetersizlik, her iki karşılaştırma örneği ile Stel 5 için ortak özelliklerdir. Bursa Müzesi'nde bulunan stellerin stil kritik özellikleri ve epigrafik verileri dikkate alındığında, (Pfuhl ve Möbius, 1979: 138; Corsten, 1991: 91), Stel 5'in MS 2.-3. yüzyıla ait olabileceği düşünülebilir.

¹ Ölü yemeği/symposium sahnesinin gelişimi için bk. Arınç – Çekilmez, 2022: 98-100.

² Mezar stellerinde çelenk kullanımı için bk. Özdilek, 2006: 59; Canlı 2015, 65-66.

Şekil 6. Stel 5

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada, Burdur Arkeoloji Müzesi koleksiyonuna satın alma, tescil ve müsadere yoluyla dâhil edilmiş olan beş adet mezar steli detaylı olarak incelenmiştir. Mimari özelliklerine göre sınıflandırılan bu steller; üçgen alınlıklı, şematik akroterli ve kemer biçimli olmak üzere üç ana kategori altında değerlendirilmiştir. Steller üzerindeki kompozisyonlar, aile figürleri, bireysel portreler ve ölü yemeği/symposium sahneleri gibi çeşitli temaları içermektedir.

Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen MS 2. ve 3. yüzyıllarda, mezar kabartmalarında taşra sanatına özgü mimari unsurların detaylandırılmaması ve son işlemlerin atlanması (Özcan, 2014: 144), incelenen eserlerin hepsinde görülen ortak özelliklerdir. Bu eserlerin yan ve arka yüzeylerindeki kaba yontu izleri, taşra sanatının karakteristik bir özelliği olarak dikkat çekmektedir.

Stellerde betimlenen figürlerin işçilik özellikleri, anatomik ayrıntıların basitleştirilmiş işleniş ile öne çıkmaktadır. El ve ayakların estetikten uzak, şematik bir tarzda verilmesi, dönemin sanat anlayışını, dolayısıyla sanatçının yeteneğini yansıtmaktadır. Benzer bir tutum figürlerin elbise kıvrımlarının monoton ve hareketsiz betimlenişinde de görülmektedir. Steller, Geç Antik Çağ sanatının kalite düşüşünü ve taşra sanatının etkisini yansıtırken, serbest heykellerin kopyaları olarak da değerlendirilebilir (Yaylalı, 1979: 36). Figürlerin cinsiyet ayrımı gözetmeksizin tekrarlanan kompozisyonu, stellerdeki kadın ve erkek figürlerinin ayrımının khitonun uzunluğuna göre yapıldığını göstermektedir. Buna göre kadınlarda khiton ayakucuna kadar indirilmiş, erkeklerde ise ayak bileğinde son bulmuştur.

İkonografik incelemede, mezar stellerinde betimlenen figürler arasında mezar sahipleri, aile üyeleri ve hizmetçi figürleri yer almaktadır. Ancak, bu figürler arasında belirgin bir işçilik veya stil farklılığı tespit edilmemiştir. Bu, sanatçıların/ustaların sınıfsal farklılıkları vurgulayacak düzeyde bir yetkinliğe sahip olmadıklarını düşündürülebilir. İncelenen steller arasında yalnızca Stel 4'te hizmetçi figürüne rastlanmıştır. Diğer stellerde hizmetçi figürünün bulunmaması, mezar sahiplerinin çoğunlukla düşük sosyo-ekonomik düzeyde olduklarını ve bu durumun stellerin kalitesiyle uyumlu olduğunu göstermektedir.

Stellerin işçilik özellikleri ve stilize edilmiş figürleri, taşra sanatının kendine has bir karaktere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, bu eserlerin tek bir atölye tarafından üretildiğine dair net bir kanıt bulunmamaktadır. Pisidia Bölgesi'nde Phrygia kültürünün etkisi, özellikle Stel 3'te görülen üzüm betimleriyle kendini göstermektedir (Hürmüzlü, 2016: 29). Bu, Phrygia kapı betimli mezar stellerinin yerel üretim üzerindeki etkisini yansıtan bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Mezar stelleri, bireylerin sosyo-ekonomik durumlarıyla doğrudan ilişkilidir ve taşra sanatı, merkezi sanatın normlarından bağımsız olarak özgün kompozisyon ve biçimlendirme özellikleri sunmaktadır. Toplumsal hiyerarşi içinde kendilerini yeterince ifade edemeyen taşra insanları, ölümden

sonraki hayatlarında kendi kişisel, mesleki ve ailevi özelliklerini semboller aracılığıyla mezar stellerine aktarmışlardır (Özcan, 2014: 149).

Bu çalışma, bölgedeki mezar geleneği ve toplumsal yapı üzerinde mezar stellerinin rolünü ve sanatın zaman içindeki evrimini anlamamıza yardımcı olmuştur. Böylelikle, bölgenin mezar sanatının tarihsel ve kültürel bağlamını daha iyi kavramamızı sağlamış ve gelecekteki araştırmalara ışık tutabilecek bir temel oluşturmuştur. Elde edilen verilere dayanarak, mezar stellerinin en erken örneğinin MS 2.-3. yüzyıla, en geç örneğinin ise MS 4. yüzyıla tarihlendiği ileri sürülmüştür.

KATALOG

STEL 1	
Tür	Mezar Steli
Malzeme	Mermer
Envanter Numarası	K. 67.12.16
Müze Geliş Biçimi	Tescil
Bulunduğu Yer	Anbahan Köyü
Dönem	MS 2.-3. yüzyıl
Durum	İyi
Ölçüler	Yükseklik 120 cm Kalınlık 30 cm Genişlik 60 cm
Yazıt Alanı	Yükseklik 5 cm Genişlik 60 cm Harf Yüksekliği 1,5 cm
Yazıt	Ἐλπίς Μαρία Σερούια ἀνδρὶ Ζωσίμῳ καὶ ἑαυτῇ ζῶσα .. <i>Elpis Maria Servia, yaşarken, anıları vesilesiyle, kocası Zosimos, kendisi ve oğlu için... (bu mezarı yaptırdı)¹.</i>

STEL 2	
Tür	Mezar Steli
Malzeme	Kireçtaşı
Envanter Numarası	7806
Müze Geliş Biçimi	Satın Alma
Bulunduğu Yer	Bilinmiyor
Dönem	MS 2.-3. yüzyıl
Durum	İyi
Ölçüler	Yükseklik 93 cm Kalınlık 11 cm Genişlik 53 cm

STEL 3	
Tür	Mezar Steli
Malzeme	Kireçtaşı
Envanter Numarası	2254
Müze Geliş Biçimi	Müsadere
Bulunduğu Yer	Bilinmiyor
Dönem	MS 4. yüzyıl
Durum	İyi

¹ Grekçe çeviriler konusunda desteklerini sunan Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Fatih Onur'a teşekkür ederim.

Ölçüler	Yükseklik 41,7 cm Kalınlık 10,7 cm Genişlik 23 cm
----------------	--

STEL 4	
Tür	Mezar Steli
Malzeme	Kireç Taşı
Envanter Numarası	K. 236.95.95
Müze Geliş Biçimi	Satın Alma
Bulunduğu Yer	Saraganda Hasanpaşa
Dönem	MS 4. yüzyıl
Durum	İyi
Ölçüler	Yükseklik 66 cm Kalınlık 18 cm Genişlik 58 cm
Yazıt Alanı	Yükseklik 18 cm Genişlik 48 cm Harf Yüksekliği 2,5 cm
Yazıt	(vac) ετος ΕΠC Αύρηλία Μαρχιανής Αντιπάτρου τῷ ἀνδρὶ καὶ τοῖς θαίκνοις μνήνης χάριν Yıl 285. Antipatros kızı Aurelia Markiane, kocasının ve çocuklarının anısına (bunu dikti). (Horsley, 2007: 217, lev. 325).

STEL 5	
Tür	Mezar Steli
Malzeme	Mermer
Envanter Numarası	K. 136.32.96
Müze Geliş Biçimi	Satın Alma
Bulunduğu Yer	Bilinmiyor
Dönem	MS 2.-3. yüzyıl
Durum	İyi
Ölçüler	Yük. 56 cm Kal. 14 cm Gen. 33 cm

KAYNAKÇA

Akçay, T. (2017). *Yunan ve Roma'da ölü kültü*. (Ed. E. Erten ve M. Özyıldırım), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.

Arinç, M. & Çekilmez, M. (2022). Efes Müzesi'nden symposium (şölen) sahneli mezar stelleri. *Cedrus*, 10, 95-111.

Atalay, S. (2012). *Side Müzesi'nden bir grup mezar steli*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Antalya.

Bağlıbel, S. (2018). *Burdur Arkeoloji Müzesi'nden bir grup adak ve mezar steli*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Konya.

Baldıran, A., & Pehlivan, E. (2019). Lykaonia Bölgesi'nden bir mezar steli, *AMISOS*, 4(7), 137-147.

Baldıran, A., & Pehlivan, E. (2020a). Konya ve çevresi yüzey araştırması- 1 (Seydişehir). Efe Akademi Yayınevi: İstanbul.

- Baldıran, A., Pehlivan, E. (2020b). Konya ve çevresi yüzey araştırması- 2 (Bozkır). Efe Akademi Yayınevi: İstanbul.
- Baldıran, A., Pehlivan, E. (2021). Konya ve çevresi yüzey araştırması- 3 (Taşkent - Güneysınır). Efe Akademi Yayınevi: İstanbul.
- Baldıran, A., Pehlivan, E. (2023). Konya ve çevresi yüzey araştırması- 4 (Hadım). Nobel Yayınevi: Ankara.
- Bieber, M.(1959). Roman men in Greek Himation (Romani Palliati) a Contribution to the History of Copying, *ProcAmPhilSoc* (103), 374-417.
- Canlı, H. (2015). *Hellenistik ve Roma dönemlerinde mezar stellerinde semboller*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Mersin.
- Corsten, T., Drew-Bear, T. & Özsait, M. (1998). Forschungen in der Kibyrtis, *Epig.Anat.*, (30), 47-80.
- Cremer, M. (1991) *Hellenistisch-Römische grabstelen im nordwestlichen kleinasien*. 1, Mysien. : R. Habelt, Bonn.
- Cremer, M. (1992). *Hellenistisch-Römische grabstelen im nordwestlichen kleinasien*. 2, Bithynien. Bonn: R. Habelt. *Cumont, F.V.M. (1910). L'aigle Funéraire Des Syriens, Et L'apothéose De Empereurs*, *Rhistrel* (62), 119-164.
- Çalık, A.(1997). *Roman imperial sculpture from Ciliciaş* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. University of London King's College.
- Çelik, Ç. (2017). Kuzeybatı pisidia bölgesi (seleukeia, apollonia, tymandos ve konana) alınlıklı mezar stelleri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (42), 45-65.
- Corsten, T. (1991). *Die Inschriften von Prusa ad Olympum I* (IK 39).
- Darga, M. (1992). *Hitit sanatı*, Akbank, İstanbul.
- Drew-Bear, T. (1998). *Phrygian Votive steles in the museum of anatolian civilizations*, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 16(1),391-401.
- Fabricius, J. (1999). *Die hellenistischen totenmahlreliefs. grabrepräsentation und wertvorstellungen in ostgriechischen städten*. Studien zur Antiken Stadt 3, Münih.
- Fıratlı, N. (1964). *Les steles funéraires de byzance Greco- Romaine*, A. Maissonneuve, . Paris.
- Fıratlı, N. (1965). İstanbul'un Yunan ve Roma mezar stelleri, *Bellekten*, XXIX, 114, 279-287.
- Has, A.C. (2019). Mysia bölgesi mezar stelleri üzerine ikonografik değerlendirme, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 62, 193-303.
- Horsley, G.H.R. (2007). The Greek and Latin inscriptions in the Burdur Archaeological Museum. regional epigraphic catalogues of Asia Minor 5. *British Institute of Archaeology at Ankara. Monographs* (34), London.
- Hürmüzlü, B, Hecebil, U., Ayaşan, M. ve Çelik, Ç. (2016). *Isparta arkeolojik surveyi 2015 çalışmaları*, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 34, (1), 667-680.
- Işık, E. (1988). *Lydia mezar stelleri*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Arkeoloji Anabilim Dalı, Erzurum.
- Johansen, K. F. (1951). *The attic grave-reliefs of the classical period*. Ejnar Munksgaard.
- Kaçar, T. (2018). Geç antik çağ nedir?. Antik Çağ'da Lykos vadisi ve çevresi, *İstanbul, Ege Yayınları*, 3-11.

Kemirtlek, F. B. (2021). Geç Antik Çağ-Erken Hıristiyan sanatında filozof İsa figürleri. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 10(77), 164-175.

Koch, G. (2007). *Erken Hıristiyan sanatı (Çev. Ayşe Aydın)*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Korkut, T. (2000). Überlegungen zum Aufkommen der Halbfiguren auf kleinasiatischen Grabstelen vom Hellenismus bis zur römischen Kaiserzeit, *Adalya*, IV, 181- 194.

Köse, V. (2005). Nekropolen und Grabdenkmäler von Sagalassos in Pisidien in Hellenistischer und Römischer Zeit, SEMA VII. Brepols Publisher.

Köse, O. E. (2013). Çavdar hisar yerel mimarisine ait kapılar üzerine. İçinde E. Özer (Ed.), *Aizanoi I 2012 Yılı Kazı ve Araştırma Raporları* (ss. 205-218). Bilgin Kültür-Sanat Yayınları.

Leader, R. R. (1997). In Death Not Divided: Gender, Family and State on Classical Athenian Grave Stelae. *AJA* 101(4), 683-699. <https://doi.org/10.2307/506830>.

Lochmann, T. (2003). *Studien zu kaiserzeitlichen Grab und Votivreliefs aus Phrygien*. Basel: Sculpturhalle Basel.

McLean, B.H. (2002). *Greek and Latin Inscriptions in the Konya Archaeological Museum*. BIAA: London.

Moock, W. (1998). *Die Figürlichen Grabstelen Attikas In Der Kaiserzeit Studien Zur Verbreitung, Chronologie, Typologie Und Ikonographie*, Verlag Philipp Von Zabern. Mainz Am Rhein: Almanya.

Neumann, G. (1979). *Probleme des Griechischen Weihreliefs*, Ernst Wasmuth, Tübingen.

Özcan, F. (2014). Isparta Müzesi'nden yerel stilde bazı Roma dönemi mezar stelleri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (32), 143-154.

Özdilek, B. (2006). *Neapolis Nekropolü*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Antalya.

Özer, E. & Erdinç, Z. (2022). Aizanoi mezar bomoslarında görülen bezame ve figürler üzerine değerlendirme, *Mediterranean Journal of Humanities*, XII, 79-89. DOI: 10.13114/MJH.2022.575

Özkadif, S. (2019). *Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ndeki Roma Dönemi mezar stelleri*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Parlasca, K. (1982). *Syrische Grabreliefs hellenistischer und römischer Zeit: Fundgruppen und Probleme Trierer Winckelmannsprogramme*. Mainz am Rhein von Zabern.

Pehlivan, E. (2023). Lykaonia ve Isauria Bölgelerinde Bulunan Girlandlı Ostotekler. Nobel Yayınevi: Ankara.

Petzl, G and Tanrıver, C. (2003). Grabgedicht für eine Geliebte Stiefmutter, *EpigAnat*, (36), 24-28.

Pfuhl, E. & Möbius, H. (1977). *Die Ostgriechischen Grabreliefs I 1-2*. Philipp von Zabern.

Pfuhl, E & Möbius, H. (1979). *Die Ostgriechischen Grabreliefs II*, Von Zabern, Mainz.

Saltuk, S. (1997). *Arkeoloji sözlüğü*, İnkılap Kitapevi, İstanbul.

Saraçoğlu, A. (1997). *Antakya yöresi mezar stelleri*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum.

Sözen, İ. (2021). *Geç Antik Çağ'dan erken Bizans'a Heykel (Üsluplar, Yaklaşımlar, Örnekler)*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Şahin, M. (2000). *Miletopolis kökenli figürlü mezar stelleri ve adak levhaları*. TTK Basımevi: Ankara

Turak, Ö. (2017). Eski Roma uygarlığı ve heykel: yağma-koleksiyonculuk. *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, (21), 135-145.

Wiegartz, H. (1965). Kleinasiatische Säulensarkophage: Untersuchungen Zum Sarkophagtypus Und Zu Den Figürlichen Darstellungen, *IstForsch* (26), Mann, West-Berlin.

Wujewski, T. (1991). *Anatolian Sepulchral Stelae in Roman Times*, UAM: Poznań.

Yaman, H. (2013). *Zeugma mezar stelleri*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Ankara.

Yaylalı, A. (1979). *Hellenistik devir İzmir kökenli figürlü mezar stelleri*, [Yayınlanmamış Doçentlik Tezi]. Atatürk Üniversitesi Erzurum.

Yılmaz, M. (2005). *Bozkır çevresinin (Hadim-Ahırlı-Yalıhüyük) antik ve tarihi eserleri*. Selçuk Üniversitesi Basımevi: Konya.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Kozan İlçesinin Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası
Human and Economic Geography of Kozan District*

Şerife BİLİNİR

Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü
serife.bilindir@mku.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-7135-3984

Nadire KARADEMİR

Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü
n.karademir45@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-5850-0580

Öz: Adana iline bağlı bir ilçe statüsünde bulunan Kozan, doğal coğrafya özellikleri, nüfusu, yüzölçümü, ekonomik özellikleri ve bünyesinde barındırdığı fonksiyonlarla oldukça gelişmiş ve il olmaya uygun bir yerleşme durumundadır. Bu nedenle ilçenin coğrafi potansiyelinin tespit edilmesi ve bu alanda çalışmaların yapılması yörenin tanıtılmasına ve öneminin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Araştırmanın amacı çalışma sahası olarak seçilen Kozan İlçesinin beşerî ve ekonomik coğrafya özelliklerinin incelenmesidir. Nüfus, yerleşme ve ekonomi temelinde araştırılan konuların coğrafi bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu doğrultuda ilçenin nüfus özellikleri Cumhuriyet Döneminin ilk sayımı olan 1927 yılından başlayarak son sayım dönemi olan 2023 yılına kadar ki süreçte detaylı bir şekilde incelenmiş ve değerlendirilmeler yapılmıştır. Yerleşme özelliklerine yönelik olarak yerleşmelerin türleri, dağılışı ve gelişimlerinin açıklanmıştır. Ayrıca beşerî özellikleri tamamlayıcı olan ekonomik coğrafya özellikleri de istatistikî verilerle tanımlanarak yerleşme ve nüfus ile ilişkisel bağlamda açıklanmıştır. Yapılan bu araştırmanın bulguları ve sonuçlarının literatüre katkı sağlayacağı ve gelecekte Kozan üzerine yapılacak diğer araştırma ve planlamalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kozan, yerleşme, nüfus, ekonomi.

Abstract: Kozan, which holds the status of a district within Adana province, is a highly developed settlement due to its natural geographical features, population, area, economic characteristics, and the functions it encompasses, making it suitable for becoming a province. For this reason, identifying the geographical potential of the district and conducting studies in this area will contribute to the promotion of the region and help in understanding its significance. The aim of the research is to examine the human and economic geography characteristics of Kozan District, which was selected as the study area. Topics related to population, settlement, and economy have been analyzed from a geographical perspective. In this context, the population characteristics of the district have been examined in detail, starting from the first census of the Republic era in 1927 up to the most recent census in 2023, and evaluations have been made. The types, distribution, and development of settlements have been explained in terms of settlement characteristics. Additionally, the economic geography features, which complement the human characteristics, have been described using statistical data and explained in a relational context with settlement and population. It is believed that the findings and results of this research will contribute to the literature and shed light on future studies and planning efforts regarding Kozan.

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı doktora tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:15.10.2024

Kabul Tarihi:28.12.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

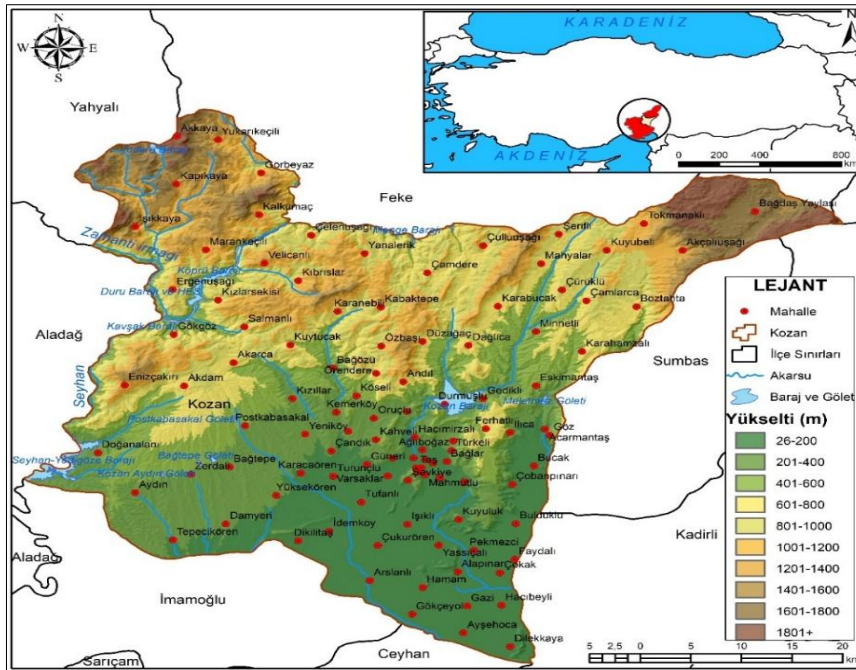
Atıf: Bilinir, Ş. ve Karademir N. (2024). Kozan ilçesinin beşerî ve ekonomik coğrafyası. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1390-1414. Doi: 10.33437/ksusbd.1567518

GİRİŞ

Çalışma sahası, coğrafi konumu ve doğal özellikleri gibi birçok nedenden dolayı tarihin her döneminde önemini koruyan bir yerleşmedir. Özellikle Kozan'ın yüksek verimli arazileri ve zengin orman kaynakları bu durumda etkili olan başlıca nedenlerdendir. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren çeşitli milletler ve devletlerin ele geçirdiği çalışma sahası, Antik Dönemde Kizzuwatna olarak adlandırılan bölgenin sınırlarında, M.Ö. 1. bin yıldan itibaren ise Kilikya bölgesinin Ovalık Kilikya olarak adlandırılan bölümünde bulunmaktadır (Albright, 1922: 166-167; Sümer, 1963: 1; Ünal, 2000: 20; Ünal, 2006: 18). Kozan ve çevresi, 15. yüzyıldan günümüze kadar Çukurova Bölgesinin sınırları içerisinde yer almaktadır. Yaklaşık 4000-4500 yıllık bir geçmişe sahip olan Kozan ve çevresi ile ilişkili yapılan çalışmalar, bu tarihlerin daha da gerilere gidebileceğini göstermektedir. Kozan eski adıyla Sis'in geçmişte Flavias (Ramsay, 1960: 321; Texier, 2002: 137) ya da farklı bir kadim şehir yerleşimi olarak tanındığı bilinmektedir (Darkot, 1993: 708). Kozan şehri, Roma Döneminde önemli bir şehir yerleşmesinin harabeleri üzerinde kurulmuştur. Çukurova Bölgesinin köklü yerleşmelerinden olan Kozan, günümüzde de sosyo-ekonomik yapısının sonucunda yerel düzeyde merkez özelliği gösteren bir yapıdadır.

Adana Ovası'nın Ceyhan vadisi çevresinde bulunan ve *Yukarı Ova* olarak adlandırılan bölümün sınırlarında yer alan Kozan'ın yüzölçümü 1690 km²'dir. İdari olarak Adana ilinin ilçesi statüsünde bulunan Kozan'ın kuzeyinde; Yahyalı (Kayseri), Feke ve Saimbeyli ilçeleri, kuzeydoğusunda; Andırın (Kahramanmaraş), doğusunda; Sumbas (Osmaniye) ve Kadirli (Osmaniye), güneyinde; Ceyhan ve İmamoğlu, batısında ise Aladağ ilçeleri yer almaktadır. Çalışma sahasının sınırlarını Kozan ilçesi dahilindeki 15 mahalle ve kırsal alanda bulunan ve idari olarak mahalle statüsünde olan 85 köy yerleşmesi oluşturmaktadır (Şekil 1).

Kozan, düz arazi ile dağlık kesimin birleştiği bir alanda, yarı engebeli bir topografya üzerinde yer almaktadır. Araştırma sahasının kuzey kesimleri, genel olarak eğimli, engebeli ve yüksek alanlardan meydana gelmektedir. Bu sahanın güney kısımları ise Kozan Ovası'ndan dolayı daha düz bir görünümündedir (Şekil 1). Kozan'ın alüvyal tabanlı ova ünitesinde, yer altı su seviyesinin yüksek olması ve buna bağlı olarak gelişen sorunlar, yöredeki ilk yerleşmelerin daha çok yüksek, engebeli ve eğimli sahalarda kurulmasına neden olmuştur. Fakat Cumhuriyet Döneminin başlarından itibaren ova ünitesinin de yerleşmeye açılmasıyla bu alandaki yerleşme ve nüfus sayısı hızlı bir şekilde artmıştır.

Şekil 1. Araştırma sahasının konumu ve sınırları

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Kozan geçmişten günümüze önemini koruyan bir yerleşme olmuştur. Adana iline bağlı bir ilçe statüsünde bulunan Kozan, doğal coğrafya özellikleri, nüfusu, yüzölçümü, ekonomik özellikleri ve bünyesinde barındırdığı fonksiyonlarla oldukça gelişmiş ve il olmaya uygun bir yerleşme durumundadır. Bu nedenle ilçenin coğrafi potansiyelinin tespit edilmesi ve bu alanda çalışmaların yapılması yörenin tanıtılmasına ve önemini anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın amacı çalışma sahası olarak seçilen Kozan İlçesinin beşerî ve ekonomik coğrafya özelliklerinin incelenmesidir. Nüfus, yerleşme ve ekonomi temelinde araştırılan konuların coğrafi bir bakış açısıyla ele alınması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda ilçenin nüfus özellikleri Cumhuriyet Döneminin ilk sayımı olan 1927 yılından başlayarak son sayım dönemi olan 2023 yılına kadar ki süreçte detaylı bir şekilde incelenmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır. Yerleşme özelliklerine yönelik olarak yerleşmelerin türleri, dağılışı ve gelişimlerinin açıklanması amaçlanmıştır. Ayrıca beşerî özellikleri tamamlayıcı olan ekonomik coğrafya özellikleri de istatistiki verilerle tanımlanarak yerleşme ve nüfus özellikleri ile ilişki bağlamda açıklanmıştır. Yapılan bu araştırmanın bulguları ve sonuçlarının literatüre katkı sağlayacağı ve gelecekte Kozan üzerine yapılacak diğer araştırma ve planlamalara ışık tutacağı öngörülmektedir.

YÖNTEM

Kozan'ın beşerî ve ekonomik coğrafyasının derinlemesine incelendiği bu çalışmada, ilk olarak detaylı bir literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra araştırma için çok önemli olan arazi çalışmaları çeşitli dönemleri kapsayacak şekilde yapılmıştır. Arazi çalışmalarından elde edilen veriler kaynaklar çerçevesinde analiz edilmiştir. Bu çalışmada incelenen konular betimsel yöntemle açıklanmış ve konular coğrafya biliminin temel ilkelerinden olan nedensellik ve dağılış perspektifinde ele alınmıştır. Araştırmada kullanılan nüfus, yerleşme ve ekonomi ile ilgili istatistik veriler, beşerî coğrafya metodolojisine uygun bir şekilde analitik yaklaşımlarla yorumlanmış ve bu doğrultuda hazırlanan tablolar, grafikler, haritalar ve fotoğraflarla anlamsal ve görsel bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan nüfus verileri Türkiye İstatistik Kurumunun veri tabanından elde edilmiştir. Ekonomi ile ilgili verilerin bir kısmı da TÜİK'ten elde edilmekle birlikte Adana Esnaf ve Sanatkarlar Odası ve çeşitli kurumlardan da veri temini sağlanmıştır. Haritaların hazırlanmasında ArcGIS 10.5 paket programı kullanılmıştır. Çalışma içerisindeki konuların işlenişinde genellikle tımdengelim ve tümevarım metotları kullanılarak böylece konular ve içerisindeki unsurların işleyişi genelden özele doğru oluşturulmuştur.

BULGULAR

Nüfus Özellikleri

1927 yılından itibaren Türkiye'de modern anlamda nüfus sayımları yapılmış ve bu sayımlar 1935 yılından itibaren periyodik olarak yapılmaya başlamıştır. Düzenli bir şekilde nüfus kayıtlarının tutulduğu Kozan'da 1927-2023 yılları arasındaki 96 yıllık süreçte nüfus %16,70'lik bir artış ile yaklaşık 5 kat büyümüştür. Bu dönemde Kozan İlçesinin bağlı olduğu Adana İli %23,95'lik yıllık nüfus artış hızıyla yaklaşık 10 kat artış göstermiştir. Türkiye ise %19,09 olan yıllık nüfus artışı ile 6 kat büyümüş ve nüfusu 85 milyonu aşmıştır. İlk sayımlardan günümüze Kozan İlçesinin nüfus artış hızı ve Türkiye nüfusuna göre daha düşük olarak gerçekleşmiştir (Tablo 1). Bu durumda geçmişte Kozan sınırları dahilinde bulunan İmamoğlu'nun 1987 yılında müstakil bir ilçe konumuna gelmesi de etkili olmuştur. İmamoğlu'nun idari olarak Kozan'dan ayrılması hem idari sınırların daralmasına hem de nüfusun azalmasına yol açmıştır.

Tablo 1. Türkiye, Adana ve Kozan'ın 1927-2023 Yılları Arasındaki Yıllık Nüfus Artış Hızları (TÜİK, 2023)

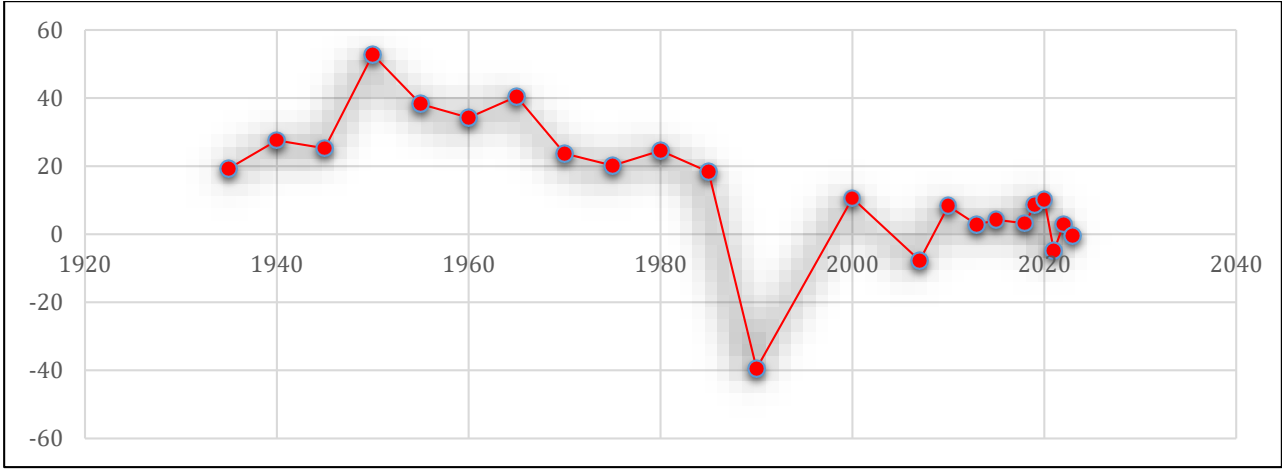
	1927	2023	Nüfus Artış Hızı (%)
Kozan Nüfusu	26.686	132.642	16,70
Adana Nüfusu	227.718	2.270.298	23,95
Türkiye Nüfusu	13.648.270	85.372.377	19,09

Kozan İlçesinin nüfusunun 1927-2023 yılları arasındaki genel seyrine göre, yıllık nüfus artış hızı %0-39,45 ile %052,80 oranları arasında değişiklik göstermektedir. 1990 yılında ilçede, %0-39,45 oranıyla en düşük yıllık nüfus artış hızı gerçekleşmiştir. Yıllık nüfus artış hızının en yüksek olduğu dönem ise %052,80 oranıyla 1950'dir. Kozan'ın nüfusu özellikle 1940 ila 1980 yılları arasında %020'nin üzerinde seyretmiştir. Fakat 1990-2007 yıllarında ilçe nüfusu azalmaya başlamış ve yıllık nüfus artış hızı eksi değerlere düşmüştür. Bu dönemdeki düşüşte etkili olan en önemli faktör Kozan ilçe sınırlarındaki idari değişikliktir. 2007 yılında da çalışma sahasındaki nüfus azalma eğilimi gösterse de bu tarihten sonra yörenin nüfusu az miktarda da olsa artmıştır. Fakat doğal nüfus artışının azalmasıyla da ilişkili olarak ilçe nüfusu 2020-2023 yıllarındaki süreçte toplam nüfus miktarı benzer seviyelerde seyretmesine rağmen yıllık nüfus artış hızı dalgalı bir görünümde olmuştur. Son sayım dönemi olan 2023 yılında ise Kozan'ın toplam nüfusu 132.642 iken yıllık nüfus artış hızı %0-0,45 oranındadır (Tablo 2 ve Şekil 2). Erkek ve kadın nüfus oranlarına bakıldığında, 1927 yılında araştırma sahasında kadın nüfusun %51,28 oranıyla erkek nüfustan daha fazla olduğu görülmektedir. 1927-2023 yılları arasında geçen 96 yıllık süreçte ise istikrarlı bir durum olmasa da erkek nüfus genel olarak kadın nüfustan fazla olmuştur. Ancak yıllar itibariyle kadın ve erkek nüfus oranları birbirine oldukça yakındır. Kozan İlçesinde 2023 yılında erkek nüfus 66.700 olup kadın nüfusa oranı %50,32 iken kadın nüfus sayısı 65.942'dir (Tablo 2).

Tablo 2. 1927-2020 yılları arasında Kozan nüfusunun gelişimi (TÜİK, 2023¹)

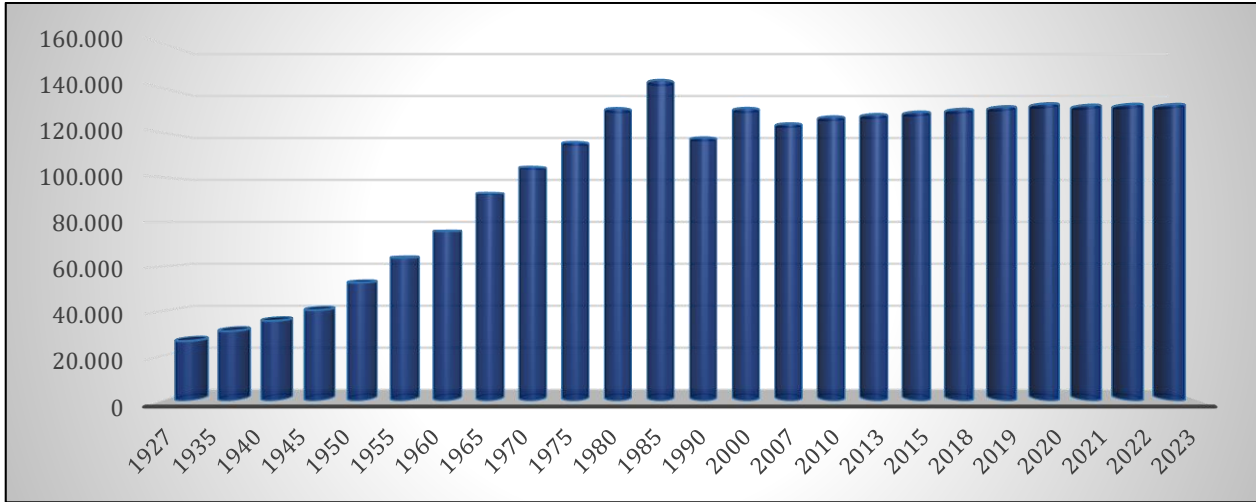
Yıllar	Erkek Nüfus	Kadın Nüfus	Toplam Nüfus	Artış Miktarı	Artış Oranı (%)	Yıllık Nüfus Artış Hızı (‰)
1927	13.003	13.683	26.686			
1935	15.755	15.396	31.151	4.465	16,73	19,33
1940	17.829	17.923	35.752	4.601	14,76	27,55
1945	20.342	20.221	40.563	4.811	13,45	25,25
1950			52.820	12.257	30,21	52,80
1955			63.940	11.120	21,05	38,21
1960	38.665	37.218	75.883	11.943	18,67	34,24
1965	47.279	45.606	92.885	17.002	22,40	40,43
1970	52.048	52.521	104.569	11.684	12,57	23,69
1975	58.254	57.425	115.679	11.110	10,62	20,19
1980	65.439	65.361	130.800	15.151	13,09	24,57
1985	72.259	71.114	143.373	12.573	9,61	18,35
1990	59.077	58.627	117.704	-26.169	-18,25	-39,45
2000	65.435	65.440	130.875	13.171	11,18	10,60
2007*	61.770	62.210	123.980	-6.895	-5,26	-7,73
2010	63.891	63.209	127.100	3.120	2,51	8,28
2013	64.526	63.627	128.153	1.053	0,82	2,75
2015	64.947	64.295	129.242	1.089	0,84	4,23
2018	65.644	64.851	130.495	1.253	0,96	3,21
2019	66.438	65.195	131.633	1.138	0,87	8,68
2020	66.920	66.054	132.974	1.341	1,01	10,13
2021	66.723	65.597	132.320	-654	-0,49	-4,93
2022	67.009	65.694	132.703	383	0,28	2,89
2023	66.700	65.942	132.642	-61	-0,04	-0,45

¹ DİE Genel Nüfus Sayımı verilerinden faydalanılarak hesaplamalar yapılmıştır. *2007 yılından sonra TÜİK, ADNKS sonuçlarına göre hesaplamalar yapılmıştır.

Şekil 2. Kozan'ın yıllık nüfus artış hızı (%)

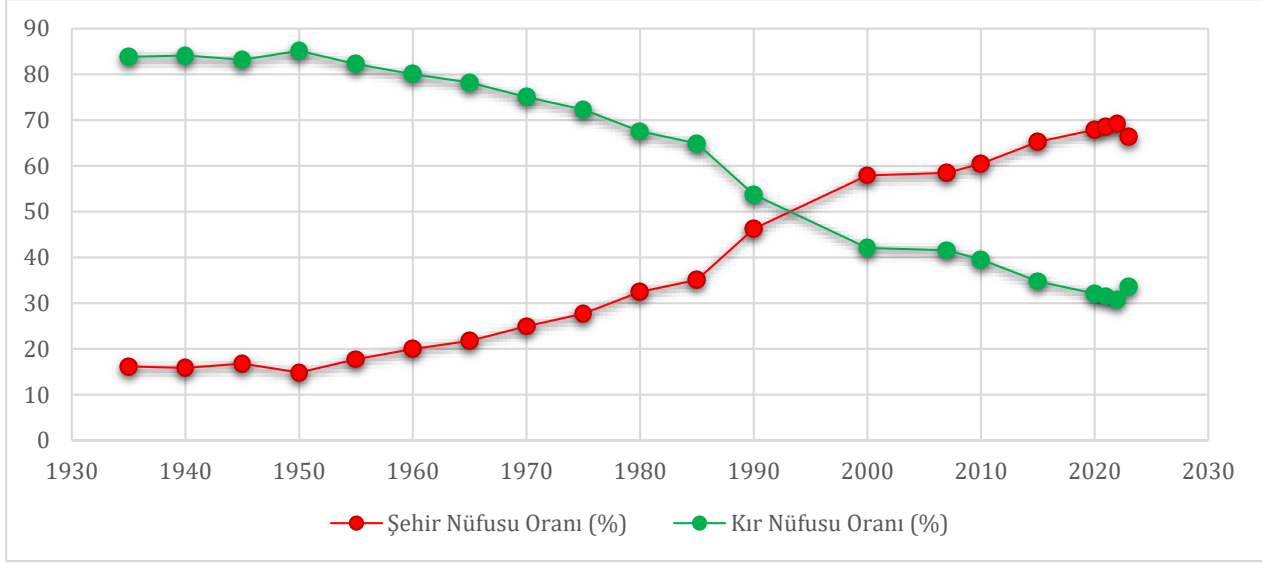
Araştırma sahasının nüfusu, 1985 yılına kadar düzenli olarak artış göstermiştir. 1960 sonrası nüfus artışında, doğal nüfus artışı ve İmamoğlu İlçesinin Kozan sınırına dahil edilmesi en önemli nedenlerdendir. Kozan ilçesi özellikle 1980 ve 1985 yıllarında bugünkünden daha yüksek bir nüfus miktarına ulaşmıştır. Fakat 1987 yılında ilçe sınırlarında yaşanan değişiklik 1990 yılında nüfusun önemli oranda azalmasına neden olmuştur. Bölge nüfusu 2000 yılına kadar geçen 10 yıllık süreçte önemli oranda artsa da 2007 yılında tekrardan azalma eğiliminde olmuştur. 2007 yılından sonra Kozan'ın nüfusu az da olsa artmaya devam etmiştir. 2020 yılında 132.974 olan ilçe nüfusu 2021 yılında azalmıştır. 2022 yılında nüfus 2020 yılındaki seviyeye ulaşmasa da bir miktar artmış olsa da 2023 yılında tekrardan azalarak 132.642 kişi olmuştur (Şekil 3). Bu dalgalanmalarda ise doğal nüfus artışında yaşanan azalmaların yanı sıra bölgeden dışarıya yönelik yaşanan göçlerinde etkili olduğu söylenebilir.

Şekil 3. Kozan nüfusunun sayım dönemlerine göre seyri

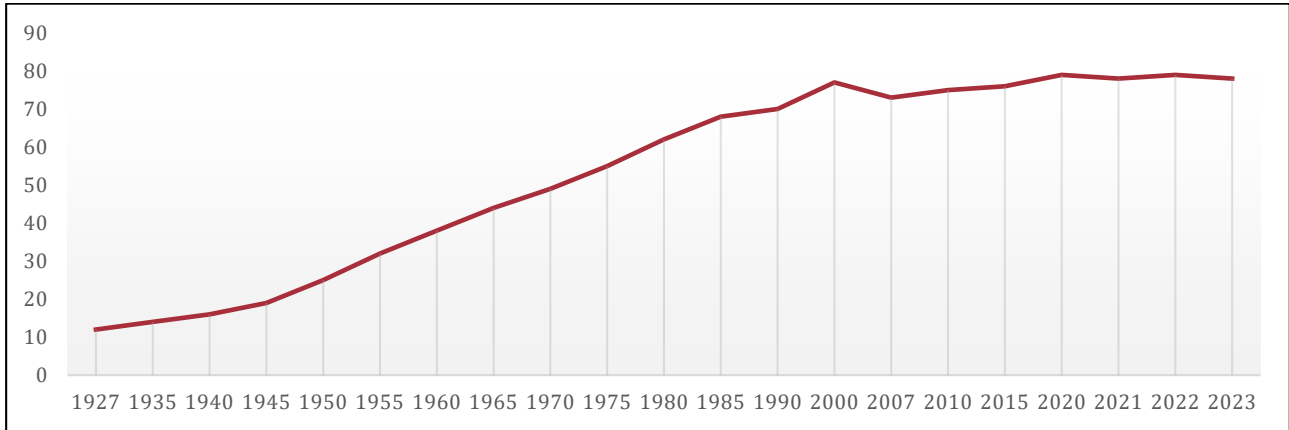
Kozan İlçesinde şehir ve kırsal nüfus oranlarında yıllara göre önemli değişimler meydana gelmiştir. 1935 yılında yörede kırsal nüfusu şehir nüfusundan oldukça yüksek bir orana sahiptir. Bu dönemde nüfusun %16'sı şehirde ve %84'ü kırsal yerleşmelerde yaşamakta ve kazaya Kozan'a bağlı 89 köy mevcuttur. 1960 yılında ise şehir nüfusu %20 oranıyla bir miktar arttıysa da %80 ile kırsal nüfus oranları bu dönemde de oldukça yüksektir. Fakat 1990 yılında, şehirde yaşayan nüfus miktarı hızla artarak, %46 seviyesine ulaşmıştır. Bu dönemde kırsal alandaki 87 köy yerleşmesinde yaşayan nüfus ise %54 oranına düşmüştür. Kozan İlçesinde 1990 yılında şehir ve kırsal nüfus oranları birbirine yaklaşmış ve 2000 yılında kırsal nüfusu hızlı bir şekilde azalırken şehirde yaşayanların sayısı artmış ve %60 seviyelerine yaklaşmıştır. Özellikle 2020 yılına kadar hızlı bir şekilde artan şehir nüfusu ve azalan kırsal nüfusu 2023 yılında az da olsa ters yönde bir eğilim göstermişti. Kozan İlçesi %69,19 oranıyla 2022 yılında şehir nüfusunda en yüksek noktaya ulaşırken, bu oran 2023 yılında yaklaşık %63 oranında gerilemiştir (Şekil 4). Bu durumda ise 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen Kahramanmaraş merkezli depremlerin etkisi

başlıca faktördür. Kozan İlçesi de depremi hisseden ve etkilenen sahalardandır. Bu depremlerden sonra çok katlı binalardan ziyade müstakil evlere olan ilgi artmıştır. Bu durum ise kır yerleşmelerinin nüfus miktarını etkilemiştir. Kozan'da yıllar içerisinde gerçekleşen hızlı kentleşme sürecinde ise kent sınırlarının genişlemesi ve ilçenin fonksiyonel gelişimi önemli bir faktör olmuştur.

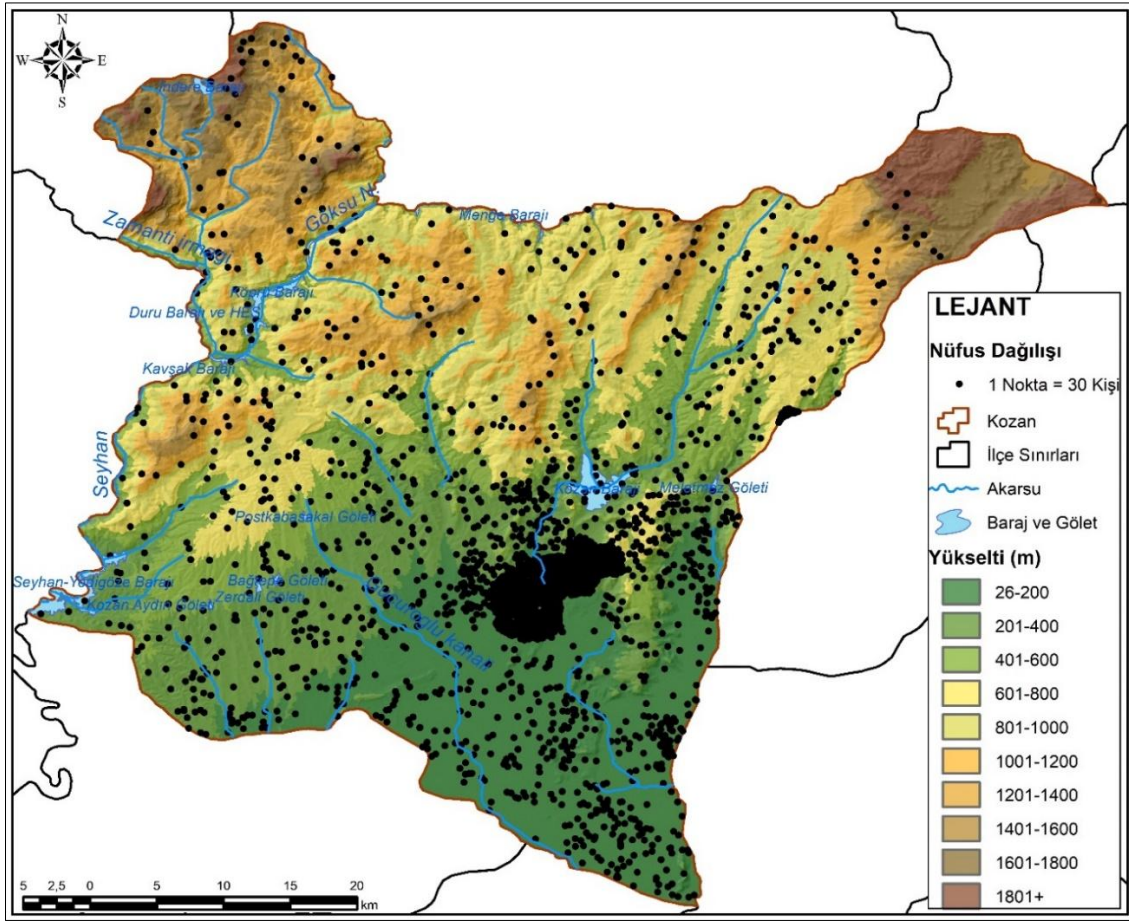
Şekil 4. Kozan'da yıllar içerisinde şehir ve kır nüfusunun oranlarının dağılımı

Çalışma sahasının aritmetik nüfus yoğunluğu genellikle geçmişten günümüze artış göstermiştir. 1927 yılında km^2 'ye 12 kişi düşerken, 1945 yılında km^2 'ye düşen kişi sayısı 19'a yükselmiştir. 1950-1990 yılları arasında ilçedeki aritmetik nüfus yoğunluğu genellikle yüksek seviyelerde seyretmiş ve zirveye 2000 yılında ulaşmıştır. Bu tarihte km^2 'ye düşen aritmetik nüfus yoğunluğu 77 kişi olmuştur. Bu rakam 2007 yılında ise 73 kişiye düşmüştür. İlçede aritmetik nüfus yoğunluğu az da olsa dalgalanmalarla değişim göstermektedir. 2023 yılında yörede aritmetik nüfus yoğunluğu km^2 'ye 78 kişidir (Şekil 5).

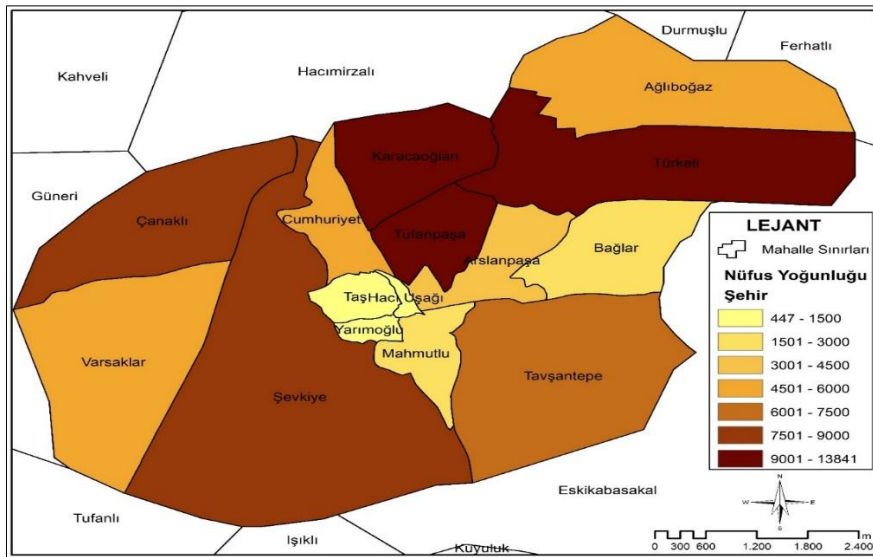
Şekil 5. Kozan'ın yıllara göre aritmetik nüfus yoğunluğu

Kozan İlçesinin nüfusu, genellikle şehir merkezi ve çevresinde yoğunlaşmaktadır. Zira ilçenin doğu ve güneybatı kesimleri de nüfus sayısının yüksek olduğu sahalardır. Kozan'ın kuzey kısımlarına doğru nüfus miktarı büyük oranda azalmaktadır. Çalışma sahasının en az nüfuslu alanları kuzeybatı kesimleridir. Bu alanlarda ve Kozan'ın kuzey kesimlerinde yükseltiyle de ilişkili olarak yaylacılık faaliyetleri yaygındır. Yaz mevsiminde ise bu kısımlarda nüfus daha yoğundur (Şekil 6).

Şekil 6. Kozan'daki nüfusun dağılışı (2023)

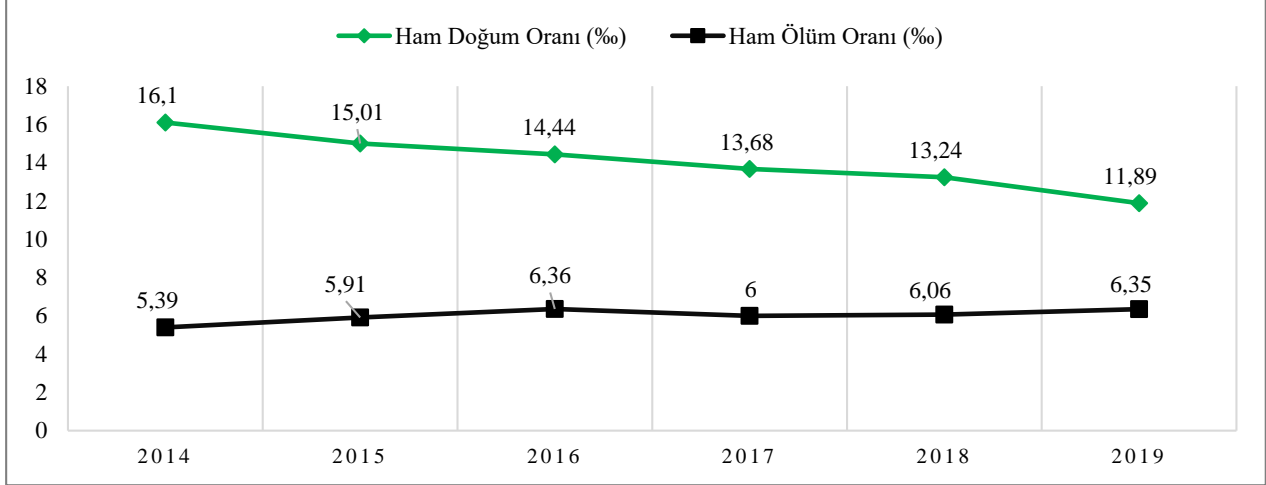
Çalışma alanındaki şehir merkezindeki mahallelerin nüfus miktarının, 474 ile 13.434 arasında değiştiği görülmektedir. Karacaoğlan, Tufanpaşa ve Türkeli Mahalleleri şehrin en yoğun nüfuslu bölgelerini oluşturmaktadır. Bölgenin kuzey ve kuzeydoğusundaki bu mahalleler, son dönemde gelişen Kozan Devlet Hastanesi ve idari binaların olduğu sahayı kapsamaktadır. Zira nüfusun yoğun olduğu bu mahallelerde, çok katlı binaların sayısı da oldukça fazladır. İlçede, nüfusu 7 binin üzerinde olan diğer mahalleler ise Çanaklı ve Şevkiye'dir. Kozan şehir merkezinde en az nüfusa sahip olanlar ise Taş, Yarımöğlü ve Hacıuşağı Mahalleleridir (Şekil 7). Bu mahalleler, ilçenin en eski ve tarihi yerleşim alanlarını oluşturmaktadır.

Şekil 7. Kozan'ın şehir merkezinde bulunan mahallelerin nüfus yoğunluğu (2023)

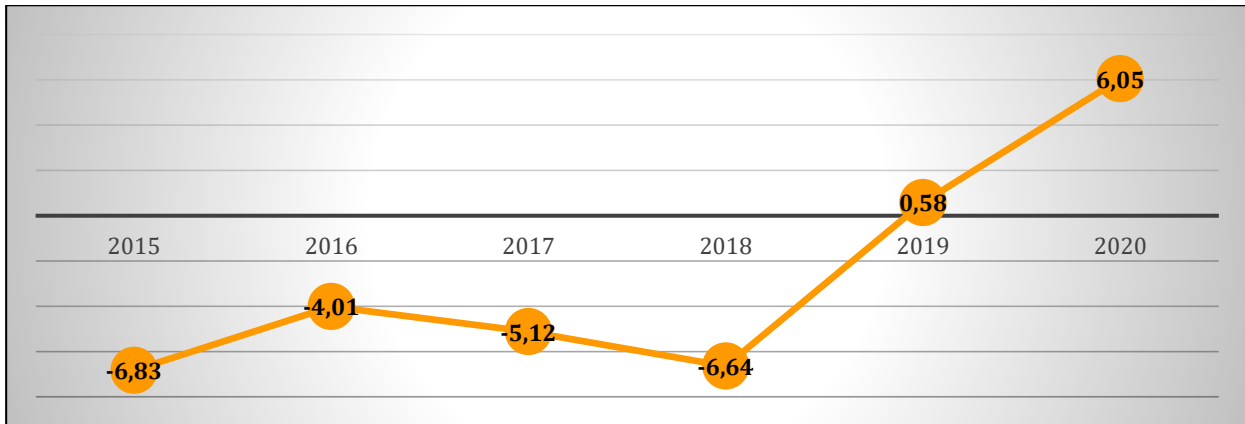
Nüfus Hareketleri

Kozan İlçesinde yıllara göre ham doğum oranları ham ölüm oranlarına göre daha yüksek seyretmiştir. İlçedeki ham doğum oranları ‰11 ile ‰15 değerleri arasında değişim göstermektedir. Kozan'daki ham doğum oranları 2014 yılında ‰16,1 iken kademeli bir düşüşle 2019 yılında ‰11,89'a gerilemiştir (Şekil 8). Son dönemlerde bebek ölüm oranlarının azalması ve canlı doğum sayısının artmasına rağmen yaşanan doğurganlık hızının düşüşü ham doğum oranlarını etkilemektedir. Bu durum ise kadınların çalışma hayatına aktif olarak katılması, ekonomik durumlar vb. birçok nedenden kaynaklanmaktadır. Çalışma sahasındaki ham ölüm oranları ise ‰5 ile ‰6 seviyelerinde olmuştur. Grafik geniş bir zaman dilimini kapsamadığında grafik genel itibariyle stabil seyretmektedir (Şekil 8).

Şekil 8. Kozan'da yıllara göre ham doğum ve ham ölüm oranları

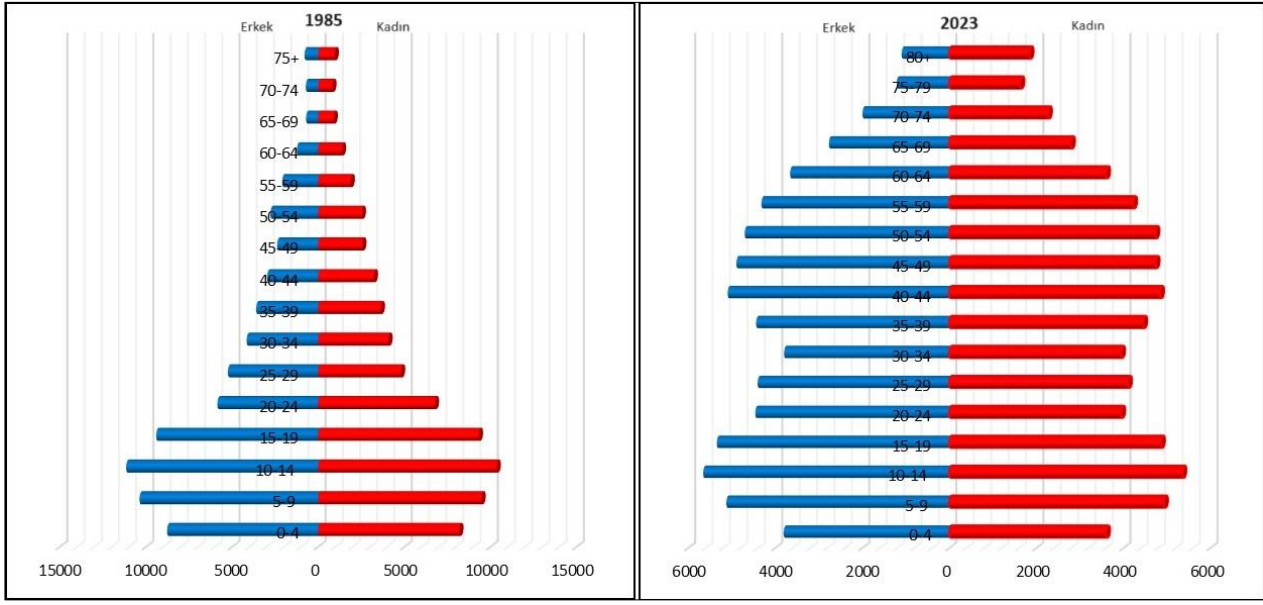
Göçler nüfus hareketleri içerisinde oldukça önemli bir konuyu teşkil etmektedir. Kozan ile ilgili elde edilen göç verileri 2015 yılından günümüze kadar olan süreci kapsamaktadır. İlçenin 2015 yılındaki net göçü -886 ve net göç hızı ise ‰-6,83 oranındadır. Çalışma sahasında net göç hızının en düşük seviyelerde olduğu dönemdir. 2018 yılı ise 2015'e göre az bir farkla da olsa Kozan'da net göç hızının en düşük seviyeye ulaştığı yıldır. İlçede net göç hızı 2019 yılında ‰0,58 oranına yükselerek artmaya başlamış ve 2020 yılında ‰6,05 seviyelerine ulaşmıştır. 2019 yılından sonra Kozan verdiği göçten daha fazla göç almıştır (Şekil 9). Kozan aldığı göçleri genellikle çevre il veya ilçelerden almaktadır. Bu göçler genellikle ilçeden çevre illere gidenlerin geri dönüşü, memur atamaları, akrabalık ilişkileri gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Ayrıca yörenin göç almasında bölgenin gelişimi ve bir yaşam alanı olarak çekiciliği de etkili olmaktadır.

Şekil 9. Kozan'ın yıllara göre net göç hızı (%)

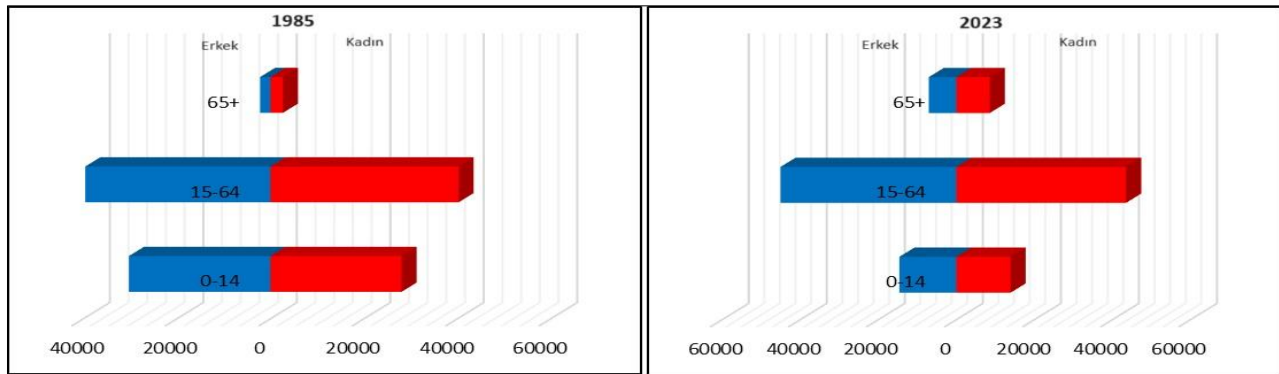
Araştırma sahasının 1985 yılı nüfus piramidi, geçmişte doğum oranlarının yüksek olduğunu, fakat kademeli bir şekilde azalmaya başladığını göstermektedir. Bu dönemde erkek doğum oranları kadınlara nispeten daha yüksektir. 10-14 yaş grubu, 1985 yılı nüfus piramidindeki en geniş aralığı teşkil etmektedir. Nüfus piramidinde bu yaş grubunun üstüne doğru çıkıldıkça yaş grubu aralıklarının

daraldığı gözlemlenmektedir. 1985’de Kozan’da genel olarak genç nüfus miktarı yüksektir. Fakat bu dönemde ortalama yaşam süresinin günümüze nazaran daha kısa olması ile ilişkili olarak 60 yaşından sonra piramidin aralıkları hızla daralmaktadır. Çalışma sahasının 2023 yılı nüfus piramidinde doğum sayısının önemli bir oranda düştüğü gözlemlenmektedir. Nüfus piramidi en geniş seviyelere 15-19 yaş grubunda ulaşmaktadır. Kozan’ın nüfus piramidinde 25-34 yaş aralığında önemli oranda daralma meydana gelmiştir. Bu daralma 1985-1990 yılları arasında doğum oranlarının azalmasından kaynaklanmıştır. 35-59 yaş grubunda nüfus piramidi tekrardan genişlemiştir. Piramidin üst kısımlarındaki 60 yaş üstü nüfus aralıkları, ortalama yaşam süresinin uzaması ile de ilişkili olarak 1985 yılına kıyasla oldukça genişlemiştir. Ayrıca Kozan’da kadın nüfusun erkeklere nazaran daha uzun yaşadıkları gözlemlenmiştir (Şekil 10).

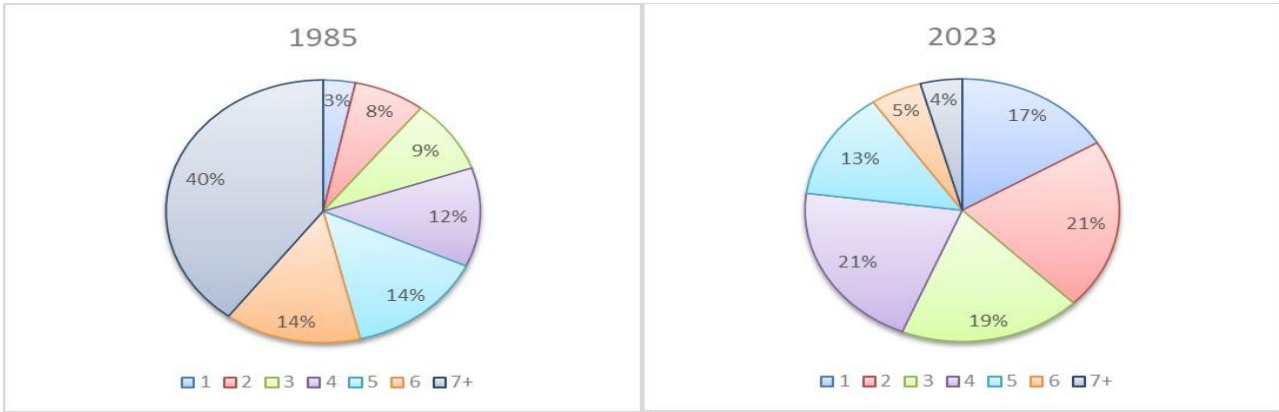
Şekil 10. 1985 ve 2023 yılları Kozan’ın nüfus piramidi

Kozan İlçesinde 1985 yılında aktif çalışma yaşındaki nüfus, bağımlı nüfustan daha fazladır. Bağımlı nüfus içerisinde 0-14 yaş grubundaki erkek nüfus, kadın nüfus miktarından daha yüksektir. 65 yaş üstü bağımlılık durumunda ise bölgede kadın bağımlı nüfusun erkeklerden daha fazla olduğu görülmektedir. Bu dönemde ilçedeki bağımlı nüfusun büyük bir kısmını ise 0-14 yaş grubu oluşturmaktadır. 2023 yılında Kozan’da aktif çalışma yaşındaki nüfus sayısı bağımlı nüfusa oranla oldukça yüksektir. Aktif nüfus içerisinde 15-64 yaş grubundaki erkek ve kadın sayıları birbirine yakın olsa da, kadın nüfusu daha fazladır. 0-14 yaş grubundaki bağımlı nüfus, 65 yaş üstü bağımlı nüfustan daha fazla olmasına rağmen, bu dönemde 65 yaş üstü bağımlı nüfusun sayısında önemli bir artış olmuştur. 2023 yılında Kozan’daki doğum oranları düşerken, ortalama yaşam süresinin uzaması bu durumda etkili olan nedenlerdendir. Bu dönemde bağımlı nüfus içerisinde 0-14 yaş grubundaki erkek sayısı kadınlardan fazla iken 65 yaş üstünde bağımlı kadın sayısı erkeklerden daha fazladır (Şekil 11). Bu durum erkeklerin kadınlardan daha uzun yaşaması ile ilişkilidir.

Şekil 11. 1985 ve 2023 yıllarında Kozan’daki nüfusun bağımlılık durumu

Araştırma sahasında, yıllara göre aile büyüklüklerinde değişiklikler görülmektedir. 1985'ten 2023 yılına kadar geçen 38 yıllık süreçte tek kişilik hane sayısı sürekli olarak artış göstermiştir. Dolayısıyla yöredeki aile büyüklükleri azalmaktadır. Tek kişilik hane sayısı 1985 yılında %3,30 iken kademeli bir şekilde artarak, 2023 yılında %17'ye kadar yükselmiştir. Kozan'da 1985 yılında 2 kişilik hane sayısı %7,36 iken 2023'te %21 oranına yükselmiştir. 3 kişilik aile sayısı ise %9 ila %19 oranlarının arasında değişmektedir. İlçede 1985'te 4 kişilik hane %12,19 oranında iken 2023 yılında %21,06'dır. 1985 yılında 5 kişilik hane sayısı ise %14,35 oranında iken 2023 yılında %13,88 oranına düşmüştür. Kozan İlçesinde 1985'te 6 kişiden fazla olan aile sayısı %53,77 oranında iken 2023 yılında bu oran %9 seviyesine gerilemiştir. 1985 yılında Kozan'ın hane büyüklükleri genellikle geniş ailelerden meydana gelirken 2023 yılında bu durum büyük oranda değişmiştir (Şekil 12).

Şekil 12. Kozan'ın yıllara göre aile büyüklükleri

Yerleşme Özellikleri

Kozan (Sis) geçmişten günümüze önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Bu bölgede ilk kurulan yerleşmeler yüksek ve engebeli sahalarda kurulmuştur. Ovalık alandaki bataklıklar ve bu duruma bağlı olarak gelişen sıtma salgını, sıcaklık koşulları ve güvenlik gibi çeşitli nedenler ilk zamanlarda buraların yerleşim yeri olarak tercih edilmemesine neden olmuştur. Ayrıca bu nedenlere bağlı olarak yöredeki geniş nüfus kitleleri uzun bir süre konar-göçer bir hayat tarzını benimsemiştir. Bu durum Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarına kadar devam etmiştir. Zira bu dönemde konar-göçer olarak yaşayan nüfus gruplarının yerleşik hayata teşvik edilmesi, bataklıkların kurutulması ve narenciye tarımının yaygınlaşması gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak Kozan'ın günümüzdeki yerleşim düzeni oluşmaya başlamıştır (Bilindir, 2023: 304).

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında Kozan, idari olarak Merkez Nahiye ve Yukarı Sırkıntı Nahiyelerinden oluşan bir kaza statüsündedir. Bu kazada 1935'te toplam 89 kırsal yerleşme bulunmaktadır (TÜİK, 2023). Ayrıca 1940-1950'li yıllarda yörede yaklaşık 6.000-7.000 civarında koyunculuk yapan aşiretler mevcuttur. Bunlar genellikle Aydınli olarak adlandırılırlar da Karakeçili, Sarıkeçili, Hayta, Horzum, Karaevli, Karakoyunlu gibi çeşitli isimlerle de anılmaktadırlar. Genellikle koyun ve keçi yetiştiriciliği yapan bu aşiretler, her yıl belli yollar¹ üzerinden yazlık ve kışlık meraları arasında göç etmişlerdir. Bu aşiretler, Haziran'dan Eylül ayı ortalarına kadar olan süreci yaylalarda geçirdikten sonra kışı geçirmek için ovalara inmekteydiler. Köyler üzerinde kayıtları bulunmayan bu aşiretler yörede otlu ve sulak buldukları kır yerleşmelerinin arazisine konarak keçi kılından yaptıkları çadırlarda kış mevsimini geçirmekteydiler (Alpagut, 1942-1943, 18-19). Fakat 20. yüzyılın ortalarından itibaren, bu göçebe aşiretler grupları halinde kırsal alanlardaki kışlaklarına veya yaylaklarına yerleşmişlerdir (Göney, 1972, 117). 1960 yılında Kozan İlçesinin sınırları genişletilmiş olup, Merkez Bucak ve Sırkıntı Bucağının yanı sıra İmamoğlu Bucağı da ilçe sınırlarına dahil edilmiş ve kırsal yerleşme sayısı 94'e yükselmiştir. Fakat 1987 yılında İmamoğlu Bucağının Kozan'dan ayrılarak ilçe statüsüne getirilmesi ile sınırları daralan ilçede köy yerleşmelerinin sayısı 86'ya düşmüştür. Çalışma sahası

¹ Konargöçer aşiretler, yaylalara giderken ilk olarak Kozan'ın Çulluşağı'na bağlı Karacalı'dan geçerek Develi (Everek) ilçesi sınırına varmaktaydılar. Ayrıca Kozan'ın Akçalıuşağı Köyünden Feke İlçesi sınırına ve sonra Saimbeyli sınırlarına ve oradan da Kayseri sınırlarına ulaşan ikinci bir yol daha mevcuttur. Bu yollardan geçen aşiretler, Göksu Nehri'nden mutlaka geçmekteydiler (Alpagut, 1942-1943, 18).

günümüzde 103 mahalleden oluşmaktadır. Bu mahallelerin 15 ilçe merkezinde bulunmakta olup 88'i kırsal alanlarda yer almaktadır (TÜİK, 2023). Ayrıca yöredeki sıcaklık koşullarından dolayı özellikle sayfiye türü yaylacılık devam etmektedir.

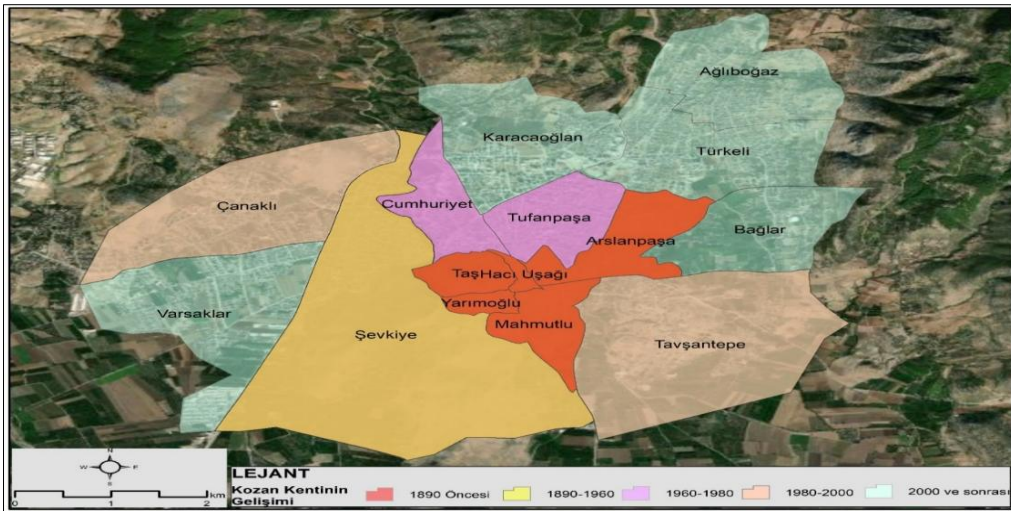
Şehir Yerleşmesi

Toros Dağları ile Çukurova ortasında hafif eğimli bir arazide kurulmuş olan Kozan şehri, tarihi bir kentin harabeleri üzerinde yer almaktadır. Bu şehrin kuruluşunda Sis (Kozan) Kalesi önemli bir rol oynamıştır. Kale ve Hoşkadem caminin bulunduğu alanlar, Kozan şehrinin tarihi mahallelerini oluşturmaktadır. Geçmişten günümüze büyüyerek gelişen ve büyümeye de devam eden kent, ovalık alana yayılarak kuzey, güney ve doğu yönlerinde de gelişim göstermiştir (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Kozan şehri (2022)

Kozan şehrinin nüvesini oluşturan Taş, Hacıuşağı, Yarimoğlu, Mahmutlu ve Arslanpaşa Mahalleleri genel itibariyle Kozan Kalesi çevresinde yer almaktadır. Bunlar Kozan'ın en eski mahalleleri olup, genellikle tek veya iki katlı binaları bünyesinde barındırmaktadır. 1890 yılında batı kısımda Şevkiye Mahallesi, planlı bir şekilde yerleşmeye açılmış ve buraya Girit'ten gelen muhacirler yerleştirilmiştir. 1960 yılından sonra gelişimini devam ettiren Kozan şehrinin sınırları genişlemiş ve bu sınırlara kentin kuzeyinde bulunan Cumhuriyet ve Tufanpaşa Mahalleleri eklenmiştir. Bu mahalleler oldukça büyük ve gelişmiş olup, çok katlı binalar genellikle buralarda yer almaktadır. Kozan kentine 1980 yılından sonra şehrin batı ve kuzeybatı kısımlarında yer alan Çanaklı Mahallesi yanı sıra güneybatıda bulunan Tavşantepe Mahallesi de dahil edilmiştir. 2000 yılında günümüzdeki sınırlarına ulaşan Kozan şehri Varsaklar, Bağlar, Türkeli, Ağlıboğaz ve Karacaoğlan Mahallelerinde sınırlarına eklenmesi ile 15 mahalleden oluşmaktadır (Şekil 13).

Şekil 13. Kozan şehrinin yıllara göre gelişimi

Kentte tarihi mahallelerinin bulunduğu alanda, küçük bir meydan, çeşme ve şehrin kurtuluşunu simgeleyen bir heykel yer almaktadır. Ayrıca Hoşkadem Camisinin (Büyük Cami) de yer aldığı bir meydan bulunmaktadır. Caminin yakınında arasta (bedesten) ve ticarethane mahiyetinde birçok dükkânın bulunduğu tarihi çarşı mevcuttur. Kentin kale eteğinde bulunan tarihi mahalleleri, arazinin eğimine göre şekillenirken, bu sahanın doğu kesiminde eğim azalarak ızgara planda bir yerleşim düzeni oluşmuştur. Bu sahadaki cadde ve sokak sistematığı dar ve dolambaçlıdır. Kentin son dönemlerde gelişen mahallelerinde ise hizmetler sektörüne ait hastahane, postane, adliye, kaymakamlık gibi yapılar mevcuttur. Bunların yanı sıra genellikle çok katlı konutların ilk katlarında gelişen, mağaza ve dükkanları içeren ticarethaneler, şehirde yaşayan nüfus ile şehrin etki sahasında olan yerleşmelerdeki halk için çekim merkezi haline gelmiştir. Kozan kentinde, hizmetler fonksiyonunun yanı sıra sanayi ve ticaret fonksiyonları da gelişmiştir. Bu sahada yerleşim düzeni daha modern ve cadde sokaklar daha geniş ve gelişmiştir.

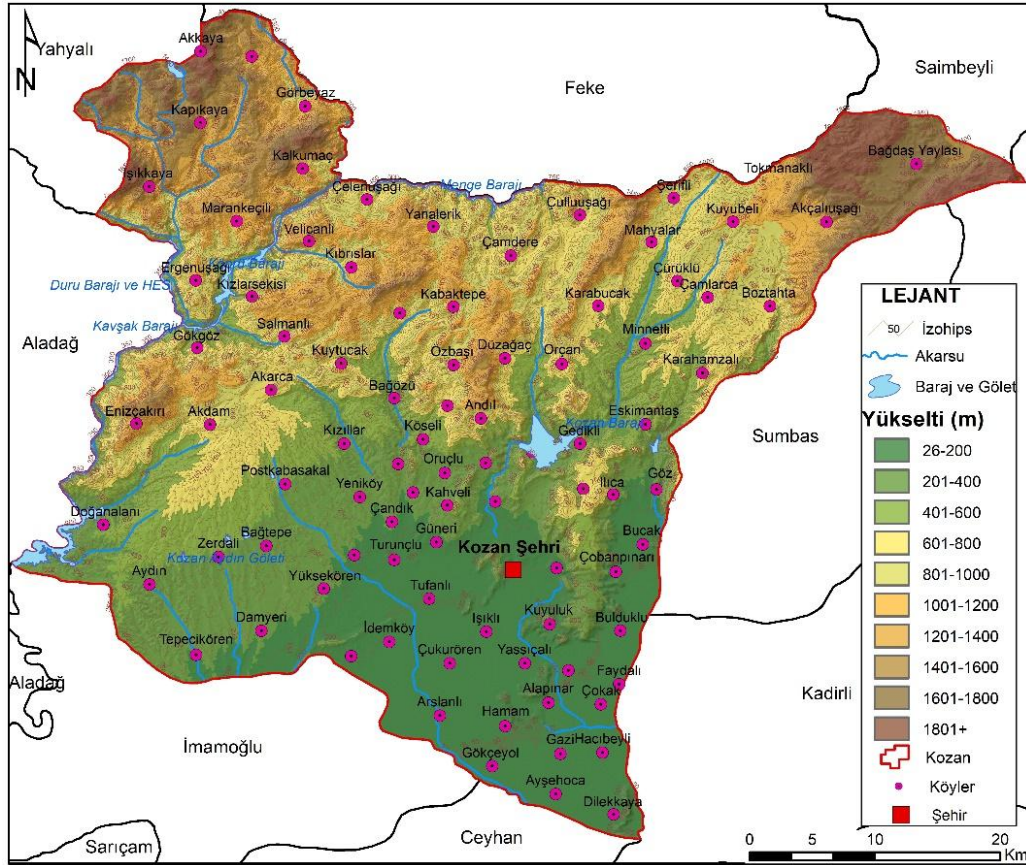
Kır Yerleşmeleri

Kozan İlçesinde kır yerleşmelerinin kuruluş yeri seçiminde, arazinin durumu ve suyun bulunması büyük bir önem taşımıştır. İlçedeki kırsal yerleşmeleri, buldukları morfolojik birimlere göre yüksek ve engebeli alanlarda olan dağ köyleri ve daha düz arazilerde kurulan ova köyleri olarak iki ayrı kategoride ele almak mümkündür. Dağlık ve engebeli bir arazide kurulan köy yerleşmesi sayısı 53, ovalık alandaki köy sayısı ise 35'dir (Bilinir, 2023: 311). Kırsal nüfusun önemli bir kısmının yaşadığı ova köylerinin yerleşim yeri olarak tercih edilmelerinde, verimli ova topraklarının payı oldukça önemlidir. 20. yüzyıl ortalarına kadar sıcaklık koşulları ve sıtma salgınından dolayı konargöçerlerin kışlakları mahiyetinde kullanılan ovalık alanda, sıtma hastalığının kontrol altına alınması, bataklıkların kurutulması ve devletin de teşvikiyle sürekli (daimî) yerleşmeler olan köyler kurulmuştur. Yerleşmelerin ilk kurulduğu zamanlarda sulama sıkıntısına bağlı olarak tarım arazilerine ekilen ürünlerden düşük verim elde edilmiştir. Fakat 1950'li yıllardan sonra Çukurova Bölgesinde sulama sistemlerine verilen önem artmış ve ovalık alanın gelişimi sağlanmaya çalışılmıştır (Cabgu, 1943-1944: 3). Çalışma sahasına 1973 yılında Kozan Barajı'nın yapılması tarımsal faaliyetlere önemli bir katkı sağlamış ve ürün çeşitliliğini arttırmıştır. Hızla gelişerek büyüyen ova köylerindeki nüfus, günümüzde de sıcaklık koşullarına bağlı olarak genellikle sayfiye amaçlı yaylacılık faaliyetlerinde bulunmaktadır.

Araştırma sahasının güneyindeki ova yerleşmeleri, genel itibariyle 30 m ile 350 m yükselti basamağında yer almaktadır. Bu köylerden büyük bir kısmı 30 m ile 100 m gibi yükseltinin oldukça az olduğu bir sahada yoğunlaşmaktadır. Ayşehoca, Dilekkaya, Bulduklı, Çokak, Gazi, Gökçeyol, Bucak, Arslanlı, Alapınar, Acarmantaş, Faydalı, Hacıbeyli, Çukurören, Dikilitaş, Çobanpınarı, Kuyuluk, Işıklı, İdemköy, Yassıçalı ve Pekmezci söz konusu yükselti basamağında yer alan köylerdir. Bu köylerin yerleşme deseni genel olarak toplu doku ve kümelenmiş şekildedir. Fakat Bucak köyünde yerleşme dağınık ve gelişigüzel bir desen oluştururken, Faydalı ve Acarmantaş Köyleri karayolu ile doğrudan ilişkili olarak gelişen hat boyu yerleşmeleridir. Hamam, Eskikabasakal, Ilıca, Hacımirzalı, Turunçlu, Tufanlı, Damyeri, Çandık, Yüksekören, Tepecikören, Güneri, Oruçlu ve Karacaören Köyleri Kozan Ovası'nda 101 m ile 250 m yükselti basamağında bulunmaktadır. Yerleşme deseni genellikle toplu dokulu ve kümelenmiş şekildedir. Bu köylerden Ilıca, Eskikabasakal, Oruçlu ve Tufanlı dağınık bir dokuda ve konutlar gelişigüzel bir şekilde dağılmaktadır. Ovalık sahadaki 251 m ile 350 yükselti basamağında ise toplu dokuda ve kümelenmiş bir görünümde olan Zerdali ve Bağtepe Köyleri yer almaktadır (Şekil 14). Günümüzde ovalık alandaki daimî yerleşmeler olan köyler, tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile Kozan İlçesinin ekonomisine önemli bir katkı sağlamaktadır.

Çalışma sahasının kuzey kesimlerinde yer alan dağlık ve engebeli sahalardaki sıcaklık şartlarının insan yaşamına elverişli ve güvenlik bakımından korunaklı sahalardan olması gibi özellikleri geçmişten günümüze yerleşim alanı olarak tercih edilmesine neden olmuştur. Bu sahalardan engebeli ve dik arazi yapısı ziraat yapmaya uygun alanları sınırlandırmıştır. Ziraata elverişli olan topraklar genellikle vadilerde ve yükseltinin nispeten azaldığı tepelik sahalarda yapılmakta olup buralarda genellikle hayvancılık faaliyetleri ön plana çıkmaktadır. Kozan'ı dağlık ve engebeli sahalardaki yerleşmeler 250 m ile 1.300 m yükselti basamağında dağılışı göstermektedir. Bu sahada arazinin arızalı ve parçalı bir yapıda olması yerleşme deseni üzerinde de etkili olmuş ve genellikle dağınık yapıda bir yerleşme düzeni oluşmuştur. Dağlık ve engebeli sahadaki 250 m ile 500 m yükselti basamağında yer alan köyler; Kemerköy, Doğanalanı, Kahveli, Turgutlu, Yeniköy, Postkabasakal, Duraluşağı, Aydın, Durmuşlu, Bağözü, Köseli,

Eskimantaş ve Gedikli'dir. Genellikle dağınık dokuda olan bu yerleşmelerden Köseli dağınık bir yerleşme dokusunda olmasına rağmen hat boyunca uzanmakta iken Yeniköy, Kahveli, Aydın ve Postkabasakal Köyleri ise toplu dokuda kümelenmiş bir yerleşme deseninde olduğu görülmektedir. Bu sahada yer alan Gökgöz, Enizçakırı, Salmanlı, Orçan, Minnetli, Çamlarca, Ferhatlı, Çulluuşağı, Karanebili, Çamdere, Karahamzalı, Düzağaç, Karabucak, Mahyalar, Akarca, Kuytucak ve Boztahta Köyleri 500 m ile 750 m yükselti basamağında bulunmaktadır. 750-1.000 m yükselti aralığında ise Kıbrıslar, Çelenuşağı, Kabaktepe, Çürüklü, Andıl, Akdam, Işıkkaya, Yanalerik, Ergenuşağı, Şerifli, Kuyubeli, , Görbeyaz, Özbaşı, Velicanlı, Akçalıuşağı, Kalkumaç, ve Örendere Köyleri yer almaktadır. Söz konusu köylerin yerleşme deseni dağınık ve gelişigüzel bir dokudadır. Kozan'da 1.000 m ile 1.300 m yükselti basamağında yer alan yerleşmelerin sayısı azdır. Dağınık dokuda ve gelişigüzel bir yerleşme deseninde olan bu köyler Kızıllar, Kızlarsekisi, Kapıkaya, Yukarıkeçili ve Akkaya'dır (Şekil 14).

Şekil 14. Kozan ilçesindeki köylerin yükselti basamaklarına göre dağılışı

Araştırma sahasındaki yerleşme çeşitliliği mesken tiplerinin yanı sıra yapı malzemelerinde de kendini göstermektedir. Ovalık sahadaki yerleşmelerdeki mesken tipleri geçmişte tek veya iki katlı olarak kerpiç, taş ve tuğla gibi malzemelerden yapılırken, günümüzde bunların yerini müstakil veya iki katlı olan betonarme meskenler almıştır. Konutlar genellikle halkın ekonomik durumuna göre şekillenmiş ve bu nedenle hayvancılık faaliyeti ile uğraşanların evlerinin alt katında veya hemen yan tarafında ahır veya ağıl yapmışlardır. Bunun yanı sıra ovalık sahadaki tarımsal üretimle ilişkili olarak depo ve ambar tarzı eklentilerde yer almaktadır. Kozan'ın dağınık ve engebeli arazisinde yer alan köylerde ise tek veya iki katlı olan meskenler geçmişte taştan veya ağaç malzeme kullanılarak ahşaptan yapılırken, günümüzde de bu malzemelerinde kullanıldığı, fakat yaygın olarak betonarme evlerin bulunduğu görülmektedir (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2. Çalışma sahasındaki ovalık sahada bulunan yerleşmelere bir örnek (soldaki) ile dağlık ve engebeli alanda bulunan yerleşmeye bir örnek (sağdaki) (2022)

Kozan İlçesi'nde köklü bir geçmişe sahip olan yaylacılık faaliyetleri, sedanter olan halkla konargöçerlerin (nomadlar) belirli dönemlerde karşılaşarak, çeşitli değişimler yarattıkları bir alana karşılık gelmektedir. Sosyal, kültürel ve ekonomik seviyede ortaya çıkan bu değişimler, konargöçer olarak yaşamakta olan halkı şehir ve ova yaşam tarzlarına yönelik bir bütünleşmeye sevk etmektedir. Zira bu durum zaman içerisinde göçebe hayat tarzı benimseyen yöre halkını sedanter bir hayat tarzına hazırlarken, dağlık sahalarda yaşayan halkın da şehre ve ovadaki köylere yönelik göç etmelerine neden olmuştur (Sevgi, 1984, 177-178). Günümüzde Kozan'da boyut değiştiren yaylacılık, dağ ve ormanlık alandaki köyler için önemli bir ekonomik faaliyet alanı haline dönüşmüştür. Bu köylerde genellikle hayvancılığa dayanan yaylacılık faaliyetlerinin en belirgin özelliği yaylak sahalarda köy sınırları içerisinde olması ve kışlak alanlarının da çok kısa bir mesafede yer almasıdır. Yörede hayvancılığa bağlı olarak yürütülen bu faaliyetler Haziran ayında başlamakta ve Eylül ayında sona ermektedir. Çalışma sahasındaki şehirde ve ovalık sahadaki kırsal yerleşmelerde yaşayan halk ise bunaltıcı yaz sıcaklıklarından uzaklaşmak ve dinlenmek için sayfiye amaçlı yaylacılık faaliyetleri yapmaktadır.

Horzum, Çulluuşağı (Soğukoluk), Göller ve Akkaya Kozan'daki önemli yaylalardır. Kozan'a 15 km mesafede bulunan Horzum Yaylası, etrafı dağlarla çevrili dar bir vadinin içerisinde yer almaktadır. Yayla nüfus ve alan olarak her geçen gün gelişmekte ve büyümektedir. Bakkallar, lokantalar, kır kahveleri ve sağlık ocağı gibi çeşitli hizmetler Horzum Yaylasında bulunmaktadır. Genellikle sayfiye amaçlı kullanılan bu yaylada halkın kalma süresi hayvancılık yapanlara göre daha kısadır. Bu durum ise yaylaya gelenlerin memur, esnaf veya çiftçi gibi iş kollarından olmasından kaynaklanmaktadır. Horzum Yaylasının çevresi ile gelişmiş bir karayolu ağına sahip olması, buraya gelenlerin yerleşim merkezi ile günü birlik hareketliliğin oluşmasına neden olmuştur. Bu yayladaki konutlar genellikle vadi tabanında bulunan ve yola paralel uzanan karşılıklı vadi yamacındadır. Konutlar genellikle betonarme ve çinko çatı yapısında modern bir görünümündedir. Ayrıca ahşap malzemedan inşa edilen mesken tipleri de görülmektedir (Fotoğraf 3). Kozan'ın diğer önemli yaylalarından olan Çulluuşağı (Soğukoluk) ve Akkaya Yaylaları, Kozan-Feke karayolu üzerinde bulunmakta ve sürekli yerleşmelerin bulunduğu sahaya oldukça yakın bir konumda yer almaktadır. Genellikle sayfiye amaçlı kullanılan bu yaylalarda meskenlerin yapı malzemesi betonarme ve ahşaptır. Kozan'a 40 km mesafede yer alan Göller Yaylası da yaylacılık faaliyetlerinin yapıldığı alandır.

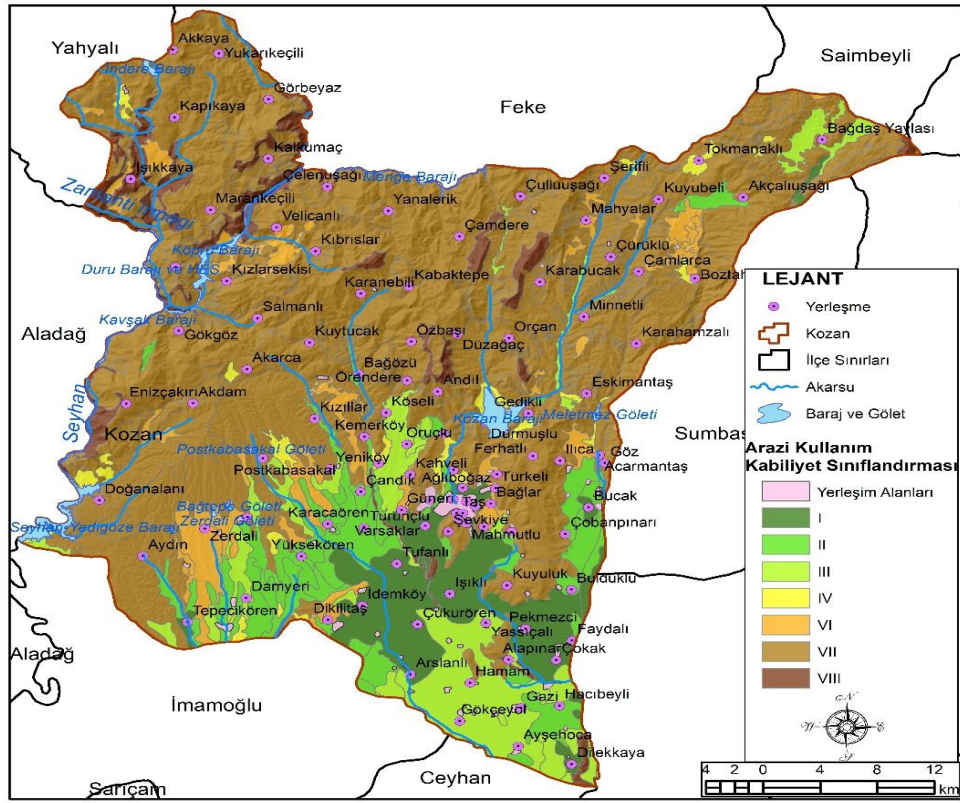
Fotoğraf 3. Horzum yaylası (2022)

Kozan'ın Ekonomik Coğrafya Özellikleri

Tarım

Kozan İlçesi geçmişten günümüze, Çukurova'nın devamı mahiyetinde olan verimli tarım arazileri ile bölgenin önemli tarımsal üretim merkezlerinden biri durumundadır. Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında tarım arazilerinin sulanması noktasında bazı problemler olduysa da Kozan Barajı'nın 1973 yılında faaliyete geçmesi ile bu sıkıntılar büyük oranda çözülmüştür. Dolayısıyla tarımsal üretimde de artış meydana gelmiştir.

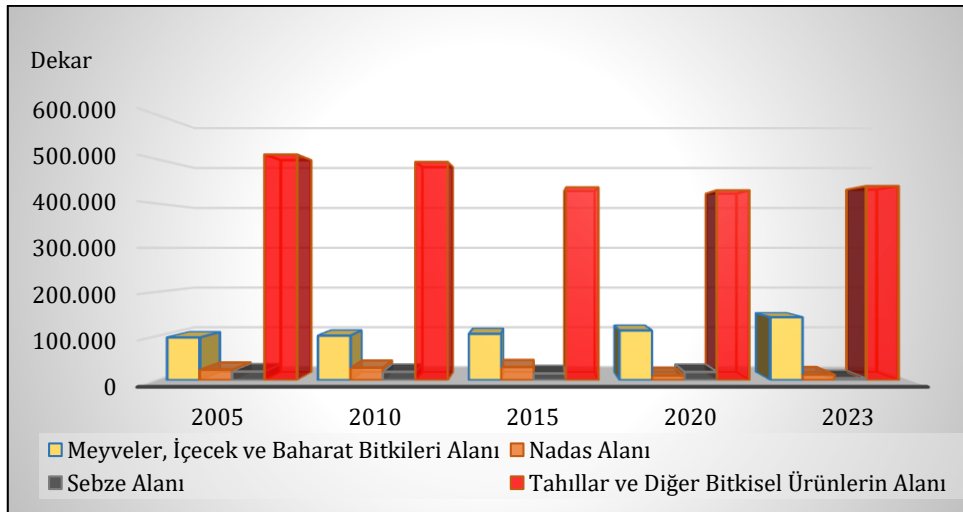
Çalışma sahasındaki doğal koşullar, tarımsal faaliyetler için uygun bir ortam meydana getirmektedir. Özellikle Kozan İlçesi topraklarının %16'sını kaplayan Kozan Ovası tarımsal üretim için oldukça önemlidir. Ovada genellikle tarla tarımı yapılmakta ve toprakların neredeyse tamamı sulanabilmektedir. Tarımsal üretim faaliyetlerinin yapıldığı arazilerde makineleşme, gübrenin kullanımı ile çeşitli modern tarım yöntemlerinin kullanımı bu alandaki gelişmeleri hızlandırmaktadır. Dolayısıyla tarımsal ürün çeşitliliğinde de artış meydana gelmektedir. Kozan'da arazi kullanım kabiliyet sınıflandırması bakımından I, II, III, IV, VI, VII, VIII. sınıf araziler ile yerleşim alanları bulunmaktadır. 169.000 ha bir yüzölçümüne sahip olan ilçede %54,94 oranıyla genellikle VII. sınıf araziler yer almaktadır. Genellikle tarım arazisi olarak kullanılan I, II, III ve IV. sınıf araziler %31,24 oranında önemli bir sahaya tekabül etmektedir. Kozan'da yerleşmelerin kapladığı alan %1,16 oranındadır. Mera ve ormanlık saha olarak kullanılan VI, VII ve VIII. sınıf araziler ise %67,56 oranıyla önemli bir yer kaplamaktadır. Genellikle tarım arazilerinin kapladığı I, II ve III. sınıf araziler ilçenin güney ve güneydoğusunda bulunmaktadır (Şekil 15). Tarım arazilerinin oldukça verimli olduğu bu alanlarda buğday, mısır ve arpa gibi ürünler başta olmak üzere çeşitli tahıl ve bitkisel ürünler ile meyvecilik yapılmaktadır. Bunun yanı sıra bu arazilerde yerleşim alanları da mevcuttur. Kozan Barajı ve çevresi başta olmak üzere Kozan'da kapladığı yer az da olsa çeşitli alanlarda IV. sınıf araziler de vardır. VII. sınıf tarım arazileri ilçe topraklarının yarısından fazlasını kaplamaktadır. Bu araziler Kozan Ovası'nın dışında geniş bir alana yayılmıştır. IV. sınıf araziler üzerindeki kırsal yerleşme sayısı da oldukça fazladır (Şekil 15).

Şekil 15. Kozan'ın arazi kullanım kabiliyet sınıflandırması

Tarımsal Üretim

Çalışma sahasında tarımsal üretim istatistiklerinin yıllara göre dağılımında, tahıllar ve diğer bitkisel üretim alanların en geniş sahayı kapladığı görülmektedir. Zira bu alanın yıllara göre dağılışında dalgalanmalar görülmektedir. 2005 yılından sonra azalma yönünde seyreden bu dalgalanmalarda, 2020 yılında en düşük seviyeye gelen tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin ekim alanı 429.685 dekar olmuştur. Bu alanda 2023 yılında az da olsa bir artış gözlemlenmektedir. Meyve, içecek ve baharat bitkileri alanı ise Kozan'daki ikinci sıradaki tarımsal üretim alanıdır. Bu alanlarda yıllara göre artış olmasının yanı sıra 2023'te 142.579 dekar ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. İlçede diğer üretim alanlarına nazaran az da olsa sebze üretim sahaları da yer almaktadır. Bunların dışındaki sahaları ise nadasa bırakılan alanlar oluşturmaktadır. 2005 yılında 23.700 dekar olan nadasa alanları, 2015 yılında 29.797 dekar seviyelerine kadar yükseldiyse de son yıllarda nadasa bırakılan alanların azaldığı görülmektedir. Zira bu alan 2023 yılında 12.500 dekar seviyelerine kadar düşmüştür (Şekil 16).

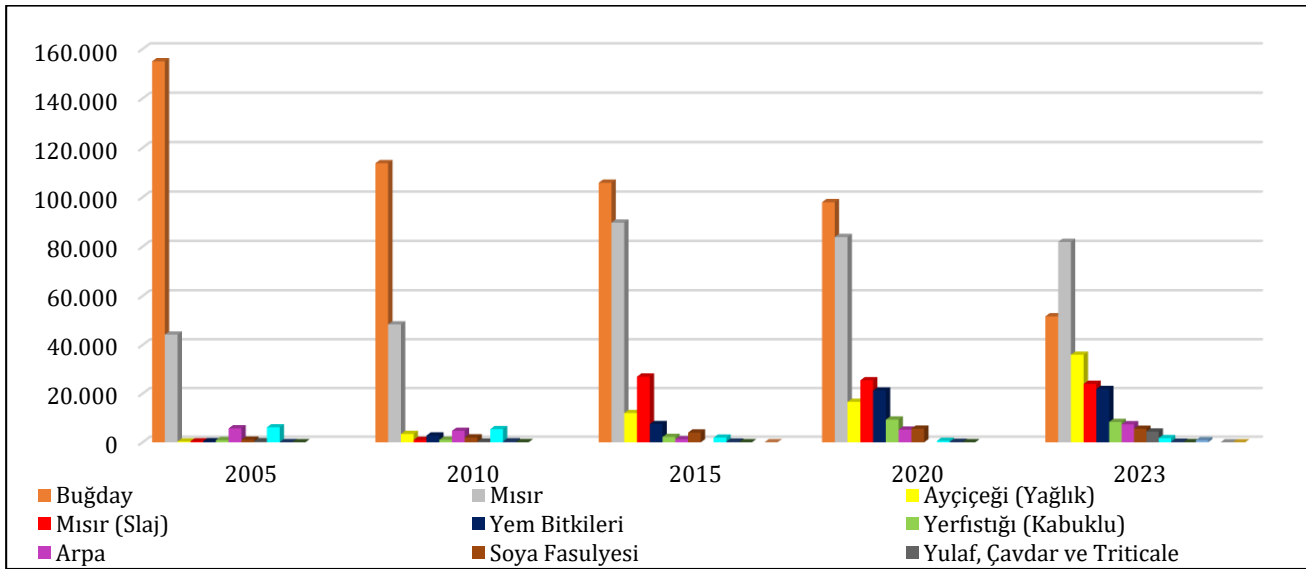

Şekil 16. Kozan'da yıllara göre tarımsal üretim alanları (dekar)

Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler

Çalışma sahasında genellikle yetişen tahıllar ve bitkisel ürünler; buğday, arpa, pamuk, mısır, ayçiçeği, nohut, fasulye, soya fasulyesi, yer fıstığı, ayçiçeği, susam, yulafıdır. Buğday, Kozan İlçesi topraklarında geçmişten günümüze en fazla ekilen üründür. Fakat 2005 yılından 2023 yılına kadar ki süreçte hem ekim alanlarında hem de üretim miktarında önemli bir azalma görülmektedir. 2023 yılında buğday üretimi 51.749 tona düşerken mısır üretimi 81.884 ton ile buğdayın önüne geçmiş ve son yıllarda en fazla ekimi yapılan ürün olmuştur. Pamuk tarımı da özellikle geçmişte Kozan Ovasının önemli ürünlerinden biri iken üretimi son yıllarda azalma yönünde seyretmektedir. 2005 yılında 6.185 ton pamuk üretilirken bu rakam 2023 yılında 1.737 tona kadar düşmüştür. Ayçiçeği tarımı da Kozan'da üretimi artarak devam eden dikkat çekici ürünlerden biridir. 2005 yılında 365 ton üretilen ayçiçeğinin üretimi her yıl artarak devam etmiş ve 2023 yılında 35.960 tona kadar yükselmiştir (Şekil 17). Çalışma sahasında mısırdan sonra en fazla üretilen ürün olan ayçiçeği tarımının gelişiminde, çiftçiye verilen desteklemeler önemlidir. Ayrıca çiftçinin bu ürünü pazarlayabilmesi ve buğday vb. ürünlere nazaran daha fazla gelir elde etmesi, gelecekte yörede ki ayçiçeği tarımının daha da gelişeceğini düşündürmektedir.

Kozan'da hayvancılık faaliyetleriyle de doğrudan ilişkili olarak çeşitli yem gibi bitkisel ürünlerinin de ekiminin yapıldığı bilinmektedir. Slaj, fiğ, yonca ve sorgum başta olmak üzere birçok ürünün ekimi yapılmaktadır. Mısır üretim istatistikleri içerisinde önemli bir yere sahip olan slaj yapımı yıllar içerisinde artış göstermiştir. Özellikle 2005 yılında 416 ton slaj yapılırken bu rakam 2023 yılında 24.000 tona yükselmiştir. Zira diğer yem bitkilerinin de önemli oranda arttığı ve 2023 yılında 21.888 tona yükseldiği görülmektedir. Kozan İlçesinde nohut, fasulye, susam, yulaf ve aspir tohumu da ekimi yapılan diğer tahıllar ve bitkisel ürünlerdir (Şekil 17). Geçmişte yoğun olarak çeltik (pirinç) tarımı yapıldıysa da üretimi giderek azalmış ve günümüzde çeltik tarımı yapılmamaktadır.

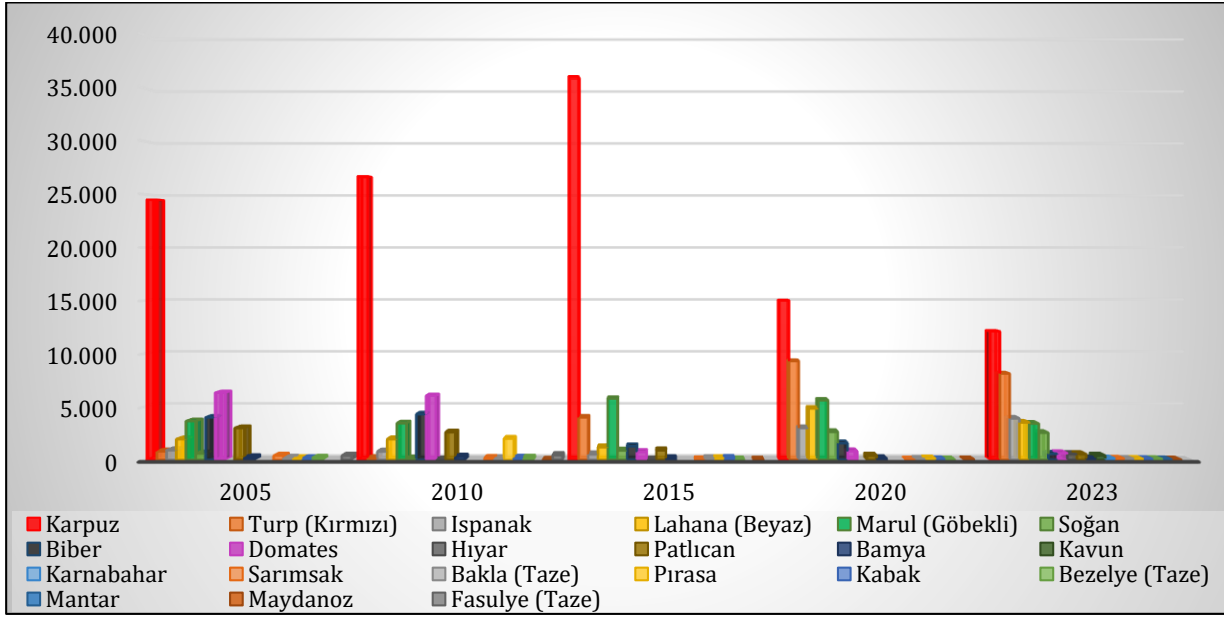

Şekil 17. Kozan'da yıllara göre tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin üretim miktarı (ton)

Sebzecilik

Tarımsal üretim faaliyetleri içerisinde önemli bir yere sahip olan sebzecilik faaliyetleri Kozan'da çeşitli ürünlerle yapılmaktadır. Bu ürünler içerisinde karpuz üretimi 2005 ve 2015 yılları arasında önemli oranda artarak 36.186 ton seviyelerine yükselmiştir. Fakat 2020 yılında üretim miktarı önemli oranda azalan karpuzun, 2023 yılında ki üretim miktarı 12.100 tona düşmüştür. Göbekli marul üretimi de yörede ekilen önemli sebzelerden olup üretim miktarı stabil seyretmemiş ve yıllar içerisinde değişiklikler meydana gelmiştir. İlçede 2005 yılında domates üretimi 6.324 ton iken yıllar içerisinde bu üretim miktarı azalarak 2023 yılında 620 tona kadar düşmüştür. Çalışma sahasında turp ve ıspanak gibi ürünlerde, üretim miktarı yıllar içerisinde artış göstermiştir. Biber, karnabahar, mantar, sarımsak, maydonoz, hıyar, bakla, fasulye, lahana, patlıcan, pırasa, bamya, soğan, kabak kavun ve bezelye Kozan'da

üretilen diğer sebzelerdir (Şekil 18). Verimli topraklara sahip olan ilçede sebze üretiminde ürün çeşitliliği oldukça fazladır. Ekilen sebzelerde ise zaman zaman değişimler görülmektedir.

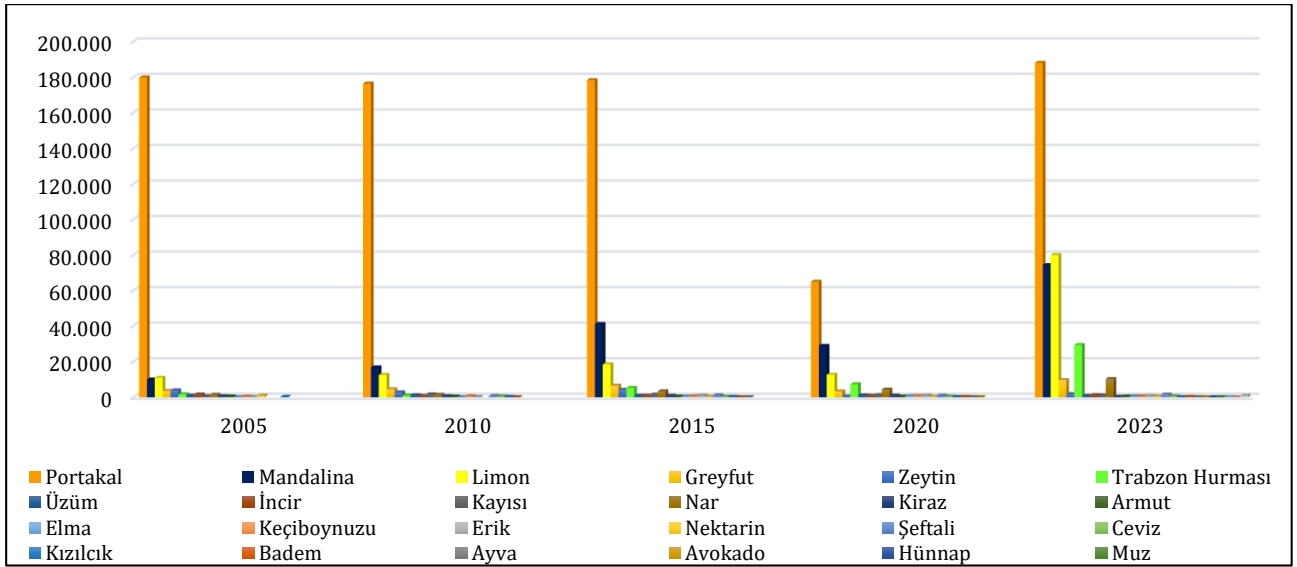

Şekil 18. Kozan'da yıllara göre sebzelerin üretim miktarı (ton)

Meyvecilik

Çalışma sahasında narenciye tarımı başta olmak üzere çok çeşitli meyve tarımının yapıldığı görülmektedir. Ürün desenindeki bu çeşitlilik ise her geçen gün artarak devam etmektedir. Kozan'da narenciye tarımı içerisinde portakal üretiminin büyük bir farkla ön plana çıktığı görülmektedir. 2005 yılında ekim miktarı 179.946 ton olan portakal üretimi az miktarda dalgalanmalarla birlikte 178.435 tona gerilerken, 2020 yılında çok büyük bir düşüş yaşayarak ilçedeki portakal üretimi 65.030 tona kadar düşmüştür. Fakat 2023 yılında portakalın üretim miktarında önemli bir artış kaydedilmiştir. Kozan'daki portakal üretimi 2023'de 188.188 ton üretim miktarı ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır (Şekil 19). 2020 yılında portakal üretim miktarındaki düşüşün nedeni tam olarak bilinmemekle birlikte iklim koşullarının, hastalıklar ve zararlıların, ekonomik faktörlerin ve yaşanan Covid 19 pandemisinin tarımsal faaliyetler üzerinde yaratmış olduğu olumsuz etkinin sebep olduğu düşünülmektedir.

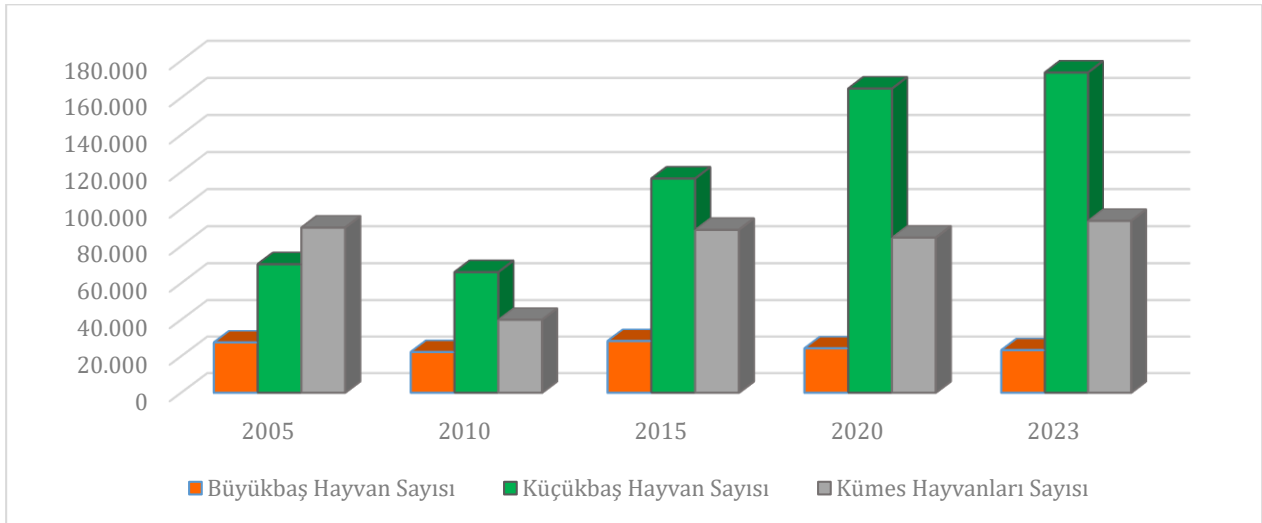
Kozan'daki meyvecilik faaliyetlerinde mandalina, limon ve greyfurt gibi diğer narenciye ürünlerinin de önemli bir rol oynadığı gözlemlenmektedir. Özellikle limon üretiminde önemli bir ilerleme yaşanmış ve 2023 yılında limon üretim miktarı 80.000 tona yükselmiştir. Bölgede meyvecilikte son dönemlerde dikkat çeken ürünlerden bir tanesi de trabzon hurması olmuştur. Üretim miktarı yıllar içerisinde artış gösteren bu ürün 2023 yılında 29.394 ton ile en yüksek seviyelere ulaşmıştır (Şekil 19). Yörede son dönemlerde oldukça popüler olan trabzon hurmasının kurutulması ile de daha uzun bir tüketim alanı oluşturulmuştur. Gelecek yıllarda bu ürünün üretim miktarının daha da artacağı tahmin edilmektedir. Kozan'daki meyvecilik faaliyetlerinde nar da son dönemlerde üretim miktarı artan ürünlerdendir. İlçede üretilen meyvelerin dağılımına bakıldığında çeşitliliğinin diğer türlerde olduğu gibi yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle az miktarda da olsa son yıllarda üretilmeye başlanan muz ve avakado tarımı da dikkat çekicidir (Şekil 19). Sıcak ve nemli iklim koşulları isteyen bu tropikal meyvelerin üretimlerindeki artışın da gelecek yıllarda artması öngörülmektedir.

Şekil 19. Kozan'da yıllara göre meyvelerin üretim miktarı (ton)

Hayvancılık

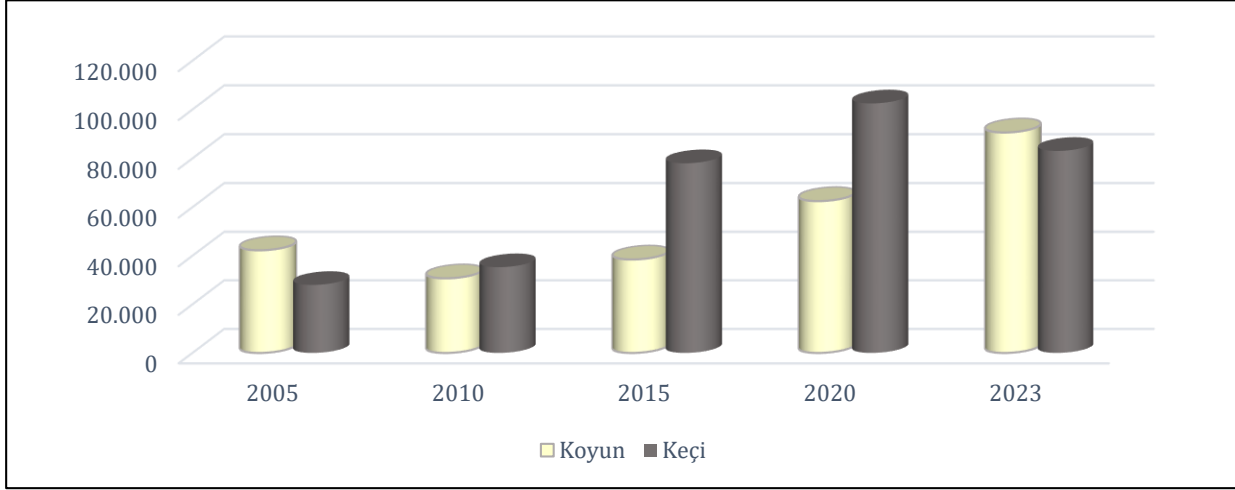
Geçmişten günümüze çalışma sahasında hayvancılık önemli bir ekonomik faaliyet olmuştur. Kozan'da güneyden kuzeye doğru yükseltinin artması, ovalık sahada hayvancılık faaliyetleri ile birlikte tarla tarımı ile bahçeciliğin yaygın olarak yürütülmesine neden olmuştur. İlçenin daha yüksek olan kuzey kesimlerinde ise ormancılık ile birlikte hayvancılık faaliyetleri yoğun olarak yapılmaktadır. Kozan'da hayvan sayılarının yıllar içerisinde dağılımına bakıldığında 2005 yılında 90.000 kümes hayvanı ile bu hayvancılık türünün en yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. Aynı yıl içerisinde küçükbaş hayvan sayısı büyükbaş hayvan sayısına göre oldukça yüksektir. 2010 yılında yöredeki hayvancılık faaliyetlerinden 66.000 hayvan varlığı ile küçükbaş hayvancılığın öne çıktığı gözlemlenmektedir. Fakat genel itibarıyla tüm hayvan sayılarında bir önceki yıla kıyasla hayvan sayısı azalmıştır. 2010 yılından sonra küçükbaş hayvancılık da stabil bir artış gözlemlenmekte ve 2023 yılında bu hayvanların sayısının 93.632'ye yükseldiği tespit edilmiştir. Kümes hayvan varlığında yıllar içerisinde dalgalanmalar yaşandıysa da 93.632 hayvan sayısı ile 2023 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Kozan'da hayvan varlığı içerisinde en az paya sahip olan büyükbaş hayvancılık faaliyetleri de bazı dönemlerde artış bazı dönemlerde azalmalarla devam etmektedir (Şekil 20).

Şekil 20. Kozan'da yıllara göre hayvan sayısının dağılımı

Küçükbaş Hayvancılık

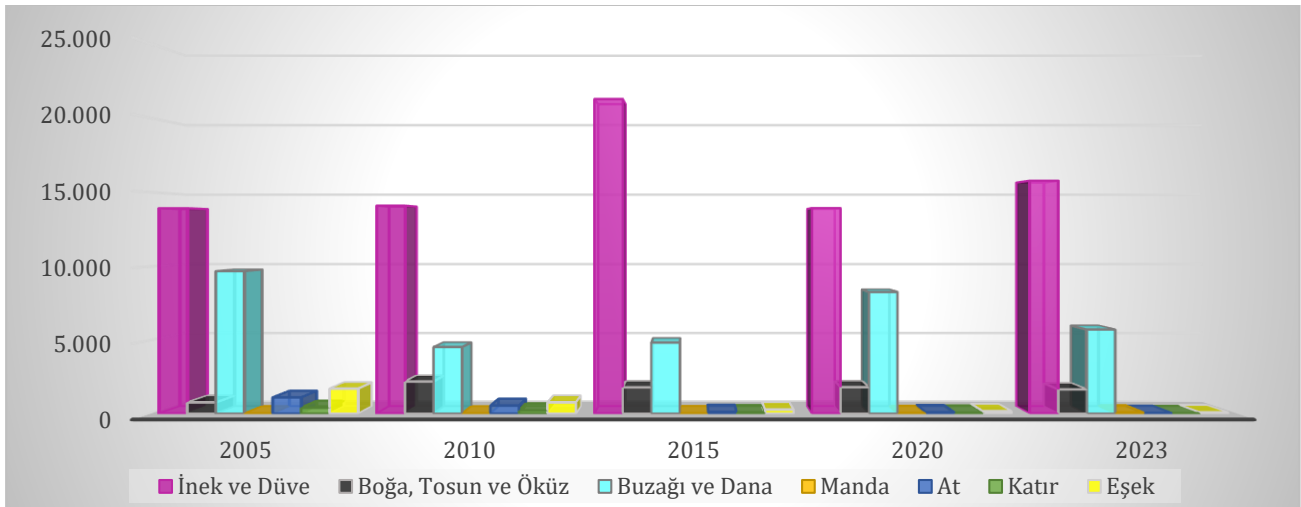
Kozan'da koyun ve keçiden meydana gelen küçükbaş hayvancılıkta keçi türlerinden olan kıl keçisi yetiştiriciliği ön plana çıkmaktadır. 2005 yılında ilçede 42.250 hayvan varlığı ile koyun yetiştiriciliği ön plana çıkarken 2010 yılından 2020 yılına kadar ki süreçte keçi yetiştiriciliğinde artış meydana gelmiş ve bu döneme kadar keçi sayısında stabil bir artış gözlemlenmiştir. 2020 yılında 102.500 hayvan sayısı ile keçi yetiştiriciliği oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. Yıllar içerisinde 30.700 hayvan sayısı ile en düşük seviyelere ulaşan koyun yetiştiriciliği bu tarihten sonra hızla artmaya başlamıştır. 2023 yılında ise koyun varlığı 90.596'ya yükselerek yöredeki keçi sayısını aşmıştır. Kozan'daki keçi yetiştiriciliği ise önemli bir düşüş yaşayarak 83.052 sayısına kadar düşmüştür (Şekil 21). Keçi ve koyun varlığında dönemsel dalgalanmalar yaşansa da küçükbaş hayvancılık yöredeki ekonomik faaliyetler içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Şekil 21. Kozan'da yıllara göre küçükbaş hayvan sayıları

Büyükbaş Hayvancılık

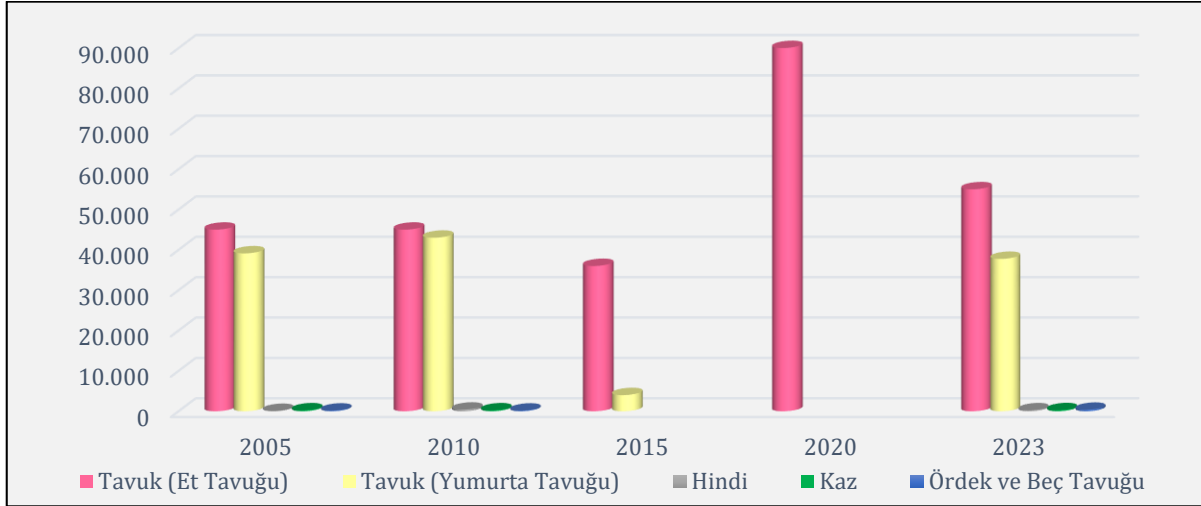
Kozan İlçesinde büyükbaş hayvanların türlerine göre yıllar içerisindeki dağılışı incelendiğinde, inek ve düve sayısının diğer türlere kıyasla ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Yıllar içerisinde dalgalanmaların yaşandığı büyükbaş inek ve düve sayısı 2015 yılında 21.258 ile en yüksek seviyelere ulaşmıştır. 2023 yılında ise büyükbaş hayvan varlığı içerisinde bu türün sayısı 15.771'dir. Kozan'daki buzağı ve dana sayısı da yıllar içerisinde değişiklik göstermekle birlikte 2010 yılında en yüksek seviyelere ulaşmıştır. 2023 yılında bu tür sayısında azalma olmakla birlikte sayıları 5.731'dir. Büyükbaş hayvan varlığı içerisinde yörede az sayıda da olsa boğa, öküz, tosun, manda, at, katır ve eşek de bulunmaktadır (Şekil 22).

Şekil 22. Kozan'da yıllara göre büyükbaş hayvan türleri ve sayıları

Kümes Hayvanları ve Diğerleri

Araştırma sahasındaki kümes hayvanları et tavuğu, yumurta tavuğu, kaz, hindi, ördek ve beç tavuğudur. Kozan'da kümes hayvanları içerisinde tavuk yetiştiriciliği ön plana çıkmaktadır. Kümes hayvanları türlerinin sayılarındaki artış ve azalma stabil değildir. İlçedeki et tavuğu sayısı 2005 yılında 45.000 iken 2015 yılında bu sayı 36.000'e kadar düşmüştür. Fakat 2020 yılında önemli bir artış göstererek 90.000 ile en yüksek seviyelere ulaşmıştır. 2023 yılında ise et tavuğu sayısında düşüş gözlemlenmiş ve 55.000 olmuştur. Kozan'daki yumurta tavuğu sayısı 2010 yılında 43.000 ile en yüksek rakamlara ulaşırken 2015 yılında azalmış ve 2020 yılında veri bulunamamıştır. 2023 yılına göre ise yumurta tavuğu sayısı 37.760'dır (Şekil 23).

Şekil 23. Kozan'da yıllara göre kümes hayvanları

Sanayi ve Endüstri

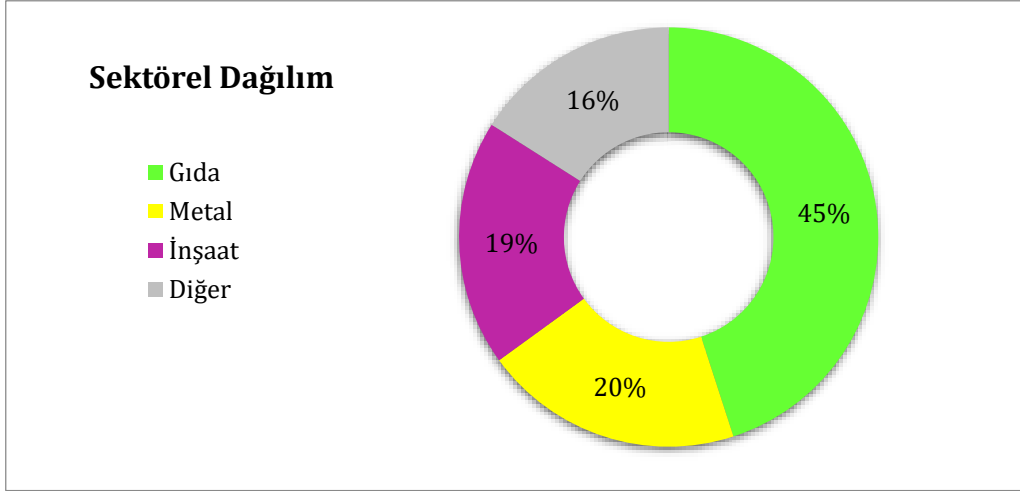
Çalışma sahasının sanayi oluşumu küçük ölçekli ve orta ölçekli sanayi kollarından oluşmaktadır. Kozan'da büyük ölçekli sanayi kolları bulunmamaktadır. İlçedeki küçük ölçekli sanayi kolları içerisinde oto tamirci, oto elektrikçileri, oto kaporta ve torna, traktör tamircileri, marangoz hızar ve demir hızar atölyeleri gibi kuruluşlar yer almaktadır. Bölgedeki orta ölçekli sanayi tesisleri; yem ve un fabrikaları, yağ üretim tesisleri, süt entegre tesisleri, Anavarza bal fabrikası ve bal kooperatifi gibi alanlardır (Kozan Organize Sanayi Bölgesi 1/5000 1/1000 Ölçekli Revizyon İmar Planı Açıklama Raporu, 2021).

Kozan İlçesinde sanayi ve endüstri sektöründe iki önemli merkez bulunmaktadır. Kozan Organize Sanayi Bölgesi bu merkezlerden en önemlisidir. İlçedeki diğer önemli sanayi ve endüstri merkezi ise Küçük Sanayi Sitesidir. Güneri Mahallesinde bulunan Kozan Organize Sanayi Bölgesi ilçe sınırları içerisinde şehir merkezine yakın bir konumdadır. Kozan şehrinin ise kuzeybatısında bulunmaktadır. Küçük Sanayi Sitesi ise Varsaklar Mahallesinde şehir merkezine yakın bir konumda, Adana yolu üzerinde ve şehrin güneybatısında yer almaktadır.

Araştırma sahasında Adana ilinde bulunan iki Organize Sanayi Bölgelerinden biri yer almaktadır. Sanayi bölgesi Kozan ilçe merkezinin kuzey batı kesiminde, Güneri Mahallesi Mayalı Kaş mevkinde yer almaktadır. Organize Sanayi Bölgesi, 1998 yılında aktif olmakla birlikte ilk parsel tahsisi 2008 yılında yapılmıştır. Bu bölge 164 hektar arazi üzerine kurulmuş ve 600 dekar genişleme alanı mevcuttur. Kozan OSB'de 39 sanayi kuruluşu üretim faaliyetlerini sürdürmektedir. Bugün işletme sayısının 51 olduğu bölgede 1006 kişinin istihdam edilmiştir. Ayrıca Kozan OSB'de inşaatı devam etmekte olan 8 işletme ve 3 kapalı işletme mevcuttur (Kozan Organize Sanayi Bölgesi 1/5000 1/1000 Ölçekli Revizyon İmar Planı Açıklama Raporu, 2021).

Kozan Organize Sanayi Bölgesinde genel itibarıyla 3 sektörün ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Gıda sektörü %45 oranıyla OSB'de en fazla kümelenme ve faaliyetlerin görüldüğü alandır. Bu sektörde özellikle narenciye ve zeytinyağı üzerine yoğunlaşmıştır. Metal ve inşaat sektörü %39 oranıyla bölgede ön plana çıkan diğer bir iş kollarıdır. Bu Organize Sanayi Bölgesinde diğer sektörlerin payı ise %16 oranındadır (Şekil 24). Bölgede 40 firma faal durumda olup toplamda 60 firmaya yer tahsisi yapılmıştır.

Kozan Organize Sanayi Bölgesinde daha çok narenciye paketlenme ve soğuk hava depoları yer almaktadır. Ayrıca bölgede meyve suyu fabrikası ile, tıbbi aromatik yağ, zeytinyağı, mobilya, ahşap, yem, maden ve gübre imalatında bulunan fabrikalar yer almaktadır (<https://www.ekonomim.com>).

Şekil 24. Kozan organize sanayi bölgesinde faaliyet gösteren firmaların sektörel dağılışı

Kozan'da 90'lı yıllardan itibaren tarım sektöründeki artı sermaye, sanayi yatırımlarına dönüştürülmüştür. Bu durum bölgedeki istihdam oranlarını arttırmış ve bu nedenle Kozan'dan dışarıya olan göçler azalmaya başlamıştır. Genellikle tarıma dayalı üretimin yapıldığı Kozan Organize Sanayi Bölgesinde son dönemde tarım dışı endüstriyel üretim faaliyetlerinde de artış görülmektedir (Kozan Organize Sanayi Bölgesi 1/5000 1/1000 Ölçekli Revizyon İmar Planı Açıklama Raporu, 2021).

Çalışma sahasındaki Organize Sanayi Bölgesinin Adana'ya olan uzaklığı 75 km ve Osmaniye'ye olan uzaklığı 57 km'dir. Özellikle Çukurova Bölgesine yatırım yapmak isteyen ve Adana ve Osmaniye Organize Sanayi Bölgelerindeki doluluk nedeniyle yer bulamayan yerli ve yabancı yatırımcılar Kozan OSB'ye yönelmiştir. Bölgenin hazır olan alt yapısı ve ulaşım ağlarına yakınlığı uluslararası şirketlerin ve yatırımcıların bölgeye ilgi göstermesine neden olmuştur. Son yıllarda yurtdışından da yatırımcıların ilgi duyduğu bu Organize Sanayi Bölgesinde etanol üretimi, elektrikli araç şarj istasyonu, biokütleden enerji üretimi ve bölgede yaygın olarak üretilen keçiboynuzu ya da harnup bitkisini işletme tesisi gibi işletmelerin kurulması planlanmaktadır. Ayrıca yetkililer Kozan OSB'nin ulaşım ağını geliştirmek için de çeşitli çalışmalar yürütmektedir (<https://www.ekonomim.com>).

Kozan İlçesindeki Küçük Sanayi Sitesi, Varsaklar Mahallesinde bulunmaktadır. Bu sanayi sitesi 177 bin metre alana kurulmuş olup burada yaklaşık 400 esnaf hizmet vermektedir. Küçük sanayi sitesinin içinde oto tamirciler, oto elektrikçiler, torna ve tesviyeciler, traktör tamircileri, demir hızarları, marangoz ve hızar atölyeleri vb. kuruluşlar mevcuttur. Adana Sanayi Sitesi, Küçük Sanayi Sitesinin Adana yolu güzergâhında bulunmasından dolayı bu iş yerleri bir arada toplanmıştır (Kozan Organize Sanayi Bölgesi 1/5000 1/1000 Ölçekli Revizyon İmar Planı Açıklama Raporu, 2021).

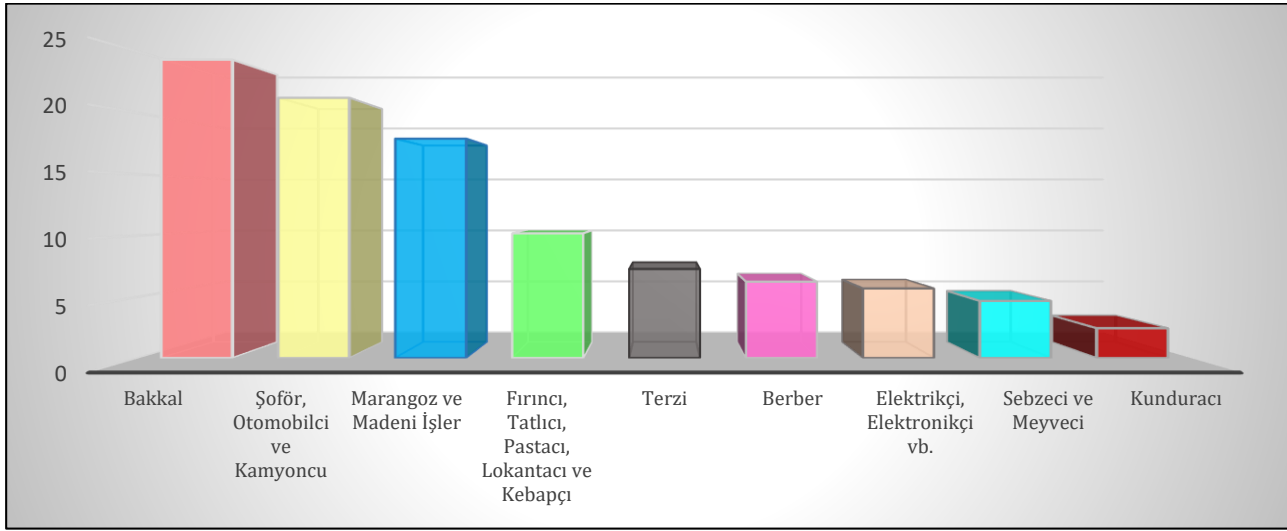
Günümüzde de Kozan ilçe sınırlarında, çeşitli madenler işletilmektedir. Bu madenler demir, kurşun, çinko, kuvarsit ve kömürdür (Bilindir, 2023: 345-346).

Ticaret

Kozan İlçesi, Türkiye ekonomisinin hâlihazırdaki ekonomik görünümüne uygun bir gelişim göstermektedir. Adana ilinin en büyük ilçesi konumunda olan Kozan'da ticarethaneler genellikle orta ve küçük ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. Çalışma sahasındaki ticaret fonksiyonu şehirsiz büyümeye önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Bu fonksiyonla sadece şehir içerisinde değil şehrin etki alanındaki kırsal yerleşmelerle de etkileşim içerisinde. Kozan İlçesinin Karacaoğlan Mahallesinde hastane bölgesi civarında Pazartesi, Çarşamba ve Cuma günleri semt pazarı kurulmaktadır. Söz konusu pazarlar yöredeki ticari hareketliliği arttırmaktadır (Bilindir, 2023: 348).

Araştırma sahasında Adana Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliğine bağlı 9 esnaf ve sanatkârlar odası bulunmaktadır. Bu odalardan en büyüğünü 1.222 üye ile bakkallar esnaf odası oluşturmaktadır.

Diğer büyük esnaf ve sanatkârlar odası ise 1.066 üye ile Şoförler, Otomobilciler ve Kamyoncular ile Marangozlar ve Madeni İşler Sanatkârlarıdır. Sebzeçiler ve Meyveciler ile Kunduracılar, esnaf sanatkâr odaları içerisinde en az üyeye sahip olan iş kollarıdır (Bilindir, 2023: 348). Genel olarak ticari fonksiyonun geliştiği Kozan şehri, kırsal yerleşmeleri de etki sahasına alarak ticari hareketliliğin yaşandığı bir bölgedir. Kozan şehrindeki iş kollarının dağılışı incelendiğinde, %24,35 oranıyla bakkal sayısının en yüksek oranda olduğu gözlemlenmektedir. İlçede şoför, otomobilci ve kamyoncu sayısı da oldukça yüksek bir oran teşkil etmektedir. %2,43 oranıyla kunduracıların oranı oldukça düşüktür. Kozan'daki ticaretinde aktif olarak hizmet veren diğer iş kolları ise marangozcu ve madeni işler; fırıncılar, tatlıcılar, pastacılar, lokantacılar ve kebabçılar; terziler; berberler; elektrikli, elektronikçi vb. ve sebzeçi ve meyvecilerdir (Şekil 25).

Şekil 26. Kozan'daki iş kollarının dağılımı (2022)

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kozan İlçesi, Adana Ovası'nın Ceyhan vadisi etrafındaki *Yukarı Ova* olarak adlandırılan bölüm de yer almaktadır. Çalışma sahası dahilinde şehirde 15 mahalle ve kırsal alanda 85 köy yerleşmesi bulunmaktadır. Kozan coğrafi konumu ve doğal özelliklerinden dolayı yaklaşık 4000-4500 yıllık bir geçmişe sahip olup, Çukurova Bölgesi'nin en eski yerleşim yerlerinden biridir. İdari olarak ilçe statüsünde olan Kozan'ın, günümüzde il olmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir. Yöre doğal coğrafya özellikleri, nüfusu, yüzölçümü, ekonomik özellikleri ve bünyesinde barındırdığı fonksiyonlarla il olmaya uygun bir yerleşmedir.

Çalışma sahasında geçmişte %80'nin üzerinde nüfus kırsal alanda yaşarken 1960 yılından sonra bu durum değişmiş ve 2023 yılında kırsal alanlarda yaşayan nüfus %34 oranına düşmüştür. Fakat Kozan'ın ekonomisi ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden oluşmaktadır. Yüzölçümü, 169.000 ha olan yörede, tarımsal faaliyetler bakımından büyük bir öneme sahip olan Kozan Ovası, ilçe topraklarının %16'sını kaplamaktadır. Ayrıca yörede bulunan I., II. ve III. sınıf tarım arazileri genellikle güney ve güneybatı kısımdaki ovalık kesimde yer almıştır. Yöredeki verimli tarım arazileri üzerinde genellikle buğday, mısır ve arpa gibi çeşitli tahıl ve bitkisel ürünlerin yanı sıra meyve üretimi yapılmaktadır. Ayrıca bu sahalarda yerleşmeleri ve kalabalık nüfus kitlelerini de bünyesinde barındırmaktadır. Ovalık alanın dışında kalan arazilerin yaklaşık %55'ini VII. sınıf tarımsal araziler oluşturmaktadır. Ormanlık alanların geniş yer kapladığı bu sahalarda kırsal yerleşmeler de yer almıştır. Ayrıca yörede geniş bir alanı kaplayan ve genellikle ziraat dışı faaliyetlere ayrılması gereken VII. ve VII. sınıf arazilerden bazı yerlerde zorunlu olarak tarım alanları açılmıştır.

Kozan İlçesinde yıllar içerisinde şehir nüfusu artarken, kırsal alanlarda yaşayan nüfus her geçen gün azalmıştır. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan ilçenin kırsal alanlarında nüfusun azalması zirai faaliyetler açısından olumsuz bir etki oluşturmaktadır. Fakat saha çalışmalarında şehirde yaşayan nüfusun tarımsal faaliyetlerini aktif bir şekilde devam ettirdikleri de görülmüştür.

Geçmişteki konargöçer kültürün de etkisiyle Kozan'da özellikle hayvancılık faaliyetlerine bağlı olarak yaylacılık faaliyetleri gelişmiştir. Günümüzde ovalık alanda yaşayan nüfus, özellikle yüksek sıcaklık koşullarına bağlı olarak sayfiye amaçlı yaylalara çıkmaktadır. Yayla kültürü Kozan için büyük bir değer taşımakta olup, yörede önemli yaylalık alanlar bulunmaktadır. Köklü bir geçmişe sahip olan bu yaylacılık faaliyetleri daha çok yörede yaşayan halka hitap etmektedir. Kozan'ın yaylaları ekoturizm potansiyeli yüksek alanlardır. Bu potansiyel göz önünde bulundurularak hem ekoturizm hem de somut olmayan kültürel miras alanlarından toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler içerisinde değerlendirilebilir. Kozan'ın ekoturizmine yönelik yörede çalışmalar bulunmaktadır. Özellikle tabiat parkları ve bu alanlarda yerel yönetimler tarafından çevreye duyarlı bir şekilde yapılan sosyal tesisler önemli turizm alanlarıdır. Fakat bu doğal çevreye Kozan'ın somut olmayan kültürel miras öğeleri de eklendiğinde, bu durum şehir dışından yöreye gelecek turist sayısını da arttıracaktır.

Tarımsal verim potansiyelinin yüksek olduğu Kozan'ın iklimi ve toprak koşulları çeşitli ürünlerin yetişmesine olanak sağlamaktadır. Günümüzde yerinde tarımsal politikaların uygulandığı yörede ürünlerin işlenmesi ve pazarlanmasına dair daha detaylı çalışmaların yapılması gerekmektedir. Özellikle sanayi potansiyeli de yüksek olan Kozan İlçesinde tarımsal ürünler sanayiye kazandırılarak daha yüksek gelir elde edilecek bir hale dönüştürülebilir. Coğrafi işaretli ürünler içerisinde yer alan Çukurova pamuğunun ekim ve üretim alanının yörede büyük oranda azaldığı gözlemlenmiştir. Yüksek kalitede pamuk üretim potansiyeline sahip olan Kozan tarım arazilerinde pamuk ekiminin artırılması yöre için büyük önem arz etmektedir. Ayrıca 2020 yılında coğrafi işaretli ürün olarak tescillenmiş olan Kozan portakalının yanı sıra Kozan turpunun da coğrafi işaretli ürünler kategorisine girmesi yöre için olumlu sonuçlar doğuracaktır. İlçedeki tarımsal ürünlerin coğrafi işaretli ürün olarak tescillenmesi kırsal kalkınma sağlamanın yanı sıra pazarlama gücünü de arttıracaktır.

Tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile sanayi ve endüstri faaliyetlerinin iç içe olduğu Kozan'a Organize Sanayi Bölgesinin yetmediği düşünülmektedir. Konumu ve sanayi potansiyeli dikkate alındığında Kozan'da daha büyük ölçekli sanayi kollarının gelişmesi gerektiği yargısına ulaşılmıştır. Özellikle de Çukurova pamuğu ile ilişkili olarak dokuma sanayi üzerine çalışmalar yürütülmesi yöre için oldukça önemlidir. Ayrıca günümüz koşullarına ve teknolojisine uygun işletmelerin açılması da ilçenin gelişimi ve tanıtımına çok büyük katkı sağlayacaktır. Yurtdışından yatırımcıların ilgi duyduğu Kozan OSB'de etanol üretimi, elektrikli araç şarj istasyonu, biokütleden enerji üretimi ve bölgede yaygın olarak üretilen keçiboynuzu ya da harnup bitkisini işletme tesisi gibi işletmelerin kurulması planlanmaktadır. Bu planlamaların acilen hayata geçirilmesi Kozan sanayisi ve gelişimi için büyük önem arz etmektedir. Bunların yanı sıra ilçenin ulaşım ağının çeşitlenmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Albright, W. F. (1922). The origin of the name Cilicia. *The American Journal of Philology*, 2(43), 166-167. <http://www.jstor.org/stable/289458>
- Alpagut, H. (1942-1943). *Kozan kasabası tabii, beşeri, iktisadi tetkiki*. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Şubesi, Mezuniyet Tezi.
- Bilindir, Ş. (2023). Kozan İlçesinin tarihi coğrafyası. [Yayınlanmamış doktora tezi], Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Cabgu, M. (1943-1944). *Çukur ovada sulama*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Enstitüsü.
- Darkot, B. (1993). Sis. *İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 708-712.
- Göney, S. (1972). *Adana ovaları*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Kozan Organize Sanayi Bölgesi 1/5000 1/1000 Ölçekli Revizyon İmar Planı Açıklama Raporu (2021). *Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sanayi Bölgeleri Genel Müdürlüğü*, Plan İşlem Numarası (PİN): NİP-01862098. <http://www.adana.gov.tr/kurumlar/adana.gov.tr/Duyurular/2021/Bilim-Kozan-OSB/Kozan-OSB-Revizyon-Imar-Plani-Onay-ve-Aski-Ek-Plan-Aciklama-Raporupdf.pdf>
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası*. (Çev. M. Pektaş), M.E.B. Yayınları.

- Sevgi, C. (1984). Adana ilinin kuzeydoğu kesiminde yaylacılık: Kozan, Feke, Saimbeyli, Kadirli, Ceyhan ve Osmaniye. *Ege Coğrafya Dergisi*, 2(1), 177-197. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ecd/issue/4892/67075>
- Sümer, F. (1963). Çukurova tarihine dair araştırmalar (Fetihten XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-108. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000310
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya, coğrafyası, tarihi ve arkeolojisi (Asie Mineure; description géographique, historique et archologique des provinces et des villes de la chersonnèse d'Asie)*. C. I, II, III. (Çev. A. Suad), Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2023). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1>
- Ünal, A. (2000). Çukurova'nın Antik Devirlerde taşıdığı isimler ile fizikî ve tarihi coğrafyası. İçinde E. Artun & S. Koz (Haz.) *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana* (ss. 19-42). Yapı Kredi Yayınları.
- Ünal, A. (2006). Eski çağlarda Çukurova'nın tarihi coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı'nın siyasi tarihi. *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(3) (Arkeoloji Özel Sayısı), 15-44. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil/issue/4375/59920>
- <https://www.ekonomim.com/sehirler/adana-ve-osmaniye-dolunca-kozan-osbnin-yildizi-parladi-haberi-618494>
- <https://www.ekonomim.com/sehirler/adana-ve-osmaniye-dolunca-kozan-osbnin-yildizi-parladi-haberi-618494>

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Post Yapısalcı Eleştirel Yaklaşımla, Yeni Avrasyacı Rus Jeopolitiğinin Coğrafi ve Jeokültürel Temsilleri

Geographical and Geocultural Representations of New Eurasianist Russian Geopolitics with a Poststructuralist Critical Approach

Bayram ÇETİN

Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü
bayramcetin@uludag.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-8237-1360

Mürşide COŞKUN

Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı.
mursidecoskun@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0001-9293-3534

Öz: Makalede, Yeni Avrasyacılık söylemi eleştirel yaklaşımla yapı-söküme tabi tutulmuştur. Böylece jeokültürel ve coğrafi temsillerle inşa edilen Rus ideolojisine dayalı siyasî egemenlik dilinin çözümlenmesi amaçlanmıştır. Yeni Avrasyacılık, klasik anlayışın bilgi üretme modelini temsil ettiği için araştırma konusu olarak seçilmiştir. Kökleri Rus tarihindeki siyasî ve kimlik bunalımlarına dayanan Yeni Avrasyacılık, 1991 sonrasındaki siyasî konjonktüre göre güncellenmiş Post Sovyet imparatorluk ideolojisidir. Dugin'e göre Avrasyacılık Atlantikçi düzenin karşısında, tüm ezilen halkların yanında insani ve ulvi bir bloklaşmanın adıdır. Kara gücünü temsil eden Rus merkezli Avrasya İmparatorluğu kuzey, doğu, güney ve batı yönlerinden Atlantikçi güce hizmet edebilecek olası Rimland (düşman) alanlarıyla kuşatılmıştır. Söyleme göre Avrasyacılığın merkezinde, coğrafi sebeplerin yanında Bizans-Konstantinopol Kilisesi'nin hem teolojik hem de jeopolitik halefi olarak 3. Roma sıfatıyla Rus Devleti vardır. Yine Rus halkı medeniyet inşacısı ve taşıyıcısı gibi jeokültürel temsillerle Avrasya imparatorluğunun esas ve yönetici çekirdeğini oluşturur. Yeni Avrasyacılık normatif değerler taşımadığı gibi açık çelişkiler ihtiva eden siyasî bir kurgudur. Avrasyacılığın dünya siyasî pratiğindeki yeri, Avrasyacılığı Rusya'nın geleceğinde tek yol olarak gören ve hayata geçirmeye çalışan bir anlayışın (Vladimir Putin vasıtasıyla) iktidarda olmasıyla öne çıkmaktadır. Nitekim Şubat 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı'nın temellerini teşkil etmesi reel-politiğe yansımaları olarak düşünülebilir.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel Jeopolitik, Yeni Avrasyacılık, Rusya İmparatorluğu, Atlantikçilik, Kara-Deniz Gücü

Abstract: In this article, the discourse of New Eurasianism is critically deconstructed. Thus, it is aimed to analyse the language of political sovereignty based on Russian ideology constructed with geocultural and geographical representations. New Eurasianism was chosen as the subject of research because it represents the knowledge production model of the classical understanding. Rooted in the political and identity crises in Russian history, Neo-Eurasianism is a post-Soviet imperial ideology updated according to the political conjuncture after 1991. According to Dugin, Eurasianism is the name of a humanitarian and sublime bloc that supports all oppressed peoples against the Atlanticist order. The Russian-centred Eurasian Empire, which represents the continental power, is surrounded by possible Rimland (enemy) areas that can serve the Atlanticist power from the north, east, south and west. According to the discourse, at the centre of Eurasianism,

Geliş Tarihi:06.10.2024

Kabul Tarihi:29.12.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Çetin, B. Ve Coşkun, M. (2024). Post yapısalcı eleştirel yaklaşımla, yeni Avrasyacı Rus jeopolitiğinin coğrafi ve jeokültürel temsilleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1415-1439. Doi: 10.33437/ksusb.d.xxxxxxx

besides geographical reasons, there is the Russian State as the 3rd Rome, both theological and geopolitical successor of the Byzantine-Constantinople Church. Again, the Russian people constitute the main and ruling core of the Eurasian empire with geocultural representations such as civilisation builder and carrier. The new Eurasianism does not carry normative values and is a political construct with clear contradictions. The place of Eurasianism in world political practice is highlighted by the fact that an understanding (through Vladimir Putin) is in power that sees Eurasianism as the only way for Russia's future and tries to realise it. As a matter of fact, the fact that it constituted the foundations of the Russian-Ukrainian War that started in February 2022 can be considered as its reflection on real-politics.

Keywords: Critical Geopolitics, New Eurasianism, Russian Empire, Atlanticism, continental-sea power.

GİRİŞ

Disiplin olarak siyasî coğrafya ve jeopolitik, geç 19. yüzyıl erken 20. yüzyılda dönemin güce ve sömürüye dayalı mücadele ortamında güçlü devlet yaratma anlayışıyla doğmuşlardır. Ontolojik, epistemolojik ve metodolojik merkezini pozitivist, çevreci determinist paradigmalardan oluşturduğu bilim atmosferinin ürünleridir. Natüralist bir perspektifle “organik devlet” ve “lebensraum” gibi kavramlar ana eksenlerini teşkil etmiştir.

‘Geleneksel jeopolitik coğrafi faktörlerin siyaset üzerine olan etkilerinin incelenmesi’ ya da güç vurgusuyla bir ulusun, uluslar topluluğunun veya bölgenin değişen ya da değişmeyen unsurlarının konjonktürel analizi olarak tanımlanır (Tezkan & Taşar, 2013: 18; Dalby, 2011). Lacoste (2014: 75), jeopolitiği belli bir toprak parçası ve/veya topraklar üzerinde sadece bir devlete özgü olanı değil aşiret, dini, etnik vb. gibi her türlü siyasî örgütlenmenin iktidar kurma rekabetlerinin analizi şeklinde ifade ederken, Defay (2005: 13), kara, deniz ve hava hâkimiyeti temelli jeopolitik görüşleri, güç ve egemenliği artırmak için ortaya konmuş kurgusal fikirler olarak tanımlar.

Günümüzde, ampirik sınırlılıkla insandan bağımsız ontolojik temellerle klasik jeopolitiği şekillendiren bilgi üretim modeli eleştirilmektedir (Keat & Urry, 2001: 349-363). Mekân, mutlak, optik-geometrik, Öklidci-Kartezyen-Newtoncu anlayışla boş çerçeve olmaktan çıkmış, ilişkilere dayalı inşa edilen, toplumsal bir ürün olarak, ekonomik, siyasî ve toplumsal ilişkilerin dayanağı haline gelmiştir (Lefebvre, 2014: 21-30).

Paradigma değişiminin ürünü olarak eleştirel jeopolitik, kökleri post yapısalcı epistemolojik temellere uzanan, Derrida ve Foucault’un yapı-sökümü ve dil çözümlemesi yöntemleriyle karakterize olmuş, alternatif olmaktan çok çözümlenme iddiası güden yeni bir yaklaşımdır (Agnew, 2002; Dalby, 1990). Klasik ve neo-klasik geleneksel siyasî coğrafya ve jeopolitiğin tarafsız, nötr olamayacağı iddiasıyla egemenliğe dayalı güç ilişkilerine yönelik bilgi ürettiğini savunur. Üretilenin bilimsel bir gerçeklikten çok coğrafi temsillere, yaftalamaya dayanan bir jeopolitik söylem, varsayım olduğunu vurgulamaktadır (Yeşiltaş & Durgun, 2020: 9-13). ‘Coğrafyanın nihai gerçekliğinden çok sosyal bilginin üretilmiş şekli’ kabulüyle güç politikalarını meşrulaştırmak için kurgulandığı ve söylemleştirildiğini öne sürer. Bu yönüyle köklerini belli ölçüde Edward Said’in Oryantalizm kavramından ve onun söylem modellerinden almaktadır (Tuathail, 1989). Bilginin, belirli kültürlerin bakış açısını ifade ettiğini ve diğerlerini marjinal olarak konumlandığını temel alır. Klasik jeopolitiği güç siyaseti olarak tanımlamış ve biz/onlar, içerisi/dışarı, yerli/yabancı, yakın/uzak gibi genel karşıtlıkların yanı sıra merkez/kenar, kara gücü/deniz gücü ve Doğu/Batı gibi teritoryal karşıtlıklara dayandığını ileri sürer (Tuathail, 1999: 97-108). Dolayısıyla güvenlik, tehlike, korku ve çatışma kavramlarına dayalı doğduğunu kabul eder (Dalby, 2011: 43). Eleştirel jeopolitik determinist, istisnacı ve ideolojik yönlerinden dolayı klasik anlayışı eleştirmektedir (Anaz, 2012: 23-28; Akengin, 2022: 31-33).

Sonuçtan ziyade sürece odaklanan bu yeni anlayış (Tuathail, 1999: 97-108; Dalby, 2007), klasik jeopolitiğin coğrafi mekân ve dünya siyaseti arasında kurduğu ilişkiyi reddeder ve sözde nesnel politik bakışla inşa edilen modern devletin yapıları ve egemenlik mücadelelerine bir alternatiftir (Klinke, 2009: 1). Belirli coğrafi mekânlara yönelik üretilen temsiller ve bunlara dair tahayyüllerle bu mekânlar üzerinde oluşturulan iktidar (Agnew & Corbridge, 2003: 48-50) eleştirel jeopolitiğin hedefindedir. Mekânın ideolojilere bağlı olarak düşünüldüğü, ekonomik, siyasî, sosyal ve kültürel anlamının sürekli değiştiği kabul edilmekle birlikte belli coğrafi mekânlara karşılık temsil ve tahayyüllerle iktidar

mekanizmasının işletildiği ileri sürülür. Temsiller, coğrafi mekânlar ile siyasî tahayyülleri birleştiren işleve sahip adlandırmalardır ve doğal sınırlardan oluşan kategorileri değil, politik söylemsel kurguların ürünüdürler (Newman & Paasi, 1998: 189; Bilgin, 2020: 37; Yeşiltaş, 2014).

Dugin tarafından klasik jeopolitiğin günümüzdeki genişleyen anlamıyla kurgulanan Yeni Avrasyacılık, devletlerin teritoryal ilişkileri anlayışındaki boyutundan öte, medeniyet, kültür, iktisadî ve dinî kuralların devlet ile siyasetle ilişkilendirilmesine dayanır. Dugin (2014), tarafından her bir medeniyetin değer yargısını anlamaya, idrak etmeye ve onun mantığını tasvir etmeye çalışan disiplin olarak da ifade edilir. Millî ekollerin niteliksel yaklaşımını benimsemesi nedeniyle *jeopolitik objektif bir bilim değil, sübjektiftir ve medeniyete dair idrak ve değerlendirmeler deniz-kara diyalektiği üzerinden hareket ederek yapılırsa* gerçek jeopolitik nitelik kazanır (Dugin, 2014: IX-XVII). Burada bir halkın tarihsel yaşanmışlıkları ile jeopolitik kod arasındaki bağlamı ön plana çıkarır ki bu temelde jeokültür kavramı ön plana çıkar.

Jeokültür, jeopolitiğin alt alanı olarak dünya-sistemleri içerisinde halkların yaratılma parçalanma-bastırılma süreci ile 'ulusal kimlik'lerin inşası olarak (Wallerstein, 1993:187-211; Wallerstein, 2014:110-134), tanımlandığı gibi kültür coğrafyasına dayalı bir politika olduğu ve kültür coğrafyasının coğrafi konumla ilişkilendirilerek değerlendirilmesi şeklinde de tanımlanmıştır (İlhan, 1999:39-41). Yine çok kültürlülük bağlamında bu durumun gerek iç gerekse dış politikadaki işlevselliği olarak da düşünülmüştür (Davutoğlu, 2014).

Jeokültür, bir yönüyle medeniyet tanımı, medeniyet idraki ve tasavvuruyla siyasî örgütlenme bağlamını, diğer yönüyle de siyasî işleyişle halkların yaşam tarzı, kültür, kimlik-benlik ve etnisiteyle gelen ben idrakini değerlendiren bir disiplindir. Disiplinin jeopolitik temelini ötesinde tarihî, coğrafi, politik, etnografik ve felsefî temelleri de oldukça mühimdir. Aslında bu yönüyle siyasî amaçlara yönelik mekân ekseninde insan, toplum ve milletlerin varlığıyla özdeşleşen kimliğe, benliğe dair tinsel değerleri tanımlama misyonunu üstlenmiştir (Çetin, 2023:8-9).

Jeokültürün ontolojisi iki grupta ele alınabilecek mahiyette olup, ilki kültürel unsurlarını araçsallaştıran devlet, egemenlik, yönetim, koordinasyon temelli mekân siyasetiyle tanımlanabilecek dinamik boyuttur. Kültür unsurlarının araçsallaştırılması ise mekân bağlamında siyaset üretme ya da siyasî hedefler doğrultusunda koordine etme gibi eylemselliklerle karakterize edilir. Bu boyuttaki en başat özellik devlet dinamizmine, mekanizmasına dayalı yönetici ve koordine edici yapıdır. Böylece kimlik, benlik ve medeniyet örüntüsünün şekillenişinde etkili olabildiği gibi kendini, egemenliğini var kılma, inşa etme hususunda da etkindir.

Yeni Avrasyacılık söyleminin mimarı Dugin, *devletin mekânla ilişkisi olarak* tanımladığı jeopolitiği, devletin siyasî yapısından daha önemli olan bir aksiyom olarak görmektedir ki bu siyasetin ve devletin inşasının coğrafi mekânın zorunluluğu olarak kabulünün yansımasıdır. Bu bağlamda Dugin'in "Jeopolitiğin Temelleri: Rusya'nın Jeopolitik Geleceği" adlı eserinin önemli bir bölümünü oluşturan Yeni Avrasyacılık, klasik jeopolitiğin günümüzdeki genişleyen anlamıyla kurgulanmıştır. Devletlerin teritoryal ilişkileriyle birlikte, medeniyet, kültür, iktisadî ve dinî kuralların devlet ile siyasetle ilişkilendirilmesine dayanmaktadır. Büyük oranda jeokültürel unsurlara dayalı olarak inşa edilmiştir. Bu bağlamda eldeki çalışmanın sorunsalını, klasik anlayışın ürünü olan Yeni Avrasyacılık söyleminin güç, egemenliği meşrulaştırma anlayışıyla kurguladığı coğrafi ve jeokültürel temsillerin çözümlemesi oluşturmaktadır.

Yeni Avrasyacılık, Rus jeopolitiği'nin ağırlık noktasını oluşturduğu gibi, 1990'lı yıllarda başlayan Rusya'nın Batı'ya yönelme eğiliminden de uzaklaştığını gösterir (Kerr, 1995; Tsygankov, 1998). A. Dugin'nin revize ettiği Yeni Avrasyacılık V. Putin'in Rus Devlet Başkanlığına gelişiyle birlikte önem kazanmıştır. Bu bağlamda Dugin'in siyasî geçmişi ve neo-faşist siyasî özelliklerini ele alan (Ingram, 2001: 1033-1034), neo-faşizm ve formel jeopolitik arasındaki ilişkilere odaklanan çalışmaları görmek mümkündür (Griffin, 1991, 1995, 1998; Bassin, 1987; Murhpy, 1997'den aktaran: Ingram, 2001).

Eldeki çalışmada Dugin'in siyasî özelliklerinden çok yaklaşımındaki rasyonalizm, anti-rasyonalizm ile bilim ve mistisizm arasındaki geçişliliği ile ideolojiye dayanan çelişkileri vurgulanacaktır. Böylece bilimsel olduğu iddia edilen Yeni Avrasyacılık söyleminin rasyonel, çevreci determinist, gizil-mistik ve eklektik yanları da yansıtılmış olacaktır. Zira Dugin' e göre jeopolitik güç ve

güce yönelik, rasyonalitesi olan bir bilimdir ve uygarlık tarihinin, tellürokrasi (kara gücü) ile talasokrasi (deniz gücü) arasındaki mücadeleye dayalı jeopolitik bir yasaya dayalı ilerlediğini kabul etmektedir. Buna karşın, yine Dugin'e göre jeopolitik, milliyetçi olmaları nedeniyle partizan jeopolitikçiler (sübjektif) tarafından icra edildiği gibi jeopolitik mistik iç görüşlerden yararlanan, tamamen sekülerleştirilmemiş 'ara' bir bilim olarak tanımlanmıştır (Ingram, 2001: 1034, 1046-1048). Eldeki çalışmanın jeokültür ekseninde kurgulanması, Avrasyacılık ve Yeni Avrasyacılık söylemlerinin kimlik temelli olmasının yanında Dugin'in mistik öngörü sahibi, Rus milliyetçisi bir partizan anlayışıyla hareket etmesiyle ilişkilidir.

Dugin'in, gerek coğrafi temsiller gerekse kimlik ve kültürlere yönelik temsillere dayanan 'Yeni Avrasyacılık' söylemi yeni bir Rus imparatorluğu inşa çabasıdır. Rusya'nın Avrasya'daki iktisadî ve siyasî olası iktidarı adına kurgulanmış, söylemleştirilmiş ve adeta bir kader olarak, tarihsel akışın kaçınılmaz sonucuymuş gibi yansıtılmıştır. Dolayısıyla jeopolitik bilimsel bilgidен çok ideolojik bir görüş olduğu kanaatindeyiz. Determinist varsayımlarla Rus egemenliğini hedefleyen bu söylemin jeopolitik bilimsel bilgi iddiası bu çalışmanın sorunsalıdır.

AMAÇ, METOT ve KAYNAKLAR

Bu çalışmada Dugin tarafından formal jeopolitik tarzda yapısalcı anlayışla tasarlanan Yeni Avrasyacılık, eleştirel yaklaşımın yapı-sökümü ilkesi çerçevesinde irdelenmiştir. Böylece söylemin ideolojik, coğrafi ve jeokültürel temsil ve sınırlarının belirlenmesi hedeflenmiştir. Zira Yeni Avrasyacılık, hegemonik bir anlayışla Rus imparatorluğu kurma amacıyla coğrafi ve kimlik eksenli jeokültürel temsillerin yoğun olarak kullanıldığı jeopolitik bir söylemdir. Coğrafi kader ve jeopolitiğin nesnelliği adına bilimsellik iddiası da ancak bu temsillerin tespiti ve irdelenmesiyle çürütülebilir. Aslında burada yapılan da Rus Avrasya İmparatorluğu'nun meşrulaştırılması söyleminin kavramlar, temsiller ve ilham kaynakları düzeyindeki serimlenmesidir. Böylece Dugin'in, siyasî tahayyüllerin jeopolitik yaftalarla bölgesel kimliklendirmeye varan dogma coğrafi temsillerle süslenen söylemleri çelişkileriyle ortaya konulmuştur.

Yeni Avrasyacılık, klasik anlayışın bilgi üretme modelini temsil eden, klasik modelin tüm vasıflarını geniş bir çerçevede yansıtan güncel söylemlerden olması nedeniyle araştırma konusu olarak seçilmiştir.

Söylem ve içerik analizine dayanan bu çalışmada jeokültürel ve doğal coğrafi temsiller olmak üzere iki ana konuya odaklanılmıştır. Avrasyacı söylemin anahtarı niteliğindeki coğrafi ve jeokültürel temsiller tablo, harita ve şekillerle tasniflenmeye çalışılmıştır. Temsiller, anlamı ve kapsamının yanında çelişkileriyle serimlenerek çözümlenme yoluna gidilmiştir.

Araştırma, birbirleriyle ilişkili 3 farklı kaynak grubuna dayalıdır. İlkinin Dugin'in (1999) "Osnovy Geopolitiki: Geopoliticheskoe Budushee Rossii, Myslit Prostranstvom" *Jeopolitiğin Temelleri: Rusya'nın Jeopolitik Geleceği* adlı kitabının Türkçe çevirisi *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım* adlı eser oluşturur. Makaledeki coğrafi ve jeokültürel temsil ve kavramların büyük bölümü bu kaynaktan alınmıştır.

İkincisini Dugin'in Yeni Avrasyacı söylemini farklı yönleriyle inceleyen ve değerlendiren Ingram, A. (2001). "Alexander Dugin: geopolitics and neo-fascism in post-Soviet Russia", İmanov, V., (2008). "Avrasyacılık, Rusya'nın kimlik arayışı" gibi bazı eserler oluşturur. Üçüncüsünü ise Avrasyacılık görüşünün tarihsel temellerini oluşturan eserlerle birlikte tarihsel gelişimini işleyen Trubetskoy, S. N. (2020), "Rus ben-idraki", Gumilev, L. N. (2003). "Hazar Çevresinde Bin Yıl", Gumilev, L. N. (2005), "Hunlar, Gumilev", L. N. (2016), "Etnogenez halkların şekillenışı yükseliş ve düşüşleri" gibi eserler oluşturur.

Klasik Avrasyacılık'ın Tarihi

Klasik Avrasyacılık 1920'li yıllarda Avrupa'daki sürgün Ruslar tarafından hazırlanmış çeşitli metinlere dayalı olarak gelişmiş bir ideolojik bir teoridir. *Evraziiskie Vremenniki* (Avrasyacı mecmualar), ile *Evraziiskie Khronika* (Avrasyacı kronik) adlı 12 cilt dergide yer alan makale, mektup ve raporlar ile 1921-1931 arasında yayınlanmış *Rossia i Latinstvo* (Rusya ve Latinlik) gibi Avrasyacıların münferit eserlerinden müteşekkildir. Avrasyacılık söyleminin oluşumuna eserleriyle katkıda bulunmuş teorisyenler başta N.S. Trubetskoy ve P.N. Savitski olmak üzere, N.N. Alekseyev, G.V. Vernadski, L.P. Karsavin, Y. Bromberg şeklinde sıralanabilir (İmanov, 2008: 34-37).

Klasik Avrasyacılığın mekân olarak Avrasya tasavvuru, coğrafyacıların kabul ettiği Avrasya kıtasıyla (Avrupa + Asya) tam olarak örtüşmez. Trubetskoy Avrasyacılığı, 'senfonik' yani çok fertli benlik kavramıyla ifade etme yoluna giderek derinleştirmiş ve genişletmiştir. Rus halkını sadece Slav etnosuyla değil, Fin-Ugor ve Volga Türkleriyle birlikte tanımlamıştır. Özel kültür inşa eden halklar sıfatıyla konumlandırmıştır (Trubetskoy, 2020: 7-19, 52).

Sovyet Rusya döneminde kabul görmeyen ve bastırılmaya çalışılan Avrasyacılık, 1980'lerin ikinci yarısındaki Perestroyka döneminde yeniden gün yüzüne çıkmıştır¹. Lev Gumilev (Gumilev, 2016; Gumilev, 2003; Gumilev, 2005), Turanî bozkır kültürünü temel alan çalışmalarıyla ve özellikle 'etno-genesis' adlı özgün teziyle tarihsel alt yapıyı oluşturmuştur. Rus etnosfer yapısına yönelik ortaya koyduğu şema önemlidir (İmanov, 2008: 179-182). Avrasyahıların Rus tarihine olan etkisi temelinde *Rus-Altın Orda simbiyozu* görüşü dikkati çeker ki Avrasyacılığın Dugin'den önceki son aşaması olarak görülebilir (Titov, 2005: 230).

Avrasyacılık, Aleksandr Dugin'in 1997'de yayımlanan 600 sayfalık, 'Jeopolitiğin Temelleri: Rusya'nın Jeopolitik Geleceği'² adlı kitabıyla yeniden formatlanmıştır. Zira Dugin tarafından güncel yapıya ve ihtiyaçlara göre uyarlanarak güncellenmiştir.

Aleksandr Dugin'in Jeopolitik Bilimine Bakışı Ve Yeni Avrasyacılık Söyleminin Meşruiyeti

Dugin jeopolitik biliminde tutarlılık kaygısı gütmeyen çalışmasının farklı bölümlerinde açıklamıştır. Öncelikle jeopolitiği Kjellen'in çerçevesinden çok farklı olarak medeniyetleri belirleyen kültürel, dini ve iktisadî alanlara göre yani jeokültürel ve sübjektif bir eksenle tanımlar. Ancak daha sonraki bölümlerde klasik dönemin ruhuna uygun olarak jeopolitik mekânın siyasî yasalarını keşfeden objektif bir bilim şeklinde ifade eder. Böylece 'medeniyete dair idrak ve değerlendirmeler ancak ve sadece deniz-kara diyalektiği üzerinden yapılırsa sonuca ulaşılabilir' düsturuyla jeopolitiğin 'kara gücü' ve 'deniz gücü' düalizmi, mekânın objektif prensipleri olarak jeopolitiğin objektif prensipleri ya da ilk yasası olarak benimsenmiştir. Hangi medeniyeti temsil ederse etsin tekdünyacılık jeopolitik ilkelere aykırıdır (Tablo 1).

Dugin, söylemini sağlam bir zemine oturtabilmek adına jeopolitik yasalar ile SSCB'nin politikaları arasındaki çelişkilere de değinmiştir. Jeopolitiğin mekânsal prensipleri dünya tarihini bariz olarak şekillendirmesine karşın, SSCB döneminde jeopolitiğin 'burjuva bilimi' olarak yok sayılması, sahte bir bilim olarak yaftalanması ve marjinalleştirilmesi reel politikte çelişkilidir. Bu kayıtsızlık kıtasal bir ülkede 'Avrasya', 'Heartland', 'Tarihin Coğrafi Ekseni' olmanın gereklerinin ve potansiyelinin fark edilemeyişinde başat rol oynamıştır. Böylece deniz gücüne karşı kara gücü yenilmiş ve devasa kıtasal devlet, emsalsiz bir sosyal sistem olan SSCB aniden çökmüştür. Ancak burada çok dikkat çekici olan şu ki, Dugin'e göre SSCB döneminde jeopolitik biliminin yapay ve değersiz görülmesi deniz gücünün bir taktığıdır ve müsebbibi ABD'deki siyasî elitlerdir.

Yeni Avrasyacılık söylemine yönelik meşruiyeti tarih, inanç ve bunların kümülatif bir yansıması yani tarihî-kültürel mirasa dayandırır. Günümüzde üçüncü Roma sıfatıyla Rusya, Kartaca-Roma (birinci Roma), Bizans (ikinci Roma)-Katolik Batı (daha sonra Protestan Batı ile temsil edilecek) mücadelesinden gelen kutlu misyonu taşımaktadır. Uygarlık tarihinde kökleri derine giden bu bağlam hem jeopolitik yasaların tarihteki işlerliğini kanıtlamakta hem de Rusya'ya ve Avrasyacılığa üçüncü Roma misyonuyla Ortodoks temellere dayanan tanrısal, tarihî ve beşerî boyutları olan bir yükü vazgeçilemez bir yol çizmektedir (Tablo 1).

¹ Sovyet Rusya'da Avrasyacılık fikrinin dikkat çekmeye başlamasının miladını 1960-1969 arasında yaşanan SSCB ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki askeri krizlerle başlayan ve soğuk savaşa kadar götürülen bazı görüşlere rastlamak mümkündür. İki devlet arasında, Orta Asya ve Doğu Türkistan üzerindeki nüfuz mücadelesi kapsamında SSCB tarafından bu bölgelerde yaşayan halkla olan kültürel bağları güçlendirmeye yönelik bazı adımların atıldığı ileri sürülmektedir.

² Bu makalede A. Dugin'in jeopolitik söylemi Türkiye'de "Rus Jeopolitiği, Avrasyacı Yaklaşım" adıyla Vügar İmanov tarafından Türkçe çevirisi yapılan ve Küre Yayınları tarafından basılan kitabın 10. Baskısı temel alınmıştır.

Tablo 1. Yeni Avrasyacılık Söyleminin Meşruiyetine Yönelik Kullanılan Coğrafi Temsiller

Coğrafi ve Jeopolitik Temsiller	Anlamı-Kapsamı
Jeopolitik yasa/prensip	Deniz ve kara güçlerinin karşıtlığı. Tarihin işleyişini belirleyen temel prensip. Medeniyetin çifteliği, Doğu ile Batı'nın karşıtlığı.
Kartaca	MÖ 7. ve 3. yüzyıllar arasında denizci ticaret düzeninin, açık toplumun, piyasa ekonomisinin, ferdiyetçiliğin ön planda olduğu ve ahlakın zenginlikle belirlendiği devlet. Günümüzdeki Batı'nın tarihteki temsilcisi.
Roma/Birinci Roma	Ticari toplum düzenine karşı çıkan, şeref, liyakat, otokrasi ve özgürlüğü temel alan Antik Roma.
İkinci Roma	İstanbul merkezli Ortodoks Bizans İmparatorluğu.
Üçüncü Roma/Yeni Roma	Ortodoks Moskova kilisesi merkezli SSCB-Rusya. Atlantikçi düzene karşı, Antik Roma ve Bizans'ın 20. yüzyıldaki varisi.
Dünya Tarihinin sonuncu öznesi	Roma'nın son savaşçıları, Koton'un mirası, Pön Savaşlarının ebedi varisleri olan Rusya ordusu.
Jeopolitik kader	Doğa yasalarına bağlı olarak kara ve deniz gücü zıtlığına dayalı Varşova Paktı ve NATO karşıtlığı. Denizci ticaretçi Atlantikçiliğe karşı olan Avrasyacılık.
Yeni Kartaca	ABD merkezli Atlantikçi blok, NATO bloku.
Jeopolitik problem	NATO'nun doğuya doğru genişlemesi.
Jeopolitiğin 2. yasası	Şehir devletlerinden teritoryal devletler vasıtasıyla kıta devletlerine dönüşüm.

Dugin, Yeni Avrasyacı söylemine meşruiyet arayışında NATO'nun doğuya doğru genişleme eğilimini temel almaktadır. Zira bu iddia gerekli savunmayı oluşturma adına harekete geçmeyi meşru hâle getirdiği gibi başka devletleri ikna yolunu açmakta bu yöndeki ittifak girişimlerini kolaylaştırmaktadır. Yayılımacı deniz gücünün durdurulması adına jeopolitiğin ikinci yasası olarak tanımladığı stratejik blok oluşturma gerekliliğine ve meşruiyetine işaret etmektedir ki bu blok geçmişte Varşova Paktı, günümüzde ise 'Yeni Avrasyacılık'tır. Atlantikçi anlayışa karşı olan ulvi birlikteliğin adıdır.

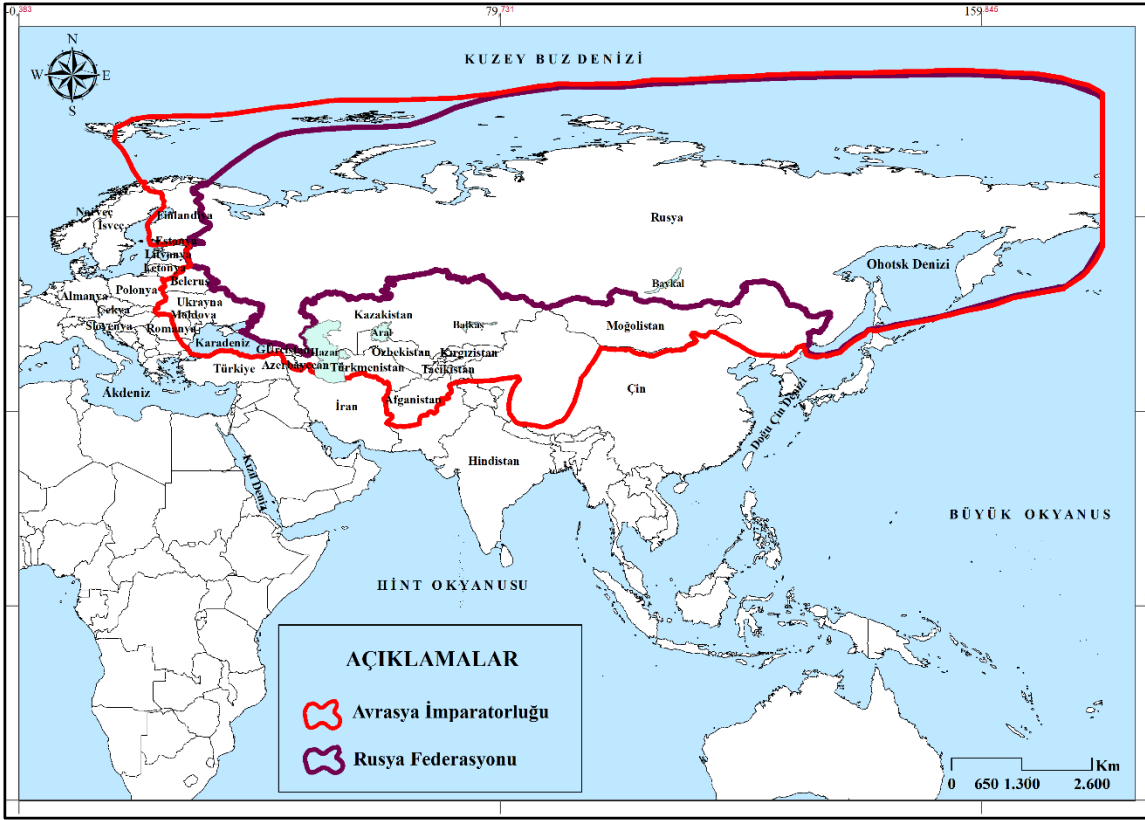
Eleştirel Yaklaşımla Yeni Avrasyacılık Söyleminin Coğrafi Bilimsel(!) Temsilleri

Neo-Klasik Anlayışla Rus Jeopolitiği

Atlantikçilik'in küresel yayılışına savunma olarak karasal *Avrasyacılık* şeklinde kavramsallaştırılan Rus jeopolitiği *bilimsel patriotluk, sosyal eğilim, tradisyonalizm, Avrasyacı etnizm ve Avrasyacı Bölgesellik* şeklinde 5 temel prensip üzerine inşa edilmiştir (İmanov, 2008: 204).

Yeni Avrasyacılık söylemi çeşitlilik arz eden coğrafi ve jeokültürel kavram ve temsiller üzerine inşa edilmiştir. Rusya'nın konumu ve coğrafi özellikleri temel alınarak kurgulanan dış jeopolitik ve iç jeopolitik argüman coğrafi temsillerle bilimsellik kazandırılmıştır. Coğrafi şartların ve konumun kaçınılmaz ürünü olan Rusya, tüm çevresel şartların da etkisindedir (Şekil 1). Nitekim bu kader keskin ifadelerle şöyle açıklanır;

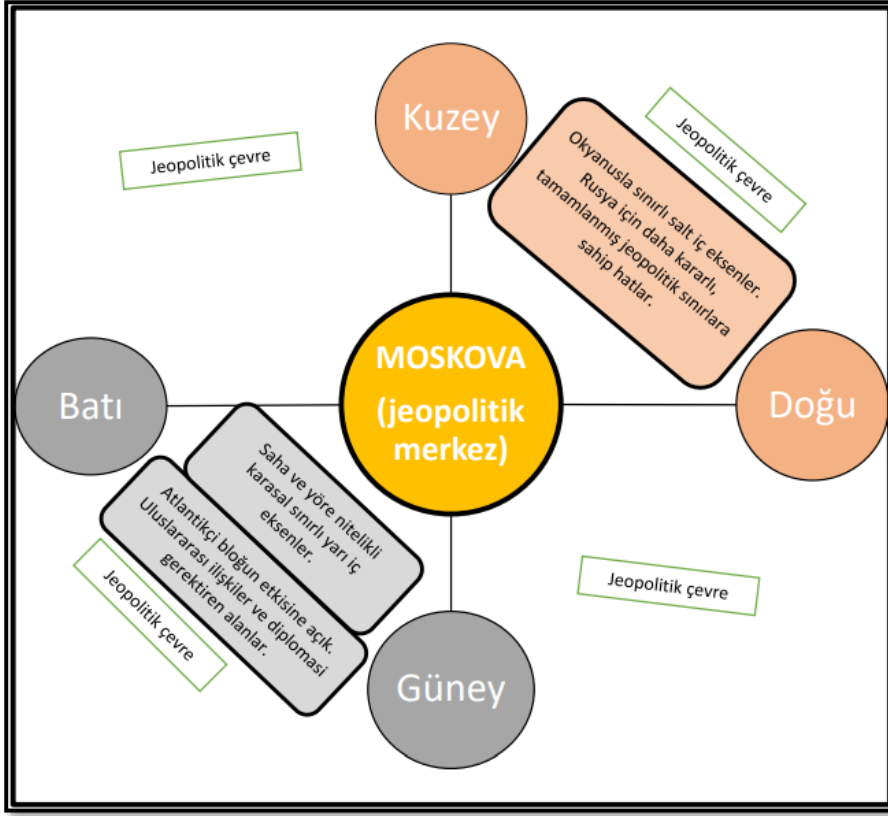
"Rusya, siyasî eğilimlere ve rejim özelliklerine bağımlı olmadan *Heartland, tarihin coğrafi eksenini, anakara ve Avrasya'dır. Kıtasallık* Rusya'nın tarihi, coğrafi ve jeopolitik kaderidir. Rusya örneğinde, *Atlantikçilik ve Avrasyacılık* arasında bir seçim şeklinde ortaya konamaz. O Avrasya gücüdür başka türlü olamaz. Rusya'nın kendi rolünü oynamaktan vazgeçmesi, yalnızca tamamen yok edilmesi neticesinde olabilir. Rusya Avrasya vektörünün eksenini olarak kalacaktır" (Dugin, 2014: 127; Şekil 1).

Şekil 1. Rusya Federasyonu ile Olası Avrasya İmparatorluk Sınırlarının Teritoryal Büyüklük Farkı (Dugin, 2014: 241-243).

Rusya'nın İç Jeopolitiği

Rusya'nın iç jeopolitiği 'jeopolitik merkez' ve 'jeopolitik çevre' gibi coğrafi temsiller arasındaki ilişkiye dayandırılarak, Rusya'nın teritoryal büyüklüğü, coğrafi özellikleri, konumu ve siyasî sınırlar gibi dinamiklerin temsilleriyle söylemlenmiştir (Şekil 2). Dugin, 'orman' ve 'bozkır'ın sentezine dayanan iki Rus jeopolitik geleneğinden söz eder. Bunlardan ilki merkezini St. Petersburg'un teşkil ettiği, ormana ve Avrupa'ya yakın olanıdır. Diğeri ise merkezini Moskova'nın teşkil ettiği bozkır ve Avrasya misyonuna daha yakın kabul edilendir. Dugin'e göre Moskova coğrafi açıdan, jeopolitik sabitler ve Sibiryaya göz önüne alındığında Avrasyacılık söyleminin coğrafi doğal merkezidir. Moskova 'tarihin coğrafi ekseninin ve Heartland'ın doğal merkezidir. Moskova'nın santralizasyonu ile belirginleşen jeopolitik merkez vasfı ile 'Rus Doğusu', 'Rus Kuzeyi', 'Rus Batısı' ve 'Rus Güneyi' şeklinde 4 bölgeden oluşan jeopolitik çevre tanımlamalarına zemin teşkil eder. Bunlardan 'Kuzey' ve 'Doğu' Rusya için tamamlanmış jeopolitik sınırlara sahip iken, 'Batı' ve 'Güney' Rusya için tamamlanmayan, zayıf istikametlerdir. Batı ve Güney hatları denizci karşı kampın etkinliğinin görüldüğü bazı devletlerden müteşekkildir (Şekil 2).

Şekil 2. Rusya'nın Jeopolitik Merkezi İle Jeopolitik Çevresini Oluşturan Bölgeler ve Arasındaki Hatlara Dair Coğrafi ve Siyasî Temsiller. (Kaynak: İlgili literatür çerçevesinde, yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Kuzey: Rus Arktik'inin Jeopolitik Karakteri

Dugin, Rusya'nın kuzeyini değerlendirirken 'jeopolitik analiz' kavramıyla metodunu daha görünür kılma çabasıdadır. Doktriner bir çizgide egemenliğin devamlılığını önceler. Bunu da coğrafi ve etnik şartların merkez yani Moskova ile ilişkilerde yarattığı kolaylık ve zorluklar ekseninde Rus Devleti ya da Avrasya'nın iç jeopolitiği bağlamında ele alır. Geniş bir yelpazede coğrafi ve kimlik temsilleriyle birlikte siyasî söylem üretmiştir (Tablo 2; Şekil 3).

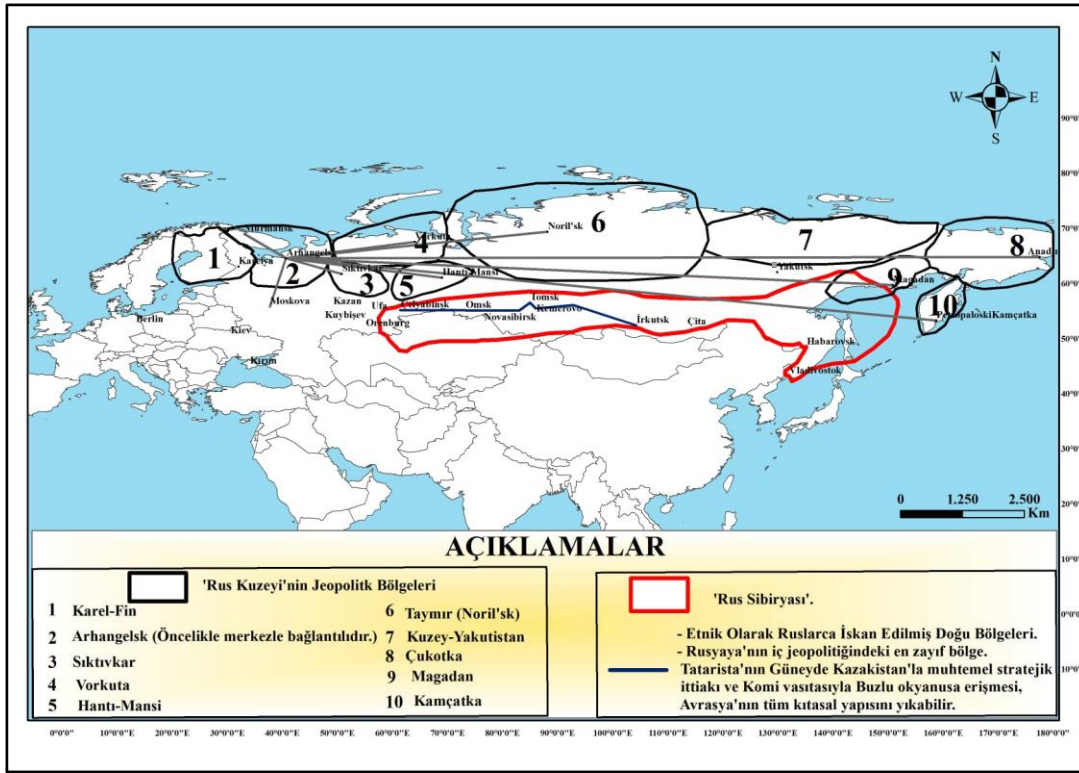
Tablo 2. Rusya Jeopolitiğindeki Yeri İtibariyle Kuzey ve Sibirya'ya Dair Coğrafi Temsiller

Coğrafi ve Jeopolitik Temsiller		Anlamı-Kapsamı
Kuzey+Kuzey		Kuzey=Rusya sınırları gözetilerek Sibirya'yı temsil etmekte, +Kuzey=Sibirya'nın kuzeyini temsil etmektedir.
Kuzey+Merkez		Ana merkez ile Kuzeydeki bölgeler arasında bağlantıyı kuracak olan ikincil bir merkez.
Kuzey ve Gayri Kuzey		Arktik paktan ayrılan anomalilik gösteren sahalar.
Geometrik Trapez		Avrasya'nın görünüşünü tekrar eden geometrik-trapez
Rusya'nın jeopolitik rezervi- Sibirya'nın rezervi		Kuzey=Rusya'nın mineral rezervi, +Kuzey=Sibirya içerisinde görece rezerv bölgesi.
Arktik pakt		Arktik'in coğrafi şartlarının yarattığı, arkaik kültürlere sahip halklardan oluşan birlik.
Kutup trapezi		Arktik paktın oluşturduğu trapez
*Coğrafi enlemsellik	* Doğu-Batı enlemselliğe kıyasla Kuzey-Güney boylamsallığını n önemi	*Kuzeyin Rusya'daki entegrasyonunu sağlayan-sağlayacak olan coğrafi şartların işleyişi. Rusya tarihinde gelişmeler enlemselliğe dayalı olarak gerçekleşmiştir. Rusya'da ana ulaşım ve iletişim sistemleri buna göre oluşmuştur.
*Coğrafi boylamsallık		* Kuzey-Güney eksenini, stratejik bütünlük için gereklidir. Ayrımcı toplulukların entegrasyonu için önceliklidir.

Avrasyacı gelecek	Kuzey topraklarının entegrasyonu a kutup cennetine dönüş.	Rusya'nın ihtiyaç duyduğu kuzeyin entegrasyonu ile birlikte gelenek ve ilerleme, köklere bağlılık ve teknolojik modernleşmeyi temsil alan toplum modeli.
--------------------------	---	--

*enlemsellik ve boylamsallık çelişği

Kuzey ve Doğu'yu 'tamamlanmış', Batı ve Güney'i ise 'tamamlanmamış jeopolitik bölgeler' şeklinde tasnif ederken, ilerleyen kısımlarda bu tespitiyle çelişkili olarak Kuzey bölgesini enlemsellik prensibine anomali olarak tanımlamıştır. Yine hem coğrafi özellikleri hem de düşünce yapısı itibarıyla Yakutistan'ı Kuzey'in anomali olarak görmüş ve 'Gayri Kuzey' şeklinde ayırmıştır. Yakutistan için H. Mackinder'in 'Lenland' temsilini de önemseyerek Moskova'dan bağımsız özelliği ve ayrılıkçı yapısına vurgu yaparak 'deniz gücü' üssüne ve böylece de Rimland'a dönüşebilme potansiyeline işaret eder (Şekil 3). Kuzey bölgesinin kaderi Rusya'nın kaderini belirlemektedir ki, 'Kuzey, istikbal ve katedir' doktrini bu toprakların yeniden organizasyonu ve örgütlenmesi için yeterli gerekçeyi oluşturmaktadır.

Şekil 3. Rusya Kuzeyi' nin Jeopolitik Bölgeleri ve Rus Sibiryası Olarak Temsilleştirilen Bölgeler (Dugin, 2014: 151,157'den).

Rusya Doğusu

Rusya'nın Doğusu ya da İç Doğu, genel hatlarıyla Volga boyu (Tataristan) ve Ural'dan geçerek Sibiry ve Pasifik Okyanusuna kadar uzanan bölge olarak belirlenmiştir. Rusya Doğusuna yönelik jeopolitik analiz coğrafi ve etnik sınırlara riayet edilerek ekseriyetle Rusya'nın iç jeopolitik bağlamı üzerinden yapılmıştır. 'Açık sistem' temel alınarak 'Jeopolitik Hatlar' yöntemiyle bilimsel analiz hüviyetiyle gerçekleştirilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Rusya Doğusuna Dair Coğrafi Temsiller

Coğrafi ve Jeopolitik Temsiller	Anlamı-Kapsamı
Rusya Doğusu	Rusya coğrafyası ve etnisitesinin yarattığı sahanın coğrafi temsili.
İç Doğu	Kazan ve Ural'dan Pasifik Okyanusuna uzanan dikdörtgen şekilli saha.
Rus Sibirya'sı kuşağı	Rus etnik yapısının daha yoğun olduğu bölge. Çelyabinks'ten başlayarak doğuda Habarovsk, Vladivostok ve Pasifik Okyanusuna kadar olan saha.
Açık Sistem	Rusya Federasyonu'nun idari yapısına uyuşmadığını düşündüğü sistemin adı.
Jeopolitik Hatlar	Açık sistemi temel alarak jeopolitik bölgeleri belirlemek için kullanılan jeopolitik yöntem.
Tatar-Başkurt Ayrılıkçılığı	Türk-İslam dünyası temsiline yakın görülen Tatar etnisitesi Rus iç jeopolitiği açısından ayrılıkçıdır.
Lenaland Meydan Muharebesi	Ayrılıkçı Buryatya ile Yakutistan'ın oluşturacağı bir ucu okyanusa diğer ucu ise Moğolistan'a dayanan olası 'jeopolitik blok'
Geleceğin Okyanusu	Pasifik Okyanusu ikinci bin yılın olası jeopolitik ağırlık merkezi, jeopolitik eksenini.
Sibirya'nın Yeni Başkenti-Yeni Bin Yılın Başkenti	Rus Doğusu geliştikçe ve Pasifik 'geleceğin okyanusu' olarak gündeme geldikçe Sibirya'da ihtiyaç duyulacak yeni başkent.

Rusya Doğusunda, Rus etnisitesinin yoğun olduğu 'Rusya Sibirya'sı' öze yakın görülürken, Tataristan-Başkurdistan sahası ise Türk-İslam etnisitesi ve Türkiye'yle olan irtibatı nedeniyle ayrılıkçı öteki olarak farklı önlemlere ihtiyaç duyulan Rimland kuşağı olarak sınıflandırılmıştır. Yine 'Lenaland' coğrafi temsili, Kuzeyde olduğu gibi Doğu için de olası bir 'Jeopolitik blok' tehlikesi söylemi üzerinden yaftalanmıştır.

Dugin'e göre Atlantikçi dünya düzeninin güç kaybetmesine bağlı olarak Pasifik eksenli yeni dünya düzeninin doğması mümkündür. Bu minvalde Moskova merkez vasfını yitirecektir ve Sibirya'da belirlenecek bir merkez yeni bin yılın başkenti olacaktır.

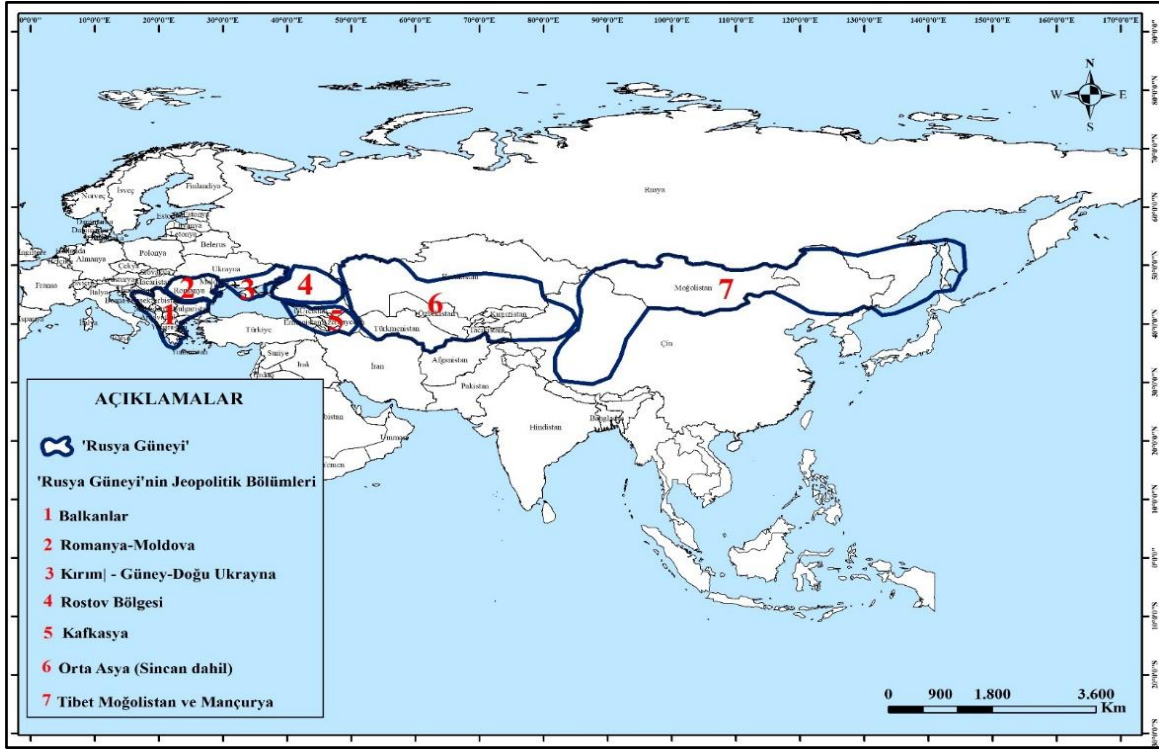
Güneyin 'Yeni Jeopolitik'i

Güney, küresel ölçekli determinist jeopolitik bir analizin sonucu olarak faal Rimland kuşağı şeklinde, kat-î sınırlar üzerinden temsilştirilir. Boylamsal yayılmayla ancak kıtasal entegrasyonu sağlanabilecek Rimland, Kuzey ve Doğu'da çizgisel seviyede iken Güney'de ise *kuşak* olarak faillik kazanmıştır. Dugin Güneyde jeopolitik yayılmanın üsleri olarak değişken ve jeopolitik otarşiye imkân vermez (Tablo 4; Şekil 4).

Tablo 4. Güneyin 'Yeni Jeopolitiğine' Dair Coğrafi Temsilleri

Coğrafi ve Jeopolitik Temsiller	Anlamı-Kapsamı
Tarihin coğrafi ekseninin Güneydeki şartı	Rusya Devleti=Avrasya Devleti'nin Güney eksenli coğrafi kaderi ve buna bağlı natürelist dayatması.
Jeopolitik otarşi (yoksunluk)	Güneyde statik olmayan sınırlardan dolayı siyasî dengelerin hızlı değişmesi. Potansiyel taarruz üssü.
Yeni jeopolitik düzen	Rimland ya da kıtasal yayılma alanı olarak güneyde boylamsal yayılmanın gerekliliği.
Rimland faal kuşak, potansiyel çizgi	Deniz gücünün kuşatmasına açık olan güney kuşağı.
Kıtasal entegrasyon	Güney Rimland failliğinin kıtaya bağlılığı.
Açık hatlar konsepti	Rusya ile güney arasındaki ilişkilerin Rusya yönüne etki derecesi.
Orman-Bozkır farklılaşması ve sentez	Orman ve bozkır coğrafi farklılaşmasına bağlı kültürel çatışma ve sentez.
Avrasya jeopolitiğinin omurgası	Güneydeki dağların ayırıcı işlevini yitirmesiyle oluşacak kıtasal entegrasyon ve bütüncül jeopolitik yapı.

Güney’de İslam ülkeleri, Hindistan, Çin, Hindicini ile Moskova arasında sıkı ilişkilerin kurulması ve yine Balkanlarla bağlamsal entegrasyonun zorunluluğu temel alınmıştır. Ancak Kuzey Makedonya’ya kilit temsiliyet verilen Balkanlarda Sırp dışında, Boşnak ve Hırvatlar Rimland, Bulgarlar Rimland’ın levanteni, Ortodoks Yunanlılar da Atlantikçi bloğa dâhil edilmiştir. Enlemsel entegrasyon problemleri görülmüş, olası Avrasya eğilimli Balkan Federasyonu’nun jeopolitik formülü ‘Sofya, Moskova, Belgrad, Atina ve yeniden Sofya’ şeklinde eşkenar dörtgen olarak betimlenmiştir (Şekil 4).

Şekil 4. Rusya Güneyi'nin Coğrafi Temsillere Dayanan Jeopolitik Bölümleri, Rimland (Dugin, 2014: 171).

Güney'in yeni jeopolitiğiyle ilişkili olarak Dugin'in Ukrayna'ya bakışı günümüzde sürmekte olan Rusya-Ukrayna Savaşı'na işaret edercesine dikkat çekicidir. Özellikle Karadeniz'deki Rus egemenliği ve gücünün zedelenmesi yönüyle bağımsız Ukrayna'nın Rus jeopolitiği bakımından olumsuz olduğunu ve askeri çatışmaya kadar gidebileceğini 1997 yılında salık vermektedir. Ukrayna'nın Avrasyacı bir bağlılık göstermesi Rusya için vazgeçilmezdir. Zira Dugin, "Ukrayna meselesi çözülmeden kıtasal bir jeopolitikten söz edilemez" prensibiyle bu görüşünü kat'î bir forma kavuşturmuş, Yeni Avrasyacı jeopolitiğini hemen tamamen Ukrayna kilidiyle bağlamıştır.

Kırılma Nokta, Kapı ve Karakol Kafkasya'nın Yeni Düzeni

Dugin Güney'in jeopolitik analizini yaparken Kafkasya ve Orta Asya üzerinde daha detaylı olarak durmuş ve daha fazla söylem ve temsillerle kurgulamıştır (Tablo 6).

Kafkasya, coğrafi yapısı ve konumuyla ilişkili olarak sıcak denizlere inebilmenin kapısı olarak nitelendirilirken, Heartland ile Rimland arasında kırılma bir konumdur. Tarihteki Hazar İmparatorluğuna atfen mekânın jeopolitik ilkeleriyle güçlenebilecektir. Kafkas halklarına da benliğini bilen izole kültürleri ve mücadeleci-savaşçılıkları nedeniyle jeopolitik gelenek üzerinden farklı bir temsille yer verir (Tablo 6).

Dugin, Kafkaslar'daki doğal entegrasyonu enlemsel, Rus jeopolitiği bağlamında ise boylamsal entegrasyonu temel alır. Enlemsel ayrılmaları desteklemenin önemine dikkat çekmek kaydıyla Çeçenistan'ı İnguşetya ve Dağıstan'dan ayırarak Hazar'a çıkışını kapatırken, ülkeyi Gürcistan'a açmanın yeni düzenin prensipleri olarak tanımlamıştır (Tablo 5).

Tablo 5. Kafkasya'ya Yönelik Olarak Üretilen Coğrafi ve Jeopolitik Temsiller

Coğrafi ve Jeopolitik Temsiller	Anlamı-Kapsamı
Jeopolitik gelenekler	Kafkas halklarının sahip olduğu ve Dugin'e göre sosyal hareketlilikten oluşan gelenekler.
Kırılma noktası	Heartland (Rusya) ile Rimland (Türkiye-İran) arasındaki şiddet sahası.
Sıcak denizlerin kapısı	Kafkaslardaki sınırların kuzeye ve güney yönündeki harekete açık olması
Jeopolitik çekirdek, karakol, Hazar Üçgeni	Kafkasya'da çekirdek olarak adlandırılmış Rostovna Donu-Volgograd-Astrahan üçgeni. Karakol ve ikinci ikame merkezi.
Entegrasyon vektörü	Rusya'ya göre boylamsal entegrasyon mecburiyetine dair ifade.

Orta Asya'nın 'Yeni Jeopolitik Düzeni'

Dugin, Orta Asya'ya birbirleriyle ilişkili 3 farklı misyon yüklemekte ve bunlara uygun kilit yerler ve temsiller üzerinden senaryolaştırmaktadır. İlki Rimland'a dâhil olan Hint Okyanusu ve Hindistan'a ulaşarak Hindistan'ın kıtasal entegrasyonunu sağlamakla birlikte okyanusa açılmaktır. Böylece Heartland'ın sahillerini güvence altına almak mücadelede Atlantikçilere karşı galebe çalmak mümkündür. Güney'in en baskın özelliği Rimland'a yakın olmasıdır. Rimland'ın sınırını Rusya lehine daraltmak yönüyle önemlidir. Bu da ikinci misyonu meydana getirmektedir.

Üçüncü misyon, Orta Asya'ya yönelik Türkiye'nin başını çektiği Panturanizm'le mücadeleyle ilişkilidir. Orta Asya büyük ölçüde Turanî ırkların mirasçılarının topraklarından oluşmaktadır. Buna göre, Turancı entegrasyon Avrasyacılığın karşı tezini oluşturduğu için, Turanî entegrasyonun temel ilkesi olan enlemsellik yerine boylamsal entegrasyon oluşturulmaya çalışılmalıdır. Orta Asya boylamsal prensiplere uygun olarak Ruslar ve İran arasında bölünmelidir. Türk mekânında özerk kültürler ayrıştırılmalı, ekonomik çevrimler ve stratejik tesislerle Türk kültürü dışındaki yerlerle boylamsal bağlar kurulmalıdır.

Orta Asya'nın yeni jeopolitik düzeninde Afganistan ve Tacikistan'ı farklı temsillerle belirli misyonlar yükleyen Dugin'e göre 1980'li yıllardaki işgale atıfta bulunarak Afganistan'ın coğrafyası tarafından tayin edilen misyon Rusya'nın Afganistan'a dönüşünün zorunluluğudur.

Yine Orta Asya'daki Rus jeopolitiğinin üssü, jeopolitik mafsalı ve laboratuvarı olarak Tacikistan önemli ve özel bir konum olarak atfedilir. Step ile orman kültürünün ve yine Turan-İran sentezinin pekiştirme potansiyeline dayalı bir misyonla temsiliyet kazandırılmıştır. Burası Rusya'nın güneye hamlesinin tüm özelliklerini bünyesinde barındırmakta olup, Hint-Avrupa İslam yapısı ile Heartland temelli Rus jeopolitik itici gücünün birleştirme yeri olarak kurgulanmıştır. Orta Asya'daki yeni eksen Moskova-Duşanbe-Kabil-Tahrân olarak tanımlanmıştır. Tacikistan'ı yeknesak görmemiş gerek coğrafik gerekse kültür ve kimlik bağlamında Dağlık Badahşan Bölgesine jeopolitik derinliğiyle ilişkili özel bir temsiliyet kazandırmıştır (Tablo 6).

Tablo 6. Orta Asya'ya Yönelik Olarak Üretilen Coğrafi ve Jeopolitik Temsiller

Coğrafi ve Jeopolitik Temsiller	Anlamı-Kapsamı
Hint Okyanusunun kapısı	Heartland (Rusya) için Hint Okyanusuyla bağlantı sahası.
Topografik sınırlara dayalı bir jeopolitik ve ırksal yapı	Coğrafi topografik şartlar jeopolitik ve ırksal bölünmelerin ana çizgilerini teşkil ediyor
Boylamsal entegrasyon	Orta Asya'nın Avrasyaya entegrasyonunun tek yolu.
Turanlı entegrasyon	Türkiye'nin enlemsel ilkelere dayalı Panturanizm ideolojisinin Orta Asya'daki yayılma girişimleri.
Jeopolitik mafsallık	Rus jeopolitiği yönüyle Tacikistan için kullanılmıştır.
"Drang nach Süden" "Güneye Hamle"	Güney bölgelerine yönelik her türlü siyasî girişime dair slogan.

Jeopolitik laboratuvar, jeopolitik üs	Dugin'e göre, Tacikistan'ı Rus jeopolitiği açısından Orta Asya'da ön plana çıkaran özellikler.
Coğrafyanın zorunlu tayini olarak Afganistan'a Dönüş	SSCB'nin 1979 yılındaki işgal girişimi ve 10 yıl sonra çekilmek zorunda kalmasına atfen, coğrafi, sosyo-kültürel ve siyasî şartların kaçınılmaz bir sonucu olarak Rusya'nın geri dönme zorunluluğu.

Dugin, Kafkasya'nın yeni jeopolitik ilkelerini Avrasyacılığa uyarlarken, gerek Heartland (Rusya) ile Rimland (Türkiye) gerekse Türkiye ile Orta Asya Türklüğü arasındaki konumu gereği Ermenistan'ı üs seçmiştir. Türkiye'nin hem Kafkasya hem de Orta Asya ile bağının kopuk kalmasının ana siyaset ilkesi niteliği taşıdığını ileri sürerek, Ermenilerin Kürtlerle akrabalığı iddiası üzerinden Türkiye'yi jeopolitik açıdan sarsmanın söylemsel yollarını aramıştır. Bu bağlamda Ermenistan'ın İran'la olan bağının kurulması, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki bağların zayıflaması adına Güney Azerbaycan ve Şiiliğin siyasî söylemlerde kullanılabileceğini ileri sürer. Yeni Avrasyacı jeopolitiğin Kafkasya'daki selametini *Moskova-Erivan-Tahran* ekseninde görmüştür.

Orta Asya'nın yeni jeopolitiğinde Çin'in yeri

Çin, değişkenlik göstermekle birlikte Atlantikçi gruba yakın politikalar sergilemesi nedeniyle Rusya'nın en tehlikeli komşusu olarak tanımlanmıştır. Bu düşmanlık jeopolitik aksiyom derecesinde tanımlanmıştır. Hiçbir zaman denizci olmayan Rimland'a dönük yüzüyle birlikte kıtasallığa daha yakın çift yüzlü bir politika izlediği gerekçesiyle Çin "merkezi (Orta) İmparatorluk" olarak adlandırılır (Tablo 7).

Tablo 7. Orta Asya'nın Yeni Jeopolitiğinde Çin'in Temsilleri

Coğrafi ve Jeopolitik Temsiller	Anlamı-Kapsamı
Tehlikeli komşu	Öncelikle Çin ve Türkiye
Jeopolitik aksiyom olarak potansiyel düşman	
Jeopolitik müttefikler	Irak, İran, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Kore, Vietnam, Japonya
Köprübaşı	Nüfusu az yoğun Kazakistan, Sibirya, Lenaland
Kuzeye atılım kuşağı, boş topraklar	
Rusya'nın güvenlik kuşağı	Çin'den ayrılmış Tibet, Uygur-Sincan, Moğolistan, Mançurya.

Yeni Avrasyacı söylemde Çin, kendine münhasır ırkî-kültürel özellikleri nedeniyle tarihte Avrasya'nın kıtasal inşasında yer almamıştır. Ancak Rusya'ya yönelik jeopolitik aksiyom seviyesinde düşmanlığıyla da ilişkili olarak yoğun nüfusunu yayabileceği Rusya'nın denetimindeki (Çin'in köprübaşı olan 'kuzey atılım kuşağı, boş topraklar') sahalar açısından tehlikelidir. Rusya'nın güvenlik kuşağına ihtiyacı vardır.

Batı'dan Gelen Tehdit

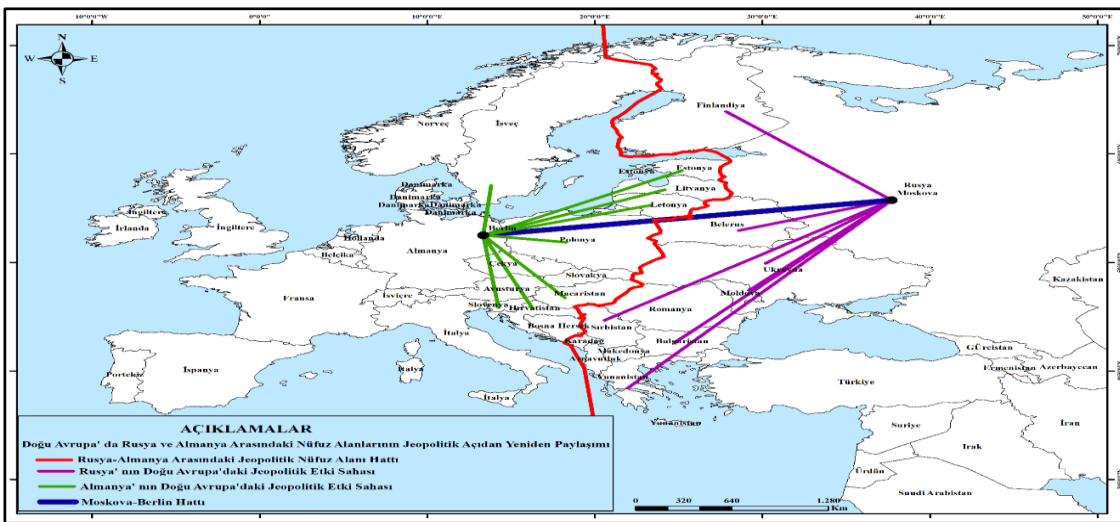
Yeni Avrasyacılık söyleminde 'Batı' coğrafi temsiliyle ifade edilen ABD ve Batı Avrupa'dan müteşekkil yapı, Heartland'ı, Avrasyayı kuşatan Rimland olarak Avrasyacılığın karşısındaki en büyük rakip olarak tanımlanır. Dugin'in varsayımına göre 'Deniz Gücü'nü oluşturan bu yapı içerisinde İngiltere öncül misyonu üstlenirken sonradan ABD bu misyonla Batı'nın bağımsız kutbu olmuştur. Böylece Batı Avrupa ABD'nin 'Tampon Alanı' 'Kıyı Şeridi' 'Stratejik Eklentisi' konumuna gelmiş, hatta metropoliten koloniye dönüşmüştür.

Batı Avrupa'nın ABD'den koparılması gereklidir ve bunun için Avrupa'nın Fransa ve Almanya merkezli olarak bir birleşmesinin desteklenmesi ve Moskova-Berlin hattına ihtiyaç vardır (Tablo 8; Şekil 5).

Tablo 8. Batı'ya Yönelik Olarak Üretilen Coğrafi ve Jeopolitik Temsiller

Coğrafi ve Jeopolitik Temsiller	Anlamı-Kapsamı
Batı	Başlangıçta İngiltere'nin daha sonra ABD'nin öncülüğünde devam eden Atlantik eksenli deniz gücü. Günümüzde NATO.
Rimland olarak Batı Avrupa	Batı Avrupa Avrasya'nın Rimland'ıdır.
Tampon Alanı, Kıyı şeridi, Stratejik eklenti	Batı Avrupa ABD ve deniz gücünün uzantısı olarak, 'stratejik eklentisi'dir.
Bağımsız kutup	Batı'nın bağımsız kutbu olan ABD.
Metropoliten koloni	Batı Avrupa'nın ABD'nin uzantısı olduğunu ifade eden temsil.
Finlandiyalılaştırmak	Avrupa'nın Moskova merkezli Avrasya'ya dost-bitaraf oluşum haline dönüştürülmesi.
Tampon kordonu	Kökleri Mackinder'e kadar giden, Polonya, Çekoslovakya, Romanya gibi Doğu Avrupa ülkelerini kapsayan temsil.
Yeni Tampon kordonu	Letonya, Litvanya, Estonya gibi Baltık halkları ile Ukrayna, Beyaz Rusya ve Uniat'lar
Uniat ülkeleri	Doğu Avrupa'nın farklı bölgelerinde Ortodoks olmalarına karşın Katolik Roma'ya bağlı kalmak isteyen ülkeler.
Manivela ülkeler	SSCB'nin yıkılışında kaldıraç, manivela işlevi gördüğü varsayılan Macaristan, Romanya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya gibi ülkeler. Uniat ülkeleri.

Avrasyacı varsayıma göre Avrupa'nın 'Finlandiyalılaştırılması' sürecinde temel sorun 'tampon kordonu' dur. Bu temsilin kapsam sınırında konuma dayalı Orta ve Doğu Avrupa şeklinde coğrafi temsil yoluna gidildiği gibi 'Uniat ülkeleri' olarak inanç sistemleri temelinde jeokültürel tasnif ve temsillerin de kullanıldığı görülür. Söyleme göre Uniat ülkeleri SSCB'nin yıkılışında manivela olarak işlev görmüşlerdir. Tampon kordonunu bertaraf etmek hem Batı Avrupa ile ilişkileri güçlendirmek adına hem de Avrasyacılığın jeopolitiği açısından vazgeçilmezdir (Şekil 5). Tampon kordonundaki devletleri federasyon ve federasyonlarda birleştirmek koşuluyla oluşturulacak küçük bloklar ilk adımdır. Birleştirerek bloklar oluşturma adına federasyon formülünde Rusya ile Almanya yakınlaşması (zorunluluk) önemlidir. Bu aslında Almanya'nın Avrupa'nın birleşmesindeki rolünün yanında Rusya-Almanya birlikteliği ekseninde Orta ve Doğu Avrupa'yla birlikte İskandinav ve Baltık bölgelerinde de Almanya'nın merkez rolünü üstlenmesi şeklinde formüle edilmiştir (Şekil 5). Zira Atlantikçi ve Avrasyacı büyük alanlar arasındaki tampon kordonu Rusya için tehdit oluşturmaktadır.

Şekil 5. Batı'nın Oluşturduğu Tehdide Karşı Jeostratejik Temsil Kazanan Doğu Avrupa ve Baltık bölgesinin Almanya ve Rusya Arasında Olası Paylaşımı (Dugin, 2014: 63).

Görüldüğü üzere tasarlanan, kurgulanan federasyonların jeopolitik entegrasyonunda etnik yapının yanında inanç sistemleri son derece etkin rol üstlenmiştir. Burada özellikle bütünleşme sürecinde kabul edilen Katolik ve Ortodoks ülkelerin jeokültürel temsillerle yaftalanması dikkat çekicidir (Tablo 9).

Tablo 9. Tampon Kordonunu Birleştirmek İçin Düşünülen Federasyonlar, Coğrafi ve Jeopolitik Temsiller

Coğrafi ve Jeopolitik Temsiller	Anlamı-Kapsamı
Baltık federasyonu	Avrasyacı prensiplere göre tasarlanan Prusya çevresinde Rus-Alman stratejik birliği.
Polonya-Litvanya kaldırıcı	Deniz gücü jeopolitiğinin Avrasya kıtasal bloğuna karşı kullanabileceği bir araç.
Uniat-Orta Avrupalı Katolik Slavlar	Polonya'dan Beyaz Rusya ve Batı Ukrayna, Volin, Galiçya, Slovakya, Çek Cum., Hırvatistan, Slovenya. Slav olmalarına karşın, Rusya ile özdeşleşemeyen ülkeler.
Çift yüzlü jeopolitik yapı	Coğrafi olarak Orta Avrupa'nın güneyine, kültürel ve inançsal olarak ise Rusya-Avrasya'ya aittirler. (Beyaz Rusya, Ukrayna'nın merkezi, Moldova, Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan)
"Kenar Bölge" Ukrayna	Devlet olarak jeopolitik bir anlamı ve kültür, etnik yapı ve coğrafi olarak evrensel bir özgünlüğü olmayan Ukrayna-Ukrayna. Merkez Moskova'nın kenar bölgesi.
Velikorus ve Malorus birlikteliği manevi ve dini bir seçimdir	Velikorus (büyük Rus=Süper etnos) olarak tanımlanan Ruslar ile malorus (küçük Rus=etnos, sub etnos) olarak tanımlanan Ukraynalıların ilahî bir kader olarak birlikteliği.
Avrasya'nın ileri karakolu	Rusya'yı Balkanlara-Sırbistan'a bağlayan Romanya, Moldova ve merkezi Ukrayna'dan Ortodoks halkların oluşturduğu kuşak.

Yeni Avrasyacılık, Güney'de olduğu gibi Rusya'nın jeopolitiği yönüyle Batı'nın en zayıf noktasını Ukrayna olarak işaret eder. Egemen Ukrayna'nın bağımsız olarak varlığı jeopolitik olarak Rusya'ya savaş ilanı olarak görülmüştür. Zira Ukrayna'nın 'Deniz Gücü'ne hizmet etme durumu bu riski büyütmektedir. Ukrayna, çok daha müstesna temsillerle ifade edilmiştir ki, adeta bunlar 2014 Kırım'ın Rusya tarafından ilhakıyla başlayan ve Şubat 2022'den sonra sürekli savaş şekline dönüşen 2023 yılı itibariyle de devam eden sıcak durumu açıklamaktadır.

Yeni Avrasyacılık söyleminde Ukrayna Atlantikçilik ile Avrasyacılığın karşılaşma yeri yani bir mücadele alanı olarak tanımlanmıştır. Bağımsız Ukrayna, NATO'nun Avrasya yönündeki genişleme hamlesinin olası ileri karakoludur. Zira, Kırım meselesi, enerji ödemeleri, gümrük rüsumları, Rusça konuşan nüfus ve Ukrayna Kilisesi'nin Moskova'dan ayrılması buna delildir. Avrasyacılık söylemi içerisinde Ukrayna'nın jeopolitik olarak konumlandırılışında coğrafi konumu, teritoryal büyüklüğü, Moskova'ya fiziki yakınlığı, mineral ve enerji kaynakları ile Karadeniz'deki kıyı uzunluğunun yanında tarihi ortak geçmişten, dini-mezhepsel ortaklığa ve etnisiteye kadar uzanan derin bağlar ya tehdit olarak ya da birliğin devamlılığı için gerekçe haline getirilmiştir. Birliktelik her iki devlet açısından elzem ve kaderdir.

Yakın Çevrenin Jeopolitik Problemleri

Yeni Avrasyacılık varsayımında Dugin, bütün kurgusunu ve köklerini Mackinder, Haushofer ve Karl Schmidt'e kadar dayandırdığı (bu şekilde bilimsel dayanaklarını artırmaktadır) 'Büyük Alan Yasaları' olarak tanımladığı coğrafi temsillerle açıklamaktadır. Millî egemenliği bölgenin kendine yeterliliğiyle ve otarsisiyle ilişkili olarak toprak büyüklüğü ve coğrafi konum üzerinden tanımlamaktadır.

ABD'nin Atlantikçi, piyasacı küresel entegrasyonu reddeden devletlerin 'Tarihin Ekseni' rolünü sürdüren Rusya'nın çevresinde 'Büyük Alanı' inşa edeceklerini ileri sürer. Dünya devletlerinin bu iki kutuptan birine dâhil olmak zorunda kalacağını ileri sürerek Rus hegemonyasına zemin oluşturur. 'Büyük Alan'ın kurulabilmesi adına, kıtasal karakterli bir devlet olan Almanya'yla oluşturulacak bir yapıyla 'ileri karakol Avrupa'nın Atlantikçi dünyadan kopartılması gerekmektedir (Tablo 10).

Tablo 10. Rusya Çevresinin Jeopolitiğine Yönelik Coğrafi ve Jeopolitik Temsiller

Coğrafi ve Jeopolitik Temsiller	Anlamı-Kapsamı
Jeopolitik Yasa	Coğrafi temellere dayanan ve geçerliliği olduğu düşünülen siyasî güç prensipleri.
Büyük Alan Yasası	Mackinder, Haushofer ve Karl Schmidt tarafından, toprak genişliği ve coğrafi konuma dayalı olarak geliştirilen temel jeopolitik yasa.
Tekdünyacılık ve Pax-Amerikana	Soğuk Savaş sonrası ABD tarafından oluşturulan Büyük Alan Projesi.
Yeni Dünya Alanı-Büyük Alan	ABD'nin tekdünyacılığına karşı, Moskova ve Rusya merkezli yapı.
Avrupa Büyük Alanı	Atlantikçi küreselleşmeye karşı kıtasal Almanya'nın merkezini teşkil edeceği Orta Avrupa etrafında teşekkül edecek olan yapı.

Büyük Alan Senaryosuna Doğu'dan Katılan Güçler

Doğu'da (Rusya'nın doğusu) 'Büyük Alan' olma potansiyeli ve iddiasını taşıdığı varsayılan devletler Çin, İran, Türkiye ve Suudi Arabistan'ın varlığına dair temsillerle gerekçelendirilme yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda Çin, İslam birliğini oluşturamayacağı nedeniyle, Türkiye, ulus devlet yapısı ve NATO üyeliğiyle ilişkili olarak, Suudi Arabistan ise Suudi hanedanının ABD'ye askerî, ekonomik bağlılığı nedeniyle aday olarak kabul edilmezler. İran, gerek İslam Dünyası içerisindeki konumu ve ideolojisi, gerekse coğrafi konumu ve kıtasal özellikleri nedeniyle potansiyeli en yüksek devlet olarak seçilmiştir. İran, Büyük Avrasya bloğunun çekirdeği şeklinde bir temsille tanımlanmıştır (Tablo 11).

Tablo 11. Doğu'da 'Büyük Alan' Olma İddiası ve Potansiyeli Taşıdığı Varsayılan Güçlere Yönelik Coğrafi ve Jeopolitik Temsiller

Devletler	'Büyük Alan'a Yönelik Potansiyelleri ya da Yetersizlikleri
Çin	Doğu'nun yakın çevresinde İslam dini yaygın olmasından dolayı ihtimali düşüktür.
Şia İran	Ekonomik, ideolojik tüm imkânlarla sahip kıtasal bir devlettir. Afganistan, Pakistan, Türkistan ve Özbekistan üzerinde nüfuzlu.
Osmanlı Devleti'nin bir 'Parodisi' temsiliyle Türkiye	Türkiye, Atlantikçiliğin doğudaki ileri karakolu. NATO üyesi ve ABD'nin siyasî ideolojik kolonisi. 'Pantürkizm' kartını oynama şansı yoktur.
Arap Dünyası (Vehhabi Suudi Arabistan)	Protestan Hıristiyan biçimine yakın otoriter, ahlakçı, püriten Müslümanlık modeli. Atlantikçi, tekdünyacı projenin üyesi.

Yeni Avrasyacılık Söyleminin Jeokültürel Eleştirisi

Avrasyacılık ve Yeni Avrasyacılığı Rusya'nın kimlik arayışı olarak düşünmek, 'Rus Ben İdraki' ekseninde vücut bulduğunu tasavvur etmek bu söylemin jeokültürel temellerini belirlemede ve bulguların anlam kazanmasında yardımcı olacaktır. Dugin Avrasyacılık söyleminin dayandığı ilkeleri, tarihi, etnik değerlere dayandırdığı kadar rasyonel bir vatanseverlikle temellendirmiş, hümanist, şefkatli bir iktisadî yapıyı içeren, farklılıkları ve özgürlükleri gözetilen değerler çerçevesinde yayılcı küresel anlayışla insanî hakların bir gerekliliği şeklinde hümanist bir çerçeveye oturtarak sunmuştur (Tablo 12).

Tablo 12. Yeni Avrasyacılık Prensiplerinin Jeokültürel Eleştirisi.

Başlıca Prensipler	Kapsamı
Bilimsel patriotluk	Küreselleşmenin meydan okumalarına karşı Rusya'nın tüm faaliyetleri
Sosyal eğilim	Serbest piyasa ekonomisinin sosyal adalet, ahlaki toplum ilkeleri temelinde dizginlendiği sosyal devlet inşası

Tradisyonizm	Seküler kültür ve bilimin bunalımı karşısında manevi köklere dönüşü
Avrasyacı etnizm	Alt etnos ve halklara siyasî statü ve özgürlüklerinin verilme teminatı.
Avrasyacı bölgesellik	Bölgelerin özgünlüklerinin korunması, <i>tipleştirmeyi reddeden imparatorluk söylemi</i>

Yeni Avrasyacılıkta jeokültürel unsurlar, Rus halkının 'özel bir medeniyet taşıyıcısı' sıfatıyla 'jeopolitik konseptin merkezine' yerleştirilmesiyle başlamaktadır. Rus halkı tarihten gelen bir özellik olarak 'bir medeniyet taşıyıcısı' 'bir medeniyet sabitesi' ve 'özel medeniyet ülküsü' ne sahiptir. Rus halkını etnosentrik bir anlayışla 'mesiyanik' 'kurtarıcı' olarak görmüş ve hem geçmişte hem de günümüzde siyasî özne olarak merkeze yerleştirmiştir (Tablo 13).

Tablo 13. Rusya ve Rus Halkı İçin Jeopolitik ve Jeokültürel Temsilleri

Jeokültürel Temsiller	Reddi Mümkün Olmayan Duayen Jeopolitikçi	Temsillerle Yaratılan Haklar
Medeniyet Ülküsü Taşıyıcısı, Mesiyanik kurtarıcı, İsa'ya inanan 'ilahî halk', yayılmacı Batı'nın antitezi	S. Halford Mackinder, Tarihin Coğrafi Ekseni	İlahî bir kader olarak imparatorluk kurma, yayılma ve diğer halkları yönetebilme hakkı. İsa'nın devletini kurma yetkisi.

Yeni Avrasyacılık söyleminde Rus halkı, imparatorluk kurma ve diğer halklar üzerinde egemenlik inşa etme hakkına sahip üstün vasıflarla temsil bulmuştur. Halkın temel prensip niteliğindeki güçleri Mackinder'in "Tarihin Coğrafi Ekseni" kavramıyla yarattığı iddialı coğrafi temsillerle örtüştürülmüştür. Avrasya karasının ortasında yaşayan ve kıtada medeniyeti özümsemi eğilimi taşıyan Rus halkı, stratejik menfaatleri gereği Kuzey-Doğu Avrasya'nın sorumluluğunu almakla yükümlüdür. Dugin bu eşleştirmeye jeokültürel iddialarına Mackinder'in kabul görmüşlüğünden ve coğrafyadan bilimsel bir zemin oluşturur.

İkincisinde, kültürel ve jeopolitik temelde Rusya'nın antitezi olarak Rus halkının Katolik-Protestan Batı'dan ve orada gelişen medeniyetten farklı bir din ve kültüre sahip olduğu gerçeği irdelenir. Üçüncüsünde, Rus halkının tarihin hiçbir döneminde 'mono-etnik' bir siyasî yapılaşma içerisinde olmadığını, aksine Rusların tarihte hep evrensel karakterde planlı imparatorluklar kurma azim, gayret ve eylem dinamiklerine haiz olmaları bağlamında 'yayılmacılık'ın Rus halkının tarihten gelen miras hakkı söyleminden meşruiyet aramaktadır.

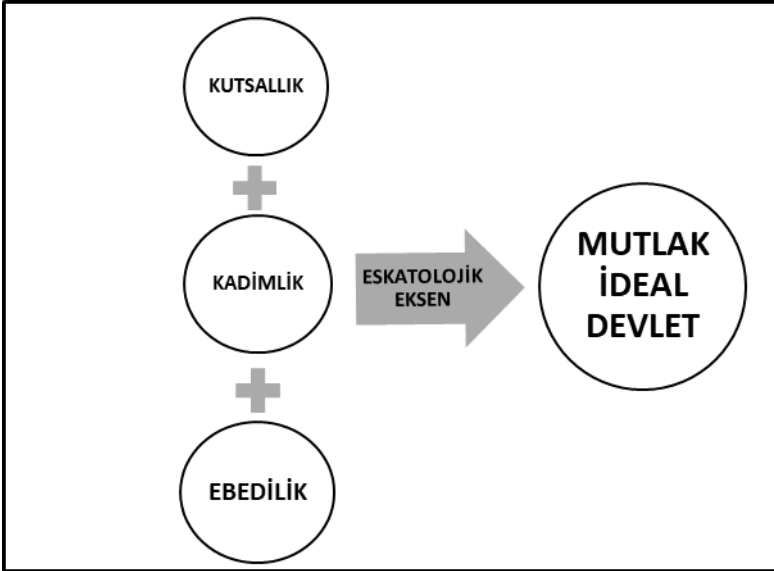
Sonucunda ise Rus halkı ve Rusya'nın var oluşunda İsa'ya inanmaktan gelen ilahî, tanrısal bazı özelliklere vurguyla 'hayat sahalarını' genişletmesinin sıradan, lalettayin bir toprak genişletmesi şeklinde olmadığını Rus dünya görüşünün kanıtlanması adına 'ilahî halk' olarak en üst mertebedeki görevi olduğunu ifade eder.

Dugin'in nihai olarak ulaşmak istediği nokta, Avrasyacı ve dahası cihanşümul bir Rus imparatorluğunun teşekkülüdür. Bu da ancak Çarlık ve SSCB sistemlerinin başarısız yönlerini elemek kaydıyla 'jeopolitik devrim'le (ileri sürdüğü söylemi jeopolitik devrimin temelidir) mümkündür (Şekil 3). Bunu, *Batılılaşma yanlısı, laik, millî ve kültürel değerlerinden yozlaşmış, materyalist bir Rusya yerine, şekilcilikten, demagoji ve sofü yönleri olmayan kültürel-dini ve kutsi geleneklere bağlı (Ortodoks-Üçüncü Roma ideali olan) bir Rusya* idealiyle sunar. 'Ulus devlet' 'bölgesel devlet' ya da sıradan bir devlet şeklini reddederek, imparatorluğun Rus halkının coğrafyadan, tarihten ve hatta İsa inancına bağlı ilahî kaynaklardan bahsedilen kaderi ve hakkı olduğunu savunur. Nitekim bu tarihi miras Mackinder tarafından, Roma, İskender ve Cengiz Han imparatorluklarının jeopolitik verasetiyle açıklanmıştır. Modern dönemin kara devleti olan Rusya'nın bu mirasa sahip çıkışıyla birlikte, Rusya'nın bağımsızlığı açısından Avrasya'nın bütünlüğü özel bir anlam teşkil etmektedir (Şekil 6).

Şekil 6. Avrasyacılık ve Rus Jeopolitik Devrimiyle Doğacak Olan Yeni Rus İmparatorluğu (Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Hatta bu ilahî bir kaderle birlikte Hegel'in Prusya Devleti için eskatolojik-teleolojik eksende kurguladığı 'mutlak ülkü' kavramında da Rusya'ya yer bulmuştur. Tarih ve inanç bağlamı içerisinde ilahî kader, 3. Roma mirası üzerinden işlenmiştir. Rus imparatorluğunun, 'mutlak ülkü'sünün bir prototipi olarak 'kutsallık', 'kadimlik' ve 'ebedilik' vasıflarına vurgu yapılarak jeokültürel söylem güçlendirilmiştir. 'Mesihî evrensel' siyaseti gibi ilahî ve ulvi bir içerikle zenginleştirilmiş, Rusya'nın imparatorluğunun, 'mutlak ideal devlet' olmasına giden yolda önemli bir merhale olacağı ve Rus halkının eskatolojik geleceğinin de garantisi niteliği taşıdığı mutlak sonucuna zemin hazırlanmıştır (Şekil 7).

Şekil 7. Hegel'in Prusya Devleti İçin Eskatolojik Eksende Kurguladığı 'Mutlak Ülkü' Kavramının Rusya Modeli. (Kaynak: İlgili literatür çerçevesinde yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Aleksandr Dugin'in, alinyazısı/kader olarak hiç taviz vermeden tekrarladığı söylemlerinden biri, Atlantikçi ortak düşmana karşı, merkezinde Rusya'nın, Rus halkı ve kültürünün olduğu coğrafi ve stratejik bir birlik olan Avrasya'dır. Yeni Avrasya İmparatorluğu dünya tarihi, jeopolitiği, coğrafyası ve siyasî kaderinin tartışma götürmez alinyazısının bir tezahürüdür. Rus halkı, İmparatorluğun ruhunu veren 'çekirdek' rolüyle başka bir millet tarafından ikame edilemeyecek 'kıtasal birliğin temel taşıyıcısı' rolündedir. Bu ikame edilemez sıfat ve konumunda yapılacak olası bir değişiklik sadece imparatorluk ve diğer milletlerin eskatolojik geleceği üzerinde telafisi mümkün olmayan sorunlar açtığı gibi, aynı zamanda küresel medeniyetin eskatolojisi noktasında da sorunlar oluşturacaktır. Rus halkının konumu ve yüklendiği bu misyon hem Avrasya hem de dünya siyaseti ve tarihinin akışını, geleceğini altüst edebilecek ağırlıktadır ki, değiştirilmesi mümkün değildir.

Demografik Sorunlara Jeokültürel Çözümler-Yeni Milliyetçiliğin Çerçevesi Olarak Yeni Milliyetçilik ve Fertlerin 'Ben İdraki'

Aslında burada çözümden ziyade Avrasyacılığın etnik-kültürel eksen kavramlarının pekiştirilmesi hedeflenmiştir. Zira Rus imparatorluk tarihinde 'Batıcılık-Millîcilik' ekseninde değişerek ilerleyen tüm

kimlik arayışları, siyasî, iktisadî, sosyo-kültürel alanlardaki krizlere dayanmaktadır (Gafarov, 2020: 76-183). ‘Rus milliyetçiliği’ bu konuda siyasî bir çözüm olarak işlenen ilk kavramdır. Ancak anlam ve kapsam olarak, ‘devletçi’ ve ‘monarşi’ dönemlerine ait modası geçmiş türden değil de ‘halkçı’, ‘etnik’, ‘dini-ahlaki’ yeni Rus milliyetçiliği olarak nitelenmiştir. Dindarlığı idarî-kurumsal bir mahiyetten çok ‘entelektüel-ahlaki’ boyutuyla işler. Yeni milliyetçilik ‘Rusların ilk olarak Ortodoks, ikinci olarak Rus ve üçüncü olarak da insan olduğu söylemi üzerinden Rus benliğinin genel hatlarının tanımlanmasını yapmaktadır.

Aynı zamanda yeni milliyetçiliği Rus toplumunun temel problemi olan demografik gerileme gibi olumsuzlukları gidermek için kullanılırken, insanları millî menfaatlere yöneltme ve millî propagandayı hızlandırma adına, halkın birlik ve beraberliğini oluşturma bağlamında siyasî çözümler bakımından da kullanılmasında bir beis görmez.

Ortodoksluğun Jeopolitiği-Üçüncü Roma Olarak Moskova

Önceki kısımlarda da belirtildiği üzere, 15. yüzyıla kadar Konstantinopol Patrikliğine bağlı kalan Moskova Kilisesi 1453’te İstanbul’un fethiyle birlikte Çar II. Vasili tarafından Üçüncü Roma iddiasıyla Bizans’ın varisi olarak tanımlanmış ve bu yolla siyasî meşruiyet ve tarihi bir misyona sahip olma adına yeni bir ideoloji oluşturmuştur. Bu bağlamda Avrasyacılık söylemine göre 15. yüzyıldan sonra Ortodoksluğun jeopolitiği ile Rusya’nın jeopolitiği özdeş hâle gelmiş ve adeta aynı kaderi paylaşmaya başlamışlardır.

Yeni Avrasyacılık varsayımına göre Bizans’ın son dönemlerinden itibaren Ortodoks dünyanın içerisine düştüğü jeopolitik ikilem iddiası üzerinden Rusya’ya misyon biçilmiştir. Bizans, dönemdeki jeopolitik ilkelerini (*Katolik Hıristiyanlık ve Hıristiyan olmayanlara karşı, 1-kendi yapısını koruma, 2-siyasal ve dini etki alanını koruma, 3-kendi bağımsızlığını savunmak*) yerine getiremez olmuştur. İstanbul Patrikliği Ortodoks Kilisesi’nin başı olarak kalsa da Bizans İmparatorluğu’nun Ortodoks jeopolitiği içerisinde soteriolojik¹ işlevinin bozulduğunu, Ortodoksluğun hem teolojik hem de jeopolitik olarak ayrıldığını ileri sürer. Zira devlet mekanizmasının yitirilmesi Ortodoksluğun eskatolojik bakışını olumsuz etkilemiştir (Tablo 14).

Tablo 14. *Ortodoks Dünyanın Jeopolitiği ve Rus Devleti Adına Coğrafi ve Jeokültürel Temsiller*

Coğrafi ve Jeopolitik Temsiller	Anlamı-Kapsamı
Hasım Dünyalar	Ortodoksluğu ve Ortodoksları tehdit eden Hristiyan Batı ve Gayri Hristiyan Dünya.
“Heretik Latin toprakları”	Ortodoksluğun düşmanı özellikle Katolik Hristiyan Batı.
Gayri Hristiyan dünya	Müslümanlaştırılmış Türkler ve diğer barbarlar.
Türk kavuğu-Latin mitrası	Ortodoksluğun varlık mücadelesindeki ikilem.
“Üçüncü Roma”-Bizans’ın Halefi: Rusya	Bizans’ın mirası ve Ortodoksluğun mistik kaderi söylemi; Ortodoks dünyanın koruyuculuğu. Tarihi sorumluluk.
Kıyamet haberine engel olma statüsü söylemi	Üçüncü Roma iddiasıyla Konstantinopol’ün tüm jeopolitik problematığının devri.
Kurtuluş gemisi	Ortodoks dünyanın koruyucusu (soteriolojik işlev) olarak Rus Devleti ve Moskova Kilisesinin oluşturduğu yapı.

¹Farklı araştırmacılar tarafından yapılan tanımlamalar çeşitlilik gösterse de genel hatlarıyla, Hristiyan teolojisi ve inanç sisteminde İsa Mesih’e olan iman aracılığıyla kurtuluşa ulaşma doktrini olarak tanımlanan bir terimdir. Kurtuluş ile kurtarıcı konularını içeren, bireysel ve toplu kurtuluşu hedefleyen ‘kurtuluş doktrini’ olarak da bilinir (Detaylı bilgi için bkz. Yetkin Karaoğlu, 2018. “Erken Dönem Gnostik Hıristiyanlıkta Soterioloji Anlayışı”. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri).

İdeolojik Düşman (!) Olarak Liberalizmin Haçlı Seferi Temsili

Yeni Avrasyacı söylemde Batı, Avrasyacılığın ana düşmanı olarak resmedilir. Zira tarihin derinliklerine kadar giden Doğu-Batı mücadelesinde, deniz ticaretini temel alan Batı, Avrasyacılığın varlık sebebidir.

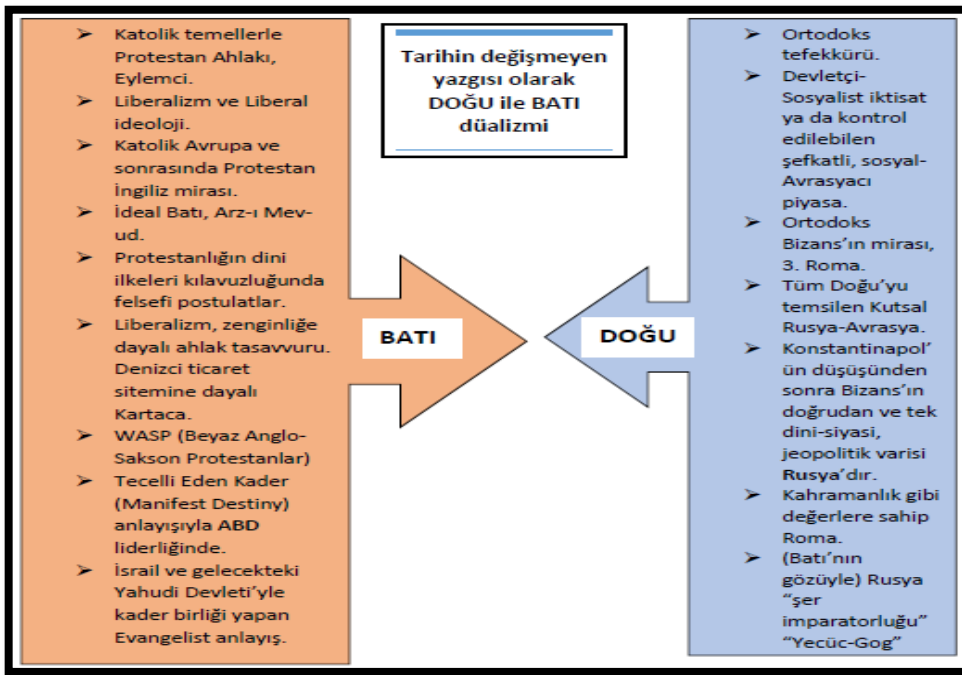
Dugin zorlama ilişkiler ve bağlarla Doğu-Batı medeniyet temsillerini, bilinenin aksine sadece Katolik-Ortodoks ve müteakibinde Protestan-Ortodoks özeline indirgemıştır. Doğu'yu, Bizans İmparatorluğu ekseninde Ortodoks dünyasına indirgerken, Bizans'ın mirasçısı 3. Roma misyonuyla da Rusya-Avrasya'ya Doğu'yu temsil etme payesi vermektedir. Batı, Ortodokslar da dâhil olmak üzere diğerlerini barbar, vahşi tanımlamalarıyla hor görmüştür. Ancak bu söylem tüm tarihle çelişmektedir. Haçlı Seferleri olarak bilinen savaşlarda İslam tehlikesinin bertarafı ve Kudüs'ün ele geçirilmesi eksenindeki gerçekler göz ardı edilmiştir.

Tecelli Eden Kader Olarak (Manifest Destiny) Doğu ve Batı'nın Öncüleri: ABD ile Rusya-Avrasya'nın Karşıtlığı

Yeni Avrasyacı varsayım, ilahî bir kader olarak günümüz Protestan Batı'yı ABD merkezli olarak kurgularken, aynı Tanrısal kaderin yansıması olarak da Ortodoks Rusya merkezli bir Doğu kurgulamıştır. Buna göre;

Amerikalılık (ABD) WASP (Beyaz Anglo-Sakson Protestan) tabanlı Protestan ilkeleri temel alan bir yapı olarak tanımlanmıştır. Zira Protestanlık temelli bu yapı sadece mezhebin mensupları bağlamında değil, 'Protestan kurtuluşçuluğu (mesiyankliği) evrensel piyasa modeli önermesi ve liberal değerler sisteminin birbiriyle uyumluluğunu' dile getirmektedir. Protestan postulatlar ile insan hakları ve demokratik doktrinler pragmatik bir zeminde örtüştürülmüştür.

Dugin savını ABD'nin siyasal elitinin jeopolitik düşüncesi ve eskatolojik köktencilği ekseninde tarihin sonunda yeni İsrail olarak ABD'nin halkları yönetmekle vazifelendirilmiş olması düşüncesiyle 'Manifest Destiny' üzerinden Yahudi eskatolojisi bağlamına oturtur. ABD ile İsrail'in siyasî, ekonomik ilişkileri ve ABD'nin İsrail yanlısı tutumunu bu teolojik zeminde buluşturur. İlahî kader ya da yazgının tarihe yansıması olarak Evangelist köktenci Protestan eskatolojisi ile Yahudi Devleti'nin varlığı ve rolü üzerine kurgulanan gelecek senaryolarına bağlı olarak geliştirilen temsillerin tahayyülü olan jeokültürel söylemlerin ilahî eksenine dikkati çeker (Şekil 8).

Şekil 8. Doğu-Batı Düalizmine Dayalı Meşruiyet Arayışında Kullanılan Temsiller (**Kaynak:** İlgili literatür çerçevesinde, yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Dugin'in İslam dünyasına yönelik jeopolitik bakışı iki yönüyle incelenebilir. Bunlardan ilki Batı'nın İslam'ı değerlendirmesi ve konumlandırması üzerinedir. 'Radikal İslam' kavramı ve bunun yarattığı tehlike ve tehdidin NATO'nun varlığını meşrulaştırmak için 'zengin kuzey'in miti olduğu ve yine bunun Rusya ile Batı arasındaki ana argümanlardan olduğu iddiasındadır. Zira Batı'nın, Rusya'yı İslam Dünyası'nın koruyuculuğunu üstlenmekle suçladığını da söylemiştir.

Diğer bakışını belirleyen ana unsur ise Rusya'nın sınırdaşı olarak halkı Müslüman olan çok sayıda devletin varlığı ve dahası Rusya Federasyonu içerisinde yaşayan Müslümanların sayısının da hiç de az olmamasıyla ilişkilidir. Metodik analizle İslam dünyasını kendi aralarındaki çatışmalar ve Avrasyacı jeopolitik söylemi çerçevesinde 'Vehhabilik', 'Şii', 'Baas-İslamî Sosyalizmi' ve 'Aydınlanmış İslam' olarak 4 temsille tanımlar. Temsillerin bazılarını Atlantikçi olarak konumlandırır ki, bu aslında ilk yaklaşımı olan Batı'nın bakışı ve Rusya'nın koruyuculuğu söylemiyle çelişkilidir (Tablo 15).

Tablo 15. İslam Dünyasına Yönelik Temsillerin Devletlere Göre Dağılışı ve Jeopolitik Konumu

Jeopolitik/Jeo kültürel Temsiller	Anlamı-Kapsamı	Temsil Eden Devletler	Jeopolitik Konumu
Vehhabilik	Arap Sünniliğinin Püriten, müfrit biçimi. Manevi boyuttan yoksun, ahlakçı fanatik.	Suudi Arabistan	Atlantikçi
Şiilik	Aşırı ahlakçı olmayan, canlı, vizyon sahibi, mistik, paradoksal.	İran	Avrasyacı
Baas-Sosyalist İslam	İnancın yaşamı farklılık gösteren anlayışın hâkim olduğu ülkeler.	Irak, Lübnan, Suriye, Güney Yemen, Mısır, Libya	Avrasyacı
Aydınlanmış İslam	İslam'ın dini ve medeniyetsel normlarından çok, Batı tarzı siyaset ve ekonomiye yönelmiş, laik model.	Türkiye, Pakistan, Mısır, Cezayir, Tunus, Fas	Atlantikçi

İmparatorluğa Giden Yolun Jeoekonomik Bağlamı

Yeni Avrasyacılık söyleminde doğrudan en az işlenen konu jeoekonomidir. Bu bağlamda gerek kurgusu ve kavramları gerekse üretilen temsiller oldukça az ve yalındır. 1990'ların ortasından itibaren kurulma sürecine giren ve 2015 yılında faaliyete geçen Avrasya Ekonomik Birliği (AEB)¹ araçsallaştırılır. Rusya'nın bölgeselciliğe yaklaşımı 2000 yılında yayımlanmış olan Ulusal Güvenlik Konsepti (UGK) ve Askeri Doktrin (AD) belgeleriyle işlerlik kazandırılmıştır. Bölgeselcilik tarihsel bağlar ile mekânsal eksende ele alındığı için Sovyet dönemindeki etkiyi sürdürme gayesi ön plandadır. Bu çerçevede Çin ve Rusya'nın bölgesel düzen girişimleri küreselleşmeye karşı farklılaşan tepkilere örnek niteliğindedir. Rusya'nın bölgecilik girişimi daha çok Avrasyacılık eksenli olarak ilk etapta 2011 yılında Kazakistan, Belarus'un oluşturduğu çekirdek 2014 yılında Kırım'ın ilhakıyla gelişme kaydetmiştir. Büyük Avrasya eksenli bir bölgecilik Rusya'nın AB ile Asya-Pasifik bölgesi arasındaki rolünü de pekiştirecektir (Kaczmarek, 2017: 1359-1369).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Kökleri 1920'lerdeki klasik Avrasyacılığa kadar giden Yeni Avrasyacılık, 1991-1992 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılına müteakip Rusya'nın yeniden şekillenmesi ve hayat bulmasına dair fikrîsel temelleri oluşturur. Çarlık Rusya'sı ve SSCB dönemlerinde yapılan hataları elimine etme çabalarıyla birlikte 1991 sonrasındaki yeni siyasî konjonktüre göre güncellenmiştir. Yeni Avrasyacı söylemi aslında çok basit bir şekilde Soğuk Savaş sürecinden beri ezeli düşman olan ABD ve Atlantikçi cepheye karşı yıkılan SSCB ve Sosyalist Bloğun yerine yeni bir cephe oluşturmaktan başka bir

¹ AEB Rusya Federasyonu, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Ermenistan'ın üye ülke olduğu, Moldova, Özbekistan ve Küba'nın gözlemci ülke statüsünde olduğu bir birliktir.

şey değildir. Bu bağlamda iç jeopolitiğini dahi Rusya Devleti=Avrasya Devleti olarak yeniden adlandırılan imparatorluğun birliğini sağlama, elde tutma ve egemen kılma düsturu teşkil eder.

Günümüz Rus jeopolitiğinin temelini oluşturan Yeni Avrasyacılık, klasik jeopolitik prensiplere göre kurgulanmış bir söylem olup, neo-klasik jeopolitiğin 1990'lı yıllardaki örneklerindedir. Bu bağlamda *deniz-kara*, *doğu-batı* karşıtlığına dayalı jeopolitik söylemlere uygun olarak denizci Atlantikçilik'in anti tezi niteliğinde yapılandırılmıştır. Kendi dönemi içerisindeki klasik tarzda üretilen diğer görüşlerden farklı olarak bazen birbirleriyle çelişen coğrafi ve jeokültürel temsillerin çok sayıda kullanıldığı bir söylem olarak dikkati çeker.

Bilimsellik addedilerek Rus ideolojisine göre tasniflenen ve nitelendirilen coğrafi temsiller ile etnik unsurlara yüklenen bazı vasıflar, anlamlar ve misyonlarla ulvileştirilmiştir. Tüm kabuller, coğrafi şartlar ve tarihin değişmez gerçeklerinin yanında, objektif ve bilimsel prensipler olarak söylemleştirilmiştir. Daha nesnel ve kabul edilebilir hale getirmek adına 'jeopolitik analiz' 'jeopolitik hatlar' gibi yöntemlerle birlikte 'açık sistem' gibi sistemlerin kullanımı yoluna gidilmesidir. Gerek mekân üzerindeki tasnifler ve temsiller gerekse sosyo-kültürel temelli temsiller bilimsel gerçeklik süsü verilmiş dogmalardan ibarettir. Önceki dönemlerde ortaya konmuş, Rus ideolojisi ve 'Yeni İmparatorluğun' yüksek çıkarlarına uygun düşen jeopolitik teorilerin tespitleri değişmeyen bilimsel ilkeler olarak ileri sürülür. Özellikle H. Mackinder'in 'Heartland' teorisinin kavram ve sınıflandırmaları sıklıkla kullanılarak bilimsel dayanak oluşturulmuştur. Tüm bunların ötesinde tespit, tasnif ve kavramlarıyla Yeni Avrasyacılık, 'kenar kuşak hâkimiyet' 'kuşatma teorisi' gibi Heartland'a karşı teorilere de cevaptır. Rusya ne Batı'dır ne de Doğu, Avrasya'dır ve Heartland'tır. Dugin, jeokültürel savlarını, konum, coğrafi şartlar, toprak, tarihi süreçte medeniyet icrası, Hegel'in ideal devlet felsefesi, jeopolitik devrim ve ilkeler, ilahî kader ve mesiyani özellikler gibi farklı alanlardan meşruiyet bulmaya çalışmıştır. Böylece hem doğa ve beşerî bilimlerin yanında jeopolitik devrimle ulaşılabilecek bilgi birikimi ve felsefi derinliğe ilaveten Tanrı'dan gelen güçle meşruiyeti sağlanan bir imparatorluk tasavvur edilmiştir.

Klasik ve Yeni Avrasyacılık söylemlerinde öngörülen Avrasya coğrafi Avrasya kıtasıyla (Avrupa+Asya kıtaları) örtüşmez. Söylemin adını ve temelini oluşturan 'Avrasyacılık', Çarlık Rusyası ve SSCB'nin egemen olduğu teritoryal sahalar temel alınarak kurgulanmış, coğrafi dayanaktan uzak ideolojik temsildir. İdeolojik Avrasya, öngörülen kıtasal Rus İmparatorluğu'nun karşılığıdır.

Avrasyacılık ve Yeni Avrasyacılık, Rus tarihi içerisinde ortaya atılış zamanı ve Rus devleti ve kimliğini merkeze alarak emrivaki bir tarihi rol biçmesi bakımından iki ortak özellikle birleşirler. Bunlardan ilki, öncelikle her iki görüş de Rus devleti ve halkının, siyasî, iktisadi ve kimlik sorunları yaşadığı buhranlı dönemlerde çıkmıştır. Bu minvalde Rus devleti ve halkının içinde bulunduğu bu buhran halinin sonlanması, ihtiyaç duyulan birlik ve beraberlikle birlikte Rusya'nın Avrasya'daki siyasî ve iktisadi hâkim pozisyonuna geri dönmesi amacıyla ortaya atılmışlardır. İçinde bulunulan buhrana reçete niteliğinde, Rus kimliği, kültürü ve Rusya merkezli jeopolitik nazariyelerdir.

Ortak denilebilecek diğer özellik gerek Rus tarihi, kültürü ve kimliğinin tanınmasında gerekse Rusya'nın tarihten gelen misyonu gereği Avrasya'daki öncü ve hâkim rolünün, aynı coğrafyayı paylaşan tüm devletler, milletler ve halklar tarafından kabulünün gerekliliği, hayatiliği ve hatta emperyalist Batı karşısındaki mücadele ekseninde tarihi bir zorunluluk olduğu dayatması/emrivakiliğidir. Her iki görüşte de Rusya'ya dayalı ve Rusya öncülüğünde birleşmiş bir Avrasya dikte edilmektedir. Bu zorunluluk hali tarihsel süreç ve coğrafi dayanaklarla birlikte özgün Rus benliği ve kimliğiyle harmanlanarak Yeni Avrasyacılık olarak sunulmaktadır. Çarlık Rusyası ve SSCB imparatorluklarının tüm halklarıyla birlikte, Avrasya coğrafyasında Batı emperyalizmine maruz kalmış ülkeler için zorunluluk olarak önlerine konulmaktadır. Burada Atlantikçi tehdidi üzerinden Avrasyacı kimliği yaratma çabası açıktır.

Dugin Rusların, Slavlar ve Turanî kavimlere nispetle daha merkezi bir konumda özel kültür, benlik, kimlik temsilleriyle '3. Roma' yani Bizans'ın ve Moğol Devleti'nin varisi olarak tarihten sirayet ettiğini iddia eder. Böylece 'Avrasya'yı birleştirebilecek yegane güç sahibi millet olarak tarihi bir misyon' yüklemektedir. Aslında yapılmaya çalışılan etnosentrik açıklamalarla temellendirilen, 'az gelişmişlik' 'doğu/doğululuk' 'batı/batılılık' vb. dış ya da iç politikaya yön verecek/veren gibi coğrafi temsiller, kabuller ve yaftalamalarla kimlik inşasıdır.

Yeni Avrasya formülasyonu 'kara gücü-deniz gücü' karşıtlığı ve çatışmasına dayalı olduğu gibi, 'bozkır-orman' karşıtlığı ve çatışmasına da dayanmaktadır. Klasik-neo klasik jeopolitiğin temel yasaları olarak kabul edilen Mackinder'in 'kara hâkimiyeti' temelli görüşleri de yoğun olarak sözüm ona jeopolitik analizlerde kullanılmıştır.

Yeni Avrasyacılık söyleminde Rusya çevresindeki yerler ve ülkeler, coğrafi özellikleri ve konumlarına göre üretilen temsillerle tasnif edilerek, Rusya'nın güvenliği ve geleceği açısından değerlendirilmişlerdir. Bu bağlamda 'kenar bölge, malorus, Atlantikçi tekdünyacı cephenin ileri karakolu, tampon ülke' gibi temsiller üzerinden tehlike olarak gördüğü egemen, bağımsız Ukrayna'ya yönelik 2014 yılında Kırım'ın ilhakıyla başlayan daha sonra 2022' nin başından itibaren tam manasıyla bir savaş formatı kazanan sürece zemin hazırlamıştır. Yeni Avrasyacılık söyleminde jeopolitik yasalara dayalı olarak üretilen temsillerle birlikte, Rusya-Ukrayna Savaşı ve olası savaflara bilimsel meşruiyet kazandırılmıştır.

Dugin, Rusya'nın dış siyasetine dair şablonlar oluşturduğu gibi Avrasyacı, kara gücü kimliğini reddeden ve dünyaya eklenmiş daha demokratik bir Rusya hedefleyen iç muhalefeti de bu jeopolitik bilimsel gerçekliklerle cevaplamaktadır. Zira Rusya, kıtasal bir kimlikle sadece bir imparatorluk olarak ayakta kalabilir ve var olabilir. Bunun dışındaki tüm alternatifler jeopolitik gerçeklere aykırı olarak Rusya'nın bütünlüğüne ve geleceğine zarar verecektir. Dolayısıyla tek yol Avrasyacılık ekseninde birleşmiş, kıtasal bir Rusya İmparatorluğu'dur.

Yeni Avrasyacılık post Sovyet dönemi Rusya'sını yeniden imparatorluğa taşıma hevesiyle *mekân, kimlik, vizyon ve devlet idaresi* üzerinden yeniden kurgulanan bir söylemdir. Dugin Yeni Avrasyacılık söylemiyle jeopolitik bilginin coğrafi unsurlar, tarih, inanç ve kutsallık, mağduriyet, milliyetçilik ve kader, güvenlik, korku kabuller üzerinden egemen güç tarafından dizayn edilebileceğini ve ikna aracı olarak kullanılabilirliğini göstermiştir. İdeoloji ve egemenliğin gerekçelendirilerek nasıl sunulabileceğinin bir modelidir. Günümüzde bu söyleme dair dünya siyasî pratiği adına dikkate alınacak en önemli husus, Rusya'nın geleceği açısından tek çıkış yolu olarak gören ve hayata geçirmeye çalışan bir anlayışın (Vladimir Putin) iktidarda olmasıdır. Nitekim Şubat 2022'de başlayan ve hâlen süren Rusya-Ukrayna Savaşı'nın bu söylemlerle gerekçelendirilmiş olması, reel-politiğe uyarlanışını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Agnew J. (2002). *Making political geography; Human geography in the making*. A Hodder Arnold Publication.
- Agnew, J. & Corbridge, S. (2003). *Mastering space, hegemony, territory and international political economy*. London and New York: Taylor & Francis e-Library.
- Anaz, N. (2012). Siyasî Coğrafyada yeni eğilimler ve popüler jeopolitik. İçinde. N. Anaz & M. Özkan. (Eds.), *Batı Medyasının Ortadoğu Tasavvuru Popüler Jeopolitik, Oryantalizm ve Uluslararası İlişkiler*. İlke Yayıncılık. s: 17-38
- Akengin, H. (2022). *Siyasî coğrafya, insan ve mekân yönetimi*. Pegem Akademi.
- Bilgin, P. (2020). Türkiye'deki jeopolitik Dogma. *Türkiye Dünyanın Neresinde?* İçinde, M. Yeşiltaş, S. Durgun, P. Bilgin. (Der.), *Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar*. Koç Üniversitesi Yayınları. s:37-61.
- Dalby, S. (1990). *Creating the Second Cold War: The Discourse of Politicis*, Londra Pinter.
- Dalby, S. (2007). 'Geopolitical Knowledge: Scale, Method and the 'Willie Sutton Syndrome' Geopolitics', Taylor & Francis Group, 12, 183-191.
- Dalby S. (2011). 'Critical Geopolitics and the Control of Arms in the 21st Century' *Contemporary Security Policy*, 32(1), 40-56.
- Davutoğlu, A. (2014). *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. Küre Yayınları.
- Defay, A. (2005). *Jeopolitik*. (Çev. İsmail Yerguz). Dost Kitabevi Yayınları.

- Dugin, A. (2014). *Rus jeopolitiği, Avrasyacı yaklaşım. (Çev. Vügar İmanov)*, Küre Yayınları.
- Çetin, B. (2023). Cumhuriyetin 100. Yılına Armağan Coğrafya ve İnsan, içinde, S. Birinci, Ç. K. Kaymaz, Y. Kızıllan, (Edit.). *Cumhuriyetin 100. Yılında Jeokültürel ve Jeoekonomik Bakışla Türkiye'deki Denizcilik Kültürü Ve Deniz Gücüne Dair Girişimler*. Kriter Yayınevi. s:1-51.
- Gafarov, O., (2020). *Rus Dış Politikasında Kimlik Arayışı: "Batı"dan Kopuşun Tarihsel Analizi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara.
- Gumilev, L. N. (2003). *Hazar Çevresinde Bin Yıl, (Çev.D. Ahsen. Batur)*. Selenga Yayınları.
- Gumilev, L. N. (2005). *Hunlar. (Çev. D. Ahsen. Batur)*. Selenga Yayınları.
- Gumilev, L. N. (2016). *Etnogenez halkların şekillenışı yükseliş ve düşüşleri. (Çev. D. Ahsen Batur)*. Selenga Yayınları.
- Kaczmarek, M. (2017). "Non-western visions of regionalism: China's New Silk Road and Russia's Eurasian Economic Union". *International Affairs*, 93 (6), 1357-1376. <https://doi.org/10.1093/ia/iix182>.
- Keat, R. & Urry, J. (2001). *Bilim olarak sosyal teori. (Çev. Nilgün Çelebi)* İmge Kitabevi.
- Kerr, D. (1995). The new Eurasianism: The rise of geopolitics in Russia's foreign policy. *Europe-Asia studies*, 47(6), 977-988.
- Klinke, I. (2009). Five minutes for critical geopolitics: A slightly provocative introduction. https://exploringgeopolitics.org/publication_klinke_ian_five_minutes_for_critical_geopolitics_a_slightly_provocative_introduction/ (Erişim.17.03.2024).
- Newman, D. & Paasi A. (1998). Fences and neighbours in the postmodern world: Boundary narratives in political geography. *Progress in Human Geography* 22,186-207.
- Lacoste, Y. (2014). *Coğrafya her şeyden önce savaş yapmaya yarar. (Çev. Selim Sezer)*. Ayrıntı Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi. (Çev. Işık. Ergüden)*. Sel Yayıncılık.
- Ingram, A. (2001). Alexander Dugin: geopolitics and neo-fascism in post-Soviet Russia. *Political Geography*. 20: 1029-1051.
- İlhan, S. (1999). *Dünya Yeniden Kuruluyor, Jeopolitik ve Jeokültürel Tartışmalar*. Ötüken Neşriyat Ankara.
- İmanov, V., (2008). *Avrasyacılık, Rusya'nın kimlik arayışı. (1.bs)* Küre Yayınları.
- Tezkan, Y. & Taşar M. M. (2013). *Dünden bugüne jeopolitik dünya ve Türkiye, (2. bs)*. Ülke Yayınları.
- Tsygankov, A. (1998). Hard-line Eurasianism and Russia's contending geopolitical perspectives. *East European Quarterly*, 32, 315-334.
- Tuathail, G. Ó. (1989). *Critical geopolitics: The social construction of space and place in the practice of statecraft*. Doctor of Philosophy in Geography in the Graduate School of Syracuse University.
- Tuathail, G. Ó. (1999). "Understanding critical geopolitics: Geopolitics and risk society", *Journal of Strategic Studies*, 22:2-3,107-124
- Titov, A. S. (2005). Lev Gumilev, Ethnogenesis and Eurasianism. *University College London School of Slavonic and Eastern European Studies, In fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, London*.
- Trubetskoy, S. N. (2020), *Rus ben-idraki. (Çev. Vügar İmanbeyli)*. Küre Yayınları.
- Wallerstein, I. (1993), *Jeopolitik ve Jeokültür, Değişmekte Olan Dünya Sistem üzerine Denemeler.*(Çev. Mustafa Özel). İz Yayıncılık.

- Wallerstein, I. (2014). *Dünya-Sistemleri Analizi: Bir Giriş*. (Ender Abadoğlu & Nuri Ersoy). Bgst yayınları.
- Yeşiltaş, M. (2014). Eleştirel jeopolitik. içinde, T. Arı (Der.), *Postmodern uluslararası ilişkiler teorileri 2: uluslararası ilişkilerde eleştirel yaklaşımlar*. DORA Yayınları.
- Yeşiltaş, M. & Durgun, S., (2020). Coğrafya ve jeopolitiği tartışmak: Eleştirel bir değerlendirme içinde, M. Yeşiltaş, S. Durgun, P. Bilgin (Der.), *Türkiye dünyanın neresinde? Hayali coğrafyalar, çarpışan anlatılar*. Koç Üniversitesi Yayınları.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

**Ebû'l-Hâris Arslan Câzib, Gazneliler Devletine Yaptığı Askerî ve İdarî Hizmetler
Abû'l-Hâris Arslan Jadhîb, The Military And Administrative Services To The
Ghaznavid State**

Arslan DURDU

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
arslan.durdu@istiklal.edu.tr
Orcid ID: 0000-0003-4105-4227

Öz: Tarih, kahramanlar ve büyük şahsiyetlerle tekemmül eder. Kahramanlar ve büyük şahsiyetler tarihten çıkarıldığı zaman, tarihten geriye çok az şey kalır. Büyük şahsiyetler, aynı zamanda büyük yardımcıları bulup onların hizmetlerinden faydalanmasını bilen adamlardır. Tarihte büyük işler başarmış büyük şahsiyetler çoğu kez yardımcıları ile birlikte anılır. Türk tarihinin gördüğü en büyük kahramanlardan biri, Gazneli Mahmud'dur. Mahmud'un en güvendiği komutan ve yardımcılarından biri ise Ebû'l-Hâris Arslan Câzib'dir. Arslan Câzib, Gazneli Mahmud dönemi bilhassa da Gazneliler tarihi için önemli bir şahıstır. Arslan Câzib ile ilgili ana ve ikinci el kaynaklarda azda olsa ilmi kayıtlara tesadüf edilmektedir. Fakat bu dağınık ve yetersiz kayıtlar, araştırma eserlerde bir araya toplanarak hakkında müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Arslan Câzib'in askerî ve idarî kariyerinde önemli vazifeler üstlendiği görülmektedir. Bu çalışmada Gazneli Mahmud'un hükümdarlığı zamanında onun hizmetinde Hâcib, Tûs Valisi ve sipehsâlâr olarak görev yapmış olan Arslan Câzib'in hayatı ile beraber Gazneliler devletinde üstlendiği askerî ve idarî roller ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arslan Câzib, Gazneli Mahmud, Gazneliler, Tûs, Sipehsâlâr, Hâcib.

Abstract: History is finalised with heroes and great personalities. When heroes and great personalities are removed from history, very little remains of history. Great personalities are also men who know how to find great helpers and utilise their services. Great personalities who have achieved great things in history are often remembered together with their helpers. One of the greatest heroes of Turkish history is Mahmud of Ghazni. One of Mahmud's most trusted commanders and assistants was Abû'l-Hâris Arslan Jâzib. Arslan Jâzib is an important figure for the history of Mahmud of Ghaznavid period and especially for the history of Ghaznavids. There are a few scholarly records about Arslan Jâzib in primary and secondary sources. However, these scattered and insufficient records have not been gathered together in research works and an independent study has not been carried out on him. It is seen that Arslan Jâzib undertook important duties in his military and administrative career. In this study, it will be tried to reveal the life of Arslan Jâzib, who served in the service of Mahmud of Ghaznavid during his reign as Hâjib, Governor of Tûs and sipehsâlâr, and the military and administrative roles he undertook in the Ghaznavid state.

Keywords: Arslan Jadhîb, Mahmud of Ghazni, Ghaznavids, Tûs, Sipahsâlâr, Hâjib.

*Geliş Tarihi:*18.04.2024

*Kabul Tarihi:*02.08.2024

*Yayın Tarihi:*31.12.2024

Atıf: Arslan, D. (2024). Ebû'Hârîs Arslan Câzîb, Gazneliler devletine yaptığı askerî ve idarî Hizmetler. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1440-1450. Doi: 10.33437/ksusbd.1470538

GİRİŞ

Ebû'l-Hâris Arslan Câzib, Sultan Mahmud'un saltanatının başından beri Gazneli Devleti'ne hizmet eden büyük Türk komutanlarından biridir. Hayatı ve Gazneli tarihindeki faaliyetlerine geçmeden önce ismindeki "Câzib" kelimesi hakkında kısaca bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. "Câzib" kelimesi, Arapça (c-z-b) kökünden gelen "sürüklemek, çekmek" anlamlarına gelmektedir (Şemseddin Sâmî, 2009, s. 463). Bu nedenle "Câzib" kelimesini unvan olarak düşündüğümüzde bir anlam ifade etmiyor gibi görünmektedir. el-Menînî'ni "*el-Fethu'l-Vehbî alâ Târîhi Ebî Nasr el-Utbî*" adlı şerhinde bu kelimeyi "cenibetü'l-hassa" sultanın has yedek hayvanlarını çeken bir seyis "cenibet-keş" olarak yorumlamıştır (el-Menînî 1286: 311-312). Arapça yazım şeklinde önce isim sonra unvan verilmektedir. Utbî'ye ait iki farklı Arapça yazma nüshayı incelediğimizde bu nüshalarda isim hep "Arslan el-Câzib" şeklinde geçmektedir (Utbî, Feyzullah Efendi Koleksiyonu 34 Fe 1409: 78b, 130a; Utbî, Arabe 6196: 59b). Beyhakî'ye ait bir yazma nüshayı incelediğimizde ise bazı sayfalarda "câzib" yerine "hâzib" yazımlarına rastlanmaktadır (Beyhakî, Persian 1054: 31b, 67a, 265a). Muhtemelen bu kelime hem Utbî hem de Beyhakî'nin müstensihleri tarafından yapılan yazım hatasından kaynaklanmaktadır.

Nitekim Utbî'nin yazma nüshalarında "Altuntâş el-Hâcib" yazım şekli bunu doğrulamaktadır. Örneğin, İbnü'l-Cevzî kendisini "Arslan el-Hâcib" diye zikretmektedir (İbnü'l-Cevzî 1992, XV: 133). Yine el-Hüseynî kendisini "el-Hâcib Arslan" diye zikreder (Hüseynî 1933: 3, 1999: 2).¹ Bunlardan farklı olarak *Cami'ü't-tevarih* adlı eserde "Arslan-şâh" şeklinde geçmektedir (Reşidüddîn Fazlullâh 1999: 104). Yapılan tüm bu karşılaştırmalardan sonra kelimenin doğrusunun "Hâcib" olarak okunması daha muhtemel gibi görünmektedir. Fakat Arslan Câzib'e ait bir kitabe olayı açıklığa kavuşturmaktadır. Abdur Rahman tarafından "*The Zalankot Bilingual Inscription*" adlı başlık altında yayınlanan bir çalışmada yer alan kitabenin satırlarında "Arslan el-Câzib" ifadesi geçmektedir (Abdur Rahman 1998: 469-473). Kitabedeki bu ifade hâcib-câzib tartışmasını ortadan kaldırmaktadır.

Kaynaklarda Arslan Câzib'in ailesi, doğum tarihi ve eğitimi hakkında sarıh kayıtlar bulunmamaktadır. Bazı kaynak eserlerdeki kayıtlardan hareketle bu konular hakkında birtakım bilgilere ulaşabilmekteyiz. Avfî, Moğollardan evvel İran'a hâkim olan hanedanlara ait iki binden fazla edebî ve tarihi hikâyeyi içeren "*Cevâmi'u'l-hikâyât ve levâmi'u'r-rivâyât*" adlı eserinde Arslan Câzib, Ahmed Meymendî (Merçil 2004: 504) ve Sultan Mahmud'un çocukluk arkadaşı, okul arkadaşı olduklarından ve birlikte büyüdüklerinden bahsetmektedir (Avfî, Hasan Hüsnü nr. 720: 94b; Celâl-zâde Sâlih Çelebi 2017: 837-839).

Türk asıllı müellif Devletşâh Semerkandî (ö.900/1494-95[?]), Selçuklu tarihi kaynaklarında Gazneli Mahmud ile Arslan Câzib arasında bir akrabalık ilişkisinden bahsedildiğini nakletmektedir (Devletşâh 1338: 132, 1977: 228). Selçuklu tarihi kaynaklarını incelediğimizde bu tür bir kayda rastlamadık. Devletşâh'ın zikrettiği Arslan Câzib ile Mahmud arasındaki akrabalık muhtemelen babası veya babasının ailesinden bir kişinin vasıtası ile olmuştur. Nâsırüddin Münşî-i Kirmânî ve Hândmîr ise Ahmed Meymendî'yi Mahmud'un süt kardeşi olarak zikreder. (Kirmânî 1337: 41; Hândmîr 1357: 139). Bu bilgilerden hareketle şu sonuca varılabilir: Eğer Arslan Câzib'in babası, Sebük Tegin'in hükümdarlığı döneminde yüksek bir mevkiye sahip olmasaydı oğlu Arslan Câzib, Meymendî ve Mahmud ile çocukluk arkadaşı olamazdı. Mahmud, Meymendî ve Arslan Câzib'in çocukluk arkadaşı olduğundan yola çıkarak bir hesaplama yapıldığında onun da doğumu 970'li yıllara tekabül etmektedir. Sonuç olarak Arslan Câzib'in doğum yılı hakkında net bir tarih vermek mümkün değildir. Büyük ihtimalle Mahmud'un şehzadeliliği zamanında onun yanında idi ve tahta geçmesiyle birlikte de onun en güvendiği adamları arasındaki yerini almıştır. Yine Arslan Câzib'in, Ahmed Meymendî ve Sultan Mahmud ile çocukluk arkadaşlıklarını göz önüne aldığımızda birlikte eğitim aldıklarını söyleyebiliriz.

Aile hayatı hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bir erkek ve bir kız çocuğu vardır. Beyhakî, oğlunu Süleyman-i Arslan Câzib diye zikreder (Beyhakî 1383: 536). Arslan Câzib, Selçukluları Horasan'dan çıkarmak için hayatı boyunca mücadele vermişken oğlu Süleyman Selçukluların safına geçip Gaznelilere karşı savaşmıştır. Kızı ise Gaznelilerin önemli Sipehsâlârlarından biri olan Nûş Tegin ile evlenmiştir (Beyhakî 1383: 612; 2019: 610).

¹ Bundârî de el-Hâcib şeklinde geçmektedir. Bkz. (Bundârî, 1318, s. 5). İbnü'l-Esir ve Râvendî'de "Arslan Câzib" olarak zikredilmektedir. (Râvendî, 1921, s. 92; Râvendî, 1991, C. 1, s. 91; İbnü'l-Esir, 1991, C.9, s. 122, 179, 363).

Beyhakî Tarihi'nde geçen "Satılmış Hâcib Arslan" isimli biri Arslan Câzib'in emrindeki komutanlar arasındadır. Bu kişi 5 Cemaziyülevvel 428 yılında (24 Şubat 1037) vefat etmiştir (Beyhakî 1383: 488-489; 1390: 558). Emir Muhammed zamanında hazinedarlık yapmıştır. Horasan'dan Emir Mesud'u karşılamaya giden ilk kişi olduğu için Emir, onu yükseltmiş ve onu Bağdis askerî valiliğine tayin etmiştir. Emir Mesud'u karşılamaya gittiğinde yanında Arslan Câzib'in gulâmlarından bazılarını da götürmüştü (Beyhakî 1383: 488).² Tüm bu kayıtlardan yola çıkarak Arslan Câzib'in diğer devlet adamları gibi gulâmları bulunduğunu söyleyebiliriz. Fakat sahip olduğu gulâm sayısı hakkında bir kayıt yoktur. Bunlar muhtemelen vefat ettiğinde Mahmud tarafından başka devlet görevlerine verilmiş ya da kendi hizmetine alınmıştır. Devlet içerisinde güçlü bir nüfuza sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynaklar Arslan Câzib'in karakteristik özellikleri hakkında şu bilgileri aktarmaktadır. Beyhakî, "Arslan Câzib gibi bir kahraman kimse görmemiş ve işitmemiş idi" (Beyhakî 1383: 505-506). Ahmed b. Mahmud, "Sultan Mahmud'un çok acımasız ve merhametsiz bir hâcibi vardı. İsmi Arslan olan bu hâcib ileri görüşlü, doğru önlemler alan ve olayları detaylı analiz eden dikkatli bir kimse idi" (Ahmed b. Mahmud 2011: 24-25). Firdevsî, "Tûs'un kahraman valisidir ki savaşta aslana meydan okur. Felekten eline geçen her serveti bağışlar, dünyada nasip olarak yalnız takdir ve övgü arar" (Firdevsî 1366: 18). Netice itibari ile Arslan Câzib cesur, ileri görüşlü, ihtiyatlı ve araştırmacı bir karaktere sahiptir. Tarihi kaynaklarda geçen acımasız ve merhametsiz gibi ifadeler, Selçukluların ok atmalarını engellemek için parmaklarının kesilmesini istemesinden ileri gelmektedir. Bu, Selçukluların okçuluk konusundaki ustalıklarını bildiğini ve onları büyük bir tehdit olarak gördüğünü gösteriyor.

Arslan Câzib'in doğum tarihi gibi ölüm tarihi de kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, Sultan Mahmud 23 Rebiyülahir 421 tarihinde (30 Nisan 1030) Gazne'de vefat ettiğinde kendisi hayatta değildir. Çünkü Sultan Mahmud onun yerine Horasan sipehsâlârlığı görevine Asığ Tegin Gazi'yi tayin etmişti. Bu nedenle Arslan Câzib'in ölüm tarihini 420 veya 421'in başları 1029 yılı olarak söyleyebiliriz. Kendisinin yaptırdığı Ribât-ı Seng-i Best de gömülüdür (Fazlullâh C. II/5 1999: 12; Fazlullâh 2014: 60; Râvendî 1991: 91; Devletşâh 1977: 228; Nişâbûrî 1332: 13). Belh şehrinin bir kenarında sultan sarayından uzak bir yerde bir de sarayı bulunmaktadır (Beyhakî 1383: 241). Hatta Sultan Mesud tarafından şehzade Emir Mevdûd'a Belh şehrinin menşuru tevdi edildiğinde Emir Mevdûd bahsedilen bu sarayda konaklamıştır (Beyhakî 1383: 499).

GAZNELİ DEVLETİNE YAPTIĞI HİZMETLER

İdarî Hizmetler

Gazneli Devleti tarihi kaynaklarında Arslan Câzib'in, Sultan Mahmud dönemindeki hadiselerde aktif bir rol oynadığı görülmektedir. Gazneli devlete askerî, idarî ve siyasî birçok hizmette bulunmuştur. Gerek siyasî gerekse askerî tecrübelerinden dolayı Sultan Mahmud'un güvendiği devlet adamları arasındaki yerini almıştır. Arslan Câzib'in idarî hizmetlerinden ilki Hâciblik³ görevidir. Gazneli askerî teşkilatında gulâm sisteminden yetişip hâciblik rütbesine ulaşan Türk gulâmlara valilik ve kumandanlık gibi vazifeler verilirdi.⁴ Arslan Câzib de gulâm sisteminden yetişmiş ve ilk zamanlar Sultan Mahmud'un Hâcib'i olarak görev yapmıştır.

Bir müddet sonra ise Sultan Mahmud tarafından Tûs⁵ valiliğine tayin edilmiştir (Utbî 1334: 134). Nitekim kaynaklarda adı Tûs valisi⁶ ifadesi ile birlikte zikredilmektedir. Sultan Mahmud, biraderi Nasr b. Sebük Tegin'i Horasan Sipehsâlârı olarak tayin ettiği aynı yıl içinde Arslan Câzib'i de Tûs valisi olarak

² Türkçe Tercümede "Arslan'ın gulâmlarından" ifadesi zikredilmemiş, "O zaman birkaç kölesini de beraber getirmişti" şeklinde tercüme edilmiştir. Bkz. (Beyhakî, 2019, s. 485).

³ İslâm öncesi Türk devletlerinde de bulunan hâcibliğin menşei Sâsânîler zamanına kadar uzanır. Sâsânîlerden Gaznelilere geçmiştir. Bkz. (Köprülü, 1987, C. 5/I, s. 30-31; Uzunçarşılı, 1988, s. 33; Palabıyık, 2002, s. 184; Kortel, 2006, s. 93; Taneri, 1996, C. 14, s. 508-511).

⁴ Gulâm sisteminin yetiştirdiği en önemli komutanlardan biri de Gazneli devletin kurucusu Alptegin'dir. Bkz. (Göksu, 2011, s. 97-116; Nizâmülmülk, 2016, s. 88).

⁵ Tûs şehri, Horasanın diğer şehirleri Nişabur ve Merv gibi önemli bir konumda bulunmasına rağmen hiçbir zaman Horasan bölgesinin merkezi konumuna gelememiştir. (Mukeddesî, 2003, s. 214-215; Mukaddesî, 2015, s. 273).

⁶ İngilizce çevirisinde bir yerde, "Multan'ın tanınmış ve ünlü bir adamı olan Arslan Câzib" olarak sehven yanlış bir ibare kullanılmıştır. (Utbî, 1828, s. 363). Farsça neşrinde aynı ifade Tûs valisi olarak zikredilmektedir. Bkz. (Utbî, 1334, s. 199).

taayin etmiştir. Şair Ferrûhi, isim vermeden Tûs şehrinde Sultan Maħmûd'un bir emirinin bulunduğunu zikretmektedir. Bu Arslan Câzib'den başkası değildir. Altûntâş'ın hizmetini örnek göstererek Tûs emirinin de Mahmud'a itaat ettiğini zikreder (Sîstânî 1335: 258).

Arslan Câzib, Hâcib olarak başladığı siyâsî hayatına Tûs valisi ardından Horasan sipehsâlârı olarak devam etmiştir. Horasan sipehsâlârlığı Gazneli Devleti'nin en yüksek askerî ve sivil idarî mevkiidir. Sipehsâlâr, askerî anlamda ordu komutanı idarî anlamda validir. Horasan sipehsâlârlığının merkezi ise Nişâbur şehridir. Sipehsâlârlar tayin edildikleri bölgelerin askerî ve idarî işlerini yürütmektedirler.

Gazneli tarihi hakkında çalışmalar yürüten Erdoğan Merçil, Nasr b. Sebük Tegin'den sonra Horasan Sipehsâlârlığına kimin tayin edildiği hususunda görüş belirtmenin zor olduğunu ama bu kişinin Arslan Câzib olabileceğini ifade etmektedir (Merçil 2011b: 462). Biz, Merçil'in bu görüşüne katılıyoruz. Arslan Câzib, Horasan sipehsâlârı Emir Nasr vefat edene kadar Tûs valiliği görevinde bulunmuştur. Emir Nasr, 412/1021-1022 tarihinde vefat edince (Gerdîzî 1363: 402)⁷ bu tarihten sonra Horasan bölgesinin idarî ve askerî işleri Arslan Câzib'e devredilmiştir. Cûzcânî, onu "Hâcib-i Horasan Arslan Han" şeklinde kaydetmektedir (Cûzcânî 1391: 270; 2015: 61).

Arslan Câzib'in Horasan Sipehsâlârı olarak görev yaptığı ve bu görevi başarı ile yürüttüğü Beyhakî ve Şebânkâreî'nin ifadelerinde de net şekilde görülmektedir. Beyhakî şu ifadeyi kullanır; "Sultan Mahmud, Arslan Câzib'in vefatından (1028-1030?) sonra böyle bir komutanın görevini Asıĝ Tegin Gazi'ye verdi (Beyhakî 1383: 113). Bu ifadeler bu görevin daha evvel Arslan Câzib tarafından ifa edildiğinin bir delilidir. Ayrıca Beyhakî, Asıĝ Tegin Gazi'nin, Arslan Câzib ve diğer kumandanlardan daha çok debdebe ve hürmet ile karşılandığını zikretmektedir. Arslan Câzib'in görev yaptığı dönemde dahi bu kadar debdebe ve ihtişam görmedim şeklinde ifade kullanması Arslan Câzib'in devlet içerisindeki gücünü ve konumu göstermektedir (Beyhakî 1383: 154-155). Çünkü Mahmud, ona Arslan Câzib gibi bir adamın mevkisini vermiş ondan başka kimseyi bu mevkiye layık görmemiştir ifadeleri, Arslan Câzib'in gücünü ve Horasan sipehsâlârlığı görevini de ifa ettiğini göstermektedir (Beyhakî 1383: 155).

Yine Şebânkâreî'nin ifadeleri Arslan Câzib'in Horasan'da sipehsâlâr olarak görev yaptığını açıkça göstermektedir. Şebânkâreî: "Büyük bir Türk olan Arslan Câzib, Sultanın gulâmlarından biri ve tüm Horasan bölgesinin hâkimi idi..." "...Arslan Câzib, Horasan bölgesinin dört sınır şehrinin hâkimi idi..." (Şebânkâreî 1363: 63-64, 80).

Arslan Câzib devletin idarî kademelerinde de güç sahibidir. Bu gücü kullanarak Gazneli Devleti'nin idarî işlerine dolaylı yollardan müdahale ettiği görülmektedir. Bunun en güzel örneği, Sultan Mahmud tarafından hapsedilen vezir Meymendî için Bû-Nasr-ı Muşkân'a mektup yazması ve ondan vezir Meymendî'ye destek çıkmasını istemesidir ('Ukaylî 1337: 152-161; Seyyid Ali 1967: 13-15). Bu mektubun örneği bulunmaktadır. Olay şu şekilde zikredilmektedir. "Sultan Mahmud'un Hâce Ahmed Meymendî adında bir veziri vardı. Devletin önde gelen görevlilerinin ona karşı hürmet edip saygı göstermesinden Sultan Mahmud rahatsızlık duyar ve onu vezirlikten azletmeği düşünürdü. Bu durumu öğrenen Arslan Câzib hemen harekete geçip Bû-Nasr-ı Muşkân'a, Ahmed hakkında bir mektup yazmış, mektubunda Ahmed'in iyi bir vezir olduğu, görevden alınmaması gerektiği yönünde telkinlerde bulunmuştur." Bû-Nasr-ı Muşkân mektubu sultana sunmak için fırsat kollamaktadır ve bu fırsatı bir işret meclisi sırasında yakalar. Sultan Mahmud'a, Arslan Câzib'in gönderdiği mektup hakkında bilgi verir ve vezir için kendi düşüncelerini de ifade eder (Ukaylî 1337: 152-161; Kirmânî 1337: 41-43). Fakat Sultan Mahmud bildiğini okur ve vezir Ahmed'i vezirlikten azleder. Bir müddet geçtikten sonra ülkede fesat çıkar. Sultan Mahmud vezir Ahmed'i azlettiğine pişman olur.

Netice itibariyle Arslan Câzib'in Gazneli devleti içerisinde bir nüfuzu vardır. Oğlunun devlet içerisinde görev alması ve maiyetinde askerlerin bulunması bunun önemli göstergelerinden bir diğeridir. Sultan Mesud'un hükümdarlığı döneminde yaşanan şu tayin meselesi örneğinde bunun doğruluğunu bir kez daha görebiliyoruz. Bû-Sehl çıkılacak bir sefer öncesi hazırlık yapıldığı esnada Arslan Câzib'in oğlunun da sefere çıkacak orduda yer almasını istedi ve onun hakkında, "*Şöhret sahibi*

⁷ Tarih-i Sistan'da ölüm tarihi, 418/1027-1028 olarak verilmektedir. Bu hatalı bir tarihtir. Bkz. (Târîh-i Sîstan, 1381, s. 337).

bir adamdır ve birçok adamı vardır. Aynı zamanda kendisi de oğlu da bir kahramandır” (Beyhakî 1383: 374-375).

Askerî Hizmetleri

Arslan Câzib, uzun yıllar Gazneli Devleti'ne hizmet etmiştir. Görev süresi boyunca çeşitli askerî mücadeleler içinde yer almış neredeyse Gazneli Mahmud'un bütün askerî seferlerinde görev almıştır. Arslan Câzib'in görev aldığı ilk askerî hizmet muhtemelen Gazneli Mahmud'un taht mücadelesine girdiği yıllarda olmuştur. Kardeşi İsmail'i yenerek tahta oturan Mahmud, daha sonra önceden yönetimi kendisine ait olan Horasan bölgesinin Sâmânîler tarafından Begtüzün'e verilmesine tepki gösterip hazırlıklara başlamış Horasan'ın tekrar kendisine verilmesini talep etmiştir. Bu talebi gerçekleşmediği gibi Türk kumandanlar Sâmânî tahtından Emir II. Mansur indirip yerine II. Abdülmelik b. Nuh'u tahta oturtmuşlardır. Begtüzün, Ebû'l-Kâsım Sîmcûrî, ve Faik el-Hassa, Gazneli Mahmud'a karşı açık bir şekilde ittifak kurdular. Neticede savaş günü gelip çatığında Mahmud, ordusunu savaş nizamına soktu. Ordunun sağ tarafında on bin süvari ve otuz adet fil ile biraderi sipehsâlâr Nasr, sol kanadında ise on iki bin süvari ve kırk adet fil, ordunun merkezinde ise on bin süvari ve yetmiş fil ile Sultan Mahmud bulunmaktadır (İbn Miskevleyh 1920-21: 368). Neticede Gazneliler, 27 Cemaziyülevvel 389 (16 Mayıs 999) yılında zafer kazandılar. Gazneli ordusu savaş düzenine geçtiğinde sipehsâlâr sağ taraftaki birliklere komuta etmektedir. Hâcib ise sol kanada kumanda eder. Daha o dönemde Hâciblik vazifesi görevi yapan Arslan Câzib, ismi zikredilmese de ordunun sol kanadındaki on iki bin süvari ve kırk file kumanda etmiş diyebiliriz.

Gazneli Mahmud, kazanılan zaferden sonra Begtüzün ile Ebû'l-Kâsım'ın tekrar bir araya gelmelerini engellemek için Tûs'a doğru hareket ettiğinde Begtüzün ondan korkarak Cürcân tarafına kaçtı. Mahmud, Arslan Câzib'i Begtüzün'ün peşinden göndermiş, Arslan Câzib de onu Horasan sınırlarından çıkarana kadar takip etmiş ve ardından görev yerine geri dönmüştür. Bu başarılarından dolayı Arslan Câzib, Tûs valiliğine tayin edilmiş bir miktar kuvvet de emrine verilmiştir (Utbî 1334: 133; İbnü'l-Esir, 1991:122). Karşımıza bundan sonra kendisi Tûs valisi olarak çıkacaktır.

Gazneli Mahmud Herat'a dönünce Begtüzün bu durumu fırsat bilip tekrar Nişâbur'a gelmiştir. Bunu haber alan Gazneli Mahmud, yeniden güçlenme ve düzen kurma isteğinde olan Ebû'l-Kâsım b. Sîmcûr'un gücünü kırıp bölgeden çıkarması için Arslan Câzib'i görevlendirmiştir. Arslan Câzib, Kuhistân'a gitmiş Ebû'l-Kâsım ile savaşmış onu hezimete uğratmıştır. Bu yenilgiden sonra Ebû'l-Kâsım b. Sîmcûr, Tabes Bölgesi'ne çekilmiştir (Utbî 1334: 134; Fazlullâh 1999: 104).

Gazneli Mahmud, Ebû'l-Kâsım'ın Horasan bölgesinden çıkarılmasının ardından Horasan sipehsâlârlığı görevine kardeşi Emir Nasr'ı tayin etmiş ve onu sipehsâlârlığın merkezi Nişâbur'a göndermiştir (Utbî 1334: 134; Fazlullâh 1999: 104-105). Gazneli Mahmud, Horasan bölgesinin tekrar ele geçirilmesinde önemli askerî katkılarda bulunan Arslan Câzib'i Tûs valisi, kardeşi Nasr'ı ise Horasan sipehsâlârı tayin etmiştir.

Arslan Câzib, bundan sonra Horasan bölgesindeki mücadelelerde daha aktif rol oynamaya başlayacak, İsmail b. Nuh'un Sâmânî devletini yeniden diriltme mücadelesine girdiği dönemde önemli askerî roller üstelenecektir. İsmail b. Nûh, Sâmânî devletini yeniden diriltmek için harekete geçip bir ordu topladı ve birkaç defa Horasanı ele geçirme teşebbüsünde bulundu. Hatta Horasan sipehsâlârı Emir Nasr, İsmail'in saldırıları karşısında Herat'a çekilmiş ve Mahmud'dan yardım istemiştir. Gazneli Mahmud'un gönderdiği askerî yardımlar sayesinde İsmail b. Nûh'un birlikleri bölgeden çıkarılmış fakat İsmail, mücadelesinden vazgeçmemiştir.

Nitekim tekrar harekete geçip Serahs şehrini hakimiyeti altına almıştır. Emir Nasr, Serahs yakınlarındaki savaşta onu hezimete uğratmış, Ebû'l-Kâsım ise Sîmcûr'u yakalanarak Nasr'ın huzuruna getirilmiştir. İsmail b. Nûh'un komutanlarından Tuztaş Hâcib de yakalanmıştır. Esir alınanların büyük bir kısmı Gazne'ye gönderilmiştir. (Ocak/Şubat 1002) (Fazlullâh 1999: 112-113; Gerdâzi 1363: 382-383; İbnü'l-Esir 1991:131; Utbî 1334: 144). İsmail b. Nûh, bir müddet sonra tekrar yönünü Horasan bölgesine çevirince Gazneli Mahmud, İsmail b. Nûh'un Horasan bölgesinde karışıklık çıkarmasını engellemek için Belh'e gelip ordugâh kurmuştur. Gazneli Mahmud ayrıca komutanlarından Ferîgûn b. Mahmud'u da onun üzerine sevk etmiş, İsmail b. Nûh ise bu takipten kurtulmak için Kuhistân tarafına çekilmiştir. Horasan Sipehsâlârı Emîr Nasr, Arslan Câzib ve Hâcib Togancuk gibi Gazneli Mahmud'un

komutanlarının da üzerine gelmesi sonucu İsmail b. Nûh, Cürçân'a ardından da Bistâm tarafına doğru kaçmış fakat bu bölgede de Emîr Kâbus engelli ile karşılaşmıştır. Kâbus, onun bölgeye yerleşmesini engellemek için iki bin kişilik bir ordu göndermiştir. Horasan'da tutunamayacağını anlayan İsmail b. Nûh, Mâverâünnahir'e geçerek Buhara için bir girişimde daha bulunmuş fakat başarısız olmuştur. Yanında kalan askerler de devamlı savaşmaktan, bölgeler arasında gidip gelmekten bıkip usanmış ve onu terk etmişlerdir. Bundan dolayı yanında kalan küçük bir grupla Merv'in çöl kısımlarında İbn Büheyc el-Arabî'nin reisliğinde yaşayan göçebe bir Arap kabilesine sığınmıştır. Gazneli Mahmud, bu kabileye haber gönderip onu kendisine teslim etmelerini istemiştir. Fakat kabile ahali, o sırada Gazneli Mahmud tarafından bölgeye âmil olarak atanan Ebû Abdullah Mahrûy'un telkinleri ile İsmail b. Nûh'a saldırarak 395/1004-1005 yılında bir gece karanlığında onu öldürmüşlerdir (Fazlullâh 1999:119; İbnü'l-Esir 1991: 132). İsmail b. Nûh'un ölüm haberi geldiğinde Gazneli Mahmud oldukça öfkelenmiş ve Arslan Câzib'e, bu kabilenin cezalandırılması için emir vermiştir. Arslan Câzib, Ebû Abdullah Mahrûy ve İbn Büheyc'i yakalayarak Gazneli Mahmud'un emriyle idam etmiş ve onun emrine asilik eden bu kabileyi dağıtmıştır. (Utbî 1334: 148; Gerdizî 1363: 384-385; Fazlullâh 1999: 119). Görüldüğü üzere Arslan Câzib, Gazneli Mahmud hangi görevi verirse o görevi başarı ile tamamlamıştır.

Arslan Câzib'in, Gazneli-Karahanlı mücadelelerinde görev aldığını görüyoruz. Bu mücadelelerin sebebi Karahanlıların Gazneli hâkimiyetinde olan Horasan üzerinde hâkimiyet kurmak istemeleri ve bu nedenle bölgeye ordular sevk etmeleridir. Yapılan savaşlar neticesinde yenilgiye uğrayan Türk Hakanlığı, Horasan bölgesi üzerindeki emellerinden vazgeçip Gazneli hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. Karahanlı birliklerinin süratle Horasan şehirlerini ele geçirmeleri üzerine Gazneli devlet adamları durum değerlendirmesi yapmak üzere Gazne'de toplanmışlardır. Herat şehrinde bulunan Tûs Valisi Arslan Câzib, Gazneli Mahmud'un talimatı üzerine Gazne'ye çekilmiştir. Mahmud, sefere çıkmadan önce Horasan'da herhangi bir sorun çıkarsa Arslan Câzib'in Gazne'ye çekilip bu bölgeyi korumasını önceden bildirmişti.(Utbî 1334: 182; İbnü'l-Esir 1991: 154; Mîrhând 1380: 2913; Mîrhând 2017: 60). Utbî olayların akışını anlatırken Subaşı Tegin'in teçhizatlı bir ordu ile harekete geçtiğini bu sebeple Gazneli Mahmud'un Arslan Câzib'i on bin kişilik bir ordu ile onun üzerine sevk ettiği bilgisini vermektedir (Utbî 1334: 182; Mîrhând 1380: 2913). Subaşı Tegin nerden kalkıp göç ederse Arslan Câzib de oraya hareket ederdi. Sultan Mahmud, Tûs'ta ikamet ediyor ve Arslan Câzib'den haber beklemektedir. Gazneli Mahmud, o toplumu Horasan'dan dışarı atmak ve fesatlarının kökünü kazımak için ayağa kalktı. Belh şehrine yaklaşık yirmi kilometre kadar uzaklıktaki Katar (Keter) ovasında Çerhiyân köprüsünün yanında büyük bir savaş meydana geldi (5 Ocak 1008). Bu savaşta Arslan Câzib, Gazneli ordusunun sol tarafında yer alıyordu (Utbî 1334: 184; Gerdizî 1363: 390; Şebânkâreî 1363: 50; İbnü'l-Esir 1991: 157; Mîrhând 1380: 2914). Gazneli Mahmud askerî ve idarî anlamda ne kadar dirayetli bir hükümdar ise emrindeki komutanlarda bir o kadar mahir savaşçılardır.

Arslan Câzib'in görev aldığı askerî seferlerden biri de Gûr gazasıdır. Bu gazada Arslan Câzib, Altuntâş ile öncü vazifesi görmüştür (Utbî 1334: 199; İbnü'l-Esir 1991: 179). Dar bir boğazda yapılan savaşta zor durumda kalan Arslan Câzib ve Altuntâş'ın kuvvetleri arkadan gelen Gazneli Mahmud'un desteği ile kurtarılmış ve düşman hezimete uğratılmıştır. Yine Arslan Câzib, Hâcib Altuntâş ile birlikte Garcistan Şar'ının üzerine gönderilmiştir (Utbî 1334: 207-208; Mîrhând 2017: 2924-2925; Zeki 2019: 194). Bu ikili bazı nahiyeleri ele geçirdikten sonra Şar'ın oğlunun bulunduğu kaleyi kuşatıp ele geçirmişlerdir.

Arslan Câzib'in kaynaklarda on yedi Hint seferinden sadece birine katıldığı görülmektedir. Zikredilen bu sefer Nâradîn seferidir. Muhtemelen Gazneli Mahmud, Hint seferlerine çıktığı zaman Horasan bölgesindeki güvenliği sağlamak amacıyla Arslan Câzib'i bölgede bırakıyordu. Gazneli Mahmud, 404/1013-1014 yılının sonbaharında Hindistan'daki Nâradîn üzerine seferine çıkmıştır. Gazneli Mahmud, Nâradîn önlerinde askerlerini savaş düzenine geçirmiş, ordunun sağ kanadına zırhlı birliklerle beraber kardeşi Emîr Nasr'ı, sol kanadına Arslan Câzib'i, öncü birliklerin başına da Muhammed b. İbrahim et-Tâî'yi komutan olarak görevlendirmiştir. Altuntâş'ı da hassa askerleri ile merkeze yerleştirmiştir (Utbî 1334: 210; Fazlullâh 1999: 180). Bhimbâl ise Gazneli ordusu karşısında geri çekilme kararı alarak ordusu ile birlikte geçidi zorlu, yüksek iki dağ arasında bir vadide karargâh kurmuştur. Vadinin girişini ise büyük fillerle kapatmıştır. Buradan ülkenin her tarafına mektuplar gönderip gelecek olan yardımları beklemeye başlamıştır. Gazneli Mahmud'un bütün Hint seferleri önem arz etmesine rağmen Nâradîn seferi başlangıcı ve sonu itibarıyla ayrı bir öneme sahiptir. Gazneli

Mahmud'un bu sefere kardeşi Emîr Nasr, Arslan Câzib, Altuntâş ve Ebû Abdullah gibi büyük komutanları ile çıkması da seferin önemini ortaya koymaktadır.

Kâbus'un ölümünün ardından Dârâ'yı, Ziyârî tahtına oturtmak üzere Arslan Câzib komutasında ordu göndermeye hazırlanan Gazneli Mahmud, Kâbus'un diğer oğlu Emîr Menûcehr'in itaat etmesi üzerine Emîr Dârâ'yı, Ziyârî tahtına oturtma düşüncesinden vazgeçmiştir. Dârâ, Ziyârî tahtına oturamamış; fakat Gazneli Mahmud'un yanında önemli bir makam edinmiştir. Törenler ve av meclislerinde hep yanında bulunmuştur (Utbî 1334: 227-228).

Arslan Câzib'in adının tarihi kaynaklarda sık sık zikredilmesinin en önemli sebeplerinden biri Selçuklu Türkmenlerine karşı izlediği siyaset olmuştur. Çağrı Bey'in, Gazneli topraklarından Anadolu'ya geçmesi ve Arslan Câzib'in buna engel olamaması ilk temaslarıdır (Mîrhând 1380: 3124-3125; 2015: 25-29). Mahmud'u kızdıran ilk olay budur. 415/1024-1025 yılında Mâverâünnehir'de Yusuf Kadır Han ile Sultan Mahmud arasında tarihî bir görüşme meydana geldi. Gazneli Mahmud ile Yusuf Kadır Han görüşmesinde en önemli konulardan biri Selçuklular meselesi idi. Bu mesele Han'ın ısrarı ile Gazneli Mahmud'un inisiyatifine bırakılmıştı. Bu görüşmede Kadır Han, Gazneli Mahmud'dan Selçuk Türkmenlerini Türkistan ve Mâverâünnehir bölgesinden götürmesini ve askerî anlamda onlardan istifade etmesini tavsiye etti (Cûzcânî 1391: 269-271; 2015: 58-60). Mâverâünnehir görüşmesinden sonra Mahmud, Arslan Yabgu'nun gücü ve Mâverâünnehir'deki faaliyetleri üzerine ona bir elçi ile mektup göndererek otağına davet etmiş (İbnü'l-Esir 1991: 363) Hint gazalarına yardım göndermesi için Arslan Yabgu'yu huzuruna çağırmıştır (Fazlullâh 1999: 7; Râvendî 1991: 88-89). Gazneli Mahmud, Arslan Yabgu'yu bu davette bir hile ile yakalayıp Kalincar Kalesine hapsedmiştir. Bundan sonra Tuğrul ve Çağrı Beylerin etkisi ile Musa Yabgu'nun liderliğini kabul etmeyen Arslan Yabgu'ya tâbi Selçuklulardan bir grup Sultan Mahmud'a haber yollayarak Horasan bölgesine geçmek için izin istemişlerdir. 4.000 haneden oluşan bu grubun başında Yağmur, Kızıl, Göktaş ve Boğa adlı beyler bulunmaktaydı (Beyhakî 1383: 93; İbnü'l-Esir 1991: 293; Cûzcânî 1391: 271). Bu grup Gazneli Mahmud'a diğer beylere itaat etmediklerinden dolayı onların zulmüne maruz kaldıklarını bildirerek ondan yer talebinde bulunmuş; o ise bu Selçuklu grubundan gelen isteği devlet adamları ve emîrleri ile istişare etmiştir.

Arslan Câzib'in, Gazneli Mahmud'a *"Onların Horasan'a geçişine izin vermek doğru bir karar değil. Türkmenler kalabalıklar ve çok miktarda silah ve malzemeye sahipler. Bu sebeple fesat çıkarmaya müsaittirler. Bu Türkmenler niçin sana geliyorlar? Eğer onların Nehri geçmesine izin verirsen büyük bir hata yapmış oluruz. Onları bana bırak ki reislerini öldüreyim, erkeklerin ise ok atmalarını engellemek için başparmaklarını kestireyim"*(Gerdîzî 1363: 411; Fazlullâh 1999: 11-12; Hüseyinî1999: 2; İbnü'l-Esir 1991: 363; Cûzcânî 1391: 270) diyerek karşı çıktığı zikredilmektedir. Gazneli Mahmud, Arslan Câzib'in bu teklifi karşısında *"Sen kalpsiz ve merhametsiz bir adamsın"* cevabını vermiş. Arslan Câzib bu cevaba karşılık, askerî ve siyasî tecrübelerine güvenerek hiç imtina etmeden: *"Bunu yapmazsan çok pişman olacaksın"*(Gerdîzî 1363: 411; İbnü'l-Esir 1991: 363) diye cevap vermiştir. Aslında burada ileride meydana gelebilecek Türkmen tehlikesine vurgu yapmıştır. Nitekim bir müddet sonra Sultan Mahmud, Türkmenleri Horasan'a sokarak hata ettiğini dile getirmiştir (Şebânkâreî 1363: 80-81). İleride göreceğimiz üzere Arslan Câzib bu konuda haklı çıkmış, Türkmenler isyan çıkarıp, Gazneli Devleti'ni tehdit edecek konuma gelmişlerdir.

Selçuklu Türkmenlerinin bu kolu onun izni ile Horasan'ın Serahs, Ferâve, Nesâ ve Bâverd bölgelerinin kırsal alanlarına yerleştirilmiştir. Gazneli Mahmud, onları tebaası içine kabul etmekle birlikte onların devamlı denetim altında tutulmasını, vergi alınmasını ve bunun için de vergi tahsildarlarının görevlendirilmesini yerel idarecilere emretmiştir. Gazneli Mahmud, ayrıca onların devamlı silah taşımamaları (Cûzcânî 1391: 271) ve dağınık olarak yerleştirilmelerini idarecilerden istemiştir (İbnü'l-Esir 1991: 363). Arslan Câzib'in teklifini kabul etmemesine rağmen yine onun tarafından alınan tedbirler, onların düzeni bozucu faaliyetlere girişebilecekleri ihtimalini de göz önünde bulundurduğunu göstermektedir.

Bir müddet sonra Türkmenler bölgede düzeni bozucu hareketlerde bulunmaya başlamıştır. Gazneli Mahmud, Selçuklu Türkmenlerinin isyan hareketleri üzerine daha önce fikrine itibar etmediği Arslan Câzib'i bu isyanı bastırması için görevlendirmiştir. 418/1027 senesinde Ferâve, Nesâ ve Bâverd bölgelerinde yaşayan halk, Türkmenlerin baskısından perişan hale gelmişti. Bundan dolayı Sultan

Mahmud, Arslan Câzib'e bir mektup göndererek Türkmenleri itaat altına almasını ve halkı onların zulmünden kurtarmasını emretmiştir (Gerdîzî 1363: 415-416). Sultan Mahmud'un bu emri üzerine harekete geçen Arslan Câzib, kalabalık bir Türkmen grubu ile savaşa tutuşmuştur. Birçok Türkmen'in öldürülmesi ve yaralanmasına rağmen Türkmenlerin isyanı ve halka olan baskıları nihayete ermemiş aksine dahada artmıştır. Halkın şikâyetleri Gazne'ye, Sultan Mahmud'un kulağına gelmeye devam etmiştir. Gittikçe artan şikâyetlerden dolayı Sultan Mahmud, Arslan Câzib'i zayıflıkla itham etmiş, devletin Horasan sipehsâlârı Arslan Câzib ise Sultan Mahmud'un kendisini azarlaması ve zayıflıkla itham etmesi üzerine ona bir mektup göndermiştir: "Türkmenler eskisinden daha güçlüdür. Onların isyanını hâssa süvarileri ve sancaktarlar olmadan bastırmak zor. Eğer sultanımız bizzat gelmezse Türkmenler güçlenmeye devam ederler ve onları kontrol altına almak daha da zor olur" diyerek olayın ehemmiyetini bildirmiştir (Gerdîzî 1363: 416; Merçil 1989: 38). Arslan Câzib'in bu ifadelerine sinirlenen Sultan Mahmud, 419/1028 senesinde başkent Gazne şehrinden Tûs'a hareket etmiştir. Arslan Câzib, Sultan Mahmud'u Tûs şehrine girmeden şehrin önlerinde karşılayıp, Türkmenlerin faaliyetleri hakkında sultanı bilgilendirmiştir (Gerdîzî 1363: 416). Bu görüşmeden sonra Sultan Mahmud, Arslan Câzib'i tam teçhizatlı bir ordu ve birkaç komutan eşliğinde Türkmenlerin üzerine göndermiştir. Arslan Câzib komutasındaki Gazneli ordusu Ferâve ribatına kadar gitmiş, Türkmenlerle savaşa tutuşmuş, dört bin civarında Türkmen süvarisi öldürülmüş, geri kalanların bazıları esir edilmiş bazıları ise Balhan ve Dihistân dağlarına kaçmışlardır (Gerdîzî 1363: 416; İbnü'l-Esir 199: 292; Merçil 1989: 38; Özgüdenli 2013: 64-65). Bu sayede Türkmen tehlikesi kısa süreliğine de olsa durdurulmuştur. Ferâve savaşından anlaşılacağı üzere bu tarihlerde Arslan Câzib artık Horasan sipehsâlârı görevindedir. Selçukluların dağınık olarak farklı bölgelere çekilmelerine rağmen Gazneli Mahmud dikkatini onlardan çekmemiştir. Takibe devam ederek Horasan bölgesinde huzursuzluk çıkarmalarına mâni olmak için bütün tedbirleri almış hastalığının etkisiyle onların takip işini Arslan Câzib'e havale etmiştir (İbnü'l-Esir 1991: 292). Arslan Câzib iki yıla yakın bir süre Selçukluların hareketlerini takip etmiştir. Selçuklular çok hızlı hareket edip sürekli yer değiştirmektedirler. Bundan dolayı bu vazifede çok zorlanmıştır. Fakat yine de Nişâbur'dan Dihistân'a oradan Cûzcân'a kadar izlerini sürmüştür. Arslan Câzib'in peşlerini bırakmaması üzerine Selçuklular, takipten kurtulmak için Horasan bölgesinin dışına çıkmak zorunda kalmışlardır. Arslan Câzib, Horasan sipehsâlârlığı yaptığı bu dönemde Selçuklu Türkmenlerinin Horasan dışında tutulmaları konusunda başarılı askerî roller üstelenmiştir. Onun ölümünden sonra başa gelen Horasan sipehsâlârı onun kadar etkili askerî seferler yürütemeyecek ve Horasan elden çıkacaktır. Türkmenler ile aynı bölgede yaşayan Arslan Câzib, onların askerî, siyasî ve kültürel yaşantıları hakkında bilgi birikimine ve tecrübeye sahibidir. Daha önce onların, Horasan bölgesine yerleştirilmesine karşı çıkması da bu bilgi birikimi ve tecrübesinden ileri gelmektedir.

Arslan Câzib, Altuntâş'ın Hârizm hakimiyetini sağlamasına yardımcı olmak içinde görevlendirilmiştir. Gazneli Mahmud, durumun önemine binaen Altuntâş'ın Hârizm'de otoritesini tesis etmesine yardımcı olması için Arslan Câzib'i askerleri ile ona destek olması için göndermiştir. Altuntâş, Arslan Câzib'in askerlerinin de yardıma gelmesiyle isyanı bertaraf etmeyi başarmış, Ebû İshak ve adamlarını hezimete uğratmıştır. Ebû İshak belası yok edildikten sonra Hârizm'de Gazneli Mahmud adına hakimiyet tesis edilmiştir. Arslan Câzib hakimiyetin sağlanmasından sonra Hârizm'den ayrılarak Gazneli Mahmud'un yanına dönmüştür (Beyhakî 1383: 745-746).

Arslan Câzib'in Horasan sipehsâlârlığı ve Tûs valiliği yaptığı bölgeler huzur ve istikrara kavuşmuştur. Bunun yanında bu bölgeler kültürel, sanatsal ve mimari yönden gelişmiş ve onun yöneticiliği döneminde hanlar, külliye ve kervansaraylar inşa edilmiştir. Günümüz de mimari açıdan hala sağlam bir şekilde duran Ribât-ı Arslan Câzib, Seng-i Best Hanı, Arslan Câzib Ulu Cami ve Makbere-i Arslan Câzib ondan kalan mimari eserlerdir (Kâhakî & Tabar 2016: 103-120).

SONUÇ

Netice itibariyle gulâm sisteminden yetişen Türk kökenli Arslan Câzib, Mahmud'un tahta geçmesinden sonra karşımıza Tûs valisi olarak çıkmaktadır. Bu görevde kaldığı süre zarfında askerî ve idarî anlamda tecrübe kazanmış ve sonunda Horasan sipehsâlârlığı görevine tayin olmuştur. Arslan Câzib'in, Sultan Mahmud ve Meymendî ile birlikte büyümesi ve eğitim alması onun askerî ve idarî anlamda farkını her geçen gün göstermesine vesile olmuştur. Gazneli Devleti'nin sultan ve vezirden sonraki siyasî ve askerî yönden en güçlü devlet adamı olmuştur. Arslan Câzib, hayatta kaldığı süre boyunca Gazneli devletinin iç ve dış siyasetinin şekillenmesinde önemli görevler almıştır.

Devletin kuruluş aşmasında Horasan bölgesindeki askerî faaliyetleri, Karahanlı saldırılarının durdurulması, Gûr Gazası, Türkmen isyanının bastırılması, Hârizm'de Gazneli hâkimiyetinin tesisi ve Hindistan seferlerindeki başarıları onu Gazneli Mahmud nezdinde en güvendiği sipehsâlâr ve valilerinden biri haline getirmiştir. Bunların dışında muhtelif askerî seferlerde de yer almıştır. Arslan Câzib'in adının tarihi kaynaklarda sık zikredilmesinin en önemli sebeplerinden biri Selçuklu Türkmenlerine karşı izlediği siyaset olmuştur. Selçuklu Türkmenleri konusundaki mücadelesi Gaznelilerin 1040 yılına kadar daha hayatta kalmasına katkı sağlamıştır. Nitekim bu çalışmayla Türk tarihi içinde Arslan Câzib'in askerî ve idarî hizmetlerinin genel bir tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmadaki askerî ve idarî hizmetlerinin haricinde kaynaklara yansımaya muhtelif hizmetlerinin de bulunduğu yorumunu yapabiliriz.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmud. (2011). *Selçuknâme*. (Haz. Erdoğan Merçil). Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Avfî. Cevâmi'ü'l-ḥikâyât ve levâmi'u'r-rivâyât. Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi. Hasan Hüsnü nr. 720.
- Bundârî. (1318). *Zubdat al- Nusra va Nuḥbat al-Usra*. Şirket-i Arabiyye.
- Celâl-zâde Sâlih Çelebi. (2017). *Cevâmi'ü'l-ḥikâyât ve levâmi'u'r-rivâyât*. C. I. (Tuncay Bülbül, Haz.). Tezmer Yayınları.
- Cûzcânî. (1391). *Tabakât-ı Nâsirî*. (Bünyâd Ferheng-i Cihandaran-ı Gûrî, Nşr.). Danişgâh-ı Kabil.
- Cûzcânî. (2015). *Tabakât-ı Nâsirî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler Hârezmşâhlar)*. (Erkan Göksu, Terc.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Devletşâh. (1338). *Tezkiretü's-şu'arâ'*. (Ramazani-Muhammed, Nşr.). Tahran.
- Devletşâh. (1977). *Devletşâh Tezkiresi*. C. II. (Necati Lügâl, Çev.). Tercüman 1001 Temel Eser. İstanbul.
- Ebû Nasr Muhammed b. Abdülcabbar el-Utbî. *Târîhü'l-Utbî*. Millet Kütüphanesi. Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 34 Fe 1409.
- Ebû'l Fazl Beyhakî. (1390). *Dibâ-yı Didarı Metn-i Kâmil Tarih-i Beyhakî*. (Doktor Muhammed Cafer Yahâkkî, Nşr). İntişârat-ı Tahran.
- Ebû'l-Fazl Beyhakî. (1383). *Târîh-i Beyhakî*. (Ali Ekber Feyyaz, Muhammed Cafer Yahâkkî, nşr.). İntişârat-ı Dânişgâh-ı Firdevsî. Meşhed.
- Ebû'l-Fazl Beyhakî. (2019). *Târîh-i Beyhakî*. (Necati Lügâl, Terc.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ebû'l-Fazl Beyhakî. *Tarih-i Sebüktegin*. Bibliothèque nationale de France Département des Manuscrits. Supplément Persan 1054.
- Ebû'n-Nasr Muhammed b. Abdülcabbar Utbî. (1334). *Terceme-i Târîh-i Yemînî*. (Curfâdekânî, Farsçaya çev., Ali Kâvîm, thk.). Çaphâne-i Ferdin.
- Ebû'n-Nasr Muhammed b. Abdülcabbar Utbî. (1828). *The Kitâb-i Yamînî, Historical Memories of the Amîr Sabuktâgûn and The Sultan Mahmud of Ghazna*. (James Reynolds, İngilizceye Trans.). The Oriental Translation.
- Ebû'n-Nasr Muhammed b. Abdülcabbar Utbî. *Tarih-i Yemini*. Bibliothèque nationale de France. Département des manuscrits, Arabe 6196.
- el-Hüseynî. (1933). *Ahbarü'd-devleti's-selçukiyye*. (Muhammed İkbâl, nşr.). Lahor.
- el-Hüseynî. (1999). *Ahbarü'd-devleti's-selçukiyye*. (Necati Lügâl, çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- el-Menînî. (1286). *el-Fethu'l-Vehbî alâ Târîhi Ebî Nasr el-Utbî*. C.I. el Matbaatü'l-Vehbiyye. Mısır.

- Ferruhî-yi Sîstânî. (1335). *Dîvân*. (M. Debîr-i Siyâkî, nşr.). Tahran.
- Firdevsî. (1366). *Şâhnâme*. (Celal Halikî Mutlak, nşr.). The State of New York University Press.
- Gerdîzî. (1363). *Zeynü'l-Ahbâr*. (Abdülhay Habîbî, thk.). Dünya Kitap. Tahran.
- Göksu, E. (2011). *Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına. Türk Dünyası Araştırmaları*. 96 (191), 97-116. Erişim Adresi: https://www.tdadergi.com/arsiv/191_Arastirma.pdf.
- Hândmîr. (1357). *Düstüru'l-Vüzera*. (Said Nefisi, nşr.). Tahran.
- İbn Miskevleyh. (1920-21). *The Eclipse of the 'Abbasid Caliphate, Original Chronicles of the Fourth Islamic Century*. C. VI. (H. F. Amedroz, D. S. Margoliouth, Trans.), Basil Blackwell. Oxford.
- İbnü'l-Cevzî. (1992). *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. C. XV. (Muhammed Abdü'l-Kâdir Atâ-Mustafa Abdü'l-Kâdir Atâ, nşr.), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Esîr. (1991). *el-Kâmil fi't-târîh*. C. IX. (Abdülkerim Özaydın, çev.). Bahar Yayınları. İstanbul.
- Kâhakî, Ahmed Salihî ve Tabar, Necmi Musa. (2016). *Puzûhiş-i ber Şinâht-ı Mecma-i Arslan Câzib ve der Dervre-i Gaznevî der Seng-i Büst*. Puzûhişhâ-i Târîh-i İlmî Dânişkede-i Edebiyat ve ve Ulûm-ı İnsânî-i Dânişgâh-i İsfahan. 4, 103-120.
- Kortel, S. H. (2006). *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât: 1206-1414*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köprülü, F. (1987). *Hâcib*. İslâm Ansiklopedisi. (C. 5/1, s. 30-31). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Merçil, E. (1989). *Gazneliler Devleti Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Merçil, E. (2004). *Meymendî. İslâm Ansiklopedisi*. (C. 29, s. 504.). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara.
- Merçil, E. (2011). Sipehsâlâr: II. Gazneliler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 26, (2), s. 459-473. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/58800>.
- Mîrhând. (1380). *Ravzatü's-safa*. C. 6. (Cemşid Keyânfer, nşr.). İntişârât-ı Esâtîr. Tahran.
- Mîrhând. (2015). *Ravzatü's-safa (Tabaka-i Selçûkiyye)*. (Erkan Göksu, çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mîrhând. (2017). *Ravzatü's-safa (Mülûk-i Gazneviyye)*. (Erkan Göksu, çev.). Kronik Yayıncılık.
- Mukaddesî. (2015). *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)*. (Ahsen Batur, çev.). Selenge Yayınları.
- Mukaddesî. (2003). *Ahsenü't-Tekâsîm Fî Ma'arifeti'l-Ekâlîm*. (Muhammed Emin el-Dinavî, nşr.). Darü'l-Kitap. Beyrut.
- Müeyyed Sabitî Seyyid Ali. (1967). *İsnâd u Nâme-hâ-yı Târîhi ez-Evâil-i Devrehâ-yı İslâmî tâ Evâhır-i Ahd-i Şah İsmail-i Safevî*.
- Nâsırüddin Münşî Kirmânî. (1337). *Nesaimü'l-Eshâr*. (Celâleddin Hüseyinî Urmevî, nşr.) Tahran.
- Nizâmülmülk. (2016). *Siyâsetnâme*. (Mehmet Altay Köymen, çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2013). *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi 1040-1157)*. C. I. İsam Yayınları.
- Palabıyık, H. (2002). *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*. Araştırma Yayınları.
- Rahman, A. (1998). The Zalankot Bilingual Inscription. *East and West*. 48, (3/4), 469-473. Erişim Adresi: <https://www.jstor.org/stable/29757399>.
- Râvendî. (1921). *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*. (Muhammed İkbâl, nşr.). Londra.
- Râvendî. (1991). *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*. C. I. (Ahmed Ateş, çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Reşîdüddin Fazlullâh. (1999). *Câmiü't-Tevârih*. C. II/4. (Ahmed Ateş, nşr.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Reşîdüddin Fazlullâh. (1999). *Câmiü't-Tevârih*. C. II/5. (Ahmed Ateş, nşr.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Reşîdüddin Fazlullâh. (2014). *Câmiü't-Tevârih* (Zikr-i Tarih-i Al-i Selçuk). (Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Terc.). Bilge Kültür Sanat.

Şebânkâreî. (1363). *Mecmau'l-Ensâb*. (Mîr Haşim Muhaddîs, thk.). İntişârat-ı Emîr-i Kebir.

Şemseddin Sami. (2009). *Kâmûs-ı Türkî*. Kapı Yayınları.

Taneri, A. (1996). *Hâcib*. İslam Ansiklopedisi. (C. 14, s. 508-511). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Târîh-i Sîstan. (1381). (Muhammed Takî Bahar, nşr.). Enteşerat-i Mu'in. Tahran.

Ukaylî. (1337). *Âsârü'l-Vüzerâ*. (Mîr Celâlüddîn Hüsseyînî Urmevî, tsh.). Enteşerat-i Daneşgah-i Tahran.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal: Büyük Selçukîler, Anadolu Selçukîleri, Anadolu Beylikleri, İlhanîler*, Karakoyunlu. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Zahîru'd-Dîn Nişâbûrî. (1332). *Selçuknâme*, (Mirza İsmail Han, nşr.). Tahran.

Zeki, İzzetullah, (2019). *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*. Çizgi Kitapevi.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Deniz ve Kıyı Ekosistemleri Bağlamında Büyükşehir Belediyelerinin Yönetmelik Strateji Boşluğu Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of the Administrative Strategy Gap of Metropolitan Municipalities in the Context of Marine and Coastal Ecosystems

Ali ERDEM

Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
alierdem@akdeniz.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-2633-7555

Öz: 5393 sayılı Belediye Kanunu ve ilgili mevzuatta belediyelerin deniz ve kıyı alanlarına ilişkin görev ve sorumluluklarına ilişkin yönetmelik düzenlemelerin daha çok konunun mühendislik yönünü referans aldığı, ekolojik bakış açısının yetersiz olduğu görülmektedir. Denize kıyısı olan 12 il belediyesi bulunan Türkiye’de, deniz ve kıyı ekosistem hizmetleri, belediyelerin tesis ettiği yapılar çevreden ve ürettiği hizmetlerden etkilenmektedir. Ayrıca yapılar çevre ve insan odaklı bakış açısıyla, deniz ve kıyı ekosistemlerinin kapasiteleri daralmakta ve tahrip olmakta, mevcut iklim değişikliği sorunu derinleşmektedir. Bu sorunsal doğrultusunda araştırmanın temel varsayımı, ilgili belediyelerin, deniz ve kıyı ekosistem hizmetlerinin sürdürülebilirliğine katkı sağlayacak, iklim değişikliğinin etkilerine direnç gösterecek bir kamu hizmeti sunumunu ve yönetmelik anlayışı yaşama geçirmeleri halinde yerelde sürdürülebilir ve kapsayıcı kalkınmanın sağlanabileceğidir. Çalışmanın amacı, belediyelerin kamusal hizmetlerinin (stratejik planlar çerçevesinde) deniz ve kıyı ekosistem hizmetlerine uyumunun sağlanmasındaki zaruretin ortaya konulması gerek mevzuat gerek uygulama alanlarındaki eksikliklerin ve uyumsuzlukların tespiti ve buna bağlı olarak da deniz ve kıyı ekosistemleriyle uyumlu belediyecilik yaklaşımının bu konuya özgü bir yerel yönetim anlayışı olarak önerilmesidir. Sonuç olarak kıyı belediyelerinin stratejik planlarının deniz ve kıyı ekosistemleri bağlamında değerlendirilen boyutlara çok sınırlı düzeyde uyumlu olduğu, belediye hizmetlerinin ekosistem hizmetleriyle uyumu noktasında yetersizliklerin yaşandığı, kıyı ekosistemlerine uyumlu belediyecilik anlayışının benimsenmesinin bu noktada önemli bir gereksinim olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Deniz, Kıyı, Ekosistem Hizmetleri, Deniz ve Kıyı Ekosistemleriyle Uyumlu Belediyecilik

Abstract: Considering the Law No. 5393 and the legislation on Metropolitan Municipalities, it is seen that the administrative regulations regarding the duties and responsibilities of the municipalities regarding the sea and coastal areas mostly refer to the engineering aspect, and the ecological perspective is insufficient. In Turkey, where there are 12 coastal municipalities, marine and coastal ecosystem services are affected by the built environment established by the municipalities and the services they produce. The aim of the study is to identify incompatibilities between legislation and practice within the framework of minimizing of impacts of a human-centered perspective and climate change impacts, to reveal the necessity of ensuring the compatibility of public services of municipalities with marine and coastal ecosystem services, and to propose a municipal approach compatible with marine and coastal ecosystems as a local management approach. As a result, it has been understood that the strategic plans of coastal municipalities are very limitedly compatible with the dimensions evaluated in the context of marine and coastal ecosystems, there are inadequacies in the compatibility of

Geliş Tarihi:19.12.2022

Kabul Tarihi:07.12.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Erdem A. (2024). Deniz ve kıyı ekosistemleri bağlamında büyükşehir belediyelerinin yönetmelik strateji boşluğu üzerine bir değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1451-1457. Doi: 10.33437/ksusbd.1221211

municipal services with ecosystem services, and it has emerged that the adoption of a municipal approach compatible with coastal ecosystems is an important requirement at this point.

Keywords: Marine, Coastal, Ecosystem Services, Municipalism Compatible with Marine and Coastal Ecosystems.

GİRİŞ

Ekosistem denildiğinde farklı biçimlerde ve düzeylerde canlıların veya canlılar ile cansız varlıkların birbirleri arasındaki etkileşim ifade edilmeye çalışılır. Kavramsal anlamda ekosistem kendi içindeki ilişkisel canlılığı devam ettiren bir süreci ifade etmektedir (Chapin, Matson ve Vitousek, 2012: 5). Ekosistem hizmetlerindeki insan merkezli bakışın değer odaklı bakışa evrilmesi açısından önemli bir yaklaşım De Groot ve arkadaşları (2002)'nce ortaya atılmış olup ekosistem işlevlerinin, ekosistem süreç ve bileşenlerinin öncülü, ekosistem süreç ve bileşenlerinin de ekosistem ürün ve hizmetlerinin öncülü olduğunu tartışmışlardır.¹

Kıyı ekosistemlerinin canlı yaşamı açısından işlevi, değeri ve nihai olarak sağladığı ürün ve hizmetlerin sürdürülebilirliği sürekli biçimde gündeme gelmekte, ancak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin kalkınma tercihleri kıyı ekosistemlerinin turizm, sanayi ve yerleşim baskısıyla karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle kıyı alanlarında yönetsel açıdan yetki ve sorumluluk sahibi olan yerel yönetimlere kıyı ekosistemlerinin sürdürülebilirliği ve kamusal taleplerle ekosistem kapasitesinin uyumlulaştırılması yönünde önemli görevler düşmektedir.

İlgili belediyeler, iklim değişikliğinin etkilerine direnç gösterecek bir kamu hizmeti sunumunu ve yönetsel anlayışı yaşama geçirmeleri halinde yerelde sürdürülebilir ve kapsayıcı kalkınmayı sağlayabileceklerdir.

DENİZ VE KIYI EKOSİSTEM HİZMETLERİ

Doğal kaynakları ve her tür farklılıkları ile insanları ekosistemin ayrılmaz parçası kılan, koruma ve sürdürülebilirliği bütüncül bir bakış açısı ile alan ekosistem yaklaşımı; sağlanan katkı ve fayda temelinde ele alındığında, bütün süreçler dahilinde, ekolojik, sosyal ve ekonomik çıktılar sağlamaktadır demek yanlış olmayacaktır (Kaya, Uzun, 2019: 2166)

Binyıl Ekosistem Değerlendirmesi'nde destekleyici hizmetlere odaklı biçimde ekosistem hizmetleri toplam 4 ana kategoriye ayrılmıştır. Düzenleme hizmetleri, tedarik hizmetleri, kültürel hizmetler ve destekleyici hizmetler olarak sıralanan bu sınıflandırma dışında birbiriyle büyük oranda uyumlu ve kabul gören sınıflandırmalar; Avrupa Çevre Ajansı (EEA) tarafından Ekosistem Hizmetlerinin Ortak Uluslararası Sınıflandırması (CICES) ile Ekosistemlerin ve Biyoçeşitliliğin Ekonomisi (TEEB) ekosistem hizmetleri sınıflandırmasıdır (Uygur Erdoğan, 2020: 200).

Su ekosistemlerinin parçası olan deniz ekosistemi dünya üzerinde kapladığı alan bakımından en büyük ekosistemlerden biridir. Denizel organizmaların çeşitliliği, çok farklı ekolojik mekanların (pelajik ve bentik ortamlar) varlığı, farklı jeomorfolojik etkenler ve koşullar deniz ekosisteminin dünya için değerini artırmaktadır (Öncü ve Diğerleri, 2021: 68-71).

Kıyı ekosistemi ise kara ve deniz arasında geçiş alanı olması sebebiyle bir ekoton özelliği göstermektedir. Bu durum kıyı alanlarında yaşamını sürdüren varlıkların ve coğrafyanın da kendine özgü ve eşsiz olmasını beraberinde getirmektedir. Ancak kıyı ekosistemi; kentleşme, turizm, tarım, sanayileşme gibi insan faaliyetlerinden en çok etkilenen ekosistemler arasındadır ve bunun getirdiği pek çok sorunu bünyesinde taşımaktadır (Öncü ve Diğerleri, 2021: 6871).

Gelişmiş ülkelerin büyük ölçekli denizcilik faaliyetlerinden küçük ölçekli ticarete, yerel balıkçılığa kadar deniz ekosistemi hizmetleri formel veya enformel ekonomik faaliyetleri içermektedir. Bunun yanında kıyıları ve denizleri eğitsel ve bilimsel faaliyetler için de zengin, karmaşık ve çeşitliliği fazla habitat işlevleriyle önemli hizmetler sağlar. Bunun yanında yerel topluluklar yaşam biçimlerinin gelecek

¹ Bu çalışmada ekosistem hizmetleri kavramını literatürdeki kullanım yaygınlığı nedeniyle tercih etmekle birlikte, kavram içeriğine yüklenen insan merkezci bakıştan uzaklaşmak ve ekolojik değere vurgu yapmak adına ayrıca kavramsal tartışmalara ihtiyaç vardır.

nesillere aktarılmasını ekosistemin varlığına ve sürekliliğine dayandırabilmektedirler. Tüm bunlara ek olarak ekosistem hizmetlerinin özellikle insan refahının gerçekleştirilmesine yönelik ortaya çıkan fayda açısından önemsendiğini belirtmek gerekmektedir (Barbier, 2017: 508).

KIYI BELEDİYECİLİĞİ

Kıyı alanları yerel yönetim birimlerinin görev, yetki ve sorumluluk alanına dahildir. Büyükşehir ilan edilen yerlerde büyükşehir belediyeleri il mülki idari sınırları içerisinde kalan tüm kıyı alanlarında yetki sahibidir. Büyükşehir belediyesi olmayan illerde ise kentsel kıyı alanlarında belediyeler, kırsal kıyı alanlarında ise il özel idareleri yetkili ve sorumludur.

Binlerce km'lik kıyı şeridinde sahip Türkiye özelinde düşünüldüğünde; bu alanlarla ilgili olarak etkin ve etkili kullanıma dair karar verici idari dereceler (merkez-taşra ile yerel yönetimler) ile karar verme süreçleri büyük önem arz etmektedir (Yalçınkaya, 2021: 925). Üniter yapılı Türkiye'nin her ne kadar merkeziyetçiliği, küresel kaygıları da göz önüne alarak bir taraftan idari ve mali özerklikleri genişleterek/geliştirerek adem-i merkeziyetçiliğe doğru evirmeye çalışması yolu ve katılımcı demokrasi yöntemiyle Yerel'e devretmeye çalışsa da, merkeziyetçi yapıdan kopamayışı, mevzuat birlikteliği ve bütünlüğü sağlayamayışı, merkezi hükümetlerle yerel idareler arasında yetki konusundaki çekişmeler vb. olgular, birçok alanda olduğu gibi kıyı alanlarında da oldukça çelişkili/tehlikeli sonuçlar doğurmaktadır. Kıyı alanlarındaki merkez-yerel arası yetki bölünmüşlüğü, planlama-uygulama çelişkilerine sebebiyet verdiği göz ardı edilemez bir gerçektir (Sayıştay Başkanlığı, 2006).

1982 Anayasası'nın 43. Maddesi, Kıyı Kanunu, İmar Kanunu ve Çevre Kanunu kıyı alanları ile ilgili hukuki ve yönetsel olarak genel bir çerçeve oluştururken bunlara ek olarak pek çok kanun ve kanun maddesi kamu kurumlarının kıyı alanlarındaki görev ve yetki alanlarını belirlemektedir. Ayrıca yerel yönetim birimlerine özgü kanunlarda da bu kamu tüzel kişilerinin görev ve yetki alanlarına ilişkin hükümler bulunmaktadır. Fakat kıyı alanlarının yönetimi ülkemiz açısından son derece önemli olmakla birlikte ciddi oranda görev ve yetki karmaşası ile yetki boşlukları bulunmaktadır. Çok parçalı kurumsal yapı ve mevzuat birikimi kıyı alanları yönetiminin gerektirdiği bütüncül yönetsel yaklaşımın önünde önemli bir engeldir. Küresel dinamikler yanında, kentlerde yaşam kalitesi beklentisi, afet riskleri, yerel ve merkezi idaredeki dönüşüm, kentsel rant yönetimi, büyük altyapı projeleri, şehircilik şurası ve yeni şehircilik vizyonu gibi ulusal dinamikler de göz önünde tutulmak suretiyle belirlenen amaçlara uygun; Toprak Koruma Yasası ve Büyükşehir Belediyesi Yasası'ndaki değişimler bütüncül sürdürülebilir bir ekolojik bakış açısının geliştirilmesinde etkili dinamikler olarak karşımıza çıkmaktadır (Kalkınma Bakanlığı Rap., 2018, BM- Habitat Yönetim Kurulu Habitat III Rap., 2018).

Ülkemiz açısından, gerek 5393 sayılı Belediye Kanunu madde 14, gerek 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu madde 7 incelendiğinde, kıyı kentlerinin sorunları özellikle kentsel gelişmeyle paralel biçimde imar, arazi kullanımı ve kentsel dönüşüm üzerinde yoğunlaşmaktadır. Deniz ulaşımının sağlanması, koruma alanlarına ilişkin tedbirler ile çevre sağlığına ilişkin tedbirlerin alınması yerel yönetimlerin idari ve mali özerkliklerine ilişkin yaşanan sorunlardan, özellikle mali açıdan merkeze bağımlılığın yüksek oluşundan olumsuz biçimde etkilenmektedir. Daha çok merkezi projelerle bağlantılı olarak rekreasyon alanlarının kentsel kıyı alanlarında oluşturulmaya çalışılmasında habitat işlevlerinin düşünülmediği belirtilebilir. Bunda belediyelerce üretilen kamusal hizmetlerin ve kıyı alanlarının dönüşümüne etki eden kararların ağırlıklı olarak halkın katılımından uzak biçimde alınması etkilidir. Ayrıca kıyı alanlarının kullanımına ilişkin baskı oluşturan aktörlerle belediyelerin stratejik ilişkileri, buna ek olarak belediyelerin görev süreleri içerisinde halka en görünür yollarla hizmet sağlamaya çalışmaları habitat işlevlerinin göz ardı edildiği bir yönetsel anlayışı ortaya çıkarmaktadır.

Balıkçılık ve rekreasyona dayalı yürütülen turizm faaliyetlerine ilişkin hizmetlerin sahip olduğu ekonomik büyüklükler hakkında çıkarımda bulunmak mümkündür. Bundan dolayı da bu ekosistem hizmetlerini destekleyen kamusal hizmetlerin yerel yönetimlerce üretilmesi daha kolay görünmektedir. Ancak özellikle deniz ekosistemlerinde erozyon önleme, kirlilik kontrolü, fırtına kontrolü, habitat destekleme gibi ekosistem hizmetleri habitat işlevleri açısından son derece önemli olmakla birlikte mevcut habitat değerinin ölçülemez mahiyette olması, bunun aksi biçimde kamusal hizmet üretiminin yapısal çevre odaklı olması yerel yönetimlerin ekosistem hizmetlerine uyumdan çok ekosistemleri yerleşim yerleri lehine dönüştürme yönünde hizmet üretimini teşvik etmektedir. Oysa kıyı ekosistemlerinde bulunan kumsallar, kum tepeleri, sahil otu (*Ammophila arenaria*) türleri kıyı şeridini

aşırı hava olaylarına karşı koruduğu gibi insanların mülklerini ve kıyıda barınan nüfusu da korur (Barbier, 2017: 509).

5393 sayılı Belediye kanunu özellikle madde 14/a bentleri ile ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu özellikle madde 7/f-i-p bentlerine bakıldığında, belediyelerin deniz ve kıyı alanlarına ilişkin görev ve sorumluluklarına ilişkin yönetsel düzenlemelerde, deniz-su kaynaklarının ulaşım, toplu taşıma (ruhsatlandırma), su havzalarının korunması, çevre ve çevre sağlığı ile kentsel altyapı bağlamında mühendislik yönünün referans alındığı, ekolojik bakış açısının ise yetersiz olduğu görülmektedir (5393 Sayılı Belediye Kanunu: m.14, 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu: m. 7).

Oysa belediyelerin mahalli müşterek ihtiyaçlara yönelik ürettikleri kamu hizmetleri çoğu zaman topoğrafyaya, yerin özgün koşullarına göre biçimlenmekte, ekolojik açıdan o yerde mevcut ekosistemlerce sağlanan ekosistem hizmetleri ile kesişmektedir. Örneğin yörede bulunan sulak alan, orman, vadi, deniz veya akarsu ekosistemleri belediyelerin görevlerini, sorumluluklarını, kamu hizmetinin çeşidini ve içeriğini farklılaştırmaktadır. Bu nedenle kamusal hizmetlerin sunumunda ekosistem hizmetlerini gözeten, ekolojik değerlerle uyumlu bir belediyeçilik anlayışının benimsenmesi zaruridir. Çünkü son yıllarda iklim değişikliği bütün habitatları ve ekosistemleri etkilediği gibi deniz ve kıyı ekosistemlerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle ekosistem hizmetlerinin destek ve tedarik boyutlarıyla kültürel ve düzenleyici boyutları bu değişimden olumsuz etkilenmektedir. Dolayısıyla kıyı belediyelerinin denizel ekosistem hizmetleri bağlamında, kamu hizmeti üretme anlayışını gözden geçirmeleri gerekmektedir. Örneğin kıyı alanlarında hortumların oluşması gibi aşırı iklim olaylarıyla, hava kalitesiyle, deniz kaynaklı gıda teminiyle, deniz kirliliği ve atık sorununa yönelik kamu hizmetleri üretiliyorsa bu hizmetlerin mutlaka deniz ve kıyı ekosistem hizmetlerine özgü yeni koşullarla birlikte tasarlanması son derece önemli hale gelmiştir.

YÖNTEM

Çalışmanın amacı, belediyelerin kamusal hizmetlerinin deniz ve kıyı ekosistem hizmetlerine uyumunun sağlanmasındaki zaruretin ortaya konulması, bunun için deniz ve kıyı ekosistemleriyle uyumlu belediyeçilik yaklaşımının bu konuya özgü bir yerel yönetim anlayışı olarak önerilmesidir. Araştırmada nitel yöntem benimsenmiş olup denize kıyısı bulunan toplam 11 Büyükşehir belediyesinin 2020-2024 stratejik planları incelenerek literatür taraması eşliğinde doküman analizi yapılmıştır.

Stratejik planları incelenen Büyükşehir belediyeleri iki temel kriter doğrultusunda belirlenmiştir. Bu belediyelerin büyükşehir belediyesi olmaları ve coğrafi açıdan farklı denizlere kıyıların olmasına dikkat edilmiştir. Bu belediyeler arasında Adana, Antalya ve Mersin Akdeniz'e kıyısı bulunan Büyükşehir belediyeleri; Muğla, Aydın, Çanakkale, İzmir Ege Denizi'ne kıyısı bulunan Büyükşehir belediyeleri; Tekirdağ ve Bursa Marmara Denizi'ne kıyısı bulunan Büyükşehir belediyeleri; Samsun ve Trabzon Karadeniz'e kıyısı bulunan Büyükşehir belediyeleridir.

Barbier (2017)'in deniz ekosistem hizmetlerine ilişkin sınıflandırmasında yer alan ürünler, hizmetler ve kültürel faydalar sınıflandırması içerisinde ürünler ve kültürel faydalar stratejik planların konusu olmadıkları için bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Yalnızca ekosistem hizmetleri üzerinde durularak bu kategorinin altında yer alan rekreasyon ve turizm, nakliye, bilimsel ve eğitsel faaliyetler, sel kontrolü, fırtına önleme, kuluçka ve yetiştirme habitatları, kıyı çizgisi sabitleme ve erozyon kontrolü, karbon tutma olarak sıralanan alt unsurlara stratejik planlarda yer verilip verilmediği incelenmiştir.

BULGULAR

11 Büyükşehir belediyesinin 2020-2024 stratejik planı Barbier (2017)'in yapmış olduğu sınıflandırma dikkate alınarak ekosistem hizmetleri kategorisinin unsurları olan rekreasyon ve turizm, nakliye, bilimsel ve eğitsel faaliyetler, sel kontrolü, fırtına önleme, kuluçka ve yetiştirme habitatları, kıyı çizgisi sabitleme ve erozyon kontrolü, karbon tutma unsurları açısından incelenmiştir. Bu sayılanlar aynı zamanda kıyı alanlarında hizmet sunan belediyelerin görev ve sorumluluklarıyla da örtüşen bir mahiyete sahiptir. Yapılan literatür taraması ve doküman incelemesi neticesinde Tablo 1'de sunulan bulgular ortaya konulmuştur.

Tablo 1. *Büyükşehir belediyelerine göre ekosistem hizmetlerine ilişkin alt unsurların stratejik planlardaki durumu*

	Adana	Antalya	Mersin	Muğla	Aydın	İzmir	Çanakkale	Tekirdağ	Bursa	Samsun	Trabzon
Rekreasyon ve turizm	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Nakliye	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Sel kontrolü			*								
Fırtınadan koruma			*							*	
Kirlilik kontrolü	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Kuluçka habitatları											
Kıyı erozyonu kontrolü											
Karbon tutma				*		*	*				

Araştırma sonucunda büyük oranda kıyı alanlarında rekreasyon ve turizm faaliyetlerine dönük peyzaj çalışmalarına ağırlık verildiği görülmüştür. Rekreasyon ve turizm sözcüklerini taradığımızda, araştırma kapsamında ele alınan bütün belediyelerin stratejik planlarında belirlenmiş olan stratejik planların ve bunlara bağlı hedeflerin, kıyı alanlarında turizm ve rekreatif faaliyetlere odaklı planlama ve peyzaj çalışmalarına yoğunlaştığı söylenebilir.

Nakliye ve ulaşım konusunda da stratejik planlarda amaç ve hedeflere yer verildiği ancak buradaki ulaşımın daha çok karasal ulaşım, şehir içi trafik sorunu gibi bir içeriğe sahip olduğu belirtilmelidir.

Sel kontrolü ve fırtınadan korunma ise sadece Mersin Büyükşehir Belediyesi'nin stratejik planında yer alan Amaç (A5) "Kent'in altyapı ve üst yapı hizmetleriyle toplumsal refahın, içermenin ve markalaşmanın ivme kazanması" başlığı altında "Doğal afetlerin yaşanması" riskine ilişkin bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma kapsamında ele alınan bütün belediyelerin kirlilik kontrolü hususunda amaç ve hedeflere sahip oldukları tespit edilmiştir. Yerelde sunulan hizmetler arasında yönetsel açıdan en fazla önem verilen ve kentte yaşayanlar için de son derece önemli olan kirlilik kontrolü çalışmada ele alınan bütün belediyelerin stratejik planlarında yer bulmaktadır.

Yetiştirme (kuluçka) habitatları ve kıyı erozyonu kontrolü konusunda ise belediyelerin stratejik plan kapsamında herhangi bir amaç ve hedefe sahip olmadıkları tespit edilmiştir.

Karbon tutma boyutunda ise Muğla, İzmir ve Çanakkale Büyükşehir Belediyelerinin stratejik planlarında bu hususta amaç ve hedeflerin belirlenmiş olduğu tespit edilmiştir. İzmir Büyükşehir Belediyesi stratejik planında karbon salımı konusunda bilinçlendirmenin artırılması, Çanakkale Büyükşehir Belediyesi stratejik planında kentsel karbon ayak izinin küçültülmesi ile karbon yutak alanlarının çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi üzerinde durulmuştur. Muğla Büyükşehir Belediyesi stratejik planında ise karbon salımının %10 azaltılması ile karbon salımının azaltılmasına yönelik yatırımların yapılması ve ulaşım ana planının buna göre tasarlanması yer almaktadır.

SONUÇ

İncelenen stratejik planlar ile ilişkili olarak bu planları üreten belediyeler içerisinde İzmir, Antalya, Muğla gibi iklim eylem planı çalışmaları yürüten belediyelerin kıyıyla ilgili birtakım düzenlemelere yer verdikleri, ancak bu düzenlemelerin ağırlıklı biçimde turizm kaynaklı kıyı yapıları odaklı olduğu söylenebilir. Genel olarak iklim dirençli olma yönünde yerelde öngörülen stratejilerin, deniz ve kıyı alanları ekosistemiyle uyumuna ilişkin bütüncül bir öngörünün mevcut olmadığı ifade edilebilir.

Deniz ve kıyı ekosistemlerinin korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması, büyük çoğunlukla insan merkezli kara kökenli kirlilik faaliyetlerinin baskısı altında, kamu-özel- sivil toplum düzeyinde

güçlü ve koordineli eylemlere ihtiyaç duymaktadır. Buna bağlı olarak, merkezi düzeyde bütüncül bakış açısı ile hazırlanacak ulusal stratejilerin geliştirilmesi ve yine yerelin de koordineli bir şekilde uygun araçlarla yetkilendirilmesi oldukça büyük önem arz etmektedir (Eyüboğlu, 2022: 50).

Sonuç olarak kıyı belediyelerinin stratejik planlarının deniz ve kıyı ekosistemleri bağlamında değerlendirilen boyutlara çok sınırlı oranda uyumlu olduğu, belediye hizmetlerinin ekosistem hizmetleriyle uyumu noktasında yetersizliklerin yaşandığı, deniz ve kıyı ekosistemleriyle uyumlu belediyeçilik anlayışının benimsenmesinin bu noktada önemli bir gereksinim olduğu, bu gerekçelerle, makro düzeyde bütüncül planların yapılması, sağlam mevzuatık altyapısının geliştirilmesi (bu alanda yerel yönetim yasalarıyla yerelin idari ve mali özerklikleri de güçlendirilmek suretiyle icrai yetki alanlarının genişletilmesi gerekliliği), idarelerin dönemsel rant kaygılarından arı şekilde etkin ve sürdürülebilir uygulama modellerinin geliştirilerek, Türkiye yönetim yapısı içerisinde özellikle Avrupa Birliği üyeliği uyum paketleri kapsamında sıklıkla dile getirilen İdari ve teknik kapasite yetersizliği paralelinde araştırma konusu alanının da ivedilikle tamamlanması gerekliliği, Merkezi idare ile yerel yönetimler arasında sürdürülebilir devletçi politikaların geliştirilmesi gerekliliği anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Adana Büyükşehir Belediyesi (2022, 10 Eylül) *Stratejik plan 2020-2024*, https://www.adana.bel.tr/panel/uploads/stratejikplani_v/files/2020-2024-adanabuyuksehir-belediyesi-stratejik-plani.pdf
- Antalya Büyükşehir Belediyesi (2022, 14 Eylül) *Stratejik plan 2020-2024*, https://www.antalya.bel.tr/Content/UserFiles/Files/Raporlar%2FStratejikPlan%2F2020-2024_Stratejik_Plan.pdf
- Aydın Büyükşehir Belediyesi (2022, 15 Eylül) *Stratejik plan 2020-2024*, https://aydin.bel.tr/Content/files/Stratejik%20Planlar/20202024_stratejik_plan.pdf
- Betül Uygur Erdoğan (2020), Ekosistem hizmetleri kavramının havza ölçeğinde değerlendirilerek planlamaya entegrasyonu, *D.Ü. Ormanlık Dergisi*, 16(2): 196-216.
- Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü Kentsel ve Mekansal Gelişme Dairesi, *Mekansal planlama sistemine ilişkin değerlendirme raporu*, Kalkınma Bakanlığı, Rap., 2018.
- BM-Habitat Yönetim Kurulu (2018, 27 Ağustos), *Habitat III*, Rap., <http://habitat.csb.gov.tr/habitat-iii-turkiye-ulusal-raporu-i-5737>
- Bursa Büyükşehir Belediyesi (2022, 5 Eylül) *Stratejik plan 2020-2024*, https://www.bursa.bel.tr/dosyalar/yayinlar/191011104504_0.0.0.BBB-20202024-Stratejik-Plani.pdf
- Chapin, F. Stuart III, Pamela A. Matson, Peter M. Vitousek (2012), *Principles of Terrestrial Ecosystem Ecology* (London: Springer).
- Çanakkale Büyükşehir Belediyesi (2022, 5 Eylül) *Stratejik plan 2020-2024*, <https://www.canakkale.bel.tr/file/316/w1VFq1ZCoM4mI6JjXmlHBog9Qnw h9rzi.pdf>
- De Groot, Rudolf S., Matthew A. Wilson, Roelof M.J. Boumans (2002), A Typology For The Classification, Description And Valuation Of Ecosystem Functions, Goods And Services, *Ecological Economics*, 41: 393-408.
- Edward B. Barbier (2017), Marine ecosystem services, *Current Biology* 27, 507–510.
- Eyüboğlu, Ö., Eyüboğlu, H., Eyüboğlu, F., (2022), Türkiye deniz ve kıyılarında ekosistem yaklaşımını dikkate alan kara kökenli kirliliğe karşı ulusal eylem planının hazırlanması: önlemler programının belirlenmesi, *Biological Diversity and Conservation*: 50-62.
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2022, 9 Eylül) *Stratejik plan 2020-2024*, https://www.izmir.bel.tr/CKYuklenen/Dokumanlar_2020/Stratejik%20Plan2024.pdf

- Kaya, M.Y., Uzun, O. (2019), Ekosistem hizmetleri ve mekânsal planlama ilişkisinin peyzaj planlama çerçevesinde değerlendirilmesi, *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7(2019): 2166-2193.
- Mersin Büyükşehir Belediyesi (2022, 8 Eylül) *Stratejik plan 2020-2024*, <https://www.mersin.bel.tr/uploads/files/MBB%202020-2024%20STRATEJ%4%B0K%20PLANI.pdf>
- Muğla Büyükşehir Belediyesi (2022, 8 Eylül) *Stratejik plan 2020-2024*, https://www.mugla.bel.tr/uploads/sayfatr/mali_hizmetler/2020_2024%20STRATEJ%4%B0K%20PLAN%20eski.pdf
- Öncü, F. Yüce, A.M. Tapan, B.Ö. Sheikh Abdi, M.H. (2021), 'Çevresel Etkiler ve Türkiye Deniz Ekosistemleri', *Şehir Sağlığı Dergisi*, 2(2) 68-71.
- Sayıştay Başkanlığı (2006). *Kıyılarının kullanımının planlanması ve denetimi*. Performans denetim Raporu, <https://www2.sayistay.gov.tr/tr/Upload/62643830/files/raporlar/diger/K%4%B1y%C4%B1lar%C4%B1n%20Kullan%C4%B1m%C4%B1n%C4%B1n%20Planlanmas%C4%B1%20ve%20Denetimi%20Performans%20Denetimi%20Raporu.pdf> (e.t. 02/06/2021).
- Samsun Büyükşehir Belediyesi (2022, 3 Eylül) *Stratejik plan 2020-2024*, <https://samsun.bel.tr/icerik/stratejik-planlar>
- Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi (2022, 5 Eylül) *Stratejik plan 2020-2024*, <https://www.canakkale.bel.tr/file/316/w1VFq1ZCoM4mI6jXmIHBog9Qnwh9rzi.pdf>
- Trabzon Büyükşehir Belediyesi (2022, 3 Eylül) *Stratejik plan 2020-2024*, <https://webdata.trabzon.bel.tr/BaglantiFotolar/303edfef-b888-4018-a5d934751483301b/20220822034918IHSLP.pdf>
- Yalçınkaya, N.M. (2021), Türkiye'de kıyı alanlarında yaşanan sorunlar çerçevesinde hukuki süreçlerin incelenmesi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(41): 924-950.
- Kanun No. 5393, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi (13.07.2005), Erişim Tarihi (01.06.2024).
- Kanun No. 5216, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi (23.07.2004), Erişim Tarihi (01.06.2024).

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Yakub Beg Döneminde Doğu Türkistan Şehirlerini Ziyaret Eden Avrupalı Temsilciler (1865- 1878)

European Representatives Visiting East Türkistan Cities During In the Yakub Beg Period (1865- 1878)

Aysel ERDOĞAN

Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İnsan Ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü

ayselerdogan@osmaniye.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-0319-1976

Öz: XIX. yüzyıl emperyalist politikaların dünya genelinde oldukça etkili olduğu bir dönem olup ticaret bu politikaların önemli bir kolunu oluşturmaktadır. İngiltere, dönemin sanayi ve endüstriyel gelişme bakımından önde gelen ülkelerinden biri olarak önemli sömürgelerinden biri olan Hindistan'daki gücünü korumaya çalışırken bu gücü aynı zamanda Türkistan ile olan ticari ilişkilerini geliştirme noktasında avantaj olarak kullanmıştır. Nitekim bu doğrultuda çok sayıda İngiliz ve Hintli araştırmacı Doğu ve Batı Türkistan şehirlerinin ticari ve ekonomik potansiyelini incelemiş, aynı zamanda bu bölgelerin siyasi ve sosyal durumunu hakkında da bilgi edinmiştir. Doğu Türkistan'da son bağımsız Türk hâkimiyetini kuran Yakub Beg dönemi Rusya için buradaki ticari ve siyasi varlığını sıkıntıya sokan bir dönem olmuştur. Uzun süredir Doğu Türkistan pazarlarında etkin bir şekilde ticaret yapan Rus tüccarların ülkeye girişi ve mallarının satışı konusunda kısıtlamalar getiren Yakub Beg'in bu konuda İngiltere ile daha yakın ticari ve siyasi münasebetler kurduğu ve İngiltere'nin askeri desteğini almak istediği görülmüştür. Yakub Beg'in bu tutumu Kaşgar hâkimiyeti dönemini kapsayan 1865- 78 arasında Kaşgar başta olmak üzere Doğu Türkistan şehirlerinin çok sayıda İngiliz ve Hintli temsilci tarafından ziyaret edilmesini sağlamıştır. Çalışmada Yakub Beg döneminde ticari ve siyasi amaçlarla Doğu Türkistan şehirlerini ziyaret eden ağırlıklı olarak İngiliz, Hintli ve daha sınırlı olmakla birlikte yine bu dönemde bölgeyi ziyaret eden Rus araştırmacılar ve onların çalışmaları ele alınmıştır..

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, Yakub Beg, İngiltere, Rusya.

Abstract: The 19th century is a period when imperialist policies were very effective throughout the world, and trade constitutes an important branch of these policies. As one of the leading countries of the period in terms of industry and industrial development, England tried to maintain its power in India, one of its important colonies, and also used this power as an advantage in developing its commercial relations with Turkestan. As a matter of fact, many British and Indian researchers examined the commercial and economic potential of East and West Turkestan cities and also obtained information about the political and social situation of these regions. The period of Yakub Beg, who established the last independent Turkish domination in East Turkestan, was a period that caused trouble for Russia's commercial and political presence there. It was observed that Yakub Beg, who imposed restrictions on the entry into the country and the sale of goods of Russian merchants who had been trading effectively in East Turkestan markets for a long time. He established closer commercial and political relations with England in this regard and wanted to receive Britain's military support. This attitude of Yakub Beg lasted between 1865 and 1878, covering the period of Kashgar rule, especially Kashgar, to be visited by many British and Indian representatives. In the study, during the reign of Yakub Beg are discussed mainly

Geliş Tarihi:03.07.2024

Kabul Tarihi:28.12.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Erdoğan, A. (2024). Yakub Beg döneminde Doğu Türkistan şehirlerini ziyaret eden Avrupalı temsilciler (1865- 1878). *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1458-1472. Doi: 10.33437/ksusb.1509632

British, Indian and, to a lesser extent Russian researchers who visited the cities of East Turkestan for commercial and political purposes and their works.

Keywords: East Turkestan, Yakub Beg, England, Russia.

GİRİŞ

Bugün “Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi” olarak bilinen ülkenin tarihi adı Doğu Türkistan olup, Türkistan’ın doğusunun Çin tarafından, batısının Çarlık Rusya tarafından işgal edilmesi ile doğu- batı ayrımı ortaya çıkmıştır (Alptekin, 2011: 143). Doğu Türkistan’ın doğusu Çin, Moğolistan ve Tibet; batısı Batı Türkistan; kuzeyi Sibiryâ; güneyi ise Hindistan, Pakistan ve Tibet ile çevrilidir. Güneyinde yer alan Kaşgar, Yarkend, Aksu, Hoten, Kuça ve Turfan gibi şehirler önde gelen şehirleri arasındadır (Gömeç, 2011: 143). Yakub Beg’in iktidarını kurduğu kısım başkent Kaşgar’dan dolayı bu dönemde Kaşgarya olarak ifade edilirken bazı kaynaklarda da güneydoğuda daha da kalabalık olan başka bir şehrin adından dolayı Yarkend olarak da ifade edilmiştir (Boulger, 1878: 2-3). Çin hâkimiyeti döneminde Türkistan’ın Çin idaresi altında kalan kısmının altı şehri kapsaması sebebi ile bu bölge genellikle “Altışehir” (Kaşgar, Yarkend, Aksu, Hoten, Üç Turfan, Kuçar) şeklinde ifade edilirken (Rawlinson 1866-67: 7) Yakub Beg’in Korla’yı dâhil etmesinden sonra bu kısım “Yedişehir” olarak belirtilmiştir. Doğu Türkistan ifadesi Çarlık Rusya’nın Batı Türkistan şehirlerini işgalinden sonra kullanılmaya başlanmıştır (Hekimoğlu-Charginova, 2023: 482).

Tarihi İpek Yolu güzergâhında yer alan Doğu Türkistan stratejik açıdan oldukça önemli bir noktada yer almaktadır (Doğan, 2020: 89). Asya’nın tam ortasında yer alan bu bölge tarihi çağlarda batıdan ve kuzeyden gelen akıncılar için tampon görevi görürken sonradan Rusya ve diğer Avrupalı istilâcılara karşı bir set olmuştur. XVI. yüzyılın başlarında Timur Hanedanlığının hâkimiyet sahasına dâhil olan Doğu Türkistan’da Timur’un ölümü sonrasında otorite boşluğu çıkmıştır (Gömeç, 2011: 143-144). Altışehir’deki Türkleşmiş son Çağatay Hanlığı olan Seidiye (Yarkent) Hanlığı’nın yıkılmasından (1678) Birinci Çin istilasının Doğu Türkistan topraklarında başlamasına kadar (1755) geçen 77 yıllık süredeki süreç “Hocalar Devri” olarak bilinmektedir. Kalmuklar’ın bir kuklası olarak Seidiye Hanlığı’nın yıkıntıları üzerinde hâkimiyet kuran hocaların bu dönemi Çin işgallerinin hazırlık devri olarak da değerlendirilmiştir (Kurban, 1995: 1). Tarım Havzasının tamamını 1759 yılında işgal ederek merkezi Yarkend olan mahalli bir yönetim kuran Çin yönetimi, XIX. Yüzyılın başlarından itibaren bölgedeki idari bozukluk, sömürünün artması, savaş ve isyanların merkezi haline gelmesi ile zayıflamıştır (Hitchins, 2002: 8). 1826’da Kaşgar’da Cihangir öncülüğünde başlatılan isyan ile Çinlilerin buradan çıkartılması sonucu Kaşgar, Yeni Hisar, Hoten, Yarkend halkı Cihangir’in idaresini kabul etmiş ancak 2 yıl süren bu idare yeniden Çin’in eline geçmiştir. Kısa bir süre sonra Hokand Hanı Mehmed Ali Han tarafından Kaşgar, Yarkend, Hoten ve Aksu Çinlilerden kurtarılmışsa da 1831 yılında Buhara Hanlığı ile mücadele eden Hokand Hanlığının geri çekilmesi ile bu kısımda yeniden Çin idaresi sağlanmıştır (Taşağıl, 1998: 251). Çin’in XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Doğu Türkistan şehirlerini istilasıyla başlayan esaret süreci XIX. yüzyılın ikinci yarısında müstakil bir devlet kuracak olan Yakub Beg’in hâkimiyetine kadar devam etmiştir (Kurban, 1995: 83). Doğu Türkistan’daki Çin hâkimiyetinden duyulan rahatsızlıktan kaynaklı çok sayıda isyan çıkartılmış olup 1862’de başlayan ilk isyan 1864 yılına kadar farklı isyanlar ile devam ettirilmiştir (Lung, 1967: 75)². Bu isyanlarda Çin’in Mançu hanedanının ticaret ve ekonomik meselelerde yerli halka uyguladıkları ağır yüklerin de etkili olduğu anlaşılmaktadır³. Çin hâkimiyetini zayıflatan,

¹ Yakub Beg’in tam adı Muhammed Yakub Kuşbeyi’dir (Kurban, 1995: 83). Taşkent yakınlarında Pişkent’te dünyaya geldiği bilinen Yakub Beg, 1853’te, Ak-Mescid’in Ruslar tarafından ele geçirildiği sırada bir süre Ak-Mescid’de subay olarak görev yaparak kendini göstermiştir. 1864 yılında, Taşkent’in alındığı sıralarda, ayaklanmanın yeni başlamasından yararlanarak atalarının ülkesini yeniden kurmak isteyen eski Hoca hükümdarlarının soyundan Buzurg Han Hoca’nın teğmenlerinden biri olarak Kaşgar’a gitmiştir. Aksu, Turfan ve Urumçı’yi ele geçirerek hâkimiyetini doğuya doğru genişleten Yakub Beg, sırasıyla Atalık Gazi, Bedevlet ve Emir unvanlarını kullanmıştır (Schuyler, 1877: 316). Otoritesinin temelini dinden alan Yakub Beg, ağırlıklı olarak Çin’e karşı yaptığı savaşlar sebebi ile Türkistan’ın tamamında Mücahit olarak anılmıştır. Halifenin bölgede yetki verdiği tek kişi olarak hiçbir zaman Sultan veya ona eş bir unvan kullanmamıştır (Doğan, 2020: 91).

² Yakub Beg idaresinden önceki siyasi ve ekonomik durum için bkz. Ch’en Ching Lung, Çin ve Batı Kaynaklarına Göre 1828 İsyânlarından Yakub Bey’e Kadar Doğu Türkistan, T’ai-Pei.

³ Tahıl vergisine bağlı ilave yeni vergilerin eklenmesinin dışında 1850’li yılların başlarından itibaren Turfan’da pamuk vergisi, Urumçî’de Tütün vergisi, tuz vergisi; Kulca, Tarbagatay ve Aksu’da çay vergisi gibi birçok yeni vergi eklenmiştir. Rus mallarını

Cungarya ve Tarım havzasında yıkıma yol açan Çin idaresindeki Müslüman ayaklanmaları İli vadisinin Çin kısmındaki nüfusu üzerinde etnik açıdan oldukça etkili olurken Rus idaresindeki kısım ve bölgenin etnik yapısı bu ayaklanmalardan etkilenmemiştir. Rusya'nın buradaki toprak imtiyazı yeniden Çin otoritesi tesis edilene kadar devam etmiştir (Wiens, 1969: 767-768). 1863 yılında Batı Çin Müslümanlarının ayaklanmaları ile Çin istilasından kurtulan Doğu Türkistan'da her şehrin hâkimi müstakil olmuştur. Sirderya havzasında Ruslarla savaşıyor ve Ak Mescidi kaybeden Yakub Beg, Hokand Hükümeti tarafından küçük bir birlikle Kaşgar'a gönderilmiştir. Bütün memleketi kendi hâkimiyeti altında birleştiren Yakub Beg, güçlü bir ordu kurmuş, İngiliz- Hint Hükümeti ile olumlu ilişkiler kurmuştur (Togan, 1981: 237). Doğu Türkistan'da Çin'in Mançu Hanedanı'nın çökmesi ile onun hâkimiyeti altındaki Türk Beyliklerini bir çatı altında toplayan ve bağımsız bir devlet kuran Yakub Beg'in hâkimiyetini ticari menfaati gereği tanıyan İngiltere ve Rusya ilk yıllarından itibaren Doğu Türkistan'a ticaret heyetleri göndermiştir (Yalçınkaya, 2006: 97-98). Çin işgali altında kaldığı dönemde Çin'in uyguladığı sömürge politikası Doğu Türkistan'ın sosyal ve ekonomik durumunu olumsuz etkilerken Yakub Beg'in 1865 yılında idareyi ele geçirmesi ile yeni bir dönem başlamıştır (Doğan, 2019: 69). 1865-70 yılları arasında bir taraftan Çin diğer taraftan da Doğu Türkistan'ın bağımsız şehir devletlerine karşı mücadele eden merkezi Kaşgar olmak üzere bağımsız bir devlet kurmuştur. Siyasi ve diplomatik şahsiyeti ile ün kazanan Yakub Beg, Buhara, Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. Askeri eğitimcilerini Osmanlı Devletinden getiren Yakub Beg İngiltere'den silah, Rusya'dan ise ticari mallar getirtmiştir (Hayit, 2004: 145-146).

Doğu Türkistan halkının Çin esaretinden kurtulmak için çalıştığı dönemde Rusya, burada kendi hâkimiyetini tesis etmek adına ticari münasebetler kurmuştur. 1850 yılına kadar İli Irmağı'na kadar olan bölgeyi işgal ederek Doğu Türkistan'ın sınır komşusu haline gelen Rus Hükümeti İli, Kulca Tarbagatay ve Kaşgar'da ticaret yapmak için Çin'den müsaade istemiş, 25 Temmuz 1851'de bölgenin önemli ticaret merkezlerinden biri olan Kulca'da imzalanan ticaret antlaşması ile bu hakkı elde etmiştir. Rus tüccarlarına bölgenin yukarı tarafında ticaret yapma imkânı sağlayan bu antlaşmadan dokuz yıl sonra Rusya ve İngiltere'ye Kulca'da konsolosluk kurma izni verilmiştir. 1866'da ikinci bir Rus konsolosluğu Kaşgar'da açılmıştır. Rusya'nın Doğu Türkistan ile ticari ilişkiler noktasındaki bu adımın beraberinde siyasi ve askeri açıdan da önemli sonuçları olmuştur (Hayit, 2004: 149-150; Taşağıl, 2002: 354). Doğuya doğru topraklarını genişletme politikası uygulayan Rusya'nın Batı Türkistan şehirlerini fiili işgale başladığı dönemde İngiltere, Rusya'ya Türkistan'daki statükoya saygı gösterilmesi konusunda genel bir anlaşma teklif ederken, Rusya'nın Doğu Türkistan'a yönelik tasarıları olduğu yönündeki söylentiler hakkında İngiltere Hükümeti, St. Petersburg'da bir araştırma yapmıştır. Rus yönetimi tarafından İngiltere hükümetine bu tür söylentilerin asılsız olduğu konusunda güvence verilmiştir (Kiernan 1955: 320- 323). Bununla birlikte Hindistan'daki sömürgelerinin tehlikeye düşeceğinden endişe eden İngiltere Rusya'nın Türkistan'daki faaliyetlerini yakından takip etmiştir. İngiltere'nin Doğu Türkistan'a yönelik girişimlerinde başlangıçta Hindistan'ı korumaya yönelik siyasi ve ekonomik kaygıları etkili olmuştur. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Çarlık Rusya'nın Türkistan'daki ilerleyişini durdurmaya yönelik çeşitli stratejiler planlayan İngiltere'de, en doğuda Kaşgar'da tarafsız bölge kavramının korunabileceği düşüncesi ön plana çıkmıştır. Rusya'nın burada hâkimiyet sağlaması durumunda Gilgit ve Leh tarafından Hindistan'a giden yollara erişebilme imkânı sağlayacak olması İngiltere'yi tedirgin etmiş Rusya'nın burada etkili olmasını istemeyen İngiltere'de Kaşgar üzerinde "dikkatli gözlem" sürdürülmesi düşüncesi ortaya çıkmıştır (Kiernan 1955: 320- 323)⁵.

satan yerli tüccarlar Li- shui adındaki yeni ticari bir vergiyi ödemek zorunda bırakılırken yabancı tüccarlar bu vergiden muaf tutulmuştur (Uygur, 2015: 23- 24).

⁴ Çin'in Doğu Türkistan'daki varlığı daha eskiye dayanmakla birlikte Mançu hanedanına kadar Çinlilerin Doğu Türkistan'da siyasi bir dayanak noktası elde etmesi mümkün olmamıştır. İşgalin gerçekleşmesinde iki faktör etkili olmuş olup ilk olarak Kulca ve Cungarya'da ortaya çıkan Kalmuk gücünün Mançular'ın askeri yayılmacılığıyla karşı karşıya kalması çatışmayı kaçınılmaz hale getirmiştir. İkinci olarak, iktidardaki Hoca ailesinin iki rakip grubu arasındaki güç mücadelesinin Kaşgarya'da yarattığı zayıflık durumu, Mançu hanedanının müdahil olmasını sağlamıştır (Yuan, 1961: 137).

⁵ İngiltere'nin Rusya'nın Türkistan'daki yayılma politikasına karşı çıkmasında Rusya'nın Türkistan'daki varlığının Rusya'yı diğer Avrupalı güçlerden çok daha güçlü hale getirerek güç dengesini bozması, Rusya'nın İngiliz Hindistan'ını işgal etmesi, Hindistan'ı İngiliz yönetimine karşı ayaklanmaya teşvik etmesi, İngiltere'nin Türkistan ile ticaretine engel oluşturması ve dünyadaki ticari ve siyasi konumunun bağlı olduğu deniz iletişim hattını tehdit etmesi gibi çok sayıda ihtimal etkili olmuştur. Bununla birlikte İngiltere, Hindistan'daki varlığına yönelik doğrudan bir tehdit görmediği sürece Rusya ile savaşa girmekten kaçınmıştır. Öyle ki Batı Türkistan Hanlıklarının işgaline sessiz kalan İngiltere İli vadisinin Rusya tarafından işgali sırasında da aynı tutumunu sürdürmüştür. Diğer yandan Rusya'nın Hindistan sınırındaki bölgelere müdahale ettiği ihtimali İngiltere'yi

Stratejik bir konumda yer alan Doğu Türkistan, Yakub Beg döneminde uluslararası güçlerin rekabetinde önem kazanmıştır (Yuan, 1961: 134). XVI. Yüzyıldan itibaren topraklarını hızla genişleten Rusya'nın özellikle XVIII. Yüzyılın sonlarından itibaren Batı Türkistan'da ilerleyişi ve Taşkent'i işgal etmesi Doğu Türkistan'ın emperyalist güçlerin rekabetinde önemli bir konum edinmesinde etkili olmuştur (Marshall, 2006: 1-2). Rusya için Kaşgar üzerinden Çin ve Hindistan ile bağlantı kurmak büyük önem arz ederken XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan Çin yönetimine karşı ayaklanmalar, Kaşgar'da Yakub Beg tarafından bağımsız Yedişehir Devleti'nin kurulmuş olması, Batı Türkistan Hanlıklarının Rus İmparatorluğu'na dâhil edilmesi, İngiltere'nin bu topraklara gösterdiği siyasi ve ticari ilgi, Rusya'nın Doğu Türkistan ile yakından ilgilenmesine yol açmıştır (Kolesnikov, 2010: 8). Yakub Beg'in Doğu Türkistan'daki hâkimiyeti Rusya için bir tehlike olarak görülürken İngiltere açısından Hindistan sınırındaki Doğu Türkistan'da Yakub Beg'in devlet kurması sevindirici olmuştur. Doğu Türkistan'ın doğal kaynaklarını işletmek isteyen İngiltere buradaki ticari ve siyasi nüfuzunu arttırarak bu ülkeyi Rusya ve Çin'e karşı bir tampon şeklinde kullanmak istemiştir. Diğer yandan İngiltere'nin Yakub Beg'in Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik tutumu da Yakub Beg'in İngiltere ile yakınlık kurmasında etkili olmuştur (Kurban, 1995: 83-84). İngiltere ve Rusya'nın kendi topraklarına yönelik niyetinin bilincinde olan Yakub Beg, aralarında uzun mesafe olmasına rağmen Osmanlı Devleti'ne elçiler göndermek sureti ile bağlılığını bildirmiştir (Gencal, 2016: 364). Yakub Beg'in devleti Osmanlı Devleti için ise Müslüman birliğinin sembolü olarak prestij değeri taşımıştır. Ancak Yakub Beg'in hâkimiyeti boyunca uluslararası anlamda güç ve nüfuz mücadelesi ağırlıklı olarak İngiltere ve Rusya arasında yaşanmıştır (Yuan, 1961: 134).

İngiltere'nin Kaşgar'a yönelik ilgisi William Henry Johnson'ın 1864 ve 1865'te Yarkend'e yaptığı iki ziyaretle başlamış ancak Johnson'ın İngiliz hükümetinin bölgeye resmi olarak ilgisini çekme çabaları Hindistan Genel Valisi Lawrence'tan hiçbir destek bulamamıştır. Daha sonra 1869'da Yakub Beg, Hindistan'daki İngiliz idaresi ile ticari ilişkiler kurmaya çalışmışsa da gözle görülür bir başarı elde edememiştir (Karpat, 1991: 19). Hindistan'daki İngiliz idaresinin Türkistan ile ticareti sınırlı olup Hindistan ve Türkistan arasında fiziki koşulların yanı sıra politik şartlar bu durumda etkili olmuştur. Toprakları güneyde yer alan ve Türkistan'a giden dağ geçitlerini de içeren kısmın kontrolünü elinde tutan Keşmir Maharaja'sının transit vergileri alma konusundaki tutumu ticareti oldukça kesintiye uğratmıştır (Rawlinson, 1866-67: 8). İngiltere'de Hindistan ve Doğu Türkistan arasında ticaretin nasıl geliştirilebileceği konusu ise ancak XIX. yüzyılın ortalarından itibaren tartışılmaya başlanmıştır. (Kiernan 1955: 320- 323). Türkistan üzerine araştırmalar yapan M.V. Pevtsov'un 1865- 76 yılları arasındaki dönemi Doğu Türkistan'a yapılan seyahatler açısından İngiliz dönemi olarak nitelendirdiği 1876'nın ilk yıllarından itibaren ise Rusya döneminin başladığını söylediği belirtilmektedir (Kolesnikov, 2010: 10). Nitekim Yakub Beg'in Çin esaretinden kurtulan Doğu Türkistan şehirlerini tek bir çatı altına toplayıp bağımsız devletini kurduğu 1865 yılından itibaren Doğu Türkistan şehirlerini ziyaret eden İngiliz ve Hintli araştırmacıların sayısında artış olurken aynı dönemde Rus temsilciler çeşitli güçlüklerle karşılaşmışlardır.

Doğu Türkistan'ın önde gelen ticaret şehirlerinden Kaşgar, Yarkend ve Hoten'in İngiltere ve Rusya'nın bölgedeki ticaretinde odak noktası haline geldiği bu dönemde Rusya ve İngiltere bölgedeki ticari potansiyel ve gücünü arttırmak istemiştir. Bu doğrultuda İngiltere Hindistan'daki konumunun, Rusya ise Batı Türkistan'daki konumunun avantajlarını kullanarak ticarete etkili olmak istemiştir. Bu amaçları doğrultusunda Hindistan'daki İngiliz yönetimi tarafından çok sayıda İngiliz ve Hintli temsilci, Rusya tarafından da çok sayıda temsilci Kaşgar başta olmak üzere Doğu Türkistan şehirlerine gönderilmiştir. Çalışmada İngiltere'nin İngiliz ve Hintli araştırmacılar vasıtasıyla bölge hakkında bilgilerini arttırmak ve ticari ilişkilerini geliştirmek için hazırladığı raporlar ve çalışmalar ağırlıklı olarak kullanılmıştır. İngiltere'nin temsilcileri ile yakın tarihlere Doğu Türkistan şehirlerini ziyaret eden Rus araştırmacıların gözlemlerinden de istifade edilerek Doğu Türkistan şehirlerindeki ekonomik durum, diğer devletler ile olan ticari ilişkiler, ticarete öne çıkan ürünler, üretim ve dış ticaretin durumu

harekete geçirmiştir. Oradaki Rus ajanlarının varlığına tepki olarak İngiltere, 1838-42 Birinci Afgan Savaşı ve 1878-80 İkinci Afgan Savaşı'nda iki kez Afganistan'ı işgal etmiştir. Rusya, İran'ı Afganistan'a karşı harekete geçmeye teşvik ettiğinde, İngiltere 1838'de ve 1856-57'de kararlı bir şekilde askeri eyleme geçen İngiltere 1885'teki Pençdeh krizinde Rus sınır devriyeleri Afgan sınırına ulaştığında, İngiltere ve Rusya neredeyse savaşa girecekti (Fromkin, 1980: 939-940).

üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda yabancı seyyah ve temsilcilerin verdikleri bilgiler doğrultusunda ticarete ve ekonomik duruma ilişkin ortak ve farklı görüşler incelenmiştir.

DOĞU TÜRKİSTAN ŞEHİRLERİNİ ZİYARET EDEN AVRUPALI SEYYAHLAR

Kaşgar'ı ziyaret eden ilk Avrupalı, 1323 yılında ölen ünlü seyyah Marco Polo olup kendisi kitabında yolculuğuna ilişkin detaylı bilgiler vermiştir. Avrupa tarafından tamamen bilinmeyen Kaşgar ve Yarkend'e uzanan doğudaki topraklar Marco Polo'dan sonra bir bilinmez olarak kalmış, uzun bir süre bölge Avrupalılar tarafından ziyaret edilmemiştir. (Bechard 2002: 71). Bu nedenle Avrupalılar tarafından "Bilinmeyen Topraklar" olarak da ifade edilen Doğu Türkistan şehirlerinin, sömürge yarışının hız kazandığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında siyasi ve ticari önemi artmıştır. Çarlık Rusya'nın Batı Türkistan'da İngiltere'nin ise Hindistan'da sömürgelerini genişletmesi ile uluslararası anlamda öne çıkan Doğu Türkistan'a çok sayıda temsilci gönderilmiştir.

Hindistan'ın kuzeyden işgal edilmesi ihtimaline yönelik endişeleri 1800 yılına kadar uzanan İngiltere için bu tarihten itibaren Rusya'nın Türkistan'daki her girişimi yakından incelenmiş ve Rus birliklerinin Hindistan'a geçebileceği olası yollar İngiliz ajanları tarafından detaylı bir şekilde araştırılmıştır (Yuan, 1961: 154). XIX. yüzyılın başlarında İngiltere tarafından Türkistan'ı araştırmak ve Hindistan ile olan ticari ilişkileri geliştirmek üzere gönderilen ilk yerli kâşif olan Mir İzzetullah; 1812 yılında Delhi'den hareket etmiş, Keşmir, Tibet, Yarkend, Kaşgar, Hokand, Semerkant, Buhara, Belh, Khulm ve Kabil'e kadar uzanan yolculuğunu gerçekleştirdikten sonra Hindistan'a dönmüştür. Bu süreçte gözlemlerini kaleme aldığı günlükler tutan Mir İzzetullah, bu şehirlerin, siyasi, sosyal ve ekonomik durumu hakkında bilgi edinmiştir (Mir İzzet Ullah 1843: 284; Thornton, 1994: 239). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'nın bilmediği, bu sebeple de gizemli olarak görülen topraklara ulaşan ilk Avrupalı; Keşmir, Himalayalar, Karakurum ve Kunlun üzerinden geçerek 1857'de Hindistan'dan Kaşgar'a gelen Adolf Schlagintweit olmuştur. Hindistan'dan Yarkend ve Kaşgar'a seyahat eden ilk Avrupalı olan Schlagintweit, Kaşgar'ın Hoca Veli Han liderliğindeki Müslüman Tatarlar tarafından "Çin boyunduruğundan kurtarıldığı" dönemde ülkeye gelmiş olup Hokand Hanı Hüdayar Han ile görüşmek istemiştir. Veli Han, kendisine ne amaçla buraya geldiği sorulduğunda Hokand Hanı için mektup getirdiğini söylemiş, ancak mektupları Veli Han'a vermeyi kabul etmemiştir. Bu durum kendisi konusundaki kuşkuvarlığın artmasına yol açmış, esir alınan Schlagintweit Veli Hanın emri ile öldürülmüştür. (Nazaroff 1935: 16; Bechard, 2002: 72).

Hem İngiliz hem de Rus coğrafyacıların hakkında çok bilgi sahibi olmadığı Doğu Türkistan'a 1862'den itibaren İngiltere tarafından keşif amaçlı Hintli ajanlar gönderilmeye başlanmıştır. 1862'de İngiltere'nin Pencap hükümetinin sekreteri R. H. Davies⁶, dağların kuzeyindeki ticarete ilişkin toplayabildiği tüm verilerin bir derlemesini yapmış, bu çalışmasında İngiltere'nin Doğu Türkistan'da Rusya ile olan ekonomik ve ticari rekabette başarılı olabileceğini ileri sürmüştür (Kiernan 1955: 320-322). Pencap yetkilileri tarafından, Hindistan ve Doğu Türkistan'ın ticari potansiyeline ilişkin hazırlanan bu raporda fiziki zorlukların dışında ticari potansiyelin önündeki en büyük engelin Keşmir yönetimindeki bozulma ve kısıtlamalar olduğu belirtilmiştir (Ewans 2010: 46-47). Bu raporun Hindistan'daki İngiliz Hükümetine sunulduğu dönemde Ladah üzerinden Türkistan ile yapılan ticaretin toplam tutarı 2,36.040 rupi idi. Bu dönemde Çin kontrolünde olan ülkede büyük ticaret mallarından biri de kasabalara kaçırılan afyon olup 1839'daki İmparatorluk yasağına rağmen bu ürünün ihracatı artmıştır. Bu dönemde Hindistan ve Türkistan arasındaki ticaretinin temelini keçi derileri, su samuru derileri, parça ürünler, kumaşlar, baharatlar ve ilaçlar, indigo ve safran oluşturmuştur. Çinlilerin sınır dışı edilmesi ve bunun sonucunda afyon talebinin durması nedeniyle bir veya iki yılda neredeyse bu miktar 1.00.000 ruple'ye düşmüştür. İngiltere tarafından ticaretteki olumsuzlukların ortadan kaldırılması ve Keşmir yetkililerinin baskılarının durdurulması doğrultusunda bir politika izlenmiştir (India Office, No.6 of 1871, 139, 140: 27).

Kaşgar'da bağımsız bir devlet kuran Yakub Beg, hâkimiyetinin başlangıcından itibaren İngiliz heyet ve temsilcileri kabul ettiği gibi kendisi de Hindistan'a temsilci ve heyetler göndermiştir

⁶ R. H. Davies'in Doğu Türkistan şehirlerine ilişkin ticari bilgiler verdiği raporu için bkz. Davies, R.H. (1864), Report on Trade and Resources of the Countries on the North Western Boundary of British India, (15 February 1862), The House of Commons, "A Copy of Mr. Davies's Report on the Trade of Central Asia).

(Yalçinkaya, 2006: 99). Rusya'nın Taşkent'i işgalinden sonra bölgedeki Rus faaliyetlerini incelemek, ticari meseleleri tartışmak ve kervan yollarının güvenliğini sağlamak üzere Keşmir'e bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Hindistan'daki İngiliz yönetimi tarafından görevlendirilen Mirza Şuca, yaklaşık iki yıl süren Doğu Türkistan'a uzanan bu yolculuğu sırasında Doğu Türkistan'ın siyasi, sosyal ve ekonomik durumuna ilişkin incelemeler yapmıştır (Ewans 2010: 46-47; Özer, 2021: 305). İngiliz hükümeti tarafından Keşmir hükümdarına, görünüşte Keşmir'in ticari çıkarlarını gözetmek gerçekte ise Türkistan'daki sınırların ötesindeki gelişmeleri izlemek üzere sınır kasabası Leh'de konuşlanmış bir İngiliz subayı olması için baskı yapılmıştır. Nitekim Ladah'ın Doğu Türkistan'ın ticareti ve siyaseti üzerinde baskın bir etkiye sahip olmasından dolayı, 1867'nin başlarında, İngiliz Hindistan hükümeti, Dr. Cayley'i Ladah'ta İngiliz subay olarak atamak için Maharaja Ranbir Singh'in isteklerini dikkate almaksızın tek taraflı bir karar almıştır. Görünüşte 'Keşmir'in Maharaja'sı tarafından 1864'te belirlenen vergi tarifelerini korumakla görevlendirilen İngiliz subay, aslında Hindistan ile Türkistan arasındaki ticaretin durumunu araştırmak 've Doğu Türkistan'da yaşanan olayların ilerleyişine ilişkin siyasi bilgileri toplamak ve incelemekle görevlendirilmiştir. Cayley'in Leh'de görevlendirilmesi, Türkistan'daki gelişmeleri, özellikle Hokand, Kaşgar ve daha ilerideki Rus işgali altındaki Türkistan'daki gelişmeleri izlemek açısından İngiltere'ye fayda sağlamıştır. Hindistan Genel Valisi Lord Mayo (1869-1872) Ladah'ın komşu Hokand Hanlıkları ve Doğu Türkistan'daki Rus hareketlerini izlemek için bir sınır karakolu olarak öneminden dolayı burayı kalıcı olarak Leh Temsilciliği'ne dönüştürmüştür. (Warikoo 2020: 181). Cayley'in yaptığı incelemeler sonucunda; 'cesareti, adaleti ve cömertliği nedeniyle korkulan ve saygı duyulan' biri olarak ifade ettiği Yakub Beg'in Türkistan'ı Rusya'ya karşı birleştirmeye çalıştığını bildirdiği belirtilmiştir. Bu dönemde İngiltere'de bölgenin tek yönetim altına alınmasının ticari olarak İngiltere için daha iyi olacağı düşüncesi baskın gelmiştir. (Kiernan 1955: 321- 322). İngiltere'nin bu girişimi ticarete olumlu gelişmeleri beraberinde getirirken alınan önlemler sayesinde 1867 yılında Türkistan ile yapılan ticaretin değeri yaklaşık iki kat artış göstermiştir. Bu yılın başında Keşmir'deki Maharaja, Türkistan ile Hindistan arasında geçen mallara ilişkin tüm transit vergilerini kaldırmayı bir anlaşmayla kabul etmiştir. Buna karşılık İngiliz Hükümetinin de Keşmir veya Türkistan'a ihraç edilmek üzere deniz yoluyla taşınan mallara ilişkin vergilerden feragat etmesiyle ticari ilişkilerde gelişme görülmüştür (India Office, No.6 of 1871, 139, 140: 27). Öyle ki Keşmir hükümdarı Maharaja Ranbir Singh ile Hindistan'daki İngiliz Hükümet temsilcisi arasında; uygun ticaret yolunu daimi olarak tüm gezginler ve tüccarlar için ücretsiz bir yol olarak görmeyi ve ayrıca ticaret yolunu denetlemek ve anlaşmazlıkları çözmek için her biri Keşmir Durbar'ı ve İngiliz Hükümeti'ni temsil eden iki ortak Komiserin atanmasına ilişkin Nisan 1870'de bir anlaşma imzalanmıştır (Warikoo 2020: 181).

Türkistan'ın doğusundaki bilinmeyen toprakları keşfeden ve hükümdarları ve halkıyla ilişkiler açan ilk İngiliz ise Robert P. B. Shaw⁷ olmuştur (Nazaroff, 1935: 16)⁸. Shaw, Ladah'ta bulunduğu sıralarda Yakub Beg'in emri ile bir temsilcisi komşu topraklar hakkında rapor hazırlamak üzere Pencap'a gitmek üzere oradan geçmiştir. Shaw, bu temsilciye ünlü hükümdarına saygılarını sunmak amacıyla Yarkend ve Kaşgar'ı ziyaret etme konusundaki isteğinden bahsetmiş, bu isteği çok hızlı bir şekilde kabul edilmiş ve 1868'in sonlarında Shaw, Kara Kurum'u geçerek Yarkend'e güvenli bir şekilde ulaşmıştır. (Sykes, 1920:285-286). Herhangi bir resmi statüsü olmayan Shaw sadece bir İngiliz gezgin olarak bu ziyareti yapmış ve Yakub Beg tarafından büyük bir samimiyetle karşılanmıştır. Öyle ki Shaw'ın Hindistan'dan getirdiği tüfek vb. gibi birkaç hediyeyle ona teklif etmesi üzerine hükümdarın gülerken kendisine "Seninle benim aramda hediyelere ne gerek var? Biz zaten arkadaşız ve sizin sağ salım gelişiniz bizi yeterince memnun etti" şeklinde karşılık verdiği belirtilmiştir (Boulger, 1878: 215). Çay yetiştiricisi ve tüccar olarak bilinen Shaw, 1868 yılının sonlarında bunu yapan ilk İngiliz olmuş ve

⁷ Shaw'ın, Doğu Türkistan'da yaptığı gözlemlerine dayalı olarak; Visits To High Tartary, Yârkand, And Kâshgar (Formerly Chinese Tartary), And Return Journey Over The Karakoram Pass, Shaw A Visit to Yarkand and Kashgar", isimli çalışması Doğu Türkistan şehirlerinin fiziki özellikleri, siyasi ve ticari durumuna ilişkin önemli bilgiler içermektedir.

⁸ Shaw, İngiltere'nin Doğu Türkistan ile olan ticari münasebetlerinde büyük bir öneme sahip olup Forsyth bu durumu "Bay Shaw, Kangra Vadisi'ndeki en girişimci yerleşimcilerimizden biridir. Üniversite eğitimi aldıktan sonra çay yetiştiricisi olarak çalışmak üzere Hindistan'a geldi. Yarkend'le iletişimi açmak için Çinlilerin sınır dışı edilmesinden faydalanmak için çalışan Bay Shaw, konuya son derece ilgi gösterdi ve ben şahsen bu yıl, değerli bilgileri ve önemli yardımları için kendisine borçluyum. Cayley ve Yarkend'i ziyaret etme kararlılığını duyurdu. Dürüstçe itiraf etmeliyim ki, onu pek çok kişi tarafından korkulan bir risk olarak kabul edilen bu işe girmekten vazgeçirmek için elimden geleni yaptım. Dolayısıyla Yarkend'le ticari ilişkilerimizin sağlam bir temele oturduğunu görürsek, başarının tüm itibarı başkasına değil ona ait olacak. Bundan sonra Yarkend'le ticari ilişkilerimizin sağlam bir temelde kurulduğunu görürsek, başarının tüm övgüsü bize ait olacaktır" şeklindeki sözleriyle belirtmiştir (Forsyth 1869: 200).

hükümdarla görüşmeler yapan Shaw, bu görüşme neticesinde kendisinden sonra bölgeyi ziyaret edecek olan Forsyth'e, Yakub Beg'in kendi hâkimiyetindeki örnek düzeni koruduğunu ve Hayward'ın ziyaretinin de Avrupa siyasetinde önemli bir rol oynaması gereken bir yer olarak Kaşgar'a dikkat çekilmesine yardımcı olduğunu yazmıştır. Bu dönemde İngiltere'nin bölgedeki ticaretini geliştirmesine yönelik düşünceler ön plana çıkmıştır. (Kiernan 1955: 322; Nazaroff 1935: 17). Hindistan ve Kaşgar arasındaki ticaretin geleceğine ilişkin olumlu varsayımlarda bulunan Shaw'ın çalışmaları ve Kaşgar hakkında edindiği bilgiler Hindistan'daki İngiliz- Hint toplum üzerinde etkili olmuştur (Boulger, 214-217). Londra Coğrafya Cemiyeti'nden destek alarak Eylül 1868'de Shaw gibi Yarkend üzerinden Kaşgar'a ulaşan Hayward daha çok Doğu Türkistan'ın askeri ve coğrafi konumu ile ilgilenmiştir. Ordu, yönetim şekli, milli kıyafetler, Doğu Türkistan'ın coğrafi özellikleri gibi çok sayıda farklı konuya ilişkin bilgi içeren Hayward'ın çalışmaları Kaşgar haritasının çizilmesinde yardımcı olurken O, Yakend, Kargalık, Taşkent gibi şehirlerin de tasvirlerini yapmıştır (Kolesnikov, 2010: 27).

Shaw'ın kâşif ve aynı zamanda tüccar olan başka bir İngiliz'in, G. W. Hayward⁹ ile birbirinden bağımsız olmakla birlikte yakın tarihlerde bölgeye gelmiş olması Doğu Türkistan idarecilerinde şüphe uyandırmış ve her iki araştırmacı da bir süreliğine gözetim altında tutulmuşlardır. Ancak nihayetinde her ikisi de Ladah'a geri gönderilmişler, karşılanmalarından son derece memnun kalmışlardır¹⁰. Shaw'ın raporları toplumda yoğun ilgi uyandırmış ve hem Yakub Beg'in gücü hem de olası pazarın zenginliği konusunda İngiltere'nin dikkatini çekmiştir (Sykes 1920: 286-287). 1870 yılında Hindistan'daki İngiliz idaresi ile anlaşılan Yakub Beg, Hindistan'ın tabii zenginliklerinin İngilizler tarafından işletilmesi koşuluyla bir Kaşgar Devleti kurulması ve bu devletin Osmanlı Devletine tabi olması konusunda anlaşmıştır (Hitchins, 2002: 8). 28 Mart 1870 tarihinde Hindistan Valisi ile Kalküta'da görüşmek için gelen Yakub Beg'in elçisi Mirza Muhammed Şadi, efendisi adına iki ülke arasındaki dostluğu ve ilişkileri pekiştirmek ve güçlendirmek için bir İngiliz subayının kendisi ile birlikte Atalık Gazinin sarayını ziyaret etmesini teklif etmiştir (India Office, No.6 of 1871, 149: 1). Bu davet üzerine bir Hintli sivil olan Thomas Douglas Forsyth, bu görevi yürütmek üzere atanmış ve Shaw'la birlikte 1870'te Yarkend'e ulaşmıştır (Sykes 1920: 286-287). Forsyth kendisine verilen talimatın Yarkend'e Atalık Gaziye dostane bir ziyarette bulunmak ve ticari ilişkileri geliştirmek olduğunu, siyasi bir amacının bulunmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte, ticaretin geleceği, Hindistan'ın en çok talep gören temel maddeleri, Yarkend'in ve komşu ülkelerin doğası ve kaynakları, geçmişleri ve şimdiki tarihleri ve genel olarak herhangi bir konu hakkında mümkün olan en kapsamlı ve en güvenilir bilgiyi elde etmeye çalışmakla görevli olduğunu da eklemiştir (India Office, No.6 of 1871, 149: 2). Ancak temsilcinin geldiği dönemde Yakub Beg'in sefer için uzak doğu sınırına doğru yola çıkmış olması sebebi ile Forsyth amacına ulaşmadan Hindistan'a dönmüştür (Sykes 1920: 286-287). Diğer yandan Yakub Beg'in kuzeydeki ilerleyişi ve Forsyth heyetinin bölgeye gönderilmiş olması Rusya'yı harekete geçirmiştir. 1871 yılında Kulca¹¹ dahil Yukarı İli vadisinin Ruslar tarafından işgali üzerine Yakub Beg, Kaşgar'da bir Rus heyetinin ziyaretini kabul etmiştir. Yakub Beg ile dostane ilişkiler kurmak isteyen İngiltere'nin Hindistan Valisi Lord Mayo 1872 yılında öldürülmüş, ancak halefi Lord Northbrook, onun bu politikasını devam ettirmiştir. Yakub Beg ise, yeğeni Yakub Han Töre'yi özel bir heyetle birlikte askeri yardım sağlamak üzere 1872 yılında İstanbul'a göndermiştir. Bunun sonucunda Hindistan'daki İngiliz yönetimi ile Rusya arasında Doğu Türkistan'ın tampon bölge olarak korunması fikri ortaya çıksa da bu fikir Londra ve St. Petersburg'da beklenen ilgiyi görmemiştir. Bunun üzerine Lord Northbrook, Shaw ve Fostyth gibi

⁹ Hayward bu durumu "Shadula'ya vardığımda, çay ve diğer eşyalarla dolu büyük bir karavanla Kangra'dan gelen Bay Shaw'ın buraya birkaç gün önce doğrudan Chang Chenmo yolundan ulaştığını gördüm. Gardiyan hiçbir şekilde iletişim kurmamıza izin vermiyordu ve iki İngiliz'in neredeyse aynı anda gelişinden son derece şüphelendikleri hemen belli oldu. Ne yazık ki Bay Shaw ve ben birbirimizin niyetleri ve hareketleri konusunda bilgisizdik ve bu nedenle planlarımızı birleştirip uyum içinde hareket edemedik" şeklinde anlatmıştır (Hayward, 1869-1870: 88).

¹⁰ Kaşgar Emiri ile görüşene kadar gözetim altında tutulan ve kendisine son derece misafirperver davranıldığını söyleyen Hayward, kendisi ile Yarkend ve Kaşgar'da birlikte olduğu aynı dönemde gözetim altında olan Shaw ile beş ay boyunca görüşme ve yazışmasına müsaade edilmediğini, Yarkend'den ayrılana kadar bu durumun devam ettiğini belirtmiştir. Shaw'ın bir mal kervanı getirmiş ve ticaret yapmak için ülkeye girmiş olduğunu belirten Hayward, Yarkendlilerin bir yerlerde onun amaçlarından şüphelendiklerini, sıkı gözetimin her türlü ticaret olasılığını engellediğini, kendisi konusunda da casusluk ile ilgili şüpheleri olduğunu belirtmiştir. Bu konuda duyulan endişenin sebebini anladığını belirten Hayward, "Yakın zamanda Ladak'tan gelen Yarkend'deki bir Moğol, elli İngiliz'in geldiğini ve onları kendisinin gördüğünü bildirmişti. Birkaç gün sonra gelen bazı Pencaplı tüccarlar, şüpheli Yarkendlilerin korkularını, onlara elli İngiliz'in geleceğine dair haberin tamamen yanlış olduğu konusunda güvence vererek büyük ölçüde hafifletmişlerdi ve kralı alarma geçiren Moğol hemen hapse atıldı ve muhtemelen idam edilecekti" şeklinde duyduklarını aktarmıştır (Hayward, 1869-70: 50).

¹¹ İli merkezinin 120 mil güney doğusunda yer almakta olup sonradan "Ning-yüan" olarak adlandırılmıştır (Lung, 1967, 57).

isimlerin de fikirlerini dikkate alarak Kaşgar'a yeniden bir elçilik heyeti gönderme kararı almıştır (Saray, 2003: 150; Taşağıl, 2002: 354). Bunun sonucunda Forsyth 1873'te öncekinden daha büyük bir heyetin başına getirilmiştir. İngiltere'nin Yarkend ile olan ticaretinin Hindistan Genel Valisi tarafından elçisi ve tam yetkili temsilci olarak atanan Forsyth, bilimsel ve askeri subaylardan oluşan etkin bir kadro ile birlikte görevlendirilmiştir. Onun idaresi altında, hepsi seçkin kariyerlere sahip olan Yarbay Gordon, Yüzbaşı Chapman ve Yüzbaşı Trotter gibi önemli isimler yer almıştır¹². Bu program Hoten ve Aksu'nun ziyaretinden sonra Bedehşan ve Belh üzerinden Kabil'e bir yolculuğu içermiştir (Bellew, 1875a: 34 Sykes 1920: 287- 288; Trotter 1878: 287).

Forsyth'nın heyeti; Yakub Beg ile ticari anlaşma sağlamak, onun devleti ile ilgili ilmi ve askeri bilgi toplamak, Yarkend'te bir İngiliz konsolosluğunun açılmasına ilişkin görüşme yapmak gibi meselelerle görevlendirilmiştir. Bu heyet, İngiliz- Kaşgar ilişkileri tarihinde bölgeye yapılan en kalabalık seyahati gerçekleştirmiştir. Heyette 300'den fazla kişi 550 yük hayvanı yer almıştır¹³ (Kolesnikov 2010: 28). Keşif gezisinin amacı ticari bir anlaşma yapmak olsa da bu heyette; dil bilimci Dr. Henry Walter Bellew, jeolog Dr. Stoliczka, etnograf H. W. Bellew¹⁴ ve doğa bilimci J. Biddulph, Chapman, Trotter ve Biddulph adlı üç tane yüzbaşı gibi çok sayıda farklı görevli yer almıştır. Keşif gezisi sonunda bir zamanlar Kaşgarya olarak bilinen, Avrupalılar için uzun süredir yasak ve gizemli olan Doğu Türkistan şehirlerinin araştırılması için son derece değerli materyaller getirmiştir. Keşif gezisi sırasında, ülkenin jeolojisi hakkında bilime ilk rapor veren Dr. Stoliczka dönüş yolunda rahatsızlanıp hayatını kaybetmiştir (Nazaroff 1935: 17, Boulger, 1878: 222). Forsyth Kaşgar yolculuğunun üçüncü gününde kendisine Mirza Şadi ve Kadı Muhammed Yakub tarafından meyveler, kavunlar ve diğer güzel şeylerin yanı sıra yaklaşık 200 civarı at ve koyunun onlara doğru yola çıktığını, Atalık Gazinin Kaşgar'da kendilerini büyük bir memnuniyetle beklediğini söyleyen bir mektup aldığını belirtmiştir (India Office, No.6 of 1871: 10). Kalabalık bir heyet ve yüklü kervanlar ile ilerleyen Forsyth heyeti zorlu bir yolculuk geçirmiş, özellikle 30 metresi buzdan bir duvar olan geçitlerden birini geçmekte büyük zorluklar yaşamıştır. Ancak vaktinde Kargalık¹⁵'a ulaşılmış ve bundan sonra heyet büyük bir dostluk ve konukseverlikle karşılanmıştır. Aralık 1873'te grup Kaşgar'a ulaşmıştır (Sykes, 1920, 287- 288). Forsyth bu seyahati sırasında edindiği bilgilerle İngiltere'nin 'Hindistan'ın kuzeyindeki tüm ülkelerde pazara mutlak hâkimiyet sağlaması gerektiğini savunmuştur. Kaşgar konusunda Forsyth'in önerisi, her iki devletin de Yakub Beg'i resmi

¹² Yolculuğa katılanlar ve gözlemlerine ilişkin detaylı bilgi için bkz. "Narrative of Geographical Explorations", Report of a Mission to Yarkund in 1873, Under Command of Sir T. D. Forsyth: With Historical and Geographical Information Regarding the Possessions of the Ameer of Yarkund, Etc. [By H. W. Bellew, E. F. Chapman, H. Trotter and Others. With Photographic Illustrations.] printed at the Foreign Department press, Calcutta; H. Trotter, On the Geographical Results of the Mission to Kashgar, Under Sir T. Douglas Forsyth, in 1873-4, *Proceedings of the Royal Geographical Society of London*, 1878, 22 (4); Trotter, Henry, R. E. (1875), Account of the Survey Operations in connection with the Mission to Yarkand and Kashgar in 1873- 1874, Calcutta: Foreign Department Press.

¹³ Thomas Douglas Forsyth, Yarkend keşif gezisinde yer alan görevlileri şu şekilde aktarmıştır: Yarkend'e giden ilk İngiliz olan ve belki de Hindistan ile Orta Asya ticaretinin öncüsü olarak anılan Bay R.B.Shaw, tıp ve bilim görevlisi Dr. Henderson, onun emrinde olan yerli doktor Muhammed Yasin, yerel sekreter olarak görev yapan Habeş ünlülerinden biri olan Mir Ekber Ali Han bulunmaktadır. Girişimci bir Pencaplı tüccar olan, daha önce Yarkend'e gitmiş olup ülkeyi ve insanları iyi tanıyan Tsira Singh, kendisinin ve iki erkek kardeşi ile yer aldı ve benim tarafımdan Toshakhana ve hazine sandığından sorumlu olarak atandı. Keşmir Maharaja'sı tarafından benim kampımın sorumluluğuna atanan Mullik Kutubuddin, Polis müfettiş yardımcısı İbrahim Han, sekiz polisin yanındaydı, ancak bunlardan sadece dördü Keşmir'in ötesindeki kampa gitti. Dewan Buksh, yerli yazar, eskiden Bay Shaw'ın Yarkend ziyareti sırasında hizmetinde yer almıştır. Büyük Trigonometri Araştırması'nın müdür yardımcısı Binbaşı Montgorneri, Pangong Gölü'ndeki grubumuza katılacak olan baş uzmanını hizmetime büyük bir nezaketle sundu. Ayrıca bize yararlı haritalar ve aletler de verdi. Lahoul'un lideri Thakoor Tara Chund'un oğlu Huree Chund, Ladakh'daki kampıma katıldılar ve Faiz Buksh Moonshee benimle Yarkend'de buluşmak için Afganistan, Bedehşan ve Pamir üzerinden dolaştılar. Talimatlarım, haziran sonunda Ladakh'taki Leh'deki Elçiye katılmaktı; ve 20 Mayıs'a kadar İngiltere'de bulunan Bay Shaw, Temmuz başından önce bize katılamadığından, Leh'e ulaşana kadar seferin tam olarak başlamış olduğu düşünülemezdi." (India Office, No.6 of 1871, 5, s.2)

¹⁴ 1873 yılı sonlarında Thomas Douglas Forsyth öncülüğünde Kaşgar'a gönderilen heyette yer alan üyelerden biri olan Henry Walter Bellew, heyetin buradaki izlenimlerini "Kashmir and Kashgar A Narrative of the Journey of the Embassy to Kashgar in 1873-1874" isimli çalışma ile kaleme almıştır.

¹⁵ Seyahati sırasında Yarkend'ten 36 mil uzaklıkta bulunan Kargalık'a uğrayan Hayward, burasını " yaklaşık 20.000 haneden oluşan, büyük bir çarşıya ve çeşitli kervansaraylara sahip büyük bir kasaba ve ilçe" şeklinde tanımlamıştır. Hayward, 1869-1870: 80. Forsyth de Kaşgar'dan sonra ziyaret ettiği Kargalık'ın refah ve medeniyet bakımından gelişmiş olduğunu "Temiz masası çeşitli porselen tabak ve kâseleriyle bir yemekhane, bizi bir anda denizlerin ötesine, Fransa'daki birçok kır restoranının anısına götürdü. İngiltere temsilcilerinin kabulü için her bakımdan özel hazırlıklar yapılmıştı" diyerek ifade eden Forsyth, bizimki gibi şömineler, vantilatörler ve eski günlerde üretimiyle ünlü Hoten'den gelen zengin halılar bulmanın kendilerini şaşırttığını ifade etmiştir (Boulger, 1878: 225).

olarak tanıyabileceği ve böylece onun konumunu istikrara kavuşturmaya yardımcı olabileceği yönünde olmuştur. Ancak Rusya, Kaşgar üzerinde Çin dışında hiçbir otoriteyi tanımadığını belirterek Gorchakov'un, İngiliz büyükelçisine "Rusya'nın Çin'le anlaşması olduğunu ve Çin imparatorunun otoritesine karşı bir isyancıyla siyasi ilişkiye giremeyeceğini" söylediği belirtilmiştir. Buchanan, Hindistan hükümetinin Çin'in haklarının farkında olduğunu ancak 'yakın sınırlarında yeni bir devlet bulduklarında onun varlığını görmezden gelemeceklerini veya tebaalarını onunla ticaret yapmaktan caydıramayacaklarını' ifade etmiştir. (Kiernan 1955: 320- 323).

Hindistan'daki İngiliz koloni idaresini temsil eden Forsyth Heyeti, Kaşgar'da dört ay kalmıştır. Daha sonra Sir Henry Trotter'in de içinde bulunduğu bir heyet Kaşgar'a gelmiş, ve Forsyth heyetinin çalışmalarının bir sonucu olarak 2 Şubat 1874'te iki taraf için de avantaj sağlayan bir antlaşma imzalanmış, ticari ilişkilerde uygulanacak esaslar netleştirilmiştir. Antlaşmanın şartlarına göre, Hindistan'dan ithal edilen mallardan geçici olarak yüzde 24 oranında vergi alınması ve İngiliz ticaretinin bu şekilde serbest bırakılması, Rusya ile aynı ticari imkânlarla sahip olması kararlaştırılmıştır (Sykes 1920: 287- 289; Yalçinkaya, 2006: 101; Yücel 2013: 277). Bu antlaşma ile Hindistan'daki İngiliz yönetimi ile yapılacak ticaretteki sınırlamalar ortadan kalkarken karşılıklı olarak ticari temsilciler bulundurma hakkına sahip olmuşlardır (Saray 2003: 151). Forsyth heyetinin yapmış olduğu incelemeler İngiltere açısından büyük bir başarı olarak değerlendirilmiştir. Bu araştırmalar Hindistan'ın Pamirlerden veya Çin Türkistan'ından ciddi bir şekilde işgal edilemeyeceğini şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlamıştır. Ayrıca Hindistan'daki İngiliz yetkililerin ufkunu genişletmiş, Hindistan, Doğu Türkistan ile dostane ilişkiler kurarak küçük ama karlı bir ticaretin açılışını yapmıştır (Sykes, 1920: 287- 289; Yücel, 2013: 277). İngiltere- Doğu Türkistan ticaret antlaşması Rusya ile yapılan antlaşmadan daha iyi şartlara sahip olmakla birlikte Forsyth heyeti Rusya'da İngiltere'nin Yakub Beg'i kendi koruması altına alacağı konusunda endişe yaratmıştır. Ancak Yakub Beg, Osmanlı sultanından Emir unvanını almış ve kendisini sultanın vassalı olarak beyan etmiştir (Saray 2003: 157).

Yakub Beg'in Doğu Türkistan'daki bağımsız devleti Rusya'nın bu dönemde bölgedeki ticari çıkarlarını olumsuz etkilemiştir. Çin'le 1860'da imzalanan ve Çin'in Kaşgarya'daki otoritesinin çökmesiyle geçersiz kılınan bir anlaşma, Ruslara burada üç konsolosluk açma yetkisi vermişti. 1862-3'te St. Petersburg'da Taşkent'in ilhak edilmesinin getireceği avantajlar içerisinde , "nüfuslu Çin kasabaları Yarkend ve Kaşgar" ile ticaret yapma kolaylığı da vardı. Ancak ticari meseleler kısa sürede Yakub Beg ile Türkistan'daki Rus yetkililer arasında sorun haline gelmeye başlamıştır (Kiernan 1955: 319- 320; Demirağ, 2014: 235). Yakub Beg, hâkimiyetinin başlangıcından itibaren ülkesini Rus tüccarlara kapalı tutmak istemiştir. Bu sebeple 1868 yılına kadar hiçbir ticaret kervanı Kaşgar'a gitme teşebbüsünde bulunmamıştır. 1868 yılında girişimci bir tüccar olan Khludof küçük bir mal kervanı ile Kaşgar'a gitme girişiminde bulunmuş ancak sınırı geçtikten hemen sonra kervanı saldırıya uğramış ve geri dönmek zorunda kalmıştır. Khludof, daha sonra Yakub Beg'e hediyeler göndererek kervanının kabul edilmesini istemiştir. Hediyeler kabul edilmiş ve kervana yapılan saldırının, yetkililerin kervanın niteliği hakkında resmi bir bilgiye sahip olmamasından kaynaklandığı açıklanmıştır. Khludof daha sonra Semireçe Valisinden Yakub Beg'e girişimin tamamen ticari olduğunu onaylayan bir mektup almış, Bu, kervanın yolda alıkonulmasına rağmen, onun için istenen izni aldı. Yakub Beg tarafından cesareti ve açık sözlülüğü takdir edilen tüccar kabul edilirken buna karşılık yeğeni Şadi Mirza'nın ticari bir anlaşma yapmak üzere Taşkent'e gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Şadi Mirza, Khludof ile birlikte Ağustos 1868'de Vierny'ye gelmiş, Yakub Beg'den General Kaufman'a bir mektup¹⁶ getirmiştir. Kaufman'ın şehirde olmayışı ve mektubun kibar bir dille ifade edilmemesi gibi gerekçelerle Şadi Mirza'nın Taşkent'e gitmesine izin verilmemiştir. General Kolpakofsky, Yakub General Kaufmann'ın ülkeden ayrılış sebebi hakkında bilgi vermiş, mektubunda kibarlığın ihlalinden bahsetmiş ve iki Kırgız soyguncunun kendilerine teslim edilmesini ve yakaladıkları bazı mahkûmların geri verilmesini talep etmiştir. General Kolpakofsky'nin mektubu, oraya giren ilk subay olan Yüzbaşı Reinthal tarafından Kaşgar'a gönderilmiştir. Reintal Yakub Beg ile yeniden yapılan ve kendisine büyük bir nezaketle davranılan

¹⁶ Yakub Beg'in mektubunda kendisinin Ruslarla yapılan ticareti engelleme girişimleri suçlamalarına yönelik "Büyük Rus Çarının ülkesi büyük ve geniştir ve yedi büyük ülkede bulunan her türden bilge adam ve zanaatkarla doludur. Sizinle karşılaştırıldığında bizim topraklarımız berbat bir harabe. Şimdi, Çin hâkimiyetinin yıkılmasından sonra, altı yıl boyunca iyi olan ve ticaretin yarattığı her şey yok edildi, böylece geriye hiçbir şey kalmadı. Zengin tüccarlarınızın buraya gelmesine izin verilmemesinin nedeni buydu, çünkü burada harabelerden başka bir şey bulamıyorlardı" şeklinde karşılık verdiği belirtilmiştir (Schuyler, 1877: 318).

görüşmelere rağmen, onu Rusya ile ticareti koruma konusunda bir anlaşmaya varmaya ikna etmeyi başaramamıştır. Ancak Yakub Beg, Kırgız kabilesinin yerleşimine bir sefer göndermeyi kabul etmiş ve suçluları yakalatmış, ancak onları Şadi Mirza'nın dönüşüne dair bir tür garanti olarak Kaşgar'da tutarken Rus esirleri Vierny'ye göndermiştir (Schuyler, 1877: 317-318). General Kaufman, olup bitenlerle ilgili bir rapor aldıktan sonra Şadi Mirza'nın kendisiyle görüşmek üzere St. Petersburg'a gelmesine izin vermiştir. Yakub Beg'in ticareti engelleme konusundaki suçlamalara yanıt verdiği mektuba karşılık ticari ilişkilere girilmesi gerektiği konusunda ısrar etmiş ve Buhara ve Hokand'la yapılan anlaşmalarla tamamen aynı nitelikte bir anlaşma önermiştir. Ancak bu öneriyi kabul etmeyen Şadi Mirza Ocak 1869'da Kaşgar'a dönmüştür (Schuyler, 1877: 318). Her iki taraf da diğerinin misyonuna olumlu yaklaşmamış olup Ruslar, Kaşgar şehrine çok yakın olan Narin Nehri üzerinde bir kale inşa etmeye başlamıştır. Ancak 1868 ve 1870'de Rusya'nın Türkistan'ın farklı kesimlerinde yaşadığı sorunlar Yakub Beg'e saldırmasını engellemiştir (Kiernan 1955: 319- 320; Demirağ, 2014: 235). Diğer yandan İngiltere'den istediği desteği alamayan Yakub Beg'in üzerinde Rus baskısının artması, ticari olarak Ruslara karşı daha ılımlı olmasına yol açmıştır.

1869 yılında askeri ve siyasi başarılarının beraberinde uluslararası ve ülke içi sıkıntılarla karşılaşan Yakub Beg için bu dönemde Çin'in yanı sıra ilk tehdit Batı Türkistan'da özellikle Hokand'da yeni ele geçirilen topraklardaki hâkimiyetinin güvenliğinin tehlikeye girmesinden endişe eden Rusya'dan gelmiştir (Karpas 1991: 189). 1870'li yılların başlarında Kaşgar'a gelen Rus tüccarların büyük sıkıntılar yaşamaları, Türkistan Genel Valisinin Yakub Beg ile ticaret anlaşması yapmak amacıyla Kaşgar'a bir heyet göndermesine neden olmuştur. Bu heyetin başına Genelkurmay'ın deneyimli subaylarından Albay Baron Kaulbars getirilmiştir (Kuropatkin 1882: 60-61). Sırderya'nın kaynaklarını araştıran ve Rus Genelkurmay Başkanı Baron Kaulbars, Mayıs 1872'de Kaşgar'a gönderilen ilk Rus heyetinin başında yer almıştır. Kaulbars, Kaşgar'ın gerçek kaynaklarını ve gücünü öğrenmek, Yakub Beg'in Türkistan politikasını değerlendirmek ve kendilerinden önce ticari amaçlarla heyet göndermiş olan İngilizlerden önce buradaki Rus ticaretini genişletmeye çalışmak amacıyla çalışmıştır. Kaulbars heyetine Yüzbaşı Scharnhorst ve Kolesnekof da dâhil olmuştur. Harita Departmanı'nın bir memuru olan Scharnhorst astronomik gözlemler yapmakla mesleği tüccar olan Kolesnekof ise ülkenin zenginliği ve Kaşgar'da en çok talep edilen malların niteliği hakkında bilgi toplamakla görevlendirilmiştir. Kaulbars heyeti, Kaşgar'da olumlu karşılanmış, kaldıkları süre içerisinde araştırmalarını Yarkend ve Hoten'i de kapsayacak şekilde genişletme izni alan heyetin çalışmaları 2 Haziran 1872'de imzalanan bir antlaşma ile neticelenmiştir. Antlaşma; Rus tüccarların Kaşgarya'ya serbest giriş hakkı ve güvenliklerinin sağlanması, Rus tüccarların mallarını depolamak için kervansarayları kullanma hakkına sahip olması, Kaşgarlı tüccarlara Rus topraklarında aynı ayrıcalıklar tanınması, ticari acentelerin veya kervanın karşılıklı kurulması, Rus mallarına uygulanan gümrük vergilerinin düşürülmesi, her iki tarafın topraklarında karşılıklı geçiş hakkı elde etmesi gibi maddeler içermiştir. Rusya'nın bu antlaşmayla elde ettiği avantajlar önemli görünse de, fiili sonuçlar Ruslar açısından tatmin edici olmamıştır. Bu antlaşmanın ardından en dikkat çeken gelişmeler Yakub Beg'in 1873 başlarında Osmanlı Padişahı tarafından Emir olarak tanınması ve İngiltere'nin bu devlete artan ilgisi olmuştur (Kiernan 1955: 325; Yuan, 1961: 152). 1872 Haziran ayında Rusya ile imzaladığı antlaşma ile bağımsız bir hükümdar olarak tanınmaktan memnuniyet duyan Yakub Beg, General Kaufmann'dan St. Petersburg'a bir elçi gönderme isteğinin kabul edilmesini rica etmiştir. Onun bu isteği kabul edilmiş, Hokandlıların ilk elçisi olan Molla Tarap Hoca, 1873 yazında St. Petersburg'a gitmiş, İmparator tarafından kabul edilmiş, teftişlere alınmış ve büyük ilgi görmüştür. Ticaret antlaşması Rus tüccarların Kaşgar'daki durumunda önemli bir etki yaratmamıştır (Schuyler, 1877: 322). Yakub Beg, Rusların bu anlaşma bahanesiyle Kaşgar'ı işgal edebilecekleri endişesiyle temkinli davranmış ve Rus tüccarları kontrol altında tutmuştur (Bilkan 2003: 109; Yücel, 277). Rusya açısından 1872 yılında imzalanan bu anlaşmanın Rus tüccarlara bazı avantajlar sağladığını belirten Kuropatkin, anlaşmanın Rusya için farklı bir önemi olduğuna dikkat çekmiştir. Temsilci, Yakub Beg'in anlaşma hükümlerini ihlal etmesi durumunda istemesi halinde Rusya'nın Türkistan'daki topraklarını güneye, Keşmir'e veya doğuya, Çin'e doğru genişletmek için savaşma bahanesini elde etmesini sağlayacağını vurgulamıştır (Kuropatkin, 1882: 61-62). Yakub Beg'in hakimiyetinin başlangıcından itibaren Çin'in Doğu Türkistan'ın bağımsızlığına karşı teşebbüsleri devam ederken 1871 yılında İli Bölgesini ele geçiren Rusların baskısı Yakub Beg'in hakimiyeti zayıflatmıştır (Hayit, 2004: 146).1872 yılında kısmen askeri bir tehdidi engellemek için Rusya ile ticaret antlaşması yapan Yakub Beg, Çarın generallerinin kendi topraklarında hegemonya kurmak için ticareti bahane etmelerini engellemek için Rus tüccarların faaliyetlerini sınırlandırmıştır (Karpas 1991: 19).

Yakub Beg döneminde Rusya ile olan ticari ilişkiler istikrarsız olmuştur. Devletinin Rus tüccarlar tarafından istila edileceğini anlayan Emir, ticaret anlaşmasına aykırı olarak bölgeye Rus tüccarların gelmesini engellemeye çalışmıştır. Nitekim Rusya'nın İlk önemli ticaret kervanı Kaşgar'a ulaştığında Kaşgar hâkimi, kervanın mallarını acentelerinden biri aracılığıyla makul bir fiyata satın almasına rağmen, sahiplerini gözetim altında tutmuştur. Ancak ödeme değeri düşürülmüş madeni parayla yapıldığından, tüccar Rusya'nın yoğun resmi desteğine rağmen zarara uğramıştır (Sykes, 1920: 285). İngiltere ile artan ticari ilişkilerin bir uzantısı olarak Rusya konusunda daha sert bir tutum takınan Yakub Beg, 1873'te Kaşgar pazarındaki Rus mallarına el konulması ve zorunlu satışın dışında tüccarların hapsedilmesine yönelik karar almıştır (Yuan, 1961: 153). Bir yıl sonra Yakub Beg'in Rusya'ya karşı tutumu değişmiş, başka bir Rus tüccarı Kaşgar'ı ziyaret için davet etmiştir. Bu kervan daha iyi muamele görmüş ve bunun sonucunda ticaret giderek artmıştır. Rusya'nın bu dönemde temel amacı Kaşgar'a bir temsilci atmasına izin verilmesi olsa da Yakub Beg başkentte yalnızca bir Kervanbaşı veya kervan şefinin (çok az itibarı veya eğitimi olan bir adam) ikamet etmesine izin vermiştir (Sykes, 1920: 285). Ticari meselelerdeki sorunları çözmek amacıyla 1875 yılında Albay Reintal, Rus Çarı tarafından gönderilen hediyeler iletmek üzere Yakub Beg'e gönderilmiştir. Kaşgar'da görevi sırasında üç gün kalan Reintal Kaşgar birliklerinin geçit törenine tanık olmuş ve Yakub Beg'in kuvvetlerinin gücü hakkında bazı bilgiler toplayarak Taşkent'e dönüşünde bu bilgilerin yer aldığı raporunu Türkistan Genel Valisine sunmuştur. Reintal, raporunda; Yakub Beg'in İngilizlerden çok sayıda vurmalı tüfek aldığı, İngiltere'nin desteği ile namludan doldurmalı tüfeklerin arkadan doldurmalı tüfeklere dönüştürüldüğü bir dökümhane inşa ettiği ve burada haftada 16 tüfek çıkarıldığı, Kaşgar'da çok iyi perdahlı barutun hazırlandığı birçok barut fabrikasının bulunduğu, süvari askerlerinin birlikte iyi manevra yaptığı ve silah çeşitliliğinin fazla olduğu gibi Yakub Beg'in askeri gücüne ilişkin detaylı bilgiler vermiştir. Kaşgar'da çok sayıda İngiliz işçinin bulunduğunu söyleyen Reintal Türklerin Yakub Beg'in ordusunda eğitmen olduklarını belirtmiştir (Kuropatkin, 1882: 193-194). Rusya ile olan ilişkilerde daha iyi bir düzenleme yapılıp yapılamayacağı konusunda görüşme yapmak üzere gelmiş olan Albay Reintal'in çalışmaları da sonuçsuz kalmıştır (Boulger, 1878: 204).

Yakub Beg döneminde Kaşgar'a gönderilen önemli Rus heyetlerinden biri Genelkurmay'da yüzbaşı olan General Kuropatkin olmuştur. Bu dönemde Kaufman'ın kadrosunda yer alan genç bir subay olan Yüzbaşı A. N. Kuropatkin, 1876'da Fergana-Kaşgar sınırını çizerken elde edebileceği tüm siyasi ve askeri istihbaratı toplamak üzere görevlendirilmiştir. Kuropatkin'in çalışması, daha önceki üç Rus heyetinin, Yüzbaşı Reintal'in (1870, 1875) ve Genelkurmay subayı ve resmi elçi Baron A. V. Kaulbars'ın (1872) çalışmalarını tamamlayacak nitelikte olmuştur. Bu çalışmalar hem Kaşgarya'nın himaye altına alınmasını tavsiye eden Kazak kâşif Yüzbaşı Çokan Valikhanov'un hem de Poltoratskii ve Veniukov'un daha önceki çalışmalarını desteklemiştir. Kuropatkin'in 1876'daki yolculuğu, Kaşgarya'da yaklaşık 2.000 millik bir yolculuğu, ülkenin haritasını çıkarmayı, coğrafyasını, endüstrisini, etnik dengesini ve askeri güçlerini gözlemlemeyi içermiştir. Bu görevinde kendisine bilimsel gözlemler yapması için bir doğa bilimci olan A. I. Vil'kins (1845-92) de eşlik etmiştir (Marshall, 2006: 71-72). Kuropatkin'in çalışmaları bu dönemde Rusya'nın Doğu Türkistan şehirleri ile olan ticaretinde ve Yakub Beg ile olan ilişkilerinde oldukça belirleyici olmuştur.

Kaşgar'da Yakub Beg'in Forsyth heyetini ağırlarken, kendi ülkesinde düzeni yeniden tesis eden Çin Hükümeti, Gobi'nin ötesinde kaybettiği toprakları yeniden elde etmek için hazırlık yapmıştır. Çin ordusu 1876 baharında Urumçi mahallesine ulaşmıştır. Ağustos ayında bu kasabanın ve ardından Manrte'nin ele geçirilmesi ile Çin, Tian Şan'ın kuzeyinde otoritesini tamamen yeniden tesis etmiştir (Sykes 1920: 290-291). Yakub Beg'in askeri ve siyasi olarak vermiş olduğu mücadele ile kurduğu Doğu Türkistan Devletinin yıkılması ile bölge 1884 yılına kadar eski bir Çin deyimi olan "Batı Bölgesi (Hsi-ju) adı altında idare edilmiştir. 18 Kasım 1884 yılında ise Doğu Türkistan topraklarının adı Çin'in XIX. yüzyıl vilayeti olarak "Hsin-çiyang" şeklinde değiştirilmiş, Avrupa'da söylenişi daha kolay olan "Sinkiang" (Sincan: "yeni dominyon") adı altında merkezi Urimçi olan bir eyalet haline getirilmiştir. 1883 yılında Kulca Ruslar tarafından tamamen boşaltılmış, İli Bölgesi'nin üçte birini ilhak eden Rusya Doğu Türkistan'dan çekilmiştir. Rusya için Doğu Türkistan, Çin'e açılan siyasi bir pencere olurken ticari menfaatler öncelikli olmuştur (Hayit, 2004: 147- 154; Taşağıl, 2002: 354).

SONUÇ

Yakub Beg dönemi İngiltere ve Rusya'nın emperyalist politikalarının bir uzantısı olarak Doğu Türkistan'ın uluslararası bağlamdaki önemini arttırdığı bir dönem olmuştur. Yakub Beg'in Doğu Türkistan'daki hâkimiyetinin başlarında Taşkent'i işgal eden ve Batı Türkistan'daki ilerleyişini hızlandıran Çarlık Rusya'nın kendi hâkimiyeti altındaki toprakları işgal edeceğinden endişe eden Yakub Beg, Kaşgar hâkimiyetini sağlamlaştırmak ve korumak için Rusya'ya karşı temkinli olmuştur. Bu dönemde Rusya ile ticari ilişkilerde siyasi gelişmelerde bu doğrultuda değişkenlik göstermiştir. Doğu Türkistan'ın Çin hâkimiyeti altında kaldığı dönemde ticarete daha rahat hareket eden ve gücü elinde tutan Rusya, Yakub Beg'in Kaşgar'daki hâkimiyetinin güçlenmesinden rahatsızlık duymakla birlikte ticari çıkarlarını korumak için çeşitli adımlar atmıştır. Bu dönemde Rusya tarafından gönderilen temsilcilerin de ağırlıklı olarak Doğu Türkistan şehirlerinin ticari durumu, İngiltere'nin buradaki faaliyetleri ve Yakub Beg'in siyasi gücü gibi konulara ağırlık verdikleri görülmüştür. Bu doğrultuda Rusya ile ticari meseleleri çözüme kavuşturmak için gönderilen Rus temsilcilerin verdikleri bilgiler, Rusya'nın Doğu Türkistan ile olan siyasi ilişkilerinde de etkili olmuştur.

Dış politikasında ticaret ve diplomasiyi etkili bir şekilde kullanan İngiltere ve Rusya'nın Doğu Türkistan'daki durumu ile Batı Türkistan'daki rekabetinin oldukça benzer olduğu görülmüştür. Her iki taraf da birbirinin Doğu Türkistan'daki hâkimiyetini sınırlandırmak için askeri bir savaşa girmeksizin ağırlıklı olarak ticari faaliyetler üzerinden bir diplomasi yürütmüşlerdir. Yakub Beg'in hâkimiyeti döneminde Rusya ve Çin'in Doğu Türkistan şehirlerindeki ticareti gerilerken İngiltere, Çin'in buradaki kontrolünün son bulmasından sonra ticari faaliyetlerini arttırmış, Yakub Beg ile olumlu ilişkiler kurmuştur. İngiltere'nin bölgeye yönelik ticari girişimlerinin geç başlamasında ve geri kalmasında fiziki ve siyasi zorlukların dışında önceliği Hindistan'a vermiş olmasının da etkili olduğu görülmüştür. Nitekim XIX. yüzyılın Batı Türkistan'ın işgali ile tehlike altına gireceğini düşündüğü Hindistan'ı korumak için buradaki ticari ve siyasi faaliyetlilerini arttırmıştır. Rusya'nın Türkistan'ın batısındaki işgallerinin sebeplerinden biri olan bölgeyi ekonomik olarak sömürge ve açık pazar haline getirme politikası doğrultusundaki hedeflerinden biri olan Hindistan ve Doğu Türkistan ile olan ticari ilişkileri geliştirme amacı İngiltere tarafından yakından izlenmiştir. Bu politikanın bir uzantısı olarak İngiltere özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra ticari temsilciler ve seyyahlar aracılığı ile bölge hakkındaki bilgilerini ve Yakub Beg'in devleti ile siyasi ve ticari ilişkilerini arttırmak istemiştir. Nitekim ticari amaçlarla gönderilmiş görünen temsilcilerin de sadece ekonomik meselelerle alakadar olmadıkları, ilerleyen süreçte bölgedeki hâkimiyetin şekillenmesinde etkili olacak siyasi girişimlerde buldukları anlaşılmıştır. Bu doğrultuda hazırladıkları raporlar Doğu Türkistan şehirlerinin ekonomik önemi, diğer toplumlar ile olan ticari münasebetleri ve öne çıkan ticari ürünleri dışında idari durumu, halkın yönetime karşın tutumu, diğer devletler ile olan münasebetleri gibi diğer konularda da yol gösterici olmuştur.

KAYNAKÇA

Alptekin, E. (2011), Çin'in Doğu Türkistan Siyaseti. *Istanbul Journal of Sociological Studies* (22), 143-158.

Bechard, J. (2002), A Muslim He Became A Christian, The Story of John Avetaranian (Born Muhammed Shükri Efendi), 1861- 1919, An Autobiography, England.

Bellew, H.W. (1875a), *The History of Kashgharia*. Kalkuta: Foreign Department Press.

Bellew, H.W.- H.W. (1875). *Kashmir and Kashgar A Narrative of the Journey of the Embassy to Kashgar in 1873-1874*", LONDON: TRUBNER & CO., LUDGATE HILL.

Bilkan, A, F. (2003). Kaşgar Devleti ve Atalığ Gazî Hakkında İki Yazma Eser, *Bilig*, 27, 107-115.

Boulger, D.C. (1878). *The Life of Yakoob Beg, Athalık Ghazi, and Badaulet Ameer of Kashgar*, Wm.H. Allen & Co.

British Documents on Foreign Affairs (B DFA): Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, (1985). From the Mid- Nineteenth Century to the First World War, The Near and

Middle East, 1856-1914, Ed. David Gillard, V. 12, Britain, Russia and Central Asia 1879- 1907, University Publication of America.

Davies, R.H. (1864). Report on Trade and Resources of the Countries on the North Western Boundary of British India, (15 February 1862), The House of Commons, " A Copy of Mr. Davies's Report on the Trade of Central Asia).

Demirağ, Y. (2014). "1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 3, 229-245.

Doğan, S. (2019). Kaşgar Hanı Yakub Bey Ve Kaşgar (1863-1877), [Yüksek lisans tezi], İstanbul Üniversitesi.

Doğan, S. (2020). *Doğu Türkistan'da Son Osmanlı Hanı Yakub Bey ve Kaşgar Hanlığı*, Ötüken Neşriyat.

Ewart, W. (1858). Settlement in India, and Trade with Central Asia, Speech of W. Ewart, Esq., M.P., House of Commons. March 23, James Ridgway, Piccadilly: London.

Forsyth, T. Douglas (1869). On the Transit of Tea from North-West India to Eastern Turkestan, *Proceedings of the Royal Geographical Society of London*, 13 (3), 198-204.

Forsyth, T. Douglas (1875). Report of a Mission to Yarkund in 1873, Under Command of Sir T. D. Forsyth: With Historical and Geographical Information Regarding the Possessions of the Ameer of Yarkund, Etc. [By H. W. Bellew, E. F. Chapman, H. Trotter and Others. With Photographic Illustrations.] printed at the Foreign Department press, Calcutta.

Fromkin, D. (1980). The Great Game in Asia, *Foreign Affairs*, 58 (4), 936-951.

Gencal, B. (2016). Nikolay Lvoviç Zeland Ve Kaşgariya İ Perevalı Tiyanşanya (Doğu Türkistan Ve Tiyan-Şan Dağları Geçitleri) Adlı Eserinde Doğu Türkistan, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, 5 (3), 363- 378.

Gömeç, S. (2011). *Uygur Türkleri Tarihi*, Berikan Yayınevi.

Hayit, B. (2004). *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Hayward, G. W. (1869). Journey from Leh to Yarkand and Kashgar, and Exploration of the Sources of the Yarkand River. *Proceedings of the Royal Geographical Society of London*, 14(1).

Hekimoğlu, Vecihi S, F. (2023). Gulzada Charginova, "Osmanlı Devleti ile Yedişehir Devleti (Kaşgar Emirliği) Arasında İlişkiler", *History Studies*, 15/3, 481-495.

Hitchins, K. (2002). "Kaşgar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25. Cilt, Ankara, 7- 9.

Karpat, K. (1991). "Yakub Bey's Relations with the Ottoman Sultans: A Reinterpretation", *Cahiers du Monde russe et soviétique*, En asie centrale soviétique: Ethnies, nations, états, 32 (1), 17-32.

Kiernan, V, G. (1955). "Kashghar and the Politics of Central Asia, 1868-1878", *The Cambridge Historical Journal*, 11 (3), 317-342.

Kolesnikov, A. (2010). Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı-XX. Yüzyılın Başı, Çev. Rakhat Abdieva, Haz. İlyas Kamalov, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kurban, İ. (1995). *Doğu Türkistan İçin Savaş*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kuropatkin, A. N. (1882). *Kashgaria: (Eastern or Chinese Turkistan) Historical and Geographical Sketch of the Country; Its Military Strength, Industries, and Trade. Translated by Walter B. Gowan*, Calcutta: Thacker, Spink and Co.

Long, J. (1877). *The Eastern Question in its Anglo-Indian Aspect, The Eastern question in its AngloIndian aspect. A paper read before the East India Association, on Wednesday May 16, 1877* London: Bast India Association, 20, Great George Street, Westminster, S.W.

- Lung, C.C. (1967). Çin ve Batı Kaynaklarına Göre 1828 İsyancılarından Yakup Bey'e Kadar Doğu Türkistan, T'ai-Pei.
- Marshall, A. (2006). *The Russian General Staff and Asia, 1800-1917*, Routledge Taylor Francis Group.
- Mir İzzet Ullah. (1843). "Travels Beyond the Himeleya", The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 1843, Cambridge University Press Vol. 7, No. 2, 283-342.
- Montgomerie, T. G. (1871). Report of the Mirza's Exploration of the Route from Caubul to Kashgar, *The Journal of the Royal Geographical Society of London*, 41, 132. -193.
- Nazaroff, P. S. (1935). Moved On! From Kashgar To Kashmir, London George Allen &Unwin Ltd Museum Street.
- Özer, M. (2021). Türkistan'da İngilizlerin Asyalı Kâşif Casusları: "Punditler", VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches, Yıl/Vol. 6, Sayı/No. 1, Bahar/Spring 2021
- Rawlinson, H. C. (1866-67). On the Recent Journey of Mr. W. H. Johnson from Leh, in Ladakh, to Ilchi in Chinese Turkistan, *Proceedings of the Royal Geographical Society of London*, 1866 - 1867, 11 (1), 6-15.
- Saray, M. (2003). *The Russian British, Chinese and Ottoman Rivalry in Turkestan*, Türk Tarih Kurumu.
- Schuyler, E. (1877). *Turkistan; Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara, and Khuldja*, Vol. II. New York: Scribner, Armstrong&Co.
- Shaw, R. B. (1870). A Visit to Yarkand and Kashgar, *Proceedings of the Royal Geographical Society of London*, 14 (2), 124-137.
- Shaw, R. (1871), Visits To High Tartary, Yârkand, And Kâshgar (Formerly Chinese Tartary), And Return Journey Over The Karakoram Pass, John Murray.
- Sykes, Ella and Sykes, Sir Percy, (1920). *Through the Deserts and Oases of Central Asia* (pp 3 - 231) written by Ella, the rest by Sir Percy, London.
- Taşagıl, A. (1998). Hoten, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18. Cilt, İstanbul, 251- 253.
- Taşagıl, A. (2002). Kulca, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26. Cilt, Ankara, 354-355.
- Thornton, E. (1994). A Gazetteer of the Countries Adjacent to India on the North West Including Sinde, Afghanistan, Beloochistan, The Punjab and the Neighbouring States, Vol I, New Delhi Madras.
- Togan, Z.V. (1981). *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi, C.I. Batı ve Kuzey Türkistan*, Enderun Kitabevi.
- Trotter, H. (1875). "Narrative of Geographical Explorations", Report of a Mission to Yarkund in 1873, Under Command of Sir T. D. Forsyth: With Historical and Geographical Information Regarding the Possessions of the Ameer of Yarkund, Etc. [By H. W. Bellew, E. F. Chapman, H. Trotter and Others. With Photographic Illustrations.] printed at the Foreign Department press, Calcutta.
- Trotter, H. (1878). On the Geographical Results of the Mission to Kashgar, Under Sir T. Douglas Forsyth, in 1873-4, *Proceedings of the Royal Geographical Society of London*, 22 (4).
- Trotter, Henry, R. E. (1875). Account of the Survey Operations in connection with the Mission to Yarkand and Kashgar in 1873- 1874, Calcutta: Foreign Department Press.
- Uygur, F. (2015). *Doğu Türkistan Tarihi (1864- 1884)*, [Doktora tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Warikoo, K. (2020). Ladakh: India's Gateway to Central Asia. *Strategic Analysis*, 44 (3), 177-192.

Wiens, Herold J. (1969). Change in the Ethnography and Land Use of the Ili Valley and Region, Chinese Turkestan, *Annals of the Association of American Geographers*, 59 (4), 753-775.

Yarkand (Forsyth's Mission). "Copy Or Extracts Of Correspondence Relating To The Mission of Mr.Douglas Forsyth to Yarkand", J. W. Kaye, India Office, 27 February 1871. (No.6, 1871.) by The House of Commons, to be Printed, February 1871.

Yuan, T. (1961). Yakub Beg (1820-1877) and the Moslem Rebellion in Chinese Turkestan, *Central Asiatic Journal*, 6 (2), 134-167.

Yücel, M, U. (2013). Yâkub Beg, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43. Cilt, 2013, 277-278.

Yalçınkaya, A. (2006). *Sömürgecilik Pan- İslamizm Işığında Türkistan 1856'dan Günümüze*, Lalezar Kitabevi.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

I. Dünya Savaşı'ndaki Ateşkes ve Barış Antlaşmalarının Karşılaştırmalı Analizi Comparative Analysis of Armistice and Peace Treaties in World War I

Mehmet ALKANALKA

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Rumeli Üniversitesi, İİSBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü
mehmetalkanalka@yahoo.com
Orcid ID: 0000-0002-2311-935X

Gökhan EŞEL

Doç.Dr., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı
gesel@erciyes.edu.tr
Orcid ID: 0000-0001-7050-7884

Öz: I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu ile aynı askeri ittifak içinde yer alan diğer ittifak devletleri ile itilaf devletlerinin ateşkes antlaşmaları ve barış antlaşmalarının ele alındığı bu makalede, antlaşma metinleri karşılaştırmalı vaka analizi yöntemiyle analiz edilerek, benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. İmzalanan barış antlaşmalarının ilk 26 maddesinin Milletler Cemiyetinin kuruluş antlaşmasına ait hususları içeren aynı maddelerden oluşması önemli bir benzerlik olarak saptanmıştır ve bu husus araştırmanın kaynağını teşkil etmiştir. Mondros Mütarekesi'nin dikkat çeken maddelerinden olan: "Galip Devletlerin stratejik önem atfettikleri bölgeleri işgal edebileceğini" öngören 7. maddesine benzer hususlar diğer mağlup devletler ile imzalanan ateşkes antlaşmalarında mevcut iken, altı vilayetteki karışıklığa müdahale imkânı veren 24. maddesinin benzeri bir madde diğer ülkeler ile yapılan antlaşmalarda mevcut değildir. Diğer ülkeler ile yapılan ateşkes antlaşmaları ve sonrasında yapılan barış antlaşmalarında mağlup edilen devletlerin sınırlarının da kesin olarak belirlenmesine rağmen, Osmanlı Devleti ile böyle bir süreç yaşanmaması ve bir sömürge gibi paylaşılması çalışmanın en önemli bulguları arasındadır. Ayrıca Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Madde 4'deki ve Madde 22'deki diğer devletlerin imzaladığı antlaşmalardan farklı olan kısımları dikkate şayandır.

Makalenin uluslararası ilişkiler disiplinine katkısı, I. Dünya Savaşı'nı sonlandıran ateşkes antlaşmaları ve barış antlaşmalarına yönelik münferit araştırmalar yapılmasına rağmen, bunların tamamının karşılaştırmalı olarak ilk defa analizinin yapılması ve bu antlaşmaların Walt'un "Tehdit Dengesindeki: Tehdit Fonksiyonu" parametreleri ışığında incelenmiş olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Mondros Mütarekesi, Tehdit Dengesi, Wilson İlkeleri, İttifak Devletleri.

Abstract: This article uses the comparative case analysis method to examine the similarities and differences between the armistice and peace agreements of the other states that fought in the same military alliance with the Ottoman Empire during World War I and the Allied Powers. It has been determined as an important similarity that the first 26 articles of the signed peace treaties consist of the same articles containing the issues related to the founding treaty of the League of Nations and this issue constituted the source of the research. While other ceasefire agreements contain provisions akin to Article 7, the most notable article of the Treaty of Mudros, which states that the victorious states may occupy regions of strategic importance; Article 24 is absent from agreements with other nations which permits intervention in the unrest in six provinces. The ceasefire agreements with other nations and the subsequent peace agreements precisely defined the borders of the vanquished states. The study's primary conclusion is that the Ottoman Empire, which was divided like a colony,

Geliş Tarihi:12.05.2024

Kabul Tarihi:11.11.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Alkanalka, M. & Eşel, G. (2024). I. Dünya Savaşı'ndaki ateşkes ve barış antlaşmalarının karşılaştırmalı analizi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(3), 1473-1483. Doi: 10.33437/ksusb.1482671

did not have this determination. In addition, the parts of the Armistice of Mudros in Articles 4 and 22 that differ from the agreements signed by other states are noteworthy.

The article's contribution to the field of international relations lies in the comparative analysis it provides for the first time of the armistice agreements that ended World War I and the peace treaties together. These agreements are also analyzed in the context of Walt's "Balance of Threat Theory" and its "Threat Function Parameters".

Keywords: World War I, Armistice of Mudros, Balance of Threat, Wilson Principles, Alliance States.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğunun I. Dünya Savaşını kaybettiğini kabul ettiği Mondros Ateşkes Antlaşmasının başta 7. Maddesi olmak üzere birçok maddesi yakın tarihimizdeki eleştirilen konuların başında gelmektedir. Mondros Mütarekesi, Türk Kurtuluş Savaşı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuna giden bağımsızlık hareketini başlatmıştır. Mondros Mütarekesinin stratejik bölgeleri işgale imkân veren 7. Maddesi'nin diğer mağlup devletler ile imzalanan ateşkes antlaşmalarından farklı olduğu, bununla birlikte diğer maddelerin Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın imzaladığı antlaşmalar ile benzerlik taşıdığı iddia edilmektedir (Kaştan, 2019: 206). Bu makalenin temel araştırma sorusu bu iddiaların gerçeği yansıtıp yansıtmadığının ortaya çıkarılması ve imzalanan antlaşmalardaki benzerliklerin ve farklılıkların tespit edilmesidir. Makalenin uluslararası ilişkilere katkısı I. Dünya Savaşını sonlandıran ateşkes antlaşmaları ile müteakibindeki barış antlaşmalarına yönelik tek tek araştırmalar yapılmasına rağmen, bunların tamamının karşılaştırmalı olarak ilk defa analizinin yapılması ve bu antlaşmaların Walt'un tehdit dengesindeki tehdit fonksiyonu parametreleri ışığında incelenmesidir. Ateşkes antlaşmalarındaki hükümler barışa geçişi kolaylaştırabilecekleri gibi, daha büyük felakete de neden olabilmektedir. Örneğin Almanya'nın I. Dünya Savaşında imzalamak zorunda bırakıldığı Versay Antlaşması 2. Dünya Savaşına neden olan sürecin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu makalede I. Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğu ile aynı askeri ittifak içinde savaşan diğer devletler ile itilaf devletlerinin ateşkes antlaşmaları ve barış antlaşmaları karşılaştırmalı vaka analizi yöntemiyle analiz edilerek benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaktadır.

I. Dünya Savaşının sonunda İttifak Devletlerinden Bulgaristan 29 Eylül 1918'de Selanik Ateşkes Antlaşmasını, Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesini, Avusturya-Macaristan 03 Kasım 1918'de Padova Ateşkes Antlaşmasını, Almanya Kasım 1918'de Rethondes Mütarekesini imzalayarak savaştan çekilmişlerdir. Ateşkes antlaşmalarından Selanik Antlaşması Neully Barış Antlaşmasına; Padova Ateşkes Antlaşması Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun dağılması neticesinde Avusturya ile Saint Germain ve Macaristan ile Triannon Barış Antlaşmalarına; Rethondes Mütarekesi Versay Antlaşmasına dönüşmüştür. Mondros Mütarekesi ise Türk Kurtuluş Savaşı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuna giden bağımsızlık hareketini ateşlemiştir. Mondros Ateşkes Antlaşmasının barış antlaşmasına dönüştürülmeye çalışılan ve başlangıç maddeleri diğer mağlup devletlerle imzalanan barış antlaşmaları ile aynı olan Sevr Antlaşması Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından onaylanmadığı için kadük kalmıştır. Yalnızca bu husus bile Türk Kurtuluş Savaşının stratejik önemini ortaya koyması açısından eşsiz bir değer taşımaktadır.

ABD Başkanı Wilson 8 Ocak 1918'de günü ABD Kongresi'ndeki konuşmasında 14 ana başlıkta açıkladığı Wilson İlkelerinin I. Dünya Savaşı sonrasındaki uluslararası ilişkilere yön vermesinin barışa katkı sağlayacağını iddia etmiştir. Wilson'un açıklamış olduğu prensipler arasında gizli antlaşmalar yapılmaması gerektiği de olmasına rağmen, İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Araplar ve Yunanistan arasında gizli antlaşmalar da imzalanmıştır (Lybyer,1922: 452). Bu gizli antlaşmalar 1917 Bolşevik İhtilali sonrasında Ruslar tarafından kamuoyu ile paylaşılmıştır. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı sonlanmadan önce Osmanlı Devleti'nin toprakları da pay edilmiş, Mondros Mütarekesi sadece bir ateşkes antlaşması olmaktan ziyade önceden yapılan taksimatın hayata geçirilmesinde bazı kolaylaştırıcı maddelerin de eklenmesiyle adeta zehirli bir mütarekeye dönüşmüştür.

YÖNTEM

Bu çalışmada giriş kısmında söz edilen yaklaşımın diğer yenik devletlere de uygulanıp uygulanmadığı, ateşkes antlaşmalarındaki farklılıklar ve benzerlikler analiz edilerek açıklanacaktır.

Çalışmada ayrıca, ateşkes antlaşmalarına yönelik teorik literatür taraması ve tehdit dengesi kavramının açıklanmasından sonra her mağlup devletin ateşkes antlaşması ve sonrasındaki barış antlaşmaları vaka çalışması yöntemiyle analiz edilerek bulgular ortaya konulmaktadır. Sonuç bölümünde elde edilen bulgular karşılaştırmalı olarak açıklanmaktadır.

I. Dünya Savaşında ittifak devletlerinin savaş sonunda imzalamış olduğu ateşkes antlaşmaları ve barış antlaşmalarının analizi sonucunda galip ittifak devletleri tarafından mağlup devletler ile yapılan antlaşmalarda benzerliklerin olduğu gibi farklılıkların da olduğu tespit edilmiştir. En önemli benzerlik imzalanan barış antlaşmalarının ilk 26 maddesinin Milletler Cemiyetinin kuruluş antlaşmasına ait hususları içeren aynı maddeler olmasıdır. Mondros Antlaşmasının en dikkat çeken maddeleri galip devletlerin stratejik önem atfettikleri bölgeleri işgal edebileceğini öngören 7. Maddesi'ne benzer hususlar diğer ateşkes antlaşmalarında mevcut iken, altı vilayetteki karışıklığa müdahale imkânı veren 24. Maddesi benzeri bir hüküm diğer ülkeler ile yapılan antlaşmalarda mevcut değildir. Diğer ülkeler ile yapılan ateşkes antlaşmaları ve sonrasında yapılan barış antlaşmalarında mağlup edilen devletlerin sınırlarının da kesin olarak belirlenmesi ve haklarının korunmasına rağmen, Osmanlı Devleti ile böyle bir süreç yaşanmaması ve bir sömürge gibi paylaşılması çalışmanın en önemli bulguları arasındadır.

TEORİ VE METODOLOJİ

Yapısal gerçekçi teorinin yeni bir varyantını geliştiren Walt, tehdit kavramının genel bir kavram oluşturduğunu, kendisinin ise tehdidi bir fonksiyon içinde toplam güç, coğrafya, taarruz kabiliyetler ve taarruz niyetler ile birleştirdiğini savunmaktadır (1997: 933). Walt; tehdidin analiz edilmesinde sosyal güç olarak nüfusun, ekonomik gücün, askeri gücün ve teknolojik gücün birlikte hesaba katıldığı toplam güç; coğrafi yakınlık, taarruz kabiliyetler ile taarruz niyetlerin ve algıların dikkate alınarak analiz edilmesinin faydalı olacağını ve bu kapsamda devletlerin güce karşı dengeleme stratejilerinden ziyade tehdiye göre dengeleme stratejileri izlediklerini iddia etmektedir (1985: 9). Walt, tehdit dengesi teorisini test etmek için 1955-1979 yılları arasındaki Orta Doğu'daki ittifak durumlarını vaka çalışması olarak incelemiştir (Keohane, 1988: 171). Başka bir araştırmasında ise bu teorisini Güneybatı Asya ülkeleri üzerinde vaka çalışması yöntemiyle araştırmıştır (Walt, 1988).

Walt eserlerinde ittifak (*alliance*) ve iş birliği/hizalanma (*alignment*) kavramlarını aynı manada kullanmayı tercih etmiştir (1987: 1). Oysa bu iki kavramın farklı manalarda kullanılmasının daha uygun olacağı değerlendirilmektedir. Synder'a göre; iş birliği/hizalanma kavramı ittifak kavramından farklı olarak savaşlarda iki veya daha fazla ülkenin karşılıklı beklentiler içerisinde birbirlerini güçlü veya zayıf olduklarına bakmaksızın desteklemeleridir (1990: 105). Synder resmi ittifakların, iş birliği/hizalanmaları kuvvetlendirmenin davranışsal bir biçimi olduğunu iddia etmektedir (2007: 8). İttifakların üyelerine daha özel bir taahhüt (askeri iş birliği veya karşılıklı savunma) yüklediğini ancak iş birliği/hizalanmalarda bunun olmadığı savunulmaktadır (Hemmings, 2022). Yapılan bir araştırmada ittifak içindeki üye devletlerden savunmacı yükümlülüklerin bir devleti daha kolay hedef haline getirebileceği, taarruz taahhütlerin de savaşı daha kolay başlatmasına neden olacağı sonucuna varılmıştır (Johnson, 2016: 452). Bu kapsamda, I. Dünya Savaşında Rusya'nın Sırbistan'ı desteklemesi taahhüdü ile Almanya'nın Avusturya-Macaristan'ı destekleme yükümlülüğü savaşın temel nedenleri arasında gösterilebilir. Bu kapsamda mağlup devletlerden Almanya ve Avusturya-Macaristan arasında bir ittifaktan söz edilebilirken, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında bir iş birliği olduğu iddia edilebilir.

Çağdaş realistler, askeri yetenekleri ve ittifakları güvenliğin temeli olarak görürken, riskleri küçümsemeyi, başarı olasılığını abartmayı, duygu ve zanları teşvik eden gerçekçi olmayan hedeflerin peşinde koşmayı başarısızlığın başlıca nedenleri arasında göstermektedirler (Dunne, Kurki, ve Smith, 2010). Geleneksel dengeleme stratejileri temel olarak ya bir devletin silahlı gücünün artırılması veya diğer devletlerle ittifaklar şeklinde tezahür etmektedir (Lieber ve Alexander, 2005: 109). Savaş öncesi karşılaşılan bu temayüller, savaşın sonunda bambaşka bir mahiyete bürünmektedir. Savaş sonunda ittifaktan bağımsız her savaşan devlet yenilgi ve ateşkes kararını ittifak ilişkileri parametrelerinden bağımsız olarak ayrı ayrı almaktadırlar. Clausewitz savaşı "gerçek bir bukalemun" olarak tasvir etmiştir (1873:89). Bu manada ateşkes ve barış antlaşmaları da gerçek bir barışı arzulamaması ve mağlup edileni en olumsuz koşullarda yakalamış olmayı istismar ettiği durumlarda süreç yeni savaşların tetikleyicisi olabilmektedir. Birçok akademisyen savaş sonrası düzenin galip devletlerin tercihleri olduğu

konusunda hemfikirdirler (Cronin, 2010: 792). Ikenberry, savaş sonrasında kaotik yapısının galip devletlere uluslararası ilişkilerde yeni kurallar getirmelerini kolaylaştırdığını iddia etmektedir (2001). Gilpin de savaş sonrası galibiyetin galip devletlere yeni dünya düzeninin belirlenmesinde avantaj sağladığını öne sürmektedir (1981). Aslında bu iddiaların temelinde mağlup devletlerin askeri güçlerinin savaş sonrası caydırıcılığının kalmamasının da etkisi bulunmaktadır. Buna rağmen ateşkes antlaşmalarında harp silah ve araçlarının teslim edilmesi ile ordunun terhis edilmesi hükümleri de bu koşulları çoğunlukla kolaylaştırmaktadır. I. Dünya Savaşı sonrası yaşananlar, aslında pragmatik zekice görünen kararların beklenmedik sonuçlara neden olan bir sürece evrilmesi bakımından uluslararası ilişkiler açısından acı bir tecrübe olmuştur (Howlett ve Cohan, 2017: 90).

Uluslararası ilişkilerde ateşkes antlaşmaları savaşları sonlandırmada kullanılan diplomatik bir araçtır (Levie, 1956). Ateşkes antlaşmaları barış antlaşmalarına geçiş safhasında galip tarafların istekleri doğrultusunda ve savaşın zararlarını bir an önce durdurmak için savaşan tarafların karşılıklı irade beyanlarının imza altına alınmasıdır. Ateşkes antlaşması taraflar arasında geçici olarak imzalanmakta, savaşa neden olan politik ve ekonomik sorunların çözümünü hedeflememektedir (Bailey, 1977: 462). Saldırganlık terimi sadece askeri gücün kullanımında değil, saldırganlığı sonlandırmak için kullanılan ateşkes antlaşmalarının bazı maddelerinde de ortaya çıkabilmektedir (Wright, 1935: 376).

BULGARİSTAN VAKA ÇALIŞMASI

Selanik Ateşkes Antlaşması:

İttifak Devletlerinin teslim olması domino etkisi süreci gibi gerçekleşmiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Balkanlardaki askeri birliklerini çekmeye başlaması Bulgaristan'ı İtilaf Devletleri ile daha fazla zarara maruz kalmadan ateşkes antlaşması yapmaya zorlamış ve Bulgaristan bunun ABD aracılığıyla olmasının faydalı olacağını düşünerek 14 Eylül 1918'de ABD'ye başvurmuştu (Arslanyürek, 2019: 22). Mondros Mütarekesinden yaklaşık bir ay önce 29 Eylül 1918'de İtilaf Devletleri ile Bulgaristan arasında imzalanmış olan Selanik Ateşkes Antlaşması'nın maddeleri arasında Bulgaristan'ın, ordusunu derhal terhis etmesi ve İtilaf Devletlerinin stratejik gördüğü yerleri işgal edebilmesi hususları da bulunmaktaydı (Başkaya, 2015: 64). Selanik Antlaşması'nda 7 ana madde ve 4 gizli madde bulunmaktadır. Antlaşmanın I. Maddesi'nde Bulgaristan Ordusunun 16 taburlu 4 tümen, 4 süvari alayı, doğu sınırlarını ve Dobruca'yı korumak için 2 tümen ve demiryollarını korumak için 1 tümen dışındaki birliklerinin terhis edilmesi hükmü bulunmaktadır. Antlaşmanın gizli 2. Maddesinde Bulgaristan'ın bazı stratejik yerlerinin tamamen geçici olması kaydıyla bir garanti olması amacıyla İtilaf Devletleri tarafından işgal edilebileceği, olağanüstü bir durum olmadıkça başkent Sofya'nın işgal edilmeyeceği hususları dikkat çekmektedir. Gizli 4. Maddede ise Bulgaristan limanlarının İtilaf Devletlerinin ve tarafsız devletlerin gemilerine açılması hususu yer almıştır. Antlaşma maddeleri incelendiğinde, Bulgaristan'a sınırlı da olsa bir askeri gücü muhafaza etmesi imkânı sağlanmasının yanında savaştığı İtilaf Devletleri'ne karşı sınırlarını korumak yerine, I. Dünya Savaşı'nda birlikte savaştığı müttefiki Osmanlı Devleti'ne karşı doğu sınırlarını korumak adıyla iki tümene izin verilmesi oldukça manidardır. Gizli maddelerdeki bazı stratejik yerlerin işgal edilmesi maddesi Mondros Mütarekesindeki 7. Maddeye benzese de Mondros Mütarekesinden farkı bunun geçici olacağı taahhüdüdür. Yine başkent Sofya'nın işgal edilmeyeceği gizli maddesine rağmen, Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir.

Neuilly Antlaşması:

Bulgaristan'ın, 27 Kasım 1919'da İtilaf Devletleri ile Neuilly'de imzaladığı antlaşmaya göre Ege Denizi ile bağlantısı sona ermiş, sadece Karadeniz üzerinden deniz bağlantısı kalmıştır. Ayrıca Bulgaristan, Balkan ülkelerine verilen topraklar kapsamında ise Gümülcine ve Dedeoğaç bölgesini Yunanistan'a; Güney Dobruca'yı Romanya'ya; Tsaribrob ve Strumitsa'yı da Yugoslavya'ya terk etmeyi kabul etmiştir. Bulgaristan'a hava ve deniz kuvvetleri yasağı getirilerek kara kuvvetleri de 25 bin asker ile sınırlandırılmış ve Bulgaristan'ın Walt'un tehdit dengesi teorisinde belirttiği komşu devletlere karşı taarruz askeri kabiliyeti ortadan kaldırılmıştır.

AVUSTURYA-MACARİSTAN VAKA ÇALIŞMASI

Padova Ateşkes Antlaşması:

3 Kasım 1918'de imzalanan Padova Ateşkes Antlaşması, Avusturya-Macaristan birliklerinin Kuzey İtalya, Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki işgal ettiği bütün topraklardan çekilmesini, Avusturya-Macaristan İmparatorluk Ordusunun tamamen terhis edilmesini hüküm altına almıştır. Antlaşma; birinci bölümdeki askeri hususlar ve ikinci bölümdeki donanma ile ilgili hususlar olmak üzere iki ana bölüm ve bu iki bölümün detaylarının belirlendiği ek bir protokolden oluşmaktadır.

Antlaşmada İmparatorluk Ordusunun barış zamanı azami 20 tümen gücü ile sınırlandırılmasının yanında İtilaf ordularının "Avusturya-Macaristan içinde serbestçe hareket etme ve stratejik noktaları işgal etme" hakkı da Antlaşma metnine dâhil edilmiştir (Suppan, 2020: 40). 4. Maddedeki İtilaf Devletlerinin "düzeni sağlamak" adına gerekli gördükleri stratejik noktaları işgal etme hakkı Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesine benzemektedir. Antlaşma'nın 3. Maddesi'nde belirtilen 20 tümenin savaş öncesi silahlı kuvvetler seviyesi olması nedeniyle terhislerin seferberlik sonucu silah altına alınanları kapsadığı anlaşılmaktadır. Bu husus Osmanlı Devleti ile imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile en temel farklılıklardan birisini oluşturmaktadır.

Donanma ile hususlardan 2. Maddede 1910-1918 yılları arasında yapılan 15 adet Avusturya-Macaristan denizaltısının İtilaf Devletleri'ne teslim edilmesi ve diğer denizaltıların ise silahsızlandırılarak İtilaf Devletlerinin gözetiminde olacağı belirtilmiştir. 4. maddede ise tüm savaş ve ticari gemilerinin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Adriyatik Denizi ve Tuna Nehrindeki karasularında serbest dolaşım hakları olduğu ifade edilmiştir. 6. maddede tüm deniz hava araçlarının İtilaf Devletlerinin belirleyeceği yerlerde toplanması ve mürettebatının terhis edilmesi hususu ile 10. maddede bütün gemilerin imha edilmeden teslim edilmesi önemli konular arasında değerlendirilmektedir. Bu madde ile Mondros Mütarekesi'nin 13. Maddesi benzer hükümleri taşımaktadır.

Saint-Germain Antlaşması:

10 Eylül 1919'da imzalanan Saint-Germain Barış Antlaşması sonucunda Avusturya- Macaristan küçülerek birbirinden bağımsız iki ayrı devlete dönüşmüş, ayrıca yeni bir devlet olarak da Çekoslovakya kurulmuştur. Antlaşma 14 bölüm ve 381 maddeden oluşmaktadır ve Almanya ile yapılan barış antlaşması Versay Barış Antlaşması'nda olduğu gibi, ilk bölüm Milletler Cemiyeti'ni kuran antlaşma ile başladığı için ABD tarafından imzalanmamıştır ([https://blog.nationalarchives.gov.uk,t.y.](https://blog.nationalarchives.gov.uk/t.y.)). Eski Avusturya-Macaristan İmparatorluğu topraklarından ve Osmanlı Devleti'nin de asker göndererek savaştığı Galiciya Polonya'ya, Hırvatistan Yugoslavya'ya, Trieste ve Tirol İtalya'ya, Bukovina da Romanya'ya terk edilmiştir.

Diğer mağlup devletlerde olduğu gibi Avusturya'da da mecburi askerlik kaldırılmış, Avusturya ordusunun mevcudu 30 bin personel ile sınırlandırılmıştır. Avusturya'nın sınırları antlaşmanın ikinci maddesinde açıkça belirtilmiş ve söz konusu hükümler ile Avusturya savaş öncesi topraklarının yaklaşık yüzde 60'ını kaybetmiştir (<https://blog.nationalarchives.gov.uk,t.y.>).

Hava kuvvetlerinin iki ay içerisinde terhis edilerek lağvedilmesi, bütün harp gemileri ile denizaltıların teslim edilmesi ve imalat aşamasında olanların da yok edilmesi, kara kuvvetlerinin de 30 bin asker ile sınırlandırılması hükümleri birlikte değerlendirildiğinde Avusturya'nın komşularına yönelik taarruz kabiliyeti ortadan kaldırılmıştır (<https://blog.nationalarchives.gov.uk,t.y.>).

Trianon Antlaşması:

Macaristan, 04 Haziran 1920'de imzaladığı Trianon Antlaşması ile topraklarının üçte ikisini kaybettiği için 3 milyona yakın Macar, yeni Macaristan Devleti sınırlarının dışında kalmıştır. Sadece bu husus bile Wilson ilkerine aykırı bir husustu. Bu antlaşma ile Hırvatistan, Slovenya, Voyvodina ve Banat; Yugoslavya'ya; Flume İtalya'ya; Slovakya ve Bratislava Çekoslovakya'ya devredilirken, Macaristan ordusu 35 bin personel ile sınırlandırılmıştır.

Madde 128'de hava kuvvetlerinin bulunması yasaklanmış (<https://www.hungarianhistory.com,t.y.>), Madde 108'de zorunlu askerlik kaldırılmış, Madde 120'de tüm harp gemileri ile denizaltıların

teslim edilmesi ve sadece Tuna Nehri'nde üç devriye botuna müsaade edileceği hüküm altına alınmıştır. Hafif silahlarla teçhiz edilecek kara kuvvetleri sadece iç ve sınır güvenliğinden sorumlu olacağı için taarruz kabiliyetini kaybetmiştir.

ALMANYA VAKA ÇALIŞMASI

Rethondes Mütarekesi:

Bulgaristan'ın 29 Eylül 1918'de imzaladığı ateşkes antlaşması, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ve 31 Ekim'de Avusturya-Macaristan ile imzalanan ateşkes antlaşmaları ve özellikle Avusturya-Macaristan topraklarında güvenliği sağlamak veya askerî harekât gerekçesiyle İtilaf Devletlerinde gerekli görüldüğü takdirde stratejik noktaları işgal etme hakkı Almanya'yı Avusturya üzerinden farklı bir cephe açılması ihtimaline karşı baskı altında bırakmıştı (Grant, 1966: 14). Almanya Ordusu'nun gücünü kaybetmesi nedeniyle her ne pahasına olursa olsun ateşkes antlaşması yapmak amacıyla Alman generallerden oluşan bir Alman Askeri Heyeti 07 Kasım 1918'de beyaz bayrak ile sınırı geçmişler, karşılarındaki Fransız askerî heyetin ne ABD Başkanı Wilson'un 14 Maddesini ne de barışın kalıcılığını sağlayabilecek hassasiyette olmadıklarını anlamışlardır (Neiberg, 2012: 338). İmzalanan Rethondes Mütarekesinin birinci bölümünde; mütarekenin imzalanmasından altı saat sonra karada ve havada düşmanlıkların durdurulacağı, ikinci maddede Belçika, Fransa, Lüksemburg ve Alsace-Lorraine'deki istila edilen bölgelerin Almanya tarafından on beş gün içinde boşaltılacağı hususları bulunmaktadır (Öncü, 2022: 419).

Bu mütareke mağlup ittifak devletleri tarafından imzalanan son ateşkes antlaşması olduğu için bu mütareke ile I. Dünya Savaşı fiilen sona ermiştir. Mütareke görüşmelerine katılan Alman Heyeti ateşkes antlaşma maddelerinin hafifletilmesi yönünde çaba gösterebilir de bu husus İtilaf Devletleri temsilcileri tarafından dikkate alınmamıştır (Öncü: 427).

Versay Barış Antlaşması:

28 Haziran 1919'da imzalanan Versay Barış Antlaşması "zehirli antlaşma" olarak da tanımlanmıştır (Rogers, 1923: 92). Almanya bu antlaşma sonucunda eski topraklarının yüzde 15'ini ve nüfusunun ise yüzde 10'unu kaybetmiştir. Antlaşma hükümlerine göre zorunlu askerlik yasaklanmış, Almanya'nın hava kuvvetleri lağvedilmiş, deniz kuvvetlerinin 10 bin ton üstünde gemileri yasaklanmış, denizaltı filosu lağvedilerek yasaklanmıştır.

Antlaşma'da ayrıca Almanya ve Avusturya'nın birleşmeleri yasaklanmış, Dantzig, Milletler Cemiyeti'nin gözetiminde serbest bir şehir olmuş, Almanya deniz ötesi topraklarından feragat etmiş ve Almanya'nın Ren nehrinin her iki tarafında 50 kilometrelik alanda hiçbir askerî faaliyet yapamayacağı hüküm altına alınmıştır. Versay Antlaşması bir Alman yetkili tarafından Clausewitz'in savaşa ilgili sözlerine atıfla, savaşın başka vasıtalarla devamı şeklinde tanımlanmıştır (Marks,2013: 658).

Almanya, Avusturya, Macaristan ile ilgili ortak olan hususlar olarak zorunlu askerliğin kaldırılması, kurmaylık sınıfının lağvedilmesi, hava kuvvetlerinin yasaklanması, manevra kabiliyeti olan harp silah ve araçlarından denizaltıların, tankların ve zırhlı araçların yasaklanması tespit edilen önemli bulgular arasındadır. Almanya Kara Kuvvetleri 100 bin asker, Avusturya Kara Kuvvetleri 30 bin asker ve Macaristan Silahlı Kuvvetleri 35 bin askerle sınırlandırılarak komşu devletlere taarruz yeteneklerini kaybetmişlerdir (Suppan, 2022: 42).

OSMANLI DEVLETİ VAKA ÇALIŞMASI

Mondros Ateşkes Antlaşması:

I. Dünya Savaşı devam ederken 26 Nisan 1916'da Osmanlı Devletinin parçalanmasına yönelik İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot Gizli Antlaşması'na göre; Musul hariç Irak İngiltere'ye Adana, Antakya ve Lübnan Fransa'ya bırakılırken, Orta Doğu'da her iki ülkenin himayesinde Arap Krallığı ve bazı bölgelerde uluslararası özerk yönetimler kurulması, Rusya'nın da bu gizli antlaşmaya dâhil edilmesiyle Erzurum, Van, Bitlis, Muş, Siirt vilayetlerinin Rusya'ya bırakılması öngörülmüştü (Türkman, 2019: 106). Vilayet-i Sitte olarak anılan altı vilayet, 93 Harbi olarak da adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası imzalanan Ayastefanos Ateşkes Antlaşması sonrası uluslararası ilişkiler literatürüne giren ve Erzurum, Van, Bitlis ile Diyarbakır, Sivas, Mamuratü'l-Aziz

(Harput) vilayetlerinden oluşmaktadır. Gizli antlaşmalarda söz konusu üç vilayetin (Erzurum, Van, Bitlis) Ruslara bırakıldığı, ancak diğer üç ile değinilmediği görülmektedir. Diğer bir gizli antlaşma olan St. Jean de Maurienne Antlaşması'na göre ise Konya, Antalya, Mersin ve İzmir İtalya'ya bırakılıyordu (Türkman: 107).

Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918'de İngiliz ve Osmanlı Heyetleri tarafından imzalanan toplam 25 Maddelik bir ateşkes antlaşmasıdır. Mondros Antlaşması'na katılacak Osmanlı Heyeti'ne 8 maddelik yönlendirici bir talimat verildi (Arslan, 2023: 41). Bahse konu talimat maddeleri arasında Boğazlar ve Karadeniz'deki istihkâmların tamamen Türk askeri kuvvetlerinin kontrolünde olması, asayiş ve emniyetin sağlanması konusunun da yalnızca Türk askerince sağlanması zarureti konuları da bulunmaktaydı (Türkgeldi, 1948: 32). Ancak bu konular ile diğer Osmanlı Heyeti'nin hassasiyetleri dikkate alınmamıştır. Antlaşma'nın askeri bir ateşkes antlaşmasından ziyade, diğer mağlup devletler ile imzalanan emsal antlaşmalardan farklı olarak bir devleti parçalama antlaşması olduğu ve bu nedenle barış için kaybedilen bir fırsat olduğu da iddia edilmektedir (Dyer, 1972). ATATÜRK, mütarekeden bir gün sonra 31 Ekim 1918'de Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı'nın emir komutasını teslim alırken Alman subaylarının harbin bittiğine yönelik sözlerine karşın; "Onlar için harp bitmiş olabilir. Bizim için yeni başlıyor" açıklaması ile Türk Millî Mücadelesinin de fitilini ateşlemiştir (Bolat, 2018: 94).

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın diğer devletlerin imzaladığı antlaşmalardan en ilginç ve diplomasi kurallarına aykırı maddeleri arasında Madde 4'deki Osmanlı Devleti'nin elindeki İtilaf Devletlerinin ve Ermeni esirlerin kayıtsız şartsız salıverilmesine karşılık, Madde 22'deki İtilaf Devletlerinin elindeki Türk esirlerin serbest bırakılmaması hususu bulunmaktadır. Yalnızca hem insan onuruna yakışmayan hem de mütekabiliyet prensibine aykırı bu husus bile İtilaf Devletlerinin kendi aralarında önceden yaptıkları gizli antlaşmalar ile Türkiye'yi işgal edeceklerinin önemli bir emaresi olarak da değerlendirilebilir. Ermeni esirlerin de serbest bırakılması hususunda Fransa'nın etkisi olduğu da değerlendirilmektedir. Madde 14'deki Osmanlı Devleti'nin kömür, mazot ve yağ rezervlerine el konulması konusu da sömürgeci anlayışın bir tezahürüdür. Madde 7'deki "İtilaf Devletleri'nin güvenliğini tehdit edecek bir durum söz konusu olduğunda" ibaresi stratejik noktaları işgal etme hakkı vermesine rağmen, bu stratejik noktaların nereleri olduğu ve hangi durumların İtilaf Devletleri'nin güvenliğini tehdit edeceğinin muğlaklığı da müteakip dönemde bu madde üzerinde Türkiye'yi işgale yönelik yoğun eleştirilere neden olmuştur. Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, Mondros Mütarekesini şu şekilde eleştirmiştir: "Devletler her türlü antlaşmalardan ve insanca ve uygar haklardan soyunarak memleketimizin en kıymetli ve en verimli yerlerini çiğnediler. İzmir'i, Bursa'yi, Eskişehir'i ta Sakarya'ya kadar; sonra bütün Adana ve çevresini ve Trakya'yi, İstanbul'u, en saygın yerlerimizi çiğnediler." (Atatürk: 109).

Madde 11'deki Kafkasya ve Kuzey-Batı İran'dan Osmanlı'nın derhal geri çekilmesi hususu Kafkas-İslam Ordusunun başarılı Bakü Harekâtının İngiltere'de yarattığı travma bakımından ve Türkiye'nin Azerbaycan ile ortaklığının önlenmesine yönelik İngiliz siyasetini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir ve stratejik önemi olan bir bulgudur. Madde 24'deki; Erzurum, Van, Sivas, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır'ın (Vilayet-i Sitte) Ermeni bölgesi olarak adlandırılması ve olası bir karışıklık durumunda İtilaf Devletleri'ne işgal hakkı verilmesi hususunun, Madde 7'deki gerekli gördükleri takdirde stratejik yerleri işgal edilmesi maddesinden ayrı bir madde olarak yer almış olması diğer mağlup devletler ile imzalanan ateşkes maddelerinden farklı olan diğer önemli bir bulgudur.

Antlaşma'nın en ağır hükümleri arasında kabul edilen 7. Madde ile 24. Madde İtilaf Devletleri arasındaki koordinasyon görüşmelerinde İngiltere'nin taslak metninde bulunmazken, İtalya Dışişleri Bakanı Sannino ancak bu madde ile Anadolu'da toprak işgal edilebileceği iddiası ile 7. Maddeyi metne dâhil ettirirken, Fransa Dışişleri Bakanı Pichon da Ermenistan ile hususları metne dâhil ettirmiştir (Kaymaz, 2008: 252).

Padora Mütarekesi'nde de İtalyanların Avusturya-Macaristan ile antlaşma imzalaması ve antlaşma metninde stratejik noktaların işgali konusunun da dâhil edildiği düşünüldüğünde, İtalya'nın hem Avusturya-Macaristan hem de Osmanlı İmparatorluğundan toprak talepleri daha bariz anlaşılmaktadır.

Fransa'nın da I. Dünya Savaşı'ndan birlikte hareket ettiği Ermenileri korumak adına antlaşmaya müdahil oldukları değerlendirilmektedir. Zira Antlaşma'nın Türkçe metnindeki 24. Maddedeki Vilâyet-

i Sitte ifadesi İngilizce metinde Ermeni vilâyetleri ("*In case of disorder in the six Armenian vilayets*" (<https://germanhistorydocs.ghi-dc.org>) olarak yer almıştır. Bu konu bile uluslararası ilişkilerdeki antlaşma yapma kurallarına aykırı olduğu gibi daha sonraki yürürlüğe girmeyen Sevr'deki sözde Ermenistan'a giden yolların taşlarının önceden döşendiğini ve tasarlandığını teyit eden önemli bir bulgudur.

SONUÇ

I. Dünya Savaşında ittifak devletlerinin savaş sonunda imzalamış olduğu ateşkes antlaşmaları ve barış antlaşmalarının analizi sonucunda galip itilaf devletleri tarafından mağlup devletler ile yapılan antlaşmalarda benzerliklerin olduğu gibi farklılıkların da olduğu tespit edilmiştir. En önemli benzerlik imzalanan barış antlaşmalarının ilk 26 maddesinin Milletler Cemiyetine ait hususları içeren aynı maddeler olmasıdır. Avrupalı galip İtilaf Devletleri tarafından idealizm akımının önemli devlet adamlarından olan ABD Başkanı Wilson'un prensipleri, mağlup devletler ile imzalanan ateşkes ve barış antlaşmalarında dikkate alınmamış, daha çok yapısal gerçekçi teorilerinden Walt'un tehdit dengesi kavramı ile uyumlu olarak başta mağlup İttifak Devletleri'nin hava ve deniz kuvvetleri olmak üzere komşu devletlere yönelik taarruz kabiliyetlerinin yok edilmesi, zorunlu askerliğin ve kurmaylığın kaldırılması, kara kuvvetlerinin sayıca sınırlandırılması ve manevra kabiliyetinin yok edilmesi gibi hususların hayata geçirildiği sonucuna varılmıştır. Dört yıllık bir savaş sonunda mağlup devletler hem sosyal hem de ekonomik güç olarak savaş öncesine göre zayıfladıkları için Walt'un tehdit dengesi teorisindeki toplam güç askeri güç kapsamında odak noktası olarak Osmanlı Devleti hariç taarruz kabiliyetlerin azaltılması yönünde tezahür ederek taarruz niyetlerin ihmal edilmesi sonucunu da güçlendirerek Walt'un tehdit dengesi fonksiyonundaki parametreleri desteklemektedir. Osmanlı Devleti'ne yönelik Mondros Mütarekesi hükümleri ise Walt'un tehdit dengesi fonksiyonundan bağımsız bir tehdit olarak görülmesinden ziyade Osmanlı Devleti'nin emperyalist galip devletler tarafından doğrudan veya dolaylı olarak bölmeye ve parçalamaya yönelik olarak uygulamaya konulmaya çalışılmıştır.

Tehdit dengesi teorisinin coğrafi yakınlık parametresi kapsamında; Almanya'ya deniz aşırı topraklarından feragat ettirilmesi, Ren Nehri'nin her iki kıyısından 50 km'lik alanda askersizleşmeye gitmek zorunda bırakılması, bununla birlikte Bulgaristan'ın diğer Balkan Ülkeleri sınırlarına asker yığınağı yapamamasına rağmen I. Dünya Savaşındaki müttefiki Osmanlı Devleti sınırlarına iki tümen konuşlandırmasına imkân verilmesi hususları dikkat çeken bulgular arasındadır. İttifakların oluşmasında coğrafi yakınlık değişkeninin etkili olmasının iki örneği olarak Almanya ve Avusturya'nın ittifak kurmalarının yasaklanması ile Türkiye ve Azerbaycan stratejik ittifakı kapsamında muzaffer Kafkas-İslam Kolordusu'nun Azerbaycan ve İran'ın bazı bölgelerinden çekilmesinin antlaşmalarda öne çıkan stratejik bulgular arasındadır. Nitekim, I. Dünya Savaşı'na giden süreçte Almanya özellikle Avusturya ile birleşmeye giderek bu maddedeki rahatsızlığını ortaya koymuştur. İttifak Devletleri'nden Almanya ve Avusturya'nın ittifak kavramı içerisinde hareket etmelerine karşın diğer devletler olan Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile geçici bir iş birliği/hızalanma kapsamında hareket ettikleri karşılaştırmalı vaka çalışması sonucu elde edilen başka bir sonuçtur.

Versay Antlaşması'nın ilk bölümündeki 26 Madde Milletler Cemiyetine yönelik hususları ihtiva etmektedir. İkinci bölümde ülke isimleri belirtilerek Almanya'nın sınırları detaylı olarak açıklanmaktadır. Beşinci bölüme kadar olan maddeler Avusturya dâhil ikili ilişkilerin çerçevesini ve sorunlu bölgelerin statüsünü ve Almanya'nın deniz aşırı bütün sömürgelerinin diğer devletlere devredilmesi hususlarını ihtiva etmektedir. Beşinci bölüm Alman Silahlı Kuvvetleri'nin küçültülmesi ve hava kuvvetleri, denizaltılar, tanklar ve toplar başta olmak üzere taarruz yeteneklerinin yok edilmesi üzerinedir. Altıncı bölümde ise savaş esirlerinin ve enterne edilen sivillerin karşılıklı olarak ülkelerine gecikmeksizin gönderilmesi hakkındadır.

Saint Germain Antlaşmasının birinci bölümü Versay Antlaşması'ndaki Milletler Cemiyetine yönelik atfın ardından, ikinci bölüm tıpkı Versay Antlaşmasında olduğu gibi yeni Avusturya Devletinin sınırlarını belirtmektedir. Beşinci bölüme kadar olan maddeler Versay Antlaşmasına benzer şekilde düzenlenmiş ve beşinci bölüm Avusturya Silahlı Kuvvetlerinin azaltılması ve taarruz kabiliyetlerinin yok edilmesi üzerinedir. Madde 119 zorunlu askerliğin kaldırılmasına yönelik hükümler içerirken, Madde 120'de Avusturya Silahlı Kuvvetleri 30000 askeri personel ile sınırlandırılmaktadır. Altıncı bölüm

Versay Antlaşması'nda olduğu gibi savaş esirlerinin ve enterne edilen sivillerin karşılıklı olarak ülkelerine gecikmeksizin gönderilmesi üzerinedir.

Trianon Antlaşması'nın birinci bölümü Versay ve Saint Germain Antlaşmaları'ndaki Milletler Cemiyeti'ne yönelik atfın ardından, ikinci bölüm de yeni Macaristan Devletinin sınırlarını belirtmektedir. Beşinci bölüm diğer iki antlaşmada olduğu gibi Macaristan Silahlı Kuvvetleri'ndeki zorunlu askerliğin kaldırılmasına ve asker sayısının azami 35000 olduğunu hükmetmektedir. Altıncı bölüm diğer iki antlaşmadaki hükümler ile aynı olup, savaş esirlerinin karşılıklı mübadelesi üzerine hükümler taşımaktadır.

Neuilly Antlaşması'nın birinci bölümü Versay, Saint Germain ve Trianon Antlaşmalarındaki Milletler Cemiyeti'ne yönelik atfın ardından, ikinci bölüm de Bulgaristan Devletinin sınırlarını belirtmektedir. Burada oldukça dikkat çeken bir husus, 27. Madde I. Fıkrasında Bulgaristan'ın Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ile sınırları, 2. Fıkrasında Yunanistan ile 3. Fıkrasında Ana Müttefik ve Ortak Güçler tarafından daha sonra tahsis edilecek topraklar şeklinde Türkiye'nin ismi verilmeden Türkiye ile sınırlar belirtilmiş ve 5. Fıkrasında ise Romanya ile sınırlar belirtilmektedir. Bu ifadelerden Türkiye'nin Trakya bölgesinin Türkiye'ye da bırakılmayacağı anlaşılmaktadır. Beşinci bölüm askeri güce yönelik diğer antlaşmalar ile benzer hususları ihtiva etmektedir ve Bulgaristan Silahlı Kuvvetleri azami 20000 askeri personel ile sınırlandırılmaktadır. Bulgaristan'ın jandarma, gümrük muhafızı, zabıta, orman koruma gibi silahlı resmi görevlilerinin sayısının 10000'i aşamayacağı ve ihtiyaç duyması durumunda sınırlarını korumak için kuracağı özel kolordunun personel sayısının 3000'i aşamayacağı ve toplamda silahlı gücünün azami 33000 olacağı hükümleri Madde 69'da yer almaktadır. Diğer antlaşmalarda olduğu gibi Bulgaristan'ın denizaltı ve hava kuvvetleri başta olmak üzere taarruz gücü de yok edilmektedir. Altıncı bölüm ise Bulgar esirlerin ivedi memleketlerine dönüşüne yönelik hükümler taşımaktadır. Bu antlaşmanın diğer antlaşmalarla benzer çoğunluk maddelerinin dışında Yunanistan'ın gelecekteki Türkiye'ye yönelik askeri harekâtı için de şartları hazırladığı değerlendirilmektedir.

Mondros Antlaşmasının en dikkat çeken maddeleri galip devletlerin stratejik önem atfettikleri bölgeleri işgal edebileceğini öngören 7. Maddesine benzer hususlar diğer ateşkes antlaşmalarında mevcut iken, altı vilayetteki karışıklığa müdahale imkânı veren 24. Maddesi benzeri bir hüküm diğer ülkeler ile yapılan antlaşmalarda mevcut değildir. Diğer ülkeler ile yapılan ateşkes antlaşmaları ve sonrasında yapılan barış antlaşmalarında mağlup edilen devletlerin sınırlarının da kesin olarak belirlenmesine rağmen, Osmanlı Devleti ile böyle bir süreç yaşanmaması ve bir sömürge gibi paylaşılması çalışmanın en önemli bulguları arasındadır.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın diğer devletlerin imzaladığı antlaşmalardan en ilginç ve diplomasi kurallarına aykırı maddeleri arasında Madde 4'deki Osmanlı Devleti elindeki İtilaf Devletleri ve Ermeni esirlerin kayıtsız şartsız salıverilmesine karşılık, Madde 22'deki İtilaf Devletleri elindeki Türk esirlerin serbest bırakılmaması hususu bulunmaktadır. Yalnızca hem insan onuruna yakışmayan hem de müteakabiliyet prensibine aykırı bu husus İtilaf Devletlerinin önceden kendi aralarında yaptıkları gizli antlaşmalar ile Türkiye'yi işgal edeceklerinin önemli bir emaresi olarak da değerlendirilebilir.

Kurtuluş Savaşı'nın zaferle neticelenmesinin ardından diğer mağlup devletlerden farklı olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin Sevr gibi son derece ağır şartlar içeren bir dayatma yerine kendi hak ve hukukunu koruduğu bir antlaşma olan Lozan'ı imzalayarak, diğer mağlup devletler ile ateşkes antlaşmalarındaki olumsuz ayrışmayı ortadan kaldırmış olduğunun karşılaştırmamız neticesinde ortaya konulmuş olmasının bu çalışmanın en önemli sonucu olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Arslanyürek, Y. (2019). Bulgaristan Cephesi'ndeki gelişmelerin Mondros'a etkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (1), 17-30.

Arslan, L. (2023). Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Mudanya Mütarekesi'ne Türk siyasal egemenlik mücadelesi. *BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 2023 (1), 35-60.

Atatürk, M.K. (1997). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri I-III*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, C. II.

Bailey, S. D. (1977). Cease-Fires, truces, and armistices in the practice of the UN security council. *The American Journal of International Law*, 71, no. 3, 461-73.

Başkaya, M. (2015). İngiliz BASININA GÖRE Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilişi ve Selanik antlaşması. *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, Cilt 10, Sayı 1, 51- 74, 64-65.

Bolat, M. (2018). Mustafa Kemal Paşa'nın yıldırım ordular grup komutanlığı sırasında Mondros Mütarekesi sonrası oluşan duruma tepkisi ve Hatay'a yönelik faaliyetleri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 18 Sayı: Mütareke, 73-102.

Clausewitz, Carl von. (1873). *On War*. London.
<https://clausewitzstudies.org/readings/OnWar1873/BK1ch0I.html> (Erişim tarihi: 02 Nisan 2024).

Cronin, B. (2010). Be careful what you wish for: War aims and the construction of postwar political orders. *Journal of Peace Research* 47, no. 6, 791-801.

Dunne, T., Kurki, M. ve Smith, S. (2010). *International relations theories : discipline and diversity* (2nd ed.). Oxford University Press.

Dyer, G. (1972). The Turkish armistice of 1918: 2: A Lost Opportunity: The Armistice Negotiations of Moudros. *Middle Eastern Studies*, 8, no. 3, 313-48.

Hemmings, J. (2022). Should the quad become a formal alliance?, *Journal of Indo-Pacific Affairs, Air University Press*, <https://www.airuniversity.af.edu/JIPA/Display/Article/2979986/should-the-quad-become-a-formal-alliance/> (Erişim tarihi: 09 Ekim 2023).

Howlett, C. F. ve Cohan, A. (2017). World war I and a Pragmatist's dilemma. *Peace Research*, 49, no. 1, 67-95.

Icenberry, G.J. (2001). *After victory intuitions. Strategic Restraint and the Rebuilding of Order after Major Wars*, Princeton: Princeton University Press.

Gilpin, R. (1981). *War and change in world politics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Grant, U. S. (1966). The armistice of 1918. *World Affairs*, 129, no. 1 (1966),13-19.

Johnson, J. C. (2016). Alliance treaty obligations and war intervention. *Conflict Management and Peace Science*, 2016, 33(5), 451-468.

Kaymaz, İ. Ş. (2008). Mondros: bir ateşkesin tahlili. *21. Yüzyıl*, Ekim/Kasım/Aralık 2008, 239-268.

Kaştan, Y. (2019). Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Alman basınında yansımaları (Ekim- Kasım 1918 Tarihleri Arasında). *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6 (12),189-211.

Keohane, R. O. (1988). *Alliances, threats, and the uses of neorealism* [Review of The Origins of Alliances, by S. M. Walt]. *International Security*, 13(1), 169-176.

Levie, H. S. (1956). The nature and scope of the armistice agreement. *The American Journal of International Law*, 50(4), 880-906.

Lieber, K. A., ve Alexander, G. (2005). Waiting for balancing: Why the world is not pushing back. *International Security*, 30(1), 109-139.

Lybyer, A. H. (1922). Turkey under the Armistice. *The Journal of International Relations*, 12, no. 4, 447-73.

Marks, S. (2013). Mistakes and myths: The Allies, Germany, and the Versailles treaty, 1918-1921. *The Journal of Modern History*, 85, no. 3, 632-59.

Neiberg, M. S. (2012). *To end all wars?: A case study of conflict termination in World War I*, U. S. Army War College Guide To National Security Issues, Ed. J. Boone Bartholomees, Strategic Studies Institute, US Army War College, 337–48.

Öncü, A.S. (2022). Rethondes mütarekesi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (74) , 417-428.

Rogers, L. (1923). The relation of the armistice and the treaty of versailles. *Proceedings of the American Society of International Law at Its Annual Meeting (1921-1969)* 17, 90–96.

Snyder, G. H. (1990). Alliance theory: A neorealist first cut. *Journal of International Affairs*, 44(1), 103–123.

Snyder, G.H. (2007). *Alliance politics* (Cornell Studies in Security Affairs) 1st Edition, Cornell University Press.

Suppan, A. (2020). Saint-germain and trianon, 1919–1920. The Imperialist Peace Order in Central Europe. *West Bohemian Historical Review*, X, 39-67.

Türkman, S. (2019). Osmanlı İmparatorluğu'nun gizli antlaşmalarla paylaşılması ve Ortadoğu'dan tasfiye süreci, *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 3, 103-113.

Türkgeldi, A. F. (1948). *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları.

Walt, S. M. (1985). Alliance formation and the balance of world power. *International Security*, 9(4), 3–43.

Walt, S.M. (1987). *The origins of alliances*. Cornell University Press.

Walt, S. M. (1988). Testing theories of alliance formation: The case of Southwest Asia. *International Organization*, 42(2), 275–316.

Walt, S. M. (1997). The progressive power of realism. *The American Political Science Review*, 91(4), 931–935.

Wright, Q. (1935). The concept of aggression in international law. *The American Journal of International Law*, 29, no. 3, 373–95.

URL1:<https://blog.nationalarchives.gov.uk/milestones-to-peace-the-treaty-of-st-germain-en-laye/> (Erişim tarihi: 05.05.2023)

URL2:<https://www.hungarianhistory.com/lib/trianon/trianon.pdf> (Erişim tarihi: 05.05.2023).

URL3:https://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/armistice_turk_eng.pdf (Erişim tarihi: 15.03.2024).

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Güney Avrupa Refah Rejiminde Vergilerin ve Kamu Harcamalarının Gelir Dağılımı Eşitsizliğine Etkisinin Panel Veri Yöntemi ile Analizi

Panel Data Analysis of the Effects of Taxes and Public Expenditures on Income Inequality in Southern European Welfare Regime

Tuğba GÜCENMEZ

Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
tgucenmez@adiyaman.edu.tr
Orcid ID: 0000-0001-9001-2926

Metin DOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, Piri Reis Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
mdogan@pirireis.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-5832-7212

Öz: Refah devleti İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde oldukça önemli bir yaklaşımken 1970'li yıllar sonrası dönemde giderek önemi azalmaya başlayan bir yaklaşım olmuştur. 1973'te başlayan ekonomik kriz ve bu krizin beraberinde getirdiği ekonomide yavaşlama ve stagflasyon ile kamu maliyesinde yaşanan gelişmeler refah devletinin eleştirilmesinin başlıca sebepleri olmuştur. Refah devletinin zayıflamasını izleyen süreçte neoliberalizm giderek hâkim paradigma halini almaya başlamıştır. Neoliberalizmin yükselmesiyle refah devleti programları birçok ülkede artık daha sınırlı bir şekilde uygulanmaya başlamıştır. Vergi ve kamu harcamaları açısından bakıldığında bu durum önemli değişikliklere yol açmıştır. Yeni sistemde kamu gelirlerinin finansmanında emek sermayeye göre daha fazla katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada 1980-2021 yılları arasında neoliberal küreselleşmenin farklı gelir gruplarına etkisinin görülmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda panel veri yönteminden yararlanarak Güney Avrupa Refah Rejimine dahil edilen 6 ülkeyi kapsayan bir analiz gerçekleştirilmiştir. PMG tahmincisinin kullanıldığı bu çalışmada iki model ve her modelde de iki farklı gelir grubuna göre farklı analizler gerçekleştirilmiştir. Bu yapılan analizlerden elde edilen sonuçlara göre modelde yer alan ülkelerdeki vergi yapısı bu ülkelerdeki üst gelir gruplarının milli gelirden daha fazla pay sahip olmasına neden olmaktadır. Kamu sosyal harcamaları ise düşük gelirli gruplara refah anlamında katkı sağlasa da bütün olarak düşünüldüğünde gelirin daha adil dağılımı konusunda beklenen düzeyde faydayı sağlamamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Refah Devleti, gelir dağılımı, eşitsizlikler, pmg, panel veri analizi.

Abstract: Although the welfare state was a very important approach especially after World War II, its importance started to decline gradually in the post-1970 period. The economic crisis that started in 1973 and the economic slowdown and stagflation that this crisis brought along with it, as well as the developments in public finance, were the main reasons for criticizing the welfare state. Following the weakening of the welfare state, neoliberalism gradually became the dominant paradigm. With the rise of neoliberalism, welfare state programs have become more restricted in many countries. In terms of taxation and public expenditures, this has led to significant changes. In the new system, labor contributes more to the financing of public revenues than capital. This study aims to observe the impact of neoliberal globalization on different income groups between

Geliş Tarihi: 20.10.2024

Kabul Tarihi: 30.12.2024

Yayın Tarihi: 31.12.2024

Atıf: Gücenmez, T. ve Doğan, M. (2024). Güney Avrupa refah rejiminde vergilerin ve kamu harcamalarının gelir dağılımı eşitsizliğine etkisinin panel veri yöntemi ile analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1484-1498. Doi: 10.33437/ksusb d.1570636

1980-2021. In this context, an analysis covering 6 countries included in the Southern European Welfare Regime was carried out using the panel data method. In this study using the PMG estimator, two models and different analyses were performed according to two different income groups in each model. According to the results obtained from these analyses, the tax system causes upper income groups to have a higher share of national income. Although public social expenditures contribute to the welfare of low-income groups, they do not provide the expected level of benefit in terms of fairer distribution of income when considered as a whole.

Keywords: Welfare state, income distribution, inequalities, pmg, panel data analysis.

GİRİŞ

Refah devletinin amacı ekonomik ve sosyal politikalar yoluyla vatandaşlarına daha adil bir gelir dağılımı, sosyal güvenlik ve yüksek yaşam kalitesi sunmaktır. Refah devleti, özellikle kamu harcamaları ve sosyal eşitlik arasındaki ilişkiyi kurma bağlamında, kritik bir rol oynamaktadır. Kamu harcamaları, refah rejimlerinin temel araçlarından biri olarak, toplumdaki gelir dağılımını dengeleme ve sosyal eşitsizlikleri azaltma potansiyeline sahiptir. Ancak, harcama düzeyi, etkinliği ve politikaların hedeflediği kesimler, bu etkiyi doğrudan belirlemektedir.

Refah rejimlerine yönelik çalışmalar, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yoğunlaşmıştır. 1950'li ve 1960'lı yıllarda farklı refah rejimleri tanımlanmıştır. Bu çalışmalar içerisinde Esping-Andersen'in 1990'lı yıllarda yaptığı sınıflandırma öne çıkmaktadır. Esping-Andersen'in üçlü refah rejimi sınıflandırması çok tartışılmış ve yeni refah rejimi sınıflandırmaları ileri sürülmüştür. Liebfried ve Ferrera tarafından Güney Avrupa Refah Rejimi olarak adlandırdıkları alternatif bir model geliştirilmiştir. Güney Avrupa ülkeleri, kendine özgü sosyal ve ekonomik yapılarıyla dikkat çeken bir refah rejimi modeli sunmaktadır. Bu ülkeler, güçlü aile bağlarına dayalı sosyal destek sistemlerinin yanı sıra, kamu harcamalarının yetersizliği ve eşitsizliklerle mücadelede karşılaştıkları zorluklarla bilinmektedir.

Diğer taraftan 1970'li yıllarda ekonomide yaşanan sorunlar kuralsızlaşma politikalarının önünü açmıştır. Bu durum refah devletinin zayıfladığı bir dönemi başlatmıştır (Van Lancker ve Van de Heede, 2021). Ayrıca, OXFAM (2023) gibi kurumların raporlarında sosyo-ekonomik eşitsizliklerin giderek arttığına dair bulgular elde edilmiştir. Küreselleşmeyle başlayan bu süreçte üst gelir grupları alt gelir gruplarına göre daha fazla vergi avantajına sahiptir (Andrew, 2022).

Türkiye'yi de kapsayan Güney Avrupa Refah Rejimi ile sınırlandırılan bu çalışmada 1980-2021 yılları arasında vergilerin ve kamu harcamalarının eşitsizlikler üzerine etkisi bir panel veri analizi ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Analizde Türkiye'ye ek olarak İtalya, İspanya, Portekiz, Yunanistan ve İrlanda gibi ülkeler yer almıştır. Elde edilen sonuçlar küreselleşmeyle başlayan dönemde vergiler ile kamu harcamalarının üst%10 ve alt%50 gelir gruplarına etkisini göstermektedir. Dolayısıyla belirtilen dönemde vergiler ve kamu harcamalarının farklı gelir gruplarına etkisi daha açık bir şekilde görülebilecek, eşitsizliklerin giderek yaygınlaştığı bir dünyada sosyal politika önerileri hazırlanmasında kullanılabilir.

Refah Rejimi Sınıflandırmaları

Refah devleti kavramı, bir devletin vatandaşlarının sosyal ve ekonomik refahını koruma ve artırma amacını güden politikalarını ve uygulamalarını ifade etmektedir. Refah devletinin temel amacı, vatandaşların yaşam kalitesini yükseltmek ve sosyal eşitsizlikleri azaltmaktır. Refah devleti, dar ve geniş yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmıştır. Dar yaklaşım, refah devletini gelir transferleri, sosyal hizmetler ve barınma gibi sorunlara yönelik politikalar geliştiren bir yapı olarak tanımlamaktadır. Geniş yaklaşıma göre ise, devletin ekonomi yönetimine odaklanmaktadır (Akar, 2024).

Sanayi Devrimi sonrasında kapitalist ekonomik yapı içerisinde ortaya çıkan sorunları çözmeye amaçlı gelişen refah devletinin tarihsel dönemlere ayrılması ve sınıflandırma yapılabilmesi zordur. Literatürde genel olarak, refah devleti uygulamalarının kısıtlı olduğu 1880 kapitalizm öncesi dönem, yeni üretim ilişkileri ile şekillenen toplum yapısında refah devleti uygulamalarının ilk kez görüldüğü 1880-1945 dönem, refah devletinin altın çağı olarak kabul edilen 1945-1975 dönem ve refah devletinin dönüşüme uğradığı 1975'ten günümüze kadar olan dönem şeklinde dörde ayrılmaktadır. Refah devleti, özellikle altın çağında Keynesyen iktisat çerçevesindeki politikalar ile toplam talebi artırmaya yönelik ekonomik büyüme ve tam istihdam başarılı bir model olmuştur. Ancak, 1970'li yıllardan sonra yaşanan Bretton Woods Sistemi'nin (1971) çökmesi, petrol şokları gibi ekonomik krizler, ekonomik büyümeyi

yavaşlatmış, işsizliği artırmıştır. Refah devletinin gereği olan kamu harcamalarının azaltılması görüşü, refah devleti anlayışını ortadan kaldıracığı endişelerine rağmen, dönüşen bir refah devleti kavramı karşımıza çıkmıştır. Refah devletinin dönüşümünde maliyet ve finansman faktörleri etkili olmuştur. Maliyet faktörleri, ülkenin kendi yapısı ile ilgili olarak refah devletinin maliyet seviyesinde temel belirleyiciler olan demografik, işgücü piyasası ve sosyal yapılarda meydana gelen dönüşümler iken finansman faktörleri ise refah devletinin finansmanında önemli varsayılan ekonomik seviyede, yapıda ve anlayışta meydana gelen dönüşümlerdir. Bu süreçte, Keynesyen iktisattan neoliberal anlayışa geçiş ve küreselleşme de belirleyici olmuştur. Özellikle 1980 sonrası neoliberal dönemde, kamu harcamalarının azaltılması politikası günümüzde de tartışma konusudur. Bu bağlamda ileri sürülen görüşlerden biri, kamu harcamalarının azaltılması refah devletinin tamamen ortadan kalktığı yönündeyken diğer bir görüş, refah devletinin yaşadığı mali krizden dolayı yeniden yapılandığı ve yeniden yapılanmanın, devlet müdahalesi ve piyasalaşma kısılcacında gerçekleştiği şeklindedir (Gümüş, 2018).

Refah rejimi sınıflandırma çalışmaları ise, 1950'li ve 1960'lı yıllarda başlamıştır. İlk olarak, Wilensky ve Lebaux, 1958 yılında, refah sistemleri ayrımı yaparak "kalıntı ve kurumsal refah devleti" anlayışlarını ileri sürmüşlerdir. Buna göre, "kalıntı refah devleti" anlayışında, piyasa ve aile ön plandadır. Ancak bu faktör yetersiz kalırsa refah uygulamaları düşünülmelidir. "Kurumsal refah devleti" anlayışında ise, refah uygulamaları sanayileşen modern toplumun ilk sırada gelen unsurudur (Wilensky ve Lebaux, 1958).

Titmuss (1974) ise, refah devletlerini; "Kalıntı Refah Modeli", "Endüstriyel Başarı Modeli" ve "Kurumsal Yeniden Dağıtımçı Model" olmak üzere üçe ayırmaktadır. Kalıntı refah modeline göre; toplumdaki bireylerin ihtiyaçları piyasa ve aile tarafından karşılanmaktadır. Bu kurumlar yetersiz kalırsa, refah modeline ihtiyaç duyulabilir. Endüstriyel Başarı Modelinde ise; sosyal ihtiyaçların, nitelik, performans ve üretkenlik temelinde karşılanması gerekmektedir. Kurumsal Yeniden Dağıtımçı Modelde ise; sosyal refah, toplumun ana unsurlarındandır. Bu modelde, gelirler yeniden dağıtılarak paylaştırılır ve böylece görece sosyal refah oluşturulmaktadır (Gümüş, 2020).

Diğer refah rejimi sınıflandırmaları olarak Bismarck Modeli ve Beveridge Modeli öne çıkmaktadır. Bismarck Modeli, sosyal güvenlik sistemine dayanmaktadır. Sosyal sigorta sistemine yatırılan katkı payları çalışanların gelir düzeyine göre değişmektedir. Bu sosyal güvenlik sistemi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da yaygınlaşmıştır. Beveridge Modeli'nde ise, parasız ulusal sağlık sistemi, aile yardımı, tam istihdam için devlet müdahalesi ve yaygın bir sosyal sigorta sisteminin kurulması ile yoksulluğun önlenmesi amaçlanmıştır (Çelik, 2014).

Literatürde geçen en yaygın sınıflandırma, Gosta Esping-Andersen'e aittir. Gosta Esping-Andersen'in 1990 yılında yayınladığı "The Three Worlds of Welfare Capitalism" (Refah Kapitalizminin Üç Dünyası) isimli çalışmasında, diğer refah rejimleri sınıflandırmalarından farklı olarak sosyal güvenlik sistemine odaklanmak yerine refahın politik ekonomisi temel alınmıştır (Gümüş, 2020). Esping-Andersen'in refah rejimi sınıflandırması, Titmuss'un refah rejimi sınıflandırması ile benzerlikler taşımaktadır. Esping-Andersen, "Liberal (Kalıntı) Refah Rejimleri", "Muhafazakâr (Sosyal Sigorta) Refah Rejimleri" ve "Sosyal Demokrat Refah Rejimleri" olarak üç refah rejimi sınıflandırması yapmıştır. Liberal (Kalıntı) Refah rejiminde, piyasa merkezli bir sistem mevcuttur. Alt gelir gruplarına yönelik gelir testleri ile temel hakların piyasa ekonomisinde geri plana atıldığı bir rejimdir. Anglo-Sakson ülkelerinde geçerli olan bu refah rejiminde piyasanın temel aktörleri vatandaşlardır, devlet son çare olarak başvurulacak bir mercidir. Liberal (kalıntı) refah rejimine Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda, ABD ve bir dereceye kadar İngiltere girmektedir (Güler, 2015).

Muhafazakâr (sosyal sigorta) refah rejimi, "korporatist model", "Kıta Avrupası modeli", "Bismarck Ülkeleri modeli", "sosyal sigorta modeli", ve "Hristiyan Demokratik rejimler" gibi birçok şekilde adlandırılmaktadır. Bu rejime giren ülkelerin genelinde sosyal güvenlik sistemi vatandaşları yaşam boyu istihdamla korumaktadır. Belçika, Fransa, Avusturya ve kısmen İtalya bu sistemin içinde yer almaktadır (Tiyek ve Yertüm, 2015). Bu rejimde geleneksel aile yapısının korunması esastır, aile reisinin gelirinün güvenceye alınması bu refah sisteminin temelini oluşturmaktadır.

Sosyal demokrat refah rejimi ise, temel haklar evrensellik üzerinden korunmaktadır. Bu rejim, temel haklara değer veren, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi sosyal kurumların metalaşmasını engellemeyi önde tutan (dekomüdfikasyon-piyasalaştırmanın önlenmesi), toplumun refah seviyesini

yükseltmeyi ve toplumsal eşitliği hedeflemektedir (Kol, 2014). Bu rejimde, devlet refah harcamalarını doğrudan karşılamaktadır. Bu rejim içerisinde yer alan ülkeler, İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya ve Hollanda'dır.

Esping-Andersen'in refah rejimi sınıflandırmasından sonra, Esping-Andersen'in analizindeki boşlukları doldurmak üzere, Stephan Leibfried tarafından "Güney Avrupa Rejimi" ya da "Latin Kuşağı Ülkeleri" olarak nitelendirildiği farklı bir refah devleti modeli tanımlanmıştır (Akar, 2024). Avrupa Birliği'ne 1980'li yılların başında üye olan İspanya, Portekiz ve Yunanistan gibi Güney Avrupa ülkeleri Leibfried tarafından "olgunlaşmamış refah devleti" olarak tanımlanmaktadır. Bu ülkelerde, refah tanımlanmamış, sosyal güvenlik sistemi kurumsallaşmamıştır (Güler, 2015). Vatandaşlarına sosyal hakların güvencesini vermekte yetersiz kalan ve kurumsallıktan uzak bu ülkeler, anayasalarında modern refah devleti maddeleri taşımakla birlikte "kurumsallaşmış vaatler devleti" olarak adlandırılmaktadır (Tiyek ve Yertüm, 2016).

Maurizio Ferrera (1996), Leibfried ile benzer şekilde Güney Avrupa ülkelerini kurumsal bir yapıya sahip olmamaları gibi kendilerine has özelliklerinden dolayı farklı bir refah rejimi içerisinde tanımlamaktadır. "Transfer merkezli sosyal koruma modelinin uç versiyonu" olarak tanımlanan bu rejimde, işgücü piyasası dışında kalanlara ve dışlanmış vatandaşlara yönelik politikalar oldukça sınırlıdır. Güney Avrupa refah rejiminin en belirgin özellikleri; çok yüksek emekli maaşına sahip olanlar ile önemsenmeyecek derecede az miktarda emekli maaşına sahip olanların bir arada olmalarından doğan eşitsizlikler, sosyal güvenlik sistemi ve sağlık hizmetlerinde büyük boşluklar, geleneksel olarak ailenin ve Katolik kilisesinin sosyal yardımlarda başrole sahip olması şeklinde özetlenebilmektedir (Güler, 2015; Tiyek ve Yertüm, 2016).

Bu çalışma açısından önemli olan refah rejimi Ferrara tarafından tanımlanan Güney Avrupa Refah Rejimi'dir. Güney Avrupa Refah Rejimi'nin temel karakteristiği refahın ortaya çıkması ve yayılmasında ailenin ve dini yapıların etkisidir. Yani kapitalizmden önceki dönemde henüz emek metalaşmadan önce var olan aile ve dini yapılar bu refah sisteminde piyasa ve devletle beraber var olmaya devam etmekte ancak eğitim ve sağlık gibi sektörlerde metalaşma daha sınırlı bir düzeyde seyretmektedir. Devlet sosyal harcamalara genellikle daha sınırlı bir bütçe ayırmaktadır (Selek ve Peri, 2019). Güney Avrupa refah devletleri arasında Ferrara'nın 1996'da yaptığı sınıflandırma şekliyle İspanya, Portekiz, İtalya ve Yunanistan gibi ülkeler yer alsa da Türkiye'nin sosyo-ekonomik olarak Güney Avrupa refah devletlerine benzerlikleri Türkiye'nin de bu grupta yer alması konusunda çeşitli değerlendirmelerin yapılmasına neden olmuştur. Örneğin Sharkh ve Gough tarafından 2010'da yapılan bir çalışmada Türkiye de Güney Avrupa refah rejimine dahil olmuştur. Daha sonraki yıllarda yapılan birçok çalışmada da Türkiye Güney Avrupa Refah rejiminde kabul edilmiştir (Yıldırım ve Şahin, 2019). Türkiye dışında bu ülke grubuna dahil edilen bir diğer ülke İrlanda'dır. İrlanda her ne kadar coğrafi olarak Güney Avrupa'dan uzak bir konumda yer alsa da ekonomik yapı, dinin toplum üzerindeki etkisi, iş yaşamı ve pazar ekonomisi gibi özellikler bakımından Güney Refah Rejimine daha fazla benzerlik göstermektedir. Minas vd. (2014) ekonometrik olarak da bu durumun geçerli olduğuna dair kanıtlar elde etmiştir. Esping-Andersen sınıflandırmasında liberal gruba yakın olan İrlanda daha yakın tarihteki çalışmalarda ise Güney Avrupa Refah rejimine dahil edilmektedir.

Literatür Taraması

Refah devleti tanımlamaları ve bu rejimlerin göstergeleri akademik literatürde çok fazla çalışılan bir alandır. Refah rejimi göstergeleri, bir ülkenin sosyal politikalarının ve topluma sunulan refah hizmetlerinin yeterliliğini ölçen çeşitli değişkenlerdir. Bu göstergeler, devletin sosyal güvenlik, sağlık, eğitim, işsizlik, yoksulluk ve sosyal eşitsizlikle mücadele gibi alanlardaki etkisini göstermektedir. Farklı ülkeler arasındaki refah politikalarının karşılaştırılmasını da sağlayan bu göstergeler, akademik çalışmaların başlıca konusu olmaya devam etmektedir. Konu ile ilgili bazı çalışmalar şu şekilde özetlenebilir:

Eikemo vd. (2008)'nin 80000'den fazla katılımcıyla yaptığı çalışmada Avrupa refah rejimlerinde sağlık temelli eşitsizlikler ele alınmıştır. Beş farklı refah rejimi ve 23 ülkenin bulunduğu bu çalışmada sağlık sistemindeki eşitsizlikler ile refah rejimleri arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Ayrıca bu çalışmada Güney Avrupa Refah Rejiminde sağlıktaki eşitsizliklerin en büyük sebeplerinden biri "eğitim" olarak açıklanmıştır.

Dökmen (2012), çalışmasında 34 OECD üyesi ülkenin 1994-2007 dönemi yıllık verilerine dayanarak kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasındaki nedensellik ilişkisini ele almaktadır. Uyguladığı Holtz-Eakin nedensellik test sonuçları, vergilerden kamu harcamalarına yönelik tek taraflı bir nedensellik ilişkisine ve OECD ülkeleri için vergi-harcama hipotezinin geçerliliğini göstermiştir. Bu bulgu, vergi gelirlerinin artırılması sonucu bütçe açıklarının azaltılabileceği yönündeki geleneksel görüşe uygun düşmemektedir.

İlgün (2015), çalışmasında 1995-2012 döneminde OECD ülkelerinde kamu sosyal harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisini panel veri analizi yöntemi ile incelenmektedir. Devletin ekonomideki payının artmasının gelir dağılımı üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ayrıca toplam kamu sosyal harcamalarının, aktif iş gücü piyasası programları, dul ve yetim aylıklarıyla işsizlik sigortası harcamalarının GSYİH içerisinde daha yüksek paya sahip olmasının gelir dağılımı adaletsizliğini azaltıcı yönde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Castro ve Martins (2017), 1990-2012 dönemi verilerine dayanarak 18 Avrupa ülkesinde harcama bileşenleri içerisindeki kamu hizmetleri, sosyal koruma ve sağlık harcamaları hizmetlerinin seçmenler üzerindeki etkisinin daha görünür hale gelme eğiliminde olduğunu saptamıştır.

İdikut Özpençe (2017), 1980 sonrası Türkiye’de uygulanan politikalarda, kamu harcamaları, vergi gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1980-2015 yılları arası dönem için Granger nedensellik testini uygulamıştır. Araştırma sonucunda, ekonomik büyüme ve vergi gelirleri, kamu harcamalarının nedeni iken, kamu harcamaları ve vergi gelirleri arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Oishi vd. (2018) tarafından yapılan bir çalışmada anket yoluyla elde edilen bulgular Amerikan toplumunun progresif vergilendirmenin yapıldığı ve refah devletinin güçlü olduğu dönemlerde daha mutlu olduğunu ortaya koymaktadır. Oishi vd. göre bu durum daha adil gelir dağılımıyla açıklanabilir.

Ersin ve Baş (2019), sosyal refah uygulamaları ve yapıları bakımından benzerlik gösteren Güney Avrupa refah modeli kapsamındaki ülkelerde sosyal harcamalarla ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Güney Avrupa refah modeli içerisinde yer alan Yunanistan, İspanya, Portekiz, İtalya ve Türkiye için 1980-2016 dönemi veri alınarak sosyal harcamalar ile ekonomik büyüme arasında Pedroni panel eşbütünleşme ve Dumitrescu- Hurlin (DH) panel nedensellik testleri uygulanmıştır. Eşbütünleşme analizinde sosyal harcamalarla ekonomik büyümenin karşılıklı etkileşimi tespit edilmiştir. Nedensellik analizinde ise ekonomik büyümeden sosyal harcamalara bir nedensellik ilişkisi tespit edilirken, sosyal harcamalardan ekonomik büyümeye bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Güney Avrupa’da ekonomik küçülme dönemlerinde sosyal harcamalarda artış olduğu gözlemlenmiştir.

Cammeraat (2020), kamu sosyal harcamalarının yoksulluk ve gelir eşitsizliği ile negatif ilişki içinde olduğu ancak kamu sosyal harcama türüne göre ilişkinin farklılaşabileceğini OLS ve 2SLS yaklaşımlarıyla 22 AB ülkesi için belirlemiştir.

Yeşilkaya ve Özaydın (2020), refah rejimlerinde kamu sosyal yardımlarının istihdama etkisinin panel veri analizi yöntemi kullanılarak belirlenmesini amaçlamıştır. Esping-Andersen’in sınıflandırmasından hareket edilerek belirlenmiş üç refah rejiminde 2005-2016 yılları için sosyal yardımlarla istihdam arasındaki ilişki incelenmiştir. Analiz sonucunda sosyal yardımlarda yaşanan artışın üç refah rejiminde de istihdamda azalışa sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Zülfüoğlu ve Söylemez (2021), Türkiye özelinde kamu harcamaları ve vergiler arasındaki ilişkinin hem doğrusal hem de doğrusal olmayan yönlerini ele almıştır. Çalışmada vergi gelirlerinin kamu harcamaları üzerindeki etkisinin rejim bağımlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Avram ve Popova (2022), mikro simülasyon teknikleri vergi ve kamu harcamalarının cinsiyetler arası gelir eşitliğine nasıl etki ettiğini araştırmıştır. Elde edilen bulgular vergi ve kamu harcamalarının erkek ve kadınlar arasındaki gelir dağılımını bozukluğunun giderilmesinde pozitif bir etki yarattığını ancak tam olarak gelir dağılımı bozukluğunu ortadan kaldıramadığını ortaya koymaktadır.

Bozkurt ve Altınar (2024), kamu sosyal harcamalarının OECD ülkelerinde gelir eşitsizliğini nasıl etkilediğini araştırdıkları çalışmalarında 2000-2021 dönemine ait yıllık veriler kullanarak panel veri analizi uygulamıştır. Gini Endeksi bağımlı değişken ve kamunun sosyal harcamaları temel bağımsız değişken olarak belirlenmiştir. Ayrıca, gelir eşitsizliği üzerinde etkili olduğu bilinen ekonomik büyüme,

yıllık enflasyon oranı, işsizlik oranı ve net doğrudan yabancı yatırım girişleri değişkenleri de kontrol değişkenler niteliğinde modele eklenmiştir. Sonuç olarak, kamu sosyal harcamalarındaki artışın gelir eşitsizliğini azalttığı tespit edilmiştir. Ayrıca gelir eşitsizliğinin daha yüksek olduğu ülkelerde, kamu sosyal harcamalarındaki artışın gelir eşitsizliğini azaltıcı etkisinin daha kuvvetli olduğu görülmüştür.

Bulut ve Çil (2024), 12 geçiş ekonomisi için Dumitrescu & Hurlin (2012) panel asimetrik nedensellik analiziyle kamu harcamaları ile vergi gelirleri arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmaktadır. Çalışmanın bulgularına göre, kamu harcamaları ve vergi gelirleri arasında asimetrik nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Akar (2024), Esping-Andersen ve Leibfried'in refah rejimleri sınıflandırmaları kullanarak 1970-2015 ve 1990-2015 dönemleri olmak üzere iki farklı dönemde refah rejimlerinin eşitsizliğe etkilerini panel veri analizi ile incelemiştir. Çalışmasında, sosyal demokrat refah rejimlerinde hem ücretin hem de gelir eşitsizliğinin diğer refah rejimlerine göre anlamlı şekilde daha düşükken liberal ve Güney Avrupa refah rejimlerinde eşitsizliğin diğerlerine göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Buna göre, ülkelerin sosyal refah rejimleri eşitsizlik üzerinde belirleyicidir ve evrenselci rejimlerde eşitsizlik düzeyi düşükken, kalıntı rejimlerinde yüksektir.

YÖNTEM

Bu çalışmada Güney Avrupa Refah Rejimi'nde 1980 sonrası dönemde kamu harcamaları ve vergilerin farklı gelir gruplarına etkisi panel veri yöntemi ile analiz edilmektedir. Böylece küreselleşmeyle başlayan dönemde Güney Avrupa Refah Rejimi'nde yaşayan farklı gelir gruplarının ortaya çıkan değişimden nasıl etkilendiğini ortaya konulacak ve buna uygun politika önlemleri belirlenecektir.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışma 1980-2021 yılları arasını kapsamaktadır. Çalışmada Güney Avrupa Refah Rejimine dahil olan 6 ülke yer almıştır. Bu yüzden çalışmada $T=42$ ve $N=6$ 'dır. Modelde $T>N$ olduğu için çalışmaya yatay kesit bağımlılığı, homojenite ve birim kök testi ile devam edilmesi gerekmektedir. Elde edilen sonuçlara göre ise eşbütünleşme testi yapıp yapılmamasına karar verilmektedir. Eğer modelde eşbütünleşme ilişkisinin varlığı kanıtlanırsa eşbütünleşme tahmincileri yoluyla analiz tamamlanmaktadır.

Modelin ilk aşamasında yatay kesit bağımlılığı ilişkisinin araştırılmasında birçok yöntem kullanılmaktadır. Bunlar arasında tercih yaparken T ile N 'nin büyüklüğü önem kazanmaktadır. Bu çalışmada $T>N$ olduğu için Breush-Pagan (1980) tarafından LM testi kullanılmıştır.

Bir sonraki adımda yapılması gereken test homojenite testidir. Ekonometrik bir analizde homojenitenin ihmal edilmesi yanlış sonuçlar elde edilmesine neden olacaktır. Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Eğim Homojenlik Testi (Slope Homogeneity Test) yatay kesit bağımlılığını dikkate alması, geniş paneller uygulanabilmesi ve diğer avantajları nedeniyle son yıllarda öne çıkan bir yaklaşım olmuştur (Bersvendsen ve Ditzgen 2020).

Yapılan bu iki testin ardından bir sonraki aşamada çalışmaya uygun bir birim kök testiyle devam edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada kullanılan modeller heterojen olduğu için Pesaran (2007) tarafından geliştirilen ve yatay kesit bağımlılığını dikkate CIPS birim kök testi tercih edilmiştir. Bu testten elde edilen sonuçlara göre değişkenlerin seviyede durağan değilse 2. nesil olarak bilinen eşbütünleşme testlerinden biriyle çalışmaya devam edilmesi gerekmektedir.

Bu testin ardından ise eşbütünleşme ilişkisinin belirlenmesinde Westerlund (2007) tarafından geliştirilen panel eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Bu model heterojenliği ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alarak yanlış çıkarımların ortaya çıkmasını engellemektedir (Persyn ve Westerlund, 2008). Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı kanıtlandığı takdirde ise son aşamada değişkenler arasındaki dinamik ilişkinin görülmesi için PMG, MG ve DFE gibi tahminciler arasında tercih yapılmalıdır. Bunlar arasında tahmin yaparken Pesaran (1999)'un önerdiği gibi Hausman testi yapılmaktadır. Bu testin ardından Pesaran vd. (1997) tarafından geliştirilen PMG'nin bu çalışma için daha uygun olduğu anlaşılmıştır. PMG tahmincisi MG ve DFE gibi tahmincilerin ortalamasından ve havuzlanmasından hareketle geliştirildiği için daha avantajlı kabul edilmektedir. Bu yöntemde kısa dönemde panelde heterojenlik dikkate alınırken uzun dönemde ülkelerin homojen özellikler gösterebileceği varsayılmaktadır.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada Güney Avrupa Refah Rejimi dahil edilen 6 altı ülkenin yer aldığı ve 2 farklı modelin¹ olduğu bir analiz gerçekleştirilmiştir. Bu analiz kapsamında kullanılan ve 6 ülkeye ait değişkenler ve değişkenlere ait verilerin hangi veri setinden derlendiği aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. Çalışmadaki bütün veriler logaritmik olarak dönüşüme uğratılmıştır. Logaritma alma işlemi elde edilen sonuçların yorumlanmasını kolaylaştırmanın yanında değişkenlerin esnekliğini artıran bir unsurdur. Bu yüzden çalışmaya logaritma işlemi yapılarak devam edilmiştir.

Tablo 1: Modelde yer alan değişkenler

Bağımlı / Bağımsız Değişken	Değişken	Veri Seti	Ölçü
Bağımlı Değişken	lup10	WID	Vergi öncesi ulusal gelir
Bağımlı Değişken	ldown50	WID	Vergi öncesi ulusal gelir
Bağımsız Değişken (1)	ltaxprop	OECD Data	GSYH'nin %'si
Bağımsız Değişken (2)	ltaxrev	OECD Data	GSYH'nin %'si
Bağımsız Değişken (3)	ltaxcor	OECD Data	GSYH'nin %'si
Bağımsız Değişken (4)	ltaxgood	OECD Data	GSYH'nin %'si
Bağımsız Değişken (5)	lincapacityex	OECD Data	GSYH'nin %'si
Bağımsız Değişken (6)	lpensions	OECD Data	GSYH'nin %'si

Not: Tablo yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Çalışmada kullanılan 2 modelde nüfusun alt %50 (ldown50) ve üst %10'luk (lup10) kesimi için ayrı ayrı analiz gerçekleştirilmiştir. İlk modelde bağımlı değişkenler ldown50 ve lup10 yanında vergi gelirleri (ltaxrev), mal ve hizmet üzerinden alınan vergiler (ltaxgood), mülkiyet üzerinden alınan vergiler (ltaxprop) hastalık, engellilik ve iş kazaları vb. için yapılan iş göremezlik harcamaları (lincapacityex) ve sosyal harcamalar (lsocialspen) yer almaktadır. İkinci modelde ilk modelde de yer alan bağımlı değişkenler olan ldown50 ve lup10 yanında ltaxrev değişkeni yer almaktadır. Bu değişkenlerin yanında ikinci modele kurum kazançlarından alınan vergiler (ltaxcor), ailelere yapılan kamu harcamaları (lfamilyex) ve kamu emeklilik harcamaları (lpensions) eklenmiştir. Görüleceği üzere çalışmada yer alan bağımsız değişkenler vergi gelirleri ile kamu sosyal harcamalarından oluşmaktadır. Çalışmanın ilerleyen aşamalarında yapılacak olan Westerlund Eşbütünleşme Testinin 6'dan fazla kovaryansla analize izin vermemesinden dolayı çalışmaya iki farklı modelle devam edilmesinin daha doğru olacağı düşünülmüştür. Standart bir panel veri modeli aşağıdaki gibidir:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_i \cdot X_{it} + \mu_{it} \quad i=1, \dots, N; \quad t=1, \dots, T \quad (1)$$

Bu denklemde yer alan N modelin kesit boyutunu (ülke, firma vb.) oluştururken T ise zaman boyutunu oluşturmaktadır. İlk modele ait iki farklı denklem (1-a ve 1-b) aşağıda görülmektedir. İlk modelde 1980-2021 yılları arasında belirtilen ülkelerde vergiler ve kamu harcamalarının üst %10'luk gruba, ikinci denklemde ise alt %50'lik gruba etkisi analiz edilmektedir.

$$lup10_{it} = \alpha_i + \beta_1 * ltaxrev_{it} + \beta_2 * ltaxgood_{it} + \beta_3 * ltaxprop_{it} + \beta_3 * lincapacityex_{it} + \beta_4 * lsocialspen_{it} + \mu_{it} \quad (2)$$

$$ldown50_{it} = \alpha_i + \beta_1 * ltaxrev_{it} + \beta_2 * ltaxgood_{it} + \beta_3 * ltaxprop_{it} + \beta_3 * lincapacityex_{it} + \beta_4 * lsocialspen_{it} + \mu_{it} \quad (3)$$

2. modele ait denklemler (2-a ve 2-b) aşağıda yer almaktadır. İlk model ile benzer bir şekilde bu modelde de değişkenlerin logaritması alınmıştır.

$$lup10_{it} = \alpha_i + \beta_1 * ltaxrev_{it} + \beta_2 * ltaxcor_{it} + \beta_3 * lpensions_{it} + \beta_3 * lfamilyex_{it} + \mu_{it} \quad (4)$$

¹ İki farklı gelir grubu için farklı analizler gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde düşünüldüğünde model sayısı 4 olmaktadır.
Yazar notu

$$l_{down50_{it}} = \alpha_i + \beta_1 * l_{taxrev_{it}} + \beta_2 * l_{taxcor_{it}} + \beta_3 * l_{pensions_{it}} + \beta_3 * l_{familyex_{it}} + \mu_{it} \quad (5)$$

BULGULAR

Yatay kesit bağımlılığını dikkate alınmaması analizde hatalı yorumlar yapılmasına neden olabilmektedir. Bu yüzden öncelikle çalışmaya Breusch-Pagan LM testi ile başlanmıştır. Bu testte H_0 hipotezi; kalıntılarda yatay kesit bağımlılığı yoktur şeklindedir. Elde sonuçlar $0,00 < 0,05$ olması sebebiyle 4 modelde yer alan tüm değişkenler için H_0 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Modellerin tümünde yatay kesit bağımlılığı vardır. Güney Avrupa Refah Rejiminde yer alan ülkelerin birinde yaşanan bir şok bu grupta yer alan diğer ülkeleri de etkilemektedir. Küreselleşme ile birlikte ülke ekonomilerinin daha fazla entegre olması sebebiyle yatay kesit bağımlılığının varlığı tutarlı ve geçerli kabul edilmektedir. Aşağıda yer alan tabloda Breusch-Pagan LM testinin yanında diğer testlerden elde sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 2. Yatay kesit bağımlılığı testi

Değişken	Breusch-Pagan LM	Pesaran Scaled LM	Bias Corrected Scaled LM	Pesaran CD
ltaxprop	265,94	45,81	45,74	14,90
ltaxrev	414,51	72,94	72,86	9,00
ltaxcor	147,99	24,28	24,20	6,29
lsocialspen	350,45	61,24	61,17	15,53
ltaxgood	348,88	60,95	60,88	7,17
lfamilyex	263,50	45,370	45,29	7,23
lincapacityx	78,66	11,62	11,54	1,48*
lup10	196,97	33,22	33,15	-1,28*
ldown50	198,12	33,43	33,36	-0,28*
lpensions	355,84	62,22	62,15	11,51

Not: * işareti yatay kesit bağımlılığı tespit edilmeyen test ve değişkenleri göstermektedir.

Çalışmanın bir sonraki aşamasında panel homojenlik testine geçilmiştir. Bu test, $N < T$ ve $N > T$ durumlarının ikisi için de tutarlı sonuçlar vermektedir. Bu testte H_0 ; hipotezi "eğim katsayıları homojendir" şeklinde belirlenmektedir. Bu testten elde edilen sonuçlar tüm modeller için aşağıda özetlenmiştir. Tüm modeller için olasılık değeri $0,00 < 0,05$ 'dir. Bu yüzden H_0 reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmektedir. Bütün modellerde eğim katsayıları heterojen olarak dağılım göstermektedir.

Tablo 3. Panel heterojenlik testi

1-a		1-b			
	Delta	Olasılık	Delta	Olasılık	
	15.595	0.000*	16.296	0.000*	
Adj.	17.169	0.000*	Adj.	17.941	0.000*
2-a		2-b			
	Delta	Olasılık	Delta	Olasılık	
	12.885	0.000*	10.822	0.000*	
Adj.	14.024	0.000*	11.779	0.000*	

Not: * işareti heterojenlik tespit edilen modelleri göstermektedir.

Yapılan ilk iki test neticesinde tüm modellerde yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiş ayrıca eğim katsayılarının heterojen dağıldığı anlaşılmıştır. Sonraki aşamada durağanlık testi yapılırken bu

durumun dikkate alınması gerekmektedir. 2. nesil birim kök testlerinden olan CIPS testi bu kapsamda kullanılabilir testlerdendir. Modellerde yer alan tüm değişkenlerin tümü için bu test yapılmıştır. Yıllık veri kullanıldığı için 1 gecikme uzunluğu ile yapılan bu testlerin sonuçları aşağıda yer almaktadır. Elde edilen sonuçlardan trendsiz modelde ltaxprop ve ltaxcor trendli modelde ise ltaxcor değişkenlerinin seviyede durağan olduğu diğer değişkenlerin ise 1. farkta durağanlaştığı görülmektedir.

Tablo 4. CIPS Birim kök testi

Değişken	Trendsiz		Trendli	
	Seviye	1. Fark	Seviye	1. Fark
ltaxprop	0.022*	-	0.148	-
ltaxrev	0.235	0.00*	0.235	0.00*
ltaxcor	0.011*	-	0.011*	-
lsocialspen	0.789	0.00*	0.991	0.000*
ltaxgood	0.934	0.00*	0.987	0.00*
lfamilyex	0.631	0.00*	0.985	0.00*
lincapacityx	0.589	0.00*	0.216	0.00*
lup10	0.237	0.00*	0.499	0.00*
ldown50	0.590	0.00*	0.644	0.00*
lpensions	0.394	0.00*	0.946	0,00*

Not: * işareti durağanlık kriterini sağlayan değişkenleri göstermektedir.

Değişkenlerde birim kök içermesi ve ayrıca yatay kesit bağımlılığının varlığı nedeniyle Westerlund Eşbütünleşme Testiyle çalışmaya devam edilmesi kararlaştırılmıştır. Westerlund Eşbütünleşme Testinde aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi birbirinden farklı 4 farklı istatistik vardır. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığının doğrulanabilmesi için bu istatistiklerden yararlanılmaktadır. Bir modelde heterojenlik olması durumunda G_t ve G_a istatistikleri önem kazanmaktadır. Teorik olarak bu iki testten elde edilen sonuçların kritik değerinin altında olması durumunda eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını belirten H_0 hipotezi reddedilmektedir. Ayrıca Westerlund Eşbütünleşme Testinde yatay kesit bağımlılığının dikkate alınması için bootstrap değerlerine bakılması gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında yapılan Westerlund Eşbütünleşme Testiyle, çalışmada yer alan 1-a, 1-b ve 1-c modellerinde eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Bu durum 1-a, 1-b ve 1-c modellerinde değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Westerlund eşbütünleşme testi

İstatistikler	1-a		1-b		2-a		2-b	
	P	Bootstr ap	P	Bootstr ap	P	Bootstr ap	P	Bootstr ap
Gt	0,002*	0,000*	0.148	-	0,002*	0,000*	0,838	0,630
Ga	0,746	0,045**	0.235	0.00*	0,746	0,060***	0,963	0,680
Pt	0,098***	0,060***	0.011*	-	0,098***	0,055***	0,954	0,875
Pa	0,494	0,115	0.991	0.000*	0,494	0,120	0,912	0,825

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 kritik değerlerini ifade etmektedir.

Çalışmada son olarak değişkenler arasındaki dinamik ilişkinin görülebilmesi için PMG ve MG testleri gerçekleştirilmiştir. Bu iki test arasında tercih yapılırken Hausman testi kullanılmaktadır. Hausman testi %5 kritik değerine göre bütün modellerde PMG tahmincisinin daha uygun olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 6: Hausman χ^2 testi

Model	Test	P> χ^2
-------	------	-------------

1-a	Hausman MG PMG	0,632*
1-b	Hausman MG PMG	0,068*
2-a	Hausman PMG MG	0,000*
2-b	Hausman PMG MG	0,000*

Not: * %5 kritik değerine göre PMG'nin tercih edildiği modelleri ifade etmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki aşamasında PMG tahmincisi ile modellerden elde edilen sonuçlar yorumlanacaktır. Tablo 7'de 1-a ve 1-b modelleri yer almaktadır. 1-a modelinde uzun dönemde sosyal harcamalar değişkeni dışındaki tüm değişkenlerde %5 kritik değerine göre anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçlar incelendiğinde vergi gelirlerinde ortaya çıkan %1'lik bir artışın varlıklı üst %10'luk grubun milli gelirden aldığı payı %6,9 civarında artırdığı görülmektedir. Mülkiyet üzerinden alınan vergiler ve mal ve hizmet üzerinden alınan vergilerse bu grubun gelirlerinde negatif bir etkinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu iki değişken ayrı ayrı incelendiğinde mülkiyet üzerinden alınan vergiler varlıklı üst %10'luk grubun gelirlerinde %1,6'lık bir azalmaya, mal ve hizmet üzerinden alınan vergilerse %2,8'lik azalmaya yol açmaktadır. Kamu sosyal harcamaları açısından model incelendiğinde sosyal harcamaların uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar vermediği görülmektedir. Kısa dönemde ise kamu sosyal harcamalarından negatif ve anlamlı sonuç elde edilmiştir. Diğer sosyal harcama değişkeni olan iş göremezlik harcamaları ise uzun dönemde üst %10'luk grubun milli gelirden aldıkları payda bir azalma yaratmaktadır.

Model 1-b'den elde sonuçlar incelediğinde sosyal harcamaların bu modelde de istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar vermediği görülmektedir. Vergi gelirleri ile alt %50'lik kesimin gelirleri arasında negatif bir ilişki varken diğer mülkiyet üzerinden alınan vergiler ile mal ve hizmet üzerinden alınan vergiler ise bu grubun gelirlerini pozitif etkilemektedir. Bir kamu harcama türü olan iş göremezlik harcamaları da bu gelir grubunu pozitif etkilemektedir. Değişkenlere ait katsayılar incelendiğinde vergi gelirlerindeki %1'lik bir artış alt %50'lik grubun gelirlerini %11,9 civarında azaltmaktadır. Vergi gelirlerine ait kısa dönem katsayısı da anlamlı olup kısa dönemde %1'lik bir artış alt %50'nin gelirlerinde %1,3' oranında bir azalma getirmektedir. Diğer değişkenlerden mülkiyet üzerindeki vergilerde ortaya çıkan %1'lik artış alt %50'lik grubunun gelirlerinde %2,2'lik artış sağlarken mal ve hizmet üzerinden alınan vergilerde %1'lik artış alt %50'lik grubun gelirlerinde %5,3'lük bir artış sağlamaktadır. Son olarak sosyal harcama değişkeni olan iş göremezlik harcamalarında %1'lik artış alt %50'lik grupta %5,6'lık bir gelir artışı getirmektedir.

Model 1-a'dan elde edilen sonuçlar ile model 1-b'den elde edilen sonuçlar karşılaştırıldığında bu sonuçların birbirini desteklediği görülmektedir. Elde edilen bulgulardan 1980 sonrası dönemde Güney Avrupa Rejimi'ne dahil edilen ülkelerde vergi gelirlerinin düşük gelir gruplarından varlıklı kesimlere doğru bir refah transferi aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Ortaya çıkan bu sonuç Wang vd. (2019) tarafından savunulan vergilerin sosyal refahı artırmakta bir araç olabileceği yönündeki düşünce ile aksi yöndedir.

Servet vergileri ile veraset ve intikal vergilerini içinde barındıran mülkiyet üzerinden alınan vergiler gelir dağılımında adaletin sağlanmasında önemli bir araç olarak görülmektedir. Servet vergileri ile veraset ve intikal vergilerinin uygulanmasında 1980'li yılların ardından farklı eğilimler ortaya çıkmaktadır. Bu yıllardan itibaren muhafazakâr hükümetler ağırlık olarak veraset vergilerinde artışa odaklanmıştır. Servet vergilerine karşı çıkılmasının en önemli sebebi varlıklı kesimler lehine olan mevcut güç ve servet ilişkilerinin bozulmak istenmemesidir (Lierse, 2022). Mülkiyet vergileri Güney Avrupa Refah Rejiminde 1980 sonrası dönemde her ne kadar azalma eğilimine girse de Model 1-a ve Model 1-b'den görüleceği gibi gelir dağılımının bozulmasının engellemesinde hala bir set görevi görmektedir. Ancak servet vergileri ile veraset intikal vergilerinin farklı gelir gruplarına etkilerinin daha açık bir şekilde görülebilmesi için daha fazla kanıt ihtiyacı vardır.

Mal ve hizmet üzerinden alınan vergileri çok geniş bir tabana yayıldığı için bunların refah üzerindeki etkisini öngörmek kolay olmayabilir. Ayrıca bu vergiler içinde hangi vergi türünün daha fazla ağırlığa sahip olduğu konusu da gelir dağılımı ile mal ve hizmet üzerinden alınan vergiler arasındaki ilişkinin belirleyicilerindedir. Güney Avrupa Refah Rejimi açısından elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde bu vergilerin gelir dağılımı açısından pozitif bir etki yarattığı görülmektedir. Bu durum bu vergilerin son ödeyiciye yani tüketicilere daha az yansıdığını göstermektedir. Son olarak

beklenildiği gibi iş göremezlik harcamalarının da Güney Avrupa Refah Rejiminde gelir eşitliğinin sağlanmasında pozitif bir etki yarattığı görülmüştür.

Tablo 7. 1-a ve 1-b Modellerine ait sonuçlar

Değişkenler	1-a			1-b		
	Katsayı	Std. Hata	P> z	Katsayı	Std. Hata	P> z
ltaxrev	.6863321	.2572906	0.008*	-1.191257	.3883628	0.002*
ltaxprop	-.1641954	.0515739	0.001*	.2210929	.0670967	0.001*
ltaxgood	-.2844231	.1187502	0.017**	.5368213	.1861777	0.004*
lsocialspen	-.0210032	.0485366	0.665	-.0505897	.0732168	0.490
lincapacityex	-.1611183	.0750012	0.032**	.5642746	.1630641	0.001*
ltaxrev Δ	.1183374	.0761969	0.120	-.1347104	.0745009	0.071***
ltaxprop Δ	.0050418	.0128832	0.696	-.0058279	.0183699	0.751
ltaxgood Δ	-.0535763	.0651033	0.411	.0631398	.0863171	0.464
lsocialspen Δ	-.1582325	.0951856	0.096***	.0858487	.0626194	0.170
lincapacityex Δ	.0184184	.0305468	0.547	-.0343197	.0600209	0.567
cons	.2904467	.1390648	0.037	-.0789291	.0295122	0.007
_ec	.1173976	.0566166	0.038	.5368213	.1861777	0.004

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 kritik değerlerine göre anlamlı bulunan değişkenleri ifade etmektedir. Δ ise kısa dönem katsayılarını göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda ise Model 2-a ve Model 2-b'den elde edilen sonuçlar yer almaktadır. Model 2-a'da vergi gelirleri dışındaki bütün değişkenler için uzun dönemde anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Anlamlı sonuçlar elde edilen ilk değişken olan kurum kazançları üzerinden alınan vergiler aynı zamanda kısa dönemde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilen tek değişkendir. Bu değişkene ait sonuçlar incelendiğinde değişkenin varlıklı üst %10'luk gruba hem kısa dönemde hem de uzun dönemde pozitif etki ettiği görülmektedir. Kısa dönemde bu vergi %1 artırıldığında üst %10'luk grubun gelir miktarında %0,6'lık bir artışa neden olurken uzun dönemde bu oran %1,2'ye yükselmektedir. Kamu emeklilik harcamalarında %1'lik bir artış üst %10'luk grubun gelirlerin %0,9'luk bir azalma yaratmaktadır. Son olarak ailelere yapılan kamu harcamaları ise üst %10'luk grubun gelirlerini %0,7 dolaylarında azaltmaktadır.

Model 2-b'de Westerlund Eşbütünleşme Testinden elde edilen sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olmadığına dair bir sonuç elde edilmiştir. Bu yüzden PMG tahmincisinden elde edilen sonuçları yorumlarken bu durum da değerlendirmeye alınmalı ve sonuçların tutarlı olmayabileceği ihtimali göz önünde tutulmalıdır. Model 2-b'de yer alan kurum kazançlarından alınan vergiler beklenen aksine alt %50'lik grubun gelirlerinde %0,3'lük bir azalma ortaya çıkarmıştır. Kamu sosyal harcama değişkenleri olan ailelere yapılan kamu harcamaları ve kamu emeklilik harcamaları alt %50'lik grubun milli gelirden aldığı payı pozitif etkilemektedir. Uzun dönemde ailelere yapılan kamu harcamaları alt %50'lik grubun milli gelirden aldığı payı %0,4 civarında, kamu emeklilik harcamaları ise %0,7 civarında artırmaktadır. Her ne kadar eşbütünleşme testinde Model 2-b'de uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmese de Model 2-a ve Model 2-b'den elde edilen sonuçlar birbirini desteklemektedir. Kurumlar vergisinden gelir dağılımı açısından pozitif bir sonuç beklenilmektedir. Bulutoğlu (1958)'in belirttiği gibi bu verginin asıl çıkış amacı servet vergilerinden yeterince vergi toplanılamamasıdır. Ancak elde edilen sonuçlardan bu verginin küreselleşmenin başladığı dönem itibariyle Güney Avrupa Rejimi'nde negatif bir etki ortaya çıkardığı görülmektedir. Kamu sosyal harcamaları ise beklenildiği gibi gelir dağılımı açısından daha olumlu bir sonuç ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 8. 2-a ve 2-b Modellerine ait sonuçlar

Değişkenler	2-a			2-b		
	Katsayı	Std. Hata	P> z	Katsayı	Std. Hata	P> z
ltaxrev	.0635134	.087362	0.467	-.3882376	.268671	0.148
ltaxcor	.1261241	.0209004	0.000*	-.1379554	.0397487	0.001*

lpensions	-.0910712	.0276356	0.001*	.2160644	.0734815	0.003*
lfamilyex	-.0734689	.0251837	0.004*	.1492893	.0487458	0.002*
ltaxrev Δ	-.0180256	.0609127	0.767	-.018132	.0924841	0.845
ltaxcor Δ	.0297853	.0065153	0.000*	-.0127483	.016656	0.444
lpensions Δ	-.1137145	.1031173	0.270	.0307341	.0982165	0.754
lfamilyex Δ	-.0095309	.0269081	0.723	.0196965	.028478	0.489
cons	.1616699	.1122404	0.150	.0410382	.0476376	0.389
_ec	.1376024	.0934277	0.141	.0501363	.0600325	0.404

Not: * işareti %1 kritik değerine göre anlamlı bulunan değişkenleri ifade etmektedir. Δ ise kısa dönem katsayılarını göstermektedir.

Yukarıda kurulan 4 modelle 1980'den günümüze olan dönemde vergi gelirleri ile kamu sosyal harcamalarının 2 farklı gelir grubuna etkisi analiz edilmiştir. Bu 4 modelde birbiriyle tutarlı bulgular yer almaktadır. Bu 4 modelle elde edilen en önemli bulgu vergi gelirlerinin üst %10'luk gelir grubunun lehine alt %50'lik gelir grubunun ise aleyhine olacak şekilde bir kaynak transferine neden olmasıdır. Bu durum neoliberal küreselleşmeden kaynaklanmış olabileceği gibi Kol (2014)'ün belirttiği gibi Güney Avrupa Refah Rejiminde devam eden sorunlar olan vergi toplamada yaşanan başarısızlık, kayırmacılık, yolsuzluk vb. gerekçelerle de açıklanabilir.

Modelde yer alan kurum kazançları üzerinden alınan vergiler beklenilenin aksine üst %10'luk grubun milli gelirden aldığı payı yükseltmektedir. Bu durum bu verginin konulma prensipleriyle çelişmektedir. Mal ve hizmet üzerinden alınan vergiler sınıflandırmasına dahil edilebilecek birçok vergi vardır. Bu vergiler Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütüne (OECD, 2023) göre malların üretimi, çıkarılması, satışı, devri, kiralanması veya teslimi ile hizmetlerin sunulması veya malların kullanımı ile ilgili faaliyetler nedeniyle toplanmaktadır. Bu yüzden bu vergilerin üst gelir gruplarını daha fazla etkilemesi nedeniyle gelir dağılımı açısından olumlu bir sonuç çıkmasını sağlamıştır. Modelde yer alan diğer bir vergi türü olan mülkiyet üzerinden alınan vergiler de bu çalışmada gelir dağılımı açısından pozitif bir etki ortaya çıkarmıştır. Mülkiyet üzerinden alınan vergiler ağırlıklı olarak servet vergilerini içermektedir. Gelir dağılımı açısından en önemli vergiler mülkiyet üzerinden alınan vergiler içinde yer almasına rağmen bu vergilerin toplam vergiler içindeki payı gerilemektedir. Kamu sosyal harcamaları da gelir dağılımı açısından ortaya çıkardıkları pozitif etkiyle önemli bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışkan (2012)'nin belirttiği gibi refah rejimlerinin yapısı eşitsizlikleri ve eşitsizlikleri üreten hiyerarşik yapıyı değiştirememektedir. Yukarıda analiz edilen modellerde de her ne sosyal harcamalar eşitsizlikleri azaltsa da vergi yapısının varlıklı kesimleri dışarda bırakması sebebiyle Güney Avrupa Refah Rejimi'nde eşitsizlikler bir sorun olmaya devam edecektir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma Güney Avrupa Refah Rejimi kapsamında değerlendirilen 6 ülkeyi kapsayacak biçimde şekillendirilmiştir. Çalışmada neoliberal küreselleşmenin refah devletine etkisinin görülebilmesi için 1980'li yıllardan günümüze uzanan bir analiz gerçekleştirilmiştir. Neoliberal küreselleşmede daha fazla kâr elde etmek, rekabet ve sosyal dayanışma kurumlarının zayıflatılması ana amaçlar olarak görülmektedir. Bu amaçların gerçekleştirilmesinde; özelleştirmeler, sosyal harcamaların azaltılması ve vergilerin zenginlerden daha düşük gelirli gruplara kaydırılması yöntemleri kullanılmaktadır. Bu çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar neoliberal sistemde vergi ve harcama sisteminin yoksul kesimlerden varlıklı kesimlere bir kaynak transferi şeklinde kullanıldığını göstermektedir. Bu durum ise gelir dağılımı bozukluğunun sebeplerinden biri olarak kabul edilebilir.

Küresel sistemin sermayeye ve üst düzey çalışanlara vergiden kaçınmak için önemli fırsatlar verdiği düşünüldüğünde bu durumu tersine çevirecek ulusal düzeyde bir uygulamanın kolay yapılamayacağı açıktır. Bu yüzden neoliberal küreselleşme ve beraberinde gelen eşitsizlikleri azaltmak için küresel iş birliğine ihtiyaç vardır. Örneğin Piketty (2022) eşitsizliklerin azaltılmasında küresel servet vergisi önerisinde bulunmaktadır. Ayrıca Bank (2012) başta olmak üzere birçok yazar eriyen kurumlar vergisi gelirleri için küresel düzeyde bir düzenleme yapılması gerektiğini belirtmektedir. Elbra vd. (2020) kurumlar vergisinin küresel düzeyde uyumlaştırılmasını OECD'nin yapabileceğini belirtmektedir.

İlerleyen yıllarda küresel düzeyde eşitsizliklerin giderek artacağı yönünde endişe verici çeşitli raporlar vardır. Bu yüzden eşitsizlik sorunu ciddiye alınması gereken bir sorundur. Covid-19 salgını refah devletinin sağladığı altyapının öneminin görülmesi açısından önemli bir deneyim yaratmıştır. Bu salgının ortaya çıkmasıyla refah programlarının (özellikle sağlık alanında) salgınla mücadelede ne kadar kritik olduğu görülmüştür (Taylan ve Çiçek, 2023). Bu yüzden bu araçlar küresel bir kurumun öncülüğünde uygulanarak eşitsizliklerin azaltılmasında da kullanılabilir. Vergi sistemi küresel düzeyde varlıklı kesimlerin daha fazla finansal katkı vereceği bir biçimde yenilenmelidir. Bu yüzden özellikle kurumlar vergisi için düzenleme yapılması gerektiği konusunda birçok çalışma da yapılmıştır.

Son olarak, sosyo-ekonomik eşitsizliklerin azaltılmasına ilişkin bazı sosyal politika önerileri sıralanabilir:

Ulusal düzeyde gelir dağılımını daha adil hale getirmek için mevcut politikaların yeniden düzenlenmesi gerekliliği öne çıkmaktadır. Sosyal yardımların ve sosyal hizmetlerin sınıfsal özelliklere göre uygulanması, özellikle düşük gelirli haneler için daha güçlü destek mekanizmalarının oluşturulması önemlidir. Sosyal güvenlik sistemi güçlendirilerek, en yoksul kesimlerin ekonomik krizler karşısında daha dirençli hale getirilmesi sağlanmalıdır.

Eğitim sistemine yapılacak yatırımlar, toplumsal eşitsizlikleri azaltmada kilit rol oynamaktadır. Mesleki eğitim ve yeniden beceri kazandırma programları, işsiz ve dezavantajlı grupların iş gücüne katılımını teşvik ederek istihdamda eşitliği artırabilecektir. İşgücü piyasası için nitelikli eleman yetiştirilmesi, teknolojiye ayak uydurabilmek için de önemlidir. Ayrıca esnek ve güvencesiz çalışma biçimlerinin sosyal güvenlik kapsamına alınması da gelir dağılımındaki eşitsizlikleri giderici bir adım olacaktır.

Servet ve kurumlar vergisi gibi zengin kesimlere yönelik vergilerin artırılması ve uluslararası iş birliğiyle vergi kaçakçılığının önlenmesi, gelir dağılımındaki adaletsizliklerin giderilmesinde etkili olacaktır. Özellikle OECD gibi uluslararası örgütlerin öncülüğünde eşitsizliği azaltmaya yönelik küresel vergi reformlarının yapılması son derecede önemlidir.

Çevre politikaları ile sosyal politikaların uyumlu hale getirilmesi, sürdürülebilir kalkınma için kritik öneme sahiptir. Enerji dönüşümü ve iklim değişikliği ile mücadelede, yeşil işlerin teşviki ve düşük gelirli grupların bu süreçten olumsuz etkilenmemesi için sosyal yardımların artırılması gereklidir.

Bu sosyal politika önerileri hem küresel hem de ulusal düzeyde eşitsizliklerin azaltılması, gelir dağılımının iyileştirilmesi ve daha adil bir refah devletinin inşasında önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Akar, M., (2024) "Sosyal Refah Rejimleri, Kurumlar ve Eşitsizlik", Çalışma ve Toplum, 1 (80), 159-192. <https://doi.org/10.54752/ct.1421774>

Andrew, J, et al (2022), Wealth taxes and the post-COVID future of the state, Critical Perspectives on Accounting, 102431, ISSN 1045-2354,

Avram, S., Popova, D. (2022) Do taxes and transfers reduce gender inequality? Evidence from eight European welfare states. Soc. Sci. Res. 102, 102644

Bank, S. (2012), The Globalization of Corporate Tax Law Reform, 40 Pepperdine Law Review 1307.

Bersvendsen, T. and Ditzen, J. (2020), xthst: Testing for slope homogeneity in Stata, CEERP Working Paper No. 11.

Bozkurt, E., Altın, A. (2024). OECD Ülkelerinde Kamu Sosyal Harcamalarının Gelir Eşitsizliğine Etkisi: Panel Kantil Regresyon Analizi. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 20(1), 95-111.

Breusch, T. Pagan, A. (1980) The Lagrange multiplier test and its application to model specification in econometrics. Rev Econ Stud 47(1), 239-254

Bulut, E., Çil, D. (2024). Kamu Harcamaları ve Vergi Gelirleri Arasındaki Asimetrik Nedensellik İlişkisi: Geçiş Ekonomileri Örneği. Sosyoekonomi, 32(60), 317-338.

Bulutoğlu, K. (1958). Kurumlar Vergisi Üzerine Bir Deneme. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 20 (1-4).

Castro, V. & Martins, R. (2017). Politically Driven Cycles in Fiscal Policy: In Depth Analysis of the Functional Components of Government Expenditures. *European Journal of Political Economy*, 33, 1-21.

Çalışkan, Z. (2012). Refah Devletlerinin Dinamik Dengesi: Sosyal Harcamalar İçin Geleneksellik Endekslerinin Hesaplanması. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 2 (1), 218-239.

Cammeraat, E. (2020) The relationship between different social expenditure schemes and poverty, inequality and economic growth. *International Social Security Review*, 73: 101-123.

Çelik, A. (2014), *Avrupa Birliği Sosyal Politikası ve Türkiye*, Kitap Yayınevi.

Dökmen, G. (2012). Kamu Harcamaları Ve Kamu Gelirleri Arasındaki İlişki: Panel Nedensellik Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 115-143.

Eikemo, T.A.et al (2008) Welfare state regimes and income-related health inequalities: a comparison of 23 European countries, *European Journal of Public Health*, Volume 18, Issue 6, December 2008, Pages 593-599.

Elbra, A., Mikler, J., & Murphy-Gregory, H. (2020). Knowledge and power: The role of the Big Four in the competitive disharmonization of global corporate tax avoidance regulations. *In MNCs in Global Politics. Edward Elgar Publishing*.

Ersin, İ. & Baş, H. (2019). Güney Avrupa Refah Ülkelerinde Sosyal Harcamalar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9 (1), 193-213.

Güler, M. A. (2015). Güney Avrupa Refah Rejiminde Sosyal Dışlanma. *İş ve Hayat*, 1(1), 57-96.

Gümüş, İ. (2018). Tarihsel Perspektifte Refah Devleti: Doğuş, Yükseliş ve Yeniden Yapılanma Süreci. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 1(1), 33-66.

Gümüş, İ. (2020), "Esping-Andersen ve Refah Rejimi Tartışmaları: Teorik Bir Değerlendirme", *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3(1):101-117

İdikut Özpençe, A. (2017). Türkiye'de 1980 Sonrası Kamu Harcamaları, Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(28), 31-41.

Kol, E. (2014). Refah Rejimleri Açısından Sağlık Sistemlerinin Değerlendirilmesi: Güney Avrupa Refah Modeli ve Türkiye, *Kürsel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 3 (5).

Lierse, H. (2022) Globalization and the societal consensus of wealth tax cuts, *Journal of European Public Policy*, 29:5, 748-766.

Minas, C., Jacobson, D., Antoniou, E., & McMullan, C. (2014). *Welfare regime, welfare pillar and southern Europe. Journal of European Social Policy*, 24(2), 135-149. doi:10.1177/0958928713517917

OECD (2023), Family benefits public spending (indicator). doi: 10.1787/8e8b3273-en (Accessed on 10 September 2023)

OECD (2023), Pension spending (indicator). doi: 10.1787/a041f4ef-en (Accessed on 10 September 2023)

OECD (2023), Public spending on incapacity (indicator). doi: 10.1787/f35b71ed-en (Accessed on 10 September 2023),

OECD (2023), Social spending (indicator). doi: 10.1787/7497563b-en (Accessed on 10 September 2023)

OECD (2023), Tax on corporate profits (indicator). doi: 10.1787/d30cc412-en (Accessed on 10 September 2023)

OECD (2023), Tax on goods and services (indicator). doi: 10.1787/40b85101-en (Accessed on 10 Sep 2023)

OECD (2023), Tax on property (indicator). doi: 10.1787/213673fa-en (Accessed on 10 Sep 2023)

OECD (2023), Tax revenue (indicator). doi: 10.1787/d98b8cf5-en (Accessed on 10 September 2023)

Oishi S, Kushlev K. & Schimmack U. (2018), Progressive taxation, income inequality, and happiness. *Am Psychol.* 2018 Feb-Mar;73(2):157-168. doi: 10.1037/amp0000166. Epub 2018 Jan 25. PMID: 29369661

OXFAM (2023), Survival of the Richest: How We Must Tax the Super-Rich Now to Fight Inequality, Oxfam International January 2023.

Persyn, D. & J. Westerlund. (2008), Error Correction Based Cointegration Tests for Panel Data. *Stata Journal* 8 (2): 232-241.

Pesaran, M. H., and T. Yamagata. (2008), Testing slope homogeneity in large panels, *Journal of Econometrics* 142(1): 50-93.

Pesaran, M. Hashem; Yongcheol SHIN; Ron P. SMITH (1999), "Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels.", *Journal of the American Statistical Association*, Vol.94, No.446, 621-634.

Pesaran, M.H., Shin, Y. & Smith, R.P., 1997. Estimating long-run relationships in dynamic heterogeneous panels. *DAE Work. Pap. Amalgam. Ser. No. 9721.*

Piketty, T. (2022), *Eşitsizlikler Ekonomisi*, Çeviri: Cihan Özpınar, Epsilon Yayınları.

Selek Öz, C. & Peri, D. (2019). Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Kadın İstihdamı: Refah Rejimleri Bağlamında Bir Karşılaştırma, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 10 (2), 1-26.

Taylan, Ö. & Çiçek, A. (2023), Covid-19 Pandemisi: Neoliberalizmin Düşüşü ve Ulus Devletin Yükselişi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 65, 1-6, doi: 10.18070/erciyesiibd.1255808

Tiyek, R., & Yertüm, U. (2016). Güney Avrupa Refah Rejimi Bağlamında Türkiye: Bir Değerlendirme. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 26-51.

Van Lancker W. & Van den Heede A. (2021) *Economic Equality and the Welfare State*, in *Equality Multidisciplinary Perspectives*, ed: François Levrau · Noel Clycq, Palgrave Macmillan

Wang, F., Xu, S., Sun, J., & Cullinan, C. P.; (2019), "Corporate Tax Avoidance: A Literature Review and Research Agenda", *Journal of Economic Surveys*.

Westerlund, J. (2007). Testing for Error Correction in Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 69(6), 709-748.

WID, Pre-tax National Income (top 10%),
https://wid.world/data/#countrytimeseries/sptinc_p90p100_z:sptinc_p0p50_z/IE/1980/2018/eu/k/p/yearly/s, Erişim Tarihi: 10 Eylül 2023

WID, Pre-tax National Income (top 50%),
https://wid.world/data/#countrytimeseries/sptinc_p90p100_z:sptinc_p0p50_z/IE/1980/2018/eu/k/p/yearly/s, Erişim Tarihi: 10 Eylül 2023

Wilensky, H. & C. Lebaux. (1958). *Industrial Society and Social Welfare: The Impact of Industrialization on the Supply and Organization of Social Welfare Services in the United States*, New York: Russell Sage Foundation.

Yeşilkaya, F., & Özaydın, M. M. (2020). Sosyal Yardım İstihdam İlişkisinin Belirlenmesi: Refah Rejimleri İçin Bir Panel Veri Analizi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(46), 161-196.

Yıldırım, B. & Şahin, F. (2019). Esping-Andersen'in Refah Devleti Sınıflandırması ve Makro Sosyal Hizmet Uygulamaları Temelinde Türkiye'nin Konumu. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11 (18), 2525-2554.

Zülfüoğlu, Ö., & Söylemez, A. O. (2021). Türkiye'de Kamu Harcamaları ile Vergiler Arasındaki İlişkinin Doğrusal Olmayan Niteliği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(4), 697-712.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Pondering the Dynamicity of tertiary level EFL Learners' Motivation and Emotion and the Determinants of their Dynamicity with a special emphasis on Directed Motivational Currents (DMCs)

Yüksek Öğretimde İngilizceyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenlerin Motivasyonu Ve Duygularının Dinamik Yapısını Ve Bu Dinamikliğin Belirleyicilerini, Özellikle Yönlendirilmiş Motivasyonel Akıntılar (Dmc'ler) Üzerinde Özel Bir Vurguyla İnceleme*

Özge GÜMÜŞ

Assit. Prof. Dr., Adiyaman University, School of Foreign Languages,
ogumus@adiyaman.edu.tr
Orcid ID: 0000-0003-4621-842X

İsmail Hakkı ERTEN

Prof. Dr., Hacettepe University, Department of English Language Teaching,
iherten@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-8527-5681

Abstract: This research holds substantial scholarly importance in understanding the intricate interplay between EFL learners' motivation and emotion. Utilizing a complex dynamic systems framework, this research systematically investigates the fluctuation patterns and parameters that influence variations in motivation and emotion within the tertiary educational context. By using Retrodictive Qualitative Modelling (Dörnyei, 2014), this study identified eight distinct EFL learner archetypes. The data collected through as motigraphs, semi-structured interviews, reflective journals, and follow-up interviews demonstrated a diverse range of motivational dynamics seen in EFL learners, including those who are highly motivated by specific goals (referred to as Directed Motivational Currents or DMC), persons who display features associated with DMC, and individuals with different levels of motivation devoid of a DMC. The analysis of qualitative data revealed distinct and context-specific patterns of motivation and emotion within participants' motivational systems, yet these patterns were influenced by a detectable set of parameters. The implications of this study have relevance in both theoretical and instructional settings, suggesting the need for more empirical studies in this field. This detailed comprehension adds to the greater academic discussion on motivation and emotion in EFL acquisition, providing insight into the dynamic nature of learners' motivational and emotional experiences in L2 language learning.

Keywords: complex dynamic systems perspective, directed motivational currents, motigraph, motivational dynamics, retrodictive qualitative modelling

Öz: Bu araştırma, İngilizce öğrenenlerin motivasyonu ile duyguları arasındaki karmaşık etkileşimi anlamının önemli bir akademik değere sahiptir. Karmaşık dinamik sistemler çerçevesini kullanarak, bu araştırma, üçüncül

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı doktora tezinden üretilmiştir.

Arrival Date:17.11.2023

Acceptance Date:23.04.2024

Publication date:31.12.2024

Reference: Gümüş, Ö. & Erten, İ.H. (2024). Pondering the Dynamicity of tertiary level EFL Learners' Motivation and Emotion and the Determinants of their Dynamicity with a special emphasis on Directed Motivational Currents (DMCs). *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social Sciences Journal*, 21(3), 1499–1522. Doi: 10.33437/ksusbd.1392553

eğitim bağlamında motivasyon ve duygunun değişkenliklerini etkileyen dalgalanma desenlerini ve faktörleri sistemli bir şekilde incelemektedir. Retrodiktif Nitel Modelleme (Dörnyei, 2014) kullanılarak, bu çalışma sekiz farklı İngilizce öğrenen arketipi tanımlamıştır. Motigraflar, yarı yapılandırılmış görüşmeler, yansıtıcı günlükler ve takip görüşmeleri aracılığıyla toplanan veriler, İngilizce öğrenenlerde görülen çeşitli motivasyonel dinamikleri, belirli hedeflere yüksek derecede motive olanlar (Yönlendirilmif Motivasyonel Akıntılar veya YMA olarak adlandırılanlar), YMA ile ilişkilendirilen özelliklere sahip olanlar ve DMC olmayan farklı motivasyon seviyelerine sahip bireyler dahil olmak üzere, çeşitli bir yelpazede göstermiştir. Nitel verilerin analizi, katılımcıların motivasyon sistemlerinde belirgin ve bağlam özel desenleri ortaya koydu, ancak bu desenler bir belirlenmiş bir dizi parametre tarafından etkilenmekteydi. Bu çalışmanın sonuçları, teorik ve eğitimsel bağlamlarda önem taşımakta olup, bu alandaki daha fazla deneysel çalışmanın gerekliliğini öne sürmektedir. Bu detaylı anlayış, İngilizce öğreniminde motivasyon ve duygu üzerine yapılan geniş akademik tartışmaya katkıda bulunarak, öğrencilerin motivasyonel deneyimlerinin dinamik doğasına iğörü sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: karmaşık dinamik sistemler perspektifi, yönlendirilmif motivasyonel akıntılar, motigraf, motivasyonel dinamikler, retrodiktif nitel modelleme

INTRODUCTION

Among the areas where studies on motivation are gaining importance in the setting of second language acquisition (SLA) is through the exploration of individual differences (IDs) (Dörnyei & Ryan, 2015). In some ways, this focus is consistent with the general trend in the domain of social sciences, in which theories taking situational and time-sensitive factors into account are given prominence. As a consequence, following the socio-dynamic paradigm shift, the complex dynamic systems perspective (CDSF) in which motivational processes are considered complex and context-dependent has been increasingly adopted in L2 motivation research. Within the growing vista of SLA research, motivation is taken as a dynamic, multi-faceted phenomenon derived from the ongoing interactions that take place within a dynamic learning environment (de Bot et al., 2007; Ellis & Larsen-Freeman, 2006). It has been the new perspectives offered by many academic disciplines that made the rethinking of the L2 motivation framework feasible, what has resulted in adaptive constructs, which provide a clearer understanding of the behaviors shown by language learners (e.g., Dörnyei & Ottó, 1998; Muir, 2020; Lamb, 2017; Williams & Burden, 1997).

In SLA, existing motivational frameworks have yet to offer explanations for the temporal progression of sustained motivated actions (Dörnyei et al., 2016) though motivational orientations have been widely investigated (for a comprehensive overview of the historical development, see Al-Hoorie, 2017). In response to this paradigm shift, Dörnyei and his colleagues developed the concept of Directed Motivational Currents (DMCs) to explain an intense and prolonged motivation channeled towards a self-concordant goal (Henry et al., 2015). There has been increased attention in understanding the process of intense and prolonged periods of motivation since the DMC framework was introduced as a new construct in SLA (e.g., Dörnyei et al., 2015; Muir & Dörnyei, 2013). According to Henry and Davydenko (2020), a DMC develops when a self-concordant goal aligns with an effective action plan. The DMC framework provides a theoretical model to analyze enduring motivational experiences, described as "the most optimal mode of engagement with an extended project" (Dörnyei et al., 2016, p. 33). In this way, DMCs contribute to the comprehension of enduring approach motivation, a crucial factor that facilitates the effective attainment of an L2. Examining components within DMCs entails identifying the necessary conditions for fostering and maintaining increased levels of motivation, supporting ongoing L2 learning endeavors, and establishing a structure for the organized exploration of long-term L2 motivation within complex dynamic systems. Despite the growing endeavors, there is a scarcity of scholarly investigations pertaining to the sustained L2 motivation of EFL learners (Dörnyei & Ushioda, 2011; Muir, 2020), hence demanding a more thorough comprehension of this phenomenon. The emerging field of study has shed light on several facets of the continuously changing nature of motivation in SLA. Nevertheless, there is a noticeable study void in the literature since only a limited number of previous studies have focused on the fluctuations in motivation and emotion for intense L2 learning motivation (DMC), specifically within the context of classroom teaching (e.g., Selçuk & Erten, 2017).

Alongside motivation, emotions play a significant role in the language learning environment (e.g., Aragão, 2011; Dewaele, 2015; Imai, 2010; Mercer, 2014; Swain, 2013), as they are described as "short-lived, feeling-arousal purposive-expressive phenomena facilitating adaptation to the opportunities and

challenges encountered during significant life events” (Reeve, 2009, p. 301). The study conducted by Aragão (2011) who examined the relationship between emotions, beliefs, and actions among students enrolled in a language teacher education program at a university in Brazil found that the connection between emotions and beliefs is significant, as it encompasses several aspects such as self-concept, views of classmates, and attitudes towards the instructor. These emotional factors have a direct impact on students' behavior within the learning environment and play a crucial role in molding their choices to either actively participate or withdraw from language learning activities. The present study presents a conceptualization of emotion as a psychological construct, which encompasses four aspects of human experience: feeling, arousal, purposive components, and expressive components. These dimensions work together in a coordinated manner to form a response to an external event (Reeve, 2009). The provided definition places emphasis on the subjective and physiological dimensions of emotions, ascribing to them a goal-oriented and communicative character. As a result, there exists a strong correlation between emotion and motivation, whereby emotion functions as a kind of impetus that stimulates and guides human actions (Dewaele, 2010; Méndez & Peña, 2013). Thus, motivating force of emotions has been acknowledged (Gregersen & MacIntyre, 2014; MacIntyre & Gregersen, 2012). The function of emotions in activating subjective, physiological, and muscular resources to accomplish certain objectives deserves attention (Reeve, 2009), which is in line with the DMC concept and its main characteristic, highlighting an individual's dynamic motivational state and their ability to adapt. The aim of this research is to enhance our comprehension of emotion and motivation within students' in-class language learning experiences, highlighting the significance of emotions that are not only prevalent but also essential in classroom contexts.

In accordance with recent calls to get a comprehensive understanding of the whole person, as well as the long-term motivation and intricate nature of L2 learning motivation, a systematic approach would be to take into account the interrelatedness of emotional and contextual factors, notions connected to motivation. According to Dörnyei (2019), there is a need for a more comprehensive integration of the motivation, emotion, and L2 learning context subsystems, considering them as dynamic entities. This systematic approach holds the potential for an engaging and potentially fruitful avenue of future research. The above perspective aligns with the current paradigm shift, known as the complex dynamic systems perspective, which stresses the elements of flexibility, restructuring, and development of the L2 learning system into a coherent entity (Dörnyei, 2019). It is exactly this kind of systematic approach that generally shows direction for the benefit of effective and potentially fruitful avenue of language acquisition research. This study seeks to scrutinize changes in motivation and emotion and the rationales behind these changes during regular EFL lessons in view of the call for a more complexity-informed understanding of long-term L2 learning motivation made by Dörnyei and Ushioda (2011). This study takes the current interest in DMCs one step further and adds to knowledge about dynamic motivation, emotion, and contextual factors that impact long-term L2 learning motivation (DMC) and other motivational experiences by closely analyzing 15-minute intervals in tertiary-level EFL learners.

LITERATURE REVIEW

The Complexity and Dynamicity of Language Learner Motivation

The L2 motivation field has seen several conceptual revamps, starting from the pioneering work of Gardner and Lambert back in 1972. Initially, researchers mainly focused on investigating motivation either as stable personal qualities or individual discrete motives, with little attempt to appreciate the dynamic and complex phenomena of motivation at play (Dörnyei 2005; Teng & Bui 2018; Ushioda, 2013). In modern academic discussions, there has been a significant shift to a position that is more moderated and recognizes a complicated interaction between cognitive, emotional, and social elements. Previous research has been criticized for not considering sufficiently well the complex nature of motivational behaviors in a specific context; this includes the interactions between motivation, learners' cognitive process, social interactions, and cultural environments (Dewaele, 2013; Dörnyei, 2009; Dörnyei & Ushioda, 2009; Gurzynski-Weiss, 2020). Thus, the application of a theoretical framework referred to as Complex Dynamic Systems Theory, following Larsen-Freeman (2015, 2020) and Larsen-Freeman and Cameron (2008), gives the understanding of L2 motivation from all perspectives, enriched through the presence of several key variables by CDST. First of all, it has been suggested that L2 motivation depends on the context and changes as learners explore different situations. Not only that,

it identifies that most elements of L2 motivation have dynamic interplay, thus giving rise to complex and diverse motivational dynamics. The concept of CDST encompasses multiple subcomponents like motivational, cognitive, and emotional factors. Such a broad framework would help to draw attention towards motivational dynamics that have hitherto not been recognized and hence their actual importance remains relatively unclear. Such the use of CDST shows an integrated perspective that emphasizes the complex interplay that should be present in learning L2 (Dörnyei, 2009). This theoretical framework posits that a dynamic system—consisting of various interrelated components—develops and evolves with time, ultimately leading to the emergence of a highly complex system that can be fruitfully applied to the understanding of motivational dynamics in L2 learning (Dörnyei, 2009; Larsen-Freeman, 2015). In this respect, the CDST stands opposed to conventional reductionist perspectives. Rather than treating the various components of language and its acquisition independently, CDST highlights the notion of each element of the system exerting mutual influence on others, thereby bringing about changes at the systemic level. This contrasts sharply with the traditional method of study that always considered isolated features in individual traits, signaling a paradigm shift for L2 development research in understanding a more system-wide and interactive system view (Segalowitz & Trofimovich, 2012).

As interaction patterns with resources might, from one learner to another, vary on different temporal scales, the CDST represents an analytical framework that offers potential use. This framework is especially useful for understanding EFL learners' motivation and the newly proposed phenomena of DMCs by de Bot (2008, 2015). The current research design is longitudinal and examines dynamic, mutually influencing motivational experiences, which makes it possible to go deeper into the analysis of motivational and affective change and the contributing factors that drive this change through the adoption of the CDST approach for distinct cases of EFL learners.

DMC Research and Rationale for the Present Study

Within the realm of this specific field, the concept of DMCs has emerged as a new concept in L2 learning, hence, driving academic research to understand its theoretical and applied frameworks (Dörnyei et al., 2016). Earlier studies, carried out under the guidance of Dörnyei et al., have viewed DMCs as a contemporary and promising motivational model characterized by the presentation of an attractive vision of future goals, setting clear target objectives, and commitment flavored with very positive emotions (Dörnyei et al., 2016). DMCs are characterized by their being centred on three crucial aspects: 1) goal-oriented, 2) a highly visible, empowering structure, and 3) the promotion of positive emotions (Dörnyei et al., 2015). It is very amenable to anyone experiencing difficulty or resistance because this approach has shown efficacy in many different contexts. Researchers have stated optimistic expectations for promising future prospects of DMCs in the light of positive effects on enhancing the learners' motivation (e.g., Henry, Davydenko, & Dörnyei, 2015; Muir & Gümüş, 2020; Zarrinabadi, Ketabi, & Tavakoli, 2019).

The field of SLA has seen a significant increase in research efforts examining different aspects of the DMCs framework since its introduction (e.g., García-Pinar, 2020; Gümüş & Başöz, 2021, 2023; Zarrinabadi et al., 2019; Zarrinabadi & Khajeh, 2021; Zarrinabadi & Khodarahmi, 2021). Although there has been a significant increase in scholarly literature on DMCs, it is important to recognize that research in this area is still in its nascent phase, offering several prospects for further academic contributions (Muir, 2020; Muir & Gümüş, 2020). The initial body of research primarily centers around the validation of the proposed DMC framework. Most of the studies adopted a confirmatory approach since they have been trying to scratch beneath participants' experiences with respect to the three core components of the DMC framework (e.g., Henry et al., 2015; Zarrinabadi & Tavakoli, 2017). Aside from the empirical illustration of proof noted for the central components of the DMC construct, various research efforts have examined dimensions especially linked to or associated with DMCs: the researching stimuli instigating the rise of DMCs; how particular individual differences between language learners interact with DMCs; what implications for language teaching and learning exist in considering DMCs; how motivational and affective states are altered within DMCs; how contextual factors impact the rise of DMCs; which emotional qualities may be connected with DMCs; whether a relationship could be found between DMC-type motivation and socio-demographic attributes; under which conditions DMC group projects and activities tend to work well; how effective a tailored curriculum was in activating DMC

states; and what kind of consequences DMC experiences created on several psychological variables (e.g., Ibrahim, 2016, 2020; Sak, 2019; Zarrinabadi et al., 2019).

While previous research has indeed put forward a good deal of empirical evidence toward explaining the power of the original three-part DMC framework, only a few discussions are centered on the holistic and dynamic nature of the DMCs themselves (Yu & Liu, 2023; Selçuk & Erten, 2017; Sak, 2019). Thus, the unresolved nature of understanding the real-time dynamics of DMC encounters and how they differ from other motivational experiences of various levels of intensity in terms of motivational and emotional fluctuations and factors affecting them continues to be a subject of inquiry. Given the current trend in the scientific community, which emphasizes the examination of dynamic aspects within L2 motivation, there is a growing need to explore DMCs from the standpoint of CDST. An investigation of the dynamicity of motivation and emotion and the parameters influencing these in DMCs and other motivational experiences has the potential to provide a more nuanced comprehension of their intrinsic characteristics, possibly revealing new perspectives for upgrading educational methodologies and fostering optimum learning environments.

One salient issue to consider is that with some notable exceptions, the vast majority of empirical research studies have relied almost exclusively upon retrospective reports of DMC experiences that took place many months or even years earlier. However, such reflections are liable to criticism on the premise that these are only partial representations and thus can never really encapsulate the true nature of such experiences. They are subject to a range of intrinsic errors, heuristics, biases, cognitive illusions, and memory bias (Jahedizadeh & Al-Hoorie, 2021). In this viewpoint, real-time analysis of DMCs and other motivational experiences is increasingly required in case they can reveal subtle changes in motivation and emotion and provide a richer understanding of the entire process leading to ultimate results (Al-Hoorie & Al Shlowiy, 2020).

THE PRESENT STUDY

Given the existing gaps in the present research literature, this study aims to do an exploratory qualitative inquiry into diverse motivational patterns, including both EFL learners who have had a unique DMC experience and have had other varying levels of motivation. This study examines the variations in motivation and emotion among EFL learners by carefully monitoring changes at 15-minute intervals throughout individual EFL sessions and over consecutive weekly classes and ascertains the parameters that contribute to these changes. The research is grounded in a dynamic and contextually dependent viewpoint on EFL learners' motivation and emotion due to the evolving nature of second language study, which necessitates a comprehensive examination of many components involved in the process of acquiring a new language (Dörnyei, 2010). The primary research questions of the study are outlined as follows:

1. How does EFL learners' motivation and emotion undergo changes within individual EFL lessons and between consecutive lessons?
2. What are the key elements that contribute to changes in EFL learners' motivation and emotion throughout EFL learning sessions?

Research Design and Methodology

The use of a qualitative research strategy, especially using an exploratory longitudinal multiple case study method, is in line with the unique characteristics of DMCs, as shown by the studies conducted by Henry et al. (2015) and Zarrinabadi and Tavakoli (2017). This aligns with the distinctive nature of DMCs; hence, this research will follow a qualitative research approach and apply an exploratory longitudinal multiple case study method. This choice adhered to the frameworks put forward by Creswell (2013) and Patton (2015) and guided by the fact that a qualitative approach is better to represent the intricacies of the phenomenon in the real world (Dörnyei, 2007). Case study approaches have been identified as an appropriate tool for examining the motivation of SLA (Shuman, 2014). Qualitative measures, which are broadly focused upon in scholarship today, allow flexibility in researching complex variances among EFL learners. The choice of the qualitative multiple case study design for this study is therefore optioned for its necessity of intense frameworks of investigation,

through which coherent ways of approaching different locations and educational methodologies will be made possible. It gives a better way of understanding contextual factors that influence behaviors, interaction patterns, and meanings individuals attach to their lived experiences (Bower, 2017; Yilmaz, 2013).

Participants and Settings

The current study was conducted for ten weeks during the spring semester of the 2016-2017 academic year at Adiyaman University, with strict adherence to all ethical rules. The researchers had permission from the relevant institutions in accordance with ethical principles. Fifteen English teachers participated, and informed consent was sought from them in the form of a document that their secrecy would be maintained and their future education would not be affected adversely. The focus group discussion is actually an integral part of the Retrodictive Qualitative Modelling technique, with which the research process began. This phase identified prominent learner archetypes as first-year EFL students who study in compulsory courses YD101 and YD102. The critical case sampling method was applied to correlate real-life students with archetypal ones after this phase. Individual-level analytic approach adopted in the third phase of this study. Criteria sampling within the purposive sampling had to make a tightening of the research scope in particular to ensure that only people who could offer significant insights into their long-term motivational behavior were selected. Eight prototype cases were carefully selected to thoroughly examine the dynamics of their motivational and emotional variations and the elements that influence them. Under a well-developed sample design allowing proper investigation, each archetype was associated with an archetypal individual. Following the principles of the RQM methodology as described by Dörnyei in 2014, the identification of learner archetypes according to Dörnyei's framework resulted in eight distinct archetypes:

Table 1. *The profile of the emerging learner archetypes*

Archetype (Pseudonym)	Motivation	Cognition	Emotion	Behaviour
A highly motivated with more than moderate English proficiency and some positive emotions (Arya)	highly motivated, hardworking (a self-concordant goal and subgoals)	high ability in English and in a regular class, has a good memory, has a lot of expectations of themselves and their teachers	happy, emotionally stable most of the time, confident in English and other subjects, ambitious, confident	likes competition, responsible, careful and helpful with their homework, sufficient engagement
A highly motivated with low English proficiency and some positive emotions and attitudes (Lexa) (a DMC learner)	highly motivated, has intrinsic motivation, hardworking	not capable of handling most of the tasks, low proficiency, open to acquire new learning strategies, intelligent but needs some guidance	has self-confidence, cheerful, more stable in their emotions due to outgoing streak	social, makes jokes, eager, friendly, active, responsible,
A motivated but with low English proficiency and some negative emotions and attitudes (Finn)	motivated, industrious,	weak and slow in learning, less able in speaking	anxious, shy, not confident especially in speaking abilities, easily demoralized, afraid of making mistakes	responsible, careful with homework, closed to negative feedback, good at notetaking, good listeners, quiet
A mediocre student in terms of both English proficiency and motivation (Monty)	not serious approach to learning and homework, not learn willingly	achieves mediocre level	gentle, has neutral emotions	receptive, obedient, well-behaved, careless with homework

A low motivated but with high English proficiency (Berlin)	not particularly motivated	high ability in English, good memory, learn autonomously	get easily bored, not satisfied with lesson content, high confidence in English	withdrawn, gets spoilt, behaves self-importantly, not careful with homework
A highly motivated student in general but with low English proficiency with some positive Emotions (Jasper)	motivated generally	low proficiency, not high ability	funny, ignorant of poor grades, stable in emotion	distracts the attention of others, active, social, asks many questions
An unmotivated student with lower than average language proficiency (Becca)	not motivated	weak in English, underachievement	not happy, unwilling	lazy, quiet, not sufficient engagement, participation, unorganized, not careful with homework
An unmotivated student with poor general ability and English proficiency (Emori)	not motivated	weak in all of his/her lessons, low ability in lessons and low proficiency, weak memory	lack of confidence in all other subjects, low self-esteem, careless with his/her homework,	lazy, careless, aimless, well-behaved, insufficient engagement

Note: Gümüş, 2019:171-172

Data Collection and Analysis

Data was gathered through an innovative, comprehensive, tripartite approach, teacher focus group interviews as a first of RQM, and also reflective journals, semi-structured interviews, and a motigraph (Chan et al., 2015). Participants for the teacher focus group discussion and individual semi-structured interviews were recruited following the principles of RQM (Dörnyei, 2014). Eight EFL learners participated in a study in which they completed self-reported assessments about their motivation and emotions. These measures were completed on a real-time motivational graph at 15-minute intervals in each session over a ten-week period in the spring semester. The stimulus for following interviews consisted of a motivational line graph that was developed based on the self-scores of the participants.

The participants were instructed to participate in reflective journal writing on a biweekly basis for a period of twelve weeks. They were provided with a template to facilitate their exploration of their learning experiences, with a focus on motivational, and emotional fluctuation patterns and parameters influencing them in the process of in-class L2 learning. The purpose of these arranged reflections, presented in the form of booklets, was to encourage participants to have a deeper understanding of the ever-changing nature of their motivation and emotion, in line with the data collected from motigraphs.

Afterwards, two further interviews were carried out with each participant. The interviews were carried out at the seventh and eleventh weeks, respectively, with an estimated length of around 30 minutes for each interview. The interviews were carried out in Turkish inside a serene conference environment. Subsequently, they were recorded in an audio format, transcribed, and then translated into English for the purpose of analysis. All these interviews contributed to streamlining the examination process related to motigraphs and bi-weekly reflection diaries. Participants followed an informally structured pattern, focusing on primary subjects that were most striking in the motigraph and diary entries. This step also served to allow participants to expound on vital topics concerning sessions being analyzed.

The data were analyzed using general content analysis for theme coding, with the assistance of Atlas.ti 7 qualitative data analysis software (O'Leary, 2010; Sheridan & Storch, 2009). Triangulation, incorporating an external professional researcher's evaluation, enhanced the theoretical framework's

robustness, ensuring trustworthiness and precision in results interpretation. The external researcher's study checked the accuracy of interpretations, establishing a high inter-rater reliability level.

FINDINGS

This section first reports the findings on the dynamic changes in motivation and emotion levels (RQ1) of eight different distinct archetypes of EFL learners mapped at 15-minute intervals in every session for ten weeks, based on the motivational graphs. Subsequently, it is followed by an examination of the underlying parameters for those changes in the section, which addresses RQ2 with data gathered from interviews and reflective journals

Changes in the Levels of Motivation

The study aimed to trace the ups and downs in motivation for EFL learners at 15-minute intervals throughout each session over the period of ten weeks. More specifically, it aimed to examine the dynamics underlying such patterns of motivation that emerged from these learners. From the analysis of the motigraph data, it is revealed that these eight distinct archetypes of EFL learners had rather different patterns of fluctuation in their desire to conduct English language learning during a period of ten weeks, as is shown in Figure 1.

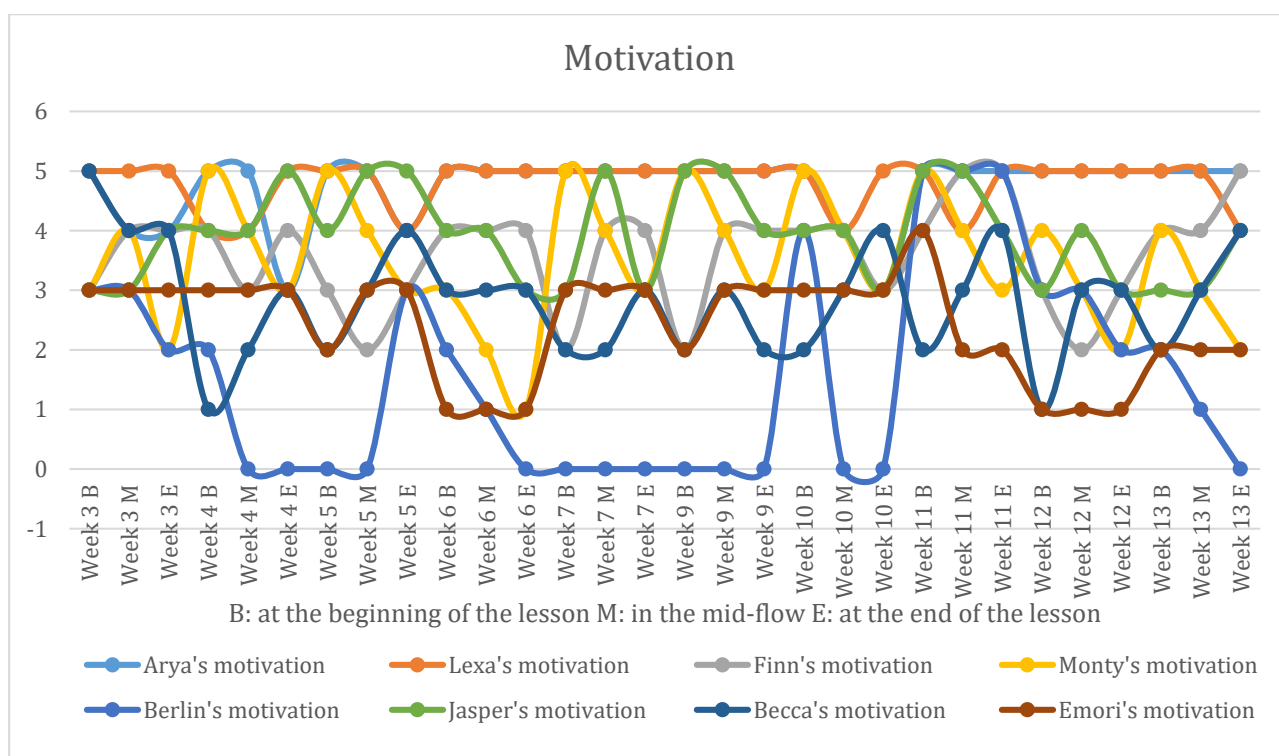

Figure 1. EFL learner archetypes' self-reported motivation over ten-weeks period at 15-minute intervals in each session

The study was carried out to scrutinize the EFL learners' motivation of a group of eight unique learner archetypes: Arya, Lexa, Finn, Monty, Berlin, Jasper, Becca, and Emori. To this end, it becomes clear that different motivational trajectories of every single participant are specifically unique to them. Among these cases, this study identified Arya with her enduring and strong motivation throughout all courses to acquire an L2 with a consistently very high degree. There were, however, slight drops in motivation between weeks 5 and 10, with moderate declines during the weeks 3, 4, and 10. The total motivation index $M=4.83$ portrayed by Arya was therefore strong and sustained motivational pattern (Chan, Dörnyei, & Henry, 2015). In contrast, Lexa showed stable and continuous long-term motivation, where the mean total motivation score was only $M = 4.80$, with minor fluctuations. Finns' motivational development indicated major ups and downs: decreases already in the beginning in weeks 3, 7, 9, and 11, which were then followed by increases. The aggregated data yield a mean of 4.3 for motivational score. The motivation of Monty to learn an L2 was highly changeable, with visible fluctuations on a week-

by-week basis, where he finally reached an average score of 3.43. Berlin showed a prominent sensitivity to big ups and downs, characterized by an initial upward trend followed by a slow decrease, – the final average score equaled 1.6. This trend suggests that there is some problem with maintaining motivation. Jasper's motivation was subject to change, as seen by the high average score of 3.93, after a critical evaluation. The motivation expressed by Becca showed a mostly constant pattern characterized by irregular deviations since it received an average total motivation score of 2.83. Emori's motivation experienced slight swings, characterized by an average level of 2.4 motivations hence depicting typically a stable pattern with irregular deviations.

In summary, the research has shown notable disparities in patterns that different motivating models of EFL learners display. While a number of people indicated one rather stable and steady level of motivation, others indicated remarkable changes in their levels of motivation, both in a shorter and a longer period. The results underline the clear necessity for recognizing and treating differences in motivation when designing language acquisition treatments. This again, underscores tailoring strategies to best meet the needs and preferences of EFL learners (Chan et al., 2015).

Changes in the Levels of Emotion

The aim of the study was to explore the affective states of eight different EFL learner types. In the current study, the continuous state of emotions was measured at each 15-minute mark during every teaching session for a period of 10 weeks. In the short and long run, the analysis of the dynamics of emotional patterns that learners have displayed brings to the fore various emotional changes depicted by different archetypes during their participation in the process of learning the English language over a ten-week period, as seen in Figure 2.

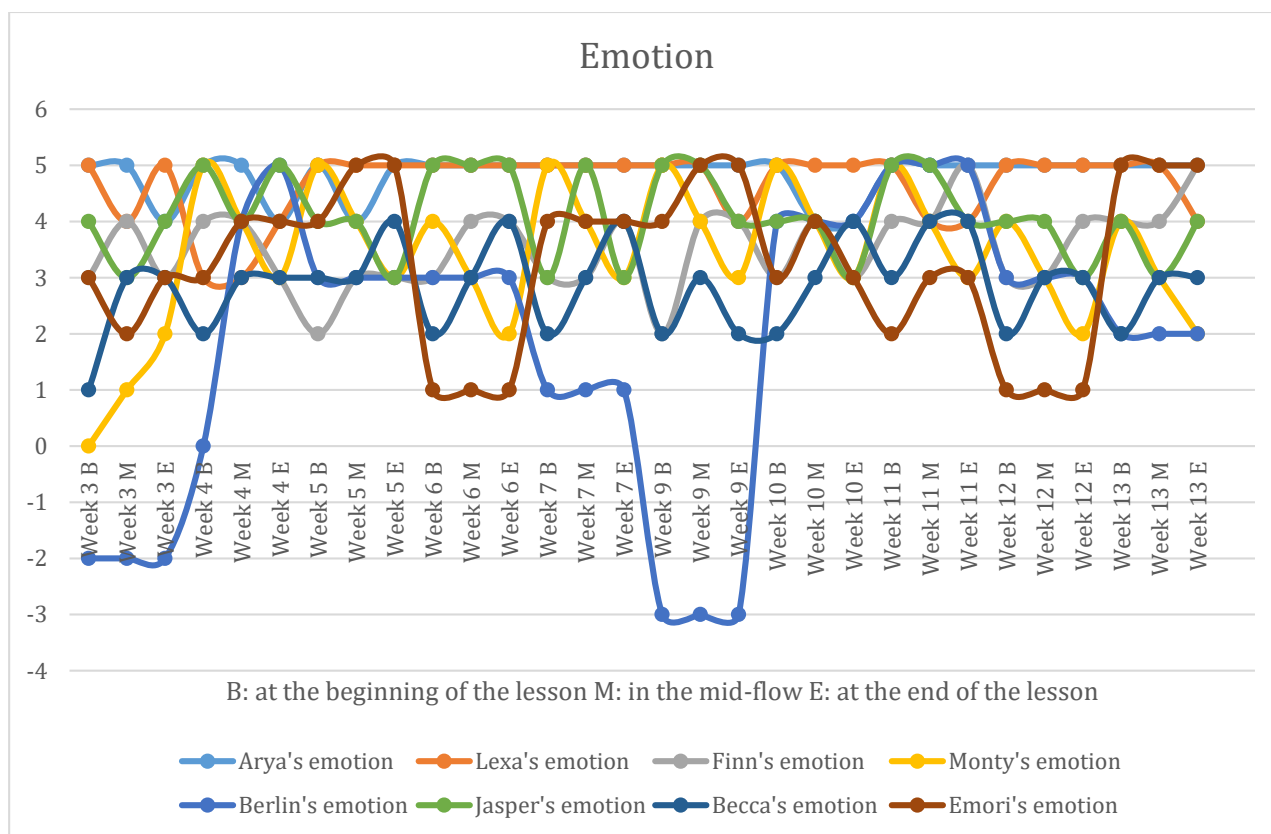

Figure 2. EFL learner archetypes' self-reported emotion over ten-weeks period at 15-minute intervals in each session

The analysis of motigraph data revealed that Arya's emotional state across both the short-term and long-term stages of her L2 learning exhibited minimal variations, suggesting a consistent and resilient pattern. Arya regularly had heightened levels of emotions at the beginning of the classes, followed by a tiny drop in intensity throughout the middle, and a minor decrease at the end of the

sessions. The levels of emotion and motivation, as described by Arya, peaked at the beginning of the courses and showed a little decrease in intensity after a few weeks. In contrast, Lexa's emotional states throughout the ten-week spring term of compulsory English instruction exhibited a consistent level of stability, although with nuanced fluctuations. Lexa's emotional state demonstrated initial heightened levels at the start of classes, followed by a gradual decline over the course of instruction. In week 11, her emotions were rather stable, but in weeks 3 and 4, there was a minor rise seen. Additionally, Lexa's emotional state shown some oscillations during the duration of the study. The average emotional intensity, as measured by a mean score of 4.66, did not surpass a value of 3 on a scale ranging from -5 to 5. Finn's emotional state exhibited discernible fluctuations, marked by a decreased degree of engagement at the start of classes in the spring semester, culminating in the most pronounced decline between weeks 5 and 9. Despite fluctuations in Finn's emotions over some weeks (3, 5, 6, 9, and 10), there was overall stability seen in weeks 4, 7, 11, 12, and 13, with a minor decrease towards the end of the instructional period. It is worth mentioning that Finn's self-reported levels of motivation were higher than her emotional states, leading to an overall intensity of emotion of ($M=3.53$). The emotional progression of Monty in L2 learning shown a notable vulnerability to significant fluctuations. Monty's emotional state began at a heightened level, had a minor decline throughout the middle portion, and continued to drop towards the end of the classes. Despite a little upturn seen during the third week, the aggregate emotional level recorded remained at a mean value of 3.4. Berlin had a remarkable propensity for experiencing substantial fluctuations in emotional states during the duration of the ten-week timeframe. With the exception of week 4, Berlin's emotional state at the beginning of classes generally corresponded with the middle and concluding parts. However, her motivation and emotions exhibited significant variations. Jasper's emotional response in the context of L2 learning shown a notable inclination towards resisting significant alterations, but with minor fluctuations discernible over the whole of the ten-week period. During weeks 3, 4, and 13, there was a notable increase in the beginning of activities, which was subsequently followed by a gradual decrease in the middle phase, and a subsequent rise towards the end of the lesson. The emotional pattern for weeks 5, 9, 10, 11, and 12 exhibited more stability throughout the initial and middle phases, followed by a modest decline towards the end. The lesson in Week 6 demonstrated a sustained degree of emotional consistency. The emotional patterns shown by Becca had a steady tendency for the duration of the ten-week period, displaying a notable responsiveness to modest modifications. The motigraph data showed a gradual rise in Becca's emotional state from a low level at the start of each class, followed by a modest increase throughout the mid-flow of the lesson, and a consistent maintenance of this level thereafter. During weeks 6, 7, and 10, there was a consistent emotional pattern seen at the beginning, midpoint, and end of the lessons. The emotional pattern for weeks 5, 9, 10, 11, and 12 were comparatively stable for the early and middle periods before dropping slightly in the latter end. The lesson in Week 6 was emotionally at the same level of stability week in and week out. Becca's emotional patterns were relatively consistent over the ten-week period. She demonstrated an incredible sensitivity to even minimal changes. From the motigraph data, there is a progressive increase of Becca's emotional state from a low level at the beginning of each class, a modest increase throughout the mid-flow of the lesson, and then consistent maintenance of this level thereafter. Weeks 6, 7, and 10 show similar trends in her emotions about the beginning, middle, and end of lessons.

To sum up, the motigraph data analysis showed that Arya's emotional levels exhibited resilience in the face of significant changes, in reaction to fluctuations in motivation and emotion. On the other hand, Lexa was more emotionally stable and steady during learning sessions. The results also indicated that Monty, Berlin, Becca, and Emori were responsive emotionally even to the slightest changes happening in the L2 learning environment. The present research emphasizes the significance of understanding and addressing the emotional and motivational patterns within the language learning process.

Factors Influencing Participants' Motivation and Emotion

The results, depicted in Figures 1 and 2, show that each case participant archetype experienced motivation surges as well as emotions; hence, the surges were not solely controlled by its level of intensity or whether they emerged uniquely singularly, but also by other concurrent factors operating within their English learning environments. Data sources involved interviews and reflective journals from each participant, which were then analyzed using inductive thematic analysis. Three major themes have been identified in this analysis that might have affected the motivational and emotional

experiences of the participants. Figure 3 presents a topic map. The next part offers comprehensive assessment of these themes, using excerpts leading to themed ideas, bringing out discrete data extracts that have enthroned supporting notions (Braun & Clarke, 2006).

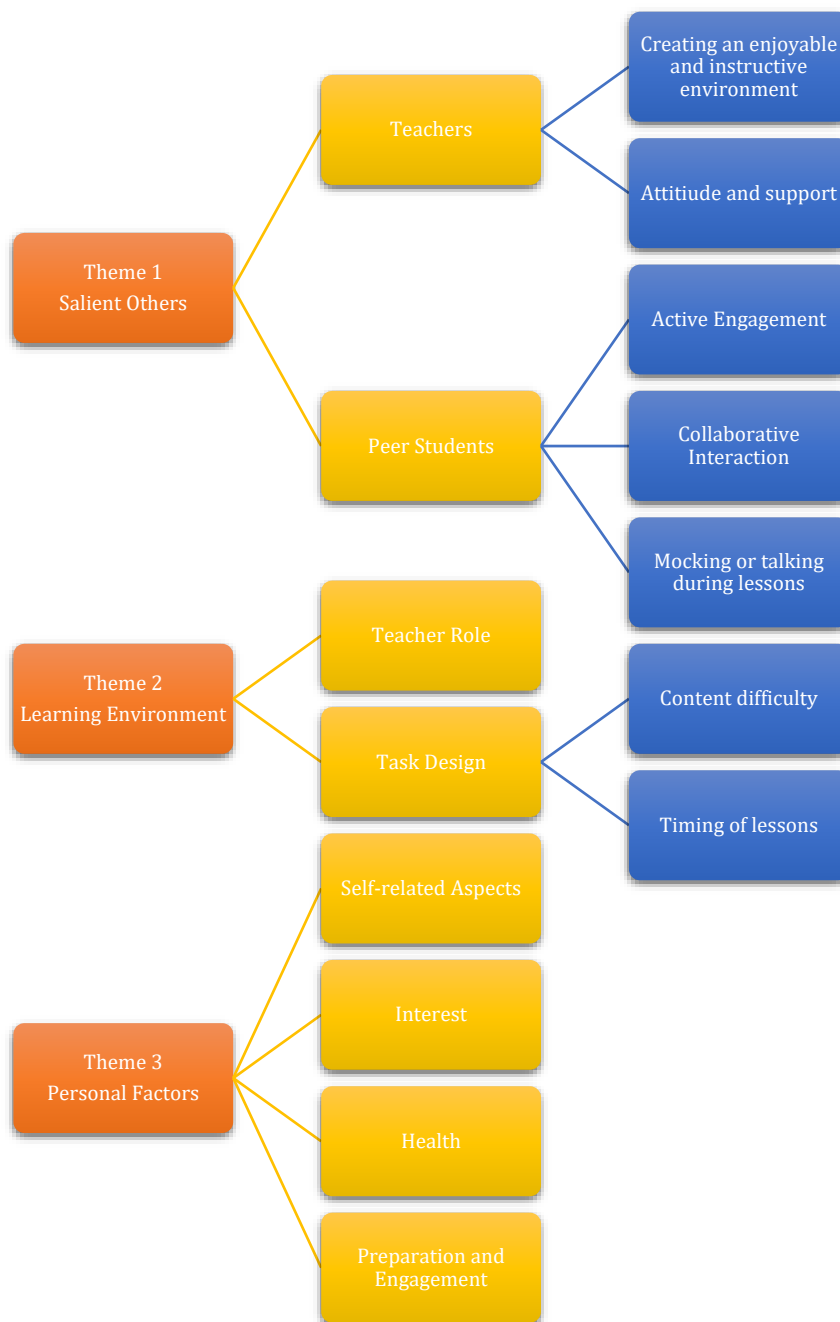

Figure 3. *The themes and sub-themes of the factors influencing participants' motivation and emotion*

Theme 1: Salient others

Notable among the findings that emerged from the data analysis is the theme of "salient others". Historically, students learning a foreign language have always identified their teachers as a very potent factor in shaping their motivation (Hennebry-Leung & Xiao, 2020). This study explored the EFL learner archetypes in line with previous acknowledgement of the significant role of teachers and peers in motivation and emotions. The present study found important evidence of instructors and peers influencing the motivations and emotions of EFL learners and how this influence would possibly affect the effectiveness of their experience in learning the English language. An interesting result underlines exactly how tight the link between emotion and motivation may be, underscoring the interconnectedness of emotion and motivation and suggesting that when there are fluctuations in one,

these are accompanied by variations in the other, irrespective of the level or degree of motivation and distinctiveness of motivational experiences. As a result, these themes were not seen as distinct entities. The significant role of English teachers on motivation and emotions was reinforced by in-depth reports provided by five participants, namely Arya, Finn, Monty, Jasper, and Lexa. These accounts emphasized the value of fostering a positive and instructive atmosphere, as well as the influence of instructors' attitudes and support. The emergence of disruptions within this setting was identified as a significant contributing element to the loss in motivation and emotional well-being. The two learner archetypes, Finn and Lexa, offered the following remarks:

Excerpt 1

The teacher is really important for me because when she treats me unpleasantly, I get shy. So, how teacher behaves and her attitudes are crucial for me. When she behaves moderately or when she gives us feedback properly when we make errors, it is better for me. My teacher's behaving in a positive manner and her attitude towards learning English and us increased my motivation. (Finn, the flows in motivation and emotion (F-M&E) in weeks 3,6,7,10)

Excerpt 2

My emotion decreased when the teacher came to the class not good-humoredly. Also, the extra activities brought by the teacher were not available this week; it would be better for me if there were some. (Lexa, the ebb in her emotion (E-E) in week 3)

The emotional well-being of participants was significantly affected by peers' conduct, such as instances of ridicule or disturbance during courses (Berlin, Jasper, and Emori). In contrast, the beneficial impact of active engagement and collaboration on the motivation and emotional states of EFL learner archetypes (Lexa and Finn) was seen during group activities.

Excerpt 3

My classmates attended the lesson more than last week. Therefore, the course was better and my motivation was also better. I was happier at the end of the lesson. (Lexa, F-M&E in weeks 5 and 6)

Excerpt 4

My motivation, emotion, and especially my effort increased when we as a group tried to do the supplementary materials. These affected me positively because in a group I had a chance to ask the points that I could not understand. For this reason, at the end of these exercises I was very happy. I thought that I learned something. (Finn, F-M in weeks 4 and 10)

Excerpt 5

When there were classmates talking too much in the class, then my emotion and effort were interrupted. This happened both in week 3 and 4. However, my motivation was not affected much by their talking much in the class because my interest towards learning English was high. (Jasper, E-M&E in the midflow of the lessons in week 3 and 4)

Excerpt 6

...In my class, my friends mocked me and his jokes made me sad... I'm tired of the jokes that my friends have made and their mocking me. (Emori, E-M&E in the mid-flow of the lesson in week 3 and at the beginning of lesson on week 3 and 4)

The preceding analyses underscore the enormous impact of significant others in the instructional settings, demonstrating their capacity to either favorably or adversely influence the motivational and emotional fluctuations of EFL learners. The aforementioned influence may be discerned by the active participation, collaboration, or mockery of one's peers, as well as the language teachers' efforts to create a pleasant and instructional atmosphere characterized by positive interactions.

Theme 2: Learning environment

The results of the thematic analysis indicated that the learning environment was a significant factor that influenced the motivational and emotional aspects of the participant archetypes. Within this theme, critical subthemes, namely micro-aspects such as the teacher's role and task design, were identified (see Figure 3). The significant influence of teachers on the motivation and emotional well-being of learners in educational environments has been well recognized for a considerable period of time. In relation to the role of the teacher, there was a clear agreement among the majority of participants (Finn, Monty, Lexa, Jasper, Emori), who expressed a preference for the incorporation of supplemental materials, multimedia resources, listening exercises, and interactive activities as means to enhance instructional content. As four participant reported:

Excerpt 7

Yet, this week the teacher brought an extra activity to the lesson, he brought a visual activity for learning English words. Therefore, the course was better and my motivation was also better. I was happier at the end of the lesson. (Lexa, F-M&E in weeks 5 and 6)

Excerpt 8

I feel not so successful in English grammar. The teacher's bringing class extra exercises or materials affects my improvement in English because it is important to grasp what is taught while learning a language. (Finn, F-M&E in week 5)

Excerpt 9

It contributed both to the midterm exam and to improve my English. Thus, this affected me positively. Also, when there was a group activity, I benefited much more and I was happier in these activities... (Jasper, F-M&E in the midflow in week 7 and the beginning of the lesson in week 9)

Excerpt 10

I have no longer been impressed by my classmates. They cannot reduce my motivation after that. The way the lesson was explained increased my motivation and I could understand and stayed focused on the lesson. (Emori, F-M&E)

The absence of such activities impacted others' motivation and emotion in a negative way (Becca and Lexa).

Excerpt 11

It would be better if we were given some more examples. Examples were inadequate to understand the grammar topic. (Becca, E-M&E in week 13)

Regarding linguistic tasks, the significance of appropriate instructional content and relevant information were underscored. A decline in motivation and emotional reactions was seen when instructional materials were considered as too difficult or lacking relevance to individual requirements. Furthermore, the emotional and motivational fluctuations of four individuals (Berlin, Monty, Finn, and Becca) were shown to be influenced by changes in class schedules.

Excerpt 12

My substantial background provides me relief but I know until I move to the top proficiency level of English, to say that my background is substantial is not true. But at this level, what I had already learned helped me. So, my effort kept decreasing towards the end, as I have realized that the ebb was due to its being insufficient to meet my needs and expectations. (Berlin, E-M&E in week 3 and 4)

Excerpt 13

The lessons' starting in an early hour affects me negatively; I do not like getting up in an early hour. So, at the beginning of the lessons, I feel sleepy and do not pay much attention to what is taught. I cannot concentrate upon the lesson. (Finn, E-M&E in nearly all weeks at the beginning of the lesson)

Excerpt 14

The lesson was on Monday at 8:30 am and because of my sleeplessness, my motivation, effort, and emotion were low due to Monday syndrome. I wasn't motivated. In the lesson, sometimes I felt asleep and I fell behind the taught topics. These were the most important things that reduced my motivation. The duration of lessons was a bit longer and subjects were a little harder this week. (Becca, E-M&E towards the end of the lesson in week 4)

Theme 3: Personal factors

Through the analysis of interviews and reflective journals, another prominent theme emerged, namely, the influence of personal factors. These elements have a substantial impact on the variations in motivation and emotional states seen across different archetypes of EFL learners. Simultaneously, significant subthemes pertaining to individual elements were found as micro-level components, comprising variables relating to oneself, health, readiness, involvement, and curiosity (see Figure 3). The participants, namely Arya, Becca, and Monty, who demonstrated a high level of preparedness and a deep understanding of the course material, showed increased motivation and pleasant emotional experiences. Prior studies have shown a correlation between insufficient preparation and reduced levels of motivation and emotional well-being (e.g., Ahn & Park, 2009; Cheon & Kim, 2014).

Excerpt 15

I go through and study what we are going to cover in lesson prior to English lesson and after each lesson I also watch short (10-15 min) videos outside the classroom. In addition though not regularly I try to read some English materials. I try to check to what extent I can understand sentences, vocabulary items. I try to learn the vocabulary items or structures I haven't come across before. I never get bored when I watch videos because I see these as the short-term targets. (Arya, F-M)

Excerpt 16

Having studied before the lessons enabled my motivation and emotion to start high at the beginning of the lesson in both weeks. (Monty, F-M&E at the beginning of the lesson in weeks 5 and 6)

The self-perception of the participants, including their level of confidence in enhancing their pronunciation or comprehension skills, had a notable impact on their motivation and emotional states. Previous studies have consistently shown a significant correlation between a positive self-perception and increased levels of motivation and emotional well-being (e.g., Pintrich & Schunk, 2002; Ushioda, 2009). On the contrary, empirical evidence has shown that the existence of self-doubt or thoughts of inadequacy may have a detrimental effect on these aforementioned facets.

Excerpt 17

I had difficulty in reading the passage because of my poor pronunciation, this affected me in a negative way in the class, and I felt bad... If I obtained a much higher score in the quiz, I would be much happier. I realized that I did not exert enough effort this week; it would be much better if I had exerted. (Arya, E-M&E in week 10)

Excerpt 18

This week I read and pronounced the words very well, so I realized that I came a long way on my goal of learning English. I did not see a point I failed, so I think my English is improving. I feel very happy. (Lexa, F-M&E)

Excerpt 18

As I was interested in the English lesson, I realized that I learned a little, and this increased my motivation and effort. At the beginning of the lesson, I did not enjoy the lesson and my motivation was low because I did not have any background knowledge about the topic the teacher taught. (Monty, F-M&E in week 4)

Excerpt 19

My teacher, my motivation and effort towards the mid-flow of the lesson increased. I learned new things before the mid-term exam. It contributed both to the midterm exam and to improve my English. Thus, this affected me positively. (Jasper, F-M&E towards the mid-flow of the lesson in week 7 and at the beginning of the lessons)

In summary, the study demonstrated that a combination of learning environment, significant others-related and personal factors contribute to the motivational and emotional fluctuations experienced by participants in their L2 learning.

DISCUSSION AND CONCLUSION

This research investigates the fluctuations and diversity in the motivation and emotional states of EFL learners at 15 mins interval across a duration of 10 weeks. The study centers on eight archetypes of Turkish learners of EFL at the tertiary level, utilizing a case study approach to address two primary research questions. The primary question (RQ1) seeks to unravel the fluctuating nature and diverse manifestations of motivation and emotion within the classroom setting. Meanwhile, the secondary question (RQ2) endeavors to investigate the parameters that impact these aforementioned fluctuations. Driven by a dearth of scholarly investigations pertaining to the individual-level variability of in-class motivation and emotion, this study aims to examine the experiences of EFL learners who exhibit a distinctive kind of motivation known as a DMC, as well as those who lack motivation in educational environments. This research marks a pioneering attempt to explore the motivational and emotional variations in EFL learner archetypes' experiences and the factors influencing these variations, adopting a CDST approach. The study's longitudinal design provides insight into the dynamic elements of motivation and emotion in L2 learning.

Upon analyzing the data pertaining to RQ 1, what transpires from the analysis of the data that both motivation and emotion exhibit a propensity for fluctuation, to a greater or lesser degree, not alone within a single session but also throughout many sessions. This variability is attributed to the complex interplay of personal, contextual, and salient other factors over several months. Additionally, the patterns of fluctuations differ among individual learner archetypes, emphasizing the continuous state of flux in L2 learning motivation and emotion.

The participant cases in this research exhibit a range of fluctuation patterns, such as sudden shifts, dynamic stability, or continuous flux. Such variation across the participant cases raises their respective uniqueness and complexity. Importantly, there is a view that in some cases, individual students' data for specified sessions does not emerge as fitting the general individual session pattern. This places a challenge to the efficiency of using aggregate individual or group data in identifying the within-individual variation. These findings are in line with previous studies of non-linear changes in motivational and emotional development among L2 language learners taking place in classroom settings. Besides, the data confirm the claims made by Kimura (2014) and Sampson (2016) that learner motivation and emotion are the complex psychological states that change dynamically with time and exhibit times-series variation. The above study proved that sometimes, relying just on average individual or group statistics may not be in a position to explain the degree of variation or variance of intraindividual (Boudreau et al., 2018; Larsen-Freeman, 2006). Furthermore, this discovery aligns with the assertions made by Hiver et al. (2018), who argued that learner motivation and emotion, as intricate psychological phenomena, undergo a multitude of dynamic fluctuations throughout time and exhibit unpredictability. The depiction of motivation and emotion in L2 learners as dynamic and changeable traits seems to be accurate, even within the context of the unique motivating experience known as DMC, which aligns with the findings of Selçuk and Erten (2017).

The findings suggest a reciprocal coexistence between motivation and emotion in their trajectory. Differential degrees of motivation are concomitant with equivalent levels of emotion, indicating an interconnected and reciprocally impacted relationship between both variables. The aforementioned evidence suggests that the relation between the variables being studied may have positive implications for acquiring an L2 in EFL educational environments, which is supported by previous research (e.g., Brown, 2000; Ehrman & Oxford, 1995; MacIntyre et al., 1998). It is important to note that these constructs (motivation and emotion) can impact each other in unforeseen manners, aligning with the assertions made by CDST (Larsen-Freeman, 2012), thus suggesting that the relation between these constructs is not a straightforward pattern, but rather a complex and dynamic interaction. In general, these disparities underscore the intricate and multifaceted characteristics of EFL learners' motivation and emotion and demonstrate the distinctiveness of individual experiences in this regard. Language instructors should develop effective techniques to maintain a conducive emotional atmosphere, therefore providing continuous assistance to learners in maintaining their motivation throughout the process of language learning. Moskowitz (1999) suggests that incorporating humanistic activities into language learning to promote emotional well-being by focusing on fostering self-esteem, self-awareness, and positive outlooks.

In relation to RQ1, a noteworthy discovery concerns the patterns of motivational and emotional fluctuations seen in a learner caught up in a DMC (Lexa) compared to another participant who lacks a DMC but exhibits some aspects of the DMC construct (Arya). The study observed that the motivational and emotional patterns of these learners were rather stable and less affected by significant changes in personal experiences, learning environments, or important others. Thus, the limited number of studies on this topic within the existing body of literature highlights the significance of this study, emphasizing the advantages associated with being involved in a DMC or possessing characteristics related to the DMC construct. Individuals that had a DMC, or certain elements (a prominent objective and subgoals) exhibited reduced vulnerability to fluctuations. This conclusion is consistent with prior research indicating that DMC functions as a mechanism for regulating emotional and motivational fluctuations, hence maintaining a consistent trajectory of motivation (Selcuk & Erten, 2017). Moreover, it would appear that there is an innate advantage for individuals who possess a DMC or its constituent elements to participate actively in individual-level L2 learning strategies within the classroom setting. These findings attest to two complex and multi-dimensional characteristics of motivation and emotion in L2 learning. Additionally, they highlight the influential role of the DMC experience in regulating these factors. The research necessitates more exploration of the systems related to self and emotion regulation mechanisms that impact the stability of motivation and emotion. Nevertheless, there is a lack of clarity about the influence of the DMC construct on the patterns of Lexa's in-class and weekly motivation and emotional shifts. Considering the predominance of positive emotions, I cannot but mention some points that show momentary emotional deterioration during DMCs and thus confirm Sak and Gürbüz's opinion (2022). In this respect, a more nuanced portrayal of DMCs needs to occur since DMCs should not be further characterized as uniformly happy experiences, as suggested by (Dörnyei et al., 2015; Sak & Gürbüz, 2022). It also places emphasis on the reason there is a need to treat negative and positive emotions with equal measures in trying to understand the emotional aspects of DMCs. From the above results, it suggests that research optimization of facilitative personal and emotional regulation is the key towards attainment of a good motivating experience. These findings have implications beyond the language context to highlight the more general role of emotion regulation and self-regulation in efficient motivated experiences. According to Liu and Li (2023), teachers are better placed to assist students in the process of creating learning goals significant at a personal level, and enhance awareness of development and progress from multiple perspectives. In this sense, EFL teachers should promote the enactments of the enabling elements of DMCs, but, in parallel, they need to make all necessary adjustments in language classes in order to limit probable demotivators while finding a harmonious balance between the two interdependent viewpoints. It is important to develop practical application skills and emotion-regulation mechanisms in learners to effectively cope with any negative emotions throughout the L2 learning process. Moreover, learners should be sensitive to emotional change and find practical ways to overcome obstacles to their L2 learning in the long run. The purpose of these tactics is to provide guidance to learners in order to create a continuous and efficient learning environment, with the goal of maintaining motivation and emotion throughout time and preventing the emergence of negative emotion.

Regarding RQ2, the fluctuations in EFL learner archetypes' motivational and emotional trajectories were contingent upon personal-related (e.g., interest, health, preparation and engagement), learning environment-related (e.g., teacher role, task design, self-related aspects), and salient others-related factors (e.g., peer students and teachers), which were identified as major parameters influencing in-class motivational and emotional fluctuations and their patterns in instructional settings. The role of the teacher as a motivator was identified as a crucial parameter impacting the fluctuations of learner motivation and emotion at micro and macro levels. The teaching style of instructors, their level of preparedness for the course, their attentiveness to individual requirements, their overall teaching proficiency, and the creation of a pleasant and educational environment all had an impact on the motivation and emotional state of learner archetypes. The incorporation of supplementary educational resources, such as electronic devices, also played a role in shaping the dynamics of motivation and emotion. The statement highlights the several roles that teachers might assume, including their function "as principal orchestrators of the learning context, as key interactants in the complex dynamics integrating self-and-context, and as significant socializers of students' future possible selves" (Ushioda, 2012, p. 70). The results of this study align with other research that highlights the significant impact of instructors on the improvement of student motivation (e.g., Dörnyei & Csizer, 1998; Oxford & Shearin, 1994, 1996; Tanaka, 2005; Kikuchi, 2009). Furthermore, the influence of teachers goes beyond the confines of the classroom, and empirical evidence suggests that they have a discernible effect on students' motivation and emotional state throughout instructional sessions. The research findings indicate that individuals who hold key roles in one's life, such as classmates and friends, also have a substantial role in learning a new language. Social variables, such as peer interactions and behaviors, are critical determinants in affecting L2 motivation, significantly shaping the motivational dynamics within the learning process. The presence of distractions within the classroom setting has been identified as a particularly detrimental factor, adversely influencing both motivation and emotional well-being of learners. The study corroborates previous research highlighting the negative effects of distractions such as excessive noise, on learners' motivation (e.g., Dişlen, 2013). The findings underscore the importance of managing classroom environments to minimize distractions, thereby fostering a more conducive atmosphere for sustained motivation and effective learning. Moreover, learners' tendency to seek guidance from classmates, parents, or professors, together with their predisposition towards competition or need for approval from these significant figures, highlights the profound impact of essential social relationships on their motivation. The findings of this study align with the findings of Zarrinabadi and Khodarahmi (2021), who found that the presence of significant others and contextual factors associated with social responsibility had a significant influence on shaping the motivational experiences of learners experiencing DMCs in language learning. Establishing an optimal learning environment requires fostering active participation and collaboration among students, while also effectively resolving challenges such as mocking or disruption. Personal factors impacting motivation and emotional patterns in the classroom encompass involvement in both in-class and extracurricular learning activities, attentiveness, affinity for the English language, fatigue, punctuality, academic expectations, level of engagement, and prior knowledge. These elements altogether shape the overall learning experience, emphasizing the significance of addressing individual needs and difficulties to facilitate prolonged motivation and emotional well-being in language learning environments. The discovery presented here challenges the prevailing belief in L2 motivation studies that greater levels of self-determination (Noels, 2001, 2003) or internalized learning objectives (such as the ideal L2 self or integrated regulation) are typically the primary drivers of motivation for language acquisition (see Al-Hoorie, 2018; Hiver & Al-Hoorie, 2019). It is worth mentioning that the variations in motivation and emotions seen in learners who exhibit a DMC, or some aspects of DMC such as a prominent goal and subgoals, were driven by almost only self-related factors. Thus, it is crucial to foster the cultivation of a favorable self-perception and self-assurance in language learning, alongside advocating for readiness and active involvement, in order to sustain elevated degrees of learner motivation and emotion. Regarding the second factor (the learning context), various elements (the timing and structure of the lesson, the incorporation of group work activities and tasks, the attractiveness or lack thereof of the topics, the alignment of the English lesson with the proficiency levels of the learners, the level of difficulty of the topics, tasks, and activities covered in the lessons, as well as the manner in which they are implemented and practiced by the students) may also have an impact in this regard. When considering this standpoint, it becomes evident that the influence of teachers is once again implicated

in this factor. Skehan (1991) emphasized the significance of the learning context in shaping motivation, positing that the learning environment is a pivotal factor in influencing motivation for language acquisition. In the research literature, the critical role of the learning environment shaping L2 motivation has been extensively acknowledged particularly by L2 scholars such as Dörnyei (2009) and Ushioda (2001), further strengthening the conclusion that effective learning environment is indispensable for promoting prolonged motivation. This acknowledgement is in compatible with broader research findings that underscores the interplay between contextual factors and motivational outcomes in L2 learning.

In line with this, Järevelä and Salovaara (2004,) assert that “[t]he construction of motivational meanings reflects individuals’ motivational beliefs, prior experience, and subjective appraisals of the possibilities and constraints of the current learning context.” (pp. 232-233). The incorporation of a variety of materials, multimedia resources, interactive exercises, and pertinent information has the potential to augment learners’ motivation and emotional engagement. In addition, taking into account variables such as the complexity of the work and the ability to make schedule modifications may contribute to the preservation of learners’ motivation and emotional welfare. The importance of opportunities in the context of L2 learning is underscored due to the fact that individual motivation is a dynamic process that is collaboratively built within the learning context (Ushioda, 2006). In addition, Ushioda (2015) emphasizes the need of gaining a deeper understanding of learners’ motivation and the intricate dynamics between the learner, their environment, and other influencing factors, by viewing that “learners shape and are shaped by context” (p. 48). Some of these influencing factors were at times difficult to tease apart. One of the most noteworthy study discoveries is that, despite the distinct patterns and trajectories shown in the accounts of learner archetypes, there is a limited number of factors that influence the fluctuations in L2 motivation and emotion, as well as the observed patterns. L2 learners or learner archetypes can be regarded as dynamic and complex systems, as their motivational experience is influenced by a limited number of factors that are highly individual and unique. Furthermore, these factors are deeply impacted by personal, social, and contextual elements. It is crucial, given the circumstances, to ascertain the many factors and aspects that influence a certain learner or class (Mercer, 2013).

In summary, this research portrays EFL learners as complex and multifaceted systems, with their motivations and emotions being shaped by a range of interrelated factors. Each learner’s L2 learning experience is uniquely individual, highlighting the ever-changing and context-sensitive nature of these psychological constructs. This study highlights the significance of acknowledging the individual variability of motivation and emotion within the classroom setting, offering insights into parameters that shape these experiences, thus impact learners’ emotional and motivational states within educational settings. Additionally, the findings suggest that learners who possess a DMC or some elements of the DMC construct may have an inherent advantage in sustaining stable and consistent patterns of motivation and emotion, underscoring the potential benefits of fostering long-term goals and heightened motivation within language learning environments. However, the research also calls for a more nuanced understanding of DMCs to fully appreciate their role and impact on motivation and emotion of EFL learners and also to fully grasp their implications.

Overall, the study makes significant contributions to our our understanding of the intricate and ever-changing nature of motivation and emotion in EFL learners. It also provides a comprehensive exploration of how these psychological constructs are impacted by a range of parameters, offering important implications for both theory and practice in language education.

Limitations

The study has several significant limitations, the most prominent of which is primarily due to its reliance on self-reported participant accounts. Although reflective diaries and motigraphs were used as data collecting methods throughout the academic year, the analyses mainly relied on participants’ self-reports, which may have introduced potential biases such as personal perceptions, memory recall, or social desirability. These limitations should be carefully considered when interpreting the results and drawing conclusions from the research while the insights gained from self-reported participant

accounts are valuable, The inclusion of several learners per archetype, the integration of classroom observations, and the use of varied psychological research methodologies might have provided more comprehensive depictions of learner archetypes, hence augmenting the credibility and validity of the study outcomes. In addition, it should be noted that the generalizability of the study's findings is limited to the particular context. Therefore, it is recommended that future research includes participants from other educational contexts in order to get a more thorough knowledge of motivational experiences.

Note. *This research is based on a PhD thesis (Gümüş, 2019) submitted to the Graduate School of Educational Sciences of Hacettepe University, Ankara, Turkey.*

REFERENCES

Ahn, Y.-S., & Park, S. (2009). The effect of self-regulated learning on achievement and motivation in Korean middle school students. *Journal of Educational Psychology, 101*(2), 356-369.

Al-Hoorie, A. H. (2017). Sixty years of language motivation research: Looking back and forward. *SAGE Open, 7*(1), 1-11. Doi: 10.1177/2158244017690145

Al-Hoorie, A. H., & Al Shlowiy, A. S. (2020). Vision theory vs. goalsetting theory: A critical analysis. *Porta Linguarum, 33*, 217-229.

Al-Hoorie, A. H. (2018). The L2 motivational self-system: A meta-analysis. *Studies in Second Language Learning and Teaching, 8*, 721-754. Doi: 10.14746/ssllt.2018.8.4.2

Aragão, R. (2011). Emotions, beliefs and actions in language teacher education. *System, 39*(4), 467-477. Doi: 10.1016/j.system.2011.10.009

Başöz T., & Gümüş. (2022). Directed motivational currents in L2: A focus on triggering factors, initial conditions, and (non)defining features. *System, 110*(102920). Doi: 10.1016/j.system.2022.102920

Boudreau, C., MacIntyre, P. D., & Dewaele, J.-M. (2018). Enjoyment and anxiety in second language communication: An idiodynamic approach. *Studies in Second Language Learning and Teaching, 8*(1), 149-170. Doi: 10.14746/ssllt.2018.8.1.7

Bower, K. (2017). 'Speaking French alive': Learner perspectives on their motivation in Content and Language Integrated Learning in England. *Innovation in Language Learning and Teaching*. Doi: 10.1080/17501229.2017.1314483.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology, 3*(2), 77-101.

Brown, H.D. (2000). *Principles of language learning and teaching*. Pearson Education.

Chan, L., Dörnyei, Z., & Henry, A. (2015). Lerner archetypes and signature dynamics in the language classroom: A retrodictive qualitative modelling approach to studying L2 motivation. In Dörnyei, Z., MacIntyre, P., & Henry, A. (Eds.), *Motivational dynamics in language learning* (pp. 238-259). Multilingual Matters.

Cheon, A. H., & Kim, Y. (2014). The relationship between self-regulated learning and motivation in EFL learning. *English Language Teaching, 47*(4), 537-553.

Creswell, J.W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches 3rd edition*. Sage.

de Bot, K. (2008). The multilingual lexicon. In C. Wei, R. M. W. Dixon, & N. J. Enfield (Eds.), *The Cambridge handbook of linguistic typology* (pp. 390-408). Cambridge University Press.

de Bot, K. (2015). Bilingualism and multilingualism. In B. D. Miller, & K. Brown (Eds.), *The Routledge companion to language assessment* (pp. 359-371). Routledge.

- de Bot, K., Lowie, W., & Verspoor, M. (2007). A dynamic systems theory approach to second language acquisition. *Bilingualism: Language and Cognition*, 10(1), 7–21.
- Dewaele, J. M. (2013). Emotions in multiple languages. In A. Pavlenko (Ed.), *The bilingual mental lexicon: Interdisciplinary approaches* (pp. 125-145). Multilingual Matters.
- Dewaele, J. M. (2015). *Emotions in multiple languages*. Palgrave Macmillan.
- Dişlen, G. (2013). The reasons of lack of motivation from the students' and teachers' voices. *The Journal of Academic Social Science*, 1(1), 35-45.
- Dörnyei, Z. (2005). *The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition*. Routledge.
- Dörnyei, Z. (2007). *Research methods in applied linguistics: Quantitative, qualitative, and mixed methodologies*. Oxford University Press.
- Dörnyei, Z. (2009). The L2 motivational self system. In Z. Dörnyei, & E. Ushioda (Eds.), *Motivation, language identity and the L2 self* (pp. 9-42). Multilingual Matters.
- Dörnyei, Z. (2010). The relationship between language aptitude and language learning motivation: Individual differences from a dynamic systems perspective. In E. Macaro (Ed.), *Continuum companion to second language acquisition* (pp. 247–267). Continuum.
- Dörnyei, Z. (2014). Researching complex dynamic systems: “Retrodictive qualitative modeling” in the language classroom. *Language Teaching*, 47(1), 80-91.
- Dörnyei, Z., & Csizér, K. (1998). Ten commandments for motivating language learners: Results of an empirical study. *Language Teaching Research*, 2, 203-229.
- Dörnyei, Z., & Otto, I. (1998) Motivation in action: A process model of L2 motivation. *Working Papers in Applied Linguistics (Thames Valley University, London)* 4, 43–69.
- Dörnyei, Z., & Ryan, S. (2015). *The psychology of the language learner revisited*. Routledge. Doi: 10.4324/9781315793777
- Dörnyei, Z., & Ushioda, E. (2009). *Motivation, language identity and the L2 self*. Multilingual Matters. Doi: 10.21832/9781847691298
- Dörnyei, Z., & Ushioda, E. (2011). *Teaching and researching motivation (2nd ed.)*. Longman. Doi: 10.4324/9781315863653
- Dörnyei, Z., Henry, A., & Muir, C. (2016). *Motivational currents in language learning: Frameworks for focused interventions*. Routledge/Taylor & Francis. Doi: 10.4324/9781315731312
- Dörnyei, Z., MacIntyre, P. D., & Henry, A. (2015). Introduction: Applying complex dynamic systems principles to empirical research on L2 motivation. In Z. Dörnyei, P. D. MacIntyre, & A. Henry (Ed.), *Motivational dynamics in language learning* (pp. 1–7). Multilingual Matters. Doi: 10.21832/9781783093156-002
- Durksen, T., Way, J., Bobis, J., Anderson, J., Skilling, K., & Martin, A. J. (2017). Motivation and engagement in mathematics: A qualitative framework for teacher-student interactions. *Mathematics Education Research Journal*, 29, 163–181. Doi: 10.1007/s13394-017-0215-1
- Ehrman, M. E., & Oxford, R. L. (1995). Cognition plus: Correlates of language learning success. *Modern Language Journal*, 79(1), 67-89. Doi: 10.1111/j.1540-4781.1995.tb05417.x
- Ellis, N. C., & Larsen-Freeman, D. (2006). Language emergence: Implications for applied linguistics: Introduction to the special issue. *Applied Linguistics*, 27(4), 558–589.
- Fredrickson, B. L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56(3), 218-226.

Garcia-Pinar, A. (2022). Group directed motivational currents: transporting undergraduates toward highly valued end goals. *Language Learning Journal*, 50, 600–612. Doi: 10.1080/09571736.2020.1858144

Gkonou, C. (2011). Emotion and emotion regulation in first and foreign language classrooms. *Language Teaching Research*, 15(2), 147-167.

Gkonou, C., Daubney, M., & Dewaele, J. M. (2017). *New insights into language anxiety: Theory, research, and educational implications*. Multilingual Matters.

Gregersen, T., & MacIntyre, P. D. (2014). *Capitalizing on language learners' individuality: From premises to practices*. Multilingual Matters.

Gümüş, Ö. (2019). *Exploring directed motivational currents of English as a foreign language learners at the tertiary level through the dynamic systems perspective*. Unpublished doctoral dissertation. University of Hacettepe, Turkey.

Gümüş, Ö. & Başöz, T. (2023). Exploring motivational surges among tertiary level L2 learners: Directed motivational currents in focus. *TESL-EJ*, 25(3).

Gümüş, Ö. & Başöz, T. (2023). Unpacking the role of ideal L2 self and growth mindset in explaining EFL learners' DMCs. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 12(4),742-750. Doi: 10.14686/buefad.1318307

Gurzynski-Weiss, L. (2020). L2 motivation and emotion: A multidimensional and dynamic view. In M. T. Apple, D. Da Silva, & T. Fellner (Eds.), *Language learning motivation in a globalizing world* (pp. 25-44). Springer.

Hennebry-Leung, M., & Xiao, H. A. (2020). Examining the role of the learner and the teacher in language learning motivation. *Language Teaching Research*, 0, 136216882093881–136216882093827. Doi: 10.1177/1362168820938810

Henry, A., & Davydenko, S. (2020). Thriving? Or surviving? An approach–avoidance perspective on adult language learners' motivation. *The Modern Language Journal*, (2), 363-380. Doi: 10.1111/modl.12635

Henry, A., Davydenko, S., & Dörnyei, Z. (2015). The anatomy of directed motivational currents: Exploring intense and enduring periods of L2 motivation. *The Modern Language Journal*, 99(2), 329–345.

Hiver, P., & Al-Hoorie, A. H. (2019). Reexamining the role of vision in second language motivation: A preregistered conceptual replication of You. In Z. Dörnyei, and Csizér (Eds.), *Language Learning*. Doi: 10.1111/lang.12371

Hiver, P., Kim, T.-Y., & Kim, Y. (2018). Language teacher motivation. In S. Mercer, & A. Kostoulas (Eds.), *Multilingual matters: Language teacher psychology* (pp. 18–33).

Horwitz, E. K., Horwitz, M. B., & Cope, J. A. (1986). Foreign language classroom anxiety. *The Modern Language Journal*, 70(2), 125-132.

Ibrahim, Z. (2016). Directed motivational currents: Optimal productivity and long-term sustainability in second language acquisition. Unpublished doctoral dissertation. University of Nottingham, UK.

Ibrahim, Z. (2020). Sustained flow: affective obsession in second language learning. *Frontiers Psychology*, 10(2963). Doi: 10.3389/fpsyg.2019.02963

Imai, M. (2010). Language proficiency and emotional control in L2: The case of less proficient learners. *The Modern Language Journal*, 94(3), 434-445.

Jahedizadeh, S., & Al-Hoorie, A. H. (2021). Directed motivational currents: A systematic review. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 11, 517–541.

Järvelä, S., & Salovaara, H. (2004). The interplay of motivational goals and cognitive strategies in a new pedagogical culture: A context-oriented and qualitative approach. *Educational Psychologist*, 9(4), 232-244.

Kikuchi, K. (2009). Listening to our learners' voices: What demotivates Japanese high school students? *Language Teaching Research*, 13, 453-471.

Kimura, Y. (2014). ELT motivation from a complex dynamic systems theory perspective: A longitudinal case study of L2 teacher motivation in Beijing. In K. Csizer, & M. Magid (Eds.), *The impact of self-concept on language learning* (pp. 310-329). Multilingual Matters.

Lamb, M. (2017). The motivational dimension of language teaching. *Language Teaching*, 50, 301-346.

Larsen-Freeman, D. (2012). *Complex systems and applied linguistics*. Oxford University Press.

Larsen-Freeman, D. (2015). Ten 'lessons' from complex dynamic systems theory: What is on offer. In Z. Dörnyei, P. D. MacIntyre, & A. Henry (Ed.), *Motivational dynamics in language learning* (pp. 11-19). Multilingual Matters.

Larsen-Freeman, D. (2020). Complexity theory. In J. I. Lontas (Ed.), *The TESOL Encyclopedia of English language teaching* (pp. 1-6). John Wiley & Sons.

Larsen-Freeman, D., & Cameron, L. (2008). Complex systems and applied linguistics. *International Journal of Applied Linguistics*, 18(2), 172-190.

Liu, H., & Li, X. (2023). Unravelling students' perceived EFL teacher support. *System*, 115(103048), 1-112.

MacIntyre, P. D., & Gregersen, T. (2012). Affect: The role of language anxiety and other emotions in language learning. In S. Mercer, S. Ryan, & M. Williams (Eds.), *psychology for language learning: Insights from research, theory and practice* (pp. 103-118). Palgrave Macmillan.

MacIntyre, P. D., Clement, R., Dörnyei, Z., & Noels, K. A. (1998). Conceptualizing willingness to communicate in a L2: A situational model of L2 confidence and affiliation. *The Modern Language Journal*, 82(4), 545-562.

Mercer, S. (2013). Towards a complexity-informed pedagogy for language learning. *Revista Brasileira de Linguística Aplicada, Belo Horizonte*, 13(2), 375-398.

Mercer, S. (2014). Investigating a foreign language classroom from a dynamic systems perspective. *System*, 44, 1-13.

Moskowitz, G. (1999). *Coping with success: New perspectives on learning and innovation*. Greenwood Publishing Group.

Muir, C. (2020). *Directed motivational currents and language education*. Multilingual Matters.

Muir, C., & Dörnyei, Z. (2013). Directed motivational currents: Using vision to create effective motivational pathways. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 3(3), 357-375.

Muir, C., & Gümüş, Ö. (2020). Directed motivational currents: An agenda for future research. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*, 6, 501-519.

Noels, K.A. (2001). Learning Spanish as a second language: learner's orientations and perceptions of their teachers' communication style. *Language Learning*, 51(1), 107-44. Doi: 10.1111/0023-8333.00149

Noels, K.A. (2003). Learning Spanish as a second language: Learners' orientations and perceptions of their teachers' communication style. In Z. Dörnyei (Ed.), *Attitudes, orientations, and motivations in language learning* (pp. 97-136). Wiley-Blackwell.

O'Leary, Z. (2010). *The essential guide to doing your research project*. Sage.

- Oxford, R., & Shearin, J. (1994). Language learning motivation: Expanding the theoretical framework. *The Modern Language Journal*, 78(1), 12–28.
- Oxford, R.L. & Shearin, J. (1996). Language learning motivation in a new key. In Oxford, R. L. (Ed.), *Language learning motivation: Pathways to the new century* (pp. 121-160). University of Hawaii.
- Patton, M.Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice (4th edition)*. Sage.
- Pavlenko, A. (2005). *Emotions and multilingualism*. Cambridge University Press.
- Pintrich, P. R., & Schunk, D. H. (2002). *Motivation in education: Theory, research, and applications*. Merrill Prentice Hall.
- Reeve, J. (2009). *Understanding motivation and emotion*. John Wiley & Sons.
- Reinders, H., & Balcikanli, C. (2011). Learning to teach in the CLIL classroom. In D. Marsh, & O. Meyer (Eds.), *CLIL practice: Perspectives from the field* (pp. 278-287). Cambridge University Press.
- Sak, M. (2019). Contextual factors that enhance and impair directed motivational currents in instructed L2 classroom settings. *Novitas-ROYAL*, 13, 155–174.
- Sak, M. & Gürbüz, N. (2022). Unpacking the negative side-effects of directed motivational currents in L2: An interpretative phenomenological analysis. *Language Teaching Research*, 1–20. Doi: 10.1177/13621688221125995.
- Sampson, R. J. (2016). EFL teacher motivation in-situ: Co-Adaptive processes, openness and relational motivation over interacting timescales. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 6(2), 293–318. Doi: 10.14746/ssl.2016.6.2.6
- Segalowitz, N., & Trofimovich, P. (2012). A Dynamic approach to language development: Where skill acquisition meets individual variation. In S. Gass, & A. Mackey (Eds.), *The Routledge handbook of second language acquisition* (pp. 477-492). Routledge.
- Selçuk, Ö. & Erten, İ.H. (2017). A display of patterns of change in learners' motivation: Dynamics perspective. *Novitas-Royal*, 11(2), 128-141.
- Sheridan, V. & Storch, K. (2009). Linking the intercultural and grounded theory: methodological issues in migration research (40 paragraphs). *Forum Qualitative Sozial for schung/Forum Qualitative Social Research*, 10(1).
- Shuman, J.H. (2014). Foreword. In Z. Dörnyei, P.D. MacIntyre and A. Henry (Eds.), *Motivational Dynamics in Language Learning*, (pp. xv–xix). Multilingual Matters.
- Skehan, P. (1991). Individual differences in second language learning. *Studies in second language acquisition*, 13(2), 275–298.
- Swain, M. (2013). The inseparability of cognition and emotion in second language learning. *Language Teaching*, 46(2), 195-207.
- Tanaka, T. (2005). Teacher influence on learner motivation. Osaka Female Junior College. *System*, 37, 57-69.
- Teng, F. & G. Bui. (2018). Online. Thai university students studying in China: Identity, imagined communities, and communities of practice. *Applied Linguistics Review*. Doi: 10.1515/applirev-2017-0109.
- Ushioda, E. (2001). Language learning at university: Exploring the role of motivational thinking. In Dörnyei, Z. & Schmidt, R. W. (Eds.), *Motivation and second language acquisition* (pp. 93-125). University of Hawaii Press.
- Ushioda, E. (2006). Language motivation in a reconfigured Europe: Access, identity, autonomy. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 27(2), 148-161.

Ushioda, E. (2012). Motivation: L2 learning as a special case? In Mercer, S., Ryan, S., & Williams, M. (Eds.), *Psychology for language learning: insights from research, theory and practice* (pp. 58-73). Palgrave Macmillan.

Ushioda, E. (2013). Motivation and ELT: Looking ahead to the future. In E. Ushioda (Ed.), *International perspectives on motivation: Language learning and professional challenges* (pp. 233-239). Palgrave Macmillan.

Ushioda, E. (2015). Context and complex dynamic systems theory. Motivational dynamics in language learning. In Z. Dörnyei, P. D. MacIntyre, & A. Henry (Ed.), *Motivational dynamics in language learning* (pp. 47-54). Multilingual Matters.

Williams, M., & Burden, R. (1997). *Psychology for language teachers*. Cambridge University.

Yilmaz, K. (2013). Comparison of quantitative and qualitative research traditions: Epistemological, theoretical, and methodological differences. *European Journal of Education*, 48(2), 311-325.

Yu, S., & Liu, H. (2023). Longitudinal detection of directed motivational currents in L2 learning: motivated behaviours and emotional responses. *Current Psychology*. Doi: 10.1007/s12144-023-04945-y

Zarrinabadi, N., & Khajeh, F. (2021). Describing characteristics of group-level directed motivational currents in EFL contexts. *Current Psychology Epub 3 March 2021*. Doi: 10.1007/s12144-021-01518-9.

Zarrinabadi, N., & Khodarahmi, E. (2021). Some antecedents of directed motivational currents in a foreign language. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 1-14. Doi: 10.1080/01434632.2021.1931250

Zarrinabadi, N., & Tavakoli, M. (2017). Exploring motivational surges among Iranian EFL teacher trainees: Directed motivational currents in focus. *TESOL Quarterly*, 51, 155-166.

Zarrinabadi, N., Ketabi, S., & Tavakoli, M. (2019). *Directed motivational currents in L2: Exploring the effects on self and communication*. Springer.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Mülteci Gerçeği ve Genç İşsizlik Sorunu: Türkiye için Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi

Refugee Reality and Youth Unemployment Problem: Toda-Yamamoto Causality Analysis for Türkiye

Süleyman GÜRBÜZ

Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
suleyman.gurbuz@bozok.edu.tr
Orcid ID: 0000-0003-1651-2310

Öz: Göçler, gerek doğal gerekse de insanoğlunun neden olduğu sebeplerle gerçekleşmektedir ve son yıllarda küresel anlamda problem olarak görülmeye başlamıştır. Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayan bir noktada bulunması ve son zamanlarda komşu ülkelerinde yaşanan çatışmalar nedeniyle Türkiye bu göç dalgasından en fazla etkilenen ülkelerden birisi olmuştur. Bu çalışmada, Türkiye'de yaşayan mültecilerin göç etmelerinin ekonomik sebepleri ve sonuçları konusunda inceleme gerçekleştirilmektedir. 1991-2022 yılları arasında Türkiye'ye gelen mülteciler, genç işsizlik oranı, enflasyon ve asgari ücret değişkenleri kullanılarak, yapısal kırılmalı birim kök ve eşbütünleşme testleri yapılmıştır. Daha sonra da Toda-Yamamoto nedensellik analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, genç işsizlik oranı ile mülteci sayısı ve mülteci sayısı ile asgari ücret arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca, asgari ücretten genç işsizlik oranına, enflasyondan asgari ücrete, genç işsizlik oranından enflasyona, mülteci sayısından enflasyona doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Genç işsizlik, mülteci, enflasyon, asgari ücret, yapısal kırılma.

Abstract: Migrations occur due to both natural and human-induced reasons, and in recent years they have begun to be seen as a global problem. Turkey has been one of the countries most affected by this wave of migration due to its location at a point connecting Europe and Asia and the recent conflicts in its neighboring countries. In this study, an examination is carried out on the economic reasons and consequences of the migration of refugees living in Turkey. Structural break unit root and cointegration tests were conducted using variables such as refugees coming to Turkey between 1991 and 2022, youth unemployment rate, inflation and minimum wage. Then, Toda-Yamamoto causality analysis was applied. According to the analysis results, a bidirectional causality relationship was found between the youth unemployment rate and the number of refugees and the number of refugees and the minimum wage. In addition, a unidirectional causality relationship was found from the minimum wage to the youth unemployment rate, from inflation to the minimum wage, from the youth unemployment rate to inflation, and from the number of refugees to inflation.

Keywords: Youth unemployment, refugee, inflation, minimum wage, structural break.

Geliş Tarihi:13.06.2024

Kabul Tarihi:07.08.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Gürbüz, S. (2024). Mülteci gerçeği ve genç işsizlik sorunu: Türkiye için Toda-Yamamoto nedensellik analizi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(3), 1523-1533. Doi: 10.33437/ksusbd.1500905

GİRİŞ

Dünyada her yıl milyonlarca insan çeşitli sebeplerle ikamet ettiği bölge ya da ülkeden göç etmek durumunda kalmaktadır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR, 2024) verilerine göre 2023 yılı ortalarında yaklaşık 110 milyon insan savaş, şiddet, doğal afet, kamu düzenini bozan olaylar ya da insan hakları ihlalleri gibi sebeplerden ötürü yerlerinden edilmiştir. Bu kişilerden 62,5 milyon kişi ülke içinde yer değiştirmek zorunda kalırken, 36,4 milyon kişi mülteci, 6,1 milyon kişi sığınmacı, 5,3 milyon kişi ise uluslararası korumaya ihtiyacı olan kişi şeklinde başka ülkelere göç etmiştir.

Mültecilerin ekonomiye ve sosyal hayata entegrasyonu, ülkenin dili, eğitim düzeyleri ve iş deneyimleri gibi etmenler iş bulmaları konusunda zorluklara neden olabilmektedir. Diğer taraftan mültecilerin başka ülkelere göç etmesi çok ciddi sosyal, ekonomik ve siyasal sonuçlara yol açan küresel bir sorun haline gelmiştir. Bu göçler ev sahibi ülkelerde özellikle işsizlik ve işgücü piyasası dinamikleri açısından yoğun tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmaların en önemli argümanlarından birisi, mültecilerin ev sahibi ülke vatandaşlarının işsizlik oranları üzerine etkileri olabileceğidir. Friedberg ve Hunt (1995), mülteci akınlarının iş rekabetini artıracaklarını ve dolayısıyla ülke vatandaşları arasında işsizlik oranlarını artırabileceğinden bahsetmektedir. Borjas (2003) ise mültecilerin gelişimle birlikte, özellikle vasıfsız eleman ihtiyacı olan sektörlerde, ücretler üzerinde aşağı yönlü bir hareket ortaya çıktığını ve bu şekilde ülke vatandaşlarının işsiz kaldığına değinmektedir. Bu argümanın tersi şekilde görüşler de bulunmaktadır. Ruiz ve Vargas-Silva (2017), mültecilerin işgücü açığını kapatarak ve ülkedeki talebi artırarak ekonomiye olumlu etkiler sağlayabileceğini iddia etmektedir. Peri (2014) ise asıl etkinin işgücü piyasasının esnekliğine, mültecilerin eğitim düzeyi, nitelikleri ve ev sahibi ülkenin ekonomik koşullarına göre belirlenebileceğini öne sürmektedir.

Uluslararası göç ile ilgili çok farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki Neo-Klasik göç kuramıdır. Hicks (1932), Lewis (1954), Haris ve Todaro (1970)'nun çalışmalarıyla ortaya konan bu kuram, uluslararası işgücü piyasasında ortaya çıkan reel ücret farklılıkları ve işgücü arzında yaşanan eksiklikler ile göçün oluştuğunu öne sürmektedir. Massey vd. (1993) ise ikili işgücü piyasası kuramı ile uluslararası işgücü göçünü açıklamaya çalışmaktadır. Bu kuram, işgücü göçünün temel olarak gelişmiş ülkelerin işgücü talebi ile ortaya çıktığını öne sürmektedir. Özellikle, hiçbir vasa ihtiyaç duymayan sektörlerin uluslararası işgücünü talep ettiğini, kendi ülke vatandaşlarına ise daha yüksek maaş ve çalışma koşullarını sağladığını belirtmektedirler. Stark (1978), tarafından öne sürülen "Yeni Ekonomi Kuramı" ise uluslararası işgücü göçünün aile ya da hane halkının risk paylaşımı yapması saikiyle ortaya çıktığını ifade etmektedir. Wallerstein (1974) tarafından geliştirilen Merkez-Çevre kuramı ise insanların sadece ekonomik kaygılarla değil, sosyo-kültürel olguları da göz önünde bulundurarak daha modern ülkelere göç etmeye çalıştıklarını öne sürmektedir.

Uluslararası işgücü göçünün ev sahibi ülkelerin enflasyonu üzerine etkileri de incelenen bir diğer husustur. Akgündüz vd. (2015), çalışmalarında Suriye'de başlayan iç savaş sonrasında özellikle Türkiye'nin Suriye sınırına yakın bölgelerindeki şehirlerde göç dalgasının oluşturduğu enflasyonu incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçları, göç sonucunda özellikle konut talebindeki artışın etkisiyle enflasyonun arttığını, gıda enflasyonunun ise konut enflasyonundan daha düşük oranda enflasyonu artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Zachariadis (2012) ise göç ile gelen işgücünün emek yoğun üretim süreçlerine sahip yerlerde iş bularak üretim süreçlerine katıldıklarını, yerel işgücüne kıyasla daha ucuz emek arzı sundukları için üretim maliyetini düşürdüklerini, bu yolla da ülkedeki enflasyonun düşmesine yardımcı olduklarını öne sürmektedir.

Türkiye, bünyesinde barındırdığı yaklaşık 3,5 milyon mülteci ile Dünya'da en fazla mülteciye sahip ülkelerinden birisidir. 2010 yılında Tunus'ta başlayan halk ayaklanmalarının doğudaki ülkelere yayılmasıyla birlikte, toplumda Arap Baharı olarak adlandırılan süreç başlamıştır. 2011 yılının başlarında Suriye Arap Cumhuriyetinde de olayların başlaması sonrasında devlet başkanı Beşar Esad güvenlik güçlerini zor kullanarak olayları bastırmak üzere görevlendirmiştir. Diğer ülkelerdeki ayaklanmanın aksine, Suriye'deki olaylar hala sonlanabilmiş değildir. Protestoların başlamasından 2022 yılının sonuna kadar geçen 11 yıllık süreçte UNHCR verilerine göre yaklaşık 6,7 milyon kişi

Suriye'den göç etmek zorunda kalmıştır. Göç eden mültecilerin yaklaşık 3,2 milyonu komşu ülke Türkiye'ye iltica etmiştir.

Çalışmada, Dünya'da en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülkelerden birisi olan Türkiye'de genç işsizlik oranının göç, enflasyon ve asgari ücret gibi değişkenlerin hangisinden ya da hangilerinden etkilendiği ortaya konulmak istenmektedir. Kırılgan bir yapıya sahip olan Türkiye ekonomisindeki her makro iktisadi hususun dikkatli bir şekilde incelenmesi, kırılgan yapının güçlendirilmesine yardımcı olabilecektir. Bu amacı gerçekleştirebilmek adına, ilk önce ilgili literatür detaylı bir şekilde açıklanacak, daha sonra değişkenler ile ilgi temel tanımlamalar yapılacaktır. Son olarak ise, eldeki veriler ile ekonometrik bir analiz gerçekleştirilecek ve elde edilen bulgular ışığında değerlendirmeler yapılacaktır.

Literatür Taraması

Literatür taraması gerçekleştirilirken, önce göçmenlerin misafir oldukları ülkedeki işgücü piyasasına etkilerini inceleyen çalışmalar ele alınacaktır. Daha sonra ise göçmenlerin misafir oldukları ülkenin enflasyon oranları üzerine etkilerini inceleyen çalışmalar incelenecektir.

Ele alınan ilk grup, göçmenlerin göç ettikleri ülkelerin işgücü piyasasına etkilerini inceleyen çalışmalardır. Card (1990), Mariel limanından Miami'ye gelen göçmenlerin Miami işgücü piyasasına etkilerini incelemiştir. 1980 yılında gerçekleşen bu olayın Miami'deki işgücünü %7 oranında artırdığını, hiçbir vasfa ihtiyaç duymayan sektörlerde ise bu oranın daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Yaşanan bu göç dalgasının Miami'deki işsizlik oranı üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı ortaya konmuştur. Friedberg ve Hunt (1995), Avrupa'daki göçmenlerin işgücü piyasasına etkilerini inceledikleri çalışmalarında, göçmenlerin işsizlik oranı üzerine kısıtlı bir etkiye neden olduğunu tespit etmişlerdir. Borjas (2003), aynı eğitim düzeyine sahip olan ancak iş tecrübeleri farklı olan göçmenler ve yerli işçiler arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Analiz sonuçları, göçmenlerin yerli işçilerin ücretlerini düşürdüğünü ortaya koymaktadır. Angrist & Kugler (2003), 18 Avrupa Birliği üyesi ülke için yaptıkları çalışma sonucunda uluslararası göçte meydana gelen yüzde onluk bir artışın işsizliği % 0,2-0,7 oranları arasında etkilediğini tespit etmişlerdir. Venturini ve Villosio (2004), 1993-1997 yılları arasında İtalya'ya gelen göçmenlerin işsizliğe etkilerini araştırmışlardır. Yaptıkları analiz sonucunda uluslararası işgücü göçü sonucunda ülkedeki işsizliğin arttığını tespit etmişlerdir. Sareya vd. (2015), Malezya'da göç oranı ve istihdam oranı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Eşbütünleşme analizi sonuçları, göç oranı ve istihdam oranı arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu, Granger nedensellik analizi sonuçları ise kısa dönemde bu iki değişken arasında herhangi bir ilişki olmadığını ortaya koymaktadır. Sağiroğlu (2016), Suriye'den gelen göçmenlerin Suriye sınırına yakın illerdeki istihdama etkisini araştırmıştır. Şanlıurfa ve Mardin'de dış göçlerin işsizlik oranlarını artırdığını, Kilis ve Gaziantep'te ise dış göçlerin etkisinin olmadığını ifade etmektedir. Ancak, kayıt dışı istihdamda ise tersi bir durumun gözlemlendiğini söylemektedir. Suriyeli işçilerin kayıt dışı olarak daha düşük ücretlerle çalışmayı kabul ettiği için bu alandaki işsizlik oranlarını yükselttiğini belirtmektedir. Altunç vd. (2017), Türkiye için yaptıkları çalışmada uluslararası göçlerin işsizlik, enflasyon ve ekonomik büyüme üzerine etkilerini araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçları, Türkiye'ye gelen mültecilerin işsizlik ve enflasyon üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını, göçler ile ekonomik büyüme arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Nurdoğan ve Şahin (2019), 1995-2019 tarihleri arasında Türkiye'de bulunan yabancı sayısı ile işsiz kişi sayısı arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve nedensellik analizi kullanarak tespit etmeye çalışmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre, Türkiye'de bulunan yabancı sayısı arttıkça işsiz kişi sayısı da artmaktadır. Köseoğlu ve Artan (2020), 27 OECD ülkesi için gerçekleştirdikleri panel veri analizi ile uluslararası göçün işsizlik ve kişi başı milli gelire etkilerini araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçları, işsizlik oranlarında meydana gelen yüzde bir artışın ülkeye gelen göçü yüzde 0,3 azalttığını tespit etmişlerdir. Ülkelerin kendine has karakteristiklerine göre her ülkede farklı şekilde etkilerin ortaya çıkabileceğini ifade etmektedirler. Demirkol (2024), 1991-2021 yılları arasında Türkiye'ye gelen mültecilerin işsizlik oranına etkilerini ARDL yöntemi ile incelemiştir. Çalışmanın sonuçları, ülkeye gelen mültecilerin işsizlik oranlarını artırıcı etki oluşturduğunu göstermektedir.

Bu grupta ise göçmenlerin misafir oldukları ülkenin enflasyon oranlarına etkilerini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Saiz (2003), ABD'de göçlerin bölgesel konut fiyatları ve enflasyon üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Çalışmanın sonuçları, göçlerin konut talebini artırmasından dolayı konut fiyatlarını artırdığını ancak bu artışın enflasyonda her zaman artışa yol açamayabileceğini işaret

etmektedir. Felbermayr, Geis ve Kohler (2010), Almanya’da göçmenlerin enflasyon üzerinde bir etkiye sahip olup olmadıklarını incelemiştir. Çalışma sonuçlarına göre, göçmenlerin işgücü piyasasında rekabeti artırdıkları için ücretlerin genel anlamda düşmeye başladığını ve bu yolla üretim maliyetlerinin düştüğünü, bu düşüşün de enflasyon oranlarını azalttığını ifade etmişlerdir. Nathan ve Lee (2013), Birleşik Krallıkta uluslararası işgücü göçünün enflasyon oranına etkilerini incelemiştir. Çalışma sonuçları, göçmenlerin düşük ücretli işlerde çalıştıkları için hafif deflasyonist etkiye neden olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında, göçmenlerin işgücü arzında artışa yol açması nedeniyle üretkenliğin artmasına yardımcı olabileceğini ve bu şekilde yaşanan arz artışı sonucunda da deflasyonun ortaya çıkmış olabileceğini ifade etmektedirler. Boubtane vd. (2013), çeşitli OECD ülkelerini ele aldıkları çalışmalarında uluslararası göçlerin enflasyon üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, göçlerin enflasyonu dengeleyici bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Yazarlar bu sonuçları göçmenlerin düşük fiyatlardan çalışmayı kabul etmesi sonucunda üretim maliyetlerinin düşmesiyle açıklamaktadırlar. Ortega ve Peri (2014), OECD ülkeleri için yaptıkları çalışma sonucunda, göçlerin enflasyon oranlarını düşürdüğünü tespit etmişlerdir. Elde ettikleri bu sonucun sebepleri olarak, artan işgücü arzı ve verimlilik ile düşen üretim maliyetleri olarak değerlendirmektedirler.

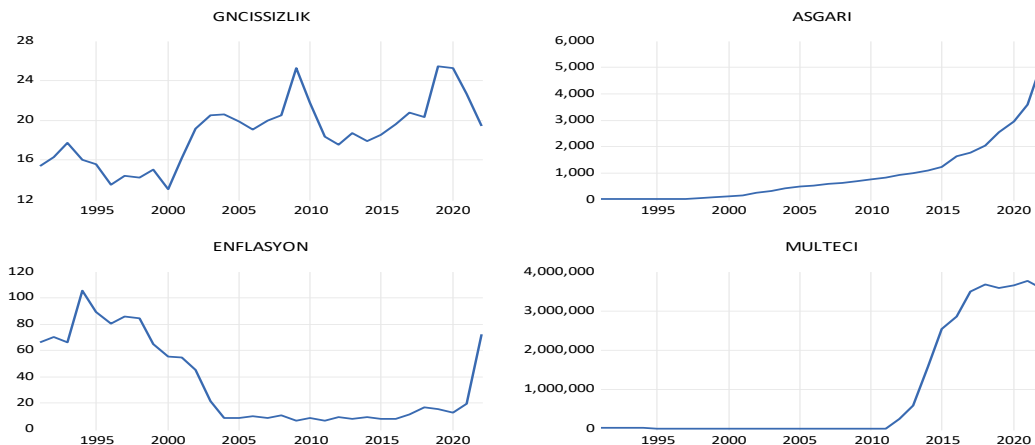
Veri ve Metodoloji

Çalışmada, Dünya’da en fazla mülteciyi bünyesinde bulduran ülke konumunda olan Türkiye’ye gelen uluslararası göçün genç işsizlik ve enflasyon oranı üzerinde etkisinin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Analiz için kullanılacak veri seti 1991-2022 yıllarını kapsayan yıllık verilerden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler için iki farklı veri tabanı kullanılmıştır. Kullanılan değişkenlerin ölçüm farklılıklarının ekonometrik analizde soruna yol açmaması için bazı değişkenlerin logaritması alınmıştır. Tablo 1’de, çalışmada kullanılan değişkenlerin tanımı ve alındığı kaynak bilgileri sunulmaktadır.

Tablo 1. Değişkenler ve edinildiği kaynaklar

Değişkenin Kısaltması	Tam Adı	Alındığı Kaynak
logmülteci	Logaritması Alınmış Yıllık Mülteci Sayısı	OurWorldinData
Gissizlik	Yıllık Genç İşsizlik Oranı	TCMB EVDS
Enflasyon	Yıllık Enflasyon Artış Oranı	TCMB EVDS
logasgari	Logaritması Alınmış Yıllık Asgari Ücret	TCMB EVDS

Çalışmada kullanılan asgari ücret değişkeni bazı yıllarda 12 ay boyunca sabit kalırken, özellikle enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde 6 ayda bir zam olarak ödenmiştir. Bu dönemlerde 6 aylık asgari ücretin ortalaması alınmış ve yıllık asgari ücret olarak çalışmaya dâhil edilmiştir.

Şekil 1. Değişkenlere ait grafikler

Şekil 1’de yer alan grafikler incelendiğinde hemen hemen serilerin tamamında bazı dönemlerde yapısal değişimlerin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Birçok ekonomide ani şoklar ya da yapısal kırılmalar olabilir. Bu değişikliklerin dikkate alınmaması bazı istatistiksel problemlere neden olabilmektedir. Bu tip durumlarda, serilerin durağanlığı test edilirken yapısal kırılmaların da göz

önünde bulundurulması kullanılacak modellerin seçiminde daha doğru karar alınmasına yardımcı olabilecektir.

Durağanlık sınaması, serilerin ortalaması ve varyansının zaman içinde değişmediği ve iki dönem arasındaki ortak varyansın dönemler arasındaki uzaklığa bağlı olduğu olasılıklı bir süreçtir (Gujarati, 1999: 719). Eğer seriler yukarıdaki tanıma uyuyorsa serilerin durağan olduğu kabul edilir. Serilerin birim kök içerip içermediğini kontrol etmek için genellikle Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi tercih edilmektedir. Buradaki temel nokta, serilerin geçici şoklardan mı yoksa kalıcı şoklardan mı etkilendiğini tespit etmektir. Bir serinin durağanlık sınaması aşağıdaki şekilde gerçekleştirilmektedir;

$$\Delta y_t = c + \varphi_t + \alpha y_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem 1'de Δ serinin birinci farkını, y_{t-1} incelenen seriyi, t değişkenin zaman trendini, k uygun gecikme sayısını, ε ise beyaz gürültüye sahip hata terimlerini ifade etmektedir (Glynn vd. 2007: 4)

Çalışmada tercih edilen bir diğer birim kök testi ise, içsel olarak bir yapısal kırılmayı modele dâhil eden Zivot- Andrews birim kök testidir. Bu birim kök testinde üç model bulunmaktadır;

$$x_t = a + bx_{t-1} + \beta_t + \omega DU_t(\sigma) + \sum_{j=1}^k d_j \Delta x_{t-j} + u_t \quad (\text{Model A})$$

$$x_t = a + bx_{t-1} + \beta_t + \psi DT_t(\sigma) + \sum_{j=1}^k d_j \Delta x_{t-j} + u_t \quad (\text{Model B})$$

$$x_t = a + bx_{t-1} + \beta_t + \psi DU_t(\sigma) + \delta DT_t(\sigma) + \sum_{j=1}^k d_j \Delta x_{t-j} + u_t \quad (\text{Model C})$$

Zivot-Andrews birim kök testinde oluşturulan Model A, düzeyde meydana gelen kırılmayı, Model B eğimde meydana gelen kırılmayı, Model C hem eğimde hem de düzeyde meydana gelen kırılmayı tespit etmektedir. Modellerde yer alan DU ve DT, kırılmayı tespit etmek amacıyla kullanılan kukla değişkenlerdir (T_B). Eğer $t > T_B$ olur ise, kukla değişken 1 değerini, aksi durumda ise 0 değerini almaktadır (Zivot ve Andrews, 1992: 254).

$$gissizlik = \beta_0 + \beta_1 \log m\ddot{u}lteci + \beta_2 enflasyon + \beta_3 log asgari + \varepsilon \quad (2)$$

Denklem 5'te çalışmada kullanılan temel denklem gösterilmektedir. Genç işsizlik oranı modelde bağımlı değişken olarak yer almaktadır. Mülteci sayısı, enflasyon oranı ve asgari ücret değişkenleri ise bağımsız değişkenlerdir. Bağımsız değişkenlerinin başında yer alan ifadeler her bir değişken için bulunan katsayıyı, ε ifadesi ise hata terimini ifade etmektedir.

Birim kök testleri uygulandıktan sonra, serilerin aynı düzeyde durağan olması durumunda eşbütünleşme analizi yapılabilmektedir. Çalışmada, yapısal kırılmalar da dikkate alındığı için, eşbütünleşme analizi de tek yapısal kırılmanın içsel olarak belirlendiği Gregory-Hansen eşbütünleşme analizi olarak tercih edilmiştir. Zivot-Andrews birim kök analizinde olduğu gibi burada da üç temel model bulunmaktadır. Bu modeller (Gregory ve Hansen, 1996: 556);

$$X_t = \gamma_1 + \gamma_2 DU_{tk} + \delta_1 Y_t + u_t \quad (\text{Model 1}) \quad (3)$$

$$X_t = \gamma_1 + \gamma_2 DU_{tk} + u_3 t + \delta_1 Y_t + u_t \quad (\text{Model 2}) \quad (4)$$

$$X_t = \gamma_1 + \gamma_2 DU_{tk} + \delta_1 Y_t + \delta_2 Y_t DU_t + u_t \quad (\text{Model 3}) \quad (5)$$

Her üç modelde de yer alan X ifadesi bağımlı değişkeni, Y ise bağımsız değişken(ler)i ifade etmektedir. γ_1 ifadesi, kırılma tarihinden önceki kısmın eğimini, γ_2 ifadesi ise kırılma tarihinden sonraki kısmın eğimini göstermektedir. Eğer $t > k$ olursa kukla değişkenler 1 değerini alırken tersi durumda ise 0 olmaktadır.

Gerçekleştirilen birim kök ve eşbütünleşme analizi sonucunda değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü tayin etmek için nedensellik analizi kullanılacaktır. Herhangi bir kısıtın yer almadığı VAR analizi yapılırken serilerin birinci dereceden farkları dikkate alındığında seri ile ilgili bilgi kayıpları ortaya çıkabilmektedir. Toda-Yamamoto nedensellik analizi yapılırken oluşturulan VAR modelinde ise tüm seriler düzey değerleriyle kullanılmakta ve böylece seriler ile ilgili bilgi kaybı ihtimali minimuma düşürülür (Toda ve Yamamoto, 1995).

Toda-Yamamoto nedensellik analizinde, VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu (n) ve birim kök testleri sonucunda elde edilen en büyük durağanlık derecesi (d_{max}) tespit edilir. Daha sonra da, $(n + d_{max})$ toplamından oluşan bir VAR modeli tahmini gerçekleştirilir. Tahmin yapıldıktan sonra görünüşte ilgisiz regresyon tahmini gerçekleştirilir. Buradan elde edilen katsayılar WALD testi ile sınanır. $H_0: a_{1i} = 0$ ve $H_0: a_{2i} = 0$ hipotezleri sorgulanır. Hesaplanan değerler $(n + d_{max})$ serbestlik dereceli kıkare tablo değerinden büyük çıkması durumunda temel hipotezler reddedilir.

Analiz Sonuçları

Seriler arasındaki ilişki incelenmeden önce, hangi yöntemin tercih edilmesi gerektiğini anlamaya yardımcı olacak bazı hususlar bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi ise birim kök testleridir. Birim kök testleri, serilerin durağan olup olmadığının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bu çalışmada, serilerin durağanlığını sınamak için ADF birim kök testi ve bir kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews birim kök testi uygulanmıştır. Aşağıda sunulan tablolar, ilgili serilerin düzey değerlerini ve birinci farklarını alarak yapılan ADF ve Zivot-Andrews birim kök testlerinin sonuçlarını sunmaktadır.

Tablo 2. Serilerin düzey değerleri için ADF birim kök testi sonuçları

Değişken	Model	ADF Test İstatistiği
Enflasyon	Sabit	-1,238 (1)
	Sabit+Trend	0,315 (2)
Gişsizlik	Sabit	-1,970 (0)
	Sabit+Trend	-2,481 (0)
Logasgari	Sabit	-1,722 (1)
	Sabit+Trend	-1,722 (1)
Logmülteci	Sabit	0,262 (0)
	Sabit+Trend	-2,214 (1)

Not: Parantez içerisindeki değerler gecikme sayısını göstermektedir.

* %10 anlamlılık derecesinde kritik değer

** %5 anlamlılık derecesinde kritik değer

*** %1 anlamlılık derecesinde kritik değer

Çalışmada kullanılan serilerin düzey değerleri için kullanılan ADF birim kök testi sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde, serilerin tamamının %1, %5 ve %10 anlamlılık derecesinde kritik değerlerden küçük olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda serilerin durağan olmadığına yönelik H_0 hipotezi reddedilememektedir. Yani, serilerin tamamı düzey değerlerinde durağan değildir ve birim kök içermektedir.

Tablo 3. Serilerin birinci farkları için ADF birim kök testi sonuçları

Değişken	Model	ADF Test İstatistiği
Enflasyon	Sabit	-3,433 (0)**
	Sabit+Trend	-3,670 (0)**
Gişsizlik	Sabit	-4,739 (0)***
	Sabit+Trend	-4,654 (0)***
Logasgari	Sabit	-3,307 (0)**
	Sabit+Trend	-3,883 (0)**
Logmülteci	Sabit	-3,499 (0)**
	Sabit+Trend	-3,711 (1)**

Not: Parantez içerisindeki değerler gecikme sayısını göstermektedir.

* %10 anlamlılık derecesinde kritik değer

** %5 anlamlılık derecesinde kritik değer

*** %1 anlamlılık derecesinde kritik değer

Serilerin birinci farkı alınarak gerçekleştirilen ADF birim kök testi sonuçlarına bakıldığında, işsizlik değişkeninin hem sabitte hem de sabit+trend'de %1 anlamlılık derecesine sahip kritik değerlerde H_0 hipotezini reddedecek değeri verdiği görülmektedir. Asgari ücret ve mülteci değişkenlerinde ise her iki modelde de %5 anlamlılık derecesinde H_0 hipotezi reddedilebilmektedir. Enflasyon değişkeninde ise sabitli modelde %5, sabit+trend içeren modelde ise %10 anlamlılık derecesinde H_0 hipotezi reddedilmektedir. Yani, serilerin birinci farkı alındığında tüm değişkenler durağan hale gelmektedir.

Tablo 4. Serilerin düzey değerleri için Zivot-Andrews birim kök testi sonuçları

Değişkenler	Enflasyon	Gıışsızlık	Logasgari	Logmülteci	%1 c.v	%5 c.v	%10 c.v.
Model 1	-1,436 (0) (2002)	-3,678 (1) (2002)	-3,361 (1) (2005)	-3,181 (1) (2012)	-5,34	-4,93	-4,58
Model 2	-2,156 (0) (2010)	-3,206 (1) (2008)	-4,001 (3) (2018)	-2,696 (1) (1998)	-4,80	-4,42	-4,11
Model 3	-2,121 (0) (2010)	-4,010 (1) (2001)	-4,184 (3) (2017)	-3,542 (1) (2012)	-5,57	-5,08	-4,82

Not: Parantez içerisindeki değerler gecikme sayısını göstermektedir.

* %10 anlamlılık derecesinde kritik değer

** %5 anlamlılık derecesinde kritik değer

*** %1 anlamlılık derecesinde kritik değer

ADF birim kök testlerinin sağlamlasını yapmak ve yapısal kırılmaları da gözlemleyebilmek adına gerçekleştirilen Zivot-Andrews birim kök testi sonuçlarına göre, düzey değerlerine tüm seriler için t istatistik değerleri %1, %5 ve %10 anlamlılık derecesindeki kritik değerlerden mutlak değerce büyük değildir. Bu sonuç, serilerin yapısal kırılma altında birim kök içerdiğine yönelik H_0 hipotezinin reddedilemeyeceği anlamına gelmektedir. Yani serilerin tamamı, yapısal kırılma altında durağan değildir.

Tablo 5. Serilerin birinci farkları için Zivot-Andrews birim kök testi sonuçları

Değişkenler	Δ Enflasyon	Δ Gıışsızlık	Δ Logasgari	Δ Logmülteci	%1 c.v	%5 c.v	%10 c.v.
Model 1	-5,027 (0)** (2004)	-5,050 (0)** (2010)	-5,351 (0)*** (2000)	-4,964 (0)** (2016)	-5,34	-4,93	-4,58
Model 2	-4,768 (0)** (2004)	-4,745 (0)** (2003)	-4,878 (0)*** (2009)	-5,012 (0)*** (2013)	-4,80	-4,42	-4,11
Model 3	-5,163 (0)** (2005)	-4,952 (0)* (2001)	-5,623 (0)*** (2005)	-6,785 (0) (2012)***	-5,57	-5,08	-4,82

Not: Parantez içerisindeki değerler gecikme sayısını göstermektedir.

* %10 anlamlılık derecesinde kritik değer

** %5 anlamlılık derecesinde kritik değer

*** %1 anlamlılık derecesinde kritik değer

Serilerin birinci farkı alındıktan sonra gerçekleştirilen Zivot-Andrews birim kök testi sonuçları incelendiğinde, tüm değişkenlere ait t istatistik sonuçlarının neredeyse tüm anlamlılık derecelerindeki kritik değerlerden mutlak değerce büyük olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumda, serilerin yapısal kırılma altında birim kök içerdiğine yönelik H_0 hipotezi reddedilmektedir. Yani, serilerin birinci farklı alındığında yapısal kırılma altında durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Serilerin aynı dereceden durağan oldukları tespit edildikten sonra, serilerin birlikte hareket edip etmediğini gözlemlemek amacıyla tek yapısal kırılmanın tespitine olanak veren Gregory-Hansen eşbütünleşme analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen t istatistik değerleri Gregory-Hansen (1996)'nın çalışmasında sunulan kritik değerlerle kıyaslanmaktadır. Eğer t istatistiği tablo değerinden mutlak değerce büyükse serilerin yapısal kırılma altında eşbütünleşik olmadığına dair H_0 temel hipotezi

reddedilmektedir. Tablo 6’da sunulan t istatistik değerleri, Model 1’de %5 Model 2 ve Model 3’te ise %1 anlamlılık derecesine sahip değerlerden mutlak değerce büyüktür. Yani, her üç modelde de serilerin yapısal kırılma altında eşbütünleşik olduğu söylenebilir.

Eşbütünleşme test sonucunda, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiş olup, bu ilişkinin yönünü tespit etmek için Toda- Yamamoto nedensellik analizi seçilmiştir. Ancak, daha önceden de bahsedildiği üzere, bu analizi gerçekleştirmek için öncelikle VAR modeli oluşturulması gerekmektedir. Oluşturulan VAR modelinde, Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerine bakılarak 5 gecikme uygun sayı olarak seçilmiştir. Birim kök testlerinde elde edilen maksimum fark derecesi ise 1 bulunmuştu. Bu iki sayının toplamıyla Toda-Yamamoto analizi için oluşturulan VAR modeli 6 gecikmeli olarak tahmin edilmiştir. Bu modelin güvenilirliğini test etmek için otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olup olmadığı incelenmiş ve her ikisi ile ilgili olumsuz bir sonuç gözlemlenmemiştir. Elde edilen katsayılar için yapılan WALD testi sonucunda elde edilen nedensellik ilişkisi sonuçları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 6. *Toda- Yamamoto nedensellik testi sonuçları*

Değişken 1	Değişken 2	Değer	Prob.
Asgari Ücret	Genç İşsizlik	11,246	0,0239
Enflasyon	Genç İşsizlik	3,231	0,5199
Mülteci	Genç İşsizlik	9,873	0,0426
Genç İşsizlik	Asgari Ücret	6,456	0,1675
Enflasyon	Asgari Ücret	17,524	0,0015
Mülteci	Asgari Ücret	9,876	0,0425
Genç İşsizlik	Enflasyon	49,053	0,0000
Asgari Ücret	Enflasyon	7,173	0,1270
Mülteci	Enflasyon	13,327	0,0097
Genç İşsizlik	Mülteci	25,875	0,0000
Asgari Ücret	Mülteci	9,662	0,0465
Enflasyon	Mülteci	9,270	0,0546

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespiti için gerçekleştirilen Toda-Yamamoto nedensellik analizi sonuçları incelendiğinde, mülteci sayısı ve genç işsizlik oranı arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi göze çarpmaktadır. Benzer şekilde mülteci sayısı ile asgari ücret arasında da çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Asgari ücretten genç işsizlik oranına, enflasyondan asgari ücrete, genç işsizlik oranından enflasyona, mülteci sayısından enflasyona doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Enflasyon oranından genç işsizlik oranına, genç işsizlik oranından asgari ücrete, asgari ücretten enflasyona, enflasyondan mülteci sayısına doğru ise nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Son zamanlarda gerek ülke içerisinde yaşanan çatışmalar, gerek doğal afetler, gerekse de siyasi ya da ekonomik gerekçelerle birçok insan buldukları bölgelerden göç etmek durumunda kalmaktadır. 11 Eylül saldırılarından sonra ABD’nin Afganistan ve Irak’ta başlattığı savaş milyonlarca insanın ülkesinden göç etmesine neden olmuştu. 2010 yılında Kuzey Afrika ülkelerinde ortaya çıkan Arap Baharı olayları, bu bölgede siyasal ve ekonomik istikrarsızlıkların temel sebebi olmuştur. 2011 yılında Suriye’de başlayan olaylar, çok kısa sürede ülke geneline yayılmış ve yaşanan güvensizlik ortamı sonucunda birçok Suriyeli ülkesini terk etmek durumunda kalmıştır. Bu göç dalgasından en çok etkilenen ülkelerden birisi de Suriye’nin sınır komşusu olan Türkiye olmuştur.

Yaşanan göçler, hem göç eden insanların kendi ülkelerini hem de göç ettikleri ülkeleri ekonomik ve sosyal açıdan ciddi şekilde etkilemiştir. İlgili literatürde yer alan çalışmaların bir kısmı, göç eden insanların ülke vatandaşlarının işlerini ellerinden aldığını ve o ülkede yaşattıkları talep artışı nedeniyle de enflasyonu artırdıklarını öne sürmektedir. Diğer kısım çalışmalarda ise, mültecilerin misafir oldukları ülkelere ucuz işgücü kazandırdıklarını ve bu nedenle de ülke üretiminde artışa neden olduklarını iddia etmektedir. Bu çalışmada da ilgili literatürde öne sürülen görüşlerin Türkiye özelinde sağlaması yapılmaya çalışılmaktadır. 2018 yılından itibaren hissedilir derecede artış gösteren enflasyon ve 2020 yılında ortaya çıkan pandemi kaynaklı işsizlik artışının mültecilerden de etkilenip etkilenmediği

incelenmiştir. Bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran temel özellik, yapısal kırılmaları da dikkate alan modelleri tercih etmesi ve pandemi sonrası süreci de göz önünde bulundurması olarak gösterilebilir.

Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulguların ayrı ayrı incelenmesi politik önermeler açısından daha anlaşılır olabilecektir. Çalışmanın temel hareket noktasını temsil eden mülteci sayısı ve genç işsizlik oranı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu sonucun muhtemel nedeni, yükselen mülteci sayısı nedeniyle, özellikle hiçbir vasıf aramayan işlerde daha uygun ücretlerde çalıştırılacak işgücü bulunmuş olması, Türkiye’de yaşayan gençlerin maaş konusunda mültecilerle rekabet edebilirliğini kısıtlamaktadır. Ek olarak, Yükseköğretimde eğitim gören Türkiye vatandaşı olan gençlerin iş tecrübesi konusunda geride kalmış olmaları da özel sektörde tercih edilmemelerinin sebebi olabilir. Ayrıca genç işsiz oranının da mülteci sayısını etkilemesinin temelinde benzer bir olgunun olabileceğini düşünmek te yanlış olmayabilir. Yükseköğretim mezunu gençler daha yüksek maaş beklentisi içerisinde olduğu zaman, vasıfsız işçilere ödenen düşük maaş nedeniyle işgücü arzına katılmakta isteksiz olabilirler. İşgücü arzında meydana gelen daralma da mültecileri ülkeye çekebilecek bir faktör olarak değerlendirilebilir. Politika yapımcıların genç işsizlik oranını düşürmek ve mülteci akınını durdurmak için yapabilecekleri en önemli değişiklik, yeni mezun gençleri daha makul ücretlerle işgücü arzına dâhil edebilmek olabilir. Bunun için, işverenlere verilebilecek teşvikler ya da muafiyetler etkili olabilecek bir yöntem olarak değerlendirilmektedir.

Genç işsizlik oranından enflasyona doğru tespit edilen tek yönlü nedensellik ilişkisi ise, literatürde yer alan mültecilerin misafir oldukları ülkede üretime katkı sağladığı varsayımını etkisiz hale getirmektedir. Bunun sebebi olarak, ülkede yaşayan mültecilerin ciddi bir miktarının üretim süreçlerinde yer almaması ya da katma değeri düşük üretim sektörlerinde yer almaları düşünülebilir. Avrupa Birliği üyesi ülkelerin belirli vasıfları taşıyan mültecileri kabul etmesi, bu alanda alınabilecek önlemlerden birisi olabilecektir.

Son olarak, enflasyondan asgari ücrete doğru tespit edilen tek yönlü ilişki, teorinin normal biçimde işlediğini ortaya koymaktadır. Enflasyonun artması sonucunda gelir seviyesi azalan asgari ücretli çalışanların alım gücünü artırabilmek için asgari ücrette artış yapılması gerekecektir. Enflasyona karşı üretilecek çözüm önerilerinin, özellikle alt gelir gurubuna sahip kişilerin alım gücünü de aşırı etkilememesi elzemdir. Bu açıdan bakıldığında, enflasyona karşı alınabilecek en etkili önlemin arzı artırıcı tedbirler olması daha uygun olacaktır. Ayrıca, asgari ücretlerin makul seviyelerde artmasının enflasyon oranı üzerinde etkisinin olmayabileceği de söylenebilir.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Y. Van Den Berg, M. & Hassink, W.H. (2015). The impact of refugee crises on Host Labor Markets: The case of the Syrian refugee crisis, *IZA Discussion Paper*, No: 8841.

Altunç, Ö. F., Uçan, O., & Akyıldız, A. (2017). Dış göçlerin Türkiye ekonomisinde işsizlik enflasyon ve ekonomik büyüme üzerine etkileri: Ekonometrik Bir Analiz. *Researcher*, 5(1), 197-211.

Angrist, D. & Kugler, D.A. (2003). Protective or counter – productive? Labour market institutions and the effect of immigration EU Natives, *Oxford University Press on behalf of the Royal Economic Society*.

Borjas, G. J. (2003). The labor demand curve is downward sloping: Reexamining the impact of immigration on the labor market. *Quarterly Journal of Economics*, 118(4), 1335-1374.

Boubtane, E., Coulibaly, D., & Rault, C. (2013). Immigration, growth, and unemployment: Panel VAR evidence from OECD countries. *Labour Economics*, 21, 1-19.

Card, D. (1990). The impact of the Mariel Boatlift on the Miami labor market. *ILR Review*, 43(2), 245-257. <https://doi.org/10.1177/001979399004300205>

Demirkol, A. (2024). The prolonged dilemma: Refugees' impact on labour market in Türkiye. *International Migration*, 62(1), 252-268.

Felbermayr, G., Geis, W., & Kohler, W. (2010). Restrictive immigration policy in Germany: Pains and gains foregone? *Review of World Economics*, 146(1), 1-21.

Friedberg, R. M., & Hunt, J. (1995). The impact of immigrants on Host Country wages, employment and growth. *Journal of Economic Perspectives*, 9(2), 23-44.

Glynn, J., Perera, N., & Verma, R. (2007). Unit root tests and structural breaks: *A survey with applications*.

Gregory, Allan W. ve Hansen Bruce E. (1996). Test for cointegration in models with regime and trend shifts, *Oxford Bulletin of Economics and Statics*, 58, 99-126

Gujarati, D. N. (1999). Temel ekonometri. *Çev. Ü. Şenesen ve GG Şenesen*. İstanbul, Literatür Yayınları.

Harris, J. R. ve TODARO, M. P. (1970). "Migration, unemployment, and development: A two-sector analysis", *American Economic Review* 60(1): 126- 142.

Hicks, J.R. (1932). *The theory of wages*. London: Macmillan.

<https://www.unhcr.org/refugee-statistics/>

Köseoğlu, M., & Artan, G. (2020). Göç, işsizlik ve gelir arasındaki ilişkilerin analizi: OECD ülkeleri örneği. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 6(1), 61-81.

Lewis, W. A. (1954). "Economic development with unlimited supplies of labor". *The Manchester School of Economic and Social Studies* 22(2): 139-191

Nathan, M., & Lee, N. (2013). Cultural diversity, innovation, and entrepreneurship: Firm-level evidence from London. *Economic Geography*, 89(4), 367-394.

Nurdoğan A. K. & Şahin, M. (2019). Türkiye'ye yönelen uluslararası göç işsizliğin bir nedeni mi?". *Uluslararası Toplum ve Araştırma Dergisi*, 9(11), 2203-2221.

Ortega, F., & Peri, G. (2014). Openness and income: The roles of trade and migration. *Journal of International Economics*, 92(2), 231-251.

Peri, G. (2014). Do Immigrant workers depress the wages of native workers? *IZA World of Labor*.

Ruiz, I., & Vargas-Silva, C. (2017). Are refugees a burden? Impacts of refugee resettlement on the labor market. *Kyklos*, 70(2), 248-274

Sağiroğlu, A. Z. (2016). Not only a burden but also a contribution: Impacts of Syrians on Turkish economy. In *Turkish Migration 2016 Selected Papers* (pp. 132-138). Transnational Press London.

Saiz, A. (2003). Room in the kitchen for the melting pot: Immigration and rental prices. *The Review of Economics and Statistics*, 85(3), 502-521.

Sareya, B., Mansur, K. & Mahmud, R. (2015). Immigration and employment rate: A case study in oil palm sabah plantation sector. *Malaysian Journal of Business and Economics*, 2(1), 45-61.

Stark, O. (1978). "Economic demographic interactions in agricultural development: The case of rural-to-urban migration". *Rome: FAO*

Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1), 225-250.

Venturini, A., ve Villosio, C. (2004). Labour market effect of immigration into Italy: An empirical analysis. *International Labour Review*, 145, 91-118.

Wallerstein, I. (1974). *The modern world-system ı capitalist agriculture and the origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century, With a New Prologue*.

Zachariadis, M. (2012). Immigration and international prices. *Journal of International Economics*, 87(2), 298- 311.

Zivot, E. ve Donald W. K. Andrews (1992), Further evidence on the great crash, The oil- price shock, and the unit-root hypothesis, *Journal of Business and Economic Statistics*, July 1992, Vol. 10, No. 3

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

The Mediating Role of Firm Innovation Performance in The Impact of Digital Leadership on Employee Performance: Evidence From Startups

Dijital Liderliğin Çalışan Performansı Üzerindeki Etkisinde Firma İnovasyon Performansının Aracılık Rolü: Startup'lardan Kanıtlar

Metin IŞIK

Doç.Dr., Bitlis Eren University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of Business Administration
beu.metin@gmail.com
Orcid ID: 0000-0003-4577-0095

Abstract: This study was conducted with employees of start-up companies established to operate in different technological fields such as IT, hardware, software, communication and cyber security. The research aims to examine the direct and indirect impacts of digital leadership and firm innovation performance on employee performance through empirical analysis. In this context, a cross-sectional study was conducted. A mediating analysis was conducted using empirical data. Within the framework of the research, digital leadership served as an independent variable, employee performance as a dependent variable and firm innovation performance as a mediating construct. The dataset utilized for analysis comprised responses from 184 employees selected from diverse start-up enterprises in Gaziantep, selected through purposive sampling techniques. Employing the Process Macro methodology for analysis, the study revealed that both digital leadership and firm innovation performance exert direct influence on employee performance. Furthermore, the analysis established a significant direct association between digital leadership and firm innovation performance. The outcomes underscored the substantial impact of both digital leadership and firm innovation performance on the enhanced effectiveness of employees within start-up' entities. Crucially, the investigation indicated that innovation performance of the firm holds the potential to bolster employee performance independently of digital leadership. As valuable long-term assets, employees significantly contribute to a firm's sustained viability, bringing forth their creative ideas, productivity acumen, and innovative capabilities. Hence, the possession of digital competencies by managers and the cultivation of the firm's innovation potential emerge as positive catalysts influencing employees within corporate settings. Especially in start-up's, the leader's digital skills and the firm's focus on developing innovative performance increase employee performance.

Keywords: Digital Leadership, firm innovation performance, employee performance.

Öz: Bu çalışma, bilişim, donanım, yazılım, iletişim ve siber güvenlik gibi farklı teknolojik alanlarda faaliyet gösteren start-up şirketlerin çalışanları ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma, dijital liderlik ve firma inovasyon performansının çalışan performansı üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerini ampirik analizlerle incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, kesitsel bir çalışma yürütülmüştür. Ampirik veriler kullanılarak aracılık analizi yapılmıştır. Araştırma çerçevesinde dijital liderlik bağımsız değişken, çalışan performansı bağımlı değişken ve firma inovasyon performansı aracı yapı olarak ele alınmıştır. Analiz için kullanılan veri seti, Gaziantep'teki çeşitli start-up işletmelerinden amaçlı örnekleme teknikleri ile seçilen 184 çalışanın yanıtlarından oluşmaktadır. Analiz için Proses Makro'yu kullanan çalışma, hem dijital liderliğin hem de firma inovasyon

Arrival Date:19.03.2024

Acceptance Date:04.09.2024

Publication Date:31.12.2024

Reference: Işık, M. (2024). Liderliğin karanlık tarafının örgütsel muhalefet ve psikolojik iyi oluşa etkisi: bir alan araştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social Sciences Journal*, 21(3), 1534–1549. Doi: 10.33437/ksusbid.41471006

performansının çalışan performansı üzerinde doğrudan etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca analiz, dijital liderlik ile firma inovasyon performansı arasında anlamlı bir doğrudan ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Sonuçlar, hem dijital liderliğin hem de firma inovasyon performansının, yeni kurulan işletmelerdeki çalışanların artan etkinliği üzerindeki önemli etkisinin altını çizmiştir. En önemlisi, araştırma, firmanın inovasyon performansının, dijital liderlikten bağımsız olarak çalışan performansını destekleme potansiyeline sahip olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Liderlik, firma inovasyon performansı, çalışan performansı

INTRODUCTION

In the contemporary landscape, swift technological advancements characterized by innovations such as artificial intelligence, augmented reality, 5G, and blockchain are progressing at an exponential pace. The significant advancements in technology are widely acknowledged as the primary catalyst for transformation within the realm of business administration subsequent to the industrial revolution (Camarinha-Matos et al., 2019). Notably, these technological strides are not only reshaping organizational structures but also permeating the fabric of societal interactions. In the wake of organizational digitization and the consequent paradigm shift, enterprises grapple with uncertainty while endeavoring to sustain enduring growth within the digital milieu (Shin et al., 2023). It is worth noting that the imperatives of digitization and technology's ascendancy continue to emerge as pivotal constituents of holistic business progress (Overby, 2019), consequently recalibrating the contours of leadership within this transformative context.

The confluence of these dynamics underscores the growing demand for a distinct category of leadership, commonly termed "digital leadership" (Zike et al., 2019). Such a leadership archetype is indispensable in view of the perpetual obligation to navigate the swiftly evolving technological landscape and consumer behaviors, constituting a dedicated pursuit. The discernible shift toward digital transformation is corroborated by an empirical study conducted by PwC, which assessed 2500 publicly traded companies. The findings demonstrated that companies spanning diverse sectors, including information production, insurance, media, entertainment, communication, banking, retail, and other consumer-oriented domains, have instituted the role of a digital transformation manager as a formalized managerial position (Pwc, 2017). This development substantiates the assertion that the advent of digital transformation has precipitated the need for leaders possessing adeptness in directing digitalization endeavors.

In tandem with this context, a novel leadership paradigm known as "digital leadership" has emerged. As articulated by Larjovuori et al. (2018: 1144), digital leadership entails the capacity of leaders to conceptualize a lucid and purposeful vision for the digitalization journey, coupled with the acumen to execute strategies that concretize this vision. This conceptualization necessitates the skillful utilization of an organization's digital assets to synergize with both collective and individual objectives (Thomson et al., 2016). In light of this, it is paramount to fortify the essential business resources, denoted by digital leadership competencies, amongst managerial cadres to effectively surmount the challenges inherent to the digital transformation endeavor (Zike et al., 2019).

Predicated on varying leadership styles, the demeanor and conduct of managers emerge as potent influencers of employee performance. This research endeavors to scrutinize the impact of digital leadership on employee performance. In a comprehensive sense, employee performance encapsulates the amalgamation of quantitative and qualitative advantages delivered by individuals or teams to realize individual or collective objectives (Stewart et al., 2012). Within the ambit of employee actions and inactions, encompassing output quality, quantity, work attendance, goal contribution, and temporal output valuation (Rich, 2010), the potency of leadership behavior surfaces as a catalyst for shaping employee performance outcomes. Evidentiary inquiry underscores the direct nexus between leadership style, behavior, and the motivation and performance levels of employees (Walumbwa & Hartnell, 2011). Pertinently, contemporary scholarship posits digital leadership as a salient variant, evincing affirmative influence upon employee performance (Sasmoko et al., 2019; Alfares & Banikhaled, 2022).

Within the purview of this study, another pivotal variable under examination is innovation performance. Scholarly inquiry accentuates that the orientation of leaders or managers toward innovation profoundly shapes the innovation trajectory within enterprises, spanning the spectrum from

ideation inception to commercialization fruition (Dargan & Shucksmith, 2008). Despite managerial endorsement of innovation, unswerving success might not invariably transpire. Consequently, scrutiny of firm innovation performance, serving as a barometer of organizational innovation acumen, assumes paramount significance. Firm innovation performance, connoting the successful incorporation of novel products, processes, and concepts aligned with corporate objectives, resonates deeply in organizational decisions encompassing strategy, investment, supply-demand dynamics, and more (Oke et al., 2012; Verhees et al., 2010). A qualitative yardstick evaluates innovation performance, encompassing inquiries about company participation in innovation activities, alongside quantitative metrics gauging outputs germane to innovation pursuits (Perkmann, et al., 2011). In this investigation, firm innovation performance is quantitatively assessed through the prism of employee perceptions.

Notably, perusal of existing literature reveals two extant studies (Benitez et al., 2022; Fatima & Masood, 2023) delving into the interplay between digital leadership and firm innovation performance. However, a lacuna emerges in terms of examining the mediating role of firm innovation performance within the digital leadership-employee performance relationship. This research endeavors to bridge this gap by scrutinizing the impact of firm innovation performance on employee performance. Thereby, it aspires to enrich the scholarly corpus while contributing to prospective research avenues.

LITERATURE REVIEW AND HYPOTHESES

Digital Leadership and Employee Performance

The concept of digital transformation has emerged as a pivotal focal point for businesses in the current century, garnering significant attention due to its velocity, comprehensive reach, and profound ramifications (Matzler et al., 2018). At the organizational echelon, it is contended that enterprises should proactively cultivate strategies that embrace the repercussions of digital transformation, thus enhancing operational efficacy (Hess et al., 2016: 123). As organizations endeavor to transition from conventional methodologies divorced from information and communication technology to a vastly expansive digital landscape, a robustly innovative leadership strategy becomes imperative (Tidd & Bessant, 2020). This underscores the necessity of examining digital leadership benchmarks with substantive influence to ascertain the degree to which decisions made during digital transitions hold sway. A requisite digital leadership framework is paramount for enterprises to facilitate successful strategic shifts associated with digital transformation and to stabilize the ensuing changes (Matt et al., 2015: 339). This demand has fostered an intricate nexus between leadership and digital acumen.

Digital leadership epitomizes a leader's role in supporting an organization's digitalization journey, combining competencies with technological advancements by creating teams that enable people to stay connected and engaged, and deliver continuous digital transformation (Abbatiello et al., 2017). It demands the leader's active participation and technical adeptness in the organizational transition to information and communication Technologies (Uçar & Tutgaç, 2022). This form of leadership draws upon a multiplicity of disciplines, necessitating competencies such as management, business administration, and strategic cogitation to harmonize with proficiencies in adeptly utilizing digital technologies (Saputra et al., 2021). Especially in this era of digitalization, emblematic of the Industry 4.0 revolution, leaders' capacity to inspire, guide, manage, and enact initiatives should be seamlessly integrated with the paradigm of digitalization (Rossato, & Castellani, 2020). Indeed, as posited by Oke & Fernandes (2020), the quintessential leadership requisite in the digital era encompasses the ability to not only comprehend but also to implement the transformative changes heralded by the Industry 4.0 revolution.

Digital leadership stands as a catalyst for enhancing a company's adaptability to novel developments and addressing challenges encountered during the process of digital transformation. The attainment of digital transformation's success hinges upon the possession of digital acumen, literacy, visionary insights, customer-centric orientation, agility, risk propensity, and adept collaboration skills by digital leaders (Tidd & Bessant, 2020). Wilson (2004) categorizes the theoretical contributions of digital leaders into four key dimensions: awareness augmentation, resource mobilization, operational leadership, and structural leadership. Successful digital leadership necessitates managers to embrace attitudes, competencies, and behaviors, such as digital literacy and robust leadership skills, which are pivotal in propelling digital transformation (Westerman & McAfee, 2012).

Effective leadership behavior holds a pivotal role in motivating and guiding employees towards realizing their utmost potential and enhancing performance outcomes (Uğurlu & Işık). Leaders who adopt proactive and inspiring approaches within the organizational context foster an environment that spurs employees to excel and transcend their limits (Iskamto, 2020: 471). Research underscores the pivotal role of an adept leader in seamlessly integrating employees and bolstering their morale, thus facilitating their work with maximal motivation. In this regard, In this context, digital leaders are expected to direct their followers' attention to information and communication technologies and be the initiators of organizational change such as operational improvements, new business models, customer relations, employee workload, motivation and financial conditions (Cortellazzo et al., 2020).

The realm of digital leadership occupies a critical juncture in shaping a company's vision and implementing initiatives that pave the way for its actualization, all while fostering employee enthusiasm and elevating operational efficiency (Cong & Thu, 2021). Furthermore, digital leadership is perceived as the cornerstone in the process of conceiving new products and services through the integration of technology into leadership, thereby steering employee efforts and incentivizing the proposal of innovative ideas in alignment with customer demands (Sasmoko et al., 2019). Empirical studies substantiate the affirmative influence of digital leadership on employee performance (ALfares & Banikhalel, 2022). This context underscores the formulation of the following hypothesis:

H1: Digital leadership positively affects employee performance.

Digital Leadership and Firm Innovation Performance

Although the concept of innovation has recently gained prominence, its historical origins trace back further. Robert Leonard, leading the linguistics program at Hofstra University, notes that the term "innovation," derived from the Latin "innovatus," signifying renewal or alteration, emerged in written records during the early 15th century (Laal, 2012). Substantive research on innovation emerged in the early 1900s and garnered heightened attention in the 1980s, catalyzed by globalization and evolving business strategies. Within Turkey, innovation, which has surged in popularity since the 2000s, has solidified its presence within the corporate realm.

For companies aspiring to expand, flourish, and thrive in nascent markets, innovation stands as a pivotal driver (Rosenberg, 2010). At the core of the innovation process lies the conversion of ideas into novel products or services, innovative process technologies, reimagined organizational frameworks, or fresh management paradigms (Azar & Ciabuschi, 2016: 325). The commercial aspect encompassing the incorporation of freshly developed products, processes, and ideas into the business ecosystem encapsulates the firm's innovation performance (Verhees & Meulenberg, 2004). Innovation performance encapsulates the amalgamation of comprehensive or organizational accomplishments stemming from innovation initiatives and enhancements, incorporating diverse facets of firm innovation such as processes, products, and organizational structures. Consequently, innovation performance constitutes a multifaceted construct predicated on diverse performance metrics encompassing new patents, product launches, project introductions, process innovations, and organizational adjustments (Gunday et al., 2011). In essence, innovation performance embodies the influence of both product and process innovations on firm performance, gauging their successful integration into the market. This extends to outcomes, such as the expeditious introduction of novel products, process systems, or devices (Chang, 2003).

The evaluation of a firm's innovation performance is intrinsically linked to the quantification of innovation endeavors that align with the predetermined organizational objectives. This assessment further involves appraising the extent of benefits and drawbacks incurred by these initiatives within the organizational context. Notably, innovation performance indicators serve as instrumental tools that afford companies the ability to discern and comprehend their positioning within the realm of innovation (Carrasco-Carvajal et al., 2023). Over the long-term trajectory, the potency of innovation performance is capable of engendering favorable ramifications across a firm's production, market presence, and overall financial standing. However, in the immediate term, the initiation of investments and internal sourcing may potentially engender preliminary setbacks (Lawless & Anderson, 1996).

Given the profound significance of innovation within the landscape of progressive endeavors, senior managers hold a cognizant appreciation for its pivotal role within innovative initiatives. As a testament to this acknowledgment, senior managers embrace innovation performance indicators as an essential precondition for fostering developmental progress (Chenhall & Langfield-Smith, 1998). Thus, it is conceivable that the influence of senior management extends directly to the innovation performance of the firm (Andries & Czarnitzki, 2014).

Kane et al. (2019) assert that firms proffer insights into the strategic orchestration of digital transformation. This encompasses the strategic recruitment of digital leaders, the augmentation of digital literacy among personnel, and the cultivation of a work environment and culture conducive to digitalization. In light of this, a comprehensive understanding of the role of digital leadership in propelling innovation is imperative.

An examination of the existing literature reveals a notable scarcity of studies that delve into the influence of leadership on the innovation performance of companies. This academic exploration encompasses diverse leadership modalities, including versatile leadership (Gerlach et al., 2020), transformational leadership (Sattayaraksa & Boon-itt, 2018; Tajasom et al., 2019), and wise leadership (Zacher et al., 2016). These investigations primarily probe the interrelationship between distinct innovation categories and their subsequent performance outcomes. In this context, a handful of researchers have tackled the subject of the impact of digital leadership on innovation performance, notably by Benitez et al. (2022) and Fatima & Masood (2023). Additionally, a study by Mihardjo et al. (2019) closely aligns with these themes, delving into the ramifications of digital leadership on dynamic, talent-driven innovation management. This study underscored robust associations between digital leadership and innovation. Further research underlines the effectiveness of digital leadership in elevating companies' innovation performance, particularly within the scope of sustainability considerations (Khaw et al., 2022). Notably, El Sawy et al. (2016) emphasized that digital leadership is capable of furnishing fundamental principles for enhancing a company's capabilities. Moreover, Heredia et al. (2022) established that digital capabilities exert a positive influence on firm performance.

The role of digital leadership extends beyond mere contribution to the generation of new products and services. It encompasses the cultivation of inventive management paradigms and operational methodologies, augmenting a firm's competitive prowess and strategic goal attainment (Mihardjo et al., 2019). Within this context, the following hypothesis has been formulated:

H2: Digital leadership positively affects firm innovation performance.

Firm Innovation Performance and Employee Performance

Employee performance denotes the extent to which an employee contributes towards the realization of a company's objectives, processes, and aims. In essence, it encapsulates the level of goal achievement or potential success (Işık & Kızıltuğ, 2022). The extant literature signifies a positive correlation between innovation performance and employee performance. Scholarly investigations by Chenhall & Langfield-Smith (1998), Andries, P & Czarnitzki (2014) and Dedahanov, et al., (2017) have scrutinized the nexus between innovation and employee performance, collectively revealing a discernible relationship.

Coulson-Thomas (1991) contends that employees endowed with innovative competencies play an instrumental role in securing an enduring competitive advantage for firms. Within this context, the implementation of assorted policies and strategies aimed at enhancing employees' innovative proficiencies emerges as pivotal. These strategies encompass the promotion of employee engagement, support for collaborative teamwork, the cultivation of a risk-embracing organizational culture, and the provision of opportunities for divergent thought processes. Tiwana et al. (2013) accentuate the significance of investing in training and developmental initiatives to enhance employee performance, as elevating employees' competencies and knowledge levels stands as a critical stride towards enhancing their performance.

Hult et al. (2004) assert in their research that the innovation performance of a firm intertwines with the competencies and motivation of its employees. Similarly, Bessant (2013) underscores the

paramount role of employees' contribution and performance in unearthing novel ideas and innovative resolutions. Innovation performance remains intrinsically linked to employees' ability to employ their innovative cognitive abilities and to appraise situations from diverse vantage points. Sadikoglu & Zehir (2010) and Osman et al., (2016) found a correlation between innovation and employee performance. Consequently, a positive rapport between innovation performance and employee performance prevails. Firms can fortify this bond by enacting policies and strategies that nurture employees' innovation competencies. In so doing, the potential of employees can be optimally harnessed, affording the firm sustainable competitive advantages and adeptly managing innovation processes. In this vein, the ensuing hypothesis has been formulated:

H3: Firm innovation performance positively affects employee performance.

Mediating Role of Firm Innovation Performance

Within the purview of prior investigations, two notable studies have explored the mediating implications of firm innovation performance. Zhou et al. (2023) discerned that firm innovation performance serves as a comprehensive mediator in the link between environmental, social, and governance impacts and sustainability performance. Similarly, Upadhyay et al. (2023) identified that firm innovation mediates relationships, to varying extents, with adaptability, entrepreneurship, technology orientation, and intentions. In a distinct exploration, Al-Husban et al. (2021) probed the mediator role of innovation ability in the nexus between digital leadership and organizational performance.

Borah et al. (2022) underscored that innovation occupies an indispensable facet within firm performance, exerting indirect influence on various factors. Nonetheless, limited scholarship has undertaken comprehensive investigations into innovation's intermediary role. Notably, Pekdemir et al. (2014) uncovered that employees' inclination towards innovation partially mediates the influence of reward perception on employee performance, while it fully mediates the impact of autonomy perception on employee performance. These select studies underscore the nascent nature of research exploring the mediation aspect of firm innovation performance. Particularly, the study by Al-Husban et al. (2021) investigating digital leadership and the mediating role of innovation ability in relation to organizational performance lays the foundation for the formulation of the ensuing hypothesis.

H4: Firm innovation performance mediates the relationship between digital leadership and employee performance.

METHOD

This quantitative study endeavors to meticulously examine the direct and indirect ramifications of the postulated hypotheses within the research framework. The model under consideration encompasses employee performance as the dependent variable, digital leadership as the independent variable, and firm innovation performance as the intermediary variable. Moving on to the hypothesis testing phase, the process commenced with the determination of the coefficient of determination (R-squared), approximating an absolute value of 100%. This R-squared value encapsulates the extent of the simultaneous impact exerted by independent and mediator variables on the dependent variable. The subsequent step encompassed the empirical testing of the stipulated hypotheses, with a p-value threshold of < 0.05 signifying statistical significance.

Data Analysis

For analysis purposes, SPSS version 25 in conjunction with the Process Macro (v4.0) plugin developed by Andrew F. Hayes (2012) were employed. In assessing direct and indirect effects, the main research model was evaluated through mediation testing using model 4, while resampling was undertaken with a sample size of 5000. The Bootstrap method was leveraged to ascertain the mediation effect, favored for its efficacy in determining indirect effects and minimizing Type I errors.

Figure 1 illustrates the research model, positing that digital leadership wields a positive influence on both employee performance and firm innovation performance (H_1 and H_2). Moreover, the model posits that firm innovation performance, in turn, positively impacts employee performance (H_3).

Additionally, firm innovation performance serves as the mediating variable that underpins the indirect effect of digital leadership on employee performance (H_4).

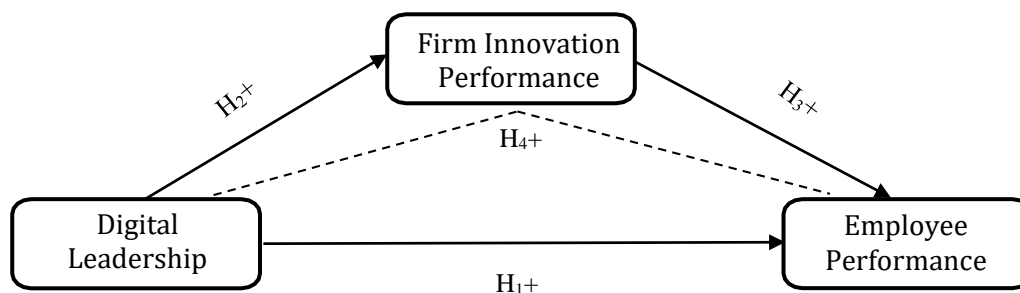

Figure 1. Research Model

The research methodology here in has embraced a rigorous approach, utilizing a combination of statistical techniques to validate and analyze the proposed hypotheses within the model.

Measurement Tools

Data collection involved the utilization of three distinct scales. The construct of **digital leadership**, as conceptualized by Buyukbese et al. (2022), was measured using a scale consisting of two dimensions: innovative (comprising six statements) and supportive (comprising three statements). The construct of **firm innovation performance** was assessed using a five-item scale developed by Oke et al. (2012). Additionally, the construct of **employee performance** was gauged through a four-statement scale as previously employed in the research conducted by Sigler & Pearson (2000).

Data Collection

The research data were collected through face-to-face interactions with employees of companies operating in the domain of informatics and technology, registered within Gaziantep University Technopark. A 5-point Likert scale, ranging from 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree), was employed for the statements within the measurement tools in the questionnaire. A purposive sampling technique was adopted for the sample selection process, resulting in the participation of 184 individuals employed in fields encompassing informatics, software, and hardware. Considering that the research population is approximately 240 people, the sample size of 184 participants was sufficient, with a 95% reliability level for studies using quantitative methods in social sciences (Gürbüz & Şahin, 2016, p. 132).

Participants

The study's sample comprises 184 participants, consisting of 127 males and 57 females. Among the participants, 101 are married, while 83 are single. Age distribution reveals that 36 participants fall within the age bracket of 18-25, 80 fall within 26-35, 53 within 36-45, 14 within 46-55, and one individual is aged 56 and above. In terms of educational background, 14 participants have attained primary education, 39 have completed high school, 37 hold an associate degree, 77 possess an undergraduate degree, and 17 have achieved a graduate level of education. Regarding employment duration, 52 participants have less than 1 year of experience, 75 have 1-5 years, 31 have 6-10 years, 10 have 11-15 years, 10 have 16-20 years, and 6 participants boast 21 or more years of work experience.

FINDINGS

Findings on Scale Reliability and Exploratory Factor Analysis

In the initial phase of the analyses, exploratory factor analysis was applied to the measurement instruments. The outcomes of the exploratory factor analysis for the measurement tools are displayed in Table 1. Notably, the structure and factor loads yielded by the exploratory factor analysis indicate that both the employee performance and innovation performance scales retain their original structures. Conversely, the digital leadership scale demonstrates a unidimensional structure, diverging from the original structure. Subsequent analyses, consequently, evaluated digital leadership as a singular dimension. To evaluate the reliability of the measurement tools, Cronbach's Alpha values were

scrutinized. As illustrated in Table 1, the Cronbach's Alpha values assigned to the variables meet the requisite criteria for reliability.

Table 1. *Exploratory factor analysis and reliability analysis*

Scales	Factors	λ	α	KMO and Bartlett	Explained Variance
Digital Leadership	DL1	.828	0.95	0.93	71.78%
	DL2	.847			
	DL3	.822			
	DL4	.842			
	DL5	.856			
	DL6	.845			
	DL7	.838			
	DL8	.901			
	DL9	.843			
Employee Performance	EP1	.850	0.85	0.81	69.55%
	EP2	.854			
	EP3	.817			
	EP4	.815			
Firm Innovation Performance	IP1	.827	0.88	0.83	67.41%
	IP2	.705			
	IP3	.905			
	IP4	.852			
	IP5	.803			

λ : Factor loadings

Measurement Model

In the second phase, reliability analysis was conducted. Subsequently, the analytical procedures proposed by Anderson & Gerbing (1988) were employed. In this context, an initial measurement model was constructed using the structural equation modeling approach in the AMOS software. As advocated by Fornell & Larcker (1981), the adequacy of the values for validity and reliability of the measurement model was assessed. To ascertain whether the observed variables considered in the study represent the underlying latent constructs, convergent and discriminant validity were computed (Fornell & Larcker, 1981). Discriminant validity is used to ensure that the observed variables used in the measurement model actually measure the latent variable. Convergent validity, on the other hand, indicates the degree of relationship between the observed variables measuring the latent variable (Hair et al., 2019). To achieve convergent validity, CR values should be greater than 0.70, AVE values should be greater than 0.50, and all CR values should exceed AVE values (Verma et al., 2021). For discriminant validity, the Maximum Shared Variance (MSV) and Average Shared Variance (ASV) values should be less than AVE, and the square root of AVE should be greater than the inter-variable correlation value (Malhotra & Dash, 2011).

Upon subjecting the measurement model, devised to explore the interrelations between variables, to confirmatory factor analysis (CFA), it was discerned that satisfactory fit indices were not initially attained. However, subsequent adjustments in accordance with the model's predictions yielded consistent outcomes, resulting in the following fit indices: (CMIN/DF) $\chi^2/df = 2.156$, RMSEA = 0.079, AGFI = 0.818, CFI = 0.941, GFI = 0.864, NFI = 0.896, TLI = 0.930. Notably, these values fall within the range acknowledged in the literature as acceptable in terms of both the construct validity and the reliability of the scales implemented in the research. Table 2, providing insights into the reliability and convergent validity metrics of the scales, accentuates the robust convergent validity exhibited by the scales integrated into the measurement model.

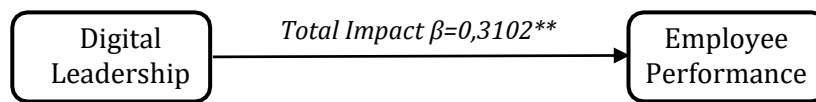
Table 2. Findings on internal consistency reliability and convergent validity

	Mean	SD	CR	AVE	MSV	ASV	DL	FP	IP
DL	3.37	3.37	0.950	0.678	0.531	0.367	0.823 ^a		
EP	4.01	4.05	0.855	0.596	0.318	0.260	0.4498**	0.772 ^a	
IP	3.64	3.64	0.887	0.615	0.531	0.425	0.7298**	0.5648**	0.784 ^a

Notes: **Significant at the 0.01 level N= 184, DL: Digital Leadership, EP: Employee Performance, IP: Innovation Performance, CR = Composite Reliability, AVE = Average Variance Extracted, MSV: Maximum Shared Variance, ASV: Average Shared Variance, a is the square root of the AVE values

Testing The Hypotheses

Figure 2 illustrates that digital leadership significantly predicts employee performance at the 0.05 significance level ($\beta=0.3102$; $t=6.106$; $P<0.05$). This finding signifies that a one-unit escalation in digital leadership is linked to a 0.3102-unit upsurge in employee performance. Consequently, the supported nature of the H₁ hypothesis “Digital leadership positively affects employee performance” is evident within this context.

** Statistically significant at the 0.05 level.

Figure 2. The total impact of digital leadership on employee performance

Examining the findings depicted in Figure 3, it becomes apparent that digital leadership exerts a statistically significant and positive influence on firm innovation performance, the mediating variable ($\beta=0.5820$; $t=12.6021$; $P<0.05$). Consequently, the established H₂ hypothesis, asserting that “Digital leadership positively affects firm innovation performance”, garners support from the empirical evidence. Moreover, the analysis results signify that firm innovation performance possesses a statistically significant and positive impact on employee performance ($\beta=0.3938$; $t=5.1589$; $P<0.05$). As a result, the H₃ hypothesis, postulating that “Firm innovation performance positively affects employee performance”, is also validated.

Upon multiplying the effect coefficients mentioned above, the magnitude of the indirect effect emerges. The calculated indirect effect (0.5820×0.3938) within the model is measured at 0.2292 [point estimate=0.2292; BootSE=0.0703; 99% BootCI (0.1438; 0.4624)]. Furthermore, analyzing Figure 3 reveals that the direct effect stands at 0.0810 ($\beta=0.0810$; $t=1.2443$; $P>0.05$). When aggregating the indirect and direct effects, a total effect size of 0.3102 is attained.

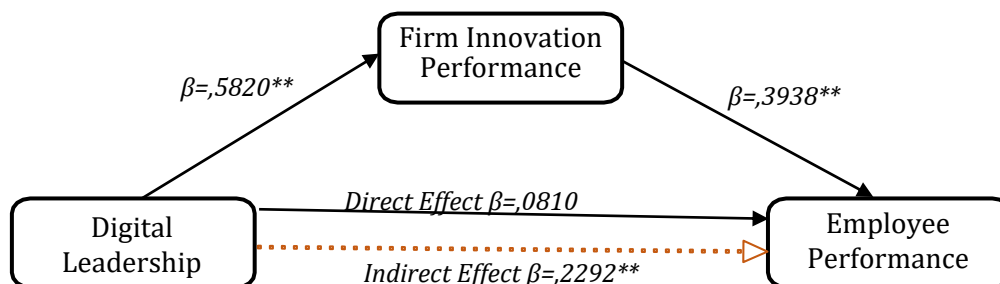

Figure 3. Findings on the direct and indirect (mediation) effects

The significance of the indirect effect of digital leadership on employee performance via firm innovation performance is evident by the absence of zero within the specified confidence intervals [BootCI (0.1438; 0.4624)]. Importantly, in line with Hayes’s (2012) framework, a positive indirect effect in Model 4 that excludes zero signifies a mediating effect. Consequently, the H₄ hypothesis, postulating that “Firm innovation performance mediates the relationship between digital leadership and employee performance.”, also garners empirical support.

Moreover, with the integration of firm innovation performance, the mediating variable, into the model, the previously significant association between digital leadership and employee performance loses significance. This indicates that firm innovation performance serves as a full mediator in this relationship. As a result of the examined mediation model, it is established that the variables elucidate around 28% of the variance in employee performance ($R^2=0.28$). Furthermore, the established model emerges as statistically significant ($F=34.574$; $P<0.05$).

DISCUSSIONS

The study's foremost discovery underscores the direct impact of digital leadership on employee performance. This observation confirms a substantial enhancement of employee performance by 31% through the influence of digital leadership. This outcome finds support in previous research that similarly demonstrated the positive correlation between digital leadership and employee performance (idd & Bessant, 2020; Alfares & Banikhaled, 2022). Notably, the visionary and innovative qualities of leaders, coupled with their adeptness at integrating employees into digital transformation processes, contribute to fostering a stronger sense of affiliation among employees. As a result, employees exhibit an increased willingness to actively engage in digital transformation endeavors. Particularly noteworthy is the role of skill development among employees in the realm of information and internet technologies, which in turn positively affects employee motivation and performance. Within this framework, managers who possess adept digital leadership skills are well-positioned to foster the dynamic involvement of employees in organizational processes, thereby engendering a favorable impact on their overall performance.

Moreover, an additional significant discovery stems from the study, demonstrating that digital leadership exerts a 58% increase in firm innovation performance. This finding aligns harmoniously with prior research that has illuminated the constructive influence of digital leadership on innovation performance (Benitez et al., 2022; Fatima & Masood, 2023). A company's capacity to heighten product quality and generate substantial revenues hinges on its ability to engender novel products and operational strategies. The optimization of operational processes within companies necessitates the concurrent advancement of innovative technologies. In this context, the innovative outlook that digital leaders bring to the table serves as a catalyst for the formulation of creative processes within organizations. Additionally, leaders who are well-versed in digital leadership concepts are poised to bolster their company's adaptability to technological advancements. Consequently, the substantiation of these findings underscores their compatibility with theoretical underpinnings and empirical investigations. In essence, this research underscores that digital leadership, which coalesces innovation and technological progress, distinctly enhances innovative activities within the workplace. Hence, a favorable surge in the perception of digital leadership augments innovation performance.

The present study unveils a noteworthy discovery, illustrating that firm innovation performance possesses a constructive influence on employee performance, elevating it by 39%. This outcome aligns harmoniously with prior research that substantiates the affirmative impact of innovative initiatives within companies and their resultant innovation performance on the individual and collective performance of employees (Sadikoglu & Zehir, 2010; Osman et al., 2016). It is established that employees equipped with advanced qualifications stand as a pivotal factor in enabling a company to attain a sustainable competitive advantage. Consequently, companies must be resolutely committed to fostering an environment that fosters the provision of facilities, technological resources, adaptable work policies, and a conducive work environment. Such an environment is instrumental in nurturing employees' comfort and creative ideation, thus enabling innovation to flourish within a supportive framework. Recognizing the significance of this, the implementation of diverse strategies and policies intended to enhance employees' innovation skills is imperative. These strategies encompass the encouragement of active employee participation, the promotion of collaborative teamwork, the cultivation of a risk-tolerant culture, and the provision of avenues for diverse thinking processes (Coulson-Thomas, 1991). In light of these observations, the adoption of novel approaches that nurture and bolster employee development is paramount for sustaining and augmenting their performance.

Furthermore, the study underscores the mediating role of firm innovation performance in the relationship between digital leadership and employee performance. With the introduction of firm

innovation performance as a mediating variable, the previously significant direct effect of digital leadership on employee performance becomes non-significant. This finding underscores the pivotal role of firm innovation performance as a mediator, indicating that digital leadership's influence on employee performance is channeled through its impact on firm innovation performance. Notably, the calculated indirect effect of firm innovation performance ($\beta=0.2292$) has been established as statistically significant within the effect of digital leadership on employee performance. This outcome unequivocally underscores that digital leadership contributes to an enhancement in firm innovation performance, which subsequently engenders a positive impact on employee performance. In essence, the study substantiates the pivotal role played by firm innovation performance in mediating and amplifying the positive impact of digital leadership on employee performance.

CONCLUSIONS

This study establishes that both digital leadership and firm innovation performance wield a direct influence on employee performance. Furthermore, the research reveals that the effect of digital leadership on employee performance is mediated by the intermediary role of firm innovation performance. Specifically, firm innovation performance serves as a significant mediator that explains the impact of digital leadership on employee performance. This research model augments the field of management and organizational studies by shedding light on the pivotal role of firm innovation performance in driving employee performance. Particularly, for companies, especially start-ups in the informatics sector, embracing innovative practices becomes imperative for enhancing employee performance. As the digital landscape evolves, companies must empower their employees to adapt to technological advancements, emphasizing learning and application of new technologies.

Future investigations could consider extending this study by incorporating variables such as firm technological adaptability and technology literacy. Such an extension would allow for an exploration of the technological adaptation capabilities of employees in the IT sector, as well as the factors influencing their technological literacy.

However, it is essential to acknowledge certain limitations while interpreting the study's outcomes. The study employs a cross-sectional questionnaire with closed-ended questions, potentially missing out on observing behavioral changes over time. Closed-ended questions may restrict respondents' freedom to fully articulate their opinions. Thus, a mixed methods design could offer a more comprehensive understanding in future inquiries. Additionally, data collection was limited to a specific region and industry. Consequently, the findings might exhibit a degree of bias. Increasing the sample size and diversifying the geographical and industrial scope could enhance the robustness of future studies. Exploring similar hypotheses across various sectors in Turkey or internationally might also offer valuable insights. Lastly, the study's findings, being rooted in a developing country context, may not be universally applicable. Therefore, future investigations could aim to conduct cross-country or cross-regional analyses for a broader perspective.

REFERENCES

Abbatiello, A., Knight, M., Philpot, S. & Roy, I. (2017). *Rewriting the rules for the digital age: Deloitte global human capital trends*. UK, Deloitte University Press.

Alfares, M., & Banikhaled, M. (2022). The effect of digital leadership on Kuwaiti hospitals' employee performance. *Management Science Letters*, 12(4), 223-228. <https://doi.org/10.5267/j.msl.2022.6.002>

Al-Husban, D. A. A. O., Almarshad, M. N. D., & Altahrawi, M. H. A. (2021). Digital leadership and organization's performance: The mediating role of innovation capability. *Int. J. Entrep*, 25, 1-16.

Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: a review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411-423.

Andries, P., & Czarnitzki, D. (2014). Small firm innovation performance and employee involvement. *Small Business Economics*, 43, 21-38. <https://doi.org/10.1007/s11187-014-9577-1>

- Azar, G., & Ciabuschi, F. (2016). Organizational innovation, technological innovation, and export performance: The effects of innovation radicalness and extensiveness. *International Business Review*, 26, 324-336. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ibusrev.2016.09.002>
- Benitez, J., Arenas, A., Castillo, A., & Esteves, J. (2022). Impact of digital leadership capability on innovation performance: the role of platform digitization capability. *Information & Management*, 59(2), 103590. <https://doi.org/10.1016/j.im.2022.103590>
- Bessant, J. (2013). Innovation in the twenty-first century. *Responsible innovation: Managing The Responsible Emergence of Science and Innovation in Society*, 1-25. <https://doi.org/10.1002/9781118551424.ch1>
- Borah, P. S., Iqbal, S., & Akhtar, S. (2022). Linking social media usage and SME's sustainable performance: The role of digital leadership and innovation capabilities. *Technology in Society*, 68, 101900. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2022.101900>
- Büyükbese, T., Dikbaş, T., Klein, M., & Batuk Ünlü, S. (2022). A study on digital leadership scale (DLS) development. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19(2), 740-760. <https://doi.org/10.33437/ksusbd.1135540>
- Camarinha-Matos, L. M., Fornasiero, R., Ramezani, J., & Ferrada, F. (2019). Collaborative networks: A pillar of digital transformation. *Applied Sciences*, 9(24), 5431. <https://doi.org/10.3390/app9245431>
- Carrasco-Carvajal, O., Castillo-Vergara, M., & García-Pérez-de-Lema, D. (2023). Measuring open innovation in SMEs: an overview of current research. *Review of Managerial Science*, 17(2), 397-442. <https://doi.org/10.1007/s11846-022-00533-9>
- Chang, Y. (2003). Benefits of co-operation on innovative performance: evidence from integrated circuits and biotechnology firms in the UK and Taiwan'. *R&D Management*, 33(4), 425-437.
- Chenhall, R., & Langfield-Smith, K. (1998). Factors influencing the role of management accounting in the development of performance measures within organizational change programs. *Management Accounting Research*, 9(4), 361-386.
- Cong, L.C., & Thu, D.A. (2021). The competitiveness of Small and Medium Enterprises (SMEs) in the tourism sector: The role of leadership competencies. *Journal of Economics and Development*, 23(3), 299-316. <https://doi.org/10.1108/JED-06-2020-0080>
- Cortellazzo, L., Bruni, E., & Zampieri, R. (2019). The role of leadership in a digitalized world: A review. *Frontiers in Psychology*, 10, 1938. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01938>
- Coulson-Thomas, C. (1991). IT and new forms of organisation for knowledge workers: opportunity and implementation. *Employee Relations*, 13(4), 22-32.
- Dargan, L., & Shucksmith, M. (2008). Leader and innovation. *Sociologia Ruralis*, 48(3), 274-291. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2008.00463.x>
- Dedahanov, A. T., Rhee, C., & Yoon, J. (2017). Organizational structure and innovation performance: is employee innovative behavior a missing link?. *Career Development International*, 22(4), 334-350. <https://doi.org/10.1108/CDI-12-2016-0234>
- El Sawy, O., Kræmmergaard, P., Amsinck, H., & Vinther, A. L. (2016). How LEGO built the foundations and enterprise capabilities for digital leadership. *MIS Quarterly Executive*, 15(2), 141-166.
- Fatima, T., & Masood, A. (2023). Impact of digital leadership on open innovation: a moderating serial mediation model. *Journal of Knowledge Management*. <https://doi:10.1108/JKM-11-2022-0872>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. <https://doi.org/10.2307/3151312>

- George, D., & Mallery, P. (2014). *IBM SPSS Statistics 21 step: A Simple Guide and Reference*, 13th Edn. Boston: Pearson.
- Gerlach, F., Hundeling, M., & Rosing, K. (2020). Ambidextrous leadership and innovation performance: a longitudinal study. *Leadership & Organization Development Journal*, 41(3), 383-398. <https://doi.org/10.1108/LODJ-07-2019-0321>
- Gunday, G., Ulusoy, G., Kilic, K., & Alpkan, L. (2011). Effects of innovation types on firm performance. *International Journal of production economics*, 133(2), 662-676. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2011.05.014>
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Publishing.
- Hair, J. F., Ringle, C. M., Gudergan, S. P., Fischer, A., Nitzl, C., & Menictas, C. (2019). Partial least squares structural equation modeling based discrete choice modeling: An illustration in modeling retailer choice. *Business Research*, 12(1), 115–142. <https://doi.org/10.1007/s40685-018-0072-4>
- Hayes, A. F. (2012). *PROCESS: A versatile computational tool for observed variable mediation, moderation, and conditional process modeling* [White paper]. Retrieved from <http://www.afhayes.com/public/process2012.pdf>
- Heredia, J., Castillo-Vergara, M., Geldes, C., Gamarra, F. M. C., Flores, A., & Heredia, W. (2022). How do digital capabilities affect firm performance? The mediating role of technological capabilities in the “new normal”. *Journal of Innovation & Knowledge*, 7(2), 100171. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2022.100171>
- Hess, T., Matt, C., Benlian, A., & Wiesböck, F. (2016). Options for formulating a digital transformation strategy. *MIS Quarterly Executive*, 15(2), 12-139.
- Hult, G. T. M., Hurley, R. F., & Knight, G. A. (2004). Innovativeness: Its antecedents and impact on business performance. *Industrial Marketing Management*, 33(5), 429-438. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2003.08.015>
- Iskamto, D. (2020). The role of leadership and influence on employee performance in digital era. *Jurnal Manajemen Bisnis*, 17(4), 470-484. <https://doi.org/10.38043/jmb.v17i4.2730>
- İşık, M., & Kızıltuğ, S. (2022). Karanlık liderlik algısının işgören performansı ve iş tatminine etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(43), 307-326. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.1062866>
- Kane, G. C., Phillips, A. N., Copulsky, J., & Andrus, G. (2019). How digital leadership is (n't) different. *MIT Sloan Management Review*, 60(3), 34-39.
- Khaw, T. Y., Teoh, A. P., Abdul Khalid, S. N., & Letchmunan, S. (2022). The impact of digital leadership on sustainable performance: a systematic literature review. *Journal of Management Development*, 41(9/10), 514-534. <http://dx.doi.org/10.1108/jmd-03-2022-0070>
- Laal, M. (2012). Innovation and medicine. *Procedia Technology*, 1, 469-473. <https://doi.org/10.1016/j.protcy.2012.02.103>
- Larjovuori, R. L., Bordi, L., Mäkinen, J. P., & Heikkilä-Tammi, K. (2018). *The role of leadership and employee well-being in organizational digitalization*. Proceedings of the 22nd International Academic Mindtrek Conference, 212-221. New York. <http://dx.doi.org/10.1145/3275116.3275122>
- Lawless, M. W., & Anderson, P. C. (1996). Generational technological change: Effects of innovation and local rivalry on performance. *Academy of Management Journal*, 39(5), 1185-1217.
- Malhotra, N. K., & Dash, S. (2011). *Marketing research an applied orientation*. London: Pearson Publishing.
- Matt, C., Hess, T., Benlian, A. (2015). Digital transformation strategies. *Business & Information Systems Engineering*, 57(5), 339–343. <https://doi.org/10.1007/s12599-015-0401-5>

- Matzler, K., von den Eichen S. F., Anschober M., & Kohler T. (2018). The crusade of digital disruption. *Journal of Business Strategy*, 39(6), 13-20. <https://doi.org/10.1108/JBS-12-2017-0187>
- Mihardjo, L., Sasmoko, S., Alamsyah, F., & Elidjen, E. J. M. S. L. (2019). The influence of digital leadership on innovation management based on dynamic capability: market orientation as a moderator. *Management Science Letters*, 9(7), 1059-1070. <https://doi.org/10.5267/j.msl.2019.3.018>
- Oke, A., & Fernandes, F. A. P. (2020). Innovations in teaching and learning: Exploring the perceptions of the education sector on the 4th industrial revolution (4IR). *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 6(2), 1-22. <https://doi.org/10.3390/joitmc6020031>
- Oke, A., Walumbwa, F. O., & Myers, A. (2012). Innovation strategy, human resource policy, and firms' revenue growth: The roles of environmental uncertainty and innovation performance. *Decision Sciences*, 43(2), 273-302. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5915.2011.00350.x>
- Osman, S., Shariff, S. H., & Lajin, M. N. A. (2016). Does innovation contribute to employee performance?. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 219, 571-579. <https://doi:10.1016/j.sbspro.2016.05.036>
- Pekdemir, I., Koçoglu, M., & Gürkan, G. Ç. (2014). An investigation on the mediating role of employee innovation behavior on the relationship between autonomy and reward. *Istanbul Business Research*, 43(2), 332.
- Perkmann, M., Neely, A., & Walsh, K. (2011). How should firms evaluate success in university-industry alliances? A performance measurement system. *R&D Management*, 41(2), 202-216. 1 <https://doi.org/10.1111/j.1467-9310.2011.00637.x>
- Pwc, (2017). The 2016 chief digital officer study. <https://www.strategyand.pwc.com/gx/en/media/cdo-2017-company-demographics.pdf> (05.02.2023).
- Rich, B. L., Lepine, J. A., & Crawford, E. R. (2010). Job engagement: Antecedents and effects on job performance. *Academy of management journal*, 53(3), 617-635.
- Rosenberg, N. (2010). *Studies on science and the innovation process: selected works by Nathan Rosenberg*. World Scientific. Singapore, 173-203
- Rossato, C., & Castellani, P. (2020). The contribution of digitalisation to business longevity from a competitiveness perspective. *The TQM Journal*, 32(4), 617-645. <https://doi:10.1108/TQM-02-2020-0032>
- Sadikoglu, E., & Zehir, C. (2010). Investigating the effects of innovation and employee performance on the relationship between total quality management practices and firm performance: An empirical study of Turkish firms. *International Journal of Production Economics*, 127(1), 13-26. <https://doi.org/doi:10.1016/j.ijpe.2010.02.013>
- Saputra, N., Nugroho, R., Aisyah, H., & Karneli, O. (2021). Digital skill during Covid-19: effects of digital leadership and digital collaboration. *Jurnal Aplikasi Manajemen*, 19(2), 272-281. <http://dx.doi.org/10.21776/ub.jam.2021.019.02.04>
- Sasmoko, S., Mihardjo, L., Alamsjah, F., & Elidjen, E. (2019). Dynamic capability: the effect of digital leadership on fostering innovation capability based on market orientation. *Management Science Letters*, 1633-1644. <http://dx.doi:10.5267/j.msl.2019.5.024>
- Sattayaraksa, T., & Boon-itt, S. (2018). The roles of CEO transformational leadership and organizational factors on product innovation performance. *European Journal of Innovation Management*, 21(2), 227-249. <http://dx.doi:10.1108/EJIM-06-2017-0077>
- Shin, J., Mollah, M. A., & Choi, J. (2023). Sustainability and organizational performance in South Korea: The effect of digital leadership on digital culture and employees' digital capabilities. *Sustainability*, 15(3), 2027. <https://doi.org/10.3390/su15032027>

Sigler, T. H., & Pearson, C. M. (2000). Creating an empowering culture: examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment. *Journal of Quality Management*, 5(1), 27-52. [https://doi.org/10.1016/S1084-8568\(00\)00011-0](https://doi.org/10.1016/S1084-8568(00)00011-0)

Stewart, G. L., Courtright, S. H., & Barrick, M. R. (2012). Peer-based control in self-managing teams: Linking rational and normative influence with individual and group performance. *Journal of Applied Psychology*, 97(2), 435. <https://doi.org/10.1037/a0025303>

Thomson, N. B., Rawson, J. V., Slade, C. P., & Bledsoe, M. (2016). Transformation and transformational leadership: a review of the current and relevant literature for academic radiologists. *Academic Radiology*, 23(5), 592-599. <https://doi.org/10.1016/j.acra.2016.01.010>

Tidd, J., & Bessant, J. R. (2020). *Managing innovation: integrating technological, market and organizational change*. John Wiley & Sons.

Tiwana, A., Konsynski, B., & Venkatraman, N. (2013). Information technology and organizational governance: The IT governance cube. *Journal of Management Information Systems*, 30(3), 7-12. <https://doi.org/10.2753/MIS0742-1222300301>

Uğurlu, F., & Işık, M. (2023). Etik iklimin örgütsel sinizm üzerindeki etkisinde lider üye etkileşiminin aracı etkisi. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 31-46. <https://doi.org/10.33399/biibfad.1263034>

Uçar, Z. & Tutgaç, C. (2022). İşgörenlerin dijital okuryazarlık algısı ve dijital teknolojilere erişim motivasyonu ilişkisi üzerinde dijital liderliğin düzenleyicilik rolü. *İzmir Yönetim Dergisi*, 3(1), 8-22. <https://doi.org/10.56203/iyd.1095042>

Upadhyay, N., Upadhyay, S., Al-Debei, M.M., Baabdullah, A.M., & Dwivedi, Y.K. (2023). The influence of digital entrepreneurship and entrepreneurial orientation on intention of family businesses to adopt artificial intelligence: examining the mediating role of business innovativeness, *International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research*, 29(1), 80-115. <https://doi.org:1108/IJEBR-02-2022-0154>

Verhees, F. J. H. M., & Meulenbergh, M. T. G. (2004). Market orientation, innovativeness, product innovation, and performance in small firms. *Journal of Small Business Management*, 42(2), 134-154.

Verhees, F. J. H. M., Meulenbergh, M. T. G., & Pennings, J. M. E. (2010). Performance expectations of small firms considering radical product innovation, *Journal of Business Research*, 63, 772-777. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2009.06.006>

Verma, V., Tandon, A., & Aggarwal, A. G. (2022). The moderating effect of management review in enhancing software reliability: A partial least square approach. *Information Systems Frontiers*, 24, 1845-1863 <https://doi.org/10.1007/s10796-021-10209-6>

Walumbwa, F. O., & Hartnell, C. A. (2011). Understanding transformational leadership-employee performance links: The role of relational identification and self-efficacy. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 84(1), 153-172. <https://doi.org/10.1348/096317910X485818>

Westerman, G., & McAfee, A. (2012). *The digital advantage: how digital leaders outperform their peers in every industry*. MIT Sloan Manage. Capgemini Consult, 2, 2-23.

Wilson III, E. J., Goethals, G. R., Sorenson, G., & Burns, J. M. (2004). Leadership in the Digital age. *Encyclopedia of Leadership*, 4, 858-861.

Zacher, H., Robinson, A. J., & Rosing, K. (2016). Ambidextrous leadership and employees' self-reported innovative performance: The role of exploration and exploitation behaviors. *The Journal of Creative Behavior*, 50(1), 24-46. <https://doi.org/10.1002/jocb.66>

Zeike, S., Bradbury, K., Lindert, L., & Pfaff, H. (2019). Digital leadership skills and associations with psychological well-being. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(14), 1-12. <https://doi.org/10.3390/ijerph16142628>

Zhou, S., Rashid, M. H. U., Mohd. Zobair, S. A., Sobhani, F. A., & Siddik, A. B. (2023). Does ESG impact firms' sustainability performance? The mediating effect of innovation performance. *Sustainability*, 15(6), 5586. <https://doi.org/10.3390/su15065586>

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

1895-1896 Ermeni İsyancıları Sırasında Sivas Polisinin Faaliyetleri
Activities of Sivas Police During the Armenian Revolts of 1895-1896

Olçay KAHRAMAN

Dr. Öğr. Üyesi, Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
olcaykahraman0103@gmail.com
Orcid ID: 0000-0001-7320-6403

Yasin KOZAK

Dr., Araştırmacı
Yazy46@gmail.com
Orcid ID: 0000-0003-2545-0000

Öz: 1878 Berlin Antlaşması ile uluslararası bir hal alan Ermeni meselesi, Gladstone'un 1892'de 4. kez Başbakanlık koltuğuna oturmasıyla çok farklı bir yapıya büründü. Bu tarihten sonra başta İngiltere olmak üzere bir taraftan Vilayat-ı Sitte ıslahatının yapılması için Osmanlı Devleti'ne baskı yaparlarken diğer taraftan Ermenilere de kan dökmedikleri takdirde kendilerine yardım edemeyecekleri telkininde bulunuyorlardı. Bu telkinler meyvesini verdi ve 1895 ve 1896'da Osmanlı da birçok vilayette neredeyse eş zamanlı Ermeni İsyancıları yaşandı. İsyancı yaşanan vilayetlerden biri de Sivas Vilayeti idi. Bu isyancılar diğer vilayetlerde olduğu gibi Sivas Vilayeti'nde de askeri tedbirlerle bastırıldı. Çalışmada, Sivas Vilayeti'nde ortaya çıkan Ermeni isyancılarının bastırılması ve taşrada yeni teşkilatlanan polisin, sürece ne gibi katkısının olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır. İsyancıların yoğunlaştığı 1895-96 yıllarında vilayet merkezi ve bağlı sancaklardan Amasya ve Tokat ile bazı kazalarda meydana gelen isyancılar ve polisin müdahalesine de yer verilmiştir. Bahsi geçen döneme ait Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelerin analizleri yapılarak iç güvenliğe yönelik polisin faaliyetlerinin tespiti sağlanmıştır. Arşiv belgeleri dışında salnameler ve telif eserlerden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sivas, Tokat, Amasya, Ermeni İsyancıları, Polis

Abstract: The Armenian issue, which became international with the Berlin Treaty of 1878, took on a very different structure when Gladstone became Prime Minister for the fourth time in 1892. After this date, on the one hand, England, primarily, put pressure on the Ottoman Empire to carry out reforms in the Sitta Provinces (Vilayat-I Sitte), on the other hand, they were suggesting to the Armenians that they would not be able to help them unless they shed blood. These suggestions bore fruit, and in 1895 and 1896, Armenian Revolts occurred almost simultaneously in many provinces of the Ottoman Empire. One of the provinces where the revolt took place was the Sivas Province. These revolts were suppressed by military measures in Sivas Province, as in other provinces. The aim of the study is to reveal the suppression of the Armenian revolts that emerged in the Sivas Province and the contribution of the newly organized police in the provinces to the process. The revolts that took place in the provincial center and affiliated sanjaks, Amasya and Tokat, and some districts in 1895-96, when the revolts intensified, and the intervention of the police was also included. By analyzing the documents in the Presidential Ottoman Archives of the mentioned period, the activities of the police regarding internal security were determined. In addition to the archive documents, yearbooks and copyrighted works were also used.

*Geliş Tarihi:*26.08.2024

*Kabul Tarihi:*04.11.2024

*Yayın Tarihi:*31.12.2024

Atıf: Kahraman, O. & Kozak, Y. (2024). 1895-1896 Ermeni isyancıları sırasında Sivas polisinin faaliyetleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1550-1562. Doi: 10.33437/ksusbd.1538855

GİRİŞ

Osmanlı Devleti gerileme dönemiyle birlikte toprak kayıpları yaşamaya başladı. Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik akımı, Rusya'nın Osmanlı aleyhine genişleme politikası 19. yüzyıl boyunca toprak kayıplarını arttırdı. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın da destekleriyle Osmanlı Devleti'ne bağlı Balkan Devletleri bağımsızlıklarını kazandı. Osmanlı Devleti'nin karşı koyamadığı bu parçalanma sürecinden diğer azınlık unsurlar da cesaretlenerek kalkışmalara girişti veya buna yönelik hazırlıklar yaptı. Millet-i Sadıka olarak tarif edilen Osmanlı Ermenileri de dış tesirlerin etkisiyle milliyetçi hareketlere girişti. Milliyetçi örgütlenmeler bağlamında Ermeniler ilk olarak 1860 yılında "Hayırsever Cemiyeti", 1866'da "Fedakâr Cemiyeti", 1870'de "Okul Sevenler Cemiyeti", 1876'da "Araratlı Cemiyeti", 1879'da "Doğu" ve "Kilikya" Cemiyetleri", 1880'de "Silahlılar" ve "Kadınlar" Cemiyetleri", 1881'de "Anavatan Savunucuları Cemiyeti", 1881'de "Kurtuluş İçin Birlik Cemiyeti", ve 1882'de "Kara Haç Cemiyeti" gibi yapılar ile örgütlenme sürecinin temellerini attı. Daha sonra bağımsız bir Ermeni devleti kurmak amacıyla bu cemiyetlerden daha icraatçı komitalar da kuruldu (Doğan, 2008: 309).

Ermeniler bir yandan örgütlenirken diğer yandan uluslararası siyaset menfaatlerine uygun hale gelmeye başladı. Rusya'nın Osmanlı politikası ve 1877-78 yıllarında gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı Ermenilerin lehine gelişen bir takım olayları da beraberinde getirdi. Osmanlı Devleti kaybettiği savaş (93 Harbi) sonrası imzaladığı Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ile Ermenilerin yaşadığı yerlerde ıslahat yapmayı kabul etti. Böylece Ermeni Meselesi uluslararası bir sorun haline aldı (Karaca, 2005: 71; Uçarol, 2010: 418-419). Berlin Antlaşması arifesinde İngiliz elçisi ile görüşen Ermeni Patriği, Avrupalı devletlerin ilgisini çekmek için isyan etmek zorunlu ise bunun zor olmayacağını beyan etmişti. Antlaşmadan kısa bir süre sonra Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde yavaş yavaş kıpırdanmalar başlarken, Zeytun gibi bazı yerlerde de Ermeni isyanları baş gösterdi (Gürün, 1985: 126-127; Küçük, 1984: 102-103).

Rusya, Berlin Antlaşması ile Şark Meselesi bağlamında Osmanlı Devleti'ni Avrupa'dan tasfiye ederken, öte yandan Anadolu topraklarında da benzer kurguya başvurdu. 93 Harbi'nde işgal ettiği Doğu Anadolu vilayetlerindeki Ermenileri kendi emelleri doğrultusunda kışkırtmaya çalıştı. Rus propagandasıyla harekete geçen Ermeniler, aralarındaki mezhep anlaşmazlıklarını bir kenara bırakarak ortak amaç hedefiyle örgütlü bir yapıya dönüştü. Patrik Nerses başkanlığında toplanan Ermeni milleti meclisi, Rus Çarı'na başvurarak, Doğu Anadolu'da işgal ettikleri bölgeleri Osmanlı Devleti'ne geri vermemeleri ve kendileri için uygun ortamın sağlanmasına kadar işgalin devam etmesini talep etmişti. Edirne'de yapılan mütareke görüşmelerine de heyet gönderen Ermeniler, burada Rus murahhas heyetinde bulunan elçi İgnatiev ile görüştü. İgnatiev; Osmanlı topraklarında Ermenistan diye bir bölgenin olmadığını, Ermenilerin dağınık halde yaşadıklarını ancak vakit kaybetmeden mücadeleye girişmeleri telkininde bulundu (Küçük, 1984: 2-3).

1880'lerin ortalarına doğru Avrupa'da Ermeni hareketinden ilk olarak söz edildi. Fransa, İngiltere, Avusturya ve Amerika'ya dağılmış olan Ermeniler bir ortak hareket için birleştiler. Milli komitalar kuruldu. Fransızca, İngilizce gazeteler çıkarıldı. Ermeniler ilk önce kendi davaları için Fransa'yı kazanmaya çalıştılar. Bu amaçla Fransa'nın kahramanlık, şövalyelik ruhlarına hitap eden yayınlar yaptılarsa da Fransa bu kişilerle ilgilenmedi. Ermeniler Londra'da ise iyi karşılandı. Dönemin İngiliz Başbakanı William E. Gladstone ve kabinesi Ermenileri topladı ve kendilerine yardım vadetti. Bu tarihten sonra propaganda komitaları Londra'ya yerleşerek oradan faaliyetlerini yürütmeye başladılar (Evren, 2002: 85-86). 1888'e gelindiğinde İngiltere'de "İngiliz Ermeni Komitesi" kuruldu. Gladstone'un mensubu olduğu liberal partinin bazı önde gelen mensupları da bu komitaya katıldı. Böylece komita, Ermeni meselesinin en önemli merkezlerinden biri haline geldi (Küçük, 1984: 101).

Osmanlı Devleti'nde büyük çaplı Ermeni isyanlarını başlatan iki komita vardı. Bunlardan ilki Avrupa'da eğitim almış yedi Rusya Ermeni'si tarafından 1887'de Cenevre'de kurulan ve sonra İstanbul'da merkez açan İhtilalcı Hınçak Partisi'ydi. Komitanın amacı, Doğu Anadolu bölgesinde Rus ve İran Ermenistanlarıyla birleşik büyük Ermenistan devletini kurmaktı. İzlediği yol ise terör, gerginlik yaratma, propaganda ve örgütlenme faaliyetleriydi. Komitalardan diğeri ise 1890'da Tiflis'te ortaya çıkan Taşnaksutyun'du. Komitanın amacı, Ermeni komitalarını birleştirmek, Anadolu'da isyanlar tertip

etmek, Ermenileri silahlandırmak ve örgütlemek ve nihayetinde bağımsız bir Ermenistan Devleti kurmaktı. Hınçak cemiyeti/komitası, Merzifon, Tokat, Amasya, Arapgir ve Yozgat gibi mülki-idari birimlere örgüt elemanlarını yollayarak faaliyetlere başladı (Gürün, 1985: 130-154; Günay, 2020: 20-21).

1892 yılına gelindiğinde Ermeniler için yeni bir dönem başlıyordu. Zira İngiltere’de iktidara Gladstone tekrar gelmişti. Gladstone bu yeni dönemde Ermeni sorununun halkın gündemine tekrar gelmesi gerektiğini bu durumun ise halkın desteği ile mümkün olacağını ifade ediyordu. İngiltere Başbakanı Gladstone yeni dönemde ülkesinde kamuoyu oluşturmak amacıyla “kan dökülmez ise biz müdahale edemeyiz. Kan dökün ki işe karışalım” şeklindeki telkini Yozgat ayaklanması sırasında yakalanan Ermenilerin ifadelerinde ortaya çıktı (Karaca, 2014: 239). Bu tarihten itibaren Osmanlı ülkesinde Ermeni isyanları artmaya başladı.

Bu iki yapıdan özellikle Hınçak komitası 1890-1895 arasında Erzurum Olayı, Kumkapı Gösterisi, Sason İsyanı, Bab-ı Âli Olayı ve Zeytun İsyanı’nı çıkarttı. Bahse konu tarihler arasında Taşnakların organize ettiği olaylar ise Osmanlı Bankası Baskını ve İkinci Sason İsyanı’dır (Yıldız, 2015: 61). 1895’e gelindiğinde ise Anadolu’da neredeyse eş zamanlı isyanlar yaşandı. Bu isyanların bazıları 1896’da tekrarlarlarken, tekrarlanan yerlerden farklı ve yeni yerlerde Ermeni isyanları yaşandı.

Berlin Antlaşması sonrası gelişen olaylar akabinde Sivas’ta da 1880 yılında ilk Ermeni kalkışması yaşandı. Bu ayaklanma girişimi bastırıldı ancak olaylar 1890 sonrasında yeniden tırmanmaya başladı.

Sivas Vilayeti’nde İlk Ermeni Olayları

Sivas Vilayeti’nde meydana gelen isyana geçmeden önce vilayetin 1894-97 yılları arasındaki demografik yapısına bakmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Zira Ermeniler talep ettikleri topraklarda nüfus yoğunluğuna sahip olmamalarına rağmen ayrılıkçı faaliyetlerini ve sözde haklılıklarını Avrupalı devletlere kabul ettirme çabasındaydı. Osmanlı Devleti’nde modern anlamda ilk nüfus sayımı 1831 yılında yapıldı. Takip eden dönemde devlet, ihtiyaç duyduğunda nüfus sayımları yaptı. 1894 yılı nüfus verileri incelendiğinde Sivas Vilayeti toplam nüfusu 926.564’tür. Bunun 766.559’u Müslüman, 116.266’sı ise Ermeni’dir. İki unsurun toplamı 882.825’tir. Toplam nüfustan bu miktar çıkarıldığında 43.739 kişi ise Protestan, Rum, Katolik, Yahudi ve diğer unsurlardan meydana gelmektedir (Karpas, 2010: 316-317). 1895 yılı nüfus verileri incelendiğinde Sivas Vilayeti toplam nüfusu 959.495’tir. Bunun 790.348’i Müslüman, 120.222’si ise Ermeni’dir. Yukarıdaki nüfus verilerinde olduğu gibi bu yıl ki verilerde de geri kalan nüfus Protestan, Rum, Katolik, Yahudi ve diğer unsurlardan meydana gelmektedir (Karpas, 2010: 322-323).

1897 yılı nüfus verileri incelendiğinde Sivas Vilayeti toplam nüfusu 980.876’dır. Bunun 807.651’i Müslüman, 123.204’ü ise Ermeni’dir. Sivas Vilayeti’nde Sadece Müslüman ve Ermeni yaşamamaktadır. Bunlarla birlikte Protestan, Rum, Katolik, Yahudi ve diğer unsurlarda bulunmaktadır. Konumuz gereği diğer unsurların nüfus sayılarına yer verilmemiştir. Müslümanlar ile Ermenilerin nüfusu toplanıp genel nüfustan çıkarıldığında sonucun diğer unsurlara ait olduğu ve Sivas’ta diğer unsurlara ait nüfusun az olduğu anlaşılmaktadır (Karpas, 2010: 330-331). Ayrıca Ermeni nüfusun bahse konu tarihler arasında Müslüman nüfustan çok aşağıda olduğu da görülmektedir. Müslüman nüfusa oranla nüfus sayıları bu derecede az olan Ermenilerin isyan etmesi dikkate şayan bir durumdur. Bu durum İngilizlerin ve Rusların Osmanlı politikası ile açıklanabilir. 1878’e kadar millet-i sadıka olarak anılan Ermenilerin bu tarihten kısa bir süre sonra bu kadar büyük çaplı isyan hareketine kalkışmasında dış etkilerin olduğu gerçeği göz ardı edilemez. Her ne kadar 1895’te Ermeniler isyan etmişse de isyana tüm Osmanlı coğrafyasındaki Ermenilerin katılmadığı da bir başka gerçektir.

Sivas’ta ilk Ermeni olayları 21 Ekim 1880 tarihinde İskender isimli bir tüccarın Sivas merkeze 65 km uzaklıktaki Hanlı ve Kayadibi köyleri sınırlarında öldürülmesi üzerine başladı. Aslında sıradan bir gasp ve cinayet olayı, Ermenilerin ayaklanması için fırsata dönüştü. Vali Hakkı Paşa’nın konağı etrafında toplanan Ermeniler, Paşa’ya hakaretimiz eylemlerde bulundu. Paşa yapılan taşkınlıkları sabırla karşılayıp ahaliye nasihatlerde bulundu ve oluşacak karışıklığı önledi. Bunda isyan için toplanan Ermenilerin çevresinin Müslüman Türkler tarafından sarılmasının da etkisi vardı. Paşa, bununla

yetinmeyerek bölgedeki Ermeni ahalinin önde gelenleri ile bir dizi görüşme gerçekleştirerek onlara nasihatte bulundu. Bunun haricinde askeri tedbirler almayı da ihmal etmeyen Paşa, merkezden Sivas'a takviye askeri personel talep etti ve üç bölükten oluşan bir kuvvet hazırlandı. Ermeni İskender'in katillerinin bulunması için tahkikat başlatan Paşa, 23 Ekim 1880'de Tokat, Amasya, Yozgat, Yıldızeli, Tenos, Koçkiri, Aziziye, Darende, Gürün ve Divriği sancak ve kazalarına birer telgraf gönderdi. Söz konusu telgrafta, bölgelerindeki şüpheli şahısların ve yolcuların üzerinin aranmasını ve bulunan en ufak ipuçlarının dahi kendisine rapor edilmesini istedi. Yapılan inceleme neticesinde İskender'in ölümünde Sivas Ermeni piskoposunun parmağı olduğu tespit edilince piskopos mahkeme kararıyla vilayet dışına çıkarıldı (Kuzucu, 2008: 78-102). Burada dikkat çeken uygulamanın günümüzden yaklaşık 144 yıl önce, günümüzde de vilayetlerde zaman zaman tatbik edilen "Huzur Uygulamalarına" benzer uygulamanın Sivas'ta Hakkı Paşa'nın Tokat, Amasya, Yozgat, Yıldızeli, Tenos, Koçkiri, Aziziye, Darende, Gürün ve Divriği mülki-idari birimlerindeki yetkililerden yapılmasını istemesidir. Bu önleyici bir uygulama olup askeri personel tarafından yapılması da önemlidir.

Sivas Valisi Hakkı Paşa, 1880'de Sivas merkezde yaşanan Ermeni olaylarını bastırmaya muvaffak oldu. Bu tarihten sonra 1890'a kadar Sivas'ta birkaç küçük olay dışında Ermeni olayı yaşanmadı. Fakat mezkûr tarihten itibaren Ermeniler vilayetteki zararlı faaliyetlerini tekrardan artırmaya başladı (Yüksel, 2015: 128).

1893 yılında vilayetin Amasya Sancağı'nın Merzifon Kazası'nda Amerikan Board misyoner teşkilatı marifetiyle bir Ermeni hadisesi meydana geldi. Devrimci Ermeni gençlerini yetiştirme ve himaye etme amacını şiar edinen Amerikan Board misyoner okulları isyanı komitacılarla birlikte organize etti. Ermeni komitacıları tarafından; Müslümanların selameti için İngiliz idaresinin kabul edilmesi ve padişah Abdülhamid'in tahttan indirilmesi gerekliliğini belirten iki afiş hazırlandı. Eş zamanlı olarak Tokat, Ankara, Amasya, Çorun, Yozgat ve Diyarbakır gibi şehirlerde de umumi yerlere asılan afişlerle Müslüman Türk ahaliyi kıskırtma girişiminde bulunuldu. İsyanın bastırılmasının ardından yapılan tahkikatta itirafçılar, ayaklanmanın Hınçak komitasınca Atina'dan organize edildiğini ve Merzifon'da ise Amerikan kolejinden harekete geçildiğini ifade etmişlerdir. Tahkikat sonrası yapılan geniş çaplı tutuklamalar ile olayın derinlemesine araştırılması sonucunda ayaklanmanın basit bir kalkışma olmadığı ve genel bir ayaklanma hüviyeti taşıdığı anlaşıldı (Aydın, 2007: 500-503).

Osmanlı Devleti'nde 1892'den itibaren ağırlıklı olarak ise 1895 ve 1896 yıllarında toplam 28 vilayet ve sancakta Ermeni isyanları yaşandı. Özellikle 1895 yılında başlayan isyanlar neredeyse eş zamanlıydı. 1895'te isyan başlayan vilayet ve sancaklar arasında Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisar Sancakları ile Divriği, Merzifon, Niksar, Erbaa kazaları yer almaktaydı (Karaca, 2005: 167-168; Yüksel, 2015: 123-148). Merzifon İsyanı; Aziziye, Tonus, Gümüşhacıköy kazalarında yaşayan Ermeniler üzerinde etkili oldu. Bahse konu yerlerde büyük-küçük hadiseler yaşandı (Yüksel, 2015: 144).

Sivas merkezde meydana gelen Ermeni olaylarına karşı alınan tedbirlerden bazıları şunlardır: Sivas'ta yaşanan 1895'teki olayların başlamasından kısa bir süre sonra olaylara vilayetteki fırka kumandanlığına bağlı birlikler, vilayet polisi, zaptiye ve jandarma müfrezeleri tarafından müdahale edildi, olaylar kısa sürede bastırıldı. Bu tedbirden başka vilayet merkezinin hemen her tarafında büyük çoğunlukla askeri personel tarafından devriyeler düzenlendi. Benzer olayların yaşanmaması için de devriye birlikleri oluşturularak sokak başlarına yerleştirildi. Ayrıca çarşı merkezindeki asker sayısı 500'e yükseltildi (BOA, Y..PRK.ASK., 108-37, H-24-05-1313). Karahisar'da da meydana gelen isyan sırasında kaymakamlık, çatışmaları önlemek için devriye kolları görevlendirdi. Amasya'daki olaylar esnasında da askeri tedbirlerle olayların büyümesinin önüne geçildi. Niksar olaylarını bastırmak için bölgeye Merzifon ve Amasya'dan takviye askeri birlikler gönderildi (Yüksel, 2015: 130-147). Görüldüğü üzere vilayetteki isyanlar askeri tedbirlerle bastırıldı. Fakat Devlet Arşivlerinde yapılan incelemelerde isyan olaylarının yaşandığı dönemde olayları yatıştırmak için askeri personel ile birlikte polislerin de görevlendirildiği görülmektedir. Bu çalışmada isyan sırasında yahut olaylar bastırıldıktan sonra benzer olayların yaşanmaması için alınan tedbirler arasında polise ne gibi görevler verildiği ortaya konulmaya çalışıldı.

Sivas Vilayeti Polis Yapılanması

Osmanlı'da Polis Teşkilatı'nın kurulmasına yönelik çalışmalar Tanzimat sonrasında başladı ve nihayet 1845'te polis ibaresiyle teşkil edildi. Ertesi yıl lağvedilen Polis Teşkilatı 1879 tarihinde tekrar

ihdas edildi. 1885 yılına gelindiğinde ise Osmanlı'nın 30 vilayeti ile 6 doğrudan merkeze bağlı sancağı ve 1 mutasarrıflığında polis birimi kurulmuş olup toplam polis mevcudu 1001'di (Gören, 2018: 71-84). Bahse konu tarihte Sivas'ta 1 polis amiri 5 polis neferi olmak üzere toplam 6 polis görevliydi (Gören, 2018: 79; Salname-i Vilayet-i Sivas, H. 1304 (M. 1886): 139).

16 Haziran 1891 yılına kadar 6 kişi ile hizmetine devam eden Sivas polis birimi, bu tarihte artık mevcut polis sayısı ile görevlerini yerine getirmekte yetersiz kalarak zorlanmaya başladı. Bunun üzerine Sivas İdare Meclisi tarafından Sivas Merkez Sancağı ile Tokat, Amasya sancakları ve Karahisar-ı Şarki'ye polis tayini talep edildi. Fakat bütçede karşılık bulunmadığı gerekçesiyle bu talebe olumsuz cevap verildi (BOA, DH.MKT., 1962-34, Rumi (R.) 4 Haziran 1307 (Miladi(M.) 16 Haziran 1891). Bu tarihten sonra da 24 Ocak ve 24 Ekim 1892 tarihlerinde, Sivas ve kazalarında polis istihdamı için merkezden iki defa daha talepte bulunuldu. Bu taleplere de bütçe yetersizlikleri gerekçe gösterilerek olumsuz cevap verildi (BOA, DH.MKT., 2014-85, R. 12 Teşrin-i evvel 1308 (M. 24 Ekim 1892). Fakat Merzifon'da Ermeni fesat cemiyetlerinin faaliyete başladığının ortaya çıkması üzerine cemiyetlerin tespiti amacıyla 15 Ocak 1893 tarihinde Sivas Vilayeti'nden merkeze tekrar Sivas'ta polis görevlendirilmesi talep yazısı gönderildi. Bu yazıya verilen 17 Ocak tarihli cevapta Sivas'a 10 polisin atamasının yapıldığı ifade edildi (BOA, İ..DH., 1301-33, R. 28 Kanun-u evvel 1308 (9 Ocak 1893).

Sivas Vilayeti'nde meydana gelen Ermeni olayları ile daha etkin mücadele edebilmek için ihtiyat efradının da Sivas ve civarındaki vilayetlere gönderilmesi talep edilmişti. Bu talebe, 24 Mayıs 1893 tarihli telgraf nameyle verilen cevapta; Sivas Vilayeti'ne süvari ve piyade olarak polis görevlendirildiği dile getirilmiştir (BOA, BEO, 166 – 12417, H-16-11-1310(1 Haziran 1893); BEO, 215-16093, H-19-11-1310(4 Haziran 1893).

Sivas'a 10 polis ataması yapıldıktan kısa bir süre sonra vilayette yeni polis görevlendirilmesi için Sivas'tan merkeze tekrar talep yazısı gönderildi. Bunun üzerine 22 Mayıs'ta Sivas'a bir serkomiser, üç ikinci sınıf komiser ve yirmi üç polisin daha ataması gerçekleştirildi (BOA, İ..DH., 1304-24, R. 06. 11. 1310 (22 Ocak 1893). Ocak-Mayıs aylarında Sivas Vilayeti'ne önemli sayıda polis atanmasının sebebi olarak Sivas Vilayeti'ne bağlı Amasya ve Tokat'ta gizli cemiyet sayılarında ve faaliyetlerindeki artış gösterilebilir. 16 Ocak 1893 tarihinde Sivas Vilayeti'ndeki toplam polis mevcudu 6 iken, bundan dört ay sonra 22 Mayıs 1893 tarihinde Sivas polis sayısı 38'e yükselmiştir. 22 Mayıs tarihinde yapılan atamalarda serkomiser rütbeli polis amirinin atanmasıyla Sivas Polis Teşkilatı, serkomiserlik düzeyine yükseltilmiştir. Serkomiserlik makamı, 1908 yılında polis müdürlüğü kuruluncaya kadar devam etti (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, H. 1312 (M. 1894): 474). 1893 yılı çıkmadan Sivas'a 10 polis ataması daha yapıldı (BOA, DH. MKT., 2-17, H. 29.04.1311(09 Kasım 1893).

Vilayat-ı Sitte ıslahatı çerçevesinde ıslahat yapılan vilayetler arasında Sivas'ta yer almaktaydı. Islahat çerçevesinde vilayete 19 Ekim 1895 tarihinde 42 polis görevlendirilmesi talep edildi (BOA, Y..EE., 81-21, R. 07.08.1311(19 Ekim 1895). Talep üzerine 12 Mayıs 1896 tarihinde Sivas Vilayeti'ne toplam 65 polis amir ve neferi görevlendirildi. Görevlendirilen polisler arasında ıslahat kaideleri çerçevesinde gayrimüslim polisler de mevcuttu. Bu polislerin bir kısmı Sivas'a bağlı kazalarda görevlendirildi. Artan ihtiyaçlar neticesinde 1903 yılında Sivas Vilayeti polis sayısı 173'e yükseldi (Kozak-Kahraman, 2021: 300-301).

Sivas Vilayeti ile merkez arasında yapılan bir yazışmada 1902 yılı itibarı ile Sivas'ın asayiş ve inzibatının her zamankinden daha iyi olduğu ve askerinin, jandarmanın ve polise yardımcı olacak bir olumsuzluğun bulunmadığı ifade edildi (BOA, DH.TMIK.S., 39-68, H. 03.06.1320(07 Eylül 1902). Bu bilgilerden hareketle Sivas Vilayeti'nin bu tarih itibarıyla herhangi bir personel ihtiyacının olmadığı ve Sivas'ın asayişinin sağlanmasında askeri müdahaleye gerek olmadığı, polis ve jandarmanın asayiş konusunda yeterli olduğu anlaşılmaktadır.

1903 yılında Sivas Vilayeti'ndeki 173 polisin 83'ü Sivas vilayet merkezinde, 35'i Amasya'da, 55'i Tokat'ta 13'ü de Karahisar-ı Şarki'de görevliydi (Salname-i Vilayet-i Sivas, H. 1321(M. 1903): 61-157). Burada dikkat çeken husus Sivas merkez kazasında 1903 yılı itibarıyla görevli polis mevcudu 24'tür. Sivas merkez kazası aynı zamanda vilayet merkezi olmasına rağmen burada polis sayısının az olmasının sebebi vilayet merkezinde polisin haricinde güvenlik gücü olarak askerinin varlığıyla açıklanabilir. Amasya ve Tokat sancak merkezlerinde polis sayılarının düşük olması yukarıdaki gibi bu sancak merkezlerinde de askerlerin varlığı ile izah etmek pek âlâ mümkündür. Vilayette Ermeni olayları

meydana gelmesine ve ıslahat uygulanan vilayet olmasına rağmen 173 polis arasında Ermeniceye vakıf polis sayısı yetersizdi. Bu durum Sivas'a Ermenice bilen polis görevlendirilmesi için merkezden talepte bulunulmasından anlaşılmaktadır (BOA, BEO,2038-152809, R. 16.01.1319(29 Mart 1903). Bu talebe merkez tarafından olumsuz cevap verildi. 6 Nisan tarihinde Sivas'tan Zaptiye Nezareti'ne gönderilen yazıyla bu defa Ermeniceye tamamen vakıf polis komiseri tayin edilmesi talep edildi (BOA, BEO, 2038-152809, H-08-01-1321 (6 Nisan 1903). Bu talebe verilen yanıtta Ermeniceye vakıf polislerin Bitlis ve Van vilayetlerinde bulunabileceği ifade edildikten sonra bu evsafa polisin bulunması halinde Sivas Vilayeti'nden merkeze bilgi verilmesi istendi (BOA, DH.MKT., 713-48, R. 12 Mayıs 1319(25 Mayıs 1903).

1907 yılına gelindiğinde ise Sivas sancağında 78, Amasya sancağında 33, Tokat sancağında ise 54 olmak üzere toplam 165 polisin görevli olduğu görülmektedir (Salname-i Vilayet-i Sivas, H. 1325(M. 1907): 64-169). Sivas Vilayeti dâhilinde yaşanan ve yaşanması muhtemel Ermeni İsyancıları hususunda polis sayıları düzenli olarak artış göstermiştir. Ancak 1907 yılına gelindiğinde 4 yıl öncesine göre vilayetteki polis sayısında 8 kişilik bir azalma olduğu görülmüştür.

Polisin Ermeni Olaylarıyla Mücadelesi

Osmanlı Devleti'nde 1878 yılından itibaren Ermeni olayları çıkmaya başladı. Olayların çıktığı dönemde Osmanlı Devleti'nde Polis Teşkilatı henüz kurulmamıştı. 1878-1890'lı yıllar arasında devlette kurumsal anlamda çeşitli değişimler de yaşandı. Bunlardan biri de Polis Teşkilatı'nın yeniden kurulmasıydı. Polis teşkilatı 1885 sonrası ülke sathına yayılmış ise de 1885-1893 arasında henüz kadro olarak istenilen düzeyde değildi. Sivas Vilayeti'nde de bu tarih aralığında polis sayısı 6 idi. Bu arada Osmanlı Devleti'nde Sivas Vilayeti'nin de içinde bulunduğu altı vilayette ıslahat çalışmaları yürütülmekteydi. Osmanlı Devleti bir taraftan bu altı vilayette Ermenilerin yürüttüğü gizli fesat cemiyeti/örgütü faaliyetlerini tespit ederek bunlarla mücadelesini sürdürmeye çalıştı, diğer taraftan vilayet-i sitte ıslahatı çerçevesinde Sivas polis mevcudunu arttırdı. Çalışmamızın bu bölümünde Sivas polisinin vilayet dâhilindeki Ermeni olayları ile mücadelesi ele alınacaktır.

Sivas'ta 1895-96'da çıkan Ermeni isyanları da diğer vilayetlerde olduğu gibi askeri tedbirlerle bastırıldı. Bunda polis teşkilatının henüz nicel ve teçhizat olarak çok yetersiz olmasının da etkili olduğu ifade edilebilir. Ermenilerle mücadelede o dönemin güvenlik güçleri arasında yer alan asker, jandarma ve polisin ortak hareket ettiği görülmektedir. Ayrıca Sivas'taki Ermeni olayları esnasında vilayete bağlı sancaklar tarafından, polise ihtiyaç duyulduğu ilk olarak Sivas Vilayet Meclisi'ne oradan da İstanbul'a bildirmesi üzerine atamalar yapıldı.

Sivas Merkez Sancağı ve Sancağa Bağlı Yerlerde Meydana Gelen Ermeni Olayları ve Polisin Faaliyetleri

Anadolu'nun merkezi vilayetlerinden olan Sivas, kuzey-güney ve doğu-batı yollarının kesişme noktasında yer almaktadır. Bu coğrafi ve stratejik özelliği nedeniyle diğer vilayetlerden kaçan Ermeni komitacılarının uğrak yeri oldu. Komitacılarca isyan ve lojistik destek açısından uygun bir bölge olan Sivas ve havalisi Ermeni olaylarından oldukça etkilendi. Vilayet dâhilinde birçok Ermeni aşiretin de bulunması, ayrılıkçı Ermeni komitacılarının propaganda faaliyetlerini rahatça yürütmeleri hususunda Sivas'ı önemli bir merkez kıldı (Özcan, 2007: s. 525).

15 Ekim 1892 tarihli Zaptiye Kumandanlığı'nın müzekkeresinde; Zaptiye Kumandanı, Sivas'a bağlı Aziziye'de bazı şüphelerinden dolayı polis ve zaptiyelere kasabada teftiş icra ettirmektedir. Bu teftişler sırasında bir Ermeni'nin bir Müslüman'ın evine girdiği ve evin üst katında bulunan oda kapılarının bazılarının açık olduğu görüldü. Yapılan incelemede odaların kiracılarının Hristiyan oldukları ve adetlerine aykırı olarak pazar günü odalarını açık bulundurmaları zabıta memurlarının dikkatini çekti (Burada zabıta memurları ile kastın, polis ve zaptiye görevlileri olduğu anlaşılmaktadır). Zaptiye memurları odayı kontrol için içeri girdiklerinde odada bazı Ermenilerin oturdukları, mezkûr kişilerin ellerinde bir kâğıt olduğu ve bu kâğıtları okudukları, bazılarının ise okunanları dinledikleri görüldü. Polisin içeriye girmesi ile birlikte kâğıdı okuyan kişi kâğıdı hemen mabadının altına aldığı güvenlik güçlerince fark edildi. Yazıyı okuyan kişi ile beraberindeki bir kişi yakalandı. Bahse konu şahıslar yakalandıkları evraklarla birlikte gerekli işlemlerin yapılması için ilgili birime götürüldü. Zanlıların, haklarında gerekli kanuni takibin yapılması için adliyeye sevkini gösteren pusula hazırlandığı gibi zanlılardan ele geçirilen evrakların tercümelemleri yaptırıldı (BOA, BEO, 183-13696, H-22-01-1311(5

Ağustos 1893). Polise, zaptiye ile birlikte önleyici/teftiş görevi verildiği ve polisin de görevini bihakkin yerine getirdiği görülmektedir.

Sivas polisi sadece kendi vilayeti veya vilayete bağlı sancaklarda çıkması muhtemel Ermeni olayları ile mücadele etmemiş, Sivas çevresindeki illerde de Sivas ile bağlantılı Ermenilerin çıkarabilecekleri olaylara karşı o vilayetlerin polislerine uyarı yazısı göndererek buralarda polisin teyakuzda olmasını da sağlamıştır. Aşağıdaki örnek olay konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Sivas'tan Trabzon'a gönderilen ve orada da Sivas'taki gibi müzik öğretmenliği yapan Agop'un Trabzon'da bir süre müzik öğretmenliği yaptıktan sonra maaşı kesildi ve görev yaptığı okuldan uzaklaştırıldı. Dolayısıyla da 2 aydan beri şurada burada gezmektedir. Şüpheli hareketleri üzerine bu kişi takip edilmeye başlandı. Söz konusu şahısla ilgili Sivas'tan Trabzon'a uyarı amaçlı yazı gitti ve bu kişinin evinin gözetlenerek yakalanması ve evinde ele geçirilen eşyalarla birlikte Sivas'a gönderilmesi talep edildi. Bunun üzerine Trabzon'dan polis komiseri Cafer ve hafiye Mehmet, evi takibe aldılar. Bir süre sonra polis ve hafiye memuru eve misafir olarak girdi. Bu arada Ermeni müzik öğretmeni de evin odasını açık unutarak odadan ayrıldı fakat tekrar odaya hızlıca girerek evin içindeki kırmızı mürekkeple yazılmış kâğıdı yırtarken polis tarafın yakalandı. Yırtılan kâğıtlar, bir zambak ile başka bir kâğıdın üzerine yapıştırılarak kâğıtlarda ne yazdığı tespit edilmeye çalışıldı. Bu arada konu ile ilgili istinaf mahkemesi savcısına da haber verildi ve savcı da bahse konu şahsı sorgulamaya başladı (BOA, BEO, 107-7959, H-25-04-1310/16 Kasım 1892). Sivas polisinin çevre illerdeki polislerle birlikte hareket ettiği görülmektedir.

Sivas Vilayeti'nin Hafik Kazası'na bağlı 7 saat mesafedeki Tuzhisar Köyü'nde Hınçakyan Ermeni Komitesi'nin bir şubesi olduğu hafiyelerce araştırılıp tespit edildi. Hatta köyden bir kişi söz konusu komita şubesine mahsus dört parçadan müteşekkil mührün bir parçasını tedbir amacıyla hükümete getirip teslim etmek için üç gün önce merkez vilayete getirdi. Fakat bu sırada aslen aynı köyden olup birkaç seneden beri Sivas'ta ikamet eden Ermeni bir şahıs, her nasılsa bu durumu haber aldı ve söz konusu mührü gizlettirdi ise de bu durum hemen ortaya çıkarıldı. Ayrıca polis komiseri ile diğer ilgili kişilere gerekli talimat verilerek ve yeteri kadar da süvari zaptiyesi görevlendirilerek bahse konu köyde gerekli araştırma ve incelemenin yapılabilmesi amacıyla köye gönderildi. Bahsi geçen mührün bir parçası da yine söz konusu komitanın şube reisi Papaz Asdor ve üçüncü parçası dahi şubenin azasından Nişan tarafından gömülmüş oldukları yerden çıkarılıp verildi. Diğer parçası da yine söz konusu şube azasından olup Sivas'ta tutuklanmış olan Basmacı oğlu Ohannes'in elinde iken Ohannes bu parçayı imha ettiğini ifade etti. Ayrıca köy ahalisinin ve şube efradının söz konusu köye yarım saat mesafedeki tarlada gizledikleri eski silahlardan 24 parça tüfek ve tabanca ile yatağan bıçağı ve rovelvor ve yine mezkûr tarlalar içerisindeki gömülü olan bir gaz sandığı ve iki tulum içinde bir takım kitap, risaleler ve evraklar ile birkaç adet rovelvor kurşunu ortaya çıkarıldı. Komita azasından 12 kişi de yakalandı ve merkez vilayete gönderildi. Bahse konu kitap ve risaleler ile evrak arasında bazılarının zararlı olduğu anlaşıldı. Bahse konu ihbara nazaran söz konusu komita şubesine mensup olan eşkiyanın köy ahalisinden olan iki kişinin malları ve hayvanlarını gasp ederek sattıkları ve bu paraları da komitanın silah satın alması için tahsis ettikleri ortaya çıkarıldı (BOA, Y..PRK.UM., 29-25, H-23-07-1311(30 Ocak 1894). Bu parçaların ortaya çıkarılmasında polisin de görevli olması, çıkması muhtemel Ermeni olaylarının önüne geçilmesinde etkili olduğunu göstermektedir.

1 Şubat 1894 tarihinde Sivas'ın Gemerek köyünde bir evrak bulunduğu haberinin alınması üzerine konuyu araştırmak için Sivas Vilayeti tarafından bölgeye polisler gönderildi. Polisin yaptığı tahkikat sonrasında bölgede konuyla ilgisi olduğu değerlendirilen birkaç kişi yakalandı. Yakalanan bu kişilerle birlikte "Hristiyan ölümden ve hapisten korkmaz, devlet memurlarının Ermeni nüfusundan önemi tamamen kalkmıştır, bizim dahi onlara emniyetimiz yoktur, yakında arzumuza ulaşır ve Türklerin elinden kurtuluruz zira Türklerin yapıp ettikleri tahammülümüzün dışına çıkmıştır, cümlesini kılıçtan geçireceğiz" gibi bir takım el yazılarının bulunduğu evrak ele geçirildi. Ayrıca söz konusu yazıların satılmaması için de gerekli tedbirler alındı (BOA, DH.ŞFR., 164-3, R-20-11-1309 (1 Şubat 1894); BOA, DH.MKT., 2065-60, H-27-07-1311(3 Şubat 1894). Polisin olayı aydınlatmak için köy olan olay mahalline gönderilmesi devletin bu konuya verdiği önemin bir tezahürüdür.

12 Mart 1894 tarihinde Sivas'tan Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda Aziziye Kasabası'nda Ermeni Ohannes ve Kigork kardeşler ile Kars muhacirlerinden Recep ve Osman kardeşler arasında çıkan tartışma, bölgeye gönderilen polis ve zabıta memurlarının gayretleri ile büyümeden bastırıldığı ve

olaylarda ilişiği bulunduğu değerlendirilen 4 kişinin yakalandığı, ayrıca Ohannes'in evinde akmaklı bir tüfek, bir adet rovelvor iki tabanca ve kama ele geçirildiği kaymakamlıktan bildirildi (BOA, DH.şFR., 164-105, R-28-12-1309(12 Mart 1894). Bölgedeki tansiyonun düşürülmesi için bölgeye polis ve zabitanın gönderilerek bu olayın büyüyüp daha büyük bir olaya dönüşmesinin önüne geçildi. Polisin bölgeye gönderilmesiyle bu olayın müteselsil bir olaya dönüşmesinin n alındı.

Tonus Kazası'na bağlı Gemerek Köyü'nde bulunan Ermeni Katolik murahhas vekilleri tarafından Tonus Kaymakamlığı'na bir yazı gönderildi. Bahse konu yazıda, Gemerek'te bir takım olaylar yařandđı ifade edildikten sonra kaza polis komiserinin bir miktar atlı ile birlikte bölgede araştırmada bulunmak ve bölgeyi muhafaza etmek için hemen gönderilmesi talep edildi. Bunun zerine bölgeye birkaç nefer jandarma süvarisi ile polis komiseri ve bir polisin gönderildiği kaymakamlıktan bildirildi. Ayrıca bölgenin emniyet/güvenliğinin daha iyi sağlanması ve inzibat tedbirlerinin biraz daha arttırılması için bölgeye birer zabıta kumandanı, nizamiye ve jandarmadan oluşan 25 nefer ve iki süvari müfrezenin de derhal yola çıkarıldığı Sivas Valisi tarafından Dhiliye Nezaretine bildirildi. 26 şubat tarihinde askeriyeden konu ile ilgili seraskerliğe gönderilen yazıda eğer bölgede bir olay meydana gelmiş ise bölgeye kaza kaymakamının da hemen hareket etmesi talimatı verildi (BOA, DH.şFR., 164-3, R-20-11-1309 (1 şubat 1894); BOA, DH.MKT., 2065- 60, H-27-07-1311(3 şubat 1894); BOA, Y.PRK.UM., 37-31, R. 25 şubat 1312 (9 Mart 1897); BOA, DH.şFR., 204-151, R-25-12-1312(9 Mart 1897). Osmanlı Devleti'nin bölgede Ermeni meselesinden kaynaklı büyük çaplı olayların yaşanmaması için gerekli polisiye ve askeri tedbirleri aldığını bu örnek olay göstermektedir.

Sivas Taşhan'da 11 Kasım 1895 tarihinde bazı Ermeniler ile Müslümanlar arasında çıkan silahlı çatışma üzerine olayları yatıştırmak için başta askeri kuvvet olmak üzere zaptiye, polis ve diğer personellerin katılımıyla devriye attırıldı. Ayrıca geceleyin bir olayın meydana gelmemesi için de sokak başlarında bekleme yaptırıldı. Böylece Sivas'ta meydana gelen olayların önüne geçilmeye çalışıldı (BOA, A.şMKT.MHM., 660-29, H-24-05-1313(12 Kasım 1895); Y.PRK.ASK., 108-37, H-24-05-1313 (12 Kasım 1895). Osmanlı Devleti'nin olayların büyümesini önlemek için üç kolluk kuvvetinin katılımı ile önleyici tedbir aldığı görülmektedir.

9 Ekim 1896 Cuma günü, duyulan şüphe zerine Sivas'a bir saat mesafede bulunan ve halkı Katolik Ermeni olan Pirkirik köyü tahsildarı Mığırdı'ın evi araştırıldı. Mezkr şahsın evinde çok sayıda silah, mühimmat ve örgütsel doküman ele geçirildi. Mığırdı'ın evinde ele geçirilenler şunlardır; İki adet martin ile iki adet rovelvor ve dört yüz kadar martin ve rovelvor fişengi, iki gürcü başlığı, bir takım sakıncalı evrak ve Turuşak Gazetesi, bu evin civarında bulunan birkaç evde de yine bir martin ve rovelvor ile yirmi beş kadar fişenk. Araştırmada Mığırdı'ın Venedik'te Murat Refail Mektebi mezunlarından olduğu, Dersaadet İttihat İhtilal Turuşakyan Cemiyeti tarafından Sivas ve havalisinde komita teşkili ve ihtilal çıkartmak ve de yaygınlaştırmak için özel olarak gönderildiği tespit edildi ve şahıs yakalandı. şahsın Dersaadet'te kimlerle irtibatlı olduğu da tespit edilerek bu kişilerin de yakalanması ve bunların evleri ile mağazalarının araştırılması için İstanbul'a yazı yazıldı. Ayrıca şahsın yapılan sorgusunda aynı cemiyete mensup olan Samsun'da da bir kişinin olduğu ve benzer faaliyetlerde bulunduğu tespit edildi. Konunun Trabzon Vilayeti'ne bildirilmesi gerekliliği Zaptiye ve Dhiliye Nezaretleri'ne tebliğ edildi. Konu ile ilgili 15 Ekim'de Zaptiye Nezareti'nden Sivas Serkomiserliği'ne gönderilen yazıda Mığırdı'ın evinde ele geçirilen Gürcü başlıklarının kendisine giydirilerek fotoğrafının çekilmesi ve merkeze yollanması istendi (BOA, DH.TMIK.M., 19-16, H.07.05.1314(14 Ekim 1896). Burada polisin Ermeni fesadı ile ilgili araştırma yapmak için merkezden bir saatlik mesafeye gittiği görülmektedir. Polisin kırsalda gerçekleşen bu olaya gönderilme sebepleri arasında, Ermeni terör olaylarıyla mücadelede diğer kolluk kuvvetlerine nazaran daha tecrübeli olması etkili olmuştur.

Amasya Sancağı ile Sancağa Bağlı Yerlerde Meydana Gelen Ermeni Olayları ve Polisin Mücadelesi

Ermeni olaylarının yařandđı bir diğer bölge de Sivas Vilayeti'ne bağlı Amasya Sancağı'dır. Amasya'nın nüfus yapısı incelendiğinde Sivas merkez sancağı gibi Ermeni nüfus yoğunluğunun Türk/Müslüman nüfusa oranla az olduğu görülmektedir. Ancak bölgede faaliyet gösteren Amerikan Board misyon şefliği buradaki Ermeni olaylarında önemli bir rol oynadı. Amerikan Board tarafından Merzifon'da kurulan Anadolu Koleji modern eğitim veren bir kurumdu ve ağırlıklı olarak ğrencileri

Ermeni gençlerdi. Türk düşmanlığının ideolojik ve kültürel temelleri bu okulda atılıyordu (Tuzcu, 1993: 806). Merzifon, Ermeni olaylarının yaşandığı önemli merkezlerden bir olarak karşımıza çıkmaktadır.

Merzifon'da Ermenileri isyana yönlendiren ve örgütleyen fesat cemiyeti yoğun bir faaliyet yürütmekteydi. Cemiyet üyelerinin yeri tespit edildikten sonra Merzifon'daki polis, asker ve zaptiye memurları tarafından cemiyet üyelerinin bulunduğu yer ablukaya alındı. Bu halde sabaha kadar beklendikten sonra sabahleyin örgüt üyeleri ile çıkan çatışmada örgüt üyelerinden 3 ü ölü, 1 i yaralı biri de canlı olarak ele geçirildi. Çatışmada yaralanan 2 askerden biri, 1 saat sonra vefat etti (BOA, BEO, 202-15139, H-08-11-1310 (24 Mayıs 1893).

Sivas'ta polis mevcudunun artırılma sebeplerinden biri belki de en önemlisi Sivas'ta bulunan ve ayrılıkçı hareketlerde bulunan Ermenilerin çalışmalarıydı. Ermenilerin bu yöndeki faaliyetleri artarak devam etmesi üzerine de Ermenilere yönelik takip ve tarassut faaliyetleri artarak devam etti. Bu faaliyetlerden birinde Amasya ve Merzifon Ermeni eşkiyasından olup dört beş seneden beri takip edilen Merzifonlu Tomayan Artin ile ortağı Bekleyen Mehrendan(?) Amasya'da saklandıkları yerlerde çıkan çatışmada yaralı olarak ele geçirildi. Konu ile ilgili Sivas Polis Serkomiserliği'nden 5 Nisan 1894 tarihinde Zaptiye Nezareti'ne yazılı olarak bilgi verildi. Ayrıca 21 Mayıs 1894 tarihinde mezkur kişilerin fotoğrafları da nezarete gönderildi (BOA, Y..PRK.ZB., 13-18, H. 14.11.1311(21 Mayıs 1894).

Tokat Merkez Sancağı ve Sancağa Bağlı Yerlerde Meydana Gelen Ermeni Olayları ve Polisin Mücadelesi

Sivas Vilayeti'ne bağlı Tokat Sancağı azımsanmayacak sayıda Ermeni nüfusuna ev sahipliği yapmaktaydı. Nüfusları yaklaşık 15 bin civarında olan Tokat Ermenileri de Anadolu'nun diğer bölgelerindeki soydaşları gibi Rusların ve İngilizlerin telkinleri doğrultusunda örgütlenmeye başladı. 1886 yılında Tokat sancağında gizli ve ayrılıkçı Cemiyet-i Hafiyye-i Mezkûra adından bir örgüt teşkil edildi. Tokat Ermenileri esasen iki kısma ayrılmıştı. Birincisi başında Tokat Ermeni Murahhas Vekili olan, zararlı ve ayrılıkçı faaliyetler yürütenler, ikincisi ise Osmanlı Devleti'ne bağlı ve sadık olan ve komitacı Ermenileri hükümete ihbar edenlerdi. Sonraki süreçte ayrılıkçı ve zararlı faaliyetleri tespit edilen Ermeni murahhas vekili Tokat'tan sürüldü (Özdağ, 2014: 431).

Tokat'ta 1888 yılında bu kez Feda-yı Nefs adıyla gizli bir örgüt kuran ayrılıkçı Ermeniler, soydaşlarını Osmanlı Devleti'ne karşı tahrik ve isyana teşvik etti. Daha sonra Hınçak örgütü ayrılıkçı faaliyetlerin organizasyonunda aktif rol aldı. Bu bağlamda silahlı eylemlere başlayan örgüt, 1894 yılının mart ayında kendilerine destek olmadığını iddia ettikleri Ermeni Doktor Jozef'i katletti. Aynı yılın ağustos ayında Ermeni komitacılar, bu kez Tokat'tan İstanbul'a giden posta arabasını soyarak, sürücüsü Mehmet Efendi'yi canice öldürdü. Doktor Jozef ve posta soygunu olaylarından sonra zanlıların yargılanması için Ankara Divan-ı Harp reisi Mustafa Paşa görevlendirildi. Polis ve savcılık sorgu evraklarını değerlendiren mahkeme heyeti iki olayın baş zanlılarına da idam cezası verdi (Aykun, 2014: 382-391).

Tokat'ta bir Ermeni'nin evinde iki Ermeniye yaralayan ve 100 lira para talep eden fakat 100 lirayı alamamaları üzerine iki şahıstan birine 100 liralık senet imzalatan kişilerin bulunduğu haberinin alınması üzerine derhal olay mahalline polis ve zabıta memurları giderek olayla ilgili araştırmalara başladı. Yapılan inceleme ve araştırma neticesinde söz konusu 5 şahsın komita fedailerinden olduğu anlaşıldı. Araştırma neticesinde bu kişilerin senet imzalattıkları evden ayrılıp başka bir eve gittikleri ve o evde silah, kama ve de senetle birlikte buldukları tespit edildi. Bunun üzerine eve yapılan baskınla söz konusu şahıslar yakalandı. Bu bilgi ilk önce Tokat Mutasarrıflığı'ndan Sivas Vilayeti'ne oradan da Zaptiye Nezareti'ne iletildi (BOA, Y..EE., 163-5, H-01-08-1312 (28 Ocak 1895); Y..MTV., 114-1, H-01-08-1312 (28 Ocak 1895).

Tokat'ta Ermeni milletinden üç Ermeni bir başka evde eğlendikten sonra saat yarım sularında (kameri saate göre 12:30 sularında) eğlendikleri evden çıkıp Ermeni Agop'un evine girdiler. Burada Agop'tan tehditle para isterken polis ve zaptiye görevlileri tarafından yakalandılar (BOA, DH.TMIK.M., 2-48, H-17-09-1313 (2 Mart 1896).

Bir başka asayiş olayında Sivas Vilayeti'nden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 21 Haziran 1896 tarihli telgrafta; 21 Haziran günü saat 5 raddelerinde Tokat'ta merkezde bulunan Ölçücü oğlu Bagos'un

evinden 1 el silah atıldı ve Rum Nikola tarafından devriye görevini ifa eden polis komiserine haber verildi. Komiser, söz konusu eve gitti. Evin önünde kalabalık toplanmıştı. Silahın merhum Bagoş'un şoseye bakan evinin penceresinden atıldığı bilgisi toplanmış bulunan bazı kişiler tarafından polise söylendi. Silah sesini duyduktan sonra olay mahalline giden hamal Halit ise silahın Bagoş'un evi ile yanındaki evin arasından atıldığını söyledi. Konu ile ilgili tanzim edilen tutanakta polis komiseri ile hamal Halit ve orada bulunan diğer bazı kişilerin ifadeleri imza altına alındı. Konu ile ilgili 22 Haziran tarihinde merkezden Sivas Vilayeti'ne gönderilen yazıda bu gibi heyecana neden olan adı olayların halkta başka suretle anlaşılması için gereken tedbirlerin alınması talep edildi (BOA, DH.TMIK.M., 7-72, H-11-01-1314(22 Haziran 1896). Burada polisin Tokat'ta devriye attığı görülmektedir ki önleyici olarak bu durum önemli bir husustur.

Niksar'da meydana gelen Ermeni olaylarının araştırılması için Niksar'a serkomiser gönderildi. Serkomiserin yaptığı tahkikat neticesinde olayın zanlısını yakalamak için giden zaptiyenin atılan kurşunla hafifçe yaralandığı daha sonra zanlının yakalandığı ve hakkında gerekli işlemlerin yapılması için mahkemeye teslim edildiği ifade edildi (BOA, DH.ŞFR., 193-77, R-13-04-1312(25 Haziran 1896); DH.TMIK.M., 7-44, H-12-01-1314(23 Haziran 1896). Osmanlı Devleti'nin olayların sebebini araştırmak için bölgeye o tarihte polis teşkilatındaki en üst rütbeli personel olan serkomiser göndermesi bir asayiş olayının büyüyen olası büyük bir Ermeni olayına dönmesini istemediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

21 Haziran 1896 gecesi Tokat'a bağlı Niksar'da Ermenilerin çıkarmış olduğu karışıklık neticesinde Tokat'taki nizamiye askerleri ve ihtiyat zabıtlarının yanı sıra Sivas merkezden de takviye kuvvet talep edildi. Bunun üzerine bölgeye polis gönderildi. Niksar'da bir taraftan olayla ilgili askeri tedbirler alınırken diğer taraftan da polise olarak olayların sebepleri araştırılmaya başlandı. Araştırma sonucunda Sivas'tan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 21 Haziran 1896 tarihli ek belgede; ilk bilgilere göre Niksar'da çıkan olayların Ermeniler tarafından çıkarıldığı tespit edildi (BOA, DH.TMIK.M.,7-66, H.10.01.1314(21 Haziran 1896). Niksar polis biriminin, olayla ilgili üzerine düşen görevi yerine getirdiği ve olayın sebebini sığağı sığağına tespit ederek üst makamlara aktardığı görülmektedir.

Niksar'daki olayla ilgili tahkikat yapmak üzere olaydan dört gün sonra Niksar'a bu defa Sivas Vilayeti polis serkomiseri gönderildi. Serkomiserin yaptığı inceleme ve araştırma neticesinde yukarıda da ifade edildiği gibi olayın Ermeniler tarafından çıkarıldığı, ayrıca Ermenilerin kendi evleri ile kiliselerini de ateşe verdikleri ve üç Müslümanın vefatına beşinin de yaralanmasına neden oldukları, olayın faillerinden birinin öldüğü birinin ise kaçmaya çalışırken yaralı olarak yakalandığı belirtildi (BOA, DH.ŞFR. 193-77, R. 13.04.1312 (25 Haziran1896). Osmanlı Devleti'nin bölgenin huzur ve sükûnunu sağlamak için o dönemde Sivas'ta görevli en üst rütbeli polis amirini olay mahalline göndererek araştırma yaptırması, bu olay üzerinden kendisine herhangi bir baskı oluşmasını önlemek içindir. Ayrıca bölgenin asayiş için gerekli bütün çalışmaların yapıldığı, devlet iradesinin tesis edildiği bölge halkına gösterildi.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde çıkan Ermeni olayları genellikle askeri tedbirlerle bastırılmıştır. Ancak bununla birlikte polisin de isyanların bastırılmasında ve tahkikatların izlenmesinde büyük payı olmuştur. 1895-96'da yoğun şekilde yaşanan Ermeni olaylarında askeri birlikler ve divan-ı harp yargılama kurulları ile mücadele edildi. Ermeni olaylarının çıktığı bu dönemde polislerin, askeri personele hem yardım etmek amacıyla olay mahalli sancak ve kaza merkezinden uzaktaki köylere dahi gittikleri görülmektedir. Kırsaldaki Ermeni olaylarında dahi olayları araştırıp, ilgili evrak hazırlayıp, olayları değerlendirme görevlerini yerine getirmiştir. Buradan hareketle bu tarihte Sivas vilayetinde meydana gelen Ermeni olaylarında polisin; devriye görevi yürüterek günümüzün tabiri ile önleyici hizmet yerine getirdiği, olayları araştırmak ve istihbarat görevi yürütmek yoluyla da günümüzdeki gibi hem önleyici hem de adli görev ifa ettiği, olayları tahkik ettiği, olaylar ile ilgili adli evrakları hazırlayıp evraklarla birlikte zanlıları adalete teslim ettiği görülmektedir. Bu açıardan değerlendirildiğinde o dönemde Sivas polisinin, vilayetin asayişinin sağlanmasında sancak merkezi sınırları dışında da önleyici ve adli görev yaptığı görülmektedir.

Sivas polisi, özellikle isyan dönemi dışında meydana gelen Ermenilerin de karıştığı adli olayların, daha da büyüyen isyan halini almasını önlemek amacıyla istihbarat görevini ifa edecek şekilde devriye

gezmiştir. Bu bilgiden hareketle Sivas polisinin günümüzden yaklaşık 130 yıl önce günümüzün tabiri ile İstihbarat, Terör ve İstihbarat görevlerini yerine getirdiği ifade edilebilir. Sivas polisin yaklaşık 130 yıl öncesinden bu tür görevleri yerine getirmesi, hem Sivas polis tarihi açısından hem de polis ve güvenlik tarihi açısından önemli bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır.

1895-96 Ermeni olaylarında polisin görev alması, polise bu tür olaylar karşısında nasıl davranması gerektiği konusunda yeni tecrübeler kazandırmıştır. Polisin, bahse konu tarihten itibaren günümüze kadar söz konusu hafızasına yeni şeyler ekleyerek edinmiş olduğu tecrübe ve bilgi birikimlerini kuşaktan kuşağa aktararak kurumsallığını günümüze kadar devam ettirdiği rahatlıkla söylenebilir. Ermeni olaylarında polisin, devriye atması, isyanın bastırılmasında kolluk kuvveti vazifesi ve isyanlara yönelik soruşturmalarda sanık ifadeleri ve tutanaklarını hazırlama görevlerini yerine getirdiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv vesikaları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA, A.}MKT.MHM., 660-29, H-24-05-1313(12 Kasım 1895).
- BOA, BEO, 107-7959, H-25-04-1310 (16 Kasım 1892).
- BOA, BEO, 166-12417, H-16-11-1310(1 Haziran 1893).
- BOA, BEO, 183-13696, H-22-01-1311(5 Ağustos 1893).
- BOA, BEO, 202-15139, H-08-11-1310 (24 Mayıs 1893).
- BOA, BEO, 215-16093, H-19-11-1310 (4 Haziran 1893).
- BOA, BEO, 2038-152809, R.16.01.1319(29.Mart1903).
- BOA, İ..DH., 1301-33, R. 28 Kanun-u evvel 1308 (9 Ocak 1893).
- BOA, İ..DH., 1304-24, R. 06. 11. 1310 (22 Ocak 1893).
- BOA, DH. MKT., 2-17, H. 29.04.1311(09 Kasım 1893).
- BOA, DH.MKT., 713-48, R. 12 Mayıs 1319(25 Mayıs 1903).
- BOA, DH.MKT., 1962-34, R. 4 Haziran 1307(16 Haziran 1891).
- BOA, DH.MKT., 2014-85, R. 12 Teşrin-i evvel 1308(24 Ekim 1892).
- BOA, DH.MKT., 2065-60, H-27-07-1311(3 Şubat 1894).
- BOA, DH.ŞFR., 164-3, R-20-11-1309(1 Şubat 1894).
- BOA, DH.ŞFR., 164-105, R-28-12-1309(12 Mart 1894).
- BOA, DH.ŞFR. 193-77, R. 13.04.1312(25 Haziran 1896).
- BOA, DH.ŞFR., 204-151, R-25-12-1312(9 Mart 1897).
- BOA, DH.TMIK.M., 2-48, H-17-09-1313(2 Mart 1896).
- BOA, DH.TMIK.M., 7-72, H-11-01-1314 (22 Haziran 1896).
- BOA, DH.TMIK.M., 7-44, H-12-01-1314(23 Haziran 1896).
- BOA, DH.TMIK.M., 7-66, H.10.01.1314(21 Haziran 1896).
- BOA, DH.TMIK.M., 19-16, H.07.05.1314(14 Ekim 1896).
- BOA, DH.TMIK.M., 87-23, H. 08.02.1318(30 Mayıs 1900).

BOA, DH.TMIK.S., 39-68, H. 03.06.1320(07 Eylül 1902).
BOA, Y..EE., 81-21, R. 07.08.1311(19 Ekim 1895).
BOA, Y..EE., 163-5, H-01-08-1312(28 Ocak 1895).
BOA, Y..MTV., 114-1, H-01-08-1312(28 Ocak 1895).
BOA, Y..PRK.ASK., 108-37, H-24-05-1313(12 Kasım 1895).
BOA, Y..PRK.UM., 29-25, H-23-07-1311(30 Ocak 1894).
BOA, Y..PRK.UM., 37-31, R. 25 Şubat 1312(9 Mart 1897).
BOA, Y..PRK.ZB., 13-18, H. 14.11.1311(21 Mayıs 1894).
BOA, ZB, 67-46, H. 11.11.1316(23 Mart 1899).

Salnameler

Salname-i Vilayet-i Sivas, H. 1304(M. 1886).
Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, H. 1312 (M. 1894).
Salname-i Vilayet-i Sivas, H. 1321(M. 1903).
Salname-i Vilayet-i Sivas, H. 1325(M. 1907).

Literatür Eserler

Aydın, M. (2007), Sivas Vilayeti'nde American board of commissionars for foreign Missions'ın misyonerlik faaliyetleri ve 1893 Merzifon Ermeni ayaklanması, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu*, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, ss. 485-524.

Aykun, İ. (2015), Ermeni olaylarında Tokat, *Ermeni Ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 369-410.

Doğan, O. (2008), Ermeni komiteleri hınçak ve taşnaksütun Rus adalet bakanı Y. Muravyev'in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, ss. 307-328.

Gören, H. H. (2018), *Birinci yüzyılında (1839-1938) Türk Polis Teşkilatının Tekâmül, Teşkilat ve Kadro Hareketleri*, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları.

Günay, N. (2020), *Zoraki İttifaktan yol ayrımına İttihat Terakki ve Ermeniler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Gürün, K. (1985), *Ermeni dosyası, (Üçüncü baskı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Evren, G. (2002), *Ermeni sorunundaki çıkar odakları*, Ümit Yayıncılık.

Karaca, T. N. (2005), *Ermeni sorununun gelişim sürecinde Yozgat'ta Türk Ermeni ilişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

_____ (2014), 19. yüzyılda İngiltere'nin Ermeni politikaları, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, C. 10, Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 221-262.

Karpat, K. (2010), *Osmanlı nüfusu 1830-1914 (2. Baskı)*, Timaş Yayınları.

Kozak, Y. – Kahraman, O. (2021). Sivas vilayeti polis teşkilatının gelişimi (1893-1908), *Karadeniz Araştırmaları*, XVIII/70: ss. 297-312.

Kuzucu, K. (2008), *İsmail Hakkı Paşa'nın Sivas Valiliği ve ilk ermeni olayları (1880-1882)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Küçük, C. (1984), *Osmanlı diplomasisinde Ermeni meselesinin ortaya çıkışı 1878-1897*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Kozak, Y. - O. Kahraman (2021), Sivas vilayeti polis teşkilatının gelişimi (1893-1908), *Karadeniz Araştırmaları*, XVIII/70, ss. 297-312.

Özcan, T. (2007), Sivas Mülhakâtında meydana gelen Ermeni isyanları (1895-1897), *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu*, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, ss. 525-534.

Özdağ, A. (2014), Tokat sancağında Ermeni olayları (1890-1900), *Türkish Studies*, 9/1, ss. 427-438.

Tuzcu, A. (1993), Merzifon'da Ermeni ayaklanmaları, *Belleten*, 57/220, ss. 795-830.

Uçarol, R. (2010), *Siyasi tarih (1789-2010)(8. Basım)*, DER Yayınları.

Yıldız, F., (2015), *Osmanlı Devleti'nde Ermeni terörü 1896 Osmanlı Bankası baskını*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yüksel M. (2015), Sivas vilayeti ile çevresindeki Ermeni olayları ve Osmanlı devleti tarafından alınan tedbirler (1892-1896), *Ermeni Ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 121-177.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Rusya'nın Karabağ'da İzlediği Politika ve Ermeni Mezalimi

(XIX. ve XX. yüzyıl)

Russia's Policy in Karabakh and Armenian Atrocities

(XIXth and XXth century)

Ahmet EYİCİL

Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi

ahmeteyicil@gmail.com

Orcid ID: 0000-0001-6190-7384

Süleyman KEKİL

Arş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü

suleymankekil46@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-4934-6198

Öz: Karabağ bölgesi, Kafkasya, Asya ve Avrupa arasında stratejik bir yer olmasının yanında tarih boyunca birçok problemin olduğu ve çatışmaların yaşandığı önemli coğrafyalardan biridir. Aynı zamanda bölge, Türklerin Anadolu'ya geçiş güzergâhında olduğundan Anadolu'nun Kafkasya ve Türk devletleri ile irtibat kurması açısından da önemlidir. Bu açıdan Karabağ, dönemsel olarak bölgedeki güçlerin çatışma merkezi olmuştur. Rusya, bölgeyi işgal etmek isteyen bölgesel güçlerden biridir. Bu bağlamda Rusya, bölgenin nüfus yapısını Ermeniler lehine değiştirerek Ermenilerin bölgeye yerleşmesini desteklemiştir. Böylece Ermeniler, Karabağ'da Azerbaycan Türklerine karşı silahlı terör eylemlerine başlamıştır. XIX. yüzyılda başlayan işgal, XX. yüzyılda daha da arttı ve I. Dünya Savaşı döneminde Ermeniler, Karabağ'da Türkleri katlederek bölgeye yerleşti. Çarlık Rusya ve SSCB döneminde Ermeni işgali ve mezalimi daha sonra da devam etti. 1992'de Hocalı'da yapılan insanlık dışı katliam bunlar arasındadır. Bu katliama birçok devlet sessiz kalmıştır. 1994'te I. Karabağ Savaşı sonunda Ermenistan ve Azerbaycan arasında ateşkes ilan edilmesine rağmen Ermeniler, işgal ve mezalimlerine devam etmiştir. 2020'deki II. Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklemesiyle birlikte Ermenistan yenildi ve Karabağ'ın Azerbaycan topraklarına katılmasıyla Ermenilerin bölgede yaptıkları mezalimler son bulmuştur. Bu çalışmada Karabağ bölgesinde tarihî gelişim içerisinde Rusya'nın izlemiş olduğu iskân politikası, Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı yaptığı mezalim, Ermeni göçleri ve Ermeni örgütlerinin faaliyetleri başta arşiv kaynaklarına dayanılarak anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karabağ, Azerbaycan, Ermeniler, Türkler, Rusya, mezalim.

Abstract: The Karabakh region is of strategic importance due to its location between the Caucasus, Asia and Europe. It is also a region where many problems and conflicts have been experienced throughout history. At the same time, the region is also important in terms of Anatolia's liaison with the Caucasus and Turkish states, as it is on the route of passage of Turks to Anatolia. In this respect, Karabakh has periodically been the centre of conflict of regional powers. Russia is one of the regional powers that want to occupy the region. In this context, Russia supported the settlement of Armenians in the region by changing the population structure of the region

Geliş Tarihi:04.01.2024

Kabul Tarihi:29.12.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Eyicil, A. ve Kekil, S. (2024). Rusya'nın Karabağ'da izlediği politika ve Ermeni mezalimi (XIX. ve XX. yüzyıl). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(3), 1563-1579. Doi: 10.33437/ksusbıd.1414904

in favour of Armenians. Thus, Armenians started armed terrorist acts against Azerbaijani Turks in Karabakh. The occupation, which started in the XIXth century, increased in the XXth century and during World War I, Armenians massacred Turks in Karabakh and settled in the region. Armenian occupation and atrocities continued during the period of Tsarist Russia and the USSR. The inhuman massacre in Khojaly in 1992 is among them. Many states remained silent on this massacre. Despite the declaration of a ceasefire between Armenia and Azerbaijan at the end of the First Karabakh War in 1994, Armenians continued their occupation and atrocities. With Turkey's support for Azerbaijan in the Second Karabakh War in 2020, Armenia was defeated and the atrocities committed by Armenians in the region ended with the annexation of Karabakh to Azerbaijani territory. In this study, the settlement policy pursued by Russia in the Karabakh region within the historical development, the atrocities committed by Armenians against Azerbaijani Turks, Armenian migrations and the activities of Armenian organisations were explained primarily based on archival sources.

Keywords: Karabakh, Azerbaijan, Armenians, Turks, Russia, atrocity.

GİRİŞ

Dağlık anlamına gelen “*Kara*” ve bağlık gibi verimli toprak anlamına gelen “*Bağ*” kelimelerinin birleşiminde oluşan Karabağ ismi öz Türkçe olup, bölgeye göç eden Türk kavimleri tarafından verilmiştir. Rusçada Dağlık Karabağ manasına gelen “Nogorno Karabakh” adı ile bilinmekte ve ulusal kaynaklarda bu şekilde kullanılmaktadır (Yılmazçelik ve Özdem, 2013: 4-5). Dağlık Karabağ ise, Karabağ bölgesinin dörtte birini oluşturmaktadır. Araştırmamızda da kavram kargaşası olmaması için sadece “*Karabağ*” ifadesini kullanmayı uygun görüyoruz.

Karabağ bölgesi coğrafi olarak, Azerbaycan’da bulunan Kür ve Aras ırmakları ile Ermenistan sınırlarında yer alan Gökçe Gölü arasında dağlık bölge ve bu bölgeye bağlı ovalardan oluşmaktadır. Tarihte Karabağ Hanlığı’nın sınırları içerisinde olan bölgenin, batısında Ermenistan, doğu ve kuzeyinde Azerbaycan ve güneyinde İran bulunmakta, coğrafi açıdan Küçük Kafkasya dağlarının merkezini oluşturmaktadır. Ayrıca bölge ikliminin elveriş olması ve verimli arazilerin bulunması, insan kitlelerinin göç ederek yerleşmesinde etkili olan faktörlerdendir (Attar, 2012: 8-9).

Karabağ’ın, Hazar havzasındaki zengin doğal kaynaklar ve enerji rezervlerine olan yakınlığı, enerji kaynaklarının günümüzde hammadde olarak önemli olması nedeniyle önemli bir merkezdir. Bundan dolayı Karabağ, büyük güçlerin Hazar havzasında bulunan petrol ve doğalgaz rezervlerinin temin edilmesi, üretimi ve sevkine doğrudan etki edebilecek imkânlar sunmaktadır. Bölgede bulunan petrol ve doğalgaz yatakları, Ortadoğu için enerji alternatifi durumundadır. Böylece uluslararası alanda güçlü olmak isteyen her devlet tarafından kontrol altına alınmak istenmektedir (Gözlek, 2008: 4). Ayrıca Bölgede bulunan kaynakların Asya ve Avrupa pazarlarına ulaştırılması açısından Karabağ’ın önemli bir kilit nokta da olması, başta Rusya gibi bölgede etkili olmak isteyen güçlü devletlerin ilgisini çekmiştir.

Karabağ’ın Tarihçesi

Kafkasya’nın yerleşim merkezlerinden olan Azerbaycan’ın, göçebe topluluklar için yaşamaya elverişli yerleşim yeri Karabağ bölgesidir. Bu bölgeye Türk göçlerinin zamanla artmasıyla nüfusu da artmıştır. Bölgeye yerleşen ilk Türklerin İskit/Sakalar olduğu bilinmektedir. Özellikle Ermeni kaynaklarında Alban Ülkesinin bir eyaleti olarak gösterilmekte ve Oğuzların Üçok boyuna mensup olan Arsak adıyla anılmaktadır (Özyılmaz, 2013: 194). Sonraki zamanlarda bölge, Hunlar ve Hazarlar gibi Türk boylarının buraya göç etmesiyle Türklerin hâkimiyeti altına girmiştir.

Uzun bir süre Türklerin hâkimiyetinde kalan Azerbaycan, VII. yüzyıldan itibaren Arapların hâkimiyeti altına girmiştir. Bölge halkı Arap hâkimiyeti altına girmesiyle birlikte Zerdüşt dinini terk ederek İslam dinini kabul etmiştir. XI. Yüzyıldan itibaren Türk göçleriyle birlikte bölgeye Oğuzlar gelmiştir. Oğuzların gelmesiyle bölgenin dili Türkçeleşmiştir. Selçuklu Devleti’nin kurucularından Çağrı Bey’in Doğu’ya yapmış olduğu keşif seferleri sonucunda Azerbaycan, Türk nüfusunun yoğun olduğu bir bölge haline geldi. Ayrıca Alpaslan zamanında burası kışlak olarak da kullanıldı. (Yıldız, 1984: 29-31). Bizanslılara karşı Türk akınlarını yoğunlaştıran Selçuklular, Bizans’ı Gence’de yenerek bölgeye girdiler. Selçuklular burada bağımsız veya yarı bağımsız bir Ermeni siyasi iradesiyle karşılaşmadı. Çünkü bölgede bulunan Ermeniler, Bizans’a veya Müslüman Emirliklere bağlı olarak dağınık halde yaşamaktaydı (Ata, 2010: 9). Selçukluların hâkimiyetinden sonra Azerbaycan Atabeylerinin himayesinde olan Karabağ, Moğol İstilasıyla birlikte İlhanlıların hâkimiyetine girerek devletin en önemli

karargâh merkezi haline geldi. İlhanlılar Döneminde devletin merkezi Tebriz iken, yaz aylarında Karabağ merkez olarak kullanıldı (Özyılmaz, 2013: 195). İlhanlılardan sonra bölge, Türkmen devletleri olan Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri ile birlikte Timur'un hâkimiyetine girdi (Gürel, 1992: 182). Bu sürede bölgeye Türk göçleri artarak yoğun bir şekilde devam etti. Ayrıca burası Timur'un kışlak olarak kullandığı önemli bir bölgeydi. Karabağ'ın Türkleşmesi noktasında önemli bir nüfus politikası takip eden Timur, 1402 yılında Anadolu'ya yapmış olduğu seferden sonra Anadolu ve Suriye'den 50.000 civarında Türk ailelerini buraya yerleştirdi. (Yılmazçelik ve Özdem, 2013: 7).

Türk devletlerinin kontrolü altında bulunan bölge, XVIII. yüzyılda Osmanlı ve İran Safevi Devletleri ile Avşar Hanlıkları arasında siyasi çekişmelerin odak noktası haline geldi. Bölgede Avşar Türk Devleti Şahı, Nadir Şah'ın ölümüyle İran merkezi otoritesi zayıfladı ve birçok Türk hanlıkları ortaya çıktı. Böylece bölgede birçok hanlıklar kuruldu. Türk hâkimiyetinin altında bulunan bu hanlıklarda, Türk nüfusu ağırlıklı olarak yaşamaktaydı. Bunlardan bir tanesi de Karabağ Hanlığıydı (Ata, 2010: 9-10).

Hanlıklar dönemi olarak adlandırılan bu devrede Penah Ali Bey tarafından merkezi Şuşa'da kurulan Karabağ Hanlığı (Dedeyev, 2002:163-218), İran'ın etkisine rağmen bağımsız bir politika izledi. Ruslar, XIX. Yüzyılda Kafkasya'da yayılcı bir politika izleyerek İran ve Azerbaycan bölgelerine doğru ilerlemesi neticesinde, bu hanlıkları himaye altına almak için İran ile ciddi çatışmalara girdi. Rusya Batılı devletler ve özellikle Fransa ile mücadele etmekteydi. Bu durumu fırsat bilen İran, Rusya'nın Kafkasya'da yayılmasına engel olmak için saldırdı. Yapılan savaş sonucunda İran yenilince, 1813'de Gülistan Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Gence, Karabağ, Bakü, Lenkeran, Küba, Şemahı, Şeki, Derbent ve Şemahı Hanlıklarının Rusya'nın hâkimiyeti altına girdi (Doğan ve Demirci, 2022: 342; Beydilli, 1988: 383-385). İran, kaybettiği yerleri tekrar almak isteyince Rusya ile tekrar savaşa girdi. Savaş sonucunda yenilen İran, Rusya ile 1828'de Türkmen Çayı Antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşmayla bütün hanlıklar Rusya'nın kontrolü altına girdi. Azerbaycan ikiye bölündü ve Ermenistan'ın temelleri atıldı. Diğer taraftan Rusya, 1829'da imzalatmış olduğu Edirne Antlaşması ile Azerbaycan'daki hâkimiyetini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdi (Yeşilot, 2008: 190-191). Böylece Rusya, Azerbaycan topraklarına hâkim oldu ve gelecek dönemi etkileyecek olan Ermenileri buraya yerleştirme politikasını uyguladı.

Rusya'nın Karabağ'da İzlediği İskân Politikası

Kafkasya, İran ve Osmanlı Devleti'ne karşı saldırıları önleyen tampon bir bölge idi. Aynı zamanda burası Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasına uygun jeostratejik bir konumdaydı. Rusya, bir yandan balkanlardaki Slav ve Ortodoks halklarıyla ilişkilerini geliştirirken diğer yandan Güney Kafkasya'da bulunan Gürcü ve Ermeni topluluklarıyla yakın ilişki kurmuştur. Bu bağlamda Kafkasya bölgesinde uygulamak istediği politikanın bir sonucu olarak Ermenileri Azerbaycan topraklarına yerleştirmeye çalışmıştır. Çünkü Hazar Denizi, Karadeniz ve bu bölgelerin güney tarafındaki çıkarlarını korumak için Kafkasya'da askeri ve ekonomik açıdan tampon bir bölgenin oluşturulması önemliydi (Çapraz, 2012: 233). 1. Petro zamanında (1682-1725) Hazar denizine inen Rusya, Kafkaslara kadar ulaşmıştı. Rusya'nın ilerlemesinden tedirgin olan Azerbaycan Hanlıkları, Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirerek yardım istediler.¹ Ayrıca Karabağ Hanı İbrahim Halil Han, 1776'da Osmanlı Devleti sadaret makamına yazmış olduğu mektupla, Rusya'ya karşı koymak için Osmanlı ordusunun yardımıyla Azerbaycan ve Dağıstan Hanlıkları'nın mücadele edeceğini belirtti.² Bunun üzerine Kafkasya'ya yönelen Osmanlı Devleti, Güney Kafkasya'yı önemli ölçüde hâkimiyeti altına aldı. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda Kırım'ın Rusya'nın hâkimiyetine girmesiyle Kafkasya bölgesindeki sosyal yapı Ruslar lehine değişti. 1801'de Rusya'nın Gürcistan'ı hâkimiyeti altına alması sonucunda Kafkasya'ya doğru genişledi. Böylelikle Kafkasya'da Rus sömürge yönetimi uygulandı. Rusya bundan sonra Gence kalesini ele geçirdi. Rusya'nın karşısında Osmanlı Devleti zayıf kaldı. Çünkü Osmanlı, Balkan İsyancıları ile mücadele ettiğinden dolayı Kafkasya'ya yeteri kadar güç gönderemedi (Türkmen, 2004: 13).

Kafkasya'da hâkimiyet kurmak isteyen Rusya, bölgede Ermeni nüfusunu arttırarak Ermenistan oluşturmak istiyordu. Rusya, izlediği politika çerçevesinde, Güney Kafkasya'da bulunan Erivan,

¹ Karabağ Hanı İbrahim Halil Han tarafından gönderilen mektuplarda bütün Azerbaycan hanları ile beraber Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirdiği 20 Aralık 1774 tarihli belge. BOA, HAT, Dosya No:16, Gömlek No:720

² Karabağ Hanı İbrahim Halil Han tarafından yılında sadaret makamına gönderilen mektup hakkında 1776 tarihli belge. BOA, HAT, Dosya No:3, Gömlek No:73

Nahçıvan ve özellikle Karabağ bölgelerine Osmanlı Devletinin Doğu illerinden ve İran'ın kuzey bölgelerinden Ermenileri göç ettirdi. Bunun için çeşitli nedenlerle 1828 yılında İran'dan 40.000 ve Osmanlı Devleti'nden yaklaşık 90.000 Ermeni'yi Güney Kafkasya bölgesine yerleştirdi (Çapraz, 2012: 236).

Rusya tarafından Kafkasya'nın çeşitli yerlerine göç ettirilen Ermenilerin büyük çoğunluğu Karabağ bölgesine yerleştirildi. Yapılan göçler sonucunda Karabağ'da, Ermeni nüfusu önemli ölçüde arttı. Karabağ'ın başkenti olan Şuşa'da, 1823 yılında Ermeni nüfusu %27,5 iken 1832 yılında bu oran %44,9'a yükseldi. Karabağ bölgesinin tamamında Ermeni nüfusu bölge nüfusunun %31,6'sına ulaştı. Şuşa'nın nüfus yapısındaki yaşanan değişim neticesinde 1830'dan sonra nüfus yoğunluğu Ermeniler lehine arttı. (Çapraz, 2012: 237). 1832 yılında Karabağ'da Azerbaycan Türklerinin nüfusu %65'e düşerken Ermenilerin nüfusu %35'e yükseldi. Ermeni nüfusu 1880'de %53'e, 1889'da ise %77'ye ulaştı (Suyundikov, 2021: 133). Nüfus artışıdaki oranlar bölgede uygulanan iskân politikasıyla birlikte nüfus dağılımının Türkler aleyhine dengelenmeye çalışıldığını ve nasıl bir politika izlendiğini göstermektedir.

1846'da İzlemiş olduğu politikalarla bölgede hâkimiyetini güçlendiren Rusya, yapmış olduğu sosyal ve idari reformlarla politikasını daha aktif hale getirdi. Karabağ bölgesi, Şemahi vilayeti içinde kaldı. 1859 bu vilayet kaldırıldı. Bakü vilayetine bağlandı. 1867 yılında Güney Kafkasya'da yeni bir idari düzenlemeyle Gence Vilayet İdaresi kuruldu. Böylelikle Şuşa bölgesi yani Karabağ, gence vilayetine bağlandı. Daha sonra Karabağ, 4 idari birime ayrılarak Şuşa, Zangezür, Cevanşir ve Cebrail adında şehir idareleri kuruldu. Bu şekilde bir arazi yapılanması Ermenilerin yönetim sisteminde daha etkin bir rol almasını sağladı (Alizade, 2013:35). Böylelikle bölgenin idari yapılanmasının değiştirilmesi Karabağ'da bulunan Ermenilerin bölgedeki diğer Ermenileri isyana teşvik etmesini kolaylaştırdı.³

Bölgede yapmış olduğu idari reformlarla politikasını daha aktif bir şekilde gerçekleştirme imkânı Rusya, Güney Kafkasya'ya Ermenilerin göç ettirilmesi politikasına devam etti. 1904 yılında Şuşa bölgesinin nüfusu %58,2'si Ermeni, %41,5'i de Azerbaycan Türklerinden oluşmaktaydı. 7 yılda Ermeni nüfusu Türk nüfusuna göre daha fazla arttı. Şuşa şehir merkezinde 25.556 kişinin %43,2'sini Azerbaycan Türkleri, %56,5'ini (1897'de %53,1'ini) Ermeniler oluşturmaktaydı. Güney Kafkasya'nın tamamında ise, Ermeni nüfusu 1822-1826 yıllarında % 9,3 iken, 1916 yılında bu rakam % 32,8'e ulaştı (Çapraz, 2012: 238).

1853'de Osmanlı Devleti ve Rusya arasında olan Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesiyle Güney Kafkasya bölgesine Ermenilerin göçleri daha da yoğunlaştı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ise 85.000 Ermeni Doğu vilayetlerinden Kafkasya'da Rus hâkimiyetinde olan bölgelere yerleştirildi. Ermeni isyanlarının daha da yoğunlaştığı 1893-1897 yıllarında Doğu Anadolu'dan binlerce Ermeni Güney Kafkasya ve Karabağ bölgesine iskân edildi. Dönemin nüfus verilerine göre 1897 yılında Karabağ'da 29.350 Azerbaycan Türkü, 18.616 Ermeni ve 6.875 diğer etnik gruplardan meydana gelmek üzere toplam 54.841 aile yaşamaktaydı. 1917 yılında ise Karabağ'da 317.861 Azerbaycan Türkü, 143.627 Ermeniler ve geri kalanı diğer etnik gruplardan olmak üzere toplam nüfus 575.194'e çıkmıştır (Ata Kuduban ve Kaya 2017:119). Bölgeye yapılan ermeni göçleri ile ilgili Kemal Beydilli "*Rus-Osmanlı savaşında Erzincan'a kadar Doğu Anadolu'yu işgal eden Rus birlikleri sayıları 100.000'i bulan kalabalık bir Ermeni nüfusunu, İran'dan aldıkları Erivan ve Nahçıvan başta olmak üzere Kafkaslara yerleştirmişlerdir*" şeklinde ifade etmektedir (Beydilli, 1988: 384-386).

Rusya, bölgeye Ermenileri yerleştirerek merkezi Erivan olan bir Ermeni yönetimi kurdu. Bölgede kurulan bu yeni yönetim, Osmanlı Devleti ve Kafkas sınırlarına paralel bir tampon bölgesi durumuna getirildi. Böylece Rusya, Kafkasya ötesindeki Türklerle Osmanlı Devleti'nin ilişkilerini engelledi. Bu arada tampon bölgesinde toprakları parçalayarak siyasi nüfuzunu da güçlendirdi (Özyılmaz, 2013: 199).

Rusya'nın uygulamış olduğu göç politikası neticesinde yaşadıkları öz topraklarında azınlık haline gelen Azerbaycan Türkleri, Ermenilerin saldırılarıyla karşı karşıya kaldılar. Yani Azerbaycan Türkleri, Rus baskıları sonucunda topraklarını Ermenilerle paylaşmak zorunda kaldılar. Bundan sonraki dönemlerde Rusya Ermeniler üzerindeki etkilerini devam ettirerek kendi çıkarları doğrultusunda

³ Karabağ ermeni fesatçılarının diğer Ermenileri isyana teşvik ettiklerine dair 29 Haziran 1897 tarihli belge. BOA, A. MKT. MHM, Dosya No:670, Gömlek No:14.

Ermenileri siyasi ve askeri yönden desteklediler. Böylece Ermeni sorunu neticesinde silahlı çatışmalar ortaya çıktı.

Örgütlenen Ermenilerin Bölgede Yaptıkları Mezalimler

Fransız İhtilali sonucunda alt yapısı oluşan ve milliyetçilik gelişen ulusalcılık düşüncesi, her azınlık grupları etkilediği gibi Ermenileri de etkiledi. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarında bağımsızlıklarına kavuşan uluslar gibi Ermenilerde bağımsızlıklarını elde etmek için şiddet ve terör yolunu kullanarak örgütlendiler. Osmanlı Devleti'nin askeri olarak zayıf konumda olması ve Rusya'nın 1904 yılında Japonya'ya yenilmesiyle Ermeniler, oluşan otorite ve siyasi boşluğu fırsat bilerek silahlı eylemlerini daha da yoğunlaştırdılar (Yılmazçelik ve Özdem, 2013: 10).

Ermeniler bölgede örgüt kurma faaliyetlerini arttırdı. Bundaki amaç Avrupalı devletlerin dikkatini çekerek siyasi, ekonomik destek almak ve kendi teşkilatlarını kurmaktı. Kısa zamanda almış oldukları desteklerle birlikte 1887 yılında Hınçak Örgütü'nü kurdular. Örgütün amacı, Osmanlı Devleti'nde ve Azerbaycan'da bulunan Ermenileri korumak ve onları teşkilatlandırmaktı. Hınçak Örgütü'nden sonra Tiflis'te Ermeni İhtilâl Cemiyetleri Birliği olarak adlandırılan Taşnaksutyun Örgütü kuruldu. Bu örgüt çalışmalarını daha çok Kafkasya'da sürdürdü (Neciyev, 2011: 166; Doğan, 311-315). Aslında kurulan örgütlerin amacı Türklere karşı katliamlar yaparak ve batılı devletlerin de desteğini alarak bağımsız Büyük Ermenistan devletini kurmaktı.

Bir Türkün hapishaneye götürülürken Rus ordusunda görevli bir Ermeni tarafından 1905'de öldürülmesi katliamların başlamasına neden oldu. Taşnaksutyun örgüt liderlerinden Nikol Tuman Balyan kontrolünde hazırlıklarını tamamlayan Ermeni çeteleri, katliamlara başladı. Yıl boyunca Bakü, Gence, Nahcivan, Erivan ve tüm Kafkasya'da silahlı terör eylemlerinde bulundular. Tespit edilen rakamlara göre 10.000'nin üzerinde Azerbaycan Türkü şehit edildi ve 158 Türk köyü yakılıp yıkıldı (Yıldırım, 1991: 11-12; Cornell, 1999: 6). 1905 Rus ihtilalinden sonra çatışmalar Bakü'de şiddetlendi ve Karabağ bölgesine yayıldı. Ermeniler, Tiflis'te bulunan Rus üssünün de destekleriyle birlikte Karabağ'da çok sayıda Türkü katlettiler. Terör olayları daha sonra Zengezur'a sıçradı. Buradaki birçok köyü yağmaladılar ve bölgede bulunan birçok yaşlı erkek, kadın ve çocukları katlettiler (Yanar, 2005: 598). Eçmiyazin'e bağlı Tekiye köyüne yoğun bir şekilde saldırdılar. Savunmasız olan Azerbaycan Türkleri yurtlarını terk etmek zorunda kaldılar. Ermeniler köyü ele geçirdikten sonra ilk olarak evleri yağmaladılar ve yaktılar. Köyün ileri gelenlerinden birinin evinde 200'den fazla Kur'an yazmaları bulunuyordu. Ermeniler Kur'an sayfalarını tek tek süngülere geçirdiler ve köy ahalisinin sığındığı köy camisini kurşunladılar. Ermeniler, Tekiye köyünde gerçekleştirdikleri mezalimi Eçmiyazin'e bağlı dokuz köyde de yaptılar (Attar, 2012: 60-61). Örgütlenen Ermenilerin yapmış olduğu bu katliamların amacı bölgeyi Türklere arındırmak ve yerine Ermenileri yerleştirmektir.

Ermenilerin saldırıları karşısında Azerbaycan Türkleri, kendilerini savunmak için teşkilatlanarak Yukarı Karabağ'a yerleştiler. Türklerin yerleştiği yerlerde Ermeniler, kendilerini güvence altına almak için köyleri boşalttılar ve her iki taraf arasında çatışmalar devam etti. Bu savaşlarda Rusya'dan herhangi bir şekilde destek alamayan ve teşkilatlanma bakımından iyi olmayan Azerbaycan Türkleri, Ermenilerin örgütlenmesi karşısında daha iyi mücadele edebilmek için Gence'de "Difai"⁴ isimli teşkilatı kurdular. (Taşkiran, 1955: 85-86). Ahmet Ağaoğlu önderliğinde kurulan Difai teşkilatı, Bakü, Nahcivan ve Karabağ gibi bölgelere kadar genişledi ve Ermenilere karşı başarılı savunmalar yaptı. Aynı zamanda Azerbaycan'da Ermenilerin yapmış olduğu propagandalarının önlenmesi için Ermeni okullarında milli duyguları zedeleyen gazetelerin okutulmaması, bu tür gazete ve kitaplara el konulması gibi tedbirler alındı.⁵ Taşnak örgütünün saldırılarını engellemek için Bakü'de, Gence'de, Karabağ ve Ordubad'da gönüllü Türk birlikleri oluşturuldu. Bu birliklerin öncelikli olarak görevi, saldırıları engellemek, yakılmış köylerde bulunan cesetleri toplayarak gömmektir. Difai Teşkilatı karşısında Ermeni örgütleri de,

⁴ Teşkilatın adı İttihâd-ı İslâm Cemiyetidir. Ermeni saldırılarına karşı kurulmuştur. Üyeler arasında mezhep ayrımı yoktur ve üyelerin maddi destekleriyle ayakta durmuştur. Cemiyetin yaklaşık 20 bin üyesi vardır. Görevleri ise; Hristiyanlara tanınan medeni, ekonomik ve siyasi hakların Müslümanlara da tanınmasını gerçekleştirmek, Müslümanların haklarını ihlal edecek olanlara karşı taarruz ve savunmaya dayalı birlikler oluşturmak ve Müslümanlara ait olan arazilerin iade edilmesi gibi görevleri vardır. BOA, Y.A.HUS, Dosya No:509, Gömlek No:55.

⁵ Azerbaycan vilayetindeki Ermeni fesatçıların propagandalarının önlenmesi için tedbirler alındığına dair 1911 yılına dair belge. BOA, Y.PRK. A, Dosya No:15, Gömlek No:36.

silahlanmaya devam etmekteydi.⁶ Ermenilerin yakıp yıktığı bir köy olan Saggarsu'daki manzara dönemin kaynaklarında şu şekilde anlatılmaktadır: “*Havanın sert geçmesine rağmen grup, izciler vasıtasıyla buraya geldi. Saggarsu çevresinde bir kan gölü görülüyordu. Soğuğun şiddetinden kanın üst kısmı buz tutsa da, taşın bir tarafından kan sızmaya devam ediyordu. Bu durum oradakileri dehşete düşürdü. Taşın arasında 62 kadın ve çocuğun cesedi birbirinin üzerine yığılmıştı*”. Saggarsu çevresinde bulunan ormanlardan açığa çıkarılmış olan onlarca ceset tanınmaz haldeydi. Burada bir kilimin altında on beş çocuğun kesilmiş kafası bulundu (Attar, 2012: 64). 1907 yılından sonra siyasi olarak toparlanan Rus rejimi tekrar eski faaliyetlerini sürdürmeye başladı. Difai teşkilatına baskılar arttı ve Ahmet Ağaoğlu'nun Türkiye'ye sığınmasından sonra teşkilatın faaliyetleri zayıfladı. 1917 yılına kadar faaliyetlerini sürdüren ve Osmanlı Devleti'nde kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakınlığı ile bilinen Difai teşkilatı, Bolşeviklere karşı politika izleyen Musavat Partisine katıldı (Günay, 1989: 8-9). Bu partinin en önemli liderlerinden biri Mehmet Emin Resulzade'dir.

Rusya'da, Şubat 1917'de ihtilal çıktı. İhtilal sonucu bölgede meydana gelen kargaşadan istifadeyle merkezi Tiflis olan Gürcü, Azerbaycan Türkleri ve Ermenilerden oluşan Maveray-yı Kafkas Hükümeti 1918'de kuruldu. Ermeni ve Azerbaycan Türkleri arasındaki çatışmalar bir süre durdu. Rusya, Maveray-yı Kafkas Hükümeti olarak da bilinen Güney Kafkasya Hükümetinin çalışmalarından rahatsız oldu. Çünkü Rusya, Bakü petroleri üzerindeki kontrolünü kaybedeceğini ve Almanların Gürcüler üzerinden Kafkasya'da nüfuz sahibi olacağını düşündü (Yılmazçelik ve Özdem, 2013: 11). Bölgedeki hâkimiyetini kaybedeceğini düşünen Rus lideri Lenin, Ermenileri tekrar siyasi çıkarlarına alet ederek sömürü politikasını takip etti.

Hâkimiyetini daha da güçlendirmek isteyen Rusya, bölgedeki kontrolü tekrar ele geçirmek için Ermeni asıllı Stephan Şaumyan'ı görevlendirdi. Stephan Şaumyan, Lenin'in vermiş olduğu talimatları yerine getirecek ve bölgede Bolşevik rejimi oluşturacaktı. Karşılığında ise Doğu Anadolu'da kendi himayelerinde bir Ermenistan Devleti kurulacaktı. Böylelikle Rusya, Ermenilerin hem Doğu Anadolu'da hem de Kafkaslarda savunuculuğunu yaparak buraları kontrolü altına almak istedi. Çünkü Osmanlı-Rusya sınırlarında bir Ermenistan Devleti'nin kurulması Rusların çıkarları için önemliydi. Nitekim Şaumyan, verilen görevleri eksiksiz yaptı. Kısa sürede çoğunluğu Ermenilerden oluşan bir kolordu kurdu ve başına Ermeni asıllı Nazarbekyan'ı getirdi. Nazarbekyan, Doğu Anadolu yönünde ilerleyerek Erzincan, Erzurum, Bayburt ve Gümüşhane'de büyük katliamlar yaptı (Bal, 2004: 25-51). Türklerden ve Müslümanlardan nefret eden Şaumyan, Ermeni örgütlerini desteklemeye devam etti. Nitekim Taşnak-Hınçak Ermeni örgütü, Mart 1918'de 12 binden fazla Azerbaycan Türkü'nü katletti. Ermeniler, Rusya'nın da desteğini alarak Kafkasya'yı adeta terör alanı haline getirdi. Azerbaycan Türklerinin almış olduğu tedbirlere rağmen, Ermeniler durdurulamadı. Şaumyan kontrolünde olan Kızıl Ordu birlikleri Bakü'de bulunmaktaydı. Rusya'nın da desteğini alan Ermeni çeteleri, 31 Mart 1918'de Azerbaycan Türklerinin Soykırım olarak kabul ettiği Bakü katliamını yaptılar. Bu katliamda binlerce Azerbaycan Türkü ağır işkenceler yapılarak katledildi.⁷ Bakü'de 11 bin olmak üzere tüm Azerbaycan'da 40 binin üzerinde Türkü katlettiler (Verdiyeva, 2023:254; Sarıahmetoğlu, 1989: 9). Rusya'nın desteğini alan Ermeni örgütleri, Bakü'de 57 kadını çıplak durumda duvarlara çivilemişlerdi. Başka bir yerde cesetlerden çıkarılmış gözlerin, kesilmiş kulak ve burunların olduğu görüldü. Rus Albay Kulge'nin sunmuş olduğu bir raporda⁸ “*Ermeniler kimseye acımadan, çoluk çocuk demeden ellerine geçen Müslümanları katletmişlerdi. Bakü'nün sokakları çıplak kadın cesetleri, kesilmiş başlarla adeta dolup taşıyordu. Hizade Hacı Emir'in 80 yaşındaki anasını, onunla birlikte evde bulunan 60-70 yaşlarındaki kadınları hunharca katletmiş, evin gencecik gelinini diri diri duvara örmüşlerdi. Çocuk cesetleri köpeklerin önüne atılmıştı*” ifade edilmektedir (Attar, 212:73). Özetle anlatılan bu durumlar Ermenilerin Azerbaycan ve Karabağ Türklerine karşı besledikleri kin, nefret ve düşmanlıklarını açık bir şekilde göstermektedir.

Bakü'nün mahallelerinde Türklerin katledilişi sadece bu bölgeyle sınırlı değildi. Ermeni çeteleri, Bakü'nün yakın civarında köylere baskın yaparak, Müslümanların evlerini yağmadıkları gibi yoldan

⁶ Gence'de iki Ermeni kilisesinden çok miktar da tüfek ve patlayıcılar ele geçirildiği ve Ermenilerin silahlanmanın devam ettiğine dair 25 Eylül 1907 tarihli belge. BOA, HR. SYS, Dosya No:1270, Gömlek No:3, Sıra No: 41,42

⁷ Mart 1918'de Ermeniler tarafından Bakü'de 11.000'e yakın insanın katledildiğine dair belge. BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:2 Gömlek No:27, Sıra No:3.

⁸ Rus Albay Kulge tarafında “3 Mart faciası” adında bir rapor hazırlanmıştı. Rapor 3 Mart 1921 yılında Yeni Kafkasya Dergisi'nde yayımlandı. Raporun tam metni elimizde bulunmamaktadır.

geçenleri de öldürdüler. Şemahi şehri ve çevresinde bulunan köyler yakıldı. Burada Ermeniler toplu katliamlar yaparak Türklere karşı korkunç mezalimler yaptılar. Şemahi'da⁹ bulunan 21.127 bin Müslümanın 8 binden fazlası Ermeni eşkıyası tarafından katledildi. Şemahi şehriyle birlikte 1918 Mart-Temmuz aylarında Kuba, Kürdemir¹⁰, Cavad, Ares, Lenkeran bölgelerinde yaklaşık 50 binden fazla sivil Azerbaycanlılar Bolşevik-Taşnak çetelerince şehit edildi. Bunun yanı sıra on binlerce Türk, cezalandırma işlemlerine tabi tutuldu. Böylece Türkler öz yurtlarını terk etmek zorunda kaldılar. Kendi toprak kalanlar ise esir gibi muamele gördüler. Şehirlerde yüzlerle köy, on binlerce bina, caddeler, millî abideler, mescitler, okullar, hastaneler, sanayi ve ticari tesisler tahrip edildi. Bu olaylar sonucunda Türk nüfusu azaldı ve Azerbaycanlıların toprakları işgal edildi. Bu topraklar Rusya-Ermeni devleti ve kısmen Gürcüler arasında bölüştürüldü. Azerbaycan Türklerinin korunmasında Bakü Sovyet yönetimi üzerine düşen görevi yapmadı. Bu yerlerde Azerbaycanlıların katliamı sonucunda, çok sayıda köylü Müslüman, şehirli halk, pek çok çocuk, yaşlı kadın ve erkekler öldürüldü (Rüstemova ve Tohidı, 2017: 97-106). Şemahi'ye bağlı Bağırılı Köyünde 130 ev vardır. Ermenilerin saldırıları sonucunda 150 kadın, 80 erkek ve 140 çocuk katledilmiştir. Ayrıca 200 bin ev yakılmış, 1200 büyükbaş ve 2100 küçükbaş hayvan çalınmıştır¹¹. Bu durum Ermeniler tarafından Azerbaycan Türklerine karşı yapılan mezalimlerin somut göstergelerinden biridir.

Karabağ'daki katliamlar, 36. Türkistan Alayının müdahalesiyle durduruldu. Bu alay, Ermenilerin Müslüman katliamlarını durdurmadığı takdirde bölgelerin top ateşine tutacaklarını bildirdi. Azerbaycan Hükümetinin 31 Temmuz 1918 tarihinde Ermeniler tarafından yapılan mezalimleri, yağmaları, katliamları incelemek amacıyla "*Olağanüstü (Fevkaledede) Soruşturma Komisyonu*" oluşturulmasına karar verildi.¹² Komisyon A.Novatski, N. Mihaylov, A. Kulge, M. Şahmalıyev, H. Sultanov, A. Litovski ve Ç. Klossovski gibi isimlerden oluşturuldu. Başta Bakü, Şuşa ve Karabağ'ın bazı bölgeleri olmak üzere, Şemahi, Gence, Gökçe, Nuha, Novo Bayezid Cevanşir, Lenkeran, Kuba ve civarlarında incelemelerde bulunarak rapor hazırlamışlardır (Atar ve Demirkol 278-279). Raporlar sonucunda katliamların Müslüman nüfusa karşı din ve aşiret düşmanlığı amacıyla yapıldığını belirtti. Ayrıca Ermeniler katliamlar yapmış oldukları bölgelerde bulunan köylerin muhtarları, yaşayan hanelerden alınan ifade tutanakları Ermeniler tarafından yapılan katliamlar kanıtları niteliktedir.¹³ İlginçtir ki bu katliamları gerçekleştiren Ermeni subay ve askerleri; katliamların Taşnak üyeleri ile ilgisi bulunduğunu ve Türkiye'de öldürülen Ermenilerin öcünün Azerbaycan Türklerinden alınması amacıyla yapıldığını iddia ettiler (Rüstemova ve Tohidı, 2017: 97-102). Daha sonra Azerbaycanlılar, Mayıs 1918'de Mâvera-yı Kafkas Hükümeti'nden ayrılarak Azerbaycan Cumhuriyeti'ni kurdular. 4 Haziran 1918'de Osmanlı Devleti ile barış antlaşması imzaladıktan sonra İstiklal Beyannamesini ilan ettiler ve Karabağ'ın bir Türk toprağı olduğu belirttiler. Ayrıca Ermeniler, sınırları belli olan fakat kendilerine ait olmayan Erivan merkezli Ermenistan'ı kurarak Karabağ ve Nahçıvan üzerinde hak iddia etmeye başladılar (Yılmazçelik ve Özdem, 2013: 12). Bu arada Azerbaycan delegeleri, 31 Mart katliamlarını öne sürerek Azerbaycan Milli Şurasını topladı. Şura toplantısında, katliam meseleleri, Azerbaycan Devleti'nin kurulması görüşülerek Osmanlı Devleti'nde yardım alınması kararlaştırıldı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Kafkas İslam Ordusunu bölgeye gönderdi. 27 Haziranda meydana gelen Gökçay Muharebeleri sonucunda Bakü kurtarılarak Azerbaycan'a teslim edildi. Bu sırada Karabağ Ermenileri, Ağustos ayında 1. Karabağ Ermeni Meclisi'ni oluşturarak kendi hükümetlerini kurdular. Ermeni Generali Andranik'in Nahçıvan ve Zengezur'u işgal etmesi Kafkas İslam Ordusu'nun Karabağ'a hareket etmesine neden oldu. İslam ordusu

⁹ Şemahi'de yaşayan Müslümanlara, Ermeniler tarafından yapılan mezalimleri anlatan 1918 yılına ait belge. BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:5, Gömlek No:111, Sıra No:1.

¹⁰ Kürdemir'de Ermenilerin yaptığı mezalime dair belge. BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:1, Gömlek No:21, Sıra No:2.

¹¹ 1918 yılında Ermenilerin saldırılarına ve katliamlarına maruz kalan köylerin listeleri, oluşan maddi kayıplar, katledilen kadın, erkek ve çocukların sayıları ve yakıp yıkılan köylerin listeleri sayısal olarak detaylı bir şekilde belgede anlatılmaktadır. Örneğin Şemahi'ye bağlı Tircan Köyünde 300 hane bulunmaktadır. Ermeniler tarafından 300 erkek, 40 kadın, 20 çocuk katledilmiş, 3.000 ev yakılmış ve 3.000 hayvan çalınmıştır. BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No: 5, Gömlek No: 103, Sıra No: 2.

¹² Azerbaycan Hükümeti tarafından Ermenilerin yaptığı katliamları soruşturmak için Fevkaledede Soruşturma Kurulunun oluşturulmasına dair 1918 yılına ait belge. BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:2, Gömlek No:27, Sıra No:1.

¹³ Ermenilerin Bakü'de yaptıkları mezalim ve katliamlarla ilgili Fevkaledede Soruşturma Kurulu tarafından alınan ifade tutanaklarına dair belge. BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:1, Gömlek No:20, Sıra No:1; BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:3, Gömlek No:48, Sıra No:1.

Karabağ'a girdi ve harekât başarıyla sonuçlandı ise de bölge tamamıyla kurtarılmadı. 1. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesini imzaladı. Antlaşma gereği Osmanlı Devleti Azerbaycan Topraklarından çekilmesi sonucunda İngilizler bölgeyi 17 Kasım 1918'de General Thomson'un kuvvetleriyle kontrolü altına aldı (Neciye, 2011: 173).

İngilizlerin bölgeyi hâkimiyeti altına almasına Ermeniler sevindi. İngilizlerden güç alan Ermeniler, General Andranik komutasındaki kuvvetlerle Karabağ ve Nahçıvan bölgelerine saldırdılar. Azerbaycan Türkleri saldırılar karşısında geri durmadı ve Ermeni kuvvetlerini etkisiz hale getirdi. Harekâtın merkezi olan Keşişkent, Türkler tarafından ele geçirilerek Ermenilerin saldırıları önledi. Bu mücadeleler yanında hiçbir yerden yardım alamayan Türklerin, Ermeniler tarafından katledilmesi İngilizlerin siyasi planları dâhilinde yapıldı. Çünkü İngilizler, Rusların güneye inmesini engellemek için Ermenileri tampon bir devlet haline getirmek istiyordu (Sariahmetoğlu, 2006: 407).

Yapılan katliamlar önlemek için General Thomson, Ermenilere nota vererek saldırıları durdurmalarını istedi. Buna rağmen Ermeniler saldırılara ve katliamlara devam edince Thomson, Karabağ'ın Azerbaycan Türklerine ait olduğunu belirtti ve buraya Azerbaycan Türkü Sultanov'uvali olarak atadı. Sultanov, Karabağ'da halkının kanunlara uygun yaşadıkları sürece Ermenilerin ve Azerbaycan Türklerinin huzur ve güvenliklerin birlik içinde sağlanacağını ifade etmekteydi.¹⁴ Ermeniler, İngilizlerden çekindiği için verilen emirlere uyacaklarını ve katliamlara devam etmeyeceklerini açıkladılar (Yıldırım ve Özönder, 1991: 21). İngilizler, Ermenileri siyasi çıkarlarına alet etseler de bölgede Bolşevik rejimine karşı bir politika izlediler. Çünkü İngilizler, Ermenistan'ı kontrol altına alarak Rusların güneye inmesini ve buradaki siyasi çıkarlarına zarar vermelerini önlemek istiyordu.

Azerbaycan ve Ermenistan arasında 23 Kasım 1919 tarihinde bir antlaşma imzalandı.¹⁵ Antlaşmaya göre taraflar arasında barış 1919 yılı Ağustos ayına kadar devam etti. Buna rağmen Ermeniler yapılan antlaşmaya uymayarak Zengezur ve Dereleyez Eyaleti ile köylerinde katliam yapmaya devam ettiler.¹⁶ Zengezur bölgesinde yaşayan Azerbaycan Türklerini öldürülerek 115 köy yakıldı ve yıkıldı. Küçük yerleşim alanları yok edildi. 10.068 kişi Ermeniler tarafından öldürüldü (Attar, 2012:90). Rus Albay N. M. Mihaylov, sunmuş olduğu raporda, Ermenilerin, Zengezur'da katliamlar yaptığını, katliamları yapanların tespit edildiğini ve yargılanması gerektiğini belirtti.¹⁷

1919'dan itibaren bölgeden ayrılan İngilizler şöyle dedi: "*Türk ordusu karşısında geri çekilen Ermeni kaçaklar etraftaki Müslüman köylerini yeryüzünden silerek her şeyi ateşe verdiler, insanları kılıçtan geçirdiler. Tasavvur edilemez işkenceler yaptılar. 'Galip' Ermeni ordusu kaçarken, askeri ganimetleri, yani kundaktaki çocukları ve geçtikleri yolların kenarlarında çıplak soydurdıkları Müslüman kadınlarını süngülerinin ucuna takıyorlardı. Bu cehennem azabından aklını kaybetmiş kadın ve çocukların yürekler parçalayan iniltilerini kocaların ümitsiz naralarını dinlemek için insanın kalbi taş olmalıdır. 82 köyden ibaret bir sancak bu tasvir edilen felakete duçar olmuştur.*" (Özçelik, 2017: 438).

Siyasi boşluktan yararlanan Ermeniler, yapılan antlaşmalara uymayarak tekrar saldırılara başladı. Lenin'in başa geçmesiyle birlikte önemli petrol rezervleri sahip olan Kafkasya bölgesini kontrol altına almak istedi. Rusya'nın kontrolünde Kızıl Ordu Bakü'ye hareket etti. Geçmişte olduğu gibi Rusya'nın da desteğiyle Ermeniler, Karabağ'da büyük bir isyan çıkardılar. Ermeniler, Erivan'da evleri ve camileri

¹⁴ Karabağ Genel Vali Vekili Sultanov'un Karabağ hakkındaki düşüncelerini açıkladığına dair belge. BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:6, Gömlek No:123, Sıra No:3.

¹⁵ 23 Kasım 1919 yılında Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan antlaşmanın tam metnine dair belge. BCA, Fon kodu: 930 01, Kutu No:4, Gömlek No: 69, Sıra No:3.

¹⁶ 23 Kasım 1919 tarihli antlaşmaya uymayarak Ermenilerin Karabağ'da katliamlara devam ettiğini anlatan belge. BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:4, Gömlek No: 56, Sıra No:3; 1919 yılının son aylarında Ermeniler tarafından Eçmiyazin, Sürmeli ve Erivan ve Zengezur Eyaletlerin de yakılıp yıkılan Müslüman köylerin listesine dair belge. BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:3, Gömlek No: 53, Sıra No:4.

¹⁷ Ermenilerin Zengezur'a bağlı köylerde katliamlar yaptığını dair 25.10.1919 yılında N. M. Mihaylov tarafından sunulan rapora dair belge. BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:5, Gömlek No: 94, Sıra No:1; Zengezur'da Ermenilerin, Müslümanların yaşadığı Burcalar-Derzili köyüne saldırarak 21 kişi öldürdüğü ve köyü yaktıklarını görgü tanıkların ifadeleri ile tespit edildiğine ve yargılanmasına dair 25.10.1919 yılında N. M. Mihaylov tarafından sunulan rapora dair belge. BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:4, Gömlek No: 55, Sıra No:3.

tahrip ederek yağmaladılar, kadınlara tecavüz ettiler ve birçok insanı katlettiler.¹⁸ Zengezur'da tekrar katliama başladılar. 900 kişiyi katlettikten sonra 400 Türk kadın ve çocuğu mescitte topladılar ve burayı dinamitle patlatmak suretiyle şehit ettiler.¹⁹ Azerbaycan Milli Hükümeti, bir taraftan Ermeniler bir taraftan da Azerbaycan Bolşevikleriyle uğraşıyordu. Bu durumu fırsata çeviren Rusya, Kızıl Ordusu'yla Bakü'ye girdi ve 28 Nisan 1920'de işgal etti. Neriman Nerimanov başkanlığında Sovyet Azerbaycan Cumhuriyetini kurarak Azerbaycan'ın bağımsızlığına son verdi. Rusya, 6 Aralık 1920'de Ermenistan'ı, 11-12 Şubat 1921'de Gürcistan'ı işgal ederek Güney Kafkasya'yı kontrol altına aldı (Ata, 2010: 20).

1920'den İkinci Karabağ Savaşı'na Kadar Ermeni Mezalimi

Azerbaycan'ı işgal eden Sovyet yönetimi, bölge üzerinde emeli olan politikayı uygulamak istedi. Önceleri Azerbaycan topraklarının bütünlüğünü savunan Rusya, daha sonra bölge üzerindeki amacını sağlamak için Ermenilerin desteğine ihtiyaç duydu. Ermenilerin desteği karşılığında Zengezur ve Karabağ'ı Ermenilere vermeyi vadetti fakat başarılı olamadı. O dönemde Karabağ Bölgesi, Ermenistan ve Azerbaycan arasında çatışmaların ve problemlerin olduğu sorun idi (Pehlivan, 2016: 101-102; Yılmazçelik ve Özdem, 2013: 12). 1920'lerde Türkiye'de işgalcilere karşı Kurtuluş mücadelesi verilmekteydi. Kazım Karabekir'in yönettiği Doğu Cephesinde Ermenilerin işgal girişimine karşı alınan başarılar sonucunda 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması yapıldı. Yapılan Gümrü Antlaşmasının 2. maddesine, 16 Mart 1921 tarihinde Rusya ile imzalanan Moskova Anlaşmasının 3. maddesine, 13 Ekim 1921 tarihinde Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile imzalanan Kars Anlaşması'nın 5. Maddesine göre, Nahcivan'ın özerk bölge olarak Azerbaycan sınırları içinde kalacağı ve buranın Türkiye'nin onayı olmadan değiştirilemeyeceği belirtildi (Yıldırım ve Özönder: 1991: 22-23; Beşir, 2013: 57). İçinde bulunduğu ağır şartlar nedeniyle Türkiye ile anlaşma yollarını arayan Rusya, Karabağ'ı, tek taraflı olarak Azerbaycan'a bıraktı. Böylece Türkiye ile Azerbaycan arasında karadan bağlantı sağlandı.

Ermenistan ve Azerbaycan arasında devamlı sorun olan Karabağ bölgesi, Rusya'nın Türkiye'yle yakınlaşmasından dolayı Azerbaycan'a bağlanmasına Ermenistan itiraz etti. 4 Temmuz 1921 yılında Stalin'in başkanlığında yapılan toplantıda, Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesi kararlaştırılmasına rağmen bölge otonom hale getirildi. Bu şekilde Karabağ, Azerbaycan topraklarına dâhil edilmiş oldu (Yılmazçelik ve Özdem, 2013: 14). 7 Temmuz 1923 tarihinde Karabağ sınırları içinde Ermeni nüfusunun yoğun olduğu bölgeler esas alınarak Hankendi merkezli 7 Temmuz 1923'te Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti kuruldu (Sariahmetoğlu, 1989: 9). Böylece Karabağ bölgesinde Ermeni nüfusunun yoğun olduğu yerleşim yerlerinde özerklik oluşturuldu. Karabağ'da Özerk bir bölge oluşturulması Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Karabağ'ın dağlık kısımları bölünerek Azerbaycan Türklerinin hakları ihlal edildi. Yani Azerbaycan yönetiminde olan Karabağ'ın dağlık kısmına sonradan yerleşmiş Ermenilere özerklik verilmesi, Rusya'nın burada uygulamak istediği bir politikanın da sonucuydu. Karabağ bölgesinde Ermeni nüfusunun yoğun olması, Ermenilerin bölge üzerinde hak iddialarının güçlenmesine neden oldu. Rusya'nın da destekleriyle Ermeniler, Azerbaycan topraklarını işgal etmeye başladılar. Rusya'nın desteğinin amacı her zaman olduğu gibi bölgede kendi hâkimiyetinde bir devlet kurarak Türkiye'yi etkilemek ve zayıf düşürmek istiyordu.

1926 yılına kadar Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler arasında herhangi bir çatışma yaşanmasa da bu tarihten itibaren Ermeniler, Azerbaycan Türklerine karşı birçok saldırı girişimlerinde bulundu. Neden olarak ise Karabağ'da Azerbaycan Türklerinin Ermenilere zulüm ettiği gösterildi. Ermeniler, o dönemde basın aracılığıyla bunu kamuoyuna duyurarak kendilerinin lehine algı oluşturmaya çalışıyorlardı. Buradaki esas amaç Ermenilerin bölgede çok zor şartlar altında yaşadıklarını duyurarak dünya kamuoyunda Ermeniler lehinde algı oluşturmaktı. Avrupa kamuoyunu arkasına alan Ermeniler, Azerbaycan Türklerinden hak iddia ederek toprak koparmak istiyordu. Nitekim Ermenilerin sürekli toprak talebinde bulunması sonucunda 1927 yılında Kafkasya Merkezi İcra Komitesi, Ermenistan'a toprak verilmesini kabul etti. Alınan karar sonucunda Cebrayıl-Mehri kazasından 24 köy Ermenistan'a

¹⁸ Ermeniler tarafından Erivan'da mezalim yapıldığına dair 10 Şubat 1920 tarihli belge. BOA, HR. SYS, Dosya No:2878, Gömlek No:77; Ermeni silahlı çeteler tarafından Erivan bağlı bölgeler ve köylerde yaptıkları katliama dair 1919 yılına ait belge. BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:4, Gömlek No:61, Sıra No:1.

¹⁹ Ermenilerin Zengezur'da katliamlara tekrar başladığına dair 1919 yılına dair belge. BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:2 Gömlek No:28, Sıra No:9.

verildi. İcra komisyonu daha sonra aldıkları kararlarla Zengezur ile beraber Azerbaycan Türklerine ait olan birçok köyü de Ermenistan'a verdi (Garibov, 2006: 141)

Birçok yeri haksız iddialarla ele geçiren Ermeniler, 1935'de Karabağ ve Nahçıvan'ın kendilerine verilmesi talep etti. Ancak talepleri Stalin tarafından kabul edilmedi. Sürekli bir şekilde istekleri yenilense de ve genellikle Rusya tarafından olumlu karşılanırsa da o zamanki siyasi konjonktür buna uygun değildi. Bu nedenle Rusya'nın, Ermenilerin isteklerini kabul etmesi mümkün değildi. 1936'da kabul edilen Sovyet Anayasası ile birlikte Kafkasya Sovyet Sosyalist Federasyonu feshedildi ve bunların yerine Güney Kafkasya'da sınırlar değiştirilmeden birer Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri kuruldu.

Stalin tarafından 1947'de alınan karar sonucunda, Ermenistan sınırları içinde bulunan Azerbaycan Türkleri, Azerbaycan'ın iç kesimlerine doğru göç ettirmeye zorlandı. Özellikle devlet eliyle yapılan baskılara ve şiddetlere daha fazla dayanamayan on binlerce Azerbaycan Türkü, yaşadıkları yerlerden göç etmek zorunda kalarak Azerbaycan'a sığındılar. İzlenen "*Türksüz Ermenistan*" politikası sonucunda 23 Aralık 1947 tarihli SSCB Bakanlar Şurası'nın çıkardığı kararname ile 1948 yılı içerisinde 10.000, 1949 yılında 40.000 ve 1950'de ise 50.000 Azerbaycan Türk'ü göçe tabi tutuldu. Uygulanan bu karar, Ermeniler tarafından Azerbaycan topraklarının ele geçirilmesi ve işgal edilmesinin önünü açmaktaydı (Ekici, 2017: 64; Attar, 2012: 104-105).

1948-1953 yılları arasında Rusya tarafından binlerce Azerbaycan Türkünün bölgeden göç ettirilmesi sonucunda Ermeniler, 1960 yılından itibaren Karabağ ve Nahçıvan toprakları üzerinde hak iddiasında bulundular. Ermenilerin yapmış olduğu en büyük hareket 1915 yılında yapıldığı iddia edilen Ermeni soykırımı yıldönümü kutlamalarında oldu. 400 bin kişinin katıldığı mitingde "*Kahrolsun Türkiye*", "*Türlere Ölüm*", "*Türksüz Ermenistan*", "*Büyük Ermenistan için Türlere Karşı Savaş*", "*Dağlık Karabağ Bizimdir*", "*Ermeniler! 1915'in intikamını almak zorundadır, Birleşin*" gibi pankartlarla sloganlar atıldılar. Şehirlerde bulunan Azerbaycan Türklerine ait olan birçok işyeri ve evler yağmalandı. 1962 yılında bir başka gelişme oldu. Yurt dışında yaşayan Ermenilerin, Ermenistan topraklarına göçünü kabul eden yasa tasarısı SSCB hükümeti tarafından onaylandı. Onaylanan yasa ile birlikte 1962-1973 yılları arasında Ermenistan'a 26.000 Ermeni göç etti (Attar, 2012: 116-117).

Ermenilerin en çok isteği Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasıydı. Bunun için Ermeniler, meşru ve gayri meşru her yola başvurdular. 1980'li yıllarda Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması gerektiğini düşüncesini bir kez daha gündeme getirdiler. Rusya, glasnost ve perestroyka politikaları nedeniyle Ermenilerin taleplerine olumlu bakmadı. Bunun üzerine Ermeniler, 1988'de ayaklanarak "*Bir Millet, Bir Devlet*" sloganı ile Karabağ bölgesinde silahlı eylemlere başladılar. Ermenilerin silahlı eylemlerinden, baskı ve zulmünden dolayı binlerce Azerbaycan Türk'ü buradan göç etmek zorunda kaldı (Taşkıran, 1995: 122). Böylece SSCB otoritesinin de zayıflamasıyla Ermeniler ve Azerbaycan Türkleri arasında Karabağ sorunu çatışmalara dönüştü.

Dağlık Karabağ Özerk Bölge Yönetimi 1988 yılında olağanüstü bir şekilde toplandı. Toplanma amaçları Ermenistan'a bağlanmaktı. Nitekim toplantı sonucunda Karabağ Özerk Bölgesinin Ermenistan'a bağlanması kararı alındı. Karar sonucu toplanan Azerbaycan Yüksek Sovyet Başkanlık Divanı, bu kararın geçersiz olduğunu belirtti. Yaşanan olaylar sonucu SSCB Başkanlık Divanı, hem özerk bölge yönetiminin hem de Azerbaycan yönetiminin almış oldukları kararları dikkate alarak Dağlık Karabağ Bölgesinin sınırlarının değiştirilmeyeceği ve özerk kalması gerektiği yönünde açıklama yaptı. SSCB'nin almış olduğu karara Ermeniler tepki gösterdiler ve isteklerine ulaşmak için harekete geçtiler (Erçakıca, 2021: 295; Ekici, 2022: 139).

Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler arasında sanayi merkezi olarak nitelendirilen ve çeşitli ulustan insanlara ev sahipliği yapan 1988'de Sumqait şehrinde şiddetli çatışmalar meydana geldi. Çatışmaların sebebi Karabağ olarak gösterildi. Çatışmalarda 6 Azerbaycan Türk'ü, 26 Ermeni olmak üzere toplam 32 kişi hayatını kaybetti. Diğer bir gelişme Tophane Ormanı'ndaki ağaçların Ermeniler tarafından kesilmesi idi. Bu olay üzerine Azerbaycan da halk büyük bir tepki göstererek Bakü'de miting düzenledi. Bu arada Karabağ'da meydana gelen çatışmalar artarak devam etti. Ermenilerin kurmuş olduğu komite, Azerbaycan'a karşı savaş çağrısında bulundu. Karabağ çatışmaları hem Azerbaycan Türklerinin hem de Ermenilerin ciddi kayıplarına neden oldu. 1989 yılında Karabağ'da Ermeni saldırıları arttı ve çatışmalar zaman zaman Karabağ dışındaki bölgelere yayıldı. Ermeniler tarafından çıkarılan olaylar ne Azerbaycan yönetimi ne de Moskova yönetimi tarafından durdurulamadı (Aslan, 2010: 57). 1989 yılında Sovyetler

Birliği, Azerbaycan'a bağlı Dağlık Karabağ Özerk Bölge Yönetimini kaldırarak yerine tamamıyla Azerbaycan'dan soyutlanmış Dağlık Karabağ Özerk Eyalet Olağan İdaresi'ni kurdu. 12 Ocak 1989 tarihinden alınan bir kararla Karabağ'ın hukuki statüsü Azerbaycan'dan alınarak Moskova Özel İdare Komitesine bağlandı. Alınan kara her iki taraf içinde olumlu karşılanmadı. 28 Kasım 1989 tarihine kadar Karabağ'da tam bir yetkisizlik, anarşi ve terör olayları yaşandı. Rus askeri birliklerinin destekleriyle Ermeni silahlı birlikler, Karabağ'da yaşayan Azerbaycan Türklerini kendi yurtlarından kovdu ve Türklere ait birçok yerleşim alanlarını yok etti (Attar, 2012:134).

Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı yaptıkları yoğun baskı ve şiddet karşısında Ebülfez Elçibey liderliğinde Azerbaycan Halk Cephesi kuruldu. Buna karşılık olarak Dağlık Karabağ Ermenileri de Levon Ter-Petrosyan başkanlığında Ermeni Ulusal Hareketini kurdular. Gelişen olaylar sonucunda Karabağ yönetiminin tekrar Azerbaycan'a verilmesi karşısında Ermeniler, 1 Aralık 1989'da Birleşik Ermeni Cumhuriyeti'ni ilan ettiler. Hemen ardından Dağlık Karabağ yönetimi, Azerbaycan'dan ayrıldığını bildiren bir karar aldı. Ermenistan yönetimi olayları daha da ileri taşıyarak Dağlık Karabağ Özerk Bölgesini sınırlarına kattığını ilan etti (Yılmazçelik ve Özdem, 2013: 16-17). Rusya'nın tetikleme ve yönlendirmesiyle Karabağ sorunu daha da büyüyerek şiddetli çatışmalara ve gösterilere neden oldu. Sovyet Azerbaycan yönetimi, Bakü'de yapılan şiddetli protestolar karşısında gizli bir şekilde Kızıl Ordu birliklerini Bakü'ye davet ettiler. Birlikler Bakü'ye geldiler ve 20 Ocak 1990'da Kanlı Ocak (Ganlı Yanvar) soykırımı yapıldı. Yapılan katliam sonucunda Dağlık Karabağ'da Ermeniler daha da güçlendi (Ünalp, 2022: 369).

1990 yılında itibaren Ermeniler ve Azerbaycan Türkleri arasındaki çatışmalar daha da artarak devam etti. Azerbaycan Türklerinin otobüsleri taşa tutuldu, köy ve kasabalara silahlı baskınlar yapıldı ve sivil halk şehit edildi. Sovyet desteğini alan Ermeniler, bu sefer de Karabağ'da yaşayan Azerbaycan Türklerine ülkeyi terk etmeleri için baskı yapmaya başladılar. Karabağ'ın nüfusu 140.000'i Ermeni, 50.000'i Azerbaycan Türkleri olmak üzere toplam 190.000 idi. Ermeniler, Azerbaycan Türklerini sınır dışı ederek mutlak çoğunluğu ele almak ve akabinde Karabağ Ermeni Cumhuriyetini kurmak istiyorlardı. Daha önce Karabağ'da özerklik isteyen Ermeniler, uluslararası devletlerin de desteğini alarak bağımsızlık istemeye başladılar. Ermenilerin istekleri ve Karabağ'da uyguladığı terör, büyük tepkilere neden oldu. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün ciddi tehdit altında kalması ve bölgedeki Azerbaycan vatandaşlarının can güvenliğinin sağlanamaması nedeniyle Azerbaycan halkı, hem Moskova yönetimine hem de Azerbaycan yönetimine karşı protesto gösterilerinde bulundu. Tepkileri önemsemeyen Ermeniler, Rusya'nın da desteğiyle Karabağ'ı işgal ettiler ve ne kadar Azerbaycan Türkü varsa hepsini sürgün ettiler (Saray, 2010: 158; Aslan, 1992: 78-79).

1991 yılında da yukardakine benzer kanlı olaylar ve şiddetli çatışmalar devam etti. Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmek için çalışmalar yaparken Karabağ Ermenileri de kendilerini Artsak Ermeni Cumhuriyeti olarak ilan etti. Artan şiddetli olaylar sonucunda her iki taraf arasında ateşkes yapılmasına karar verildi. Ateşkesine göre Ermenistan, Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu kabul edecek ve bölge halkının kendini yönetmesi için bazı imkânlar sağlanacaktı. Her ne kadar ateşkes yapılırsa da Ermeniler buna uymadı. Bunu ispatlamak için Azerbaycan yönetimi, Rus ve Kazak yöneticileri davet etti. Bu yöneticileri taşıyan helikopterin Ermeniler tarafından düşürülmesi, her iki taraf için çözüm yollarının kapanmasına neden oldu. Azerbaycan yönetimi, Ermenistan'a ulaşan demiryollarını kapattı ve daha sonra Karabağ'ın özerk statüsünü kaldırarak Bakü'ye bağladı (Ekici, 2017: 73).

Planlı bir şekilde Azerbaycan Türklerini hedef alan Ermeniler, toplu taşıma araçlarını silahla taradılar ve evleri yakmaya başladılar. Kısa bir zaman içinde 186 bin Azerbaycan Türkü Azerbaycan'a göç etti (Yılmaz, 2013: 98). Karabağ'da şehirler, kasabalar, köyler ateşe verildi, binlerce insan can verdi, yüz binlerce Azerbaycan Türkü mecburi göçe zorlandı. Böylece Karabağ işgal edildi. Binlerce Türk, Azerbaycan Türkçesinde söylenen şekliyle "didergin" (yurdundan yuvasından uzak düşmüş) düştü (Karaman, 2011: 77). Bu durum tam anlamıyla Ermenilerin uygulamaya çalıştığı etnik temizlik planlarının bir sonucuydu. Amaç ise Karabağ topraklarında tek bir Azerbaycan Türkünün yaşamasına izin vermemekti.

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan ettiler. Akabinde Karabağ da hukuki bir gerekçesi olmayan referandum yapıldı. Referandum sonucunda Dağlık Karabağ bölgesinin ayrılması yönünde karar alındı. Azerbaycan Parlamentosu, kararı boykot ederek

tanımadığını bildirdi. Sovyetler Birliğinin bölgeden ayrılmasıyla birlikte Ermeniler saldırılarını ve işgal girişimlerini arttırdı. Böylece Azerbaycan Türklerine karşı büyük çaplı katliamlara başladılar (Süleymanlı, 2018: 13).

Ermenilerin yapmış olduğu katliamların en büyüğü 26 Şubat 1992 yılında Hocalı'da oldu. Katliamın liderliğini eski ASALA liderlerinden Monte Melkonyan yaptı. Rusların 366. Alayının desteğini de alan Ermeniler, Hocalı'da insanlık dışı soykırım gerçekleştirdi. Yapılan soykırımında 613 Azerbaycan Türkü katledildi, 1275 kişi rehin alındı. Kayıp olanların sayısı 150 idi. Katledilenlerin 83'ü çocuk, 106'sı kadın ve 70'i de yaşlıydı. 8 Aile tamamen yok edildi. Bu katliamdan 487 kişi ağır yaralı olarak kurtuldu. Cesetler üzerinde yapılan araştırmalarda bunların yakıldığı, birçoğunun kafa derilerinin yüzüldüğü, gözlerinin oyulduğu, kulakları, burunları ve kafaları ile vücutlarının çeşitli uzuvlarının kesildiği görüldü (Ogan, 2009: 47). Şahitlerin ifadeleri ve basın organlarındaki resimlerden de anlaşılacağı üzere Ermeniler bu katliamı, soykırım amacıyla gerçekleştirdiğini göstermektedir (Aras, 2013: 115). Buna benzer örnek bir mezalim de 1920'de Kahramanmaraş'ta Ermeniler tarafından Türklere yapıldı. 1895-1920 tarihler arasında Ermeniler tarafından Maraş'ta 30 bin Türk şehit edildi. Burada zulüm yapan Ermeniler, Rusya, İngiltere ve Fransa'nın desteğini alarak günümüzde de devam eden bağımsız devlet kurma hayalini Maraş'ta da devam ettirmişlerdi.²⁰

Düzeni bozulan Azerbaycan orduları karşısında Ermeniler, Azerbaycan'ı Karabağ'dan koparmak amacıyla stratejik öneme sahip Fizuli'yi 23 Ağustos 1993'te, müteakiben Dağlık Karabağ'ı çevreleyecek kuşağı tamamlamak için 25-26 Ağustos 1993 tarihlerinde Cebrayil'i ve 31 Ağustos 1993'te Gubatlı'yı ele geçirdiler. Zengilan bölgesini Azerbaycan'dan koparacak olan Horadiz kasabasını 23 Ekim'de işgal ettiler. Bölgede yaşanan çatışmalara son vermek için Rusya'nın öncülüğünde Azerbaycan ve Ermenistan temsilcilerinin katılımıyla Bişkek'te görüşmeler gerçekleştirildi. Görüşmeler neticesinde 1994'de Ateşkes Protokolü imzalandı. Böylece Karabağ olayları belirli bir süreliğine son buldu. Ermenilerin yaptığı katliamlarla, işkencelerle gerçekleştirdiği Karabağ Savaşı sonucunda Azerbaycan, 18.000'nin üzerinde vatandaşını kaybetti, 50.000 Azerbaycan Türkü yaralandı, 5.000 kişi esir alındı ve topraklarının % 20'si Ermeniler tarafından işgale uğradı. Ayrıca 1.000.000'dan fazla Azerbaycan Türkü zorunlu göçe tabi tutuldu (Aras, 2013: 13; Yılmazçelik ve Özdem, 2013: 21-23;).

1993 yılında Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunları çözmek için AGİK(Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) çerçevesinde 11 üyeden oluşan Minsk Grubu oluşturuldu. Fakat bu grubun çalışmaları hiçbir sonuç vermedi. İki devlet arasındaki çatışmalar 1994'e kadar devam etti. 12 Mayıs 1994'te her iki taraf arasında ateşkes ilan edildi. İki taraf arasındaki Sorunlar artık yerini çatışmalardan daha çok siyasi diyaloga bıraktı (Ünalp, 2022: 370). Ateşkestten sonra Karabağ sadece Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir sorun olmaktan çıktı. Değişen dünya düzeni ve enerji ihtiyaçları, birçok Avrupa ülkesinin Karabağ sorununa müdahil olmasına neden oldu.

Ermenistan yapılan ateşkes boyunca kendisine sunulan barış önerilerini açık veya dolaylı olarak geri çevirdi. Böylece ateşkesi fırsat bilerek uluslararası destek sağlayarak bölgede haksız kazanımlar elde etmeye çalıştı. Azerbaycan ise hiçbir şekilde geri adım atmayacağını, barışçıl yoluyla sorunun çözülmediği zaman askeri güç kullanarak topraklarını işgalden kurtaracağını ve bu politikasından hiçbir zaman taviz vermeyeceği defalarca beyan etti. Yapılan girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine Azerbaycan ve Ermenistan arasında çatışmalar 2010, 2014, 2015, 2016 ve 2020 yıllarında da devam etti. Çatışmalar boyunca Ermenistan sivil yerleşim yerlerine saldırılar düzenleyerek birçok sivilin şehit olmasına neden oldu (Asker ve Özpınar, 2021: 86; Çeliksoy, 2021: 127-128). Özellikle 2016 yılında Dört gün savaşları boyunca Ermeni mevzileri yıkıldı. Bu savaş Azerbaycan Ordusunun başarılı taarruzudur. Son Karabağ savaşına doğru giden yolda yaşanan diğer önemli gelişme Ermenistan'ın Tovuz'a saldırmasıyla oldu. Karabağ ile herhangi bir sınırı olmayan bölgeye Ermenilerin saldırımları dünya kamuoyunda yankı uyandırdı. Saldırımlar sonucunda Azerbaycan ordusunda asker, subay ve generaller şehit düştü. Bunun üzerine Azerbaycan'da halk sokaklara inerek gösteriler düzenledi. Azerbaycan yönetiminin Ermenistan üzerine harekâta başlaması gerektiği şeklinde gösteriler yapıldı. Ermenistan

²⁰ Ermeniler tarafından Maraş'ta yapılan mezalimler hakkında detaylı bilgi için bknz. Ahmet, Eyicil, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Maraş Tarihi*, Dorlion Yayınları, Ankara 2021; Ahmet, Eyicil, *Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri*, Dorlion Yayınları, Ankara 2021.

tarafından yapılan saldırılar karşısında Azerbaycan ordusu, 27 Eylül 2020'de Ermenistan'a karşı taarruza başladı (Erçakıca, 2021: 301-302).

27 Eylülde başlayan savaşta Ermeniler sivillere zarar verdi. Şehir merkezlerinde bulunan Hastaneleri ve okulları tahrip etti. Ermenistan karşısında Azerbaycan, askeri taarruza geçerek birçok yeri işgalden kurtardı. "İkinci Karabağ Savaşı", "Vatan Savaşı", "Azerbaycan-Ermenistan Savaşı", "Kırk Dört Gün Savaşı" olarak bilinen Son Karabağ Savaşı, 10 Kasım 2020'de imzalanan ateşkes antlaşmasıyla son buldu ve Karabağ işgalden kurtarıldı. (Suyundikov, 2021: 141;). Böylelikle Karabağ ve çevresinde yapılan Ermeni mezalimine son verildi. Azerbaycan, Ermenistan tarafından işgal edilen topraklarının %80'lik kısmını geri aldı. Burada bulunan 300 civarın da yerleşim yeri özgürlüğüne kavuştu. Ayrıca Kubadlı, Zengilan, Cebrail, Füzuli gibi iller, bunlara bağlı köyler, Şuşa, Laçın, Hocalı, Terter ve Hocavend'a bağlı birçok yerleşim yerleri Ermeni işgalinden kurtarıldı (Erçakıca, 2021: 303-304). Kafkaslarda Karabağ'ın fethi sonucunda Azerbaycan Türkleri başarılı oldu. Bu savaşta Türkiye, Azerbaycan'ı dolaylı veya doğrudan silah, mühimmat ve askeri kadro bakımından destekledi. Kazanılan bu zaferle Türk dünyasında iki millet tek devlet anlayışı yerleşti.

SONUÇ

Karabağ, gerek stratejik ve jeopolitik konumu gerekse enerji rezervlerinden dolayı, XIX. yüzyıldan günümüze kadar ekonomik, siyasi, askeri ve diplomatik olarak güç mücadelesine sahne olmuştur. Rusya'nın da bölgede izlemiş olduğu politikalar, stratejik çıkarları gereği bu kapsamda şekillenmiştir. Bölgede ki siyasi dengeleri kendi lehine değiştirmek ve XIX. yüzyılda, Karabağ'da Türk nüfusu aleyhine Ermeni nüfusunu arttırmak isteyen Rusya, Doğu Anadolu ve birçok bölgelerden Ermenilerin Karabağ ve çevresine yerleşmelerini sağlayarak Türk nüfus üstünlüğünü zayıflatmak istedi. Çeşitli yerlerden Ermenilerin bölgeye göç ettirilmesi sonucunda Ermeni nüfusu 1832 yılında %35'e, 1880'de %53'e, 1889'da ise %77'ye ulaştı. Böylece bölgede Türk nüfus üstünlüğü zayıfladı. Bu durum Rusya'nın bölge üzerinde izlediği jeostratejik nüfus politikasının uygulamada başarılı olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Uygulamak istediği nüfus politikasıyla Rusya, güçlü devletler karşısında Ermenileri kullanarak bölgeyi hâkimiyet altına almak istiyordu. Bu nedenle Rusya, Ermenilere bağımsız devlet kurma gibi vaatlerde bulunarak ve açık bir şekilde destek vererek Karabağ ve çevresine nüfuz etti. Ermeniler, Rusya'dan aldığı destekle işgal girişiminde bulundular ve bölgede bulunan Azerbaycan Türklerine karşı mezalimin her türlüsünü yaptılar. Ermeniler tarafından Azerbaycan Türklerine karşı yapılan mezalimler, gerek T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığında gerekse Azerbaycan Cumhuriyeti'nin arşiv kaynaklarında da açık bir şekilde belgelenmektedir. Örneğin 1918 yılında Şemahı, Kuba, Kürdemir, Cavad, Areş ve Lenkeran gibi bölgelerde 50 binden fazla sivil Azerbaycan Türkü'nün Bolşevik-Taşnak çetelerince şehit edilmesi, on binlerce Türk'ün cezalandırma işlemlerine tabi tutulması ve Rusya'nın askeri desteğiyle Ermeniler tarafından 31 Mart 1918'de Bakü'de 11 bin olmak üzere tüm Azerbaycan'da 40 binin üzerinde Türk'ün ağır işkenceler yapılarak katledilmesi, bölgede uygulanan Ermeni mezalimini gözler önüne sermektedir.

XIX. yüzyılda bölge üzerinde aktif rol oynayan Rusya, XX. yüzyılda da Ermenilere askeri ve siyasi destek vererek uygulamak istediği politikalarına devam etti. 23 Aralık 1947 tarihli SSCB Bakanlar Şurası'nın çıkardığı kararname ile 1948-1950 yıllar arasında 100.000 Azerbaycan Türkü Kafkasya'dan göç ettirildi. Rusya tarafından alınan başka bir kararla 1962-1973 yılları arasında Ermenistan'a 26.000 Ermeni yerleştirildi. SSCB'nin aldığı bu kararlar, Ermeniler tarafından Azerbaycan topraklarının ele geçirilmesinin ve işgal edilmesinin önünü açmış ve burada şiddetli çatışmalara neden olmuştur. Uluslararası kuruluşlar bölgede yaşananlar karşısında tepkisiz kaldı. Yakın tarihte şahit olunan 1988-1994 Karabağ Savaşı'nda 18.000 Azerbaycan Türkü'nün hayatını kaybetmesi, 50.000 kişinin yaralanması, 1.000.000'dan fazla Azerbaycan Türkü'nün zorunlu göçe tabi tutularak yurtlarında edilmesi ve bölgede yaşanan katliamlarla Azerbaycan topraklarının %20'sinin işgal edilmiş olması Ermeniler tarafından Türklere yapılan zulmün somut bir örneği olarak görülmektedir. Ayrıca Ermenilerin Karabağ'da uygulamaya çalıştığı etnik temizlik planlarının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda AGİK ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşların da Karabağ'da yaşanan bu gelişmeler karşısında sessiz kaldıklarını ve çözüm noktasında başarılı olamadıkları anlaşılmaktadır.

Azerbaycan, Karabağ'ı tekrar alarak bölgede XIX. ve XX. yüzyıllarda Türklere yapılan mezalime son vermek istiyordu. Ermenistan ise kendisine sunulan barış önerilerini Rusya'ya güvenerek reddetti. Her iki taraf arasındaki anlaşmazlık savaşı kaçınılmaz kıldı. Ermenilerin saldırılarıyla başlayan 27 Eylül 2020 Son Karabağ Savaşı'nda Rusya'nın tarafsız kalması ve Türkiye'nin de destek vermesiyle Azerbaycan'ın Ermenistan karşısında başarılı olmasını sağladı. Daha önce Ermenilere vermek zorunda kaldıkları Karabağ topraklarını tekrar aldılar. Böylece Karabağ'da geçmişten beri sürüp gelen Ermeni mezalimi durduruldu. Kafkasya'da Türkiye'nin desteğini alan Azerbaycan, bölgede dikkate alınması gereken bir güç haline geldi. Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği güçlü destek, Kafkasya'da jeopolitik dengelerin değişmesini, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin bölgedeki stratejik ve siyasi çıkarların korunması noktasında pekişmesini sağladı.

Sonuç olarak Türkiye ve Azerbaycan'ın, "Ermeni Soykırımı" karşısında hem tarihi hem de gerçek anlamda ortak hareket etmeleri ve bunun ulusal ve uluslararası bütün platformlarda savunucusu olmaları önerilmektedir. Ayrıca Rusya'nın Karabağ'da uyguladığı politik girişimler, Ermeniler ve Azerbaycan Türkleri arasındaki çatışmaların ve problemlerin çözümünü güçleştirdiği gibi derinleşmesine de neden olmuştur. Her iki taraf açısından çatışmaların son bulmasında sadece siyasi ve diplomatik adımlar yeterli olmayabilir, aynı zamanda taraflar arasında anlayışın ve uzlaşımın sağlanması da gerekmektedir. Aksi durumda bölge de çatışmaların ve problemlerin devam edeceği yadsınamaz bir gerçektir.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, *HAT*, Dosya No:16, Gömlek No:720.

BOA, *HAT*, Dosya No:3, Gömlek No:73.

BOA, *A. MKT. MHM*, Dosya No:670, Gömlek No:14.

BOA, *Y.A.HUS*, Dosya No:509, Gömlek No:55.

BOA, *Y.PRK. A*, Dosya No:15, Gömlek No:36.

BOA, *HR. SYS*, Dosya No:1270, Gömlek No:3, Sıra No: 41,42.

BOA, *HR. SYS*, Dosya No:2878, Gömlek No:77.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:2 Gömlek No:27, Sıra No:3.

BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:5, Gömlek No:111, Sıra No:1.

BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:1, Gömlek No:21, Sıra No:2.

BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No: 5, Gömlek No: 103, Sıra No: 2.

BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:2, Gömlek No:27, Sıra No:1.

BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:1, Gömlek No:20, Sıra No:1.

BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:3, Gömlek No:48, Sıra No:1.

BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:6, Gömlek No:123, Sıra No:3.

BCA, Fon kodu: 930 01, Kutu No:4, Gömlek No: 69, Sıra No:3.

BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:4, Gömlek No: 56, Sıra No:3;

BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:3, Gömlek No: 53, Sıra No:4.

BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:5, Gömlek No: 94, Sıra No:1.

BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:4, Gömlek No: 55, Sıra No:3.

BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:4, Gömlek No:61, Sıra No:1.

BCA, Fon Kodu: 930-01, Kutu No:2 Gömlek No:28, Sıra No:9.

Tetkik Eserler

Alizade, R. (2013) İşgalcilik Faaliyetleri ve Karabağ Olayları. *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 31-40.

Aras, O. N. (2013). Ekonomik ve Siyasi Sonuçları Bakımından Hocalı Katliamı ve Karabağ Sorunu. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 113-122.

Asker A. ve Özpinar, Z. G. (2021). Azerbaycan'ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 10(1), 83-106.

Aslan, Ş. (2010). *Karabağ ve Hocalı'da Ermeni Mezalimi'nin Türk Basımında Yankıları (1991-1992)*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi.

Aslan, Y. (1992). *Açkarlık ve Yeniden Kurma Döneminde Azerbaycan'ın Bağımsızlık Mücadelesi*. Yağmur Basın Yayın.

Ata, Ş. D. (2010). *Dağlık Karabağ Sorunu*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Ata Kuduban, Ş. D. ve Kaya, M. (2017). Karabağ'ın Siyasi Serüveni:İslam Öncesinden Sovyet İdaresine. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 113-124.

Atar, Z. ve Demirkol, K. (2015). Ermenilerin Azerbaycan'da Yaptığı Katliamların Soruşturulması (1918-1920). *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 275-295. <https://doi.org/10.18026/cbusos.61268>

Attar, A. (2012). *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Bal, H. (2004). Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 0(5), 25-51.

Beşir, M. (2013). Sovyetler Döneminde Rusya'nın Dağlık Karabağ Politikası. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 39(39), 53-68. <https://doi.org/10.12787/KARAM682>

Beydilli, K. (1988). 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya göçürülen Ermeniler. *TTK Belgeler*, 13(17), 365-434.

Cornell, S. E. (1999). *The Nagorno-Karabakh Conflict*. Report No: 46, Department of East European Studies: Uppsala University.

Çapraz, H. (2012). 19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ Politikası. *Belgi Dergisi*, (3), 231-240.

Çeliksoy, E. (2021). İkinci Karabağ Savaşında Şuşa'nın Rolü Ve Türkiye- Azerbaycan İşbirlikleri. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(4), 126-133.

Dedeyev, B. (2002). Karabag Hanlığı (1747-1822). *Türk Dünyası Araştırmaları*, (136), 163-218.

Doğan, O. ve Demirci, H. (2022), Rus-İran Savaşları Sonrası Karabağ'da Etnik Yapı. İçinde Ç. Mustafa ve A. Yaşar (edit). *Tarih Araştırmaları (Osmanlı Tarihi, Kurumlar, Ermeni İsyanları ve Milli Mücadele Dönemi) Prof. Dr. Ahmet EYİCİL'e Armağan* (335-351). Sonçağ Akademi Yayınları.

- Doğan, O. (2008), Ermeni Komiteleri Hınçak Ve Taşnaksütun (Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev'in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 307-328.
- Ekici, Y. (2017). Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu. *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 62-77. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.303271>
- Ekici, Y. (2022). Dağlık Karabağ'da Ermeni İşgali (1988-1993). *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (29), 134-144. <https://doi.org/10.54600/igdirsosbilder.1022741>
- Erçakıca, M. (2021). Dağlık Karabağ Sorununun Ve 'Ateşkes' Andlaşması'nın Uluslararası Hukuk ve İnsancıl Hukuk Açılarında Değerlendirilmesi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (47), 287-314.
- Eyicil, A. (2021). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Maraş Tarihi*. Dorlion Yayınları.
- Eyicil, A. (2021). *Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri*. Dorlion Yayınları.
- Garibov, M. (2006). *I. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Azerbaycan - Ermenistan İlişkileri*, (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi.
- Gözlek, D. (2008). *Dağlık Karabağ Sorununun Dünü, Bugünü ve Geleceği*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Gazi Üniversitesi.
- Günay, N. (2020). *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Gürel, Ş. S. (1992). Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi*, 47(1), 181-185. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001541
- Karaman, E. (2011). Bahtiyar Vahabzade'nin Eserlerinde Karabağ. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (31), 75-85.
- Neciyev, E. (2011). Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi Sürecinde Karabağ Problemi. *Ermeni Araştırmaları*, (39), 163-186.
- Oğan, S. (2009). Ermenistan: Türk Dış Politikasında Bir Kırılma Noktası ve Eksen Değişikliği Alanı mı?. *2023 Dergisi*, (95), 40-55.
- Özçelik, İ. (2017). Karabağ'daki Hocalı Soykırımının Tarihi Arka Planı. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (2), 417-456. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.356288>
- Özyılmaz, E. V. (2013). Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 191-208.
- Pehlivan, Z. N. (2016). Rusya'nın Ermeni Devleti Kurma Politikasının Sonucu: Karabağ Sorunu. *Asia Minor Studies*, 4(2), 94-109.
- Rüstemova, S. ve Tohidı (2017, Mayıs 12-14). *Azerbaycan Halkına 1918'de Tatbik Edilen Katliamlar: İç Savaş, İktidar Savaşı, Soykırım*. Türk-Ermeni İlişkilerinin Bölgesel Politikalara Etkisi (19.Yüzyıldan Günümüze) Uluslararası Sempozyumu. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 97-106.
- Saray, M. (2010). Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sariahmetoğlu N. (2006). *Azeri-Ermeni İlişkileri (1905-1920)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sariahmetoğlu. N. (1989). *Azeri-Ermeni Münasebetleri ve Karabağ Olayları*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi.
- Suyundikov, S. (2021). Dağlık Karabağ Savaşı'nın Çözümü Bağlamında Türkiye ve Rusya. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)*, 5(1), 132-145. <https://doi.org/10.47088/utad.932991>

- Süleymanlı, J. (2008). *Azerbaycanlı Mecburi Göçkünlerin Uluslararası Hukuk Mücadelesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Taşkıran, C. (1995). *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*. Genelkurmay Başkanlığı Basımevi.
- Türkmen Z. (2004). XIX Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası (1800'lerin Başından 1828 Türkmençay Antlaşmasına Kadar). *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 10-24.
- Ünalp, F. R. (2022), Türk Ordusunun Azerbaycan Harekâtı ve Karabağ (Birinci Dünya Savaşından Hocalı Soykırımına). İçinde Ç. Mustafa ve A. Yaşar (edit). *Tarih Araştırmaları (Osmanlı Tarihi, Kurumlar, Ermeni İsyanları ve Milli Mücadele Dönemi) Prof. Dr. Ahmet EYİCİL'e Armağan* (353-374). Sonçağ Akademi Yayınları.
- Yanar Ş. (2005). Azerbaycan'da Ebülfez Elçibey Döneminde Türk Kimlik Oluşumu. İçinde G. Bekir (Der). *Avrupa'dan Asya'ya Sorunlu Türk Bölgeleri*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Yeşilot, O. (2008). Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(36), 187-199.
- Yıldırım D. ve Özönder C. (1991). *Karabağ Dosyası*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Yıldız, H. D. (1985, 8-12 Ekim). *10. Yüzyılda Türk-Ermeni Münasebetleri*. Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle İlişkileri Sempozyumu, Erzurum.
- Yılmaz, M. (2013). Karabağ Savaşı ve Adım Adım Hocalı Soykırımı. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 95-104.
- Yılmazçelik, İ. ve Özdem, A. G. (2013). İşgal Altındaki Türk Yurdu; Karabağ. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 1-30.
- Verdiyeva, H. (2023), Tarihsel Gerçekler Düzeyinde: Ermeni Ayrılıkçılığına Karşı Mücadelede Ulusal Lider Haydar Aliyev. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10(1), 251-259.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Covid-19 Pandemisi Döneminde Esnek Çalışma Modeliyle Çalışan Bireylerin Aile İçi Rol ve Sorumluluklarında Meydana Gelen Değişimler

Changes in Intra-Family Roles and Responsibilities of Individuals Working Under a Flexible Work Model During the Covid-19 Pandemic

Merve KAYA BUZKIRAN

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa
mervekaya92@gmail.com
Orcid ID: 0000-0001-7084-1372

Aylin ARICI

Dr. Öğr. Üy., İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa
aylin.arici@iuc.edu.tr
Orcid ID: 0000-0003-3872-2984

Rumeysa HASANOĞLU

Sosyal Hizmet Uzmanı,
rumeysa.yksl24@gmail.com
Orcid ID: 0009-0001-3903-1790

Buse GÜMÜŞ

Sosyal Hizmet Uzmanı, LÖSEV - Lösemili Çocuklar Vakfı
buse.gumus1818@gmail.com
Orcid ID: 0009-0002-2927-4374

Eylül ŞAHİN

Sosyal Hizmet Uzmanı,
eylullsahiin@gmail.com
Orcid ID: 0009-0003-6424-1305

Öz: Bu çalışmanın amacı, Covid-19 pandemisi sırasında esnek çalışma modeliyle çalışan bireylerin aile içi rollerinde ve sorumluluklarında meydana gelen değişimleri incelemektir. Araştırma; nitel desenle tasarlanmış olup veriler fenomenolojik bir bakış açısıyla toplanmış ve yorumlanmıştır. Araştırmanın örneklemini İstanbul'da bir ilçe belediyesi bünyesinde görev yapan 10'u kadın 12'si erkek olmak üzere 22 katılımcı oluşturmaktadır. Katılımcılara kartopu örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır. Veriler, demografik bilgi formu ve yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla elde edilmiştir. Söz konusu inceleme ile pandemi sürecinde yaygınlaşan esnek çalışma sisteminin aile kurumuna fizyolojik, sosyolojik ve psikolojik etkilerini gösteren bulgular elde etmek amaçlanmıştır. Elde edilen bulgular pandeminin aile yaşamına etkileri, aile içi rollerde cinsiyet eşitsizliği, esnek çalışma modeli ve iş-aile dengesi ve sağlık endişeleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Geliş Tarihi:12.01.2024

Kabul Tarihi:07.10.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Buzkiran, M. K., Arıcı, A., Hasanoğlu, R., Gümüş, B. & Şahin, E. (2024). Covid-19 pandemisi döneminde esnek çalışma modeliyle çalışan bireylerin aile içi rol ve sorumluluklarında meydana gelen değişimler. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1580-1602. Doi: 10.33437/ksusbd.1418743

Ayrıca pandemi sürecinde esnek çalışma modeli ile bu model öncesindeki durum kıyaslandığında, aile içi rollerin büyük oranda değişmediği kanaatinin yaygın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak pandemi ve esnek çalışma sisteminin kadınlarda aile içi rolleri ve ev içi sorumlulukları arttırdığı da ulaşılan sonuçlardandır. Bu çalışmayla esnek çalışma modelinin aile içi rol ve sorumluluklar dengesini özellikle kadınlar açısından etkileyen bir model olduğu belirlenmiş olup konu ile ilgili çeşitli programlar ve atölye çalışmaları düzenlenmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile, aile içi rol ve sorumluluk, esnek çalışma, covid-19 pandemisi, iş-yaşam dengesi.

Abstract: The aim of this study is to examine the changes in family roles and responsibilities of individuals working with a flexible working model during the Covid-19 pandemic. The research follows a qualitative design, with data collected and interpreted from a phenomenological perspective. The sample consists of 22 participants, 10 women and 12 men, working at a district municipality in Istanbul, selected through snowball sampling. Data were collected using a demographic information form and a semi-structured interview form. The study aims to reveal the physiological, sociological, and psychological effects of the widespread flexible working system on families during the pandemic. The findings focus on the pandemic's impact on family life, gender inequality in family roles, work-family balance under the flexible working model, and health concerns. Additionally, the study concludes that, compared to the pre-pandemic period, family roles largely remained unchanged. However, it was found that the pandemic and the flexible working system increased domestic roles and responsibilities for women. The study highlights that the flexible working model has a significant impact on the balance of family roles and responsibilities, particularly for women, and suggests organizing various programs and workshops on this subject.

Keywords: Family, family roles and responsibilities, flexible working, covid-19 pandemic, work-life balance

GİRİŞ

Sosyal bir varlık olan insan, sadece yakın çevresinin etkisine maruz değildir. Savaşlar, afetler, salgınlar, kitlesel göçler gibi makro çevre faktörleri de insan hayatını derinden etkiler. Bu durum, geçmişten bugüne çeşitli olaylarla defaatle kendisini kanıtlamıştır. Bu olaylardan biri de tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisi. Söz konusu pandemi 21. yüzyıl dahilinde yaşanmış en büyük ve küresel çaplı bir sağlık krizi olarak tüm toplumları, hemen her alanında derin şekilde etkilemiştir. Salgınlar, maruz bıraktığı sosyo ekonomik koşullar ile mikro bazda bireyler ve ailelere zarar veren süreçler olarak bilinir (Bostan ve ark., 2020). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 11 Mart 2020 tarihinde ilan edilen COVID-19 pandemisi ile yalnızca sağlık alanını içerisine alan bir değişim söz konusu olmamış, aynı zamanda sosyokültürel ve ekonomik alanların da çeşitli değişimlerle muhatap olmak zorunda kaldığı bir süreç yaşanmıştır (WHO, 2020). Pandeminin ilan edilmesinin ardından dünya çapında çeşitli tedbirler alınmaya başlanmış olup söz konusu önlemler sosyal yaşantının bir çok alanda kısıtlanmasını içermiştir. Bunlardan biri ve toplumsal yaşantı biçimini belki de en çok değiştireni çalışma yaşamında meydana gelen değişiklikler olmuştur. Pandemi dönemiyle beraber iş yaşamında iş yapma biçimleri zorunlu ve hızlı bir biçimde değişmiş olup bu yenilik esnek çalışma modellerinin geliştirilerek uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir.

Esnek çalışma modeli, COVID-19 pandemisinin getirdiği sosyal izolasyon önlemleri bağlamında, emek gücünün sorumluluklarında bulunan işleri evlerinden yapmalarına olanak tanıyan bir sistem olarak bilinmektedir. Bu model ile birlikte emeğin fiziki olarak işyeri sınırlarında yer alma zorunluluğu yerini dijital sistemlerin aktif kullanımına bırakmıştır. Elbette bu durum, kaçınılmaz olarak çalışma ve hayat dengesi, aile içi rol ve sorumluluklar ile ilgili farklılaşmalara ve güncellemelere sebebiyet vermiştir (Turna ve Usta, 2021). Literatür incelendiğinde esnek çalışma modelinin olumlu ve olumsuz yönleri sıklıkla tartışılmakta ve çalışma yükünde meydana gelen artış, sosyal izolasyon, çalışma-yaşam dengesinde bozulmaların olması gibi dezavantajlara sıklıkla atıfta bulunmaktadır (Akbaş Tuna ve Türkmendağ, 2020).

Covid-19 pandemisi ile birlikte kaçınılmaz olarak sosyal hayatta keskin farklılaşmalar yaşanmıştır. Bu değişim doğal olarak toplumun temel yapı taşı olan aile kurumunu da etkilemiştir. Aile kavramı incelendiğinde bu kavramın tüm toplumlarda, evrensel olarak var olan ancak farklı tanımlamalar ile karşılık bulan bir olgu olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ailenin, evrensel olarak tanımını yapmak oldukça güçtür (Karşlı, 2019). Yapılan tanımlar incelendiğinde tanımların, aileyi

toplumsal yaşamın temel unsurlarından biri olarak görmekte olduğu ve onu sosyal bir birlik, grup, örgüt, kurum ve yapı şekli olarak çeşitli kabuller etrafında odaklaştığı anlaşılmaktadır (Gökçe, 1976). Dinamik ve sürekli değişen bir yapı olan aile kavramı, biyolojik referansların çok daha ötesinde değerlendirilerek sosyal etkileşim, paylaşımlar, ilişki ağları gibi sosyal değişkenlerin ön plana çıkarıldığı “özne merkezli” ilişkilere dayandırılarak tanımlanmalıdır (Pehlivan, 2017). Ancak yine de çeşitli dönem ve kültürlerde farklı tarif edilme biçimlerine konu olan aile kavramının; insan zihninde, nitelik olarak her biri farklı özellikler barındırmakta olsa da, kalıplaşmış bir zemine de oturtulduğu görülür. Çekirdek aile tarif edilirken sıklıkla başvurulan “anne, baba ve çocuktan oluşan kurum” tanımlamasını bu kalıba örnek verebiliriz. Şahinkaya'ya (1975) göre aile; kan, evlilik ya da evlat edinme bağlarıyla bağlanan, aynı evde hayatını sürdüren ve ortak geliri bulunan, belirli roller oynayan (eş, ebeveyn, kardeş, evlat vb) birbiriyle etkileşim ve iletişimi bulunan, özgün bir görgü sistemi kurup bu kurguyu nesilden nesile aktarılmasına vesile olan kişiler topluluğudur. Koçak ve Harmancı'nın (2020) da vurgulandığı gibi pandemi dönemi, aileler için stresli bir süreç olmuş ve aile bireylerinin ruh sağlığı bu dönemde önemli bir konu haline gelmiştir. Brock ve Laifer (2020) ise pandeminin aile bilimi alanına ve aileler üzerindeki etkisine odaklandıkları çalışmalarında ulaştıkları sonuçlarla; aile içi ilişkilerde ortaya çıkan yeni zorluklara ve aile bilimcilerle farklı araştırma fırsatları ve uygulama alanlarının doğduğuna çıktığına dikkat çekmiştir. Dolayısıyla ailenin bu dönem ile birlikte değişen rol ve sorumluluklarında meydana gelen değişimleri incelemek literatüre katkı sağlayacak önemli bir çalışmadır. Yapılan alanyazın taramasında COVID 19 ve aile üzerine çeşitli araştırmalar yapıldığı görülmüştür. Semere, Makaroun, Beach, Schillinger ve Rosland (2022), COVID-19 sürecinde kronik hastalığı olan bireylerin bakımını üstlenen aile bireylerinin sağlık hizmetlerine erişim sorunlarını incelemek amacıyla yaptığı çalışmada kadın bakıcıların daha fazla sorumluluk üstlendiği sonucuna ulaşmıştır. Beach, Schulz, Donovan, ve Rosland'ın (2021) COVID-19 sürecinde kronik hastalığı olan bireylerin bakımını üstlenen aile bireylerinin yaşadığı fiziksel, psikososyal ve finansal zorlukları incelemek amacıyla yaptığı bir çalışma söz konusudur. Çalışma sonuçları arasında bakıcıların pandemi sürecinde yüksek düzeyde kaygı yaşadıkları, depresyona girdiklerini ve finansal kaygılar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Vaziri, Casper, Wayne ve Matthews (2020), COVID-19 sürecinde iş-aile yaşam değişikliği ve yaşanan çatışmalar üzerinde durmuştur. Bu çalışmadan elde edilen bulgular ile iş ve aile rolleri arasındaki sınırların kaybolmuş olduğunu, bu durumun iş aile dengesini sağlama konusunda zorlukların meydana gelmesine sebep olduğunu gösteren sonuçlara ulaşılmıştır. Sunaryo, Runing Sawitri, Suyono, ve Wahyudi'nin (2022) çalışmasında, esnek çalışma düzeni ile iş yükünün ve hareketsizliğin çalışan sağlığı üzerindeki etkileri ele alınmış olup pandemi döneminde bu sistemin fizyolojik sağlık üzerindeki olumsuz etkileri vurgulanmıştır. Prime, Wade ve Browne (2020) tarafından yapılan araştırmada COVID-19 sürecinin çocuk ve aile refahı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu çalışma; mevcut pandeminin aile yapıları ve süreçlerde bozulma yaşanmasına sebep olması, çocuk refahının bu durumdan olumsuz etkilenmesi, aile içi dayanışma ve sosyal destek mekanizmalarının güçlü olmasının ve hükümetlerin sunduğu bazı destek hizmetlerinin ailelerin bu süreçte karşılaştıkları zorluklarla başa çıkmalarını kolaylaştırması, çocukların evde eğitim görmesinin ebeveynlerin hem bakım verme yükünü hem de eğitim sorumluluklarını artırması, aile içi iş-yaşam dengesinin bozulması ile aile içi çatışmaların artması sonuçlarını ortaya koymuştur. Ghali-Zinoubi, Amari ve Jaoua (2021), esnek çalışma sisteminin iş baskısı, iş-yaşam çatışması ve akademisyen memnuniyeti üzerindeki etkisini inceledikleri araştırmalarında esnek çalışma ve uzaktan eğitim gibi faktörlerin ebeveyn-çocuk ilişkilerini yeniden şekillendirdiğini vurgulamıştır. Daks, Peltz ve Rogge (2020) da COVID 19 sürecinde aile sistemleri üzerinde dayanıklılık ve psikolojik esnekliği temel aldıkları çalışmada ebeveyn esnekliğinin aile içi ilişkilerde önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Yeves, Bargsted, Torres-Ochoa (2022) çalışması, esnek çalışma saatlerinin iş yükünü arttırması ve işgörenlerin mental sağlıklarını olumsuz etkileyebileceğini vurgulamıştır. Martucci (2021) ise, esnek çalışma sisteminin özellikle kadınlar arasında iş ve aile yaşamı dengesinde sorunlara yol açabileceği belirtilmiştir. Ancak, görüldüğü üzere esnek çalışmanın aile içi rol ve sorumluluklara etkisini inceleyen ve bunu yerel yönetim çalışanları özelinde yapan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Esnek çalışma; çalışanların fiziki olarak evde geçirdikleri süreyi arttırması sebebiyle aile içi ve bireyler arası ilişkileri farklı perspektiflerle incelemeye konu edilmesi gereken bir modeldir. Bu mekansal değişimin aile içi rol ve sorumluluklara etkisinin incelenmesi, ayrıca bu durumu daha önce hiç deneyimlememiş ve ulaşılabilir bir grup olarak yerel yönetim çalışanlarının seçilmesi bu çalışmanın özgün değerini ortaya koyan sebeplerdendir. Bu gerekçe ile çalışmanın spesifik amacı, Covid-19 pandemisi sırasında esnek çalışma modeliyle çalışan bireylerin aile içi rollerinde ve sorumluluklarında

meydana gelen değişimleri detaylı olarak incelemektir. Bu çalışmada, esnek çalışma modelinin aile içi rol dağılımı üzerindeki etkilerini anlamak ve bu değişimlerin aile içi ilişkiler ve bireylerin genel yaşam kalitesi üzerindeki sonuçlarını değerlendirmek hedeflenmektedir.

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Tarihsel süreç boyunca aile yapıları, bulunduğu yüzyılın istek ve ihtiyaçlarını karşılayan rollere bürünmüştür (Turgut, 2017). Ailenin ekonomik, sosyolojik ve biyolojik birçok işlevi bulunmakla birlikte sosyal bir kurum olması da onu diğer kurumlardan ayrı tutmaktadır (Karlı, 2019). Aile ile ilgili kavram ve kuramların ele alınması bu araştırma kapsamında sağlıklı bir değerlendirme yapılabilmesi açısından elzemdir. Tarihsel süreçlerdeki toplumsal değişimler aile kurumunun yapısını değiştirse de aile yapısı tamamıyla terk edilmemiş, yalnızca yeni aile yapıları eklenerek aile kavramı çeşitlendirilmiştir (Karlı, 2019). Yapısal özelliklerine göre aile kavramı geleneksel modern ve post modern olmak üzere üç kategoride incelenebilir:

- Geleneksel Aile Yapısı, birden fazla kuşağın bir arada yaşamasıyla oluşan bir yapıdır. Geleneksel aile tipi, geleneksel özellikleri içinde barındıran toplumlarda kendini göstermektedir ve daha çok ekonomik amacıyla ön plana çıkmaktadır. Bu aile yapısı ile dayanışmacı, akraba ilişkileri güçlü ve birçok işlevi içinde barındıran bir görüntü akla gelmektedir. Baba, bahsedilen aile yapısında önemli bir roldedir ve ailenin geçiminden sorumlu lider kişidir (Tezcan, 2010).

- Modern Çekirdek Aile Yapısı, sanayileşmiş toplumlarda görülmektedir. Bu aile tipi ekonomik ve coğrafi açıdan yer değiştirme esnekliğine sahip olup aile üyeleri var olan statülerini, becerileri ve yetenekleri aracılığıyla kazanırlar. Modern çekirdek ailede kadının iş yaşamına girmesi ile aile içi ilişkiler ve rollerde değişimler meydana gelmiştir. Ataerkil yapıdaki baba üstünlüğü kaybolmuş ve anne, erkek ile aynı seviyeye gelmiştir. Yaşanan bu değişimden çocuklar da etkilenmiş ve anne, rolünü çoğunlukla bakıcı, kreş gibi başka kurum ve şahıslara yönlendirmiştir (Gümüş, 1993).

- Post Modern Aile Yapısı, aile çeşitliliğini benimseyerek her bireyin aynı kalıplar içerisinde değerlendirilmemesini savunur. Postmodern aile, toplumsal değer yargılarını belirleyici bir kıstas olarak almaktan vazgeçip aile biçimleri ve cinsel hayattaki çeşitliliklerin özendirilmesini benimser (Giddens, 2012).

Sistem teorisine göre aile, karşılıklı ilişkileri olan çeşitli bağları olan, bireysel ve aile bütünü bağlamında gereksinimlerin giderilmesi için stratejileri olan bireylerden oluşan karmaşık birimler bütünüdür (Bowen, 1978; Bertalanffy, 1968). Bu tanımdan hareketle COVID 19 pandemisi ile meydana gelen değişimler hem aile sisteminde yer alan bireylerin rol ve sorumluluklarında yeniden yapılanmalara yol açmış ve böylece aile sisteminin değişmesine hem de değişen aile sisteminin içinde yer alan bireylerin bu değişimlerden etkilenmesine sebep olmuştur. Birey ve ailelere ekolojik sistemler teorisi perspektifi ile yaklaşan Bronfenbrenner'e göre (1979) bireyler, çevresindeki çoklu sistemlerle daima bir etkileşim halindedir. Bronfenbrenner'in Ekolojik Sistemler Kuramı, bağlamında incelendiğinde aileyi saran çoklu sistemler, COVID 19 pandemisi döneminde büyük oranda etkilenmiş ve kaçınılmaz olarak aile içi ilişkiler bu durum neticesinde yeniden şekillenmiştir. Bunu mikrosistem, mezosistem ve makro sistem bağlamında incelendiğinde mikrosistem düzeyinde, sosyal ilişkiler ve eğitim rutinleri ev ortamına taşınırken çocuk ebeveyn arası etkileşimler artmış; mezosistem düzeyinde, iş yaşam dengesinin kurulması güçleşerek ev ve iş ortamı etkileşimi keskin bir biçimde değişmiş; makrosistem düzeyinde ise derin bir biçimde hissedilen toplumsal cinsiyet rollerinin etkileri daha görünür bir hal almıştır (Albrecht & Hill, 2022; Raffa, Heerman, Lampkin, Perrin, Flower, Delamater, Yin, Rothman, & Sanders, 2023).

Bahsedilen tüm aile modellerinde, aileyi ve modeli oluşturan ailedeki bireylerdir ve her aile bireyinin kendine ait rolleri bulunmaktadır. İnsan yaşamı itibarıyla rol kavramı ilk olarak aile içinde kullanılmıştır. Anne, baba, eş ve çocuk olmak bu rollerin başlıcalarıdır (Eken, 2005). Aile içi rol ve sorumluluklar, kültürel değerler ve toplumsal normlar ışığında şekil alır. Bunlar genel olarak şu şekilde sıralanabilir (Çelik & Çak, 2021; Medina, Aguirre, Montecel, Pacheco, Paredes-Aguirre, 2021; Ross Schneider, Muñeton-Castaño, Caldas, Boskey, 2021; Zoch, Bächmann, Vicari, 2021):

Ebeveynlik rolü: Ebeveynler, çocuklardan sorumlu yetişkinlerdir. Bu sorumluluk çocuğun gelişiminin fiziksel, duygusal ve sosyal olarak sağlanmasını içerir. Çocuğun eğitim süreci, sağlık durumunun takibi, bakımı, yine söz konusu sorumluluklar arasında yer almaktadır.

Ekonomik sorumluluklar: Ailenin ekonomik olarak geçindirilmesi, bütçe planlamasının yapılması, ev içi gelirin yönetilmesi yetişkin aile üyeleri arasında yerine getirilmesi gereken ekonomik sorumluluklardır.

Ev işleri: Günlük yaşamın sürdürülebilmesi için aile içinde evin günlük işlerinin paylaşımı önemlidir. Yemek ve temizlik yapma, alışveriş süreçlerini planlama gibi işler bu kapsamdadır.

Psikolojik destek: Aile üyeleri, bir arada yaşayan küçük insan toplulukları olmanın ötesinde birbirlerine psiko sosyal destek mekanizması geliştirmekten sorumludur. Bu rol ve işlev bilhassa kriz anlarında belirginleşmektedir. Bu, aile içi dayanışmayı güçlendirmektedir.

Aileyi ve aile içi rol ve sorumlulukları incelediğimizde toplumsal cinsiyet rolleri araştırmaları açısından Parsons'ın yapısal işlevselci yaklaşımı dikkat çekmektedir. Parsons, erkeğin araçsal bir yönü olduğunu, kadının ise dışavurumcu bir rolü üstlendiğini ileri sürer. Ailede erkeğin eve para akışı sağlayan kişi olması sebebiyle araçsal rolde, kadının ise evin ve çocukların sorumluluklarıyla ilgilenmesi sebebiyle dışavurumcu bir rolde olduğunu belirtir (Parsons & Bales, 1955). Rol kavramı için ortaya çıkan toplumsal teorilerin odak noktasında Parsons işlevselciliği bulunmaktadır. Kadın ve erkeğin sosyal rollerinin biyolojik cinsiyet rolleriyle açıklanması, "çalışma rolü" dâhil edildiğinde özellikle feminist yaklaşımlar tarafından eleştirilmektedir. Kadına aile içindeki atfedilen dışavurumcu roller kamusal alana da yansımaktadır (Eken, 2005).

Yukarıda yer almakta olan yapısal özelliklerine göre aile türleri ve kuramsal bakış açıları göstermektedir ki makro değişimler bağlamında aile kavramı tarih boyunca yeniden tanımlanmakta ve dönüşmektedir. COVID-19 pandemisi ve esnek çalışma sisteminin yaygınlaşması da aileyi etkileyen bir değişim faktörüdür. Öyle ki Yiğit'e göre (2021) aile sorumlulukları ve iş yükü çatışması bu dönemde artış göstermiştir. Ayrıca toplumsal cinsiyet ayrımcılığı aile içinde derinleşmiştir (Akkan & Kesici, 2021).

Aileyi ve aile içi rol ve sorumlulukları inceledikten sonra çalışma örnekleme kapsamında çocuğu olan katılımcılarla görüşüldüğü göz önüne alındığında ebeveynlik rollerini açıklamak yerinde olacaktır. Kısaca ebeveynlerin çocuklara karşı üstlendikleri görevler olarak tanımlanabilecek olan ebeveynlik rolleri çocuğun gelişimini bütüncül şekilde (fiziki, psikolojik, sosyal, bilişsel vb. alanları içererek) desteklemeyi gerektirir. COVID 19 pandemisi süreci insana dair birçok alanı etkilediği gibi ebeveynlik rol ve sorumluluklarında da etkisini göstermiş olup başlıca ebeveynlik rol ve sorumlulukları şu şekilde özetlenebilir (Cluver, Lachman, Sherr, Wessels, Krug, Rakotomalala, & McDonald, 2020; Küçüker & Yıldız, 2021; Prime, Wade, & Browne, 2020; Yavorsky, Qian, & Sargent, 2021; Perry, Aronson, & Pescosolido, 2020):

Bakım Sağlama: Ebeveynler, çocuğun fiziki olarak sağlık, bakım ve güvenlik ihtiyaçlarını temin etmekten sorumludur. Bu bağlamda pandemi sürecinde ebeveynlerin çocukların hijyen ve sağlık konusunda rehberlik etmede ve bu konuda alınan önlemlere adapte olabilmelerinde ekstra olarak çabaladıkları söylenebilir.

Eğitim: Ebeveynler, çocuğun fiziki akademik ve sosyal açıdan eğitilmesinden sorumludur. Pandemi süreciyle geçiş yapılan uzaktan eğitim sistemiyle ebeveynlerin bu rollerinde artış olduğunu söylemek yanlış olmaz. Özellikle anneler, tedbirler nedeniyle fiziki olarak okula devam edemeyen çocukların uzaktan eğitilmesinde yoğun şekilde destek vermek durumunda kalmış olup yapılan çalışmalar annelerin bu durumdan dolayı yoğun stres yaşadıklarını göstermektedir.

Duygusal Destek: Ebeveynler sağlamakla yükümlü oldukları duygusal destekle çocukların duygusal ihtiyaçlarına cevap verirler. Uygun şekilde sağlanan duygusal destek sayesinde çocukların güven duygusu ve başa çıkma becerileri olumlu olarak gelişir. Pandemi sürecindeki izolasyon ve belirsizlik çocukların stres seviyesini arttırdığından ebeveynler, çocuklarda başa çıkma becerilerinde desteklerini arttırarak duygusal destek rolünü daha fazla üstlenmiştir.

Disiplin ve Sınır: Ebeveynler, çocuğun sosyal normlar çerçevesinde davranış sınırlarını ve sorumluluk bilincini geliştirmeyi öğretmekle sorumludur. Bu rol ve sorumluluk çocuğun sağlıklı bir şekilde sosyalleşmesi ve öz disiplin becerisi kazanması açısından önemlidir. Pandemi sürecinde zamanın neredeyse tamamının evde geçirilmesi sebebiyle ebeveynler bu rollerini yeniden değerlendirmek zorunda kalmış olup ekran süresinin artması gibi konuların gündeme gelmesi gibi örnekler sebebiyle yaşanan zorluklarda artış söz konusu olmuştur.

Ekonomik Sorumluluklar: Ebeveynler, çocuğun ekonomik ihtiyaçlarını temin etmekten sorumludur. Çocuğa ekonomik güvence sağlamak yalnızca fiziki bir anlam içermemektedir. Aynı zamanda birçok erişim fırsatına da imkân sağlayarak çocuğun gelişimine çok boyutlu bir katkı sağlar. Pandemi sürecinde ekonomik alanda yaşanan zorluklar (gelirin azalması, iş kaybı vb). bu sorumluluklarla ilgili problemlere yol açmıştır.

Pandemi döneminde; yukarıda bahsedildiği üzere aile kurumunu etkileyen birtakım zorluklar, fiziksel riskler, birey ve toplumu etkileyen ruhsal riskler gibi çeşitli riskler meydana gelmiştir (Zeybek, Bozkurt ve Aşkın, 2020). Bu dönemde küresel anlamda en çok etkilendiği söylenebilecek grup olan aile, büyük değişimlere maruz kalmıştır. Covid-19 pandemisinin getirdiği fiziksel, psikolojik, ekonomik ve toplumsal değişimler; mezzo düzeyde aile kurumunda, mikro düzeyde ise aile içi bireylerin hayat tarzlarında birçok değişiklik yaratmıştır. Önceleri özel alan olan evler, izolasyon ile birlikte kamusal alana dönüşmüştür. Evler aynı zamanda işyeri, okul ve sosyal alan vazifesini üstlenmiştir (Poyrazlı & Can, 2020).

Ekonomik ve sosyal uzantılarının bulunması bağlamında Covid 19 salgınından önemli ölçüde etkilenen bir diğer alan çalışma hayatıdır. Salgının yayılma riskini azaltmak veya bitirmek amacıyla yapılan düzenlemeler, çalışma hayatını da kapsayan bir dizi önlemleri gerekli kılmıştır. Covid-19 salgınının bulaşma oranını azaltmak ve/veya bitirebilmek için çalışma hayatında da çeşitli koruyucu önlemlerin alınması gerekmiştir. Bu nedenle Türkiye’de çalışma yerlerinde Covid-19 virüsünün bulaşma oranını azaltmak ve önlemek amacıyla farklı çalışma modelleri uygulanmıştır. Bu düzenlemelerden biri de esnek çalışma modelidir. Esnek çalışma modeli, çalışanın ev ortamında ve herhangi bir iletişim aracıyla çalışmasını gerçekleştirdiği bir faaliyet olarak adlandırılmaktadır (Turna ve Usta, 2021). Esnek çalışma modeli, daha önce kamu çalışanlarının deneyimlemediği bir modeldir. Türkiye’de Covid-19 pandemisinden dolayı alınan önlemler dâhilinde kamu çalışanlarının çalışma koşullarında ivedi bir düzenleme yapılması söz konusu olmuştur. Durumun önemi ve aciliyeti sebebiyle kamu personellerinin çalışma koşullarında ve yöntemlerinde esnekliğe gidilmesi söz konusu olmuş. 22 Mart 2020 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan: 2020/4 sayılı “Covid-19 ile Mücadele Kapsamında Kamu Çalışanlarına Yönelik İlave Tedbirler” konulu Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile kamu kurumlarında esnek çalışmaya ilişkin düzenlemeler getirilmiştir (T. C. Resmi Gazete, 2020). Bu model insanların bir nevi rahat bir nefes almaları, evde dinlenmeleri veya sosyalleşmeleri adına büyük fayda sağlamıştır. Sosyal bir varlık olan insanın sosyal ihtiyaçları vardır ve yoğun iş temposunda bazen bu ihtiyaçlarını giderememektedir. Bu da insanın işine olan motivasyonunu ve verimliliğini kötü anlamda etkileyebilmektedir. Evden çalışıp çocuklarıyla daha fazla vakit geçirme imkânına sahip olan ebeveynler, bu çalışma modelinden memnun olduklarını da ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra evden çalışıp aynı zamanda evin işleriyle ve çocukların sorumluluklarıyla ilgilenmek zorunda kalan ebeveynler, bu iş yükünden dolayı yorulabilmekte ve işlerine gereken özveriye ve motivasyonu sağlayamamaktadır (Akbaş Tuna ve Türkmendağ, 2020). İnternetin yavaşlaması, kalitesi veya elektrik kesintisi gibi teknik sıkıntılar da çalışanların iş konsantrasyonunu bozmaktadır (Kavi ve Koçak, 2010). Görüldüğü üzere esnek çalışma modelinin avantajları olduğu gibi dezavantajları da bulunduğu ifade edilmektedir. Esnek çalışma yöntemi hakkında yapılan eleştiriler incelendiğinde çalışanları olumsuz etkileyebilecek olan sosyal izolasyon konusu gündeme gelmektedir. Çalışanların iş arkadaşlarıyla ilişki ve iletişim eksikliği sebebiyle meydana gelen sosyal izolasyon, çalışanlarda hayal kırıklığı yaratabilmekte ve mesleki açıdan da izole olmalarına neden olabilmektedir.

YÖNTEM

Araştırma verileri, nitel yöntemler esas alınarak yapılandırılmıştır. Hammersley (2013)’e göre nitel araştırma, “verilerin sayısal olarak değil, sözel ya da yazılı biçimde toplandığı, analiz edildiği ve

yorumlandığı bir süreçtir". Bu kısımda araştırmanın yöntemi, veri toplama tekniği, veri toplama süreci, grubu, analizi ve saha araştırması ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Nitel araştırma yöntemi, bir problemin veya olgunun ayrıntılı olarak araştırılması amacıyla kullanılır. Nitel araştırmalarda, ayrıntıların ortaya çıkarılması amacıyla nitel araştırmanın içeriğindeki zor saptanabilen değişkenler incelenir (Tekindal ve Ark. 2021). Nitel araştırma farklı ve geniş sonuç yelpazesi sağlayan bir yöntemdir (Başkale, 2016). Bu çalışma, Covid-19 pandemi dönemiyle birlikte yaygınlığı hızlı bir ivmeyle artan esnek çalışma modelinin bu sistemle çalışan bireylerin aile içi rol ve sorumlulukları ile ilgili kişisel deneyimlerini, hikayelerini ve perspektiflerini anlamaya yönelik bir araştırma olduğundan çalışma, nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Nitel araştırmalar, yapısı gereği sınırlamalar içeren nicel yöntemlerin sınırlarını aşan ve bu sayede insan davranışlarının ve sosyal olguların karmaşıklığını gösterebilen için güçlü bir araçtır (Merriam, 2009). Bu araştırma, Covid-19 pandemisi sırasında esnek çalışma modeliyle çalışan bireylerin aile içi rollerinde ve sorumluluklarında meydana gelen değişimleri tespit etmeyi ve bu değişimlerin aile içi ilişkiler ile bireylerin genel yaşam kalitesi üzerindeki sonuçlarını değerlendirmeyi hedeflenmektedir. Dolayısıyla bu hedefe ulaşmak için nicel yöntemlerin kullanılması öznel ve psikososyal süreçlerin göz ardı edilmesine sebep olabilir. Bu karmaşık sürecin sayısal verilere indirgenmesi rol ve sorumluluk değişimini anlamada yetersiz kalacaktır. Katılımcıların yaşanan değişimi ifade edebilmesi ve karmaşık dinamikleri yakalayabilmeleri nicel yöntemlerle sınırlanma riski taşımaktadır. Ayrıca derinlemesine ve bağlama duyarlı bir analiz yapma motivasyonu bu araştırmayı nitel olarak ele almayı gerekli kılmıştır. Nitel araştırma, dünyayı ve insan davranışlarını anlamlandırmada kritik bir perspektif ile yaklaşan bir yöntem olması açısından sosyal fenomenlerin bağlamsal olarak ne biçimde şekillendiğini ortaya çıkarma noktasında önemli bir araçtır (Hammersley, 2013). Konunun derinlemesine anlaşılabilmesi için bu yöntem tercih edilmiştir.

Araştırmada fenomenolojik desen temel alınmıştır. Fenomenoloji, bir fenomenin bireylerce ne şekilde deneyimlendiğini ve söz konusu deneyimin bireylerin anlam dünyasındaki yerini tasvir etmeyi amaçlar; analiz süreci, verilerin transkribe edilmesi ile başlar, beklentilerden ve öngörülerden bağımsız bir biçimde katılımcın deneyimleri üzerine detaylı betimlemeler ile söz konusu deneyimlerin özü ortaya koyulmaya çalışılır (Van Manen, 2016). Fenomenolojik desen sayesinde, araştırmacı katılımcıların perspektiflerini anlayarak onların dünyasını keşfetme imkanı bulur (Moustakas, 1994). Bu teknik, subjektif ve kompleks deneyimlerin incelenmesinde etkili bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Covid-19 pandemisi sırasında esnek çalışma modeliyle çalışan bireylerin aile içi rollerinde ve sorumluluklarında meydana gelen değişimleri detaylı olarak incelemek; aile kurumuna fizyolojik, sosyolojik ve psikolojik etkilerini gösteren bulgular elde etmektir. Araştırma, katılımcıların bu süreçte yaşadıkları deneyimlerin anlamlarını ve bu deneyimlerin aile dinamikleri üzerindeki etkilerini keşfetmeyi amaç edinerek tasarlanmıştır. Bu gerekçe ile fenomenolojik desen tercih edilmiştir. Bu desenin; araştırmada bütünlük sağlanması ve veri zenginliği açısından önemini vurgulamak gerekir. Fenomenolojik desen temel alınarak sürdürülen çalışmalar sayesinde, katılımcıların olaylara dair algılarının ne olduğunu derinlemesine anlayabilmek olanaklı hale gelir. Bu çalışmada da temel amaç doğrultusunda COVID-19 ile yaygınlaşan esnek çalışma modelinin aile içi rol ve sorumluluklara etkisinin çok yönlü olarak keşfedilebilmesi için söz konusu desen kullanılmıştır. Katılımcıların benzersiz ve karmaşık olan öznel deneyimlerini kavrayabilmek açısından bu desenin kullanılması uygun bulunmuştur.

Çalışma Grubu

Bu çalışmanın örneklemini, İstanbul'da yaşayan, aktif olarak yerel yönetimlerde çalışan 10'u kadın 12'si erkek olmak üzere 22 evli ve çocuklu kişiler oluşturmaktadır. Araştırmanın 22. kişide sonlandırılmasının sebebi doyma noktasına ulaşmış olmasıdır. Bu çalışmada, amaçlı örneklem yöntemlerinden kartopu örneklem yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan örnekleme yöntemlerinden biri olan amaçlı örnekleme yöntemi, sınırlı kaynaklardan en etkili verimi alabilmek için bilgili kaynakların tespit edilmesi ve seçilmesini kapsar. Bu yöntemde çalışmanın konusuyla ilişkili bir katılımcı adayı belirlenmekte ve bu kişi aracılığı ile diğer katılımcılara ulaşılmaktadır. Bu süreç ise zorunlu bir tekrara neden olmaktadır ve bu sayede örneklem büyümektedir. Örneklemin katlanarak büyümesi ise "kartopu etkisi" olarak ifade edilmektedir (Yağar ve Dökme, 2018).

Uygun bir veri seti elde edebilmek uygun katılımcıların varlığı ile mümkün olabilmektedir. Bu sebepten soruları yanıtlayabilecek elverişli kişilerin seçilmesi önemlidir (Patton, 2015: 273). Öyle ki çalışmada bu gereklilik göz önünde bulundurularak örneklem grubu uygun bilgi ve deneyime sahip kişilerden oluşmuştur. Görüşmeler yüz yüze yapılmış olup verilerin toplanma süreci ayrı bir başlık olarak ele alınmıştır. Seçilen ilk katılımcının bilgi ve deneyim düzeyi araştırmanın sağlam temellere oturtulabilmesi, doğru ve güvenilir sonuçlara ulaşması için büyük önem taşımaktadır (Kumar, 2019). İlave olarak, ilk seçilen katılımcının sosyal ağının geniş olması, diğer katılımcılara ulaşabilmek açısından kritiktir (Faugier & Sargeant, 1997). Neticede, etkili ve güvenilir bir anahtar kişi seçimi yapmak başarılı bir kartopu örnekleme için gereklidir (Biernacki & Waldorf, 1981). Tüm bu nitelikler gözetilerek belirlenen kriterlere uygun (söz konusu ilçe belediyesinde çalışıyor olmak, evli olmak ve ebeveyn olmak) bir anahtar kişi seçilerek hedeflenen örneklem kitlesine erişilmiştir. Katılımcılara ait demografik özellikler şu şekildedir: Görüşülen katılımcıların en küçüğü 36 yaşında ve en büyüğü 53 yaşındadır. Katılımcıların yaş ortalamaları ise 43'tür. Katılımcıların evlilik süresi en az 7 yıl, en çok 28 yıldır. Katılımcıların evlilik süresi yaklaşık olarak ortalama 18 yıldır. En çok çocuğa sahip olan katılımcının 4 çocuğu, en az çocuğa sahip olan katılımcının 1 çocuğu vardır. Katılımcıların çocuklarının yaş ortalaması ise 11'dir. Katılımcıların demografik bilgilerinin ve kodlarının yer aldığı katılımcı kodları tablosu Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1 Katılımcı kodları

KOD	CİNSİYET	YAŞ	EĞİTİM DURUMU	EVLİLİK SÜRESİ	ÇOCUK SAYISI	ÇOCUKLARININ YAŞLARI
G1	Erkek	47	Lisans	18 yıl	2	6,16
G2	Erkek	38	Lise	13 yıl	2	4,9
G3	Erkek	41	Lisans	10	2	4,8
G4	Erkek	39	Lisans	12 yıl	2	10,12
G5	Erkek	45	Lisans	14 yıl	2	7,11
G6	Erkek	44	Lisans	9 yıl	3	0,4,7
G7	Kadın	42	Yüksek Lisans	18 yıl	1	13
G8	Kadın	36	Lisans	13 yıl	3	4,8,12
G9	Kadın	45	Ön Lisans	10 yıl	2	5,8
G10	Kadın	46	Lise	23 yıl	2	15,21
G11	Kadın	37	Yüksek Lisans	7 yıl	1	6
G12	Erkek	46	Lisans	21 yıl	3	5,15,19
G13	Kadın	47	Ön Lisans	25 yıl	3	16,16,24
G14	Erkek	40	Ön Lisans	14 yıl	2	3,8
G15	Erkek	51	Ortaokul	18 yıl	2	3,4
G16	Kadın	42	Lise	7 yıl	1	13
G17	Kadın	38	Ön Lisans	7 yıl	1	5
G18	Erkek	45	Lisans	16 yıl	2	12,14
G19	Erkek	43	Lisans	16 yıl	4	5,9,13,15
G20	Kadın	53	Ön Lisans	28 yıl	2	22,27
G21	Erkek	49	Lise	20 yıl	1	18
G22	Kadın	45	Lisans	21 yıl	2	10,19

Araştırmanın Veri Oluşturma Süreci

Veri oluşturma sürecinde kapsamlı ve olguyu yansıtıcı veriler elde edilmesi amaçlanmış olup sorular bu bağlamda hazırlanmıştır. Fenomenolojik bir bakış açısıyla yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi tercih edilmiştir. Söz konusu yöntem, doğası gereği araştırmacının hem belli bir alanda soru sormasını aynı zamanda katılımcıların yanıtları doğrultusunda esnek olmasını sağlar (Creswell, 2013).Yapılandırılmış görüşme, hem katılımcıyı hem araştırmacıyı belli kalıpların içine sokarak bir sınırlamanın meydana gelmesine sebebiyet verir. Araştırmanın amacı, yöntemi ve deseni göz önüne alındığında yapılandırılmış görüşme yöntemine kıyasla esneklik sağlayan yarı yapılandırılmış görüşmenin kullanılması adaha uygun bulunmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşme, katılımcıların yaşamındaki farklı deneyimlerin ve değerli bilgilerin ortaya çıkarılmasında daha özgür bir seçenek olarak görüldüğünden çalışmada tercih edilmiştir.

Veri Toplama Araçları:

Bu araştırmaya katılan bireylerle derinlemesine mülakat yöntemi ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşme, araştırmacının; araştırmanın amacı ve kapsamına uygun olarak araştırılan konuyu tamamen kapsayan, daha çok yarı yapılandırılmış açık uçlu soruların sorulduğu birebir görüşmeyle bilgi toplanması için kullanılan bir tekniktir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, yapılandırılmış görüşme tekniğine göre daha esnek (Smith, 2003, akt.; Kurt A. A. (Ed.), 2013:104). Araştırmacı karşısındaki bireyin duygularını, bakış açısını ve yaşantılarını görüşme yoluyla birincil kaynaktan elde eder (Tekin, 2006).

Araştırmanın amaçlarına ve sorularına uygun olarak geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kapsamında 9 adet sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu, katılımcılardan yanıtlaması beklenen ana soruları ve gerektiğinde katılımcılara yöneltebilecek ve derinlemesine bilgi almak amacıyla kullanılacak alt soruları içermektedir. Formun bu şekilde hazırlanmış olması standart bir şekil özelliği sağlaması ve katılımcılara yanıt vermeleri için özgür bir alan imkanı sunması açısından önemlidir (Eatough, V., & Smith, J. A, 2017). Görüşme formu geliştirilirken alanyazın incelenmiş ve benzer araştırmalarda kullanılan sorular taranmıştır. Formun geçerliliği bu yolla sağlanmıştır.

Uygulama Süreci

Araştırma, İstanbul Üniversitesi – Cerrahpaşa Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu tarafından 2022/08 sayılı etik kurul onayı ile etik açıdan uygun bulunduktan sonra katılımcılarla görüşülmeye başlanmıştır. Araştırma verileri, 21.01.2022 - 01.02.2022 tarih aralığında, benimsenen yöntemeye uygun şekilde toplanmıştır. Yöntem kısmında da yer verildiği üzere nitel olarak tasarlanan bu araştırma ile nitel bir veri toplama aracı olan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile COVID 19 pandemisinde yerel yönetimlerde esnek çalışma modeli ile çalışan kişilerin aile içi rolleri ve sorumluluklarında değişiklik olup olmadığına dair görüşleri ve deneyimleri incelenmiştir. Bu çalışma için katılımcılara gönüllü bilgi onam formu hakkında bilgi verilmiş ve bu formu onaylayan 22 katılımcıyla görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Veriler, demografik bilgi formu ve yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla elde edilmiştir. Bu araştırmada; katılımcıların demografik özelliklerini ölçümlemek için demografik bilgi formu kapsamında (yaş, cinsiyet, eğitim durumu, evlilik süresi, çocuk sayısı ve çocukların yaşları) 6 adet soru; pandemi döneminde yaşadıkları durumlar, esnek çalışma modelinin avantaj-dezavantajları, aile içi rol ve sorumluluklarındaki değişimlerle ilgili görüşlerine ulaşabilmek için yarı yapılandırılmış görüşme formu kapsamında 9 adet soru sorulmuştur. Sorular şu üç tema etrafında şekillendirilmiştir: Covid-19 pandemisinin aile kurumuna fizyolojik, sosyolojik ve psikolojik etkileri, katılımcıların aile içi rol ve sorumlulukları hakkındaki görüşleri, esnek çalışma modeli hakkında görüşler ve esnek çalışma modelinin aile içi rol ve sorumluluklara etkisi. Görüşmenin akışına göre ek sorular ile görüşmenin akışı değiştirilip katılımcının cevaplarının detaylandırılması sağlanmıştır (Yalçın, 2006). Veri olarak kullanılan tüm görüşmeler araştırma bütünlüğü ve geçerliliği için etik uygunluk çerçevesinde ve katılımcıların gizliliğini koruyacak şekilde güvenli bir biçimde elektronik olarak saklanmış olup elde edilen bilgiler mahremiyete uygun şekilde işlenmiş ve sunulmuştur.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada katılımcıların sosyo-demografik verilerini analiz etmek için MAXQDA programı kullanılmıştır. Aynı zamanda çalışmada görüşmeler sonrasında elde edilen verilerin hangi kavramlar ve temalar altında düzenleneceğini araştırmacılar belirlemiştir. Araştırmacılar görüşmelerden elde edilen veriler bilgisayar ortamında deşifre edilerek her katılımcıya bir kod vermiştir. Araştırmaya katılan 22 katılımcının 12'si erkek ve 10'u kadın olup katılımcılara görüşülme sırası, yaşı ve cinsiyetleri esas alınarak kodlar verilmiştir. Örneğin, ilk görüşülen 47 yaşındaki erkek katılımcıya (G1,47,E) kodu verilmiştir.

Nitel araştırma, genellikle katılımcı tecrübelerini ve anlam dünyalarını odağa almaktadır. Özne deneyimlerin nitel araştırmalar kapsamındabilimsel bir yöntemle ele alınması elzemdir. Bu gerekçeler göz önüne alındığında elde edilen veriler, içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizi, nitel araştırmalardasıklıkla kullanılan bir analiz yöntemi olup temaların tespit edilerek

bulgulara yer alan verilerin kategorize edilmesini, bu sayede sonuca ulaşılmasını sağlar (Elo & Kyngäs, 2008). Katılımcılardan elde edilen farklı ve öznel verilerin nesnel bir biçimde kategorik olarak temalar etrafında incelenmesi açısından bu teknik tercih edilmiştir. Bu analiz yöntemi, yöntemin esaslarına uygun şekilde takip edilmesi gereken adımlar göz önüne alınarak şu sırayla gerçekleştirilmiştir (Giorgi, 2009; Moustakas, 1994; Smith, Flowers, & Larkin, 2009; Creswell, 2016; Van Manen, 2016): Yapılan görüşmeler yazıya dökülerek oluşturulan transkriptler, tekrar tekrar okunmuş olup katılımcıların deneyimleri ile ilgili ana temalar belirlenmiştir. Bu aşamada, görüşmecilerin sıklıkla vurguladıkları ifadelerde yer alan önemli kavramlar ve temalar not edilmiştir. Kodlama ile elde edilen veriler belli temalar etrafında toplanmıştır. Söz konusu temalar, katılımcıların yaşam deneyimlerini ve bu deneyimlerin anlamlarını daha iyi anlamak için kullanılmıştır. Belirlenen temalar aracılığıyla katılımcıların fenomeni deneyimleme özlerini yakalayabilmek için derinlemesine incelenmiştir. Mevcut temaların her birinin altında yatan anlamlar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Temalar, katılımcıların yaşantılarını yapısal ve metinsel olarak bireysel ve genel düzeyde betimlenmiştir. Son aşama olarak, mevcut temalar ve betimlemeler, araştırmanın amaçları göz önüne alınarak yorumlanmış ve fenomenin katılımcılardaki etkileri ortaya konmuştur. Ayrıca elde edilen bulgular, alanyazındaki diğer çalışmalarla desteklenerek araştırmanın daha geniş bir bağlamda ele alınması sağlanmıştır.

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde araştırma kapsamında yapılan derinlemesine görüşmelerden veri analizi ile ulaşılan bulgulara yer verilmektedir. Veri analizi sonucunda yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan soruların konu ve amaçları kapsamında üç tema belirlenmiş olup belirlenen üç temanın bulguları da bu bölümde bahsedilecektir.

1. Covid-19 Pandemisinin Aile Kurumuna Fizyolojik, Sosyolojik ve Psikolojik Etkileri

“Pandemi dönemi sizi ve ailenizi ne şekilde etkiledi?” sorusuna verdikleri yanıtlar incelendiğinde, katılımcıların büyük bir kısmı sosyal izolasyondan, korkudan, sağlık sorunlarından ve çocuklarının eğitimden geri kalmaları sebebiyle yaşadıkları endişelerden bahsetmişlerdir: *“Tabii ki olumsuz yönleri çok fazla. Dediğim gibi başlardaki belirsizlikler, ister istemez bir korunma içgüdüsüyle hem yakın çevremizle iletişimimizi korunma adı altında kopardık hem de o korunmayla beraber biraz daha bireyselleşmeye başladık. İster istemez kopukluklar oluşmaya başladı. İşte herkes kendince; öbürünün dersi var bilgisayar başında, diğer çocuk dersi var bilgisayar başında, biz ebeveynler çalışıyoruz yoğunuz işte ev hanımıyız bir taraftan ev işlerini götürmeye çalışıyoruz derken normal süreçten daha kopuk bir süreç oldu. Herkesin bireysel bir dünyası oldu gibi oldu. Çünkü zaman kavramları birbirine uymamaya başladı. İşte ders saatleri, ödev saatleri... Bir düzen olmayınca ister istemez her şey birbirine geçti.”* (G10,46,K)

Katılımcıların bazıları ise hiçbir problem yaşamadığını ve pandeminin avantajlı bir durum olduğunu belirtmiştir: *“Etkilenmedik, evde durduk. Daha farklı şeyler düşündük. Ailenin, evde yaşamının önemini anladık. Yani, güzeldi.”* (G7,42,K)

Bir katılımcı (G12,46,E), aile içi rollerin ve tüketim alışkanlıklarının değişime uğradığını, özellikle çocuklarda internet kültürünü benimseme oranının arttığını ifade etmiştir: *“... Biraz daha ev içi otorite arttı. Veya tam tersi otoritenin zayıfladığı zamanlar oldu. Esneklikler oldu. Aile içindeki bazı davranışların değişkenlik göstermiş olması. Ebeveyn ile çocukların arasındaki ilişkiler değişiklik göstermeye başladı. İstekler arzular, harcamalar dahi evdeki nasıl diyeyim, tüketim, tüketimde dahi değişiklikler söz konusu olmaya başladı. Mesela bizim evde böyle abur cubur şeyler çok fazla sınırlı sayıda tüketilirken bu pandemi sürecinde beklenin üzerinde harcamaya başladı. Tüketim çok olmaya başladı. Nasıl diyeyim. Tüketim farklılıkları oluşmaya başladı...Sosyal medya, internet ondan sonra bu Netflix gibi diğer bu BluTv gibi TV programlarının evde kullanılmaya başlaması arttı. Çünkü sürekli insanlar evde ne yapıyor sosyal medyanın haricinde film izlemeye başlıyor. Küçük çocuklar dahi bu sefer sosyal medya uygulamalarına yöneliyorlar. Bu çocuk programları oluyor Youtube’da falan görüyorsunuzdur. Saçma sapan. Bu da çocukların kelime haznelerini bile değiştirdi. Konuşmaları çocukların o YouTube’da aldığı şeye göre şekillenmeye başladı söylemleri. Olumlu olumsuz yönde bunlar değişkenlik gösteriyor.”*

“Pandemi döneminde hiç psikolojik ve/veya fizyolojik zorlanma yaşadınız mı? Bu durum aile içi ilişkilerinize nasıl yansdı?” sorularına verdikleri yanıtlar incelendiğinde, katılımcıların psikolojik zorlanmaları fizyolojik zorlanmalara oranla daha çok yaşamış oldukları görülmektedir. Genel olarak

Covid-19 pandemisinin getirdiği kısıtlamalar insanların uzun süre evlerinde kapalı kalmalarına, başka insanlarla sosyalleşememelerine, aile içinde gerginliklere ve tartışmalara yol açabilmektedir. Yaşanan psikolojik zorlanmalarda çocukların da büyük oranda etkilendiklerini belirten katılımcılar, okula gidemeyen küçük yaşta çocukların evde kalması ve park/bahçe gibi oyun alanlarında vakit geçirememesi, yaşı daha büyük ve ergenlik çağındaki çocukların ise aile içi çatışmalar yaşamaları, televizyon/cep telefonu gibi teknolojik aletlere olan bağlılığın artması gibi sorunlar yaşadıklarını ifade etmektedir. Katılımcılardan biri (G9,45,K) durumu şu şekilde ifade etmiştir: *“Aynı evin içerisinde olduğunda pek iyi şeyler olmuyor, kavga etmeye başlıyorsun. Tartışmalar oluyor, çocuklar durmuyor mesela kısıtlama döneminde hepimiz evin içindediniz dışarı çıkma şansınız yok. Bu sefer çocuklar durmuyor. Canları sıkılınca aşağı bile inemiyorlar en fazla balkona çıkabildiler. Hele 1.5 ay çocukları hiç çıkarmadık, bir tek ben markete gidip geldim. Psikolojik olarak herkes çok etkilendi birbirinden. Çok yıprandık.”*

Katılımcıların bir kısmında ise hastalığa yakalanma korkusu, genel olarak tedirginlik ve stres hali görülmektedir. Kısıtlamalar nedeniyle evden/uzaktan çalışmak zorunda kalan anne babaların evde çocuklarıyla daha çok ilgilenmek ve vakit geçirmek durumunda kalmasının aile bağlarını bir ölçüde güçlendirdiği fakat çoğu zaman ebeveyn-çocuk ilişkisi için sorun olduğu ifade edilmiştir. Fizyolojik zorlanmalara da evde hareketsiz kalmak, kilo almak, metabolizma düzeninin bozulması ve hastalığın yarattığı yan etkiler örnek olarak verilmiştir. Bir katılımcı (G1,47,E) şöyle ifade etmiştir: *“Bunu zaten hissetmemek mümkün değil, yeni bir hastalık, bilinen bir şey değil. Sonuçları n’olacak? O belli değil. İşte bu hastalıklardan sonra ne gibi şeyler olur, kalıcı izler bırakabilir mi? Gelecek endişesi bizde de ister istemez bayağı bir oldu, olmadı diyemem. Yani, o açıdan olumsuz etkileri oldu...”*

Katılımcıların **“Pandemi döneminde aile üyelerinizden biri/birkaçı Covid-19 hastalığını geçirdi mi? Hastalıktan dolayı aile içi rol ve sorumlulukların dağılımında bir farklılık oldu mu?”** sorularına verdikleri yanıtlar incelendiğinde, özellikle Covid-19 hastalığı yaşanan süreçte zorlandıklarını, hasta olmalarına rağmen ev içerisindeki sorumluluklarını mecburen devam ettirdiklerini belirtmişlerdir: *“Ben geçirdim 2 kere. Hastalığın kendisi zor. Biraz sancılı geçiyor süreç. En az 7-8 gününüz gidiyor. Bir de çocuk olunca daha da zor oluyor çünkü sorumluluklarımız var. Dinlenemiyor insan ister istemez. Maskemi takıp ev işine devam ettim. Çocukların sofrasını kurdum, ortalığı topladım, süpürdüm.”* (G8,36,K)

Bir katılımcı (G14,40,E) ise yaşadıkları hastalık sürecinin hayatında neleri değiştirdiğini ve aile içindeki roller değiştiğinde neler yaşandığına dair bilgi sahibi olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: *“Pandemiden önce düşünmüyordum. Bu ev sürecinden sonra düşünüyorum. Artık eşitiz. Yani eşit olmaya çalışıyorum. Pandemi farkına varmamı sağladı evde duran bir bayan gözünden ona göre bakmaya başladım.”*

2. Katılımcıların Aile İçi Rol ve Sorumlulukları Hakkındaki Görüşleri

Katılımcıların **“Aile içi rol ve sorumluluklarımızın dengeli bir şekilde dağıldığını düşünüyor musunuz? Neden?”** sorularına verdikleri yanıtlar incelendiğinde, çoğu katılımcının aile içi rollerinin dengeli dağıldığı belirlenmiştir. Katılımcılardan biri (G19,43,E) düşüncesini şu şekilde ifade etmiştir: *“Evet, çünkü herkes elinden gelen her şeyi yapıyor eşim ve ben, herkes üzerine düşeni yapmaya çalışıyor. Fazlasını yapmaya çalışıyor. Onun için bir dengesizlik yok eşit olmasa bile herkes daha fazlasını yapmaya çalışıyor. Bu da iyi bir şey.”*

Aile içi rollerinin dengeli dağılmadığını düşünenlerin çoğu kadın katılımcılardır: *“Düşünmüyorum. Her şey benim sorumluluğumda çünkü. Eşimin daha fazla sorumluluk almasını isterdim tabi. İstiyorsun dile getiriyorsun ama olmuyor. Onda da ben kendimin hatalı olduğunu düşünüyorum. O benim suçumdu ben baştan her şeyi çok sahiplendiğim için ben yapayım benim kontrolümde olsun şeklinde yola çıktığım için süreç hayat devam ederken de o sorumlulukları paylaştıramıyorsun. Ama benim çocuklarım mesela ev işleri konusunda her zaman olmasa da ara sıra destek veriyor. Büyük oğlum evi süpürebiliyor mesela, küçüğü çamaşırları katlayabiliyor çorapları eşleştirebiliyor. Bunlar her zaman olan şeyler değil. Yani bütün evin yüzde yetmiş bende diyebilirim.”* (G22,45,K)

“Esnek çalışma modeli ile çalışmadan önce aile içinde rol ve sorumluluklarınız ne şekilde dağılmaktaydı?” sorusuna verdikleri yanıtlar incelendiğinde kadın katılımcıların sorumlulukları ile erkek katılımcıların sorumlulukları arasında farklılık bulunmaktadır. Çoğu kadın katılımcı pandemi

sonrası aile içi rol ve sorumluluklarda bir değişiklik olmadığını, öncesinde de kadın oldukları için evin çoğu yükünün onların üzerinde olduğunu, hatta çocukların uzaktan eğitim görmeleri sebebiyle sürekli evde olmalarının onların yükünü daha çok artırdığını belirtmiştir: *“Genelde benim sorumluluğum daha fazla eşime göre. Ben yönetiyorum diyeyim. Yemek konusunda destek alıyorum. Temizlik bende. Çocukların dersleriyle ilgileniyorum. Eşim çok fazla ilgilenmiyor o konuda. Eşim çocukların okula götürülmesiyle ilgileniyor, hasta oldukları zaman hastaneye götürüyor. Market alışverişinde ne alınacağını ben daha iyi bildiğim için ben ilgileniyorum.”* (G8,36,K)

Erkek katılımcıların verdiği cevaplarında benzerlik gösterdiği görülmektedir. Erkek katılımcılar eşlerine ellerinden geldiği kadar yardımcı olduklarını, Covid-19 pandemi dönemi öncesinde de kadınların ev içi sorumluluklarının daha fazla olduğunu ve pandemi döneminde çocukların eğitimlerine evde devam etmeleriyle eşlerinin sorumluluklarının daha da arttığını belirtmişlerdir. Çoğu erkek katılımcı, genelde market işlerini, evdeki tamir işlerini ve sofrayı kurup kaldırma gibi ufak işleri üstlendiğini söylerken; kadınlar genelde evin temizliği, çamaşır, bulaşık, yemek ve çocukların ödevleriyle ilgilenmek gibi konularda daha yoğun olduklarını ifade etmişlerdir: *“Yani orda, pandemi ile çok değişmedi. Sonuçta herkes görevini biliyordu. Evde birlikte hani, elimizden geldiğince yapmaya çalışıyorduk zaten. Genelde ben dışarıyla ilgili işleri, hani atıyorum markettir şudur budur. Eşim de ev işleriyle genelde o şekilde ilgileniyordu. Ben de evde dediğim gibi o da çalıştığı için gerektikçe ya da işte elimizden geldiğince yardımcı olmaya çalışıyorduk birbirimize hani her konuda. Ama dediğim gibi genelde dışarı işleri benim, ev işleri eşimin gibi denebilir.”* (G3,41,E)

3. Esnek Çalışma Modeli Hakkında Görüşler ve Esnek Çalışma Modelinin Aile İçi Rol ve Sorumluluklara Etkisi

Katılımcılara, **“Pandemi döneminde iş yeriniz ne gibi önlemler aldı? Alınan önlemlerin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?”** sorusu sorulduğunda işyerlerinde alınan önlemler için kadın ve erkek katılımcıların verdiği cevapların benzer olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların çoğunun işyerlerinde alınan önlemlere yönelik verdiği cevaplarda, esnek çalışmanın uygulandığı, birden fazla kişinin aynı anda bulunabileceği mekanlarda (yemekhane, asansör, servisler vb.) mesafeye dikkat edildiği ve kişi sayısının kısıtlandığı, kafeteryaların kapatıldığı, ücretsiz maske ve dezenfektan temin edildiği, belirli aralıklarla uyarı maksadıyla anonsların yapıldığı, ofislere zaman zaman dezenfekte işlemi yapıldığı belirtilmektedir.

Katılımcıların bir kısmının (4 erkek ve 1 kadın katılımcının) alınan önlemleri kısmen yeterli bulduğu, daha fazla ve farklı önlemlerin alınabileceği düşüncesine sahip olduğu, alınan önlemleri yeterli görmediği belirlenmiştir. Bazı katılımcıların ise (4 kadın ve 2 erkek katılımcının) alınan önlemleri yetersiz bulduğu, alınan önlemlerin Covid-19 salgınına karşı yetersiz olduğu ve bu virüse karşı daha başarılı bir mücadele verilebileceği düşüncesine sahip olduğu belirlenmiştir. Bir katılımcı (G18,45,E) düşüncesini şu şekilde ifade etmiştir: *“Alınan önlemler yeterli değil. Daha kontrollü olunabilirdi daha esnek çalışılabilirdi, mesai saatleri düşebilirdi. Koordinasyon daha iyi sağlanabilirdi. Esnek çalışmada başka tercihler başka seçenekler sunulabilirdi.”*

Katılımcıların, **“Pandemi döneminde iş yerinizde uygulanan esnek çalışma yöntemi hakkında ne düşünüyorsunuz? Esnek çalışma modelinin avantajları ve dezavantajlarından bahseder misiniz?”** sorularına verdikleri yanıtlar incelendiğinde, esnek çalışma modelini destekleyen katılımcılar bu modelin aile ile daha fazla vakit geçirmeye, Covid-19 virüsünün bulaşma ihtimalini azaltmasına, ayrıca iş yerinde sakin bir ortamın oluşmasına olanak sağladığını ifade etmişlerdir.

Esnek çalışma modelini desteklemeyen katılımcılar bu model ile iş yükünün arttığını, işlerin biriktiğini, işleyişinin aksadığını, çalışma hayatından uzaklaşıldığını ve işlerin yetişmediğini ifade etmişlerdir. Bir katılımcı (G10,46,K) esnek çalışma modelinin dezavantajlarını şu şekilde belirtmiştir: *“Esnek çalışma yöntemi de çok sağlıklı olmadı. Şunun için olmadı; diğer önlemler alınmadığı için personel sayısı istenilen seviyede tutulamadı. Sürekli bir düşüş gösterdiği için çalışma esnekliği bozuldu. Yani günlük çalışma sayısı, çalıştırılacak memur sayısı tutturulamadığı için esnek çalışmada bir gün bir memur grubu çok çalışırken bir gün bir memur grubu daha az çalıştı. İş yükü eşit dağılmadı. Ya bizim birim açısından ıslak imzalı çalıştığımız için evden çalışma şansımız bu noktada çok yararlı olduğunu düşünmüyorum. Çünkü biz sürekli vatandaşla birebir çalışması gereken bir işlem yaptığımız için evden çalışmanın bize çok bir faydası olmadı. Ama sağlık ve hijyen açısından biraz daha tehlikelerden uzak kalmamızı sağladı.”*

Katılımcıların yarıya yakını (5 kadın ve 3 erkek katılımcı), esnek çalışma modeli ile çalışmanın iş hayatından çok kendilerine zaman ayırmalarını sağladığını ve bu modeli standart çalışma modeline tercih edeceklerini belirtmiştir. Bir katılımcı (G5,45,E) düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: *“Ederim tabii. Yani, dediğim gibi kişisel anlamda aileme vakit geçirme adına çok daha fazla zaman kalıyor. Yani, bazı işlerimiz evden de yapılabilir ama bazıları da yüz yüze yapıldığı için iş yerinde de çalışmak gerekiyor. O yüzden devam edilebilir yani. Esnek çalışma, olur. Aileyle vakit geçirme, kendine zaman kalma olayı. Bir de İstanbul yoğun, trafiği azaltma yönünden de iyi oluyor en azından. Çünkü günümüzün büyük bir çoğunluğu trafikte geçiyor zaten. Böyle bir artışı var. Trafikten yana da rahatlama oluyor. İş konusunda da dediğim gibi, bazı iş kollarında esnek çalışmanın bir zararı yok, daha iyi oluyor. Ama bazı iş kollarında yüz yüze çalışmak gerekebilir. Ama genel olarak tercih ederim.”*

Katılımcıların, **“İş yaşamınız boyunca esnek çalışma modeli ile çalışmayı tercih eder misiniz? Neden?”** sorularına verdikleri yanıtlar incelendiğinde, katılımcıların çoğu (7 erkek ve 5 kadın katılımcının) ise çalışma hayatı boyunca esnek çalışma modeli ile çalışmayı tercih etmeyeceğini belirtmiştir. Katılımcılar, çalışma koşullarının esnek çalışma modeline uygun olmadığı, işin düzeninin bozulabileceği, iş yükünün artabileceği, iş veriminin düşebileceği, işin birikebileceği ve çalışmayı sevdiğinden dolayı tercih edemeyeceklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılardan birisi (G4,39,E) tercihini şu şekilde açıklamıştır: *“Yok, etmem. Bu şekilde olacaksa etmem. Çünkü dediğim gibi işler yürümüyor yani. Ama başka türlü bir sistem geliştirilir, vardiyalı bir sistem olur, başka bir tür sistem olur. Ne bileyim hani, çalışma ortamı ona göre düzenlenebilir. Ondan sonra daha fazla kişi işlerin yürütülebileceği işlerin yürütülebileceği bir şekilde olursa olur yani.”*

Katılımcıların, **“Esnek çalışma modeli nedeniyle evde geçirdiğiniz vaktin artmasıyla aile içi sorumluluklarda ne gibi değişiklikler oldu?”** sorusuna verdikleri yanıtlar incelendiğinde, erkek katılımcıların büyük çoğunluğu esnek çalışma modeliyle aile içi rol ve sorumluluklarının değişmediğini düşünürken kadın katılımcıların çoğunluğu aile içi rol ve sorumluluklarının değiştiğini ifade etmektedir: *“Sorumlulukların dağılımında bir değişiklik olmadı. Yani, yine aynı şeyler devam etti. Ama tabii daha çok evde vakit geçiriyorsunuz. Biraz daha eşin yükü artmış oldu o konuda. Bizim yükümüzde bir değişiklik olmadı. Bizim aksine rahatlık oldu bir parça. Çocukların eğitimi konusunda sıkıntılar yaşadık. Çünkü uzaktan eğitim örgün eğitim gibi olmuyor...”* (G5,45,E)

Aile içi rol ve sorumluluklarının değiştiğini düşünen erkek katılımcılarda eşlerinin rol ve sorumluluklarına karşı farkındalık oluştuğu, kadın katılımcılarda ise rol ve sorumluluklarının artmasıyla birlikte eşlerin de daha fazla sorumluluk aldığı gözlemlenmiştir: *“Bir bayanın evde durmasının psikolojisini iş yükünü birebir anladım. Onun farkına varmamı sağladı. Sorumluluğum biraz daha arttı diyebilirim evde kaldıktan sonra.”* (G14,40,E)

Aile içi rol ve sorumluluklarının değişmediğini düşünen kadın katılımcılar azınlıktadır. Bahsedilen kadın katılımcılar, esnek çalışma modeli nedeniyle ev işlerini daha rahat ve uzun zaman çerçevesinde yapabildiklerini ifade etmiştir: *“Çok daha kolaylaştı hayatım. Evdesin çünkü, evde olduğun için evinin temizliğini de gün içerisinde yaptığın için akşama çok fazla şey kalmıyor. Ama şimdi işten eve gittiğim zaman çocukları doyuruyorum, bulaşığı mutfağı toparlıyorum. Çocukların dersleriyle ilgileniyorum. Onlar uyuduktan sonra yemek yapmaya başlıyorum. Bir yandan katlanacak çamaşırlar varsa onları hallediyorum. Gece neredeyse 1.30 gibi yatıyorum...Esnek çalışma zamanlarında gün içinde işlerimi bitiriyordum, akşam 9 gibi işim bitmiş oluyordu. Çünkü gün içerisinde yemeğimi de yapıyordum evi de topluyordum. Ama çalıştığın zaman mecbur akşama bırakıyorsun.”* (G9,45,K)

TARTIŞMA

Bu çalışmanın spesifik amacı, Covid-19 pandemisi sırasında esnek çalışma modeliyle çalışan bireylerin aile içi rollerinde ve sorumluluklarında meydana gelen değişimleri detaylı olarak incelemektir. Çalışmada, esnek çalışma modelinin aile içi rol dağılımı üzerindeki etkilerini anlamak ve bu değişimlerin aile içi ilişkiler ve bireylerin genel yaşam kalitesi üzerindeki sonuçlarını değerlendirmek hedeflenmektedir. Araştırma kapsamında görüşülen kişilerin beyanları alanyazındaki diğer çalışmalarla ilişkilendirilerek tartışma kısmında değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın araştırma soruları ve bulguları; üç tema etrafında şekillendirilmiştir: Covid-19 pandemisinin aile kurumuna fizyolojik, sosyolojik ve psikolojik etkileri, katılımcıların aile içi rol ve

sorumlulukları hakkındaki görüşleri, esnek çalışma modeli hakkında görüşler ve esnek çalışma modelinin aile içi rol ve sorumluluklara etkisi. Bu gerekçe ile söz konusu temalar neticesinde bu çalışmada elde edilen bulgular ile literatürdeki diğer çalışmalardaki durumla ilişkilendirilmiştir.

1. Covid-19 Pandemisinin Aile Kurumuna Fizyolojik, Sosyolojik ve Psikolojik Etkileri

1.1. Fizyolojik Etkiler: Katılımcılar, evde geçirilen sürenin uzaması ve sürekli kapalı kalmak zorunda olmalarının fiziksel aktiviteyi azaltmalarına yol açtığını ve sonuç olarak kilo artışı yaşadıklarını belirtmiştir. Sürekli evde olmanın hareketsizliğe ve daha pasif bir hayat stiline yol açtığı elde edilen bulgular arasındadır.

Elde edilen bulgular vasıtasıyla hastalığa yakalananların aile içi rol ve sorumluluklarının sürmesi sebebiyle daha fazla fiziksel zorlanmaya maruz kaldığını işaret eden sonuçlar da mevcuttur. Özellikle Covid-19'a yakalanmış olan katılımcılar, hasta olmalarına rağmen dinlenme fırsatı bulamadan ev içi sorumluluklarını sürdürmeye mecbur kaldıklarını belirtmiştir. Bu durum zaten ağır fizyolojik etkileri bulunan hastalığın fiziksel olarak daha zorlayıcı olduğunu göstermektedir.

1.2. Sosyolojik Etkiler: Elde edilen bulgular neticesinde pandemi süreciyle beraber yaşanan sosyal izolasyonun ve dış dünya ile ilişkinin sınırlandırılmasının, aile içi iletişimi olumsuz etkilediği ulaşılan sonuçlar arasındadır. Bu durum, bireyselleşmenin artmasını, aile üyeleri arasında da farklı zaman takvimlerinin oluştuğunu, yalnızlaşmanın artmasını da beraberinde getirmiştir. Ayrıca tüketim alışkanlıklarında da değişimler meydana gelmiştir. Dijital bağımlılığın artması, sağlıksız besin tüketiminin yaygınlaşması gibi etkiler katılımcılar tarafından bu bağlamda değerlendirilmiştir. Katılımcılar tarafından söz konusu farklılaşmanın, çocuklarda dil ve davranış değişikliğine yol açtığı da belirtilmiştir.

1.3. Psikolojik Etkiler: Çalışma kapsamında psikolojik etkiler ile ilgili elde edilen bulgular; psikolojik zorlanmalar, hastalığa yakalanma korkusu ve gelecek kaygısı üzerinde yoğunlaşmıştır. Katılımcılar yaşanan belirsizliğin, dışarıda vakit geçirememenin ve sosyal izolasyonun kendilerini psikolojik olarak zorladığını ve bu durumun aile içi gerilimlere sebep olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, Covid-19 hastalığına yakalanmaktan çekindikleri, hastalığın makro vadede nasıl bir etki bırakacağına dair belirsizliklerin olması sebebiyle yoğun bir stres yaşadıkları da katılımcıların söylemleri arasındadır. Bu tedirginliğin katılımcılar üzerinde ağır bir psikolojik yük oluşturmuştur.

Covid-19 pandemisinin aile kurumuna fizyolojik, sosyolojik ve psikolojik etkileri ile ilgili literatürdeki diğer çalışmalardan elde edilen sonuçlar şu şekildedir: Pandemi dönemi fizyolojik açıdan fiziksel temasın azalmasına ve sağlık endişelerinin artmasına sebebiyet vermiştir (Helou, El Osta, & Husni, 2022). Sosyolojik açıdan, iş-aile dengesinde bozulmalar yaşanmış olup özellikle kadınlar için çocukların bakımı ve ev işlerindeki sorumlulukların artmış, kadınlar mevcut durumda daha fazla yük altına girmiştir (Zoch et al., 2021). Psikolojik açıdan ise bu süreç aile üyelerinde anksiyete depresyon gibi sorunların artmasına yol açmıştır (Liu, Dalton, & Lee, 2021). Yapılan bir başka çalışma da destekleyici olarak pandeminin getirdiği korku ve belirsizlik gerekçesiyle katılımcıların %30.9'unun olumsuz psikolojik etkiler yaşadığını ortaya koymuştur. (Al Dhaheri, Bataineh, Mohamad, Ajab, Al Marzouqi, Jarrar, Habib-Mourad, Abu Jamous, Ali, Al Sabbah, Hasan, Stojanovska, Hashim, Abd Elhameed, Obaid, Elfeky, Saleh, Osaili & Cheikh Ismail, 2021). Yine Filipinler'de gerçekleştirilen bir başka çalışmada bu dönemde yüksek düzeyde depresyon ve kaygının yaşandığı saptanmıştır (Tee, Tee, Anlacan, Aligam, Reyes, Kuruchittham & Ho, 2020). Pandemi süreci iş, okul, aile yaşamında, aile içi ilişkilerde ve rutinlerde, ebeveyn ve çocuk ilişkilerinde olumsuz etkiler oluşturmuştur (Eales, Ferguson, Gillespie, Smoyer & Carlson, 2021). Sonuçlar bu araştırmanın bulgularını destekler niteliktedir.

2. Katılımcıların Aile İçi Rol ve Sorumlulukları Hakkındaki Görüşleri

2.1. Aile İçi Roller ve Sorumlulukların Dağılımı: Araştırma çoğu katılımcının aile içi rol ve sorumlulukların dengeli bir şekilde dağıldığını düşündüğünü göstermektedir. Bu şekilde düşünen katılımcılar her aile üyesinin elinden gelenin en iyisini yaptığını ve sorumluluk paylaşımında bir dengenin var olduğunu belirtmektedir.

2.2. Kadın Katılımcıların Rol ve Sorumluluk Algısı: Araştırmaya dâhil olan kadın katılımcılar aile içi rol ve sorumluluklarda adil ve dengeli bir dağılım olmadığını düşünmektedirler. Kadın katılımcılar

ev içi işlerin ve çocuk bakımının büyük oranda kendi sorumlulukları dâhilinde olduğunu ve eşlerinin daha çok sorumluluk almaları beklentisinde olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca araştırmaya katılan kadınlar, ev içi sorumluluklarla ilgili zaman zaman çocukları tarafından destek gördüklerini ancak düzenli bir desteğin bulunmadığını aktarmışlardır.

Kadın katılımcılar, aile içi rol ve sorumluluklar bağlamında pandemi dönemi ve esnek çalışma modeli öncesi ile sonrasını kıyasladıklarında kayda değer bir değişiklik yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Ancak pandemi ile hayatımıza giren uzaktan eğitim ve esnek çalışma modelleri sebebiyle zaten kendilerinde olan rol ve sorumluluklarındaki yüklerini arttırdıklarını da belirtmişlerdir. Çocukların eğitimi ile daha çok ilgilenme, temizlik ve yemek yapma işlerine daha fazla vakit ayırma bu bağlamda artış görülen rol ve sorumluluklar olarak vurgulanmıştır.

2.3. Erkek Katılımcıların Rol ve Sorumluluk Algısı: Bu araştırmaya katkı sağlayan erkek katılımcılar ellerinden geldiğince ev işlerine destek sağladıklarını ifade etmiştir. Kadın katılımcılarda olduğu gibi erkek katılımcılarda da aile içi rol ve sorumluluklar bağlamında pandemi dönemi ve esnek çalışma modeli öncesi ile sonrasını kıyaslandığında kadınların hem öncesinde hem bu süreçte daha fazla sorumluluk aldıkları ve söz konusu sürecin bu sorumluluğu arttırdığı görüşü hâkimdir. Erkek katılımcılar, ev içi sorumlulukların ve çocuk bakımının daha çok kadınlar tarafından üstlenildiğini; kendilerine ise market alışverişi, tamir işleri, sofranın kurulması/toplanması gibi sınırlı görevlerin düştüğünü ifade etmişlerdir. Çalışma kapsamında; pandemi süreci ve esnek çalışma modelinin aile içi rol ve sorumluluk noktasında pek fazla bir değişikliğe yol açmadığı, rutin iş bölümlerinin sürdürüldüğü, herkesin görevlerini bildiği, ev içi işlerin kadınların ev dışı işlerin kendilerinin sorumluluk alanlarına girdikleri erkek katılımcılar tarafından vurgulanmıştır.

Söz konusu bulgular aile içi rol ve sorumluluklarda bir iş bölümü olduğunu ancak söz konusu iş bölümünün ev içi işlerin ağırlıklı olarak kadına yüklenmesi ile birlikte cinsiyet temelli bir eşitsizliği aksettirdiği ve erkeklere genellikle ev dışı ve sınırlı sorumluluk düştüğünü göstermektedir. Esnek çalışma modeliyle çalışmanın bu durumu değiştirmede ancak eşitsizliği daha hissedilir bir boyuta taşıdığı söylenebilir.

Katılımcıların aile içi rol ve sorumlulukları hakkındaki görüşler ile ilgili literatürdeki diğer çalışmaların sonuçları incelendiğinde de kadın erkek arasındaki rol ve sorumluluk farklarının derinleştiği görülmektedir. Öyle ki Medina et al. (2021) çalışmasında kadınlar tarafından aile içi rol ve sorumlulukların adil paylaşılmadığı görüşünün hakim olduğu bulgular arasında olup bu durumun iş aile çatışmalarını arttıran bir sonucu da beraberinde getirdiği belirtilmiştir. Pandemi döneminde erkeklerin ev içi sorumluluklarda eskiye oranla daha fazla rol almalarına rağmen zamanla bu rollerin yeniden geleneksel toplumsal cinsiyet kuralları çerçevesinde dağıldığı bilinmektedir (Daftary, Sugrue, Gustman, & Lechuga-Peña, 2021).

3. Esnek Çalışma Modeli Hakkında Görüşler Ve Esnek Çalışma Modelinin Aile İçi Rol ve Sorumluluklara Etkisi

3.1. İşyeri Önlemleri ve Esnek Çalışma Uygulamaları:

Katılımcılar, pandemi döneminde çalıştıkları kurumda önlemlerin alındığını esnek çalışma modelinin bu önlemler kapsamında olduğunu ve önlemler doğrultusunda iş yerindeki kişi sayılarına sınırlama getirildiğini, sosyal mesafenin korunduğunu, ücretsiz bir şekilde maske ve dezenfektan temin edildiğini belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar alınan önlemleri yetersiz bulsa da genel olarak kadın ve erkek katılımcıların önlemleri yeterli bulduğunu ifade edilmiştir.

Esnek çalışma modeline yönelik farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Bu modeli destekleyen katılımcılar esnek çalışma modelinin; bulaş riskini azaltması, evde geçirilen sürenin artması ile aileyle geçirilen sürenin artması ve iş aile dengesini iyileştirmesi yönünü vurgulamıştır. Standart modelden esnek çalışma modelini tercih edeceklerini ifade eden katılımcılar mevcuttur.

Öte yandan, esnek çalışma modelini eleştiren katılımcılar da vardır. Bu bağlamda söz konusu modelin iş yüküyle ilgili sıkıntılara yol açtığını vurgulamıştır. İşleyişin bozulması, işlerin eşit

dağılmaması, verimliliğin düşmesi gibi yönlerden dolayı esnek çalışma modelini desteklememektedir. Bu katılımcılar iş hayatı boyunca esnek çalışma modelini tercih etmeyeceklerini belirtmişlerdir.

3.2. Aile İçi Rol ve Sorumluluklarda Değişim: Katılımcılar, bu tema kapsamında aile içi rol ve sorumluluklarda değişim ile ilgili sorulara da ikinci temada verdikleri cevaplarla örtüşen yanıtlar vermişlerdir. Erkek katılımcıların kadınların yükü üzerinde farkındalık oluşturduğu görülse de bu durum cinsiyet temelli eşitsizliği ortadan kaldırmak için yeterli olmamıştır. Kadın katılımcılar esnek çalışma modeli ile kendi üzerindeki sorumlulukların arttığını düşünürken erkek katılımcılar rol ve sorumluluklarda esnek çalışma modelinin belirleyici olmadığı görüşündedir.

Esnek çalışma modeli hakkında görüşler ve esnek çalışma modelinin aile içi rol ve sorumluluklara etkisi ile ilgili literatürdeki diğer çalışmaların sonuçları incelendiğinde, esnek çalışma modelinin aile içi rol ve sorumluluklara hem pozitif hem negatif yönlü etkisi olduğu görülmektedir. Öyle ki bazı bireyler iş-aile sorumluluklarının karmaşık hale geldiğini belirtirken bazı bireyler esnek çalışma ile aile içi zaman yönetiminin olumlu yönde etkilendiğini ifade etmektedir (Vaziri et al., 2020). Benzer şekilde Chen, Gong, Lai, Sit, Ho, Yu, Wang & Lam (2023) bu süreçte aile içi ilişkilerin hem olumlu hem olumsuz yönde etkilendiğini ortaya koymuştur. Trougakos, Chawla & Mccarthy (2020), esnek çalışma modelinin bazı ailelerde dengeli bir rol ve sorumluluk dağılımı getirdiğini bazı ailelerde ek stres ve yük oluşturduğunu ortaya koymuştur. Esnek çalışmanın yaygınlaşması ile bazı ailelerin rol ve sorumluluklarının daha adil dağılmasını sağlarken bazı durumlarda aile-iş yaşam dengesini zorlaştırmıştır (Soejima, 2021). Özellikle çocuğun bakım sorumluluğu olan ebeveynler açısından esnek çalışma modeli ile iş yükü artmış olup bu durum iş-aile çatışması potansiyelini arttırmıştır (Ross et al., 2021). Esnek çalışmanın, çocuk bakımı ve ev işleri gibi konularda yeni bir rol ve sorumluluk dağıtımını getirdiğini ortaya koyan çalışmalar da vardır (Shah, Rizzo, Percy-Smith, Monchuk, Lorusso, Tay & Day, 2021). Ancak bazı bireyler esnek çalışma modelinin ebeveynlere esneklik sağladığını belirtmiş olup aynı zamanda aile içi bağları güçlendirmeyi destekleyici olduğuna dikkat çekmiştir (Galanti, Guidetti, Mazzei, Zappalà, & Toscano, 2021). Bai, Gopalan, Beutell, ve Ren (2021), benzer şekilde esnek çalışmanın iş-aile dengesine katkıda bulunarak aile yaşamını olumlu yönde etkileyebileceği sonucu ile iş-aile çatışmasının azaltılmasında çalışma saatlerinin esnekliğinin önemini vurgulamaktadır.

Genel bir değerlendirme yapıldığında bu araştırmanın bulguları, COVID 19 pandemisi döneminde esnek çalışma modelinin aile içi rol ve sorumluluklar açısından erkekler için pek bir değişime sebebiyet vermediği, kadınlar açısından ise belirli "avantajlar" ve "dezavantajlar" sağlasa da aile içi rol ve sorumluluklarda büyük bir değişiklik yaratmadığını göstermektedir. Avantajlar kısmına dikkat çekilmek istenmektedir çünkü avantaj olarak kabul edilen durumlardan biri kadınların ev işlerine vakit ayırmada esneklik imkanı bulmasıdır. Araştırmadaki bu bulgu Akbaş Tuna ve Türkmendağ'ın (2020) çalışması ile de desteklenmektedir. İlgili çalışmada, 18 yaş altı çocuğa sahip ebeveyn kadınlar ev işleri ve çocuk bakımına daha fazla zaman ayırabildikleri için esnek çalışma modelini avantaj olarak görmektedir. Bu durumun bu çalışmada ve farklı çalışmalarda bir avantaj kabul edilmesi toplumsal cinsiyet rollerinin içselleştirilmiş olduğuna dair bir kanıt niteliğinde kabul edilebilir. Pandemi öncesi dönem incelendiğinde Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) (2015) Zaman Kullanım Araştırması'nda da kadınların aile içi bakım sorumluluklarının erkeklere kıyasla çok daha fazla olduğu görülmektedir. Kadınların aile içi rol ve sorumluluk bağlamında daha aktif rol oynaması bir diğer deyişle ev işleri ve çocuk bakımı konusundaki yüklerinin erkeklere oranla fazla olması, iş-yaşam dengesi kurmalarını zorlaştırmaktadır. Cebeci (2022) tarafından da bu konuya dikkat çekilmiş olup erkeklerin iş dışındaki sorumluluklarının kadınlara kıyasla daha az olduğu ve bu sebeple iş-yaşam dengesini daha rahat kurdukları ifade edilmiştir. Dezavantajlar konusunda katılımcılar daha çok iş hayatı üzerindeki aksaklıklara yoğunlaşmış olup rol ve sorumluluklar açısından kadın katılımcıların zaten kendilerinin üzerinde bulunan ev sorumluluklarının artması ile ilgili görüşler yaygındır. Ayrıca, rutin düzenin bozulmasıyla ortaya çıkan aile içi kargaşalar da bu araştırma kapsamında esnek çalışmayla geldiği belirlenen bir dezavantajdır.

Genel olarak ebeveynler hem çocuklarının eğitimiyle hem de iş, evlilik ve ev içi yüklerle ilgilenmek zorunda kalmanın getirdiği stresli bir rol ve sorumluluk çatışması durumu deneyimlemiş ve bu durum onların psikolojik iyilik halleri üzerinde önemli sonuçlar doğurmuştur (Coyne Gould, Grimaldi, Wilson, Baffuto, & Biglan, 2020). Bu durum, aile içi rol ve sorumluluklarda bir takım revizyonlar yaşandığı gerçeğini destekler niteliktedir.

Dikkat çeken bulgular arasında esnek çalışma modelini tecrübe eden erkek katılımcılardan bazıları, bu modelin eşlerinin sorumluluklarına yönelik farkındalıklarının arttığı yönündeki bulgular yer almaktadır. Konuyla ilgili literatürde farklı referanslara rastlanmaktadır. Türkiye'nin Gençleri Covid-19 (2020) raporunda, erkeklerin pandemi sürecinde ev işlerinde eskiye oranla daha fazla katkı sağladığı ancak bu katkının sınırlı olduğu belirtilmiştir. Başaran ve Aksoy'un (2020) çalışması, babaların pandemi sürecinde çocuklarıyla daha fazla zaman geçirdiğini ve ev işlerine daha fazla katılmaya çalıştıklarını ortaya koymuştur.. Ancak, bu katkılar büyük bir değişime yol açmamış ve kadınların aile içi yükleri toplumsal cinsiyet normları ile paralel bir şekilde devam etmiştir. Birleşmiş Milletler Kadın Birimi'nin (2020) raporu da pandemi döneminde, kadınların aile içi rol ve sorumlulukları erkeklerden daha çok üstlendiğini vurgulamaktadır.

Çalışma bulgularında esnek çalışma modelinin aile içi ilişkilerde bireyselleşmeyi ve izolasyonu artırdığı belirtilmiştir. Adisa, Antonacopoulou, Beauregard, Dickmann, ve Adekoya (2022), benzer olarak evden çalışmanın esneklik kazandırmaktan çok iş yükünü artırıp sosyal bağlantıları zayıflattığını bununla beraber aile içi dinamikleri zorladığını ortaya koymuştur. Ancak Putra, Pratama, Linggautama ve Prasetyaningtyas (2020), esnek çalışma ile aile bağlarının güçlendiğini ayrıca iş-yaşam dengesini geliştirdiğini ifade etmektedir.

Araştırma sonucunda katılımcıların esnek çalışmayı; işyerinden uzakta çalışılmasını ve işyerinde geçirilen sürenin azalmasıyla işlerin yürütülmesinde aksaklıkların yaşanmakta olmasını dezavantajlı buldukları saptanmıştır. Benzer şekilde Çebi Buğdaycı'ya (2020) göre esnek çalışma; deneyimsizlik, işyerlerinin uzaktan erişim altyapısı sunamaması, kamu personelinin denetiminin zorlaşması gibi nedenlerle dezavantajlar oluşturmuştur. Sönmez'in (2020) çalışmasında, pandemi sürecinde iş kaygısının arttığı ve bu durumun çalışanların motivasyon ve iş tatmininde düşüşe sebebiyet verdiğine dikkat çekilmektedir. Bu çalışmada da pandemi sürecinde esnek çalışma modelinin uygulanmasının, işyerinde aksaklıkların yaşanmasına neden olduğu ve çalışanların iş performansını olumsuz etkilemiş olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın bulguları, işgörenlerin bu kaygıyı azaltmak için işverenlerin daha fazla önlem alması gerektiğini göstermektedir. Pandemi ile birlikte iş ve aile rolleri arasındaki sınırlar bulanıklaşmış ve bu durum strese ve tükenmişliğe sebebiyet vermiştir. Çalışan performansı ve iş doyumunda düşüslere rastlanmıştır. (Vaziri et al., 2020).

SONUÇ

Bu araştırma, Covid-19 pandemisi sırasında esnek çalışma modeliyle çalışan bireylerin aile içi rollerinde ve sorumluluklarında meydana gelen değişimleri detaylı olarak incelemeyi amaçlayan bir çalışma olarak fenomenolojik bir bakış açısıyla yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılarak tamamlanmıştır. Bu bölümde, araştırma bulguları neticesinde ulaşılan sonuçlar ele alınacaktır. Tüm bulgulardan yola çıkıldığında bu çalışma ile ulaşılan temel sonuç esnek çalışma modelinin kadınların ev ve iş yaşamındaki yükünü arttırdığıdır. Aile içi rol ve sorumlulukların dağılımı konusunda kadınların daha fazla sorumluluk üstlendiği, erkeklerin kendilerini bu sorumlulukları destekleyici nitelikte bir rol oynadıklarını düşündükleri tespit edilmiştir.

Katılımcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde, katılımcılar için esnek çalışma modelinin avantaj ve dezavantajlarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Araştırma neticesinde esnek çalışma modelinin aile içi rol ve sorumlulukları ve bireylerin özel yaşantısı açısından bazı avantaj ve dezavantajları şu şekilde sıralanabilir: Avantajlar; esnek çalışma covid-19 virüsünün bulaşma ihtimalini azaltmaktadır, bazı işkolları için ideal bir modeldir, kişisel olarak bireyin kendisine ve ailesine vakit ayırmasına olanak sağlamaktadır, zamanın çoğunun evde geçirilmesi ile aile bireylerinin iletişim ve etkileşim düzeyleri artmaktadır, İstanbul gibi yoğun trafik sorunlarının yaşandığı yerlerde trafiğin rahatlamasını sağlamaktadır ve bireylerin uzun saatler trafikte kalmasının önüne geçmektedir. Dezavantajlar; işyerinden uzakta çalışılmaktadır, iş yükü eşit şekilde dağılmamaktadır, işyerlerinde asgari sayıda personel bulundurulmamaktadır, işyerinde geçirilen sürenin azalmasıyla işlerin yürütülmesinde aksaklıklar yaşanmaktadır.

Katılımcıların iş yaşamları boyunca esnek çalışma modelini tercih etme eğilimleri incelendiğinde yapılan işte aksaklık oluşturması sebebiyle bu modeli tercih etmek istemediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca katılımcılar tarafından esnek çalışma modelinin avantajlarından ziyade dezavantajlarının daha

çok önemsendiği tespitler arasındadır. Esnek çalışma modelinin; ev işlerine ve çocuk bakımına daha fazla zaman ayırabilmek için çoğunlukla kadın katılımcılar tarafından tercih edildiği saptanmıştır.

Aile içi rol ve sorumluluk dağılımına dair düşünceler incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun aile içi rol dağılımlarının dengeli olarak değerlendirdiği bulgusuna ulaşılmaktadır. Ancak rol dağılımının dengeli olmadığını düşünen katılımcılar incelendiğinde kadın katılımcıların çoğunluğu oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu katılımcılardan elde edilen bulgular aile içi rol ve sorumlulukların çoğunlukla kadınlara atadıldığı yönündedir.

Elde edilen bulgular ışığında ulaşılan bir diğer sonuç pandemi ve esnek çalışma modelinin iş kaygısını tetiklediği sonucudur. Pandemi sürecinde esnek çalışma modelinin uygulanması, iş kaygısının artmasına neden olmuş ve bu durum, çalışanların motivasyon kaybı ve iş performansında düşüşe yol açmıştır. İşyerinde geçirilen sürenin azalmasıyla işlerin yürütülmesinde aksaklıklar yaşandığı da ulaşılan sonuçlar arasındadır.

Tüm bunlardan yola çıkılarak bu araştırma ile pandemi sürecinin aile yaşamına etkileri, aile içi rollerde cinsiyet eşitsizliği, sağlık endişeleri ve iş-aile dengesi üzerine sonuçlar elde edilmiş olup sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

Ailelerde sosyal izolasyonun ve bireyselleşmenin artması, eğitim süreçlerinin aksaması, artan internet kullanımı, aile içi gerilimin ve tartışmaların artması, ebeveynlerin sorumluluk ve stres düzeylerinin artması bu süreçte esnek çalışmanın aile yaşamına getirdiği olumsuz etkiler olarak tespit edilmiştir. Zorunlu bir aradalık ile aile bağlarının güçlenmesi ve aile içi rol ve sorumlulukların yeniden şekillenmesi, işbirliğinin ve desteğin artması ise bu süreçte esnek çalışmanın aile yaşamına getirdiği olumlu etkiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca hastalık korkusunun aile içi ilişkilerde gerilim yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun fizyolojik ve psikolojik yansımaları söz konusu olmuştur. Elde edilen bulgular neticesinde esnek çalışma öncesi ve sonrası kıyaslandığında aile içi rollerin büyük oranda değişmediği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak pandemi ve esnek çalışma sisteminin kadınlarda aile içi rolleri ve ev içi sorumlulukları arttırdığı da ulaşılan sonuçlar arasındadır. Aileyle geçirilen süre artmış ancak iş yükünde de artış söz konusu olmuştur. Bununla beraber işte verimliliğin azalması, iş düzeninin bozulması da ulaşılan sonuçlardandır. Kadın katılımcılar açısından ev işlerini yaparken daha esnek bir zaman aralığına kavuşma imkanı bulunduğu, erkek katılımcılar açısından ise kadınların yüklerine karşı farkındalık düzeylerinin arttığı anlaşılmaktadır.

Aile içi rol ve sorumlulukların adil dağılması aile kurumunu tehdit eden bir durum haline gelmiştir. Geleneksel rol ve sorumluluklarda ısrarcı olunması, yapısı itibarıyla zorlu ve çok boyutlu olan pandemi dönemini daha da kompleks bir hale getirmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın en önemli çıktısı budur. Öyle ki elde edilen bulgularla aile içi rol ve sorumluluklarda büyük bir değişim olmadığı belirtilse de esnek çalışma modeli ile birlikte kadınların zaten kendi üzerlerinde bulunan rol ve sorumluluklarda artış yaşadıklarını ifade etmesi geleneksel bakış açısının güçlendiğini ve süreci zorlaştırdığını göstermektedir. Esnek çalışma, aile içi rol ve sorumluluk konusunda bu dönemde çeşitli alanlarda esneklik sağlaması bakımından pozitif; zaman ve mekandaki ani ve keskin değişim/dönüşüm/iç içe geçiş ile de negatif etkilerle sonuçlanmıştır.

ÖNERİLER

Aile içi iletişimi güçlendirme programları: Her bireyin biyolojik veya sosyal bir aileye mensup olduğu gerçeği göz önüne alındığında; araştırmanın yapıldığı süreçte, olası yeni bir pandemi döneminde ve pandemi sonrasında esnek çalışma modeli ile çalışan işgörelere yönelik aile sisteminin de dahil edildiği programların düzenlenmesi önerilmektedir. Grup çalışmaları, bireysel görüşmeler, atölye çalışmaları, gerekli durumlarda terapi veya danışmanlık imkanının sunulması bu programlara örnek teşkil edebilir. Bu programlar, aile içi iletişimi ve aile üyeleri arasındaki duygusal bağları güçlendirmek ve pandeminin getirdiği stresle baş etme becerilerini artırmaya yönelik olarak tüm aileyi kapsayacak şekilde tasarlanmalıdır.

Psikolojik destek ve danışmanlık hizmetlerinin erişilebilirliğinin artırılması: Pandemi süreci birçok kaygı, bilinmezlik ve stresi de doğal olarak beraberinde getirir. Bu süreçte yaşanan kaygı ve stresin azaltılmasına yönelik süreç boyunca ve sonrasında çalışanlar ve ailelerine yönelik tedbirlere

uygun şekilde stres yönetimi, çatışma çözümü ve genel psikolojik iyilik halini içeren destek ve danışmanlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve erişilebilir hale getirilmesi tavsiye edilmektedir.

Medya kullanımı eğitimi ve rehberlik hizmetleri: Pandemi ile birlikte çalışma ve uzaktan eğitim gibi modellerin aile hayatına dahil olmasıyla beraber sosyal medya, ekran bağımlılığı gibi dijital bağımlılıklarda artış yaşanması dolayısıyla sağlıklı medya alışkanlıklarını geliştirmek ve korumak amacıyla medya kullanımı alanında eğitim ve rehberlik hizmetleri sunulmalıdır.

Cinsiyet temelli etkilerin araştırılması: Aile içi rol ve sorumluluklarla ilgili mevcut durumun araştırılması ve farklı zaman dilimlerindeki durumun cinsiyet temelli etkilerinin kıyaslanması önerilmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının geliştirilmesi: İş aile yaşam dengesi sağlayacak mahiyette toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamayı hedefleyen sosyal politika önerileri geliştirilmelidir.

Aile içi sorumlulukların eşit paylaşımına yönelik farkındalık artırma: Pandemi süreci fiziki olarak sona ermiş olsa da sonuçları ve etkileri günümüzde de devam etmektedir. Araştırmaya katılan bireylerin aile içi rolleri ile ilgili ulaşılan verilere göre, özellikle kadın katılımcıların ev içi rollerinin arttığı görülmektedir. Kadının bu dönemle beraber normal şartlardan daha üst seviyede "artan emeği" ve aynı oranda artış sağlayan bu emeğin "görünmezliği" noktasında mikro boyutta kadın ve erkeklere, mezo boyutta toplumun farklı farklı alanlarında çalışan kesimlerine ve makro boyutta topluma yönelik bilinçlendirme uygulamalarının yapılması elzemdir. Bu çalışmalarda kadının iş yükünün hafifletilmesine yönelik çalışmaların yapılması, rol dağılımlarında denge sağlanması amacıyla yeniden düzenlenmesi konularına dikkat çekilmelidir.

KAYNAKÇA

Adisa, T., Antonacopoulou, E., Beauregard, T., Dickmann, M., & Adekoya, O. (2022). Exploring the impact of COVID-19 on employees' boundary management and work-life balance. *British Journal of Management*, 33(6), 1694-1709. <https://doi.org/10.1111/1467-8551.12643>

Akbaş Tuna, A., & Türkmendağ, Z. (2020). Covid-19 pandemi döneminde uzaktan çalışma uygulamaları ve çalışma motivasyonunu etkileyen faktörler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3246-3260. <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.1037>

Akkan, B., & Kesici, Z. (2021). COVID-19 salgını, iş ve aile yaşamını uzlaştırma ve toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler üzerine bir inceleme. *Çalışma ve Toplum*, 4(71), 2813-2838.

Al Dhaheri, A. A., Bataineh, M. F., Mohamad, M., Ajab, A., Al Marzouqi, A. H., Jarrar, A. H., Habib-Mourad, C., Abu Jamous, D. O., Ali, H. I., Al Sabbah, H., Hasan, H., Stojanovska, L., Hashim, M. S., Abd Elhameed, O. A., Obaid, R. S., Elfeky, S., Saleh, S. T., Osaili, T. M., & Cheikh Ismail, L. (2021). Impact of COVID-19 on mental health and quality of life: Is there any effect? A cross-sectional study of the MENA region. *PLoS ONE*, 16(10), e0249107. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0249107>

Bai, B., Gopalan, N., Beutell, N., & Ren, F. (2021). Impact of absolute and relative commute time on work-family conflict: Work schedule control, childcare hours, and life satisfaction. *Journal of Family and Economic Issues*. <https://doi.org/10.1007/s10834-021-09752-w>

Başaran, M., & Aksoy, A. B. (2020). Anne-babaların Korona-Virüs (Covid-19) salgını sürecinde aile yaşantılarına ilişkin görüşleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(71), 668-678.

Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemsirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.

Biernacki, P., & Waldorf, D. (1981). Snowball sampling: Problems and techniques of chain referral sampling. *Sociological Methods & Research*, 10(2), 141-163. <https://doi.org/10.1177/004912418101000205>

Birleşmiş Milletler Kadın Birimi (UN Women). (2020). Türkiye'de Covid-19 etkilerinin toplumsal cinsiyet açısından değerlendirilmesi rapor özeti. Ankara: UN Women Türkiye.

Bostan, S., Erdem, R., Öztürk, Y. E., Kılıç, T., & Yılmaz, A. (2020). The effect of Covid-19 pandemic on the Turkish society. *Electronic Journal of General Medicine*, 17(6). <https://doi.org/10.29333/ejgm/7944>

Cebeci, E. (2022). Çalışanların esnek çalışma uygulamalarına yönelik tutumları ve işte var olamama sorunu ilişkisi: Bir kamu kurumu örneği [Yüksek lisans tezi, Düzce Üniversitesi]. Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Chen, B., Gong, W., Lai, A. Y., Sit, S. M., Ho, S. Y., Yu, N. X., Wang, M. P., & Lam, T. H. (2023). Family context as a double-edged sword for psychological distress amid the COVID-19 pandemic with the mediating effect of individual fear and the moderating effect of household income. *Frontiers in Public Health*, 11, 1109446. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1109446>

Çebi Buğdaycı, M. Ö. (2020). Pandemi tedbirleri kapsamında kamuda esnek çalışma üzerine bir değerlendirme. *Koronavirüs Döneminde Güncel Hukuki Meseleler Sempozyumu* (ss. 701-723). İstanbul, Türkiye.

Çelik, Ş., & Çak, E. (2021). The effect of the COVID-19 pandemia process on the family. *Gazi Journal of Health Sciences*, 6, 43-49. <https://doi.org/10.46648/gnj.185>

Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). Sage Publications.

Coyne, L. W., Gould, E. R., Grimaldi, M., Wilson, K. G., Baffuto, G., & Biglan, A. (2020). First things first: Parent psychological flexibility and self-compassion during COVID-19. *Behavior analysis in practice*, 1-7. <https://doi.org/10.1007/s40617-020-00435-w>

Daftary, A., Sugrue, E. P., Gustman, B., & Lechuga-Peña, S. (2021). Pivoting during a pandemic: School social work practice with families during COVID-19. *Children & Schools*, 43(2), 69-77. <https://doi.org/10.1093/cs/cdab005>

Daks, J. S., Peltz, J. S., & Rogge, R. D. (2020). Psychological flexibility and inflexibility as sources of resiliency and risk during a pandemic: Modeling the cascade of COVID-19 stress on family systems with a contextual behavioral science lens. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 18, 16-27. <https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2020.08.003>

Eales, L., Ferguson, G. M., Gillespie, S., Smoyer, S., & Carlson, S. M. (2021). Family resilience and psychological distress in the COVID-19 pandemic: A mixed methods study. *Developmental Psychology*, 57(10), 1563-1581. DOI: 10.1037/dev0001221

Eatough, V., & Smith, J. A. (2017). Interpretative phenomenological analysis. In *The Sage handbook of qualitative research in psychology* (pp. 193-209). Sage.

Eken, H. (2005). Toplumsal cinsiyet olgusu temelinde mesleğe ilişkin rol ile aile içi rol etkileşimi: Türk Silahlı Kuvvetlerindeki kadın subaylar [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Elo, S., & Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107-115. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x>

Ergül, B., & Yılmaz, V. (2020). Covid-19 salgını süresince aile içi ilişkilerin doğrulayıcı faktör analizi ile incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* (Özel Sayı), 38-51.

Faugier, J., & Sargeant, M. (1997). Sampling hard to reach populations. *Journal of Advanced Nursing*, 26(4), 790-797. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.1997.00371.x>

Galanti, T., Guidetti, G., Mazzei, E., Zappalà, S., & Toscano, F. (2021). Work from home during the COVID-19 outbreak: The impact on employees' productivity, work engagement, and stress. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 63(7), e426-e432. DOI: 10.1097/JOM.0000000000002236

Ghali-Zinoubi, Z., Amari, A., & Jaoua, F. (2021). E-Learning in the era of COVID-19 pandemic: Impact of flexible working arrangements on work pressure, work-life conflict and academics' satisfaction. *Vision: The Journal of Business Perspective*. <https://doi.org/10.1177/09722629211054238>

Giddens, A. (2012). *Sosyoloji* (H. Özel, Çev.). Kırmızı Yayınları.

Giorgi, A. (2009). *The descriptive phenomenological method in psychology: A modified Husserlian approach*. Pittsburgh, PA: Duquesne University Press.

Gökçe, B. (1976). Aile ve aile tipleri üzerine bir inceleme. *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 8(1-2), 61-70.

Gümüş, M. (1993). Türk ailesi ve modernleşme. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 24, 85-90.

Hammersley, M. (2013). *What is qualitative research?* Bloomsbury Academic.

Helou, M., El Osta, N., & Husni, R. (2022). Impact of the COVID-19 pandemic on healthcare workers' families. *World Journal of Clinical Cases*, 10, 9964-9966. DOI: 10.12998/wjcc.v10.i27.9964

Karslı, E. (2019). Modernleşme sürecinde çözülen aile yapısı ve kadının yeniden inşası. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-10.

Kavi, E., & Koçak, O. (2011). Bilgi toplumunda evden çalışmanın etik boyutu. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 59, 69-88.

Koçak, Z., & Harmancı, H. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde ailede ruh sağlığı. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, 183-207.

Kumar, R. (2019). *Research methodology: A step-by-step guide for beginners* (5th ed.). Sage Publications.

Liu, J., Dalton, A. N., & Lee, J. (2021). The "self" under COVID-19: Social role disruptions, self-authenticity and present-focused coping. *PLoS ONE*, 16(7). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0256939>

Martucci, S. (2021). He's working from home and I'm at home trying to work: Experiences of childcare and the work-family balance among mothers during COVID-19. *Journal of Family Issues*, 44(1), 291-314. <https://doi.org/10.1177/0192513X211048476>

Medina, H. R. B., Aguirre, R. C., Montecel, D. C., Pacheco, P. O., & Paredes-Aguirre, M. (2021). The influence of work-family conflict on burnout during the COVID-19 pandemic: The effect of teleworking overload. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. <https://doi.org/10.3390/ijerph181910302>

Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. San Francisco, CA: John Wiley & Sons.

Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Thousand Oaks, CA: Sage. <https://doi.org/10.4135/9781412995658>

Nerobkova, N., Park, Y., Park, E., & Jang, S. (2022). The association between working hours flexibility and well-being prior to and during COVID-19 in South Korea. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19, 8438. <https://doi.org/10.3390/ijerph19148438>

Parsons, T., & Bales, R. F. (1955). *Family: Socialization and Interaction Process*. London: Routledge and Kegan Paul Ltd.

Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research and evaluation methods* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Pehlivan, O. (2017). Aile tanımı ve ilişkilerinin toplumsal olarak inşası [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Poyrazlı, S., & Can, A. (2020). Çevrimiçi psikolojik danışma: Etik kuralları, Covid-19 süreci. *Okul Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*.

Putra, K. C., Pratama, T. A., Linggautama, R. A., & Prasetyaningtyas, S. (2020). The impact of flexible working hours, remote working, and work life balance to employee satisfaction in banking industry during Covid-19 pandemic period. *Journal of Bone and Mineral Research*, 1, 341-353. <https://doi.org/10.47153/jbmr15.592020>

Ross, A., Schneider, S., Muñeton-Castaño, Y. F., Caldas, A., & Boskey, E. (2021). "You never stop being a social worker": Experiences of pediatric hospital social workers during the acute phase of the COVID-19 pandemic. *Social Work in Health Care*, 60, 8-29. <https://doi.org/10.1080/00981389.2021.1885565>

Shah, M., Rizzo, S., Percy-Smith, B., Monchuk, L., Lorusso, E., Tay, C., & Day, L. (2021). Growing up under COVID-19: Young people's agency in family dynamics. *Frontiers in Sociology*, 6, 722380. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2021.722380>

Smith, M. (2003). *Research methods in accounting*. Sage Publications.

Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. (2009). *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research*. London: Sage.

Soejima, T. (2021). Impact of the coronavirus pandemic on family well-being: A rapid and scoping review. *Open Journal of Nursing*, 11(12), 851-863. <https://doi.org/10.4236/ojn.2021.1112085>

Sönmez, R. V. (2020). Covid-19 kaygısının iş gören performansı ve motivasyonu üzerine etkisi: Hizmet sektöründe bir araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 154-175.

Sunaryo, S., Runing Sawitri, H. S., Suyono, J., & Wahyudi, L. (2022). Flexible work arrangement and work-related outcomes during the Covid-19 pandemic: Evidence from local governments in Indonesia. *Problems and Perspectives in Management*. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(3\).2022.33](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(3).2022.33)

Şahinkaya, R. (1975). *Psiko-sosyal yönleriyle aile*. Ankara: Kardeş Basımevi.

Tee, M. L., Tee, C. A., Anlacan, J. P., Aligam, K. J., Reyes, P. W., Kuruchittham, V., & Ho, R. C. (2020). Psychological impact of COVID-19 pandemic in the Philippines. *Journal of Affective Disorders*, 277, 379-391. DOI: 10.1016/j.jad.2020.08.043

Tekin, H. H. (2006). Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 101-116.

Tekindal, M., Attepe Özden, S., Gedik, T. E., Ege, A., Erim, F., & Tekindal, M. A. (2021). Nitel araştırmaların raporlanmasında standartlar: SRQR kontrol listesinin Türkçe uyarlaması. *International Journal of Society Researches*, 18(42), 1-10.

Tezcan, M. (2010). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayınları.

T.C. Resmi Gazete. (2020). Covid-19 kapsamında kamu çalışanlarına yönelik ilave tedbirler ile ilgili 2020/4 sayılı Cumhurbaşkanlığı genelgesi. *Resmi Gazete*, 22.03.2020, Sayı: 31076 (Mükerrer). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200322M1-1.pdf>

Toplum Gönüllüleri Vakfı (TOG). (2020). Koronavirüs pandemi süreci ve gençlerin ihtiyaçları araştırması. <https://www.tog.org.tr/wp-content/uploads/2020/07/Koronavir%C3%BCs-Pandemi-S%C3%BCreci-ve-Gen%C3%A7lerin-%C4%B0htiya%C3%A7lar%C4%B1-Ara%C5%9Ft%C4%B1rmas%C4%B1.pdf>

Trougakos, J. P., Chawla, N., & Mccarthy, J. M. (2020). Working in a pandemic: Exploring the impact of COVID-19 health anxiety on work, family, and health outcomes. *The Journal of Applied Psychology*, 105(11), 1236-1247. DOI: 10.1037/apl0000739

Turgut, F. (2017). Tarihsel süreçte aile kurumunun dönüşümü ve geleceğine yönelik çıkarımlar. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 1(1), 93-117.

- Turna, E. A., & Usta, G. (2021). Covid-19 pandemisinde evin değişimi ve evde çalışma ortamları. *YDÜ Mimarlık Fakóltesi Dergisi*, 3(2), 115-128.
- Van Manen, M. (2016). *Researching lived experience: Human science for an action sensitive pedagogy* (2nd ed.). Routledge.
- Vaziri, H., Casper, W. J., Wayne, J. H., & Matthews, R. A. (2020). Changes to the work-family interface during the COVID-19 pandemic: Examining predictors and implications using latent transition analysis. *Journal of Applied Psychology*, 105(10), 1083-1099. <https://doi.org/10.1037/apl0000819>
- WHO. (2020). Rolling updates on coronavirus disease (Covid-19). *World Health Organization*. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/events-as-they-happen>
- Yağar, F., & Dökme, S. (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: Araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenilirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 1-9.
- Yalçiner, M. (2006). *Eğitimde gözlem ve değerlendirme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Yeves, J., Bargsted, M., & Torres-Ochoa, C. (2022). Work schedule flexibility and teleworking were not good together during COVID-19 when testing their effects on work overload and mental health. *Frontiers in Psychology*, 13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.998977>
- Yiğit, B. (2021). Pandemi döneminde uzaktan ve evden alışma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 313-319.
- Zeybek, Z., Bozkurt, Y., & Aşkın, R. (2020). Covid-19 pandemisi: Psikolojik etkileri ve terapötik müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Covid-19 Özel Sayı*, 304-318.
- Zeybekoğlu Akbaş, Ö., & Dursun, C. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemisi sürecinde özel alanına kamusal alanı sığdıran çalışan anneler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 78-94.
- Zoch, G., Bächmann, A. C., & Vicari, B. (2021). Reduced well-being during the COVID-19 pandemic – The role of working conditions. *Gender, Work & Organization*. <https://doi.org/10.1111/gwao.12777>

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Karar Alma Süreçlerinde Açıköğretim Yönetimi İçin Belirleyici Olan Kontrol Mekanizmaları

Control Mechanisms that are Determinant for Open Education Management in Decision-Making Processes

Güzin KIYIK KICIR

Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Uzaktan Öğretim Bölümü
gkiyik@anadolu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-6042-3422

Öz: Tüm kuruluşlar tarafından ihtiyaç duyulan kontrol fonksiyonu açık ve uzaktan öğrenme kurumları içinde değer yaratan bir konumdur. Kitlese boyutta eğitim hizmeti sunulan bu kurumlarda gerçekleştirilen faaliyetlerin çeşitliliği, hedef kitlenin büyüklüğü ve paydaş yoğunluğunun fazla olması nedeniyle kontrol fonksiyonu daha kritik öneme sahiptir. Bu makalenin amacı, açıköğretim yönetiminde belirleyici olan kontrol mekanizmalarının karar alma süreçlerine etkilerini araştırmaktır. Araştırma kapsamında Türkiye’de açık öğretim faaliyetleri yürüten kurumlar yer almaktadır. Veri toplama yöntemi olarak derinlemesine görüşmelerin yapıldığı çalışmada, analiz metodu olarak içerik analizi kullanılmıştır. Analizde; karar olgusuna ilişkin unsurlar, açıköğretimdeki kontrol mekanizmaları, kontrol süreçleri ve stratejileri üzerinden temalar, kategoriler ve kodlar oluşturulmuştur. Araştırma sonucunda açıköğretim yönetiminde karar alma süreçlerinde etkisi hissedilen birçok kontrol mekanizması olduğu, bunların süreç ve strateji anlamında etkileşimi sürdürdüğü görülmektedir. Operasyonel faaliyet birimleri üzerine kurulu yapılarda iç kontrol mekanizmalarının doğrudan iş süreçlerine ilişkin kararları etkilediği tespit edilirken, devlet kuruluşları, kalite ve akreditasyon kurumları gibi dış kontrol mekanizmalarının kararları dolaylı şekilde etkileyebildiği dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karar alma, kontrol fonksiyonu, kontrol mekanizmaları, açıköğretim yönetimi.

Abstract: The control function needed by all organizations is in a position that creates value within open and distance learning institutions. The control function is of more critical importance due to the diversity of activities, the size of the target audience and the high stakeholder density in these institutions, which provide training services at a mass scale. The aim of this article is to investigate the effects of control mechanisms, which are decisive in open education administration, on decision-making processes. Within the scope of the research, institutions that carry out distance education activities in Turkey are included. Content analysis was used as the analysis method in the study, in which in-depth interviews were conducted as a data collection method. Within the scope of the research, themes, categories and codes were created over the elements related to the decision phenomenon, control mechanisms in open education, control processes and strategies. As a result of the research, it is seen that there are many control mechanisms whose effect is felt in the decision-making processes in Open Education and they continue to interact in terms of process and strategy. While it has been determined that internal control mechanisms directly affect decisions regarding business processes in structures based on operational activity units, it is noteworthy that external control mechanisms such as government organizations, quality and accreditation institutions can indirectly affect decisions.

Keywords: Decision making, control function, control mechanisms, open education administration.

Geliş Tarihi:23.01.2024

Kabul Tarihi:07.10.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Kıcı, Kıyık G. (2024). Karar alma süreçlerinde açıköğretim yönetimi için belirleyici olan kontrol mekanizması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1603-1616. Doi: 10.33437/ksusb.1424481

GİRİŞ

İnsanın var oluşundan bu yana süregelen karar alma eylemi, hayatı inşa eden ve şekillendiren bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda seçimler, kişilerin sorunlarla mücadele yeterliliklerini ve geleceklerini belirlemektedir. İnsanlar için önemli olan bireysel kararlar kadar örgütsel kararlar da mikro ve makro düzeyde birçok etki oluşturmaktadır. Köse (2004: 11) örgütsel kararları; günlük yaşantıdan ayrı, daha karmaşık içeriklere sahip ve optimum seçimin yapılmasını gerektiren kararlar olarak ifade etmiştir. Kurumlar var olmadan önce başlayan, sonrasında da yönetsel süreçlerde devam eden karar alma olgusu, kurumsal devamlılık için belirleyici görülmektedir. Okumbe (1998: 24) karar almayı, bir problemi çözmek için alternatifler arasından seçim yapma süreci olarak ifade etmektedir. Tüm örgütler için önemli olan karar alma, akademik kurumlarda da çok boyutlu ve detaylı şekilde ele alınması gereken bir süreçtir. Bu çalışmada, akademik kurumlar düzeyinde üniversitelerin açıköğretim fakültelerindeki karar alma süreçleri ve kontrol mekanizmaları ele alınmaktadır. Kararlar ve kurumsal kontrol mekanizmaları arasındaki etkileşim biçimi irdelenmektedir. Yönetim fonksiyonlarından biri olan kontrol, kurumlarda yapılan işleri değerlendirme ve düzeltme süreci olarak ifade edilmektedir (Hodgets, 1999: 166). Faaliyet sonuçları izlenerek diğer fonksiyonların başarısının tespit edilmeye çalışıldığı kontrol fonksiyonunda asıl amaç hataların ve zayıf noktaların ortaya çıkarılması, düzeltici önlemler alıp bunların tekrarının engellenmesidir. (Doyrangöl, 2003: 47). Uygulama alanı, akademik kurumlar olan çalışmanın kavramsal kısmında; karar alma olgusu ve kontrol fonksiyonuna ilişkin alan yazına yer verilmiştir. Araştırmanın amacı; açık öğretim fakültelerinde kontrol fonksiyonunun işleyiş biçimini ve bu fonksiyon üzerinde kontrol mekanizmalarının etkisini irdelemektir. Bu bağlamda araştırmanın temel soruları açıköğretim yönetiminde karar alma süreçlerinin nasıl işlediği ve karar alma üzerinde kontrol mekanizmalarının nasıl etkilere sahip olduğudur. Açıköğretim kurumlarının yönetimine odaklanması ve bu bağlamda sınırlı çalışma olması araştırmayı özgün ve önemli kılan yanlardandır. Araştırma sürecinde katılımcılarla yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular, kategorik olarak içerik analizine tabi tutulmuştur. Sonuç olarak araştırma sorularına yanıt aranıp, konuya ilişkin öneri ve değerlendirmeler paylaşılmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Karar Alma

İnsanlar tarafından ortaya konulan birçok davranış, yapılan seçimlerle şekillenmektedir. Karar dediğimiz bu seçimleri Ehtiyar ve Tekin (2010: 3398) sonuca ulaştıran adımlar olarak ifade etmiştir. Sadece bireyleri değil, içinde bulunulan örgütleri kapsayan kararlar ise; hedefleri, kaynakları ve uygulama araçlarını içeren daha sistematik bir kavramdır. Koçel (2005: 76) örgütsel kararı, yöneticilerin seçimleri olarak açıklamaktadır. Can ise (1991: 207); amaçlara ulaşabilmek için, mevcut seçenekler arasından bilinçli olarak birine yönelme eylemi olarak ifade etmektedir. Kurumlarda yapı, yetki sorumluluk ilişkileri, iş akışları, bilgi akışları ve dağıtım kararları gibi birçok konuda seçimler yapılır (Erol, 2008: 153). Bu noktada kurumların belirlenen standartlarla ortaya çıkan sonuçları karşılaştırıp kararlara varması gerekmektedir (Erşahan, 2011: 17). Sadece sorun çözmenin amaçlanmadığı örgütsel kararlarda, kurumların stratejik yapılarının yeniden düzenlenmesi ve gelecek öngörülerinin yapılması da hedeflenmektedir. Bu bağlamda örgütsel kararlar; neden, nasıl, nerede, ne zaman gibi ifadelerden oluşan bir dizi soruya cevap aramaktadır (Dengiz, 2000: 155). Kararlar aynı zamanda değerler, gerçekler ve varsayımların bir bileşimi olarak düşünüldüğü için bir kerelik bir faaliyet değil, devam eden bir süreç olarak nitelendirilmektedir (Okumbe, 1998: 25). Simon (1966:) karar almayı, bütüncül yönetim faaliyetlerinin kalbi olarak değerlendirmiştir. Başarı için kilit konumda olan örgütsel kararlar, aynı zamanda başarısızlık için de ana etken olabilir. Yanlış alınan kararlar; kurumların verimliliğini, başarısını, kazancını, itibarını ve değerini düşüren bir etkiye neden olabilmektedir. Bu noktada Milkman ve arkadaşları da (2009: 381) yanlış kararların, maliyet kaybı ve kalıcı sorunlar gibi önemli problemlere yol açabileceğine vurgu yapmaktadır.

Karar alma sürecini oluşturan öğeler arasında; karar alıcı, problem, seçenek ve irade kavramları öne çıkmaktadır. Mevcut seçenekler arasından tercih yapan kişi ya da grup, karar alıcı olarak ifade edilmektedir (Atılğan ve Ünal 2007: 257). Hedeflenen doğrultuda ilerlerken ortaya çıkan engeller, problem olarak açıklanmıştır (Koçel, 2007: 66). Seçenek; sorunu ortadan kaldırmak ya da amacı gerçekleştirmek için kaynakların nasıl kullanılacağını gösteren yoldur (Koçel, 2007: 73). İrade ise,

gelecekteki hareket biçimi ve davranış ile ilgili eylemin göstergesidir (Tosun, 1992: 317). Karar alma; aniden oluşan bir kavram değil, bir süreç isteyen niteliktedir. Koçel'e göre (2013: 113) karar alma sürecinin aşamalarında ilk olarak amaçların belirlenip sorunların tanımlanması yer almaktadır. İkinci sırada, önceliklerin belirlenmesi gelir. Çözüm alternatifleri ortaya koyulduktan sonra bunların değerlendirilmesi gerekmektedir. Son olarak ise, belirlenen seçim kriterlerine göre tercih yapılarak karar alma süreci tamamlanmaktadır.

Yönetimde Kontrol Fonksiyonu

Yönetim fonksiyonları arasında yer alan ve süreklilik içeren kontrol, tamamlayıcı ve aynı zamanda değerlendirici bir konumda yer almaktadır. Belirlenen amaçlar gerçekleştirilirken, kaynak ve koşulların mevcut esaslara göre kullanılıp kullanılmadığının belirlenmesi ve tespit edilen eksiklerin düzeltilmesi kontrol fonksiyonu tarafından gerçekleştirilir (Akyel, 2009: 14). Robbins ve Decenzo (2004: 373) kontrolü; faaliyetlerin planlanan ölçüde yerine getirilip getirilmediğini saptayan ve sapmalar var ise giderilmesi için, durumu gözden geçiren bir süreç olarak tanımlamaktadır. İnci ise (2012: 2); bir faaliyetin doğru, aynı zamanda kural ve yöntemine uygun şekilde yapılıp yapılmadığının incelenmesi olarak ifade etmiştir. Kontrol aracılığıyla kurumsal faaliyetler, önceden kararlaştırılmış performans standartlarına, planlara ve hedeflere uyum göstermektedir (Daft, 1997: 628). Belirleyici, düzeltici ve yön verici duruşuyla kontrol fonksiyonu, kurumların devamlılığı ile yakından ilgilidir. Kurumlardaki genel akış ve büyüme süreci hakkında kendini değerlendirme ve yeniden düşünme fırsatı verir (Akat, Budak, Budak, 1999: 248-249). Kurumların bu fonksiyona duyduğu ihtiyaç, kontrol olmadığında ortaya çıkan tablo üzerinden daha iyi anlaşılabilir. Çünkü kontrol eksikliği yaşandığında kurumlarda bozucu değişiklikler ortaya çıkarken, gerekli düzeltmeler yapılamadığı için sorunlar büyüyebilmektedir (Bovee-Wood-Thill-Dovel, 1993: 13). Etkin bir kontrol süreci uygulanırken yerine getirilmesi gereken aşamalar; standart belirleme, performans ölçümü, sonuçları standartlarla karşılaştırma ve gerekli önlemleri alma olarak ifade edilmektedir (Akat, Budak ve Budak, 1999: 250). Kontrol faaliyetlerini yerine getirirken kurumların uyguladığı stratejiler çeşitlilik gösterebilir. İstenmeyen sonuçlar ortaya çıkmadan önce yapılan kontrol, önleyici kontrol olarak ifade edilmektedir (Gelinas ve Sutton, 2002: 231). Sorun ortaya çıktığında tanımlamaya yönelik kontrole, tespit edici kontrol adı verilir. Olumsuz sonuçları ortadan kaldırmaya çalışan veya tekrarını engelleyen faaliyetler ise, düzeltici kontrol olarak kabul edilmektedir (Romney ve Steinbart, 2003: 195).

Kontrol Mekanizmaları

Yönetsel süreçlerle bağlantılı her faaliyeti kapsayan kontrol fonksiyonu, kurum içi ve kurum dışı birçok mekanizma aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Knedler (2003), bu ayrımı kontrol edenin konumuna bağlı olarak iç ve dış kontrol olarak ikiye ayırmaktadır. İç kontrol; kurumun iç yapısı ile ilgili etkinliğe, yönetim politikalarının işlevselliğine odaklanan plan, yöntem ve süreçlerin takip faaliyetleridir. Mali işlerin yanı sıra yönetsel boyutları da kapsamaktadır (Özer, 1997: 275). Kurum yönetimine ilişkin bir yol haritası çizmeyi, aksaklık ve riskleri tespit edip bunlara çözüm üretmeyi amaçlar (Memiş, 2007: 476). İç kontrol mekanizmaları üst yönetim ve kurum içi idari birimler tarafından sahiplenilir (TÜSİAD, 2008: 14). Kontrol faaliyetleri sonunda hazırlanan raporlar ise, üst yönetim ve denetleyici kurullara mevcut durumu görmek ve gelecek öngörülerinde bulunmak için önemli veri kaynağı oluşturmaktadır (Demirbaş, 2005: 174). İç kontrol faaliyetleri sonucunda kurumsal amaçlara ulaşmak için gerçekleştirilen eylemlerin yasa ve standartlara uygunluğu tespit edilir (Ergun ve Polatoğlu, 2002: 344). Bu bağlamda muhasebe bilgilerinden, resmi evraklara, kayıtlardan, raporlara birçok materyalin doğruluğuna bakılırken, hata önleme, zayıf yanları belirleme ve yeni yönetim politikalarının geliştirilmesi için zemin hazırlama mümkün olabilmektedir.

Dış kontrol mekanizmalarına gelindiğinde kurum dışında yer alan pek çok paydaşın katkısından söz edilebilir. Kurumların dışardaki kişi ve kuruluşlar tarafından denetlenmesi faaliyeti olarak tanımlanmaktadır (Saran, 1995: 55). Söz konusu kontrol mekanizmalarının kurumla hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır (Çelik, 2007: 117). Dış kontrolün amacı, faaliyet ve raporların uygunluğu ile ilgili bağımsız görüş alınmasıdır (Örenay, 2010: 142). Bu süreçte, bağımsız firmalar ya da devlet kurumları aracılığıyla kontrol faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Bağımsız firmalar kurumların finansal tabloları ve faaliyetlerinin yasal mevzuata uygunluğunu kontrol edip ilgililere bilgi verebilir (Doğan, 2009: 97). Devlet kurumlarının kontrolü; yasalara uygunluk, vergilendirme, istatistiksel oranların güncellenmesi

gibi amaçları içermektedir. Bazı durumlarda teşvik süreçlerindeki yasal kayıp ve kazanımlar için dahi dış kontrol yapılabilir (İnci, 2012: 9). Devlet tarafından gerçekleştirilen kontrol sürecinde meclis, hükümet, yargı organları, kamuoyu gibi mekanizmalar devreye girer (Eryılmaz, 2010: 212). Bu mekanizmalar kullandıkları kontrol yöntemlerine bağlı olarak hukuka uygunluk, performans, finans gibi kriterler aracılığıyla kontrol faaliyetlerini sürdürmektedir (Doğan, 2015: 74). Genel olarak ele alındığında dış kontrol, bir taraftan plan ve metotları irdeleyip operasyonel etkinliği geliştirirken diğer taraftan yönetsel politikaların doğru belirlenmesinde de öncü rol oynamaktadır (Newman, 1964: 195).

Akademik Kurumlarda Kontrol

Yönetim sürecinin uygulandığı her kurumda öne çıkan kontrol fonksiyonu, üniversiteler için de önemli bir konumdadır. Bu kurumlarda kontrol fonksiyonu, bilimsel hizmetler ve kaynaklarla ilgili durumların incelenmesinde yöneticilere yardımcı olan bir işleve sahiptir (Botha ve Boon, 2003: 23). Finansal ve idari faaliyetlerin raporlar üzerinden doğruluğunu belirlemek için kurum kaynakları ve belgeleri sistematik bir biçimde değerlendirilmektedir (Hunter, 1942: 222). Üniversiteler, yapı ve işleyiş anlamında diğer kuruluşlardan birtakım farklılıklara sahiptir. Baldrige ve arkadaşları (1977: 18) ilk olarak amaç farklılığına değinmiştir. Üniversitelerin diğer kurumlar kadar net ifade edilemeyen, kendine özgü amaçlara sahip olabileceğini vurgulamaktadır. Wallenfeldt (1983: 155) öğrenci kitlesindeki çeşitliliğin beklentiler yoluyla kurumları etkilemesinden dolayı diğer kurumlardan farklı olduğunu ifade etmiştir. Öğretim elemanlarının önemli bir paydaş olması ve kontrolünün güç olması yine diğer kurumlardan ayrılan özellikler arasındadır (Gedikoğlu, 1989: 30). Son olarak Millett (1977: 385); akademik kurumların, dış etkiler konusunda daha hassas olduğuna ve yönetsel süreçlerde bu etkileri diğer kurumlara göre daha yoğun hissedebildiğine değinmiştir. Tüm bu farklılıklar akademik kurumların kontrol fonksiyonunun işleyişi üzerinde belirleyici etkiler oluşturabilmektedir. Üniversitelerin kontrolünde etkili olan aktörler arasında ise yüksek öğretim üst kuruluşları ve üniversite yönetimleri en başta yer almaktadır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Açık öğretim fakültelerinin yönetiminde belirleyici olan kontrol mekanizmalarının karar alma süreçlerine etkilerini araştıran bu çalışmada, nitel analiz metodu kullanılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak kapsamlı bir alan yazın taraması gerçekleştirilmiştir. Veriler, derinlemesine görüşme metodu ile toplanmıştır. Öncesinde, yönetim ile açık ve uzaktan öğrenme disiplinlerini bir araya getiren yarı yapılandırılmış görüşme soruları hazırlanmıştır. Örneklem belirlenirken amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Araştırma kapsamında Türkiye’de lisans ve lisans üstü programlara sahip açıköğretim fakülteleri düzeyinde faaliyet yürüten üniversitelerden yöneticilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma döneminde Türkiye’de açıköğretim faaliyetlerini fakülte düzeyinde yürüten üniversiteler; Anadolu Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi ve Ankara Üniversitesidir. Dolayısıyla bu üniversiteler araştırma evrenini oluşturmaktadır. Örneklem bu üniversitelerin ilgili fakültelerinden araştırmaya destek vermeyi kabul eden yöneticilerden oluşmaktadır. Araştırmanın en başında çalışma ile ilgili gerekli etik kurul izni alınmıştır. Katılımcılara görüşme öncesinde araştırmaya ilişkin gerekli bilgiler verilmiş ve katılımlarına ilişkin onayları alınmıştır. Katılımcıların mahremiyetini korumak için bulgular kısmında paylaşılan metinler, kurum ve katılımcı isimleri kodlanarak verilmektedir. Araştırma sonunda elde edilen bulgular, kontrol ve karar alma kavramları üzerinden içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi; doğrudan metinler ya da transkriptler ele alınarak belirlenen kategoriler ve kodlar arasındaki ilişkileri istatistiksel olarak anlama ve yorumlamayı sağlayan analiz yöntemidir (White ve Marsh, 2006: 30-31). Yapılan analizde alan yazından destek alınarak belirlenen temalar arasında; açıköğretimle ilgili karar unsurları, kontrol mekanizmaları, kontrol süreçleri ve kontrol stratejileri yer almaktadır. Böylece karar ve kontrol konularına açıköğretim fakültelerindeki yönetim süreçleri üzerinden fenomenolojik olarak yaklaşılmıştır. Araştırma güvenilirliği, üçgenleme ve görüş birliği formülüyle sağlanmaya çalışılmıştır. Üçgenleme; bulgular kapsamında elde edilen verilerin birden fazla kişi tarafından incelenip, değerlendirilmesidir (Guion, 2002: 2). Bu çalışma kapsamında araştırmacının yanı sıra farklı iki alan uzmanı tarafından kodlama yapılmıştır. Miles ve Huberman’ın görüş birliği formülüne göre kontrol ve karar alma kavramları üzerinden belirlenen kategorik değerlendirmede güvenilirlik ortalaması %86 olarak hesaplanmıştır. Miles ve Huberman’a (1994: 278-280) göre bu oranın %70’in

üzerinde çıkması araştırmayı güvenilir olarak nitelendirmek için yeterlidir. Bu çalışmada analiz sürecinde herhangi bir yazılım kullanılmamış kodlamalar manuel gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Açıköğretim fakültelerindeki yönetim süreçlerinde kontrol fonksiyonunun işleyişi ve bu işleyişin karar alma süreçlerine olan etkisini irdeleyen çalışmada farklı açıköğretim kurumlarından beş yönetici ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Katılımcıların 1'i kadın, 4'ü erkektir. Katılımcıların tamamı yönetimde 5 yılı aşkın süre görev alan kişilerdir. Görüşme yapılan 5 yönetici K1, K2, K3, K4 ve K5 şeklinde kodlanmıştır. Tablo 1'de katılımcılara ilişkin bilgileri görmek mümkündür.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

	Cinsiyet	Yaş	Yöneticilik Deneyimi
1. Katılımcı (K1)	Erkek	58	15
2. Katılımcı (K2)	Erkek	55	12
3. Katılımcı (K3)	Erkek	50	8
4. Katılımcı (K4)	Kadın	54	10
5. Katılımcı (K5)	Erkek	52	11

Görüşme deşifrelerini analiz edebilmek için alan yazından destek alınarak kodlama cetveli hazırlanmıştır. Atılgan ve Ünal (2007), Koçel (2007) ve Tosun (1992) karar unsurlarına ilişkin tema oluşturulurken destek alınan araştırmalardır. Kontrol mekanizmaları, Knedler'in (2003) araştırmasına göre kategorilere ayrılmıştır. Kontrol süreci aşamalarında Akat ve arkadaşlarının (1999) çalışması temel alınırken, kontrol stratejileri ile ilgili Gelinas ve Sutton'un (2002) araştırması dikkate alınmıştır. Karar ve kontrol kavramlarına ilişkin kodlama cetvelini Tablo 2'de görmek mümkündür.

Tablo 2. Araştırmanın kodlama cetveli

Kategori	Tema	Kod
Karar Unsurları	Karar Alıcı	Rektörlük Dekanlık Senato
	Problem	Kalite Geliştirme Mali Denetim Program Değerlendirme Soru Değerlendirme Materyal Değerlendirme Faaliyet Süreçleri
	Alternatif	Tercih Seçenek
	İrade	Paydaşlar Araştırma Analiz Öneri Karar
Kontrol Mekanizmaları	İç Kontrol	Rektör İlgili Rektör Yardımcısı Dekan İlgili Dekan Yardımcısı İç Denetim Kurulu Kalite Birimi Ölçme Değerlendirme Birimi Test Birimi Bilgi İşlem Merkezi Komisyonlar Koordinatörlük Öğretim Elemanları

		360 Derece Kontrol
Kontrol Süreci Aşamaları	Dış Kontrol	YÖK YÖKAK ÖSYM Maliye Bakanlığı Sayıştay Akreditasyon Kuruluşları Dış Kalite Kurumları Öğrenenler Mezunlar
	Standart Belirleme	Yönetmelik Yönerge İlke Mevzuat Standart
	Performans Ölçme	Ölçütler Gösterge Kartları Tıklanma Sayıları Hata Oranları Sınav İtirazları Geri Dönüşler
	Sonuçları Standartlarla Karşılaştırma	Karşılaştırma Yeni Kayıt Sayıları Sınav Başarı Oranları Çağrı Merkezleri Sosyal Medya
	Önlem Alma	Ders Moderatörleri Kitap Değerlendirme Soruları Gözden Geçirme
Kontrol Stratejileri	Önleyici Kontrol	Proaktif Öğrenci Temsilcileri Ön Deneme Küçük Gruplara Uygulama Çalışanlara Verilen Eğitimler
	Tespit Edici Kontrol	Sorun Kaynağını Araştırma Öğrenenlere Anket Mezunlarla Görüşmeler
	Düzeltilici Kontrol	Tanımlı Sorun Çözme Süreçleri Birimler Arası İletişim Soru İptali Öğrenen Lehine Karar Alma Kitaplarda Değişim

Tabloya bakıldığında temaların; karar unsurları, kontrol mekanizmaları, kontrol süreci ve kontrol stratejileri üzerinden sınıflandırıldığı görülmektedir. Karar unsurları ile ilgili olarak; açıköğretim yönetimlerinin önemsedığı problemler, bu sorunlara çözüm getiren seçim ve alternatifler, kararı alan yönetsel mevkiler ve karar alma eylemini etkileyen iradi unsurlar üzerinden kod ifadeler öne çıkmaktadır. Kontrol mekanizmaları açısından; iç denetleyici birimler ve kurum dışı üst kurum ve kuruluşlara ilişkin kod ifadeler tespit edilmiştir. Açıköğretimdeki faaliyetlerin kontrol süreci aşamaları belirlenen standartlar, performans ölçümünde kullanılan metotlar, standartlar ile sonuçların karşılaştırılma biçimi ve alınan önlemler üzerinden kodlara yansımaktadır. Son olarak kurumlar kapsamında kullanılan kontrol stratejileri önlem alma, tespit etme ve düzeltilici faaliyetler başlığında kodlara ayrılmıştır.

Araştırmayla bağlantılı anahtar kavramlara bakıldığında görüşme deşifrelerinin içerisinde öne çıkan kelimeler ve bu kelimelerin kullanım sıklıklarının Tablo 3'te görmek mümkündür.

Tablo 3. Anahtar kavramlara ilişkin frekans değerleri

Kavramlar	Frekans	Kavramlar	Frekans	Kavramlar	Frekans
Karar	14	Problem	5	Değerlendirme	24
Kontrol	16	Sorun	17	Tercih	1
Denetim	43	Standart	6	Alternatif	0
İç Kontrol	36	Yönerge	9	Karar Alıcı	0
Dış Kontrol	22	Yönetmelik	5	İrade	0
Önlem	0	Kural	9	Yönetim	13
Önleyici	7	Süreç	20	Yönetici	8
Düzeltilici	2	Performans	10	Birim	51
Tespit	1	Karşılaştırma	1	Sonuç	3

Tabloya bakıldığında katılımcılar tarafından kontrol kavramının karar kavramına göre daha sık kullanıldığı ve kontrol olgusu ile denetim olgusunun yakın anlamda benzer faaliyetleri kapsayıcı olarak yer aldığı görülmektedir. Araştırma sorularına gelen yanıtlarda iç kontrol kavramının dış kontrole göre daha sık kullanıldığı dikkati çekmiştir. Karar alıcı ifadesi yerine yönetim, yönetici ve birim ifadelerinin öne çıktığı araştırmada, standartların yönerge, yönetmelik ve kural kavramları ile somutlaştığı görülmektedir. Önleyici kontrole ilişkin ifadelerin düzeltici ve tespit edici kontrolden daha sık yer bulduğu araştırmada süreç, performans ve değerlendirme kavramları da kontrol ve karar süreçlerine ilişkin sorularda sıklıkla öne çıkmaktadır.

Araştırma bulgularına gelindiğinde, kodlama cetvelinde yer alan ilk tema karar unsurlarıdır. Bu başlık altında bulunan karar alıcı kategorisi kapsamında açıköğretim yönetiminde etkili mevkiler öne çıkmıştır. Gelen yanıtlarda rektörlük, dekanlık, senato gibi kavramlara değinilmektedir. Görüşmecilerden K2 “Sorun yaşandığında ilgili dekan yardımcısına, dekana hatta doğrudan rektöre durum bildiriliyor.” ifadesini kullanırken, K3 “Kararlar genelde dekan ve dekan yardımcılarının koordinasyonlarında ortaya çıkıyor.” cevabını vermiş ve K4 ise “senato toplantıları kararlarda etkili.” yanıtını kullanarak üniversite üst yönetiminin karar alıcı etkisine vurgu yapmıştır.

Açıköğretim yönetimindeki karar alma konularını belirleyici problem başlığına bakıldığında K1 kodlu görüşmecinin “Mali denetim etkili.” yanıtı, K3’ün “Yapılacak işin mali mevzuata uygun olup olmadığı denetleniyor.” ifadesi, K2’nin “Kalite birimi var. O kalite süreçlerinden sorumlu gibi gözükür ama işin doğrusu. Her birim kendi otonom kalite kontrol ve geliştirme sistemini kurmak durumunda açıköğretim faaliyetleri ile ilgili sistem öyle işliyor.” cevabı ve K4’ün “İlk aklıma gelen problemler materyale yönelik, sorular ve sınava yönelik olanlar” ifadesi konuya açıklık getiren yanıtlar arasındadır.

Karar unsurlarından alternatif başlığına gelindiğinde tercih, seçenek gibi kavramlarla sık karşılaşılmamıştır. Açıköğretim yönetimi ve karar alma süreçlerinde etkili olan YÖK’ün aldığı kararlar, kurumsal hedefler ve üniversite mevzuatına göre seçenekleri oluşturduğu yapıda bunları irdelerken toplantıların da öne çıktığı görülmektedir. K3’ün “Genelde kararlarla ilgili seçenekler koordinasyon toplantılarında ortaya çıkıyor.” ifadesi, K1’in “Bağlı olduğumuz devlet kuruluşlarının kararları önemli. YÖK bize yol gösterici olabiliyor.” ve “Biz çoğu yerde yönergesiz hareket edemeyiz.” cevapları aynı zamanda K2’nin “Üniversitenin stratejik planı doğrultusunda yollar çiziliyor.” ifadesi bu değerlendirmeyi destekleyen yanıtlar arasındadır. Çalışmada ayrıca kalite kontrolü sağlayan dış bağımsız kurumlarla ilgili tercihleri de yönetimlerin kendi önceliklerine göre belirlediği tespit edilmiştir. Bu konuda K4 “Kalite ilgili kurumlara başvurduğumuz zaman onlar yakından bir röntgenini çekiyor kurumun. Biz tercih edersek gittiğimiz yerler bu kurumlar.” yanıtı duruma açıklık getirmektedir.

Karar verme eyleminin gerçekleşmesini ifade eden irade araştırma kapsamında açıköğretim yönetiminde iradeyi şekillendiren kavramlar özelinde ele alınmaktadır. K5 kodlu görüşmecinin “Hatalar çıktığı zaman hemen ilgili birimler gerekli faaliyetleri düzeltmek için ne yapması gerekiyorsa yapıyor. Kural, yönetmelik ve yönergelerle tanımlı süreçler var. Onlara göre hareket ediliyor.” ifadesi, K2’nin “Her karar öncesinde adım atarken bütün boyutlarıyla düşünülüyor. YÖK ne der. Diğer birimler ne yapar. Öğrencilerden nasıl tepkiler alınır. Üniversite içinde ne olur gibi, birçok şey göz önüne alınıp

tartışılıyor, sonra eyleme geçiliyor.” yanıtı ve K1’in “Tüm dış ve iç paydaşlarımızdan görüş alıyoruz. Ancak öyle karar verebiliyoruz. Ayrıca yapılan araştırma ve analizleri de önemsiyoruz.” cevabı irade kategorisindeki kodları destekleyici ifadelerdir.

Açıköğretim yönetimini kontrol ve karar kavramları üzerinden irdeleyen bu çalışmadaki ikinci tema başlığı kontrol mekanizmalarıdır. İç ve dış kontrol mekanizmalarını ve bunların etkilerini irdeleyen araştırmada özellikle iç kontrol konusunda operasyonel birimlerin ve üst yönetimin öne çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda K4 “Kalite birimi dışında farklı birimlerde denetim süreçleri farklı yollarla izleniyor. Çalışanlardan, uzman kişilere, birim sorumlularından, yöneticilere, bilgi işlem merkezlerinden, matbaaya, ölçme değerlendirme birimlerinden, test birimlerine kadar birçok unsur sayılabilir. 360 derece kontrol açıköğretim sisteminde yapılmaya çalışılıyor.” cevabı ile iç kontrol mekanizmalarını dile getirmiştir. K3 “Mali açıdan iç denetim kurulu var rektörlükte.” cevabını vermiştir. K5 ise “Kurum içi denetim yapan birimler var. Bağlı olduğumuz dekanlık, birimlerin bağlı olduğu dekan yardımcıları, rektör yardımcıları ya da rektörlük gibi üst amirler tarafından mutlaka izleniyor. Sorun yaşandığında kaynağı mutlaka araştırılıp, derinlemesine analiz ediliyor. Birimlerde iş akışında belirlenen kontrol noktaları var. Burada aksama olduğunda önce birim yöneticisi, sonrada dekanlık ve ilgili dekan yardımcılığı denetimi gerçekleştiriyor.” yanıtı iç denetim mekanizmalarına açıklık getirmektedir. K2’de “Ölçme değerlendirme birimi ayrı şekilde kendini denetliyor. Sınav birimi ayrı iç kontrolünü yapıyor. Bunların hepsinin başında sorumlu dekan yardımcısı var. Bir sorun olduğu zaman onlar devreye girip, neden oldu diye araştırıp rektöre, ilgili rektör yardımcısına, dekana ve ilgili dekan yardımcısına bilgi veriyor.” yanıtı ile iç kontrol mekanizmalarının işleyişini ifade etmiştir.

Açıköğretim yönetiminde etkili olan dış kontrol mekanizmalarına gelindiğinde K3 kodlu katılımcı “Devletin mali denetimi var. Ama idari anlamda bir denetim yok. Bu noktada devlet sadece YÖK aracılığıyla genel işleyişi belirliyor.” yanıtını vermiştir. K2 “YÖK’e ve ÖSYM’ye bağlıyız tabiki. Artı birde Akreditasyon için uğraşyoruz. Bu da bize bir geri bildirim denetimi sağlıyor. Ayrıca geçmişte mali olarak denetlenme için bağımsız mali müşavirlik firmalarından destek alınarak finansal süreçlerimizi kontrol ettiğimiz oldu.” ifadesi ile dış kontrol mekanizmalarına açıklık getirmeye çalışmıştır. K4 “Kurum dışı denetim denildiğinde aklıma ilk Sayıştay geliyor. Onun dışında YÖK süreçlerimizi izliyor. Oradan onay almak durumundayız yeni programlar açılırken, program onayında YÖK önemli. Şimdi yüksek öğretim kurulu YÖKAK’ta önemli olmaya başladı. Çünkü kurum içi değerlendirme raporları onlara gönderiliyor.” ifadesini kullanmıştır. K5 ise “Yüksek öğretim kurulu öncelikli. YÖK’ün belirlemiş olduğu politikalar, stratejiler çerçevesinde uygulama ilkeleri kurumlara bildiriliyor ve o şekilde takip ediliyor. Akreditasyon kurumları, kalite kurumları da dış denetleyici olabiliyor. Öğrencilerin de dış denetim de önemi büyük.” cevabı ile açıköğretim yönetiminde etkili olan dış kontrol mekanizmalarına değinmiştir.

Açıköğretim yönetiminde kontrol ve karar kavramlarının arasındaki etkileşimi irdeleyen bu çalışmada belirlenen üçüncü tema başlığı kontrol süreci aşamalarıdır. Sürece ilişkin ilk adım standartların belirlenmesidir. Açıköğretim kurumlarında işlerin yürütülebilmesi ve kontrol edilebilmesi için gerekli standartlar arasında öne çıkan kavramlar yönetmelik, yönerge, mevzuat ve ilke gibi ifadeler olmuştur. Bu konu ile bağlantılı olarak K1 “Biz zaten çoğu yerde yönergesiz hareket edemeyiz. Bizi de bağlayan esaslar olmalı. Ara ara zamana göre bazı değişiklikler yapılabilir bu da yönetim kademesindeki toplantılarla belirleniyor.” cevabı ile standartların önemine değinmektedir. K5 “Aktif görev alan birimlerin önerileri doğrultusunda geliştirilerek yönetmelikler, uygulamaya dönük yönergeler süreç içinde oluşuyor. Örneğin sınav uygulama yönergesi, ders geçme yönergesi, kitap hazırlama yönergesi bu birimlerde aktif görev yapan kişilerin deneyimleri sonucu ortaya çıkan ürünlerdir.” yanıtı ile standartların uygulamaya dönük hazırlandığını vurgulamıştır. Görüşmecilerden K4 “Yönetmelikler, yönergeler, mevzuat yenileniyor zaman içerisinde onlara uyulması gerekiyor. Bunlar doğru yolda kalmayı sağlayan standartlar gibi düşünersek yerinde olur.” ifadesi ile standartlara açıklık getirmiştir. K3 ise “Üniversitenin bir mevzuat komisyonu var. O komisyonun gündemini 11-12 kişi tartışıyor ve sonrasında senatodan geçiyor konular.” yanıtı ile karar alma standartlarına değinmektedir.

Kontrol sürecinin bir diğer aşaması performans ölçümü başlığıdır. Açıköğretim’de performans kavramını çalışanlar ve öğrenenler üzerinden farklı başlıklarda değerlendiren katılımcılar ölçüm sürecinde kullanılan yöntemlere de değinmektedir. Bu konuda K2 “Üniversitenin stratejik planı doğrultusunda göstergeler var. Amaçlar, hedefler ve performans göstergesi kartları var. Formel olarak ölçümler onlarla yapılıyor.” ifadesi ile konuya açıklık getirmiştir. K3 “Sınav merkezinin başarısına

bakıldığında kaç sorunun iptal olduğuna ya da soru uzmanlarının sorulara ilişkin itirazlarına dikkat edildiğini biliyorum. Ölçme değerlendirilmede verilen hizmetten kaç öğrencinin yararlandığına bakılıyor. Derslere öğrencilerin ne kadar katıldığı, derse ilişkin olumlu olumsuz görüşlere istenildiği zaman ulaşılabilir.” yanıtını vermiştir. K5 kodlu katılımcı “Sınav hazırlayan birimde her dönem mutlaka personelimizin binde kaç hata oranı ile çalıştığını hesaplıyoruz.” diyerek performans ölçümüne ilişkin bir örnek vermiştir. K4 ise “Akademik personelde yükselme, ünvan ve teşvik için akademik ölçütler var. Bunlar performans değerlendirme kriteri olarak önemli. Ayrıca hocalar nasıl ders vermiş öğrenci anketleri ile geri dönüşler alınıyor.” cevabı ile konuya açıklık getirmektedir.

Yönetmelik kontrol sürecinin diğer bir aşaması standartlar ile sonuçların ele alındığı karşılaştırma sürecidir. Bu bağlamda K1’in “Öğrenenler sisteme girdikten sonra öğrenmelerinde bir değişim yaşanmış mı? İnsanların hayatlarına doğru şekilde dokunabilmiş miyiz bu önemli. Öğrenme analitikleriyle, başarı puanlarıyla, sosyal ağlarımıza katılma süreleriyle bu kontrol edilebiliyor.” ifadesi öğrenen üzerinden karşılaştırma süreçlerine dair önemli bir yanittir. K3 “Her sınav ve kayıt sonrası planladığımız başarıya ulaşabildik mi sorusunun yanıtını alabilmek için durum değerlendirmesi yapılıyor. Kayıt sayılarına, öğrenci niteliklerine bakılıyor. Sınava şu kadar kişi girdi. Sorun çıktı ya da çıkmadı gibi.” cevabı ile operasyonel süreçlere ilişkin karşılaştırma faaliyetlerine değinmektedir. K5 ise “Uygulamada ortaya çıkan hataları görme konusunda çağrı merkezleri iletişim kanalları olarak devreye giriyor. Halkla ilişkiler, sosyal medya alanları da öğrencilere geri dönüş verilmesinde önemli.” ifadesi ile açıköğretim için standartlara uymayan konuların tespitindeki araçlara vurgu yapmıştır.

Kontrol süreci aşamalarının sonuncusu tespit edilen sorunlara ilişkin önlem alma aşamasıdır. Katılımcılardan gelen yanıtlara bakıldığında bu konuda öne çıkan metod ve yöntemlere değinildiği ifade edilebilir. Bu konu ile ilgili K4 “Derslere ilişkin moderatörler beklemededir. Hiç sorun olmadan ya da sorun büyümeden müdahale edip, hocaya yardımcı olmak için hazır bulunur. Ders materyalleri daha basılmadan Türk Dili kontrolünden geçiyor. Öğretim tasarımcısı gözden geçiriyor. Yazılan sorular tekrar tekrar denetleniyor.” ifadesi ile önlem almaya ilişkin uygulanan prosedürlere değinmiştir. K5 “Yönergeleri önleyici kabul edebiliriz. Örneğin bir soru kitapçığa girene kadar üç dört farklı gözden geçerek olur alır. Hatasız şekilde sisteme girmesi için uğraşılır. Buda önleyicidir.” yanıtını vermiştir. K2 kodlu katılımcı ise “uzman hocalar soru yazıyor ve başka hocalar o soruları gözden geçiriyor. Buda soruna ilişkin önlem alma olarak nitelendirilebilir.” cevabı ile konuyu desteklemektedir.

Araştırma temaları arasındaki son başlık kontrol stratejileridir. Önleyici, tespit edici ve düzeltici olmak üzere üç kontrol stratejisi kategori başlığı olarak yer almaktadır. Önleyici kontrolde önlem almak amaçlı kullanılan stratejiler ve kurumların bakış açısını yansıtan kavramların öne çıktığı görülmüştür. K1 kodlu katılımcı bu konuda “Mesela yazılı materyaller bir şikâyet durumu olmadan ara kontrolden geçirildi. Burada proaktif olmak amaçlanmıştır.” yanıtını vermiştir. K2 “Bir yenilik geleceği zaman çok önceden planlar yapılıyor. Uygulama ve denemeler yapılıyor.” ifadesini kullanmıştır. K3 “Önleyici denetim daha ziyade teknik boyutta yapılıyor. Güçlü bir teknik alt yapıya sahibiz. Örneğin sınavlarla ilgili bir yazılım var uygunluğunun kontrolü için daha küçük bir gruba sınav açılıyor. Sorun çıkarsa da hemen müdahale ediliyor. Büyük bir kitleye hitap ettiğimiz için hata yapmamak önemli.” cevabı ile önleyici kontrol stratejileri temasına vurgu yapmaktadır. K5 ise “Ders materyalleri ile ilgili düzeltmelere bakılması, öğrenciler arasından belirlenen temsilcilerden gelen yorumların dikkate alınması ayrıca personelin yeni gelişmeler karşısında geride kalmaması için hizmet içi eğitimlerle geliştirilmesi de önleyici kabul edilebilir.” yanıtı ile açıköğretim yönetiminin yürüttüğü faaliyetlere değinmiştir.

Kontrol stratejilerinden bir diğeri tespit edici yaklaşımdır. Açıköğretim yönetiminde aktif olarak görev alan yöneticilerin verdikleri yanıtlara bakıldığında, tespit edici kontrol stratejileri ile ilgili olarak K5 “Fakülte de bir sorun yaşandığında bunun kaynağı mutlaka araştırılıyor, derinlemesine analiz ediliyor.” cevabını vermiştir. K1 “Biz nedenleri araştırırız. Öğrenciler derste başarısız olduğunda sadece hoca başarısız demek anlamına gelmiyor. Burada hocaya da koordinatörlere de dönütler verilir. Sistem bu şekilde ilerler.” yanıtı ile kontrol alanlarında kurumun tespit edici bakış açısını vurgulamaktadır. K4 kodlu katılımcı ise “Mezunlarla görüşmeler yapıp, anketler uygulanabiliyor. Ayrıca öğrencilerin sistem ve hocaya ilişkin memnuniyetini ölçen anketler var.” yanıtı ile hata tespiti için uygulanan stratejilere değinmiştir.

Kontrol stratejileri temasındaki son kategori düzeltici kontrol faaliyetleridir. Açıköğretim yönetiminde uygulanan sorun düzeltme stratejilerine bakıldığında, iş süreçlerinde tanımlı sorun çözme prosedürlerinin uygulandığı ve birimler arası aktif iletişime yer verildiği dikkati çekmektedir. Bu bağlamda K2 “Hatalar çıktığı zaman hemen ilgili birimler gerekli faaliyetleri düzeltmek için ne yapması gerekiyorsa yapıyor. Bunlarda tanımlı süreçler var.” ifadesini kullanmıştır. K4 “Öğrenci geri bildirimine göre hemen materyal içeriğinde, soruda eğer gerekiyorsa değişiklik yapılıyor.” yanıtı ile ders materyali ve sınav soruları özelindeki hassasiyete vurgu yapmıştır. K5 kodlu katılımcı “Örneğin sınav sorusunda bir hata çıktığında ve soru iptal edildiğinde öğrenci lehine karar verilmektedir. Tüm öğrenciler o soruyu doğru yanıtlamış olarak kabul edilir.” cevabı ile düzeltici stratejilere dair örnek vermiştir. K1 ise “En başta problem çıkmasını diye uğraşıyoruz. Her şeye rağmen çıkarsa en tepe yöneticimiz, problemin büyümemesi için çaba harcaıyıp, hemen dekanlıkla iletişime geçiyor. Bilgi akışı çok önemli. Doğru bilgilendirme yapılırsa, hem öğrenciniz tolerans sağlıyor hem de problemin en iyi şekilde çözülebilmesi mümkün oluyor.” yanıtı ile düzeltici kontrol faaliyetlerine açıklık getirmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Açıköğretim yönetiminde etkili olan kontrol mekanizmalarının karar alma süreçleri ile etkileşimini irdeleyen araştırmada elde edilen bulgular sonucunda açıköğretim kurumlarındaki kararlar üzerinde kontrol mekanizmalarının etkili olduğu görülmektedir. Gerek dış, gerekse iç kontrol mekanizmaları karar süreçleri ile etkileşim halindedir. Açık ve uzaktan eğitim faaliyetlerini ilgilendiren iş süreçleri, mali unsurlar, kalite standartları, ilgili yasalar, değerlendirme raporları kontrol fonksiyonu ile etkileşim sonrası ortaya çıkan kararların içeriğinde yer almaktadır. Kamu ve yüksek eğitim kurumları arasında olmaları nedeniyle rektörlük, fakülte yönetimi, senato ve birim yöneticileri öncelikli iç kontrol mekanizmaları olarak tespit edilmiştir. Özellikle açıköğretim işleyişindeki operasyonel faaliyetler üzerinden iç kontrol mekanizmalarının doğrudan kontrol ve kararları etkileyebilme gücüne sahip olduğu dikkati çekmektedir. İç kontrol mekanizmalarının işleyiş süreci uygulama birimlerinin yöneticileri, fakülte yönetimi, üniversite yönetimi arasındaki hiyerarşik bilgi akışı üzerinden yürütülür. Uygulamada yaşanan sorunlar bağlı bulunulan yönetsel akış üzerinden üst yönetime iletilerek kontrol mekanizmalarının karar almayı etkilediği görülmüştür. Açıköğretim yönetiminde Pearce ve Robinson’un da (2007: 756) belirttiği üzere operasyonel süreçleri ilgilendiren uygulama kontrollerine başvurulmaktadır. Faaliyet öncesi ve sonrası değerlendirmeyi içeren kısa süreli dönemleri kapsayan bu kontroller açıköğretim gibi dinamik iş süreçlerini içeren ve büyüklüğün kontrolü zorlayıcı etkisini hisseden örgütler için uygun niteliktedir.

Dış kontrol mekanizmalarına gelindiğinde sadece üniversiteleri değil her kurumu ilgilendiren mali denetimlerin dışında kontrol faaliyetlerinin özellikle idari işleyişi belirleyici etkisi araştırmada öne çıkmıştır. YÖK, YÖKAK, ÖSYM, Sayıştay gibi devlet kurumları, akreditasyon ve kalite kuruluşları açıköğretim yönetimleri üzerinde etkisi kabul edilen dış kontrol mekanizmalarıdır. İç kontrole göre kavramsal kelime tekrarının daha az olduğu dış kontrol faaliyetleri kararlar üzerinde doğrudan olmasa da dolaylı etkilere sahiptir. Devlet kurumları uygulanacak mevzuatlar, açılacak programlar, kontenjanlar, uygulanacak sınav prosedürleri üzerinde belirleyici etkiye sahiptir. Benzer şekilde standartlar getiren akreditasyon ve kalite kuruluşları da açıköğretim yönetimindeki kontrol faaliyetlerinde etkili ve kararlar üzerinde belirleyici olabilmektedir. Tüm bu kuruluşlar Clarkson’ın (1995: 106-107) belirttiği birincil paydaş grubunda yer almaktadır. Clarkson devlet ve ilgili kuruluşlarla iş birliği kurmayan kurumların hayatta kalmasının mümkün olmadığını savunur. Bu bağlamda Açıköğretim yönetimlerinin dış kontrol mekanizmaları ile eş güdümlü karar almaya devam etmesi ve kontrol faaliyetleri üzerindeki belirleyici etkisini koruması önemlidir. Koçel’de (2005: 412) dış çevrenin örgütlerin sadece kaderini etkilemediğini aynı zamanda örgütsel ekoloji kuramında belirtildiği gibi örgütsel kurulum, yaşam ve ölüm gibi değişimler için temel dinamiği oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda yöneticilerin karar verirken çevrenin seçiciliği ve etkisine ağırlık vermesi gerektiğini savunmaktadır.

Açıköğretim yönetimlerinde en çok vurgulanan kontrol stratejisi proaktif bir anlayışı benimseyen önleyici yaklaşımlardır. Kitlese düzeyde bir eğitim sistemi olmasına rağmen kurumların hata oranlarının düşük olması, kurumsal itibar ve kurumsal güvenilirlik düzeylerinin yüksekliği bu strateji ile ilişkili değerlendirilebilir. Tespit edici kontrol stratejilerine gelindiğinde açıköğretim faaliyetleri kapsamında en az karşılaşılan yaklaşım olduğu görülmüştür. Katılımcıların yanıtlarına

bakıldığında önleyici yaklaşımdan sonra sıklıkla başvuru alan kontrol stratejisinin düzeltici faaliyetler olduğu görülmektedir. Kurumların önlem alma çabasına rağmen zaman zaman kaçınılmaz olarak hatalarla karşılaştıkları ve bu durumda iç kontrol mekanizmalarını hemen devreye soktukları tespit edilmiştir. Düzeltici stratejilerde de kontrolün etkili uygulandığı, tanımlı süreçlerle ilerlendiği ve kararlara anında yansıtıldığı görülmektedir. Ancak kurumsal başarının sürdürülebilirliği için düzeltici stratejilerden daha çok önleyici ve tespit edici kontrol faaliyetlerine ihtiyaç vardır. Açıköğretim gibi büyük ve güçlü teknolojik alt yapı gerektiren kurumlarda önleyici stratejiler kadar tespit edici kontrol faaliyetlerinin de ağırlığı artırılabilir. Böylece kavramsal olarak az karşılaşılan alternatif, seçenek, tercih ifadelerinin de öne çıkmasıyla kararların çok boyutlu ve daha analitik bakış açısı kullanılarak verilmesi mümkün olabilir. Understanding Internal Controls (2009: 10-11) bu bağlamda önleyici ve tespit edici kontrollerin hiçbirinin tek başına problemi tam olarak çözemeyeceği, kontrol stratejilerinin birlikte kullanılarak sorunların ortadan kaldırılabilceğini ifade etmektedir. Bu nedenle açıköğretim için kontrol stratejilerinin hepsinin aktif olabilmesi ve stratejilerin birlikte kullanımı önerilebilir.

Karar alıcı olarak özellikle kurumlardaki birim ve yönetim kademelerinin önemi tespit edilirken, irade üzerinde dış aktörlerin de büyük etkisi söz konusudur. Paydaşlar konusunda öğrenen istatistikleri, memnuniyet anketleri, çağrı merkezi görüşmeleri ve sosyal medya mesajları gibi sürekli bir veri akışı olduğu belirtilen kurumlarda bulguların daha aktif şekilde ilgili kişi ve birimlere iletimi önemli olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda veri akışlarını sağlayan bilgi sistemlerinin bütüncül yaklaşan ve tüm kontrol mekanizmalarını koordine eden bir nitelikte olması karar etkinliği üzerinde belirleyici görülmektedir. Sonuç olarak kontrol fonksiyonunun başarılı şekilde yürütülebilmesi zamanında yapılan doğru geri dönüşlerle mümkündür. Paydaşlar konusunda geniş bir yelpazeye sahip olan açıköğretim yönetimleri özellikle kalite ve akreditasyon konusu ile bağlantılı olması nedeniyle iç ve dış kontrol mekanizmalarının geneline bakıldığında 360 derece kontrol yaklaşımına yakın bir işleyişe sahiptir. Açıköğretim yönetiminin burada oluşturduğu ivmeyi sürdürmesi önemlidir. Bu amaçla var olan paydaş gruplarından daha çok dönüş alınabilir. Öğrenci temsilcilerine ve mezunlara daha fazla ulaşılabilir. Bağımsız denetim kuruluşlarına farklı zamanlarda denetim yaptırılabilir. Akredistasyona yeni bölüm ve programlar eklenebilir. Engelli bireylerin içinde yer aldığı özel öğrenen gruplarının öneri ve beklentilerine daha çok yer verilebilir. Böylece açıköğretim kurumları için kontrol mekanizmaları aktif şekilde işlemeyi sürdürürken, karar alma süreçlerinin etkinliği de korunabilir. Özden'de (2020: 296) farklı paydaşların süreçlere daha fazla katılımı sağlanarak sunulacak hizmetin daha verimli ve etkin yapılabileceğini ayrıca tüm paydaşların katılımının yönetici kararlarını etkileyerek hizmet kalitesinde fark edilir düzeyde bir iyileştirme sağlayacağını ifade etmektedir.

Açıköğretim yönetiminde etkili olan kontrol mekanizmaları ile karar alma süreçleri arasındaki etkileşimi irdeleyen bu çalışmada derinlemesine görüşmeler yapılarak elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda Açıköğretim'de karar alma süreçlerinde etkisi hissedilen birçok kontrol mekanizması olduğu bunların süreç ve strateji anlamında da etkileşimi sürdürdüğü görülmektedir. Muhasebe alanında gelen mali denetimlerin kontrol ve karar süreçlerinde sınırlı etkisi varken, sunulan eğitim hizmetini gerçekleştiren operasyonel faaliyetlerin çeşitliliği gereği idari kontroller açıköğretim kurumlarında daha ön plandadır. Katılımcılardan gelen yanıtlara bakıldığında, iç kontrol mekanizmalarının karar alma süreçlerinde dış kontrol mekanizmalarına göre daha aktif ve önde olduğu görülmüştür. Uygulama birimleri, üst yönetim arasındaki bilgilendirme ve toplantı akışları ile kontrolün ve karar alma süreçlerinin sürdürüldüğü kurumlarda iç kontrol mekanizmalarının doğrudan karar alıcı konumda yer aldığı ifade edilebilir. İç kontrol mekanizmaları kararlar ve ortaya koyulacak hizmetin şekillenmesinde etkilidir. Açıköğretim, operasyonel süreçler üzerine kurulu bir organizasyon yapısına sahip olduğu için iş faaliyetleri üzerinde kontrol daha yoğunur. Yüksek öğretim için belirleyici olan devlet kuruluşlarının, kalite ve akreditasyon kurumlarının dış kontrol mekanizmaları olarak öne çıktığı araştırmada açıköğretim yönetimi için bu kurumların kararlara etkisi dolaylıdır. Diğer bir ifade ile doğrudan karar alma etkisi olmasa da alınan kararları belirleme ve etkileme gücü söz konusudur. Bu kurumlar akademik örgütler olması nedeniyle yüksek öğretim için etkili YÖK, YÖKAK, ÖSYM gibi kuruluşlarla arasında etkileşimi öncelikli olarak tespit edilmiştir. Bunun dışında, akreditasyon kurumları, kalite kuruluşları da belirleyicidir. Tüm kontrol mekanizmalarının önemli olduğu bu yapıda açıköğretim yönetimlerinin hepsine paydaş hassasiyeti ile yaklaşmayı sürdürmesi gerekmektedir. Bu bağlamda geri dönüşlerin doğru değerlendirilip sürecin devamlılığını sağlamak önemlidir. Açıköğretim kurumlarının sahip olduğu veri akış gücü, teknolojik alt

yapı, uzmanlık bilgisi ve tecrübe bu anlamda güçlü bir destekleyicidir. Açıköğretim yönetimlerinde kullanılan kontrol stratejilerine bakıldığında önleyici, tespit edici ve düzeltici olmak üzere her üç stratejinin de kullanıldığı görülmüştür. Ancak öne çıkan kontrol stratejisi olarak önleyici yaklaşımın ağırlıklı tercih edildiği dikkati çekmektedir. Yapılan hatanın kitleler üzerinde oluşturacağı tepkinin kurumsal itibarı zedelemesini istemeyen kurumlar için önleyici yaklaşım bu anlamda kritiktir. Tespit edici stratejilerin daha az kullanıldığı sistemde yoğunluk olarak ikincil düzeyde görülen yaklaşım düzeltici stratejilerdir. Tanımlı iş süreçleri ve iletişim trafiği ile soruna çabuk müdahale eden açıköğretim yönetimleri hızlı karar alabilme yeterliliğine sahiptir. Sonuç olarak açıköğretim kurumları için tüm karar alma süreçlerinde operasyonel boyutta iç kontrol mekanizmalarının etkisi, idari anlamda ise dış kontrol mekanizmalarının belirleyiciliği ortaya çıkmıştır. Uygulanan kontrol süreçleri ve stratejilerinin de karar alma işleyişi ve alınan kararların niteliği üzerinde belirleyici olduğu ifade edilebilir.

Bu araştırma çalışmaya destek vermeyi kabul eden yöneticilerle gerçekleştirilmesi nedeniyle örneklem sınırlılığına sahiptir. Bu anlamda gelecekte örneklemin genişletilebileceği yeni çalışmalar yapılabilir. Açıköğretim faaliyetlerinin yönetim sürecine odaklanan çalışmaların çok az olması bu araştırmaya gelecekteki çalışmalara kaynak olabilme şansı vermektedir.

KAYNAKÇA

- Akat, İ., Budak G. & Budak, G. (1999). *İşletme yönetimi*. Barış Yayınevi, İzmir.
- Akyel R. (2009). Yönetimin kontrol fonksiyonunun uygulanmasındaki güçlükler. *Türk İdare Dergisi*, Sayı:465, Aralık, 11.
- Atılgan, T. & Ünal, C. (2007). Konfeksiyonda karar verme teknikleri. *11. Uluslararası İzmir Tekstil ve Hazır Giyim Sempozyumu*, 4, ss.256-263.
- Baldrige, J.V., Curtis, D.V., Ecker, G.P. & Riley, G.L. (1977). *Alternative models of governance in higher education, governing academic organizations*. Berkeley, California: McCutchan Publishing Corporation.
- Botha, H. & Boon J. A. (2003). The information audit: Principles and guidelines, *Libri*, Vol: 53, pp.23-38.
- Bovee, C. L., Wood, M. B., Thill J.V. & Dovel, G.P. (1993). *Management*. Mc Graw, USA.
- Cambridge,(2023). Karar alma kavramının tanımı. <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/decision-maker?q=decision+making> (Erişim Tarihi: 18.05.2023).
- Can, H. (1991). *Organizasyon ve yönetim*. Adım Yayıncılık, s. 293.
- Clarkson, M. B. E. (1995). A Stakeholder framework for analyzing and evaluating corporate social performance, *Academy of Management Review*, 20(1), 92-117.
- Çelik, K. (2007). *İl özel idarelerinin denetimi, yerel yönetimler reformu destekleme programı*. Kitap Dizisi 2, Editör: Tayfun Çınar, TODAİE Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayını, Ankara.
- Daft, R. L. (1997). *Management*. The Dreyden Press. Fourth Edition, USA.
- Demirbaş, M. (2005). İç kontrol ve iç denetim faaliyetlerinin kapsamında meydana gelen gelişmeler, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 7, ss.167-188.
- Dengiz, G.M. (2000). *Takım çalışması teknikleri*. Ankara: Academyplus Yayınevi.
- Doğan, M. (2009). *Kurumsal yönetim*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Doğan, K. C. (2015). *Kamu idarelerinde yönetsel denetim süreci ve stratejik planlama: İstanbul büyükşehir belediyesi örneği*. Türkiye Alim Kitapları, (ISBN: 978-3-639-67315-9), Saarbrücken.

- Doyrangöl, N. (2002). *Sermaye piyasası aracı kurumlarında etkili bir iç kontrol sistemi ve denetim fonksiyonu*. Lebib Yalkın Matbaası, İstanbul.
- Ehtiyar, V. R. & Tekin, A. Ö. (2010). Yönetimde karar verme: Batı Antalya bölgesindeki beş yıldızlı otellerde çalışan farklı departman yöneticilerinin karar verme stilleri üzerine bir araştırma, *Yaşar Üniversitesi*, 5 (20): 3395-3414.
- Ergun, T. & Polatoğlu A. (1992). *Kamu yönetimine giriş*. TODAİE Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayını, Ankara.
- Erol, M. (2008). Ekonomik kriz dönemlerinde çağdaş yönetim stratejileri, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 3(2), Aralık.
- Erşahan E. (2011). İşletmelerde karar alma: Konaklama işletmelerinde bir alan çalışması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı.
- Eryılmaz, B. (2010). *Kamu yönetimi*. Okutman Yayıncılık, Ankara.
- Gedikoğlu T. (1989). Yüksek öğretimde karar alma süreci ve örgüt davranışları, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, ISSN: 1300-1337.
- Gelinas, U. J. & Sutton S. G. (2002). *Accounting information systems*. Fifth Edition.
- Guion L.A. (2002). *Triangulation-Establishing-The-Validity-Of-Qualitative-Research*.Pdf adresinden (Erişim Tarihi: 08.04.2023).
- Hodgets, R. M. (1999). *Yönetim teori, süreç ve uygulama*. (Çev: Canan Çetin, Esin Can Mutlu), Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 2.Baskı, İstanbul.
- Hunter, J. (1942). The Auditing function in the federal government. *The Accounting Review*, Vol: 17, No: 3 (Jul.), pp.221-232.
- İnci, M., U. (2012). İşletmelerde iç denetim süreci: Tarım hayvancılık sektöründe bir uygulama. Harran Ovası Besi ve Tarım Ürünleri A.Ş. Örneği. Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa.
- Knedler, K. (2003). Internal Audit and Financial Control in the Light of Adjustment to EU (standards, The Polish Yearbook of Civil Service. http://www.usc.gov.pl/_gAllery/19/15/1915/374.pdf (Erişim Tarihi:18.07.2023).
- Koçel, T., (2005). *İşletme yöneticiliği*. Beta Basım, İstanbul.
- Koçel, T., (2007). *İşletme yöneticiliği*. Arıkan Basım, İstanbul.
- Koçel, T. (2013). *İşletme yöneticiliği*. 14. Baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Köse, A. (2004). *Çok amaçlı karar alma yöntemleri ve Türk sigorta sektörüne yönelik bir uygulama*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Memiş, M. Ü. (2007). Türkiye'deki iç denetim profilinin belirlenmesine ilişkin bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 1, ss.461-478.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An Expanded source book*. (2nd Ed). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Milkman, K.L., Chugh, D. & Bazerman, M.H., (2009). How can decision making be improved?, *Perspectives on Psychological Science*, Vol. 4, No. 4, 379-383.
- Millett, J.D. (1977). *External and other threats to institutional autonomy*. Education Record, Fall, p. 738.
- Newman, B. (1964). *Auditing A CPA review text*. John Wiley & Sons, Inc., Second Edition, Usa.

- Okumbe, J.A. (1998). *Educational management: Theory and practice*. University of Nairobi Press, Nairobi.
- Örenay, H. (2010). Kamu iç mali kontrol sistemi (KİMK) ve Türkiye uygulaması. *Dış Denetim Dergisi*, Temmuz-Ağustos-Eylül, ss.137-142.
- Özden, M. (2020). *Katılımcı demokrasi ve yerel yönetimlerde katılım: Trakya örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özer, A. (1997). *Gerçekçi yönetim*. Varlık Yayınları, İstanbul.
- Pearce R. & Robinson R. (2007). *Strategic management: Formulation implemantation and control*. McGraw-Hill/Irwin.
- Robbins, S. P. & Decenzo D. A. (2004). *Fundamentals of management*. Prentice Hall, New Jersey.
- Romney M. B. & Steinbart P. J. (2003). *Accounting information systems*. Prentice Hall, Ninth Edition.
- Saran, M. U. (1995). Türk kamu yönetiminde denetim sistemi. *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 409, ss.53-69.
- Simon, H. A. (1966). *Administrative behavior: A Study of decision-making processes in administrative organization*. The Free Press, New York.
- Tosun, K. (1992). *İşletme yönetimi*. Savaş Yayıncılık.
- TÜSİAD, (2008). *Yönetim kurulları'nda iç denetim hakkında sorulması gereken 12 soru*. Yayın No: TÜSİAD-T/2008-05-461, İstanbul.
- Understanding Internal Controls, (2009). A References Guide for Managing University Business Practices, <http://www.ucop.edu/ctlacct/underic.pdf> (Erişim Tarihi: 30.06.2023).
- Wallenfeldt, E.C. (1983). *American higher education*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- White, M. D. & Marsh, E. E. (2006). Content analysis: A Flexible methodology. *Library Trends*, 55/1, s. 22-45.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Türk Diplomatik Arşivinde Bulunan Sovyet Ticaret Mümessilliğine İlişkin Belgeler ve Değerlendirmeleri

Documents and Evaluations Regarding the Soviet Trade Representation in the Turkish Diplomatic Archives

Arif Selçuk KISA

Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı
selcukkisa209@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0001-7866-4788

Öz: Türk-Rus ilişkileri yüzyıllardır devam etmekte olup süreç ne şekilde devam ederse etsin iki ülke arasındaki ticaret çoğu zaman sürdürülmeye çalışılmıştır. Değişen dünya ile iktisadi ve siyasi farklılıklar da yeni birtakım oluşumları tetiklemiştir. Bu çerçevede yönetim sistemleri değişmiş ve neticede devletler arasındaki ilişkilerin yeni bir düzeye gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Değişen rejimler ve yönetim mekanizmaları sonucunda ekonomik ilişkilerde de farklı girişimlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu girişimlerden birisi de Sovyet Rusya tarafından kullanılan ticari mümessillik kurumu olmuştur. Bu çerçevede ikili anlaşmalara dayanarak iki ülkenin de şartları dahilinde ve önceden belirlenen şehirlerde ticari mümessillikler kurulmuştur. Bu mümessillikler ile ilgili Türkiye Cumhuriyeti'nin farklı birimlerinde evraklar mevcuttur. Bu kapsamda ticaret mümessillikleri ve bunlarla alakalı, Türk Diplomatik Arşivi'nin sunduğu evraklar ve yazışmalar, konuları bakımından kronolojik şekilde sıralanarak aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ticaret mümessillikleri, iktisat, Rusya, Türkiye, Sovyet.

Abstract: Turkish-Russian relations have been continuing for centuries, and no matter how the process continues, trade between the two countries has often been tried to be maintained. The changing world and economic and political differences have triggered some new formations. In this context, management systems have changed and as a result, it has become inevitable for relations between states to reach a new level. As a result of changing regimes and management mechanisms, it is seen that different initiatives have emerged in economic relations. One of these initiatives was the commercial agency institution used by Soviet Russia. In this context, commercial representation offices have been established in pre-determined cities within the conditions of both countries, based on bilateral agreements. There are documents regarding these agencies in different units of the Republic of Turkey. In this context, trade representatives and related documents and correspondence submitted by the Turkish Diplomatic Archive are listed chronologically in terms of their subjects.

Keywords: Trade representatives, economics, Russia, Türkiye, Soviet.

GİRİŞ

Türk kuvvetlerinin Yunan işgalini sona erdirmesinden ve ülkede iç güvenliğin tesisinden sonra öncelikli olarak ele alınan konulardan birisi de ekonomi olmuştur. Bu konuda ilk olarak ve ülkenin de en önemli iktisadi eksikliklerinden olan sanayi faaliyetleri değerlendirilmiş ve sorunun çözümü için

Geliş Tarihi:19.08.2024

Kabul Tarihi:15.10.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Kısa, A. S. (2024). Türk diplomatik arşivinde bulunan Sovyet ticaret mümessilliğine ilişkin belgeler ve değerlendirmeleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1617-1631. Doi: 10.33437/ksusbd.1535633

çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Zira Türkiye ekonomisinin büyük oranda ithalata dayanması yeni kadroları oldukça rahatsız etmiştir(Tezel, 2020: 172). Rus tarafında ise 1917'de Petrograd'da meydana gelen ve hızlı bir şekilde tüm Rus İmparatorluğu'nda yayılan ihtilal etkileri, Türk-Rus ilişkilerinde de önemli değişimlere neden olmuştur(Kurat, 2011: 317). İki taraf arasındaki durumun ne olacağı hakkında 5-18 Aralık 1917 tarihlerinde o gün Rus işgali altında bulunan Erzincan şehrinde bir mütareke için toplanılmış, kısa sürede 14 maddeden oluşan bir mütareke imzalanmış ve bu suretle de Türk-Rus savaşı son bulmuştur(Kurat, 2011: 332-334).

Sovyet Rusya cephesinde ise yaşanan iç savaş sonrasında iktidarı ele almış olan yeni yönetim, Türkiye Cumhuriyeti ile arasındaki ilişkilerin gelişmesini hedeflemiş ayrıca Sovyet Rusya'nın yeni yönetim anlayışına göre planlanan ticaret hayatı, ülkenin iktisadi tüm girişimlerini merkezi bir yönetimin planlaması ve yürütmesine göre şekillendirmiştir. Bu durumun dış ticaret hayatına da entegre edilebilmesi amacıyla Sovyet Rusya sınırları dışında Sovyet Ticari Mümessilliklerinin kurulması düşünülmüştür. Bu çerçevede Sovyet Rusya'nın Türkiye'de görevlendirdiği Semyon Aralov gibi diplomatlar, siyasi ilişkilerin yanında ticari faaliyetlerin geliştirilmesi için de çalışmıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde Sovyet Ticari Ofislerinin kurulması gündeme gelmiş ve Karadeniz liman şehirleri de dahil olmak üzere bu organizasyonun tesisi hakkında girişimlerde bulunulmuştur. Başlangıçta iki ülke menfaatine uygun ilerleyen ilişkiler, bir süre sonra Sovyet Rusya'nın Türkiye dış ticareti üzerinde daha baskın bir politika izlemek istediği düşünülerek Türkiye tarafından engellenmeye başlamıştır. 1923'ün ikinci yarısı itibariyle Sovyet Rusya ve Türkiye arasındaki ticaret durma noktasına gelmiş, neticede Aralov'un geri çağırılarak yerine Yakov Surits'in elçi olarak gönderilmesiyle yeni bir döneme girilmiştir (Bilgiç, 2024).

1922'de Sovyet temsilcilerinin getirdiği bir mektupta Trabzon'dan itibaren, İnebolu, Zonguldak gibi elverişli noktalarda Sovyetlerin ticari ofisler açmak suretiyle bu noktalardan petrol ve benzeri ürünlerin satışı yanında otomobil vasıtasıyla taşımacılık faaliyetlerinde bulunulması hakkındaki talepleri dile getirilmiştir(Bilgiç, 2019:30). Sovyet yönetimi ve Türkiye arasında bir ticari anlaşmaya varılması için yapılması planlanan gelişmeler ise Kars Anlaşması'ndan sonra başlamıştır. Ankara'da yapılması planlanan görüşmeler ve anlaşma için ana girişimler ise 1922 Şubat ayında tasarlanmıştır(Bilgiç, 2019:31). Ancak diplomatik yollarla ticari faaliyetlerin yürütülemeyeceğini anlayan Sovyet temsilciler bunun üzerine farklı girişimlerde bulunmuşlar, Arcos adında bir şirket aracılığı ile düzenlenen yeni ticari girişimler kısa sürede olumlu gelişmeler göstermiştir. 1924'de İstanbul'da Russotürk isminde ikinci bir şirketin kurulmasıyla iktisadi faaliyetler hız kazanmıştır(Bilgiç, 2024).

Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı'nın 5 Ocak 1925'te Sovyet ticari faaliyetlerini yürüten Arcos ve Russotürk şirketlerine yaptığı bildirim ile iki ülke arasındaki iktisadi hayat yeni bir döneme girmiştir. Buna göre Türkiye ile ticari anlaşması olmayan devletlerin gümrük tarifelerinde yükseltme yapıldığı adı geçen şirketlere bildirilmiş ve iki ülke arasındaki iktisadi ilişkiler yeniden hız kazanmıştır. Ayrıca Sovyet Rusya ile Türkiye arasında *Lisanssız Mal İthalatı* imkanı sağlanmış ve bu durum 1927'de yapılacak ticaret anlaşmasına kadar sürmüştür. Lisanssız mal ithalatı ile birçok Sovyet ve Türk ürünü düşük gümrük masrafları ve lisans uygulamalarından muaf olarak iki ülke pazarlarında kendilerine alıcı bulabilmiştir(Bilgiç, 2024).

İki ülke arasındaki ticari ilişkiler bir müddet bireysel girişimciler ve konsolosluklar aracılığı ile yürütülmeye çalışılmışsa da bu durum iktisadi anlamda aksaklıklara yol açmıştır. Yaşanan sorunların çözümü için Sovyet Rusya ve Türkiye arasında 11 Mart 1927'de Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmada yer alan 11'inci madde Ticari Mümessillikler konusunu kapsamaktadır. Buna göre "SSCB'nin, merkezi Ankara'da bulunan, Türkiye'deki Ticaret Mümessilliği, Türkiye'deki SSCB Sefaretinin tamamen bir kısmını teşkil eder. Ticaret Mümessili ve iki yardımcısı, sefaret mensubu sayılarak, kişisel masuniyetten ve diplomatlara tanınan yetki ve ayrıcalıklardan yararlanırlar." maddesi ile mümessilliklerin yapısı belirlenmiştir. Aynı anlaşmanın 15. maddesinde de İstanbul, Trabzon, İzmir, Mersin, Erzurum, Konya ve Eskişehir'de ticari mümessilliklerin açılacağı belirtilmiştir. (Oran, 2023: 670-671). İmzalanan anlaşma yine de Sovyetler ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilerdeki aksaklıkları tam olarak düzeltememiş, iki ülke arasındaki ticaret devam etmişse de bazı ürünlerin alışverişinde sorunlar yaşanmıştır. Bu konuda genel anlaşma hükümleri dışında birtakım münferit müdahalelerin de etkili olduğu görülmüştür(Korhan, 2012:96).

II. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde genelde stabil ilerlemiş olan Türk-Sovyet ilişkileri savaşla birlikte Sovyetlerin Türkiye ile alakalı politikalarındaki değişikliklerin de gün yüzüne çıkması ile farklı bir düzeye evrilmiştir. Sovyet tarafının savaş nedeniyle ya da daha dar bir çerçevede özellikle Boğazların idaresinde birtakım tasarıları olduğu hem savaşın ilk zamanlarında hem de ilerleyen yıllarda Türkiye üzerinde bir baskı unsuru olmuştur. Özellikle Nazi yönetiminin Türkiye sınırlarına kadar gelmesi ve ayrıca 1941 Haziran'ında Rusya'ya saldırması Türkiye'yi de oldukça hassas bir siyaset izlemek durumunda bırakmıştır. Almanların Rusya'da bekledikleri başarıya ulaşamamaları ve büyük kayıplar vermeleri Türkiye üzerindeki Alman tehdidini bir miktar hafifletmiş olsa da bu sefer de Türkiye'nin İngiltere ve Sovyetler ile yakınlaşmasına neden olmuştur. Sovyetler için Boğazların hayati öneme sahip bir geçiş yolu olması ise yine bu devletin Türkiye'yi Boğazların kendi menfaatleri doğrultusunda kullanabilmesi amacıyla savaşa sokmaya çalışmasına sebep olmuştur. Ancak bu esnada Hitler yönetiminin Alman-Sovyet Paketi çerçevesinde Sovyet yönetiminin Türkiye üzerindeki planlarını aktaran bilgileri Türkiye'ye sunması neticesinde Ankara bu durumdan oldukça tedirgin olmuştur. Bu ve benzeri nedenlerden ötürü Ankara yönetimi artık yeni bir dış ittifak arayışına girmek durumunda kalmış ve rotasını büyük ölçüde Batı'ya, çoğunlukla da Amerika'ya yöneltmiştir (Tezel, 2020: 263).

MÜMESSİLLİKLER

Mümessillikler konusunda Aralov'un aktardığı üzere İsmet Paşa Lozan'a gitmeden önce Sovyet Elçiliği'ne gitmiş ve Türkiye'de dış ticaret temsilcilikleri kurulması konusunda uzlaşmacı bir tutum içinde bulduklarını belirtmiştir. Tabi ki bu konuda Türk tarafının da mütekabiliyet esasları doğrultusunda Rusya'da ticaret yapan Türk tüccarları için de benzer beklentiler içinde olduğu aktarılmıştır. Ayrıca Aralov bu noktada İsmet Paşa'nın bu temsilcilik konusunu iyi bir şekilde anladığını ve Sovyetler ile başlayan olumlu ticari havanın sürmesi için konunun hassasiyetinin farkında olduğunu, ancak Rauf Bey'in İsmet Paşa ile aynı görüşleri paylaşmadığını düşündüğünü de aktarmıştır (Aralov, 2019: 171-172).

Mümessilliklerin Kuruluşu İle İlgili Belgeler

Ticari Mümessillikler'in kurulması ile alakalı ana dayanak ve anlaşma Türk-Rus Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'dır. Hariciye Vekaleti Hukuk Müşavirliği tarafından kaleme alınan ve 15 Ocak 1929 tarihli belgede bu anlaşmaya dayalı mümessilliklerin nerelerde kurulabileceği hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır. Bu belgeye göre Rus Ticaret Mümessilliği'nin nerelerde şube açabileceği Türk-Rus Ticaret ve Seyrisefain Anlaşmasının 15'inci maddesi ile belirlenmiş ve ne şart ile yeni şubeler kurulabileceği de maddenin son fıkrasında açıklanmıştır. (TDA, 571-34802/137232-12).

Türkiye ve Sovyetler arasında yapılan anlaşmalar gereği Sovyetlerin Türkiye sınırları dahilinde ticari mümessillikler açabileceği gibi aynı zamanda Türkiye'nin de Sovyetler sınırları içerisinde ticari mümessillikler kurabileceği belirtilmiştir. Zira Hariciye Vekaleti'nin Moskova Büyükelçiliği'ne gönderdiği 15 Şubat 1938 tarihli belgede Ticaret Anlaşmamızın 16'ıncı maddesine uygun olarak Moskova'da bir ticaret mümessilliği oluşturulmasına ve bunun bir muavininin de Odessa'da bulunmasına karar verilmiştir. Odessa Konsolosluğu'nun bina ve eşyasının olduğu gibi muhafaza edilerek bu temsilci muavinine tahsisi uygun görülmüştür. Bu durum Sovyet Hükümetine bildirilerek anlaşma yazı ile belirtilmiştir (TDA, 571-35451/139430-53).

Mütekabiliyet esasına göre kurulacak mümessillikler konusunda Türkiye de Moskova ve Odessa'da mümessillikler kurmayı planlamıştır. Buna göre 16 Mart 1938 tarihli Hariciye Vekaleti Ticaret Şube Müdürlüğü'nün Dahiliye Vekaleti'ne sunduğu belgede Konsoloslukların kaldırılması ile meydana gelen son durum üzerine Hükümetin Moskova'ya bir ticaret mümessili ve Odessa'ya da bir ticaret mümessil muavini veya ajan tayini için Sovyet Hükümeti nezdinde teşebbüslerde bulunduğu, meşru hükümetin de prensip bakımından Odessa'da böyle bir memuriyet kurulmasına engel bulunmadığını bildirmiştir (TDA, 571-35451/139430-64). Bu sayede Moskova ve Odessa'da Türkiye'nin bir mümessil ve mümessil muavini bulundurabilmesi, Türk tarafının da anlaşma hükümleri doğrultusunda mümessillik açabileceği belirtilmiştir.

Hariciye Vekaleti Ticaret-İktisat İşleri Dairesi Şefliği'nin Kars Vilayeti'ne gönderdiği ve 31 Mart 1938 tarihli belgede Kars'ta mevcut Sovyet Konsolosluğu'nun kaldırılmasıyla boş kalan binaya Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin geçmesine Vilayet tarafından engel çıkarılmakta olduğu belirtilmiş ve bu

durumun Sovyet Sefareti'nin bir yazısından anlaşıldığı aktarılmıştır. Belgenin devamında da 31 Mayıs'ta kontratı sona erecek olan bu binanın bu tarihten itibaren konsolosluktan Ticaret Mümessilliği'ne geçmesine engel olunmaması ve anılan tarihin sonunda durumun yeniden tetkik edilmek üzere gerekli görüldüğünde mümessilliğin geçebileceği uygun bir binanın mevcut olup olmadığının şimdiden gizlice tespiti ve neticenin vekaletle bildirilmesi istenmiştir(TDA, 571-35451/139430-61). Evrakın özet kısmında da Kars'ta bir Sovyet Ticaret Mümessilliği bulunması İktisat Vekaleti'nin yazısına nazaran ülke menfaati için gerekli görülmüş ayrıca buna izin vermenin de bir mecburiyet olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu itibarla Ruslara çıkarılacak engellerin haklı şikayetlere neden olabileceği de aktarılarak bu suretle Türkiye'nin Sovyetler ile arasındaki anlaşmaya binaen mevcut şartlar dahilinde Sovyet Ticaret Mümessillikleri yapılanmalarına engel olmayıp ve hatta alternatif olanaklar da sunulabilmek suretiyle yardımcı olunması istenmiştir.

14 Nisan 1938 tarihli ve Hariciye Vekaleti Ticaret Müdürlüğü'nden Kars Valiliği'ne gönderilen bir başka belgede de Sovyet Ticaret Mümessilliği için uygun bir binanın araştırılması ve neticesinin yazılı bildirilmesi rica edilmiştir(TDA, 571-35451/139430-43).

16 Nisan 1938 tarihli Dahiliye Vekaleti ve İktisat Vekaletlerine ve Kars Vilayeti'ne gönderilen diğer bir evrakta ise Sovyet Büyükelçiliği'nin adı geçen vekaletlere gönderdiği bir notada Türk-Sovyet Ticaret Anlaşmasının 15'inci maddesine istinaden Kars'ta Ticaret Mümessilliği şubesi açmış oldukları bildirilmiştir(TDA, 571-35451/139430-38).

Mümessilliklerin Açılacağı Yerler, Kısıt ve Yetkileri Hakkındaki Belgeler

Türkiye'de kurulacak Sovyet Ticaret Mümessillikleri hakkında önemli bir konu da mümessilliklerin açılacağı yerler ve konsolosların alacakları kararlar hakkındaki kısıt ve yetkileridir. Konuyla alakalı Ticari Mümessillikler ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri düzenleyen ve Erzurum'da bir mümessillik kurulması hakkındaki 15 Ocak 1929 tarihli belgede Ticaret Mümessilliği'nin Türkiye'de gerçekleştireceği işlemler ile bunların ekonomik sonuçlarının Türk kanunlarına tabi olduğunu ve anlaşmada açıkça söylenen yerlerden hariç şube kurulamayacağını, ancak yine de son kararın Vekalet'e bırakıldığı belirtilmiştir(TDA, 571-34802/137232-11).

12 Şubat 1929 tarihli belgede Sovyet Ticaret Mümessillikleri'nin nerelerde şubeler açabileceği, Türk-Sovyet Ticaret ve Seyrisefain Anlaşmasının 15'inci maddesi ile kesin olarak belirtilmiş ve ne şartla yeni şubeler kurulabileceği de adı geçen maddenin son fıkrasında açıklanmıştır(TDA, 571-34802/137232-10). Ayrıca bir Türk ile Rus Ticaret Mümessilliği arasında mevcut herhangi bir sözleşmeden ortaya çıkacak ihtilafın düzeltilmesi için Rus Konsolosu'nun taraflarca evvelden hakim tayin edilmesi konusunda, Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılmış böyle bir hakeme başvurma ve buna dayanarak verilmiş bir kesin karar her ne kadar Türk kanunlarının ve mahkemelerinin nüfuz ve gözetimi altına alınması zorunlu ise de, Türk vatandaşı bir kimseyle bir yabancı arasında mevcut ve o memleket kanun ve mahkemelerine tabi olması açık bir anlaşmadan dolayı yaşanacak ihtilafların, adı geçen yabancının tabi olduğu devlet konsolosunun, tarafların rızası üzerine hakem sıfatıyla harekete yetkili hakemliği hukuki mahiyeti itibarıyla devletin haksız olduğu görülen bir iş olarak belirtilmiştir. Ayrıca konsolosların mahalli hakkı olmayan işleri hiçbir şekilde ihlal etmemeleri ve milletlerin kendi aralarındaki kurallarından dolayı, hukuken ehliyeti haiz olmayan bir şahsa hakemlik verilemeyeceği gibi ehliyetsiz bir hakemin kararı da, hükümsüz olacağından bu gibi anlaşmazlıklardan doğan kuralların ve onlara istinat edecek kararların Türk Mahkemelerince yok hükmünde addedilmesi gerektiği aktarılmıştır(TDA, 571-34802/137232-10).

Mümessilliklerin açılacağı şehirler hakkındaki 21 Haziran 1930 tarihli ve Hariciye Vekaleti tarafından Dahiliye Vekaleti'ne gönderilen belgede Sovyetlerle yapılan Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'nın 15'inci maddesine göre Türkiye'de Ticaret Mümessilliği tarafından İstanbul, İzmir, Trabzon, Erzurum, Konya veya Eskişehir'de şubeler açılabilmesi yazılmış olup bunların haricinde yeni şubeler kurulması için Sovyet Hükümeti ile hiçbir anlaşmanın yapılmadığı aktarılmıştır(TDA, 571-36007/142277-26).

Hariciye Vekaleti Ticaret-İktisat İşleri Dairesi Şefliği tarafından 25 Mart 1938 tarihinde düzenlenen ve 22 Mart 1938 tarihli yazının cevabı olan, Moskova Büyükelçiliği'ne Türkçe ve Fransızca kaleme alınarak gönderilen evrakta Maslahatgüzara hitaben iki ülke arasında 8 Ekim 1937 tarihindeki

Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşması'nın 15'inci maddesi uyarınca SSCB'nin ticari temsilciliklerinin İstanbul ve Kars olmak üzere iki şehirle sınırlı olduğu belirtilmiştir(TDA, 571-35451/139430-49).

Açılacak mümessillikler ile ilgili Dahiliye Vekaleti'ne 20 Mart 1942'de gönderilen bir belgede de yine mümessilliklerin kurulacağı yerler hakkında bilgilendirme yapıldığı görülmektedir. Buna göre Emniyet Umum Müdürlüğü'nden alınan 12 Mart 1942 tarihli ve 09723 numaralı yazıları cevaben 8 Birinci teşrin 1937 tarihli Türkiye-Sovyet Ticaret Anlaşması'nın 15'inci maddesi ile Sovyetlere İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Kars, Konya veya Eskişehir'de ticaret mümessilliği şubesi açma hakkı tanınmış olmakla beraber 31 Mart 1938 tarihinde Moskova'da kararlaştırılmış 3464 numaralı kanunla tasdik edilmiş bulunan notalarla bu hakkın yalnız İstanbul ve Kars şehirleri ile kısıtlandığı belirtilmiştir(TDA, 571-35308/138826-2).

Mümessillik Binalarının Seçimleri Hakkındaki Belgeler

Ticaret Mümessilliklerinin kuruluşunu ilgilendiren bir diğer mesele de kurulacağı yerlerdeki bina seçimleri olmuştur. Sovyet yönetimi önceden kullanılan bazı Sovyet binalarının bu yeni yapılanma için de kullanılması yönünde karar almışlardır. Konu hakkında 18 Kanunusani 1936 tarihli ve Hariciye Vekaleti'nin İstanbul İlbaylığı'na gönderdiği surette Kars'ta mevcut Sovyet Konsolosluğu'nun kaldırılmasıyla boş kalan binaya Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin geçmesine kendi taraflarından bir engel çıkarılmamakta olduğu Sovyet Sefareti'nin bir yazısından anlaşılmıştır(TDA, 571-35556/139858-5), ayrıca yine aynı belgede Kars'ta bir Sovyet Ticaret Mümessilliği bulunması İktisat Vekaleti'nin yazısına nazaran ülke menfaatleri için gerekli görüldüğü gibi buna uymanın da Türkiye için bir mecburiyet olduğu belirtilmiştir(TDA, 571-35556/139858-5). Yazının devamında da bu itibarla Ruslara çıkarılacak engellemelerin haklı şikayetlere yol açabileceği aktarılmıştır(TDA, 571-35556/139858-5).

Ancak bu konudaki bir diğer belgede de İstihbarat Şubesi ifadesiyle alınan 1 Mart 1938 tarihli ve 56028 sayılı tezkerelerinde Sovyetlerin Kars Vilayetinde kapanan konsoloslukları yerine bir ticaret mümessilliği kurmak niyetinde bulduklarının Dahiliye Vekaleti'nin bu konudaki yazısından anlaşılacakla beraber bu niyetin ortaya çıkmasına meydan verilmemesi buyurulmuştur(TDA, 571-35451/139430-65).

16 Mart 1938 tarihli Hariciye Vekaleti Ticaret Şubesi Müdürlüğü'nün Dahiliye Vekaleti'ne gönderdiği yazıda Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin Kars'ta bir şube açması hakkında 8 Teşrinievvel 1937 tarihinden beri geçici olarak kurulmuş olan Türkiye-Sovyet Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'nın 15'inci maddesiyle bahsedilen hak ve yetkilerinin doğal bir sonucu olan bu meselenin Kars'taki Konsolosluğu'nun kaldırılması konusu ile hiçbir alakasının mevcut olmadığı belirtilmiştir. Gerçekten 8 Teşrinievvel 1937 tarihli adı geçen anlaşmanın anılan maddesinde Sovyet Ticaret Mümessilliği'nce şube açmak yetkisi verilen şehirler arasında Kars şehrinin de mevcut bulunduğu ve yeni anlaşma hükmünün kaldırılmış anlaşma hükmüne bu bakımdan muhalefet arz ettiği görülmektedir. Kavuşmaya vesile olan feshedilmiş anlaşmada Erzurum mevcut iken yeni anlaşmada bunun kaldırılarak yerine Kars şehrinin konulmuş olduğu aktarılmıştır. 1931'den beri Erzurum'da yabancı konsolosluklarının kurulmasına izin verilmediği halde Kars'ta faaliyet gösteren bir Sovyet Konsolosluğu'nun mevcut bulunması hayvan ticaretinin çok yoğun olduğu bu şehrin Erzurum'a nazaran, hayvan ihracatının yapıldığı sınır mıntikasına ve kapılarına daha yakın bulunması ve Ticari Birlikler teşkiline bağlı 3018 sayılı kanuna uygun olarak Doğu vilayetlerimizde iktisadi menfaatlerimiz bakımından, Kars'ta kurulmasının İktisat Vekaleti'nce gerekli görülmesi gibi sebeplerden ileri gelmiştir(TDA, 571-35451/139430-64).

Hariciye Vekaleti Ticaret ve İktisat Müdürlüğü tarafından 18 Mart 1938 tarihinde kaleme alınan belgede de Sovyet Sefareti'nin Vekalet'e ilettiği bir nota için Kars'ta kapanan Sovyet Konsolosluğu binasının bina kılığı dolayısıyla Ticaret Mümessilliği ajanlarına devredilmesini arzu ettikleri bildirilmiş ve bu hususta Kars makamları tarafından kendilerine kolaylık gösterilmesi istenmiştir(TDA, 571-35451/139430-63).

19 Nisan 1948 tarihli Hariciye Vekaleti Ticaret-İktisat İşleri Dairesi Şefliği'nden Kars Vilayeti'ne iletilen bir diğer belgede ise Sovyet Sefareti Kars Ticaret Mümessilliği'ne bulunduğu binayı üç gün içinde tahliye etmesi için tebligatta bulunduğu ve bina meselesi hususunda Adliye Vekaletince Kars Adliyesi'nin şimdilik bu binaya mahkeme tehiri zamanında mahallerine telgrafla emir verilmiştir.

Bundan dolayı iki ülkenin dostluk ilişkilerine zarar getirecek bu gibi hareketlerden kaçınılması ve taraflarından talimat verilmeye kadar yeni girişimlerde bulunulmaması istenmiştir(TDA, 571-35451/139430-36). Bu çerçevede Kars'ta Sovyetler ile anlaşma dahilinde yapılacak olan ticari faaliyetlerin yürütüleceği bina işlerinde Sovyet tarafına zorluk çıkarılmaması ve ilgili makamlardan habersiz herhangi bir girişimde bulunulmaması istenmiştir.

Ticaret Mümessilliklerinin Vergi Konuları Hakkındaki Belgeler

Mümessillik binalarının Türk vergi sistemindeki konumun ne olacağı ve vergilendirme sürecinin nasıl işleyeceği de belgelerde yer almıştır. 06 Ekim 1932 tarih ve 8819 numaralı tezkereye cevap olarak Hariciye Vekaleti'nce hazırlanıp Maliye Vekaleti'ne 7 Şubat 1934'de sunulan belgede Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Türkiye'de bulunan ticaret mümessilliğinin işlerini yürüttükleri binalara bina vergisi tarh edilmesinin gerekli olup olmadığı hakkında hukuk müşavirliği, iki memleket arasında önceden yapılmış olan 11 Mart 1927 tarihli Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'nın dikkate alındığını belirtmiştir. Halbuki o anlaşma yerine 16 Mart 1931 tarihli Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması geçerli olmuştur. SSCB'nin Türkiye'deki ticaret mümessilliği aynı birliğin memleketimizdeki sefaretinin bir tamamlayıcısı olmak üzere kabul olunduktan sonra bu esasın sınır ve istisnaları da belirtilmiştir. Sayısı sınırlı olmayan mümessillik memurlarından yalnız mümessil ile iki muavininin sefaret heyetlerine mahsus hak, muafiyet ve imtiyazlardan yararlanabilecekleri aktarılmıştır. Ayrıca çeşitli şehir ve kasabalarda da şube açabilecek olan bu mümessilliğin ancak Ankara'da ve İstanbul'daki binalarının sefaret binalarına ait hak, muafiyet ve imtiyazlardan faydalanabileceği, bunun yanında mümessilliğin Türkiye'de icra ettiği hukuki muamelelerin neticeleri ve tabi olacağı kanunların sınırları ve istisnaları da ilaveten kaydedilmiştir. Açıklamaya göre Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin ülkemizdeki ticaret mümessilliğinin Ankara'da ve İstanbul'da belirlenmiş vazifelerini gerçekleştirmek için gerekli ve kendilerine tahsis edilmiş olan binalarda kiracı olmadıkları ve bu binaların mülkiyetinin Sovyet Devleti'ne ait olduğu halde kanunen bina vergisine tabi tutulamayacağı belirtilmiştir(TDA, 571-35554/139939-1). Bu çerçevede görülmektedir ki Ankara ve İstanbul'da bulunan mümessillik binaları bina vergisinden muaf tutulmuşlardır.

12 Haziran 1933'de (TDA, 571-35554/139939-4) Encüme tekrar gündeme gelen bu durum, 11 Aralık 1933 tarihli Hariciye Vekaleti Hariciye Encümeni'ne ait belgede yer almıştır. Buna göre Sovyet Ticaret Mümessilliği binalarından bina vergisi alınıp alınmayacağı meselesinin 4 Ocak 1933 tarihinde Encüme tetkik edilerek Sovyet Ticaret Mümessilliği'ne ait binaların vergi hususunda sefaretnamelere kıyasla muamele görmelerine ve mülkiyeti Sovyet Hükümeti'ne ait resmi binaların mütekabiliyet şartı ile bina vergisinden muafiyetinin açık olup Sovyet Hükümeti'nin Tiflis'teki Konsoloslüğümüz üzerindeki haklarının da şeklen kabul edilerek mütekabiliyet şartını fiilen tahakkuk ettirdiği cihetle Sovyet Konsolosluğu ile bunların bir devamı olan ticaret mümessilliği binalarının da bina vergisinden muafiyetine karar verilmiştir. Ancak yine de Maliye Vekaleti'nin konu ile alakalı cevaplarındaki itirazlarından dolayı mesele tekrar Encüme görüşülmüştür. Ayrıntılı açıklamalara göre SSCB'nin ülkemizdeki ticaret mümessilliğinin Ankara'da ve İstanbul'da belirlenmiş vazifelerini gerçekleştirmek için gerekli olan binaların mülkiyetlerinde kiracı durumunda olmadıkları ve bu binaların mülkiyetinin de Rus devletine ait olduğu halde kanunen bina vergisine tabi tutulamayacağından Maliye Vekaleti Celilesi'ne bu çerçevede cevap yazılması istenmiştir(TDA,571-35554/19939-3).

Mümessillik Memurlarının Durumları Hakkındaki Belgeler

Belgelerde geçen bir diğer önemli konu da mümessilliklerde görevli personellerin Türkiye Cumhuriyeti makamlarınca tanınması ve bu kişilerin diplomatik durumları olmuştur. 2 Mart 1933 tarihli Hariciye Vekaleti Personel Müdürlüğü'nün Dahiliye Vekaleti'ne cevabında Sovyet Ticaret Mümessilliği'ne atanan M. Ivan'ın İstanbul'da vazife göreceği belirtilmiştir(TDA, 571-35521/139759/70). Bu çerçevede mümessillik çalışanlarının ve tayin olanların ilgili kurumlara haber verildiği görülmektedir.

Konu hakkındaki diğer bir örnekte de 16 Mart 1938 tarihli ve Hariciye Vekaleti'nden Dahiliye Vekaleti'ne gönderilen belgenin ilave kısmında kaleme alınan ve memurların vazifelerinin güçleştirilmekte olduğunun anlaşıldığı ifade edilen yazıda, iki dost devlet arasındaki bu gibi önemsiz durumların sorun olarak şekillenmesinin doğru olmayacağı belirtilmiştir. Ayrıca Kars makamlarınca

Kars Sovyet Ticaret memurlarına engel çıkarılmaya devam edildiği takdirde oradaki şubenin kapatılmaya mecbur bırakılacağı ve bu durumun da Doğu vilayetlerimizin ticaretini felce uğratmaktan başka bir işe yaramayacağına işaret edilmiştir(TDA, 571-35451/139430-64).

27 Mayıs 1942 tarihli İstanbul ve Kars Vilayeti'ne Hariciye Vekaleti'nce gönderilen bir belgede de Sovyet Ticaret Mümessilliği'nde veya Konsolosluk'u'nda Golsman adında bir memur bulunup bulunmadığının ve eğer bu kişi var ise kimlik bilgilerinin acilen yazı ile bildirilmesi rica edilmiştir(TDA, 571-35655/140588-164). Bu belgede Sovyet Konsolosluk veya Ticaret Mümessillik çalışanlarının mevcut durumları ve vaziyetlerinin yakından takip edildiği görülmektedir.

11 Mart 1944 tarihli Hariciye Vekaleti Protokol Umum Müdürlüğü tarafından İstanbul Vilayeti Emniyet Müdürlüğü'ne gönderilen belgede ise Sovyet Büyükelçiliği Ticaret Mümessilliği memurlarından Vladimir Vassiliev ve ailesinin Türkiye'ye 13 Birinci Teşrin 1943 tarihinde gelecekleri ve 26 Birinci Teşrin 1943 tarihinde de vazifesine başlayacağı sefaretten bildirilmiş olmakla adı geçen kişi ve ailesine 3 Mart 1944 tarihinde 135 ve 136 sayılı iki ikinci sınıf hüviyet varakası verildiği belirtilmiştir(TDA, 571-35655/140588-65). Burada Sovyet Büyükelçiliği'nin, Ticaret Mümessilliği memurları hakkında Hariciye Vekaleti'ni bilgilendirmesinin yanı sıra yerel makamların da bu çalışmaları kayıt ve kimlik işlerini koordineli bir şekilde yürüttükleri görülmektedir.

SSCB Elçiliği'nin gönderdiği 31 Ekim 1944 tarihli bir diğer belgede de Türkiye Ticari Temsilci Yardımcılığı'na atanan Rıza Velibekov'un fotoğraflarıyla birlikte bildirilerek, kendisine diplomatik kartının verilmesini rica eden bir yazışma bulunmaktadır(TDA, 571-35546/139970-1). Burada dikkat edilmesi gereken husus ise diğer belgelerden de izlenebileceği üzere diplomatik kimlik ve kazanımların yalnızca İstanbul için geçerli olup, diğer belgelerde de belirtildiği gibi Kars Şubesi'nin bu durumdan etkilenmediğidir.

10 Nisan 1947 tarihli ve Milli Savunma Bakanlığı'na sunulan belgede ise Bakanlık mevcut kayıtlarına nazaran, Sovyetlerin Kars Ticaret Mümessilliği memurları arasında diploması muafiyetinden istifade eden kimsenin olmadığı aktarılmıştır(TDA, 571-34836/137531-25). Devamında Dokuzuncu Kor Komutanlığı yazısında bahsi geçen olay sonucu Sovyetlerin Kars Ticaret Mümessilliği memur ve müstahdemleri arasındaki mevcut mesele ile alakalı kimseler varsa, bunlar hakkında hiçbir şey yapılmaması, ilk iş olarak isimlerinin Bakanlığa bildirilmesi için gereken emirlerin verilmesi rica edilmiştir(TDA, 571-34836/137531-25).

Bir başka örnek de 6 Mayıs 1947 tarihli Dışişleri Bakanlığı Ticaret Dairesi Şube Müdürlüğü tarafından hazırlanan yazı olup, burada da Sovyet Büyükelçiliği'nden Bakanlığa verilen bir notada Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükümeti'nin memleketimizdeki Ticaret Mümessilliği'ne M. Serguei Sergueev'in tayin olunduğu bildirilmiştir(TDA, 571-35546/139961-4). Ayrıca yine Serguei Sergueev'in eşi Madame Olga Sergueev, oğlu Serguei ve kızı Viktoria'nın da gerekli kimlik kartlarının iletilmesi hakkındaki talimatların verilmesini rica edilmiştir(TDA, 571-35546/139961-5). Belgede de belirtildiği üzere yalnız görevli mümessillerin ve çalışanların değil, aynı zamanda aile fertlerinin de resmi durumları hakkında bilgilendirmeler yapıldığı görülmektedir.

Dışişleri Bakanlığı Protokol Umum Müdürlüğü tarafından Kars Valiliği'ne gönderilen 6 Ocak 1950 tarihli belgede Kars Ticaret Mümessilliği'ne gelen bir memurun kendisi ve eşi için kimlik belgelerinin durumları aktarılmıştır. Buna göre Kars'a Ticaret Mümessilliği memuru sıfatıyla gelen Nicolai Goussev ve eşi Elena'ya Bakanlık tarafından 2 Şubat 1949 tarihinde verilmiş olan 22 ve 23 sayılı kimlik belgelerinin Valilik tarafından verilecek kimlik belgeleri ile değiştirilmesinin gerekli olduğu belirtilmiş, ayrıca geri alınacak kimliklerin de Bakanlığa iadesi istenmiştir(TDA, 571-35970/142022-37).

Yine Ticaret Mümessillikleri memurlarının diplomatik durumları ile alakalı 29 Mart 1955 tarihli yazıya cevap olarak bildirilen ve Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin Kars Şubesi memurlarının diplomatik muafiyet ve imtiyazları hakkındaki durumları ile ilgili yazışmada, Ankara'da bulunan Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin Türkiye'deki Sovyet Büyükelçiliği'nin bir parçasını oluşturacağını, Ticaret Mümessilliği ile iki muavininin Büyükelçilik'in azası kabul edildiklerini ve herhangi bir engelleme endişesi taşımadan tanınan diğer imtiyazlardan istifade edebileceklerini bildirmiştir. Ancak devamında 8 Ekim 1937 tarihli anlaşmaya atıfta bulunarak adı geçen anlaşmanın 15'inci maddesindeki Ticaret Mümessilliği'nin Türkiye'de şubeler açabileceği şehirlerin belirtildiği, hülasa 31 Mart 1938 tarihinde karşılıklı

mektuplaşmalarla bu şubelerin yalnız İstanbul ve Kars'ta açılması hakkında anlaşmaya varılmış olduğu aktarılmış ve ne 8 Ekim 1937 tarihli anlaşmada ne de sonradan yapılan yazışmalarda, Kars Şubesinin herhangi bir muafiyet veya imtiyazdan istifade edeceğine dair bir kayıttın mevcut olmadığı söylenmiştir(TDA, 571-35970/142022-9).

Konu hakkındaki 3 Mayıs 1955 tarihli diğer bir belgede de memleketimizde bulunan Ticaret Mümessillikleri ile memurların diplomatik imtiyaz ve muafiyetlerine özel olan 10'uncu maddenin adı geçen Ankara Ticaret Mümessilliği'nin mümessili ile iki muavinine ve 11'inci maddede zikredilen Ankara'daki merkez mümessillik binası ile İstanbul'daki şubenin merkez binası için geçerli olup Kars Mümessilliği için ne faaliyet gösterdiği binasının ne de memurlarının böyle bir diplomatik ayrıcalıktan yararlanamayacaklarının açık olduğu aktarılmıştır(TDA, 571-35970/142022-10).

Ticareti Yapılan Ürünler Hakkındaki Belgeler

Sovyetler ile yapılacak ticaretin içeriği hakkındaki bilgiler cetvellerde ve şirketlerin ticari bültenlerinde yer almıştır. Ayrıca mümessilliklerin ticari faaliyetlere konu olan kalemlerdeki bilgi talepleri hakkında da yazışmalar yapılmıştır. Örneğin Hariciye Vekaleti Ticaret Şubesi Müdürlüğü tarafından İktisat Vekaleti'ne gönderilen belgede Ticaret Mümessilliği'nin talebi üzerine İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nca hazırlanmış olan yağ, tiftik ve buğday stokları ile ihracat miktarı ve piyasa durumu hakkında bilgi istenmiştir(TDA, 571-24759/107654-3). Cevaben 28.7.1937 gün ve 4295/2447 sayılı yazıya bağlı 12 parça cetvel İktisat Vekaleti'ne sunulmuş ve bunların ticari durumlarının Sovyet Ticaret Mümessilliği'ne verilmesinde bir mahsur olup olmadığı sorulmuştur. Bu kez alınan karşılıklı sözü geçen cetvelde yazılı stok, fiyat ve ihracata ilişkin rakamların, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası ile İstanbul Ticaret Borsası tarafından muntazam ilan olduğu belirtilmiştir(TDA, 571-24759/107654-1). Yine aynı belgenin devamında 1936-1937 senelerinin ilk dönemlerine ait olan kısımdaki olayların yalnız rakamlarla tespit edilerek objektif kalınması ve fikirlerin belirlenmesinin yanında bu konu etrafında toplanan yayınların ve Türkofis'in Fransızca bültenlerinden bir nüshasının da bu işe yarayabileceği aktarılmıştır(TDA, 571-24759/107654-1).

Türkiye ve Sovyetler arasındaki ticaretin içeriği hakkındaki diğer bir belge de Hariciye Vekaleti Ticaret Şubesi Müdürlüğü'nün Dahiliye Vekaleti'ne gönderdiği 16 Mart 1938 tarihli belgedir. Buna göre 1931 yılından beri Erzurum'da yabancı konsoloslukların tesisine müsaade edilmediği halde Kars'ta faaliyet gösteren bir Sovyet Konsolosluğu'nun bulunması, hayvan ticaretinin çok yoğun olduğu bu şehrin Erzurum'a nazaran hayvan ihracatının yapıldığı sınır kapılarına daha yakın bulunması ve ticari birliklerin kurulması 3018 sayılı Kanun'a dayanarak Doğu vilayetlerimizde teşkili istenilen hayvan ihracat birliğinin ülke menfaatleri doğrultusunda Kars'ta kurulmasının İktisat Vekaleti'nce uygun olduğu belirtilmiştir(TDA, 571-35451/139430-64).

Dışişleri Bakanlığı tarafından Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na gönderilen 15 Haziran 1950 tarihli belgeye ve İstanbul basınına yansıyan haberlere göre Sovyet Ticaret Mümessilliği İstanbul piyasasından tiftik ve palamut satın almak için girişimlerde bulunmuştur. Aynı zamanda basın Ticaret Mümessilliği'nin zamanında Sovyetler Birliği'nden satın alınan malzeme bedellerinden kalan alacaklarına karşılık şimdiki satın almaların önceki rakamlara yaklaşık olduğu belirtilmiştir. Sonrasında da her iki habere dair Bakanlıkların da resmi malumat varsa bunun bildirilmesi rica edilmiştir(TDA,571-35794/141282-8). Bu çerçevede Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin İstanbul piyasasında talep ettiği ürünlerden bahsedilmiş ve bu ticari faaliyetlerin finansal işleyişine dair birtakım örnekler aktarılmıştır.

Bireysel Ticari ve Finansal Konular Hakkındaki Belgeler

Belgelerde geçen bir diğer konu da bireysel ticari meseleler hakkındadır. Örneğin 31.12.1930 tarihli bir belgede mal transferinde yaşanan sorun hakkında Mustafa Bey isimli kişinin mallarının geçişine müsaade verilmemesinden bahsedilmiş ve bunun bir yanlış anlamadan ileri geldiği beyan edilmiştir. Diğer transit mallar gibi buna da vize verilmesinin Türkiye Ticaret Mümessilliğine tebliğ edildiği bildirilmiştir(TDA, 571-34801/137223-1).

15 Ocak 1929 tarihli bir diğer belgede faaliyete başlayan Erzurum Zakastork Ticaret Mümessilliği'nin Muş'ta Ali Azmi Efendi ile karşılıklı olarak bir Zakastork Umumi Acenteliği oluşturduğu

ifade edilmiştir. Ardından Karaköse Iğdır'da gaz ve benzin ürünlerine özel olarak Erzurum'da noterden onaylı olan bu anlaşmalarda en çok dikkati çeken konu anlaşmazlıklarda ortaya çıkabilecek ihtilafların değerlendirilmesinde Rus Konsolosu'nun hakem olarak taraflarca kabul edilmiş olmasıdır(TDA, 571-34802/137232-11). Ancak evrakın devamında Türkiye'de Cumhuriyet kanunlarının yürürlükte olduğu bir zamanda milli menfaatlere aykırı bu gibi kayıtlarla anlaşma birlikteliği veya karşıtlığı, anlaşmada acentelik ve satış şubeleri kurulmasına uygun kanun görülmediğinden yapılacak işlemlerin haber verilmesi istenmiştir(TDA, 571-34802/137232-11). Böylece durumun Türkiye Cumhuriyeti kanunları ve iktisadi bağımsızlığı hakkındaki nezaketi açıklanmıştır.

22 Haziran 1937 tarihli diğer bir belge de 27 Nisan 1937 tarihli tezkereye cevap olarak Maverayı Kafkas Devlet Ticaret Mümessilliği Leninakan Şubesi tarafından Trabzon'da Ardoslu Z. Ziya'ya gönderilen mensucat numuneleri hakkında yerel konsolosluktan gelen örneğin, ilişik cevaptaki mevcut numaralar ile ihtiva eden kartelaların sevkini müteakip tüccara gönderilmiş olduğu ve ayrıca bir kartela saklanmadığının konsolosluğa bildirildiği beyan olunmuştur(TDA, 571-24759/107656-6). Bu evrak ile ticaret faaliyetlerinde bulunan kişilerin taleplerinin ve bunların neticelerinin durumları hakkında bilgi verilmiştir.

Hariciye Vekaleti Hukuk Müşavirliği tarafından 11 Şubat 1939'da kaleme alınan belge de Kars'ta tüccardan Hasan oğlu Nasır'ın Erzurum'da Sovyet Ticaret Mümessilliği şubesi aleyhine açtığı dava hakkında olup, Erzurum Asliye Ticaret Mahkemesi'nden gelen 9.1.1939 tarihli ve 13 sayılı incelemenin Hukuk Müşavirliği'ne havale edilmekle tetkik olunduğunu aktarmıştır(TDA, 571-24759/107652-5). Böylece adı geçen kişinin davasının Hukuk Müşavirliği tarafından incelendiği görülmektedir. Yazının devamında da Sovyetlerle Türkiye arasındaki 16 Mart 1931 tarihli Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'nın 13'üncü maddesindeki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Türkiye'deki Ticaret Mümessilliği, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin nam ve hesabına hareket ettiği cihetle Birlik Hükümeti Ticaret Mümessilliği veya bunun ekseninde yetkili kişiler tarafından Türkiye'de kanunlar çerçevesinde akdedilmiş bütün ticari muamelelerden dolayı mesuliyeti üstlendiğini beyan etmiş ve adı geçen anlaşmanın 12'inci maddesindeki Ticaret Mümessilliği'nin Türkiye'de yapmış olduğu hukuki muamelelerle bunların iktisadi neticelerinin Türk kanunlarına tabi olacağı ve anlaşmazlıkların Türk Mahkemelerinde değerlendirileceği yazılıdır. Buna rağmen adı geçen yazışmada söz konusu sözleşmenin Sovyet Erzurum Ticari Mümessilliği Şubesi nezdinde uygulandığı takdirde davanın Türk mahkemesinin yargı yetkisini kullanmasının gerekli olduğu aktarılmıştır. Bu çerçevede Erzurum Asliye Ticaret Hakimliği'ne cevap verilmesinin uygun olacağı görüşünde bulunulmuştur(TDA, 571-24759/107652-5).

4 Nisan 1939 tarihinde Hariciye Vekaleti'nce hazırlanan ve İstanbul Vilayeti'ne hitap eden bir belgede de İstanbul'da ihracat işleri ile meşgul olan M. Adolf Dögersis adına hareket eden Moldaviski ile Rus Sovyet Ticaret Mümessilliği arasında ihracat işlerinde gerçekleşen ihtilafın düzeltilmesi için tayin edilmiş olan avukat M. Voçino, sabık İstanbul Valisi Muhiddin Üstündağ ve avukat Muslahatdin Âdil'in Sovyet makamlarından bilgi istemesi Vekalet tarafından uygun görülmemiştir(TDA, 571-35594/140116-22). Bu yazışma, Türkiye sınırları dahilinde ticaret yapan diğer ülke vatandaşlarının arasındaki hukuki konuların yerel makamlarca takip ve taleplerini göstermesi bakımından önemlidir.

Hariciye Vekaleti Hukuk Müşavirliği'ne gönderilen 22 Mayıs 1939 tarihli diğer bir belge de Hakkı Şeşbeş isimli tüccarın yaşadığı bir sorun nedeniyle hukuki işleyişin ne şekilde yürütülmesi gerektiği hakkında bilgiler bulunmaktadır. Buna göre İzmir'de ticaretle uğraşan Hakkı Şeşbeş ile Sovyetlerin İstanbul'daki ticaret mümessilliği arasında on beş bin sandık portakal satışına dair olarak yapılan bir anlaşmadan dolayı çıkan ihtilaf, ait olduğu mahkemenin kendisini bu davayı görmeye yetkili bulmaması yüzünden verdiği ret kararı üzerine temyiz mahkemesine intikal etmiş ve temyiz mahkemesi Moskova Ticaret Odası nezdindeki hakem komisyonunun resmi bir mahiyete sahip bulunduğu takdirde davanın ancak kendi mahkemelerimiz marifetiyle görüleceği sonucuna varmıştır. Hakkı Şeşbeş Vekalet verdiği bir dilekçede Hükümetle Sovyetler Birliği arasındaki ticaret anlaşması hükümlerine göre Türkiye'deki Sovyet Ticaret Mümessillikleri'yle tacirler arasında çıkacak herhangi bir ihtilafın Türk mahkemelerinde çözülmesi gerektiği halde ticaret mümessilliğinin diğer tüccar ve teşekküllerle yaptığı gibi kendisi ile de akit eylediği mukavelenin 14' üncü maddesindeki bir ihtilaf zuhurunda Moskova Ticaret Odası nezdindeki komisyonun vereceği hükmün korunması söylendiğinden dolayı, bu komisyonun hakemlik için gerekli niteliklerden bağımsız ve Rusya'daki rejime göre hükümet teşkilatı içinde resmi bir

mevcudiyet olduğunu ileri sürmüş, böyle bir komisyon tarafından verilecek bir hükmün mutlaka aleyhte işleyeceği ve aslında bu gibi ihtilafların yabancı hakimler tarafından halledilmesinin, hem diğer devletlerle yapılmış olan ticaret anlaşmalarımızın anlayışına aykırı bulunduğu hem de devletin hukuk egemenliğiyle bağdaşmadığına dikkati çekmiştir(TDA, 571-35451/139436-1). Böylece hem Hakkı Şeşbeş'in yaşadığı münferit sorun hem de iki ülke anlaşma hükümlerine göre hangi mahkemelerin ne şekilde yetkilendirilmesi ve bunların alacağı kararların ne derece bağlayıcı olabilecekleri belirtilmiştir.

Yeni kurulan Cumhuriyet'in en önemli sorunlarından birisi de finansman eksikliği olmuştur. Bunun giderilmesi için Sovyet Rusya ile önemli görüşmeler ve protokoller gerçekleştirilmiş ve bu yazışmalar Dışişleri Bakanlığı evraklarına da yansımıştır. Bu konuya 28 İkinci Kanun 1946 tarihli ve Dışişleri Bakanlığı Ticaret Dairesi 2. Şube Müdürlüğü tarafından Moskova Büyükelçiliği'ne gönderilen ve iki devlet arasında yapılmış olan kredi anlaşması hakkında önemli yazışmalar örnek olarak gösterilebilir. Buna göre Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Hükümeti arasında yapılan 21 Ocak 1934 tarihli ve 8 milyon altın dolarlık kredi hakkındaki 31 Ocak 1945 tarihli yazılarının Maliye Bakanlığı'na bildirildiği, adı geçen Bakanlığın Sovyet notası hakkındaki görüşleri alındıktan sonra Ankara'daki Sovyet Sefareti'ne gerekli cevabı verdiği görülmektedir. Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin Maliye Bakanlığı'na gönderdiği 31 Aralık 1945 tarihli bir mektupla, 8 milyonluk kredi mucibince Aralık ayında ödenen taksitin şarta bağlı olarak kabul edildiğini bildirmiştir. Bu mektuba karşılık Bakanlık Ticaret ve İktisat Dairesi Umum Müdürlüğü tarafından Sovyet Ticaret Mümessilliği'ne gönderilen cevapta, yapılan ödemenin anlaşma maddelerine uygun bulunduğu, bundan ötürü bir olumsuzluğun olmadığı ve ödeme ile hazinenin borcundan kurtulmuş bulunduğu tebliğ edilmiştir. Mevzubahis kredi meselesi hakkında Sovyet Sefareti tarafından Bakanlığın önceden gönderilmiş bulunan 9 Temmuz 1945 tarihli nota ile 4 Ağustos 1945 tarihli nota cevabı ve son zamanlarda Sovyet Ticaret Mümessilliği ile cereyan eden mevzu bahis yazışma örnekleri de ilişik olarak sunulmuştur(TDA, 571-35794/141286-76). Bu evrak Sovyet Rusya'dan alınan kredi ile ilgili Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin ne şekilde bu konuya ve yazışmalara müdahil olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Resmi Günlerde Bayrak Çekilmesine Dair Belgeler

Sovyet Ticaret Mümessillikleri ile alakalı bir diğer mesele de mümessilliklerde Sovyetler'deki resmi günlere denk gelen zamanlarda Türkiye sınırları içinde kalan kurumlarındaki bayrak çekme konusudur. Bu konu birden fazla belge ve yazışmada kendine yer bulmuştur. Örneğin 3 Mart 1942 tarihli ve Hariciye Vekâleti Hukuk Müşavirliği tarafından kaleme alınan belgede Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Kars Ticaret Mümessilliği'nin, sefaret ve konsolosluklar gibi resmi günlerde bayrak çekip çekemeyecekleri, İstanbul ve Ankara şubeleri memurları için cari hukuk ve imtiyazdan faydalanıp faydalanamayacakları hakkında Kars Valiliği'nin yazısı üzerine Ticaret ve İktisat Dairesi Umum Dairesi Umum Müdürlüğü'nün 28.2.1942 tarih ve 582 sayılı çalışması ile S.S.C.B.'nin merkezi Ankara'da bulunan Türkiye Ticaret Mümessilliği Sovyet Sefareti'nin tamamlayıcı bir kısmını teşkil ettiği belirtilmiştir. Bununla beraber bu hüküm mutlak olmayıp Türkiye'deki Sefaret erkanının uluslararası hukuk kaideleri gereğince faydalanmış oldukları imtiyaz ve muafiyetler ticaret mümessilliğinin bütün memurlarını kapsamamış, ancak Ankara merkezindeki ticaret mümessili ile iki muavinine bahşedildiği aktarılmıştır. İlâveten Mümessilliğin İstanbul şubesi hariç açacağı diğer şubelerin böyle bir imtiyazlarının olmadığı bundan dolayı da ticaret mümessilliğinin Kars şubesi memurlarının diploması, imtiyaz ve muafiyetlerden istifade edemeyeceklerinin açık olduğu belirtilmiştir. Ancak gerek adı geçen talimatnamenin 5'inci, gerekse Türk Bayrağı nizamnamesinin 42'inci maddesi hükümlerine uyararak Kars Mümessilliği'nin hususi yabancı şahıslara ait bina ve ticarethanelerde olduğu gibi Türk bayrağı ile birlikte tabi olduğu devletin bayrağını çekmesine bir engel olmayacağı söylenmiştir(TDA, 571-35970/142022-7). Bu suretle Sovyet Ticaret Mümessilliği Kars Şubesi'nin özel günlerde kendi ülke bayraklarını yalnız şekilde asamayacakları, ancak Türk Bayrağı Nizamnamesi çerçevesinde kendi bayraklarının Türk bayrağı ile beraber çekilmesinde herhangi bir engel olmadığı görülmektedir.

6 Mart 1942 tarihli Hariciye Vekaleti Ticaret ve Umum Dairesi tarafından kaleme alınan evrakta da mümessillik memurlarının yetkilerinin durumu ve bayrak çekme meselesi hakkında Kars'taki Sovyet Ticaret Mümessilliği memurlarının siyasi ayrıcalık ve muafiyetlerden istifade edip edemeyecekleri ve mümessilliğin bayrak çekip çekemeyeceği sorulmuştur. Bunun üzerine Hukuk Müşavirliği'ne sunulan konu adı geçen Ticaret Mümessilliği memurlarının siyasi imtiyaz ve muafiyetlerden istifade edemeyeceklerini belirtmekle yetinmiş ve bayrak çekme konusunun adı geçen dairenin yetki alanı

dahilinde bulunmadığından cevapsız bırakılmıştır. Sovyet Ticaret Mümessilliği Kars Şubesi ile memurlarının hukuki durumları bu suretle tespit edilmiş bulunmakla beraber adı geçen Vilayet ile Dahiliye Vekaleti'ne icap eden karşılığın verilmesi için ve alakası dolayısıyla konunun bu yazı ile birlikte Protokol Umum Müdürlüğü'ne gönderilmesi istenmiştir(TDA, 571-35970/142022-16).

Mümessillik çalışanlarının yetkileri ve bayrak çekme konusunu içeren diğer bir belge de 28 Mayıs 1942 tarihli Hariciye Vekâleti Protokol Umum Müdürlüğü'nün Dahiliye Vekaleti'ne gönderdiği yazıdır. Bu yazı da 25 Mart 1942 tarihli tezkereye değinilerek benzer şekilde kaleme alınmıştır. Buna göre yine 8 Birinci Teşrin 1937 tarihli anlaşmaya gönderme yapılmış, anlaşmanın 10'uncu maddesi örnek gösterilerek Türkiye Ticaret Mümessilliği'nin merkezinin Ankara'da olduğu, Sovyet Büyükelçiliği'nin tamamlayıcı bir kısmı olduğu ve yalnız mümessil ile iki muavininin diplomatik imtiyaz ve muafiyetlerden faydalanabilecekleri belirtilmiştir. Aynı anlaşmanın 11'inci maddesi gereğince de Mümessilliğin Ankara'daki merkezi ile İstanbul şubesine *hariç ez memleket* imtiyazı tanınmış olduğuna göre diğer bütün şubelerin ve Kars şubesinin böyle bir imtiyazının olmadığı, bundan dolayı da adı geçen şube memurlarının diplomatik hiçbir imtiyaz ve muafiyete sahip olamayacağı açıklanmıştır. Şubenin bayrak çekip çekemeyeceği meselesi hakkında ise Hariciye Nezareti tarafından bu hususta düzenlenmiş olan talimatname gereğince bayrak çekme yetkisinin ancak Elçilik ve Konsolosluklara tanındığı, bu sebeple de Kars Şubesi'nin bayrak çekmesine müsaade edilemeyeceği beyan edilmiştir. Ancak belirtilen talimatnamenin 5'inci maddesi ve Türk Bayrağı Nizamnamesi'nin 42'inci maddesi hükümlerine göre Türk bayrağı ile birlikte Sovyet bayrağı çekilmesine bir engel olmadığı da aktarılmıştır(TDA, 571-35970/142022-14). Bu suretle bayrak çekme konusunun Türk bayrağı ile beraber uygulandığında herhangi bir sakıncası olmadığı belirtilmiş, ayrıca mümessillik personellerinin Ankara ve İstanbul'dakiler hariç diplomatik ayrıcalığı olmadıkları tekrarlanmıştır.

Bayrak çekme konusundaki başka bir yazışmada da bayrak talimatnamelerinin açık olduğu ve 27 Kasım 1950 tarihli belgede de bayrak çekme yetkilerinin elçiliklerle konsolosluklara tanınmış bulunduğundan sözü geçen şubenin böyle bir imtiyazının olmadığı açıklanmıştır(TDA, 571-35970/142022-27). Burada sözü geçen şube Kars Ticaret Mümessilliği'dir. Belgenin devamında konu daha detaylandırılarak aynı talimatnamenin 5'inci maddesi ile Türk Bayrağı Nizamnamesi'nin 42'inci maddesi hükümlerine göre müessesenin Sovyet bayrağı ile birlikte Türk bayrağını da çekmesinde bir sorun olmayacağı belirtilmiştir. Bundan dolayı Sovyet Rusya Kars Ticaret Mümessilliği'nin Sovyet Milli Bayramı münasebetiyle her iki bayrağı birden kullanmasının gerekli olduğu ve aksi halde hiçbir bayrak çekemeyeceği söylenmiştir(TDA, 571-35970/142022-27).

Ticari Mümessillikler ve Ülke Güvenliği Hakkındaki Belgeler

Mümessilliklerin Türkiye Cumhuriyeti makamlarını ilgilendiren bir diğer konusu da ülke güvenliği ile alakalı gelişmeler olmuştur. Bunun nedenlerinden birisi de Komintern'in yıllarca Türkiye ve diğer ülkelerde komünistlere yardım yapması etrafında şekillenmiştir. Komintern üyeleri bu girişimleri için yetkili temsilcilik ve ticaret temsilciliği kadrolarında kendilerine yer bulmak ve bu suretle de birtakım diplomatik dokunulmazlıklardan faydalanmaya çalışmışlardır. (Fatullayev, 2022: 39). Ancak elimizdeki belgelerdeki Türkiye Cumhuriyeti güvenlik mensuplarının yapmış oldukları yazışmalarda bu girişimlerden haberdar oldukları ve ayrıca temsilcilik personellerinin diplomatik durumları hakkında da çeşitli yazışmalar yaptıkları görülmektedir. Belgelerdeki bir diğer önemli nokta da Kars'taki Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin Türkiye aleyhine birtakım faaliyetlerde bulunduğu iddialarıdır. Buna göre 16 Mart 1938 tarihli ve Hariciye Vekaleti Ticaret ve İktisat Müdürlüğü tarafından Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilen evrakta İstihbarat Şubesi ifadesi ile alınan 1 Mart 1938 tarihli ve 56028 sayılı tezkerelerinde Sovyetlerin Kars Vilayetinde kapanan konsoloslukları yerine bir ticaret mümessilliği ikame etmek niyetinde olduklarının, Dahiliye Vekaleti'nin bu konudaki yazısından anlaşılmasına binaen bu niyetin gerçekleşmesine meydan verilmemesi istenmiştir(TDA, 571-35451/139430-65).

Bu konuda Dışişleri Bakanlığı tarafından kaleme alınan bir muhtıradan da İçişleri Bakanlığı Emniyet Umum Müdürlüğü ifadesiyle 26 Şubat 1947 tarih, 11312/1139 sayılı ve 18 Mart 1947 tarih 41233-3/4 sayılı yazılarda, Kars'taki Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin memleketimiz aleyhine faaliyette bulunduğu, adı geçen şehirdeki emniyet teşkilatı mensuplarına ve öğrencilere etki etmek suretiyle

bunlardan faydalanmaya çalıştığı bildirilmiş ve bu mümessilliğin lağvedilmesi talep edilmiştir(TDA, 571-35546/139976-60).

Benzer bir konu hakkında da 27 Mayıs 1950 tarihli Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyük Elçiliği'ne bağlı Ticaret Mümessilliği'nin Kars Şubesi hakkındaki belgede hem mümessillik şubelerinin hangi illerde bulunacağı hem de bu mümessilliklerin nasıl bir bürokratik çerçevede hizmet sağlayacağı açıklanmıştır. Buna göre Sovyet Ticaret Mümessilliği Kars Şubesi, 8 Ekim 1937 tarihli Türk-Sovyet Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'nın 15'inci maddesi ile meydana getirilmiştir. 31 Mart 1938'de Moskova'da yapılan mektuplaşmalarla bu madde değiştirilmiş ve Sovyet Ticaret Mümessilliği şubeleri yalnız İstanbul ve Kars'a özel kılınmıştır. 10'uncu madde ile yalnız Ticaret Mümessili ve iki muavinine diplomatik imtiyazlar tanınmıştır. Kars Şubesi ise bir müdür ve muavinden ibaret olup bu imtiyazlara sahip değildir. Adı geçen anlaşmada ticaret mümessilliklerine ait hükümler arasında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne de Sovyet Rusya içinde ticaret mümessilliği, ataşeliği veya bunlara benzeyen memurluklar oluşturulması haklarının karşılıklı olmalarını sağlayan kararlar mevcuttur. Görevleri sadece ticaret işleri ile sınırlı olan bu mümessilliklerle Konsolosluklar ayrı ayrı hükümlere tabi tutulmuştur. Sovyetlerin İstanbul'daki Başkonsolosluğuna karşılık Türkiye için de Batum şehrinde aynı hak tanınmıştır(TDA, 571-35797/141090-7). Devamında ticaret mümessilliklerinin faaliyet dışı alanlardaki uygulamaları hakkında bir kısım bulunmaktadır. Burada da doğudaki askeri ve mülki makamlarımız Sovyet Ticaret Mümessilliği Kars Şubesi'nin yetki sınırlarını aşan gizli faaliyetlerinden dolayı şikayette bulunmuşlar, ayrıca şubenin resmen temas edebileceği makamlarımızın tayin ve tespiti istenilmiştir. Bu hususta anlaşmada açıklık olmadığı gibi öncelikli görevleri ticaretle uğraşmak olan bu mümessilliklerin tüccar birlikleri, borsa müdürlükleri gibi şahsi ve resmi yerli makamlarla teması zorunlu görülmüştür. Bu gibi temaslara engel olmak için anlaşmada bir tutanak mevcut olmadığından tek çare, gerçekleşmesine mecbur bulunulan adı geçen anlaşma feshedilmediği müddetçe ilgili teşkilatların bu şubenin faaliyetlerini göz önünden ayırmaması ve zararsız halde bulundurmak üzere alınmış tertip ve tedbirlerin sürdürülmesi istenmiştir(TDA, 571-35797/141090-7).

Güvenlik ile alakalı bir diğer örnek de 26 Aralık 1952 tarihli ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nün İçişleri Bakanlığı'na verdiği bir cevapta Sovyet Ticaret Mümessilliğinin zararlı faaliyetlerinden ötürü kapatılması hakkında olan ve Kars Valiliği'nden alınan 11 Aralık 1952 tarihli ve 738/2765 sayılı yazıdır. Yapılan araştırma ile söz konusu mümessillik, halen yürürlükte bulunan, 8 Ekim 1937 tarihli Türk-Sovyet Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'nın 15'inci maddesi hükümlerine uygun olarak oluşturulmuştur. Bu itibarla kapatılmasının ancak anlaşmanın feshi ile mümkün olabileceği, bunun da o günkü siyasi şartlar göz önüne alındığında değerlendirilemeyeceği bildirilmiştir.(TDA, 571-35797/141090-10). Ayrıca burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da uluslararası anlaşmaların kişiler ve kurumlar üzerindeki hareket ve tasarruf kabiliyetine olan etkileridir.

Mümessillik Kurumu ve Çalışanlarının Adli Olayları ile Alakalı Belgeler

Sovyet Ticaret Mümessilliği memurlarının yaşadığı birtakım adli olaylar da belgelerde kendine yer bulmuştur. Bu çerçevede Hariciye Vekaleti'nin 4 Teşrinievvel 1932'de hazırladığı ve Dahiliye Vekaleti'ne hitap ettiği yazıda bir mümessillik çalışanının yaşadığı durum aktarılmıştır. Buna göre Ticaret Mümessilliği memurlarından M. Ribolovski, Ağustos'un altıncı günü Büyükdere'deki Sefaret binasından çıkarken iki sivil memur tarafından kendilerini polis merkezine kadar takip etmesi istenmiştir. Polis komiserinin huzurunda M. Ribolovski bu hareketi protesto etmiştir. Sonrasında M. Ribolovski'nin tevkifini öğrenen İstanbul General Konsolosu M. Tsviling, Vali Muavini'ni ziyaret etmiş, Emniyet'in bu tutumunu protesto etmiştir. Bunun üzerine M. Ribolovski tahliye edilmiştir(TDA, 571-35554/139937-1). Bu evrak mümessillik memurlarından bazılarının takibata uğramakla beraber elçilik yetkililerinin bu durum karşısındaki tutumlarını göstermesi açısından önemlidir.

Belgeler arasındaki başka bir önemli husus da ticari müesseselerin ve yerel makamların anlaşma ve kurallara uyup uymadığıdır. Örneğin 14 Nisan 1939 tarihli ve Hariciye Vekaleti İkinci Daire Reisliği Şubesi tarafından hazırlanan belgede Sovyet Sefareti'nin Hariciye Vekaleti'ne müracaat ile Kars'ta bulunan Sovyet Ticaret Mümessilliği'nin işlemleri esnasında yerel polis tarafından rahatsız edildiği ve yapacağı ticari işlemlerin ancak Kars'ta bulunan bir ticari birlik kurumu vasıtasıyla gerçekleştirilebileceği ve bunun haricinde hiçbir kurum veya şahıs ile alışveriş yapamayacağı polis tarafından kendisine ihtar edilmiştir. Ancak anılan birliğin yalnız hayvan alım satımıyla meşgul olduğu

ifade edilerek mümessilliğin bundan böyle daha serbestçe çalışmalarına devam edebilmesi için gerekli olan tedbirlerin alınması ve kolaylaştırılması gerektiği de bildirilmiştir(TDA, 571-35546/139976-48).

27 Aralık 1947 tarihli Dışişleri Bakanlığı'ndan Maliye Bakanlığı'na giden belgede de bir icra memurunun zimmetine para geçirmesi konusu yer almıştır. Buna göre Erzurum'da bir icra memurunun zimmetine geçirdiği Zakgostorg Sovyet ticaret şirketine ait 40.500 liranın geri ödenmesine Hükümet tarafından karar verilerek, bu durum Bakanlığa davet edilen Sovyet Maslahatgüzarına bildirilmiş ve Zakgostorg şirketine nerede ve ne suretle ödeme yapılabileceği konusu sorulmuştur. Maslahatgüzar alınan kararı hükümetine ulaştıracağını ifade ederek teşekkür etmiş ve Zakgostorg şirketi kaldırıldıktan sonra işlemlerin Sovyet Harici Ticaret Mümessilliği'ne devredilmiş olduğunu, paranın da Başbakanlık Yüksek Makamına hitaben takdim ettiği 30 Aralık 1946 gün ve 146 sayılı dilek yazısıyla esasen bu konudaki talebi yapmış olan mümessillğe ödenmesinin doğru olacağını söylemiştir. Söz konusu meblağın ödemesinin mümessillik adına mı yoksa Sovyet Harici Ticaret Mümessili Serguei Sergueev adına mı yapılacağı konusundaki soruya karşılık olarak da Sovyet Maslahatgüzarı, ödemenin Mümessil Serguei Sergueev adına yapılmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir(TDA, 571-35794/141279-5).

16 Kasım 1950 tarihli Dışişleri Bakanlığı'ndan İçişleri Bakanlığı'na gönderilen bir başka belgede de Sovyet Sefareti'nin Bakanlığa müracaatıyla 26 Ekim 1950 akşamı Kars'taki Sovyet Ticaret Mümessilliği binasına dışarıdan taş atılarak ikinci kat pencerelerinden birinin camının kırıldığı bildirilmiştir. Bu hususta yapılacak tahkikat neticesinin de Bakanlığa acilen bildirilmesi istenmiştir(TDA, 571-35743/141135-141). Bu çerçevede mümessillikleri ilgilendiren adli konuların da aydınlatılması için girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Aynı olay hakkındaki 16 Aralık 1950 tarihli bir diğer belgede de Kars'taki Sovyet Ticaret Mümessilliği binasına atılan taş hadisesinden dolayı vilayete yazıyla müracaat edildiği, ancak bu konuda Sovyet Sefareti'ne bir cevap verilmeden önce bu müracaata nasıl cevap verilmesi gerektiği konusunda Bakanlığın aydınlatılması talep edilmiştir(TDA, 571-35743/141135-137).

SONUÇ

Türk Diplomatik Arşivi'nde bulunan tutanak ve belgeler Türkiye'de faaliyet gösteren Sovyet Ticaret Mümessillikleri hakkında mümessilliklerin idari yapıları ve işleyişi ile ilgili çeşitli bilgiler sunmaktadır. Bu çerçevede incelenen belgelerde mümessilliklerin kuruluşları ve organizasyon yapılarından bahsedilmiştir. Faaliyete geçmesi planlanan şehirlerden hangilerinin uygun olacağı ve bunların hangilerinde iki ülke için de faydalı olabilecekleri konusundaki yazışmalar belgelere yansımıştır. Kurulacak mümessilliklerin bina seçimlerinde etkin olan faktörlerden ve bu kurum ve binaların vergi mevzuatı açısından bağlayıcılıkları da belgelerde görülmektedir. Bu mümessilliklerde çalışan ya da çalışacak memurların ve aile bireylerinin statü, yetki ve kimlik konularından da bahsedilmiştir. Ayrıca mümessillik organizasyonlarının kurulmasındaki ilk teşebbüslerden ve bu girişimlerin Türkiye Cumhuriyeti nezdindeki yansımalarından örnekler de sunulmuştur. Belgelerde Sovyet Rusya ve Türkiye arasında ticarete konu olan ürün kalemleri hakkında da bilgiler verildiği görülmektedir. İki ülkenin resmi günlerinde mümessillik binalarında yapılacak değişikliklerin yanı sıra mümessilliklerin ülke emniyeti bakımından yaratabileceği çeşitli konulardaki tehdit, tedbir ve teşebbüsler de belgelerde yer almıştır. İlaveten belgelere Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında yaşamış olduğu birtakım finansal sıkıntılar da yansımış, bu konu çerçevesinde girişilen teşebbüslerden de bahsedilmekle beraber bu durumun mümessillikler ve Türkiye Cumhuriyeti makamları nezdindeki durumu aktarılmıştır. Mümessillikleri ilgilendiren birtakım adli konuların da yer aldığı belgeler Türk-Sovyet ilişkilerinin tarihi konusunda önemli bir külliyat olarak öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Türk Diplomatik Arşivi

TDA, 571-34802/137232-12.

TDA, 571-35451/139430-61.

TDA, 571-35451/139430-43.

TDA, 571-35451/139430-38.

TDA, 571-34802/137232-11.
TDA, 571-34802/137232-10.
TDA, 571-36007/142277-26.
TDA, 571-35451/139430-49.
TDA, 571-35308/138826-2.
TDA, 571-35556/139858-5.
TDA, 571-35451/139430-65.
TDA, 571-35451/139430-64.
TDA, 571-35451/139430-63.
TDA, 571-35451/139430-36.
TDA, 571-35554/139939-1.
TDA, 571-35554/139939-4.
TDA, 571-35554/19939-3.
TDA, 571-35521/139759/70.
TDA, 571-35451/139430-64.
TDA, 571-35655/140588-164.
TDA, 571-35655/140588-65.
TDA, 571-35546/139970-1.
TDA, 571-34836/137531-25.
TDA, 571-35546/139961-4.
TDA, 571-35546/139961-5.
TDA, 571-35970/142022-37.
TDA, 571-35970/142022-9.
TDA, 571-35970/142022-10.
TDA, 571-24759/107654-3.
TDA, 571-24759/107654-1.
TDA, 571-35451/139430-64.
TDA, 571-35794/141282-8.
TDA, 571-34801/137223-1.
TDA, 571-34802/137232-11.
TDA, 571-24759/107656-6.
TDA, 571-24759/107652-5.
TDA, 571-35594/140116-22.
TDA, 571-35451/139436-1.

TDA, 571-35794/141286-76.
TDA, 571-35794/141286-79.
TDA, 571-35794/141286-23.
TDA, 571-35451/139430-64.
TDA, 571-35970/142022-7.
TDA, 571-35970/142022-16.
TDA, 571-35970/142022-14.
TDA, 571-35970/142022-27.
TDA, 571-35797/141090-10.
TDA, 571-35554/139937-1.
TDA, 571-35546/139976-48.
TDA, 571-35794/141279-5.
TDA, 571-35743/141135-141.
TDA, 571-35743/141135-137.
TDA, 571-35451/139430-53.
TDA, 571-35451/139430-64.
TDA, 571-35451/139430-65.
TDA, 571-35546/139976-60.
TDA, 571-35797/141090-7.

Kitap, Makale ve Tezler

Aralov, S.İ. (2019). *Bir Sovyet diplomatın Türkiye anıları*, çev. Hasan Âli Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Arslan, N.O. (2023). Türk belgelerine göre Sovyetler birliği kars ticaret mümessilliği, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi – CTAD*, (37), 670-671.

Bilgiç, E. (2019). *Rus arşiv kaynakları ışığında 1923-1939 arası Türk-Sovyet ekonomik ilişkileri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi.

Bilgiç, E. (2024, 18 Temmuz). Atatürk Döneminde İmzalanan Türk-Sovyet ticaret anlaşmaları. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-imzalanan-turk-sovyet-ticaret-anlasmalari/?pdf=3822>

Fatullayev, R. (2022). *Sovyet hariciyesi ve Türkiye*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi.

Korhan T. (2012). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Türk-Rus ticari ve ekonomik ilişkileri üzerine, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.24, 96.

Tezel, Y.S. (2020). *Cumhuriyet döneminin iktisadî tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Göçlerin ve Mübadelenin Toplumsal Yansımaları Social Reflections of Migrations and Exchange*

Bekir KOCADAŞ

Prof. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

bkocadas@gmail.com

Orcid ID:0000-0002-1654-7313

Öz: Göç olgusu geçmişten bugüne toplumların en önemli sosyal problemleri arasında ilk sıralarda yer almıştır. Hem ülke içindeki göç hem de sınır aşırı göçler ilgi çekmektedir. Dolayısıyla iç göç hareketlerinin merkezlerini şehirler, sınır aşırı göç hareketlerin çekim merkezi olarak gelişmiş ülkeler karşımıza çıkmaktadır. Hem iç göç hem de dış göç oluşturdukları sorunlar açısından birçok toplumbilimci ve araştırmacının da dikkatlerini çekmiştir ve çekmeye de devam etmektedir. Özellikle Türkiye'deki iç ve dış göç, oluşturdukları sorunları bakımından ele alındığı zaman gelişmekte olan ülkelerin yaşamış oldukları sorunlar açısından çok fazla benzerlik göstermektedir. Türkiye'nin bilhassa 19.yüzyılın başlarında karşılaştığı göç olgusu her bakımdan toplumu ve toplumsal yapıyı çok derinden etkilemiştir. Yıllarca süren savaşlar sonucunda Osmanlı'nın elinden çıkan topraklarda yaşayan pek çok soydaşımız her taraftan yoğun olarak ana yurda göç etmiştir. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte balkanlardan/Yunanistan'dan nüfus mübadelesi yoluyla zoraki ana yurda gelen soydaşlarımızın yaşadıkları dram ve çile hala içimizi acıtmaktadır. Onların geride bıraktıkları ve geldikleri yerde yeni baştan bir hayat kurmak için umuda yolculuğun adıdır aslında mübadele. Mübadele hem ana yurttan gidenler için hem de gelenler için zorlukların da başlangıcıydı.

Anahtar Kelimeler: Göç ve Göç Olgusu, Cumhuriyet Dönemi Göçler, Mübadelenin Toplumsal Yansımaları.

Abstract: The phenomenon of migration has been one of the most important social problems of societies from past to present. Both internal migration and cross-border migration attract attention. Therefore, we see cities as the centers of internal migration movements and developed countries as the center of attraction for cross-border migration movements. Both internal migration and external migration have attracted and continue to attract the attention of many sociologists and researchers in terms of the problems they create. Especially when internal and external migration in Turkey is considered in terms of the problems they create, it shows a lot of similarities in terms of the problems experienced by developing countries. The phenomenon of migration that Turkey faced especially in the early 19th century has deeply affected the society and social structure in every respect. As a result of the wars that lasted for years, many of our compatriots living in the lands that were taken over by the Ottoman Empire migrated to the motherland intensively from all sides. With the proclamation of the Republic, the drama and ordeal experienced by our compatriots who came to the motherland from the Balkans/Greece through the population exchange still hurts us. In fact, the population exchange is the name of the journey to hope to build a new life in the place they left behind and where they came from. The exchange was the beginning of difficulties both for those who left the motherland and for those who came.

Keywords: Migration and Migration Phenomenon, Migration in the Republican Era, Social Reflections of the Exchange

*Cumhuriyetimizin 100. Yılında Uluslararası Mübadelede Niğde Sempozyumunda (16-18 Kasım 2023) Sözlü Bildiri Olarak Sunulmuştur. Yayınlanmamıştır. Gözden Geçirilerek Genişletilmiştir.

Geliş Tarihi:03.09.2024

Kabul Tarihi:07.12.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atf: Kocabaş, B. (2024). Göçlerin ve mübadelenin toplumsal yansımaları. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(3), 1632-1647. Doi: 10.33437/ksusbd.1542997

GİRİŞ

Göçün öne çıkan en temel özelliği, ulus devletlerin merkezîyetçi yapısına karşı bir tehdit gibi algılanması ve bunun yanında ulus devletin iç dinamiklerinin önünde bir engel olarak kriz ve kaos oluşturmasıdır. Bu ve benzeri yaklaşımlar ve değerlendirmeler tartışılmasına rağmen bazı yönlerden haklılık payı da yok değildir. Bununla beraber göçün göz ardı edilmemesi gereken bir de insani boyutu vardır. Göç ve mübadele aslında bir insanlık dramıdır. Özellikle mübadele bu dramın en görünür hali olarak düşünülebilir. Çünkü mübadele kapsamı içine alınan insanlar, bu karara hiçbir biçimde dahil edilmemişlerdir. Kendileri dışında hükümetler düzeyinde alınan bir karar sonucunda göç etmeleri söz konusudur. Hatta genellikle göç ettikleri ülkede de gösterilen yerlere yerleşmek zorunda kalmışlardır. Normal göçten farklı olarak mübadeleyle yurtlarından ayrılan insanların hiçbir biçimde dönme umutları yoktur. Günümüzde ülkemize göç eden Suriyelilerin şartlar düzeldiğinde yurtlarına dönme olasılıkları vardır ve bunun önünde yasal hiçbir engel de yoktur.

Göç sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi açıdan bütün toplumların yapısıyla yakından ilişkilidir. Toplumsal yapıyı çok derinden etkileyen bir olaydır. Bununla beraber göç, çok yönlü bir niteliğe sahiptir. Bilhassa günümüzde oldukça fazla sayıda araştırmacı ve idarecinin ilgisini çeken bir sorun haline gelmiştir. Göçler doğrudan doğruya ülkelerin ya da daha küçük toplulukların nüfusunun gelişmesini (artış ve azalmasını) etkileyen önemli faktörlerden biri olup, nüfusun yaş ve cinsiyet yapısında değişmeye sebep olurlar. Bu değişimler göç alan veya göç veren toplumlarda/topluluklarda birbirine zıt şekilde gerçekleşir. Örneğin iç göç ele alınırsa, göç alan bölgenin nüfusu artarken diğerinde azalma olacaktır. Yine aynı şekilde dış göçlerde de aynı şey geçerli olacaktır. Türkiye'nin son on yıllarda bilhassa Suriye'den ve diğer ülkelere aldığı göçle nüfus beş ile on milyon arasında bir artış göstermiştir. Göç katılan kitlenin cinsiyet ve yaş gruplarına bağlı olarak, göç mntıklarında adı geçen özellikler yönünden yığılmalar, göç veren mntıklarda da azalmalar görülecektir. Ayrıca nüfusun kalitatif yapısında da (okur-yazarlık, tahsil, iş ve meslek bilgisiyle bunlara bağlı olarak kalifiye eleman miktarlarında ve diğer hususlarda) yapısal değişimlere sebep olacaktır. Meydana gelen bu değişimler toplumun yapısını, kültürünü, ekonomik, politik vb. bütün müesseselerini kısa zamanda (göçün hacmiyle doğru orantılı olarak) etkileyecektir (Akkayan,1979:20-21). Bu hususlar göz önüne alındığında günümüzün en önemli sorunu göç gibi görünmektedir.

Aslında göç, ekonomik imkânlarla nüfus arasında denge sağlayan, aynı zamanda da insanların, kabiliyet ve ihtisaslarından en etkin biçimde faydalanmayı sağlayan, kişilerin sosyal, kültürel, psikolojik arzularının tatminine imkân sağlayan olumlu bir mekanizmadır. Sağlayacağı yararlılardan çok problemlerle dolu bir yapı haline dönüşmesi halinde ise mekanizmanın olumsuz bir işleyişe yöneleceği de gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. Haliyle göç, olumlu veya olumsuz işleyen mekanizma olmasının yanında sosyo-kültürel değişmeyi sağlayan bir mekanizma olduğunu görmekte gerekir (Akkayan, 1979: 22). Şu da bir gerçektir ki günümüzde bilhassa dış göçlerin olumsuz etkileri vurgulanmaktadır. Zira göç alan toplumlara hem maddi hem de manevi yönden göçün olumsuz etkilerinin onarılamayacak boyutlara ulaştığı ifade edilmektedir. Göçün bu etkilerinin giderilmesi yönünde büyük çabalar ve gayretler sarf edilmekte ve çözüm yolları aranmaktadır. Özellikle son yıllarda bir toplumun kolayca kaldıramayacağı boyutlarda gerçekleşen göç, tartışmanın merkezinde yer almaya başlamıştır.

Soydaşlarımız (ki bunlar da Müslümandı) ile ilk geldikleri zaman yaşanan sorunların çok daha fazlasını bugün *dindaşlarımızla* yaşamaktadır. Bunun çeşitli sebepleri olabilir. Bu sebeplerin başında soydaşlarımız ilk geldiklerinde devlet eliyle belli bölgelere ve şehirlere yerleştirilmişti ve sayısal olarak da fazla değildir. Oysa Suriye'den gelen dindaşlarımız (bunların da çok büyük bir kısmı soydaş değildi) çok kalabalıktı ve çok kısa sürede ülkenin her yerine yayıldı. Bu yerli halk arasında büyük sıkıntıların yaşanmasına sebep oldu ve hala da bu sıkıntılar devam ediyor.

GÖÇ VE MÜBADELE

Göç, coğrafi mekân değiştirme sürecinin toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasi boyutlarıyla toplum yapısını değiştiren nüfus hareketleri olarak tanımlanabilir (Bayhan, 1996: 85). Tufan (1987:2). Göç, kırsal bölgeler ya da çevre ülkeler gibi az gelişmiş alanların, kent veya merkez ülkelerin ekonomik bölgelerine katılmanın bir yolu olarak da görülebilir.

Akkayan'a göre nüfus hareketlerinin yani göçün oluşmasında rol oynayan, hareketi sağlayan faktörler açısından probleme bakıldığında konuyu iki grupta toplamak mümkündür (1979:22), bunlar şöyledir:

-Serbest irade ile gerçekleşen göçler (bunların içinde iç göçler, dış göçler ve bir kısım dışarıya göçler)

-Güdümlü/zorunlu (otoriter bir baskıyla) gerçekleşen göçler (aslında mübadelelerde burada değerlendirilebilir)

Göç, kişilerin kendi isteğiyle gerçekleştirdikleri, serbestçe oluşan bir mobilite olabileceği gibi, fertlerin arzuları dışında çeşitli kuvvetlerin etkisiyle de gerçekleşebilir. Kişiler daha iyi hayat şartları, iş imkânları, mali olanaklar, emniyet, istikrar ve çeşitli sosyal imkânlar elde edilebilmek arzusu ile serbestçe yer değiştirebilirler. İşte bu yer değiştirmeye serbest göç demek mümkündür.

Güdümlü göçler ise fertler kendi arzuları dışında çeşitli göçlerin etkisiyle yer değiştirmek mecburiyetinde kalırlar. Devletin çeşitli sosyal, ekonomik, güvenlik vb. konularda aldıkları kararların tatbikatı sonucunda nüfusta yarattıkları mobilite güdümlü göçü oluşturur. Ülkemizde Keban Barajı inşası ile bu bölgedeki nüfusun yer değiştirmek mecburiyetinde kalması, bu tip göçe bir örnektir (Akkayan,1979:23). Ayrıca mübadeleler de karşılıklı otoritelerin anlaşması sonucu ortaya çıkan bir durumdur. Burada kişilerin isteğinden ziyade otoritelerin baskısı ve zorlaması söz konusudur.

Aslında mübadeleyi uluslararası *zorunlu göç* kapsamında ele almak yerinde olur. Burada insanların özgür iradeleriyle göçe katılmalarından ziyade, devletlerin karşılıklı yaptıkları anlaşmadan dolayı yaşadıkları ülkeyi terk ederek uluslararası bir sınırı geçmek suretiyle başka bir ülkeye sürekli ikamet etmek için yaptırılan (Uluslararası Göç Örgütü, 2009:68) bir göç hareketi söz konusudur.

Uluslararası Göç Örgütü *zorunlu göçü*, "doğal ya da insan yapımı nedenlerden dolayı içerisinde yaşama ve refaha yönelik tehditleri de içeren bir zorlama unsuru bulunduran" (2009:69) göç hareketi olarak değerlendirmektedir.

Bu mübadelenin hukuki alt yapısı aslında Lozan Antlaşması ile belirlenmiş, sınırları çizilmiş ve Antlaşmanın ilk maddesinde mübadelenin kapsamı şu şekilde ortaya konmuştur: "Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yerleşmiş olan Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunanistan topraklarında yerleşmiş olan Müslüman dininden Yunan uyruklarının... zorunlu mübadelesine karar verilmiştir. Bu kimselerin hiçbiri, Türk hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunanistan hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönüp orada yerleşmeleri" Clark (2008,13; Akt.Nurol,2019:61) mümkün olmayacaktır. Bu anlaşmanın ortaya koyduğu şey şudur: Karşılıklı olarak tarafların üzerinde yaşadıkları ve özel olarak belirlenmiş kapsamı ile "*zorunlu bir göç*" niteliğine sahiptir. Bu göç çerçevesinde dört yüz binden fazla Türk ve bir milyondan fazla Rum Ortodoks karşılıklı göçe tabi tutulmuştur.

Karşılıklı olarak göçe tabi tutulan mübadillerin/göçmenlerin pek çok ızdırap çektikleri ve bunun travmalarını yıllarca yaşadıkları ortadadır. Anavatana gelmiş olsalar da uyum süreci çok da kolay olmamıştır. Yerli halk tarafından kabullenilmek ve özümsemek sıkıntılı bir sürecin başlangıcı olmuştur. Aynı şeyi Yunanistan'a giden Rumlar için de söylemek mümkündür.

Bu süreçte dikkat çeken ve diğer bölgelerden bir adım daha öne çıkan Niğde gibi kentlerde vardır. Zira mübadele öncesinde hatırı sayılır miktarda gayrimüslim nüfus barındıran, dolayısıyla onlardan boşalan yerlere hayli yüksek oranda mübadilin yerleştirildiği bir (Niğde) bölgedir. Öyle ki, nüfusun yüzde 32'sinin gayrimüslim olduğu Niğde'de göç sonrasında bu oran, neredeyse sıfıra inmiştir (Özkan, 2007:171). Gidenlerin yerine gelen mübadillerin oranı ise yüzde 9,46'dır.

Göç ve göçmenlik üzerine ileri sürülen bazı kavramlar aşağıda verilmiştir.

Tablo-1. Göç ve göçmenlikle ilgili kavramlar

Kavram	Açıklama
Yabancı	Yabancı kavramı, yalnızca yabancı devlet vatandaşı olanları kapsayan dar bir kavramı ifade etmemektedir. Yabancı kavramı; yabancı devlet vatandaşı olanları, hiçbir devlet vatandaşlığına sahip olamayan vatansızları, göçmenleri/muhacirleri, mültecileri ve sığınmacıları, NATO mensuplarını, uluslararası kuruluşlarda çalışanları ve diplomatik temsilciliklerde olduğu gibi özel statüdeki yabancıları kapsamaktadır.
Göçmen	Sözlük anlamı itibarıyla; siyasi, dini, iktisadi ve özel nedenlerden dolayı başka bir ülkede sürekli olarak yerleşmek amacıyla gelen ve bu nedenle bulunduğu yerden/ülkeden ayrılan kişiler göçmen olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik, dini, siyasi vb. nedenlere bağlı olarak bulunduğu ülkeyi terk ederek yerleşmek amacıyla ile başka bir ülkeye giden kişiler göçmen olarak ifade edilmektedir. Göçmen tanımlamasında genel olarak ekonomik durumunu düzeltmek için, nispeten gönüllü olarak yer değiştirme durumu söz konusudur.
Mülteci	Vatandaşlık bağı ile bağlı olduğu devleti ekonomik, siyasi ya da sosyal nedenlerle zorla veya kendi isteği ile terk eden ve başka bir ülkeye geçici olarak sığınan kişi mülteci olarak ifade edilmektedir. Ayrıca mülteci, yeni bir ülkenin vatandaşlığına geçmemiş ve herhangi bir devletin diplomatik koruması altında bulunmayan kişidir.
Sığınmacı	Sığınmacı uluslararası hukuk anlamında mülteci başvurusunu yapmış, ancak henüz işlemleri tamamlanmamış olan yabancıyı ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında sığınmacı, mülteci statüsünü henüz kazanamamış olan kişidir.
Vatansız	Hiçbir devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olmayan kişiler vatansız olarak kabul edilmektedirler. Diplomatik korumanın vatandaşlığa bağlı olması sebebiyle vatansızlar korumadan mahrum bırakılmışlardır. Vatansızlık; hukuki vatansızlık veya fiili vatansızlık şeklinde olabilmektedir.
Yerinden Edilmiş Kişiler	Bu kişiler buldukları ülke sınırları içinde çeşitli ekonomik, sosyal ve çevresel nedenlerle yer değiştirmek zorunda kalmış, yerinden edilmiş kişilerdir. Son yıllarda ortaya çıkmış bir kavram olan yerinden edilme, özellikle soğuk savaş döneminden sonra gündeme gelmiştir. İnsanların yaşadıkları yerden kendi hükümetleri veya vatandaşları tarafından zorla ve planlı bir şekilde koparılıp göçe zorlanmaları halidir. Kendi topraklarını iradeleri dışında terk etmeye zorlanan ve komşu devlet ülkelerine göç edemeyen bu kişiler, ülkeleri içindeki farklı bölgelere göç etmektedir ve böylece zorunlu bir iç göç yaşanmaktadır.
Uluslararası Koruma	Uluslararası koruma; 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Sözleşme, 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve 1977 Protokolleri, Uluslararası Kızıl Haç Komitesinin (ICRC) inisiyatif hakkı, Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmeleri (ILO) ve insan hakları belgeleri gibi hukuki belgelerde öngörülen haklara devletlerin saygı göstermesini sağlamak için antlaşma yoluyla görevlendirilen bir örgütün sağladığı hukuki korumayı ifade etmektedir
İkincil Koruma	Uluslararası toplum, sığınma hareketlerini uluslararası hukuk alanında düzenlemeye başladığından bu yana, koruma arayanların, tek bir hukuki tanımlama kapsamına dâhil edilemediği gözlenmiştir. Avrupa devletleri uygulamada, mülteci tanımlamasına uyamayan, fakat uluslararası korumaya ihtiyaç duyan kişilerin de Facto (fiili) mülteci, savaş mültecisi, insani sığınmacı gibi statüler altında ülkelerinde kalmalarına izin vermektedirler. Bu kişilere bazı devletler sadece geri göndermeme ilkesinin gereği olarak barınmaya izin vermekte, bazıları ise barınma ile birlikte birtakım temel hakları da yasal olarak tanımaktadır. 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesinde yer alan mülteci tanımına girmediği için mülteci olarak nitelendirilmemekle birlikte, hayatı ve özgürlüğü tehdit altında olduğu için ya da başka nedenlerle kaçtıkları ülkeye dönme konusunda haklı korkuları olan ve kendilerine uluslararası koruma sağlanan kişiler bulunabilmektedir. Kaynak: Canbey-Özgüler, 2018: 14.

MÜBADELE SÜRECİ VE ARKA PLANINDA OLANLAR

30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan mübadele sözleşmesi on dokuz maddeden oluşmaktadır. Aslında bu sözleşme, 24 Temmuz 1923 tarihindeki kapsamlı anlaşmanın ortaya konan ilk yasal metniydi. Görüşmelerin ilk aşamasında kimlerin mübadele kapsamına alınacağı konusunda iki taraf arasında bir uzlaşmaya varılamamıştır. Türk tarafı ilk olarak Türkçe konuşan ve Karamanlılar olarak anılan "Türk Ortodokslar" dışında kalan bütün azınlıkların topluca değişimini ileri sürdü. Ayrıca Türk tarafı Batı Trakya'daki Müslümanlar için halk oylamasına başvurulmasını da şart koşuyordu. Öte yandan Yunan tarafı ise İstanbul Rumlarının mübadele dışında bırakılmasını istiyordu. Nihayetinde sorun, İstanbul'daki 100 bin civarındaki Rum'un ve Batı Trakya'daki yaklaşık aynı miktardaki Müslüman'ın mübadele kapsamından çıkarılmasıyla çözüme ulaştırıldı. Varılan mutabakat sonucunda 400 binden fazla Müslüman, Türkiye'ye gönderilirken, en az 1,2 milyon Ortodoks Rum, Anadolu'dan ayrıldı. Yunanistan'a giden kesim, ülke (Yunanistan) nüfusunun yaklaşık yüzde 20'sine yaklaşırken Türkiye'ye göç edenlerin toplam nüfus içindeki oranı yüzde 3,8 oranındadır (Nural, 2019:61). Bu Anlaşma gereği Türkiye'deki Ortodoks Rumlar ile Yunanistan'daki Müslümanların zorunlu olarak mübadelesi gerçekleşmiştir. Mübadele din esası üzerine gerçekleştirildiğinden, Türkiye'deki Karamanlı Ortodoks Türk nüfusunu da kapsamıştır (<https://avim.org.tr/tr/Yorum/Turkiye-Yunanistan-Mubadelesi-Uzerine;24.10.2023>). Bu mübadele karşılıklı bir uzlaşmayla gerçekleştirilmiştir.

Burada önemli olan bir hususu gözden kaçırmamak gerekir. Oda bu mübadelenin bir Türk projesi olarak ortaya çıkmamış olmasıdır. Arşivlerde bulunan yazışmalar göstermektedir ki mübadeleyi öneren o dönemin Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos'tur. Venizelos, Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiseri Fridtjof Nansen'e yazdığı mektubunda Yunan ve Türk nüfusunun zorunlu mübadelesi ile ilgili önerisini sunmuş ve Nansen'den bu hususta yapılabilecekler için yardım talep etmiştir. Aslında Venizelos'un mübadele yapılmasını istemesindeki amacı, Yunan Ordusu Anadolu'dan mağlup olarak ayrılırken, Yunan ordusunun yaptıklarının misilleme doğuracağı korkusuyla Yunanistan'a göçen/kaçan Rumlara yer açmak için, Yunanistan'da yaşayan Türkleri Türkiye'ye göndermekti. Buna ilaveten Yunanistan Makedonya'sına ve Selanik'e Rum nüfusu transferinin buradaki diğer etnik grupların (Sefared Yahudileri, Arnavutlar, Slavca konuşan Makedonlar) eskiye göre, oran olarak küçülmesine sebep olduğu ve bölgenin Helenleştirilmesine yol açtığı da görülmektedir. Bu sebeple de nüfus mübadelesi Yunan makamları için bir tercih sebebi olmuştur (<https://avim.org.tr/tr/Yorum/Turkiye-Yunanistan-Mubadelesi-Uzerine;24.10.2023>).

Günümüz açısından etnik temizlik olarak değerlendirmeye açık olan ve zorunlu mübadeleye zamanında Yunanistan'ın ve onu destekleyen önde gelen Batılı ülkelerin destek vermesinin arkasında, Lozan'da sınırları belirlenen Türkiye Cumhuriyeti devletinin gelecekte Batı'ya olabilecek bir genişlemesinin önünü kesmek amacının da önemli payı bulunmaktadır. Mübadele örneğinin ve girişimlerinin daha önce de mevcut olduğu görülmektedir. Örneğin 1919 yılında Bulgaristan ile Yunanistan arasında azınlıkların gönüllü bir değişimi uygulanmış, Birinci Dünya Savaşı öncesinde de Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasında nüfus mübadelesi gündeme gelmiş, ancak savaş çıkınca bu girişim kesintiye uğramıştır. Dolayısıyla 1923 Anlaşması uyarınca mübadiller, geldikleri ülkede sahip oldukları vatandaşlıklarını kaybetmişler, geldikleri ülkenin vatandaşı olmuşlardır. Sözleşme İstanbul'da yaşayan Rumları ve Batı Trakya'daki Müslümanları muaf tutmaktadır. Mübadillerin tüm taşınır mallarını yanlarında taşımasına izin verilmiş ve dört Türk, dört Yunanlı ve Milletler Cemiyeti'nin üç temsilcisinden oluşan karma bir komisyon, taşınmaz malları değerlendirmiş ve tasfiye etmiştir. Komisyon, iki ülke için toplam tutarın dengeli olup olmadığını belirlemiş ve sermaye transferi düzenlemiştir. Karma komisyonun çalışmasını tamamlaması on yıldan fazla sürmüştür ve birçok toplantısı Milletler Cemiyeti arşivlerinde ayrıntılı olarak belgelenmiştir. Ayrıca ifade etmek gerekirse uluslararası komisyon tarafından kayıtların tutulduğu ve düzenlemelerin yapıldığı, uluslararası olarak yönetilen mübadelenin salt bir Türk girişimi olarak addedilmesi veya Türklerin taşınmaz mallara el koyduğu gibi iddialar bu açıdan gerçekleri yansıtmamaktadır (<https://avim.org.tr/tr/Yorum/Turkiye-Yunanistan-Mubadelesi-Uzerine;24.10.2023>).

Kısacası Komisyon'un 10 Ocak 1923'de yaptığı toplantıda mübadele meselesi büyük ölçüde halledilmiş ve Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul'daki Rumların mübadele kapsamı dışında tutulması kabul edilmiştir. Bu toplantıda ayrıca, savaş esirlerinin de eşit miktarda mübadelesi kabul edilmiştir. Sonuçta, 30 Ocak 1923 tarihinde, 19 maddeden oluşan "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin

Sözleşme ve Protokol” imzalandı. Bu protokol şöyledir ve bu protokolün birinci maddesi mübadelenin kapsamını net olarak belirlemektedir (Bozdağlı,2014:19):

1. Maddesi; Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girilecektir. Bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye’ye, Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan’a yeniden dönerek orada yerleşemeyecektir.

2. Madde ise, birinci Maddeye getirilen istisnaları düzenlemektedir: Birinci Maddede öngörülen mübadele:

a) İstanbul’da oturan Rumları (İstanbul’un Rum ahalisini);

b) Batı Trakya’da oturan Müslümanları (Batı Trakya’nın Müslüman ahalisini) kapsamayacaktır.

1912 Kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (établis) bulunan bütün Rumlar, İstanbul’da oturan Rumlar sayılacaklardır. 1913 tarihli Bükreş Antlaşması’nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar Batı Trakya’da oturan Müslümanlar sayılacaklardır (Bozdağlı,2014:20).

Türkiye’nin 2. Maddede belirtilen istisnalar dışında, mübadele kapsamında olup da Yunanistan’a gönderilmesi gereken bir kısım Rum azınlığı, mübadele dışında tuttuğunu görmekteyiz. Bu grupta mübadeleden istisna edilenleri, “*özel nedenlerle istisna edilenler*”, “*askeri nedenlerle istisna edilenler*” ve “*mübadelesi te’cil olanlar*” olarak üç kısma ayırmak mümkündür. Özel nedenlerle istisna edilenler, “gerek Türk gerekse mübadeleye tabi olmayan Gayr-i Müslim erkeklerle evlilik yapmış olan Rum asıllı kadınlardan oluşmaktaydı” (Bozdağlı,2014:20).

Mübadele Sözleşmesi imzalanmadan önce ihtida edenler (Müslümanlığa geçenler) “sözleşmede geçen ‘Rum Ortodoks bulunan’ kaydının dışına çıkmış olduklarından bu durumdaki şahıslar mübadeleye tabi olmayacaklardı.” Daha önceleri de örnekleri görülmekle beraber, “1923’te gerçekleşen ihtidalar daha çok bireysel düzeyde ve zorunlu mübadeleye tâbi tutulmaktan kurtulma amacıyla gerçekleştirilmekteydi.” Bu aşamada temel belirsizlik, söz konusu tarihten önce ihtida ederek bir Müslüman ile evlenmiş olmakla beraber, nüfus kayıtlarına geçirilmemiş Rum kadınlarının durumu ile ilgiliydi. Durumu açıklığa kavuşturmak amacıyla Hükümet, “27.7.1924 tarihinde Mübadele Sözleşmesi’nin imza tarihinden önce ihtida ederek izdivaç etmiş olan kadınlarla, aynı tarihten önce ihtida etmeyerek Müslümanlarla izdivaç etmiş olan kadınların mübadeleye tabi olmadıkları şeklinde bir karar almıştır.” Hükümet 26.8.1925 tarihinde ek bir karar alarak mübadeleye tabi olmayan Gayr-i Müslim erkeklerle, Mübadele Sözleşmesi’nin imzalanmasında önce evlenen ve nikâhlarını bu tarihten önce nüfus kayıtlarına geçiren Rum Ortodoks kadınların da mübadeleden muaf olacağını ilan etmiştir (Bozdağlı,2014:20).

İkinci grup istisnalar ise askeri ve insani sebeplere dayanmaktadır. Bu gruptaki istisnalar, Kurtuluş Savaşı sırasında askeri ve insani yardımı bulunan Rumları kapsamaktadır. Türkleri Yunan mezaliminden kurtaran Rumlar ile Türkiye adına casusluk yapan Rumlar bu kategoride yer almaktadır. Son grup ise mübadelesi te’cil edilen Rumlardan oluşmaktadır. “Bunlar kimsesiz, sakat ve marazlı olanlardı. Karma Mübadele Komisyonu, Türk ve Yunan Hükümetlerine nakillerinde zorluklar meydana geleceğinden bu kapsamda olanların mübadelesinin ertelenmesinin faydalı olacağını bildirmiştir.” Öte yandan Mübadele Sözleşmesinin 5. Maddesine göre “mübadele kapsamına giren kişilerin mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiçbir zarar verilmeyecektir”. 8. Maddeye göre ise “bu kişiler, herhangi bir vergiye tabi olmaksızın, cemaat taşınır malları da dâhil, her türlü mallarını yanlarında götürmekte özgür olacaklardır” (Bozdağlı,2014:21).

Sonuçta Patrikhane ve patrik meselesi içinde olmak üzere Mübadele konusunda çözülemeyen ve sürüncemede kalan pek çok konu, 10 Haziran 1930 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan *Ankara Antlaşması* ile kesin olarak çözülmüştür. “1923-1930 yılları arasında mübadele kapsamında Yunanistan’dan Türkiye’ye yaklaşık olarak 463.534 kişi gelmiştir. 1930’da imzalanan Ankara Antlaşmasından sonra Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan ‘Muhtelit (Karma) Komisyon’un Kaldırılmasına Dair Antlaşma’ ile (9 Aralık 1933) mübadele işlemleri 19 Ekim 1934 tarihinde resmi

olarak sona ermiştir” (Bozdağı,2014:24). Türk Mübadillerin yerleşim bölgeleri (1923 ile 1927 yılları arasında) aşağıda verilmiştir (Temel, 2014:97):

Tablo-2. Mübadillerin Türkiye’de yerleştirildikleri kentler

Yöre	Yerleştirilen Kişi Sayısı	İl Toplam Nüfusu (1927)	%	Yöre	Yerleştirilen Kişi Sayısı	İl Toplam Nüfusu (1927)	%
Adana	8.440	227.718	3,71	İzmir	31.502	526.065	9,46
Afyon	1.045	259.377	0,40	Isparta	1.175	144.137	0,81
Aksaray	3.286	127.031	2,59	İstanbul	36.487	794.444	4,59
Amasya	3.844	114.884	3,35	Kars	2.512	204.846	1,23
Ankara	1.651	404.720	0,41	Kastamonu	842	336.501	0,25
Antalya	4.920	204.372	2,41	Kayseri	7.280	251.370	2,90
Artvin	46	90.066	0,05	Kırklareli	33.119	108.989	30,39
Aydın	6.630	212.541	3,12	Kırşehir	193	126.901	0,15
Bahçesir	37.174	421.066	8,83	Kocaeli	27.687	286.600	9,66
(Doğu)Bayazıt	2.856	104.586	2,73	Konya	5.549	504.384	1,10
Bilecik	4.461	113.660	3,92	Kütahya	1.881	302.436	0,62
Bitlis	3.690	90.631	3,71	Malatya	76	306.882	0,02
Bolu	194	218.246	0,09	Manisa	13.829	374.013	3,70
Burdur	448	83.614	0,54	Mardin	200	183.471	0,11
Bursa	34.453	401.595	8,60	Maraş	1.143	186.855	0,61
Cebelberek (Osmaniye Civarı)	2.944	107.694	2,73	Mersin	3.330	119.107	2,80
Çanakkale	11.638	181.753	6,40	Muğla	4.968	175.390	2,83
Çorum	1.570	247.926	0,63	Niğde	15.702	166.056	9,46
Denizli	2.728	245.048	1,11	Ordu	1.248	202.354	0,62
Diyarbakır	484	194.316	0,25	Samsun	22.668	274.065	8,27
Edirne	49.441	150.840	32,78	Sinop	1.189	169.965	0,70
Elaziz	2.124	213.777	0,99	Sivas	7.539	329.551	2,29
Erzincan	116	132.325	0,09	Şebinkarahisar	5.879	108.735	5,41
Erzurum	1.095	270.426	0,40	Tekirdağ	33.728	131.446	25,66
Eskişehir	2.567	154.332	1,66	Trabzon	404	290.303	0,14

Giresun	623	165.03 3	0,02	Tokat	8.218	263.063	3,12
Gümüşhane	811	122,23 1	0,66	Urfa	290	203.595	0,14
Gaziantep	1.330	215.76 5	0,62	Van	275	75.329	0,37
Hakkâri	310	24.980	1,24	Yozgat	1.635	209.474	0,78
Mersin	3.330	119.10 7	2,80	Zonguldak	1.285	268.909	0,48
				TÜRKİYE	463.549	13.648. 270	3,40

(Bu oran bugün ki nüfusa çevrildiğinde 2.890.000 kişiye takabül ediyor. O zaman da gelenler neredeyse bütün illere dağıtılmıştır.)

Türkiye'ye gelen mübadillerin geldikleri bölgeler ve sayıları komisyon tarafından belirlenmiştir. Nihayetinde Türk-Yunan nüfus mübadelesinin Lozan'da yapılan sözleşmeye göre 1 Mayıs 1923 tarihinde başlaması gerekiyordu. Ancak Lozan barış Antlaşması, temmuz ayında imzalandı. Mübadele çalışmaları ve uygulamaları için belirlenen komisyon ilk toplantısını ancak ekim ayında yapabildi. Bu nedenle, her iki hükümet de komisyonun çalışmalarını rahat yapabilmesi için ilk mübadelenin Mayıs 1924'e ertelenmesine karar verdi (Temel, 2014: 80-85). Karma Komisyon tarafından göçüne karar verilen ve nakledilmesi gereken insanların sayıları aşağıda verilmiştir.

Tablo-3. Türkiye gelen mübadillerin Yunanistan'dan geldikleri bölgeler (Temel, 2014: 85).

Komisyonlar	1923	1924	1925	Toplam
Selanik Alt komisyonu	18.044	91.533	-	109.577
Kandiye Alt Komisyonu	3.788	10.009	-	13.797
Hanya Alt Komisyonu	3.270	4.782	-	8.052
Drama Alt Komisyonu	69	75.978	-	76.047
Kavala Alt Komisyonu	2.184	43.343	-	45.527
Kozana Alt komisyonu	34.666	26.610	-	61.276
Kayalar Alt Komisyonu	30.780	-	-	30.780
Epir Bölgesi Alt Komisyonu	-	2.032	957	2.989
Midilli Adası				7.500
TOPLAM				355.545

Tablo-4. Yunan hükümeti göçmen yerleştirme komisyonu tarafından yerleştirilen Rum göçmenler (Temel, 2014: 84).

Bölgeler	Nüfus / 1920	Nüfus / 1930	Göçmen / 1928	Göçmen Oranı
Kıta Yunanistan	1.136.183	1.592.842	306.193	19.0
Teselya	438.408	493.408	34.659	7.0
İyon Ad.	198.070	213.157	3.291	1.4
Kikladlar	122.347	129.702	4.782	4.0
Mora	934.094	1.053.327	28.362	2.7
Makedonya	1.078.748	1.412.477	638.253	45.0
Epir	292.954	312.634	8.179	2.5
Ege Ad.	260.058	307.734	56.613	19.0
Girit	346.584	386.427	33.900	9.0
Trakya	209.443	300.171	107.607	35.0
Toplam	5.016.889	6.204.634	1.221.849	19.7

GÖÇ VE UYUM POLİTİKALARI

Göç, kişilerin ekonomik, siyasi, dini, sosyal ve kültürel sebeplerden dolayı güvenli olarak da gördükleri bir yere yerleşmek maksadıyla bir yerden başka bir yere gitmeleri hareketine ya da sürecine verilen addır. Bu göç hareketi, ülke içinde olursa buna 'iç göç', ülkeler arasında olursa da 'dış göç' ya da

'uluslararası göç' olarak adlandırılmaktadır. Göçün bir diğer özelliği de kişilerin ya da grupların bir yerden başka bir yere gitmeleri ve gidilen yerde yaşamlarını belli bir zaman (Kaypak-Bimay, 2016) sürdürmeleri biçiminde ifade edilebilir.

Göç, kişilerin yaşadığı topraklardan, alıştıkları toplumsal hayatlarından ve yapılarından, hâlihazırda sahip oldukları ekonomik imkânlardan, örf ve adetlerinden kısacası toplumsal hayatın birçok unsurundan uzaklaşarak veya uzaklaştırılarak yeni bir hayat alanında yeni bir hayata başlamak olarak da ifade edilebilir. Zira buradan hareketle konuyu farklı bir açıdan ele alarak, göç kavramını yeni bir toplumsal hareket olarak değerlendirmekte mümkündür. Hiç şüphesiz ki, toplumun çeşitli bileşenlerle etkilendiğini ve bu doğrultuda uyum sağlama sorunlarıyla karşı karşıya kalılabileceği de görülmektedir. Daha geniş kapsamlı bir göç tanımı yapılacak olursa; bir yerden başka bir yere yapılan gönüllü veya zorunlu (mücadele gibi), sosyo-kültürel, politik ve bireysel dinamiklerden etkilenen, kısa-orta ve uzun vadeli olabilen bu eylemin, geriye dönüş planlı veya sürekli yerleşim hedefi güden bir yer değiştirme hareketi olduğu da anlaşılmaktadır. Yapılan pek çok farklı tanımda da görüleceği gibi göç kavramı oldukça çok boyutlu ve karmaşık bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlatılmaya çalışıldığı gibi bu durum, göçe ilişkin tanımlarda çeşitliliğe yol açmakta ve göç hareketlerinin sınıflandırılmasında da bu çeşitliliğe rastlanılmaktadır. Ancak görülmektedir ki ortak unsur olan *yer değiştirme* hareketi toplumların demografik, kültürel, sosyo-ekonomik yapısını ve bunların gelişimini biçimlendiren dinamik bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir ülke ve toplum için göçün konusu sadece toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik, yönetsel ve hukuksal yönlerden ibaret değildir. Dolayısıyla göç, insanları ve toplumların temel insan haklarından olan yaşama hakkı ve can güvenliğinden yoksun bırakma gibi daha kapsamlı ve insani niteliği ilk sırada yer alan bir olgudur (Akıncı-Nergiz-Gedik, 2015). Göçü ortaya çıkaran sorunlara göre tasnif etmek ve buna göre tiplendirmek de mümkündür.

Göç genel olarak yukardaki gibi tanımlanıp tiplere ayrılabilirken aslında göçe maruz kalanların göçten nasıl etkilendiği ve durumla ilgili ne hissettiği biraz daha yüzeysel olarak ele alınmaktadır. Burada göçmenler açısından göçün etkisi üç birimde ortaya çıkmaktadır. Birinci kişinin bu göç sürecini kendi içinde (kişinin içinde yaşadıkları) nasıl yaşadığıyla ilgilidir. İkincisi göçün görünürdeki etkilerinin kişiye yansımaları (kişinin dışarda yaşadıkları) ve üçüncüsü ise göç sürecinde yer almayanların yani göçmenlerin gittikleri ve yerleştikleri yerlerdeki kişilerin kendilerine yaşattıklarıdır.

Bütün bunların göç ve göçmen için önemli süreçler olduğu kabul edilmelidir. Göç her zaman ve herkes için mümkün ve başına gelebilecek bir olay olduğu da göz önünde bulundurularak toplumlar ve ülkeler bununla yaşamaya önce kendileri kabul etmeli ve gelenlerin uyum süreçlerini bir politika çerçevesinde belirlemeleri gerekmektedir. Özellikle Türkiye gibi ülkelerin göç ve göçmen akınından kurtulmaları çok da kolay görünmemektedir. O zaman yapılması gereken en son şey bu süreci bir "nefret söylemi" çerçevesinde ele almak ve toplumu bu biçimde gelenlere karşı düşman haline getirmektir. Bunun aslında ne gelen göçmeneler nede bu söylemin içinde olanlara bir faydası vardır. Toplumu sürekli gergin tutmaktan başka bir işe de yaramaz. O zaman ne yapacağız? Bununla ilgili gerçekçi politikalar belirleyip ciddi bir biçimde uygulamaktan başka çok da yapılabilecek bir şey görünmüyor. Bu politikalar daha göçmenler sınırdan girmeden önlemeye yönelik tedbirlerden başlamayarak girdikten sonra planlı olarak belli nüfusa da dikkat edilerek yerleştirmeye ve uyum süreçlerini çok ciddi bir biçimde tavizsiz uygulayarak devam edilmelidir. Entegrasyon ve uyum hem yerli halkın alıştırılmasını hem de göçmenlerin geldikleri kültüre uyumlarını sağlayacak aşamaların çok ciddi uygulanmasını içermelidir.

Uyum kavramı, bilhassa göç ve göçmenlik sürecinde toplumların gündemine gelmiş hem göç alan hem de göç veren toplumlar açısından giderek daha fazla önem kazanmış bir konu olarak görünmektedir. Entegrasyon kelimesi farklı ülkelerde farklı anlamlar taşıyan bir kelime olmakla beraber ev sahibi toplum ve göçmenler arasındaki karşılıklı uyum sürecini ifade etmek için kullanılmaktadır. Haliyle entegrasyon yabancıların kendi özel deneyimlerinden ayrılmaları değil kişisel ve kolektif kimlikleriyle bütün toplumsal organizasyonlarda, çalışma ve sosyal hayat alanlarında ortak uyumları olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla uyum süreci, göç edilen ülkenin ve göçmenlerin beklentilerine göre biçimlenmektedir. (Perşembe, 2005:274). Her ne kadar uyum ve entegrasyon tam olarak birbirini karşılayan kavramlar olmasa da bu çalışmada eş anlamlı olarak ele alınacaklardır. Uyum ve entegrasyonun önünde duran en belirgin engel, her iki tarafın birbirilerinin geçmişine ve sosyo-kültürel özelliklerine yönelik *önyargılı* olmaları bir arada yaşamak zorunda olan toplumların ya da toplulukların birbirlerine anlayış göstermelerini ve uyum sağlamalarını engellemektedir.

Şahin (2010) uyumu, göç alan toplumda, yeni gelen göçmenler/sığınmacılar ile yerleşik kişiler ve gruplar arasında çok fazla bir gerilim olmadan göçmenlerin/sığınmacıların geldikleri yeni toplumsal yapıya dahil edilmesidir. Bu açıdan göçmenler özellikle çalışma yaşamına buldukları katkıdan ve vergi ödemelerinden dolayı ekonomik yapıda kendilerine daha fazla yer bulabilmektedirler. Topluma yeni katılan göçmenler/sığınmacılar bir işte çalıştıkları, ekonomiye katkıda buldukları, vergilerini ödedikleri ve yasalara uygun davrandıkları sürece aslında sisteme uyum (Sistem Uyumu) sağlamışlardır. Ayrıca bu üyelerin çok iyi dil bilmeleri ya da içinde buldukları toplumun kültür ve geleneklerine uyum sağlamaları ya da bu toplumun üyeleri ile bağlantı kurmaları ve etkileşim içinde olmaları da gerekmektedir. Haliyle dil bilmeden ve iletişimde bulunmadan da bu göçmenler/sığınmacılar toplum içinde *sistemle uyumlu* olarak hayatlarını devam ettirebilmektedirler. Fakat sistem uyumundan farklı olarak, *toplumsal uyum* göçmenlerin/sığınmacıların geldikleri yeni topluma uyum sağlamasını sadece ekonomi kurumu ya da yasal sorumluluklar açısından değil, diğer alanları da kapsayacak biçimde değerlendirmektedir. Özetle toplumsal uyum alanını *dört boyutta* ele almak yerinde olur:

1-Kültürleşme (acculturation): Gelenekler, dil gibi çeşitli konularda yeni toplumun kültürü ile etnik kültürün etkileşimidir. (Çeşitli oryantasyon programları uygulanabilir. Öncelikle tarafların karşılıklı birbirlerini tanıyacakları ortamların oluşturulması sağlanmalıdır.)

2-Sosyo-ekonomik-politik konumu (placement): Topluma yeni katılan kişinin sosyal, ekonomik, politik konumu ve haklarını kapsamaktadır (Aslında bunların yasayla durumlarının tespit edilmesi gerekir).

3-Etkileşim (interaction): Topluma yeni gelen ve katılan kişilerin kendi toplumu ve yeni toplumun üyeleri ile olan etkileşimlerini içermektedir (Sosyal ortamlarda bir araya gelmeleri gerekir ve günlük yaşamı paylaşmaları gerekir).

4-Kimlik (identity): Kişinin toplumsal yaşam içinde kendisini nereye ait hissettiği bağlamında ele alınmakta ve kişi tarafından duygusal anlamda oluşturulduğu için de sosyal kimlik kavramına yakın bir anlam taşımaktadır.

Dolayısıyla toplumsal uyum boyutlarından olan sosyolojik, antropolojik ve psikolojik çalışmalarda ele alınan kültürleşme, özellikle son yıllarda göç çalışmalarında uyum bağlamında ele alınmaktadır. İki farklı toplumun üyeleri bir araya geldiği zaman kültürel alanda yaşanan değişimleri içeren kültürleşmede, yaşanan bu değişim iki boyutta düşünülebilir. Bunlardan tek boyutlu kültürleşmede göçmenin/sığınmacının sadece kendi kültürünü devam ettirmesi ya da sadece yeni kültüre uyum sağlaması söz konusu iken; iki boyutlu kültürleşmede ise göçmenin/sığınmacının her iki kültüre ait olan unsurları bir arada devam ettirmesini içeren bir (Şahin, 2010) kabul vardır.

Kısacası göçün gerek göç edenler gerekse göç edenleri ağırlayan toplumun sosyo-psikolojik yapısı üzerindeki olumsuz etkilerini, tamamen olmasa da ortadan kaldırmak için birtakım çözümler de üretilebilir. Bu çözüm önerilerini oluştururken bilhassa göçmenlerin ve yerel halkın yaşadığı sosyo-psikolojik sorunların kaynağını teşkil eden faktörleri dikkate alarak işe koyulmak önemlidir. Dolayısıyla gerek göçmenlerin gerekse yerel halkın sosyo-psikolojik sorunlarının önüne geçilmesi veya bu sorunların asgari düzeye indirilmesi için bazı çözüm önerileri sunulabilir (Aydın, 2017). Aşağıdaki önerilerin uygulanması ya da yaşama geçirilmesi toplumsal uyum sürecini arttırmada etkili olabilir:

- Özel rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmeti verilebilir
- Sığınmacı statüsünün kabul edilmesi
- Farkındalık oluşturmak gerekir
- Empati duygusu geliştirilebilir
- Olumlu tutum geliştirmek gerekir
- Sosyal ve siyasi destek hizmeti sunmak gerekir
- Korku ve kaygı duygularının giderilmesi gerekir

- Sosyal birliktelik alanlarının oluşturulması gerekir
- Diyaloğun güçlendirilmesi gerekir
- Bilimsel araştırmalar yapmak gerekir
- Yaşama umudu vermek gerekir
- Ülke ve yerel yönetimlerin yerel halkın tüm yaşam alanlarını garanti altına alması gerekir

-Bütün bunlara ek olarak barınma olanaklarının artırılması, dil öğretiminin sağlanması ve ulaşılabilir olması, sosyal etkinliklerin gerçekleştirilmesi, yardım gruplarının oluşturulması, sağlık hizmetlerine erişimin sağlanması, gelir getirici olanakların artırılması, aynı etnik gruptan yardımcı meslek elemanlarının yetiştirilmesi, çevirmenlik hizmetinin sağlanması ve yeterli hale getirilmesi, aile bütünlüğünün sağlanması politikası doğrultusunda yakınlarının gelmesine izin verilmesi ve halk eğitimi programları gibi çok geniş yelpazede sunulabilecek hizmetler de, göçmen bireylerin psikolojik yapıları üzerinde olumlu etkilerin ortaya çıkmasına katkı sağlayacaktır.

Sonuçta kültürleşme ve uyum süreci geçici bir süreç değildir. Göç ile gelen ilk nesillerden son nesillere kadar devam edecek olan bir değişim, dönüşüm, benimseme ya da benimsememe süreci olarak (Canbey-Özgüler, 2018: 8) devam etmektedir.

Tablo 5. Kültürleşme ve uyum süresini etkileyen faktörler

Kültürleşme ve Uyum Sürecini Etkileyen Faktör	Açıklama
Eğitim Düzeyi	Eğitim düzeyinin yüksekliği gerek göçmenlerin geldikleri topluma uyum sağlamaları bakımından gerekse ev sahibi toplumun üyeleri bakımından uyum ve kültürleşme sürecini destekleyen bir durum yaratmaktadır.
Dil	Kültürleşme sürecine giren kişiler ya da grupların aynı dili konuşuyor olmaları her iki toplum açısından da uyum ve kültürleşme sürecine olumlu etkide bulunmaktadır. Her iki toplumun farklı dil konuşuyor olması kültürleşme sürecini olumsuz yönde etkilerken aynı dilin konuşuluyor olması bu süreci olumlu yönde etkilemektedir.
Cinsiyet	Erkek göçmenler ana akım kültürde göçmen kadınlardan daha çabuk ve daha iyi uyum sağlamaktadır. Evrensel cinsiyet rolleri bu konuda belirleyici olmaktadır. Bu noktada sosyal çevre etkenlerinin çok büyük önemi vardır. Örneğin erkek çalışıyor ve kadın evde oturuyorsa ve ayrıca destek alabileceği bir sosyal çevreden de yoksunsa ise depresyona düşme riski bir hayli fazla olmaktadır. Kadınların mülteciliğin bütün aşamalarında hem fiziksel hem cinsel hem ruhsal olarak saldırılara maruz kalma olasılığı daha yüksektir.
Göç Edilen Ülkede Kalış Süresi	Kültürleşme ve uyum sürecinde yaş ve ülkede kalış süresi önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak küçük yaşta göç eden ve yerleştiği yerde uzun süre yaşayan bir kimsenin kültürleşme sürecinin daha başarılı geçtiği söylenebilir.
Yaş	Genç yaşta göç edilmiş olması ve göç edilen ülkede uzun süre ikamet edilmiş olması kültürleşmeyi olumlu yönde etkilemektedir. İkinci kuşak göçmenler bu konuda daha başarılı olmaktadır.
Medeni Durum	Evli bireylerin kültürel uyum süreci bekâr bireylere göre daha geç tamamlanmaktadır.
Din	Dini inançları farklı olsa da göçmen ve ana akım topluluk üyelerinin birbirlerini tanımaları, alışmaları ve kaynaşmaları zaman almaktadır.
Sosyal Kimlik	Bireyin öz kültürel kimliğe bağlılık düzeyi arttıkça kültürleşme azalmaktadır. Sosyo-psikolojik entegrasyonun tam olarak gerçekleşmesi, göç yoluyla bireylerin, bu göçmenlik olgusunun kendisi için taşıdığı anlamı tam olarak anlayabildiği, yeni topluma uyumu için sağlıklı bir "kimlik" oluşturmasına bağlıdır.

Sosyal mesafe	Sosyal mesafe, kişiler arası ilişkilerde bireyin karşı taraf ile kendileri arasında uygun gördükleri yakınlıktır. Bireyin kendi grubu ile diğer grubu ne derece algıladığı ya da algılamadığı sosyal mesafeyi belirleyen en önemli unsurdur.
Algılanan Ayrımcılık	Algılanan ayrımcılıkta kişilerin ya da grupların maruz kaldıklarını düşündükleri ayrımcılığın sıklığı ya da şiddeti söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda kişi ayrımcılığı “maruz kaldığı ayrımcılığın sosyal grubu ya da sosyal kimliği ile ilgili olduğunu düşünmesi” ya da “maruz kaldığına inandığı ayrımcılığın hak edilmemiş ve haksız olduğuna inanması” biçiminde iki farklı şekilde algılanmaktadır.

Kaynak: Canbey-Özgüler, 2018: 8.

GÖÇÜN YARATTIĞI SORUNLARIN SOSYO-KÜLTÜREL ETKİLERİ

Göç demografik bir süreç olmasının yanında toplulukların yaşadıkları yerlerde sosyal değişimleri de tetiklemektedir. Bunun yanında göç, toplumsal yapıda farklı sosyal, kültürel, ekonomik, etnik ve dini unsurların bir araya gelmesiyle, çatışma ve uyum sorunlarının ortaya çıkmasına sebep olan sosyolojik bir olgudur. Dolayısıyla insanların yaşadıkları yerler ile göç olayına neden olan sosyal sebeplerin birlikte düşünülmesi gerekir. Zira göç aslında pek çok şartın değişmesi ve dönüşmesi anlamına gelmektedir. Haliyle göç yalnızca demografik yer değişikliği ile açıklanamayacak kadar karmaşık bir olgudur. Göç ile beraber bireyler hem yaşadıkları coğrafi bölgeden, toplum ve kültürel ortamdaki ayrılmakta ve farklı bir coğrafi bölgeye, toplum ve kültürel ortama girerek hem kendilerinde değişimlere sebep olmakta hem de yeni geldikleri toplumsal yapıda değişimlere (Durugönül, 1997: 95-96) yol açmaktadırlar. Göçlerin farklı zaman dilimlerinde, farklı toplumlarda ve farklı coğrafyalarda insanlar ve toplumlar üzerindeki etkileri değişmektedir. Ayrıca serbest/gönüllü ya da zorunlu göçlerinde insanlar ve toplumlar üzerinde etkileri farklı farklı olabilmektedir.

Genel olarak göçlerin etkilerinin en fazla görüldüğü yerler insanların topluca yaşadıkları yerler olan şehir alanlarıdır. Araştırmalar göstermiştir ki göç ve kentleşme sürecinin en fazla ekonomi, siyaset, sağlık ve eğitim gibi kurumları etkilemiş ve baskı altına almıştır. Dolayısıyla özellikle dış göçlerin (son yıllardaki özellikle Suriye’den gelen göç) artması sonucunda şehirlerde baskı artar ve bunun sonucunda önemli sosyal sorunların ortaya çıkmasına yol açar. Göç alan şehirlerde hızlı nüfus artışı ile beraber başta işsizlik sorunu olmak üzere, çarpık kentleşme, ulaşım sorunları, barınma sorunları, suç ve şiddet oranlarının artması ve eğitim problemleri gibi birçok sorunun yaşanmasına sebep olurken aynı zamanda demografik yapının bozulmasına da yol açmaktadır. Diğer bir sorun ise göçmenlerin geldikleri yeni yerleşim alanlarına uyum da yaşadıkları sorunlardır. Sosyo-ekonomik gelir düzeyi düşük olan ve şehir kültürüne yabancı olan kişilerin uyum süreçleri hem uzun sürmekte hem de önemli sorunlar yaratabilmektedir (Kızılçelik ve Erjem, 2009:9). Bu sorunların aşılması uzun bir zaman alabilmekte ve istikrarlı bir uyum programı uygulamasını zorunlu kılmaktadır.

Genellikle göç süreci değerlendirmeleri üç temel yaklaşım üzerinden yapılmaktadır. Göçmenlerin geldikleri ülkede kendilerine sunulan yasal hakları vurgulayan hukuki boyut, kişinin hayatını sürdürmesini sağlayan ve gelir düzeyini ifade eden ekonomik boyut ve kişinin yeni topluma uyumunu/adaptasyonunu ifade eden sosyo-kültürel boyuttur (Canbey-Özgüler, 2018:4). Göçmenlerin yerleştiği ülkede uyum sağlamaya çalıştığı toplumla barınma, sağlık, istihdam ve eğitim gibi alanlarda belirli bir düzeyde uyumun sağlanması gerekmektedir. Aksi takdirde göçmenlerde içe kapanma, önyargılı olma ve geleneklerinde tutuculuk gibi eğilimleri doğurabilmektedir. Bu durumda toplumsal bütünleşmenin kaynağını hem göçmenler hem de yerel halk oluşturmaktadır (Sözer, 2019:423). Aslında göçmenler geldikleri ülkelerde sadece yerli kültürle değil başka göçmen yapıları ve kültürlerle de temasa geçerler ve böylece kültürel etkileşim başlamış olur.

Göçler ile başka bir ülkeye giden göçmenler yeni yerleştiği ülkede var olan sosyal değerlere uyum içerisinde olmak ve yaşamak zorundadır. Göçmenler kendi kültürleriyle yeni geldikleri ülkenin kültürünü bağdaştırma sürecinde bazı sorunlar da yaşamaktadırlar. Bu sorunların merkezinde; iletişimi sağlayacak düzeyde konuşulan dili bilmemeleri, iş bulma sorunu, barınma sorunu, dini görevlerini yerine getirememesi sorunu, yeni topluma uyum sorunu (Çakırcı Özservet, 2016: 53) yer almaktadır. Bu gibi sorunlar her zaman olabilir ve aslında bu korkulacak bir şey değildir ve asıl korkulması gereken şey, sorunları aşmada uygulanacak politikaların yeteri kadar etkili olmamasıdır.

Türkiye aslında son yüzyılda pek çok göçe maruz kalmıştır. Bütün bu göç tecrübelerine rağmen etkin önlemler geliştirememiştir. Göçmenlerin uyumu üzerine geliştirilmiş tutarlı bir politika yoktur. Siyasal bir politika geliştirilememiş olması göç ve göçmen sorununun halledilmesinde çok önemli sıkıntılar yaşanmasına sebep olmuştur. Haliyle göçmenlerle ilgili çalışmalar genellikle barınma ve sosyal yardım alanları ile sınırlı kaldığından *uyum sorununa* yeterli ilgi gösterilememiştir. Göçmenlerde uyum süreci bireylerde başarı, üretkenlik, adaptasyon ve suç işleme potansiyelini de belirleyebilmektedir. Örneğin son on yıllarda Türkiye'ye yönelen ve gelen son göç dalgasıyla milyonlarca (beş ile on milyon arasında bir orandan bahsediliyor) göçmen (Suriyeli, Afganistanlı, Afrikalı ve vb.) ülkeye giriş yapmıştır. Bundan ötürü de acil olarak yeni politik düzenlemelere ihtiyaç duyulmuş ve bununla ilgili önce T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı kurulmuş daha sonrada 6458 sayılı Göç Kanunu çıkarılmıştır (Karasu 2017: 631). Bütün bu girişimler yerinde olmuştur ama çok geç olmuştur. Geç olması bu konuda geliştirilecek usullerin de yerleşmesini geciktirmiştir.

Kısacası ekonomik kaynakların paylaşılması sorunu göçmenlere/sığınmacılara karşı ayrımcı ve dışlayıcı tutumların gelişmesine neden olabilmektedir. Göçmen/sığınmacılar da alıştıkları çevreyi, uzun yıllar yaşadıkları toprakları, arkadaşlarını ve anılarını bırakarak kendilerini yeni bir ortamda bulmaktadırlar. Özellikle bu göç zorunlu nedenlerle gerçekleşmişse psikolojik travmalar, stres ve depresyon gibi olumsuz psikolojik sonuçları da olabilmektedir. İsteğe bağlı göçlerin aksine zorunlu göçlerde belirsizlik unsuru daha fazla olmaktadır.

Özetle bütün bunların yanında eksiklikler ve yapılması gerekenlerin bir sınırının olmadığı da bilinmelidir. Çeşitli sorunlarla boğuşan göçmenler/sığınmacılar üzerinde göçün özellikle bireylerin sosyo-psikolojik yapısı üzerinde bazı olumsuz etkilere sahip olduğu da görülmektedir. Bu olumsuz etkiler kısaca, temel olanları birkaç madde halinde (Aydın, 2017) aşağıda olduğu gibi sıralamak mümkündür:

- Korku ve kaygı yaşayabilirler
- Uyum sorunu yaşayabilirler
- Aitlik sorunu yaşayabilirler
- Yabancılık duygusu yaşarlar
- Boşluk hissi yaşarlar
- Kişilik-kimlik sorunu yaşarlar
- Aşağılanmışlık duygusu yaşarlar
- Kuşkucu davranırlar
- Suçluluk duygusu yaşarlar
- Güvensizlik duygusu yaşarlar
- Ötekileşme sorunu yaşarlar
- Şizofreni ve benzeri psikozlar yaşarlar
- Stres ve depresyon yaşayabilirler

Göçün olumsuz etkileri sadece göçmenler/sığınmacılar üzerinde kendini göstermemekte, aynı zamanda yerel halk üzerinde de bazı olumsuz etkileri olmaktadır. Bu olumsuz etkileri (Aydın, 2017) aşağıda olduğu gibi sıralamak mümkündür:

-Korku ve kaygı duygusu: Hiç kuşkusuz göç olgusunun göçmen bireylerde olduğu gibi, yerel halk üzerindeki en önemli olumsuz etkisi, yeni gelen insanların beraberlerinde neler getirmiş olabileceklerine dair belirsizlikten kaynaklanan korku ve kaygı duygusudur. Çünkü yeni gelenlerin hangi özellikleriyle geldikleri neredeyse tam bir muammadır. Yeni gelenlerle ilgili anlatılan olumsuz hikâyeler; ayrıca sığınmacıların karışmış oldukları olumsuz olaylar korku ve kaygının artmasında önemli bir yere sahiptir.

-*Ön yargı*: Göç olgusunun yerel halk üzerindeki olumsuz etkilerinden birisi de ülkelerine gelen kişilere karşı ön yargılı olmalarıdır. Elbette bunda her zaman yerel halkın nedensiz olarak olumsuz düşünmeleri yoktur. Bazen göçmenlerin sebep oldukları bazı olumsuz davranışları bu ön yargının oluşmasında etkili olmaktadır.

-*Kendini güvende hissetmeme*: Yerel halkın yaşadığı bir diğer olumsuz duygu ise, yeni gelenlere karşı hissedilen güvensizlik duygusudur. Çünkü yeni gelenlere karşı kaygılanan yerel halk hem kendini yeterince güvende hissetmemekte hem de onlara güvenip samimi ilişkiler kuramamaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Göçün yani mübadelenin getirdiği olumsuzluklar mevcut toplum üzerinde etkisini uzun süre gösterebilir. Bunu sıkıntısız atlatabilmek için göçle gelen ülkenin uyum programlarını iyi çalıştırması gerekir. Zira geçmiş örneklerde göstermiştir ki göçle gelenler öyle kısa vadede geldikleri yere dönmemeledirler. Toplum ve göçle gelenler bu durumu kabullenmelidirler. Yaşanacak farklı sorunları örneğin göç karşıtlığı gibi tepkileri çok büyütmemek gerekir. Göçle gelen bir ülkeden tamamen gidildiği tarihte pek görülmemiştir. Üstelik göçle gelenlerle ortak kültürel değerler noktasında birleştiğiniz noktalar varken bu daha da zordur. O zaman ne yapmak gerekir? Mübadele ile gelen soydaşlarımızın geldikleri memleketlerine dönemedikleri gibi günümüzde gelenlerde dönemeyecekler ya da dönmeyeceklerdir. O halde sorunu öncelikle kabullenmek ve ileride uyum sürecinde ortaya çıkabilecek sorunlara odaklanmak ve o sorunların çözümüne çalışmak gerekecektir. Mübadele ile gelen soydaşlarımızın geldiklerinde yaşadıkları problemlerin bir kısmının damgalama boyutunda devam ettiği bölgeler hala vardır. Burada öne çıkan hükümetlerin sabır ile uyumlaştırma programlarını tavizsiz uygulamaya devam etmeleridir. Çünkü bu göç sorunu asla bitmeyecektir. Bulduğumu coğrafyanın hassasiyetinden dolayı bu gibi durumlara her zaman hazırlıklı olmak gerekir. Göç meselesinin stratejik bir durum olmasını unutmadan gereken programlar uygulanmaya devam etmelidir. Göç ve göç sorununu görmezden gelerek bu durumdan kurtulmak mümkün değildir. Göç sorununun sevk ve idare etmek için gerekli kuruluşlar oluşturulmalıdır. Göç idaresinin uhdesine bırakılmayacak düzeyde eğitimsel, hukuksal, siyasal, ekonomik ve ailesel boyutları hassasiyetle çalışılmalı ve bütün bu boyutlarda göç ve göçmen üzerinde ciddiyetle eğilmek gerekir. Sosyalleşme süreçleri dikkatle takip edilerek topluma uyumları sağlanmalıdır.

Kocadaş (2021:36)'a göre sosyal sorunları çözebilmek için bilinmesi gereken bazı gerçekler vardır. Bu gerçeklerden biri de insanların topluluklar halinde yaşamaya yazgılı olduğu gerçeğidir; zira insanlar benzer kültürel özellikleri paylaştıkları için bir arada yaşayabilmektedirler. Bunun sebebi de çağdaş toplumsal hayatta kişiler topluma çok yönlü katılırlar. Bireylerin çok yönlü topluma katılıyor olması ve hayatını bu şekilde toplumda sürdürüyor olması ilişkilerindeki toplumsal uyumu ya da entegrasyonu gösterir. Çünkü bizler topluma bir meslek erbabı, komşu, müşteri, baba, bir vakıf ya da dernek üyesi, aynı inancı paylaşan bir mümin, aynı ideolojiyi paylaşan biri vb. gibi yönlerimizle katılırız. O halde toplumsal uyumun sağlanması için bazı önerilerde de bulunmak gerekirse:

-Meslek edindirme kursları vasıtasıyla göçmenlerin/sığınmacıların iş bulmalarının sağlanması ve bu yolla yerli çalışanlarla kaynaşmanın gerçekleştirilmesi sağlanabilir. Böylece hem kişi bir iş edinmiş olacak hem de farklı ortamlara girerek yerli halkla birlikte çalışarak ve yaşayarak yerli kültürü tanımış olacaktır.

-Kültürel kaynaşmanın sağlanması için kültürel faaliyetler yapılmalıdır. Böylece göçmenlerin/sığınmacıların yerli halkla tanışması sağlanarak, birbirlerini tanımalarının önünü açılmış olur.

-Çocukların aynı okullara gönderilmesi ve hatta aynı oyun ortamlarını kullanmalarının sağlanması gerekir.

-Yetişkinler çeşitli seminer, konferans, çalıştay ve paneller vasıtasıyla eğitimlerden geçirilmelidir.

-Kamplarda toplumdan tecrit edilmiş bir biçimde; toplumdan yalıtılarak uyum/entegrasyon gerçekleştirilemez. İnsanların aynı sosyal ortamlarda yaşamaları gerekir. Fakat bu birlikte yaşama durumu önceden her aşaması planlanmış ve kontrol altında olmalıdır.

-Aslında din en önemli ortak yanlarımızı oluşturuyor. Din, kaynaşma ve bütünleşme için etkili bir şekilde kullanılabilir. Ama yeterli değildir. Örneğin mübadeleyle gelenlerle aynı dinden ve soydan olunmasına rağmen uyum sürecinde pek çok problem yaşanmıştır. Sadece dindaş olmak kaynaşmak için yeterli bir kriter değildir.

-Sağlam bir iletişim kurulması için öncelikle ve ivedilikle Türkçe'nin öğretilmesi önemlidir. Dil, toplumsal uyumu (entegrasyonu) hızlandıran önemli bir faktördür.

-Medyanın (yazılı ve görsel) hatta sosyal medyanın etkin olarak kullanılması faydalı olabilir.

-Üniversitelerin çeşitli bilim dalları farklı konularla bilhassa uyum üzerine yapılacak projelerin gerçekleştirilmesinde yer alabilirler. Örneğin meslek edindirme kurslarının açılmasında sosyal ve teknik meslek yüksek okulları; ilgili mühendislik bölümleri, seminer, konferans ve panel gibi etkinliklerin düzenlenmesinde sosyoloji, tarih, edebiyat, ilahiyat, eğitim ve sağlık alanlarından faydalanılabilir.

KAYNAKÇA

Akıncı, B-Nergiz, A. -Gedik, E. (2015). Uyum süreci üzerine bir değerlendirme: Göç ve toplumsal kabul. *Göç Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 1, Sayı:2, Temmuz-Aralık.

Akkayan, T. (1979) *Göç ve değişim*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yayınları.

Aydın, C. (2017). *Göçmenlerin karşılaştıkları ve neden oldukları bazı psikolojik sorunlar ve çözüm önerileri üzerine bir analiz*. Proceedings Book of 2nd International Scientific Reseaches Congress on Humanities and Social Sciences (IBAD-2017). April 20-23.

Bayhan, V. (1996) *Türkiye de iç göçler ve anomik kentleşme*. Türkiye Günlüğü, Kasım-Aralık.

Bozdağlı, Y. (2014). *Türk Yunan mübadelesi ve sonuçları*, TSA (Özel Sayı), Yıl:18, Sayı:3.

Canbey-Özgüler, V. (2018). Migration and integration policies, *GSI Journals Serie B: Advancements in Business and Economics*, 1 (1).

Çakırer Özservet, Y. (2016). Uluslararası göç, yerel yönetimler ve toplumsal uyum, *TBB İller ve Belediyeler Dergisi*, 813.

Durugönül, E. (1997). *Sosyal değişim, göç ve sosyal hareketler*, II.Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç, Ankara.

Karasu, M. A, (2017). *Göç ve uyum sorunu*, Kaysem 11, Uluslararası 11. Kamu Yönetimi Sempozyumu, Elâzığ.

Kaypak, Ş.& Bimay, M. (2016). Suriye savaşı nedeniyle yaşanan göçün ekonomik ve sosyo kültürel etkileri: Batman örneği. *Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(1).

Kızılçelik, S. & Erjem, Y. (1994). *Açıklamalı sosyoloji terimler sözlüğü*, Atilla Kitapevi.

Kocadaş, B. (2021). Suriyeli sığınmacıların Türk toplum yapısına uyum sürecinde yaşadıkları sorunlar üzerine bir değerlendirme, *Sosyolojik Düşün*, 6(1).

Nurol, B. (2019). 1923 Mübadelesini yeniden hatırlamak: Niğde'de Lozan mübadilleri, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz (31).

Özkan, S. (2007). *1923 tarihli Türk-Rum nüfus mübadelesinin Niğde'nin demografik yapısına etkisi*. TÜBAR, XXI.

Perşembe, E. (2005). Kimlik ve uyum arasında Almanya'da Türk göçmenler, *EKEV Akademi Dergisi*, 9(23).

Sözer, M. A. (2019). Göç toplumsal uyum ve aidiyet, *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(28).

Şahin, B. (2010). Almanya'daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kültürleşme. Bilig, Güz.

Temel, S. B. (2014). Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, Golden Medya Matbaacılık.

Tufan, B. (1987) Türkiye'ye Dönen İkinci Kuşak Göçmen İşçi Çocuklarının Psiko-Sosyal Durumları, DPT, Ankara.

Uluslararası Göç Örgütü (IOM). (2009). Göç Terimleri Sözlüğü. Cenevre: IOM.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Bir Tüccarın Terekesi: Manastırlı Bezzâz El-Hac İbrahim

The Estate of a Merchant in the First Half of the XVIII. Century :Bezzâz El-Haj İbrahim of Bitola

Seda KUŞCU

Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı
ssedacali@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0002-3637-9337

Öz: Osmanlı Devleti tarihi kaynakları arasında kadıların kaleme aldıkları Şer'îyye Sicilleri önemli bir yere sahiptir. Bu sicillerde yer alan ve önem arz eden bir belge türü ise tereke kayıtlarıdır. Tereke kayıtları, ölen kimsenin geride bıraktığı mirasını gösteren belgelerdir. Bu bakımdan ölen kimselerin vârislerine bıraktıkları menkul ve gayr-i menkul mal varlıklarını içeren tereke kayıtları, o dönemin sosyal ve iktisadi durumunu yansıtmaya açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada Manastır'da yaşamış olan ve varlıklı bir kişi olarak kabul edebileceğimiz Bezzâz El-Hac İbrahim'in M. 21 Ekim 1735 / H.3 Cemâziye'l-âhîr 1148 tarihli tereke kaydı esas alınmıştır. Tek eşliliğin hâkim olduğu Osmanlı aile yapısının aksine iki evlilik yapmış olan İbrahim'in mirası ve bu mirasın paylaşımı kayıt altına alınmıştır. Bu bilgilerden yola çıkarak Manastırlı bir ailenin evi, sosyal hayatı ve iktisâdi durumu hakkında bilgiler verilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şeriyye Sicilleri, Tereke kayıtları, Miras, Manastır, Bezzâz El-Hac İbrahim

Abstract: Among the historical source of the Ottoman Empire, the Court Records written by the kadıs have an important place. An important type of document in these registers is estate recods. Tereke records are documents that Show the legacy of the deceased. In this respect, the estate records, which include the movable and immovable assets left by the deceased to their heirs, are important in terms of reflecting the social and economic situation of that period. In this study, the estate record of Bezzâz El-hac İbrahim, who lived in Manastır and can be considered as a wealthy person, dated M. 21 October 1735 / H.3 Cemâziye'l-âhîr 1148 is based on. In contrsats to the Ottoman family structure dominated by monogamy, the inheritance of İbrahim, who had two marriages, and the sharing of this inheritance werw recorded. Based on this information, information was given about the house, social life and economic situation of a family from Manastır.

Keywords: Sharia Registers, Tereke record, Inheritance, Manastır, Bezzâz El-hac İbrahim

GİRİŞ

Osmanlı'da vefat eden kişilerin miraslarının kayıt edildiği defterler muhalledâf, tereke, kassâm, metrûkât gibi isimlerle anılmıştır. Bu defterlerde vefat eden kişinin isimi, ünvanı, ait olduğu zümre, mesleği, ikamet ettiği ve öldüğü yer, geride bıraktığı serveti, varislerinin kimler olduğu, varislerin aldıkları pay ve mahkemeye ödenen harç miktarı gibi bilgiler yer almaktadır (Özcan,2020:405).

Geliş Tarihi:03.01.2024

Kabul Tarihi:11.12.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Kuşcu, S. (2024). XVIII. yüzyılın ilk yarısında bir tüccarın tekeresi: Manastırlı Bezzâz El-Hac İbrahim. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1648-1661. Doi: 10.33437/ksusbd.1414176

Tereke defterleriyle ilgili bugüne kadar önemli çalışmalar yapılmıştır. Bunların başında Halil İnalçık (İnalçık,1953:51-75) ve Ömer Lütfi Barkan (Barkan,1966:1-479) gelmektedir. Daha sonra Sait Öztürk (Öztürk,1995), Hüseyin Özdeğer (Özdeğer,1988), Feridun Emecen (Emecen,2004) ve diğer araştırmacılar tarafından bu çalışmalar devam ettirilmiştir. Musa Çadırcı, Hüseyin Avni Paşa'nın terekesini bir makale çalışmasında yayınlamıştır. Bu makalede Hüseyin Avni Paşa'nın hayatı anlatıldıktan sonra terekesi ile ilgili bilgiler verilip terekesindeki eşyalar, değerleri ve bu eşyaları satın alanlar belirtilmiştir (Çadırcı,1986:145-164). Erdoğan Keleş, Hayriye Tüccarı Elhac Mehmet Ağa'nın Terekesi adlı makalesinde Sultan II. Mahmud döneminde Müslüman tüccarlardan oluşan hayriye tüccarlığı müessesesinin teşekkülü ve bir hayriye tüccarı olan El-hâc Mehmed Ağa'nın terekesi ayrıntılı bir şekilde ele almıştır (Erdoğan,2011:67-104). Serap Yılmaz'ın İranlı Ermeni Bir Tüccarın Terekesi ve Ticari Etkinliği Üzerine Düşünceler adlı makalesi de tereke defterleriyle ilgili yapılan çalışmalara örnek olarak gösterilebilir (Yılmaz,1992:191-215). Öyle ki bu çalışmalardan yola çıkarak XVIII. yüzyılın ilk yarısında Manastır şehri sakinlerinden terekesindeki mirasçılarına kalan mal varlığından dolayı zengin sayılan ve ticaret ile uğraşan Bezzâz El-Hac İbrahim ibn Hasan'ın terekesini incelenmiştir.

Manastır, bugünkü Makedonya sınırları içinde kalan Perister Dağı eteğinde Dragor Nehri kenarında geniş bir ova içinde kurulmuş şehirdir (Prifti,2003:562;Özey,2021:275). Makedonca adı Bitola, Sırpça Bitolj, Bulgarca Bitolja, Yunanca Monastir ve Arumence (Ulahça) Toli-Monastır olarak kayıtlara geçmiştir (Lory ve Popovic,1996:60). Şehir, Ege denizinden Adriyatik denizine kadar uzanan ve Yunan Yarımadasını orta yerinden kesen, Via Egnatia (Egnatia yolu)¹olarak bilinen doğu-batı yolunun tam ortasında yer almasından dolayı ekonomik ve stratejik bir öneme sahiptir.

Şehir, MÖ. 4. yüzyılda Büyük İskender'in babası Makedonya Kralı II. Filip tarafından kurulmuştur. Makedon Kralı II. Filip'in bölge üzerindeki hâkimiyeti gittikçe zayıflayınca önce Roma İmparatorluğu daha sonra Slav, Bulgar ve Bizans hâkimiyetinde kalan Manastır daha sonra Sırp'ların idaresine girmiştir (Karapınar,2006:124-126).

Osmanlı'nın Rumeli'ye geçişinden sonra bölgede Sırp'lar ile Osmanlılar arasında bir hâkimiyet mücadelesi başlamıştır. Bu mücadeleler sonucunda Manastır şehri, Sultan I. Murad (1362-1389) zamanında Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa tarafından XIV. yüzyılın sonlarında fethedilmiştir (Emecen,2015:66). Bu fetihten sonra Manastır şehri, Rumeli'de yapılacak seferlerde Osmanlılar tarafından hareket üssü olarak kullanılmıştır (Uzunçarşılı,2008:175). Bundan sonra Fatih Sultan Mehmet'in (1451-1481) 1453'te İstanbul'u fethi ve Rumeli'de yapılan seferler sonucunda buradaki hâkimiyet daha da kuvvetlenmiştir. Bu hâkimiyetin kalıcı olarak sağlanması için de Rumeli topraklarında geniş bir iskân politikası uygulanmaya başlamıştır. Bu iskân politikasıyla Manastır ve çevresine Anadolu'nun içlerinden Türkmenlerin bu bölgeye iskân etmeleri sonucunda bölgedeki Türk nüfusu artmıştır (Tevfik,1327:31).

İskân politikasıyla giderek gelişen şehir, XVI. ve XVII. yüzyıllarda nüfus bakımından kalabalık bir hale ulaşmıştır. Şehir, 1460'ta 295'i Müslüman ve 185'i gayrimüslim olmak üzere 480 olan hane sayısı 1521-1530 yılları arasında 640'ı Müslüman 205'i gayrimüslim olmak üzere 845'e çıkarak yıllık ortalama artış %8,9'a ulaşmıştır (Lory ve Popovic,1996:62). Nitekim XVII. yüzyılda şehri gezen Osmanlı gezgini Evliyâ Çelebi, Manastır'ı büyük bir şehir olarak tanımlamıştır. Bu şehirde 21 mahalle, 3.000 ev, 900 dükkân, 40 kahve, 70 cami,9 medrese, kale gibi demir kapılı kubbeler ile yapılmış bedesteni gayet mükellef ve zengin bezirgânların varlığından söz etmiştir (Kahraman ve Dağlı,2010:793-795).

Bu çalışmada Manastır'ın zengin bezirgânlarından birine ait olan tereke kaydı, Manastır kazasına ait 45 numaralı şer'îyye sicili içerisinde bulunmaktadır. Adı geçen defter, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı arşivinde yabancı arşivler kataloğunda Makedonya arşivi içinde yer almaktadır. 1735-36 (1147-1148) tarihli defterin 16a-1 ve 16b sayfalarında da bulunan tereke, Manastır şehri sakinlerinden Bezzâz El-

1 Via Egnatia (Egnatia Yolu): MÖ 2. yüzyılda Romalılar tarafından inşa edilmiş olan yoldur. Yolun geçtiği bölgeler günümüzde Arnavutluk, Makedonya ve Türkiye topraklarıdır. Bk. Anna Avramea, "MÖ. 2. yüzyıl İle MS. 6. yüzyıl arasında Via Egnatia'nın Güzergâhı ve İşleyişi", çev. Özden Arıkan, Ela Gültekin, Tülin Altınova, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, ed. Eliazabeth A. Zachariadou (İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları,1999), 3-7.

Hac İbrahim ibn-i Hasan'ın adına düzenlenmiştir. Terekenin tanzim tarihi ise 21 Ekim 1735 (3 Cemâziye'l-âhîr 1148) olarak kayıt edilmiştir. Bu kayıta Bezzâz El-Hac İbrahim'in vefat tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak terekenin yazıldığı tarihten kısa bir süre önce vefat ettiği düşünülmektedir.

Bezzâz El-hac İbrahim, kumaş satan tüccar olması sebebiyle "Bezzâz" olarak tanınmıştır. Hac vazifesini yerine getirmesinden dolayı da "El-hac" ünvanını kullanmıştır. Terekesindeki mal varlığı ve bu malların kıymetleri, Bezzâz El-hac İbrahim'in Manastır'ın ileri gelen tüccarları arasında olduğunu düşündürmektedir.

Tereke kaydından anlaşıldığına göre iki kere evlilik yapan Bezzâz El-Hac İbrahim, Fatma ve Şerife adlarında iki küçük kız çocuğu babasıdır. Eşlerinin isimleri Şerife ve Hatice'dir. Hatice Hatun'un babası Ali için "Ağa" ünvanının kullanılması onun köklü ve seçkin bir aileye mensup olduğunu düşündürmektedir. Diğer eşi Şerife'nin babası Ali ise hac vazifesini yerine getirmesinden dolayı "El-Hac" ünvanına sahiptir. Eşlerinden Şerife Hatun'a 4.000 Hatice Hatun'a ise 10.000 akçe kıymetinde mihr-i müeccel bırakmıştır. İslam miras hukukunda kadının hissesi, terekeden mihrini aldıktan sonra çocuğu varsa 1/8 yoksa 1/4 oranında olmuştur. Terekenin miras taksiminden anlaşıldığı üzere eşlerin her ikisinin de 1/8 orasında hisse almış olmaları Hatice ve Şerife Hatun'un birer küçük kız çocuğu olduğu göstermektedir. Buna göre kuvvetle muhtemeldir ki küçük kızlardan biri olan Şerife, kendi ismini veren annesi Şerife Hatun'unun kızıdır. Fatma ismindeki diğer küçük kız ise Hatice Hatun'undan olma kızıdır.

Bezzâz El-hac İbrahim'in 308.278 tutarındaki terekesinin 246.600 akçesini bir tane ev, kiremitle örtülü büyük tahta ambar, Sığır Pazarı'nda demirci dükkânı, Pabuçcular yakındaki dükkân, At pazarı yakınındaki bakkal dükkânı, Yukarı Çarşı'da terzi dükkânı, zîmem-i nasda olan eşyaları, dükkânda olan eşyanın kıymetleri oluşturmaktadır. Sahip olunan mücevheratın nakdi karşılığı ise 18.635 akçedir. Toplamda 265.235 akçeyi bulan bu meblağdan geriye kalan ve yine büyük bir servet sayılabilecek 43.043 akçelik kısmı ise ev eşyaları ve giysiden oluşmaktadır.

Terekenin kayıt sırasında bazı vergi ve resmi işlemler için yapılan masraf² ile müteveffânın borcunun³ genel toplamı ise 65.172 akçe olarak hesaplanmıştır. Kesintilerden sonra kalan 243.106 akçe kıymetindeki servet vârisleri arasında paylaştırılmıştır.

Tablo 1. *Bezzâz El-hac İbrahim'in terekesinin Taksimi*

Vârisleri	Vârise Düşen Miktar
Eşi Şerife	151.94
Eşi Hatice	151.94
Annesi Aişe	405.17
Küçük Kızı Fatma	810.35
Küçük Kızı Şerife	810.35
Kız Kardeşi Ümmügülsüm	50.65
Kız Kardeşi Kerime	50.65

Tereke hakkındaki yukarıdaki bilgilerden sonra Bezzâz El-hac İbrahim'in mal varlığını ortaya koymak ve buradan elde edilecek bilgiler ile onun şahsında XVIII. yüzyılın ilk yarısında Manastır'ın sosyal ve ekonomik hayatı hakkında bir takım bilgilere yer verilecektir.

Giyim-Kuşam Eşyaları

Bezzâz El-Hac İbrahim günlük hayatında birbirinden farklı tür ve özelliklerde giyim-kuşam eşyaları kullanmıştır. Bu eşyalar muhallefâtında önemli bir yer tutmaktadır. Bunların ekonomik

2 Terekenin mirasçılara taksimi karşılığında alınan resm-î kısmet için 7.710 akçe, terekenin yazım masrafı (kâtibiyye) 1.540 akçe, hizmet bedeli olarak (hâddamiye) 1.540, mahkemeye celp ve davette alınan harç (ihzâriye) 1.540 akçe, tellala (dellâliye) 1.470, hammala (hammaliye) 427 akçe, çukadariye 700 akçe ve mahkeme masrafı olarak 555 akçe olmak üzere 15.482 akçe vergiler ve resmi işlemler için alınmıştır.

3 Eşleri için Şerife'ye 40.000 Hatice'ye ise 10.000 akçe kıymetinde mihr-i müecceli toplam 50.000 akçe verilmiştir. Annesine borcu için 4.000 ve diğer borcu için ise 1.690 akçedir.

anlamda değerli oldukları kıymetlerinden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Bezzâz El-Hac İbrahim'in giyim kuşamına dikkat ettiği ve değerli elbiseler giydiği eldeki belgelerden bilinmektedir. Bu bağlamda Bezzâz El -Hac İbrahim, zengin ve gösterişli giyinmeyi sevmektedir.

İç giyim eşyası olarak kullanılan giysilerin başında gömlekler gelmektedir. Gömlek denilerek gelmiş olsa da doğrusu gönlektir. Gön, deri ten demek olup gönlek çıplak tene giyilen anlamına gelmektedir. Gömlekler erkek ve kadın giysisi olarak kullanılabilir. Erkeklerin kullandığı gömleklerin eteği dizden yukarıda kalır ve belden aşağı iç donunun içine sokulurdu (Koçu,1967:125). Bir çeşit iç çamaşırı mahiyetinde olan bu giysilerden Bezzâz El-Hac İbrahim'in terekede kayıtlı biri 90 diğeri 100 akçe değerinde iki tane gömleği bulunmaktadır. Bunun dışında genellikle kaftan altına giyilen pamuklu zıbın da kullandığı iç giyimler arasındadır(Sami,1317:782).

Eldeki verilere göre, Bezzâz El-Hac İbrahim zıbın üzerine gömlek giymekte idi. Beline ise değişik kumaşlardan kuşak bağlamakta ve kemer takmaktadır. Bunlar 156 akçelik abdülsemel kuşağı ve 52 akçe değerinde sarı kuşağı idi. Belden çizgili bir kuşakla tutturulan, önü açık, kolları bol, kol ağzları daha dar, bir nevi cübbe görünümümlü dolamayı (Kocu,1967:92) da üzerine giymekteydi. Ayrıca erkeklerin iç donu üzerine giydikleri belden uçurlu bir tür pantolon çakşır (Koçu,1967:59) ve çentiyen adı verilen şalvar da giymektedir.

Kışın soğuktan korunmak için kürk giymiştir. Genellikle yünden dokunmuş yeşil renk kürk giymeyi tercih etmiştir. Başına ise sarık ve kavuk takmıştır. Terekesinde bir tanesi eski olmak üzere toplam dört kavuk kayıtlıdır.

Saçlarını örtmek için ise tülbent örtüsü ve büyük ve küçük olmak üzere kırmızı renkte ihram kullanırdı. Abdest alırken ise abdest makromesi kullanmıştır. Ayrıca sokağa çıkarken hem örtünme hem de soğuktan korunmak amacıyla beyaz şal takmıştır.

Bezzâz El-Hac İbrahim'in elinde aksesuar olarak kullandığı 9 akçe değerinde bir tesbihi ve 1.440 akçe kıymetinde bir sim saati vardı. Bunların dışında 13.860 akçe kıymetinde 1 altın zinciri, 15 akçe kıymetinde sim hatem (mühür) ve 6 akçe değerinde 1 tane akçe kesesi bulunmaktaydı.

Giyim kuşamına dikkat eden Bezzâz El-Hac İbrahim'in beden temizliği bakımına aynı özeni gösterdiği anlaşılmaktadır. Zira terekesinde hamamda kullanılan biri bağdadî diğeri bez olmak üzere iki kese bulunuyordu.

Kumaş satma işiyle uğraşması dolayısıyla da giysi yapımında kullanılmak üzere toplam 152 akçe değerinde alaca parçaları ve vefatından sonra kullanılması için 960 akçe değerinde 1 top kefenlik bulunmaktaydı.

Menkul ve Gayri Menkul Malları

Bezzâz El-Hac İbrahim'in taşınmaz mallarına bakıldığında ilk göze çarpan yaşadığı evidir. Evin niteliksel özellikleri ve mimarisi hakkında bilgi verecek herhangi bir tanımlama yapılmamıştır. Ancak evin 60.000 akçe olarak belirtilen değerinden anlaşıldığına göre geniş arsalı bir ev olduğu düşünülmektedir. Ayrıca evde kullanılan halı ve kilimlere bakılırsa çok sayıda odası olduğu tahmin edilmektedir.

Taşınmaz mülklerinden diğerleri ise 3.600 akçe değerinde kiremitle örtülü büyük tahta ambar,260 akçe un ambarı ile birlikte Manastır'da bulunan çarşıların çeşitli yerlerinde bulunan 12.000 akçe Sığır Pazarı'nda demirci dükkânı, her biri 8.000 akçe değerindeki Pabuçcular yakındaki dükkân, At Pazarı yakınındaki bakkal dükkânı ve Yukarı Çarşı'da terzi dükkânıdır. Kuvvetle muhtemeldir ki bu dükkânları başka işletmecilere kiraya vererek bunlardan kendisine bir gelir sağlamaktadır.

Terekede, dükkânda olan eşyanın kıymetleri toplamda 60.500 akçe olarak belirtilmiştir. Burada terekede "*dükkânda olan eşyalar*" tanımlamasıyla kendi işlettiği kumuş dükkânına ait olduğu akla gelmektedir. Ayrıca terekesinde "*zîmem-i nasda*" yani borç olarak verilen eşyaların kıymeti 86.500 akçe olarak gösterilmiştir.

Menkul mallarına baktığımızda ise önemli miktarda altına rastlanmıştır. Farklı cins ve miktarlarda olan altınlara toplam 18.635 akçe kıymetinde değer biçilmiştir.

Ev Eşyaları

Evde kullanılan eşyalar arasında evin farklı odalarında zemin döşemesinde kullanılan çok sayıda hasır kilim de bulunmaktadır. Bunlar arasında muhtemelen misafir odası için 1 tane yeni büyük alaca kilim, diğer odalarda kullanılmak üzere 2 alaca kilim, 1 köhne alaca kilim, 4 köhne kilim, 1 yeni mavi kilim, Rumeli'de Yanbolu⁴ (Ünal,2011:112;Civelek,2015:248) olarak isimlendirilen kilim çeşidinden 2 tane de siyah Yanbolu kullanılmaktadır. Kullanılan diğer bir sergi çeşidi de mevcut sergi unsurlarının üzerine çeşitli maksatlarla ilave olarak serilen yünden dokunmuş küçük ebatta velençe diye tanımlanan dokumalardır (Demirel vd,1992:709). Terekede velençe olarak kaydedilen kırmızı, beyaz ve alaca olmak üzere 6 tane bulunmaktadır. Yine zemin döşemesinde kullanılan 1 eski büyük halı ve büyük halı saçağı bulunmaktadır. Zemin döşemesine serilen halı veya kilimin üzerine oturmak için minder⁵ bulunmaktadır.

Bezzâz El-hac İbrahim'in evinde gündelik hayatta kullandığı tahmin edilen yorgan ve yastıkların sayıca çokluğu dikkat çekmektedir. Bezzâz El-Hac İbrahim tarafından kullanılmakla beraber eve gelen misafirler için de kullanılan eşyalar arasında ipekle dokunmuş 2 tane tâfte⁶ (Devellioğlu,2008:1183), yastık, 3 tane pamuklu kumaştan imal edilmiş beledi yastık, yünden dokunmuş 2 tane aba yastık, 2 yastık, bunlara takmak için kullanılan 1 tane küçük yastık yüzü,1 tane aba yastık yüzü, bir tanesi mahfûz olmak üzere 3 yorgan ve 2 tane yorgan çarşafı kullanılmaktadır.

Evin odalarının aydınlatılması için şamdan ve fenerin kullanıldığı görülmektedir. İçinde fitil, mum ve elektrik ampulü gibi bir ışık kaynağı bulunan fenerden 1 tane, hem ev dekorasyonunda hem de üzerine mum dikilerek aydınlatma aleti olarak kullanılan şamdandan ise biri küçük olmak üzere 2 tane vardır.

Evde kullanılan eşyalar arasında öteberi konmak üzere sepet ve içine para-mücevher gibi değerli eşyalar konan taşınır büyüklükte 1 tane çekmeceye rastlanılmıştır.

Bezzâz El-hac İbrahim'in evinin bahçesinde kullandığını düşünülen 1 tane demir kazma, biri küçük olmak üzere 3 tane balta ve 1 maşa demiri bulunmaktadır. Bunların dışında kendisinin tüccar olması dolayısıyla işinde kullandığını düşündüğümüz 1 bakır terazisi ve 10 tane kantarı bulunmaktadır.

Mutfak Eşyaları

Bezzâz El-Hac İbrahim'in mutfakta kullandığı eşyalar sayıca fazla yer tutmaktadır. Bu bakımından öncelikle pişen yemeklerin konulduğu 9 tane tabak, madeni bir kap olan büyük sahandan 4 tane küçüğünden ise 5 tane bulunmaktadır. Yine diğerlerine göre sayıca fazlalığıyla dikkat çeken tepside 4 tane bulunmaktaydı. Bunlardan ikisi küçük tepsi olmak üzere birer tane baklava ve ekmek tepsi olmak üzere farklı amaçlarla kullanılan tepsilerdir.

Mutfakta hazırlanan yemekleri pişirmek için haran adı verilen bakır kazandan 1 tane ve bununla birlikte 3 çömlek,1 demir sac⁷ (Türkçe Sözlük,1998:1877) ve bir tava bulunmaktadır. Pişirilen yemeklerden sulu şeyleri süzmek için kullanılan 1 kevgir ve bir çeşit hamur tatlısı olan lokmanın pişiriminde kullanılan 1 lokma tavası vardır. Ayrıca aralarında en değerlisi 180 akçe olan 3 kahve ibriği ve yine kahve pişirmek amacıyla kullanılan 1 cezve bulunmaktadır. Yapılan bu kahvenin sunumunda kullanılan fincandan ise sadece 1 tane kayıtlıdır.

Mutfakta yiyeceklerin bozulmaması amacıyla kullanılan çeşitli saklama kapları olarak küçük ve büyük olarak nitelendirilen küpler bulunmaktadır. Ayrıca turşu küpü, yağ küpü, ekmek sandığı ve ekmek dolabı da yiyecekleri saklama amacıyla kullanılan eşyalar arasındadır. Bunların dışında kapalı

4 Kelimenin aslı Yanbol'dur.

5 Terekede bu minderlerden alaca ve beyaz renkte olmak üzere toplam 4 minder kayıtlıdır.

6 Tâfte, düz ve donuk olan bir çeşit ipekl kumaş türüdür.

7 Sac: Yassı demir çelik ürünü, bu nesneden yapılmış dışbükey pişirme aracı.

kaplarda saklanmaya ihtiyaç duyulmayan ve yemek yapımında kullanılan çavdar, şair (arpa), erzen (darı) gibi tahıl ürünleri ve kabak gibi yiyecekler terekede kayıt altına alınmıştır. Bunlar da çuvallara konularak saklanmaktaydı ki terekede kayıtlı 6 tane çuval bulunmaktadır.

Bunların dışında mutfakta sıklıkla kullanılan su ve süt gibi şeyleri koymaya ve taşımaya yarayan kulplu küçük bakır kap olan bakraçtan⁸ (Sami,1317:271) 1 tane bulunmaktadır. Bunun dışında yine su koyma amacıyla kullanılan ince boyunlu, kulplu, emzikli ve karınlı bir şekli olan ibrik⁹(Devellioğlu,2008:404), 1 tane ağaç bardak, 5 tanesi küçük olmak üzere toplamada 6 leğen ve 1 kayış matara eşyaları vardır.

Mutfağın temizliğinde kullanmak için süprüntülerin atılmasına yarayan tahta, teneke veya plastikten yapılmış ufak bir kürek biçimindeki saplı kap olan 1 faraşı¹⁰(Sami,1317:569) bulunmaktadır.

Silahları

Bezzâz El-Hac İbrahim'in terekesinde kayıtlı beş farklı çeşitte tüfeği vardır. Bunlardan üç tanesi boylu geriye kalan ikisi poyan tüfenk ve piştov tüfenktir. Piştov tüfenk, ağızdan doldurulan çakmaklı ve kapsüllü tabancalar için kullanılan bir tabirdir. Avrupa dillerinde tabanca kelimesin karşılığı olarak kullanılan "*pistol*"un halk arasında piştoc şeklinde kullanılmasından ortaya çıkmıştır. Bu tabir daha çok Balkan bölgesinde yapılmış tabancalar için kullanılmaktadır (Çoruhlu,1993:83). Bunların dışında birer tane olmak üzere Kara kılıç ve 180 akçe değerindeki sim bıçak ve bazur, boğası olarak nitelendirilen kaması¹¹ (Türkçe Sözlük,1998:1177) bulunmaktadır.

Hayvanları

Bezzâz El-Hac İbrahim'in kara bir ineği ve onun buzağısı (yavrusu) bulunmaktadır. Kuvvetle muhtemeldir ki kendilerinin tüketmeleri için yaptıkları süt, peynir, yoğurt gibi yiyecekler bu inekten sağılan süt ile sağlanmaktadır. Bunun dışında 12 akçe değerinde 3 tavuğa sahip olduğu tereke kaydında yer almıştır. Ayrıca terekesinde at gösterilmemesine rağmen "*bargir pusatı takımıyla*" ile birlikte üzengi¹² (Türkçe Sözlük,1998:2322), kaltak¹³ (Sami,1317:1034) ve heybenin¹⁴ (Sami,1317:1511) olması dikkat çekicidir.

SONUÇ

Osmanlı devletinde tutulan tereke kayıtları sosyo-ekonomik ve kültürel tarihimiz açısından önem arz etmektedir. Bu kayıtlarda günlük yaşam, hayat standartları, fiyatlar ve kullanılan eşyalar hakkında zengin bilgiler bulunmaktadır. Dolayısıyla tek bir şahsın terekесinden yola çıkarak dar bir alanda yaptığımız bu çalışmanın XVIII. yüzyılın ilk yarısında Manastır'ın sosyo-kültürel ve ekonomik hayatında bu alanda yapılmış ve yapılacak olan çalışmalarla birlikte değerlendirildiğinde elde edilen bilgiler bu bölgenin tarihine ışık tutacaktır.

Bezzâz El-Hac İbrahim'in varlıklı biri olmasına rağmen evinde kullandığı eşyaların varlığından çok da gösterişli bir hayat sürmediği anlaşılmaktadır. Mal varlığı arasında en çok dikkati çeken taşınmaz mal varlıkları 60.000 akçe değerindeki ev, 3.600 akçe değerinde kiremitle örtülü büyük tahta ambar,260 akçe un anbarı ve Manastır'da bulunan çarşıların çeşitli yerlerinde bulunan 12.000 akçe Sığır Pazarı'nda demirci dükkânı, her biri 8.000 akçe değerindeki Pabuçcular yakınındaki dükkân, At Pazarı yakınındaki bakkal dükkânı ve Yukarı Çarşı'da terzi dükkânı ve en önemli gelir kaynağı olarak kendi işlettiği kumuş dükkânına ait olduğunu düşündüğümüz 60.500 akçe değerindeki dükkânda olan eşyalarıyla birlikte

8 Bakraç: Bakırdan kulplu kap.

9 İbrik: Toprak veya madenden yapılmış kulplu ve emzikli su kabı.

10 Faraş: Süprüntü topladıkları tahta ve teneke kulplu kap.

11 Kama: Silah olarak kullanılan, ucu sivri, iki ağzı da keskin uzun bıçak.

12 Üzengi: Eyerin iki yanında asılı bulunan ve hayvana binildiğinde ayakların basılmasına yarayan, altı düz demir halka.

13 Kaltak: Eyerin tahtadan olan kısmı.

14 Heybe: Eşya koymaya mahsus hayvanın eyer kısmına geçirilecek surette iki taraflı meşin veya kıl ve sair den küçük hurç, çifte torba.

borç olarak verilen 86.500 akçe değerindeki eşyalardır. Bunların yanında yatırım amaçlı alındığını düşündüğümüz farklı cins ve miktarlarda toplamda 18.635 akçe kıymetinde olan altınlarıdır.

Giyim kuşamına özen gösteren Bezzâz El-Hac İbrahim'in silahlara meraklı olduğu anlaşılmaktadır. Kendisinin hacca gidip gelmesinden dolayı verilen "*El-hac*" ünvanından dini vecibelerini yerine getiren biri olduğunu anlaşılmaktadır. Namaz kıldığına işaret eden abdest araç-gereçlerinin bulunmasına rağmen terekesinde hiç Kur'an-ı Kerim ve seccade çıkmaması dikkat çekicidir.

Tek eşliliğin hâkim olduğu Osmanlı aile yapısının aksine iki evlilik yapmış olan Bezzâz El-hac İbrahim'in yaptığı evliliklerinde Şerife'ye 40.000 Hatice'ye ise 10.000 akçe kıymetinde verdiği mihr-i müecceller gayet yüksek bir meblağdır. Verilen bu mihr bedeli ile günün şartlarında Şerife'ye verilen 40.000 akçe ile 126 tane turalı altın, Hatice'ye ise 10.000 akçe ile 31 turalı altın alınabilirdi. Ölümünden sonra da mirası İslâm hukuku kaidelerine göre belirlenmiş ve varislerine eşit bir şekilde taksim edilmiştir. Bu taksimatta varislere hatırı sayılır miktarda miras kaldığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

45 Numaralı Manastır Şer'îyye Sicili

Tetkik Eserler

Barkan, Ö.L. (1966). Edirne Askerî Kassamına ait tereke defterleri (1545-1659), *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt:3, Sayı:5-6, 1-479.

Civelek, G. (2015). XVII. yüzyıl ortalarında elit bir kadının terekesi: Manastır'lı Aişe Hatun, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:54,241,260.

Çadırcı, M. (1986). Hüseyin Avni Paşa'nın terekesi, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, Cilt:6, Sayı:15,145-164.

Çoruhlu, T. (1993). *Osmanlı Tüfenk, tabanca ve techizatları (Askerî Müzeden Örneklerle)*, Genel Kurmay Basımevi.

Devellioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi.

Dumont, P -George, F. (1996). Modernleşme sürecinde Osmanlı kentleri İçinde Lory, B.-Popovic, A. ,*Balkanlar'ın Kavşağındaki Manastır 1816-1918* (ss.60-78) Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Emecen, F. (2004). Ayan ve Muhallefâtı: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa, *CiEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu.

Emecen, F. M. (2015). *Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş ve yükseliş tarihi (1300-1600)*, Kültür Yayınları.

Gökdağ, B. A. - Karatay, O. (2006). Balkanlar el kitabı İçinde *Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devletleri* (ss.109-133) Karam &Vadi Yayınları.

İnalçık, H. (1953). 15. Asır Türkiye iktisadî ve içtimaî tarihi kaynakları, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt:15, Sayı:1-4, 51-75.

Kahraman, S. A.-Dağlı, Y. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* Cilt:5-2,Yapı Kredi Yayınları.

Keleş, E. (2011).Hayriye Tüccarı Elhac Mehmet Ağa'nın terekesi, *Belgeler*, Cilt: XXXII, Sayı:36, 67-104

Koçu, R. E. (1967). *Türk giyim kuşam ve süslenme sözlüğü*, Sümerbank Yayınları.

Özcan, T. (2020) Muhallefât, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi*, 30, Ankara, 405-406.

Özdeğer, H. (1988). *1463-1640 yılları Bursa şehri tereke defterleri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.

Özey, R. (2021). *Balkanlar ve Balkan ülkeleri coğrafyası*, Pegem Akademi Yayınları.

Öztürk, S. (1995). *Askerî Kassama ait onyedinci asır İstanbul tereke defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Prıftı, K. (2003). Manastır, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi*, 27, İstanbul, 562-563.

Sami, Ş. (1317). *Kâmus-ı Türki*, Dersaadet: İkdam Matbaası.

Tevfik, M. (1327). *Manastır vilayetinin tarihçesi*, Beynelmillel Ticaret Matbaası.

Türkçe Sözlük (1998). Cilt:2, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (2008). *Osmanlı tarihi-1*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ünal, M. A. (2011). *Osmanlı tarih sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık.

Yıldız, H. D.(1992). Sosyo-kültürel değişme sürecinde Türk ailesi-2. İçinde Demirel, Ö.- Tuş M.- Gürbüz, A. ,Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX Yüzyıllar) (ss.703-755). T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

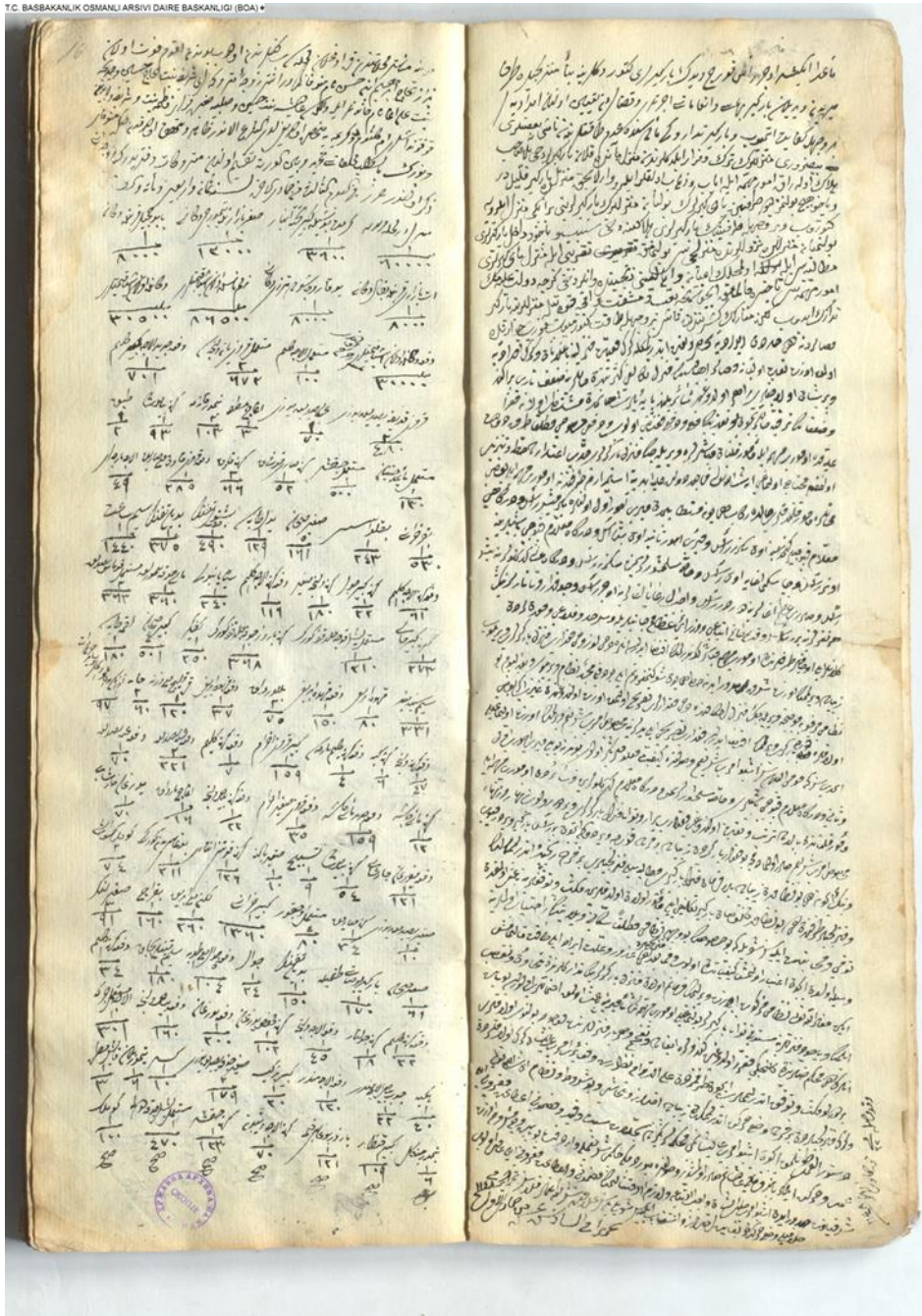
Yılmaz, S. (1192). İranlı Ermeni bir tüccarın terekesi ve ticari etkinliği üzerine düşünceler, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1

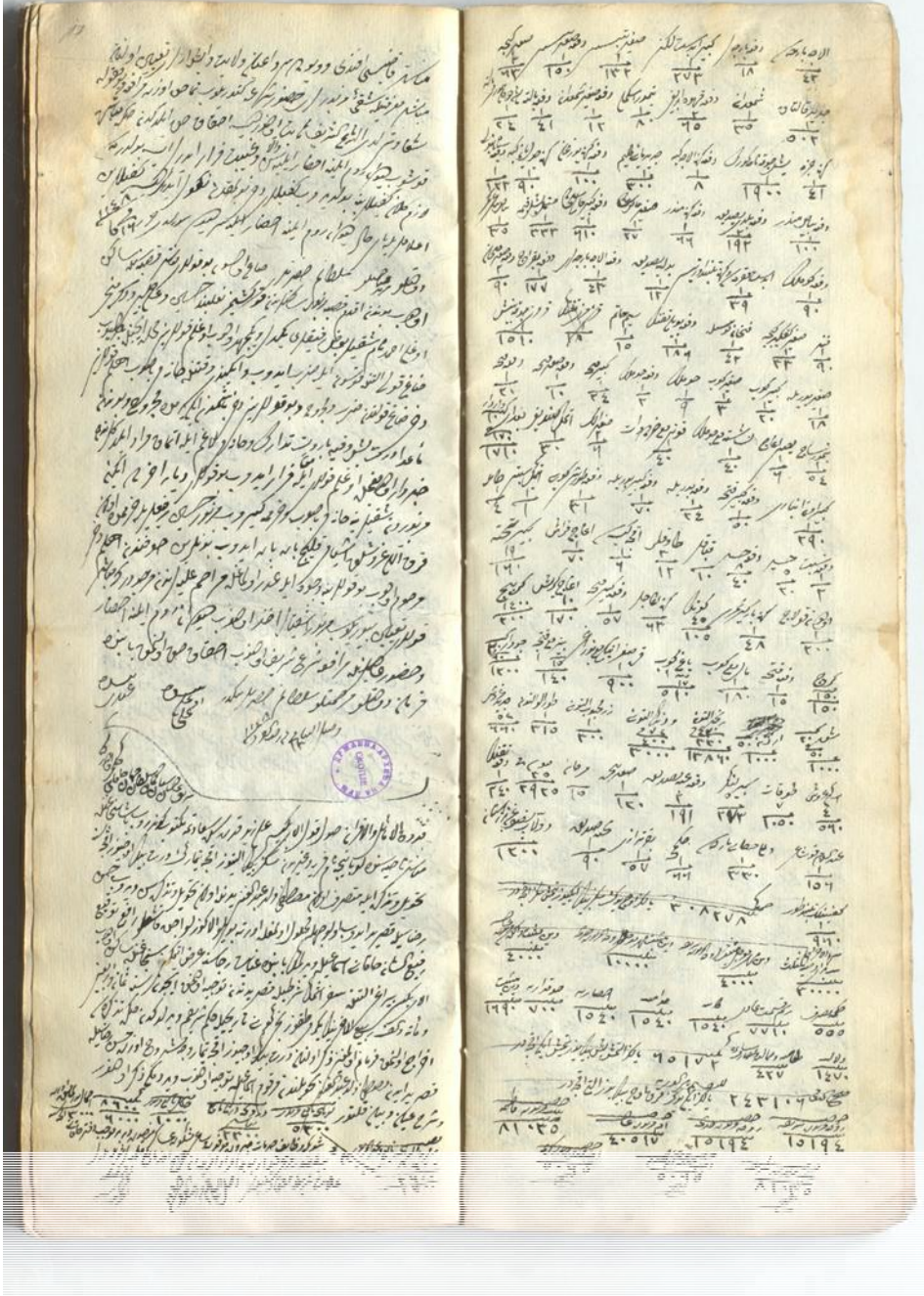
Zachariadou, E.A. (1999). Osmanlı egemenliğinde via egnatia (1380-1699) İçinde *MÖ 2. yüzyıl İle MS 6. yüzyıl arasında Via Egnatia'nın Güzergâhı ve İşleyişi* (ss. 3-7) Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

EKLER

Ek 1. Bezzâz El-hac İbharim'in terekesinin orijinal metni

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) *

Ek 2: Bezzâz El-hac İbharim'in Terekesindeki Mal Varlığı

Medine-i Manastır mahallatından Karaoğlan Mahallesi sâkinlerinden olub bundan akdem fevt olan Bezzaz el-hac İbrahim ibn Hasan nam müteveffânın verâseti zevce-i metrûkeleri Şerife binti El-hac Hüseyin ve Hatice binti Ali Ağa nam hatunlar ile vâlidesi 'Aïşe binti Hüseyin ve sulbiye sağîre kızları Fatma binti ve Şerife ve li ebeveyn kız karındaşları Ümmügülsüm ve Kerimeye münhasıra olduğu lede'sher'îl-enver zâhir ve mütehakkık olduktan sonra müteveffâyı mezburûn bi't-taleb muhallelâtı tahrîr ve beyne'l-verese taksîm olunan metrûkât defteridir ki ber-vech-i âtî zikrolunur. Hurrîre fi'l-yevmi's-sâlis min cemâziye'l-âhire li sene semân ve erba'în ve mi'e ve elf

Eşya	Adet	Eder (Akçe)
Menzil der mahalle-i mezbûre	1	60.000
Kiremit pûşîde kebîr tahta anbar	1	3.600
Sığır pazarında demirci dükkânı	1	12.000
Papuççular kurbunda dükkân	1	8.000
At pazarı kurbunda bakkal dükkânı	1	8.000
Yukarı çarşıda terzi dükkânı	1	8.000
Zîmem-i nasda olan eşyâ kıymeti	-	86.500
Dükkânda olan eşyâ kıymetleri	-	30.500
Def'a dükkânda olan eşyâ kıymetleri...?	-	30.000
Ma'a alaca kilim	1	100
Müstâmel kırmızı yan velençesi	2	672
Def'a cedîd alaca kebîr kilim	1	801
Kırmızı kadife yastık yüzü	2	480
Aba yastık yüzü	1	70
Ağaç mastika	1	3
Demir kazma	2	103
Köhne ...	1	93
Tabak	9	2
Müstâmel mâî centiyan	1	130
Müstâmel çakşır	1	500
Köhne sarı kuşak	1	52
Köhne kavuk	3	66
Def'a kırmızı kavuk ma'a	1	285
sarık		
Alaca parçaları	-	49
Bakır haranı	1	530
Baklava tepsisi	1	243
Sağîr sahan	5	161
Bedel? Tâbesi	1	129
Piştov tüfek çift	1	490
Poyan tüfek	1	375
Sîm sâ'at	1	1.140
Def'a köhne alaca kilim	1	61
Köhne kebîr çul	1	22
Köhne velençe sağîr	1	180
Def'a alaca kilim	1	116
Siyah Yanbolu	1	240
Mâî çuka demirlik	1	360
Müstâmel kumaş yastık	2	363

Köhne kebîr halı	1	273
Müstâmel yeşil ... kürk	1	1.210
Köhne baruz çuka ... kürk	1	386
Kefgîr	1	250
Kebîr sahan	4	501
Lokma tâbesi	1	180
Sîm	1	331
Kahve ibrîği	1	80
Def'a kahve ibrîği	1	150
Def'a kahve ibrîği	1	37
Kara kılıç ma'a vezene	1	120
Hâne	2	60
Üzengi 1 ... 1 ... 1 sa'îr		97
hırdavat		
Def'a köhne velençe	1	47
Köhne kebe	1	6
Def'a köhne kilim parçası	1	4
Kebîr kırmızı ihram	1	159
Def'a köhne kilim	1	7
Def'a yastık	2	221
Def'a tahte yastık	1	70
Köhne mâî haşe	1	12
Def'a cedîd mâî haşe	1	159
Def'a kırmızı sağîr ihram	1	35
Def'a köhne beyaz velençe	1	22
Ağaç bardak	1	16
Yorgan çarşab	1	70
Def'a yorgan çarşabı	1	121
Köhne beyaz şal	1	54
Tesbih	1	9
Sağîr balta	1	10
Köhne ... anbarı	1	126
Boğasından kürk	1	211
Kürk işi?	2	74
Sağîr yasdık yüzü	1	10
Köhne sarık	1	34
Müstâmel uçkur	4	80
Kebîr harani	1	1.360
Leğen ma'a ibrîk	1	260
Bakraç	1	160
Sağîr leğen	3	91
Sağîr sahan	1	61
Bargîr pusatı takımıyla	1	170
Boylu tüfenk	1	150
Çuval	1	24
Def'a çuval 5 ma'a top 1	-	104
Sîm kabzalı bıçak	1	180
Def'a köhne kilim	1	34
Def'a köhne kilim	1	22
Köhne çultar	1	18
Def'a alaca velençe	1	45
Köhne mahfûz yorgan	1	102
Def'a yorgan	1	200
Def'a .. velençe	1	160
Alaca müstâmel çerke	1	301
Heybe	1	40
Beyaz alaca minder	1	22
Def'a alaca minder	1	120
Kebîr bez kese	1	20

Sağır çuka yastık yüzü	2	179
Keser	1	10
Demir balan	1	6
Kayış matara	1	3
Demir çengel	1	6
Kebîr kantar	10	109
Bazur? boğasi kama	1	121
Köhne alaca zıbın	1	70
Köhne çakşır	1	123
Müstâmel yeşil çuka dolama	1	470
Gömlek	1	100
Alaca parçası	-	42
Def'a parçası	-	18
Kebîr abdest leğeni	1	273
Sağır tepsi	1	132
Def'a sağır tepsi	1	150
Sağır keçe	2	63
Cedîd kaltak	1	502
Şamdan	1	35
Def'a kahve ibriği	2	65
Demir İskele	1	80
Def'a sağır şamdan	1	12
Def'a balta	1	41
Maşa demiri ve balta	1	24
Köhne cezve	1	41
Yeşil çuka kürk	1	1.900
Def'a köhne alaca kebe	1	8
Cedîd mâî kilim	1	300
Def'a köhne yorgan	1	100
Köhne çul yan kebe	1	90
Def'a siyah Yanbolu	1	123
Def'a beyaz minder	1	100
Def'a beledî yastık	2	192
Def'a köhne minder	1	66
Sağır...	1	27
Def'a kebîr halı saçak	1	610
Müstâmel yeşil kayme	1	333
Beyaz kemer	1	35
Def'a gömlek	1	90
Abdest makromesi ve köhne	1	39
tülbend örtüsü		
Beledî yastık	1	12
Def'a alaca parçaları	1	43
Def'a bakraç	1	177
Def'a sağır sahan	2	90
Fener	1	90
Sağır kefgîr keçe	10	33
Fincan ...	1	42
Def'a boylu tüfek 1 Kuruş	1	186
186		
Sîm hâtem	1	15
Kırmızı çuka nebeş?	1	1.510
Sağır ...	1	18
Kebîr küp	1	20
Sağır küp	1	3
Çömlek	1	9
...ma'a çömlek	1	40
Konar? ma'a hırdavat	1	40
Sağır leğen	2	6

	Ekmek sandığı	1	30
	Bağdad kese vardar 10 sîm	-	1.710
170	Kebîr un anbarı	1	290
	Def'a kebîr katha?	1	50
	Def'a borula?	1	24
	Def'a köhne borula?	1	70
	Def'a turşu küpü	1	31
	Ekmek tepsi	1	1
	Tâbe	1	4
	De'fa sepet	1	2
	Hasır	5	20
	Def'a hasır	8	40
	Kabaklar	-	10
	Tavuklar	3	12
	Akçe kîsesi	1	6
	Ağaç faraş	1	70
	Kebîr tahta	19	160
	Odun kulaç	1	200
	Köhne bargîr demiri	1	48
	Kütük	45	105
	Köhne ağaçlar	-	63
	Def'a köhne ...	1	57
	Ağaç kiris	10	170
	Kerpiç	1400	200
	Kireç	150	150
	Def'a katha?	1	15
	Mal ma'a küp	1	180
	Yağ küp 1 kıyye 17	-	510
	Kara sığır ineği ma'a buzağı	1	900
	...1 kıyye 15	-	140
	Çavdar kile 60 fi 20	-	1.200
	Şi'ar kile 20 fi 50	-	1.000
	Erzen kıyye 50	-	1.000
	Zincir altın 420 fi 330	-	13.860
	...Altın 72 fi 400	-	3.000
	Zîr mahbûb altın 1	1	300
	Turalu altın	1	315
	Cedîd kuruş	52	660
	...kuruş	4	560
	Tokat ?	7	1.050
	Kebîr lenger	50	273
	Def'a aba yastık	2	191
	Sağîr tencere	1	120
	Merhan?	-	15
 Fî 35	-	2.925
	Def'a tüfek	1	240
	Abdusselam kuşağı	1	156
	... pardesü?	1	330
	Çekmece	1	66
	Bakır terazi	1	57
	Tâfte yastık	1	90
	Dolab nısîf aziz nan	-	1.200
	Kefenlik tülband tob	1	960

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Türkiye’de Tasarrufları Belirleyen Faktörlerin Ampirik Analizi Empirical Analysis of Factors Determining Savings in Türkiye*

İbrahim Cüneyd ÖNDER

Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

iconderr@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-1628-4197

Seyhan TAŞ

Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

seyhantas1@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0002-9671-4838

Öz: Tasarruflar, ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesinde kritik bir finansman kaynağı olarak işlev görmek ve ekonomik istikrarın sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bir ekonomi içerisinde, tasarruflar yatırımlara dönüştürülerek ülkenin ekonomik büyümesine katkıda bulunmaktadır. Buna karşın, tasarruf oranları düşük olan ülkelerde, yatırım seviyeleri görece daha az olmakta ve bu durum, bireylerin refah düzeylerinin düşük kalmasına yol açmaktadır. Yüksek tasarruf oranlarına sahip ekonomilerde, sermaye birikimi ve yatırımın teşvik edilmesi yoluyla ekonomik büyüme ve genel refah seviyesinin artırılması mümkün olabilmektedir. Öte yandan, düşük tasarruf oranlarına sahip ekonomilerde, yetersiz yatırım ve finansal kaynak kısıtlılığı nedeniyle ekonomik büyüme potansiyeli sınırlı kalmakta ve bu durum genel refah üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu bağlamda, tasarrufların ekonomik büyüme ve refah üzerindeki etkilerini anlamak, politika yapıcılar için hayati önem taşımaktadır. Bu çalışmada, tasarruf kavramının hem teorik hem de ampirik literatür boyutları detaylı bir şekilde incelenmiş, ardından Türkiye ekonomisi için ampirik olarak test edilmiştir. 1980-2019 yıllarını kapsayan döneme ait Türkiye'nin yıllık ekonomik verileri, tasarruf oranları, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH), enflasyon oranları, finansal gelişme indeksi ve reel faiz oranları gibi değişkenler açısından analiz edilmiştir. Bu analiz, GSYH ve finansal gelişme değişkenlerinin tasarruflar üzerinde pozitif etkilere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Diğer taraftan, enflasyon oranları ve reel faiz oranı gibi değişkenlerin tasarruflar üzerinde negatif etkileri olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasarruf, ekonomik büyüme, finansal gelişme.

Abstract: Savings function as a critical source of financing in the realisation of economic growth and development and play an important role in ensuring economic stability. Within an economy, savings are transformed into investments and contribute to the economic growth of the country. On the other hand, in countries with low savings rates, investment levels are relatively lower and this situation leads to low welfare levels of individuals. In economies with high savings rates, economic growth and general welfare level can be increased by encouraging capital accumulation and investment. On the other hand, in economies with low savings rates, economic growth potential remains limited due to inadequate investment and financial resource constraints, and this situation has negative effects on general welfare. In this context, understanding the effects of savings on economic growth and welfare is of vital importance for policy makers. In this study, both the theoretical and empirical literature dimensions of the savings concept are analysed in detail and then empirically tested for the Turkish economy. Annual economic data of Turkey for the period covering 1980-2019

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:29.02.2024

Kabul Tarihi:16.11.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Önder, İ.C. & Taş, S. (2024). Türkiye’de tasarrufları belirleyen faktörlerin ampirik analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1662-1677. Doi: 10.33437/ksusbid.1445371

are analysed in terms of variables such as saving rates, gross domestic product (GDP), inflation rates, financial development index and real interest rates. This analysis reveals that GDP and financial development variables have positive effects on savings. On the other hand, variables such as inflation rates and real interest rates have negative effects on savings.

Keywords: Savings, economic growth, financial development.

GİRİŞ

Ülkelerin ekonomik büyüme performanslarını başarıyla sürdürebilmeleri ve vatandaşlarının refah düzeylerini artırabilmeleri için, yatırımların sürdürülebilir olması kritik bir öneme sahiptir. Bu yatırımların gerçekleştirilmesinde temel bir kaynak olarak tasarruflar öne çıkmaktadır. Tasarruf, harcanmayan ve dolayısıyla tüketilmeyen gelirin bir bölümü olarak tanımlanabilir.

Tasarruf kapasiteleri yetersiz olan ülkeler, yatırım faaliyetlerini sürdürebilmek için kredi kuruluşlarından ya da uluslararası piyasalardan borç almak zorunda kalabilirler. Bu eğilim, söz konusu ülkelerin ekonomik kırılganlıklarını artırıcı bir faktör olarak değerlendirilebilir. Borç alınan bu kaynakların, özgün amaçlarının dışında kullanılması ya da küresel çapta meydana gelebilecek ekonomik krizler sebebiyle bu borçların geri ödemelerinde zorluklar yaşanması durumunda ortaya çıkabilecek ekonomik problemler, ilgili ülkenin kredi notunu ve diğer uluslararası aktörler nezdindeki itibarını olumsuz etkileyebilir. Yeniden bir ekonomik krizle karşılaşıldığında, bu durum kaynak temininde güçlükler yaratabilir. Bu türden problemlerin önlenmesi için, ülkeler tasarruf oranlarını artırarak gelecekteki olası ekonomik krizlerden en az şekilde etkilenmelerini sağlayabilirler.

Ekonomik krizler, bireylerin ve ulusal ekonomileri yöneten otoritelerin tasarruf politikalarına dair farkındalıklarını artırmakta ve bu yönde harekete geçmelerini zorunlu kılmaktadır. Hükümetler, yeni yatırımların teşvik edilmesi, üretim kapasitesinin genişletilmesi, istihdam olanaklarının yaratılması, ekonomik büyümenin ve istikrarın sağlanması gibi amaçlarla tasarrufların artırılmasına büyük önem vermektedirler. Tasarruf oranlarının yükselmesi, finansal sistemin genişlemesine ve derinleşmesine katkıda bulunurken, ekonomik kaynak ihtiyacının karşılanmasına olanak tanımaktadır. Öte yandan, bir ülkedeki tasarruf düzeyini etkileyen makroekonomik faktörler ve finansal sistemin yapısı oldukça önemlidir. Finansal sistemde uygulanan reel faiz oranları, sistemin kapsamı ve sisteme olan güven, tasarrufların bankalar gibi finansal sistemin temel aktörlerine yönelişinde kritik bir rol oynamaktadır. Bankalar, üstlendikleri finansal aracılık rolü aracılığıyla, ülkedeki tasarrufları etkin bir şekilde yönlendirerek, gelir dağılımı, ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde önemli bir etki yaratmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, tasarrufun teorik temellerini inceledikten sonra Türkiye özelinde tasarruf davranışlarını etkileyen unsurları tespit etmektir. İncelenen dönemde, Türkiye’de tasarrufların artırılması ve daha etkin bir şekilde kullanılabilmesi için gerekli stratejilerin ve politikaların neler olabileceğine dair analitik sonuçlar elde etmek hedeflenmektedir. Ayrıca, bu çalışma, tasarruf birikimi ile finansal sistemin arasındaki ilişkinin kritik önemine odaklanarak, bu bağlamdaki dinamikleri detaylı bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır. Çalışma sırasıyla giriş bölümü, kavramsal ve teorik tartışmalar, literatür özeti, ampirik analiz ve sonuç bölümünden oluşmaktadır.

KAVRAMSAL VE TEORİK TARTIŞMALAR

İktisadî sistem içerisinde, tasarruf kavramının ekonomik gelişme ile birlikte değişken düşünceler doğurduğu belirtilmektedir. Tasarruf, genel olarak harcanabilir gelir ile tüketim arasındaki fark olarak tanımlanır). Ayrıca, gelecekte tüketim için kullanılacak mevcut dönem kaynakları olarak da ifade edilir Kişisel tasarruf, kişisel gelirlerden, harcamalar ve vergiler düşüldükten sonra kalan kısımdır (Gale ve Sabelhaus, 1999: 4; Finlay ve Pierce, 2014: 6; Reinsdorf, 2007: 7). Ayrıca tasarruf, reel finansal varlıkların birikimi şeklinde tanımlanmakta olup, bu varlıklar arasında arazi, konut, ticari makineler, devlet tahvilleri, banka mevduatları gibi unsurlar yer almaktadır (Wilson, 2014: 2-3). Gersovitz’e göre, tasarruf gelecekteki tüketim için şimdiki tüketimden yapılan fedakârlık olarak adlandırılır ve

$$S = Y - C \quad (1)$$

formülüyle ifade edilir (Gersovitz, 1988: 382). Peterson, tasarrufların yatırımlarla doğrudan ilişkili olduğunu ve ekonomide tasarruf-yatırım denklemini oluşturduğunu belirtir (Peterson, 1967: 138). Ekonomik birimlerin tasarruf oranı, tasarruf miktarının gelire oranı olarak hesaplanır. Literatürde tasarruf, GSYH, GSMH, kişisel gelir, harcanabilir gelir gibi çeşitli kavramlar üzerinden hesaplanabilir ve bu hesaplamalar birbirine eşit sonuçlar verir. Tasarruf fonksiyonu,

$$S = f(Yd) \quad (2)$$

şeklinde ifade edilir, burada S tasarruf, Yd harcanabilir gelir ve C tüketimi temsil eder (Orhan ve Erdoğan, 2008: 276).

Klasik İktisatçılarda Tasarrufla İlgili Görüşler

Klasik makro iktisat okulu, 1776'da Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" eserinin yayımlanmasıyla şekillenen bir ekonomi düşünce sistemidir. Smith bu eserde, "görünmez el" teoremini öne sürmüş, bu teoreme göre piyasaların tam rekabet koşulları altında kendi kendine düzenleneceğini ve bu sayede üretim ve gelir seviyelerinin maksimuma ulaşacağını ifade etmiştir (Bocutoğlu, 2012: 6). Ayrıca, Smith ve diğer klasik iktisatçılar tasarrufun ekonomik büyüme ve sermaye birikimi üzerindeki etkisini vurgulamışlardır. Smith, tasarrufun bireylerin yaşam koşullarını iyileştirecek ve servetlerini artıracak bir mekanizma olduğunu savunmuş David Ricardo ise tasarrufun faiz oranlarına bağlı olarak sermaye birikimini etkilediğini belirtmiştir (King, 2013: 110; Smith, 1997: 277).

Thomas Robert Malthus, tasarrufu sermayenin sürdürülebilirliği açısından kritik bir faktör olarak görmüş, planlı tasarrufların yatırımları aşabileceğini ve bu durumun ekonomik dengesizliklere yol açabileceğini ifade etmiştir. John Baptiste Say ise, tasarrufların gelecekteki tüketim için ayrılan kaynaklar olduğunu ve bu kaynakların tekrar harcama akımına yönlendirileceğini, böylece tüketimi azaltmayacağını belirtmiştir Genel olarak klasik iktisatçılar, tasarrufun sermaye birikimini artırma potansiyeline sahip olduğunu ve sermayenin yanlış kullanımının sermayeyi azaltacağı görüşünde birleşmişlerdir (Niehans, 1990: 68). Bu iktisatçıların tasarrufa dair görüşleri, ekonomik teorinin gelişiminde önemli bir yer tutmakta ve günümüz ekonomik politikalarının temelini oluşturmaktadır.

Keynescilerin Tasarrufla İlgili Görüşleri

1929 yılında yaşanan Büyük Buhran, klasik iktisat teorisinin Say Yasası gibi temel prensiplerini sorgulatmış ve bu okulun popülerliğinin azalmasına yol açmıştır. Bu dönemde yaşanan ekonomik çalkantılar, devlet müdahalesi ve eksik rekabet piyasalarını temel alan Keynesyen Makro İktisat okulunun ortaya çıkışına neden olmuştur. Bu yaklaşımın öncüsü John Maynard Keynes, 1936'da "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" adlı eserinde Klasik iktisat teorisinin temel ilkelerine karşı çıkmış ve ekonominin arz yerine talep tarafından yönlendirildiğini savunmuştur (Bocutoğlu, 2012: 7-9). Keynes, tasarrufu harcanabilir gelirden yapılan tüketim harcamalarının çıkarılmasıyla elde edilen gelir fazlası olarak tanımlamış ve tasarruf miktarının kişisel gelir düzeyiyle ilişkili olduğunu belirtmiştir. Keynes'e göre, tasarruf faiz oranının değil, gelirin bir fonksiyonudur (Aka, 2019: 13).

Keynesyen iktisat okulunun öne çıkan diğer iktisatçılarından Samuelson, tasarrufu safi reel gelir ile tüketim arasındaki fark olarak tanımlamış ve insanların gelecekteki tüketim için mevcut tüketimden fedakarlık yaparak tasarruf ettiklerini ifade etmiştir (Samuelson, 1980: 196). Franco Modigliani ise, bireylerin yaşam boyu tüketim planlarına bağlı olarak tasarruf eğilimlerinin değiştiğini, özellikle emeklilik dönemlerinde yaşam standartlarını korumak için tasarrufa yöneldiklerini belirtmiştir (Ando ve Modigliani, 1963: 55-84).

James Tobin, para birikiminin servet artışı için önemli bir araç olduğunu ve paranın ekonomik dengede belirleyici bir rol oynadığını savunmuştur (Tobin, 1965: 671). Keynesyen ekonomistler, genel olarak gelir ile tasarruf arasında doğru orantı olduğunu ve gelir düzeyi arttıkça tasarruf oranının da artacağını vurgulamışlardır (Ayers ve Collinge, 2005: 198-200). Bu bakış açısı, Klasik iktisat okulunun sermaye ve tasarrufun faiz oranlarına bağlı olduğu düşüncesinden ayrılarak, tasarruf ve yatırımın gelir düzeyiyle ilişkili olduğunu belirtmektedir.

Monetaristlerin Tasarruflarla İlgili Görüşleri

20. yüzyılın ikinci yarısında, Monetarist İktisat Okulu, ekonomik düşüncede önemli bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Monetarizm terimi, 1968'de İsviçreli ekonomist Karl Brunner tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Brunner, 1968: 9-24). 1970'li yıllara kadar Keynesyen görüşler hakimken, dönemin stagflasyon sorunlarının çözümünde yetersiz kalması, yeni bir teori arayışını doğurmuştur. Bu bağlamda, Milton Friedman tarafından geliştirilen Monetarist yaklaşım, Keynesyen ekonominin maliye politikaları odaklı yaklaşımının aksine para politikalarına odaklanmıştır. Monetaristler, tasarruf kararlarını para talebi bağlamında ele almışlar ve tasarrufların tutulmasının getiri ve maliyetlerini dikkate alarak bireylerin ve kurumların tasarruf düzeylerini belirlediğini savunmuşlardır (Aka, 2019: 15).

Monetarist ekonomistler, ekonomide doğal işsizlik oranının %4-6 aralığında olduğunu ve bu oran dışında isteyen herkesin iş bulabileceğini belirtmişlerdir. Devlet müdahalesine karşı çıkan bu görüş, piyasaların kısa dönemde sorunlar yaşasa da, fiyat ve ücret esnekliği sayesinde uzun dönemde kendiliğinden dengelenebileceğini öne sürmüştür (Bocutoğlu, 2012: 11).

Milton Friedman ise, bireylerin geleceğe dair belirli planları olduğunu ve gelirlerini bu planlara göre kullanarak tasarruf kararları aldıklarını belirtmiştir. Bu bakış açısına göre, tasarruf, mevcut anda alınan bir tedbirdir (Douglas ve Isherwood, 1999: 65). Knut Wicksell, piyasada para miktarının değişiminin kısa dönem faiz oranlarını ve dolayısıyla tasarruf ve yatırım düzeylerini etkileyeceğini vurgulamış, tasarrufların yatırıma dönüşümünde faiz oranının kritik bir etken olduğunu ifade etmiştir (Wicksell, 1936:212).

Bu çerçevede, Monetarist İktisat Okulu, ekonomide para arzı ve talebinin önemini vurgulayarak, Keynesyen yaklaşımla karşıtlık oluşturmuş ve ekonomi politikalarında yeni bir dönemin başlamasına zemin hazırlamıştır.

Tasarrufla İlgili Diğer Görüşler

Yeni Klasik veya Neo-Klasik iktisatçılar, tasarruf konusunda da kendi görüşlerini geliştirmişlerdir. Bu ekonomistlerden Alfred Marshall, tasarrufun sermaye arzını nasıl etkilediğini ve faiz oranlarının tasarruf arz ve talebini nasıl dengelediğini açıklamıştır (Kazgan, 2016: 141-142). Marshall'a göre, tasarruf özellikle aileler için kritik bir öneme sahiptir. O, erkek bireylerin evlendikten sonra ailelerinin refahını ve sosyal statülerini artırmak için tasarruf yapmaları gerektiğini savunmuştur. Bu tasarrufun, emeklilik döneminde ekonomik güvence sağlamak ve ailenin refahını korumak için önemli olduğunu belirtmiştir (Marshall, 1949: 227-228).

Arz-yönlü iktisatçılar, tasarruf kararlarını etkileyen faktörler arasında vergi oranlarının büyük bir önem taşıdığını vurgulamışlardır. Bu görüşe göre, vergilendirme, çalışma motivasyonunu azaltabilir ve dolayısıyla tasarrufları olumsuz etkileyebilir. İki kez vergilendirilen tasarruf edilen gelir ile sadece bir kez vergilendirilen tüketilen gelir arasındaki bu fark, tasarruf oranlarını düşürebilir. Ayrıca, verimli yatırımların vergilendirilmesi ve verimsiz yatırımların vergilendirilmemesi, tasarrufların yatırıma dönüşümünü olumsuz yönde etkileyebilir. Yüksek vergilendirmelerin tasarruf ve yatırımları azalttığı savunulmuş ve bu nedenle vergi oranlarının düşürülmesinin, hem iş gücü arzını hem de tasarruf ve yatırım oranlarını artıracığı belirtilmiştir (Önder, 2023: 394, Keleher, 1991: 34).

Tasarrufları Belirleyen Faktörler

Tasarruf eğilimlerini etkileyen çeşitli faktörler üzerine yapılan geniş çaplı literatür incelemeleri, bu faktörlerin makro ve mikro düzeyde ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik yapısal özelliklere bağlı olarak toplumlarda farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgulara göre, tasarrufları belirleyen anahtar faktörler arasında ekonomik büyüme ve gelir düzeyi, dış ticaret hadleri, enflasyon oranları, demografik yapı, reel faiz oranları, servet etkisi, borçlanma kısıtları, cari açık ve finansal derinlik gibi unsurlar bulunmaktadır. Bu faktörlerin, bir toplumun tasarruf kararları ve eğilimleri üzerinde belirleyici bir rol oynadığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, tasarruf davranışlarını etkileyen

faktörlerin anlaşılması, ekonomik politika geliştirme ve uygulama süreçlerinde kritik bir öneme sahiptir.

Gelir ve Büyüme

Kişisel gelir ve ekonomik büyümenin tasarruf üzerindeki etkisi, ekonomik literatürde geniş bir şekilde incelenmiştir. Bu iki faktör, tasarruf miktarlarını önemli ölçüde etkileyen anahtar unsurlar olarak kabul edilir. Tasarruf, gelir ve tüketim arasındaki fark olarak tanımlanır ve genellikle harcanabilir gelirin bir fonksiyonu olarak görülür. Gelir artışının, tasarrufların da artmasına yol açacağı öne sürülmektedir (Edwards, 2000:23).

Mutlak gelir hipotezi, tasarrufun gelir düzeyiyle doğru orantılı olduğunu savunurken, nisbi gelir hipotezi tasarrufun, geçmiş dönemlerdeki en yüksek gelir seviyesine bağlı olduğunu öne sürer (Uzay, 2011:89). Yaşam boyu gelir hipotezine göre, tüketim ve tasarruf kararları, bireylerin yaşam boyu gelirlerine bağlıdır ve kişi başına gelirdeki artış, özel tasarrufları pozitif yönde etkiler (Ahmad vd., 2006: 61). Sürekli gelir hipotezine göre ise, gelir tasarruflar üzerinde pozitif bir etkiye sahip olup, toplam gelir sürekli ve geçici gelir olarak ayrılmaktadır. Bu hipotez, geçici gelir ile geçici tüketim arasında bir ilişki olmadığını varsayar ve bu durum kısa dönemde tasarrufların artmasına yol açar (Mankiw, 2007:535).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kişi başına düşük gelir düzeyleri tasarruf potansiyelini sınırlar. Bu ülkelerde, kişi başına gelir artışları, tasarruf oranlarının artmasına yol açabilir, ancak bu etki gelir artışı ile azalma eğilimindedir (Ogaki vd., 1996: 42). Bu bağlamda, kişisel gelir ve ekonomik büyüme, tasarruf eğilimlerinin anlaşılması ve ekonomik politikaların şekillendirilmesi için kritik faktörler olarak kabul edilmektedir.

Enflasyon

Enflasyon, tasarruf tercihlerini etkileyen önemli faktörlerden biridir. Enflasyonun yükselmesi, bireylerin ihtiyati tasarruflarını artırma eğilimine yol açabilir. Beklenmeyen enflasyon artışları, sabit getirili varlıklardaki sermaye zararlarını telafi etmek amacıyla bireylerin tasarruflarını artırmalarına sebep olabilir (Serres ve Pelgrin, 2003: 128). Ayrıca, fiyat artışlarının tüketici beklentilerinin üzerinde gerçekleşmesi, tüketimi azaltmaya ve dolayısıyla tasarrufları artırmaya yönlendirebilir (Deaton, 1977: 908).

Öte yandan, yüksek enflasyon dönemlerinde artan belirsizlik ve kriz ortamı, bireylerin finansal enstrümanlara olan güvenini azaltabilir ve tasarruflarda düşümlere yol açabilir (Grigoli ve Herman, 2014: 10). Yüksek enflasyonlu dönemlerde, geleceğe yönelik tedbir amaçlı ihtiyati tasarruflar artış göstermektedir (Hondroyannis, 2006: 558).

Tasarrufların yeterli düzeyde olması, fiyat istikrarına ve ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğine olumlu katkıda bulunabilir. Fiyat istikrarının sağlanması, maksimum sürdürülebilir ekonomik büyümenin temelini oluşturur (Grenspan, 2007: 389). Gelişmekte olan ülkelerde bazen yatırım için gerekli tasarrufları sağlamak amacıyla enflasyon yoluna başvurulabilir. Sürekli artan para arzı ve fiyatlar genel seviyesindeki artış, bireylerin zorunlu tasarruf yapmalarına neden olabilir (Türkmen ve Ağır, 2020: 578, Türk, 1961: 51). Bu bağlamda, enflasyonun tasarruf davranışları üzerinde çeşitli ve karmaşık etkileri olduğu anlaşılmaktadır.

Nüfus

Modigliani'nin yaşam döngüsü hipotezi, nüfusun yaş yapısının tasarruf davranışları üzerinde belirleyici olduğunu ifade eder. Buna göre, bireylerin yaşlarına bağlı olarak tasarruf eğilimleri değişiklik gösterir: gençlik ve yaşlılık dönemlerinde daha az tasarruf yapılırken, çalışma çağındaki nüfus oranı yüksek toplumlarda tasarruf oranları artmaktadır (Modigliani, 1966: 166). Yaşamın ileri dönemlerine doğru tasarruf eğilimlerinde ve yatırım portföylerinde değişiklikler yapılır ve bu değişiklikler finansal varlıkların fiyatlarını etkiler (Graham, 1987: 1509).

Demografik etkenlerin tasarruflar üzerindeki etkisi, genç ve yaşlı bağımlılık oranları ile ölçülmektedir. Bu oranlar, 15 yaş altı ve 64 yaş üstü nüfusun, 15-64 yaş arası nüfusa oranı olarak tanımlanır. Yaşlı bireylerin daha az tasarruf yapma eğilimi gösterdikleri, genç nüfusun ise ebeveynleri tarafından bakıldıkları için tasarrufları düşürdüğü belirtilir (Berube, 2000: 5). Kentleşme oranının artışı

da tasarruf oranlarını düşürücü bir etki yaratmaktadır (Bhandari ve Bhakal, 2007: 209). Bu faktörlerin yanı sıra, yaşlıların beklenmeyen giderler ve kazançlar sebebiyle tasarruf modelini değiştirebilecekleri ifade edilmiştir (Hurd, 1990: 629). Böylelikle, demografik değişkenler, tasarruf düzeylerini etkileyen önemli faktörler olarak kabul edilmektedir.

Faiz Oranları

Reel faiz oranları, tasarruf kararlarını etkileyen önemli faktörlerden biridir. Teorik olarak, reel faiz oranlarının tasarruf üzerindeki etkisi, gelir ve ikame etkilerinin zıt yönleri nedeniyle belirsizdir. Gelir etkisi, reel faiz oranlarının artmasıyla gelecekteki gelir akımlarının cari değerinin düşmesi sonucu tasarruflar üzerine negatif etki yaparken; ikame etkisi, artan reel faiz oranlarıyla cari dönemde tasarrufların getirisini artırarak tasarrufu teşvik etmektedir (Sabuncu ve Bahçeci, 2012: 107).

Gelişmekte olan ekonomilerde, ikame etkisinin gelir etkisine göre daha baskın olduğu ve bu nedenle reel faiz oranları ile tasarruflar arasında pozitif bir ilişki olduğu öne sürülmektedir. Neo-klasik faiz kuramına göre, cari tasarruf düzeyi reel faiz oranına bağlıdır, ancak faiz oranlarının tasarruf üzerindeki etkisi ampirik olarak güçlü bulgulara sahip değildir ve teorik olarak belirsizliğini korumaktadır (Agénor, 2004: 14; Nwackhukwu ve Ekwaikhide, 2007: 6).

Faiz oranlarının artması, tüketimin bugünkü maliyetini gelecekteki maliyetine göre artırarak tasarrufları teşvik eder. Ancak, eğer bireyler net borç veren konumdaysa, faiz oranlarındaki artış yaşam boyu geliri artırarak tüketimi teşvik eder ve bu durumda tasarruflar azalabilir. Bu nedenle, tasarrufların faiz oranındaki artışa olumlu tepki vermesi, ikame etkisinin gelir etkisinden daha güçlü olması durumunda mümkündür. İkame etkisi, tasarrufları arttırırken, gelir etkisi net borçlular için tasarrufu artırır, ancak net borç verenler için azaltır. Bu durum, reel faiz oranlarının tasarruf davranışları üzerinde karmaşık ve çeşitli etkilere sahip olduğunu göstermektedir (Athukorala ve Sen, 2004: 494; Sachs ve Larrain, 1993: 51).

Dış Ticaret Haddi

Dış ticaret haddi, ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranı olarak tanımlanır ve bu oranın iyileşmesi, yurtdışından yurtiçine olan gelir akışını artırır. Bu artış, yurtiçinde yaşayan bireylerin gelirlerini de artırarak, sürekli gelir hipotezine göre, gelir artışının büyük bir kısmının tasarrufa ayrılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda, dış ticaret haddindeki iyileşmelerin gelir ve tasarrufları artırması beklenir (Aksoy, 2016: 13).

Ticaret hadleri de özel tasarrufları etkileyen bir başka değişkendir. Harberger-Laursen-Metzler etkisi çerçevesince ele alındığında, ticaret hadlerindeki bir iyileşme, tasarruflarda artışa ve ticaret dengesinin iyileşmesine neden olabilir. Bununla birlikte, ticaret hadlerindeki değişimin geçici veya sürekli oluşu, özel tasarruf üzerindeki etkiler açısından önem taşımaktadır. Geçici bir iyileşme, gelirden geçici bir değişikliğe yol açarak tüketim yerine tasarruf yapılmasını teşvik ederken, sürekli şokların etkisi daha belirsizdir (Masson vd., 1998: 487; Obstfeld, 1982: 269). Bu durum, ticaret hadlerindeki değişikliklerin tasarruf kararları üzerinde çeşitli ve karmaşık etkilere sahip olduğunu göstermektedir.

Cari İşlemler Dengesi

Cari açık, bir ülkenin ihracat ve ithalat arasındaki fark olarak tanımlanır ve tasarruf oranları ile yakından ilişkilidir. Düşük tasarruf seviyeleri, bir ülkenin yatırım ve büyümeyi finanse edememesine ve bu durumun yurtdışı finansmanına olan ihtiyacı artırmasına yol açar. Bu bağlamda, tasarruf oranları ile cari açık arasında bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir (Herman ve Hebbel, 2016: 10). Cari işlemler dengesi, ekonomik istikrar açısından önemlidir ve literatüre göre GSYH'ya oranı %5 ve üzeri olduğunda ekonomi risk altında kabul edilir. Cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranının %5'e yaklaşması, gelir büyümesinde yavaşlama ve reel döviz kurunda aşınmaya yol açabilir (Peker, 2009: 165).

Ticaret hadlerindeki değişimler, özellikle küçük ve gelişmekte olan dışa açık ekonomilerin tüketim ve tasarrufları üzerinde anlamlı etkilere sahip olabilir. Ticaret hadleri şoklarının net etkisi teorik olarak belirsizdir. Harberger-Laursen-Metzler Etkisi'ne göre, yurtiçinde üretilen malların fiyatının yabancı mallara göre azalması reel geliri ve dolayısıyla tasarrufları azaltabilir (Özcan vd., 2018: 62). Ancak rasyonel davranış biçimi varsayımı altında, gelirdeki beklenmeyen değişim ve oynaklıkların

da tasarruflar üzerinde etkisi olabilir. Ticaret hadlerindeki bozulmanın sürekli veya geçici olması, tasarruflar üzerindeki etkiyi belirler (Athukorala ve Sen, 2004: 495; Jongwanich, 2010: 965). Sürekli bir bozulma bekleniyorsa, hem cari hem beklenen gelir etkilenebilir ve tasarruflar değişmeyebilir. Geçici bir bozulma bekleniyorsa, bireyler reel tüketim harcamalarını sabit tutmak için tasarruflarını azaltabilirler. Bu nedenle, cari açık ve ticaret hadleri, tasarruf davranışları üzerinde karmaşık ve çok yönlü etkilere sahip faktörler olarak değerlendirilmektedir.

Borçlanma Kısıtı

Borçlanma kısıtı teorisi, bireylerin tüketim kararlarını, zenginlik durumlarından ziyade borç seviyeleri ve cari gelirlerine göre aldığını belirtir. Bu teoriye göre, iç ve dış borçlanma araçları, bireylerin ve ekonomilerin tasarruf davranışlarını etkiler. İç borçlanma araçları cari gelir, para ve kredi akışlarını içerirken; dış borçlanma araçları yabancı tasarruf ve cari bütçe açığını kapsar (Hayashi, 1981: 11).

Borçlanma kısıtlamaları, tüketici davranışlarını ve dolayısıyla tasarruf eğilimlerini etkileyebilir. Örneğin, bir tüketici gezi masrafı için borçlanma yerine tasarruf yapmayı tercih ederse, bu durum pozitif tasarrufa yol açar. Borçlanma kısıtları sıkı olduğunda, bireylerin krediye erişimi azalır ve bu durum, tasarruf yapmalarını teşvik eder. Sıkı borçlanma kısıtlamaları, tüketicilerin krediye daha az erişebilmesine ve tasarruf oranlarının artmasına neden olur. Riskten kaçınan tüketiciler gelecekteki olası sıkı kısıtlamaları öngörerek tasarrufa yönelirler (Herman ve Hebbel, 2016: 10; Gersovitz, 1988: 392; Schechtma, 1976: 218-241).

Bağlayıcı bir borçlanma kısıtı varsa, mevcut tüketimin marjinal faydası gelecekteki tüketimin beklenen faydasından ağır basar ve haneler mevcut tüketimlerini artırmak ister ama yapamazlar (Zeldes, 1989: 337). Borçlanma kısıtlamalarının azaltılması durumunda ise, mevcut tüketim artacak ve ulusal tasarruflar azalma eğilimi gösterecektir (Gersovitz, 2000: 381: 424). Bu durum, borçlanma kısıtlamalarının tüketim ve tasarruf kararları üzerinde önemli etkileri olduğunu ve bu kısıtlamaların ekonomik politika araçları olarak kullanılmasının mümkün etkilerini göstermektedir.

Finansal Derinlik

Finansal derinlik, finansal araçların çeşitliliği ve bu araçların ekonomide yaygınlaşması olarak tanımlanır. Bu çeşitlilik, tasarrufların yatırıma dönüştürülmesini kolaylaştırır ve finansal piyasalardan sağlanan fon kaynaklarının reel sektöre aktarılmasıyla ekonomik büyümeyi destekler. Finansal derinliğin ölçümünde kullanılan temel göstergeler arasında M1 (dar para arzı) ve M2 (geniş tanımlı para arzı) bulunmakta olup, bu oranlar ekonominin parasallaşma derecesini ve hane halklarının bankacılık sistemini kullanma düzeyini göstermektedir (Önder, 2022: 44; Öztürk ve Sak, 1996: 17-18).

Finansal sistemin derinliği, bireylerin tasarruf tercihleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Derin bir finansal sistem, tasarruf araçlarına daha kolay erişimi ve çeşitliliği sağlayarak bireylerin daha fazla tasarruf yapmalarını teşvik eder (Edwards, 2000: 39). Ayrıca, finansal piyasaların serbestleşmesi ve derinleşmesi, tasarruf sahipleri ile yatırımcılar arasında daha etkin bir finansal aracılık faaliyeti sağlayarak tasarrufları artırabilir ve sermaye birikimi üzerindeki engelleri azaltabilir (Mckinnon, 1973: 8). Sermayenin verimliliği düşük bölgelerden yüksek olan bölgelere transferi, hızlı büyüme rakamlarının elde edilmesine imkan tanır (Balassa, 1989: 22).

Derin ve iyi düzenlenmiş finansal piyasalar, tasarruf araçlarının çeşitlendirilmesini sağlar ve yerli tasarruf sahiplerinin dünya çapında sermaye araçlarını kullanmalarına olanak tanır. Finansal sistemin sunduğu araçlar, banka kredi stokları ve geniş para varlıkları dahil, tasarrufların artmasına katkıda bulunabilir. Bununla birlikte, finansal derinliğin tasarruflar üzerindeki etkisi, tüketicilerin servetiyle doğrudan ilişkili olduğundan belirsizlik taşımaktadır (Herman ve Hebbel, 2016: 10). Bu faktörler, finansal derinliğin, tasarruf davranışları üzerinde çeşitli ve karmaşık etkilere sahip olduğunu göstermektedir (Kar vd., 2011: 687).

Gelir Dağılımı

Tasarruf kararlarını etkileyen önemli faktörlerden biride gelir dağılımıdır. Genel olarak, gelir seviyesi yüksek olan bireyler, düşük gelirli bireylere kıyasla daha yüksek oranda tasarruf yapma eğilimindedirler. Gelir dağılımındaki en üst dilimde yer alan yüzde 20'lik kesim, genellikle en yüksek

tasarruf oranlarına sahiptir ve gelir düzeyi azaldıkça tasarruf oranlarının da azaldığı gözlemlenir (Dyan ve Skinner, 2000: 400).

Gelir dağılımının eşitliğini ölçmede kullanılan gini katsayısı, 0 ile 1 arasında değer alır. Katsayının 1'e yakın olması, gelir dağılımının adaletsiz olduğunu, sıfıra yakın olması ise daha adil bir dağılımı gösterir (Aka, 2019: 196). Sürekli gelir hipotezi, bireylerin elde ettiği gelirin yanı sıra gelirin türünün de tasarruflar üzerinde etkili olabileceğini belirtir ve gelir dağılımındaki değişimlerin tasarruflar üzerinde etkili olabileceğini öne sürer (Uzay, 2011: 89-90).

Gelir dağılımının tasarruflar üzerindeki etkisi, fonksiyonel ve kişisel gelir dağılımları aracılığıyla incelenebilir. Ayrıca, gelirin fonksiyonel dağılımı ve tasarruf (ve büyüme) ilişkisi, neoklasik ve neokeynesyen büyüme modellerinin odak noktasında yer alır (Schmidt-Hebbel ve Serven, 2000:419). Bu çerçevede, gelir dağılımı, tasarruf davranışları üzerinde önemli ve karmaşık etkilere sahip bir faktör olarak kabul edilmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Türkiye'deki tasarruf davranışlarına ilişkin yapılan çeşitli akademik çalışmalar ve bu çalışmalardan elde edilen bulgular aşağıda detaylandırılmıştır:

Özcan vd. (2003), 1968-1994 dönemini inceleyen çalışmalarında tasarruf, gelir düzeyi, enflasyon, finansal derinlik ve dış ticaret haddi gibi değişkenleri ele almışlardır. Zaman serisi analizi, gelir düzeyi, enflasyon, finansal derinlik ve dış ticaret haddi ile tasarruflar arasında istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu ilişkiler olduğunu göstermiştir.

Çağlayan (2006), 1970-2004 yılları arasındaki dönemi ele almış ve yurtiçi tasarruflar, büyüme oranı, enflasyon oranı ve reel faiz oranı gibi değişkenler üzerinden bir zaman serisi analizi gerçekleştirmiştir. Araştırmanın sonuçları, kısa dönemde ekonomik büyüme oranının yurtiçi tasarrufları pozitif yönde etkilediğini; uzun dönemde ise büyüme oranı ve reel faiz oranının yurtiçi tasarruflar üzerinde pozitif etkileri olduğunu, enflasyon oranının ise negatif bir etkiye sahip olduğunu belirlemiştir.

Ekinci ve Gül (2007) tarafından yürütülen çalışma, 1960-2004 dönemini kapsayarak yurtiçi tasarruf oranı ve ekonomik büyüme oranı gibi değişkenler üzerinden yapılan bir zaman serisi analizini içermektedir. Bu analiz, ekonomik büyümenin yurtiçi tasarrufların belirleyicisi olduğunu göstermiştir.

Düzgün (2009) tarafından gerçekleştirilen çalışma, 1987-2007 yılları arasını kapsamakta olup, özel tasarruf, kamu tasarruf oranı, para arzı, faiz oranı, enflasyon oranı ve dış tasarruf oranı gibi değişkenlerin analizini içermektedir. Zaman serisi metodolojisi kullanılarak yapılan bu analiz, kamu tasarrufu, para arzı, faiz oranı ve enflasyon oranının özel tasarruflar üzerinde negatif etkilere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Buna karşın, dış tasarrufların özel tasarruflar üzerinde pozitif bir etki yarattığı tespit edilmiştir.

Özcan ve Günay (2012) tarafından 1975-2008 dönemini kapsayan çalışmada, özel tasarruf oranı, kamu tasarruf oranı, para arzı, nominal ihracat/nominal ithalat ve tasarruf mevduatı faiz oranı gibi değişkenler zaman serisi analizi ile incelenmiştir. Bu çalışma, özel tasarrufları etkileyen kritik faktörler arasında ataletin önemli bir rol oynadığını, kamu tasarrufları, ekonomik büyüme, finansal derinlik, dış ticaret açığı, enflasyon oranı, genç ve yaşlı bağımlılık oranları ile şehirleşme oranının özel tasarrufları azalttığını; finansal gelişme, reel faiz oranları ve eğitimli nüfus oranının ise özel tasarrufları artırdığını ortaya koymuştur.

Uygun (2012), 1987-2006 dönemini ele alarak, özel tasarruf, GSMH, büyüme oranı, reel efektif döviz kuru endeksi, nominal toplam kredi stoku ve nominal yıllık kamu yatırımı değeri gibi değişkenleri zaman serisi metodolojisi ile incelemiştir. Çalışma, kamu tasarruflarının, reel döviz kuru ve ekonomik büyümenin özel tasarruflar üzerinde anlamlı etkilere sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Değirmen ve Şengönül (2012), 1990-2007 dönemine odaklanan çalışmalarında, GSYH, net özel tasarruf oranı, enflasyon oranı, kamu yatırım harcama oranı ve net vergi oranı gibi değişkenleri ele almışlardır. Zaman serisi analizi sonuçları, enflasyon oranının kısa dönemde net özel tasarruf oranı

üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu, ancak uzun dönemde pozitif bir etkiye dönüştüğünü göstermiştir.

Özlele ve Karakurt (2015), 1980-2011 dönemini inceleyerek kamu tasarrufları, bankaların özel sektöre açtıkları kredilerin GSYH'ye oranı, tasarruf mevduatı faiz oranı, enflasyon, kişi başı milli gelir, büyüme oranı, para arzındaki artış, nüfus bağımlılık oranı ve kadın işgücüne katılım oranı gibi değişkenler üzerinden bir zaman serisi analizi yapmışlardır. Araştırma, kamu tasarrufu ve bağımlılık oranındaki artışın özel tasarrufları negatif yönde etkilediğini; buna karşın, faiz ve enflasyon oranlarındaki artışın özel tasarrufları pozitif yönde etkilediğini bulmuştur. Ayrıca, kişi başına milli gelir ve ekonomik büyüme oranının özel tasarruflar üzerinde belirgin bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Barış ve Uzay (2015), 1960-2012 dönemine yönelik çalışmalarında yurtiçi tasarruf oranı, GSYH, enflasyon oranı, reel faiz oranı ve dış ticaret açığı gibi değişkenleri analiz etmişlerdir. Zaman serisi analizi sonuçları, ekonomik büyüme ve dış ticaret açığının yurtiçi tasarrufları belirleyen önemli değişkenler olduğunu ortaya koymuştur.

Uçgun (2017), 2000-2014 yıllarını kapsayan bir dönemi incelemiştir ve çalışmasında kamu harcamaları, hanehalkı tüketim harcamaları, gayri safi yurtiçi hasıla, dış ticaret açığı ve yurtiçi tasarruflar gibi değişkenleri analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, dış ticaret açığının artışının tasarrufları kısmen pozitif yönde etkilediğini; ancak, kamu harcamaları ve hanehalkı tüketim harcamalarının artışının tasarrufları negatif yönde etkilediğini ortaya koymuştur.

Çolak ve Öztürkler (2018), 1990-2017 dönemine yönelik bir çalışma gerçekleştirmiş ve bu çalışmada hanenin aylık tasarruf miktarı, hanenin aylık kullanılabilir geliri, eğitim düzeyi, konut sahipliği, sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olma, sağlık sigortasına sahip olma, kır-kent ayrımı, çalışan kadın sayısı, çalışma yaşındaki fert sayısı ve emekli yaşındaki fert sayısı gibi değişkenleri incelemiştir. Araştırma, düşük gelir düzeyinin tasarrufların gelir duyarlılığını artırdığını, servetin genel olarak tasarruf eğilimi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ancak, düşük gelirli hanehalkları için bir servet unsuru olarak konut sahipliğinin, bu gelir grubunun harcamalarında önemli bir yer tutan kira harcamalarını ortadan kaldırarak tasarrufları olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Aka ve Arıcan (2019) tarafından yürütülen araştırma, 1996-2017 dönemini kapsamaktadır ve tasarruf, kişi başı düşen GSYH, enflasyon oranı, para arzı (M2) ve genç bağımlılık oranı gibi değişkenler üzerine odaklanmıştır. Zaman serisi analizi sonucunda, GSYH ve enflasyon oranlarının tasarruf oranları üzerinde anlamlı ve pozitif etkilere sahip olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, genç bağımlılık oranları ve para arzı değişkenlerinin tasarruf oranları üzerinde anlamlı ve negatif etkileri olduğu gözlemlenmiştir.

Bu çalışmalar, Türkiye'deki tasarruf davranışlarının, makroekonomik değişkenler ve sosyoekonomik faktörlerle karmaşık bir etkileşim içinde olduğunu ve bu etkileşimlerin ekonomik politika kararlarına önemli katkılar sağlayabileceğini göstermektedir.

AMPİRİK ANALİZ

Değişkenlerin tanımlanmasından sonra değişkenler için birim kök testi yapılarak VAR analizi ve ilgili istatistiksel testlere yer verilmektedir. Daha sonra Johansen Eşbütünleşme testi yardımıyla seriler arasındaki uzun dönem ilişkisinin varlığı araştırılarak, değişkenlerin işaretleri tartışılmaktadır.

Veri Seti

Çalışma 1980-2019 dönemini kapsayan yıllık verilerden oluşmaktadır. Veriler Dünya Bankası'nın ve IMF'in kaynaklarından temin edilmiştir. Çalışmada kurulan model için; tasarrufların GSYH'ye oranı, GSYH, enflasyon oranı, finansal gelişme indeksi ve reel faiz oranı değişkenleri kullanılmıştır. Logaritmik formları kullanılan değişkenler Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Değişkenlerin açıklanması

Simgesi	Açıklama	Dönemi	Kaynak
LSAV	Log. Tasarruf Oranı	1980-2019	World Bank-WDI
LGDP	Log. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	1980-2019	World Bank-WDI

LINF	Log. Enflasyon Oranı	1980-2019	IMF
LFIN	Log. Finansal Gelişme İndeksi	1980-2019	IMF
REEL	Reel Faiz Oranı	1980-2019	IMF

Model ve Yöntem

Türkiye’de tasarrufları belirleyen değişkenlerin belirlenmesine yönelik olarak yapılan bu çalışmada, VAR temelli Johansen Eşbütünleşme analizi uygulanmıştır. Kurulan model ile tasarrufun reel faiz oranıyla ilişkisi incelenmiştir. Tasarrufların belirleyicilerini açıklayabilmek için aşağıdaki model 1 tahmin edilmektedir.

$$LSAV = f(LGDP + KINF + LFIN + REEL) \quad (3)$$

Kurulan model için birim kök testi (Augmented Dickey Fuller) yapıldıktan sonra VAR analizi yapılarak Johansen Eşbütünleşme testi yardımıyla seriler arasındaki uzun dönem ilişkisinin varlığı araştırılmaktadır.

Değişkenlerin tanımlanmasından sonra değişkenler için birim kök testi yapılarak VAR analizi ve ilgili istatistiksel testlere yer verilmektedir. Daha sonra Johansen Eşbütünleşme testi yardımıyla seriler arasındaki uzun dönem ilişkisinin varlığı araştırılarak, değişkenlerin işaretleri tartışılmaktadır.

ADF Birim Kök Testi

Serilerin zaman serisi özelliklerinin ortaya konulabilmesi için öncelikle ADF (Augmented Dickey Fuller, 1981) birim kök testi yapılmaktadır. Yapılan ADF testi sonuçları Tablo 2’de sunulmaktadır.

H_0 hipotezinin seri durağan değildir (veya, seri birim kök içermektedir) şeklinde kurulduğu ADF birim kök testlerinin sabitli, sabitli ve trendli ve sabitsiz ve trendsiz modellerle tahminleri belirtilmiştir. Tüm değişkenler birinci farklarında durağan hale gelmektedirler.

Tablo 2. ADF birim kök testleri

Değişkenler	Seviye			Birinci Farklar								
	Sabitli			Sabitli	Sabitli	Sabitsiz						
		Sabitli	Trendli	Sabitsiz	Trendli	Trendsiz						
LSAV	-2.2356 [0.1970]	(0)	-2.1623 [0.4966]	(0)	0.1600 [0.6228]	(0)	-8.8441 [0.0000]	(0)	-8.8601 [0.0000]	(0)	-8.9483 [0.0000]	(0)
LGDP	-1.2639 [0.6381]	(0)	-1.9602 [0.6066]	(0)	2.8487 [0.9986]	(0)	-6.9884 [0.0000]	(0)	-6.9777 [0.0000]	(0)	-6.0639 [0.0000]	[0]
LINF	-1.1799 [0.6750]	(0)	-1.9498 [0.6121]	(0)	-0.4996 [0.4942]	(0)	-5.8688 [0.0000]	(0)	-5.8510 [0.0001]	(0)	-5.9358 [0.0000]	(0)
LFIN	-1.6394 [0.4532]	(0)	-2.3320 [0.4070]	(2)	-2.7557 [0.0072]	(0)	-4.9626 [0.0002]	(0)	-3.2475 [0.0930]	(4)	-4.6988 [0.0000]	(0)
REEL	-1.9697 [0.2987]	(0)	-2.6271 [0.2708]	(0)	-1.3776 [0.1540]	(1)	-7.9911 [0.0000]	(0)	-7.9538 [0.0000]	(0)	-8.0021 [0.0000]	(0)

() simgesi otokorelasyonsuz gecikmeyi göstermektedir. [] simgesi prob istatistiklerini göstermektedir Prob 0.05 den büyükse h_0 kabul edilir. Seri birim kök içermektedir. (yani durağan değildir)

VAR Analizi

Birim kök testlerinde tüm serilerin birinci farklarında durağanlık gösterdiği durumlarla karşılaşıldığında, seriler arasındaki uzun vadeli ilişkileri inceleme yöntemlerinden biri Johansen Eşbütünleşme testleridir (Johansen-Juselius, 1990). Johansen eşbütünleşme analizi, model içerisinde yer alan değişkenlerin bağımlı ve bağımsız değişken olarak ayırım yapılmaksızın ele alındığı ve Vektör Otoregresif (VAR) analizine dayalı bir yaklaşımı benimsemektedir. Değişkenlerin grafiksel incelenmesi sırasında trend eğiliminin varlığı tespit edilmiş olup, bu trend eğilimi eşbütünleşme uzayına (cointegration space) dahil edilmiştir. Trendin model içerisine entegrasyonu, modele dahil edilmemiş diğer potansiyel değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerinin de dikkate alınmasını sağlayarak, modelin kapsamını genişletmeye yönelik bir adım olarak değerlendirilmektedir. (De Vita vd., 2006: 3455).

Tablo 3. VAR modeli uygun gecikme uzunluğu seçimi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	21.556	N/A	3.56e-07	-0.660	-0.215	-0.506
1	116.049	151.188	6.89e-09	-4.631	-3.076*	-4.094
2	140.725	32.432	7.89e-09	-4.612	-1.293	-4.094
3	173.746	33.964	6.75e-09	-5.071	-1.293	-3.767
4	239.267	48.672*	1.29e-09*	-7.386*	-2.498	-5.699*

*Kriter tarafından seçilen uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir. FPE: Final prediction error, AIC: Akaike information criterion, SC: Schwarz information criterion, HQ: Hannan-Quinn information criterion.

VAR analizi seçilen gecikme uzunluğuna oldukça duyarlı bir yöntemdir. Dolayısıyla Johansen eş bütünleşme testine geçmeden gecikme uzunluğu belirlenerek, VAR tahminlerinin yapılması gerekmektedir. Tahmin edilen VAR modellerinin analiz sonuçlarında, otokorelasyon ve değişen varyans testleri ile de değerlendirilmesi gerekmektedir. VAR modelleri, fonksiyonel form içermeyip doğrusal olduğundan, tanımlama hatası incelemesi yapılmamaktadır (Tari, 2005: 447). Uygun gecikme uzunluğu Tablo 3'te sunulmuştur.

Buna göre SC (Schwarz information criterion) kriteri bir gecikmeyi uygun gecikme uzunluğu olarak gösterirken, LR, FPE, AIC ve HQ bilgi kriterleri de dört gecikmeyi uygun gecikme uzunluğu olarak belirlemektedir. Seçilen gecikme uzunluğunun otokorelasyonlu olmaması gerekmektedir.

Tablo 4. LM otokorelasyon test sonuçları (Bir Gecikme)

Lag	LRE* stat	Prob.
1	45.27437	0.0078
2	9.609217	0.9976
3	27.65230	0.3241
4	23.51139	0.5477

Tahmin edilen VAR modelinin yapısal anlamda bir sorun içerip içermediğini tespit etmek için yapılan LM otokorelasyon test sonuçlarına göre; bir gecikme uzunluğunda otokorelasyon sorunu bulunduğu tespit edilmiş ve sonuçlar Tablo 4'de sunulmuştur.

Bir gecikmede otokorelasyon sorunu olduğundan iki gecikme uzunluğuna bakılmaktadır. Tablo 5'de iki gecikme uzunluğunda otokorelasyon probleminin olmadığı görülmektedir.

Tablo 5. LM otokorelasyon test sonuçları (İki Gecikme)

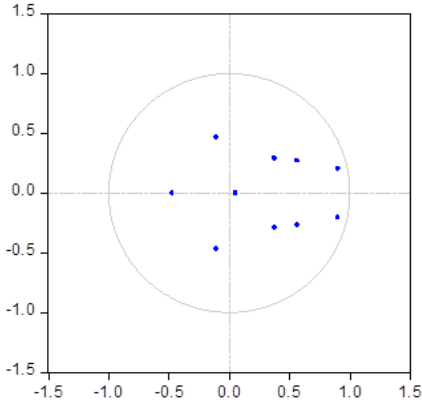
Lag	LRE* stat	Prob.
1	33.04192	0.1300
2	22.42464	0.6111
3	29.99964	0.2243
4	18.84893	0.8043

Değişen varyans test sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. VAR değişen varyans testi

Chi-sq	df	Prob.
319.4547	330	0.6513

VAR analizi için yapılan hata terimlerinin değişen varyanslı olup olmadığına dair yapılan test sonucuna göre, değişen varyans probleminin olmadığı görülmektedir.

Şekil 1. Karakteristik polinomların ters kökleri

Şekil 1’de gösterilen AR karakteristik polinomların ters kökleri, çemberin içerisinde bulunmaktadır. Hiçbir AR kökünün birim çemberin dışında yer almaması kurulan VAR modelinin durağan olduğunu desteklemektedir.

Johansen Eş Bütünleşme Sonuçları

Johansen eş bütünleşme testinin İz ve Maksimum Özdeğer istatistiklerinin kritik değerlerden büyük olması, boş hipotezin reddedilerek alternatif hipotezin kabul edilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu çerçevede ekonometrik tahminde yer alan değişkenler arasında iki eş bütünleşme vektörü (cointegration vector) bulunduğu her iki istatistik tarafından da kabul edilmektedir. Diğer bir ifadeyle bu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki mevcut olup seriler eşbütünleşiktir. Sonuçlar Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Johansen eş bütünleşme test sonuçları

Ho: rank=r	Trace İstatistiği	%5 Değer	Kritik Prob.	Max. Eigen İstatistiği	%5 Değer	Kritik Prob.
r=0*	92.14040	69.81889	0.0003	34.31264	33.87687	0.0444
r<=1*	57.82776	47.85613	0.0044	29.89684	27.58434	0.0248
r<=2	27.93092	29.79707	0.0808	19.45477	21.13162	0.0844
r<=3	8.476148	15.49471	0.4160	5.940492	14.26460	0.6209
r<=4	2.535655	3.841466	0.1113	2.535655	3.841466	0.1113

Normalize edilmiş eşbütünleşme katsayı sonuçları tablo 8’de gösterilmektedir.

Tablo 8. Normalize edilmiş eşbütünleşme katsayıları

LSAV	LGDP	LINF	LFIN	REEL
1.000000	-1.220459	6.379262	-7.961626	10.49140
	(1.97465)	(1.00529)	(2.17260)	(1.58826)

$$LSAV=+1.22LGDP-6.37LINF+7.96LFIN-10.49REEL$$

Modelin tahmin sonuçlarına göre; Türkiye’de uzun dönemde kişi başına gelir (LGDP), finansal gelişme (LFIN) tasarrufları (LSAV) pozitif olarak etkilerken enflasyon (LINF), reel faiz (REEL) negatif yönde etkilemektedir. Kişi başına gelir dışındaki diğer değişkenler istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu çerçevede kişi başına gelir ve finansal gelişmenin tasarrufları artırmaya olumlu katkı sağlarken enflasyon ve reel faiz oranının artması tasarrufları olumsuz yönde etkilemektedir.

SONUÇ

Tasarruflar, ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerinde kritik bir role sahiptir, özellikle yatırımlar için gerekli finansmanın sağlanmasında önemli bir işlev görür. Bu bağlamda, tasarruf ve ekonomik büyüme, ülkeler için öncelikli konulardan biridir. Türkiye özelinde tasarruf davranışlarını etkileyen faktörlerin analizi ve tasarrufların artırılması için yapılması gerekenler, bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında, literatürdeki tasarruf belirleyicileri analiz edilmiş, bu değişkenlerin tasarruflar üzerindeki etkileri incelenmiştir. Tasarruf kavramı teorik ve kavramsal olarak ele alınmış, teorik yaklaşımlar irdelenmiştir. Türkiye ekonomisindeki tasarruf belirleyicilerinin yıllara göre değişimi incelenmiş ve literatürdeki sonuçlarla karşılaştırılmıştır.

Tasarrufları açıklayabilecek anahtar değişkenler olarak GSYH, enflasyon oranı, finansal gelişme indeksi ve reel faiz oranı belirlenmiştir. Johansen Eş Bütünleşme Testi ile analiz edilen bu değişkenlerin, GSYH ve finansal gelişme indeksinin tasarruflar üzerinde pozitif, enflasyon oranı ve reel faiz oranının ise negatif etkileri olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar "Mutlak Gelir Hipotezi" ile paralellik göstermektedir.

Türkiye'nin sürdürülebilir ekonomik büyümesi, cari işlemler dengesinin sağlanması ve enflasyonla mücadele için yurtiçi tasarrufların artırılması gerekliliği vurgulanmıştır. Yurtiçi tasarrufların artışı, ekonomik kırılğanlıkları azaltacak ve güçlü bir ekonomik yapının temelini oluşturacaktır.

Türkiye'deki bireysel emeklilik sisteminin geliştirilmesi, tasarruf yapan birey ve kurumlara vergi muafiyeti gibi teşviklerin sunulması, finansal okuryazarlığın artırılması ve finansal sistem dışında kalan tasarrufların sisteme dahil edilmesi, tasarrufların artışı ve ekonomik büyüme için önemli politikalar olarak değerlendirilmektedir. Bu tür politikaların uygulanması, makroekonomik göstergelerin iyileştirilmesine katkıda bulunacak ve ekonomiye daha fazla katma değer sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, M. H., Atiq, A., Alam, S., Butt, M. (2006). The impact of demography, growth, and public policy on household saving: A case study of Pakistan, *Asia-Pacific Development Journal*, 13(2), 61.
- Aka, K., Arican, E. (2019). Türkiye'de hanehalkı tasarruflarının belirleyicileri, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11(21), 163-184.
- Aksoy, F. (2016). *Tasarrufun belirleyicileri tüketici ve ticari kredilere ilişkin bulgular*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Ando, A., Modigliani, F. (1963). The "Life Cycle" hypothesis of saving: Aggregate implications and tests, *The American Economic Review*, 53(1), 55-84.
- Ayers, R., Collinge, A. (2005). *Macroeconomics, Explore Apply*, Enhanced Edition, New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Barış, S., Uzay, N. (2015). The relationship between domestic savings and economic growth: The case of Turkey, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 46, 119-151.
- Balassa, B. (1989). Financial liberalization in developing countries, *The World Bank Policy Research Working Papers*, 22.
- Berube, G., Cote, D. (2000). Long-term determinants of the personal savings rate: Literature review and some empirical results for Canada, *Bank of Canada Working Paper*, 1-58.
- Bhandari, R., Dhakal, D., Pradhan, G., Upadhyaya, K. (2007). Determinants of private saving in South Asia, *South Asia Economic Journal*, 8(2), 209.
- Bocutoğlu, E. (2012). *Makro İktisat Teoriler ve Politikalar*, Murathan Yayınevi.
- Brunner, K. (1968). The rule of money and monetary policy, *Review of Federal Reserve Bank of St. Louis*, 50, 8-24.
- Çağlayan, E. (2006). Enflasyon, faiz oranı ve büyümenin yurtiçi tasarruflar üzerine etkileri, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(1), 423-438.
- Çolak, Ö. F. ve Öztürkler, H. (2012). Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel Tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye'de Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Analizi, *Bankacılar Dergisi*, 23(82),3-44.

- De Vita, G., Endersen, K., Hunt, C. (2006). An empirical analysis of energy demand in Namibia, *Energy Policy*, 34, 3447-3463.
- Deaton, A. (1977). Involuntary saving through unanticipated inflation, *American Economic Review*, 67(5), 908.
- Değirmen, S., Şengönül, A. (2011). *Türkiye’de net özel tasarruf-yatırım açığının belirleyicileri*, Ercan Uygur (Ed.), *Türkiye’de Tasarruflar*. Ankara: İmaj Yayınevi, 109-135.
- Douglas, M., Isherwood, B. (1999). *Tüketimin Antropolojisi*, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 11.
- Düzgün, R. (2009). Türkiye’de özel tasarrufların belirleyicileri, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32, 186.
- Dynan, K., Skinner, K., Zeldes, S. (2004). Do the rich save more?, *Journal of Political Economy*, 112(2), 400.
- Edwards, S. (1996). Why are saving rates so different across countries?: An international comparative analysis, *Journal of Development Economics*, 51(1), 5-44.
- Ekinci, A., Gül, E. (2007). Türkiye’de yurtiçi tasarruf ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Uygulamalı bir analiz (1960-2004), *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, Aralık, 167-184.
- Finlay, R., Price, F. (2014). *Household saving in Australia*, Research Discussion Paper 6.
- Gale, W., Sabelhaus, J. (1999). Perspectives on the household saving rate, *Brookings Papers on Economic Activity*, 1(1999), 181-244.
- Gersovitz, M. (1988). Saving and development, *In Handbook of Development Economics*, 1, 381-424.
- Graham, J. (1987). International differences in saving rates and the life-cycle hypothesis, *European Economic Review*, 31(8), 1509-1529.
- Grigoli, F., Herman, A., Schmidt-Hebbel, K. (2014). World saving, *IMF Working Paper*, 14(204).
- Hayashi, F. (1982). The effect of liquidity constraints on consumption: A cross-sectional analysis, *NBER Working Paper Series*, Working Paper No 882, 11.
- Hebbel, S., Serven, L. (2000). Does income inequality raise aggregate saving?, *Journal of Development Economics*, 61, 419.
- Hondroyannis, G. (2006). Private saving determinants in European countries: A panel cointegration approach, *The Social Science Journal*, 43(4), 558.
- Hurd, M. (1990). Research on the aged: Economic status, retirement, and consumption, *Journal of Economic Literature*, 28(2), 629.
- Jongwanich, J. (2010). The determinants of household and private savings in Thailand, *Applied Economics*, 42(8), 965.
- Kar, M., Nazlıoğlu, Ş. ve Ağır, H. (2011). Financial development and economic growth nexus in the MENA countries: Bootstrap panel granger causality analysis, *Economic modelling*, 28(1-2), 685-693.
- Kazgan, G. (2016). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 141-142.
- Keleher, R. (1991). *Arz Yönlü Vergi Politikası: Kanıtların Gözden Geçirilmesi*, Coşkun Can AKTAN (çev.), İstanbul: Vergi Sorunları Dergisi, (Mart 1991), s. 34.
- King, J. E. (2013) David Ricardo, Houndmills, *Basingstoke, Hants: Palgrave Macmillan*, 110.
- Mankiw, N. G. (2007). *Macroeconomics*, Çeviri: Ömer Faruk ÇOLAK) Efil Yayınevi.
- Marshall, A. (1949). *Principles of Economics*, New York: Mcmillan, 227-228.

- Masson, P. R., Bayoumi, T., Samiei, H. (1998). International evidence on the determinants of private saving, *World Bank Economic Review*, 12(3), 487.
- McKinnon, R. (1973). *Money and Capital in Economic Development*, The Brooking Institute, Washington DC.
- Obstfeld, M. (1982). Aggregate spending and the terms of trade: Is there a Laursen-Metzler effect?, *The Quarterly Journal of Economics*, 97(1), 251-270.
- Ogaki, M., Ostry, J. D., Reinhart, M. (1996). Saving behavior in low-and middle-income developing countries: A comparison, *IMF Staff Papers*, 43(1), 42.
- Orhan, O., Erdoğan, S. (2008). *İktisada Giriş*, Palme Yayıncılık.
- Özcan, C. C., Özmen, İ. ve Özcan, G. (2018). Ticari Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Yükselen Piyasa Ekonomileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 60-73
- Özcan, K. M., Günay, A. (2012). Türkiye’de özel tasarrufları belirleyen unsurlar, *Türkiye Ekonomi Kurumu*, 2012(109), 1-17.
- Özcan, K. M., Günay, A., Ertac, S. (2003). Determinants of private savings behaviour in Turkey, *Applied Economics*, 35(12), 1405-1416.
- Önder, F. (2022). Finansal gelişme ile ekonomik büyüme ilişkisi: Kırılgan beşli ülkeleri üzerine ampirik bir analiz, *Journal of Economics and Research*, 3(2), 36-48.
- Önder, F. (2023). Vergi Yükü ile Ekonomik Büyüme İlişkisinin Panel Ekonometrik Analizi, *Sakarya İktisat Dergisi*, 12 (3), 384-397.
- Özlale, Ü. ve Karakurt, A. (2012). Türkiye’de Tasarruf Açığının Nedenleri ve Kapatılması İçin Politika Önerileri, *Bankacılar Dergisi*, 23(83), 1-33.
- Peker, O. (2009). Türkiye’deki cari açık sürdürülebilir mi? Ekonometrik bir analiz, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(17), 165.
- Peterson, W. (1967). *Income, Employment and Economic Growth*, New York: W. Norton Company, 138.
- Reinsdorf, M. (2007). Alternative measures of personal saving, *Survey of Current Business*, 87(2), 7.
- Samuelson, P. (1980). *Economics*, 11th ed., Mc Graw-Hill.
- Serres, A., Pelgrin, F. (2003). The decline in private saving rates in the 1990s in OECD countries: How much can be explained by non-wealth determinants?, *OECD Economic Studies*, No. 36, 128.
- Smith, A. (1997). *Ulusların Zenginliği*, (Çeviri Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı), Alan Yayıncılık.
- Tarı, R. (2005). *Ekonometri*, Alfa Yayınları.
- Tobin, J. (1965). Money and economic growth, *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 671-684.
- Türk, İ. (1961). *İktisadi Kalkınmanın Finansmanında Vergi Politikası*, Sevinç Matbaası.
- Türkmen, S. ve Ağır, H. (2020). Enflasyon ile finansal gelişme ilişkisi: yüksek ve düşük enflasyonlu ülkeler üzerine ampirik kanıtlar. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 577-592.
- Uçgun, S. (2017). *Türkiye’de ulusal tasarrufların seyri ve ekonometrik analizi (2000-2014)*, Çizgi Yayınları.
- Uygur, E. (2012). Türkiye’de tasarrufların seyri ve etkileyen bazı unsurlar, *Turkish Economic Association*, Discussion Paper No. 2012/108.

- Uzay, N. (2012). Gelir dağılımı-tasarruf ilişkisi: Kayseri'deki Ggrişimcilerin tasarruf davranışlarını belirlemeye yönelik bir uygulama, *Turkish Economic Association*, Discussion Paper, No. 2012/113.
- Wicksell, K. (1936). *Interest and Prices: A Study of the Causes Regulating the Value of Money*, Macmillan, London.
- Wilson, S. (2014). Saving and investment in US economic growth, *Social Science Research Network*, 11, 1-22.
- Zeldes, S. (1989). Consumption and liquidity constraints: An empirical investigation, *Journal of Political Economy*, 97(2), 337.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Cumhuriyet Döneminde Malazgirt
Manzikert during the Republic Period

Mehmet ÖZALPER

Doç. Dr., Muş Alparlan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
mehmetozalper65@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0003-2758-5873

Öz: Türk siyasi tarihi içerisinde Malazgirt Savaşı'nın önemi tartışma götürmeyecek şekilde bilinen bir husustur. Ancak burada bahsi geçen coğrafyanın da yaşanan tarih kadar büyük bir öneminin olduğu da yadsınamaz bir gerçekliktir. Buna bağlı olarak tarihsel süreçte bu denli önem arz eden bir bölgenin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte nasıl bir yer olduğu da merak edilen bir husustur. Malazgirt, Anadolu'nun klasik yapısı içerisinde çok büyük bir farklılık arz etmeden Muş iline bağlı, ikinci büyük ilçe olarak varlık göstermiştir. Bu süreçte geçirmiş olduğu dönüşüm, bu dönüşümün cumhuriyetin getirmiş olduğu ilke ve inkılaplar kapsamında Malazgirt'te uygulama sahasının nasıl olduğu merak uyandıran bir konudur. Ayrıca Kurtuluş Savaşı sürecinden çıkan Anadolu insanının özellikle taşranın bu uzak ilçesinde yeni rejime nasıl ayak uydurduğu, bunun yanında Malazgirt Savaşı'nın öneminin cumhuriyetin ilk yıllarında bu coğrafyada ne anlam ifade ettiği gibi konular yapılmış olan bu çalışma ile tarih biliminin usul ve kaideleri dikkate alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Malazgirt, Muş, Malazgirt Savaşı, İnkılap, Doğu Anadolu..

Abstract: The importance of the Battle of Manzikert in Turkish political history is an issue that is indisputable. However, it is an undeniable reality that the geography mentioned here is as important as the history we experienced. Accordingly, it is also a matter of curiosity what kind of a place this region, which is of such importance in the historical process, was with the establishment of the Republic of Türkiye. Malazgirt existed as the second largest district in the province of Muş, without presenting a significant difference within the classical structure of Anatolia. The transformation it has undergone in this process and the application area of this transformation in Malazgirt within the scope of the principles and reforms brought by the republic is an intriguing subject. In addition, topics such as how the Anatolian people who emerged from the War of Independence adapted to the new regime, especially in this remote district of the countryside, as well as what the importance of the Battle of Manzikert meant in this geography in the first years of the republic, were examined in this study, taking into account the procedures and principles of historical science.

Keywords: Manzikert, Muş, Battle of Manzikert, Revolution, Eastern Anatolia.

GİRİŞ

Tarih çalışmalarında etimoloji önemli bir unsurdur çalışmamızın esasını teşkil eden "Malazgirt" in kelime kökeni olarak bölgenin ilk sakinlerinden olan Urartu kralı Menuas'a kadar uzandığı görülmektedir. Menuas hükümdarlığı, döneminde kurulan "Menuahina" şehrinin Malazgirt ve civarını teşkil ettiği nazariyeler arasındadır. Ermeni kaynaklarında "Manavazkert", "Manazkert" olarak geçen ilçe Arap kaynaklarında ise "Manazcird" şeklinde telaffuz edilmektedir. Günümüzdeki ilçe statüsünde

Geliş Tarihi:26.03.2018

Kabul Tarihi:15.04.2022

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Özlap, M. (2024). Cumhuriyet döneminde Malazgirt. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1678-1687. Doi: 10.33437/ksusb.1585303

sınırlarına baktığımız zaman Malazgirt Ovası diye adlandırılan bir ova şeklinde deniz seviyesinden 1500 metre yüksekliktedir. Muş merkezine uzaklığı Karaköse yolundan 121 kilometredir (Buncner, 1978: 239).

Anadolu coğrafyası gerek burada kurulan Urartu, Frig, Lidya, Hitit devletleri, gerekse de bölgeyi işgal eden Roma, Asur, Med, Pers devletleri tarafından uzun yıllar yönetilmesine rağmen bahse konu uygarlıkların isimlerini hiçbir dönemde almamıştır. Anadolu'ya bu devletlerden sonra gelen millet olan Türkler, çok daha kısa bir sürede sosyal ekonomik ve etnik olarak burayı ciddi bir dönüşüme uğratmış ve kendi isimleri ile anılmasını sağlamıştır. Anatolia'dan Anadolu'ya son olarak Türkiye'ye dönüşmüştür (Ünal, 2020:17). Bunun yanında tarihsel süreç içerisinde Anadolu gibi birçok bölgeye göç etmelerine ve buralarda devletler kurmalarına rağmen hemen hiçbir bölgede Anadolu'da ortaya çıkan anlamda bir "Vatan" metfunu da geliştirmemişlerdir. Bu açıdan değerlendirildiği zaman Anadolu'nun dünya siyasetinde ki jeopolitik konumunun yanında Türk Tarihi için de ne denli önemli bir bölge olduğu daha anlaşılır bir veçhe kazanmaktadır (Bezer, 2014: 21).

Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesi Malazgirt Meydan Muharebesi sonrasında başlamıştır. Bu muharebe yerli yabancı birçok tarihçi tarafından çok farklı yönleriyle ele alınmıştır (Çevik, 2018:16). Anavatan olarak addedilen Orta Asya'dan sonra Türkler Anadolu'yu kendilerine vatan edinmişlerdir. Bu süreci başlatan Malazgirt Meydan Muharebesi, Türk Tarihi açısından ciddi bir öneme sahiptir. Dünya tarihi açısından değerlendirildiği zaman ise Osmanlı Devleti'nin dünya siyasetini uzun yıllar boyunca yönetmiş olması göz önüne alındığında Selçuklu Devleti'nin Osmanlı Devleti'nin temelini atmış olduğu olgusu akıllara gelmektedir. İslam Tarihi açısından yapılacak değerlendirmede ise XI. yüzyılda var olan kargaşa ortamı son bulmuş ve İslam dünyası için yeni bir siyasi güç ortaya çıkmıştır. Türk tarihindeki savaşların misyonuna bakıldığı zaman örneğin 1040 Dandanakan Savaşı, Büyük Selçuklu Devleti'nin temelini atmıştır. Malazgirt Savaşı, Anadolu'da bir vatan kurmuştur. Kurulan bu vatanın ebediyen Türklerde kalmasını sağlayan ise 1176 Miryakefalın Savaşı olmuştur (Köymen, 1989:376). Bizans'ın Malazgirt'te aldığı yenilgi o denli büyük olmuştur ki Anadolu'ya yapılan Türk akınlarının önünde ciddi bir güç kalmamıştır (Sevim, 2003: 483).

Selçuklu Devleti yapacağı bu ilerlemede Anadolu için sadece istila etme niyeti taşımamıştır. Şehir ve kasabalara yerleşerek bölgenin Türkleşmesini sağlamışlardır. Kazanılan savaş neticesinde arkalarına İslam Halifesi'nin de ciddi desteğini almışlardır. Nitekim Halife el-Kaim Biemrillah Sultan Alp Arslan'a yolladığı mektupta kendisine şu unvanlar ile hitap etmiştir; *"Allah'ın desteğine mazhar, galip ve muzaffer evlat, en büyük Sultan, Arap ve Acem hükümdarı, Dünya hükümdarlarının efendisi, Müslümanların yardımcısı, insanların sığınağı, devletin kahredici bileği, dinin parlak tacı, İslam ülkelerinin Sultanı"*. Bu sıfatların her biri Selçuklu Devleti'nin Anadolu'daki hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır (Sevim, 2021:78, Alican, 2019:198). Halife Sultan Alp Arslan'a verdiği desteği bütün İslam âlemine de duyurmuştur. Camilerde okunmasını istediği dua metninde şu ifadeleri kullanmıştır; *"Allah'ım! İslam'ın sancaklarını yükseltmek için hayatını esirgemeyen mücahitlerini yalnız bırakma Alp Arslan'ı muzaffer kıl ve askerlerini meleklerine te'yid eyle!"* (Turan, 2003:205). Nitekim konu ile ilgili yapılan çalışmalar Malazgirt Meydan Muharebesi'ni çoğu zaman İslam'ın Hıristiyanlık karşısında kazandığı en büyük başarı olarak yorumlamıştır (Hillenbrand, 2015:217). Malazgirt Meydan Muharebesi, genel anlamda batılı kaynaklar (Skylitzés, Bryennios ve Attaleiates...) ışığında incelenmektedir. Bunun en önemli sebebi doğulu kaynaklardan savaşın yapıldığı dönemin çağdaşı olan eserlerin kaybolmuş olması ve sonrasında yazılan kaynakların ise kaybolan bu eserlerin rivayetlerinden faydalanmış olmalarıdır (Cahen, 1972:78).

Cumhuriyet Dönemi Malazgirt

Türk ve Dünya tarihi açısından bu denli önemli olan Malazgirt'in Cumhuriyet Dönemi'nde de bu önemini korumaya kısmen devam ettiği söylenebilir. Meclis kayıtlarında ilk defa 1921 yılında statüsü kaza olarak geçen Malazgirt ilçesinin ilk olarak ne zaman ilçe statüsü aldığı ile ilgili net bir kayda ulaşılamamıştır. Nitekim Cumhuriyet arşivlerinde de bu bilgi teyit edilmektedir (B.C.A. 490-1-0-0-273-1095-2-1). Bahsi geçen kayıt ise dönemin Muş vekillerinden Abdülgani Ertan'ın kazaya bir telgrafhane kurulmasına dair olan isteği dile getirmesidir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, 9. Cilt, 8. Birleşim, 130). 1934 yılında Malazgirt'in Bayazıt (Ağrı) vilayetine bağlanması ile ilgili bir kayıt varsa da bu işlemin gerçekleşmesi ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır (TBMM Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 4. Dönem, 22. Cilt, 62. Birleşim, 528.). 1945 yılında ilçeye Ankara'dan gelen

inceleme heyeti bu konu hakkında teferruatlı bilgiler vermiştir. Malazgirt'in bağlı olduğu Muş merkezine 120 km, Ağrı'ya ise 90 km uzaklıkta olması, gerek coğrafik olarak gerekse ekonomik ilişkilerin ve alışverişin nerdeyse tamamının Muş yerine Ağrı ile yapıyor olmasından dolayı ilçenin Ağrı'ya bağlanması hususunun düşünülmesi gereken bir konu olduğunu belirtmişlerdir (B.C.A. 490-1-0-0-273-1095-2-7; B.C.A. 30-18-1-2-44-30-3). Yerel basın incelendiği zaman bu konunun zaman zaman gündeme geldiği görülmektedir. Malazgirt'in Ağrı'ya olan yakınlığı ilçenin Muş'tan ayrılmasını gündeme getirmiş ancak Muş halkı bu olayları tepki ile karşılamışlardır (Muş Altınova Gazetesi, 7 Ocak 1955).

Malazgirt, 1534 kilometrekare yüzölçümü ile Muş'un ikinci büyük ilçesidir (Muş İl Yıllığı, 1967:21). Malazgirt'in ekonomisinin Cumhuriyetin ilk yıllarında genel itibarla tarım ve hayvancılığa dayalı olduğu kayıtlar arasındadır. İlçede üç adet ot biçme makinesi bulunmaktadır. Harmanlarında düvenle dövüldüğü göz önüne alındığı takdirde tarımın klasik usullerle yapıldığı anlaşılmaktadır. Doktor ve eczanenin bile olmadığı ilçede Sıtma ve Trahoma hastalığı üst seviyededir. Beş sınıflı ve üç öğretmeni olan bir ilkokulu mevcuttur (B.C.A. 490-0-001-1001-868-1-201). Her ne kadar uzak bir taşra ilçesi olsa da Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet büyüklerinin (İsmet İnönü) buraya yapmış oldukları ziyaretler Malazgirt'e verilen önemin bir göstergesidir (Ulus Gazetesi, 15 Temmuz, 1935).

1940 yılında nüfusu 11.000 (B.C.A. 490-0-001-1001-868-1-27) olan ilçede ciddi bir aşiret yapılamasının var olmasına karşın halk ekonomik sıkıntılardan ötürü buna itibar etmemekte genel olarak ziraat ile meşgul olmaktadır. İlçede Türkçe ve Kürtçe konuşan vatandaşların yanı sıra Azeri Türkçesi konuşan Kara Papak ve Kara Kalpak Oğuz Türkleri mevcuttur (B.C.A. 490-0.001-1001-868-1-28). Üretilen tarım ürünleri genelde Ağrı'ya satılmaktadır. Bunun sebebi ise yukarıda bahsedildiği üzere ilçenin hem ekonomik olarak hem de coğrafya olarak Muş'tan ziyade Ağrı'ya yakın olmasıdır (B.C.A. 490-0-001-1001-868-1-29). İlçe halkı hizmetleri ve insani yönleriyle Kaymakam ve Jandarma Bölge komutanından memnun olmakla birlikte ilçe hâkiminden hat safhada şikâyetçi oldukları kayıtlar arasında mevcuttur (B.C.A. 490-0-001-1001-868-1-30-31). Bu şikâyetler zaman zaman şahsi husumetlere dayalı olduğu görülmekle birlikte bazı devlet görevlileri ile alakalı genel bir memnuniyetsizlik olduğu da şikâyet dilekçelerinden anlaşılmaktadır.

İlçe 1940'lı yılların başında kısmen bütün Türkiye'de olduğu gibi ekonomik sıkıntıların üst düzeyde yaşandığı bir yerleşim yeridir. Sıkıntının boyutunu anlaşılması adına dönemin iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi ile yakın bağlantısına rağmen kurulan Halkodasında üzerinde oturulacak sandalye dahi bulunmamaktadır (B.C.A. 490-0-001-1001-868-1-202). Doğu Anadolu Bölgesi'nin merkeze uzak diğer yerleşimlerinde olduğu gibi Malazgirt'te de ülke gündemi maddi imkânsızlıklar yüzünden takip edilememektedir. Sadece dünya ve ülke gündeminden haberdar olabilmek adına radyo bültenlerini dinlemek için Malazgirt'e altı saat mesafede olan Bulanık ilçesine gidildiği kayıtlar arasındadır (B.C.A. 490-1-0-0-1232-102-1-7). Halkın 1941 yılında zorluklarla elde ettikleri AGA marka radyo, bir anlamda ilçe ile ülkenin günlük bağlantısını sağlamıştır. İlçe merkezindeki bulunan bir parkta bu radyo sayesinde günlük yayınlar yapılmış ve halk buna yoğun ilgi göstermiştir (B.C.A. 490-0-001-1001-868-1-204).

İlçede var olan ciddi anlamdaki yapı yetersizliği sadece ilçe sakinleri tarafından yaşanmamaktadır. Devlet daireleri dahi çoğu zaman bir binayı iki üç kurumun (Türk Hava Kurumu, Kaymakamlık, Halkodası) hizmetinde kullandıkları görülmektedir (B.C.A. 490-0-001-1001-868-1-46). 1945 yılı kayıtlarında ilçe nüfusunun 20.000'e ulaşmadığı yazılmıştır. Ancak bölgenin Rus istilasına uğramadan önce nüfusun 50.000 civarında olduğu tahmin edilmiştir. Merkezde bulunan dört mahallenin toplam nüfusu ise 600 olarak kaydedilmiştir. Rus işgalinden önce merkez nüfusunun da 10.000 olduğu kaydedilmiştir. İlçe merkezinde bulunan kalenin 1945 yılında geçen kayıtlarda Ermeni Krallığı zamanında Maiz isimli bir mimar tarafından yapıldığı belirtilmiştir. Kale içinde dört metreye kadar yapılan kazıda ham toprağa rastlanmamış olması da kalenin tarihi hakkında kısmi fikir vermektedir. İlçe merkezinde 120, dört mahallesinde ise 125 olmak üzere toplam 245 adet yapı olduğu belirtilmiştir. Bu yapılardan 7 'si resmi devlet binası olduğu belirtilmiştir. İlçede 27 Ocak 1919 yılında meydana gelen büyük bir deprem olduğu ve bu depremden önce 1000 adet yapının olduğu yazılmıştır (B.C.A. 490-1-0-0-273-1095-2-1). Bu yıllarda Malazgirt'in kompleksinde okuma yazma bilenlerin sayısının yaklaşık 550 olduğu da kayıtlar arasındadır (Yuca, 2023:66). İlçenin Kara Hasan ve Nurettin isminde iki nahiyesinin olduğu ve bu nahiyelere bağlı 77 adet köy olduğu belirtilmiştir. Bu sayının bahsi geçen deprem ve Rus işgalinden önce 180 olduğu da belirtilmiştir. İlçe merkezinde dört büyük ailenin

(aile isimleri kaydedilmemiştir) olduğu belirtilmiştir. Kendilerini Malazgirt'in en eski ve yerli sakinleri diye tanımladıkları diğer sakinlerin ise köylerden ve Bitlis'ten geldikleri nakledilmiştir. Bu dönemde belediye başkanlığı görevini Şemsettin Erdem yürütmektedir. İlçede yoğunluklu olarak Kürtçenin konuşulduğu ancak merkezin %80 oranında Türkçeyi de bildiği belirtilmiştir. İlçeye bağlı bütün köylerin sakinlerinin etnik bir çeşitliliğinin olduğu bunun yanında ilçe merkezine iki saat uzaklıkta olan Karakaya köyünün 17 hanesinin Kara Papak, Kara Kalpak Terekeme (halk arasında yanlış bir ifade ile Terekemen) Kafkas Oğuz Türkü oldukları yazılmıştır. Bu ailelerin aralarında Azeri şivesi ile Türkçe konuştukları belirtilmiştir. Bu sakinlerin 1935 yılında Kars'tan Malazgirt'e 5 hane olarak geldikleri kayıtlar arasındadır. İlçede "Haydaran" ve "Hasanan" diye iki büyük aşiretin olduğu, "Haydaran" aşiretinin Murat nehrinin doğu ve güneyinde oturdukları meşhur aşiret liderlerinin Kör Hüseyin Paşa olduğu onun ölümüyle birlikte aşiret mensuplarının aşiretçilikten ziyade çiftçilik ile meşgul oldukları belirtilmiştir. "Hasanan" aşiretinin ise Reysulayn (Viranşehir)'den buraya göç ettikleri ve yerleştikleri belirtilmiştir. Bu aşiretin Ömeriyan, Şevişiyan, Esadiyan ve Farisiyan diye dört kabileye ayrıldıkları herhangi bir liderlerinin olmadığı aşiret hayatının kısmen terk ettikleri ve kendi iş ve güçleri ile meşgul oldukları belirtilmiştir (B.C.A. 490-1-0-0-273-1095-2-2). Dini yapının muhafaza edildiği ilçede 1940'lı yıllarda şeyh unvanı altında aşiret ruhunu aşılaman ve taraftar toplamak suretiyle şahsi menfaat elde etmek niyetinde olan kişiler olmadığı gibi yalnızca isim olarak şeyh diye hitap edilen Aylar köyünde Sükûtu Şeyh Abdülhamit, Katkanlı Abdülkadir ve Tendürekli Mehmet ve Seyfettin gibi isimler mevcuttur. Bu dönem ilçede Ermeni nüfusun hiç bulunmadığı da kayıtlar arasındadır. Halk genel manada üretim olarak hayvancılıktan elde ettikleri yün ve yağ gibi ürünleri satarak geçim sağlamaktadırlar. Tarımsal ürünler arasında ise buğday, arpa, az miktarda mısır, nohut, mercimek, fasulyenin yanında Trabzon'un Sürmeden ilçesinden Malazgirt'e göç eden muhacirler tarafından karpuz ekimi yapılmaktadır. Bu ürünlerin ekiminin zaman içerisinde yaygınlaşmasıyla beraber ilçede birkaç köyde kavun, karpuz ticareti yapılamaya başlanmıştır. Tütün ekiminin yapılmadığı ilçede başkaca bir zirai sanat bulunmamaktadır. Bu bilgiler sayesinde Muş genelinde karpuz ekiminin ilk nüveleri hakkında kısmen fikir edinilebilmektedir (B.C.A. 490-1-0-0-273-1095-2-6). İlçede cumhuriyetin ilk yıllarında görev yapan mülki amirleri halk ile çok uyuşmadığı görülmektedir. İlçe kaymakamı ve ilçe hâkiminden görmüş oldukları tahkirler dolayısı ile çok dert yakınıldığı kayıtlar arasındadır. Ancak gerek sağlık personelleri gerekse de ilçede görev yapan askerlerden ise bir o kadar memnun oldukları da görülmektedir (B.C.A. 490-1-0-0-273-1095-2-8-9). Halkı özellikle etnik hususlarda aşağılayan ilçe hâkimi bu şikâyetlerin Ankara'ya ulaşmasından sonra görevden alınmıştır. Malazgirt'teki adli işler önce Bulanık ilçesine oradan da mesafe uzaklığı sebebiyle Van'ın Erciş ilçesine nakledilmiştir (B.C.A. 30-10-0-0-27-156-8).

Malazgirt Meydan Muharebesi Yıldönümü Kutlamaları

Malazgirt Muhaberesinin yıldönümü kutlamalarının Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı döneminde genellikle Halkevleri vasıtası ile yapıldığı görülmektedir. Halkevlerinin kendisine misyon edindiği, halkı Türk Tarihi konusunda bilinçlendirme faaliyetleri arasında bu konunun önemsendiği görülmektedir (B.C.A. 490-1-0-0-980-800-4, Pınar, 2013: 18). 872. Yıldönümü kutlamaları bizzat Malazgirt Halkodası tarafından yapılmış ve çok yoğun bir halk katılımının olduğu belirtilmiştir (B.C.A. 490-1-0-0-980-800-4). Bu dönem yapılan törenlerden 873. yıldönümü kutlamaları ulusal basında da yer almıştır (Ulus Gazetesi, 29 Ağustos 1944). 22 Ağustos 1954'te yapılan 874. Malazgirt'te yapılan yıldönümü kutlamalarına bütün Malazgirt halkının katılım gösterdiği yine ulusal basına yansımıştır (Son Posta Gazetesi, 28 Ağustos 1945).

Muharebe'nin 883. yıldönümü münasebetiyle Muş Belediyesi'nin toplantı salonunda bir kutlama etkinliği yapılmıştır. Piyade Albay Lütfü Süer tarafından harita üzerinde Malazgirt Meydan Muharebesi'nin Türk ve dünya tarihi açısından önemini anlatan bir seminer sunulmuştur. Muş merkezde ilkokul öğretmeni olan Ali Rıza Erdoğan bu büyük zaferin anlam ve önemini anlatan bir konuşma yapmıştır. Devamında öğretmen Orhan Tekne tarafından "*Bu Vatan Kim İçin*" başlıklı bir şiir okumuştur. İlin hukuk hâkimi İsmail Çağal ise Ziya Gökalp'ın Malazgirt Muharebesi'ni konu edinen birkaç şiirini okumuştur (Muş Altınova Gazetesi, 22 Ağustos 1954). Aynı yıl Malazgirt'te de yıldönümü etkinlikleri gerçekleştirilmiştir. Kalabalık bir halk kitlesinin iştirak ettiği törenlerde askeri bir temsil gösterimi yapılmıştır. Erzurum 3. Ordu Komutanı Fevzi Mengüç günün anlam ve önemini belirten bir konuşma yapmasının ardından törene Muş ve Karaköse valileri ile civar ilçe kaymakamlarının katıldığı

tören, resmi bir geçitle son bulmuştur. Muş Altınova Gazetesi bu büyük töreni manşetten vermiştir (Muş Altınova Gazetesi, 27 Ağustos 1954).

Malazgirt'te Muharebe' ye verilen önem sadece yapılan kutlamalar olmamıştır. 1953 yılında Muharebe'nin önemi ve şehit olan askerlerin hatıraları adına Malazgirt Savaş ve Şehitler Anıtı yaptırılması için bir temel atma töreni gerçekleştirilmiştir. Muş yerel basını, Malazgirt'e yaptırılan 1071 şehitleri anıtının temel atma törenini sevinçle karşılayan yazılar neşretmiştir. Malazgirt Meydan Muharebesini... altın sayfalarımızın güneşi... olarak betimleyen gazete 883 yıl önce Türklüğe parlak bir bağımsızlık sağlamak amacıyla hakkın rahmetine kavuşan şehitleri rahmetle yad ederek Anadolu bir Türk yurdu haline dönüştüren Sultan Muhammed Alparslan'ı rahmetle yad ettiklerini satırlarına taşımıştır (Muş Altınova Gazetesi, 26 Ağustos 1953). Kısmen yine bu amaçla 15 Mart 1953'te Malazgirt'in merkezinde Sultan Alparslan'ın adına bir cami inşa edilmiş olması milli değerlere verilen önemi göstermektedir (Muş Altınova Gazetesi, 16 Mart 1953). Ancak temel atma töreninin 1953 yılında yapılmasına rağmen yapımı tamamlanamayan anıtın Bayındırlık Bakanlığı'nın 11 Haziran 1976 tarih ve 47-178/B-06/8088-A sayılı yazısı ile 20.000.000 lira bedelle yeniden ihale edildiği Cumhuriyet Arşiv kayıtlarında mevcuttur (B.C.A. 30-18-1-2-357-160-8). İhalenin öncesinde, yapılacak olan anıtın Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Bayındırlık Bakanlığı'nın koordineli çalışması şeklinde bir proje yarışması düzenlenmiştir. Yarışmaya katılan projelerin değerlendirilmesi görevi ise 1966 yılın kurulan Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsüne verilmiştir (Selçuklu Araştırmaları Dergisi, 1971:630). Anıtın tamamlanabilmesi ciddi bir süreç aldığından ilerleyen yıllarda "Malazgirt Savaş Anıtı ve Alparslan Abidesini Yaptırma ve Yaşatma Derneği" adında bir derneğin kurulduğu dahi kayıtlar arasındadır (Alican, 217:26.).

884. yıldönümü kutlamalarında ise yine Bitlis ve Ağrı gibi çevre illerin askeri komutanları ve valilerinin katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir (Akşam Gazetesi, 26 Ağustos 1955). 885. yıldönümü de Malazgirt'te coşkulu bir törenle kutlanmıştır. Erzurum'da bulunan 3.ordu komutanlığı savaşın küçük bir temsilini yaptıkları törende dönemin Muş Valisi Mehmet Belek, Muş Belediye Başkanı Sait Mutlu, Muş Kültür Derneği ve Sağlık Cemiyeti Genel Başkanlığı görevini yürüten ve aslen Muşlu olan Haşim Bingöl katılmışlardır. 3. Ordu Komutanı tarafından savaşın önemini yapıldığı bir konuşma gerçekleştirilmiştir. Çevre ilçelerin kaymakamlarının da katıldığı kutlamalar resmi bir askeri geçitten sonra sona ermiştir (Muş Altınova Gazetesi, 27 Ağustos 1956).

26 Ağustos 1958'de Malazgirt Meydan Muharebesi'nin 887. Yıldönümü kutlamaları yine Malazgirt'te yapılmıştır. Törene Muş Valisi Mehmet Belek, Muş Milletvekili Şefik Çağlayan ve Diyarbakır 7. kolordu Komutanı katılmış coşkulu ve yoğun katılımlı bir tören yapılmıştır (Muş Altınova Gazetesi, 27 Ağustos 1958). Törenleri ordunun sahiplenmesi önem arz etmektedir. Yerel basın Malazgirt Zaferi'nin Türkiye için önemini halka anlatmak ve bu konuda bir bilinç kazandırmak için de çaba harcamıştır. Konuyu büyük bir ciddiyetle özetleyip yorumlayan bir makalenin 26 Ağustos 1959 tarihli Muş Altınova Gazetesinde manşetten yayınladığı görülmektedir (Muş Altınova Gazetesi, 26 Ağustos 1959). 889. yıldönümü törenleri de yine Erzurum 3. Ordu Komutanlığı'nın öncülüğünde Ordu Komutanı Celal Alkoç konuşmaları ile başlamıştır. Törene Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in ve Milli Birlik Komitesi üyelerinin de katılımı planlanmıştır. Ancak uçakları hava muhalefeti nedeniyle önce kalkamamış sonra havanın sakinleşmesiyle beraber İstanbul'dan Diyarbakır'a ve oradan da Ağrı'ya geçen Cemal Gürsel törene yetişmiştir (Akis Dergisi, 1 Eylül 1959:5). Aslında bu kutlamalara basının verdiği habere göre Başbakan Adnan Menderes'inde katılması planlanmıştır. Lakin İstanbul Yeşilköy Havalimanından Diyarbakır'a yapılacak olan uçuşa Adnan Menderes'in gecikmesi üzerine Cemal Gürsel kendisini beklememiş ve basının aktardığına göre asık bir yüz hali ile uçağa hareket emri vermiştir (Akis Dergisi, 1 Eylül 1959:3). Törende Muş Valisi Ahmet Gümüşlü ve Binbaşı Enver Ergun tarafından konuşmalar yapılmış devamında askerî geçit töreninin ardından kutlamalar son bulmuştur (Muş Altınova Gazetesi, 27 Ağustos 1960).

İlerleyen yıllarda yapılan kutlamalar, genel manada aynı çerçeve içerisinde devam etmiştir. 1988 yılı 917. yıldönümü kutlamalarında hemen her kutlamada olduğu gibi askerî erkânın ön planda katılımının olduğunu ve töreni kısmen yönettikleri müşahede edilmiştir. Devlet erkânını temsilen kutlamalara mutlaka bir yetkilinin katılım gösterdiği geçmiş kutlamalarda da görülmüştür. 1988 yılında da Sanayi Bakanı Ercan Vuralhan'ın katılım gösterdiği törende 1953 yılında temeli atılan Malazgirt Meydan Muharebesi Zafer Anıtı'nın henüz inşaatının tamamlanamadığı görülmektedir. Anıtın yanında 1988 yılında projeye dâhil olarak yapılmış temsili bir Selçuklu evinin varlığından bahsedilmişse bile

günümüzde böyle bir yapı mevcut değildir (Sinan, 2020:168-169) Zafer anıtının etrafındaki araziye bu yıllarda dönemin Kaymakamı Nevzat Sinan tarafından fidan ekimi yapıldığı kayıtlar arasındadır. Ancak ekim yapılan sahanın etrafını tel örgü çevirecek bütçe bulunamadığı için gelişimi istenilen boyutta olmamıştır(Sinan, 2020:173). Nevzat Sinan kendi Kaymakamlığı döneminde ilçede Sultan Muhammed Alparslan'ın bir temsilinin olmaması üzerine dönemin Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdür Mehmet Özel ile görüşüp ilçeye bir Alparslan heykeli yaptırılması noktasında yardım istemiştir. Prof. Dr. Tankut Öktem ile görüşülüp bu heykel yaptırılmıştır. İlçe merkezinde Ahlat taşı ile kaplanmış bir kaidenin üzerindedir. 1990 yılında yapılan kutlamalara Kaymakam Nevzat Sinan tarafından Cumhurbaşkanı Turgut Özal'da davet edilmiştir (Sinan, 2020:191).

SONUÇ

Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'nin hemen her küçük yerleşiminde olduğu gibi Malazgirt'te de ekonomik sıkıntıların ciddi boyutlara ulaştığı görülmektedir. Elbette ki bunun sebebi milletin can siperâne bir şekilde verdiği Kurtuluş Mücadelesidir. Anadolu insanının temel geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık Malazgirt halkının en temel uğraşı durumundadır. İlçenin Muş merkeze olan uzaklığı elde edilen ürünlerin pazarlanması noktasında ciddi bir sıkıntı oluşturmaktadır. Ancak coğrafi olarak Ağrı'ya olan yakınlık bu problemi kısmen çözmektedir. Malazgirt'in sahip olduğu etnik çeşitlilik kültürel bir etkileşimi de beraberinde getirdiği gibi ilçe sakinlerinin Anadolu'nun farklı bölgelerinden gelmeleri sebebiyle farklı tarım ürünlerini yetiştirilmesi bir avantaj da sağladığı görülmektedir. Ülkenin doğu bölgesinde görülen aşiret yapılanmalarının ve güç dengelerinin zaman zaman sapmalar gösterdiği bilinen bir gerçektir. Ancak arşiv kayıtları incelendiği zaman Malazgirt sakinlerinin bu mücadelelerin içerisinde olmadığı ve genel anlamda ekonomik sorunların bu tür uğraşlara zaman bırakmadığı söylenilebilmektedir.

Cumhuriyet'in kültür inkılaplarının Malazgirt halkının sosyal anlamda gelişimine hizmet ettiği görülmektedir. Halkodası tarafından yapılan etkinliklerin bu noktada katkısının olduğu kayıtlar arasında görülmektedir. Özellikle tarih bilincinin oluşması amacıyla yapılan Malazgirt Muharebesi'nin yıl dönümü etkinlikleri bu faaliyetleri örnek olarak gösterilebilir. Bu kutlamalarda genel anlamda yapılan etkinliklerin en büyük yükünü ordunun üstlendiği gözlemlenmiştir. Gerek törenlerin organize edilmesinde gerekse de törenlere halkın ilgisini çekmek adına yapılan temsili törenlerin halkın yıl dönümü etkinliklerine ilgilerinin arttırmıştır. Bu törenlere devlet büyüklerinin göstermiş olduğu katılım ise Malazgirt'e verilen önemin halk tarafından hissedilmesini sağlamıştır. Bunun yanı sıra sadece yerel basının değil ulusal basının da bu kutlamaları manşetlerine taşıması ilçenin ülke genelinde bilinirliğinin artmasını sağlamıştır. Nitekim bu etkinliklerin yoğun katılımı olmadığı dönemde ulusal bir gazetede Tunceli'nin bir ilçesi olan "Mazgirt" in Malazgirt ilçesi ile karıştırılmış olması bunun göstergesi mahiyetindedir.

Cumhuriyet'in kurulmasından günümüze kadar Malazgirt Meydan Muharebesine verilen önem hemen her yıl bu etkinliklerin çeşitli üstleniciler tarafından kutlanması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Son zamanlarda anlam ve önemi ciddi oranda anlaşılan Malazgirt Muharebesi'nin sadece günümüzde değil geçmişte de aynı anlam ve öneme sahip olduğu tespitler arasındadır. Her ne kadar ilçede görev yapan devlet görevlileri ilçe halkı ile zaman zaman sorunlar yaşamışsa da genel anlamda halk yöneticilerden sürekli memnun olmuştur. Sosyal ve ekonomik şartların zaman içerisinde iyileşmesine paralel olarak ilçede de bu anlamda bir ilerlemenin olduğu görülmektedir. Gerek kutlama etkinlikleri gerekse de devlet planlamaları bu sosyal ve ekonomik ilerlemeyi her geçen gün ileriye taşımaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Arşivler:

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Sürelî Yayınlar:

Muş Altınova Gazetesi

Ulus Sesi Gazetesi

Son Posta Gazetesi

Akşam Gazetesi

Akis Dergisi

Telif ve Tetkik Eserler:

Alican, M. (2017), *Malazgirt Kiyametinin İlk Günü 1071*, Kronik Kitap.

Alican, M. (2019), *Doğu'nun ve Batı'nın Büyük Sultanı Alparslan*, Timaş Yayınları.

Bezer, G. Ö. (2014), Anadolu'nun Fethi ve Drakon Çayı Anlaşması'nın bu Süreçteki Yeri, *TYB Akademi*, 4(12), Osman Turan ve Selçuklular, 21-37.

Buncner, V.F. (1978), "Malazgirt", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C.VII, 239-241, İstanbul.

Cahen C. (1972), "İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı", çev. Zeynep Kerman, *Türkiyat Mecmuası*, 17, 77-100.

Çevik, A. (2018), "Sultan Alparslan'ın Halep'ten Dönüş Güzergâhı ve Malazgirt Muharebesi'nin Tarihi Üzerine Bazı Değerlendirmeler" *Malazgirt Meydan Muharebesi ve Sultan Alparslan Uluslararası Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı*, Muş.

Hillenbrand, C. (2015), *Malazgirt Muharebesi Türklerin Efsanesi İslamın Simgesi*, çev. Mehmet Morali, Alfa Yayınları.

Köymen, M. A. (2006). Malazgirt Meydan Muharebesinin Diğer Meydan Muharebeleri Arasındaki Yeri ve Önemi, *Bellekten*, 53(206), 375-379, 1989.

Muş İl Yıllığı 1967 (1968), Bingöl Matbaası, Elâzığ, 1968.

Pınar, M. (2013), Doğu'da Unutulmuş Bir Kültür Ocağı: Van Halkevi, *Atatürk Dergisi*, 2(1), 3-23.

Sevim, A. (2003), "Malazgirt Muharebesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27, 481-483.

Sevim, A. (2021), *Malazgirt Meydan Savaşı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

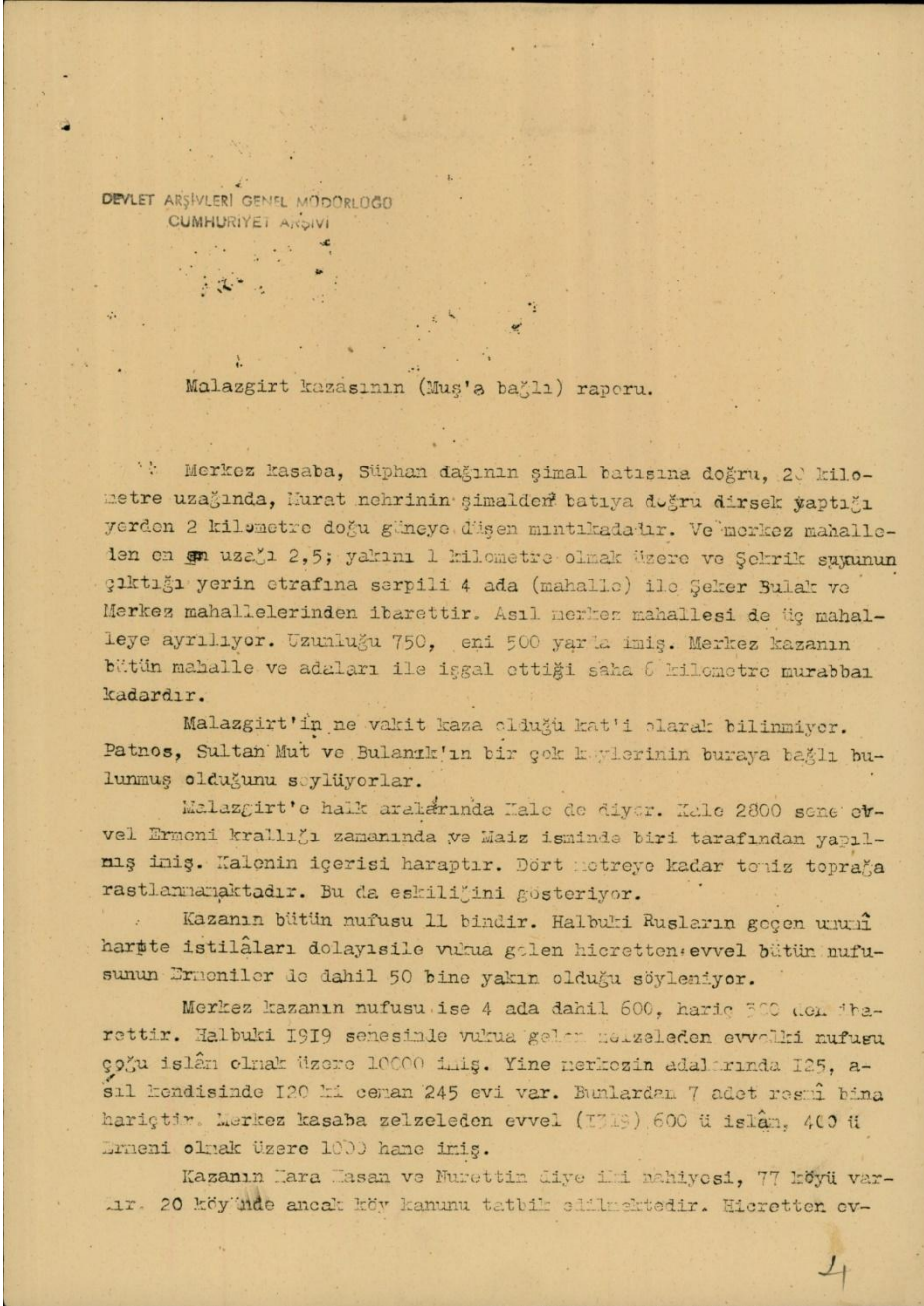
Sinan, N. (2020), *Salıncak*, Favori Yayınları.

Turan, O. (2003), *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi Türk Dünya Nizâmının Milli, İslami ve İnsani Esasları*, Ötüken Yayınları.

Ünal, O. (2020), *Malazgirt 1071 Yeni Türk Oluşumunda Malazgirt Başlangıcı*, Ötüken Yayınları.

Yuca, İ. S. (2023), *Cumhuriyet Döneminde Malazgirt (1923-1960) Mekan-Toplum-Siyaset-Hafıza*, Kriter Yayınları.

Şekil 1. Malazgirt'e dair düzenlenen rapor

Şekil 2. Malazgirt etkinliklerini manşetten veren 28 Ağustos 1943 tarihli Ulus Gazetesi

ULUS
ADIMIZ ADIMIZDIR

Yarın
Günlük Satışlar: 100.000
Günlük Abonelikler: 100.000

28
28 Ağustos 1943
Pazartesi

Yükük taarruzun 23 inci yıldönümü dolayısıyla
Kocalepe'de güzel bir tören yapıldı
Malazgirt muharebesinin 872 nci yıldönümü de Muş'ta kutlandı

Bir yeni ağır birliği
1241. bir günün yitimi...
Bu günün yitimi...
Bu günün yitimi...

Müttefik devletler
Fransız komutanları...
Fransız komutanları...

Helsinki'de bir grup
Cemalü'l-Malk...
Cemalü'l-Malk...

Berlin'de
bir fak ubun yüzünden
5680 ölü!
Berlins'de bir fak ubun yüzünden 5680 ölü!

Lord Mountbatten
harbi Japonya'ya
yakınlaşacak
Cin memnuni
Japonya'nın...
Japonya'nın...

Fuarı bir hafta
içinde 218.053
ziyareti geçti

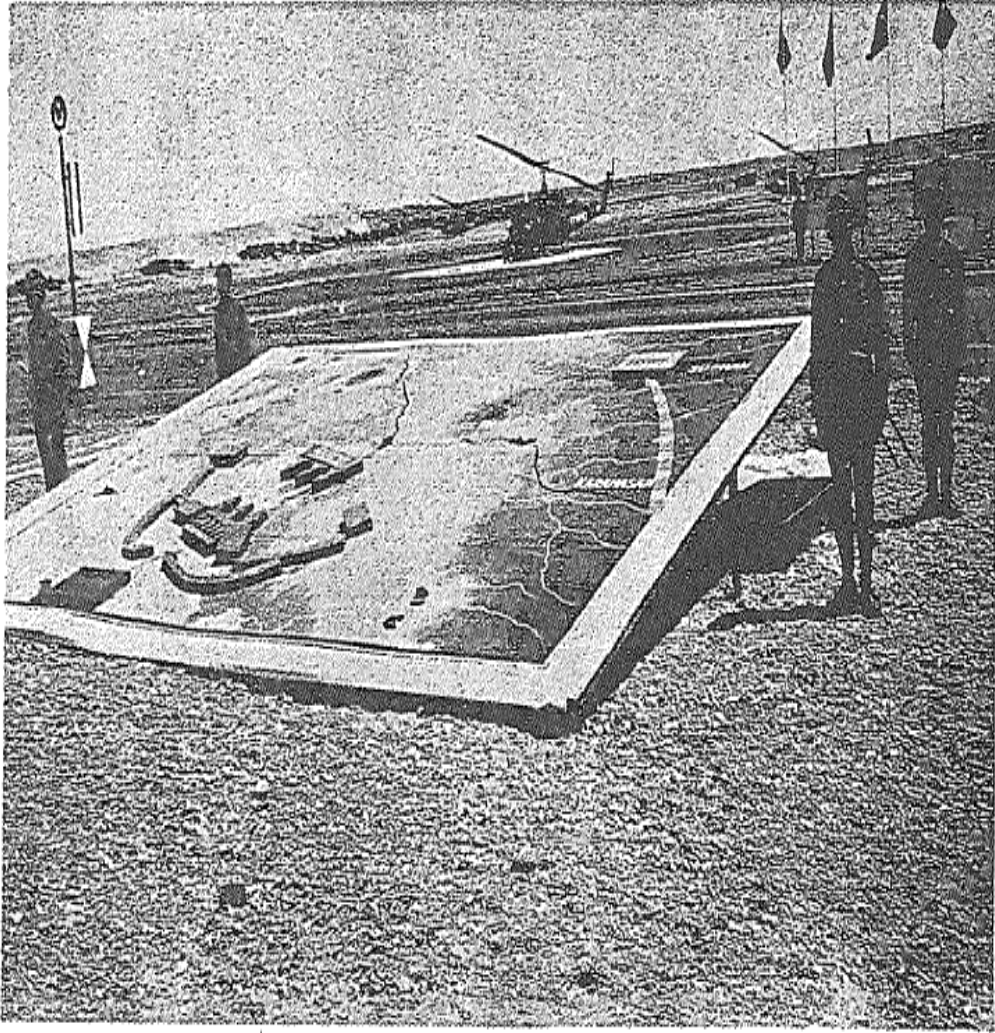
Moonifte yeni terfiler
Kız Teknik Öğretim
Müdürlüğü terfilere
ait muameleyi bitirdi

Malnye Vostok'ta
Sovyetler Birliği...
Sovyetler Birliği...

Şeytanlar ve terfiler
Sovyetler Birliği...
Sovyetler Birliği...

Şekil 3. Kutlamalarda Malazgirt Meydan Muharebesi'nin harita üzerinde gösterilmesi

Malazgirt Savaşının Harita Üzerinde Gösterilişi

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Sağlık Çalışanlarının Covid-19 Korkusu ile Algılanan Stres Düzeyleri Arasındaki İlişki: Bazı Demografik Değişkenlere Göre Malatya İlindeki Kamu Hastanelerinde Çalışan Hemşireler Üzerinde Bir Araştırma

The Relationship Between the Fear of Covid-19 and Perceived Stress Levels of Healthcare Professionals: A Research on Nurses Working in Public Hospitals In Malatya*

Abdullah SOYSAL

Prof.Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İ.İ.B.F Sağlık Yönetimi
asoyall@ksu.edu.tr

Orcid ID:0000-0001-6411-4519

Ayşe ÇELİK

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
ayseylecelik@gmail.com

Orcid ID:0000-0002-1207-9620

Öz: Bu çalışma hemşirelerin Covid-19 korkusu ile algılanan stres arasındaki ilişkiyi bazı demografik değişkenlere göre saptamak amacıyla yapılmıştır. Bunun yanı sıra; Covid-19 Korkusu ve Algılanan Stres çeşitli sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmiştir. Çalışma kesitsel araştırma tasarımında uygulanmıştır. Örneklemi Malatya il merkezinde bulunan devlet hastanelerinde 310 katılımcı oluşturmaktadır. Araştırma veri toplama aracı olarak; hemşirelerin kişisel ve mesleki özelliklerinin belirlenmesi amaçlanarak araştırmacı tarafından oluşturulan demografik veri formu (10 soru), Covid-19 Korkusu Ölçeği (7 madde) ve Algılanan Stres Ölçeği (14 madde) kullanılmıştır. İstatistiksel analizler ve hesaplamalar SPSS 21.0 programı kullanılarak yapılmıştır. Araştırma bulgularında; Covid-19 Korkusu ve Algılanan Stres arasında zayıf düzeyde, pozitif yönlü, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Covid-19 korkusunun; yaş, cinsiyet, mesleki durum, eğitim durumu, kurumda çalışma süresi, kurumda çalıştıkları bölüm, çalıştığı bölümün risk durumu, pandemi sürecinde ekipman sıkıntısı yaşayıp yaşamaması, Covid-19 tanısı alıp almaması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Algılanan stresin; hizmet süresi, kurumda çalışma süresi kurumda çalıştıkları bölüm, çalışılan bölümün risk durumu, pandemi sürecinde ekipman sıkıntısı yaşayıp yaşamaması, medeni durum, yaş değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Araştırmada elde edilen bulgular, ilgili literatür ışığında tartışılmış ve öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sağlık çalışanları, Algılanan stres, Covid-19.

Abstract: This study was conducted to determine the relationship between nurses' fear of Covid-19 and perceived stress according to some demographic variables. And also; Fear of Covid-19 and Perceived Stress were examined in terms of various socio-demographic variables. The study was applied in a cross-sectional research design. Sample; It consists of 310 participants working in state hospitals in Malatya city center. As a

*Bu çalışma, birinci yazarın danışmanlığında ikinci yazarın tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:12.06.2024

Kabul Tarihi:07.12.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Soysal, A. & Çelik, A. (2024). Sağlık çalışanlarının Covid-19 korkusu ile algılanan stres düzeyleri arasındaki ilişki: Bazı demografik değişkenlere göre Malatya ilindeki kamu hastanelerinde çalışan hemşireler üzerine bir araştırma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1688-1708. Doi: 10.33437/ksusbd.1500263

research data collection tool; Demographic data form (10 questions), the Covid-19 Fear Scale (7 items) and the Perceived Stress Scale (14 items) created by the researcher were used to determine the personal and professional characteristics of nurses. Statistical analyzes and calculations were made using the SPSS 21.0 program. In the research findings; It was determined that there was a weak, positive, statistically significant relationship between Fear of Covid-19 and Perceived Stress. Fear of Covid-19; A statistically significant relationship was found between age, gender, occupational status, education status, working time in the institution, the department they work in, the risk status of the department, whether they had equipment shortages during the pandemic process, and whether they were diagnosed with Covid-19. perceived stress; A statistically significant relationship was found between the length of service, working time in the institution, the department they work in, the risk status of the department, whether they had equipment shortages during the pandemic, marital status, and age variables. The findings obtained in the study were discussed in the light of the relevant literature and suggestions were presented.

Keywords: Healthcare workers, Perceived stress, Covid-19.

GİRİŞ

Sars-CoV-2 olarak adlandırılan yeni bir korovirüs tipi olan ve viral pnömoni vakalarının bildirişi ilk kez, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Hubei Eyaletinin Başkenti Wuhan kentinde 31 Aralık 2019 tarihinde görölmeye başlanmıştır. Virüsün yayılım hızı dünyada oldukça yüksek seyretmiştir. Bu durum Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 11 Şubat 2020 tarihinde Covid-19 olarak adlandırılmıştır. Hızlı bir şekilde diğer ülkelerde görölmeye ve yayılması nedeniyle, DSÖ tarafından 30 Ocak 2020 tarihinde Covid-19 hastalığı Küresel Halk Sağlığı Acil Durumu (Global Public Health Emergency), 11 Mart 2020 tarihinde ise Covid-19 hastalığı pandemiye dönüştürölerek tüm dünya ülkelerine duyurulmuştur (Hayran ve Sur, 2021: 8). Hastalığın insandan insana bulaşma yolu tam olarak çözülmüş olmasa da DSÖ'ye göre genel olarak bulaşma şekli damlacık enfeksiyonu ve yakın temas olduğu belirtilmiştir (Medilpark, 2021). Hastalık bireyleri farklı şekillerde etkilemektedir. Hastalığın en yaygın semptomları: ateş, kuru öksürük, boğaz ağrısı, ishal, baş ağrısı, kalpte sıkışma hissi, nefes darlığı, tat, koku kaybı ve yorgunluktur. Hastalığın ortaya çıkma süresi ortalama 5-6 gün, ancak bu süre 14 güne kadar uzayabilmektedir (Zoralioğlu, 2020: 10). Hastalık tüm dünyada milyonlarca kişiyi hasta etmiş ve bir o kadar kişinin de ölümüne neden olmuştur. Hastalığın kesin bir tedavisi bulunmamıştır. Salgının hızlı bir şekilde yayılım göstermesi nedeniyle bulaşma riskini azaltmak için işyerleri, alışveriş merkezleri gibi insanların toplu olarak buldukları kapalı alanlar geçici süreyle kapatılmış ve sokağa çıkma yasağı gibi farklı tedbirler uygulanmıştır. Böylece insanlar arasındaki temas en aza indirilerek, kontrol altına alınmaya çalışılmıştır (Durmuş, 2021: 1)

Covid-19 salgınının sağlık çalışanlarını fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden etkilediği ifade edilebilir. Hastalığın bir anda bu kadar hızlı ilerlemesi, bilimsel olmayan bilgi bombardımanı, yüksek enfeksiyon seviyeleri, mortalite vakaları, kişisel ekipman eksikliği gibi durumlar sağlık çalışanlarının yoğun stres yaşamalarına neden olmuştur (Khattak vd., 2020: 1). Ayrıca bireylerin; ailesi ve çevresindeki insanlara hastalığı bulaştırma kaygısı, hastalık nedeniyle iş yükünün fazla olması, hastalık nedeniyle aile ve arkadaşları ile vakit geçirememesi, iş arkadaşlarının hastalığa yakalanması veya ölümü, kritik hastalar ile uğraşırken çaresizlik duygusu, kişisel koruyucu ekipman eksikliği ve koruyucu ekipmanların uzun süre kullanılmasının nefes almada güçlük çekmesi gibi durumların sağlık çalışanlarında stres seviyelerini arttırdığı belirtilmiştir (Sordi vd., 2020: 232; Karadem 2020; Güngör, 2021: 2).

Özellikle salgın süreciyle birlikte sağlık kurumlarında çalışan sağlık personellerinin iş yükünün artması ve bunun sonucunda ortaya çıkan stres, üzerinde önemle durulması ve incelenmesi gereken bir konu haline gelmiştir. Covid-19 salgın sürecinde sağlık çalışanlarının en çok çalışan ve yorulan kesim arasında yer aldığı ifade edilebilir (Karadem 2020: 2). Son 20-30 yıldır hemşirelerdeki iş stresi kapsamlı olarak çalışılan bir konu haline gelmiştir (Önder vd.,2014:22). Salgın süreciyle birlikte bu durumun daha da önemli hale geldiği ifade edilebilir. Dolayısıyla bu süreçte hastalara en yakın olan, hastaların takibini yapan, ilgilenen sağlık çalışanlarından biri olan hemşirelerin Covid-19 süreci ve bu sürecin getirmiş olduğu sıkıntılar, hizmet verdikleri hasta gruplarından kaynaklı yaşamış oldukları korku onlarda daha çok stres ve stres algısına neden olduğu ifade edilebilir. Stres, sağlık çalışanlarını hem doğrudan hem de dolaylı yoldan etkilemektedir. Stresin çalışanlar üzerindeki doğrudan etkileri; kan basıncında artış, aşırı terleme, baş ağrısı, kas ağrıları, enerji kaybı, kabızlık, ishal gibi durumlar olarak sayılabilirken; stresin dolaylı etkileri ise bireylerin alkol ve sigara kullanımını arttırma, madde bağımlılığı, karar vermede güçlük, unutkanlık olarak sıralanabilmektedir (Shechter vd., 2020: 2). Bu süreçte sağlık çalışanlarının

yaşadıkları stresi azaltmak amacıyla; kişisel koruyucu ekipmanların temininin sağlanması, sağlık çalışanlarının güvenliğinin sağlanması, aile, arkadaş ve meslektaş desteğinin sağlanması, yeterli dinlenme ve mola süresinin sağlanması, iş eğitimlerinin verilmesi, doğru ve güncel bilgilerin sağlık çalışanları ile paylaşımı, belki de en önemlisi olan psikolojik desteğin verilmesi gibi uygulamalar sayılabilir (Sethi vd., 2020:7; Khattak vd., 2020: 1; Karadem, 2020: 16).

Literatür taramasında, hemşireler üzerine algılanan stres ve Covid-19 korkusu ile ilgili çalışmaların sınırlı sayıda olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında "Algılanan Stres ve Covid-19 Korkusu" kavramlarını demografik değişkenleri de dikkate alan çalışmaya rastlanılmaması bu araştırmanın yapılmasını sağlayan en önemli nedenlerden biridir. Özellikle "Demografik değişkenlerin katılımcılarda stres ve Covid-19 korkusu açısından bir farklılık gösterip göstermediği?" bu çalışmada cevaplanması gereken en önemli sorudur. Bu anlamda bu çalışma, sağlık sektöründe bazı demografik değişkenlere göre hemşirelerin Covid-19 Korkusu ile Algılanan Stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi anlamında bir çalışma olması bağlamında önem arz etmektedir. Bu çalışmanın, gelecekte bu konu ile ilgili yapılacak çalışmalara katkıda bulunacağı ifade edilebilir. Aynı zamanda çalışmada elde edilen sonuçların ve önerilerin hem araştırmanın yapıldığı sağlık kurumuna hem de sağlık sektöründe yer alan diğer kurum ve kuruluşlara ve yöneticilerine yol gösterici nitelikte olacağı düşünülmektedir. Bu çalışma, hemşirelerin Covid-19 Korkusu ile Algılanan Stres arasındaki ilişkiyi bazı demografik değişkenler açısından saptamak amacıyla yapılmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı ve Hipotezler

Araştırmanın temel amacı, bazı demografik değişkenlere göre hemşirelerde Covid-19 korkusu ile algılanan stres arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Araştırmanın bir diğer amacı ise bu alanda yapılacak araştırmalara bir yazın oluşturmaktır. Araştırmada Covid-19 korkusunun algılanan stres ile olan ilişkisi farklı demografik değişkenler açısından ele alınmış ve hipotezler bu kapsamda oluşturulmuştur. Test edilecek hipotezler aşağıda verilmiştir.

H₁: Covid-19 korkusu ile çalışanların yaşları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₂: Covid-19 korkusu ile çalışanların cinsiyetleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₃:Covid-19 korkusu ile çalışanların medeni durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₄: Covid-19 korkusu ile çalışanların eğitim durumları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₅:Covid-19 korkusu ile çalışanların hizmet süreleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₆: Covid-19 korkusu ile çalışanların kurumda çalışma süreleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₇:Covid-19 korkusu ile çalışanların çalıştıkları bölüm arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₈:Covid-19 korkusu ile çalışanların çalıştıkları birim riski arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₉:Covid-19 korkusu ile çalışanların ekipman sıkıntısı yaşamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₀:Covid-19 korkusu ile çalışanlara Covid-19 tanısı konulması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₁: Algılanan stres düzeyleri ile çalışanların yaşları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₂:Algılanan stres düzeyleri ile çalışanların cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₃:Algılanan stres düzeyleri ile çalışanların medeni durumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₄:Algılanan stres düzeyleri ile çalışanların eğitim durumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₅:Algılanan stres düzeyleri ile çalışanların hizmet süreleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₆:Algılanan stres düzeyleri ile çalışanların kurumda çalışma süreleri arasında anlamlı bir farklılık vardır

H₁₇:Algılanan stres düzeyleri ile çalışanların çalıştıkları bölümler arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₈:Algılanan stres düzeyleri ile çalışanların çalıştıkları birim riski arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₉:Algılanan stres düzeyleri ile çalışanların ekipman sıkıntısı arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₂₀:Algılanan stres düzeyleri ile çalışanların Covid-19 tanı durumları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₂₁:Covid-19 korkusu ile algılanan stres düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini Malatya Turgut Özal Eğitim Ve Araştırma Hastanesi ve Hasan Çalık Devlet Hastanesi'nde çalışan hemşireler oluşturmaktadır. Malatya İl Sağlık Müdürlüğü'nden alınan verilere göre bu iki kurum bünyesinde toplam 1030 hemşire çalışmakta olup, bu çalışanların tamamına ulaşılması konusunda yaşanan maliyet ve zaman kısıtı nedeniyle örneklem alma yoluna gidilmiştir. Sümbüloğlu ve Sümbüloğlu (2005)'nin örneklem büyüklüğü hesaplama formülüne göre hesaplanan örneklem dikkate alınmıştır. Bu formülde güven düzeyi %95, sapma miktarı 0.05 alındığında anket yapılması gereken minimum kişi sayısı 280 olarak hesaplanmıştır. Anketler kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Hemşirelere 350 adet anket dağıtılmış ve dağıtılan 350 anketten 310 tanesinden sağlıklı geri dönüşler elde edilmiştir. Bu durumda anketlere %88.5 oranında geri dönüş yapıldığı söylenebilir. Araştırma 2020-2021 eğitim öğretim yılı Nisan -Mayıs ayı boyunca Malatya Turgut Özal Eğitim ve Araştırma Hastanesi ve Malatya Hasan Çalık Devlet Hastanesi'nde aktif olarak çalışmakta olan hemşirelere uygulanmıştır. Çalışma verilerin toplanması için gerekli kurum ve etik izinler alındıktan sonra gerçekleştirilmiştir. Araştırma anket formunda "Bilgilendirme Gönüllü Olur" yazısı yer almaktadır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada verilerin toplanması için anket yöntemi kullanılmıştır.Anket formu, sosyo-demografik özellikleri içeren form, "Algılanan Stres Ölçeği" ve "Covid-19 Korkusu Ölçeği" olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. 10 maddeden oluşan sosyo-demografik kısımda katılımcılara;yaş,cinsiyet, medeni durum, eğitim, hizmet süreleri, çalışma süreleri, çalışılan bölüm, çalışılan birim riski, çalışanların ekipman sıkıntısı yaşama durumu, çalışanların Covid-19 tanı durumları ve kurumda çalışma yılına yönelik sorular yöneltilmiştir.

Algılanan Stres Ölçeği

Cohen, Kamarck ve Mermelstein (1983) tarafından geliştirilen Algılanan Stres Ölçeği (ASÖ), Eskin ve arkadaşları (2013) tarafından Türkçeye uyarlanarak geçerliliği ve güvenilirliği yapılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığı 0.84 bulunurken, test tekrar test güvenilirliği 0.87 olarak bulunmuştur. 14 maddeden oluşan Algılanan Stres Ölçeği tek boyutludur. Katılımcıların 5'li Likert tipi ölçek kapsamında her maddeyi "Hiçbir zaman (1)" ile "Çok sık (5)" arasında yanıtlamaları istenmiştir. Maddelerden 7'si

(4,5,6,7,9,10,13) olumlu ifade içermekte ve tersten puanlanmaktadır. Ölçekten minimum 0 puan, maksimum 56 puan alınabilmektedir.

Covid-19 Korkusu Ölçeği

Covid-19 Korkusu Ölçeği 2020 yılında Ahorsu ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir (Ladikli vd., 2020: 74). Covid-19 Korkusu Ölçeği Ladikli ve arkadaşları (2020) tarafından Türkçeye uyarlanarak geçerliliği ve güvenilirliği yapılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığı 0.82, test tekrar test güvenilirliği ise 0.72 olarak bulunmuştur. Ölçek 7 maddeden oluşmakta, tek boyutlu, 5'li Likert tipinde (1= Kesinlikle katılmıyorum; 5 = Kesinlikle katılıyorum) ve ters yönlü maddesi bulunmamaktadır. Covid-19 Korkusu Ölçek puanından minimum 7 puan, maksimum 35 puan alınabilmektedir.

Araştırma ölçeklerine ilişkin elde edilen puan ortalamalarında Covid-19 Korkusu Ölçek puanı ortalaması ($\bar{X} = 18.69 \pm 4.82$) olarak elde edilirken, Algılanan Stres Ölçek puanı ortalaması ise ($\bar{X} = 31.85 \pm 7.14$) olarak tespit edilmiştir (Tablo.1).

Tablo 1. Ölçeklerin puan ortalaması istatistikleri

Ölçekler	Ort±SS	Ortanca (ÇAG)	Minimum - Maksimum
Covid-19 Korkusu Ölçek Puanı	18.69±4.82	19.0 (5.0)	7.0; 35.0
Algılan Stres Ölçek Puanı	31.85±7.14	31.0 (9.0)	9.0; 56.0

Verilerin Güvenirliliği

Güvenilirlik analizi; herhangi bir konu üzerinde oluşturulan örneklemin birbirinden bağımsız ölçümlerin aynı sonucu vermesidir. Sıfır ile bir arasında değişken değer yer almaktadır. Değerler bire yaklaştıkça güvenilirliği artmaktadır (Can, 2013:47).

Bu çalışmada likert tipi ölçekler kullanıldığından Cronbach Alpha derecelendirmesi şu şekildedir: $0.00 < \alpha < 0.40$ güvenilir değil; $0.40 < \alpha < 0.60$ düşük güvenilirlikte; $0.60 < \alpha < 0.80$ oldukça güvenilir; $0.80 < \alpha < 1.00$ yüksek güvenilirlikte (Uzunsakal ve Yıldız, 2018:19). Yapılan çalışmada Covid-19 Korkusu Ölçeği iç tutarlılık değeri 0.79, Algılanan Stres Ölçeği iç tutarlılık değeri 0.83 bulunmuştur. Covid-19 Korkusu Ölçeği iç tutarlılık değeri oldukça güvenilir iken Algılanan Stres Ölçeği oldukça yüksek güvenilirlikte olduğu saptanmıştır.

Normallik Testleri ve İstatistiksel Analizler

Çalışmada yer alan Covid-19 Korkusu Ölçek Puanı ve Algılanan Stres Ölçek Puanının normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir. Kolmogorov Smirnov veya Shapiro Wilk testlerinde $p < 0.05$ değeri elde edilmişse dağılımın normal olmadığı, $p > 0.05$ değeri elde edilmişse dağılımın normal olduğu değerlendirilmektedir (Özdamar, 2013: 293). Yapılan analizler sonucunda her iki ölçek puanının da normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir ($p < 0.05$). Dolayısıyla araştırma verilerinin analizinde nonparametrik test yöntemleri kullanılmıştır. Bu kapsamda araştırmada, Shapiro-Wilks testi, Medyan (ÇAG-Çeyreklikler Arası Genişlik) değerleri, Kruskal Wallis non-parametrik varyans analizi, Mann-Whitney U testi, Spearman Non-Parametrik Korelasyon analizi yöntemlerinden yararlanılmıştır. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

Araştırmanın Etik Ve Yasal Yönleri

Araştırma için Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan ve araştırmanın yürütüldüğü Malatya İl Sağlık Müdürlüğünden gerekli izinler alınmıştır. Araştırma formunda gerekli bilgilendirmelerin yapıldığı "Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur" yazısı yer almaktadır. Bu araştırmada ölçeklerin kullanılabilmesi için ölçeği geliştiren ve geçerlilik ve güvenilirliğini yapan kişilerden e-mail yolu ile izinler alınmıştır.

BULGULAR

Araştırmada katılımcı olan hemşirelerin demografik özellikleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Demografik bilgilere ilişkin bulgular

		n (%)
Yaş	18-25 yaş	120 (38.7)
	26-33 yaş	76 (24.5)
	34-41 yaş	41 (13.3)
	42-49 yaş	45 (14.5)
	50 ve üzeri yaş	28 (9.0)
Cinsiyetiniz	Kadın	208 (67.1)
	Erkek	102 (32.9)
Medeni Durum	Bekar	166 (53.5)
	Evli	144 (46.5)
Eğitim Durumu	Lise	26 (8.4)
	Lisans	168 (54.2)
	Yüksek Lisans	89 (28.7)
	Doktora	27 (8.7)
Hizmet Süresi	1-5 yıl	132 (42.6)
	5-10 yıl	57 (18.4)
	10-15 yıl	24 (7.7)
	15-20 yıl	44 (14.2)
	20 üzeri yıl	53 (17.1)
Kurum Çalışma Süresi	1-5 yıl	162 (52.3)
	5-10 yıl	87 (28.1)
	10-15 yıl	32 (10.3)
	15-20 yıl	23 (7.4)
	20 üzeri yıl	6 (1.9)
Çalıştığınız Bölüm	Acil	85 (27.4)
	İdare	36 (11.6)
	Yoğun Bakım	64 (20.6)
	Servisler	111 (35.8)
	Diğer	14 (4.5)
Çalıştığınız Birim Riski	Riskli Birim	221 (71.3)
	Risksiz Birim	89 (28.7)
Pandemi Sürecinde Ekipman Sıkıntısı Yaşadınız mı?	Evet	77 (24.8)
	Hayır	233 (75.2)

Covid-19 Tanısı Aldınız mı?	Evet	131 (42.3)
	Hayır	179 (57.7)

Tablo 2’de görüldüğü üzere; katılımcıların %32.9’u erkek, %67.1’i kadın; %53.5’i bekar, %46.5’i evlidir. Katılımcıların %38.7’si 18-25 yaş, %24.5’i 26-33 yaş, %13.3’ü 34-41 yaş, %14.5’i 42-49 yaş, %9’u 50 ve üzeri yaşları arasındadır. Katılımcıların %54.2’si lisans mezunu, %28.7’i yüksek lisans mezunu, %8.4’ü lise mezunu, %8.7’si doktora mezunu olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %42.6’sı 1-5 yıldır hizmet verirken, %7.7’si 10-15 yılları arasında hizmet vermektedir. Katılımcıların %52.3’ü 1-5 yıldır kurumda çalışırken, %1.9’u 20 yıl üzerinde kurumda çalışmaktadır. Katılımcıların %27.4’ü acil, %11.6’sı idare, %20.6’sı yoğun bakım, %35.8’i servisler, %4.5’i diğer bölümlerde çalışmaktadır. Katılımcıların %71.3’ü riskli birimlerde çalışırken, %28.7’si risksiz bölümde çalışmaktadır. “Pandemi Sürecinde Ekipman Sıkıntısı Yaşadınız mı?” sorusuna katılımcıların %24.8’i evet, %75.2’si hayır yanıtını vermiştir. Katılımcılara “Covid-19 Tanısı Aldınız mı?” sorusuna %42.3’ü evet, %57.7’si hayır yanıtını vermiştir.

Hemşirelerin Covid-19 korkusu ölçek puanlarının karşılaştırılma sonuçları aşağıda Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Hemşirelerin Covid-19 korkusu ölçek puanlarının karşılaştırılması

		Covid-19 Korkusu		Test İstatistiği	p
		Ölçek Puanı			
		Ort±SS	Medyan (ÇAG)		
Yaş	18-25 yaş	18.34 ±5.50	18.5 (7.0)	χ^2 =16.434	0.002
	26-33 yaş	18.55 ±4.91	18.0 (8.0)		
	34-41 yaş	18.02 ±5.16	16.0 (3.0)		
	42-49 yaş	20.38 ±3.24	20.0 (3.0)		
	50 ve üzeri yaş	18.89 ±1.85	18.0 (2.0)		
Cinsiyet	Kadın	19.24 ±4.92	19.0 (6.0)	z=3.014	0.003
	Erkek	17.59 ±4.44	18.0 (4.0)		
Medeni Durum	Bekar	18.06 ±5.07	18.0 (7.0)	z=2.772	0.006
	Evli	19.43 ±4.43	19.0 (6.0)		
Eğitim Durumu	Lise	16.69 ±4.71	17.0 (8.0)	χ^2 =11.827	0.008
	Lisans	18.53 ±4.56	18.0 (4.0)		
	Yüksek Lisans	19.28 ±5.26	19.0 (5.0)		
	Doktora	19.74 ±4.64	21.0 (8.0)		
Hizmet Süresi	1-5 yıl	18.46 ±5.57	19.0 (8.0)	χ^2 =8.834	0.065
	5-10 yıl	17.98 ±4.04	18.0 (5.0)		

	10-15 yıl	18.50 ±6.64	16.0 (7.5)		
	15-20 yıl	19.41 ±4.72	18.0 (5.0)		
	20 üzeri yıl	19.55 ±1.69	19.0 (3.0)		
Kurum Çalışma Süresi	1-5 yıl	18.37 ±5.28	18.5 (7.2)		
	5-10 yıl	17.96 ±3.46	18.0 (3.0)		
	10-15 yıl	19.72 ±5.60	18.0 (6.7)	χ^2 =19.120	0.001
	15-20 yıl	22.17 ±3.82	20.0 (6.0)		
	20 üzeri yıl	19.33 ±0.52	19.0 (1.0)		
Çalıştığı z Bölüm	Acil	17.78 ±4.24	18.0 (3.5)		
	İdare	20.33 ±2.39	20.0 (2.0)		
	Yoğun Bakım	17.34 ±4.82	17.0 (6.0)	χ^2 =21.456	<0.001
	Servisler	19.51 ±5.65	19.0 (6.0)		
	Diğer	19.78 ±3.21	20.0 (2.0)		
Çalıştığı z Birim Riski	Riskli Birim	18.61 ±5.34	18.0 (6.0)	z=2.060	0.039
	Risksiz Birim	18.92 ±3.23	19.0 (3.0)		
Pandemi Sürecinde Ekipman Sıkıntısı Yaşadınız mı?	Evet	19.97 ±5.75	20.0 (6.0)	z=2.795	0.005
	Hayır	18.27 ±4.41	18.0 (5.5)		
Covid-19 Tanısı Aldınız mı?	Evet	17.88 ±4.73	18.0 (5.0)	z=2.672	0.008
	Hayır	19.29 ±4.81	19.0 (6.0)		

z:Mann Whitney U Test İstatistiği, χ^2 =Kruskal Wallis Test İstatistiği(p<0.05)

Yukarıdaki Tablo 3 incelendiğinde; bireylerin Covid-19 Korkusu Ölçek puanları arasında yaş durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($\chi^2=16.434$, p:0.002<0.05). Bu duruma göre, H₁ hipotezi kabul edilmiştir. Hemşirelerin cinsiyete göre Covid-19 Korkusu Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (z=3.014, p:0.003<0.05). Kadın bireylerin Covid-19 Korkusu Ölçek puan ortalamasının erkeklere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu sonuca göre, H₂ hipotezi kabul edilmiştir. Hemşirelerin medeni duruma göre Covid-19 Korkusu Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (z=2.772, p:0.006<0.05). Bu duruma göre H₃ hipotezi kabul edilmiştir. Eğitim durumuna göre hemşirelerin Covid-19 Korkusu Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($\chi^2=11.827$, p:0.008<0.05). Bu duruma göre, H₄ hipotezi kabul edilmiştir. Hizmet süresine göre hemşirelerin Covid-19 Korkusu Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir ($\chi^2=8.834$, p:0.065>0.05). Bu duruma göre, H₅ hipotezi red edilmiştir.

Kurum çalışma süresine göre hemşirelerin Covid-19 Korkusu Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($\chi^2=19.120$, $p:0.001<0.05$). Bu duruma göre, H_6 hipotezi kabul edilmiştir. Hemşirelerin çalıştığı bölümlere göre Covid-19 Korkusu Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($\chi^2=21.456$, $p:0.001<0.05$). Bu duruma göre, H_7 hipotezi kabul edilmiştir. Çalışılan birim risk durumuna göre bireylerin Covid-19 Korkusu Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($z=2.060$, $p:0.039<0.05$). Bu duruma göre, H_8 hipotezi kabul edilmiştir. Covid-19 korkusu ile çalışanlar arasında ekipman sıkıntısı yaşanması arasında anlamlı bir farklılık vardır." şeklindeki H_9 hipotezi kabul edilmiştir ($z=2.795$, $p:0.005<0.05$). Covid-19 tanısı alma durumuna göre bireylerin Covid-19 Korkusu Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($z=2.672$, $p:0.008<0.05$). Buna göre H_{10} hipotezi kabul edilmiştir.

Covid-19 Korkusu Ölçek Puanı İkili Karşılaştırmalarında yaş, kurumda çalışma süresi, eğitim durumu ve çalışılan bölüme ilişkin Kruskal Wallis Varyans Analiz değerleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Covid-19 korkusu ölçek puanı ikili karşılaştırmaları (Kruskal Wallis varyans analizi)

Yaş Grupları	p	Kurum Çalışma Süresi	p
34-41 yaş*18-25 yaş	1.000		
34-41 yaş*26-33 yaş	1.000	5-10 yıl*1-5 yıl	1.000
34-41 yaş*50 yaş ve üzeri	1.000	5-10 yıl*10-15 yıl	1.000
34-41 yaş*42-49 yaş	0.002	5-10 yıl*20 yıl üzeri	1.000
18-25 yaş*26-33 yaş	1.000	5-10 yıl*15-20 yıl	<0.001
18-25 yaş*50 yaş ve üzeri	1.000	1-5 yıl*10-15 yıl	1.000
18-25 yaş*42-49 yaş	0.009	1-5 yıl*20 yıl üzeri	1.000
26-33 yaş* 50 yaş ve üzeri	1.000	1-5 yıl*15-20 yıl	0.001
26-33 yaş* 42-49 yaş	0.040	10-15 yıl*20 yıl üzeri	1.000
50 yaş ve üzeri* 42-49 yaş	0.770	10-15 yıl* 15-20 yıl	0.133
Eğitim Durumu	p	20 yıl üzeri*15-20 yıl	1.000
Lise*Lisans	0.996	Çalıştığınız Bölüm	p
Lise* Yüksek lisans	0.072	Acil* Yoğun bakım	1.000
Lise*Doktora	0.034	Acil* Servisler	0.105
Lisans*Yüksek lisans	0.247	Acil*Diğerleri	0.203
Lisans*Doktora	0.143	Acil*İdare	0.002
Yüksek Lisans*Doktora	1.000	Yoğun bakım*Servisler	0.285
		Yoğun bakım*Diğerleri	0.290
		Yoğun bakım*İdare	0.005
		Servisler*Diğerleri	1.000
		Servisler*İdare	0.489
		Diğerleri*İdare	1.000

Tablo 4'de görüldüğü üzere; Covid-19 Korkusu Ölçek puanı bakımından eğitim durumu arasında ikili karşılaştırılmalarda Lise mezunu*Doktora mezunu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($p=0.034$). Yaş grupları ikili karşılaştırılmasında ise 34-41 yaş*42-49 yaş, 18-25 yaş*42-49 yaş, 26-33 yaş* 42-49 yaş arasında istatistiksel olarak bir farklılık tespit edilmiştir ($p=0.002$, $p=0.009$, $p=0.040$). Covid-19 Korkusu Ölçek puanları bakımından çalışılan bölüm ikili karşılaştırılmalarda Acil*İdare, Yoğun bakım*İdare arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p=0.002$, $p=0.005$). Covid-19 Korkusu Ölçek puanı bakımından kurum çalışma süresi arasında ikili

karşılaştırılmalarda, 5-10 yıl*15-20 yıl, 1-5 yıl*15-20 yıl arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır (p<0.001, p=0.001).

Algılanan Stres Ölçek puanına göre tanımlayıcı istatistikler ve gruplar arası karşılaştırma sonuçları Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Hemşirelerin algılanan stres ölçek puanlarının karşılaştırılması

		ALGILANAN STRES ÖLÇEK PUANI		Test İstatistiği	
		Ort±SS	Medyan (ÇAG)	Z; χ^2	p
Yaş	18-25 yaş	33.34±7.53	34.0 (9.7)	$\chi^2 = 37.872$	<0.001
	26-33 yaş	33.68±6.87	34.0 (7.5)		
	34-41 yaş	28.78±5.03	27.0 (7.0)		
	42-49 yaş	28.40±7.98	26.0 (7.5)		
	50 ve üzeri yaş	30.50±2.32	31.0 (2.0)		
Cinsiyet	Kadın	31.81±7.56	31.0 (10.0)	z=0.682	0.495
	Erkek	31.92±6.23	32.0 (9.0)		
Medeni Durum	Bekar	33.13±6.75	33.0 (9.0)	z=3.578	<0.001
	Evli	30.37±7.31	30.0 (7.7)		
Eğitim Durumu	Lise	29.85±6.83	30.5 (7.2)	$\chi^2 = 4.890$	0.180
	Lisans	32.24±5.97	32.0 (8.0)		
	Yüksek Lisans	32.10±8.29	31.0 (9.0)		
	Doktora	30.52±9.57	27.0 (11.0)		
Hizmet Süresi	1-5 yıl	33.72±7.55	34.0 (10.0)	$\chi^2 = 33.184$	<0.001
	5-10 yıl	32.79±6.49	33.0 (6.5)		
	10-15 yıl	30.08±7.13	30.5 (12.0)		
	15-20 yıl	29.70±6.16	28.0 (6.7)		
	20 üzeri yıl	28.75±5.89	29.0 (8.0)		
Kurum Çalışma Süresi	1-5 yıl	33.51±7.07	34.0 (9.0)	$\chi^2 = 26.693$	<0.001
	5-10 yıl	30.21±6.84	30.0 (7.0)		
	10-15 yıl	30.12±6.43	30.5 (6.0)		
	15-20 yıl	30.83±7.41	30.0 (12.0)		
	20 üzeri yıl	24.00±0.89	24.0 (2.0)		
Çalıştığınız Bölüm	Acil	32.69±6.12	33.0 (7.0)	$\chi^2 = 21.723$	<0.001
	İdare	28.08±6.39	26.0 (6.0)		
	Yoğun Bakım	31.84±4.69	32.0 (6.0)		
	Servisler	32.56±8.63	31.0 (14.0)		

	Diğer	30.78±8.42	30.5 (12.2)		
Çalıştığınız Birim Riski	Riskli Birim	32.57±6.55	32.0 (9.0)	z=3.516	<0.001
	Risksiz Birim	30.04±8.18	29.0 (11.0)		
Ekipman Sıkıntısı Yaşadınız mı?	Evet	33.14±6.61	32.0 (9.0)	z=2.079	0.038
	Hayır	31.42±7.26	31.0 (10.0)		
Covid-19 Tanısı Aldınız mı?	Evet	32.27±7.24	32.0 (8.0)	z=1.453	0.146
	Hayır	31.54±7.06	30.0 (10.0)		

z:Mann Whitney U Test İstatistiği, χ^2 =Kruskal Wallis Test İstatistiği(p<0.05)

Tablo 5'de görüldüğü üzere;yaş gruplamasına göre bireylerin Algılanan Stres Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($\chi^2=37.872$, p:0.001<0.05). Bu duruma göre, H₁₁ hipotezi kabul edilmiştir.Medeni duruma göre bireylerin Algılanan Stres Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (z=3.578, p:0.001<0.05).Buna göreH₁₃ hipotezi kabul edilmiştir.Hizmet süresine göre bireylerin Algılanan Stres Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($\chi^2=33.184$, p:0.001<0.05). Bu duruma göre, H₁₅ hipotezi kabul edilmiştir.Kurum çalışma süresine göre bireylerin Algılanan Stres Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($\chi^2=26.693$, p:0.001<0.05). Bu duruma göre, H₁₆ hipotezi kabul edilmiştir.Bireylerin çalıştığı bölümlere göre Algılanan Stres Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($\chi^2=21.723$, p:0.001<0.05).Bu duruma göre H₁₇ hipotezi kabul edilmiştir.Çalışılan birim risk durumuna göre bireylerin Algılanan Stres Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (z=3.516, p:0.001<0.05).Bu sonuca göreH₁₈ hipotezi kabul edilmiştir. Ekipman sıkıntısı yaşama durumuna göre bireylerin Algılanan Stres Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (z=2.079, p:0.038<0.05).Bu sonuca göre H₁₉ hipotezi kabul edilmiştir.

Cinsiyet (z=0.682, p:0.495>0.05),eğitim durumu (($\chi^2=4.890$, p:0.180>0.05),ve Covid-19 tanısı alma (z=1.453, p:0.146>0.05),durumuna göre bireylerin Algılanan Stres Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bu sonuçlara göreH₁₂,H₁₄ veH₂₀ hipotezleri red edilmiştir.

Algılanan Stres Ölçek Puanı İkili Karşılaştırmalarında yaş, kurumda çalışma süresi, eğitim durumu ve çalışılan bölüme ilişkin Kruskal Wallis Varyans Analiz değerleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Algılanan Stres Ölçek Puanı İkili Karşılaştırmaları (Kruskal Wallis Varyans Analizi)

Yaş Grupları	p	Kurum Çalışma Süresi	p
34-41 yaş*18-25 yaş	0.001	5-10 yıl*1-5 yıl	0.002
34-41 yaş*26-33 yaş	0.001	5-10 yıl*10-15 yıl	1.000
34-41 yaş*50 yaş ve üzeri	1.000	5-10 yıl*20 yıl üzeri	0.093
34-41 yaş*42-49 yaş	1.000	5-10 yıl*15-20 yıl	1.000
18-25 yaş*26-33 yaş	1.000	1-5 yıl*10-15 yıl	0.065
18-25 yaş*50 yaş ve üzeri	0.477	1-5 yıl*20 yıl üzeri	0.001
18-25 yaş*42-49 yaş	<0.001	1-5 yıl*15-20 yıl	0.365

26-33 yaş* 50 yaş ve üzeri	0.284
26-33 yaş* 42-49 yaş	<0.001
50 yaş ve üzeri* 42-49 yaş	1.000
Hizmet Süresi	p
5-10 yıl*1-5 yıl	0.225
5-10 yıl*10-15 yıl	0.756
5-10 yıl*20 yıl üzeri	0.001
5-10 yıl*15-20 yıl	0.075
1-5 yıl*10-15 yıl	1.000
1-5 yıl*20 yıl üzeri	<0.001
1-5 yıl*15-20 yıl	0.005
10-15 yıl*20 yıl üzeri	1.000
10-15 yıl* 15-20 yıl	1.000
20 yıl üzeri*15-20 yıl	1.000

10-15 yıl*20 yıl üzeri	0.165
10-15 yıl* 15-20 yıl	1.000
20 yıl üzeri*15-20 yıl	0.139
Çalıştığınız Bölüm	p
Acil* Yoğun bakım	1.000
Acil* Servisler	1.000
Acil*Diğerleri	1.000
Acil*İdare	<0.001
Yoğun bakım*Servisler	1.000
Yoğun bakım*Diğerleri	1.000
Yoğun bakım*İdare	0.004
Servisler*Diğerleri	1.000
Servisler*İdare	0.002
Diğerleri*İdare	0.330

Tablo 6'da görüldüğü üzere; yaş grupları ikili karşılaştırılmasında, 34-41 yaş*18-25 yaş,34-41 yaş*26-33 yaş, 18-25 yaş*42-49 yaş, 26-33 yaş* 42-49 yaş arasında istatistiksel olarak bir farklılık tespit edilmiştir (p=0.001, p=0.001, p<0.001, p<0.001). Ayrıca Algılanan Stres Ölçek puanları bakımından çalışılan bölüm ikili karşılaştırılmalarda, Acil*İdare, Yoğun bakım*İdare, Servisler*İdare arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (p<0.001, p=0.004, p=0.002). Algılanan Stres Ölçek puanı bakımından kurum çalışma süresi arasında ikili karşılaştırılmalarda 5-10 yıl*1-5 yıl, 1-5 yıl*20 yıl üzeri yıl arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır (p=0.002, p=0.001). Algılanan Stres Ölçek puanı bakımından hizmet süresi arasında ikili karşılaştırılmalarda, 5-10 yıl*20 yıl üzeri, 1-5 yıl*20 yıl üzeri, 1-5 yıl*15-20 yıl arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır (p=0.001, p<0.001, p=0.005). Bireylerin Covid-19 korkusunun Algılanan stres arasındaki ilişkiye ait değerler Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Bireylerin Covid-19 korkusu ölçek puanı ile algılanan stres ölçek puanı arasında ilişki durumu

	Covid-19 Korkusu Ölçek Puanı	
	Spearman İlişki Katsayısı	p
Algılanan Stres Ölçek Puanı	0.234	<0.001

Tablo 7'de görüldüğü üzere;Covid-19 Korkusu Ölçek Puanı ile Algılanan Stres Ölçek Puanı arasında zayıf düzeyde, pozitif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (Spearman İlişki Katsayısı=0.234, p<0.001). Bu duruma göre H_{21} hipotezi kabul edilmiştir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma, hemşirelerin Covid-19 Korkusu ve Algılanan Stres arasındaki ilişki çeşitli sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmiştir.

Çalışmada belirtilen değişken gruplarında hemşirelerin Covid-19 Korkusu Ölçek puanlarının karşılaştırılmasına bakıldığında; yaşa göre grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($\chi^2 = 16.434$ p=0.002).Çalışmada yaş değişkeni incelediğinde 42-49 yaş aralığında olan bireylerin, 18-25, 26-33 ve 34-41 yaş aralığında olan bireylere göre Covid-19 Korkusu daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bireylerin yaşı ilerledikçe korku düzeylerinin arttığı görülmektedir.

Yaşın ilerlemesi ile birlikte bireylerde çeşitli hastalıklara yakalanma olasılığı da artmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü ve Sağlık Bakanlığı'nın yayınlamış olduğu raporlara göre yaşın ilerlemesi ile birlikte hastalıktan korkma düzeyinin arttığı görülmektedir (Gencer, 2020: 1164; WHO, 2021; SB, 2021). Bakioğlu vd. (2020) yapmış olduğu çalışmada; Covid-19 korkusu ve yaş değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edememiştir (Gencer, 2020: 1164). Li vd. (2020:1204) yapmış olduğu çalışmada; Covid-19 Korkusu ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ve bu çalışmada Covid-19 hastalığına yakalanan bireylerin yarısını 60 yaş ve üzeri grubun oluşturduğu belirtilmiştir. Wang vd. (2020) yapmış olduğu çalışma da benzerlik göstermektedir (Gencer, 2020: 1164). Alanyazınında incelenen araştırmaların bu araştırmanın bulgularını destekler nitelikte olduğu saptanmıştır.

Hemşirelerin Covid-19 Korkusu Ölçek puanlarının karşılaştırılmasına bakıldığında; cinsiyete göre grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($z=3.014$ $p=0.003$). Çalışmada kadınların Covid-19 korkusunun erkeklere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Rahman vd. (2020:13) ve Bakioğlu vd. (2020) yapmış olduğu çalışmalarda; kadınların Covid-19 korkusunun erkeklere göre yüksek çıktığı saptanmıştır (Gencer, 2020: 1163). Genel olarak kadınlar fiziksel olarak daha zayıf bir vücut yapısına sahiptirler. Buna bağlı olarak kadınlar erkeklere oranla daha sık hastalanmakta ve hastalık şikayetlerini erkeklere göre daha kolay dile getirebilmektedirler. Erkekler ise çok ciddi bir şikayeti olmadığı sürece sağlık hizmetlerine başvuru yapmaktan kaçınmaktadırlar. Buna bağlı olarak Covid-19'dan daha az korkabilir, cinsiyet rolleri nedeniyle korkularını dile getirmekten çekinebilirler (Bakioğlu, 2020). Alan yazınında incelenen araştırmaların bu araştırmanın bulgularını destekler nitelikte olduğu saptanmıştır.

Araştırmaya katılan hemşirelerin Covid-19 Korkusu Ölçek puanlarının karşılaştırılmasına bakıldığında; medeni duruma göre grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($z=2.772$ $p<0.006$). Çalışmada Covid-19 korkusunun evli olan bireylerin Covid-19 korkusu ölçek puan ortalaması bekâr olan bireylere göre daha yüksek çıkmıştır. Literatür araştırmalarına bakıldığında, sağlık çalışanlarının hastalığı eve getirip aile üyeleri ve sevdiklerine (yeni doğanlara, çocuklarına, yaşlı ebeveynlerine ve bağışıklığı zayıf akrabalarına) bulaşmasından korktukları belirtilmiştir (Karadem, 2020: 64). Aydın vd. (2021:21) yapmış oldukları çalışmada; katılımcıların % 89.8 hastalığa yakalanmaktan endişe duyduğunu ve %91,3'ü ailelerine hastalığı bulaştırma korkusunu yaşadığı görülmektedir. Bu durum sağlık çalışanlarında ciddi anlamda stresi tetikleyen faktörler arasındadır. Arpacioğlu'nun (2021:92) yapmış olduğu çalışmada; Covid-19 Korku ve Hasta Sağlığı Anketi (HSA)ölçeklerinde; eşim, çocuklarım ya da ebeveynlerimle yaşıyorum diyenlerin grup ortalaması, yalnız yaşayanlardan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Karadem (2020) yapmış olduğu çalışmada; evinde yalnız ve biriyle yaşayanların ölçek puanlarına bakıldığında evde yalnız yaşayan bireylerin puan ortalaması daha düşük çıkmıştır. Arısoy ve Çay (2021:92) yapmış oldukları bir çalışmada; eşi vefat etmiş katılımcıların bekâr, evli ve boşanmış katılımcılara göre, bekâr katılımcıların evli katılımcılara göre Covid-19 korkusunun daha fazla olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Arısoy ve Çay (2021:93) yapmış olduğu aynı çalışmada; çocuk sahibi olan bireylerin çocuk sahibi olmayan bireylere göre Covid-19 korkusunun daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Alan yazınında incelenen araştırmaların bu araştırmanın bulgularını destekler nitelikte olduğu saptanmıştır.

Hemşirelerin eğitim durumuna göre grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($\chi^2 =11.82$ $p<0.008$).Doktora mezunu bireylerin lise mezunu bireylere kıyasla Covid-19 korkusu daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada eğitim düzeyi arttıkça Covid-19 korkusunun arttığı görülmektedir. Katılımcı hemşirelerde eğitim düzeyi arttıkça bilinç düzeyinin arttığı ve buna bağlı olarak hastalığa daha temkinli yaklaştıkları düşünülmektedir. Ancak çalışmada çıkan sonuç literatürdeki birçok araştırma sonucu ile farklılık göstermektedir. Güre ve diğerlerinin (2021:1464) yapmış olduğu çalışmada eğitim düzeyi yüksek olan bireylerde Covid-19 korkusunun daha yüksek olduğu saptanmıştır. Araştırma sonucumuzu destekler niteliktedir. Ekiz vd. (2020), Rahman vd. (2020:13), Bakioğlu vd. (2020) ve Tönbul (2020:159) yapmış oldukları çalışmalarda eğitim durumu ile Covid-19 korkusu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Gencer (2020) yapmış olduğu çalışmada, Covid-19 korkusunu en çok yaşayan bireylerin ilkökul mezunu, en az yaşayan bireylerin ise lisansüstü bireyler olduğu tespit edilmiştir. Buna benzer bir sonucu Wang vd. de elde etmişlerdir (Gencer, 2020: 1165-1166). Tuğut vd. (2021) yapmış olduğu çalışmada pandemi sürecinde sağlık bilgilerine hızlı bir şekilde ulaşılması ve bu bilgilerin günlük hayata uyarlanmasında öğretim

seviyesi yüksek olan kişilerin daha duyarlı oldukları belirlenmiştir. Chesser vd. (2020) yaptığı çalışmada; üniversite öğrencilerinin temel düzeyde Covid-19 bilgisine sahip olduğunu ve %43'ünün sağlık okuryazarlık düzeyinde olduğunu bulgulamıştır (Tuğut vd., 2021: 100). Literatürde bu çalışmada çıkan sonucu destekleyecek verilere çok fazla rastlanılmamıştır. Çıkan sonuçlara göre tartışma kısmı kısıtlı kalmaktadır.

Hemşirelerin bulunduğu kurumda çalışma süresine göre grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($\chi^2 = 19.120$ $p < 0.001$). Kurumda 15-20 yıl arası çalışan hemşirelerin, 1-5 ve 5-10 yıl çalışan hemşirelere göre ölçek puan ortalaması daha yüksek bulunmuştur. Kurumda çalışma süresi arttıkça Covid-19 korkusunun arttığı görülmektedir. Katılımcıların kurumda çalışma süresi değişkeni ile ilgili literatür taramasında bu çalışmada çıkan sonuç ile ilgili çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu nedenle tartışma kısmı kısıtlı kalmıştır.

Hemşirelerin hastanede çalışmış olduğu bölümlere göre grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($\chi^2 = 21.456$ $p < 0.001$). Çalışmada çıkan sonuca göre idarede çalışan bireylerin acil ve yoğun bakımlarda çalışanlara göre Covid-19 korkusu daha yüksek olduğu saptanmıştır. Genel olarak literatür taramasında sağlık çalışanlarında Covid-19 hakkında daha iyi bilgi düzeyine sahip kişilerin, daha olumlu tutum ve tavır sergilediği ve daha sıkı önleyici tedbirler aldığı ifade edilmiştir (Karadem, 2020: 65). Sahada yer alan hemşirelerin hastalık konusunda edindiği bilgiler, buldukları bölümde enfekte olan hastalara karşı edinmiş oldukları tecrübe ve deneyim ile ilişkilendirilebilir. Diğer taraftan idari bölümlerde çalışan hemşire gruplarının sahada çalışanlar kadar bilgi, tecrübe ve deneyeime sahip olmamasından kaynaklı olarak Covid-19 korku düzeyinin yüksek çıktığı söylenebilir. Pandemi süreciyle birlikte acil servislerde, yoğun bakım ünitelerinde çalışan sağlık personellerinin enfekte hastalara çok zorlu bir ortamda doğrudan maruz kaldıkları için, diğer bölümlere göre olumsuz psikolojik sonuçlar geliştirme riski daha yüksektir. Ancak bu bölümlerde çalışan bireylerin süreç içerisinde edindikleri bilgi ve deneyimler onların maruz kaldığı sıkıntılı durumlardan koruyan bir etkiye dönüşmüştür (Urooj vd., 2020: 37-38). Alan yazınında incelenen araştırmaların bu araştırmanın bulgularını destekler nitelikte olduğu saptanmıştır.

Hemşirelerin Covid-19 Korkusu Ölçek puanlarının karşılaştırılmasına bakıldığında; Çalışılan birim risk durumuna göre hemşirelerin Covid-19 Korkusu Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($z = 2.060$, $p = 0.039$). Risksiz bölümde çalışan bireylerin Covid-19 korkusu riskli bölümde çalışan bireylere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Çalışmada hemşirelerin çalıştığı bölümler incelendiğinde, idari bölümlerde çalışan bireylerin Covid-19 korkusu, acil ve yoğun bakımda çalışan bireylere göre daha yüksek çıktığı görülmektedir. Çıkan sonuçlar çalışmayı destekler niteliktedir.

Hemşirelerin pandemi sürecinde ekipman sıkıntısı yaşayıp yaşamadığına göre grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($z = 2.795$ $p < 0.005$). Çalışmada; pandemi sürecinde ekipman sıkıntısı yaşayan hemşirelerin Covid-19 korkusu ekipman sıkıntısı yaşamayan bireylere göre yüksek olduğu saptanmıştır. Pandemi sürecinde temasın neden olduğu stresi ve korkuyu azaltmanın en akılcı yolu kişisel koruyucu ekipman (KKE) olduğu söylenilebilir (Karadem, 2020: 66). Çalışan bireylerin kendilerini güvende hissetmesi, koruyucu önlemler ile kendilerini korumak istemeleri her iş kolu için çok önemlidir (Tiftikçi, 2020: 38). İyi ve donanımlı ekipman desteğinin sağlanması ve güvenli yapılandırılmış bir çevrede çalışan sağlık personellerinin psikolojik adaptasyonun daha iyi olduğu literatürde desteklenmektedir. Güre vd. (2021:1459) yapmış olduğu çalışmada; ekipmana erişim engelleri olan sağlık çalışanlarında Covid-19 korkusunun arttığı görülmektedir. Tiftikçi (2020) yapmış olduğu benzer bir çalışmada; ekipman temininde sıkıntı yaşayan asistanların işe bağlılık gerginlik ölçeğinden aldığı puanların anlamlı bir şekilde yüksek olduğu saptanmıştır. Polat ve Coşkun (2020:51) yapmış olduğu çalışmada; sağlık çalışanlarının pandemi boyunca siperlik, koruyucu gözlük/gözlük kullanım durumlarına göre stres, anksiyete ve depresyon, puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Alan yazınında incelenen araştırmaların bu araştırmanın bulgularını destekler nitelikte olduğu saptanmıştır.

Belirtilen değişken gruplarında hemşirelerin Covid-19 Korkusu Ölçek puanlarının karşılaştırılmasına bakıldığında; hemşirelerin pandemi sürecinde Covid-19 hastalığına yakalanıp yakalanmamasına göre grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit

edilmiştir ($z=2.672$ $p<0.008$). Covid-19 tanısı alan bireylerin Covid-19 Korkusu Ölçek puan ortalaması, Covid-19 tanısı almayan bireylere göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada Covid-19 tanısı almayan bireylerin Covid-19 korkusu Covid-19 tanısı alan bireylere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Dörttepe ve arkadaşlarının (2021:31) yapmış oldukları çalışmada; Covid-19 tanısı alan bireylerin Covid-19 korkusunun daha yüksek olduğu saptanmıştır. Duman (2020:426) yapmış olduğu çalışmada; Covid-19 hastalığı nedeniyle yakınını kaybeden öğrencilerin korku düzeyleri, kayıp yaşamayan öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksek saptanmıştır. Güre vd. (2021:1459) yapmış oldukları çalışmada; ailesinden birini ya da meslektaşını Covid-19 hastalığı nedeniyle kaybetmiş sağlık çalışanlarının Covid-19 korkusunun arttığı görülmektedir. Arısoy ve Çay (2021) yapmış olduğu çalışmada; Covid-19 testi yaptırıp sonucu pozitif çıkan bireylerin Covid-19 korkusu, test yaptırıp sonucu negatif çıkan bireylere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Yine aynı çalışmada; Covid-19 hastalığına bağlı olarak yakınını kaybeden bireylerin, kaybetmeyen bireylere göre Covid-19 korkusunu daha fazla yaşadığı görülmektedir (Arısoy ve Çay, 2021: 93). Literatür taramasında bulunan sonuçlar ile bu çalışmada çıkan sonuçlar farklılık göstermektedir. Literatür taramasında bu çalışmada çıkan sonuçları destekleyecek bulgulara rastlanılmamıştır. Bu yüzden tartışma kısmı kısıtlı kalmıştır.

Hemşirelerin yaşa göre Algılanan Stres Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($\chi^2=37.872$, $p<0.001$). Çalışmada çıkan sonuca göre; yaş ilerledikçe stres algısının düştüğü görülmektedir. Havare (2019:94) yapmış olduğu çalışmada; 35-44 yaş grubundaki hemşirelerin, 18-25 yaş grubundaki hemşirelere göre iş tatmininin yüksek olduğu saptanmıştır. Stres algısı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Yaş ilerledikçe iş tatmininde artış görüldüğü, çalışan hemşirelerin stres algısının birbirine yakın olduğu ifade edilmiştir. Taycan ve arkadaşlarının yapmış oldukları bir çalışmada; yaşın ilerlemesi ile birlikte hemşirelerin iş ile ilgili sorunlarla daha etkili mücadele ettiklerini için kendilerini daha iyi hissettiklerini ifade etmiştir (Taş, 2013: 67). Ghawadra vd. (2019) yapmış olduğu çalışmada; 26-30 yaş grubundaki hemşirelerin diğer yaş gruplarındaki hemşirelere göre depresyon düzeyinin daha yüksek tespit edilmiştir (Doğan vd., 2019). Karakaya ve Ay (2007) yapmış oldukları çalışmada; hemşirelerin 36 yaş ve üzeri bireylerin mesleklerini severek yaptığı, 36 yaş ve altında ise stresi daha fazla hissettiklerini ifade etmiştir. Karahan (2007) yapmış olduğu çalışmada; cerrahi kliniklerde çalışan hemşirelerin stres oranının yaşı genç olanlarda daha fazla olduğu ve stresi daha yoğun yaşadıkları tespit edilmiştir (Kızıldağ, 2018: 63). Alan yazınında incelenen araştırmaların bu araştırmanın bulgularını destekler nitelikte olduğu saptanmıştır.

Hemşirelerin medeni durumlarına göre Algılanan Stres Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. ($z=3.578$ $p<0.001$). Bekâr olan bireylerin, evli olan bireylere göre stres algısı daha yüksek çıkmıştır. Bu durumu evli bireylerin özel hayatlarında sorumluluklarının fazla olması nedeniyle bekâr bireylere göre daha yoğun stresli hayata sahip olduğu şeklinde belirtmek mümkündür (Kızıldağ, 2018: 64-65). Evli bireylerin aile birliğinin sağlanması ve yürütülmesi; ortak müştereklerde buluşabilmesi, karşılıklı anlayış ile ortaya çıkan sorunların eşler ile birlikte çözmek durumunda olmaları bekâr çalışanlara göre iş hayatında karşılaşılan sorunlara karşı bakışı farklılaştırmaktadır (Kabahaliloğlu, 2019: 78). Bu açıdan bakıldığında evli olan bireylerin kişiler arası iletişimlerinin daha iyi olduğu, sorunlarla baş etme ve çözüme becerilerinin daha gelişmiş olduğu ve buna bağlı olarak strese daha az maruz kaldıkları düşünülmektedir (Taş, 2013: 67). Ayrıca evliliğin sağlık personellerinde kendilerine sağladığı en önemli faydalarından biride sosyal destektir. Ailelerinden ve yakınlarından destek alan sağlık çalışanlarının bireyin işlevlerini artırmaya yönelik ya da olumsuz sonuçlara karşı evli bireylerde tampon görevi gördüğü düşünülmektedir (Kızıldağ, 2018: 64). Huebner, Royer ve Moore (1981) yapmış olduğu çalışmada; tek başına yaşayan genç bireylerin ailesiyle yaşayanlara kıyasla psikolojik sağlamlık düzeylerinin daha düşük seviyede olduklarını ve daha kaygılı olduklarını saptamıştır. Eaton (1978) yapmış olduğu çalışmada ise; bireylerin hayatlarındaki stres algılarının kişiden kişiye değiştiğini ve bu değişikliğin sosyal destek yoksunluğundan kaynaklandığını bulgulamıştır (Demir, 2018: 82). Kaya (2005) yapmış olduğu çalışmada evli hemşirelerin problem çözüme becerileri istatistiksel olarak anlamlı olmasa da daha yüksek olduğu saptanmıştır (Kabahaliloğlu, 2019: 78-79). Literatürdeki çalışmaların yapılan bu çalışmayı destekler nitelikte olduğu ifade edilebilir.

Hemşirelerin hizmet süresi Algılanan Stres Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($\chi^2=33.184$, $p<0.001$). Yine hemşirelerin buldukları kurumda çalışma süresi Algılanan Stres Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (χ^2

=26.693, p<0.001). İki değişkenin kendi içerisinde tutarlılık gösterdiği belirtilebilir. Çalışmada, 1-5 yıl arası çalışan hemşirelerin stres algısı diğer yıllara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumu yaş değişkeni ile ilişkilendirebiliriz. Çalışmada, 18-33 yaş aralığında olan bireylerin Algılanan Stres Ölçek puanları ortalamaları diğer gruplara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Hemşirelerin genç yaşta mesleğe başlamaları, tecrübe ve deneyim edinme, çalışma ortamına adapte olmaları ve uyum sağlama gibi psiko-sosyal anlamda zorluk yaşadıkları düşünülmektedir. Öcal vd. (2015:147) yapmış oldukları bir çalışmada cerrahi klinikte çalışan hemşirelerin stres algısı incelemesinde 20-24 yaş aralığında olan bireylerin stres algısı daha yüksek olduğu saptanmıştır. Karahan vd. (2007:23) yapmış olduğu bir çalışmada cerrahi klinikte çalışan hemşirelerin stres oranı küçük yaş aralığına sahip ve deneyimi az olan bireylerde stres oranı daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ayrıca Covid-19 salgınına bağlı olarak mesleğe yeni başlayan ve deneyimi az olan bireylerin bu süreçte stresi daha yoğun yaşadıkları düşünülmektedir. (Kızıldağ, 2018: 64). Afşar vd. (2021:89) yapmış olduğu çalışmada sağlık çalışanlarının mesleki deneyim süresi ve yaşı arttıkça iş stresinin azaldığı saptanmıştır. Alan yazınında incelenen araştırmaların bu araştırmanın bulgularını destekler nitelikte olduğu saptanmıştır.

Hemşirelerin hastanede çalışmış olduğu bölümlere göre grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. ($\chi^2 =21.723$, p<0.001). Çalışmada, acil serviste çalışan bireylerin diğer bölümlerde çalışan bireylere göre stres algısı daha yüksek olduğu saptanmıştır. Hemşirelerin tedavi ve bakım hizmetlerinin yürütülmesinde ilk basamak olması, önemli görev ve sorumlulukları üstlenmesi, hasta sirkülasyonunun daha yoğun birimler olması, Covid-19 salgını ile birlikte enfekte olma endişesi ve hastalarla daha fazla etkileşim içerisinde olması nedeniyle strese daha eğilimli oldukları düşünülmektedir (Taş, 2013: 66). Afşar vd. (2021:94) yapmış oldukları çalışmada stres yükünün en fazla yaşandığı bölümler poliklinik ve yoğun bakımlar olduğu saptanmıştır. Taş (2013:67) yapmış olduğu çalışmada; acil serviste çalışan hemşirelerin depresyon puanları daha yüksek olduğu saptanmıştır. Acil serviste çalışan hemşirelerin daha stresli çalışmalarından dolayı depresyona yatkın olabildikleri düşünülmektedir. Alan yazınında incelenen araştırmaların bu araştırmanın bulgularını destekler nitelikte olduğu saptanmıştır.

Hemşirelerin hastanede çalışmış olduğu birimlerin riskli birimler olup olmadığına göre grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. (z=3.516, p<0.001). Buna göre riskli birimde çalışan bireylerin risksiz birimde çalışan bireylere göre stres algısı yüksek olduğu saptanmıştır. Bu durumu hemşirelerin çalışmış olduğu bölümlere göre ilişkilendirmek mümkündür. Sağlık Bakanlığı'nın yayınlamış olduğu yönetmeliğe göre; devlet hastanelerinde acil servisler, yoğun bakımlar, ameliyathaneler, servisler riskli birimler olduğu bilinmektedir. Çalışmada hemşirelerin çalıştığı bölümlere bakıldığında stres algısının en yüksek olduğu bölümler arasında acil servisler, servisler stres algısının yüksek olduğu birimlerdir. Çalışmada çıkan sonuçlara göre; hemşirelerin çalıştıkları bölümlerin (birimlerin) riskli olup olmaması ile ilgili sonuçlar birbirini destekler niteliktedir.

Hemşirelerin pandemi sürecinde ekipman sıkıntısı yaşayıp yaşamadığına göre grupların Algılanan Stres Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. (z=2.079 p<0.038). Çalışmada, pandemi sürecinde ekipman sıkıntısı yaşayan hemşirelerin stres algısı ekipman sıkıntısı yaşamayan bireylere göre yüksek olduğu saptanmıştır. Sağlık çalışanlarına yönelik hazırlanan güvenlik programlarının en önemli bileşenlerinden biri de kişisel koruyucu ekipmandır. Sağlık alanında kullanılan en yaygın kişisel koruyucu ekipmanlar; eldiven, önlük, maske, gözlük ve sperliklerdir. Sağlık çalışanlarının hem kendilerini hem de bakım verdikleri hastaları korumak için bir ya da birden fazla kişisel koruyucu ekipman kullanmak durumundadırlar (Beşer ve Topçu, 2013: 241). Sağlık çalışanların böyle bir süreçte kişisel koruyucu ekipman kullanmak çalışanlarda kendini güvende hissettiği ve riskli ortamda çalışan sağlık personellerinde stresi azalttığı düşünülmektedir. Gürer ve Gemlik (2020) yapmış oldukları bir çalışmada; sağlık çalışanlarının ekipman sıkıntısı yaşadığı, bu ekipman sorunlarını kendi çabaları ile çözdüğü ve kişisel koruyucu ekipman sıkıntısı yaşayan sağlık çalışanlarında; ölüm korkusu, kaygı, yetersizlik ve güvensizlik duygusu oluşturduğu saptanmıştır (Gürer ve Gemlik, 2020: 45). Tiftikçi (2020) yapmış olduğu tez çalışmasında; acil serviste ekipman sıkıntısı yaşayan 65 asistanın işe bağlı ölçeğinde aldığı puanların yüksek olduğu saptanmıştır (Tiftikçi, 2020: 38). Sağlık çalışanlarının kendilerini güvende hissetmeleri, koruyucu önlemler ile kendilerini korumak istemeleri sağlık alanı ile birlikte birçok iş kolu için önemli olduğu düşünülmektedir. Alan yazınında incelenen araştırmaların bu araştırmanın bulgularını destekler nitelikte olduğu saptanmıştır. Cinsiyet, eğitim durumu, Covid-19 tanısı alma durumu değişkenlerinde Algılanan Stres Ölçek puanlarının benzer

olduğu belirlenmiştir ($p>0.05$).Çalışmamızda çıkan sonuca göre; Covid-19 Korkusu Ölçek Puanı ile Algılanan Stres Ölçek Puanı arasında zayıf düzeyde, pozitif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır (Spearman İlişki Katsayısı=0.234, $p<0.001$).

Bu araştırmada hemşirelerin Covid-19 korkusu ile Algılanan Stres arasındaki ilişkiyi saptamak amacıyla yapılmıştır. Bunun yanı sıra; Covid-19 Korkusu ve Algılanan Stres çeşitli sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmiştir.Çalışmada yaşa göre grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bireylerin yaşı ilerledikçe korku düzeylerinin arttığı görülmektedir. Hemşirelerin cinsiyete göre grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiş ve kadınların Covid-19 korkusunun erkeklere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Hemşirelerin medeni duruma göre grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Evli olan bireylerin Covid-19 korkusu ölçek puan ortalaması bekâr olan bireylere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Eğitim duruma göre grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Covid-19 korkusu doktora mezunu bireylerin lise mezunu bireylere kıyasla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hemşirelerin bulunduğu kurumda çalışma süresine göre grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Kurumda 15-20 yıl arası çalışan hemşirelerin, 1-5 ve 5-10 yıl çalışan hemşirelere göre ölçek puan ortalaması daha yüksek bulunmuştur.

Hemşirelerin hastanede çalışmış olduğu bölümlere göre grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. İdarede çalışan bireylerin acil ve yoğun bakımlarda çalışan hemşirelere göre Covid-19 korkusu daha yüksek olduğu saptanmıştır.Hemşirelerin çalışılan birim risk durumuna göre Covid-19 Korkusu Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Risksiz bölümde çalışan bireylerin Covid-19 korkusu riskli bölümde çalışan bireylere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Hemşirelerin pandemi sürecinde ekipman sıkıntısı yaşayıp yaşamadığına göre grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Pandemi sürecinde ekipman sıkıntısı yaşayan hemşirelerin Covid-19 Ölçek puan ortalaması ekipman sıkıntısı yaşamayan bireylere göre yüksek olduğu saptanmıştır. Hemşirelerin pandemi sürecinde Covid-19 hastalığına yakalanıp yakalanmamasına göre grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Çalışmada Covid-19 tanısı almayan bireylerin Covid-19 tanısı alan bireylere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Hemşirelerin yaşa göre Algılanan Stres Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.Çalışmada çıkan sonuca göre; yaş ilerledikçe stres algısının düştüğü görülmektedir.

Hemşirelerin medeni duruma göre grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bekar olan bireylerin, evli olan bireylere göre stres algısı daha yüksek çıkmıştır. Hemşirelerin hizmet süresi Algılanan Stres Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Çalışmada 1-5 yıl arası çalışan hemşirelerin stres algısı diğer yıllara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Hemşirelerin hastanede çalışmış olduğu bölümlere göre grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Çalışmada acil serviste çalışan bireylerin diğer bölümlerde çalışan bireylere göre stres algısı daha yüksek olduğu saptanmıştır. Hemşirelerin hastanede çalışmış olduğu birimlerin riskli birimler olup olmadığına göre grupların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Çalışılan birim risk durumuna göre riskli birimde çalışan bireylerin risksiz birimde çalışan bireylere göre stres algısı yüksek olduğu saptanmıştır.Hemşirelerin ekipman sıkıntısı yaşayıp yaşamadığına göre grupların Algılanan Stres Ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Çalışmada ekipman sıkıntısı yaşayan hemşirelerin stres algısı ekipman sıkıntısı yaşamayan bireylere göre yüksek olduğu saptanmıştır.Çalışmada çıkan sonuçlara göre; Covid-19 Korkusu Ölçek Puanı ile Algılanan Stres Ölçek Puanı arasında zayıf düzeyde, pozitif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Çalışmada çıkan sonuçlar dikkate alındığında şu öneriler yapılabilir. Çalışmada çıkan sonuçlarda yaş ilerlemiş bireylerde Covid-19 korkusunun genç bireylere göre daha fazla yaşandığı görülmektedir. Bu durumun aynı zamanda "hizmet süresi" ve "kurumda çalışma süresi fazla olan bireylerde" diğer gruplara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Pandemi sürecinde hastanede belli bir yaş kriteri belirlenerek bu bireylerin çalışma süresi azaltılabilir. Yaş kriteri belli bir sınırdan fazla olan bireylerin hastaların ve hasta yoğunluğunun olduğu birimlerden ziyade daha sığ birimlere görevlendirmesi

yapılabilir. Çalışmada çıkan başka bir sonuca göre korkunun en fazla yaşandığı bölümler arasında idari birimler olduğu görülmektedir. Bu sonucu destekleyen diğer bir değişken olan risksiz birimde çalışan bireylerin bu korkuyu daha fazla yaşadığı görülmektedir. İdari birimlerde çalışan hemşireler ya da personellere sahada çalışan ve bu konuda tecrübeli olan hemşirelerin haftanın belirli günlerinde eğitimler vermesi korkudan kaynaklı stresin azaltılmasına katkıda bulunacağı söylenebilir. Çalışmada çıkan başka bir sonuca göre stres algısını en fazla yaşayan ve Covid-19 korkusunu en az yaşayanların genç ve mesleğe yeni başlayan bireyler olduğu görülmektedir. Genç bireylerin stresi fazla yaşamalarının olası nedeni olarak, bireylerin mesleğe yeni başlamış ve hastane tecrübelerinin az olması olarak belirtilebilir. Dolayısıyla Covid-19 pandemi süreciyle birlikte genç bireylerde stresin fazla yaşandığı düşünülmektedir. Bu konuda tecrübeli hemşirelerin mesleğe yeni başlayan hemşirelerle birlikte belli bir süre hasta kontrollerini birlikte yapmaları sağlanabilir ve kendi tecrübelerini sahada yeni başlayan hemşirelere aktarmaları sağlanabilir. Bu durum yeni başlayan hemşirelerin kendilerini daha güvende hissetmelerini sağlayabilecektir.

Araştırma sonuçları doğrultusunda; sağlık çalışanlarında normal düzeyin üzerinde algılanan stres seviyesi ve Covid-19 korkusu puanlarına sahip olan bireyler bulunmaktadır. Dolayısıyla bu süreçte sağlık çalışanları psikolojik destek alma konusunda teşvik edilmelidir.

Bu araştırma Malatya ilindeki kamu hastanelerinde çalışan hemşireler üzerinde gerçekleştirildiğinden bir genellemede bulunmak mümkün değildir. Gelecek çalışmalarda, bu araştırma modeli başka örneklemeler kullanılarak doğruluğu test edilebilir. Ayrıca Covid-19 korkusu ile stres arasındaki ilişkide etkili olabileceği düşünülen daha farklı demografik değişkenler ele alınabilir. Araştırma sonuçlarının geçerliliği ve güvenilirliğini arttırmak amacıyla, örneklem sayısı daha büyük gruplara ve farklı hastanelere yönelik olarak karşılaştırmalı çalışmalar gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

Afşar, F., Erdoğan, H., İbrahimoglu, Ö., Şaylan, B., & Köksal, Ö., (2021). 'COVID-19 sürecinde sağlık çalışanlarının iş stresi ve örgütsel destek algıları, *Gevher Nesibe Journal Of Medical & Health Sciences*, 14 (6), 89-96.

Ahorsu, D.K, Lin, C.Y., Imani V., Saffari, M., Griffiths M.D., & Pakpour AH., (2020). The fear of COVID-19 scale: development and initial validation, *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1-9. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00270-8>

Arısoy, A., & Çay, M., (2021). Yaşlı bireylerde koronavirüs (Covid-19) korkusu: Yetişkin bireylerle karşılaştırmalı bir çalışma, *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 17(6), 82-97.

Arpacioğlu, M.S., Baltacı, Z. & Ünübol, B., (2021). Covid-19 pandemisinde sağlık çalışanlarında tükenmişlik, covid korkusu, depresyon, mesleki doyum düzeyleri ve ilişkili faktörler, *Çukurova Medical Journal*, 46(1), 88-100.

Aydın, A.O., (2021). Covid-19'un nedenleri algısı ile Covid-19 korkusu arasındaki ilişki üzerine bir inceleme, *International Journal on Social Sciences*, 6 (3), ss. 9-25.

Bakioğlu, F., Korkmaz, O., & Ercan, H., (2020). Fear of COVID-19 and positivity: mediating role of intolerance of uncertainty, depression, anxiety, and stress, *International Journal of Mental Health and Addiction*, 19(6): 2369-2382. doi: 10.1007/s11469-020-00331-y

Beşer, A., & Topçu, S., (2013). Sağlık alanında kişisel koruyucu ekipman kullanımı, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 6 (1), 241-247.

Can, A., (2013). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nitel veri analizi*, Pegem Akademi Yayıncılık, 11.b., Ankara.

Chesser, A., Ham, A.D, & Woods, N.K., (2020). Assessment of COVID-19 knowledge among university students: Implications for future risk communication strategies, *Health Educ Behav*, 47(4), 540-543.

Cohen, S., Kamarck, T., & Mermelstein, R. (1983). A global measure of perceived stress, *Journal of Health and Social Behavior*, 24(4), 385-396. <https://doi.org/10.2307/2136404>

Demir, T., (2018). *Sağlık çalışanlarında algılanan stres, psikolojik sağlamlık ve bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin durumluk ve sürekli kaygı düzeyini yordama gücü*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Arel Üniversitesi.

Dörttepe, Ü.Z., Hoşgör, H., & Sağcan, H., (2021). The Effect of covid-19 phobia on perceived stress: The sample of prehospital emergency care professionals, *Journal of Academic Value Studies*, 7(1), 31-40.

Duman, N., (2020). Üniversite öğrencilerinde covid-19 korkusu ve belirsizliğe tahammülsüzlük, *The Journal of Social Science*, 4(8), 426-437.

Durmuş, M., (2021). *Covid-19 pandemisinin psikolojik etkileri ve koruyucu davranışların değerlendirilmesi*, [Yayımlanmamış tıpta uzmanlık tezi], Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Doğan, S., Erdoğan, C., Çakmak, R., Kızılaslan, D., Çiftçi, B., & Karaaslan, P., (2021). Yeni tip 2019 koronavirüs servislerinde çalışan hemşirelerde işe bağlı gerginlik, algılanan stres ve iş doyumunun değerlendirilmesi, *International Journal Of Health Sciences*, 4 (4), 16-24.

Eaton, J. S. (1978). Spring 1978: A time of opportunity for psychiatry. *Psychiatric Opinion*, 15(3), 10-13.

Ekiz, T., İlman, E., & Dönmez, E., (2020). Bireylerin sağlık anksiyete düzeyleri ile covid-19 salgını kontrol algısının karşılaştırılması, *Uluslararası sağlık yönetimi ve stratejileri araştırma dergisi*, 6 (1), 139-154.

Eskin, M., Harlak, H., Demirkıran, F., & Dereboy, Ç., (2013). Algılanan stres ölçeğinin türkçeye uyarlanması: güvenilirlik ve geçerlik analizi, *Scimago Dergisi*, 3(51), 132-140.

Gencer, N., (2020). Pandemi sürecinde bireylerin koronavirüs (kovid-19) korkusu: çorum örneği, *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(4), 1153-1173.

Ghawadra, S.F., & Abdullah, K.L., (2019), Psychological distress and its association with job satisfaction among nurses in a teaching hospital, *J Clin Nurs*. 28(21-22), 4087-4097.

Güngör, A.G., 2021. *Covid-19 pandemi sürecinde yetişkin bireylerin depresyon düzeyleri ile duygusal yeme davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

Güre, P.D.M., Karataş, M., Özdemir, F. H., & Duyan, V., (2021). Fear of Covid-19 among healthcare workers in filiation teams: predictive role of sociodemographic, organizational and resilience factors, *Cukurova Medical Journal*, 46(4), 1459-1467.

Gürer, A., & Gemlik, H.N., (2020). Covid-19 pandemisi sürecinde sahada olan sağlık çalışanlarının yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri üzerine nitel bir araştırma, *Journal of Health Services and Education*, 4(2), 45-52.

Hayran, O.E., & Sur, H., (Ed), (2021). *Sağlık Yönetimi Bakış Açısıyla Covid-19*, Nobel Yayınevi.

Huebner, L. A., Royer, J. A. & Moore, J., (1981), The assessment and remediation of dysfunctional stress in medical school, *J Med Education*, 1981 Jul;56(7):547-58. doi: 10.1097/00001888-198107000-00002.

Kabahaliloğlu, K., (2019). *Acil ve afetlerde sağlık hizmetleri çalışanlarının algılanan aidiyet, algılanan stres ve problem çözme becerilerinin incelenmesi*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.

Karadem, B. F., (2020). *Sağlık çalışanlarında covid korkusunu belirleyen psikiyatrik değişkenlerin incelenmesi*, [Yayımlanmamış uzmanlık tezi], Süleyman Demirel Üniversitesi.

Karahan, A., Gürpınar, K., & Özyürek, P., (2007). Hizmet sektöründeki işletmelerin örgüt içi stres kaynakları; afyon il merkezindeki hastanelerde çalışan cerrahi hemşirelerinin stres kaynaklarının belirlenmesi, *Ekonomi ve Sosyal Araştırma Dergisi*, 3(3), 23-30.

Karakaya, A., & Ay, F., (2007). Çalışanların motivasyonunu etkileyen faktörler sağlık çalışanlarına yönelik bir araştırma, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 55-67.

Kaya, A. (2005). Çocuklar için yalnızlık ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması, *Eurasian Journal of Educational Research*, 19, 220-237.

Kızıldağ, S., (2018). *Bahçeşehir Üniversitesi özel bir hastanenin cerrahi kliniklerinde çalışan sağlık profesyonellerinde algılanan stres düzeyinin belirlenmesi*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.

Khattak, R.S., Saeed, I., Rehman, U.S., & Fayaz, M., (2020). Impact of fear of covid-19 pandemic on the mental health of nurses in Pakistan, *Journal of Loss and Trauma*, September 18, 421-435.

Ladikli, N., Bahadır, E., Yumuşak, F. N., Akkuzu, H., Karaman, G., & Türkkan, Z., (2020). Kovid-19 korkusu ölçeği'nin türkçe güvenilirlik ve geçerlik çalışması, *International Journal of Social Science*, 3(2), 71-80.

Li, Q., Guan, X., Wu, P., Wang, X., Zhou, L., Tong, Y. & Feng, Z., (2020). Early transmission dynamics in wuhan, china, of novel coronavirus-infected pneumonia, *New England Journal of Medicine*, 382(13), 1199-1207.

Medilpark, (2021). Covid-19 Pandemisi, www.medicalpark.com.tr/haberler, (20.02.20221).

Öcal, D., Kürklü, S., & Tekin, K., (2015). Bir eğitim ve araştırma hastanesi cerrahi kliniklerde çalışan hemşirelerin stres ve motivasyon düzeylerinin belirlenmesi, *Sağlık Akademisyenler Dergisi*, 2 (3), 147-154.

Önder, G., Aybas, M. & Önder, E., (2014), Hemşirelerin stres seviyesine etki eden faktörlerin öncelik sırasının çok kriterli karar verme tekniği ile belirlenmesi, *Optimum Journal of Economics and Management Sciences*, 1(1), 21-35

Özdamar, K., (2013). *SPSS ile biyoistatistik*, Nisan Kitabevi, Ankara.

Sağlık Bakanlığı (SB), (2020). *COVID-19 (Sars-CoV-2 Enfeksiyonu-Bilim Kurulu Çalışması) Genel Bilgiler, Epidemioloji ve Tanı*, Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Ankara.

Shecter, A., (2020). Psychological distress, coping behaviors, and preferences for support among New York healthcare workers during the COVID-19 pandemic, *General Hospital Psychiatry*, 66, 1-8.

Sethi, B. A., Sethi, A., & Aamir, H. S., (2020). Impact of coronavirus disease (covid-19) pandemic on health professionals, *Pak J Med Sci*, 36(4), 6-11.

Sağlık Bakanlığı (SB), (2020). *Covid-19 (Sars-Cov-2 Enfeksiyonu) erişkin hasta tedavisi*, Ankara.

Sordi, A., Schuch, B. J., & Ornell, F., (2020). Pandemic fear and covid-19: mental health burden and strategies, *Brazilian Psychiatric Association*, 42(3), 232-235.

Sümbüloğlu, V. & Sümbüloğlu, K., (2005), *Klinik ve saha araştırmalarında örnekleme yöntemleri ve örnekleme büyüklüğü*, 1.b., Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Polat, Ö., & Çoşkun, F., (2020). Covid-19 salgınında sağlık çalışanlarının kişisel koruyucu ekipman kullanımları ile depresyon, anksiyete, stres düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi, *Batı Karadeniz Tıp Dergisi*, 4(2), 51-58.

Rahman, M., Hoque, N., Alif, S., & Salehin, M., (2020). Factors associated with psychological distress, fear and coping strategies during the Covid-19 pandemic in Australia, *Globalization and Health*, 16 (95), 1-15. <https://doi.org/10.1186/s12992-020-00624-w>

Taş, S., (2013). *Düzce üniversitesi araştırma ve uygulama hastanesi hemşirelerinde psikolojik dayanıklılık, depresyon ve algılanan stresin değerlendirilmesi*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Düzce Üniversitesi.

Tiftikçi, İ., (2020). *Covid- 19 pandemi sürecinin acil tıp asistanlarının eğitimine ve iş gerginliğine etkisi*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi.

Tönbül, Ö., (2020). *Koronavirüs (Covid-19) salgını sonrası 20-60 yaş arası bireylerin psikolojik dayanıklılıklarının bazı değişkenler açısından incelenmesi*, *Uluslararası Akademik Psikolojik Danışma ve Rehberlik Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 159-174.

Tuğut, F., Tuğut, N., & Çelik, Y.N., (2021). *Sağlık alanında okuyan öğrencilerin covid-19 pandemi sürecinde durumluk süreklilik kaygı, algılanan stres ve depresyon düzeylerinin belirlenmesi*, *Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, (6)2, 93-102.

Urooj, U., Ansari, A., Sıraç, A., Han, S., & Tarık, H., (2020). *Covid-19 pandemisi sırasında doktorların beklentileri, korkuları ve algıları*, *Pakistan Tıp Bilimleri Dergisi*, 36, 37-42.

Uzunsakal, E., & Yıldız, D., (2018). *Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama*, *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 1-28.

Zoralioğlu, M., (2020). *Covid-19 tanısı ile interne edilen 30-50 yaş arası hastalarda cinsiyetin prognoz üzerine etkisi ve bunu etkileyen diğer faktörler*, [Yayımlanmamış uzmanlık tezi]. Sağlık Bilimleri Üniversitesi.

Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S. & Ho, R. C., (2020). *Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease (covid-19) epidemic among the general population in China*, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(1729), 1-25.

World Health Organization (WHO), (2020, 14 Kasım). *Novel coronavirus (2019-nCoV), Situation Report*—https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200121-sitrep-1-2019-ncov.pdf?sfvrsn=20a99c10_4.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Yahyalı İlçesi'nin (Kayseri) Doğal Özelliklerine Göre Kırsal Turizm Rota Planlaması

Rural Tourism Route Planning Of Yahyalı District (Kayseri) Based On Natural Characteristics*

Yusuf ÇAPAN

Uzman, Harran Üniversitesi
yusufcpnn@gmail.com
Orcid ID: 0009-0003-4558-3334

Mehmet Sait ŞAHİNALP

Prof. Dr., Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü
sahinalp@harran.edu.tr
Orcid ID:0000-0001-8848-529X

Öz: Kırsal turizm, geleneksel turizm faaliyetlerine alternatif olarak özellikle son yıllarda önem kazanan bir turizm aktivitesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere kırsal alanlarda sürdürülen bu faaliyet doğal turizm alanlarının en çok rağbet gördüğü yerlere karşılık gelmektedir. Kayseri ili sınırları dahilinde bulunan Yahyalı İlçesi, kırsal turizm çekicilikleri bakımından oldukça zengin bir yerdir. Çok eski zamanlardan itibaren farklı medeniyetlerce sahip olunan ilçe bu medeniyetlerden önemli izler taşımakla kalmayıp, akarsular, kanyonlar, ormanlar, dağlar, göller, yaban hayatı, şelaleler gibi doğal güzellikleri de bünyesinde barındırmaktadır. Bu çalışmanın amacı Yahyalı ilçesinin doğal özelliklerine göre kırsal turizm rotalarının belirlenmesidir. Böylece ilçenin doğal özellikleri özelinde olmak üzere, diğer kültürel ve tarihi özellikleri bakımından da kırsal turizm potansiyelinin harekete geçirilmesine, ilçenin turizm planlamalarına ve kırsal turizm planlaması literatürüne katkı sağlanmış olacaktır. Araştırma nitel yöntemlerle gerçekleştirilmiş olup, gezi-gözlem yöntemi, literatür analizi yöntemi ana yöntemleri oluşturmuştur. Yapılan alan çalışmaları sonucunda, ilçenin doğal özellikleri bağlamında 3 rota grubunda toplam 6 rota belirlenmiştir. Bunlar jeolojik-jeomorfolojik (dağ bisikletçiliği, doğa yürüyüşü (hikking ve trekking), biyocoğrafik ve hidrografik (göl, akarsu, şelaleler) özelliklere göre belirlenen rotalardır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, kırsal turizm, doğa turizmi, Yahyalı.

Abstract: Rural tourism has emerged as an increasingly important tourism activity in recent years, serving as an alternative to traditional tourism activities. As the name suggests, this activity is carried out in rural areas, which correspond to the most sought-after natural tourism areas. Yahyalı District, located within the boundaries of Kayseri province, is a place rich in rural tourism attractions. Dating back to ancient times, the district not only bears significant traces of various civilizations but also encompasses natural beauties such as rivers, canyons, forests, mountains, lakes, wildlife, and waterfalls. This study aims to determine rural tourism routes based on the natural characteristics of the Yahyalı district. Thus, focusing on the natural features of the district will contribute to the activation of rural tourism potential in terms of other cultural and historical features, as well as tourism planning in the district and rural tourism planning literature. The research was conducted using

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:17.05.2024

Kabul Tarihi:30.09.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Çapan, Y. & Şahinalp, M. S. (2024). Yahyalı İlçesi'nin (Kayseri) doğal özelliklerine göre kırsal turizm rota planlaması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1709-1728. Doi: 10.33437/ksusbd.1485641

qualitative methods, with field trips, observations, and literature analysis as the main methods. As a result of the field studies, a total of 6 routes have been identified in 3 route groups based on the geological-geomorphological (mountain biking, nature hiking (hiking and trekking), biogeographical, and hydrographic (lakes, rivers, and waterfalls) characteristics of the district.

Keywords: Toruism, rural tourism, nature tourism, Yahyalı.

GİRİŞ

Kırsal alanlar; doğal ve tarihi özellikleriyle kentlerde yaşayan nüfusun hızlı bir şekilde artan rekreasyon ihtiyacına cevap vermeye başlamıştır. Kentli nüfus çoğunlukla gününbirlik ya da tanıdık-akraba ziyaretleri için kırsal yerleşmelere giderken, özellikle doğal ortamların çekiciliği, bunaltıcı ve baskıcı zorunlukların olmayışı ve bunlara karşılık insanların özgür hissetmesini sağlayan imkânların olması, günümüzde bu ziyaretlerin hafta sonu ya da yıllık (mevsimlik) tatilleri kapsamına girmesine neden olmuş ve böylece 'Kırsal Turizm' konusu ortaya çıkmıştır (Soykan, 1999). Kırsal turizm, kırsal alanlarda yaşayan insanlar ile iç içe yapılan, alternatif turizm olgusu olarak karşımıza çıkan, bütün somut ve soyut çekiciliğin ürün olarak karşımıza çıktığı turizm faaliyetleridir (Çeken, Dalgın ve Çakır, 2012:14). Çeşitli kaynaklarda sadece doğada ve çiftliklerde yapılabilecek balıkçılık, trekking, ata binme ve çiftlik ziyaretleri gibi faaliyetler olarak ele alınırken farklı kaynaklarda ise bir turizm katılımcısının kırsal alanlarda yapabileceği bütün etkinlikler olarak ele alınmıştır (Aydın, 2012).

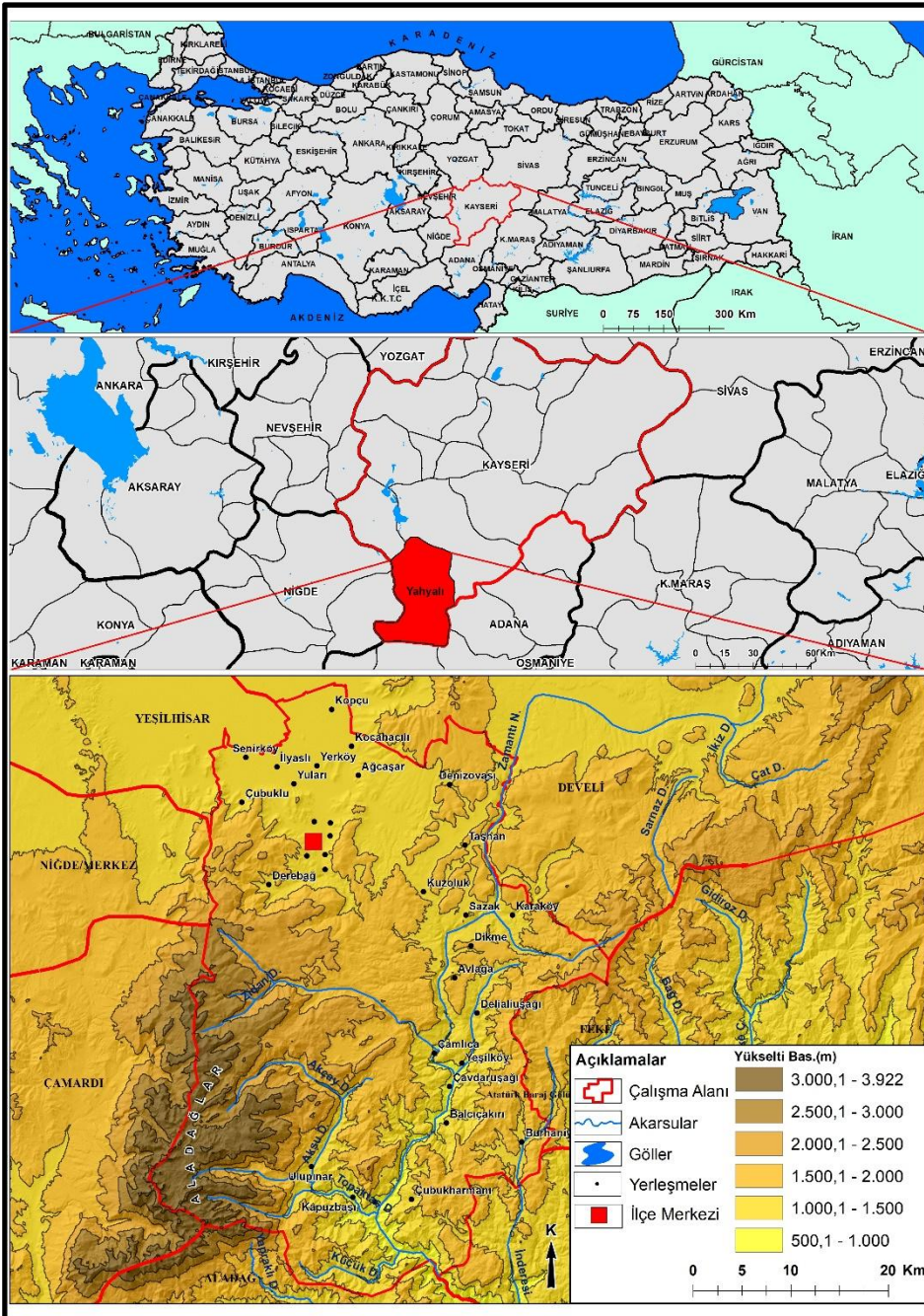
Geleneksel turizm etkinlikleri her ne kadar günümüzde önemini korusa da kırsal turizm bir alternatif turizm etkinliği olarak çıkmıştır (Demircioğlu, 1993). Özellikle 1950'li yıllardan itibaren şehirleşme, endüstrileşme ve ulaşım imkânlarının gelişmesi nedeniyle, farklı kültürleri ve doğal güzellikleri görüp tanımak amacıyla turizm faaliyetine katılmak önem kazanmaya başlamıştır (Ayhan, 2021: Günal, Alaeddinoğlu ve Şahinalp, 2009: 276). Bunun yanında bazı ülkelerde bölgeler arası gelişmişlik düzeyinin ortadan kaldırılması amacıyla da kırsal turizme önem verilmeye başlanmıştır (Çeken, Karadağ ve Dalgın, 2007: 2). Bu nedenle kırsal turizm yerel kalkınmanın önemli bir yeni ayağını ve gelir kapısını oluşturmaya başlamıştır (Wilson, Fesenmaier, Fesenmaier & Van Es, 2001: 132).

Kırsal turizm faaliyetleri üzerinde rol oynayan en önemli faktörlerden biri de planlamadır. Planlama, belirlenen hedef ve amaçların gerçekleştirilmesi ve bu hedef ve amaçları gerçekleştirirken genel stratejilerin yapılması, aktivitelerin düzenlenmesi ve bütünleştirilmesi için kapsamlı planlar oluşturulmasıdır (Robbins, 1994). Planlama tek bir aktiviteden ibaret değildir. Bünyesinde karmaşık ve çoklu aktiviteleri de bulundurur ve doğrudan veya dolaylı olarak meydana gelebilecek değişimlere uyum gösterebilen sürekli bir süreçtir (Stoner ve Freeman, 1992: 186). Turizm planlaması, turizm faaliyetlerinin belli başlı niteliklerine uyarlanarak genel planlama özelliklerinin uygulanmasıdır (Inskeep, 1991). Destinasyon, ulaşım, konaklama, yeme-içme ve kalınacak süre çerçevesinde turistlerin talepleri doğrultusunda hazırlanması gerekmektedir. Böylece sürdürülebilir turizm planlaması gerçekleştirilebilir.

Planlama olgusunun işleyişi rotalar üzerinde de aynı şekildedir. Rotalar oluşturulurken planlamanın amacına ve yöntemine uygun bir şekilde hareket edilerek uygun rotalar oluşturulabilmektedir. Kırsal turizm destinasyonlarının türleri ve özellikleri, buldukları konum, turistlerin tercihleri gibi parametreler göz önüne alınarak belirli kırsal turizm rotaları oluşturulmaktadır. Böylece herhangi bir yöreye ziyarete gelen turist, hangi yörenin ne gibi olanaklara sahip olduğunu, görülmeye değer yerlerin neresi olduğunu, o yöreye hızlı, en kolay ve en kısa ulaşımın nereden olduğu gibi bilgilere kolay ve hızlı bir şekilde ulaşabilmektedir (Kervankıran ve Çuhadar, 2014: 578-579). Türkiye turizm stratejisi 2023 eylem planında geleneksel kıyı turizm anlayışının yanında alternatif olarak ekoturizm, doğa turizmi, yayla turizmi gibi faaliyetlere yer verilmiş olması, kırsal turizmin önemini ortaya koymaktadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Turizm Stratejisi, 2007).

Bu araştırma kırsal turizm potansiyeli yüksek olan Yahyalı İlçesi'nin doğal kırsal turizm destinasyonlarının rota planlamasını ortaya koymayı hedeflemektedir. İlçenin doğal coğrafi özelliklerine dayanan kırsal turizm potansiyelinin değerlendirilmesini sağlamak için kırsal turizme ilgi duyan turistlere doğal çekicilikler temelinde alternatif ziyaret güzergâhları sunmak, bu alanlardaki olanaklardan yararlanma ile ilgili bilgi, süre ve güzergâh özelliklerini kapsayan rotalar oluşturmak araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Böylelikle bir yandan Yahyalı ilçesinin kırsal turizm potansiyelinin harekete geçirilmesi ve kırsal kalkınmada yeni alternatifler geliştirilmesi ilgili

planlamalara ve kırsal turizm planlaması ile ilgili literatüre katkı sağlanması da araştırmanın amaçları arasında yer almaktadır.

Harita 1. Yahyalı ilçesi lokasyon haritası

Çalışma sahasını oluşturan Yahyalı, 35° 12' - 35° 44' Doğu boylamları ile 37° 45' - 38° 15' Kuzey enlemleri arasında yer alan, Kayseri iline bağlı bir ilçedir. İlçenin kuzeybatısında Yeşilhisar (Kayseri), kuzey ve kuzeydoğusunda Develi (Kayseri), güneyinde Aladağ (Adana), güneydoğusunda Kozan (Adana), doğusunda Feke (Adana), batısında Çamardı (Niğde) ilçeleri yer almaktadır (Harita 1).

YÖNTEM ve VERİ KAYNAKLARI

Araştırmanın temel yöntemini nitel araştırma yöntemi oluşturmaktadır. Bu kapsamda literatür taraması, içerik analizi, coğrafyanın en önemli olan gezi-gözlem ve kartografik analiz tekniklerinden yararlanılmıştır. Araştırma literatür taramasıyla başlamış ve elde edilen veri ve dökümanlar içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi tekniği, elde edilen her türlü doküman ve verinin içeriklerinin nesnel olarak analiz ederek amaca yönelik veri ve sonuçlar elde edilmesini sağlamaktır (Metin ve Ünal, 2022: s. 275). Araştırmanın en önemli tekniğini gezi-gözlem tekniği oluşturmaktadır. Gezi-gözlem tekniği

araştırma alanına bizzat gidip mekânda görülen olay ve olguları yerinde görerek bu olaylar arasındaki ilişkileri ortaya koymak, neden ve sonuçları açıklamaktır (Garipağaoğlu, 2001: Özgüç, 1994). Bu kapsamda 20-29 Eylül 2021 tarihleri arasında Yahyalı ilçesindeki doğal özellikler bakımından kırsal turizme potansiyel oluşturulan alanlarda yerinde gözlemler yapılmış, elde edilen bilgi ve veriler analiz edilmiştir. Araştırmanın diğer bir tekniği ise kartografik analizdir. Kartografik analiz mekânla ilgili bilgilerin haritalara aktararak görselleştirilmesi ve elde edilen görseller üzerinden analizler gerçekleştirilerek sonuçlar elde edilmesidir. Bu nedenle gerek literatür taraması ve analizler ve gerekse yapılan alan araştırması sonucunda elde edilen bilgi verileri haritalara aktarılmıştır. Haritalar oluşturulurken GPS'den elde edilen vektör verileri ArcGIS programında işlenerek tematik haritalar oluşturulmuştur. Araştırmada elde edilen veri ve sonuçlar coğrafyanın dağılışı, bağlantı ve nedensellik ilkeleri bağlamında analiz edilmiştir.

BULGULAR

Yahyalı İlçesi'nin Genel Fiziki Coğrafya Özellikleri

Yahyalı ilçesinin fiziki ortam özellikleri kırsal turizm potansiyelini arttıran en önemli özelliklerinden biridir. Yahyalı bulunduğu konum itibarıyla İç Anadolu'nun karasal iklimi ile Akdeniz iklimi arasında yer almaktadır. Bakı faktörünün de etkisiyle kısa mesafelerde bitki örtüsü değişmektedir. İlçe'nin yükselti bakımından 500 metrelerden yaklaşık 4000 metreye uzanması ve ana kaya faktörü ile çeşitli toprak tipleri görülürken dağların yüksek kesimlerinde topraktan yoksun alanlar da bulunmaktadır. Yahyalı yerleşmesi, ilçenin kuzeyindeki (Kayseri istikameti) ova özelliğindeki bir alanda kurulmuştur. Çalışma alanında ortalama 3700 metreyi bulan yükselti farkı fiziki görünümünü oldukça çeşitlendirmiştir. Derin yarılmış vadiler, ovalar, platolar ve yüksek dağlar temel fiziki unsurları oluşturmaktadır. Bu unsurlar Yahyalı ilçesinin kırsal turizm potansiyelini önemli ölçüde artırmaktadır. Yahyalı'nın kuzey kesimlerinde karasal iklim hakimdir. Nitekim güneye gidildikçe Akdeniz ikliminin etkileri görülmeye başlamaktadır. İklimdeki bu değişikliğin, alanın bitki örtüsünü çeşitlendirdiği görülmektedir. Hidrografi açısından Yahyalı buzul gölleri, Zamantı Irmağı ve çok sayıda şelaleleri ile çok çeşitli görünüme sahiptir.

Doğal Özelliklere Göre Rota Planlaması

Yahyalı ilçesi doğal ve tarihi güzellikleriyle amatör ve profesyonel fotoğrafçılar için çok önemli bir merkezdir. İlçe jeolojik bakımdan olduğu gibi flora ve faunası ile nadir zengin bölgelerimizdendir. Kireçtaşlarının hâkim olduğu alanlarda çeşitli mağara, tünel, yer altı suyu kanalları, karstik çukurlar ve mağaralar içinde sarkit diktler oluşmuştur. Aladağlar'da mevcut olan buzul şekilleri, akarsuların oluşturduğu aşınım ve birikim şekilleri ve su kaynakları çevresinde oluşmuş küçük farklı ekosistemleri ile insanların bu güzellikleri ölümsüzleştirme düşüncesini tetiklemektedir (Kart, 2009). Yahyalı ilçesi coğrafi konumu itibarıyla bünyesinde bulundurduğu doğal peyzaj dokusu önemli bir şekilde dikkat çekmektedir. Rota planlamasında doğal varlıklar Yahyalı kırsal turizminin bel kemiğinin oluşturmaktadır. Kuzeyde oavadan başlayarak güneye doğru yükseltinin 3.922 metrelere yükselmesi, bu yükseltinin Zamantı Irmağı ve kolları tarafından derin ve dik vadilerle yarılmaması, Toros dağ silsilesine mensup Aladağlar'ın çalışma alanının güneybatı kısmını oluşturması sebebiyle tırmanış, doğa yürüyüşü, fotoğrafçılık, kampçılık, dağ bisikletçiliği, rafting gibi kırsal turizmin en önemli türleri çalışma sahasında turizme olanak sağlamaktadır.

Jeolojik-Jeomorfolojik Özelliklere Göre Rota Planlaması

Araştırma alanının doğal kırsal turizm potansiyelinin başında jeolojik özelliklerin belirlediği jeomorfolojik özellikler gelmektedir. Jeolojik özellikler, orojenik, epirojenik ve volkanik faaliyetlerle doğrudan yeryüzünün şekillenmesine neden olduğu gibi, kayaların yapısal özellikleri bakımından da yeryüzünün şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. İlçe sınırları içinde dağlık alanlar ve doğal mağaralar önemli jeolojik-jeomorfolojik kırsal turizm potansiyeli içinde yer almaktadır. Bu özellikler itibarıyla başta trekking ve hiking ile dağ bisikletçiliği olmak üzere mağara turizmi ön plana çıkmaktadır. Yahyalı'nın yaklaşık %70'i dağlık alanlarla kaplıdır. Toroslar Dağları'nın önemli bir parçası olan Aladağlar çalışma alanının güneybatı kısmını oluşturmaktadır. Keza Tahtalı Dağları ise çalışma alanının doğu kısmını oluşturmaktadır. Bu iki önemli dağ sırası bünyesinde çok sayıda zirveler bulunmaktadır.

Bunların en yükseği yaklaşık 3700 metre yükseltide bulunan Demirkazık tepesi olup Aladağlar'ın en yüksek noktasını teşkil eder.

Dağlık alanlarda gerçekleştirilen faaliyetlerden biri de yaylacılıktır. Yaylalar, genellikle hayvancılık faaliyetleri amacıyla yaz aylarında kullanılmaktayken, günümüzde yaylalar farklı amaçlar için de kullanılmaya başlanmıştır. Doğal peyzaj manzarası, temiz havası, sakin ve az nüfuslu olması, bitki ve hayvan varlığı açısından zengin olması ve bozulmamış kültürel değerlerin olması gibi özellikler, yaylaları önemli kırsal turizm destinasyonları arasına koymaktadır. İlçe sınırları içinde 70'ten fazla yayla bulunmaktadır (Kart, 2009).

Dağ Bisikletçiliği Rota Planlaması

Doğası gereği dağ bisikletçiliği, doğal ortamda eski patika tarzı yolları, parkları ve benzer güzergâhlar kullanılarak yapılan bir aktivitedir (Ute ve Alder, 2001: 193-195). Çeşitli formatları bulunan dağ bisikletçiliği genellikle bisikletin kullanılabilirdiği her eğimde yapılmakla birlikte takip edilen güzergâhlar kayalıklardan, inişli-çıkışlı yollardan, ormanlık alanlardan ve buna benzer engellerden oluşmaktadır (UCI, 2018). Dağ bisikletçiliğinde yeryüzü şekillerinin yanı sıra iklim özellikleri de etkili olmaktadır. Karasal iklimin hakim olduğu çalışma alanında kış ve ilkbahar aylarında yağışın fazla olması nedeniyle bu aktivite sınırlanmaktadır.

Yahyalı topografik özellikleri nedeniyle dağ bisikletçileri için çok sayıda alternatif güzergâhlar sunabilmektedir. Dikme-Gökoluk Yaylası, Yeşilköy-Kuzuluk arası gibi bazı rotalar belirlense de bölge potansiyeli tam olarak kullanılmamaktadır. İlçede, araştırma kapsamında belirlenen dağ bisikletçiliği için elverişli, farklı zorluklara sahip rotalar şu şekildedir:

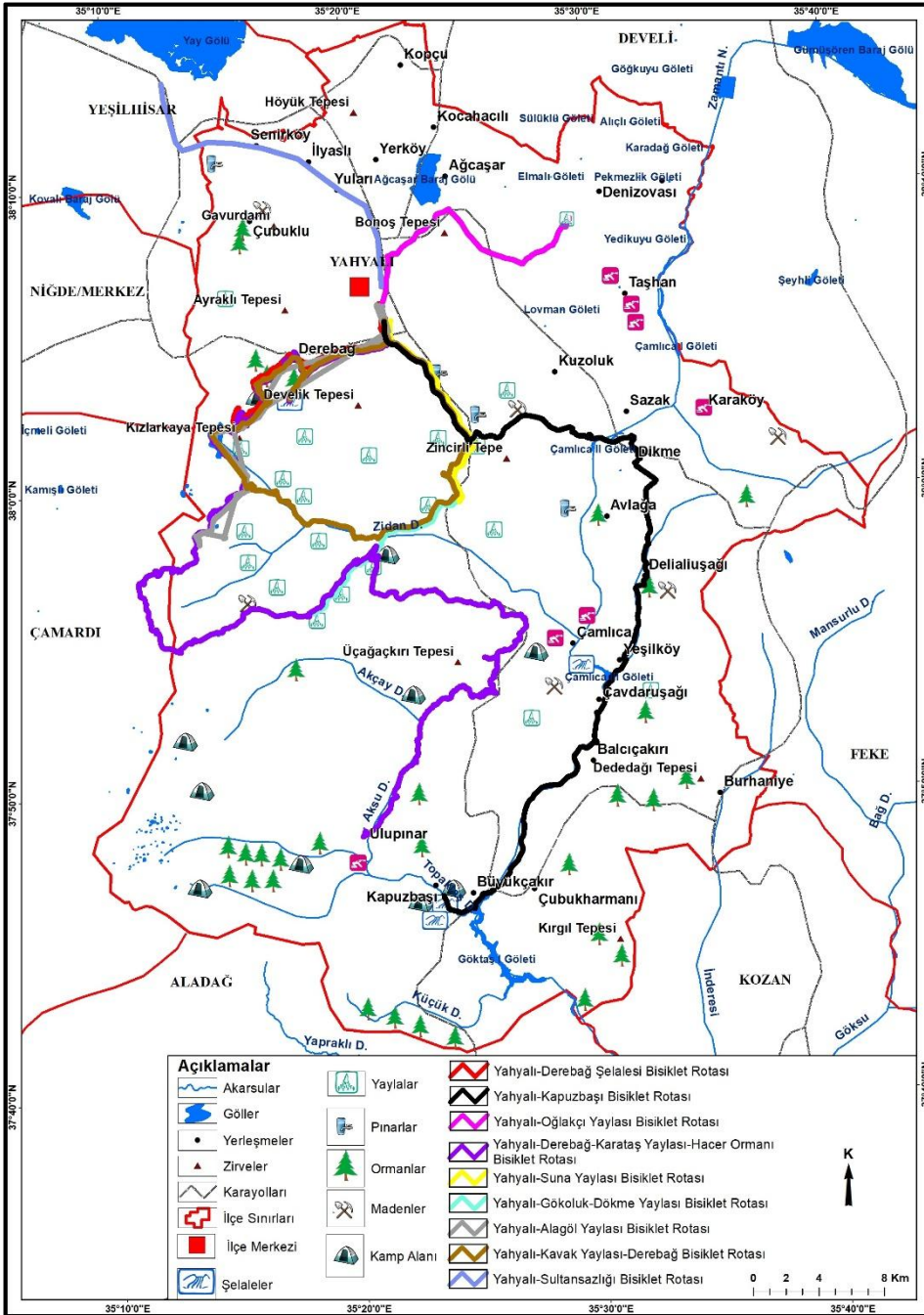
Yahyalı-Derebağ Şelalesi rotası, toplamda 7 km'dir. Güzergâh boyunca ilk birkaç kilometre ilçe merkezinden geçerek Kirazlı Mahallesi'ne ulaşır. Daha sonra ormanlık alandan devam eder. Rota boyunca durup dinlenilecek park vs. uygun alanlar mevcuttur (Harita 2).

Yahyalı-Suna Yaylası rotası, ilçe merkezinden güney istikametinde 14 km uzunluğunda uzanan rota 5. km'sinde Kavak Yaylası'na ulaşır. Zincirli Tepe'nin batısından devam ederek Suna Yaylası'na ulaşır. Yahyalı-Oğlakçı Yaylası rotası, Denizovası Mahallesi sınırları içerisinde bulunan Oğlakçı Yaylası'na ulaşan 18 km'lik rota, Bonoş Tepe ve Ağcaşar Baraj Gölü arasından devam eder. Eğim bakımından daha düz olan rotanın ilk birkaç km'si karayolundan oluşur.

Yahyalı-Sultansazlığı rotası, 21 km uzunluğunda ilçenin kuzeyinde Yeşilhisar ilçesi sınırlarında bulunan Sultansazlığı Milli Parkı ve Kuş Cenneti'ne ulaşmaktadır. Milli park içerisinde yeme-içme tesisleri bulunmaktadır. Yahyalı-Alagöl Yaylası rotası, ilçe merkezinden Derebağ Mahallesi istikametinde devam eden rota 25 km uzunluğundadır. Kızlarkaya mevkiinde bulunan Alimpınar Yaylası'ndan geçen rota Alagöl Yaylası'nda son bulmaktadır (Harita 2).

Yahyalı-Dökme Yaylası rotası, 27 km uzunluğa sahiptir. Rota 19. km'de Zidan Deresi'nin güney yamaçlarına varır. Buradaki Karataş Yaylası kamp alanı bulunmaktadır. Yahyalı-Kavak Yaylası-Derebağ rotası, güney istikametinde devam eden rota Kavak Yaylası'ndan itibaren batı yönünde doğru devam eder. Karataş Yaylası'nda kamp alanından devam eden rota Derebağ Mahallesi'ne ulaşarak başlangıç noktasına geri döner. Tam tur özelliğine sahip rotanın toplam uzunluğu 50 km'dir (Harita 2).

Yahyalı-Derebağ-Karataş Yaylası-Hacer Ormanı rotası, toplamda 115 km uzunluğa sahiptir. Topoğrafik uygunluk rotanın 7 km'sinin Niğde ili Çamardı ilçesi sınırlarına dahil olmasını sağlamıştır. Karataş Yaylasında kamp alanına ulaşan rota oradan Üçağaçkırı Tepesi yamaçlarına varır. Daha sonra Aksu Vadisi'nin kuzey ucundan başlayarak Ulupınar Mahallesi'ne, oradan da Hacer Ormanları'na ulaşır. Aksu Vadisi boyunca Aladağlar Milli Parkı sınırlarına giren rotada milli parkın flora ve faunasını gözlemlemek, fotoğraflar çekmek vs. gibi sebepler için de tercih edilmektedir. Ulupınar'dan sonra Kapuzbaşı istikametine 7 km boyunca devam edildiği takdirde çeşitli yeme-içme ve konaklama tesislerine ulaşılmaktadır (Harita 2).

Harita 2. Yahyalı ilçesinde dağ bisikletçiliği rotaları

Yahyalı-Kapuzbaşı rotası, ilçenin batısından geçen Yahyalı-Derebağ-Karataş Yaylası-Hacer Ormanı rotasına alternatif olarak aynı noktaya ilçenin doğusundaki Zamantı Irmağı vadisini takip ederek ulaşmaktadır. Zamantı Vadisi boyunca Kapuzbaşı'na kadar 64 km'lik rota ilçenin batısından devam edilerek tam tura dönüştürülmesi dahilinde toplamda 179 km mesafeye ulaşmaktadır. Rotanın tamamı boyunca konaklama açısından kamp alanları bulunsa da yeme-içme tesisleri sadece Kapuzbaşı'da bulunmaktadır (Harita 2).

Doğa Yürüyüşü (Hiking ve Trekking) ve Mağaralar Rota Planlaması

Mesafesi az olan günübirlik şekilde önceden belirlenmiş patikaları takip eden, başlangıç ve bitiş noktaları farklı olacağı gibi aynı noktalar da olabilen doğa yürüyüşlerine *hiking* denilmektedir. Önceden belirlenmiş rotası olan ya da olmayan, iki günden daha uzun süren doğa yürüyüşlerine ise *trekking* denilmektedir. (TDF, 2017). Çalışma alanında ilçe merkezi dışında hemen hemen her alan doğa yürüyüşü için uygun yerler olsa da akla gelen ilk üç yer Zamantı Kanyonu, şelaleler çevresi ve Aladağlar'dır. Yaylalar yöresi olarak adlandırabilecek olan, Aladağların kuzeyinde bulunan yaylalar başta kampçılık ve

dağ yürüyüşü (trekking) olmak üzere Aladağlar Yaban Hayatı Geliştirme Sahası'nı (Dağ Keçisi) bünyesinde barındırmaktadır. Bu alanda dağ yürüyüşü, kampçılık ve yaylacılık potansiyeli çok yüksektir. İlçenin güneyinde Toraktaş Deresi ile Zamantı Irmağı'nın bulunduğu alandan başlayarak Aladağların zirvesine kadar uzanan şelaleler, kamp alanları, ormanlar, göller, engebeli alanlar ve bitki örtüsü ile çok çeşitli turizm destinasyonlarına ev sahipliği yapmaktadır. Doğa yürüyüşü, kampçılık, fotoğrafçılık, dağ bisikletçiliği. Mağara turizmi gibi aktivitelere imkân sunmaktadır. Doğa yürüyüşü rotalarını ele alırken hem günübürlük (hiking) hem de 2 gün veya daha uzun süre (trekking) yapılabilmesi nedeniyle konaklama tesislerinin olduğu Aladağlar Milli Parkı içerisindeki Kapuzbaşı ve Yahyalı İlçe merkezi iki ayrı başlangıç noktası olarak alınabilmektedir.

Doğa yürüyüşü yapılacak olan rotaların eğim, yükselti, mesafe ve süre açısından 1 ile 6 seviye arasında zorluk dereceleri bulunmaktadır. 1. zorluk derecesi eğimin düze yakın ve yükseltinin 100 metre geçmediği geniş patikaları kapsamaktayken; 6. zorluk derecesi, çok eğimli, yürüyüş süresi 8 saatten daha fazla olabilen, iniş ve çıkışlardan oluşan ve yükseltinin 1500 m.den fazla olduğu parkurları kapsamaktadır (Şahin, 2006).

Zorluk derecelerine göre yapılacak olan yürüyüş faaliyetlerinin süresi, mesafesi ve konaklama durumu ayarlanmaktadır. Günübürlük yürüyüşlerde genellikle 1. ila 3. derece zorluğa sahip rotalar tercih edilmektedir. Herhangi bir konaklama merkezinde veya arazide kamp yapmayı tercih eden ziyaretçiler ise 4. ila 6. derece zorluğa sahip rotaları tercih etmektedir. Bu bağlamda Yahyalı ilçe merkezi başlangıç noktası olacak şekilde çeşitli zorluk derecelerine sahip rotalar belirlenmiştir (Harita 3).

Yahyalı'da doğal süreçlerin etkisi ile oluşan ve ilginç özellikler taşıyan mağaralar kırsal turizm açısından önemli bir potansiyeline sahiptir. Çalışma alanının büyük çoğunluğunu oluşturan karstik araziler çok sayıda aşınım ve birikim şekillerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İklim ve yağışların etkisiyle çalışma alanında çok sayıda doğal mağara oluşumları ortaya çıkmıştır. Bu mağaraların iç kısımlarında ise sarkıtlar, dikitler ve bunların birleşmesiyle oluşan sütunlar mevcuttur. İlçede kırsal turizm potansiyeli bulunan mağaralar Sinekli Mağarası, Subatağı Düdeni, Gürgenli Düdeni, Martan, Maden, Körkuyu 1, Körkuyu 2, Körkuyu Kar Deliği, Körkuyu İni, Hafriyat, Güvercinlik, Gücüksu, Meryem Ana ve Dıngırağak mağaralarıdır. Mağara turizmi için elverişli bu mağaralar hiking ve trekking rotalarında yer aldıkları için ayrıca rota belirlenmemiştir.

Yahyalı-Derebağ Şelalesi rotası, 7 km'lik uzunluğa sahiptir. Rota üzerinde konaklama ve yeme-içme tesisleri bulunmaktadır. 1. derece zorluğa sahip olan parkur günübürlük ziyarete uygundur. Derebağ Şelalesi'nin ağız kısmında uzunluğu tam olarak belirlenemeyen ve bir insanın rahat bir şekilde ilerleyebileceği genişlikte mağara tespit edilmiştir. Ancak mağara içerisinde yeterince araştırma yapılmadığından giriş kısmı demir çitlerle kapatılmıştır. Çevrede çok sayıda mağara bulunmasına karşılık turistik açıdan önem arz eden bir diğer mağara ise Kızlarkaya Tepesi'nin doğu yamacındaki ortalama 60 metre derinliğe sahip Güvercinlik mağarasıdır (Harita 3).

Yahyalı-Suna Yaylası rotası, 12 km'lik uzunluğa sahip olup 2. derece zorluğa sahiptir ve günübürlük katılımcılar için uygundur. İlçe merkezinden itibaren iki adet içme bulanan parkur Zincirli Tepe mevkiinden sonra Suna Yaylası'na ulaşmaktadır (Harita 3).

Yahyalı-Oğlakçı Yaylası rotası, 15 km uzunluğundadır ve 2. derece zorluğa sahip parkurdur. Çalışma alanı dahilinde kuzeydoğu yönünde oluşturulmuş tek rota özelliğindedir. Rota Bonoş Tepe üzerinden önce Ağcaşar Baraj Gölü'ne, oradan da Denizovası istikametinde Oğlakçı Yaylasına ulaşmaktadır (Harita 3).

Yahyalı-Gökölük-Dökme Yaylası rotası, 3. derece zorluğa sahip olan rota üzerinde hem kampçılık hem de doğa fotoğrafçılığı açısından uygundur. 25 km uzunluğa sahip olan parkur üzerinde herhangi bir yerleşme ve yeme-içme tesisi bulunmamaktadır (Harita 3).

Yahyalı-Yedigöller rotası iki ayrı güzergâhtan oluşmaktadır. Birincisi, Gökoluk Yaylası üzerinden Aksu Deresi'ne ve Ulupınar üzerinden Yedigöller'e ulaşılmaktadır. İkincisi ise Zamantı Irmağı vadisi boyunca devam eden rotadan oluşmaktadır. Ortalama uzunluğu 110 km olan parkurların zorluk dereceleri 6'dır (Harita 3).

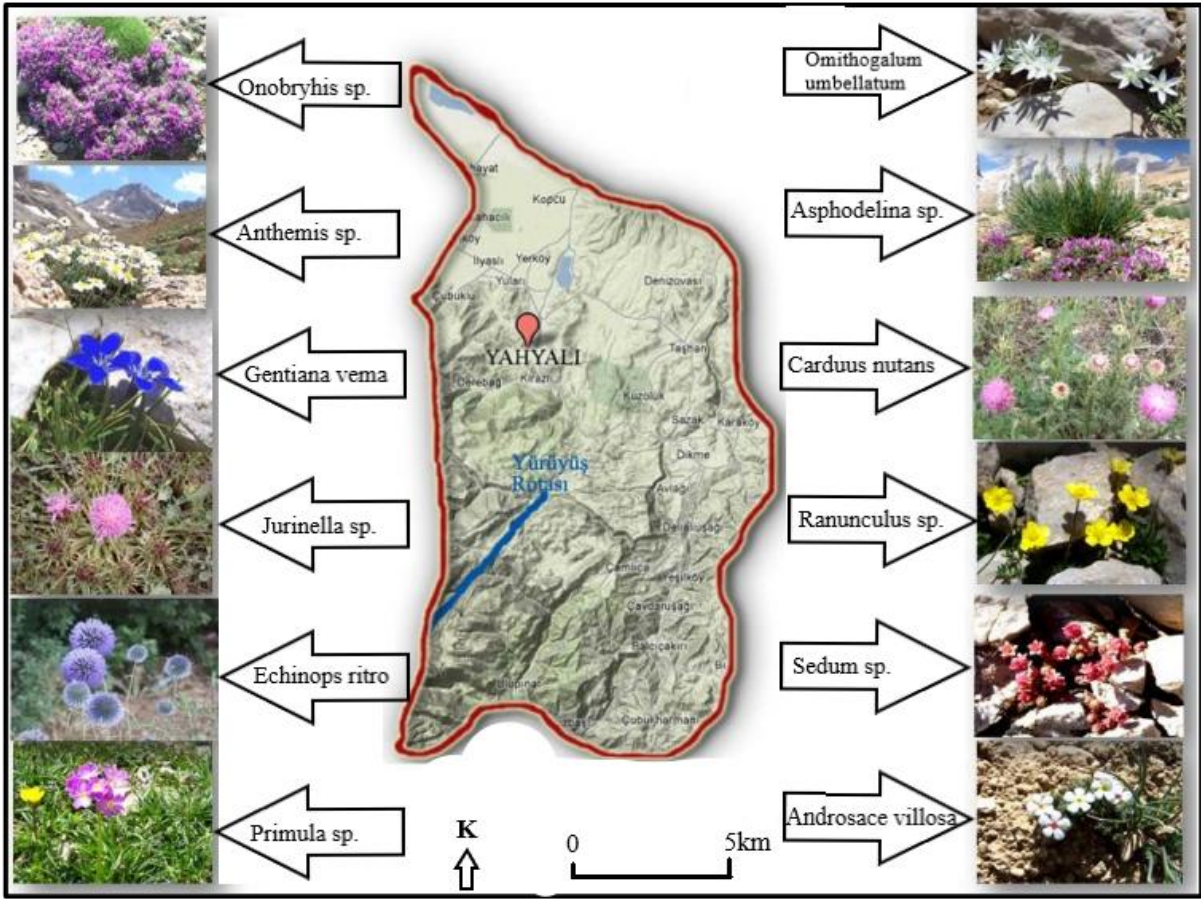
Yahyalı-Karataş-Hacer Ormanı rotası 115 km uzunluğa sahip olup, parkurun zorluk derecesi 6'dır. Derebağ üzerinden geçen rotada şelaleler, yaylalar, kampçılık için uygun çok sayıda yerler bulunmaktadır. Rota aynı zamanda dağ keçilerinin bulunduğu Yaban Hayatı Geliştirme bölgesinden geçmektedir. Rota boyunca düzlük bozkırlar, yer yer karışık ormanlar, yaylalardan sonra Aksu Kanyonu devam etmektedir. Rotanın 55. Kilometresinde Aladağlar ile Çamlıca arasında bulunan Ceviz yaylasında Gücüksu, Körkuyu 1-2, Körkuyu İni ve Sinekli mağaraları bulunmaktadır. Karstik özellikli mağaralar içerisinde çeşitli aşınım ve birikim şekillerini görmek mümkündür. Üçağaçkırı Tepesi'nden güneye doğru devam güzergâh üzerinde ise Subatağı Düdeni yer almaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda mağaranın düşey ekseninde 140 metrede cadı kazanı ve göl tespit edilmiştir (TAY Projesi). Rotanın devamında Aksu Deresi'nin derin yarıklarla oluşturduğu Aksu kanyonu üzerinden Ulupınar'a, oradan da Kapuzbaşı üzerinden Zamantı Vadisi boyunca devam etmektedir. Aksu kanyonunun Akçay ile birleştiği noktada tırmanış yaparak ulaşılabilecek bir mağara bulunmaktadır. Ulupınar'a kadar herhangi bir konaklama ve yeme-içme tesisi bulunmamaktadır. Rota üzerinde sadece Kapuzbaşı yönünde tesisler bulunmaktadır (Harita 3).

Yahyalı-Çamlıca-Ulupınar-Kapuzbaşı Yürüyüş Rotası, toplamda 159 km uzunluğa sahiptir. Rota gidiş-dönüş şeklinde oluşturulmuş 6 zorluk derecesine sahiptir. İlçe merkezinden başlayan rota sırasıyla Zincir Tepe üzerinden Çamlıca'ya ulaşmaktadır. Çamlıca'nın güneyinde Yeşilköy Şelalesi bulunmaktadır. Kuzeyde kamp için uygun alanlar bulunmaktadır. Rota, Aksu Deresi'nin derin yarıklarla oluşturduğu Aksu Kanyonu üzerinden Ulupınar'a ve Kapuzbaşı üzerinden Zamantı Vadisi boyunca devam etmektedir. Yeşilköy şelalesinin bulunduğu vadinin batı yamacında giriş kısmı tırmanış gerektiren büyük ağızlı bir mağara yer almaktadır. Karstik kökenli mağara içerisinden bazı yıllarda kısa süreliğine su akışı gerçekleştiği yöre halkı tarafından ifade edilmiştir. Rotada bulunan bir diğer mağara ise Meryem Ana mağarasıdır. Ağız kısmı yaklaşık 40-50 metrelik düz bir kaya kütesinin ortasında bulunmaktadır. Güzergâh üzerinde bulunan bir diğer mağara ise Büyükçakır sınırları içerisinde bulunan yaklaşık 30 metre derinliğe sahip olan Martan Mağarası'dır. Rota üzerinde şelaleler, fotoğrafçılığa uygun flora çeşitliliğinin yanı sıra güzel manzaralı alanlar bulunmaktadır (Harita 3).

Biyocoğrafik Özelliklere Göre Rota Planlaması

Biyocoğrafya en kısa anlatımı ile canlılar coğrafyası anlamına gelmektedir. Canlıların yaşamını sürdürdükleri hidrosfer, litosfer ve atmosferin oluşturduğu küreye ise biyosfer denmektedir (Efe, 2010). Biyosferde yaşamını sürdüren bitki ve hayvan toplulukları kırsal turizm açısından oldukça önemli unsurlardır. Bu bağlamda flora turizmi (Doğaner, 2019) ve yaban hayatı turizmi kavramları ön plana çıkmaktadır. Özellikle doğa yürüyüşü, kampçılık, fotoğrafçılık, dağ bisikletçiliği gibi faaliyetlerde bulunan katılımcıların rotaları üzerinde bitki ve hayvan topluluklarını ziyaret etmektedir.

Yaklaşık %70'i dağlık olan Yahyalı, bitki örtüsü açısından farklılıklar göstermektedir. Kuzeyde step bitki örtüsü ile kaplı olan Yahyalı, güneyde geniş ormanlık alanlara sahiptir. Akdeniz Bölgesi'nde 600-700 metre yükseltiyi geçmeyen maki örtüsü, Zamantı Vadisi boyunca 1000-1200 metre yükseltilerde bulunabilmektedir. Ormanlık alanlar kuzeyden güneye meşelikler, ardıç, sedir, ladin, göknar, karaçam şeklinde sıralanmaktadır (Köşker, 1997). Bu sıralanış kırsal turizm faaliyetlerinin en önemli çekiciliklerini içerisinde barındırmaktadır. Trekking, hiking, kampçılık, doğa fotoğrafçılığı gibi önemli aktivitelerin yapıldığı alanlar buralara karşılık gelmektedir. Aladağlar Milli Parkını içerisinde bulduran Aladağlar'ın, hem Akdeniz Bölgesi ve İç Anadolu Bölgesi arasında geçiş kuşağında yer alması hem de endemik bitkilerce zengin Toros Dağları içerisinde yer almasıyla önemli bitki örtüsü ve yaban hayatını bünyesinde barındırmaktadır (Harita 4). Bu da alternatif turizm çeşidi olarak flora turizminin gelişmesine olanak sağlamaktadır (Aklıbaşında, Bulut ve Akpınar Külekçi. 2011: 9). Rota üzerinde hem flora turizmi açısından hem de doğa fotoğrafçılığı açısından çok çeşitli bitkilere rastlamak mümkündür (Şekil 1). Zamantı Vadisi boyunca devam eden rotada yeme-içme tesisleri ve konaklama alanları sadece Aladağlar Milli Parkı girişinde bulunmaktadır.

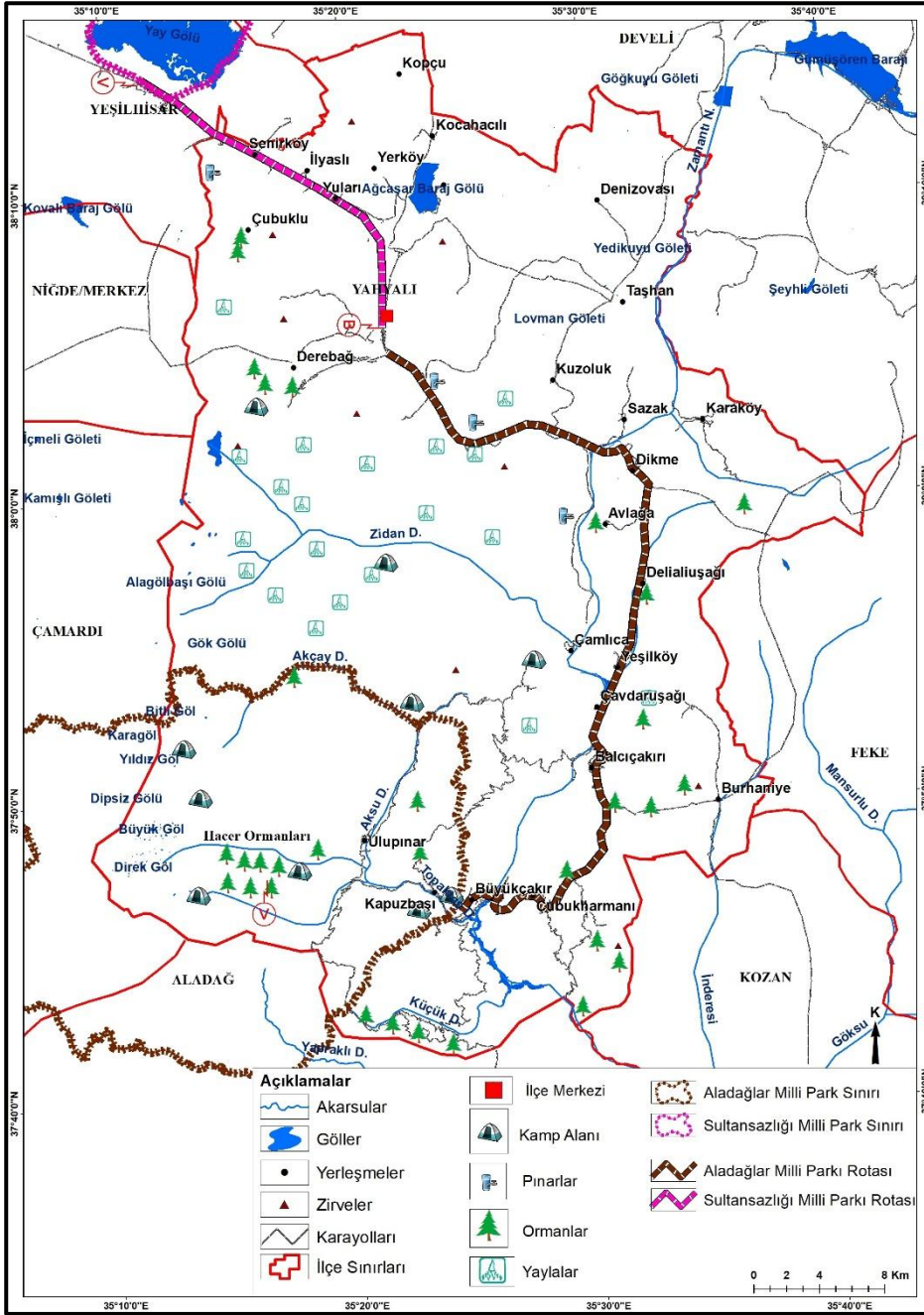
Şekil 1. Aladağlar ve çevresindeki rotalar üzerinde görülebilecek bitkiler (Aklıbaşında, M. vd. 2011'den uyarlanmıştır).

Foto 1. Sazlık yolu

Foto 2. Kuş gözlem kulesi

Harita 2. Yahyalı İlçesinde Biyocoğrafik (Milli Parklar) Rotalar

Sultan Sazlığı, çalışma alanının kuzeyinde Yeşilhisar İlçesi ile arasındaki sınırda yer alan önemli bir kırsal turizm destinasyonudur. Avrupa ve Afrika kıtaları arasında göçmen kuşların iki ana göç rotasında durak konumundadır. Tespit edilen 251 kuş türünün 80'i alanda kuluçkaya yatmaktadır. Sazlıktaki başlıca kuş türleri ise akpelikan, küçük karabatak, flamingo, turna, dikkuyruk, kılıçgagası, ördek ve kazlardır (Kayseri KTİM, 2024). Bu alan, fotoğrafçılık ve kuş gözlemciliği açısından en önemli kırsal turizm potansiyeli oluşturmaktadır. Sazlık içerisinde yürüyüş yolları ve gözlem kuleleri mevcuttur (Foto 1-2).

Hidrografik Özelliklere Göre Rota Planlaması

Hidrografik özellikler kırsal turizm üzerinde önemli etkilere sahiptir. Akarsular, göller ve kaynaklar önemli turizm destinasyonları içerisinde bulunmaktadır. Bu alanlar insanların turizm aktiviteleri sırasında özellikle tercih ettiği alanlardır. Debisi ve eğimi yüksek olan akarsular rafting için elverişliyken, eğimin azaldığı yerlerde ise kıyı turizmi yapılabilmektedir. Akarsu yataklarında eğim kırıklıklarının olduğu alanlarda da şelaleler oluşabilmektedir. Bu bağlamda Yahyalı; akarsuları, şelaleleri ve gölleri ile önemli bir potansiyele sahiptir.

Göller Rota Planlaması

Göller turizm faaliyetleri açısından çok sayıda fırsatlar sunmaktadır. Genel olarak olta balıkçılığı, foto safari, yüzme faaliyetleriyle birlikte etrafında barındırdığı bitki türleri ve yaban hayatı ile çeşitli turizm etkinlikleri fırsatı sunmaktadır (Ayhan, 2021).

Pleistosen’de buzullaşmaya uğramış olan Aladağlar’ın yüksek kesimlerinde buzul gölleri yer almaktadır (Gülgül Tabak, 2018). Aladağlar’ın en yüksek zirvesi olan Demirkazık Tepesi’nin kuzeydoğusunda yer alan ve buzul gölleri özelliğinde olan Yedigöller, Yahyalı’nın en önemli göllerini teşkil etmektedir. Çevresinde barındırdığı flora ve fauna, doğasının güzelliği, yaban hayatının çeşitliliği ve buzul aşınım şekilleri ile kırsal turizm açısından eşine zor rastlanır çekicilik oluşturmaktadır (Foto 3-4).

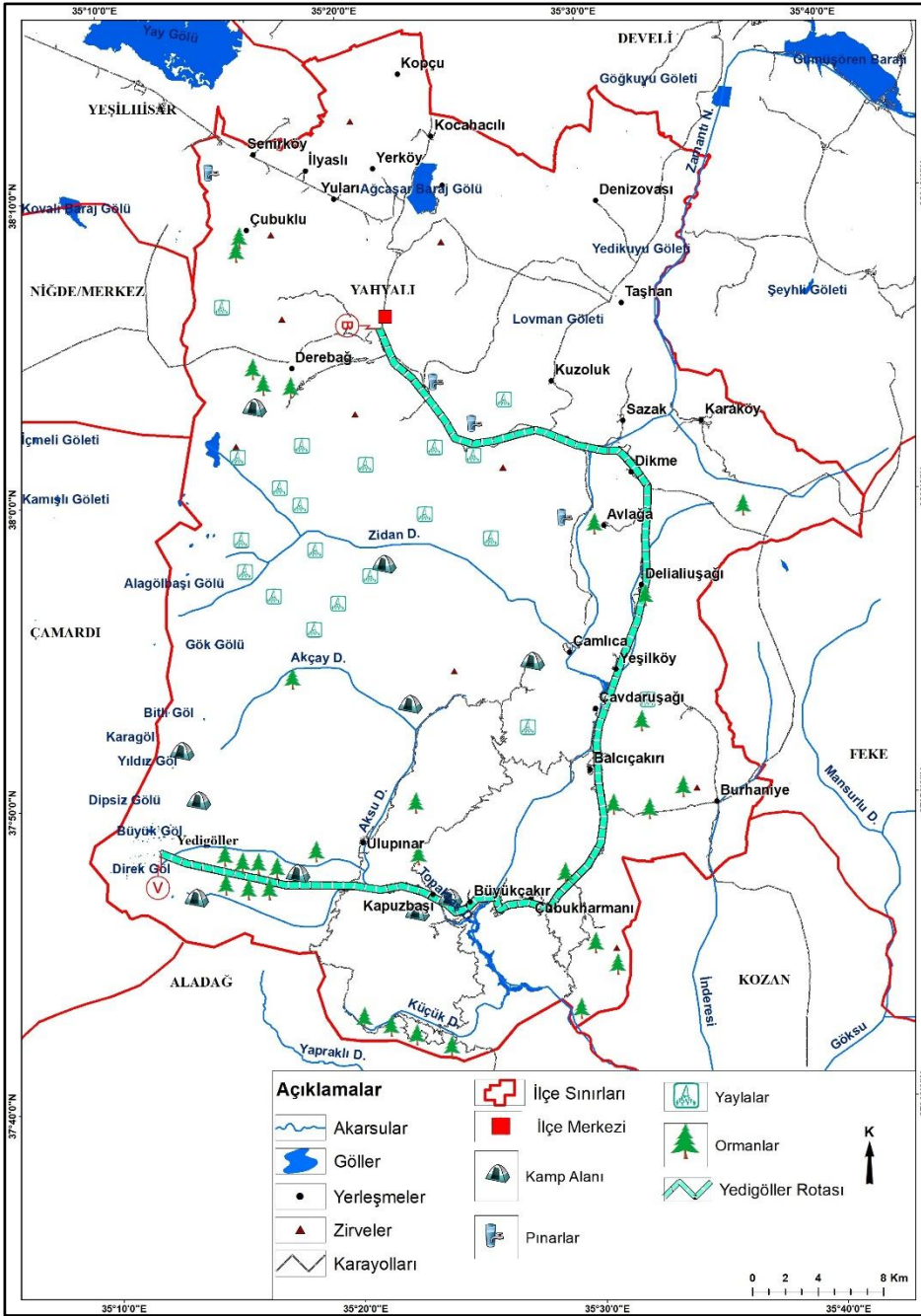

Foto 3. Yedigöller (Haziran-2022)

Foto 4. Yedigöller (Kasım-2022)

Alana ulaşım 68 km boyunca Ulupınar yerleşmesine kadar karayolu ile sağlanabilmektedir. Rotanın devamında Hacer Boğazı ve ormanlarını yaya olarak geçmek gerekmektedir. Yürüyüş yapılması gerek mesafe 10 km olduğu için ortalama varış süresi 7-8 saat kadar sürebilmektedir (Harita 5). Rota başlangıç noktası olan ilçe merkezi dışında konaklama ve yeme-içme tesisleri sadece Aladağlar Milli Parkı girişinde bulunan Kapuzbaşı mahallesinde bulunmaktadır. Buradaki tesisler dışında yapılabilecek tek konaklama şekli kampçılıktır. Kapuzbaşı mahallesinden itibaren Hacer Boğazı ve Ormanları kampçılık için en uygun yerlere karşılık gelmektedir. Rota boyunca Zamantı Vadisi’nin yamaçlarında kurulu olan yerleşmelerde yaşayan yerel halktan temel yeme-içme ürünleri (süt, yoğurt, ekmek, sebze-meyve vb.) satın alınabilir.

Harita 5. Yedigöller rotası

Akarsular Rota Planlaması

Rafting, ekstrem sporların içerisinde yer alan bir aktivitedir. Debisi yüksek, genişliği en az 4 kişilik en fazla 12 kişilik botların geçişine imkân veren, akış hızı ve eğimi oranına göre değişen zorluk derecelerine sahip akarsularda yapılan bir aktivitedir (Satioğlu, 2023).

Yahyalı'daki en önemli akarsu olan Zamantı Irmağı, derin vadileriyle yaklaşık 60 km uzunluğu sahiptir ve yer yer rafting açısından olumlu şartlar içermektedir. Yeşilköy ile Büyükçakır yerleşmeleri arasında çok dik yamaçlarla çevrili ve genişliği yer yer 3 metreye düşebilen dirsekleriyle yaklaşık 20 km boyunca rafting sporu için eşsiz bir imkân sunmaktadır. Zamantı Irmağı'nın yaklaşık 15 km'si rafting sporu için katılımcılara çeşitli zorluklarda parkurlar sunmaktadır (Foto 5-6). Türkiye'nin rafting için elverişli parkurlara sahip akarsularından Zamantı Irmağı üzerine yapılan Çamlıca dizi HES'leri akarsuyun sularını tutarak debisinin düşürmesine neden olmuş, bu durumda rafting parkurlarını kısaltmıştır. Yine Zamantı Kanyonu sahip olduğu jeolojik, jeomorfolojik özellikleri ve bitki örtüsü ile

eşsiz manzaralar sunmaktadır. Karayolu kimi zaman vadinin yüksek yamaçlarından ilerlerken kimi zaman akarsuyun kenarına kadar ulaşmaktadır (Harita 6).

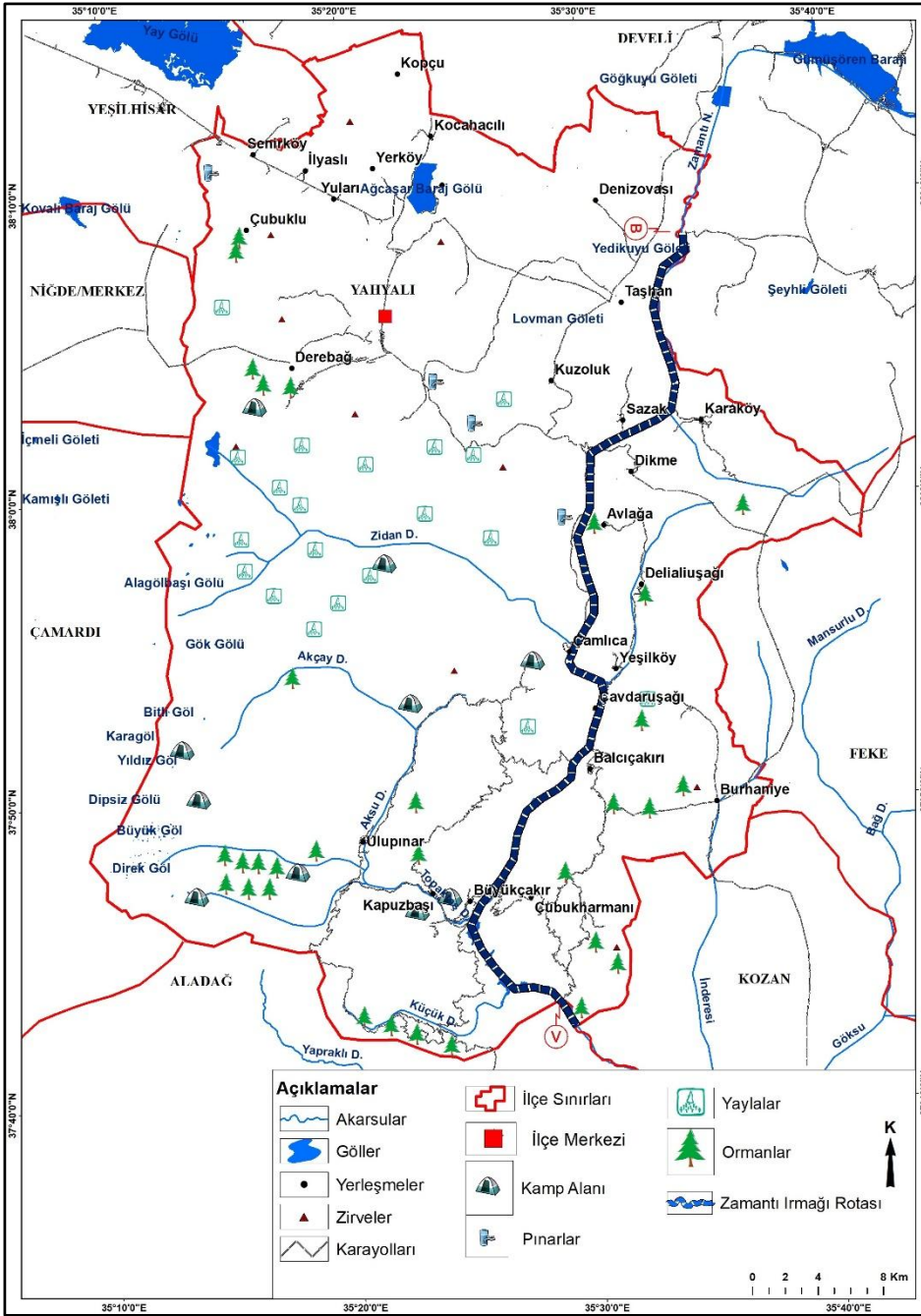
Foto 5. Zamantı ırmağı rafting sporu
Kaynak: Yahyalı Belediyesi 2022

Foto 6. Zamantı ırmağı ve kanyonu

Kaynak: Yahyalı Belediyesi 2022

Rota boyunca katılımcıların barınma ihtiyaçlarını karşılayacağı iki nokta bulunmaktadır. Bunlardan ilkini Yahyalı ilçe merkezinde bulunan tesisler oluştururken ikincisi Kapuzbaşı Mahallesi'nde bulunan tesislerdir. Kapuzbaşı mahallesinde bulunan tesisin biri ise Hacer Ormanları girişinde yer alan bungalovlardır. Bu iki nokta dışında katılımcıların kamp yapabileceği çok fazla yer bulunmaktadır. Temel gıdaları güzergâh üzerinde bulunan yerleşmelerden sağlayabilme imkânları bulunmaktadır.

Harita 6. Zamanti ırmağı rotası

Şelaleler Rota Planlaması

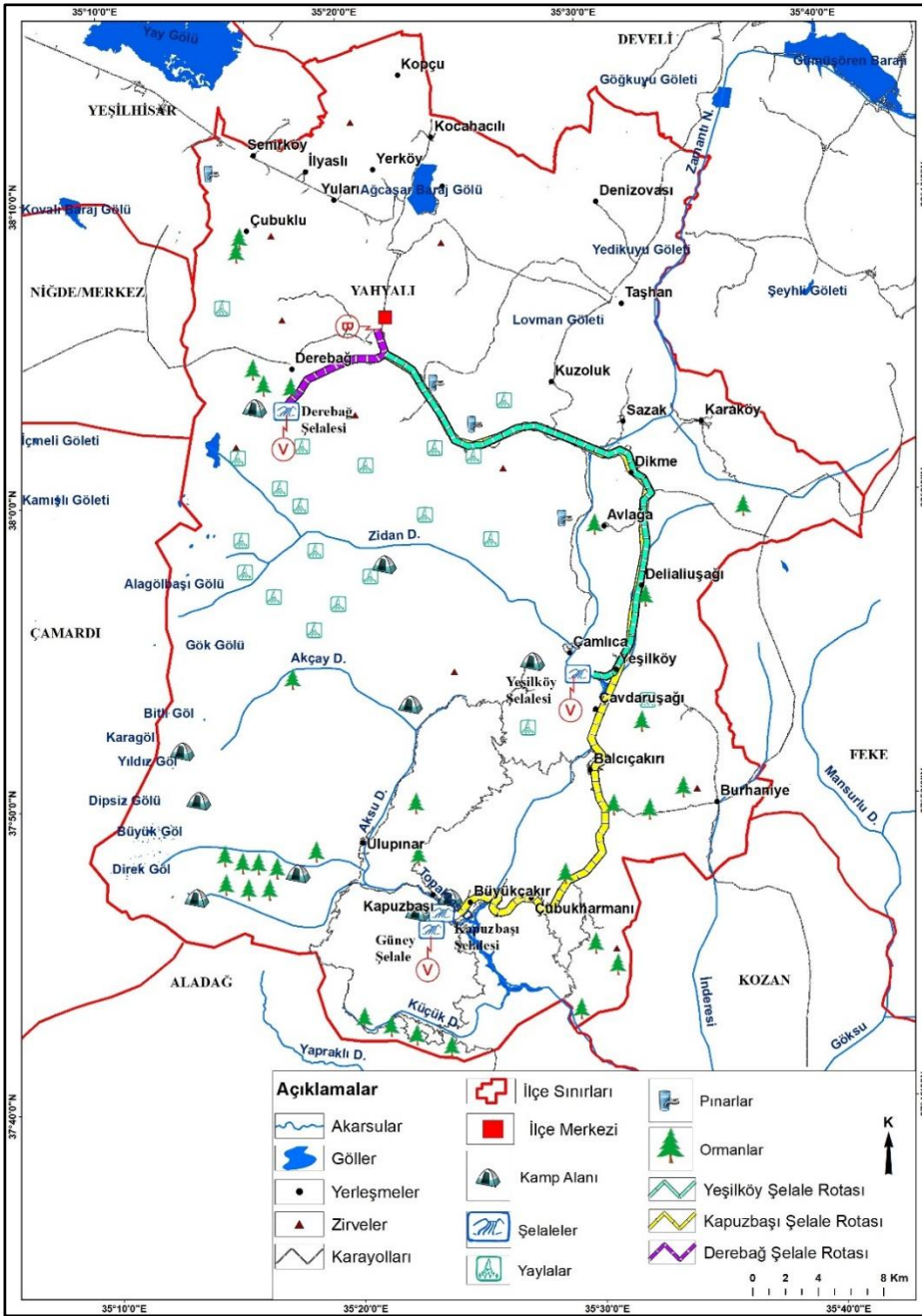
İlçe sınırları içinde birçok şelale bulunmaktadır. Bu şelaleler hidrografik güzellikleri yanında bulunan doğal bitki örtüsü ve yaban hayatıyla da önemli çekicilikler sunmaktadır. Yahyalı'nın önemli şelaleleri arasında Derebağ, Yeşilköy ve Kapuzbaşı Takım Şelaleleri yer almaktadır.

Derebağ Şelalesi'ne ilçe merkezinden yaklaşık 10 km boyunca karayolu ile ulaşım sağlanabilmektedir. Rota üzerinde Derebağ Şelalesi ve şelalenin doğduğu yerdeki doğal oluşumlu mağara dikkati çekmektedir. İlçe merkezinin güneybatısında ve ilçe merkezine yakın olan Derebağ Şelalesi'nin doğduğu mağaranın çok büyük olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda şelalenin batısında geniş yapraklı ormanlık alan bulunmaktadır (Foto 7). Derebağ Şelalesi merkeze yakın olması nedeniyle gününbirlik ziyaretlerin en çok yapıldığı şelaledir. Giriş kısmında yeme-içme tesisleri bulunan şelaleye yakın konumlarda piknik ve kampçılık yapılacak uygun yerler de mevcuttur.

Yeşilköy Şelalesi muhteşem bir görsel şölen sunmasına rağmen ulaşımın çok zor olması bakımından çok tercih edilmemektedir. Şelalenin ziyaretçileri genelde yürüyüş ve dağcılık sporlarını yapanlar olmaktadır

(Foto 9). Şelalenin suları, daha önceleri Zamantı Irmağı üzerindeki doğal köprüden geçerek, Zamantı Irmağı'na karışsa da günümüzde Zamantı dizi barajlarından olan Çamlıca HES II için su tutulan baraj göletinde tutulmaktadır.

Kapuzbaşı Takım Şelaleleri Yahyalı'nın şelalelerini oluşturmaktadır. Aladağlar Milli Parkı girişinden itibaren kuzeye giden yol Kapuzbaşı şelalelerine ulaşırken güneye giden yol Güney şelaleye ulaşmaktadır. Faylanma sonucu oluşan şelaleler karstik özellikte olup Aksu Deresi'nin de içinde bulunduğu Aksu vadisine dökülmektedir. Kalker ve şistli kayalarla kaplı, engebeli ve dağlık bir alanda bulunmaktadır (Foto 8). Bu şelalelerin çevresi doğa yürüyüşü, kampçılık, fotoğrafçılık, tırmanış (Aladağlar yönü) gibi faaliyetlere imkân tanımaktadır. Takım şelalelere göre daha güneyde bulunan Güney Şelale sürekli akış halindeyken son yıllarda yaz mevsimi sonunda akışı kesilmektedir (Foto 10). Derebağ, Yeşilköy, Güney ve Kapuzbaşı olacak şekilde kuzeyden güneye doğru, çoğunluğunu Zamantı Vadisi'nin oluşturduğu güzergâh boyunca en az 2 günlük yürüyüş aktivitesi yapılabilmektedir. Bu güzergâh boyunca ilçe merkezi ve Kapuzbaşı'nda katılımcıların ihtiyaçlarını karşılayacak tesisler bulunmaktadır (Harita 7).

Harita 3. Yahyalı ilçesinde şelaleler rotası

Foto 7. *Derebağ Şelalesi*

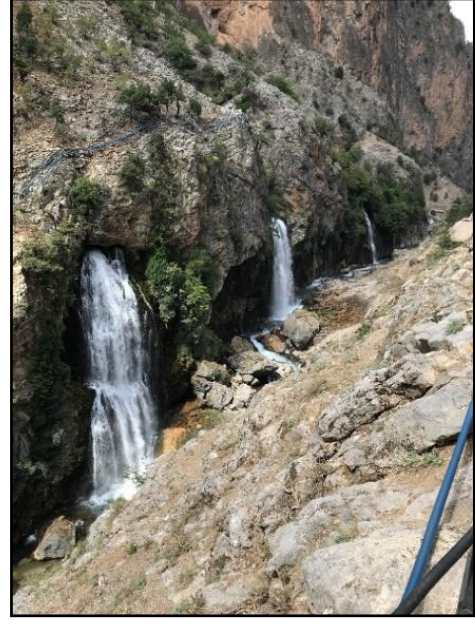

Foto 8. *Kapuzbaşı Şelaleleri*

Foto 9. *Yeşilköy Şelalesi*

Foto 10. *Güney Şelale*

SONUÇ

Dünyada ve ülkemizde teknolojinin gelişmesi sonucunda yaşanan ekonomik, sosyal, kültürel ve politik değişimler insanların hâlihazırda var olan turizm anlayışını değiştirmektedir. Geleneksel turizme alternatif olarak ekoturizm, çiftlik, dağ ve yayla turizmi gibi farklı adlarla nitelendiren yeni turizm faaliyetleri ortaya çıkmışsa da hepsinin ortak noktası bu faaliyetlerin kırsal alanlarda gerçekleştirilmesidir.

Yahyalı ilçesi kendine özgü doğal ve kültürel özellikleriyle ve el değmemiş bir şekilde kalan turizm mekânları ile büyük dikkat çekmektedir. Bu nedenlerden dolayı kırsal turizm konusu ilçede alternatif turizm türünü değil, turizm faaliyetlerinin ana temasını oluşturmaktadır. İlçenin doğal güzellikleri arasında Aladağlar, Zamantı Irmağı ve kanyonu, şelaleleri, doğal oluşumlu mağaraları, gölleri, bitki örtüsü ve yaban hayatı ile keşfedilmiş ve keşfedilmeye hazır turizm mekânları bulunmaktadır. İlçede kırsal turizm bakımından jeolojik-jeomorfolojik, biyocoğrafik ve hidrografik özellikler önemli fırsatlar

sunmaktadır. Bu nedenle de yapılan araştırmalar sonucunda bu üç ana grup bağlamında toplam 6 farklı türde rota grubu ortaya çıkmıştır. Tespit edilen rota türleri dağ bisikletçiliği, hiking-trekking, orman ve sazlık, göller, akarsular ve şelaleler rotalarıdır. Bu gruplar içinde çok sayıda farklı güzergâhlar yer almaktadır. Bu durum Yahyalı ilçesinin zengin bir kırsal turizm potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışma alanında potansiyele yönelik önerilen rotaların tamamı hâlihazırda kullanılabilir durumda olup sürdürülebilirliği açısından geliştirilmeye ihtiyacı vardır. Yahyalı İlçe merkezinden başlayıp Güneyde Zamantı Vadisi boyunca devam eden karayolu önce Yeşilköy şelalesi'ne daha sonra ise Kapuzbaşı şelaleleri'ne karayolu ile ulaşım sağlanabilmektedir. Nitekim aynı güzergâh bisiklet ya da yaya olarak da aktif bir şekilde kullanılmaktadır. İlçe merkezinden batı yönünde bulunan Derebağ şelalesi'ne ulaşım yine karayolu ile mevcut olup bisiklet ya da yaya olarak kullanılabilir. Bu iki güzergâh dışında kalan rotalar ise daha çok dağ bisikletçiliği ve hiking-trekking için uygun rotalardır. Oluşturulan bütün rotaların kullanımı çalışma alanının karasal iklim bölgesinde bulunması nedeniyle özellikle kiş ve ilkbahar aylarında yağışlardan dolayı kısıtlanmaktadır.

Araştırma boyunca Yahyalı İlçesi'nin sahip olduğu doğal özellikler turizme yeterince kazandırılmamıştır. Özellikle Kapuzbaşı şelaleleri ve Zamantı Irmağı üzerinde rafting alanları ile ön plana çıkan Yahyalı'nın doğal özellikleri itibariyle yaylacılık, kampçılık, doğa fotoğrafçılığı, trekking, yaban hayatı gözlemciliği, (Dağ keçisi ve kuş gözlemciliği), dağ bisikletçiliği gibi önemli faaliyetler yeterli ve gerektiği şekilde yapılmamaktadır.

Oluşturulan güzergâhların aktif olan kesimlerinde katılımcıların ihtiyaçlarını giderebildiği konaklama, yeme-içme tesisleri yetersizdir. Bunun yanında aktif olmayan ve bu çalışmada belirlenen rotaların neredeyse tamamında ise katılımcıların yeme-içme, konaklama ve dinlenme ihtiyaçlarını giderebilecekleri tesisler yer almamaktadır. Rotaların aktif kesimlerinde bu ihtiyaçların giderilebileceği tesisler sadece Yahyalı İlçe merkezi ve Kapuzbaşı'nda yer almaktadır. Bunun yanında kamping faaliyetleri için pek çok elverişli alan olmasına rağmen uygun kamping alanları düzenlenmemiştir.

İlçe merkezinden Yeşilköy şelalesine giden güzergâh üzerinde Çamlıca istikametine giden karayolu üzerinde ciddi bozulmalar görölmektedir. Kapuzbaşı üzerinden Hacer Ormanları mevkiine ve Ulupınar'a ulaşan karayolu onarıma ihtiyaç duymaktadır. Yeşilköy ve Kapuzbaşı şelaleleri üzerinde çeşitli amaçlarla konulan su boruları alanın doğal görünümünü olumsuz yönde etkilemektedir. Bu eksiklikler giderilirken alanın doğal peyzajı göz önüne alınmalı ve betonarme yapılar yerine ahşap malzemeler kullanılmalıdır. Bunun yanı sıra kırsal mahallelerde yaşayan yerel halkın, kırsal turizm hakkında bilgiye sahip olmadıkları ve turistlere bakış açılarında bir takım olumsuzluklar olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle kırsalda yaşayan yerel halkın kırsal turizm ve turistlere bakış açısının değişmesi konusunda bilgilendirme ve eğitim çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Ahipaşaoğlu, S. & Çeltek, E. (2006). *Sürdürülebilir kırsal turizm*. Ankara: Gazi Kitapevi.

Aklıbaşında, M., Bulut, Y. & Akpınar Külekçi, E. (2011). Aladağlar'da (Kayseri-Yahyalı) yetişen doğal bitkilerin flora turizmi açısından değerlendirilmesi. I. *Ulusal Akdeniz Çevre ve Orman Sempozyumu (26-28 Ekim 2011) Bildiriler Kitabı* içinde (s.92-101). Kahramanmaraş.

Aydın, O. (2012). AB'de kırsal turizmde ilk 5 ülke ve Türkiye'de kırsal turizm. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (2), 39-46.

Ayhan, G. (2021). *Tunceli ilinde kırsal turizm potansiyelinin belirlenmesi* (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elâzığ.

Ayhan, G., & Çağlıyan, A. (2021). *Tunceli ilinde alevi inanç turizmi rotaları*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 31(2), 583-606.

Çeken, H., Dalgın, T. & Çakır, N. (2012). Bir alternatif turizm türü olarak kırsal turizmin gelişimini etkileyen faktörler ve kırsal turizmin etkileri. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 2(2), 11-16.

- Çeken, H., Karadağ, L. & Dalgın, T. (2007). Kırsal kalkınmada yeni bir yaklaşım kırsal turizm ve Türkiye'ye yönelik teorik bir çalışma. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 8(1), 1-14
- Demircioğlu, G. (1993). Kırsal Turizm Nedir? *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(5), 8-10.
- Efe, R. (2010). *Biyocoğrafya*. (2.bs). Bursa: MKM Yayıncılık.
- Elmaağaç, H. (Ed). (2013) *Kayseri taşınmaz kültür varlıkları envanteri*. Cilt 2. Kayseri İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. ISBN: 978-605-378-346-6
- Garipağaoğlu, N. (2001). Gezi-Gözlem Metodunun Coğrafya Eğitimi ve Öğretimindeki Yeri. *Marmara Coğrafya Dergisi* 3(2), 13-30.
- Görmüş, S., Atmış, E., Özkazanç, N. K., Günşen, H. B., & Artar, M, (2016). *Ekorota Bartın: Doğal ve kültürel koridorların haritalanması*. Bartın: Bartın Üniversitesi Yayınları.
- Gülgül Tabak, S. (2018). *Yahyalı ilçesi'nin (Kayseri) nüfus coğrafyası* (Yüksek Lisans Tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Hatay.
- Günel, V., Alaeddinoğlu, F. & Şahinalp M. S., (2009). *Türkiye'ye yönelik kültürel turizm turları ve başlıca güzergâhlar*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1), 275 -298.
- Inskeep, E. (1991). *Tourism planning: an integrated and sustainable development approach*. New York: John Wiley & Sons.
- Kart D. (2009). *Yahyalı ilçesinin ekoturizm potansiyeli ve çevre sorunları* (Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Niğde.
- Kayseri KTİM-Kayseri Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü. *Sultan Sazlığı*. <https://kayseri.ktb.gov.tr/TR-183204/sultan-sazligi.html>, (Son Erişim Tarihi 07. 02. 2024)
- Kervankıran, İ. & Çuhadar, M. (2014). Turizm rotalarının oluşturulmasında coğrafi bilgi sistemlerinin önemi. *III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi* içinde (s.576-589). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- Köşker, S. (1997). *Türk kültürü açısından Yahyalı*. Kayseri: Yahyalı Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği Yayını No: 2.
- Metin, O. & Ünal Ş. (2022). İçerik Analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22(2), 273-294.
- Özgüç, N. (1994). *Beşerî coğrafya'da veri toplama ve değerlendirme yöntemleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi ve Film Merkezi.
- Robbins, S.P. (1994). *Management* (4. edt). New Jersey: Prentice Hall International, Inc.
- Satioğlu, G. (2023). <https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=136174>. Ankara Üniversitesi Açık Kaynak Ders Notu, (Son Erişim Tarihi: 07. 10. 2023).
- Soykan, F. (1999). Doğal çevre ve kırsal kültürle bütünleşen bir turizm türü: kırsal turizm. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 67-75.
- Stoner, I. & Freeman, B. (1992). *Tools for manpower planning-the world bank models/ user's guide for the country (compound) model*. Volume II. Washington, D.C.: World Bank Group.
- Şahin, K., Z. (2021). *Doğada yapılan yürüyüşler trekking&hiking* (2.bs). Ankara: Gülnar Yayıncılık.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2007). *Türkiye turizm stratejisi 2023. Eylem planı 2007- 2013*.
- TATUTA, *Ekolojik çiftliklerde tarım turizmi ve gönüllü bilgi, tecrübe takası*. <http://www.bugday.org> (Son Erişim Tarihi: 23 Aralık 2020).
- TDF-Türkiye Dağcılık Federasyonu (2017). *Hiking, Trekking ve Dağcılık Arasındaki Farklar Nelerdir?* (S. Öksüz, Çev.) <https://tdf.tr> (Son Erişim Tarihi: 22.12.2023)

UCI-The Union Cycliste Internationale (2018). *About Mountain Bike*. <https://www.uci.org/article/about-mountain-bike/63zj9qQf0JiGHwXwee13uz> (Son erişim tarihi: 08. 02. 2024)

Ute, G., J. Alder. (2001). Sustainable mountain biking: a case study from the southwest of Western Australia. *Journal of Sustainable Tourism*, 9(3), 193-211.

Wilson, S., Fesenmaier, D.R. Fesenmaier, J., Van Es, J.C. (2001). Factors for success in rural tourism development, university of Illinois. *Journal of Travel Research*, 40(2), 132-138. Sage Publications.

Yahyalı Belediyesi. *Zamantı Vadisi*. <https://yahyalı.bel.tr/zamanti-vadisi> (Son Erişim Tarihi 10. 03.2024)

TAY (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri) Projesi. Subatağı Düdeni. [http://tayproject.org/Magara.fm\\$Retrieve?MagaraNo=11912&html=cave_detail_t.html&layout=web](http://tayproject.org/Magara.fm$Retrieve?MagaraNo=11912&html=cave_detail_t.html&layout=web) (Son Erişim Tarihi 12. 03. 2024).

Doğaner, S. (2019). Flora turizmi: orman, çiçek ve insan. S. Üçışık Erbilen ve G. Şahin (Ed.), *Beşeri ve İktisadi Coğrafya Araştırmaları* içinde s. 73-104. İstanbul: Eski Babil Yayınları.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Türkiye'deki Kamu Eğitim Harcamalarının Ekonomik Karmaşıklık Üzerindeki Etkisi

The Effect of Public Education Expenditures on Economic Complexity in Türkiye

Mustafa Hakan ŞİMŞEK

Doktora Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
20219383001@cumhuriyet.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-3488-0902

Bünyamin DEMİRGİL

Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
bdemirgil@cumhuriyet.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-1150-0225

İlyas OKUMUŞ

Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
ilyasokumus@ksu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0003-2225-4215

Öz: Bu çalışmada, Türkiye'de eğitim harcamaları, doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme, sabit sermaye stoku, dışa açıklık oranı ile ekonomi karmaşıklık ilişkisinin 1995-2019 yıllarını kapsayan dönem için analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda zaman serisi analizi yöntemlerinden Phillips-Perron birim kök testi ve ARDL sınır testi yaklaşımlarından faydalanılmıştır. ARDL sınır testi sonucuna göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. ARDL kısa dönem ve uzun dönem katsayı sonuçlarına göre, eğitim harcamalarının, doğrudan yabancı yatırımların ve ekonomik büyümenin ekonomik karmaşıklık üzerinde hem kısa hem de uzun dönemde pozitif etkilere sahip oldukları görülmüştür. Öte yandan dışa açıklık oranının ekonomik karmaşıklığı hem kısa hem de uzun dönemde azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye özelinde politika yapıcılar, ekonomik karmaşıklığı artırmak istiyorlarsa, eğitim harcamalarını artırmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Karmaşıklık, Kamu Eğitim Harcamaları, ARDL Sınır Testi.

Abstract: In this study, it is aimed to analyze the relationship between education expenditures, foreign direct investments, economic growth, gross fixed capital formation, trade openness rate and economic complexity in Türkiye for the period covering 1995-2019. For this purpose, Phillips-Perron unit root test and ARDL bounds test approaches, which are time series analysis methods, is utilized. According to the results of the ARDL bounds test, it is concluded that there is a long-term relationship between the variables. According to ARDL short-term and long-term coefficient results, it is seen that education expenditures, foreign direct investments and economic growth have positive effects on economic complexity in both the short and long term. On the other hand, it is concluded that the trade openness rate reduces economic complexity in both the short and long term. In the case of Türkiye, policymakers should increase education expenditures if they want to increase economic complexity.

Geliş Tarihi:07.02.2024

Kabul Tarihi:06.09.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Şimşek, M. H., Demirgil, B. & Okumuş, İ. (2024). Türkiye'deki kamu eğitim harcamalarının ekonomik karmaşıklık üzerindeki etkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1729-1739. Doi: 10.33437/ksusbd.1433589

GİRİŞ

Nitelikli iş gücü, günümüzün hızla değişen koşullarına uyum sağlayabilme yeteneği ile emeğin verimliliğini artıran kritik bir unsurdur. İşsizlik ise, işgücünün niteliği ile doğrudan ilişkili bir sorun olarak karşımıza çıkmakta ve bu durum, emeğin niteliğinin artırılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, ekonomik kalkınma ve büyüme hedeflerine önemli katkılar sağlayan eğitim harcamaları, fiziksel sermaye yatırımlarına kıyasla daha fazla önem kazanmaktadır. Kamu politikaları açısından da eğitime yapılan yatırımlar, öncelikli alanlardan biri haline gelmiştir.

Kamunun eğitime verdiği önem ve bu alanın ekonomik analizlere dâhil edilmesi, beşeri sermaye kavramının literatürde daha fazla önem kazanmasına neden olmuştur. Beşeri sermaye, bireylerin yaşam boyu gelir düzeyi ile işsizlik riski arasındaki doğrudan ve olumlu ilişkiyi açıklamada temel bir unsur olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, iş gücüne katılım sağlamak için bireylerin eğitim alması kaçınılmaz bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Kamunun eğitime yönelik faaliyetleri ve kamu eğitim harcamaları, bu bağlamda önemli göstergeler olarak değerlendirilmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik performans farklılıklarının, beşeri sermayeye yapılan harcamalardaki farklılıklardan kaynaklandığı vurgulanmaktadır (Çalışkan vd., 2013: 30).

Ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından beşeri sermaye yatırımları kadar önemli olan bir diğer faktör, ülkelerin üretim kapasitelerinin karmaşıklığıdır. Özellikle uluslararası ticarete, ihracatın katma değeri yüksek ve teknoloji yoğun ürünlerle donatılması, ekonomik başarı için gereklidir. Bir ülkenin ekonomik açıdan varlığını sürdürebilmesi, tasarım, pazarlama, teknoloji, insan kaynakları yönetimi ve hukuk gibi farklı alanlardaki bilgilerin bir araya getirilerek üretime dönüştürülebilmesine bağlıdır. Bu bağlamda, ekonomik karmaşıklık, bir ülkenin üretim yapısında bulunan bilgi miktarını yansıtan bir ölçüttür ve ülkenin ihraç ettiği malların çeşitliliği, yaygınlığı ve bunları üretebilen ülke sayısı dikkate alınarak hesaplanmaktadır (Hidalgo, 2021: 92).

Ekonomik karmaşıklığın ölçülmesinde kullanılan Ekonomik Karmaşıklık Endeksi (ECI), Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT) tarafından geliştirilmiş bir endekstir. Bu endeks, ülkelerin üretim kapasitelerini değil, ihracata konu olan ürünlerin içerdiği bilgi yoğunluğu ve çeşitliliğini değerlendirerek ülkeler arasında karşılaştırma yapılmasına imkân sağlamaktadır. Yüksek ECI değerine sahip ülkeler, genellikle ekonomik açıdan gelişmiş olarak kabul edilmekte ve bu endeks, kişi başına düşen gelirle güçlü bir ilişki sergilemektedir. Ayrıca, ECI algoritması, ülkelerin gelecekteki gelir düzeyleri, büyüme oranları ve ihracat sepetleri hakkında öngörüler sunmaktadır (Hidalgo and Hausmann, 2009: 10575).

Bu çalışma, Türkiye'de kamu eğitim harcamalarının ekonomik karmaşıklık üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Kamu harcamalarının, özellikle eğitim harcamalarının ekonomik karmaşıklık üzerindeki etkisini ampirik olarak ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Ayrıca, mevcut literatürün büyük bir kısmı ekonomik karmaşıklığın büyüme, kalkınma ve gelir dağılımı gibi makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisine odaklanmakta ve yapılan analizlerde ekonomik karmaşıklık bağımsız değişken olarak yer almaktadır. Bu bağlamda, ekonomik karmaşıklığı bağımlı değişken olarak modelleyen ve kamu eğitim harcamaları ile ekonomik karmaşıklık arasındaki ilişkiyi analiz eden bu çalışma, özgün bir katkı sunmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, eğitim ve ekonomik karmaşıklık kavramları ve bu konudaki bazı teoriler ele alınmış, ardından ilgili literatür özetine yer verilmiştir. İkinci bölümde, çalışma kapsamında kullanılan veri seti, model, yöntem ve ekonometrik analiz sonuçları açıklanmıştır. Son bölümde ise, Türkiye'de kamu eğitim harcamalarının ekonomik karmaşıklık üzerindeki etkileri ilgili literatür özeti ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve bu bulgulara dayalı politika önerileri sunulmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'de eğitim harcamalarının ekonomik karmaşıklığı artırmada önemli bir role sahip olduğu tespit edilmiştir.

KAVRAMSAL ve TEORİK ÇERÇEVE

Devlet kurumlarının toplumsal ihtiyaçları karşılamak için yaptıkları harcamalara kamu harcaması denilmektedir (Dirican ve Zıvalı, 2023: 2203). Bu amaç, aynı zamanda devletin varlık nedenini de göstermektedir (Pehlivan, 2021: 71). 1929 Büyük Buhranı sonrasında devletin tarafsızlıktan vazgeçip

sosyal refahı sağlamaya yönelmesi, devletin rollerinin ve dolayısıyla kamu harcamalarının artmasına yol açmıştır (Nadaroğlu, 1992: 140). Bu artışın nedenleri üzerine yapılan ampirik çalışmaların başında, Alman maliyeci Adolph Wagner'in ortaya koyduğu "Wagner Yasası" veya "Kamu Harcamaları Artış Kanunu" gelmektedir (Türk, 2005: 41).

Devletin işlevleri çeşitlendikçe, kamu harcamaları da sınıflandırılmıştır. Kamu harcamaları ekonomik olarak reel harcamalar ve transfer harcamaları olmak üzere iki gruba ayrılır. Reel harcamalar, devletin geleneksel işlevlerini yerine getirmek için yaptığı cari harcamalar ve üretimi artırmak için yaptığı yatırım harcamalarını içerir. Eğitim ve sağlık gibi cari kamu harcamaları, gelecek dönemleri de etkilediği için kalkınma carisi, yatırım carisi veya insan sermayesine yatırım olarak adlandırılır ve toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel gelişiminde önemli bir rol oynar. Eğitime yönelik faaliyetler ise bireylere özel faydalar sağlamanın yanı sıra, olumlu dışsallıklar yaratarak ülkelerin kalkınmasına da katkıda bulunur (Öztürk, 2005: 27-28).

Eğitim harcamaları, emeğin verimliliğini artırdığı için kısa vadede cari, uzun vadede yatırım harcaması olarak değerlendirilen bir kamu harcaması çeşididir (Demirgil ve Sonkur, 2022: 845). Eğitimli bireylerin sayısı arttıkça, kalifiye emek talebi düşer ve toplum bilimsel ve teknolojik yeniliklere daha hızlı uyum sağlar. Lucas'ın büyüme modeline göre, beşeri sermayeye harcanan zaman arttıkça, beşeri sermayenin büyüme hızı da artar; bu yüzden beşeri sermaye birikimi, fiziki sermayenin aksine azalan verimlilik göstermez (Akçacı, 2013: 68).

Bir ülkenin toplam üretim kapasitesini belirleyen bilgi miktarını ölçen bir endeks olan ekonomik karmaşıklık endeksi (Economic Complexity Index-ECI), ülkenin ihraç ettiği ürünlerin bilgi yoğunluğuna dayanmaktadır (Mealy and Teytelboym, 2022: 2; Hartmann vd., 2017: 77). Ekonomik karmaşıklık, aynı zamanda bir ülkenin insan sermayesi, teknolojisi ve kurumlarıyla ilgili ipuçları da vermektedir (Lee and Vu, 2020: 696). ECI, ülkelerin kişi başına gelirleriyle ekonomik karmaşıklıkları arasındaki güçlü ilişkiyi ortaya koyarak, ülkelerin gelecekteki büyüme potansiyellerini ve ihracat karmaşıklıklarını tahmin etmeye olanak sağlamaktadır (Hidalgo and Hausmann, 2009: 10575). Bu bağlamda, ECI'yi etkileyen en önemli faktör, ülkelerin ihracat portföylerinde yüksek teknoloji ve sofistike ürünlerin payıdır. Dolayısıyla bu ürünleri üretebilmek ve ihraç edebilmek için eğitilmiş ve nitelikli insan kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır (Bayar, 2022: 246).

LİTERATÜR ÖZETİ

Ekonomik karmaşıklık teorisi, literatürde görece yeni bir konu olarak yerini almıştır. Bu teori, ekonomik büyüme ve gelir dağılımı gibi makroekonomik değişkenlerin güçlü bir öncülü veya tahmin edicisi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu, ekonomik karmaşıklık ile söz konusu makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri incelemeye odaklanmıştır. Eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi de literatürde kapsamlı bir şekilde ele alınan bir konudur. Ayrıca yapılan çalışmaların büyük bir çoğunda ekonomik karmaşıklık modelde bağımsız değişken olarak ele alınmıştır.

Çalışmamızda ekonomik karmaşıklık verisinin bağımlı değişken olarak ele alınması, önceki çalışmalardan farklılaşmakta ve bu tür çalışmaların bağımsız ve bağımlı değişkenler açısından gruplandırılmasını gerektirmektedir. Ayrıca, eğitim harcamaları ve beşeri sermaye kavramlarının ekonomik karmaşıklıkla ilişkisi, yapılan gruplandırmanın bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Bu minvalde ekonomik karmaşıklığı bağımlı değişken olarak modelleyen çalışmalara bakıldığında Sahdev (2016), Kolombiya'daki 10 belediyeye ait 1995-2013 yılları arasında panel regresyon modeli kullanarak yaptığı ampirik çalışmada bilgi dışsallıklarının ekonomik karmaşıklığı pozitif yönde etkilediğini, yüksek yerel uzmanlaşma ve yerel tekel ile maksimize edilen Marshall-Arrow-Romer dışsallıkları veya endüstri-İçi dışsallık teorilerini desteklediğini gözlemlemiştir. Benzer şekilde Can (2016) çalışmasında, 1970-2017 döneminde Güney Kore'de ekonomik küreselleşme ile ekonomik karmaşıklık arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada, yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök analizleri kapsamında Lee ve Strazicich (2003) ile Zivot-Andrews (1992) testleri kullanılmıştır. Analiz sürecinin devamında, Maki eşbütünleşme testi uygulanmış ve uzun dönem ile kısa dönem ilişkilerini incelemek amacıyla FMOLS yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmanın bulguları, ekonomik karmaşıklığın ekonomik küreselleşmeden pozitif yönde etkilendiğini ortaya koymuştur. Can ve Doğan (2018) çalışmasında, 1970-2013 dönemi arasında Türkiye'de finansal gelişme ile ekonomik karmaşıklık arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu

çalışmada, geleneksel birim kök testleri yerine, yapısal kırılmaları dikkate alan Zivot ve Andrews (1992), Lee ve Strazicich (2003, 2013) testleri kullanılmıştır. Seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi, Maki (2012) tarafından geliştirilen çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme analiziyle tespit edilmiştir. Uzun dönem ve kısa dönem dinamik ilişkiler ise Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS) ile analiz edilmiştir. Sonuçlar, finansal gelişmenin ekonomik karmaşıklığı pozitif yönde etkilediğini, ayrıca hata düzeltme modelinde hata teriminin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Kurt'un (2018) çalışmasında ise 1974-2015 dönemi için Türkiye'de ekonomik karmaşıklık ile küreselleşme arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Analizlerde, DOLS, FMOLS ve CCR yöntemleri kullanılmış; değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı Engle-Granger eşbütünleşme yöntemi ile test edilmiştir. Çalışma bulguları, küreselleşmenin ekonomik karmaşıklık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, politik küreselleşmenin ekonomik karmaşıklığı negatif yönde etkilediği, buna karşın ekonomik ve sosyal küreselleşmenin ise ekonomik karmaşıklığı pozitif yönde etkilediği saptanmıştır.

Ekonomik karmaşıklık verisini bağımsız değişken olarak modelleyen çalışmalara bakıldığında ise Hartmann vd. (2017), çalışmalarında 79 ülke için ekonomik karmaşıklık ile GİNİ katsayısı arasındaki ilişkiyi 2000-2008 yılları arasında çok değişkenli panel regresyon modeli ile analiz etmiş, çalışma sonucunda ülkelerin sahip olduğu ekonomik karmaşıklığın gelir eşitsizliği arasında güçlü bir negatif ilişki olduğunu ifade etmişlerdir. Chávez vd. (2017), çalışmalarında ekonomik karmaşıklık ile büyüme ve refah düzeyi arasındaki ilişkiyi Meksika'nın 32 eyaletini kapsayan, 1998-2013 dönemi için panel regresyon modelini kullanarak incelemişlerdir. Çalışma sonucunda ekonomik karmaşıklığın hem refah düzeyi hem de eyaletlerin büyüme oranı ile pozitif ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Stojkoski ve Kocarev (2017), çalışmalarında ekonomik karmaşıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1995-2013 dönemi için Güneydoğu ve Orta Avrupa'dan 16 ülkeye ait verileri kullanarak panel eşbütünleşme ve hata düzeltme modelini kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda uzun dönemde karmaşıklığın büyümenin istatistiksel olarak anlamlı bir açıklayıcı değişkeni olduğunu ancak kısa dönemde hiçbir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Bayar (2019), çalışmasında CIVETS ülkelerinin 1995 ile 2019 dönemleri arasındaki ekonomik karmaşıklık düzeyi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri yaklaşımı kullanılarak araştırmıştır. Çalışmada ekonomik karmaşıklığın iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Lee ve Lee (2019), 1990-2015 yıllarını kapsayan çalışmalarında panel GMM modeli ile 7 ülke (China, Korea, Taiwan, Brazil, Mexico, Thailand, and South Africa) ulusal yenilik sistemlerinin (NIS) ve ekonomik karmaşıklık endeksinin (ECI) ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışmada ECI'nin büyüme ile güçlü bir ilişki içerisinde bulunduğunu ancak NIS ile düşük korelasyona sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Şeker (2019), 2000-2017 yıllarını kapsayan çalışmasında ekonomik karmaşıklık endeksinin teknolojik gelişme, yüksek teknoloji ürün ihracatı ve sermaye yatırımları ile ilişkisini Türkiye için analiz etmiştir. Çalışmada Johansen ve Gregory-Hansen eşbütünleşme testleri yapılmıştır. Test sonucunda, ekonomik karmaşıklık endeksi ile yüksek teknoloji ürün ihracatı, yerli patent başvuruları ve sabit sermaye yatırımları arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu tespit etmiştir. Yıldız ve Yıldız (2019), çalışmalarında 10 yeni sanayileşen ülkede 1970-2016 dönemi arasında ekonomik karmaşıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel nedensellik analizi ile test etmişlerdir. Analiz sonucuna göre Meksika, Malezya ve Güney Afrika için ekonomik karmaşıklıktan ekonomik büyümeye tek yönlü ve sadece Çin için çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Panel genelinde ise sadece ekonomik karmaşıklıktan ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Doğan vd. (2020), çalışmalarında ekonomik karmaşıklık ile ekonomik büyüme ilişkisini 32 Avrupa Birliği ülkesi için 1995-2014 yıllarını kapsayan dönem için panel veri yöntemiyle analiz etmişlerdir. Analiz sonucuna göre, ekonomik karmaşıklığın ekonomik büyümeyi artırdığı gözlemlenmiştir. Doyar ve Yaman (2020), çalışmalarında Türkiye için 1989-2017 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak ekonomik karmaşıklık, gelir ve yüksek teknoloji ihracatı arasındaki ilişkiyi vektör otoregresyon (VAR) modeli ve Toda-Yamamoto nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre etki-tepki fonksiyonlarına göre serileri en çok etkileyen değişkenlerin yine kendileri olduğu, nedensellik testi sonuçlarına göre ise sadece gelirin, yüksek teknoloji ihracatının nedeni olduğunu gözlemlemişlerdir. Lee ve Vu (2020), çalışmalarında 96 ülkenin 1980-2014 yılları için beşeri sermaye ve ekonomik karmaşıklık ilişkisi OLS regresyon analizi ile araştırılmıştır. Araştırma sonucunda karmaşık ürün gamının yüksek olduğu ülkelerde gelir eşitsizliğinin daha az olduğunu, ayrıca beşeri sermaye harcamalarının bu negatif korelasyonu daha da güçlendirdiğini ifade etmişler. Şahin ve Durmuş

(2020), çalışmalarında yeni sanayileşen 10 ülkede (Çin, Brezilya, Meksika, Arjantin, Hindistan, Tayland, Malezya, Filipinler, Türkiye, Güney Afrika) 1990-2017 dönemleri arasında ekonomik karmaşıklık, finansal gelişme, sermaye yatırımları, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve patent başvurusu ilişkisini panel veri modelleri vasıtasıyla analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığı; nedensellik testinde ise, Çin ve Meksika'da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından ekonomik karmaşıklık endeksine doğru, Filipinler'de yerli patent başvurularından ekonomik karmaşıklığa doğru ve Türkiye ve Meksika'da finansal gelişmeden ekonomik karmaşıklık endeksine doğru nedensellik ilişkisinin olduğu raporlanmıştır. Nguyen ve Su (2022), çalışmalarında 1996-2014 yılları arasında 32'si yüksek gelirli ekonomi ve 38'i düşük ve orta gelirli ekonomi olmak üzere toplam 70 ülke için ihracat çeşitlendirmesi, ekonomik karmaşıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Panel veri analizi ile test edilmiştir. Analiz sonucuna göre ekonomik karmaşıklık ile ihracat çeşitlendirmesi arasında çift yönlü Granger nedensellik varken, ekonomik karmaşıklıktan ekonomik büyüme döngülerine doğru tek yönlü Granger nedensellik ilişkisi bulunduğu raporlanmıştır. Teixeira vd. (2022), çalışmalarında ekonomik karmaşıklığın, büyüme ve üretken dönüşüm üzerindeki etkisini 2003 ile 2014 yılları arasında Brezilya'daki 27 federatif birimin panel GMM testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre ekonomik karmaşıklık ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişkili olduğu ayrıca eyaletlerin üretken dönüşümü ile ekonomik karmaşıklık arasında pozitif bir ilişki olduğu raporlanmıştır. Akar (2023), çalışmasında 1995-2019 dönemini kapsayan yıllık verilerle 13 ülkeye yönelik (Avusturya, Danimarka, İrlanda, Singapur, Amerika, Kanada, Finlandiya, Hollanda, İsveç, Çin, Almanya, Norveç ve Birleşik Krallık) ekonomik karmaşıklık ve Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkilerini panel eşbütünleşme test analiz etmiştir. Panel eşbütünleşme testleri sonucuna göre kişi başına GSYH, ekonomik karmaşıklık endeksi ve Ar-Ge harcamaları değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu, uzun dönemde seçilen ülkelerde hem ekonomik karmaşıklık endeksi hem de Ar-Ge harcamalarının kişi başına GSYH'yi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Ekonomik karmaşıklık ile eğitim harcamaları ve beşeri sermaye arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar incelendiğinde ise Zhu ve Li (2017), çalışmalarında ekonomik karmaşıklığın ve beşeri sermayenin büyüme üzerindeki etkisini 1995-2010 yılları arasında 126 ülkeye yönelik analiz etmiş, beşeri sermaye olarak ortaöğretim ve yükseköğretim oranlarını baz almışlardır. OLS regresyon analizinin kullanıldığı çalışma sonucuna göre beşeri sermayenin ve ekonomik karmaşıklığın büyümeyi pozitif yönde etkilediği, beşeri sermaye içerisinde yer alan ortaöğretim oranlarının yükseköğretim oranlarına göre daha güçlü etkide bulunduğu görülmüştür. Kurt (2019), çalışmasında Güney Kore'nin 1970-2015 yılları arasında yükseköğretime yapılan harcamalarının katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesi yoluyla sanayi üretimine etkilerini araştırılmıştır. Johansen eşbütünleşme analizi ile VAR modeli ve Granger nedensellik yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada eğitim harcamalarının ekonomik karmaşıklık yoluyla sanayi üretimini artırdığı tespit edilmiştir. Çolakoğlu (2021), çalışmasında 24 OECD ülkesine ait 1998-2018 yılları arasındaki veriler kullanılarak panel veri analiz yöntemiyle beşeri sermayenin yüksek teknoloji ürün ihracatı ve ekonomik karmaşıklık endeksi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Beşeri sermaye ve ekonomik karmaşıklık arasındaki ilişki için panel ARDL testi uygulanmıştır. Test sonucuna göre ortaöğretime kayıt oranındaki %1'lik artışın ekonomik karmaşıklık endeksinde %0.51 artışa neden olduğu, yükseköğretime kayıt oranındaki %1'lik artışın ekonomik karmaşıklık endeksini %0.25 artırdığı, diğer eğitim seviyelerinde ise negatif ve anlamlı ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Arı (2023), çalışmasında beşeri sermaye ve kamu harcamasının ekonomik karmaşıklık üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla 2000-2015 yılları arasında altı Avrupa Birliği ülkesine (Danimarka, Finlandiya, Avusturya, İtalya, İsveç, İngiltere) ait verileri kullanarak Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testinden yararlanmıştır. Beşeri sermayeyi temsil etmek üzere ortaokul kayıt oranının dikkate alındığı çalışmada, ekonomik karmaşıklık ve beşeri sermaye arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi, yine beşeri sermaye olarak yüksek eğitilmiş işgücü oranı dikkate alındığında, eğitilmiş işgücünden ekonomik karmaşıklığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Kamu harcamalarının ekonomik karmaşıklık üzerindeki etkisini analiz etmek amacıyla kamunun eğitim ve sağlık harcamaları toplamı ile toplam kamu harcaması kullanılmış, analiz sonucunda her iki değişken için de kamu harcamasından ekonomik karmaşıklığa doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Ele alınan literatür, ekonomik karmaşıklık ve onun çeşitli ekonomik göstergeler üzerindeki etkilerini inceleyen bir dizi ampirik çalışmayı özetlemektedir. Ekonomik karmaşıklığın ekonomik

büyüme, gelir eşitsizliği, beşeri sermaye ve sanayi üretimi gibi faktörlerle pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bilgi dışsallıkları, yerel uzmanlaşma, ulusal yenilik sistemleri ve Ar-Ge harcamaları gibi unsurların ekonomik karmaşıklığı ve büyümeyi desteklediği, ayrıca karmaşık ürün çeşitliliğinin gelir eşitsizliğini azalttığı belirtilmiştir. Çeşitli panel veri analizleri ve regresyon modelleri kullanılarak, özellikle uzun vadede ekonomik karmaşıklığın büyüme ve üretken dönüşüm üzerinde olumlu etkiler yarattığı, bunun yanında beşeri sermaye ve kamu harcamalarının da ekonomik karmaşıklığı artırdığı tespit edilmiştir. Çalışmalar ayrıca, ülkeler ve bölgeler arasında ekonomik karmaşıklıkla ilgili nedensellik ilişkilerinin değişiklik gösterdiğini, ancak genel olarak ekonomik karmaşıklığın ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğunu vurgulamaktadır. Bu literatürden yola çıkarak eğitim harcamalarının ekonomik karmaşıklık üzerindeki etkisini Türkiye örneği üzerinden inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda, hem ekonomik karmaşıklığın makroekonomik değişkenlerle ilişkisini inceleyen çalışmaların kamu maliyesi değişkenlerine yeterince odaklanmamış olması hem de çalışmamızda ekonomik karmaşıklık verisinin bağımsız değişken olarak değil, bağımlı değişken olarak modellenmiş olması, çalışmamızın özgünlüğünü ortaya koymakta ve literatürde önemli bir boşluğu doldurduğumuza inanmamızı sağlamaktadır.

VERİ SETİ, MODEL VE YÖNTEM

Türkiye’de 1995-2019 dönemini kapsayan bu çalışmada, eğitim harcamaları, doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme, sabit sermaye stoku, dışa açıklık oranı ve ekonomik karmaşıklık endeksi arasındaki ilişki, yıllık veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Literatürdeki çalışmalarla uyumlu olarak, serilerin doğal logaritmaları alınmış ve analiz aşağıdaki gibi formüle edilmiştir.

$$\lneci_t = \gamma_0 + \gamma_1 \lnedu_t + \gamma_2 \lnfdi_t + \gamma_3 \ln gdp_t + \gamma_4 \ln gfcf_t + \gamma_5 \ln tr_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem (1)’de yer alan değişkenlerden *eci* ekonomik karmaşıklık endeksinin; *edu* ise eğitim harcamalarını (ücret ve maaşlar dâhil, ancak bina ve teçhizata yapılan sermaye yatırımları hariç olmak üzere eğitimdeki cari işletme harcamalarını) temsil etmektedir. *fdi* doğrudan yabancı yatırımları, *gdp* kişi başına milli geliri (2015 yılı sabit dolar cinsinden), *gfcf* sabit sermaye stokunu (gayri safi sabit sermaye oluşumu; arazi iyileştirmeleri, tesis, makine ve ekipman alımları, yollar, demiryolları gibi altyapıların yanı sıra okullar, ofisler, hastaneler, özel konutlar ve ticari ve endüstriyel binaların inşasını kapsar) ve *tr* ise ticari açıklık oranını (gayri safi yurtiçi hasılanın bir payı olarak mal ve hizmet ihracatı ile ithalatının toplamı) ifade etmektedir. Bu değişkenlerden ekonomik karmaşıklık endeksi dışındaki tüm veriler, Dünya Bankası’nın World Development Indicators veri tabanından elde edilmiştir. Ekonomik karmaşıklık endeksinin ait veriler ise The Observatory of Economic Complexity veri tabanından temin edilmiştir ve bu veriler Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması’na (SITC) uygun olarak 6 haneli ülke verilerini içermektedir.

Çalışmada, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla öncelikle Phillips-Perron birim kök testi uygulanmıştır. Seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığını belirlemek ve eğer böyle bir ilişki varsa, uzun dönem katsayılarını tahmin edebilmek için ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Pesaran ve arkadaşları (2001) tarafından geliştirilen bu yaklaşımın, diğer eşbütünleşme testlerine göre bazı üstün yanları bulunmaktadır. ARDL sınır testi yaklaşımı serilerin yalnızca I(0), yalnızca I(1) ve I(0)/I(1) durumlarında dahi eşbütünleşme ilişkisini incelemeye olanak tanımaktadır. Bu yaklaşım hem uzun dönem hem de kısa dönem katsayı sonuçlarını analiz edebilme imkanı da sunmaktadır. ARDL sınır testi, küçük örneklem boyutları için daha uygun ve daha tutarlı sonuçlar verdiği bilinmektedir (Haug, 2002). Ayrıca, otokorelasyon ve içsellik sorunları durumunda da tutarlı sonuçlar sunan ARDL sınır testi, çalışmamızın modeline uyarlanarak aşağıdaki gibi formüle edilmiştir:

$$\begin{aligned} \Delta \lneci_t = & \emptyset + \gamma_0 \lneci_{t-1} + \gamma_1 \lnedu_{t-1} + \gamma_2 \lnfdi_{t-1} + \gamma_3 \ln gdp_{t-1} + \\ & \gamma_4 \ln gfcf_{t-1} + \gamma_5 \ln tr_{t-1} + \sum_{j=1}^q \beta_{1j} \Delta \lneci_{t-j} + \sum_{j=0}^q \beta_{2j} \Delta \lnedu_{t-j} + \sum_{j=0}^q \beta_{3j} \Delta \lnfdi_{t-j} + \\ & \sum_{j=0}^q \beta_{4j} \Delta \ln gdp_{t-j} + \sum_{j=0}^q \beta_{5j} \Delta \ln gfcf_{t-j} + \sum_{j=0}^q \beta_{6j} \Delta \ln tr_{t-j} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (2)$$

Denklem (2)’de yer alan \emptyset sabit terimi, Δ fark alma işlemi, q gecikme sayısını temsil ederken, $\gamma_1, \gamma_2, \gamma_3, \gamma_4, \gamma_5$ parametrelerinin ortak anlamlılıklarını test etmek için F istatistiği hesaplanmaktadır.

Analiz Sonuçları

Eğitim harcamaları, doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme, sabit sermaye yatırımları ve dışa açıklık oranının ekonomik karmaşıklık üzerindeki etkilerinin incelendiği bu çalışmada, öncelikle değişkenlerin durağanlık seviyeleri belirlenmiştir. Phillips-Perron birim kök testi ile elde edilen durağanlık seviyelerine ilişkin sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Phillips-Perron birim kök testi sonuçları

Değişkenler	sabitli		sabitli ve trendli	
	t istatistiği	olasılık	t istatistiği	olasılık
lneci	-0.894	0.772	-1.709	0.715
lnedu	-1.206	0.654	-2.264	0.435
lnfdi	-1.970	0.297	-2.382	0.378
lngdp	-0.145	0.933	-2.260	0.437
lngfcf	-1.175	0.382	-2.317	0.419
lntr	-2.133	0.234	-3.263*	0.096
Δlneci	-3.906**	0.041	-3.041*	0.078
Δlnedu	-5.472***	0.000	-5.332***	0.001
Δlnfdi	-5.520***	0.000	-5.457***	0.001
Δlngdp	-4.416***	0.002	-4.365**	0.011
Δlngfcf	-4.732***	0.001	-4.609***	0.006
Δlntr	-4.730***	0.001	-4.776***	0.004

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı temsil etmektedir.

Phillips-Perron birim kök testi sonuçlarına göre, hem sabitli hem de sabit ve trendli modellerde serilerin düzeyde birim köklü olduğu belirlenmiştir. Ancak, Tablo 1 incelendiğinde, birinci fark alındığında hem sabitli hem de sabit ve trendli modellerde tüm serilerin durağan hale geldiği görülmektedir. Bu sonuçlar, tüm serilerin I(1) düzeyinde bütünüleşik olduğunu ve seriler arasında eşbütünüleşme ilişkisi aranabileceğini göstermektedir.

Birim kök ön testi sonuçlarına dayanarak, ARDL sınır testi yaklaşımının kullanılmasına karar verilmiştir. ARDL modelinde uygun gecikme uzunluğu, Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Tablo 2'de ARDL sınır testi sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 2. Sınır testi sonuçları

Model	Optimum uzunluğu	gecikme	F- istatistiği
$lneci = f(educ, fdi, gdp, gfcf, tr)$	(1, 0, 2, 2, 0, 2)		7.424***
	Kritik değerler		
	%1	%5	%10
I(0)	3.06	2.39	2.08
I(1)	4.15	3.38	3

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı temsil etmektedir.

ARDL sınır testi sonuçlarına göre, hesaplanan F istatistiğinin %1 anlamlılık düzeyinde I(1) üst sınırının üzerinde olduğu gözlemlenmiştir. Bu bulgu, %1 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında eşbütünüleşme, yani uzun dönemli bir ilişki bulunduğunu göstermektedir.

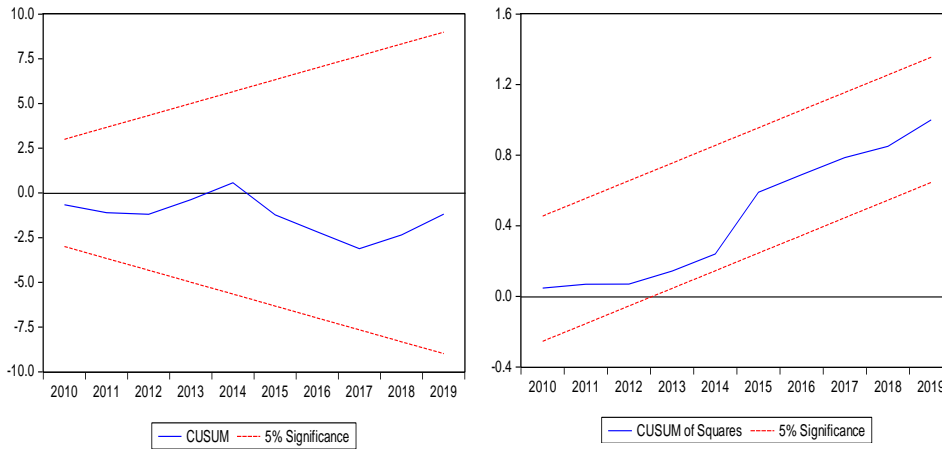
Değişkenler arasında eşbütünüleşme ilişkisinin varlığı kanıtlandıktan sonra, eğitim harcamalarının, doğrudan yabancı yatırımların, ekonomik büyümenin, sabit sermaye yatırımlarının ve ticari serbestleşmenin ekonomik karmaşıklık üzerindeki etkilerini kısa ve uzun dönem için gösteren ARDL katsayı tahminleri sonuçları ile bu sonuçların tutarlılığını analiz eden varsayım testleri Tablo 3'te sunulmuştur. Tanı testi sonuçları, analiz edilen modelde hata terimlerinin sabit varyanslı ve normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir. Ayrıca, tanı testleri modelde doğru fonksiyonel formun kullanıldığını ve otokorelasyon sorununun bulunmadığını doğrulamaktadır.

Tablo 3. ARDL katsayı tahmini sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Olasılık değeri
Kısa dönem		
lnedu	0.282**	0.014
lnfdi	0.070***	0.001
lngdp	0.453**	0.032
lngfcf	-0.085	0.393
lntr	-0.136*	0.092
ECT(-1)	-0.733***	0.000
Uzun dönem		
lnedu	0.342*	0.098
lnfdi	0.210***	0.000
lngdp	0.617***	0.005
lngfcf	0.164	0.434
lntr	-0.879*	0.057
Tanı testleri		
İstatistik		
Serial	0.410	0.676
Normality	0.128	0.937
Ramsey	7.620	0.121
ARCH	1.924	0.174
CUSUM	İstikrarlı	İstikrarlı
CUSUMQ	İstikrarlı	İstikrarlı

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlığı temsil etmektedir.

Şekil 1'de sunulan ve modelin parametrelerinin istikrarını gösteren CUSUM ve CUSUMQ test sonuçlarına göre, katsayıların istikrarlı olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 1. CUSUM ve CUSUMQ testi sonuçları

ARDL katsayı tahminleri, kısa dönemde eğitim harcamalarının ekonomik karmaşıklığı artırdığını göstermektedir. Türkiye'de incelenen dönemde, eğitim harcamalarındaki %1'lik artış, ekonomik karmaşıklığı %0.282 oranında artırmaktadır. Ayrıca, kısa dönemde ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik karmaşıklık arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Kısa dönem katsayıları incelendiğinde, ekonomik karmaşıklığı en fazla artıran faktörün ekonomik büyüme, ardından eğitim harcamaları olduğu gözlemlenmiştir. Öte yandan, kısa dönemde ticari açıklık oranının ekonomik karmaşıklığı azalttığı sonucuna varılmıştır.

ARDL uzun dönem katsayı sonuçlarına göre, eğitim harcamaları, doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyümenin ekonomik karmaşıklık üzerindeki etkileri pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Uzun dönemde, eğitim harcamalarındaki, doğrudan yabancı yatırımlardaki ve ekonomik büyümedeki %1'lik artış, sırasıyla ekonomik karmaşıklığı %0.342, %0.210 ve %0.617 oranında artırmaktadır. Bununla birlikte, kısa dönemde olduğu gibi, dışa açıklık oranındaki %1'lik artış ekonomik

karmaşıklığı %0.879 oranında azaltmaktadır. Sermaye yatırımlarının kısa ve uzun dönem katsayıları ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

SONUÇ

Türkiye'deki eğitim harcamalarının ekonomik karmaşıklık üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlayan bu çalışmada 1995-2019 dönemine ait veriler kullanılarak yapılan analizler sonucunda, eğitim harcamalarının ekonomik karmaşıklığı artırmada önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Phillips-Perron birim kök testi sonuçlarına göre, serilerin tümünün birinci farkta durağan olduğu ve ARDL sınır testi yaklaşımı ile değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğu belirlenmiştir.

Elde edilen bulgular, eğitim harcamalarının, doğrudan yabancı yatırımların ve ekonomik büyümenin ekonomik karmaşıklık üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ancak, ticari açıklık oranının ekonomik karmaşıklığı negatif etkilediği sonucuna varılmıştır. Bu durum, eğitim harcamalarının insan kaynağının kalitesini ve etkinliğini artırarak, Türkiye'nin daha karmaşık ve rekabetçi ürünler geliştirmesine olanak sağladığını göstermektedir. Daha önceki çalışmalarda da benzer olarak ekonomik karmaşıklığın, ekonomik büyüme, gelir eşitsizliği, beşeri sermaye ve sanayi üretimi gibi faktörlerle pozitif ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Bilgi dışsallıkları, yerel uzmanlaşma, ulusal yenilik sistemleri ve Ar-Ge harcamaları ekonomik karmaşıklığı ve büyümeyi desteklerken, karmaşık ürün çeşitliliği gelir eşitsizliğini azaltmaktadır. Panel veri analizleri ve regresyon modelleri, uzun vadede ekonomik karmaşıklığın büyüme ve üretken dönüşüm üzerinde olumlu etkiler yarattığını, beşeri sermaye ve kamu harcamalarının da ekonomik karmaşıklığı artırdığını göstermektedir.

Türkiye'nin ekonomik büyüme ve rekabet gücünü desteklemek ve böylece ekonomik karmaşıklığını artırabilmesi için eğitim harcamalarını artırması gerekmektedir. Eğitimli ve nitelikli iş gücü, verimlilik, istihdam, girişimcilik ve rekabet alanlarında ekonomik performansı iyileştirirken, aynı zamanda yeni bilgi ve teknolojilerin üretim ve yayılımına katkıda bulunarak ekonomik karmaşıklığın ve kalkınmanın artmasına yardımcı olacaktır. Bu nedenle Türkiye'de eğitim yatırımlarının artırılması, özellikle yükseköğretim ve mesleki eğitim alanlarında yoğunlaştırılması, Ar-Ge ve yenilikçilik teşviklerinin artırılması, yerel uzmanlaşma ve bilgi dışsallıklarının teşvik edilmesi, eğitimde kalite ve erişimin iyileştirilmesi ve uluslararası eğitim ve araştırma iş birliklerinin artırılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Akar, T. (2023). Ekonomik karmaşıklık, Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (55), 315-328. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1117645>

Akçacı, T. (2013). Eğitim harcamalarının iktisadi büyümeye etkisi, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(5), 65-79.

Arı, A. (2023). Beşeri sermaye, kamu harcaması ve ekonomik karmaşıklık ilişkisi: nedensellik analizi. İçinde D. Eroğlu Sevinç ve G. Yüce Akıncı (Eds.), *Ekonomi ve Finans Politikaları Üzerine Çalışmalar* (ss. 43-58). Özgür Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

Bayar, İ. (2022). Ekonomik karmaşıklık indeksi ve ekonomik büyüme: CIVETS ülkelerinden ampirik kanıtlar, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (36), 237-251. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.1052678>

Can, M. (2016). Ekonomik Küreselleşme Sofistike Mamül Üretimini Etkiler mi? : Güney Kore Örneğinde Ampirik Bir Analiz, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(3), 21-38. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.272210>

Can, M., & Doğan, B. (2018). Ekonomik Kompleksite ve Finansal Gelişme İlişkisi: Türkiye Örneğinde Ampirik Bir Analiz, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 55(638), 6-16.

Canh, N. P. & Thanh, S. D. (2022). The dynamics of export diversification, economic complexity and economic growth cycles: Global evidence, *Foreign Trade Review*, 57(3), 234-260. <https://doi.org/10.1177/0015732520970441>

Chávez, J. C., Mosqueda, M. T. & Gómez-Zaldívar, M. (2017). Economic complexity and regional growth performance: Evidence from the Mexican Economy, *Review of Regional Studies*, 47(2), 201-219.

Çalışkan, Ş., Karabacak, M. & Meçik, O. (2013). Türkiye’de eğitim-ekonomik büyüme ilişkisi: 1923-2011 (Kantitatif bir yaklaşım), *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(21), 29-48.

Çolakoğlu, M. (2018). *OECD ülkelerinde beşeri sermayenin yüksek teknoloji ürünü ihracatı ve ekonomik kompleksite endeksi üzerindeki etkisi*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.

Demirgil, B. & Sonkur, G. (2022). Türkiye’de kamu eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi üzerine uygulamalı bir çalışma, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 845-851. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1089034>

Dirican, H. & Zıvalı, B. S. (2023). Türkiye’de kamu harcamalarının covid-19 salgını sürecinde seyri: Sıçrama hipotezinin geçerliliğinin değerlendirilmesi, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 212(3), 2201-2226. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1133635>

Dogan, B., Balsalobre-Lorente, D. & Nasir, M. A. (2020). European commitment to COP21 and the role of energy consumption, FDI, trade and economic complexity in sustaining economic growth, *Journal of Environmental Management*, 273, 111146. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2020.111146>

Doyar, B. V. & Yaman, H. (2020). Ekonomik karmaşıklık endeksi, gelir ve yüksek teknoloji ihracatı arasındaki karşılıklı ilişkilerin analizi: Türkiye örneği, *Pearson Journal*, 5(8), 41-52. <http://dx.doi.org/10.46872/pj.141>

Hartmann, D., Guevara, M. R. & Jara-Figueroa, C. (2017). Linking economic complexity, institutions, and income inequality, *World Development*, 93, 75-93. <http://dx.doi.org/10.1016/j.worlddev.2016.12.020>

Haug, A. A. (2002). Temporal aggregation and the power of cointegration tests: A Monte Carlo study. *Available at SSRN 334965*.

Hidalgo, C. A. (2021). Economic complexity theory and applications, *Nature Reviews Physics*, 3, 92-113. <https://doi.org/10.1038/s42254-020-00275-1>

Hidalgo, C. A. (2023). The policy implications of economic complexity, *Research Policy*, 52(9), 104863. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2023.104863>

Hidalgo, C. A. & Hausmann, R. (2009). The building blocks of economic complexity, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(26), 10570-10575. <https://doi.org/10.1073/pnas.0900943106>

Kurt, Ü. (2018). Küreselleşme ve Ekonomik Kompleksite İlişkisi: Türkiye Örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2195-2202.

Kurt, Ü. (2019). The relationship economic complexity and education expenditure: A empirical analysis on South Korea, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 9(2), 73-79. <https://doi.org/10.32479/ijefi.7422>

Lee, K. & Lee, J. (2020). National innovation systems, economic complexity, and economic growth: country panel analysis using the US patent data, *Journal of Evolutionary Economics*, 30, 897-928. <https://doi.org/10.1007/s00191-019-00612-3>

Lee, K. K. & Vu, T. V. (2020). Economic complexity, human capital and income inequality: a cross-country analysis, *The Japanese Economic Review*, 71, 695-718. <https://doi.org/10.1007/s42973-019-00026-7>

- Mealy, P. & Teytelboym, A. (2022). Economic complexity and the green economy, *Research Policy*, 51(8), 103948. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2020.103948>
- Nadaroğlu, H. (1992). Kamu maliyesi Teorisi, Beta Basın Yayın Dağıtım A.Ş.
- Öztürk, N. (2005). İktisadi kalkınmada eğitimin rolü, *Sosyo Ekonomi*, 1(1), 27-44.
- Pehlivan, O. (2021). Kamu maliyesi. Celepler Matbaacılık Basın Yayın ve Dağıtım.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships, *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Phillips, P. C. & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression, *Biometrika*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Sahdev, N. K. (2016). Do knowledge externalities lead to growth in economic complexity? Empirical evidence from Colombia, *Palgrave Communications*, 2(1), 1-15. <http://dx.doi.org/10.1057/palcomms.2016.86>
- Stojkoski, V. & Kocarev, L. (2017). The relationship between growth and economic complexity: Evidence from Southeastern and Central Europe, *MPRA*, paper No. 77837.
- Şahin, D. & Durmuş, S. (2020). Yeni sanayileşen ülkelerde ekonomik kompleksite düzeyinin belirleyicileri, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 334-351.
- Şeker, A. (2019). Teknolojik gelişme ve yüksek teknoloji ihracatının ekonomik karmaşıklık endeksi üzerindeki etkisi: Türkiye örneği, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26(2), 377-395. <https://doi.org/10.18657/yonveek.581397>
- Teixeira, F. O., Missio, F. J. & Dathein, R. (2022). Economic complexity, structural transformation and economic growth in a regional context: Evidence for Brazil, *PSL Quarterly Review*, 75(300), 47-79. <https://doi.org/10.13133/2037-3643/17486>
- Türk, İ. (2005). Kamu Maliyesi, Turhan Kitabevi.
- Yıldız, B. & Yıldız, G. A. (2019). Ekonomik karmaşıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Panel bootstrap granger nedensellik analizi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(2), 329-340. <http://dx.doi.org/10.17130/ijmeh.2019252097>
- Zhu, S. & Li, R. (2017). Economic complexity, human capital and economic growth: Empirical research based on cross-country panel data, *Applied Economics*, 49(38), 3815-3828. <https://doi.org/10.1080/00036846.2016.1270413>

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

XVIII. Yüzyılda Elbistan'da Mehdilik İddiasında Bir Eşkıya Kalenderoğlu Ali
A Bandit Claiming To Be Mahdi In The XVIII. Century In Elbistan Kalenderoğlu
Ali

Ümmet SOYDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü

ummet.soydemir@istiklal.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-0982-2225

Öz: Hemen her dinde dünyayı zulümden arındıracak bir kurtarıcı inancı mevcuttur. İslam kültüründe kıyametten önce gelmesi beklenen kurtarıcı Mehdi olarak adlandırılmıştır. Beklenen mehdî fikri sünî İslam geleneğinde de görülmekle birlikte esas olarak Şîa akaidinin temel taşlarından biridir. İslam toplumlarında özellikle zulüm ve haksızlıkların yoğunlaştığı dönemlerde bazı karizmatik kişiler, beklenen kurtarıcı oldukları iddiasıyla ortaya çıkıp kitlesel hareketlere liderlik etmişlerdir. Anadolu'da mehdî tasavvurlu ilk hareket Baba İlyas-ı Horasanî'nin 1240'ta Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı başlattığı büyük bir isyan hareketidir. Adıyaman, Malatya ve Elbistan çevresinde yaşayan konar-göçer Türkmen aşiretlerinin çoğu, Baba İlyas'ın halifelerinden Baba İshak'ın önderliğinde bu bölgeden isyana katılmışlardır. Osmanlı Devleti zamanında ise özellikle iktisadi ve idari sorunların baş gösterdiği XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu'nun farklı yörelerindeki bazı Türkmen aşiretleri kendilerini mehdî olarak ilan eden Şah Kulu Baba Tekeli, Şeyh Celâl, Kalender Çelebi gibi karizmatik liderler etrafında toplanarak ayaklanmışlardır. Bu çalışma ile Malatya ve çevresini yurt tutan konar-göçer Alhaslı aşiretinden Kalenderoğlu Ali'nin nübüvvet iddiası ile Anadolu'da XVI. yüzyılda meydana gelen isyan hareketleri arasındaki benzerliklerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Divân-ı Humâyun'dan bölgeye gönderilen emirlerde geçen ifadeler üzerine inşa edilen çalışmamızda, aynı dönemde peygamberlik iddiasında bulunan iki isme karşı daha hoşgörülü bir yol izleyen Osmanlı Devleti'nin Kalenderoğlu Ali'yi fikirleri yayılmadan kısa sürede ortadan kaldırdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mehdi, Kalenderoğlu Ali, Eşkıya, Alhaslı, Elbistan.

Abstract: In almost every religion, there is a belief in a savior who will purify the world from oppression. In Islamic culture, the savior expected to come before the apocalypse is called Mahdi. Although the idea of the expected Mahdi is also seen in the Sunni Islamic tradition, it is essentially one of the cornerstones of the Shia belief. In Islamic societies, especially during periods of social crisis where cruelty and injustice intensified, some charismatic people emerged and led mass movements with the claim that they were the expected saviors..During the Ottoman Empire, especially in the first quarter of 16th century, economic and administrative problems arose some Turkmen tribes in different regions of Anatolia revolted by gathering around charismatic leaders who declared themselves as Mahdi. In this study, Kalenderoğlu Ali, from the nomadic Alhasli tribe who settled Malatya and its surroundings, came to Anatolia in the 16th century with his claim of prophethood. It is aimed to reveal the similarities between the rebellion movements that took place in the XVI.th century. As a result, It has been determined that the Ottoman Empire, which learned from the uprisings in the XVI.th century and saw that Kalenderoğlu Ali's next step would be to claim sultanate, eliminated Kalenderoğlu Ali in a short time before his ideas spread.

Keywords: Mahdi, Kalenderoğlu Ali, Bandit, Alhaslı, Elbistan.

Geliş Tarihi:09.08.2024

Kabul Tarihi:12.09.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Soydemir, Ü. (2024). XVIII. yüzyılda Elbistan'da mehdilik iddiasında bir eşkıya Kalenderoğlu Ali. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1740-1750. Doi: 10.33437/ksusbd.1530785

GİRİŞ

Bu çalışmada, XVIII. yüzyılın ortasında nübüvvet iddiasıyla taraftar toplayıp fikirlerini yaymaya çalışan Kalender oğlu Ali'nin ortaya çıkışı ve yakalanarak idam edilişi (Yılmaz, 2019, 912) ele alınmıştır. Çalışmamızın amacı Kalenderoğlu Ali'nin bu hareketinin XVI. yüzyılda meydana gelen dinî mahiyetli ayaklanmalarla benzer yanları olup olmadığını ve devletin şakî olarak gördüğü bu kişiye karşı nasıl bir siyaset takip ettiğini ortaya koymaktır. Konunun belirlenmesinde Maraş ve çevresinde XVIII. asırda görülen eşkıyalık faaliyetleri hakkında yapılan araştırmalarda¹ Kalenderoğlu Ali'ye yer verilmemesi² kadar İzzî tarihinde Kalenderoğlu'ndan bahsedilmiş olması da etkili olmuştur. Zira dönemin vakanüvisi İzzî Süleyman Efendi'nin Kalenderoğlu ile birlikte 52 adamının kesik başlarınının 28 Nisan 1752'de saraya ulaştığını kaydetmesi devletin Kalenderoğlu Ali'nin ortadan kaldırılmasına verdiği önemi göstermektedir.

Osmanlı tarihinde kıyamet beklentisinin yüksek olduğu XVI. yüzyılda toplumsal düzeni derinden etkileyen dinî mahiyetli pekçok ayaklanma meydana gelmiştir. Birçoğu kurtarıcı tasavvurunun gücünden yararlanmak isteyen ve kendini mehdi ilan eden liderler tarafından başlatılan bu ayaklanmaların amacı mevcut iktidarı devirip yönetimi ele geçirmektir (Artan, 2022, 109). En son 1526'da Kalender Şah tarafından başlatılan mehdilik tasavvurlu bu ayaklanmalardan iki yüzyıl sonra Kalenderoğlu Ali, Elbistan ve çevresinde nübüvvet iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Mühimme kayıtlarında Kalenderoğlu Ali'nin nübüvvet iddiasında bulunduğu açıkça ifade edilmektedir. Ancak merkezi otoritenin zayıfladığı, mütegalibe zümresinin ahali üzerindeki baskılarının arttığı bir dönemde ortaya çıkan Kalenderoğlu bir süre mağarada inzivaya çekilmiş ve fikirlerini yaymak için civar aşiretlere adamlar gönderip taraftar toplamaya çalışmıştır. Bu faaliyetleri dahi Kalenderoğlu'nun Anadolu'da XVI. yüzyılda görülen mehdî tasavvurlu³ isyan hareketlerinin liderlerini kendine rehber edindiğini göstermektedir. Kalenderoğlu, kendisini mehdî olarak ilan ettiyse bile hadiseyi taraftarlarının gözünden anlatan bir kaynak bulunmadığı için onun mehdîlik mi yoksa nübüvvet iddiasında mı bulunduğu hakkında hüküm verebilmek mümkün değildir. Ancak Mühimme kayıtlarında nübüvvet iddiasında bulunduğu ifade edildiği için makalede bu ifade kullanılacaktır.

Kalenderoğlu'nun nübüvvet iddiasının ve faaliyetlerinin sonuçlarını ele alan bu çalışma ile Osmanlı sosyal tarih araştırmaları alanında mevcut literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır. Kalenderoğlu Ali'nin ortaya çıktığı ve yakalandığı döneme dair kayıtları ihtiva eden 1752 yılına ait 155 numaralı Mühimme Defteri taranmış; ve onun bir an önce yakalanıp öldürülmesi hususunda Maraş eyaletindeki yöneticilere hitaben yazılmış hükümler tespit edilmiştir. Ayrıca son hükmü Temmuz 1751'de kaleme alınmış olan I. Numaralı Maraş Ahkam Defteri'ndeki (BOA. A.DVNSAHK.ME.d nr.1, s. 298/3) hükümler incelenmiştir. Bunların yanı sıra Kalenderoğlu Ali hakkında bölgeden Dîvân'a şikâyetlerin ulaşmış olma ihtimaline karşı 174 numaralı Şikâyet Defteri'nin Zilkade 1164 (Eylül/Ekim 1751) tarihli hükmün kayıtlı olduğu 163. sayfası ile H. Receb 1165 (Nisan 1752) tarihli hükmün kayıtlı olduğu 248. sayfası arasındaki hükümler de okunmuştur. Ancak ne Maraş Ahkâm Defterinde ne de şikâyet defterinde Kalenderoğlu Ali hakkında ahali tarafından gönderilmiş bir şikâyet tespit

¹ XVIII. yüzyılda Maraş ve çevresinde görülen eşkıyalar ve bunların faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bk. (Aköz - Solak, 2004; Söylemez, 2007; Gökhan, 2008, 213-2232.; Demirci - Arslan, 2012, 47-76)

² Faruk Söylemez, Rişvanzâde Süleyman Paşa'nın Elhaslı aşiretinden Kalenderoğlu Ali isimli eşkıyayı bertaraf etmekle görevlendirildiğinden bahsetmekte ancak otaya çıkışından idam edilişine kadar geçen süreç hakkında ayrıntı vermemektedir. Bk. (Söylemez, 2011, 258)

³ Tarih boyunca çoğu kültürde liderler karizmalarını güçlü kılmak için bazı dönemlerde kendilerini topluma bir kurtarıcı olarak takdim etmişlerdir. Bu durum İslam öncesi toplumlarda, inançlarda, kültürlerde ve İslam'da da kendini zaman zaman göstermiştir. İslam ile birlikte şekillenen bu kurtarıcı lidere "Mehdi" denilmiş ve en zor zamanlarda topluma bir umut olmuştur. Arşiv belgeleri Kalenderoğlu Ali'nin nübüvvet iddiasında olduğunu açıkça ifade etse de Kalenderoğlu'nun faaliyetleri kendisini mehdi olarak gördüğünü düşündürmektedir. Mehdi tasavvuruyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Artan Ok, 2024; Artan, 2019, 2022; Blake, 2015; Çınar, 2018; Köse - Artan, 2021; Kutlu, 2017; Fiğlali, 1981; Ocak, 1999; Sarıkçıoğlu, 2003; Sarıtoprak, 2002; Yücesoy, 2009).

Ayrıca dinî karizmatik şahsiyetlerin geniş halk kitleleri üzerindeki nüfuzlarını sağlayan, bu şahsiyetlerin olağanüstü niteliklere sahip oldukları düşüncesini temellendiren birer kurtarıcı lider olarak bolluk, bereket, düzen sağlama vb. güçlerle çekim gücü oluşturmalarını ifade eden veli kültü ve söz konusu kült çerçevesinde gelişen inanış, anlatı ve ritüel hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Akin, 2021)

edilememiştir. 1752 yılına ait Maraş, Elbistan ve Darende kadı sicillerinin bulunmayışı da araştırmamızı sınırlayan bir diğer husus olmuştur.

Daha önce de ifade edildiği gibi mehdilik tasavvurlu isyan hareketlerinde nihai amaç iktidarı ele geçirmektir. Bu yüzden Divân'dan Malatya mutasarrıfı Rışvanzâde Süleyman Paşa'ya hitaben arka arkaya gönderilen emirlerde; devletin varlığına doğrudan bir tehdit olarak görülen Kalenderoğlu Ali, şâki olarak nitelenmiş, nübüvvet iddiasıyla ortaya çıktığı ve batıl fikirlerini bölgede yaymaya çalıştığı ifade edilmiştir. Kalenderoğlu Ali'nin bir an önce ele geçirilip hakkından gelinmesi için bölgedeki askeri yetkililere gönderilen bu emirler, Kalenderoğlu'nun nasıl ortaya çıktığına, nerelerde faaliyet gösterdiğine, nasıl yakalandığına ve en önemlisi devletin bu hadiseyi nasıl gördüğüne dair bilgiler içermektedir. Örneğin, Ocak 1752'de tutulan Mühimme kaydında Süleyman Paşa'nın arpalık olarak Malatya sancağına mutasarrıf olduğu görülürken (BOA. A.DVNSMHM.d. nr.155, s.174, Hkm.645) aynı yılın mart ayında Maraş eyaletindeki kadılara gönderilen emirde ise Rışvanzâde Süleyman Paşa'ya 6 Şubat 1752'de Maraş beylerbeyliğinin tevcih edildiği ifade edilmektedir (BOA. A.DVNSMHM.d. nr.155, s.183, Hkm.675). Aynı günlerde kaleme alınan bir başka hükümde ise Rışvanzâde Süleyman Paşa'ya eşkiya Kalenderoğlu Ali'yi bir an önce ele geçirmesi için Maraş valiliğine tayin edildiği hatırlatılmakta, Kalenderoğlu'nu ele geçiremezse bedelini canıyla ödeyeceği hususunda ikaz edilmektedir (BOA. A.DVNSMHM.d. nr.155, s.190, Hkm.702).

Rışvanzâde Süleyman Paşa Kalenderoğlu Ali hususunda böyle sert bir dille uyarılmışken aynı yıllarda eyaletin farklı bölgelerinde görülen eşkiyalar hususunda kaza ve sancak idarecilerinin bu denli sert ifadelerle ikaz edilmedikleri Ahkâm defterlerindeki hükümlerde görülmektedir. Kadı, sancakbeyi ve beylerbeyi gibi görevlilere hitaben kaleme alınan bu hükümlerin hemen hepsi "*icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak bâbında emr-i şerîfim ricâ itmeğın buldukları mahalde şer'le görilmek için yazılmışdır*"⁴ şeklindeki kalıp ifadelerle sona ermektedir.

O halde XVIII. yüzyıl ortalarında Maraş ve çevresindeki eşkiyaların bir kısmı "*ıslah-ı nefis edinceye*" kadar sürgün ve kalebent cezalarıyla⁵ cezalandırılmışlarken Kalenderoğlu Ali niçin bu kadar önemsenmiş, ortadan kaldırması için arka arkaya emirler gönderilmiştir? Bu durumda Kalenderoğlu'nun nübüvvet iddiasında bulunması ne kadar etkili olmuştur? Kalenderoğlu Ali kendisinden önce Anadolu'da mehdilik iddiasıyla taraftarlarını arttırıp geniş çaplı ayaklanmalara önderlik eden asileri mi örnek almıştır? Devlet, Kalenderoğlu Ali'yi doğrudan kendi varlığına yönelik bir tehdit olarak mı görmüştür? Esasında Kalenderoğlu Ali'nin faaliyet sahası olan Malatya, Elbistan, Maraş bölgesi önderlerinin mehdilik iddiasında olduğu ayaklanmaların yabancıları değildir. Daha Türkiye Selçukluları devrinde konar-göçer Türkmenlerin peygamber olarak gördükleri Baba İlyas-ı Horasânî, muhtemelen Moğol istilası zamanında Elbistan'a yerleşen Dede Garkın'ın⁶ baş halifelerindendi. Baba İlyas'ın halifelerinden Baba İshak'ın önderlik ettiği Babaîler ayaklanmasında da bu bölgedeki Türkmenler önemli rol oynamışlardı.⁷ Dulkadirli Beyliği 1337'de kurulduğunda Maraş ve Elbistan çevresinde yaşayan Dede Garkın ve Hacı Bektaş-ı Veli geleneğine bağlı aşiretler Osmanlı döneminde de geleneklerine bağlı olarak yaşamaya devam ediyorlardı (Gökhan, 2023, 25).

Kalenderoğlu Ali'nin nübüvvet iddiasında bulunmasının altında yatan etkenlerin anlaşılabilmesi için Osmanlı tarihindeki mehdilik tasavvuru ile ortaya çıkan isyanları hatırlamakta fayda vardır. Osmanlı tarihinde çıkan dinî nitelikli ilk ayaklanma Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin Mahmud'un isyan ve ihtilal hareketidir. Vâridat, Letaif'ü-l işârât ve Câmîü'l- Fusuleyn adlı eserleri kaleme alan devrin alimlerinden Şeyh Bedreddin, Fetret Devri'nde Yıldırım Bayezid'in şehzâdelerinden Musa Çelebi'nin kardeşi Süleyman Çelebi'yi yenerek Edirne'yi ele geçirmesi üzerine kazasker olarak atanmıştır. Diğer şehzâde Mehmed Çelebi kardeşi Musa Çelebi'ye galip gelip Edirne'yi ele geçirince Şeyh Bedreddin de 1413'te ailesiyle birlikte İznik'e sürülmüştür (Dindar, 1992, 332-334). Şeyh Bedreddin İznik'te göz hapsindeyken müritlerinden Börklüce Mustafa Aydın civarlarında, Torlak Kemal ise Manisa ve

⁴ Kalenderoğlu'nun ortaya çıktığı yıllarda Maraş eyaletinden eşkiyalar hakkında Divân-ı Humâyûn'a gönderilen arzuhaller üzerine Maraş eyaletindeki adli ve idari makamlara yazılan hükümler hakkında daha geniş bilgi için bk. (Yanar, 2016; Paköz, 2014)

⁵ Osmanlı Devleti'nde eşkiyalık yapanlara verilen cezalar ve uygulanan yaptırımlar hakkında daha geniş bilgi için bk. (İnalçık, 2016; Artan, 2021; Yakut, 2012; Badiğınli Okan, 2010; Sezgin, 2022; Hüseyinlikoğlu, 2002)

⁶ Maraş ve çevresindeki Alevi-Bektaşî geleneği hakkında bk. (Gökhan, 2021)

⁷ Bu hususta daha geniş bilgi için bk. (Ocak, 2011, Ankara)

çevresinde taraftar toplayarak Osmanlı idaresine karşı faaliyette bulunmuşlardır. Tahtı ele geçirmek isteyen Şeyh Bedreddin, halifeleri Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'e ulaşmak için 1416'da İznik'ten kaçıp Deliorman'a varmışsa da Osmanlı güçlerince ele geçirilerek 1420'de Serez Çarşısı'nda idam edilmiştir.⁸ Bu ayaklanmada dikkat çekici olan husus isyanın lideri Şeyh Bedreddin'in değil de halifelerinden Börklüce Mustafa'nın peygamberlik iddiasında bulunmasıdır.

Şeyh Bedreddin isyanından sonra Osmanlı ülkesinde bir süre dinî mahiyetli bir ayaklanma meydana gelmemiştir. Ancak devletin klasik düzeninde ve ekonomisinde meydana gelen bozulmalara (İlgürel, 1995, 467) Safevîlerin Anadolu'daki Şiilik propagandaları da eklenince XVI. yüzyılın başlarından itibaren bazı isimler mehdî olduklarını iddia edip konar-göçer Türkmen aşiretlerinden topladıkları taraftarlarıyla Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmışlardır (Erkan, 2014, 82).

Bu isimlerin ilki Antalya yakınlarında Yalınlıköy'de Safeviyye tarikatının görüşlerini yayarken 1511'de ayaklanan Şahkulu Baba Tekeli'dir. Mehdî olduğu iddiasıyla Kızılbaş Türkmenlerden birçok taraftar toplayan Şahkulu, II. Bayezid'in son yıllarında oğulları arasındaki taht mücadelesinden istifade etmiş, Şehzade Korkud'un eski sancağı olan Saruhan'a hareket etmesini fırsat bilerek Mart 1511'de ayaklanmışdır (Artan Ok, 2024, 253). Devlet idarecilerinin adaletsiz uygulamalarından hoşnutsuz olan köylülerin ve dirlikleri ellerinden alınmış olan sipahilerin de katılmasıyla kısa sürede genişleyen bu ayaklanma, Anadolu'da binlerce kişinin ölümüyle neticelenmiştir (Emecen, 2010, 284; Tekindağ, 1977, 60).

Şahkulu ayaklanmasında Safevîlerin doğrudan etkisi olup olmadığı tartışmalıdır.⁹ Ancak 1512'de meydana gelen Nur Ali Halife ayaklanması bizzat Şah İsmail'in Anadolu'ya gönderdiği halifesi tarafından başlatılmışdır (Uzunçarşılı, 2016, II:229). Selim'in hükümdarlığını kabul etmeyen Şehzade Ahmed'in mücadeleye hazırlanmasını fırsat bilen Nur Ali Halife Sivas, Amasya, Tokat ve Çorum bölgelerindeki Kızılbaş Türkmen aşiretlerini ayaklandırmıştır (Sümer, 1976, 34-35).

Nur Ali Halife mehdîlik iddiasında bulunmamış ya da buna fırsatı olmamıştır. Ancak Bozok Türkmenlerinden Şeyh Celal de Şahkulu Baba Tekeli gibi mehdî olduğu söylemiyle etrafına çok sayıda Kızılbaş Türkmen toplamıştır. Yavuz Sultan Selim'in Kızılbaş takibi sırasında Bozok'tan kaçarak Amasya ve Tokat civarlarına gelen Şeyh Celal, Turhal yakınlarında bir mağaraya yerleşmiş, Şah İsmail'den aldığı emirle Mart 1519'da Bozok vilayetindeki köylere ve kasabalara saldırarak ayaklanmayı başlatmıştır. Karaman beylerbeyi Hüsrev Paşa ve Alaüddeve'nin öldürülmesinden sonra Dulkadirîlilerin başına getirilen Bozok mutasarrıfı Şeyhsuvaroğlu Ali Bey komutasındaki Osmanlı ordusu 24 Nisan 1519'da Erzincan Akşehir civarında Şeyh Celal ve taraftarlarını bozguna uğratmıştır. Şeyh Celâl kaçmayı başardıysa da yörüklerden Cunkar cemaati tarafından yakalanarak Osmanlı güçlerine teslim edilmiş, öldürülen Şeyh Celâl'in kesik başı İstanbul'a gönderilmiştir (Erkan, 2014, 179-190).

Anadolu'da Safevîlerin etkisiyle meydana gelen bir başka isyan Kalender Şah isyanıdır. Artan mali sıkıntılar yanında yeni düzenlemelerden rahatsız olan Türkmen grupların desteğini alan Kalender Şah, Kanuni'nin 1526'da Mohaç Seferi sırasında isyan etmiştir (İlgürel, 2001, 249). İktisadi ve siyasi gerekçelerle çıkan bu isyanlardan¹⁰ sonra uzunca bir süre mehdîlik/peygamberlik iddiasında olan bir asi ortaya çıkmamıştır. Ancak XVI. yüzyılın ilk çeyreğindeki bu ayaklanmalar XVII. yüzyılın başındaki büyük "Celâlî" karışıklıklarına zemin hazırlamıştır (İlgürel, 1993, 252). Osmanlı idari ve içtimai hayatında sarsıntılara sebep olan bu kargaşa dönemine yer vermek bu araştırmanın sınırlarını aşacağı gibi bizi esas odak noktamız tarihin tozlu sayfalarında kalmış olan Kalenderoğlu Ali'den uzaklaştıracaktır. Osmanlı tarihindeki isyanlar hakkındaki bu kısa izahattan sonra Kalenderoğlu'nun nasıl ortaya çıktığı ve akibetinin ne olduğu sorularının cevabını aramaya başlayabiliriz.

Kalenderoğlu Ali'nin Ortaya Çıkışı ve Yakalanması

Kalenderoğlu Ali'nin Malatya, Darende ve Elbistan havalisinde yaşayan konar-göçer aşiretlerden Alhaslı aşiretine mensup olması haricinde hayatı hakkında detaylı bilgi tespit edilememiştir. Bu aşiret günümüzde Elbistan ve Nurhak ilçelerinde varlığını devam ettirmektedir.¹¹ Kalenderoğlu'nun ailesi

⁸ Şeyh Bedreddin'in hayatı ve siyasi faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Gölpınarlı, 1966, XIII-XV.)

⁹ Bu hususta daha geniş bilgi için bk. (Emecen, 2015)

¹⁰ Celâlî İsyânları hakkında geniş bilgi için bk. (Akdağ, 2013; White, 2020; Griswold, 2002)

¹¹ Alhaslı Aşiretinin günümüzdeki yerleşim yerleri için bk. (Avcı, 2023)

hakkında tek bilgi Divân'dan Rişvanzâde Süleyman Paşa'ya gönderilen Mayıs 1752 tarihli hükümde kayıtlıdır. Bu hükme göre Kalenderoğlu'nun bir kardeşi ve birden fazla oğlu kendisiyle beraber yakalanmışlar, ancak bunlar hemen öldürülmeyip Rişvanzâde Süleyman Paşa tarafından hapsedilmişlerdir (BOA, A.DVNSMHH.d., nr.155, s.227, Hkm.843). Ali'nin babasının adı gerçekten Kalender olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak, güçlü bir sözlü kültürün hâkim olduğu konar-göçer aşiret hayatında başta Babailer ayaklanması olmak üzere geçmişte Anadolu'da meydana gelen konar-göçer Türkmenlerin ayaklanmalarının hikâyelerini dinleyerek büyüyen biri olduğu için kendini Kalenderoğlu olarak adlandırmış olması muhtemeldir. Bir mağarada bir süre inzivaya çekildikten sonra¹² nübüvvet iddiasıyla ortaya çıkması XVI. yüzyılın ilk yarısındaki mehdilik tasavvurlu karakterli ayaklanmalardan habersiz olmadığını da göstermektedir.

Kalenderoğlu Ali'nin eğitim durumu, dinî ilimler okuyup okumadığı bilinmemektedir. Bununla birlikte inzivaya çekildiği mağarada birkaç gün kaldıktan sonra etraftaki aşiretlerin ihtiyaçlarına adamlar göndererek "*Cebrail bana semadan nâzil olacak*" şeklinde propaganda yapmasından ve taraftar toplamaya çalışmasından müritlerinin kendisine olan bağlılıklarını arttırmak ve karizmasını güçlü kılmak istediği anlaşılmaktadır. O tarihlerde Musul valisi olan Vezir Mustafa Paşa görev yerine giderken Elbistan ve Darende belgesine ulaştığında Kalenderoğlu'nun bu faaliyetlerinden haberdar olmuş ve durumu bir mektupla Divân-ı Humâyûn'a bildirmiştir (A.DVNSMHH.d. nr.155, s.174, Hkm.645).¹³ Bu mektup Divân-ı Humâyûn'a 1751 yılı aralık ayında ulaştığına göre Kalenderoğlu muhtemelen 1751 yılı ilkbahar yaz aylarından itibaren nübüvvet davası gütmeye başlamıştır.

Her ne kadar Mühimme kayıtlarında Kalenderoğlu Ali'nin nübüvvet iddiasında bulunduğu ifade edilse de faaliyetleri XVI. yüzyılda meydana gelen mehdilik tasavvurlu hareketlere benzemektedir. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere mehdilik tasavvurlu hareketler Anadolu'da binlerce insanın ölümüyle neticelenmiştir. Kalenderoğlu'nun hareketini toplumsal düzeni yıkacak bir hareket olarak gören devlet bu sebeple onu şakî olarak nitelemiştir. Vezir Mustafa Paşa'nın mektubu üzerine 1751 yılı aralık ayında Malatya mutasarrıfı Rişvanzâde Süleyman Paşa ile birlikte Malatya, Darende, Elbistan kadılarına ve zabıtlarına emir göndererek şakî olarak gördüğü Kalenderoğlu Ali'nin bir an evvel yakalanıp gerekli cezaya çarptırılmasını ve taraftarlarının dağıtılmasını istemiştir (BOA, A.DVNSMHH.d. nr.155, s.174, Hkm.645).

Kalenderoğlu'na karşı sert tedbirler alan devlet, o dönemde peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan diğer iki kişiye karşı biraz daha toleranslı davranmıştır. Bunlardan biri Mısır'da 1733'te Muhassıl Osman Paşa'nın Mısır valiliği döneminde "*Bana Mî'râc vâki' oldu*" diyerek peygamberlik iddiasında bulunan bir Mısırlıdır. İsmi bilinmeyen bu şahıs iddiası sebebiyle tutuklanıp Mısır Dîvânı'nda sorguya çekilmiştir. Şeriata uygun bir ceza verebilmek için Mısır'daki dört mezhebin müftülerinden görüş sorulduğunda müftüler üç gün hapsedilmesini sonra tövbeye davet edilmesini ancak tövbe etmeyip iddiasında ısrar ederse katledilmesinin uygun olacağını bildirmişlerdir. Şahıs iddiasından vazgeçmeyince de Rumeyle adlı meydanda asılmıştır (Güngör - Yılmaz, 2019, 683).

Peygamberlik iddiasıyla yine Mısır'da ortaya çıkan ancak cezası hemen infaz edilmeyen bir diğer isim ise İbrahim'dir. İbrahim, Kıbrıs'ta hapisken dönemin reisülküttabına hitaben Latince olarak kaleme aldığı 25 Haziran ve 12 Temmuz 1745 tarihli mektuplarında 1730'senesinde kendisine peygamberlik verildiğini ifade etmiştir (BOA, C.ADL. 22/1320). İbrahim mektubunda ne kadar süre hapiste olduğundan bahsetmemektedir. Eğer söylediği gibi 1730'dan itibaren fikirlerini yaymaya başladıysa uzunca bir süre hapis hayatı yaşamış olması gerekir. Osmanlı Arşivi'nde bulunan bu mektupların çevirilerinde İbrahim'in sosyal statüsü ve nereli olduğuna dair bir emare bulunmamaktadır. Bununla

¹² Mehdi tasavvurlu ayaklanmaların büyük çoğunluğunda bir mağarada inzivaya çekilme söz konusudur. Bu durum onun mistik yönünü ve müritlerini ve şöretini artıran bir durumdur. Bunu mağara metaforu olarak düşünebiliriz. Hz. Muhammed'e mağarada vahiy gelmesi, Medine'ye hicret ederken mağarada saklanması gibi dini metaforlar mehdi, peygamber, mesih, kurtarıcı vs. olduğunu iddia eden kişiler tarafından taklit edilmiştir. Yukarıda bahsedilen mehdi tasavvurlu kızılbaş ayaklanmalarında da aynı durum söz konusudur.

¹³ "...Malatya ve Elbistan ve Darende kazâlarının miyânlarında vâki' Ekrâd taifesinden Almaslu cema'âtinden Kalenderoğlu Ali nâm kimesne bundan akdem bir gâra duhul ve veliyyet iddi'asıyla çend rûz meks ve ikâmet idüb ba'de bir suret peydâ ve gâh cibrîl-i Emîndir bana semâdan nâzil olacak deyu ba'zı erâcîf-i kâzibe iddiasına cesâret ve cevânib-i erba'asında olan 'aşâyir ve kabâil ihtiyârlarına âdemler gönderüb kendü tarafında celb ve imâle nice câhillerin kafasını tağşîş ittirüb meşru'ut-târike mugayyir bir vaz' u harekete tasaddî eyledüğü hâlâ Musul vâlisi vezirim Mustafa Paşa edâmallahü teâla iclâlühûnun ol havalilere varduğunda nice mevsükü'l-kelâm kimesneler haber virdüklerin bu defa' vezir-i müşârü'n-ileyh der-'âliyeme tahrîr ve inhâ itmekle..."

birlikte Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin eserinden bu kişinin Bosnavî İbrahim Efendi isimli kadı olduğu anlaşılmaktadır (Aktepe, 1976, I:122). Cahit Telci, peygamberlik iddiasında olan Bosnavî İbrahim Efendi'nin *Hûbmesihî* adlı mezhebe mensup bir Hristiyan olabileceğini düşünmektedir. Bosnavî İbrahim Efendi'nin mektuplarında Hristiyan Katolik dinine girenlerin cennete kavuşacaklarını ifade etmesi de bu düşünceyi doğrulamaktadır (Telci, 1998, 93). Düşünceleri nedeniyle önce Kıbrıs'a sürgün edilen Bosnavî İbrahim Efendi, bir süre sonra başkente getirilerek tövbeye davet edilmiş, tövbe edince affedilmişse de iddialarının tekrarlayınca 1746 senesinde idam edilmiştir (Aktepe, 1976, I:122).

XVIII. yüzyıl Maraş Şer'iyeye sicilleri bulunmadığından Kalenderoğlu Ali'nin Osmanlı kuvvetlerince ele geçirildiğinde yargılanıp yargılanmadığı ya da yukarıdaki iki misalde olduğu gibi tövbeye davet edilip edilmediği bilinmemektedir. Ancak civar aşiretlere gönderdiği halifeleri ile Mühimme kayıtlarındaki ifadeyle "*şeytanî ve sapkın fikirlerini*" bu aşiretler arasında yayıp bölgede daha önce meydana gelen ayaklanmalara benzer bir ayaklanma başlatmak emelinde olan (BOA, A.DVNSMHH.d. nr.155, s.174, Hkm.645)¹⁴ Kalenderoğlu Ali hakkında af konusunun hiç gündeme gelmediği Divân'dan birbiri ardına gönderilen emirlerdeki kesin ifadelerden anlaşılmaktadır.

Malatya mutasarrıfı Rışvanzâde Süleyman Paşa'ya 1751 yılı aralık ayının son günlerinde gönderilen ilk emirden 40 gün kadar sonra Maraş eyaletindeki kadılara ve Maraş âyanına gönderilen bir başka hükümde Rışvanzâde Süleyman Paşa'nın 6 Şubat 1752 tarihi itibarıyla Maraş valiliğine tayin edildiği görülmektedir (BOA, A.DVNSMHH.d. nr.155, s.183, Hkm.675).¹⁵ Bu hükümle aynı günlerde yazılan bir başka hükümden atamanın Rışvanzâde Süleyman Paşa'nın Kalenderoğlu ile mücadelesinde elini güçlendirmek için yapıldığı açıkça ifade edilmektedir (BOA, A.DVNSMHH.d. nr.155, s.190, Hkm.702).¹⁶

Kalenderoğlu'nu ortadan kaldırmakla görevlendirildiğinde başkente bir mektup gönderen Rışvanzâde Süleyman Paşa, onun ve taraftarlarının üzerine vardığında asilerin Elbistan ve Darende taraflarına kaçabileceğini, kaçış yollarının söz konusu kazaların voyvoda ve zabıtları tarafından tutulması gerektiğini dile getirmiştir. Bu mektuba cevaben Şubat 1752'de Divân'dan gönderilen emirde Rışvanzâde Süleyman Paşa'dan Elbistan ve Darende voyvodalarıyla haberleşip kaçış yollarını kapattırması ne olursa olsun asilerin yakalanarak cezalandırılmaları istenmiş; merhametleri ya da ihmalkarlıkları sebebiyle asilerin ele geçirilememesi halinde sorumluların bedelini canlarıyla ödeyecekleri kesin bir dille ifade edilmiştir (BOA, A.DVNSMHH.d. nr.155, s.190, Hkm.702).¹⁷ Bu hükümden bir ay sonra H. 1165 senesi Rebiyülahirinin ortalarında (1-7 Mart 1752) Rışvanzâde Süleyman Paşa ile bölgedeki zabıtlara hitaben gönderilen bir başka emirde bahar ayının geldiği hatırlatılarak eğer Kalenderoğlu'na karşı harekete geçmedilerse bir an önce harekete geçmeleri istenmiştir (BOA, A.DVNSMHH.d. nr.155, s.205, Hkm.768).¹⁸

Divân'dan gönderilen bu kesin emirlerden sonra 1752 senesinin Nisan ayı başlarında Kalenderoğlu Ali'nin etrafı kuşatılmış, Rışvanzâde Süleyman Paşa'ya mukavemet edemeyeceklerini anlayan Alhaslı aşiretinin ihtiyarları Kalenderoğlu Ali'yi ve kardeşini Rışvanzâde Süleyman Paşa'nın birliklerine bir menzil mesafede bir mahalle getirerek paşaya teslim etmişlerdir. Kalenderoğlu Ali ile birlikte 52 adamı idam edilerek kesik başları İstanbul'a gönderilmiştir. Ancak Kalenderoğlu Ali'nin kardeşi ve oğulları hemen idam edilmemiş, Rışvanzâde Süleyman Paşa'nın yanında hapsedilmişlerdir. Kalenderoğlu Ali'nin kardeşi ve oğulları niçin idam edilmeyip hapsedildiler? Belki de suçları yoktu.

¹⁴ "...Kalenderoğlu Ali nâm kimesne bundan akdem bir gâra duhul ve veliyyet iddi'asıyla çend rûz meks ve ikâmet idüb ba'de bir suret peydâ ve gâh cibril-i Emîndir bana semâdan nâzil olacak deyu ba'zı erâcif-i kâzibe iddiasına cesâret ve cevânib-i erba'asında olan 'aşâyir ve kabâil ihtiyârlarına âdemler gönderüb kendü tarafında celb ve imâle nice câhillerin kafasını tağşîş ittirüb meşru't-târîke muğayyir bir vaz' u harekete tasaddî eylediği..."

¹⁵ "Mar'aş eyâleti 'avâtıf-ı seniyye-i mülükânemden Rışvanzâde Süleyman dâme-ikbâluhûya altmış beş senesi rebiyü'l-evvelinin yirminci gününde tevcih ve ihsânım olmağla..."

¹⁶ "şakî-i mezbûrun 'alâ eyyi hâl cemiyeti tefrik ve kendüsünün ahz ve cezâ-yı şer'iyyesi tertibi ile siyânet-i millet-i Muhammedî ve hıfz-ı manus-ı şeriat-ı Ahmediyenin ve say' u kudret ve sarf-ı tâb u takât olunmak matlub-ı hûmâyûnum olub ve bu bâbda vesile-i izdiyâd kudret ve sebil husul terfi-i kuvvet ve miknet olunmak için 'avâtıf-ı aliyeye-i mülükânemden şeref-bahş-sudûr olan hatt-ı hûmâyûn-ı şevket-makrûnum mucebince Mar'aş eyâleti müceddeden sana tevcih ve ihsânım olmağla..."

¹⁷ "... şakî-i mezbûrun 'alâ eyyi hâl ahz ve ele getirülmesini sen ki mîr-i mîrân-ı mumaiylehsin evvelen ve bizzat senden matlub-ı hûmâyûnum iken gaflet ve merhametin sebebiyle ele girmeyecek olur ise firar ittüğü mahallerin zabıtanı bilâ-emân katl olunacağı mukarrer olduğundan gayri senin için dahî ser-peñce-i gazab-ı mülükânemden tahlis giryân bir vechle mümkün olmayub..."

¹⁸ "... kendüsü ve 'avanesiyle mahv ve muzmahil ve şerr ve mekrini 'atıl ve bi-yümnü't-te'âla tahrîrin üzere vakt-i istisâli olan mevsim-i bahâr dahî hulul etmekle bundan sonra üzerine varılmakda sübul-ı suhûlet hâsil olacağı meczûm ve mukarrer olmağla..."

Rişvanzâde Süleyman Paşa Kalenderoğlu Ali'nin kardeşi ve oğullarını idam edip etmeme hususunda başkentten görüş sorduğunda cevaben gönderilen emirde fikirlerinden bir eser kalmaması için Kalenderoğlu Ali'nin oğulları ve kardeşi de idam edilerek kesik başlarının saraya gönderilmesi istenmiştir (BOA, A.DVNSMHH.d. nr.155, s.227, Hkm.843).¹⁹ Böylelikle Kalenderoğlu Ali'nin kısa süren serüveni sona ermiştir.

SONUÇ

Bu çalışmayla nübüvvet iddiasıyla ortaya çıkan Kalenderoğlu Ali'nin bedelini canıyla ödediği kısa süreli serüveni; hadiseyi Osmanlı Devleti'nin gözünden anlatan Mühimme kayıtları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu durumda birden çok yönü olan bir vakianın yalnızca bir bakış açısıyla değerlendirilmesinin ne kadar sağlıklı olabileceği eleştirisi akla gelebilir. Bu haklı bir eleştirmedir de Bununla birlikte bu arşiv kayıtlarının gün yüzüne çıkarılmasının XVIII. yüzyılda bile XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde olduğu gibi Maraş, Elbistan ve Malatya çevrelerinde mehdilik tasavvurlu ihtilal hareketlerinin uygun koşullarda taraftar bulabildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

İktisadi ve içtimai sorunların yoğunlaştığı XVI. yüzyılda meydana gelen mehdilik tasavvurlu ayaklanmalar bölgedeki konar-göçerler arasında da taraftar bulmuş, tımarları ellerinden alınmış sipahiler bu ayaklanmalara katılmışlardı. Kalenderoğlu Ali'nin ortaya çıktığı yıllar da merkezî otoritenin zayıfladığı, mütegalibe ve zorba olarak isimlendirilen yerel güçlerin taşrada hâkim oldukları bir dönemdir. Söz konusu dönemde Maraş ve Elbistan'dan Divân'a ulaşan birçoğ Őikâyetle ahali mütegalibe zümresinden ve ehl-i örfün zulmünden yakınmaktadır. Böyle bir ortamda Kalenderoğlu Ali, XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı toplum hayatını sarsan ayaklanmaların önderleri şahkulu Baba Tekeli, Nur Ali Halife, şeyh Celal ile aynı yolu takip etmiş; onlar gibi bir mağarada bir müddet inzivaya çekildikten sonra 1751 yılının yaz aylarında Cebrail ile görüştüğünü iddia ederek taraftar toplamaya çalışmıştır. Mütegalibe zümresi ile mücadele edemeyen mağdurlar kurtarıcı olarak gördükleri Kalenderoğlu'nun etrafında toplanmışlardır. Mühimme kayıtlarında Kalenderoğlu'nun ne kadar taraftarı olduğu belirtilmemektedir. Ancak kendisiyle beraber idam edilmeyi göze alan elli iki adamının olmasından Kalenderoğlu'nun fikirlerinin bölgede yaşayan aşiretler arasında karşılık bulduğu anlaşılmaktadır. Bu aşiretlerin birçoğu Kalenderoğlu'nun ele geçirilmesiyle birlikte civardaki dağlara kaçmışlardır. XVIII. yüzyılda eşkıyalıkla itham edilen çoğu isim sürgün, hapis ve küreğe koyma ile cezalandırılırken, Kalenderoğlu'nu kendi varlığı ve kamu düzeni için bir tehdit olarak gören devlet, zamanında ve kararlı tedbirlerle onu ortadan kaldırmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Maraş Ahkam Defteri:

BOA. A.DVNSAHK.ME.d nr.1

Mühimme Defteri:

BOA. A.DVNSMHH.d. nr.155, s.174, Hkm.645.

BOA. A.DVNSMHH.d. nr.155, s.183, Hkm.675.

¹⁹ "...me'huz olan şakî-i mezbur ile 'avanesinden elli iki neferin cezâ-yı şeri'yyeleri tertîb ve icrâ ve ru'us-ı maktu'aları der-sa'âdetime irsâl ve usera ve oğulları ve 'avanesinden ma'lûmu'l-esâmi eşkıyâ dahî emr-i şerifim vüruduna intizâr ile yanında ve habsinde ibkâ olunduğu bu def'a der-sa'âdetime tahrîr ve inhâ olunmuş madde-i Şikâk ve ihtilâlinin külliyyen istisâli şecere-i bâl u [...] usûl ve fûruu ile tamamen izâle ve izmihlâli vâcibât-ı umurdan olmak hasebiyle mahbus olan 'avane ve oğullarının 'aciletan tertîb-i cezâlarıyla ser-i maktu'aları irsâli bâbında..."

BOA. A.DVNSMHH.d. nr.155, s.190, Hkm.702.

BOA, A.DVNSMHH.d. nr.155 s.205, Hkm.768.

BOA, A.DVNSMHH.d. nr.155 s.227, Hkm.843.

Cevdet Tasnifi:

BOA, C.ADL. 22/1320

Araştırma ve Tetkik Eserler

Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyamları"*. 2. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.

Akın, Erdem. "Sanal Ortamda Veli Kültürünün Yeniden İnşası: Hacı Bektaş Veli Örneği". *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*. Hacı Bektaş Veli Özel Sayısı (2021): 118-134.

Aköz, Alaaddin - Solak, İbrahim. "Dulkadirli Beyliğinin Osmanlı Devletine İlhakı ve Sonrasında Çıkan İsyamlar." *Türk Dünyası Araştırmaları*. 153 (2004): 41-50.

Aktepe, Münir. *Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Mür'it-Tevârih*. 1976. Bs. İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976.

Artan, Mihriban. "Osmanlı Arşiv Kaynakları Çerçevesinde Şahkulu Ayaklanmasının Sebepleri". 19 (2019): 285-311. <https://doi.org/10.24082/2019>.

Artan, Mihriban. "Osmanlı Devleti'nde Eşkıyalığın Önlenmesi İçin Verilen Cezaların ve Alınan Tedbirlerin Mühimme Defterlerine Yansıması (1626-132)". 53-61. Kayseri: USBİK, 2021.

Artan, Mihriban. "Şahkulu Ayaklanmasında Mehdi Söylemi ve Hicri 1000 Yıl Üzerine Bir Değerlendirme". *Alevilik Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*. 25 (2022): 103-136.

Artan Ok, Mihriban. *Mehdilik ve Şahkulu Ayaklanması*. 1. Bs. İstanbul, 2024.

Avcı, Tuğrul. *XVI. Yüzyıldan Günümüze Kahramanmaraş İlinde Kır Yerleşmelerinin Dönüşümü*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2023.

Badiğınli Okan, Betül. *İslam Ceza Hukukunda Hırabe (Eşkıyalık) Suçunun Mahiyeti ve Hukuki Sonuçları*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (İslam Hukuku) Anabilim Dalı, 2010.

Blake, Stephan P. "Time as Apocalypse: Millenarian Movements in the Safavid, Mughal and Ottoman Empires". *Uluslararası İslam Medeniyetinde Zaman Sempozyumu 8-11 Ekim 2015 Konya*. 19-36. İstanbul: Bilir Matbaacılık, 2015.

Çınar, Mahmut. "Sosyo-Psikolojik Bir Beklenti Olarak Mehdiliğin Teolojik Kaynakları". *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri 29-30 Eylül*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Matbaası, 2018.

Demirci, Süleyman - Arslan, Hasan. "Eşkıyalar ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyaleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590-1750)". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 16 (2012): 47-76.

Dindar, Bilal. "Bedreddin Simavi". *İslam Ansiklopedisi*. 5: 331-334. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.

Emecen, Feridun. "'İhtilalci Bir Mehdilik' Hareketi mi? Şahkulu Baba Tekeli İsyanı Üzerine Yeni Yaklaşımlar". *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*. 1. Baskı. 521-532. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

Emecen, Feridun. "Şahkulu Baba Tekeli". *DİA*. 38: 284-286. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.

- Erkan, Ümit. *XVI. Yüzyılda Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları*. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2014.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Mesih ve Mehdi İnanıcı Üzerine". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi XXV* (1981): 179-214.
- Gökhan, İlyas. "Dulkadir Beyliği Coğrafyasında Bektaşilik ve Alevilik". *Hacı Bektaş Veli Özel Sayısı* (2021): 37-48.
- Gökhan, İlyas. "Dulkadir Beyliği Zamanında Maraş ve Elbistan'da Sufi Çevreler". *Sarı Saltuk'tan Osmanlı'ya Dervişlerle Yazılan Tarih*. 23-43. Edirne: Trakya Üniversitesi Sarı Saltuk Gazi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2023.
- Gökhan, İlyas. "Dulkadir Beyliği'nin Osmanlı Hâkimiyetine Katılmasından Sonra Maraş Bölgesinde Çıkan İsyenlar",". *Dulkadir Beyliği Araştırmaları*. II. Kahramanmaraş, 2008.
- Gölpınarlı, Abdulkaki. *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin*. 1. Baskı. İstanbul: Eti Yayınevi, 1966.
- Griswold, William J. *Anadolu'da Büyük İsyen 1591-1611*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- Hüseyinliğoğlu, Ayşegül. "XVI. Yüzyılda Anadolu'da Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bu Faaliyetleri Önlemeye Yönelik Tedbirler". *Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (Tarihten Günümüze İç ve Dış Tehditler)*. 415-428. Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2002.
- İlgürel, Mücteba. "Celali İsyenları". *İslam Ansiklopedisi*. 7: 252-257. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- İlgürel, Mücteba. "Eşkıya". *İslam Ansiklopedisi*. 11: 466-469. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- İlgürel, Mücteba. "Kalender Şah". *İslam Ansiklopedisi*. 24: 249. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet*. 1. Baskı. İstanbul: Kronik Yayınları, 2016.
- Köse, Metin Ziya - Artan, Mihriban. "Müslümanlar Nezdinde Mehdi Tasavvuru: 610-765 Yılları Arasında Köken ve Etkiye Dair Tespitler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 98 (2021): 171-196. <https://doi.org/10.34189/hbv.98.008>.
- Kutlu, Sönmez. "Beklenen Kurtarıcı İnanışına Dayalı Siyasi ve Dini Hareketlerde Mehdilik Tipolojileri". *Beklenen Kurtarıcı İnanıcı*. 1. Baskı. 291-351. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi, 2017.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodiksisinin Teşekkülü*. 5. Baskı. İstanbul: Dergah Yayınları, 2011.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Kutb ve İsyen: Osmanlı Mehdici (Mesiyanik) Hareketlerinin İdeolojik Arka Planı Üzerine Bazı Düşünceler". *Toplum ve Bilim*. 83 (1999): 48-57.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV- XVII Yüzyıllar)*. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Paköz, Esra. *I Numaralı Maraş Ahkâm Defterinde Malatya'ya Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2014.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. "Mehdi". *DİA*. 28: 369-371. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.
- Sarıtoprak, Zeki. "The Mahdi Tradition in İslam: A Social-Cognitive Approach" 41/4 (2002): 651-674.
- Sezgin, Hale. *21 Numaralı Kalebend Defterine Göre H. 1196-1199/ M. 1782-1784 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suçlar, Suçlular ve Cezalar (Değerlendirme ve Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2022.

Söylemez, Faruk. *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi -Rişvan Aşireti Örneği-*. 1. Baskı. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011.

Söylemez, Faruk. "XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 22 (2007): 69-85.

Sümer, Faruk. *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. 1. Baskı. İstanbul: Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Enstitüsü, 1976.

Tekindağ, Şehabettin. "Teke-Eli ve Tekeoğulları". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*. 7-8 (1977): 55-94.

Telci, Cahit. "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Bir Hubmesihî: Bosnavî İbrahim Efendi". *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Yayını*. II (1998): 93-103.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 7. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.

White, Sam. *Osmanlıda İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*. 2 Baskı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2020.

Yakut, Esra. "Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkîyalık ve Cezalandırılması". *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*. 33 (2012): 21-34.

Yanar, Ömür. *I Numaralı Maraş Ahkâm Defterinde Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Kâhta, Gerger, Samsad)'a Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2016.

Yılmaz, Ziya. *İzzî Tarihi İzzî Süleyman Efendi*. 1. Baskı. Yazma Eserler Kurumu, 2019.

Yücesoy, Hayrettin. *Ortaçağ İslam'ında Mesihçi İnançlar ve İmparatorluk Siyaseti: Dokuzuncu Yüzyıl Başlarında Abbasi Hilafeti*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.

155 Nolu Mühimme Defteri'nin 227. sayfası 843 Numaralı Hükmün Transkripsiyonu

Mar'aş Beylerbeyisi Rişvanzâde Süleyman Paşa'ya hüküm ki.

Malatya sancağında vâki' Alhaslı 'aşireti ekrâdından Kalenderoğlu dimekle ma'rûf Ali nâm şakî bir müddetten beru vesâvis-i şeytâniyyeye ve hevâhiş-i cismâniyyeye teba'iyet ve hilâf-ı şer'-i şerîf nice erâcif ve turrehât iş'âsıyla 'aşiret-i merkum ve ba'zı 'aşâir ricâlinden dîn ve diyanetten bî-haber behâyim makûlelerini ifsâd ve idlâl ve nizâm-ı ra'iyet ve memleketi ihtilâl idüb kendünün ve ana tâbi' olan bî-dinlerin i'dâm ve izâleleri meretebe-i vücûba-ı müntehî olduğu bundan akdem der-i sa'âdetime inhâ olunmağla sen ki mîr-i mîrân-ı mûmâ-ileyhsin mezbûrun üzerine varub cemiyetlerin tefrîk ve kendüsü ve 'avanesinin cezâ-yı şer'îlerini tertîb ile sıyânet-i millet-i Muhammedî ve hıfz-ı nâmûs-ı dîn-i Ahmedî'ye mübâderet eylemen bâbında emr-i hûmâyûnum sâdır olmuşdı. El-hâletü hâzihî fermânım olduğu vechle şakî-i mezbûrun üzerine hareket ve cevânib-i erba'asın sedd ü ve muhâsaraya mübâşeret eylediğinde tâb-âver-i mukâvemet olamayacakların ihsâs ile yine kendü 'aşireti ihtiyârları şakî-i mezbûru ve karındaşını tutub ol havâliye bir menzil mesâfe karîb mahalle vürûdunda getirüb sana teslîm ve tarafından ta'yîn olunan âdemler mübâşeretleriyle dahî 'avanesinden mikdâr-ı vâfiri ahz ve takdim olunmağla ma'adası Darende ve Elbistan cibâllerine firar idüb suhûlet ile cemiyetleri perîşân olduğu ve me'hûz olan şakî-i mezbûr ile 'avanesinden elli iki neferin cezâ-yı şer'îleri tertîb ve icrâ ve ru'ûs-ı maktû'aları der-sa'âdetime irsâl ve isrâ ve oğulları ve 'avanesinden ma'lûmu'l-esâmi eşkiyâ dahî emr-i şerîfim vürûduna intizâr ile yanında ve habsinde ibkâ olduğu bu def'a der-i sa'âdetime tahrîr ve inhâ olunmuş madde-i şikâk ve ihtilâlinin külliyyen istisâli şecere-i vebâl u dalâlin usûl ve fûrû'u ile bitamâmihâ izâle ve izmihlâlî vâcibât-ı umûrdan olmak hasebiyle mahbûs olan 'avane ve oğullarının 'acâiletin tertîb-i cezâlarıyla ser-i maktû'aları irsâli bâbında bu def'a diğeri emr-i hûmâyûnum ısdâr ve alâ-cenâhi'l-isti'câl tarafında takdîm ve irsâl olunmağla müceb ve muktezâsı ile 'amel ve hareket ideceğün meczûm-ı şâhânemdir. Ancak fî'l-hakika bu bâbda sünûh iden gayret ve hamiyet ve sadakât ve istikâmetin tamam-ı rızâ-yı hümayunuma muvafık ve şer'-i şerîfe mübâbık olmak hasebiyle keyfiyyet-i mezbûre bâis-i inbisât-ı fevâid-i mülûkânem olub mazhar-ı dua-yı hayr ekberâne-i şâhânem olduğundan fazlla vâki' olan hizmetin nezd-i hûmâyûnumda meşkûr ve say' ve ihtimamın mebrûr olduğu âşikar vesile-i istibşâr ve bâis-i 'itibâr erbâb-ı istibşâr olduğuna binâen bu def'a hakkında [...] şâhânem mevc-engîz ve sehâb-ı mürver-i padişâhaneme katre-rîz olub hassa-i hıl'a-i fâhire-i mülûkânemden sana bir sevb hil'at-ı mûrisi'l-behcet-i sultânî 'inâyet ve ihsânım olmağla teblîğ ve isâline me'mûr ile tarafına tesyîr olunmuşdur. İmdi lede'l-vusûl teşrîfât-ı humâyûnumu hutûvât-ı ta'zîm ile istikbâl ve dûş-i sadâkat pûşuna iktisâ ile izhâr-ı merâsim-i fahr-i ve delal ve devâm-ı 'ömr-i devlet-i şâhânem da'vâtına iştigal zımmında diğeri emr-i şerîfim mücebince şakî-i mezbûrun me'hûz olan 'avâne ve oğullarının ru'ûs-ı maktû'aların irsâle müsâra'at ve bundan ma'ada şakî-i mezbûrun firâr iden bakıyye-i 'avenesini dahî cibâl-i merkûmede tecessüs ile cümlesini ele getirüb cezâ-yı sezâların tertîb ve icrâ iderek ol havâli ve etrâfi levs-i vücûdlarından bi'l-külliyeye tathîre mübâderet ve fi-mâ-ba'd ol havâlide âsâr-ı dalâlden bir nesne kalmamak vechiyle emr-i nizâmına sarf-ı kudret ile ve her hâlde tahsil-i rızâ-yı yümn-i iktizâ-yı mülûkâneme bezl-i cehd ve miknet ve itmâm-ı nizâmını der-i sa'âdetime 'ilâm ve işâret eylemen bâbında fermân-ı 'alışânım sâdır olmuşdur.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Beşerî Sermayenin İktisadi Verimliliğine Doğru: Daha İyi Yaşam ve Ekolojik Tehdit E7 ve D8 Ülkeleri İçin Önemli Mi?

Towards Economic Efficiency of Human Capital: Do Better Living and the Ecological Threat Matter for the E7 and D8 Countries?

Resul TELLİ

Öğr. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi, Pozantı Meslek Yüksekokulu, Muhasebe Ve Vergi Bölümü
rtelli@cu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-9110-6406

Öz: Günümüzün dinamik dünyasında bireylerin genel refahını sürdürülebilir bir çerçevede artırma devletlerin öncelikli konuları haline gelmiştir. Bu nedenle devletlerin beşerî sermayesi, yaşam endeksi ve ekolojik tehdit gibi temel göstergelerinin ölçülmesi ve bu ölçümlerin birbiri ile kıyaslanması büyük önem taşımaktadır. Beşerî sermaye, bireylerin bilgi, beceri ve sağlığa ait en temel göstergeleri hakkında detaylı bilgi sunarak toplumun potansiyelini ve üretkenliğini analiz etmede önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle yapılan bu çalışmada E7 ve D8 ülkelerinde nüfusun genel refahının kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını araştırmak amacıyla yaşam endeksi ve ekolojik tehdit (çevre sağlığı) göstergeleri ile beşerî sermaye endeksinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Araştırmada etkinlik belirlemek ve devletleri kıyaslamak amacıyla Süper Etkinlik (Slacks-Based Measure) modeli tercih edilmiştir. Çalışmada 2 girdi (Beşerî Kalkınma Endeksi, Kişi Başına Düşen Gelir) ve 2 çıktı (Kaliteli Yaşam Endeksi, Ekolojik Tehdit Raporu) değişkeni kullanılmıştır. Değişkenler Dünya Bankası ve OECD gibi kurumların veri tabanından derlenmiştir. Analiz sonucunda girdilerine oranla en yüksek ilerlemeyi kaydeden ülkeler D8 ülkeleri içinden Pakistan, Türkiye ve Nijerya olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beşerî Sermaye, yaşam endeksi, ekolojik tehdit, süper-etkinlik, verimlilik.

Abstract: In today's dynamic world, increasing the general welfare of individuals within a sustainable framework has become a priority issue for states. For this reason, it is of great importance to measure the basic indicators of states, such as human capital, life index, and ecological threat, and to compare these measurements with each other. Human capital plays an important role in analysing the potential and productivity of a society by providing detailed information on the most basic indicators of individuals' knowledge, skills and health. Therefore, the assessment of the human capital index with the life index and ecological threat indicators was carried out in order to investigate a comprehensive understanding of the overall well-being of the population in E7 and E8 countries. In the study, Super Efficiency model was preferred in order to determine efficiency and compare states. In the study, 2 input and 2 output variables were used. The variables were compiled from the databases of institutions such as the World Bank and OECD. As a result of the analysis, Pakistan, Türkiye and Nigeria among the D8 countries have been identified as the countries with the highest progress compared to their inputs.

Keywords: Human capital, life index, ecological threat, super-sbm, productivity.

Geliş Tarihi:26.03.2018

Kabul Tarihi:15.04.2022

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Telli, R. (2024). Beşerî sermayenin iktisadi verimliliğine doğru: daha iyi yaşam ve ekolojik tehdit e7 ve d8 ülkeleri için önemli mi?. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1751-1761. Doi: 10.33437/ksusbd.1580617

GİRİŞ

Genel olarak, ekonomik kalkınma süreci ülkelerin sahip oldukları üretken yapı ile ilişkilidir (Myrdal, 1957, Jiménez & Alvarado, 2018, Ocampo, 2003, Lin, 2011, McMillan & Rodrik, 2011, Cypher, 2014, Ocampo, 2016, Gnangnon, 2021). Üretkenliğin önemli bir finansmanı olan beşerî sermaye, aynı zamanda ülkelerin ekolojik sürdürülebilirliğini sağlamada oldukça kritik bir role sahiptir. Beşerî sermayenin bir göstergesi olan eğitim seviyesinin artması çevre bilincinin artmasına ve böylece uygulanabilir ve sürdürülebilir çevre politikalarının daha fazla benimsemesine olanak sağlamaktadır. Bu imkânlar özellikle kaynakların etkin kullanımı ve çevresel yönetim planlamasında verimliliğin artmasına olanak sağlamaktadır. Bu yolla oluşturulan nitelikli işgücü ise ileri teknoloji ile bütünleşerek yüksek rekabet gerektiren piyasalarda ciddi avantaj sağlamakta ve böylece ülke ekonomisine önemli katkı sunmaktadır (Çakmak & Gümüş, 2005, Dasgupta & Heal, 2013, Dasgupta et al. 2021, Musa, 2023). Diğer yandan Grossman ve Krueger (1991) tarafından temelleri atılan “Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE)” hipotezi ile ekonomik büyümenin tetikleyicisi ve üretkenliğin temel faktörü olan sanayileşmenin kalkınma sürecinin başlarında küresel çevresel sorunlarının odağı haline dönüştüğü fakat sürecin ileriki safhasında hem kişisel gelirin hem de ülke gelirinin artmasıyla birlikte çevresel zarar seviyesinde hissedilir bir azalışın olduğu ortaya atılmıştır (Dinda, 2004; Maneejuk et al., 2020, Stern, 2017). Fakat ÇKE hipotezi, farklı sanayi yapısı ile ekonomik gelişmişliği farklı aşamalarda olan ülkelerde özellikle karbon ayak izi gibi doğa kirleticileri açısından tartışmalı ve yeniden değerlendirilmesi gereken bir konudur (Stern, 2017). Günümüzde biyoçeşitliliğin azalması, doğal afet risklerinin artması ve küresel iklim değişikliği gibi ekolojik tehditler yüksek büyüme oranına sahip ekonomilerde dahi sürdürülebilir çevre ve ekonomik kalkınmanın önünde ciddi engel teşkil etmektedir. Bu nedenle süper ekonomilerde olduğu gibi gelişen ekonomilerde de sürdürülebilir çevre ve yenilenebilir enerjilere yönelik politikaların gerekliliği ön plana çıkmaktadır (Rockström et al. 2009).

E7 ve D8 grubu ülkelerde beşerî sermaye ekonomik büyüme ve kalkınma için kritik bir faktördür. Her iki grupta yer alan ülkeler ekonomik gelişmeyi sürdürülebilir kılmak için beşerî sermaye başta olmak üzere, reel sektöre ve teknolojik ilerlemelere yatırım yapmaya öncelik vermelidir. Bu kapsamda İnsani Gelişme Endeksi (İGE), ülkelerin demografik nüfusunun niteliksel özelliklerini değerlendirmek için oldukça önemli bir kriter olarak kabul edilmektedir. Diğer yandan İGE'nin sosyal eşitsizliği ve bunun insan sermayesinin kalitesi üzerindeki etkisini stratejik olarak analiz ederek dünya nüfusunun genel refahına ve sürdürülebilirliğine rehberlik ettiği düşünülmektedir. İGE ya da beşerî sermaye endeksi, eğitim, sağlık ve kişi başına düşen gelir ölçütüne göre verimlilik birimleri cinsinden ölçülmekte ve 0 ila 1 arasında puanlanmaktadır. Bu kapsamda İGE, gelecek nesillerin etkin üretkenliği için günümüzde özellikle eğitim ve sağlık altyapılarına yapılan yatırımların önemini göstermek amacıyla oluşturulmuştur. Diğer yandan yaşam kalitesini artıran önemli faktörler arasında ise üniversite diplomasına sahip yetişkinlerin veya üniversiteye kayıtlı nüfusun payının artması öncelikli olarak sıralanmaktadır (Chen & John, 2011, Kraay, 2018).

Bu çerçevede ele alınan bu çalışmada ise beşerî sermaye, yaşam endeksi ve ekolojik tehdit göstergelerinin birbirleriyle olan ilişkisini analiz ederek bu göstergelerin E7 ve D8 ülkelerindeki ekonomik verimlilik ve sürdürülebilir kalkınmaya katkısını incelemek çalışmanın önemini ve temel amacını oluşturmaktadır. Yapılan bu çalışmanın analiz tekniği ve Karar Verme Birimleri (KVB) itibarıyla literatürde bulunan önemli bir boşluğu doldurarak literatüre yeni bir perspektif sunacağı ve politika yapımcıların sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda daha etkili stratejiler geliştirmelerine ışık tutacağı düşünülmektedir.

LİTERATÜR

Çalışma konusuna yönelik literatüre bakıldığında, beşerî sermaye ile iktisadi gelişme arasındaki ilişkinin görece olarak daha fazla incelendiği, iktisadi gelişme ile daha iyi yaşam ve ekolojik tehdit, ilişkisine de daha az sayıda çalışmada yer verildiği görülmektedir. Fakat beşerî sermaye, daha iyi yaşam ve ekolojik tehdit ilişkisinin iktisadi verimliliği üzerine bir çalışmaya literatürde rastlanmamıştır. Bu yönüyle bu çalışmanın literatürde yapılan çalışmalardan farklı yeni bir bakış sunarak literatüre önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir. Beşerî sermaye ile iktisadi gelişme arasındaki ilişki literatürde ilk olarak sağlıklı insan sermayesi kavramını ele alan Schultz (1961) tarafından, daha sonra da Becker (1964) tarafından ele alınmıştır. Mankiw et al., (1992), çalışmasında Solow Büyüme modeline beşerî

sermayenin eklenilmesi ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Barro (1991), farklı ülkelerde beşerî sermayenin eğitim göstergesi ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada regresyon analizi yaparak yüksek eğitim seviyesine dolayısıyla yüksek beşerî sermayeye sahip ülkelerde ekonomik büyümenin de daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Lucas (1988), tarafından yapılan çalışmada ise ekonomik büyüme ve beşerî sermaye arasındaki ilişkiyi açıklamak için bir "endogenous" (içsel) büyüme modeli kullanmıştır. Çalışmada beşerî sermayedeki artışın bilgi birikimini artırarak üretkenliği ve verimliliği artırdığı ve böylece ekonomik gelişmenin sürekliliğinin itici gücünü oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Barro & Lee (2015), çalışmada eğitim yatırımlarının artırılmasının kişi başına düşen gelir üzerinde pozitif etki meydana getirdiğini, bunun da ekonomik gelişmeyi olumlu etkilediğini belirlemiştir. Kakkar & Rath (2019), çalışmada beşerî sermaye yatırımlarının Güney Asya ve Sahra Altı Afrika gibi gelişmekte olan bölgelerde iktisadi gelişme üzerindeki etkisini panel veri analizi yöntemi ile incelemiştir. Gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan bu araştırmada eğitim ve sağlık gibi beşerî sermaye altyapısına yapılan yatırımların ekonomik gelişmede kritik bir öneme sahip olduğu sonucu ortaya konulmuştur. Sheehan & Shanahan (2017), çalışmada beşerî sermaye yatırımını çok düzeyli bir bakış açısıyla analiz ederek makro ve mikro düzeyde uluslararası insan kaynağı oluşturmanın etkinliğini belirlemiştir. Çalışma sonucuna göre bireylerin yetkinliklerini geliştirmeye yönelik yapılacak yatırımların çalışma etkinliğini artırarak iktisadi verimliliğe olumlu katkı sağlayacaktır. Nijerya'da Balogun ve diğerleri, (2020), tarafından yapılan çalışmada ise ülkenin beşerî sermaye gelişiminin ekonomik gelişme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmada beşerî sermaye endeksleri (eğitim ve sağlık) ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1980-2013 yılları arasında elde edilen değişkenler kullanılarak, zaman serisi metodu ile analiz edilmiştir. Analiz neticesinde beşerî sermaye ile ekonomik gelişme arasında istatistiksel olarak anlamsız olmakla birlikte pozitif yönlü ve uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Beşerî sermaye, kaliteli yaşam endeksi ve ekolojik etkenler arasındaki ilişki açısından literatür incelendiğinde ise son yıllarda yapılan bazı çalışmaların ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanmaktadır: Zhang & Zhou (2020), çalışmada çevre kirliliğinin sağlıklı bireylerin yetiştirilmesinde olumsuz etkiler ortaya çıkardığını ve böylece yetersiz beşerî sermaye oluşumunu ekonomik performans olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Song et al. (2021), Çin'in 31 eyaleti için hazırladığı çalışmada 2004-2017 yıllarını kapsayan veriler yardımıyla panel veri analizi yöntemi ile çevresel düzenlemeler ile ekonomik performans ilişkisini sağlıklı insan sermayesi bakımından incelemiştir. Haini (2021), ASEAN ekonomilerinde yaptığı çalışmada 1996-2019 yılları arasında Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) ve beşerî sermayenin karbon emisyonu üzerindeki etkilerini panel analizi ile araştırmıştır. Aralarında ters u ilişkisi olduğu belirlenen BİT ve beşerî sermayenin, karbon emisyonunu ayrı ayrı azalttığı tespit edilmiştir. Ahmed et al. (2022), tarafından yapılan çalışmada G7 ülkelerinin 1985-2017 yılları arasında, ekonomik büyüme ile çevre düzenlemeleri, demokrasi ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişki nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Ampirik sonuçlarda ekonomik büyümenin ekolojik ayak izini artırdığı, demokrasi ve çevre düzenlemelerinin ise azalttığı ve böylece ekolojik sürdürülebilirliğe olumlu katkıda bulunduğu ortaya konulmuştur. Buna göre çalışmada demokrasinin yenilenebilir enerjiye neden olduğunu ortaya koymaktadır; bu da demokrasinin çevresel bozulmayı sınırlandırdığını ve yenilenebilir enerji artışını teşvik ettiğini göstermektedir. Li et al. (2024), çalışmada beşerî kalkınma ile sürdürülebilir kalkınmada çevre ile etkileşim incelenmiştir. Çalışma Çin'in 30 eyaleti için 2008-2020 yılları arasında panel veri analizi yöntemiyle çevre düzenlemeleri ile ekolojik sermayenin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi üzerine odaklanmıştır. Çalışma sonucuna göre Çin'in ekolojik sermaye artışını sağlarken, iktisadi verimliliği ve kalkınmayı artırmak için çevre düzenleyici politikaları ve ileri teknolojik üretimi teşvik edici uygulamaları hayata geçirmelidir. Çin'de yapılan bir diğer çalışmada Jie & Lan (2024), 1990-2022 yılları arasında doğal kaynaklar, beşerî sermaye ve sürdürülebilir kalkınmanın etkileşimini araştırmıştır. Panel analiz metodu kullanarak yapılan çalışmada finans sektörünün genişlemesinin beşerî sermaye ve doğal kaynaklar arasındaki etkileşimi önemli ölçüde etkilediği tespit edilmiştir. Çalışmaya göre finansal piyasalardaki büyümenin, ekonomik büyümeyi ve bununla birlikte sürdürülebilir kalkınmayı artırdığı, doğal kaynak kirliliğinin de azaltıldığı görülmüştür.

YÖNTEM

Veri Seti

Çalışma analizinde kullanılan iki grup ülke, farklı kriterlere göre belirlenmiş olup, E7 ülkeleri ekonomik büyüklük ve potansiyeli vurgularken, D8 ülkeleri ise gelişmekte olan ülkeleri temsil etmektedir.

Tablo 1. Analize Katılan Karar Verme Birimleri (KVB)

Sıra	D8 Ülkeleri	E7 Ülkeleri
1	Bangladeş	Çin
2	Mısır	Hindistan
3	Endonezya	Endonezya
4	İran	Rusya
5	Nijerya	Brezilya
6	Pakistan	Meksika
7	Türkiye	Türkiye
8	Güney Afrika	

Beşerî sermaye, bireylerin bilgi, beceri ve sağlığa ait en temel göstergeleri hakkında detaylı bilgi sunarak toplumun potansiyelini ve üretkenliğini analiz etmede önemli bir rol oynamaktadır. Beşerî sermaye artışı ile artan gelir artışı, bireylerin daha kaliteli yaşama isteğini de artırmaktadır. Daha iyi yaşam için oluşturulan rekabet ortamı, bir yandan yenilikçi üretimleri teşvik ederken diğer yandan doğal yaşama müdahale sınırlarını da zorlayacak altyapı yatırımlarını oluşturmaktadır. Ekonomik büyüme ile artan inovatif üretim imkânları bir yandan iktisadi kalkınma olanakları sunarken diğer yandan çevresel faktörler üzerinde araştırılması gereken etkiler meydana getirmektedir. Bu çerçevede çalışma analizi için 2 girdi (Beşerî Kalkınma Endeksi-BKE, Kişi Başına Düşen Gelir-KBG) ve 2 çıktı (Kaliteli Yaşam Endeksi-KYE, Ekolojik Tehdit Raporu Ters-1/EKOT) belirlenmiştir. Girdi ve çıktılara ait veriler Dünya Bankası (DB) ve OECD gibi kurumların veri tabanından elde edilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlere ait Korelasyon Sonuçları

	BKE	KBG	KYE	1/EKOT
BKE	1	0,762023	0,572553	0,656957
KBG	0,762023	1	0,645064	0,741561
KYE	0,572553	0,645064	1	0,602555
1/EKOT	0,656957	0,741561	0,602555	1

Tablo 2, girdi ve çıktılara ait korelasyon ilişkisini göstermektedir. Süper Etkinlikte girdi ile çıktılar arasında çok düşük korelasyon olması durumunda bu girdi analiz açısından anlamsız olarak kabul edilir ve analizden çıkarılır. Korelasyonun çok yüksek olması durumunda ise girdiler ile çıktılar yerleri değiştirilerek analiz tekrarlanır. Her iki durumda da söz konusu girdi ya da çıktı analiz dışında bırakılır (Coelli, 1992: 30; Coelli, 1996a: 26; Coelli, 1996b: 12).

Tablo 2 incelendiğinde analize katılan tüm değişkenler için korelasyonda anlamlı sonuç elde edilmiştir.

Ekonometrik Metodoloji

Süper Etkinlik Modeli ile Etkinlik Analizi

Çalışmada, Tone (2002) tarafından ortaya atılan istenmeyen (undesirable) çıktılar dahil olduğu, aylak tabanlı ölçüm (slack - based measure) modeli kullanılarak E7 ve D8 ülkelerinin 2023 yılına ait beşerî sermaye verimliliği araştırılmıştır. Çalışmada Süper Etkinlik modeli çözümlenirken DEAP 2.1 paket programından yararlanılmıştır.

Aylak tabanlı Süper Etkinlik SBM (Super SBM) modeli, yalnızca etkin olan karar verme birimleri (KVB) için uygulanabilir ve yönelimli olmayan bir ölçekte sabit getiri varsayımına dayalı olarak formüle edilir. Bu model, aylakları (slacks) dikkate alarak etkinlik değerini daha hassas bir şekilde ölçmeyi

hedeflemektedir. Modele göre varsayalım ki n adet karar verme birimi (KVB) var ve her biri m adet girdi ve s adet çıktı kullanıyor. Bu durumda X_i ve Y_r sırasıyla girdi ve çıktı setlerini temsil etmektedir. X_{ij} ve Y_{rj} ise j -inci KVB için girdi ve çıktı değerleridir. Sabit getiri (Constant Returns to Scale-CRS) varsayımı altında maksimize edilen Süper Etkinlik Formülü (Cooper, et al., 2007):

$$\rho = \frac{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m \left(\frac{x_i^0}{x_i^0 - s_i^-} \right)}{\frac{1}{s} \sum_{r=1}^s \left(\frac{y_r^0 + s_r^+}{y_r^0} \right)}$$

Burada:

- ρ : Süper etkinlik skorunu,
- s_i^- : girdi aylak değişkenini (slack),
- s_i^+ : çıktı aylak değişkenini (slack),
- x_i^0 ve y_r^0 : her bir KVB için girdi ve çıktı değerlerini ifade etmektedir.

Kısıtlar:

1. $\sum \lambda_j X_{ij} + s_i^- = x_i^0, \forall i,$
2. $\sum \lambda_j Y_{rj} - s_r^+ = y_r^0, \forall r,$
3. $\lambda_j \geq 0, \forall j$

Ekonometrik Bulgular

Çalışmada E7 ve D8 ülkelerinin beşerî kalkınmada iyi yaşam ve çevre etkinliğini belirlemek amacıyla yapılan analizde elde edilen sonuçlar 2023 yılı için tablolar aracılığıyla ayrı ayrı gösterilmiştir. Tablo 3 ile Süper Etkinlik modeline göre elde edilen skorlar gösterilmektedir. Tablo 3’de görülen sonuçlar, ülkelerin beşerî sermaye, yaşam kalitesi ve ekolojik tehditler çerçevesinde sürdürülebilir kalkınma performanslarını karşılaştırmak açısından oldukça önemlidir. Tablo 3’de “1” skorunun üzerinde olan KVB’ler, diğer KVB’lere kıyasla daha etkin kaynak kullanımına sahip olarak kabul edilmektedir.

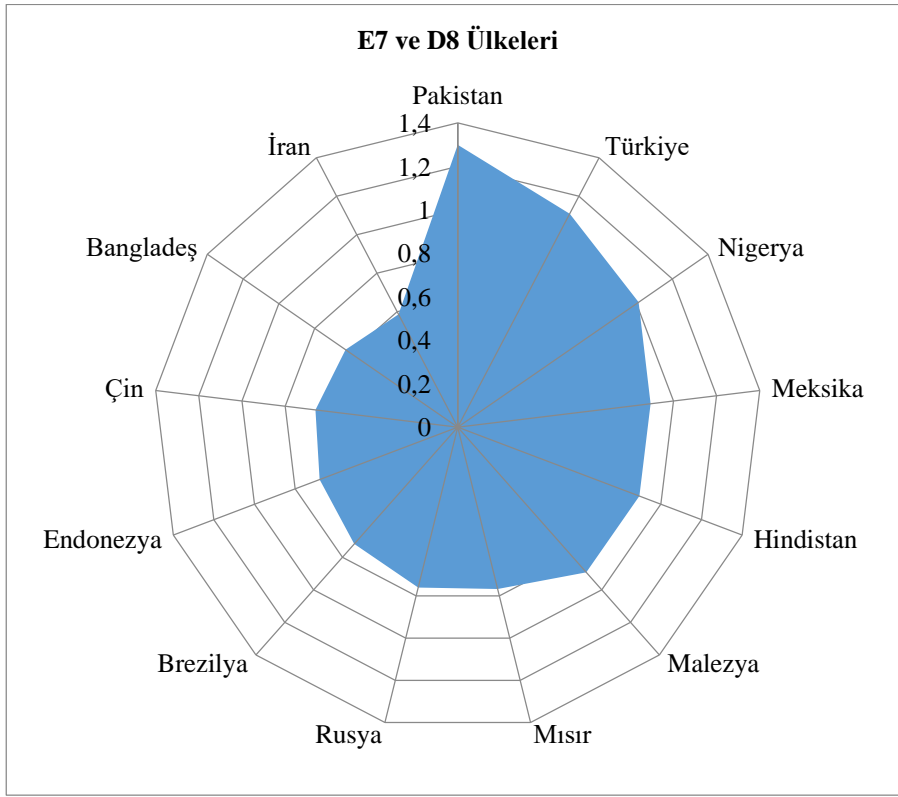
Tablo 3. E7 ve D8 Ülkelerinin Süper Etkinlik Skoru

Sıralama	KVB	Skor
1	Pakistan	1,299417
2	Türkiye	1,108956
3	Nijerya	1,011921
4	Meksika	0,894355
5	Hindistan	0,894247
6	Malezya	0,892479
7	Mısır	0,767391
8	Rusya	0,760298
9	Brezilya	0,717904
10	Endonezya	0,679487
11	Çin	0,659156
12	Bangladeş	0,627363
13	İran	0,586418

Tablo 3’e göre D8 ülkelerinde 3 KVB (Pakistan, Türkiye ve Nijerya) analiz döneminde “1” skorunun üzerinde hesaplanırken 10 KVB ise “1” skorunun altında hesaplanmıştır. İlk sırada yer alan

Pakistan'ın yaklaşık %30 oranında verimliliği yakalama hızını artırdığı anlaşılmaktadır. Pakistan'ı takiben Türkiye de yaklaşık %11 oranında verimliliği yakalama hızını artırarak ikinci sıraya yerleşmiştir. Nijerya'nın ise nispeten düşük ekonomik gelişmişlik seviyesi göstermesine rağmen "1,011921" değerindeki skorla kaynaklarını etkin kullanabildiğini ve sürdürülebilirlik performansında öne çıktığını göstermektedir. Tablo 3'e Meksika, Hindistan ve Malezya açısından bakıldığında etkinliklerinin "1" skorunun altında ve birbirine yakın olduğu görülmektedir. Mısır, Rusya ve Brezilya'nın skorları sırasıyla 0,767391, 0,760298, 0,717904 olarak hesaplanmıştır. Buna göre bu ülkeler etkinlik seviyeleri bakımından görece daha düşük performans sergilemiştir. Tablo 3'de dikkat çekici olarak Çin'in elde ettiği 0,659156 değerindeki Süper Etkinlik Skoru, Çin'de beşerî sermaye ve sürdürülebilir kalkınma açısından ciddi gelişim alanlarının mevcut olduğunu işaret etmektedir. Analiz sonucuna göre en düşük skor ise İran için hesaplanmıştır. Buna göre İran'da kaynak kullanımındaki verimsizlik ve sürdürülebilirlik hedeflerinde ciddi eksiklikler olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmada yer alan KVB'lerin etkinlik düzeylerinin görselleştirilmesi ve performans farklılıklarının daha belirgin olarak tanımlanabilmesi amacıyla Süper SBM modeli sonuçları bir grafik yardımıyla verilmiştir. Bu nedenle ülkelerin farklı boyutlarda etkinlik performanslarını karşılaştırmak için sıkça kullanılan radar (örümcek) grafiği bu çalışmada da tercih edilmiştir.

Şekil 1. KVB'lerin süper etkinlik sonuçları

Şekil 1'deki alanın genişlik derecesi her bir KVB için Süper Etkinlik skorunu göstermektedir. Şekil detaylıca incelendiğinde en üst noktada Pakistan olduğu dikkati çekmektedir. Radar grafiğinde Pakistan'ın hemen ardından en geniş alana sahip olan Türkiye'nin de etkin üretimde önemli oranda önde olduğu görülmektedir. Etkinlik skorları "1" değerinin üzerinde olan bu iki KVB, Süper SBM modeline göre optimum performansın üzerinde bir verimlilik sağlamıştır. Diğer yandan birbirine yakın ve ortalama düzeyde etkinlik gösteren Meksika, Hindistan ve Malezya'da bazı kaynakların tam etkin kullanılmadığı, geliştirilmesi gereken alanların mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Grafik 1 üzerinde en dar bölgede ise 5 KVB (Mısır, Rusya, Brezilya, Endonezya ve Çin) görünmektedir.

Süper Etkinlik modelinin çözümlenmesi ile her bir KVB için "Hedef" değerler ile birlikte yapılması gereken "Potansiyel İyileştirme (Pİ)" oranları Tablo 4 yardımı ile gösterilmektedir.

Tablo 4. E7 ve D8 ülkelerinin pi değeri

KVB	Skor	(O)QLI		(O)1/ETI	
		Hedef	Pİ(%)	Hedef	Pİ(%)
Türkiye	1,11	124	0,00	0,41	0,20
Rusya	0,76	132	0,28	0,46	0,35
Malezya	0,89	125	0,06	0,47	0,18
İran	0,59	146	1,25	0,35	0,16
Çin	0,66	117	0,12	0,45	0,92
Meksika	0,89	125	0,00	0,41	0,24
Brezilya	0,72	123	0,15	0,42	0,64
Mısır	0,77	132	0,47	0,35	0,14
Endonezya	0,68	127	0,40	0,34	0,54
Bangladeş	0,63	119	0,76	0,28	0,42
Hindistan	0,89	119	0,07	0,29	0,17
Pakistan	1,30	82	0,20	0,18	0,26
Nijerya	1,01	72	0,31	0,20	0,42

Tablo 4'e göre, Süper Etkinlik skoru 1,11 olan Türkiye'nin Kaliteli Yaşam Endeksi (QLI) çıktısı için Pİ önerisi bulunmazken, Ekolojik Tehdit (1/ETI) göstergesinde %20 oranında Pİ önerilmektedir. Bu sonuç Türkiye'de çevresel faktörlerin belirleyici rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Rusya'nın Süper Etkinlik Skoru 0,76 olup, QLI'de %28, ETI'de ise %35 oranında Pİ hesaplanmıştır. Buna göre Rusya yaşam kalitesi ve çevresel tehditler konusunda önemli gelişmeler kaydetmelidir. Ekonomik gelişmişlik açısından önemli başarılar sergileyen Malezya'nın QLI'de %6, ETI'de ise %18 oranında Pİ önerisi bulunmaktadır. Tüm KVB'ler içerisinde Süper Etkinlik Skoru 0,59 ile en düşük seviyede olan İran için özellikle QLI'de %125 gibi çok yüksek oranda bir Pİ önerisi hesaplanmıştır. Bu durum İran'ın sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmakta ciddi zorluklar yaşadığını göstermektedir. Tablo 4'e Çin için bakıldığında QLI'de %12, ETI'de ise %92 oranında Pİ önerisi dikkati çekmektedir. Bu skorlar Çin'in, ekonomik açıdan büyümeye devam ederken yaşam kalitesi ve ekolojik sürdürülebilirlik alanlarında daha fazla ilerleme kaydetmesi gerektiğini göstermektedir. Meksika'da ise QLI göstergesi için herhangi bir Pİ önerisi bulunmazken, ETI'de %24 oranında Pİ hesaplanmıştır. Buna göre Meksika'da da çevresel faktörlerin etkinlikte belirleyici role sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tabloya Brezilya açısından bakıldığında QLI'de %15, ETI'de ise %64 oranında Pİ önerisi görülmektedir. Brezilya'nın özellikle çevresel sürdürülebilirlik ve sosyal refah konusu etkinlikte belirleyici faktör olarak öne çıkmaktadır. Etkinlik skoru 0,77 olarak hesaplanan Mısır'da özellikle %47 oranındaki QLI için hesaplanan Pİ önerisi ön plana çıkmıştır. Endonezya'da hem QLI (%40) hem de ETI (%54) yüksek oranlarda Pİ almıştır. Bangladeş için hesaplanan %76'lık QLI değeri oldukça dikkat çekmektedir. Hindistan için %7 hesaplanan QLI değerine karşın ETI için %17 Pİ hesaplanmıştır. Süper Etkinlik Skoru ortalama 1,30 ile en yüksek seviyede yer alan Pakistan'da QLI ve ETI için Pİ değeri birbirine yakın olarak sırasıyla %20 ve %26 oranında hesaplanmıştır. Tablo 4'te son olarak Nijerya incelendiğinde ülkenin etkinlik bakımından ön sıralarda bulunmasına rağmen özellikle çevresel faktörlerde (ETI %42) önemli oranda Pİ hesaplandığı dikkati çekmektedir.

Tablo 5. Referans ülkelere ait değerler

KVB	Skor	Sıralama	Referans KVB
Türkiye	1,108956	2	Türkiye
Rusya	0,760298	8	Türkiye
Malezya	0,892479	6	Türkiye
İran	0,586418	13	Pakistan
Çin	0,659156	11	Türkiye
Meksika	0,894355	4	Türkiye
Brezilya	0,717904	9	Türkiye
Mısır	0,767391	7	Türkiye
Endonezya	0,679487	10	Türkiye
Bangladeş	0,627363	12	Pakistan
Hindistan	0,894247	5	Türkiye

Pakistan	1,299417	1	Pakistan
Nijerya	1,011921	3	Türkiye

Tablo 5, tüm KVB'ler için hesaplanan referans KVB ve referans olma sıklığı hakkında bilgi vermektedir. Tablo 5'e göre, Türkiye'nin birçok ülke için verimlilik açısından referans ülke olduğunu görülmektedir. Buna göre Türkiye'yi, 9 ülke (Malezya, Rusya, Çin, Meksika, Brezilya, Mısır, Endonezya, Hindistan ve Nijerya) referans almıştır. Bu sonuç Türkiye'nin E7 ve D8 ülkeleri içerisinde verimlilik açısından önemli bir örnek ülke olduğunu göstermektedir. Diğer yandan Süper Etkinlik skoru en yüksek olarak hesaplanan Pakistan ise yalnızca 2 ülkeye (Bangladeş ve İran) referans olarak gösterilmektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma ile E7 ve D8 ülkelerinin beşerî sermaye, yaşam kalitesi ve ekolojik sürdürülebilirlik performansları Süper Etkinlik modeliyle analiz edilmiştir. Çalışma bulguları ile analize katılan ülkelerin sürdürülebilir kalkınmaya yönelik etkinlik düzeylerini belirlemede önemli göstergeler sunulmuştur. Çalışma konusunun ana eksenini oluşturan beşerî sermaye, yaşam kalitesi ve sürdürülebilir çevre bağlamında yapılan analiz ile Pakistan, Türkiye ve Nijerya'nın etkinlik artışında ilk üç ülke konumunda olduğu saptanmıştır. Bu üç ülkeden özellikle Pakistan'ın yaklaşık %30 oranında verimlilik artışı ile en yüksek etkinlik skoruna sahip olduğu görülmüştür. Hesaplanan skorlar Pakistan'ın kaynaklarını verimli bir şekilde kullanarak yüksek bir performans sergilediğini ifade etmektedir. İkinci sırada yer alan Türkiye'nin %11'lik artışla beşerî sermaye, yaşam kalitesi ve ekolojik faktörler bağlamında birçok ülkeye göre daha etkin bir performans gösterdiği ve referans ülke olma açısından da pek çok ülkeye rehberlik ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Nijerya'nın ise nispeten düşük ekonomik gelişmişliğe rağmen etkin kaynak kullanımını açısından olumlu bir performans sergilediği dikkati çekmektedir. Buna göre bu üç ülkenin özellikle çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine yakın konumda faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Meksika, Hindistan ve Malezya'ya ait skorların 1'in altında ancak 1'e yakın hesaplanması, bu ülkelerin potansiyellerini tam anlamıyla kullanmadığını açıkça göstermektedir. Buna göre skoru "1" değerinin üzerinde olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine daha fazla yaklaştığı, buna karşın, skoru 1'in altında olan ülkeler için politika yapımcıların etkinlik düzeylerini artırmak adına daha etkili stratejiler geliştirmeleri gerektiği anlaşılmaktadır.

Analiz sonuçlarının diğer çarpıcı sonuçlarına göre özellikle E7 ülkeleri arasında yer alan Rusya ve Brezilya'nın etkinlik skorlarının düşük hesaplanması beşerî sermaye yapısında ve ekolojik tehditlere karşı mücadelede yapısal sorunların olduğunu ortaya koymaktadır. Dikkati çeken bir diğer sonuç ise büyüyen ekonomi olan Çin'de 2035'e kadar gerçekleştirilmesi hedeflenen "Güzel Çin" vizyonu, yüksek beşerî sermaye endeksi ile birlikte ülke genelinde sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmektedir. Fakat buna rağmen Çin'in özellikle bir ekolojik tehdit göstergesi olan fosil yakıtlara (kömür vb.) bağımlılığının sürmesi ve kaliteli yaşam endeksinin küresel ortalamasının oldukça altında seyretmesi ülkenin etkinsiz olarak hesaplanmasına neden olmuştur. Araştırmadan elde edilen diğer bir sonuç ise İran'ın oldukça düşük etkinlik skoru ile özellikle yaşam kalitesi ve çevresel faktörler alanında önemli iyileştirmeler yapması gerekmekte olduğudur.

Çalışmaya göre E7 ve D8 ülkelerinde çalışma konusu kapsamında sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılabilmesi için çeşitli performans iyileştirmeleri gerekmektedir. Bu çerçevede Türkiye, Pakistan ve Nijerya gibi ülkelerde etkinliğin devam ettirilebilmesi için eğitim, sağlık gibi beşerî sermaye göstergelerine yapılan yatırımların sürdürülebilir şekilde artırılması öncelikli politikalar haline getirilmelidir. Ayrıca bu ülkelerde çevresel sürdürülebilirlik politikalarının güçlendirilmesi büyük önem arz etmektedir. Özellikle Türkiye'de Ekolojik Tehdit İndeksi (ETI) için önerilen %20'lik Pİ oranı, karbon ayak izinin azaltılması, yenilenebilir enerji, yeşil binalar, sürdürülebilir ulaşım, su ve atık yönetimi vb. yeşil ekonomi politikalarının ve yeşil kalkınmanın önemini ortaya koymaktadır. Diğer yandan Türkiye'de sürdürülebilir kalkınmada kaliteli yaşam endeksinin artırılması için açıklık, toplumsal cinsiyet eşitliği, yoksulluğa son verme gibi alanlarda yenilikçi finansmanın ve uluslararası iş birliğinin artırılması öncelikli politikalar olarak belirlenmelidir. Endonezya gibi düşük etkinlik skoruna sahip ülkeler de sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için ilgili alanlarda kapsamlı reformlar gerçekleştirmelidir. Ayrıca bu ülkeler kendilerine referans ülke olarak gösterilen Türkiye'nin beşerî sermaye politikaları ve çevre politikaları kapsamında Pİ önerilerini gerçekleştirmeleri önerilmektedir. Diğer yandan Malezya,

Meksika ve Hindistan gibi ülkelerde kaynakların daha etkin kullanılabilmesi için ekonomide dijital dönüşüm ve yenilenebilir enerjiye geçişin daha fazla özendirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda analizde yer alan KVB'ler (E7 ve D8 ülkeleri) sürdürülebilir kalkınma için çevresel kalkınma programları kapsamında yeşil ekonomiyi merkeze alan ortak programlar geliştirmelidir. Bu politikalar kapsamında E7 ve D8 ülkelerinde küresel sürdürülebilir kalkınma hedeflerine daha hızlı ulaşılacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Z., Ahmad, M., Rjoub, H., Kalugina, O. A., & Hussain, N. (2022). Economic growth, renewable energy consumption, and ecological footprint: Exploring the role of environmental regulations and democracy in sustainable development. *Sustainable Development*, 30(4), 595-605. <https://doi.org/10.1002/sd.2251>.
- Alvarado, R., Tillaguango, B., López-Sánchez, M., Ponce, P., & Işık, C. (2021). Heterogeneous impact of natural resources on income inequality: The role of the shadow economy and human capital index. *Economic Analysis and Policy*, 69, 690-704. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2021.01.015>.
- Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443. <https://doi.org/10.2307/2937943>.
- Barro, R. J. (2015). *Education matters: Global schooling gains from the 19th to the 21st century*. Oxford University Press.
- Becker, G. S. (1964). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. University of Chicago Press.
- Chen, R., & John, E. P. S. (2011). State financial policies and college student persistence: A national study. *The Journal of Higher Education*, 82(5), 629-660. <https://doi.org/10.1080/00221546.2011.11777221>.
- Coelli, T. J. (1992). A computer program for frontier production function estimation: Frontier version 2.0. *Economics Letters*, 39(1), 29-32. [https://doi.org/10.1016/0165-1765\(92\)90096-7](https://doi.org/10.1016/0165-1765(92)90096-7).
- Coelli, T. J. (1996a). *A guide to FRONTIER version 4.1: A computer program for stochastic frontier production and cost function estimation* (Vol. 7, pp. 1-33). CEPA Working Papers.
- Coelli, T. J. (1996b). *Centre for Efficiency and Productivity Analysis*, (CEPA) working papers. Department of Econometrics, University of New England, Armidale, Australia, 1-50.
- Cooper, W. W., Ruiz, J. L., & Sirvent, I. (2007). Choosing weights from alternative optimal solutions of dual multiplier models in DEA. *European Journal of Operational Research*, 180(1), 443-458. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2006.04.034>.
- Cypher, J. M. (2014). *The process of economic development* (4th ed.). Routledge.
- Çakmak, E., & Gümüş, S. (2005). Türkiye'de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: Ekonometrik bir analiz (1960-2002). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(1), 59-72.
- Dasgupta, P., & Heal, G. (2013). *The optimal depletion of exhaustible resources*. In *Economics of natural & environmental resources* (pp. 53-78). Routledge. (Original work published 1974).
- Dasgupta, S., van Maanen, N., Gosling, S. N., Piontek, F., Otto, C., & Schleussner, C. F. (2021). Effects of climate change on combined labour productivity and supply: An empirical, multi-model study. *The Lancet Planetary Health*, 5(7), e455-e465. [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(21\)00170-4](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(21)00170-4).
- Dinda, S. (2004). Environmental Kuznets curve hypothesis: A survey. *Ecological Economics*, 49(4), 431-455. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2004.02.011>.
- Gnangnon, S. K. (2021). Productive capacities, economic growth and economic growth volatility in developing countries: Does structural economic vulnerability matter? *Journal of International Commerce, Economics and Policy*, 12(2), 2550001.

<https://doi.org/10.1142/S1793993325500010>.

- Grossman, G. M. (1991). Environmental impacts of a North American Free Trade Agreement. *National Bureau of Economic Research Working Paper Series*, No. 3914. <https://doi.org/10.3386/w3914>.
- Haini, H. (2021). Examining the impact of ICT, human capital and carbon emissions: Evidence from the ASEAN economies. *International Economics*, 166, 116-125. <https://doi.org/10.1016/j.inteco.2021.05.002>.
- Jie, Y., & Lan, J. (2024). Dynamic linkages between human capital, natural resources, and economic growth: Impact on achieving sustainable development goals. *Heliyon*, 10(14). <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e12345>.
- Jiménez, J., & Alvarado, R. (2018). Effect of labor productivity and human capital on regional poverty in Ecuador. *Investigaciones Regionales – Journal of Regional Research*, (40), 141-165.
- Kakkar, V., & Rath, B. N. (2019). Does human capital cause economic growth? A dynamic panel data approach. *Economic Analysis and Policy*, 62, 123-137. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2019.03.010>.
- Kraay, A. (2018). Methodology for a World Bank human capital index. World Bank Policy Research Working Paper, No. 8593. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-8593>.
- Li, T., Tian, W., Zhang, S., et al. (2024). Environmental regulation, high-quality economic development and ecological capital utilization. *Frontiers in Environmental Science*, 12, 1325289. <https://doi.org>.
- Lin, J. Y. (2011). New structural economics: A framework for rethinking development. *The World Bank Research Observer*, 26(2), 193-221.
- Lucas, R. E. (1988). "On the Mechanics of Economic Development." *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
- Maneejuk, N., Ratchakom, S., Maneejuk, P., et al. (2020). "Does the Environmental Kuznets Curve Exist? An International Study." *Sustainability*, 12(21), 9117.
- Mankiw, N. G., Romer, D., & Weil, D. N. (1992). "A Contribution to the Empirics of Economic Growth." *The Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407-437.
- McMillan, M. S., & Rodrik, D. (2011). Globalization, structural change and productivity growth (No. w17143). National Bureau of Economic Research.
- Musa, A. A. (2023). Impact Of Human Capital Development On Economic Growth In Nigeria. Theme.
- Myrdal, G. (1957). Economic nationalism and internationalism: The Dyason lectures, 1957. *Australian Outlook*, 11(4), 3-50.
- Ocampo, J. A. (2003). Structural dynamics and economic growth in developing countries. United Nations Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), Santiago, Chile.
- Ocampo, J. A. (2016). Dynamic efficiency: structural dynamics and economic growth in developing countries. In *Efficiency, Finance, and Varieties of Industrial Policy: Guiding Resources, Learning, and Technology for Sustained Growth* (pp. 65-102). Columbia University Press.
- Rockström, J., Steffen, W., Noone, K., et al. (2009). A safe operating space for humanity. *nature*, 461(7263), 472-475.
- Schultz, T. W. (1961). "Investment in Human Capital." *The American Economic Review*, 51(1), 1-17.
- Sheehan, M., & Shanahan, V. (2017). IHRD: Investment in human capital and performance. In *Handbook of International Human Resource Development* (pp. 149-168). Edward Elgar Publishing.
- Song, Y., Wei, Y., Zhu, J., Liu, J., & Zhang, M. (2021). Environmental regulation and economic growth: A new perspective based on technical level and healthy human capital. *Journal of Cleaner*

Production, 318, 128520.

Stern, D. I. (2017). "The Environmental Kuznets Curve after 25 Years." *Journal of Bioeconomics*, 19(1), 7-28.

Tone, K. (2002). A Slacks-Based Measure of Super-Efficiency in Data Envelopment Analysis. *European Journal of Operational Research*, 143(1), 32-41.

Zhang, P., & Zhou, X. (2020). Health and economic impacts of particulate matter pollution on hospital admissions for mental disorders in Chengdu, Southwestern China. *Science of the Total Environment*, 733, 139114.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

İstanbul'da Matbaacılık ve Ambalaj Sanayinin Gelişimi Development of Printing and Packaging Industry in Istanbul

Ercan VURAL

Öğr. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi Kahta MYO, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü
ercanvural@adiyaman.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-7310-413X

İrfan ÖZER

Dr. Oktay Duran Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
irfanozzer69@hotmail.com
Orcid ID: 0009-0008-3903-8977

Mesut DOĞAN

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü
esutan@istanbul.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-4926-5769

Öz: Sanayi, hammaddelerin işlenerek mamul ürünlere dönüştürülmesini sağlayan önemli bir faaliyettir. Kâğıt sanayisi gibi sektörler doğal kaynakları kullanırken, matbaacılık ürün çoğaltma sürecinde öne çıkar. Osmanlı döneminde matbaacılığın gelişimiyle birlikte ambalajların önemi artmış, ürün koruma ve taşıma süreçlerinde önemli rol oynamıştır. Ambalajlar, ürünlerin korunması, taşınması ve depolanması için gereklidir ve tarih boyunca da çeşitli malzemeler kullanılarak geliştirilmiştir. İstanbul ili, 2023 yılı itibariyle 15.655.924 nüfusa ve 5.461 km² yüzölçümüne sahiptir. İl genelinde km²'ye 2.867 kişi düşmektedir ve 39 ilçeden oluşmaktadır. İstanbul Ticaret Odası ve İstanbul Sanayi Odası verileri ile Ekonomi Bakanlığı raporları kullanılarak, ilçelere göre basım-yayın firmaları ve ambalaj sanayi verileri analiz edilmiştir. Türkiye'de ambalaj sanayi ihracatı 2009-2019 döneminde önemli ölçüde artmıştır. Plastik ve kâğıt-karton ürünleri öne çıkmıştır. İthalatta ise dalgalanmalar gözlenmiş, en fazla Almanya'dan yapılmıştır. Basım-yayın faaliyetleri ile matbaacılık faaliyetleri, özellikle İstanbul ve çevresinde yoğunlaşmıştır. İstanbul'da basım-yayın faaliyeti yapan firma sayısı 5.636 olup bu firmalar yoğun olarak Zeytinburnu'nda, matbaacılık faaliyetleri ise özellikle Esenyurt ilçesinde yoğunlaşmıştır. Türkiye'deki ambalaj sanayisinin gelişimi için devletin teşvikleriyle birlikte sektör paydaşlarının iş birliği ve yenilikçi çözümlere odaklanması gerekmektedir. Matbaa ve ambalaj sektöründe sürdürülebilirlik, geri dönüşüm ve atık yönetimine yönelik daha fazla yatırım yapılması önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik coğrafya, İstanbul, matbaa, ambalaj sanayi.

Abstract: Industry is an important activity that enables raw materials to be processed into finished products. While sectors such as the paper industry utilise natural resources, printing stands out in the process of product reproduction. With the development of printing in the Ottoman period, the importance of packaging increased and played an important role in product protection and transport processes. Packaging is necessary for the protection, transport and storage of products and has been developed using various materials throughout history. As of 2023, Istanbul has a population of 15,655,924 and an area of 5,461 km². The province has 2,867 inhabitants per km² and consists of 39 districts. By using the data of Istanbul Chamber of Commerce and Istanbul Chamber of Industry and Ministry of Economy reports, printing-publishing companies and packaging

Geliş Tarihi:22.04.2024

Kabul Tarihi:01.09.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Vural, E., Özer, İ. & Doğan, M. (2024). İstanbul'da matbaacılık ve ambalaj sanayinin gelişimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1762-1770. Doi: 10.33437/ksusb d.1472147

industry data by districts were analysed. Packaging industry exports in Turkey increased significantly in the 2009-2019 period. Plastic and paper-cardboard products came to the fore. Fluctuations were observed in imports, with the highest imports coming from Germany. Printing activities are particularly concentrated in and around Istanbul. The number of firms engaged in printing and publishing activities in Istanbul is 5,636, with the highest number in Zeytinburnu. Printing activities are similarly concentrated in Istanbul, especially in Esenyurt district. For the development of the packaging industry in Turkey, sector stakeholders need to focus on cooperation and innovative solutions along with government incentives. More investment in sustainability, recycling and waste management in the printing and packaging industry is important.

Keywords: Economic geography, Istanbul, printing, packaging industry.

GİRİŞ

Sanayi, fabrikalarda veya atölyelerde çeşitli hammadde ve yarı işlenmiş materyallerin işlenerek mamul ürünlere dönüştürülmesi süreçleriyle ilgili üretim faaliyetlerini ve teknikleri ifade etmektedir (Doğanay, 1998). Çeşitli hammaddelerin etkili bir şekilde kullanılıp daha değerli hale getirilmesini sağlayan imalat safhası oldukça önemlidir (Tümertekin, 1969). Ekonominin ana kollarından olan sanayi ile birlikte özellikle doğada bulunan hammaddeler değerlendirilmeye ve şekillenmeye başlamış, sanayi yatırımları ve faaliyetleri artmıştır (Doğan, 2013a;211). Sanayi ve sanayi kolları çok taraflı ve karmaşık bir faaliyet türüdür (Özey ve Çalışkan, 2018:4). Sanayi kollarının bazıları ülkelerin sanayileşme sürecinde oldukça etkili olmuştur. Kâğıt sanayisi de bu sektörlerden biridir. Ormancılığa dayalı sanayi kolu içinde yer alan kâğıt sanayi tesislerinde üretilen her ürün çok değerlidir. Kaynağını doğadan alan kâğıt sanayisinin kuşkusuz doğaya olan tahribatı da çok fazladır. Sanayi sektörünün hangi kolu olursa olsun ilgili alanda yapılan çalışma ve değerlendirmelerde sanayinin bir kolu veya sanayi bölgesi ele alınır ve beşerî coğrafya açısından sanayi faaliyetinin başlayabilmesi için gerekli şartların sağlanmasından sonra bu sanayi faaliyetinin ve bölgesinin ne yönde, nasıl etkilendiği ve kazandırdığı fonksiyonların durumu dikkate alınır (Doğan, 2013b:512; Ayhan, 2022:2). Ekonomik coğrafya, ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımını, bu dağılımın nedenlerini ve sonuçlarını izleyerek, ekonomik sistemlerin coğrafi boyutunu anlamaya çalışmaktadır (Sandal ve Şen, 2013:2; Şen ve Sandal, 2017:41). Ekonomik coğrafyanın bir alt disiplini olan sanayi coğrafyası, sanayi faaliyetlerinin dağılışı ve bu dağılışı üzerinde etkili olan unsurları inceler (Doğan, 2018). Her alanda baskı, ambalaj ve paketleme üretimi yapabilen matbaacılık da sanayi faaliyetlerinin oldukça önemli bir koludur. Matbaacılık, metin ve görsellerin, genellikle kâğıt, plastik, branda gibi baskı altı malzemelerin üzerine basılarak çoğaltılma işlerinin tümünü kapsamaktadır (Yenidoğan ve Çirakoğlu, 2019:58). Medeniyetlerin ilerlemesinde en büyük faktör olan ve insanlığa en çok hizmet eden matbaa, modern anlamda 1450 yılında icat edilmiştir (Keskinoglu, 1967:121). Ağaç oyma tekniği kullanılarak, ilk olarak M.S. 593'te Çin'de kurulan matbaa, 18.yy'da (1727) Türkiye'ye gelmiştir (Yenidoğan ve Çirakoğlu, 2019:58). 1727 yılında İbrahim Müteferrika tarafından Osmanlı'nın ilk matbaası İstanbul'da kurulmuştur (Doğan, 2013b:516). 1727'de İbrahim Müteferrika'nın matbaasından itibaren devlet tekelinde olan matbaa kullanımı ve kitap basımı 1840 yılında kadar sahafların Tâkvimhane-i Âmire'de kitap bastırmasına izin verilmesi ile değişmeye başlamış ve İstanbul'da devlet dışında da özel aktörler matbu kitap üretimine dahil olmuşlardır (Erken, 2023:181). Osmanlı Dönemi'nde 1804 yılında zengin orman örtüsü, su potansiyeli ve sahip olduğu liman nedeniyle İstanbul Beykoz'da kâğıt fabrikası kurulmuştur. Osmanlı'da zaman içinde matbaacılıkta devletin ve özel sektörün etkisiyle kitap, dergi, gazete vb. ürünlerin basımı hızla artış göstermiştir. Fakat Osmanlı Dönemi'nde matbaalarda kitap, dergi ve gazete dışında başka ürünlerin basılacağını göz ardı etmek Osmanlı'da matbaa anlayışını zorlaştırmıştır (Erken, 2023:21). Osmanlı Dönemi'nde matbaalarda kitap, dergi, gazete, matbu evrakların hepsinin basımı gerçekleştirilmiş ve çoğaltılması sağlanmıştır. Matbaa teknikleri gelişme gösterdikçe birçok ürün matbaa sayesinde yapılmış ve çoğaltılmıştır. Bunların en başında da ürünlerin paketlenmesinde, taşınmasında, depolanmasında kullanılan ambalajlar gelmektedir. Doğadan veya çeşitli sanayi alanlarında hammaddelerin işlenmesiyle elde edilen yaşamın devamlılığını sağlayan nesnelere "ürün" adı verilmektedir. Bu ürünlerin korunmasını, toplanmasını, taşınmasını ve depolanmasını sağlayan en önemli araçlardan biri ambalajlardır (Dabak, 2009:3). Ambalajlar, malların-ürünlerin iyi bir şekilde saklanabilmesi, taşınıp korunabilmesi için yerleştirildikleri kap ve zarflardır. Ürünün kalitesini korumak ve stokta tutmak, ürünün naklini kolaylaştırmak ve satışı teşvik etmek ambalajların en önemli fonksiyonları arasında yer almaktadır. Ayrıca ambalajlar; dekorasyon, şekil ve renkleriyle barındırdığı ürünlerin reklamlarını da yapmaktadır. Diğer taraftan ambalajların üretici tarafından kullanılabilmesi için ekonomik olması da

önemli fonksiyonları arasında yer almaktadır (İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1968:5). Ambalajların birçok üründe ve fonksiyonel olarak kullanılması oldukça eskiye dayanmaktadır. Paleolitik dönemde ürünlerin taşınmasında ve saklanmasında ağaç gövdesi, su kabağı, oyuk taşlar, yapraklar ve ağaç kabukları kullanılırken, Neolitik dönemde de metal taşıyıcılar ve çömlekler kullanılmıştır (Erdoğan, 1999:4). Tarih öncesi çağlardan yaklaşık olarak M.S. 1200'lü yıllara kadar kullanılan ambalaj türlerinde önemli değişiklikler olmuştur. Ürünlerin ambalajlanmasında, taşınmasında ve depolanmasında derinin kullanımından sonra sırasıyla dokuma, ahşap, saplar, kaplama ürünler, taş, kil, metal ve cam kullanılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Tarih öncesi-M.S. 1200 yılları arası kullanılan ambalaj türleri

Ambalaj İçin Kullanılan Malzeme	Ambalaj Şekli ve Kullanım Alanları
Deri	Sargılar, Torbalar, Şişeler
Dokuma	Sargılar, Çuvallar
Ahşap	Fıçılar, Kutular, Küçük Kutu ve Sandıklar
Saplar-Kaplamalar	Sepetler, Örtüler
Taş	Küçük Kavanoz ve Çanak
Kil	Çanak Çömlek, Vazo, Geniş Ağızlı Sürahi, Kâse
Metal	Çanak, Çömlek, Kase, Fincan
Cam	Kavanozlar, Şişeler, Fincanlar, Kaseler

Kaynak: Sachorow ve Griffin, 1970, 2; Erdoğan, 1999:4

Geçmişten günümüze kadar olan süreçte ambalajların türleri değiştikçe fonksiyonları da değişiklik göstermiş ve önemi daha da artmıştır. Ambalajların taşıma, depolama, koruma (saklama), fiyat belirleme, reklam, bilgilendirme gibi fonksiyonları bulunmaktadır. Ambalajların bu kadar fonksiyonunun olması ürünlerin değerini de arttırmaktadır. Ambalaj türleri kullanılan hammaddeye göre değişiklik göstermektedir. Ambalajların hammaddelerine göre başlıca türleri; ahşap, plastik, kâğıt, metal, cam ve esnek ambalajlardır (Şimşeker ve Boztaş, 2011:201).

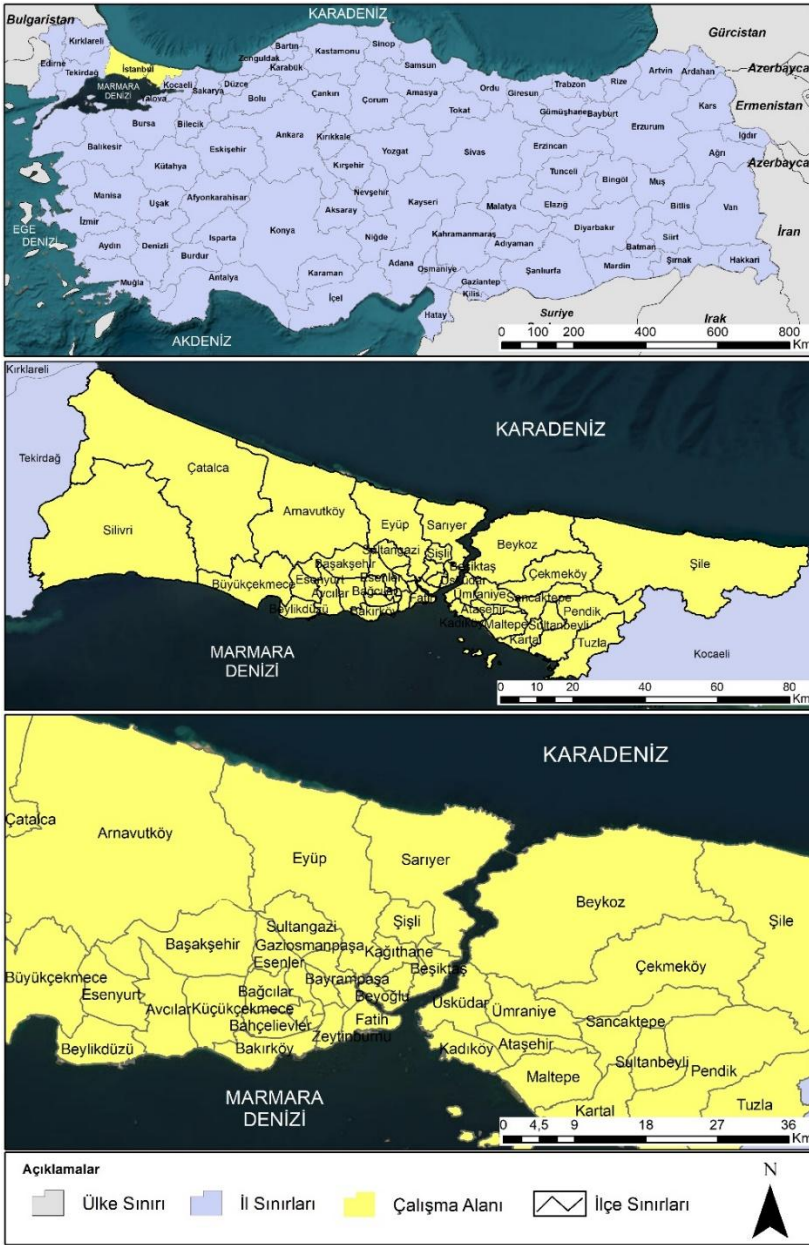
Gelişmiş ülkelerde refah seviyesinin bir göstergesi olarak kabul edilen ambalajların kullanım alanları oldukça fazladır (Dabak, 2009:13). Ambalajlar, başta gıda olmak üzere içecek, sanayi, ilaç, kozmetik ve diğer birçok alanda kullanılmaktadır. Bununla birlikte ambalajların en çok kullanıldığı alan da gıda sektörüdür (WPO, 2022).

Bu çalışmada İstanbul ilinde ve Türkiye genelinde 2009-2019 yılları arasındaki ambalaj sanayi ve matbaacılık faaliyetlerinin geçmişten günümüze kadar olan süreçteki durumu ve İstanbul'un ilçelere göre dağılışı incelenmiştir.

YÖNTEM

Çalışma Alanının Sınırları, Materyal ve Metodu

Çalışma alanını İstanbul ili oluşturmaktadır. İstanbul ilinin 2023 yılı itibariyle toplam nüfusu 15.655.924'tür. İlin yüzölçümü 5.461 km²'dir. İl genelinde km²'ye 2.867 kişi düşmektedir. İstanbul ilinin 39 ilçesi bulunmaktadır. Bunlar; Adalar, Arnavutköy, Ataşehir, Avcılar, Bağcılar, Bahçelievler, Bakırköy, Başakşehir, Bayrampaşa, Beşiktaş, Beykoz, Beylikdüzü, Beyoğlu, Büyükçekmece, Çatalca, Çekmeköy, Esenler, Esenyurt, Eyüpsultan, Fatih, Gaziosmanpaşa, Güngören, Kadıköy, Kağıthane, Kartal, Küçükçekmece, Maltepe, Pendik, Sancaktepe, Sarıyer, Silivri, Sultanbeyli, Sultangazi, Şile, Şişli, Tuzla, Ümraniye, Üsküdar ve Zeytinburnu'dur (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışma alanının Lokasyon Haritası

Çalışmada İstanbul Ticaret Odası ve İstanbul Sanayi Odası'ndan basım-yayın firmalarının ilçelere göre sayıları temin edilmiştir. Bunun dışında T.C. Ekonomi Bakanlığı'ndan 2009-2019 yıllarına ait Türkiye'nin ambalaj sanayi ihracatı ve ithalatı ile ilgili raporlar derlenerek ilgili yıllara ait veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler ArcGIS 10.8'e aktarılmış ve ilçe ölçeğinde dağılışı yapılmıştır. Bununla birlikte de İstanbul özelinde matbaa sanayisinin güncel durumu ve Türkiye ile İstanbul ili ambalaj sanayisinin karşılaştırmalı analizi yapılmıştır.

BULGULAR

Türkiye'de ambalaj sanayisi hızlı gelişen bir sektördür. Bu hızlı gelişmenin başlıca etkenleri arasında, hızlı şehirleşme, nüfus artışı, yaşam standartlarının yükselmesi, kadınların iş hayatına atılmasındaki artış, tüketim alışkanlıklarının değişmesi, teknolojinin gelişmesi, toptan-perakende satış eğiliminin artışı ile bunların yanında üretimin, tüketimin ve ihracatın artması da yer almaktadır. Ambalaj malzeme üretiminde Türkiye'de yaklaşık olarak 3.000 firma bulunmaktadır. Bu firmaların, büyük kısmı İstanbul, Gaziantep, Ankara, Bursa ve İzmir gibi büyükşehirler ve çevresinde toplanmıştır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2020:2).

Türkiye’de ambalaj sanayi ihracatında 2009-2019 yılları arasında önemli derecede artış meydana gelmiştir. 2009 yılında 2 milyar dolar olan ambalaj ihracatı 2015’te 3,7 milyar dolara, 2019’da ise 4,7 milyar dolara yükselmiştir. Ambalaj sanayiinde ihracat 2009-2015 yılları arasında %86,95, 2015-2019 yılları arasında ise %26,16 oranında artış göstermiştir. Ambalaj ihracatında en fazla artış plastik ve kâğıt-karton ürünlerinde gerçekleşirken, en az ihracat ise ahşap ürünlerinde meydana gelmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Türkiye’nin ambalaj sanayi ihracatı (Milyon ABD Doları)

Ambalaj Türleri	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Plastik	1.349	1.704	2.142	2.208	2.530	2.734	2.439	2.445	2.584	2.855	2.860
Ahşap	28	30	37	35	37	38	31	30	29	31	29
Kâğıt-Karton	385	471	567	622	694	790	790	889	996	1.108	1.152
Cam	36	32	31	36	30	31	32	58	62	84	142
Metal	202	221	281	313	338	356	331	307	340	380	404
Toplam	2.000	2.453	3.058	3.214	3.629	3.949	3.739	3.848	4.144	4.603	4.717

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, Ambalaj Sektör Raporları, 2009-2019.

Türkiye ambalaj sanayi ithalatında 2009-2019 yılları arasında dönemsel olarak dalgalanmalar olduğu görülmektedir. Ambalaj ithalatı 3,5 milyar dolar ile en fazla 2014’te gerçekleşmiştir. En az ambalaj ithalatı ise 2009’da 1,8 milyar dolar ile gerçekleşmiştir. 2009-2015 yılları arasında ambalaj ithalatında %69,6 artış görülürken, 2016-2019 yılları arasında ise %9,34 oranında azalma görülmektedir. En fazla ambalaj ithalatı, ihracat da olduğu gibi plastik ve kâğıt-karton ürünlerinde gerçekleşmiştir. En az ambalaj ithalatı ise, ahşap ürünlerinde gerçekleşmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Türkiye’nin ambalaj ithalatı (Milyon ABD Doları)

Ambalaj Türleri	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Plastik	914	1.211	1.513	1.525	1.733	1.876	1.723	1.726	1.896	1.679	1.555
Ahşap	4	9	8	10	11	12	9	8	10	10	8
Kâğıt-Karton	848	1.128	1.287	1.173	1.293	1.337	1.113	1.069	1.175	1.290	1.081
Cam	41	69	63	60	126	133	76	61	60	58	61
Metal	48	81	110	185	215	226	218	295	213	242	194
Toplam	1.855	2.498	2.981	2.953	3.378	3.584	3.146	3.200	3.358	3.282	2.901

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, Ambalaj Sektör Raporları, 2009-2019.

Türkiye’nin ambalaj ihracatı yaptığı ülkeler arasında 2.278 milyar dolar ile Almanya ilk sırada gelmektedir. Sonrasında 2.035 milyar dolar ile İngiltere, 1.853 milyar dolar ile de Irak gelmektedir (Tablo 4).

Tablo 4. Türkiye'nin ambalaj ihracatı yaptığı 10 ülke (Milyon ABD Doları)

Ülkeler	2009	2010	2011	2015	2016	2017	2018	2019
İngiltere	139,7	167,5	208,7	269,5	253,4	264,7	356,5	375
Almanya	177,9	216,2	273,6	287,2	308,8	322	355,5	337,2
Irak	90,7	141,9	201,7	244,2	252,3	292,9	296,9	332,4
İsrail	77,5	85,9	98,2	130,5	148,2	165,5	196	216,2
İtalya	66,8	86,2	110,2	137,5	149,9	157,9	210,8	192,6
ABD	45,5	61,7	67	81,6	91,9	120,6	144,7	181,7
Fransa	112,6	142,8	193,2	167,5	164,2	165,7	179,6	175,6
İran	86	106,9	150,2	137,5	166,8	164,4	155,9	174,6
Hollanda	68,1	83,5	112,5	128,8	129,4	133,6	137	132,3
İspanya	47,6	60,1	69,2	82,7	91,7	94,8	131	121,1

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, Ambalaj Sektör Raporları, 2009-2019.

Türkiye'nin 2009-2019 yılları arasında ambalaj sanayisi alanında yaptığı ithalatlarda 4.637,5 milyar dolar ile Almanya'nın ilk sırada geldiği görülmektedir. Almanya'dan sonra 2.266,7 milyar dolar ile İtalya, 2.730,4 milyar dolar ile de Çin gelmektedir.

Tablo 5. Türkiye'nin ambalaj sanayi ithalatı yaptığı 10 ülke (Milyon ABD Doları)

Ülkeler	2009	2010	2011	2015	2016	2017	2018	2019
Almanya	474,7	583	675,5	515,8	589,5	623	614	562
İtalya	222,7	280,9	315,1	319,2	286,8	304	275	263
Çin	145,9	222,6	301,8	504,7	422,4	417	369	347
ABD	140,5	241,6	298,7	273,6	230,1	237	241	156
Fransa	95,9	115,7	142,2	86,7	139	147	149	139
Güney Kore	65,5	95	132,1	145,1	211,6	196	147	121
İngiltere	71,3	90,6	102,1	92,1	117,4	122	119	79
Finlandiya	37,8	65,2	83,1	281,8	91,4	97	95	84
İspanya	48,7	60,6	82,1	88,5	82,1	95	94	97
Belçika	50,5	59,8	77,8	75,2	69,9	79	84	69

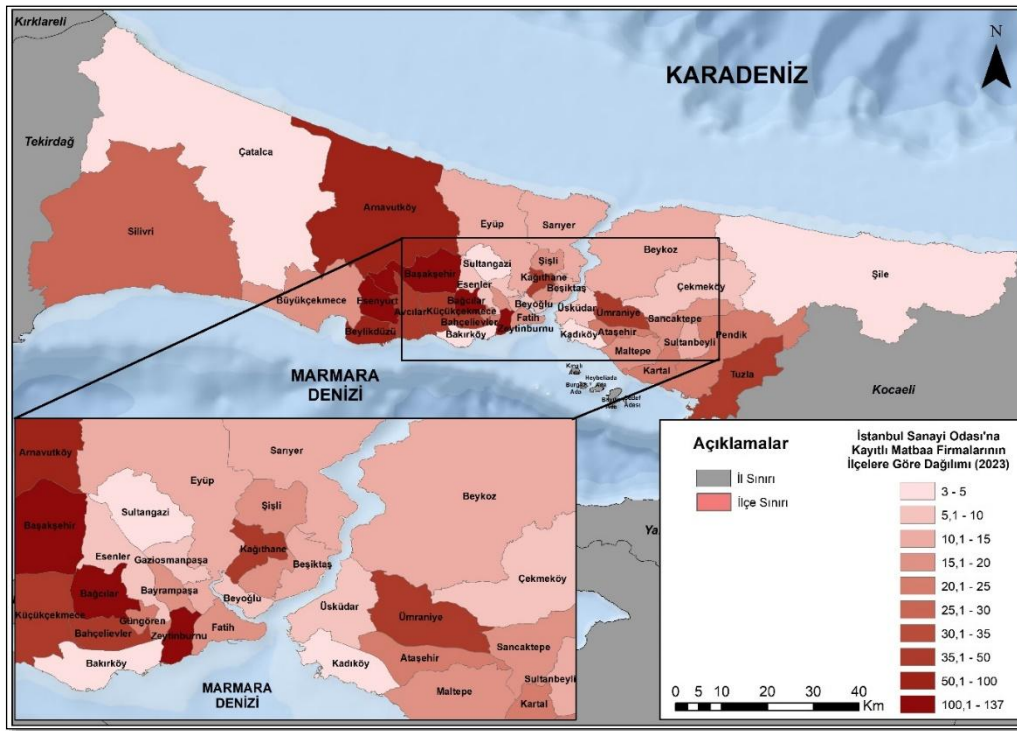
Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, Ambalaj Sektör Raporları, 2009-2019.

Matbaacılık faaliyetleri, ambalaj sanayisi için oldukça önemlidir. Matbaacılık faaliyetleri ile ambalaj sanayisine gerekli olan ürünlerin büyük bölümü üretilmektedir. Matbaacılık faaliyetlerinde üretimi gerçekleştirilen ürünlerde ambalaj başta olmak üzere birçok alanda üretim gerçekleştirilmektedir. Matbaacılık ve basım-yayın faaliyetleri genel olarak İstanbul ve çevresi başta olmak üzere büyükşehirlerde yoğunlaşmıştır. İstanbul genelinde İstanbul Ticaret Odası'na kayıtlı basım-yayın faaliyeti gerçekleştiren 5.636 firma bulunmaktadır. Bu firmaların büyük bölümü Zeytinburnu, Fatih, Beyoğlu, Kağıthane, Şişli, Beşiktaş, Üsküdar, Kadıköy, Ümraniye, Ataşehir, Başakşehir ve Bağcılar'da kümelenmiştir. En fazla basım-yayın faaliyeti yapan firma 846 ile Zeytinburnu ilçesindedir. Sırasıyla Fatih'te 470, Kadıköy 362, Şişli 337, Başakşehir ilçesinde de 244 basım-yayın faaliyeti yapan firma bulunmaktadır. Şile'de 1, Adalar'da 3 ve Çatalca ilçesinde 10 adet olmak üzere en az sayıda basım-yayın faaliyeti gerçekleştiren firma bulunmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. İstanbul Ticaret Odası'na Kayıtlı Basım-Yayın Faaliyeti Yapan Firmaların İlçelere Göre Dağılışı

İstanbul genelinde İstanbul Sanayi Odası'na kayıtlı matbaa faaliyeti sürdüren firma sayısı 1.242'dir. Bu firmalar matbaacılık faaliyeti yapmaktadır. Bu firmaların çoğu İstanbul'un Avrupa yakasında toplanmıştır. İstanbul Sanayi Odası'na kayıtlı matbaa firmalarının dağılımına bakıldığında, en fazla Esenyurt ilçesinde 137 matbaa firmasının olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla Zeytinburnu (118), Başakşehir (116), Bağcılar (113) ve Beylikdüzü (85) takip etmektedir. En az matbaa firması ise Bakırköy, Kadıköy, Çatalca, Sultangazi ve Esenler ilçelerinde bulunmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3. İstanbul Sanayi Odası'na Kayıtlı Matbaa Faaliyeti Yapan Firmaların İlçelere Göre Dağılışı

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Türkiye’de ambalaj sanayii, ekonomik büyümenin ve endüstriyel üretimin önemli bir parçası olarak belirgin bir rol oynamaktadır. Ambalaj sanayisi; içecek, gıda, kozmetik, ilaç ve diğer birçok endüstriyel üretime malzeme sağlamaktadır. Türkiye’nin ambalaj sanayisindeki yenilikçi ve teknolojik yaklaşımları sayesinde artan dış ticaret hacmi, sektörün uluslararası alanda rekabet gücünü artırdığını göstermektedir. Türkiye’de 2009-2019 yılları arasında ambalaj sanayisinde yapılan ihracat miktarı 2009 yılında 2 milyar dolar iken 2015 yılında 3.739 milyar dolara yükselmiştir. 2019 yılında ise ihracat geliri 4.717 milyar dolara yükselmiştir. İthalat gelirleri 2009 yılında 1.855 milyar dolar iken, 2015 yılında 3.146 milyar dolara yükselirken, 2019 yılında ise 2.901 milyar dolara gerilemiştir. Türkiye’nin en fazla ambalaj alanında ihracat yaptığı ülke Almanya iken en fazla ithalat yaptığı ülke de Almanya’dır. Türkiye ve Almanya arasında ambalaj sanayisi özelinde ihracat ve ithalat sıralamasında ilk sırada yer almasının en önemli nedeni eskiden beri gelen ticari ilişkiler ile iki ülkenin coğrafi yakınlığı gösterilebilmektedir. Bunun yanı sıra kur farkı nedeniyle üretimin Türkiye’de daha ucuza mal edilmesi ile Almanya’da yaşayan Türk vatandaşlarının kültür ve alışkanlıklarına uygun olması vb. nedenler sıralanabilmektedir.

İstanbul’da Ticaret Odası’na ve Sanayi Odası’na kayıtlı basım-yayın faaliyeti sürdüren firma sayısı toplam 6.878’dir. Basım-yayın yapan matbaa ve firmalar özellikle Zeytinburnu, Fatih, Şişli, Kağıthane, Kadıköy, Üsküdar, Ümraniye, Başakşehir, Arnavutköy ve Bağcılar ilçesinde yoğunlaşmıştır. Bunun dışında Çatalca, Şile, Bakırköy ve Silivri ilçelerinde ise basım-yayın yapan matbaa ve firma sayısı oldukça düşüktür. Başka bir ifade ile merkezden çevreye doğru matbaa ve firma yoğunluğu düşmektedir. Bunun en belirgin nedeni nüfus ve ticaret hareketliliğidir.

Türkiye’de ambalaj sanayisindeki potansiyel durum göz önünde bulundurulduğunda, devletin politikası ve teşviklerine ek olarak sektör paydaşlarının iş birliği ve yenilikçi çözümler üzerine odaklanması gerekmektedir. Bunun yanı sıra, matbaa ve ambalaj sanayisinde sürdürülebilirlik, geri dönüşüm ve atık yönetimi gibi konularda sektöre daha fazla yatırım yapılması da oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

Ayhan, F. (2022). Beylikdüzü ilçesinde (İstanbul) sanayi faaliyetlerinin gelişimi, Yapısı ve Dağılışı Üzerine Coğrafi Bir İnceleme. *Humanitas*, 10(20), 1-22.

Dabak, C. (2009). *Türkiye’de ambalaj atıklarının kontrolü ve avrupa birliğine uyum*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Doğan, M. (2013a). Türkiye sanayileşme sürecine genel bir bakış. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28, 211-231.

Doğan, M. (2013b). Geçmişten günümüze İstanbul’da sanayileşme süreci ve son 10 yıllık gelişimi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 27, 511-550.

Doğan, M. (2018). Sanayi coğrafyası. M. Doğan ve Ö. Sertkaya Doğan (Ed.) *Beşerî ve Ekonomik Coğrafya*. Pegem Akademi Yayınları, İstanbul.

Doğanay, H. (1998). *Türkiye ekonomik coğrafyası*. Çizgi Kitabevi, Erzurum.

Erdoğan, S. (1999). *Dış ticaret açısından ambalaj sanayinin türk gıda sanayisindeki yeri, önemi ve uygulamadan örnekler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Erken, M. (2023). Taş üstüne yazı yazmak: osmanlı’da matbaa hattatlığı (1831-1928). *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 21, 173-208.

İstanbul Ticaret Odası Yayınları. (1985) *Ambalaj ve ticari önemi*, Hüsnü Tabiat Matbaası, İstanbul.

Keskinoğlu, O. (1967). Türkiye’de matbaa te’sisi ve mushaf basımı. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 121-139.

Özey, E. & Çalışkan, V. (2018). Sanayi coğrafyası açısından sektörel bir inceleme: Balıkesir'de kolonya endüstrisi. *Coğrafya Dergisi*, 37, 1-17.

Sachorow, S. & Griffin, R. C. Jr. (1970). *Food packaging. a guide fort he supplier, processor and distributor. Packaging Res. Devision, Reynolds Metals Co.* Richmond, Virginia, USA.

Sandal, E. K. ve Şen, Ö. (2013). Gaziantep ilinin ekonomik coğrafyasından bir kesit: 1998-2012 yılları arası ihracat performansının istatistiki verilerle analizi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 43-60.

Şen, Ö. & Sandal, E. K. (2017). Gaziantep ilinde üç yıldız analizi yöntemi ile endüstriyel kümelenme analizi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 38, 39-62.

Şimşeker, A. & Boztaş, C. (2011 Kasım 24-26). *Ambalaj kavramı, plastik ambalaj hammaddeleri ve özellikleri* [Bildiri Sunumu]. IV. International Printing Technologies Symposium, İstanbul-Türkiye.

T.C. Ekonomi Bakanlığı. (2020). *Ambalaj sektörü-sektör raporları*. <https://ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Ambalaj.pdf>

Tümertekin, E. (1969). Sanayi Coğrafyası. İstanbul Üniversitesi Yayınları, No 751.

WPO. (2022). *Packaging trends report worldstar award*. https://www.worldpackaging.org/Uploads/2022-10/ResourcePDF49_1665660147.pdf

Yenidoğan, S. & Çırakoğlu, S. (2019). Basım sanayi ve matbaa sektöründe iş sağlığı ve güvenliği kanununu getirdiği yasal zorunluluklar. *Academic Journal of Information Technology*, 10(37), 57-72.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Yamaç Paraşütü Pilotlarının Mutluluk Seviyeleri ve Mental (Psikolojik) İyi Oluşları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Investigation of the Relationship Between Happiness Levels and Mental (Psychological) Well-Being of Paragliding Pilots

Yasemin YALÇIN

Doç. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi
yasemin.yalcin@alanya.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-1484-3477

Ecenur BÜYÜKGÜROĞLU

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi
ecebuyukg@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-8215-6011

Ali Nail TAŞDEMİR

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi
antademir@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-8931-7025

Öz: Günümüzde her sporda psikolojik iyi oluşun ve mutluluğun oldukça önemli olduğu bilinmektedir. Bu sebeple spor branşları için bilimsel durumlara dayalı psikolojik iyi oluşu ve mutluluğu araştıran çalışmalar gün geçtikçe çoğalmaktadır. Konunun önemiyle beraber riskli spor branşlarından biri olan yamaç paraşütünde pilotların mutlulukları ve psikolojileriyle ilgili çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu araştırma, yamaç paraşütü pilotlarının mutluluk düzeyleri ve mental (psikolojik) iyi oluşlarını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, Türkiye’de lisanslı olarak uçuş yapan 213 pilot oluşturmaktadır. Pilotların 44’ü (%20,7) kadın ve 169’u erkek (%79,3)’tir. Bu çalışmada veri toplama araçları olarak, Kişisel Bilgi Formu, Oxford Mutluluk Ölçeği ve Warwick-Edinburgh Mental İyi Oluş Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin parametrik testlerin ön şartlarını sağlayıp sağlamadığına Skewness ve Kurtosis (verilerin normal dağılım durumu) değerleri ve Levene (varyans eşitliği) testi sonuçları incelenerek karar verilmiştir. Bu doğrultuda katılımcıların çeşitli demografik özelliklerine göre OMÖ-K ile WEMİÖÖ düzeylerini değerlendirmek için t-testi ve ANOVA testleri uygulanmıştır. Ayrıca ölçekler arasındaki ilişki seviyesi pearson korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonucunda, yamaç paraşütü pilotlarının mutluluk seviyeleri ve mental (psikolojik) iyi oluş düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yamaç paraşütü pilotu, mutluluk, mental iyi oluş, psikolojik iyi oluş.

Abstract. Today, it is known that psychological well-being and happiness are very important in every sport. For this reason, studies investigating psychological well-being and happiness based on scientific situations for sports branches are increasing day by day. With the importance of the subject, there are almost no studies on the happiness and psychology of pilots in paragliding, which is one of the risky sports branches. This research was carried out to determine the happiness levels and mental (psychological) well-being of paragliding pilots.

*Geliş Tarihi:*05.09.2022

*Kabul Tarihi:*04.11.2024

*Yayın Tarihi:*31.12.2024

Atıf: Yalçın, Y., Büyükgüroğlu, E., & Taşdemir, A. N. (2023). Yamaç paraşütü pilotlarının mutluluk seviyeleri ve mental (psikolojik) iyi oluşları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1771-1786. Doi: 10.33437/ksusb.1171246

The study group of the research consists of 213 pilots flying licensed in Turkey. Of the pilots, 44 (20.7%) were female and 169 (79.3%) were male. Personal Information Form, Oxford Happiness Scale and Warwick-Edinburgh Mental Well-Being Scale were used as data collection tools in this study. It was decided whether the data met the prerequisites of the parametric tests by examining the Skewness and Kurtosis (normal distribution of the data) values and the Levene (variance equality) test results. In this direction, t-test and ANOVA tests were applied to evaluate the levels of OMÖ-S and WEMİÖÖ according to the various demographic characteristics of the participants. In addition, the level of relationship between the scales was evaluated with Pearson correlation analysis. As a result of the research, it was determined that there is a positive and significant relationship between the happiness levels and mental (psychological) well-being levels of paragliding pilots.

Keywords: Paragliding pilot, happiness, mental well-being, psychological well-being.

“Zafer ne kadar zorsa, kazanmadaki mutluluk o kadar büyük olur.”
-Edson Arantes do Nascimento (Pele)

GİRİŞ

Yamaç paraşütü pilotları, doğası gereği tehlikeli olan sporun gerektirdiği risk ve adrenalinden dolayı genellikle yüksek düzeyde bir heyecan ve zaman zaman da zihinsel bir yorgunluk yaşarlar. Bu durum, pilotların psikolojik sağlıkları ve yaşam kaliteleri üzerinde potansiyel bir etkiye sahip olabilir. Yamaç paraşütü pilotlarının psikolojik iyiliklerini artırmaya yönelik etkili stratejiler geliştirmeye olanak sağlayacak bu çalışma yamaç paraşütü pilotlarının yaşadıkları duygusal ve zihinsel deneyimleri anlamak için kapsamlı bir perspektif sunmayı hedefler.

Mutluluk insanlık tarafından sürekli anlaşılacak, bilinmek istenmiş ve onlar için nihai bir amaç olmuştur. Mutluluk; bireyin arzuları ve amaçları yerine getirildiğinde hissettiği duygudur (Demir & Murat 2017: 350). Psikolojide mutluluğun anlamı subjektif (öznel) iyi oluşturmaktır (Çirkin & Göksel 2016: 376).

İyi oluş (well-being) terimi psikolojide iki temel yapı olarak ele alınmıştır. Bunlardan ilki hedonizmdir. Hedonizm veya diğer bir deyişle Hedonik yaklaşım hedonik psikologlar tarafından iyi oluşun subjektif mutluluktan oluştuğunu ve yaşamın iyi ve kötü tüm unsurları kapsayacak bir biçimde ele alınan haz ve hoşnutsuzluk deneyimidir (Ryan & Deci, 2001: 143-146). Yani subjektif (öznel) iyi oluş yaşam doyumu, pozitif ruh halinin varlığı ve negatif ruh halinin yokluğu olarak “mutluluk” şeklinde özetlenebilir. Tüm bu tanımlara bakılarak hedonik yaklaşıma hazcılık denebilir.

İkinci temel yapı ise eudaimoniyedir. Eudaimonia kavramını ise mutluluk olarak düşünmek yanlıştır. Eudaimonia anlık hislerden ziyade bireyin kendine özgü işlevi hayata geçirmesi, hayatının dolu ve aktif geçmesi şeklinde ifade edilebilir (Esenyel, 2012: 213). David Ross da eudaimoniyayı etkinlik durumu olarak tanımlamıştır (Tetik, 2018: 13).

Mutluluk çevreye veya kişiden kişiye değişebilir. Sosyal hayattan gelen mutluluk ve başarıdan gelen mutluluk ayrı ayrı ele alınır. Bu aşamada bireyin motivasyon seviyesi mutluluk düzeyini etkileyen etkenlerden biridir (Özgün vd., 2017: 86). Motivasyon psikoloji literatüründe yapılan davranışların nedeninin betimlenmesine yönelik kullanılır (Mungan, 1995: 6). Diğer bir tanımda ise bireyleri belirli bir amaca doğru ve sürekli bir biçimde harekete geçirmek için yapılan çabaların tamamı olarak tanımlanır (Ergül, 2005: 69). Sporda motivasyonun düzeyinin ve başarının ilişkisi önemlidir. Motive edici düzeyi yetersiz olan bir durumda, başarısızlık kaçınılmazdır (Soyer vd., 2010: 227). Sporcular için başarının yolu fiziksel ve zihinsel performanstır. Mutluluk terimi de burada oldukça önemli bir yer edinmektedir. Sporcu performansı bireyin mutluluk, psikolojik iyi oluş ve yeterliliğine göre değişkenlik gösterebilir. Sporcuların iyi performans gösterebilmeleri onlara başarı dolayısıyla mutluluk getirir. Dolayısıyla iyi performans için iyi motivasyon gerekir.

Aristoteles'e göre yapılan davranışların nihai hedefi mutluluktur. Önemli olan etkinliklerle idame ettirilen bir yaşamdır (Akderin, 2014: 29). Bireyler, buldukları çevre dolayısıyla oluşabilen olumsuz şartların ortaya çıkarabileceği sıkıntıları azaltabilmek, mental durumlarını ve sağlıklarını oluşturan olumsuz durumlardan korumak veya fiziksel olarak daha sağlıklı olmak, boş vakitlerini pozitif eylem ve etkinliklerle geçirmek ve kendini daha iyi hissetmek için spor, sanat, müzikal etkinlikler gibi farklı

etkinlikler içinde bulunurlar (Tekin vd., 2009: 150). Buna dayanarak bireylerin içinde bulunduğu bu etkinlikler mutlulukla doğrudan ilişkilendirilebilir.

Spor beynimizde ve sinir sistemimizde olumlu değişikliklere sebep olur. Egzersize bağlı olarak fiziksel olarak kaslar gevşerken, duygusal ve zihinsel düzeyde de bir rahatlama söz konusudur. Egzersiz esnasında stres hormonlarının salınımı yavaşlar. Bu nedenle birey kendini dingin, mutlu hissedecektir (Mumcu & Mumcu, 2019: 18). Ayrıca spora katılımın bazı mental rahatsızlıklarda (depresyon, anksiyete vb.) iyi bir tedavi olduğu belirtilmektedir. Yani spor, bireyler için ciddi bir mesele olan sağlığı iyileştirdiği ve iyi olan sağlığı koruduğu için mutluluk getirir diyebiliriz.

Psikolojik iyi oluş, Ryff ve Keyes (1995) tarafından altı madde ile açıklanmıştır. İlk olarak bireyin kendinin farkında olması ve kendini kabul etmesi, ikinci olarak kendine hedefler ve yaşamda bir amaç belirlemesi, üçüncü olarak sürekli gelişime açık olması, dördüncü olarak başkalarıyla iyi ilişkiler kurması, beşinci olarak bireyin kendi hayatını ve çevresini etkin bir biçimde yönetebilme yeteneği ve son olarak hür iradesi olmasıyla oluşan bir bakış açıdır (Ryff & Keyes, 1995: 719). Diğer bir tanımda ise psikolojik iyi oluş bireyin yaşam kaygısını kişisel ve toplumsal ilgileriyle dengelemeye çalışma gücü olarak tanımlanmakta ve pozitif psikoloji çerçevesinde değerlendirilmektedir (Karademir & Açak, 2020: 533). Psikolojik iyi oluş insanların yaşamlarına dair değerlendirmeleri ifade eder. Psikolojik iyi oluş düzeyinin yüksek olmasının bireye pozitif birçok yönde getirileri vardır. Bunlardan bazıları iyimserlik, öfkede azalma, fiziksel sağlığın artması ve uzun ömürlülük olup yapılan çalışmalarla desteklenmiştir (Diener & Chan, 2011: 1, 2).

Kişiler pek çok hoş duyguyu deneyimledikçe, ilgi çekici faaliyetlere katıldıklarında, pek çok zevk ve nispeten az acıyı yaşadıklarında ve hayatlarından memnun olduklarında yüksek bir düzeyde psikolojik iyi oluş yaşamaktadırlar (Dost, 2007: 133). Psikolojik iyi oluş seviyesi iyi olan kişi, öğrenmeye de meyillidir. Yaşamından keyif alan kişi, gereksinimleri karşılandığında mutlu hisseder (Gönener, vd., 2017: 46). Psikolojik iyi oluşu etkileyen serbest zaman faaliyetlerinden en yararlısı sporsal faaliyetlerdir (Gümüş & Koç, 2019: 310).

Egzersiz ve sporun sadece bireyin fiziksel zindeliğini ve sağlığını arttırmadığı, aynı zamanda psikolojik olarak da olumlu etkileri olduğu bilinmektedir. Son yıllarda, egzersiz ve spor psikologları, farklı düzeylerde ve yoğunlukta egzersiz ve spor aktivitelerinin mutluluk ve yaşam doyumu üzerindeki etkilerini incelemekte. Aktif yaşamın olumlu duyguları beslediği ve fiziksel aktivite yoluyla bireylerin yaşamlarından memnun hissetmelerini sağladığı genel kabul edilen bir düşüncedir (Yetim, 2001; Barut, vd., 2019: 139).

Csikszentmihalyi'nin öne sürdüğü aktivite ve psikolojik iyi oluşu açıkça betimleyen akış kuramına göre akış, insanların başka hiçbir şeyi umursamadan bir faaliyete katılmasıdır. Akış, içsel çalışmalarını kontrol ederek mutluluğa ulaşma sürecini araştırır. "Akış", bilinç uyum içinde olduğunda ve insanlar yaptıkları şeyi sırf onu yapmak için yapmaya devam ettiklerinde elde edilen bir zihin durumudur. Spor, oyun, sanat ve hobiler gibi sürekli akış oluşturan bazı etkinliklere bakmak, insanları neyin mutlu ettiğini anlamayı kolaylaştırır (Csikszentmihalyi, 2005; Canbay, 2010: 22). Yapılan araştırmalarda profesyonel yapılan sporun zihinsel sağlığı etkilediği, depresyon ve kaygıyı azalttığını ve benlik saygısını ve beden imajını iyileştirdiği söylenmektedir (Mutrie & Biddle, 1995; Kiran, 2021: 34). Açık hava sporlarının (Doğa Sporları) faydaları genel olarak zihinsel rahatlama, egzersiz ve sağlıklı yaşam, stres atma, yenilenme, yaratıcılık ve özgürlük duyguları bağlamında gözlemlenmektedir (Kılıç & Şener, 2013: 222).

İnsanlarda açık hava egzersizinin faydaları üzerine yapılan diğer bir çalışmada ise taranmış bulgulara göre, açık hava egzersizinin bireyin iyi oluşu, yaşam kalitesi, mutluluk düzeyi ve yaşam doyumu üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu, kan basıncını düşürdüğü ve azalttığı, öfke ve saldırganlığı, depresyonu azalttığı ve daha olumlu bir duygusal durum yarattığı bulunmuştur. (Eigenschenk, vd., 2019: 6)

Günümüz sporlarında, fiziksel yeteneklerin mükemmelleştirilmesi, spor performansını daha üst seviyelere çıkarmak için tek başına yeterli görülmemektedir. Sporunun psikolojik durumu fiziksel özellikleri kadar önemsenmelidir. Bu nedenle, duygusal değişimler geçiren sporcuların fiziksel hazırlıklarına rağmen bekleneni gerçekleştiremedikleri açıklanmıştır (Tavacıoğlu, 1999; Aydoğan & Konaş, 2022).

Yamaç paraşütü, bireylere yüksek risk algısı, heyecan ve macera duygusu sağlaması ve yüksek düzeyde konsantrasyon gerektirmesi nedeniyle onu diğer spor türlerinden ayıran önemli özelliklere sahiptir. Türk Hava Kurumu sportif havacılık kulüpleri yönergesinde (2011: 21) de yamaç paraşütü sıkı düzen, çalışkan ve etkin olma, dikkat, dinamik ve sağlıklı bir beden, zihinsel ve psikolojik durum kontrolü, öğrenme isteği ve kendini geliştirmeyi gerektirir şeklinde açıklanmıştır.

Yamaç Paraşütünün ortaya çıkmasıyla beraber insanlar süzülerek, dünyayı kuşbakışıyla rahatlıkla seyrederek yamaç paraşütü eğlencesinin tadını çıkarmaya başlamıştır. Ancak son yıllarda dünya genelinde yamaç paraşütü kazalarının giderek artması insanları korkutmaya başlamıştır (Yalçın & Güven, 2020). Yamaç paraşütü kazalarının nedenlerinden biri de uçuş öncesi ve uçuş sırasındaki ruh halleridir. Yüksel ve diğerlerine (2006: 77) göre yamaç paraşütü kazalarını etkileyen bazı psikolojik durumlar şöyledir;

- Kişilik bozuklukları, ruh hastalıkları,
- Uçuş motivasyonu yetersizliği
- Davranış bozuklukları: Uçuş fobisi, panik atak, heyecan, tereddüt ve kararsızlık, yükseklik korkusu gibi fobik yönlerini bir anlamda bu korkularını örtmek için ne kendilerine ne de başkasına itiraf etme yani kontrfobik davranışlar, bilinçsizce intihar isteği vs.

Yamaç paraşütü pilotlarında mental (psikolojik) iyi oluş ciddi önem arz etmektedir. Bunun sebebi yapılan sporun doğası gereği riskli ve tehlikeli olmasıdır. Pilotlar uçuş öncesinde ve esnasında psikolojik olarak iyi ve mutlu olmaz ise bunun ölüm gibi ciddi sonuçları olabilir. Ayrıyeten bu sporu ticari bir iş bağlamında yapan pilotlar yanlarındaki yolcuyu da tehlikeye atmış olur. Dolayısıyla sporcunun mental durumu hem kendisi hem yolcusu için oldukça önemlidir. Ek olarak psikolojik olarak yeterli, sağlıklı ve mutlu olan bir pilot yaptığı sporu keyif alarak yapacaktır. Yapılan bir çalışmada da zihinsel bakımdan güçlü, dayanıklı sporcular son derece rekabetçi, kararlı, kendi motivasyonunu sağlayan ve stresli durumlarda odaklanmayı sürdürebilen kişilerdir (Crust & Clough, 2011; Gürer & Kılınç, 2019: 231) şeklinde açıklanmıştır.

Yine Gürer ve Kılınç (2019)'ın çalışmasının sonucuna göre doğa sporları (açık hava sporları) tehlikeli bir faaliyet alanıdır. Bu nedenle özellikle psikolojik ve ruhsal açıdan güçlü bireylere ihtiyaç duymaktadır. Zihinsel dayanıklılık ile psikolojik durum arasında pozitif yönde bir etkileşim vardır. Doğa sporları da zihinsel dayanıklılığa ve psikolojiye olumlu katkıda bulunur. Doğa sporları da zihinsel ve psikolojik gelişim için önemlidir.

Yukarıda yapılan incelemeler ve araştırmalar doğrultusunda sporcuların mutluluk düzeyleri ve mental (psikolojik) iyi oluşları her bakımdan önemlidir. Bu araştırmanın amacı yamaç paraşütü pilotlarının mutluluk düzeyleri ve mental (psikolojik) iyi oluşları arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Yamaç paraşütü sporcularında psikolojik iyi oluş ve mutluluk düzeyini konu edinen araştırmalara rastlanmamıştır. Pilotların mutluluk seviyeleri ile mental (psikolojik) iyi oluşları arasındaki ilişkinin açıklığa kavuşturulması, sporda performanslarını artırmak ve genel yaşam kalitelerini iyileştirmek için önerilerde bulunabilecek önemli bilgiler sağlayabilir. Bu sebeplerden dolayı araştırmanın oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın amaçları çerçevesinde aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Yamaç Paraşütü pilotlarının mutluluk düzeyleri ve mental (psikolojik) iyi oluş düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- Yamaç Paraşütü pilotlarının mutluluk düzeyleri ve mental (psikolojik) iyi oluş düzeylerinde kişisel bilgilerine göre anlamlı farklar var mıdır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada yamaç paraşütü pilotlarının mutluluk düzeyleri ve mental (psikolojik) iyi oluşlarını incelemek amacı ile nicel araştırma yöntemleri kapsamında hem tarama (betimsel) hem de ilişkisel

model kullanılmıştır. Tarama modeli, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Tarama modelinde, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak için evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup örnek ya da örneklem üzerinde tarama yapılmaktadır (Karasar, 2008). Betimleyici araştırmalar, bir durumu saptamaya yönelik olup ilgi duyulan konu ya da etkinliklerin bir betimlemesini, tasvirini elde etmeyi amaçlayan araştırmalardır (Şavran, 2009). Çalışma kapsamında yamaç paraşütü pilotlarının mutluluk düzeyleri ve mental (psikolojik) iyi oluş düzeyleri belirlenmeye çalışıldığı için mevcut araştırma betimsel bir araştırma olmakla birlikte her iki değişken arasındaki ilişkinin ele alınması sebebiyle de açıklayıcı ilişkisel bir araştırmadır (Cresswell, 2005; Fraenkel & Wallen, 2009).

Katılımcı Grubu

Araştırmanın çalışma grubu olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi (Bishop, 2017) ile belirlenen, Alanya'da yamaç paraşütü sporu yapan 210 sporcudan oluşmaktadır. Bu yöntem, ana kütle içerisinde seçilen örnek grubun araştırmacı tarafından belirlendiği olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemidir. Kolayda örnekleme yönteminde veriler, ana kütlede en basit, en hızlı ve en ekonomik şekilde toplanır (Aaker, vd., 2007; Haşiloğlu, vd., 2015). Araştırmada örneklem büyüklüğünü hesaplamak için ana kütledeki birey sayısının bilinmesi durumunda kullanılan " $n = Nt2pq/d2(N-1)+t2pq$ " formülü kullanılmıştır (Baş, 2001; Büyüköztürk, vd., 2014). Alanya'da 2022 yılı Mayıs ayında ortalama olarak 500 kişi uçuş gerçekleştirmiştir. Ana kütle 500 olarak kabul edildiğinde istatistiki olarak 210 örneklem büyüklüğünün anlamlı sonuçlar vereceği anlaşılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Mevcut çalışmanın birinci bölümünde katılımcıların kişisel bilgilerini içeren sorulara yer verilmiştir. Diğer bölümlerinde ise iki tür veri toplama aracı kullanılmıştır. Bunlar:

Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formu (OMÖ-K): Bu araştırmada Hills ve Argyle (2002) tarafından mutluluk düzeyini değerlendirebilmek amacıyla geliştirilmiş Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formu kullanılmıştır. Doğan ve Akıncı Çötök (2011) tarafından Türkçe'ye uyarlan ölçekte 7 madde vardır. Ölçeğin Türkçe formunda cevap seçenekleri 5'li Likert (1: Hiç Katılmıyorum - 5: Tamamen Katılıyorum) olacak şekilde düzenlenmiştir. Birinci ve yedinci maddeleri olumsuz olan ölçekten alınabilecek en düşük puan 7, en yüksek puan ise 35'tir. Ölçekten alınan ortalama puana göre bireyin mutluluk düzeyi hesaplanabilmektedir.

Warwick-Edinburgh Mental İyi Oluş Ölçeği (WEMİÖÖ): Bu araştırmada Tennant vd., (2007) tarafından İngiltere'de yaşayan bireylerin mental iyi oluş düzeylerini ölçmek amacıyla geliştirilen Warwick-Edinburgh Mental İyi Oluş Ölçeği'nin Türkçe Formu kullanılmıştır. Keldal (2015) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ölçekte 14 madde vardır ve 5'li Likert tipine göre hazırlanmıştır. Tek boyuttan oluşan ölçekten en az 14 en fazla 70 puan alınmaktadır. Ölçeğin puanlanması (1= hiç katılmıyorum, 2= katılmıyorum, 3= biraz katılıyorum, 4=katılıyorum, 5= tamamen katılıyorum) şeklindedir. Ölçeğin bütün maddeleri pozitifdir.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın gerçekleştirilmesi için Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 27/04/2022 tarih ve 2022/13 karar numaralı "Etik Kurul Raporu" alınmıştır. Etik kurul onayı alındıktan sonra, araştırma grubunda yer alan gönüllü yamaç paraşütü pilotlarıyla iletişime geçilmiş, araştırmanın amacı ve içeriği açıklanmıştır. Veriler katılımcılardan 2022 yılı Mayıs ayında çevrimiçi ortamda (Online Formlar) toplanmıştır. İlgili ölçeklerin ortalama cevaplama süresi yaklaşık 10 dakikadır. Araştırmaya katılmak için gönüllü olan pilotlar, ilgili ölçekleri araştırmacıların denetiminde yanıtlanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler IBM SPSS 25.0 istatistik paket programı yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırmada elde edilen verilerin analizinde ölçüm araçlarının iç-tutarlılıkların incelenmesi için Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Katılımcıların çeşitli demografik özelliklerine

göre OMÖ-K ile WEMİOÖ düzeylerini değerlendirmek için t-testi ve ANOVA testleri uygulanmıştır. Ayrıca ölçekler arasındaki ilişki seviyesi pearson korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir. Verilerin parametrik testlerin ön şartlarını sağlayıp sağlamadığına ise Skewness ve Kurtosis (verilerin normal dağılım durumu) değerleri ve Levene (varyans eşitliği) testi sonuçları incelenerek karar verilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde öncelikle araştırma grubunun demografik özelliklerine göre frekans dağılımını gösteren tabloya yer verilmiştir. Sonrasında sırasıyla ölçeklere ait puanların dağılımını gösteren tablo, mutluluk düzeyi ile mental iyi oluş düzeyi arasındaki ilişkiyi gösteren tablo ve ölçeklere ait ortalamaların demografik değişkenler (cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu, branşla ilgilenim süresi, sertifika seviyesi, aile desteği ve gelir durumu) ile bağlantı farkını gösteren sonuç tabloları yer almaktadır.

Tablo 1. Araştırma grubunun demografik özelliklerine göre frekans dağılımları

Değişkenler	Alt Grup	N	%	Toplam
Cinsiyet	Kadın	44	20.7	213
	Erkek	169	79.3	
Yaş	18-22 yaş	42	19.7	213
	23-27 yaş	33	15.5	
	28-32 yaş	41	19.2	
	33-37 yaş	34	16.0	
	38-42 yaş	31	14.6	
	43 yaş veya üzeri	32	15.0	
Medeni Durum	Evli	81	38.0	213
	Bekar	132	62.0	
Öğrenim Durumu	Lise	44	20.7	213
	Üniversite	145	68.1	
	Lisansüstü	24	11.3	
Branşla İlgilenim Süresi	1-5 yıl	139	65.3	213
	6-10 yıl	52	24.4	
	11 yıl veya üzeri	22	10.3	
Sertifika Seviyesi	P2	91	42.7	213
	P3	48	22.5	
	P4	30	14.1	
	P5	23	10.8	
	Tandem Pilot	21	9.9	
Aile Desteği	Evet	156	73.2	213
	Hayır	57	26.8	
Gelir Durumu	Düşük	57	26.8	213
	Orta	138	64.8	
	Yüksek	18	8.5	

Araştırma kapsamına alınan yamaç paraşütçülerinin %79.3'ünün erkek, %19.7'sinin 18-22 yaş grubunda, %62.2'sinin bekar, %68.1'inin üniversite öğrenimi gördüğü, %65.3'ünün 1-5 yıl arasında yamaç paraşütü sporu ile ilgilendiği, %42.7'sinin P2 düzeyinde sertifikaya sahip olduğu, %73.2'sinin ailesi tarafından desteklendiği ve %64.8'sinin orta seviyede gelir düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir (Tablo 1).

Tablo 2. OMÖ-K ile WEMİOÖ puanlarının dağılımı

Ölçekler	Madde	Ort.	Ss	Çarpıklık	Basıklık	C.Alpha
Mutluluk Ölçeği	7	3.64	0.598	-0.526	0.708	0.75
Mental (Psikolojik) İyi Oluş Ölçeği	14	4.04	0.568	-0.439	0.372	0.90

Tablo 2'de araştırma kapsamında yer alan yamaç paraşütü pilotlarının OMÖ-K ortalama puanının 3.64 olduğu görülmektedir. Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı OMÖ-K için 0.75 olarak hesaplanmıştır. Araştırma kapsamında yer alan bir diğer ölçek olan WEMİOÖ'nün ortalama puanının ise 4.04 olduğu görülmektedir. WEMİOÖ'nün Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı ise 0.90 olarak hesaplanmıştır. Kılıç'a (2016) göre güvenilirlik katsayısına ilişkin ölçüt değerleri; $0.00 < \alpha < 0.40$ olduğu

zaman “güvenilir değil”, $0.41 < \alpha < 0.60$ olduğu zaman “düşük güvenilirlikte”, $0.61 < \alpha < 0.80$ olduğu zaman “orta düzeyde güvenilir”, $0.81 < \alpha < 1.00$ olduğu zaman “yüksek düzeyde güvenilir”dir. Güvenirlik katsayısına ilişkin bu ölçütler ışığında mevcut araştırmanın iç tutarlılık katsayılarının orta düzeyin üstünde güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilir. Çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında, ise verilerin normallik varsayımını yerine getirdiği gözlemlenmektedir. Tabachnick ve Fidell’e göre (2007) çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 1.50 , George ve Mallery’e (2010) göre ise ± 2 aralığında yer alması normallik için kabul edilebilir bir durumdur. Buradan hareketle ilişki ve farklılık tespitine yönelik analiz işlemleri için parametrik istatistik tekniklerinin uygulanmasına karar kılınmıştır.

Tablo 3. OMÖ-K ile WEMİÖÖ arasındaki ilişkiyi gösteren pearson korelasyon analizi sonuçları

	1	2
1. Mutluluk Ölçeği	R	.664**
	p	.000
	n	213
2. Mental (Psikolojik) İyi Oluş Ölçeği	R	.664**
	p	.000
	n	213

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$

Tablo 3 incelendiğinde OMÖ-K ile WEMİÖÖ toplam puanı ($R = .664$; $p < 0.01$) arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Buna göre yamaç paraşütü pilotlarında mutluluk düzeyi arttıkça mental iyi oluş düzeyinin arttığı söylenebilir.

Tablo 4. Cinsiyet değişkenine göre t-testi analizi sonuçları

Ölçek	Cinsiyet	N	Ort.	Ss	t	p
Mutluluk Ölçeği	Kadın	44	3.68	0.645	0.481	0.631
	Erkek	169	3.63	0.587		
Mental (Psikolojik) İyi Oluş Ölçeği	Kadın	44	3.98	0.626	-0.703	0.483
	Erkek	169	4.05	0.553		

* $p < 0.05$

Tablo 4’teki analiz sonuçları, araştırma grubunun OMÖ-K ile WEMİÖÖ ortalama puanlarında “cinsiyet” değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir ($t = 0.481$, $p > 0.05$ / $t = -0.703$ $p > 0.05$).

Tablo 5. Yaş değişkenine göre ANOVA analizi sonuçları

Ölçek	Yaş	N	Ort.	Ss	F	p
Mutluluk Ölçeği	18-22 yaş	42	3.42	0.541	2.062	0.071
	23-27 yaş	33	3.54	0.739		
	28-32 yaş	41	3.74	0.603		
	33-37 yaş	34	3.76	0.507		
	38-42 yaş	31	3.69	0.574		
	43 yaş veya üzeri	32	3.73	0.564		
Mental (Psikolojik) İyi oluş Ölçeği	18-22 yaş	42	3.94	0.559	1.057	0.386
	23-27 yaş	33	3.91	0.665		
	28-32 yaş	41	4.11	0.658		
	33-37 yaş	34	4.16	0.540		
	38-42 yaş	31	4.02	0.500		
	43 yaş veya üzeri	32	4.08	0.417		

* $p < 0.05$

ANOVA testi sonuçları, araştırma grubunun OMÖ-K ile WEMİÖÖ ortalama puanlarında ($F = 2.062$, $p > 0.05$ / $F = 1.057$, $p > 0.05$) “yaş” değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığını göstermektedir (Tablo 5).

Tablo 6. Medeni durum değişkenine göre t-testi analizi sonuçları

Ölçek	Medeni Durum	N	Ort.	Ss	t	p
Mutluluk Ölçeği	Evli	81	3.79	0.586	2.888	0.004*
	Bekar	132	3.55	0.589		
Mental (Psikolojik) İyi Oluş Ölçeği	Evli	81	4.16	0.555	2.632	0.009*
	Bekar	132	3.96	0.564		

* p<0.05

Analiz sonuçları, araştırma grubunun OMÖ-K ile WEMİÖÖ ortalama puanlarında “medeni durum” değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir (t=2.288, p<0.05 / t=2.632, p<0.05). Buna göre evli pilotların mutluluk ve mental iyi oluş düzeylerinin bekar pilotlardan daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 6).

Tablo 7. Öğrenim durumu değişkenine göre ANOVA analizi sonuçları

Ölçek	Öğrenim Durumu	N	Ort.	Ss	F	p
Mutluluk Ölçeği	Lise	44	3.55	0.600	1.174	0.311
	Üniversite	145	3.64	0.611		
	Lisansüstü	24	3.78	0.497		
Mental(Psikolojik) İyi oluş Ölçeği	Lise	44	4.06	0.617	0.062	0.940
	Üniversite	145	4.03	0.581		
	Lisansüstü	24	4.05	0.389		

* p<0.05

ANOVA testi sonuçları, araştırma grubunun OMÖ-K ile WEMİÖÖ ortalama puanlarında (F=1.174, p>0.05 / F=0.062, p>0.05) “öğrenim durumu” değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığını göstermektedir (Tablo 7).

Tablo 8. Branşla ilgilenim süresi değişkenine göre ANOVA analizi sonuçları

Ölçek	Branşla ilgilenim süresi	N	Ort.	Ss	F	p	Anlamlı fark
Mutluluk Ölçeği	1. 1-5 yıl	139	3.56	0.626	4.358	0.014	1-2*
	2. 6-10 yıl	52	3.84	0.481			
	3. 11 yıl veya üzeri	22	3.66	0.574			
Mental (Psikolojik) İyi oluş Ölçeği	1. 1-5 yıl	139	3.97	0.593	2.968	0.054	1-2*
	2. 6-10 yıl	52	4.20	0.520			
	3. 11 yıl veya üzeri	22	4.04	0.446			

* p<0.05

ANOVA testi sonuçları, araştırma grubunun OMÖ-K ile WEMİÖÖ ortalama puanlarında (F=4.358, p<0.05 / F=2.968, p<0.05) “branşla ilgilenim süresi” değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Buna göre 6-10 yıl arasında yamaç paraşütü sporu ile ilgilenen pilotların mutluluk ve mental iyi oluş düzeylerinin 1-5 yıl arasında yamaç paraşütü sporu ile ilgilenen pilotlardan daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 8).

Tablo 9. Sertifika seviyesi değişkenine göre ANOVA analizi sonuçları

Ölçek	Sertifika seviyesi	N	Ort.	Ss	F	p
Mutluluk Ölçeği	P2	91	3.55	0.657	1.284	0.278
	P3	48	3.64	0.579		
	P4	30	3.76	0.504		
	P5	23	3.81	0.518		
	Tandem Pilot	21	3.67	0.552		
Mental (Psikolojik) İyi oluş Ölçeği	P2	91	3.98	0.615	2.180	0.072
	P3	48	3.96	0.544		
	P4	30	4.30	0.522		
	P5	23	4.10	0.492		
	Tandem Pilot	21	4.01	0.476		

* p<0.05

ANOVA testi sonuçları, araştırma grubunun OMÖ-K ile WEMİÖÖ ortalama puanlarında (F=1.284, p>0.05 / F=2.180, p>0.05) "sertifika seviyesi" değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığını göstermektedir (Tablo 9).

Tablo 10. Aile desteği değişkenine göre t-testi analizi sonuçları

Ölçek	Aile desteği	N	Ort.	Ss	t	p
Mutluluk Ölçeği	Evet	156	3.70	0.564	2.481	0.014*
	Hayır	57	3.47	0.660		
Mental (Psikolojik) İyi Oluş Ölçeği	Evet	156	4.06	0.573	1.044	0.298
	Hayır	57	3.97	0.554		

* p<0.05

Analiz sonuçları, araştırma grubunun OMÖ-K ortalama puanında "aile desteği" değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir (t=2.481, p<0.05). Buna göre yamaç paraşütü yapması ailesi tarafından desteklenen pilotların mutluluk düzeylerinin ailesi tarafından desteklenmeyen pilotlara göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Aynı tablo incelendiğinde pilotların WEMİÖÖ ortalama puanında (t=1.044, p>0.05) "aile desteği" değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir (Tablo 10).

Tablo 11. Gelir durumu değişkenine göre ANOVA analizi sonuçları

Ölçek	Gelir Durumu	N	Ort.	Ss	F	p	Anlamlı fark
Mutluluk Ölçeği	Düşük	57	3.40	0.642	11.724	0.000	1-2*
	Orta	138	3.67	0.558			1-3*
	Yüksek	18	4.13	0.379			2-3*
Mental (Psikolojik) İyi oluş Ölçeği	Düşük	57	3.95	0.590	3.402	0.035	1-3*
	Orta	138	4.03	0.564			
	Yüksek	18	4.35	0.433			

* p<0.05

ANOVA testi sonuçları incelendiğinde, araştırma grubunun OMÖ-K ile WEMİÖÖ ortalama puanlarında (F=11.724, p<0.05 / F=3.402, p<0.05) "gelir durumu" değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Buna göre gelir durumu arttıkça yamaç paraşütü pilotlarının mutluluk düzeyleri artmaktadır. Aynı tablo incelendiğinde yüksek gelir durumuna sahip pilotların mental iyi oluş düzeylerinin düşük gelir durumuna sahip pilotlardan daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 11).

TARTIŞMA VE SONUÇLAR

Bu çalışmada, araştırmaya katılan yamaç paraşütü pilotlarının mutluluk düzeyleri ve psikolojik (mental) iyi oluşlarını tespit etmek amaçlanmıştır. Araştırma bulgularına göre birinci sonuç yamaç paraşütü pilotlarının mutluluk seviyeleri ile mental (psikolojik) iyi oluşları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yamaç paraşütü pilotlarının mutluluk seviyeleri arttıkça mental (psikolojik) iyi oluş seviyeleri de artmaktadır. Yani, yamaç paraşütü yapan pilotların genel olarak mutlu

olduklarında, psikolojik olarak da daha iyi oldukları görülmektedir. Bu sonuç, insanın zihinsel ve duygusal sağlığı arasındaki bağlantıyı vurgular. Mutluluğun artması, genellikle stres düzeylerinin azalmasına, daha olumlu duyguların yaşanmasına ve psikolojik iyi oluşun artmasına yardımcı olabilir. Dolayısıyla, yamaç paraşütü gibi aktivitelerin mutluluk üzerinde olumlu bir etkisi olabilir. Elde ettiğimiz bu verileri destekler nitelikte benzer çalışmalar mevcuttur. Yapılan çalışmalarda, fiziksel etkinliklerin stresi ve depresyonu azalttığı (Harvey vd., 2017; Aylaz vd., 2011; Yıldırım vd., 2015; Lök & Bademli, 2017), bireyin mutlu hissetmesini sağladığı. Khazaee-pool vd., 2015; Uğurlu vd., 2015) ve mental iyi oluşu arttırdığı (Delextrat, vd., 2016) görülmektedir. Gönener vd., (2017) yaptıkları çalışmada, spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin mental (psikolojik) iyi oluşunun mutluluk düzeyini pozitif yönde ve anlamlı düzeyde yordadığı saptanmış ve mental (psikolojik) iyi oluş düzeylerinin yüksek çıkmasının sporun içinde olduklarından kaynaklı olduğunu açıklamışlardır. Mevcut araştırma, psikolojik iyi oluşun (mental sağlık, stres yönetimi, pozitif duygular gibi) mutlulukla yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Yamaç paraşütü gibi zorlayıcı ve heyecan verici bir sporu yapan pilotların, bu aktivite sonucunda elde ettikleri mutluluk duyguları, genel psikolojik sağlıklarını olumlu yönde etkileyebilir. Spor yapmanın, genel mental sağlık üzerinde olumlu etkileri olduğu bilinmektedir. Yamaç paraşütü gibi ekstrem sporlar, adrenalini ve özgüveni artırırken, aynı zamanda stresi azaltabilir ve genel mutluluk hissini artırabilir. Bu tür araştırmalar, spor yapmanın ve özellikle ekstrem sporların bireylerin mental sağlığına nasıl katkı sağlayabileceğini anlamamıza yardımcı olabilir. Bu bilgiler, spor aktivitelerinin terapi ve rehabilitasyon süreçlerinde nasıl kullanılabileceğini ve genel yaşam kalitesini nasıl iyileştirebileceğini göstermede önemli olabilir.

İkinci bulguya göre yamaç paraşütü pilotlarının mutluluk seviyeleri ile mental (psikolojik) iyi oluşları cinsiyetlere göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Erkek pilotların da kadın pilotların da yamaç paraşütü sporunda mutluluk seviyeleri ve mental (psikolojik) iyi oluş seviyeleri benzer bulunmuştur. Yapılan çalışmalar incelendiğinde, araştırma bulgularıyla benzer ve farklı sonuçların olduğu görülmektedir. Benzer olarak Gönener vd., (2017) yaptıkları çalışmada spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin mental (psikolojik) iyi oluş ve mutluluk düzeyleri puan ortalamalarında cinsiyete göre anlamlı bir fark bulamamışlardır. Farklı olarak ise Özkan (2019) futbol sporu yapan bireylerin psikolojik iyi oluş düzeylerini farklı değişkenlere göre incelediği çalışmasında cinsiyet değişkeni ile psikolojik iyi oluş ölçeğinin bütün alt boyutları arasında kadın sporcuların psikolojik iyi oluş düzeylerinin erkeklere oranla yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Barut vd. (2019) de yaptıkları doğa yürüyüşü ve yamaç paraşütü sporu yapan bireylerin yaşam doyumu ve özyeterliklerinin incelenmesi çalışmasında cinsiyet değişkenlerine göre özyeterlik ve yaşam doyumu ortalama puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulamamışlardır. Aksoy vd.'nin (2017) yaptıkları çalışmada örneklem grubu olarak ele alınan öğrencilerin mutluluk ölçeğinden aldıkları puanlar incelendiğinde cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur. Bu da bulgularımızla örtüşmektedir. Özellikle açık hava sporlarında alınan haz hemen hemen aynı olduğu için cinsiyet fark etmeksizin sonuçlar benzerdir. Yamaç paraşütü gibi sporlarda cinsiyetin mutluluk ve psikolojik sağlık üzerindeki etkileri, belirgin farklılıklar göstermeyebilir. Bu durum, sporun sağladığı psikolojik faydaların cinsiyetten bağımsız olduğunu veya cinsiyetin bu sporun psikolojik etkilerini farklı şekillerde etkilemediğini gösterebilir. Araştırma, erkekler ve kadınların benzer mutluluk ve psikolojik iyi oluş seviyelerine sahip olmasının, cinsiyet eşitliği ve spor katılımının önemini vurgulayabilir. Bu tür bulgular, yamaç paraşütü sporunun herkes için erişilebilir ve eşit derecede faydalı olduğunu göstermekte önemlidir. Bu tür araştırmalar, sporun cinsiyetlere göre farklı etkilerini anlamak ve sporun bireylerin genel yaşam kalitesine nasıl katkı sağladığını değerlendirmek için önemlidir. Cinsiyetler arası farklılıkların olmadığı bulgular, spor aktivitelerinin geniş bir katılımcı grubunda nasıl yaygın olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Yamaç paraşütü pilotlarının mutluluk seviyeleri ile mental iyi oluşları arasında cinsiyetlere göre anlamlı bir fark olmaması, sporun herkes için benzer psikolojik faydalar sağladığını ve sporun cinsiyet eşitliği açısından olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Üçüncü bulguya göre yamaç paraşütü pilotlarının medeni durumlarına göre mutluluk seviyeleri ile mental (psikolojik) iyi oluş seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Yamaç paraşütü pilotlarında evli olanların mutluluk ve mental (psikolojik) iyi oluş seviyeleri bekar olan pilotlara göre daha yüksek olarak saptanmıştır. Anlamlı ve doyumsuz bir evliliğin bireylerin çevresiyle olan etkileşimini ve rekreatif etkinliklere katılımını motive edeceği düşünülebilir (Ardahan & Lapa, 2011: 1335). Bunun sebebi evli pilotların eşlerinden aldığı destek ve yaşam doyumu olabilir. Medeni durum ile doğa

sporlarına katılım arasındaki ilişki literatürde çok sorgulanmamış olsa da doğru evliliğin birçok çalışmada yaşam doyumunu ve mutluluğu arttırdığı üzerinde durulmuştur. Bu da dolaylı olarak evli olan pilotların mutluluk ve mental (psikolojik) iyi oluş seviyelerinin neden daha yüksek olduğunu açıklayan bir etken olabilir. Evli veya bekar bireylerin sosyal ilişkileri ve yaşam koşulları farklılık gösterebilir ve bu da psikolojik sağlık ve mutluluk düzeylerine yansiyabilir. Evli veya ilişkisi olan bireyler genellikle sosyal destek sistemine daha fazla sahiptirler. Bu sosyal destek, stresle başa çıkma yeteneklerini artırabilir ve genel mutluluk düzeylerini olumlu yönde etkileyebilir. Yamaç paraşütü gibi risk içeren sporlar yapan pilotlar için bu destek önemli olabilir.

Dördüncü bulguya göre yamaç paraşütü pilotlarının mutluluk düzeyinde aile desteği alma durumlarına göre bir farklılık vardır, desteklenen sporcuların mutluluk düzeyi desteklenmeyenlere göre daha yüksektir. Mental (psikolojik) iyi oluş seviyelerine göre ise anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Yapılan bir çalışmada aile desteklemediğinde sporcuda başarısız olma hissi ve kendisine başarılı olabilmek adına kurduğu baskı hissini kaygıya sebep olduğu belirtilmiştir. Kaygı pozitif ve negatif açıdan pilotlarda çoğunlukla bir his şekli olarak açığa çıkmaktadır. Kaygı durumunun olduğu hallerde ise pilotlara yüklenen stres kendisine olan güveninin azalmasına neden olmaktadır (Özçiriş, 2017: 54). Aile desteği, sporcuların yaşam memnuniyetini ve genel mutluluk düzeylerini artırabilir. Desteklenen sporcular, zorlu ve riskli bir spor olan yamaç paraşütünde bile aileleri tarafından desteklendiklerini hissederek daha güvende ve mutlu olabilirler. Bir diğer bulguya göre mental (psikolojik) iyi oluş seviyeleri açısından destek almanın bir fark yaratmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, desteklenen ve desteklenmeyen sporcular arasında psikolojik sağlık düzeyleri açısından belirgin bir ayrım olmadığını gösterir. Buna göre sporcuların aileleri tarafından desteklenmeleri, spor performanslarını ve motivasyonlarını artırabilir. Ancak, psikolojik iyi oluş açısından etkisi net olarak ölçülemeyebilir, çünkü mental iyi oluş birçok faktörün karmaşık etkileşiminden kaynaklanabilir. Bu tür bulgular, sporcuların sosyal destek sistemlerinin ve ailenin rolünün spor performansı ve genel mutluluk üzerindeki etkilerini anlamamızı sağlar. Bu bilgiler, sporcuların destek sistemlerini güçlendirmek ve psikolojik iyi oluşlarını sürdürmelerine yardımcı olacak stratejiler geliştirmek için kullanılabilir.

Beşinci bulguya göre yamaç paraşütü pilotlarının mutluluk ve mental (psikolojik) iyi oluş seviyelerinde yaşlarına göre anlamlı bir fark bulunamamıştır. Yani yaş gözetmeksizin pilotların mutluluk ve mental (psikolojik) iyi oluş seviyeleri ortalamasının üzerinde benzer sonuçlardadır. Yapılan bir araştırmaya göre doğadaki her türlü etkinliğin sağlıklı olan her yaşta, her kesimden insanın yapabildiği etkinlik olması gerçeğiyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Rekreatif anlamda bireyi doğa sporları yapmaya yönelten nedenler, bu etkinliklere katılımın bireye sağladığı olumlu ve etkili faydalardan kaynaklanmaktadır (Barut vd., 2019). Spor yapmanın genel olarak yaşam kalitesini artırdığı bilinmektedir. Yamaç paraşütü gibi adrenalini yüksek sporlar, bireylerin kendilerini iyi hissetmelerine ve mutlu olmalarına katkıda bulunabilir. Bu durum, yaşın belirleyici bir faktör olmadığını, spordan elde edilen psikolojik faydaların geniş bir yaş aralığında benzer şekilde etkili olduğunu gösterir. Yani yamaç paraşütü sporunun bireye olumlu katkı sağladığını ve her yaşta kesime yaklaşık olarak aynı etkiyi bıraktığını söyleyebiliriz.

Altıncı bulguya göre yamaç paraşütü pilotlarının mutluluk ve mental (psikolojik) iyi oluş seviyelerinde eğitim durumuna göre anlamlı bir fark bulunamamıştır. Benzer olarak yapılan bir araştırmada yamaç paraşütü ve doğa yürüyüşünü her tür gruptan insanın yapması ve benzer faydalar elde etmesi nedeniyle özyeterlik ve yaşam doyumu açısından medeni durum, cinsiyet ve eğitim grupları arasında anlamlı farklılık gözlenmediği düşünülebilir şeklinde açıklanmıştır (Barut vd., 2019). Yapılan farklı bir çalışmada da serbest zaman motivasyonu ile eğitim durumuna ilişkin farka bakıldığında, pilotların serbest zaman motivasyon düzeyleri eğitim durumuna göre farklılık göstermediği sonucuna varılmıştır. Bunlar da sonuçlarımızla örtüşmektedir. Havada olmanın vermiş olduğu haz ve mutluluğun eğitim durumu fark etmeksizin aynı olduğu söylenebilir. Ayrıca, bu sporun herkes için erişilebilir ve genel psikolojik sağlığı iyileştirebilecek bir aktivite olduğunu göstermektedir.

Yedinci bulguya göre yamaç paraşütü pilotlarının mutluluk ve mental (psikolojik) iyi oluş seviyelerinde bu sporu yapma sürelerine göre anlamlı bir farklılık vardır. 6 ile 10 yıl arasında spor yapanların mutluluk ve mental (psikolojik) iyi oluş seviyeleri 1 ve 5 yıl arasında spor yapanların seviyesine göre daha fazladır. Ancak 1 ve 5 yıl arasında spor yapanların seviyesi ile 11 yıl ve üzerinde bu sporu yapan sporcuların seviyelerinde anlamlı bir farklılık yoktur. Yani yamaç paraşütü sporunda en

verimli yıllar 6-10 yıl arası denilebilir. 1-5 yılda sporda yeni olma sebebi, 11 yıl ve üzerinde yapmak ise bu sporu artık sıkıcı hale getirdiği için aynı verim alınmıyor olabilir. Özkan (2019) futbol sporu yapan bireylerin psikolojik iyi oluş düzeylerini farklı değişkenlere göre incelediği araştırmada spor yılı değişkeni ile psikolojik iyi oluş ölçeği arasında spor yılı 1-3, 4-5 ve 6-7 yıl arasında olan katılımcıların lehine istatistiksel olarak anlamlı fark olduğunu saptamıştır. Bu sonuç bulgularımızla kısmen uyumaktadır. Köse (2020) ise bu durumu şu şekilde açıklamıştır; bireylerin spor yılı arttıkça ya da azaldıkça psikolojik iyi oluş düzeylerinin de arttığı ya da azaldığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak, spor yapma süresinin psikolojik iyi oluş üzerinde olumlu bir etki yaratması ve sporun insan hayatı için gerekli bir eylem olması ile bağdaştırabiliriz. Sporun başarıya duygusunu baştan sona hissettirmesi ve kendini gerçekleştirme duygusunu yaşatması ile bunun bir süreç olarak devam etmesi doğal karşılanmalıdır. Dolayısıyla düzenli sporun katılımcıların psikolojik iyi oluş düzeylerinin yüksek olması, sporun bireyler üzerinde olumlu bir etki yaratmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Sekizinci bulguya göre yamaç paraşütü pilotlarının mutluluk ve mental (psikolojik) iyi oluş seviyelerinde pilotluk düzeylerine göre anlamlı bir farklılık yoktur. Benzer bir çalışmaya rastlanmamıştır. Seviyesi ne olursa olsun alınan haz ve mutluluğun aynı etkiyi bıraktığını söyleyebiliriz.

Dokuzuncu bulguya göre yamaç paraşütü pilotlarının mutluluk ve mental (psikolojik) iyi oluş seviyelerinde gelir seviyesine göre anlamlı bir farklılık vardır. Yüksek düzeyde gelir elde eden yamaç paraşütü sporcularının mutluluk düzeyi orta ve düşük düzeyde gelir eden sporcuların mutluluk düzeyinden daha yüksektir. Mental (psikolojik) iyi oluş seviyesinde ise yüksek düzeyde gelir elde eden yamaç paraşütü sporcularının seviyesi düşük düzeyde gelir eden sporcuların mental (psikolojik) iyi oluş seviyesinden daha yüksektir. Bunun sebebi ekonomik kaygılar olabilir. Yüksek ve orta gelir elde eden sporcuların düşük gelir elde edenlere göre stres seviyesi daha az olduğundan daha mutlu ve mental (psikolojik) olarak iyi olduğu söylenebilir. Ayrıca yamaç paraşütü ekipmanları fiyat bakımından yüksek olduğundan yine aynı durum söz konusu olabilir. Yapılan bir çalışmada gelir artmasıyla isteklerin gerçekleşmesi sonucu mutluluğun arttığı, eğitim arttıkça iş olanaklarını arttırması ve gelire katkı sunması dolayısıyla mutluluğu arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Akın & Şentürk, 2012). Farklı bir sonuç olarak Özkan (2019) futbol sporu yapan bireylerin psikolojik iyi oluş düzeylerini farklı değişkenlere göre incelediği araştırmada aylık gelir değişkeni ile psikolojik iyi oluş arasında genel olarak geliri 1001 TL ve üzeri olan katılımcılara göre geliri 0-500 TL olan katılımcıların lehine istatistiksel olarak anlamlı fark olduğunu tespit etmiştir.

Sonuç olarak, yamaç paraşütü pilotlarının mutluluk düzeylerinin ve mental (psikolojik) iyi oluş seviyelerinin arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu, pilotların mutluluk ve mental (psikolojik) iyi oluş seviyelerinin, cinsiyet, yaş, eğitim durumu, sertifika seviyesi değişkenlerine göre farklılaşmadığı ancak medeni durum, branşla ilgilenim süresi, aile desteği ve gelir durumuna farklılık olduğu tespit edilmiştir. Yamaç paraşütü pilotlarının mutluluk seviyeleri ile psikolojik iyi oluşları arasındaki pozitif ilişki, zihinsel ve duygusal sağlık arasındaki bağlantının anlaşılmasına yardımcı olabilir ve bu tür spor aktivitelerinin insanların genel refahına nasıl katkıda bulunduğunu gösterir. Yeterli bir psikolojik durum yamaç paraşütünde mutlu olmayı kolaylaştırır buna bağlı olarak da psikolojik iyi oluş yamaç paraşütü pilotunun performansını iyileştirmesinde önemli bir etkiye sahip olacaktır.

ÖNERİLER

Mevcut araştırmadan elde edilen sonuçlara göre şu önerilerde bulunulabilir:

- Alanyazında yamaç paraşütü pilotları ile ilgili fazla çalışma yapılmadığı görülmüştür. Bu yönde araştırmalar arttırılabilir.
- Gelecek çalışmalarda benzer konularda nitel araştırma yöntemleri ile araştırmalar yapılabilir.
- Farklı coğrafi bölgelerde, kültürel farklılıkları dikkate alarak ve daha büyük örneklemelerle çalışmalar yapılabilir. Farklı kültürlerle sahip pilot gruplarının bu konudaki deneyimleri karşılaştırılarak, kültürel faktörlerin bu ilişkide nasıl bir rol oynadığı anlaşılabilir.
- Doğa ve macera sporlarında psikolojik iyi oluş ve mutluluk konularında daha farklı ölçme araçları kullanılarak yapılacak çalışmalar literatür zenginliğini arttırabilir.
- Yamaç paraşütü pilotlarına yönelik, yaşam kalitesi, mutluluk ve stres üzerindeki etkileri konulu sempozyumlar düzenlenebilir.

• Aileler ile yamaç paraşütü sporunun bireyler üzerindeki etkileri, psikolojik iyi oluşlarını ve mutluluklarını desteklemeleri amacıyla konferanslar düzenlenebilir daha bilinçli ve hassas davranmalarının önü açılabilir.

• Yamaç paraşütü pilotlarının yaşamdaki ve spordaki başarıya olan istekliliklerini, bireyler arası ilişki becerilerini, mutluluklarını geliştirmede yeni yollar bulma becerilerini sağlamak ve bu yolla psikolojik iyi oluşlarını desteklemek amacıyla eğitimler verilebilir.

• Elde edilen bulgular, yamaç paraşütü sporunun mental sağlık üzerinde olumlu etkilerini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda, sporu teşvik eden politikaların geliştirilmesi ve pilotların bu aktiviteyi daha fazla yapabilmelerini sağlayacak destek mekanizmalarının oluşturulması önemlidir.

KAYNAKÇA

Aaker, D. A., Kumar, V. & Day, G. S. (2007). *Marketing research*. 9. Edition, John Wiley & Sons, Danvers.

Akın, H. B., & Şentürk, E. (2012). Bireylerin mutluluk düzeylerinin ordinal lojistik regresyon analizi ile incelenmesi-analysing levels of happiness of individuals with ordinal logistic analysis. *Öneri Dergisi*, 10(37), 183-193.

Aksoy, A.B., Güngör Aytar, A., & Kaytez, N. (2017). Üniversite öğrencilerinin mutluluk ve alçakgönüllülük düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 25(3), 1119-1132.

Anonim, (2009). *Yamaç paraşüt başlangıç pilot eğitim el kitabı*, Türk Hava Kurumu Türkkuşu Genel Müdürlüğü Çok Hafif Hava Araçları Okulu, Ankara.

Ardahan F., & Yerlisu Lapa, T. (2011). Açıkalan rekreasyonu: bisiklet kullanıcıları ve yürüyüşçülerin doğa sporu yapma nedenleri ve elde ettikleri faydalar, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Vol. 8, No. 1, 1327-1341.

Aristoteles. (2014). *Nikomakhos'a Etik*. (Akderin, F, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Aydoğan, H., & Konaş, Y. (2022). Sporda psikolojik performans değerlendirme ölçeği geliştirme çalışması. *Spor Eğitim Dergisi*, 6 (1) , 74-87. DOI: 10.55238/seder.1096524

Barut, A. İ., Demir, A., Ballıkaya, E., & Çifçi, F. (2019). Doğa yürüyüşü ve yamaç paraşütü sporu yapan bireylerin yaşam doyumu ve öz yeterliklerinin incelenmesi. *Spor Eğitim Dergisi*, 3 (2) , 137-145.

Baş, T. (2001). *Anket*. Seçkin Yayıncılık ve San. ve Tic. Aş. Ankara

Beşikçi, T., & Dinç, S. C. (2019). *Macera rekreasyonunda heyecan arayışı, serbest zaman motivasyonu ve serbest zaman tatmini arasındaki ilişkinin incelenmesi: çok hafif hava araçları (çhha) pilot örneği*. (Yüksek lisans tezi). Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Bishop, P. A. (2017). *Measurement and evaluation in physical activity applications*. Exercise Science, Physical Education, Coaching, Athletic Training & Health: Routledge.

Bryman, A., & Cramer, D. (2001). *Quantitative data analysis with SPSS release 10 for Windows*. London: Routledge Press.

Canbay, H. (2010). *Lise öğrencilerinin öznel iyi oluş düzeyleri ile sosyal beceri düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Cresswell, J. W. (2005). *educational research: planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. Pearson, 2nd Edition, NJ.

Çirkin, Z., & Göksel, T. (2016). Mutluluk ve gelir. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(2), 375-400. DOI: 10.1501/SBFder_0000002397.

Delextrat, A. A., Warner, S., Graham, S., & Neupert, E. (2016). An 8-week exercise intervention based on zumba improves aerobic fitness and psychological well-being in healthy women. *Journal of Physical Activity and Health*, 13(2), 131-139.

Demir, R. & Murat, M. (2017). Öğretmen adaylarının mutluluk, iyimserlik, yaşam anlamı ve yaşam doyumlarının incelenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 7(13), 347-378.

Diener, E., & Chan, M. Y. (2011). Happy people live longer: Subjective well-being contributes to health and longevity. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 3(1), 1-43. <https://doi.org/10.1111/j.1758-0854.2010.01045.x>.

Doğan, T., & Çötök, N. A. (2011). Oxford mutluluk ölçeği kısa formunun Türkçe uyarlaması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. [Adaptation of the Short Form of the Oxford Happiness Questionnaire into Turkish: A Validity and Reliability Study]. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik dergisi*, 4(36), 165-172.

Dost, M. T. (2007). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunun bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22 (22), 132-143.

Eigenschenk, B., Thomann, A., McClure, M., Davies, L., Gregory, M., Dettweiler, U., & Inglés, E. (2019). Benefits of outdoor sports for society. A systematic literature review and reflections on evidence, *International Journal Of Environmental Research And Public Health*. 16(6), 937

Ergül, Y. D. D. H. F. (2005). Motivasyon ve motivasyon teknikleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (14) , 67-79.

Esenyel, M. Z. (2012). İnsanın, insan olmak bakımından işlevi nedir? Aristotelesçi bir bakış. *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* , (18) , 209 220.

Fraenkel J. R., & Wallen N. E. (2009). *how to design and evaluate research in education*. Mc Graw Hill, 7th Edition, PA.

Gönener, A. , Öztürk, A., & Yılmaz, O. (2017). Kocaeli üniversitesi spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin mental(psikolojik) iyi olma düzeylerinin mutluluk düzeylerine etkisi. *Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4 (1) , 44-55.

Gümüş, H., & Koç, M.C., (2019). *Rekreasyon alan tercihi ve psikolojik iyi oluş*. Spor Bilimleri Alanında Araştırma ve Derlemeler, 308-318, Gece Akademi Kitapevi, Ankara.

Haşiloğlu, S. B., Baran, T. & Aydın, O. (2015). Pazarlama araştırmalarındaki potansiyel problemlere yönelik bir araştırma: kolayda örnekleme ve sıklık ifadeli ölçek modelleri. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, 2(1), 19-28.

Hills, P. & Argyle, M. (2002). *The Oxford Happiness Questionnaire: a compact scale for the measurement of psychological well-being*. Personality and Individual

Karademir, T., & Açak, M. (2020). Antrenörlük ve öğretmenlik bölümü öğrencilerinin akademik iyimserlik ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1) , 531-542. DOI: 10.33437/ksusbd.566586.

Karakaya, İ. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. A. Tanrıoğen (Edt.) Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Anı.

Karasar, N. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel.

Keldal, G. (2015). Warwick-Edinburgh mental iyi oluş ölçeğinin Türkçe formu: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 103-115.

Kılıç, M., & Şener, G. (2013). Üniversite öğrencilerinin rekreasyon etkinliklerine katılımlarındaki sosyolojik etkenler ve yapısal kısıtlamalar. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi* , (3) , 220-227.

Kılınc, Z., & Gürer, B. (2019). Doğa sporları yapanların temel psikolojik ihtiyaçlarının zihinsel dayanıklılığa etkisi. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 14 (2) , 222-233. DOI: 10.33459/cbubesbd.576242

Kıran, Z. (2021). *Spor sonrası yaşamda elit sporcuların psikolojik iyi oluşları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

Köse, M. (2020). *Bireylerin spor yapma durumlarına göre kişilik tipleri ve psikolojik iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Lök, N., & Bademli, K. (2017). Yetişkin bireylerde fiziksel aktivite ve depresyon arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(40),101-110

Mumcu, H., & Mumcu N. (2019). *Sporun stres ve mutluluk üzerine etkileri*. Ankara: Akademisyen Kitabevi A.Ş.

Mungan, S. (1995). *Sporda motivasyon faktörü olarak ödül ve ceza*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Özçirşi, İ. (2017). *Yamaç paraşütü yapan pilotların uçuş öncesi kaygı ve stres düzeyinin değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Özgün, A., Yaşartürk, F., Ayhan, B., & Bozkuş, T. (2017). Hentbolcuların spora özgü başarı motivasyonu ve mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, Özel Sayı 2, 83-94.

Özkan, O. A. (2019). *Futbol sporu yapan bireylerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin farklı değişkenlere göre incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Pett, M. A., Lackey, N. R., & Sullivan, J. J. (2003). *Making sense of factor analysis: The use of factor analysis for instrument development in health care research*. CA: Sage.

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52, 141-166. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.141>.

Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 719-727. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719>.

Soyer F, Can Y, Güven H, & ark. (2010): Sporculardaki başarı motivasyonu ile takım birlikteliği arasındaki ilişkinin incelenmesi. *International Journal of Human Sciences*, 7(1), 226-239.

Şavran, G. T. (Ed). (2009). *Sosyolojide araştırma yöntem ve teknikleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Tekin, G., Amman, M. T., & Tekin, A. (2009). Serbest zamanlarda yapılan fiziksel egzersizin üniversite öğrencilerinin depresyon ve atılganlık düzeylerine etkisi. *International Journal of Human Sciences*, 6(2), 148-159.

Tennant, R., Hiller, L., Fishwick, R., Platt, S., Joseph, S., Weich, S., Parkinson, J., Secker, J., & Stewart-Brown, S. (2007). The Warwick-Edinburgh mental well-being scale (WEMWBS): *Development and UK validation*. *Health and Quality of Life Outcomes*, 5(1), 50-63. doi:10.1186/1477-7525-5-63.

Tetik, H., & Çakmak, D. C. (2019). Epikuros'un ahlak felsefesinde mutluluk kavramı. *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları*, (40), 163-182.

Türk Hava Kurumu Genel Başkanlığı. (2011). *THKY-217 Sportif havacılık kulüpleri yönergesi*. Ankara: Türk Hava Kurumu Basımevi.

Türker, A., Er, Y., Eroğlu, S. Y., Şentürk, A., & Durmaz, M. (2018). Spor yapan bireylerin sosyal görünüş kaygısı ve benlik saygısının incelenmesi. *Muş Alparslan Üniversitesi Uluslararası Spor Bilimleri Dergisi*, 2(1), 8-15.

Uğurlu, M.F., Şakar, M., & Bingöl, E. (2015). Spor yapan ve spor yapmayan üniversite öğrencilerinin duygusal zekâ ve mutluluk düzeylerinin karşılaştırılması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(17), 461-469.

Yalçın, Y., & Güven, Ö. (2020). *Türkiye’de yamaç paraşütçüleri “problemleri ve beklentileri*. Akademisyen Kitabevi A.Ş.

Yüksel, M., Demirtaş, Ö., Kurt, M., & Akay, D. (2006). Havaçılık kazalarında insan faktörü. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 5(1), 73-85.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Egzersiz Yapan Bireylerin Fiziksel Görünüm Mükemmeliyetçiliği Ve Psikolojik İyi Oluş Düzeylerinin Egzersize Katılım Durumlarına Göre Değerlendirilmesi

Evaluation of Physical Appearance Perfectionism and Psychological Well-Being Levels of Exercise Participants According to Exercise Participation

Cengizhan PAKYARDIM

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi Ve Spor Ana Bilim Dalı
cengizhanpakyardim@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0001-6126-8164

Tamer KARADEMİR

Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi
tamer.karademir@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0003-3244-0767

Suat Mehmet PAKSOY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi Ve Spor Anabilim Dalı
suatmehmetpaksoy@gmail.com
Orcid ID: 0000-0002-6281-5438

Öz: Bu araştırmanın amacı egzersiz yapan bireylerin fiziksel görünüm mükemmeliyetçiliği ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin egzersize katılım durumlarına göre değerlendirilmesidir. Araştırma tarama yöntemiyle gerçekleştirilmiş betimsel bir araştırmadır. Araştırmanın çalışma grubunu yaş ortalaması $27,8 \pm 7,7$ olan 264'ü kadın, 280'i erkek, Fitness (388) ve Pilates (156) olmak üzere toplamda 544 katılımcısı oluşturmaktadır. Araştırmada veriler Fiziksel Görünüm Mükemmeliyetçiliği (FGMÖ) ile Psikolojik İyi Oluş ölçeği kullanılarak elde edilmiştir. Elde edilen verilerin normal dağılım özelliklerine sahip olduğu görüldüğünden parametrik test yöntemlerinden ikili karşılaştırmalar için bağımsız örneklem t testi, çoklu karşılaştırmalar için ise ANOVA testi kullanılmıştır. Bağımlı iki değişken arasındaki ilişki Pearson Korelasyon analizi ile test edilmiştir. Araştırmada katılımcıların fiziksel görünüm mükemmeliyetçiliği ve psikolojik iyi oluş düzeyleri egzersize katılım göstergeleri (egzersiz türü, geçmişi (yıl), günlük egzersiz süresi (dk) ve haftalık egzersiz sıklığı (gün) kapsamında değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda, FGMÖ analiz sonuçlarına göre egzersiz türü, egzersiz geçmişi, egzersiz sıklığı, egzersiz süresi değişkenlerine istatistiksel açıdan anlamlı fark olduğunu, Psikolojik iyi oluş ölçeği analiz sonuçlarına göre ise egzersiz geçmişi (yıl) değişkenine göre anlamlı fark olduğunu, egzersiz türü, egzersiz sıklığı ve egzersiz süresi değişkenlerine göre anlamlı fark olmadığını göstermektedir. Ayrıca, FGMÖ Kusurlu Olma Endişesi alt boyutu ile Psikolojik İyi Oluş ölçeği arasında negatif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fiziksel görünüş mükemmeliyetçiliği, psikolojik iyi oluş, egzersize katılım.

Abstract: The aim of this study is to evaluate the physical appearance perfectionism and psychological well-being levels of exercise participants according to exercise participation. The study group of the research consists

Geliş Tarihi:12.07.2024

Kabul Tarihi:08.11.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Pakyardım, C., Karademir, T. & Paksoy, S. M. (2024). Egzersiz yapan bireylerin fiziksel görünüm mükemmeliyetçiliği ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin egzersize katılım durumlarına göre değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1787-1799. Doi: 10.33437/ksusbd.1515139

of a total of 544 participants, 264 female and 280 male, Fitness (388) and Pilates (156), with an average age of 27.8 ± 7.7 years. In the study, the data were obtained by using the Physical Appearance Perfectionism scale and Psychological Well-Being scale. Since it was seen that the data obtained had normal distribution characteristics, t test was used for pairwise comparisons and ANOVA test was used for multiple comparisons. According to the results of the FGMÖ analysis there is a statistically significant difference according to the type of exercise, experience of exercise, exercise frequency and exercise duration variables, and there is a significant difference according to the experience of exercise (year) variable, but there is no significant difference according to the type of exercise, exercise frequency and exercise duration variables according to the results of the psychological well-being scale analysis. In addition, it was determined that there was a negative and low level significant relationship between the sub-dimension of the FGMÖ "Worry of Being Imperfect" and the Psychological Well-Being scale.

Keywords: Physical appearance perfectionism, psychological well-being, exercise participation.

GİRİŞ

Günümüzde egzersize verilmekte olan önem ve egzersize katılım her geçen gün artmaktadır. Egzersize katılanların çoğu genellikle fiziksel olarak daha iyi bir görünüme sahip olmayı amaç edinmektedir. Bu amaçla hareket eden bireyler çevrelerinde dikkat çekebilmek için daha fazla çaba içerisine girmektedirler (Yousefi, 2009). Egzersiz psikolojisi alanında, sıklıkla araştırılan konular arasında yer alan fiziksel görünüş algısı gibi psikolojik faktörler de egzersize katılım sürecine etki etmektedir (Aşçı, 2002; Aşçı, 2004). Bireylerin egzersize katılmalarına katkıda bulunmak, toplum sağlığı açısından oldukça önemlidir. Egzersiz alanı pek çok psikolojik unsurları araştırıp inceleyen geniş bir alandır. Egzersiz psikolojisi alanı araştırmalarında, düzenli egzersize katılımın bireylerin fiziksel ve psikolojik sağlıkları üzerinde olumlu etkileri olduğu ortaya koyulmaktadır (Dishman ve Jackson, 2000). Düzenli olarak egzersiz yapmanın stres, kaygı, depresyon, beden imgesi ve benlik saygısı gibi birçok psikolojik faktörü doğrudan etkilediği ortaya koyulmuştur (Fox, 2000; Dimeo vd., 2001; Martinsen, 2008; Salmon, 2001; Hausenblas ve Fallon, 2006).

Düzenli olarak fiziksel aktivite katılım sağlamanın bireylerde depresyon ve anksiyete oranlarını azalttığı, öfke ve stres seviyesini düşürdüğü ve aktif olmayan yaşam tarzına kıyasla, ruh hali üzerinde olumlu etkileri olduğu belirtilmektedir (Salmon, 2001; Hassmen vd., 2000; Krawczynski ve Olszewski, 2000). Aerobik veya anaerobik türde egzersizlerin depresyonu azaltma noktasında önemli bir işlevi olduğu bulunmuştur (Martinsen vd., 1989). Aerobik egzersizlerin farklı şiddetlerdeki travmatik stres bozukluğu ve anksiyeti yönetme sürecinde çok önemli olduğu belirtilmiştir (Manger ve Motta, 2005). Düzenli fiziksel egzersizin içerik ve kapsamına bakıldığında, fiziksel kapasitesinin bir veya daha fazla boyutuyla gelişmeye odaklanmış planlı ve yapılandırılmış fiziksel aktiviteler veya etkinlikleri ifade ettiği anlaşılmaktadır. Düzenli egzersiz fiziksel sağlığı korur ve bağışıklık sisteminin çalışmasını arttırmaktadır. Düzenli egzersiz, bireylerde yüksek düzeyde pozitif duygu ve düşük düzeyde negatif duygu ile ilişkilidir (Norlander vd., 2002). Düzenli yapılan egzersizlerle zihinsel sağlık arasında anlamlı bir ilişki bulunur ve kaygı, depresyon gibi negatif durumların önlenmesine yardımcı olur. Ayrıca egzersiz yapan bireylerde pozitif yönde öz-saygı gelişir (Rees ve Sabia, 2010). Bu doğrultuda, duygular ve egzersiz arasında bir bağ olduğu söylenebilir (Arntén vd., 2008). Çeşitli araştırmalarda negatif duygular; suçluluk, kızgınlık, utanma, aşağılama, kaygı, korku, stres, depresiflik, sıkıntı gibi duyguları azaltma noktasında ilişkili olduğu belirtilirken bazı araştırmalarda ise pozitif duyguları ile bağlantılıdır (Watson vd., 1988).

Psikolojik iyi oluş kavramı, yaşam sürecinde anlamlı amaçlar sürdürebilme, kişisel gelişimi sağlama ve diğer insanlarla anlamlı ilişkiler kurma ve bu ilişkileri sağlıklı bir biçimde yönetme şeklinde tanımlanmaktadır (Keyes vd., 2002). Psikolojik iyi oluş, bilişsel, duygusal, fiziksel, ruhsal ve sosyal oluşumlara ilişkin kavramları içermektedir (Roothman vd., 2003). Araştırmacılar egzersiz yapmanın psikolojik iyi oluş ve fiziksel sağlık ile pozitif yönlü bir ilişkilide olduğunu ifade etmektedirler (Hagger, 2010). Psikolojik iyi oluş üzerine araştırmalar spor ve egzersiz psikolojisi alanının kapsamına da girmektedir (McAuley, 1994; Mutrie ve Biddle, 1995). Egzersiz psikolojisi alanı araştırmalarında, egzersiz yapmanın ruh sağlığının korunmasıyla birlikte çeşitli psikolojik rahatsızlıkların tedavisi sürecinde de önemli katkılar sağladığı belirtilmektedir. Bu nedenle bireylerin psikolojik boyutta ve fiziksel açıdan sağlıklarını korumak için egzersize katılmalarına yardımcı olmak ve bilinçli farkındalık oluşturmak gereklidir. Düzenli egzersizin alışkanlık haline getirilmesi ve egzersize katılımın

sürdürülmesine katkı sağlamak, toplum sağlığına yarar sağlamak anlamına geldiğinden egzersizi teşvik etmek halk sağlığını korumak açısından da önem arz etmektedir.

İnsanların fiziksel görünümle ilgili beklentileri ve tutumları, genellikle kişinin kendine güveni, benlik saygısı ve genel mutluluğu üzerinde etkili olabilir. Fiziksel görünüm mükemmeliyetçiliği, kişinin kendisine veya başkalarına karşı fiziksel olarak mükemmel olma zorunluluğu hissetmesiyle karakterizedir. Bu durum, kişinin kendisini sürekli olarak eleştirmesi, vücut imajıyla ilgili memnuniyetsizlik yaşaması ve sürekli olarak kendisini başkalarıyla karşılaştırmasıyla ilişkilidir. Bu tutumlar, kişinin psikolojik iyi oluşunu olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle Fiziksel görünüm mükemmeliyetçiliği ve psikolojik iyi oluş arasındaki araştırılması önemli görülmektedir.

Türkiye’de egzersiz katılımcılarının psikolojik iyi ve fiziksel görünüş mükemmeliyetçiliği düzeylerini ele alan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu kavramlar uluslararası literatürde daha çok yer bulmasına karşın ülkemizde bu tür çalışmalara daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmanın, egzersiz katılımcılarının psikolojik iyi oluş ve fiziksel görünüş mükemmeliyetçiliği düzeylerinin egzersize katılım durumlarına göre incelenmesi üzerine bir araştırılma olmasından kaynaklı olarak, egzersize katılım ve psikolojik unsurlar arasındaki ilişkilere dikkat çekerek sporda psiko-sosyal alan araştırmalarına önemli katkı sunabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, egzersiz yapan bireylerin fiziksel görünüm mükemmeliyetçiliği ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin egzersize katılım durumlarına göre değerlendirilmesidir.

YÖNTEM

Bu araştırmada tarama yöntemi kullanılmıştır. Nicel desende tasarlanan çalışmalarda temel prensip, elde edilen verilerin ölçülebilir hipotezler doğrultusunda test edilmesidir (Ekiz, 2003). Sosyal bilimler alanında yaygın olarak tercih edilmekte olan tarama çalışmaları, büyük gruplar üzerinde çalışma imkanı sunarak, araştırmacının bağımsız değişken veya faktörler üzerinde manipülasyon yapmadığı (Büyüköztürk, 2014), yalnızca geçmişte ya da şimdi var olan bir durumu tanımlamayı amaçlamaktadır (Karasar, 2012).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2023-2024 yıllarında Kahramanmaraş ilinde ikamet etmekte olan yaş ortalaması $27,8 \pm 7,7$ olan 264’ü kadın, 280’i erkek, Fitness (388) ve Pilates (156) yapan bireyler olmak üzere toplamda 544 gönüllü katılımcı oluşturmaktadır. Katılımcılar Kahramanmaraş ilinde bulunan özel spor salonları aracılığıyla araştırmaya davet edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma grubundan veri elde edebilmek için Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tıbbi Araştırmalar Etik Kurulu onayı alınmıştır. Anket uygulaması, uygulamada kolaylık sağlaması nedeniyle online form üzerinden araştırmaya gönüllü olarak katılmak isteyen katılımcılara uygulanmıştır. Veri toplama aracı olarak; demografik bilgilerin yer aldığı kişisel bilgi formunun yanı sıra Fiziksel Görünüm Mükemmeliyetçiliği ölçeği ve Psikolojik İyi Oluş ölçeğini içeren anket formu katılımcılara uygulanmıştır. Katılımcıların fiziksel görünüş mükemmeliyetçiliği düzeylerini belirlemek için Yang ve Stoeber (2012) tarafından geliştirilmiş ve Kolsallayan (2017) tarafından Türkçe uyarlaması yapılmış olan 12 maddelik “Fiziksel Görünüş Mükemmeliyetçiliği Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek, Kusurlu Olma Endişesi ve Mükemmellik İçin Umut olmak üzere 2 alt boyuttan oluşmakta olan 5’li likert tipi bir ölçektir. Ölçek maddeleri (1) kesinlikle katılmıyorum ile (5) kesinlikle katılıyorum biçiminde 1-5 arası cevaplanmaktadır. Katılımcıların psikolojik iyi oluş düzeylerini belirlemek için ise Diener vd. (2009) tarafından geliştirilmiş, Telef (2013) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan 8 maddelik 7’li likert tipinde “Psikolojik İyi Oluş Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek maddeleri “kesinlikle katılmıyorum” (1) ile “kesinlikle katılıyorum” (7) şeklinde 1-7 arasında cevaplanmaktadır. Tüm maddeler olumlu şekilde belirtilmektedir. Ölçekten alınan yüksek puan bireyin birçok psikolojik kaynak ve etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin analiz edilmesinde SPSS 25.0 paket programı kullanılmıştır. Veriler analiz edilmeden önce normallik sınaması Kolmogorov Simirnov ve Levene testleri ile test edilmiştir. Verilerin normal dağıldığı görüldüğünden parametrik testlerden faydalanılmıştır. Bunun için ikili karşılaştırmalarda Bağımsız Örneklem (t testi), çoklu karşılaştırmalarda ise Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) testi kullanılmıştır. İki bağımlı değişken arasındaki ilişki ise Pearson Korelasyon analizi ile test edilmiştir. İstatistiksel anlamlılık derecesi $p < 0.05$ olarak ele alınmıştır.

Uygulama Süreci

Araştırma grubundan elde edilen veriler 2023- 2024 yıllarında Kahramanmaraş ilinde bulunan ve rastgele seçilmiş olan özel spor salonlarında düzenli egzersiz yapmaktan bıkmış bireyler arasından araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul etmiş olanlardan elde edilmiştir. Google form aracılığıyla online form oluşturularak hazırlanmış olan anket formu kullanılarak veriler toplanmıştır. Anket formunda katılımcılara araştırmanın amacı ve hedefleri açıklanmış, katılımın gönüllük esasına dayandığı ve samimi cevapların araştırma sonuçları açısından önemli olduğu belirtilmiştir.

BULGULAR

Araştırma grubunda elde edilmiş olan bulgular aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırma grubunun tanımlayıcı istatistikleri

Parametreler (N=544)	Min.	Max.	Mean (ort.)	SD
Yaş (yıl)	18	51	27,8	7,7
BKİ (kg/m ²)	17,96	44,90	24,9	4,6
Egzersiz süresi (dk)	15	130	74,6	32,8
Egzersiz sıklığı (gün)	1	6	3,8	1,2
Egzersiz geçmişi (yıl)	1	15	6,8	7,3

Tablo 1’de gösterildiği üzere; araştırma grubunun BKİ ortalamasının 25,9 olduğu, günlük egzersiz süresinin ortalama 74,6 dk olduğu, haftalık egzersiz sıklığının ortalama 3,8 gün olduğu, egzersiz geçmişinin ise ortalama 6,8 yıl olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2. Araştırma grubunun demografik dağılım özellikleri

Değişkenler (N=544)		f	%
Cinsiyet	a) Kadın	264	48,5
	b) Erkek	280	51,5
Medeni Durum	a) Evli	220	40,4
	b) Bekar	324	59,6
Meslek	a) Ev Hanımı	60	11,0
	b) Memur	140	25,7
	c) İşçi	72	13,2
	d) Serbest	68	12,5
	e) Diğer	204	37,5
Eğitim Durumu	a) İlkokul	16	2,9
	b) Ortaokul	8	1,5
	c) Lise	188	34,6
	d) Üniversite	332	61,0
Beslenme Bilgisi	a) Çok İyi	56	10,3
	b) İyi	184	33,8
	c) Orta	228	41,9
	d) Az	64	11,8
	e) Hiç Yok	12	2,2
Gelir Düzeyi	a) Çok İyi	24	4,4
	b) İyi	244	44,9
	c) Orta	212	39,0
	d) Kötü	64	11,8

Tablo 2’de gösterildiği üzere, katılımcıların demografik dağılım özelliklerine bakıldığında; cinsiyet bakımından % 48,5’lik kadın ve % 51,5’lik erkek katılımcı oranının birbirine yakın olduğu, %

59,6 oranıyla bekarların çoğunlukta olduğu, % 25,7'lik oranla memurların ve % 37,5 oranla diğer meslek grubunun çoğunlukta olduğu, % 61 oranla üniversite mezunlarının çoğunlukta olduğu, katılımcıların % 33,8'lik oranla iyi ile % 41,9'luk oranla orta düzeyde beslenme bilgisi ile çoğunlukla iyi ve orta düzeyde oldukları belirlenmiştir. Ayrıca % 44,9 ve % 39'luk oranlarla iyi ve orta düzeyde çoğunluğu gelir düzeyinde oldukları belirlenmiştir.

Tablo 3. Araştırma grubunun egzersiz türü değişkenine göre analiz sonuçları (t testi)

Ölçekler (N=544)		Egzersiz Türü	f	\bar{x}	Ss	t	p
FGM	Kusurlu Olma Endişesi	Fitness	388	17,43	7,00	-3,968	,001*
		Pilates	156	20,10	7,31		
	Mükemmellik İçin Umut	Fitness	388	16,09	4,85	2,382	,001*
		Pilates	156	15,00	4,80		
Psikolojik İyi Oluş		Fitness	388	42,58	9,59	-1,798	,073
		Pilates	156	44,28	10,76		

*(p<0.05)

Tablo 3'te gösterildiği üzere egzersiz türü değişkenine göre FGMÖ ile Psikolojik İyi Oluş ölçeğinde yapılmış olan analiz sonucunda; FGMÖ Kusurlu Olma Endişesi alt boyutunda Pilates yapanlar, Mükemmellik İçin Umut alt boyutunda ise Fitness yapanlar lehine fark olduğu belirlenmiştir (p<0.05). Psikolojik iyi oluş ölçeğinde ise farkın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Buna göre; Pilates yapanların kusurlu olma endişelerinin daha fazla, Fitness yapanların ise mükemmellik için umutlarının daha fazla olduğu bulunmuştur.

Tablo 4. Araştırma grubunun egzersiz geçmişi (yıl) değişkenine göre analiz sonuçları (ANOVA testi)

Ölçekler (N=544)			f	\bar{x}	Ss	F	p
FGM	Kusurlu Olma Endişesi	a) 1-3 yıl	288	18,98	7,04 ^c	3,806	,010*
		b) 4-6 yıl	80	17,05	6,11		
		c) 7-11 yıl	84	16,33	7,56		
		d) 12-15 yıl	92	18,43	7,79		
	Mükemmellik İçin Umut	a) 1-3 yıl	288	16,69	5,04	12,966	,001*
		b) 4-6 yıl	80	17,50	3,77		
		c) 7-11 yıl	84	13,28	5,53 ^{a,b,d}		
		d) 12-15 yıl	92	16,82	3,29		
Psikolojik İyi Oluş		a) 1-3 yıl	288	42,20	10,72 ^b	3,295	,020*
		b) 4-6 yıl	80	46,10	7,82		
		c) 7-11 yıl	84	42,76	8,85		
		d) 12-15 yıl	92	43,43	9,70		

*(p<0.05)

Tablo 4'te gösterildiği üzere egzersiz geçmişi (yıl) değişkenine göre FGMÖ ile Psikolojik İyi Oluş ölçeğinde yapılmış olan analiz sonucunda; istatistiksel açıdan anlamlı fark olduğu belirlenmiştir (p<0.05). Buna göre; FGMÖ alt boyutlarında 1-3 yıl egzersiz geçmişi olanların 7-11 yıl geçmişi olanlara kıyasla kusurlu olma endişelerinin daha fazla olduğu ve 7-11 yıl egzersiz geçmişi olanların mükemmellik için umutlarının daha düşük olduğu bulunmuştur. Ayrıca, 1-3 yıl egzersiz geçmişi olanların 4-6 yıl olanlara kıyasla psikolojik iyi oluş düzeylerinin daha düşük olduğu bulunmuştur.

Tablo 5. Araştırma grubunun günlük egzersiz süresi (dk) değişkenine göre analiz sonuçları (ANOVA testi)

Ölçekler (N=544)		f	\bar{x}	Ss	F	p	
FGM	Kusurlu Olma Endişesi	a) -30	48	16,16	7,04	1,942	,122
		b) 30-60	92	19,08	8,21		
		c) 60-90	288	18,06	6,71		
		d) +90	116	18,65	7,44		
	Mükemmellik İçin Umut	a) -30	48	13,75	6,84 ^b	4,832	,003*
		b) 30-60	92	16,95	4,03		
		c) 60-90	288	15,65	4,87		
		d) +90	116	16,00	4,13		
Psikolojik İyi Oluş	a) -30	48	41,33	10,79	1,578	,194	
	b) 30-60	92	41,82	10,14			
	c) 60-90	288	43,27	9,87			
	d) +90	116	44,27	9,58			

*(p<0.05)

Tablo 5'te gösterildiği üzere günlük egzersiz süresi (dk) değişkenine göre yapılmış olan analiz sonucunda; FGMÖ Mükemmellik İçin Umut alt boyutunda farkın istatistiksel açıdan anlamlı olduğu belirlenmiştir (p<0.05). Buna göre; 30 dakikadan az egzersiz süresine sahip olanların 30-60 dk egzersiz süresine sahip olanlara kıyasla mükemmellik için umutlarının düşük olduğu bulunmuştur. FGMÖ Kusurlu Olma Endişesi alt boyutu ile Psikolojik İyi Oluş ölçeğinde ise farkın anlamlı olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 6. Araştırma grubunun haftalık egzersiz sıklığı (gün) değişkenine göre analiz sonuçları (ANOVA testi)

Ölçekler (N=544)		f	\bar{x}	Ss	F	p	
FGM	Kusurlu Olma Endişesi	a) 1	33	17,00	7,18	6,857	,001*
		b) 2	32	15,12	9,42		
		c) 3	218	19,43	7,23		
		d) 4	92	15,13	6,94 ^{c,e,f}		
		e) 5	92	19,08	5,33		
		f) 6	77	19,10	6,93		
	Mükemmellik İçin Umut	a) 1	33	14,60	5,84	4,831	,001*
		b) 2	32	12,37	4,12 ^{c,e,f}		
		c) 3	218	15,98	4,65		
		d) 4	92	15,52	4,16		
		e) 5	92	16,17	5,19		
		f) 6	77	16,94	5,04		
Psikolojik İyi Oluş	a) 1	33	38,15	13,05	2,179	,059	
	b) 2	32	42,00	11,89			
	c) 3	218	43,25	9,77			
	d) 4	92	44,00	8,55			
	e) 5	92	44,26	8,55			
	f) 6	77	42,59	10,82			

*(p<0.05)

Tablo 6'da gösterildiği üzere haftalık egzersiz sıklığı (gün) değişkenine göre FGMÖ alt boyutlarında farkın istatistiksel açıdan anlamlı olduğu belirlenmiştir (p<0.05). Buna göre; haftada 1, 2 veya 4 gün egzersiz yapanların 3,5 veya 6 gün egzersiz yapanlara kıyasla kusurlu olma endişelerinin daha fazla olduğu belirlenmiştir. Ayrıca haftada 1,2 veya 4 gün egzersiz yapanların, 3, 5 veya 6 gün yapanlara kıyasla mükemmellik için umut düzeylerinin daha düşük olduğu belirlenmiştir (p<0.05). Psikolojik İyi Oluş ölçeğinde ise farkın anlamlı olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 7. FGMÖ ve PİÖÖ pearson korelasyon analiz sonuçları

Fiziksel Görünüş Mükemmeliyetçiliği (FGMÖ)	(N= 544)	Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (PİÖÖ)
Kusurlu Olma Endişesi	r	-,159**
Alt Boyutu	p	,001*
Mükemmellik İçin Umut	r	,083
Alt Boyutu	p	,053

*(p<0.05)

Tablo 7’de gösterildiği üzere; FGMÖ ve PİÖÖ Pearson Korelasyon Analiz Sonuçlarına göre; FGMÖ Kusurlu Olma Endişesi alt boyutu ile Psikolojik İyi Oluş ölçeği arasında negatif yönde ve düşük düzeyde ($r=-,159$; $p<0.05$) istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Buna göre kusurlu olma endişesi arttıkça psikolojik iyi oluş düzeyinde düşük düzeyde azalma olduğu veya psikolojik iyi oluş düzeyi arttıkça kusurlu olma endişesinde düşük düzeyde azalma görülebildiği söylenebilir.

TARTIŞMA

Araştırma grubundan elde edilmiş olan bulgular literatürde yer alan araştırma bulguları ışığında değerlendirilmiştir. Araştırmada katılımcıların fiziksel görünüş mükemmeliyetçiliği ile psikolojik iyi oluş düzeyleri egzersize katılım durumlarına (egzersiz türü, geçmişi (yıl), günlük egzersiz süresi (dk) ve haftalık egzersiz sıklığı (gün) göre incelenmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre; araştırma grubunun BKİ ortalamasının 24,9 olduğu, günlük egzersiz süresi ortalamasının 74,6 dk olduğu, haftalık egzersiz sıklığının 3,8 gün olduğu, egzersiz geçmişinin ise 6,8 yıl olduğu belirlenmiştir (Tablo 1). Elde edilen bulgular, araştırma grubunun BKİ ortalamasına göre sağlıklı kategoride olduklarını, günlük egzersiz süresi (süre/gün) ve egzersiz sıklığı (gün/hafta) ortalamalarının ideal egzersize katılım seviyelerinde olduğunu, egzersiz geçmişi ortalamasının ise tecrübeli sayılabilecek oranda olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcıların demografik dağılım özelliklerine bakıldığında; cinsiyet bakımından % 48,5’lik kadın ve % 51,5’lik erkek katılımcı oranının birbirine yakın olduğu, % 59,6 oranıyla bekarların çoğunlukta olduğu, % 25,7’lik oranla memurların ve % 37,5 oranla diğer meslek grubunun çoğunlukta olduğu, % 61 oranla üniversite mezunlarının çoğunlukta olduğu, katılımcıların % 33,8’lik oranla iyi ile % 41,9’luk oranla orta düzeyde beslenme bilgisi ile çoğunlukla iyi ve orta düzeyde oldukları belirlenmiştir. Ayrıca % 44,9 ve % 39’luk oranlarla iyi ve orta düzeyde gelir düzeyinde oldukları belirlenmiştir (Tablo 2).

Araştırma grubunun sahip olduğu günlük egzersiz süresinin 74,6 dk olduğu, haftalık egzersiz sıklığının 3,8 gün olduğu, egzersiz geçmişinin ise 6,8 yıl olduğu belirlenmiştir (Tablo 1). Fitness merkezi üyeleri üzerinde gerçekleştirilmiş olan bir araştırmada katılımcıların büyük çoğunluğunun 6 ay ve 2 yıl arasında egzersiz katılım süresine/geçmişine sahip oldukları belirlenmiştir (Baycan vd., (2015). Diğer bir araştırmada katılımcıların rekreatif aktivitelere haftalık katılım sürelerinin çoğunlukla haftada 1-5 saat arasında olduğu görülmektedir. Egzersize katılım sıklığının ise çoğunlukla haftada 1-2 gün olduğu belirlenmiştir (Kaas vd., 2015).

Mevcut araştırma katılımcıların BKİ ortalaması 24,9 (normal kilolu) olarak belirlenmiştir. Şanlı ve Çelik (2023) tarafından yapılmış olan “Genç Kızlarda Beden Algısı ve Obezite Fobinin, Sosyal Görünüş Kaygısı ve Psikolojik İyi Oluşa Etkisi” başlıklı çalışmada Katılımcıların % 62,8’inin beden kitle indeksi sonucunun normal olduğu belirlenmiştir. Kolsallayan (2017) tarafından yapılmış olan “Egzersiz Katılımcılarının Fiziksel Görünüş Mükemmeliyetçiliği Ve Psikolojik İyi Oluş Düzeylerinin Egzersize Katılım Güdüsüne Etkisi” başlıklı araştırmaya katılan egzersiz katılımcılarının egzersiz sürelerine (dk) göre dağılımına bakıldığında günlük egzersiz yapma süreleri; Fitness yapanlarda (72.20 ± 31.36 , $n=151$), Pilates yapanlarda (55.18 ± 19.10 , $n=76$) olarak belirlenmiştir. Fitness (%71,3, $n=388$) ve Pilates (%28,7, $n=156$) yapan bireylerden oluşan örneklem grubunun günlük egzersiz süresinin ortalama 74,6 dk olduğu dikkate alındığında elde edilen bulguların bu araştırma ile birbirine benzer özellikler taşıdığı anlaşılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre; egzersiz türü değişkenine bağlı olarak FGMÖ ile Psikolojik İyi Oluş ölçeğinde yapılmış olan analiz sonucunda; FGMÖ Kusurlu Olma Endişesi alt boyutunda Pilates yapanlar,

Mükemmellik İçin Umut alt boyutunda ise Fitness yapanlar lehine fark olduğu belirlenmiştir (Tablo 3). Psikolojik iyi oluş ölçeğinde ise farkın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Buna göre; Pilates yapanların kusurlu olma endişelerinin daha fazla, Fitness yapanların ise mükemmellik için umutlarının daha fazla olduğu bulunmuştur. Elde edilen bu sonuçlar, farklı egzersiz türlerinde farklı seviyelerde fiziksel görünüş mükemmeliyetçiliği seviye ve özelliklerine işaret etmektedir. Bireyler farklı amaçlarla veya farklı kaygılarla farklı egzersiz türlerine yönelmektedirler. Örneğin, Kırım (2020) tarafından yapılmış olan araştırma sonucunda, fiziksel aktivitelere katılma amacı, fiziksel anlamda güçlü ve güzel görünme olan katılımcıların, sosyalleşmek için spor salonuna gelen katılımcılara kıyasla psikolojik iyi oluş düzeylerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu araştırmada fitness yapanlar ile pilates yapanlar arasında fiziksel görünüş mükemmeliyetçiliği açısından anlamlı farklılık görülmüştür. Bu sonuçların katılımcıların sahip oldukları farklı kaygılarla şekillenmiş olabileceği düşünülmektedir. Katılımcıların Psikolojik iyi oluş düzeylerinde ise egzersiz türüne göre farklılık görülmemiştir.

Egzersiz geçmişi (yıl) değişkenine bağlı olarak FGMÖ ile Psikolojik İyi Oluş ölçeğinde yapılmış olan analiz sonucunda istatistiksel açıdan anlamlı fark olduğu belirlenmiştir (Tablo 4). Buna göre, FGMÖ alt boyutlarında 1-3 yıl egzersiz geçmişi olanların 7-11 yıl geçmişi olanlara kıyasla kusurlu olma endişelerinin daha fazla olduğu ve 7-11 yıl egzersiz geçmişi olanların mükemmellik için umutlarının daha düşük olduğu bulunmuştur. Ayrıca, 1-3 yıl egzersiz geçmişi olanların 4-6 yıl olanlara kıyasla psikolojik iyi oluş düzeylerinin daha düşük olduğu bulunmuştur. Köse (2020) tarafından gerçekleştirilmiş olan çalışma sonucunda, spor yılı değişkeni ile Psikolojik İyi Oluş Ölçeği arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak, bireylerin spor yılı arttıkça veya azaldıkça psikolojik iyi oluş düzeylerinin de arttığı veya azaldığı belirlenmiştir. Bu durumun, spor yapma süresinin psikolojik iyi oluş düzeyi üzerinde olumlu etki yaratmış olmasından ve sporun insan yaşamı için gerekli bir eylem olmasından kaynaklandığı belirtilmiştir. Özkan (2019) tarafından yapılmış olan çalışmada ise, futbol sporu yapan bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri farklı değişkenlere göre incelenmiştir. Araştırma sonucunda spor yılı değişkeni ile psikolojik iyi oluş ölçeği arasında spor yılı 1-3, 4-5 ve 6-7 yıl olan katılımcılar lehine istatistiksel açıdan anlamlı fark olduğu bulunmuştur. Kırım (2020) tarafından yapılmış olan araştırmaya katılan kadınların fiziksel aktivite yapma sürelerine göre psikolojik iyi oluş düzeyleri incelendiğinde, 49-72 ay ve üzeri spor salonuna gelenlerin 25- 48 ay ve üzeri süredir gelenlerden daha yüksek seviyelere sahip oldukları tespit edilmiştir. Uzun süreli fiziksel aktivite yapan kadınlarda psikolojik olarak kendilerini iyi hissetmelerinden kaynaklı olarak daha fazla pozitif bakış açısına sahip olduklarını söylemek mümkündür (Kırım, 2020). Farklı bir araştırma sonucunda, uzun süredir egzersize katılan bireylerin daha olumlu bir benlik yapısına sahip oldukları ve daha fazla egzersiz için motive oldukları ortaya koyulmuştur (Altıntaş, Aşçı ve Özdemir, 2007).

Günlük egzersiz süresi (dk) değişkenine göre yapılmış olan analiz sonucunda; FGMÖ Mükemmellik İçin Umut alt boyutunda farkın istatistiksel açıdan anlamlı olduğu belirlenmiştir (Tablo 5). Buna göre; 30 dakikadan az egzersiz süresine sahip olanların 30-60 dk egzersiz süresine sahip olanlara kıyasla mükemmellik için umutlarının düşük olduğu bulunmuştur. FGMÖ Kusurlu Olma Endişesi alt boyutu ile Psikolojik İyi Oluş ölçeğinde ise farkın anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Tufan (2022) tarafından gerçekleştirilmiş olan bir çalışmada, spor yapma saati değişkenine göre psikolojik iyi oluş düzeylerinde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Buna göre haftalık toplamda 9 saat ve üstü spor yapan katılımcıların 0-2 saat spor yapan katılımcılara oranla psikolojik iyi oluş düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu araştırmanın sonuçları, haftalık spor yapma süresi daha fazla olan katılımcıların psikolojik iyi oluş düzeylerinin daha yüksek olduğunu ve spor yapma süresinde görülen artışa paralel olarak psikolojik iyi oluş düzeyinde de artış görüldüğünü ortaya koymaktadır. Erdoğan vd., (2024) tarafından yapılmış olan "Fitness Merkezlerine Giden Bireylerde Egzersiz Bağımlılığı ve Fiziksel Görünüş Mükemmeliyetçiliği Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Tanımlayıcı Araştırma" başlıklı çalışmada, günlük egzersiz süresi değişkenine göre fiziksel görünüş mükemmeliyetçiliği düzeylerinde anlamlı farklılık görülmemiştir. Bu bulgu mevcut araştırma sonuçlarıyla örtüşmemektedir. Bu durumun araştırmalara katılan egzersiz katılımcıların farklı kişisel özelliklere sahip olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Haftalık egzersiz sıklığı (gün) değişkenine göre FGMÖ alt boyutlarında farkın istatistiksel açıdan anlamlı olduğu belirlenmiştir (Tablo 6). Buna göre; haftada 1, 2 veya 4 gün egzersiz yapanların 3,5 veya 6 gün egzersiz yapanlara kıyasla kusurlu olma endişelerinin daha fazla olduğu belirlenmiştir. Ayrıca

haftada 1, 2 veya 4 gün egzersiz yapanların, 3, 5 veya 6 gün yapanlara kıyasla mükemmellik için umut düzeylerinin daha düşük olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$). Psikolojik İyi Oluş ölçeğinde ise farkın anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Erdoğan vd., (2024) tarafından yapılmış olan "Fitness Merkezlerine Giden Bireylerde Egzersiz Bağımlılığı ve Fiziksel Görünüş Mükemmeliyetçiliği Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Tanımlayıcı Araştırma" başlıklı çalışmada, haftalık egzersiz sayısı (gün) değişkenine göre FGMÖ Mükemmellik İçin Umut alt boyutunda fark görülmezken, kusurlu olma endişesi alt boyutu ile toplam alt boyutunda anlamlı farklılıkların bulunduğu görülmüştür. Buna göre, FGMÖ toplam boyutunda egzersizi 5 gün ve üzeri yapanlar lehine, kusurlu olma endişesi alt boyutunda, egzersizi 1-2 gün yapanlar lehine anlamlı fark olduğu bulunmuştur. Bu bulgular mevcut araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir. Ulaş (2022) tarafından yapılmış olan çalışma sonucunda, spor yapma sıklığı değişkenine göre katılımcıların psikolojik iyi oluş düzeylerinde istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunmuştur. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, arada bir veya haftada bir spor yapan katılımcıların haftada 2-3 kez, haftada 4-5 kez veya her gün spor yapan katılımcılara kıyasla daha az psikolojik iyi oluş düzeyine sahip oldukları bulunmuştur (Ulaş, 2022). Bu sonuçlara göre spor yapma sıklığının psikolojik iyi oluş üzerinde etkili bir faktör olduğu görülmektedir. Kocaman (2022) tarafından gerçekleştirilmiş olan çalışmada, haftalık spor merkezi kullanım süresine göre fiziksel görünüş mükemmeliyetçiliği düzeylerinin farklılık göstermediği belirlenmiştir (Kocaman, 2024). Macar (2022) tarafından yapılmış olan araştırma sonucunda, fitness merkezleri üyelerinin sosyal görünüş kaygılarının haftalık fitness yapma sıklığı değişkenine göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde, Karaağaç (2020), spor salonlarına giden bireylerin sosyal görünüş kaygısı düzeylerinde haftalık spor merkezi kullanma sıklığına göre farklılık görülmediğini tespit etmiştir. Erdem (2022) ise, araştırmasında haftalık spor merkezi kullanma sıklığına göre sosyal görünüş kaygısında benzer özellikler görüldüğünü bulmuştur. Bu araştırmaların bulguları mevcut araştırma sonuçlarını destekler nitelikte değildir. Bu durumun araştırmaya katılan bireylerin farklı özellikler taşımalarından kaynaklı olarak ortaya çıkmış olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca her bireyin egzersiz alışkanlıklarının, mükemmeliyetçilik ve psikolojik iyi oluş düzeyleri üzerindeki etkileri kişisel farklılıklara bağlı olarak değişebilmektedir. Bu durumda araştırma sonuçlarında ortaya çıkan farklılıkların kaynağı olabilir.

FGMÖ ve PİÖÖ Pearson korelasyon analiz sonuçlarına göre; FGMÖ kusurlu olma endişesi alt boyutu ile psikolojik iyi oluş ölçeği arasında negatif yönde ve düşük düzeyde ($r=-, 159$; $p<0.05$) istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir (Tablo 7). Buna göre kusurlu olma endişesi arttıkça psikolojik iyi oluş düzeyinde düşük düzeyde azalma olduğu veya psikolojik iyi oluş düzeyi arttıkça kusurlu olma endişesinde düşük düzeyde azalma görülebileceği söylenebilir. Benzer şekilde, Yalçın ve Ayhan (2020) tarafından sportif rekreasyonel etkinliklere katılan kadınlarda fiziksel görünüş mükemmeliyetçiliği ve psikolojik iyi oluşun öz güven üzerine etkisinin araştırılması amacıyla gerçekleştirilmiş olan çalışma sonucunda; fiziksel görünüş mükemmeliyetçiliği ölçeğinin kusurlu olmaktan endişelenme alt boyutu ile psikolojik iyi oluş arasında negatif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bu bulgu mevcut araştırma sonuçları ile örtüşmektedir. Literatürde, beden algısı düşük bireylerin, sahip olunan bedeni kabul etmeme, sevmeme veya utanç duyma gibi olumsuz duygular yaşamaktan kaynaklı olarak sosyal etkileşimlerden uzaklaşarak içe kapanma yaşayabildikleri bu durumun da hem sosyal ilişkileri hem de psikolojik iyilik düzeyini olumsuz etkilemekte olduğu ifade edilmektedir (Öksüz, 2012; Singh vd., 2015; Altınok ve Kara, 2017). Araştırmada elde edilen bulgulara göre, fiziksel görünüm mükemmeliyetçiliği ve psikolojik iyi oluş arasında mutlak bir ilişki olduğu açıktır. Ancak, genel olarak, fiziksel görünüm açısından kabul edici bir tutum benimsemek ve kendini olduğu gibi kabul etmek, psikolojik iyi oluşu artırabileceği veya aksi durumda bu durumun tersine dönebileceği düşünülmektedir. Psikolojik iyi oluş kişinin duygusal ve zihinsel olarak kendini iyi hissetmesiyle ilgilidir. Bu, pozitif duygular, memnuniyet, kişisel gelişim ve anlam duygusu gibi unsurları içerebilir. Fiziksel görünüm mükemmeliyetçiliği genellikle bu olumlu duyguları engelleyebilir çünkü kişide sürekli bir tatmin edilemezlik duygusu yaratabilir. Ancak, fiziksel görünüm ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki her zaman negatif değildir. Bazı insanlar, fiziksel görünümüyle barışık olabilir ve bu da onların psikolojik iyi oluşunu artırabilir. Ayrıca, sağlıklı bir yaşam tarzı benimseyen ve fiziksel aktivite yapan kişilerin, kendilerini daha iyi hissetme olasılığı daha yüksektir. İnsanların fiziksel görünümle ilgili beklentileri ve tutumları, genellikle kişinin kendine güveni, benlik saygısı ve genel mutluluğu üzerinde etkili olabilir. Fiziksel görünüm mükemmeliyetçiliği, kişinin kendisine veya başkalarına karşı fiziksel olarak mükemmel olma zorunluluğu hissetmesiyle karakterizedir. Bu durum, kişinin kendisini sürekli olarak eleştirmesi, vücut imajıyla ilgili

memnuniyetsizlik yaşaması ve sürekli olarak kendisini başkalarıyla karşılaştırmasıyla ilişkilidir. Bu tutumlar, kişinin psikolojik iyi oluşunu olumsuz etkileyebilir.

Literatür incelendiğinde, fiziksel görünüş mükemmeliyetçiliği veya psikolojik iyi oluş düzeylerinin egzersiz katılım durumunu ortaya koymakta olan değişkenlere göre incelendiği araştırmaların sayısı oldukça azdır. Bu araştırmada da bu eksiklik göz önüne alınarak doğrudan ve özellikle egzersize katılıma göre değerlendirme yapılmıştır. Ancak mevcut araştırma sonuçlarıyla literatürde yer alan çalışmalar arasında tüm değişkenler açısından karşılaştırmalı olarak tam anlamıyla değerlendirme yapmak mümkün olmadığından yakın araştırmalardan da yararlanılmıştır. Bu tespitten hareketle alanda ilgili araştırmalara ihtiyaç duyulduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmanın literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

SONUÇ

Araştırma bulguları, FGMÖ analiz sonuçlarına göre egzersiz türü, egzersiz geçmişi, egzersiz sıklığı, egzersiz süresi değişkenlerine istatistiksel açıdan anlamlı fark olduğunu, Psikolojik iyi oluş ölçeği analiz sonuçlarına göre ise egzersiz geçmişi (yıl) değişkenine göre anlamlı fark olduğunu, egzersiz türü, egzersiz sıklığı ve egzersiz süresi değişkenlerine göre anlamlı fark olmadığını göstermektedir. FGMÖ Kusurlu Olma Endişesi alt boyutunda Pilates yapanlar, Mükemmellik İçin Umut alt boyutunda ise Fitness yapanlar lehine fark olduğu, 1-3 yıl egzersiz geçmişi olanların 7-11 yıl geçmişi olanlara kıyasla, haftada 1, 2 veya 4 gün egzersiz yapanların 3,5 veya 6 gün egzersiz yapanlara kıyasla kusurlu olma endişelerinin daha fazla olduğu bulunmuştur. 7-11 yıl egzersiz geçmişi olanlar ile haftada 3,5 veya 6 gün egzersiz yapanlara kıyasla 1, 2 veya 4 gün egzersiz yapanların, günlük 30-60 dk egzersiz süresine sahip olanlara kıyasla 30 dakikadan az egzersiz süresine sahip olanların mükemmellik için umutlarının düşük olduğu bulunmuştur. Ayrıca, FGMÖ Kusurlu Olma Endişesi alt boyutu ile Psikolojik İyi Oluş ölçeği arasında negatif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak, egzersize katılım durumunu belirten “egzersiz türü, egzersiz geçmişi, egzersiz sıklığı, egzersiz süresi” değişkenlerinin egzersiz katılımcılarında fiziksel görünüş mükemmeliyetçiliği ve psikolojik iyi oluş düzeylerinde farklılık ortaya koyduğu belirlenmiştir. Bu durumda egzersiz türü, egzersiz geçmişi, egzersiz sıklığı, egzersiz süresi değişkenlerinin egzersiz katılımcılarının fiziksel görünüş mükemmeliyetçiliği ve psikolojik iyi oluş düzeyleri üzerinde önemli faktörler olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Altıntaş, A., Aşçı, F.H. & Özenir, B.T. (2007). Benlik sunumunun cinsiyete ve egzersiz davranışı parametrelerine göre incelenmesi, *Spor Bilimleri Dergisi*, 18(2), 91-99.

Altınok, A. & Kara, A. (2017). Relationship between body image, psychological symptom level and interpersonal style: Alternative models, *The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 30, 170-180.

Arntén, A.A., Jansson, B. & Archer, T. (2008). Influence of affective personality type and gender upon coping behavior, mood, and stress, *Individual Differences Research*, 6(3), 139-168.

Aşçı, F.H. (2004). Physical self perception of elite athletes and non athletes: A Turkish sample, *Perceptual and Motor Skills*, 99, 1047-1052.

Aşçı, F.H. (2002). The effects of step dance on physical self perception of female and male university students, *International Journal of Sport Psychology*, 33, 431-442.

Baycan, R.E., Akdeniz, H., Bayazıt, B. & Sekban, G. (2015). Rekreasyon amaçlı fitness merkezlerinde müşterilerinin hizmet kalitesine yönelik beklenti ve algılarının değerlendirilmesi. *III. Rekreasyon Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı* (ss.388), Eskişehir.

Büyüköztürk, Ş. (2014). *Deneyisel desenler: Öntest-sontest, kontrol grubu, desen ve veri analizi*. Pegem Akademi.

Diener, E., Scollon, C.N. & Lucas, R.E. (2009). The evolving concept of subjective well-being: The multifaceted nature of happiness. In *Assessing Well-Being*. Springer Netherlands.

- Dimeo, F., Bauer, M., Varahram, I., Proest, G. & Halter, U. (2001). Benefits from aerobic exercise in patients with major depression: A pilot study. *British Journal of Sports Medicine*, 35,114-117.
- Dishman, R.K. & Jackson, E.M. (2000). Exercise, fitness and stress. *International Journal of Sport Psychology*, 31, 175-203.
- Ekiz, D. (2003). *Eğitimde araştırma yöntem ve metodlarına giriş: Nitel, nicel ve eleştirel kuram metodolojileri*. Anı Yayıncılık.
- Erdoğan, R., Türkoğlu, F. & Akbulut, T. (2024). Fitness merkezlerine giden bireylerde egzersiz bağımlılığı ve fiziksel görünüş mükemmeliyetçiliği arasındaki ilişkinin belirlenmesi: Tanımlayıcı araştırma. *Türkiye Klinikleri J Sports Sci*, 16(2), 209-19.
- Fox, K.R. (2000). Self-esteem, self-perception and exercise. *International Journal of Sport and Exercise Psychology*, 31, 228-240.
- Hagger, M.S. (2010). Current issues and new directions in psychology and health: Physical activity research showcasing theory into practice. *Psychology & Health*, 25, 1-5.
- Hassmen, P., Koivula, N. & Uutela, A. (2006). Physical exercise and psychological well-being: A population Finland. *Preventive Medicine*, 30(1), 17-25.
- Hausenblas, H.A. & Fallon, E.A. (2006). Exercise and body image: A meta analysis. *Psychology and Health*, 21, 33-47.
- Karaağaç, G. (2020). *Spor salonlarına giden bireylerin sağlıklı beslenme tutumları ve sosyal görünüş kaygı düzeylerinin belirlenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kars
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayıncılık.
- Keyes, C.L.M., Shmotkin, D. & Ryff, C.D. (2002). Optimizing well-being: The empirical encounter of two traditions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 1007-1022.
- Kırım, G. (2020). *Spor ve yaşam merkezlerine üye olan kadınların psikolojik iyi oluş ve psikolojik kırılganlık düzeylerinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi Ve Spor Anabilim Dalı, Sivas.
- Kocaman, M. (2024). *Spor merkezi üyelerinin serbest zaman doyumu, benlik saygısı ve fiziksel görünüş mükemmeliyetçiliği düzeylerinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Rekreasyon Anabilim Dalı, Konya.
- Kolsallayan, A. (2017). *Egzersiz katılımcılarının fiziksel görünüş mükemmeliyetçiliği ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin egzersize katılım güdüsüne etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sporda Psiko-Sosyal Alanlar Anabilim Dalı Ege Üniversitesi, İzmir.
- Köse, M. (2020). *Bireylerin spor yapma durumlarına göre kişilik tipleri ve psikolojik iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Beden Eğitimi Ve Spor Anabilim Dalı, Niğde.
- Krawczynski, M. (2000). Olszewski H. study in Psychological well-being associated with a physical activity programme for persons over 60 years old. *Psychology of Sport and Exercise*, 1(1), 57-63.
- Macar, Y. (2022). *Beden eğitimi öğretmenlerinin beden okuryazarlığı alguları ile öz yeterlik alguları arasındaki incelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Ana Bilim Dalı, Mersin.
- Manger, T.A. & Motta, R.W. (2005). The impact of an exercise program on posttraumatic stress disorder, anxiety, and depression. *International journal of emergency mental health*, 7(1), 49-57.
- Martinsen, E., Hoffart, A. & Solberg, ØY. (1989). Aerobic and non-aerobic forms of exercise in the treatment of anxiety disorders. *Stress Medicine*, 5(2), 115-120.

Martinsen, E.W. (2008). Physical activity in the prevention and treatment of anxiety and depression. *Nordic Journal of Psychiatry*, 62, 25-29.

McAuley, E. (1994). Physical activity and psychosocial outcomes. *Physical Activity, Fitness And Health. Human Kinetics*, 551-68.

Mutrie, N. & Biddle, S.J.H. (1995). The effects of exercise on mental health in nonclinical populations. *European Perspectives On Exercise And Sport Psychology*, 50-70.

Norlander, T., Bood, S.A. & Archer, T. (2002). Performance during stress: Affective personality, age, and regularity of physical exercise. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 30(5), 495-508.

Öksüz, Y. (2012). Üniversite öğrencilerinin özerklik düzeyleri ile vücut algıları arasındaki ilişki. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28, 69-77.

Özkan, O.A. (2019). *Futbol sporu yapan bireylerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin farklı değişkenlere göre incelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Rees, D.I. & Sabia, J.J. (2010). Sports participation and academic performance: Evidence from the National Longitudinal Study of Adolescent Health. *Economics of Education Review*, 29(5), 751-759.

Roothman, B., Kirsten, D.K. & Wissing, M.P. (2003). Gender differences in aspects of psychological well-being. *South African Journal of Psychology*, 33, 212-218.

Sağiroğlu, İ. & Ayar, H. (2017). Fitness ve Crossfit Merkezlerine Rekreatif Egzersiz Amaçlı Katılımda Etkili Olan Motivasyon Faktörlerinin İncelenmesi. *Uluslararası Anadolu Spor Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 167-179.

Salmon, P. (2001). Effects of physical exercise on anxiety, depression, and sensitivity to stress: A unifying theory. *Clinical Psychology Review*, 21, 33-61.

Singh, M.M., Ashok, L., Binu, V.S., Parsekar, S.S. & Bhumika, T.V. (2015). Adolescents and Body Image: A cross sectional Study. *The Indian Journal of Pediatrics*, 82(12), 1107- 1111.

Şanlı, Y. & Çelik, D. (2023). Genç kızlarda beden algısı ve obezite fobinin, sosyal görünüş kaygısı ve psikolojik iyi oluşa etkisi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 6, 350-368.

Telef, B.B. (2013). Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (PİOO): Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 374-384.

Tufan, A. (2022). *Atatürk üniversitesi spor bilimleri fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin psikolojik iyi oluş ile yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Kış Sporları Ve Spor Bilimleri Enstitüsü, Spor Yönetimi Ana Bilim Dalı Spor Yönetimi Bilim Dalı, Erzurum.

Ulaş, T. (2022). *Spor yapan bireylerin psikolojik iyi oluş düzeyleri ile zihinsel dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dalı, Karaman.

Watson, D., Clark, L.A. & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 54(6), 1063.

Yalçın, İ. & Ayhan, C. (2020). Sportif rekreasyonel etkinliklere katılan kadınlarda fiziksel görünüş mükemmeliyetçiliği ve psikolojik iyi oluşun öz güven üzerine etkisi. *Sportmetre Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi*, 18(1), 205-212.

Yang, H. & Stoeber, J. (2012). The physical appearance perfectionism scale: development and preliminary validation. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 34(1), 69-83.

Yousefi, B., Hassani, Z. & Shokri, O. (2009). Reliability and factor validity of the 7-item social physique anxiety scale (SPAS-7) Among university students in Iran. *World Journal of Sport Sciences*, 2, 201-204.

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

**Zekeriyyâ el-Ensârî ve Şerh Metodu -Fethu'l-Bâkî bi Şerhi Elfiyyeti'l-'Irâkî
Özelinde-**

**Zekeriyyâ el-Ensârî and Commentary Method -Specific to Fethu'l-Bâkî a
Commentary Elfiyyeti'l-'Irâkî-**

Abdusselam TAKDEMİR

Dr., Öğretmen, Mardin/Midyat Belediyesi Ortaokulu, MEB
astakdemir@hotmail.com

Orcid ID: 0009-0008-6440-1774

Öz: Hadislerin şerh edilmesi bakımından altın çağ Memlükler döneminde yaşanmıştır. Burada yetişen âlimler değişik alanlarda birçok eser yazmıştır. Zekeriyyâ el-Ensârî (ö.926/1520) de bu dönemin önemli âlimlerinden biridir. Hicri IX./X. asırlarında yaşayan el-Ensârî, yüz yılı aşkın ömrünü ilim tahsiline adanmış, birçok ilimde mahir konuma gelmiştir. Birçok öğrenci yetiştirmiş ve birçok kitap yazmıştır. Yazdığı eserlerden biri de H. VIII/IX. asırlarda yaşayan el-'Irâkî (öl. 806/1404)'nin et-Tabsıra ve't-Tezkira isimli Elfiyye'sine yazdığı şerh eseridir. el-Ensârî'nin bu şerh eserinin ismi Fethu'l-Bâkî bi Şerhi Elfiyyeti'l-'Irâkî olup, bu eser âlimler tarafından kabul görmüş ve referans olarak kullanılmıştır. Bu makalemizde, el-Ensârî'nin ve 'Irâkî'nin hayatları, ilmi kişilikleri, hocaları, öğrencileri, eserleri ve vefat tarihleri hakkında kısaca bilgi verilecektir. Şerh eserindeki yöntemini tespit etmek için söz konusu eser, detaylı bir şekilde incelenmiş, önemli bulunan yerler başlıklandırılmış ve onun yöntemi bu başlıkların altında örneklendirilerek ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: el-Ensârî, et-Tabsıra, Fethu'l-Bâkî, metot, şerh.

Abstract: Of hadiths, the golden age was experienced during the Mamluk period. Scholars who grew up at this time have written many works in different fields. Zakariyya al-Ansari (d.926/1520) is also one of the important scholars of this period. According to Hijri IX./X, Al-Ansari, who lived in the 6th century BC, devoted his life of more than a hundred years to the study of science and became proficient in many sciences. In this regard, she educated many students and wrote many books. One of the works he wrote is a work of commentary written by el-'Irâkî (d. 806/1404), who lived in the centuries. He dedicated to his Elfiyye named et-Tabsıra ve't-Tezkira. The name of this commentary work of al-Ansari is Fethu'l-Bâkî bi Şerhi Elfiyyeti'l-'Irâkî, and this work was accepted by scholars and used as a reference. In this article, brief information is given about the lives of al-Ansari and al-'Iraqî, their scientific personalities, teachers, students, works and dates of death. In addition, al-Ansari's commentary and the method he followed in his commentary have been revealed in our study. The work in question was examined in detail, the important places were titled and her method was exemplified under these headings.

Keywords: el-Ansârî, et-Tabsıra, Fethu'l-Bâkî, method, commentary.

*Geliş Tarihi:*30.11.2024

*Kabul Tarihi:*19.12.2024

*Yayın Tarihi:*31.12.2024

Atıf: Takdemir, A. (2024). Zekeriyyâ el-Ensârî ve Şerh Metodu -Fethu'l-Bâkî bi Şerhi Elfiyyeti'l-'Irâkî Özelinde-. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1800-1812. Doi: 10.33437/ksusbd.1594223

GİRİŞ

İslam dininin temel kaynağı Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünnetidir. Herhangi bir dille ortaya konulmuş bir eseri, şarihin kendi bilgi birikim süzgecinden geçirmek ve izah etmek şeklinde tarif edebileceğimiz şerh, hadis ilminde Hz. Peygamber'in hadislerinin amacını ortaya koymak için meydana getirilmiştir. Şerhinin yapılacağı eser, zengin derin bilgileri ihtiva eden metinlere sahip olması gerektiği gibi, şarihin de Arapça dil bilgisini, dînî terminolojiyi, tasavvuf ve şiir bilgisini, şerh ettiği eserin ortaya çıktığı dönemi ve bölgeyi bilen, iyi bir genel kültür bilgisine sahip olması vb. vasıflarının olması gerekmektedir.

İslam Medeniyeti fikrî, siyasî, ekonomik ve sosyo-kültürel alanda şekillenirken, Hz. Peygamber'in hadisleri de temel referans kaynağı olarak kabul görmüştür. Hadislerin daha iyi anlaşılabilmesi için, birçok faktörün bir araya gelmesi gerekir. Bu faktörlerden biri de hadis usûlü konularının bilinmesidir. Başka bir deyişle Hz. Peygamber'in hadisleri hakkında sahih, hasen veya zayıf gibi hükümlerin verilebilmesi ve akabinde bu hadislerle amel edilip edilmemesi kararının verilebilmesi için hadisin senediyle ve metniyle alakalı konuları ihtiva eden nesir ve şiir tarzında hadis usûlü konularının bilinmesi de elzemdir. Bu konuları ihtiva eden eserleri şerh eden kaynaklar da bulunmaktadır. Beyt halinde bulunan, 'Irâkî'nin *et-Tabsira ve't-Tezkira* isimli hadis usûlü eserini, el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî bi şerhi elfiyyeti'l-Irâkî* ismiyle şerh etmiştir. el-Ensârî'nin, şerh eserinde takip ettiği metodunu çalışmamızda ortaya koyacağız. Buna geçmeden önce, el-Irâkî ile el-Ensârî'nin hayatları ve ilmî konuları hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

El-Irâkî'nin Hayatı

Doğumu, İsmi, Nesebi, Künyesi, Lakabı

el-Irâkî, H. 725/1325 yılında Kahire'nin, Nîl Nehri tarafında bulunan Menşâtî'l-Muhrân'da dünyaya gelmiştir. (es-Suyûtî, 1967: 1/360; İbn. Tağri Berdî, t.y.: 7/245). İsmi, Abdurrahim b. el-Hüseyn İbn Abdurrahman b. Ebî Bekir b. İbrahim'dir. Nesebi, el-Irâkî, er-Râzinânî'l-Asl, el-Mehrânî'l-Mısri ve eş-Şâfiî'dir. Künyesi, Ebû'l-fadl, lakabı ise Zeynü'd-dîn'dir. (İbn Nasıruddîn, 1993: 107; el-Ednehvî, 1997: 30; ez-Zâhirî, t.y.: 7/245). Müellifin dedesi, kendi el yazısıyla kendisini Irak'a nisbet ettiği için, müellif el-Irâkî nisbesini almış (es-Sehâvî, 2003: 1/17). ve bu şekilde meşhur olmuştur. (Kehhâle, t.y.: 5/204).

İlmî Yetiştirmesi, İlmî Konumu ve Âlimlerin Hakkındaki Görüşleri

el-Irâkî (öl. 806/1404), çocukluğunda Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiştir. İlim bakımından kendisini çok yönlü geliştirmiştir. İlk önce kıraat ilmiyle uğraşmış, daha sonra hadis ilmine yönelmiştir. İleriki hayatında hadisleri imlâ ettirmiştir. Yani hadisleri kendisi ezberinden senetleriyle birlikte söylemiş, etrafında bulunan talebeler bunu not etmişlerdir. Hadislerin senedi ve metni bakımından verdiği malumatlar bakımından verimli bir alimdir. (İbn Nasıruddîn, 1993: 107; ez-Zâhirî, t.y.: 7/245). Kısacası el-Irâkî, nahiv, lügat, kıraat, fıkıh, usûlü'l-fıkıh ve hadis ilimlerinde bilge bir alimdir. Özellikle hadis ilminde meşhur olmuş, bu ilim onunla özdeşleşmiştir. (es-Sehâvî, t.s.: 4/175; eş-Şevkânî, t.s.: 1/355). Onu hadis ilmine yönlendiren, hadis ilminde çalışması için ona yol gösteren âlim, 'İzzuddîn İbn Cema'a (öl. 767/1366)'dir. (İbn Kâdi Şuhbe, 1407: 4/30).

el-Irâkî, ilim tahsil etmek için, Dımaşk, Hicaz, Bağdat, Halep, İskenderiyye, Trablus, Ba'lebekk, Hama, Hims, Filistin vb. yerlere ilmî rihleler yapmış, daha sonra Mısır'a dönmüştür. (el-Askalânî, 1969: 2/276; el-Ğazzî, 2000: 198; ez-Ziriklî, 2002: 3/344; Kehhâle, t.y.: 5/204). İmlâ meclisini H. 796'da başladığı ve toplamda dört yüzün üzerinde ilmî oturum yaptığı belirtilmiştir. (es-Suyûtî, 1403: 544). Takıyyuddîn İbn Fehdî'l-Hâşimî (öl. 871/1467), el-Irâkî için şunları söylemiştir. el-Irâkî daha dünyaya gelmeden önce, babası küçük yaşta iken ailesi Irak'tan Kahire'ye göçtüğünü belirtmiştir. el-Irâkî dünyaya gelip henüz üç yaşındayken babasının vefat ettiğini de belirtmiştir. On iki yaşındayken hocalarından hadisleri sema yoluyla almaya başladığını ifade etmiştir. Daha sonra el-Irâkî'yle ilgili olarak, "Onun emsalinde birisinin olmadığını; çok bilgili olduğunu; onun görüşlerinin delil olarak kabul edildiğini; âlimlere eleştiri yapabilme düzeyinde olduğunu; insanların itimat ettiği birisi olduğunu vurgulamıştır." (İbn Fehd, 1998: 143,144). es-Sehâvî, el-Irâkî ile ilgili şunları belirtmiştir. O âlimlerin önderiydi. Hadis ilminde ona denk bir âlim yoktu. Büyük âlimler ondan istifade etmiştir. (es-Sehâvî,

2003: 1/17). el-Kettânî el-İrâkî ile ilgili şunları demiştir. el-İrâkî'nin, H. 8. asrın müceddidlerinden olduğunu belirtmiştir. Ayrıca onun hocaları örneğin; es-Sübki (öl. 756/1355.), İbn Kesîr (öl. 774/1373.), el-Âlâî (öl. 731/1331), el-İzz İbn Cema'â (öl. 767/1366.) vb. gibi alimler onu çokça övdüklerini belirtmiştir. (el-Kettânî, 1982: 2/815, 816).

Hocaları

el-İrâkî (öl. 806)'nin ders aldığı birçok hocası bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı şunlardır: Muhammed binu'l-İsmail binu'l-Habbâz (öl. 756/1355), (İbn Nasıruddîn, 1393: 107.) Şihâbu'd-dîn Ebu'l-Abbâs en-Nahevî (öl. 776/1374), eş-Şeyh Burhânu'd-dîn er-Raşîdî (öl. 749/1348), 'Alâuddîn b. et-Türkmânî (öl. 750/1348), Cemâlu'd-dîn el-İsnevî (öl. 772/1371), (İbn Kâdi Şuhbe, 1407: 4/30.) Muhammed b. Musa b. İbrahim eş-Şekrâvî (öl.-) (ez-Zâhirî, t.y.: 7/246.). Şihâbuddîn Ahmed b. Ebi'l-ferec İbnu'l-Bâbâ (öl. 749/1348), (ez-Zâhirî, t.y.: 7/247). Muhammed b. İsmail el-Hamevî (öl. 742/1342), (İbn Fehd, 1998: 145). el-İmâd Muhammed b. İshak el-Belbîsî (öl. 749/1348), (es-Sehâvî, t.y.: 4/172). Abdurrahman b. Ahmed binu'l-Bağdâdî (öl. 781/1379)'dir. (İbnu'l-Cezerî, 1351: 1/382).

Öğrencileri

el-İrâkî (öl. 806/1404)'nin ders verdiği birçok öğrencisi bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı şunlardır: Nuruddîn el-Heysemî (öl. 807/405), Burhânuddîn el-Ebnâsî (öl. 802/1400), Şihâbuddîn İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1448), (İbn Kâdi Şuhbe, 1407: 4/31). Kemâluddîn Muhammed b. Musa ed-Dumeyrî (öl. 808/1406), Zeynuddîn Abdurrahman Ali el-Fârskûrî (öl. 808/1406), (ez-Zâhirî, t.y.: 7/248). Burhânuddîn İbrahim b. Hadr (öl. -), (es-Suyûtî, 1927: 16). Şihâbuddîn Ahmed binu'n-Nakîb (öl. -), (İbn Fehd, 1998: 148). Burhanuddîn el-'Acemî el-Halebî (öl. 841/1341), (İbn Kâdi Şuhbe, 1407: 4/31).

Kitapları

el-İrâkî, hocalarından aldığı ilme, kendisi de gayret gösterip ilmî birikimini eserler yazarak taçlandırmıştır. Dolayısıyla aldığı ilmi sonraki nesillere aktarma konusunda bir köprü görevi görmüştür. Onun eserleri hadisle ilgili olduğu gibi, başka ilimlerle de ilgili olmuştur. Burada birkaç tanesinin ismini zikredeceğiz. *Tetimmâti'l-muhimmât, ve 'amelu'l-vefiyyât*, (İbn Kâdi Şuhbe, 1407: 4/32). *el-Muğnî 'an hamli'l-esfâri fi'l-esfâr*, (el-Kettânî, 1982: 2/816; ez-Ziriklî, 2002: 3/344). *Takrîbi'l-esânîd ve tertîbi'l-mesânîd, et-Takyîd ve'l-îdâh limâ atlaka ve eġlaka min kitâbi İbn Salâh, en-Necmu'l-vehhâc fi nazmi'l-minhâc, ed-Dureru's-seniyye fi nazmi's-siyeri'z-zekiyye, el-İnsâf, Nuket minhâci'l-Beydâvî, Tarhu't-tesrîb fi şerhi't-takrîb, Şerhu't-Tirmizî*, (İbn Fehd, 1998: 143,144; ez-Ziriklî, 2002: 3/344). *el-Fiyyetü'l-İrâkî fi ġarîbi'l-Kur'an*. (Serkîs, 1928: 2/1318). *Fethu'l-muġîs bi şerhi elfiyyeti'l-hadîs* (Kâtip Çelebi, 1941: 1/156). *Nazmu'l-iktirâh li'l-meflûti fi'l-hadîs* (el-Bağdâdî, 1951: 1/562).

Vefatı

el-İrâkî, H. 806/1404 senesinde Şaban ayında Kahire'de vefat etmiştir. Vefat ettiğinde 81 yaşındaydı. (İbn Kâdi Şuhbe, 1407: 4/33; İbnu'l-İmâd, 1986: 9/88; Kehhâle, t.y.: 5/204; ez-Zâhirî, t.y.: 7/248). el-İrâkî, Berkiyye denilen yerin dışında, bir makberede defnedilmiştir. (İbn Kâdi Şuhbe, 1407: 4/33).

Zekeriyyâ El-Ensârî'nin Hayatı

Burada el-Ensârî'nin hayatından kısaca söz edeceğiz. Onun doğumunu, yetişmesini ve ilmi kişiliğiyle ilgili konulardan bahsedeceğiz.

İsmi, Künyesi, Nesebi, Lakabı

el-Ensârî'nin tam adı, Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekeriyyâ'dır. (el-'Ayderûs, 2001: 172; Serkîs, 1928: 2/483; ez-Ziriklî, 2002: 3/46). Lakapları Şeyhu'l-İslâm, Zeynuddîn'dir. (el-Ğezzî, 1997: 1/198; Muheysin, 1992: 2/168). Künyesi Ebû Yahya'dır. (İsa, 1981, 131; el-Ğezzî, 1997: 1/198). Zekeriyyâ el-Ensârî'nin nisbesi şöyledir. Ensâr'a nisbeten el-Ensârî; doğduğu yere nisbeten es-Suneykî, mensup olduğu ülkeye nisbeten el-Mısrî; mensup olduğu fikhî mezhebe nisbeten eş-Şafiî'dir. (el-Ensârî, 2013: 17).

İlmî Yetişmesi ve İlmî Konumu

el-Ensârî'nin yaşadığı dönemde birçok hocadan ders alması, Memlûklerin ilme değer vermesi, uzun ömrünü ilme adaması vb. sebepler el-Ensârî'nin ilmî olarak iyi bir seviyeye çıkmasına vesile olmuştur.

el-Ensârî, Hazrec kabilesinden sahâbî Hubâb b. Münzir'in soyundandır. İlk tahsiline doğduğu es-Süneyke'de başlamıştır. (Özel & Kallek, 2013: 44/212). el-Ensârî, tefsir, fıkıh, tecvit, usûl ve hadiste yetkindi. (el-Mersafî, t.s.: 2/644). Ömrü boyunca ilimle meşgul olmasından ötürü ilimde yüksek mertebeler elde etmiştir. (el-Ensârî, 2011: 12). el-Ensârî'nin yaşadığı dönemde mufassal şerhlerin olması, hadis ilimlerinin en parlak dönemlerinden birinde ve rahat bir ortamda yaşaması, vb. sebepler el-Ensârî'nin iyi yetişmesini sağlayan sebeplerdir. (Çimen, 2019: 26).

Hocaları

el-Ensârî'nin birçok hocası vardır. Onun çok yönlü yetişmesinde hocalarının emeği çoktur. (Özel & Kallek, 2013: 44/212; *el-Ensârî* 2007: 1/59). el-Ensârî'nin, bazı hocaları şoyledir.

şihabuddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Kenânî el-'Askalânî'l-asl, el-Misrî, eş-şafî (öl. 852/1448.) Bu zat İbn Hacer el-'Askalânî olarak bilinmektedir. (İbn Salim Mahluf, 2003: 1/696). Zeynu'r-Rıdvan, Zeynuddîn Ebû'n-Nu'aym Rıdvan b. Muhammed el-'Ukbî el-Kâhirî eş-şafî (öl. 852/1448). (el-Ėezzî, 1997: 1/199,200; el-'Ayderûs, 2001: 174; eş-şevkânî, t.s.: 1/252; es-Sa'âtî, 2000: 2/120). el-Bulkînî, kâdî'l-kudât 'Alemuddîn Salih b. Sirâcuddîn Ömer b. Reslan el-Bulkînî'l-asl el-Kâhirî eş-şafî (öl. 868/1462)'dir. (el-Ėezzî, 1997: 1/199; el-'Ayderûs, 2001: 172).

Öğrencileri

el-Ensârî'nin İslâm dünyasının birçok noktasından talebeleri olmuştur. (el-Ėezzî 1997, 200). el-Ensârî'nin, bazı talebeleri şunlardır.

Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Heytemî es-Sa'dî el-Ensârî eş-şafî (öl. 974/1566), (es-Sâ'âtî 2000: 2/125; el-Ėezzî 1997: 1/201). Abulvehhâb b. Ahmed eş-şa'rânî (öl. 974/1566), (eş-şa'rânî, t.y.: 2/111). er-Ramlî (öl. 957/1550), (Serkîs, 1928: 2/950). Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Muhammed el-Entâkî el-Halebî el-Haneffî (öl. 953/1546), Zeynuddîn Ahmed b. Abdulaziz b. Ali el-Melîbârî (öl. 987/1579) (et-Tâlibî, 1999: 4/341).

Kitapları

Tarih boyunca İslâm âlimleri, yaşadıkları çağlarda nesilden nesile ilim aktarmak için çift yönlü çaba göstermişlerdir. Hem talebe yetiştirmiş, hem de kitaplar kaleme almak üzere bu iki önemli görevi aynı anda yürütmüşlerdir. (Sancaklı, 2013: 45,46). el-Ensârî de onlardan biridir. Eserlerden bir kısmı şoyledir. *Fethu'l-celîl bi-beyânî hafıyyi envârî't-Tenzîl*, (el-Bağdâdî, 1951: 1/374; Kâtip Çelebi, 1941: 1/188). *Tuhfetu'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*, (ez-Ziriklî, 2002: 3/46; es-Sâ'âtî, 2000: 2/125). *Fethu'l-'allâm bi-şerhi'l-i'lâm bi-ehâdîsi'l-ahkâm*, (ez-Ziriklî, 2002: 3/46; es-Sâ'âtî, 2000: 2/125). *Esnâl-metâlib fî şerhi ravdî't-tâlib*. (ez-Ziriklî, 2002: 3/46; Kâtip Çelebi, 1941: 1/919; el-Heytemî, 2008: 169).

Vefatı

el-Ensârî, ilimle iç içe, uzun ve bereketli bir hayattan sonra Rabb'ine kavuşmuştur. O, Zilkade ayının çarşambaya denk gelen üçüncü günü, 926 yılında 103 yaşında vefat etmiştir. (İbn Abdullah, 1996: 188; el-Ėezzî, 1997: 1/207; eş-şevkânî, t.s.: 1/253; el-Bağdâdî, 1951: 1/374).

Fethu'l-Bâkî Bi-şerhi Elfiyyeti'l-'Irâkî

Aslı, İsmi ve Önemi

Bu şerh eserinin aslı şoyledir: İlk olarak el-'Irâkî, (öl. 806/1404), Osman b. Abdurrahman İbn Salah (öl. 643/1246)'ın *Ulûmu'l-Hadis* eserini beyt haline getirerek özetlemiştir. (el-Ensârî, 2010: 19). Bunu yaparken, bazı yerlere faydalı şeyler katmış, bazı yerlerde ise, izahat ve çıkarımlarda bulunmuştur. Netice itibariyle *Elfiyye'*sini bu şekilde meydana getirmiştir. (el-'Irâkî, 1428: 93). el-'Irâkî *Elfiyye'*sine, *et-Tabsira ve't-tezkira* ismini vermiştir. Daha sonra el-Ensârî bu *Elfiyyeyi* şerh etmiştir. şerhine de *Fethu'l-*

bâkî bi-şerhi elfiyyeti'l-'Irâkî ismini vermiştir. (el-Ensârî, 2002: 85; es-Suyûtî, t.y.: 1/140; el-Menîf, 2004: 152; İbn Hacer, 1984: 1/42; er-Rûmî, t.y.: 3). Bu şerh eseri, *Şerh elfiyyeti'l-'Irâkî* (ez-Ziriklî, 2002: 3/46; es-Suyûtî, 1927: 113; es-Sâ'âtî, 2000: 2/125). ile *Fethu'l-bâkî bi-şerhin 'ala elfiyyeti'l-'Irâkî* isimlerini de almıştır. (el-Bağdâdî, 1951: 1/374; Kehhâle, t.y.: 4/182; el-Kettânî, 1982: 2/816.) Bu şerh eseri ilim ehli tarafından değerli görülmüş ve üzerine bazı haşiyeler yapılmıştır. Örneğin; Sultân b. Ahmed el-Mezzâhî (öl. 1075/1664), Mansûr b. Abdürrâzık et-Tûhî (öl. 1090/1679) ve Ali b. Ahmed el-Adevî (öl. 1189/1775) bu şerh üzerine birer hâşiye yazmışlardır. (Baktır, 1995: 11, 144/145).

el-Ensârî'nin, *Fethu'l-Bâkî bi-Şerhi Elfiyyeti'l-'Irâkî*deki Şerh Metodu

Malum olduğu üzere es-Sehâvî (öl. 902/1497), es-Suyûtî (öl. 911/1505) ve el-'Aynî (öl. 855/1451) gibi birçok alim, 'Irâkî'nin *Elfiyye*'sine şerh yapmıştır. Bu eser üzerine şerh yapan bir diğer âlim de el-Ensârî (öl. 926/1520)'dir. el-Ensârî, şerhinde kastedilen manayı açık bir şekilde ortaya koymuştur. Kelimelerle ilgili birçok açıdan açıklamalarda bulunmuştur. Müellifin amacını beyan etmiştir. Bu çalışmamızda el-Ensârî'nin şerhinde uyguladığı metodu, aşağıdaki başlıklar altında zikredeceğiz.

Şerhinde Yararlandığı Bazı Kaynaklar

Herhangi bir konuda bir eser kaleme alan bir müellif, daha önce yazılmış olan çeşitli kitaplardan istifade etmesi normal ve olması gereken bir husustur. Yararlanılan bu eserler ne kadar güvenilir ve kıymetli olursa, bunu kaynak gösteren eser de o kadar kıymet kazanır. Bundan ötürü *Fethu'l-bâkî* şerhinin değerini tespit edebilmek amacıyla onun kaynaklarını ortaya koymamız önemli bir husustur. Bu çalışmamızda el-Ensârî'nin, baştan sona yararlandığı bütün kaynakları değil de bu kaynakların bir kısmını beyan edeceğiz.

el-Ensârî'nin, şerhinde istifade ettiği birçok konuyla bağlantılı olan bu kaynakların bir kısmı şöyledir. *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslimi'b-nu'l-Haccâc, et-Takrîb ve't-teysîr li Ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr* (el-Ensârî, 2002: 2/61), *Marifetu 'ulûmi'l-hadis* (el-Ensârî, 2002: 2/196), *el-Muhkemu'l-muhîti'l-azâm* (el-Ensârî, 2002: 2/214), *Meşâriku'l-envâr 'alâ sıhâhi'l-âsâr* (el-Ensârî, 2002: 2/291), *el-Ezkâr li'n-Nevevî* (el-Ensârî, 2002: 1/105), *en-Nuket li İbn Salah* (el-Ensârî, 2002: 1/132), *el-Umm, el-Mustasfâ ve el'Udde* eserleri (el-Ensârî, 2002: 1/190), el-Kifâye li usûli'r-rivâye (el-Ensârî, 2002: 1/192), el-Mecmû' şerhu'l-muhezzeb, (el-Ensârî, 2002: 1/200), *Şu'abi'l-îmân*, (el-Ensârî, 2002: 1/293), *el-Mahsûl* (el-Ensârî, 2002: 1/373), *Nuzhetü'n-nazar fî şerhi nuhbeti'l-fiker, Fethu'l-bârî bi şerhi sahîhi'l-Buhârî* (el-Ensârî, 2002: 1/334). el-Ensârî'nin, istifade ettiği kaynakların bir kısmı zikrettiğimiz gibidir.

Kendi Eserlerine Yönlendirmesi

el-Ensârî, şerhinde farklı konularla alakalı birçok kaynak kullandığı gibi, bazen de okuyucuyu, daha geniş bilgiye ulaşması için şerhinde kendi eserlerine yönlendirmektedir. Örneğin; hamd, şükür ve medh kelimelerinin daha geniş açıklamaları için okuyucuyu *el-Behce* eserine yönlendirmiştir. (el-Ensârî, 2002: 1/88). İki rivayet arasında tearuz olduğunda senet ve metin ile ilgili tercih sebeplerine bakıldığını, hangisi daha kuvvetliyse onun tercih edildiğini, eğer kuvvetli bir durum yoksa tevakkuf edildiğini ifade etmiştir. Bu hususla ilgili daha geniş açıklamalar için okuyucuyu *Lubbu'l-usûl* eserine yönlendirmiştir. (el-Ensârî, 2002: 2/181). İki ravinin rivayetlerinde zıtlık olduğunda müsbet olan tercih edilir. Bu konuyla ilgili de kendi kitabı olan *Ğâyetü'l-vusûl şerhu lubbu'l-usûl* eserine tevcih yapmıştır. (el-Ensârî, 2002: 1/335). Zikredilen örneklerde görüldüğü üzere el-Ensârî, herhangi bir konuyla alakalı daha geniş bilgi için okuyucuyu kendi eserlerine yönlendirmiştir.

Kelimelerin İştikakını ve Manasını Vermesi

Elfiyye'deki lafızların maksadını doğru anlamak için bu lafızların manasının ve iştikakının bilinmesinde fayda var. el-Ensârî, kelimelerin manasını ve iştikakının tespitini yaparken dil alanındaki yetkinliğini ve müktesebâtını şerhinde yansıtmıştır. el-Ensârî, kelimelerin farklı köklerine inerek farklı manaları şerhinde ortaya koymuştur. Bu hususla ilgili olarak şu örnekleri verebiliriz. Mesela; beyitte geçen *امتنان* kelimesinin aslının, *المنة* olduğunu, manasının ise nimet, ağır nimet veya birçok nimet anlamlarına geldiğini belirtmiştir. (el-Ensârî, 2002: 1/89.) *النَّبِيُّ* kelimesinin aslının *النَّبأ* olduğunu bunun da haber manasına geldiğini belirtmiştir. *النَّبِيُّ* kelimesinin manasını ise şöyle vermiştir. Kendisine, her ne kadar tebliğ emri verilmemişse dahi, şer'î hükümlerin vahyedildiği insandır. Eğer tebliğ emri verilmişse o zaman bu kişiye aynı zamanda Resul de denildiğini ifade etmiştir. (el-Ensârî, 2002: 1/90.).

متون kelimesinin, متن 'nin çoğulu olduğunu, bunun da aslının المماتنة olduğunu yani bu asıldan istikak ettiğini beyan etmiştir. Manasının da gayede uzaklık olduğunu belirtmiştir. Çünkü metnin, senedin gayesi olduğunu beyan etmiştir. Ya da المتن'den istikak olduğunu belirtmiştir. Bunun manasının ise, sert bir şey veya yerden yüksek bir şey olduğunu izah etmiştir. Çünkü hadis ravisi, metni, senetle sağlaştırdığını ve metni, senetle söyleyenine götürdüğünü beyan etmiştir. (el-Ensârî, 2002: 2/120). el-Ensârî, bazen de bir kelimenin istikakını vermeden direkt manasını vermiştir. Örneğin; صلاة kelimesinin, Allah Teâlâ'nın yanında rahmet manasına geldiğini; insanların yanında dua manasında olduğunu; meleklerin yanında istiğfar anlamına geldiğini belirtmiştir. (el-Ensârî, 2002: 1/89). Yine el-Ensârî, صحابي kelimesinin sözlükte, az bir süre bile olsa, arkadaş isminin verilebilecek düzeyde başkasıyla arkadaşlık etmeye, sahabe denildiğini ifade etmiştir. (el-Ensârî, 2002: 2/185).

Beyitteki Kelimelerin Zaptını Vermesi

Bir eseri daha iyi anlamının birçok faktörü vardır. Bu faktörlerden birisi de eserdeki kelimelerin zaptını bilmekten geçmektedir. Kelimenin zaptı yanlış okunduğu takdirde verilen mesajın da yanlış anlaşılması kaçınılmazdır. el-Ensârî de şerhinde bu konuya ehemmiyet vermiş ve şerhine kelimelerin zaptını vermekle başlamıştır.

Bu konuyla ilgili şu örnekleri verebiliriz. قمن bu kelimedeki ق harfinin meftuh olduğunu, م harfinin ise esreli olduğunu beyan etmiştir. (el-Ensârî, 2002: 2/171). القرنى bu kelimedeki zaptla ilgili olarak ق ve ر harflerinin meftuh olduğunu, ي harfinin ise sakin olduğunu beyan etmiştir. (el-Ensârî, 2002: 2/211). مدبجا bu kelimedeki zaptla ilgili olarak م harfinin ötreli, د harfinin meftuh, ب harfinin şeddeli, bu harfin sonunun ج olduğunu vurgulamıştır. (el-Ensârî, 2002: 2/219). Bu örneklerde görüldüğü üzere el-Ensârî, beyitlerde geçen kelimelerin zaptını vermiştir. Okuyucuya bu şekilde kolaylık sağlanmıştır.

Beyitte Geçen Kelimelerin İrabını Vermesi

Hadis şerh eserlerinde yer alan kelimelerin birçok yönden izahı yapılmıştır. Hadis şarihlerinin çoğu da bu hususa gereken önemi göstermiştir. Bu şarihlerden birisi de el-Ensârî'dir. O, kelimelerin birçok yönüne değindiği gibi kelimelerin irabına da değinmiştir.

Meselâ; beyitte geçen زاويه kelimesinin, kendinden önce geçen سلم fiilinin faili olduğunu belirtmiştir. (el-Ensârî, 2002: 1/208, 209). مع كونه ظاهرة أن سلما Beyitte geçen bu örnekte ise el-Ensârî, ظاهره kelimesinin mansub olduğunu ve كان'ye haber olduğunu beyan etmiştir. سلما'nın ise كان'nin faili olduğunu belirtmiştir. Ya da ظاهره kelimesinin merfu ve mübteda olduğunu سلما'nın da ona haber olduğunu, ظاهره'nin toplu halde كان'nin haberi olduğunu ifade etmiştir. (el-Ensârî, 2002: 1/263.) عبد الرحيم el-Ensârî, buradaki irapla ilgili olarak عبد الرحيم'in, راجي'ye atfu beyan olduğunu veya ona bedel olduğunu beyan etmiştir. Ya da mahzuf bir mübtedaya haber olduğunu izah etmiştir. (el-Ensârî, 2002: 1/87). Bu örneklerde görüldüğü üzere el-Ensârî, beyitlerdeki kelimelerin irabını kısaca yapmıştır.

Beyitte Geçen Lafızların Nüsha Farklılıklarını Belli Etmesi

Hadis şerh eserleri genelde nüsha farklılıklarını beyan etmişlerdir. el-Ensârî de şerhinde bu konuya kayıtsız kalmamış ve Elfiyye'de geçen lafızların nüsha farklılıklarını ortaya koymuştur.

Bu konuyla ilgili olarak şu örnekleri verebiliriz. Örneğin; (القاضي حسين منعا bu beyti şerh eden el-Ensârî, حسين kelimesinin, başka bir nüshada الحسن olarak geldiğini beyan etmiştir. (el-Ensârî, 2002: 1/388-390). والشيوخ في التصنيف قطعاً قد حطر. Bu beyti şerh eden el-Ensârî, قطعاً قد حطر kavramlarının başka bir nüshada حطر مطلقاً şeklinde geldiğini belirtmiştir. (el-Ensârî, 2002: 2/72-74). والمتن عن شخصين واجد جرح. bu beyti şerh eden el-Ensârî, شخصين kelimesinin, başka bir nüshada شيخين olarak geldiğini açıklamıştır. (el-Ensârî, 2002: 2/95, 96). (لمتن لم يصح). el-Ensârî, beyitte geçen إذا kelimesinin başka bir nüshada إذ geldiğini beyan etmiştir. (el-Ensârî, 2002: 1/314, 315). Zikrettiğimiz örneklerde görüldüğü üzere el-Ensârî, beyitte geçen kavramların nüsha farklılıklarını belirtmiştir.

Beyitlerde Gerçekleşen Takdim ve Tehirin Sebebini Belirtmesi

Şiir şeklinde kaleme alınan eserlerde, bazen beyitlerdeki lafızlarda ufak değişiklikler veya takdim-tehir oluşmaktadır. el-Ensârî de bu hususu görmezden gelmemiş; şerhinde birçok noktaya değindiği gibi, beyitteki kelimeler arasında gerçekleşen takdim ve tehirin sebebini beyan etmiştir. Örneğin; فمسنم

مَعَ الْبُخَارِيِّ هُمَا Burada her ne kadar Buhârî, derece olarak Müslim'in önünde olsa bile el-Ensârî, şiirin kafiyesinin uyumu için, Müslim (öl. 261/875)'in, Buhârî (öl. 256/870)'den önce zikredildiğini beyan etmiştir. (el-Ensârî, 2002: 1/94). Başka bir örnek şu şekildedir. إِلَى صَاحِبٍ وَضَعِيفٍ وَحَسَنٍ Burada her ne kadar hasen hadis rütbe olarak, zayıf hadisten önce olsa bile el-Ensârî, şiirin kafiyesinin uyumu için, zayıf hadisin, hasen hadisten önce geldiğini belirtmiştir. (el-Ensârî, 2002: 1/95). Yine ... فَقَدْ رَأَى حَقْصًا وَإِسْمَاعِيلَ ... فَقَدْ رَأَى حَقْصًا وَإِسْمَاعِيلَ el-Ensârî, bu beyitte de سَيَلُوا kelimesinin harf ve hareketlerinin bu şekilde gelmesinin sebebinin, kafiyenin bozulmaması için olduğunu belirtmiştir. (el-Ensârî, 2002: 2/65).

Rivayetler Arasındaki İhtilafı Cem' Yoluyla Çözmesi

Hadisler arasında hakikatte bir ihtilaf olup olamayacağı konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. İhtilafları giderme işlemi temelde, ihtilafın ortaya çıkmasına sebep olan nedenlerin araştırılmasından ve neticede çözüm yollarının ortaya konulmasından ibarettir. (Görmez, 2000: 78). Hadisleri doğru anlama, aralarındaki bağlantıyı tespit etme ve amaçlanan neticeye ulaşma konusu, yüzyıllardır hadis ulemasının üzerinde çokça vakit ayırdıkları bir konu olmuştur. el-Ensârî de şerhinde bu konuya kayıtsız kalmamış ve aralarında zahiren ihtilaf olan hadislerde çözüm bulmaya çalışmıştır.

Örneğin; el-Ensârî, hadislerin yazılmasının uygun olup olmadığıyla ilgili olarak aşağıda iki farklı görüşü vermiş ve akabinde aralarını bulmuştur. Şöyle ki; İbn Mesud (öl. 32/653), Ebû Said el-Hudrî (öl. 80/700), eş-Ş'abî (öl. 103/722) ve en-Neha'î (öl. 96/715) gibi alimlerin hadislerin yazılmasının caiz görmediklerini belirtmiştir. Delillerinin ise şu hadis olduğunu ifade etmiştir: "Benden Kur'an'dan başka bir şey yazmayınız. Kim ki benden Kur'an'dan başka bir şey yazdıysa yok etsin." (Müslim, t.y.: Sifeti'l-Kiyâme, 3004). el-Ensârî, Hz. Ömer (öl. 23/644), İbn Ömer (öl. 73/693), Hz. Ali (öl. 40/661), Hz. Hasan (öl. 49/670) Katede (öl. 118/736) ve Ömer b. Abdulaziz (öl. 101/720) zatlarının ise, hadislerin noktalı ve biçimli bir şekilde yazılmasını caiz gördüklerini belirtmiştir. Delillerinin ise şu hadisler olduğunu ifade etmiştir: "Ebû Şâh'a yazınız." (el-Buhârî, 2001: el-Luktatu, 2434). "Ya Rasulellah kızgın ve normal anınızda sizden duyduğum her şeyi yazayım mı? Hz. Peygamber şöyle cevap verdi. Evet, çünkü ben hak olanın dışında hiçbir şey konuşmam." (et-Tâberânî, 1994: 13/432, 14277). el-Ensârî, hadislerin yazılıp yazılmamasıyla ilgili iki farklı görüşü sergileyen zatları ve savundukları delilleri zikrettikten sonra, bu alimlerin getirmiş olduğu rivayetler arasındaki ihtilafı yorumlayıp aradaki ihtilafı cem' yöntemiyle çözüme kavuşturmuştur. Şöyle ki; hadislerin yazılmasının yasaklandığını ifade eden delillerin, hadislerin yazılmasında sakıncanın bulunmadığını ifade eden delillerden önce zikredildiğini belirtmiştir. Dolayısıyla zikredilen ilk delillerin mensûh, sonradan zikredilenlerin ise nâsîh olduğunu beyan etmiştir. (el-Ensârî, 2002: 2/30-32).

Şerhinde Ayetlerden Destek Alması

Hadisleri anlamak için, hadiste geçen lafızların bilinmesinin kıymetli olduğu gibi, hadislerin muhtevasının da bilinmesi gerekmektedir. İslam dininin temel kaynaklarından olan Kur'an ve sünnet çerçevesinde hadislerin anlaşılması önem arz etmektedir. el-Ensârî, de bu konuda kayıtsız kalmamış şerhinde yaptığı açıklamaları desteklemek için ayetlerden istifade etmiştir.

Örneğin el-Ensârî, sahabenin adaletli olduğuna dair izahatta bulunurken, yaptığı açıklamaları desteklemek için şu ayetle istişhatta bulunmuştur. "Böylece sizi, insanların üzerine şahit olmanız için sizi adaletli bir ümmet kıldık." (Bakara Sûresi, 143. ayet). Görüldüğü üzere el-Ensârî, burada ayetten destek almıştır. (el-Ensârî, 2002: 2/190). Yine el-Ensârî, لِلْغُرَالِيّ bu kelimedeki ل harfinin ihtisas veya 'inde anlamında olduğunu belirtmiştir. Bu anlamı desteklemek için قَدَمْتُ لِحَيَاتِي "Keşke gelecek hayatım için önceden bir hazırlık yapsaydım." (el-Fecr Sûresi, 24. ayet). ayetini delil olarak zikretmiş ve لِحَيَاتِي kelimesindeki ل harfinin de aynı özellikte olduğunu vurgulamıştır. (el-Ensârî, 2002: 1/191). Bu örneklerde görüldüğü üzere el-Ensârî, beyitlerde geçen malumatı şerh ederken, şerhine muvafık olan ayetlerden de destek almıştır.

Şerhinde Hadislerden Destek Alması

el-Ensârî, şerhinde zikrettiği manayı açığa kavuşturmak için ayetlerden olduğu gibi, hadislerden de destek almıştır. Dolayısıyla şerhinde, kapalı olan ve açığa kavuşmaya muhtaç olan yerleri hadislerden istifade ederek açıklaması şerhinde izlediği bir başka yöntemdir. Şarih'in hem ayetlerden hem de hadislerden istifade etmesi, onun ilminin genişliğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Şerhinde verdiği manayı desteklemek için zikrettiği hadis örnekleriyle ilgili şunlar verilebilir. Örneğin; **وَالْحَدِيثِ رَتِّلْ** “Hadisleri tertilli bir biçimde oku.” Yani karşıdaki senin ne dediğini anlamayacak şekilde hızlı bir tarzda, hadisleri üst üste tertipsiz ve düzensiz bir şekilde okuma. Bu beyti şerh eden el-Ensârî, buradaki malumatı takviye etmek için hadisten destek almıştır. Örneğin; “Hz. Peygamber, sizin, üst üste aralıksız bir şekilde hadisi insanlara anlattığınız gibi, insanlarla konuşmazdı.” (el-Buhârî, 2001: Menâkib, 3568; Müslim, t.y.: Fedâilu's-sahabe, 2493). el-Ensârî, bu hadise ziyade olarak şu rivayetten de destek almıştır. “Muhakkak ki O, insanlarla açık ve tane tane konuşur, O'nun (a.s.) yanında oturan, O'nun (s.a.v.) ne dediğini ezberlerdi.” (et-Tirmizî, 1975: Menâkib, 3639). Görüldüğü üzere el-Ensârî, beyti şerh ederken verdiği manayı desteklemek için hadisten takviye almıştır. (el-Ensârî, 2002: 2/107).

وَيَعِدُهُ اسْتَنْصَتَ ثُمَّ بِسْمَلًا Bu beyti şerh eden el-Ensârî, şerhinde sessizlikten ve karşı tarafı dinledikten sonra, besmele çekerek yaptığı şeye devam etmenin gerekliliğini vurgulamıştır. Daha sonra, bu hususu şu hadisle desteklemiştir. “Ne kadar şerefli bir iş varsa, besmele ile başlanmadığı takdirde, o iş bereketten mahrumdur.” (İbn Mâce, 2010: Nikâh, 1894). Burada görüldüğü gibi el-Ensârî, şerhinde beyitle ilgili açıklama yaparken, verdiği manayı desteklemek için hadisten takviye almıştır. (el-Ensârî, 2002: 2/111).

el-Ensârî, sahabelerin adil oldukları hususunu açıklarken, bu konuyu daha da netleştirmek için şu hadisten istifade etmiştir. “Ashabım hususunda Allah'a c.c. sığınım. Allah'a c.c. sığınım. Onları dilinizin üstünde bulunan konu haline getirmeyin. Kim onları severse beni de sevmiş olur. Kim onlardan nefret ederse, benden de nefret etmiş olur. Kim onlara eziyet ederse, muhakkak ki bana eziyet etmiş olur. Kim bana eziyet ederse muhakkak ki Allah'a (c.c.) eziyet etmiş olur. Kim ki Allah'a (c.c.) eziyet ederse de Allah'ın (c.c.) ona zarar vermesi uzak değildir.” (el-Begâvî, 1983: Fedâilu's-sahabe, 3860). Sahabelerin adil oldukları konusunu ihtiva eden beyitleri şerh eden el-Ensârî, verdiği manayı desteklemek için görüldüğü üzere yine hadisten yararlanmıştı. (el-Ensârî, 2002: 2/190).

Beytte Parça Halinde Verilen Hadisi, Şerhinde Tamamını Zikretmesi

Hadis eserleri yazıldığı vakit veya ister nesir tarzında isterse şiir tarzında hadis usûlü ile ilgili eserler kaleme alındığı vakit, bu eserin müellifi eserine alacağı hadisler konusunda ihtiyaca binaen, bazen hadisin tümünü değil de bir parçasını zikretmektedir. el-İrâkî de *Elfiyye*'sini kaleme alırken bu şekilde davranmış ve hadisin sadece bir bölümünü beyitlerde zikretmiştir. el-Ensârî buraları şerh ettiği vakit hadisin kalan kısmını da zikretmiştir.

Örneğin; **(كُلُوا الْبَلَّحَ بِالتَّمْرِ)** **نَحْوُ** bu beyitte el'İrâkî tarafından hadis, parça halinde zikredilmiştir. el-Ensârî, burayı şerh ederken, bu hadisin kalan kısmının, **كُلُوا الْبَلَّحَ بِالتَّمْرِ، فَإِنَّ ابْنَ آدَمَ إِذَا أَكَلَهُ غَضِبَ الشَّيْطَانُ وَقَالَ: عَاشَ ابْنُ آدَمَ حَتَّى أَكَلَ الْخَلْقَ بِالْجَدِيدِ** “Tam siyahlaşmamış sarı olan hurmayı, tam olgunlaşıp siyahlaşan hurmayla birlikte yiyiniz. Âdemoğlu bunu yediği vakit Şeytan kızmaktadır. Şeytan diyor ki, Âdemoğlu bu iki hurma çeşidini birlikte yiyerek yaşadı.” (en-Nesâî, 2001: Velîme, 6690). şeklinde olduğunu belirtmiştir. (el-Ensârî, 2002: 1/237-239).

Buradaki beyitte yine **(لَا ... تَبَاغَضُوا) فَمَنْزَجَ قَدْ نَقَلًا** el'İrâkî tarafından hadis parça halinde zikredilmiştir. el-Ensârî, burayı şerh ederken, bu hadisin kalan kısmının, **لَا تَبَاغَضُوا، وَلَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَدَابَرُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا، وَلَا يَجُلْ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ** “Birbirinize kin beslemeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları kardeş olun. Bir Müslümana üç günden fazla (din) kardeşi ile dargın durması helal olmaz.” (el-Buhârî, 1989: el-Edeb, 6065; Müslim, t.y.: Birr 2558). şeklinde olduğunu belirterek hadisin tamamını şerhinde zikretmiştir. (el-Ensârî, 2002: 1/279-281). Bu örneklerde görüldüğü üzere el-Ensârî, beyitte parça halinde zikredilen hadisin kalan kısmını şerhinde zikretmiştir.

Beytte Geçen Kişiler Hakkında Bazı Bilgiler Vermesi

Hadis eserlerini şerh eden müellifler, şerhlerinde hadis ravileri hakkında genelde bilgi vermektedirler. el-Ensârî de İrâkî'nin *Elfiyye*'sini şerh ederken *Elfiyye*'de sadece şahısların isimleri geçmesine karşın, şerhinde bu şahısların hem tam isimlerini zikretmiş hem de yer yer bu kişiler hakkında kısa bazı bilgiler vermiştir. Bu vesileyle şerhinde geniş bilgiye yer vermeye çalışmıştır.

el-Ensârî'nin, şerhinde tam isimlerini zikrettiği ve haklarında yer yer malumat verdiği kişilerle ilgili olarak şu örnekleri verebiliriz. **فَقَدْ رَأَى حَفْصَ وَإِسْمَاعِيلَ ... كَذَا الزَّبِيرِيُّ فَرَضَهَا إِذْ سِئَلُوا** Bu beyitte Hafs, İsmail

ve Zübeyr denilen şahısların sadece isimleri geçmektedir. el-Ensârî, Hafs'la ilgili olarak, tam isminin, Hafs b. İsmail en-Neha'î el-Kufî (öl. 194/810) olduğunu; Ebû Hanife'nin mezhebine ait bir âlim olduğunu belirtmiştir. İsmail ile ilgili olarak, onun kâmil isminin, İsmail b. İshak el-Ezdî el-Basrî (öl. 288/901) olduğunu; Mâlikîlerin imamı olduğunu belirtmiştir. Zübeyr ile ilgili olarak ise, isminin tam olarak, Ebû Abdullah ez-Zübeyru b. Ahmed ez-Zübeyrî (öl. 317/929) olduğunu; Şafiilerin imamlarından olduğunu açıklamıştır. (el-Ensârî, 2002: 2/65). Bu örnekte ise **و(ابْنُ رُشَيْدٍ) قَالَ - وَهُوَ مُنْجَهٌ** beyitte geçen İbn Ruşeyd hakkında el-Ensârî, şerhte şu malumatı vermiştir. Bu kişinin kâmil isminin, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer es-Sebtî el-İskenderânî İbne's-Salah (öl. 721/1321) olduğunu belirtmiştir. (el-Ensârî, 2002: 1/153, 154).

Bayitte Geçip, Tarif Edilmeyen Mustalahu'l-Hadis Lafızlarını Tarif Etmesi

Bazen beyitlerde hadis mustalahları geçmesine karşın el'İrâkî, bunları tanımlamayıp geçmiştir. el-Ensârî, buraları şerh ettiği vakit bu hadis mustalahlarını fazla detaylara girmeden tanımlamıştır. Bu hususla alakalı şu örnekleri verebiliriz: Beyitte her ne kadar **عَدْل** (adalet) ve **سُنْد** (sened) kavramları geçmişse de, el'İrâkî tarafından bu hadis mustalahlarının tarifi beyitte verilmemiştir. el-Ensârî, şerhinde bunları tanımlamıştır. şöyle ki; Adaleti, adil olan kişi olduğunu, takvalı ve murueti olan, yani doğru kişilikli olan şahıs olarak tanımlamıştır. Senedi ise, metne ulaştırılan yol şeklinde tanımlanmıştır. (el-Ensârî 2002: 1/99).

Yine beyitte **الْمُتَوَاتِر** (Mütevâtir) kavramı geçmişse de el'İrâkî tarafından bu hadis mustalahının tarifi verilmemiştir. el-Ensârî, şerhinde bu kavramı şöyle tanımlamıştır. Belli olmayan büyük bir sayıda ve özellikle bir grubun başka bir gruptan hadisi rivayet etmesi, öyle büyük bir kalabalık ki yalan üzere birleşmelerinin mümkün olmadığı hadis çeşidine mütevâtir denildiğini ifade etmiştir. (el-Ensârî, 2002: 2/160). Görüldüğü üzere bu örneklerde beyitte hadis mustalahları geçmesine rağmen, bu mustalahların tanımları el'İrâkî tarafından verilmemiş, el-Ensârî tarafından şerhte tanımları verilmiştir.

Bayitte, Hadis Mustalahlarının Tanımlarının, Efrâdını Câmi, Ağyarının İse Mâni Olduğunu Belirtmesi

Hadis mustalahları müelliflerce tanımlanırken, bazen bu tanım başka mustalahları da kapsamaktadır. Bazen de başka hadis mustalahlarını, verilen tanımın dışına itmektir. el-Ensârî, Elfiyye'yi şerh ederken bu beyitlerde geçen tanım üzerinde kafa yormuştur. Beyitte verilen tanımın kapsamı üzerinde düşünmüş ve bu tanımla ilgili bazı hükümler vermiştir.

عَنْ مِثْلِهِ مِنْ غَيْرِ مَا شُدُّوْذٌ ... وَعَلَّةٌ قَادِحَةٌ فَنُؤَذِي فَالْأَوَّلُ الْمُتَّصِلُ الْإِسْنَادِ ... بِنَقْلِ عَدْلِ ضَابِطِ الْفَوَادِ Bu beyitte el'İrâkî tarafından sahih hadisin tanımı yapılmıştır. el-Ensârî de sahih hadisin tanımında bulunan ve birinci özellik olan muttasıl kavramının altına munkatî', mursel ve mu'dal kavramlarının girmediğini belirtmiştir. İkinci özellik olan adalet kavramının altına, zayıf olan ravilerin girmediğini beyan etmiştir. Üçüncü özellik olan zabt kavramının altına gaflet içinde olan ve çokça yanlış yapanın girmediğini vurgulamıştır. Dördüncü özellik olan şâz olmayan denildiğinde, şâz olan kişinin girmediğini belirtmiştir. Beşinci özellik olan ravinin zarar veren bir durumunun olmaması şeklindeki özelliğinden, zarar veren bir özelliği olan ravinin çıktığını zikretmiştir. (el-Ensârî, 2002: 2/95-97).

Başka bir yerde beyitte, nesh ile ilgili Şari'in, yeni olan bir hükümle, önceden var olan bir şeyin hükmünü kaldırmaktır. Şeklinde neshin tarifi geçmektedir. el-Ensârî, bu tanımı şerh ettiğinde bu tanımın altına girmeyen bazı şeyleri açıklamıştır. Örneğin; Şârî' denildiğinde, sahabenin görüşlerinin nesh edici özellikte olmadığını, dolayısıyla onların sözlerinin bu tariftan çıktığını belirtmiştir. (el-Ensârî, 2002: 2/170).

وَسَمَّ مَرْفُوعًا مَضَافًا لِلنَّبِيِّ Bu beyitte de merfu hadisin tanımı yapılmıştır. el-Ensârî, bu tanımın altına Muttasıl, mursel, munkatî, mudal ve muallak hadis çeşitlerinin de girdiğini ifade etmiştir. Yine Bu tanımın altına, mevkûf ve maktu' hadis çeşitlerinin ise girmediğini beyan etmiştir. (el-Ensârî, 2002: 2/172).

وَإِنْ تَصَلَّ بِسُنْدٍ مَنْفُؤْلًا ... فَسَمَّهَ مُتَّصِلًا مَوْصُولًا Bu örnekte beyitte, senedi muttasıl olan hadise muttasıl-mavsûl denildiği ifade edilmiştir. el-Ensârî, bu beyti şerh ettiğinde ise, tanımın muttasıl kaydından, mursel, munkatî', mudal ve muallakın çıktığını belirtmiştir. (el-Ensârî, 2002: 2/176, 177). Görüldüğü üzere bu örneklerde, el-Ensârî, İrâkî'nin beyitlerde yaptığı tariflerin altına başka şeylerin de girdiğini;

yani bu tanımların câmî' olduğunu belirtmiştir. Ya da bu tanımların altına bazı şeylerin girmediğini; yani bu tanımların mânî' olduğunu ortaya koymuştur.

Bir Mustalahu'l-Hadise Verilen İsmi Sebebini Zikretmesi

el-Ensârî, şerhinde birçok konu hakkında malumat verdiği gibi, bir hadis mustalahına verilen ismin sebebini de şerhinde zikretmiştir.

Örneğin; Aziz hadise aziz isminin verilmesinin sebeplerini şu şekilde belirtmiştir: Bu hadis ıstılahı az olduğu için veya başka bir tarikten bu hadis destek aldığı için bu ismi aldığını ifade etmiştir. (el-Ensârî, 2002: 2/155).

el-Ensârî, murselu'l-hafî'ye bu ismin verilmesinin sebebini şu şekilde açıklamıştır. İlk önce, murselu'l-hafî'nin tanımını vermiştir. Şöyle ki; İki ravi aynı asırda yaşayıp birbirleriyle karşılaşmadıkları veya karşılaşp birbirlerinden rivayet etmedikleri hadis çeşididir. Daha sonra, çoğu insan, bu iki durumdaki ravilerin, birbirlerinden hadis rivayet etmediklerini bilmedikleri için bu hadis mustalahının bu ismi aldığını beyan etmiştir (el-Ensârî, 2002: 2/183, 184).

Bazı Hadis Mustalahlarını Tanımanın Faydalarını Zikretmesi

Hız. Peygamber'in hadislerini öğrenebilmek, bu hadisler ile ilgili hüküm verebilmek ve nihayetinde bu hadislerle amel edebilmek için birçok şeyin bir araya gelmesi gerekir. Bu şeylerden birisi de hadis usûlünü bilmek, bu ilmi tanımadır. el-Ensârî, şerhinde bu konuya değinmiş ve hadis usullerini tanımanın bazı faydalarının olduğunu beyan etmiştir.

el-Ensârî, sahabeyle ilgili konuyu şerh ederken, sahabeyi tanımanın faydasını şöyle açıklamıştır: Bu mustalah çeşidinin, mürsel olmadığını, sahabelere adaletle hükmedildiğini vb. şeyler olduğunu belirtmiştir (el-Ensârî, 2002: 2/185).

el-Ensârî, kardeşlerin birbirinden rivayet etme konusunu tanımanın faydasını ise, bunların kardeş olduğuyula ilgili herhangi bir yanlış anlaşılma zannını ortadan kaldırdığını, yani bunların kardeş olduğunu vurgulamış; ya da kardeş olmadıkları halde, sırf babalarının ismi bir olduğu için bazı kişilerin kardeş olmadığından da emin kıldığını beyan etmiştir. (el-Ensârî, 2002: 2/285).

el-Ensârî, isim ve künyeyi tanımanın faydasını ise, bir yerde ismiyle gelen, başka bir yerde ise künyesiyle gelen bir ravinin, farklı kişiler(raviler) olmadığını ve bu iki şekilde gelen ravinin aynı ravi olduğundan emin kıldığını bildirmiştir (el-Ensârî, 2002: 2/241).

el-Ensârî, Esahhu'l-esânîdi tanımanın faydalarını iki şekilde açıklamıştır: Bir kısmının diğerine tercih edilmesine imkân tanıdığını belirtmiştir. Yine Esahhu'l-esânîdi tanımanın, bir rivayetin başka bir rivayete itibar olup olmayacağını ayırt edilebileceğini sağladığını beyan etmiştir. (el-Ensârî, 2002: 1/98, 102, 105). Bu örneklerde görüldüğü üzere el-Ensârî, hadis mustalahlarını tanımanın bazı faydalarını zikretmiştir. Şerhinde okuyucuya zengin bilgiler sunmuştur.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

İnsanların doğru anlama ihtiyacını gideren şerh edebiyatı, ihtiyaç ve talebin semeresi olarak oluşmuş ve gelişmiştir. Bu bağlamda el-Ensârî'nin yaşadığı Memlûkler dönemi, oldukça parlak kültürel ve ilmî bir hareketliliğe sahne olmuştur. Memlûkler, İslâmî ilimler ve İslam kültür tarihi için emsalsiz bir miras bırakmışlar. Bu dönemde yetişen âlimler farklı alanlarda birçok eseri insanlık için kaleme almış ve hediye etmişler. el-Ensârî de yaşadığı bu dönemde onlarca eser yazmış, yüzlerce talebe yetiştirmiş muhaddis, fakih ve birçok ilimde mahir bir alimdir. Şâfiî âlimler arasında yer alan el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî bi-şerhi elfiyyeti'l-'Irâkî* isimli hadis usûlü ile ilgili şerhini kaleme almıştır.

el-Ensârî'nin, öğrenim hayatı boyunca Memlûk döneminin önemli birçok farklı âliminden ders almış ve onların ilmî tecrübesinden istifade etmiştir. Kendisi de İslâmî ilimlerin birçok alanında eser telif etmiş önemli bir âlimdir. Çalışma konumuz olan el-Ensârî'nin *Fethu'l-bâkî bi-şerhi elfiyyeti'l-'Irâkî* adlı eseri, *'Irâkî*'nin hadis usûlü alanındaki *Elfiyye*'si üzerine telif edilmiş bir şerh eseridir. el-Ensârî, bu şerhinde *'Irâkî*'nin *el-Elfiyye*'sinde kapalı olan ifadeleri açığa kavuşturmuş ve okuyucuyu, *'Irâkî*'nin kastettiği manalara ulaştırmayı hedeflemiştir. el-Ensârî, *Elfiyye*'nin konu bütünlüğünü bozmadan şerh

etmiştir. Yine konuyla ilgili gereksiz tekrarlardan kaçınmıştır. Gereksiz uzatmalara girmeyerek şerhinde sistemli bir yöntem takip etmiştir. Şarih, bazen *el-Elfiyye*'deki beyitleri şerh ederken incelediği konuya ilave açıklamalar zikretmiştir. Şarihin bu izahatı hem konuya açıklık getirmiş hem de söz konusu şerhi Arap dili açısından zenginleştirmiştir.

el-Ensârî, şerhinde büyük emek harcamış, beyitlerdeki kelimelerin lâfzî manalarını, iştikakını, irabını vb. yönlerden açıklamak suretiyle şerhini zenginleştirmiştir. el-Ensârî, şerhinde yararlandığı kaynak eserlerin ismini çoğu zaman açıkça zikretmiştir. el-Ensârî'nin, şerhinde değindiği malumatlarla ilgili olarak, destek amaçlı zikrettiği hadislerden bir kısmının nasih bir kısmının da mensuh olduğunu beyan edip, zahirde birbirine zıt gibi görünen hadisleri tevil ederek cem' yoluyla çözüm bulmaya çalışmıştır. Bununla birlikte beyitte geçen şahıslarla ilgili bazı kısa bilgiler vermiştir. el-Ensârî, şerhinde ilmî birikimini konuşturmuş ve hadis usûlüyle ilgili malumatlara şerhinde yer vermiştir. Okuyucunun daha iyi anlaması için, şerhinde ayet ve hadislerden de istifade etmiştir. Sonuç olarak el-Ensârî'nin, şerhindeki metodunu ortaya koymaya yönelik yaptığımız okumaların nihayetinde, şerhinin hemen hemen hepsinde açıklamalarını kısa tuttuğunu, fazla detaylara veya yoğun ilmî tartışmalara girmediğini ifade edebiliriz. Bu şerhin akademik camiaya katkı sağlayacağı kanısındayız.

KAYNAKÇA

- ez-Zâhirî Y, (t.y.), el-Menhelu's-sâfi ve'l-mustevfâ bade'l-vâfi. Mısır, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l'ammetu li'l-kutub.
- el-Askalânî A, (1969). İnbâu'l-ğamr bi ebnâi'l-amr. Mısır, Lücnetü ihyâi't-turasi'l-İslâmî.
- es-Sâ'âtî İ, (2000). İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurrai fîmâ ba'de karni's-samini'l-hicrî. Riyâd, Dâru'n-nedveti'l-'alemiyye.
- el-'Ayderûs M, (2001). en-Nûru's-sâfir 'an ahbâri'l-karni'l-'aşir, Beyrut, Dâr Sâdir.
- el-Bağdâdî İ, (1951). Hediyetü'l-ârifin esmâe'l-muellifin ve âsâri'l-musannifin. Beyrut, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî.
- Baktır M, (1995). (el-Emîr es-San'ânî). Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. TDV yayınları, 11, 144-145.
- el-Beğâvî H, (1983). Şerhu's-sünne. Beyrut, el-Mektebetu'l-İslâmî.
- Bekr b. Abdullah M, (1996). Mu'cemu'l-menâhi'l-lafziyye ve fevâid fi'l-elfâz. Riyâd, Dâru'l-'âsimeti li'n-neşri ve't-tevzî'.
- el-Buhârî M, (1989). el-Edebü'l-müfred. Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- el-Buhârî M, (2001). el-Câmiu's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasûlillâhi sallallahu aleyhi ve sellem ve sünenihi ve eyyâmihî. Lübnan, Dâru tûku'n-necât.
- Çimen F, (2019). Memlükler dönemi hadis tartışmalarında bedreddin ez-Zerkeş'nin yeri. (Yayınlanmamış Doktora tezi). Yalova Üniversitesi.
- Ebî Ya'lâ A, (1984). Musnedu ebî ya'lâ el-mûsilî. Beyrut, Dâru'l-me'mûn li't-turâs.
- el-Ednehvî A, (1997). Tabakâtu'l-mufessirîn. es-Suûdiyye, Mektebetü'l-ilm ve'l-hikem.
- el-Ensârî Z, (2007). Hâşiyetu Şeyhi'l-İslam Zekeriyâ el-Ensârî 'alâ şerhi'l-imâmi'l-mahallî alâ cem'il-cevâmi. Riyad, Mektebetu'r-ruşd nâşirûn.
- el-Ensârî Z, (2010). Sebet şeyhu'l-islam el-kâdî zekeriyâ b. muhammed el-ensârî. Beyrut, Dâru beşâiri'l-İslâmiyye.
- el-Ensârî Z, (2011). Bulûğu'l-erb bi-şerhi şuzûru'z-zeheb. Ürdün, Dâru yâfâ'l-'ilmiyye.
- el-Ensârî Z, (2013). Fethu'r-rahman şerhu luktati'l-'iclân. Ürdün, Dâru nûri'l-mubîn.
- el-Ensârî Z, (2002). Fethu'l-bâkî bi şerhi el-fiyyeti'l-'irâkî. Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye.

- el-Ğezzî M, (2000). Behcetü'n-nâzırîn ilâ terâcimi'l-müteehhirîn mine's-Şâfi'iyeti'l bâri'în. Beyrut/Lübnan, Dâru İbn Hazm.
- el-Ğezzî M, (1997). el-Kevâkibu's-sâira bi-e'yâni'l-mieti'l-'âşira. Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye.
- el-Hâkim M, (1990). el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn. Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye.
- el-Hanefî M, (1755). Fethu'l-bârî fi zikri mâ ihtassa'llâhu bihi eş-şeyh Zekeriyâ el-Ensârî. Kahire.
- el-İrâkî A, (1428). et-Tabsira ve't-tezkira/elfiyyeti'l-İrâkî. Riyâd, el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Su'ûdiyye: Mektebetü Dâru'l-Minhâc li'n-neşri ve't-tevzî'.
- Görmez, M. (2000) Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu. TDV Yayınları.
- İbn Fehd T, (1998). Lahzu'l-elhâz bi zeyli tabakâti'l-huffâz. Beyrut/Lübnan, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye.
- İbn Hacer el-Askalânî Ş, (1984). en-Nuket 'alâ kitâbi İbn Salâh. Suudi Arabistan, 'İmâdetu'l-bahsi'l-ilmî bi'l-câmiati'l-İslâmiyye.
- İbn Hacer el-Heytemî Ş, (2008). el-İ'lâm bi kevâti'i'l-İslâm min kavlin ev fi'lin ev niyetin ev ta'lîkin mukeffirin. Suriye, Dâru't-takva.
- İbn Kâdi Şuhbe T, (1407). Tabakâtu's-Şâfiyye. Beyrut, 'Âlemu'l-kutub.
- İbn Mâce M, (2010). es-Sünen. Beyrut, Müessesetü'r-risâle nâşirûn.
- İbn Nasiruddîn Ş, (1393). er-Reddül-vâfir. Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî.
- İbn Salim M, (2003). Şeceretu'n-nûri'z-zekiyye fi tabakati'l-malikiyye. Lübnan, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye.
- İbn Tûlûn Ş, - İbnu'l-Muberrid Y, (1996). Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran beyne terâcimi's-suyûhi ve'l-akran. Beyrut, Dâru Sâdir.
- İbnu'l-Cezerî Ş, (1351). Ğâyetu'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ. Kahire, Mektebetu İbn Teymiyye.
- İbnu'l-'Imâd A, (1986). Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb. Dimaşk/Beyrut, Dâru İbn Kesîr.
- İsa A, (1981). Târîhu'l-bimâristân fi'l-İslâm. Beyrut/Lübnan, Dâru'r-râidi'l-Arabî.
- Çelebi K, (1941). Keşfu'z-zunûn 'an esâmî'l-kutubi ve'l-funûn. Bağdat, Mektebetü'l-müsennâ.
- Kehhâle 'U, (t.y.). Mu'cemu'l-müellifin. Beyrut, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî.
- Kehhâle 'U, (t.y.). Mu'cemu'l-muellifin. Beyrut, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî.
- el-Kettânî A, (1982). Fehresu'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemu'l-me'âcimi ve'l-meşyehât ve'l-muselselât. Beyrut, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî.
- el-Kettânî M, (1982). Fehresü'l-fehârisi ve'l-esbât ve mu'cemu'l-me'âcimi ve'l-meşyehât ve'l-muselselât. Beyrut, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî.
- el-Menîf A, (2004). Şerhu hadîs İbn Abbas fi'l-ferâid. Medinetu'l-munevvere, el-Câmia'tu'l-İslâmiyye.
- el-Mersafî A, (t.y.). Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-bâr. Medinetu'l-Munevvere: Mektebetü taybe.
- en-Nesâi A, (2001). es-Sünenü'l-Kubrâ. Beyrut, Müessesetü'r-Risâle.
- İyâsu'l-Hanefî M, (2013.) Bedâi'u'z-zuhûr fi vekâ'iu'd-duhûr. Suudi Arabistan, Mektebetu dâru'l-bâz.
- Muheysîn M, (1992). Mu'cemu huffazi'l-kur'an abra't-tarîh. Beyrut, Dâru'l-cîl.
- İbnu'l-Haccâc M, (t.y.) el-Musnedu's-Sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-'adli 'ani'l-'adli ilâ Rasulillahi sallallahu aleyhi ve sellem. Beyrut, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî.
- eş-Şa'rânî A, (t.y.) Levâkihu'l-envâr fi tabakati'l-ahyar-et-tabakâtu'l-kubrâ. Mısır.

- Özel, A.& Kallek, C. (2013). Zekerıyyâ el-Ensârî. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. TDV yayımları, 44/212.
- Sancaklı S, (2013). Begâvî ve şerhü's-sünne'deki şerh metodu. Malatya, Medipres matbaacılık yayıncılık.
- es-ehâvî M, (t.y.). ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tasi'. Beyrut, Menşûrât Dâru mektebetü'l-hayat.
- es-Sehâvî M, (2003). Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyyeti'l-hadis li'l-İrâkî. Mısır, Mektebet's-sünne.
- Serkîs Y, 1928, Mu'cemu'l-matbu'ati'l-arabiyye ve'l-muarraba. Matabatu Serkîs.
- es-Suyûtî A, (1403). Tabakâtu'l-huffâz, Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye.
- es-Suyûtî C, (1967). Husnu'l-muhadara fî târî hi Mısır ve'l-Kahire. Mısır., Dâru ihyâi kutubi'l-Arabiyye.
- es-Suyûtî C, (1927). Nazmu'l-'akyân fî e'yâni'l-e'yân. Newyork, el-Matbaati's-suriyeti'l-emirikiyye.
- es-Suyûtî C, (t.y.). el-Bahru'l-lezî zuhar fî şerhi el-fiyyeti'l-eser. el-Memleketu'l'Arabiyyetu's-Su'udiyye, Mektebetü'l-ğerbâi'l-eseriyye.
- eş-Şevkânî M, (t.y.). el-Bedru't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'. Beyrut, Dâru'l-marifeti.
- et-Tâberânî S, (1994). el-Mu'cemu'l-kebîr, Kahire, Mektebetu İbn Teymiyye.
- et-Tâlibî A, (1999). el-İ'lam bimen fî tarihi'l-Hind mine'l-a'lam el-musemmâ Nüzhetü'l-havahir ve behceti'l-mesami' ve'n-nevâzır. Beyrut, Dâru İbn Hazm.
- et-Tirmizî M, (1975). Sünenu't-Tirmizî. Mısır, Şirketu mektebetu ve matbaatu mustafa el-bâbî el-hâlebî.
- ez-Ziriklî H, (2002). el-A'lâm. Beyrut, Dâru'l-'ilim li'l-melâyînî.